

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (TÜRK-İSLAM EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI

17. YÜZYIL TÜRK ŞİİRİNDE TASAVVUF
TELAKKİSİ

Doktora Tezi

Murat VANLI

Ankara – 2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (TÜRK-İSLAM EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI

17. YÜZYIL TÜRK ŞİİRİNDE TASAVVUF
TELAKKİSİ

Doktora Tezi

Murat VANLI

Prof. Dr. Zülfikar GÜNGÖR

Ankara - 2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI
(TÜRK-İSLAM EDEBİYATI) ANABİLİM DALI

Murat VANLI

17. YÜZYIL TÜRK ŞİİRİNDE TASAVVUF
TELAKKİSİ

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Zülfikar GÜNGÖR

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Zülfikar GÜNGÖR

Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ

Doç. Dr. Abdülmecit İSLAMOĞLU

Doç. Dr. Münire Kevser BAŞ

Doç. Dr. Mustafa ÖZKAN

İmzası

Tez Sınavı Tarihi: 22.12.2017

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı Soyadı

Murat Vanlı

ÖNSÖZ

Tasavvuf, Türk şiirinin kaynakları içerisinde mühim bir yere sahiptir. Divân, Halk ve Tekke şiiri üzerine yapılmış olan müstakil çalışmalar, hemen her Osmanlı şairinin şiirlerinde Kur'ân âyetleri, hadîs ve hadîs rivâyetleri, peygamberler ve peygamber kıssaları, velîler ve evliyâ menkıbeleri, Hz. Peygamber (s.a.s.) ve sahâbîler, dinî terimler ve tasavvufî istilâhları işlemiş olduğunu ortaya koymuştur.

Türk edebiyatının bütün devirlerinin incelenerek edebî ve tasavvufî tetkikinin yapılması bir kişinin bir anda yapabileceği çalışmanın çok üstündedir. Bir ekip hâlinde uzun yıllar büyük emekler harcanarak ortaya konulabilecek böylesi bir çalışmanın temelleri, çeşitli devirlere ayrılmış Türk edebiyatının üst sıralarına adlarını yazdırmaya muvaffak olmuş şairlerin divânlarının birer birer incelenmesiyle atılacak ve bu şairlerin fikirlerinin senteziyle de atılan bu temel yükseltilecektir. Tüm bu çalışmaların bir araya getirilmesi ile de tasavvuf tesirinde teşekkül etmiş Türk edebiyatının yetiştirdiği bütün şairlerin tasavvuf telakkisi tespit edilebilecektir.

Şahıs, yüzyıl ve genel edebiyat zincirinin ilk halkası olan tek bir şairin tasavvufun temel kavramlarından hareketle divânlarının tasavvuf vechesiyle değerlendirilerek tasavvuf algısının tespit edilmesi çalışmaları, günümüze kadar yapılagelmiştir ve bunlar günümüzde de devam etmektedir. Biz de bu incelemeler ekseninde, fakat biraz farklı olarak, tasavvufu bir devir edebiyatının tüm şubeleri etrafında değerlendirerek çalışmamızı yaptık. Tasavvuf hususunda çok çeşitli ve renkli düşüncelere sahip olabileceklerinden hareketle, 17. yüzyılda yaşamış Divân, Tekke ve Halk şiiri mümessili 10 şairin divânlarındaki şiirleri esas alarak bunlardaki tasavvufî motif, mefhum ve mecâzları tespit ettik.

Giriş, 9 bölüm, Kavramların Kullanım Sıklığı Tablosu, Sistemantik İndeks olmak üzere 12 bölümden müteşekkil bu çalışma, tasavvufun 17. yüzyıl Türk şiiri üzerindeki

tesirlerini tespit ve tahlil esasına dayanmaktadır. Birinci bölümde tasavvufî ahlâk; ikinci bölümde tasavvufî kavramlar; üçüncü bölümde tasavvufî mecâzlar; dördüncü bölümde tasavvufî makâmalar ve hâller; beşinci bölümde tasavvufî tipler; altıncı bölümde tasavvufî (işârî) yorumlanan âyetler ve hadîs rivâyetleri; yedinci bölümde tarîkatlar ve tarîkat usûlleri; sekizinci bölümde tarîkat mekân, kıyâfet ve âletleri; dokuzuncu bölümde sûfiler, şeyhler, mutasavvıflar bahis mevzuu edilerek hazırlanan bu hacimli çalışma, İslâm coğrafyasını asırlar boyunca derinden etkilemiş olan tasavvufun Türk şiirinde de en önemli müessir olduğu görüşünü ileri sürmekte ve seçilen divânlardan alınan örneklerle de bu görüşü ispat etme amacı taşımaktadır.

Tasavvufun Türk şiiri üzerinde tesirleri ve şairlerin, tasavvufu nasıl telakki edip tasavvufa şiirlerinde ne ölçüde ve ne sûrette yer verdikleri, uzun uğraşlar sonucu hazırlanan ve tezin son kısmında yer alan ‘Sistemik İndeks’ ve ‘Kavramların Kullanım Sıklığı Tablosu’ ile de ayrıca somut bir şekilde ortaya konulmuştur. Sadece bu indeks ve tablo dahi Divân şiiri, Tekke şiiri ve Halk şiiri olarak üç edebî kola ayrılmış Türk şiirinin, tasavvufî çerçevede, aralarındaki benzerliklerin ve farklılıkların şairlerce nasıl algılandığını ve şairlerin tasavvufî mefhumlara ne kadar sıklıkla yer verdiğini tespiti muktadir olduğu gibi, tasavvufun şiirle münasebeti mecrasında yapılabilecek başka araştırma ve incelemelere hazır malzeme sunup kolaylık sağlayacak, zamandan tasarruf ettirecek ve yol gösterebilecek bir mahiyeti haizdir.

Şairlerin divânlarında yer verdikleri ölçüde tasavvufa dair ne kadar kavram varsa ilgili bölüm altında verilmesi, tasavvuf muhtevalı şiir tahlili çalışmalarında çok da rastlanılmayan yüzlerce başlık ve alt başlığın bir arada bulunması durumuna zemin hazırlamış ve tezin ansiklopedik bir hüviyet taşımasına da olanak sağlamıştır. Hazırladığımız tezin böylelikle temelleri çok sağlam ve kaç katlı olabileceği tespit edilemeyen ilim binasında, edebiyatta olduğu kadar tasavvufu da yapılmış olan çalışmalara bir tuğla vazifesi görecektir olması en büyük arzu ve beklentimizdir.

Bu yorucu, meşakkatli, sabır ve azim isteyen; fakat bir o kadar da keyifli ve muhabbetli çalışmayı tamamlamayı nasip ettiği için Rabb'ime hamd ü senâlar olsun. Çalışmanın her aşamasında büyük emeği bulunan, yönlendirme ve tavsiyeleriyle tezin şekillenmesini sağlayan değerli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Zülfikar Güngör'e teşekkürü borç bilirim. Tezin oluşum süreci ve tashihinde çok büyük emeği olan diğer bir hocam Doç. Dr. Abdülmecit İslamoğlu'na; sadece söz ve telkinleriyle değil, duruşları ve örnek kişilikleriyle de bize rehberlik yapan mümtaz hocalarım Prof. Dr. Mehmet Akkuş, Prof. Dr. Ali Yılmaz ve Öğr. Gör. Dr. Halil İbrahim Sarıoğlu'na; kendilerinden istifade imkânı bulduğum ve burada zikredemediğim tüm hocalarıma ve büyüklerime; eserlerinden istifade ettiğim tüm müelliflere; doktora eğitimim süresince kısmî bursiyer olarak beni destekleyen ve bu destekleriyle zengin bir kütüphaneye sahip oluşumda madden yardım eden TÜBİTAK'a teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca çalışmalarım sırasında yardım ve desteklerini esirgemeyen kıymetli arkadaşım Emrah Gökçe ve ailesine; günde en az on iki saat gayret ve çalışma mahsülü olan tezin sonuçlanmasında, gösterdiği sabırla daima yanımda olan eşime ve bu süreçte kendisiyle yeterli derecede ilgilenemediğim kızıma en derin şükranlarımı sunarım.

Varlığımı kendilerine borçlu olduğum; varlığından destek aldığım annem Havva Vanlı ve yokluğuyla dahi yolumu açan ve aydınlatan babam Özel Harekatçı şehit polis memuru Ömer Vanlı'ya maddî ve manevî anlamda beni her zaman destekledikleri, yetiştirip hayata hazırladıkları ve her daim iftihar vesilem oldukları için teşekkürde aciz kaldığımı itiraf ederim.

Ankara

Aralık 2017

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	xvii
I. GİRİŞ.....	1
I.I. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı.....	1
I.I.I. Osmanlı Sahasının 17. Yüzyıldaki Genel Görünümü	2
I.I.I.I. Yüzyılın Siyasî Durumu.....	2
I.I.I.II. Yüzyılın Ekonomik Durumu	7
I.I.I.III. Yüzyılın Dinî, Ahlâkî ve Askerî Durumu.....	9
I.I.I.IV. Yüzyılın Edebî Çehresi	12
I.I.I.IV.I. Divân Şiiri	13
I.I.I.IV.II. Halk Şiiri / Saz Şiiri / Âşık Şiiri	15
I.I.I.IV.III. Tekke Şiiri	17
I.I.II. Çalışmaya Kaynaklık Eden Şairler ve Divânları	20
I.I.II.I. Divân Şairleri.....	21
I.I.II.I.I. Nef'î	22
I.I.II.I.II. Fehîm-i Kadîm.....	23
I.I.II.I.III. Nâilî-i Kadîm.....	24
I.I.II.I.IV. Nâbî.....	26
I.I.II.II. Tekke Şairleri	28
I.I.II.II.I. Ümmî Sinân	28
I.I.II.II.II. Niyâzî-i Mısırî	29
I.I.II.II.III. Sun'ullah-ı Gaybî.....	31
I.I.II.II.IV. Nakşî Ali Akkirmânî.....	32
I.I.II.III. Halk Şairleri	33
I.I.II.III.I. Gevherî	34
I.I.II.III.II. Âşık Ömer	36
I.I.III. Tasavvuf.....	37
I.I.III.I. Başlangıcından Günümüze Tasavvuf Tarihine Genel Bir Bakış	37
I.I.III.I.I. Tasavvufun Menşei.....	38
I.I.III.I.II. Tasavvuf Kelimesinin İştikakı Meselesi.....	39
I.I.III.I.III. Tasavvufun Tarifleri	41
I.I.III.I.IV. Tasavvufun Tarihî Dönemleri	42
I.I.III.II. Tasavvuf, Sembolik Dil ve Şiir	45
I.II. Araştırmanın Amacı	48
I.III. Araştırmanın Önemi	49
I.IV. Araştırmanın Metodu.....	54

BİRİNCİ BÖLÜM

TASAVVUFÎ AHLÂK.....	62
1.1. Ahlâk-ı Hamîde	62
1.1.1. Adâlet.....	63
1.1.2. Af, Merhamet, Müsâmaha	65
1.1.3. Aybı Gizleme.....	68
1.1.4. Birr, Fazilet, Hünere	69
1.1.5. Gönül Yapma.....	71
1.1.6. Hayâ, Şerm, Hürmet	71
1.1.7. Hilm.....	73
1.1.8. İffet, İsmet	74
1.1.9. İmân	74
1.1.10. Kanaat	75
1.1.11. Mâlâyâ'nîyi Terk	78
1.1.12. Mürüvvet	78
1.1.13. Sadâkat.....	79

1.1.14. Salâh, Sedâd.....	81
1.1.15. Sehâvet, Cömertlik.....	82
1.1.16. Tahammül.....	85
1.1.17. Teenni.....	86
1.1.18. Tevâzu, Vakâr.....	86
1.1.19. Vefâ.....	88
1.1.20. Verâ.....	90
1.2. Ahlâk-ı Zemîme.....	90
1.2.1. Acziyet.....	91
1.2.2. Benlik, Enâniyet, Hod-binlik.....	91
1.2.3. Cehâlet.....	95
1.2.4. Dalâlet.....	96
1.2.5. Fısk, Fitne, Fesâd.....	97
1.2.6. Gadap.....	99
1.2.7. Gaflet.....	100
1.2.8. Gıybet.....	102
1.2.9. Gurûr, Ucb, Kibir, Nahvet.....	102
1.2.10. Gûlûp Eğlenme.....	108
1.2.11. Gümân, Şüphe.....	108
1.2.12. Habâset.....	109
1.2.13. Haset.....	109
1.2.14. Hırs.....	111
1.2.15. Hisset, Cimrilik.....	112
1.2.16. Hiffet.....	113
1.2.17. Hile, Âl, Dâm, Keyd, Mekr, Tuzak.....	114
1.2.18. Hubb-ı Câh.....	116
1.2.19. Hubb-ı Dünyâ.....	118
1.2.20. Hubb-ı Mal.....	119
1.2.21. İftira.....	120
1.2.22. İlhâd.....	121
1.2.23. İnat.....	122
1.2.24. İnkâr.....	123
1.2.25. İsrâf.....	123
1.2.26. Kalp Kırmak.....	124
1.2.27. Kıskançlık, Reşk.....	125
1.2.28. Kin, Garaz, Buğz, Adâvet.....	126
1.2.29. Kûfür.....	128
1.2.30. Mâlâya'nî.....	130
1.2.31. Mesâvî.....	131
1.2.32. Müdârâ.....	131
1.2.33. Nifak.....	132
1.2.34. Riyâ, Zerk, Gösteriş.....	132
1.2.35. Rüşvet.....	135
1.2.36. Sebeplere Tevessül.....	135
1.2.37. Sefâhet.....	137
1.2.38. Sû-i Zan.....	138
1.2.39. Şehvet.....	138
1.2.40. Şikâyet.....	140
1.2.41. Şirk, Şirk-i Ahfâ.....	141
1.2.42. Şöhret.....	143
1.2.42.1. Ad, Sân, Nâm, Nişân, Unvân.....	144
1.2.42.2. İtibar, Şeref.....	146
1.2.43. Tamâ'.....	147
1.2.44. Tezvir, Kovuculuk.....	148
1.2.45. Tûl-i Emel.....	149
1.2.46. Yalan.....	152
1.2.47. Zina.....	153
1.2.48. Zulmet.....	154

1.2.49. Zulüm.....	156
--------------------	-----

İKİNCİ BÖLÜM

TASAVVUFÎ KAVRAMLAR	158
2.1. Âdet, Resm	158
2.2. Akıl	160
2.2.1. Umumî Olarak Akıl.....	160
2.2.2. Akl-ı Evvel	162
2.2.3. Akl-ı Küll	164
2.3. Âlem, On Sekiz Bin Âlem	164
2.3.1. Âlem-i Asliyye	167
2.3.2. Âlem-i Envâr	167
2.3.3. Âlem-i Ervâh	167
2.3.4. Âlem-i Gayb.....	167
2.3.5. Âlem-i Hüviyet.....	167
2.3.6. Âlem-i İtlak	168
2.3.7. Âlem-i Kesret	168
2.3.8. Âlem-i Kübrâ.....	169
2.3.9. Âlem-i Lâhût	169
2.3.10. Âlem-i Manâ	169
2.3.11. Âlem-i Melekût	170
2.3.12. Âlem-i Nâsut	171
2.3.13. Âlem-i Sûret	171
2.3.14. Âlem-i Süflî.....	171
2.3.15. Âlem-i Şuhûd	172
2.3.16. Âlem-i Ulvî	172
2.3.17. Âlem-i Vahdet	172
2.4. Amâ	173
2.5. Amel, İbadet, Tâat	174
2.6. Asl, Fer‘	178
2.7. Aşk.....	179
2.7.1. Umumî Olarak Aşk	179
2.7.2. Beşerî (Mecâzî, Tabîi, Uzrî) Aşk, İlâhî Aşk	184
2.8. Basîret.....	187
2.9. Belâ.....	188
2.10. Bidâyet/Nihâyet, Mebde’/Me’âd, İntihâ/Müntehâ.....	190
2.11. Burhân	192
2.12. Celisü’l-Hak.....	192
2.13. Cemâl, Celâl	193
2.14. Cevher, Araz, Heyûla.....	197
2.15. Çile, Erbaîn, Halvet, İnziva, Uzlet	200
2.16. Çün ü Çerâ	207
2.17. Davâ.....	208
2.18. Dem	210
2.19. Destgîr	211
2.20. Devr	211
2.21. Dört Kapı	213
2.21.1. Şerîat.....	214
2.21.2. Tarîkat	216
2.21.3. Hakikat	218
2.21.4. Mârifet.....	219
2.22. Erkân, Âyin, Yol.....	222
2.23. Esmâ, Müsemmâ.....	225
2.24. Fetih (Fütûhât)	227
2.25. Feyz	228
2.26. Firâr	230
2.27. Gayb.....	231

2.28. Havâtır, İlhâm, Vesvese.....	232
2.29. Hikmet	236
2.30. Himmet, İmdâd, İstiğâse, İstimdâd, Meded, Müzâheret, Taâvün, Yardım	237
2.31. Hizmet	241
2.32. Hüviyet	243
2.33. İkilik.....	243
2.34. İlim.....	244
2.35. İnsan, Hayvân	246
2.36. İrfân	248
2.37. İrşâd	250
2.38. İstikâmet	251
2.39. İzzet, Zillet.....	252
2.40. Kâl, Kîl ü Kâl.....	255
2.41. Kalp, Derûn, Dil, Gönül, Hâtır, Sîne	257
2.42. Kemâl.....	262
2.43. Kerâmet, İstidrâc.....	263
2.44. Keşf, Mükâşefe	268
2.45. Kulluk, Ubûdiyet	270
2.46. Lâ, İllâ.....	270
2.47. Lâ-Mekân, Bî-Nişân	272
2.48. Ledün İlmi	274
2.49. Maksûd	275
2.50. Mâsivâ, Sivâ, Gayr	276
2.51. Mazhar	278
2.52. Mecma‘ü'l-Bahreyn, Mecma‘ü'l-Ezdâd	279
2.53. Medlûl.....	280
2.54. Melâmet, Ta‘n.....	281
2.55. Mücâhede, Perhiz, Riyâzet	284
2.56. Nazar, Nigâh, Bakış	287
2.57. Nefha	290
2.58. Nefy ü İsbât.....	291
2.59. Nefs, Hevâ, Etvâr-ı Seb‘a	293
2.59.1. Nefs-i Emmâre	298
2.59.2. Nefs-i Levvâme	298
2.59.3. Nefs-i Mülhime	299
2.59.4. Nefs-i Mutmainne, Nefs-i Râziyye, Nefs-i Marziyye, Nefs-i Kâmile	299
2.60. Nûr.....	301
2.60.1. Nûr-ı Muhammedî	302
2.61. On Bir Usûl.....	303
2.61.1. Halvet der-encümen	303
2.61.2. Hûş der-dem	304
2.61.3. Nazar ber-kadem	305
2.61.4. Nigâh-daşt	305
2.61.5. Vukûf-ı Kalbî	306
2.61.6. Yâd-daşt	306
2.61.7. Yâd-kerd.....	307
2.62. Remz, Rumûz, Nükte.....	308
2.63. Ruh.....	309
2.64. Ru‘yet	310
2.65. Rûya, Vâkıa	311
2.66. Sefer, Seyr, Seyr ü Sülûk	313
2.66.1. Seyr-i İlallâh (Sefer-i Evvel)	317
2.66.2. Seyr-i Fillâh (Sefer-i Sâni)	317
2.66.3. Seyr-i Maallâh (Sefer-i Sâlis).....	318
2.66.4. Seyr-i Anillâh (Sefer-i Râbi)	318
2.67. Semâ, Devrân.....	319
2.68. Sır, Esrâr, Râz.....	322
2.69. Seher Vakti	324

2.70. Sohbet	325
2.71. Sudûr	327
2.72. Şâbb-ı Emred	328
2.73. Şatahât, Tûrrehât	330
2.73.1. Ene'l-Hak	332
2.74. Taalluk, Alâyık, İzâfât, Kayd	335
2.75. Taayyun	337
2.76. Taklîd, Tahkîk	338
2.77. Tasfiye	339
2.78. Tayy-ı Mekân	341
2.79. Teberrâ	342
2.80. Tecellî	343
2.80.1. Ahadiyet Tecellîsi (İlk Tecellî)	345
2.80.2. Vâhidiyet Tecellîsi (İkinci Tecellî)	346
2.80.3. Şuhûdî Tecellî (Üçüncü Tecellî)	347
2.81. Tecerrüt, Soyunma	348
2.82. Ten, Cân	350
2.83. Terakki	352
2.84. Terk, Ferâgat	353
2.85. Tevfik	355
2.86. Tevhîd, Vahdet	355
2.86.1. Vahdet-i Vücûd	359
2.86.2. Vahdet-i Şuhûd	362
2.87. Urûç, Mirâç	364
2.88. Üveysîlik	366
2.89. Vâridât, Vehb	366
2.90. Varlık, Yokluk	368
2.91. Vasl, Visâl, Vuslat, Vâsıl-Firâk, Firkat, Ayrılık, Cüdâ, Hicrân, Hasret, Hicret	371
2.92. Velâyet	380
2.93. Yaratılış, Kün Emri	381
2.94. Zâhir-Bâtın, Sûret-Sîret, Kışr-Lüb, Kışr-Mağz, Dış-İç	383
2.95. Zikir, Vird	387

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TASAVVUFÎ MECÂZLAR	392
3.1. Âh	392
3.2. Âr, Nâmûs, Irz	393
3.3. Âyîne , Mir'ât	395
3.4. Ankâ, Sîmurg, Hümâ	398
3.5. Bâd-ı Sabâ	399
3.6. Bârîka, Berk	400
3.7. Bâzâr	401
3.8. Cefâ, Cevr, Sitem, Dert, Gam, Keder, Mihnet	402
3.9. Cilâ, Kalay	410
3.10. Çöl, Sahrâ, Deşt, Vâdî	411
3.11. Dâr, Berdâr	413
3.12. Ders	414
3.13. Diğer Din Unsurları İle İlgili Mecâzlar	415
3.13.1. Din Adamları	415
3.13.1.1. Brahman	415
3.13.1.2. Deyyâr, Kıssîs, Râhip, Ruhbân	416
3.13.2. İbadet Mekânları	418
3.13.2.1. Deyr	418
3.13.2.2. Savmaa	419
3.13.2.3. Havrâ, Kunişt	420
3.13.3. Çeşitli Âlet, Araç ve Gereçleri İle İlgili Mecâzlar	421
3.13.3.1. Nâkus, Ceres	421

3.13.3.2. Put, Sanem	422
3.13.3.3. Zünnâr	423
3.14. Din, Mezhep	425
3.15. Gurbet	427
3.16. Gûy, Çevgân	428
3.17. Gül, Bülbül	429
3.18. Hac	431
3.19. Harâbât İle İlgili Mecâzlar	432
3.19.1. Harâbât Mekânları İle İlgili Mecâzlar	432
3.19.1.1. Harâbât	432
3.19.1.2. Meyhâne, Meygede	434
3.19.1.3. Humhâne	436
3.19.2. Harâbât Ehli İle İlgili Mecâzlar	436
3.19.2.1. Harâbâtî, Ehl-i Harâbât	436
3.19.2.2. Mugân, Pîr-i mugân, Muğbeçe	437
3.19.2.3. Sâkî	440
3.19.2.4. Bâde-fürûş, Mey-fürûş, Hammâr	441
3.19.3. Mey İle İlgili Mecâzlar: Bâde, Dolu, Hamr, Mey, Şarâb, Şerbet	442
3.19.4. Kadeh İle İlgili Mecâzlar: Câm, Kadeh, Peymâne, Sâgar, Ayak	446
3.19.5. Harâbât İle İlgili Diğer Mecâzlar: Cür'a, Humâr, Îş, İşret	449
3.20. Hüsn	452
3.21. İd, Bayram	454
3.22. Jeng, Pas, Reyn	455
3.23. Kavgâ	457
3.24. Küdûret, Gıll u Gış, Teşvîş, Safâ	458
3.25. Kimyâ, İksir, Simyâ	461
3.26. Koku, Bûy	463
3.27. Kurbân	464
3.28. Kuş Dili, Mantku't-Tayr	466
3.29. Külhân	466
3.30. Mahrem	467
3.31. Meydân	468
3.32. Mihmân	469
3.33. Mihrâp	470
3.34. Mûsikî Unsurları İle İlgili Mecâzlar	471
3.34.1. Kânun, Çeng	474
3.34.2. Ney, Neyzen	475
3.34.3. Rebâb, Mutrib	476
3.35. Nokta ve Harf Sembolizmi	477
3.36. Perde, Hicâb, Nikâb, Nakış	482
3.37. Pişme, Yanma, Erime	486
3.38. Renk	488
3.39. Sâye	489
3.40. Sevgilinin Güzellik Unsurları İle İlgili Mecâzlar	490
3.40.1. Ağız, Dehân, Çene, Gabgab, Zekân, Zenehdân, Zülal, Dil, Diş	490
3.40.2. Ân	493
3.40.3. Ben, Hâl	494
3.40.4. Boy, Kad, Kâmet	495
3.40.5. Göz, Çeşm, Gamze	495
3.40.6. Dudak, La'l, Leb	498
3.40.7. Hatt	500
3.40.8. Kaş, Ebrû	501
3.40.9. Kırpık, Müje, Müjgân, Peykân	503
3.40.10. Saç, Zülf, Turra, Kakül, Gîsû	504
3.40.11. Yüz, Vech, Didâr, Likâ, Hadd, Rû, Ruh, Yanak, Ârız, İzâr	508
3.41. Su ve Su Etrafında Çeşitlenen Mefhumlar ile İlgili Mecâzlar	513
3.41.1. Âb-ı Hayât, Âb-ı Hayvân	513
3.41.2. Bahr, Deniz, Deryâ, Kâmus, Kulzüm, Lücce, Ummân, Yemm	515

3.41.3. Bahrî, Gavvâs	516
3.41.4. Dür, Sadef, Gevher, Mercân.....	518
3.41.5. Girdâp.....	519
3.41.6. Göl, Habâb, Katre, Mevc, Nehir.....	520
3.41.7. Şebnem	523
3.41.8. Teşne	523
3.42. Sürme, Tûtyâ.....	524
3.43. Şehit	525
3.44. Şem, Pervâne	526
3.45. Tiryâk.....	528
3.46. Tûr-i Sina.....	529
3.47. Tüccâr, Sarrâf	531
3.48. Vatan.....	531
3.49. Zerre, Güneş	532
3.50. Zevk, Tatma, Kanma	534

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TASAVVUFÎ MAKÂMLAR VE HÂLLER..... 537

4.1. Cemiyet, Tefrika	542
4.2. Cem, Fark	545
4.2.1. Aynü'l-Cem.....	548
4.2.2. Cemü'l-Cem	549
4.2.3. Fark-ı Evvel.....	550
4.2.4. Fark-ı Sâni	552
4.2.5. Farkü'l-Cem	553
4.3. Cezbe, Cezbü'l-Ervâh,	554
4.4. Cünûn.....	556
4.5. Dehşet	558
4.6. Edeb.....	560
4.7. Fakr, Gınâ, İstiğna	563
4.8. Fenâ, Bekâ	567
4.8.1. Fenâ fi'ş-Şeyh	571
4.8.2. Fenâ fi'l-Pîr	572
4.8.3. Fenâ fi'r-Resûl.....	573
4.8.4. Fenâ fi'llâh	574
4.8.5. Fenâfi'l-Kusûd	575
4.8.6. Fenâfi'ş-Şuhûd	576
4.8.7. Fenâ fi'l-Vücûd	577
4.9. Gaybet, Huzûr.....	577
4.10. Gayret	579
4.11. Hamd, Şükür	581
4.12. Havf-Recâ, Ye's-Ümit	582
4.13. Haşyet	587
4.14. Hayret	588
4.15. Heybet, Üns	592
4.16. Hüzün, Ağlama	595
4.17. İhlâs	598
4.18. İhsân.....	599
4.19. İntibah, Yakaza	599
4.20. İstiğrâk.....	600
4.21. İttisâl, İttihâd, İhtilât, Hulûl	601
4.22. Kabz, Bast.....	605
4.23. Kahr, Lutf	606
4.24. Kurb, Bu'd	609
4.25. Mahv, Sahv	612
4.26. Muhabbet	613
4.27. Müşâhede, Temâşâ	617

4.28. Nâz, Niyâz	620
4.29. Rağbet.....	621
4.30. Rızâ.....	622
4.31. Sabır.....	626
4.32. Sekr, Sahv	629
4.33. Selâmet	633
4.34. Sükût.....	635
4.35. Şevk	638
4.36. Tefekkür.....	639
4.37. Telvîn, Temkîn	640
4.38. Teslimiyet	643
4.39. Tevbe, İnâbe	647
4.40. Tevekkül, Tefvîz.....	649
4.41. Vahşet, Ülfet.....	653
4.42. Vecd.....	655
4.43. Yakîn	657
4.44. Zühd, Takvâ.....	660

BEŞİNCİ BÖLÜM

TASAVVUFÎ TİPLER	665
5.1. Abdâl	665
5.2. Âbid, Abd, Bende, Kul	666
5.3. Ahfiyâ	669
5.4. Âkil	670
5.5. Âlim, Dâna.....	671
5.6. Anîd, Hâris, Hâsid	673
5.7. Ârif	676
5.8. Asfiyâ, Etkiyâ	678
5.9. Âşık, Maşûk.....	679
5.9.1. Umumî Olarak Maşûk	684
5.9.2. Maşûk Olarak Kabul Edilen Varlıklar.....	687
5.9.2.1. Maşûk-Allahu Teâlâ.....	687
5.9.2.2. Maşûk-Hz. Muhammed (s.a.s.).....	688
5.9.2.3. Maşûk-Mürşid-i Kâmil	688
5.10. Âşinâ, Bigâne, Yâd, El.....	689
5.11. Avâm, Havâs.....	691
5.11.1. Avâm ve Avâm Mukabili Tipler	691
5.11.1.1. Avâm.....	691
5.11.1.2. Âmm, Olur Olmazlar	692
5.11.1.3. Bed-fiâl, Nâmerd, Nâşî	693
5.11.1.4. Değme, Denî, Dûn	694
5.11.1.5. Hâm, Çiğ.....	695
5.11.1.6. Hasîs, Leîm	696
5.11.1.7. Nâ-cins, Nâkes, Nâkıs	697
5.11.2. Havâs ve Havâs Mukabili Tipler	698
5.12. Âzâde, Hür.....	699
5.13. Câhil, Nâdân, Ahmâk.....	702
5.14. Cavlakî.....	706
5.15. Ebrâr, Mukarreb.....	706
5.16. Ehl-i Dil, Erbâb-ı Dil	708
5.17. Ehl-i Hâl, Ehl-i Kâl.....	710
5.18. Ehl-i Nazar.....	711
5.19. Ehl-i Tecerrüd, Fâriğ, Üryân.....	712
5.20. Er, Fetâ, Merd, Merdân, Merdâne, Yiğit	715
5.21. Eren.....	721
5.22. Fâkih, Hâce, Molla, Müftî, Müctehîd	722
5.23. Fakîr.....	725

5.24. Fâsık, Fâsid.....	726
5.25. Gâfil, Miskîn.....	727
5.26. Garîb, Üftâde	729
5.27. İbnü'l-Vakt, Ebu'l-Vakt.....	731
5.28. İhvân, Muhib, Yârân, Yoldaş.....	733
5.29. İnsân-ı Kâmil	736
5.30. Kâfir, Münkir, Münâfik	738
5.31. Kalender.....	741
5.32. Kâşif.....	743
5.33. Kutb, Kutbu'l-Aktâb, Gavs, Ferd	743
5.34. Lâubâli, Nedîm, Mahcûb	748
5.35. Mecnûn, Âvâre, Dîvâne, Sergerdân.....	750
5.36. Meczûb	754
5.37. Melâmî, Rûsvâ	755
5.38. Muhakkık, Muvahhid.....	757
5.39. Mübtedî, Müntehî	760
5.40. Mücâhid.....	761
5.41. Müddeî.....	762
5.42. Mürâî, Sâlûs.....	763
5.43. Mürid ve İlgili Kavramlar.....	764
5.43.1. Mürid.....	764
5.43.2. Murâd	766
5.43.3. Dervîş	767
5.43.4. Sâlik.....	769
5.43.5. Tâlib	771
5.43.6. Mürid İçin Kullanılan Diğer Kelimeler	773
5.43.6.1. Âşık	773
5.43.6.2. Bende, Kul	773
5.43.6.3. Bülbül.....	774
5.43.6.4. Cân.....	774
5.43.6.5. Şâkird.....	774
5.43.6.6. Yâr	775
5.44. Mürşid ve İlgili Kavramlar	775
5.44.1. Mürşid	775
5.44.2. Azîz	779
5.44.3. Baba.....	779
5.44.4. Dede	780
5.44.5. Ehil, Ehl-i Hak, Ehlullâh, Hak Dostu	780
5.44.6. Pîr.....	783
5.44.7. Şeyh.....	785
5.44.8. Ulu.....	786
5.44.9. Velî.....	787
5.44.10. Zâviyedâr.....	790
5.44.11. Mürşid İçin Kullanılan Diğer Kelimeler.....	790
5.44.11.1. Cânân	790
5.44.11.2. Dil-i Âzâde.....	791
5.44.11.3. Efendi.....	791
5.44.11.4. Erbâb-ı Nefes	792
5.44.11.5. Hakîm.....	792
5.44.11.6. Hızır (a.s.)	792
5.44.11.7. Hünkâr.....	793
5.44.11.8. Lokmân (a.s.)	794
5.44.11.9. Mürebbî.....	795
5.44.11.10. Pişvâ, Rehber, Rehnümâ, Sârbân	795
5.44.11.11. Şâh	797
5.44.11.12. Tabîb	798
5.44.11.13. Üstâd	799
5.45. Rakîb.....	800

5.46. Ricâlû'l-Gayb İle İlgili Kavramlar.....	802
5.46.1. Üçler.....	804
5.46.2. Yediler.....	804
5.46.3. Dokuzlar.....	805
5.46.4. Kırklar.....	805
5.46.5. Binler.....	806
5.47. Pârsâ.....	807
5.48. Rind.....	807
5.49. Sâdık, Sâlih, Fâzıl.....	809
5.50. Seyyâh.....	811
5.51. Sûfî, Mutasavvıf.....	812
5.52. Şâtır.....	816
5.53. Tercümân.....	817
5.54. Vâiz, Nâsîh, İmâm, Hatîb.....	818
5.55. Vâkıf, Âgâh.....	821
5.56. Yâr, Ağyâr, Adû.....	824
5.57. Zâhid.....	827
5.58. Zâkir.....	832
5.59. Zâlim, Gaddâr.....	833
5.60. Zamâne.....	834
5.61. Zındık, Mülhid.....	835

ALTINCI BÖLÜM

TASAVVUFÎ (İŞARÎ) YORUMLANAN ÂYETLER VE HADÎS RİVÂYETLERİ..... 838

6.1. Âyetler.....	838
6.1.1. Erinî, Len Terânî.....	838
6.1.2. İnnî Ene'llâh.....	839
6.1.3. Kâbe Kavseyn, Ev Ednâ, Mâ Evhâ.....	840
6.1.4. Kâlû Belâ.....	843
6.1.5. Mak'adu Sıdk.....	847
6.1.6. Sekâhüm Rabbühüm.....	848
6.1.7. Semme Vechullâh.....	849
6.2. Hadîs Rivâyetleri.....	850
6.2.1. El-Fakru Fahrî.....	850
6.2.2. Küntü Kenzen Mahfîyyen.....	851
6.2.3. Levlâke Levlâk Lemâ Halaktü'l-Eflâk.....	853
6.2.4. Lî Ma'allâh.....	854
6.2.5. Men Arefe Nefsehû Fekad Arefe Rabbehû.....	855
6.2.6. Mûtu Kable En-Temûtu.....	859

YEDİNCİ BÖLÜM

TARİKATLAR VE TARİKAT USÛLLERİ..... 862

7.1. Tarîkatlar.....	862
7.1.1. Bektaşîlik.....	862
7.1.2. Celvetiyye.....	863
7.1.3. Cerrâhiyye.....	864
7.1.4. Gülşeniyye.....	864
7.1.5. Halvetiyye.....	865
7.1.6. Hamzaviyye.....	866
7.1.7. Kâdiriyye.....	867
7.1.8. Mevleviyye.....	868
7.2. Tarîkat Usûlleri.....	869
7.2.1. Baş Açık Yalın Ayak.....	869
7.2.2. Biat ve Biat İle İlgili İfade ve Usûller.....	870
7.2.2.1. İntisâb Etme, El Alma, El Tutma, Etek Tutma, El Verme.....	871

7.2.2.2. El Öpme, Ayak Öpme, Yüz Sürme, Ayağa Yüz Sürme	875
7.2.2.3. Bel Bağlama, İkrâr Verme, Ahd Etme.....	877
7.2.3. Cem‘ Olma.....	879
7.2.4. Cerre Çıkma.....	879
7.2.5. Divân Durma, Divân Kurma.....	880
7.2.6. Eyvallah	880
7.2.7. Gönül Gözleme.....	881
7.2.8. Gülbang	881
7.2.9. Halka.....	881
7.2.10. İcâzet Verme	882
7.2.11. İstihâreye Yatma.....	883
7.2.12. İtikafa Çekilme	884
7.2.13. Murâkabe Yapma.....	884
7.2.14. Nefes Üfleme	886
7.2.15. Nutuk Çekme, Telkin Verme, Nasihat Etme	887
7.2.16. Râbita Yapma	888
7.2.17. Silsile	891
7.2.18. Tevbe Etme	891
7.2.19. Teveccüh.....	892
7.2.20. Tevessül	893
7.2.21. Tasarruf.....	893
7.2.22. Ziyaret.....	894

SEKİZİNCİ BÖLÜM

TARİKAT MEKÂN, KIYÂFET VE ÂLETLERİ 895

8.1. Tarîkat Mekânları 895

8.1.1. Âsitân.....	895
8.1.2. Dergâh	896
8.1.3. Hankâh.....	897
8.1.4. Mevlevî-hâne	898
8.1.5. Ocak.....	898
8.1.6. Ribât.....	899
8.1.7. Tekke, Tekye	899
8.1.8. Türbe.....	901
8.1.9. Zâviye	902

8.2. Tarîkat Kıyâfet ve Âletleri 902

8.2.1. Giyilen Kıyâfetler	905
8.2.1.1. Abâ	906
8.2.1.2. Cübbe	907
8.2.1.3. Hırka.....	908
8.2.1.4. Hil‘at.....	911
8.2.1.5. Hulle	912
8.2.1.6. İhrâm	913
8.2.1.7. Kabâ	914
8.2.1.8. Kepenek.....	915
8.2.1.9. Kisve.....	916
8.2.1.10. Libâçe.....	916
8.2.1.11. Palâs	917
8.2.1.12. Pîrehen.....	918
8.2.1.13. Tennûre.....	918
8.2.2. Kumaşlar	919
8.2.2.1. Atlas	919
8.2.2.2. Çul	920
8.2.2.3. Dîbâ	921
8.2.2.4. Kirpâs	921
8.2.2.5. Nemed	922
8.2.2.6. Peşmîne	924

8.2.2.7. Ridâ	925
8.2.2.8. Sof	926
8.2.2.9. Şâl.....	927
8.2.3. Başlıklar	929
8.2.3.1. Arakçın	930
8.2.3.2. Destâr	930
8.2.3.3. Külâh	931
8.2.3.4. Serpûş	932
8.2.3.5. Tâc.....	933
8.2.4. Tarîkat Erbâbınca Kullanılan Çeşitli Âletler	935
8.2.4.1. Asâ.....	936
8.2.4.2. Bûriyâ, Hasır, Ferş.....	937
8.2.4.3. Cilbend	938
8.2.4.4. Destmâl.....	939
8.2.4.5. Kemer	939
8.2.4.6. Keşkül.....	940
8.2.4.7. Lûle	941
8.2.4.8. Misvâk.....	942
8.2.4.9. Na'lin, Keşş	942
8.2.4.10. Pâlheng	944
8.2.4.11. Post.....	945
8.2.4.12. Seccâde.....	946
8.2.4.13. Taht.....	948
8.2.4.14. Tesbih, Sûbha	949

DOKUZUNCU BÖLÜM

SÛFÎLER, ŞEYHLER, MUTASAVVIFLAR..... 953

9.1. Kadim Sûfiler	953
9.1.1. Abdülkâdir-i Geylanî.....	953
9.1.2. Bâyezîd-i Bistâmî	954
9.1.3. Bedreddin Simâvî	955
9.1.4. Cüneyd-i Bağdâdî.....	957
9.1.5. Dede Ömer Rûşenî	958
9.1.6. Ebû Bekir Şiblî	958
9.1.7. Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr	959
9.1.8. Emir Hüsrev-i Dihlevî	960
9.1.9. Emir Sultân.....	961
9.1.10. Eşrefoğlu Rûmî.....	962
9.1.11. Ferîdüddin Attâr	963
9.1.12. Hacı Bektâş-ı Velî	964
9.1.13. Hakîm Senâî	965
9.1.14. Hallâc-ı Mansûr	966
9.1.15. Hasan-ı Basrî	970
9.1.16. Hasan el-Harakânî	971
9.1.17. Hüsâmeddin Çelebi	971
9.1.18. İbrâhim Edhem	972
9.1.19. İbrâhim Gülşenî	973
9.1.20. Külhânî-i Lâyhâr	973
9.1.21. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî	974
9.1.22. Molla Câmî.....	978
9.1.23. Muhyiddin İbnü'l-Arabî	979
9.1.24. Nesîmî	982
9.1.25. Nizâmî-i Gencevî	983
9.1.26. Sa'dî-i Şîrâzî.....	984
9.1.27. Şems-i Tebrîzî	985
9.1.28. Şeyh San'ân.....	986
9.1.29. Üryânî Mehmed Dede	987

9.1.30. Veysel Karânî	988
9.1.31. Yunus Emre	988
9.1.32. Zünnûn-ı Mısri	989
9.2. Muasır Mutasavvıflar	990
9.2.1. Azîz Mahmud Hüdâyî	990
9.2.2. Burunsuz Mevlevî Efendi	991
9.2.3. Eroğlu Nûri Efendi	991
9.2.4. Hâcı Murâd-ı Kırmî	992
9.2.5. Mazharî Sultân	993
9.2.6. Niyâzî-i Mısri	994
9.2.7. Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi	994
9.2.8. Saçlı İbrahim Efendi	995
9.2.9. Şeyh Ebûbekir	995
9.2.10. Şeyh Haydâr-ı Üsküdârî	996
9.2.11. Şeyh Muhammed	996
9.2.12. Şeyh Şerîf Efendi	996
9.2.13. Ümmî Sinân	997
9.2.14. Zuhûrî	998
SONUÇ	999
KAVRAMLARIN KULLANIM SIKLIğI TABLOSU	1005
SİSTEMATİK İNDEKS	1027
KAYNAKÇA	1195
ÖZET	1235
ABSTRACT	1236

KISALTMALAR

AKM	:Atatürk Kùltür Merkezi
a.g.e.	:Adı geçen eser
AÖ.	:Âşık Ömer
a.s.	:Aleyhi's-selâm
AÜ.	:Ankara Üniversitesi
AÜİF.	:Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakùltesi
AÜİFD.	:Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakùltesi Dergisi
b.	:İbn
bs.	:Baskı, basım
by.	:Basım yeri yok
C.	:Cilt
c.c.	:Celle celâlühü
ev.	:eviren
DİA	:Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	:Diyanet İşleri Başkanlığı
E.	:Elgâz
Edt.	:Editör
EŞ.	:Ek Şiirler
FK.	:Fehim-i Kadîm
G.	:Gazel
GE.	:Gevherî
GR.	:Gazeldeki Rubailer
H.	:Hece ölçüsüyle yazılmış şiirler
Haz.	:Hazırlayan

HZ.	:Hazret-i
İFAV	:İlahiyat Fakültesi Vakfı
K.	:Kaside
KK.	:Kıt'a-i Kebire
KT.	:Kıt'a
k.v.	:Kerremallâhu veche
M.	:Mesnevi
Md.	:Madde
MEB	:Nilli Eğitim Bakanlığı
MF.	:Müfred / Müfredât
MH.	:Muhammes
M.Ö.	:Milattan önce
MR.	:Murabba
MS.	:Müstezâd
MST	:Musammat
MT	:Matla'/Metâli
MU	:Muammeyat
MÜ.	:Marmara Üniversitesi
N.	:Nazm
NAA.	:Nakşı Ali Akkirmânî
NB.	:Nâbî
NE.	:Nef'î
Neşr.	:Neşreden
NK.	:Nailî-i Kadîm
NM.	:Niyazî-i Mısrî
ö.	:Ölüm tarihi

R.	:Rubai
s.	:Sayfa
S.	:Sayı
Sad.	:Sadeleştiren
s.a.s.	:Salla'llâhu aleyhi ve sellem
SG.	:Sun 'u'llâh-ı Gaybî
STD.	:Sebeb-i tertib-i divân
Ş.:	:Şarkı
T.	:Tarih
TC.	:Terci-i Bend
TDK.	:Türk Dil Kurumu
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
TH.	:Tahmis
Thk.	:Tahkik eden
TK.	:Terkib-i Bend
ts.	:Tarihsiz
TTK.	:Türk Tarih Kurumu
TZ.	:Tazmin.
vb.	:Ve benzeri
vd.	:Ve diğerleri
vs.	:Ve sâire
ÜS.	:Ümmî Sinân
Yay.	:Yayımları, Yayınevi
YKY.	:Yapı Kredi Yayınları

I. GİRİŞ

Tefsir, hadîs, fıkıh, kelam, felsefe, sosyoloji, psikoloji, dinler tarihi, din eğitimi, hüsn-i hat, cifir, iktisat, fen bilimleri, mûsikî gibi ilimlerle sıkı münasebeti olan tasavvufun, edebiyat ile olan bağı diğerlerine kıyasla daha kuvvetli olmuştur. Hâl dilini kâl ile anlatabilmek her ne kadar mümkün olmasa da hemen her mutasavvıf, bir taraftan mürid ve talebelerini irşat için şair edasıyla şiirler söyleyerek esrâra âşinâ olan kimselere sesini duyurmuş; diğer taraftan da şiirin mecâzlar ve mazmunlarla örülü dünyasında remizler ve nükteler vasıtasıyla his ve fikirlerini sırra ehil olmayandan sakındırma vazifesi yürütmüştür. Bu tutum, sadece tekke şeyhleri ve şairlerinde görülmemiş, zamanla derûnî hisleri ve ifşâsı tehlikeli fikirleri dile getirmek isteyen Divân şairlerinde ve halkın duygu, his ve heyecanlarını terennüm eden Halk şairlerinde de kendini göstermiştir. Doğuşundan itibaren şiirin büyüğü perdesi arkasına gizlenmeyi başaran tasavvufun en güzel tanım ve tarifleri şiir vasıtası ile yapılmış; en anlaşılamaz ve idrâk edilemez denilen meseleleri şiir ile izah edilmiş; yüzlerce kavram ve mecâzları şiir dilinin âsûdeliği içerisinde alegorik kalıplarda kendisine yer edinmiştir. Mecâz ve mazmunlarla örülü şiirin tabiatı ile tasavvufun birlik/vahdet şuurunun imtizacı, tasavvuf tarihine ve Türk edebiyatına sayısız âbideler kazandırmıştır. Bizim tezimiz de şiirin tasavvufu bu münasebetini ortaya koymayı hedeflemiştir. Bunu gerçekleştirmek için edebiyatın zirvede olduğu ve Osmanlı Devleti'nin bir önceki yüzyılda yakaladığı zirveyi koruma çabası içinde olduğu 17. yüzyıldaki şairlerin divânları mısak olarak seçilmiştir.

I.I. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Türk şairlerinin tasavvufu nasıl idrâk ettiği ve tasavvufa şiirlerinde ne nispette yer verdiği ana teması üzerine kurulu olan tezde şairlerin tasavvufa ilişkin meseleleri nasıl yorumladığı; tasavvufî fikir, görüş ve yaklaşımlarının eserlerine ne ölçüde yansıdığı; manzumeleri çerçevesinde, mukayeseli bir şekilde ele alınmıştır. Çalışma, 17. yüzyıl

Türk edebiyatı şairleri üzerinden yürütülmüştür. Edebiyatın zirvede olduğu bir yüzyıl olmasının yanısıra Halk şairlerinin kısmen Divân şiiri mecrasına meyledip aruz vezni ile şiirler söyleyerek şiirlerinde Divân şiiri nazım şekil ve türlerini kullanmaları, Tekke şairlerinin döneme damgasını vuran Kadızâdeliler-Sivâsîler çekişmesinin de tesiri sonucu manzum ya da mensur eser kaleme almak için büyük bir iştihak içinde olmaları, Divân şairlerinin klâsik üslûbun yanı sıra farklı tarz ve ekoller tesirinde çok farklı anlayışlarla şiirler yazmaları sebebiyle, araştırma zeminini âdeta şairler mozaîği müzesi durumundaki 17. yüzyıl teşkil etmiştir.

I.I.I. Osmanlı Sahasının 17. Yüzyıldaki Genel Görünümü

Bir milletin tarihî ve kültürel birikimi göz ardı edilerek yapılan çalışmaların mühim bir tarafı eksik kalmaya mahkum olacağından, Osmanlı'nın bu yüzyıldaki siyasî ve sosyal yapısına kısaca değinmek yerinde olacaktır. Zirveden sonraki zeval öncesi tedirginliği ve belirsizliği yaşayan Osmanlı Devleti'nin bu yüzyıldaki siyasî, dinî, mâlî ve edebî portresi bilinmeden Osmanlı'yı anlamak mümkün olamayacağı gibi, Osmanlı kültür ve medeniyetinin yetiştirdiği değerleri ve bu değerlerin ürettiği eserleri de idrâk edebilmek imkân hâricinde kalacaktır.

I.I.I.I. Yüzyılın Siyasî Durumu

Bu yüzyılda Devlet-i Âl-i Osmân tahtında sırasıyla Sultân I. Ahmed Hân (1603-1617), Sultân I. Mustafa Hân (1617-1618), Sultân II. Osmân Hân (1618-1622), Sultân IV. Murâd Hân (1623-1640), Sultân İbrâhim Hân (1640-1648), Sultân IV. Mehmed Hân (1648-1687), Sultân II. Süleymân Hân (1687-1691), Sultân II. Ahmed Hân (1691-1695), Sultân II. Mustafa Hân (1695-1703) oturmaktadır.¹ 1593 senesinden beri devam etmekte olan Osmanlı Avusturya savaşları,² 1606'da Zitvatorok Anlaşması³ ile son

¹ Padişahların şahsiyetleri hakkında bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay., 3. bs., Ankara 1982, C. III/II, s. 584-592.

² Sefer hazırlıkları, muharebeler ve anlaşma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. III/I, s. 69-98; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, C. III, s. 128-247.

bulmuştur.⁴ Kaniye, Eğri ve Estergon gibi kaleler dışında bir getirisi olmayan bu savaş, Osmanlı'yı oldukça zorlamış ve Avrupa'daki hâkimiyetini Avusturya ile paylaşmak zorunda kalmasına sebep olmuştur.⁵ Bu esnada devletin başında 1603 senesinde tahta geçen Sultân I. Ahmed vardır.⁶ 1606'da Kuyucu Murâd Paşa vezir-i azam olur⁷ ve Anadolu'da uzun zamandır baş gösteren Celâlî isyanlarını sert bir şekilde bastırarak bu isyanlara ve isyancılara⁸ geçit vermez. Bu başıbozuk eşkıya sürüsünün reislerinin ellerini siyâset kılıcı ile kırıp onların kemâl ve şevketlerini sindirir.⁹ 1613'te Osmanlı ülkesinde içki yasağı konur, fakat bu yasak çok uzun sürmez.¹⁰ 1617'de Sultân Ahmed Camii ibadete açılır.¹¹ Bundan 5 ay sonra Sultân Ahmed'in genç yaşta vefatı üzerine kardeşi I. Mustafa Hân tahta oturur.¹² Osmanlı'da babadan oğula geçen padişahlık, ilk defa bir kardeşe intikal etmiştir. I. Mustafa, akli dengesinin yerinde olmadığı söylentisi ile bir sene sonra tahttan indirilir ve yerine Sultân Ahmed'in henüz 14 yaşındaki oğlu Genç Osman tahta çıkarılır.¹³

³ Antlaşma hakkında değerlendirmeler için bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât-Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, C. I-II, (Sad. Neşet Çağatay), TTK Yay., Ankara 1979, s. 199-205; Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, (Çev. Mehmed Ata, Haz. Mümin Çevik, Erol Kılıç), Çevik Matbaacılık, İstanbul 1993, C. IV, s.404-409.

⁴ Meşhur Eğri ve Kaniye muharebeleri bu zaman diliminde yapılmıştır. Ayrıntılar için bkz. Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, s. 172-183; T. Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi - XVII. Asır*, Hayat Kitapları Yay., İstanbul 1965, C. VIII, s. 109-161.

⁵ Zıttorok Muahedesi'nin taşıdığı anlam hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zuhuri Danışman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Yeni Matbaa, İstanbul 1965, C. VIII, s. 206-214.

⁶ Tahta cülûsu hakkında bkz. Mehmet Hemdemî Çelebî Solak-zâde, *Solak-zâde Tarihi*, (Haz. Vahit Çubuk), Kültür Bakanlığı Yay., 1. bs., Ankara 1989, C. II, s. 443-449; Hammer, *a.g.e.*, C. IV, s. 366-370; Danışmend, *a.g.e.*, C. III, s. 229-230.

⁷ Kuyucu Murat Paşa'nın sadrazam oluşu hakkında bkz. Danışmend, *a.g.e.*, C. III, s. 248.

⁸ Bu isyancılar Karayazıcı, Deli Hasan, Tavil Ahmet, Canboladoğlu, Kalenderoğlu gibi Celâfililerdir. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. III/I, s. 99-113.

⁹ Solak-zâde, *a.g.e.*, C. II, s. 458-459; Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, C. I-II, s. 205-210; Hammer, *a.g.e.*, C. IV, s. 410-427; Danışman, *a.g.e.*, C. VIII, s. 249-262; Danışmend, *a.g.e.*, C. III, s. 248-256; Öztuna, *Türkiye Tarihi*, C. VIII, s. 193-200; Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994, C. II, s. 19-24.

¹⁰ Danışmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. III, s. 258.

¹¹ Danışmend, *a.g.e.*, C. III, s. 265-266.

¹² Solak-zâde, *Solak-zâde Tarihi*, C. II, s. 461-464; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 494-500; Danışmend, *a.g.e.*, C. III, s. 267-271.

¹³ Solak-zâde, *a.g.e.*, C. II, s. 464; Danışmend, *a.g.e.*, C. III, s. 271-274.

Baltık Denizi'ne açılıp burada bir donanma kurmak ve Avrupa'nın tamamını hakimiyeti altına almak isteyen Genç Osman, Lehistan üzerine sefere çıkar¹⁴ fakat yeniçerilere güvenemediği için 1621 senesinde barış yapmak zorunda kalır.¹⁵ Yeniçerilerin disiplinsizliğini ve ataletini bu sefer ve muharebeler esnasında müşâhede eden Genç Osman, bu kurumu ortadan kaldırmaya kalkışınca tecrübesizliğinin kurbânı olur ve 1622 senesinde önce tahttan indirilir ve ardından boğularak öldürülür; yerine de amcası I. Mustafa Hân ikinci kere tahta oturtulur.¹⁶ 1623 senesinde aralarında Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin de bulunduğu bir divân kurulur ve sabînin imametinin caiz, mecnûnun ise caiz olmadığı kararı alınarak I. Mustafa Hân tahttan ikinci kere indirilip yerine Sultân Ahmed'in diğer oğlu 11 yaşındaki IV. Murâd Osmanlı hâkânı ilan edilir¹⁷. Şedid, disiplinli ve bir o kadar da heybetli olan Sultân IV. Murâd, 1632 senesinde saraydaki bürokrasi engelini aşarak sarayın ve ülkenin idaresine tam olarak hakim olur; yeniçeri ve sipahileri kendisine itâate yemin ettirir.¹⁸ 1633 senesinde Cibali'de alevlenen yangının¹⁹ İstanbul'un beşte birini yakmasının ardından içki ve tütün yasağı koyarak fitne yuvası bütün kahvehâneleri kapatır; İstanbul'u kabadayılardan temizler.²⁰ Doğuda Safevîler'in rahat durmayıp fırsatını buldukça Osmanlı topraklarını taciz edip durmaları üzerine 1635'te Revân'ı,²¹ 1639'da Bağdâd'ı

¹⁴ Lehistan seferi ve Hotin Kalesi'nin kuşatılması hakkında ayrıntılı malumat için bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, s. 220-221; Hammer, *a.g.e.*, C. IV, s. 524-531; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/I, s. 127-132; Danişmend, *a.g.e.*, C. III, s. 280-290; Zuhuri Danişman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. IX, s. 29-40; Öztuna, *a.g.e.*, C. VIII, s. 219-228.

¹⁵ Solak-zâde, *a.g.e.*, C. II, s. 467-470.

¹⁶ Solak-zâde, *a.g.e.*, C. II, s. 477-491; Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, s. 221-223; Hammer, *a.g.e.*, C. IV, s. 549-554; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. III/I, s. 141-147; Danişman, *a.g.e.*, C. IX, s. 44-62; Danişmend, *a.g.e.*, C. III, s. 290-312; Öztuna, *a.g.e.*, C. VIII, s. 247-269; Aksun, *a.g.e.*, C. II, s. 70-76.

¹⁷ Solak-zâde, *a.g.e.*, C. II, s. 513-514; Danişmend, *a.g.e.*, C. III, s. 323-326.

¹⁸ Hammer, *a.g.e.*, C. V, s. 144-157; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. III/I, s. 186-194; Danişmend, *a.g.e.*, C. III, s. 354-355; Aksun, *a.g.e.*, C. II, s. 128-138.

¹⁹ Bu yüzyılda İstanbul'da birkaç defa yangın çıksa da, bunların en büyüğü 300 saray, 360 cami, 100 han ve kervansaray, 40 hamam, 80.000 ev ve birçok medrese, tekke, dükkân vs. ile birlikte 4000 insanın yandığından bahsedilen 24 Temmuz 1660'da çıkan meşhur yangındır. Danişmend, *a.g.e.*, C. III, s. 428.

²⁰ Hammer, *a.g.e.*, C. V, s. 161-162; Danişmend, *a.g.e.*, C. III, s. 356-357; Aksun, *a.g.e.*, C. II, s. 139-140.

²¹ Revân seferinin hazırlıkları, seferin güzergâhı ve yapılan muharebeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Solak-zâde, *Solak-zâde Tarihi*, C. II, s. 535-548; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, C. I-II, s. 237-239; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 201-206; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/I, s. 194-198; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. III, s. 361-368; Danişman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. IX, s. 144-151; Aksun, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 144-148.

fetheder.²² Safevîler ile Kasr-ı Şîrîn Antlaşması imzalanır ve bir sene sonra da Sultân Murâd vefat edince yerine Sultân İbrâhim-i Evvel tahta geçer.²³

Sultân Murâd'ın vefatından sonra sıkıntılı yıllar baş gösterir; bir zamanlar eyaletlerde vali olarak tecrübe kazanan Osmanlı şehzadeleri, artık sarayın kokuşmaya yüz tutmuş çevresinde eğitime çalışılmakta ve tahta çıktıklarında hayli tecrübesiz olmaktadır.²⁴ Bunun bir neticesi olarak 1648'de pek de parlak bir saltanat süremeyen,²⁵ samura çok düşkün olduğu ve devrinde samur giyme moda olduğu için hükümlerlik yaptığı döneme 'samur devri' adını yazdıran Sultân İbrâhim²⁶ 1648'de tahttan indirilerek yerine henüz yedi yaşındaki IV. Mehmed tahta oturtulur. Akabinde âlemin nizamı için de Sultân İbrâhim hal' edilir.²⁷ Hâkânın henüz küçük olması hasebiyle, iktidara nüfuz etme ve yönetimin dizginlerini elde tutma hırsıyla sarayda valideler arasındaki iç çekişmeler artar; büyük ve küçük valide sultanlar mücadelesi 1651'de Kösem Sultân'ın Turhân Sultân'a yenilip boğdurulması ile noktalanır.²⁸ 1656 senesinde maaşını alamayan ya da ayarı düşük akçe ile alan kapıkulu askerleri isyan ederek buna sebep olanların listesini padişaha sunup 30 kişinin kellesini isterler. Bunlardan bir kısmını öldürüp Sultân Ahmed meydânındaki çınar ağacına astıklarından, bu hâdise tarihe 'Vak'a-i Vakvakiye' (Çınar Vak'ası) olarak geçer.²⁹

²² Solak-zâde, *a.g.e.*, C. II, s. 548-550; Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, C. I-II, s. 241-242; Hammer, *a.g.e.*, C. V, s. 243-246; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. III/I, s. 199-206; Danişmend, *a.g.e.*, C. III, s. 371-384; Danişman, *a.g.e.*, C. IX, s. 152-160; Aksun, *a.g.e.*, C. II, s. 152-159.

²³ Solak-zâde, *a.g.e.*, C. II, s. 551-553; Hammer, *a.g.e.*, C. V, s. 276-279; Danişmend, *a.g.e.*, C. III, s. 384-388.

²⁴ Nevzat Kösoğlu, "Onyedinci Yüzyılda Türk Dünyası", *Büyük Türk Klâsikleri*, Ötüken Söğüt Yay., İstanbul 2004, C. 5, s. 19.

²⁵ İstanbul kadılığında azledilen 'Ravzatü'l-Ebrâr' müellifi Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Sultân İbrâhim'in hallinden sonra odaya kapatılacağı esnada bizzat kendisine "*Umûr-ı şer'iyye ve diniyyeye âdem-i tekayyüdle cihâni harâba virdün ve evkâtunu lehv ü gafletle geçürüp rüşveti fâş ve bunca zalemeyi âleme musallat ve Beytümâli telef itdün!*" dediği vâkidir. Bkz. Danişmend, *a.g.e.*, C. III, s. 409.

²⁶ Padişahın samur düşkünlüğü için bkz. Solak-zâde, *a.g.e.*, C. II, s. 578-578; Danişman, *a.g.e.*, C. IX, s. 241-243. Eğlence düşkünlüğü için bkz. Hammer, *a.g.e.*, C. V, s. 259-264. İstikrarsız yönetimi için bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. III/I, s. 223-239.

²⁷ Solak-zâde, *a.g.e.*, C. II, s. 578-582; Danişmend, *a.g.e.*, C. III, s. 409-412.

²⁸ Solak-zâde, *a.g.e.*, C. II, s. 602-604; Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, C. I-II, s. 254-255; Danişmend, *a.g.e.*, C. III, s. 416-417; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. III/I, s. 252-256; Aksun, *a.g.e.*, C. II, s. 198-201.

²⁹ Solak-zâde, *a.g.e.*, C. II, s. 619-622; Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, C. I-II, s. 258-260; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. III/I, s. 290-293; Danişmend, *a.g.e.*, C. III, s. 420-421; Danişman, *a.g.e.*, C. XI, s. 4-7.

1656 senesinde Venedik, Limni ve Bozcaada'yı işgal ederek İstanbul'u tedirgin eder. Bu tedirginlik bir sene sonra Venedikler'in bozguna uğratılmasıyla son bulur.³⁰ Yine aynı sene (1656) işlerine karışılmaması ve istiklâline dokunulmaması şartı ile vezîr-i azamlık mührünü alan Köprülü Mehmed Paşa, 1661'de yaşamını yitirinceye kadar bu vazifesini sürdürür; onun vefatından sonra da yerine oğlu Fâzıl Ahmed Paşa getirilir.³¹ Köprülüler Dönemi, duraklama içerisinde yükselme devri nişânelerinin görüldüğü bir dönem olarak tarihe geçer.³² 1663 senesinde Avusturya üzerine sefere çıkılır ve 1664'te Uyvar fethedilir; muharebeler sonucunda Vasvar Antlaşması imzalanır.³³ 1645'den beri kuşatma altında olup büyük kısmı alındığı hâlde Kandiye bölgesi bir türlü ele geçirilemeyen Girit, Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın bizzat sefere çıkışıyla 1669 senesinde tamamen Osmanlı'nın eline geçer.³⁴

1672 senesinde Lehistan üzerine sefere çıkan IV. Mehmed, Kamaniçe ve bazı kaleleri fetheder. Muharebe sonucunda Bucaş Antlaşması imzalanır.³⁵ Anlaşma şartlarına uymayan Lehliler'le tekrara savaşa tutuşan Osmanlı, muzaffer olup 1676'da Podolya ve Ukrayna'yı ilhak eder.³⁶ 1676'da Fazıl Ahmed Paşa'nın vefatı üzerine sadârete getirilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa,³⁷ 1683 senesinde Viyana üzerine yürür ve Kanunî'nin almadan döndüğü bu şehri yağmalamadan ele geçirmek ister. Bu

³⁰ Solak-zâde, *a.g.e.*, C. II, s. 625-627; Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, C. I-II, s. 262-263; Hammer, *a.g.e.*, C. V, s. 579-580.

³¹ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. III, s. 429-430. Osmanlı'ya duraklama içinde yükselme devri yaşatan Fazıl Ahmet Paşa'nın icraatları için bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/I, s. 401-428. Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıldaki sosyal ve siyasal tarihine ışık tutan ve Osmanlı'ya dair en ehemmiyetli kaynaklardan addedilen Târih-i Naîmâ'da, eserin müellifi Nâimâ 1591 senesi ile buraya kadar ihtisar ettiğimiz 1659 seneleri arasındaki gelişmeleri yaşayan görgü tanıklarının ifadelerini de dikkate alarak gerçekçi bir biçimde anlatır. Bkz. Naîmâ, *Târih-i Naîmâ (I-VI)*, by., 1281-1328.

³² Kösoğlu, 'Onyedinci Yüzyılda Türk Dünyası', *Büyük Türk Klâsikleri*, C. 5, s. 20-21. Köprülü Mehmet Paşa ve icraatları hakkında bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. III/I, s. 367-401.

³³ Avusturya seferi ve Vasvar Antlaşması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, C. I-II, s. 269-272; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VI, s. 136-138; Danişmend, *a.g.e.*, C. III, s. 430-436; Danişman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. XI, s. 37-42.

³⁴ Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, s. 273-275. Girit seferi 1645'te başlamış, 1648'e kadar Kandiye dışındaki kısımları fethedilmiştir. Kandiye'nin muhasarasına 1648'de başlanmış ve ancak 25 sene sonra bu adanın zabtı mümkün olabilmiştir. Bkz. Danişmend, *a.g.e.*, C. III, s. 436-440; Danişman, *a.g.e.*, C. XI, s. 33-35.

³⁵ Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, C. I-II, s. 276; Hammer, *a.g.e.*, C. VI, s. 265-267; Danişmend, *a.g.e.*, C. III, s. 440-442; Danişman, *a.g.e.*, C. XI, s. 42-43.

³⁶ Danişmend, *a.g.e.*, C. III, s. 446.

³⁷ Danişmend, *a.g.e.*, C. III, s. 445-446.

hâdise karşısında büyük bir dehşete kapılan ve şaşkınlık geçiren papa ve Avrupa, Viyana'ya yardıma gelir. Diğer Hıristiyan devletlerden gelen takviye kuvvetlerle iki ordu arasında kalan Osmanlı, dört cephede birden savaşmak ve akabinde geri çekilmek zorunda kalır; bu çekiliş 1699 senesinde imzalanan Karlofça Anlaşmasıyla son bulur.³⁸

Cedlerinin büyük fedakarlıklarla elde etmiş oldukları güzel ve mamur memleketlerin birkaç sene içerisinde elden çıkması ve yüz binlerce Müslüman'ın düşman ayakları altında çiğnenmesi orduyu da İstanbul halkını da çileden çıkarır. Hele bu süre zarfında 'nazlı Budin'in de düşmesi üzerine kahreden ve kan ağlayan İstanbul halkı, Köprülüler Dönemi'nde av partilerine ve rahata alışan IV. Mehmed'in rahat tavırlarını yadırgar.³⁹ Bu anlaşma ile Osmanlı ilk defa topraklarının büyük bir kısmını kaybetmiş ve Avrupa karşısında bu derecede küçük düşmüş oluyordu. Bu kudretli devlet, artık toprak kazanma ve fetih mücadelesi değil, kaybettiklerini alma savaşı verecektir.

I.I.I.II. Yüzyılın Ekonomik Durumu

16. yüzyılın sonlarına kadar iç ve dış ekonomik durumun mükemmel surette ayarlanması dolayısıyla savaş, isyan vb. olağanüstü olaylarda memlekette sancılı bir hâl görülmezken bu asrın sonlarında başlayıp çok uzun seneler devam eden ve ancak 17.

³⁸ Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, C.I-II, s. 282-288; Hammer, *a.g.e.*, C. VI, s. 371-596; Alphonse de Lamartine, *Sona Doğru-Türkiye Tarihi*, (Haz. M. R. Uzmen), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, ts., C. VI, s. 1376-1455; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. III/I, s. 434-595; Danişmend, *a.g.e.*, C. III, s. 452-485; Danişman, *a.g.e.*, C. XI, s. 49-70, 105-114, 120-129, 138-158; Aksun, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 239-296; Metin Kunt, 'Siyasal Tarih, (1600-1789)', *Osmanlı Devleti 1600-1908, Türkiye Tarihi*, Cem Yay., 7. bs., İstanbul 2002, C. III, s. 40-52.

³⁹ Vaaz etmesi için padişah tarafından Dâvud Paşa Camii'ne çağrılan Şeyh Hüseyin Efendi, vaaz isteyen varsa kendisinin meclisine gelmesini, ilmin kimsenin ayağına gitmeyeceğini, bilakis ilmin ayağına gidilmesi gerektiğini ifade ederek bu teklifi reddeder. Bunun üzerine Himmetzâde Abdullah Efendi çağrılır ve davete icabet eden bu zât da padişaha korkusuzca diline geleni söyler: "*Ümmeti Muhammed, devlet sahipsiz kaldı bunca memâlik ve kıla-ı-islâm düşman-ı din yedine girüp bî-hesab cevami ve mesacid puthane oldu, fi'linizi değiştirin, günahınıza tövbe ve istiğfar edin, şimden sonra bize lâzım olan gözümüz yaşından çimen bitince başımız yerden kalkmamak gerektir, nedür bu inüp binme ve nedir bu hay huy, nefsi emmarenize uymalar, nice bir hâb-ı gaflette yatarsız, gerçi padişahlar şikâra gide gelmiştir. Ancak şimdi zamanı değil, her asrın bir vakti var.*" Halk ağlamaktan gözlerini açamazken padişah atına atlayıp orayı terk eder ve bundan sonra gittiği camilerde vaazı yasaklar. Mehmed Ali Aynî, *Türk Azizleri*, Marifet Basımevi, İstanbul 1944, C. I, s. 37-42. Her ne kadar ahlâkî çöküntü alıp başını gitmiş olsa da Himmetzâdenin bu tutumu, bir şey ya da vâizin hâlâ Osmanlı padişahını takdir edebilecek kadar tarafsız ve cesaret sahibi olabildiğini, gaflet uykusundan uyanıp yaptıklarına tevbe etmesini ve vaktini umûr-ı devletle iştigalini salık verebildiğini göstermektedir.

asrın başlarında (muvakkaten) noktalanabilen İran ve Avusturya seferleri bir önceki yüzyılda organize edilmiş olan muntazam düzeni bozmuş, paranın değerini düşürmüş ve temel ihtiyaçlardan bazılarının yabancı ülkelerden alınması zaruretini doğurmuştur. Uzun süren Girit kuşatması için yapılan harcamalar, Osmanlı'nın belini bükmüş durumdadır.⁴⁰ 1621 senesinde İstanbul boğazının donması ile ticaret gemileri şehre giremediğinden, şehirde fevkalade bir pahalılık olmuş ve bu pahalılık buzlar çözülünceye kadar devam etmiştir.⁴¹ Bu yüzyılda İstanbul'da çıkan yangınlar da ekonomiyi olumsuz etkilemiş ve yangınlar neticesindeki maddi kayıplardan dolayı kıtlık baş göstermiştir.⁴²

Çözülemeyen mâlî ve iktisâdî meselelerin ağırlığı ile Osmanlı mülkü huzursuzluk ve isyanlarla sarsılıp durmuş; zulmün ve iktisâdî güçlüklerin alevlendirdiği Celâfî İsyancıları Anadolu'yu kasıp kavurmuştur. Belli bir bölgenin vergisi, bu vergiyi toplayacak olanlara belli bir ücret karşılığında verilerek vergiler iltizam usûlü ile toplanmaya başlanınca müstelzimler, gerekli yerlere rüşvetler vererek bu işe talip olmuş ve görev kendilerine tevdi edildikten sonra alacakları vergilerin birkaç mislini toplamak suretiyle halka zulmetmişlerdir. Ezilen halk toprağını, çiftini çubuğunu terk ederek şehirlere doluşup buralarda eşkiyalığa soyununca, Osmanlı'nın en büyük müesseselerinden toprak düzeni ve ona bağlı olan Tımarlı sipahîler çözülmeye başlamıştır.⁴³ Önceki yüzyıllarda muharebeler neticesinde bolca alınan ve ekonomiyi canlı tutan savaş ganimetleri, askerın bu yüzyıl savaşlarındaki muvaffakiyetsizliği neticesinde iyice azalmış ve mâlî krizler baş göstermiştir.

⁴⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay., 3. bs., Ankara 1982, C. III/II, s. 575.

⁴¹ Boğaz sularının donması hâdisesine birçok tarih düşülmüş olup şair Hâşimî Çelebi'nin 'Yol oldu Üsküdâra bin otuzda Akdeniz dondu' tarih mısraı bunların en meşhurlarındandır. Bkz. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. III, s. 279.

⁴² Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VI, s. 81-83; Danişmend, *a.g.e.*, C. III, s. 428.

⁴³ Nevzat Kösoğlu, "Onyedinci Yüzyılda Türk Dünyası", s. 14-20. Osmanlı'nın bu asırdaki iktisâdî durumu hakkında bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, C. I-II, s. 302-313; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/II, s. 575-583. Fıransız tarihçi ve Türkolog Robert Mantran'ın bu yüzyılın ikinci döneminde ekonomik hayatın genel ve yerel unsurlarını analattığı eseri, bu yüzyılın ekonomik yaşamının dışarıdan bir gözle incelenmesine olanak tanımaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul - Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Mehmet Özcan), TTK Basımevi, Ankara 1990, C. I, s. 167-367.

I.I.I.III. Yüzyılın Dinî, Ahlâkî ve Askerî Durumu

Bir önceki yüzyılın sonlarına doğru başlayan kültürel soğuma, refahın ve bolluğun getirdiği rehavet, imân zaafı ve imân-amel ilişkisindeki gevşeme neticesinde bu yüzyılda iyice artmıştır. Hristiyan tebanın istekli çocuklarını yetiştirip Osmanlı kültürü içerisinde büyük adamlar hâline getiren ateşli ve kuvvetli kültür, artık kendi milletinin çocuklarına dahi şahsiyetini kazandırmakta hayli güçlük çeker hâle gelmiştir. İmân edilen kültürün değerleri, yaşanılan bir hâl olmaktan çıkıp zihnî plana çekilmiş; savaşlar, buhranlar, isyanlar ve yenilgiler neticesinde eski hoşgörüsü kalmamış olan Osmanlı insanının kalbi katılaşıma yüz tutmuştur. Kültürel soğuma sonucu görülen şahsiyet çözümleri, hemen hemen bütün müesseselere yayılmış; yönetici kadrosundaki devlet adamları, koltuğunu ve mansıbını kaptırmamak için her yolu denemişlerdir.⁴⁴ Memuriyetler rüşvet ile dağıtılır olmuş; sarayın dizginlerini elinde bulunduran kimselerle yakınlık sağlayanlar, mansıp elde eder olmuştur.⁴⁵ Osmanlı'ya kudretini kazandıran ilmiye sınıfı da askeriye ile birlikte bozulmaya başlamış;⁴⁶ asker ve eğitim ocakları, yavaş yavaş siyasî bir güç hâline gelmiştir. Düzeni bozulan yeniçeriler, başıboş gezmeye, kahvelere dadanmaya başlamış ve türlü ihtirasların elinde oyuncak olmuştur. Asker içinde bir ihtilâl geleneği başlamış; yeniçeriler zorbalık, baskı ve şantajla istedikleri devlet adamını göreve getirtmeye, istediklerini de görevden azletmeye başlamışlardır.⁴⁷ İlk defa bu yüzyılda Osmanlı padişahı öldürülmüş; ulemâ sınıfından kimseler katledilmiş; sebepsiz yere vezir ve sadrazamlar idam edilmiştir.⁴⁸ Osmanlı'yı diğer milletlerden ayırıp yücelten hukukun üstünlüğü şuuru aşınmaya başlamış ve

⁴⁴ Kösoğlu, 'Onyedinci Yüzyılda Türk Dünyası', *Büyük Türk Klâsikleri*, C. 5, s. 13-14.

⁴⁵ Devlet adamlarının düzensizlikleri ve buldukları makâmlara nâ-hak yere gelmeleri hakkında bkz. Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, C. I-II, s. 292-295.

⁴⁶ Bilim, eğitim ve sanayinin durumu hakkında bkz. Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, C. I-II, s. 314-315.

⁴⁷ Kösoğlu, *a.g.md.*, C. 5, s. 14. Askerin vaziyeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, c. I-II, s. 295-300; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. III/II, s. 270-288.

⁴⁸ Kösoğlu, *a.g.md.*, C. 5, s. 13. Risâlelerinde Osmanlı Devleti'nin kudretini yitirmesini politik ve istatistik vecheden ele alan ve döneminin askerî ve siyâsî meselelerini açık bir şekilde özetleyen Koçi Bey, dönemin dinî yaşantısına yön veren temsilcilerini de tenkit etmiştir. Hem ilmiye sınıfının hem de tarikat şeyhlerinin ehliyet ve liyakat ölçülerine dikkat etmediklerini ortaya koyduğu risâlesinde bu meselelerin halline dair reçeteler sunmuştur. İlgili risâle için bkz. Göriceci Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi* (Haz. Musa Şimşekçakan), Yeni Zamanlar Yay., 1. bs., İstanbul 1997, s. 46-56.

Kitâb'a ve kânûn-ı Kadîm'e sadâkat, kitabına uydurma mârifetine dönüşmeye yüz tutmuştur. Adâletsizlikler, mülkü temelinden oynatmaya başlamıştır. Padişahın siyasî hükümlerinde hatta savaşılar karar vereceği zamanlarda dahi fetvasını almak zorunda olduğu şeyhülislâm ve fetvası da, kuvvet ve entrikalara râm olmaktan kendini muhafaza edememiştir.⁴⁹ Bu yüzyıl, ahlâkın ve dinî hassasiyetlerin sükut bulduğu bir dönemin adı olmuştur.

Tüm bu menfi ve elim vaziyetin yanı sıra bir de Kadızâdeliler denen bir topluluk ortaya çıkmış ve Osmanlı hayatını ve hayatın tam merkezinde konuşlandırılan dini derinden etkilemiştir. 17. yüzyılda feveran eden Kadızâdeliler ve Sivâsiler münakaşasının sebeplerini anlayabilmek için, bir önceki asrın derinliğine inmek; bu yüzyılın âlimlerinden olan ve bir ara tarîkate intisap etmek isteyip de riyâzet ve vahdet-i vücûd gibi kavramları idrâk edemediğinden kendisine zahirî ilimlerle iştigali tavsiye edilmiş Birgivî Mehmed Efendi (Ö. 981-1573)'nin mev'ize türündeki *Tarîkat-ı Muhammediye* isimli eserini milat kabul etmek yerinde olacaktır. Yirmiye yakın eseri bulunan Birgivî'nin özellikle *Tarîkat-ı Muhammediye* adlı eseri,⁵⁰ 17. yüzyıl başlarında sûret-i Hak'tan görünüp de halktan menfaat kesp etmek isteyen bazı vâizlerin ellerine geçtiğinde, kötü emellere alet edilmiş ve Osmanlı'nın zirveden yuvarlanmaya başladığı en buhranlı bu devresinde, hem halkın hem devletin gündemini yok yere meşgul etmiştir. Bu vâizlerden Kadı-zâde Mehmed Efendi (Ö. 1045/1635), avâmı cezb etmeyi sağlayan fasih ve belîğ bir üslûpla, kürsülerde güzel sözler söyleyip vaaz ve nasihatler ederek kısa zamanda şöhret bulmuş ve bu şöhreti sayesinde nihayet 1631 senesinde Ayasofya Camii'nde vâiz olarak görevlendirilmiştir. Sultân Ahmed'in vefatından sonra kendisini dinlemeye gelen ayak takımını, devlete ve şerîata mugayir saydığı tarîkatlere karşı cephe aldirmaya muvaffak olmuştur. IV. Murâd'a sirayet etmiş, tütün yasağını

⁴⁹ Kösoğlu, "Onyedinci Yüzyılda Türk Dünyası", *Büyük Türk Klâsikleri*, C. 5, s. 13-14.

⁵⁰ Birgivî'nin söz konusu tartışmaya esas teşkil edebilecek mahiyetteki bid'at ve bâtil olan şeyler hakkında mütalaaları için bkz. İmam Muhammed b. Pîr Ali el-Birgivî, *Tarîkat-ı Muhammediyye*, (Çev. Mehmet Fatih Güneş), Kalem Yay., 1. bs., İstanbul 2006, s. 850-853.

bahane ederek birçok kimsenin nâ-hak yere ölümüne sebep olmuş; sûfiyye ricâli ile uğraşarak devrân ve semânın haram olduğunu iddia etmiş ve bu iddiası da kendisinden sonra gelen tebaası tarafından asabiyet ve tehditle sürdürülmüştür. Kadızâde Mehmed Efendi'nin bu münasebetsiz iddialarına sûfi cenahından ve bu cenahın en mümtaz mümessili addedilen Abdülmecid Sivâsî Efendi⁵¹ (Ö. 1049/1639)'den karşılık gelmiş; mücadele karşılıklı itham ve iddialarla⁵² Kadızâde'nin vefatına kadar sürüp gitmiştir. Dönemin padişahı IV. Murâd, Kadızâde'nin tarafında olmakla birlikte, Sivâsî'ye de lazım gelen hürmeti göstermiş ve bu mücadele, sözde ve yazıda kalıp fiili mücadeleye dönüşmemiştir.⁵³

Bir önceki asırda yaşamış olan İbn-i Kemâl ve Ebussuûd Efendi'nin tarîkatlardaki devir ve raksın haram olduğu hususunda fetvaları olmuş ise de, tarîkat erbâbına ilişilmemiş; sesli zikir yapan tarîkat dervişleri ve semâ icra eden Mevlevîler, yaptıkları âyinlerin haram olmadığını ispat eden risâleler kaleme almışlardır.⁵⁴ Karşılıklı münazara ve münakaşalarla, risâle ve kitaplarla beyan edilen fikirlerin yerini bu asırda, fiili saldırılar almış; tarîkat mensuplarına yapılan saldırılar sonucunda Mevlevî ve Halvetî tekkelerinde âyin yapılamaz olmuş; bazı tekkeler basılıp dervişler, imânlarını tazelemeye zorlanmış; bazı tarîkat ileri gelenleri ölümle tehdit edilmiştir.⁵⁵ Sûfi tabakasına pervasızca hücum eden bu vâiz sınıfının bu derece palazlanmasında, devletin

⁵¹ Hayatı hakkında bkz. Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ(I-V)*, (Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), Kitabevi Yay., 3. bs., İstanbul 2015, C. III, s. 479-483.

⁵² Tartışılan hususların ve ileri sürülen iddiaların başında devrân ve semânın caiz olup olmadığı, Hızır (a.s.)'in hayatta olduğu, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in anne babasının imân ile vefat ettikleri, sigara ile kahvenin haram olmadığı, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanından sonra ortaya çıkan güzel âdetlerin kabul edilebilirliği gelmekte idi. Döneminin tartışmaları üzerine müstakil bir eser kaleme alan Kâtip Çelebi, bu tartışma konularını *Mîzânü'l-Hak* adlı eserinde başlıklar hâlinde vermiş ve bu ihtilaflı hususlarda kendi fikrini de beyan etmekten geri durmamıştır. Bkz. Kâtip Çelebi, *Mîzânü'l-Hakk Fî İhtiyâri'l-Ehakk İhtilaf İçinde İtidal*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul 2016.

⁵³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/I, s. 354-358.

⁵⁴ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. III/I, s. 349-350.

⁵⁵ Hüseyin G. Yurdaydın, "Düşünce ve Bilim Tarihi (1600-1839)", *Osmanlı Devleti 1600-1908, Türkiye Tarihi*, Cem Yay., 7. bs., İstanbul 2002, C. III, s. 277.

içinde bulunduğu şartlardan ötürü acziyet taşıması ve saraya mensup bazı câhil ağaların desteğini almaları etkili olmuştur.⁵⁶

Kadızzâde'nin vefatından sonra saraydan da destek alan taraftarları, Üstüvânî Mehmed Efendi (Ö. 1072/1661)'nin önderliğinde taarruzlarına devam etmişlerdir. Bu taarruzların karşısında duran sûfî erbâbının temsilcisi bu sefer Abdülmecid Sivâsî Efendi'nin halifesi ve zamanının büyük şeyhlerinden olan Abdülehad Nûrî Efendi (Ö. 1061/1651) olmuştur.⁵⁷ Bu münakaşalar sürüp gitmiş, Köprülü Mehmed Paşa sadarete geldiğinde, devlet ricâliyle istişaresi ve padişah'tan aldığı ferman ile işi iyice azıtmış olan Kadızzâdeliler'in Üstüvânî Mehmed, Türk Ahmed, Divanî Mustafa gibi elebaşlarını yakalatıp Kıbrıs'a sürgüne göndererek şeyhleri ve tekkeleri bu yobazların ellerinden kurtarmış; uzun zamandır devam etmekte olan bu meseleyi de kökünden halletmiştir.⁵⁸

I.I.I.IV. Yüzyılın Edebî Çehresi

İdarî ve siyâsî bakımlardan eski parlak devrinden yavaş yavaş uzaklaşmaya başlamakla birlikte Türk kültürü ve lisânı; Kırım, Rumeli, Bosna, Macaristan'da iyice temel atmış ve yerleşmiş bulunuyordu. Bu topraklarda Osmanlı yazı dili olarak kabul edilerek Türkçe-Boşnakça, Türkçe-Sırpça, Türkçe-Macarca lügat kitapları kaleme alınmış ve bugün de müşâhede edilebilecek olan birçok Osmanlıca kelime buralarda konuşulan dillere yerleşmiştir.⁵⁹ Bu yüzyıl, edebiyatın siyâsî buhranların girdabında boğulmadan varlığını sürdürdüğü ve yetiştirdiği çok kalabalık bir şair kadrosuyla, bir önceki yüzyılda ulaştığı noktayı da aşarak kemâle erdiği bir yüzyıl olmuştur. Bu

⁵⁶ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. III/I, s. 358-359.

⁵⁷ Aynı zamanda Sivâsî'nin yeğeni de olan Abdülehad Nûrî, Halvetîlik içerisinde Sivâsiyye şubesini kurmuş önemli bir şahsiyettir. Şiirlerinde Kadızzâdeliler'i tenkit etmekten geri durmayan Abdülehad Nûrî, telif ettiği 36 eserin ekseriyetinde, Kadızzâdeliler-Sivâsîler arasındaki münakaşaları konu etmiştir. Hüseyin Akkaya, *Abdülehad Nûrî ve Divanı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2003, s. 140.

⁵⁸ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. III/I, s. 359-364. Kadızzâdeliler mevzuu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Solak-zâde, *Solak-zâde Tarihi*, C. II, s. 628-630; Kadızzâdeliler ile tarikat ehli arasındaki çekişme için bkz. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 489-495; Danışman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. XI, s. 71-74; Aksun, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 201-202. 17. yüzyıl tasavvuf kültürüne tarikatlar, şeyhler, âlimler ve devlet ricâli bağlamında genel bir bakış için ayrıca bkz. Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf-Sûfîler, Devlet ve Ulemâ*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2001.

⁵⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/II, s. 522.

yüzyılda Tekke edebiyatı temsilcilerinin sayısı artmış; Halk şiiri yeni bir mecraya girmiş ve Divân şiiri de eskinin kazandırdığı ivme ile yeni yönelişler eşiğine gelmiştir.

I.I.I.IV.I. Divân Şiiri

17. yüzyılda Divân şiiri; teknik, âhenk ve zerâfet bakımından biraz daha oturmuş ve güzelleşmiş; asırlardan beri örnek aldığı Fars şiirinden asla geri sayılmayacak bir olgunluk çağına ulaşmış⁶⁰ ve henüz tarihî ve sosyal çalkantılardan etkilenmeksizin yoluna devam ederek bir önceki yüzyılda yakaladığı zirveyi koruyup olgunluk çağının semerelerini yeni yeni almaya başlamıştır. Şairler bu yüzyılda belli bir teknik kolaylığına ulaşmış; bilgi ve kültür birikimi ile özlü şiirler söylemiş; aruzu Türk diline daha rahat bir şekilde uygulayabilmiş; hepsinden mühimi nesri de artık edebiyattan kabul etme cihetine gitmişlerdir.⁶¹ İran etkisinde şiir söyleme havâsı ve modası devam etse de, Orta Asya'daki Nevâyî mektebi benzeri, Fuzûlî mektebi, Bâkî mektebi, Rûhî mektebi teessüs ettirilmiştir. Bu da 17. yüzyıl Divân şairlerinin artık İran şairlerini değil kendi kadim şairlerini örnek edindiklerinin göstergesi sayılmıştır.⁶² Osmanlı-Türk kasideciliğine heybet, kudret ve canlılık getiren ve Divân şiirinin en serî hâlinde en âhenkli kasidelerini söylemeye muvaffak olan Nef'î, hem bu yüzyılın hem de bütün zamanların, en büyük kaside şairi olarak edebiyat tarihindeki muazzam ve sarsılmaz yerini almıştır. Yahyâ, Bahâî, Neşâtî, Cevrî, İsmetî'nin gazel vadisinde ulaştıkları merhale, en az Nef'î'nin kasideciliği kadar takdir görmüştür. Bu yüzyılın ikinci yarısında bir tefekkür edebiyatı çığırını açan Nâbî, hakîmâne şiirleriyle bir edebî mektep tesis etmiştir.⁶³

⁶⁰ Nihad Sâmi Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar (I-II)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, C. II, s. 651.

⁶¹ İskender Pala, *Şiirler Şairler ve Meclisler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999, s. 119.

⁶² Banarlı, *a.g.e.*, C. II, s. 651.

⁶³ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, s. 651. Bu yüzyıl Türk şiirinde yeni ekollerin tesis edildiği ya da dışarıdan ithal edilen farklı edebî yöntem ve üslûpların Türk şiirine uygulandığı icraatlara sahne olmuştur. Bir önceki yüzyıldan gelen Klâsik üslûp, yerli ve millî unsurların şiire sokulduğu Mahallî üslûp, şiiri hikmetler yumağı hâline dönüştüren hikemî tarz, soyut kavramların somut kavramlarla birleştirilmesi neticesinde orijinal manâlara ve mübalağalı ifadelere yer verilen Sebki Hindî üslûbu bu yüzyılda şairlerin kalemlerini isnat ettikleri tarz, mektep veya üslûp olmuştur. Bu yüzyılın yeni yönelişleri

Mazmunlarla örülü ve Sebk-i Hindî tesiriyle vücuda getirilmiş gazelleriyle Fehîm, Nâilî, Sâmî, Şehrî bu asrın ilk yarısına adlarını yazdırmış mümtaz şairlerdir.⁶⁴ Bâkî'nin bu yüzyıldaki en başarılı temsilcisi Şeyhülislâm Yahya, gazel vadisinin büyük üstatlarından Mevlevî Neşâtî Ahmet Dede, şair, hattat ve ressam olup Köprülü Mehmed Paşa'nın da hazine katipliğinde bulunmuş olan Fasîh Ahmed (ö.1111/1699), Köprülü'nün sadaretinde maktulen vefat eden Vecdî, Fâzıl Ahmed Paşa'nın musahiplerinden Mezâkî Süleyman Efendi öne çıkan gazel şairlerinden olmuştur.⁶⁵ Yüzyılın padişahlarından III. Mehmed (Adnî), I. Ahmed (Bahtî), II. Osman (Fârisî), IV. Murâd (Murâdî), IV. Mehmed (Vefâî), II. Ahmed (Ahmed) ve II. Mustafa (Meftûnî, İkbâlî) her ne kadar şiir söylemede dedeleri Fâtih, Yavuz ve Kanûnî seviyesine çıkamamışlarsa da, şiirle iştilal eden padişahlar olarak tarihe adlarını yazdırmışlardır.⁶⁶ Anadolu sahasında ilk numunelerini bir önceki yüzyılda vermiş olan şairlerin hayat hikâyelerini anlatan tezkirelerin sayısında artma olmuş; Riyâzî, Fâizî, Rızâ, Yümnî, Âsım ve Güftî şuara tezkiresi kaleme almışlardır. İsmail Ankaravî ve Sarı Abdullah Efendi, Mesnevî şârihi olarak bu yüzyılda yer edinirken; Peçevî, Nâimâ, Koçi Bey tarih yazıcılığında; Nevî-zâde Atâî, Ganî-zâde Nâdirî ve Sâbit mesnevî yazıcılığında, Azmî-zâde Hâletî rubâî söylemede öne çıkmış; Veysî, Nergisî, Kâtip Çelebi, Evliyâ Çelebi ve Koçi Bey de nesirde temayüz etmiştir.⁶⁷

hakkında bkz. Ali Fuat Bilkan, *17. Yüzyıl Türk Edebiyatı-Klâsik Estetikte Yeni Yönelişler (1600-1700)*, Akçağ Yay., 1. bs., Ankara 2015.

⁶⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/II, s. 524.

⁶⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. III/II, s. 524-531.

⁶⁶ Banarlı, *a.g.e.*, C. II, s. 651-653. 'Şair Sultanlar' adlı eserinde şiirle iştilal eden padişahların şiirleri hakkında tespitler yapan Rüştü Şardağ, eserinin ilgili kısmında bu yüzyıl padişahlarını da şairlik vecheleriyle değerlendirmiştir. İlgili kısım için bkz. Rüştü Şardağ, *Şair Sultanlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. bs., Ankara 1982, s. 203-229. Benzer bir çalışma, 'Sultân Şairler' adıyla sonraki yıllarda yayımlanmış ve şiir yazan padişahların manzumelerinden örnekler verilmiştir. Bkz. Mustafa İsen, A. Fuat Bilkan, *Sultan Şairler*, Akçağ Yay., 1. bs., Ankara 1997, s. 169-209. Son yıllarda Zülfikar Güngör tarafından şerh niteliğinde kaleme alınan çalışmada ise Osmanlı padişahlarının Hz. Peygamber (s.a.s) için yazmış oldukları ve bu yüzyıl şair sultanlarından I. Ahmed'in 2, II. Osman'ın 1 ve II. Mustafa'nın 1 adet na'tının da içerisinde bulunduğu toplam 23 adet na't şerh edilmiştir. Bkz. Zülfikar Güngör, *Osmanlı Sultanlarından İki Cihan Sultanına Na'tlar*, Gürpınar Yay., Ankara 2013.

⁶⁷ 17. yüzyıl Divân edebiyatı hakkında derli toplu bilgiler için bkz. M. Fuad Köprülü, *Divan Edebiyatı Antolojisi*, Akçağ Yay., 2. bs., Ankara 2006, s. 279-283; Banarlı, *a.g.e.*, C. II, s. 651-751; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. III/II, s. 522-531; İsmet Zeki Eyuboğlu, *Divan Şiiri II*, Say Yay., İstanbul 1994, s. 7-11; Hüseyin Ayan vd., "XVII. Yüzyıl Divân Nazım ve Nesri", *Büyük Türk Klâsikleri*, C. V, Ötügen Söğüt

I.I.I.IV.II. Halk Şiiri / Saz Şiiri / Âşık Şiiri

Belli bir tabakanın bedîî ihtiyacını tatmin için teessüs eden âşık edebiyatı, Divân ve Tekke edebiyatından tamamen farklı bir edebiyattır. Asıl an'anesini Klâsik edebiyattan alan Halk şiiri, Tasavvufî şiirden de birtakım unsurların bünyesine dâhili ile her iki edebî kolun tesir ettiği bir şiir olarak ortaya çıkmıştır.⁶⁸ Menşei Orta Asya dönemine kadar dayanan Halk şiiri, Türkler'in Anadolu'ya yerleşip burayı yurt edinmelerinin akabinde de devam etmiş ve varlığını sürdürmüştür. 11. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar geçen uzun zaman içinde bu şiirler, sözlü olduğu için kaybolmuş ve adı belli hiçbir saz şairinden eser kalmamıştır.⁶⁹ İlk zamanlarından beri Anadolu Türkleri'nin terennümlerini dile getiren saz şairleri, tarikatların yayılmaya başladığı bu yüzyıllarda da bedîî faaliyetlerine devam etmiş ve umumiyetle bir pîre intisap ederek şiirlerine tasavvuf çeşnisi vermeye çalışmışlardır.⁷⁰

Halk şiiri, Fuzûlî'den sonra bir yandan Klâsik edebiyatın, diğer yandan Tekke edebiyatının nüfuzu altında hüküm sürmüş; fakat doğrudan doğruya halk kitlesine ve halkın zevkine hitap eden bir edebiyat olduğundan, İran kökenli nazım şekilleri ona Türk gelenek göreneklerini unutturamamış; millî vezin ve millî şekiller halk şiirinin esasını teşkil etmeye devam etmiştir.⁷¹ Hece vezninin esas olduğu Halk şiirinde Gevherî, Âşık Ömer gibi 16. yüzyıldan sonra yetişen şairler aruz veznini de kullanmışlardır. Şiirde âhenk kafiyelerle sağlanmış; ekseriyetle de yarım kafiye

Yay., İstanbul 2004, s. 59-426; Ahmet Atilla Şentürk, Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yay., 10. bs., İstanbul 2015, s. 440-519.

⁶⁸ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yay., 13. bs., Ankara 2013, s. 326.

⁶⁹ Bunun sebebi 13, 14 ve 15. yüzyıllar Anadolu'sunda tasavvuf cereyanı ve Tekke akımı çok kuvvetli olduğundan bütün şairlerin bu havaya kapılıp saz şairlerinin yetişmediği olgusuna dayandırılrsa da, bu varsayımın doğruluğu ya da yanlışlığı sonucu değiştirmeyecektir. Kayıt ve belgelere dayanan Halk şiiri, 15. yüzyıl sonları ile 16. yüzyıl başları arasında yaşadığı düşünülen 'Ozan' adlı şairle başlamış sayılacak ve hemen akabinde yetişen Karacaoğlan ile devam edecektir. Ahmet Kabaklı, *Âşık Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., 1. bs., İstanbul 2006, s. 45-46.

⁷⁰ Köprülü, *a.g.e.*, s. 325.

⁷¹ Köprülü, *a.g.e.*, s. 326. 16. Yüzyıl Halk şairleri hakkında bkz. M. Fuad Köprülü, *Saz Şairleri I-V*, Akçağ Yay., 3. bs., Ankara 2004, s. 55-111; Banarlı, *a.g.e.*, C. I, s. 625-634; Kabaklı, *a.g.e.*, s. 49-64; Saim Sakaoğlu, "Türk Saz Şiiri", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı, III (Halk Şiiri)*, Ankara 1989, s. 115-135; Ali Berat Alptekin, Saim Sakaoğlu, *Türk Saz şiiri Antolojisi (14-21. Yüzyıllar)*, Akçağ Yay., 1. bs., Ankara 2006, s. 21-39.

kullanılmıştır. Şiirin yarım kafiye üzerine kuruluşu, yazılı değil sözlü olması ve saz eşliğinde söylenmesiyle ilişkilidir. Dili, halkın konuştuğu dil olup deyimlerle ve hoş söyleyişlerle dolu, canlı ve sevimlidir. Arapça ve Farsçadan dile mal olmuş kelimeler yer yer şiirlerde yer alsa da, Divân şiirinde olduğu kadar büyük bir yekün teşkil etmez. Mecâz dünyası, Divân şiirinden çok da farklı değildir. Ne var ki Divân şiirinin bir sisteme dayanan mazmunları, Halk şiirine geçerken dağılmış ve sadece birer teşbih unsuru olarak kalmıştır. Divân şiirinin olduğu gibi, Halk şiirinin de esas teması aşktır. Aşk ile birlikte hasret, tabiat, yiğitlik, ölüm, zamandan şikâyet, din, toplum gibi konular da Halk şiirinin beslendiği diğer temalar olmuştur.⁷²

Özet olarak, adına ‘âşık edebiyatı’ ve ‘saz şiiri’ gibi isimler de verilen Halk şiiri, tam teşekküllü bir edebiyat kolu olarak 16. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu yüzyıldaki ürünleri tetkik edildiğinde, çok daha öncelere isnat edilebilecek bir olgunluğa sahip olmasına rağmen, eldeki belge ve şiirlerin yetersizliği, Halk şiirinin ancak 16. yüzyıldan başlatılmasına imkân vermektedir. Bir sonraki yüzyılda ise zirveyi yakalayacak olan Halk şiiri, 17. yüzyılda yapmış olduğu atılımla edebiyat tarihine unutulmaz simalar kazandırmıştır. Nitekim bu yüzyılın en parlak edebî inkişafı da Halk edebiyatı vadisinde gerçekleşmiştir. Bir önceki yüzyılın sonlarında âşık tarzı söyleyişte yaptığı büyük hamleden sonra bu asırda yetiştirdiği Gevherî, Âşık Ömer, Kâtibî, Kayıkçı Kul Mustafa gibi Saz şairleriyle altın devrini yaşayan Halk şiiri,⁷³ bir yandan kendi çizgisinde koşmaya devam ederken diğer yandan da Divân şiiri tesirinde adımlar atmaya başlamıştır. Bu dönemde yetişen Gevherî ve Âşık Ömer, hem hece hem de aruzla oldukça başarılı şiirlere imza atmış, hem Divân hem de Halk şiiri nazım şekillerini ustaca kullanabilmişlerdir. Hayatları hakkında son derece mahdut bilgiler bulunan Âşık, Âşık Halil, Benli Ali, Ercişli Emrah, Gazi Âşık Hasan, Kâtibî, Kayıkçı Kul Mustafa,

⁷² Kabaklı, *Âşık Edebiyatı*, s. 25-32.

⁷³ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, s. 651.

Koroğlu, Kuloğlu, Öksüz Âşık, Sun'î, Şahinoğlu, Üsküdarî ve Yazıcı yüzyılın diğer kabiliyetli saz şairleridir.⁷⁴

I.I.I.IV.III. Tekke Şiiri

Halkın şiire temayülünü doğru yönlendirme fikri, tekkelerde fikrî ve bedî bir muhit oluşturarak bu yerleri daha cazip kılmak için şeyhleri teşvik etmiş ve şiir tarikat âyinlerinde mûsikî gibi mühim bir yer tutmuştur. Nitekim Hâce Ahmet Yesevî halkı Yesevîlik'e terqip için *Hikmet*'ler yazmış, Mevlânâ Celâleddîn *Mesnevî*'sini sırf müridlerinin istifadesi için tertip etmiştir. Sultân Veled ve Âşık Paşa, tasavvufu tanıtmak, benimsetmek ve yaymak için Türkçe şiirler dahi kaleme almışlardır. Sonraki mutasavvıflar da, sırf aynı endişe ile, birtakım kitaplar, şiirler ve ilâhîler vücûda getirmeye çalışmışlardır. Yûnus Emre'nin halk dili ile yazmış olduğu sade, basit fakat çok etkili ilâhîleri onlara rehberlik edecek mahiyette idi. Âşık Paşa ve Kaygusuz'dan sonra kendisinden geriye birkaç manzume kalan Hacı Bayrâm-ı Velî gibi büyük bir şeyhin de Yûnus tarzında yazması, Tekke şairlerinin dikkatlerini bu vadiye celbetmiş ve Cumhuriyet devrine kadar geçen sürede yetişen mutasavvıfların ekserisi, his ve fikirlerini şiir aracılığıyla ortaya koymuştur.⁷⁵

Anadolu'daki Tekke şiirinin tohumları Mevlâna, Sultan Veled ve Yûnus Emre ile ekilmiş;⁷⁶ bu tohumlar 14. yüzyılda Gülşehrî, Âşık Paşa, Kadı Darir, Eflâkî Dede, Dursun Fakih, Elvan Çelebi ile filizlenmeye başlamış;⁷⁷ 15. yüzyılda Kaygusuz Abdal, Süleyman Çelebi, Hacı Bayrâm-ı Veli, Yazıcıoğlu Mehmet, Akşemseddin, Eşrefoğlu

⁷⁴ 17. yüzyıl Halk şairleri hakkında derli toplu malumat için bkz. Köprülü, *Saz Şairleri I-V*, s. 115-172; Banarlı, *a.g.e.*, C. II, s. 703-720; Kabaklı, *a.g.e.*, s. 65-92; Saim Sakaoğlu, "Türk Saz Şiiri", s. 136-159; Saim Sakaoğlu, "XVII. Yüzyıl Saz Şiiri", *Büyük Türk Klâsikleri*, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul 2004, C. VI, s. 77-117; Alptekin, Sakaoğlu, *Türk Saz şiiri Antolojisi*, s. 40-74.

⁷⁵ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 315-316.

⁷⁶ 13. yüzyılın tasavvufî çizgide şiirler kaleme almış şair ve mutasavvıfları hakkında derli toplu malumat için bkz. Vasfi Mahir Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi, Türk Edebiyatında Dinî ve Tasavvufî Şiirler*, Edebiyat Yayınevi, 2. bs., Ankara 1968, s. 10-18; Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I, s. 325-336; Ahmet Kabaklı, *Tasavvuf, Tarikat, Edebiyat*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., 3. bs., İstanbul 2015, s. 71-153; Abdurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yay., 6. bs., Ankara 2014., s. 631-700; Erman Artun, *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, Kitabevi Yay., 2. bs., İstanbul 2008, s. 203-218.

⁷⁷ 14. yüzyılın tasavvufî çizgide şiirler kaleme almış şair ve mutasavvıfları hakkında derli toplu malumat için bkz. Kocatürk, *a.g.e.*, s. 20-70; Banarlı, *a.g.e.*, C. I, s. 397-399; Kabaklı, *a.g.e.*, s. 158-179; Güzel, *a.g.e.*, s. 701-746; Artun, *a.g.e.*, s. 218-222.

Rûmî ile büyümüş⁷⁸ ve Abdal Musa, Balım Sultan, Hatayî, İbrahim Gülşenî, Abdülvehhab Ümmî, Eroğlu Nûrî, Üftâde, Şemseddin Sivâsî, Üftâde, Pir Sultân Abdâl ile⁷⁹ devâsa bir çınara tebeddül ederek 17. yüzyıla erişmiş ve bu yüzyılda bir kırılma yaşayarak yerinde saymaya başlamış; hatta kurumaya yüz tutmuştur. Yüzyılın üçüncü bir edebî ekolü olan Tekke şiiri, her ne kadar sayıca fazla şair yetiştirmişse de nitelik olarak önceki yüzyılların gölgesinde kalmaktan kurtulamayarak kadim tekke şairlerinin seviyesine ulaşamamıştır.

Kendilerine mahsus nazım şekilleri olmayan Tekke şairleri, şekil bakımından hem Divân edebiyatı nazım şekillerini hem de Halk şiiri nazım şekillerini kullanarak şiir söylemişlerdir. Tür olarak da yine Halk ve Divân şiiri nazım türlerinden istifade ederek tevhid, münacât, na't, devriye, şathiye, ilâhî gibi nazım türlerini kullanmışlardır.⁸⁰ Hem aruz hem de hece vezni ile yazan şairler, Divân şiirindeki mukayyet kafiyeden Halk şiirindeki yarım kafiye kadar her türlü kafiye yer vermişlerdir. Dilleri Halk şairlerinininki kadar duru olmadığı gibi, Divân şairlerinin dili gibi de ağır değildir. Tekke şiirinin dili, halka hitap eden okumuşlar dilidir. Tekke şiirinde halktan ve yerel ağızlardan alınmış pek çok kelime ve deyimlerin yanında, Arabî ve Farisî menşeli basmakalıp tasavvuf terimleri ve deyimleri de bulunabilmektedir. Bazıları, çok az bir tarikat kesiminin anlayabileceği nispette kapalı ve rumuzludur. Tasavvufî aşk, insanın cevheri itibari ile değeri, nefsin kötülüğü, dünyanın fânî ve aldatıcılığı, toplum ve ahlâk kuralları Tekke şiirinin üzerinde durduğu ana temalar olmuştur.⁸¹

Bu yüzyıl, Divân ve Halk şiirinin altın devri iken Tekke şiiri için zirveden zevâle ermenin müşâhede edildiği bir zaman dilimidir. Tekke şiiri, en kuvvetli temsilcilerini bu

⁷⁸ 15. yüzyılın tasavvufî çizgide şiirler kaleme almış şair ve mutasavvıfları hakkında derli toplu malumat için bkz. Kocatürk, *a.g.e.*, 72-161; Banarlı, *a.g.e.*, C. I, s. 504-508; Kabaklı, *a.g.e.*, s. 180-218; Güzel, *a.g.e.*, s. 747-781; Artun, *a.g.e.*, s. 222-247.

⁷⁹ 16. yüzyılın tasavvufî çizgide şiirler kaleme almış şair ve mutasavvıfları hakkında derli toplu malumat için bkz. Kocatürk, *a.g.e.*, s. 164-259; Banarlı, *a.g.e.*, C. I, s. 624-626; Kabaklı, *a.g.e.*, s. 219-245; Güzel, *a.g.e.*, s. 782-826; Artun, *a.g.e.*, s. 247-286.

⁸⁰ Abdurrahman Güzel, "Tekke Şiiri", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı, III (Halk Şiiri)*, Ankara 1989, s. 283-330.

⁸¹ Kabaklı, *Tasavvuf, Tarikat, Edebiyat*, s. 66-68. Tekke şairlerinin dil ve üslup özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Güzel, "Tekke Şiiri", s. 331-352.

yüzyıla kadar yetiştirmiş; her ne kadar bu yüzyılla birlikte kalemi güçlü şairler yetişmiş olsa da, kadim Tekke şairleri bir türlü aşılamamış; değil Yûnus Emre'nin, Kaygusuz veya Hacı Bayram'ın dahi katına ulaşabilenler, parmakla gösterilecek kadar azalmıştır.⁸² Tekke mensupları ile medreseleliler arasında cereyan edip tarihe 'Kadıızâdeliler ile Sivâsiler mücadelesi' olarak geçen ve her iki tarafı da hayli yıpratın çekişmeler silsilesi, bu yüzyıldaki makus hâdiseler defterine adını yazdırmıştır.⁸³

Tekkeler çevresinde yetişen şahsiyetler önceki yüzyıllara nazaran oldukça kalabalık olsa da, bu şairlerden ekserisi, nitelik olarak onlarla boy ölçüşebilecek kudrette olmamıştır. Fakat yine de aralarında yüzyıllar sonrasına saye salabilmiş, yaptıkları bestelerle şiirlerini ve tekke müdavimlerinin gönül dünyalarını süsleyebilmiş şairler yetişmemiş değildir. Sünbülî tarîkatı şeyhlerinden Adlî (Ö. 1617), mûsikî-şinâs, besteci ve zâkirbaşı Zâkirî (Ö. 1622), Bayramî Melâmî şeyhlerinden Lâ-mekânî Hüseyin (Ö. 1624), Nizamoğlu Seyit Seyfullah halifelerinden Derviş Osman (Ö. 1627), Celvetî tarîkatının en büyük şeyhi sayılan ve zamanında halktan ve padişahlardan büyük saygı gören Aziz Mahmûd Hüdâyî (1628), Şeyhülislam Ahî-zâde Hüseyin (Hüdâyî) (Ö. 1633), Kadıızâdeliler'e karşı tekkeleri savunan Halvetî şeyhi ve aynı zamanda vâiz Abdülmecid Şeyhî (Ö. 1639), Halvetî tarîkatının en tanınmış şeyhlerinden Sivaslı Abdülehad Nûrî (Ö. 1650), aslen Divriğili Halvetî Şeyhî Nakşî (Ö. 1621), Mevlvî şeyhlerinden Âdem Dede (Ö. 1652), Gaybî'nin mürşidi Oğlanlar Şeyhi İbrahim (Ö. 1655), Zâkirî'nin oğlu ve Hüdâyî halifelerinden Zâkir-zâde Abdullah (Bî-çâre) (Ö. 1657), Uşşakî şeyhlerinden Câhidî (Ö. 1659), Hüdâyî'nin dervişlerinden Sarı Abdullah (Abdî) (Ö. 1660), Elmalılı Sinân Ümmî (Ö. 1664), Fatih Camii'nde vâizlik ve Hüdâyî tekkesinde şeyhlik etmiş olan Gafûrî (Ö. 12667), Hüdâyî Tekkesi şeyhlerinden Tâlib (Ö. 1679), Bayramî şeyhlerinden Derviş Mehmed (Ö. 1683), Niyâzî-i Mısrî (1693),

⁸² Kabaklı, *a.g.e.*, s. 246.

⁸³ Abdullah Uçman, "17. Yüzyıl Tekke Şiiri", *Büyük Türk Klâsikleri*, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul 2004, C. VI, s. 11.

Abdülehad Nûrî halifelerinden Fethî (1694), Abdülehad Nûrî halifelerinden (Mehmed) Nazmî (Ö. 1700), Celvetî şeyhlerinden Saçlı İbrahim Efendi'nin oğlu Abdülhay (Ö. 1705), padişah IV. Mehmed'e öğütleriyle meşhur Himmet-zâde Abdullâh (Ö. 1710), Sünbülî tekkesinde yetişen ve aynı zamanda bestekâr olan Kenzî (Ö. 1714) yüzyılın tanınmış Tekke şairlerindedir. Bu yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Bektaşî şairleri arasında Fakîr Ednâ, Kul Budala, Abdal, Kul Mustafa, Ahû, Gedâ Musli, Yeşil Abdal, Dedemoğlu, Kul Hasan, Derviş Mehmed, Caferoğlu, Kul Nesîmî, Kazak Abdal bulunmakta ise de mevcut kaynaklarda hayatları hakkında fazla bir bilgi yoktur.⁸⁴

I.I.II. Çalışmaya Kaynaklık Eden Şairler ve Divânları

Çalışmamızda Divân, Halk ve Tekke edebiyatı şubelerinin manzum olan mahsulleri değerlendirmeye tabi tutulmuş olup mensur kısmı farklı bir araştırma konusu olacağından çalışmanın dışında bırakılmıştır. Manzum verilerin içerisinden de yalnızca şairlerin divânlarındaki şiirler esas alınmıştır. Şiir denilince öncelikle şairlerin divân ya da cönkleri akla geldiğinden ve şiir sahasında at koşturulabilecek en verimli alan olduğundan, şiirlerdeki din ve tasavvuf tezahürü şairlerin mesnevîlerinde değil de divân veya cönklerinde aranmıştır. Bu divânların da ilmî neşirleri esas alınmış ve çalışmamız bu tenkitli metinlerden hareketle yürütülmüştür.

Çalışmamızın kaynağını Divân şairlerinden Fehîm (ö. 1057-1647), Nâilî (ö. 1077-1666), Nâbî (ö. 1124-1712) ve Nef'î (ö. 1044-1635); Halk şairlerinden Gevherî (ö. 1127/1715-16'dan sonra) ve Âşık Ömer (ö. 1119/1707); Tekke şairlerinden ise Nakşî Ali Akkirmânî (ö. 1065-1655), Sun'ullâh-ı Gaybî (ö. 1087-1676'dan sonra), Ümmî Sinân (ö. 1067-1657) ve onun müridi Niyâzî-i Mısrî (ö. 1105-1694) oluşturmuştur. Divân şairlerinden Nef'î, klâsik üslûbun takipçisi ve aynı zamanda kaside ve fahriyeleri

⁸⁴ 17. yüzyılın tasavvufî çizgide şiirler kaleme almış şair ve mutasavvıfları hakkında derli toplu bilgi için bkz. Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, s. 262-380; Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, s. 701-703; Kabaklı, *Tasavvuf, Tarikat, Edebiyat*, s. 246-257; Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, s. 827-854; Uçman, "XVII. Yüzyıl Tekke Şiiri", s. 11-76; Artun, *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, s. 286-316; Mustafa Kara, "Mısıriyye, Niyâzî-i Mısrî ve Mısrî Dergâhı", *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, Dergâh Yay. 2. bs. İstanbul 2010, s. 538-578.

ile maruf bir şair; Fehîm, erken bir yaşta mürettep bir divân oluşturabilecek kadar yetenekli bir genç; Nâilî, Sebki Hindî ekolünün Osmanlı topraklarındaki en başarılı icracısı; Nâbî ise kendisinin öncülüğünü yaptığı ‘hikemî üslûb’un müessisi olarak çalışmamızın Divân şiiri cephesini teşkil etmiştir. Halk şairlerinden Gevherî ve Âşık Ömer, Saz şiirinin teşekkül devrini tamamlayıp gelişme devrine adım atmaya başladığı bu yüzyılın iki kalburüstü şairi olarak Divân şairlerinin şiirlerini aratmayacak kudretteki manzumeleriyle çalışmanın Halk şiiri ayağını tesis etmiştir. Tekke şairlerinden Nakşî, Gaybî, Ümmî Sinân ve Mısrî de tekke şiirinin bu yüzyıldaki tanınan ve öne çıkan şairleri olmaları bakımından incelemeye alınan şairlerin son halkasını meydana getirmiştir.

I.I.I.I. Divân Şairleri

Bu yüzyılda ‘her kaldırım taşının altında bir şair var’⁸⁵ dedirtecek kadar Divân şairi yetişmiş olsa da 17. yüzyılın bütün Divân şairlerinin şiirlerini ele alıp inceleyerek Divân şairlerinin tasavvuf telakkilerini ortaya koymak, hem tezin kapsamını aşacağı hem de neticesiz kalacağı düşüncesiyle tercih edilmemiştir. ‘Bir şeyin bütününde ne varsa parçasında da o vardır.’ düsturundan hareketle, tutarlı bir sınırlamaya gidilerek, yüzyılın bütün Divân şairlerinin divânlarını üstünkörü ve gelişigüzel incelemek yerine bu döneme damgasını vurmuş edebî üslûp ya da mektebin en mümeyyiz şairlerinin divânları ince elenip sık dokunmuş; şiirlerin her bir kelimesi üzerinde durulmak suretiyle divânlar tetkik edilmiştir. Bu şekilde Klâsik Divân şiiri üslûbunu devam ettiren Nef’î, Sebki Hindî üslûbunun Anadolu’daki ilk mümessili Fehîm-i Kadîm, yine bu üslûbun Fehîm’den sonraki icracısı Nâilî-i Kadîm ve Hikemî üslûbun müessisi Yusuf Nâbî’nin divânları, 17. yüzyıl Divân şairlerinin tasavvuf telakkilerini ortaya koyma adına çalışmanın saç ayaklarından birini teşkil etmiştir.

⁸⁵ Bu sözün sahibi şair Bosnalı Alaeddin Sâbit’tir ve aslı şu şekildedir: “Kaldırım taşları altında birer şâ’ir var / Dâmen-âlûde-i çirk-âb ü dehân ü hezeyân” Bosnalı Alaeddin Sabit, *Divan*, (Haz. Turgut Karacan), Cumhuriyet Üniversitesi Yay., Sivas 1991, s. 306.

I.I.I.I.I. Nef'î

Erzurum'un Hasankale ilçesinde dünyaya gelen Nef'î'nin (Ö. 1044-1635) asıl adı Ömer'dir ve yeni bir eda ile meydana çıkmıştır. Kuvvetli tasviri, kelimelere âhenk vermesi, seyyâl, selis ve mutantan üslûbuyla, Türk şiirinde kendisine seçkin bir yer edinmiş ve kendisinden sonra gelen şairler üzerinde çok büyük tesir uyandırmış olan Nef'î, kaside vadisinde asrının en büyük şairi kabul edilmiştir. Kasidelerine nazire yazmak isteyenlerin hiç birisi, onun üslûbunu ve âhengini yakalayamamış; bu yolda onun kadar muvaffak olamamıştır. Kasideleri kadar kuvvetli olmasa da gazelleri de ârifâne ve rindânedir. I. Ahmed zamanında hükümdar ve devlet ricâline sunduğu kasidelerle şöhret olmaya başlayan Nef'î, asıl şöhretini IV. Murâd zamanında yakalamış ve bu şöhreti Sultan Murâd'ın devresinde son haddini bulmuştur. Lisânındaki zenginlik, hayâllerindeki azamet, üslûbundaki emsalsiz âhenk ile Klâsik Osmanlı şiirinin bilhassa kaside vadisinde en büyük üstadı sayılan Nef'î, coşkun bir ilhama ve büyük bir hayâl kuvvetine sahiptir. Türk şairlerinden Bâkî, İran şairlerinden de Urfî, Enverî ve Hayyâm'ın tesiri altında kalan Nef'î, kasideleri ile Klâsik Türk şiirine en yüksek İran kasidecilerinin eserlerine eş değer ürünler kazandırmaya muvaffak olmuştur. Gerek kendi devrinde gerekse sonraki dönemlerde, Türk şiirinde kaside yazan her şair, onu örnek almış ve onun bu kudretini izhar etmekten kendisini alamamıştır.⁸⁶ Kaynaklar

⁸⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/II, s. 523-524; Köprülü, *Divan Edebiyatı Antolojisi*, s. 331-337. Nef'î'nin hayatı, şairlik kudreti, sanatı ve tesirleri hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Seyyid Rıza (Zehrimarzade), *Rızâ Tezkiresi* (Haz. M. Sadık Erdağı), Gökkuşuğu Kitabevi, 1. bs., Ankara 2002, s. 95; İsmail Belîğ, *Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'ar* (Haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu), AKM Yay., 2. bs., Ankara 1999, s. 490-493; Muallim Nâci, *Osmanlı Şairleri* (Haz. Cemâl Kurnaz), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1995, s. 317-318; E. J. Wilkinson Gibb, *A History of Ottoman Poetry-Osmanlı Şiir Tarihi I-V*, (Çev. Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yay., 1. bs., Ankara 1999, III-V, s. 181-195; Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, s. 653-661; Abdulkadir Karahan, "Nef'î", MEB. *İA*, İstanbul 1964, C. IX, s. 176-178; Halûk İpekten, *Nef'î Hayatı Eserleri Sanatı Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, (Haz. Yaşar Aydemir), Akçağ Yay., 8. bs., Ankara 2014, s. 51-89, Metin Akkuş, *Nef'î Sanatı ve Türkçe Divânı (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1991, s. 1-37; Şentürk, Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 462-466.

Nef'î'nin Sultân IV. Murâd'ın müsaadesi ve Bayram Paşa'nın da emriyle boğdurularak öldürüldüğü ve cesedinin de denize atıldığını ifade ederler.⁸⁷

Çalışmamıza Nef'î'nin 62 kasîde, 1 terkîb-i bend, 1 mesnevî, 9 kıt'a-i kebîre, 134 gazel, 2 kıt'a, 4 nazm, 5 rubâî, 16 müfretten müteşekkil, sayın Metin Akkuş tarafından doktora tezi olarak çalışılmış, *Divân*'ı esas teşkil etmiştir.⁸⁸ Son yıllarda yayımlanmış hâlî⁸⁹ dururken doktora tezinden istifade etmemiz, tezin matbuatının daha sağlam oluşundan ileri gelmiştir.

I.I.I.I.II. Fehîm-i Kadîm

İstanbul'da dünyaya gelen Fehîm (Ö. 1057-1647) eserlerini IV. Murâd ve Sultân İbrâhim devirlerinde kaleme almıştır. Zamanın büyük şahsiyetlerinden biri olan Eyüp Paşa'ya intisap etmiş, paşanın Mısır valisi oluşuyla birlikte, onunla Mısır'a yerleşmiştir. Mısır'ı bir türlü sevemeyen ve bunu da şiirlerinde sık sık dile getiren Fehîm, Mısır kalesi dizdârı Mehmet Ağa'nın sağladığı imkânlarla nihayet Mısır'dan İstanbul'a doğru yola çıkmış ve maksûduna eremeden Konya'nın Ilgın ilçesinde gencecik yaşta vefat etmiştir. Şiirlerinde fazla sözden kaçınarak kısa ve dolgun söyleyişi tercih etmiştir. İranlı şair Örfî'nin tesirinde kalmış ve kendisinden sonra Nâilî, Neşâtî, Şeyh Gâlib, Enderunlu Vâsîf, Nâmîk Kemâl ve Encümen-i Şuarâ şairleri üzerinde etkili olmuştur. Hayatı talihsizlikler içerisinde geçmiş olan Fehîm'in gurbetten yakınma, karamsarlık ve bedbinlik temlerinin ağır bastığı divânında ıstırap terennümleri oldukça fazla yekün teşkil eder. Sebki Hindî'nin Anadolu sahasındaki ilk ve başarılı mümessillerinden olan Fehîm, gazellerindeki pitoresk tasvirler ve günlük vakalarla oldukça farklı bir çevre çizmiş ve bu üslûbuyla Sebki Hindî'nin halk yaşayış ve söyleyişlerini şiire sokan ifade

⁸⁷ Bkz. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 187-189; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. III, s. 360-361; Danişman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. XI, s. 182-183; Aksun, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 144.

⁸⁸ Akkuş, *Nef'î ve Türkçe Divânı*, s. 1-37;

⁸⁹ Bu basımda nüsha farklılıkları gösterilmemiş olup yazardan değil de baskıdan kaynaklanan bazı insicamsızlıklar mevcuttur. Bkz. Metin Akkuş, *Nef'î Divânı*, Akçağ Yay., Ankara 1993.

tarzını başarılı bir şekilde uygulamıştır. *Divân*'ından başka *Şehrengiz*, *Bahr-ı Tavîl*, *Tercüme-i Letâif-i Kümmelîn*, *Durûb-ı Emsâl-i Türkî* adlı eserleri mevcuttur.⁹⁰

Çalışmaya kaynaklık eden *Divân*'ı sayın Tahir Üzgör tarafından önce doktora tezi olarak çalışılmış; ardından da kitap olarak yayımlanmıştır. Divânda 17 kasîde; biri terci-i bend, üçü terkîb-i bend ve 1'i tazmin olmak üzere 5 musammat, 16 kıt'a, 293 gazel, 56 rubâî ve 8 Farsça şiir bulunmaktadır.⁹¹

I.I.I.I.III. Nâilî-i Kadîm

Asıl adı Mustafa olan Nâilî (Ö. 1077-1666), Türkçeyi en mükemmel bir şekilde kullanarak dilde sıra dışı bir yenilik yapmış ve his, hayâl, mazmun cihetinden yüksek şiirler ibda etmiştir.⁹² Hayatı hakkında, şura tezkirelerinin verdiği çok kısa bilgiler dışında, yeterince bilgi bulunmamaktadır. Bu bilgiler ışığında İstanbul'da doğduğu, medrese tahsili görmediği, kalemdeki memuriyetinden başka bir yerden herhangi bir geliri olmadığı, hayatını fakr u zaruret içerisinde geçirdiği ve hayatından memnun olmadığı, hayatını düzene sokabilmek için devrin ulaşabildiği tüm ileri gelenlerine kasideler sunarak onlardan yardım talep ettiği anlaşılmaktadır.⁹³

Yeni konular, söylenmemiş ve işlenmemiş mazmunlar, hatıra gelmeyen zarif ve ince hayaller bulan, onları anlatabilecek sözcüklerin en âhenklerini seçen ve okuyanlarını farklı duygu ve nüktelerle büyüleyen Nâilî, seçkinlik ve icazlarla dolu şiirler vücuda getirmiştir.⁹⁴ Sebk-i Hindî diye bilinen Hint üslûbunun⁹⁵ Anadolu

⁹⁰ Fehîm'in hayatı, sanatı, mizacı, dil ve üslûbu, divânının muhtevası ve dili kullanma becerisi, akranları arasındaki yeri ve şiirlerine yazılan nazireler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tahir Üzgör, *Fehîm-i Kadîm-Hayatı, Sanatı, Divân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, AKM Yay., Ankara 1991, s. 3-83. Fehîm hakkında şu kaynaklarda da bilgi bulabilmek mümkündür: Rıza, *Rızâ Tezkiresi*, s. 79-80; Kudret Altın, *Tezkire-i Mucib-İnceleme, Tenkidli Metin, Dizin, Sözlük*, AKM Yay., 1. bs., Ankara 1997, s. 50, Mustafa Safâî Efendi, *Tezkire-i Safâî-Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'id-i'l-Eş'âr, İnceleme, Metin, İndeks* (Haz. Pervin Çağan), AKM Yay., Ankara 2005, s. 443-447; Belîğ, *Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'ar*, s. 329-335; Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi*, C. III-V, s. 207-209; Şentürk, Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 475-476.

⁹¹ Üzgör, *Fehîm-i Kadîm Divânı*.

⁹² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/II, s. 525-526.

⁹³ Halûk İpekten, *Nâilî, Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yay., 5. bs., Ankara 2007, s. 11-13.

⁹⁴ İbrahim Kutluk, "Nâilî-i Kadîm'in Sanatı ve Kişiliği", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1963, Ankara 1964, s. 305.

⁹⁵ Sebk-i Hindî/Hint üslûbu 17. yüzyılda rejim baskısı nedeniyle İran'dan Hindistan'a kaçan İranlı şairlerin bu coğrafyanın şairlere karşı musamahakâr tutumu ile ortaya koydukları ve Fars, Hint ve Türk şairleri üzerinde etkisini gösteren ve külfetli şiir dili, anlamda örnekleme ve tezada ağırlıklı olarak yer verme,

sahasındaki en önemli temsilcilerinden olan Nâilî, çağına göre birtakım yenilikler getirmiş birkaç şairden biri sayılır. O, taşkın sesi ile dışa dönük olan Nef'î'nin tersine ince duyularıyla içe kapalıdır. Onda sesin yerini duyuş ve sezîş almıştır. Kendisinden sonra 'Nâilî tarzında şiir yazma' geleneği doğmuş; muakkiplerini derinden etkilemiştir.⁹⁶ Halvetiye tarikatının Gülşeniye kolundan olan Nâilî'nin beşerî aşk yönü olduğu da göz ardı edilmemeli. Mutasavvıfların kullanmış olduğu deyim ve mazmunları Nâilî'nin, şiiri daha da renklendirme maksadıyla parlak simgelerden yararlandığı da göz önünde bulundurularak, İlahî aşk yanında beşerî aşkı da terennüm ettiği gözlerden uzak tutulmamalıdır.⁹⁷

Nâilî, şiirlerinde sözden ziyade anlama önem vermiş, bu nedenle beyitlerin anlamları son derece ince, derin ve iç içe geçmiş şiirler ortaya koymuştur. Gerçek yerine hayâlleri kullanmış ve hemen bütün şiirlerinde ıztırabı işlemiştir. Mübalağa, tezat, telmih gibi sanatları çok fazla kullanan şair, yeni mazmunlar arayıp bularak anlamı, söze; hayâlî, gerçeğe hakim kılmıştır. İnce, zarif ve nazik bir üslûba sahip olan Nâilî, kullanmış olduğu yabancı kelimelerle dilini oldukça süslü ve ağır bir hâle getirmiştir. Şiirlerinde altı kelimeye kadar çıkan tamlamalara sıkça rastlanmakla birlikte, birçok beytin zincirleme bir Farsça tamlamadan teşkil olunduğu dahi görülür. Soyut kavramlara yer vermesi, sözünü lafız olarak kısa, ancak manâ olarak dolgun kılmış ve onun az sözle derin ve geniş anlamları beyte sığdırabilmesine olanak sağlamıştır. Özellikle gazel ve müseddeslerinde işlediği tasavvuf konularını, mutasavvıf şairlerdeki gibi yüzeyde değil, derinde işlemiş ve tasavvufu amaç değil bir şiir konusu olarak

zincirleme tamlama kullanımı, soyut kelime seçimi ile ortaya çıkan anlam karışıklığı, hayâle ve mübalağaya ehemmiyet verme gibi özelliklerle şiirde tezahür eden üslûba verilen addır. Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Edebiyat Tarihi, Metinler*, Akçağ Yay., 13. bs., Ankara 2007, s. 197-199. Son yıllarda Sebki Hindî üzerine teferruatlı bir çalışma yapılmıştır. Bu üslûp hakkında yapılan bu kıymetli çalışma için bkz. İsrail Babacan, *Klâsik Türk Şiirinin Son Baharı Sebki Hindî (Hint Üslûbu)*, Akçağ Yay., 1. bs., Ankara 2010.

⁹⁶ Eyuboğlu, *Divan Şiiri II*, s. 126.

⁹⁷ Kutluk, "Nâilî-i Kadîm'in Sanatı ve Kişiliği", s. 278-279. Kutluk, beşerî aşkı terennüm etmesinin Nâilî'yi küçümsemeyeceğini, bilakis yücelteceğini ifade eder. Biz de onun şiirlerini değerlendirirken bu beşerî olan yönünü de göz önünde bulundurduk ve beyitlerini tevil ederken bu dengeyi muhafaza etmeye çalıştık.

gördüğünden, iyi bir mutasavvıf olamamıştır. Şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla tasavvufa gönülden meyl ederek dünya bağlarından kurtulmak istemiş; fakat bu çabasında muvaffak olamamıştır. Bu başarısızlığında ihtiraslı bir kişiliğe sahip olması, hayatından memnuniyetsizliği ve sürekli bir şeylerden şikâyeti de etkili olmuştur.⁹⁸

Nâilî'nin tek eseri, hayatta iken tertip ettiği *Divân*'ıdır. Sayın Halûk İpekten tarafından önce doktora tezi olarak çalışılıp ardından yayımlanan ve 37 kasîde, 13 musammat (tercî-i bend, 2 terkîb-i bend, 4 müseddes, 1 tahmis, 3 kıt'a, 2 ilâhî), 390 gazel, 1 müstezad, 17 kıt'a, 8 rubâî, 5 müfred, 11 şarkı, 6 tarihten müteşekkil *Divân*'ı çalışmamıza kaynaklık etmiştir.⁹⁹

I.I.I.I.IV. Nâbî

Hakîmâne şiirleriyle bir edebî mektep tesis eden ve hikemî üslûp denilen bu mektebin¹⁰⁰ Divân edebiyatındaki en önemli temsilcisi olan Nâbî (Ö. 1124-1712), 1642 senesinde Urfa'da dünyaya gelmiştir. Sultân IV. Mehmed zamanında İstanbul'a gelen ve padişahın musahibi Mustafa Paşa'nın (Ö. 1098-1687) teveccühlerine mazhar olan Nâbî, ölümüne kadar onun maiyyetinde bulunmuştur. Paşa'nın Lehistan seferine katılmış, Kamaniçe kalesinin fethi üzerine *Fetih-nâme-i Kamaniçe* adlı mensur eseri yazmıştır. 1678-79 senesinde Hac fârizasını yerine getirmek üzere Hicâz'a doğru yola çıkan Nâbî, himaye ettiklerinden ve sonradan sadrazamlığa kadar yükselecek olan Râmi Mehmed'i de yanında götürmüş, 'Sakın terk-i edebden' diye başlayan meşhur gazelini bu sefer esnasında kaleme almıştır. Hac dönüşünde Mustafa Paşa'nın kethüdalığına

⁹⁸ Nâilî'nin dili, üslûbu ve şiirlerinin muhtevası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İpekten, *Nâilî*, s. 67-95. Nâilî'nin hayatı ve sanatı ile etraflıca bilgi için şu kaynaklara da bakılabilir: Kâşif Yılmaz, *Güftî ve Teşrifâtü's-Şu'arâsı*, AKM Yay., Ankara 2001, s. 228-230; Rıza, *Rızâ Tezkiresi* s. 95-96; Altın, *Tezkire-i Mucib*, s. 58; Safâî, *Tezkire-i Safâî*, s. 581-586; Belîğ, *Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyli Zübdetü'l-Eş'ar*, s. 396-411; Muallim Nâci, *Osmanlı Şairleri*, s. 260-267; Fâik Reşat, *Eslâf-Eski Bilginler, Düşünürler, Şâirler*, (Haz. Şemsettin Kutlu), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, ts., s. 231-239; Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi*, C. III-V, s. 216-220; Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, s. 663-665; Haluk İpekten, "Nâilî", *İA*, İstanbul 1964, C. IX, s. 41-44; Cihan Okuyucu, *Nâbî-Mütefekkir Bir Şairin Romanı*, Sütun Yay., İzmir 2013, s. 9-109; Şentürk, Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 471-473.

⁹⁹ Bkz. Halûk İpekten, *Nâ'îlî-i Kadîm Divânı-Edisyon Kritik*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.

¹⁰⁰ Yorulmaz tarafından ilim âleminin istifadesine sunulan 'Divân Edebiyatında Nabi Ekolü' isimli çalışma, bu ekol hakkında etraflıca malumat vermektedir. Bkz. Hüseyin Yorulmaz, *Divân Edebiyatında Nâbî Ekolü-Eski Şiirde Hikemiyât*, Kitabevi Yay., İstanbul 1996.

yükseltilen Nâbî, *Tuhfetü'l-Harameyn* adlı mensur eserini yazmıştır. Paşanın ölümünün ardından Halep'e yerleşip evlenmiş ve devletin tahsis ettiği maaşla geçimini sağlamıştır. II. Süleymân ve II. Ahmed'in tahta çıkışına sessiz kalan Nâbî, 1695'te padişah olan II. Mustafa'ya ve 1703'te tahta oturan III. Ahmed'e cülûsiye göndermiştir. Halep'te Hacı Ali Paşa, Amcazâde Hüseyin Paşa, Daltaban Mustafa Paşa gibi yüksek mevkilere tayin edilen kimselere de kasideler yazdığı bu dönemde, yine meşhur eseri *Hayriyye*'yi kaleme almıştır. Halep valisi iken ikinci defa sadrazamlığa getirilen Baltacı Mehmed Paşa ile birlikte 1710 senesinde tekrar İstanbul'a dönmüş ve iki sene sonra burada vefat etmiştir.¹⁰¹

Düşündürücü ifadelerle dolu ve didaktik niteliğe sahip şiirlerinde Nâbî, çağının sosyal hayatına ve bu hayatın meselelerine¹⁰² de bigâne kalamamış; toplumun aksayan yönlerini her fırsatta dile getirip bunlara çözümler sunmuştur. Kendisinden önceki şairlerde ancak izleri görülen mahallîleşme akımı, onun şiirlerinde kendisini daha fazla hissettirmiştir. Divân'ından başka Farsça *Divânçe*, *Hayriyye*, *Tercüme-i Hadîs-i Erbaîn*, *Hayrâbâd*, *Sûrnâme* gibi manzum eserlerinin yanısıra, mensur olarak kaleme aldığı *Tuhfetü'l-Harameyn*, *Münşeât*, *Fetihnâme-i Kamanîçe*, *Zeyl-i Siyer-i Veysî* adlı eserleri de vardır.¹⁰³ Çalışmamıza Nâbî'nin sayın Ali Fuat Bilkan tarafından önce doktora tezi olarak çalışılan ardından 2 cilt hâlinde kitap olarak basılan *Divân*'ı kaynaklık etmiştir.¹⁰⁴ Söz konusu *Divân*'da 26 kasîde, 1 terkîb-i bend, 5 tahmis, 156 tarih, 10 mesnevî, 888 gazel, 114 kıt'a, 218 rubâî, 61 matla', 74 müfred, 30 lügaz bulunmaktadır.

¹⁰¹ Ali Fuat Bilkan, *Nâbî Divânı I-II*, Milli Eğitim Basımevi, 1. bs., İstanbul 1997, C. I, s. XI-XVIII. Nâbî'nin hayatı hakkında şu kaynaklara da bakılabilir: Safâî, *Tezkire-i Safâî*, s. 628-644; Sâlim Efendi, *Tezkiretü's-Şu'arâ* (Haz. Adnan İnce), AKM Yay., 1. bs., Ankara 2005, s. 630-636; Belîğ, *Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyli Zübdetü'l-Eş'ar*, s. 411-423; Muallim Nâci, *Osmanlı Şairleri*, s. 314-316; Gibb, *Osmanlı şiir Tarihi*, C. III-V, s. 231-247; Abdulkadir Karahan, "Nâbî", *İA*, İstanbul 1964, C. IX, s. 3-7; Şentürk, Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 481-483.

¹⁰² Semra Tunç'un, şiirlerinden hareketle hazırladığı, Nâbî'nin sosyal hayat karşısındaki tutumu hakkında müstakil bir çalışması mevcuttur. Semra Tunç, *Nâbî Divânında Sosyal Hayata Hikmetli Bakış*, Konya 2012.

¹⁰³ Eserleri hakkında ayrıca bkz. Ali Fuat Bilkan, *Nâbî-Hayati Sanatı Eserleri*, Akçağ Yay., 2. bs., Ankara 2007, s. 23-37.

¹⁰⁴ Ali Fuat Bilkan, *Nâbî Divânı I-II*, Milli Eğitim Basımevi, 1. bs., İstanbul 1997.

I.I.II.II. Tekke Şairleri

Bu yüzyılda Halvetî dervişlerinin Osmanlı coğrafyasının dört bir yanında irşat faaliyetlerini sürdürmeleri ve ‘tarikat kuluçkası’ olarak tavsif edilen Halvetiyyenin şube ve kollara ayrılışı, daha bariz müşâhede edilmektedir. Yüzyılın kalburüstü şairlerinden olan Sun‘u’llâh-ı Gaybî, Nakşî Ali Akkirmanî, Ümmî Sinân ve Niyâzî-i Mısrî, Halvetî tarikatının müntesibidirler. Mürşidi Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi tarikiyle Bayramî-Melâmî, babasının pîrdaşı Musluhiddin Efendi yolu ile Halvetî tarikatına mensup olan Sun‘u’llâh-ı Gaybî, irfân toprağında cân yetiştiren Elmalı’nın bu asırdaki son mahsülü olan Ümmî Sinân ve uzun bir mürşid arayışının nihayetinde Elmalı’yı kendisine mekân Ümmî Sinân’ı da mürşid eyleyen Niyâzî-i Mısrî bu yüzyılın Tekke edebiyatının en meşhur mutasavvıflarındandır. Ömrünün son zamanlarını Akkirman’da geçiren Nakşî de Halvetî bir şair olarak bu yüzyılın kalburüstü Tekke şairleri arasında zikredilebilir. Bu dört şair, çağlarının tasavvuf anlayışını şiirlerine aksettirebilmelerinin yanı sıra muasırları mutasavvıf şairler arasında temayüz ettiklerinden çalışmamızın Tekke şiiri ayağını teşkil etmişlerdir.

I.I.II.II.I. Ümmî Sinân

Eroğlu Nûrî’nin müridlerinden olan Ümmî Sinân (Ö. 1067-1657)’ın doğum tarihi hakkında pek bir bilgi yoktur. Halvetiyye tarikatına bağlı bir mürşit olan Ümmî Sinân, Elmalı’da şeyhlik etmiş ve Niyâzî-i Mısrî gibi çağlar üstü bir mutasavvıf, şair ve mürşid-i kâmil yetiştirmiş büyük bir zâttır. Hiçbir yerde mutmain olamayan Mısrî’nin, onun yanında sükûna ermesi bunun en güzel delilidir.¹⁰⁵ Mısrî de *Divân*’ının bazı

¹⁰⁵ Mısrî, *Mevâidü'l-İrfân* adlı eserinin ‘On dördüncü Sofra’ında senelerce dolaştığını, Arap ve Rum şehirlerinde birçok şeyhin sohbetine eriştiğini, nihayetinde göz bebeğim, kalbimin devası diye tavsif ettiği Şeyh Ümmî Sinân Elmalı’nın hizmetine erişip ona biat ettiğini ve bu sayede kendisinden telvînin gidip kendisinde temkîn hâsıl olduğunu ifade ederken mürşidini zikretmiştir. Bkz. Niyâzî-i Mısrî, *Mevâidü'l-İrfân-İrfân Sofraları*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts., s. 49. Ümmî Sinân’ın hayatı hakkında ayrıca bkz. Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, s. 317-319; Abdullah Uçman, "Sinan Ümmî", *Büyük Türk Klasikleri*, Ötüken - Söğüt Yay., İstanbul 2004, C. VI, s. 56; Güzel, *Dinî - Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, s. 833-835.

şairlerini şeyhine hasrederek ona karşı olan derin sevgisini, büyük hayretini, hasret ve özlemini dile getirmiştir.

Ümmî Sinan ile isim benzerliğinden ötürü şiirleri karıştırılan bir Ümmî Sinân daha vardır. Söz konusu kimse, 16. yüzyılda yaşayıp Ümmî Sinân diye tanınan ve 1551 veya 1568 tarihlerinde vefat eden Halvetîlik'in Ahmediyye kolunun Sinâniyye şubesinin kurucusu İbrahim Ümmî Sinân'dır. Yûnus Emre tarzında ilâhileri bulunmaktadır.¹⁰⁶

Vefatından sonra ardından Mısırî gibi tasarruf sahibi birçok halife bırakan Ümmî Sinân'ın *Divân*'ından başka *Kutbu'l-Me'ânî*¹⁰⁷ adlı bir risalesi vardır. *Divân*'ın Azmi Bilgin tarafından yapılan tenkitli neşri çalışmamızın kaynakları arasındadır.¹⁰⁸ İlâhi olarak yazılan şiirleri muhtevi bu *Divân*, vahdet-i vücûd görüşünün coşkun bir şekilde dile getirildiği ve ekseriyetle (145 adet) aruz vezniyle söylenmiş toplam 200 şiirden müteşekkildir. Birçok mutasavvıf şair gibi şiirlerini irşadına vesile yapan Ümmî Sinân, şiirlerini halkın anlayabileceği sade bir üslûpla kaleme almış; bunun yanında devriye ve şathiyelerinde tasavvufî terim ve sembolleri sıkça kullanarak şiirlerine fikrî yoğunluk kazandırmış ve şiirlerinde nasihat üslûbunu kullanmıştır.

I.I.I.I.I. Niyâzî-i Mısırî

Malatya'nın Aspozi kasabasında 1618 yılında dünyaya gelen Mısırî (Ö. 1105-1694), zâhirî ilimleri tahsil için Diyarbakır, Mardin ve Kahire'ye gitmiştir. Hayatı hakkında bilgiler de içeren *Mevâidü'l-İrfân* adlı eserinin 'Otuz dördüncü Sofra'sında burada bir Kadirî şeyhine intisap ettiğini, akabinde de şeyhler şeyhi Ümmî Sinân'ın hizmetine eriştiğini ifade ederek müşidine intisabını nakleden¹⁰⁹ Mısırî, Kahire'den Elmalı'ya varıncaya kadar İstanbul ve Bursa'da bir müddet kalmıştır. Sinân Ümmî'ye 1647 yılındaki bu intisabı ile birlikte dokuz sene boyunca hizmet etmiştir. 1656'da

¹⁰⁶ Azmi Bilgin, *Ümmî Sinan Divanı-İnceleme, Metin*, Milli Eğitim Basımevi, 1. bs., İstanbul 2000, s. XI.

¹⁰⁷ Bu risâle, Mustafa Tatçı tarafından ilâhileri ile birlikte yayımlanmıştır. Mustafa Tatçı, *Elmalı Sinân Ümmî Halvetî İlâhiler ve Kutbü'l-Ma'ânî (Manâların Zirvesi)*, H Yay., 1. bs., İstanbul 2017.

¹⁰⁸ Bilgin, *Ümmî Sinan Divanı*.

¹⁰⁹ Mısırî, *Mavâidu'l-İrfan*, s. 49.

kendisine icâzet ve halifelik verilmesi üzerine Uşak, Çal ve Kütahya'da irşat faaliyetlerinde bulunmuş; İstanbul'da başlayıp yayılan Kadızâdeliler hareketinin tesiriyle aleyhinde bazı dedikoduların çıkması üzerine,1661 yılında bölgeden ayrılarak Bursa'ya yerleşmiştir. Bu dönem, dinî çekişmelerin son hadde vardığı zaman dilimi olmuş ve nihayetinde 1666 tarihinde Vanî Mehmed Efendi (Ö. 1096-1685) maharetiyle zikir, semâ ve devran yasaklatılmıştır. Buna rağmen faaliyetlerine devam eden Mısırî, sohbet ve vaazlarında bu yasağa sebep olan Vanî Mehmed Efendi ve zihniyetini sürekli tenkit etmiştir.¹¹⁰ Devrin sadrazamı Köprülü Mehmed Paşa ve padişahı IV. Mehmed ile Edirne'de görüşmüş, fikirlerini kabul ettirmiş ve sayesinde zikir ve deverân serbest bırakılarak Osmanlı topraklarında tarikat erbâbına uygulanan baskı kısmen ortadan kalkmıştır. Bazı aykırı fikirleri, Osmanlı sultanlarına sitemlerde bulunması, cifre dayalı sözler söyleyerek Hz. Hasan (r.a.) ve Hz. Hüseyin (r.a.)'in nübüvvetlerini ileri sürmesi¹¹¹ sebebiyle 1677 senesinde Limni'ye sürgün edilmiş ve burada on beş sene mecburi ikâmete tabi tutulmuştur. 1692'de II. Ahmed'in fermanı ile serbet kalıp tekrar Bursa'ya dönen ve yine yanlış anlaşılmalara neticesinde, bir sene sonra tekrar Limni'ye nefyedilmiş olan Mısırî, bir sene sonra burada vefat etmiştir.¹¹²

¹¹⁰ Bu dönemde Mısırî, Kadızade-Sivâsî mücadelesinin üçüncü kuşağında Sivâsî cenahını temsil ederken Vanî Mehmed Efendi'nin de Kadızâdelilerin en kuvvetli mümessili olarak öne çıktığı görülür. Mısırî, *İrfan Sofraları*'nın 63. (s. 175-178), 64. (s. 179-181), 65. (s. 181-183), 69. (s. 190-19) sofralarını Vanî Mehmed Efendi hakkında kaleme almıştır. Bu bölümlerde ona olan öfke ve nefreti açık bir şekilde görülmektedir. Bkz. Mısırî, *Mavâidu'l-İrfan*. Vanî Mehmed Efendi'nin tenkitleri için ise bkz. Abdurrezzak Tek, 'Vanî Mehmet Efendi'nin Sesli Zikir Konusunda Sufilere Yöneltilmiş Eleştiriler', (Edt. Mehmet Yalar, Celil Kiraz), *Ulusal Vanî Mehmed Efendi Sempozyumu 7-8 Kasım 2009, Kestel-Bursa, Bildiriler*, Emin Yay., Bursa 2011, s. 117-130.

¹¹¹ Ehl-i Beyt ve Hz. Hasaneyn'in nübüvveti meselesi hâricinde Mısırî'nin fikirlerinde tartışmaya konu olabilecek aşırı görüşler bulunmamaktadır. Mısırî'nin dinî-tasavvufî görüşlerini toplu hâlde vermesi açısından Mustafa Kara'nın ilgili çalışması büyük bir kıymeti haizdir. Mısırî'nin fikirleri için bkz. Kara, "Mısriyye, Niyâzî-i Mısırî ve Mısırî Dergâhı, s. 551-557.

¹¹² Mustafa Aşkar, *Niyâzî-i Mısırî-Hayatı Eserleri Görüşleri*, İnsan Yay., İstanbul 2011, s. 61-144. Niyâzî-i Mısırî'nin hayatı ve edebî kişiliği hakkında şu kaynaklara da müracaat edilebilir: Safâyî, *Tezkire-i Safâyî* s. 603-607; Sâlim, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 680-682; Muallim Nâci, *Osmanlı Şairleri*, s. 314; Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi*, C. III-V, s. 221-226; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. V, s. 73-97; Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, s. 357-361; Abdullah Uçman, "Niyâzî-i Mısırî", *Büyük Türk Klâsikleri*, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul 2004, C. VI, s. 66-67; Güzel, *Dinî - Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, s. 836-839; Artun, *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, s. 290-295.

Fikrî yönü ile Osmanlı'nın Muhyiddin-i Arabî'si, şairiyetiyle de Yûnus Emre'si denilmeye layık¹¹³ Mısrî, şiirleri en fazla şerh edilen şairler arasında en ön sıralarda gelmektedir.¹¹⁴ Şiirlerinin birçok kimse tarafından defalarca şerh edilmesi, hem şöhretini hem de şairiyet kudretini göstermesi bakımından önemlidir. Mısrî'nin birçok şiiri aynı zamanda bestelenmiş ve bu şiirler, tekke ve zikir meclislerinin ayrılmaz parçası hâline gelerek müritlerin dillerinden düşmemiştir. Abdullah Salâhî, Hasan Sezâî, M. Esad Erbilî gibi birçok tekke şairi ve mutasavvıf, Mısrî'nin muhtelif manzumelerine şerhler yazmış; müridi Azbî Mustafa Efendi, *Divân*'ındaki bütün şiirleri tahmis etmiş ve Muhammed Nurû'l-Arabî de *Divân*'ını şerh etmiştir.¹¹⁵

Arapça; *Mevâidü'l-İrfân, Tesbi'-i Kasîde-i Bürde, Tefsîr-i Fâtihatü'l-Kitâb, ed-Devratü'l-Arşîyye, Mecâlis*; Türkçe; *Divân-ı İlâhiyât, Mecmua, Tuhfetü'l-Uşşâk, Risâle-i Es'ile ve Ecvibe-i Mutasavvifâne, Risâle-i Devriyye, Ta'biratü'l-Vâkı'ât, Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ, Şerh-i Nutk-ı Yûnus Emre*¹¹⁶ adlı eserlerin sahibi Mısrî'nin tasavvuf düşüncesini yansıtan en önemli eserlerinden biri *Divân*'ıdır. Çalışmamıza Kenan Erdoğan'ın doktora tezi olarak çalışıp ardından da 198 Türkçe ve 16 Arapça manzumeden müteşekkil kitap olarak yayımladığı *Divân*'ı¹¹⁷ esas teşkil etmiştir.

I.I.II.III. Sun'u'llah-ı Gaybî

Mutasavvıf ve şair olan Sun'u'llâh-ı Gaybî'nin (Ö. 1087-1676'dan sonra) 1624-1629 yılları arasında Kütahya'da doğduğu, çocukluk ve gençlik yıllarını burada geçirdikten sonra İstanbul'a giderek Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi'ye intisap ettiği eserlerinden hareketle bilinmektedir. Şeyhinin 1655'te vefatından sonra Kütahya'ya

¹¹³ Aşkar, *Niyâzî-i Mısrî-Hayatı Eserleri Görüşleri*, s. 12.

¹¹⁴ Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi Yay., İstanbul 2000, s. 35. Ceylân, bu eserinde 23 şairin 42 manzummesine 20 farklı şârih tarafından yazılmış 47 şerh metnini esas almıştır. Niyâzî-i Mısrî'nin şiirlerinin şerhi hususunda müstakil bir çalışma da mevcuttur. Mısrî'nin gazellerine yapılan şerhler hakkında Abdullah Çaylıoğlu tarafından yapılan yüksek lisans çalışması daha sonra kitap olarak yayımlanmıştır. Abdullah Çaylıoğlu, *Niyâzî-i Mısrî Şerhleri*, İnsan Yay., İstanbul 1999.

¹¹⁵ Mustafa Kara, "Mısrîyye, Niyâzî-i Mısrî ve Mısrî Dergâhı", s. 561. Şerh edilen *Divân*, Mustafa Tatcı ve İbrahim Özay tarafından Hüseyin Şemsi Ergüneş'in tenkitli metni esas alınarak yayımlanmıştır. Bkz. Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî, *Niyâzî-i Mısrî Divânı Şerhi*, (Haz. Mustafa Tatcı, İbrahim Özay), H Yay., 2. bs., İstanbul 2014.

¹¹⁶ Eserleri ve içerikleri hakkında bkz. Aşkar, *Niyâzî-i Mısrî-Hayatı Eserleri Görüşleri*, s. 144-167.

¹¹⁷ Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısrî Divânı*, Akçağ Yay., 2. bs., Ankara 2008.

avdet ederek Bayramî-Melâmî (Hamzavî) çizgide eserler telif etmiş olan Gaybî, İbrahim Efendi yolu ile Hamzavî, Kütahya'daki Şeyh Muslihuddin Efendi tarikiyle de Halvetî tarikatına mensup olduğunu eserlerinde zikretmiştir. Ölüm tarihi de net bir şekilde bilinemeyen Gaybî'nin¹¹⁸ bazı yazılarından hareketle Hurûfî olduğu düşüncesi son derece yanlıştır. Eserlerinde Yûnus Emre ve kendisinden evvel yaşamış İbnü'l-Arabî, Mevlânâ, Sadreddin-i Konevî ve Molla Camî gibi ünlü mutasavvıfların etkisi açıkça görülen Gaybî, *Divân*'ındaki şiirlerinin kahir ekseriyetini vahdet-i vücûd nazariyesinin yoğunluğu altında irat etmiş gibidir. O, tasavvuf felsefesinin en ince mevzularını sade ve anlaşılır bir üslûpla nazmetmeyi başarmıştır. Mutasavvıf kişiliği şairiyetinden önce gelen Gaybî'de beşerî duyguları çağrıştıran lirizm yok denecek kadar azdır. Şiirleri didaktik ve telkin edici bir üslûba sahiptir.¹¹⁹

Gaybî'nin *Divân*'ından başka *Keşfü'l-Gutâ*, *Hudâ Rabbim*, *Tarîku'l-Hak fî Teveccühi'l-Mutlak*, *Rûhu'l-Hakîka*, *Sohbet-nâme*, *Bî'at-nâme*, *Tarîkat-ı Halvetiyye vü Bayramiyye*, *Mekârimü'l-Ahlâk*, *Tuhfetü'l-Uşşâk*, *Risâle-i Redd-i Hulûl ve'l-İttihâd*, *Akâ'id-nâme*, *Mes'ele-i Sulûk*, *Risâle fî Hâlli'd-Devrân*, *Risâle-i İlm u Amel*, *Risâle-i Esmâ* adlı eserleri vardır.¹²⁰ Çalışmamıza sayın Bilal Kemikli tarafından doktora tezi olarak çalışılıp yayımlanmış olan ve 1 kasîde, 115 manzume, 6 müfredâtan oluşan *Divân*'ı¹²¹ esas teşkil etmiştir.

I.I.I.I.IV. Nakşî Ali Akkirmânî

Aslen Divriğili olan Nakşî Ali Akkirmânî (Ö. 1065-1655), şeyhlik yapmak üzere Akkirman'a gönderilmiş bir Halvetî şeyhidir. Ömrünün son zamanlarını orada

¹¹⁸ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. II, s. 493-502; Bilal Kemikli, *Sun'ullâh-ı Gaybî Dîvânı-İnceleme, Metin*, Milli Eğitim Basımevi, 1. bs., İstanbul 2000, s. 3-40. Hayatı ve şiirleri hakkında ayrıca bkz. Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, s. 355-356; Abdullah Uçman, "Gaybî Sun'ullâh", *Büyük Türk Klâsikleri*, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul 2004, C. VI, s. 47; Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, s. 846-847; Artun, *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, s. 300-303.

¹¹⁹ Kemikli, *Sun'ullâh-ı Gaybî Dîvânı*, s. 400.

¹²⁰ Eserlerinin muhtevası hakkında bkz. Kemikli, *Sun'ullâh-ı Gaybî*, s. 41-94. Eserleri için ayrıca bkz. Abdurrahman Doğan, *Kütahyalı Sunullah Gaybî*, Önde Matbaacılık, İstanbul 2001, s. 85-551.

¹²¹ Kemikli, *Sun'ullâh-ı Gaybî Dîvânı*.

geçirdiğinden Akkirmanlı lakabını almıştır.¹²² *Divân, Aynü'l-Hayât, Manzûme-i Gavriyye ve Esrâr-nâme* adında eserleri olan Nakşî'nin kaleme aldığı şiirler, tasannu ve ihtişamdan uzak olup daha çok müridlerini eğitme amacıyla kaleme aldığı didaktik ve tasavvuf muhtevalıdır. Nakşî, şiirlerinde hem hece, hem de aruz ölçüsünü kullanmış, eserlerini sanat gayesinden uzak akıcı, samimi ve kolay anlaşılabilir bir dille kaleme almıştır.¹²³

Nakşî'nin çalışmamıza esas teşkil eden eseri *Divân*'ı olup sayın Hikmet Atik tarafından doktora tezi olarak çalışılmış ve ardından yayımlanmıştır.¹²⁴ *Divân* 4 kasîde, 1 terkîb-i bend, 2 murabba, 4 muhammes, 206 gazel ve hece ile yazılmış 25 manzumeden müteşekkildir. Her ne kadar nazım şekli olarak ismen gazel ya da kasîde vb. şekiller başlığı altında şiirler sıralanmış ise de, diğer Tekke şairlerinde olduğu gibi, bu nazım şekilleri *Divân* şiirindeki gayeye matuf değildir.

I.II.III. Halk Şairleri

Bu yüzyılda yetişmiş Halk şairlerinden mürettep divân sahibi olan Gevherî ve Âşık Ömer divânlarıyla çalışmamızda yer almış; Türk Halk şiirinin kilometre taşlarından biri olan Karacaoğlan ise 17. yüzyılda yaşayıp yaşamadığı kesin olmadığından ve araştırmacıların ekserisinin onu 16. yüzyıl şairi olarak değerlendirmesinden, çalışmamızın dışında tutulmuştur. Bazı araştırmacıların 17. yüzyılda yaşadığını, bazılarının ise bu görüşün gerçeklerle örtüşmediğini ve onun 15. veya 16. yüzyıl şairi olduğunu ileri sürdüğü Karacaoğlan'ın bizce de 17. yüzyıldan evvel yaşamış olduğu kabul edildiğinden, çalışmamızda 17. yüzyılda yaşayıp da divân

¹²² Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, s. 302-304.

¹²³ Nakşî'nin hayatı, eserleri, edebî ve tasavvufî kişiliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hikmet Atik, *Nakşî Ali Akkirmânî Divânı*, Buruciye Yay., Sivas 2007, s. 27-44. Nakşî Ali Akkirmânî ve şiirleri hakkında şu kaynaklara da bakılabilir: Safâî, *Tezkire-i Safâî*, s. 569; Abdullah Uçman, "Nakşî", *Büyük Türk Klâsikleri*, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul 2004, C. VI, s. 38; Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, s. 853-854; Artun, *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, s. 315-316.

¹²⁴ Atik, *Nakşî Ali Akkirmânî Divânı*.

teşkil edecek kadar şiire sahip olan şairler olarak sadece Gevherî ve Âşık Ömer'in divânlarının incelenmesi yeterli görülmüştür.¹²⁵

I.II.III.I. Gevherî

Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 1716'dan sonra ölmesine ve bazı şiirlerinde saçlarının ağarıp belinin büküldüğünü söylemesine binaen 17. yüzyılın ortalarında doğmuş olabileceği görüşü kuvvetli bir ihtimaldir. Vefat yılı da kesin olarak bilinmeyen Gevherî'nin manzumelerinde sakallarının ağarıp belinin büküldüğünü ifade etmesi ile uzun bir ömür sürdüğüne ve vefatında iyice yaşlanmış olduğuna hükmedilebilir. Yine şiirlerinden hayatından memnun olmadığı, diyarlardan diyarlara sürüklenmek suretiyle ömür geçirdiği anlaşılmaktadır. Saz şairlerinin ekserisi gibi Hacı Bektâş-ı Vefî'ye intisabı var idiyse de şiirlerinde bu intisabının onu ehl-i sünnet akidelerinden farklı düşündürecek hiçbir emareye rastlanmaz.¹²⁶ Aruzla yazdığı

¹²⁵ Köprülü, Karacaoğlan'a 17. yüzyıl şairleri arasında yer vermiş ve onun 17. yüzyılın ikinci yarısında şöhret kazanmış bir saz şairi olduğunu iddia ederek bu iddiasını tarihî şahsiyetleri unutulup menkıbeleri teşekkül etmiş olan saz şairlerini mümkün olduğu kadar eski zamanlara irca etme psikolojik temayülünün hiç bir tarihî kıymet taşımayacağı inancına dayandırmıştır. Köprülü, *Saz Şairleri I-V*, s. 287. Ergun, Karacaoğlan'ın 1119'da (M. 1707)'dan sonra ölen Âşık Ömer'den bir müddet önce yaşadığını ve 17. asır içinde yaşadığını ileri sürmüştür. Bkz. Sadeddin Nüzhet Ergun, *Karaca Oğlan, Hayatı ve Şiirleri*, Türkiye Matbaası, 3. bs., İstanbul 1935, s. 33. Banarlı, eserinin 17. yüzyıl Halk edebiyatını anlattığı bölümünde Karacaoğlan'ı Gevherî ve Âşık Ömer'le birlikte değerlendirerek üçünü 'asrın üç büyük şairi' olarak ele almıştır. Bkz. Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, s. 714-718. Müjgân Cumbur, Karacaoğlan adlı çalışmasında yaşadığı devirden bahsederken halk arasındaki söylentilerden ve şaire atfedilen bazı şiirlerden onun 17. yüzyılda yaşamış olduğu kanaatine varmıştır. Bkz. Müjgân Cumbur, *Karacaoğlan*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1973, s. V. Ahmet Kabaklı da duru üslûbu ve halk zevkine bağlı mecazları ile 17. yüzyıl şairi olamayacağını ve onun 15. ya da 16. yüzyılda yaşamış olması gerektiğini düşünür. Zira Gevherî'nin Şairnâmesi'nden alınan bir dörtlük, onun 17. yüzyıldan evvel yaşamış olduğunun en bariz kanıtıdır. Ozan kelimesi 15. yüzyıldan sonra kullanılmamış olup yerini 'âşık' kelimesine bırakmıştır. Kabaklı, *Âşık Edebiyatı*, s. 35. Sakaoğlu da Karacaoğlan'ın 17. yüzyıl şairi olabileceği ihtimalini makul bulmayarak onun 16. Yüzyıl şairi olduğu fikrini ileri sürer. Saim Sakaoğlu, "Türk Saz Şiiri", s. 120-121. Alptekin ve Sakaoğlu da tertip ettikleri antolojide Karacaoğlan'ı 16. yüzyıl şairi olarak ele almışlardır. Alptekin, Sakaoğlu, *Türk Saz şiiri Antolojisi*, s. 57-66. Karaer, Köprülü de dâhil birçok kimsenin ona 17. yüzyıl şairi nazarıyla baktıklarını, oysa onun asıl yerinin 16. yüzyıl şairleri arasında olduğu görüşünü serd eder. Tarihi kaynaklardan, çeşitli belgelerden, mecmua ve cönklerden, kendi şiirlerinin üslûbundan ve her iki yüzyıl şairlerinin şiirlerinden yola çıkarak Karacaoğlan'ın 16. yüzyıl başlarında veya 15. yüzyıl sonlarında doğmuş olması ihtimalinin, ihtimallerin en kuvvetlisi olduğunu ifade etmiştir. Karaer, Ahmet Kutsi Tecer'in ortaya çıkarttığı III. Murâd'ın 1582 senesinde yaptırdığı sünnet düğününü anlatan 'Surnâme-i Hümayun' adlı eserde, oradaki insanlar tasvir edilirken '...ve kimi Karacaoğlan türküsü ile gönülün eğlendirir...' ifadesinin Karacaoğlan konusunda ilk kitabı hazırlayan Sadettin Nuzhet Ergun ve Türk Saz şiiri için unutulmaz hizmetlerde bulunmuş olan Köprülü tarafından görülmemiş olduğunu, 'şayet görselerdi onun 17. yüzyıl şairi olduğu görüşlerini muhtemelen değiştirirlerdi' diyerek Karacaoğlan'ın kesinlikle 17. yüzyıl şairi olmadığını ispat etme cihetine gitmiştir. Bu iddialar ve kaynakları için bkz. Mustafa Necati Karaer, *Karacaoğlan, Hayatı Sanatı Şiirleri*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, ts., s. 14-38.

¹²⁶ Köprülü, *Saz Şairleri I-V*, s. 177-179.

şairlerinde başta Fuzûlî olmak üzere Klâsik şairlerin tesiri görülen Gevherî'nin yüzyılın başlıca adlarından biri olmasında aruz veznini hece vezni kadar başarılı bir şekilde kullanmasının rolü vardır.¹²⁷

Daha hayatta iken şöhreti her tarafa yayılmaya başlamış olan Gevherî'nin şiirlerine 18. ve 19. yüzyıllara ait mecmualarda tesadüf edilmesi ve şiirlerinin yine bu yüzyıllarda yaşamış bestekârlar tarafından bestelenmiş olması onun nasıl büyük ve devamlı bir şöhrete sahip olduğunu göstermesi bakımından önem arz eder. Anadolu ve Rumeli'de yüzyıllardan beri yetişen yüzlerce Saz şairi arasında şöhretini kuvvetle muhafaza eden ve şiirlerini okutmaya muvaffak olan Gevherî, şiirlerinde daima aşk, firkat ve gurbetten bahsetmiş; sevgiliden yakınmış, bazen inleyen bazen mütevekkil bazen de âsî bir kimliğe bürünmüştür. Şiirlerinde Divân şiirinde geçen soyut mefhumların ve basmakalıp mazmunların yanı sıra halk zevkine uyan ve şairin yüreğinden kopmuş orijinal mecâz ve samimi duyulara da sık sık tesadüf edilir.¹²⁸

Çok söylemiş veya yazmış lirik bir şair olan Gevherî'nin dili, gördüğü İslâmî öğrenimle Divân şiiri tesirini aks ettiren yazı diline yaklaşmış bir Halk Türkçesidir. Manzumelerinde zaman zaman kullandığı ikili ve üçlü tamlamalar, bol bol yer verdiği teşbih ve mecâzlar, devrinin bazı Halk şairleri için de söylenebildiği gibi, Divân edebiyatı tesiriyledir. Çalışmamızda hece ve aruz vezniyle yazılmış 900 adet manzume ve buna ilaveten 45 adet ek şiirin yer aldığı sayın Şükrü Elçin'in hazırlamış olduğu *Divân*'ın¹²⁹ tenkitli neşrini esas aldık. Aruzla kaleme aldığı divânî, semâî, kalenderî, gazel ve müstezad gibi Divân şiirinden geçen nazım şekillerinden ziyade, Halk şiiri

¹²⁷ Sakaoğlu, "Türk Saz Şiiri", s. 147.

¹²⁸ Köprülü, *Saz Şairleri I-V*, s. 180-185. Gevherî ve şiirleri hakkında ayrıca bkz. Köprülü, *Saz Şairleri I-V*, s. 177-227; Sadeddin Nüzhet Ergun, *Halk Şairleri, Gevherî*, İstanbul Ahmet Kâmil Matbaası, İstanbul 1928, s. 3-7; M. Halit Bayrı, *Gevherî-Hayati ve Eserleri*, İstanbul Maarif Kitaphanesi, İstanbul, 1958; Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, s. 718-719; Şükrü Elçin, *Gevherî Divânı-İnceleme, Metin, Dizin, Bibliyografya*, AKM Yay., 2. bs., Ankara 1998, s. 9-19; Alptekin, Sakaoğlu, *Türk Saz Şiiri Antolojisi*, s. 52-56.

¹²⁹ Elçin, *Gevherî Divânı*.

nazım şekilleri olan koşma ve semâiler *Divân*'da kemiyet ve keyfiyet itibariyle ilk sırada yer alır. Birkaç şiiri müstesna, tüm şiirleri aşk teması üzerine kurgulanmıştır.¹³⁰

I.I.II.III.II. Âşık Ömer

Hemen hemen bütün Halk şiiri mümessillerinde olduğu gibi Âşık Ömer (Ö. 1119-1707 ?)'in hayatı hakkında bilinenler de sınırlı birkaç kaynaktaki üç beş satırla, kendi şiirlerinde bulunabilen bazı bilgilere dayanmaktadır. Şiirlerinden hayatı hakkında tespit edilebilen bilgilere göre Âşık Ömer, orduya intisap etmiş, serhat kalelerinde bulunmuş, harplere girmiş bir ordu şairidir. Âşık Ömer, yalnız kendi devrindeki Saz şairlerinin değil, kendisinden önce ve sonra gelip geçen bütün Saz şairlerinin en meşhurdur. Muasırlarından başlayarak 18-20. yüzyıllarda yetişen Saz şairleri, onu üstat kabul etmiş; ona nazireler yazmış ve her vesile ile hürmet ve takdirlerini izhar etmişlerdir. Halk şairlerine karşı daima tezyif hisleri besleyen Klâsik şairler arasında bile, Âşık Ömer, Saz şiirinin en büyük üstadı gibi telakki edilmiştir. Onun şöhreti, Gevherî hâriç tutulacak olursa, eski büyük Saz şairlerinin şöhretini gölgede bırakmıştır. Bestelenen şiirleri, avâm yanında muteber olduğu gibi, yüksek sınıf insanlar arasında da kabul görmüş; sûfiyâne manzumeleri bestelenerek tekkelerde ilâhî gibi okunmuştur. Şehir muhitinin tesiriyle *Divân* şiirine büyük bir iştihak ve bu şiirin mümessillerine karşı da derin bir hürmet duyan Âşık Ömer, bu sayede hem Halk şiiri gelenek ve göreneklerine mutabık kalmış, hem de *Divân* şiirinin aruz vezniyle tevhîdler, na'tlar yazıp gazeller, muhammesler ve müseddesler vücuda getirmiştir. Ekseriyetle sazla okunmak için ve acele yazılmış olduğundan, *Divân* şiiri tesirinde söylediği manzumelerinde nazım tekniği itinasız ve kusurlu olmuştur. Hece vezniyle yazdığı şiirleri ise, yazım tekniği bakımından aruz ile yazdıklarıyla mukayese edilemeyecek kadar güzidedir. Bunlar halk zevkine daha uygun ve daha samimidir.¹³¹

¹³⁰ Elçin, *Gevherî*, s. 17-18.

¹³¹ Köprülü, *Saz Şairleri I-V*, s. 231-241.

Medrese tahsilli olan Âşık Ömer, burada hem sarf, nahiv, maâni, mantık, Arapça, Farsça ve tefsir okumuş; hem de Hâfız ve Sa'dî-i Şirâzî'yi öğrenerek şiirinin bilgi dağarcığını zenginleştirmiştir. Şairlikte büyük bir şöhret yakalamış olan Âşık Ömer'e, zamanında ve sonraki yüzyılda Hasan, Levnî, Şevkat gibi şairler nazire yazmışlardır. Kendisi de Kul Mustafa, Kâtibî, Karacaoğlan, Kuloğlu gibi Halk şairleri yanısıra Ahmet Paşa, Fuzûlî ve Atâyî'nin şiirlerine nazire yazmıştır. Onun aynı zamanda gazel, murabba, kalenderi, satranç, müstezad gibi nazım şekillerinde örnekler vermesi yüzyılın Saz şairlerinin Klâsik şiire yönelme arzusunun en güzel göstergesi olmuştur.¹³² Âşık Ömer, aynı zamanda manzumeleri farklı kesimlerce şerh edilmiş şairlerdendir.¹³³ Çalışmamızda 666 adet şiirini ihtiva eden ve Ergun tarafından neşredilmiş *Divân* neşrini¹³⁴ değil, sayın Yakup Karasoy ve sayın Orhan Yavuz tarafından bilinen 6 nüshanın tetkik ve Nüzhet Ergun, Şükrü Elçin gibi araştırmacıların çalışmalarından istifadeyle tanzim ettikleri 1455 adet şiiri ihtiva eden *Divân*¹³⁵ neşrini tercih ettik.¹³⁶

I.I.III. Tasavvuf

I.I.III.I. Başlangıcından Günümüze Tasavvuf Tarihine Genel Bir Bakış

Tasavvuf, zâhir ve bâtın olarak ikiye ayrılan ilmin bâtın tarafını oluşturur. Bâtın ilmi; imânın, İslâm'ın ve ihsânın zevken yani tadarak ve idrâk ederek öğrenilmesi demek olup, tahalluk ve tahakkuku gaye edinen tasavvufun esas mevzuunu teşkil eder.¹³⁷ Hakk'ın lutuf denizinden gelen ve ancak ehli tarafından anlaşılabilen birtakım

¹³² Sakaoğlu, "Türk Saz Şiiri", s. 138-139. Hayatı, edebî şahsiyeti ve şiirleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sadeddin Nüzhet Ergun, *Âşık Ömer Hayatı ve Şiirleri*, Semih Lütfi Matbaası ve Kitap Evi, TS, s. 5-95; Köprülü, *Saz Şairleri I-V*, s. 231-337; Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, s. 719-720; Kabaklı, *Âşık Edebiyatı*, s. 67-69; Alptekin, Sakaoğlu, *Türk Saz Şiiri Antolojisi*, s. 43-46; Sakaoğlu, "Türk Saz Şiiri", s. 138-142.

¹³³ Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, s. 52.

¹³⁴ Ergun, *Âşık Ömer Hayatı ve Şiirleri*.

¹³⁵ Yakup Karasoy, Orhan Yavuz, *Âşık Ömer Divânı*, Ocak Grafik Tasarım, Konya 2010.

¹³⁶ Bu tercihimizde söz konusu *Divân*'ın hem son yıllarda ilavelerle neşredilmesi, hem de hacimce daha geniş olması etkili olmuştur. Nitekim incelenen şiirler ne kadar çok olursa tespitler o derece doğru olabilecektir. Oysa Selçuk Peker'in hazırladığı doktora tezinde Nüzhet Ergun tarafından neşredilen şiirler yeterli görüldüğünden sonraki yıllarda ortaya çıkarılan şiirlerin incelemeye tabi tutulmadığı ifade edilmiştir. Bkz. Selçuk Peker, *17. Yüzyıl Türk Saz Şiirinde Konu*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2003, s. 32.

¹³⁷ Mâhir İz, *Tasavvuf-Mâhiyeti, Büyüklüğü ve Tarikatler*, (Haz. M. Ertuğrul Düzdâğ), Kitabevi Yay., İstanbul 2014, s. 27.

manevî işaret, ilham ve mevhibelere oluşan tasavvuf, nefse sıkı sıkıya mukayyed olmaya, onu zabt u rabt almaya bağlı;¹³⁸ kâlden ziyade hâl ile anlaşılabilen, ancak yaşanılarak ve tadılarak vâkıf olunabilecek bir ilimdir.¹³⁹ Tasavvufun özü, nefsin kötü huylarından ve çirkin sıfatlarından arınmak, bu sayede Allah (c.c.) dışında kalan her şeyi (mâsivâ) kalpten atarak kalbi Hakk'ın zikri ile süslemeye muvaffak olabilmek;¹⁴⁰ gayesi ise terbiye-i nefis ve tezkiye-yi kalp ile ahlâkı en kemâl mertebesine vardırıp her yönüyle Hz. Peygamber (s.a.s.)'i örnek alarak onun gittiği ve gösterdiği yoldan gidip gerçek varisi olmaktır.¹⁴¹

I.I.III.I.I. Tasavvufun Menşei

Tasavvufun kaynağı, Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber (s.a.s)'dir. İstılâhlarından âdâb ve erkânına kadar bütün mevcudiyetiyle Kur'ân ve sünnete istinat eden tasavvufun zuhûrunu yabancı tesirlere bağlamak isteyenler, onun İslâm toplumundaki yabancılışmaya, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yaşayışını örnek alanların bir reaksiyonu olduğunu görmezlikten gelmiş olur.¹⁴² Tasavvuf, düşünce ve tavır itibariyle oldukça

¹³⁸ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Luma, İslâm Tasavvufu*, (Çev. Hasan Kâmil Yılmaz), Erkam Yay., 2. bs., İstanbul 2012, s. 19.

¹³⁹ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, MÜ. İlahiyat Fakültesi Yay., 11. bs., İstanbul 2014, s. 55. Tasavvuf, billurlaşmış belli kâide ve akîdeler mecmuası değildir. Aklî ve hissî muhakemât ile bir dereceye kadar anlaşılabilen tasavvuf, ilhâm ve aşk ile duyulup yaşanabilen bir hâl olabilmektedir. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 218.

¹⁴⁰ İmam Gazali, *El-Munkizü Mine'd-dalâl ve Tasavvufî İncelemeler*, (Şerh: Abdülhalim Mahmûd, Çev. Salih Uçan), Kayhan Yay., İstanbul 2014, s. 158.

¹⁴¹ Mahir İz, *Tasavvuf -Mâhiyeti, Büyükleri ve Tarikatlar*, (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ), Kitabevi Yay., İstanbul 2014. s. 28. Tasavvufun gayesi Allah (c.c.)'a doğru sülûk eden dervişin ahlâkını tezhib etme, tasfiye-i kalp ve tezkiye-i nefsi gerçekleştirme, zühd ve fakr hayatı yaşatma, ilâhî aşkı tattırma ve bütün bunların neticesinde sâlikin insân-ı kâmil olmasını sağlama olarak da tasvir edilebilir. Tasavvufun gönül eğitimi münasebeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kadir Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*, Nasihat Yay., Ankara 2007. Tasavvuf, nefsin terbiye edilmesi aşamasında insan psikolojisini temel alarak insanın tabiatına aykırı hiçbir icraata girişmez, tebeddül ve inkişafı insanın özünün kodlarını tahrip etmeden gerçekleştirir. Nefsi tamamen yok etmeyi değil, onu dizginlemeyi, dünyaya sırt dönmeyi değil onun esiri olmamayı, mal mülk, makâm ve mevki sahibi olmamayı değil bunların güdümünde bulunmamayı amaç edinir. Bkz. Hasan Kayıklık, *Tasavvuf Psikolojisi*, Akçağ Yay., 2. bs., Ankara 2011, s. 210.

¹⁴² Yaşar Nuri Öztürk, *Tarih Boyunca Tasavvufî Düşünce*, Sümer Matbaası, 1. bs., İstanbul 1974, s. 25. Cavit Sunar, *Tasavvuf Tarihi* adlı eserinde Hint, Buda, Yahudi, Hıristiyan vb. tasavvuf çeşitlerini sıralayarak Öztürk'ün 'yabancı tesirlere bağlamak isteyenler' sözünü üzerine alacak şekilde tasavvufu geniş bir çerçevede değerlendirir ve kitabın ancak bir bölümünde 'İslâm Tasavvufu' başlığı altında mutasavvıfların anladığı ve anlattığı tasavvufu izah eder. Bkz. Cavit Sunar, *Tasavvuf Tarihi*, AÜİF Yay., Ankara 1975, s. 160-210. İslâm tasavvufu, sûfiler ve onların eserleri hakkında bu güne kadar Avrupa'da inceleme ve araştırma yapanlar arasında başta gelen Nicholson'a göre tasavvuf Hristiyanlık, Neoplatonizm (Yeni Eflâtunculuk), Gnostisizm (Arifiyyûn) ve Budizm'den büyük ölçüde etkilenmiş ve bu dış mihrakların hamuru ile yoğrulmuştur. Reynold A. Nicholson, *İslâm Sûfileri*, (Çev. Kemal Işık vd.), Büyüyenay Yay., 1. bs. İstanbul 2014, s. 45-55. Nicholson, bu görüşlerini 'Tasavvufun Menşei

eskilere uzanmasına rağmen, İslâmî ortam içinde doğmuş ve gelişmiştir.¹⁴³ Kaynağı Kur'ân ve hadîsler olan tasavvufun farklı şekil ya da mahiyette diğer dinlerde bulunuyor olması onun, Hristiyanlık, Budistlik veya bir başka din ya da düşünce sisteminden devşirildiği manâsına gelmez.¹⁴⁴ Seyri esnasında birtakım yabancı tesirlere maruz kaldığının hepten inkâr edilemeyeceği İslâm tasavvufu, esas itibariyle İslâmî karakteri taşır.¹⁴⁵ Tasavvuf fıkıh, kelâm, tefsir vb. İslâmî ilimler gibi, Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında bir terim olarak tedavülde yok ise de, yaşantı olarak var olmuş;¹⁴⁶ ismen her ne kadar olmasa da yaşantı ve düşünce sistemi olarak hem ashâb-ı kirâm hem de tâbiîn arasında da yaşanmaya devam etmiştir.¹⁴⁷

I.I.III.I.II. Tasavvuf Kelimesinin İştikakı Meselesi

Hz. Peygamber (s.a.s.) ve onun güzîde ashabının yaşadığı dönem geride kaldıktan sonra zühd sahiplerinin azim ve gayreti azalmış; insanları cehâlet kaplamış ve Allah (c.c.)'tan uzaklaşıp dünyaya yönelme neticesinde kalpler katılaşmıştır. Bu buhranlı dönem akabinde Suffe Ashâbı'nı örnek alarak dinî emirlere kuvvetle sarılmayı şiar edinen ve sûfi diye vasıflandırılan bir grup ihlâslı dindar, dünyevîleşmeye karşı büyük bir mukavemet göstermiştir.¹⁴⁸ İslâm'ı hakkıyla yaşayan, özünü Kur'ân ve sünnete bağlayan ve yaşantısını Asr-ı saâdet dönemine göre tanzim etmek isteyen kimselere sûfi

Problemi'nde açıklamıştır. Bkz. R. A. Nicholson, *Tasavvufun Menşei Problemi*, (Çev. Abdullah Kartal), İz yayıncılık, İstanbul 2004. Schimmel'e göre ise tasavvufta Hint, Türkistan, Çin (Taoculuk) tesiri vardır. Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, (Çev. Ergun Kocabıyık), Kabalcı Yay., 3. bs. İstanbul 2012, s. 29-30. Y. Kumeyr de *İslâm Felsefesi'nin Kaynakları* adlı eserinde İslâm felsefesini yani bu felsefenin temel dinamiği olan tasavvufu Fars, Hint, Yunan kültüründen ve Mecûsilik, Hristiyanlık, Yahudilik gibi dinlerden tevarüs ettiği bilgilere dayandırır. Bkz. Y. Kumeyr, *İslam Felsefesinin Kaynakları*, (Çev. Fahrettin Olguner), Dergâh Yay., 1. bs., İstanbul 1976.

¹⁴³ Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara, ts., s. 2.

¹⁴⁴ Mâhir İz, tasavvufun menşei hakkında hususiyetle yabancılar tarafından ortaya atılan İslâm tasavvufunun eski İran kültürü, Hint mistisizmi, Hristiyan ruhbanlığı ve Yeni Eflatunculuk ile münasebettar olduğu görüşlerinin İslâm ve İslâm tasavvufuyla taban tabana zıt olduğunu gerekçeleriyle ifade etmiştir. Bkz. İz, *Tasavvuf*, s. 41-45. Bu âmillerin tasavvufta tesirleri hususunu Ömer Rıza Doğrul da tenkit etmiştir. Bkz. Ömer Rıza Doğrul, *İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*, Kaknüs Yay., 1. bs., İstanbul 2008, s. 70-73. Bu tesirler hakkında mütalaalar için ayrıca bkz. Mehmet Necmettin Bardakçı, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Rağbet Yay., İstanbul 2015, s. 80-83.

¹⁴⁵ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, Ötügen Neşriyat, 1. bs., İstanbul 1982, s. 220.

¹⁴⁶ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yay., 12. bs., İstanbul 2014, s. 18.

¹⁴⁷ Louis Massignon, *Doğuş Devrinde İslâm Tasavvufu*, (Çev. Mehmed Ali Aynî, Haz. Osman Türer, Cengiz Gündoğdu), Ataç Yay., 1. bs., İstanbul 2006, s. 39-58.

¹⁴⁸ Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif-Geçer Tasavvuf*, (Çev. Dilaver Selvi), Semerkand Yay., İstanbul 2014, s. 98.

denilmesi birçok sebebe bağlanmıştır. Bunlar içerisinde içlerinin sâf olması, namazlarda ilk safta yer almaları, ehl-i Suffa'nın vasıflarını taşımaları, yün manâsına gelen sûfi giymeleri zikredilebilir.¹⁴⁹

Bu sebepler çoğaltılabilecek ve sûfilğin menşei hakkında daha farklı şeyler söylenebilecekse de tasavvuf ilmiyle iştil edenlerce Arap dili kaideleri ve kelime manâsı itibariyle 'sûfi' ve ondan müştak tasavvuf kelimesinin yün manâsına gelen 'sûf'tan türediği fikrinin en makul olduğu ileri sürülmüştür.¹⁵⁰ İlk sûfi lakabını alan kimsenin ise Ebû Hâşim es-Sûfi olduğu iddia edilmiştir.¹⁵¹ Hicretin 150. senesinde vefat eden Ebû Hâşim'in lakabından tasavvuf, ilm-i tasavvuf, sûfiyye, mutasavvıfa gibi isimler doğmuştur. Bu konuda kaleme alınmış eserlerin ekserisinde sûfi lakabı 2. hicrî asırdan sonra kendilerini sadece ibadet ve tâatlere veren âbid ve zâhidlere verilmiştir.¹⁵²

¹⁴⁹ Kelebâzî, *Taarruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, (Çev. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul 2014, s. 55-61. Kuşeyrî, Kelebâzî'nin sûfi hakkındaki tanımlarına üç aşağı beş yukarı yakın tanımları *Risâle*'sinde verir. Kuşeyrî, bu tanımları vermekle beraber, bu tanımların gerçeğe uygun olup olmadığı hususunda kendi kanaatini de beyân eder. Sûfi isminin ne sûftan, ne suffe ashâbından, ne de saf kelimesinden geldiği ve sûfilerin kendilerini tanıtmak için herhangi bir kıyasa ya da kelime türetilmesine ihtiyaç duymayacak kadar hâllerinin ve yollarının meşhûr kişiler oldukları tespitini yapar. Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi-Sûfilerin İnanç ve Ahlâkları*, (Çev. Dilaver Selvi), Semerkend Yay., 7. bs., İstanbul 2011, s. 527. İbn Haldun, sûfi kelimesinin bu zümreyi başkalarından ayırmak için kendilerine verilmiş özel bir isim olduğunu beyan eder. İbn Haldun, *Şifâu's-Sâil, Tasavvufun Mahiyeti* (Çev. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., 3. bs., İstanbul 1998, s. 100.

¹⁵⁰ Sûfi kelimesinin menşei ve sûfi hakkında tarifler için bkz. Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb-Hakikat Bilgisi*, (Çev. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., 4. bs., İstanbul 2014, s. 95-99; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 528-534; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 84-99; İsmail Rusûhî Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, (Haz. Safi Arpaguş), Vefâ Yay., 1. bs., İstanbul 2008, s. 36-38; Sâdık Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye - Tarikatler ve Silsileleri*, (Haz. İrfan Gündüz), Enderun Kitabevi, İstanbul 1995, s. 271-295; Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 31-41. İslâm tasavvufu, sûfiler ve onların eserleri hakkında bu güne kadar Avrupa'da inceleme ve araştırma yapanlar arasında başta gelen Nicholson sûfilğin karmakarışık bir şey olduğunu ve dolayısıyla onun menşei sorusuna basit bir cevap vermenin imkân hâricinde bulunduğunu belirtir. Nicholson, *İslâm Sûfileri*, s. 45. Sûfilğin farklı tarifleri için Nicholson *Mesnevî*'de tahkiye edilen 'Fil Hikâyesini' göz önünde bulundurarak sûfilğin tarifini yapan her kişinin ancak hissettiği şeyin tarifini yapabildiği tespitinde bulunur (s. 60-62). Schimmel de tasavvufu hiç kimsenin bütünüyle tanımlamayı göze alamadığını, yapılan tanımların da Mevlânâ'nın *Mesnevî* adlı eserinde anlattığı bir hikâyede karanlık bir odada dokundukları şeyin fil olduğunu bilmeden onu tanımlamaya çalışan insanların tanımları gibi farklılık arz ettiğini ve genel bir tanıma ulaşamadığını belirtir. Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 21. Bahsi geçen hikâye için bkz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî Tercümesi I-VI*, (Çev. Şefik Can), Ötügen Neşriyat, İstanbul 2006, C. III-IV, s. 90-91.

¹⁵¹ Hicretin ilk 3 asrında sûfi lakabını alan diğer kimseler için bkz. Massignon, *Doğuş Devrinde İslâm Tasavvufu*, s. 34-35.

¹⁵² Sadık Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 261.

I.I.III.I.III. Tasavvufun Tarifleri

İlk dönemden beri tasavvufun yüzlerce tarifi yapılmıştır.¹⁵³ Şeyh Ahmet Zerruk, tasavvufun yaklaşık iki bin farklı tarifinin aslının, samimi bir şekilde Allah (c.c.)'a yönelmek olduğunu, diğer tariflerin ise bu esasın değişik yönleri olduğunu zikretmiş; diğer tariflerin ortaya çıkmasını herkesin ilim, amel, hâl ve zevk olarak o esastan anladığı kadar oluşuna bağlamıştır.¹⁵⁴ Bu tariflerin adedinin 2000'i aştığı söylene de buna tariflerin çokluğundan kinaye nazarıyla bakılması gerekir. Lakin şu da bir gerçektir ki tarifleri oldukça çok bir ilim ve meslek varsa o da ancak tasavvuftur.¹⁵⁵

Tasavvufun manzum¹⁵⁶ ve mensur yapılmış olan bütün tariflerini buraya almamız mümkün olmadığı gibi çalışmamızın asıl hedefi de bu değildir. Fakat çok kısa bir şekilde izah edecek olursak tasavvufu, Kur'an ve sünnete sarılma; zühd, güzel ahlâk, istikâmet, teslimiyet, Hakk'a vuslat ve bu uğurda nefsi terbiye, kalbi tezkiye etme; fuzulî şeyleri tamamen terk etme; emeli ihmal ve amele devam etme; mâsivâyâ karşı

¹⁵³ İlk müellif sûfilerden Serrâc, yedi adet sûfinin dilinden tasavvufu tarif etmiştir. Tasavvufun tarifleri için bkz. Serrâc, *Luma*, s. 23-24.

¹⁵⁴ Şeyh Ahmed Zerrûk, *Kavâidu't-Tasavvuf-Tasavvufun Esasları*, (Çev. Mehmet Uysal), Endülüs Kitap Yay., 1. bs., İstanbul 2011, s. 38-39. Son dönem müelliflerinden olan Afifi (Ö. 1966) ise Kuşeyri'nin *Risâle*, Hucvirî'nin *Keşfü'l-Mahcûb*, Attâr'ın *Tezkire* ve Câmî'nin *Nefahât* adlı eserlerinde zikredilen altmış beş tarifi esas alarak sûfi ve tasavvuf tariflerini kronolojik olarak değerlendirir ve bu değerlendirme neticesinde genel bir tarife varmak istediğini fakat tanımların çok fazla farklılık arz etmesi sebebiyle efrâdını câmî ağyârını mani bir tanıma varamadığını belirtir. Tespitine göre sûfilerin tasavvuf tarifleri fakd ve vucûd (sûfinin benliğinden kurtulup Allah (c.c.)'da ya da onunla var olması) üzerinde yoğunlaşmaktadır. İlgili tarif ve tespitler için bkz. Ebu'l-Alâ Afifi, *Tasavvuf-İslâm'da Manevî Hayat*, (Çev. Ekrem Demirli, Abdullah Kartal), İz Yay., 4. bs., İstanbul 2009, s. 27-54. Tasavvufun tarifleri için ayrıca bkz. Ethem Cebecioğlu, "Prof. Nicholson'ın Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri, *AÜİFD*, Ankara 1987, C. XXIX, S. 1, s. 387-406; Osman Nûri Topbaş, *İmândan İhsâna Tasavvuf*, Erkam Yay., İstanbul 2014, s.27-45.

¹⁵⁵ Vicdâni, *a.g.e.*, s. 264-266. Tasavvufun mâhiyeti hakkında sûfilerin görüşleri ve tasavvuf tarifleri için bkz. Kelebâzi, *Taaruf*, s. 136.139; Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 99-105; Kuşeyri, *Kuşeyri Risâlesi*, s. 528-534; Seyyid Şerif Cürçânî, *Ta'rifât-Tasavvuf Istılahları*, (Çev. Abdurrahman Acer), Litera Yay., İstanbul 2014, s. 103-104; Vicdâni, *a.g.e.*, s. 264-269 Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. I, s. 19-27; İz, *Tasavvuf*, s. 47-77.

¹⁵⁶ Manzum tariflerden birine örnek olarak Oğlanlar Tekkesi postnişini ve divânını incelememize esas aldığımız şairlerden Sun'u'llah Gaybî'nin mürşidi Şeyh İbrahim Efendi'nin tasavvufu manzum olarak tarif eden kasidesi gösterilebilir. "*Bidâyette tasavvuf, sofî bî-can olmağa derler/Nihâyette gönül tahtında sultân olmağa derler*" matla'lı kaside birçok tasavvuf tarihçisi tarafından kısmen ya da tamamen tercüme, şerh veya iktibas edilmiştir. Mutasavvıflar arasında oldukça meşhur olan bu kasidenin tam metni için bkz. Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi, *Oğlan Şeyh İbrahim Efendi Külliyyatı*, (Haz. H. Rahmi Yananlı), Kitabevi Yay., İstanbul 2008, s. 291-293. Kaside hakkında bazı mülahazalar için ise bkz. Mehmed Ali Aynî, *İslâm Tasavvuf Tarihi*, Akabe Yayınları, İstanbul 1985, s. 43-49; İz, *a.g.e.*, s. 69-77; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 471-475.

müstağni olma; mâlik ve memlûk olmama; her an Hak ile meşgul olma ve mahlûkâtın elinde olan şeylere gönül bağlamama olarak özetleyebilmemiz mümkündür.

I.I.III.IV. Tasavvufun Tarihî Dönemleri

Tasavvufî hayat ve düşüncenin tarihî seyrinde birden fazla tasnif söz konusu ise de en yaygın tasnif olarak ‘zühd devri, tasavvuf devri ve tarikatlar devri’ şeklinde yapılan üçlü tasnif kabul görmüştür.¹⁵⁷ Hicrî 1. ve 2. yüzyıllar (M. 7-8) ‘zühd dönemi’ olarak adlandırılmış ve Asr-ı saâdet’ten başlayıp tâbiûn ve tebe-i tâbiîn dönemini içine alacak şekilde tahdit edilmiştir.¹⁵⁸ Riyâzet, mücâhede, tevbe, sabır, korku, takvâ, hüzn ağırlıklı bir yaşam ve dinin özüne sıkı sıkıya bağlı olarak ömür sürme gibi vasıfları bulunan zühd hareketinin ortaya çıkışında Hz. Peygamber (s.a.s.)’in vefatının ardından onun yaşadığı Asr-ı saâdet dönemine duyulan hasret; toplumun içine düştüğü ahlâkî zafiyet; dünyevileşme, sefâhet ve lüks yaşamın toplumda rağbet görmesi etkili olmuştur. İslâm coğrafyasının genişliği ve insanın kendi çevresine göre tabii temayülü, zühd hareketinde de farklılaşma meydana getirmiş ve böylece farklı zühd mektepleri zuhur etmiştir. Bunlar Medîne, Basra, Kûfe ve Horasan mektepleri olmuştur.¹⁵⁹ Zühd hareketi, bu mekteplerin içerisinde de korkuya dayalı zühd ve sevgi esaslı zühd olmak üzere iki farklı şekilde gelişme göstermiş¹⁶⁰ ve sonraki mutasavvıflar üzerinde etkili olmuştur. Başta Hasân-ı Basrî (Ö. 110/728) olmak üzere ilk dönem sûfilerinde korku ve hüzn dayalı zühd hayatı, daha sonraki yıllarda yaşamış olan Râbiâtü’l-Adeviyye (Ö.

¹⁵⁷ Diğer tasnifler için de ayrıca bkz. Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 75-76. Kürkçüoğlu, tasavvufu “tarikatlar öncesi tasavvuf, şahıslar etrafında sistemleşerek ve teşkilatlaşarak yayılma devri, dağılma devri, 13-14 asırlık bir seyrinden sonra tasavvufun bu günkü İslâmî İlâhiyâtta yeri” diye 4 farklı devirde incelemiştir. Bkz. Kemâl Edîb Kürkçüoğlu, *Tasavvuf Tarihi Ders Notları*, Büyüyenay Yay., 1. bs., İstanbul 2014, s. 127. Kürkçüoğlu’nun bu tasnifi hakkında ayrıca bkz. Kemal Edip Kürkçüoğlu, “Tasavvufa Dair”, *AÜİFD*, Ankara 1953, C. 2, S. 4, s. 23-44. Osman Türer, tarihi seyrinden ziyade zikir çeşitine, takip ettikleri metoda, fikir sistemlerinin hak ya da bâtıl oluşlarına ve silsilelerine göre bir tasnif üzerinde durmuştur. Bkz. Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yay., 3. bs., İstanbul 2015, s. 90-95.

¹⁵⁸ Hikmet Yaman, “Tasavvufun Doğuşu”, *Tasavvuf Tarihi*, (Edt. Ethem Cebecioğlu), AÜ. Uzaktan Eğitim Yay., 1. bs., Ankara 2013, s. 13.

¹⁵⁹ Ömer Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Akçağ Yay., 1. bs. Ankara 2015, s. 63-71. Zühdün doğuşuna yol açan faktörler hakkında ayrıntılı malumat için ayrıca bkz. Ahmet Yıldırım, *Din, Dünyevileşme ve Zühd*, Araştırma Yay., 1. bs., Ankara 2005, s. 44-55.

¹⁶⁰ H. Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay., 14. bs., İstanbul 2011, s. 103-106.

185-801 ?) ile birlikte sevgi ve muhabbet eksenli bir mecraya taşınmıştır. Allah (c.c.)'ı cennet ümidi ya da cehennem korkusu için değil, sırf Allah (c.c.) olduğu için sevmeye esasına dayanan bu anlayış, Rabia'yla muasır olan âbit ve zâhitler arasında yayılmış, onlarla da daha sonra gelen mutasavvıflar arasında tam bir vuzuh kazanmıştır.¹⁶¹ Bu anlayışa göre Allah (c.c.), sûfilerin maşûkudur ve onların biricik arzusu ebedî olarak Allah (c.c.)'ın cemâlini seyretmektir. Bu çeşit zühdde, cennet ümidi ve cehennem korkusu yerini aşka bırakmıştır.¹⁶²

Zühhd döneminden sonra gelen ve hicrî 3. ile 6. yüzyıl (miladî 9-12. yüzyıl) arasında kalan döneme 'tasavvuf dönemi' denilmiştir; zühhd döneminde olduğu gibi bu dönemde de birtakım mektepler tasavvufun mümessili olmuştur. Nişabur, Mısır, Şam ve Bağdat bu mekteplerin en önemlileri olarak öne çıkmış; Nişabur mektebi sekri sahvdan üstün tutan Bâyezîd-i Bestâmî; Mısır mektebi Zünnûn-ı Mısırî; Şam mektebi Ebû Süleymân el-Dârânî (Ö. 215-830); Bağdat mektebi ise Hâris el-Muhâsibî, Cüneyd-i Bağdâdî ve Hallâc-ı Mansûr ile adeta özdeşleşmiştir.¹⁶³ Basra ve civarında başlayan tasavvufî hareketler, Türkistan'da tedricî bir şekilde gelişmeye devam etmiş ve tasavvuf hicrî 5. yüzyılda şahıslar etrafında sistemleşerek teşkilatlı bir şekilde yayılmaya başlamış; müessisler (tarikat kurucuları) ve müceddidlerin (kol kurucuları) gayretleriyle, İslâm dininin ulaştığı hemen her yerde iştihar etmiştir.¹⁶⁴ Bayramiyye, Bedeviyye, Bektâsiyye, Celvetiyye, Çeştiyye, Desûkiyye, Ekberiyye, Halvetiyye, Kâdiriyye,

¹⁶¹ Doğrul, *İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*, s. 84-88. Kur'an-ı Kerim'de Allah (c.c.)'ın Kâhâr, Cabbâr, Serî'ul-hisâb, Mütekebbir gibi celâl sıfatları olarak vâfedilen sıfatları zikredildiği gibi sevgi, merhamet, şefkat ve bağışlama özelliklerini hâiz Rahmân, Rahîm, Tevvâb, Gaffâr gibi cemâl sıfatları olarak kabul edilen sıfatları geçmektedir. Sûfiler, zühhd döneminde Allah (c.c.)'ın Celâl sıfatlarını göz önünde bulundurarak kalplerini azap korkusu ile doldurmuş; bu korku sâikiyle ibadet etmişlerdir. Üçüncü asrın başlarından itibaren ise Müslümanlar Rabbü'l-âleminin ikinci gruptaki sıfatlarını dikkate almaya başlamış ve müjde âyetlerine iltica ederek ibâdetlerini korkunun bir eseri olarak değil de, Allah (c.c.)'ın sevgisi olarak yapmaya gayret etmişlerdir. Tasavvufun ilk dönemlerinden itibaren ortaya çıkan bu eğilimlerin birincisinin başını İbrâhim b. Edhem, Şakîk-i Belhî, Hasân-ı Basrî, ikincisini ise Râbiatü'l-Adeviyye, Habîb el-Acemî gibi sûfiler çekmişlerdir. Afifi, *Tasavvuf*, s.179-186.

¹⁶² Ebu'l-Alâ Afifi, *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler*, (Ç. Ekrem Demirli), İz Yay., 2. bs., İstanbul 2011, s. 57.

¹⁶³ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 72-76. Halka, semâ, tekke, savmaa gibi sûfilere ait istilâhlar ilk Hicrî 3. asırda İslâm'a girmiştir. Massignon, *Doğuş Devrinde İslâm Tasavvufu*, s. 37-38. Bu da umumiyetle ferdiyetten cemiyete doğru yönelişin tezahürünün neticelerinden addedilebilecek bir durumdur.

¹⁶⁴ İz, *Tasavvuf*, s. 164-165.

Kübreviyye, Medyeniyye, Mevleviyye, Nakşibendiyye, Rifâiyye, Sadiyye, Sühreverdiyye, Şâzeliyye, Yeseviyye ve Zeyniyye olarak tasnif edilmiştir.¹⁶⁵

Dini ilimlerin dirilişi ve yükselişi için büyük çabalar sarf etmiş ve netice itibariyle tercihini tasavvuftan yana yapmış olan Gazâlî, hayatını anlattığı *el-Munkız* adlı eserinde her bir grubu ayrı ayrı tahlil etmiş ve bu gruplar arasından sûfilerin yaşantısını kalbine daha yatkın bularak tasavvufa yönelmiştir. Sûfileri Allah (c.c.) yolunu tutmuş kişiler olarak tanımlayan ve onların yollarını en doğru yol, ahlâklarını en temiz ahlâk, tutumlarını en güzel tutum olarak belirten Gazâlî'nin¹⁶⁶ bu temayülü sonrası tasavvuf Ehl-i Sünnet içerisinde hızla yayılmış ve adeta geçerlilik kazanmıştır. Tasavvufun bu inkişafında Gazâlî'den evvel yaşamış Kuşeyrî'yi ve onun tasavvufun temellerini Kur'ân ve sünnete dayandırma çabalarını da unutmamak gerekir.¹⁶⁷

Gittikçe artan bir kuvvetle bütün İslâm memleketlerine sirayet etmiş ve her tarafa hızla yayılmış olan tasavuf cereyanı Gazâlî'den sonra Ehl-i Sünnet akideleri ile teellüf ederek 12. ve 13. yüzyıllarda İran, Orta Asya, Suriye, Mısır, Anadolu ve İslâm'ın nüfûz ettiği her yerde, birçok tekke vücuda getirmiştir.¹⁶⁸ Kelâmcılar, fıkıhçılar, hadîsçiler ve diğerleri tarafından karşı çıkılan tasavvuf düşüncesi aleyhine, her ne kadar Gazâlî'den sonra meşrûiyyet kazansa da, yazılıp çizilenler son bulmamış; hele tasavvufa felsefî bir mahiyet kazandıran Muhyiddin-i Arabî'nin düşünceleriyle birlikte, şimşekleri üzerine çekmeyi sürdürmüştür. Tasavvufu reddedenlerin kaleme aldıkları risale ve eserlere de mutasavvıflarca karşı reddiyeler yazılmıştır.¹⁶⁹ Tasavvuf İbni Arabî'ye kadar pratik durumunu korumuş iken onunla felsefeleşmiş ve onun akabinde de birtakım gizli

¹⁶⁵ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 220-239. Bu tarikatlar hakkında ayrıca bkz. Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, Milenyum Yay., İstanbul 2013, s. 101-234; İz, *a.g.e.*, s. 165-208; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 320-449; Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 156-187.

¹⁶⁶ Gazâlî, *El-Munkizü Mine'd-dalâl*, s. 158-165.

¹⁶⁷ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 22.

¹⁶⁸ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 196.

¹⁶⁹ Hayrani Altıntaş, "İslam Geleneğinde Tasavvuf", *AÜİFD*, Ankara 1986, C. XXVII, S. 1, s. 111.

ilimlerle karışık hâle gelerek terakkiden kesilmiş, özgünlükten ödün vererek taklit ve tekrardan ibaret kalmıştır.¹⁷⁰

Tasavvuf hareketi, günümüzde de varlığını devam ettirmekte, başta Nakşibendîler olmak üzere Kâdirî, Halvetî, Rıfâî, Mevlevî vb. tarikatler geçmişten aldıkları ilham, feyz ve muhabbete şartların müsaade ettiği ölçüde hayatta kalmaya gayret göstermektedirler.¹⁷¹ Gerek zühd, gerek tasavvuf ve gerekse de tarikatlar döneminde İslâm'ın yayılmasında ve gayr-ı Müslimler tarafından benimsenmesinde etkili olan sûfi ve mutasavvıflar, aklî izah ve cedel tarikinden ziyade bazen söz ve davranışlarıyla gönüllere hitap etmiş; bazen de kerâmet göstermek zorunda kalarak İslâm'ı Hinduizm, Hristiyanlık, Zerdüştlük, Şamanizm'in yaygın olduğu coğrafyalarda tebliğ etmişlerdir.¹⁷² Aşk, muhabbet ve sevgi esaslı olan bu usûl, şairlerin duygu ve düşünce dünyalarını da şekillendirerek onları ekseriyetle coşku ve muhabbet ekseninde manzumeler irad etmeye sevk etmiştir.

I.I.III.II. Tasavvuf, Sembolik Dil ve Şiir

Başlangıçta 'sırrî' çalışan tasavvuf müessesesi, sırrın mensupları dışına taşmaması için olanca gayret göstermişken sonraları çerçevesini genişletip vesikalar bırakmaya, sadırlardan satırlara intikal etmeye başlamıştır.¹⁷³ Bu eserler arasında inşâ usûlü ile kaleme alınanlar yanında manzum olarak telif edilenler de olmuştur. Şer'î ölçülere dayalı sünnî tasavvufun ilk klâsik yazarı olan Serrâc'a göre remz, sözün görünüşünün altında saklı olan, ehlinden başka kimsenin anlayamayacağı gizli manâdır. Ebû Ali

¹⁷⁰ Cavit Sunar, *Ana Hatlarıyla İslâm Tasavvufu Tarihi*, AÜF Yay., Ankara 1978, s. 11.

¹⁷¹ Günümüz tasavvuf akımları hakkında bkz. Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 330-349; Bardakçı, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 391-441; Hülya Küçük, *Tasavvufa Giriş*, Dem Yay., 1. bs., İstanbul 2011, s. 160-171.

¹⁷² İslâm'ın yayılmasında sûfilerin hizmeti hakkında menkıbelere dair bkz. Necdet Tosun, *Derviş Keşkülü-Tasavvuf ve Dergâh Kültürü*, Erkam Yay., İstanbul 2014, 45-50. Sûfilerin bu tebliğleri neticesinde tarikatlar dünyanın dört bir yanında gelişme imkânı bulmuş olup varlığını bugün de devam ettirmektedir. Tarikatların Türkiye, Avrupa, Hindistan, Güneydoğu Asya, Orta Asya, Hindistan, Çin, Ortadoğu, Kuzey Afrika'daki aktüel durumları hakkında mufassal malumat için bkz. Alexandre Popovic, Gilles Veinstein, *İslâm Dünyasında Tarikatlar* (Çev. Osman Türer), Sûf Yay., 1. bs., İstanbul 2004.

¹⁷³ Öztürk, *Tarih Boyunca Tasavvufî Düşünce*, s. 25.

Ruzbârî, sûfilerin ilminin işaret ilmi olduğunu ve ibareye dönüşürse gizleneceğini¹⁷⁴ belirterek tasavvufun sözden ziyade gizli manâ ve işaretlerle anlatılabilen, hâlden kâle dökülverecek olursa maksadını kaybedebilecek mahiyete sahip olması yönüne dikkat çekmiştir.

Sûfiler, tasavvufa yabancı olan kimselerden manevî hâllerini gizlemek için kendi aralarında birtakım söz ve tabirler kullanarak ehli olmayanlar arasında sırlarının yayılmasına engel olmak istemişler;¹⁷⁵ keşifleri neticesinde hâiz oldukları bu hâllere ve sırlara işaret etmek üzere kendilerine has ıstılâh ve terimler ortaya koyarak bu terim ve remizleri kendi aralarında asırlar boyunca bir sonraki kuşağa aktarmışlardır.¹⁷⁶ Sûfilerin kendilerine has olan bilgileri ifade etme adına, manâlarının neye delalet ettiğini sadece kendilerinin bilebileceği birtakım terim ve remizleri ortaya atmalarının en önemli sebebi, kıymetli olduklarına kanaat ettikleri bilgileri yabancılardan (ağyâr) kıskanmaları ve bu bilgilere onların muttali olmalarını istememeleridir.¹⁷⁷ Sûfiler, gayb bakiresinin yüzünü kıskançlık peçesi ile örtüp irfân güzelliğini ehil olmayanlardan muhafaza etmişlerdir.¹⁷⁸ Tasavvuf ilmine karşı bir inkâr ve itiraz olmaması ve avâmın aklını bu ilimdeki bazı hususî şeylere takılmaktan muhafaza etme gayreti bu ilmin; ilmin sahiplerince kıskanılmasına yol açmış ve dolayısıyla sembolik dili zorunlu kılmıştır.¹⁷⁹ Tasavvuf yolunda olanların kendilerine has birtakım terimlerinin olması, sözlerini ve sözlerinin manâlarını saklamak ya da açıklamak için olmuştur. Bu şekilde, sözlerini istedikleri kimselere (âşinâ) açıklamış, istedikleri kimselerden (bigâne) de gizlemişlerdir.¹⁸⁰ Sembolik dilin tercih edilmesinin en mühim nedenlerinden biri, sırrın ehil olmayanlara açılmasının istenmemesi ise, diğer bir mühim nedeni de açıklamalar

¹⁷⁴ Serrâc, *Luma*, s. 396.

¹⁷⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 179.

¹⁷⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 99.

¹⁷⁷ Kelebâzî, *Taarruf*, s. 134-135. Kelebâzî, sadece sûfilere has olup onlardan başkasının kullanmadığını belirttiği bu ıstılâhların mazmûnlarını anlamak bir yana bunları kısaca işaret etmenin bile mümkün olmadığını ifade etmiştir. Bkz. Kelebâzî, *a.g.e.*, s. 169.

¹⁷⁸ Necmeddîn-i Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd - Tasavvuf Yolu*, (Çev. Halil Baltacı), İfan Yay., 1. bs., İstanbul 2013, s. 120.

¹⁷⁹ Zerrûk, *Kavâidu't-Tasavvuf*, s. 52.

¹⁸⁰ Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 427.

neticesinde öldürülmeyi icap ettirecek inançların perdelenip gizlenmek istenmesidir.¹⁸¹ Sözlerinde rumûz kullanmalarının başka bir nedeni de hasetçilerin ve inkârcıların bu sözün inceliklerine vâkıf olmasını istememeleri olmuştur.¹⁸² Nitekim sûfîlerin karşısında sırrı idrâk edemeyip sırrın sahibini katleden bir zümre vardır ve sûfîler bunun en acı tecrübesini Hallâc ile yaşamışlardır. Yine sembolik dilin kullanımının sebeplerinden biri, tamamen tecrübî bir ilim olan tasavvufu yorumlamak için başka çıkar yol bulunamaması olmuştur.¹⁸³ Sırrı ehliyetsizlerden korumak, câhillerden korunmak, inkârcıların inkârıyla yüzleşmemek, işaretin veremeyeceğini ibarenin anlatamayacak olduğuna kanaat getirmek ve tasavvufu başka türlü izah edemeyeceklerine inanmak, sûfinin manevî hâl ve duygularını en iyi yansıtabildiği ve iradında birtakım mazmunlara yer verebildiği şiiri ve şiirin vazgeçilmezi olan sembolik dili sûfîlere zorunlu kılmıştır.

Tüm bu âmillerden ötürü sûfîler, en baştan beri hâllerini ve meramlarını açık veya işaret yoluyla anlatmaya çalışmış, bunun için en güzel metot olarak içerisinde hoş nükteler, gönlü ferahlatan duyular, zihni açan duygular, latif işaretler ve ince manâlar barındıran şiiri tercih etmiş ve benimsemişlerdir. Mutasavvıfların birinci gayesi şiir terennüm etmek değil, tattıkları zevkleri ve yaşadıkları his ve heyecan dolu yaşamı mecâzlı ve rumuzlu bir şekilde anlatmak olmuştur. Feridü'd-dîn Attâr, Hakîm Senâî, Yûnus Emre ve Mevlâna gibi büyük mutasavvıflar, aynı zamanda şiir vadisinin de şahikaları kabul edilmişlerdir.¹⁸⁴ Mutasavvıfların önemli bir kısmı şiirden uzak durmayı fikirlerini bu yolla dile getirmiş;¹⁸⁵ metafizik bir noktası bulunmayan ve barındırdığı unsurları ile hakiki sevgiliyi tedai ettirmeyen şiirleri şiirden saymamıştır.¹⁸⁶

¹⁸¹ Afifi, *Tasavvuf*, s. 219.

¹⁸² Zerrûk, *Kavâidu't-Tasavvuf*, s. 226.

¹⁸³ Nicholson, *İslâm Sûfîleri*, s. 136.

¹⁸⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., 2. bs., İstanbul 2005, s. 335-336.

¹⁸⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yay., 6. bs., Ankara 2014, s. 464.

¹⁸⁶ Nâbî, Hayriyye'sinde bir manzumenin maksadının ve niteliklerinin ne olması gerektiğini ifade ettiği kısmında içerisinde manâ, remz ve sembollerin bulunmadığı şiirler irad etmektense susmanın evla

Sûfiler, ilâhî sevgiyi soyut ve alegorik mevzularla sembolize etmiş ve beşerî duyguları anlatan kasidelerinde dahi ilâhî aşka dair düşüncelerini terennüm etmişlerdir. Allah (c.c.) ile aralarındaki muhabbete kimsenin muttali olmamasını murâd etmeleri sebebiyle, gazellerinde bazen Suâd, bazen Leylâ bazen de Lübnâ olarak isimlendirdikleri sevgililer ile kastetikleri aslında hep Allah (c.c.) olmuştur.¹⁸⁷ Bu şekilde sırrın en emin muhafızı sembolik dil ve sembolik dilin en güzel icra edildiği şiir vadisi, tasavvufun doğuşundan itibaren sûfilerin de uğrak yeri olmuş ve tasavvuf dili adeta şiir dili hâline gelmiştir.

I.II. Araştırmanın Amacı

Kökleri Orta Asya'da keşfedilen Orhun yazıtlarına kadar uzanan Türk edebiyatı, tarihî seyir içerisinde Divân, Tekke ve Halk edebiyatı olmak üzere üç kola ayrılıp çeşitli evrelerden geçerek günümüze kadar gelmiştir. Bir nehrin aynı yöne akan farklı kolları mesabesindeki bu üç edebî şubenin¹⁸⁸ bu güne kadar tarihi tedkik, şahsiyetleri teşhis, ürünleri de teşrih ve tahlil edilmiş; köklü birikimin günümüze ve gelecek asırlara aktarılması uğruna büyük çabalar gösterilmiş ve böylece edebiyat sahasında sayısız kalem oynatılmıştır. Bu gayretler, edebiyatın tasavvuf ile olan münasebeti hususunda da derinleşmiş; edebiyat ve tasavvufun karşılıklı etkileşimlerini aydınlatması açısından

olduğunu dile getirmiştir. İçerisinde zülf, sümbül, gül, bülbül, mey, câm, kad, hadd, leb çeşm gibi unsurları barındırıp da bunlarla cismânî âlemin ötesine geçemeyenler, sapa vâdileri aşıp da yüce manâları elde edemeyeceği gibi, gayp avına kement de atamaz ve herkesin bildiği manâları tekrar edip duracaktır. Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, AKM Yay., 3. bs., Ankara 2015, s. 259-260. Nâbî, mesnevîsinin ilgili bölümünde her ne kadar başarılı ve kaidelere muvafık şiirin şiirin nasıl olması gerektiği hususunda fikirler serd etse de, şiir yazan ya da yazacak olanlara geleneğin yaptırımını hatırlatmakta, şiir içinde zikredilen her bir kelime ile yüzyılların getirdiği birikimin gözardı edilmemesi ve aslına mutabık kullanılmasını vurgulamaktadır. Kullanılan kelimelerle geleneğin aktardığı manâ ve imgeler kastedilmelidir; yoksa şiir içi boş kelimeler yığını olacaktır.

¹⁸⁷ Afifi, *Tasavvuf*, s. 184. Sembolik dilin Klâsik Türk şiirinde kullanımı ve zikredilen imge ve mecâzların delâlet ettiği manâlar hakkında Bkz. Mahmud Erol Kılıç, *Sûfî ve Şiir, Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, İnsan Yay., 11. bs., İstanbul 2014, s. 143-153. Sembolik dil hakkında umumî mütalaalar ve İslâm'da sembolik dil hakkında yine bkz. Sadık Kılıç, *İslâm'da Sembolik Dil*, İnsan Yay., 2. bs., İstanbul 2016, s. 208-222.

¹⁸⁸ Levend, Halk ve Tasavvufî Halk edebiyatı başlıklı makalesinde Ümmet çağı edebiyatının bu üç kümenin birleşimi olduğunu, İslâm medeniyeti içerisinde gelişen edebiyatı bir bütün olarak anlayabilmek için bu üç edebî kolun birbirleriyle olan karşılıklı etkilerini göz önünde tutmak gerektiğini belirterek Türk edebiyatının aynı kaynaktan çıktığı, aynı koşullar altında gelişerek toplum hayatına hâkim olduğu sonucuna varmıştır. Ağâh Sırrı Levend, "Halk ve Tasavvufî Halk Edebiyatı", *Türk Dili, Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı*, C. XIX, S. 207, Aralık 1968, s. 171-185.

atılan önemli adımlar olarak kayda geçmiştir. Lakin tasavvufun edebiyat ile olan münasebeti hakkında yapılan çalışmalar, ya bir şairin divânının dinî-tasavvufî tahlili şeklinde olmuş; ya belirli bir dönemi kapsamış; ya da bu üç edebî şubeden birisi üzerinde yoğunlaşarak tasavvufun temel kavramları üzerinden tasavvuf-edebiyat etkileşimi ve şiirin tasavvufla olan münasebetinin ortaya konulmaya çalışılması şeklinde gerçekleşmiştir.¹⁸⁹

Muhtevası, mazmunları ve beslendikleri kültürün büyük ölçüde benzerlik gösterdiği¹⁹⁰ bu üç edebî kolun tasavvufî müşterekleri üzerine bu güne kadar derinlemesine bir inceleme yapılmadığından, tasavvuf ve bir bütün olarak edebiyatın iştirakî bütün yönleriyle tespit edilememiştir. Edebiyatın bir bütün olarak tasavvufla ve onun tasavvuftan tevarüs ettiği terimlerle irtibatının ortaya konulmaması, çalışmamızın hareket noktası olmuştur. Bizi bu çalışmaya yönelten âmil, köklü Türk Edebiyatı'nın üç farklı kolunun ortak ve farklı yönlerinin ilmî bir biçimde ortaya çıkarılması gerekliliğidir. Türk şiirinin birbiriyle son derece sıkı münasebeti olan bu üç şubesinin din ve tasavvuf anlayışı zemininde mukayeseli ciddi bir çalışmanın yokluğu bizi böyle bir çalışmaya sevk etmiştir.

I.III. Araştırmanın Önemi

Şiirin tahlil ve tetkik uygulamasının ilk numuneleri Ömer Ferit Kam (Ö. 1944)'ın sözlük niteliğindeki *Âsâr-ı Edebiye Tetkikâtı*¹⁹¹ adlı eseri ile ortaya konulmaya

¹⁸⁹ Gümgüm ve Üstüner'in özverili çalışmaları bir edebî kolun belirli dönemlerini kapsayan tasavvufî tahlil çalışmalarının ilk nümüneleri addedilebilecek kadar anılmaya değerdir. Abdurrahman Gümgüm, *Başlangıcından 16. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Halk Şiirinde Tasavvuf Düşüncesi*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 1994; Kaplan Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yayınevi, 1. bs., Ankara 2007.

¹⁹⁰ Cemal Kurnaz'ın Divan ve Halk şiirinin birbirine zıt ve birbirinden tamamıyla farklı bir şube olmadığı iddiasıyla Halk ve Divan şiirinin müşterekleri ekseninde yaptığı çalışma, her ne kadar tasavvufî bir bağlam dışında ve sadece Divân ve Halk şiirini esas alır mahiyette olsa da şiirin bütüncüllüğünü göstermesi bakımından kayda değerdir. Türk şiirini, yarı sarı yarı kırmızı renkli 'gül-i ranâ'ya benzeten ve Türk şiirinin Halk ve Divan şiiri geleneğinden beslendiği teziyle eserini kaleme alan Kurnaz, bu eserinde her iki şiirin de müşterek yaşamış bir kültürün içinden süzülerek gönül dünyamızı aydınlattığını belirtmekte ve görüşünü hem Halk hem de Divân şairlerinin şiirleriyle örneklendirmektedir. Bkz. Cemal Kurnaz, *Halk Şiiri ve Divan Şiirinin Müşterekleri*, Berikan Yay., Ankara 2011.

¹⁹¹ Ferit Kam, Dârü'l-Fünûn Edebiyat Medresesi'nde verdiği ders notlarından müteşekkil bu eseri, 1916 yılından sonra yayımlamıştır. Eser günümüzde Halil Çeltik tarafından neşredilmiştir. Bir baskısı için bkz.

başlanmış, Âgâh Sırrı Levend (Ö. 1978)¹⁹² ve Ahmet Talat Onay (Ö. 1956)'ın¹⁹³ yine aynı mahiyetteki çalışmalarıyla devam etmiştir. Ferit Kam'ın eski metinlerdeki kelimelere dair bu emek mahsulü tasnifi, araştırmacılar tarafından geliştirilip evvela öğrencisi Ali Nihat Tarlan tarafından *Şeyhî Divânını Tetkik*'te,¹⁹⁴ ardından Mehmet Çavuşoğlu'nun hazırladığı *Necati Bey Dîvânı'nın Tahlili*'nde¹⁹⁵ genişletilmiştir. Ferit Kam'ın ana hatlarıyla birçok şairin divânı üzerinde yaptığı tasnif çalışması daha sonra bu doğrultuda Harun Tolasa,¹⁹⁶ Cemal Kurnaz¹⁹⁷ ve Nejat Sefercioğlu'nun¹⁹⁸ çalışmalarıyla özelleşerek tek bir şairin kullandığı motiflerin incelenmesi şeklinde sürdürülüp günümüze kadar gelmiştir. Bu tahlillerde tasavvufi tahlil ön planda olmayıp tasavvuf din başlığının içerisinde sadece temel umdeleri esas alınarak kısaca değinilen ve divânların cemiyet, beşer, tabiat, din vb. ile ilgili unsurlarının varlığı hissedilemeyen bir alt başlığı olarak yer almıştır. Tasavvufun diğer unsurlara nazaran gölgede kalması divânların tüm yönleriyle derinlemesine tahlil edilmemesinin tabîi bir neticesi olmuştur.

Her birisi kendi çizgisinde birer kilometre taşı kıymetindeki bu çalışmalarda divânlar, din-tasavvuf, cemiyet, insan, tabiat ve eşya olarak tahlil edilmişken divân tahlilleri zamanla daha da çeşitlenmiş; bir şairin divânı yukarıdaki başlıkların¹⁹⁹ ya da bu başlıkların da alt başlıklarından sadece birisinin çerçevesinde daha da derinlemesine

Ömer Ferit Kam, *Âsar-ı Edebiye Tetkikâtı - Divan Şiirinin Dünyasına Giriş*, (Haz. Halil Çeltik), Birleşik Yay., Ankara 2008.

¹⁹² Çalışmamızda Agâh Sırrı Levend'in çok müstefit olduğumuz bu eserinin bir baskısı için bkz. Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı-Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, 4. bs. İstanbul 1984.

¹⁹³ Çalışmamızda Talat Onay'ın sık sık müracaat ettiğimiz bu eserinin günümüzde yapılmış bir baskısı için bkz. Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı-Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü* (Haz. Cemal Kurnaz), Berikan Yay., Ankara 2013.

¹⁹⁴ İlk baskısı 1934'te İstanbul'da 2 cilt olarak yayımlanmıştır. Bkz. Ali Nihat Tarlan, *Şeyhi Divânını Tetkik I-II*, Suhulet Basımevi, İstanbul 1934. Günümüzde de tekrar yayımlanarak raflardaki yerini almıştır. Bkz. Ali Nihat Tarlan, *Şeyhî Divânı'nı Tetkik*, Akçağ Yay., 4. bs., Ankara 2004.

¹⁹⁵ Bkz. Mehmed Çavuşoğlu, *Necâti Bey Dîvânı'nın Tahlili*, MEB. Yay., 1. bs., İstanbul 1971.

¹⁹⁶ Bkz. Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Sevinç Matbaası, Ankara 1973.

¹⁹⁷ Bkz. Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Dîvânı Tahlili*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1987.

¹⁹⁸ Bkz. Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Dîvânı'nın Tahlili*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.

¹⁹⁹ Örneğin Cafer Özdemir'in 17-19. yüzyıl merkezli Halk şiiri çalışması, şiirden hareketle yukarıda zikredilen 4 büyük başlıktan biri olan 'cemiyet'e dair çıkarımlar elde etme doğrultusunda kaleme alınmıştır. Bkz. Cafer Özdemir, *Aşık Tarzı Türk Şiirinde Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi Yay., 1. bs., İstanbul 2011. Özdemir, bu çalışmasında üstelik bir değil onlarca şairin binlerce şiirini esas alarak Osmanlı'nın cemiyet hayatına dair tespitlerde bulunmuştur. Lakin bu kayda değer çalışma Halk şiiri ile mahdut olduğundan bizim bütüncül bir yaklaşımı esas alarak yaptığımız çalışma ile farklı mecrada addedilebilir.

tahlil edilmeye başlanmıştır. Bu tahlillerin yoğunluk kazandığı alt başlıklardan biri de yüzyıllardır şiirle iç içe geçmiş ve adeta bütünleşmiş olan tasavvuf olmuştur. Bu minval üzere gerek Divân şairlerinin²⁰⁰ gerekse Tekke şairlerinin divânları²⁰¹ tasavvuf zaviyesinden değerlendirilmiş ve şiirlerin tasavvufu münasebeti ortaya konulmuştur.

Tezde esas aldığımız şairler hakkında sözlük, dil, üslûp çalışmaları da yapılmıştır. Biz burada sadece tahlil çalışmalarını anmakla yetinip tezimizin kapsamı hâricindeki yapılmış diğer çalışmalar hakkında bilgi vermekten kaçınacağız. Divân şairlerinden Fehîm'in *Divân*'ını neşredip hayatı ve sanatı hakkında da bilgiler veren Tahir Üzgör, çalışmasının başındaki inceleme kısmında divânın muhtasar tahlilini yaparken dinî tahliline de yer vermiştir.²⁰² Divân üzerine bir tahlil çalışması yapan Felek Özgen de tahlilin bir bölümünü tasavvufî tahlile ayırmıştır.²⁰³ Nâilî divânının dinî muhtevâsı Mustafa Elik tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.²⁰⁴ Nâbî divânının kasideleri Ramazan Ötkün,²⁰⁵ gazelleri ise Yusuf Yıldırım²⁰⁶ tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmış ve dinî-tasavvufî yönden tahlil edilmiştir. Her iki çalışma da oldukça muhtasardır. Çalışmaya dâhil edilen Tekke şairlerinin divânlarından Nakşî Ali Akkirmânî divânının bir tahlili yapılmamış olup sadece dinî-tasavvufî incelemesi divânı

²⁰⁰ Tatçı ve Kesik'in çalışmaları, Divân şairlerinin divânları üzerine yapılan tahlil çalışmaları olarak zikredilebilir. Bkz. Mustafa Tatçı, *Hayreti Divan'ında Din ve Tasavvuf*, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1986; Beyhan Kesik, *Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nda Din ve Toplum Telâkkileri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2004.

²⁰¹ 15. yüzyıl şairlerinden Dede Ömer Rüşenî, 16. Yüzyıl şairlerinden Vâhib Ümmî ve 18. Yüzyıl şairlerinden Ahmet Müsellem Efendi divânlarının tasavvufî tahlilleri, Tekke şairlerinin divânları üzerine yapılan bu tahlil çalışmalardan bazılarıdır. Bkz. Abdülmecit İslamoğlu, *Vâhib Ümmî Divânı'nın Dinî ve Tasavvufî Tahlili*, İlâhiyât Yay., 1. bs., Ankara 2013; Humeyra Mermer, *Ahmet Müsellem Efendi Divânı'nda Dinî - Tasavvufî Muhteva*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014; Nurten Altuntop, *Dede Ömer Rüşenî Divân'ında Tasavvuf*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2015.

²⁰² Tahir Üzgör, *Fehîm-i Kadîm Divânı*, s. 29-43.

²⁰³ Özgen Felek, *Fehîm-i Kadîm Divânı'nın Tahlili*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2007, s. 121-183.

²⁰⁴ Mustafa Elik, *Nâilî Divân'ında Dinî Muhtevâ*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016.

²⁰⁵ Ramazan Ötkün, *Dini ve Tasavvufî Yönden Nabi Divanı'nın Tahlili (Kasideler Bölümü)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2003.

²⁰⁶ Yusuf Yıldırım, *Dinî ve Tasavvufî Yönden Nâbî Divanı'nın Tahlili (Gazeller Bölümü)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2004.

neşreden Hikmet Atik tarafından yapılarak bu tahlilin bir kısmı tasavvufa ayrılmıştır.²⁰⁷ Ümmî Sinân divânının tasavvufî tahlili, divânı neşreden Azmi Bilgin'in kısmî incelemesinden ibarettir.²⁰⁸ Muhammed Ülgen, giriş ve tek bölümden oluşan yüksek lisans çalışmasında Niyâzî-i Mısırî divânında zikredilen tasavvufî ıstılahları izah etmiştir.²⁰⁹ Niyâzî-i Mısırî'nin hayatı, eserleri ve tasavvuf anlayışı üzerinde doktora tezi yapan Mustafa Aşkar, Mısırî'nin tasavvufî görüşlerini en iyi yansıttığı eseri olarak belirttiği Divân'ını bu çalışmasında kısmen tahlil etmiştir.²¹⁰ Gaybî divânının dinî tasavvufî tahlili, divânı neşreden Bilal Kemikli tarafından kısmen yapılmış olup bu tahlilin bir bölümü tasavvufa hasredilmiştir.²¹¹ Abdullah Yılmaz tarafından yapılan tahlil çalışmasında ise Divân, din ve tasavvuf olarak iki bölümde incelenmiş, tezin ikinci kısmı tasavvufa ayrılmıştır.²¹² Çalışmanın Halk şiiri cenahında Burhan Kaçar, *Gevherî Divânı Metin Tahlili* isimli doktora çalışmasında divânı din ve tasavvuf, cemiyet, insan, tabiat olarak dört bölüme taksim ederek çalışmasının ilk bölümünü din ve tasavvufa ayırıp divânın tasavvufî unsurlarını diğer unsurlarla bir bütün olarak incelemiştir.²¹³ Mehmet Sürur Çelepi, *Aşık Ömer Divânı'nın Tahlili* adlı yüksek lisans tezinde dört bölümdeki tahlilinin birinci bölümünü, onun da çok az bir kısmını, *Divân*'ın tasavvufî tahliline ayırmıştır.²¹⁴ Adlarını üst sıralara yazdırmış ve bizim de incelemeye tabi tuttuğumuz 17. yüzyıl şairlerinin divânlarını kapsamış tahlil çalışmalarında divânların din, cemiyet, insan ve tabiat şeklinde tasnif edilerek umumî

²⁰⁷ Atik, *Nakşî Ali Akkirmânî Divânı*, s. 72-94.

²⁰⁸ Bilgin, *Ümmî Sinan, Divânı*, s. LI-LXXXI.

²⁰⁹ Muhammed Ülgen, *Niyâzî-i Mısırî Divânı'nda Tasavvufî İstılahlar*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2013.

²¹⁰ Aşkar'ın tezi daha sonra kitap olarak yayımlanmıştır. Bkz. Aşkar, *Niyâzî-i Mısırî-Hayatı Eserleri Görüşleri*.

²¹¹ Kemikli, *Sun'ullâh-ı Gaybî Divânı*, 162-206.

²¹² Abdullah Yılmaz, *Gaybî Sun'ullah Divânı'nın Tahlili*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2007, s. 73-221.

²¹³ Burhan Kaçar, *Gevherî Divânı Metin Tahlili*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1994, s. 40-71.

²¹⁴ Mehmet Sürur Çelepi, *Aşık Ömer Divânı'nın Tahlili*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2005, s. 105-112.

olarak incelendiği ve tasavvuf bahsinin arka planda tutulduğu, tasavvuf esaslı tetkikinde ise yüksek lisans düzeyinde oldukça muhtasar bir şekilde ele alındığı gözlemlenmiştir.

Tezimizin ayırıcı vasfı, bütün kavramların sadece ilgili yerlere fişlenmesi değildir. Bu, hemen hemen emek mahsülü bütün tahlil çalışmalarının en temel hususiyetidir. Bu tezin en belirgin vasfı, bir beyitteki bütün mefhumların diğer mefhumlarla olan münasebetinin de ele alınarak uzun uğraşlar sonucu hazırlanan sistematik indeks bölümünde tek tek gösterilmiş olmasıdır.

Osmanlı'nın kuruluş ve gelişme yüzyıllarında yazılan divânlardan hareketle, tasavvuf anlayışının Divân şiirine yansımalarını ortaya koyabilmesi ve Divân şiiri bağlamında yapılacak sonraki çalışmalara öncülük edebilecek vasfı ile Kaplan Üstüner'in çalışması²¹⁵ alanında bir ilk ise; bizim çalışmamız da devletin taliinin zirveden zevâle düşmeye yüz tuttuğu fakat edebiyatının bundan pek de etkilenmediği en buhranlı asrında, on altıncı asırdan sonra zirvedeki konumunu koruyan Divân şiiri, en kalabalık temsilcilerini yetiştiren Tekke şiiri ve on altıncı yüzyılda Köroğlu, Karacaoğlan'dan sonra daha mükemmel, bir o kadar da muazzam mahsullerini vermeye başlayan Halk şiirinden müteşekkil bir edebiyatın tasavvufi zeminde bir bütün olarak ele alınıp, kendi aralarında mukayese edilmeleri hususiyetiyle bir ilktir. Tasavvuf telakkisinin Tekke, Halk ve Divân Şiiri diye vasıflandırılan her üç kolundaki tezahürü ve şiirlerdeki anlam dünyasının tebarüzü konu bütünlüğü çerçevesinde ilk defa tarafımızdan gösterilmiştir. Bu özellikleriyle hazırladığımız tez, bu vadede yapılmış yegâne denilebilecek mahiyette bir çalışmadır. Bu çalışmamızın edebiyat ve tasavvuf tarihi kulelerine bir tuğla ilave edeceğine inanmaktayız. 17. yüzyılda başlayan edebiyat şubelerinin bu etkileşiminin tespiti çalışması, sonraki yüzyılları kapsayacak mukayeseli çalışmalarda mihenk taşı olabilme vasfını taşıması ile büyük bir kıymeti haizdir. Tezin son kısmında, incelenen divânlarda geçen tüm tasavvuf mefhumlarının sistematik ve

²¹⁵ Bkz. Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*.

diğer mefhumlarla irtibatını gösterir bir şekilde dizinlenmiş olması ile 17. yüzyıl Türk edebiyatı ve bu yüzyılın tasavvufî vechesi hakkında yapılacak çalışmalar için hazır malzemeler sunmuş ve araştırmacıların işini hayli kolaylaştırmıştır. Sistematik indekse teker teker fişlenen beyitler, tezin kuşatıcılığı çerçevesinde derinlemesine irdelenemeyen mevzular hakkında etraflıca çalışma yapacak olanları fişleme yapma zahmetinden kurtarmış, bu kodlamanın ilgili divânlar hakkında tahlil ve tetkik çalışmaları için sağlam bir temel teşkil etmiştir.

I.IV. Araştırmanın Metodu

Hazırlanan tez emek ve dikkat isteyen, sabır, sebat, azim ve kararlılıkla yürütülmesi icap eden uzun ve yorucu fişleme çalışmaları neticesinde derli toplu hâle gelen malumat ve beyitler üzerine inşa edilmiştir. Çalışmanın özü her ne kadar divân tahlili ise de, tasavvuf hakkında kapsamlı bir malumat kesp etmeden yapılacak bir tasavvufî tahlil çalışması kusurlu ve yetersiz olacağından, kâlden ziyade bir hâl ilmi olan tasavvufun en azından kâl kısmı hakkında muktesebatın artırılması adına öncelikli olarak tasavvufun klâsikleşmiş temel eserleri altı çizilerek okunmuş ve edinilen bu bilgiler ışığında beyitlerde geçen tasavvufî unsurlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu suretle ilk sūfî müellif olarak bilinen Hâris el-Muhasibî'den Kelebâzî'ye, Hucvirî'den Kuşeyrî'ye, Sülemî'den Gazâlî'ye, Sadî-i Şirâzî'den Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'ye, Muhyiddin-i Arabî'den Eşrefoğlu Rûmî'ye, Nesefî'den İbrahim Hakkı Erzurûmî'ye, İsmail Hakkı Bursevî'den günümüz mutasavvıflarına varıncaya kadar birçok müellifin eserleri²¹⁶ taranmış, ilgili yerler kayda geçirilmiştir. 17. yüzyıl Divân, Tekke ve Halk şiirinin genel karakteristik özelliğini yansıtacak nitelikte görülen temsil kabiliyeti yüksek şairlerin tespiti akabinde neşredilen edisyon kritikli divânların her bir beyti ve

²¹⁶ Bu eserler ve muhtevaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.

kelimesinin üzerinde yoğunlaşarak ön okuması gerçekleştirilmiş,²¹⁷ bu ilk okuma neticesinde hangi mefhumların çalışmaya dâhil edileceği planlanmıştır.

Maddî âlemi teşkil eden bütün cisimlerin kimyâsal ayrıştırma neticesinde aslî unsurlarına dönüştürülmesi mümkün olduğu gibi, his ve hayâl âlemine sahip manzum eserlerin de böyle bir tahlil neticesinde birleşik unsurlarını meydana getiren yapı taşlarına ayrıştırılabilmesi imkân dâhilindedir.²¹⁸ Bu gerekçeyle şairlerin tasavvufi telakkilerinin tespit edilebilmesi adına, ikinci okumada divânlarındaki tasavvufla ilgili kavram, terim, mecâz, mazmun ve mefhumlar kendi konularının altına tek tek fişlenmiş, 10 şairin toplam yaklaşık 5851 adet manzumesinde yer alan on binlerce beyit, tasavvufi muhtevasına göre 1000'in üzerinde çeşitli kavramlara ayrıştırılmıştır. Üçüncü okumada tespit edilebilen gözden kaçmış hatalar düzeltilmiş; böylesine hacimli bir çalışmada rakam ve harf hatalarının olabileceği ihtimal dâhilinde bulundurulmuştur.

Değil Türk edebiyatının farklı üç kolunun hepsinde, en meşhuru ve marufu olan Divân şiirinde dahi tasavvufi muhtevayı müstakil olarak konu edinen mukayeseli çalışmalar yok denecek kadar az olduğundan, çalışmanın araştırma, tasnif ve inceleme usûlleri tarafımızdan tespit ve icra edildi. Bu meyanda belirli sayıda unsurdan ziyâde karşılaşılan ve tasavvufa dair mefhum, kavram, mecâz, tip, kıyâfet, âlet, hâl ve makâm, ahlâk, âyet, hadîs, hâl, makâm, usûl, velî hepsi incelemeye dâhil edildi. Böylesine geniş

²¹⁷ Divânların anlaşılabilmesi ve beyitlerin künhüne vâkıf olunabilmesi için birçok lügatten ve kaynak niteliğindeki eserden istifade edilmiştir. Biz burada bazılarını vermeyi uygun bulduk: Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati* (Haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. bs., C. I-II, İstanbul 2014-2015; Mahmut Çanga, *Kur'an-ı Kerim Lügati-İlâvelerle Mu'cemü'l-Müfehres*, Timaş Yay., İstanbul 2010; Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2007; Muallim Nâci, *Lûgat-i Nâci*, Çağrı Yay., 5. bs., İstanbul 2006; İbrahim Cûdî Efendi, *Lûgat-ı Cûdî*, (Haz. İsmail Parlatır vd.), TDK Yay., Ankara 2006; Çağrı Yay., 5. bs., İstanbul 2006; Sir James W. Redhouse, *Turkish and English Lexicon, New Edition*, Çağrı Yay., 4. bs., İstanbul. 2011; Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1983; Ziya Şükûn, *Farsça-Türkçe Lugat, Gencine-i Güftâr-Ferheng-i Ziyâ*, C. I-III, MEB. Yay., İstanbul 1996; İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. I-III, Kubbealtı Neşriyatı, 1. bs., İstanbul 2005; Suad el-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, (Çev. Ekrem Demirli), Kabcacı Yay., 1. bs., İstanbul 2005; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yay., 23. Baskı, Ankara 2006; Muhammet Yelten, Mustafa Özkan, *Türkçenin Sözlüğü*, Babıali Kültür Yay., 2. bs., İstanbul 2006; Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük I-V*, Ötüken Neşriyat İstanbul 2007; Mürsel Öztürk, Derya Örs, *Burhân-ı Katı*, TDK Yay., 1. bs., İstanbul 2009; Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 1995; Mehmet Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü I-II*, Say Yay., 1. bs., İstanbul 2009; Mehmet Kanar, *Arapça Türkçe Sözlük*, Say Yay., 1. bs., İstanbul 2009; Mehmet Kanar, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Say yayınları, 2. bs., İstanbul 2010.

²¹⁸ Ferit Kam, *Âsar-ı Edebiye Tetkikâtı*, s. 88.

bir çerçevede yapılan sınıflandırma neticesinde yapılan tahlil ve tespitin tezin hacmini kabartarak uzun uğraşlar verilecek olması ihtimali dikkate alınmadı ve getireceği mihnet ve meşakkatin güçlüğüne aldırış edilmedi. Göz önünde bulundurulan husus, zaten elde haddinden fazla numune olduğundan, yazılan beyitlerin her ne suretle olursa olsun bir daha yazılmaması, bir başlığın altında yer verilen beytin ehemmiyetine binaen başka bir başlığın uzantısında belirtilmesi, illaki gerekiyorsa ilgili beyte atıfta bulunup hangi başlığa alındığının dipnotta gösterilmesi oldu. Bu suretle, alınabilecek tüm beyitlerin tespit edilerek ilgili başlık altında değerlendirilmesine, eserin uzunluğunu artırmaktan başka bir amaca hizmet etmeyeceği düşünülen beyitlerin de, yalnızca sistematik indekse not edilmesine azami derecede gayret edildi.

Gözün okumaya alışması neticesinde dikkatlerden kaçan beyitlerin sayısının asgariye indirilmesi adına divânlar defaatle okundu. Fakat zihnen yüzlerce mefhumla odaklanıldığından bir mefhumun atlanıp gözden kaçırılan bir mısradaki tespitinin yapılarak ilgili beytin sistematik indekse fişlenememiş olabileceği, yine de ihtimal dâhilinde bulunduruldu. Çalışmamız, her ne kadar tasnif ve tahlil denemesi ise de, tasavvufî mefhumların birbiri ile olan münasebeti de incelendi ve ilgili mefhumun tasavvufun yüzlerce kavramından en çok hangileriyle münasebettar olduğu metin içerisinde ifade edilirken irtibatlı olduğu tüm kavramlar tezin son kısmındaki sistematik indekste şiirlerin beyit numaraları verilmek suretiyle muhtasar olarak gösterildi.

Şiirlerin tahlil ve izahında tasavvufî kaynakların verdiği bilgiler kullanılarak her bir kavram açıklanırken, umumiyetle tasavvufun temel öğreti kitapları olan tasavvufun klâsikleşmiş eserlerinden faydalanıldı. Tasavvufun ortaya çıkıp yayıldığı zamanda yaşamış sûfilerin ve tarikatlar dönemi mutasavvıflarının bu tasavvufî kavramlar hakkında ne düşündüğü, ilgili mefhumun izahında öncelik arz etti. Tasavvufun ilk dönemine ait temel öğreti eserlerindeki fikirler, sonraki dönemlerin İslâm coğrafyasında büyük şöhret kazanmış sûfilerin mevzu hakkındaki görüşleriyle harmanlanarak izahat

yapıldı. Görüşler aynı doğrultuda ise dipnotta adres göstermekle iktifa edildi. Müellif sûfilerin eserlerinden istifadeyle birlikte, günümüz tasavvuf araştırmacılarının özümsemediği bilgiler de göz ardı edilmedi. Kavramların izahında her ne kadar mutasavvıfların görüşleri dikkate alındıysa da, mefhumlar sadece tasavvufi perspektiften değil, aynı zamanda edebî zaviyeden de işlendiğinden asıl maksadın 17. yüzyıl şairlerinin o kavrama ne manâ verdiklerinin tespiti olduğu göz önünde bulundurularak, şairlerin ilgili kavram hakkındaki görüşlerine geniş yer ayrıldı. Diğer yandan çalışmanın asıl konusu tasavvuf tarihini ve tasavvufu baştan sona bütün teferruatıyla incelemek ve değerlendirmek olmasa da, tasavvuf sahasında yürütüldüğü de hatırd tutulup çalışmada mutasavvıfların fikirlerine genişçe yer verilerek şairlerin dilindeki ve kalemindeki tasavvuf, mutasavvıfların zihnindeki ve kalbindeki tasavvuf arasındaki müştereklerin ya da farklılıkların gösterilmesi açısından çalışmanın yeri geldikçe tasavvufi bir edaya büründürülmesi faydadan uzak görülmedi.

Tek bir şairin ya da tek bir edebî ekolün tetkiki yapılmadığı her daim göz önünde bulundurularak tezde kıyas ön planda tutulup bir nevi üslûp çalışması da yapılmış oldu. Divânlardaki mefhumlar da mümkün olduğunca bu minval üzere mukayeseli bir şekilde izah edildi. Her bir mefhum izah edilirken aynı edebî ekoldeki şairlerin telakkileri aynı ise, umumî olarak ifade edildi; görüşlerin farklı olduğu durumlarda ise, şairler ismen belirtilerek farklılığın deteylarının üzerinde duruldu. Tasnif ve tahlilde mefhumların sadece ismen zikredilmesi, sırf dış görünüşle yetinerek kelimeyi beyitte lafzen aramak ilmî değil alelâde bir tetkik olacağından, kavramların beyitte anlam olarak var oluşu da hesaba katılarak tespitlerde bulunuldu. Bunu sağlama adına lafzen ifade edilen unsurlarla birlikte manen işaret edilen kavramlar da bir bütünlük içerisinde ele alındı. Böylelikle beyitlerde lafzen zikredilen unsurlar zaten alınıp gerekli yerlerde gösterilmişken buna ek olarak ilgili kavramın varlığının beytin derinliklerinde hissedildiği durumlarda da o beyit çalışmaya dâhil edilmiş oldu.

Bütün mefhumlar ‘ölmeden evvel ölmek, fenâ-ender-fenâ, bekâ-ender-bekâ’ vs. dışında genellikle 2 kelime ile ifade edildi. İsmnin uzunluğu dikkate alınmadan bir ya da birkaç kelime ile ifade edilebilen her bir mefhum, her ne kadar tek bir başlık altında tasnif edilse de, bu mefhumun aslının ne olduğu, nerede ve nasıl zikredildiği gösterildi. Söz gelimi ‘*men arefe nefsehû*’ ibaresi ‘*men aref*’ başlığıyla işlenmiş olsa da ‘*men aref*’, ‘*men arefe nefsehû*’ ya da sadece ‘*aref*’ olarak ibarenin ne surette ve nerede zikredildiği sistematik indekse fişlenmeden geçilmedi. Kullanılan ibarenin üç aşağı beş yukarı sayısını verebilmesi ve neyin daha fazla tercih edildiğinin ortaya çıkarılabilmesi adına *sır/esrâr remz/rumûz* gibi birbirinin tekil veya çoğulu kelimelerin dahi ayrı ayrı tasnifi yapıldı. ‘*Ashab-ı nazar, erbâb-ı nazar, ehl-i nazar*’ gibi aynı manâyı farklı şekillerde ifade eden kavramlar, bir bütünlük oluşturması ve karışıklığa mahal vermemesi için en maruf ve kullanışlı şekliyle, örneğin ‘*ehl-i nazar*’ olarak incelemeye alındı. Bununla birlikte aslî şekilleriyle ve nerelerde geçtiği yine sistematik indekste gösterildi.

Mefhumlar hakkında yapılan izahattan sonra ayrıntılı malumat için göndermede bulunulan dipnotlarda bütün eserlerin, kitapların, yayımlanmış tüm makalelerin işaret edilmesi mümkün olamayacağından ve böylesi bir uğraş çalışmanın asıl mecrası dışında addedileceğinden, genellikle tasavvufun temel kaynak eserlerine atıfta bulunma ile yetinildi. Bu bilgilerden de, beyitler izah edilirken mümkün olduğu kadar faydalanıldı ve bilgilerin ilgili beyitlerle münasebeti olmayan kısımları ana hedeften sapmama adına sadece işaretle gösterildi. Beyitlerin muhteva yelpazesinin genişliği ve bazı beyitlerde birden fazla tasavvufî istilâhın kullanılmış olması, beytin hangi başlık altına alınacağı problemini doğurduğundan, tekrara düşme tehlikesini bertaraf edebilmek için, hangi başlığa daha muvafıkça ilgili beyitlere o mefhumun altında yer verme ve beyti oraya alınan diğer beyitlerle münasebetini göz önünde bulundurarak inceleme yoluna gidildi. Bununla beraber, beyitlerin hangi mefhumla ve ne derecede ilişkili olduğunun saklı kalmaması adına da sistematik indekste gösterilmesinden geri durulmadı. Tasavvufi bir

kavramın, çalışmamızın çerçevesi içerisinde tutulup tutulmaması, onun beyit ya da şiirdeki anlam tabakasına katkısı ile belirlenip ilgili mefhumun tasavvufî manâsının düşünülebilmesi için, o beytin siyâk ve sibâkı esas alınarak değerlendirme ve fişlemesi yapıldı. Söz gelimi *ahd*, *ezel*, *ummân*, *katre*, *âyîne* gibi kavramların tasavvufî zaviyeden değerlendirilmediği beyitler inceleme dışında tutulduğu gibi, sistematik indekse de alınmadı.

Toplumun farklı kesimlerinin temsilcileri olan şairlerin divânlardan alıntılanan beyitleri verilirken tabii olarak imla birliği sağlamaya çalışılmayarak çoğunlukla esas alınan divânlardaki metne sadık kalındı. Çalışmada divânların ilmî neşirleri esas alındığı gibi, beyitlerin yazımında da yine ilmî bir metod olarak, metni şekle boğma ve fuzuli külfet olarak algılansa da, şiirlerin yazımında orijinalliği yansıtması ve aslı yaşatması açısından transkripsiyon alfabesi kullanıldı. Transkripsiyonda da metne sadık kalınmakla birlikte, Âşık Ömer ve Gevherî divânlarında inceltme işareti (^) ile gösterilen uzun ünlüler divânlardaki gibi inceltme işareti ile değil uzatma işareti ile gösterildi. Kelimelerdeki uzun ünlülere, tezin ‘Giriş’ bölümü ve sonuç kısmı hâricinde özellikle şairlerin üslûbunun da muhafazası açısından her zaman yer verildi. Söz gelimi ‘dünya’ kelimesi, ‘*dünyaya gelmiştir*’ ya da ‘*dünyada birkaç yerde bulunmaktadır*’ şeklinde yazılmakla birlikte ‘*terk-i dünyâ*’, ‘*hubb-ı dünyâ*’ gibi terim anlam ifade eden yerlerde uzun ünlüsü olan ‘a’ sesi, inceltme işareti ile gösterilerek zikredildi. Kavramlar ekseriyetle Arapça ve Farsça asıllarına uygun yazıldığından ‘*hicâb*, ‘*urûc*, ‘*tevhîd*, ‘*zâhid*’ gibi sessiz harfle biten kelimelerin son harfleri kelimenin telaffuzuna göre yer yer farklı yazılmış da olsa bu tür kelimelerin uzun ünlüleri her daim muhafaza edildi. Divânlardan alıntılanan beyitlerde ise uzun ünlüler inceltme işareti ile değil, aslına uygun olarak divânlardaki şekli ile yazıldı. Tamlamalardaki çeşitli farklılıklar, İsmail Ünver’in yazım

birliği hususundaki makalesinde²¹⁹ belirttiği temel noktalar göz önünde bulundurularak tek tip yazımla aynîleştirildi. Arkaik kelimeler ve ‘kapalı e’ler transkribeli neşredilmemiş olan Halk şairlerinin divânlarında günümüz Türkçesine göre yazıldı. Çalışmada esas alınan metinlerde karşılaşılan okuma, harf, vezin vs. hataları dipnotta gösterme ihtiyacı hissedilmeden düzeltildi.

Kelebâzi, *Taarruf* adlı eserinde âyet ve hadîslerin zaten bilindiğini ifade edip sûfîlerin meselelerde neler düşündüğünü belirtmek isteyerek tasavvufî kavramları izah etmiştir. Çalışmada onun bu usûlü takip edilerek âyet ve hadîslere sadece yeri geldikçe kısaca temas edildi. Âyet-i kerîmelerin meâlleri için Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Kur’ân-ı Kerîm tercümesi²²⁰ kıstas kabul edilip sûre ve âyet sıralaması Kur’ân-ı Kerîm’deki sırasına göre verildi. Hadis-i şerîflerin tahkîkinde ekseriyetle Aclunî’nin *Keşfü’l-Hafâ* adlı eserine müracaat edilerek hadislerin muhaddisler nezdindeki sağlamlığı belirtildi. Bununla birlikte hadislerin asıl kaynağına gidilmekten ictinap edilmedi. Divânlardaki nazım şekillerine herhangi bir müdahalede bulunulmadı. Şekil mi tür mü tartışmalarına girilmeden divân naşirlerinin ifadeleri esas kabul edildi. Murabba, muhammes ya da müseddes gibi çok bendli ya da rubai gibi tek bendli nazım şekillerinde hacmi kabartmama adına adı geçen mefhumun sadece ilgili beyti alındı. Nâilî divânında müseddes, terkiib-i bend, tahmis gibi nazım şekilleri ‘musammat’ başlığı altında verildiğinden, bu bölümdeki şiirlerin nazım şekillerinin adları sadece ‘musammat’ olarak verildi ve sıraya riayet edildi. Maksat Türkçe şiir üslûbunun öne çıkarılması olduğundan Fehîm-i Kadîm’in Farsça 8, Niyâzî-i Mısırî’nin Arapça 16 adet şiiri çalışmaya dâhil edilmedi. Fehîm’in divânında Romen rakamları ile belirtilmiş olan tüm nazım şekilleri, bütünlük arz etmesi açısından diğer divânlardaki gibi latince karşılıkları ile verildi.

²¹⁹ Sayın Ünver’in ilgili makalesi için bkz. İsmail Ünver, "Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler", *Turkish Studies*, C. 3, S. 6, Fall 2008, s. 1-46.

²²⁰ Kur’ân-ı Kerîm Meâli (Haz., Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 9. bs., Ankara 2012.

Örnek şiirin künyesi, verilen beyit ya da dörtlüklerin altında son mısranın yanında şairin ismi/mahlası, nazım şekli, şiir numarası ve beyit/dörtlük numarası biçiminde gösterildi. Kolay anlaşılabilir beyitler, eserin hacmini kabartmaktan öte bir maksada hizmet etmeyeceğinden geniş şekilde izah edilmedi, sadece ilgili mefhuma müteallik kısım, günümüz Türkçesine aktarıldı. Gevherî ve Âşık Ömer'in bazı beyitlerinin mahiyetlerine ise bazen birkaç kelimeyle işaret edilmekle yetinildi. Edebî sanatlar diye ayrı bir başlık açılmadı, fakat beytin izahını kolaylaştırabilecek nitelikte olan edebî sanatlar hakkında bilgi, ilgili beytin açıklamasında bazen metin içinde verilirken bazen de metnin akışını bozmama adına dipnotta gösterildi. Bazı beyitler izah edilirken zikredilmiş olan *matla*, *makta*, *redd-i matla* gibi terimler malumun ilâmı olacağından bu ve benzeri terimler hakkında ayrıca bilgi verilmedi. Metin içinde bazı yerlerde ve dipnotlarda kısaltılan şahıs ve eser adlarının tam künyeleri 'Kaynakça'da verildi.

BİRİNCİ BÖLÜM

TASAVVUFÎ AHLÂK

1.1. Ahlâk-ı Hamîde

Tasavvuf güzel ahlâktan ibarettir. Güzel ahlâkta ileride olan tasavvuf yolunda da ileridedir.²²¹ Sehâvet, tevâzu, kanaat, mürüvvet gibi niteliklere sahip olan kimse zühd, verâ, yakîn, mârifet, sıdk, müşâhede, murâkabe gibi hâl ve makâmlara ulaşır.²²² Kime güzel ahlâk verilmişse ona makâmların en büyüğü verilmiştir.²²³ Divânlarda ‘ahlâk-ı hasen, ahlâk-ı ilâhî, hulk-ı azîm, hulk-ı hasen, hulukun azîm, hüsn-i ahlâk, hüsn-i hulk’ terkipleriyle geçen güzel ahlâk ‘amel, ârif, çile, esmâ, halvet, ilim, irfân, kemâl, kâmil, mârifet, mürid, mürşit, sûfi, tâlib, zikir’ mefhumlarıyla tenasüp teşkil edecek şekilde kullanılmıştır. Ekseriyetle Gaybî ve Nâbî divânlarında tesadüf edilen ahlâk-ı hamîde ibaresi hakkında Gaybî bir de ‘mârifetle hüsn-i huluktur tâlibi kâmil eden’ nakaratlı murabba-ı mütekerrir (SG. 91) kaleme almıştır. O, bu manzumesinde zikir, salih amel, çile, halvet gibi Allah (c.c.)’a erdirici yollar ile kıyasladığı mârifet ve hüsn-i hulki onlardan şu ifadelerle üstün tutmuştur: ‘Zikr-i tevhîd ile tâlib Hakk’a vâsıl olmaz, ilm-i resmî ile kâmil olunmaz. Esmâ ile iştilal etmek suretiyle günlerce aç ve susuz kalsan, çile ve halvette binlerce siyah nûr görsen; her ne denli sâlih amel işlesen, mârifetle hüsn-i hulka bedel bir amel olmaz. Bahr-ı Zât’a gark olup kemâl bulmak istersen tâlibi kâmil eden mârifetle hüsn-i huluktur.’

²²¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 467.

²²² Ebû Abdîrrahmân es-Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri-Tasavvufun Temel İlkeleri*, (Çev. Süleyman Ateş), Ankara 1981, s. 22.

²²³ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 299. Güzel ahlâk hakkında ayrıca bkz. Sülemî, *a.g.e.*, s. 97-103; Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 466-474. Sûfilerin ahlâk anlayışı için bkz. Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 293-304. Güzel ahlâkın fazileti ve kötü huyun fenalığı, bunların hakikatleri, ahlâkın riyâzet ile değişebileceği ve düzelebileceği, ahlâkı güzelleştirmenin yolları için bkz. Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (Çev. Ahmet Serdaroğlu), İstanbul 2012, C. III, s. 113-143. Güzel ahlâkın alametleri için bkz. *A.g.e.*, C. III, s. 157-165. Ahlâk-ı hamîde hakkında bkz. Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, (Haz. Abdullah Uçman), İnsan Yay., 3. bs., İstanbul 2007, s. 499-503.

Nâbî de güzel ahlâkı mârifetle eş tutmaktadır. Hatta kişinin kendi ilim ve mârifetinin sadece kendisine faydası olduğunu ifade ederek âlemde hüsn-i hulk kadar mârifet olmayacağını belirtir:

Ġayriye ‘ilm ü ma‘rifetüñden senüñ ne sūd

‘Âlemde hüsn-i hulk kadar ma‘rifet m'olur “Nâbî-Gazel 98/4”

Cihânın neyi var, neyi yoksa hepsinden müstağni ve hepsine karşı tok gözlü olmak ve ilâhî ahlâk ile ahlâklanmaktan kaçınmamak gerekir:

Cihānuñ Nābiyā müstağni ol būd u ne-būdından

Girizān olma ahlāk-ı İlāhiyle taħalluqdan “Nâbî-Gazel 572/6”

Bir başka beytinde güzel ahlâk ve kibir mukayesesi yapan Nâbî, kibir sahibinin asık suratlı, güzel ahlâklı kimsenin ise mütebessim olduğunu ima ederek ahlāk-ı hasen ile mücehhez olmayı salık vermektedir:

Ey alan naħvet ile türşî-i rūdān lezzet

Lezzet ahlāk-ı hasenle nemekîn olmadadır “Nâbî-Gazel 126/7”

1.1.1. Adâlet

‘Doğru hüküm vermek, hak ile muamele etmek, eşit olup eşit davranmak’ anlamlarına gelen adâlet, Kur’ân-ı Kerîm’de 30’dan fazla yerde geçer ve zulmün karşıtı olarak ‘her şeyi dengede tutmak ve yerli yerine koymak’ manâlarında kullanılır.²²⁴ Dikeni sulamak zulüm, meyve ağaçlarına su vermek ise adâlettir.²²⁵ Tetkik edilen divânlarda ‘adâlet defteri, adâlet şemşîri, adâlet tahtı, adl u dâd, âvâze-i adl, bâb-ı adâlet, dâver-i adl, dest-i adl, mahkeme-i adl u dâd, mülk-i pür-adl, sâhib-adl, sâye-i adl, serîr-i adl u dâd, terâzû-yı adl, tîğ-ı adl, zencîr-i adl’ gibi ibare ve terkiplerle kullanılan adâlet mefhumu, umumiyetle tarihe adâletle nâm salmış büyük Selçuklu Devleti veziri

²²⁴ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yay., 1. bs., İstanbul 1990, s. 26.

²²⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 95; Sa'dî'nin *Bostan*'ında bir bölüm adâlete tahsis edilmiştir. İlgili bölüm için bkz. Sa'dî-i Şirâzî, *Bostan*, (Çev. Azmi Bilgin), Semerkand Yay., 6. bs. İstanbul 2013, s. 43-101.

Nizâmü'l-Mülk²²⁶ ve Sâsâni hükümdârı Nûşirevân²²⁷ ile tenasüp içinde ve ekseriyetle Divân şairlerinin şiirlerinde bir araya getirilmiştir. Bu kavramla birlikte anılan İran hükümdârı Nûşirevân padişahların, Selçuklu veziri Nizâmü'l-Mülk ise vezir-i azamların adâletleri karşısında bilhassa kasidelerde memdûhu yüceltme gayesine matuf olarak kullanılmıştır.

Adâlet, kasidelerde padişah ya da sadrazamların mümeyyiz vasfı olarak işlenir. Sultân Ahmet devrinde Nûşirevân zamanı yaşanır (NF. K. 4/41, NF. K. 5/39), (NF. K. 8/18); Sultân İbrahim'in sarayının ortasından akan sular Nûşirevân'ın adâletinin zincirinden haber verir (NK. K. 10/17). Adâletin timsali olarak telakki edilen Nizâmü'l-Mülk de, Sadrazam Hüseyin Paşa (NF. K. 38/10), Kaymakam Muhammet Paşa, (NF. K. 56/4), Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa (NK. K. 27/24) için müşebbehünbih konumundadır.

Adâlet, Gevherî'nin beyitlerinde adâlet tahtında âşıklarını karşısına dizen sevgilinin bir sıfatı iken (GE. 389/1ve 391/1); Nef'î ve Nâilî'de ise Sultân Ahmet Han (NF. K. 5/39), Sultân Murat Han (NF. K. 19/31), Sultân İbrahim Han (NK. K. 10/17), Köprülü Fazıl Ahmet Paşa (NK. K. 27/24), Sadrazam Hüseyin Paşa (NF. K. 38/10), Sadrazam Salih Paşa (NK. K. 17/18), Sadrazam Kara Mustafa Paşa (NK. K. 11/11) gibi pâdişah ve vezir-i azamların öne çıkan en mühim vasfıdır. Sultân Ahmet, adâletiyle dehre emân müjdesi verir (NF. K. 4/27) ve cihânın düzenini sağlamak adına dünya şâhlarını adâlet tahtına çıkartır (NF. K. 4/56).

Bu mefhuma, dalâlet, zülüm ve fitne kelimeleriyle tezat oluşturacak şekilde de yer verilir. Sultân Ahmet'in adâleti, dalâletin önünü o derece tıkamıştır ki, şeytanın vesvesesi kalbe nüfuz etmeye yol bulamamaktadır (NF. K. 3/32). Sultân Murâd'ın

²²⁶ Büyük Selçuklu Devleti'nde Sultân Alparslan ve oğlu Melikşâh döneminde vezirlik görevinde bulunan Nizâmü'l-Mülk, yaptığı kanunnâmeler ve nizâm-nâmelerle maruf bir vezirdir. Şiirde de bu hususiyeti tedai ettirilecek şekilde anılır. Meşhur eseri 'Siyâset-nâme'dir. Bir çevirisi için bkz. Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-nâme* (Çev. Mehmet Altay Köymen), TTK Yay., 3. bs., Ankara 2016.

²²⁷ İran'ın Sâsânî sülalesinden olan Nûşirevân (Ö. 579), adâletiyle ün yapmış bir hükümdardır. Devlet büyüklerinin adâletini tebcil maksadıyla şiirlerde memdûhun müşebbehünbihi olarak zikredilmektedir. Bkz. Gencay Zavotçu, *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*, Kesit Yay., 1. bs., İstanbul 2013, s. 573-574.

adâletli devrinde dünya emniyette ve selâmettedir ve fitne yok olmuştur; şayet kalmışsa da hatt-ı nevhîz-i dilberdir (NF. K. 19/31).

Adâletin, realist bir şekilde ve yaygın manâsı ile kullanımı, baştan sona sosyal tenkit içeren şiirinin içerisinde Ümmî Sinân'ın kaleminden çıkmıştır. Nef'î'nin ve Nailî'nin kasidelerinde padişahlar hakkındaki âfâkî görüşlere katılmayan Ümmî Sinân'a göre pâdişâhlar, adâletin defterini dürüp ateşte yakmış; beğler ve hâkimler halka zulüm ateşi saçmışlardır:

Pâdişâhlar dürdü 'adliñ defterin yakdı oda

Saçdılar beğler hâkimler halka zulmüñ odını "Ümmî Sinân 175/10"

Adâlet mefhumunun ism-i fâili olarak divânlarda zikredilen âdil kelimesi ise 'şehenşâh-ı âdil, âdil-i yegâne, sultân-ı âdil, dâver-i âdil, cihân-dâver-i âdil' olarak padişah ve sadrazamlar için kullanılır. Bu vesileyle Sultân Ahmed, Genç Osman, Sultân Murâd, Sultân Mehmed (Avcı), Sadrazam Murâd Paşa, Nasuh Paşa, Bayram Paşa âdil olma yönleriyle ele alınırlar. Şiirlerdeki âdil devlet adamları hakkındaki genel kanaatin hülâsası şudur: Padişah ve devlet adamları öyle âdildirler ki, onların sağladığı bu adâlet atmosferi içerisinde, keklik ve doğan kuşları birbirini yuvalarında misafir ederler (NF. K. 8/25); ceylanlar, erkek aslanların böğürlerinde uyuyabilmektedir (NF. K. 14/33); hiçbir kartal, güvercin avlamak hevesiyle kanat açmamaktadır (NF. K. 31/35); adâletten mâr, ağzında tiryâk gezdirmektedir (NB. M. 7/108).

1.1.2. Af, Merhamet, Müsâmaha

Af, hiddeti yenme ve hilimden daha farklı ve daha üstün bir huydur. Kıyas ve hak ettiği bir şeyi almayıp sahibine bağışlamaktır.²²⁸ Diğer mefhumlara nazaran divânlarda çok fazla geçmez. Bu mefhum Nâbî'de 'hilim, iffet, şerm, hayâ' mefhumları ile birlikte Silahdar Ali Paşa'nın vasıfları arasında zikredilir (NB. K. 17/25).²²⁹ Gevherî, aşağı derç

²²⁸ Af ve affin fazileti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 407-414; Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, s. 27-28.

²²⁹ Beyit için bkz. 'Hilm'.

ettiğimiz bir bendinde günahları karşısında Rabb'ine sığınıp affolunmayı talep ederken bu mefhumu zikreder:

Meded senden meded ey Ganî Settâr

‘İsyân deryâsında kaldım destim al

Kulun değil miyim yâ Rabbî ne var

Afv eyle günâhım kaldır destim al

“Gevherî 187/1”

Merhamet; bir insanın ya da herhangi bir canlının zayıflığını, acizliğini ve mutsuzluğunu yürekte hissederek ona karşı yardım ve acıma hisleriyle dolma anlamına gelen ahlâkî bir terimdir. Muhabbetsiz gönülde merhamet olmaz, diyen Nâbî (NB. G. 98/1); büyüğe hürmeti küçüğe merhameti öğütleyen Ümmî Sinân (ÜS. 174/10) ve merhameti sevgili ile irtibatlı kullanan Gevherî dışında diğer şairlerde merhamet mefhumu görülmez. Merhamet lafzına en fazla Gevherî'nin şiirlerinde sevgili dolayısıyla rastlanır. Gevherî, merhamet mefhumunu kullandığı beyitlerinde umumiyetle, güzellerde merhamet kalmadığından; merhamet kapısının kapandığından ve sevgilinin artık merhamet etmediğinden dem vurmakta; her şeye rağmen yine de sevdiğinden merhamet talep etmektedir:

Dilberde merhamet elde sîm ü zer

Bulunmaz bir zamân böyle giderse

“Gevherî 81/3”

‘Âdil davranma, merhametle muamele etme’ gibi manâlara gelen ‘insâf’ kelimesi de merhamet ile muvazeneli kullanılır. Nef’î ve Nâbî'nin birer beyti dışında insâf mefhumu sadece Gevherî divânında göze çarpar. ‘Dahi gelmez misin insâfa cânım’ nakaratlı bir de şiiri olan Gevherî, bu kelimeyi kullandığı bütün beyitlerinde sevgiliden insâf ummakta, insâfa gelmesini dilemektedir. Allah (c.c.)’ın azametinin idrâkinde olan Gevherî, günahlarının çokluğu ve acizyeti karşısında Rabb'ine iltica ettiği bir zamandaki münâcâtında dahi mecâzî sevgiliyi arzu eden, onun insafsızlığından dert

yanan ve Mevlâ'sından da yine onu talep eden bağı yanık bir âşık olarak karşımıza çıkar:

Ya insâfa getür ol meh-likâmı

Ya sabır ver yâhud dile rehâmı

Der Gevherî kabûl eyle ricâmı

Cürmüm çok cümleden kemim yâ Rabbi "Gevherî 103/5"

Aşağı aldığımız beytinde Nef'î insâf mefhumunu, hakka ve adâlete uygun davranış manâsıyla ele alarak maneviyata kıymet veren kimselerin birbirinden haberdar olmamasının insâfa sığımayacağını ifade etmeye çalışır:

Ehl-i dildür diyemem sînesi şâf olmayana

Ehl-i dil birbirini bilmemek inşâf degül "Nef'î-Gazel 71/2"

Müsâmaha, Allah (c.c.)'ın yarattığı her şeyi beğenme ve kaderin her türlü cilvesini gönül hoşluğu ile karşılamadır. Hoşgörü sahibi, her şeye rızâ gözüyle bakar, kimseyi hor görmeyip herkesi ve her şeyi hoş görür.²³⁰ Tasavvuf kimseyi incitmek kimseden de incinmemektir. Bu meyanda dervişin içi bî-reng dışı bî-ceng olmalıdır.²³¹ Kalp kırmamak tasavvufta esas olduğu gibi, kalbi kırdırmamak yani kimseden incinmemek de aynı ölçüde büyük bir esastır. Hatta incinmemek, başkasını incitmemeye nazaran daha zor bir iştir.²³² Bu tanımlar doğrultusunda müsâmaha mefhumunu lafzen olmasa da manâ itibari ile her bendinde hoşgörünün farklı bir tanımını yaptığı 'hakikat sûfilik incinmemektir' murabba-ı mütekerririnde sadece Sun'u'llâh-ı Gaybî'de görebiliyoruz. Gaybî, bu murabbaında aynı zamanda sûfilîğin tanımlarını da vermektedir: 'Biri öldürmeye kast etse de onu düşman tutmamak; insanlar tüm mülkünü alsa, bütün eşya diken olup incitse, halk daima melâmet taşı atsa aldırış etmemek gerekir. Yûsuf (a.s) gibi kuyuya atılsan, Mısır'a köle diye satılsan, İsâ (a.s.) gibi çarpiha gerilsen, Ali (k.v.) gibi hançerlensen; İbrâhim (a.s.) gibi nâra atılsan,

²³⁰ Uludağ, *Tasavvuf*, s. 171. Af ve müsâmaha hakkında bkz. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 323-325.

²³¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 186.

²³² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 242.

İsmâil (a.s.) gibi kurbân edilsen, tenin Eyüp (a.s.) gibi kurtlar tarafından yenilse sûfilik mucibince sana düşen incinmemektedir.’

Eger Manşûr gibi dâra aşulsañ

Nesîmî gibi derüñden yüzülseñ

Başuñdan bıçaqlar ile biçülseñ

Hâkıkat şūfilik incinmemekdür

“Sun‘u’llâh-ı Gaybî 30/8”

Yukarı aldığımız bendinde Gaybî Mansûr’un idamına, Nesîmî’nin derisinin yüzülmesine telmihte bulunarak sūfiliğin incinmemek olduğunu, muhatabı her fırsatta hoş görmek gerektiğini sade ve selis bir şekilde ifade etmektedir.

1.1.3. Aybı Gizleme

Başkalarının kınama ve tenkidine yol açan ve İslâm toplumunun ortak ve objektif ahlâk kurallarına aykırı olan tutum ve davranışlara ayıp denir.²³³ Kişinin başkalarının kınamasına yol açabilecek ayıplar sergilememesi gerektiği gibi, din kardeşinden bilerek yahut bilmeyerek zuhûr eden ayıp ve kusurları, kullarının ayıplarını örten Settâr Allah (c.c.)’ın kulu olarak, görmezden gelmesi, onları gizlemesi ve örtmesi üzerine düşen bir vazifedir:

Elin ‘aybını görürsen yüzüne urma sakın

Bin bir ‘aybın setr eden Allâh'a bak da ‘ibret al “Âşık Ömer 848/4”

Aybı gizleme ahlâkı, divânlarda ‘aybı görmeme, aybı örtme, aybı yüze vurmama, ayıp aramama, eksiği gizleme, noksaniyeti gizleme’ olarak da zikredilir. Bu durumda hiç kimsenin kusurlarını gözlememe (AÖ. 1046/6); kimsenin ayıbını yüzüne vurmama (ÜS. 187/2); ayıp bulunursa örtme (SG. 94/11) salık verilir. Âşık Ömer’in sosyal tenkit içerikli manzumesinin bir bendinde devrindeki kimselerin, kendi eksiğini görmeyip başkasının eksiğini arar olduğundan şikâyetçi olduğunu görmekteyiz (AÖ. 1360/3).

²³³ Mustafa Çağrı, “Ayıp”, *DİA*, İstanbul 1991, C. IV, s. 247.

Ümmî Sinân'a göre ise, kimsenin aybını görmemek gibi bir kemâl derecesi yoktur (ÜS. 94/1).

1.1.4. Birr, Fazilet, Hüner

Birr 'iyilik, hayır, güzellik, fazilet' manâlarına gelir. 'Birr'den murâd, âbidler katında hasene ve cennettir; lakin âşıklar indinde vuslat ve kurbettir.²³⁴ Birr kavramına Âşık Ömer'de 2 ve Ümmî Sinân'da 1 beyitte tesadüf edilmekte ve beyitlerin üçü de doğrudan iktibas ile Âl-i İmrân Sûresi'ne²³⁵ göndermede bulunmaktadır. Âşık Ömer, aşağı derç ettiğimiz beytinde mezkur âyetle birlikte A'râf Sûresi'nden²³⁶ de iktibas eder:

Lentenâlü'l-birr sırrını işitmeden akl dilini

Kālū elestü Rabbike Âlî İmrân okuduk biz "Âşık Ömer 578/7"

Ümmî Sinân, aynı âyet-i kerimeyi daha uzun bir şekilde alıntılıyarak âyetin 'sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe..' kısmını da beytine dâhil etmiştir.

Len tenâlü'l-birra hattâ tünfikhū

Oğundı çünkü âyetin degül mi "Ümmî Sinân 195/14"

Fazilet, insanın rûhî yetenekleri için kullanılan, iyilik yapmasını ve kötülükten uzak kalmasını sağlayan bir ahlâk terimidir.²³⁷ İnsanda doğuştan var olan iyi huyların ve güzel vasıfların geliştirilmiş ve olgunlaştırılmış şekilleri olan faziletin zıttı rezilettir.²³⁸ Divânlarda 'âlim, âmil, hubb-ı câh, hüner, kemâl, hilim, hayâ, edeb, vakâr, ibâdet, irfân, mârifet, pârsa' ile birlikte ve ekseriyetle herhangi bir karşılık beklemeden ve bir sebebe bağlı olmadan doğrudan yapılan katışıksız iyilik²³⁹ demek olan 'fazl' şeklinde kullanılır. Âşık Ömer ve Gevherî'de Hakk'ın fazlının ehemmiyeti öne çıkar. Âşık Ömer ilmiyle âmil olan kimseyi Hakk'ın fazl u rızâsını gözleyen olarak tanımlar (AÖ. 250/3). Gevherî, cennete girebilirse, şayet Allah (c.c.)'ın fazlı ile girebileceğini, yoksa Hakk'a

²³⁴ Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 190.

²³⁵ Bkz. Âl-i İmrân 3/92.

²³⁶ Bkz. A'râf 7/172.

²³⁷ Mustafa Çağrı, "Fazilet", *DİA*, İstanbul 1995, C. XII, s. 268.

²³⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 133.

²³⁹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 133.

yarar bir ibâdeti olmadığını itiraf eder (GE. 501/3). Nâbî, sosyal tenkit içerikli bir gazelinin²⁴⁰ aşağı aldığımız beytinde, yaşadığı dönemin fazilet ve irfân anlayışını özetleyerek halkın fazilete değil de, bir bakıma dervişliğin sûretine itibar gösterdiğini belirtir:

Ne hadd-i fazlı bilürler ne kadar-i 'irfânı

Zamâne halkınıñ iqbâli pârsâlığadur "Nâbî-Gazel 196/3"

'Beceriklik, maharet, ustalık, mârifet, bir işi başarma kabiliyeti' anlamlarına gelen hüner mefhumu, divânlarda 'ârif, fazilet, kemâl, hilim, hayâ, edep, vakâr, tahammül, ülfet' kavramlarıyla mütenasip olarak kullanılmıştır. Hüner üzerine en fazla sözü Nâbî söylemiştir. Her şehirde birçok insan bulunur; fakat hüner, ârif olanını bulabilmek, yani sağlam ve Hakk'a vâsıl edebilecek bir mürşit seçebilmektir:

Hünerüñ var ise bu şehrde bir 'ârif bul

Yosa her kıaryede bir nice bahâdır bulunur "Nâbî-Gazel 70/2"

Her ne kadar asrın insanının inancına göre hüner, ülfet bahçesine nifakın kirli suyunu bulaştırmak (NB. G. 386/6)²⁴¹ ise de Nâbî'nin hüner telakkisi bambaşkadır. Nâbî, hünerin ne olduğu kadar ne olmadığı hakkında da izâhât yapar: 'Hüner bir kırık kalbi tamir etmektir; yoksa insanlık sütunlarının üzerine ressam gibi resimler yaparak onları boyamak değildir (NB. G. 386/3). Hüner köprü gibi üzerinden geçen yüke tahammül etmektir; yoksa mihrâp üzerine kubbe olmak değildir (NB. G. 386/5).'

Hüner sâlûşu cezb itmekdedür meyhâneye yoğsa

İder rindüñ taqaddüm desti çeksen âstîninden "Nâbî-Gazel 563/5"

Meyhâne ve rind kelimelerinin alegorik kullanıldığı yukarıdaki beyitte hüner, sâlikin uğraşısı, çabası ve gayreti olarak düşünülmüş; bağlı bulunduğu tarîkate mürit

²⁴⁰ Yaşadığı dönemde toplumun içinde bulunduğu sosyal, siyasal ve ekonomik buhrana kayıtsız ve sessiz kalmayan Nâbî, gerek Divân'ında gerekse de Hayriyye'sinde devlet adamlarını, âlimleri, şekilci şeyhleri eleştirerek manzumeleriyle 17. yüzyılın dinî, ahlâkî ve siyâsî tasvirini yapmıştır. Nâbî'nin bu tenkitleri hakkında mufassal malumat için bkz. Mine Mengi, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, AKM Yay., 2. bs., Ankara 1991, s. 1-24; Halil İbrahim Yakar, "Nâbî'de Dönem Eleştirisi", *Vefatının 300. Yıldönümünde Şair Nâbî Sempozyumu Bildirileri* (Haz. Ali Bakkal), AKM Yay., Ankara 2014, s. 185-224.

²⁴¹ Beyit için bkz. 'Nifâk'.

devşirmeye çalışan gayretli bir ihvân olarak beyitteki yerini almıştır. Meyhânenin ayrılmaz bir parçası olan rint, meyhâneye çekilse de çekilmese de oradadır. O, dergâhın feyzini aldığı için, onu oradan çıkartmak mümkün değildir. Bu yüzden mühim olan ve hüner addedilen, tasavvufa temayülü olan kimseleri dergâha alıştırarak değil; iki yüzlü, inatçı, bildiğinden dönmeyen müddeileri tarîkâta intisâb ettirmektir.

1.1.5. Gönül Yapma

Gönül Farsça ‘dil’ Arapça ‘kalp’ karşılığı Türkçe bir kelimedir. “İnsanın manevî varlığına, manevî gücüne, sevginin, nefretin, inancın, iyi kötü bütün duyguların tümünün varlığına ve ifadesine verilen addır.”²⁴² Nâbî’de kalpleri tamir etme meziyetine değinilerek, gönül yapma ahlâkı anlam olarak çağrıştırılır. Nâbî’nin bu husustaki telakkileri şu şekildedir: Hüner, bir hâtır-ı vîrânı tamir etmektir; yoksa insanlık sütunların üzerine ressam gibi resimler yaparak onları boyamak değildir. Hüner, bir kırık kalbi tamir etmektir (NB. G. 386/3). Malını şöhret, şan ve büyüklük yolunda telef edeceğine kalpleri tamir etmeye sarf et (NB. G. 662/2). Gönlü yaralıların, dertlilerin yaralarına merhem olmaya çalış; gönlü vîrân olan dervişlerin kalplerini lutf ile ta’dîl et:

Merhem olmağa çalış zaıhına dil-rîşlerûñ

Dil-i vîrânını yap luţf ile dervîşlerûñ

“Nâbî-Gazel 465/1”

Ümmî Sinân da bu hususta aynı duyguları şöyle terennüm etmektedir: ‘Hayatta sen de İbrâhim Halîl (a.s) gibi olasın, nerede vîrân gönüller var ise onu tamir edesin. O Kabe’yi inşa etti, sen de gönüller yapasın (ÜS. 15/10).’

1.1.6. Hayâ, Şerm, Hürmet

Tasavvufta hayâ, Allah (c.c.)’ın celâlinin yüceliğinden dolayı, onu ulvîleştirerek ruhun başını eğmesidir.²⁴³ Hayâ, kalbi kendi hâllerini görmekten ve işlerini

²⁴² Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılâp Yay., İstanbul 2015, s. 127.

²⁴³ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 646.

beğenmekten alıkoyan bir vâizidir.²⁴⁴ Hayânın, suç işleme hayâsı; kendini kusurlu görme hayâsı; yüceltme hayâsı; kerem ve cömertlik hayâsı; çekinme hayâsı; nimet hayâsı gibi birçok çeşidi vardır.²⁴⁵ Divânlarda hayâ mefhumu ‘aşk, edeb, erkân, hilm, fazilet, hüner, kemâl, vakâr, hırka, ırz, nâmûs, âr, iffet, şerm, af, recâ, visâl’ mefhumlarıyla mütenasip bir şekilde kullanılmakta; ‘habâset, riyâ, hisset, taklîd ve zâhid’ mefhumları ile de tezat hâlinde ele alınmaktadır. Ümmî Sinân, kalemini fırça gibi kullanarak âdeta döneminin tablosunu resmettiği şiirinde, kadınlarda hayâ olmadığını, erkeklerde edep kalmadığını ve kimsede kemâlât bulunmadığını üzümlere ifade eder:

Ne hatunlarda hayâ var ne kız oğlarda edeb

Ne yigitlerde kemâlât var göreler fi‘lini “Ümmî Sinân 175/8”

Âşık Ömer, yabani hayvanları ve kuşları tasvîr ettiği şiirinde, kaplumbağanın insanı görünce başını hırkasına çekmesini, hüsn-i talil sanatından da yardım alarak kaplumbağanın hicâbına isnat etmiştir:

Gör kaplumbağayı âdem görünce

Hicâbından başın çeker hırkaya “Âşık Ömer 43/14”

Kabuğun hırkaya teşbihi tesadüfî olmasa gerektir. Derviş ve sûfilerin kullandıkları hırka, diğer bir manâda şekilciliği, merasimi, ilmin sûretini ve zâhirini de simgelemektedir. Âşık Ömer, kelimelerinin arasına bu düşünceyi sadelikle ve ustalıkla yerleştirmeyi başarabilmiştir.

Utanmanın Farsçası olan şerm, hayâ kadar kullanılsa da divânlarda ‘hayâ, af, iffet, vâiz, zâhid’ mefhumlarıyla mütenasip bir şekilde yerini alır.

Görmedüm râh-ı emîn terk-i recâdan ğayrı

Bulmadum hışn-ı haşîn şerm ü hayâdan ğayrı “Nâbî-Gazel 885/1”

²⁴⁴ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 26; Hayâ hakkında ayrıca bkz. Sülemî, *A.g.e.*, s. 127; Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 645-647; Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn-Tasavvufta Yüz Basamak*, (Çev. Abdurrezzak Tek), Emin Yay., 1. bs., Bursa 2008, s. 100-101; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 337-339; Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, (Çev. Ekrem Demirli), İz Yay., 4. bs., İstanbul 2015, s. 225-226; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 162; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 200.

²⁴⁵ Hayâ ve çeşitleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 424-427.

Nâbî, yukarıdaki beytinde sağlam ve güvenilir bir yola recânın terki suretiyle girilebileceğini, havfî temsilen kullanmış olduğu şerm ve hayâ kelimeleri ile ihâm-ı tenasüp yaparak ve sapasağlam bir kale imajı çizerek, havf-recâ dengesinde recâdan ziyâde havftan yana olmak gerektiğini vurgulamak ister gibidir.

Muhalefet etmekten ve cüretkâr olmaktan kaçınmak manâsına gelen ‘hürmet’,²⁴⁶ tasavvufî terminolojide şeyhlere gösterilmesi gereken saygıyı ifade eder.²⁴⁷ İncelenen divânlarda sadece Âşık Ömer’in bir manzumesinde tek yerde zikredilerek ilmiyle âmillere hürmet, kâmillere izzet ile beraber anılır:

Bazı cânlar cân verir izzet eder kâmillere

Bazılar var din için hürmet eder âmillere

“Âşık Ömer 1241/5”

1.1.7. Hilm

Hilm ‘yumuşak huyluluk; hiddet icap eden hâllerde soğukkanlılığı yitirmeyerek akıllı ve ağır başlı davranma; hayatta sabır ve temkîni şiar edinme’ demektir. Hilm, gadaplandıktan sonra gadabı yenmekten daha üstün bir huydur. Çünkü hiddeti yenme hâlinin varacağı son merhale, hilmdir.²⁴⁸ Sabırla mukayese edildiğinde sabır, hoşagitmeyen şeye tahammül; hilm ise, güç yettiği hâlde intikam almaktan vazgeçmektir. Bu yönüyle hilm, sabırdan bir derece üstündür.²⁴⁹ Gücü yettiği halde insanların eziyetlerine tahammül eden, halîm selîm; gücü yetmeden mecburî olarak katlanan ise, zelil ve miskin kimsedir.²⁵⁰ Hilm mefhumu divânlarda ‘af, iffet, şerm, hayâ, fazilet, kemâl, edeb, vakâr, hüner’ kavramlarıyla birlikte zikrolunmaktadır. Nakşî, muammasının açıklamasını yaptığı bir manzumesinde, balın müşebbehünbihi olarak hilmi zikretmekte, yani hilmi bala teşbih etmektedir (NAA. G. 60/12). Silahdar Ali Paşa’ya yazdığı kasidede Nâbî, hilm mefhumunu memduhunun ahlâkını tavsif ederken iffet, hayâ, basîret ve zekâ ile birlikte kullanmış; Sadrazam Rami Muhammed Paşa için kaleme

²⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Herevî, *Menâzilü's-sâirîn*, s. 92-93.

²⁴⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 176. Hürmet için ayrıca bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 142-143.

²⁴⁸ Hilmin fazileti hakkında ayrıca bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 394-402.

²⁴⁹ Kelebâzî, *Tarruf*, s. 30.

²⁵⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 170. Hilim için ayrıca bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 210.

aldığı kasidesinde ise, vezir-i azamın methinde hilm sıfatının yanına fazl, hüner, edeb, vakâr, lutf, kerem ve kemâli eklemiştir (NB. K. 15/59):

‘Afv ü hilm ü ‘iffet ü fehm ü zekâ şerm ü hayâ

Hulķınıñ her birisi bir bende-i ferman-beri “Nâbî-Kâsîde 17/25”

1.1.8. İffet, İsmet

İffet, insanın maddî hazlara ve tensel zevklere aşırı düşkünlükten muhafazasını sağlayan erdem için kullanılan bir ahlâk terimidir.²⁵¹ İsmet ise, peygamberlere mahsus bir nitelik olup onların ahvâl, akvâl ve ef’âllerinde kendilerini lekeleyebilecek hata ve günahlardan mahfuz bulunmalarını ifade eden bir kavramdır.²⁵² Aynı zamanda ismet kelimesi hayasızlıktan, rezilliklerden kaçınan nâmûslu ve ahlâklı kimseler için kullanılan bir sıfattır. Bu iki kavram divânlarda ekseriyetle ‘hilm, şerm, hayâ, af, perhiz, insaf, gayret, himmet, mey, riyâ, zâhid’ mefhumları ile beraber kullanılır. Nâbî’nin Sadrazam Rami Paşa için yazdığı kasidede perhiz kelimesiyle tanasüp hâlinde anılıp aynı zamanda İbrahim Edhem kıssasına da telmih yapılarak memduhu yüceltme gayesi taşımıştır. Nâmûs ve ırza aykırı işlerden kaçınma demek olan ismet, aşağıdaki beyitte, hemen hemen iffetle eş anlamlı olarak kullanılmıştır:

Ėayret u himmet u inşâfda ihde'l-‘Ömereyn

‘İffet u ‘işmet u perhîzde İbn-i Edhem “Nâbî-Kasîde 15/60”

1.1.9. İmân

İmân ikrâr, amel ve niyetten ibarettir. Dil ile ikrâr, kalp ile tasdik, organlarla amel etmektir. İmân ne artar ne eksilir, diyenler olduğu gibi, imân artar ve eksilir, diyenler de olmuştur.²⁵³ Evliyânın imânı, vuslat derecesine ulaşmak; ulûhiyeti temâşâ etmek ve ‘Bir’den başkasını görmemektir.²⁵⁴ Ekseriyetle Mısırî, Gevherî ve Nakşî divânlarında

²⁵¹ Mustafa Çağrııcı, "İffet", *DİA*, İstanbul 2000, C. XXI, s. 506.

²⁵² Muammer Esen, "İsmet", *İslamiyet-Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, AÜ. Yayınevi, 1. bs. Ankara 2013, C. I, s. 405-406.

²⁵³ Kelebâzî, *Taarruf*, s. 120-125; İmân hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 349-353.

²⁵⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 185.

zikredilen imân, ‘aşk, âşık, din, ârif, elest, nûr, tevazu’ kelimeleriyle mütanasip ve ‘inkâr, kâfir, münkir, put, tan, terk, zünnâr’ mefhumlarıyla da mütenakız şekilde kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte papazların bellerine bağladıkları zünnâr ile tezat oluşturacak şekilde kullanılan imân, beytin içerisinde sevgili yolunda sevgili için cân verme olarak tanımlanmış; sözle ve dil ile edilen imândan ziyade, her şeyi ardında bırakarak kalpten, cân u gönülden ve uğrunda cân verecek şekilde yerine getirilmesi gereken kulluk vazifesi olarak tasavvur edilmiştir:

Cānuñı terk itmedin cânānı arzularsın

Zünnārını kesmedin İmānı arzularsın

“Niyâzî-i Mısırî 136/1”

İmân unsuruna bir beytinde ‘imâna gelmek’ irsâl-i meseli çerçevesinde yer veren Gevherî, muhâl olan bir şeyin dahi gerçekleşebilme ihtimâli söz konusu iken sevgilinin insafa bir türlü gelmediğinin altını çizmek için kullanır. Adû-yı bî-din olarak tavsif ettiği rakîb dahi imân etmiştir; lakin sevdiği bir türlü insafa gelmemektedir (GE. 243/4).²⁵⁵

1.1.10. Kanaat

Kişinin elindekine râzı olarak azla yetinmesi, haddinden fazla kazanç elde etme hırsı taşımaması, kendi ihtiyaçlarını asgari ölçüde karşılayabilecek maddî imkânlarla yetinip başkalarında olan şeylere göz dikmemesi demek olan kanaat, tasavvufta da ruhî bir erdem addedilmiştir.²⁵⁶ Kanaat, alışkın olunan şeylerin yokluğunda da kalbin sükûnetini muhafaza etmesidir.²⁵⁷ Allah (c.c.)’ın has kullarını davet ettiği kanaat ziyafetinden uzak kalan kimse, padişah bile olsa dilenci gibi aç gözlüdür.²⁵⁸ Kanaat eden azîz; tamâ’ eden ise zelil olur. ‘Dükkan-ı kanaat, gencine-i kanaat, Kâf-ı kanaat,

²⁵⁵ Beyit için bkz. ‘Cefâ, Cevr, Sitem, Dert, Gam, Keder, Mihnet’.

²⁵⁶ Mustafa Çağrıçı, "Kanaat", *DİA*, İstanbul 2001, C. XXIV, s. 289-290.

²⁵⁷ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 77.

²⁵⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 300. Kanaat ve hâle rızâ hakkında bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 341-345; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 335-336; Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 191-192; İsmail Hakkı Bursevî, "Şerh-i Usûl-ı Aşere", *Tasavvufî Hayat*, (Haz. Mustafa Kara), Dergâh Yay., 4. bs. İstanbul 2015, s. 54-55; Çağrıçı, "Kanaat", *DİA*, C. XXIV, s. 289-290; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 206; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 268. Sadî'nin *Bostan* adlı eserinin bir bölümü kanaat mevzuna ayrılıp hikâyeler bu başlık altında verilmiştir. Şirâzî, *Bostan*, s. 216-228.

künc-i kanaat, kanaat ehli, hursend, kanaat gözü' gibi ifade ve terkiplerle zikredilen kanaat, tetkik edilen divânlarda 'fakîr, Ankâ, hümâ, ârif, ferâgat, rızâ, selâmet, teslimiyet, tevekkül, uzlet' mefhumlarıyla tenasüp ve hırs, emel vb. mefhumlarla da tezat teşkil edecek şekilde yerini almıştır.

Kanaat üzerine en fazla söz söyleyen Nâbî, 'kanaat' redifli gazelinde, dükkân-ı kanaatın her ne kadar müşterisi olmasa da mîzân-ı kaaâatın hâlâ iş görmekte olduğunu (NB. G. 26/1); hân-ı kanaatın tuzsuz da olsa seçkin sofraların çeşitli nimetlerine tercih olduğunu (NB. G. 26/2) ifade eder. Başka beyitlerinde ise rahat bir korunma isteyen için kanaatin en kolay yol olduğunu (NB. G. 108/7); bütün tasarrufatın Hakk'ın elinde olduğunu bildiği hâlde bu ilmiyle amel etmediğinden gam çektiğini (NB. G. 114/2) belirtir. Gevherî kanaat ehli olup arsız olmadığını (GE. 637/2);²⁵⁹ Âşık Ömer ârif-i billâhın kanaat köşesini beklediğini (AÖ. 89/5), malı ve rızkı olmadığını iddia edenlere malının, rızkının, maişetinin kanaat olduğunu (AÖ. 174/3) ve müminin kalbinde kuvvetli bir kanaat hissini bulduğunu (AÖ. 354/3); Nâbî kanaatın dar yolunu aşmanın her ne kadar zor olsa da içerisinde tehlike ve korku bulunmadığını ve sonunun sadece selâmet olduğunu (NB. G. 698/7);²⁶⁰ Ümmî Sinân kanaat cübbesinden başı dışarı çıkarmamak gerektiğini, aksi takdirde dünyânın insanı avlayıp geçeceğini (ÜS. 15/7); Nâilî gönül ehli kimseler için gınâ-yı kalp kadar nimet olmadığını (NK. G. 102/4);²⁶¹ Fehîm ise, gönlünün içinde kanaattan sağlam bir yapıya sahip bulunduğunu ifade eder:

Hücûm-ı leşker-i ümmîd itmez raḥnedâr anı

Derûn-ı dilde bir hışn-ı ḥâşînum var kanâ'atdan "Fehîm-Kasîde 15/35"

Cennet bahçelerinden numune isteyen, kanaat köşesine nazar etmelidir. Kişi gûşe-i kanaatinde safâ-yı hâtıra sahipse, o kimse için cennettir, denilse sezâdır:

Riyâz-ı huld-ı cinândan nümüne istersen

Safâ-yı hâtır ile gûşe-i kanâ'at imiş

"Âşık Ömer 662/7"

²⁵⁹ Beyit için bkz. 'Mürüvvet'.

²⁶⁰ Beyit için bkz. 'Selâmet'.

²⁶¹ Beyit için bkz. 'Ehl-i Dil, Erbâb-ı Dil'.

Nâbî'nin aşağı derç ettiğimiz beyti, halk şairi Âşık Ömer'in ifadesinin farklı bir eda ile söylenişinden başka bir şey değildir. Beyitte, ferâgat köyünün cennet avlusu; sevinç köşkünün ise bu avluda bulunan kanaat köşesi olduğu, tecâhül-i ârif sanatı yoluyla, ifade edilmiştir:

Kaşr-ı sürür künc-i kanâ'at degül midür

Şahn-ı bihişt kûy-ı ferâgat degül midür “Nâbî-Gazel 200/1”

Kanaatin hırs ile olan münasebeti divânlarda az ile yetinmeyip gözü yükseklere dikmek ve neticesinde hüsrana uğrama yönüyle kurulmuştur. Kanaatin olduğu yerde hırsın, hırsın olduğu yerde de kanaatin olamayacağı üzerinde durulur: ‘Yücelerde özgürce uçan gönül kuşunu gam tuzağına düşüren hırs ve şegâbdır (NB. G. 175/2). Kanaat âlemini bir kez temâşâ et, hırs ülkesinin isteğini burada bulursun (NB. G. 585/8). Bâb-ı rızâ, aza ve çoğa açılmadıkça hırs ve kanaat birbirleriyle barış içinde olmamışlardır (NB. G. 665/3). Mevlâ'nın verdiği kanaat gerek, çok isterken az elden gider (AÖ. 1300/3).’ Hiç kimse kanaat etmekle ölmemiş, hırs ile de sultân olmamıştır.²⁶² Dünyâ ve içindekiler için hiç kimseye cedel etmemek gerekir:

Sakın dünyâ için itme savaşı

Cihânda acından ölmedi kimse “Gevherî 80/4”

Kanaat, bazı beyitlerde Kaf dağı ve Ankâ kuşu ile münasebete getirilmiştir. Bu beyitlerde Ankâ kuşunun hursend ve Kaf dağının da kanaatin sembolü oluşuna işaret edilmiştir. Nâbî, tok gözlülük zenginliği gibi saltanat olmadığını; fakat kanaat hümâsını elden uçuruverdiklerini (NB. G. 98/7)²⁶³ esfle belirtir.

Başka bir vechesiyle kanaat, nefsin kendisine taksim edilen rızka râzı olmasıdır.²⁶⁴ Bundan hareketle şairler kanaati rızâ, tevekkül ve teslimiyet dairesi içerisinde de ele almışlardır: ‘Kanaatkâr ol, sakın Allah (c.c.)’ın hikmetli taksimine taarruz etme (NB. G. 363/7). Bizi kısımete kâni değiliz zannetme, biz Allah (c.c.)’ın hükümlerini kabul edip

²⁶² Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 196.

²⁶³ Beyit için bkz. ‘Anka, Sîmurg, Hümâ’.

²⁶⁴ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 342.

O'na teslim olmuşuz (NB. R. 83/1). Kanaat hazinesini elden çıkardık, maalesef elimizde o iksir kalmadı (NB. G. 826/4).²⁶⁵ Bu cihân bir tekyedir, konanlar aç olmaz, Hakk'a kalbinden tevekkül kıl ve kanaat gözünü aç (AÖ. 120/1).'

1.1.11. Mâlâya'nîyi Terk

Mâlâya'nî, lügatte kişinin kendisini ilgilendirmeyen anlamına gelip, dinî terim olarak insanın başkalarına da kendisine de dünyâ ve âhirette fayda sağlamayacak fuzulî söz ve davranışlar manâsına gelir.²⁶⁶ Sadece Âşık Ömer'de 'beyhûde işlerden el çekilmesi' tavsiyesi çerçevesinde ve manâca zikredilen mâlâya'nîyi terk etme hasleti, farzları ve sünneti eda etmenin neticesinde kalbinde günah kiri kalmayan kulun, bunlarla da yetinmeyerek boş şeyleri terk etmesi ve bu suretle dinini takviye kılması cihetiyle verilen nasihatle manzumede yerini almıştır:

Derûnun içre komaz kâl u kâl

Edâ et farzını sünnetini kıl

Beyhûde işlerden çek el tevbe kıl

Belki dîn incine îmân alına

“Âşık Ömer 1253/2”

1.1.12. Mürüvvet

Mertlik, yiğitlik, âlîcenaplık, adamlık, insanlık manâsına gelen mürüvvetin ıstılâhî anlamı kişinin hâl ve hareketlerini seviyeli tutması, dostların kusurlarını görmezden gelmesi, kişiliğini sağlam ve güçlü ahlâkî faziletlerle donatması demektir.²⁶⁷ Allah (c.c.) için yapılan amelleri çok görmemek, bütün amellerin neticesinde sanki hiçbir şey yapmamış gibi olmaktır.²⁶⁸ Ümmî Sinân, mürüvveti mutluluk manâsına gelecek şekilde aşk derdinin cür'asını yudumlama şeklinde tarif eder (ÜS. 42/12). Aşağıdaki bentte de

²⁶⁵ Beyit için bkz. 'Kimyâ, İksir, Simya'.

²⁶⁶ Mehmet Canbulat, "Mâlâya'nî", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2006, s.406.

²⁶⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 264.

²⁶⁸ Serrâc, *Luma*, s. 259. Mürüvvet için ayrıca bkz. Süleyman Uludağ, *Dört Kapı Kırk Eşik-İslâm Toplumlarında Sûfî Gelenekler ve Derviş Tipleri*, Dergâh Yay., 3. bs., İstanbul 2014, s. 179-184; Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen*, s. 227; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 351.

kimseye kötü söz söylemeyişi ve hakikat ehline teslimiyeti ile Gevherî'nin mürüvvetine şahit oluruz:

Kimsenin hakkında kem söylemeyiz

Ehl-i hakikati zemmeylemeyiz

Değme kimselere gönül vermeyiz

Kanâ'at ehliyiz arsız değiliz

“Gevherî 637/2”

Mürüvvet tasavvuru, divânlar içerisinde en güzel ifadesini Nâilî'nin muhammes-i mütekerririnde yinelenen mısralarında bulur:

Yıkânlar hâtır-ı nâşadımı yâ Rab şâd olsun

Benim-çün nâ-murâd olsun diyenler ber-murâd olsun “Nâilî-Musammat 7/3”

1.1.13. Sadâkat

Kalbin müsbet ve menfî her türlü çelişkili hâlde durumunu bozmayıp aynı kalmasına sadâkat denir.²⁶⁹ ‘Ahd, peymân, kâlû belâ, mürşid, sâdık, şeyh, yanma’ mefhumlarıyla beraber değerlendirilen sadâkât mevzuu, en fazla Nâbî, Âşık Ömer ve Gevherî'nin gündemini meşgul etmiştir. Mutasavvıf bir şâir olan Ümmî Sinân'da sadâkat, mürşid merkezlidir. Mürşidinden başka bir yere bakmamak, onun sözünden çıkmamak ve ondan başkasını, kendisini Allah (c.c.)'a vâsıl edici olarak görmemektir (ÜS. 160/13).²⁷⁰ Nâbî, arka planda kış tasviri yaptığı bir çeşit şitâiyye addedilebilecek gazelinde dahi döneminin çarpık düzenini kaleme almış; kış mevsimi mevzuunu araç zemin olarak değerlendirmeyi fırsat bilmiş ve sadâkât yapısının her an yıkılacakmışçasına dengesiz ve eğik bir şekildeki durumunu, ‘buz üstünde durma’ irsâl-i meselini de yerinde kullanarak hüsn-i talil yaparak soğğun etkisine bağlamıştır:

Binâ-yı ‘ahd-ı hûbân gibi teşîr-i burüdetden

Buz üstünde тұrur hep şimdi bünyân-ı şadâkatler

“Nâbî-Gazel 61/5”

²⁶⁹ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 410. Sadâkat hakkında bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. IV, s. 692-703.

²⁷⁰ Beyit için bkz. ‘Mürîd İçin Kullanılan Diğer Kelimeler’.

Mey, cām, kadeh, harâbât kelimelerinin mütenasip ve alegorik kullanıldığı Âşık Ömer’in aşağıda bir bendini verdiğimiz murabbaında Âşık Ömer, güzel bir üne kavuşmasını, verdiği sözde durmasına borçlu olduğunu vurgular. Harâbâtın tekkeyi, kadehin mürşidin gönlünü, verilen sözün tarîkata girme ve mürşidinin sözünden çıkmayacağına dair ahdi, nîk-nâmın elde edilen manevî hâl ve dereceleri tedai ettirdiği bendde, sıdk ve sadâkat kelimeleri arasında iştikâk, kandil²⁷¹ kelimesinde de ihâm-ı tenasüp vardır:

Mey olan erbâb-ı sıdkın ahdidir peymân-ı cām

Ahd ü peymân-ı sadâkat birle bulduk nîk-nâm

Tekye-i pîr-i harâbâtın Ömer her subh u şâm

Zerrîn kandilidir yanar çerâğdır kadeh “Âşık Ömer 144/5”

Divânlarda ‘aşk, duâ, ibâdet, ihlâs, kul, muhabbet, mürid, sabır, sâdik, sedâd, salâh, tevekkül’ gibi mefhumlarla mütenasip kullanılan sıdk kavramı sadâkatin paralelinde ve en fazla Nâbî ve Nef’î’de kendisine yer bulur. Sıdk, yalandan başka kurtuluş yolu olmasa dahi helâk olunacağını bile bile doğruyu söylemekten ictinab etmemektir²⁷² ve peygamberlikten sonra gelen en yüksek bir derecedir. Sıdkın en azı, içle dışın bir olmasıdır.²⁷³ Aşağıdaki beytinde Nâbî gerçek ve esas sıdkın alâmetinin refah demlerinde değil, zaruret günlerinde metin olma şeklinde tezahür edeceğini ifade eder:

Kime el virse refâhiyyet olur râhat-yâb

Şıdkı eyyâm-ı zarûretde metîn olmadadır “Nâbî-Gazel 126/2”

Sıdkı zikrettiği bir başka beytinde Nâbî, Allah (c.c.)’tan başka kimseden doğruluk beklemenin gereksizliğini ifade için, imsak vaktine yakın bir zamanda gök yüzünde

²⁷¹ Kandil kelimesi, malum manâsının dışında halk arasında sarhoşluğun son derecesini ifade için de kullanılır. Bkz. Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 244.

²⁷² Cürcânî, *Ta’rîfât*, s. 98.

²⁷³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 419. Sıdk hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sülemî, *Sülemî’nin Risaleleri*, s. 31; Sıdk hakkında bkz. Herevî, *Menâzilü’s-sâirîn*, s. 101-102; Ankaravî, *Minhâcü’l-Fukarâ*, s. 335-336; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 328-330; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 126, 317; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 435.

gerçekleşen kısa süreli birinci aydınlanma (fecd-i kâzib) ve kalıcı olup aynı zamanda da sabah namazı vaktinin girdiğini gösteren ikinci aydınlanmaya (fecd-i sâdik) işaret eder:

Dağı kimden ümîd-i şıdk idersin Nâbiyâ bilmem

Şabâhuñ bir nefesde nışfî kâzib nışfî şâdıkdur “Nâbî-Gazel 166/7”

Sıdk mefhumunu, Nâbî’den sonra en fazla kullanan isim, Nef’îdir. O, sıdkı genelde duâ ile beraber şu üslûpta kullanır: ‘Lafı koy sıdk ile duâya başla (NF. K. 5/51); sıdk ile duâya el aç (NF. K. 7/58); sıdk ile duâya başla (NF. K. 16/37); devlet ü ikbâline sıdk ile duâ edelim (NF. K. 17/82), sıdk ile bir duâ et ki ehl-i hakikat âmîn desinler (kasidenin duâ bölümüne girerken) (NF. K. 46/37).’ Gevherî ise, bir murabbânın aşağıdaki bendinde ‘sıdk’ı, ‘sâdik’in kullanımına; ‘sâdik’ı da, ‘âşık’ tipini kullanmaya araç yaparak bu mefhuma yer verir:

Sıdk ile ibâdet eyler sâdiklar

Arar Mevlâ'sını bağı yanıklar

Zamâne dilberin seven âşıklar

Gâhi böyle Mecnûn olması vardır “Gevherî 471/3”

1.1.14. Salâh, Sedâd

Salâh iyilik, doğruluk, istikâmet manâlarına gelir.²⁷⁴ Makâmın başı salâh, sonu da sıddıklık rütbesidir.²⁷⁵ Divânlarda sedâd, sıdk, zühd mefhumları ile tenasüp içinde olup, ‘dalâlet, fesâd, fisk, fâsık, yalan’ mefhumları ile de tezat teşkil eder. Mısırî, aşağıdaki beyitte başkalarının kusurlarını ya da hâllerini bırakıp nefsi ıslah eylemeyi; dalâleti bırakıp salâh ehli olmayı tavsiye eder. Bu tavsiyesinde aynı kökten türeyen ıslâh ve salâh kelimelerini iştikak sanatı çerçevesinde kullanır:

Ço halkı nefsüñ ıslâh eyle evvel

Şalâh ehli ol id lâlî n'idersin “Niyâzî-i Mısırî 131/12”

²⁷⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 416.

²⁷⁵ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 12.

Fehîm, Şeyhülislam Ebu Said Efendi'nin meşihat makâmına oturması dolayısıyla yazmış olduğu tarih kıtasında salâhı, dine bağlılığıyla Bayezîd'in zühdünün aynası olan bir temiz gönüllünün, zamanın müftüsü yani şeyhülislâmı olduğunu ifade için zühd ve müftî kavramlarıyla tenasüp teşkil edecek şekilde kullanır. O, zühd döneminin meşhur sûfilerinden Bayezîd'in zühd ve takvâsını da anımsatarak bu kavramı zikreder (FK. KT. 11/2).²⁷⁶

Doğruluk, dürüstlük manâsına gelen 'sedâd' mefhumu ise Gaybî, Nakşî, Ümmî Sinân tarafından kullanılsa da yaygın olarak Nâbî'de yoğunluk kazanmaktadır. Nâbî İstanbul'u tavsif ederken, her kim ne murâd eylerse; hatırına ne getirirse onu İstanbul'da kusursuz bir şekilde hazır bulabileceğini leff ü neşr sanatı içerisinde ifade eder. Beyitte zâhid ile fâsik, salâh ile fisk ve sedâd ile fesâd birbirinin mukabili mefhumlar olarak yerlerini almışlardır:

Zâhide esbâb-ı şalâh u sedâd

Fâsıka sermâye-i fisk u fesâd

“Nâbî-Mesnevî 10/13”

1.1.15. Sehâvet, Cömertlik

Kulun elindeki servet ve mal, aslında kendisine ait değildir. Elindeki mallar, başkasına değil de, tasarruf etmesi için kendisine emanet verildiğinden, kişi malının ve servetinin bekçisi ve hazinedârıdır.²⁷⁷ Hazinenin anahtarı elde iken, hayır işlemek; onu ihtiyacı olana vermek gerekir; çünkü yarın anahtar başkalarının eline geçecektir.²⁷⁸ Asıl cömertlik; olanın olmayana değil, olmayanın olana vermesidir.²⁷⁹ Dağıtmaktan, cömertlikten ötürü elde avuçta bir şey kalmazsa gam değildir. Ekin ekenin anbarı

²⁷⁶ Beyit için bkz. 'Bâyezîd-i Bistâmî'.

²⁷⁷ Zerrûk, *Kavâidu't-Tasavvuf*, s. 199.

²⁷⁸ Şirâzî, *Bostan*, s. 103.

²⁷⁹ Serrâc, *Luma*, s. 226. Cömertlik hakkında bkz. Serrâc, *Luma*, s. 225-226; Cömertliğin fazileti hakkında bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 540-557. Sa'dî, *Bostan*'ın bir bölümünde cömertlik bahsini işlemektedir. Bkz. Şirâzî, *Bostan*, s. 103-138.

boşalır; ama güzel netice tarlada ortaya çıkar. Buğday ekilmez, yerinde kullanılmaz da anbarda saklanırsa küçük kurtlar ve fareler onu tamamen yok eder.²⁸⁰

Divânlarda ‘adâlet, Hâtem-i Tayy, lutuf, muhabbet, şeref’ mefhumları ile mutabık kullanılan sehâvet; ‘gösteriş, hisset, hasis, riyâ, rüşvet, israf’ mefhumları ile de tezat teşkil edecek şekilde ele alınmaktadır. Sehâvet, en fazla cömertliği ile meşhur Hâtem ile birlikte zikredilmektedir.²⁸¹ Fehîm için Mısır Valisi Eyüp Paşa cömert huylu, Hâtem tabiatlıdır (FK. KT. 15/5). Nef’î’nin memduhu Sadrazam Murâd Paşa’nın lutfu karşısında Hâtem-i Tayy şermendedir (NF. K. 27/8). Nasuh Paşa bağışlarıyla Hâtem’in hazinelerini unutturmuştur (NF. K. 30/46). Sadrazam Hafız Ahmed Paşa zamanın Hâtem’idir (NF. K. 41/16). Sadrazam İlyas Paşa’nın yanında Hâtem, üstü başı yırtık bir dilencidir (NF. K. 47/8). Gevherî’nin gözünde sevgili, sâhib-i keremdir; Hâtem-i zamândır (GE. 499/3). Selim Giray Han için yazdığı bir şiirinde ise Hâtem, memduhu olan Kırım Hânı için teşbihin kendisine benzetilen unsurudur:

Fahr-i âl-i Cengiz Hân-ı mükerrerem

Mehabbette Ali sehâda Hâtem

“Gevherî 113/2”

Sehâvet mefhumu, şairler nezdinde hakikat zemininde sağlam bir yer edinmemiştir. Divân şairleri, sehâveti ekseriyetle Hâtem ile birlikte zikrederek devlet büyüklerine yazdıkları kasidelerde istimal etmişlerdir. İstisnaî olarak çağının hakikatlerine kulak kabartan Nâbî’de ise durum biraz farklıdır. Sebepsiz, korkusuz ve riyâsız ihsân etmek Hudâvend-i Ganî’ye mahsustur. Ona göre halk, gösteriş, şeref ve şevket derdinde olmasa, malı kendisi için dahi harcamayacak kadar cimri olmuştur. Yani yapılan cömertliğe, şöhret illeti karışmıştır. Keremin yerini hisset almıştır; şöhret ve gösteriş emeli olmasa, kimseden cömertlik zuhûr etmez hâle gelmiştir. Aşağı derç olunan beyit, Nâbî’nin sehâvet hususundaki fikirlerinin mücmel şeklidir.

Ey mest- i heves şöhret için eyleyüp isrâf

²⁸⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 156.

²⁸¹ *Bostan*’da cömertlik bahsinde Hâtem-i Tayy hakkında dört adet hikâye mevcuttur. Bkz. Şirâzî, *Bostan*, s. 122-127.

Sehâvet ve cömertlik paralelinde divânlarda ‘ihsân, cûd, infāk, lutuf, sehâ ve kerem’ de kullanılmıştır. Sehâ ve cûd arasında birtakım farklar vardır. Cûd, sehâdan daha yüksektir. Cûd, karşılık beklemeden, isteyerek ve istenmeden layık olsun olmasının herkese vermektir. Sehâ ise ayırım gözetmek ve fazla olunca vermektir. Cûd bir deniz, sehâ ise ondan akan nehirdir.²⁸² Kuşeyrî’ye göre ise cömertlik sıralaması derece olarak sehâ, cûd ve isâr olacak şekildedir.²⁸³ Hucvirî, Kuşeyrî, Sülemî gibi mutasavvıflara göre cûd, sehâdan daha makbûl iken; Sühreverdî’ye göre durum bunun tam tersidir. Ona göre sehâ, cûddan daha kamil ve daha yüksek bir ahlâktır; sehâdan sonra da isâr gelir.²⁸⁴

Divânlarda sehâvet sahibi kimseler, ‘kerîm’ sıfatı ile anılır. ‘Asil kimse, cömert, şerefli ve azîz’ anlamlarına gelen kerîm, tetkik edilen divânlardan ekseriyetle Divân şairlerinin divânlarında zikredilir ve kaside sunulan devlet büyüklerinin üstün bir vasfı olur. Mısır Valisi Eyüp Paşa (FK. KT. 15/5), Sultân Murâd (NF. K. 19/24), Sadrazam Hafız Ahmed Paşa (NF. K. 41/16) ‘kerîm’ olarak tavsif edilir.²⁸⁵ Memduhların kerîm olarak anılması, şairlerin alacağı caize miktarını artırma gayesine matuf olsa gerektir.

Ümmî Sinân’ın beyitlerinde diğerlerinden farklı olarak kerîm olan Hz. Ali (k.v.)’dir (ÜS. 13/7). Ümmî Sinân yeri, göğü, arşı, kürsüyü hâsılı cümle âlemi, Hâlık olan Allah Teâlâ’ya ait bildiğinden, kendisini cömert sanan kimseye ‘kimin malımı kime veriyorsun’ dercesine sehâvetin esas menbainin Allah Teâlâ olduğunu (ÜS. 43/2) hatırlatır. Kimsenin ayıbını araştırmamayı, kusurunu görmemeyi nasihat eden Nâilî ise kerîm sıfatını, aşağıdaki beyitte şerefli ve soylu manâsında kullanır ve muhatabından, alçak kimselerin dahi kötülüğünü istememesi temennisinde bulunur:

²⁸² Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 26. Sehâvet hakkında ayrıca bkz. Sülemî, *a.g.e.*, s. 93-97; Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 378-382; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 474-486; Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an-ı Kerîm ve Sünnete Göre Tasavvuf (İslâmda Rûhî Hayat)*, MÜ. İFAV. Yay., 3. bs., İstanbul 1989, s. 247-254.

²⁸³ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 475.

²⁸⁴ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 323. İsâr hakkında ayrıca bkz. Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 316-323; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 94-98.

²⁸⁵ Kerîm, kime ne verdiğine aldırmayan ve istenmeden verendir. Serrâc, *Lum'a*, s. 265. Kerîm, leîm ve nâmerdîn zıddı olup cömert ve mert kişi manâsınadır. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 212.

Nâzır bulunma ‘aybına ‘âlemde kimsenüñ

Bed-ḥ’âh-ı nâ-kesân bile olma kerîm iseñ

“Nâilî-Gazel 214/10”

1.1.16. Tahammül

İnsanlarla iyi geçinmek ve onların eziyetine tahammül etmek, sûfilerin güzel ahlâkından biridir.²⁸⁶ İncelenen divânlarda tahammül mefhumu ekseriyetle ‘cefâ, gam, hicrân, kahr, nâdân, ta‘n, sabır’ gibi menfi mefhumlar ile mütenasip olarak kullanılmıştır. Nâilî, sevgiliden cüdâ iken firâkına (NK. G. 163/5), sevgili ile vuslat hâlinde ise cefâsına tahammül etmek gerektiğini belirtir. Nâilî’nin aşağı derç ettiğimiz beytinde istiare-yi musahhara tarikiyle kastettiği ‘mâh’ Allah (c.c.)’tır. O mâhı yani Allah (c.c.)’ı sevenin sabırlı olması, her türlü ezâ ve cefâyâ tahammül etmesi gerekir:

Cefâsına müteḥammil gerek o mâhı seven

Nigâh-ı şūhı gibi nâ-şabûrı n'eylerler

“Nâilî-Gazel 51/6”

Nâilî, sevgilinin hicrânına tahammül gerektiğini söyleyedursun; dil sabırsız ve muhabbet de mutlak galip iken, hicrânın gamına tahammül etmek Nef‘î’ye göre mümkün görünmemektedir:

Taḥammül hîç mümkün mi ḡam-ı hicrâna ey Nef‘î

Maḥabbet ḡâlib-i muṭlaḡ dil ise nâ-şikîbâdur

“Nef‘î-Kasîde 47/41”

Tahammül kavramı Gevherî’de de sevgiliden ayrılığa tahammül, ya da sevgilinin cefâsına sabır olarak ele alınır da; Nâbî’de tahammül mefhumu, diğerlerinin giymeyi çok da düşünmediği bir kisveye bürünür. İkâmet edenler, sabır kalesinin etrafını çevreleyen tahammül surları varken keder çapulcusunun endişesini çekmezler, diyen Nâbî’nin aşağıdaki beytinde 17. yüzyıl Osmanlı’sının ekonomik, siyasî ve kültürel buhranı içinde varlık mücadelesi veren fertlerince, her ne olursa olsun sabır surları dışına çıkılmaması gerektiği anlayışının kedere karşı siper edilmesini bulabiliriz:

Çekmez endîşe-i târâc-ı keder sükkânı

²⁸⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 313. Tahammül hakkında ayrıca bkz. Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 313-316. Sûfilerin tahammül konusundaki görüşleri için bkz. Kelebâzî, *Taarruf*, s. 221-222.

1.1.17. Teenni

Teenni, yapmak için bir şeyin vaktini bekleme; bekleyip, düşünüp taşınarak akıllı ve ağırbaşlı bir şekilde hareket etme, ihtiyatlı ve temkînli davranma demektir.²⁸⁷ Bir işte yavaş davranmak Rahmân’dan, acele etmek ise lanetlenmiş şeytandandır.²⁸⁸ Acele etmek, şeytanın hilesi; sabır ve tedbir ise, Allah (c.c.)’ın bir lutfudur.²⁸⁹ İncelenen divânlarda ivmekle menzil alınamayacağını belirten Âşık Ömer’in bu ifadesi dışında teenni mefhumuna sadece Mısri’de iki beyitte tesadüf edilir. Her ikisinde de acele edenin yol alamayacağı, yani seyr u sülûkta terakkî edemeyeceği vurgulanır:

İven kişi yol alımaz maḳşûdı hergiz bulmaz

Bekle ma‘ârif ḳapusun yüz göstere iḥsân saña “Niyâzî-i Mısri 3/5”

1.1.18. Tevâzu, Vakâr

Tevâzu, kişinin halka karşı kibirli ve gurûrlu olmayıp şefkatli olması; nefsinin Hakk’ın huzurunda kulluk mevkiine koymasınıdır.²⁹⁰ Tevâzu, kişinin tâvus kuşunun yaptığı gibi süslü kanatlarını değil, çirkin ayaklarını görmesidir.²⁹¹ Tevâzunun en üst noktası, kişinin karşılaştığı herkesi kendisinden hayırlı görmesidir.²⁹² Renk renk güller bitmesi için, taş değil toprak olmak lazımdır.²⁹³ Damla, denizin yanında kendisini hor görerek ve tevâzu ederek, sadefin midesine düşmüş ve ardından inci oluvermiştir.²⁹⁴ İncelenen divânlarda ‘mütevâzı, tevâzu ehli, feyz-i tevazu, bîgâne-i tevâzu, âyin-i tevâzu’ gibi kelime ve terkiplerle geçen tevâzu mefhumu ‘âkil, derviş, edeb, ilim, imân,

²⁸⁷ Mustafa Çağrı, "Teenni", *DİA*, İstanbul 2011, C. XL, s. 270.

²⁸⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 276.

²⁸⁹ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. V-VI, s. 198.

²⁹⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 356.

²⁹¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 53. Tevâzu hakkında ayrıca bkz. Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 97-99. Tevâzu ve tevâzunun ölçüsü hakkında bkz. Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-Kulüb, Kalplerin Aızığı*, (Çev. Yakup Çiçek, Dilaver Selvi), Semerkand Yay., İstanbul 2014, C. III, s. 308-314. Sûfilerin tevâzu hakkındaki görüşleri için bkz. Kelebâzî, *Tarruf*, s. 149. Tevâzu hakkında bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 319-329; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 305-313; Tevâzunun fazileti hakkında bkz. Gazâlî, *İhyâ*, s. 730-738; Herevî, *Menâzilü's-sâirîn*, s. 103-104; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 329-330; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 164-165.

²⁹² Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 307.

²⁹³ Mevlânâ, *Mesnevî Tercümesi*, C. I-II, s. 133.

²⁹⁴ Şirâzî, *Bostan*, s. 166. Sa'dî-i Şirâzî, *Bostan*'ın bir bölümünü tevâzu bahsine ayırmıştır. Bkz. *a.g.e.*, s. 165-199.

izzet, mârifet, kibir, gurûr, menzil, nigâh, sâlih, ummân, vuslat, zâhid ve zillet' mefhumları ile tenasüp veya tezat teşkil edecek şekilde zikredilir. Alçaklık eylemeli, toprak olunmalıdır (NAA. K. 2/43); nitekim hâke yeksân olmayan menzil-i âliyi bulamaz (AÖ. 669/3). Vuslatı isteyen dilberin ayak toprağı olmalıdır (FK. G. 50/1).

Gerçek tevâzu, nefsi zillet içinde bırakmaktır; gerçek zillet ise, nefsin itibarını insanlar içerisinde ayaklar altına almaktır.²⁹⁵ Yine hakiki tevâzu, kibir ve zillet arasında orta yolu tutarak alçak gönüllü olmak;²⁹⁶ Allah (c.c.) karşısında kalbi zillet içinde bulundurup zilleti kucaklamaktır.²⁹⁷ Tevâzu, hemen hemen bütün şairler tarafından kullanılan bir mefhum olmuş ve bu kavram daha çok izzet-zillet mefhumları ile münasebettar bir şekilde izah edilmiştir. Tevazu, izzet, zillet münasebeti şairlerden en fazla Nâbî'nin şiirlerinde göze çarpar. Ona göre, mütevazı olanın hürmet göreceğini, mihrâbın iki büklüm duruşu haber vermektedir. O, kulların namaz kılmaları esnasında mihrâp cihetine doğru rükû' ve secde edişlerini, mihrâbın başı önüne eğik mütevâzı bir şekilde duruşuna bağlamıştır:

Ta'zîm olunur her kim olursa mütevâzî'

Müş'ir bunu mihrâbdaki kıdd-i hamîde "Nâbî-Gazel 704/4"

Hikemî şiirin özelliklerinden biri de, düşüncüyü kanıtlama adına güzel bir mesel vermek, çarpıcı teşbih yapmaktır. Yukarıdaki beyitte de iki büklüm duruşuyla mihrâbın gördüğü bu hürmetin, tevazuundan neş'et ettiği, hüsn-i talille ifade edilmiştir. Niyâzî-i Mısrî'nin aşağıda örnek verdiğimiz beyti, Nâbî'nin beytiyle paralellik arz etmektedir. Buradaki hüsn-i talil, güneşin gök yüzünde oluşu yerlere yani ayaklar altına kadar düşmesi sebebi ile kurulmuştur. Verilen misâller farklı olsa da, her iki beyitte de izzetin tevâzu neticesinde elde edilebileceği telakkisi hâkimdir:

Yüzüñi yirler gibi ayaklar altında ço kim

Hağ Ta'âlâ başlar üzre âsumân itsüñ seni "Niyâzî-i Mısrî 189/4"

²⁹⁵ Tevâzu ve tevâzunun ölçüsü hakkında bkz. Mekki, *Kütü'l-Kulûb*, C. III, s. 308-314.

²⁹⁶ Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 308.

²⁹⁷ Kelebâzî, *a.g.e.*, s. 149.

Makâm mevki sahibi olup da tevâzuya yabancı kalanların, insanlar arasında giderek itibardan düşecekleri hakîkati yine Nâbî'nin dilinden aşağıda verilmiştir:

Zamân-ı câhda bîgâne-i tevâzu' olan

Miyân-ı nâsda bî-i'tibâr olur giderek “Nâbî-Gazel 407/4”

Ağırbaşlılık manâsına gelen ‘vakâr’ terimi şairlerce ‘câh, câhil, tâc, hırka, teşbih, derviş, edeb, hilim, hayâ, fazilet, hüner, kemâl, ırz ve terk’ mefhumları ile beraber zikredilmiş ve Nâbî'nin Sadrazam Rami Muhammed Paşa için yazdığı kasidede (NB. K. 15/59) sadrazamın meziyetleri arasında gösterilmesi dışında, menfi olarak kullanılmıştır. Aşağı aldığımız örnekte ad, san ve şöhretle eş değer tutulan vakârın terkedildiğini ya da terk edilmesi gerektiğini görmekteyiz:

Geçdüm ben ad u sandan çıkdum ben o dükkândan

Hep ‘ırz ile vakârum yağmadur alan alsun “Niyâzî-i Mısırî 144/4”

Mısırî'nin beytiyle benzer anlam taşıyan aşağıdaki beyitte, Melâmîler'in, özellikle de Hamzavîler'in, başları kesik, kolları ve ayakları kırık olarak yapıldığı için mezar taşlarına, ‘bî-ser ü pâ’ denildiğine²⁹⁸ göndermede bulunan şair, tesbih, tâc ve hırkaya da menfi bir anlam yükleyerek bunları rüsûm ehlinin avunduğu oyuncak olarak görür ve vakâra da resmiyet atfeder:

Çayd-ı rüsûmdur hep tesbîh ü tâc ü hırka

Dervîş-i bî-ser ü pâ vaz' u veçârı n'eyler “Nâbî-Gazel 88/7”

1.1.19. Vefâ

Sözde durma, verilen sözü yerine getirme anlamına gelen vefâ, tasavvufî ıstılâhta bezm-i eleste kulun Allah (c.c.)'a verdiği söze bağlı kalması demektir.²⁹⁹ Vefâ, üzerine alınan emaneti yerine getirmek; istikâmete aykırı hiçbir yöne sapmadan doğru yolda yürümektir. Sevgiyi korumak, ahdi gözetmek, cefâ getirecek şeylerden sakınmaktır.³⁰⁰ ‘Ahd, âşik, maşûk, cevr, cefâ, dert, dermân, merhamet, haset, merdân, naz, sitem’

²⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 84-85.

²⁹⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 377; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 521-522.

³⁰⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 25.

kavramlarıyla beraber anılan vefâ mefhumu Gevherî, Âşık Ömer, Mısrî, Ümmî Sinân, Nâbî, Fehîm divânlarında yukarıdaki tanımlara uygun olarak ele alınsa da, Gevherî’de ve bazen de Âşık Ömer’de aşağıda görüleceği üzere sevgili için de kullanılabilir:

Sen hânlar hânısın hüsün tahtında

Nic'edeyim vefâ yoktur ahdinde

“Gevherî 86/4”

Gevherî’nin yukarıdaki mısralarının aksine aşağıda Âşık Ömer’in vefâsının, Elest bezmi’nde, ‘kâlû belâ’da Allah (c.c.)’a verdiği sözde durmak olduğunu ve her ne sebeple olursa olsun ikrârından dönmeyeceğini müşâhede ederiz:

Tâ elest bezminde *kâlû belâ*da

Bes dedik dönmeziz ikrârımızdan

Bekleriz rûz u şeb ahd ü vefâda

Bu yolda geçmişiz biz varımızdan

“Âşık Ömer 1062/1”

‘Yoldaş eyleme’ redifli bir münacâtında (AÖ. 1272) Allah (c.c.)’tan kendisini iki yüzlü bî-vefâ dildâra yoldaş etmemesini temenni etmesini de göz önünde bulunduracak olursak Âşık Ömer’in de vefâyı, yer yer Gevherî gibi telakki ettiğine de şahid oluruz. Fakat onun bu telakkisi çok mahduttur. Gevherî’nin aşağıdaki beytine göz atacak olursak vefânın onun gözündeki değeri daha da tebellür edecektir. Şiirde kullanılan yalvar kelimesi, bir tür para birimidir. Sevgilinin kapısında niyâz edilip biraz da paraya kıyılırsa sevgilinin vefâ göstereceği kuvvetli ihtimaldir.³⁰¹

Gevherî bulursun dilber vefâsın

Hemen yalvarı gör çok niyâz eyle

“Gevherî 56/5”

Dönemin şartlarını her fırsatta diline pelesenk eden Nâbî, insanoğlunun mayasında vefâ kokusunun kalmadığını (NB. G. 351/1); bu cihânın vefâsının yokluğunun eseri olarak ikiz doğan bebeklerin daha ilk adımda birbirini terk ettiğini (NB. G. 496/5) çeşitli istiare, mecâz ve hüsn-i talille ifade eder. Diğer şairlerin seslerine

³⁰¹ Sultânü’ş-şuarâ Bâkî’nin de bu meyanda öne çıkan bir beyti bulunmaktadır: “Güzeller mihrbân olmaz demek yanlışdur ey Bâkî / Olur va’llâhi bi’llâhi hemân yalvarı görsünler” Bâkî-Gazel 55/5. Sabahattin Küçük, *Bâkî Divânı-Tenkitledi Basım*, TDK Yay., 1. bs., Ankara 1994, s. 134.

kulak kabartacak olursak onların da vefânın kalmadığına dair birtakım şikâyetlerde buldukları işitilecektir: ‘Dillerde küfür arttı, zikir-i Hudâ eksilmektedir; bu yüzden (insanların birbiri ve Rab’leri) arasındaki mihr ü vefâ da eksilmektedir (AÖ. 296/3). Ehl ü ıyâlimin bana düşmân olduğunu anladım; senden başka kimseden asla vefâ bulmadım (ÜS. 10/4); senden başka kimseden vefâ yoktur (ÜS. 101/13).’

1.1.20. Verâ

Verâ şüpheli şeyleri terk etmek³⁰² ve Allah (c.c.)’tan başka her şeyden kaçınmaktır.³⁰³ İtâatin temeli verâdır, verânın temeli de takvâdır.³⁰⁴ Verâ şerefli bir makâmıdır ve beraberinde zühtü barındırır.³⁰⁵ Verâ ile amel etmek, takvânın en üst derecesidir.³⁰⁶ Verâ kavramı Halep Kadısı Vahdî Efendi methedilirken ‘sâhib-i zühd ü verâ’ (NB. T. 119/3) ve Mevlânâ’nın kabri şerifi tadilatına düşülen tarihte Rûmî için ‘Sırr-ı Hudâ muğis-i verâ kutb-ı evliyâ (NB. T. 52/1)’ şeklinde iki yerde Nâbî tarafından kullanılmış; Fehîm tarafından da verâ hânesini yıkabilecek kudrette olan nigâhın tesirini göstermesi açısından menfi olarak beyitteki yerini almıştır:

Ne nigh şâ‘iqa-i hâne-ber-endâz-ı verâ‘

Ne nigh bâriqa-i hürmen-i zühd ü zühhâd

“Fehîm-Gazel 38/3”

1.2. Ahlâk-ı Zemîme

Güzel ahlâkın kalpte yerleşebilmesi için kulların kaçınması gereken hususlar, yapmaması gereken davranışlar Kur’ân-ı Kerîm’de belirtilmiş ve bunların tümü ahlâk-ı zemîme olarak tavsif edilmiştir.³⁰⁷ Ahlâk-ı zemîme kötülenmeye, zemmolunmaya layık kötü davranış demektir. Kalp hastalıklarının menşei şehvetlere uymak ve tedavisi de

³⁰² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 269.

³⁰³ Sülemî, *Sülemî’nin Risaleleri*, s. 125.

³⁰⁴ Hâris el-Muhasibî, *Er-Riâye-Nefs Muhasebesinin Temelleri*, (Çev. Şahin Filiz, Hülya Küçük), İnsan Yay., İstanbul 2014, s. 197.

³⁰⁵ Serrâc, *Lum’a*, s. 44.

³⁰⁶ Zerrûk, *Kavâidu’t-Tasavvuf*, s. 93. Verâ hakkında tafsilatlı malumat için bkz. Kelebâzî, *Taarruf*, s. 211-214; Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif*, s. 12-613.; Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 114; Herevî, *Menâzilü’s-sâirîn*, s. 87-88; Ankaravî, *Minhâcü’l-Fukarâ*, s. 298-299; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 583-584; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 379; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 524.

³⁰⁷ İslâm ahlâkı hakkında bir çalışması bulunan Altıntaş, zemmedilen bu davranışları 53 adet olarak sıralamıştır. Bkz. Hayrani Altıntaş, *İslâm Ahlâkı*, Akçağ Yay., 1. bs., Ankara 1999, s. 231-269. Biz ise bu bölümde şairlerin ele aldığı kadarıyla mevzuu işleyeceğiz.

şehvetleri atmaktır.³⁰⁸ Gaybî'nin aşağı derç ettiğimiz beyti, müridin vasıflarını ve nasıl olması gerektiğini anlattığı manzumesinden alınmıştır:

Ne deñlü hñsn-i hñlñ varsa anuñla ola ol mevsuf

Ne deñlü hñlñ-ı bed varsa gönñülden çıkara añı “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 113/4”

1.2.1. Acziyet

Acziyet, bir işi gerçekleştirebilme kudretini haiz olamamak, o işin üstesinden gelmeye güç yetirememektir. Şairlerden sadece Nef‘î'nin kullanmış olduğu bir mefhumdur. Düşmanlarının döneminin en azılıları olduğunu ileri sürerek aynı zamanda şairlik kudretini ön plana çıkartma gayreti içerisinde olan Nef‘î, onlara karşı acziyet içinde olmadığını âdeta haykırmaktadır. Hasım diye nitelediği kimseler, kanaatimizce diğer şairler olsa gerektir:

El minnetü li'l-lâh ki yokdur hele ‘aczüm

Olsa ne kadar haşmum eşirrâ-yı zamâne “Nef‘î-Kasîde 41/44”

1.2.2. Benlik, Enâniyet, Hod-bînlik

Gurûr, kibir, egoizm manâlarına gelen benlik, tasavvufta hoş karşılanmamıştır.³⁰⁹ Ben demek şeytân işidir³¹⁰ ve ben diyeni, ene tahtında oturanı irşâd mümkün değildir.³¹¹ Kul ile Mevlâ'sı arasındaki en büyük ve en kalın perde benlik perdesidir.³¹² Sâlik, Allah (c.c.) ile arasında benlik bulunduğu müddetçe onu idrâk edemez, ona eremez. Hakîkatin apaçık zuhûr edebilmesi için benlik perdesinin kalkması gerekir. Ben O'yum denildiğinde ‘ben’lik gider ve sadece O kalır.³¹³ Kim Hakk'ın kapısında ‘ben ve biz’

³⁰⁸ Ayrıntılı bilgi için Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 148-157.

³⁰⁹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 71.

³¹⁰ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 50.

³¹¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 149; Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 111.

³¹² Uludağ, *a.g.e.*, s. 122.

³¹³ Uludağ, *a.g.e.*, s. 187.

diyerek varlık iddia ederse o kapıdan kovulur.³¹⁴ Bütün putların anası olan benlik putu kırılırsa, kalpteki bütün putları kırma sanatı kula ayan olur.³¹⁵

Divânlarda ‘benlik hicâbı, benlik perdesi, benlik zulmeti, benlik sarayı, benlik günahı, benlik hâbı’ gibi terkiplerle kullanılan benlik ‘abd, ağyâr, âkil, aşk, ayrılık, cân-ten, cehâlet, davâ, dervîş, esrâr, fenâ-bekâ, fenâ fi’llâh, fetih, firâr, hicâb, mülhid, nazar, nefsi bilmek, ölmeden evvel ölmek, perde, pîr, sır, şerîat, tarîkat, hakîkat, şirk, şirk-i ahfâ, tasfîye, tecellî, terk, tevhîd, varlık, vasl, zâhid, zulmet’ mefhumlarıyla tenasüp veya tezat teşkil edecek şekilde kullanılmış ve benlik üzerine en fazla söz söyleyen Nakşî olmuştur. Onun fikirleri, benliği terk ve mahv etme; benlik perdesinden geçip gizli şirkten kurtularak Allah (c.c.)’a vâsıl olma etrafında yoğunluk kazanır. Nakşî’yi, benliğinin Hakk’ın benliğinden olduğunun ve O’ndan ayırmanın yine kendi benliği olduğunun bilincini haiz Mısrî takip eder. Onun peşinden de Gaybî, Ümmî Sinân ve Âşık Ömer gelir. Divân şairlerinden hiç birinin benlik üzerine sözü olmamıştır.

Geç bu benlik perdesinden nefsiñ idrâk eyle gel

Şirk-i ahfâdan hâlâş ol kim budur cânâ durak “Nakşî-Gazel 80/7”

Nakşî’nin, benliği ve benlik iddiasını gizli şirk kabul ederek, nefsin idrâk edilmesini ve ikiliğin kaldırılmasını işaret ettiği yukarıdaki beyti, onun vahdet-i vücûd anlayışı hakkında da ipucu vermektedir. ‘Sen’ ve ‘ben’in aradan kalkması, sevginin zirve noktasıdır.³¹⁶ Aşkın yolunda benliği dağıtmak, yakıp kül etmek ve ortadan kaldırmak gerekir. Âşık olan kendinden söz edip de nefsini hesaba katmaz. Aşkta ‘sen, ben’ diyen şirke dalmış olur.³¹⁷ ‘Baş açık yalın ayak’ ile beyitte kulun fakr hâlini elde

³¹⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 196. Mevlânâ’nın varlıktan geçme, kendi varlığını görmeme ve ‘ben’ yerine ‘biz’i öne çıkartıp kendine varlık atfetmemeye müteallik güzel bir hikâyesi vardır. İlgili hikâye için bkz. *A.g.e.*, C. I-II, s. 192-196.

³¹⁵ Mevlânâ, *a.g.e.*, III-IV, s. 59.

³¹⁶ Uludağ, *a.g.e.*, s. 313.

³¹⁷ Şirâzî, *Bostan*, s. 144.

etme neticesinde benliği de dâhil her şeyinin Hakk'a aidiyetine işaret edilmiştir.

Tasavvufta 'ben ve benlik' anlamında 'sen ve senlik' de kullanılır.³¹⁸

Var kadem baş rāh-ı 'ışka senligin dağıt gider

Yağ anı 'ışkıñ yolunda baş açık yalın ayak "Nakşî-Gazel 80/4"

Nakşî'nin bu beytinde ve Gaybî'nin aşağı aldığımız beytinde olduğu gibi şairler, 'sen seni bil, 'senliği mahv eyle', 'senliği terk eyle', 'senlikten kurtul' şeklinde yaklaşık 28 beyitte benlik paralelinde 'senlik' kelimesini kullanmıştır:

Çalursa kıl kadar senlik gönülde

Cüdā olmaz özüñden bil cenābet "Sun'u'llāh-ı Gaybî 6/4"

Gaybî, gönülde kıl kadar dahi benlik bulunan kimsenin kalbinin tasfiyesinin mümkün olmayacağını bildirir. Mısrî de, Allah (c.c.) ile aradaki mesafenin benlik olduğunu ve bu ayrılığın ortadan kalkması için benliğin, varlık şehrinin vîrâne olmasının şart olduğunu ileri sürer:

Benligümdür senden ayıran beni

Varlığum şehrini yığ vîrâne kıl "Niyâzî-i Mısrî 108/3"

Benlik mefhumu ile müteradif bir kelime olan enâniyet; kişinin her şeyi kendisine bağladığı ve dayandırdığı gerçek manâsına gelir. Hakk'ın benliği var iken, sahip olduğu her şey Mevlâsı'na ait olduğu için kulun benliği yoktur.³¹⁹ Şairler tarafından benlik kadar sık kullanılmamış olmakla birlikte 'hâris, perde, tecellî, terk' mefhumlarıyla irtibatlı olarak divânlardaki yerini almıştır. Nâbî'nin aşağıdaki beyti, Hakim Senâî için yazdığı mesnevîde Layhâr ile tanıştıktan sonraki hâlet-i rûhiyesini anlatmaktadır:

Resm-i enâ'iyyeti olup hebâ

Buldı o bî-çâre beğâ der-fenâ "Nâbî-Mesnevî 9/84"

Enâniyet, divânlarda Nâbî'nin yukarıdaki beytinde de görüldüğü gibi 'benlik' mefhumu gibi telakki edilmiş; kişi için perde oluşu, sakınılması ve terk edilmesi

³¹⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 313.

³¹⁹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 122. Enâniyet için ayrıca bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 87; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 148.

gerektiği işlenmiştir. Fakat aşağıdaki beyitte görüleceği üzere benlik mefhumunu Nâbî, diğerlerinden tamamen farklı olarak toplumun tamamının yakalanmış olduğu bir vebâ hastalığı gibi değerlendirmiş; halkın çoğunluğunun Allah (c.c.)'ın adını değil de kendi adlarını andıklarında lezzet aldıkları yani 'bencilleştikleri' tespitini yapmıştır:

Ekşer görülen halk giriftâr-ı hodîdür

Nâdir bulunur nâm-ı Hudâ'dan mütelezziz "Nâbî-Gazel 57/4"

Âşık Ömer de bu meyanda sosyal tenkit içerikli beyitlerinde, insanların nefsi nefsi olduklarını (AÖ. 704/4)³²⁰ nefse ve şeytana uyduklarını (AÖ. 1412/3) ve bu hastalıktan sakınmak gerektiğini (AÖ. 1453/4) dile getirmiştir.

'Benlik'in müteradifi bir diğer kelime hodbinliktir. Hod-bîn kelimesi Farsça olup kendini gören ve bu yüzden de sadece kendisini beğenen ve kendisinden bahseden kimse demektir. Aldanışın temel sebebi, kendini beğenmedir. Sûfî, hod-bîn değil Hakbîndir; yalnızca Hakk'ı ve hakîkati görüp her daim ondan söz eden kimsedir.³²¹ Nâbî'de yoğunluk kazanan bu mefhuma az da olsa Fehîm ve Nâilî'de de rastlanır. Divânlarda 'hod-bîn, hod-fürûş, hod-kâm, hod-pesend' şeklinde de kullanılan bu mefhum diğer şairlerde görülmez. Fehîm'in aşağıdaki beytinden şarâp tortusu yiyen kıdemli rindlerin, mütevazı davranmalarına karşılık; şarâp içmeye yeni başlayanların, daha bir kadeh içtiklerinde hemen sultanlıktan, padişahlıktan bahsettiklerini öğreniyoruz:

Nev-şarâbâñ bir kadehle lâf-ı şâhî urmada

Rind-i dürd-âşâm olmaz olsa ger Cem hod-pesend "Fehîm-Gazel 42/2"

Beyitteki rind, dinin özüne ve içine nüfuz edebilen kimse olarak tasavvuf zaviyesinden ele alınınca hod-binlik farklı şekilde tezahür edecektir. Tarîkâta yeni intisâb edenlerin yaşadığı hazzı ve tattığı zevki ifşa ederek kendisini anlatması, derecelerinden ve hâllerinden bahsederek hod-bînlik etmesi vaki iken, kıdemli

³²⁰ Bent için bkz. 'Zina'.

³²¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 171. Ayrıca bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 219.

mürüdlere ve sülûkun nihâyetindekilerin kendilerini tutamayıp râzı fâş etmeleri mümkün değildir.

Bakmazdı kimse âyîne-i şâfa Nâbiyâ

Hod-bînlik ‘alâkasına âlet olmasa

“Nâbî-Gazel 757/9”

Nâbî’nin yukarıdaki beytinde hod-bînlik, insanların âyîneye bakmaları alakasına dayandırılarak hüsn-i talil ile işlenir. Hod-pesendin, kendini beğenenin âyineden gayre meyli olmaz (NB. G. 293/2). Yalnız kendi mutluluğunu düşünenlerin elde edebilecekleri şey kederdir; bencillik aynasını kır da herkesi düşün:

Hod-kâmlaruñ mâ-şaşalı naqd-i kederdür

Âyîne-i hod-bîni şikest it heme-bîn ol

“Nâbî-Gazel 484/4”

1.2.3. Cehâlet

Cehâlet bilgisizlik, bozgunculuk, kibir, barbarlık gibi anlamlara gelen ahlâk terimidir. Kur’ân-ı Kerîm, cehâlete karşı tavır almış, cehâletin insan için başta gelen ve en büyük tehlikelerden biri olduğunu vurgulamıştır. Hadîslerde de cehâlet ve cehl kelimeleri sıkça kullanılmış, Hz. Peygamber (s.a.s.) söz ve davranışlarıyla inananları dünyâ ve âhiret işlerinde cehâletten kurtarmak ve muhafaza etmek için pek çok çaba sarf etmiştir.³²² Bu kavram, bilinen manâsı ile sadece bilgisizlik demek değildir. Senelerce zâhirî ilimleri tahsil etse de, hakîkati kavrama kabiliyetinden uzak bulunan gönül, cehâlet ağına takılmış kabul edilir.³²³

Beyitlerde ‘tîğ-ı cehl, palâs-ı cehl, emrâz-ı cehl, erbâb-ı cehl, cehâlet zümresi, cehâlet cehennemi, cehâlet perdesi, cehâlet hicâbı, cehâlet bendi’ şeklindeki terkiplerle geçen cehâlet mefhumu; ‘adâvet, benlik, buğz, câhil, gaflet, hâce, hicâb, müddei, münkir, nâdân, nâsîh, perde, şirk-i ahfâ, zâhit, zulmet’ mefhumları ile tenasüp ve ‘âb-ı

³²² Mustafa Çağrı, "Cehâlet", *DİA*, İstanbul 1993, C. VII, s. 218-219.

³²³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 85. Cehâlet kavramını esas alan ve cehâletin Divân şiirinde kullanımını detaylandıran müstakil bir çalışma kaleme alınmıştır. Bkz. Hüseyin Güfta, *Divan Şiirinde Cehalet*, Akçağ Yay., 1. bs., Ankara 2011.

hayât, aşk, âlim, ilim, dâna, evliyâ, hikmet, mârifet, mürşid, nefsi bilmek, selâmet, sohbet' mefhumları ile de tezat oluşturacak şekilde bir araya getirilmiştir.

Tevhît türündeki kasidesinde Nâbî, Allah Teâlâ'nın kudretinden ve azametinden bahsederken ilmin ve cehâletin Allah (c.c.) vergisi olduğunu ifade etmektedir (NB. K. 1/41).³²⁴ Bir mürşidin elini tutarak gizli şirkten kurtulup Allah (c.c.)'a vasıl olmayı öğütleyen Nakşî, bu minval üzere hareket edilmediği takdirde cehâlette kalınacağını dile getirmekte; bir mürşide intisâb ederek cehâlet yolunun seçilmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Buradaki cehâlet, Allah (c.c.)'ı bilme ilminden yani mârifetten nasiptar olamama neticesindeki cehâlettir:

Ƨutup bir mürşidiñ destin iriş dil-dâra 'âr etme

Halâş ol şirk-i ahfâdan cehâlet ihtiyâr etme "Nakşî-Gazel 139/1"

Diğer şairlerce nefsini bilemeyenlerin özünden haberdar olamadıkları ve cehennemde azap çecekleri (SG. K. 1/96); bu azaba düçar olmamak için, cehâlet perdesinden geçip nefsi bilmek gerektiği dile getirilir (NAA. G. 43/5), (SG. 56/10).

1.2.4. Dalâlet

İlâhî emirlere aykırı davranma, haktan yüz dönderip bâtıla meyl etme anlamlarına gelen dalâlet terimi, divânlarda 'küfür, münkir, nefis, şeytan' mefhumları ile mütenasip şekilde zikredilir. Bununla beraber dalâletin mukabili sayılabilecek 'adâlet, aşk, insan, sâlih, sâlik' gibi mefhumlar da tezat teşkil edecek şekilde dalâlet karşısında divânlarda yerlerini alırlar. Mısırî, muhatabını doğruluğa ve dürüstlüğe davet ederken başkalarından ziyade, evvela nefsin ıslah edilmesi lüzumuna dikkat çekmektedir. Aksi takdirde ıslah olmayan nefis, halkı da dalâlete sevk edecektir (NM. 131/12)³²⁵ Nâilî, kendi ahvâlini anlattığı müseddesinde aşk yolunun seçilmiş yolcusu olan ârifi, her an dalâlete düşebileceği yönünde ikaz ederek attığı adımdan emin olması hususunda ona temkînli olmasını tenbihlemektedir:

³²⁴ Beyit için bkz. 'Âlim, Dâna'.

³²⁵ Beyit için bkz. 'Salâh, Sedâd'.

Ey rāh-ı ‘ışka sâlik olan ‘ârif-i güzîn

Dām-ı reh-i d̂ alâlden olma şaşın emîn

“Nâilî-Musammat 3/28”

1.2.5. Fısk, Fitne, Fesâd

Doğru yoldan sapma anlamına gelen fısk kelimesi³²⁶ Nâbî ve Mısırî’nin birer beytinde zikredilmiş ve her iki beyitte de lügat manâsı ile kullanılmıştır. Nâbî’de (NB. M. 10/13)³²⁷ zâhid, salâh, sedâd kelimeleriyle tezat ve fâsık, fesâd kelimeleriyle tenasüp teşkil edecek şekilde ele alınan fısk, Niyâzî-i Mısırî’nin bir devriyesinden alınan aşağıdaki beytinde ise, anılan diğer unsurlarla tezat oluşturacak şekilde telvîn ehlinin sözlerini anımsatacak mahiyette kullanılmış ve bu kavramla renkten renge girmenin derecesi çeşitlendirilmek istenmiştir. Marûf, ârif, irfân kelimeleri ile de iştikak yapılmıştır. Beyit aynı zamanda günümüzde âbid, ârif, zâhid gibi halk arasında birbirinin yerine kullanılabilen mefhumların farklılığını göstermesi açısından da kayda değerdir. Arştan zerreye kadar bütün yaratılmışların yaratıcısı ve sahibi Allah Teâlâ’dır; taayyünlerin kesretinin ve zuhûrunun tamamıyla kendisine ait bulunduğu bilinmektedir. Beyti Niyâzî-i Mısırî’nin Hakk’ın lisânıyla yahut Hakk’ın Niyâzî-i Mısırî’nin dilinden söylediği itibar olunursa³²⁸, beyitte bütün eşyâda Allah Teâlâ’nın varlığının tecellîsinin zuhûra geldiği tezinin savunulduğu, yani vahdet-i vücûd anlayışının vurgulandığı söylenebilir:

Gâhî ‘âbid gâhi zâhid gâhi fışka düşerem

Gâhi ‘ârif gâhi ma‘rûf gâhi ‘irfân olurum

“Niyâzî-i Mısırî 113/5”

Kargaşa, bozgunculuk demek olan fitne³²⁹ tasavvufta kişinin denenmesi anlamında kullanılır. Fitne, âşıkın maşûkuna esir olmasıdır.³³⁰ Bu kelime klâsik edebiyatta kıyametle ilgili olarak anılır. Divân şairlerinin algısına göre, âhir zamanda

³²⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de türevleri ile birlikte 50 kûsür âyette zikrolunmaktadır. Fısk hakkında bkz. Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, s. 127-129.

³²⁷ Beyit için bkz. ‘Salâh, Sedâd’.

³²⁸ Muhammed Nûru’l-Arabî, *Niyâzî-i Mısırî Divânı Şerhi*, s. 245.

³²⁹ Türevleriyle birlikte Kur’ân-ı Kerîm’de yaklaşık 60 yerde zikredilir. Fitne hakkında bkz. Öztürk, *a.g.e.*, s. 133-136.

³³⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 139.

zuhûr edecek olan fitnelerin sebebi; sevgilinin boyu, saçları, bakışları, gamzesi, yürüyüşü yani bizzat kendisidir.³³¹ Fitne Divân şairlerinden Fehîm ve Nâilî tarafından Klâsik Türk şiirinde kullanımına uygun şekilde ele alınırken sadece Nef'î'de hem gerçek manâda, hem de edebiyattaki tasavvuruna uygun olarak zikredilmiştir. Nabî'de ise her iki anlamı da görülmez. Tekke şairlerinden de sadece Mısırî'de bu kavrama tesadüf edilir. Gevherî'de kaş ve çeşm ile birlikte fitne zikredilirken diğer Halk şairi Âşık Ömer'in divânında fitne unsuruna rastlanılmaması hayret vericidir. İncelenen divânların hiç birinde fitnenin tasavvufî ıstılâhtaki manâsına uygun düşen beyitlere tesadüf edilememiştir.

Nef'î, Genç Osman kasriyyesinde (NF. K. 13/42); Sultan Murâd için yazdığı kasidelerde (NF. K. 20/15), (NF. K. 19/31), (NF. K. 25/40); Sadrazam Muhammed Paşa methiyesinde (NF. K. 35/25); Sultan Ahmed Hân îdiyyesinde (NF. K. 9/27) fitneyi kargaşa, bozgunculuk anlamlarında kullanmış; fakat hemen akabinden zikrettiği çeşm, gamze, hal, hat, kirpik, peykân, zülf gibi kelimelerle edebiyattaki telakkiye mütenasip şekilde imtizaç ettirebilmiştir. Nef'î'nin, memdûhlarını överken kullandığı ifadeler ise şöyle özetlenebilir: (Sultân Murâd'ın) zamanında fitne, sığınacak bir yer bulamamıştır, bulsa bulsa dilberin gamzesinin ok gibi olan kirpiklerinin ucunda mesken edinmiştir. (Sultân Murâd'ın) adâletli döneminde, cihân adlinde emniyettedir; fitne yoktur, varsa da dilberlerin yeni çıkmaya başlayan ayva tüyleridir. Fitne, (Sadrazam Muhammed Paşa'nın) devrinde pinhân olacak yer bulamaz; gizlense gizlense dilberin saçının ucu eteğinde, hatt ve ben içinde gizlenir. Fitne (Sultân Osman) zamanında gizlenmeye yer bulamaz, yalnızca fettan güzellerin saçlarının kıvrımında barınabilir. (Sultân Ahmed'in) memleketinde ararsan bir fitne bulunmaz; var ise put (gibi güzel)ların fitneli gamzeleridir.'

Nihānī bir nigele çeşmi biñ fitne eder peydā

³³¹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., 15. bs., İstanbul 2007, s. 158.

Anuñçün şehri-i dârü'l-mülk-i dil pür-şür u ğavğâdur “Nef’î-Kasîde 47/40”

Yukarı aldığımız beyitte ise tamamen edebî bir neşve ile kullanılmış olan ve dil şehri kavğalara salan fitnenin menşei; sevgilinin gözleridir, bakışlarıdır, yani sevgilinin bizzat kendisidir. Fitneye sebebiyet veren manâsındaki fettân kelimesi, sevgili için sıfat olarak çalışmamıza dahil edilemeyecek hacimde çok kullanılmıştır.

Toplumda karışıklık ve düzensizlik çıkarmaya yönelik bozgunculuk faaliyetlerinde bulunma; denge çizgisinden sapıp bozulma demek olan ‘fesâd’ın tasavvufî manâsı, dinî yaşayışın ve ahlâkın bozulması; tarîkata bidat sokulması neticesi tarîkatın edep ve erkânının deĝişmesi; sülûkla ilgili esasların bozulması demektir.³³² Ehl-i dil, fâsid, fâsık, kavğâ, mürâi kelimeleriyle birlikte tenasüplü bir şekilde zikredilen fesâd mefhumu; sedâd, salâh, zâhid ile de tezatlı olarak kullanılmıştır:

Perhîz-i mürâ‘iyânî gerçek şanma

İcrâ-yı fesâd itmege âlet bulamaz

“Nâbî-Rubâi 86/2”

İki yüzlü kimselerin ellerini bir şeylerden çektiklerini, kendilerini kısıtladıklarını görürsen onların bu hâline aldanma; onlar sapıtmaya ve yoldan çıkmaya fırsat bulamadıkları için ‘meceburen’ nefislerini kısıtlamaktadırlar. Fırsatını ve âletini buldukları ilk anda icrâ-yı fesâd edeceklerdir.

1.2.6. Gadap

Aşırı öfke manâsına gelir. Ruhun, asıl âlemine dönmek için tasfiye edilmiş nefse ihtiyacı vardır; nefsin de, yürüebilmesi için gadâb gereklidir. Yani orta yollu olan gadap, kişinin ulvî âleme yükselebilmesi için faydalıdır; elzemdir.³³³ Gadap, kişide var olması; fakat doğru yola doğru bir şekilde yönlendirilmesi gereken bir haslettir. Gadap sıfatı, haddinden fazla olursa kibir, büyüklenme, bencillik, zorbalık, düşmanlık, öfke, hiddet; az olursa uyuşukluk, acizlik ve zillet ortaya çıkar. Bu yüzden gadap, kişide itidal

³³² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 135. Ayrıca bkz. Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, s. 125-126.

³³³ Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 163.

üzere olmalıdır.³³⁴ Sadece Mısırî'nin kullanmış olduğu bu mefhum, Necmettin-i Dâye'nin tarifi mucibince anlaşılabilir gibi, beyit 'Gazap ve şehvet ayaklar altına alındığında yani dizgine vurulduğunda, zaten kişiyi süflîye bağlayan bir şey kalmayacağından arşa çıkanlar bunlar vasıtasıyla yükselmiştir.' şeklinde de izah edilebilir:

Gazab şehvet iki ayakdur añlar

Binüp üstinde seyyâh oldı cânlar

Bularla çıktılar 'arşa çıkanlar

Hâkîkat ehlinüñ olmaz nişânı

“Niyâzî-i Msrî 190/6”

1.2.7. Gaflet

Gaflet, nefsin isteklerinde nefse uymaktır.³³⁵ Allah (c.c.)'tan gafil olma, O'nun emrinden çıkıldığı hâlde kulun O'nun mağfiretini umması,³³⁶ Allah (c.c.)'ın affını düşünerek biraz ibadet ve ilmiyle kendisini aldatmasıdır.³³⁷ Gaflet uykusundan uyanmak, tasavvufun evvelidir.³³⁸ Kalbin gafleti arttıkça, meleğin kula olan ilhâmı azalır.³³⁹ Gaflet hastalığı, insanı Hak ve hakîkatin düşmanı yapar. Bu kötü hastalık, insanı manen öldürür; böyle kimse artık Hakk'ı ve hakîkati aramaz olur.³⁴⁰ Muhasibî, gafleti aldanma olarak görür ve Allah (c.c.)'ın merhameti hususunda recâyı çok fazla öne çıkaranları, kendini ibadete verenleri, ilim ehlini, fâkihleri, vâizleri, cedel yapanları ihlâsı gözetmeme hususundaki tavırları sebebiyle aldanmalar listesine ekler.³⁴¹

³³⁴ Dâye, *a.g.e.*, s. 161. Gadap için ayrıca bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 369-394; Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, s. 265-276; Gadap ve şehvet için bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 234-235; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 176.

³³⁵ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 60.

³³⁶ Muhasibî, *Riâye*, s. 512.

³³⁷ Muhasibî, *a.g.e.*, s. 507. İbadet ve amelle aldanmalar hakkında ayrıca bkz. *A.g.e.*, s. 537-538.

³³⁸ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 7.

³³⁹ Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, C. I, s. 357. Gaflet hakkında ayrıca bkz. Serrâc, *Lum'a*, s. 438; Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 122; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 141; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 171.

³⁴⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 232. Gafletin kötülenmesi ve gâfillerin sıfatı hakkında bkz. Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, C. I, s. 247. Tasavvufta gaflet, Hak'tan gelen feyzin kula erişmesinde en büyük mania telakki edilmiş ve müşitlerce müridlere her şeyden evvel gafletten uyanma salık verilmiştir. Ebu'l-Leys Semerkandî'nin bu hususta kaleme aldığı eseri, bu meyanda kaleme alınmış tasavvuf klasiklerinden biridir. Son zamanlarda yapılan bir tercümesi için bkz. Ebu'l-Leys Semerkandî, *Tenbihü'l-Gâfilin-Gafillere Nasihatler I-II*, (Çev. Hüseyin Okur), Semerkand Yay., 5. bs., İstanbul 2014.

³⁴¹ Aldanma ve gaflet münasebeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muhasibî, s. 507-548.

‘Âgâh, âkil, âşık, bâde, cân gözü, cehâlet, hırs, hiffet, mest, münkir, nakş, nâmerd, nasihat, nefis, nikâb, perde, râhib, rızâ, rind, seher, sekrân, sûfi, şarâb, şeyh, terk, vahdet, zâhid, zulmet, zikir’ mefhumlarıyla tenasüp veya tezat teşkil edecek şekilde anılan gaflet kelimesi, en fazla Âşık Ömer divânında geçer. Onu Nakşî ve Gaybî divânı takip eder. Diğer şairlerin bu kavramı kullanımı bir kaç beyitle sınırlıdır. ‘Hâb-ı gaflet, gaflette kalmak, gafletten uyanmak, gaflet perdesi, gaflet nikâbı’ gibi ifade ve terkiplerle beyitlerde yerini alır. Âlemde cümle fenalığın başı gaflettir (GE. 80/4); âşıklar nûrdan şarâb içerler, gaflet uykusunu terk ederler, Hû diye diye hâl ile cümle hicâbı geçerler (ÜS. 142/8). Gafletten uyanabilmek, vahdete yol bulup girmekle olur (AÖ. 592/3). Âlimin ilmi, sûfinin zikri hicâptır, perdedir. Bunlara sırtını dayayıp da kurtuluşa ereceğini zanneden, ömrünü gafletle geçirmiş demektir (SG. 71/9).³⁴² Gaflet istenilmeyen bir hâldir. Aşağı aldığımız beytinde Ümmî Sinân, gözünden gafleti gidermesi için âlemlerin Rabb’ine iltica etmektedir:

Götür gaflet niğâbın bu gözümden

Hürmetiyün *zû-mirratin fe'stevä*

“Ümmî Sinân 11/5”

Gaybî’nin gaflet mevzuuna teksif edilmiş (SG. 71) ‘Geçdi ömrün gaflet ile sûfi Hakk’ı bilmedün’ nakaratlı bir manzumesi vardır. O bu manzumesini, dini şekilden ibaret zannedip özüne inemeyen bir kimse olarak gördüğü ham sufi şahsında kaleme almıştır. Onun bu şiirinde gafletle ilgili düşünceleri şöyledir: ‘Ey sûfi, zikr ü tevhîdinle sen kendini Hak’tan yâd eyledin; ömrün gaflet ile geçti de Hakk’ı bilmedin; perde-i nûrânî ile kendini şâd eyledin. Mârifetten okumadın, seni Hakk’a ulaştırmanın amel olduğunu sandın; kendi bildiğini koyup da kâmilin izine gitmedin; Allah’ta fânî olup ayn-ı nûr olmazsan ömrünü gafletle geçirmiş ve Hakk’ı bilememiş olursun.’

³⁴² Bent için bkz. ‘Âlim, Dânâ’.

1.2.8. Gıybet

Gıybet, duyduğunda insanın hoşuna gitmeyecek olan bir kusuru gıyabında söylemektir.³⁴³ Gıybet, gönül âyînesini örten toz mesabesindedir.³⁴⁴ Gıybet mefhumu, mesâvî, sû-i zân, buğz, haset, kibir, riyâ gibi menfî çağrışımlar uyandıran mefhumlarla beraber zikredilmiş ve en fazla Nâbî ve Âşık Ömer divânlarında yer edinmiştir. Aşağı aldığımız beytinde Nâbî, tariz sanatından da istifade ederek kendisini su ve sabun kullanmaya mecbur bırakmadan tertemiz eyledikleri için, gıybetini yapan insanlara karşı minnettarlığını itiraf eder. Bu şekilde, gıybet edenin gıybetini yaptığı kimsenin günahlarını üstlendiği inancına da yer vermiş olur:

Ne deñlü halk beni gıybet itse memnûnum

Bilâ-tekellûf-i şâbun u âb pâk olurum “Nâbî-Gazel 522/4”

Ümmî Sinân, gıybeteye karşı müsamaha yolunu izler: ‘Kim sana buğz eder, senin gıybetini eder ve sana saçma sapan sözler söylese meskenet kapısında (kendi) başını top edip önüne atman gerekir (onlara uymaman lazım gelir) (ÜS. 8/6).’ Âşık Ömer de el için dilini gıybeteye bulaştırmaya değmez (AÖ. 1306/4), der.

1.2.9. Gurûr, Ucb, Kibir, Nahvet

Manevî ve ahlâkî açıdan hiçbir kıymet ve ehemmiyeti olmayan süflî şeylerin cazibesine kapılan insanın onlarla avunması manâsına gelen gurûr,³⁴⁵ şekâvetlerin anası ve tehlikelerin esas kaynağıdır. Mağrur olan aldanmıştır.³⁴⁶ Bu mefhum divânlarda ‘amel, ârif, âsâ, aşk, atlas, câm, cemâl, çeşm, dünyâ, fakr, gâfil, gaflet, destâr, davâ, hubb-ı câh, hubb-ı mal, hüsn, ibadet, ikbâl, ilim, irfân, kalp, kıyâfet, kibir, mest, münkir,

³⁴³ Gıybetin çeşitleri ve gıybeteye sevk eden sebepler ve gıybetten korunma çareleri hakkında ayrıca bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 317-343.

³⁴⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 53. Gıybet hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 337-340; Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, s. 151-152; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 147; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 177.

³⁴⁵ Mustafa Çağrı, “Gurûr”, *DİA*, İstanbul 1996, C. XIV, s. 212.

³⁴⁶ Gazâlî’ye göre gurûra kapılıp da aldananlar dört sınıf olup bunlar âlimler, âbidler, mutasavvıflar ve servet sahipleridir. İlimleri, amelleri, zenginlikleri yüzünden gurûra kapılıp aldananlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 833-872. Gurûrun zemmi, hakîkati, gurûrdan kurtuluş hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A.g.e., C. III, s. 811-879. Gurûr hakkında ayrıca bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 148; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 180-181.

nahvet, nefis, şeytan, tâat, ucb, vahşet, zâhid, zühd, zamân, zikir, zillet' mefhumlarıyla tenasüp ya da tezat oluşturacak tarzda zikredilir. Gurûra sebebiyet veren belli başlı âmiller olarak divânlarda, 'güzellik, akıl, amel, makâm, ibâdet, ilim ve zühd' kavramları üzerinde durulur. Nef'î, gurûr-akıl münasebeti üzerinde durduğu ve bizim de aşağı aldığımız beytinde, bir edîb-i kâmil huzurunda ondan müstefit olabilmek için mektep talebesi gibi hürmetkâr olmayı salık verir. Beytin tasavvufî vechesi, mürşide karşı akıl melekesini kullanmamanın gerekliliğidir. Çünkü tarîkatta, akılla değil ancak tevazu, edep ve teslimiyetle yol alınabilir:

Akla mağrûr olma Eflâṭun-ı vaḳt olsan eger

Bir edîb-i kâmilî gördükde ṭıfl-ı mekteb ol "Nef'î-Gazel 73/2"

Nâbî, 'görmüşüz' redifli yek-âhenk ve yek-âvâz gazelinde makâm ile gurûrlananların âkîbetlerini tasvir etmiştir. Humâr, içkiden sonraki baş ağrısıdır. Gurûr sarhoşu, ne yaptığını bilemese de ayılıp kendine geldiğinde, büyük bir ıstırabın onu beklediğini bilmelidir:

Çok da mağrûr olma kim mey-ḥâne-i iḳbâlde

Biz hezârân mest-i mağrûruñ ḥumârın görmüşüz "Nâbî-Gazel 319/2"

Nâbî sayısız itibar ve makâm sarhoşunun, vaktiyle önlerinde (saygı ve hürmetten) el bağlanırken (devran döndüğü zaman) âkîbetü'l-emrde el bağlama yerlerini kendilerine mekân edindiklerini, önlerinde el bağlanırken azledildikten sonra kendileri de itibar sahiplerinin huzurunda el bağlar hâle geldiklerini görmüştür:

Bir gün eyler dest-beste pâygâhı câygâh

Bî-'aded mağrûr-ı şadr-ı i'tibârın görmüşüz "Nâbî-Gazel 319/5"

Nâbî'nin yukarıda bazı beyitlerini aldığımız gazeli ile Musahib Mustafa Paşa'ya sunduğu azliyye türündeki kasidesi, âdeta birbirinin mütemmimidir. Kendi isteği ile Musâhib Mustafa Paşa'nın kethüdalığından ayrılmasından sonraki ahvâlini dile getiren

Nâbî,³⁴⁷ yüksek mevkilerde ser-mest olanların, peymâne çekerken bunun neticesi olan humârın elemelerine hazır bulunmaları gerektiğini kendi psikolojisini şiire yansıtarak ifade eder:

Bezm-i iqbâlde ser-mest olanuñ hâli budur

Gâh peymâne çeker gâh humâr-ı âlâm “Nâbî-Kasîde 12/3”

Güzellikle gurûrlanma üzerine söz söyleyenler Gevherî ve Âşık Ömer’dir. Dilber hüsnüne mağrûr olmamalıdır; gurûr, çok padişahı tahttan dâma düşürmüştür (AÖ. 1322/2). Gurûrlanılan güzellik, kimseye bâkî kalmamıştır (GE. 541/1).

Hüsne garrâlanup dostum ne dersin

Sanma mahbûb gelür mahbûb gidersin “Gevherî 248/3”

Mey, meyhâne, mahbûb kavramlarının alegorik olarak kullanıldığı aşağıdaki beyitte, daima zühdüyle mağrur olan zâhidin, mey-i ebrârdan yani aşk, feyz ve ilâhî mevhibelerden nasibi olmayacağı vurgulanmıştır:

Meyi meyhâne vü mahbubu inkâr eyleyen zâhid

Yürü sen zühde mağrûr ol mey-i ebrârı neylersin “Gevherî 874/5”

İblis ilmiyle gurûrlandığı için Hakk’ın huzurundan sürülmüş (AÖ. 2/2); gururu yüzünden Âdem (a.s.)’e secdeyi reddetmiştir (AÖ. 1441/1). Aşağı derç ettiğimiz dünyâ ve elde edilmiş bütün şeyler hakkında gurûrlanılmaması ile ilgili beyitte, kişinin yıldızının nazlanması neticesinde talihinin her an tersine dönebileceği ifade edilir:

Dehre mağrûr olma ey gâfil ki bunda âdeme

Ṭâli’i yüz döndürür gâhî sitâre nâz eder “Nef’î-Gazel 40/4”

Kendini beğenme ve böbürlenme demek olan ucb, kişinin sahip olduğu mal, makâm, amel, güzellik, sanat, maharet, ilim gibi nimetleri ve imkânları çok büyük ve pek ehemmiyetli görerek bunların asıl sahibinin ve bunları asıl verenin Allah (c.c.)

³⁴⁷ Bu azliyye hakkında çeşitli mütalaalar için bkz. Ali Fuat Bilkan, *Nâbî-Hikmet, Şair, Tarih*, Akçağ Yay., 1. bs., Ankara 1998, s. 118-121; Turgut Karabey, "Nâbî'nin Azliyye Kasîdesi Hakkında Bazı Düşünceler", *Vefatının 300. Yıldönümünde Şair Nâbî Sempozyumu Bildirileri* (Haz. Ali Bakkal), AKM Yay., Ankara 2014, s. 497-503.

olduğunu hatırlıdan çıkarıp kendine bağlaması ve bir gün elinden çıkarak yok olup gideceklerini düşünmemesi demektir.³⁴⁸ İnsanın ucuna yol açan sebeplerin başında ameli, ilmi, bedeni, güzelliği, kuvveti, aklı, zekâsı, asâleti, malı, evlad u iyâli gelmektedir.³⁴⁹ Kibrin ilk tezahürü ucudur, kibrin çoğu ucudan kaynaklanır ve uc nihâyetinde kibre dönüşür. Kibr, bizatihi uc değildir. Böbürlenmede başkalarını tahkir etme yoktur. Şayet onları küçük görüp kendisinin daha iyi olduğunu iddia ederse uc, kibre dönüşmüş demektir.³⁵⁰

Ucb mefhumu divânlarda ‘gurûr, kibir, riya, davâ, şirk’ gibi menfî kavramlarla birlikte zikredilir ve bunlara bağlı olarak kullanılır. Bu terimler içerisinde de riya ile münasebeti ağırlıklıdır. Mısırî’nin aşığıdaki beyitte, kuru davâ ve riyâ ile tenasüp hâlinde kullandığı uc, Allah (c.c.)’a erme yolunda en büyük engeldir:

Terk it kırı da’vâyı hem ‘ucb ile riyâyı

Mısırî kō o sevdâyı Sübhân'a irem dirseñ

“Niyâzî-i Mısırî 98/7”

Amel ve ilim, ucun omurgasını oluşturmaktadır. Amel ve ilimle böbürlenmenin başlangıcı, ameli çok ve büyük görmek; ilmini ve görüşünü doğru kabul etmektir. Kişi, ilmini ve amelini Allah (c.c.)’tan değil de nefsinden bilirse, amel ve ilmiyle uc etmiş olur. Oysa Allah (c.c.)’ın ihsânı olmasaydı kullar, ne ilimden bir hisse alabilirler; ne de amel işleyebilirlerdi.³⁵¹ Ümmî Sinân’ın aşığıdaki beytinde yer verdiği ucun sermayesi, âriflere baş eğmemeye; onların azametini ve Allah (c.c.) katındaki derecelerini kabul etmemeye de sebebiyet vermesi yönüyle, Hâris el-Muhasibi’nin de işaret ettiği gibi, ilim ve amelden meydana gelmektedir. Nitekim kişi, ucba kapılıp da amelini ve ilmine

³⁴⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 363.

³⁴⁹ Ucbu sebep olan şeyler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 799-808. Ucbun zemmi, âfetleri, tedavisi hakkında bkz. *A.g.e.*, C. III, s. 789-799. Dindeki güzel amellerle (ilim, amel vs.) böbürlenme, dünyâ ve nefle böbürlenme, soy sop ile böbürlenme, çokluk ile böbürlenme, güzellik ve mal çokluğu ile böbürlenme ve bunlardan kurtuluş reçeteleri için ayrıntılı bilgi için bkz. Muhasibî, *Riâye*, s. 431-459.

³⁵⁰ Muhasibî, *a.g.e.*, s. 459.

³⁵¹ Amel ve ilimle böbürlenme hakkında bkz. Muhasibî, *a.g.e.*, s. 433-434.

itimat ederek muhatabını küçük gördüğünde ârif, şeyh ve mürşitlere baş eğmediği gibi; onları küçümseyebilme yoluna sapabilmekte; tezyif ve tahkir gafletine düşebilmektedir:

‘Ucb idüp ‘āriflere baş egmege ‘ār eyleme

‘Āqıl-ısañ işbu sözler az degüldür al saña “Ümmî Sinân 8/11”

Kibir, kişinin kendini üstün görerek başkalarını tahkir edici davranışlarda bulunması, başkalarına karşı büyüklenmesi ve böbürlenmesidir.³⁵² İnsan, kendisini büyük görmedikçe kibirlenemez. Dünyevî ve uhrevî bütün kemâl sıfatlarının kendisinde toplandığı vehmine kapılan insân, kibre kapı aralamış olur. Kişi ilmi, ameli, ibadeti, asâleti, güzelliği, serveti, kuvvet ve şecaati, akrabası, yardımcısı ve talebesinin çokluğu ile kibirlenebilir.³⁵³ Kişiyi kibre götüren sebepler de ucub, hıkd (kin), haset ve riyâdır.³⁵⁴ Büyüklük taslamak merdivendir; oraya çıkan bir gün gelir oradan yuvarlanır. Merdivenin basamaklarına tırmanma arttıkça, düşme durumunda daha fazla zarar görüleceğinden, daha üstlere çıkanın ahmâklığı daha fazladır.³⁵⁵ ‘Buğz, adâvet, gurûr, münkir, davâ, haset, riyâ, gıybet, mesâvi, sû-i zan, vesvese, kin, nefis, ucb’ gibi bünyesinde menfi çağrışımlar bulunan mefhumlar ile irtibat içerisinde ele alınan kibir, Âşık Ömer, Ümmî Sinân, Nâbî ve Mısırî divânlarında geniş yer bulur. Âşık Ömer’in aşağıdaki bendinde haset, buğz, riyâ ile tenasüp teşkil edecek şekilde kullanılmıştır:

Yıkayım buğz u hased deyrini talân edeyim

Hem riyâ vü kibrin eşkâlin perîşân edeyim

Ey Ömer mülk-i vücûdu hâke yeksân edeyim

Hâne-i gönlüm gibi berbâd olayım bir zamân “Âşık Ömer 1072/5”

Cümle âlem kişiye kul köle olsa ve kişi de bundan dolayı kibirlenirse âciz-i bî-çârenin tekidir (ÜS. 8/7). Tarîkat düşmanı, nefesine mağrur olup kibr ile tâat kıldığı için

³⁵² Mustafa Çağrıç, "Kibir", *DİA*, İstanbul 2002, C. XXV, s. 562.

³⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. bkz. Gazâlî, *İhyâ*, s. 717-787. Kibrin özellikleri, dalları, çeşitleri, ilim, güzellik, mal çokluğu vs. sebebiyle ortaya çıkan ucubun kibre dönüşmesi ve kibirden kurtuluş yolları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muhasibî, *Riâye*, s. 461-506; Kibrin zemmi, hakîkati, âfeti, dereceleri, izale edilmesi hakkında bkz. Gazâlî, *a.g.e.*, C. III, s. 717-787.

³⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gazâlî, *a.g.e.*, C. III, s. 760.

³⁵⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 578.

bütün ibâdetlerini maksûr eylemiştir (ÜS. 46/3). Mukallid, nefsini kibre imâret eylemiştir; aşkın nârına gelip yanmazsa Müslüman olmuş sayılmaz (ÜS. 192/3).

Sûdı nedür mu‘amele-i kibrden ‘aceb

Şeytânı kâr u bârına enbâz idenlerüñ “Nâbî-Gazel 426/4”

Yukarıdaki beyitte de Nâbî, kibrin şeytan menşe’li olduğuna dikkat çekmek istemiş; kibirlenenlerin şeytanla ortaklaşa hareket ettiğini bildirmiştir. Kibir, Fehîm’in aşağıdaki beytinde gurûr ile tenasüp ve tevâzu ile de tezat içinde kullanılarak klâsik edebiyatın ‘sevgili tipi’nin mümeyyiz vasfı olarak kendisini gösterir:

Hezâr kibr u gurûr ile olsa bir gece mihmân

Hemîşe itse dil-i bî-çarâr o şûha tevâzû’ “Fehîm-Gazel 152/6”

Kibir, insanın başkalarından büyük olduğunu zannetmesidir. Kibir, kendini beğenmekten doğar; kendini beğenmek de, bütün güzelliklerin hakîki kaynağını bilmemekten ileri gelir.³⁵⁶ Mısrî, aşağıdaki beytinde ucb ile birlikte zikrederek kibrin esas kaynağına işaret etmektedir. Bu hastalıktan kurtulmak için, mürşit zaten şarttır, ama mürşidin de zahirî tüm dertlere devâsı olan Lokmân gibi kalbin hastalıklarına, hususen kibir ve ucba, çare olabilecek kâmil ve mükemmil olması gerekir (NM. 100/6).³⁵⁷

Kendini büyük görme, büyüklenme, ululanma manâlarına gelen nahvet ‘hubb-ı câh, gurûr, maşûk, zehir, zillet’ mefhumlarıyla beraber anılır. Sadece Nâbî, Nâilî, Fehîm’de tesadüf edilen bu kavrama Âşık Ömer’in bir beytinde ise ‘garrâlık’ şeklinde tesadüf edilir. Mutlulukla sarhoş olanı, nahvetle şişip kabaranı, kazâ kasabının kurbân yerinde koyun (gibi) şişirip soymasına benzeten Nâbî (NB. R. 3/1-2), yine bu meyanda kaleme aldığı bir beytinde (NB. G. 276/7), nahvetinden başını kaldıran binlerce dalın boyunun sonunda daire gibi büküldüğünü gördüğünü ifade eder. Nahveti birkaç beytinde mezellele de beraber değerlendiren Nâbî, kendisinden sonra birçok şairin

³⁵⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 310.

³⁵⁷ Beyit için bkz. ‘Lokmân’.

tanzir edeceği ‘var içinde’ redifli gazelinde³⁵⁸ gülü toplayanın nahveti ile ele geçen gülü
sırf mezellet olur diye koklamaktan imtina eden bir kişilikle karşımıza çıkar:

Ol gül ki gire nahvet-i gül-çîn ile deste

Şemm eyleyemem büy-ı mezellet var içinde “Nâbî-Gazel 696/4”

1.2.10. Gülüp Eğlenme

Çok gülmek gönlü öldürür, gönüllerde kin bitirir ve kişinin halk nezdinde heybet ve hürmetini azaltır.³⁵⁹ Aşırı gülme, kin ve nefrete de sebep olduğundan zemmedilmiştir.³⁶⁰ Dervişe lazım olan edeblerden biri kahkaha etmemesi; hatta gülmemesidir. Gerekirse tebüssüm etmesinde beis yoktur.³⁶¹ Şairlerden sadece Nakşî, mahşeri anlattığı kasidesinde, dünyâda iken Allah (c.c.)’ı unutup da oynayıp gülenlerin, mahşerde suretinin kediye döneceğini ve daima bağıracağını belirtir:

Hağ’ı ferâmûş idüp oynayuben gülenler

Şekli döner hirreye dâ’im ider ol efgân “Nakşî-Kasîde 4/18”

1.2.11. Gümân, Şüphe

Karışıklık, belirsizlik, kuşku, benzerliğinden ötürü iki şeyi birbirine karıştırmak gibi manâlara gelen şüphe kelimesi dinî literatürde, özellikle de fıkhıta bir hükümle ilgili kesin bir kanaate varamamaktan meydana gelen tereddüt ve kararsızlığı ifade eder.³⁶² Gaybî, Nâbî, Ümmî Sinân ve Nakşî’de sadece birer beyitte tesadüf edilen bu mefhum, kötü fâzılın, münkirin ve Allah (c.c.)’tan başka varlık tanıyan kimselerin şahsında zemmedilir. Münkir, hiçbir zaman nefsini bilememiştir; sürekli gümân içindedir (NAA. MH. 3/5). İlmî gurûru ile çekişen fâzılla, geçinmek mümkün değildir; başında destârı, nefsinde şüphesi ile davâ-yı kibr etmekten o kimsede sohbeta yer

³⁵⁸ Nâbî’nin ilgili şiirini tanzir edenler ve şiirleri hakkında kayda değer tespitler için bkz. Ayşe Yıldız, Klasik Türk Edebiyatında ‘Var İçinde’ Redifli Şiirler ve Nedim’in ‘Var İçinde’ Redifli Gazeli, *Turkish Studies*, Volüme 4/6, Fall 2009., s.478-498.

³⁵⁹ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfus*, s. 312.

³⁶⁰ Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 287.

³⁶¹ Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 149.

³⁶² Hacı Mehmet Günay, "Şüphe", *DİA*, İstanbul 2010, C. XXXIX, s. 263.

kalmamıştır (NB. R. 198). Âdemi hakîkati ile görmelidir ve gümân içinde kalmamalıdır (SG. 109/2).

1.2.12. Habâset

Pis, murdar, iğrenç, şerli anlamındaki habîs kelimesinden türemiştir ve habîslik, alçaklık, kötülük manâlarına gelir.³⁶³ Sadece Âşık Ömer'in kullandığı habâsetin akıl ve din sayesinde elde edilen şahsiyet binasını yıkınca ilim, erkân, edep ve hayâ gibi meziyetleri de yok edeceği belirtilir:

‘Akl u dînim hânesin habâset yıkıcak

Kanda kalır ‘ilm ü erkân u edeb u hayâ

“Âşık Ömer 1/15”

1.2.13. Haset

Kalbin en büyük hastalıklarından olan haset, kişinin bir başkasının elinde bulunan maddî ya da manevî olanakların kendisinde de bulunmasını dilemesi; kendisi elde edebilsin yahut edemesin, haset ettiği kimsenin de talep ettiği bu imkânlardan yoksun kalmasını şiddetli arzulaması demektir.³⁶⁴ Haset, şeytanın kalbe giriş kapılarından birisidir; onun, Adem (a.s.)’e secde etmemesinin sebebi yine hasetidir.³⁶⁵ Hâris el-Muhâsibî, *Riâye*’de hasetin vasıflarını belirtip mübâh ve haram olan diye ikiye ayırır. Mübâh olanının ilim öğrenme ve Allah (c.c.) yolunda harcama hususunda olduğunu ifade eder ve buna münâfese adını verir. Haram olanının ise, bizzat Allah (c.c.) ve Resûl (s.a.s)’ü tarafından men edildiğini nakleder. Makâm ve mevki sahibi olmayı sevmekten kaynaklanan haset; kin, düşmanlık ve nefretten kaynaklanan haset; böbürlenmeden kaynaklanan haset hakkında etraflıca bilgi verir ve bunların en tehlikelisinin düşmanlık

³⁶³ İbrahim Paçacı, "Habîs", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2006, s. 209.

³⁶⁴ Bkz. Mustafa Çağrıncı, "Haset", *DİA*, İstanbul 1997, C. XVI, s. 378. Ayrıca bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 334-337; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 159; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 197.

³⁶⁵ Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 71. Gazâlî’nin hasetin zemmi, mahiyeti, hükmü, kısımları, mertebeleri ve kalpten atılması hususunda görüşleri için bkz. A.g.e., C. III, s. 419-448.

ve kin yüzünden oluşan haset olduğuna dikkat çeker.³⁶⁶ Bu kalp hastalığı, divânlarda ‘buğz, kibir, mesâvî, riyâ, gıybet, sû-i zân, tamâ, nifak, gadr, sitem, câhil, ehl-i garaz, hasûd, mekr, reşk, sefâhet, nifâk, şeytan’ kavramlarıyla birlikte ele alınır. Divân ve Halk şairlerinde yoğunluk kazanan bu mefhuma Tekke şairlerinde hemen hemen hiç rastlanmaz:

Hezâr reşk ü hâsed Nâ’ilî o ‘ârife kim

Çeke bu mezbeleden dâmen-i temennâsın “Nâilî-Gazel 292/8”

Yukarıdaki beyitteki haset, Muhasibî’nin de belirtmiş olduğu gibi münâfese tarzında bir hasettir, yani hasetin mübah olanıdır. Nâilî’nin mısralarında eşyanın hakikatini görüp de dünyâ çöplüğünden elini eteğini çeken kimseye gıpta söz konusudur. Âşık Ömer’in aşağı derç ettiğimiz beytinde ise, hastalık olan ve istenmeyen haset, buğz kelimesi ile beraber zikredilmiş; bu hastalığa reçete olarak da tevekkül eteğine sarılma tavsiyesinde bulunulmuştur:

Kalbini pâk ede gör buğz u hasetten âkil ol

Tut tevekkül dâmenin esrâr-ı feyze dâhil ol “Âşık Ömer 503/2”

Âşık Ömer’in haset hakkındaki diğer tasavvurları ise, şeytanın Cebrâil (a.s.)’den evvel yeryüzüne vararak toprak vermemesini telkini (AÖ. 1109/9) ile yaratılışa; Âdem Peygamber (a.s.) ve Havvâ’nın cennetten çıkarılmasına sebep olması (AÖ. 1413/32) ile onların dünyâya tenezzülüne telmihi etrafında yoğunlaşır. Nef’î’de haset mefhumu, ekseriyetle şairliğini övdüğü kasidelerinin fahriye kısımlarında, gönlünde haset olmaması sebebiyle nazmının selis olduğunu bu yüzden diğer şairler tarafından kendisine haset edilmesine şaşmamak gerektiğini ifade eder: ‘Ben anlatımı saf, nefesi misk kokan şâirim, bu yüzden bana reşk ve haset eylememek emr-i muhâl olur, yadırganır (NF. K. 35/49); dil-i bî-bâkümde ukde-i reşk u haset yok, bu yüzden nazm-ı selisimde ta’kît olmasa şaşılmaz (NF. K. 54/43); sözlerimin güzelliği Irak şairlerinin

³⁶⁶ Hasetin, en fazla yakın akrabalara ve komşulara edildiği tespitini yapan Muhâsibî, hasetin her türlüünden kurtulma çarelerini de okuyucuya reçete olarak sunar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhâsibî, *Riâye*, s. 549-572.

bana haset etmelerine sebep olur, belki Muhteşem-i Kâşânî'yi bile kıskandırır (NF. K. 3/49).’

1.2.14. Hırs

Hırs, kişinin tamahkâr bir şekilde amaca ulaşmak için haram ve helâl demeyip, hak hukuk gözetmeden her vasıtayı meşru görerek var gücüyle çalışıp çabalaması demektir.³⁶⁷ Divânlarda ‘gaflet, gam, nefis, tamâ’ kavramlarıyla tenasüp; ‘derviş, kanaat, mürid, rızâ, tevekkül’ mefhumlarıyla da tezat içerisinde kullanılır. Hırs üzerinde en fazla duran şairler Ümmî Sinân ve Nâbî’dir. Nâbî hırsın karşısına rızâ ve kanaati çıkarır. Hırs, cimriliğin; kanaat de, cömertliğin alâmetidir.³⁶⁸ Hırsın ilacı sabır, ilim ve ameldir. Kanaat ise, bunların neticesinde kendiliğinden hâsıl olacaktır.³⁶⁹ Hırs ülkesinin isteğini, kanaat âleminin temâşâsında bulabilmek mümkündür (NB. G. 585/8). Yücelerde özgürce uçan gönül kuşunu, gam tuzacağına düşüren hırs ve şegâbdır (NB. G. 175/2). Rızâ kapısı aza ve çoğa açılmadıkça hırs ve kanaat birbirleriyle barış içinde olmamışlardır (NB. G. 665/3). Rızık sofrası, yerle gök arasında her yere serilmişken hırs deryâsında koşuşturmaca beyhudedir, gereksizdir:

Mebşût iken şaḥâ’if-i âfâka ḥ’ân-ı rızk

Deryâ-yı hırşda zenîş-i dest ü pâ ğalaṭ

“Nâbî-Gazel 367/3”

Ümmî Sinân nefis, hevâ, şeytan ve hırs yüzünden çaresizliğini şöyle dile getirir: ‘Nefs elinden âvâreyim, hırs elinden bî-çâreyim, gayrı kime yalvarayım (ÜS. 5/3). Hırs, nefis ve hevâ beni şaşırtdı, yanılıp yolumu kaybettim (ÜS. 11/10). Nefsim özümü hırsa bağladı (ÜS. 193/3).’ Şair ayrıca sosyal tenkit içeren şiirinde, nefsin hırsı ve şeytanın iğvâsı neticesinde fakirin elde sabrı kalmayıp Allah (c.c.)’tan şikâyetçi hâle geldiğini (ÜS. 175/3) esefle belirtir.

³⁶⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 167; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 214.

³⁶⁸ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, C. II, 451.

³⁶⁹ Hırsın ilacı ve kanaat etmenin çaresi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 534-540. Hırsın zemmi, kanaat ve insanlardan müstağnî olmanın medhi için bkz. *A.g.e.*, C. III, s. 527-534.

1.2.15. Hisset, Cimrilik

Hisset; cimrilik, pintilik demektir. Mal sevgisi cimriliğe, cimrilik de kişiyi tûl-ı emele götürür. Ya da tam tersi olup tûl-ı emel de, kişiyi cimriliğe sevk edebilir ve servetine aşırı derecede bağlanmasına yol açabilir.³⁷⁰ Cimri, ırmak kenarında oturup da suyu esirgeyen, ırmağı göremeyen kör bir kişi gibidir.³⁷¹ Divânlarda ‘buhl’ ve ‘imsâk’ şeklinde de geçen hisset mefhumu hâris, riyâ, taklîd kelimeleri ile tenasüp ve sehâvet mefhumu ile de tenâküz içinde ele alınır. Bu mefhumu en çok kullanan, döneminin sosyal şartlarını iyi okuyan ve değerlendiren Nâbî olmuştur. Sosyal tenkit içeren şiirlerinden ‘gitmiş’ redifli gazelinde, hissetin cömertliğin yerine geçmesiyle şöhretinin kalmadığını hayıflanarak ifade eder:

Ğabz eylemiş imsâk mağâmını ‘ağânuñ

Hisset yirin almış keremüñ şöhreti gitmiş “Nâbî-Gazel 359/2”

Nâbî, cimriliğe o kadar düşmandır ki, imsâki olduğu için Ramazan’da dahi oruç tutmamaktadır. Cimrilik hakkındaki fikirlerini özetler mahiyetteki aşağı derç ettiğimiz beytinde Nâbî, tariz sanatından istifade etmiştir. Yoksa oruç tutmadığını ya da Ramazan ayına karşı hürmetsizliğini dile getirir bir düşüncesi söz konusu değildir:

Tab‘um o kadar düşmen-i hissetdür kim

Tutmam Ramazânı bile imsâkenden “Nâbî-Müfredât 53”

Âşık Ömer de döneminin aksaklıklarını dile getirdiği tenkit içerikli murabbaında³⁷² sûfilerin taklîd peşinde, dervişlerin riyâ tuzağında, kadınların hayâsızlık batağında olduklarını ifade eder ve bu tenkit zincirinin halkasına zenginlerin de fakir fukaraya sadaka vermeyip cimrilik ettiklerini esefle belirtir:

Sûfler taklîd eder dervîşler ise hep riyâ

³⁷⁰ Cimrilik ve mal sevgisinin zemmi ve tedavisi hakkında bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 513-600.

³⁷¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 339. Cimrilik ve cömertlik hakkında ayrıca bkz. Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, s. 117-142.

³⁷² Âşık Ömer’in bu murabbaı ve diğer manzumelerinden hareketle dönemin sosyal ve ahlâkî panoramasını gösterir mahiyetteki mütalaaları hakkında mufassal malumat için bkz. Murat Vanlı, "Osmanlı Toplumundaki Ahlakî Çöküntünün 17. Yüzyıl Şairi Âşık Ömer’in Şiirlerinde Tezahürü", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 42, s. 195-225.

Bir fakîr insāna bir pul vermez oldu ağniyā

Zenneler yüz göz açık ādemden etmezler hayā

Onun için ehl-i ırzın i‘tibārı kalmadı

“Âşık Ömer 1321/3”

Divānlarda cimrilik eden kimseler, ‘kıymetsiz, bayağı, âdi’ manâlarına da gelen ‘hasîs’ sıfatı ile anılmıştır. Niyâzî-i Mısrî, hasîs mefhumunun ‘aşağı, bayağı, âdi kimse’ manâsını kullanarak tasavvufun her kimseye nasip olmayacağını, ona ancak üstün tabiatlı kimselerin erişebileceklerini belirtir (NM. 100/2).³⁷³ Cömert, hiçbir şey vermese de vermenin kendisine kolay geldiği; cimri ise her şeyini verip kendisinde hiçbir şey bırakmasa dahi, vermenin kendisine zor ve ağır geldiği kimsedir.³⁷⁴ Divân şairleri, memduhlarının cömertliğini tebci ederken Hâtem-i Tâî’yi anmış; umumiyetle onu memduhlarının yanında cimri olarak vasıflandırarak, muhataplarının cömertliğini yüceltmeyi amaçlamışlardır. Sadrazam İlyas Paşa için yazdığı kasidesinin aşağıdaki beytinde Nef‘î, memduhunun cömertlik derecesini üstün gösterme adına Hâtem’i teşbih unsuru ve kıyas malzemesi mesabesinde zikretmiştir:

Olurdu haşre dek hıssetle meşhûr

Zamânında geleydi devre Hâtem

“Nef‘î-Kasîde 48/26”

Gazellerinde yaşadığı yüzyılın sosyal meselelerine değinmeden geçmeyen Nâbî, aşağı derç olunan beytinde, cimrilikle dostlardan esirgenip elde tutulan bir malın bir şekilde muhakkak elden çıkacağı ve sahibine de kalmayacağı hakikatini hatırlatır:

Emvâlini müdâfa‘a-i haşma şaklasun

Ahbâbına müsâ‘adeden imtinâ‘ iden

“Nâbî-Gazel 554/2”

1.2.16. Hiffet

Hafiflik, sevgide kararsızlık, hoppalık manâlarına gelen hiffet, sadece Nâîlî’nin tek bir beytinde rızâ ve gaflet mefhumlarıyla birlikte kullanılmıştır. Rızâ eteğine yapışıp ondan ayrılmamanın, ondan vazgeçip de başka bir şeye tevessül etmemenin

³⁷³ Beyit için bkz. ‘Hasîs, Leîm’.

³⁷⁴ Zerrûk, *Kavâidu’-t-Tasavvuf*, s. 210.

tembihlendiği beyitte, rızâ yolunda tehlikeli nokta ve yamaçlar bulunduğundan, gaflete düşülmemesi ve potansiyel risk taşıdığı için, bu yolun hafiflik ve kararsızlık hâllerini kaldıramayacağı vurgulanmaktadır:

Țut dâmen-i rızâyı şağın hiffet eyleme

Çokdur bu yolda cây-ı hațar gâflet eyleme “Nâilî-Musammat 3/30”

1.2.17. Hile, Âl, Dâm, Keyd, Mekr, Tuzak

Hile bir kimseyi birtakım düşünce ve hareketler, bin bir türlü kurnazlık ve desiselerle kasten yanıltarak o kimsede yanlış kanaat uyandırma demektir.³⁷⁵ ‘Akıl, âl, dünyâ, felek, mürâî, nefis ve rind’ mefhumlarıyla beraber kullanılan hileye umumiyetle Nakşî, Gevherî, Nâbî’de dünyânın ve nefsin menfi bir niteliği olarak rastlanır. Bu dünyânın hilesi türlü türüdür (GE. 232/1) ve akıl ile asla bilinemez (NM. 165/4). Nakşî’nin 2 beytinde (NAA. K. 2/7), (NAA. G. 181/4) nefsin hilesine aldanmama salık verilirken, bir beytinde de (NAA. K. 4/19) işi gücü hile olanların (mahşerde) tilkiye dönecekleri bildirilir. Âşık Ömer’in nezdinde (AÖ. 173/43) hile tilkiliktir. Nâbî’nin aşağıdaki beytinde de hile mefhumu, nefis ile karşımıza çıkmaktadır. Nefsin hilesini idrâk etmek isteyen kimse evvela dilini tutmalıdır:

Hîle-i nefsinı idrâk idene ey Nâbî

Țayddur ğurfe-i himmetde zebân-ğîr olmağ “Nâbî-Gazel 383/5”

Hile kavramı divânlarda ‘âl, dâm, keyd, mekr, tuzak’ gibi çeşitli şekillerde de kendisini gösterir. ‘Âşık, maşûk, er, felek, hîle, mekr, nefis, zâhid’ mefhumlarıyla birlikte kullanılan ‘âl’, hilenin Türkçesidir. Bu kavramı en çok kullanan Gevherî’de âl ile, sevgili (GE. 4/4), (GE. 158/2); bazen de felek (GE. 97/4) ve dünyâ (GE. 232/1) beraber zikredilir. Her üçünün de müşterek vasfı, aldatmadır. Aşağıda dünyânın eski bir koca karıya teşbihi ile çizilen hayâlde, âl ile beraber kullanılan mekr, dünyânın bir vasfı olarak sunulmuş ve er olanların dünyânın bu mekrine aldanmaması salık verilmiştir:

³⁷⁵ Saffet Köse, "Hile", *DİA*, İstanbul 1998, C. XVIII, s. 28.

Çok başlı bir köhne zen-durur dünyâ

Er isen aldanma mekr u âlına

“Âşık Ömer 1253/5”

Nâilî'nin iki beytinde dâm olarak geçen hîle, birinde ‘dâm-ı reh-i dalâl’ (NK. MST. 3/28)³⁷⁶ şeklinde, diğesinde de ‘dâm-ı hevâ-yı nefis’ olarak dalâlet ve nefis kavramlarıyla kullanılıp her ikisinde de dikkatli olma tembih edilir. Nefs hevâsının tuzağına düşenlerin, şerîfatın sapasağlam ipini ellerinden bırakmamaları istenir:

Habl-i metîn-i şer‘üni elden bırakmasun

Dâm-ı hevâ-yı nefsüñ olanlar muqayyedi

“Nâilî-Musammat 11/6”

Hile mefhumu, Arapça ‘keyd’ şekliyle sadece Mısırî’de kullanılır ve istidrâc sahibinin içinde bulunduğu hâl olarak ele alınır:

Müstedricüñ keydini keydün içinde gözet

Çazma derin çuyıyı boyuñca var çazadur

“Niyâzî-i Mısırî 32/3”

Hile, tuzak, kandırma, oyun manâlarına gelen mekr, tasavvufta Allah (c.c.)’ın, emirlerini dinlemeyip yasaklarından kaçınmayan âsî bir kuluna nimetler bahşetmesi; kendisine karşı hürmetsizliğine rağmen, durumunu olduğu gibi bırakması ve ona harikulade işleri başarmayı nasip etmesi demektir.³⁷⁷ ‘Aşk, âşık, belâ, çeşm, dünyâ, füsûn, haset, nifâk, riyâ’ mefhumlarıyla mütenasip kullanılan mekr, Nâbî’de ve Âşık Ömer’de gerçek anlamı kastedilerek nifâk (NB. G. 664/5) ve haset (AÖ. 1391/5) ile; Fehîm’de sevgilinin sıfatı (FK. G. 177/1) ya da çeşminin bir hususiyeti (FK. MST. 4/2/1) ve Nakşî’de mecâz tarikiyle dünyânın vasfı (NAA. G. 1/4) olarak geçer. Mısırî’de mekr, yukarıda mekrin tanımını yaparken değindiğimiz tasavvufî ıstılâhtaki manâsına uygun olarak, ‘mekr-i Hudâ’ şeklinde ve istidrâca matuf olarak kullanılır:

Muhtdür Allah seni her işüñ ol çalk ider

Mekr-i Hudâ'dan çakın bal çanduguñ belâdur

“Niyâzî-i Mısırî 32/2”

³⁷⁶ Beyit için bkz. ‘Dalâlet’.

³⁷⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 241. Mekr için ayrıca bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 538; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 326-327.

Hile, ‘tuzak’ şekliyle Ümmî Sinân’da karşımıza çıkar ve ‘dâm’da olduğu gibi yine nefis ile bağlantılı olarak kullanılır:

Nefs yoluma tuzak kırar ol beni yolundan ırar

Yâ Rab elinden sen kırtar oldum anuñ mekkâresi “Ümmî Sinân 193/5”

1.2.18. Hubb-ı Câh

Makâm arzusu, şöhrete kavuşmak ve ün kazanmak içindir. Bu ise dinimizde zemmedilmiştir.³⁷⁸ Tasavvufun tanımlarından birisi de gönülden makâm ve itibar sevgisini söküp atmak; insanın yüzünü dünyâ ve âhirette kara edecek hareketlerden uzaklaşmaktır.³⁷⁹ Makâm ve mevki sevgisi, kulun Hakk’a giden yolda önünü kesen büyük bir maniadır. İtibar beklentisi ve hubb-ı câh, öldürücü bir zehirdir.³⁸⁰ Âlimin kalbinden ve beyninden en son çıkan şey makâm sevgisidir.³⁸¹ İnsanlara liderlik etme, onların arasında bir makâm ve mevki edinme arzusundan gönlü çekme, zühdün en faziletli bir çeşitidir.³⁸² Bu mefhum divânlarda ‘arzu, câhil, gurûr, nahvet ve zâhid’ kavramları ile zikredilir. Makâm sevgisi kavramı Hikemî üslûbun Türk edebiyatındaki müessisi sayılan Nâbî’de en fazla kullanılırken, onu Nâilî ve Fehîm takip eder. Halk şairleri bu hususta suskundur. Ümmî Sinân’ın bir beyti dışında, Tekke şairlerinin de böylesi mühim bir mevzuda söz söylememiş olmaları hayrete şâyandır. Nâbî’nin aşağıda örnek olarak verdiğimiz beytinde dile getirdiği, mürşidin müridine ilk öğüdü olabilecek bir düşünceyi, kanaatimizce mutasavvıf şairlerden işitmek daha müessir olacak idi:

Evvelîn pendî budur pîr-i muğānuñ rinde

Ki şaķın sehv ile dil-dāde-i cāh olmayasın

“Nâbî-Gazel 600/4”

³⁷⁸ Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 605.

³⁷⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 532. Makâm sevgisi, mansıb sevgisinden kurtuluş çaresi bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 613-631.

³⁸⁰ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 729.

³⁸¹ Aziziüddin Neseî, *Tasavvufta İnsan Meselesi-İnsan-ı Kâmil*, (Çev. Mehmet Kanar), Dergâh Yay., 3. bs., İstanbul 2015, s. 121.

³⁸² Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, C. II, s. 507. Makâm sevgisi için ayrıca bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri* s. 82. s. 172; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 91.

Nâbî, makâma gönül vermeme temalı yukarıdaki beytindeki düşünceleriyle birlikte, elde edilmiş bulunan dünyevî makâmın Allah (c.c.)'a yakınlığa mani olmadığı görüşünü de savunur. Onun bu fikri, tasavvufta bilhassa halk içinde Hak ile olma prensibini benimsemiş Nakşîbendi tarikatına mensup olan Nakşîler'in 'el kârda gönül yârda' düsturu ile mutabıktır. Makâm ve mevki, nasıl ki Allah (c.c.)'a yakınlığa mani değilse, birilerinin müttakî yahut zâhid demeleri ve gösteriş için giyilen kıyâfetler³⁸³ de Hak'a yakınlığa delil olamaz:

Degüldür kâr u bâr-ı câh mâni' kurb-ı Yezdân'a

Ĥâşîri âlet-i kurb itme zâhid bu riyâdan geç "Nâbî-Gazel 38/2"

Dünyâda elde edilen makâm, yükseklerle çıkaran ve aynı zamanda aşağılara da indirebilen bir merdiven gibidir; onunla cennetin katlarına çıkılabileceği gibi, cehennemin çukurlarına da düşülebilir.³⁸⁴ Bu zaviyeden bakılınca Nâbî'ye hak verilebilir; ancak makâmı hak edenlere vermek de gereklidir. Kötü karakterli kimselere verilen yüksek bir mevki, halk için fitne olabilmektedir.³⁸⁵ Makâm ve mevki kapılarının câhillere, hak etmeyenlere açılması, eşeğin atların önüne geçirilmesi gibi bir haksızlık ve zulme kapı aralamak demektir:

Câhillerüñ tefevvuķı câh ile ârife

Olmaķ gibi ĥar esblerüñ ser-ŗavîlesi "Nâbî-Gazel 841/3"

Nâilî, zehrin ilaca dönüştürülmesinin imkânsızlığı ile, makâm ehli olup da bununla kibre kapılan kimselerin ömürlerinin artırılamayacağını belirtir. Makâm sevgisi ve kibir, ömrü artırıcı ilaç değil; bilakis hayatı sonlandıran bir zehirdir:

Nâ'ilî naŗvet ü câh ehli mu'ammer olamaz

Kimse zehri bu şifâ-ĥânedede tiryâk edemez "Nâilî-Gazel 167/5"

³⁸³ Beyitte geçen 'bu riyâ' kelimesi, birleştirilerek telaffuz edildiğinde, Arapça olan 'hasır'ın Farsça mukabili 'bûriyâ'yı ortaya çıkarmaktadır. Şairin ustaca icra ettiği bu cinâsı gözden kaçırmamak gerekir.

³⁸⁴ Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 364.

³⁸⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 486.

Aşağı aldığımız beytinde tenasüp sanatı ile, câh ile câhil kelimelerini ustalıkla bir araya getiren Nâilî, aynı zamanda bu iki kelime arasında şibh-i iştikak da teşkil etmiştir. İz'an, basîret ve firaset sahibinin sermayesi izzettir; onlar, bu faziletlerle ulvîleşir. Câh ile de ancak câhiller şeref kazanır:

Sen neşve-i idrâkûñ sermâye-i 'izzet bil

Câh ile ço câhiller 'âlemde vaqûr olsun "Nâilî-Gazel 265/2"

1.2.19. Hubb-ı Dünyâ

Sûfilerin dünyâ hakkındaki mütalaaları umumiyetle menfidir. Dünyâ, Allah (c.c.)'ın düşmanıdır; onu seven dostun düşmanını sevmiş olacağından sûfiler, talipleri sadece köpekler olan leşe ehemmiyet vermeyerek öldürücü bir zehir olan dünyâdan ve onun sevgisinden ictinap etmişlerdir.³⁸⁶ Tevbeyi geciktirmek ve istikâmet üzere olmayı hep sonraya bırakmak dünyâ sevgisinden kaynaklanmaktadır.³⁸⁷ Fehîm ve Gaybî dışında bütün şairler, hubb-ı dünyâ mefhumu ile ilgili görüş belirtmiş; dünyâ sevgisini 'ârif, derviş, hâce, irfân, izzet, zillet, kalender, kurb, merdâne, mürid, nefs-i emmâre, sübhâ, takvâ, tâlib, tamâ, terk, zâhid' kavramlarıyla mütenasip veya mütenakız şekilde kullanmışlardır. Gevherî, dünyâ sevgisine mail olmamayı öğütlerken, dünyâyâ gönül verenlerin zillate duçar olduklarını haber vermiş; dervişliği idealize edip, dünyâyâ gönül verenlerin karşısına şâl ve abâya kanaat eden derviş tipini çıkarmıştır (GE. 294/1).³⁸⁸ Tasavvuftaki 'el kârda gönül yârda' ibaresi Nâbî'nin aşağıdaki beytinde tersine tebeddül ederek yaptığı işi savsaklayıp baştan savma yapan kimseler için kullanılan 'el işte gönül oynaşta' manâsına bürünmüştür:

Leb zikrde ammâ ki gönül fikr-i cihânda

Qaldı arada subhâ-i mercân mütereddid "Nâbî-Gazel 55/2"

'Sübha-i mercân' terkibi, mecâz-ı mürsel tariki ile zâhid kişiliğinde dini şeklen yaşayan insan tipini temsil etmektedir. Bu kimselerin mümeyyiz vasfı, sûreten ibadet ve

³⁸⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 172.

³⁸⁷ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, C. I, s. 356.

³⁸⁸ Bent için bkz. 'Abâ'.

tâat ile meşgul olup sîreten kalbinde dünyâ sevgisi taşımalarıdır. Mısırî'nin aşağıdaki mısralarında da bir yandan kalbinde dünyâ sevgisini taşıyıp diğer yandan ibadet ile meşgul olan 'hoca' tipi şahsında, ibadeti şeklen ifa eden kimselerin dünyâ için çalışmasına işaret edilmiştir. Beyitte bu tür kimselerin, tâat ve vaazlarıyla dünyâ mevkii ve metai kazanmaya çalışması da kastedilmiş olması muhtemeldir:

Yeter çalışduñ ey hoca fenâ mülküñ metâ'ına

Çoğ uzatma ki 'Azrâ'il gelür bu cāna tolanur "Niyâzi-i Mısırî 64/4"

1.2.20. Hubb-ı Mal

Hubb-ı mal, avâmın kalbini perdeler.³⁸⁹ Dünyevî sebeplerden kurtulmak için evvela mal sevgisinden başlanmalıdır. Çünkü hubb-ı mal, kalbi Allah (c.c.)'tan çevirebilecek bir sevgidir.³⁹⁰ Mal ve mevki tutkusu, insanı yiyip yok eden bir timsahtır.³⁹¹ Mal sevgisi cimriliğe, cimrilik de kişiyi tül-ı emele götürür. Ya da tam tersi olup tül-ı emel de kişiyi cimriliğe sevk edebilir ve servetine aşırı derecede bağlanmasına yol açabilir.³⁹² Nasıl ki denizin kenarında duran bir kimse, kırbasında ve kabında su biriktirmekle uğraşmaz ise, Allah Teâlâ'nın rahmet hazinelerini bir deniz kabul eden kimse de, kendisini o denizin kenarında oturan biri olarak görür ve mal mülk sevgisini kalbinde taşımadığı gibi bir kenara yığmayı da aklından geçirmez.³⁹³ Dünyâ malı ve servet, iksir için bakır ölçüsündedir. Simyâ ilmini bilen bir kimsenin elinde ne kadar çok bakır varsa, iksirinin ufak bir dokunuşu ile elde edeceği altını da o kadar çok olur. Allah (c.c.) yolunda sarf edildiğinde servetin çokluğunun, faydası dahi vardır.³⁹⁴ Mal bir merdivene benzer; kimi onunla kuyuya iner, kimi de saraylara ve köşklere çıkar.³⁹⁵ Dünyâlık servet ve mal, kişinin cebinde olmalı ve onu Allah (c.c.) için harcamalı; fakat

³⁸⁹ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, C. III, s. 303.

³⁹⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 728.

³⁹¹ Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 64.

³⁹² Cimrilik ve mal sevgisinin zemmi hakkında bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. III, 513-600.

³⁹³ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 333.

³⁹⁴ Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 365.

³⁹⁵ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, s. 104.

onun sevgisi kalbine girmemelidir. Geminin içindeki su gemiyi batırır, altındaki su ise gemiyi kaldırır, sırtında taşır.³⁹⁶

‘Aşk, ârif, câhil, derviş, hâris, iftira, izzet , zillet, gurûr, ilim, tamâ’ mefhumlarıyla birlikte telakki edilen hubb-ı mal, bütün şairler tarafından ele alınmıştır. Gevherî, Mecnûn kıssasına telmih yaparak dostun yolunda nâmûs, âr, mal, mülk ne varsa terk ettiğini ve bu dünyânın süsüne ve şaşasına düşmediğini (GE. 397/2);³⁹⁷ Fehîm, şair ya da mal düşkününü değil, güzel ahlâk ilminde maharetli bir üstat olduğunu ifade ederek mal sevgisini ve servet düşkünlüğünü tenkit etmişlerdir:

Vallâh ben ne mâla muhibbem ne şâ‘irem

Ben ‘ilm-i hüsn-i hülkda üstâd-ı mâhirem “Fehîm-Musammat 2/3/8”

Diğer şairlerin hubb-ı mal telakkileri şu şekildedir: ‘Cem,³⁹⁸ İskender³⁹⁹ ve Dârâ’nın⁴⁰⁰ hazineleri bir araya gelse bunlar ârif katında bir habbe etmez (NK. G. 343/5). Âkil olan mal ve mülkle gurûrlanmaz (AÖ. 847/3). Câhilin ömrü mâl u menâl ile geçer (AÖ. 539/4). Biz aşkı bu cihânın şöhretine ve izzetine tercih ettik, mal mülk üzerine bu dünyâda bir şöhretimiz yoktur (ÜS. 165/5). Mülk-i Süleyman (a.s)’a meyledip de Hak’tan ırak olan hor ve zâr olur (ÜS. 28/2). Cihân malını hırs ile toplayan, rızkını yer içer; ancak artığını hiç kuşkusuz kusar (ÜS. 29/7).’

1.2.21. İftira

İftira, söze yalan karıştırarak bir kimseye yapmadığı bir hareketten veya işlemediği bir suçtan, günah ya da kusur sayılabilecek davranışlardan ötürü asılsız

³⁹⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, 83.

³⁹⁷ Bent için bkz. ‘Dîbâ’.

³⁹⁸ Pişdâdiyân sülalesinin dördüncü hükümdarı olup İran mitolojisine göre yedi yüz yahut bin yıl yaşamıştır. Şarabın mucidi olarak bilinen Cem, İslâm edebiyatlarında zevk ve eğlence, iktidar ve ululuk sembolü olarak şiirlere konu edilmiştir. Bkz. Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 86-87.

³⁹⁹ Şiirde saltanatın simgesi olarak işlenen İskender (İskender-i Yunânî) (ölüm tarihi) M.Ö. 323), edebiyatta Hızır ile birlikte âb-ı hayâtı araması, dünyayı gösteren bir aynaya sahip oluşu (âyîne-i İskenderî) ve Ye’cüc Me’cüc adı verilen istilacı bir kavmin yayılmasını engellemek için sed yapışı (sedd-i İskenderî) ile münasebete getirilmiştir. Ekseriyetle padişah övgülerinde kıyas unsuru olarak zikredilmiştir. Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar, Şahıslar Mitolojisi*, Akçağ Yay., 1. bs., Ankara 2000, s. 187-208; Pala, *A.g.e.*, 236-237; Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabcacı Yay., 1. bs., İstanbul 2008, s. 427-435.

⁴⁰⁰ Divân şiirinde büyüklük, yiğitlik ve ihtişamın simgesi olarak anılan Dârâ, Keyâniyân sülalesinin onuncu ve son padişahıdır. Zavotçu, *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*, s. 178.

isnatlarda bulunma demektir.⁴⁰¹ Nakşî'nin 4 beytinde müteradifi 'bühtân' olarak geçer. İncelediğimiz şairlerden Nakşî, Gevherî, Âşık Ömer ve Gaybî dışında kalanlar, bu mefhumu kullanmamıştır. Gevherî, ne yaptıysa halkın iftirasından kurtulamadığını (GE. 299/4);⁴⁰² Nakşî ise, ehl-i irfâna bühtan edenlerin din ve imândan çıkacağını (NAA. G. 95/6) ifade ederek iftirayı zemmetme, ya da iftirayı men etme gayreti içerisinde olmuşlardır. Gaybî, murabba-ı mütekerririnin aşağı alınan bendinde, Hak dostuna ilişenlerin yani dil uzatıp hakkında ileri geri konuşarak iftira edenlerin, iflah olmayacağı hususunda ikazda bulunmuştur:

Oturma er postuna

Dil uzatma üstüne

İlişme Hâk dostuna

Şağın ber-bâd olursun

“Sun‘u’llâh-ı Gaybî 87/7”

1.2.22. İlhâd

Allah (c.c.)'ın varlığı ve birliği başta olmak üzere dinin temel hükümlerini inkâr ederek bunlar hakkında şüphe duyma; dini kaideleri hafife alma;⁴⁰³ Allah (c.c.)'ın niteliklerini başka güçlere atfetme⁴⁰⁴ anlamlarına gelen ilhâd, sadece Mısırî ve Gaybî divânlarında 2 beyitte anılır. Şerîat ve hakikat mukayesesini yaptığı ve bu ikisinin birbirinin mütemmimi olduğunu ifade ettiği beytinde Mısırî, şerîatın hakikatın ziyası olduğunu ve hakikatsiz şerîatın ilhâda vardıracağını ileri sürer. Nitekim hakikat tarafından desteklenmeyen hiçbir şerîat makbul olmadığı gibi, şerîat tarafından kontrol ve kayıt altına alınmayan hiçbir hakikat de makbul değildir.⁴⁰⁵

Şerî'atsuz hâkîkat oldu ilhâd

Hâkîkat nûr ziyâsıdur şerî'at

“Niyâzî-i Mısırî 18/18”

⁴⁰¹ Mustafa Çağrı, “İftira”, *DİA*, İstanbul 2000, C. XXI, s. 522.

⁴⁰² Bent için bkz. ‘Fâsik, Fâsid’.

⁴⁰³ Mustafa Sinanoğlu, “İlhâd”, *DİA*, İstanbul 2000, C. XXII, s. 90.

⁴⁰⁴ Gürbüz Deniz, “İlhâd”, *İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, AÜ. Yay., 1. bs. Ankara 2013, C. I, s. 347-348.

⁴⁰⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 226.

Gaybî'nin vahdet-i vücûd anlayışı ile örülü aşağıdaki beytinde ilhâd, lügat manâsının dışında bir hüviyeti haizdir. Gaybî'ye göre tevhîd, Allah (c.c.)'ı birleme değildir; Allah (c.c.)'ı birlediğini iddia edip de Allah (c.c.)'tan başkasına varlık izafe edenler, O'nun tek oluşu hususunda kuşku içinde olup bu kuşkuları sebebiyle ilhâda düşmüşlerdir:

Kendüni yok Hakk'ı var bilmeyenün

İtdüğü tevhîd değil ilhâd imiş

“Sun‘u’llâh-ı Gaybî 54/5”

1.2.23. İnat

Bir akide, davranış ve görüşün doğruluğunun bilinmesine rağmen reddedilmesi, ona aykırı davranılıp manâsızca ayak diretilmesi anlamına gelen inat, Mısırî ve Niyâzî'nin birer beyti dışında sadece, Nakşî'nin muhammesinde ve bazı gazellerinde şu şekilde yerini alır: ‘Münkire acıyıp da ilm-i me’âni mülkünü açsan ve bu ilmin bütün dersini ona okusan, anlamamakta ısrar ve inat eder; kendisini Rüstem⁴⁰⁶ ve Keykubat⁴⁰⁷ zanneder (NAA. MH. 2/3). Münkirin kalbi mevta; akli nâkıstır ve fehmi yoktur; bin yıl anlatılsa da, gafletle dolu kalbi ve uykulu gözleriyle manâ ilimlerini anlamaz. Münkirin sözünden dönmeyeceğini dört kitâb yazmıştır (NAA. MH. 2/10). Münkirler, Hak ehlinin kelâmını reddedip kurb-ı Hakk’tan uzak kalmışlardır. Onlar, İblis-i merdûd gibi inat edip dururlar (NAA. G. 28/2).’

Dikkat edilecek olursa Nakşî, inat edenlerin münkirler olduğunu ya da münkirlerin inat ettiklerini ileri sürmektedir. Nef’î, kendi ahvâlini anlattığı müseddesinde, kazânın hükmüne zerre kadar dahi itirazı ve inadı olmadığını hulûs-ı kalp ile ifade eder. Bu teslimiyetinde âsitân-ı pîre olan güveninin payı da büyüktür:

Var âsitân-ı pîre hele istinâdımız

⁴⁰⁶ Firdevsî'nin meşhur eseri Şehnâme'nin en mühim karakterlerinden olan Zâl oğlu Rüstem, Türk şiirinde adı en çok geçen Şehnâme kahramanıdır. Zaman zaman ‘Tehtemten’ olarak da anılan Rüstem, şiirde kahramanlık sembolü olarak ele alınır ve kıyas unsuru olarak işlenir. Bekir Şişman, Muhammet Kuzubaş, *Şehnâme'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007, s. 157; Tökel, *Mitolojik Unsurlar*, s. 247-258; Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 382.

⁴⁰⁷ Keyâniyân sülalesinden olan Keykubât da Şehnâme’de zikredilir ve şiirde genellikle mülkü ve saltanatı dolayısıyla anılır. Şişman, Kuzubaş, *A.g.e.*, s. 157.

1.2.24. İnkâr

İnkâr; kabul etmeme, tanımama anlamına gelir ve bu duygu inkâr olunan şeyin kabulüne engeldir. İnkârın zıddı olan tasdik ise, ilâhî fetihlerin anahtarıdır.⁴⁰⁸ Kalp, Allah (c.c.)’tan yüz çevirmeye başlayınca, onda Allah (c.c.)’in sevgili kullarına dil uzatma hâli peyda olur.⁴⁰⁹ İnkâr mefhumu, ‘ârif, aşk, câhil, nâdân, elest, Hak dostu, hâris, tamâhkâr, ehl-i garaz, hasûd, imân, kalp, ikrâr, ahd, küfür, münkir, terk, zâhid’ kavramlarıyla beraber kullanılır. Bu mefhumu şiirlerinde en fazla Nakşî işler ve kullanımını da zâhid tipi üzerinden kelâm-ı ârifi inkâr eden kimseler hakkında yoğunlaştırır: ‘Ey zahid, râh-ı vahdetten yüzünü döndürmekten sakın, ölmeden evvel kalbinden inkârı gider (NAA. G. 10/3). Men aref sırrını inkârı bırakıp küfrünü imân eylediysen bundan sonra artık inkâr eyleme (NAA. G. 12/3). Küfründe inat edip de inkâr etme (NAA. G. 30/16).’

Nakşî’nin zâhid tipini inkârcılıkla itham etmesi, aşağı aldığımız beytinde de görüldüğü üzere, onun aşkı, âşıkı, men aref sırrını çözemeyip Allah (c.c.)’in tek varlık olduğunu reddi sebebiyledir. Nakşî’nin telakkisine göre inkâr, kâinatta Allah (c.c.)’tan başka varlık bilmek ve tanımaktır. Vahdet-i vücûda göre gerçek varlık tektir; o da Allah (c.c.)’tır. Bu düşüncenin aksini söyleyen kimse, Nakşî’ye göre inkâr içindedir:

Gel gider inkârı zâhid var İmân it küfrüñü

Zümre-i ‘uşşâkdan ol gel bâri ebrâr ol yüri

“Nakşî-Gazel 185/6”

1.2.25. İsrâf

İtidalden saparak meşru ve makul olanın dışına çıkma⁴¹⁰ anlamındaki israf, yaygın manâsı ile haddi aşırılarak harcamalarda orta yoldan şaşmak demektir.⁴¹¹ Kişinin nefsi için harcaması, az da olsa, israf addedilirken; başkası için harcaması, çok da olsa,

⁴⁰⁸ Zerrûk, *Kavâidu't-Tasavvuf*, s. 235.

⁴⁰⁹ Serrâc, *Lum‘a*, s. 491.

⁴¹⁰ Cengiz Kallek, “İsraf”, *DİA.*, İstanbul 2011, C. XXIII, s. 178.

⁴¹¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 247. İsrâf hakkında bkz. Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, s. 254-255.

israf değildir.⁴¹² Bu mevzuda sadece Nâbî'nin 2 ve Mısırî'nin bir beyti bulunmaktadır. Her iki şair de israfın zaman boyutuna dikkat çeker. Nâbî, makâm arzusu ile ömrünü boşa geçiren kimselerin akılsızlığını dile getirir. Beyitte hubb-ı câh uğruna ömür sermayesini heba etmenin beyhudeliği vurgulanarak bu şekilde hareket eden kimselerin, akılsızlığına ve ahmâklığına göndermede bulunulur:

Ne 'aklı var 'acabâ 'arzû-yı câh idenüñ

O arzû ile evkâtını tebâh idenüñ

“Nâbî-Gazel 425/1”

Heves sarhoşuna hitap ettiği diğer beytinde Nâbî, şöhret için tasadduk eden kimsenin, cömertliğin nâmını ayaklar altına almamasını ister (NB. G. 761/4)⁴¹³ ve desinler diye yapılan yardımı israf olarak görür. Mısırî de ömr-i nâzeninini riyâ ile geçirip isrâf eden sûfiye hitap ederken onu ikaz eder (NM. 87/2).

1.2.26. Kalp Kırmak

Kalp kırmamak tasavvufta esas olduğu gibi, kalbi kırdırmamak yani kimseden incinmemek de aynı ölçüde büyük bir esastır. Hatta incinmemek, başkasını incitmemeye nazaran daha zor bir iştir.⁴¹⁴ Halkı incitenler, mahşerde aslana ve kaplana (NAA. K. 4/10), diliyle sokan da yılan çıyana (NAA. K. 4/12) dönecektir. Beyt-i Hak olduğundan kimsenin hatırını kaba sözlerle yıkmamak (AÖ. 1126/4) gerekir. Hele söz konusu âşık olunca, biraz daha temkînli olmak lazım gelir. Âşıkın gönlünü yıkan Kabe'yi yıkmış (AÖ. 399/3) demektir. Dil, Allah (c.c.)'ın arşı olduğundan, tahrip olduğunda onu hiçbir beşerin onarması mümkün değildir:

Dil 'arş-ı İlâhî'dür anı eyleme taḥrîb

Dest-i beşer ol ḥaneyi termîm ne mümkün

“Nâbî-Gazel 612/6”

Diğer şairler bu hususa yukarıda bazı örneklerini verdiğimiz şekilde kısaca temas edip geçmişken Gaybî, kalp kırma üzerine düşüncelerini ‘Tek heman benden gönül incinmesin’ kafiyeli murabbaında (SG. 84) teksif etmiş ve her ne olursa olsun hiçbir

⁴¹² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 191.

⁴¹³ Beyit için bkz. ‘Sehâvet, Cömertlik’.

⁴¹⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 242.

kimsenin kendisinden incinmemesini Allah (c.c.)’tan niyâz etmiştir: ‘Yâ İlahî beni ne eylersen et, yeter ki benden gönül incinmesin. Ne ibadetimle mağrur olayım ne maarifle mesrur olayım, gerekirse hiçbir isteğime kavuşamayayım yeter ki benden gönül incinmesin. Başıma her taraftan belâ yağsın, ömrüm oldukça safâ görmeyeyim, bir günahıma bin cezâ çekeyim, yeter ki benden gönül incinmesin. Her ne kadar azap varsa çekmeye razıyım, yeter ki benden gönül incinmesin. Yâ İlâhi, bana hulk-i azim ver, kullarının kalbinde yer edineyim, bana mesken cehennem olsun razıyım yeter ki benden gönül incinmesin. Yere göre sığmayan Allah (c.c.), gönle sığıp onu durak eylemiştir, her amelden ırak olayım yeter ki benden gönül incinmesin.’

1.2.27. Kıskançlık, Reşk

Kıskançlık, başkasında bulunan güzel hasletleri çekememezlik olan hasetten daha geniş manâya sahiptir ve makul derecede tutulması koşuluyla gerekli bir tepkidir. Kişinin eşini ve kendine ait hak ve menfaatini başkasından koruması ve kıskanması tabii ve fitrî bir temayüldür.⁴¹⁵ İncelediğimiz divânlarda, Farsçası reşk olarak zikredilen kıskançlık hususunda görüş bildirmede Nâbî ve Nef’î’nin ağırlığı hissedilir. Fehîm ve Nâilî’nin birer beyti dışında, diğer şairlerde bu mefhumun kullanımına tesadüf edilmez. Kıskançlığı bir maraz olarak gören Nâbî (NB. G. 808/2), onun merhemi olarak kişinin kendisinden aşağıda olanları görüp şükretmesi gerekliliğini ortaya koyar:

Senden ednâyı görüp şükr ile dem-sâz olmak

Senden a‘lâlara reşk eylemenün merhemidür “Nâbî-Gazel 114/3”

Nâbî’de bilinen manâsı ile kalp hastalığı olarak kullanılan reşk mefhumu, Nef’î’de şairliğini kıskanan kimseler için sıfat olur. O, hüner ve fazilet davâsı eden bir taifenin kendisine daima reşk etmesini devlet (NF. K. 10/49); ehl-i sühânın söz söyleme kudretine reşk etmelerini de saâdet (NF. G. 68/6) olarak görür ve bu gibi kimselerin kendisine reşk ettiğini her fırsatta dillendirir. Reşki umumiyetle haset kavramı ile

⁴¹⁵ Kıskançlık hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hayati Hökelekli, "Kıskançlık", *DİA*, İstanbul 2002, C. XXV, s. 496-497.

birlikte kullanan Nef'î'nin kıskançlık anlayışı, umumiyetle bu doğrultudadır. Zâhid tipini aşağıdaki beyitte menfi olarak kullanan Fehîm, gönül sırlarını fâş ettikçe dini şeklen yaşayan kimselerin, bu sırlara muttali oldukları zaman kendisini inkâr edeceklerini iddia etmektedir. Beyitte geçen 'kâfir' kelimesindeki ihâm-ı tenâsübü gözden kaçırmamak gerekir:

Reşkden zümre-i zühhâdı idersin kâfir

Ey Fehîm itme yeter râz-ı dilüñ fâş hamûş "Fehîm-Gazel 144/19"

1.2.28. Kin, Garaz, Buğz, Adâvet

Kin, özür dilenmesine rağmen yapılan kötülükleri unutmamak;⁴¹⁶ birisine karşı hınç ve düşmanlığı gizleyip içinde tutmak ve bunu içinde sürekli yaşatarak kalpten nefreti söküp atmamak demektir.⁴¹⁷ Kin mefhumu 'ağyâr, hasûd, kavgâ, kibir, küdüret' ile beraber geçer. Âşık Ömer ve Nâbî'de kullanım sıklığı fazla olan bu mefhumu Nef'î ve Ümmî Sinân'da hiç rastlanılmaz. Kin tutan, çiyandır (AÖ. 173/41); er olup sineyi kibr-i küdüretten halâs eylemelidir, merd olanın âyîne-i kalbinde pas bulunmaz (AÖ. 667/1). Kin bilmeyiz, hakkına kaillerdeniz (AÖ. 501/5). Âşık Ömer gibi Nâbî de kin bilmemektedir. Kin, inleyen gönlünün düsturu değildir:

İzhâr-ı kîn şî'âr-ı dil-i zârumuz degül

Ağyâr ile cidâl bizüm kârumuz degül "Nâbî-Gazel 486/1"

Kin, gizli düşmanlık manâlarına gelen 'garaz' divânlarda çok zikredilmemiştir. Âşık Ömer nezdinde ehl-i garaz, Hakk'a iraktır; haktan kaçır; haset edip yerini nâr, alnını iki cihânda kara eder (AÖ. 1067/3). Âşık Ömer ve Gaybî'nin birer beyti dışında bir de Nakşî'nin bir gazelinin bütününde (NAA. G. 149) tamâ ve hırs ehli ile birlikte söz konusu edilerek özellikleri sıralanır: 'Tama, hırs ve garaz ehli, menzil-i yâre erişmez; zulmet bucağında kalıp miskin avare gezer; enâniyet eder eğilmez, elden ar eder, dinden imândan çıkıp bin türlü inkâra düşer; ehil bir insanı görünce firar eyleyip

⁴¹⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, 169.

⁴¹⁷ Mustafa Çağrı, "Kin", *DİA*, İstanbul 2012, C. XXVI, s. 30.

karar eylemez; kemâl-i sırr-ı insanı mücerret bir şekilde anlatsan kabul etmeyip inkâra düşer; irfânın nâmı anılsa ve Hâlık'ın zikri denilse ciğerleri bin pâre de olsa dönüp bakmaz, başını kestirir de inadından dönmez.'

Düşmanlık, nefret manâlarına gelen 'buğz' kelimesi kin düşüncesi etrafında değerlendirilmiş; 'adâvet, kibir, münkir, cehâlet, gıybet, haset, riyâ, mesâvî, su-i zan, tamâ, nifâk, gadr, sitem' gibi menfi kavramlarla birlikte zikredilmiş ve en fazla Âşık Ömer divânında kullanım sıklığı elde etmiştir. Buğz kavramını tevekkül ile birlikte kullandığı bir beytinde (AÖ. 503/2)⁴¹⁸ Âşık Ömer, akli başa devşirip kalbi buğz ve hasetten temizleme gerekliliğinin altı çizer. Kendisini âşık olarak gördüğü ve âşıkın tasvirini yaptığı aşağıdaki bendinde ise, kimseye karşı büyüklenmediğini; tevekkül eteğine sımsıkı yapıştığını ve yeme içmede orta yolu tuttuğunu belirten Âşık Ömer, âşıkın bu vasıflarına kalbinde buğz ve haset ateşi taşımayışını da ekler. Buğz mefhumunun Âşık Ömer'in her iki beytinde de tevekkülle beraber zikredilmesi ve buğz duygularının bastırılarak tevekkülün öne çıkartılması, tesadüfi olmasa gerektir. Beyitlerin perde arkasında, elden gelen yapıldıktan sonra Hakk'a rızâ gösterme ve kısmete razı olup başkasının elindekine göz dikmeme tavsiyesi ise, Âşık Ömer'in buğz için sunduğu reçetedir:

Kimseye dîde-i kibr ile bakmaz

Özün buğz u hased nârına yakmaz

Tevekkül dâmenin elden bırakmaz

Ne katı tok olur ne ziyâde aç

“Âşık Ömer 125/4”

Nakşî'de 3, Âşık Ömer'de 2, Ümmî Sinân'da 1, Mısırî'de de 1 beyitte zikredilen adâvet, 'düşmanlık, husûmet' manâlarına gelmekte olup divânlarda çok fazla zikredilmez. Mısırî divânında 'kimseyle adâvet eyleme, sana düşman olarak nefsin yeter' denilerek kişinin nefsinin yenmesi gerektiği (NM. 8/3) ifade edilmiş; Ümmî Sinân'da

⁴¹⁸ Beyit için bkz. 'Haset'.

gönülde gayru'llâh varsa Allah (c.c.)'ın kişiye adâvet edeceği (ÜS. 89/5) vurgulanmış; Nakşî'de ise, adâvetin münkirin bir vasfı olduğu (NAA. G. 28/3) belirtilmiştir.

1.2.29. Küfür

Gizlemek, örtmek, nankörlük etmek manâlarına gelen küfür, dinî bir terim olarak Allah (c.c.)'a ve peygamberine inanmama; peygamberi tasdik etmeme olarak ifade edilir.⁴¹⁹ Tasavvufî ıstılâhta ise küfür, tefrika âleminin karanlığı demektir.⁴²⁰ Örtü manâsına da gelen küfür, iyi ve kötü olmak üzere iki kısımdır. Mübtedîlerin yani tasavvuf yolunun başlangıcında olanların küfrü olan kötü küfür, Allah (c.c.)'ı görmeye ve bilmeye engel olan küfürdür. Müntehîlerin yani yolun sonunda bulunanların küfrü ise, Allah (c.c.)'tan başkasını görmeye mani olan ve beğenilen, tasvip edilen küfürdür.⁴²¹ Biz de şairlerin sık kullandığı bu mefhumu müsbet ve menfi olarak iki kategoride ele aldık ve şairlerin, menfi olarak kullanılan küfrün yanında müsbet olan küfrü de kullandıklarını tespit ettik.

Bilinen anlamıyla küfür, 'dalâlet, inkâr, zulmet, zünnâr, şerîat, perde' gibi mefhumlarla birlikte ele alınır ve en fazla Nakşî'nin beyitlerinde yer edinir. Onu Ümmî Sinân'ın beyitleri takip eder. Ümmî Sinân, küfür ve zulmet perdesinden kurtulmak (ÜS. 41/6) gerektiğini ve bu tasfiyenin kîl ü kâl ile değil, merdânın usûlü ile (ÜS. 91/2) gerçekleşebileceğini belirtir. Âşık Ömer de, sosyal tenkit içerikli manzumesinin bir beytinde, dillerde küfür artarken zikr-i Hudâ'nın eksilmede olduğunu (AÖ. 296/3) haykırır. Nâilî'nin aşağı aldığımız beytinde, leff ü neşr içerisinde verilen küfr/zünnâr ve din/sübhâ kelimeleri aynı zamanda birbirlerinin mukabili kelimelerdir:

Ol rind Nâ'ilî k'ola hem-reng-i küfr ü dîn

Zünnâr ü sübhâ lâzime-i dest ü düş olur

“Nâilî-Gazel 132/5”

⁴¹⁹ Mustafa Sinanoğlu, "Küfür", *DİA*, İstanbul 2002, C. XXVI, s. 533-536. Ayrıca bkz. Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, s. 332-339; Mukâtil b. Süleymân, *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, (Çev. M. Beşir Eryarsoy), İşaret Yay., 1. bs., İstanbul 2004, s. 116-118.

⁴²⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 224; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 297.

⁴²¹ Neseî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 43.

Müsbet kullanımında küfür, ‘akıl, âşık, din, mezhep, mümin ve şirk-i ahfâ’ mefhumlarıyla beraber değerlendirilir. Bu müsbet kullanımında küfür, ‘kesretin vahdette gizlenmesi; hakiki imân, kulun fânî olması’ gibi anlamlara da gelir.⁴²² Fehîm’in aşağıdaki beytinde geçen küfrünü bu meyanda değerlendirmek gerekir:

Hemîşe bî-dil ü dînem cünûn u küfrüme hep

O çeşm-i bî-bedel ü bî-bahânedür bâ’iş “Fehîm-Gazel 28/4”

Bir sâlik, küfür mertebesine varıp o mertebeyi geçmeyince tam Müslüman olamaz.⁴²³ Nakşî’nin aşağıdaki beytini bu zaviyeden bakarak okuyacak olursak, küfrün müsbet manâda kullanımının güzel bir temsiline şahit olabiliriz:

Buña küfr-i havâş dirler irişmez degmeniñ ‘aklı

Ki bunda maḥv olur ‘âşık bürünür ‘arş-ı Raḥmânî “Nakşî-Gazel 187/6”

Küfür mefhumunun, zıttı imân ile bir arada kullanıldığı beyitler de büyük bir yekün teşkil etmektedir. Her iki mefhumun bu doğrultuda ‘âşık, aşk, din, mezhep, derviş, ehl-i tasavvuf, inkâr, kâfir, küfr, lutuf, kahr, münkir, nefsi bilmek, perde, renk, rind, ruh, sâlik, sübha, şeyh, terk, tevhîd, varlık, zâhid, zülf, zünnâr’ mefhumlarıyla kullanıldığı vakidir. Bu ikili kullanım en fazla Nakşî ve Mısırî’de yoğunluk gösterir. Mısırî’de küfr-imân mefhumları ile vücut organ isimlerinin imtizacına şahit oluruz. Mısırî’nin aşağıdaki beytinde, ilk anda hadd/ehl-i imân, hâl/kâfir kelimelerinin müşevveş leff ü neşr sanatı çerçevesinde kullanımının göze çarptığını söylemek mümkündür:

Ḥadd ü ḥâlûñ iki bölmiş cihânuñ ḥalkını

Birini kâfir birini ehl-i imân eyledi “Niyâzî-i Mısırî 186/4”

Mısırî’ye göre kâfir, sevgilinin siyah renkli beninin; mümin de, beyaz renkli yüzünün bir tezahürüdür. Mısırî’nin aşağıdaki beytinde de yine leff ü neşrin müşevveş biçimi kullanılıp küfr ile zülf, imân ile de ruh/yanak eşleştirilmiştir. Mısırî’nin her iki beytinde de imân ve küfrün ortak kullanımı renk esasına dayanır. Küfr kelimesinde

⁴²² Uludağ, a.g.e., s. 224.

⁴²³ Şeyh Bedreddin, *Vâridât Tercümesi ve Şerhi*, (Çev. H. Rahmi Yananlı), Büyüyenay Yay., İstanbul 2013, s. 125.

zulmet ve karanlık manâsı hakim olduğundan, şiirde sevgilinin saçı küfür olarak tavsif edilmiştir.⁴²⁴ Zülf ve hâl (ben) renklerinin siyah olması ile küfrü, hadd ve ruh kelimeleri de görünümünün beyazlığı hasebiyle imânı tedai ettirecek mahiyettedir:

Küfr ü İmân güşşasından kırtılup yârüñ bu gün

Şol ruḡ u zülfünde bulduk küfr ile İmânımız “Niyâzî-i Mısırî 72/2”

Yine Mısırî ‘ruhunla (yanağınla) hattının sırrını zâhid (bir) anlasa, kürsü üzerinde küfür ve imândan bahsetmezdi (NM. 21/6)’ diyerek küfür ve imânı benzer bir şekilde bir başka beytinde işlemiştir. Gaybî’de de Mısırî’de olduğu gibi küfür zülf; imân da ruh ile münasebettar kullanılmıştır (SG. 53/6). Aşağıdaki beyitte ise Nakşî, küfrün imâna tebeddülünü, nefsi idrâk eyleme şartına bağlamaktadır. Vahdet-i vücûd nazariyesine göre, gerçek varlık tektir; o da Allah (c.c.)’tır. Nefsini idrâk edip de şuhûdî birliğe eremeyen ve tek varlığın bir cüz’ü olduğunun bilincinde olmayan zâhid, küfür içindedir:

Müslime mü’min dimezler ol sebebden zâhidâ

Nefsin idrâk eyleyüp ol küfri İmân olmaya “Nakşî-Gazel 148/7”

1.2.30. Mâlâya’nî

Mâlâya’nî, lügatte kişinin kendisini ilgilendirmeyen şey demek olup dinî terim olarak insanın başkalarına da, kendisine de dünyâ ve âhirette fayda sağlamayacak fuzûlî söz ve davranışlar anlamına gelir.⁴²⁵ Nitekim sûfiler, kendilerini ilgilendirmeyen şeylerle meşgul olmamışlardır.⁴²⁶ Âşık Ömer ve Gaybî’de anlam olarak geçen bu mefhum, terk edilmesi hususiyetiyle beyitlerde işlenir. Âşık Ömer’e göre âşık-ı sâdik olanlar, gayri işi terkeder (AÖ. 1036/3). Sünnet ve farzlar edâ edilerek beyhude işlerden el etek çekilmelidir (AÖ. 1253/2).⁴²⁷ Gaybî’ye göre ise nasihati tutulup lehv u lu’b u sâz u söz yani mâlâya’nî terk edilirse eşraf içinde seçkin bir kimse olunur:

Levh ü lu’b u sâz u sözü terk idüp söz tüt hemân

⁴²⁴ Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 271.

⁴²⁵ Canbulat, "Mâlâya’nî", s. 406.

⁴²⁶ Zerrük, *Kavâidu't-Tasavvuf*, s. 120.

⁴²⁷ Beyit için bkz. ‘Mâlâya’nîyi Terk’.

1.2.31. Mesâvî

Seyyiât, kötülükler, fenalıklar manâlarına gelen mesâvî, divânlarda sık geçmeyen bir terimdir. Sadece Âşık Ömer’in kullandığı bu kavram, onun bir beytinde (AÖ. 1/12)⁴²⁸ buğz, haset, kibr, gıybet, sû-i zân, riyâ gibi ahlâk-ı zemîme ile tenasüp içinde işlenir. Aşağıda örnek olarak verdiğimiz bir bendinde de, yine buğz, haset, kibir gibi kötü ahlâk mefhumlarıyla beraber değerlendirilir:

Amelin buğz u hased kibr ü mesâvîde özün

Dergeh-i Hakk'a varacak ne sözün var ne yüzün

Özünü gaflet ayırmış dahî dünyâda gözün

Acabâ tâlib-i dünyâ geçinen ölmeye mi

“Âşık Ömer 1394/4”

1.2.32. Müdârâ

Kandırma, aldatma anlamındaki ‘dery’ kökünden türeyen müdârâ, insanlarla iyi geçinme demektir. Müdârâda, taşkınlığından emin olunamayan ya da aşırı duyarlı kimselere kibar davranarak, şerrine mani olma ya da gönlünü alma amaçlanır.⁴²⁹ Divânlarda sadece Nef‘î ve Fehîm’de tesadüf edebildiğimiz bu mefhumu Nef‘î kendine has üslûbuyla ve üst perdeden duyulan sesi ile terennüm ederken, kendisinin temiz kalpli, muasır şairlerin ise münâfik olduğunu iddia etmekte ve onlarla müdârâyaya yeltenmeyecek kadar asil olduğunu iddia etmektedir. Büyük küçük, kıymetli kıymetsiz kim varsa, onlara sivri dilini bilemesine ve eleştiri oklarını yöneltmesine bakıldığında Nef‘î’nin iddiasında ne denli haklı olduğu görülecektir:

Ben sâde-dil ebnâ-yı zamân ise münâfık

Güçdür baña gâyetde müdârâ-yı zamâne

“Nef‘î-Kasîde 41/43”

Fehîm’de müdârâ mefhumu, Klâsik Türk şiirindeki ‘âşık tipi’ne mütenasip şekilde tezahür eder. Sevgilinin, aşkın cânını yaralayıcı ve âşıkın kanını dökücü gamze kılıcına

⁴²⁸ Beyit için bkz. ‘Sû-i Zan’.

⁴²⁹ Mustafa Çağrı, "Müdârâ", *DİA*, İstanbul 2006, C. XXXI, s. 460.

müdârâ gösterilmekten imtina edilir. Çünkü âşıklar, bu cefâdan mütelezzizdir. Dışarıdan mutlu gibi görünüp de, içinden sitem etmeye kalkışmamaktadır. Görüldüğü gibi her iki şairin müdârâ telakkisi menfidir ve her iki şair de, müdârâdan son derece ictinap etmektedirler:

‘Âşıkam ‘âşık ki tîğ-i ğamze-i ħûn-rîz-i yâr

Cân-ı ‘aşkı zaĥm-nâk etse müdârâ eylemem

“Fehîm-Gazel 203/5”

1.2.33. Nifak

Nifak, olduğundan başka türlü görünme ve iki yüzlü davranma demektir. İncelediğimiz şairler içerisinde, nifak üzerine tek söz söyleyen Nâbî olup, beyitlerini ‘mekr, haset, buğz, tamâ, gadr, sitem, haset, kavgâ, sefâhet, reşk’ mefhumlarıyla ilintili olarak terennüm etmiştir. Onun konuyla ilgili söyledikleri şöyledir: ‘Mekr ve nifâk, halka o kadar sirayet etmiş ki, meclistekilerle kaynaşmasından korkarım (NB. G. 664/5). İçinde reşk ve nifak olmayan bir meclis ararsan bulamazsın (NB. G. 852/3). Her gönül, nifak bulanıklığından arınmış olmaz; her temiz kalpli, anlayış aynası olmaz (NB. R. 96/1). Şimdi metâ-ı nifaka rağbet vardır, muhlisâne muamelede fayda yoktur (NB. G. 797/6).’ Asrın insanının inancına göre hüner, ülfet bahçesine nifağın kirli suyunu bulaştırmaktır:

Hünerdür Nâbiyâ ebnâ-yı ‘aşruñ i’tikâdında

Riyâz-ı ülfete çirk-âbe-efşân-ı nifâk olmak

“Nâbî-Gazel 386/6”

1.2.34. Riyâ, Zerk, Gösteriş

Riyâ, kulun Allah (c.c.)’a itâat ederken kullara yaranmak istemesi, Allah (c.c.)’tan başkasına gönül vererek yaratılmışları irâde etmesidir.⁴³⁰ Sûfî müelliflerin ilklerinden olan Muhasibî, *Riâye*’sinin geniş bir kısmını riyâyâ ayırmıştır. Bu cihetle riyânın ne olduğunu, riyânın ortaya çıkışını, riyâyâ götüren sebepleri, riyânın ortaya çıkardığı kötü ahlâkı, riyânın çeşitlerini, riyâdan kurtuluşun nasıl olacağını derinlemesine ve en ince

⁴³⁰ Muhasibî, *Riâye*, s. 294-295.

ayrıntısına varıncaya kadar ele almış ve açıklamıştır.⁴³¹ Sa'dî-i Şirâzî riyâ edenleri tahtadan eğreti ayak takıp yükselenlere benzetmektedir.⁴³² Mevlânâ, kişinin gösterişten uzak durup kendisini gizlemesini tenbihlemektedir.⁴³³ Mekkî ise, nefsin övülme ve yerilmeyi ayırt etmeyecek seviyeyi yakalaması durumunda ve kalbin Allah (c.c.)'tan gayrı şeylerden (mâsivâ) temizlenmesi hâlinde riyâdan kurtulunabileceğini söyler.⁴³⁴

'Buğz, haset, kibr, gıybet, mâsivâ, mesâvî, sû-i zân, derviş, ehl-i dil, harâbât, hayâ, hevâ, hırka, hisset, ibâdet, iffet, isrâf, ihlâs, jeng, kalp, kerâmet, kıyâfet, laubali, mekr, mey, meygede, muhabbet, rind, savmaa, safvet, sehâvet, sûfi, sühba, sükût, şal, şöhret, tâc, tâat, tecerrüd, terk, tasfiye, tezvîr, ucb, vâiz, zâhid, zühd, zünnâr' mefhumlarıyla mütenasib veya mütenakız bir biçimde bir araya getirilen riyâ, hemen hemen bütün şairler tarafından işlenen bir mevzu olmuştur. Divânlarda çirkâb-ı riyâ, çirk-i riyâ, gerd-i riyâ, jeng-i riyâ gibi menfi terkiplerle birlikte de anılmıştır:

Katı hâlîlügi var bâdiye-i ihlâşuñ

Toğunur yoğ nazara gerd-i riyâdan gayrı "Nâbî-Gazel 863/2"

Zıddı olan ihlâs ile mukayese edilince riyânın, ihlâsı yok edebilecek tek âmîl olduğu görülür. Riyâ'nın fâili, şairlerce zâhiddir. Şarâp içtiği için tenkide uğrayan rind, zâhidi de daha fenası olan riyâ kadehini içmekle itham eder:

Gel bana ta'n etme zâhit yokla kendin nerdesin

İçtiğin câm-ı riyadır sen dağı defterdesin "Âşık Ömer 278/2"

Zâhidin niyeti, riyâ kirinden arınmak için cehennemde gitmekse, ona cehennemde de yer verilmeyecektir:

Pâkî-i çirk-i riyâ ise murâduñ zâhid

Korğum oldur saña dūzağda da yer vermezler "Nâilî-Gazel 126/5"

⁴³¹ Muhasibî, *a.g.e.*, s. 289-402.

⁴³² Şirâzî, *Bostan*, s. 145.

⁴³³ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 128.

⁴³⁴ Mekkî, *Kütü'l-Kulüb*, C. I, s. 261. Riyânın hakîkati, zemmi, dereceleri, tedavisi hakkında bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 639-714. Riyâ hakkında ayrıca bkz. Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, s. 450-453.

Riyâdan kurtulmak, kalbi riyâ pislîğinden arındırmak gönül ehli kimselerle meygedede tertemiz bâde içmekle mümkündür. Nâbî'ye göre, dergâhta bir mürşid-i kâmilin eline el vermek ve onun vesilesiyle Allah (c.c.) aşkına ulaşmakla, bu hastalığın tedavisi mümkün olacaktır (NB. G. 511/3).⁴³⁵ Aşağıda örnek verilen beytinden Âşık Ömer'in de aynı kanaatte olduğu anlaşılmaktadır. Kişi zühd ve riyânın pençesinden hiçbir surette kurtulamazken, mürşid-i kâmilin feyz veren tek bir nazarı ile kalbi cilâlanarak riyâdan kurtulmaya muktedir olabilmıştır. Zühd, şairlerce riyâ ile birlikte telakki edilen mefhumlardandır ve riyâ gibi kalpten arındırılması gereken bir haslettir. Zühdün riyâ ile anılması ve onun gibi terk edilmesi gereken âfet olarak görülmesi bize tasavvuftaki 'zühde zühd' yani terki terk kavramını hatırlatır:

Elimi dâmen-i zühd ü riyâdan kesmedi bir tîğ

Senin şimşîr-i gamzen göricek birden cilâ düştü "Âşık Ömer 1402/2"

'Hevâ, münâfık, riyâ, yalan, zâhid, zünnâr' mefhumlarıyla merbut kullanılan zerk de riyâ ile hemen hemen aynı manâları muhtevi olup iki yüzlülük demektir. Bu şekliyle Mısrî, Ümmî Sinân ve Nâbî'de münkesiftir. Zünnârın menfî ve iki yüzlülük alâmeti olarak kullanıldığı Mısrî'nin aşağıdaki beytinde, tâatlarda zerki terk etme öğütlenmektedir. Çünkü tâlibe aşkı idrâk edebilmek, ancak böyle müyesser olacaktır:

Zerk-i tâ'atle kimesne hâl-i 'aşkı añlamaz

Tâlib-i şâdık iseñ bilüñde zünnâr olmasun "Niyâzî-i Mısrî 142/4"

Riyâ ve zerk kavramlarının Türkçe müteradifi sayılabilecek 'gösteriş', yalnızca Nakşî ve Nâbî divânlarında zikredilir. Nakşî, bir çeşit mahşer-nâme sayılabilecek şiirinde, gösteriş ve zinet için elbiseler giyen kişinin, (mahşerde) tavusa dönüp cehennemde cevelan edeceğini (NAA. K. 4/14) iddia eder. Nâbî ise riyâ ve cimriliği tenkit ettiği aşağıdaki beytinde insanların kendi üstleri başları için dahi para

⁴³⁵ Beyit için bkz. 'Ehl-i Dil, Erbâb-ı Dil'.

harcayacak kadar cimrileştiklerini ileri sürer. İnsanların kendileri için para harcayıp kıyâfetlerini süslemeleri de gösteriş yapma ve şeref elde etme kastıyladır:

Kendü vücūdına bile kıymazdı mâlı halk

Kaşd-ı nümāyiş ü şeref ü şevket olmasa “Nâbî-Gazel 757/3”

1.2.35. Rüşvet

Verilen şey, sevgi ve dostluk maksadıyla ise bu ‘hediye’, dünyevî bir menfaatin temini için ise adı rüşvet olur.⁴³⁶ Rüşvet mefhumu, incelenen divânlardan sadece Nâbî ve Âşık Ömer divânlarında karşımıza çıkar. Nâbî, ‘olmasa’ redifli sosyal tenkit içerikli yek-âhenk gazelinin bir beytinde, rüşvete dikkat çeker. Aşağı derç ettiğimiz bu beytinde Nâbî, yapılan bir iyiliğe karşı kendisini borçlu hissetmese kimsenin kimseye bir lokma ekmek vermeyeceğini belirttikten sonra, rüşvet olmadan herhangi bir işin görülmeyeceğini esfle ifade eder:

Virmezdi kimse kimseye nân minnet olmasa

Bir maşlaḫat görülmez idi rişvet olmasa “Nâbî-Gazel 757/1”

Âşık Ömer’in aşadaki beyti, Nâbî’nin rüşvet olmadan hiçbir işin yaptırılmayacağı tespitini, devlet memuriyetleri, çeşitli makâm ve önemli mevkilerin ancak rüşvet aracılığıyla elde edilebildiği iddiasıyla doğrulayıp, destekler mahiyettedir:

Sîmsiz mansıb alınmaz âleme minnet kalmadı

Kalmadı bir mekteb-i irfâna hizmet kalmadı “Âşık Ömer 1374/2”

1.2.36. Sebeplere Tevessül

Sebepler halkasının başında Rabbü’l-Âlemin bulunduğu o sebeplerin sebebi, müsebbibü’l-esbâbdır. Sûfiler bunun için, dikkatlerini Allah (c.c.) üzerinde yoğunlaştırmış; âdî ve sanal sebeplere fazla önem vermeyi ve onlara gerçek ve yegane sebep gözüyle bakmayı ‘şirk-i esbâba düşme’ korkusuyla sakıncalı bulmuşlardır. Bununla beraber sebeplere sarılma da, Allah (c.c.)’ın emri olduğundan, tesirin sebebe

⁴³⁶ Zerrük, *Kavâidu’l-Tasavvuf*, s. 209.

değil müsebbibe ait olduğunu akıllarından çıkarmama şartıyla, sebeplere sarılmayı da ihmal etmemişlerdir.⁴³⁷ Zaten sûfi, sebebin rahatsız etmediği kişidir.⁴³⁸ Bununla beraber sûfi müelliflerin eserlerinde, sebeplere sarılma hoş karşılanmamıştır.

Nefs, sahibini sebeplere önem verdimeye ve tevekkülden yüz çevirtmeye çalışır.⁴³⁹ Sebeplere aldırış edenin kalbi, onların süsüyle dolar.⁴⁴⁰ Sebepler, her göz Hakk'ın sanatını görmeye layık olmadığından gözlere, görüşlere birer perdedir.⁴⁴¹ Görünen sebeplere bel bağlamak körlük alametidir; Allah (c.c.) dilemedikten sonra sebepler ve vesileler bir işe yaramaz.⁴⁴² Simyâcılıkla ömrünü heba edenlerin zillete düşmesi, kimyâ ile iştilal edenlerin genelde fakirlikten kurtulamaması bunun en bariz misâlidir.⁴⁴³ Kötü günler için bir kenara mal ayırmak veya hastalık esnasında hekime müracaat etmek (dahi), sûfilere göre sebeplere sarılma kabilindedir.⁴⁴⁴ Sebebe el atan, ona pek itimat etmemeli; sebebe dayanmamalı ve güvenmemelidir.⁴⁴⁵

Sebebe kavramı divânlarda 'âkil, arif, rızâ, tefekkür, tevekkül' ile münasip hâlde kullanılırken 'gayr, nâdân, resm, zâhid' mefhumlarıyla da tezat teşkil edecek şekilde ve en yoğun biçimde Nâbî tarafından kullanılmıştır. Sebeplere tevessül ve tevekkül münasebeti üzerinde duran Nâbî'nin görüşleri, sebepleri terk etmeye matuftur: 'Allah'ım, yüz binlerce tedavi ilacı hazinende dururken attâr dükkanına gözümü çevirtme (NB. G. 568/3). Teslimiyet ve tevekkül ile donanımlı birisi sebeplere tenezzül eylemez (NB. G. 575/9). Bütün tasarrufatın Hakk'ın elinde olduğunu bildiğim hâlde, bu

⁴³⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 308. Sebeplere sarılma âdâbı ile ilgili bkz. Serrâc, *Lum'a*, s. 223-224. Sebeplere sarılmada sûfilerin tutumu için bkz. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 196-203. Esbâb için bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 126; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 150.

⁴³⁸ Kelebâzî, *Tarruf*, s. 138.

⁴³⁹ Muhasibî, *Riâye*, s. 425.

⁴⁴⁰ Serrâc, *a.g.e.*, s. 421.

⁴⁴¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 127.

⁴⁴² Şirâzî, *Bostan*, s. 269.

⁴⁴³ Zerrûk, *Kavâidu't-Tasavvuf*, s. 129.

⁴⁴⁴ Serrâc, *Lum'a*, s. 199.

⁴⁴⁵ Mevlânâ'nın sebeplere sarılma ve dayanma hakkındaki görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 617-619. Mevlânâ, *Mesnevî*'nin en uzun hikâyelerinden biri olan 'Arslan ve Av Hayvanları' adlı hikâyede arslanı sebeplere sarılan, diğer hayvanları da mütevekkil ve rızık için çalışıp didinmeye gerek görmeyen tipler olarak tasvir eder. Neticede aslan mağlûp olur. Hikâyenin tamamı için bkz. *A.g.e.*, C. I-II, s. 68-75.

ilmimle amel etmediğimden gam çekmekteyim (NB. G. 114/2). Bütün sebeplerin ipi müsebbibin elinde iken, sebepler âlemine heveskâr olamam (NB. G. 523/7). Kulağına azarlama sözleri işitmek isteyen bağış ümidini Allah (c.c.)’tan değil de, halktan istesin (NB. G. 852/5).’ Sine leğeninde tevekkül sabunu var iken sebeplerin kirli suyuna bulaşarak sebepler dairesinin içine girmek ârif için züldür:

‘Ârife ‘aybdur âlāyış-i çirk-i esbāb

Legen-i sînede şābun-ı tevekkül var iken “Nâbî-Gazel 548/4”

Nâilî de sebeplere sarılmayı reddederek kişiyi fenâ denizinde boğulmaktan kurtaracak olanın, sadece Allah (c.c.) olduğunun bilincinde olduğunu ifade eder:

Sensün yine muhlîş bizi ğarḫ-āb-ı fenādan

Ne zevraḫ u ne Nūh u ne tūfān bilürüz biz “Nâilî-Gazel 134/4”

Fehîm, aşağı derç ettiğimiz beytinde, seccadeyi sebeplerden addederek zâhide onun ağırlığından kurtulmasını, yeter ki bâdeden vazgeçmemesini tenbihlemektedir. Alegorik olarak değerlendirilen bâde, seccadenin karşısına çıkartılarak ona yeğlenmiştir. Seccade, Allah (c.c.)’a vasıl olmaya sebep teşkil eder; lakin atılması gereken ağırlıktır. Bâde yani Allah aşkı asıldır, amaçtır; bu yüzden ondan vazgeçilmemelidir:

Rehne ver esbābı rind ol geçme zâhid bâdeden

Ol sebeble hem ḫalāş ol şıḫlet-i seccādeden “Fehîm-Gazel 234/1”

1.2.37. Sefâhet

Zevk ve eğlenceye aşırı düşkünlük demek olan sefâhet mefhumu, Gevherî, Nâbî ve Mısrî’nin manzumelerinde sadece birer beyitte geçer. Nâbî’nin beytinde haset, nifâk, cedel ile tenasüp hâlinde zikredilen sefâhet (NB. KT. 35/1-2), Mısrî’de terkedilmesi ehl-i Hak olmanın şartı (NM. 6/5) olarak gösterilir. Gevherî’nin aşağı aldığımız bendinde ise, nefs-i emmâreye uyma ile zikredilen sefâhet neticesinde dünyânın âhirete tercihinden duyulan pişmanlık ve üzüntü dile getirilir:

Nefs-i emâreye uyup gezdiğim

Gençliğin belâsı sefâhetimdir

Âhiretim koyup dünyâm düzdüğüm

Ben de bildim kendi kabahatimdir

“Gevherî 501/1”

1.2.38. Sû-i Zan

Birisine kem nazarla bakmak, tasavvufî terbiye ve edebe aykırı bir davranıştır. Bu yüzden sûfî, herkese hüsn-i zanla bakmaya memurdur.⁴⁴⁶ Yakînin iki kanadı, şüphenin ise tek kanadı vardır. Bu bakımdan zan kusurludur ve zanna düşmek, sonu gelmeyen bir uçuştur. Zan uçamaz ve menziline varamaz.⁴⁴⁷ Bu mefhumu yalnızca Âşık Ömer ve Ümmî Sinân kullanmıştır. Ümmî Sinân, tarîkat düşmanını muhatap alarak terennüm ettiği manzumesinde (ÜS. 46/3) âşika zan ile baktığı için, nefesine mağrur olarak kibirle icra ettiği ibadet ve tâatlarının, kusurlu olduğu hususunda tarîkat düşmanını ikaz eder.

Âşık Ömer’in iki yerde değindiği bu kavramın biri, ‘leîm tipi’ni tavsif ettiği manzumesinin son bendinde (AÖ. 282/5) onun sû-i zannı ile binlerce mazluma eziyet etmesini dile getirirken leîmin mümeyyiz vasfı olarak; diğeri de münâcât özelliği taşıyan ilk şiirinde Allah (c.c.)’a karşı acziyetinin şuurunda olduğunu ifade ettiği beyitlerinin birinde buğz, haset, kibir, riyâ ile mütenasip şekilde kullanılır:

Sözlerim gıybet mesâvî bendedir her sū-i zan

Her ne deñlü var ısa buğz u hased kibr ü riyâ

“Âşık Ömer 1/12”

1.2.39. Şehvet

Nefsin hoşlandığı her şey, bedenî ve süflî arzular şehvettir.⁴⁴⁸ Faydalı ve zararlı olmak üzere iki türlüdür ve Kur’ân-ı Kerîm’de hem makbul hem de çirkin olanlarına işaret edilmiştir.⁴⁴⁹ Şehvet düşkünlüğü, sâlikin dinini ve dünyâsını yakıp yok eden bir

⁴⁴⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 279.

⁴⁴⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s.134. Mevlânâ, bir hikâyesinde zannı tenkîd için vehmi yüzünden hastalanan muallimin başına gelen felaketi ustaca tahkiye eder. İlgili hikâye için bkz. *A.g.e.*, C. III-IV, s. 135-140.

⁴⁴⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 331.

⁴⁴⁹ Örneğin Âl-i İmran Sûresi’nde makbul olanı (bkz. Âl-i İmran 3/14), Nisâ Sûresi’nde ise çirkin olanı (bkz. Nisâ 4/27) anılmıştır. Şehvet için ayrıca bkz. Öztürk, *Kur’an’ın Temel Kavramları*, s. 520-521.

ateştir.⁴⁵⁰ Şehvet yılanını, daha küçük iken nefsanî mücadele ile öldürmek gerekir, yoksa büyüyüp ejderha kesilir.⁴⁵¹ Şehvet ateşi, sadece ona dilediğini vermemekle eksilir; aksi takdirde eksilmez. Ateşe odun atıldıkça ateş yanmaya devam eder; atılmazsa söner. Allah (c.c.)’tan korkup çekinmek, şehvet ateşine su serper.⁴⁵²

Divânlarda ‘aşk, cân, derviş, gadap’ mefhumlarıyla birlikte zikredilen şehvet hastalığı en fazla Sun‘u’llâh-ı Gaybî’nin gündemini meşgul etmiş ve yine en fazla onun beyitlerinde yer edinmiştir. Sun‘u’llâh-ı Gaybî, Âşık Ömer, Nakşî, Mısrî ve Nâilî tarafından ele alınan bu mefhumun, çağının ahlâkî hastalıklarını tabip edasıyla tetkik eden ve kendince tedavi yöntemleri sunan Nâbî’de ‘nazra-i şehvet’ terkibi dışında hiçbir suretle işlenmemesi manidardır. Konuyu, bir bendini aşağı aldığımız ‘zamane dervişleri’ nakaratlı 33 bendlik murabbaında ‘derviş tipi’ odaklı irdeleyen Gaybî, zamane dervişlerinin şehvet ardında koştüğünü; tende kalarak cân lezzetine erişemediklerini; nefis arzusunu binek yaptıklarını; şehvetin tadını tadarak adını vahdet koyduklarını; ya mal ya da kadına talip olduklarını âdeta bir ressam edasıyla canlı renkler ve keskin çizgilerle resmetmiştir:

Yol şandular keşreti

Țutup dürlü lezzeti

‘Aşk şandular şehveti

Zamâne dervişleri

“Sun‘u’llâh-ı Gaybî 15/25”

Nakşî, bir erkeğin başkasına şehvet nazarıyla bakması durumunda mahşerde kaplumbağa olacağını (NAA. K. 4/15); şehvetine yenik düşenlerin de yularsız eşeğe döneceklerini (NAA. K. 4/20) ifade eder. Ayrıca diğer şairlerde gündeme getirilmezken, Nakşî ve Âşık Ömer’de (AÖ. 356/1) (AÖ. 704/4)⁴⁵³ kendi cinsi ile münasebet eden lûtilere telmihte bulunulur ve bu kimselerin mahşerde fil sûretine bürünerek cehennemi

⁴⁵⁰ Neseî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 64.

⁴⁵¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 518.

⁴⁵² Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 288. Şehvet hakkında Mevlânâ’nın düşünceleri için ayrıca bkz. *A.g.e.*, C. I-II, s. 237-239.

⁴⁵³ Bent için bkz. ‘Zina’.

vatan edineceklerine (NAA. K. 4/15) dikkat çekilir. Âşık Ömer, hayvânâtı anlattığı 53 bendlik uzun manzumesinde (AÖ. 173/42), erkek eşeği şehvete uyan kimseye teşbih ederek, şehvetli kimseyi eşek için kendisine benzetilen yapar. Nâilî'nin aşağıdaki beyti, şehvet mevzuundaki tek beytidir. Beyitten de anlaşılacağı üzere Nâilî'nin, şehveti 'karşı cinse duyulan şiddetli arzu, cinsel istek' olarak değil de daha umumî manâsını göz önünde bulundurarak 'bir şeye karşı duyulan aşırı ve şiddetli istek' şeklinde tasavvur ettiği görülmektedir:

Girseñ de cennete yine şehvet zebûnısın

Dil-dâde-i tena'um-ı bāğ-ı na'îm iseñ

“Nâilî-Gazel 214/4”

1.2.40. Şikâyet

Sızlanma, içini dökme, yakınma manâlarına gelen şikâyet, tasavvufta kaderin cilvelerinden yakınmak suretiyle Allah (c.c.)'a sitemde bulunma demektir.⁴⁵⁴ Şikâyet kula yapılmaz; Hz. Yakup (a.s.)'un yaptığı gibi,⁴⁵⁵ yine belâyı, derd, ve elemi veren Allah(c.c.)'a yapılır. Bu manâda şikâyet, bir bakıma kulun içini Allah (c.c.)'a dökmesidir.⁴⁵⁶ Divânlarda 'ârif, edeb, ehl-i dil, firâk, nakş-nakkâş, rızâ, tamâ, zamâne' mefhumlarıyla münasebettar bir şekilde işlenen şikâyet, yalnızca Nâilî, Nâbî, Nef'î ve Gevherî divânlarında görülür. Nef'î'nin şikâyetleri, Darü's-saâde ağası Hacı Mustafa Ağa için yazdığı kasidede ifade ettiği vechile felektendir. Felekten yakınma da, hemen hemen tüm şairlerde, hatta bütün insanlarda görülebilen bir şikâyettir. Aşağıdaki beytinde Nef'î, felekten çektiğini anlatmasının da başka bir elemin sebebi olduğunu söyleyerek, sükûta mütemayil bir duruş sergilemek gerektiğini dile getirmek ister:

Ta'bîr edemem çekdüğüm âlâmı felekden

Zîrâ ki anuñ zikri de bir güne elemdür

“Nef'î-Kasîde 59/34”

⁴⁵⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 336.

⁴⁵⁵ Bkz. Yûsuf 12/86.

⁴⁵⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 464.

Vezir-i azam Hafız Ahmed Paşa kasidesinin duâ bölümünde ise kendisini ârif olarak tavsif ederek zamânedен şikâyet etmenin ârife yakışmayacağını söyleyen Nef'î, artık sükûtu ihtiyar etmiş bir derviş kimliğiyle karşımıza çıkar:

Nef'î bu şikâyet nice bir başla du'āya

Düşmez bu kadar 'ârife şekva-yı zamâne "Nef'î-Kasîde 41/58"

Âşıkın maşûka olan sevgisinin alâmetlerinden birisi, sevgiliden gelen belâ ve musibetlere râzı olduktan sonra onu kalbine gömüp kimseye anlatmamasıdır. Sevgiliden gelen sıkıntı, sevenin yanında sevgilinin bir sırrıdır; ona karşı edepli davranmalıdır.⁴⁵⁷ Buna mutabık olarak Nâilî, kulların şikâyete tevessül ettiği nispette rızâ makâmından uzaklaşacağını ifade eder:

Ne deñlü rāh-neverd-i şikâyet olsa 'ibād

Maqām-ı kurb-ı rızâdan olur o deñlü ba'îd "Nâilî-Kasîde 7/24"

1.2.41. Şirk, Şirk-i Ahfâ

Şirk, kâinâtın yaratıcısı ve idarecisi olan Allah (c.c.)'ın uluhiyetine başka bir şeyi ya da kimseyi ortak tanıma; ortak etme manâsına gelir.⁴⁵⁸ Şirk, kalbi nefsin kötü arzularından temizlemek olan ihlâsın zıddıdır. Şirk, nefsi ve insanları Allah (c.c.)'a ortak etmek;⁴⁵⁹ tevhitte gayri masivâyı görmektir.⁴⁶⁰ Şirk mefhumu divânlarda 'aşk, muvahhid, mürşid-i kâmil, tasfiye, tevhit, vahdet' ile tenakuz ve 'benlik, câhil, gayr, hasûd, münkir, riyâ, ucb' ile de tenasüp hâlinde ve en fazla da Gaybî'de kullanılmıştır. Gaybî'nin şirk telakkisi, bilinen manâsından daha dar bir kalıpta 'Allah (c.c.)'tan başka var bilme' demek olup Hucvirî'nin şirk hakkındaki tasavvuruna yakındır. Hak'tan başka gerçek varlık olmadığını ifade ettiği aşağıdaki beyti, onun bu görüşünün en güzel timsalidir. Gaybî'nin aynı zamanda tevhit telakkisini de ortaya koyan bu beytinde

⁴⁵⁷ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, C. III, s. 284.

⁴⁵⁸ Mustafa Sinanoğlu, "Şirk", *DİA*, İstanbul 2010, C. XXXIX, s. 193. Ayrıca bkz. Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, s. 545-550; Mukâtil b. Süleymân, *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, s. 118-121.

⁴⁵⁹ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, C. I, s. 331.

⁴⁶⁰ Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 101.

‘Hakk’ı birleme’ ile murat ettiği de O’ndan başka ilah tanımama değil, O’ndan başka vücûd yani varlık tanımamadır:

Âteş-i şirke düşüp olma mu‘azzeb ey hasûd

Haqq’ı birle Haq’dan artuğ yok durur hergiz vücûd “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 14/1”

Gaybî yine bir başka beytinde (SG. 25/7)⁴⁶¹ gayrı ispat eyleyenlerin şirk ile kavgâda olduğunu, yani şirk içerisinde kaldığını ifade eder. Aşağı derç ettiğimiz başka bir dörtlüğünde de birliğe ererek kalbin şirkten tasfiyesinin, Allah (c.c.)’ı her yerde müşâhede etme hâli olan fenâ fi’ş-şuhûd ile gerçekleştirilebileceği görüşünü serd eder:

Göñülden şirki sürdüñse

Varup birliğe irdüñse

Haqq’ı her yirde gördüñse

Edeb gözle edeb gözle

“Sun‘u’llâh-ı Gaybî 110/4”

Divânlarda şirk kavramının ‘şirk-i hafî’ şeklinde kullanımı görülür. Şirk, şirk-i istiklâl, şirk-i tab’iz, şirk-i takrib, şirk-i taklid, şirk-i esbâb, şirk-i hevâ ve şirk-i hafî olmak üzere yedi çeşittir.⁴⁶² Nefis için tedavisi en zor sıfat, kendisinin bir kıymete sahip olduğunu düşünmesidir. Nefsin bu düşüncesi gizli şirk olarak kabul edilmiştir.⁴⁶³ Nasıl ki Allah (c.c.)’tan başkasına tapmak şirk ise, başkasına beğendirmek ve başkasının takdirini kazanmak üzere riyâ ile ibadet etmek de şirkir.⁴⁶⁴ Dört yerde ‘şirk-i hafî’ şeklinde geçen şirk-i ahfâ ‘benlik, cehâlet, enâniyet, gayr, ikilik, küfr, mülhid, münkir’ gibi menfi kavramlarla birlikte zikredilerek büyük bir yekûn teşkil etmiştir. Bu mefhum hakkında en fazla Nakşî söz söylemiş, sözlerini de şirk-i ahfâdan kurtulma üzerine teksif etmiştir. Bunun da bir Allah dostu mürşid-i kâmil arayıp elini tutarak, benlik perdesini yırtarak ve nefsi bilerek tahakkuk edeceğini ileri sürmüştür. Evliyâ bulup da onun yardımıyla nefsini bilmeyenler ise, şirk-i hafide kalmışlardır:

⁴⁶¹ Beyt için bkz. ‘Zındık, Mülhid’.

⁴⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Kültüründe Keşif ve Kerâmet*, Sufi Kitap Yay., 1. bs., İstanbul 2008, s. 149-158.

⁴⁶³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 233.

⁴⁶⁴ Uludağ, *a.g.e.*, s. 154.

Bilmeyenler kendü nefsin bulmayanlar evliyâ

Çaldı ol şirk-i hafide neylesün ikrâr aña

“Nakşî-Gazel 12/5”

Nakşî'nin belirttiği gizli şirk, nefsi bilememek ve nefsin bilinmemesi sonucunda Hakk'ı idrâk edememektir. Şirk-i hafide kalanlar da imân etmiş olmaz ve cehennemden kurtulamazlar:

Muhaşşal söz budur Nakşî kalanlar şirk-i ahfâda

Halâş olmaz cehennemden bu ten İmâni bulmazsa “Nakşî-Gazel 147/9”

1.2.42. Şöhret

Ün, nâm manâsına gelip öne çıkma tutkusu, makâm sevgisi ve baş olma hırsı olarak tezahür eden şöhret, hiçbir zaman ve hiçbir surette hoş karşılanmamış; bilakis afet olarak görülmüştür. O derece ki, bir kimsenin ibadet ve tâatlarıyla tanınıp parmakla gösterilen bir kişi olması, kibir ve gurûra yol açacağı endişesiyle o kimse tehlikenin eşiğinde addedilmiştir.⁴⁶⁵ Mutasavvıflar, bir insanın nefsinden en son ve en zor şekilde çıkan hastalığın baş olma tutkusu olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁶⁶ Güzelliğini mezada çıkartıp şöhret peşinde koşan kimse, başına yüzlerce belâyı cem eder.⁴⁶⁷ Kendini zayıf, değersiz ve düşkün göstereni, şöhret halkasının dışına atarlar. Halk arasında şöhret sahibi olma arzusu, kişiyi dünyâyâ demir zincirler ile bağlar.⁴⁶⁸

Divânlarda ‘âfet, âr, nâmûs, kabâ, nâm’ mefhumlarıyla tenasüp ve ‘kerîm, mârifet, melâmet, merd, uzlet, terk’ mefhumlarıyla da tezat teşkil edecek mahiyette kullanılan şöhret kavramı Nâbî, Mısrî ve Ümmî Sinân divânlarında sık olarak geçer; Âşık Ömer, Nâilî, Nef'î ve Gaybî'de ise birer beyitte kendini gösterir. Gevherî, Nakşî ve Fehîm bu mefhumu ‘şöhret’ lafzıyla hiç kullanmaz. Mısrî'nin aşağıdaki beytinde âr ve nâmûs kelimeleriyle tenasüp teşkil edecek şekilde kullanılan şöhret, çıkarılması gereken

⁴⁶⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 336-337. Şöhret ve ün salmanın âfeti hakkında bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 604-607.

⁴⁶⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 464.

⁴⁶⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 128. Mevlânâ şöhreti tâvûs kuşuna teşbih eder ve farklı metaforlarla anlatır. Bkz. A.g.e., C. V-VI, s. 15-20.

⁴⁶⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 111.

kabâya teşbih edilmiş; şöhretin karşısına hırka ile beraber anılan ve tasvip edilen melâmet çıkartılarak gözlerden uzak kalma duygusu idealize edilmiştir:

‘Âr u nâmûsuñ birağ şöhret kabâsından şoyuñ

Giy melâmet hırçasın kim ol nihân itsüñ seni “Niyâzî-i Mısırî 189/3”

Nasıl ki yüzücü çok usta olsa da, elini ayağını iyi kullanmak ve manevra kabiliyetini kısıtlamamak için, elbiselerini çıkartıp denize dalmaktaysa, Allah (c.c.) yoluna adım atan kimse de riyâ, şöhret, âr, nâmûs hırkasını sırtından çıkarmalıdır.⁴⁶⁹

Aşağı örnek olarak aldığımız diğer beytinde ise Niyâzî-i Mısırî, şöhret sahibinin mârifet hazinesini bulamayacağını dile getirmektedir. Burada aynı zamanda halk arasında yaygın olan defnelerin vîrânelerde gömülü olduğu inancına da işaret edilmiştir:

Şöhret ışşı ma‘rifet kenziñ bulmağdur muğâl

Zirâ anuñ varluğı başdan başa vîrân gerek “Niyâzî-i Mısırî 100/7”

Nâbî, şöhretin gösteriş manâsına dikkat çeker ve aslında cimri olup da sırf desinler diye infak edenlerin maksadının gösteriş olduğunu; böyle kimselerin cimriliklerinin günahı yanında bir de gösteriş yapma günahını işlemiş olacaklarını vurgular:

İmsâk-ı bârı ehline bir kat günâh olur

Şöhret olursa mağsadı ihsân idenlerüñ “Nâbî-Gazel 429/6”

Şöhretin Nef‘î’deki kullanımı müsbettir ve tamamen farklı mecradadır. Nef‘î şöhret davulunun sesinin gürültüsünün cihânı tuttuğunu; ama hasetçinin kulaklarının bu şöhretini işitmediğini/işitmekte ayak direttiğini iddia ederek şöhretiyle övünür ve onu hasetçilere karşı silah olarak kullanır (NF. K. 28/65).

1.2.42.1. Ad, Sân, Nâm, Nişân, Unvân

Ümmî Sinân, Nakşî ve Mısırî’de geçen ad ve sân mefhumları, menfî olarak karşımıza çıkar. Bu mefhumları kullanan her üç şairin de müşterek görüşü ad ve sânın

⁴⁶⁹ Şirâzî, *Bostan*, s. 161.

terk edilmesi hususudur: ‘Aşka düşerek yanıp tutuşmuşum, derd odundan pişmişim, adı sanı neyerim (ÜS. 109/3). Onun (s.a.s.) zatının envarına âr u nâmûs dayanmaz, başa sevdâsı gelince ad ile sân yanar (ÜS. 30/8). Neylerem ben ad u sâni (ÜS. 172/2).’

Bilüb nefsin özinden el çekenler

Cihân içre unuttı ad u şanı

“Nakşî-Gazel 167/2”

Nakşî Ali Akkirmânî yukarıdaki beytinde, nefsini bilip özünden el çekenlerin ad ve sâni unuttuklarını ifade ederken; Mısrî de, irâdî olarak ad ve sâni terk ettiğini ve buna paralel olarak da ırz ve vakârını yağmaya verdiğini belirtir (NM. 144/4).⁴⁷⁰

İsim, ad demek olan nâm tasavvufî çevrelerde ün, şân, şöhret, makâm, mevki ve güzel isim yapma arzusu olarak kullanılır.⁴⁷¹ Halk içinde övülmek ve güzel bir nâm ile anılmaktan gönlü çekmek, zühdün en faziletli çeşitlerindedir.⁴⁷² Buna bed-nâm denilir. Bu hâl, Allah (c.c.) yolunda mücâhede edilen ve kınayanın kınamasından çekinilmeyen melâmet mertebesidir.⁴⁷³ Nitekim en iyi hâl, tanınmamak ve nâmsız olmaktır.⁴⁷⁴ Nâm, kişi için bir bakıma Allah (c.c.) ile arasındaki perdedir.⁴⁷⁵ Ümmî Sinân, Âşık Ömer, Fehîm, Nâbî, Mısrî, Nakşî divânlarında geçen nâm, ekseriyetle nişân ile birlikte zikredilip ‘nâm u nişân’ hâlinde kullanılmaktadır. Şairlerin müşterek telakkisi nâm ve nişânın terk edilmesidir. Nâmsız ve nişânsız olmak imtiyazdır:

N'ola bî-nâm u bî-nişân olsam

Bâ'ış-i farḡ-ı imtiyâzumdur

“Fehîm-Gazel 71/6”

Nâm u nişân elden gitmeden bî-nişân olunmaz. ‘Kadeh nûş etme’nin alegorik olarak ifade edildiği Niyâzî-i Mısrî’nin aşağıdaki beytinde, bî-nişân olma yani fenâyâ erme de, yine nâm ve nişânın yani varlığın terkine müstenit kılınmıştır:

Gel Niyâzî'nün elinden bir kadeḡ nûş eyle kim

⁴⁷⁰ Beyit için bkz. ‘Tevâzu, Vakâr’.

⁴⁷¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 270.

⁴⁷² Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, C. II, s. 507.

⁴⁷³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 69.

⁴⁷⁴ Uludağ, *a.g.e.*, s. 337.

⁴⁷⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 357.

Maḥv idüp nām u nişānuñ bī-nişān itsüñ seni “Niyâzî-i Mısırî 189/6”

Şöhrete müteallik mefhumlardan biri de unvândır ve Nâbî divânında tek yerde geçmektedir. Unvân sahibi kimselerin kendisini tazim etmesini, uzlet köşesinde unvânsız bir şekilde ömür sürmesi ile izah eden Nâbî, terk edilen arzu ve tutkunun, şân ve şöhretin kişinin takipçisi olacağını da sözlerinin satır aralarında sezdirmektedir:

Baňa böyle perestişkârlık aşhâb-ı ‘ünvândan

Benüm peygüle-i ‘uzletde ‘ünvânsızluğumdandır “Nâbî-Gazel 71/4”

1.2.42.2. İtibar, Şeref

Hatırın sayılması, saygı görme, şeref manâlarına gelen bu kavram sadece Nâbî’de ele alınarak ‘hırka, tesbih, tâc, ilim, istikâmet, pârsa’ mefhumlarıyla beraber umumiyetle menfî olarak kullanılmış; manzumelerinde itibarın peşini mihnete bırakacağı belirtilmiştir. Nâbî’nin tasavvurlarına göre, itibar telaşının esiri olan kimse, vaktinin bütün sermayesini aslında ateş azabını elde etmek için harcamaktadır:

‘Azâb-ı nâra virür naqd-ı vaktini pîşîn

Esîr-i dağdağa-i i‘tibârı bilürüz “Nâbî-Gazel 291/4”

Tesbih, hırka, tâc gibi dervişlerin kullandığı cihâz-ı tarîkatın tenasüp teşkil ettiği bir beytinde (NB. G. 281/1)⁴⁷⁶ bu tür âletleri, itibar aracı gören ve itibara çok da ihtiyacı olmadığını söyleyen Nâbî tarafından zemmedilmiş olan itibar, aşağıdaki beyitte ise ‘saygı, hürmet’ anlamında müsbet olarak kullanılmıştır. Devrinde itibar ilme, âlime ya da akıllı kimselere değil; kendini ileri sürerek şöhret gayesi ile öven akılsız hod-fürûşadır:

Ne ‘ilmedür ne dânişe ne ehl-i hüşadur

Hep i‘tibâr-ı bî-ḥiredân ḥod-fürüşadur “Nâbî-Gazel 113/1”

Tevâzunun zilletle karıştırılması gibi, izzet-i nefis de kibirle karıştırılabilir. Fakat aslında izzet-i nefis, kibirden farklıdır.⁴⁷⁷ Kişi, üstün nitelikleri ile iyi şöhret de yapabilir.

⁴⁷⁶ Beyit için bkz. ‘Tâc’.

⁴⁷⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 311.

Bu ‘şeref’ olarak tanımlanır. Bu kavramı Nâbî, Nakşî ve Nâilî istimal eder. Nakşî, şerefi müsbet manâda düşünerek her mekânda şerefın insan ile olduğunu (NAA. G. 57/1) söyler. Nâbî, kişinin emel tarlasının kurumasına mani olmak için talep ettiği şey için yere yüz suyunu dökmesini, nâmûsunu şerefını ayaklar altına almasını hoş (NB. G. 401/5) karşılamaz. Hem Nakşî hem de Nâbî’nin bu beyitlerinde şeref, müsbet manâda kullanılmıştır. Nâbî, şeref ve şevket elde etme imkânına zemin hazırlamasaydı eğer, insanların kendisi için dahi para harcamayacak kadar cimrileştiğini ifade ettiği beytinde ise (NB. G. 757/3)⁴⁷⁸ şerefi menfi manâda kullanmıştır. Mezmum olan şeref mefhumu, incelenen şairlerden Nâilî tarafından her nefesin şükrünü yerine getirme adına şeref-i zâtın terkedilmesi tembihi ile tasavvuftaki esas kullanımına kavuşmuştur:

Qıl bir nefesüñ şükrünü her lahzada tekrâr

Terk et şeref-i zâtuñı memnûn-ı hayât ol

“Nâilî-Musammat 2/36”

1.2.43. Tamâ‘

Açgözlülük demek olan tamâ‘, hayâl gibi her an bir başka şekilde ve surette kişinin karşısına çıkan, huyu fitne ve fesâd olan bir hırsızdır.⁴⁷⁹ Tamâ‘ sahibinin dili tutuk olur, rahat konuşamaz; gönlü ve gözü tamâ‘ ettiği şeye karşı parıldar.⁴⁸⁰ Divânlarda ‘buğz, haset, nifâk, gadr, sitem, ehl-i dünyâ, şikâyet’ gibi menfi mefhumlarla birlikte zikredilen tamâ‘, en fazla Nabî divânında geçer. Nâbî, kendisine yazılmamış bir rızık için tamâ‘ ağzını açan kimsenin, Cenâb-ı Hakk’ın taksimine itiraz etmiş olacağını (NB. G. 693/1) ifade eder. Nâbî, zâhidlerin sürekli elinin altında bulunan tesbih ve seccadeyi müsbet manâda ele aldığı aşağıdaki beytinde, tamâ‘ı ehl-i dünyâ ile bağlantılı kullanır. Dünyâ ehli, hiç işlerine yaramayacağını bilmelerine rağmen, zahitlerin tesbih ve seccadesine de göz dikmişlerdir:

Ehl-i dünyâ aña da şalmağdadur dest-i tama‘

⁴⁷⁸ Beyit için bkz. ‘Riyâ, Zerk, Gösteriş’.

⁴⁷⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 387.

⁴⁸⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 299. Mevlânâ, hırs ve tamâ yüzünden fil yavrusunu yiyenlerin ve sonunda yavruların annesi tarafından öldürülenlerin hikâyesini nakleder. İlgili hikâye için bkz. *A.g.e.*, C. III-IV, s. 14-18.

Sübha vü seccâde vaqf-ı zümre-i zühhâd iken “Nâbî-Gazel 650/3”

Gönül toprağına aşk tohumu ilk olarak Allah (c.c.)’ın ‘Elestü bi-Rabbiküm’ hitabıyla ekilmiştir. Fakat bu mukaddes tohumu terbiye etme saadeti ve sanatı herkese verilmemiştir.⁴⁸¹ Elest Bezmi’nin kadehinin lezzetini tatmak aç gözlü (teng-çeşm) kötü tabiatlı hiç kimsenin haddi değildir. Aç gözlü kimseler, Elest meclisinin kadehinden içememiş olduklarından bu dünyâda tamahkârdırlar:

Degül bir tîre-tab‘-ı teng-çeşmüñ haddi ey Nâbî

Şühüd-ı lezzet-i peymâne-i bezm-i elest itmek “Nâbî-Gazel 476/8”

1.2.44. Tezvir, Kovuculuk

Tezvîr; ikiyüzlülük, dedikodu suretiyle insanlar arasında söz taşıma; bir kimsenin aleyhinde küçük düşürücü, incitici söz söyleme ve davranışlar sergileme anlamlarına gelmektedir.⁴⁸² Kovucu yani laf taşıyan kimse, düşmanının dostu için attığı fakat dostuna isabet etmediği okları yerden alıp tekrar dostunun gövdesine saplayan kişi gibidir. O bu şekilde yaparak dostunu, düşmanından fazla yaralamakta; ona düşmanının yapamadığını yapmaktadır.⁴⁸³ Düşmandan dostuna söz taşıyan, düşmanın destekçisi konumundadır. Kavga, iki kişiyi yakmış ve belki de sönmeye yüz tutmuş bir alevdir; kovucu ise, ateşi söndürmemek için sürekli odun taşıyan kimse gibidir.⁴⁸⁴

Sadece Divân şairlerinde tesadüf edilen tezvir mefhumu ‘riyâ, hırka, sûfi, sübha ve zâhid’ ile birlikte divânlarda yerini alır. Gevherî, kıymetli yiğit kötü sözü getirmez (GE. 535/2), diyerek tezvirin laf taşıma boyutuna işaret eder. Fehîm’in aşağı derç ettiğimiz beytinde müzevvir olarak tavsif edilen sûfi, kalbini riyâ pasından arındırmadan Allah (c.c.)’ın vechinden dem vuran bir kişilik olarak karşımıza çıkar:

Şâf eylemeden âyînesin jeng-i riyâdan

Şûfî-i müzevvir dem urur vech-i Hüdâ'dan “Fehîm-Gazel 227/1”

⁴⁸¹ Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s., 47.

⁴⁸² Bkz. Mustafa Çağrıç, "Nemîme", *DİA*, İstanbul 2006, C. XXXII, s. 553.

⁴⁸³ Şirâzî, *Bostan*, s. 185.

⁴⁸⁴ Şirâzî, *a.g.e.*, s. 245.

Fehîm, tezvîrin fâili olarak ‘sûfi tipi’ni tenkit ederken Nâilî’nin aşığı aldığımız beytinde onun yerini ‘zâhid tipi’ almaktadır. Omuzunda riyâ ve tezvîr taşımasaydı tüm kusurlarına rağmen zâhidin ağırlığına ve verdiği meşakkate katlanılabilirdi. ‘Dûş’ kelimesindeki mecâz-ı mürseli açacak olursak bu beytinden yola çıkarak Nâilî’nin giyenlerde dinî bir yaşantıya sahip imajı veren abâ, hırka, kabâ, sûf gibi kıyâfetlerin de amacı dışında kullanımına karşı çıktığı kanaatini elde edebiliriz:

Zâhidüñ şıkletine rûh şıkılmazdı eger

Olmasa hırka-i tezvîr ü riyâ dūşında

“Nâilî-Gazel 322/5”

1.2.45. Tûl-i Emel

Tûl-i emel, uzun vadeli hesaplar yaparak zihni yoğun bir şekilde bu hesaplarla meşgul etme; ömrü ve bütün gayreti maksada ulaştıracak arzuların gerçekleştirilmesi yolunda harcama;⁴⁸⁵ hiç ölmeyecekmişçesine dünyâ için çalışıp didinme demektir. Tûl-i emel, aynı zamanda hırslı ve aç gözlü olmak demektir.⁴⁸⁶ Tûl-i emelin birinci sebebi, korkudan emin olmak; ikincisi dünyâyâ mağrur olmak ve üçüncüsü ise şeytanın nasihatine uymaktır. Yani emniyet, dünyâyâ aldanma ve şeytana uymadır.⁴⁸⁷ Sûfîler, bir namaz vaktinden diğerine kadar yaşayabileceğini düşünenleri tûl-i emel sahibi olarak görmüşlerdir.⁴⁸⁸ Kişi, habersizce gelecek olan ölüm korkusunu kalbinde sürekli duyarsa emeli kısaltabilir.⁴⁸⁹ Tûl-i emelin mukabili, hemen ölecekmiş gibi âhîret için çalışma mahiyetindeki kasr-ı emeldir.⁴⁹⁰

Divânlarda ‘ehl-i tûl-i emel, rişte-i tûl-i emel, silsile-i tûl-i emel, ka’r-ı çâh-ı tûl-i emel, binâ-yı tûl-i emel, tûl-i emel zinciri’ gibi ifade ve terkiplerle zikredilen tûl-i emel Nâbî’de 10’dan fazla beyitte, onun ardından Âşık Ömer’de 4 ve Gevherî’de 2 yerde geçmektedir. Bu mefhum bazı nüanslarla birlikte, hemen hemen aynı manâyâ gelen

⁴⁸⁵ M. Zeki Duman, "Emel", *DİA*, İstanbul 1995, C. XI, s. 87.

⁴⁸⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 361.

⁴⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfus*, s. 223-225.

⁴⁸⁸ İlgili menkıbe için bkz. Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 37.

⁴⁸⁹ Muhasibî, *Riâye*, s. 274.

⁴⁹⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 497. Tûl-i emel hakkında bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. IV, s. 810-820.

‘ârzû, dâiye, emel, heves, kayd, maksûd, matlab, murâd, temennî’ kelimeleriyle de beyitlerde kendini göstermiştir.

Gevherî, bu mefhumu bir yerde tasavvufî manâsına mutabık irat ederken, bir başka yerde ise ‘Ne kadar uzun yaşanırsa yaşansın bu uzun zaman diliminde sevgilinin vefâsına tesadüf edilemeyecektir.’ anlamına gelecek şekilde zikreder: ‘Dilberin vefâsını kim gördü, bî-vefâ sevgili arzusu tûl-i emeldir (GE. 491/5).’ Gevherî, Allah Teâlâ için yapmış olduğu zerre kadar ameli bulunmadığını ve bunun da kalbindeki tûl-i emel ile bağlantılı olduğunu açık yüreklilik ve alçak gönüllülükle ifade ettiği aşağıdaki beytinde ise bu kavramı tasavvufî manâsı ile örtüşecek şekilde kullanır:

Gevherî der bitmez tûl-ı emelim

Zerrece yok Hakk’a yarar amelim

“Gevherî 644/5”

Tûl-i emel mefhumu, sadece ‘emel’ olarak Nâbî’de yoğun bir şekilde; ‘aksâ-yı emel, dâm-ı emel, mezraa-i emel, bâzâr-ı emel’ gibi ifade ve terkiplerle kullanılmıştır. Nâbî’deki bu yoğunluğu 6 beyitle Nâilî, 1’er beyitle de Fehîm ve Gaybî izlemiştir. Nâbî, umumiyetle bu mefhumu, beyitlerini hikmetli ifadelerle süslemeyi ihmal etmeyerek kanaat, rızâ ve tedbir vechesinden değerlendirmiştir: ‘Emel yolunda koşturmamışız, bir kimseye yüz suyu dökmemişiz, Allah (c.c.)’ın dergâhından gayrı başka bir dergâha baş eğmemişiz (NB. R. 77/1-2). Meydân-ı emelde ıztırap etmektense dükkân-ı kanaatte tevekkül hoştur (NB. R. 29/2). Tedbîr ile takdîr değişmez, emel ipliğini uzatma, murat kumaşı takdîr ölçüsünden uzun olamaz (NB. R. 82/1-2). Mezraa-i âmâlin kuruyacaksa kurusun, yeter ki sen talep ettiğin şey için yere yüz suyunu dökme, nâmûsunu şerefini ayaklar altına alma (NB. G. 401/5)’.

Mefhum ‘ârzû’ şeklinde Nâbî’de 3, Nâilî ve Ümmî Sinân’da 1 beyitte zikrolunur. Ezelde takdîr edilen kısmetin artıp eksilmeyeceğini bilen kişi, dilekte bulunma hâlerinden vazgeçer. Allah (c.c.)’ın her hususta kendisine kâfi olduğunun bilincinde olan, temkîn üzere olur; içinde bulunduğu duruma rızâ gösterip ilerisi için bir

temennide bulunmaz.⁴⁹¹ Nâilî, aşağı derç ettiğimiz beytinde takdîre razı olmayıp arzularının peşinden koşturan kimsenin, baştan başa dert ve gam dolu olan dünyâda arzularını elde edemeyeceği gibi gam ve mihnetlere düşer olacağını ima eder:

Bu ‘âlem pây-tâ-ser küh küh-ı miñnet ü ğamdır

Eder her tîşe-kâr-ı ârzü bir Bîsütün peydâ “Nâilî-Gazel 1/2”

Nabî’nin 3 beytinde tespit edebildiğimiz ‘dâiye’ kelimesi ‘ârzû, sâik, içten gelen istek’ manâlarına gelir. Nefsin eğilimlerine ve arzularına ‘dâiye-i nefsânî’; Allah (c.c.)’ın rızâsına uygun isteklere ise ‘dâiye-i Hak’ denir.⁴⁹² ‘Dâiye-i vasl, dâiye-i vuslat’ gibi terkiplerle bu mefhumu zikreden Nâbî, kaderin hükmüyle çekişmeye hakkı ve haddi olmayıp da buna kalkışan kimselerin dünyâda rahat bulamayacağını belirtmek için bu mefhumu kullanmaktadır:

Râhat bulur mı hükm-i kaderle nizâ‘ iden

Emsâli üzre dâ‘iye-i irtifâ‘ iden “Nâbî-Gazel 554/1”

Nâbî’de 5, Nâilî’de 3, Gaybî’de 2, Âşık Ömer’de 1 beyitte ‘heves’ olarak zikredilen emel, ‘ehl-i heves, nakş-ı heves’ gibi terkiplerle ve hevâ kelimesiyle tenasüp teşkil edecek şekilde beyitlerde ele alınır. Nâbî’de 3 ve Âşık Ömer, Gevherî, Gaybî, Ümmî Sinân’da 1 beyitte zikredilen ‘murâd’ ise Âşık Ömer ve Gevherî’de müsbet diğerlerinde menfî olarak telakki edilmiştir: ‘Sa’y ile visâle eremez miyiz, murâd eyleyen Mevlâ’sını bulur (AÖ. 1060/4). Dileğin var ise Mevlâ’dan dile, herkesin murâdını O verir (GE. 310/3).’

Dileklerinden, isteklerinden vazgeçenler, Mevlâ’sından haberdar olur; murâdsızlık, isteksizlik cennete kılavuz olmuştur.⁴⁹³ Hakiki mürid, murâdından fânî olan kimsedir (SG. 113/1).⁴⁹⁴ Lâ-mekân şehrinde seyr-i yâr eyleyen kimse, her iki cihânın da nakşına nazar kılmayıp nâ-murâd olmalıdır (ÜS. 28/1). Mısrî sâlikin nasıl bir

⁴⁹¹ Kelebâzî, *Taarruf*, s. 197.

⁴⁹² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 98. Ayrıca bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 117.

⁴⁹³ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 354.

⁴⁹⁴ Beyit için bkz. ‘Mürid’.

tutum içerisinde olması gerektiğini listelediği manzumesinde, listeye müridin menzil alabilmesi için murâdından fânî olmasını da ilave eder:

Nā-murād olmağa t̄alib ola kim menzil ala

Dağı halk içre adı ‘ākıl u dīvāne gerek “Niyâzî-i Mısırî 101/3”

Ârzû, emel, dâiye, heves kelimelerinden başka, divânlarda mahdud sayıda zikredilen ‘kayd (NK. G. 141/1),⁴⁹⁵ maksûd (NB. G. 287/4),⁴⁹⁶ matlab (NB. G. 492/3), temennî (NK. G. 384/1)’ kelimeleri de ‘tûl-ı emel’ çerçevesinde değerlendirilebilir.

1.2.46. Yalan

Sıdkın zıddı olan yalan, bir konuda hakîkate aykırı malumat vermek; olanı olmamış ve olmayanı olmuş göstermek demektir.⁴⁹⁷ Gönül, yalan sözden rahatsız olur. Su ile karışmış yağ, çerağı aydınlatamaz.⁴⁹⁸ ‘Salâh, sedâd, sıdk’ ile tezat; zerk ile tanasüp teşkil edecek şekilde ele alınan yalan, Gevherî, Nakşî ve Nâbî’nin mahdud sayıda beytinde işlenerek zemmedilmiş ve ayrıca yalan söyleyen kimseler de tenkit edilmiştir. Çok yalan söyleyenler mahşerde katır olarak haşr (NAA. K. 4/13) olunur. Hakla beraber olan kişinin sözleri yalan olmaz (NAA. H. 23/4). Yalancıyla asla dostluk yapılmaz (GE. 105/1). Yalancıda din imân kalmaz (GE. 429/3) (GE. 430/2). Kezzâbın âkibetinin görünümü dört mezhepte de vahîm olur (NB. E. 4/3).

Yalan hakkında en müessir ifadeleri, yalanla ilgili çeşitli mülâhazalarda bulunduğu ‘dürûğ’ redifli (NB. G. 378) yek-âhenk gazelinde çağının sosyal ve ahlâkî yaşantısına ışık tutmuş bulunan Nâbî kullanmıştır: ‘Yalan cihâna öyle sirayet etti ki yalanın karanlığı aydınlığa üstün geldi. Alınıp verilen selam yalancıktan oldu; yalan söz salâh, sıdk ve sedâdın yerini elinden aldı. Sadâkat hakir kaldı, salâh fakir düştü; yalanın ihtişamı cihânı kapladı. Yalan o kadar şöhret buldu ki sıdkın suretine girerek nâmını unutturdu (yalan artık doğruluk suretinde varlığını devam ettirmektedir).’ Tüm bu

⁴⁹⁵ Beyit için bkz. ‘Âşinâ, Bîgâne, Yâd, El’.

⁴⁹⁶ Beyit için bkz. ‘Dudak, La‘l, Leb’.

⁴⁹⁷ Mustafa Çağrıncı, "Yalan", *DİA*, İstanbul 2013, C. XLIII, s. 297. Yalan hakkında ayrıca bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 299-312.

⁴⁹⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 462.

mülâhazalarla birlikte bir başka beytinde Nâbî, her ne sebeple olursa olsun yalana tevessül etmeyeceğini ifade ederek yalan bilmediğini dile getirmiştir:

Çurş-ı mihr ü mehini bezl itse

Râstdur bu sözüml yalân bilmem

“Nâbî-Gazel 531/6”

1.2.47. Zina

Evlilik dışı cinsî münasebet anlamına gelen zinâ, Kur’ân-ı Kerîm’de çok sarîh bir şekilde yasaklanmış; aynı zamanda zinaya yaklaşıtııcı şeylerden de uzak durulması emredilmiştir.⁴⁹⁹ Tetkik edilen divânlarda sadece Âşık Ömer’in yer verdiği bu ahlâka aykırı fiil, onun sosyal tenkit içerikli manzumesinin, tesettür bilincinin ve utanma duygusunun kadınlarda kalmadığını belirttiği bir bendinde, güpegündüz ve âşıkâre zinâ eden kadınların, köpeğe teşbihi ile bentteki (AÖ. 1412/2)⁵⁰⁰ yerini alır. Âşık Ömer, insanların nefsi nefsi olduğunu, yani sadece kendilerini ve nefislerini düşündüklerini; nefsin bitmek tükenmek bilmeyen isteğini yerine getirebilmek için de, her türlü aşağılık ve iğrençlikleri yapabildiklerini iddia ettiği aşağıdaki bendinde ise, toplumdaki fuhuş ve zinanın ne derece ileri ve yaygın olduğunu ifade için sapkınlığı ile meşhur Lût kavmine⁵⁰¹ telmihte bulunmuştur:

Her husûsda kalmadı bu kâinâtın şöhreti

Nefsî nefsi oldular bu âlemin cem'iyeti

Ey Ömer şimdi cihânda istemezler avratı

Lût kavminden beter oğlana düştü ortalık

“Âşık Ömer 704/4”

⁴⁹⁹ “Zinaya yaklaşmayın. Zira o, bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur.” İsrâ 17/32. Zinânın nehyi ile münasebettar âyetler hakkında ayrıca bkz. Nisâ 4/24-25, Mâide 5/5, Nûr 24/2-7; 23-24, Furkân 25/68, Mümtehine 60/12. Zinâ hakkında bkz. Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, s. 664-675.

⁵⁰⁰ Bent için bkz. ‘Selâmet’.

⁵⁰¹ Bu kavim Kur’ân-ı Kerîm’in birçok âyetinde Allah (c.c.)’ın azabına uğramaları dolayısıyla geçmektedir. Lut kavminin zikredildiği âyetler hakkında bkz. Arâf 7/80-84, Hûd 11/74-83, Hicr 15/57-77, Enbiyâ 21/74-75, Şuarâ 26/160-175, Neml 27/54-58, Ankebut 29/28-35, Saffât 37/133-138, Kâf 51/31-37 Necm 53/49-54, Kamer 54/33-39.

1.2.48. Zulmet

Zulmet, aydınlanma istidadı olan her şeyin karanlık olmasıdır veya karanlıkta kalmasıdır.⁵⁰² Karanlık anlamına gelen zulmet, tasavvufta ‘maddî âlem, günâh ve nûrun zıttı’ olarak kullanılır.⁵⁰³ Kur’ân-ı Kerîm’de Allah (c.c.)’a giden yola nûr, o yoldan sapmaya da zulmet denilmiştir.⁵⁰⁴ Bakara ve Mâide Sûreleri’nde nûr ve zulmet, hidâyet ve dalâlet anlamlarına gelecek şekilde mecâzî olarak kullanılmıştır.⁵⁰⁵ Tetkik edilen divânlarda ‘âb-ı hayât, âb-ı hayvân, cehâlet, benlik, gaflet, Hızır, hicâb, hicrân, küfür, mâsivâ, münkir, nefis, nikâb, perde’ gibi umumiyetle menfi unsurlarla tenasüp içerisinde zikredilmiş olan bu kavram, ‘benlik zulmeti, çâh-ı zulmet, zulmet bucağı, zulmet perdesi, zulmet-i kesret, zulmette kalmak, zulmetten halâs olmak’ gibi ibare ve terkiplerle de anılmıştır. Zulmet üzerine en fazla sözü Nakşî söylemişken, Nef’î ve Nâbî’nin bu mefhum hakkında bir görüşü olmamıştır. Kullanım sıklığı açısından Nakşî’yi Ümmî Sinân, Nâbî ve Âşık Ömer izlemiştir.

Zulmeti, ‘Allah (c.c.)’ın nûrundan cüdâ kalma, doğru yolda olmama, dalâletta çırpınma’ anlamlarını ihtiva edecek şekilde manzumelerinde işleyen Nakşî, nefsini bilemeyip de kendini anâsır zannedenlerin zulmetten kurtulamayacaklarını (NAA. G. 110/2);⁵⁰⁶ nefsini bilmeyenlerin, kendilerini aradan çıkarıp Mevlâ’yı bilemeyerek zulmet içinde kaldıklarını (NAA. G. 35/5); zulmet hicâbını geçebilmek için insân-ı kâmil bulmak gerektiğini (NAA. G. 49/6)⁵⁰⁷ ifade etmiştir. Nitekim mürşid-i kâmil bir şem‘-i ilâhî’dir, ondan çerâğ yakanın gönlünden zulmet ref olacaktır (NAA. G. 146/5). Nakşî, söz ve fikirlerini reddedenlerin, zulmet bucağına düşüp günahkâr olarak kalacağını ifade ile (NAA. G. 43/17) zulmeti, ‘doğru yoldan sapma’ olarak da ifade etmiştir. Tama‘, hırs ve garaz ehli, menzil-i yâre erişmez; zulmet bucağında kalıp

⁵⁰² Cürcânî, *Ta’rîfât*, s. 118.

⁵⁰³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s.396. Ayrıca bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 358. Zulmet için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 549.

⁵⁰⁴ Bkz. İbrâhim 14/1.

⁵⁰⁵ Bkz. Bakara 2/257, Mâide 5/16.

⁵⁰⁶ Beyit için bkz. ‘Men Arefe Nefsehu Fekad Arefe Rabbehû’.

⁵⁰⁷ Beyit için bkz. ‘Dede’.

miskin avare gezer (NAA. G. 149/1). Zulmet sehâbını levh-i dilden silmeyenin gözleri, güneşi göremez; envârın nerede olduğunu bilemez (NAA. G. 45/5).

Fehîm, cinsi bozuklarla sohbet etmeyi zulmet olarak görmüştür (FK. K. 15/48).⁵⁰⁸ Allah (c.c.)’tan ayrılığı zulmet telakki eden Mısrî, O’nun zulmet-i hicrinde bîdâr olduğunu ve dîdârını göreceği sabaha muntazır bulunduğunu (NM. 29/1) dile getirir. Zulmet-i cehli bırakıp, nûr-ı hikmeti talep etmelidir (NM. 40/2). Anasır zulmetinden halâs olmak isteyenler de, cism ü cânı kalay gibi olan riyâzetle eritme yoluna gitmelidir (NM. 81/1).⁵⁰⁹ Nitekim Hak yolunun âşıkları, zulümât-ı dünyâyı geçip âb-ı hayâtı içmiş; deryâ olup dürlere saçmışlardır (NM. 195/3). Gevherî de, sevgiliden ayrılığı zulmet olarak değerlendirmiş (GE. 792/5); zulmetten kurtuluşunu, sevgilinin kendisine teveccühüne bağlamıştır (GE. 236/1).

Nefsinin zulmetinin kendisini Hak’tan dûr ettiğini (ÜS. 147/2); zulmet-i kesrette her dem âh eden pervâne olduğunu (ÜS. 92/2) belirten Ümmî Sinân, kendisini zulmet-i nefsin hicâbından halâs eylemesi için (ÜS. 86/6) Rabb’ine yakarmaktadır. Zulmet kapısının kâl u kıl ile açılmayacağını bilen Ümmî Sinân (ÜS. 91/2), kendisini zulmet-i nefsin azâbından kurtaran ve muhafaza eyleyen âmilin, gönlünün evliyâyâ cân u dilden ikrârı (ÜS. 41/3) olduğunun da farkındadır. Cehâlet perdesinin cân gözüne çekilmesi (AÖ. 1/6) ve aslında olmayan görüntü, kuruntu ve hayâllerin yani mâsivânın aklını, fikrini ve kalbini celbetmesi neticesinde zulmette kaldığını ve zulmet hicâbından bir türlü kurtulamadığını (AÖ. 1/9) ifade eden Âşık Ömer ise, bu zulmetten ancak aşk şarâbını içerek kurtulabildiğini (AÖ. 243/2) dile getirmiştir:

Kalmışım zulmette rāh-ı Hakk'a yok bende sülūk

Akl u fikrim cezbe edip nakş u hayāl-i mâsivā “Âşık Ömer 1/9”

⁵⁰⁸ Beyit için bkz. ‘Sohbet’, ‘Nâcins, Nâkes, Nâkıs’.

⁵⁰⁹ Beyit için bkz. ‘Cilâ, Kalay’.

1.2.49. Zulüm

Zulüm kelimesi, siyaset, ahlâk, kelâm ve hukuk ilimlerinde kullanılan geniş kapsamlı bir terim olup hak olandan batıla sapma; muayyen sınırları çiğneme; kendi hak ve hürriyet sahasının dışına çıkıp başkasının hak alanını ihlâl etmek suretiyle rızâsı olmadan bir kişinin hürriyeti ve mülkiyeti üzerinde tasarrufta bulunma;⁵¹⁰ bir şeyi ait olmadığı ve ona uygun gelmediği yere koyma demektir.⁵¹¹ Zulüm, medeniyetleri tahrip eder; çökertir ve mamur yerleri harabeye çevirir.⁵¹² Âşık Ömer ve Ümmî Sinân'ın manzumelerinde yoğun olan bu mefhum, adâletin zıttı olarak kullanılır. Zulüm, Âşık Ömer'in aşağıdaki beytinde zâlim, zulüm mazlum iştikakı ve zâlim mazlum tezadı ile ele alınır:

Sanma isteyenler murâdın almaz

Kimsenin ettiği yanına kalmaz

Zâlimin zulmüne Hak kâil olmaz

Ya mazlumun âhı kalır mı yerde

“Âşık Ömer 1252/2”

Ümmî Sinân, sosyal tenkit içeren manzumesinde zulüm ve gafletten, cihânın par par yanmakta olduğunu (ÜS. 175/11); padişahların adâlet defterini dürüp ateşte yaktığını; beğlerin hâkimlerin halka zulüm ateşi saçtığını (ÜS. 175/10)⁵¹³ ifade eder. Zulüm yerine ‘teaddi’ lafzını kullanan Gevherî ise, diğerlerinden farklı olarak zulmü sevgilinin bir meziyeti olarak (GE. 122/2) görür. Zulüm yerine tek bir yerde geçen ‘gadr’ kelimesi Nâbî'nin Sadrazam Rami Muhammed Paşa için yazdığı kasidede buğz, nifâk, haset, sitem gibi ahlâk-ı zemîme unsurlarıyla birlikte zikredilir ve terdid sanatından istifade ile de, Paşa'nın gadrın ve diğer mezmum davranışların câhili olduğu yani ahlâk-ı zemîmeye taalluk eden tüm bu kötü fiilleri işlemediği ifade edilir:

Dehrde añlamayup bilmediği ola meger

⁵¹⁰ Mustafa Çağrırcı, "Zulüm", *DİA*, İstanbul 2013, C. XLIV, 507.

⁵¹¹ Hucvirî, 443. Zulüm için ayrıca bkz. Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, s. 676-681.

⁵¹² İbn Haldun, *Mukaddime*, C. I, (Çev. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., 11. bs., İstanbul 2015, s. 549-553.

⁵¹³ Beyit için bkz. ‘Adâlet’.

İKİNCİ BÖLÜM

TASAVVUFÎ KAVRAMLAR

2.1. Âdet, Resm

Âdet, ibadetin ihlâssız ve şekli olanıdır.⁵¹⁴ Bu yüzden âdet, mutasavvıflarca dikkat edilmesi gereken bir tehlike olarak telakki olunmuştur.⁵¹⁵ Mârifet ve basîret sahibi kimseler, ibadet, tâat, zikir, amel de olsa nefsin bir şeye ısınmasını nefsin hile ve aldatmacası olarak görürler. Çünkü nefis bir şeyle ülfet ettiğinde onun ibadeti yerine getirmesi Allah (c.c.) için değil kendi hazzından dolayı olur.⁵¹⁶ Nefs bir şeye alışır, ihtiyat onun tabiatı hâline gelir. Alışılan o şey, neticede hicâp ve perde durumuna düşer.⁵¹⁷ Âdet edinilen her iş, kişinin putu olur. O putu da ancak mert olanlar kırabilir.⁵¹⁸

Mısri ve Gaybi'de 2, Gevheri, Ümmi Sinan ve Fehim'de 1 beyitte geçen âdet mefhumunun incelediğimiz divânlarda kullanımı, umumiyetle menfidir. Âşıka dilberin cevri, âdettir (GE. 213/2), diyen Gevheri ve ehl-i irfanın ayaklar altına alınmasının ezelden beri resm ü âdet olduğu (FK. K. 7/46) tespitinde bulunan Fehim dışında bu kavram, tasavvufî manâsına uygun olarak zikredilir. Gaybi, zühd ve tâatla beraber zikrettiği âdetin terk edilmesini (SG. 98/4) salık verir. Tâatı âdet kılanlar, aşktan nasibi olmayan kimselerdir (ÜS. 72/8). Aşağıda verdiğimiz beytinde Rabb'ine münâcât hâlinde olan Mısri, nefis ve hevânın yolunu kestiğini; kendisini mahv ettiğini ve böylece ibadetlerinin âdet hâline geldiğini, Rabb'ine fısıldamakta ve onun ulu dergâhına sığınmaktadır:

Eyledi hevâ gâret oldı işimüz 'âdet

Dergâhuñ ulu gâyet kudret yolını göster

“Niyâzi-i Mısri 42/2”

⁵¹⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 24; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 31.

⁵¹⁵ Uludağ, *a.g.e.*, s. 52.

⁵¹⁶ Serrâc, *Lum'a*, s. 185.

⁵¹⁷ Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 112-113.

⁵¹⁸ Neseî, *Tasavvufta İnsan Meselesi*, s. 24.

Resm, şekilcilik olarak değerlendirilmiş ve sırf şekilcilikten ibaret olan merasim sūfliği (sūfiye-i rūsûm) sürekli tenkit edilmiştir.⁵¹⁹ Zâhirî ilimlere vâkıf olup da devlet teşkilatında bulunan, törenlerde belli bir yeri, makâmı ve pâyesi bulunan âlimler, bâtın ve âhiret ulemâsı olan sūfiler tarafından ‘zâhir ulemâsı’ olarak vasıflandırılmıştır.⁵²⁰ Toplumda kabul görmüş an’anelere aykırı davranma, bilhassa melâmîlerde sık rastlanılan bir tutumdur. Bu hareket, melâmîlerce ‘tahrîb-i rūsûm’ olarak adlandırılmıştır.⁵²¹ Gaybî’de 4, Nâbî’de 3, Fehîm ve Ümmî Sinân’da ise 1 beyitte geçen resm mefhumu, ‘merâsim, rūsûm, kayd-ı rūsûm’ şeklinde de beyitlerde yerini almıştır. İlm-i resmî ve sarf ilmi ile kâmil olunmaz, tâlibi kâmil eden mârifetle hüsn-i hulkur (SG. 91/1). Cân, bekâ ikliminin vasıflarına düşünce, merâsim de ten vücûdunda fenâ bulmuştur (ÜS. 104/6). Benliğini satıp yerine Hakk’ı alan erbâb-ı Hak, dest-i erbâb-ı resmden resm-i biat istemez (SG. 46/3).⁵²² Tespih, tâc ve hırka, kayd-ı rūsûmdur; elsiz ayaksız dervişin resmiyetle de bunlarla da bir işi yoktur (NB. G. 88/7).⁵²³ Nâbî ayrıca, kendi tabiatının da resmiyetin gerektirdiği gösteriştten beri olduğunu ifade eder:

Tekellüfât-ı rūsûmiyye yoğ nihâdumda

Telâş-ı h’âhiş-i esbâb-ı ihtişâm idemem “Nâbî-Gazel 505/3”

Kabz hâlinde edep gösterilmesi gerekirken, bast hâlinde samimiyetin verdiği neşe ve zevkten ötürü edep perdesi yırtılır, resmiyet ve tekellüf ortadan kalkar. Mest olandan akıllıca ve edeplince bir tavır beklenemeyeceğinden, aşk sarhoşu olan lâubâli Fehîm, resm ve edeb perdelerini yırtıp yakınlık derecesi elde etmiş şekilde karşımıza çıkar. Allah (c.c.)’a karşı nâz hâlinde olana da edep ve resmiyet gerekmez:

Mest-i ‘aşqam Fehîm-i küstâham

Resm ü âdâb n’iydügin bilmem “Fehîm-Gazel 204/7”

⁵¹⁹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 294. Ayrıca bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 398.

⁵²⁰ Uludağ, *a.g.e.*, s. 300.

⁵²¹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 52.

⁵²² Beyit için bkz. ‘Biat ve Biatle İlgili İfade ve Usûller’.

⁵²³ Beyit için bkz. ‘Tevâzu, Vakâr’.

2.2. Akıl

2.2.1. Umumî Olarak Akıl

Rûhun lisânı ve basîretin tercümanı,⁵²⁴ hak ile bâtili birbirinden ayıran nûr ve Rabbânî latîfe⁵²⁵ olarak tavsif edilen aklın, ilâhî, ezeli ve ebedî hakikatleri kavrayabilmesi için mârifet ve keşf nûruyla mücehhez olması gerektiği⁵²⁶ görüşü mutasavvıflarca ileri sürülmüştür. *İhyâ*'da aklın tarifini ve kısımlarını beyan ettiği bölümde Gazâlî'nin akla yaklaşımı müsbet⁵²⁷ olmasına rağmen, Mevlânâ'nın nezdinde akıl ayak bağıdır. Ona göre, mürşide teslim olup onun emrine uyarak ve sükût ederek menzil almak gerekir.⁵²⁸ Sühreverdî'ye göre akıl tektir; ancak bazen basîretle desteklenip nûrlanır, bazen de kendi hâlinde kalır.⁵²⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*'sinin ilimlerden bahsettiği bölümünde, kelâm ilmini anlatırken aklın Allah (c.c.)'a ulaşmadaki kifayetsizliğinden söz eder.⁵³⁰ Necmettin-i Dâye, müridin haiz olmasını istediği vasıflar ve melekeleri sıralarken akli da zikreder ve akli ile müridin bütün davranışlarını rapt u zapt altına alması gerektiğini salık verir.⁵³¹

Akıl mefhumu incelediğimiz divânlarda en fazla Nakşî'de geçmekte ve bu sıklığı Divân şairleri takip etmektedir. Nakşî dışındaki tekke şairlerinde ise, birkaç münferit beyit dışında, bu mefhum pek kullanılmaz. 'Âşık, âkil, aşk, âyîne, âzâde, câhil, cünûn, dîvâne, edeb, ehl-i dil, er, evliyâ, fakr, gam, gönül, gurûr, hâmûş, hayrân, hayret, hikmet, hîle, huşyâr, ilim, irfân, izzet, kâfir, kâmil, kemâl, küfür, mâsivâ, mecnûn, medhûş, mest, mezhep, muhabbet, münkir, nâdân, nazar, nefis, nûr, râz, remz, safâ,

⁵²⁴ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 575.

⁵²⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 32.

⁵²⁶ Uludağ, *a.g.e.*, s. 32. Ömer Mahir Alper tarafından 'Aklın izahına dair' olarak tercüme edilen Kemalpaşazâde'nin akıl hususundaki risâlesi, İslâm felsefesinin akla yaklaşımını gösterir mahiyettedir. İlgili risâle için bkz. Kemalpaşazâde, "Risâle fi Beyânî'l-'akl", *Osmanlı Felsefesi Seçme Metinler*, (Edt: Ömer Mahir Alper), Klasik Yay., 1. bs., İstanbul 2015, s. 217-233.

⁵²⁷ Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 209-225.

⁵²⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 628.

⁵²⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 579.

⁵³⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, (Çev. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul 2015, C. II, s. 820-832.

⁵³¹ Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 212. Akıl hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, 575-579; Cürçânî, *Ta'rifât*, s. 44; Hüseyin Aydın, *Muhasibî'nin Tasavvuf Felsefesi*, Pars Matbaacılık, Ankara 1976, s. 60-78; Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 15-16; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 39-40.

sâlik, sergerdân, seyr, sır, tâlib, tefekkür, ten, terk, tevekkül, tevâhid, vahdet, vâkîf, vâlih, vuslat, zâhid, zühd' kelimeleriyle tezat veya tenasüp teşkil edecek şekilde divânlarda yer alır.

11 yerde Farsça müteradifi 'hired' kelimesi ile geçen akıl, Fehîm divânında ağırlıklı olmak üzere umumiyetle menfi kullanıma sahiptir. Bu mefhum 'akıl aldırma, akı başında olmak, akı yağmaya vermek, akı yitirmek, akı başa devşirmek, akla yâr olmamak' şeklinde deyimleşmiş olarak da görülür. Menfi kullanıldığı yerlerde kapasitesinin, Allah (c.c.)'in sırrına, sanatına, kelâmına yetişemeyerek tecellîsinden hayrân olması ve onu idrâk edememesi; nefse uyması durumunda adâlet kılıcını kaybedeceği hususları üzerinde durulur.

Havâ-yı 'aşk ile Mecnûn kenâr-ı maşşada irdi

Uyup 'akla Felâtûn ğarğ-ı baħr-ı hayret olmuşdur "Fehîm-Gazel 77/3"

Mecnûn ve Eflâtun, aşk ve akıl kelimelerinin leff ü neşr şeklinde ve birbirinin mukabili olarak kullanıldığı Fehîm'in yukarıdaki beytinde, Mecnûn'un aşk ile maksadına erdiği; fakat Felâtun'un⁵³² akla uyararak hayret denizinde boğulduğu ifade edilerek, akıl aşk karşısında küçük düşürülür. Tasavvuf ve edebiyatta akıl, aşk yanında küçümsendiğinden sûfî denilen pek çok kişi kadar tasavvufla iştigali olmasına rağmen İbn-i Sinâ gibi büyük bir dehâ dahi, kuru akılcılığın mümessili addedilmiş⁵³³ ve bu yönüyle de şiirde akı ile öne çıkarılıp tezyif ve tahkir edilmiştir (NK. G. 350/4).⁵³⁴ Beyitten ayrıca akla uyanların hayrete düşeceğini,⁵³⁵ 'hayret'in de aşılması gereken bir merhale olduğunu anlıyoruz.

'Adâlet şimşirin elden alursa ığını nefsün

⁵³² Atina'da akedemiyayı tesis eden Eflatun (M.Ö. 427-347) eski filozofların en büyüğü kabul edilmiş ve edebiyatımızda akıl ve zeka timsali olarak geçmiştir. Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 150-151. Beyitte zikredilmesi de buna mebnidir.

⁵³³ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 38.

⁵³⁴ Beyit için bkz. 'Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'.

⁵³⁵ Akıl ve ilim yolu, deryâ-yı aşkın sahiline kadardır, onlar için ilerisi yoktur; ondan sonrası hayret ve bî-nişânîdir. Sadreddin Konevî, *Tebsiratü'l-Mübtedî ve Tezkiretü'l-Müntehâ, Marifet Yolcusuna Kılavuz* (Çev. Ahmet Remzi Akyürek, Haz. Ekrem Demirli), İz Yay., 4. bs., İstanbul 2013, s. 75.

Urup ‘aqluñ ey cānā ider hem ‘askerin yağma “Nakşî-Gazel 5/15”

Akıl ilimle basîretli hâle gelmez ve mârifete yapışmazsa, nefsin hevâsı ne tarafa emrediyorsa o tarafa kayar; tuzaklar hazırlayan nefse lutufkâr davranır.⁵³⁶ Kimin akılı nefsi tarafına çevrilmiş ise o kimse, aklını eşya ile meşgul edip dağıtır ve dengesini kaybedip hidâyet yolunu şaşırır. Kimin de akılı istikâmet üzere ise o kimse, basîretle desteklenir ve kâinâtın yaratıcısına yol bulur.⁵³⁷

Vahdet esrârı ‘aqla mübhemdir

Zevk iden buni ‘aşğa mahremdür “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 29/2”

Vahdet esrarının akla mübhem, aşğa mahrem olduğunu ifade eden Gaybî de, aşk karşısında akılı küçümser bir tavır takınmaktadır. Aşk yokluk deryâsıdır, aklın ayağı orada kırıktır.⁵³⁸ Akılı dostun, Hakk’ın aşkında kurbân etmek gerekir.⁵³⁹ Aşk gelince akıldan söz edilmez. Akıl, aşkın elinde, topun çevgân elinde esir olması gibi esirdir.⁵⁴⁰

2.2.2. Akl-ı Evvel

Akl-ı evvel, yüce Allah (c.c.)’in zâtından sadır olan cevherin adıdır.⁵⁴¹ Akl-ı evvel, varlığı Rabb’inden kabul eden ilk cevherdir. Rabb’ini ilk bilen ve varlık feyzini kabul eden şeydir.⁵⁴² Ulûhiyet mertebesidir.⁵⁴³ Allah (c.c.)’in mülk âleminde yarattığı ilk şey bir cevherdir ve onun da adı akl-ı evveldir. Akl-ı evvele büyük melek, büyük arş, âdem, beyt-i evvel, Allah Resûlü (s.a.s.), beyt-i mamûr gibi isimler de verilmiştir.⁵⁴⁴ Allah (c.c.)’tan ilk zuhûr eden şey akl-ı evveldir. Önce o yaratılmış ardından onun

⁵³⁶ Muhasibî, *Riâye*, s. 356.

⁵³⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 577. Mevlânâ, nefis karşısında akılı yüceltir ve aklın nefse uyması durumunda sâlikin, Hakk'a vâsıl olamayacağını belirterek bu görüşünü Mecnûn'un devesi ile olan macerasını temsil getirerek tesirli bir şekilde tahkiye eder. İlgili hikâye için bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 496-498.

⁵³⁸ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. III-IV, s. 368.

⁵³⁹ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. III-IV, s. 485. Mevlânâ, *Mesnevî*'nin bazı beyitlerinde akılı geri plana iter. ‘Akılı, Hz. Muhammed (s.a.s.)’in huzurunda kurbân et ve Allah (c.c.) bana yeter de’ diyerek bu yolda aklın hissesinin ve himmetinin olmadığını vurgular. Nitekim Nuh (a.s.)’in akıllı ve zeki olan oğluna nefsi, dağa çıkıp tufandan kurtulabileceğini fısıldamıştı. O da aklına güvenip ve uyup dağa çıkmakla tufandan kurtulabileceği zehâbına kapılmıştı ve nihayetinde helâk olup gitmişti. *A.g.e.*, C. III-IV, s. 483.

⁵⁴⁰ Şirâzî, *Bostan*, s. 151.

⁵⁴¹ Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 58.

⁵⁴² Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 396-397.

⁵⁴³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 40.

⁵⁴⁴ Nesefî, *a.g.e.*, s. 145.

vasıtasıyla tüm diğer şeyler yaratılmıştır. Bu yönüyle akl-ı evvel, ilâhî ilmin tafsilatıdır. Mutasavvıflar, ‘Allah (c.c.) akılla bilinemez’ sözü ile akl-ı meâşî; ‘Allah (c.c.) akılla bilinebilir’ dedikleri zaman da, kıyas ve başka araçlar olmadan idrâk eden akl-ı evveli kastederler. Akl-ı evvele ‘nûr-ı Muhammedî, Cebrâil (a.s.), insanın hakîkati, arş’ gibi anlamlar da yüklenir.⁵⁴⁵

Divânlarda geçen akl-ı evvel ibaresi, tasavvufî manâda düşünülmemiştir. En yoğun şekilde Nakşî’de kullanılan bu kavram, onun hâricinde Fehîm’de 2, Nef’î’de 1 ve Ümmî Sinân’da da 1 beyitte kullanılmıştır. Divânında oldukça fazla muamması bulunan Nakşî, bu muammalarındaki rumûz ve esrârı idrâk edebilecek kimselere bu sıfatı vermektedir: ‘Bu muammanın remzini (NAA. G. 107/9), bu remzimi iz’an edebilecek akl-ı evvel nerededir (NAA. G. 108/2) (NAA. G. 198/6). Mekteb-i dilden nazm-ı pâkimi okuyabilecek akl-ı evvel nerededir (NAA. G. 199/10). Akl-ı evvel olanlar sözümü kabul edip hakîkati anlar (NAA. G. 161/11).’

Ümmî Sinân’da da bu meyanda kullanılan akl-ı evvel, ‘bu esrârı haber verecek akl-ı evvel hani’ (ÜS. 65/4) ve ‘akl-ı evvelden nasibi olmak’ (ÜS. 82/3) şeklinde geçer.

Menzil-i evvel felekde ‘akl-ı evveldür aña

Peyk-i fikrüm va’di-i ma’nâda itdükçe şitâb “Fehîm-Kasîde 5/59”

Fehîm, kasidesinin fahriye bölümünde, düşünce gezegeninin manâ vâdîsinde koştukça, felekte onun ilk menzilinin akl-ı evvel olduğunu söyleyerek ‘akl-ı evvel’ mefhumunu, söz ve sanatına yücelik katma adına kullanmaktadır. Onun bu kullanımda akl-ı evvelden kastettiği arş olsa gerektir.

⁵⁴⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 34. Akl-ı evvel için bkz. Kâşânî, *a.g.e.*, ‘Câmiu’t-tecelliyât’, s. 185; ‘el-aklu’l-evvel’, s. 396-397. İslâm filozoflarına göre varlık ya zorunludur ya mümkün, ya mâhiyettir ya da varlık. Bütün diğer varlıkların mâhiyetleri, varlıklarından ayrı iken varlık ve mahiyet sadece Allah (c.c.)’ta birlikte bulunur. Bütün reel varlıklar, mâhiyetleri itibari ile mümkündür ve Allah (c.c.)’ın kendilerine verdiği varlıkla zorunlu hâle gelirler. Zorunlu Varlık’tan ilk sudur, sayısal olarak bir’dir ve o da ‘ilk akıl’dır. Bu yönden bunun varlığı kendinde mümkündür ve bir başka cihetle de İlk Varlık sebebiyle zorunludur. Şaban Ali Düzgün, *Nesefî ve İslâm Filozoflarına Göre Allah-Âlem İlişkisi*, Akçağ Yay., 1. bs., Ankara 1998, s. 224-225.

2.2.3. Akl-ı Küll

Külli ilâhî akıl denilen akl-ı küll, akl-ı evvelden sonra gelen bir mertebe ve nûrlu bir müdrikdir. Akl-ı evvele tevdi olunan bilgilerin sûretleri onunla zuhûr eder. Akl-ı evvelin tezahür ettiği yer küllî akıldır ve Âdem (a.s) de küllî aklın suretidir.⁵⁴⁶ Nâilî ve Nef'î'de 3, Âşık Ömer ve Fehîm'de 2, Nakşî'de ise 1 beyitte geçen akl-ı küll, çok kullanılmayan kavramlardandır. Nef'î, Sultân Ahmed için yazdığı kasidede (NF. K. 3/10) 'akl-ı küll'ün dokuz göğü ve dört erkânı merdiven eylese de, kadrinin yüceliğine erişip de kendisini idrâk edemeyeceğini söyleyerek, bu mefhumu memduhun tebcil edilmesinde yardımcı bir unsur olarak kullanmaktadır. Bir başka kasidesinde ise (NF. K. 12/19) 'akl-ı küll'e sözlerinin güzelliğinin dîvânesi vasfıyla yer verir. Şeyhülislam Esad Efendi için kaleme almış olduğu kasidesinde ise, onu manâ savmaasında bekleyen halvettekilerin mürşidi ve yol gösteren hocaların, akl-ı küllîye sahip gönlünün ilim öğreticisi, olarak tavsif ederken bu mefhumdan istifade eder. Bu durumda, Nef'î'ye göre Esad Efendi, akl-ı evvelin mazharı da demek olan akl-ı küllî vasfını haiz yüce bir kimse olmaktadır:

Mürşid-i şavma'a-i halvetiyân-ı ma'nâ

Dâniş-âmûz-ı dil-i 'akl-ı küll-i üstâd-ı reşîd "Nef'î-Kasîde 54/18"

Âşık Ömer, 'akl-ı küll'den *kâf u nûn* sâbit olmuştur (AÖ. 820/5), diyerek akl-ı evvele tevdi edilen bilgilerin, 'akl-ı küll ile zuhûra geldiğine işaret eder. Bir devriyyesinde ise 'akl-ı küll'ün varlığımızdaki mevcûdiyetini dile getirir (AÖ. 197/2).

2.3. Âlem, On Sekiz Bin Âlem

Âlem, Allah (c.c.)'tan başka her şeyden ibaret olanın ismidir.⁵⁴⁷ Allah (c.c.) dışındaki bütün mümkünât ve mahlûkâta âlem denir.⁵⁴⁸ Âlemin tümü hayâl içinde hayâl ve rüya içinde rüyadır.⁵⁴⁹ İnsan sûreten küçük bir âlem, manen ise gerçek varlığı ile

⁵⁴⁶ Süleyman Uludağ, "Akıl", *DİA*, İstanbul 1989, C. II, s. 247.

⁵⁴⁷ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 45.

⁵⁴⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 35.

⁵⁴⁹ Neseî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 262.

büyük bir âlemdir. Ağacın dalı, meyvenin aslı ve temelidir; fakat hakîkatte o dal, o meyve için var olmuştur. Bahçıvanın meyve elde etme meyli, ağacın dikilme sebebidir.⁵⁵⁰ Her ne kadar ‘halk âlemi, emir âlemi, şehâdet âlemi, gayb âlemi, karanlık âlem, aydınlık âlem, hissedilen âlem, akledilen âlem’ gibi çeşitli isimlerle anılsa da aslında âlem, mülk ve melekût âlemi olmak üzere ikiye ayrılır. Bir de bu ikisinden farklı ceberût âlemi vardır. Üçü bir arada ve iç içedir, birbirinden ayrı değildir. Ceberût âlemi, melekût ve mülk âleminin zâtı, onlar da ceberût âleminin yüzüdür. Biri mücmel, diğerleri ise mufassal bir kitaptır.⁵⁵¹ Tetkik edilen divânlarda salt ‘âlem’, Gaybî divânında tekasüf eder. Bu yoğunluğu Mısırî’nin divânı takip eder. Diğer şairlerden de bütün Divân şairlerinin divânlarında birkaç beyitle de olsa zikredilir. Hakk’ın ilminin tebcil edildiği aşağıdaki beyitte âlem sayfaya, âdem de noktaya teşbih edilmektedir:

Hak ‘ilmine bu ‘âlem bir nüsha imiş ancak

Ol nüshada bu âdem bir nokta imiş ancak “Niyâzî-i Mısırî 91/1”

O noktanın içinde binlerce deryâ gizlidir, bu âlem o deryâlardan birinden ancak bir katredir (NM. 91/2). Yine Mısırî’nin bir başka beytinde âlem kitaba, insan da kitap içerisindeki yazılı metne teşbih edilerek âlem/âdem münasebeti kurulmuştur:

Âlem anuñ hüsniñ şerhinde olmuş bir kitâb

Metnin isterseñ Niyâzî şüret-i insâna bak “Niyâzî-i Mısırî 89/7”

Bir beytinde feleği müderrise, âlemi de bir tekye-i kübrâya (AÖ. 275/1) teşbih eden Âşık Ömer, bir başka beytinde yine tekyeye benzettiği âleme (AÖ. 325/2) âdemoğlunun anadan doğduğu esbâb ile ednâ geldiğini ve bu âlemden de ednâ gittiğini belirtir. Sun‘u’llâh-ı Gaybî, bu mefhumu ele aldığı beyitlerinde âlem ve aşk münasebeti kurar: ‘Bütün cihân, aşk ile kâimdir; bu âlem, aslında aşktır (SG. 79/5). Âlemin ve âdemin özü aşktır (SG. 86/5). Bu âleme maya, aşktır (SG. 86/6). Aşk dediğim Hak zâtıdır, âlem onun sıfatıdır (SG. 86/7).’

⁵⁵⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 417.

⁵⁵¹ Neseî, *a.g.e.*, s. 106-107. Âlem hakkında bkz. Hücürî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 442; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 361-363; Uludağ, *a.g.e.*, s. 34-35; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 41-42.

Divânlarda âlem çeşitlerinden ‘âlem-i ahfâ, âlem-i asliyye, âlem-i Ceberût, âlem-i ervâh, âlem-i gayb, âlem-i hüviyet, âlem-i kesret, âlem-i kevn ü fesâd, âlem-i kübrâ, âlem-i lâhût, âlem-i manâ, âlem-i melekût, âlem-i nâsût, âlem-i suğrâ, âlem-i sûret, âlem-i süflî, âlem-i şuhûd, âlem-i ulvî, âlem-i vahdet, on sekiz bin âlem’ zikredilmektedir.

Farklı boyutlarıyla birlikte bütün bir kâinâta on sekiz bin âlem denilmiştir. Âlemin on sekiz bin sayısına ulaştırılması, dokuz felek, hava küresi, su küresi, ateş küresi, toprak küresi, cansızlar, bitkiler, hayvanlar, insan ve insân-ı kâmil ile olur. Bu on sekiz âlem, zuhûr itibariyle her biri bin sayılırsa on sekiz bin âlem olur.⁵⁵² Tetkik edilen divânlarda âlem çeşitlerinden en fazla tesadüf olunanı ‘on sekiz bin âlem’dir. Nakşî’de 7, Ümmî Sinân’da 5, Âşık Ömer’de 4, Niyâzî-i Mısırî’de 3, Sun‘u’llâh-ı Gaybî’de 2, Fehim’de 1, Nef‘î’de 1 beyitte tespit edebildiğimiz on sekiz bin âlem ifadesi, ‘ârif, âşık, aşk, evliyâ, feyz, insan, nakş, perde, tecellî, terk’ mefhumlarıyla beraber anılmıştır. Âşık Ömer, rahmet damlası katre iken Hakk’ın tecellî ihsânı neticesinde on sekiz bin âlem var oldu (AÖ. 1443/2), diyerek kâinâtın yaratılışına telmihte bulunur. On sekiz bin âlemin sermayesi, aşktır (ÜS. 166/11); on sekiz bin âlemi seyretmek isteyen kimse, aşkın şâhına edepsizlik etmemelidir:

On sekiz bin âlemi gezmek dilersen sū-be-sū

Etme zāhit şāh-ı aşka bī-edeblik rū-be-rū “Âşık Ömer 1157/4”

On sekiz bin âlemin seyrini kılmak istersen, âlemde ârif olup insana bak (NAA. G. 81/6). Kâmil insân, on sekiz bin âlemi kendinde toplamıştır (ÜS. 40/3). Evliyâ, on sekiz bin âlemi hükmüne râm eylemiş kimsedir (NAA. G. 170/4). Ârif-i billâh, on sekiz bin âlem perdesini tevâhidin bir lem‘asıyla gönlünden çıkarıverir:

Ey Niyâzî ‘ârif-i billâh gönülden selb ider

On sekiz biñ perdeyi bir lem‘a-i tevâhid ile “Niyâzî-i Mısırî 162/5”

⁵⁵² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 381-382.

2.3.1. Âlem-i Asliyye

Sadece Ümmî Sinân'ın 3 beytinde tesadüf edebildiğimiz âlem-i asliyye, asıl âlem manâsında âhiret için istimal olunmuştur. 'Ey gönül, bu cihânın nakşına kendini fedâ kılıp âlem-i asliyyedeki Rahmân'dan bî-haber oldun (ÜS. 23/2).'

2.3.2. Âlem-i Envâr

Sadece Nâbî'nin tek beytinde göze çarpan 'âlem-i envâr' (NB. G. 490/9), gönlün nûrlar âleminin yüceliğine ulaşmış aydınlık bir köşke teşbihinde zikredilir.

2.3.3. Âlem-i Ervâh

Ruhlar âlemi manâsına gelen âlem-i ervâh,⁵⁵³ Fehîm'in yokluk fikrini işlediği ve vücûdu toz hâline getirerek ruhlar gibi âlem-i ervâha yükselmeyi salık verdiği beytinde (FK. G. 22/3) ve Nakşî'nin bir beytinde (NAA. K. 1/19) geçmektedir.

2.3.4. Âlem-i Gayb

Allah (c.c.)'ın insan aracılığıyla baktığı her âlem, şehâdet âlemi; vasitasız olarak baktığı âlem de gayb âlemidir.⁵⁵⁴ Bu ifade, incelenen divânlardan Nâbî'de 3 ve Âşık Ömer, Nef'î, Nakşî, Ümmî Sinân, Sun'u'llâh-ı Gaybî'de 1'er beyitte geçer: 'Âlem-i gayb ve şehâdet hep mürşide mekşûftur (SG. 90/6); âşıklar tîğ-ı gayretle gönül mir'âtını siler, bu sayede âlem-i gaybı görürler (NAA. G. 47/3); Halvetîler'in seyrânı, âlem-i gaybı şehâdetir (ÜS. 73/4).'

2.3.5. Âlem-i Hüviyet

Hüviyet, bütün varlıklara geçen mutlak varlık,⁵⁵⁵ mutlak gayb âleminde bütün hakîkatleri kapsayan mutlak hakîkattir. Bu hakîkat, çekirdeğin ağacı ihtiva etmesi gibidir.⁵⁵⁶ Hüviyet âlemi, sadece Nakşî'nin bir beytinde bütün esmâdan geçtikten sonra müsemâmâ erilebileceği anlatılırken esmâ/müsemâmâ çerçevesinde ele alınır:

Güzer it cümle esmâdan hüviyyet 'âlemin seyr it

⁵⁵³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 42.

⁵⁵⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 144.

⁵⁵⁵ Uludağ, *a.g.e.*, s. 177.

⁵⁵⁶ Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 67. Ayrıca bkz. 'Hüviyet'.

2.3.6. Âlem-i İtlak

Âlem-i ıtlak terkibi, incelenen divânlardan sadece, ‘bizim penceremiz özgürlükler âlemine dönükken tutsaklık çengelini ne yapalım’ diyen Nâbî’de ‘kuyûd’ tezaadı ile birlikte zikredilir. Nâbî’nin ‘âlem-i ıtlak’ ile kastı âhirettir ve isteyen her istediğini Hakk’ın müsaadesi ile yapabilecek olması dolayısıyla da cennettir:

Çengelistân-ı kuyûdı nice terciḥ idelüm

Bâz iken ‘âlem-i ıtlâka bizüm revzenümüz “Nâbî-Gazel 289/2”

Beyti değerlendirirken ‘âlem-i ıtlâk’ın, ‘Allah (c.c.)’ın Zât mertebesi’ veya ‘ahadiyet mertebesi’ manâlarına geldiğini de gözden uzak tutmamak gerekir.

2.3.7. Âlem-i Kesret

Ümmî Sinân, Nâilî, Mısrî ve Gaybî’de birer beyitte zikredilen ‘âlem-i kesret’, Mısrî ve Gaybî’de vahdet tezadı ile işlenir ve dünyâ için kullanılır. ‘Vahdet deryâsının dalgaları asla eksilmemektedir. Bu kesret âleminin ondan doğup peyda olması bunun göstergesidir (NM. 2/2). Mısrî’nin ‘sudur’ teorisiyle münasebete getirdiği âlem-i kesret, Gaybî’de vahdet-i vücûd tasavvuruyla açıklanır. ‘Devr’ nazariyesinin de ağır bastığı aşağıdaki beytinde Gaybî, kişinin kendisini merkeze alabilirse, kesret âleminde dönüp durmasına gerek kalmayacağını ve eğer bunun idrâkine varırsa, kendisinin bizzat devrettirici, döndürücü olabileceğini iddia eder:

Nice bir ‘âlem-i kesretde devrân idesün

Merkez-i vahdetde kûtb ol devr iden gelsün saña “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 1/7”

Nâilî, Kerbelâ çölünde şehit edilen Hz. Hüseyin (r.a) için yazmış olduğu mersiye de onun şehâdetini anlatırken, dünyasını değiştirmesini ‘âlem-i kesretten çekilme’ olarak ifade eder. O artık, kesret âleminden çekilip tevhîdin nûrlu denizine dalmıştır:

Çekildi ‘âlem-i kesretten oldu ol sulṭân

2.3.8. Âlem-i Kübrâ

Büyük âlem, kâinât demek olan âlem-i kübrâ, tasavvufî terminolojide kâinâtın yaratılmasına sebep teşkil ettiğinden mecâzî ifadeyle, insan anlamına gelmektedir. Nakşî’de 5; Nâbî, Ümmî Sinân, Gaybî’de 1’er beyitte geçen ‘âlem-i kübrâ’, divânlarda ekseriyetle insanın uluvv-ı şânını göstermesi cihetiyle beyitlere girer. ‘Fenâdan geçip bekâ bularak cümle eşyayı libas et, sen âlem-i kübrâsın, böylece her zerreden görün (NAA. G. 15/17); cân iline girmeyen âlem-i kübrâyı bilmez (ÜS. 84/8).’

2.3.9. Âlem-i Lâhût

Îlâhî âleme ‘âlem-i lâhût’ denilir. Bu âlem, nâsut âleminin zıddıdır. Ulûhiyyet anlamına gelen lâhût, cisimlere nüfuz etmiş diriliktir. Bu sebeple, her şeyde bir ruh olduğu kabul edilmiştir.⁵⁵⁷ Âlem-i lâhut hakkında Nakşî’nin 3, Mısrî’nin 2, Nef’î’nin 1 beyti vardır. Mısrî, lâhût ikliminin tekyesinde bekâ abdâlî olduğunu (NM. 177/4)⁵⁵⁸ söylemekte ve aklın aslını soranlara seyr-i lâhûta gitmekten alıkoyan bir resen/ip olduğu (NM. 197/3) cevabını vermektedir. Nakşî, halvet esnasında zâtının, dört anâsır terkibinden ref’ olup nûrlara batarak âlem-i lâhûta erdiğini (NAA. G. 133/2); Ümmî Sinân mürğ-i lâhût olduğundan kendisine başka bir mekân lazım gelmediğini (ÜS. 114/11); Nef’î ise, lisânının tercemân-ı sırr-ı gaybü’l-gayb-ı lâhûtî olduğunu (NF. K. 47/57) ileri sürerek lâhut âlemi hakkında tasavvurlarını beyan ederler.

2.3.10. Âlem-i Manâ

Âlem-i manâ, ikinci taayyun olan manâlar mertebesidir. Bu mertebede küllî ve cüz’î manâlar gerçekleşir ve Hakk’ın ilminde ayrışır.⁵⁵⁹ Bu mefhum Nakşî’de tekasüf ederek 9 beyitte zikredilir. Nef’î ve Nâilî’de ise birer beyitte geçer.

Yoķ bizde feyz ‘âlem-i ma’nâyı bilmege

Bir himmet olsa ħâlet-i ‘uķbâyı bilmege

“Nâilî-Musammat 3/16”

⁵⁵⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 302-303.

⁵⁵⁸ Beyit için bkz. ‘Baş Açık Yalın Ayak’.

⁵⁵⁹ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 361-362.

Nâilî'nin kendi ahvâlini anlattığı ve menzil alamamaktan ötürü muztarip olduğu müseddesinden alınan yukarıdaki beytinde âlem-i manâ, 'görünmeyen âlem, perde arkasındaki âlem, gayb âlemi' manâlarına gelecek şekilde yer almaktadır. Bu ibare, 'tasavvufî' olarak anlaşılacak olursa da, Nâilî'nin yaşamına muvafık düşeceğinden yanlış sayılmaz. Nakşî'nin manâ âlemi anlayışına gelince, masum ve pâk olarak âlem-i manâyâ ulaşıncı orada ibadet, savm ve salât kalmaz (NAA. G. 23/7) sözüyle onun, âlem-i manâyı cennet olarak telakki ettiği anlaşılabilir.

2.3.11. Âlem-i Melekût

Âelm-i melekût, ruh ve nefislere özgü gayb âlemidir;⁵⁶⁰ şehâdet âlemiyle ceberût âlemi arasında bulunan ara âleme denir.⁵⁶¹ Melekût, kâinâtın gözle görülmeyen iç kısmıdır. Onu keşfetmek, akıl sahiplerine ve basîret ehline mahsustur. Nûrdan yoksun akılla kalan kimselerin melekût âleminden nasibi yoktur.⁵⁶² Bu âlem, ruh ve meleklerin âlemidir.⁵⁶³ Mülk âlemi, zâhir âlem; melekût âlemi ise bâtın âlemdir.⁵⁶⁴ Melekût âlemine, emir âlemi ve gayb âlemi de denir.⁵⁶⁵ Âlem-i melekût ile ilgili yalnızca Nakşî, Mısrî ve Nâilî'nin birer beyti bulunmaktadır. Aşağıda verdiğimiz beytinde Nâilî, 'hâce' şahsında melekût âlemini bildiğini iddia eden kimseyi tenkit etmekte ve bu gibi kimseleri dünyâyâ temayülleri dolayısıyla câhillikle itham etmektedir. Aslında Nâilî, nûrdan yoksun akla sahip olan kimseleri eleştirilerinin hedef tahtasına koymaktadır:

Meylûñ bu ħâkdâne cehâlet degül midür

Ey ħ'âce 'âlem-i melekûtı 'alîm iseñ

“Nâilî-Gazel 214/7”

⁵⁶⁰ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 84. Melekût âlemi için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 328. Mülk, melekût ve çeşitli âlemlerin yaratılışı hakkında bkz. Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 78-86.

⁵⁶¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 35.

⁵⁶² Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 578.

⁵⁶³ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 362.

⁵⁶⁴ Uludağ, *a.g.e.*, s. 261.

⁵⁶⁵ Uludağ, *a.g.e.*, s. 35.

2.3.12. Âlem-i Nâsüt

İnsanın ilâhî, manevî ve rûhî yönüne lâhut; beşerî, bedenî ve zâhirî yönüne ise nâsüt denilir.⁵⁶⁶ Nâsüt âlemi, görünen âlemdir ve lâhût âleminin zıttıdır. Âlem-i nâsüt ehliyle alışverişim yoktur; dilim, vahdet ehli âşıklara gizli irfân satar (ÜS. 106/3), diyen Ümmî Sinân'ın tek beyti dışında bu mefhum divânlarda geçmez. Onun da 'âlem-i nâsüt'u dünyâ ve içindekiler olarak telakki ettiği âşikardır.

2.3.13. Âlem-i Sûret

İçinde yaşadığımız ve gözümüzle gördüğümüz dünyâ âlemine âlem-i sûret denir. Bu terkiib Âşık Ömer, Mısrî ve Gaybî'de aşk, âşık, zâhid bağlamında birer beyitte zikredilir: 'Aşk ile gönül kitabını okuyup sûret âleminin hesabını unutarak Cemâl-i Bârî'den kesret nikâbını dem-â-dem açmayan âşık değildir (SG. 33/3). Zâhit, âlem-i sûrettesin, meylinin câmeye (elbiseye, dış görünüşe) olduğunu bilirim (AÖ. 231/2).'

2.3.14. Âlem-i Süflî

Süflî âlem, cismânî ve maddî olan âleme denir. Bu âlem, aynı zamanda unsurlar âlemidir.⁵⁶⁷ Şu görünen, müşâhede edilen ve yaşanılan dünyâ, süflî âlemdir.⁵⁶⁸ Nâilî Nef'î, Âşık Ömer'de 1'er beyitte zikrolunan bu mefhum, Nakşî'de yoğunluk kazanmış ve 5 beyitte kullanılmıştır. Nakşî'de süflîde kalmama, kanat açıp sefer ederek vatan-ı asla ulaşma ve bu sayede ulvîde sultân olma (NAA. G. 58/2) salık verilerek serkeşlik edip âlem-i süflîde kalınırsa, âlem-i ulvîde olan ilim ve irfânın ele girmeyeceği ifade edilir (NAA. G. 77/2). Yine Nakşî'de, zıttı olan ulvî âlem ile birlikte ele alınan âlem-i süflî, Nâilî'de de bu muvaceheden değerlendirilmiş ve âlem-i süflîde kalanların, yüce Allah (c.c.)'a yakınlıktan men olunacağı belirtilmiştir. Zaten ârif-i billâh olan süflî âleme itibar etmez:

'Âlem-i süflîde kalmaz 'ârif-i billâh olan

⁵⁶⁶ Uludağ, *a.g.e.*, s. 271. Ayrıca bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 359.

⁵⁶⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 364.

⁵⁶⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 503.

2.3.15. Âlem-i Şuhûd

Âlem-i şuhûd; yaratılan, görülen âlem demektir. Mutlak Zât’ın, bölünme ve parçalanma kabul eden cisimlerin şekilleri ile, hâriçte zuhûrudur. Bu âleme ‘âlem-i nâsut, âlem-i mülk, âlem-i his, âlem-i anâsır, âlem-i mevâlid’⁵⁶⁹ gibi isimler de verilir. Sadece Nâbî ve Nâilî’de bir yerde tespit edebildiğimiz âlem-i şuhûd ifadesi, Nâilî’nin bendinde, her şahsa âşikâr olmayışı cihetiyle yer alır. Vahdet-i vücûd meselesine âşinâ olan kimseye hitap edilen bendin diğer mısralarında, eşyanın hakîkatinin bilinmesinin cehdden ziyade, âdem olabilmeye mümkün olacağı üzerinde durulmaktadır:

Her şahşa âşikâr degil ‘âlem-i şuhûd

Ey âşinâ-yı mes’ele-i vahdet-i vücûd

“Nâilî-Musammat 3/18”

Şuhûd âleminin her şahsa âşikâr olmayışı, her şahsın bu görünen şeylerin varlığının aslında Allah (c.c.)’a müteallik olduğunun idrâkinde olamaması demektir. Birçok kimse, eşyaya varlık izafe eder; onun Hakk’a ait olduğunu ise sadece eşyanın Allah (c.c.)’ın bir aynası/mazharı olduğunun bilincinde olan gerçek muvahhitler idrâk edebilir.

2.3.16. Âlem-i Ulvî

Ulvî âlem, felekler âlemi olup melekût ve ceberût âlemine de denir.⁵⁷⁰ Ulvî âlem, aynı zamanda felekler âlemidir.⁵⁷¹ Nakşî ve Fehîm’de 2, Nef’î ve Âşık Ömer’de 1 yerde zikrolunan âlem-i ulvî, ekseriyetle zıttı olan ‘âlem-i süflî’ ile beraber geçer.⁵⁷²

2.3.17. Âlem-i Vahdet

Gaybî’de 4, Nakşî’de 2 ve Nef’î, Ümmî Sinân, Mısırî ve Gevherî’de 1’er beyitte zikrolunan âlem-i vahdet; aşk, rind ve âlem-i kesret kavramları çerçevesinde ele

⁵⁶⁹ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 43. Ayrıca bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 363.

⁵⁷⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 364.

⁵⁷¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 503.

⁵⁷² Bkz. ‘Âlem-i Süflî’.

alınmıştır. Gevherî'nin aşağı derç ettiğimiz murabbainın bir bendinde, vahdet âleminin âhîret olarak tasavvur edildiği görülmektedir:

Kimin kıldı vefâ kendüye bahtı

Kime kaldı cihânın esb-i rahtı

Hele ben kenz ü mülki ve tâc u tahtı

Nihânî 'âlem-i vahdette gördüm "Gevherî 294/3"

Ümmî Sinân, vahdet âlemi bağının meyinin mestânı olduğunu söyler (ÜS. 73/6).

Âlem-i vahdet dilini bilmeden konuşanlar, tûtî mesabesinde (SG. 19/6). Varlık günahından aşkla kurtulup yok olunursa, vahdet âleminde Sübhân ile birliğin tadına varılabilir:

'Aşk ile zenb-i vücûdı maḥv idüp Gaybî yoḡ ol

'Âlem-i vahdetde birlik süresin Sübhân ile "Sun'u'llâh-ı Gaybî 100/5"

2.4. Amâ

Yoğun ve karanlık bulut, körlük gibi anlamlar taşıyan 'amâ' kelimesi, tasavvufta ahadiyet mertebesinin karşılığı olarak kullanılır. Ululuk perdesinde bulunan Allah (c.c.)'ı, bu mertebesinde O'ndan başkası bilemez ve tanıyamaz. 'Allah(c.c.), halkı yaratmadan evvel neredeydi?' sorusuna Hz. Peygamber (s.a.s.) 'Ne altında ne de üstünde hava olan amâda idi.'⁵⁷³ cevabını vermiştir. Amâ, ahadiyet mertebesinden ibarettir.⁵⁷⁴ Amâ mertebesi, ikinci taayyündür ve gerçek birlik ve gerçek çokluk arasında berzahdır.⁵⁷⁵ İncelenen divânlarda sadece Âşık Ömer'de 2, Gaybî ve Nâbî'de 1 yerde bu mefhumu tesadüf edilmiştir. Şathiyât türündeki bir murabbainın ilk bendinde, ak ve karada bir eser yok iken, akıl üzre ilm-i kün fe kân okuduğunu belirten Âşık Ömer (AÖ. 894/1)'de, manevî iktibas şeklinde zikredilen bu kavram, Gaybî'nin 'Keşfü'l-Gitâ'

⁵⁷³ Uludağ, *a.g.e.*, s. 38. Allah resulüne (s.a.s.) Allah (c.c.) âlemi yaratmadan evvel neredeydi diye sorulduğunda "Altında ve üstünde hava bulunmayan amâda idi. Orada hiçbir yaratık yoktur. Rabbimizin arşı su üzerinde idi" buyurmuştur. Bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV. Yay., 3. bs., Ankara 2013, s. 100. Bu rivâyet, "Allah (c.c.) vardı, O'nunla beraber hiçbir şey yoktu" rivâyeti ile alakadardır. Rivayetin hadis tekniği açısından tenkidi için bkz. *A.g.e.*, s. 101-102.

⁵⁷⁴ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 45.

⁵⁷⁵ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s.403. Amâ için bkz. Kâşânî, *a.g.e.*, s. 207, s. 403; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 50.

kasidesinin aşağı derç ettiğimiz beytinde ise, doğrudan zikredilip söz konusu edilmekte ve gizli hazinenin açılıp ‘amâ sırrı’nın ortaya çıkışı ifade edilmektedir:

Lâ-cerem düşdi sefer bu iktizâ ola tamâm

Kenz-i mağfî feth olup mekşûf ola sırr-ı ‘amâ “Sun‘u’llah-ı Gaybî-Kasîde 1/9”

Âşık Ömer, remizli ifadelerin ağır bastığı şathiye türündeki bir manzumesinde (AÖ. 578/2), ‘vahdetimiz ayân şöhretimiz nihân iken’ henüz mektep çocuğu olduğumuz zamanlarda Sa’dî-i Şîrâzî’nin *Bostan*’ını ve Hafız’ı okuduk, diyerek görünüşte her ne kadar tahsilinden bahsediyor olsa da, tırnak içindeki ibarenin perde arkasında Allah (c.c.)’ın amâ mertebesine de işaret ediyor görünmektedir. Tevhîd türündeki kasidesinin aşağı derç ettiğimiz beytinde Nâbî, Allah Teâlâ’nın sanatını tazim ve sanatkârlığını tebcil ederken amâ kavramını tasavvuftaki manâsına mutabık kullanarak bu kavramı renksizliği ile ‘bî-reng-i amâ’ şeklinde telaffuz eder:

Zihî mübdi‘ ki bî-reng-i ‘amâdan eylemiş tasvîr

Hezârân çihre-i rengîn hezârân dîde-i bînâ “Nâbî-Kasîde 1/11”

2.5. Amel, İbadet, Tâat

Lügatte ‘hareket, çaba, iş’ manâlarına gelen amel, dinî bir terim olarak bilinçli yapılarak dünyâ ve âhirette cezâyâ veya mükafata matuf fiiller demektir.⁵⁷⁶ Muhâsibî, ibadet ve amelle aldananların, takvâdan bildiklerinin sadece takvânın adı olduğunu ifade eder.⁵⁷⁷ Amel kavramı en fazla Nâilî ve sonrasında da Nâbî’de zikredilir. Diğer şairlerde pek görülmez. ‘Ahlâk-ı hamîde, aşk, buğz, haset, dil, emel, feyz, garib, gurûr, günâh, hâce, Hak dostu, ihlâs, ilim, isyan, leb, makâm, mârifet, niyet, perde, riyâ, sûfi, sûret, tevekkül, zâhid, zikir, zühd’ mefhumlarıyla birlikte anılır.

Şairlerin amel hakkındaki kanaati ekseriyetle menfidir: ‘Kişiyi Allah (c.c.)’a götüren sadece ameli değildir; Hak’tan bir feyz gelmezse, ömür gafletle geçmiş olur (SG. 71/4). Hane-i Hak, aşk ile mamur olur; her amel, şakirt; aşk ise üstâttır (SG. 54/3).

⁵⁷⁶ Fikret Karaman, "Amel", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2006, s. 24.

⁵⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhasibî, *Riâye*, s. 537-538.

Aşktan ulu amel olmaz (SG. 86/8). Her ne denli salih amel işlenirse de, mârifetle hüsn-i hulka bedel bir amel olmaz; tâlibi kamil eden mârifetle hüsn-i hulktur (SG. 91/2). Hak dostunu sevmek bütün amellerden uludur (SG. 39/1).⁵⁷⁸ Hak'tan utanıp halis amel işlemelidir; o pazarda zerk u riyâ satılmaz⁵⁷⁹ (ÜS. 76/3). Amelin içinde ihlâs bulunmalıdır; ihlâssız amel bir işe yaramaz (NM. 131/4). İlim, Hakk'ın; amel, halkın kemâlidir; ilim bâkî; amel ise zâildir (SG. 72/6). İlm-i bi'llâha sa'y eylemelidir; bu beyhude amellerden bir şey hasıl olmaz (SG. 72/10). Kişiyi Hak'tan garip eden kendi a'mâlidir; kul ise kendini onunla Hakk'a karîb/yakın olur zanneder (SG. 71/7).'

Görüldüğü üzere amel ilim, aşk ve salih amelle mukayese edilmektedir. İçinde aşk, ihlâs, samimiyet ve Allah (c.c.) rızâsı olmayan amel, şairlerimizce tahkir edilmekte ve hoş karşılanmamaktadır. Nâbî'ye göre Allah (c.c.), amel ve sûrete bakmaz; Hakk'ın nazargâhı aydınlık ve nûrlu gönüllerdir; Allah (c.c.) tasfiye olmuş kalbe nazar eder:

Hağ 'amel ü şûrete itmez nazar

Manzar-ı Hağ'dur dil-i rüşen-güher

“Nâbî-Mesnevî 9/96”

Nâbî'de kalp temizliği yanında, amel tezyif edilirken; Nâilî'de ise sıradan veya içerisine riyâ karışma ihtimali olan değersiz amel karşısında, halis amel tebci edilmektedir. Halis amel, ilâhî feyzin cevheridir. Yoksa gösteriş ve birilerine yaranmak için yapılanların Allah (c.c.) indinde kıymet-i harbiyesi yoktur:

Cevher-i feyz-i İlâhî 'amel-i hâlisdür

Yohsa ey h'âce siyah hâküñe zer vermezler

“Nâilî-Gazel 126/3”

İbadetin biri özel diğeri genel olmak üzere iki manâsı vardır. Genel anlamda ibadet, kulun Allah (c.c.)'a karşı sevgisi ve saygısı sonucunda O'nun rızâsına ve murâdına uygun hareket etme gayreti demektir. Böylece, salt dinî vazifelerden başka, Allah (c.c.) için yapılan her fiil ibadet olmaktadır. Özel anlamda ibadet ise, Allah (c.c.) ve Resulü (s.a.s.) tarafından yapılması istenilen ve aynı zamanda mükellefin yaratana

⁵⁷⁸ Beyit için bkz. 'Ehil, Ehl-i Hak, Ehlullâh, Hak Dostu'.

⁵⁷⁹ Amel ve riyâ münasebeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muhasibî, *a.g.e.*, s. 336-337.

karşı saygısını ve boyun eğişini simgeleyen belirli davranışlardır.⁵⁸⁰ Cennete girme ümidi ve cehennem korkusu, Allah (c.c.)’in emri olması dolayısıyla ve Allah (c.c.) aşkı ile olmak üzere ibadet üç maksatla yapılır.⁵⁸¹ Hayırlı iş, iyi ahlâk ve çok ibadetle kurtuluşa ereceklerine inanan ve buna göre hareket eden zümrenin tuttuğu yola ‘tarîk-i ahyâr’ denilmiştir.⁵⁸² İbadet mefhumu ‘aşk, dem, fazilet, gurûr, kurb, muhabbet, riyâ, ucb, sâdık, sıdk, sûfî, savmaa, terk, yokluk, zâhid’ ile birlikte kullanılmış ve en fazla başta Mısırî olmak üzere Tekke şairlerinin manzumelerinde yer almıştır:

Şavm u şalât u hacc ile şanma biter zâhid işûñ

İnsân-ı kâmil olmağa lâzım olan ‘irfân imiş “Niyâzî-i Mısırî 78/4”

İnsân-ı kâmil olmanın ibadetlerin yerine getirmenin yanında, bir de irfân ile mücehhez olma gerektiğinin vurgulandığı Mısırî’nin yukarıdaki beytinde savm, salât, hac gibi ibadet terimleri bir arada verilip tenasüp yapılmıştır.

Gevherî, ‘sabah’ temalı şiirinin aşağı aldığımız bendinde sabah namazını sıdk ile kılan kimsenin cennet kapılarını açacağını belirtir:

Şükr olsun Mevlâ’ya eriştik yaza

Tütular kumrular mâ’ildir saza

Bir kişi sıdk ile dursa namâza

Cennet kapuların açar sabahtan “Gevherî 310/4”

İçinde riyâ ve ucb olan ibadetten, hiç bir şey hasıl olmaz (NM. 54/6). İbadeti Hak için yapmalı; cennet hevesiyle ibadet edilmemelidir (NB. G. 713/6). Zaten cennete de Allah (c.c.)’in fazlı ile girilecektir; yoksa O’na yarar ibadetimiz yoktur (GE. 501/3).

Tâat ‘boyun eğme, itâat etme, emredileni yapma’ demektir. Allah (c.c.)’in arzu, irâde ve isteğine mutabık olan her türlü hâl, söz ve harekete tâat denir.⁵⁸³ Dünyâ ve

⁵⁸⁰ Ferhat Koca, "İbadet", *DİA*, İstanbul 1999, C. XIX, s. 240.

⁵⁸¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 179.

⁵⁸² Ayrıntılı bilgi için bkz. Bursevî, "Şerh-i Usûl-ı Aşere", s. 40-41. Ayrıca bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 31.

⁵⁸³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 340. Ayrıca bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 467.

âhiret için olan şeylerin adı tâat değildir.⁵⁸⁴ İncelenen divânlarda tâat kavramı, hem müsbet hem de menfi olarak yer almıştır. Tâatın müspet telakki edildiği beyitlerde, terk edilmeyerek devam edilmesi vurgulanmıştır. Kişiye bu dünyâda nimet denen şey tâat imiş (ÜS. 136/5). Tâat aşk ile tamam olur (SG. 99/6). Allah (c.c.)’tan kendimizi bütün tâatlara râgıb kılmaması arzu edilmelidir (NM. 42/4).⁵⁸⁵ Mısrî, Fuzûlî’ye nakîzesinde, tâatı terk etmenin haddini bilmezlik; gereksizlik olduğunu ‘fuzulluk’ kelimesi ile ifade ederken, yine bu kelimeyle bir manzumesinde tâatı terk etmeyi salık vermiş olan Fuzûlî’ye⁵⁸⁶ atıfta bulunur. Bu beytinde Mısrî, mutasavvıf bir şair olarak karşımızdadır:

Niyâzî fâ‘ati terk eylemek bil kim fuzûlluktur

Kerem kıl terk-i fâ‘atle bu halkı başa üşürme “Niyâzî-i Mısrî 155/7”

Tâatin içerisinde riyâ ve gurûr olabileceğinden Melâmîler, onu öldürücü zehir addetmişler ve tâatlerden lezzet almaya karşı çıkmışlardır.⁵⁸⁷ Tâat, divânlarda müsbet manâdan ziyade menfi olarak değerlendirilmiştir. Tâatin menfi olarak ele alınmasının, Mısrî ve Gaybî gibi mutasavvıf şairlerin divânlarında yoğunluk kazanması oldukça manidardır. Şairlerin tenkit ettikleri husus, tâatle iftihar ederek kibirlenme; tâatı âdet hâline getirme; tâatı riyâ aracı kılma olmuştur. Şairler tâatin aşk, mârifet, ve güzel ahlâk yanında üstün tutulmamasını salık vermişlerdir: ‘Zerk-i tâatla hâl-i aşkı kimse anlayamaz (NM. 142/4).⁵⁸⁸ Ehl-i Hak olmak dilersen zerk-i tâatı terk eyle (NM. 6/5). Aşktan nasibi olmayanlar tâatı âdet kılarlar (ÜS. 72/8). Âdet olarak yaptığın bütün zühd ve tâatını terk eyle (SG. 98/4, SG. 108/5). Aşk-ı Hak’tan gayrı tâat nafiyledir; gel nafiileri bırakıp farzı edâ et (SG. 18/5). Tâatın ilim ve amelle ihlâsa ermez; onun

⁵⁸⁴ Muhasibî, *Riâye*, s. 350.

⁵⁸⁵ Beyit için bkz. ‘Rağbet’.

⁵⁸⁶ Niyâzî-i Mısrî’nin metne derç ettiğimiz beyti, Fuzûlî’ye nazire olarak yazdığı bir gazelinden mühlhemdir ve taban tabana zıttır; yani bir nevi nakizedir. Fuzûlî’nin gazelindeki beyti şöyledir: “Fuzûlî behre vermez tâat-i nâkıs nedir cehdin / Kerem kıl zerkı tâat sûretindê hadden âşırma” G. 254/7. Abdülbâki Gölpınarlı, *Fuzûlî Divânı*, İnkılâp Kitabevi, 4. bs., İstanbul 2006, s. 136.

⁵⁸⁷ Afîfî, *İslâm Düşüncesini Üzerine Makaleler*, s. 183.

⁵⁸⁸ Beyit için bkz. ‘Riyâ, Zerk, Gösteriş’.

mayası, zilleti tercih etmektir ve tevazudur (NM. 182/3).⁵⁸⁹ Züll ve iftikar var iken, tâatinle iftihar etme (SG. 91/7). Nefsine mağrur olup kibir ile tâat kılanların, bütün tâatları kusur olur (ÜS. 46/3). Tâatiyle kalbi açılan hiçbir sâlik yoktur; tâlibi kâmil eden, mârifetle hüsn-i hulktur (SG. 91/8). Tâatlarına şâd olman, seni vahdetten yâd eder (SG. 39/3). Gözümde bütün her şey bir oldu, tâat ile ezkârımı terk eyledim, yağmadır alan alsın (NM. 144/8).’

2.6. Asl, Fer‘

Asl, kendisine fazlalık eklenebilen, fer‘ ise asıldan ziyade olandır.⁵⁹⁰ Temel, esas, kök anlamına gelen asl; tasavvufî manâda tevâhid, mârifet, sıdk, yakın, imân gibi dinin esaslarına verilen isimdir. Fer‘ de bunlardan türeyen makâm, hâl, amel ve tâatlere denir. Dal köke, fer‘ de asla merbut olduğundan, usûle riayet etmeyen vusûlden geri kalır.⁵⁹¹ İncelenen divânlarda Nâbî’de 3, Gaybî’de 5 yerde bu mefhumlara tesadüf edilir. Gaybî, asl ve fer‘ kavramlarını vahdet-i vücud çerçevesinde ele alır: ‘Aslı fer‘in, fer‘i aslın aynısıdır; sûret olarak biri icmal, biri tafsil görünürler (SG. K. 1/68); istersen dırahta bak meyvenin sıfatını; istersen meyveye bak dırahtın sıfatını gör (SG. K. 1/72).’

Nâbî de asıl ve fer‘ kavramlarına bu zaviyeden bakarak ‘her şube asıl tarafına koşturur, ondan nişan verir; ‘lubb *eynemâ tüvellu*⁵⁹² sırrını bilmese, kısrın iki cânibi mihrâp olmazdı (NB. R. 14/2)’, der. Yine bir başka beytinde (NB. G. 271/5)⁵⁹³ tohum gibi hem aslı hem de fer‘i havî olduğunu; bu yüzden de bu cihânın aslını ve ‘fürû‘unu bilmesine gerek olmadığını ifade eder. Cemâlin güzelliği asıldan haber verir ve aslın izleri de fer‘de ortaya çıkar:

Hübân-ı cemâl aşla mezâhir degül midür

Âşâr-ı aşl fer‘de zâhir degül midür

“Nâbî-Gazel 115/1”

⁵⁸⁹ Beyit için bkz. ‘İzzet, Zillet’.

⁵⁹⁰ Serrâc, *Lum‘a*, s. 419-420. Asl için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 54. Asl ve fer için bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 48.

⁵⁹¹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 48.

⁵⁹² Bkz. Bakara 2/115.

⁵⁹³ Beyit için bkz. ‘Hüviyet’.

2.7. Aşk

2.7.1. Umumî Olarak Aşk

Aşk lügatte aşırı ve şiddetli sevgi manâsına gelir. Aşk, kişinin sevdiğinden başkasını görmeyecek şekilde kendisini ona vermesi ve düşkün olması hâlidir. Sarmaşık anlamındaki aynı kökten olan ‘aşeka’ kelimesi ile yakından ilgili olan aşk, çevrelediği ağacın suyunu emerek zayıflatması; bazen de kurutması gibi hususiyetleriyle nitelik olarak da bu ‘aşeka’ ile paralellik arz eder. Nitekim aşırı sevgi de, sevenin sevdiğinden gayrisından ilgisini keserek onu sarartıp soldurduğu için bu duyguya aşk denilmiştir.⁵⁹⁴ İlk zâhid ve sûfiler, Allah (c.c.) sevgisine değil de Allah (c.c.) korkusuna ağırlık verdiklerinden aşktan söz etmemişlerdir.⁵⁹⁵ Korku ağırlıklı bir züht anlayışı yerine sevgi merkezli bir telakkinin sûfiler arasında yaygınlaşması ile birlikte, aşk da bahis mevzuu olmaya başlamıştır. Serîü’s-Sakatî, Allah (c.c.) ile insan arasındaki karşılıklı hakiki aşkın tanımını yapan ilk sûfi olmuş; Irak’taki sûfi hayatın gelişiminde verimli ve yeni bir çılgır açan Râbiatü’l-Adeviyye de, havften recâyâ; korkudan sevgiye olan temayülün teşekküllünde mühim bir vazife üstlenerek ilâhî aşkı terakki vesilesi addetmiştir.⁵⁹⁶

Tetkik edilen divânlarda üzerinde en fazla durulan, hakkında en fazla fikir serd edilen ve diğer mefhumlarla en fazla münasebete getirilen kavramlardan biri aşk olmuştur. Kâinâtın oluşumunun sevgi ve aşk üzerine inşası algısı kültüründen gelen şairlerin, aşkı terennüm etmediği manzumesi yok denecek kadar azdır. İster ilâhî, isterse beşerî olsun, aşkın her iki türü de divânlarda bütün yönleriyle ele alınmıştır. Lakin aşkın ‘akıl, amel, ar, benlik, davâ, dermân, ilim, kıl ü kâl, nâmûs, tâat, takvâ, vâiz zâhid, zühd’ mefhumları ile tezat ve ‘belâ, cevr, cefâ, cünûn, dert, elest, esrâr, ezel, gam,

⁵⁹⁴ Süleyman Uludağ, "Aşk", *DİA*, İstanbul 1991, C. IV, s. 11. Aşk hakkında ayrıca bkz. Şîrâzî, *Bostan*, s. 139-164; Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 310-311; Neseî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 82-85; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 406-408; Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 30-32; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 54-55.

⁵⁹⁵ Uludağ, "Aşk", *DİA*, C. IV, s. 11.

⁵⁹⁶ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 71. Mutasavvıfların aşka yaklaşımları ve aşk hakkında mütalaaları için bkz. İhsan Soysaldı, *Tasavvufta Aşk*, Rağbet Yay., İstanbul 2015, s. 15-28.

hikmet, hüzn, melâmet, mest, pişme, rind, sabır, sadâkat sefer, şehîd, tasfiye, tecrid, teslimiyet, yanma, ve zevk' gibi mefhumlarla da tenasüp teşkil edecek şekilde kullanımı daima ön planda olmuştur.

Aşk-ı ilâhî, cümle eşyâya mayadır (SG. 105/2). Aşk cümle mevcûdâta ve malumâta akdemdir; her şeyin evvelidir (NM. 1/2). Aşk, bezm-i Elest'te başlamış; cân, aşk şarâbını o mecliste içmiş (ÜS. 32/2) ve ikrârını da yine aynı mecliste vermiştir (AÖ. 367/3).⁵⁹⁷ Sevgili, uşşakını Elest meclisinde aşka davet etmiştir. Cân kulağıyla bu sesi işiten âşık da bu daveti kabul ederek (NM. 187/7)⁵⁹⁸ aşk şarâbını Elest meclisinde kurulan meyhânede (ÜS. 32/2) sâkî-i devrân elinden içmiştir (NAA. G. 14/5). Ezel gününde kurulan bu divânda alınâ yazılan bu aşk, artık âşıkın alın yazısı olmuştur:

Oldı dîvân-ı ezelde ser-nüviştüm derd-i 'aşk

Terk-i sevdâ-yı muhabbet gayr-ı kâbildür baña "Nâbî-Gazel 10/3"

Bu fenâda tâc u tahta meyl eden, üryân olur; râh-ı aşk üzre olanlar sonunda handân olur (AÖ. 353/2). Gönlünde aşktan gayri koymayanın başına hilâfet tâcı konulur (SG. 6/9). Aşka uyan her iki cihândan el çeker (ÜS. 74/4). Varlık düşüncesi aşk ile izale edilebilir (SG. 100/5).⁵⁹⁹ Her kimde zerrece aşk ateşi var ise, nihâyetinde onun kalbinde Hak'tan gayri hiçbir şey kalmaz (NM. 142/6).⁶⁰⁰ Aşk, tecerrüde mani olan varlık düşüncesinden âşıkı arındırarak onun hiçbir makâm ve hâlde takılıp kalmadan en yükseklere çıkışına vesile olur:

'Işk oldu bizden ey dil zulmet-zedâ-yı hestî

'İsî maķâm iseñ sen hürşîd-menzilüz biz "Nâilî-Gazel 150/4"

Aşkın mukayese edildiği unsurlardan biri akıldır. Şairler aşka mani gördükleri akli, aşkın karşısında tezyif ve tahkir etmişlerdir. Aşk bahrına düşenin akli zâil olur (NAA. G. 91/6). Aşkın yolu, aklın ayağına gitmez (NK. G. 64/1). Mecnûn, aşk ile

⁵⁹⁷ Bent için bkz. 'Biat ve Biat İle İlgili İfade ve Usûller'.

⁵⁹⁸ Beyit için bkz. 'Kalû Belâ'.

⁵⁹⁹ Beyit için bkz. 'Âlem-i Vahdet', 'Varlık, Yokluk'.

⁶⁰⁰ Beyit için bkz. 'Gayret'.

maksadının sahiline ulaşmış; fakat Eflatun akla uyarak hayret denizinde boğulmuştur (FK. G. 77/3).⁶⁰¹ Mecnûn olmuş gönül, mekteb-i aşkta (aklın temsilcisi) Aristoteles'i deliliğin talebesi eylemiştir (FK. G. 289/7). Vahdet sırları, akla mübhem aşka mahrem edilmiştir (SG. 29/2).⁶⁰² Aşka yâr olup akli bir kenara bırakmak gerekir:

‘Aşka yâr ol ‘aql ile germ-ihtilâf olma gönül

Âşinâ bîgâne vü bîgâne olmaz âşinâ

“Fehîm-Gazel 11/4”

Aşk, cünûn ile doğrudan münasebettardır. Aşkta şaşkın bir hâle gelen kimsenin yâr-ı kadimi cünûndur (FK. G. 224/1). Âşık, aşkı ile cünûn vâdîlerinin hepsinden geçmiş; sonunda daru’ş-şifâ yoluna koyulmuştur (NB. G. 845/3).⁶⁰³ Aşk, insanı gece gündüz ağlatıp zincirler ile bağlatır; nihayetinde mecnûn eder (SG. 22/2). Cünûn-ı aşk, yine aşkın sağladığı ilaç ile âşıkı, ağladığı hâlde dahi mesrûr edebilmektedir (FK. K. 14/26).⁶⁰⁴ Aşkın ilaç ve devâlarından biri de, kalbi temizlemesi ve arındırmasıdır. Aşkın tasfiye etme vasfı (ÜS. 181/3) bulunmaktadır. Kişinin kalbi, aşk olmadan arınmaz.⁶⁰⁵ Gönül aşk ile (de) temizlenmezse, o gönlü (artık) yedi deryâ temizleyemez (SG. 6/5). Kişiyi şirk ü habâsetten pak eyleyen, aşktır (SG. 105/4). Şirk derdinden hasta ve mecrûh olan kimselere aşk, vazgeçilmez bir ilaçtır (SG. 48/13).⁶⁰⁶ Kalp, aşk ile saflaşır; billurlaşır (NK. G. 269/2).

Aşk, hiçbir amel ve ibadetin erdiremeyeceği zevk ve mertebeleri âşıkta ihsân eder. Aşk, sâliklerin burağıdır,⁶⁰⁷ âşıkın bir göz açıp kapayıncaya kadarki seyrini sâlik yüzlerce çilede yapamaz.⁶⁰⁸ İlim, akıl, çile, riyâzet, ibadet ve amel ile varılamayan derece ve pâyelere aşkın verdiği tat ile ulaşmak mümkündür. Aşk, insanı gâh cümle şeyden boş eder; gâh zevk ile sarhoş eder; nihayetinde Mecnûn gibi bîhûş eder (SG.

⁶⁰¹ Beyit için bkz. ‘Akıl’.

⁶⁰² Beyit için bkz. ‘Akıl’.

⁶⁰³ Beyit için bkz. ‘Cünûn’.

⁶⁰⁴ Beyit için bkz. ‘Cünûn’.

⁶⁰⁵ Neseî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 86.

⁶⁰⁶ Beyit için bkz. ‘Tiryâk’, Tabîb’.

⁶⁰⁷ Neseî, *a.g.e.*, s. 84.

⁶⁰⁸ Neseî, *a.g.e.*, s. 84.

22/5). Aşkın gam yemeğinin tadını alamayan, zevk ve safâ lezzetinden mahrum olur (FK. G. 227/4). Aşkın zevkine eremeyenler (SG. 89/6) ve kötü kalpliler, aşktan zevk alamazlar (FK. KT. 1/6). Aşk, kişiye tarifi anlatılamayacak manevî ve ruhanî lezzetler yaşatır. Âşık bu hâl karşısında dehşete düştüğünden kendisini kaybeder:

Bir zevkdeyem ki vaşf olunmaz

‘Aşk eyledi tâ ki cânı medhûş

“Fehîm-Musammat 3/6/7”

Aşk yakar, yandırır; eritir ve nihâyetinde maksûda erdirir. Sûzîş-i aşka giriftar olmayan dil, dil değildir (NB. G. 168/1). Aşkın yanık yarasının açtığı deliklerden mahrum olan dil, ziyadan mahrum olan künbede döner (NB. G. 515/1).⁶⁰⁹ Üzerinde gözyaşı bulunmayan bir dîde ve içinde aşk bulunmayan sîne, ısısı ve suyu olmayan hamam gibidir (NB. MF. 68).⁶¹⁰ Kendini teslim kılmayan, aşk yoluna girmemelidir (AÖ. 1272/2).⁶¹¹ Aşk yoluna girmeyen, insan olamaz (NAA. H. 6/1); aşksız kişi hayvândır; insan değil şeytândır (SG. 106/3). Her şey fânî olunca aşk bâkî kalacağından, aşkta intiha yoktur (NM. 1/3). Aşk ateşinin, çiğ insanları olgunlaştırma vasfı vardır (SG. 86/4).⁶¹² Aşk ateşi, insanı yakıp pişirir (NM. 61/4).⁶¹³

Aşk, âşıkı sonunda ötelere götürecek bir rehber; bir kılavuzdur.⁶¹⁴ Hakk’a ilimle erilmez; mürşit olan aşktır (SG. 105/6). İrşâd olan, aşk ile irşâd olur (SG. 54/2).⁶¹⁵ Sâliki Hakk’a vasıl eden yol, aşktır (SG. 25/3). Aşksız, hiç kimse velî olamaz (SG. 31/4). Aşk, ledün ilminin müderrisidir (SG. 88/2). Her şeyden geçip aşka iktida eylemelidir; nitekim zümre-i ehl-i hakikat, aşkı rehber eylemiştir (NM. 1/1). Bütün enbiyâ ve evliyânın yolu, aşktır (SG. 31/4). Gerçek velî olan kişinin, aşk derdine düşmüş olması gerekir (SG. 68/1). Erenlerin yolu ve hâli, aşktır (SG. 86/2).

⁶⁰⁹ Beyit için bkz. ‘Nefs, Hevâ, Etvâr-ı Seb‘a’.

⁶¹⁰ Beyit için bkz. ‘Hüzün, Ağlama’.

⁶¹¹ Beyit için bkz. ‘İhvân, Muhib, Yârân, Yoldaş’.

⁶¹² Bent için bkz. ‘Küdûret, Gıll u Gış, Teşvîş, Safâ’.

⁶¹³ Beyit için bkz. ‘Vasl, Visâl, Vuslat, Vâsıl, Firâk, Firkat, Ayrılık, Cüdâ, Hicrân, Hasret, Hicret’.

⁶¹⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 17.

⁶¹⁵ Beyit için bkz. ‘İrşâd’.

Yüzlerce nazı ve ululuğu olan aşkı, bu nazlara katlanmaya amade kimse elde edebilir.⁶¹⁶ Aşk bir davâya benzetilirse, onun tanığı cefa çekmek olur. Tanığı olmayan davâ kaybedilir.⁶¹⁷ Aşk dedikleri, ince bir yoldur (GE. 471/1). Aşkın evveli hoş, sonu pek nedâmettir (GE. 213/2). Aşk, bîçare âşık, mekr-i ilâhîdir (NK. MST. 4/15). Aşk yolu belâlıdır, her kârı cefâlıdır (NM. 98/2). Aşk askeri, akı, cânı, gönlü yağma kılar (ÜS. 101/9). Aşkın askeri her kimin şehrine uğradıysa, onun imarâtını bir demde vîrân etmiştir (NM. 186/2). Boynuna silsile-i aşk-ı belâyı takmayan, bu âleme amâ gelir bu dünyâdan amâ gider (AÖ. 325/4). Yâr aşkının derdi, dilde belâ içinde belâdır; fakat böyle bir sevdâdan müberra olan kimse acınacak bir hâldedir (NF. K. 47/39).⁶¹⁸ Aşk söze sığmaz; istemekle anlaşılmaz. Aşk, dibi görünmeyen bir denizdir.⁶¹⁹ Aşk bahrinin gavvâsı olan kimse, asla bir damla su bulamamış gibi teşnedir (ÜS. 15/3). Deryâ-yı aşka düşen kimse, çok cehd eylese de, ondan halâs olmak için yüzüp kurtulabileceği bir kıyı bulamaz (NAA. G. 51/8). Aşk denizinin âşinâsı olan, girdâp içindedir (NK. G. 141/1).⁶²⁰ Aşk bahrine dalan, orada boğulur kalır; onda ikilikten eser kalmaz (ÜS. 130/4). Aşk derdine düşenin, tâc u tahtı târumâr olur (NM. 47/5).⁶²¹ Aşkın çaresi (verdiği elem ve ıstıraba tahammül edebilme gücü), ya sabretmek ya da sefer eylemektir (AÖ. 123/5),⁶²² (AÖ. 238/4).⁶²³ Ayrılığın cânı yıpratın hâlinin çaresi sabırdır; aşk eziyetinin başka bir dermâna yatkınlığı yoktur (NB. G. 397/4). Aşk insanı her ne derecede çıldırtacak gibi etse de âşık düşen bu şevk ve lezzetini içerisinde tutmasıdır (NB. G. 455/2).⁶²⁴ Aşk yoluna giren sâlik râh-ı dalâletin tuzaklarından emin

⁶¹⁶ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. V-VI, s. 101.

⁶¹⁷ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. III-IV, s. 323.

⁶¹⁸ Beyit için bkz. 'Cefâ, Cevr, Sitem, Dert, Gam, Keder, Mihnet'.

⁶¹⁹ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. V-VI, s. 228.

⁶²⁰ Beyit için bkz. 'Âşinâ, Bîgâne, Yâd, El'.

⁶²¹ Beyit için bkz. 'İbrâhim Edhem'.

⁶²² Beyit için bkz. 'Sefer, Seyr, Seyr ü Sülûk'.

⁶²³ Beyit için bkz. 'Sabır'.

⁶²⁴ Beyit için bkz. 'Sükût'.

olmamalıdır; her an kalbi uyanık kalmalıdır (NK. MST. 3/28).⁶²⁵ Aşk, gece gündüz ağlatır; cân u ciğer dağlatır; zencirler ile bağlatır ve âdemi bednâm eder (SG. 22/2).

Aşka en fazla muteriz olan ve âşıkta en çok tan eden kimseler, zühd, ibadet ve amellerine bel bağlayan, dini kabuğundan ibaret gören zâhid, sûfî (AÖ. 1025/1)⁶²⁶ ve vâiz tipi (GE. 561/4) şahsında şekilci insanlardır. Bu kimseler, aşkın bir hata veya günah olabileceğini (AÖ. 913/3) ileri sürüp rind ve âşıkları güzel sevmekten men etmek için (NM. 122/3) ellerinden geleni yaparlar. (Fakat) aşk, inkâr edilmemelidir; nitekim din-i Muhammedî ayân gerektir (GE. 513/4). Aşka yâr olan, Hakk'ın gizli sırlarına vâkıf olur. Aşka bîgâne (bu şekilci, muteriz, kâl ehli) sıradan kimseler, aşk esrârına mahrem olamaz (NM. 142/5).⁶²⁷ Aşk, Hakk'ın sırrı olduğundan ona bu sırta ehil olmayanlar vâkıf olmamalıdır (NM. 142/8). Selâmet isteyen, bahr-ı aşktan çıkmamalıdır (NB. G. 779/4). Dünyâda aşka ermeyen, hasmına karşı zafer bulamaz; nefsi mağlup etmek için, aşk hilesi kullanılmalıdır (ÜS. 115/4). Aşk, taklîdleri tahkîk; mülhidlerî sıddık; âşıkları zındık eder (SG. 22/7); havf ve recâyı bir kenara bıraktırır; bu sayede ne cennet hevesi, ne de cehennem endişesi kalır (FK. G. 205/4).⁶²⁸ Visâl isteği, aşkın nâmûsuna hâlel getirir (NB. G. 881/4).⁶²⁹ Aşk yolunun nihâyeti visâl gibi görünse de, aslında bu tarikin nihâyeti henüz bidâyettir (AÖ. 662/3).⁶³⁰

2.7.2. Beşerî (Mecâzî, Tabîi, Uzrî) Aşk, İlâhî Aşk

Aşk, genellikle beşerî ve ilâhî olmak üzere iki anlamda kullanılmış; ilâhî aşka 'hakîki aşk', beşerî aşka da 'mecâzî' ya da 'uzrî' aşk denilmiştir.⁶³¹ Hakiki yani ilâhî aşk, kulun Allah (c.c.)'ı sevmesi ve Allah (c.c.)'ın kulu sevmesi şeklinde iki türlüdür. Allah (c.c.) kulunu, kulu da Allah (c.c.)'ı seviyorsa bu muaşakadır.⁶³² Kısacası Allah

⁶²⁵ Beyit için bkz. 'Dalâlet'.

⁶²⁶ Beyit için bkz. 'Kadehle İlgili Mecâzlar: Câm, Kadeh, Peymane, Sâgar, Ayak'.

⁶²⁷ Beyit için bkz. 'Değme, Denî, Dûn'.

⁶²⁸ Beyit için bkz. 'Mey İle İlgili Mecâzlar: Bâde, Hamr, Mey, Sahbâ, Şarâb, Şerbet'.

⁶²⁹ Beyit için bkz. 'Vasl, Visâl, Vuşlat, Vâsıl, Firâk, Firkat, Ayrılık, Cüdâ, Hicrân, Hasret, Hicret'.

⁶³⁰ Beyit için bkz. 'Bidayet/Nihayet, Mebde/Mead, İntiha/Münteha'.

⁶³¹ Uludağ, "Aşk", *DİA*, C. IV, s. 11.

⁶³² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 153.

Teâlâ'ya olan aşk, ilâhî ya da hakikî; onun dışındaki aşk ise, beşerî ya da mecâzî diye tanımlanabilir. Şairlerden Gevherî ve kısmen Âşık Ömer, şirlerinde beşerî aşkı terennüm etmiş; Tekke şairleri, didaktik bir eda ile ilâhî aşkı işlemişlerdir. Divân şairleri ise böyle bir ayrıma gitmeyerek güzel ve estetik olan her şeye, nihâyetinde asıl güzelliğe ulaştırabileceğinden, sevgi besleyebilmişlerdir. Maksût aşk cevherinin bizatihi kendisinin elde edilmesi olduğundan, mecâzî ve hakikî aşk farkı gütmenin çok da bir manâsı olmadığına kanaat getirmişlerdir:

Mağşûd eger cevher-i ‘aşk ise mücerred

Yâ fark-ı mecâzî vü haqîkî ne revâdur “Nef’î-Kasîde 33/7”

Mecâzî aşk, beşerî aşk olup insanın insanı ya da diğer yaratıkları sevmesi demektir. Bu, ilâhî güzellikten varlıklara akseden güzelliğe duyulan aşktır. İlâhî aşka ulaşmada bu aşk da yardımcı olur; beşerî aşkı öğrenenler onun vasıtasıyla ilâhî aşka geçebilir.⁶³³ Âşık Ömer, ister hakikî ister mecâzî olsun aşkın her türlüşününün âşığı visâl menziline ulaştıracağını dile getirmiş; mecâzî aşkın işte bu hususiyetine işaret ederek hakikî aşka bir köprü teşkil ettiği görüşünü savunmuştur:

Âşıkın aşk-ile şevk-i semâhı

İrgürür menzil-i visâle râhı

Hakîkî mecâzî aşk-ı İlâhî

Dilde esrâr imiş bilmezdim evvel “Âşık Ömer 814/4”

Fehîm de, benzer duygularla, mecâzî aşkın ilâhî aşkın bir alt basamağı olduğunu; hakikî aşka ulaşmak isteyenlerin, beşerî aşkı hafife almamalarını; mecâzî aşk hizmetinde gevşeklik edenlerin, hakikî güzelliğin âşığı olamayacaklarını şöyle dile getirmiştir:

‘Âşık-ı hüsni haqîkî mi olur hiç Fehîm

Hıdmet-i ‘aşk-ı mecâzîde tekâsül mi ider “Fehîm-Gazel 51/5”

⁶³³ Uludağ, a.g.e., s. 239.

Çağının meseleleriyle iştigal ederken sosyal ve kültürel yozlaşmayı şiirlerinde gündemde tutan Nâbî ve şiiri medh ü zem vasıtası gören Nef'î'nin bu meyanlardaki manzumeleri tecrit edildiğinde, diğer iki divân şairi Nâilî ve Fehîm'le birlikte Divân şairlerinin şiirlerinin altyapısında, ilâhî aşkın kurgulandığı görülecektir. Divân şairleri ilâhî aşkı, Tekke ve Halk şairlerinin aşk telakkilerini mecz ederek, beşerî bir güzel ya da güzelliği tasvir edercesine dile getirir bir üslûbu haiz olmuşlardır. Söz gelimi, Nâilî'nin sûreten mecâzî sevgiliye duyulan aşkı terennüm ediyormuş gibi görünen aşağıdaki beytinin,⁶³⁴ ihtiva ettiği mazmunları, tasavvufî açıdan tevil edilecek olunursa, mutlak sevgilinin güzelliğinin âşıkta tezahür eden derecesini bahis mevzuu etmekte olduğu görülebilecektir:

Var ise seng-i siyâh-ı kalb-i 'âşıkdır mihek

Yohsa ol şūhuñ 'ayâr-ı hūsn ü 'ânın kim bilür "Nâilî-Gazel 97/2

Mecâzî aşkın, gayesi vuslat olmayıp yalnızca aşk olan ve 'uzrî' denilen bir türüdür. Bu platonik aşktır; aşk için aşktır. Bu aşkın mübtelası olanlar, aşkın verdiği elem ve ıstırap içinde yanıp kavrulur; kendini bilemez hâle gelir. Sonunda öyle bir noktaya gelir ki, maşûku değil de maşûku sevme eylemine; maşûkundan ziyade aşkından hoşlanmaya ve haz almaya başlar. Bu noktada âşık, bu aşkı için maşûkunu unuttur; ömrünü, hayâl dünyasında kurguladığı aşkıyla geçirir.⁶³⁵ Vuslat, bu aşkı kökünden yıkacağı için, bu aşkta vuslat değil hicrân arzu edilir.⁶³⁶ Aşağıdaki beytinde Fehîm ilâhî aşk şarâbının sarhoşu olup huriyi, cenneti hatta sevgiliyi dahi unutacak şekilde kendisinden geçmeyi temenni ederken, böylesi bir aşkı tedai ettirir gibidir:

Şöyle sermest-i mey-i 'aşk-ı İlâhî olsağ

Ki ne dîdâr u ne hūr u ne behiştin görsek "Fehîm-Gazel 172/2"

⁶³⁴ Beytin izahı için ayrıca bkz. 'Ân',

⁶³⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 365.

⁶³⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 505. Uzrî aşk hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Durmuş, 'Uzrî Aşk', *DİA*, İstanbul 2012, C. XLII, s. 259-261.

Nâilî, mecâz ya da hakikat fark etmeden aşkın her türlüsüne mütemayil bir kalbi haiz olduğunu belirtip maksûdunun aşk olduğunu zikrettiği aşağıdaki beytinde, aşkı elde etmek, yaşamak, aşkıyla mütelezziz olmak ve yalnızca sevmek arzusundadır:

Daği mecâz u haķıķat ne olduğın bilmez

Hevâ-yı ‘ıřķ şanur bir dil-i ģarâbım var “Nâilî-Gazel 104/3”

Mecâzî aşkın, güzelliği ve ondan kaynaklanan aşkı, ilâhî kaynağa bağlamasını bilmeyen halkın ve avâmın aşkı olarak nitelendirilen ‘tabiî/doğal’ olan bir başka türü de vardır. Bu aşk, meşru sınırlar içerisinde kaldığı müddetçe mübah ve caizdir. Meşru sınırları aşıp yasak alana ve haram sahaya doğru giderse, bu behimî yani hayvânî aşk adını alır.⁶³⁷ Mevlânâ, sadece dış güzelliğe dayanan mecâzî aşkların, gerçek aşk yanında bir kıymeti haiz bulunmadığını; bu tür aşkların, hevesten ibaret olduğunu ileri sürerek böyle aşkların sonunun utanç verebileceğini iddia eder⁶³⁸ ve ayın duvara akseden nûrunun dönüp aslına gitmesiyle duvarın simsiyah kesilmesi misâli ile, mecâzî aşktan ötesine geçilmesini salık verir.⁶³⁹ Nâbî’nin mecâzî aşk telakkisi, diğer şairlerin aksine menfidir. Mevlânâ’nın fikirleriyle müvâzi düşüncelere sahip olan Nâbî, mecâzî aşkın çöllerinde yolunu kaybedenlerin, hakikî aşk devletinden mahrum kalacağı kanısındadır. Ona göre mecâzî aşk, boş bir eğlence ve aldanma; asıl aşka vasıl olmaya engel ve tuzaktır:

Devlet-i ‘aşķ-ı haķıķatden olurlar maĥrûm

Fikr iden bâdiye-i ‘aşķ-ı mecâzuñ ģâtırın “Nâbî-Gazel 570/8”

2.8. Basîret

Basîret, kutsiyet nûruyla aydınlanmış kalbin nesnelere hakikatini ve iç yüzünü görebilme yeteneğidir.⁶⁴⁰ Nasıl ki kafa gözü, eşyanın sûretini görüyorsa, Allah (c.c.)’ın

⁶³⁷ Uludağ, *a.g.e.*, s. 109.

⁶³⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 17.

⁶³⁹ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. V-VI, s. 415. Hakiki aşk mecâzî aşk mukâyesesi için ayrıca bkz. Mevlânâ, *a.g.e.*, C. V-VI, s. 415-416.

⁶⁴⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 66.

nûru ile nûrlanan kalp de, basîretle eşyanın batınını ve hakîkatini görür.⁶⁴¹ ‘Basîret gözü, bî-basar, erbâb-ı basîret’ gibi ifadelerle yer alan bu mefhum, divânlarda çok fazla zikredilmez. Mısırî, basîretsiz zâhidin günahlarından ötürü Allah (c.c.)’ın şems-i vechini göremeyeceğini (NM. 79/8) ve bugün amâ olanların yarın da amâ olacağını ve bu yüzden kulların cân gözünü açması gerektiğini (NM. 54/3) ifade eder. Âşık Ömer, sevgili olarak nitelediği Hz. Peygamber (s.a.s.)’in alnında, remz ile Fâtihâ ve Âl-i İmrân Sûreleri’nin yazılı olduğunu, basîret sahibi kimselerin görebileceğini (AÖ. 255/1) belirtir. Nâilî, bir şarkısının basîreti, rindliğin bir niteliği olarak zikrettiği beytinde, basîretin nişâneleri olarak, gamın ve mutluluğun bir görülmesi; âgâh ve habîr olma vasıflarını öne çıkartır:

Birdür gam u şadî bize âgâh u habîrüz

Fevt eylemezüz fırsatı rindân-ı başîrüz

“Nâilî-Şarkı 10/5”

2.9. Belâ

Belâ; çeşitli dert, meşakkat ve hastalıklarla kulun bedeninin imtihân edilmesidir. Kulun üzerindeki belâ ne kadar çok olursa, Hakk’a yakınlığı o kadar fazla olur. Belâ, evliyânın elbisesi; asfiyanın beşiği ve enbiyânın gıdasıdır.⁶⁴² Allah (c.c.), kulunun hâlini ortaya çıkarmak için, onu eziyet veren, acı ve zor gelen şeylerle imtihân eder. Belâlar neticesinde, kulun değeri ortaya çıkar.⁶⁴³ Belânın mertebesi, mihnetin derecesinden daha yüksektir. Çünkü imtihânın tesiri, sadece kalpte olurken; belânın tesiri, kalbin yanı sıra bedende de görülür.⁶⁴⁴

‘Âşık, maşûk, aşk, bahr, cüdâ, dâr, dert, dermân, deşt, firâr, gam, girdâb, gûy, çevgân, hayret, mevc, meydân, nefis, safâ, sûfi, tîh, vâdî’ mefhumlarıyla münasebettar kullanılan belâ kavramı, Nakşî, Ümmî Sinân, Nef’î, Fehîm divânlarında yoğun kullanılmıştır. Bu mefhumu Nâbî’de hiç rastlanmaz. Belâ mefhumunu kullanan şairler,

⁶⁴¹ Cürçânî, *Ta’rifât*, s. 48. Basîret hakkında bkz. Bkz. Herevî, *Menâzilü’s-sâirîn*, s. 115; Ankaravî, *Minhâcü’l-Fukarâ*, s. 381-382; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 110; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 69.

⁶⁴² Hücvirî, *Keşfü’l-Mahcûb*, s. 444-445.

⁶⁴³ Serrâc, *Lum’a*, s. 415.

⁶⁴⁴ Hücvirî, *a.g.e.*, s. 445.

onu ekseriyetle müsbet ve sevgiliden gelen bir lutuf olarak telakki etmişlerdir. Belâ, tasavvufta arzu edilen; elde edilmesi ve elden kaçırılmaması gereken bir nimet olarak telakki edilir.⁶⁴⁵ Yârin aşkının derdi, gönülde belâ içinde belâdır; fakat böyle bir sevdâyı taşımayıp böyle bir nimetten mahrum olan gönül, acınacak bir hâldedir (NF. K. 47/39)⁶⁴⁶ Belâ, aşk ile iç içedir ve belâ ehli olan kimseler, aşk menziline uzak kalamazlar:

Bir şehüñ dil ser-i küyunda muķım oldu yine

Menzil-i ‘aşğdan erbâb-ı belâ dūr olamaz “Fehîm-Kasîde 1/13”

Belâ kelimesini tasavvuf ehli, ruhların ‘Elest bezminde’ söylediği ‘belâ’ yani ‘Evet sen bizim Rabb’imizsin’ ahdi ile tevriyeli olarak düşünmüşler ve kıyamete dek üzerlerine gelebilecek tüm belâları, ‘belâ/evet’ sözü ile en baştan kabul etmiş bulduklarını ifade etmişlerdir.⁶⁴⁷ Aşağıdaki beytinde Fehîm bu düşünceye atıfta bulunmaktadır:

Çün su’âl-i *elestü bi-Rabbiküm’e*

Bî-muķâbâ *bell* cevâb itdüm “Fehîm-Kasîde 2/11”

Fehîm, Elest bezmine doğrudan işarete bulunduğu yukarıdaki beytinde, sorulan suale korkusuzca ve düşünmeden ‘belâ’ dediğini; aşağıdaki beytinde ise, bu belânın aşk ateşi ile perçinlendiğini ifade etmektedir. Şair, aşka en başından evet demiştir:

Biñ belâ vü ‘azâb olup teklîf

Âteş-i ‘ışkı irtikâb itdüm “Fehîm-Kasîde 2/12”

Âşık Ömer de, ‘Allah (c.c.) herkesin rızkını ezel gününde tayin edince bize de derd ü belâ düştü’ (AÖ. 1402/5), diyerek Elest meclisinde sorulan suale ‘belâ/evet’ dediğine işaret etmektedir. Velîlerin, yüce mertebelikilerin başlarına gelen belâlar, afiyettir. Çünkü velînin Allah (c.c.)’ın irâdesine teslimiyeti tamdır ve Allah (c.c.)’ın

⁶⁴⁵ Sülemî, *Sülemî’nin Risaleleri*, s. 149.

⁶⁴⁶ Beyit için bkz. ‘Cefâ, Cevr, Sitem, Dert, Gam, Keder, Mihnet’.

⁶⁴⁷ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 152. Belâ ve Elest münasebeti için ayrıca bkz. Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yay., 4. bs., Ankara 2005, s. 58.

rızâsından başka bir murâdı yoktur. Rızâ, belâ ile kazanılacaksa dahi ona muntazırdır.⁶⁴⁸

Belâ, Allah (c.c.)'a yakınlık durumuna göre şiddetlenir ve artar. Nitekim insan çektiği çile kadar insandır.⁶⁴⁹ Gönül, belâlara o derece âşinâ olur ki kahr ya da lutfun her ikisi de kalbe sevinç sebebi oluverir (NF. G. 32/5).⁶⁵⁰

2.10. Bidâyet/Nihâyet, Mebde'/Me'âd, İntihâ/Müntehâ

Bidâyet başlama; nihâyet son demektir. Bidâyeti doğru olanın, nihâyeti de mükemmel olur. Sonlar başlara dayanır, yola girip de sağlam çalışan sâlik doğru sonuca ulaşır.⁶⁵¹ Tasavvufî hayatın bidâyeti hastalık; nihâyeti sıhhattir. Başlangıçta hastalıkla pençelesen kalp, hâzık hekim konumunda olan şeyh tarafından tedavi edildiğinde sıhhate kavuşur. Mübtedî sâlik, yolun başında iken gûnahtaki acılığı tatlı, tâatteki lezzeti de acı bulur. Kalbin sağlığına kavuşması ile birlikte ona tabi olan her şey ve bütün organlar da selâmete erer.⁶⁵² Nihâyet, sâliklerin bütün menzilleri aşarak sona ulaşmasıdır. Kâşânî'ye göre cem'ü'l-cem' nihâyettir; sonların sonudur.⁶⁵³

Tetkik edilen divânlarda 'başlama, başlangıç' manâlarına gelen bidâyet ve mebde' kelimelerinin zıttı olarak 'bitme, bitiş, son' anlamlarına gelen, nihâyet, me'âd, intihâ, müntehâ kelimeleri kullanılmıştır. Bidâyet ve nihâyet, birbirinin tezadı olarak, Âşık Ömer'in visâl ile son bulacağını zannettiği aşk yolunun nihâyetinin aslında daha başlangıç olduğunu henüz idrâk etmesi hâlini anlattığı aşağıdaki beytinde bir arada verilmiştir. Bu iki kavram, sadece Âşık Ömer'de kullanılmıştır:

Tarîk-i aşka visâli nihâyet anlardım

Nihâyeti bu tarîkın meğer bidâyet imiş

“Âşık Ömer 662/3”

⁶⁴⁸ Zerrük, *Kavâidu't-Tasavvuf*, s. 181.

⁶⁴⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 76.

⁶⁵⁰ Beyit için bkz. 'Cefâ, Cevr, Sitem, Dert, Gam, Keder, Mihnet'.

⁶⁵¹ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 12. Başlangıçlar, nihâyetlerin tecellî ettiği yerlerdir. Kimin bidâyeti Allah (c.c.) ile olursa, nihâyeti de Allah (c.c.) ile ve Allah (c.c.)'a doğru olur. İbn Ataullah İskenderî, *Hikem-i Atâiyye, Tasavvufî Hikmetler* (Haz. Mustafa Kara), Dergâh Yay., 4. bs., İstanbul 2016, s. 50. Bidâyet için ayrıca bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 105-106; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 76; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 80.

⁶⁵² Necmüddin Kübra, "Fevâihü'l-Cemâl", *Tasavvufî Hayat*, (Çev. Mustafa Kara), Dergâh Yay., 4. bs. İstanbul 2015, s. 111. Nihâyet ve bidâyet hâlleri hakkında bkz. Sülemî, *a.g.e.*, s. 12; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 666-681.

⁶⁵³ Kâşânî, *a.g.e.*, s. 561.

‘Mebde’ ve me‘âd’⁶⁵⁴ Gaybî’nin 3 ve Mısırî’nin 1 beytinde karşımıza çıkar. Gaybî, tüm âlemin aslında tek bir nefes olduğunun mebde’ ve me‘âdın bilinmesiyle anlaşılabilceğini (SG. 36/7) belirtir. Allah (c.c.), özü gereği zorunlu varlık olması cihetiyle mebde’ olarak isimlendirilmiştir.⁶⁵⁵ Gaybî de bu meyanda, vahdet-i vücûd tasavvurundan hareketle, mebde’nin de me‘âdın da, Allah (c.c.) olduğunu vurgulamıştır. Mısırî’de 4, Nakşî’de 3, Ümmî Sinân ve Gaybî’de 1 beyitte geçen ‘intihâ’, Nakşî’nin aşağı aldığımız beytinde, âşıkın ulaşabileceği son nokta olan maşûkun rengine boyanma olarak telakki edilmiştir:

Budur ‘ışk ehlinüñ tã intihâsı

Girüp rengine ma‘şûkuñ boyana

“Nakşî-Kaside 2/46”

Ümmî Sinân’a göre Aliyyü'l-Murtazâ (k.v.) kervanın başıdır; onun menziline intihâsı ise Mustafa (s.a.s.)’dır (ÜS. 103/12). Mısırî, intihâyı bir beytinde ‘aşka intihâ yoktur’ (NM. 1/3) diyerek aşkla; şerîatı tavsif ettiği bir manzumesinin iki beytinde de şerîatle merbut olarak ve ibtidâ ile tezat teşkil edecek şekilde kullanır. Dergâh-ı Hakk’a ilk kapı şerîattır, şerîat yolun ibtidâsıdır (NM. 18/2); geçilecek olan yollar şerîatla geçileceğinden şerîat aynı zamanda yolların intihâsıdır (NM. 18/3).

‘Müntehâ’ ise sadece Mısırî’nin bir beytinde ‘kâbe kavseyn’ ve ‘ev ednâ’ makâmlarıyla birlikte tenasüp hâlinde zikredilerek, bu makâmın da geçilip nihâyetinde hiçbir şeyle katışık hâlde bulunmayan mahiyetteki Zât’a varılması gerektiği belirtilirken, son durak manâsına gelecek şekilde anılmıştır:

Kâbe kavseyni ev ednâda iķâmet eyleme

Zât-ı baht envârına yan bul maķâm-ı müntehâ

“Niyâzî-i Mısırî 10/6”

⁶⁵⁴ Necmeddîn Dâye'nin, sâlikin şerîat ve tarikat ehlinin gözetiminde mebde'den me'âda (başlangıçtan nihayete) kadar olan seyrini anlatan ve bizim de çalışmamızda oldukça istifade ettiğimiz, *Mirsâdü'l-İbâd* adlı eseri, zamanının Farsça şâheseri olarak kabul edilmiş ve seyr u sülûke dair önemli eserler arasında yerini almıştır. Eserin Türkçe çevirisi için bkz. Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*.

⁶⁵⁵ Kâşânî, *a.g.e.*, s. 481.

2.11. Burhân

Burhân, kesin delil anlamına gelir.⁶⁵⁶ Ayrıca Rifâîlerin bellerine soktukları şişe de burhân adı verilir.⁶⁵⁷ Ümmî Sinân ve Mısırî’de tekasüf eden burhân mefhumu, ‘ârif, aşk, bâtın, dert, dermân, derviş, evliyâ, himmet, insân-ı kâmil, kâmil, men aref, muvahhid, münkir, şeyh’ mefhumlarıyla tenasüp teşkil edecek şekilde yukarıda verilen tanımlardan ilkinde mutabık olarak zikredilmiştir:

Muhammed nûrunı görmek men ‘aref sırrıdır bildüm

Bir kâmil erin himmeti burhânı olmayan bilmez “Ümmî Sinân 69/3”

Muvahhid mü’minin burhânı, aşkullahtır (ÜS. 31/2); kâmil insânı anlayabilmek için himmet ve burhân gerektir (ÜS. 164/4); câhil ü nâdân Hakk’ı örtüp inkâr eder; kâmil olanlar, kâmilin her bir sözünü burhân görür (NM. 44/3). Tâlib-i Hak bir söz ile hak sözü kabul eyler; münkir olan ise, yüz defa burhân da getirsen onu reddeder (SG. 104/15). Gözünü şeyh izine tut; burhân olarak şeyhin sana yeter (NM. 3/4). Derviş olan kişinin sözleri, umrân olur; sâlik-i Hak olan kimsenin yoluna, burhân olur (NM. 52/1). Dardime dermân ve aslıma burhân ararken, nihâyetinde derdimin bana dermân; aslımın ise bana burhân olduğunu idrâk edebildim (NM. 78/1).

2.12. Celisü’l-Hak

Hakk’ın huzurunda olan, Hakk’a eren manâlarına gelen celisü’l-Hak kavramı, Allah (c.c.)’ı zikreden sâlikin bütün varoluşuyla, gönlü ve ruhuyla Allah (c.c.)’ı zikretmeye başlama noktasına ulaşması ve kendisini, mezkûrun huzurunda hissetmesi demektir. Bu durumda sâlik, Hakk’ın celîsi yani meclisinde bulunanı ve onunla sohbet edeni olur.⁶⁵⁸ Allah (c.c.) ile üns hâlinde olan, başkasıyla ülfet istemez; Hakk’ın meclisinde onunla beraber oturan, başkasıyla birlikte oturup sohbeti arzu etmez:

Hakk’ile me’nûs olan kimseyle ülfet istemez

Hem-nişîn-i ‘ayn olan gayr ile şöhbet istemez “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 46/1”

⁶⁵⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 87.

⁶⁵⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 81.

⁶⁵⁸ Uludağ, *a.g.e.*, s. 85; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 95.

Divân şairlerinde hiç kullanılmamış olan bu mefhum, Âşık Ömer ve Gaybî'de yoğun bir şekilde 'âşık, nefsi bilmek, sır, tecellî, ülfet' ile tenasüp hâlinde zikredilir. Bir şiirinde (AÖ. 529) bu hâli yaşamış gibi bir tavır içerisinde olan Âşık Ömer şunları söyler: 'On sekiz bin âlemi var eyleyen, karşımdadır; ol Habib (s.a.s.)'i kendine yâr eyleyen karşımdadır; Musa (a.s.) ile Tur Dağı'nda bin bir kelim söyleyip onun esasını mâr eyleyen karşımdadır; Eyüp (a.s.)'ün derdine tımâr eyleyen karşımdadır.'

Nesîmî'yi yüzdüler ol sırr-ı Hak a'lâ için

Âşık Mansûr'u berdâr eyleyen karşımdadır "Âşık Ömer 529/4"

Âşık Ömer'in 'karşımdadır' dediği Cenâb-ı Hak'tır ve bu yakınlık 'celîsü'l-Hak' ile izah edilir. Dost, ayân olarak görüldü; hiçbir şey nihân kalmadı (NM. 9/2), diyen Mısrî bu hâli, sevdiğini çok zikretmesi neticesinde elde etmiştir. Nitekim sabah ve akşam Hakk'ı anan gönül (hiç şüphesiz) O'nun ile olacaktır:

Şubh u mesâ gönül Haqq'ile olursa

Tercemân-ı lisân söyler yâ Rezzâk yâ Fettâh "Sun'u'llâh-ı Gaybî 11/5"

Âşık, aşkının davâsını edendir; dem-be-dem Mecnûn gibi Leylâ'sını anandır (AÖ. 1048/2). Her kimin dilinde zikr-i Hak olsa, lâ-cerem onun kalbine Hak düşer (SG. 77/6). Her kim sırr-ı Hak ile enis olursa, onun celîsi Hak'tır (SG. 77/7). Taht-ı Süleyman kalp içre tecellî edince, ona Allah (c.c.)'in ruhu culûs eder ve bu ruhun envarı cihânı kaplar (NAA. G. 196/3). Şeş cihetten gönlünü pak et, bu sayede bî-cihetle çok yakın bir yâr olasın (SG. 96/6).

2.13. Cemâl, Celâl

Cemâl, Allah (c.c.)'in lutuf ve rızâ ile ilgili sıfatlarının kendisinde toplandığı genel isimdir.⁶⁵⁹ Cemâl, Hakk'ın merhamet ve lutuf nedeni olan vasıfları,⁶⁶⁰ rızâsına ve lutfuna taalluk eden sıfatlarıdır.⁶⁶¹ Tasavvuf ehli, Allah (c.c.)'in rızâsına ve lutfuna matuf sıfatlarını cemâl tabiriyle ifade etmiş; bunu da manevî ve sûrî olmak üzere iki

⁶⁵⁹ Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 52.

⁶⁶⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 86.

⁶⁶¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 97.

şekilde ele almışlardır. Allah (c.c.)'ın güzel isimlerinin ve sıfatlarının manâları, temâşâsını yalnızca Hakk'ın kendisinin edeceği manevî cemâli meydana getirir. Bütün ayrıntıları ve türleriyle ilâhî güzelliğin yansımından ibaret olan bu âlemdeki güzellikler ise, sûrî cemâldir. Bu cemâli de ârifler temâşâ eder.⁶⁶²

‘Ârif, âşık, maşûk, âyet, aşk, âyîne, bâd-ı sabâ, dert, dermân, gam, gurûr, gül, gülşen, güneş, hayrân, hışm, hicâb, îd, ikilik, insan, Kabe, kemâl, keşf, kible, kurbân, mazhar, men aref, mestâne, mürşid, nefsi bilmek, nikâb, nûr, pîr, ru'yet, saç, sâdik, sekrân, seyrân, şem, pervâne, tecellî, temâşâ, vahdet, vech, yanak, zülf’ mefhumlarıyla tezat veya tenasüp teşkil edecek şekilde bir araya getirilen cemâl, bunlar içerisinde de en fazla temâşâ ve tecellî kavramlarıyla bağlantılı kullanılmıştır. Bu kavram, ‘cemâlî tecellî’ olarak geçmezken, ekseriyetle yüz olarak tasavvur edilmiştir. Ayrıca cemâl ile bazı beyitlerde ise, mecâz-ı mürsel tarikiyle, sevgili murat edilmiştir. Yoğun bir şekilde Gevherî, Nakşî ve Gaybî’de kullanılan cemâl, bu şairlerden sonra Âşık Ömer, Ümmî Sinân ve Fehîm’de karşımıza çıkar. Nâbî’de bu mefhum, salt cemâl olarak istimal edilmemiştir.

Cemâline mağrûr olma sultânım

Mâhitâbdır bir gez doğdu dolundu

“Gevherî 121/2”

Bu mefhumu Gevherîçok sık kullanmasına rağmen, onun bu kullanımı beşerî sevgili üzerinde yoğunlaşır. Sevdiğinin cemâli ayın on dördüne (GE. 124/1), güneş (GE. 154/2), Kabe’ye (GE. 363/3) benzemektedir. Cemâl, gül (GE. 53/3), gülşen (GE. 398/4), îd-ı ekber (GE. 650/2), şem’ (GE. 100/1) ve daha birçok kutsayıcı ve yüceltici kavrama teşbih edilir. Cemâlin tecellî olarak değil de yüz olarak ele alınışı, diğer şairlerde de görülmektedir. Bu meyanda cemâl kible, mâh, şem’, Kabe, bağ, âyîne, afitâb olur. Aşağıdaki beyitte de cemâl, kibleye teşbih edilmiştir:

Cemâlûñ kibledür cânâ ser-i küyuñdürür Ka’be

⁶⁶² Uludağ, "Cemâl", *DİA*, İstanbul 1993, C. VII, s. 296.

Anıñçün dil tavâf eyler o dergâh-ı mu'allâyı "Nakşî-169/2"

Bazen mecâz-ı mürsel yoluyla zikredilen cemâl ile, Allah (c.c.)'ın kastedildiği de olur. Bu tür kullanımlar ekseriyetle, fenâ fi's-şuhûd hâlinde terennüm edilmiş izlenimi verir:

Ben cemâl-i Hâk'ı cümle şeyde zâhir görmüşem

Bu merâyâya anuñçün baqduğumca hurremüm "Niyâzî-i Mısırî 118/3"

Cemâlin tecellî ile kullanımında Mısırî'nin yukarıdaki beyti gibi, ya müşâhede ya da kalpteki jeng, pas, kesafet ve küdüret gibi türlü sebeplerden ötürü perdelenip görememe söz konusudur. Nâilî'nin aşağıdaki beytinde herkesin, itikadının güzelliği kadar, cemâle mazhar olabileceği vurgusu yapılır:

Qabûl-i 'aks eden âyîne-i tecellâdan

Cemâl-i Hâk'ı görür hüsni-i i'tikâdı kadar "Nâilî-Kasîde 37/5"

Celâl, Hakk'ın kahır ve gazapla ilgili sıfatlarının genel bir adıdır.⁶⁶³ Maşûkun âşıkta hiçbir şekilde muhtaç olmadığını anlatmak için ululuğunu göstermesi, âşıkın gurûrunu ve benliğini kırarak kendisi karşısında ne kadar çaresiz olduğunu ona ispatlaması demektir.⁶⁶⁴ Gevherî ve Nakşî'de 1, Mısırî'de 4 beyitte geçen celâl, 'aşk, kahr, lutf, küfr, imân, nâr, perde, tecellî' mefhumlarıyla birlikte zikredilir. Âşık Ömer'den aldığımız aşağıdaki beyit, aşk yoluna giren sâlikin, celâl tecellîsine maruz kalacağını, bu yüzden mihnete hazır olunmasını işaret etmektedir:

Râh-ı aşka kıl teveccüh bulasın ism-i Celâl

Mürşid-i kâmil yüzünde sırr-ı sevdâ okuduk "Âşık Ömer 701/2"

Celâlî tecellî, bir terbiye vasıtası olup halkın Hak karşısında eğilmesini, bencillikten ve benlik davâsından vazgeçmesini sağlar.⁶⁶⁵ Nakşî, manevî seyrini kaleme aldığı manzumesinin bir beytinde (NAA. G. 182/5), celâl tecellîsine zâtının tahammül

⁶⁶³ Cürçânî, *Ta'rifât*, s. 51.

⁶⁶⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 85. Celâl hakkında ayrıca bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 186-188; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 94-95.

⁶⁶⁵ Uludağ, *a.g.e.*, s. 85.

edemediğini ve bunun neticesinde vücudunun târ u mâr olduğunu belirtir. Gevherî, mecâzî sevgili için söylenmiş izlenimi uyandıran manzumesinin aşağıdaki bendinde, sevdiğinin celâli ile bütün dünyâyı tutuşturup yaktığını ifade ederken, ‘celâl’ vasfını aynı zamanda hakikî sevgili olan Allah (c.c.)’a nispet etmiş gibidir:

Dil-i teşneleri firāk edersin

Zülâl-i vaslına müştāk edersin

Celâl-i nârinla ihrāk edersin .

Yakarsın büsbütün dünyâyı dostum

“Gevherî 292/3”

Tasavvuf ehli, Hakk’ın sıfat ve isimlerini ikiye ayırmış ve iki türlü tecellî ve zuhûrdan söz etmişlerdir. Celâl tabiriyle Allah (c.c.)’ın gazap ve kahrına; cemâl tabiriyle de rızâ ve lutfuna delâlet eden sıfatlarını kastetmişlerdir. Celâl sıfatları sâlik üzerinde üns tesiri yaparken, celâl sıfatları heybet etkisi oluşturur. Celâl tesiri ile sıkılan, korkan, dehşete düşen sâlik, cemâl ile rahatlar, sevinir ve açılır. Ârif olanlar, Allah (c.c.)’ın celâl ve cemâl tecellîlerini eşit görür ve ‘lutfun da hoş kahrın da hoş’ diyerek her ikisini de tam bir teslimiyet ve rızâ hâli içerisinde kalp huzuruyla karşılar.⁶⁶⁶ Celâl ve cemâlin bu ikili kullanımı Gaybî ve Nakşî’de yoğunluk kazanır ve ârif, şâdî, hüzn, mazhar, perde, tecellî kavramları da bu kullanımda yerini alır. Celâl ve cemâl mefhumları bu ikili kullanımlarda tecellî vasıflarıyla ele alınır: ‘Ârif, daima celâl içre cemâlini görür; bu hâristânın içinde ona gülzâr peyda olur (NM. 2/13). Velî ârif, Hakk’ın cemâline celâl perdesini çektiğini bilir; ikisini bir görür (NM. 80/5). Âlem, celâl ile cemâlin imtizacındandır (SG. 103/4). Allah (c.c.), celâl ve cemâlden daima tecellî eyler (NM. 2/10).’

Belli bir durumda biri var iken diğzerinin var olması mümkün ve câiz olmadığı şeye zıddân ya da zıddeyn denir.⁶⁶⁷ Umumiyetle Allah (c.c.)’ın celâl ve cemâl sıfatları

⁶⁶⁶ Süleyman Uludağ, "Celâl", *DİA*, İstanbul 1993, C. VII, s. 240. Tasavvuftan dilimize celâl ve cemâl ile ilgili birçok deyim ve atasözü geçmiştir. Ayrıntılı bilgi ve ilgili bölüm için bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 66-67.

⁶⁶⁷ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 443.

için kullanılır. Eşya, zıttıyla tanınır.⁶⁶⁸ Allah (c.c.)’ın cemâli zâhir olsa, hemen celâli peşinden gelir; gül açınca yanında bir diken peydâ olur (NM. 2/11). Nâbî, bu durumu sabahın akşamı ve akşamın da sabahı takibi hüsn-i taliliyle ifade eder:

Birbirin tırma te‘âkubda celâl ile cemâl

Sâha-i devrde bir şubh u mesâdur ki gider “Nâbî-Gazel 63/3”

2.14. Cevher, Araz, Heyûla

Araz, kendi kendine var olamadığı gibi kendisinde bulunan beka vasfı ile de var olamayan şeydir. Çünkü bir şeyin bekâsı, diğer bir şeyin bekâsı değildir.⁶⁶⁹ Cevher ise, kendi kendine kâim olan bir şeyin aslı; bizatihi var olan şey demektir.⁶⁷⁰ Allah (c.c.)’ın ilk yarattığı şey bir cevherdir ve Allah (c.c.)’ın o cevhere nazar etmesi neticesinde kaynayıp köpüren cevherden ruhlar ve cisimler âlemi meydana gelmiştir.⁶⁷¹ Nâbî, Fehîm, Gaybî’de 1’er beyitte zikredilen cevher kavramına Nakşî ve Nâilî’de 4’er beyitte yer verilmiştir. ‘Aşk, âşık, ferd, hâce, heyûla, insan, hayvân, nazar, velâyet, zâhid’ mefhumlarıyla birlikte zikredilen cevher, ‘cevher-i evvel, cevher-i Zât, cevher-i manâ, cevher-i ferd’ şeklinde de kullanılmıştır. Hâceye seslendiği aşağıdaki beytinde Nâilî, itibarın anadan babadan gelmediğini, itibarın aslında zâtında gizli olan cevherde bulunduğunu ve insanın da bu suretle kâinatta muteber olduğunu ifade ederken, insanın Allah (c.c.)’ın ruh üflemesi sonucu var olduğu inancına işaret etmektedir:

Zâtında olan cevherdür var ise rağbet

Kim der saña ey h’âce falân ibn-i filânsın “Nâilî-Gazel 293/6”

⁶⁶⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 392.

⁶⁶⁹ Kelebâzî, *Ta’arruf*, s. 79.

⁶⁷⁰ Hücvirî, *a.g.e.*, s. 443.

⁶⁷¹ Neseî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 49. Hristiyanlar ve Mu’tezile ekolündekiler, Allah (c.c.)’ı cevher olarak vasıflandırmıştır. ‘Allah Teâlâ bileşiklerin asıl unsurudur, dolayısıyla bileşikler O’ndan meydana gelir’ denilmesi imkânsız olduğundan Allah (c.c.) cevher değildir. Âlemin yaratıcısı araz, cevher ya da cisim değildir. Ebü’l-Muîn en-Neseî, *Kitâbü’t-Temhîd li-Kavâidü’t-Tevhîd, Tevhidin Esasları* (Çev. Hülya Alper), İz Yay., 4. bs., İstanbul 2017, s. 30-35. Cevher hakkında ayrıca bkz. Cürçânî, *Ta’rifât*, s. 53-55; Uludağ, *a.g.e.*, s. 88; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 99-100.

Nailî, Divân'ının bir başka yerinde ise, bu cevherin tam manâsı ile idrâk edilip ortaya çıkarılması için, bulanıklık pasının bütün izlerinin vücuttan arındırılmasının gerekliliğinin altını çizer. Âyîne-i hurşîd gibi cevher-i zât olabilmek için bu şarttır:

Gitsün eşer-i jeng-i keşâfet bedenüñden

Âyîne-i hurşîd gibi cevher-i zât ol "Nâilî-Musammat 2/39"

Araz, cevherle kâim ve var olan şey, bilvasıta var olan şey demektir.⁶⁷² Cevher, kendi kendine ve kendi başına var olan şeydir. Cevherle var olan ve onun parçası veya tezahürü olan şey de arazdır.⁶⁷³ Araz, kendi kendine var olamadığı gibi; kendisinde bulunan bekâ vasfı ile de var olamaz. Çünkü bir şeyin bekâsı, diğer bir şeyin bekâsı değildir.⁶⁷⁴ Araz mefhumu, tetkik edilen divânlarda tek başına kullanılmayıp cevher ile münasebet hâlinde zikredilmiş ve bu münasebete de gönül, ilim, lâ-mekân, sarrâf, bâtın, zâhir gibi mefhumlar eklenmiştir. Yukarıda cevherin müstakil kullanımına yer vermişken şimdi araz ile olan münasebeti doğrultusunda şairlerin cevheri nasıl telakki ettiğini irdeleyeceğiz.

Araz, cevher ile münasebetli bir şekilde Nakşî'de 4, Fehîm'de 2 ve Nef'î, Nâbî, Nâilî ve Gaybî'de 1'er beyitte zikredilmiştir. Aşağı aldığımız beytinde Nakşî, büyük bir günah olarak görülen kendine varlık atfetme arazından kurtulup cevher olunduğunun farkına varılması gerektiğini ifade ederken meseleyi 'vahdet-i vücûd' zaviyesinden değerlendirir:

Geçe gör işbu 'arazdan ki budur zenb-i kavî

Cevher-i maḥz olup âḥir bir ulu kân ola gör "Nakşî-Gazel 58/6"

Nâilî de araz ve cevhere vahdet-i vücûd penceresinden bakmaktadır. Beyitte doğrudan zikredilmese de, beytin perde arkasında araz ve cevher mazmununu fark etmek çok da zor değildir. Araz cevher ile kâimdir. Gölge, varlığın kendisiyle

⁶⁷² Hücvirî, *a.g.e.*, s. 443.

⁶⁷³ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 443.

⁶⁷⁴ Kelebâzî, *Ta'arruf*, s. 79.

hayattadır. Varlık olmadan gölge, cevher olmadan araz olamayacağı için, Allah (c.c.) olmadan da yaşamak, yok olmak; ölmek demektir:

Sen verürsin ‘âriyet bu cān-ı maḥzūnı baña

Senden ayrılmak hemān ölmektir ey ḥūnī baña “Nâilî-Gazel 5/1”

Fehîm’e göre, özü madde gibi yokluktan meydana gelen ve araz olan gönlün ebediyen bir varlık yani cevher olması çok şaşılacak bir hikmettir (FK. G. 194/5). Nâbî, murat madenine ulaşmanın kolaylığını arazdan cevhere dönebilmeye bağlar (NB. G. 701/8).⁶⁷⁵ Nef’î, araz ve cevher mefhumunu diğer şairlerden farklı bir üslûpla kullanarak sözünü, bî-araz bir cevher-i sâfiye teşbih eder (NF. K. 1/5). Cevher-i evvel ‘hakikat-i Muhammediye’, ‘nûr-ı Muhammedî’, ‘Hz. Peygamber’in kutsal rûhu’ gibi anlamları hâvîdir.⁶⁷⁶ Gaybî’ye göre cevher-i evvel, vücûdun bătınıdır:

Bu vücûduñ bătınıdır cevher-i evvel dinen

Seyr ider a‘râzını ol nitekim seyr-i nevâ “Sun‘u’llâh-ı Gaybî-Kasîde 1/69”

Kendisinden sûretlerin ortaya çıktığı şey, kendisinde bir şey meydana gelen bătın,⁶⁷⁷ âlemdeki şekillerin meydana geldiği ve bütün sûretlerin açıldığı madde⁶⁷⁸ manâlarına gelen heyûla, ne görülür ne de mevcûttur. Sadece makul olması cihetiyle, ismi var cismi yok efsanevî bir kuş olan Ankâ’ya benzetilir. İbn-i Arabî, bu âlemin Ankâ gibi, ismi var cismi yok veya Ankâ gibi bir bakıma var bir bakıma yok olduğu tezini ileri sürdüğünden âlemin maddî varlığına Ankâ, hebâ, heyûla gibi isimler verir.⁶⁷⁹

Tetkik edilen divânlarda sadece Fehîm, Nef’î ve Nâilî’de bahis mevzuu edilen heyûla, Divân şairlerince farklı mecâz ve mazmunlar etrafında ele alınır. Fehîm,

⁶⁷⁵ Beyit için bkz. ‘Devr’.

⁶⁷⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 88. Cevher-i evvel için bkz. Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 100.

⁶⁷⁷ Uludağ, *a.g.e.*, s. 166.

⁶⁷⁸ Uludağ, *a.g.e.*, s. 164.

⁶⁷⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 41. Heyûla için bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 571; Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 209. Sûfilerin heyûlâyı hebâ ile ilişkilendirmesi, bu kelimenin sözcük anlamından neş’et etmiştir. Hebâ, havada asılı duran ve ancak kırılmasına neden olan ışığın ışınları sayesinde görülebilen ‘ince toz’ anlamına gelir. Cevherin kendine özgü bir varlığı yoktur ve cevher sadece tesirleri ile kavranabilir. Işın, hebânın kırdığı ölçüde görülebilir konuma gelir; tozun perde vazifesi görmesiyle ışın oluverir. Bu nedenle, cevherin kendisine özgü bir varlığı yoktur ve cevher ancak etkileri ile kavranabilmektedir. Işının aydınlattığı toz da, evrenden başkası değildir. Titus Burckhardt, *İslam Tasavvuf Doktrinine Giriş*, (Çev. Fahreddin Arslan), Kitabevi Yay., 2. bs., İstanbul 1995, s. 88-89.

heyûlanın her tecelliden bin şekil kabul ettiğini; iyi huyun aynası olmanın kendisine çok olmadığını (FK. G. 5/4) ifade için heyûlayı kullanır. Genç Osman methiyesinde, kasidesine alışılmışın dışında bir üslûp üzere fahriye ile başlayan Nef'î, ilk 20 beyitte kendini överken (NF. K. 12/13)⁶⁸⁰ şiir terennüm etmedeki maharetini ortaya koyma adına, kendisinin 'heyûla-yı tasavvurdan beri cevher-i ferd' olduğunu iddia ederek heyûla mefhumunu, sadece kendisini övme gayesiyle kullanır. Nâilî, 'fem' tasviri yaptığı beytinde, ehl-i fenânın ihlâs sahibi olanlarının bu ağzın içinde sivâyı nefyettiğini ve buraya heyûlanın isbatının sığmayacağını ileri sürer. O bunu yaparken, divân şiirinin genel kaidesi olan, 'ağzı olabildiğince küçük gösterme' çabası içindedir. Sivâ ve heyûla mefhumlarını bu gaye çerçevesinde kullanan Nâilî, bu sözleriyle içerisine hiçbir şey giremeyecek kadar ağzın dar olduğu vurgusunu yapmış olur:

Muhtlis-i ehl-i fenâ nefy-i sivâdur bunda

Hikmet-i felsefe işbât-ı heyûlâ şıgmaz

“Nâilî-Gazel 133/6”

2.15. Çile, Erbaîn, Halvet, İnziva, Uzlet

Kırk anlamındaki Farsça çihil kelimesinden gelip 'çile çıkarma' olarak terim anlamı kazanan çile, sâliklerin kalplerinin tasfiyesi ve nefislerinin tezkiyesi için kırk gün müddetince bir hücreye girip zikir, ibadet ve tefekkür ile iştigal etmesidir.⁶⁸¹ Mutasavvıflar, bazı âyetleri⁶⁸², özellikle de Mûsâ (a.s.)'nın vahiy almak üzere kırk gece Tûr'da kalarak ibadet edişine işaret eden âyeti⁶⁸³ delil gösterip bu uygulamayı Kûr'ân-ı Kerîm'e isnat ederler. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Ramazan aylarının son on gününü mescitte itikaf hâlinde geçirmesi, sûfilerin bu isnadını takviye etmiştir. Çileden maksat, kişinin nefisine hâkim olmayı öğrenmesi ve kendisini disiplin

⁶⁸⁰ Beyit için bkz. 'Kutb, Kutbu'l-Aktâb, Gavs, Ferd'.

⁶⁸¹ Çile çıkarma hakkında bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 115-116.

⁶⁸² Bkz. Bakara 2/51; Mâide 5/26.

⁶⁸³ Bkz. Arâf 7/142.

altına sokması; kalbini ve ruhunu arındırması; keşfinin açılması ve kerâmet elde edilmesi gibi farklı tasavvufî ve ahlâkî terakkidir.⁶⁸⁴

Gaybî’de 4, Nâbî’de 2 ve Ümmî Sinân’da 1 beyitte anılan çile, müsbet mânâsından çok menfi hâliyle kullanılmıştır. Gaybî, Rahmân Sûresi’nin ‘O her an yeni bir iştedir, yaratma hâlinededir’⁶⁸⁵ mealindeki âyetini iktibasla, çile çıkarmanın belli bir vaktinin olmadığını öne sürer. Nasıl ki Allah (c.c.) her an yeni bir iştedir, sûfi de ister yalnız ister kalabalıkta olsun çile ve halvet ile iştilal etmelidir; bu hususta vakit ve mekân mühim değildir.

Çille-i halvet için ta’yîn-i vaqt lâzım degül

Şimdi gel kim *küllü yevmin hüve ff se’n* devridür “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 27/9”

Aşağı derç ettiğimiz murabbaında ise Gaybî, birçok mertebe kat edip çile ve halvette manevî dereceler elde edilse de esas olanın, mârifetle güzel ahlâk olduğuna dikkat çekmek istemiştir. Bu kullanımıyla o, güzel ahlâkın kazanılmasını ve mârifetin elde edilmesini, halvet ve çileden üstün bir mevkiye yerleştirmiş olmaktadır:

Şuğl-ı esmâ ile itsen aç şusuz hem âh u vâh

Sen günâh anladığından koma sen hergiz günâh

Çille vü halvette de görsen nice biñ nür-ı siyâh

Ma’rifetle hüsn-i hulkür tâlibi kâmil eden “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 91/3”

Çille-nişîn, çilede oturan demek olup çile çeken derviş mânâsına kullanılır.⁶⁸⁶ Nâbî’nin aşağı derç ettiğimiz beytinde o, meyhânedede şarâp içip zevk ve safâ süren rindi, savmaada çile çeken zâhide tercih etmektedir. Alegorik kullanılan kavramlar arasında Nâbî, Nakşîlik’te önemli bir usûl olan ‘halk içinde Hak ile beraber olma’ ilkesine işaret eder görünmektedir:

⁶⁸⁴ Selçuk Eraydın, "Çile", *DİA*, İstanbul 1993, C. VIII, s. 315-316. Çile hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, "Çile", *İA*, İstanbul 1945, C. III, s. 397-399; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 96; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 115. Çilenin şartları hakkında bkz. Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 77-78. Tasavvuftan dilimize çile hakkında geçen deyim ve atasözleri için bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 77-79.

⁶⁸⁵ Bkz. Rahmân 55/29.

⁶⁸⁶ Uludağ, *a.g.e.*, s. 97.

Zâhid yûri var şavma'ada çille-nişîn ol

Sen meykedenûñ zevk u şafâsın ne bilürsin

“Nâbî-Gazel 566/3”

Bazı tasavvuf ekollerinde çile yerine ‘kırk’ anlamına gelen Arapça ‘erbaîn’ kelimesi kullanılmıştır.⁶⁸⁷ Benliği yok etmek, nefsi ezmek, çile çekmek maksadıyla dervişlerin kırk gün boyunca halvete çekilmeleri; bu süre zarfında gerekmedikçe uyumamaları, bir şey yiyip içmemeleri, konuşmamaları ve evrâd, ezkâr, ibadet, tâat ile meşgul olmaları demektir. Kırk günlük bu mücâhedeyi muvaffakiyetle tamamlayanlar, çile ve erbaîn çıkarmış olurlar.⁶⁸⁸ Sûfilerin erbaîn çıkarmadaki esasları, Mûsâ Peygamber (a.s.)’in hâli ile ilgilidir. Onlar, Allah (c.c.)’ın kelimini sır ile işitmek istedikleri zaman kırk gün aç dururlar.⁶⁸⁹

Erbaîn kavramı incelediğimiz şairlerden Nakşî’de 3, Ümmî Sinân’da 2, Mısırî’de 1 yerde zikredilir. Divân ve Halk şairlerinde ise, erbaîn kavramı geçmez. Nakşî’nin 3 (NAA. G. 4), (NAA. G. 25), (NAA. G. 194) ve Mısırî’nin tek manzumesi (NM. 5) erbaîne ve bu esnadaki müşâhedelere teksif edilmiştir. Bu manzumelerde, erbaînde yaşanan olağanüstü hâller, tasavvufî yorumlarla dile getirilmektedir. Mısırî, erbaîninin tamam olduğunu ve üzerinden de on gün geçtiğini söyleyerek başladığı şiirinde (NM. 5) sırasıyla, ‘kabe kavseyn’ ve ‘mâ evhâ’ya erişerek menzil ve meratibi sonlardırdığını ve neticesinde artık Cânân’ın kendisine cân olduğunu ifade eder. Nakşî, erbaîni içre vuslatı yâr eyleyip kendisinin de bahre erişip gark olduğunu (NAA. G. 4/7) belirtirken Ümmî Sinân, îd-ı vasla ermenin erbaînden geçtiğini söyler (ÜS. 102/8).

Nefis terbiyesinin açlık, uykusuzluk, sükût ve halvet olmak üzere dört mühim esası vardır.⁶⁹⁰ Bunlar aynı zamanda müridi, nefis ve şeytanın şerrinden koruyan dört esastır.⁶⁹¹ Halvet kişinin sırrın, melek ve insan nevinden hiç kimse muttali olmadan,

⁶⁸⁷ Eraydın, "Çile", *DİA*, C. VIII, s. 315.

⁶⁸⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 125.

⁶⁸⁹ Erbaîn hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 386. Ayrıca bkz. Selçuk Eraydın, "Erbaîn" *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, s. 270-271; Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 111.

⁶⁹⁰ Nefis terbiyesinin temel esasları ve halvet için bkz. Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, C. I, s. 381-402.

⁶⁹¹ Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 173.

Hak ile söyleşmesidir.⁶⁹² Halvet, yâr ile dil hânesinde musâhip olmaktır.⁶⁹³ Halvetin hakîkati, dil hânesini ağıyardan temizleyip yâri, dil halvet-hânesinde تنها bularak kesret içinde vahdette olmaktır. Halvette olmadığı hâlde, kalbini mâsiva kirine bulaştırmayan kimse, halvet ehlidir.⁶⁹⁴ Halvete ricâlden olan güçlü kimseler dayanabilir. Birbirini toplum içerisinde görüp de iştiyak duyarak amel edenler için ise, topluma karışıp ihtilât içerisinde olmak daha faydalıdır.⁶⁹⁵ Halvette kırk gün özel bir riyâzete girilerek, çile-hânedede elde edilen edep ve bereketin bütün vakitlere yayılması hedeflenir.⁶⁹⁶ Şartlarına uymaksızın ve edeblerine riâyet etmeksizin halvete giren⁶⁹⁷ bazı kimselere fitne âriz olabilir.⁶⁹⁸ O yüzden halvetin âdâbına uymak son derece önemlidir.⁶⁹⁹

Nakşî, Ümmî Sinân, Fehîm ve Nef'î'de 2, Nâilî'de ise 1 beyitte zikredilen halvet, Mısrî ve Gaybî'de tekasüf ederek 'ahlâk-ı hamîde, ârif, âşık, aşk, celvet, çile, eren, fakr, gaflet, ev ednâ, hayret, hırka, ilim, irfân, kerâmet, kesret, kurb, likâ, mâsivâ, men aref, münzevî, nefis, nefsi bilmek, ölmeden evvel ölmek, peşmîne, safâ, savmaa, sûfi, sohbet, şöhret, tâlib, tasfiye, tecellî, uzlet, vahdet, yokluk, zevk, zikir, zulmet' mefhumlarıyla tezât ya da tenasüp teşkil edecek şekilde kullanılır.

Mısrî'nin 3 manzumesi (NM. 53), (NM. 159) (NM. 181) halvet hakkındadır. Bir manzumesinin tamamında (SG. 75) halveti başka şeylerle mukayese ederken Gaybî'nin halvete yaklaşımı menfidir. Gaybî, halvete girip kendini halktan cüdâ tutan kişi, günde bin kez halvet etse kabil-i kurbet değil (SG. 75/3), derken halvetini kibir sebebi edenleri tenkit etmektedir. Aşağı aldığımız beytinde Gaybî, halvet yaptığını sanarak başkalarına tepeden bakan kimseleri eleştirirken halvete, vahdet-i vücût zaviyesinden bakmaktadır.

⁶⁹² Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 62.

⁶⁹³ Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 277. Halvet hakkında ayrıca bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 257-262; Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, s. 515-518; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 234; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 156; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 192-193.

⁶⁹⁴ Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 278.

⁶⁹⁵ Serrâc, *Luma*, s. 239-240.

⁶⁹⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 270.

⁶⁹⁷ Halvete giriş âdâbı hakkında bkz. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 286-292.

⁶⁹⁸ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 278.

⁶⁹⁹ Halvet âdâbı ve halvette zuhûr eden manevî fetihler hakkında bkz. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 270-285. Halvet âdâbı hakkında tafsilatlı malumat için ayrıca bkz. Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 226-231; Neseî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 77-81; Zerrûk, *Kavâidü't-Tasavvuf*, s. 138-139.

Gaybî'ya göre Hakk'ın olmadığı bir mekân yoktur; bu yüzden her yer, tabîi olarak halvet-hânedir; kişi de halvettedir:

Halvet itdüm diyü şüfi ğayra ğor bakma şaşın

Hağ'dan ayrı yir mi vardur řanđı yir ğalvet degil “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 75/4”

Ârif, halkı başına toplamaz, onun gönlü bütün insanlar içinde hâk ile yeksândır (yani o halka karışmayıp halveti tercih edendir) (NM. 100/5). Çile ve halvet gafleti gidericidir (SG. 67/4). Halvet, mâsivâdan hiç eserin kalmamasıdır; halvette âhirete, cennete, Rıdvan'a meyil olmamalıdır (SG. 75/2).

Fehîm, aşağı aldığımız beytinde, kendisini fakirliğin perişan ve azıksız ipek böceğine teşbih ederken, epeyce bir vakittir yün hırkanın içinde halvette olduğunu beyan eder. İpek böceği, sadece dut yaprakları ile beslenir ve bir müddet sonra koza yapar; bu kozanın içerisinde kanatlanıp uçmaya kendisini hazırlar. Belirli bir süre geçtikten sonra, kozayı delerek içinden çıkar. Beyitte ipek böceğinin koza içindeki durumu ile, halvette çille-nişin olan sûfinin ahvâli arasında münasebet kurulur:

Râst-kirm-i pîle-faşram bî-ser ü sâ mân u zâd

Nice demdür ğalveti-i ğırķa-i peşmîneyem “Fehîm-Gazel 213/2”

Halvetin zıddı olan celvet, kulun ilâhî sıfatlara bürünmesinin akabinde halvetten çıkmasıdır.⁷⁰⁰ Bu durumda mürit, artık ilâhî ahlâkla vasıflanmış hâldedir. Halvetten celvete yönelen kulun azaları, benlikten temizlenmiş ve Allah (c.c.)'a bağlanmıştır.⁷⁰¹ İnsanlar arasına karışma durumunda kişi, mâlâya'nîye dalıp bir sürü gereksiz söz söyleyebilir; çeşitli âfetlerle karşılaşabilir; temiz hâli bozulur ve amellerini gösterişe kurbân edebilir.⁷⁰² Bu da celvetin mahzurlu tarafıdır. İncelediğimiz şairlerin celvet hakkındaki mütalaaları, Gaybî, Mısrî ve Fehîm'in birer beyti ile sınırlıdır. Kapalı istiare tariki ile kendisini uzletin gül bahçesinden huzur gülleri toplayan bir bahçivana teşbih eden beytinde Fehîm, kendisine ihtilât bahçesi ve çimenliğini gezme teklifi

⁷⁰⁰ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 51.

⁷⁰¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 95.

⁷⁰² Mekkî, *Kâtü'l-Kulüb*, C. I, s. 123.

edilmemesini ihtar ederken, sanki halveti arka plana itip celveti tercih eder bir tavır takınmaktadır:

Baňa teklif-i geşt-i bāğ u rāğ-ı ihtilāt itmeñ

Ki gül-çîn-i ferāgam gülsitān-ı künc-i ‘uzletden “Fehîm-Kasîde 15/23”

Vahdet ve kesret, halvet ve celvet kelimelerinin tezat teşkil ettiği Mısrî’nin aşağıdaki beyti, celvette halvet bulma yani fenâ fi’ş-şuhûd hâli üzerine inşa edilmiştir. Celvette iken halveti yaşama, yani halk içerisinde Hak’la olma isteğinde olan Mısrî kesretten vahdete yol bulma; eşyada tek olanı görme temayülü ve arzusundadır. Bu ifadesinden Mısrî’nin halvetin celbine mani olmayan celveti mazur gördüğü anlaşılır:

Şol kim ola vuşlatda ħalvet bula celvetde

Bu Mısrî’ye keşretde vahdet yolını göster “Niyâzî-i Mısrî 42/7”

Uzlet, bir köşeye çekilmek ve her türlü alakayı kesmek suretiyle insanlardan uzaklaşmaktır.⁷⁰³ Tasavvufun az yemek, az uyumak, az konuşmak ve insanlardan uzaklaşmak olmak üzere dört esas üzere inşa edildiği belirtilir.⁷⁰⁴ Uzletin hakîkati, kötü sıfatlardan uzaklaşmaktır; yoksa vatandan uzaklaşıp tenhada yaşamak değildir.⁷⁰⁵ Uzletten ayrılmamak, insanlar içinde izi ve ismi kaybetmek gerekir.⁷⁰⁶ Halktan yüz çeviren kimse kaybolmamış, bilakis kaybettiğini bulmuştur.⁷⁰⁷

Uzlete çekilen kimse nefsindeki âfetleri bilerek ve kendisinden insanlara kötülük dokunmasından korkarak yalnız kalmayı istemelidir. Yoksa tam tersi olursa içerisinde ucb ve kibri barındırabilir.⁷⁰⁸ Bu durumu Eşrefoğlu Rûmî, uzleti şeytânî ve Rahmânî olarak ikiye ayırarak izah eder. Rahmânî uzlette kişi, nefs köpeğini kimseye musallat olmasın diye تنها bir yere bağlamış olur. Şeytânî uzlette ise, halkı kendi rahatı için terk etmek vardır. Böyle bir uzlette halkın kötülüğünden, fitne ve fesâdından vaktin zayi

⁷⁰³ Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 111.

⁷⁰⁴ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 288.

⁷⁰⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 257-262.

⁷⁰⁶ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 261.

⁷⁰⁷ Şirâzî, *Bostan*, s. 144.

⁷⁰⁸ Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 542.

olduğu düşünülür ve bu düşüncede olan kimse halkı şer, kendisini de hayır üzere görür.⁷⁰⁹ Muhâsibî, *Riâye*'sinin 'aldanma ve gaflet' kısmında insanlardan kaçıp halvete düşkün olanlardan bahseder ve bunların تنها yerlere çekilmesinde samimiyet bulunmayıp bunların asıl maksatlarının şöhret olduğunu söyleyerek bu tarz kimseleri tenkit eder.⁷¹⁰ Ebû Hüseyin Nûrî, uzlet ve inzivâ hayatından sakınılmasını, münzevî bir hayatla şeytanla yoldaş olunacağını söyleyerek müntesiplerini uzletten men ederek sohbe yönelmiştir.⁷¹¹ Bu meyanda Hucvirî, mürid için yalnızlığın helak ve felaket olduğunu belirtir.⁷¹² Gazâlî, *İhyâ*'da uzleti izah ederek onun faydalarını anlatır,⁷¹³ fakat hemen akabinde âfetlerini zikredip ihtilâtın faydaları hakkında malumat verir.⁷¹⁴ Bu bilgiler, müellif sûfilerin uzlet ve halvet arasında bir denge gözetilmesi gerektiği hususunda hemfikir olduklarını göstermesi bakımından ehemmiyet arz eder. Halvet, başkalarından ayrı kalmadır; uzlet ise nefisten, onun çağırıldığı hâllerden ve Allah (c.c.)'tan meşgul eden her şeyden uzaklaşmaktır. Böyle olunca halvete giren çoktur, lakin uzlet eden az bulunmaktadır.⁷¹⁵

Uzlet, Nakşî dışında bütün şairlerde az ya da çok geçmekte iken en fazla Nâbî ve Âşık Ömer'de zikrolunur ve 'celvet, ferâgat, halvet, irfân, izzet, kanaat, şöhret, ülfet, unvân, vahdet, kesret, vahşet' kavramlarıyla tezat veya tenasüp teşkil eder. 'Bustân-ı uzlet, erbâb-ı uzlet, künc-i uzlet, peygûle-i uzlet, uzlet beklemek, uzlet-i halk, tenhâ' gibi ifade ve terkiplerle kullanılan uzlet, şairlerce ekseriyetle müsbet olarak tasavvur edilir. 'Uzlet bostanının yillanmış köhne ağacıyım; gölgemle rahatımın yaprağı bârımdan (meyvelerimden/yükümden) fazladır (NB. G. 97/7). Künc-i uzlet, cennet bahçesi kadar cân verir (NB. G. 836/11). Erbâb-ı uzlet, su gibi arıdır (AÖ. 173/33).

⁷⁰⁹ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, s. 357-359.

⁷¹⁰ Muhâsibî, *Riâye*, s. 540-542.

⁷¹¹ Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 253.

⁷¹² Hücvirî, *a.g.e.*, s. 400-401.

⁷¹³ Gazâlî, *İhyâ*, C. II, s. 565-602.

⁷¹⁴ Gazâlî, *a.g.e.*, C. II, s. 602-618.

⁷¹⁵ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 536. Uzlet hakkında bkz. Zerrûk, *Kavâidu't-Tasavvuf*, s. 138; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 279-281; Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, s. 353-380; Bursevî, "Şerh-i Usûl-ı Aşere", s. 56-61; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 505.

Devlet-i dünyâdan el çekip uzlet ettim (AÖ. 261/5). Dünyâda uzlet bekleriz (AÖ. 563/4). Dünyâ ehline yüz vermeyip uzlette ol, akıl ve fikrini bir yere cem edip yüzüne nikâb çek (NM. 12/5).⁷¹⁶ Yâ Rab bize uzlet yolunu göster (NM. 42/1).’

Kim uzleti tercih ederse, izzet ve şerefi elde eder.⁷¹⁷ Mısırî’nin aşağıdaki beytini bu açıdan değerlendirecek olursak, Allah (c.c.) katında yüce bir dereceye ermenin yolunun, uzleti ihtiyar etmekten geçtiğini söyleyebilmemiz mümkün olacaktır:

‘Uzlet-i halk ihtiyâr it sen saña gel ey gönül

Tâ bulasın ‘uzletile Hâk katında ihtisâş “Niyâzî-i Mısırî 81/4”

İnsanlardan uzaklaşıp bir köşeye çekilme demek olan inzivâ kavramı, sadece Mısırî ve Nef‘î’nin birer beytinde kullanılmıştır. Nef‘î, Şeyhülislam Muhammed Efendi için kaleme aldığı kasidede ilim ve irfân sahiplerinin halvet-hâne köşesinde inzivâyâ çekildiklerini, yani şeyhülislâmın ârif ve âlimleri kolunun kanadının altında muhafaza ettiğini, ifade edebilme adına bu kavramı kullanmıştır (NF. K. 52/8).⁷¹⁸

2.16. Çün ü Çerâ

Farsça soru edatı olup neden ve niçin manâlarına gelen çün ü çerâ ibaresi, tasavvufta soru sorulamayacağı, daha özgün bir ifâdeyle Allah (c.c.)’a ya da mürşide tam bir teslimiyet içerisinde bulunulması gerektiği anlamını taşır.⁷¹⁹ Müride ‘niçin?’ demek yoktur. Mürid ‘niçin?’ derse, Mûsâ Peygamber (a.s.) ile Hızır (a.s.)’da olduğu gibi müridlikten düşer.⁷²⁰ Kim üstâdına ‘niçin?’ derse asla iflah olmaz.⁷²¹ Tetkik edilen divânlarda Nakşî, Gaybî, Âşık Ömer ve Gevherî’de hiç zikredilmeyen bu kavram, Fehîm’de, sevgilinin gamzesine karşı çün ü çerâ denilemeyeceği (FK. G. 205/5);⁷²² Nef‘î’de, çün ü çerâ kederini gönlün çekemeyeceği (NF. G. 76/6); Nâilî’nin Hz. Hüseyin (r.a.) mersiyesinde, Allah (c.c.)’ın rızâ-yı şerifi yanında çün ü çerâ sözlerinin

⁷¹⁶ Beyit için bkz. ‘Vukûf-ı Kalbî’.

⁷¹⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 260.

⁷¹⁸ Beyit için bkz. ‘İlim’.

⁷¹⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 97; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 116.

⁷²⁰ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, s. 464.

⁷²¹ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 50.

⁷²² Beyit için bkz. ‘Göz, Çeşm, Gamze’.

gereksizliği (NK. K. 7/57); Nâbî’de, ihsân-ı Hudâ’ya kimsenin çün ü çerâ diyemeyeceği hususlarıyla birer beyitte söz konusu edilmiştir. Bu kavramı iki beytinde işleyen Mısırî ise, bir beytinde insanların Hakk’ın kudret elinde çün ü çerâsız bir şekilde bulunduğunu ve Hakk’ın kazâsına rızâ vererek selâmette kalınabileceğini (NM. 192/4)⁷²³ dile getirmiş diğer beytinde de, Hz. Musâ (a.s.) ve Hızır (a.s.) kıssasına telmihte bulunarak Hızır (a.s.) ile yola çıkan kimsenin çün ü çerâ eylememesi gerektiğini ifade etmiştir:

Belki Mūsâ'yı telemmüz eylese itmez kabûl

Hızır ile hem-râh olan kes eylemez çün ü çerâ “Niyâzî-i Mısırî 10/3”

2.17. Davâ

Davâ, bir görüşü ileri sürerek onun gerçek ya da bâtil olduğu hususunda sözlü ya da fiilî iddiada bulunmadır. Davânın zıddı ‘manâ’dır. Manâ ehli iddiaya girişmez. Bu kavramın adlî bir terim olan davâ ile bir ilgisi yoktur.⁷²⁴ Serrâc’a göre davâ, nefsin kendisine ait olmayan bir şeyi kendisine izafe etmesidir. Kul ile Rabb’i arasındaki en büyük engel kulun iddia sahibi olmasıdır.⁷²⁵ Muhâsibî, *Riâye*’nin aldanma ve gaflet mevzuunu işlediği kısmında, cedel ve delil getirme cihetiyle kendisini diğerlerinden üstün görüp davâyâ kalkışanları tenkit eder.⁷²⁶ Ayrıca tasavvufun terk-i davâ⁷²⁷ olduğu hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir. Nef’î ve Nakşî’de yoğun olarak kullanılan bu mefhum, Fehîm ve Gevherî’de geçmez. Diğer şairler de birer ikişer beyitle ‘davâ’ kavramına divânlarında yer verirler. 5 yerde ‘kuru davâ’, 1 yerde ‘yalancı davâ’ ve ‘bâtil davâ’ olarak geçen bu mefhum, ‘davâ-yı irfân, davâ-yı emel, davâ-yı yâr’ gibi terkiplerle beraber zikredilip ‘benlik, burhân, câhil, dâr, destâr, emel, gurûr, hüccet, ilim, irfân, kavgâ, kıyâfet, kibir, kîl ü kâl, meydân, müddeî, söz, sulh, terk, teslimiyet,

⁷²³ Beyit için bkz. ‘Rızâ’.

⁷²⁴ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 81.

⁷²⁵ Serrâc, *Luma*, s. 414.

⁷²⁶ İlgili bölüm için bkz. Muhâsibî, *Riâye*, s. 533-537. Münâkaşa ve cedelden uzak durma hakkında bkz. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 337-342.

⁷²⁷ Uludağ, *a.g.e.*, s. 100.

vücûd, zâhid, zünnâr' mefhumlarıyla tezat veya tenasüp teşkil edecek şekilde divânlarda yer alır.

Hakk'a ermek için davâ terk edilmelidir (NM. 98/7).⁷²⁸ Bir şey davâ edilecekse, o ancak aşk davâsı olmalıdır. Âşık, aşkının davâsını edendir; dem-be-dem Mecnûn gibi Leylâ'sını anandır (AÖ. 1048/2). Sahtekârlar yalancı davâyâ tesbih, asa ve tâcdan ne hoş yalancı şahit yapmışlar (NB. R. 40/2). Yalnız kendini düşünen zâhid, kıl ü kâl içinde (NM. 161/12) halkın arasında davâ kılarak (bu tavrıyla ancak) cehâletini izhar etmektedir (NAA. G. 35/6). Nâilî, cihân halkının tamamı yalan yere şahitlik etseler dahi davâsız ve delilsiz bir şekilde bütün insanlarla barışık olmayı öğütler:

Dünyâ ile sen şülh ol bî-ḥüccet ü bî-da'vâ

İsterse cihân halkı hep şâhid-i zür olsun "Nâilî-Gazel 265/3"

Aşağıdaki beytinde zünnârı 'iki yüzlülük ve samimiyetsizlik' nişânesi olarak kullanan Ümmî Sinân, belindeki zünnârını çözmeyen kimsenin aşk meydânında cânını ortaya koyup başını vereceği iddiasına tepki göstermektedir:

Kimdür ol meydân-ı 'aşka cân virüp baş oynayan

Nice kıılır da'viyi ol geçmeyen zünnârdan "Ümmî Sinân 139/4"

Bazı mefhumlarda olduğu gibi 'davâ' kavramında da Nef'î, farklı bir kisvede karşımıza çıkar. Onda bu kavram, şiir estetiği çizgisinde kullanılır. O, kendisini öven beyitlerden sonra duâyâ başlamadan önce, tecrid sanatı ile nefesine hitapla, kendisinden davâyı ve dünyâ ile kavgâyı bırakmasını ister:

Nef'î yeter da'vâyı ḳo dünyâ ile ḳavgâyı ḳo

Eflâke istiğnâyı ḳo ḥâke yüzün sür lâ-cerem "Nef'î-Kaside 15/36"

Beyitte geçen dünyâdan kasıt, mecâz-ı mürsel tariki ile diğer şairlerdir. 'Davâyı bırak' sözü, 'kendini anlatma artık, senin nasıl kudretli bir şair olduğunu herkes biliyor; bu yüzden beyhude kelâm etme' manâsına gelecek şekildedir. Nef'î'nin 'davâ'dan

⁷²⁸ Beyit için bkz. 'Gurûr, Ucb, Kibir, Nahvet'.

anladığı ve ‘davâ’ ile anlattığının özeti aslında şudur: ‘Nef’î, artık bu davâyı bırakarak (kendisini methetme davâsını) duâya (padişah için) başla, davâna hasmının dahi ikrârı vardır (o da senin meziyetlerini kabul etmiştir) (NF. K. 13/59). Davâyı bırak da duâya başla (kasidede duâya başlamadan evvel) (NF. K. 16/37), (NF. K. 27/52), (NF. K. 28/71). Uzatma davî-i lâf u güzâfî da duâya başla (NF. K. 30/62).’

2.18. Dem

Soluk, nefes, içilen alkollü içki, iştret anlamlarına da gelen dem kelimesinin bizi ilgilendiren manâsı, divânlarda da kullanılmış olduğu vechile, ‘zamânın en küçük parçası olan ‘ân’ yani vakittir. Zaman, içinde bulunduğumuz ve bölünmez bir cüz olan ‘ân’dan ibarettir ve ân da, akıp gitmesi dolayısıyla ‘ân-ı dâim’ olarak adlandırılır. Yaratılış ve yaratış mütemadiyen gerçekleştiğinden, bir an evvelki âlem bir an sonraki âlemin tıpkısı değildir. Sûretler geçici; gerçekler ise kalıcı ve bâkîdir. Sûfiler, esas olanın içinde bulunulan ân olduğunu tarif için ‘dem bu dem saat bu saat’ tabirini kullanır.⁷²⁹ Âşık Ömer ve Fehîm’de sık kullanılan bu kavram, diğer şairlerde de münferit birkaç beyitte ‘âkil, ârif, ibnû’l-vakt, rind, sûfi, tâlib, zâhid’ tipleriyle tenasüp hâlinde zikredilir. Ferdâ kavramıyla tezat teşkil edecek şekilde kullanımı da fazladır.

Koma elden ayağı ‘Âşık Ömer hiç çekme gam

Yâr-ı ferdâdan ırağ ol dem bu demdir dem bu dem

Tutmuş idi tab‘ımız âyînesin gerd-i elem

Geld'onu lutf ile söyledi bahâr eyyâmıdır “Âşık Ömer 198/5”

Âşık Ömer’in yukarı aldığımız bendinde kullandığı ‘dem bu demdir’ sözünü, sûfilerin tasavvuruna değil de, gününü gün edip yaşayan eyyamcı tiplerin anlayışına bağlamak gerekir. Aynı şairin aşağı derç ettiğimiz bendinde ise dem telakkisi, ânın kıymetinin bilinmesine matuf olması hasebiyle, tamamen tasavvufî mahiyet arz etmektedir:

⁷²⁹ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 85. Dem için bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 102; Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 122.

Hudâ'nın kudretin hikmetin fikr et

Ko gayrı efkârı Mevlâ'yı zikr et

Gün bu günkü gündür bu deme şükr et

Düşme bu cihânın sâbıkâsına

“Âşık Ömer 1251/3”

2.19. Destgîr

Elden tutan manâsına gelen destgîr kavramı ile, umumiyetle, Allah (c.c.) kastedilir.⁷³⁰ Fakat incelenen divânlarda bu, peygamber, mürşid ve padişahlar için de bir vasıf olabilmektedir. Âşık Ömer ve Nakşî'de birkaç beyitte zikredilen bu kavram, Tekke şairlerinin divânlarında geçmemektedir. Destgîr 'her işimizde destgirimiz Hudâ'dır (AÖ. 659/13)⁷³¹; cümle mevcûdâta Hak destgîrdir (AÖ. 989/3); destgîrin İlâh olsun (AÖ. 1145/5)' şeklinde beyitlerde yerini alır.

Dest-gîrim sensin yâ Rabbü'l-ibâd

Helâke yüz tuttum sen eyle imdâd

“Gevherî 232/2”

2.20. Devr

Allah (c.c.)'tan gelen nûr ve tecellînin madde, bitki ve hayvan mertebelerinden geçtikten sonra insan olma mertebesine gelmesine kavs-i nuzûl denir.⁷³² Kendi makâmlarından en düşük mertebeye inen ruhlar, beden bineğine binerek kendi kemâllerini elde ederler ve tekrar yükselerek ilk makâmlarına vâsıl olurlar. Buna da kavs-i urûc denir. Böylelikle kendi makâmına ulaşan ruhların yükselmesi ve dairesi tamamlanmış olur. Bu anlayışa tasavvufta, devr denir.⁷³³ Nakşî'nin 9, Âşık Ömer'in 6, Gaybî'nin 4, Mısırî'nin 3, Ümmî Sinân'ın 2, Gevherî'nin 1 manzumesi devr

⁷³⁰ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 104. Ayrıca bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 128.

⁷³¹ Bent için bkz. 'Hızır'.

⁷³² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 208; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 274. Dâye, insan bedeninin yaratılışı hakkında malumat verirken devir nazariyesine, hususiyetle kavs-i nüzûla da temas eder. Bkz. Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 87-98.

⁷³³ Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 51. Devr için ayrıca bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 645-646; İbrâhim Hakkı Erzurumî, *Mârifetnâme*, (Çev. Abdullah Aydın), Mehdi Yay., İstanbul 1999, s. 22-24; Abdullah Uçman, "Devir Nazariyesi ve Osmanlı Tasavvuf Edebiyatında Devriyeler", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, (Edt. Ahmet Yaşar Ocak), TTK Yay., 2. bs., Ankara 2014, s. 575-605; Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 90-91; Uludağ, *a.g.e.*, 105-106; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s.129.

nazariyesine teksif edilmiştir.⁷³⁴ Fehîm, Nef'î ve Nâilî'nin devr mevzuunda hiçbir sözü olmamıştır. Gaybî'nin 99 beyitten müteşekkil 'keşfü'l-gıtâ' adlı kasidesi,⁷³⁵ bunların içerisinde ayrı bir kıymeti hâizdir.

Bunda bünyâd oldu âb ü âteş ü hâk ü hevâ

Çâr anâsırdan urundum eĝnime rengîn aba

Bende zulmet bendedir âyîne-i âlem-nümâ

Dem-be-dem nûr-ı hidâyet pertevinin Tûr'uyam “Âşık Ömer 895/3”

Gerek Âşık Ömer'in yukarıdaki bendi, gerekse Ümmî Sinân'ın aşağıda verdiğimiz beyti, kavs-i nüzûlun mücmel olarak ifadesidir. Diğer şairlerin de devr tasavvurları hemen hemen bu minval üzeredir:

Hak'ıla bî-nişân iken kamu cânlara cân iken

Düşürdi bî-mekân iken beni kevn ü mekân içre “Niyâzî-i Mısırî 152/2”

Hak'tan gelen tecellî ve nûrun aslına dönmesine ve bu dönüşte takip ettiği yola 'kavs-i urûc' denir.⁷³⁶ Kavs-i urûc için kullanılan beyitler kavs-i nuzûla nazaran yok denecek kadar azdır. Nakşî'nin bir manzumesinin tamamında (NAA. G. 141) insanın kalbine 'lem yezel tohumu' ekilip cevher bittiğine; ardından reng-i Rahmân'a boyandığına; 'ahsen-i takvîmin' bozulup râh-ı cennetin kapanarak dünyâya gelişe değinilip bir mürşid-i kâmil bulup yine ol kâna (Allah'a) seyr-i sülûk ile erişmek gerektiği vurgulanır. Bu manzume, Allah (c.c.)'a seyr ü sülûkla dönüşü hesap ettiğinden, devr nazariyesine farklı bir perspektifi muhtevi olması hasebiyle kayda değerdir. Aşağıdaki beytinde, murat madenine ulaşma kolaylığını arazdan cevhere tebeddüle merbut kılan Nâbî, bu lafzıyla kavs-i urûca işaret etmiştir:

⁷³⁴ Bkz. (NAA. G. 3), (NAA. 69), (NAA. G. 74), (NAA. G. 99), (NAA. G. 101), (NAA. G. 105), (NAA. G. 121), (NAA. G. 141), (NAA. G. 172), (GE. 256), (AÖ. 196), (AÖ. 197), (AÖ. 196), (AÖ. 892), (AÖ. 893), (AÖ. 991), (ÜS. 105), (ÜS. 113), (NM. 113), NM. 152), (NM. 168), (SG. K. 1), (SG. 1), (SG. 81), (SG. 92)

⁷³⁵ Bu kaside hakkında ilk bilgiler sunması açısından Rıza Tevfik'in makalesi ehemmiyet arz eder. Keşfü'l-Gıtâ hakkında çarpıcı ve kayda değer bilgiler için bkz. Rıza Tevfik Bölükbaşı, "Keşfü'l-Gıtâ", *Tekke ve Halk Edebiyatı Makaleleri*, (Haz. Abdullah Uçman), Dergâh Yay., 1. bs., İstanbul 2015, s. 230-235.

⁷³⁶ Uludağ, a.g.e., s. 208; Cebecioğlu, a.g.e., s. 275.

Āsān olurdu dest-res-i ma‘den-i murād

A‘rāzdan ‘udūl idebilsek cevāhire

“‘Nābî-Gazel 701/8”

Devr nazariyesi ile münasebeti olan ‘anasır’ kavramı da şairler tarafından kullanılmış ve ‘ârif, hicâb, insan, kesret, men aref, nefsi bilmek, müşâhede, perde, riyâzet, rûh, tecellî, terk, ummân, vahdet, zulmet’ mefhumlarıyla birlikte zikredilmiş; çâr anâsırı teşkil eden su, ateş, toprak ve havâ farklı farklı şekillerde izah yoluna gidilmiştir. Bu dört unsur ‘çâr anâsır, çâr terki, çâr unsur, dört anâsır, dört cevher, âb/ateş/hâk/hevâ, âb/ateş/hâk/yel, âb/nâr/hâk/bâd’ olarak beyitlerde yer almıştır.

Rûh-ı kudsîdür tecellî eyleyen bende ‘ıyân

Şüretâ saña göründüm nâr u bâd u hâk u âb

“Sun‘u’llâh-ı Gaybî 4/4”

2.21. Dört Kapı

Şerîat, tarîkat, hakîkat ve mârifet kavramları divânlarda ‘dört kapı’ olarak yalnızca 3 yerde (AÖ. 659/14), (AÖ. 1413/5) (GE. 845/2) zikredilmiş olmakla birlikte, birçok beyitte ‘şerîat, tarîkat, hakîkat’ olarak üçlü ve ‘şerîat, tarîkat, hakîkat ve mârifet’ şeklinde dörtlü olarak zikredilmiştir. Bu kullanımlarda ‘aşk, benlik, insan, derviş, edeb, muvahhid, sır, zevk’ mefhumlarıyla münasebete getirilmiştir. Âşık Ömer’de 8, Gaybî’de 6, Ümmî Sinân’da 4, Mısırî’de 1, Gevherî’de de 1 yerde beraber anılan bu dört mefhum, diğer şairlerde tek beyit içerisinde bütüncül olarak kullanılmamıştır. Gaybî’nin zamane dervişlerini tenkit ettiği manzumesinden aldığımız aşağıdaki bendinde bu kavramların üçünü birlikte görebilmekteyiz:

Şerî‘ate yüz yumaz

Tarîkate baş kıomaz

Hakîkate hiç uymaz

Zamâne dervişleri

“Sun‘u’llâh-ı Gaybî 115/2”

Niyâzî-i Mısırî, hakîkati merkeze alarak şerîatın onunla anlaşılabilceği, onun sırlarının da ancak tarîkatla elde edilebileceği vurgusunu yapar:

Şerî'atunñ sözleri haķıķatsuz bilinmez

Haķıķatunñ sırları tarıķatsuz bulunmaz

“Niyâzî-i Mısırî 73/1”

Dört unsurun tek beyit çatısı altında Tekke şairlerinden Ümmî Sinân'ın dışında diğerklerinde kullanılmaması şaşırtıcıdır. Halk şairlerinin her ikisinin, hususiyetle Âşık Ömer'in, bu mefhumların dördünü de tek bir beyitte en fazla kullanan şairler olması da oldukça manidardır:

Ma'rifette tahsîl eyleyen nâmı

Elbette cihânda alır ol kâmı

Girer dört kapıdan verir selâmı

Erenler yol ile erkân eyledi

“Âşık Ömer 1413/5”

Gevherî, bu dört kavramı ‘çâr kapı’ diye isimlendirmiştir. Nice münkirlerin ikrârı kendisinden öğrendiğini ifade eden Gevherî, münkirin bu terakkisini şerîat, tarîkat, hakîkat ve mârifet kapılarını teker teker aşması ile izah etmektedir:

Bâb-ı dehrin güşesin kaç olduğun anla kelâm

Şerî'atten tarîkatten hakîkatten vir selâm

Ma'rifetten çâr kapudur cümle resm oldu tamâm

Nice münkirler gelir ikrârı bizden öğrenir

“Gevherî 845/2”

2.21.1. Şerîat

Hz. Peygamber (s.a.s.) vasıtasıyla Allah (c.c.) tarafından konulan kanunlara şerîat denir. Sûfî dilinde şerîat, beden ve dünyâ ile ilgili zâhirî ve şer'î hükümler demektir.⁷³⁷ Nakşî, Mısırî ve Gaybî'de yoğun bir şekilde kullanılan şerîat kavramı, Divân şairlerinde münferit birkaç beyit dışında zikredilmez. Nakşî'nin ve Mısırî'nin bir manzumesi şerîata teksif edilmiştir. Nakşî, manzumesinde (NAA. G. 22) şerîatı çeşitli unsurlara benzeterek tebcil eder: ‘Şerîat her derde dermândır; marîz-i kalbe Lokmân'dır; kulların ubûdiyeti için başlarında padişah tâcıdır; ehl-i cürme şifa, lutuf ve ihsândır; gevher-i kândur, imândır; kişiye doğru yolu göstermek için kutlu mihmândır; dünyâ merasında koyunu

⁷³⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 332.

kurda yedirmeyen çobandır; şeytân askerini sürdürdükten sonra tekrar şehre dönmemesi için derbândır; adâlet tahtı üzerinde oturup hükmünü yürüten bir sultândır; Allah (c.c.)'ın sırrının saklı olduğu Kurân'dır; âlemi ziyâsı tutan şem'-i Yezdân'dır ve cihân durdukça emri bâkîdir.' Bu şekilde tavsif edilen şerîatın ve kalesinin sağlam kalması, her şeyden el çekip bir mürşid-i kâmile intisâb etmeye bağlıdır:

Hîşâr-ı şer'î muhkem tut çeküp el cümleden cânâ

Bulup bir mürşid-i kâmil şaşkın ayrılma Mevlâ'dan “Nakşî-Gazel 125/6”

Şerîat mefhumu ‘âbid, aşk, ehl-i dil, evliyâ, hakîkat, ibnü'l-vakt, ilim, irşâd, küfr, mücahid, münkir, mülhid, mürşid-i kâmil, nefis, sâlik, sır, tarîkat, vâkîf, velî, zünnâr' mefhumlarıyla münasebet hâlinde kullanılır. Bu mefhumlardan da en fazla ‘hakîkat’ ile birlikte zikredilir. Şerîat ve hakîkat ikilisine ‘cân, ten, gavvâs, hâl, kâl, ilhâd, mürid, velâyet, velî, bâtın, zâhir,’ gibi mefhumlar da eklenerek bütün bu kavramlar tenasüp veya tezat teşkil edecek şekilde beyitlerde yerini alır.

Mısırî, şerîat redifli manzumesinde (NM. 18) şerîatı tavsif ederken bazı beyitlerde şerîat hakîkat mukayesesi de yapar. Benzer bir mukayase de, Nakşî'nin bir manzumesinde (NAA. G. 19) görülür. Gaybî'nin ‘şerîatla hakîkatten ayırma’ nakaratlı murabbaı (SG. 111), şerîat ve hakîkatin bir bütün olarak işlendiği diğer bir manzumedir. Bu mukayeseli manzumelerin özü, hakîkatin şerîatsız nâkıs kalacağı tasavvurudur. Şairlere göre şerîat ve hakîkat birbirinin mütemmimi iki unsurdur.

Şerîatın bir emrine muhalif davranan, ya da bir farzı terk eden kimse, hakîkat yolundan ayrılmıştır.⁷³⁸ Hakîkat tarafından desteklenmeyen hiçbir şerîat, makbul değildir. Şerîat tarafından kontrol ve kayıt altına alınmayan hiçbir hakîkat da, makbul değildir.⁷³⁹ Şerîat ve hakîkat, aynı pınardan fışkıran ve biri açıklayan diğeri ise belirleyen tertemiz su gibidir. Fakat her şerîat, hakîkat olduğu hâlde; her hakîkat, şerîat

⁷³⁸ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 32.

⁷³⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 226.

değildir.⁷⁴⁰ Şerîata uymak mecburî iken, hakîkate tabi olmak ihtiyarîdir. Şerîat, kulluğun gereğini yerine getirmek; hakîkat ise, ulûhiyyeti müşâhede etmektir. Şerîat, ağaçtır; hakîkat onun lezzetli bir meyvesidir.⁷⁴¹

‘Şerîat âlemi kaplayan emr-i nübüvvettir; hakîkat ise kalpleri ihya eden sırr-ı velâyettir (NAA. G. 19/8). Şerîatsız hakîkat, ilhâddır; şerîat, hakîkat nûrunun ziyasıdır (NM. 18/18).⁷⁴² Hakîkat gerçi sultanlıktır ama şerîat onun önünde livâsıdır (NM. 18/12). Beden olmayınca cânın karar etmeyeceği gibi, şerîat da hakîkatın bekâsıdır (hakîkat onunla ayakta durabilmektedir) (NM. 18/24). Hakîkat, dilber-i ranâ gibidir; şerîat da onun zerrin libasıdır (NM. 18/25). Hakîkat, arş-ı alâdır; şerîat o arşın ihtivâsıdır (NM. 18/27).’

2.21.2. Tarîkat

Lügatte ‘izlenecek usûl, gidilecek yol, hâl ve gidiş’ anlamındaki tarîkat, ıstılâhî manâda ‘Allah (c.c.)’a vasıl olmak isteyenlere mahsus hâl, sâlikî Hakk’a götüren yol’ demektir.⁷⁴³ Tarîkat, menzilleri kat etme ve makâmlara yükselme cihetiyle Allah (c.c.)’a seyr u sülûk eden sâliklere has yola verilen isimdir.⁷⁴⁴ İlk dönem sûfleri, belirli bir tarîkat kurmayıp kendilerinden evvelki tecrübeli ve yaşlı üstâdlardan faydalanarak kendilerince bir yol tutmuşlardır. Gerçek anlamda tarîkatlar, 12. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamış ve akabinde kurumsallaşmıştır. Tarikatlar arasında ortak yönler bulunduğu gibi farklı yönler de mevcuttur.⁷⁴⁵ Tarîkat ilminden hissesi olmayan aref dersini idrâk edemez (NAA. G. 118/5).⁷⁴⁶ Tarîkat semtini tutup câm-ı şerbeti nûş etmek

⁷⁴⁰ Zerrük, *Kavâidu't-Tasavvuf*, s. 244.

⁷⁴¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 332-333. Şerîat ve hakîkat mukâyesesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 440-441; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 2015, s. 312-313; Afîfî, *Tasavvuf*, s. 109-119; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 461.

⁷⁴² Beyit için bkz. ‘İlhâd’. Beyitle ilgili farklı bir mülâhaza için ayrıca bkz. Hüseyin Vassaf, *Tasavvufî Şiir Şerhleri-Feyzü'l-Kemâl ve Mir'âtü'l-Kemâl*, (Haz. Muammer Cengiz), Dergâh Yay., İstanbul 2015, s. 75.

⁷⁴³ Reşat Öngören, "Tarikat", *DİA*, İstanbul 2011, C. XL, s. 95.

⁷⁴⁴ Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 103.

⁷⁴⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 343-344. Tarîkat hakkında ayrıntılı bilgi ve bütün tarikatların alfabetik listesi için bkz. Louis Massignon, "Tarikat", *İA*, İstanbul 1974, C. XII/I, s. 11-17; Öngören, "Tarikat", s. 95-105.

⁷⁴⁶ Beyit için bkz. ‘Rüya, Vâkıa’.

gerekir (AÖ. 345/2).⁷⁴⁷ Hakk'a lâıyk olabilmek isteyen kişi, kirlerinden arınıp tarikatın potasından sızmalıdır (ÜS. 131/11).

'Hakikat, ilim, keşf, mâsivâ, münkir, mürşid, pîr, sâlik, şeriat, tasfiye, taklîd' ile münasebet hâlinde zikredilen tarikat kavramı, bunlar içinde de en yoğun şekilde şeriatla birlikte kullanılmıştır. Nakşî'de 5, Nâilî'de 4, Nâbî ve Mısrî'de 1 yerde geçen tarikat kavramı, Ümmî Sinân divânında birçok beyitte ele alınmıştır. şeriat kapıdır, evveldir; ikinci olarak tarikattir, sırr-ı Ahmed'den haber verir (NAA. G. 1/5). Tarikat gerçi sultânlıktır ama şeriat, onun delil ve muktedasıdır (NM. 18/11). Nâilî, kendi ahvâlini resmettiği, hayatından renkler ve çizgiler taşıyan müseddesinin aşağıdaki mısralarında tarikat sahibine yaklaştığını, şeriat ehli ile de beraber olduğunu belirtir:

Etdük muķârenet nice şâhib-tarıķate

Olduğ ķarın mecâlis-i ehl-i şerî'ate

“Nâilî-Musammat 3/7”

Fakat vahdet eteğine talep eli yetişememiş; bunun sonucunda da, hayret vâdisine düşmüştür. Tasavvufta vâdî, geçilmesi ve aşılması gereken bir merhale olarak düşünölür. Vâdîyi aşamayanlar, hayrette kalır ve ızdırıp çeker:

Dest-i taleb erişmedi dâmâñ-ı vahdete

Düşdük bu ızırâb ile vâdî-i hayrete

“Nâilî-Musammat 3/8”

Divânlarda tarikat, birçok beyitte ilim, mukarreb, muvahhid, tahkîk, tasarruf, velâyet gibi kavramlarla tenasüp içerisinde kullanılan 'tasavvuf'⁷⁴⁸ adı altında da zikredilir. Tarikat kelimesi, Nakşî ve Ümmî Sinân'da 2, Nâbî, Âşık Ömer ve Mısrî'de 1 beyitte 'tasavvuf, ilm-i hâl (ÜS. 8/4) ve ilm-i bâtın (NAA. G. 203/1), (ÜS. 27/6)'⁷⁴⁹ olarak anılır. 'Tarikat ehli' yerine de iki yerde 'ehl-i tasavvuf (NAA. G. 187/5) (AÖ.

⁷⁴⁷ Beyit için bkz. 'Bed-fiâl, Nâmerd, Nâşî'.

⁷⁴⁸ Afifî, Kuşeyri'nin *Risâle*, Hucvirî'nin *Keşfü'l-Mahcûb*, Attâr'ın *Tezkire* ve Câmî'nin *Nefahât* adlı eserlerinde zikredilen altmış beş tarifi esas alarak, sûfi ve tasavvuf tariflerini kronolojik olarak değerlendirir. Bu değerlendirme neticesinde, genel bir tarife varmak istediğini fakat tanımların çok fazla farklılık arz etmesi sebebiyle efrâdını câmi ağyârını mani bir tanıma varamadığını belirtir. Onun tespitine göre, sûfilerin tasavvuf tarifleri fakd ve vucûd (sûfinin benliğinden kurtulup Allah (c.c.)'ta ya da O'nunla var olması) üzerinde yoğunlaşmaktadır. İlgili tarif ve tespitler için bkz. Ebu'l-Alâ Afifî, *Tasavvuf*, s. 27-54.

⁷⁴⁹ Bent için bkz. 'Ebrâr, Mukarreb'.

659/3)⁷⁵⁰ olarak zikredilir. Tasavvuf bir hazinedir; ona alçak kimseler sahip olamazlar.

Onu bulabilmek için her iki âlemde de sultan olmak gerekir (NM. 100/2).⁷⁵¹

2.21.3. Hakikat

Hakikat, Hakk'ın sâlikten sıfatlarını alarak sâliki kendi sıfatlarıyla donatmasıdır.⁷⁵² Kalbin, kendisine imân ettiği zâtın huzurunda bulunmada sebat etmesi; gözüyle görür gibi bir şuhûda ermesidir.⁷⁵³ Hakikate sülûkle ulaşılır. Sülûku ve çabası olmayan tahakkuk edemez, hakikate eremez.⁷⁵⁴ Hakikat süslü bir saraya benzer, üzerinde hevâ ve heves tozu olan kimse oraya giremez.⁷⁵⁵ Gevherî ve Nâilî'de 4, Nef'î'de 1 yerde zikredilen hakikat kavramı Ümmî Sinân, Nakşî, Gaybî, Mısrî, Âşık Ömer, Nâbî divânlarında 10'dan fazla beyitte 'abdâl, ârif, âşık, dergâh, derviş, ilim, irfân, kutb, mârifet, mutasavvıf, muvahhid, mürşid, nefsi bilmek, perde, pîr, sâlik, sûfî, şerîat, şeyh, tâlib, tarîkat, velî, zâhid' mefhumlarıyla tenasüp veya tezat teşkil edecek şekilde ve 'bezm-i hakikat dürr-i hakikat, ilm-i hakikat, kâşif-i hakikat, sırr-ı hakikat, sâkî-i hakikat, şehir-i hakikat, hakikat pîri, hakikat râhı, hakikat genci, hakikat güneşi, hakikat şemsi, hakikat perdesi' gibi terkipler hâlinde zikrolunur. İncelediğimiz divânlarda 16 beyitte, çoğulu 'hakâyık' şeklinde 'esrâr-ı hakâyık, hakâyık şehri, hakâyık ili, hakâyık bahrı, hakâyık ilmi, bâzâr-ı hakâyık' gibi ifade ve terkiplerle kullanılır. Aşağıdaki beytinde Nâbî, hakikat denizine gark olanların sahile arzu ve temayülünün olmayacağını ifade için, merkezle âşinâ olmayı yani Allah (c.c.) ile irtibatı sağlamlaştırmayı öğütler:

Merkezle âşinâ ol itme muhîte ragbet

Müstağrıķ-ı haķıķat meyl-i kenârı n'eyler

“Nâbî-Gazel 88/8”

⁷⁵⁰ Bent için bkz. 'Sûfî, Mutasavvıf'.

⁷⁵¹ Beyit için bkz. 'Hasîs, Leîm'.

⁷⁵² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 153.

⁷⁵³ Serrâc, *Luma*, s. 395.

⁷⁵⁴ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 15.

⁷⁵⁵ Şirâzî, *Bostan*, s. 154. Hakikat hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 216-222; Uludağ, *a.g.e.*, s. 153; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 188.

‘Bir kimse hakikat abdestini almadan ölmüşse onun namazını kılmayın (GE. 567/4). Biz kânûn-ı hakikat nağmesini gûş ettiğimizden, katre-i nâçiz iken deryâ kadar cûş etmişiz (NB. G. 292/1). Cânımız, Zât-ı deryâ-yı hakikat ile cûş olmak diler (ÜS. 36/3). Hakikat bağının bülbülleri güller içinde envârı seyr ederler (ÜS. 158/8). Esrârını bilmeyen, ilm-i hakikatı anlamaz (AÖ. 184/5); Sırr-ı vasl-ı yârı, yol azanlara açmayız; biz hakikat şemsiyiz revzenlere açılmayız (NM. 177/3).’⁷⁵⁶

Âşık Ömer, ehl-i tasavvuftan hakikat dersini aldığını ve bunun neticesinde de aşkın kitabını okuyup yazabildiğini (AÖ. 659/3)⁷⁵⁷ dile getirir. Nef‘î, Vezir-i Azam Halil Paşa için kaleme almış olduğu kasidesinde memduhunu methederken, sadrazamın kalbinin hakikatin perde arkasındaki sırlarına mahrem olduğunu ve hakikate âyinelik ettiğini ifade için ‘hakikat’i kullanır. Bu kavramı kasidesinde memduhunu bir adım öne çıkarma çabasıyla irat eden Nef‘î, bu üslûbuyla, diğer şairlerden farklılık arz eder.

Dili cemâl-i haqîkat-nümâyâ âyîne

Zamîri perde-i sırr-ı haqîqate mahrem

“Nef‘î-Kasîde 36/21”

İlm-i hakâyık, bütün ilimlerin özü, meyvesi ve nihaî noktasıdır. Bütün ilimlerin gayesi, ilm-i hakâyıka yöneliktir. İlimlerin nihâyetine varınca insan, uçsuz bucaksız bir deryâya düşer.⁷⁵⁸ Aşağıdaki beytinde Mısrî, irfân mektebine ayak basılabilmesi için hakikat ilminin okunmasını tavsiye ederek hakikati mârifete uzanan bir yol olarak değerlendirir. Bu ilmin öğrenilmesi akabinde, deryâya vâsıl olma gerçekleşecektir:

Gel haqîkat ‘ilmini sen de oğı

Bir kâdem baş mekteb-i ‘irfâna gel

“Niyâzî-i Mısrî 107/2”

2.21.4. Mârifet

“Sözlükte masdar olarak ‘bilmek, tanımak, ikrar etmek’, isim olarak ‘bilgi’ anlamına gelen mârifet (irfân) kelimesi, ilimle eş anlamlı gibi kullanılmakla birlikte aralarında bazı farklar vardır. İlim, tümel ve genel nitelikteki bilgileri; mârifet ise tikel,

⁷⁵⁶ Beyit için bkz. ‘Erkân, Âyin, Yol’.

⁷⁵⁷ Bent için bkz. ‘Sûfî, Mutasavvıf’.

⁷⁵⁸ Serrâc, *Luma*, s. 447.

özel ve ayrıntılı bilgileri ifade eder. İlmin karşıtı cehil; mârifetin karşıtı inkârdır. Bu sebeple ilim kelimesi her zaman mârifetin yerini tutamaz.”⁷⁵⁹ Tanıma, âşinâlık, amelî ve tecrübî bilgi manâlarına gelen mârifet, tasavvufî istilâhta “sûfilerin ruhânî halleri yaşayarak, manevî ve ilâhî hakîkatleri tadarak (iç tecrübeyle vasıtasız olarak) elde ettikleri bilgi, irfân”⁷⁶⁰ demektir. Mârifetten maksat dünyâyı, âhireti, nefsi ve yaratana bilmektir.⁷⁶¹ Kelebâzî, sûfilerin mârifet konusundaki görüşlerini verdiği bölümde, aklın Allah (c.c.)’ı tanımada aciz kalacağını, Allah (c.c.)’ı tanımak için delilin yine Allah (c.c.) olduğu görüşünü ileri sürer.⁷⁶² Mekkî, mârifet ilminin diğer ilimler arasındaki durumunun Fatiha Sûresi’nin Kur’ân-ı Kerîm’in diğer sûrelerine olan durumu gibi olduğunu fikrini savunur.⁷⁶³ Gazâlî, belli yollardan okuyup öğrenmeden ilham, keşf, bildiği ile amel etme gibi hususiyetlerle mârifet sahibi olmanın mümkün olduğunu iddia eder ve bu iddiasına deliller getirir.⁷⁶⁴ Sülemî, mârifeti Allah (c.c.)’ın seçkin kullarına zâtıyla bilinmesi olarak tanımlar.⁷⁶⁵ Kendi ahvâlini anlattığı müseddesinden alınan aşağıdaki mısralarında Nâilî de, Allah (c.c.)’ın yalnızca kulun cehd, sa’y ve gayreti ile bilinmeyeceğini ifade ederek, O’nun bilinebilmesi için yine O’nun burhânına ihtiyaç olduğunu dile getirir. Nasıl ki Âdem (a.s.), eşyanın hakîkatini Allah (c.c.)’ın bildirmesi ile bilmişse⁷⁶⁶ kullar da mârifeti, Allah (c.c.)’ın dilemesi ve bildirmesi ile elde edebilir. Yoksa kulların çabası ve cehdi beyhudedir:

Cehd eylesek ne fâ’ide Mevlâ’yı bilmege

Âdem gerek hakîkat-i eşyâyı bilmege

“Nâilî-Musammat 3/17”

⁷⁵⁹ Süleyman Uludağ, "Mârifet", *DİA*, İstanbul 2003, C. XXVIII, s. 54.

⁷⁶⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 236.

⁷⁶¹ Neseî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 35. Marifetullâh hakkında ayrıntılı bilgi için Serrâc, *a.g.e.*, s. 33-36; Kelebâzî, *Taaruf*, s. 196-198; Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 29; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 576-586; Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 331-341; Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 141-142; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 471-473; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 526; Nicholson, *İslâm Sûfileri*, s. 103-133; Uludağ, "Mârifet", *DİA*, C. XXVIII, s. 54-56; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 318-319.

⁷⁶² Kelebâzî, *a.g.e.*, s. 96-99.

⁷⁶³ Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, C. II, s. 109.

⁷⁶⁴ Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 50-59.

⁷⁶⁵ Sülemî, *a.g.e.*, s. 122-123.

⁷⁶⁶ Bkz. Bakara 2/31.

Mârifet mefhumu, ‘âlim, amel, ârif, âşık, çile, derviş, hakikat, ilim, irfân, ledün, nefsi bilmek, sûfî, tâlib, tecellî, yetenek, zâhid, zikir’ mefhumlarıyla bütün şairlerce zikredilmekle birlikte, en fazla Gaybî’de kullanılmıştır. İncelediğimiz divânlarda birçok yerde ‘maârif’ olarak çoğul şekliyle de zikredilmiştir. Bu hâliyle ‘kân-ı maârif, maârif kapısı, maârif ehli, ehl-i maârif, erbâb-ı maârif’ gibi ifade ve terkiplerle beyitlerde yerini almıştır. Şairler, mârifeti tasavvufî ıstılâh olarak ele aldıkları gibi, ‘yetenek, kabiliyet, istidat’ manâlarını da göz ardı etmeyerek kullanmışlardır. ‘Mârifetle hüsn-i hulkur tâlibi kâmil eden’ nakaratlı bir murabbaı (SG. 91) bulunan Gaybî, bu manzumesinde kişi her ne yaparsa yapsın, tâlibi maksûduna ulaştıracak olan şeyin güzel ahlâk ve mârifet olduğu vurgusunu yapar.⁷⁶⁷ Âşık Ömer’in ‘mârifet’ redifli 2 manzumesi (AÖ. 88, 89) mevcuttur. Mısıri, mârifet davâsına kalkışan iddiacının, dilindeki davâyâ elinde hüccet ve burhân gerektiğini bilmesi lazım geldiğini beyan eder (NM. 100/4).⁷⁶⁸

Fehîm, şikâyet-nâme adını verdiği kasidesinde mârifeti ‘yetenek’ manâsı ile kullanmış olup, onu iflas ettirici ruhanî bir belâ olarak telakki eder. Çünkü bütün cevri ona mârifet (FK. K. 17/8)⁷⁶⁹ etmiştir. Bu görüşünde mârifetin, haset edenlerin kıskançlık ve kinlerini üzerine çektirmesi yönüne işaret edilmiştir:

Ma‘rifet oldı mürîş-i iflâs

Ma‘rifetdür belâ-yı rûhânî

“Fehîm-Kasîde 17/10”

Aşağıdaki beytinde Nabî de meseleyi, Fehîm’in muvacehesinden görerek mârifeti faziletle beraber zikredip makâm ve mevkiye itibar eden halkın, mârifet sahibi kimselere hürmet etmeyişi tenkit etmiştir:

Yoğ vağ‘ı çeşm-i nâsda fazl u ma‘ârifüñ

Halkuñ hep i‘tibârı makâm u mağarradur

“Nâbî-Gazel 131/2”

⁷⁶⁷ Manzume için bkz. ‘Ahlâk-ı Hamîde’.

⁷⁶⁸ Beyit için bkz. ‘Müddei’.

⁷⁶⁹ Beyit için bkz. ‘İrfân’.

2.22. Erkân, Âyin, Yol

Tasavvuf ehlinin uyması gereken usûl ve kaideler, tarîkat edepi manâsına gelen⁷⁷⁰ erkân sözü, ekseriyetle edep ile birlikte telaffuz edilir. Tarîkat âdâbına riâyet etmeyen kimseler hakkında ‘edep, erkân bilmez’ sözü kullanılır.⁷⁷¹ ‘Der-i erkân, ehl-i erkân, sâhib-erkân, erkân u râhı gözetmek, erkânsız’ vb. ifade ve terkiplerle zikredilen erkân, en fazla Âşık Ömer ve Nakşî’de bahis mevzuu edilip ‘abdâl, âlim, âşık, âyin, edeb, mürşid, pîr, tekye’ gibi unsurlarla tenasüp teşkil edecek şekilde ve riâyet edilmesi, bîgâneye fâş edilmeyip gizli tutulması gibi hususiyetlerle divânlarda yerini alır:

‘Âleme ayın şîn u kâf ile geldik, onun için erkânımız gayret-i Hak’tır (ÜS. 75/4). Sakın âşıkın erkânını ehl-i zerke fâş etme (ÜS. 194/9). Âlimler ilim ile erkân ederler (ÜS. 99/4). Erkânımız, vuslat âbını içmeyenden gizlidir (ÜS. 73/6). Kâmilinden ders okur, erkânı anlar tanırız (AÖ. 606/1). Postumuzun abdâlıyız, tekye-i aşk içre yolu erkânı gözleriz (AÖ. 1422/58). Mekteb-i aşka vardıktan sonra aşktan ders alarak bu erkânın ne olduğunu gör (NAA. G. 192/14). Sözü bilmez bazı nâdân elinden, erkân ağlar usûl ağlar yol ağlar (GE. 412/1).’

Gevherî’nin bazı beyitlerinde erkân, maşûkun riâyet etmesi gereken kurallar olarak karşımıza çıkar: ‘Hûbların âşık ettiği cefâ kânunudur erkân mıdır yol mudur? (GE. 549/4). Cihân güzellerinden hâtır sayar erkân ve yol bilir bir yâr bulamadım (GE. 562/1). Râh-ı aşkta erkân yolunu gözet (GE. 811/4).’ Âşık Ömer’in aşağıdaki mısralarında tasavvufta uyulması gereken erkânın, Hz. Ebûbekir (r.a.) ve Hz. Ali (k.v.) olmak üzere iki koldan neş’et ettiği belirtilerek ‘altın silsile’ye işaret edilmiştir:

Zikri ta’lîm eyledi ashâbına çün Mustafâ

Hem Ebûbekir ü ‘Alî’den kıldı erkân ibtidâ “Âşık Ömer 56/4”

Âyin, tarîkat mensuplarının belli usûllerle icra ettikleri dinî törene verilen isimdir.

İlk zamanlarda tarîkatların tasavvufi toplantılarına semâ denirken zamanla, genel olarak

⁷⁷⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 125; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 139.

⁷⁷¹ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 103.

‘âyin’ denilmeye başlanmış; fakat her tarikat kendi âyinini farklı olarak isimlendirmiştir. Söz gelimi Nakşîbendîler ‘hatm-i hâcegân’⁷⁷², Halvetîler ‘darb-ı esmâ’, Rıfâîler ‘zıkr-i kıyâm’, Mevlevîler ‘semâ, mukâbele, âyin’⁷⁷³ demişlerdir.⁷⁷⁴ Mevlevîler’de semâ edilirken, özellikle Mevlânâ’nın Mesnevî, gazel ya da rubailerinden intihap edilip bestelenmiş şiirleri okunur. Bu besteli parçalara âyin, bunları okuyanlara da âyin-hân denir.⁷⁷⁵

Ümmî Sinân’da 3, Niyâzî-i Mısırî, Nâbî ve Nakşî Ali Akkirmânî’de 1 beyitte geçen âyîn kelimesi, mahdut sayıda da olsa, hem ‘yol, âdet, erkân’; hem de ‘bir tarikatın kendine özgü ibadet merasimi’ manâlarına gelecek şekilde iki farklı düzlemde ele alınmıştır: ‘Ehl-i kâlin akli ermez, benim sürdürdüğüm Mustafâ (s.a.s.)’dan Murtazâ (k.v.)’dan gelen âyin ve erkândır (ÜS. 103/5). Sâdık olana varlığını terk etmek âyin erkân oldu (NM. 6/6).’

Nâbî, Mevlâna methiyesinde devr kelimesini zaman ve dönme manâlarını karşılayabileceği şekilde farklı manâlarda kullanmış ve âyîn, semâ, zamân kelimeleriyle münasebete getirip ihâmlı olarak zikrederek Mevlânâ zamanındaki semâ ve âyinin kendi dönemine ve kendi dönemindeki âyinlere benzemediğini ifade etmiştir:

Bu devre beñzemez ayîn devr-i diğerdır

Semâ’-ı vaḥdet-i devr-i zamân-ı Mevlânâ “Nâbî-Kasîde 6/8”

Halk tarafından kullanılan Türkçe ‘yol’ kelimesi âdet, gelenek, görenek, örf anlamına gelir ve tasavvuf ehlince tarîkin karşılığı olarak telakki edilir.⁷⁷⁶ Yolun tasavvufî manâsı, Allah (c.c.)’a giden ve sâliki ilâhî huzura vâsıl eden vasıta

⁷⁷² Hatm-i hâcegân için bkz. Osmânzâde Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. II, s. 41-42; Uludağ, *a.g.e.*, s. 161; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 199.

⁷⁷³ Âyinin bir mûsikî terimi olarak değerlendirilmesi ve Mevlevîler’in toplu zikri olan semâ esnasında icrası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cınuçen Tanrıkorur, “Âyin”, *DİA*, İstanbul 1991, C. IV, s. 251-252. Âyinin bütün dinlerde tapınma niyetiyle belirli kâide ve usûller dairesinde törenselleşmiş olarak icrası hakkında ise bkz. Günay Tümer, “Âyin”, *DİA*, C. IV, s. 248-250.

⁷⁷⁴ Süleyman Uludağ, “Âyin”, *DİA*, C. IV, s. 250-251.

⁷⁷⁵ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 37-38. Âyin için ayrıca bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri* s. 55; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 58.

⁷⁷⁶ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 334.

demektir.⁷⁷⁷ İncelenen divânlarda, ‘yol almak, yol azmak, yola gelmek, yola girmek, yolu bulmak, yolu kaybetmek, yoldaş, yol ehli, yol eri, yol hakkı, aşk yolu, çığır, iz’ gibi ifade ve terkiplerle yer alan bu kavram ‘âşık, derviş, er, eren, erkân, evliyâ, pîr, rehber, ricâlü’l-gayb, sâlik, vuslat’ vb. mefhumlarla bağlantılı olarak kullanılmıştır.

‘Yol eri yolda aç, susuz, çıplak gerektir (NM. 39/7).⁷⁷⁸ Hak yoluna gidenlere fakru fenâ sermâyedir (SG. 99/1). Ey gönül Hakk’ın yoluna git, erenlerin çığırından çıkma (ÜS. 99/1). Hırs, nefis ve hevâ beni şaşırttı, yanılıp yolumu kaybettim (ÜS. 11/10). Ey gönül, bütün yol ehli menzile erişti sen donup kaldın (NM. 109/5). Yola gidersen sana rehber (mürşid) gerek, düşmân (nefis) için silâh da lazım (NM. 25/4). Ey Niyâzî, bu yola (sülûka) her kim girerse, cânını kurbân etmesi gerekir; vuslat-ı cânâne için îd-i ekber lazımdır (NM. 101/7). Derviş olan âşık gerek ve yolunda da sâdik olmalıdır (NM. 97/1).⁷⁷⁹ Erenlerin yolu ve hâli âştır (SG. 86/2). Hak yolunun âşıkları, ölmeden evvel öldürüp bâkî hayatı buldurur (NM. 195/4). Zamane dervişleri, er yolunda azarlar (SG. 115/24),⁷⁸⁰ kesreti yol zannederler (SG. 115/25).⁷⁸¹ Aşk u muhabbet yoluna nâgehân girdim; bilmez idim ben, bunu âsân sanırdım (AÖ. 161/1).’

Sırr-ı vaşl-ı yârı yol azanlara açılmazuz

Biz haķıķat şemsüyüz revzenlere açılmazuz “Niyâzî-i Mısırî 177/3”

Mısırî’nin yukarıdaki mısralarında geçen ‘yol azmak’ deyimini yoldan çıkmak, yolunu şaşırmak anlamına gelip tasavvufta tarîkâta uygun düşmeyen iş ve hareketlerde bulunmak, tarîkatla bağdaşmayan tutumlar sergilemek demektir. Yol hakkında zikredilen, ‘yol almak, yola girmek, yol bulmak’ gibi deyimler divânlarda tarîkâta girmek anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır: ‘Pîrimin elini aldım, yolunu buldum,

⁷⁷⁷ Uludağ, *a.g.e.*, s. 388; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 536.

⁷⁷⁸ Beyit için bkz. ‘Er, Fetâ, Merd, Merdân, Merdâne, Yiğit’.

⁷⁷⁹ Beyit için bkz. ‘Derviş’.

⁷⁸⁰ Beyit için bkz. ‘Zâhir/Bâtın, Sûret/Siret, Kışır/Lüb, Kışır/Mağz, Dış/İç’.

⁷⁸¹ Beyit için bkz. ‘Şehvet’.

başka yolu ne yapayım (SG. 80/1).⁷⁸² İven kişi yol alamaz, maksûdunu tez bulamaz (NM. 3/5),⁷⁸³ (NM. 97/4).⁷⁸⁴ Yola girdiysen ar ve nâmûsunu terk et (NM. 92/4).⁷⁸⁵

Yol kelimesi Farsçası ‘râh’ olarak zikrolunduğunda, beyitlerde ‘râh-ı aşk, merd-i râh, râh-ı hakikat, sâlik-i râh,’ gibi terkiplerle geçer ve ‘merd, mürid, sâlik, sefer’ vb. mefhumlarla münasebete getirilir. Arapçası olan ‘tarîk’ ile zikrolunduğunda ise ‘tarîk-i fâka, tarîk-i Hak’ gibi terkiplerle anılıp aynı manâlar tedai ettirilir. Fehîm’in aşağıdaki beytinde geçen ‘yola girmek’, tarîkata girmek anlamında bir deyimdir.⁷⁸⁶ Sârbân yani deveci, mürşidin; kapalı istiare cihetiyle beyitte varlığı hissettirilen yolcu da, müridin müşebbehühünbihidir. Mürid de beytin anlam çerçevesinde şairin kendisi olmaktadır:

Baňa fikr-i ğam-ı cânâne saňa zıkr-i selîm

Sârbânâ girelüm râha Ğudâ-h’ân olarak “Fehîm-Kasîde 16/6”

2.23. Esmâ, Müsemmâ

Esmâ, bizzat kendi kendine kâim olan şeydir. İsim ve sıfat, Zât’ın tanıtıcı özellikleridir.⁷⁸⁷ İsim, belli bir zamanda kula hâkim olur ve onu etkisi altına alır.⁷⁸⁸ Tasavvufta mühim olan müsemmâdır; fakat zâta delil olması itibariyle isim de çok ehemmiyetlidir. İsimden maksat, müsemmâ ve zâtıdır.⁷⁸⁹ İsim, isimlendirilenin adını yükselten ve manâsını ortaya çıkartan şey demektir. Bu suretle müsemmâ, esmâ sayesinde malum olur.⁷⁹⁰ Serrâc, esmânın müsemmâdan ayrı ve başka olduğunu ileri sürmüştür.⁷⁹¹ Kısaca esmâ, isim; müsemmâ ise isimlendirilen demektir. İsimden isimlendirilene gitmek, Allah (c.c.)’ın isimlerini zikrederek Allah (c.c.)’a ermek

⁷⁸² Beyit için bkz. ‘Biat ve Biat İle İlgili İfade ve Usûller’.

⁷⁸³ Beyit için bkz. ‘Teenni’.

⁷⁸⁴ Beyit için bkz. ‘Varlık, Yokluk’.

⁷⁸⁵ Beyit için bkz. ‘Âr, Nâmûs, Irz’.

⁷⁸⁶ Gölpinarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 334, Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 388; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 536.

⁷⁸⁷ Serrâc, *Luma*, s. 413.

⁷⁸⁸ Uludağ, *a.g.e.*, s. 190.

⁷⁸⁹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 190.

⁷⁹⁰ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 52.

⁷⁹¹ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 442. Esmâ için ayrıca bkz. Serrâc, *Luma*, s. 411-412; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 40-41.

manâsına gelir.⁷⁹² Gaybî’de 7, Âşık Ömer’de 6, Ümmî Sinân’da 5, Mısırî’de 3, Nakşî’de 2 yerde ‘ahlâk-ı hamîde, ârif, elest, fenâ, beka, feyz, hayrân, ilim, irfân, insan, küntü kenz, mârifet, münkir, remz, tâlib, tasfiye, tecellî, tevhîd, vird’ mefhumlarıyla beraber zikrolunur. İncelediğimiz diğer şarirler, bu mefhumu salt esmâ olarak zikretmemişlerdir.

Âşık Ömer, sırta vâkîf olmak için ilm-i esmâ (AÖ. 701/4) okumuştur. İnsanın zâtı bütün esmâyı câmidir (SG. K. 1/35). Hz. Muhammed (s.a.s.)’in Allah (c.c.)’in Zât’ının ilmüne, Hz. Âdem (a.s.)’in de esmâya emîn olduklarının belirtildiği Mısırî’nin aşağıdaki beytinde. Bakâra Sûresi’nden⁷⁹³ iktibas yapılarak Allah (c.c.)’in Âdem Peygamber (a.s.)’e bütün isimleri öğretmesi anlatılmıştır.

Zât-ı ‘ilme Muştafâ esmâya Âdem’dür emîn

İkisinden zâhir olmuşdur ‘ulûm-ı enbiyâ “Niyâzî-i Mısırî 4/2”

Müsemmâ mefhumu, müstakil olarak Mısırî (NM. 76/9) ve Ümmî Sinân’ın (ÜS. 97/7) birer beytinde görülür. Esmâ ve müsemmânın ikisinin birlikte anılması Gaybî’de 6, Nakşî’de 4, Mısırî’de 2 beyitte karşımıza çıkar. Esmâ ve müsemmâ kavramlarının her ikisinin de kullanıldığı beyitlerde. ‘âlem-i hüviyet, ârif, aşk, fenâ fi’llâh, ikilik, insan, lâ, illâ, men aref, nefsi bilmek, tecellî’ mefhumları da mevzuya dâhil edilir ve birlikte tezat veya tenasüp teşkil edecek şekilde kullanılır. Müsemmânın esmâ sayesinde malum olduğunun ifade edildiği aşağıdaki bentte Allah (c.c.)’in isim tecellîsinin yanı sıra, sıfat tecellîsinin de dile getirildiği görülmektedir:

‘Ârife eşyâda esmâ görünür

Cümle esmâda müsemmâ görünür

Bu Niyâzî’den de Mevlâ görünür

Âdem iseñ ‘semme vechullâh’ı bul

Çande bakşan ol güzel Allâh’ı bul

“Niyâzî-i Mısırî 103/5”

⁷⁹² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 127. Esmâ ve müsemmâ için bkz. Kâşânî, *a.g.e.*, s. 52-53; Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 115.

⁷⁹³ Bkz. Bakara 2/31.

İsimden isimlendirilene gitmek, Allah (c.c.)'ı çokça zikrederek Allah (c.c.)'a ermek demektir. Allah (c.c.)'a erme ise onda fenâ bulma demektir. Fenâ bulunca, tıpkı Mansûr'un 'ene'l-Hak' demesi gibi, ağızdan konuşan Allah (c.c.) olur. Nakşî'nin, dilinden konuşanın Hak olduğunu ifade ettiği aşağıdaki beyti bu hâli çağrıştırmaktadır:

Geçüp fi'l-cümle esmâdan irelden dil müsemâyâya

Tekellüm eyleyen Oldır göziñ aç bu lisânında “Nakşî-Gazel 150/5”

Esmâ ile münasebeti olması hasebiyle şairler, 'ism-i azam'ı da beyitlerinde zikretmişlerdir. İncelediğimiz şairlerden Gaybî 4, Âşık Ömer 3, Fehîm 2, Nef'î 2, Mısrî 1, Nâbî 1 beyitte ism-i azam hakkında tasavvurlarını belirtmişlerdir. İsm-i azam, Allah (c.c.)'ın bütün isimlerini ihtiva eden isimdir. Bazı âlimler, ism-i azamın Allah (c.c.) lafzı olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁷⁹⁴ Mutasavvıflara göre, içinde bulunulan zaman diliminde kula hâkim olan isim, ism-i azamdır. Yaygın kanaate göre ism-i azam gizlidir; onu herkes bilemez; onu ağzına alan, okuyan olağanüstü bir güce sahip olur.⁷⁹⁵ Âşık Ömer, Sübhân'ın sırrının âşıkın kalbinde gizli olması ile, ism-i azamın Enâm Sûresi'nde⁷⁹⁶ saklı durması arasında irtibat kurarak ism-i azamın bu sûrede olduğu fikrini serd eder (AÖ. 195/2).⁷⁹⁷ Nef'î, kendisini tebcil etme adına, ism-i azamın yukarıda belirtilen 'ona vâkıf olup onu okuyanın olağanüstü bir kudrete sahip olacağı' inancına işaret ederek her ne söylerse sözlerinin yani şiirinin ism-i azam gibi müessir olacağını iddia eder:

Her ne dersem ism-i a'zam gibi olur kârger

Ol kadar ta'zîm ile diñler sözüm ins ü perî “Nef'î-Kasîde 14/60”

2.24. Fetih (Fütûhât)

Nâilî ve Mısrî hâric bütün Divân ve Tekke şairlerinin birer beytinde temas edilen 'açma, açılma, açılış' manâsındaki 'feth' kelimesi, tasavvufî olarak sâlikte zuhûr eden kemâl hâlleri demektir. Bu kemâl hâlleri ile sâlik, çeşitli menzillere ulaşır ve üstün

⁷⁹⁴ Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 72-73.

⁷⁹⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 191. Bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 163; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 247.

⁷⁹⁶ Bkz. Kur'ân-ı Kerîm, 6. Sûre.

⁷⁹⁷ Bent için bkz. “Men Arefe Nefsehû Fekad Arefe Rabbehû”.

dereceler elde eder. Fetih, aynı zamanda kalp gözünün açılması anlamına da gelir.⁷⁹⁸ İnkâr, inkâr olunan şeyin kabulüne engeldir. Tasdik ise, ilâhî fetihlerin anahtarıdır.⁷⁹⁹ Bu mefhum hakkındaki mütalaalar oldukça mahduttur: ‘Mevt-i iradi ile ölmeden evvel ölmeyince, Allah (c.c.)’ın fethi müyesser olmaz (SG. 4/2). Kalpte kimyâ hazinesi kapısı açacak olan, Kerîm Allah (c.c.)’tır (ÜS. 92/9). Gönül ikliminin lâ kılıcıyla feth edilmesinden bu yana, rahmet kapısı açılmıştır (NAA. G. 75/5).⁸⁰⁰ Fetih kapısını açacak olan, Allah (c.c.)’tır; ârif olup gam çekmemek gerekir (NF. G. 34/5).’

Nâbî’nin riyâzet, zikir, vird gibi tasavvufun erdirici yollarını zikrederek bunları ‘fetih’ karşısında biraz da küçümsediği aşağıdaki beyti, Allah (c.c.)’ın dilemesi ve vermesi neticesinde çeşitli menzillere ulaşılması ve yüce dereceler kazanılması ile elde edilebilecek kemâl hâllerinin tebciline matuftur:

Ne riyâzât u ne ezkâr u ne evrâda bakar

Der-i gencîne-i dil feth-i Hudâ-dâda bakar “Nâbî-Gazel 178/1”

Feyz kapısının açılması ile aşağıdaki beyitte yerini alan fütûhâta, meyhâne köşesinde ve sarhoşlar halkasının içinde yani dergâhlarda, zikir halkaları içerisinde Allah (c.c.)’ın anıldığı esnada ulaşılabilceğine işaret edilmektedir:

Bağ Fehîm'e der-i feyzi nice meftûh itdi

Künc-i meyhânedede ser-ğalka-i mestân olarak “Fehîm-Gazel 16/17”

2.25. Feyz

Bir muhibbin veya müridin bir velîden ya da mürşidden irfân ve mârifet tahsil etmesi, terbiye görmesi, edep öğrenmesi, faydalanması ve feyz almasına ahz-ı feyz denir.⁸⁰¹ Nef’î ve Nâbî’de 10’dan fazla beyitte kullanılan feyz kavramı, diğer şairlerden Nâilî’de 9, Gaybî’de 8, Mısırî’de 7, Fehîm’de 6, Ümmî Sinân’da 5, Âşık Ömer’de 3 ve

⁷⁹⁸ Uludağ, *a.g.e.*, s. 135.

⁷⁹⁹ Zerrûk, *Kavâidu't-Tasavvuf*, s. 235. Fetih hakkında ayrıca bkz. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 204-214; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 239-240; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 431-433; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 164.

⁸⁰⁰ Beyit için bkz. ‘Mücâhid’.

⁸⁰¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri* s. 31. Feyz için yine bkz. *A.g.e.*, s. 137; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 165-166.

Nakşî’de 1 beyitte ‘amel, ârif, aşk, cezbe, eren, evliyâ, fetih, himmet, ihlâs, ilhâm, irfân, irşâd, mürid, mürşid, ricâlû’l-gayb, seher, sohbet, sûfî, tasfiye, velî, zâhid’ mefhumlarıyla birlikte zikredilmiştir. Feyz, sabırlı ve çileli bir bekleyişin akabinde ulaşılabilecek bir nimettir. Seyr u sülûkta tahammülü şiar edinemeyen kimseler, feyze nâil olamazlar:

Olmaz bu terbiyetkedede kimse feyz-yâb

Nâbî taḥammül eylemeyen bir zamâna dek “Nâbî-Gazel 428/7”

Nâilî, hayatını anlattığı müseddesinde (NK. MST. 3/16)⁸⁰² manâ âlemini bilmek için lazım olan feyzin, kendisinde bulunmadığını itiraf eder. Eğer bir velî feyz-i ilhâmın kesilsin derse meclisinde câhillerle beraber otursun (SG. 82/4). Feyz-i Hak, âleme gayb erenlerinden nâzil olmaktadır (SG. 38/2).⁸⁰³ Gaybî, aşağı aldığımız beytinde ayrılık derdiyle hastalananlara tabip olan pîr ile feyz münasebeti kurarak, gariplerin yani müridlerin pîrlerinden feyz almalarını râbita mazmunuyla izah etmektedir. Nitekim râbitada, mürşidin cemâlinden gelen feyz ve nûr, müridin hasta kalbine nüzûl ederek Allah (c.c.)’ın izniyle şifa verici bir ilaç vazifesi görür. Bu şekilde yapılan râbita ile hem uzaklar yakın olmakta; hem de mariz kalpler şifa bulmaktadır:

Haste-i hecr olana oldur ṭabîb

Feyz umar anuñ için cümle ğarîb

Ol durur senden saña olan ḳarîb

Gel cemâl-i pîre cândan ṭâlib ol “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 78/4”

Nef‘î, ‘ilâhî nûrun parıltıları yüzünde güneş gibi tebarüz eden ve Allah (c.c.)’tan gelen tertemiz feyzin belirtileri dilinden dökülen’ Sultân Murâd için terennüm ettiği kasidesinde feyz kavramını, memduhunu meth için malzeme olarak kullanır:

Yüzünde pertev-i nûr-ı İlâhî gün gibi zâhir

Sözünde vâridât-ı feyz-i aḳdes cân gibi muzmir “Nef‘î-Kasîde 20/5”

⁸⁰² Beyit için bkz. ‘Âlem-i Manâ’.

⁸⁰³ Beyit için bkz. ‘Ricâlû’l-Gayb İle İlgili Kavramlar’.

2.26. Firâr

Firâr, Allah (c.c.)’tan uzaklaştıran ve Allah (c.c.)’a itâat etmekten alıkoyan her şeyden kaçmaktır.⁸⁰⁴ Mâsivâdan kesilip Allah (c.c.)’a yönelmek manâsına gelen ‘tebettül’le hemen hemen aynı manâyâ gelir.⁸⁰⁵ Avâmın firârı, cehâletten ilme; havâsın firârı, şekilden öze; havâssu’l-havâsın firârı da, Allah (c.c.)’ın dışında olan şeylerden Allah (c.c.)’a firâr etmektir.⁸⁰⁶ Allah (c.c.)’ın yanına çekmeyi murâd ettiği bir kul, halkın melâmetine uğrar; halk ona buğz ve tan eder. Halka güvenip itimat etmesi, onu Hak’tan uzaklaştırmakta iken, insanların bu muamelesi ile kulun kalbi halktan usanıp âşinâ ve bîgânelerden uzaklaşarak Hakk’a firâr eder.⁸⁰⁷

Firâr mefhumu, divânlarda çok fazla yer verilmeyen bir kavram olup en fazla 7 beyitle Nakşî’de zikredilmiştir. Bu mefhumu ondan sonra sırasıyla 5 beyitle Ümmî Sinân, 2 beyitle Gevherî ve ve 1 beyitle Nâbî kullanmıştır. Gâfil olmayıp iki cihânın lezzetine aldanmadan aşk ile (ÜS. 28/3) ve cânı başı terk ederek ol yâre, yani Allah (c.c.)’a kaçmayı salık veren Ümmî Sinân, âşıkları tavsif ettiği manzumesinin aşağı aldığımız bendinde de, firâr yerine Türkçesi olan ‘kaçma’ kelimesini kullanır:

Kim ki ‘âşık olur şâha

İrişür ol yüzi mâha

İki cihânda Allâh'a

Kaçarlar Hû diyü diyü

“Ümmî Sinân142/4”

Gevherî, bu mefhumu tasavvufî manâsı dışında lügat manâsını kastederek, sevgiliye hitaben ‘ne tez yüz çevirdin eyledin firâr (GE. 260/2)’ sitemiyle kullanır. Nakşî, ise tasavvufî manâda kullanır. Fakat bir iki beyitte o da, lügat manâsını istimal eder. Sırrı ayan eden kimseden insanların kaçacağını (NAA. G. 56/11) ve tama, hırs ve

⁸⁰⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 138.

⁸⁰⁵ ‘Tebettül’ için bkz. Herevî, *Menâzilü's-sâirîn*, s. 88; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 300; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 118-119; Uludağ, *a.g.e.*, s. 346; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 480.

⁸⁰⁶ Herevî, *a.g.e.*, s. 81-82.

⁸⁰⁷ Ankaravî, *a.g.e.*, s. 273. Firâr hakkında ayrıca bkz. Herevî, *a.g.e.*, s. 81-82; Ankaravî, *a.g.e.*, s. 273-276; Kâşânî, *a.g.e.*, s. 436; Uludağ, *a.g.e.*, s. 138; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 167.

garaz ehlini tavsif edip bu karakterdeki insanların ehil bir insanı görünce ondan firâr ettiklerini (NAA. G. 149/4) söylerken bu mefhumu lügat manâsıyla kullanır. Firârın lügat manâsıyla istimalinin en güzel misâlini, Musahib Mustafa Paşa'ya sunduğu azliyesinin aşağı derç ettiğimiz beytinde kinayeli bir söyleyişle Nâbî verir:

İntisâb itmege her gün biri âmâde iken

Şimdi her şeb biri itmekte firâra ikdâm

“Nâbî-Kasîde 12/47”

2.27. Gayb

Görünmeyen, örtülü ve gizli şey manâsına gelen gayb, tasavvufi terminolojide duyu organlarıyla ve akılla bilinmeyen ve görülemeyen varlıklar için tabir olunur. Gayb, Allah (c.c.)'in kendisinden değil, kuldun gizlediği şeylerdir.⁸⁰⁸ Sûfiler, gayb bakiresinin yüzünü kıskançlık peçesi ile örtüp irfânın güzelliğini ehil olmayanlardan muhafaza etmişlerdir.⁸⁰⁹ Gayb ile ferâset mefhumları birbiriyle yakın ilişkilidir. Ferâset, yakînin keşfedilmesi ve gaybın gözle görülmesidir. Ferâsetin derecesi, kalpteki imân nispetindedir. İmânı daha kuvvetli olanın ferâseti de o derece kuvvetli ve keskindir.⁸¹⁰ Sürekli gaybı gören, gayptan hiç perdelenmeyen ve kendisine hiçbir şey gizli kalmayan kimseye fâris denilir.⁸¹¹ ‘Âşık, ehl-i nazar, gönül, râz, sır, tevekkül, velâyet’ mefhumlarıyla beraber değerlendirilen gayb mefhumunu en fazla kullanan Nâbî olmuştur. Onu sırasıyla Gaybî, Nef'î, Nâilî ve Ümmî Sinân takip etmiştir.

‘Bende gaybtan haber vermeye cesaret yok, yârin ağzının vasfını edecek lisânım yok, dilim buna varmaz (NB. G. 499/2); dehânını bûs etmekteki niyetimiz, gencîne-i gaybden olan kısmetimiz içindir (NB. R. 95/2)’ diyen Nâbî, aşağı aldığımız beytinde de,

⁸⁰⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 144.

⁸⁰⁹ Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 120. Gayb hakkında bkz. Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 60; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 419; Uludağ, *Keşif ve Kerâmet*, s. 15-33; Uludağ, *a.g.e.*, s. 144; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 174-175.

⁸¹⁰ Ferâset hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 449-466. Ferâset için ayrıca bkz. Kelebâzî, *Taaruf*, s. 216-217; Sülemî, *Sülemî'nin Risâleleri*, s. 30.

⁸¹¹ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 450. İbn Haldun, münecim, meczûb, arrâf, kâhin, falcı gibi tipleri gelecek hakkında asıllı ya da asılsız haber verebilecek kimseler olarak zikreder. Bu gibi kimselerin, iştiğal ettikleri gizli ya da teknolojik ilimlerle gaybdan haber verebileceklerini nakleder. İbn Haldun, *Mukaddime*, C. I, s. 299-320.

gayb mefhumunu Divân şairlerinin bilinmeyen, meçhul, erişilemez olarak inanmaları hususiyetine işaretle, dudak ve ağız ile münasebettar olarak kullanmıştır.

Ey tünd-ḫū neden bilelüm sırr-ı la‘lūñi

Aḫkām-ı gayb şormağa remmālümüz mi var “Nâbî-Gazel 157/4”

Her fırsat, zemin ve zamanda tefâhür edebilmeyi başarabilen Nef‘î, gayb mefhumunu kullanırken de, ‘lisânım tercemân-ı sırr-ı gaybü’l-gayb-ı lâhûtîdir (NF. K. 47/57), lisân-ı hâlimiz tercemân-ı sırr-ı gaybîdir (NK. G. 157/1)’ diyerek, birçok kavramda olduğu gibi, gayb mefhumunu beyitlerinde işlerken arka planda fahriyeye mütemayil oluşunu hissettirmektedir. Diğer şairlerin gayb hususundaki telakkileri ise şu şekildedir: ‘Gaybın sırlarına muttali olursan, insan olabilirsin (SG. 38/2).⁸¹² Vücûdunun (en küçük) zerresini (bile) aşk ile mahv et; bütün gâib olan şeyler sana hâzır olacaktır (SG. 5/4). Âşıklar, tığ-ı gayretle gönül mir‘âtını siler, temizlerler; bu sayede âlem-i gaybı görürler, onlar nûr-ı Rahmân’dır (NAA. G. 47/3). Mukîm-i zîr-i livâ-yı tevekkülüz, zeâmetimiz, gayb nâhiyesinin kasabasıdır (NB. G. 264/5). Velâyet, gaybın hesapsız ve sayısız sırlarının nûrlarının bekçiliğidir (NB. K. 1/48).’

2.28. Havâtır, İlhâm, Vesvese

Kalbe gelen düşüncelerin aslı, melekten ve şeytandan olmak üzere ikidir. Bu iki düşünce, nefsin ve ruhun düşüncelerini meydana getirmektedir.⁸¹³ Yakîn zayıflığı, nefsin vasıfları hakkındaki ilmin azlığı, hevâya uyma gibi sebeplerden ötürü, kalbe gelen düşünce çeşitlerinin şeytanın vesvesesi mi, yoksa meleğin ilhâmı mı olduğu farkedilemez.⁸¹⁴ Kalbe gelen dürtünün tam olarak anlaşılabilmesi için, akılla istikrarlı davranmak; ilmi de kılavuz edinmek gerekir. Böyle yapılmadığı takdirde zararlı ya da yararlı olan düşünce ayırt edilemez.⁸¹⁵

⁸¹² Beyit için bkz. ‘Ricâlü’l-Gayb İle İlgili Kavramlar’.

⁸¹³ Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif*, s. 590.

⁸¹⁴ Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 586. Kalbe gelen düşünceler ve kalbin sıfatı hakkında bkz. Mekkî, *Kütü’l-Kulûb*, C. I, s. 453-511; Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 580-590.

⁸¹⁵ Muhasibî, *Riâye*, s. 241.

Kalbe gelen ilhâm, vesvese, hemm gibi düşüncelere havâtır denir.⁸¹⁶ Hâtırın cemi olan havâtır, insanın iç âleminde duyduğu ses; içine gelen hitap ve fısıltı manâlarına gelir.⁸¹⁷ Havâtır, kalbe gelen bir hitaptır, düşüncedir.⁸¹⁸ Havâtır, kalbe ilk gelen ve uğrayan şeydir. Ardından meyil ve itikat gelir.⁸¹⁹ Necmeddin-i Kübrâ havâtır, ‘havâtır-1 Hak, hâvâtır-1 kalp, havâtır-1 melek, havâtır-1 şeytan ve havâtır-1 nefis’ olmak üzere beşe ayırır ve havâtırın iyisini kötüsünden ayırt etme salâhiyeti bulunmadığından bidâyette olan müridin, havâtırın her türlüünü kovması icap ettiğini belirtir.⁸²⁰ Cürcânî, havâtır ‘Rabbânî, melekî, nefsanî ve şeytânî’ olmak üzere dört kısma ayırır.⁸²¹ Eşrefoğlu Rûmî ise havâtır, ‘nefsanî, şeytânî, melekî, kalbî ve Rabbânî’ olarak beş kısma ayırmıştır.⁸²² Havâtır, tetkik edilen divânlarda, ‘kalbe gelen düşünce’ olarak ele alınmışsa da, zikredildiği 3 beyitte de menfî olarak değerlendirilmiştir: ‘Hüner, kalpten havâtır çıkarmaktır (AÖ. 662/4).⁸²³ Dil hânesinde havâtır nakşını mahv eden kimse, kesrette vahdeti görür (SG. 75/6). Kalp havâtırın etkisi altında kalırsa bazan alçağa bazen yükseğe meyleder (SG. 56/5).’

İncelediğimiz divânlarda, kalbe ait düşünceler üzerinde durulurken en çok ‘ilhâm’ bahis mevzuu edilmiştir. İlhâm, kalbin Hakk’ı duymasıdır.⁸²⁴ Kalbe gelen düşüncenin ilhâm olduğu yani melekten olup olmadığı, Kur’ân ve sünnetle olan tutarlılığından bilinir. Zâhir ilminin doğruluğuna şehâdet etmeyen her düşünce bâtıldır.⁸²⁵ Âlimler ilhâmı delil kabul etmediklerinden, sûfilerin itibar ettikleri ilhâmın zâhir ulemâsınca çok

⁸¹⁶ Mekkî, *a.g.e.*, C. I, s. 504.

⁸¹⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 160.

⁸¹⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 227-229.

⁸¹⁹ Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 95-96.

⁸²⁰ Necmüddin Kübra, "Risâle İle'l-Hâim", *Tasavvufî Hayat*, (Çev. Mustafa Kara), Dergâh Yay., 4. bs. İstanbul 2015, s. 88-91.

⁸²¹ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 64.

⁸²² Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, s. 51. Havâtır hakkında bkz. Cürcânî, *a.g.e.*, s. 63-64; Zerrûk, *Kavâidu't-Tasavvuf*, s. 221-222; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 229; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 198.

⁸²³ Beyit için bkz. ‘Nigâh-daşt’.

⁸²⁴ Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, C. I, s. 357. İlhâm hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 35-52; Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 116-117; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 384-390; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 78-79; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 184; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 237.

⁸²⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 228.

da bir kıymeti yoktur.⁸²⁶ Kalpteki hayırla ilgili düşüncelere ilhâm; şerle ilgili düşüncelere ise vesvese denir.⁸²⁷ Yediği haram olan kimse, ilhâm ile vesveseyi ayırt edemez.⁸²⁸ Kalbe gelen düşünceler (havâtır), melekten olursa ilhâm, nefisten olursa hevâcis, şeytandan olursa vesvese adını alır. Bütün bunlar, kalbe atılan konuşmalardır.⁸²⁹ Melekten gelen ilhâm hayır ve iyiliktir; çünkü hile ve aldatma meleklerin vasfı değildir.⁸³⁰

‘Feyz-i ilhâm, ilhâm-ı Hak, ilhâm-ı Hudâ, ilhâm-ı ilâhî, Sübhân’ın ilhâmı, Tanrı’nın ilhâmı’ şeklinde ifade ve terkiplerle zikredilen ilhâm kavramı, ‘ledün, sır, pîr, vârid’ gibi mefhumlarla münasebet hâlinde işlenerek beyitlerdeki yerini almıştır: ‘Eğer bir velî feyz-i ilhâmım kesilsin derse, ona meclisinde bir câhil sakîm hem-dem olsun (SG. 82/4). Ders-i vahdetten almayan kimseye, râz-ı Hak mülhem değildir (SG. 29/7). Dersimiz seb‘u’l-mesânî, keşfimiz ilhâm-ı Hak’tır (ÜS. 81/2). Gönül gaybü’l-gayb meleğinin ilhâmının tecellî yeridir (NB. G. 490/4).’

Ümmî Sinân’da ağırlıklı olmak üzere bazı şairler, şiirlerinin ilhâm ürünü olduğunu iddia etmeleriyle, bu kavramı farklı bir cepheden değerlendirmişlerdir: ‘Söylediklerim anlayana Tanrı’nın ilhâmıdır (ÜS. 63/2). Bunu söyleyen ben değilim, bunu söyleyen ilhâm-ı Hak’tır (ÜS. 113/15). Hak kalbine ilhâm ettiği için Ümmî Sinân’ın dili söyler; sır ilinde gördüklerini eli yazar (ÜS. 131/13).’ Nef’î de ağzını manâ fiskiyesine teşbih ettiği aşağı aldığımız beytinde, aşk kadehinin mesti olduğunu ve ancak ilhâm olunca söyleyebildiğini iddia etmektedir:

Mest-i cām-ı ‘aşkam ilhâm olmayınca söylemem

Gerçi kim fevvâre-i ma’nâ dehānumdur benüm “Nef’î-Kasîde 12/20”

⁸²⁶ Cürçânî, *a.g.e.*, s. 71. Kişilerin kalbine ya da zihnine doğan ve kesinliği olmadığı için de, İslâm düşünce tarihinin ilk dönemlerinden itibaren güvenilir bilgi kaynağı olup olmadığı tartışma konusu olan ilhâm, herhangi bir mevzunun doğruluğuna delil olarak kullanılamayacak olsa da, insanî yaratımın temelinde bulunan esinlemeleriyle insanlığa zenginlik katan öznel insanî tecrübe olarak kıymet taşır. Şaban Ali Düzgün, "İlham", *İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, AÜ. Yay., 1. bs. Ankara 2013, C. I, s. 349-350.

⁸²⁷ Mekkî, *a.g.e.*, C. I, s. 504.

⁸²⁸ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 228.

⁸²⁹ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 227-229.

⁸³⁰ Mekkî, *a.g.e.*, C. I, s. 394.

Kalpte beliren şerle ilgili düşüncelere vesvese denir. Vesvese nefsin şeytan ile fisılđaşması ve ona kulak vermesidir. Nefs, bu fisılđaşmayı uzun süre sürdürürse vesvese kuvvetlenip niyete dönüşür. Niyet kuvvetlenirse akde; akd de kasda (azim) dönüşür. Vesveseden değilse de niyet, akd ve azimden kul mes'ul tutulur.⁸³¹ Vesveseden kurtulmak, dikkati başka şeylere vermekle veya onu verenin yani şeytanın sahibine sığınmakla mümkün olabilir. Nitekim şeytan, köpek gibidir; ona direnince elbiseni yırtmaya, etini parçalamaya kalkar; fakat sahibine müracaat edilirse onu ancak o uzaklaştırır.⁸³² İncelediğimiz divânlarda iğvâ ve evhâm olarak da zikredilen bu kavram, Nâbî'de 5, Ümmî Sinân ve Gaybî'de 3, Mısırî ve Nef'î'de 1 beyitte geçer: 'Ârifânın diline vesvese tesir edemez; dev sayısız olsa da Süleymân (a.s.)'ın divânı geniştir (NB. G. 376/4). İçi vesveseyle dolmuş, kibir ve haset askeri her yanını kuşatmış olan şey, gönül değildir (NM. 198/7). Fülk-i dilde mârifet sultânı kuvvet bulalı, evhâm askerinin bozgunundan nusret bulmuşuz (SG. 51/4). Zâlim nefsim bana iğvâ eder (ÜS. 144/9).'

Nef'î, Sultan Ahmed Hân için yazdığı kasidesinde adâletinin, dalâletin önünü şeytanın kalbe yol bulamayacak derecede tıkadığını (NF. K. 3/32) söyleyerek; Ümmî Sinân da sosyal tenkit içerikli manzumesinde nefsin hırsı ve şeytanın iğvâsı neticesinde fakirin elde sabrı kalmayıp Tanrı'dan şikâyetçi hâle geldiğini (ÜS. 175/3) zikrederek, vesvese mefhumuna şiirlerinde yer vermişlerdir. Nâbî ise aşağı aldığımız beytinde, istiare-i mekniyye yaparak, vesvese verme özelliği cihetiyle şeytana teşbih ettiği rakîbin kalbe rahat vermeyişini, hırsız olan evde rahat bir uyku uyunulamayacağı temsili ile ifade ederken vesveseyi zikretmiştir:

Dile râhat mı virür vesvese-i fikr-i raķîb

Düzd olan hânede hiç h'âb-ı ferâgat mı alur "Nâbî-Gazel 173/8"

⁸³¹ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, C. I, s. 504-505.

⁸³² Zerrûk, *Kavâidu't-Tasavvuf*, s. 207. Vesvese hakkında bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 100-103; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 381.

2.29. Hikmet

Bir şeyi yerli yerine koymanın, her şeye hakkını vermenin ismi olan hikmet, söz ve davranışlarda isabettir.⁸³³ Aynı zamanda tasavvufî şiirler de hikmet olarak adlandırılır.⁸³⁴ Hikmet teşrifatçı gibidir, insanı padişaha götürür.⁸³⁵ Tavus kuşu, bir köylü evinde durmadığı gibi, ilâhî hikmet de anlayışlı olmayan ham bir kişinin yanında durmaz.⁸³⁶ Zaten alçak kimselere hikmetten bahsetmek, çorak yere tohum saçmak gibidir. Anlayışsız kişi sözü kabul etmeyeceği gibi, hikmeti söyleyeni de düşman beller.⁸³⁷

‘Akıl, âşık, aşk, cehâlet, esrâr, gâfil, ilim, irfân, keşf, ledün, Lokmân, Mevlânâ, men aref, sûfî, tahkîk, vâiz’ gibi mefhumlarla tenasüp veya tezat teşkil edecek şekilde ele alınan hikmet kavramı, ‘erbâb-ı hikmet, ilm-i hikmet, esrâr-ı hikmet’ gibi ifade ve terkiplerle zikredilmiştir. Bu kavram Âşık Ömer’de 9, Nâbî’de 8, Nef’î’de 8, Ümmî Sinân’da 7, Mısrî’de 6, Nakşî’de 3, Gevherî ve Nâilî’de 1’er beyitte geçmektedir. Yer ve gök, esrâr-ı hikmetle doludur; fakat bunu idrâk edebilecek ne göz ne de ağız vardır:

Leb-â-lebdür zemîn ü âsmân esrâr-ı hikmetden

Velîkin keşf ü tahkîka sezâ çeşm ü dehen yoğdur “Nâbî-Gazel 141/4”

Şairlerin hikmet hakkındaki mütalaaları ekseriyetle müsbettir; ancak Nef’î’nin aşağıdaki beytinde hikmetin, Divân şairlerinin akıl hususundaki telakkilerinden yola çıkılarak ‘tahkîk’ karşısında tahfif edildiği, ya da ikinci sıraya alındığı söylenebilir:

‘Aklıñ hüneri vâdî-i hikmetdedür ancak

Tahkîk ile hikmet nice bir dilde yer eyler

“Nef’î-Kasîde 10/8”

⁸³³ Bkz. Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 380.

⁸³⁴ Uludağ, *a.g.e.*, s. 169.

⁸³⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 393.

⁸³⁶ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. I-II, s. 284.

⁸³⁷ Şirâzî, *Bostan*, s. 92. Hikmet hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cürçânî, *Ta'rîfât*, s. 64-66; Herevî, *Menâzili's-sâirîn*, s. 114; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 379-381; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 222-223; Mustafa Kara, "Tasavvuf Kültüründe Hikmet", *Dervişin Hayatı sûfinin Kelâmı - Hal Tercümeleleri Tarikatlar İstilahlar*, Dergâh Yay. 2. bs. İstanbul 2012, s. 76-78; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri* s. 169-170; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 216.

2.30. Himmet, İmdâd, İstiğâse, İstimdâd, Meded, Müzâheret, Taâvün, Yardım

Himmet, ermiş kimselerin, Allah (c.c.)’ın velî kullarının dileklerini yerine getiren, maksadı gerçekleştiren ve iş bitiren manevî güçleri manâsına gelir.⁸³⁸ Himmet, kalbin bütün yönleriyle Allah (c.c.)’a teveccüh etmesidir.⁸³⁹ Cân gıdası çalışıp çabalamakla değil, bir şeyhin himmeti ile elde edilir.⁸⁴⁰ Himmet, sâliki hakikat âşiyânına uçuran kol kanattır.⁸⁴¹ Ümmî Sinân, Nâbî ve Nâilî’de yoğunlaşan ve bütün şairlerce ‘ârif, Abdülkâdir-i Geylânî, burhân, ehl-i dil, ehl-i hâl, er, eren, evliyâ, feyz, zühd, takvâ, Hz. Ali (k.v.), insân-ı kâmil, irşâd, isbât-ı vücûd, pîr, ricâlü’l-gayb, tâlib, vâiz, üçler, yediler, kırklar’ mefhumlarıyla beraber değerlendirilen himmet kavramı, ‘ârifin himmeti, erenlerin himmeti, evliyânın himmeti, sâdıkların himmeti, Murtazâ (k.v.)’nın himmeti, himmet-i âlî, himmet rahşî, himmet-i merdân’ şeklinde ifade ve terkiplerle kullanılmıştır. Nâilî, tarikat sahibine yaklaşıp da arzusuna erişemeyince vâdî-i hayrete düştüğünü söyledikten sonra, aşağıdaki ifadeleri kullanarak hâl ehlinden himmet olmayınca kîl ü kâl ile esrâr-ı Hakk’ın bilinemeyeceğini dile getirmiştir. Bu mısralar, aynı zamanda, tasavvufun kâl ile değil de hâl ile yaşandığının bir başka ifadesidir:

Bildük ki himmet olmayıcağ ehl-i hâlden

Esrâr-ı Hakk bilinmez imiş kîl ü kâlden “Nâilî-Musammat 3/9”

Nâilî, himmetin esrâr-ı Hakk’ı bilmeye vesile olacağını söylerken Mısri de ârifin himmetinin arş ve ferşe sığmayacak kadar geniş ve büyük olduğunu belirtmektedir:

‘Ârifüñ bir himmeti var ‘arş ana olmaz mekân

Sidre vü tûbâ gözetmez kâmilüñ cân u dili “Niyâzî-i Mısri 172/5”

Gevherî, himmeti sevgilisi için kullanır. Vaslına ermek için sevgilisinden yardımcı olmasını temenni eder: ‘Cânandan himmet olursa böyle nazm-ı güher-bâra ne minnet (GE. 582/5). Himmet eyle sevdiğim (GE. 773/1).’ Nakşî, erde himmetin

⁸³⁸ Uludağ, *a.g.e.*, s. 170.

⁸³⁹ Cürcânî, *a.g.e.*, s. 66.

⁸⁴⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 201.

⁸⁴¹ Ankaravî, *a.g.e.*, s. 396. Ayrıca bkz. Ankaravî, *a.g.e.*, s. 395-398; Kâşânî, *a.g.e.*, s. 567-569; Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 151-152; Cebecioglu, *a.g.e.*, s. 217-218.

gerektiğini (NAA. H. 7/5); Ümmî Sinân bir kâmil erin himmeti olmadan ‘men aref’ sırrının Muhammed (s.a.s.) nûrunu görmek olduğunu bilmenin mümkün olmadığını (ÜS. 69/3)⁸⁴² ve kâmil insânı anlayabilmek için himmet ve burhân gerektiğini (ÜS. 164/4) belirtirler.

Himmetin bir de, irâdeyi bir hedefe teksif etme manâsı vardır. Bu meyanda himmet, “sadece maksûda yönelmeyi gerektiren şeydir. Öyle ki, himmet sahibi maksûdunu yerine getirmekten kendini alamaz ve ondan yüz çeviremez.”⁸⁴³ Fakat incelediğimiz divânlarda bu manâsı, sadece Nâbî’nin tek beytinde kullanılmıştır: ‘Dünyâda hüner, bir ehl-i dile sarf-ı himmet etmektir (ona yönelmektir) (NB. G. 235/5).’

Ümmî Sinân, Hz. Muhammed (s.a.s.)’i zikrettiği beyitlerinin birinde (ÜS. 12/16) Hz. Peygamber (s.a.s.)’den; Fehîm Mısır Kalesi Dizdarı Muhammed Paşa için yazdığı kasidede ‘ey gönül bu yolda (gönlün tedavisi için) himmet-i merdân gerekir, Muhammed Ağa’nın huzuruna yönel, koş’ (FK. K. 8/10) derken memduhundan bir himmet beklemektedir. ‘Âlemde dehr-i dünün himmetini asla istemem, sadece bana ednâ minnetini çektirmesin yeter (NB. G. 632/1)’ diyen Nâbî ise bu beytinde himmeti ‘yardım’ manâsına gelecek şekilde işlemektedir.

Himmet, divânlarda ‘imdâd, istimdâd, istiğâse, meded, müzâheret, taâvün, yardım’ kelimeleri altında da zikredilmiştir. Yardım, imdâd, himâyeye manâlarına gelen ‘meded’, tasavvufta Allah (c.c.)’tan yardım istemeye denilir. Peygamber ve ermişlerden de meded umulur.⁸⁴⁴ İncelenen divânlarda ‘himmet’ mefhumunun yerine en sık kullanılan kavram mededdir. En fazla Ümmî Sinân’da görülen meded kelimesi, iki şiirinin (ÜS. 20, 21) ana temasını teşkil eder. Onun akabinde Mısırî (NM. 29) ve Âşık Ömer’de (AÖ. 160) meded kavramı, bir manzumenin tamamında işlenecek kadar

⁸⁴² Beyit için bkz. ‘Burhân’.

⁸⁴³ Herevî, *Menâzilü’s-Sâirîn*, s. 119.

⁸⁴⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 240; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 325.

kullanılmıştır. Diğer şairlerden Gevherî’de 3, Nef’î’de 2 ve Nâbî’de 1 beyitte işlenmiştir. Şairler, Allah (c.c.)’tan, Hz. Muhammed (s.a.s.)’den, evliyâdan ve sâkîden meded ummuşlardır. Nef’î, aynı zamanda bahâriye niteliği taşıyan Sultân Murâd methiyesine sâkîden meded umarak başlamaktadır. Baharın tasavvuf ıstılâhındaki anlamı, müridin istiğrâk ve vecd hâlinde ruhanî âlemlere dalarak manâları temâşâ etmesi demektir.⁸⁴⁵ Beyte bu zaviyeden bakılacak olursa, manevî âlemdeki manâları temâşâ etmek isteyen şair, kendisine ilâhî aşkın ve feyzin verilmesi için mürşidinden yardım istemekte, kendisini Hakk’a ulaştırması için ondan meded ummaktadır:

Esdî nesim-i nevbahâr açıldı güller şubh-dem

Açsun bizüm de gönlümüz sâkî meded şun cām-ı Cem ‘Nef’î-Kasîde 15/1’

İsyân deryâsında kaldığını iddia eden Gevherî (GE. 187/1)⁸⁴⁶ Allah (c.c.)’tan meded isteyenlerdendir. Allah (c.c.)’tan meded isteyen diğer şair Âşık Ömer’dir. Münâcât sayılabilecek manzumesinde (AÖ. 160), Allah (c.c.)’a yakarış hâlinde: ‘Bunca gizli saklı her şeyi icat eden (açığa çıkararak) Mevla’m meded; temiz vücudunu Nemrut’un ateşine haram edip İbrâhim (a.s.)’e dâd eyleyen, Yûsuf (a.s.)’u kuyudan çıkarıp şâd eyleyen Mevla’m meded; nice mahzûnu dilşâd eyleyen Mevla’m meded; Fahr-i âlem seyyidü’l-kevneyn sultân aşkına Mevla’m meded’ diye Mevlâ’sına yakarmaktadır.

‘Meded’le aynı kökten türeyen ve çaresiz durumda ve tehlikede kalmış birine yapılan yardım için kullanılan ‘imdâd’ kelimesi, Gevherî ve Nef’î’de 2, Nakşî, Nâbî ve Âşık Ömer’de 1 beyitte zikredilir. Gevherî, ‘ne kardeşlerimden ne de dostlarımdan bir imdâd gördüm’ derken yakınlarına sitem etmekte; ‘helâke yüz tuttum, sen imdâd eyle (GE. 232/2)’⁸⁴⁷ derken de Rabbi’ne münâcâtta bulunmaktadır. Nâbî, imdâdının iklim-i gaybdan geldiğini (NB. G. 514/3) belirtir. Bağdat’ın fethinin müyesser olmasının

⁸⁴⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 64. Bahâr, bir bakıma bast hâlinin simgesidir.

⁸⁴⁶ Bent için bkz. ‘Af, Merhamet, Müsamaha’.

⁸⁴⁷ Beyit için bkz. ‘Destgîr’.

sebebi, Allah (c.c.)'ın 'ricâl'inin imdâda gelmesidir (NAA. G. 151/1). Nitekim bu şehrin fethedilmesi için her yandan evliyânın imdâdı (NF. K. 21/3) yetişmiştir.

'Meded' ile etimolojik birliğe sahip 'istimdâd', tarîkat müntesiplerinin şeyhlerinden veya dünyâsını değiştirmiş bulunan velîlerin ruhlarından, 'meded yâ gavs', 'meded yâ şeyhim', 'meded yâ pîrim', 'meded yâ efendim' diyerek yardım istemesi demektir.⁸⁴⁸ Sadece Nâbî'de zikrolunan bu mefhum, tasavvufî bir mahiyet arz etmeyip 'yardım' anlamında kullanılmıştır. Tasviriden yardım isteyen, musavvirin yani bir şeyin asıl müsebbibinin yardımından mahrum kalır:

Behresi dest-i müşavvirden olur reng-i 'amâ

Nâbiyâ her kim ki istimdâd ide taşvîrden "Nâbî-Gazel 644/9"

Divânlarda, himmet yerine kullanılan kelimelerden biri de 'istiğâse'dir. İstiğâse, zor durumda kalan bir müridin, şeyhini yardımına çağırması ya da ölü ermişlerin ruhlarından yardım dilemesidir. Darda kalındığında Allah (c.c.)'tan veya Hz. Muhammed (s.a.s.)'in ruhaniyetinden yardım istemek de istiğâse diye nitelendirilir.⁸⁴⁹ Elbette ki yardım eden Allah (c.c.)'tır, mürşit değildir; ancak istiğâsede yardım, mürşidin duâsı bereketi ile gelmektedir.⁸⁵⁰ İstiğâse mefhumu, Nâbî'nin aşağıda verilen beytinde 'kâmillerin içinde en belirgin şöhreti yardım isteyenlerin imdâdına yetişebilen kimse' olan Abdulkâdir-i Geylânî için kullanılmıştır:

İstiğase idicek lâ-büd irer imdâda

Kümmelîn içre budur şöhret-i haşşiyet-i Şeyh "Nâbî-Kaside 27/6"

Arka çıkma, destek olma anlamındaki 'müzâheret' kavramı sadece, Nâbî'nin Sultân Mustafa için yazdığı kasidede memduhunu överken, evliyânın tamamının sahip olduğu topraklar içerisinde medfun olduğu için kendisine yardım edeceği hüsn-i taliliyle ve memduhu tebcil etme gayesiyle zikredilmiştir:

⁸⁴⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 194. İstimdâd hakkında ayrıca bkz. Uludağ, *Keşif ve Kerâmet*, s. 143-148; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 249-250.

⁸⁴⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 192.

⁸⁵⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 248.

Saňa müzâheret itmez mi evliyâ-yı kirâm

Ki cümle dâ'ire devletüñdedür maqbûr

“Nâbî-Kasîde 7/97”

Taâvün kavramı, Sultân Mustafa için yazdığı culûsiyyedeki tek beytinde sadece Nâbî tarafından kullanılmıştır. Cihat için her ne yöne azm etse, Allah (c.c.) tarafından evliyânın ruhlarının kendisine yardım etmek için vazifelendirildiği söylenir:

Ne kişver üstine râyet-keş-i cihâd olsañ

Olur ta'âvüne ervâh-ı evliyâ me'mûr

“Nâbî-Kasîde 7/96”

‘Yardım’ ise sadece Gevherî’de 3 beyitte ‘yardımcımız pîrler erenler’ (GE. 456/2) (GE. 890/2) diye kullanılır. Gevherî erenlerden yardımı, farklı olarak, gönlünü kaptırdığı güzeli elde etme adına istiyor görünmektedir:

Kul Gevherî der erenlere yardım

Şükür olsun Mevlâ'ya murâda erdim

Bahânesiz gerdân ben sende gördüm

Hisâb olmaz siyah benler sevdiğim

“Gevherî 271/4”

2.31. Hizmet

Birinin işini görme, başkasına yardım etme anlamlarına gelen hizmet kelimesi, tasavvufta önemli bir vazife olarak görülmüş; sırf sevap almak için yapılan nafîle ibadetlerden üstün tutulmuştur.⁸⁵¹ Hak taliplerine hizmet etmek, nafîle ibadetlerden yeğdir. Hizmet makâmı, gayet yüce bir makâmdır ve hizmet eden kimse (hâdim) büyük bir saadet elde etmiştir.⁸⁵² Himmet, hizmete merbuttur; himmet isteyen evvela hizmet etmelidir. Derviş hizmeti ile kemâle erer, hizmet etmeden yol alamaz.⁸⁵³

‘Aşk, ârif, dergâh, edeb, eren, eşik, evliyâ, himmet, irfân, menzil, mürşid-i kâmil, pîr, sâlik, tâlib, üstâd’ mefhumlarıyla tenasüp teşkil edecek şekilde kullanılan hizmet kavramı, ‘hizmete bel bağlamak, hizmet kapısını beklemek, hizmet eşiği, âriflere

⁸⁵¹ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 130.

⁸⁵² Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 78 Hizmet ehli hakkında bkz. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 130-133.

⁸⁵³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 218-219. Hizmet için bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 171; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 218-219

hizmet, bâtila hizmet, erenler hizmeti, hizmet-i aşk, hüddâm, pîre hizmet, tapu' gibi terkip ve ifadelerle birlikte zikredilmiştir. Divân şairlerinden Nâilî ve Nef'î'de kullanılmazken, Halk şairlerinin her ikisinde, özellikle Âşık Ömer'de, yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Şairlerin telakkilerine göre hizmet âriflere, erenlere, velîlere, mürşid-i kâmillere, pîrlere ve üstâdlara edilir. Hizmet edenler de, sâlik ve tâliblerdir.

Çekmek sa'âdet-i dü-cihānuñ esāsıdur

Behr-i rızā-yı Bārī Ĥudā bār-ı evliyā

“Nâbî-Gazel 2/6”

Evliyânın yükünü çekmek Allah (c.c.)'ın rızâsına matuftur; iki cihânın saadetinin esasıdır. Nâbî'nin yukarıda zikrettiğimiz ve Âşık Ömer'in aşağı aldığımız beytinde hizmetin, Allah (c.c.)'ın rızâsını celbettiğine ve menzil alabilmek için şart olduğu yönüne işaret edilir. Sadece mürşidlerin kapısında hizmet edip beklemekle, nefis terbiyesi mümkündür. Şeyhlerin huzurunda bulunmak, onların himayesinde kalmak ham kimseleri olgunlaştırır:⁸⁵⁴

Görüp işitmekle menzil alınmaz

Hizmet et üstâda pîrde neler var

“Âşık Ömer 389/3”

Gevherî, tasavvufî birçok mefhumda olduğu gibi, bu mefhumu da kendine has bir üslûpla değerlendirerek sevgili üzerinden işler. Görüleceği üzere, tekke ve dergâhlarda mürşide ve ihvâna edilen hizmet, Gevherî'de sevgiliye yapılır: 'Her ne hizmet buyurursan göreyim (GE. 1/4). Gevherî kapında hizmete bakar (GE. 32/4). Sevgiliye hizmet edersen sevap kazanırsın (GE. 53/1). Dilber âdil olunca hizmetini etmeye kul incinmez (GE. 132/1). Hizmetinde yüz sürüp yalvarayım (GE. 793/4).' Hizmeti bazı beyitlerinde tasavvufî manâya mutabık kullanan Âşık Ömer, aşağıda da örneği görüleceği üzere, bazı beyitlerinde de Gevherî'de olduğu gibi, merkeze sevgiliyi alarak kullanır. Mecâzî sevgiliye kavuşmak için dahi onun hizmetini görmek esastır:

Ben dedim ki kulluğuna sen beni eyle kabûl

⁸⁵⁴ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, s. 80.

Ol dedi ki hizmet eyle benden istersen vusûl

“Âşık Ömer 366/2”

2.32. Hüviyet

Hüviyet, bütün varlıklara geçen mutlak varlık,⁸⁵⁵ mutlak gayb âleminde bütün hakikatleri kapsayan mutlak hakikat demektir. Bu hakikat, çekirdeğin ağacı ihtiva etmesi gibidir.⁸⁵⁶ Ağacın tüm mertebeleri, ağaç tohumunda mevcuttur.⁸⁵⁷ Bu kavramla ilgili Nakşî'nin 2; Fehîm, Nâbî ve Gaybî'nin 1'er beyti bulunmaktadır. Nakşî, hüviyet menziline bulmak isteyenin, elini anasır perdesinden kaldırması gerektiğini (NAA. G. 181/5) söylemektedir. Hüviyet âleminde ancak, bütün isimlerden geçenler seyr edebilir (NAA. G. 136/2).⁸⁵⁸ Hakikatte hüviyet, bir nefestir (SG. 95/4). Bu mefhumu, fenâ hâlinde söylenmiş intibai uyandıran ve tohum gibi bütün her şeyi havi olduğunu iddia eden Nâbî'nin aşağıdaki beyti net bir şekilde izah etmektedir:

Bâğ-ı kevnüñ ne uşûlın ne fûrû'ın bilürüz

Gerçi kim tohm gibi cümleyi hâvîyüz biz

“Nâbî-Gazel 271/5”

Gönlün sınırsız ve sayısız fakat aynı nefesten feyizlendiğini ileri süren Fehîm'in aşağıda verilen beyti de, hüviyetin 'bütün hakikatleri kapsayan mutlak hakikat' hususiyetine temas etmesi yönüyle kayda değerdir:

Bî-'adeddür gonca ammâ müttehdür bûy-ı gül

Müstaflîz-i yek-nefesdür gerçi bî-haddür gönül

“Fehîm-Gazel 194/3”

2.33. İkilik

Yaratılanı yaratandan ayrı görme ve ayrı bilmeye ikilik denir⁸⁵⁹ ve tasavvufta şirk kabul edilir.⁸⁶⁰ Vahdet ve fenâ hâli dışındaki zamandaki hâl de, ikilik olarak adlandırılır.⁸⁶¹ İncelenen divânlarda 'ikiliği silmek, ikiliğin kalmaması, ikilik perdesi, ikilikte kalmak, ikilikten geçmek, ikilikten süzölmek, kendini aradan çıkarmak,

⁸⁵⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 177.

⁸⁵⁶ Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 67.

⁸⁵⁷ Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 67. Hüviyet hakkında ayrıca bkz. Cürcânî, *a.g.e.*, s. 67; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 569-570; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 226.

⁸⁵⁸ Beyit için bkz. 'Âlem-i Hüviyet'.

⁸⁵⁹ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 159.

⁸⁶⁰ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 235.

⁸⁶¹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 182.

isneyniyet, isnâ' şeklinde ifade ve terkiplerle kullanılan ikilik, 'âşık, maşûk, aşk, derviş, mahrem, mahv, münkir, nefsi bilmek, perde, sâlik, şirk-i ahfâ, vahdet, kesret, vuslat, vücûd, üns, varlık' mefhumlarıyla münasebettar olarak beyitlerdeki yerini alır. İkilik, Nakşî ve Gaybî divânlarında tekasüf eder. Nâilî'nin tek beyti dışında Halk ve Divân şairlerinde görülmez. Yaratılanı Yaratan'dan ayrı görmemenin salık verildiği Nakşî'nin aşağıdaki beytinde 'âlem bir yana olsa' irsâl-i meseliyle, kalbe ikiliğin sığmayacağı belirtilmiştir. Beyitte ikilik, 'vahdet ve fenâ dışındaki hâl' olarak tasavvur edilmiştir:

Bir gönüldür cümle 'âlem şüretin nakşında bil

İkilik sığmaz araya olsa 'âlem bir yana "Nakşî-Gazel 17/2"

'Kâinatta Allah (c.c.)'tan başka yoktur.' manâsının tekrar edildiği murabba-ı mütekerririnde Gaybî, Allah (c.c.)'ın ikilikten müberra olduğunu ifade ederken. vahdet-i vücûd telakkisini de mısralarında serd etmiş olur:

Görinen gerçi esmâdur

Velî ma'nen müsemmâdur

İkilikden müberrâdur

Femâ fi'l-kevni illâ Hû

"Sun'u'llâh-ı Gaybî 94/3"

2.34. İlim

Lügatte bilmek anlamına gelen ilim, ekseriyetle bilgi ve bilim karşılığında kullanılır. İlim bilgisizliğin, câhilliğin zıddı biçiminde de tanımlanır. Aynı kökten türeyen 'âlim, malûm, muallim, muallim' kelimeleri ilimle irtibatlı olarak kullanılmaktadır.⁸⁶² İlim, gökten yağan yağmur gibidir; ağaçlar kökleri ile onu kendine çeker ve tatlı olanların tatlılığı acı olanların da acılığı artar.⁸⁶³ İncelediğimiz şairler

⁸⁶² İlhan Kutluer, "İlim", *DİA*, İstanbul 2000, C. XXII, s. 109. Gazalî, *İhyâ*'da, önceliğine işaret edip eserine ilim bahsi ile başlamıştır. Gazalî, *İhyâ*, C. I, s. 5. İlimin fazileti (13-26), ilim öğrenmenin (26-30) ve öğretmenin fazileti (30-41) üzerinde durmuştur. Farz-ı ayn olan (43-75) ve zemmedilen (77-108) ilimleri açıklayıp ilmin âfetlerini (149-154) beyan etmiştir. İbn Haldun, *Mukaddime*'de ilim için ayrı bir bölüm açmış ve kırâat, tefsir, hadîs, fıkıh, kelâm, tasavvuf, rüyâ, cebir, hendese, hey'et (astronomi), mantık, fizik, tıp, zirâat, ilâhiyât, sihir ve tılsım, harf, kimyâ, edeb, nahiv, lügat, beyân ilimlerini izah etmiştir. İbn Haldun, *Mukaddime*, C. II, s. 765-1013.

⁸⁶³ Muhasibî, *Riâye*, s. 472. İlimin fazileti, kısımları ve âlimlerin dereceleri hakkında bkz. Mekki, *Kütü'l-Kulûb*, C. II, s. 9-181. İlimin faziletinin ispatı için bkz. Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 77-84. Bâtın ilminin

tarafından yaklaşık 30 yerde menfî kullanılan ilim kavramı, ‘âb-ı hayât, akıl, âlim, amel, ârif, câhil, nâdân, cehâlet, ders, esrâr, evliyâ, gâfil, gurûr, hakikat, hâce, hikmet, hubb-ı mal, irfân, kemâl, kıl ü kâl, leîm, mahrem, mârifet, men aref, menzil, müddeî, münkir, mürşid, mürşid-i kâmil, nefis, nefsi bilmek, nokta, şerîat, tâlib, tarîkat, tasavvuf, terk, tevazu, ucb, üstâd, zâhid, zâhir, zikir’ gibi mefhumlarla münasebettar şekilde işlenir. Bu mefhum ele alınırken ilmin birçok çeşidinden bahsedilmiş; bunlardan en çok kullanılanları ise, ‘ilm-i tarîkat, ilm-i şerîat, ilm-i bâtın, ilm-i hikmet ve ilm-i ledün’ olmuştur. İlim kavramı, en fazla Nakşî’de yer edinirken, diğer Tekke şairlerinin divânlarında da yoğun bir şekilde yerini almıştır. Bu kavram, Divân şairlerinin her birinde ise birkaç beyitle mahduttur.

Vâsıl olur sırr-ı Hakk'a ilm ile âmil olan

Onun için ehl-i takvâ gûşe-i vahdettedir

“Âşık Ömer 539/3”

Âşık Ömer, ilmi müspet bir zeminde ele aldığı yukarıdaki beytinde, Hakk’a vâsıl olabilmek için, ilim ile amel etmeyi şart koşmaktadır. Nef’î de, Şeyhülislam Muhammed Efendi için yazdığı kasidede ilme müsbet yaklaşır; memduhunun ilim ve irfânın hâmisi olduğunun altını çizer:

Künc-i halvet-hânesinde ‘ilm ü ‘irfân münzevî

Kûşe-i bâmında iğbâl u sa‘âdet pâsbân

“Nef’î-Kasîde 52/8”

Bir ağacı andıran ilmin, yüz binlerce eseri ve belirtisi vardır. O bilgi olarak tektir; ama binlerce eseri ve izi olduğu için o tek bilginin sayısız adı vardır.⁸⁶⁴ Mısrî, bu umdeden hareketle, bütün her şeyin esasının tek bir nokta olduğunu iddia ettiği aşağıdaki beytinde, ilmin çoğalmasi ile kalbe sıkıntı ve gamın dolacağını ifadeyle ilmi

zâhir ilmüne üstünlüğü hakkında bkz. Mekkî, *a.g.e.*, C. II, s. 45-48. İlim hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Herevî, *Menâzilü's-sâirîn*, s. 113-114; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 374-379; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 397-400; Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 161; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 184-185; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 237-238. İlim kavramını esas alan ve ilmin Divân şiirinde kullanımını detaylandıran müstakil bir çalışma kaleme alınmıştır. Bkz. Hüseyin Güfta, *Divan Şiirinde İlim*, Akçağ Yay., Ankara 2004.

⁸⁶⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 530.

menfi açıdan değerlendirmiştir. Bu tasavvuru ile o, Hz. Ali (k.v.)'ye atfedilen 'ilim bir nokta idi, onu câhiller çoğalttı' sözünü manevî açıdan iktibas eder görünmektedir:

Ꞑamu bir nokꞐadur 'ilm ancak ey dost

Çoğaldıkça tolar Ꞑalbe hemm ü gam

“Niyâzî-i Mısırî 120/17”

2.35. İnsan, Hayvân

İnsan, âlemin göz bebeğidir; büyük âlemdir; yaratılmışların en şerefliisidir.⁸⁶⁵ İnsan cevherdir, gökyüzü ona arazdır; her şey teferruatır, bütün her şeyden gaye insândır.⁸⁶⁶ Allah (c.c.) kulu halk ettiğinde ona kendi ruhundan üflemiştir. Bu ilâhî ruh, bütün insanlarda mevcuttur. İnsan eğer kendinde bulunan bu yönü, 'arefe' fiilinin ifade ettiği manâda tanıyıp keşf ederse, kendisini yaratan Rabb'ini o derecede tanır ve bilir.⁸⁶⁷ 'Ahsen-i takvîm, âlem, anâsır, ârif, aşk, âşık, cevher, esmâ, müsemmâ, esrâr, lâmekân, bî-nişân, men aref, nefsi bilmek, nokta, on sekiz bin âlem, ölmeden evvel ölmek, pîr, rûh, şerîat, tarîkat, hakîkat, tecellî, tevhîd' mefhumlarıyla tenasüp veya tezat teşkil edecek şekilde kullanılan insan kavramına, en fazla Tekke şairlerinde tesadüf ederiz. Birkaç münferit beyit dışında, diğer şairlerde kullanılmamıştır. Tekke şairlerinden de en çok Gaybî, Nakşî ve Mısırî'de zikredilmiştir.

Gaybî'nin divânındaki Keşfü'l-Gitâ adlı tek kasidesinde insan, vahdet-i vücûd anlayışı ile ele alınmıştır. 'Âdeme gel âdeme' nakaratlı manzumesinde (SG. 98) Ümmî Sinân'ın 'insan değildir' (ÜS. 62) redifli manzumesinde ve insan hakkında kanaat bildiren diğer şairlerin şiirlerinde insan, vahdet-i vücûdun da tesiriyle hayatın ve kâinâtın merkezinde tasavvur edilir ve Hakk'ın ruhundan üflediği ilâhî ruha sahip bir

⁸⁶⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 187.

⁸⁶⁶ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. V-VI, s. 282.

⁸⁶⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 280. İnsan, insanın diğer canlılar içerisindeki yeri ve insanın şerefi hakkında bkz. İlhan Kutluer, "İnsan", *DİA*, İstanbul 2000, C. XXII, s. 320-323. İnsanın tanımı, tasavvufun insana bakışı ve insanın tasavvufi düşüncedeki yeri, insanın duyuları ve sosyal hayattaki yeri mevzularını içeren müstakil bir doktora çalışması mevcuttur. Bilhassa Divân şairlerinin insan hakkındaki tasavvurları için bkz. Mehmet Gökteş, *Divan Şiirinde İnsan Telâkkisi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2003.

varlık olarak telakki edilir. İnsan ağaç ise, diğer bütün her şey yaprak mesabesindedir. Nebîler, bu ağacın meyveleri iken Hz. Muhammed (s.a.s.) onların özü ve en seçkinidir:

Cihân bâğında insân bir şecerdür ğayrılar yaprağ

Nebîler meyvedür sen zübdesisin yâ Resûlallâh “Niyâzî-i Mısırî 160/6”

İnsan, şanına ahsen-i takvîm denildiği için (AÖ. 989/1) kıymetlidir. On sekiz bin âlemin hülâsası (NAA. G. 81/6) insandır. Cân esrârına erebilen kimseler (SG. 106/3) insandır. Kendi nefsinin illetini bilmeyen, ruhunun hakîkatini bilmeyen (ÜS. 62/1), imân-ı tahkîk bulmayan (ÜS. 62/9), tevhîdin deryâsına dalmayan (ÜS. 62/3), dışı fenâ-ender fenâ; içi bekâ-ender-bekâ; sırrı likâ-ender-likâ olmayan (ÜS. 62/6); şerîatı bildim, tarîkatı buldum diyen, ama hakîkatin güllerini yolmayan (ÜS. 62/4) ve mârifetten hissesi olmayan (SG. 97/2) insan değildir. Hakk’ın cemâli, en güzel sûrette insanda tecellî eder. Sırr-ı Hak, sûret-i âdemde mestûr olmuştur. Hak Teâlâ, âdemde istivâ etmiş; yüzünü âdemde göstermiş; kemâlâtını âdemde izhar etmiştir:

Bir avuç hâk eylemiş gör zâtınıñ mir‘âtını

Gösterir âdem yüzünden kend’özin merdâna bağ “Nakşî-Gazel 81/2”

Tetkik edilen divânlarda şairler, nefsini bilmeyen, aşka mübtelâ olmayan, kâinâtın sırrını anlamayan kimseleri hayvân olarak tasavvur etmişlerdir. ‘Âb-ı hayvân, âşık, câhil, imân, insân-ı kâmil, mârifet, melek, münkir, nefis, nefsi bilmek, mukarreb, zevk’ kavramlarıyla tenasüp ya da tezat teşkil edecek şekilde değerlendirilen hayvân kavramı, en fazla Nakşî’de kullanılmıştır. Bu kavram Âşık Ömer ve Fehîm’in münferit birkaç beyti dışında, Divân ve Halk şairlerince zikredilmemiştir. Dört ayaklı hayvânlar, yüce âleme erişemez; bu ulvî âlem ancak meleklerin, temiz kişilerin ve takvâ ehlinin yeridir.⁸⁶⁸ Nefsinin hevâsını terk eden, meleklerin derecelerine erişir. Hayvânlığını aradan çıkaramayan, yani nefsini terk edemeyen mukarreb olamaz:

Hevâ-yı nefsi terk iden melâ’ik rütbesin bulur

⁸⁶⁸ Neseî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 51-52.

Muḫarreb olamaz ref' itmeyen bu ṭab'-ı ḥayvânî “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 113/5”

Tasavvufta nefis için de hayvân denilmiştir.⁸⁶⁹ Hayvân, ota samanla semirirken; insan, izzet ve şerefle olgunlaşır. İnsan, kadrini ve yüceliğini işiterek, şerefini anlayarak gelişir; hayvân ise yiyip içmekle semirir.⁸⁷⁰ İnsan ve hayvân mefhumlarının her ikisinin birlikte en fazla kullanan şair Nakşîdir. Nâbî ve Âşık Ömer’in divânlarında birer beyit dışında, diğer divânlarda ikili şekilde zikredilmez. Kâmil olmayan insan, hayvân sûretinde insandır. Bu isimlendirmenin sebebi; insanın ruhânî yönünün, bedensel yönünde silinip akıl nûru duyularının karanlığında söndüğünde ona, şehvet, gazap ve bunlara bağlı olarak şehvetlerin gerekleri gibi hayvânî vasıfların hâkim olmasıdır.⁸⁷¹ Erenlere uymama, hayvânlık; kâmil insânı bilme ve ona tabi olma ise insanlıktır:

Erenlere uymayan odur ḥayvân didiler

İnsân hâlini bilen kâmil insân didiler “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 23/1”

Tasavvuf ehli, aşktan bî-haber olanlara hayvân demiş, hayvânlar bile biraz olsun aşk nedir bildiklerinden aşka müptela olmayanları hayvândan da aşağı görmüşlerdir.⁸⁷² Bu meyanda incelemeye tabi tutulan Tekke şairlerinden Nakşî, aşk yoluna girmeyenin hayvân olduğunu ve onların insan olamayacağını anladığını (NAA. H. 6/1); Ümmî Sinân, aşk ile cümle âleme dolmayanın insân olmadığını, böylelerinin bu dünyâyâ insan gelip bu dünyâdan hayvân gittiğini (ÜS. 62/2); Gaybî ise, aşksız kişinin hayvân addolunması gerektiğini (SG. 106/3) dile getirmişlerdir.

2.36. İrfân

‘Keşf, ilhâm, sezgi, ruhî ve manevî yollarla elde edilen bilgi, tecrübî bilgi’ anlamına gelen irfân,⁸⁷³ incelenen divânlarda, ‘mekteb-i irfân, mezheb-i irfân, ehl-i irfân’ terkipleriyle öne çıkar ve ‘ahlâk-ı hamîde, akıl, ârif, âşık, aşk, derviş, edeb, eren, fazilet, feyz, ilim, insân-ı kâmil, kâfir, kemâl, keşf, kîl ü kâl, ledün, mârifet, mirâç,

⁸⁶⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 75.

⁸⁷⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 359.

⁸⁷¹ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 82-83.

⁸⁷² Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 156.

⁸⁷³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 189. Ayrıca bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 245.

muhabbet, mürid, mürşid, nâdân, nefsi bilmek, ölmeden evvel ölmek, pârsa, pîr, safâ, sâlik, semâ, sûfî, şeyh, tasfiye, tahkîk, taklîd, vâiz, vâridât, vecd, velâyet, Yûnus Emre, zühd, zâhid' mefhumlarıyla tenasüp veya tezat teşkil edecek şekilde beyitlere girer. Bu mefhumu Gevherî, Nâilî ve Fehîm seyrek kullanmış olmakla beraber, diğer şairler manzumelerinde sıklıkla işlemişlerdir. İrfânı, bütün belâ ve musibetleri üzerine çeken bir âfet olarak gördüğü aşağıdaki beytinde Fehîm, ironik bir üslûpla mârifet sahiplerinin kıymetinin bilinmediğini ve hor görülüp tahkir edildiğini ima etmektedir:

Baňa hep cevri ma'rifet itdi

Al elümden Hudâ bu irfânı

“Fehîm-Kasîde 17/8”

Fehîm'in sahibine âfet getirdiğini söylediği irfânın defteri, Nâbî'de dürülüp bir kenara atılarak unutulmuştur; zamânede artık nâdânlık itibar görmektedir:

Nâdânlık olup mu'teber ebnâ-yı zamânda

Haţtı bozulup nüşha-i 'irfân unudulmuş

“Nâbî-Gazel 345/5”

Devrin sosyal şartlarının müessir olduğunu düşündüğümüz aşağıdaki beytinde itidal çağrısı yapan Gaybî, zühd ve irfânın arasını bulup hem aşkı hem de akli kullanarak mest ve huşyâr ortası olmayı salık vermektedir. Akıl ve aşk dengeli bir şekilde tutulmalı; tecrübî bilginin yanında akla müstenit ilimlere de itibar edilmelidir:

Ne mest ol 'aşk ile dâ'im ne ayık ol bu 'aql ile

Miyân-ı zühd ile 'irfânı cem' idüp 'ubûr eyle

“Sun'u'llâh-ı Gaybî 103/2”

Nâbî'de ara bulma yoktur, zühdün meziyetini kabul edip merdân yolu olduğunu belirtir; lakin 'şuttâr ehli'nin yolu olan irfânın maksûda erdirmede daha kolay olduğunu da yüksek sesle dile getirir. Nâbî'nin zühd ve irfânı mukayese ettiği beyti, bize Necmeddin-i Kübrâ'nın *Usûl-ı Aşere* risâlesini ve bu risâlede öne çıkarttığı nazariyesini⁸⁷⁴ anımsatmaktadır. Aşağı aldığımız beytinde zühdü, ahyâr ve ebrâr sahiplerinin; irfânı da ahyâr ve ebrâr ehlinin yollarına nazaran, Allah (c.c.)'a daha kolay

⁸⁷⁴ Kübrâ'nın bu nazariyesi için bkz. Bursevî, "Şerh-i Usûl-ı Aşere", s. 40-45; Süleyman Gökbulut, *Necmeddin-i Kübrâ-Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay., 1. bs. İstanbul 2010, s. 214.

vâsıl eden şuttâr tarîkinde sülûk eden kimselerin yolu olarak gören Nâbî, diğer yoldakilerin ancak nihâyette elde edebilecekleri pâyelerin, şuttâr tarîkinde olan irfân ehline henüz bidâyette elde edileceğinin bilincinde gibidir:

Râh-ı zühdî bilürüz haq bu ki merdân yoludur

Lîk âsân çıkan âsâyîşe ‘irfân yoludur

“Nâbî-Gazel 108/1”

2.37. İrşâd

İrşâd manen aydınlatıp gafletten uyandırma ve doğru yolda rehberlik etme mânâsına gelir.⁸⁷⁵ Şerîat, eğitilmiş köpeğe verilen terbiyeyi ve talimi dikkate alarak, köpeğin yakaladığı avın yenilmesine cevaz verirken eğitilmemiş köpeğin avladığının yenilmesini helâl görmemiştir. Bir ağacın kendi başına büyüdüğünde yaprak verip de güzel meyve verememesi aynı sebebin sonucudur.⁸⁷⁶ Bu sebeple kendi başına yabanda bırakılan diğer canlılar, nasıl maksatlarının ve gayelerinin dışına çıkmaktaysa; bir mürşidin irşâdıyla terbiye olmayan ve onun rehberliğiyle yola çıkmayan kimse de asıl gayesi olan kulluğunu gerçekleştiremez ve menzil-i maksûda eremez. İncelediğimiz divânlarda ‘ârif, aşk, evliyâ, feyz, himmet, kutb, mürşid, nefis, pîr, şerîat, şeyh, tekke, zâhid’ kavramlarıyla birlikte kullanılan irşâd kavramı, Fehîm hâriç bütün şairlerce zikredilir. Ümmî Sinân ve Gaybî’de 5, Nâbî ve Gevherî’de 4, Nakşî’de 3, Mısrî ve Nef’î’de 1 beyitte anılır. Nâilî, Gülşenîlik’i anlattığı gazelinde ‘tarîk-i reşâd’ diye tavsiye ettiği Gülşenîlik’i doğru yol olarak görmekte ve himmete nâil olabilmek için irşâd ümidi ile bu yola girmeyi tavsiye etmektedir:

Cüyâ-yı himmetüz tatalum biz de Nâ’îlî

İrşâd ümîdi ile tarîk-ı reşâde rû

“Nâilî-Gazel 297/5”

Nâbî, müridlerini irşâd etme maksadı olmasa şeyhlerin, müridlerini dilendirme gibi bir faaliyeti yürütmeyeceklerini (NB. 455/4)⁸⁷⁷ belirtir. İrşâdı, remizli ifadelerle beraber de kullanan Nâbî, pîr-i mugânın cür‘a-i yek-feyz ile rindi irşâd edeceğini (NB.

⁸⁷⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 245.

⁸⁷⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 135.

⁸⁷⁷ Beyit için bkz. ‘Cerre Çıkma’.

G. 185/3),⁸⁷⁸ onun dergâhına yüz sürmeyince irşâda nâil olunamayacağını (NB. G. 624/2)⁸⁷⁹ iddia eder. Gevherî irşâdı bir beytinde ‘vefâ irşâdını öğrenememişsin’ diye sevgiliye sitem ederken ‘yol’ anlamına gelecek şekilde (GE. 375/4), bir başka beytinde ise, tasavvufî manâsına münasip bir şekilde kullanır; fakat ‘beni tekke-i aşkında irşâd eyledin (GE. 510/5)’ diye sevgilisine hitap ederek irşâdı farklı bir perspektiften görür. Aşk, tekke, irşâd tasavvuf terimleridir; fakat sevgilinin mecâzî sevgili olması, bu mefhumların tamamını tasavvuf mecrasından tecrit etmektedir. Nakşî’nin bir beytinde irşâd eden şerîattır (NAA. G. 22/6); Gaybî’nin bir beytinde ise, ârifin her bir sözü irşâddır (SG. 54/1). Yine Gaybî’ye göre irşâd olan, aşk ile irşâd olur; aşk ise, kesbî değil Allah (c.c.) vergisidir. Dolayısıyla irşâd, Hakk’ın elindedir:

‘Aşk ile irşâd olur irşâd olan

‘Aşk ise kesbî degül bir dâd imiş

“Sun‘u’llâh-ı Gaybî 54/2”

2.38. İstikâmet

Doğruluk, dürüstlük manâsına gelen istikâmet kavramı tasavvuf terminolojisinde, ibadetleri yapıp günahlardan kaçınmak,⁸⁸⁰ her türlü şeyde ifrat ve tefritten sakınmak olarak anlamlandırılır.⁸⁸¹ Bütün işlerin kemâli, istikâmetle meydana gelir. Manevî terbiyenin başında olan kimseye evvela şart olan şey, tüm vazifelerinde istikâmet üzere olmasıdır. Hâlinde istikâmet üzere olmayanın çalışması ve çabası zayi olur. Sıfatlarında istikâmet üzere olmayan, bulunduğu makâmdan ilerisine geçemez.⁸⁸² Hâlinde istikâmet olmayan kimsenin bütün çabası ve gayreti boşa gider. İstikâmet, en büyük kerâmettir.⁸⁸³

Tetkik edilen divânlarda sadece Nâbî’de 2 beyitte tespit edebildiğimiz istikâmet, beyitlerin birinde (NB. TH. 3/5) nedâmet kadehinden bir defa dahi mahmûr olmayan

⁸⁷⁸ Beyit için bkz. ‘Harâbât Ehli İle İlgili Mecâzlar’.

⁸⁷⁹ Beyit için bkz. ‘Biat ve Biat İle İlgili İfade ve Usûller’.

⁸⁸⁰ Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 73.

⁸⁸¹ Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 313. İstikâmet hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 73; Herevî, *Menâzilü's-sâirîn*, s. 94; Ankaravî, *a.g.e.*, s. 313-316; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 57-58; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 194; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 249.

⁸⁸² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 411-414.

⁸⁸³ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 249.

kimsenin, kûy-ı istikâmetten geçebilmesinin imkânsız oluşuyla; diğerinde ise servinin ömründe başının hep yüce oluşu ve dik duruşunu istikâmetiyle şöhret bulması sayesinde elde etmesi münasebetiyle zikredilir:

Olmağla istikâmet ile iştihâr-ı serv

Hep serfirâzlıkla giçer rûzgâr-ı serv “Nâbî-Gazel 658/1”

İstikâmet mefhumu, istikâmet sâhibi manâsına gelen ‘müstakim’ şeklinde Nâbî’nin ve Nâilî’nin birer beytinde zikredilir. Kendini beğenmenin ve sürekli kendini anlatarak ileri sürmenin bu dünyâda geçer akçe olmadığını belirten Nâilî, mizân, kâsid, çârşû, müstakim kelimelerinin tenasüp teşkil ettiği aşağıdaki beytinde, istikâmet sahibi kimsenin itibar terazisini elden bırakmasını öğütler:

Bu çârsûda kâsid olur hûd-furûşluk

Mizân-ı i’tibârı gider müstakîm iseñ “Nâilî-Gazel 214/2”

Makâm, râst, neyzen kelimeleriyle tenasüp yapan Nâbî, müstakîm olan kimsenin felekten korkmamasını ve ona karşı müsterih olmasını ister. Neyini biraz yana doğru meylederek üfleyen yan duruşlu neyzenin bu duruşu, râst makâmına bir halel getirmiyorsa, ters ve çarpık dönüşlü felek de, müstakîm olanlara bir zarar veremez:

Hemân sen müstakîm ol çerh-i kec-revden hirâs itme

Mağâm-ı râsta virmez hâlel kec-binî-i ney-zen “Nâbî-Gazel 558/2”

2.39. İzzet, Zillet

‘Büyüklik, azamet, yücelik’ anlamlarına gelen izzet ve ‘alçaklık, zelillik, hor görülme’ manâlarını taşıyan zillet tasavvufi terminolojide lügat manâlarının aksine farklı telakki edilmiştir. Tasavvufta izzet, zamanla menfi bir manâya bürünürken zıttı zillet de müsbet bir kullanımı ittihaz ederek ‘kibir duygusundan sıyrılmaya matuf tevazu’⁸⁸⁴ olarak tasavvur edilmiş ve Allah (c.c.) katında izzet sahibi olma, kullar katında geçici zillete katlanma ve zelil olmayı tercih etmeye bağlanmıştır.⁸⁸⁵ İzzet ve

⁸⁸⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 548.

⁸⁸⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 397; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 552.

zillet üzerine en fazla sözü Nâbî söylemişken en az sözü diğer Divân şairleri söylemişlerdir. ‘İzzet bağı, rif‘at, uluvv, hâk-i zillet, mezellet, zelîl, züll, vâdî-i zillet’ gibi ifade ve terkiplerle divânlarda yerini alan bu mefhumlar, ‘fakr, hubb-ı mal, hubb-ı dünyâ, emel, mihnet, nahvet’ vb. kavramlarla tenasüp hâlinde zikredilmiştir.

İzzet mefhumu müstakil kullanımında bilinen manâsıyla ele alınmış ve Münâfikûn Sûresi’ndeki⁸⁸⁶ izzete müvazi telakki edilerek, izzetli olma, şeref ve haysiyet sahibi olma olarak işlenmiştir: ‘Pîr-i azîzim himmetinden nûr-ı izzet ehliyim (ÜS. 102/5). Hak katında izzet sahibi olabilmek uzleti tercih etmekten geçmektedir (NM. 81/4).⁸⁸⁷ Tâlib-i izzet olan ârif felek bezminin neşesiz kadehinden istiğnâ eder (NB. KT. 84/1). Bûy-ı edeb her kimde olursa, yeri baştaki sarığın ucuna yerleştirilmiş taze sünbül gibi zirve olur; o derece rağbet görür (NB. G. 19/2). Biz mal için, ehl-i mala bend olmamışız; Hak’tan gayrıya yalvarmamışız; emel yolunda koşturmamışız; bir kimseye yüz suyu dökmemişiz; Allah (c.c.)’ın dergâhından gayrı başka bir dergâha baş eğmemişiz (NB. R. 76/1-2).’ Nâbî, aşağıdaki beytinde izzeti Allah (c.c.)’a itâat etmeye bağlamış ve âsî kelimesini tevriyeli kullanarak Asi nehrinin zezem suyunun elde etmiş olduğu şeref ve itibarı elde edemeyeceğini ifade etmiştir:

İtâ‘at merkezinden çıkma Nâbî ‘izzet isterseñ

Bulur mı âb-ı ‘Âşî i‘tibâr-ı çeşme-i zezem “Nâbî-Gazel 497/7”

Zillet mefhumu divânlarda hem müsbet, hem de menfî kullanılmış olup menfî kullanıldığı beyitlerde meskenet, alçalma, alçaklık manâlarını taşımıştır: ‘Ey dil, bu aşkın yolunda zelil olursun (GE. 96/4). Vâdî-i zillette kaldım, âfitâbım doğmadı (GE. 792/1). Aştan cüdâ olursan zelîl kalırsın (SG. 64/2). Zilleti çok gurbete düştüm (AÖ. 1083/5). Eyyâmım mihnet ü zilletle geçti (AÖ. 676/3). Ey gönül nefsinin zulmetinden hor ve zelîl oldun (ÜS. 23/8). Gurûrdan kalbi ölmüş olanlara hâli arz etmek ve tenezzül

⁸⁸⁶ Bkz. Münâfikûn 63/8. Mevlânâ da bu hususta şöyle buyurmaktadır: “Hayvân otlar samanla semirirken insan izzet ve şerefle semirir. İnsan kadrini ve yüceliğini işiterek, şerefini anlayarak gelişir, hayvân yiyip içmekle semirir.” Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 359.

⁸⁸⁷ Beyit için bkz. ‘Çile, Erbaîn, Halvet, İnziva, Uzlet’.

etmeyene söz anlatmak ne zillettir (NB. G. 467/1). Nahvetinden başını kaldıran binlerce dalın boyunun (sonunda) daire gibi büküldüğünü görmüşüz (NB. G. 276/7). Nahvet ile toplanan gülü, içerisinde mezellet kokusu olduğu için koklamam (NB. G. 696/4).⁸⁸⁸ Ey mutlulukla sarhoş olan, nahvetle şişip kabardın; ama senin bu kabarmın kazâ kasabının kurbân yerinde seni koyun gibi şişirip soymak içindir (NB. R. 3/1-2).’

Zillet, tevazu ile müvazi değerlendirildiğinde ise, müsbet bir manâya kavuşur ve ekseriyetle ‘fakr’ unsuru ile beraber zikredilir: ‘Züll ü fakrı alışkanlık edin, her dâim Allah (c.c.)’a ihtiyâcını arz et (SG. 45/4). Züll ile iftikâr, bâb-ı Hakk’a iki kanat olmuştur (SG. 91/7). Her bir nebî ve velî menzile zilletle erdi (NM. 169/5). Süpürgenin, saha-i zillete yüz sürmesi; çirkten sîneni arındırmak için sana rehberdir (NB. G. 422/6). Dünyâda tevazuya alışık olmayan, insanlar arasında giderek itibarsızlaşır (NB. G. 407/4).⁸⁸⁹ Alçaklık eyleyerek kendini turâb eyle (NAA. K. 2/43).’

Ṭā‘atüñ ihlâşa irmez ‘ilm ile a‘mâl ile

‘İzzeti ço zilleti tüt oldur anuñ mâyesi

“Niyâzi-i Mısırî 182/3”

İzzetin ve zilletin bir arada zikredildiği beyitlerde ana tema, izzetin zilletle elde edilebileceği; Hak katında azîz olmak isteyen halk içinde zelil olması gerektiğidir. Nitekim Mısırî’nin yukarıdaki beytinde ibadetlerin ihlâslı olabilmesi ilm ve amelle değil, izzetin terk edilip zillet yolunun tutulmasıyla ilişkilendirilmiştir. Zillet tozuyla toz toprak içinde kaldığı nispette âşıkın yüksek ve ulu makâmı, cânânın semtidir (NB. G. 470/4). Âşık her ne kadar halk-ı âlem içre aciz ve mahkûr ise, onu aşk sultân eder (ÜS. 166/39). Aşk, âdemin aklını târâc eder, kimini kendine sertâc eder; kiminin başına zillet yazdırır (AÖ. 232/4). Sûret-i fakr u fenâda hâke yeksânız; fakat sîret-i mülk-i bekânın nûr-ı gevherdânıyız (ÜS. 73/5). Her kim mütevazı olup zillete katlanırsa onun izzet

⁸⁸⁸ Beyit için bkz. ‘Gurûr, Ucb, Kibir, Nahvet’.

⁸⁸⁹ Beyit için bkz. ‘Tevâzu, Vakâr’.

göreceğine mihrâbın iki büklüm duruşu delildir (NB. G. 704/4).⁸⁹⁰ İzzet istersen yürü var zillet kapısını bekle; kimyâ oluncaya kadar hararetle ateş ile kayna (NM. 10/5).’

Niyâzî-i Mısırî aşağı aldığımız beytinde, fakr ve zilleti meslek edinmeleri dolayısıyla dert ve mihnetin hâl ehline izzet olduğunu ifade eder:

Hamdulillâh habs-i zindân ehl-i hâlûñ hırfeti

Fakr u zillet derd ü miñnet ol gürühuñ ‘izzeti “Niyâzî-i Mısırî 192/1”

‘Meskenet, bayağılık, aşağılık, zillet’ demek olan horluk ve hakirlik, tasavvufta tevazu ve alçak gönüllülüğün nişânesidir. Allah (c.c.)’ın yüceliği yanında hor ve hakir olan, nefisini zelil bilen kimse yücelir.⁸⁹¹ Hor olanlar, hâksârdır; dünyâya önem vermeyen, ölmeden evvel ölen kimselerdir.⁸⁹² Kul, nefsinin horluğunu bildiği ölçüde Allah (c.c.)’ın izzetine bağlanır.⁸⁹³ Tetkik edilen divânlarda zilletle bu şekilde eş değer telakki edilen ‘hor’ kelimesi, hoş görmenin zıddı olarak muhataba aşağı ve bayağı imişçesine muamele etme⁸⁹⁴ anlamı da taşıdığından, her şey özü ve hakîkati itibariyle güzel olduğu için, dervişin âlemi hor görmeyip hoş görmesi, yani kendi dışında her şeyi güzel ve iyi olarak bilmesi gerekir.⁸⁹⁵ Divânlarda, yapılan bir ibadetten ötürü onu yapamayanları (SG. 75/4)⁸⁹⁶ ve hiç kimseyi (NAA. G. 121/3) hor görmemek; dervişlerin görünüşlerine (AÖ. 897/1) ve kıyâfetleri olan hırka ve şâla (AÖ. 389/4);⁸⁹⁷ Hak katında makâmları yüce olan erenlere (SG. 87/1)⁸⁹⁸ hor bakmamak öğütlenir.

2.40. Kâl, Kâl ü Kâl

Kâl, ‘dedi’ anlamına gelen Arapça bir sözdür. ‘Kâl’ kelimesi, mecâz-ı mürsel tarikiyle ‘ilm-i kâl’ olarak kullanılır. İlm-i kâl de, şer‘î ilimlerin zâhirinden bahseden kısmının müşebbehünbihi olarak ele alınır. Kâl ilmi, hâl âlimlerince tenkid ve üstü

⁸⁹⁰ Beyit için bkz. ‘Tevâzu, Vakâr’.

⁸⁹¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 171.

⁸⁹² Uludağ, *a.g.e.*, s. 154.

⁸⁹³ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 55

⁸⁹⁴ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 153.

⁸⁹⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 219-220..

⁸⁹⁶ Beyit için bkz. ‘Çile, Erbaîn, Halvet, İnziva, Uzlet’.

⁸⁹⁷ Bent için bkz. ‘Kepenek’.

⁸⁹⁸ Bent için bkz. ‘Eren’.

kapalı bir şekilde hâl ilmiyle mukayese edilerek, biraz da tahkir edilerek, kâlin hâle dönüştürülmesi istenir. En makbul olanı, hâlin kâl ile, kâlin de hâl ile olanıdır.⁸⁹⁹ Nef'î'nin bir beyti dışında, tamamen Tekke şairlerince kullanılan bu mefhum, 'kâl ü kâl' olarak Nakşî ve Âşık Ömer'de 5, Ümmî Sinân'da 4, Nâbî ve Mısrî'de 2, Nâilî, Fehîm ve Gevherî'de 1 beyitte ekseriyetle 'hâl' ile tezat teşkil edecek şekilde değerlendirilmiştir. Kişiyeye bâkî kalmayacak olan kâl ilmine aldanılmamalıdır (ÜS. 8/1). Hâli de kâli de beraber yürüterek mecmaü'l-bahreyn olmalı; ten, şerîata muvafık; kalp, sırta mezar edilmelidir (SG. 103/3). 'Kuru kâl, kâl ehli, ilm-i kâl, kâle getirmek' gibi ifade ve terkiplerle beyitlerde geçen kâl, Mısrî'nin aşağıdaki beytinde 'kuru laf' şeklinde zikredilmekte ve kâl ehli değil, hâl ehli olma salık verilmektedir:

Çurı lâf ile maşşûd ele girmez

Yüri hâl ehli ol hâli n'idersin

"Niyâzi-i Mısrî 131/10"

Sûfilerce 'tasavvuf hâl işidir, kâl işi değildir' denilerek seyr u sülûkta hâlin kâlden üstün ve kişiyeye lazım olanın hâl olduğu ifade edilmiştir. Yine bu meyanda 'hâl dili kâl dilinden daha fasih konuşur' ve 'hâl, kâl ile bilinemez' gibi sözler mutasavvıflarca kullanılmıştır. Nakşî'nin aşağıdaki beytinde de laf ile peynir gemisinin yürümeyeceği; ledün ilminin çaba, uğraşma, icraat ve fiiliyatla elde edileceği belirtilerek, kâle dayanmama ve hâle kadem basma tavsiye edilmiştir.

Şaşın ol kâle çayanma başa gör hâle kâdem

Oқыyup 'ilm-i ledünnî yüri var 'irfân ola gör

"Nakşî-Gazel 58/4"

Dedikodu, konuşma, söyleşme manâlarını içeren 'kâl ü kâl', tetkik edilen divânlarda 'bilgisi ve malumatı olmadığı hâlde bir şeyler iddia etmek; medreselerde öğretilen kuru ilim, mârifet ve hakîkatten yoksun ve Hakk'ın sırlarından haberdar etme vasfını haiz olmayan uzak olan bilgi' anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Nâbî'nin aşağıdaki beyti, medresede talim edilen bilgilerin kâl ü kâl olduğu ve bunun da

⁸⁹⁹ Cebecioğlu, a.g.e., s. 264.

hakikat kitabının kavramlarını izah etmede yetersiz kalacağı hakkında olup, medresenin karşısına hakikatın öğrenme ve uygulama yeri olarak çıkarılan ‘hâl’in simgesi tekke hakkındadır. Tekke, ‘kîl ü kâl’in simgesi medreseden üstün tutulmuştur:

Tâ geçmeyince medrese-i kıyl u kâlden

Añlanmaz ışılâhı kitâb-ı haķıķatüñ

“Nâbî-Gazel 430/7”

Hümâ-yı mârifeti sayd etmek delil iledir; yoksa kâl u kîl kafesi ile iyi bir netice elde etmek mümkün değildir (NB. G. 746/1). Zâhid mescide varmakla zevke erseydi kîl ü kâl içinde davâ kılmazdı (NM. 161/12). Münkirler, kuru kal ve laf kalabalığı ederler; ehl-i hâl olmadıkları için manâ dilinden anlamazlar (NAA. MH. 2/14). Ehl-i hâlin kalbinde, zerre kadar kîl ü kâl yoktur (AÖ. 367/5). Ehl-i hâlden himmet olmayınca esrâr-ı Hakk’ın, kîl ü kâl ile bilinmeyeceğini öğrendik (NK. MST. 3/9).⁹⁰⁰

2.41. Kalp, Derûn, Dil, Gönül, Hâtır, Sîne

Lügatte ‘bir şeyin altını üstüne getirmek, içini dışına çıkarmak, ters çevirmek, bir şeyi başka şeye dönüştürmek ve değiştirmek’⁹⁰¹ gibi anlamlara gelen kalb, aynı zamanda vücudun merkezinde bulunan ve kan dolaşımını sağlayan organın adıdır. Bir et parçasından ibaret olan bu organla⁹⁰² münasebeti olmakla birlikte ondan ayrı olup bilgi ve düşüncenin kaynağı veya aracı olan kalbe ‘Rabbânî latife’ ve ‘ilâhî cevher’ de denir. Kur’ân-ı Kerîm ve hadîs-i şeriflerde geçen ‘sadr, fuâd, lüb, nüâ ve rû’ gibi terimler umumiyetle kalp manâsında kullanılmıştır.⁹⁰³ Bütün dinler ve mistisizmde kalp, insan duyarlılığının merkezi kabul edilmiştir.⁹⁰⁴ Kalp ilâhî hitabın mahalli ve muhatabıdır;

⁹⁰⁰ Beyit için bkz. ‘Himmet, İmdâd, İstiğâse, İstimdâd, Meded, Müzâheret, Taâvün, Yardım’.

⁹⁰¹ *İhyâ*’da insan kalbinin halleri, hususiyetleri, vesvese yoluyla şeytanın kalbe tasallutu, şeytanın kalbe müdahale yolları, kalbin değişkenliği ve her an süratli bir şekilde bir hâlden başka bir hâle girebileceği izah edilmektedir. Bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 2- 110.

⁹⁰² Hz: Peygamber (s.a.s.) bu minvalde insan vücudunda bir et parçası olduğunu ve tüm vücudun selâmetinin onun sıhhatine bağlı olduğunu buyurmuştur: "Şunu iyi bilin ki, insan vücudunda bir et parçası vardır. Eğer bu et parçası iyi olursa bütün vücut iyi olur. Eğer o bozulursa bütün vücut bozulur. İşte bu et parçası kalptir." Bkz. Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Beytü'l-Efkâr ed-Düveliyye, Riyad 1998, “İmân, 39”, s. 34. Hadîs No: 52.

⁹⁰³ Süleyman Uludağ, "Kalb", *DİA*, İstanbul 2001, C. XXIV, s. 229-230.

⁹⁰⁴ Aydın, *Muhasibî'nin Tasavvuf Felsefesi*, s. 46.

keşf ve ilhâm mahallidir.⁹⁰⁵ Gerçekte Allah (c.c.)’a itâat eden de, isyan eden de kalptir; uzuvlara dağılan ibadetler, onun nûrları; sirayet eden kötülükler de, onun eseridir.⁹⁰⁶ Kalbin bâtını ruh, bineği ise hayvânî rûhtur.⁹⁰⁷ Kalp arındığında beytü’l-hikmet; içerisinde Allah (c.c.)’tan başkası tasarruf etmediği zaman beytü’l-muharrem; içerisine Hakk’ı sığdırması cihetiyle de beytü’l-izzettir.⁹⁰⁸

Kalp mefhumu divânlarda sık kullanılmış, Nakşî başta olmak üzere Tekke şairlerinde, onlarca beyitte zikredilmiştir. Divân şairlerinden Nâbî’de ve Tekke şairlerinden Âşık Ömer’de 10’dan fazla beyitte kullanılmıştır. Bunların dışında Fehîm ve Nef’î’de 8, Nâilî ve Gevherî’de 5 beyitte ele alınmıştır. ‘Âgâh, âşık, aşk, âyîne, cilâ, dervîş, devrân, feyz, hikmet, jeng, Kabe, kalay, küdüret, mir’ât, muhabbet, münkir, mürşid-i kâmil, nefis, nûr, pas, tasfiye, tecellî, vird, zikir’ mefhumlarıyla tezat veya tenasüp teşkil edecek şekilde kullanılmış; ‘arşullâh, âyîne, şem’, hâne, saray, şehir, âhenîn, seng, kâşâne, mahzen, pusula, şişe’ gibi unsurlara benzetilmiştir.

Kalp âşıkın Kabe’si, Allah (c.c.)’ın nazar ettiği mahaldir. Bu sebeple kalp âyinesi pastan arındırılmalı; ona aşk ve zikirle cilâ verilmelidir. Kalp tasfiye edilmezse, sevgili oraya tecellî etmez. Şairlerin kalp hakkında hemfikir oldukları hususlardan biri de kalp tasfiyesidir. Kalbin arınması hislerin sağlam olması; terbiyesi ise yönünü Hakk’a çevirip O’ndan başka her şeyden yüz döndürmesidir.⁹⁰⁹ Nefs terbiyesinde işe, ahlâkı değiştirmekle değil kalbi tasfiye ederek başlamak gerekir. Kalp arındığında, Hak’tan

⁹⁰⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 205. Kalbe gelen düşünceler ve kalbin sıfatı hakkında bkz. Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, C. I, s. 453-511.

⁹⁰⁶ Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 2.

⁹⁰⁷ Cürcânî, *Ta’rîfât*, s. 76.

⁹⁰⁸ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 113-114. Muteber hadîs kitaplarında rastlanılmayan lakin mutasavvıfların itibar ettiği "Yarattığım yerlere ve göklere sığmadım ama mümin kululumun kalbine sığdım" hadîsi bu manâyı işaret eder. Bkz. İsmail bin Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ ve Muzilü’l-İlbâs*, (Thk. Ahmed el-Kalâşî), Müessesetü’r-Risâle, 4. bs., Beyrut 1405/1985, C. II, s. 255-256, Hadîs No: 2256. Aliyyü’l-Kârî bu sözün, “Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zâlim, çok câhildir.” (Ahzâb Sûresi 33/72) âyetinden mühlhem olabileceği üzerinde durmuştur. Bkz. Ahmet Serdaroğlu, *Usûl-i Hadîs ve Mevzûât-i Aliyyü’l-Karî Tercemesi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1966, s. 104. Yine bu minval üzere “Müminin kalbi Allah (c.c.)’ın arşıdır” rivayeti de meşhurdur. Bu söz manâ bakımından sahih olsa da (bkz. Serdaroğlu, *Mevzûât-i Aliyyü’l-Karî Tercemesi*, s. 87) bazı hadîs âlimleri aslı olmadığını ifade etmişlerdir. Bkz. Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. II, s. 130. No: 1886.

⁹⁰⁹ Dâye, *Mirsâdü’l-İbâd*, s. 169.

gelecek bir anlık feyzin kalpteki tesirini ömür boyu yapılan mücâhede ve riyâzet gerçekleştiremeyebilir.⁹¹⁰ İncelediğimiz şairler, kalbin tasfiyesini ‘kalbi arındırmak, kalbi arıtmak, kalbi aydınlatmak, kalbi cilâlamak, kalbi musaffâ kılmak, kalbi mücellâ etmek, kalbi pak etmek, kalbi rûşen etmek, kalbi saf etmek, kalbi silmek, kalbi temizlemek, kalbi yumak’ şeklinde ifade etmişlerdir. Feyzin resminin ve renksizliğinin tecellî edebilmesi için kalbi her şeyden arındırmak, Allah (c.c.) dışındaki her şeyden temizlemek gerekir:

Sâde kalb ol kim yine bî-reng ü nağş-ı feyz ider

Ser-şikeste pâre-i mir‘ât-ı kalb-i sâdeden “Fehîm-Gazel 234/4”

İç, bân, kalp, gönül demek olan ‘derûn’, tasavvufta melekût âleminin nişânesidir.⁹¹¹ Kalp kadar çok kullanılsa da ‘derûn’ kelimesi de bütün şairlerce az ya da çok kullanılmış, en fazla Nâbî ve Gevherî’de ‘incitme, jeng, keder, safâ, sîne, tasfiye, zikir’ mefhumlarıyla bir arada zikredilmiş ve mir‘ât, mahzen, gâr, levh gibi unsurlara teşbih edilmiştir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin hattının düşünülmesinin dahi derûn sayfasına nakşolduğundan beri âyîne gibi jeng ile sıkı fıkı olduğunu söyleyen şair, hattın vahdeti örten yönüne işaret etmiş; sevgiliye açılan derûnun bir an dahi zikir, tefekkür, tâat gibi fiilleri gerçekleştirmediği takdirde, günah kirlerine bulaşmasının tasfiye olmadan evvelki ahvâline nazaran daha kolay olduğunu tedai ettirmiştir:

Levh-i derûna nağş olalı fikr-i hağğ-ı yâr

Âyîne gibi jeng ile germ-ülfet olmuşuz “Nâbî-Gazel 329/6”

Derûnunda ıstırabının oluşunu, elinde piyâle tutma kudretini bulunduramayışına bağlayan Nâilî, remizlerle ördüğü aşağı alınan beytinde, tasavvufa temayülünü dile getirmekte; fakat aynı zamanda onu bir hâl olarak kalbinde ve benliğinde yaşayamamanın burukluğunu hissettirmektedir. Derûnunun mustarip olması, bu meylinin fiiliyata dökülememesi ve sürüncemede kalması ile doğrudan ilgilidir.

⁹¹⁰ Dâye, *a.g.e.*, s. 174.

⁹¹¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 103; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 124.

Beyitten, derûnun ancak piyâle yani Allah (c.c.) aşkını celb edici şeylerle mutmain ve müsterih olacağı fikrini de çıkarabilmek mümkündür:

Piyâle tutmağa yok elde Nâ'ilî kudret

Elimde ra'ş'e derûnumda ıztırâbım var "Nâilî-Gazel 104/5"

'Dil' kelimesi, kalp kadar fazla kullanılmış ve ekseriyetle Divân ve Tekke şairlerince zikredilmiştir. Tekke şairlerinden de Ümmî Sinân ve Gaybî'de 9, Mısırî'de 8 beyitte kullanılmıştır. 'Âyîne, âzâde, beyt, cilâ, cünûn, deryâ, esrâr, fetih, feyz, hâne, hânkâh, havâtır, incitme, Kabe, mâsivâ, muhabbet, nakş, nifak, nigâh, sivâ, tasfiye, tecellî, Tûr, telvîn, teşvîş, vesvese, zikir, zulmet' mefhumlarıyla tezat veya tenasüp hâlinde kullanılan dil kavramı, 'abdâl, âfitâb, âhen, âlem, arş, âyîne, Bağdâd, bahr, baykuş, bâzâr, bâz, beyt, beyzâ, bîşe, bülbül, câm, câsûs, cennet, dâmen, dâna, defter, dert, dervîş, deryâ, dest, deyr, diyâr, gâr, hâne, hankâh, kasr, levh, mektep, Mısır, mir'ât, murg, mülk, şehir, Yûsuf, zevrak, bülbül, Cibrîl, Eyyûb, ferzâne, Hızır, kâinât, mesîh, Mirrîh, seng, dürr-i şehvâr, fezâ, fülk, dürc, gencîne, gılman, gonca, gül, doğan, hamâm, hân, hânûmân, harâbât, harâbe, Hâtem, Haydar, hazine, hisâr, hûrî, hümâ, iklim, Kabe, Kaf Dağı, Kahramân, kal'a, kâlâ, karâbe, kâşâne, keştî, kitâb, kitâbe, laht, lâle, macun, Medine, meydân, nâvek, pâsbân, pervâne, puthâne, reyhân, Rıdvân, sünbül, şebistân, şîre, şîşe, şule, tenûr, tezer, tıfl, Tûr Dağı, ummân, zücâc' gibi unsurlara teşbih edilmiştir. Hâneye benzetilen dilin, tertemiz ve dünyâ dağdağasından âzâde olması gerektiğinin anlatıldığı aşağıdaki beyitte, Allah (c.c.) dışında bir meşguliyeti olan dilin/gönlün tamirinin meşakkatli olacağı vurgusu yapılmaktadır:

Dilden çıkar sarây-ı cihânûn hayâlini

Bisyâr olursa hânede ta'mîr teng olur "Nâbî-Gazel 94/6"

Gönül mefhumu Farsça 'dil', Arapça 'kalp' karşılığı Türkçe bir kelimedir. Gönül insanın manevî gücüne, manevî varlığına; sevgi, nefret, inanç ve iyi kötü bütün

duyguların tümünün varlığına ve ifadesine verilen addır.⁹¹² Gönül, Halk şairlerinde tekasüf etmiş; Nâbî, Nâilî, Gaybî, Ümmî Sinân'da 10'dan fazla beyitte, Fehîm'de 9, Mısrî'de 7, Nef'î'de 4 beyitte, 'âgâh, âh, âlem, arş, aşk, âvâre, âyîne, beyt, câm, dervîş, dîvâne, elest, ferâgat, gâfil, gaflet, hırs, tamâ, hüzn, Kabe, kadeh, mabed, mâsivâ, mürşid, nakş, nef, nûr, pas, perde, peymâne, pervâne, sivâ, şem, tasfiye, tecellî, tecerrüd, telvîn, temâşâ, teşvîş, vesvese, kibir, haset, zâhid, zevk, zikir' mefhumlarıyla ele alınmış; beyitlerde 'andelib, âyîne, Beytullâh, bülbül, elmas, fülk, beyt, deryâ, ferzâne, hümâ, Kabe, levh, mir'ât, murg, mülk, pervâne, sarây, sefine, şehir, şişe, Yakûb, zevrak, hâne, İbrâhim Edhem, Mansûr, sanduka, semender, tîr, terâzû' gibi unsurlara teşbih edilmiştir. Birçok beyitte gönle hitap eden şairler, 43 manzumenin tamamını gönle teksif etmiş; aynı zamanda gönül kelimesini redif ya da kafiye olarak kullanmışlardır. Nâbî'nin aşağıdaki beytinde, gönül elmasa teşbih edilmiş; bununla birlikte gönle eğer Allah (c.c.)'ın adı nakşolmamışsa onun kadri kıymeti olmayan yüzük gibi zillet içinde kalacağı vurgulanmıştır. Gönülde Allah (c.c.) yoksa, gönlün çok da bir kıymeti yoktur:

Nağş-ı nâm-ı yârdan hâlî ger elmas olsa da

Sînde bî-kıymet ü bî-ğadr hâtemdür gönül "Nâbî-Gazel 492/4"

Hâtır kelimesi divânlarda kalp, dil ve gönül kadar sık zikredilmemiş olmakla birlikte, Nâbî ve Nâilî'de 10'dan fazla beyitte; Nef'î'de 8, Fehîm'de 4, Âşık Ömer'de 3, Gaybî'de 1 beyitte firâk, beyt, gam, incitme, vesvese, zevk mefhumlarıyla kullanılmış; 'câme, gonca, mînâ, vîrâne, peymâne' unsurlarına teşbih edilmiş ve 'mecrûh, mesrûr, mestâne, müşevveş, nâşâd, nâzik, sâfi, ümidvâr, vîrân, perîşan' olarak nitelendirilmiştir. Aşağıdaki beytinde Nâbî, hâtırın bir an dahi Allah (c.c.)'tan hâlî bulundurulmaması gerektiğine, yoksa her türlü şeytanî vesveselerin ve dünyevî düşüncelerin hâtırını işgal edeceğine işaret etmektedir:

⁹¹² Gölpinarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 127. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 178-180.

Ey meh leyâl-i vesvese-hîz-i firâkda

Sen gelmeyince hâtıra görsen neler gelür

“Nâbî-Gazel 59/2”

Sadr, göğüs manâsına gelen ‘sîne’, ilim sıfatı ve ilâhî ilim demektir.⁹¹³ Bu mefhum, hayatî önem taşıyan organları kendisinde barındırması dolayısıyla, mecâz-ı mürsel tarikiyle kalp yerine kullanılmıştır.⁹¹⁴ Kalp, gönül, dil, derûn, sîne, hâtır kelimeleri arasında en az kullanılanı ‘sîne’ olmuştur. Bu mefhum ‘âşık, aşk, derûn, gamze, muhabbet, ney, nigâh, peykân, safâ, tasfiye, tecellî, tekye, yanma’ kavramlarıyla Divân şairlerinde 10’dan fazla beyitte kullanılmış; diğer şairlerden Gevherî’de 4, Nakşî ve Mısıri’de 2, Âşık Ömer’de 1 beyitte ele alınmıştır. Sînenin müşebbehleri ise ‘âyîne, gılâf, hitta, leğen, mahzen, na’l, sâha, saray’ unsurları olmuştur.⁹¹⁵ Aşk sırlarının cevherinin yerleştirildiği sîne, Nâilî’de Allah (c.c.)’ın hüsnünün güzelliğini en mükemmel ve en muteber yansıtan bir âyîne oluverir (NK. G. 142/3).⁹¹⁶ Fehîm, aşağıdaki beytinde sînesinin içinin, sevgilinin güzelliğinin aksiyle mumlu olduğunu belirtip sîneyi âyîneye, âyîneyi de güneşe benzeterek Allah (c.c.)’ın aşkı ve feyzi ile mücehhez olan bir sînenin gözlere nûrlar bahşedeceğini ima etmiştir:

‘Aks-i hüsn-i yâr ile pürdür derûn-ı sînemüz

Nür-bağş-ı dîdeyüz hürşiddür âyinemüz

“Fehîm-Gazel 125/1”

2.42. Kemâl

Yetkinlik, olgunluk, erginlik manâsına gelen kemâl, tasavvufta nefsânî sıfatlardan ve bunların izlerinden müberra olmak demektir.⁹¹⁷ Kendini kâmil görme hastalığı iblisin hastalığıdır. İblis benliğe kapılıp Âdem (a.s.)’den daha hayırlı olduğunu iddia etmişti.⁹¹⁸ Yaşlanmakla, seneleri saymakla kemâle erilmez.⁹¹⁹ Kemâl ehli, sahip oldukları

⁹¹³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 126, s. 321. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 440.

⁹¹⁴ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 405.

⁹¹⁵ Kalp yerine şairler cenân ve zamir kelimelerini de istimal etmişlerse de bunların yekûnu kayda değer bir sayıya ulaşmadığı için sadece geçtikleri beyitleri sistematik indeksin içerisinde vermekle iktifa ettik.

⁹¹⁶ Beyit için bkz. ‘Hüsn’.

⁹¹⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 210.

⁹¹⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 206. İlgili âyetler için bkz. A’râf 7/12; Sâd 38/76.

⁹¹⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 665.

manâlarda temkîn sahibi olduklarından onlarda şatahât nadir bulunur. Şatha düşenler, bidâyet hâlinde olanlar ve kemâle ulaşması istenenlerdir.⁹²⁰ Nâilî ve Nâbî’de birçok beyitte ‘kemâl’ mefhumu göze çarparken bu mefhuma diğer şairlerin şiirlerinde birer ikişer beyitte münferit olarak rastlanır. 4 yerde çoğulu ‘kemâlât’ şeklinde geçen kemâl kavramı, ‘ahlâk-ı hamîde, akıl, âkil, aşk, câhil, derviş, ehl-i hâl, hüsn, ilim, irfân, kulluk, kâmil, pîr, sâlik, tâlib, teslimiyet, zevâl’ mefhumlarıyla beraber anılır. Kemâl-kâmil iştikâkının ve kâmil-câhil tezaadının göze çarptığı Âşık Ömer’in aşağıdaki beyti insanın kemâl ile yüceldiğini beyan eder:

Her kemâlet kâmile yahşî kemâlinden gelir

Câhile her bir nedâmet bed-fi‘âlinde gelir “Âşık Ömer 503/2”

Gevherî’nin bazı beyitlerinde sevgilinin güzelliği ile bağlantılı kullanılarak (GE. 204/4), (GE. 244/1) hüsnünün kemâle erdiği söylenir. Ümmî Sinân, kimsenin aybını görmemek gibi bir kemâl görmediğini (ÜS. 94/1) belirtir. Kemâlin, zıttı zevâl ile kullanımı yaygındır. Her kemâlin şüphesiz zevâli vardır; mutâd-ı felek böyledir (GE. 171/5), (GE. 213/5), (AÖ. 1366/2). Âlemin kemâli, zevâle karîbdır (GE. 207/4). Kemâl çoğunlukla zevâle yakın olur; gurub vaktinde şahsın gölgesi uzun olur (NB. G. 215/2).

2.43. Kerâmet, İstidrâc

Kerâmet, nübüvvet davâsı olmayan bir müminde zuhûr eden harikulade şeylerdir.⁹²¹ Su üzerinde yürüme, az zamanda uzak mesafeleri kat etme (tayy-ı mekân), hayvanlarla konuşma, az bir zamana çok iş sığdırma (bast-ı zamân) gibi evliyânın kerâmeti vardır.⁹²² Kerâmetler gizlenmeli ve onlara istidrâc gözü ile bakılmalıdır.⁹²³

Kerâmete iştîyak duymak ve sevgi beslemek kulun kerâmetten perdelenmesi için yeterli

⁹²⁰ Serrâc, *Luma*, s. 448. Kemâl için ayrıca bkz. Bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 52, 466-467; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 278.

⁹²¹ Cürcânî, *Ta’rîfât*, s. 78. Kerâmetin manâsı ve hükmü, kerâmetle mucize arasındaki fark, kerâmet çeşitleri, Kur’ân’da kerâmetin delilleri, hadîslerde anlatılan kerâmet örnekleri, sahâbe, tâbiîn ve sonraki nesillerde kerâmet örnekleri, velîlerde meydana gelen kerâmet örnekleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 641-699.

⁹²² Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Kelebâzî, *Taarruf*, s. 109-119.

⁹²³ Sülemî, *Sülemî’nin Risâleleri*, s. 67. Kerâmet hakkında bkz. Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, s. 280-297; Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 214-228; Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 184-185; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 211; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 281.

bir sebeptir.⁹²⁴ Kur'ân-ı Kerîm'in haber verdiği kerâmetler; Âsaf b. Berhiyâ, Hz. Meryem ve Ashâb-ı Kehf ile ilgilidir.⁹²⁵ Bazı kerâmetler, mucize ile karıştırılmıştır. Mucizeyi, kerâmet ya da sihirden ayıran en önemli özellik tahaddî yani, meydân okumadır.⁹²⁶ Kerâmeti kabul etmeyenler, ham ruhlar olup ebedî olarak nasipsiz kalacaklardır.⁹²⁷ En fazla Âşık Ömer ve Nâbî'de zikredilen bu mefhum, Nef'î'de 5, Gevherî, Nakşî ve Ümmî Sinân'da 3 ve Gaybî'de bir beyitte 'âşık, evliyâ, Hacı Bektâş-ı Velî, ilim, insân-ı kâmil, keşf, Mevlânâ, kimyâ, riyâ, şeyh, tekve, vahdet, zâhid, zühd' mefhumlarıyla birlikte geçer. Nâbî, Mevlânâ için 'keşf ve kerâmet göğünün güneşi' (NB. T. 52/3) nitelimesinde bulunur. Nâbî bu mefhumu ekseriyetle menfi bir sonuç doğurabileceği yönüyle işler: 'Dükkân-ı kanaat içerisinde satılmış bir kerâmetin müşterisine nasıl bir feyzi olacağını bilmiyorum (NB. G. 430/5). Ey şeyh, kerâmet malını çok satma; sahte para gibi sana tekrar döner (NB. G. 433/4. İçinde kerâmet davâsı olan zühd, kirlenmiş olur (NB. G. 698/5).'

Münkir olan, evliyânın kerâmetini sihir sayar; oysa Hakk'a yakın olan kişi başkalarından daha fazla iş bilmeye matuftur (ÜS. 55/3). Gaybî, vahdete ulaşmanın ve orada karar kılmanın neticesinde kerâmetin kendiliğinden geleceğini bildirir. Beyitte aynı zamanda kerâmetin irâdeyle değil, kendiliğinden zuhûr ettiği de remzedilir:

Gönül kim itdi vahdetde ikâmet

Revâdur eylese keşf-i kerâmet

“Sun‘u’llâh-ı Gaybî 6/7”

Kasidesinin fahriye bölümünde Nef'î, şiiri ile kerâmet davâsında bulunmaya kalksa, bütün dünyânın bu davâsında kendisini takrir edeceğini söylerken bu mefhumu tasavvufî manâsıyla yer verse de, maksadının şiirini tebcile matuf olduğu âşikardır:

⁹²⁴ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, C. III, s. 287.

⁹²⁵ Kur'ân-ı Kerîmde geçen kerâmetler, İslâmiyet evveli vuku bulup da Peygamber (s.a.s.)'in naklettiği kerâmetler ve sahâbenin şahit olduğu kerâmetler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hücvirî, *a.g.e.*, s. 291.

⁹²⁶ Mucize ile kerâmetin farkı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, C. I, s. 279-281. Mucize ve kerâmetin anlamı, farkı, kerâmetin delilleri; kerâmet izhâr eden bazı sûfiler, havâssın kerâmete dair görüşleri ve kerâmetten öte hâlleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Serrâc, *a.g.e.*, s. 369-388.

⁹²⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 541. Keşf ve kerâmet hakkında telif edilmiş müstakil çalışmalar vardır. Bunlardan biri de çalışmamızda da istifade ettiğimiz 'Keşif ve Kerâmet' adlı eserdir. Bkz. Uludağ, *Keşif ve Kerâmet*.

Eylesem nazm ile da'vā-yı kerâmet şimdi

Eder ıkrâr ile dünyâ sözüme redd-i cevâb

“Nef'î-Kasîde 31/52”

Bazı beyitlerde kerâmet gösterenler için ‘kerâmet ehli, ehl-i kerâmet, sâhib-i kerâmet’ terkipleri kullanılmıştır. Gevherî’den aldığımız aşağıdaki mısralarda da kerâmet gösteren kimseler, ‘kerâmet ehli’ olarak zikredilir:

Kerâmet ehlinden ihsân olunca

Belki bir insâfa gele var söyle

“Gevherî 59/3”

Kerâmetler, bilgi türü kerâmetler, güçle ilgili kerâmetler, duâ ile ilgili kerâmetler, maddî kerâmetler ve manevî kerâmetler olarak beş gruptur.⁹²⁸ Tür olarak ise, ölüleri diriltme, ölülerle konuşma, tayy-ı mekân, bast-ı zamân, tasarruf, bir mekânı uzaktan görme, çeşitli şekillere girme (don değiştirme), haramdan korunma, duânın ve bedduânın kabulü gibi pek çok çeşidi vardır.⁹²⁹ İstikâmet, en büyük kerâmet olarak görülmüştür. Hâlinde istikâmet olmayan kimsenin bütün çabası ve gayreti boşa gider.⁹³⁰ Beyitlerde geçen kerâmetler umumiyetle maddî kerâmetler sınıfına girmektedir. Su üzerinde yürüme, ateşte yanmama, havada uçma, aslana binip ele kamçı diye yılan alma tarzındaki kerâmetlere aynı zamanda sûrî kerâmet de denir.⁹³¹ İncelediğimiz beyitlerde, kerâmete istikâmet boyutunda⁹³² yaklaşılmamıştır. Kerâmet ve çeşitlerinin zikredildiği beyitlerde, sûrî yani maddî kerâmetlerden bahsedilmiştir. İncelediğimiz divânlarda bu kerâmet türlerinden bazılarını tespit ettik. Don kelimesi şekil, kıyâfet, elbise anlamında Türkçe bir kelimedir. Bir velînin başka bir kimsenin, cismin ya da hayvanın şekline girmesine tasavvufta o şeyin donuna girme; o şeyin donunda görünme denir.⁹³³ Aşağı derç ettiğimiz bentte şair, ‘don değiştirme’ motifini derviş tipi ile zikretmektedir.

Gevherî muhabbet râhın güderdim

⁹²⁸ Uludağ, *a.g.e.*, s. 69-74.

⁹²⁹ Bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 84-86. Kerâmet çeşitleri için ayrıca bkz. Nicholson, *İslâm Sûfîleri*, s. 170-171.

⁹³⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 249.

⁹³¹ Uludağ, *Keşif ve Kerâmet*, s. 70.

⁹³² Kerâmet, istikâmet münâsebeti hakkında bkz. Uludağ, *Keşif ve Kerâmet*, s. 74-78.

⁹³³ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 95-96. Don değiştirme hakkında bkz. Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 95-96; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 109; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 133.

Dervîş olup dondan dona girerdim

Be billâhi çoktan hicret iderdim

Neyleyim bir yâr-ı gâr bulamadım

“Gevherî 233/5”

Nâbî'nin ‘Evliyânın sır dolu küçük bir kırıntısı (bile) Allah yolunda (yol alan), aşka acıkmış (ve susamış) yüzlerce kervanı doyurur (NB. G. 2/2)’, sözü Allah (c.c.)’ın velî kullarının, azı çok edebildiği kerâmetine işaret etmektedir. Nakşî’nin ‘Evliyâ, sırr-ı ekberdir, onun kudretine akıl sır ermez, o mermeri (bile) söyletir (NAA. G. 170/8)’ ifadesi ise, evliyânın eşyaya tasarrufuna güzel bir misâldir. Âşık Ömer’in cumâ gününün faziletini anlattığı şiirinde (AÖ. 1070/3)⁹³⁴ sâlihleri gören nice âsî kulların yola geldiğini belirterek, velîlerin kalpleri doğru yola döndürme kerâmetini zikreder. Aşağıdaki beytinde Nakşî, kendisini methederken manâ haymesinde göğe ağma motifine işaret eder:

İdermiş mürdeler ihyâ kelâmıñ çünkim ey Nakşî

Me‘ânî haymesi içre meger göğe ağansuñ sen

“Nakşî-Gazel 134/5”

Mısrî, insân-ı kâmilin nefesinin, ölenleri kaldırdığını ifade ederek ‘ölüleri diriltme’ motifini divânında işler. Bu motif Nakşî’de 4, Mısrî’de 2, Gevherî’de 1 beyitte karşımıza çıkar. İrşâda ehliyet kazanmış mürşit ve şeyhler, nefesleri ile ölenleri kaldırmaya; tenleri diri ve cânları zinde tutmaya Allah (c.c.)’ın izni ile muktedirdirler. (NM. 94/7).⁹³⁵ Buradaki dirilme, kalbin imarı ve ihyâsıdır.

Gevherî, mecâzî bir üslûpla sevgilinin dudağı (GE. 62/2) ve (GE. 361/2) nefesinin mürdeleri ihyâ etmekte olduğunu zikretmektedir. Gaybî, mürşidin mürde kulûbu aşk ile sürekli ihyâ ettiğini ve bunun neticesinde de cân İsâ’sının feyz-i irfânı ile mirâc edeceğini (SG. 90/4) söyleyerek ölü kalpleri diriltme motifine yer verir. Nâbî’nin aşağıdaki beytinde yaprağı suya düşen gül, suya seccade serip üzerinde namaz kılıp

⁹³⁴ Bent için bkz. ‘Sâdık, Sâlih, Fâzıl’.

⁹³⁵ Beyit için bkz. ‘Nefes Üfleme’.

kerâmet izhar eden dervîş ile münasebete getirilmiştir.⁹³⁶ Aynı zamanda gülün yaprağının vakti gelince gülden kopması hâdisesi hüsn-i talille ifade edilmiştir:

Berg-i gül eyledi cereyân cüybârda

Seccâdesin bıraktı şuya pârsâ-yı gül “Nâbî-Gazel 489/9”

Nâbî, kış mevsiminin iliklere işleyen soğukluğunu tasvir ettiği yek-âhenk gazelinde, boğaz suyunun donmasını da göz önünde bulundurarak, zamanın şeyhlerine eleştiriler yöneltirken, menkıbevî kitaplarda tahkiye edilen ‘şeyhlerin sular üzerinde batmadan yürümesi’ motifine atıfta bulunup, zamane şeyhlerinin kerâmetlerinin ancak bu donmuş olan su üzerinde yürümek olabileceğini istihza ile belirtirmekte ve sahte şeyhleri tenkit, tezyif ve tahkir etmektedir:

Şular üstinde reftâr itmeden ğayre degül kâdir

Bu demde şeyhlerden olsa da şâdir kerâmetler “Nâbî-Gazel 61/6”

Bunların dışında divânlarda aslana binme (FK. G. 109/4)⁹³⁷ mekânı tay etme (FK. G. 31/4),⁹³⁸ (NF. K. 17/8)⁹³⁹ darda kalanlara himmet etme,⁹⁴⁰ kalplere tasarruf etme (NM. 172/5)⁹⁴¹ vb. tesadüf ettiğimiz kerâmetler vardır.⁹⁴²

Allah (c.c.) düşmanı olan kişilerde görülen harikulade hâllere istidrâc denir.⁹⁴³ İlk sûfi müelliflerden Muhâsibî, *Riâye*’sinin ‘aldanma ve gaflet’ bölümünde, kulun Allah (c.c.)’ın günahlarını uzun süre örtüp mühlet vermesi ile aldanmasından bahseder.⁹⁴⁴

⁹³⁶ Ankaravî, istikâmet bahsini anlatırken, esas olanın istikâmet olduğunu vurgulamak için büyük sûfi Bâyezîd’in kerâmetle ilgili menkıbesine yer verir. Bâyezîd-i Bistâmî’ye filan zât su üzerinde yürüyor, denilince, Bâyezîd de çer çöp ve yılanların da su üzerinde yürüdüğünü ifade ederek şunu ekler: “Şayet bir kimse seccâdesini su üzerine yaysa (ve orada namaz kılsa) ve havada bağdaş kurup otursa buna şaşmayın ve sakın buna iltifat da etmeyin. Ancak onu emir, nehiy ve istikâmette nasıl buluyorsunuz? Ona bakınız.” Ankaravî, *Minhâcû'l-Fukarâ*, s. 315.

⁹³⁷ Beyit için bkz. ‘Hasan el-Harakâni’.

⁹³⁸ Beyit için bkz. ‘Tayy-ı Mekân’.

⁹³⁹ Bkz. ‘Tayy-ı Mekân’.

⁹⁴⁰ Bkz. ‘Himmet’.

⁹⁴¹ Bkz. ‘Tasarruf’.

⁹⁴² Her bir kerâmet aynı zamanda farklı bir kavramı ihtiva ettiğinden bu kerâmetler, ilgili bölüm içinde teferruatlı bir şekilde ele alınmıştır.

⁹⁴³ Kelebâzi, *Taaruf*, s. 111. İstidrâc ve kerâmet arasındaki fark için bkz. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, C. I, s. 431-433.

⁹⁴⁴ İlgili bölüm için bkz. Muhasibî, *Riâye*, s. 546-548.

Mekkî, istidrâcî ilâhî yakınlık olan kurbdan uzaklaşmanın neticesi olarak görür.⁹⁴⁵ Sadece Gevherî ve Mısırî'nin birer beytinde zikredilen istidrâc, Mısırî'de bal zannedilen bir belâ olarak nitelendirilir ve ondan sakınılması tembihlenir (NM. 32/2).⁹⁴⁶ Müstedric mefhumu ise, sadece Mısırî'de geçer ve onun içinde bulunduğu vaziyetin hile içinde hile olduğu, düştüğü kuyunun her an biraz daha kendisini aşağılara sürüklediği belirtilir (NM. 32/3).⁹⁴⁷ Gevherî, feleğin rakîplerine lutf ve keremler göstermesinin sebebini tecâhül-i ârifle sorarak bu mefhumu kullanır. Gevherî, bu in'amlar karşısında aslında ağyârın adım adım alçalacağını ima ederek istidrâcî, tasavvufî manâda olmasa da, tasavvufî manâsına uygun olarak ele alır ve işler:

Varayım divâna feryâd ederek

Çektirirsin dâim âşika emek

Yoksa istidrâc mı ey felek

Bu ağyâre lutf u keremler nedir

“Gevherî 476/4”

2.44. Keşf, Mükâşefe

Perdenin açılması neticesinde gizli olanın açığa çıkması; tahmin etme, sezme manâlarına gelen keşf, bir tasavvuf terimi olarak riyâzet ve tasfiye ile maddî ve duyular âleminden gelen tesir, pas ve kir yüzünden gayb âlemini göremeyen kalbin gaybı ayan beyan görebilmesi demektir. Kalp gözünün açılması demek de olan keşf ile kalp, perdenin ardındaki hakîkate yaşayarak ve görerek vâkıf olur.⁹⁴⁸ Keşif, gaybe ait bilgilerin sâlike açılmasıdır. Ehl-i keşf olana halkın hâlleri açılır; insanların hiçbir hâli ondan gizli kalmaz.⁹⁴⁹ Ulemâ ve fukahânın kavramakta güçlük çektikleri mevzuları sûfiler, keşf ile kavrarlar.⁹⁵⁰ Anlaşılamaz şeylerin münkeşif hâle gelmesi, sanki gözle

⁹⁴⁵ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, C. I, s. 364-365. İstidrâc için bkz. Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 285-286; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 192; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 248. Kerâmet/istidrâc münasebeti/farkı için bkz. Zerrûk, *Kavâidu't-Tasavvuf*, s. 176-177; Uludağ, *Keşif ve Kerâmet*, s. 99-101.

⁹⁴⁶ Beyit için bkz. 'Hile, Âl, Dâm, Keyd, Mekt, Tuzak'.

⁹⁴⁷ Beyit için bkz. 'Hile, Âl, Dâm, Keyd, Mekt, Tuzak'.

⁹⁴⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 213.

⁹⁴⁹ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 130-131.

⁹⁵⁰ Serrâc, *Luma*, s. 15.

görülür gibi olmasıdır.⁹⁵¹ Mükâşefe, kalbin yüce Allah (c.c.) ile huzur bulması hâli olan muhâdara ile müşâhede arasında bir makâm olarak telakki edilir.⁹⁵²

Mükâşefe, kalbin kendisine bildirilen şeylerin hakikatini görerek Hak ile huzur hâlini elde etmesidir. Kalp bu hâlde, gayba ait bir perde ile perdelenmez. Mükâşefeden sonra, müşâhede hâli gelir.⁹⁵³ Tetkik edilen divânlarda keşf mefhumuna, len terânî sırrını keşf eden âşıkın maksûduna erdiği ve her mekânını Tûr eylediği (NAA. G. 32/1); aşkın tadını bulanın ilm-i bâtını keşf eylediği (ÜS. 27/6);⁹⁵⁴ âşıka keşf ü kerâmetin verildiği (AÖ. 151/2); câhile dört kitabın keşf olmasının mümkün olmadığı (AÖ. 368/1); perde kalkınca cemâlin keşfedilebileceği (NM. 124/3); vahdet sırlarının gizli kalmayacağı, irfân ve keşf devri olduğu (SG. 27/14) gibi hususlar belirtilirken yer verilmiş ve bu mefhum ‘keşf-i râz, keşf-i esrâr, keşfu’llâh’ gibi ifade ve terkiplerle zikredilerek ekseriyetle ‘esrâr, remz, râz’ gibi bilinmeyen şeylerin açığa çıkarılması olarak bahis mevzuu edilmiştir. Gaybî, tâlibe nasihat ettiği manzumesinin aşağıdaki beytinde, mürşidinin sohbetini ganimet bilmesini ve âlemde bilinmeyen şeylerin onun vesilesiyle keşf olunabileceğini dile getirmektedir:

Şoḥbet-i pîri ğanîmet bil işit tüt sözünü

Şanma sözden ğayrı ile keşf ola ‘âlemde râz “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 45/2”

Keşf kavramı, fâş ve ifşâ olarak da birçok beyitte yer almıştır. Fâş ve sır kavramlarının müşterek kullanımında, sırrın ifşâ edilmemesi; hak etmeyene, nâdâna, bîĝâneye, münkire, rehzene, zâhide ve emin olunmayana sır verilmemesi üzerinde durulmuştur. İlhâm, rüyâ, vâkıa, vârid, vehb, basîret mefhumları tasavvufî terimler içerisinde keşifle münasebeti olan ve yakın anlamları bulunan ıstılâhlardandır.

⁹⁵¹ Serrâc, *a.g.e.*, s. 406.

⁹⁵² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 213.

⁹⁵³ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 214. Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 432; Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif*, s. 664; Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 35-52; Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 246-249; Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 134; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 450-453; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 538; Uludağ, *a.g.e.*, s. 260; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 348.

⁹⁵⁴ Beyit için bkz. ‘Ebrâr, Mukarreb’.

2.45. Kulluk, Ubûdiyet

Kulluk, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in en yüce makâmı, insanoğlunun da sahip olabileceği manevî derecelerin en yükseğidir. Kelime-i şehâdette 'abdühû ve Resûlühû' denilmiştir. Bu, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in evvela Allah (c.c.)'ın kulu, sonra resûlü olduğu manâsına gelir. Bu durumda kulluğun, risâletten önce geldiği söylenebilir.⁹⁵⁵ Bu mefhum, Gaybî'nin bir beyti dışında, tamamen Nakşî'nin şiirlerinde işlenir. Nakşî'nin tasavvuruna göre Allah (c.c.)'ın yetmiş bin hicâbı aradan kaldırması durumunda kulluk kemâle erebilir (NAA. G. 55/4). Kişi nefsini bildiğinde kulluğu sultânlığa tebdil eder (NAA. H. 18/5). Gaybî, o Bir ile bir olan kimsenin artık kulluk kılmayacağını (SG. 74/2) ifade ederek meseleye fenâ ve bekâ nazariyesiyle yaklaşır.

Kulluğun Arapçası olan 'ubûdiyet' mefhumu, birkaç beyitle sınırlı da olsa divânlarda zikredilir. Ubûdiyet, başa gelen ilâhî tecellî ve takdîr karşısında irâdeyi terk etmektir. Kul önce ibadete başlar, peşinden ubûdiyet gelir; onu Hak'ta fânî olma ve ilâhî tecellîlerde kaybolma hâli olan ubûdet takip eder.⁹⁵⁶ Aşağı alınan beytinde kulluğunu, Kalenderîler'in kulaklarına halka takma âdetine yer vererek izhâr eden ve bundan şeref duyduğunu belirten Nâbî, halkanın zincir manâsını da çağrıştırmak aynı zamanda boynunda zincir ve zincirin diğer ucu efendisinin elinde mütesellim bir köle imajı çizmektedir. Bu hâliyle o, ubûdeti elde etmiş bir hürdür:

Gerçi biz rind ü kalenderlikle şöhret virmişüz

Halka der-güşuz 'ubûdiyyetle hüccet virmişüz "Nâbî-Gazel 294/1"

2.46. Lâ, İllâ

'Lâ' nefy, 'illâ' da ispat lafzıdır; 'yoktur, ancak vardır, yani sadece O vardır' anlamını verir.⁹⁵⁷ 'Lâ' ile mâsivânın yokluğuna; 'illâ' ile de Allah (c.c.)'ın

⁹⁵⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 19.

⁹⁵⁶ Ubûdiyet hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 398-403; Uludağ, *a.g.e.*, s. 363; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 501.

⁹⁵⁷ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 201.

mevcûdiyetine hükmedilir.⁹⁵⁸ Lâ kılıcı, Hak aşkından gayrısını keser, siler, süpürür. ‘Lâ’dan sonra illâ’llâh kalır.⁹⁵⁹ ‘Lâ’dan geçip ‘illâ’ya erişenler, yok olmaktan kurtulup bekâ bulmuştur. ‘Makâm-ı illâ’da olanlar, yok olup gitmez. Hakk’ın kapısında ‘ben’ ve ‘biz’ diyerek varlık iddia edenler, o kapıdan kovulur; ‘lâ’ makâmında dolaşır durur.⁹⁶⁰

Bu terimler sadece ‘lâ’ olarak Ümmî Sinân’da 8, Nakşî’de 3, Mısrî ve Gaybî’de birer beyitte; ‘illâ’ olarak Nakşî’de 3 ve Ümmî Sinân’da 2 beyitte; ‘lâ ve illâ’ şeklinde ise Ümmî Sinân’da 5, Âşık Ömer ve Mısrî’de 2, Nakşî ve Gaybî’de ise 10’dan fazla beyitte zikredilir. ‘Lâ’, tek başına kullanıldığı beyitlerin ekserisinde ‘lâ demek’ şeklinde geçer ve ‘yok demek, itiraz etmek, kabul etmemek, yanlış bildiğinden dönmek’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılır. Câhil ve nâdân, her an her nefeste ‘lâ’dan nefes alırlar (ÜS. 81/4).⁹⁶¹ Vahdete kâil olan, bir şeye asla ‘lâ’ demez (SG. 49/3). Aşağıdaki beytinde Nakşî’nin ‘lâ’dan ‘illâ’ya geçip yok olmaktan kurtularak bekâ bulma arzusunda olduğu müşâhede edilmektedir:

Ġaribüñdür dil-i şeydâ alupdur unki lâ içre

Uladur aslına âhum geür sen lâ’dan illâ’ya “Nakşî-Gazel 24/2”

Tasavvufta ‘lâ’ süpürgeye teşbih edilip ‘cârûb-ı lâ’ tamlamasıyla kullanılır.⁹⁶² Nakşî, bir beytinde ‘lâ’ ateşiyle, nefis-i emmârenin yandıını; ‘illâ’ ile de vücuttaki mâsivânın silindiini (NAA. G. 28/2)⁹⁶³ belirterek buna işaret eder. Beyitlerde lâ ve illâ’nın ikili kullanımına, ‘lâ deyip illâ dememek; lâ ve illâ’ya düşmek; lâ ve illâ’yı bilmek; lâ ve illâyı geçmek; lâ’dan illâ’ya geçmek; lâ’dan illâ’yı seçmek’ şeklinde yer verilir. Evvel bâzârda ‘lâ’ diyen ‘illâ’ demez (ÜS. 31/2). Münkirin kalbinde ‘lâ’sı, müminin ‘illâ’sı vardır (ÜS. 40/10). Her şeyde ene’l-Hak sırrını fehm etmeyen Mansûr olup da ‘lâ’dan ‘illâ’yı seçemez (NAA. G. 169/4). ‘Lâ’ perdesinden geçemeyip nefisini

⁹⁵⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 226. Ayrıca bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 301-302.

⁹⁵⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 59.

⁹⁶⁰ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. I-II, s. 196.

⁹⁶¹ Beyit için bkz. ‘Nutuk Çekme, Telkin Verme, Nasihat Etme’.

⁹⁶² Uludağ, *a.g.e.*, s. 83.

⁹⁶³ Bkz. ‘Nefs, Hevâ, Etvâr-ı Seb’a’.

bilmeyenler, çâh-ı zulmette kalarak ‘illâ’sını bilememiştir (NAA. G. 168/5). Mısırî, aşağıdaki beytinde, hem ‘lâ’dan hem de ‘illâ’dan geçerek varlığı mahv etmeyi öğütler:

Varlığıñ mahv eyleyüp meydâna gel

'Lâ vü illâ'dan geçüp merdâne gel

“Niyâzî-i Mısırî 107/1”

2.47. Lâ-Mekân, Bî-Nişân

Lâ-mekân ya da bî-mekân sözcükleri ‘yok’ anlamına gelen Arapça ‘lâ’ ve Farsça ‘bî’ olumsuzluk eklerinin Arapça ‘mekân’ sözüne eklenmesiyle teşekkül eden ve ‘yersiz yurtsuz’ anlamını alan kelimelerdir.⁹⁶⁴ Maddî şeyler için, mekân söz konusudur; Allah (c.c.), melekler ve ruhlar mekâna ihtiyaç duymaz. Lâ-mekân olan, manâ ve ruhlar âlemdir. Beden ile münasebetini en alt düzeye indiren ve ruhanîleşen ermişler, lâ-mekânî diye vasıflandırılır.⁹⁶⁵ Lâ-mekân mefhumu Ümmî Sinân’da 10’dan fazla beyitte, Mısırî ve Gaybî’de 7, Âşık Ömer’de 5, Nef’î’de 2, Fehîm ve Nâilî’de 1 beyitte ‘Allah (c.c.), ârif, âşık, aşk, bî-mekân, bî-nişân, araz, cevher, derviş, ene, gevher, hamr, hümâ, izâfât, kayd, mahv, menzil, mest, sâlik, seyrân’ ile birlikte geçer. 6 beyitte ‘bî-mekân’ olarak zikredilen bu kavram, ‘Hudâ-yı lâ-mekân, hümâ-yı lâ-mekân, lâ-mekân bâzârı, lâ-mekân deryâsı, lâ-mekân ehli, lâ-mekân gevheri, lâ-mekân iklimi, lâ-mekân ili, lâ-mekân sırrı, lâ-mekân şehri, lâ-mekân tahtı’ şeklinde ifade ve terkiplerle kullanılır. Nef’î, Sadrazam Nasuh Paşa için yazdığı kasidede, memduhunu tebci gayesiyle bu kavramı kullanarak haşmet sarayının odasının lâ-mekân iklimi olduğunu söyler:

Serîr-i devletine âsmân serâ-perde

Serây-ı haşmetine lâ-mekân fazâ-yı hârîm

“Nef’î-Kaside 32/21”

‘Allah (c.c.)’ın mekânı yoktur; O bî-mekândır; nişânı yoktur; bî-nişândır; zamanda ve mekânda zuhûr eden yine O’dur (NM. 156/2). Lâ-mekân şehrinde seyr-i Yâr eylenir (ÜS. 28/1). Ârif cihânın nakşını ve zevkini neylesin; o lâ-mekânın

⁹⁶⁴ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 203. Lâ-mekân ve bî-mekân için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 302.

⁹⁶⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 227. Serrâc’ın mekâna yaklaşımı farklıdır. Kul bütün hâl ve makâmlarda kemâle erince, onun için mekân hâsıl olmuş olur. Ona göre mekân, makâmların ve hâllerin de üzerinde bir seviyedir. Serrâc, *Luma*, s. 393.

gevherini alıp satan tüccârdır (ÜS. 33/12). Âşıklar, bî-nişâna lâ-mekâna ermek isterler (ÜS. 107/7). Lâ-mekân deryâsına bahrî olan âşıkların her kelâmı, aşkullahtır (ÜS. 31/3). Câhiller, bizi lâ-mekân sanmasın; ilimiz, âsitân-ı kûy-ı yârdır (GE. 638/3).’ Lâ-mekân, Nakşî’nin aşağıdaki beytinde, tasavvufî hüviyetine kavuşarak manâ ve ruhlar âlemi manâsına kullanılmıştır:

Nakşiyâ *el-faḫru faḫrî* cāmını nûş ideli

Lâ mekânun mestiyüz biz evc-i rif’at beklerüz “Nakşî-Gazel 75/6”

‘Adsız sansız, nâmsız nişânsız olma’ demek olan bî-nişân, tasavvufta fenâ makâmını ifade eder.⁹⁶⁶ Bu ibare ile, lâ-taayyun mertebesi ve Zât-ı Kibriyâ da kastedilir.⁹⁶⁷ Bî-nişân kavramı Mısrî’de 6, Ümmî Sinân’da 4, Nakşî’de 3, Fehîm ve Gaybî’de 2, Nâbî’de ise 1 beyitte, ‘Allah (c.c.), âşık, aşk, gavnâs, lâ-mekân, makâm, menzil, muhakkık, uzlet, vahdet’ ile birlikte zikredilmiş ve en fazla ‘bî-mekân’ mefhumuyla münasebete getirilmiştir. Sâlik bütün makâmları aşip nihâyetinde Allah (c.c.) ile bâkî olunca bî-mekân ve bî-nişân olur. İsmi, resmini, sıfatını, irâdesini ve iddiasını kaybeder. Kul hiç yokmuş gibi olur ve sadece ezeli olan Hak kalır.⁹⁶⁸ Aşağıdaki beyitte, yolunu kaybetmiş âşıkın nişânı nişânsızlıktır, denilerek fenâ hâline işaret edilmiştir:

Bî-nişânİdir nişânı ‘âşık-ı güm-geştenün

Ehl-i ‘aşkı bilmeyen ‘ârif nişânından bilür “Fehîm-Gazel 112/4”

Mısrî, ‘hakikat ehlinin olmaz nişanı’ nakaratlı manzumesinde, irat ettiği beytinde (NM. 189/6)⁹⁶⁹ elinden kadeh nûş edecek olan kimseyi kendisinde fânî edip bir üst basamağa çıkaracağını, fenâ fi’llâha erdireceğini taahhüt etmektedir.

⁹⁶⁶ Uludağ, *a.g.e.*, s. 77.

⁹⁶⁷ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 82.

⁹⁶⁸ Sülemî, *Sülemî’nin Risaleleri*, s. 118-119.

⁹⁶⁹ Beyit için bkz. ‘Ad, Sâ, Nâm, Nişân, Unvân’

2.48. Ledün İlmî

Okunmadan, bellenmeden, çalışıp çabalamadan Hak tarafından verilmek suretiyle elde edilen ilme, ledün ilmi denir.⁹⁷⁰ Ledün, kulun gayret ve çabası bulunmaksızın⁹⁷¹ doğrudan Allah (c.c.) tarafından talim edilen ilimdir.⁹⁷² Zâhirî ve şer‘î ilimler, melek ve resûl vâsıtasıyla; ilhâm ise aracısız olarak Hak’tan geldiği için ilhâma da ilm-i ledün diyenler olmuştur. Ledün ilmi, kişiye mahsus mahrem ve gizemli bir bilgidir.⁹⁷³ Ledün şerbetini, nefis savaşında şehit olanlar içer. Bunu içebilmek için ‘lâ’dan yani inkârdan kurtulmak ve imânda yok olmak gerekir.⁹⁷⁴ Tetkik edilen divânlarda ‘ilm-i ledün, ilm-i ledünnî, ledün, ledünnî, ledünnî ilim’ gibi farklı şekillerde zikredilen ledün ilmi, ‘âşık, maşûk, ilim, irfân, mürşid, sâlik, tâlib, vârid’ vb. kavramlarla münasebet hâlinde anılır ve Tekke şairlerinde yoğun bir şekilde kullanılır:

Hakk’ın ihsân etmesi üzerine kişinin ledün ilmi okuyabileceği (NAA. G. 157/5); âşıkların ilm-i ledün manâsını Hû diye diye açtıkları (ÜS. 142/2); ilm-i ledünnî dersinin müderrisinin aşk (SG. 88/2) ve kaynağının vahdet olduğu (ÜS. 96/8); ilm-i ledünden ders vermeye, erlerin ancak binde birinin yetkin olduğu (ÜS. 197/5); mürşid-i kâmillerin ledünnî ilmini bilmekte, Hızır-ı vakt oldukları (SG. 90/3); ledünnî ilmin dilde zuhûrunun, ilhâm ve varidât ile husûla geldiği (ÜS. 195/10); ledün taliplerine, hakikat ile mârifetin münasip olacağı (SG. 5/5); taklîd ile tok olanların ledün ilmine aç oldukları (SG. 10/1) şairlerin divânlarda ledün ilmi üzerine serd ettiği belli başlı düşüncelerdendir. Âşık Ömer, bazılarının yeni yeni yeltenmeye başladığı ledün ilmini henüz mübtedî zamanlarında okuyup geçtiğini ifade ettiği aşağıdaki beytinde, bu ilmin görülememe, yenilememe, içilememe niteliklerine değinerek, sadece Allah (c.c.) vergisi ile elde edilebileceği yönünü halkın anlayabileceği bir eda ile dile getirmektedir:

⁹⁷⁰ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 204.

⁹⁷¹ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 399.

⁹⁷² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 239.

⁹⁷³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 185. Ledün ilmi için ayrıca bkz. Kâşânî, *a.g.e.*, s. 399-400; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 306.

⁹⁷⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 250.

Ömer buna ilm-i ledünnî denir

Ne görülür ne içilir ne yenir

Ba‘zılar bu ilme henüz yeltenir

Ben isem onu bir zamân okudum

“Âşık Ömer 894/5”

2.49. Maksûd

Kusûd, Allah (c.c.)’a doğru yönelme için kalpte bulunan arzu ve samimi niyetlerdir.⁹⁷⁵ Zikir ve mücâhede, maksûda ulaştıran âmillerdendir.⁹⁷⁶ Maksûd, tasavvufta istenilen, arzu ve talep edilen, rızâsı ve murâdı amaçlanan Allah Teâlâ’dır. Sâlikler bu doğrultuda ‘ilâhî ente maksûdî ve rızâke matlubî’ ibaresini vird ve şiar edinmişlerdir. Tetkik edilen divânlarda şairler, maksûda ermede ‘zikir, sabır, rızâ, teslimiyet, aşk, teenni, tasfiye ve cân vermeyi’ en müessir vasıta telakki etmişlerdir:

Gevherî’nin maksûdu, mecâzî sevgilidir; onun vaslına erme (GE. 590/3) ve onu bir kez kucaklama tüm murâdıdır (GE. 260/). Mısrî, maksûdun kuru laf ile ele girmeyeceğini; elde edilebilmesi için, hâl ehli olmak gerektiğini belirtir (NM. 131/10).⁹⁷⁷ Allah (c.c.), cümle halkın maksûdudur. (ÜS. 5/1). Bir kulun maksûda tez erebilmesi, Hak’tan inayet olmasına bağlıdır (AÖ. 580/13).

‘Daima zikir et, zikri dilinden hiç ayırma, zikir-i Hudâ elbette maksûduna ulaştırır (AÖ. 362/2). Gayrıdan el çekmişiz, maksûdumuz Hak’tır (NAA. G. 32/5). Dil, dildârın zülfüne sarıldı; maksûdunu elden bırakmaz; Mansûr gibi cânını cânâna verir (NAA. G. 140/2). Sadece teni yumakla maksûda erilmez; maksûda ulaşmak için derûnu da enver eylemek gerekir (NAA. G. 52/5). Maksûda ulaşmak isteyen sâlikler için, teslimiyet ve rızâ yolların en selâmetlisidir (NB. G. 114/7).⁹⁷⁸ Sabr eden maksûdunu bulacaktır (AÖ. 1299/4). İven kişi, yol alamaz; maksûdunu tez bulamaz (NM. 3/5),⁹⁷⁹ (NM. 97/4).⁹⁸⁰

⁹⁷⁵ Kusûd hakkında bkz. Hüevirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 446.

⁹⁷⁶ Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 70.

⁹⁷⁷ Beyit için bkz. ‘Kâl, Kîl ü Kâl’.

⁹⁷⁸ Beyit için bkz. ‘Sâlik’.

⁹⁷⁹ Beyit için bkz. ‘Teenni’.

⁹⁸⁰ Beyit için bkz. ‘Varlık, Yokluk’.

Maksûdun Hak ise, Hz. Sultân-ı ekremin (s.a.s.) hâk-i pâyine düş (NK. MST. 3/35).⁹⁸¹ Yûsuf (a.s.)'un dâmânını Züleyhâ'nın elinde görenler, 'tutan bir dâmeni elbette maksûdunu bulur' derler (NB. G. 782/5). Hak yolunun âşıkları, meydân-ı aşka girdiler; maksûda burada erdiler (NM. 195/1). Mecnûn, maksûduna aşk ile ulaştı (FK. G. 77/3).⁹⁸²

2.50. Mâsivâ, Sivâ, Gayr

Mâsivâ, Allah (c.c.)'tan başka her şey anlamına gelir.⁹⁸³ 'Şey' anlamına gelen 'mâ' ile 'başka, gayr' anlamına gelen 'sivâ' kelimesinden türetilmiştir. Kişinin elindeki bütün imkânları, serveti, malı mülkü, haset, gösteriş, gurûr, kibir gibi bütün ahlâk-ı zemîme mâsivâ addedildiği gibi; ibadet, tâat ve ahlâkî davranışlar da mâsivâdır. Sûfiler nezdinde ilhâm, keşif, ve kerâmet türü harikulade hususlarla birlikte, Allah (c.c.) hakkında zihinde canlanan tasavvur ve tahayyüller de mâsivâdır. Telvîn hâlindeki sûfîlerde, mâsivâyâ meyil görülebilirse de; temkîn ehli olanlar, kalplerinde Allah (c.c.)'tan başkasına yer vermezler. Tasavvufta 'dört terk' olarak bilinen dünyâ, ukbâ, hestî ve nihâyetinde 'terk'in de terk edilmesi, aslında mâsivâyı terke matuftur. Hak'tan başka hiçbir şey görmeyen ve bilmeyen tevhîd ehli için, mâsivâ söz konusu değildir. Çünkü yalnız Allah (c.c.) vardır.⁹⁸⁴ Kalpte Allah (c.c.)'tan gayrı ne varsa, onun sevdiği, hatta ilâhî odur. Bu nedenle kalpteki mâsivâ putunun kırılıp kalbin temizlenmesi ve Allah (c.c.) üzerinde yoğunlaşması ehemmiyet arz eder.⁹⁸⁵

'Dervîş, halvet, hevâ, irşâd, kayd, keder, kesret, küdüret, lâ, illâ, mücâhede, müşâhede, nakş, nefis, pas, perde, pîr, taalluk, tarîkat, tasfiye, terk, tevhîd, vahdet, zikir, zulmet ile tezat veya tenasüp teşkil edecek şekilde beyitlerde geçen mâsivâ mefhumu Ümmî Sinân'da 10'dan fazla beyitte kullanılmış; Nakşî'de 4, Mısırî ve Gaybî'de 5, Nef'î'de 3, Nâilî'de 1 beyitte zikredilmiştir. Mâsivâ, ekseriyetle gönülden çıkarılması ve

⁹⁸¹ Beyit için bkz. 'Vasl, Visâl, Vuşlat, Vâsıl, Firâk, Firkat, Ayrılık, Cüdâ, Hicrân, Hasret, Hicret'.

⁹⁸² Beyit için bkz. 'Akıl'.

⁹⁸³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 237.

⁹⁸⁴ Süleyman Uludağ, "Mâsivâ", *DİA*, İstanbul 2003, C. XXVIII, s. 76.

⁹⁸⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 320. Ayrıca bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 210.

terk edilmesi yönleriyle, beyitlerde yerini almıştır. Cem‘ü’l-cem‘ hâlindeki birinden sâdır olabilecek aşağıdaki beyit, mâsivânın terk edilmesi meyanındadır:

Mâsivâ kaydın gider bulmağa sa'y et doğru yol

Vech-i pâkidir nazar kılsan görünen sağ u sol “Âşık Ömer 319/3”

Bu kılıcın en kuvvetlisini kuşanıp cihâdü’l-ekbere çıkararak hicâb-ı mâsivâ’llâha son ver, diyen Ümmî Sinân, mâsivânın mücâhede ile kalpten silinebileceğini vurgular:

Tağın bu seyfiñ aqvâsın cihâdü’l-ekberi aña

Hicâb-ı mâsiva’llâha fenâ virüp kırarsañ gel “Ümmî Sinân 96/2”

Allah (c.c.)’tan gayrı olan her şeye, sivâ denir.⁹⁸⁶ Gayr, başka demek olan sivâ, tıpkı ‘mâcera’ kelimesinde olduğu gibi, genellikle başına ‘mâ’ eklenerek ‘mâsivâ’ şeklinde söylenir. Sûfîler nazarında, Allah (c.c.)’ın dışındaki her şey sivâdır.⁹⁸⁷ Sivâ kavramı Mısırî’de 5, Gaybî ve Nef’î’de 3, Nâilî’de 1 beyitte geçmektedir. Divânlarda da ‘mâsivâ’ yerine kullanılmış olup Mısırî’nin aşağı aldığımız beyti de bu meyandadır:

Nefsümi hevâdan kes şalbümi riyâdan kes

Meylümü sivâdan kes halvet yolını göster “Niyâzî-i Mısırî 42/3”

‘Niyâzî’ nin her dem senden niyâzı, kalbinin sivâdan pâk olmasıdır (NM. 124/5). Gönlüm cümle sivâdan ve mülk-i fenâdan geçmek ister, (bu sebeple) âşıklar (gelin) Mevlâ derdiyle dönelim (NM. 158/1). Terk-i sivâ etmeyen, bahr-ı bî-pâyânı bul(a)maz (NM. 4/5). Hevâ ise yeter, sivâ ise yeter artık, gel Allah (c.c.)’a dönelim (NM. 105/1). Ehl-i tevhîdiz, zevk ile bu âlemin ayn-ı vahdet ve sivânın da itibârî olduğunu bulduk (SG. 1/4). Beni yine cezb-i hevâ aldı; gözlerimi baştan başa nakş-ı sivâ bürüdü (AÖ. 5/1). Kalbini sivâdan pâk eyle; nâ-pâk hâneye mihmân gelmez (NB. G. 29/4).⁹⁸⁸

Tetkik ettiğimiz divânlarda ‘mâsivâ’ ve ‘sivâ’ mefhumlarının yanı sıra aynı manâya gelen ‘gayr’ kelimesine de tesadüf ettik. Nakşî ve Ümmî Sinân’da sık kullanılan bu kavram, diğer şairlerce münferit birkaç beyitte ele alınmış olup Fehîm ve

⁹⁸⁶ Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 99.

⁹⁸⁷ Uludağ, *a.g.e.*, s. 126, s. 321. Ayrıca bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 306.

⁹⁸⁸ Beyit için bkz. ‘Murâkabe Yapma’.

Nef'î'de ise hiç kullanılmamıştır. 'Ârif, dervîş, mücâhede, sûfi, şirk-i ahfâ, tâlib, tasfiye, terk' vb. unsurlarla tezat veya tenasüp teşkil edecek şekilde kullanılan gayr mefhumu, beyitlerde sıklıkla 'gayr-ı Hak'tan el çekmek; gayrdan el çekmek' gibi ifadelerle zikredilir. Gayrın geçtiği beyitlerin neredeyse tamamına yakınında, gayrı terk etme ve terk ettirme düşüncesi hâkimdir. Gevherî'nin aşağıdaki bendinde yer verilen gayr, bu doğrultuda zikredilmiştir:

Gevherî ağlamaz renc-i kazâdan

Rüyunu döndürmez bâb-ı rızâdan

Derd-i aşka devâ olur Hudâ'dan

Gayrıdan istemez çare gönlümüz

“Gevherî 643/4”

2.51. Mazhar

Bir şeyin görüldüğü, zahir olduğu, zuhûr ve sudûr ettiği, açığa çıktığı yer veya kimse demektir. Tasavvufta Allah (c.c.)'ın sıfat ve isimlerinin tecellî ve zuhûr mahalli olarak kullanılır.⁹⁸⁹ Ümmî Sinân'da 10'dan fazla beyitte geçerken Gaybî'de 7, Nakşî ve Gevherî'de 5, Mısırî'de 3, Nâbî ve Nâilî'de 1 beyitte zikrolunan mazhar kavramı 'cemâl, celâl, küntü kenz, mürşid, pîr, nûr, asfiyâ, etkıyâ, evliyâ, tecellî, vech' kavramlarıyla münasebete getirilmiştir. Nâilî'nin sevgili için söylenmiş intibamı uyandıran aşağı aldığımız beytinde mazhar, çeşm olarak ele alınmış ve tecellî nûrlarının görüldüğü yere bakmakla dahi, o güzellikten hissedâr olunacağı ifade edilmiştir:

Dîde-i cân ile hüsnüñ ki temâşâ ederüz

Çeşmümüz mazhar-ı envâr-ı tecellâ ederüz

“Nâilî-Gazel 153/1”

Enbiyâ, evliyâ, asfiyâ ve etkıyâ vech-i zâtının mazhar-ı ziyâsı olmuşlardır (ÜS. 3/12). Kemâlât-ı Hudâ hep insanda zâhir olmuştur (SG. K. 1/34). Cânân, geh Celâl'in geh Cemâl'in mazharı olup, yüzünde sanat-ı Perverdigâr'ın nişânını taşır (NAA. G.

⁹⁸⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 237-238. Ayrıca bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 321-322.

68/3). Nakşî, şeyhi Murâd-ı Kırımî için irat ettiğini düşündüğümüz beytinde onu, Allah (c.c.)'ın isim ve sıfatlarının mazharı ve Hakk'ın aynası olarak tavsif etmektedir:

Menim pîrüm Hüdâ'nuñ mazharıdur

Aña mir'ât-ı Hâk de kim yeridür

“Nakşî-Gazel 44/1”

Mazhar, cemâl ve hüsnde olabileceği gibi, aşağıdaki misâlde görüleceği üzere, celâl ya da dalâlette de olabilmektedir. Beyit, Allah (c.c.)'ın dalâlete düşüren anlamındaki el-Mudill sıfatının mazharı olan zâhid hakkındadır ve zâhidin igvâya düşmesinin sebebi, Allah (c.c.)'ın mudil sıfatının mazharı oluşudur:

Muđ illüñ mazharı oldur haķıķat

Anuñçün dem-be-dem igvâya düşmiş

“Sun'u'llâh-ı Gaybî 56/7”

2.52. Mecma'ü'l-Bahreyn, Mecma'ü'l-Ezdâd

Mecma'ü'l-bahreyn iki denizin birleştiği yer manâsına gelir.⁹⁹⁰ İmkân ve vücûd denizleri birleştiği için mecma'ü'l-bahreyn 'kâbe kavseyn' makâmı da denmiştir.⁹⁹¹ Sadece Gaybî'de geçen bu kavram, vahdet-i vücûd nazariyesiyle ilişkili olarak işlenmiş ve mecma'ü'l-bahreynin insan olduğu ifade edilmiştir:

Mecma'ü'l-bahreyn-i Hâk'sın sendedür zât u şîfât

Cümle eşyâ sendedir sensin zemîn ü âs-mân sendedir

“Gaybî 89/2”

Kavramın geçtiği diğer beyitte ise, 'ne hâli ne de kâli bırak, mecma'ü'l-bahreyn ol, tenini şerîata muvâfık kıl, dilini sırra mezâr eyle' denilerek (SG. 103/3) terkinin lügat manâsı öne çıkarılmış ve hâl/kâl, hakikat/şerîat muvazenesi çizgisinde durulması tavsiye edilmiştir. Bütün zıtların Allah (c.c.)'ta birleşmesinden ötürü Allah (c.c.)'a 'mecma'ü'l-ezdâd' yani zıtların bir araya geldiği nokta da denilmiştir.⁹⁹² Mutlak hüviyet mertebesinde, her şeyin birleşmesi söz konusu olduğundan, bu mertebeye mecma'ü'l-

⁹⁹⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 239.

⁹⁹¹ Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 83. Ayrıca bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 487; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 324.

⁹⁹² Uludağ, *a.g.e.*, s. 392. Bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 324.

ezdâd da denilmiştir.⁹⁹³ Sadece Gaybî’de geçen bu mefhum, ‘câmi‘ü’l-ezdâd’ olarak, ‘ehl-i vahdet’ zümresi hakkında hem zâkir hem mezkûr olmaları dolayısıyla kullanılmıştır (SG. 40/6).⁹⁹⁴

2.53. Medlûl

Delâlet olunan, gösterilen, bir kelime veya işaretten anlaşılan; alamet ve işaretin gösterdiği, delâlet ettiği şey anlamlarına gelmektedir. Medlûl bulunmuşsa, yani Hakk’a erilmişse, ona delil olabilen kitapların ve medlûle ulaştırın ilmin de artık aradan çıkarılması iktiza eder. Hucvirî’nin anlatımına göre Ahmed b. Ebû Havârî, başlangıçta ilim tahsil etmiş, bu ilimle belli derecelere kadar yükselmiştir. İlimle iştiğalinin kendisini evrâd ve muamelelerinde geri bırakması sebebi ile, kalbinin manâ için bomboş hâle gelmesini arzulamış ve kitaplarını yüklenerek götürüp denize atarak ‘ey kitaplar, ne güzel delil idiniz, fakat ben medlûlu buldum, artık sizinle meşgul olmam mümkün değildir’⁹⁹⁵ demiştir. Ankaravî, kitapların mürşid yerine geçemeyeceğini ve illâki mürşid gerektiğini çeşitli misâller vererek izah eder.⁹⁹⁶ Schimmel de aynı görüştedir. Mârifetin aslına, kitaplarla erilemez. Bir olanın bilgisine eren sûfilere kitaplarını nasıl fırlatıp attığını nakleden çok sayıda menkıbe vardır. Hokkayı kırıp mürekkebi saçmak, kitapları paramparça etmek mutasavvıflarca sûfilîğin ilk adımı olarak kabul edilmiştir.⁹⁹⁷ Sûfilere göre kitap da mâsivâdır; onunla da ilgiyi kesmek icap eder. İlim sutûrda değil; sudûrda olmalıdır.⁹⁹⁸ Fehîm’in aslında rindlik neşvesi içerisinde irat edilmiş aşağıdaki beyti, bu meyanda tasavvur edilmeye çok müsaittir:

Ne ‘ilm ü ne Fehîm ne eş‘âr u ne kitâb

Min-ba‘d gûşe vü men ü dilber ü şarâb

“Fehîm-Musammat 2/7/8”

⁹⁹³ Cürcânî, *a.g.e.*, s. 83.

⁹⁹⁴ Beyit için bkz. ‘Zâkir’.

⁹⁹⁵ Ahmed b. Ebû Havârî’nin ilgili kıssası hakkında bkz. Hucvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, s. 183-185.

⁹⁹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ankaravî, *Minhâcü’l-Fukarâ*, s. 71.

⁹⁹⁷ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 36-37.

⁹⁹⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 219.

Bazı zeki kimseler, şeyh olmadan sadece kitaplarla yetinebilirler; bu başlangıç itibariyle kendisine yeter. Ancak yükselme makâmında ve inkişaf sürecinde, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Varaka b. Nevfel'e nübüvvet sırlarını ve hâllerini danışması gibi, hâllerini danışabileceği bir mürşide ihtiyacı vardır.⁹⁹⁹ Nâbî, aşağı derç ettiğimiz beytinde, yaşadığı dönemde ve mahalde mürşid-i kâmil bulamayanların sûfî müelliflerin tasavvufî sahada kaleme aldıkları eserlere uyabileceklerini ifade eder:

İktidâ eylesün âşârına erbâb-ı dilûñ

Tih-i hayretde çalan rāh-nümādan mahrûm “Nâbî-Gazel 515/8”

2.54. Melâmet, Ta'n

Kötüleme, karalama, ayıplama manâlarına gelen melâmet, kınayanların kınamasından çekinmeden istikâmet üzere yürümektir.¹⁰⁰⁰ Melâmetîlik'i Nişâbur'da yayan Hamdun Kassâr (ö. 271/884) adlı sûfidir.¹⁰⁰¹ Melâmet, istikâmet üzere olma, kast ve terk olmak üzere üç türdür. İstikâmet üzere olmak, melâmet yolunu tutup iki yüzlülüğü ve riyâyı kendilerinden uzaklaştıran şahıslar, kınayanın kınamasından korkmaz, her hâl ve şartta doğru bildikleri yoldan yürürler. Kast şeklindeki melâmette, halk arasında büyük bir itibarı olan kimseler, bu şöretlerinden kurtulmak isterler ve kendilerini şerîata muhalif olmayan davranışlara teşebbüs etmek suretiyle, halkın kınayacağı işler yapmaya sevk ederler. Terk suretiyle melâmet de, her türlü küfür, sapıklık, dalâleti alışkanlık hâline getirip halkın kendisini kınaması için yaptığını belirten kimselerin melâmetidir. Bu kimseler, dinî hükümlere uymamayı melâmet kisvesine büründürürler.¹⁰⁰² Sühreverdî de kendilerine 'Melâmetiyye' adını verip de sûfîlerle uzaktan yakından bir ilgisi bulunmayan zamanının sapık bir zümresinden

⁹⁹⁹ Zerrûk, *Kavâidu't-Tasavvuf*, s. 98.

¹⁰⁰⁰ Uludağ, *a.g.e.*, s. 241.

¹⁰⁰¹ Hamdun Kassâr hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 110-111. Hamdun Kassâr hakkında ayrıca bkz. Hücvirî, *a.g.e.*, s. 190.

¹⁰⁰² Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 121-128. Melâmet hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sühreverdî, *Avârifü'l-Mârif*, s. 109-112; Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 103-104; Afifî, *Makaleler*, s. 135-194; Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 213-214; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 327.

bahseder.¹⁰⁰³ Melâmet, şeriatı terk etmek olarak düşünülmemelidir.¹⁰⁰⁴ Şeriaten taviz verip de Melâmî olduğunu iddia edenler, Melâmî değil sapkın bir firkadır.

Melâmet kavramı Gevherî ve Âşık Ömer’de 10’dan fazla beyitte zikredilirken Fehîm’de 7, Ümmî Sinân ve Gaybî’de 4, Nâilî ve Nef’î’de 3, Nakşî ve Mısırî’de 2 beyitte işlenmiştir. ‘Âr, nâmûs, âşık, aşk, elem, gam, hırka, müsamaha, rind, rüsvâ, seng, sûfî, sahrâ, şöret, takvâ, ta’n, zünnâr’ mefhumlarıyla münasebettar şekilde anılan melâmet, ‘künc-i melâmet, melâmet câmesi, melâmet elbisesi, melâmet hırkası, melâmet sengi, melâmet taşı, seng-i melâmet, sahrâ-yı melâmet, vâdî-i melâmet’ şeklinde ifade ve terkiplerle kullanılmıştır. Bir örneği aşağıda da görüleceği üzere divânlarda, melâmet ve seng münasebeti üzerinde sıklıkla durulur. Bunun öne çıktığı aşağıdaki beyitte ‘eğer sen bana seng-i melâmet yerine bütün dünyâyı atsan, bundan hiç kederlenmem, zira ben aşk okyanusuyum’ denilerek âşıkların melâmet taşlarına her daim âmâde olduğu vurgulanır. Hülâsa olarak beyitte, derin deniz taş atmakla bulanmaz, denilmektedir:

Ger seng-i melâmet yerine cümle zemîni

Atsañ baña sen kûlzüm-i ‘aşkam kederüm yok “Fehîm-Gazel 166/5”

Melâmetin, hırka ile irtibatı da beyitlerde karşımıza çıkan bir husustur. Sevgilinin aşkı yolunda âr ve nâmûs kisvesi çıkarılarak melâmet hırkası giyilir:

Benim gönlümde budur ki senin yolunda ey dilber

Melâmet hırkasın giyip geçem nâmûs u arımdan “Âşık Ömer 1033/2”

Divânlarda melâmetle birlikte kullanılan en önemli kavram ta’ndır. Arapça bir kelime olan ta’n, ‘dürtmek’ manâsına gelir; aynı zamanda aleyhte bulunmak, kınamak

¹⁰⁰³ Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif*, s. 114.

¹⁰⁰⁴ Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 212. Melâmet anlayışı, ilk başlarda her ne kadar, zâhiri tahrib ve bâtını tamir telakkisiyle zuhûr etse de, zamanla bu umdelerinden uzaklaşarak şeriate muğayir bir şekle bürünerek başlangıcındaki hedef ve temayüllerinden tamamen uzaklaşmıştır. Melâmetîler hakkındaki müstakil çalışmasında, melâmetî geleneğin ilk temsilcilerini ve bu geleneğin doğuşunda etkili olan şahsiyetleri ele alan Bolat, kitabının bir bölümünde Melâmet düşüncesindeki bu anlam değişmelerine temas etmiştir. İlgili bölüm için bkz. Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, İnsan Yay., 2. bs., İstanbul 2003, s. 222-235. Melâmîliği hayat felsefesi olarak gören Gölpınarlı’nın Melâmet ve Melâmîlik hakkında kaleme aldığı ve bugün de değerinden bir şey kaybetmeyen eseri mevcuttur. Bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, *Melâmîlik Melâmîler*, Milenyum Yay., 5. bs., İstanbul 2013.

demektir.¹⁰⁰⁵ Serrâc, haksız yere itham edilen sûfileri anlattığı bölümün sonunda, onlara atılan taşların, edilen ta'nların fâkihler ve âlimler nezdinde onların değerlerini düşürmediği gibi, faziletlerini artırdığını ifade eder.¹⁰⁰⁶ Allah (c.c.) birisinin ayıbını ortaya dökmek isterse, onun gönlüne temiz kimseleri ta'n etme isteği verir.¹⁰⁰⁷ Ta'n edenler, dolunaya karşı havlayan köpeklere benzer. Kişinin yüce makâmına karşı havlar dururlar; lakin o yüce makâma bir zarar veremezler.¹⁰⁰⁸ Ta'n mefhumu Gevherî ve Âşık Ömer'de 10'dan fazla beyitte kullanılmış; Fehîm'de 7, Ümmî Sinân'da 6, Mısrî'de 3, Gaybî ve Nâilî'de 2, Nakşî ve Nef'î'de 1 beyitte zikredilmiştir. Ta'nı en çok yapan tipler, 'âbit, ağıyâr, fakîh, hasûd, münkir, şeyh, sûfi, vâiz, zâhid' tipleri; ta'na en fazla marûz kalanlar ise, 'ârif, âşık, dervîş, dîvâne, ehl-i dil, harâbât ehli, hayrân, kâfir, mecnûn, mest, üstâd' tipleridir. Aşağı aldığımız beyitte zâhidin, gönül ehli kimseleri ta'n etmesine şahit olmaktadır:

Ey zâhid-i bî-zevk yeter ehl-i dile ta'n

Mestâne mi dîvâne mi ferzâne mi oldun "Fehîm-Gazel 175/6"

Delilerin çocuklar tarafından taşla tutulması hâdisesine işaret edilen aşağıdaki beyitte, çocukların atacağı taşlarına tahammül etmenin, insanların yaralayıcı söz, tavır ve davranışlarından daha kolay olduğunun altı çizilmiştir:

Var ise 'akluñ şaşkın kûy-ı cünûndan çekme pā

Sehlterdür seng-i tıflān seng-i ta'n-ı nâsdan "Nâbî-Gazel 549/6"

Ta'n, Nef'î'nin 3 beytinde 'dahl' şeklinde karşımıza çıkar. 'Dahl' kelimesi, dahhâlin davâsının nâ-hak olduğu ifade edilirken (ÜS. 40/5) Ümmî Sinân'ın bir beytinde fâil olarak kullanılmıştır. Şiirlerinin mükemmeliyeti için irad ettiği aşağıdaki

¹⁰⁰⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 467. Ayrıca bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 297.

¹⁰⁰⁶ Serrâc, *Luma*, s. 482. Ta'nın ağır ve kötü sözler söyleme; ırza ve nâmûsa dokunan ayıp ve hoş karşılanmayan ifadelerin, son derece çirkin ifadeler meyanında ahlâk-ı zemîme olarak Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde yerilmesi hakkında bkz. Bkz. Mehmet Boynukalın, "Sövme", *DİA*, İstanbul 2009, C. XXXVII, s. 397-398.

¹⁰⁰⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 64.

¹⁰⁰⁸ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. III-IV, s. 488.

beytinde Nef'î, bir sözün ne kadar nazik olursa o söze (şiire) hasetçilerin müdahalesinin de o nispette çok olacağını belirtir:

Ammā yine bir söz ne kadar nāzūk olursa

Dağlı aña erbāb-ı hāsed ol kadar eyler “Nef'î-Kasîde 10/47”

2.55. Mücâhede, Perhiz, Riyâzet

Sâlikin nefisini dizginlemesi amacıyla vermiş olduğu mücadele, bu amaçla çektiği çileye mücâhede denir.¹⁰⁰⁹ Mücâhedenin aslı nefsi yok etmek değil itâatkâr hâle getirmek,¹⁰¹⁰ alıştığı şeylerden kesip uzaklaştırmak, tüm vakitlerde onun kötü isteklerinin tersini yapmak¹⁰¹¹ Mücâhede için sükût hançeri, açlık kılıcı, halvet mızrağı silahlarının olması şarttır. Bu üç silah olmayınca nefis düzeliş yola gelmez ve felah bulmaz.¹⁰¹² Tasavvuf, bir tarifte Allah (c.c.) için nefisle hiç sulhu olmayan bir savaş, olarak zikredilir.¹⁰¹³ Nasıl ki tabaklanan bir deri, adi bir hâlden güzel bir elbiseye tebeddül ediyorsa, zahmet ve mücâhede ile ezilen nefis de taşkınlık âdetini bırakıp imân ve itâate meyleder.¹⁰¹⁴ Nesefî, maksada giden yolda bir tarafa ilmi ve tahsili, diğer tarafa da zikir ve mücâhede'yi koyarak kıyas yapar; zikir ve mücâhedenin diğerinden daha eslem ve elzem olduğunun altını çizer.¹⁰¹⁵

Mücâhede kavramı en fazla Mısırî ve Ümmî Sinân'da zikredilmiş olmakla beraber, Âşık Ömer'de 5, Nakşî ve Nâbî'de 4, Nâilî'de 2, Gaybî'de 1 beyitte 'ârif, aşk, ehl-i tecerrüd, fakr, kavgâ, kesret, mâsivâ, nefis, rızâ, sûfî, tevekkül, tevhîd' mefhumlarıyla birlikte anılmıştır. Bu kavram, 'cehd, cenk, cihâd, cihâd-ı ekber, gazâ-yı ekber, savaş' olarak da telaffuz edilmiştir.

Virme râhat nefsüne dâ'im gâzâ-yı ekber it

¹⁰⁰⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 89.

¹⁰¹⁰ İbn Haldun, *Şifâu's-Sâil*, s. 45.

¹⁰¹¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 251-257.

¹⁰¹² Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 244-245.

¹⁰¹³ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 529.

¹⁰¹⁴ Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif*, s. 165.

¹⁰¹⁵ Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 71. Nefis mücâhedesini hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kelebâzî, *Taarruf*, s. 205-208; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 484; Afîfî, *Tasavvuf*, s. 128-140; Uludağ, *a.g.e.*, s. 259; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 345-346.

Kâbe-i dil fetḥ olup dârü'l-emân itsûñ seni

“Niyâzî-i Mısırî 189/5”

Mücâhede, divânlarda nefis mücâhedesini olarak tekasüf etmiştir. Mısırî'nin yukarıdaki beytinde¹⁰¹⁶ nefse rahat vermeyip onunla gazâ-yı ekber edilmesi salık verilmiştir. Nef'î, mutasavvıf şairlerin nefsi terbiye etme metodunu, kendisini methettiği aşağıdaki beytinde farklı bir şekilde işleyerek dile getirmiştir:

Şüfî nefisini helâk eyleyemez tâ o kadar

Zindedür âb-ı hayât-ı sühânümle 'âlem

“Nef'î-Kasîde 40/47”

Riyâzet “idman, eğitime, terbiye ve ıslah etme, boyun eğdirme, çekici ama zararlı şeylerden uzak kalmaya, zor ama faydalı şeyleri yapmaya kendini alıştırma” demektir. İnzivaya çekilmek, çile çekmek, sefere çıkmak, erbaîn çıkarmak riyâzet çeşitlerindedir.¹⁰¹⁷ Riyâzet, nefsin ahlâkını, tabiatına bulaşan kirlere ve temayüllerden arındırarak güzelleştirmektir.¹⁰¹⁸ Nefse cefâ etmeksizin, ona riyâzet ettirip onunla mücâhede etmeksizin onu uslandırmak mümkün değildir.¹⁰¹⁹ Demir kızıp ateş hâline gelmedikçe nasıl dövülemezse, nefis de riyâzet ateşi olmadan yola gelmez.¹⁰²⁰ Riyâzetle beden ölmesi, diriliktir. Bedene zahmet verip onu hırpalamak, ruhu ölümsüzlüğe ulaştırmaktır. Bedenini Hak yolunda hizmete veren, cânını kurtarmış olur.¹⁰²¹ Nasıl ki doğan kuşu, ehlileşince sahibinden ayrılmıyor; köpek, terbiye edilince avını yemiyor; insanın da ahlâkı, riyâzetle pek âlâ değişebilir.¹⁰²²

Nesefî, terbiye bahsinde padişahın avcısı ve doğan kuşunu temsil getirir. Avcı, doğan kuşunu avlar; onun kanatlarını, ayaklarını bağlar; gerekirse aç ve uykusuz bırakır. Evcilleşen doğan kuşuna avlamayı da öğreten avcı, nihayetinde onu padişaha arz eder ve doğanın makâmı padişahın yanı olur. Avcı olan mürşid, sâliki evvelâ avlar, ardından

¹⁰¹⁶ Bu beyit Hüseyin Vassâf'ın *Feyzül-Kemâl* adlı eserinde iktibas edilmiş ve beyitte Mısırî'nin mücâhedeğe çağırıldığı belirtilmiştir. Bkz. Vassaf, *Feyzül-Kemâl ve Mir'âtü'l-Kemâl*, s. 75.

¹⁰¹⁷ Uludağ, *a.g.e.*, s. 297.

¹⁰¹⁸ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 95.

¹⁰¹⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 78.

¹⁰²⁰ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. III-IV, s. 643.

¹⁰²¹ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. III-IV, s. 268-269.

¹⁰²² Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 129-130.

karanlık hücre ile gözünü yumdurur; halvet ve uzletle dilini bağlar; aç ve susuz bırakarak nefsini köreltir. Mürşid daha sonra, avlanmayı öğretir ve mürid de ilim, müşâhede, mârifeti avlar. Avlamayı öğrenen sâlik, padişahlar padişahı Allah (c.c.)'ın huzuruna gelir ve O'nun yakını olarak kurtulanlar zümresine girer.¹⁰²³

Mısır'de 3, Fehîm ve Nâbî'de 1'er beyitte zikredilen riyâzet, 'anâsır, cân, dert, dermân, fetih, havâs, kalay, tecerrüd, vird, zikir, zevk, zühd' mefhumlarıyla beraber anılır. Her kim riyâzet yoluna girdiyse, sadece havâsın tadabileceği bir zevki tatmıştır (NM. 81/5).¹⁰²⁴ Tabiat zulmetinden halâs olmak isteyen, bu cism ü cânı kalay (gibi) olan riyâzetle eritmelidir (NM. 81/1).¹⁰²⁵ Allah (c.c.)'ı talep edip de riyâzet eden kimse, eziyetlere katlanmasının neticesinde bütün dertlerine dermân bulacaktır:

Cândan riyâzât u ta'ab çeksen anı idüp taleb

Olur riyâzâtüñ sonı derdlerine dermân kamu "Niyâzi-i Mısırî 151/26"

Nâbî'nin 3 beytinde yer verilen perhiz, riyâzet kavramı ile hemen aynı manâyı haizdir. Birbirinin mütemmimi olan bu iki mefhumdan perhizin anlamı, daha dar olarak 'yeme içmeden kısma' olarak değerlendirilmiştir. Müridi nefis ve şeytanın şerrinden koruyan dört şey; halvet, sükût, açlık ve gece uykusundan feragattir.¹⁰²⁶ Perhiz, ilaçların başıdır. Perhiz eden, cânındaki gücü seyr eder.¹⁰²⁷ Mide şehvetinin belini kırmak için perhiz, önemli bir silahtır.¹⁰²⁸ Bütün tedavilerin başı, perhizdir. Perhizin akabinde insanın gönül dünyâsını temizleyip dünyâyâ bağlılığını yok edecek bir müşhil, yani devamlı zikir gereklidir.¹⁰²⁹ Açlık, kalbe cilâ verir; kalbin basîretini açar; kalbe

¹⁰²³ Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 74-75. Riyâzet hakkında geniş bilgi için bkz. Herevî, *Menâzilü's-sâirîn*, s. 82; Zerrûk, *Kavâidu't-Tasavvuf*, s. 100-101; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 282-283; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 277; Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 259; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 297-298; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 402.

¹⁰²⁴ Beyit için bkz. 'Havâs ve Havâs Mukabili Tipler'.

¹⁰²⁵ Beyit için bkz. 'Cilâ, Kalay'.

¹⁰²⁶ Gazâlî, *a.g.e.*, C. III, s. 173.

¹⁰²⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 184. İbn-i Haldun, *Mukaddime*'sinde vücuda alınan gıdaların beden üzerinde tesirini uzun uzun açıkladıktan sonra, aç kalmanın da beden ve rûhun üzerindeki müsbet etkisini dile getirir ve aç kalmanın faydalarını zikreder. Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, C. I, s. 269-275.

¹⁰²⁸ Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 203-216.

¹⁰²⁹ Bursevî, "Şerh-i Usûl-ı Aşere", s. 59-60. Açlık hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 386-388; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 289-292; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 105.

yumuşaklık kazandırır ve kötülüğü emreden nefse karşı hâkimiyet sağlar; uykuyu azaltır ve ibadete devamı sağlar.¹⁰³⁰

Nâbî, Sadrazam Rami Muhammed Paşa için kaleme aldığı kasidede memduhunu, perhiz etmesi vechiyle, ilk sûfiler arasında zikredilen İbrahim Edhem'e (NB. K. 15/60)¹⁰³¹ teşbih eder. İkiyüzlü kimselerin perhizini, gerçek sanmamak gerekir. Bu gibi kimseler, fesâd icra etmek için uygun bir zemin ve zaman bulamadıkları için (mecburen) perhiz (NB. R. 86/2)¹⁰³² etmektedirler.

2.56. Nazar, Nigâh, Bakış

Nazar, şeyhlerin müridlerine tesir ederek kalplerine Hakk'ın murâdı doğrultusunda şekil veren, gönüllerini feyzle dolduran ve ruhlarını olgunlaştıran terbiye edici bakıştır.¹⁰³³ Nazar etme, tasavvufta mürşidin müridine teveccüh etmesi, hâliyle onu hâllendirmesidir. Bakma, bakış anlamındaki nazar mefhumunun tasavvufta, büyük bir ehemmiyeti vardır.¹⁰³⁴ Bâtinler da aşılır ve birbirlerini kuvvetlendirir. Beraber bulunmanın ve karşılıklı oturmanın canlılarda, bitkilerde ve hatta cansız varlıklarda bile tesiri vardır.¹⁰³⁵ Eşrefoğlu Rûmî, kaplumbağaların yumurtalarının üzerine oturmadan karşısına geçip kırk gün müddetince sadece onlara nazar etmesini örnek getirerek, şeyhlerin de nazarlarıyla tâliplerin ve sâliklerin gönüllerini dirilttiğini anlatır.¹⁰³⁶

Mürşidin mürid üzerindeki nazarı, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sahabe üzerindeki nazarı gibidir. Mürşid, müride nazar ettiğinde, müridin üzerinde mürşidin ettiği nazar ölçüsünde bereket hasıl olur. Müridin göğsünün açılıp kalbinin nûrlanması, müride

Açlık âdâbı hakkında bkz. Serrâc, *Luma*, s. 232. Açlık ve faydaları hakkında bkz. Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, C. I, s. 382-384. Açlığın fazîleti, çok yemenin zararları, açlığın maneviyata faydaları hakkında bkz. Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, C. IV, s. 93-147. Açlık ve nefsin arzularını terk hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 314-318. Fazla yemenin zararları hakkında bkz. Gazâlî, *a.g.e.*, C. III, s. 74. Açlık ve fazîleti, açlığın sadece Allah'ın has kullarının açlıkla manevî derece elde edebilecekleri hakkında bkz. Mevlânâ, *a.g.e.*, C. V-VI, s. 229-230. Açlık ve açlığın faydaları için bkz. Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, s. 293-305.

¹⁰³⁰ Gazâlî, *a.g.e.*, C. III, s. 193-203. Ayrıca bkz. *A.g.e.*, C. III, s. 184-193.

¹⁰³¹ Beyit için bkz. 'İffet, İsmet'.

¹⁰³² Beyit için bkz. 'Fısk Fitne, Fesâd'.

¹⁰³³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 272.

¹⁰³⁴ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 234.

¹⁰³⁵ Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 344.

¹⁰³⁶ Eşrefoğlu Rûmî, *a.g.e.*, s. 80.

mürşidinin nazarının bereketi tesiriyledir.¹⁰³⁷ Bir şeyhin nazar ve şefkatine mazhar olmayan, bir işe yaramaz.¹⁰³⁸ Mürşid-i kâmilin nazarı devâ; kelâmı şifâdır.¹⁰³⁹ Nazarı zühde ve takvâyâ erdiremeyen kimsenin, sözlü öğüdünün kişiye bir faydası yoktur.¹⁰⁴⁰ Nazarı fayda vermeyenin, sözü de faydalı olmaz. Hak erlerinin ve kâmil mürşidlerin nazarı, kalp hastalıkları için en faydalı ilaçtır. Onların nazarıyla nice yüksek hâller kazanılır ve manevî nimetlere kavuşulur.¹⁰⁴¹

Divânlarda ‘ârif, âşık, maşûk, bakış, cefâ, cevır, dîdâr, eren, feyz, hışm, iksir, kâmil, kimyâ, merd, mürşid, nigâh, pîr-i mugân, sürme, tegâfûl, temkîn, tercemân, zulmet’ mefhumlarıyla münasebettar olarak kullanılan nazar mefhumu, Nâbî’de tekasüf eder. Onun ardından Ümmî Sinân’da 9, Gevherî’de 6, Âşık Ömer ve Fehîm’de 5, Nâilî’de 3, Nef’î ve Gaybî’de 2 beyitte ele alınır ve ‘yek nazar, nazardan düşmek, nazarda durmak, evvel nazar, ârifâne nazar, nazâr-ı mürşid-i âgâh’ gibi ifade ve terkiplerle kullanılır. ‘Ârif, merd, mürşid, pîr, pîr-i mugân’ tip olarak, ‘Abdulkâdir-i Geylânî ve Muhyiddin-i Arabî’ de şahıs olarak divânlarda nazarı kuvvetli ve tesirli kimseler olarak zikredilir.

Nazar iksirdir; paslı nefsi halis altın etmeye yarayan kimyâdır; zulmette kalanlara güneştir. Kişi kendi bildiğiyle kalırsa pîrden nazar alamaz (SG. 18/3). Gamze öldürücüdür; ama sevgiliden gelecek olan nazara ihtiyaç (FK. G. 7/4) vardır. Allah (c.c.), Ümmî Sinân’ın bazı beyitlerinde nazar eden olarak (ÜS. 123/9) telakki edilir ve âlemlerin şâhı olan Allah (c.c.)’tan nazar kılması ve âsîlerin günah defterini silmesi için Allah (c.c.)’ münâcâtta (ÜS. 153/1), (ÜS. 186/7) bulunulur.

Tekke şairlerinde tasavvufî bir terim olarak karşımıza çıkan nazar, Halk şairlerinin beyitlerinde mecâzî sevgilinin bir vasfı olarak sunulur: ‘Sevdiğim benden yana hiç nazar etmez oldu (GE. 74/1). Hâlîme bir nazar eyle (GE. 92/4). Nazar kıl bendene ey

¹⁰³⁷ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 10-11.

¹⁰³⁸ Sülemî, *a.g.e.*, s. 18.

¹⁰³⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 129.

¹⁰⁴⁰ Serrâc, *Luma*, s. 341.

¹⁰⁴¹ Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 163-164.

ömrümün varı (GE. 258/2). Ey güzeller ülkeri, yek nazarda aklımı aldın (AÖ. 289/2).
Yek nazarla aklımı aldı (AÖ. 432/4), (AÖ. 455/2).’

Velîlerin, şeyhlerin nazarı, insanı bakır mesabesinden altın mertebesine yükseltir. Tarîkatlarda müşîdin bakışı, yani müridi ile alakadâr olması kimyâdır.¹⁰⁴² Aşağıdaki beytinde tasavvufî manâlarını tedai ettirecek şekilde nazar, lütûf, iksîr, kimyâ kelimelerini zikreden Nef’î, Nasuh Paşa için kaleme almış olduğu kasidesinde, ateş lutufkâr nazarına yakın olursa, onun külleri kimyâ iksîrinin faydasını verir, diyerek tasavvufî bir unsuru yine tasavvuf vechesiyle işlerken dahi devlet büyüğünü methederken kullanabilmektedir:

Olursa ger nazar-ı luţfına  ar n  teŐ

Ver r men fi‘-i iks r-i kimy yı rem d “Nef’ -Kas de 29/39”

Nazardan düşmek, müŐşidin tevecc h nden mahrum olmak man sına gelir.¹⁰⁴³

Aşağıdaki beytinde N b , nazar mefhumuyla irs l-i mesel yaparak ve alegorik ifadelerle, her ne sebeple olursa olsun müşşid-i k mile teslimiyette kusur etmemeyi; aksi taktirde nazarından düşülebileceğini ifade etmektedir:

Zehr- b ise de n Ő idelüm vird gi c m 

Tek d Őmeyel m p r-i muġ nu n nazarından “N b -Gazel 547/2”

Nazar mefhumu, Farsçası olan ‘nig h’ Şeklinde tamamen Div n ve Halk Şairlerinde her birinde 10’dan fazla beyitte zikredilmiŐken, Tekke Şairlerinde hiÇ kullanılmamıştır. ‘ b-ı hayv n,  Őık, maŐ k, rak b, bel , çeşm, dil, gamze, göz, hışm, kavg , kimy , lutf, kahr, sihir, teg f l, z hid, zühd’ mefhumlarıyla birlikte zikredilen bu kelime, ‘düzd-i nig h, k fir nig h, mest ne nig h, nig h-ı b -terahhum, nig h-ı germ, t ġ-ı nig h’ Şeklinde ifade ve terkiplerle beyitlerdeki yerini almıştır. N il ’nin aŐaġı aldığımız beytindeki, s k nin rindleri perişan ve sarhoş etmeye bir bakışının yeteceği

¹⁰⁴² Hal k İpekten, *Şeyh G lib, Hayatı Sanatı Eserleri*, Ak aġ Yay., 3. bs., Ankara 2006, s. 50.

¹⁰⁴³ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 234.

sözü ile, müşşidin müridânına karşı bir nigâhının, saatlerce sürecek olan sohbet, telkin ve anlatımından daha müessir olacağına işaret edilmektedir:

Yeter ħarâbî-i rindâna bir nigeĥ sâķî

Girân gelürse eger cām-ı pür-şarâb saña “Nâilî-Gazel 9/3”

Nigâĥ ilgidir, iltifattır; sevgilinin âşıkına olan alakasıdır. Âşık bu nigâĥla, maşûk nezdindeki mevkisini öğrenir; bu nigâĥ vesilesi ile, rakîplerden fırsat bulup da konuşamadığı, görüşemediğı sevgilisi ile irtibat kurabilir. Bazı müridlerin kalbinde müşşidinin hürmet ve vakârı aşırı biçimde yerleşir ve bu yüzden mürid, müşşidine doya doya bakmaya güç yetiremez.¹⁰⁴⁴ Baygın ve süzgün bir bakışla güzelliğini gösteren sevgili, âşıkın gönlünü şaşkın ve dilsiz bir hâle getirir. Âşıka başını eğmek düşer:

İtdi mestâne-nigeĥle ol perî ‘arz-ı cemâl

Keyf-i ħüsniyle dil-i bîĥuşum itdi deng ü lâl “Fehîm-Musammat 5/4/1”

Nazar ve nigâĥın Türkçesi olan ‘bakış’, diğeri ikisi kadar kullanılmamış olmakla birlikte, Gevherî’de 10’dan fazla beyitte ve Âşık Ömer’de 7 beyitte geçer. Diğeri şairlerde zikredilmeyen ‘bakış’; akıl, dert, hayrân, hışm, kimyâ, nazar, selâmet, sihir’ mefhumlarıyla beraber değerlendirilir.

2.57. Nefha

Nefh, üfleme demektir. Tasavvufî istilâhta ise Rahmanî nefes demek olup Allah (c.c.)’ın Âdem (a.s)’e kendi ruhundan üflemesi demektir. Dört çeşit üfleme vardır. Bunlar bedene hayat veren birinci üfleme; kötü huyları öldürüp iyi huyları diriltten ikinci ve üçüncü üfleme; ruhun bedenden çıkıp kutsîler âlemine kanat açışını sağlayan dördüncü üflemedir.¹⁰⁴⁵ Nefes-i Rahmânî aynı zamanda ilk taayyün diye isimlendirilir. Bunun sebebi nefesin, sahibinin içinde bulunan gizli bir şey olması ve içteki anlamların sûretlerini taşıyarak dışa çıkarmasıdır.¹⁰⁴⁶ Rahmânî nefes “ayn olarak a’yâna yayılmış genel varlık ve varlıkların sûretlerini taşıyan heyûla” demektir. Esas itibariyle insanın

¹⁰⁴⁴ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 515.

¹⁰⁴⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 273.

¹⁰⁴⁶ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 557.

nefesi tektir; fakat boğaz, ağız, diş, dil, ve dudağın şekli ve tesiriyle farklı ses ve sözler hâline gelir. Bir ve aynı olan varlık da mazharlara göre farklılık arz eder.¹⁰⁴⁷ Tasavvuf tabirince cevhere ait hakîkate de, ‘nefes-i Rahmânî’ denir.¹⁰⁴⁸

Nakşî ve Gevherî’de 2, Fehîm ve Âşık Ömer’de 1 beyitte zikredilen bu mefhum, Mısırî’nin 24 beyitlik manzumesinde tekasüf etmiştir. Âşık Ömer ve Gevherî’de nefha kelimesi yerine ‘dem’ kullanılır ve kullanımda tasavvufî bir yön bulunmaz. Mısırî’nin mezkur manzumesinin 9. ve 24. beyitleri arasında ‘nefha-i Rahmâniye’den bahsedilmektedir. 9. beyitte Hicr Sûresi’nin 29. âyet-i kerimesine¹⁰⁴⁹ telmihte bulunan şair, akabindeki beyitleri nefha-i Rahmânîye üzerine sıralamıştır:

Ol nefha ile oldı ‘imâret bu ‘avâlim

Ol nefha ile taldı kamu yidi eçalim “Niyâzî-i Mısırî 198/15”

İnsanın vücut Kâf’ındaki Ankâ, o ruhtur (NM. 198/13); bütün cihânı diri tutan o nefhadır. O nefha, cennet bahçelerini süslemiştir (NM. 198/14). Gözü açık olanlar, o nefha ile ibret görürler; manâ-yı hikmet o nefha ile iştilir (NM. 198/16). El o nefha ile malını vermeye meyl eyler; ayağın yolu da yine o nefha ile doğrulur (NM. 198/17). Dostun menziline de yine o nefha ile erilir (NM. 198/24).

2.58. Nefy ü İsbât

Hakk’ın teyidini isbât etmek suretiyle sıfatın mahvedilmesine nefy ve isbât denir. Nefy ile beşerî sıfatın nefyi; isbât ile de Hakk’ın kudretinin isbâtı kastedilir. Nefy ve isbât, ezeli olan Hakk’ın ihtiyarı için ârizî ihtiyarın ayaklar altında çiğnenmesidir.¹⁰⁵⁰ Kelime-i tevhîtteki ‘lâ’, tasavvufta önüne gelen bütün putları temizleyen, süpüren süpürgeye teşbih edilir. Nefy ü isbât zikrinde kalpte bulunan ilâhlar, putlar yani Hak’tan gayrı olan her şey, bu ‘lâ süpürgesi’ ile süpürülür; temizlenip atılır.¹⁰⁵¹ Nefy ve isbât yani red ve kabulden meydana gelen ‘*lâ ilâhe illallâh*’ lafzı, bir macun ve ilaç

¹⁰⁴⁷ Uludağ, *a.g.e.*, s. 273.

¹⁰⁴⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 99. Nefes-i Rahmânî hakkında bkz. Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 90.

¹⁰⁴⁹ Bkz. Hicr 15/29.

¹⁰⁵⁰ Nefy ve İsbât mukâyesesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 436-438.

¹⁰⁵¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 93.

gibidir.¹⁰⁵² Nefy ve isbât, ‘mahv ve isbât’ olarak da telaffuz edilir. Mahv, nefsin vasıflarını ortadan kaldırmak; isbât ise, coşkun muhabbetin tesiriyle her şeyi Hak’tan görmektir.¹⁰⁵³ Mahv, alışılan âdetleri ortadan kaldırmak; isbât da onların yerine ibadetin hükümlerini koymaktır.¹⁰⁵⁴ Sâlikin alışkanlıklarından gelen kötü fiil ve davranışlarını ortadan kaldırması mahv; yerine ibadetin hükümlerini ve iyi davranışları koyması isbât demektir ve buna muvaffak olabilen sâlik, mahv ve isbâtı gerçekleştirmiş olur.¹⁰⁵⁵ Meşâyih-ı kirâmdan bazıları ‘*lâ ilâhe illallâh*’ ile iştilal edip tarikatlarında bunu kalbi tasfiye etmede en büyük rükün kılmışlardır ve müridlerine bunu telkin etmişlerdir. Bu nefy ve isbât kelimesidir. Bu kelimeyle ağıyâr zail olur ve yâr zuhûra gelir.¹⁰⁵⁶

Bu mefhum, ‘nefy’ olarak Nâbî’de 1 beyitte ‘nefy-i vücûd’ ve 2 beyitte ‘ifnâ-yı vücûd’ şeklinde zikredilirken Gevherî’de de tek beyitte ‘ifnâ-yı vücûd’ olarak kullanılmıştır. Nakşî’de 4, Âşık Ömer’de 3, Fehîm, Mısri ve Gaybî’de 2, Nef’î ve Nâbî’de 1 beyitte salt ‘isbât’ olarak zikredilmiş ve ‘lâ, illâ, mahv, kabz, bast, münkir, pîr, tâlib, vücûd, zâhid, zevk’ kavramlarıyla; ‘nefy ve isbât’ şeklinde Nakşî ve Gaybî’de 3 ve Mısri, Nâbî ve Nâilî’de 1 yerde ‘ârif, âşık, maşûk, fenâ, lâ, illâ’ mefhumlarıyla birlikte kullanılmıştır. Özellikle mutasavvif şairlerde nefy ve isbât, vahdet-i vücûd görüşüyle izah edilmeye çalışılmış; kişi kendisini isbât yani mahiyetini idrâk ederse, isbâtın gerçekleşeceği ileri sürülmüştür. Yoksa Allah (c.c.)’ı isbât etme ile bu iş bitmeyecektir:

Sûre-i ihlâş şayd it zâtuñ işbât eyle var

Yoksa zâhid sen anı işbât ile bitmez bu kâr

“Nâilî-Gazel 68/1”

¹⁰⁵² Bursevî, "Şerh-i Usûl-ı Aşere", s. 62. Nefy ü isbât için bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 191; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 366-367.

¹⁰⁵³ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 662.

¹⁰⁵⁴ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 210-211. Mahv ve isbât hakkında ayrıca bkz. Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 662. İsbât için bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 36-37; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 246.

¹⁰⁵⁵ Uludağ, *a.g.e.*, s. 191.

¹⁰⁵⁶ Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 164.

Aşağı derç ettiğimiz beytinde Gaybî, zâhid ve ârif-i billâh mukayesesi yaparak nefy ve isbât yoluyla nefsi ile kavgâ eden zâhid karşısında, ‘lâ’ ve ‘illâ’yı aşır varlığı tek varlığa indirgemiş olan ârif-i billâhı tebcil eder:

‘Ârif-i billâh olan ne lâ'da ne illâ'dadur

Nefy-i işbât ile zâhid dâ'imâ ğavġadadur “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 25/1”

Bir başka beytinde Gaybî, bu kavramı nefsin vasıflarının kaldırılıp yerine Hakk’ın kudret ve sıfatlarının ikame edildiği ‘nefy ve isbât’ı ‘pîr’e uyarlayarak ‘fenâ fi’l-pîr’ olarak tarif edilen ‘pîrde fânî olma’ hâlini ifade için kullanmıştır:

Şoġbetinde kendini yoġ pîri işbât eyle var

Şûret-i tevġidde işte lâ ile illâ budur “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 43/3”

2.59. Nefs, Hevâ, Etvâr-ı Seb‘a

Lügatte ‘cân, ruh, hayat, nefes, insan, hevâ ve heves, beden, bedenden neş’et eden süflî arzular’ gibi anlamlara gelen nefis kelimesi, tasavvufî istilâhta şer ve günahın kaynağı olup kötülüğü emreden nefis olarak telakki edilir ve tasavvuf erbâbı da bu doğrultuda onun hilelerini, zaaflarını, kötülüklerini, hastalıklarını teşhis edip bunları tedavi etme ve bunlardan korunma yolları üzerinde durarak onu terbiye etmekle meşgul olurlar.¹⁰⁵⁷ Sûfiler nefis ile, kulun sahip olduğu bozuk sıfatlarla kötölenen ahlâk ve fiilleri kastederler.¹⁰⁵⁸ Sühreverdî, âyetlerde bahsedilen nefsin, varlık olarak bir tane olduğunu fakat değişik sıfatları taşıdığını belirtir.¹⁰⁵⁹

Nefsin istediklerinin aksine hareket etmek, ibadetin başıdır.¹⁰⁶⁰ Bütün putların anası, nefis putudur. Hâriçte görölen putlar yılan ise; nefis putu bir ejderhadır.¹⁰⁶¹ Nefs, ölmeyen bir yılanıdır. Ölmüş gibi duran nefse şehvet, hevâ ve şeytanlık ateşi değdiğinde

¹⁰⁵⁷ Süleyman Uludağ, "Nefs", *DİA*, İstanbul 2006, C. XXXII, s. 526-527.

¹⁰⁵⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 232-233. Nefs kelimesinin manâları için bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 10. Nefs husûsunda şeyhlerin sözleri için bkz. Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 263.

¹⁰⁵⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 573-574.

¹⁰⁶⁰ Nefse muhalefet ve nefsin kusurlarını tanıma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 329-334.

¹⁰⁶¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 49.

hemen canlanıp harekete geçer.¹⁰⁶² Nefis, riyâzetler ve mücâhedeler sonucunda ölmüş gibi dursa da aslında ölmemiştir; günah işlemek için eline fırsat geçmediğinden ötürü gamdan uyuşmuş bir halde, donmuş gibi beklemektedir.¹⁰⁶³

Nefs mefhumuna hiçbir surette yer vermeyen Fehîm, 7 beyitte atıfta bulunan Nâilî, 1'er beyitte yer ayıran Gevherî ve Nef'î dışında diğer şairlerin divânlarında 10'dan fazla beyitte tesadüf edilmiştir. Nefs kelimesini en fazla kullanan ise Nakşî olmuştur. Nefs 'akıl, adâvet, ârif, asker, aşk, cürm, dalâlet, derviş, düşmân, ehl-i tecerrüd, ehl-i zünnâr, ejderha, fitne, gaflet, girdâb, gurûr, halvet, hevâ, hayvân, hırs, hile, ıslah, ilim, inkâr, irşâd, kalp, kavgâ, kibir, lâ, illâ, mâsivâ, melâmet, mücâhede, münkir, mürid, mürşid, ruh, şeytan, tasfiye, terbiye, varlık, vesvese, zikir, zulmet' mefhumlarıyla tezat veya tenasüp teşkil edecek şekilde bir araya getirilmiş; 'asker, dîv, düşmân, ejder, ejderha, girdâb, harâmî, hasm, leşker, at, doğan, put, kâfir, subân, seg, yılan, zâg' gibi unsurlar da nefsin müşebbehünbihleri olarak karşımıza çıkmıştır. Nefs kavramı incelediğimiz divânlarda, bilinmesinin gerekliliği,¹⁰⁶⁴ yoldan çıkarması, acze düşürmesi, aldatması, uslanması gibi hususiyetlerle işlenmiştir.

Nefsi terbiye ederken usûlü iyi bilmek, hele hele bir mürşid olmadan bu işe kalkışmamak gerekir. Aksi taktirde terbiye edilecek yerde kötülüğü isteyen nefse fırsat verilmiş olunur. Nâbî, nefsi terbiye edeceği yerde daha da kuvvetlendirdiğini itiraf ettiği aşağıdaki beytinde, bir taraftan da usûlü bilememiş olduğundan yakınmaktadır. İlla ki bir mürşide intisâb etmek şart değildir. Fakat tasavvuf yoluna giren ve nefsin terbiye etmek isteyen kimsenin bir mürşide bağlanması elzem görülmüştür. Yol, tek başına gidilemeyecek kadar tehlikelidir ve atılacak yanlış adımlarla nefsin terbiyesi bir yana, yanlış usûllerle onu daha da palazlandırma durumu söz konusudur:

¹⁰⁶² Kübra, "Fevâihü'l-Cemâl", s. 162.

¹⁰⁶³ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 78. Nefs hakkında mufassal malumat için bkz. Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 573-574; Gazâlî, *a.g.e.*, C. IV, s. 727-758; Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 90-91; Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 157-164; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 557-559; Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 236-237; Aydın, *Muhasibî'nin Tasavvuf Felsefesi*, s. 79-94; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 274-275.

¹⁰⁶⁴ 'Nefsi bilmek' kavramı, şairlerin divânlarında nefis hakkında en fazla kullandıkları mefhumdur. Bunu ilgili bölümde ele aldığımız için burada sadece adını vermekle iktifa ettik.

İtmişüz gafletle nefs-i büt-peresti terbiye

Düşmen-i bed-ı̄āhe bilmezlikle fırsat virmişüz “Nâbî-Gazel 294/8”

Tasavvufta nefsin yılanı teşbihi¹⁰⁶⁵ çok yaygınlaşmış, mecâz-ı örfî hâlini almıştır.

Nâilî'nin aşağı derç ettiğimiz beytinde, ‘mâruz’ kelimesi insanın hayvânî veçhesine yani nefis taşıdığına işaret etmektedir.¹⁰⁶⁶

Mâruz ki ‘âşâ-yı kefi Mûsâda nihânuz

Mâr anlama mûruz ki teh-i pâda nihânuz “Nâilî-Gazel 135/1”

Nefs hususunda divânlarda en fazla işlenen mevzulardan biri, nefis mücâhededir.

Nefsi ezip küçültmek, tasavvufun âdâbındandır.¹⁰⁶⁷ Nefsle mücâhede ederek nefsin varlığına el konulur; riyâzetle nefis hâkimiyet altına alınabilir; fakat nefsin cevheri, esas ve özü asla yok olmaz. Nefs mücâhedesî, nefsin kendisinin değil, nefse ait vasıfların fânî ve yok olması içindir.¹⁰⁶⁸ Âşık Ömer, nefsi zabt u rabt altına alıp terbiye etme ameliyesinin sanıldığı gibi çok da kolay olmadığını bir bendinde şöyle belirtmektedir:

Komayan meydân-ı aşka serini

Bulamaz kendinde aşk eserini

Hakk'ı bulmaklığa nefis ejderini

Zabt u rabt eylemek çok hisâb ancak “Âşık Ömer 689/2”

Kişi nefsinin öldürür yani onun isteklerini hiçe sayar ve onun sözünü dinlemezse, yaptığı hatalardan dolayı başkalarından özür dilemekten kurtulur. Nefsinin uslandırmanın başı selâmette olur.¹⁰⁶⁹ Nefs mücâhedesinin aslı, nefsi alışık olduğu şeylerden tecrit etmek, ihtiraslarına gem vurmak, yola gelmesi için cefâ ve meşakkate sevk

¹⁰⁶⁵ Bir emîrin, uykuda içine yılan kaçan adama çürük elma yedirmesi, onu koşturması ve ona türlü eziyetler etmesi neticesinde yılanı midesinden dışarı çıkarttırması Mesnevî'de güzel bir şekilde tahkiye edilir. Yılan burada, nefsin müşebbehühbidir. İlgili hikâye için bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 406-409.

¹⁰⁶⁶ Bu beyit hakkında Haluk İpekten'in çarpıcı yorumları bulunmaktadır. İlgili beytin geniş bir izahı için bkz. İpekten, *Nâilî*, s. 189-191.

¹⁰⁶⁷ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, 21.

¹⁰⁶⁸ Nefs mücâhedesî hakkında ayrıca bkz. Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 263-269.

¹⁰⁶⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 317.

etmektedir.¹⁰⁷⁰ Bu düşünceler doğrultusunda Nakşî, gece vakitlerinde nefsin ile cihâd-ı ekber eylersen mahşer günü lutfu ve keremiyle destgîrin Sübhân olur, demektedir:

Nefsiñ ile geceler eyle cihâd-ı ekber

Ola o gün dest-gîr luğf u keremle Sübhân “Nakşî-Kasîde 4/5”

Lügatte ‘heves, meyil, istek, sevme’ gibi manâları ihtiva eden hevâ kelimesi, istilâhî olarak; ‘nefsin ister din ister akıl tarafından olsun yasaklanan kötü ve süflî arzulara karşı olan temayülü’ anlamına gelir. Yine hevâ, ‘hak ve fazileti hiçe sayarak haz ve menfaatlere yönelen nefis’ anlamını da taşır.¹⁰⁷¹ Hevâ, nefsin kendisine hoş gelen şeylere meyletmesi¹⁰⁷² ve tabiatının gereğine göre hareket edip, süflî cihete yönelerek ulvî cihetten yüz çevirmesi demektir.¹⁰⁷³ Hevânın çağrısına uyan, dalâlete düşer; küfre girer. Hevâyı binek edinen, helâk; hükmü altına alan ise, mâlik olur. Hevâyı ayaklar altına alan, kendisini havada bulur; kerâmet kendiliğinden zuhûr eder.¹⁰⁷⁴ ‘Âdet, aşk, dil, esrâr, hâris, heves, mâsivâ, nakş, nefis, riyâ, terk, yol, zühd,’ mefhumlarıyla beraber zikredilen hevâ, diğer şairlerde münferit birkaç beyitte göze çarparken, Nakşî, Nâilî, Nâbî ve Âşık Ömer’de tekasüf etmiştir.

‘Nefsin hevâsından geçip, dünyâyı terk ederek bir köhne şâl bürünüp üryân olan gelsin (NAA. MR. 1/2). Hisâr-ı şerîatı sağlam tut, hevâ-yı nefse aldanma (NAA. G. 1/2). Reh-zene rast gelen reh-reve döndüm; nefis ü hevâ, hayat sermayemi berbât eyledi (NB. K. 2/129). Nefsin hevâsına uydum (AÖ. 1/16). Bu hevâ-yı nefis ile diyâr-ı gurbete düştüm (AÖ. 749/2). Hırs, nefis ve hevâ beni şaşkırttı, yanılıp yolumu kaybettim (ÜS. 11/10). Ya Rab, nefsinin hevâsının tuzağına bağlı olanlar, şerîatının sağlam ipini elinden bırakmasınlar (NK. MST. 11/6).’¹⁰⁷⁵

¹⁰⁷⁰ Nicholson, *İslâm Süfîleri*, s. 76.

¹⁰⁷¹ Bkz. Mustafa Çağrı, "Hevâ", *DİA*, İstanbul 1998, C. XVII, s. 274.

¹⁰⁷² Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 64.

¹⁰⁷³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 165. Bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 570; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 207.

¹⁰⁷⁴ Hevânın hakîkati hakkında bkz. Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 268-273.

¹⁰⁷⁵ Beyit için bkz. ‘Hile, Âl, Dâm, Keyd, Mekk, Tuzak’.

Hevâ, bazı beyitlerde ‘aşk’ manâsında geçer. Aşağı derç ettiğimiz beytinde Nâbî, aşkın yanık yarasının deliklerinden mahrum olan gönül, güneş ışığından mahrum kalmış bir binaya döner, diyerek hevâyı, aşk anlamında istimal etmiştir:

Dil k'ola revzene-i dâğ-ı hevâdan maħrûm

Döner ol günbede kim ola ziyâdan maħrûm “Nâbî-Gazel 515/1”

Tasavvuf psikolojisinde ve metodolojisinde mühim bir yeri olan nefsin mertebeleri, yedili bir tasnife tabi tutulmuş; bu tasnifte menfiden müsbete, aşağıdan yukarı doğru bir kademeleşme esas alınmıştır.¹⁰⁷⁶ Sühreverdî, Allah Teâlâ’nın nefsi üç vasıfta tanıttığını ifade edip bunları, nefs-i emmâre, nefs-i levvâme ve nefs-i mutmainne olarak zikrederek ilgili âyetlerden iktibas yapar.¹⁰⁷⁷ Kübrâ, nefsin üç hâlimden bahseder. Bunlar kötülüğü emreden emmâre, kınayıcı olan levvâme, temkîn ve istikâmet sâhibi olan mutmainnedir.¹⁰⁷⁸ Eşrefoğlu Rûmî, nefsi dört kısma ayırmıştır. Bunlar nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime ve nefs-i muatmainnedir.¹⁰⁷⁹ İbrahim Hakkı Erzurûmî, nefsin mertebelerini yedili şekilde tasnif etmiştir.¹⁰⁸⁰ Nakşî, aşağı derç ettiğimiz beytinde alegorik ifadeyle, nefs-i emmâreden nefs-i sâfiyyeye doğru tetricî yükselişi anımsatır. Beytin siyâk ve sibâkı da göz önünde bulundurulduğunda zâğ/karga, nefs-i emmârenin; bülbül de, nefs-i sâfiyye ya da diğer bir adıyla nefs-i kâmilinin müşebbehünbihi konumundadır:

¹⁰⁷⁶ Mustafa Kara, "Tasavvuf Kitabiyatında Makamların Sayılarla Tasnifi ve Usûl-ı Aşere Geleneği", *Dervişin Hayatı Süfînin Kelâmı-Hal Tercümeleleri Tarikatlar İstulahlar*, Dergâh Yay. 2. bs. İstanbul 2012, s. 301. Nefsin mertebelerini esas alarak kaleme alınan eserler de ‘Etvâr-ı Seb’a’ olarak anılmıştır. Bu eserlerden bir tanesi de Kuloğlu Şeyh İlyâs’ın telifi olan eserdir. Eser ve muhtevası hakkında yapılan bir çalışma bulunmaktadır. Bkz. Kuloğlu Şeyh İlyâs, *Etvâr-ı Seb’a-Nefsin Yedi Mertebesi*, (Haz. Necdet Şengün), İlahiyât Yay., 2. bs., Ankara 2015.

¹⁰⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 573. Sühreverdî’nin bahsettiği âyetlerden bazıları için bkz. Yûsuf 12/53, Kıyâme 75/40; Feccr 89/27-30.

¹⁰⁷⁸ Kübra, "Risâle İle'l-Hâim", s. 91. Nefsin bu üç hâlini bir başka risâlesinde ayrıca izah eder. Bkz. Kübra, "Fevâihü'l-Cemâl", s. 118-119.

¹⁰⁷⁹ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, s. 35. Etvâr-ı seb’â hakkında ayrıca bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 52; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 152. Nefs ve nefsin mertebeleri, mâhiyeti, sıfatları ve özellikleri hakkında ayrıca Ahmet Ögke’nin yapmış olduğu çalışma kayda değerdir. Bkz. Ahmet Ögke, *Kur'an'da Nefs Kavramı*, İnsan Yay., İstanbul 1997. Ömer el-Fuâdî’nin de bu hususta anılmaya değer eseri mevcut olup son zamanlarda sayın Haksever tarafından günümüz Türkçesine aktarılmıştır. İlgili eser için bkz. Ömer el-Fuâdî, *Muslihu'n-Nefs, Nefsin Özellikleri*, (Haz. Ahmet Cahid Haksever), Hoşgörû Yay., 1. bs., İstanbul 2015.

¹⁰⁸⁰ İbrâhim Hakkı, *Mârifetnâme*, s. 611. Nefsin mertebelerinin tasnifi, Erzurûmî’nin bu sınıflandırmasıyla tekamül etmiştir.

Eger zâğ olmayup bülbül olursañ

Ne ğam yersüñ senüñdür âşiyâna

“Nakşî-Kasîde 2/10”

2.59.1. Nefs-i Emmâre

Bedenî arzulara meyledip kalbi de süflî cihetlere sürükleyen; şehvet ve lezzetleri emreden nefse nefis-i emmâre denir.¹⁰⁸¹ Nefs-i emmâreyi, pîrin ve mürşidin gölgesinden başka hiçbir şey öldürmez. Mürşidin eteğini sımsıkı tutup ondan ayrılmamak, Allah (c.c.)’ın bir lutfu ve yardımudur.¹⁰⁸² Nefs-i emmârenin ilacı, hastaları ziyâret etmek; cenaze namazı kılmak ve kabir ziyaretinde bulunmaktır.¹⁰⁸³ Nefs-i emmâre, incelenen divânlarda nefsin yedi derecesinden en fazla ele alınan olmuştur. Mısırî’de 6, Nakşî’de 4, Âşık Ömer’de 3, Gevherî ve Ümmî Sinân’da 1 beyitte zikredilirken Divân şairlerinin hiç birinde anılmamıştır. Gevherî, nefis-i emmâreye uyup gezdiğim kendi sefâhatimdir; kendi kabahatimdir, diyerek pişmanlığını dile getirir (GE. 501/1).¹⁰⁸⁴ Mısırî, nefis-i emmârenin azdırmasından, Allah (c.c.)’a sığınılmasını tavsiye (NM. 105/4) eder. Ümmî Sinân, nefis-i emmâreden kurtulmayı (ÜS. 46/4) öğütler. Âşık Ömer, emmâreye uyanın yaptığı işten pişmanlık duyacağını belirtir:

Bir gün pişmân olur ettiğî işe

Nefs-i emmâreye uyan dünyâda

“Âşık Ömer 1268/3”

2.59.2. Nefs-i Levvâme

Kalbin nûru ile nûrlanıp gaflet uykusundan uyanan nefis, nefis-i levvâmedir. Bu mertebedeki nefis, tevbe etmeye de, bir aşağı derecesi olan emmâreye dönmeye de meyyaldir.¹⁰⁸⁵ Levvâme nefis, Âşık Ömer’in bir beytinde nefsin diğer dereceleriyle

¹⁰⁸¹ Cürçânî, *Ta’rifât*, s. 91. Nefs-i emmâre hakkında bkz. Dâye, *Mirsâdü’l-İbâd*, s. 299-312; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 558; Topbaş, *Tasavvuf*, s. 129-136; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm ve Sünnete Göre Tasavvuf*, s. 143-147; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 364.

¹⁰⁸² Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 448.

¹⁰⁸³ Eşrefoğlu Rûmî, *a.g.e.*, s. 143. Eşrefoğlu Rûmî, nefis-i emmârenin kötü sıfatları olarak hevâ, gadap, şehvet, hırs, cimrilik, kendini beğenme ve kibri zikrettikten sonra, bunları gidermenin yolu olarak da; açlık, sükût, az uyuma gibi riyâzî ameller ile mürşid-i kâmilin elini tutup tevbe etme ve onun her emrine itâat etmeyi tavsiye eder. *A.g.e.*, s. 280.

¹⁰⁸⁴ Beyit için bkz. ‘Sefâhet’.

¹⁰⁸⁵ Cürçânî, *Ta’rifât*, s. 91. Nefsin çıktığı bu bir üst basamak, Kur’ân-ı Kerîm’de Allah (c.c.)’ın kendisine kasem etmesi (bkz. Kıyâme 75/2) ve nefsin insana fisıldadıklarını (vesveseleri) bildiğini belirtmesi

beraber (AÖ. 173/29)¹⁰⁸⁶ ve Nakşî'nin kendi muammasını tevil ederken bir beytinde, rûh-ı sultânî nûrunu görüp kabul ettiği için teşbih ettiği Züleyhâ vasıtasıyla nefis-i levvâmeye (NAA. G. 176/5) temas edilir.

2.59.3. Nefs-i Mülhime

Nefs-i mülhime, ilhâm olunmuş nefis manâsına gelir. Bu derecedeki nefis, iyiliği ve kötülüğü, hayrı ve şerri birbirinden ayırt edebilecek yeteneğe sahiptir.¹⁰⁸⁷ Âşık Ömer, Ümmî Sinân ve Mısırî'de birer beyitte zikredilmiştir. Mısırî'nin aşağıdaki beytinde, şerre götüren nefis-i emmâre ile mukayese edilerek fikrinin ve meylinin hayra olması yönüyle tebcil edilir:

Nefsüm dime şol dîve ki ilter seni şerre

Nefs odur anuñ fikri vü meyli ola hayra “Niyâzî-i Mısırî 198/6”

2.59.4. Nefs-i Mutmainne, Nefs-i Râziyye, Nefs-i Marziyye, Nefs-i Kâmile

Nefs-i mutmainne, yerilmiş sıfatlardan kurtulup ahlâk-ı hamîde ile ahlâklanarak kalbin nûru ile nûrlanan nefistir.¹⁰⁸⁸ Tatmin olmuş nefis manâsına gelen nefis-i mutmainne sahibi kimse, her hâl ü kârda İslâm'ın emir ve yasaklarına uyar; tevekkül, tefvîz, sabır ve rızâ hâllerini yaşar.¹⁰⁸⁹ Nefs-i râdiye, her ne sebeple olursa olsun Allah (c.c.)'a teveccüh eden ve Allah (c.c.)'tan gâfil olmama şuuruna eren nefis manâsına gelir. Bu mertebedeki nefis, kendi irâdesinden tecerrüt edip Hakk'ın irâdesi ile

dolayısıyla (bkz. Kâf 50/16) geçmektedir. Nefs-i levvâme hakkında bkz. Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 267-277; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 558; Topbaş, *Tasavvuf*, s. 136-139; Öztürk, *Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf*, s. 147-150; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 365.

¹⁰⁸⁶ Beyit için bkz. ‘Nefs-i Mutmainne, Nefs-i Râziyye, Nefs-i Marziyye, Nefs-i Kâmile’.

¹⁰⁸⁷ Mehmet Canbulat, "Nefs-i Mülhime", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2006, s. 524. Nefs-i mülhime, Kur'an-ı Kerim'de Allah (c.c.)'ın nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülükten sakınma yeteneğini ilham edene and etmesi (bkz. Şems 91/7-8) cihetiyle anılır. Nefs-i mülhime hakkında ayrıca bkz. Dâye, *a.g.e.*, s. 278-285; Topbaş, *a.g.e.*, s. 139-141; Öztürk, *a.g.e.*, s. 150-152; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 366.

¹⁰⁸⁸ Cürcânî, *a.g.e.*, s. 91. Ayrıca bkz. Dâye, *a.g.e.*, s. 286-298; Kâşânî, *a.g.e.*, s. 558-559; Topbaş, *a.g.e.*, s. 141-143; Öztürk, *a.g.e.*, s. 152-154; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 365-366.

¹⁰⁸⁹ Canbulat, "Nefs-i Mutmainne", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2006, s. 524. Mutmainne makâmında nefis, gözleri perdeleyen beşerî kesâfetten kurtulup hakikat nûrunun tesiri ile latif duygularla bezendiğinden ‘Ey huzur içinde olan (itminâna ermiş) nefis’ (bkz. Fecr 89/27) hitâbının mazharı olur.

mücehhez olur.¹⁰⁹⁰ Mutmainne mertebesindeki nefis. sadece Âşık Ömer’de tek beyitte, ve râziyye mertebesindeki nefis de, Mısrî ve yine Âşık Ömer’de birer beyitte diğer mertebelerdeki nefis ile birlikte zikredilir. Nefsin emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziyye, marziyye ve sâfiyye mertebelerinin tenasüp içinde verildiği Âşık Ömer’in aşağıdaki bendinde, mutmainne mertebesinde derde dermân bulunduğu, râziyye ve marziyye mertebelerindeki kimselerin de hayrân olduğu ifade edilmektedir:

Levvâme deminde oldum perîşân

Râziye marziyye mülhem-i hayrân

Emmâre cünûnum sâfiye imkân

Mutmainne etti derdime dermân “Âşık Ömer 173/29”

Hoşnut olunan anlamına gelen nefis-i marziyye, tasavvufta bütün benliğiyle Hakk’a teslim olan ve Hakk’ın kendisinden râzı olduğu nefis demektir.¹⁰⁹¹ Kâmil nefis, kemâlin bütün vasıflarını elde etmiş; irşâda ehil duruma gelmiş nefis manâsına gelir.¹⁰⁹² Marziyye ve kâmile mertebesindeki nefis, Âşık Ömer ve Mısrî’de tek yerde nefsin diğer mertebeleriyle birlikte zikredilir. Mısrî, Nefha-i Rahmânî’yi tavsif ederken, nefsin emmârelik mertebesinde râziyye, marziyye ve nihayet sâfiye yani kâmile mertebesine yükselmesinin, Rahmânî nefes sayesinde olduğunu dile getirmiştir:

Nefs anuñ ile râziyye vü merzîyye oldı

Emmâreliğin terk idüben taşfiye buldı “Niyâzî-i Mısrî 198/19”

¹⁰⁹⁰ Mehmet Canbulat, "Nefs-i Râdiye", *a.g.e.*, s. 524-525. Ayrıca bkz. Topbaş, *Tasavvuf*, s. 144-145; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm ve Sünnete Göre Tasavvuf*, s. 154. Kur’ân-ı Kerîm’deki ‘Sen O’ndan razı, O da senden razı olarak Rabb’ine dön’ (bkz. Fecr 89/28) âyetindeki ‘sen O’ndan razı olarak’ hükmünün bu makâmı işaret ettiği belirtilir.

¹⁰⁹¹ Mehmet Canbulat, "Nefs-i Mardiyeye", *a.g.e.*, s. 524. Ayrıca bkz. Topbaş, *a.g.e.*, s. 146-147; Öztürk, *a.g.e.*, s. 154-155. Kur’ân-ı Kerîm’deki ‘Sen O’ndan razı, o da senden razı olarak Rabb’ine dön’ (bkz. Fecr 89/28) âyetindeki ‘Rabb’in de senden razı olarak’ hükmü, bu hâli ifade eder. Ayrıca Beyyine Sûresi’nde geçen ‘Allah (c.c.) onlardan razı olmuştur, onlar da Allah (c.c.)’tan razı olmuşlardır’ (bkz. Beyyine 98/8) beyanı da, bu hakîkatin diğer bir ifadesidir.

¹⁰⁹² Mehmet Canbulat, "Nefs-i Kâmile", *a.g.e.*, s. 524. Ayrıca bkz. Topbaş, *a.g.e.*, s. 147; Öztürk, *a.g.e.*, s. 155.

2.60. Nûr

Nûr, özü itibariyle zâhir olan ve ortaya çıkan başka şeylere de kaynaklık edendir. Varlıkla yokluk mukayese edilince varlık nûr, yokluk zulmet olur.¹⁰⁹³ Tasavvufî manâda “Allah'ın zâhir ismiyle tecellî etmesi, yani tüm eşyanın suretlerinde kendini gösteren ilâhî varlık” demektir. Nûr, maddenin tesiriyle kalpten uzaklaşan ilâhî feyz ve dini bilgileri açığa çıkarmada bir araçtır.¹⁰⁹⁴ Nûr Sûresi'ndeki¹⁰⁹⁵ ‘Allah (c.c.) göklerin ve yerin nûrudur’ ibaresi gökleri, semâları, yeri aydınlatan ve süsleyen Allah (c.c.) olduğu veya nûrun yaratıcısının Allah (c.c.) olduğu şeklinde tevil edilmiştir. Bu ibareden yola çıkılarak Allah (c.c.)’ın bizzat nûr olduğu görüşü de ileri sürülmüştür.¹⁰⁹⁶ Bakara¹⁰⁹⁷ ve Mâide Sûresi'nde¹⁰⁹⁸ nûr ve zulmet, hidâyet ve dalâlet anlamlarına gelecek şekilde mecâzî olarak kullanılmıştır. İbrahim Sûresi'nde¹⁰⁹⁹ Allah (c.c.)’a giden yola nûr ve o yoldan sapmaya zulmet denilmiştir.

‘Allah (c.c.), akıl, ârif, aşk, cemâl, cezbe, derviş, dil, evliyâ, ezel, feyz, gönül, hikmet, hüsn, Hz. Muhammed (s.a.s.), insân-ı kâmil, kalp, mazhar, mürid, pîr, şarâb, tecellî, tevhîd, Tûr, vahdet, vâridât, vech, yüz, zâhid, zulmet’ ile bağlantılı olarak Nakşî ve Ümmî Sinân’da tekasüf eden bu mefhum, Fehîm’de 7, Nâbî, Nâilî ve Mısri’de 6, Âşık Ömer’de 5, Gaybî’de 4, Nef’î’de 3, Gevherî’de 1 beyitte ‘nûr-ı akdem, nûr-ı evvel, nûr-ı Hak, nûr-ı hakiki, nûr-ı Hudâ, nûr-ı mücellâ, nûr-ı Rahmân, nûr-ı siyâh, Muhammed nûru, vahdet nûru’ şeklinde ifade ve terkiplerle zikredilmiştir. Nûr, Divân şairlerinde memduh tavsifinde kullanılan bir unsur olarak (NF. K. 20/5) karşımıza çıkar. Nûr, Nakşî’nin hicâbları tavsif ettiği bir manzumesinde ‘hicâb’ olarak gündeme getirilir:

Nışfî zulmet çünkü anuñ nışfını nûr eyleyüp

¹⁰⁹³ Süleyman Uludağ, "Nûr", *DİA*, İstanbul 2007, C. XXXIII, s. 244. Nûr için ayrıca bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 563-564; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 375-376. Tasavvuftan nûr hakkında dilimize geçen deyim ve atasözleri için bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 244.

¹⁰⁹⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 280.

¹⁰⁹⁵ Bkz. Nûr 24/35.

¹⁰⁹⁶ Uludağ, "Nûr", s. 244.

¹⁰⁹⁷ Bkz. Bakara 2/257.

¹⁰⁹⁸ Bkz. Mâide 5/16.

¹⁰⁹⁹ Bkz. İbrâhim 14/1. Serrâc, sûflerin yanlışlarının derecelerini anlatırken, dalâlete götüren usûl hataları kısmında, nûrlar ile ilgili yanlışlıkları da beyân etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Serrâc, *Luma*, s. 513-514.

Şaklanup ol perdelerde zātına itmiş niķāb

“Nakşî-Gazel 21/2”

İlâhî bir âyîne olan gönlün bu hususiyetine imân nûru şahitlik etmektedir.

İçerisinde imân nûru taşımayan kalp, Allah (c.c.)’a âyînelik edemez:

Dil ki âyîne-i İlâhî'dür

Nûr-ı İmân anuñ güvâhidur

“Nâbî-Mesnevî 7/27”

2.60.1. Nûr-ı Muhammedî

Hakikat-i Muhammediye¹¹⁰⁰ olarak da bilinen nûr-ı Muhammedî, Hz. Peygamber (s.a.s.)’in kutsal ruhudur, cevher-i evveldir.¹¹⁰¹ Hakikat-i Muhammediye, ‘Muhammedî gerçek’ manâsına gelir. Bütün ruhlar, ‘ilk ruh’ denilen hakikatin taayyun ve zuhûrlarıdır. Hz. Muhamed (s.a.s.)’in ruhu, bu ilk ruhun hakikatidir.¹¹⁰² Nûr-ı Muhammedî, *bütün güzel isimleri kendinde barındıran ve bulunduran ilk taayyünle birlikte olan Zat* anlamını da muhtevîdir. Yaratılmış olan her şey, bu hakikatten ve bu hakikat için yaratılmıştır.¹¹⁰³ Schimmel, nûr-ı Muhammedî düşüncesinin 900 yıllarında ikmâle erdirildiğini belirtir.¹¹⁰⁴ En fazla Âşık Ömer’de zikrolunan bu kavram, Nakşî’de 3, Ümmî Sinân’da 2 ve Mısırî’de 1 beyitte, ‘nûr-ı Muhammedî, nûr-ı Ekrem, nûr-ı hakikî, nûr-ı Mustafâ, nûr-ı habîb, nûr-ı Zât’ olarak geçer. Şairlerin ‘nûr-ı Muhammedî’ hakkındaki telakkileri şu şekildedir:

‘Ezelden doğan nûrlardan birisi nûr-ı yegane, diğeri de nûr-ı Mustafâ’dır (NAA. G. 2/7). Muhammed (s.a.s.) nûru, kâmil insânda tezahür etmiştir (NAA. G. 187/3). Mevlâ azameti birle cümleden akdem, nûr-ı Habibi (s.a.s.)’ni yarattı (AÖ. 57/6). Mâ-tekaddüm Kayyûm u Kâdir, kudret ve azametini zâhir eyledi; nûrundan bir nûr-ı tâhir yani nûr-ı Mustafâ (s.a.s.)’yı yarattı (AÖ. 989/4). İbtidâ, fazl-ı Hudâ’dan nûr-ı enver damladı; pâk-i rûh-ı Mustafâ (s.a.s.)’dan lü’lü-i ter damladı, kudretinden bir nazar kıldı gevher

¹¹⁰⁰ Hakikat-i Muhammediye için bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 217-218.

¹¹⁰¹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 88.

¹¹⁰² Kâşânî, *a.g.e.*, s. 30.

¹¹⁰³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 280. Ayrıca bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 563; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 376.

¹¹⁰⁴ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 230. Nûr-ı Muhammedî hakkında ayrıca bkz. Mehmet Demirci, *Nûr-i Muhammedî*, Kitabevi Yay., İstanbul 2008, s. 1-21.

damladı, katresinden yedi deryâ ve çarh-ı çenber damladı (AÖ. 1426/1). Kalb içinde bulduğum hep evliyânın sırrıdır; bu sır aynı zamanda, Mustafâ (s.a.s.)'nin nûrudur (ÜS. 41/1); zuhûr-ı kâinâtın madenisin, rumuz-ı küntü kenzin mahzenisin yâ Resûlallâh (NM. 160/1).'

2.61. On Bir Usûl

Nakşibendî yolunun büyüklerinden Abdülhâlık-ı Gücdüvânî'nin¹¹⁰⁵ tertip ettiği ve bu tarîkatın irşâd yolunun temellerini teşkil eden 11 adet kavram vardır.¹¹⁰⁶ Bu kavramlardan 'halvet der-encümen, hûş der-dem, nazar ber-kadem, nigâh-daşt, vukûf-ı kalbî, yâd-daşt, yâd-kerd' incelenen divânlarda ya doğrudan ya da manevî iktibas ile zikredilmiştir.

2.61.1. Halvet der-encümen

Halvet der-encümen, halk içinde halksız kalmak; bâtında halvet olup bu çeşit halvet, Nakşibendîlik'in ana esaslarındandır. Nakşîler, zâhiren yalnızlığa çekilmeyip halvetlerini insanlar arasında gerçekleştirirler. Burada mühim olan, kişinin halkı ve mâsivâyı yanından değil kalpten uzak tutmasıdır.¹¹⁰⁷ Tasavvufa ilk girdiğinde asık suratlı, kibirli ve sıkıntılı olan mürid, merhaleler kat ettikçe güleç yüzlü ve tevazu sahibi olur; sıkıntısı rahatlığa tebeddül eder. Zâhirini halka vermiştir; onlarla yer, içer, oturur ve muâşeret eder; fakat kalbi Allah (c.c.) ile dir ve onun bu hâline muttali olamaz.¹¹⁰⁸ Bu hâl içinde bulunan kimseler için 'dest der-kâr, dil be-yâr' yani 'eli işte gönül Hak ile' denilir.¹¹⁰⁹ Halk içinde halktan ayrı kimse, zâhirde halkla bâtında Hak ile olur.¹¹¹⁰ Bu mefhuma Mısır'da 2, Nâbî, Ümmî Sinân ve Gaybî'de 1 beyitte tesadüf edilir. Ümmî

¹¹⁰⁵ Hayatı için bkz. Abdülmecîd Hânî, *Hadâiku'l-Verdiyye-Nakşi Şeyhleri*, (Çev. Mehmet Emin Fidan), Semerkand Yay., 1. bs., İstanbul 2011, s. 445-449; Mevlânâ Ali b. Hüseyin es-Safî, *Reşehât-Hayat Pınarından Can Damlaları*, (Haz. Mustafa Özsaray), Semerkand Yay., 8. bs., İstanbul 2014, s. 59-63.

¹¹⁰⁶ Hânî, *Hadâiku'l-Verdiyye*, s. 449.

¹¹⁰⁷ Hânî, *a.g.e.*, s. 458.

¹¹⁰⁸ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 14.

¹¹⁰⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 104.

¹¹¹⁰ Uludağ, *a.g.e.*, s. 156. Ayrıntılı bilgi için bkz. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, C. II, s. 345-346; Hânî, *Hadâiku'l-Verdiyye*, s. 458-461; Safî, *Reşehât*, s. 67-68; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s.193-194.

Sinân, dervişlerin ahvâlini anlatılırken dışının halk ile, içinin ise Hak’la olduğunu belirterek ‘halvet der- encümen’e işaret eder:

Halk-ıla daşı Hakk-ıla işi

Top idüp başı yola girendir

“Ümmî Sinân 53/3”

Gaybî, kendisine hitap ettiği beytinde maksadının âfet-i şöhret değilse halveti gönlünde gizlemesini (SG. 75/7) söyler. Nâbî, eğlence bezminde her ne kadar çeng ve çegâne ile iştilal etse de, müşâhede-i Hak’tan gâfil olmadığını ifade ile (NB. G. 711/4)¹¹¹¹ bu kavramı tedai ettirir. Mısrî, bir beytinde celvette halvet bulup vuslata erme hâdisesinden bahsederken (NM. 42/7)¹¹¹² diğer beytinde bu anlam paralelinde, halveti bâzârda, kesrette yani halkın içinde elde ettiğine imada bulunmuştur:

Halvetden itdüm rıhleti keşretde buldum vahdeti

Bâzârda düzdüm halveti rûz şebüm ‘İd ü berât

“Niyâzî-i Mısrî 15/5”

2.61.2. Hûş der-dem

Hûş der-dem, sâlikin alıp verdiği her nefesin şuurunda olması ve bu sayede nefesine hâkim olmasıdır. Nefesine hâkim olamayan, gaflete düşerek nefesine de hâkim olamaz.¹¹¹³ Kezâ, bütün canlıların nefeslerinde, ‘Allah (c.c.) lafzı’ akıp gitmektedir; ‘hûş der-dem’den maksat, akli nefeslere toplayıp bu nefeslerin boşa alınıp verilmesine mani olmak, bu nefeslerde tâat üzere bulunmaya çalışmak ve bu suretle zikri daimi hâle getirmektir.¹¹¹⁴ Sadece Gaybî’nin ‘zikr-i Hakk’a cân u dilden tâlip ol’ nakaratlı murabba-ı mütekerririnde tespit edebildiğimiz bu kavram, ‘nefes tutma’ olarak zikredilir; bu sayede her nefeste Hak ile beraber olunacağı dile getirilmiş olunur:

Niceye dek bu hevâ ile heves

Mürğ-i cāna idesin cismün kâfes

Gel nefes tut Hakk ile ol her nefes

¹¹¹¹ Beyit için bkz. ‘Mûsikî Unsurlarıyla İlgili Mecâzlar’.

¹¹¹² Beyit için bkz. ‘Çile, Erbaîn, Halvet, İnziva, Uzlet’

¹¹¹³ Uludağ, *a.g.e.*, s. 175.

¹¹¹⁴ Hânî, *a.g.e.*, s. 454-456. Tafsilatlı malumat için bkz. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, C. II, s. 344-345; Safî, *a.g.e.*, s. 63-65; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 223.

2.61.3. Nazar ber-kadem

Yürürken bakışların ayaklara çevrilmesi demek olan Nazar ber-kadem, Nakşibendilik’te kalbin huzuru ve içteki sükûn hâlinin devamı için, dervişin gereksiz bakışlardan ictinap edip başını eğerek önüne bakması manâsına gelir. Bu ifade, mecâzî olarak da düşünülüp hâl adamı ve vaktin çocuğu olan sûfinin daha ileriye ve geleceği düşünmemesi, sadece vaktini değerlendirmesi gibi bir anlayış kisvesine de bürünmüştür.¹¹¹⁵ Abdülmecîd Hânî, ‘nazar ber-kadem’e bazı manâlar yüklenebileceğini belirtmiştir. Kademe bakmak suretiyle yabancıların yüzüne bakmama; tevazu maksadıyla kademe nazar etme; üstün himmet ve gayret sahibi olup yüce Rabb’den başkasına nazar etmeme bunlardan bazılarıdır.¹¹¹⁶ Sadece Nâilî’nin aşağı derç ettiğimiz beytinde anlam olarak tespit edebildiğimiz bu kavram, sûfinin daha ileriye ve geleceği düşünmeyip sadece hâli değerlendirmesi gerektiği ile ilgili olarak değerlendirilmiştir. Nâilî, huzur ve sükûnu yakalayamamış, nazarını ve hevesini tek bir noktada toplayamamış biri olarak karşımıza çıkar ve bundan şikâyetçi olduğunu dile getirir:

Yok şüret-i temkîn nazar-ı h̄âhişimizde

Āzâr-ı telâşî-i hevesden gile-mendüz

“Nâilî-Gazel 158/3”

2.61.4. Nigâh-daşt

Nigâh-daşt, kalbi havâtırdan, yani ilhâm ve varidât dışındaki vesvese ve fikirlerden korumaktır. Sâlik yalnızca Allah (c.c.)’ı düşünürse, O’ndan gayrı bir düşüncenin kalbe gelmesine mani olabilir. Kalbini çeyrek saat muhafaza etmeyi başarabilen kimse, Zât’ın güzelliğini ve sıfatların tecellîlerini müşâhede eder.¹¹¹⁷ Bu, tasavvuf erbâbı için çok mühim ve çetin bir iştir. Buna muvaffak olabilen kimse

¹¹¹⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 272-273.

¹¹¹⁶ Hânî, *Hadâiku'l-Verdiyye*, s. 452-454. Mufassal malumat için bkz. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, C. II, s. 343-344; Safî, *Reşehât*, s. 65; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 360.

¹¹¹⁷ Uludağ, *a.g.e.*, s. 277.

tasavvuf ehli sayılır.¹¹¹⁸ Bu mefhum sadece Âşık Ömer’de manâ itibari ile zikredilir. yukarıdaki malumat doğrultusunda düşünüldüğünde Âşık Ömer’in aşağı derç olunan beyti, ‘nigâh-daşt’ için güzel bir misâl teşkil eder. Hüner, Allah (c.c.) hâricinde kalbe gelen düşünceleri oraya sokmamaya çalışmaktır. Kalbimizi bu tür düşüncelerden muhafaza edersek her ânımız ibadet olacaktır:

Hüner hevâtır-ı dilden çıkmaktır yoksa

Huzûr-ı kalb-ile her sâlimız ibâdet imiş “Âşık Ömer 662/4”

2.61.5. Vukûf-ı Kalbî

“Sâlikin her çeşit bağdan, bilinen, düşünülen, hâtır ve hayalden geçirilen her türlü fikir, hayal ve histen tecerrüd edip tam bir teveccühle kalbine teveccüh etmesine, sonra basîret gözüyle kalbin hakîkatine nazarını yoğunlaştırmasına ve bu suretle kalbinde ilâhî sırların zuhûr etmesini beklemesine vukûf-ı kalbî denir.”¹¹¹⁹ Sadece Mısırî’de bu manâya mutabık olarak tespit edebildiğimiz tek beyti şudur:

Bir zamân yüz virme dünyâ ehline ‘uzletde ol

‘Aql u fikrûn bir yere cem’ it yüzüne çek niķâb “Niyâzî-i Mısırî 12/5”

2.61.6. Yâd-daşt

Hatırda tutma, muhafaza etme anlamına gelen yâd-daşt, nefesi tutup nefy-i isbât yoluyla kelime-i tevhîd zikrini çeken sâlikin, zikredilenin huzurunda olma hâlini kalbinde muhafaza etmesidir.¹¹²⁰ Zaten gönül, sabah ve akşam Hak ile olursa, lisân söylemese de bütün azâlar ene’l-Hak diyecek (NM. 129/3); lisân gibi Allah (c.c.)’ın zikrini ederek yâ Rezzâk, yâ Fettâh isimlerini okuyacaktır:

Şubh u mesâ gönül Haķķ’ile olursa

Tercemân-ı lisân söyler yâ Rezzâķ yâ Fettâh “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 11/5”

¹¹¹⁸ Hânî, *a.g.e.*, s. 464. Nigâh daşt hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Safî, *a.g.e.*, s. 72-73; Hânî, *a.g.e.*, s. 463-465; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 371.

¹¹¹⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 382. Ayrıca bkz. Safî, *Reşehât*, s. 76-78; Hânî, *Hadâiku'l-Verdiyye*, s. 451-452; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 528.

¹¹²⁰ Uludağ, *a.g.e.*, s. 385.

Zikirle elde edilen kalp huzuru, sohbet, murâkabe, râbıta, yâd-daşt hemen hemen aynı manâlara gelip hepsi de tek Zât'ın nûrlarını müşâhede etmeye matuftur.¹¹²¹ Bu mefhuma Ümmî Sinân'da 4, Mısırî'de 2, Gaybî'de 1 beyitte işaret edilmektedir. Zikredilenin huzurunda olma hâlini, dil mülkünü Allah (c.c.)'tan başka her şeyden muhafaza eden kimseler elde edebilirler:

Ġayret-ile ġayr-ı Hağ'dan şağlayan dil mülkünü

Hikmet-ile her nefes mihmâni 'aşşu'llâhdur "Ümmî Sinân 31/4"

'Bir kuluna Dost meyl ederse kulunun bir lahza onu unutmasına müsaade etmez, dilinde hep kendisini zikrettirir (ÜS. 64/5). Âyet-i Rahmân'a uyduk (riayet ettiğimiz için) ten ü dilden, cân u dilden zikir olan Sübhân'ımızdır (ÜS. 75/8). Kulaklarım makâm-ı zühd ü takvânın cevabını işitmez, bu bendeki nasıl bir sırdır ki fiillerim, cânım ve dilim, illâ Hû diye söylemektedir (ÜS. 144/8).'

2.61.7. Yâd-kerd

Murâkabe mertebesine ulaşan sâlikin belli sayıda nefy ve ispâtı (lâ ilâhe nefy, illallâh ispâtı) zikretmesi¹¹²² yâd-kerd demektir. Nefy ile, pas kalkar; ispât ile, kalp cilâlanır. Bu suretle kalbin pası silinir ve murâkabeden müşâhade mertebesine ulaşılır.¹¹²³ Yâd-kerdın, zikri sürekli tekrarlama manâsı da vardır. Mezkur ile huzur bulununcaya kadar devam edilmesi gereken bu zikir, dille de kalple de yapılabilir.¹¹²⁴ Gevherî ve Nef'î'nin birer beyti bu manâya mutabıktır. Nef'î'nin aşağı aldığımız beyti, 'zikri sürekli tekrarlama' manâsı ile 'yâd-kerd' kavramı içerisinde değerlendirilebilir. On sekiz bin âlemi seyr etmenin kendisi için lazım olmadığını; müşâhade mertebesinde bulunduğu için her nefes alış verişinde Hakk'ın feyziyle müstefiz olduğunu ifade etmektedir:

On sekiz biñ 'âlemi seyr eylemek lazım degül

¹¹²¹ Hânî, *a.g.e.*, s. 465. Yâd daşt hakkında ayrıca bkz, Safî, *a.g.e.*, s. 73; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 531.

¹¹²² Nefy-ispât yoluyla zikrin tarifi ve yapılışı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hânî, *a.g.e.*, s. 461-462.

¹¹²³ Uludağ, *a.g.e.*, s. 385.

¹¹²⁴ Hânî, *Hadâiku'l-Verdiyye*, s. 461. Yâd kerd hakkında ayrıca bkz. Safî, *Reşehât*, s. 69-71; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 531-532.

Her nefesde feyz-i Hâk bir özge ‘âlemdür baña “Nef’î-Gazel 1/4”

Gevherî ise sevgili için, ‘ey perî-peyker cemâlini görelî, vücudum ser-be-ser hû çeker hû’ (GE. 598/1) diyerek ‘yâd kerd’i mecâzî sevgiliye uyarlamıştır.

2.62. Remz, Rumûz, Nükte

Mutasavvıflar, tasavvufun ince ve girift manâlarını ehil olmayandan gizleyerek anlatmak istedikleri ve ilk bakışta şerîata aykırı gibi görünen nükteli mevzuları üstü kapalı bir şekilde dile getirmiş; kağıda dökmüşlerdir. Sırrın ehil olmayanlara verildiğinde acı ve istenmeyen sonuçlar doğurduğuna tanıklık eden sûfiler, tevhî ve mârifet hususunda edindikleri tecrübî bilgileri üstü kapalı, nükteli ve remizli bir şekilde dile getirmeye azamî derecede özen göstermişlerdir. Bu da sözlerini ya da manzum ve mensur eserlerini remizlerle çevrelemelerini zorunlu kılmıştır.

Maksadı üstü kapalı bir şekilde anlatma manâsındaki ‘remz’, Mısrî’de 8, Nakşî’de 7, Gaybî ve Fehîm’de 5, Âşık Ömer’de 4, Nef’î ve Gevherî’de 1 beyitte anılır ve ‘aşk, esrâr, hâmûş, küntü kenz, len terânî, lî-maallâh, mahrem, sır, nükte, vahdet, vâkîf’ mefhumlarıyla birlikte ‘semme vechullâh remzi, lî-maallâh remzi, len terânî remzi, küntü kenz remzi’ şeklinde zikredilir. 12 yerde çoğulu ‘rumûz’ olarak karşımıza çıkan remz, aşkın gizli manâlarının ifşa olmaması için, sükûtun telkin edildiği aşağı aldığımız beyitte de çoğul şekli olan rumûz olarak zikredilmektedir. İnleyen gönlüne aşkın gizli manâlarını fâş etmemesi, onu bîgânedan muhafaza etmesi yolunda nasihat eden Fehîm, bu beytiyle aşk kavramı üzerinden idrâk edemeyenlerce yanlış tevil edilebilme ihtimalini göz önünde bulundurarak tasavvuf çeşnisi ile yoğrulmuş mevzuların ulu orta konuşulmaması gerektiği düsturuna da işaret etmiş olmaktadır:

Hâmûş hâmûş ey dil-i zâr

Fâş oldu rümûz-ı ‘aşk hâmûş

“Fehîm-Musammat 3/6/10”

İlk başta fark edilemeyip dikkatlice bakma ya da düşünme neticesinde keşfedilebilen ince ve derin anlam demek olan nükte Nakşî, Fehîm, Nef’î ve Mısrî’de 1

beyitte zikredilmiş; Fehîm'in aşağı derç ettiğimiz beytinde 'manâsı derin söz' anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır:

Mest olup râzımı keşf eyleyeyim görsünler

Ne imiş nükte-i ser-beste-i sırr-ı ilhâm

“Nef'î-Kasîde 50/17”

2.63. Ruh

İnsan ruhu emir âlemindedir¹¹²⁵ ve parçalanıp bölünemeyen latif bir cevherdir.¹¹²⁶ Bütün sûfilere göre ruh, mahlûktur. Ruh, maddeye hayat verir.¹¹²⁷ Serrâc, ruh konusunda fikir ortaya atanların fikirlerinde isabet edemediğini ve bu kimselerin yanıldığını ve şaşırıldığını ifade eder. Bunun sebebini de Allah (c.c.)'ın ruhun keyfiyeti konusunda düşünmeyi yasakladığı bir konuda fikir üretmeye kalkışmış olmalarına bağlar. Serrâc'a göre ruh mahlûktur; emr-i ilâhîden bir emirdir. Allah (c.c.) ile ruh arasındaki münasebet, ruhların onun mülkü olması, tasarrufu altında bulunmasıdır. Ruh tenasüh etmez, bir bedenden çıkıp diğerine girmez.¹¹²⁸ Kelebâzî'ye göre ruhla ilgili bilgileri Allah (c.c.) kendisine tahsis etmiştir. Bize, ruh mevcûttur; beden gibi mahlûktur demekten başka bir şey düşmez.¹¹²⁹ Kuşeyrî'ye göre insan, ruh ve cesetten meydana gelmiştir. Ruhlar ezeli olmayıp sonradan yaratılmış varlıklardır. Onların ezeli olduğunu söyleyenler, büyük bir hata içerisindedirler.¹¹³⁰ Ruh hakkında konuşmak anlatılması zor bir iş olduğundan, akıl sahipleri dili tutmayı tercih etmişlerdir. İnsan nefsi, ruhun mahiyetini bilmek gibi kapalı bir işe dalınca, bu ıssız çölde yolunu kaybetmiştir.¹¹³¹

¹¹²⁵ Bkz. İsrâ 17/85.

¹¹²⁶ Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 49. Ruhun insana Allah (c.c.) tarafından üflendiğini belirten âyet-i kerîmelerden hareketle bazı sûfiler, ruhun tanrısallığını iddia etmişler ve hulûl ve ittihâd fikirlerinin ortaya çıkmasına neden olmuşlardır.

¹¹²⁷ Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu*, Elif Matbaacılık, Ankara 1972, s. 73-74.

¹¹²⁸ Ruh konusundaki yanlışlar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Serrâc, *Luma*, s. 517-518.

¹¹²⁹ Sûfilerin rûh konusundaki görüşleri için bkz. Kelebâzî, *Taarruf*, s. 102-103.

¹¹³⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 234.

¹¹³¹ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 561-562. Rûh hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 323-327; Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s.10; Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 560-573; Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 65-71; Bedreddin, *Vâridât Tercümesi ve Şerhi*, s. 120-122; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 274-277; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 298-299; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 403-404.

Nesefî nebatî (bitkisel), hayvânî ve insanî ruhtan söz eder; ruh ve insan ruhunun terakkisi hakkında malumat verir.¹¹³² Mevlânâ *Mesnevî*'sinin ruhlar bahsinde bütün insanların aynı menşeden gelen ruhu taşıdıklarını ifade için şöyle der: “Gökteki güneşin nûru birdir, fakat evlerin pencerelerinden girdiğinde bu nûr binlerce olur. Evler arasındaki duvar kalkacak olursa hepsinin nûrunun bir olduğu görülür.”¹¹³³ Bu meyanda Gaybî, aşağıdaki beytinde kendisinde tecellî eden ruhun aslında ilâhî ruh olduğunu fakat bu ruhun sûreten çâr-anâsır şeklinde görüldüğünü ileri sürer:

Rûh-ı kıdsîdür tecellî eyleyen bende ‘ıyân

Şûretâ saña görüldüm nâr u bād u hâk u âb “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 4/4”

Mısrî’de 5, Gaybî’de 4, Ümmî Sinân’da 3, Nâilî’de 2, Nakşî, Âşık Ömer ve Gevherî’de 1’er beyitte ‘âlem, anâsır, beden, cân, cisim, insân, nefis, ten’ mefhumlarıyla kullanılan bu kavram, bazı beyitlerde ‘dem’ ve ‘cân’ olarak da müstemeldir. Allah (c.c.) bize kendi ruhundan nefh etmiştir (ÜS. 161/7). Kendi nefsinin illetini bilmeyen, ruhunun hakîkatini idrâk edemeyen insan değildir (ÜS. 62/1).

Tasavvufta ruh kuşa, beden kafese teşbih edilir. Ölüm ile ruh kuşunun beden kafesinden kurtulup kutsiyet fezasına uçması gibi, ölmeden evvel ölme sırrına eren de bu kafesten kurtulup uluhiyet semasına uçar.¹¹³⁴ Nâilî de aşağı derç ettiğimiz beytinde bu münasebete değinerek ruhunun beden kuyusundan çıkmasını yani ölmeden evvel ölmesini murat etmektedir:

Ey rûh-ı izâfî çıka gör çâh-ı bedenden

Te’hîr ile pûşideligüñ vaqtı degildir “Nâilî-Gazel 54/5”

2.64. Ru’yet

‘Görmek, görülmek, didâr’ manâlarına gelen ru’yet, tasavvufta Allah (c.c.)’ı cennette görme demektir. Bunun yanı sıra ru’yet, ilâhî tecellîleri bu dünyâda görme; ruh

¹¹³² Bkz. Nesefî, *a.g.e.*, s. 28-37.

¹¹³³ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 409-410.

¹¹³⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 202.

âleminde, kalp gözü ile temâşâ etme anlamlarına da gelir.¹¹³⁵ Sûfiler, Allah (c.c.)'in âhirette görülebileceğine dair icma ve ittifak etmişlerdir. Yine sûfilere göre. dünyâda görme ise ancak kalp gözü ile gerçekleşir. Müşâhede edilen de yine bizzat Allah (c.c.) değil, Hakk'ın zâtının tecellisi ve zuhûrudur. Buna temâşâ, müşâhede, ru'yet denir.¹¹³⁶ Nakşî ve Ümmî Sinân'ın yer verdiği bu kavram, her ikisinin de 2'şer beytinde tespit edilebilmiştir. Nakşî, ru'yet neticesinde hayrân ve mest olduğunu ifade ederken, Ümmî Sinân bir beytinde ru'yetin âhirette gerçekleşeceğine göndermede bulunmuştur:

'Dil cemâl-i ru'yeti tende seyran edelden, akl u idrâki yitirdim (NAA. G. 119/1).

Ru'yet-i Bârî'yi görünce gönlüm mest oldu, (bu yüzden) Dârâ'nın mülkü baştan başa bana bir zerre kadar görünmez (NAA. G. 86/2). Zâhidin zühdündeki maksadın ru'yet-i didâr değil de, huri ve gılman olduğunu anladım (ÜS. 111/12). Gel fenâdan evvel fenâ ol, bu sayede senin seyranına ru'yet-i Hak görünsün (ÜS. 156/7).'

2.65. Rüya, Vâkıa

Uyku hâlinde zihinde canlanan düşünceler ve olaylara rüya denir.¹¹³⁷ Rüya, gayba ait idrâklerden bir idrâk ve o âlemi anlama araçlarından bir araçtır.¹¹³⁸ Sûfiler rüyayı tasdik eder, müminler için bir uyarı ya da tevkif olduğunu söylerler.¹¹³⁹ Rüya, kalbe gelen birtakım düşünceler ve zihinde tasavvur ve hayâl edilen birtakım hâllerdir. Rüyada görülen şeyler aslında, insanın kalbinde yerleşmiş olan hayâl ve düşüncelerdir.¹¹⁴⁰ Melâmet yolunu tutanlar, rüyayı uyku hâricindeki yaşamın bilinç altındaki tezahürü olarak görüp rüyanın şuuraltındaki isteklerin sonucu meydana geldiğini iddia etmiş ve bu yüzden rüyaya fazla ehemmiyet vermeyip onu 'uyku boku'

¹¹³⁵ Uludağ, *a.g.e.*, s. 301. Bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 272-273; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 405-406.

¹¹³⁶ Sûfilerin Allah (c.c.)'i görme konusundaki görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kelebâzî, *Tarruf*, s. 73.76.

¹¹³⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 301.

¹¹³⁸ Rüya ve tabir etme ilmi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, C. II, s. 866-870.

¹¹³⁹ Ayrıntılı bilgi ve sûfilerin rüyâda uyarılma ve rüyâdaki latifeler konusundaki görüşleri hakkında bkz. Kelebâzî, *Tarruf*, s. 91, s. 218-219.

¹¹⁴⁰ Rüya hakkında ayrıca bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 704-705.

olarak tavsif ve hatta tahkir etmişlerdir.¹¹⁴¹ İncelediğimiz divânlarda rüya hakkında beyitler, son derece mahdut olup Gaybî'nin 3, Nakşî'nin 1 beyti dışında bu kavrama dair bir veriye tesadüf edilememiştir. Rüya mevzuuna Nakşî müsbet, Gaybî menfî yaklaşmıştır.

Gaybî, zâhidin havâtır ile terkip kurup gehi esfel, gehi a'laya düştüğünü; Hakk'ı temâşâ ettiğini zannederek rüya gördüğünü yani hayâller âleminde gezip dolaştığını ifade ederken (SG. 56/5) ve ehl-i irfân olamamış sûfinin hâb-ı bîdarında gördüğü şeylerin hep hayâl olduğunu belirtirken (SG. 91/6) rüya motifine değinmiş ve rüyayı 'uyku boku' olarak tanımlayan Melamîler gibi menfî telakki etmiştir. Sûfiye hitap ettiği bir manzumesinde rüya ile beraber esmâ virdi ve çileyi de nûranî hicâb olarak görmüş ve bunları bırakmadığı için kendisine kapıların açılmadığını ifade etmiştir. Kısacası rüyayı bırakıp ru'yete bak, diyerek sûfiyi ihtar etmek istemiştir:

Vird-i esmâ' çille rü'yâ oldu nûrânî hicâb

Geçmedün nûrânîden tâ kim saña fetḥ ola bâb "Sun'u'llâh-ı Gaybî 71/3"

Nakşî, rüya hakkındaki aşağı derç ettiğimiz tek beytinde, 'o cân ilm-i tarîkattan behre-mend olmazsa 'aref'i bilemez ve ilm-i rüyadan haberi olmaz' diyerek rüya hakkında müsbet görüş belirtmiştir:

Bu gün 'ilm-i tarîkatdan o cân kim behre-mend olmaz

Ne bilsün ol 'aref dersin ḥaber yok 'ilm-i rü'yâdan "Nakşî-Gazel 118/5"

Türkçesi 'düş' olan rüyaya¹¹⁴² 'seyir' denildiği de olmuştur.¹¹⁴³ Tetkik edilen divânlarda rüya, 'vâkıa' şeklinde de karşımıza çıkmaktadır. "Halvette zikir ve ibadetle meşgul olan sâlik, kendini kaybedip çevresiyle ilgiyi kesince bazı hakîkatlere vâkıf olur. Uykuyla uyanıklık arasında meydana gelen bu hâle vâkıa denir." Manâ âleminde

¹¹⁴¹ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 260. Rüya hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, C. I, s. 294-299; Bedreddin, *Vâridât*, s. 63-64; Uludağ, *a.g.e.*, s. 301-302; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 405. Ayrıca rüyâ ilmi ve tabiri, rüyâ kültürünün edebiyatımızda ve İslâmiyetteki yeri, Tekke edebiyatında rüyâ algısı için bkz. Hasan Avni Yüksel, *Türk-İslâm Tasavvuf Geleneğinde Rüyâ*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1996.

¹¹⁴² Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 100; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 136.

¹¹⁴³ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 272.

görülen vâkıa, rüyaya benzer, fakat ondan farklıdır. Şâyet vâkıa huzur hâlinde meydana gelirse, bu hâl mûkaşefe olurdu.¹¹⁴⁴ Vâkıa bu tanımıyla, sadece Nakşî’de karşımıza çıkmaktadır. Nakşî’nin 13 gazelinin tamamı¹¹⁴⁵ vâkıa hâlinde gördüklerinin kaleme alınmış esintiler, olduğu izlenimi vermektedir. Bir vâkıasını anlatmaya başladığı aşığı derç ettiğimiz beyti, yedi iklimi dolaştığını, gizli âlemleri keşf ettiğini ileri sürdüğü gazelinin matla‘ beytidir:

Bi-ḥamdi'llāh bu cismiñ çün tılısımın bozdurup Mevlā

Girüp heft iklimiñ gezdim ne ki var ‘âlem-i ahfā “Nakşî-Gazel 16/1”

2.66. Sefer, Seyr, Seyr ü Sülûk

Lügatte seyahat etmek, yolculuk yapmak demek olan sefer kelimesi, tasavvufi ıstılâhta sâlikin nefsinin terbiye ve kalbini tasfîye etmek, nihâyetinde de Hakk’a ermek için yaptığı sûrî/bedenî ve manevî/bâtınî yolculuğu ifade eden bir terimdir.¹¹⁴⁶ Sefere sefer denilmesinin sebebi, kişilerin ahlâkını ortaya çıkarması nedeniyledir.¹¹⁴⁷ Seferde, nefsin alışıp da sevdiği şeylerden uzaklaşma, bilip tanıdığı kimselerden ayrılma vardır.¹¹⁴⁸ Sûfiler hac, cihat, sıla-i rahim, şeyhlerle görüşüp onlardan feyz alma, mürşid-i kâmil arama gibi sebeplerden dolayı sefere çıkarlar. Sadece dolaşmak, beldeler görmek ve maişet için sefere çıkmak sûfilerin âdâbına uygun değildir.¹¹⁴⁹

¹¹⁴⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 372-373; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 515.

¹¹⁴⁵ Bkz. ‘(NAA. G. 7), (NAA. G. 16), (NAA. G. 30), (NAA. G. 38), (NAA. G. 43), (NAA. G. 50), (NAA. G. 67), (NAA. G. 91), (NAA. G. 97), (NAA. G. 102), (NAA. G. 103), (NAA. G. 106), (NAA. G. 175)’

¹¹⁴⁶ Süleyman Uludağ, "Sefer", *DİA*, İstanbul 2009, C. XXXVI, s. 298. Ankaravî, seferi sûrî ve manevî/bâtınî olarak ikiye ayırır ve her iki sefer hakkında da gerekli açıklamalar yapar. Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 94-102. *Minhâcü'l-Fukarâ*'nın akabindeki bâbda da sûrî sefer âdâbından bahseder. Bkz. *a.g.e.*, s. 103-114.

¹¹⁴⁷ Serrâc, *Luma*, s. 193.

¹¹⁴⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 546.

¹¹⁴⁹ Sefer âdâbı ile ayrıntılı bilgi için bkz. Serrâc, *Luma*, s. 215-216. Ayrıca Sefer âdâbı ve seferin kısımları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 541-550. Seferin manâsı, hikmetleri, sefer edebî için bkz. Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, C. IV, s. 263-279. Sefer âdâbı, yolculuğun faydaları ve fazileti hakkında bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. II, s. 621-672. Sûfilerin sefer ve ikâmet âdâbı hakkında bkz. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 162-174. Seferin farzları, faziletleri, seferden dönme âdâbı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 175-195. Seferin faydaları hakkında bkz. Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 88-89; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 301-302; Uludağ, *a.g.e.*, s. 309-310; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 422.

Âşık Ömer’de 4, Nakşî ve Mısrî’de 3; Gaybî, Ümmî Sinân, Fehîm’de 2, Nâilî’de 1 beyitte zikredilen sefer mefhumu, ‘âşık, maşûk, dert, dermân, hicrân, râh, sabır, taklîd, tahkîk, tâlib, vatan’ mefhumlarıyla tenasüp veya tezat teşkil edecek şekilde zikredilmiştir. İncelediğimiz divânlarda, sûrî sefere de manevî sefere de verilmiş misâller mevcuttur. Âşık Ömer’in aşk derdinden kurtulmak için, sabır ya da sefer etmek gerektiğini belirttiği aşağıdaki beytinde, meşakkatinden ötürü sabrı, sefere tercih eder görünmektedir. Burada kastedilen sefer ‘sûrî sefer’dir:

Tarîki çaresi ‘aşkın sabırdır yâ sefer derler

Hezârân derde sabrım var bana terk-i vilâyet güç “Âşık Ömer 123/5”

Başka bir beytinde sefer kolayına gelirken, bir diğer beytinde ise her ikisine de takat getirmenin güç olduğunu dile getirir: ‘Hâlimi tabibe arz ettim, derdimin dermânının ya sabr ya da sefer olduğunu söyledi. Bende sabra mecal yok, vatanımdan sefer ettim (AÖ. 230/4). Sabra tâkât kalmadı, terk-i diyâr olmak da güç (AÖ. 132/1).’ Fehîm ayrılık gamının dermânını (FK. G. 106/8) sefer olarak belirtirken garibin her türlü hastalığına da (FK. K. 8/9) seferin iyi geleceği görüşündedir.

Dört ‘anâsır üç mevâlid keşretinden çek elüñ

Çıl sefer tevâhid-i zâta gör nedür bu şeyh ü şâb “Nakşî-Gazel 20/3”

Nakşî’nin yukarıdaki beyti ise manevî sefere misâl teşkil eder. Bedenle bir yerden başka bir yere gidilerek yapılan seferden başka, bir sıfattan diğerine yükselerek yapılan kalp yolculuğu da vardır.¹¹⁵⁰ Beyitte dört anâsır ile toprak, su, ateş, havâ; üç mevâlid ile de maden, bitki, hayvân kastedilmiş olup, devr nazariyesi çerçevesinde bir sefer tedai ettirilmiştir. Bazı beyitlerde de vahdet-i vücûd görüşü doğrultusunda manevî sefere yer verilir: ‘Süflîde kalma, kanat açıp sefer ederek vatan-ı asla ulaş, ulvîde sultân ol (NAA. G. 58/2).Tâlib isen aşk ile cân u dilden sefer eyle; aradan benlik hicâbı gidince Hak’tan haber alasin (SG. 18/1).’

¹¹⁵⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 542.

Sefer, 'seyr' olarak da incelenen divânlarda zikredilmiştir. Ümmî Sinân'da tekasüf eden seyr kavramı, diğer şairlerden Nakşî'de 2, Mısrî, Gaybî, Nâbî'de 1 beyitte 'seyr-i cânân, seyr-i lâhût, seyrân' gibi ifade ve terkiplerle anılır. Nakşî'nin (NAA. G. 182) ve Ümmî Sinân'ın (ÜS. 119) manevî seyri esnasında, yârin tecellisine mazhar oluşlarını anlattıkları manzumeleri vardır. Tasavvuf erbâbınca seyrin, rüya manâsına da kullanılmasını¹¹⁵¹ göz önünde bulunduracak olursak, bunları bir tür manevî hâl olarak değerlendirebilmemiz mümkündür: 'Ârif-i billâh olan seyr-i cânân eyleyendir, nefsi terk edip ruhun âşinâsını bulandır (ÜS. 189/3). Aklın aslını sorarsan, seni seyr-i lâhûta gitmekten alıkoyan bir resendir (NM. 197/3). Bî-nişân u lâ-mekân iklimine nazar kıldım, başka yere değil, yine oraya seyran etmek istiyorum (ÜS. 87/6).'

Sülûk; yola girme, Hakk'a giden yolu tutmaktır.¹¹⁵² Tasavvuf erbâbınca seyr ü sülûk, bir mürşidin gözetiminde tarikat usûllerine uyularak manevî yolculuğa çıkmak ve bu yolda merhaleler kat etmek manâsına gelir.¹¹⁵³ Tasavvuf, sülûk ilmidir. Tasavvuf yoluna girmek yani sülûk yapmak isteyen kimseye tâlib, yolun başında olana mübtedî, sonunda olana da müntehî denir. Sâlik, bu yolda mesafe kat etmekle meşgul olan kimsedir ve mübtedî ile müntehî arasında bulunur.¹¹⁵⁴ Yol da yolcu da menzil de kişinin kendisidir.¹¹⁵⁵ Seyr ü sülûk, kalbin manevî seyrinden ibarettir.¹¹⁵⁶

Seyr ü sülûkun altı şartı vardır. Bunlar malı, makâmı, günahları ve kötü ahlâkı terk; sulh, uzlet, sükût, açlık ve uykusuzluktur.¹¹⁵⁷ Sülûkun erkânı da altıdır. Bunlar sülûkun olmazsa olmazı rehber;¹¹⁵⁸ rehberine karşı irâde ve muhabbet; mürşidine itâat; şahsî görüş ve düşüncüyü terk; itiraz ve inkârı terk; sülûkun şartlarına ve erkânına yıllar

¹¹⁵¹ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 272.

¹¹⁵² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 325. Bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 304.

¹¹⁵³ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 284.

¹¹⁵⁴ Süleyman Uludağ, "Sülûk", *DİA*, İstanbul 2010, C. XXXVIII, s. 127.

¹¹⁵⁵ Neseî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 66.

¹¹⁵⁶ Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 96.

¹¹⁵⁷ Neseî, *a.g.e.*, s. 71.

¹¹⁵⁸ Sülûk yolunda şeyhe duyulan ihtiyaç hakkında bkz. Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 190-195.

boyunca sabır ve sebat etmektir.¹¹⁵⁹ Seyr ü sülûkun gayesi, kişisel ihtiras ve arzuları yok edip ilâhî irâdeye teslim ve mahkûm olmak ve bu suretle kâmil insân mertebesine yükselmektir.¹¹⁶⁰ Seyr ü sülûk, sadece ‘sülûk’ şeklinde Mısrî ve Nâbî’de 2, Nakşî, Ümmî Sinân ve Âşık Ömer’de 1 beyitte ‘sülûk-ı münteha, erbâb-ı sülûk, sülûk ehli’ gibi ifadelerle yer edindir. Âşık Ömer, gönlüne hitap ettiği beytinde (AÖ. 810/3)¹¹⁶¹ henüz cehdi varken sülûkun nakşına isbâtına tâlip olmadığını; Nakşî de sözlerini ancak sülûk etmiş olan âriflerin anlayabileceğini ifade ederken (NAA. G. 160/7) sülûku ‘seyr ü sülûk’ anlamına gelecek şekilde zikretmişlerdir. Seyr ve sülûk kavramları ‘seyr u sülûk’ olarak Nakşî’nin bir manzumesinde (NAA. G. 141) tekasüf eder. Gaybî, Mısrî ve Âşık Ömer’de ise sadece 1’er beyitte kullanılır. Nakşî, bir devriyesinde (NAA. G. 141)¹¹⁶² kavs-i urûcun seyr ü sülûkla gerçekleştirilebileceğini tasavvur ederek, seyr ü sülûke farklı bir zaviyeden bakmıştır. Mısrî’nin aşağıdaki beyti, seyr ü sülûke ve bu manevî yolculuk esnasında karşılaşılabilecek engellere işaret eder:

Azuğum yok yazuğum çok yolda dürlü kırku var

Yolum alursa n'ola ger dîv ü şeytân bî-ğaber “Niyâzî-i Mısrî 39/6”

Âşık Ömer, seyr ü sülûk mefhumunu bir tür bahariye niteliğindeki manzumesinin son bendinde ‘seyrana çıkmak, gezmek dolaşmak, bu gezinti esnasında hayli yol almak’ manâlarına gelebilecek şekilde kullanarak tasavvufi bir ıstılâhı, bahar tasvirine malzeme unsuru yapmış; bununla beraber bilinçli olarak yer verdiği ‘ehl-i dil’ ibaresiyle de, bu kavramın tasavvufi veçhesinden de ödün vermek istememiştir:

Der ki Âşık Ömer açıldı güller

Cennet misâl oldu sahrâlar çöller

Seyr ü sülûk etti hep ehl-i diller

Sen n'içün çıkmazsın seyrâna dostum “Âşık Ömer 873/6”

¹¹⁵⁹ Nesefî, *a.g.e.*, s. 72-73. Sülûk, sülûkun erkânı ve şartları hakkında ayrıca bkz. *A.g.e.*, s. 65-75.

¹¹⁶⁰ Uludağ, *a.g.e.*, s. 126, 316.

¹¹⁶¹ Beyit için bkz. ‘Tâlib’.

¹¹⁶² Bkz. ‘Devr’.

2.66.1. Seyr-i İlallâh (Sefer-i Evvel)

Sefer-i evvel, nefsin tesir alanından çıkıp Allah (c.c.)’a meylederek vahdetten kesret perdelerini kaldırmaktır.¹¹⁶³ Sâlik, kendi varlığının Allah (c.c.)’ın varlığı ve varlığın da sadece Allah (c.c.)’a ait olduğunu idrâk ettiğinde seyr-i ilallâh tamamlanmış olur.¹¹⁶⁴ Seyr-i ilallâh mefhumuna sadece Nakşî ve Mısırî’de 2’şer beyitte tesadüf ederiz. Mısırî, vahdetten kesret perdeleri kaldırılınca her nereye dönülürse dönülsün tek varlığın Hak olduğunun idrâk edileceğini izah ederken sefer-i evvele de işaret eder:

Var 'şemme vechullâh'ı bul tâ görine saña o il

Senden saña eyle sefer kim idesin seyrân kamu “Niyâzî-i Mısırî 151/25”

2.66.2. Seyr-i Fillâh (Sefer-i Sâni)

Hak’ta seyr demek olan seyr-i fillâh, ilâhî sıfatlarla muttasıf ve ilâhî isimlerle müsemma olarak Hak’ta Hak ile sefer (es-seyru fi’l-hak bi’l-hak) etmektir.¹¹⁶⁵ Seyr-i fillâh, sâlikin Allah (c.c.)’ın varlığı ile var olduğunu bilmesi; onunla gören, konuşan, bilen ve işiten hâle gelmesinden ibarettir.¹¹⁶⁶ Bu seferin sonunda ledün ilmi keşf olunur.¹¹⁶⁷ ‘Seyr-i fillâh’ mefhumu sadece Ümmî Sinân ve Gaybî’nin 1’er beyitte tespit edilebilmiştir. Aşkın öneminin vurgulandığı Ümmî Sinân’ın aşağı derç ettiğimiz beytinde bu mefhumun ‘seyr-i fi’llâh’ şeklinde lafzen kullanıldığını görmekteyiz. Ümmî Sinân’a göre bu seferdeki en mühim müessir aşk olmaktadır:

‘Aşka yâr ol gel berü sen döstü düşmân anlama

Seyr-i fi’l-lâh illerine merd cevlân eylegil “Ümmî Sinân 100/6”

¹¹⁶³ Cürçânî, *Ta’rîfât*, s. 96. Benzer bir izâhât için bkz. Ankaravî, *Minhâcü’l-Fukarâ*, s. 102. Ayrıca bkz. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, C. I, s. 497 (144. Mektup).

¹¹⁶⁴ Neseî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 24. Seyr-i ilallâh için ayrıca bkz. İmâm-ı Rabbânî, *a.g.e.*, C. I, s. 497 (144. Mektup); Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 433.

¹¹⁶⁵ Cürçânî, *a.g.e.*, s. 96. Seyr-i fillâh için ayrıca bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 433.

¹¹⁶⁶ Neseî, *a.g.e.*, s. 24.

¹¹⁶⁷ Ankaravî, *a.g.e.*, s. 102.

2.66.3. Seyr-i Maallâh (Sefer-i Sâlis)

Seyr-i maallâh, velâyetin sonudur. Bu sefer nihâyetinde ise mertebe-i aynü'l-ceme erişilir.¹¹⁶⁸ Bu makâm, 'kâbe kavseyn' makâmıdır.¹¹⁶⁹ Seyr-i maallâh mefhumu, bu mevzuda müstakil bir manzumesi (ÜS. 119) de bulunan Ümmî Sinân'da tekasüf eder. Onun dışında Nakşî ve Gaybî'de 1'er beyitte geçer. Belâ meydânına girerek yokluğu kabul edince kişinin bâzârı seyr-i ma'allâh seyrine erer. Bâzâr kesretin remzidir, yokluk kabul edilince yani Hak'tan başka varlık tanınmayınca bu 'seyr'de ikilik kalkmış olur:

Gir belâ meydânına gel yokluğu eyle qabûl

Tâ varup seyr-i ma'allâh seyrine ire bâzâr "Ümmî Sinân 28/6"

2.66.4. Seyr-i Anillâh (Sefer-i Râbi)

Seyr-i anillâh, seferin tamamlanarak Hak'tan halka dönülmesidir. Bu makâm bekâ bade'l-fenâ¹¹⁷⁰, fark bade'l-cem, sahv bade'l-mahv olarak da adlandırılır. Sâlik bu makâmda halkı Hak'ta fânî, Hakk'ı halkta bâkî görür. Vahdette kesretin, kesrette vahdetin müşâhede edildiği makâmıdır.¹¹⁷¹ Dördüncü seferin geçtiği beyitleri sadece Ümmî Sinân'da 'seyr'i bahis mevzuu eden manzumesinin 2 yerinde tespit edebildik:

Nihân oldu çün ol vahdet ki gördüm âlemi keşret

Men ol dostuñ firâkından gözüm yaşın revân buldum "Ümmî Sinân 119/8"

Mutasavvıf şairin yukarıdaki ifadesinden seyrinin tamamlandığını ve artık vahdette kesreti müşâhede etmeye başladığını anlıyoruz. Hak'tan halka her ne kadar terbiye ve irşâd için dönülse¹¹⁷² de şair Dost'tan ayrıldığı için müteessir görünmektedir. Akabindeki beyitte ise seyri esnasında varlığından sıyrılıp Dost'un varlığıyla vücut bulmuş iken mülk âlemine dönüşüyle beraber kendisine geldiğini ifade etmektedir:

İrincek Zât-ı muṭlaḳda hemân dōst olmuş idüm ben

¹¹⁶⁸ Ankaravî, *a.g.e.*, s. 102.

¹¹⁶⁹ Cürcânî, *a.g.e.*, s. 97. Seyr-i maallâh hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cürcânî, *a.g.e.*, s. 97; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 433.

¹¹⁷⁰ Fenâdan sonra bekâ makâmı için bkz. 'Makâmul-bekâ ba'de'l-fenâ', Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 532.

¹¹⁷¹ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 97; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 102. Ayrıca bkz. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, C. I, s. 498 (144. Mektup).

¹¹⁷² Malumat için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 433.

Çü geldim âlem-i mülke yine Ümmî Sinân buldum “Ümmî Sinân 119/9”

2.67. Semâ, Devrân

Lügatte ‘duymak, dinlemek, işitmek, güzel ses’ anlamlarındaki semâ kelimesi, ‘mûsikî, şarkı, nağme’ manâlarını tedâi ettirecek biçimde kullanılmıştır. Semâ terimi, tarîkatlar sonrası dönemde tarîkat mensuplarının icra ettiği zikrin adı olarak yaygınlaşmış; halk arasında semâ denilince akla ilk gelen Mevlevî zikir törenleri olmuştur. Rıfâiyye, Halvetiyye, Sa’diyye gibi tarîkatlar mûsikî tesiriyle gerçekleşen semâyı tatbik etmişlerse de hafi zikri benimseyen Nakşîbendîler semâdan kaçınmışlardır.¹¹⁷³ Semâ hakkında birçok müellif sûfi görüş beyan etmiştir.¹¹⁷⁴

Nesefî, semâyı avâmın âdeti olarak niteler ve semâ etmeyi çocukların oyununa benzetir.¹¹⁷⁵ Sadî-i Şîrâzî’ye göre cihân semâ ve raks ile doludur, fakat amâ olan aynada bir şey göremez. Seher yeli güllerin açılmasına vesile olurken oduna tesir edemez. Onun dilinden de ancak balta anlar.¹¹⁷⁶ Eşrefoğlu Rûmî ise semâ edenlere karşı fikren ve fiilen hücum edenlerin tutumlarını, semânın sonradan uydurulduğunu iddia edenleri gaflete düşmelerine bağlar.¹¹⁷⁷ Değirmenin oluşundan akan suyun, değirmenin taşını taşın irâdesi dışında döndürmesi gibi ilâhî ilhâm ve feyizler de tâliplerin kalplerine gelip dökülür ve onları irâdesi dışında döndürür. Semâ eden kimse dönerken ateşe düşse ateşte yanmaz, suya düşse batmaz, havalansa yere düşmez.¹¹⁷⁸ Allah (c.c.)’ın aşkıyla raks etmek helâldir. Semâ başka bir hâl, başka bir âlemdir.¹¹⁷⁹ Semânın faydaları çoktur ve esrarına nihâyet yoktur.¹¹⁸⁰

¹¹⁷³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Semih Ceyhan, "Semâ", *DİA*, İstanbul 2009, C. XXXVI, s. 455-457.

¹¹⁷⁴ Süyûtî Sühreverdi, Serrâc, Konevî gibi seleflerinin semâ hakkındaki görüşlerini verir; semâyı ve semâ ortamında bulunanları kısımlara ayırır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İmam Süyûtî, *Te’yîdü'l-Hakîkati'l-Âliyye ve Teşyîdü't-Tarîki's-Şâzeliyye-Yüce Hakikatler ve Şâzeliyye Tarikatı*, (Ç. Ferzende İdiz), Semerkand Yay., İstanbul 2013, s. 182-192.

¹¹⁷⁵ Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 91.

¹¹⁷⁶ Şîrâzî, *Bostan*, s. 161.

¹¹⁷⁷ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, s. 403

¹¹⁷⁸ Eşrefoğlu Rûmî, *a.g.e.*, s. 395.

¹¹⁷⁹ Şîrâzî, *a.g.e.*, s. 161.

¹¹⁸⁰ Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 116. Semâ ve vecd esnâsında uyulması gereken edepler hakkında bkz. Serrâc, *Luma*, s. 211-212; Semâ yapmanın ve mûsikî dinlemenin hükmü hakkında bkz. Mekkî, *Kütü'l-Kulüb*, C. III, s. 257-263. Semâ hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 448-

Semâ, en fazla Mısrî ve Fehîm’de tekasûf etmiştir. Ümmî Sinân hâriç kalan diğer bütün şairlerde birkaç beyitle mahdut olarak ‘aşk, âşık, maşûk, âyîn, çile, sâlik, dede, dervîş, eren, evliyâ, külâh, Mevlânâ, Mevlevî, Mesnevî, meydân, ney, sûfî, şem, pervâne, Şems-i Tebrizî, tekke, tennûre, vâlih, hayrân, zikir’ ile münasebettar olarak zikredilmiştir. Semâ kavramının ekseriyetle ‘Mevlevî’ ıstılâhlarıyla tenasüp içinde kullanılması gözlerden kaçmamaktadır. Nakşî’nin bir manzûmesi (NAA. H. 13) ‘Hû diyelim döne döne’ nakaratlı; Mısrî’nin bir manzumesi (NM. 158) ‘dönelim âşıklar Mevlâ derdiyle’ nakaratlıdır. Fehîm’in bir gazelinin redifi (FK. K. 3) ‘semâ’ iken Mısrî’nin bir başka şiiri (NM. 149) semâ hakkındadır. Semâ, bazı beyitlerde ‘semâh’, bazılarında ise ‘dönme’ olarak karşımıza çıkar. Aşağıdaki beyitte semâ, Allah (c.c.) aşkının safâsına ermede bir basamak olarak telakki edilmiştir:

Gir semâ’a zıkr ile gel yaña yaña hû deyu

İr şafâ-yı ‘aşk-ı Hakk’a yaña yaña hû deyu “Niyâzî-i Mısrî 149/1”

Nâilî bir beytinde eleştiri tahtasına dini şekilden ibaret gören sûfî tipini yerleştirir ve semâyı maksat olarak algılamasından ötürü onu tenkit eder (NK. G. 360/4).¹¹⁸¹

Bundan hareketle Nâilî’nin, semânın bir amaç değil araç olarak telakki edilmesi gerektiği, esas olanın hâl ve vecd ile Hakk’a vasıl olma görüşünü savunduğunu söyleyebiliriz. Sînenin semâ esnasında muhabbeti artıran ‘ney’e, gönlün de aşk tekkesinde semâ eden dervîşe teşbih edildiği aşağıdaki bentte gönle hitap edilir ve vecd, muhabbet, ney kelimeleri mütenasip kullanılarak semâ kavramına yer verilir:

Yâri zikrettikçe nedir bu hûy-ı hây

Çeşm-i hasretinden dâim akup çay

Vecd-i muhabbette sinem olup nây

473; Kübra, "Fevâihü'l-Cemâl", s. 134-138; Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 82-83; Ankaravî, *a.g.e.*, s. 115-126; Neseî, *a.g.e.*, s. 91-92; Zerrûk, *Kavâidu't-Tasavvuf*, s. 157-160, 163, 165, 167-168; Eşrefoğlu Rûmî, *a.g.e.*, s. 397-406; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 304-306; Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 193-201; Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 268-269; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 126, s. 312; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 426-427.

¹¹⁸¹ Beyit için bkz. ‘Mûsikî Unsurları İle İlgili Mecâzlar’, ‘Makâmlar ve Hâller’.

Cehrî zikri esas alan Mevlevîyye, Kadiriyye, Rıfâiyye gibi tarikatların yaptıkları semâ ve tarikat ayinine devrân denir. Hacıların Kabe, meleklerin arş, gezegenlerin güneş etrafında dönüşleri devrâna gerekçe gösterilmiştir. Devrân, kendi etrafında ve şeyhin etrafında dönerek yapılır. Devrân esnasında ney, kudüm, def gibi âletler de kullanılabilir. Vecde gelme ve coşma, devrânın esasıdır.¹¹⁸² Semâ kadar çok kullanılmamakla birlikte Mısırî’de 5, Ümmî Sinân’da 3, Âşık Ömer’de 2, Nakşî’de 1 beyitte ‘abdâl, aşk, âşık, câhil, hicâb, kalp, Mevlevî-hâne, pas, tasfiye, zâhid, zâkir, zikir’ mefhumlarıyla birlikte zikredilmiştir. Mısırî, zikir halkası bir kez dönmeden ben nice kez devrân eyledim, yanımdaki dostlarım benim dönüşümü farkedemediler (NM. 112/13), demektedir. Ehl-i vücûd sessiz sakin oturup vecd hâlini oturdukları yerde zâhirde hiçbir hareketleri olmadan yaşarlar, bunu kimse fark etmez.¹¹⁸³

Dirler imiş halka-i zikre girüp dönmez niçün

Ben dönerven lîk gözden maḥfî devrânım benüm “Niyâzî-i Mısırî 112/12”

Bir manzumesini semâ ve devrâna teksif eden Gaybî, feyz-i aşktan raks edenlerin Cennet’e tâvûs olacağını (SG. 21/1), dönmeyen âşıkların hareket etmeyen nehirlerin denize ulaşamaması gibi Allah (c.c)’a vâsıl olamayacağını (SG. 21/6) ifade eder. Kendisini kınayan fâkihleri, durma ve dönme bütün her şeyin Hak’tan olduğu fikrini serd ederek eleştirir (SG. 21/2). Görünüşte, Mısırî’nin yukarıdaki beytinde zikretmiş olduğu gibi, raks etmese de kendisinin manâda raks üzere olduğunu (SG. 21/3) belirtmekten geri kalmaz.¹¹⁸⁴

¹¹⁸² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 105; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 129.

¹¹⁸³ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, s. 402. Mekkî, semâ bahsinde Cüneyd-i Bağdâdî ile ilgili bir kıssa nakleder. Cüneyd'e semâ esnasında hareket etmediği ve sâkin durduğu söylenince Cüneyd de Neml Süresi 88. âyeti okur. Bkz. Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, C. III, s. 257-263. Mısırî’nin sükûneti de temkîne ulaşmasından ileri gelse gerektir.

¹¹⁸⁴ Dönemlerinin tanıkları olarak her iki şairin de devrânlarının gizli olduğu vurgusunu yapmaları oldukça manidardır. Gaybî’nin sûreten raks etmediğini söylemesi ve semâ, devrân, cehrî zikir vb. hususlarda çok katı bir şekilde muhalif davranan Kadızâdeliler gürûhunu temsilen fâkih tipini tenkit edişi, 17. yüzyılın dinî ve ictimaî hayatı ile doğrudan ilgilidir. Bu durum, Bilal Kemikli’nin bu hususta kaleme almış olduğu bir makalesinde daha açık ve ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır. Sun’u’llâh-ı Gaybî’nin semâ ve devrân hakkında döneminin bu husustaki düşüncelerine ışık tutabilecek mahiyetteki mütalaaları

Semâ ve devrân dışında bazı beyitlerde musiki eşliğinde ayakta yapılan âhenkli oyun anlamına gelen raks¹¹⁸⁵ da zikredilir. Hucvirî'ye göre raksın şerîatta da tarîkatta da hiçbir aslı ve mesnedi yoktur. Şeyhlerden hiçbiri raksı övmemiş, beğenmemiş, onda aşırı gitmemiş, raksa düşkünlük göstermemiştir.¹¹⁸⁶ Bu görüş, sonraki asırlarda da taraftar bulmuş; semâ, devrân ve raksın sakıncaları hakkında uzun uzadıya münakaşalar edilmiştir.¹¹⁸⁷ Fehîm'in aşağıdaki beytinde gönül ehlini kilise içinde raksettiren putun güzelliği ve çan sesi değil putun kendisidir, denilerek 'sanemin görülmesi' neticesi direk temâşâ hâli ifade edilmek istenmiştir:

Rakş itdiren ehl-i dile deyr içre şanemdür

Hüsn-i şanem ü nağme-i nâkûs degüldür

“Fehîm-Gazel 102/3”

2.68. Sır, Esrâr, Râz

Sır, keşf sahipleri ve gönül ehlinin başkasının idrâk edemediği hususlar, tasavvufî bilgiler ve duygulardır.¹¹⁸⁸ Sır, Hakk'ın bildirmediği, halkın da bilmediği şeydir.¹¹⁸⁹ Sır, kişinin vâkıf olduğu, sırrın sırrı da ne olduğunu ancak yüce Allah (c.c.)'ın bildiği şeydir. Kul ile Allah Teâlâ arasında gizli ve saklı kalan hâllere de sır denir.¹¹⁹⁰ Sır, muhabbet ve dostluk hâlini gizli tutmaktır.¹¹⁹¹ Sır müşâhede, ruh sevgi, kalp ise mârifet mahallidir.¹¹⁹² Hak ehlinin orucu, sırrı başkasından muhafaza

için bkz. Bilal Kemikli, "Türk Tasavvuf Edebiyatında Risâle-i Devrân ve Semâ Türü ve Gaybînin Konuya İlişkin Görüşleri", *AÜİFD*, C. 37, S.1, Ankara 1997, s. 443-460.

¹¹⁸⁵ Raks için bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 291; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 395.

¹¹⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 469-470.

¹¹⁸⁷ Misâl olarak semâ ve devrân hakkında XVI. Yüzyılda cereyan eden hâdiseler ve yapılan münakaşalar hakkında bkz. Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf-Anadolu'da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İz Yay., İstanbul 2000.

¹¹⁸⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 126, s. 317.

¹¹⁸⁹ Serrâc, *Luma*, s. 416.

¹¹⁹⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 234-235.

¹¹⁹¹ Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 442. Sır hakkında bkz. Sühreverdî, *Avârîfü'l-Maârif*, s. 574-575; Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 99; Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 130; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 432-436; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 293-300; Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 273-274; Uludağ, *a.g.e.*, s. 126, s. 217; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 436.

¹¹⁹² Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 574.

etmektedir.¹¹⁹³ Sırrını gizleyen muradına çabuk erişir. Tohum toprak içinde gizlenip zahmetlere katlandığı için bahçe yeşerir, güzelleşir.¹¹⁹⁴ Bir sırrı bir iki kişiye söyledin mi artık o sırra veda edilmelidir. İki kişiyi aşan bütün sırlar yayılır, gider.¹¹⁹⁵ Sır, ancak sırrı bilene, sırdan anlayana açılır; sır onu inkâr edenin kulağına söylenmez.¹¹⁹⁶ Sır ehli yüce himmetli ve sülûku doğru kimselerdir.¹¹⁹⁷ Vefat etmiş velîler anılırken ‘kudduse sırrehu’ yani ‘Allah (c.c.) sırrını kutsal kılsın’ sözü tasavvufta meşhurdur.¹¹⁹⁸

Bu mefhum Nâilî’de 2, Gevherî’de 5, Fehîm’de 8 beyitte zikredilirken diğer şairlerde 10’dan fazla beyitte ele alınmış ve ‘ağyâr, âgâh, âkil, ârif, aşk, âşık, maşûk, âşinâ, bîgâne, câhil, dervîş, ehil, ehl-i hâl, ehl-i nazar, ehlullâh, ene’l-Hak, evliyâ, gayb, ilhâm, insân-ı kâmil, kalp, keşf, mahrem, Mansûr, münkir, mürid, mürşid-i kâmil, nâdân, nükte, remz, râz, pîr, sâlik, sûfî, şerîat, tarîkat, hakîkat, tâlib, tevhîd, vahdet, vâkıf, zâhid, zikir, zühd’ kavramlarıyla tenasüp veya tezat teşkil edecek şekilde ‘aref sırrı, ene’l-Hak sırrı, evliyâ sırrı, küntü kenz sırrı, men aref sırrı, sırra erme, sırr-ı ahfâ, sırr-ı Hak, sırr-ı Mevlâ, sırrullâh’ gibi onlarca ifade ve terkiplerde işlenmiştir. Mısrî’nin aşağı derç ettiğimiz beytinde sâkî-i bezm-i elest peymânesini içen kimselerin Hakk’ın örtülü sırlarını keşf edebilecek bir hâle ulaşacakları ifade edilir:

Sâkî-i bezm- elest peymânesin içenleri

Gör ki nice keşf iderler sırr-ı Hâk estârını “Niyâzî-i Mısrî 185/6”

Sır mefhumu divânlarda çoğulu ‘esrâr’ şeklinde ‘esrâra ermek, esrâra tâlib olmak, esrâr-ı aşk, esrâr-ı dil, esrâr-ı elest, esrâr-ı ezel, esrârı gizlemek, esrâr-ı Hak, esrâr-ı hikmet, tâlib-i esrâr, vâkıf-ı esrâr’ gibi terkip ve ifadelerle istimal edilmiştir. Sırlar, gizemler manâsına gelen esrâr, tasavvufî olarak “sâlikin Hak’ta ve Hakk’a erdiği noktada, ‘Benim Allah’la öyle bir vaktim var ki, o vakitteyken ne bir resûl ne de bir

¹¹⁹³ Bkz. ‘Savmu ehli’l-Hak’, Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 337.

¹¹⁹⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 22.

¹¹⁹⁵ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. I-II, s. 71.

¹¹⁹⁶ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. V-VI, s. 338.

¹¹⁹⁷ Herevî, *a.g.e.*, s. 130.

¹¹⁹⁸ Uludağ, *a.g.e.*, s. 220.

melekle ilgilenebilirim'¹¹⁹⁹ sözünün hükmüyle incilmesi ve erimesi” demektir.¹²⁰⁰ Gevherî’de 4 beyitte söz konusu edilen esrâr, diğer şairlerden Ümmî Sinân, Mısırî, Gaybî, Nâilî, Fehîm’de 5’ten fazla ve Nakşî, Nef’î, Nâbî, Âşık Ömer’de 10’dan fazla beyitte ‘abdâl, ârif, âşinâ, aşk, bâtın, câhil, dervîş, hâl, kâl, hâmûş, hikmet, kâl ü kâl, ledün, mahrem, muvahhid, remz’ ile mütenasip şekilde kullanılmıştır. Nâbî’nin aşağıdaki beytinde muhabbet esrârının her sineye layık olmadığı altı çizilmektedir:

Her sineye şâyân degül esrâr-ı maḥabbet

Her seng-dil âyîne-i vech-i ḥâsen olmaz “Nâbî-Gazel 267/4”

Sır, Farsçası râz şeklinde başta Fehîm olmak üzere Divân şairlerinin her birinin tamamında 10’dan fazla beyitte kullanılmış; diğer şairlerden Mısırî’de 8, Nakşî’de 6, Âşık Ömer’de 6, Gevherî’de 5, Gaybî’de 4, Ümmî Sinân’da 3, Mısırî’de 1 beyitte ele alınmış ve ‘âşık, aşk, esrâr, gayb, hâmûş, ifşâ, keşf, mahrem, münkir, nâdân, nâmerd, sır, nükte, sûfi, vâkıf, zâhid’ mefhumlarıyla mütenasip olarak ‘râz-ı aşk, râz-ı dil, keşf-i râz, ifşâ-yı râz’ gibi ifade ve terkiplerle divânlarda yerini almıştır. Müşterek kanaat, râzın ifşâ edilmemesidir. Bu, Fehîm’in aşağıdaki guluv derecesindeki mübalağalı anlatımının tezahür ettiği beytinde kendisini bariz bir şekilde göstermektedir:

Giren ger gönlüme Cibrîl olursa

Yine keşf eylemem vallâhi râzı “Fehîm-Gazel 279/3”

2.69. Seher Vakti

Seherde yapılan duâların kabul edilme ihtimali daha fazla olduğundan velîler seher vaktini fırsat bilmişler, hâcet ve niyâzlarını bu vakitlerde Allah (c.c.)’a arz etmişlerdir.¹²⁰¹ Seher vaktini uyanık geçirenlere seherî denilmiştir.¹²⁰² Seher mefhumu Âşık Ömer’de tekasüf edederken diğer şairlerde de birkaç beyitle mahdut olarak zikredilmiş; ‘âşık, aşk, âgâh, âh, bâd-ı sabâ, dert, dermân, ehl-i niyâz, eren, feyz, gaflet,

¹¹⁹⁹ Bu hadîs rivayeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. ‘Hadîs Rivâyetleri-Lî Ma’allah’.

¹²⁰⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 127.

¹²⁰¹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 310.

¹²⁰² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 423.

hikmet, lutf, mihmân, tâlib, teveccüh' mefhumlarıyla birlikte ele alınmıştır. Tetkik edilen divânlarda Âşık Ömer'in 4, Mısrî'nin ve Nâilî'nin 1 manzumesi seher hakkındadır. Seher vaktini bahis mevzuu eden şairler bu ânın çok kıymetli olduğunu, seherde gafletle yatılmayıp sevgiliye bu vakitte niyâz edimesi gerektiğini, derde giriftâr olanın derdine seherde çare bulabileceğini ifade etmişlerdir:

Her vaqt-i seherde biñ luftı gelür Allâh'uhn

Ol vaqt uyandırur albũn yalvar güzel Allâh'a "Niyâzî-i Mısrî 153/7"

Âşık Ömer, mecâzî sevgiliye hitaben yazmış izlenimi uyandıran manzumesinde

dahi seherin kıymetini ifade ederek hususiyetlerini zikretmektedir:

Gecesi bîmâr-ı aşkın âh u vâveylâdadır

Subh-ı sâdık gibi diller gussadan âzâdedir

Gıl u gıştan âşkın levh-i derũnu sâdedir

Olmadın müstevli gam kaygu seher vaktinde gel "Âşık Ömer 823/2"

2.70. Sohbet

Zıttı uzlet ve halvet olan sohbet 'arkadaşlık, hasbihal, söyleşi' manâlarına gelir. İlk sûfiler, sohbeta büyük ehemmiyet vermiş ve tasavvuf ilmini dinlemeye amade olanların terbiyesinde sohbeti esas almışlardır. Yine bazı tarikatlar uzlet ve halvete, Mevlevî ve Nakşîbendî¹²⁰³ gibi bazıları da sohbeta öncelik vermişlerdir. Sohbetten istifade edene 'sâhib', sohbetinden istifade edilene de 'sohbet şeyhi' denilmiştir.¹²⁰⁴ Sohbet için zaman, ihvân ve mekân şartı vardır.¹²⁰⁵ Ne kadar kabiliyetli ve ibadetlerine düşkün ise de eğer bir sâlik maksadına ulaşamamışsa, bunun sebebi bir mürşidin sohbetine nâil olamadığındandır.¹²⁰⁶ Allah (c.c.) ile beraber olmaya güç yetirilemezse, onunla olan dostlarıyla birlikte olmak gerekir. Onların birlikteliği kulu yüce Allah

¹²⁰³ Mürîtil ile mürşit arasında son derece yüksek bir ruhanî düzeyde gerçekleşen samimi söyleşi olan sohbet, Nakşîbendî eğitiminin temel esasları arasında yer alır. Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 383.

¹²⁰⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 322.

¹²⁰⁵ Gölpinarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 277.

¹²⁰⁶ Neseîî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 2223.

(c.c.)'ın sohbetine götürür.¹²⁰⁷ Görüldüğünde Allah (c.c.)'ı hatırlatan, bilgisi ilmi artıran, ameli dünyâdan yüz çevirten, sözüyle değil de ameliyle öğüt veren kimse ile sohbet etmek gerekir.¹²⁰⁸ Sohbet, mürşidin ruhundaki kabiliyetler müride aktarılır.¹²⁰⁹ Sohbet ve insanlara karışma neticesinde ilim ve tecrübe artar; kişi bâtinen ve zâhiren kuvvetlenir.¹²¹⁰

‘Ağyâr, yâr, Allah (c.c.), âşık, maşûk, avâm, câhil, dergâh, edeb, ehl-i dil, evliyâ, feyz, ilhâm, muhakkık, muvahhid, mürşid, nâ-cins, nâdân, pîr, sâlik, sûfi, tâlib, zâhid, zikir, zillet’ ile birlikte değerlendirilen sohbet mefhumu, ‘erenlerin sohbeti, evliyânın sohbeti, mürşid sohbeti, sohbet beklemek, sohbet ehli, sohbet-i câhil, sohbet-i bâde’ şeklinde ifade ve terkiplerle Ümmî Sinân ve Gaybî’de yoğun bir şekilde kullanılmış; diğer şairlerden Âşık Ömer’de 7, Nâbî’de 6, Nef’î’de 5, Nakşî’de 3, Gevherî’de ve Mısrî’de 2, Fehîm’de ve Nâilî’de 1 beyitte yer edinmiştir. Divânlarda sohbetin kimle edileceğinden önce kimle edilmeyeceği belirtilerek ‘Ehl-i küfrün yanından kaç, onunla sohbet etme, ondan fâriğ ol’ (ÜS. 48/7) denilmiştir. Fehîm de aşağıdaki beytinde muhatabını cinsi bozuklarla sohbetten men ederek onun karanlıklardan bu sayede halâs olabileceğini ileri sürmüştür:

Olup âb-ı hayât-ı meyle rûşen-dil hemân mest ol

Halâş ol şöhet-i nâ-cinsden ya’nî ki zulmetden “Fehîm-Kasîde 15/48”

Sohbeti ehl-i dil kâmillikle etmek (AÖ. 842/3)¹²¹¹ ve ehl-i hakikatle (AÖ. 459/8) musâhip olmak gerekir. Erenlerin sohbetine ancak Kur’ân’a uyanlar (ÜS. 66/3) gelir. Hakk’a ermek isteyen merdân ile sohbet etmelidir (SG. 100/1). Bin halvet ârifin bir sohbetine kıymette eş değildir (SG. 75/1). Tâlibin feryâdına yetişecek olan pîr-i dânâ

¹²⁰⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 556.

¹²⁰⁸ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 63.

¹²⁰⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 441.

¹²¹⁰ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 538. Sohbet hakkında mufassal malumat için bkz. Nesefî, *a.g.e.*, s. 22-24; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 441-442. Ayrıca sohbet ve arkadaşlık âdâbı hakkında bkz. Serrâc, *Luma*, s. 200-202. Sohbet ve sohbetin kısımları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 550-556. Sohbet ve kardeşliğin edepi hakkında bkz. Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 551-559. Sohbetin fayda ve tesirleri hakkında bkz. Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 535-543.

¹²¹¹ Bent için bkz. ‘Câhil, Nâdân, Ahmâk’.

sohbetidir (Gaybî 52/1).¹²¹² Allah (c.c.)'ın sebepler dairesinde tam bir ehliyet sahibi olduğundan mürşid-i kâmilin azıcık bir sohbeti ve manevî tasarrufatı, sohbetine yani özel terbiyesine aldığı sâdik müridin terbiyesinde kâfidir. Mürid, bu kısacık buluşma ve görüşme neticesinde pek çok hakîkate gözünü açar. Bu sohbet, onun başkasıyla görüşmesine hacet bırakmaz.¹²¹³ Necm Sûresi'ne iktibas yaptığı¹²¹⁴ aşağıdaki beytinde Gaybî, Mirâç'ta Hz. Peygamber (s.a.s)'e, Kur'ân dışında ne vahyedildiyse müride de gelen ilhâmın bu meyanda olabileceğini ifade için mürşid sohbetini tavsiye eder:

Ṭâlibâ pîr ile şoḥbet kııl ki 'allemnâ budur

Ḳalbüñe ilhâm olandan al ki mâ-evḥâ budur "Sun'u'llâh-ı Gaybî 43/1"

2.71. Sudûr

Lügatte 'sâdir olmak, doğmak, meydana çıkmak, zuhûr etmek' anlamındaki sudûr kelimesi, felsefî bir terim olarak yoktan ve hiçten yaratma inancından farklı olarak ileri sürülen varlığın 'mutlak bir'den çıkıp belirli mertebeler hâlinde kâinâtı meydana getirmesi anlamına gelen teoriyi ifade eder. Farabî ve İbni Sinâ gibi filozoflar, yoktan var olma, sonradan yaratma fikrinin mantıkî açmazlara sebep olduğu gerekçesiyle, kâinâtın meydana gelişini çelişkilerden uzak ve makul bir sistemle izah etmek üzere kaynağını Plotin'den alan 'sudûr teorisi'ni benimsemişlerdir.¹²¹⁵ Allah (c.c.)'ın ilk yarattığı şey bir cevherdir ve Allah (c.c.)'ın o cevhere nazar etmesi neticesinde kaynayıp köpüren cevherden ruhlar ve cisimler âlemi meydana gelmiştir.¹²¹⁶ Nâbî'nin aşağı derç ettiğimiz beyti bu meyanda olup kâinâtın deryânın dalgalanması ve taşması neticesinde varlık bulduğunu ifade eder mahiyettedir:

Vücüd lücce-i ṭûfân-ḥurûş-ı hestîdür

Cihân temevvüc-i deryâ-yı âferînişdür "Nâbî-Gazel 95/4"

¹²¹² Beyit için bkz. 'Ṭâlib'.

¹²¹³ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 169.

¹²¹⁴ Bkz. Necm 53/10.

¹²¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Kaya, "Sudûr", *DİA*, İstanbul 2009, C. XXXVII, s. 467-468. Mehmet Bayraktar "Sudûr", *İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, AÜ. Yay., 1. bs. Ankara 2013, C. II, s. 691-692.

¹²¹⁶ Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 49.

İbn-i Arabî ve takipçileri tarafından vurgulanan Allah (c.c.) ile insanın asıl itibariyle bir olduğu fikri, çeşitli simgelerle şairlerce ifade edilmiştir. Bu görüşte olan şairler ummân, damla, dalga ve köpük istiarelerini kullanarak ‘sudur’ mevzuunu üstü kapalı bir şekilde ifade etmek istemişlerdir.¹²¹⁷ Sudûr kavramı, Nakşî’de 8, Mısrî’de 2, Gevherî, Fehîm ce Nâbî’de 1’er beyitte zikredilirken Ümmî Sinân’da 10’dan fazla beyitte Schimmel’in yukarıda geçen görüşleri muvazenesinde ‘bahr, deryâ, sadef, dür, mevc, deryâ, gevher, ummân, katre’ mefhumlarıyla mütenasip bir şekilde değerlendirilmiştir. Sudûr ile ilgili ifadelere ekseriyetle devriyelerde ve vahdet-i vücûd rengi taşıyan manzumelerde tesadüf edilebilmektedir:

‘Deryâ, kevn içre sadeften dürlerini dışarıya döktü (NAA. G. 19/3); mevc urup muhabbet deryâsı taşı (GE. 44/2), bahr-ı Zât’ın mevci beni aşk ile (aşk dolayısıyla) kenara sürdü (ÜS. 113/3). Ol hakikat bahrının pür-tâb eden mevci benim, cihâna aşk ile geldim (ÜS. 114/2). Her eşyâ onun deryâ-yı mutlaktan attığı mevcidir, feyz-i ilâhîden bütün yer gök dolar eşyadan (ÜS. 122/20). Vücûdumun katresi bahr-ı ummân olup dalgalandıkça binlerce inciye dışarı atar (ÜS. 103/9). Cân, mevci hiç durmayıp sad hezâr dürleri dışarıya atan ummâna erince benden eser kalmadı (ÜS. 161/4).’

2.72. Şâbb-ı Emred

Şâbb-ı emred, ‘tüysüz oğlan, henüz sakalı bıyığı çıkmamış genç’ demektir.¹²¹⁸ Bu kavram, cemâl-perestlerde farklı bir mahiyet kazanmıştır.¹²¹⁹ Cemâl-perestlere göre, Allah (c.c.) güzeldir ve güzel olarak algılanan her şey O’nun tecellilerinden ibarettir. Müşâhede edilen her güzel ve güzellik, bir bakıma ilâhî güzelliğin tezahürüdür. Bütün güzel nesnelere, ilâhî güzelliğin aynalarıdır. Bu görüşten hareketle bazı sûfiler, tüysüzlerde gördükleri güzelliğin, ilâhî güzelliğin tecellisi ve habercisi olduğu kanaatini taşıdıklarından, onları sohbet meclislerinde hazır ederek onların şahsında ilâhî güzelliği

¹²¹⁷ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 301.

¹²¹⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 122.

¹²¹⁹ Cemâl-perestlik hakkında bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 86.

seyrettikleri iddiasında bulunmuşlar ve kendileri gibi düşünmeyen sûfilerin tenkidinden de kurtulamamışlardır. Ahmed Gazâlî,¹²²⁰ Aynu'l-Kudât Hemedânî, Evhaduddîn Kirmânî, Fahreddîn Irâkî¹²²¹ güzellerdeki güzelliği Hakk'ın zuhûru olarak gören mutasavvıflardır.¹²²² Tüyleri yeni bitmiş yakışıklı ve güzel sesli çocuklar bazı sohbet toplantılarına çağrılmış ve kendilerine ilâhiler okutulmak suretiyle vecde gelinmiştir. Büyük sûfiler, tehlikeli bir iş ve büyük bir âfet olarak gördükleri bu hareket karşısında son derece temkînli davranmış; çevresindekileri de bu konuda sık sık uyarmışlardır.¹²²³ İlk müellif sûfilerden Hâris el-Muhâsibî, haram olan şeylerde, mesela bakışıyla bir kadının süzülmesinde, niyetin Allah (c.c.) rızâsı için olması gibi bir durumun söz konusu olamayacağını tâ en başında belirtmiştir.¹²²⁴

İncelediğimiz şairlerde yok denecek kadar az kullanılsa da, bu anlayışın izlerini görmek yine de mümkündür. Sinân, tevhîd-i Zât'ın ruh ile nefsin varlığını bir edeceğini düşünerek şâbbü'l-emred yüzünden cemâlullâh'ın müşâhedesinin mümkün olduğunu (ÜS. 84/10) iddia eder. Gaybî de benzer tasavvurlar içerisinde Allah (c.c.)'ın güzelliğinin hûbânda ve şâb-ı emredin yüzlerinde tecellî ettiğini savunur:

‘Âşık-ı dîdâr iseñ hûbâna kıl dâ'im nazar

Şâb-ı emred şüretinde görinen zîrâ budur “Sun‘u'llâh-ı Gaybî 43/15”

¹²²⁰ Ahmed Gazâlî'nin *Sevânih*'indeki bir fasılda bunun izlerini görebilmemiz mümkündür. Bkz. Ahmed Gazâlî, *Sevânihu'l-Uşşâk, Âşıkların Hâlleri*, (Çev. Turan Koç, Mehmet Çetinkaya), Hece Yay., 2. bs. Ankara 2012, s. 69.

¹²²¹ Meşhur eseri *Lemaât*'ında geçen ‘Nazar-ı Mecnûn’un kıblesi gerçi cemâl-i Leylâdır fakat Leylâ, âyineden başka bir şey değildir’, ‘Görülen her şey O'nun cemâlinin âyinesidir. Bütün yaratılmışlar cemildir, hiçbir âşık kendinden başkasını sevmez’ misilli sözler, güzellerdeki güzelliğin Hakk'ın güzelliğinin yansıması olduğunu gösterir sözlerden bazılarıdır. Bkz. Fahreddîn-i Irâkî, *Lemaât, Aşka ve Âşıklara Dair*, (Çev. Ahmed Avni Konuk, Haz. Ercan Alkan), İlk Harf Yay., 1. bs., İstanbul 2011, s. 67-69.

¹²²² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkit*, Dergâh Yay., 1. bs., İstanbul 2014, s. 245-248.

¹²²³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 28. Sadî'nin de bir hikâyesinde cemâl-perestleri tenkit ettiğini düşünmekteyiz. Sadî, “kâinâtı süsleyip bezeyen Nakkâş'ın nakışı sadece güzellerde ve güzel yüzlülerde değil, devde bile bulunmaktadır.” diyerek devrinin sapık inancına gönlünü kaptıran kimselerin bu düşüncelerine üstü kapalı bir şekilde hiddetlenmektedir. Bkz. Şîrâzî, *Bostan*, s. 251-253; İbnu'l-Cevzi, yaşadığı dönemde yanlış olarak değerlendirdiği faaliyetleri ve grupları tenkit içerikli *Telbis u İblis* adlı eserinde şeytanın birçok şeyhi, yakışıklı gençlerle sohbet ettirme oyunu başlığı altında güzel yüzlü kimselere, özellikle genç delikanlılara ‘ilâhî güzellik’ kisvesi altında kalbinde sevgi besleyenlere karşı şiddetli bir tavır takınır. Bkz. İbn'ul-Cevzi, *Telbis u İblis, Şeytan'ın Hileleri*, (Çev. M. Ali Kayabağlar), Kahraman Yay., İstanbul 2002, s. 378-398.

¹²²⁴ Muhasibî, *Riâye*, s. 354.

2.73. Şatahât, Türehât

Şatahât, hakikat ehlinin dilinden irâdeleri ellerinde olmadan dökülen ve içerisinde iddia ile birlikte bazen de tezat barındıran sözlerdir.¹²²⁵ Şath, üzerinde benlik ve davâ kokusu olan, zahirî itibariyle şerî hükümlere aykırı düşen, ne kastedildiği kolay kolay anlaşılamayan sembolik ifadedir. İlâhî feyiz ve tecellilerle kendinden geçen, coşan ve taşan sâlik kendinde olmadan ihtiyarı dışında şerîata aykırı gibi görünen bazı sözler sarf eder; mahv, sekr ve cem hâlinin akabinde sahv ve fark hâline döndüğünde ise söylediklerine pişman olur ve sözlerinden ötürü tevbe eder.¹²²⁶ Şath, dilin vecd hâlinde söylediği ve işitenlerin anlamakta zorlandığı, ancak söyleyenin izahı ile net bir şekilde anlaşılabilen iddialı sözdür.¹²²⁷ Şath, vecdın anlatımı ve aktarımı sırasında feyz, galebe, heyecan ve galeyan ile söylenilen alışılmamış ifade ve ibarelerdir. Vecd ehli, vecdlerini, işitenlerin kendilerini yadırgayacağı şekilde anlatırlar. Bu sözleri duyduğunda inkâr eden ve vecd sahibine ta'n ederek karşı çıkanlar fitneye güşüp helak olur. Eğer bir kimsenin amellerinde noksanlık ve kusur yoksa ve o kimse Allah (c.c.) yolunda müstakîm ise, onun anlaşılamayan ya da anlaşılması güç olan sözlerini tenkit etmek ve onlara dil uzatmak kimsenin hakkı değildir. Onların yoluna girmemiş ve hâllerine muttali olmamış kimselerin yapacağı en sağlıklı iş, onların sözlerine muteriz olmayıp işlerini Allah (c.c.)'a havale etmek ve hata edenin kendi nefsi olduğunu kabul etmektir.¹²²⁸

Mekkî, şatahâtı sonrakilerin uydurduğu bir bidat olarak addetmekte ve bu kimselerin yaşadığı vecd ve hâlleri kitap ve sünnet mihengine vurmaktan konuşmalarını, müşâhede etmediği şeyleri de yakînen tanıyormuş ve yaşamış gibi anlatmalarını tenkit

¹²²⁵ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 99.

¹²²⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 327-328.

¹²²⁷ Serrâc, *Luma*, s. 406. İbn Haldun şatah kavramını izah ederken bu gibi sözlerle ilgili bahislere dalmanın çeşitli yönlerden mahzurlu olduğunun bilinmesi gerektiğine vurgu yapar. Bkz. İbn Haldun, *Şifâu's-Sâil*, s. 153-156.

¹²²⁸ Serrâc, *a.g.e.*, s. 443-444. Serrâc, eserinin bir bölümünü sûfilerin şatahâtına ayırıp şatahâtları ile meşhûr sûfilerden Bâyezîd, Şiblî, Ebû Hamza Sûfî ve Ebu'l-Hüseyin Nûrî'nin şatahâtlarını eserine derç etmiştir. Serrâc, *a.g.e.*, s. 443-518. Edebiyatta bu minval üzere yazılmış şiirler şathiye diye anılmış ve bu şiirler bir tür oluşturacak kadar benimsenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemâl Kurnaz, Mutafa Tatçı, *Türk Edebiyatında Şathiye*, Akçağ Yay., 1. bs., Ankara 2001.

etmektedir.¹²²⁹ O, şatahâta düşenleri haddi aşan, manevî sarhoşluk içinde ölçsüz ve dengesiz söz söyleyen kimseler olarak tavsif eder.¹²³⁰ Şüpheli sözleri sarf edenler niyetleri sahih olduğundan mazurdur. Sûfilerin bu sözlerini inkâr edenler, aslının fasit olması hasebiyle inkâr ettiklerinden onlar daha mazurdur. Teslim olan üçüncü grup ise daha selâmettedir.¹²³¹ Kemâl ehli, sahip oldukları manâlarda temkîn sahibi olduklarından onlarda şatahât nadir bulunur. Şatha düşenler, bidâyet hâlinde olanlar ve kemâle ulaşması istenenlerdir.¹²³² Tetkik ettiğimiz divânlarda şatahât nevinden sözlerin ekseriyetle Tekke şairlerinin kaleminden çıktığını tespit ettik. Onları Âşık Ömer, Gevherî ve kısmen de Fehîm takip eder. Bu tür sözler ya devriye türündeki manzumelerde ya da şairin fenâ hâlinde serd edilmiştir:

Ben sırr-ı luğf u kıhr-ı Hudâ'yam gârağ budur

Bu Tûr'dan ki dilleri hep mesken isterem "Fehîm-Gazel 208/2"

Fenâ hâlinde söylenmiş intibai uyandıran yukarıdaki beytinde Fehîm, Hakk'ın ağzından Tûr Dağı'ndan maksadın bütün gönülleri mesken olarak arzulamamdır, demektedir. Nakşî, Gaybî ve Mısırî'nin şu beyitleri şatahat nev'inden iddialı sözlerdir: 'Lisân-ı hâl ile *bi iznî kum*, deseydim cümle mevtalar mezarlarından çıplak bir şekilde kalkardı (NAA. G. 109/11). Zât-ı Hakk'ım, *kulhuvallâhu ahad* vasfım oldu (SG. 4/7). Yere göğe arşa kürsüye sığmayan sultan benim (SG. 108/1). Aşk Burak'ına binip yüzümün mirâcına gelip beni temâşâ et (SG. 35/3).¹²³³ Kâf-ı dil Ankâ'sıyım sırrın âşinâsıyım, insan bana ad olmuştur (NM. 9/4). Meryem içre ben bir gulam doğurdum

¹²²⁹ Mekkî, *Kütü'l-Kulüb*, C. II, s. 134-135.

¹²³⁰ Mekkî, *a.g.e.*, C. II, s. 168.

¹²³¹ Bazı sûfilerin şüpheli sözlerinin hükmü hakkında mufassal malumat için bkz. Zerrük, *Kavâidu't-Tasavvuf*, s.78-79.

¹²³² Serrâc, *a.g.e.*, s. 448. Şath için bkz. Tahsin Yazıcı, "Şath", *İA*, İstanbul 1970, C. XI, s. 350-351; Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkit*, s. 200-205; Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 289-290; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 327-328; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 452-453. Tetkik edilen şairlerden Tekke şairlerinde temerküz etmekle birlikte hem Divân, hem Halk, hem de Tekke şiirinin hususiyetlerini haiz şiirleri olan Âşık Ömer'de de şathiyât türü beyitlere rastlanmaktadır. Vahdet-i vücûd, vahdet-i şuhûd, devr, cemül-cem gibi mefhumlar izah edilirken her biri ile ilgili örnekler getirildiğinden bu bölümde sadece birkaçıyla yetinilmiştir.

¹²³³ Beyit için bkz. 'Uruç, Mirâç'.

(NM. 123/3). Ben doğmam, ben ölmem (NM. 123/7). Âlemi süsleyeni, âlemin özünü buldum, o kimse benim. Kâinâtın, kevn ü mekânın mâliki de benim:

‘Âlem-i ârâyı buldum ‘âlem-i ârâ menüm

Mâlik-i kevn ü mekânım tâcile dârâ menüm “Niyâzî-i Mısırî 125/1”

Türrehât kelimesi de ıstılâhî olarak bazı mutasavvıfların ipe sapa gelmeyen anlamsız sözleri için kullanılmış olup ‘saçma sapan, bâtil ve boş söz’ manâsına gelmektedir. Büyük sûfiler, tasavvufa girip bu yolda cehd etmeyi salık vermiş, lakin sûfilerin türrehâtlarıyla işigali men etmişlerdir.¹²³⁴ Kuşeyrî, geçmiş sûfileri övgüyle yâd ettikten sonra zamanında yaşayan ve kendisini sûfi diye tanımlayan bazı kimselerin yalan ve boş iddialar ileri sürdüğünü, Allah (c.c.) ve kendileri hakkında türrehâtlar söylediklerini ifade eder.¹²³⁵ ‘Tâmmât’ kelimesi de türrehât ile aynı manâda kullanılır.¹²³⁶ Bu mefhumu lafzen sadece Gaybî tek beytinde vahdet ehlinde başkasının saçma sapan sözler söyleyeceğini vurgulamak üzere istimal etmiştir.

Ehl-i vahdet şoḥbetine cân u dilden t̄alib ol

Mâ‘adâ-yı ehl-i vahdet cümle söyler türrehât “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 8/9”

2.73.1. Ene’l-Hak

Sûfilerden fenâ hâllerinde ve vecd esnasında sadır olan en meşhur şatâh, ‘ben Allah’ım’ manâsına gelen ‘ene’l-Hak’ ibaresi olmuştur. Tetkik edilen divânlarda birçok mefhumla münasebettar olarak zikredilen bu ibare, hususiyetle dâr ve berdâr kavramlarıyla ve özellikle ene’l-Hak dediği için idam edilen Hallâc-ı Mansûr ile tenasüp teşkil edecek şekilde beyitlerde yer almıştır. ‘Hallâc-ı Mansûr ene’l-Hak demek varken ene’l-bâtil demez (GE. 67/4). Ene’l-Hak sırrına Mansûr vâkıf olmuştur (AÖ. 344/1). Ene’l-Hak diyen kimsenin aşkı Mansûr’un aşkı gibi gün yüzüne çıkmış ve kendisi de şah-ı cihân olmuştur (NAA. G. 162/1). Mansûr-ı Bağdâdî, Dost’a cânı kurbân eylemek için dârı göze almıştır (ÜS. 33/10). Mansûr gibi berdâr olmayan ene’l-

¹²³⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 362. Türrehât için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 499.

¹²³⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 38.

¹²³⁶ Tâmmât için bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 343.

Hak sırrını isbât etmiş olmaz (NAA. G. 30/5).¹²³⁷ Tevhîdin selâmetli yurdunun yegane sahibi olduğunu iddia eden Fehîm, ene'l-Hak sözünü dilinden düşürmeyen Mansûr'un cesur bir komutanı olduğunu ileri sürerek bu söz hakkında görüşlerini serd etmiş bulunmaktadır. Beyitte geçen 'dârü's-selâm', Bağdat'ın bir diğer adıdır ve Bağdat aynı zamanda Hallâc-ı Mansûr'un ene'l-Hak dediği için idam edildiği şehirdir:

Yegâne mâlik-i Dârü's-selâm-ı tevhîdem

Dilîr-i mîr-i *ene'l-hak* sipâh-ı Mansûr'am "Fehîm-Kasîde 14/39"

Ene'l-Hak diyen kimse aslında fenâya ermiş olduğundan, onun ağzından konuşan ağaçtan konuşanın Allah (c.c.) oluşu gibi yine bizzat Allah (c.c.)'ın kendisidir. Musâ Peygamber (a.s.)'e ağaçtan hitap eden Allah (c.c.), ene'l-Hak diyen kimsenin diliyle de hitap etmiş olmaktadır.¹²³⁸ Ateşe giren demir yine demirdir, özünden bir şey kaybetmez, lakin ateşin rengine boyanmıştır, ateşin rengine yok olmuştur.¹²³⁹ Ene'l-Hak demeyen, bu sözü sarf edebilecek derecede fenâ fi'llâh makâmına ulaşamayan ve şuhûdî tevhîde eremeyen kimse idam edilmez. Bu şeref, Hak'ta fânî olup işittiğinde Hak'tan işiten ve konuştuğunda Hak'tan konuşan kimselere aittir (ÜS. 139/5).¹²⁴⁰

Ene'l-Hak lafzının söylenebileceği derece ve makâmın, kalemin dizginlerini toplamanın ve dile zincir vurmanın vâcib olduğu bir basamak olduğunu ileri süren Gazâlî haricinde¹²⁴¹ hemen hemen bütün mutasavvıf ve sûfilerin ene'l-Hak sözünü irat eden kimse hakkında tasavvurları müsbettir. Sühreverdî'nin kanaatine göre Mansûr, ene'l-Hak sözünü manevî istiğrâk hâlinde söylemiştir.¹²⁴² Şeyh Bedreddin'e göre mademki bütün âlem Hakk'ın sûretinden ibârettir, bu hâlde her kim ve herhangi bir şey ben oyum, derse bu şeksiz şüphesiz doğrudur.¹²⁴³ Mevlânâ'ya göre Hallâc-ı Mansûr'un

¹²³⁷ Beyit için bkz. 'Hallâc-ı Mansûr'.

¹²³⁸ Nicholson, *İslâm Sûfileri*, s. 183-184.

¹²³⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 364.

¹²⁴⁰ Beyit için bkz. 'İnnî Ene'l-lâh', 'Tûr-ı Sina'.

¹²⁴¹ Gazâlî, *İhyâ*, C. IV, s. 538-648.

¹²⁴² Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 116.

¹²⁴³ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, s. 93-94.

ene'l-Hak demesi rahmet, Firavun'un ki ise lanet sebebi olmuştur.¹²⁴⁴ Mevlânâ, ben Hakk'ım sözünün Hallâc-ı Mansûr'un ağzında nûr, Firavun'un ağzında ise yalan olduğunu beyan ederek hem Mansûr'un masumiyetini ileri sürmüş hem de bu sözün tahkîkinin söyleyenin şahsına göre değişebileceğini ima etmiştir.¹²⁴⁵ Eşrefoğlu Rûmî, Hallâc'ın Allah (c.c.)'ı çok zikredip aşka düşmesi neticesinde kendisini, ismini, dünyâyı ve dünyâdakileri unutup isminin sorulması üzerine manevî sarhoşluk içerisinde ene'l-Hak/ben Hakk'ım dediği kanısındadır. Yine Eşrefoğlu'na göre ene'l-Hak iddiasına düşen tâlipler Allah (c.c.)'ın zikrini çok yaptıklarından bu iddialarını serd etmişlerdir.¹²⁴⁶ Bu izahlar eşliğinde Mısri'nin bütün azalarından ene'l-Hak narasının geldiğini iddia ettiği aşağıdaki beytinin manevî istiğrâk, cezbe, fenâ, sekr, şevk ve aşk gibi müessirler tesiriyle irat edildiğini söyleyebilmek mümkündür:

Cümle a'zâdan gelür zıkr-i *ene'l-hak* na'râsı

Cism içinde zâr u efgânumdur Allâh Hû diyen “Niyâzî-i Mısri 129/3”

Mest olanlardan gelen söz kendisinin olmaz, âşıklardan ene'l-Hak sözünü Allah (c.c.) söyler, ağızlarından o söz çıkıyorsa kelâm onların değil Allah (c.c.)'ındır (NAA. G. 175/2). (Bu hâlde) çengin (dahi) kulağını bursalar ene'l-Hak diye çağırır (NAA. G. 63/7). Kulağı tevhid nağmesi ile dolu olmayan, her ağacın ene'l-lâh deyici olduğunu bilemez (FK. K. 4/6)¹²⁴⁷. Ene'l-Hak sırrını cândan geçip berdâr olandan sormak gerekir (NM. 58/1).¹²⁴⁸ Nakşî'nin telakkisine göre bu sözü söyleyen fenâ hâlinde söylemiştir ve kendilerinden çıkan bu sözü söyleyen Allah (c.c.) olduğu için masumdurlar. Her şeyde nutkeden zaten Allah (c.c.) olduğundan sözü söyleyen hakîkati dile getirmiştir:

Neden katl oldılar cânâ ene'l-Hak söyleyen bilsem

Ki nâtiğdur iden nuṭkı bütün her şeyde güftarı “Nakşî-Gazel 165/6”

¹²⁴⁴ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. I-II, s. 448.

¹²⁴⁵ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. I-II, s. 283.

¹²⁴⁶ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfus*, s. 390-393.

¹²⁴⁷ Beyit için bkz. 'Tûr-ı Sina'.

¹²⁴⁸ Beyit için bkz. 'Dâr, Berdâr'.

2.74. Taalluk, Alâyık, İzâfât, Kayd

‘İlgi, bağ’ manâsındaki taalluk, tasavvufta dünyâyâ karşı duyulan alakaya verilen isimdir. Dünyevî her türlü alaka Allah (c.c.) ile arada bir perdedir. Ancak bu alâkalardan kurtulabilen vuslata nâil olabilir.¹²⁴⁹ Taalluk sadece Âşık Ömer’de 10’dan fazla yerde bahis mevzuu edilmiş, onun dışında Nâbi’de 5, Ümmî Sinân’da 4, Nâilî’de 2, Nef’î, Nakşî, Gevherî ve Gaybî’de 1 beyitte ‘âh, alâyık, âzâde, cilâ, ehl-i tecerrüd, ferâgat, mâsivâ, nemed, şirk-i ahfâ, tasfiye, tecellî, terk, zülf’ kavramlarıyla mütenasip olarak zikredilmiş ve ‘kayd-ı taalluk, nakş-ı taalluk, taalluk bendi, taalluk göstermek, taalluktan el çekmek’ gibi ifade ve terkiplerle anılmıştır. Taalluk, beyitlerde terk edilmesi, kurtulunması, el çekilmesi gereken bir unsur olarak yerini almıştır. Kalp taalluktan mücellâ edilirse Hakk’ın tecellisine mecla olabilir (SG. 88/10). Gönlü âzâde olanlar taalluk bendinde mahpus olmazlar (NB. G. 167/4).¹²⁵⁰ Tecerrüd ehli, taalluktan mustariptir (NB. G. 356/3).¹²⁵¹ Taalluk bendini kesip şirk-i ahfadan halâs olunmalıdır (NAA. G. 68/2). Taalluktan el çekip hür olmak gerekir (AÖ. 609/5).

Sakın gayret gözün nakş-ı taalluk mâsivâdan geç

Nene yetmez bu tāk-ı lājiverdī hānūmāndan geç “Âşık Ömer 137/2”

‘Alâka’nın çoğulu olan ‘alâyık’ kelimesi de ilgiler, bağlar manâsına gelmekte olup divânlarda taalluk yerine kullanılmıştır. Tasavvufta alâyık, kulu Allah (c.c.)’tan alıkoyup başka işlerle meşgul eden sebeplerdir.¹²⁵² Alâyık mâsivâllahtır, Hak’tan gayri her şeydir.¹²⁵³ Tâlipleri murâdlarından geri bırakan sebeplerdir. Sâlikin sülûkünde terakkisine mani olan dünyevî bağlar ve maddî çıkarlardır.¹²⁵⁴ Kulun Allah (c.c.)’a giden yola girmesini engelleyen, girdiğinde de istikâmet üzere olmasına mani olmaya çalışan dünyevî bağlar, maddî ve nefsanî nedenler vb. her türlü engelin adıdır. Alâyık,

¹²⁴⁹ Şirâzî, *Bostan*, s. 161.

¹²⁵⁰ Beyit için bkz. ‘Âzâde, Hür’.

¹²⁵¹ Beyit için bkz. ‘Nemed’.

¹²⁵² Serrâc, *Luma*, s. 424.

¹²⁵³ Kelebâzî, *Taarruf*, s. 205, 207.

¹²⁵⁴ Bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 24.

manevî yükselişi engelleme adına ele takılmış kelepçe, ayağa vurulmuş prangadır.¹²⁵⁵ Nâbî’de 3, Nef’î, Nâilî, Âşık Ömer’de 1 beyitte ‘âzâde, âşık, ehl-i tecerrüd, kabâ, perde, taalluk, tecerrüd’ ile tezat veya tenasüp teşkil edecek şekilde kullanılır ve ‘alâyık perdesi, alâyık ehli’ gibi ifadelerle zikredilir. Nef’î’den aldığımız aşağıdaki beyitte sevgiliye ait güzellik unsurlarından gîsû ve gabgab kelimeleri kullanılmak suretiyle kuyular içinde elleri kolları zincirlere bağlanmış bir esir imajı çizilerek gönlün alâyıktan ârî olması salık verilmektedir. Bu hayâlde saçın ve çenenin şekli vasıfları öne çıkarılıp aynı zamanda saç zincire, çene de kuyuya tebih edilmiştir:

‘Âşık ol ammâ ‘alâyıkdan berî et gönlünü

Ne ham-ı gîsûya meftûn ne esîr-i gabgab ol “Nef’î-Gazel 73/5”

‘Allah (c.c.)’ın varlığına nispetle varmış gibi kabul edilen bütün mevcûdât’ manâsındaki izâfât kavramı ‘kayd, küdüret, lâ-mekân, taayyun, terk, üryân’ mefhumlarıyla ve sadece Mısır’de 7 beyitte kullanılmıştır. Tasavvuf iskât-ı izâfâtı, yani nispet ve izâfeleri yok saymaktır. Bu da fâil olarak sadece Allah (c.c.)’ı görme ve her şeyi ona bağlama ile mümkündür.¹²⁵⁶ İzâfâtı bırakınca kişinin Hakk’ı göre(bile)n gözü açılacak ve bu sayede tevhit güzelinin cemâli temâşâ edilebilecektir:

İzâfâtı bırak gözden açıl suñ dîde-i Hâk-bîn

Temâşâ-yı cemâl-i şâhid-i dil-cû-yı tevhit it “Niyâzî-i Mısırî 19/4”

Mısırî, diğer beyitlerinde de izâfâtı vahdet-i vücûd perspektifinden değerlendirerek izâfâtın terkedilmesi hâlinde asıl varlığın kendini göstereceğini belirtir: ‘Kuyûdât ve izâfât illerini harap edip lâ-mekân ilinde seyrân olmak isterim (NM. 150/7).¹²⁵⁷ Her kesâfet âyinede izâfât gösterir, o küdüret tozunu silip mücellâ olmuşuz (NM. 76/8). Bütün izâfâtı aradan kaldırıp Hakk’ın varlığını ortaya çıkartarak gerisini gizlemek gerekir (NM. 100/15).’

¹²⁵⁵ Uludağ, *a.g.e.*, s. 34. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 40.

¹²⁵⁶ Uludağ, *a.g.e.*, s. 190.

¹²⁵⁷ Beyit için bkz. ‘Cilbend’.

Taalluka paralel başka bir kavram da ‘kayd’dır. Âşık Ömer’de 5, Nâbî’de 3, Nâilî ve Mısrî’de 2, Fehîm ve Nef’î’de 1 beyitte ‘âlem-i itlâk, âzâde, ehl-i tecerrüd, fâriğ, ferâğ, izâfât, lâ-mekân, mâsivâ, rida, sübha, taalluk, terk’ mefhumlarıyla birlikte zikredilen ve çoğul şekilleri ‘kuyûd ve kuyûdât’ olarak da geçen kayd kavramı ‘taalluk, alâyık ve izâfât’ ile aynı doğrultuda istimal edilir: ‘Biz hazân ve hâr kaydından beri bülbülleriz (NF. G. 47/4),¹²⁵⁸ itlak âlemine açılan penceremiz varken kayd çengelini tercih etmeyiz (NB. G. 289/2).¹²⁵⁹ Kayd-ı taalluktan el çektiğimiz için bu gün sebük-bârız (AÖ. 194/2).’

2.75. Taayyun

‘Belli olma, ortaya çıkma, belirlenme’ manâlarına gelen taayyun tasavvufta birbirinden seçilerek ayırt edilme, muşahhas hâle gelme demektir. Vahdet ilk taayyun, vâhidiyyet ise ikinci taayyun mertebesidir. Her şey Allah (c.c.)’ın zâtında belirsiz de olsa vardır. Şeylerin ondan tecellî ve zuhûr yoluyla çıkışları kendisini taayyun, bir belirme suretinde gösterir.¹²⁶⁰ Bu mefhum Nakşî ve Ümmî Sinân’da 2, Nâbî ve Mısrî’de 1 beyitte karşımıza çıkar. Ümmî Sinân, iki beytinde (ÜS. 17/11), (ÜS. 121/8) Allah (c.c.)’ı ‘lâ taayyun’ olarak tavsif ederken bu kavramı kullanır. Lâ taayyun mertebesi hazret-i ahâdiyyet olarak adlandırılır ve Allah (c.c.)’ın saf ve halis zâtı manâsına gelir.¹²⁶¹ Sâlik için birer perde olan taayyunlar, Hakk’a yükseliş hâlinde birer birer açılır ve nihâyetinde sâlik hakiki varlığa ulaşıp yok olur, sır olur ve yoklukta var olur.¹²⁶² Mısrî’nin aşağıdaki beytinde bu mevzuya işaret edilmektedir:

Şol izâfât ve ta’ayyün şofların giysek ne vār

Çünkü andan şoyınup ma’nen mu’arrā olmuşuz

“Niyâzî-i Mısrî 76/3”

¹²⁵⁸ Beyit için bkz. ‘Kalender’.

¹²⁵⁹ Beyit için bkz. ‘Âlem-i Itlak’.

¹²⁶⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 340. Taayyun için bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 136-142; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 468.

¹²⁶¹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 164

¹²⁶² Uludağ, *a.g.e.*, s. 340.

2.76. Taklîd, Tahkîk

Anlamı ‘bir şeye benzemeye çalışmak’ demek olan taklîdin tasavvufî manâsı tecrübe etmemiş olduğu hâlde makâm ve hâl ehlinin sözlerini söyleyip ahlâklarıyla ahlâklanmamak, kemâle ermediği hâlde kâmiller gibi görünmeye çalışmaktır.¹²⁶³ Taklîd, her iyiliğe bir âfettir, saman çöpü gibi hafif ve değersizdir.¹²⁶⁴ Taklîd Nâbî ve Âşık Ömer’de 3, Gaybî ve Fehîm’de 2, Ümmî Sinân’da 1 beyitte ‘ârif, aşk, kemâl, rind, riyâ, haya, sûfî, tarîkat, terk, zünnâr, zühd’ kavramlarıyla tenasüp veya tezat teşkil edecek şekilde zikrolunarak taklîdin terk edilmesi (FK. KT. 1/4)¹²⁶⁵ vurgulanır. Âşık Ömer, sosyal tenkit içerikli manzumesinde (AÖ. 1321/3)¹²⁶⁶ dervişlerin riyâ ve sûfilerin taklîd peşinde olduklarından dert yanar. Başka bir şiirinde arsa-i taklîde baş koyanların bazıları görünüşte insân-ı kâmil geçinir fakat manâda eşektir (AÖ. 89/1), der. Gaybî taklîd ile tok olanın ledünnîden aç olduğunu (SG. 10/1) ifade eder.

‘Akıl, âyîne, hikmet, imân, insan, tasavvuf’ mefhumlarıyla zikredilen tahkîk ise Nef’î’de 2, Nâbî, Nâilî ve Ümmî Sinân’da 1 beyitte geçer. Tahkîk, kulun hakîkati bulması ve Hakk’a ermesi için bütün gücüyle gayret etmesidir.¹²⁶⁷ Tahkîk ehli, âlemi ispat etmediği gibi yok da saymaz. Hakîkatten perdelenmiş kimseler gibi âlemi isbâta kalkışmaz, hâllerine mağlup olanlar gibi de onu yok saymaz.¹²⁶⁸ İman-ı tahkîk bulmayan insan değildir (ÜS. 62/9). Cevher-i manâ âyîne-i tahkîkte görülür (NK. MST. 9/5). Mısırî’nin aşağıdaki beytinde taklîdden tahkîke geçilmesi tembihlenir:

Şalınma cāh-ı taklîde şu‘ūd it ‘arş-ı tahkîke

Saňa senden sefer eyle seni sen dū-yı tevhîd it “Niyâzî-i Mısırî 19/3”

¹²⁶³ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 472. Taklîd hakkında ayrıca bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 361-362. Taklîd ile ağlama ve sevme hakkında bkz. Mevlânâ, *a.g.e.*, C. V-VI, s. 106-116. Taklîd ve mukallid hakkında bkz. Mevlânâ, *a.g.e.*, C. V-VI, s. 205-206.

¹²⁶⁴ Taklîd hakkında ayrıca bkz. Mevlânâ, *a.g.e.*, C. I-II, s. 292-294. *Mesnevî*’de taklîdin âfetine dair hikâyeler de vardır. Bu hikâyeler için bkz. *A.g.e.*, s. 294-299.

¹²⁶⁵ Beyit için bkz. ‘Sûfî, Mutasavvıf’.

¹²⁶⁶ Bend için bkz. ‘Hisset, Cimrilik’.

¹²⁶⁷ Serrâc, *Luma*, s. 394. Tahkîk için bkz. Herevî, *Menâzilü’s-Sâirîn*, s. 143; Ankaravî, *Minhâcü’l-Fukarâ*, s. 480-482; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 130-132; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 341; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 471.

¹²⁶⁸ Kâşânî, *a.g.e.*, s. 131.

Taklîd ve tahkîkin her ikisinin bir arada kullanımına Gaybî'de 2, Mısırî ve Nâbî'de 1 beyitte tesadüf edilir. 'Taklîdden sıyrılıp tahkîke erme tasavvufta gayedir.'¹²⁶⁹ Velâyet taklîd ile değil tahkîk ile olur (NB. G. 418/2).¹²⁷⁰ Âriflerin taklîde karnı toktur, onlar tahkîkleri ile irfân sofrasının lezzetidirler (SG. 50/4). Aşk taklîdleri tahkîk, mülhidleri siddîk, âşıkları zındık eder (SG. 22/7).'

2.77. Tasfiye

Saflaştırma, pak ve temiz hâle getirme demek olan tasfiye, tasavvufta şerîat ve mârifet esasları çerçevesinde kalbi temizleme anlamına gelir. Melekût âleminde bu âleme tertemiz gelen insan ruhu, dünyâ ve madde kiri ile pislenmiştir. Nefs tasfiyesi ve kalp tezkiyesi yapıldığında, kalbi ve ruhu kaplayan kirler yok olur ve perdeler kalkar; bunların neticesinde de ilâhî hakikatler anlaşılmaya başlanır.¹²⁷¹ Tecellî, tertemiz olan gönül aynasında en mükemmel şekilde gerçekleşir.¹²⁷² Gönül aynasını mücâhede cilâsı ve zikir yağıyla temizleyip parlatmak gerekir.¹²⁷³ Kalp aynası parlayınca, dünyâ bütün çirkinliği ve hakîkati ile görülür. Bu durumda kul, fânî olandan gönlünü çekip bâkî olana yönelir.¹²⁷⁴ Necmüddin Kübrâ, iç ve dış temizliğin on esas olmadan gerçekleşmeyeceğini vurgular. Bu esaslar beden temizliği, halvet, devamlı susmak, devamlı oruç, devamlı zikir, teslimiyet, hâtıra bir şey getirmemek, kalbi şeyhe raptetmek, ancak mecburiyet hâlinde uyumak ve yeme içmede orta yolu izlemektir.¹²⁷⁵

Sûfîlerin en çok üzerinde durdukları mesele, bâtını¹²⁷⁶ yani kalbi çirkin vasıflardan ve sevimsiz huylardan temizlemektir. Temizlik deyince tasavvufta evvela bu anlaşılır, ilmin müsaade ettiği ölçünün ötesindeki zahîrî temizlik hususunda titizlik

¹²⁶⁹ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 472. Taklîd ve tahkîk hakkında bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 299-300.

¹²⁷⁰ Beyit için bkz. 'Velâyet'.

¹²⁷¹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 345.

¹²⁷² Mevlânâ, *Mesnevî*'sinde bu düşünce çerçevesinde 'Rum halkı ile Çinliler'in ressamlıkta bahse girişmeleri' adı altında güzel bir hikâye anlatır. İlgili hikâye için bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 221-224.

¹²⁷³ Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 71.

¹²⁷⁴ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 120.

¹²⁷⁵ Bu esaslar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Necmüddin Kübra, "Risâle İle'l-Hâim", s. 77-95.

¹²⁷⁶ Bâtını temizlik hakkında bkz. Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 380-381.

göstermek ikinci plandadır. Ashâb-ı kirâmın da zâhirî temizlik hususunda her işi kolaylık üzere iken söz konusu bâtinî temizlik olunca kılı kırk yarmışlardır. Onlar özellikle bâtinî temizlikle meşgul olmuşlardır. Tasavvuf da kalpteki kin, nefret, haset, kıskançlık, ucb, riyâ, gurûr, cimrilik, savurganlık gibi bâtinî kirlere odaklanmış, bunların izalesi için çaba harcamıştır.¹²⁷⁷ Nesfsini tasfiye edemeyen kimse, mal ve mevkinin kölesi, şehvetin de esiridir.¹²⁷⁸ Tasfiye, bir bakıma tahliye-i bâtındır. Bu da Allah (c.c.)’tan başka her şeyi gönül dünyâsından süpürerek¹²⁷⁹ Kur’ân-ı Kerîm’de belirlenmiş ölçülere göre bir hayat sürme ve son nefese kadar ondan ve onun en mükemmel tatbikçisi Hz. Muhammed (s.a.s.)’den ayrılmama¹²⁸⁰ ile gerçekleşebilir.

Tekke şairlerinde tekasüf eden tasfiye, Halk şairlerinden Âşık Ömer’de ve Divân şairlerinden de Nâbî ve Fehîm’de yoğun olarak işlenmiştir. Birçok kavramla birlikte değerlendirilen tasfiye, bu mefhumlardan ‘derûn, dil, gönül, sîne, kalp’ ile daha yoğun bir şekilde ele alınmış ve tasfiye denilince şairlerin akıllarına ilk getirdikleri kalp tasfiyesi olmuştur. Nefs terbiyesinde işe ahlâkı değiştirmekle değil kalbi tasfiye ederek başlamak gerekir. Kalp arındığında, Hak’tan gelecek bir anlık feyzin kalpteki tesirini ömür boyu yapılan mücâhede ve riyâzet gerçekleştiremeyebilir.¹²⁸¹ Kalbin arınması hislerin sağlam olması, terbiyesi ise önünü Hakk’a çevirip ondan başka her şeyden yüz çevirmesidir.¹²⁸² Reyn ve gayn olmak üzere iki çeşit hicâb vardır. Hicâb-ı reynî, kara kalpli olmak demektir, bu hicâb ebedî olarak açılmaz. Hicâb-ı gayn ise çabucak açılacak bir hicâbdır.¹²⁸³ Bu hicâpları temizleme işine kalp tasfiyesi denir.¹²⁸⁴ Nef’î’nin aşağı derç ettiğimiz beytinde sûfî şahsında dini şekilden ibaret gören kimseler tenkit edilmiş; bu kimselerden dış görünüşlerinden ziyade kalplerinin temizlenmesine

¹²⁷⁷ Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 380.

¹²⁷⁸ Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 64.

¹²⁷⁹ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 471.

¹²⁸⁰ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 478. Tasfiye için bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 350-352; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 477-478.

¹²⁸¹ Dâye, *Mirsâdü’l-İbâd*, s. 174.

¹²⁸² Dâye, *a.g.e.*, s. 169.

¹²⁸³ Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, s. 70.

¹²⁸⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 168.

öncelik ve ehemmiyet verilmesi istenmiştir. Zahirî temizlik ibadet ve ameller için olmazsa olmazdır; lakin takvânın asıl gaye ve manâsının da ihmal edilmeden işe evvela kalbi arındırarak başlamak sûfînin şiarı olmalıdır:

Şûfî bu şüreti gel ma'nî-i takvâya degiş

Kalbi pâk et nemedi atlas u dîbâya degiş "Nef'î-Gazel 59/1"

Divânlarda kalp tasfiyesi üzerinde durulurken tasfiye edici unsurlara da yer verilmiştir. Bu unsurlardan biri aşktır: 'Sûfiyem hem sâfiyem aşk beni tâhir eyledi (ÜS. 181/3). Gönül aşk ile temizlenmezse o gönlü (artık) yedi deryâ temizleyemez (SG. 6/5). Seni şirk ü habâsetten pâk eyleyen aşktır, aşk ile pâk olmayanlar bu meclise gelmesin (SG. 105/4).' Tasfiye edici diğer unsurlar 'bâde, mey, şarâp ve şerbettir'tir. Tabi, bütün bu içki çeşitleri alegorik kullanılmıştır. Mey olmadıkça, kalp mey ile arındırılmadıkça gönül ışıllı parlamaz. Her kadeh de her karanlık gönlü aydınlatmaz:

Mey olmadukça dile pertev-i şafâ düşmez

Derûn-ı fıreye her câmdan ziyâ düşmez "Nâilî-Gazel 149/1"

Kalbin tasfiye olduğu diğer kirler, arındığı başka unsurlar 'benlik, buğz, haset, dünyâ sevgisi, gayr, jeng, küdüret, mâsivâ, sivâ, nakş, pas, riya, şirk, taalluk ve varlık' olmuştur: 'Kalbinde Hak'tan gayrı sûret kalmasın (ÜS. 126/2). Nefs-i derrâkını künhü ile bilmek istersen dil mir'âtını jeng-i kudûretten mücellâ eyle (SG. 88/9). Sakın dilde mâsivâ koyma, dervişler Zât-ı Hak'tan gayrı efkâr eylemezler (ÜS. 44/11).'

2.78. Tayy-ı Mekân

Mesafelerin kısalması suretiyle gerçekleşen kerâmete denir.¹²⁸⁵ Bu, Mirâç gecesinde Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yaşadığı türden olmak üzere velî ve ermişlere Allah (c.c.) tarafından bahşedilen 'bir anda uzun mesafeleri kat etme' kabiliyetidir.¹²⁸⁶ Nef'î'de 3, Nâbî, Nâilî, Gaybî, Nakşî'de 2, Fehîm ve Âşık Ömer'de 1 beyitte 'ehl-i tay, tay etmek, tay ettirmek, tayy-ı menâzil, geşt etmek' şeklinde ifade ve

¹²⁸⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 345.

¹²⁸⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 479.

terkiblerle anılır. Nâbî bir beytinde cünûn vâdîlerini tay etmiş (NB. G. 845/3)¹²⁸⁷ bir mecnûn olarak görünür. Gaybî, mürşidin mest ve meczup eyleyip âlemi tay ettirmesi (SG. 90/11)¹²⁸⁸ kerâmetine değinir. Yine Gaybî, ricâlû'l-gayba hemdem olanların ehl-i tay olduklarını (SG. 38/3) ifade eder. Fehîm, aşağıdaki beytinde gönül sahiplerinin yörünge ve mesafe nedir hiç bilmeyen ay gibi âlemi tay ettiğini belirtir:

Ehl-i dil 'âlemi tayy etmededür mâh-mişâl

Devr-i menzil ü ferseng nedür bilmez hiç "Fehîm-Gazel 31/4"

Tay etme, Nef'î'nin rahşiyye türündeki methiyelerinin vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Sadrazan Canbolatoğlu Mustafa Paşa için yazdığı rahşiyyede atının âlemi süratle tay ettiğini (NF. K. 45/18); Sultân Murâd için kaleme aldığı rahşiyyede ise atının sayesinde toprağa düşmeden âlemi tay ettiğini söyler (NF. K. 17/4) ve yine Sultân Murâd için irat ettiği başka bir rahşiyyede bu unsuru methiye malzemesi yapar:

Tayy eder 'âlemi bir göz yumup açınca bu da

Bu kadar çâpük ü çâlâk olur mu 'acabâ "Nef'î-Kasîde 17/8"

2.79. Teberrâ

Tevellâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, ehl-i beytini ve onları sevenleri sevmek ve onların yolunda olup onlara ittiba etmek demektir. Teberrâ ise Hz. Peygamber (s.a.s.) ve ehl-i beytine zulmedenleri, onların yollarında olmayanları ve onları sevmeyenleri sevmemektir.¹²⁸⁹ Bu, kâl ehlinin teberrâsıdır. Hâl ehlinin teberrâsı ile sadece Hakk'a tevellâ edip Hakk'ın dışındaki her şeyden teberrâ etmektir.¹²⁹⁰ Bu kavram sadece Nef'î, Âşık Ömer ve Mısri'de birer beyitte geçer. Âşık Ömer şerîat, tarîkat, hakîkat ve mârifeti tavsif ederken hakîkati gizli bir hazine olarak niteler ve dîn-ı teberrânın bu hazineye

¹²⁸⁷ Beyit için bkz. 'Cünûn'.

¹²⁸⁸ Beyit için bkz. 'Meczûb'.

¹²⁸⁹ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 313. Eşrefoğlu Rûmî, Abdulkâdir-i Geylânî'nin zamânı ve mekânı kendine tabi eylediği meyanında bir menkıbe nakleder. İlgili menkıbe için bkz. Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, s. 419-426.

¹²⁹⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 358. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 494.

ulaşamayacağını (AÖ. 14/3)¹²⁹¹ belirtir. Mısırî ise düşmanlık ettiğinin yani teberri olduğu kimsenin Hak'tan uzak kişiler olduğunu (NM. 34/3) ifade ederken bu mefhuma manen değinmiş olur. Nef'î'de teberra, Sadrazam Murâd Paşa için kaleme aldığı kasidede Gölpınarlı'nın yukarıdaki izahına mutabık kullanılmayıp belki de tam tersine ehl-i beyti ve Hz. Ali (k.v.)'yi sevdiğini iddia ederek diğer üç halifeye düşmanlık eden kimseler için bir sıfat teşkil edecek şekilde zikredilmiştir:

Kırup al dādını Şiddîk u Fārūk'ıñ revâfızdan

‘Alî'lik et kıoma mülk-i ‘Acem'de bir teberrâyı “Nef'î-Kasîde 27/40”

2.80. Tecellî

Açığa çıkmak, zuhûr etmek, ortaya çıkmak, âşikâr olmak manâlarına gelen tecellî, ıstılâhî anlamda görünmeyen kalplerde görünür hâle gelmesi demektir. Allah (c.c.) her an, her yerde ve her şeyde çeşitli mertebelerde tecellî etmekte, yani kendini göstermektedir. Lakin bunu her göz göremez. Tecellî sâlike bazen cezbe, bazen de sükûn verir.¹²⁹² Kâinatta tecellî eden Allah Teâlâ, üstünlük derecelerine göre resûl, nebî ve velîlerinde daha açık ve daha mükemmel bir şekilde tecellî eder.¹²⁹³ Allah (c.c.)'ın güzellik güneşi nereye düşerse orayı nûrlandırır, güzelleştirir. Taşa da düşer inciye de. Ezeldeki istidada göre her ikisi de o feyze mazhar olur. İnciden define elde edilirken taş sadece parlar ve ısınır. Güneşin duvar üzerine düşmesi ile su üzerine düşmesi neticesinde her ikisi de aynı oranda parlamaz.¹²⁹⁴ Tecellî, tertemiz olan gönül âyînesinde en mükemmel şekilde gerçekleşir.¹²⁹⁵

Tecellî kavramı ‘âgâh, âşık, âyîne, celâl, cemâl, esmâ, evliyâ, gönül, hüsn, Hz. Ali (k.v.), Hz. Muhammed (s.a.s.), Hz. Mûsâ (a.s.), insân, kalp, len terânî, mazhâr, mir'ât,

¹²⁹¹ Bent için bkz. ‘Değme, Denî, Dûn’.

¹²⁹² Uludağ, *a.g.e.*, s. 346. Tecellî için bkz. Serrâc, *Luma*, s. 425; Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 445; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 659; Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 104-105; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 455-456; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 119-127; Uludağ, *a.g.e.*, s. 346-347; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 480-482.

¹²⁹³ En mükemmel tecellîgâhı ise Hz. Muhammed (s.a.s.)'dir. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 56.

¹²⁹⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 586-587.

¹²⁹⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*'sinde bu düşünce çerçevesinde 'Rum halkı ile Çinliler'in ressamlıkta bahse girişmeleri' adı altında güzel bir hikâye anlatır. İlgili hikâye için bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 221-224.

vech, yüz, zât' ile münâsebettar olarak Nef'î'de 1, Gevherî'de 3, Âşık Ömer'de 7 beyitte yer alırken diğer şairlerin her birinde 10'dan fazla yerde bahis mevzuu edilmiş; 'âyîne-i tecellî, envâr-ı tecellî, esmâ-i tecellî, tecellî-i cemâl, tecellî-i Hudâ, mir'ât-ı tecellî' gibi ifade ve terkiplerle işlenmiştir.

Tetkik edilen divânlarda tecellî ve âyîne münasebeti sıklıkla işlenmiştir. Bu çerçevede Nâilî, tecellî âyînesinde kişinin cemâl-i Hakk'ı görebilme derecesini itikadının güzelliğine bağlar. Kalbi en temiz olan en güzel ve mutlak surette Hakk'ın tecellisine mazhar (NK. K. 37/5)¹²⁹⁶ olur.¹²⁹⁷ Tecellî ve insan münasebeti bilhassa Nakşî, Mısrî, ve Gaybî'de vahdet-i vücûd zaviyesinden işlenmiş, insanın Allah (c.c.)'ın tecellisi hatta bir parçası olduğu ileri sürülmüştür. Tecellî ve mürşid münasebetinde şairler Allah (c.c.)'ın en güzel surette mürşid-i kâmillerin tasfiye olmuş kalplerinde ve nûrlanmış yüzlerinde tecellî ettiğini ifade etmişlerdir. Tecellî ve cemâl münasebetinde maşûkun her yerde tecellî edip âşıkına cemâlini göstermesi ele alınmıştır. Tecellî ve Tûr münasebetinde ise Sinâ Dağı sevgilinin tecellisinin yanında gönlün müşebbehünbihi olarak değerlendirilmiştir.

Gayp nûrlarından kalplere zuhûr eden tecellî çeşitleri tecellî-i esmâ, tecellî-i fiil, tecellî-i sıfat, tecellî-i zât gibi kısım kısımdır.¹²⁹⁸ Tecellî, bazen fiiller, bazen sıfatlar bazen de zât yoluyla olur.¹²⁹⁹ Kâşânî, tecellî mertebelerini zikrederken en düşüğü olarak fiil tecellisi, orta derecesi olarak sıfat tecellisi, en üstünü olarak da Zât tecellisi sıralamasını yapar.¹³⁰⁰ Tetkik edilen divânlarda esmâ, sıfât ve zât tecellîleri yer almıştır. Esmâ tecellisi, Allah (c.c.)'ın isimlerinden birinin kulunun kalbinde zâhir olmasıdır. Her ilâhî ismin, tecellî ettiği yere ve yöne göre türlü türlü şekilleri vardır.¹³⁰¹ 'Dilimdeki

¹²⁹⁶ Beyit için bkz. 'Cemâl, Celâl'.

¹²⁹⁷ Halktan ayrılıp halvete çekilen ve sermayesini amel üzerine inşa eden kişi, engellerin tamamını aşar ve bu kimsenin musaffâ olmuş kalbi Allah (c.c) ile birlikte olma derecesine ulaşır. Bu hâldeki kimseye Allah (c.c) bütün azameti ile zuhûr ve tecellî eder. İbn Haldun, *Şifâu's-Sâil*, s. 137.

¹²⁹⁸ Ankaravî, *Minhâcû'l-Fukarâ*, s. 455.

¹²⁹⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 659.

¹³⁰⁰ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 49.

¹³⁰¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 346. Tecellî-i esmâ için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 481.

ism-i zâtın müsemmasıdır (ÜS. 162/6). Ârif olan kimseye bütün eşyâda Hakk'ın esmâsı görünür (NM. 103/5).¹³⁰²

Sıfat tecellîsi, Hakk'ın sıfatlarından birinin kulun kalbinde zâhir olmasıdır.¹³⁰³

Kaynağı, ilâhî sıfatlardan bir sıfatla meydana gelen tecellîdir.¹³⁰⁴ Her sıfattan durmadan devr eyleyen Hakk'ın zatıdır (SG. K. 1/75).¹³⁰⁵ İlâhî vasıflar insanda tecellî etmiştir (NM. 31/7). Ehl-i Hak olan âdemin sıfatının Hakk'ın sıfatı olduğunu bilir (SG. 89/4). Âlem Hakk'ın sıfatıdır (SG. 86/7).

Allah (c.c.)'ın, ilâhî Zat'ın yine kendisi için tecellî etmesi zâtî tecellîdir. Burada sadece Zât ve onun birliği yani vahdeti mevzu-ı bahistir. Zâtteki bu vahdet, ahadiyetin ve vâhidiyetin kaynağıdır.¹³⁰⁶ Zâtî tecellî, kaynağı Zât olan tecellîdir. Bu tecellînin hiçbir sıfatla bir irtibatı yoktur.¹³⁰⁷ Zât tecellîsini izah ederken şairler meseleye vahdet-i vücud penceresinden bakmışlardır. Nitekim aşağıdaki beyti, hâşâ, Allah (c.c.) insan sûretindedir, şeklinde anlamak safdillik olur:

Hağ yüzi insân yüzinden görünür

Zât-ı Raḥmân şeklin insân eylemiş

“Niyâzî-i Mısırî 79/7”

2.80.1. Ahadiyet Tecellîsi (İlk Tecellî)

Allah Teâlâ'nın hiçbir şekilde çokluk ve sayı fazlalığı düşünülmeyen halis ve mutlak tek olduğu makâmına ahadiyet mertebesi denilir.¹³⁰⁸ Bu tecellîde ilâhî Zât, yine kendisi için tecellî etmiştir.¹³⁰⁹ İlk tecellî, Zât'ın kendisine zuhûr etmesinden ibarettir.¹³¹⁰ İsim ve sıfatların mutlak hakikat olan Allah (c.c.)'ta müstakil bir varlığı bulunmaksızın ve ondan ayrılması mümkün olmaksızın mevcut olmasıdır. Ahadiyet

¹³⁰² Beyit için bkz. 'Esmâ, Müsemmâ'.

¹³⁰³ Uludağ, *a.g.e.*, s. 346.

¹³⁰⁴ Cürçânî, *Ta'rifât*, s. 105; Sıfat tecellîsi için bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 124; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 481.

¹³⁰⁵ Beyit için bkz. 'Âsfiyâ, Etkiyâ'.

¹³⁰⁶ Uludağ, *a.g.e.*, s. 346. Zât tecellîsi için bkz. Cürçânî, *a.g.e.*, s. 105-106; Kâşânî, *a.g.e.*, s. 126-127; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 482.

¹³⁰⁷ Cürçânî, *a.g.e.*, s. 105.

¹³⁰⁸ Uludağ, *a.g.e.*, s. 27.

¹³⁰⁹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 531.

¹³¹⁰ Kâşânî, *a.g.e.*, s. 31.

mertebesine ‘hakikatü’l-hakâyık, cemü’l-cem, amâ’ da denilmiştir.¹³¹¹ Ahadiyyetü’l-cem, kesretin mani olmadığı yani kesreti de içerisinde bulunduran ahadiyettir.¹³¹² İlk tecellî, sadece Ümmî Sinân ve Gaybî’de 2’şer beyitte ele alınmıştır. Ümmî Sinân’ın aşağıdaki beytinde Zât’ın ahadiyet mertebesine ‘ondan başka ilah yoktur’ demesiyle temas edilerek resûllerin hakikatlerinin bu ilâhî feyzden oldukları ifade edilir:

Ehadiyyetde çün didi Hû lâ-ilâhe illâ Hû

Haķıķat-ı mürselîn anda olur feyz-i İlâhîden “Ümmî Sinân 122/12”

Akabindeki beyitlerin birinde de (Ü.S. 122/15) feyz-i ilâhîden evliyânın hakikatlerinin oluştuğunu belirtir. Gaybî ise aşağı derç ettiğimiz beytinde Zât’ın cân âleminden kendi güzelliğini seyr etmesi yani kendisi için tecellî ettiğini ifade ederek ahadiyet tecellîsini anlatır:

‘Âlem-i cāndan taķāzā ķopdı zāt-ı ‘aşķına

Ekmel-i şüretde kendü hüşnini seyr ide tā “Sun‘u’lîlâh-ı Gaybî 1/8”

2.80.2. Vâhidiyet Tecellîsi (İkinci Tecellî)

“Hazret-i ahâdiyyetten sonra gelen ve onun mazharı olan mertebe”dir.¹³¹³ İkinci tecellî, aynı zamanda mümkün varlıklara ait ayınların zâhir olduğu ilk taayyundur. Bu tecellî ile Hak, isimlerdeki nispetlerle ahadiyet mertebesinden vâhidiyet mertebesine iner.¹³¹⁴ Bütün ilâhî isimler, mücmel ve birlik özelliğiyle birlikte içkin hakikat ve itibarlar, ikinci mertebe denilen mertebede tafsilleşir ve ayrışır. Bu mertebeye aynı zamanda ‘nefes-i Rahmânî, imkân mertebesi, ulûhiyyet mertebesi, manâlar âlemi’ gibi isimler de verilir.¹³¹⁵ İkinci tecellî, sadece Ümmî Sinân’da 2 beyitte bahis konusu edilir. ‘Feyz-i ilâhî’ merkezli manzumesinde ‘vâhidiyyet’ mertebesinde neler olduğu izah edilirken feyz-i ilâhî ile diğer peygamberlerin yaratılışına göndermede bulunulur:

¹³¹¹ Cürcânî, *a.g.e.*, s. 84.

¹³¹² Cürcânî, *a.g.e.*, s. 44. Ahadiyet için bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 142, s. 204; Ahadiyet mertebesi için bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 330; Ahadiyyetü’l-cem için bkz. Kâşânî, *a.g.e.*, s. 39-40.

¹³¹³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 164.

¹³¹⁴ Uludağ, *a.g.e.*, s. 346. İkinci tecellî için bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 137-139; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 204.

¹³¹⁵ Kâşânî, *a.g.e.*, s. 137.

Didi çün vâhidiyyetde Hû lâ-ilâhe illâ Hû

Nebîler gayrı mürseller olur feyz-i İlâhîden

“Ümmî Sinân 122/13”

Devamındaki beyitlerin birinde de (ÜS. 122/16) bu mertebede, ilâhî feyzden mukarreblerin yaratılışına işaret edilmiştir.

2.80.3. Şuhûdî Tecellî (Üçüncü Tecellî)

Üçüncü tecellî, şuhûdî tecellîdir; “Nur ismini alan varlığın zahir olması, bu da Hakk’ın isimlerinin suretleriyle ekvânda (kâinât, âlem) zâhir olmasıdır ki, esasen ekvân da isimlerin suretleridir. Bu zahir olma hali bir medettir. Bu da her şeyin varlığının esası olan Rahmanî nefesten ibarettir.”¹³¹⁶ Şuhûdî tecellî Mısırî ve Gaybî’de yoğunluk kazanmıştır. Onlar dışında Nâilî ve Âşık Ömer’de 2, Gevherî ve Nakşî’de 1 beyitte işlendiği görülür. Tecellî çeşitlerinden en fazla değinileni olan bu tecelliyi şairler ‘cemü’l-cem, farkü’l-cem, âyîne, fark-ı evvel, sudûr’ gibi unsurlarla münasebete getirmişlerdir. Nâilî’nin sevgili için irat ettiği aşağıdaki beyti, Allah (c.c.)’ın şuhûdî tecellisine işaret etmektedir:

Her dîdede bir şüret ile cilve-nümâsın

Biñ rengen girer bûkalemün-nağş-ı cefâsın

“Nâilî-Gazel 279/1”

Diğer şairlerin kanaatleri şu şekildedir: ‘Feyz-i Hak’tan ibtida nûr-ı tecellî damladı, sâniyen levh ü kalemden bunca eşya damladı (AÖ. 1432/1). Rahmet damlası katre iken Hakk’ın tecellî ihsânı neticesinde on sekiz bin âlem var oldu (AÖ. 1443/2). (Bülbülle söyleştiği şiirinde) güldeki dîdârı gördüğün için mi gül bahçesine gidiyorsun (NM. 99/2). Allah (c.c.) eşyada bî-cihet özünü göstererek sana daima yüzünü açmış durmaktadır, sen ise izini yitirmiş onu aramaya çalışmaktasın (NM. 103/4). Ayn-ı Zât, sûret-i mümkinde kendini izhar etti (SG. 8/1). Her şey Hakk’a mezahirdir (onun görüldüğü yerdir) (SG. 24/5). Bu eşya Hakk’a mezahirdir ama kevn-i câmi meclâ-yı azamdır (SG. 61/3). Kamu âlem mezahirdir, Hudâ onunla zâhirdir (SG. 94/5).’ Fehîm’in

¹³¹⁶ Uludağ, *a.g.e.*, s. 346.

aşağıdaki beyti gözle görülemeyen ama göz bebeği gibi daima görünen Allah (c.c.) için düşünüldüğünde şuhûdî tecellîyi tedai ettirecektir:

Cihân beni göze göstermez şanur ammâ

Nazîr-i merdüm-i çeşmem hemîşe manzûram “Fehîm-Kasîde 14/45”

2.81. Tecerrüt, Soyunma

Lügatte ‘temizlemek, soymak, soyutlamak, ayrı tutmak’ anlamındaki ‘tecrîd’, tasavvufî ıstılâhta ‘kalbin Allah (c.c.) dışında olan her şeyden soyutlanması’ manâsına kullanılır. Bu mefhum, ‘tebettül, halvet, tasfiye ve tefrîd’ gibi kavramlarla yakından ilgilidir.¹³¹⁷ Tecerrüd, beşerî bulanıklıklardan arınan kalbin ilâhî müşâhedelerle baş başa kalmasıdır.¹³¹⁸ Tecrîd, arkadaş kabul etmeyen tek ile tek kalmaktır.¹³¹⁹ Tecrîd, şevâhidin şuhudundan soyutlanmak, yani görenlerin gözlerinden kaybolmak, onlara görünmemektir.¹³²⁰ Tecrîd, Allah (c.c.)’tan başka ne varsa bunları kalp ve sırdan uzaklaştırarak perdeleri açmak ve bu sayede kalbi ve sırrı ortaya çıkarmaktır.¹³²¹

Nâbî ve Fehîm’de 5, Nâilî’de 4, Ümmî Sinân’da 2, Mısırî ve Nef’î’de 1 beyitte yer verilen tecerrüd ‘alâyık, âşık, aşk, berehmen, halvet, hırka, Hz. İsa (a.s.), kabâ, riya, teslimiyet, riyâzet, zühd’ mefhumlarıyla ve ‘arınma, tecrîd, âlem-i tecrîd, tecrid mülkü, andelib-i gülşen-i tecrid’ gibi ifade ve terkiplerle zikredilmiştir. Nâilî’nin aşağıdaki beytinde tecerrüdü ile de maruf İsa Peygamber (a.s.)’in Kur’ân-ı Kerîm’de de belirtildiği üzere dördüncü kat göğe çıkışı hakîkatine¹³²² ve göğün en üst noktasına ulaşamamasında yanında taşıdığı bir iğnenin sebep olduğuna dair halk inancına göndermede bulunmaktadır:

Meslîhâ terk imiş cism-i nizârî şart-ı seyyâhî

¹³¹⁷ Semih Ceyhan, "Tecrîd", *DİA*, İstanbul 2011, C. XL, s. 248.

¹³¹⁸ Serrâc, *Luma*, s. 409-410.

¹³¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 30.

¹³²⁰ Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 145.

¹³²¹ Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 106. Tecrîd hakkında mufassal malumat için bkz. Kelebâzî, *Taarruf*, s. 169; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 660; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 487-488; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 127-129; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 347; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 482.

¹³²² Bkz. Meryem 19/57.

Tecerrüd pîş-gehinde kayd-ı bār-ı süzen olmazmış “Nâilî-Gazel 76/2”

Gömlek vuslatı tecerrüdü ile elde eder, kabâyı kavuşmaktan alıkoyan kat kat alâyığdır (NB. G. 166/2).¹³²³ Buğday, saplarından tecerrüd etmezse şâhların sofrasının süsü olmaya layık olamaz (NB. G. 635/4). Aşk ehli olan bu fânî bezmden elini ayağını çekip vahdet köşesinde oturur (NF. G. 14/5). Biz andelib-i bâğ-ı tecrîdüz, bu fânî gülşenin gülleri güneş olsa da bize dikendir (FK. G. 273/2). Âlâyîşten tecerrüd etmeyince gavvâs, denizin hakikatlerine eremez (NB. R. 99/2).

Fehîm, Şehrî Çelebi için yazdığı kıtasında hırsızların memduhu olan çelebinin bütün mal varlığını çalmaları dolayısıyla riyâzet ve zühd kavramlarını kullanarak onun artık tecrîd mülkünün şahı olduğunu, yani onun elinde avucunda bir şey kalmadığını ifade için tecrîd mefhumunu kullanarak tecerrüdün lügat manâsını tedai ettirmek ister:

Bârekâllâh zihî riyâzet ü zühd

Oldı tecrîd mülkinüñ şâhı

“Fehîm-Kıt’a 4/5”

Tecerrüd ile paralel manâda tasavvur edilen ve ‘abdâl, aşk, dervîş, şöhret, tekke, ten, varlık, üryân’ mefhumlarıyla münasebettar olarak istimal edilen ‘soyunma’ kelimesi Âşık Ömer’de 6, Mısrî’de 4, Gevherî’de 3, Nakşî’de 1 beyitte zikredilmiştir. Soyunma, dervîşliğe ikrâr verip dervîş elbisesine bürünmek anlamında bir terimdir.¹³²⁴ Soyunmadan kasıt, dünyâdan soyunup sıyrılmak, yani onu terk etmektir.¹³²⁵ Divânlarda şöhret kabasından soyunma (NM. 189/3);¹³²⁶ soyunup dervîş olma (GE. 439/1);¹³²⁷ soyunup abdâl olma (NM. 167/3); aşka düşerek soyunup üryân olma (NAA. H. 23/1); ten cübbesini ref edip üryân olma (NM. 177/4);¹³²⁸ varlıktan soyunup üryân olma (NM. 178/4)¹³²⁹ gibi ifadelerle beyitlerde yerini alır. Mısrî’nin aşağıdaki beytinde terk

¹³²³ Beyit için bkz. ‘Pîrehen’.

¹³²⁴ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 278.

¹³²⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 442.

¹³²⁶ Beyit için bkz. ‘Şöhret’.

¹³²⁷ Bent için bkz. ‘Sokr, Sahv’.

¹³²⁸ Bent için bkz. ‘Baş Açık Yalın Ayak’.

¹³²⁹ Beyit için bkz. ‘Abdâl’, ‘Şâl’.

etmenin âbidevî şahsiyeti İbrahim Edhem'in meşhur menkıbesine telmih yapılarak soyunup abdâl olma hâdisesine işaret edilmiştir:

İbn-i Edhem gibi tâc u tahtını terk eyleyüp

Şoyunup abdâl olan hünkâr-ı 'aşka eşşalâ "Niyâzî-i Mısırî 167/3"

2.82. Ten, Cân

Ruh binici ceset ise binektir.¹³³⁰ Beden ırmak yatağı, ruh da ondaki akar sudur.¹³³¹ Ten, ağzı kapalı, içerisinde ne olduğu belli olmayan testiye benzer. Bu testi, ölüm zehiri ile karışıktır. Testinin dışına bakılırsa sapıtıp yoldan çıkılma tehlikesi vardır. İçindekine bakıldığında ise içinin âb-ı hayat dolu olduğu görülür.¹³³² Ten mefhumu en fazla Nakşî divânında yer almıştır. Nâilî'de 3; Âşık Ömer, Ümmî Sinân, Mısırî'de 2; Gevherî, Nefî ve Nâbî'de 1 beyitte 'akıl, fenâ, bekâ, gönül, hicâb, kalp, perde, ruh, zulmet' ile birlikte kullanılarak 'fûlk, keştî, hankâh, hayme, kafes, cübbe, kâse' gibi kavramlara teşbih edilmiştir. Ten ateşlere yanıp kül olmuştur (GE. 259/2). Ten keştîsi fenâ bahrine düşmüştür, bekâ yakasına çıkması için yardım gerekir (NF. MF. 15). Ten denilen şey perdelerden bir perdedir (NAA. H. 5/7). Ten cübbesini soyup üryân olmak gerekir (NM. 177/4).¹³³³ Gönül ten meclisinin dar zindanında mahpus olsa da arş şehnişininde oturanlarla komşudur (NB. G. 490/1). Nâilî'nin aşağıdaki beytinde tenin aşk ehli için zindan mesabesinde bir elbise olduğu ifade edilir ve âşıkların yakalarını yırtmayınca özgürlüklerine kavuşamayacakları belirtilir:

N'ola çâk-ı girîbân etmeyince bulmasa râhat

Teni erbâb-ı 'ışka câme-i bî-çâk-i zindândır "Nâilî-Gazel 119/3"

Ten, bazı beyitlerde 'cism' adı altında zikredilmiş; Mısırî'de yoğun şekilde kullanılmış ve onun peşinden Nakşî'de 5, Gevherî'de 4, Gaybî'de 2 ve Nâilî'de 1 beyitte değerlendirilmiştir. Bu şekilde 'cism ü cânı idrâk etmek, cism ü cânı kurbân

¹³³⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 88.

¹³³¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 505.

¹³³² Mevlânâ, *a.g.e.*, C. V-VI, s. 378-379.

¹³³³ Bent için bkz. 'Baş Açık Yalın Ayak'.

etmek, cism ü cihânı terk eylemek, cismi yakmak, zindan-ı cism' gibi ifade ve terkiplerle beyitlerde yer almış, ekseriyetle 'cân' ile tezat olarak kullanılmıştır. 'Cân' mefhumu da Tekke şairlerinde, Gevherî ve Nâilî'de 10'dan fazla beyitte zikredilirken Fehîm'de 8, Âşık Ömer'de 2, Nef'î'de 1 beyitte istimal edilmiştir. Beyitlerde 'bûlbûl, hümâ, murg, iklim, il, kıble, kulak, kuş, mülk, perde, Yûsuf, cevher, deyr, İsâ, Kabe, kişver, rişte, seccâde, şîre, tıfl' gibi unsurlara teşbih edilmiştir. Birçok beyitte cânân ile tenasüp içerisinde düşünülmüş; terk kavramının geçtiği beyitlerde 'cân u başı terk, cân u cihânı terk, cân u dili terk' şeklinde terkip ve ifadelerle kullanılmıştır. Bu kavram Ümmî Sinân ve Nakşî'de 6, Mısırî'de 4 ve Âşık Ömer'de 3 beyitte 'cân gözü'; Ümmî Sinân'da 2 ve Nakşî'de 1 beyitte 'cân kulağı' şeklinde kullanılmıştır. Derviş olan kimsenin cân gözlerinin açık olması (NM. 97/1)¹³³⁴ gerekir. Gafleti giderip cân gözünü açmak (ÜS. 182/3) gerekir. Erenlerin halveti kişinin cân gözünü (NM. 181/5)¹³³⁵ açar. Fenâ fi'llâh hâlini yaşayanlar sağını solunu bilmez olur, dostun bağını seyrân eder, cân kulağıyla duyduğu da hitâb-ı sırru'l-lâh olur (ÜS. 27/9). Âşıkın kulağına hiç kimsenin efsanesi girmez, onun cân kulağının işittiği Hâlık'ın güftârıdır (ÜS. 33/2).

Mısırî, Ümmî Sinân, Nakşî ve Gevherî'de 10'dan fazla beyitte; Gaybî'de 6, Nef'î ve Âşık Ömer'de 5, Fehîm'de 3, Nâilî'de 2, Nâbî'de 1 beyitte cân, sevgili uğruna feda ve yüce gayeler uğruna terk edilmesi gereken bir mefhum olarak karşımıza çıkar. Bu tasavvur 'cân telef etmek, cân u başı vermek, cân u serden geçmek, cân vermek, cânâ kıymak, cânâdan geçmek, cânı feda etmek, cânı kurbân etmek, cân u baş koymak, cân u başı terk etmek' gibi ifadelerle dile getirilir. Âşıkın sevgisi ve samimiyeti, sevgiliye cânını feda edip etmeyeceğinde gizlidir:

Zevk-i vuşlatda haqîkatde bilinmez elhâk

Cân fedâ etmeyicek yâre muğaddem 'âşık

"Nef'î-Gazel 61/5"

¹³³⁴ Beyit için kz. 'Derviş'.

¹³³⁵ Beyit için bkz. 'Eren'.

‘Cân elden gitmeyince cânân ele geçmez’ tabiri meşhurdur.¹³³⁶ Aşkın ve sevginin aslı ölmek, yok olmaktır. Âşıkın cânı ile oynaması, aşkı uğruna ölümü göze alması gerekir.¹³³⁷ Aşk ile korku taş ile şişeye benzer, ikisi bir arada olmaz.¹³³⁸ Âşıkların hayâtı ölümdedir.¹³³⁹ Cânından geçebilmeye âmâde kimseler, ancak aşkında sâdık olan kimselerdir. Cânını vermeye kıyamayan korkaklar kendilerine âşıktır, sevgiliye değil.¹³⁴⁰ Para ya da mal vermek cömert kişinin işidir. Âşıkların cömertliği ise cân bağışlamaktır.¹³⁴¹ Bu yüzden âşıklar sevgili uğruna cânlarını feda etmekten hiçbir zaman ihtirâz etmezler. Nâilî, aşağıdaki beytinde diğerlerinden de farklı olarak cânını telef edebilecek bir makâmda olduğunu dile getirir:

Şanmañ ki kayd-ı fâka vü fikri düveldeyüz

İtlâf-ı naqd-ı cân edecek bir maħaldeyiz

“Nâilî-Musammat 3/5”

Gaybî ve Mısrî’de 10’dan fazla beyitte, Nakşî ve Gevherî’de 6, Ümmî Sinân’da 3, Nâilî ve Âşık Ömer’de 1 beyitte ise ten ve cân mefhumları müşterek olarak değerlendirilmiştir. Ümmî Sinân’ın aşağıdaki beytinde tenin fenâ, cânın ise bekâ olduğu; tenden cânâ erip yani ölmeden evvel ölüp bunun neticesinde fenâ olunarak asıl cân ve varlık sahibi Rahmân’da bekâ bulunabileceği ifade edilmektedir:

Ten fenâdur kııl fenâ evvel fenâ ölmezden öñ

Cân beķâdur ir beķâyâ sen seni Rahmân'da gör

“Ümmî Sinân 35/6”

2.83. Terakkî

Yükselme demek olan terakkî, tasavvuf ıstılâhında “bir hâlden diğer hâle, bir makâmдан diğer makâma, bir mârifetten diğer mârifete geçme” demektir.¹³⁴² Terakkî, sadece Gevherî, Nâbî, Nakşî ve Gaybî’de 1 beyitte zikredilir. Gevherî, bu mefhumu

¹³³⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 92.

¹³³⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 107.

¹³³⁸ Şirâzî, *Bostan*, s. 145.

¹³³⁹ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. I-II, s. 124.

¹³⁴⁰ Sa'dî-i Şirâzî, *a.g.e.*, s. 163.

¹³⁴¹ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. I-II, s. 155. Aşk kemâle erip parlamaya başlayınca onun en küçük derecesi âşıkın kendisini maşûktan dolayı istemesi ve onun rızâsı uğruna cân vermeyi cânâ minnet bilmesidir. Ahmed Gazâlî, *Sevânihu'l-Uşşâk*, s. 50.

¹³⁴² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 352; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 489.

tasavvufî manâsıyla değil de lügât manâsıyla istimal ederek gamının ve melâlinin her gün terakkide olduğunu (GE. 103/1) dile getirir. Nakşî, menzil-i maksûda ermek istemeyen kimseler için ‘ikrâr-ı gaybîde durup cânı terakki istemez, bend ve belâ içinde kalarak tayy-ı mekân istemez’ (NAA. G. 73/2) diyerek bu mefhumu kullanır. Gaybî, mürşid-i kâmilî tavsif ettiği manzumesinde mürşid-i kâmilin söz dinlemez nefsi terbiye edici ve terakkî ettirici hususiyetlerine de temas eder:

Nüşâ-i vahdet olan nefsine ta’lîm eyleye

Gün be gün vire terakki Hâkîk’â ola tercemân “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 90/12”

2.84. Terk, Ferâgat

Vazgeçmek, bırakmak demek olan terk, tasavvufta ‘terk-i dünyâ, terk-i ukbâ, terk-i hestî ve terk-i terk’ olarak dört şekilde karşımıza çıkar. Ârif, terk-i terkle aklında ve zihninde terk diye bir mefhum kalmayacak şekilde terki de terk eder.¹³⁴³ Hak’tan uzaklaştıran bütün işlerden yüz çevirip halveti tercih etmeye tahalli denilir.¹³⁴⁴ Tahalli, içi ve dışı meşgul eden bütün ilgi alakaları terk etmektir.¹³⁴⁵ Bunun dört merhalesi vardır. Birincisi elde dünyevî bir şey kalmayacak şekilde dünyâ meşgalelerinden uzak kalmaktır. İkincisi âhîret arzusunu söküp atmaktır. Üçüncüsü, hevâ ve hevese tabi olma hususunu sırdan tahliye etmektir. Dördüncüsü halk ile sohbetten yüz çevirmek ve kalbi onlar hakkında düşünmekten temizlemektir.¹³⁴⁶

Divânlarda terk mefhumu, yukarıda zikredilen dört esas terkin dışında sakınılması ve yapılmaması gereken başka unsurların da ilave edilmesiyle zenginleştirilmiştir. Bu mefhum Nakşî, Ümmî Sinân, Mısrî, Nâbî, Âşık Ömer, Gevherî’de 10’dan fazla beyitte; Gaybî’de 7, Nâilî’de 6, Fehîm’de 4, Nef’î’de 3 beyitte zikredilmiş ve hemen hemen her birisini kendi bölümünde değerlendirdiğimiz ‘ad, sân, nâm, nişân, ağıâr, akıl, cân, baş,

¹³⁴³ Ankaravî, abdestin ve namazın bâtinî yorumunu yaparken kişinin, aşk ve muhabbet çeşmesinden abdest aldıktan sonra mâsivâyı ölü addedip dört tekbirle namazını kılması gerektiğini ifade eder. Bu dört tekbiri de çâr-terk yani terk-i dünya, terk-i ukbâ, terk-i hestî, terk-i terk olarak zikreder. Ankaravî, *Minhâcü’l-Fukarâ*, s. 157.

¹³⁴⁴ Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 101.

¹³⁴⁵ Serrâc, *Luma*, s. 425-426.

¹³⁴⁶ Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, s. 445.

akrâbâ, âlem, anâsır, âr, nâmûs, ırz, benlik, cihân, ten, cehâlet, cisim, cübbe, destâr, davâ, din, mezheb, dünyâ, ukbâ, enâniyet, ferdâ, gaflet, gayb, hâb, halk, hasır, havf, recâ, hevâ, hırka, şal, abâ, tâc, hubb-ı câh, hubb-ı dünyâ, ibadet, ikilik, ilim, inkâr, kavgâ, kayd, kesret, kevn ü mekân, kıyâfet, kıl ü kâl, küfr, imân, mal u menâl, malâyâni, mâsivâ, murâd, mülk, nâdân, nâmûs, nefis, on sekiz bin âlem, ridâ, sübhâ, riya, sebepler, seccade, sefahet, sevdâ, sivâ, sohbet, sûf, sûzen, şeref, şeş cihet, şirk-i ahfa, şöret, taalluk, tâat, taklit, ucb, vakâr, ırz, varlık, vatan, yâr, yâd, zulmet’ mefhumlarıyla münasebettar olarak işlenmiştir. Bu mefhumlar, şairlerin terk edilmesini istediği mefhumlardır. Beyitlerde bunlardan ictinap edilmesi salık verilir.

Hakkından vazgeçme, el çekme anlamlarına gelen ‘ferâgat’ Âşık Ömer ve Gevherî’de ağırlıklı olmak üzere Nâbî’de 4, Ümmî Sinân’da 2, Nakşî’de 1, Mısıri’de 1 beyitte ‘ferâgat ehli, ferâgat etmek, ferâgat hırkası, ferâgat köşesi, ferâgat şalı, kûşe-i ferâgat, kûy-ı ferâgat, künc-i ferâgat’ şeklinde ifade ve terkiplerle zikredilir. Ferâgat ile ilgili ifadelerin kâhir ekseriyeti uzlete atıfta bulunur. Gevherî’de sık kullanılan bu kavram, tasavvufî manâda olmayıp ekseriyetle ‘eller içinde rüsva olsam da ölünceye kadar severim, ferâgat etmem (GE. 33/1)’ şeklinde sevgili hakkında tabir olunur. Diğer şairler ise, Nâbî’nin aşağı derç ettiğimiz beytinde ‘ferâgat köşesinde cennet zevki vardır’ dediği gibi uzletin tasavvufî tanımlarına mutabık olarak kullanmıştır.

Ne kayd-ı dâd u sited var ne kâl ü kıl-i hisâb

Bihîşt zevki ki var kûşe-i ferâgâtdür

“Nâbî-Gazel 87/5”

Ferâgatin yerine bazen şairler ‘abdâl, kayd, kıyâfet, mürşid, râhib, rind, safâ, şarâb, uzlet, ye’s, ümîd’ mefhumlarıyla mütenasip şekilde ‘ferâğ’ kelimesini istimal etmişlerdir. Mefhum bu şekliyle Nâilî’de 4, Fehîm’de 3, Nâbî’de 2, Nef’î’de 1, Mısıri’de 1 yerde zikrolunmaktadır. Nâilî bir beytinde (NK. G. 165/2)¹³⁴⁷ kendisini ferâğ eden bir

¹³⁴⁷ Beyit için bkz. ‘Abdâl’.

abdâla teşbih ederken; Fehîm bir mürşid-i kâminden terk etme usûlünü öğrenmeyi tenbihlerken (FK. G. 234/2)¹³⁴⁸ bu kelimeyi kullanırlar.

2.85. Tevfik

Bir iş yapılmak istendiği zaman tâat için kudretin mevcut olmasıdır. Kul Rabb'ine itâat ettiğinde O, kuluna daha evvel mevcut olan kuvvetten daha fazlasını verir¹³⁴⁹ ve rızâsına ve irâdesine uygun işler yapmayı nasip eder.¹³⁵⁰ Nef'î'de 4, Ümmî Sinân'da 2, Nâbî'de 1 beyitte ele alınan bu mefhum, 'reber-i tevfik, tevfik-i ilâhî, bâd-ı dem-i subh-ı tevfik' gibi ifade ve terkiplerle divânlarla yerini almıştır. Ümmî Sinân, tevfik kavramını münâcât sırasında kullanır: 'Yâ İlâhî, tevfikini refik eyle, hazretinden cüdâ olmayalım (ÜS. 9/9); ey Hudâ, bize tevhîd ve tevfikini refik et (ÜS. 11/11).' Nef'î, Sultân Ahmed methiyesinin teşbîb kısmında Allah (c.c.)'a, hidâyete erdirici Hâdî-i ezel olan Allah (c.c.)'ın tevfiki olmadan vasıl olunamayacağını ifade eder:

Bulmaz reh-i haqqı meğer ol kimse ki aña

Tevfikini Hâdî-i ezel râhber eyler

“Nef'î-Kasîde 10/6”

Devamındaki beyitte de kişinin refiki tevfik olmazsa yolunu şaşıracağını ve dalâlete düşeceğini ima eder. Burada tevfiki akılla mukayese eder ve Allah (c.c.)'ın tevfiki olmadan salt akılla ve istidlâl yoluyla Hakk'ın bulunamayacağını vurgular:

Tevfik refik olmayıcağ fâ'ide yokdur

Her kim burada 'aqla uyarsa zarar eyler

“Nef'î-Kasîde 10/7”

2.86. Tevhîd, Vahdet

Tevhîdin ilk derecesi Allah (c.c.)'tan başka ilâh olmadığına şehâdet etmektir. İkinci derecesi hadesi, yani sonradan olanları görmeyerek elde edilen tevhîttir. Üçüncü ve en mükemmeli ise Allah (c.c.)'tan başka varlık olmadığına şehâdet etmektir.¹³⁵¹ Tevhîdin son mertebesi tevhîd-i ilâhîdir; öncesi olmayan zamanların da ezeline 'önce

¹³⁴⁸ Beyit için bkz. 'Dil-i Âzâde', 'Ridâ'.

¹³⁴⁹ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 71.

¹³⁵⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 358. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 494.

¹³⁵¹ Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 147-149. Sûfilerin itikat ve tevhîd anlayışları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kelebâzî, *Taaruf*, s. 63-65, 198-200; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 43-60.

Allah (c.c.) vardı ve onunla beraber başka bir şey yoktu' fehvasınca Allah (c.c.)'ı hâla öyle müşâhede etmektir.¹³⁵² Kendisini sevmesinin, Allah (c.c.)'ı sevmekten alıkoyduğu kimsenin sevgisi sadece tevhîd sevgisidir, zaten bu sevgi de olmazsa kişi kâfir olur.¹³⁵³ Nesefî, tevhîd hakkında söz söylerken taklit, istidlal ve keşf ehlinin tevhîdleri üzerinde durur.¹³⁵⁴ Tevhîtte gayrı isbât ve kabûl etmek, şirki isbât ve kabul etmektir. Bu durumda tevhîd levh ve eğlence hâline gelmiş olur. Halbuki muvahhid 'ilâhî'dir, 'lâhî' değildir.¹³⁵⁵ Tekke şairlerinde tekasûf eden tevhîd kavramı, Gevherî'de hiç zikredilmezken diğer şairlerde münferit birkaç beyitte anılır. Mısırî'nin 3, Nakşî'nin 2, Ümmî Sinân ve Nâbî'nin 1 manzumesi tevhîd hakkındadır. 'Tevhîd-i Zât, tevhîd-i esmâ, tevhîd-i hâs, sırr-ı tevhîd' gibi ifade ve terkiplerle zikredilen tevhîd 'ağyâr, yâr, ârif, âşık, maşûk, benlik, ene'l-Hak, esmâ, insân-ı kâmil, ihlâs, ilhâd, lâ, illâ, ledün, mâsivâ, muvahhid, mücâhede, münkir, mürşid-i kâmil, mâsivâ, zâhir, bâtın, zâkir, zikir, zühd, riya' kavramlarıyla tezat veya tenasüp teşkil edecek şekilde ele alınır.

'Gönülden şirki sürüp birliğe erdinse ve Hakk'ı her yerde görmeye başladınsa edep gözle (SG. 110/4).¹³⁵⁶ Şirke düşmeyip Hakk'ı birle, ondan başka vücûd olmadığına kanaat getir (SG. 14/1).'¹³⁵⁷ Gaybî'de görüldüğü gibi diğer mutasavvîf şairlerde de tevhîd, Allah (c.c.)'tan başka ilâh olmadığına değil, varlık olmadığına imân etmedir. Nitekim Nakşî'nin aşağı aldığımız beytinde de bu görülmektedir:

Tevhîd Ene'l-Hak'dur naqqâş-ı ezel zâhid

Manşûr olalı Nakşî bu yüzden oğır her ân

“Nakşî-Gazel 121/9”

¹³⁵² Ankaravî, *Minhâcû'l-Fukarâ*, s. 494. Tevhîd, tevhîdin kısımları ve tevhîdin içyüzü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 556-564; Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, s. 81.

¹³⁵³ Muhasibî, *Riâye*, s. 529.

¹³⁵⁴ Bkz. Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 39-46.

¹³⁵⁵ Bkz. Hücvirî, *a.g.e.*, s. 342-349. Tevhîd hakkında ayrıca bkz. Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 122; Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 108-109; Ankaravî, *a.g.e.*, s. 491-496; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 166-172; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 359; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 495.

¹³⁵⁶ Beyit için bkz. 'Şirk, Şirk-i Ahfâ'.

¹³⁵⁷ Beyit için bkz. 'Şirk, Şirk-i Ahfâ'.

Divân şairlerinin tevhît telakkisi ise kısmen şeriat çizgisindedir. Nâbî, ‘halka-i tevhît’ redifli manzumesinde riyakâr ve şekilci din anlayışı karşısında tevhît halkasını kıvılcımlar saçan ateşli tandıra teşbih eder:

Zemistân-ı riyâ vü zühd-i bârid def’ine Nâbî

Tenûr-ı âteşin-i pür-şererdür halka-i tevhîd “Nâbî-Gazel 48/15”

Ümmî Sinân, Mısırî, Gaybî, Nakşî, Nâilî ve Âşık Ömer’de 10’dan fazla beyitte, Nâbî’de 9, Nef’î’de 7, Gevherî’de 6, Fehîm’de 3 beyitte ‘âlem-i vahdet, bâde-i vahdet, gûşe-i vahdet, genc-i vahdet, gülşen-i vahdet, sâkî-i vahdet, vahdet câmı, bahr-ı vahdet, vahdet nûru, vahdâniyet, birlik’ gibi ifade ve terkiplerle zikredilen vahdet ‘teklik, birlik, yalnızlık’ demektir. Tek bir, sadece Allah (c.c.)’tır.¹³⁵⁸ Neseî’ye göre küfürden tevhîde, tevhîttan ittihâda, ittihâttan da vahdete kadar oldukça uzun ve çetrefilli bir yol vardır. Vahdet, sâliklerin varacağı hedefi ve maksadıdır.¹³⁵⁹ Vahdet makâmından koku alıp da vahdete ermeyen kör gelmiş kör gitmiş demektir.¹³⁶⁰ Aşağı derç ettiğimiz beytinde Nâilî, vahdet şarâbının zevkini idrâk edebilecek seviyede olsa idi sûfiye kanyla dolu bir kadehi evvela kendisinin verebileceğini ifade etmiştir:

Sâgar-ı pür-hûnum evvel ben şunardum Nâ’îlî

Zevkın idrâk eylese şüfî şarâb-ı vahdetüñ “Nâilî-Gazel 219/9”

Kesret, varlıkların varlıklarını kendilerinden bilmek, onları kendi varlıklarıyla var görmek, halkı Hak’sız temâşâ etmektir.¹³⁶¹ ‘Kesrete dalma, kesreti terk, kesrette kalmak, kesretten el çekmek, zulmet-i kesret, sahrâ-yı kesret’ şeklinde ifade ve terkiplerle zikredilen kesret Nakşî divânında yoğun bir şekilde kullanılmış; onun dışında Gaybî’de 6, Nâilî’de 5, Mısırî ve Ümmî Sinân’da 2, Nef’î ve Âşık Ömer’de 1 beyitte bahis konusu edilmiştir. Divânlarda bu hususta en çok kesretin terk edilmesi, yenilmesi ve aşılması üzerinde durulmuştur. Meşhur aşk kahramanı Ferhât’a ve onun menkıbesine

¹³⁵⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 370; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 512. Ayrıca bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 582-583.

¹³⁵⁹ Neseî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 43.

¹³⁶⁰ Neseî, *a.g.e.*, s. 45.

¹³⁶¹ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 282. Kesret için ayrıca bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 212.

telmihte bulunan Nâilî aşağıdaki beytinde Ferhât'ın yolundan gidilerek sevgili uğrunda cân verilmesini salık verirken aynı zamanda kesreti yenmeyi de işaret etmektedir. Dağ delmek, kesretten kurtulmak, onu yok etmektir:¹³⁶²

Sen hemân 'ışıkda ol Kūhkene hem-vādī

Tīşesiz kārın eder kuvvet-i bāzū-yı taleb

“Nâilî-Gazel 12/2”

Vahdet ve kesret kavramları ikili olarak Mısırî, Gaybî ve Nâbî'de temerküz eder. Diğer şairlerden Âşık Ömer ve Gevherî dışında hepsinde mahdut da olsa görülür. “Bir olan Hakk'ın isim ve sıfatlarıyla tecellî edip çokluk halinde görünmesi kesret, bu çokluğun hakiki bir varlığı olmadığını kavrayıp var olarak yalnızca Hakk'ı görmeye vahdet denir.”¹³⁶³ Harflerin sırları tek bir noktada mevcuttur. Rind olan gafletten uyanıp kesreti vahdete değişir (NF. G. 59/4).¹³⁶⁴ Bu dünyâda ağyâr kesretinden kurtulan vahdet illerinde vasl-ı yâr olur (NM. 56/3). Vahdet ilinde sevgiliyle yâr idim, bu dünyâda kesret içre bend-i ağyâr oluverdim (NM. 29/6). Bu dünyâda kişiyeye mihnet denen şey kesret imiş, bundan kaçmak istersen varlığı terket, bu dünyâda kişiyeye uzlet denen şey vahdettir (ÜS. 136/1-2).

Vahdet ve kesretin ikili kullanımında kesretten vahdete yol alma, vahdette kesreti kesrette vahdeti görme bahis mevzuu edilmiştir. Vahdette kesret kesrette vahdet birlikte çokluk çoklukta birlik demektir.¹³⁶⁵ Mücmeli mufassalda, mufassalı da mücmelde görmek, tevhit mertebelerinin en üstünüdür.¹³⁶⁶ Hakk'ı halkta, halkı da Hak'ta gören kimseye 'zü'l-akl ve'l-ayn' denilir.¹³⁶⁷ Zü'l-akl ve'l-ayn 'akıl ve göz sahibi kimse' demektir. Bu ibare, vahdette kesreti kesrette de vahdeti gören kimselerin sıfatıdır.¹³⁶⁸ Bu kimseler Hakk'ı halkta ve halkı da Hak'ta görürler ve bu kimselerin bunlardan birini

¹³⁶² Beyit hakkında Haluk İpekten'in mühim mülâhazaları vardır. Bkz. İpekten, *Nâilî*, s. 173-174.

¹³⁶³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 212. Bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 186.

¹³⁶⁴ Beyit için bkz. 'Nokta ve Harf Sembolizmi'.

¹³⁶⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 514.

¹³⁶⁶ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 66.

¹³⁶⁷ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 119.

¹³⁶⁸ Zü'l-akl ve'l-ayn için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 551. Ayrıca bkz. 'Zü'l-akl ve'l-mean', Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 253.

görmeleri diğerini görmeleri için engel teşkil etmez ve perde oluşturmaz.¹³⁶⁹ Mısrî'nin aşağı aldığımız beytinde işaret ettiği husus da budur. Vahdeti kesrette kesreti de vahdette görmek, tüm ilim ve irfânı hâvi mücmel bir ilimdir:

Vahdeti kesrette bulmak kesreti vahdetde hem

Bir 'ilimdir ol ki kamu 'ilm ü 'irfân andadur "Niyâzî-i Mısrî 33/4"

Kesretin vahdeti görmeye engel olması fark-ı evvel diye tarif edilir.¹³⁷⁰ Bu hâl içerisinde olanlar vahdetten perdelenirler. Tasavvufta saç kesret, yüz ise vahdettir. Nâilî, aşağı derç ettiğimiz beytinde kesretten ötürü vahdeti elde edemeyen kimsenin hâlet-i ruhiyesine temas ederek vahdet ve kesret mefhumlarını tezat olarak verir:

Ruḥ-ı pür-hâli zülfi göstermez

Keşret-i dâne dâmi göstermez "Nâilî-Kıt'a 7/1"

2.86.1. Vahdet-i Vücûd

Vahdet-i vücûd, Allah (c.c.)'tan başka varlık olmadığının şuur ve idrâkinde olmaktır. Vahdet-i şuhûdda bu birlik görme ile elde edilip geçici iken vahdet-i vücûdda birlik bilgidedir ve kalıcıdır. Yani hâlin geçmesi ve tefrikaya düşülmesi söz konusu değildir. Bu idrâkteki sâlik, hakiki varlığın tek olduğunu ve bunun da Hakk'ın varlığından ibaret bulunduğunu; Allah (c.c.)'ın ve O'nun tecellîlerinden başka hiçbir şeyin hakiki bir varlığı olmadığını bilir.¹³⁷¹ Bu nazariye Endülüslü Muhyiddin-i Arabî

¹³⁶⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 398. Mevlânâ, *Mesnevî*'sinde vahdette kesreti, kesrette vahdeti görme bâbında güzel bir hikâye anlatır: Ev sahibi, hırsız yakalamaya ramak kala, başka birisi hırsızın ayak izlerini bulduğunu söyleyerek ev sahibini kendi cihetine çağırır ve hırsızın ayak izlerini keşf ettiğini söyler. Ev sahibi de hırsız ile çok yakınlaşmış iken, onun izini gören birisine kulak verip de hırsız yakalayamadığı için esef eder. İlgili hikâye için bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 466-488.

¹³⁷⁰ Uludağ, *a.g.e.*, s. 132.

¹³⁷¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 371-372. Ferit Kam, vahdet-i vücûdun ne olmadığını izah için evvela panteizm'in tarihi, çeşitleri ve nerede neşv ü nemâ bulunduğunu özet bir şekilde anlatır. Ardından panteizm'in tenkidini yapar ve ona yöneltilen itirazları zikreder. Panteizm hakkında yeterli bilgi verdikten sonra, konuya yavaş yavaş girerek tasavvufun tanımını yapar; varlık ve sûfilerin a'yân-ı sâbite hakkındaki düşüncelerini nakleder. Âlemde cevher ya da araz hiçbir şeyin hattâ âlemin dahi kendisine göre bir varlığının olmadığını; sûfilerin de varlık kelimesiyle ancak Allah'ı amaçladıklarını ifade ederek eserini sonlandırır. Ferit Kam, *Vahdet-i Vücut*, (Çev. Yüksel Kanar), Kapı Yay., 1. bs., İstanbul 2015. Kam'ın bu eseri, Cebecioğlu tarafından da sadeleştirilerek neşredilmiştir. Bkz. Ferit Kam, *Vahdet-i Vücut*, (Sad. Ethem Cebecioğlu), DİB Yay., Ankara 1994. Panteizm ve vahdet-i vücûd farkının izahı hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Hüsamettin Erdem, *Panteizm ve Vahdet-i Vücut Mukayesesi*, Kültür Bakanlığı Yay., 1. Bs., Ankara 1990.

ile doğmamışsa da onunla kemâle ulaşmış ve onunla müsemma olmuştur.¹³⁷² Bu nazariyeye göre Hak Teâlâ'dan başka varlık yoktur. Hak Teâlâ bütün eşyayı şâmindir. Görünen her şey, bir aslın bir başka görünüşüdür.¹³⁷³ Gölge yok iken nûr ile zahir olur.¹³⁷⁴ İblis, kâmil insânın hakikatini göremediği için topraktan yaratılana secde etmemiştir.¹³⁷⁵ Vahdet-i vücûd nazariyesine müteallık Gaybî, Nakşî ve Mısri'de olabildiğince fazla beyit vardır. Diğer şairlerden Nâilî'de 9, Nâbî'de 6, Ümmî Sinân'da 5, Âşık Ömer'de 4, Gevherî'de 1 yerde bu görüşe ilişkin tasavvurlar tespit edebilmişken Fehîm ve Nef'î'de bu hususta herhangi bir beyte tasadüf edemedik. Gaybî 6, Mısri 4, Nakşî 3, Nâilî 1 manzumesini vahdet-i vücûd nevzuuna teksif etmiştir. Şairlerin vahdet-i vücûd hakkındaki telakkisini en keskin biçimde yansıtacağını düşündüğümüz bazı beyitlerinden vererek bu görüş hakkındaki düşüncelerini tebellür ettirmeye çalışacağız. Aşağı derç olunan beyitte şeytanın Âdem Peygamber (a.s.)'e topraktan yaratılmış olduğu ve kendisinden daha düşük seviyede bulunduğu vehmine kapıldığı için secde etmeyişine¹³⁷⁶ telmihte bulunan Nakşî, insanın ya da bütün varlıkların farklı sûretlerde olsa da Allah (c.c.)'tan bir parça, hatta Allah (c.c.) olduğunu anlayabilseydi Âdem Peygamber (a.s.)'e secde etme emrini tıpkı Allah (c.c.)'a secde ediyormuşçasına yerine getirirdi, demektedir:

Eger iblîs-i pür-telbîs bileydi iş bu esrârı

İderdi secde-i Âdem niçün eylerdi ol isyân

“Nakşî-Gazel 110/7”

¹³⁷² İslam tasavvufunun en büyük müessiri olan vahdet-i vücûd hakkında geniş bilgi için bkz. Sadreddin Konevî, *En-Nusûs fî Tahkîki Tavri'l-Mahsûs-Vahdet-i Vücûd ve Esasları*, (Çev. Ekrem Demirli), İz Yay., İstanbul 2002; Dâvûd el-Kayserî, *Vahdet-i Vücûd Felsefesi (Felsefî ve Tasavvufî Risâleler)*, (Çev. Mehmet Bayraktar), İFAV Yay., 1. bs., İstanbul 2012; Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, s. 118-119; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, C. II, s. 640-650; Ferîd Kam, *Vahdet-i Vücûd*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1331; Cavit Sunar, *Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek Felsefe*, AÜİF Yay., Ankara 1974, s. 237-240; Muhammed İhsan Oğuz, *İslam Tasavvufunda Vahdet-i Vücûd*, Oğuz Yay., İstanbul 1995.

¹³⁷³ Şeyh Bedreddin, *a.g.e.*, s. 54.

¹³⁷⁴ Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 117.

¹³⁷⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 658. Mevlânâ, Vahdet-i vücûdu ay ve bulut istiaresi ile söze döker. Ay Allah (c.c.)'ı, bulut da ay'ı görmeye perde olan benlik, yani nefsi temsil eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. *a.g.e.*, C. V-VI, s. 65-67. Mevlânâ, *Mesnevî*'sinde çeşitli teşbih ve mecâzlarla örülü bir define arayan adam hikâyesi anlatır. Bu hikâyede, defineyi uzaklarda arayan adamın, aslında definenin kendisi olduğunu izah eder. İlgili hikâye için bkz. *a.g.e.*, C. V-VI, s. 470-476. Şirâzî, *Bostan*'da vahdet-i vücûd ile alakalı 3 adet hikâye anlatır. Bkz. Şirâzî, *Bostan*, s. 155-157.

¹³⁷⁶ Bkz. A'râf 7/12; Sâd 38/76.

Gevherî, muamma türündeki manzumesinde (GE. 67/3) âşık ile maşûk tek bir nûr iken pervâneyi yakan nârın aslı nedir, diye sorarak vahdet-i vücûda işaret etmiştir. Nâbî, bir rubaisinde istifhâm-ı inkârî cihetiyle ‘ey zıll-ı hayâl, âlem perdesinde bir sen varsın bir de vücûdun da mı var’ (NB. R. 63/2) diyerek aslında varlığının olmadığını, varlığın sadece Allah (c.c.)’a ait olduğunu ifade eder. Bir başka beytinde ise vahdet-i vücûdçuların teşbihi gibi dünyâyı Allah (c.c.)’ın tecellî ettiği aynalar yansıması olduğunu ve bunun idrâkindeki ârifin cihânın zevâlinden endişe duymayacağını (NB. G. 303/11) belirtir. Âşık Ömer, aşağı derç ettiğimiz bendinde cemü’l-cem hâlinin de tesiriyle kendi varlığını ve kâinâtı aradan çıkartarak tek varlığın Allah (c.c.) olduğunu iddia eder. Fakat nefis ve şeytana uyan bunun farkında değildir:

Dem-be-dem nûr-ı tecellâdan erişir kalbe bû

Nefs-ile şeytâna uyan alamaz ondan koku

Yâ nemiz var ara yerde Rabbenâ sensin kamu

Rûh-ı eczâ-yı anâsır şeş cihâtın sâhibi “Âşık Ömer 1384/4”

Sinân Ümmî bir beytinde Allah (c.c.)’a kendisinden de yakın olmak istediğini diletiğinde, Allah (c.c.)’tan ‘vücudunda hükm eyleyenin bizzat kendisi olduğu’ cevabını (ÜS. 61/11) işitmektedir. Özünü bir mürşide verenin gözünün gafletten açılacağını ve onun vesilesiyle ezeki izini izleyerek yine kendisinden haber alacağını (ÜS. 22/3) ifade ederek vahdet-i vücûd görüşünü belirtir. Mısırî, aşağıdaki beytinde eğer aralarında bir fark var ise ‘men aref’ ile ‘mâ rameyte iz rameyte’¹³⁷⁷ remzini fark ediver, diyerek her ikisinde de kulun bir nevi Allah (c.c.)’tan bir parça olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim varlığından, benliğinden kurtulan, attığın zaman sen atmadın, sırrına erer.¹³⁷⁸ ‘Nefsini bilen Rabbi’ni bilir’ ve ‘attığın zaman sen atmadın, Allah attı’ ifadelerinin müşterek noktası vahdet-i vücûddur:

Men ‘aref’ le ‘mâ rameyte iz rameyte’ remzini

¹³⁷⁷ ‘Attığın zaman sen atmadın.’ İlgili âyet için bkz. Enfâl 8/17.

¹³⁷⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 446.

Farq idivir mümkin ise ber-sebîl-i infirâd

“Niyâzî-i Mısırî 27/12”

Gaybî, ‘Keşfü’l-Gitâ’ kasidesinin tamamında vahdet-i vücûd hakkındaki tasavvurlarını serd eder. Kasidenin matla‘ beytinde eşyanın yek vücûd ve Hudâ’dan gayrı görünen şeylerin aslında Hudâ’nın kendisi olduğunu belirterek vahdet-i vücûd telakkisinin ne kadar kat’i olduğunu ima eder:

Bir vücûddur cümle eşyâ ‘ayn-ı eşyâdur Hudâ

Hep hüviyyetdür görinen yoq Hudâ’dan mâ‘adâ “Gaybî-Kasîde 1/1”

Nâilî, gönle seslendiği beytinde âlemde âdem olmadığını bilmedin (NK. MST. 3/24) diyerek serzenişte bulunur. Âdemden kastı varlıktır; mecâz-ı mürsel yoluyla parçayı söyleyip bütünü kastederek Allah (c.c.)’tan başka varlık olmadığını anlayamadın, demek istiyor.

2.86.2. Vahdet-i Şuhûd

Kulun Hak’tan başkasını görmemesi hâline vahdet-i şuhûd denir. Bu hâlin tasarrufu altındaki sâlik, nefsinden fânî olması hasebiyle kendisini de aradan çıkartmış olduğu ecilden Hallâc gibi ‘ene’l-Hak’ der. Bu hâl üzerinden kalktıktan sonra halk ile Hakk’ı ayrı görür ve bir önceki durumunda söyledikleri için tevbe eder. Bu hâle ‘ayn-ı cem’, ‘cem’ ve ‘fenâ’ adı da verilir.¹³⁷⁹ Vahdet-i şuhûd, felsefî bir iddia, bir ilim veya inanç olmayıp doğruluğunun ispata kalkışılmadığı tecrübî bir hâldir.¹³⁸⁰ Vahdet-i vücûd tevhîdi bilme ise vahdet-i şuhûd tevhîdi yaşamaktır, yani tevhîdin kendisidir.

Vahdet-i vücûd, Allah (c.c.)’tan başka hiçbir şeyin varlığı olmadığını zihnen algılanması iken vahdet-i şuhûd ittihâd ya da insanla Allah (c.c.)’ın ontolojik bir birliği olmayıp birliğin bizzat müşâhede edilmesidir. Bayraktarlığını Ahmed-i Fâruk-ı Serhendî yapmıştır.¹³⁸¹ Vahdet-i şuhûd, divânlarda vahdet-i vücûd kadar rağbet görmemiş, beyitlerde onun kadar ele alınmamıştır. Vahdet-i şuhûd görüşü ile

¹³⁷⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 371.

¹³⁸⁰ Afifi, *Tasavvuf*, s. 165.

¹³⁸¹ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 385. Bu iki mefhum arasındaki nüans için bkz. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, C. III, s. 345-347. Vahdet-i şuhûd için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 512.

münasebetini tespit edebildiğimiz beyitler Mısırî’de 11, Nakşî’de 7, Ümmî Sinân’da 6, Gaybî’de 4, Fehîm’de ve Nâilî’de 2, Nâbî’de 1 adettir. Gevherî, Âşık Ömer ve Nef’î’de bu görüşe müteallik beyitlere tesadüf edilememiştir. Aşağıdaki beytinde de görüleceği üzere divânında birçok beyitte söyleyenin kendisi değil bizzat Allah (c.c.) olduğunu ifade eden Nakşî, bu söylemiyle vahdet-i şuhûd hâli üzeredir:

Dilümden söyleyen Hâk’dur Resûl-i Kibriyâ hâkķı

Eşer yok bende benlikden ne şanduñ kâmil insânı “Nakşî-Gazel 204/4”

Fehîm, Hallâc-ı Mansûr’un manevî hâl içerisinde ‘ben Hakk’ım’ manâsına gelen sözüne iktibas yaptığı aşağıdaki beytinde, şuhûdî tevhîdin etkisi altında olduğunu ve bu tesirle Hak olduğunu söyleyecek olursa (söyleyen Allah’tır) hakikat olan bu sözünden ötürü insanların kendisini asabileceğini dile getirir.

‘Aceb sırr-ı Hudâ’sın cânım içre müttehid-eczâ

Ene'l-hâk sen disen ey büt berdâr ider ‘âlem “Fehîm-Gazel 202/5”

Ümmî Sinân’ın şuhûdî tevhîd telakkisi, ittisal mefhumu ile girift bir şekildedir: ‘Ne söylemeye dilim ne yazmaya elim var, ben gözden kaştan ve diğer organlardan müteşekkil kuru bir sûretim, hükm eden sensin (ÜS. 77/4). Bu aşka yâr olunca Bir ile bir oldum, hem Musa hem Tûr oldum Len Terânî’yi neylerim ((ÜS. 109/6). Zulmet, kesret, firkat aradan gitti, benim envarlığım nûr-ı Zât’tır ((ÜS. 121/6). Nûr-ı Yezdân’a erelden akl u cân garka vardı, bu gün acayip bir ummânım (ÜS. 138/9).’

Mısırî’nin de şuhûdî tevhîd hususunda tecrübî bilgileri mevcuttur: ‘Aradığım hem cânda hem de tendedir; bilir iken, bunun şuurunda iken bendedir, çağırırım dost dost, (NM. 20/7). İbretle bakarsan yakın uzak her şeyin bir olduğunu göreceksin (NM. 53/5). Âlemin hepsinin bir tek yüz olduğunu gören hayrân olur (NM. 78/8).’ Aşağıdaki beytinde ise önceleri Dost’un ve kendisinin ayrı olduğunu sandığını, fakat sonradan kendisinden görüp işitenin o Cânân olduğunu bildiğini ifade etmektedir:

Öyle şanurdum ayruyam dost ğayrıdur ben ğayrıyam

Benden görüp işideni bildim ki ol cānān imiş “Niyâzî-i Mısırî 78/3”

Gaybî, şuhûdî tevîde erdiğini şu ifadelerle ima etmektedir: ‘Ben demekten geç, sende ben diyen Hak’tır (SG. 81/1). Zât-ı Hakk’ım, kulhuvallâhu ahad vasfım oldu (SG. 4/7). Zâhidin şehâdetle şuhûda mecali yok (SG. 56/2).’ Nâilî ise ‘biz aynada kendini süsleyen aklın bakışı önünde gizliyiz. Aynada aksetsek bile yine bizi göremez; dünyâ aynasında görünürüz ama akıl bizi göremez (NK. G. 135/2)’ dedikten sonra görebilecek olanın ancak vahdet-i şuhûda ermiş olan Mecnûn gibiler olduğunu ifade ederek bu kavram hakkında fikirlerini serd etmiş olur:

Güncāyişimüz dîde-i Mecnûnadur ancak

Nîreng-i cemâlüz ruḥ-ı Leylâda nihānuz “Nâilî-Gazel 135/3”

2.87. Urûç, Mirâç

‘Yukarı çıkma, yükselme’ anlamlarına gelen urûç, Allah (c.c.)’a yakın kimselerin sülûkudur. Sâlik, hangi yolla sülûk ederse etsin eğer maksadı Allah (c.c.) ise mirâç sahibidir.¹³⁸² Sâlikin ruhu, sıhhat ve uyanıklık hâlinde bedeninden ayrılarak ölümünden sonra kendisine keşfolacak hâlleri ölmeden evvel görür. İlme’l-yakîn mertebesinden ayne’l-yakîn mertebesine ulaşarak bildiği her şeyi müşâhede eder. Bu hâlde cennet, cehennem, cennetlik ve cehennemliklerin durumu ona keşfolur.¹³⁸³ Nakşî’de 4, Ümmî Sinân, Mısırî ve Nâbî’de 1 beyitte yer verilen bu kavram ‘insân-ı kâmil, merd, mirâç ve nefha-i Rahmânî’ kavramları ile tenasüp hâlinde zikredilmiştir. Nefha-i Rahmânî’nin hususiyetlerinin bildirildiği Niyâzî-i Mısırî’nin aşağı derç olunan beytinde ruhun urûcunun ve melekût âlemine ulaşmasının o nefha ile tahakkuk edişi ifade edilirken urûc mefhumunun zikredildiği görülür:

Rûḥ anuñ ile itdi semāvâta ‘urûcı

Çıldı melekûta daḥi anuñla vülûcı “Niyâzî-i Mısırî 198/20”

¹³⁸² Bkz. ‘el-Urûc’, Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 395.

¹³⁸³ Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 80. Tasavvuf ehlinin urûcu hakkında bkz. A.g.e., s. 79-81.

Urûç mefhumu Nakşî'de birçok beyitte, Gaybî'de 5 ve Mısrî'de ise 1 beyitte mirâç olarak ve mirâç hâdisesiyle ilişkilendirilerek ele alınmıştır. Hz. Muhammed (s.a.s.)'in mirâcı,¹³⁸⁴ mutasavvıflar için Allah (c.c.)'in huzuruna yükselişin ilk örneği¹³⁸⁵ ve ana hedefi olmuştur.¹³⁸⁶ Buna istinaden tasavvufta da mirâç, cismanî olmasa da ruhun yükselişi ve manevî yolculuğu şeklinde tasavvur edilmiştir.¹³⁸⁷ Tek farkla ki Hz. Peygamber (s.a.s.)'in mirâcı, hem ruhanî hem de cismani bir mirâçtır.¹³⁸⁸ Velîlerin mirâcı himmet ve esrâr cihetinden olur. Onlar ruhları ile mirâç ederler.¹³⁸⁹ Nakşî, 7 manzumesinde mirâcı işlemiş; bunların bir kısmında Hz. Peygamber (s.a.s.)'in tecrübelerini bir kısmında ise kendi yaşadıklarını dile getirmiştir. Muamma ve mirâciye vasfını haiz bir manzumesinde (NAA. G. 160) Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Kabe'den Kudüs'e erişmesi (NAA. G. 160/1); göğe yükselmesi (NAA. G. 160/2); göğün yedinci katına çıkması (NAA. G. 160/3); cümle eşyayı geçerek Sidre'ye ulaşması (NAA. G. 160/4); Sidre'den 'kâbe kavseyn'e erişip dilârâyı (Allah) görmesi (NAA. G. 160/5); O'nu bulduktan sonra özünden geçmesi ve vuslat-ı yâre erişmesi (NAA. G. 160/6) hâdisesini tahkiye etmiştir. Gaybî'nin fenâ hâlinde irat etmiş olabileceği aşağıdaki beytinde aşk, Burak, süvâr olmak, kâbe kavseyn, ev ednâ kelime ve ibareleri mirâç çerçevesi içerisinde tasavvufî ifadelerin tevil edilmişinden ibarettir:

‘Aşk Burâk'una süvâr ol gel yüzim mi'râcına

Çıl temâşâ kâbe-kavseyn-i ev-ednâ bendedür

“Sun‘u'llâh-ı Gaybî 35/3”

¹³⁸⁴ Hz. Peygamber'in Mirâcı ile ilgili bilgi için bkz. Salih Sabri Yavuz, "Mi'rac", *DİA*, İstanbul 2005, C. XXX, s. 132-135.

¹³⁸⁵ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 41.

¹³⁸⁶ Schimmel, *a.g.e.*, s. 234.

¹³⁸⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 250. Mirâca tasavvuf zaviyesinden de bakılmış ve mirâcın safhaları kimi mutasavvıflarca tasavvufî boyutta ele alınmıştır. Muslihiddün Vahyî'nin müridin çeşitli safhalardan geçip seyr u sülûkünü tamamlamasını anlattığı manzum eseri bunun güzel bir örneğidir. Eser için bkz. Muslihüddîn Vahyî, *Mi'râcü'l-Beyân-Mirâcın Tasavvufî Boyutu*, (Haz. Mustafa Tatçı, Cemal Kurnaz, Bizim Büro Yay., 3. bs., Ankara 2000.

¹³⁸⁸ Tasavvufî mirâç hakkında bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 527; Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 220-221.

¹³⁸⁹ Velîlerin mirâcı hakkında bkz. Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 300; Tosun, *Derviş Keşkülü*, s. 56-59.

2.88. Üveysîlik

Veysel Karânî, Hz. Muhammed (s.a.s.)'i görmediği hâlde onunla mânevî bağlantısı olduğundan, sonraki sûfiler için zâhirî bir bağlantısı olmaksızın Hz. Peygamber (s.a.s.)'i tanıyan, sadece ilâhî lutfun rehberliğiyle ilhâm alan sûfî tipinin prototipi olmuştur.¹³⁹⁰ Kendisinden çok önce yaşamış bir velînin rûhaniyeti tarafından mânen terbiye edilen ve bu sebeple zâhirde herhangi bir şeyhi bulunmayan velîlere de bu sebeple üveysî denilmiştir.¹³⁹¹ Üveysîlik mefhumuna incelenen divânlarda doğrudan tesadüf edemedik. Lakin Fehîm'in Mevlevîlik unsurlarını öne çıkarttığı bir gazelinde şehbâza teşbih ettiği bir Mevlevî'yi tasvir ederken 'Şems-i Tebrizî'nin rûhunun ona gönül avlamayı talim etmesi' eylemi ile bu unsuru beytin arka planına yerleştirmiş olması muhtemeldir. Fehîm'in bu teşbihi ile üveysîliğin lafzen olmasa da manen zikredildiğini söyleyebilmemiz mümkündür:

Tâ oldı mevlevî o mehüm rûh-ı Şems-i dîn

Ta'lîme dil şikârın o şehbâza başladı

“Fehîm-Gazel 275/3”

2.89. Vâridât, Vehb

Türkçesi 'gelirler' anlamında Arapça bir sözdür. Sûfilerce ilhâm yoluyla kalbe gelen sözlere denilmiştir. Bununla beraber Şeyh Bedreddin'in meşhur eserinde olduğu gibi sohbetlerdeki konuşmaya da vâridât denir.¹³⁹² Vârid, kulun bir kastı ve çabası olmaksızın kalbe gelen güzel düşüncelerdir. Vâridâtın havâtırdan farkı, vâridâtın daha umumî bir manâ içermesidir.¹³⁹³ Serrâc'a göre vâridât, kalbe gelen ve kalbi kaplayan hâldir.¹³⁹⁴ Hucvirî'ye göre ise gizli manâların kalbe hulûl etmesidir.¹³⁹⁵ Sühreverdî, vâridâtı farklı bir şekilde ve kurbiyet makâmıyla mukayese ederek izah etmiştir. Vecd, Allah (c.c.)'tan gelen bir vâridâttir. Bizzat Allah (c.c.)'ı isteyen, onun katından gelen bir

¹³⁹⁰ Schimmel, *a.g.e.*, s. 47.

¹³⁹¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 369. Ayrıca bkz. Üveysîlik için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 510.

¹³⁹² Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 324.

¹³⁹³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 230.

¹³⁹⁴ Serrâc, *Luma*, s. 402.

¹³⁹⁵ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 442.

şeyle kâni olmaz. İlâhî huzurda sürekli kurbiyet hâlinde olan kimseyi, Allah (c.c.) katından gelen şeyler oyalayamaz ve onu elde etmek için harekete geçiremez. Gelen vâridât, bir bakıma kulun Hak'tan uzaklığını gösterir. Kul eğer kurbiyet makâmında ise bütün vecd ve feyizlerin sahibini bulmuştur, artık vâridâtla işi kalmamıştır.¹³⁹⁶

Bu mefhum, Nef'î'nin bir beyti hâriç sadece Tekke şairlerinde kullanılmıştır. Nakşî ve Ümmî Sinân, şiirlerini Allah (c.c.)'ın kalplerine indirdiği düşünceler olarak nitelemektedirler. Nakşî, yazdığı şiirlerin kendi kesbi olmayıp Allah (c.c.)'ın vâridâtı (NAA. G. 3/15); Ümmî Sinân da dilinin şerh eylediklerinin vâridâtın pertevi olduğunu (ÜS. 110/5) ifade ederler. Mısırî ise vâridât redifli manzumesinde (NM. 17) Şeyh Bedreddîn'in '*Vâridât*' adlı eserini meth ederken bu mefhumu temas eder.¹³⁹⁷ Nef'î, Sultân Murâd için kaleme aldığı methiyesinde memduhunun sözlerindeki kutsal feyzin Allah (c.c.) katından gelen lafızlar olduğunu dile getirirken (NF. K. 20/5)¹³⁹⁸ zikrettiği vâridât mefhumunu memduhunu överken bir araç olarak kullanmıştır. Diğer telakkiler ise şu şekildedir: 'Ehl-i irfâna ilhâm olan vâridât-ı zikr-i kalbîdir, bize cân dilinden söyleyen hitâbullâhtır (ÜS. 163/7). Ledünnî ilmin dilde (kalpte) zuhûru ilhâm ve vâridât iledir (ÜS. 195/10). Vâridât u varlığa ermek dilersen beri gel, gevheristân istersen Zikr-i Hû'nun bahrına dal (ÜS. 127/2). Nesh edilmesi mümkün olmayan ilm-i Rabbânî'ye er, evliyâyâ vâridât enbiyâ vahyi gibidir (SG. 8/8).'

Lügatte 'bağışlamak, karşılıksız vermek' anlamına gelen hîbe kelimesi, Arapçada sadaka, hediye Türkçede bağış kelimelerinin müteradifidir.¹³⁹⁹ İncelenen divânlarda ve hususiyetle Nakşî divânında 'vehbî' kelimesi 'Allah (c.c.) vergisi, dâd-ı Hak' manâları ile kullanılmış, zıttı olan 'kesbî' kelimesi ile de yer yer tezat oluşturacak şekilde bir araya getirilmiştir. Beyitlerindeki umûmi tasavvur, söz ve şiirlerin şairlerin kendi kesbi

¹³⁹⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 255. Vâridât hakkında mufassal malumat için bkz. Cürçânî, *Ta'rifât*, s. 112; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 576; Uludağ, *a.g.e.*, s. 374; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 517.

¹³⁹⁷ *Vâridât*'a birçok şerhler yazılmış, hakkında müteaddid çalışmalar yapılmıştır. Vâridât ile ilgili son yıllarda yapılan çalışmalardan biri de Rahmi Yananlı'nın kaleminden çıkmıştır. Şeyh Bedreddin, *Vâridât*.

¹³⁹⁸ Beyit için bkz. 'Feyz'.

¹³⁹⁹ Ali Bardakoğlu, "Hibe", *DİA*, İstanbul 1998, C. XVII, s. 421.

ile değil Allah (c.c.)'ın hibesi olmasıdır: 'Bu şiirim kesb ile olmaz, elest meclisinde Leyla'nın defterinde yazıldığımdandır (NAA. G. 11/4). Sırları nazm içinde ayân edişim kendi kesbim değil, Mevlâ'nın hidâyetidir (NAA. G. 118/7). Ey Nakşî, nazmını kesbî sanırlar (oysa vehbîdir) (NAA. G. 128/5). Şairlik istidadımın feyzi dâd-ı Hudâdır; bu kesb ile olmaz (NF. K. 11/47).¹⁴⁰⁰ Râh-ı hakikat sa'y ile olur, muhabbet (ise) ihsân olarak gelen lezzetli bir pâyedir (SG. 16/4). İrşâd olan aşk ile olur, aşk ise kesbî değil Allah (c.c.) vergisidir (SG. 54/2).¹⁴⁰¹ Aşk u muhabbeti kesb-i dil zannetme, onun üstâdı Allah (c.c.)'tır (GE. 842/3).' Gevherî, mecâzî sevgili için söylenmiş benzeyen manzumesinin aşağı aldığımız bendinde sevgilide tezahür eden bütün güzellik unsurlarının vehbî olduğunu ileri sürerek dünyevî bir gaye taşıyan şiirinde dahi tasavvufun mühim bir kavramını kullanmıştır:

Cemâlinde zâhir âsâr-ı kudret

Teâlallâh zehî hüsn-i letafet

Lebinden aldığım esrâr-ı hikmet

Vehbîdir ol ma'nâ söylenmemiştir

“Gevherî 517/3”

2.90. Varlık, Yokluk

Kişinin varlığı, başka bir günahla mukayese edilemeyecek derecede bir günahtır.¹⁴⁰² Aslında insan da varlığı da yoktur; varlık Allah (c.c.)'tan ibarettir.¹⁴⁰³ İğneden geçirilecek iplik iki ayrı iplik olursa ucu çatallaşır ve iğne deliğinden geçemez. Tek kat olan, varlığı teke indiren bunu gerçekleştirebilir.¹⁴⁰⁴ Varlığından, benliğinden kurtulan, 'attığın zaman sen atmadın' sırrına erer.¹⁴⁰⁵ Varlık, enaniyet ve kibir

¹⁴⁰⁰ Beyit için bkz. 'Ehl-i Dil, Erbâb-ı Dil'.

¹⁴⁰¹ Beyit için bkz. 'İrşâd'.

¹⁴⁰² Bursevî, "Şerh-i Usûl-ı Aşere", s. 49.

¹⁴⁰³ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 48.

¹⁴⁰⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 197.

¹⁴⁰⁵ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. V-VI, s. 446. Varlığını bilinmezlik toprağına göm. Çünkü gömülmeyen şey bitmez. Ataullah İskenderî, *Hikem-i Atâiyye*, s. 22. Mevlânâ'nın varlıktan geçme, kendi varlığını görmeme ve 'ben yerine biz'i öne çıkartıp kendine varlık atfetmemeye müteallik güzel bir hikâyesi vardır. İlgili hikâye için bkz. Mevlânâ, *a.g.e.*, C. I-II, s. 192-196.

manâlarına da gelir.¹⁴⁰⁶ Nakşî, Ümmî Sinân, Mısrî ve Gaybî’de tekasüf eden bu mefhum, diğer şairlerden Âşık Ömer’de 5, Fehîm ve Nâbî’de 3, Nâilî’de 2, Nef’î’de 1 beyitte ‘varlığa ermek, Allah (c.c.)’la var olmak, varlığı atmak, varlığı bilmek, varlığı fenâ etmek, varlığı mahv eylemek, varlığı yağma eylemek, varlığı mahv etmek, varlığı yok etmek, varlık dağını delmek, varlıktan el çekmek, varlıktan geçmek, varlıktan kurtulmak, varlıktan soyunmak’ gibi ifade, ibare ve terkiplerle zikredilmiştir. Gaybî, aşağıdaki beytinde varlığını terk etmeyen, nefsinin müridi olacağını belirtir:

Varlığın mahv itmeyen Ğaybî mürîd-i nefis olur

Kendözin yok bilmeyenler gelmesün bu meclise “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 105/7”

Varlık mefhumu, ‘vücûd’ olarak Nâbî’de sık bir şekilde kullanılmış, diğer şairlerden Fehîm’de 8, Nakşî’de 7, Âşık Ömer ve Gaybî’de 5, Nâilî’de 3, Nef’î ve Mısrî’de 2, Gevherî’de 1 beyitte ‘aşk, âşık, maşûk, davâ, fenâ, bekâ, ikilik, mahv, nefy, yokluk’ mefhumlarıyla münasebettar şekilde ‘ifnâ-yı vücûd, isbât-ı vücûd, nefy-i vücûd, vücûdu fenâ eylemek, vücûddan kurtulmak, vücûdu mahv eylemek’ gibi ifade ve terkiplerle ekseriyetle terk veya mahvedilmesine matuf olarak zikredilmiştir. Nâilî, aşağı aldığımız beytinde ay yüzlü sevgilinin olduğu yerin güneşin ateşten topuna döndüğünü ve yanına gelenin zerre gibi varlığını kaybedeceğini zerre/güneş mazmunu ile ifade eder. Zerre güneşte görülür, güneş sayesinde vardır; güneş zerreyi yok eder. Zerreyi ortaya çıkarana da kaybeden de güneştir. Beyitteki ‘sevgilinin yanına uğrayan her zerre varlığını kaybedecektir ifadesi’ fena fi’l-lâha ermesine işaret eder:

Mânend-i zerre mahv-ı vücûd eyler uğrayan

Ol mâhuñ oldı kûyı meger gûy-ı âfitâb “Nâilî-Gazel 11/3”

Gerçek varlık Allah (c.c.)’ın varlığıdır, bizim varlığımız eğreti hatta hayâlidir. Kul için aslolan vücûd değil fenâ ve hiçliktir.¹⁴⁰⁷ Vücûd birden fazla değildir, o da Allah (c.c.)’ın vücûdudur. Allah (c.c.)’ın varlığından başka bir varlık olması imkân

¹⁴⁰⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 374. Varlık için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 517.

¹⁴⁰⁷ Uludağ, *a.g.e.*, s. 383.

hâricindedir.¹⁴⁰⁸ Sadece Allah (c.c.) vardı ve daima da sadece o var olacaktır. Sâlik, zan ve hayâl içinde olduğundan ‘Allah (c.c.)’tan başka var yoktur’ sırrını bilemedi. Ne zaman ki hayâl, zan ve şüpheden kurtuldu, o zaman tek vücûdun Hak vücûdu olduğunun sırrına erdi.¹⁴⁰⁹ Bir kimse kendi zâhirî varlığından tamamen kurtulursa, gerçek nefsi olan Allah (c.c.) ile var olur,¹⁴¹⁰ vahdet âleminde Sübhân ile birlik sürer:

‘Aşk ile zenb-i vücûdı mahv idüp Ğaybî yoķ ol

‘Âlem-i vahdetde birlik süresin Sübhân ile “Sun‘u’llâh-ı Ğaybî 100/5”

Ademiyet denilen hiçlik, tasavvufta yokluk manâsına gelir. Yokluk da Allah (c.c.) ile var olmanın ilk ve temel şartıdır.¹⁴¹¹ Yokluk, hiçlik demek olan ‘adem’ kelimesi tasavvufta fenâ manâsına da kullanılmıştır. Yine tasavvufta Hak’tan gayrı olan her şey ademdir.¹⁴¹² Bütün varlıklar, madde, âlem asıl itibariyle ma’dumdur, fakat Hakk’a göre vardır; varlıkları ona bağlıdır, varlıklarını ondan alırlar.¹⁴¹³ Yokluk mefhumu 11 yerde ‘adem’ olarak ‘adem kûşesi, sahrâ-yı adem, şehr-i adem’ gibi terkiplerle anılır. Ümmî Sinân’da 8, Nâbî’de 6, Mısırî’de 5, Fehîm’de 4, Ğaybî’de 2, Nakşî, Gevherî ve Âşık Ömer’de 1 beyitte ‘âşık, aşk, fenâ, insan, mahv, seyr-i maallâh, vücûd’ mefhumlarıyla tezat veya tenasüp teşkil edecek şekilde zikredilmiştir. Yokluk mefhumu 11 yerde ‘adem’ olarak ‘adem kûşesi, adem şehri, sahrâ-yı adem, şehr-i adem’ gibi terkiplerle kullanılır. Nâbî, aşağıdaki beytinde Allah (cc)’ın varlığı ve kudreti karşısında teslim olmuş ve yokluğunu kabul etmiş bir kemter kul hüviyetindedir:

Bûd ü ne-bûd dâde-i Perverdgâr iken

Ne kemterem yâ n'olsa gerek ķudretüm benüm “Nâbî-Gazel 516/4”

Varlık ve yokluk mefhumu, ikili kullanım olarak Mısırî ve Ümmî Sinân’da 6, Nâbî’de 4, Fehîm, Nakşî ve Ömer’de 1 beyitte görülür. Âşıkların varlıkla işleri yoktur,

¹⁴⁰⁸ Neseî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 25.

¹⁴⁰⁹ Neseî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 44.

¹⁴¹⁰ Nicholson, *İslâm Süfîleri*, s. 183.

¹⁴¹¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 169.

¹⁴¹² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 31.

¹⁴¹³ Uludağ, *a.g.e.*, s. 22.

onlar sermâyesiz kâr elde ederler. Kanatları olmadığı halde dünyânın etrafında uçarlar. Âşıklar yokluk âlemine çadır kurmuş kimselerdir.¹⁴¹⁴ Âşıklar yoklukla varlığa ererler:

Şem‘-i ‘âşka Mışriyâ yandur özün yoğ ol müdâm

‘Âşıkça her yoğluğun üstünde var eksük degül “Niyâzî-i Mısırî 104/5”

Ârif, mevcûdu ancak yokluk ile tanır, kendi yoğluğunu bilmekle de yaratıcısının yoğluğunu bilir.¹⁴¹⁵ Ben varlığı yoklukta buldum, onun için varlığı, yoğluğa feda ettim, der Mevlânâ.¹⁴¹⁶ Kurtuluş, selâmet yokluktadır. Benlikten, varlıktan kurtulup yoğluğa giden selâmete erer.¹⁴¹⁷ Mısırî, dervişliği anlattığı manzumesinde yok olmayanın varlığa eremeyeceğini ifade ederek yokluk-varlık tezadını işler.¹⁴¹⁸

İven kişi yol alamaz maşşûdunu tiz bulamaz

Yoğ olmayan var olamaz varını çalatmak gerek “Niyâzî-i Mısırî 97/4”

2.91. Vasl, Visâl, Vuslat, Vâsıl-Firâk, Firkat, Ayrılık, Cüdâ, Hicrân, Hasret, Hicret

“Sevgiliye kavuşmaya, ona ermeye, onunla olmaya vasl, vuslat, visâl, vusûl; ondan ayrı kalmaya hicrân, firkat, firâk, fasl, infisal ve inkıta denir.”¹⁴¹⁹ Ayrılmak anlamındaki ‘hicrân, fasl, firkat’ kelimelerinin karşıtı olan vusûl, aynı kökten gelen ‘visâl, vuslat, vasl, ittisal’ kelimelerinin müteradifi sayılır. Lügatte ‘erişmek, ulaşmak, istediğine kavuşmak’ manâsına gelir. Vasl ve ittisal, seyr u sülûku sonucunda sâlikin tek maksadı olan Allah (c.c.)’a ulaşması, onunla birlikteliği, metafizik bağlamda Hakk’ın âlem ve içindekilerle beraberliği anlamlarını taşır.¹⁴²⁰ Vasl, Allah (c.c.)’a ilm-i şuhûdla ulaşmak demektir.¹⁴²¹ Bidâyet hâlinde kendisini Allah (c.c.)’tan ayrı ve uzak zanneden sâlikin, uzak ve farklı olduğunu vehmettiğinin aslında kendisinin aynı olduğunu idrâk etmesidir. Yoksa, Allah Teâlâ’nın bir şeye vâsıl olması ya da bir kimsenin ona

¹⁴¹⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 238-239.

¹⁴¹⁵ Serrâc, *Luma*, s. 398.

¹⁴¹⁶ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. I-II, s. 124.

¹⁴¹⁷ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. III-IV, s. 578.

¹⁴¹⁸ Divânında varlık kavramına hususi bir yer ayıran Niyâzî-i Mısırî’nin varlık hakkındaki görüşleri için ayrıca bkz. Mehmet Ulucan, "Niyâzî-i Mısırî’nin Şiirlerinde Varlık Anlayışı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 1 (2009), s. 31-41.

¹⁴¹⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 375.

¹⁴²⁰ Semih Ceyhan, "Vusûl", *DİA*, İstanbul 2013, C. XLIII, s. 143-144.

¹⁴²¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 519.

kavuşması diye bir şey mümkün değildir; Rabbü'l-âlemin bundan münezzehtir.¹⁴²² ‘Mantıku’t-Tayr’ ve ona nazire olarak yazılan ‘Lisânü’t-Tayr’ gibi tasavvufî alegorik eserlerde¹⁴²³ işlenen ana tema da budur.

Nakşî, Ümmî Sinân, Mısrî, Gevherî, Nâbî’de 10’dan fazla beyitte; Âşık Ömer’de 5, Nâilî ve Fehîm’de 2 beyitte kullanılan bu mefhum ‘şerbet-i vasl, Kabe-i vasl, gülşen-i vasl, îd-ı vasl, vasl nûru, vasl şarâbı, vasl-ı cânân, vasl-ı yâr, vasl-ı dildâr, vasl-ı Hak, vasl-ı Sübhân, vaslullâh’ gibi ifade ve terkiplerle beyitlerdeki yerini alır. Vasl, tetkik edilen divânlarda mutasavvıf şairlerce doğrudan Allah (c.c.)’a vasl manâsına gelecek şekilde istimal edilir. Halk şiirinde ekseriyetle sevgiliye kavuşma olarak telakki edilir. Divân şiirinde ise Allah (c.c.)’a kavuşma ima edilirse de genellikle bu mecâzî sevgili adı altında ifade edilerek mutasavvıf şairlerin doğrudan zikrettiğini Divân şairleri dolaylı ve remizli yolla dile getirmiş olurlar. Mısrî, Allah (c.c.)’a kavuşmayı isteyen kimsenin cânından ve dünyâsından vazgeçmeyi göze alarak evvela aşk meydânında sevgiliye kavuşabilme dârını diktiğini yani ölümü göze alabilmesi gerektiğini belirterek bunu gerçekleştiren ve ölen Hallâc-ı Mansûr’a telmihte bulunur:

Vasl-ı Hakk’ı isteyen cân u cihâñı terk idüp

‘Aşk meydânında evvel dikdi anuñ dârını “Niyâzî-i Mısrî 185/5”

Baş ile cânâ kıymayan (NAA. H. 15/5), mârifetin sırrına eremeyen zâhit, vasl-ı dildâra erişemez (NAA. G. 19/6). Bu dünyâda ağyâr kesretinden kurtulan vahdet illerinde vasl-i yâr olur (NM. 56/3). Vasl-ı yâr tâc u tahtla (sadece onları terk etmekle) olmaz, vasl-ı yâr cânı vermekle elde edilir (NM. 56/11). Râh-ı aşkta kul kurbân olmayan vasla ermez (AÖ. 669/3). Vasl için sevgiliye hizmet şarttır (AÖ. 366/2).¹⁴²⁴ Ayrılığın yarasına vasldan gayrı melhem bulanlar sabır yağıyla intizar fitili yapmışlar (NB. G.

¹⁴²² Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 467. Vasl hakkında bkz. Ankaravî, *a.g.e.*, s. 467-470; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 585-586.

¹⁴²³ Bu eserler ve muhtevaları için bkz. ‘Feridü’d-din Attar’, ‘Mantıku’t-Tayr, Kuş Dili’.

¹⁴²⁴ Beyit için bkz. ‘Hizmet’.

585/3). Nakd-i dili vermeyince kâlâ-yı vasl (vasl kumaşı) ele girmez, çünkü Pazar kaidesince satılmış, elden çıkmış olanı teslim etmektir (NB. G. 366/4).

Nâilî, Allah (c.c.)’a kavuşmayı ümit ve temenni eden kişmsenin Hz. Peygamber (s.a.s.)’in ayağının toprağına düşmesini, yani O’nun yolundan gidip sünnetine tabi olmasını söyleyerek Allah (c.c.)’a vaslı için Hz. Peygamber (s.a.s.)’in sünnetine ittibayı şart koşar:

Mağşūd ise vuşūl şehinşāh-ı ağdeme

Düş hāk-i pāy-ı hāzret-i sultān-ı ekreme “Nâilî-Musammat 3/35”

İnsanın asıl vatan olan gayb ve ruhlar âleminde ayrılıp bu âleme gelmesi firāk, bu âlemden ruhlar âlemine geri gitmesi ise visâldir.¹⁴²⁵ Nakşî, Âşık Ömer, Gevherî, Nâbî’de 10’dan fazla beyitte; Nâilî’de 5, Ümmî Sinân ve Mısırî’de 4; Gaybî’de 3 beyitte geçen visâl ‘dâmân-ı visâl, îd-i visâl, kal’a-yı visâl, kâlâ-yı visâl, visâl şerbeti, visâl-i yâr, visâl-i Hak’ gibi ifade ve terkiplerle zikredilmiş; ‘aşk, âşık, maşûk, kurb, kurbân, menzil, tâlib’ kelimeleriyle tenasüp ve ‘firāk, firakat, gurbet, hicâb’ kelimeleriyle de tezat teşkil edecek şekilde divânlardaki yerini almıştır. Visâle niyet etme, sevgilinin visâli ile yola çıkma, ona kavuşma ile eşdeğerdir. Visâl için yola çokma ve yolda olma kâfidir:

Mağşūd Nâ’ilî ser-i kūy-ı vişâl ise

Mecnûna deşt ü Kūhkene Bîsütün yeter “Nâilî-Gazel 122/5”

Dildârın reh-i aşkında visâlini isteyenler gayriden el çekip onun harîdârı olurlar (NAA. G. 174/3). Visâl-i yâr için başka sevdâlardan el çekerek pervâne gibi seme yanıp büryân olmak gerekir (NAA. MR. 1/2). Yârin visâlinin şerbetini nûş eden cân müsekkerdir (ÜS. 50/7). Sa’y ile visâle erilebilir, murâd eyleyen Mevlâ’sını bulur (AÖ. 1060/4). Firâka yanmak visâle kanmak olmaz (AÖ. 1257/4). Âlemin visâli, firāk u mihnetsiz olmaz (GE. 213/5). Sevgilinin visâlinin îdine ermeyen künc-i firakatte kalır (GE. 236/1). Visâl isteğı, aşkın nâmûsuna hâlel getirir. Tekmil sofraya ulaşmadan ağza

¹⁴²⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 138.

alınacak olan tek bir lokma iştahı kaçıır. Visâli isteyerek bu arzumuzla iştihâmızı bozmayalım, diyen Nâbî diğerlerinden farklı olarak firâkı tercih eder görünmektedir:

Nâmûs-ı ‘aşka kesr virür h̄‘âhiş-i vişâl

Bir loğma ile bozmayalum iştihâmuzu “Nâbî-Gazel 881/4”

Nakşî, Ümmî Sinân, Gevherî ve Nâbî ve Nâilî’de 10’dan ziyade beyitte; Âşık Ömer ve Nef’î’de 9, Fehîm ve Gaybî’de 7, Mısrî’de 5 beyitte yer alan vuslat, ‘bâde-i vuslat, lezzet-i vuslat, vuslat ehli, vuslat gamı, vuslat şarâbı, vuslat şerbeti, vuslat-ı didâr, vuslat-ı dildâr, vuslat-ı şeyh, vuslat-ı yâr, vuslat-ı Sultân’ gibi ifade ve terkiplerle zikredilmiştir. Vuslat tasavvufta Hakk’a ermek, olgunlaşmak, kemâle ermek; seyr u sülûku tamamlamak demektir.¹⁴²⁶ Vuslata erenleri Hak’tan perdelecek hiçbir şey yoktur.¹⁴²⁷ Kaybolanı, bulunmayı elde etmek demek olan vuslat, ontolojik manâda düşünülmemelidir.¹⁴²⁸ Allah (c.c.)’a vâsıl olmak, cismânî bir birleşme ya da kavuşma değildir, Allah Teâlâ bundan münezzehtir. Vuslat, ikiliğin kaldırılıp vahdetin ispat edilmesi ile gerçekleşir.¹⁴²⁹ Hakk’ı ayrı görmeyen onunla zaten her daim vuslattadır:

Mahv idüp ünsiyyetin ref’ iden işneyniyyetin

Hakk’ı ayrı görmez ol zât ile vuslat istemez “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 46/4”

Vuslat, aklın baştan gitmesidir.¹⁴³⁰ Vuslat muhabbete dayalı hâllerden biridir.¹⁴³¹ Vuslat sevinci ayrılık ve üzüntü ile iç içedir.¹⁴³² Gaybî, aşağıdaki bendinde yukarıda ki beyitteki düşüncesini geliştirir ve ‘kâinâta O’ndan başka yok iken ümîd ya da haşyet, düzah ya da cennet, firkat ya da vuslat dediğiniz şey de nedir’ diyerek vuslat ya da zıttı firkat algısını şuhûdî vahdete erememenin menfî bir sonucu olarak görür:

Nedür ümmîd nedür haşyet

Nedür düzeğ nedür cennet

¹⁴²⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 382.

¹⁴²⁷ Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif*, s. 647.

¹⁴²⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 528. Vuslat hakkında bkz. Dâye, *Mirsâdü’l-İbâd*, s. 260-266.

¹⁴²⁹ Dâye, *a.g.e.*, s. 260-261. Ayrılık aşkta ikilik, vuslatsa tekliktir. Bunun dışındaki her şey aslında vuslat değil, vuslat yanılmasıdır. Ahmed Gazâlî, *Sevânihu’l-Uşşâk*, s. 32.

¹⁴³⁰ Serrâc, *Luma*, s. 250.

¹⁴³¹ Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 647-649.

¹⁴³² Serrâc, *Luma*, s. 419.

Nedür firakat nedür vuşlat

Femâ fi'l-kevni illâ Hû

“Sun‘u’llâh-ı Gaybî 94/4”

Gaybî’de 5, Ümmî Sinân ve Nakşî’de 4, Mısırî ve Âşık Ömer’de 2, Fehîm ve Nâbî’de 1 beyitte zikredilen vâsıl, ‘vâsıl olmak, vâsılın ve vâsıl-ı Hak’ şeklinde ifade ve terkiplerle kullanılır. Vâsıl, Hakk’ın yanında bulunan insandır.¹⁴³³ Vâsıl-ı Hak, manevi sülûk yolu ile hâlleri ve makâmı geçerek ihsân mertebesine varıp Hakk’a ulaşan kişiye denir.¹⁴³⁴ Kul Allah (c.c.)’ı bilme, onu anlama, ondan başka her şeyden ayrılıp onunla cem olma hususunda sıdk makâmında iyice yerleştiğinde vuslat ve ittisâl alanlarına nüfûz eder. Bu alanda, Allah (c.c.)’tan başka her şeyden arınıp ve ayrılarak Allah (c.c.) ile birleştiğinden ona vâsıl denir.¹⁴³⁵ Cânâna vâsıl olmak isteyen cânı gözetmeli, kimseye hor bakmamalıdır (AÖ. 99/1). Hakk’a vâsıl olabilmek için gizli yol aşktır (ÜS. 115/3). Kurân’ın ipine sarılmayan Hakk’a vâsıl olamaz (NB. G. 34/6). Zikr-i tevhîd ile tâlib Hakk’a vâsıl olmaz, tâlibi kâmil ve vâsıl eden mârifetle hüsn-i hulkur (SG. 91/1). İlmîyle âmil olan sırr-ı Hak’a vâsıl olur (AÖ. 539/3).¹⁴³⁶

Vasl ve vuslat müvacehesinde ‘bulmak, varmak, ermek, Allah (c.c.)’ dönmek’ tabirleri de divânlarda müstameldir. Vuslat ve olgunlaşmanın üç mertebesi ‘bilmek, bulmak ve olmak’tır. Bu bağlamda insanın kendini bilerek ve tanıyarak Rabb’ini bulması icap eder.¹⁴³⁷ Tasavvufta kendini bilmek, Hakk’ı bulmak ve insân-ı kâmil olmak ifâdesi meşhurdur.¹⁴³⁸ Nakşî’de 10’dan füzûn beyitte, Gaybî’de 4, Mısırî ve Âşık Ömer’de 3, Ümmî Sinân’da 2 beyitte ‘bulma’; Mısırî, Nakşî ve Ümmî Sinân’da 1’er beyitte ‘varma’ söz konusudur. Aşağı derç ettiğimiz beytinde ‘Ferhâd u Şîrin’ kıssasına telmihte bulunan Mısırî, kesret perdesini gözünün önünden kaldırıncaya her yerde Allah (c.c.)’ı gördüğünü ve ona vâsıl olduğunu ifade ederek ‘varma’ kelimesini vuslata erme

¹⁴³³ Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 648.

¹⁴³⁴ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 518.

¹⁴³⁵ Sülemî, *Sülemî’nin Risaleleri*, s. 118.

¹⁴³⁶ Beyit için bkz. ‘İlim’.

¹⁴³⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 81.

¹⁴³⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 77.

olarak kullanır. Onun bu ifadesinden, varmanın mesafe kat etme değil ‘farkına varma’ olduğunu anlıyoruz:

Ferhād bu gün ben oldum varlık çağını deldüm

Şîrîn’üme varmağa her cānibüm yol oldu “Niyâzî-i Mısırî 180/4”

Nakşî’de 8, Ümmî Sinân’da 4, Mısırî ve Gaybî’de 2 beyitte ‘Allah (c.c.)’a erme’ bahis mevzuu edilir. ‘Allah (c.c.)’a dönme’ kavramı ise, tetkik edilen divânlar içerisinde ‘gel Allah (c.c.)’a dönelim gel’ redifli bir manzumesi (NM. 105) ile sadece Mısırî’de işlenir. Hiç kimse Hak erlerinin sohbeti olmadan O’na eremez (SG. 52/1).¹⁴³⁹ Hakk’a ilimle erilmez, ona aşk mürşidiyle erilir (SG. 105/6). Hak yolunun âşıkları bu dünyâda iken Dost’a erer (NM. 195/5). Sübhân’a ermek isteyen kuru davâyı, ucbu ve riyâyı terk etmelidir (NM. 98/7).¹⁴⁴⁰ Cübbe ve destârı mamur olan, zâhir ve bâtını vîrân olmayan kesinlikle Hakk’a eremez (ÜS. 15/16). Varlığı terk etmeyince Var’a erilemez (ÜS. 46/7). Derviş başını top edip Hakk’a erendir (ÜS. 53/6).

Vişālûn derdine düşmek yanup ‘aşk odına pişmek

Şoñunda saña irişmek ne güzeldür ne güzeldür “Niyâzî-i Mısırî 61/4”

Fasl, sevgiliden ayrı düşmektir.¹⁴⁴¹ Tetkik edilen divânlarda fasl mefhumu doğrudan geçmese de fasla merbut zikredilen ‘firkat, firâk, ayrılık, cüdâ, hasret, hicrân, hicret’ kavramları onlarca beyitte yerini alır. Ayrılık, ayrılış, hicrân demek olan ‘firkat’, tasavvufta halk perdesi ile perdelenmek demektir.¹⁴⁴² Bu mefhum, Gevherî ve Âşık Ömer’de yoğun bir şekilde kullanılırken Fehîm ve Mısırî’de 5, Ümmî Sinân’da 4, Nef’î’de 3, Nâilî ve Nakşî’de 2, Gaybî’de 1 beyitte ‘âh, âşık, aşk, ateş, ayrılık, bahr, cüdâ, dert, dîdâr, dûr, gam, gurbet, hasret, hayret, hicrân, nâr, kesret, zulmet’ kavramlarıyla tenasüp ve ‘vuslat, sabır, vasl, zevk’ mefhumlarıyla da tezat teşkil edecek

¹⁴³⁹ Beyit için bkz. ‘Tâlib’.

¹⁴⁴⁰ Beyit için bkz. ‘Gurûr, Ucb, Kibir, Nahvet’.

¹⁴⁴¹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 375. Fasl hakkında bkz. Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 465-467; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 436-437; Uludağ, *a.g.e.*, s. 133. İnfisâl hakkında bkz. Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 139-140; Kâşânî, *a.g.e.*, s. 88-89; Uludağ, *a.g.e.*, s. 187.

¹⁴⁴² Uludağ, *a.g.e.*, s. 138.

şekilde ‘âh-ı firakât, âteş-i firakat, derd-i firakat, firakat lezzeti, firakat nârı, firakat-ı cânân, firakat-ı dîdâr, künc-i firakat, nâr-ı firakat, sahrâ-yı firakât, zulmet-i firakat’ gibi ifade ve terkiplerle divânlarda yerini almıştır. Şekil olarak ‘müseddes’ sayılabilecek bir manzumeden alınan aşağıdaki bendinde Âşık Ömer’in firakati tasavvufî mi yoksa dünyevî mi ele aldığı ilk bakışta net olarak anlaşılmasa da içerisinde tenasüp hâlinde zikredilen ‘fakr, fenâ, Mansûr, dâr’ kelimeleri ve manzumenin tamamının göz önünde bulundurulmasıyla şairin Hak’tan ayrılığı konu edindiği görülebilmektedir:

Girmişiz fakr u fenâya yârdan ayrılmışız

Bir resen Mansûr-ı aşkız dârdan ayrılmışız

Düşmüşüz seyl-i belâya yârdan ayrılmışız

Âsitân-ı devlet-i dîdârdan ayrılmışız

Şöyle bildim âteş-i firakatte pişmiş aşımız

Her biri bir yerde kaldı kevmimiz kardaşımız “Âşık Ömer 595/2”

Nef’î, kendine mahsus başkaldırıcı kişiliğiyle vuslatın zevki için yârin firakatini çekemeyeceğini belirterek vuslatı reddeder. Aslında bu reddedişte vuslatı arzu etmeyişi değil vuslattan sonraki firakate, tasavvufî ifadeyle bast hâlimden sonraki kabz hâline tākāt getirememekten ictinap edişi müessirdir. Bâde sohbeti de güzeldir, lakin sonrasında yerini humâra bırakır. Madem ki içtikten sonra başağrısı çekilecek, madem ki vuslattan sonra firakat gelecek, o hâlde vuslatın gerçekleşmesinin bir anlamı yoktur:

Lezzet-i vuşlat için firakat-i yâri çekemem

Şoĥbet-i bâde için renc-i humârı çekemem “Nef’î-Gazel 84/1”

‘Firāk’ kelimesi firakat paralelinde ‘âteş-i firāk, firāk-ı nâr-ı icrân, firāk-ı nâr-ı hasret, firāk-ı yâr, künc-i firāk, şeb-i firāk’ gibi ifade ve terkiplerle ve ‘âşık, maşûk, dert, hasret, hicrân, mihnet, sabır, şikâyet, tahammül, vasl, visâl, vuslat’ kavramlarıyla tezat veya tenasüp teşkil edecek şekilde Nakşî ve Gevherî’de 10’dan füzun beyitte ve Nâbî’de 7, Nâilî, Nef’î ve Ümmî Sinân’da 3, Âşık Ömer’de 2, Fehîm’de 1 beyitte zikredilmiştir.

Tasavvufta firâk, vahdet makâmından uzak kalmaktır. Asıl vatan olan gayb ve ruhlar âleminden ayrılıp bu âleme gelmesi firâk, bu âlemden ruhlar âlemine geri gitmesi ise visâldir.¹⁴⁴³ Sevgiliden umulan şeyden ayrı düşmektir.¹⁴⁴⁴ Nakşî'nin aşağıdaki beytinde seyr ü sülûkunda fenâya erip vahdet makâmına ulaşamayan sâlikin firâk içinde kalacağı ve Alla (c.c.)'a vâsıl olamayacağı ifade edilir:

Olmazsa fenâ sâlik olan râh-ı Hüdâ'da

Çaldı firâk içinde gülmez beğası yok

“Nakşî-Gazel 84/4”

Divân şiirinde âşık sevgiliye kavuşmayı istemediği gibi ondan ayrı kalmaktan büyük bir haz duyar. Şairlere görer vuslat bir yandan aşkın zirvesi ise de diğer yandan zevâlin de habercisidir. Aşağı derç ettiğimiz beytinde ayrılıktan payını almasıyla bununla kendisini bahtiyar addeden Fehîm'in firâk kavramına geleneğinin çizgisinde yaklaştığını görebiliriz:

Murâdı derd idi elhamdulillâh oldu Fehîm

Bu nâ-müsâ'ide tâli'le kâm-yâb-ı firâk

“Fehîm-Gazel 162/7”

Firkat, 'ayrılık' olarak Gevherî, Âşık Ömer ve Mısrî'de 1'er beyitte zikredilir. Kavuşma ümidi ile ölmek bile güzeldir; çünkü ayrılığın ateşi ateşten daha fazla yakıcıdır.¹⁴⁴⁵ Gönlüne sabır telkin eden Âşık Ömer, aşağıdaki beytinde kavuşma ümidini hiçbir zaman yitirmemiş bir âşık olarak karşımıza çıkar:

Âşıkların işi zârdır bülbülün kârı figândır

Ayrılığın sonu vardır gönül sabr eyle sabr eyle

“Âşık Ömer 1228/4”

'Belâ, dert, firkat, garîb, gurbet, hasret, hüzn' kavramlarıyla tenasüp içerisinde kullanılan 'cüdâ', Gevherî'de 5, Ümmî Sinân'da 4, Mısrî'de 2, Fehîm, Nakşî ve Gaybî'de 1 beyitte tesadüf ederiz. Gevherî'deki cüdâ, ya dostlarından (GE. 161/2) ya da sevdiğinden (GE. 195/2) ayrı kalmaz. Ümmî Sinân, Allah (c.c.)'tan ayrı kalmayı istemez (ÜS. 9/9) ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hürmetine kendisini cüdâ etmemesini

¹⁴⁴³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 138.

¹⁴⁴⁴ Serrâc, *Luma*, s. 419. Firâk için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 166.

¹⁴⁴⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 321.

(ÜS. 26/6) ister. Yine, Allah (c.c.)’tan gelen derdi taşıyan kimseyi O’ndan cüdâ görmez (ÜS. 169/2). Mısrî, Allah (c.c.)’tan cüdâ düşüp diyâr-ı gurbete atılmayı ‘kazâ’ olarak (NM. 93/4) telakki eder. Kendisini bu dünyâda Leylâ’sından ayrılmış Mecnûn gibi gören Mısrî, ‘cüdâ’yı Allah (c.c.)’tan ayrı kalma (NM. 126/3) olarak değerlendirir.

Gevherî ve Nakşî’de tekasüf eden ‘hasret’ kavramı Ümmî Sinân ve Fehîm’de 5, Nâilî ve Âşık Ömer’de 3, Mısrî’de 2, Nef’î’de 1 beyitte ‘âh, âşık, âvâre, cüdâ, dert, deşt, firâk, firkat, garîb, girdâb, gurbet, hicrân’ kelimeleriyle tenasüp ve vuslat ile de tezat teşkil edecek şekilde ‘âh-ı hasret, âteş-i hasret, firâk-ı nâr-ı hasret, hasret nârı, künc-i hasret, nâr-ı hasret’ gibi terkiplerle kullanılmıştır. Hasretin ve firkatin bîmâr ettiği (GE. 193/1) Gevherî, hasret derdiyle âvâre olmuştur (GE. 83/4); âh-ı hasretle ölmek üzeredir (GE. 193/2). Nâr-ı hasret, Âşık Ömer’in bağırını biryân etmiştir (AÖ. 34/2). Aşk derdinin cür’asından bir kadeh aldığından beri âh ederek hasret ateşinde yanmakta olan (ÜS. 101/5) Ümmî Sinân, hasret-i hicrânda boğulmaktan çekinmektedir (ÜS. 19/5). Mısrî, Allah (c.c.)’tan kendisini hazân-ı nâr-ı firkatte hasret içinde koymamasını niyâz eder. Divân şairleri nezdinde vuslat değil hasret müreccahtır. Bu görüş, naza tâlib olan Fehîm’in aşağıdaki beytinde oldukça vâzıhtır:

Ben Fehîm-i hasretîyem olmazam vuşlat-ı taleb

Ṭâlib-i nâzam baña seyr-i ruḥu maṭlûbdur “Fehîm-Gazel 69/8”

Gevherî ve Nâbî’de 10’dan füzûn beyitte; Âşık Ömer’de 6, Nef’î’de 5, Nâilî ve Fehîm’de 4, Nakşî’de 2; Ümmî Sinân, Mısrî ve Gaybî’de 1 beyitte ‘âh, âşık, ateş, cevri, dür, firâk, firkat, gam, garîb, hasret, hasta, kurb, mihnet, nâr, şeb, tahammül, vâdî, zulmet’ mefhumlarıyla mütenasip ve ‘vuslat, sabır, vasl, visâl’ kelimeleriyle de tezat hâlinde zikredilen ‘hicrân’, 14 beyitte ‘hicer’ şeklindedir. Hicrân, dayanılması son derece güç ve acı bir hâl olup âşıkın sevdiğinden ayrı ve uzak düşmesidir. Mutasavvıflarca hicrân, gerek zâhiren gerek bâtinen Hakk’tan başkasına yönelme, iltifat etme

demektir.¹⁴⁴⁶ Sûfiler hicrândan yakınır ve ‘el-firâk, el-firâk’ derler.¹⁴⁴⁷ Aşağı aldığımız beytinde Nâbî de hicrândan yakınmaktadır. Derûnunda keder olduğu için orada korku ve ümide yer kalmamıştır. Hicrândan mustariptir, visâlden ümitsiz... Hicrâna zaten tâkâtı yoktur da, sevgiliden visâl talep etmek için yüzü de yoktur:

Derûnumda keder var ye’s ü ümmîde liyâkat yok

Vişâle kâbiliyyet miḥnet-i hicrâna tākāt yok “Nâbî-Gazel 394/1”

Tasavvufî manâda hicret, sâlikin kötü huy ve vasıflarından arınıp iyi huy ve vasıflar yurduna doğru yola çıkarak menzile ulaşması, tasavvufun en mühim gayelerinden biri olan güzel ahlâk ile ahlâklanmasıdır.¹⁴⁴⁸ Divânlarda sadece Gevherî’de 2 yerde geçen bu mefhum, bir bendinde (GE. 233/5)¹⁴⁴⁹ ‘yâr-ı gâr’ ile anılmıştır. Mağara arkadaşı demek olan bu ibare, vefâkar, samimi, hakiki ve sâdık dost anlamında Hz. Ebûbekir (r.a.)’in sıfatıdır.¹⁴⁵⁰ Gevherî, mecâzî sevgili bahis mevzuu olunca dahi hicreti ‘derviş, dondan dona girme, yâr-ı gâr’ gibi ifadelerle kullanmaktan ictinap etmeyerek bu mefhumun tasavvufî manâsının hakkını verebilmiştir.

2.92. Velâyet

Ermişlik, velîlik manâsına gelip istilâhî olarak Allah (c.c.)’ın kulunu kulun da Rabb’ini dost edinmesi; kul ile Allah (c.c.) arasındaki karşılıklı sevgi ve muhabbet demektir.¹⁴⁵¹ Kulun kendi nefsinden fânî olduğu zaman Allah (c.c.) ile kâim olmasıdır.¹⁴⁵² Yani nefsinden fânî olan kulun Allah (c.c.) ile olmasıdır. Nübüvvet makâmlarının en aşağısı, velâyet ve tasavvuf makâmlarının en yükseğinden üstündür.¹⁴⁵³ Yalnızca Nâbî, Ümmî Sinân ve Nakşî’de tesadüf edilen velâyet ‘gayb,

¹⁴⁴⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 168. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 215.

¹⁴⁴⁷ Uludağ, *a.g.e.*, s. 138.

¹⁴⁴⁸ Uludağ, *a.g.e.*, s. 168-169.

¹⁴⁴⁹ Bent için bkz. ‘Kerâmet, İstidrâc’.

¹⁴⁵⁰ Uludağ, *a.g.e.*, s. 387.

¹⁴⁵¹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 378.

¹⁴⁵² Ankaravî, *Minhâcü’l-Fukarâ*, s. 426.

¹⁴⁵³ Sülemî, *Sülemî’nin Risaleleri*, s. 13. Velâyet ve nübüvvet meselesi hakkında ayrıca bkz. Süyûtî, *Te’yîdü’l-Hakîkati’l-Aliyye*, s. 174-177. Velâyet hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 494-501; Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, s. 273-280; Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 114; Ankaravî,

iksir, irfân, nübüvvet, şeriat, hakikat, şeyh, tasavvuf, vuslat' mefhumlarıyla münasebete getirilmiştir. Velâyet gaybın hesapsız ve sayısız sırlarının nûrlarının bekçiliğidir (NB. K. 1/48). Velâyet yüce eczahanenin iksirine vasıl olmaktır (NB. K. 1/49). Velâyet gizli hazine cevherlerini elde tutmaktır (NB. K. 1/51). Velâyet, yüce yakınlığın hâcipliği, kapıcılığıdır (NB. K. 1/50). Nakşî, aşağıki beytinde velâyeti, nübüvvet aşıldıktan sonra varılabilecek daha ileri bir menzil olarak telakki etmektedir:

Geç nübüvvet perdesinden ir maḳâm-ı vuşlata

Gir velâyet şehri içre Aḫmed-i Raḫmâna ir "Nakşî-Gazel 64/4"

Velâyetin nübüvvetten üstün olduğu fikri ortaya atılmış, bu hususta sûfiler ve âlimler farklı görüşler serd etmişlerdir. Serrâc, sûfilerin yanlışlarının derecelerini anlatırken, dalâlete götüren usûl hataları kısmında velîliği nebilikten üstün gören fırkanın sapıtmış olduğunu bildirmiş; peygamberlere verilene nisbetle velîlere verilenin, denize nisbetle bir damla kadar olduğu temsilini getirmiştir.¹⁴⁵⁴ Velâyetin nihâyeti nübüvvetin bidâyetidir. Nebilerin nefeslerinden bir nefes, velîlerin tüm vakitlerinden daha üstündür.¹⁴⁵⁵ Aşağı derç ettiğimiz beytinde Nâbî, tasavvufun bazı remiz, imge ve şeklî unsurlarını kullanarak insanlara velâyet satanları tenkit ederek velâyetin taklîd ile değil tahkîk ile gerçekleşeceğini altını çizer:

Ey şatan ḫarf-i taşavvufla velâyet ḫalkḫa

ḫarf-i taklîd ile olmaz aña taḫḫîḫ gerek "Nâbî-Gazel 418/2"

2.93. Yaratılış, Kün Emri

Arapçada kâf ve nûn¹⁴⁵⁶ harflerinin bir araya gelmesiyle 'ol' anlamına gelen 'kün' kelimesi teşekkül eder. Birçok âyet-i kerîmede¹⁴⁵⁷ Allah (c.c.)'ın bir işin olmasını istemesi ve o işin derhal oluvermesi 'kün' sözü ile bildirilir. Kün, tasavvuf edebiyatında

Minhâcû'l-Fukarâ, s. 426-432; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 590; Afifi, *Tasavvuf*, s. 255-276; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 522-523.

¹⁴⁵⁴ Velâyet ve nübüvvet konusundaki yanlışlıklar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Serrâc, *Luma*, s. 505-507.

¹⁴⁵⁵ Enbiyânın evliyâ üzerine olan üstünlüğü hakkında bkz. Hücvirî, *a.g.e.*, s. 297-300.

¹⁴⁵⁶ Kâf u nûn için bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 202; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 262.

¹⁴⁵⁷ Bkz. Bakara 2/117, Âl-i İmrân 3/47, 49; En'âm 6/73, Nahl 16/40, Yâsin 36/82, Mü'min 40/68.

Allah (c.c.)'ın irâdesinin sembolüdür.¹⁴⁵⁸ Nûn, 'kûn' emrindeki ikinci harftir. Ahadiyet mertebesindeki özet bilgi 'nûn' hokka olarak düşünüldüğünde tafsil mertebesi de kalem olarak ele alınır. Hokkadaki mürekkep mücmel bilgiyi, kalem ise ona nispetle daha teferruatlı bilgiyi simgeler.¹⁴⁵⁹ Aşağı derç ettiğimiz beytinde Nâbî, bütün kâinâtın 'kûn emri'nden meydana geldiğine telmihte bulunarak Allah (c.c.)'ın 'kâf ve nûn' harflerini bu mükemmel sanatına delil eylediğini ifade eder:

Emr-i künden olmağın şâdır cemî'-i kâ'inât

Kâf u nûnı eylemiş Hâk nefsi-şun'a beyyinât "Nâbî-Gazel 31/1"

Tekke edebiyatında devriyeler ve ilahiler başta olmak üzere tevhid, münâcât, na't gibi dini türlerde 'kûn emri'yle ilgili tasavvufî görüş ve düşüncelere yer verilmiş; yaratılıştan bahsedilirken 'kûn' kelimesi pek çok şair tarafından telmih unsuru olarak kullanılmıştır.¹⁴⁶⁰ Yaratılış hususunda Âşık Ömer'in 10'dan fazla beyti, Nâbî'nin 5, Ümmî Sinân, Mısrî ve Nakşî'nin 4; Gevherî'nin 1 beyti bulunmaktadır. Bu beyitlerde yaratılışa telmih yapılırken 'kâf u nûn, emr-i kûn, kûn fe-kân, nûn ile kâf' terkipleri sık olarak zikredilmiştir. Yaratılıştan söz eden beyitlerde ekseriyetle 'kûn' vardır:

'Âlem kûn fe-kân emrinden var oldu (AÖ. 1109/7). Hudâ âlemleri kâf ile nûndan var eyledi (AÖ. 1309/1). Kûn fe-kân emrinle bunca varlıklar sübût buldu (AÖ. 1384/2). Âlemin evvel binası kâf u nûn üstündedir (AÖ. 296/1). Akı-ı küll'den kâf u nûn sâbit olmuştur (AÖ. 820/5). Allah (c.c.) kûn demekle bu şeş kubbeyi inşa etti (AÖ. 1070/1). Ey ilim ve irfân isteyen kâf ile nûndan haber al (ÜS. 22/2). On sekiz bin âlemi kâf u nûn terkipleriyle tek nefeste yaratan Allah (c.c.)'tır (NM. 77/5).'

Yaratılış üzerine en fazla sözü Âşık Ömer söylemiştir. Bu sözlerinin hülâsası, evvela bir nûrun yaratılışı, o nûrdan da Hz. Muhammed (s.a.s.)'in yaratılışıdır. Nâbî'nin de bu hususta görüşleri vardır: 'Yaratılıştan gaye insân-ı kâmidir (NB. G. 365/1)¹⁴⁶¹ ve

¹⁴⁵⁸ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 170.

¹⁴⁵⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 279-280.

¹⁴⁶⁰ İskender Pala, "Kûn", *DİA*, İstanbul 2002, C. XXVI, s. 553.

¹⁴⁶¹ Beyit için bkz. 'İnsân-ı Kâmil'.

yaratılışın esası ilâhî muhabbetir. Deryâ-yı muhabbetin gürültüsü de âlemin tuzudur (NB. G. 118/3). Kayyûm u Kâdir, kudret ve azametini zâhir eyledi, nûrundan bir nûr-ı tâhir yani Nûr-ı Mustafâ (s.a.s.)'yı yarattı (AÖ. 989/4). İbtidâ gevher vücûda geldi, bu dünyâdan evvel o yaratıldı, Allah (c.c.) gevhere bir kere tecellî kıldı, bu kevn ü mekân ol gevherden oldu (AÖ. 1109/5). Hak kudretinden ibtida nûr-ı ekrem damladı, nûr-ı Ekrem (s.a.s.)'den vücuda gelen âlem damladı, ardından âlem içre zuhûra gelen âdem damladı (AÖ. 1393/1). İbtida Hudâ bir taş yarattı, ondan nice kevn ü mekân eyledi, o gevhere Hudâ nazar eyledi, ulu deryâ oluverdi (AÖ. 1413/6-7).'

2.94. Zâhir-Bâtın, Sûret-Sîret, Kışr-Lüb, Kışr-Mağz, Dış-İç

Görünen, meydanda olan manâsına Arapça bir söz olan 'zâhir', tasavvufta görünen âlem için kullanılır.¹⁴⁶² Zâhir, bir şeyin görünen kısmı, dış demektir. Aynı zamanda şerî hükümlere de zâhir denilir.¹⁴⁶³ Tetkik edilen divânlarda şerî ilimlerle iştilal edip bâtın ilmi olan tasavvufu ihmal eden kimseler de 'ehl-i zâhir' veya 'zâhir-pereset' olarak nitelendirilerek karşılıklarına surete zerre kadar aldırmaşılarıyla idealize edilen 'melâmî zümresi' (SG. 48/18)¹⁴⁶⁴ çıkartılmıştır. Zâhir mefhumu Ümmî Sinân'da 4, Niyâzî-i Mısırî'de 2, Gaybî, Nâbî ve Âşık Ömer'de 1 beyitte ekseriyetle bu meydana zikredilmiştir. Divânlarda zâhir anlamına 'dış, kab, kışr, kıyâfet, yüz' kelimeleri de istimal olunmuştur. Niyâzî-i Mısırî'nin aşağı derç ettiğimiz beytinde fakîh, zâhirle uğraşan ve bunun neticesinde hiçbir mesafe kat edemeyen bir tip olarak karşımıza çıkar. Şerîatın cevizin yeşil renkli dış kabuğuna, tarîkatın kahreverenği kabuğa, hakîkatin içteki ince zara ve mârifetin de cevizin kendisine yani özüne teşbihi ehl-i tasavvuf beyninde yaygın bir istiaaredir:

Cevzün yeşil kabını yemekle dad bulunmaz

Zâhir ile ey fakîh Qur'an'ı arzularsın

“Niyâzî-i Mısırî 135/6”

¹⁴⁶² Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 339.

¹⁴⁶³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 389. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 338-339; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 540.

¹⁴⁶⁴ Beyit için bkz. 'Melâmî, Rûsvâ'.

Bâtın, ‘gizli âlem, iç, derûn’ manâlarına gelir.¹⁴⁶⁵ Bu mefhum salt bâtin olarak ‘ilm-i bâtin, ilm-i manâ, safâ-yı bâtin’ gibi terkiplerle Ümmî Sinân’da 2, Nakşî, Nef’î, Nâbî ve Âşık Ömer’de 1 yerde anılır. Nef’î, Mevlânâ methiyесinin ашаğıdaki beytinde bâtını ‘tîğ-ı bâtinî’ şeklinde kullanmış ve Mesnevî’nin Hüsamettin Çelebi eliyle yazılmasına telmih yapmıştır. Bâtın, tasavvuf manâsına da gelir. Nef’î, kasidesinin bu beytinde Mesnevî’nin telif edildiğı günden zamanına kadar tasavvufun temel umdeleri ve temel eserleri arasında sarsılmaz bir şekilde yer edinmesine işarette bulunmuştur:

Husrev-i endişе kim ‘aşq-ı Hüsameddin ile

Oldı tîğ-ı bâtinî dünyâya burhân-ı kavî “Nef’î-Kasîde 2/5”

Zâhir ve bâtin ikili olarak Gaybî’de 6, Ümmî Sinân’da 4, Nâbî’de 3, Âşık Ömer’de 2, Nakşî ve Nef’î’de 1 beyitte kullanılmıştır. Mevlânâ, testiye bakma, içindeki suya bak, diyerek bâtinin zâhirden daha evla olduğunu çeşitli misâllerle ifade eder.¹⁴⁶⁶ Hâl böyle de olsa sûfiler zâhir ve bâtin dengesini muhafaza etmeyi esas almışlardır. Dışı koruyup esasa sarılmak gerektir. Dış ve iç muvazeneli olmak mecburiyetindedir. Zâhirle uyuşmayan her bâtin bâtıldır, sapıklıktır.¹⁴⁶⁷ Zâhir ilmине ters düşen her bâtinî hâl ve ilim, bâtıldır.¹⁴⁶⁸ Nâbî, ‘be ism-i Cafer’ başlığı taşıyan muammasında ârifi tavsif ederken zâhir/bâtin ve kısr/lüb tezatlarını da kullanarak ârifin hem zâhirinin hem de bâtininin münevver olduğunu olması gerektiğini ifade etmiştir:

Zâhir ü bâtinü münevverdür

‘Ârifüñ kısrı lüb-i cevâhirdür “Nâbî-Muammeyât 61/1”

‘Zâhiri ve bâtinü fenâ bulan sır iline sultân olur (ÜS. 63/3). Tevhîd ile zâhirini ve bâtinini münevver kıl (ÜS. 174/6). Cübbe ve destârı mamûr olan, zâhir ve bâtinü vîrân olmayan Hakk’a eremez şüphesiz (ÜS. 15/16). Hak yolunda zâhir ve bâtinü riayet

¹⁴⁶⁵ Uludağ, *a.g.e.*, s. 67; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 72-76.

¹⁴⁶⁶ Bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 334-335.

¹⁴⁶⁷ Sülemî, *Sülemî’nin Risaleleri*, s. 108.

¹⁴⁶⁸ Sühreverdi, *Avârifü’l-Maârif*, s. 82.

ederek yürü (SG. 24/4).¹⁴⁶⁹ Müridin dışı şeriatle derûnu hakikatla dolu olmalıdır (SG. 113/9). Harabâtînin zâhir-i efâline aldırış etme, bâtın-ı ahvâline bak (NB. M. 9/98).’

Zâhir ve bâtın mefhumları, ‘sûret/sîret, kışr/lüb dış/iç’ gibi kelimelerle de ele alınmıştır. Sûret kelimesini zikretmiş olan şairler bu kelimeyi ‘zâhir’in müteradifi ve sîretin zıttı olarak beyitlerinde menfi yönde işlemişlerdir.¹⁴⁷⁰ ‘Sûret-perest, âlem-i sûret, sûret nakşî, sûret uğrusu, sûret-bîn’ gibi terkip ve ifadelerle kullanılan sûret ve sîret mefhumları Mısırî’nin bir beyti dışında ya salt sûret ya da sûret/sîret şeklinde ikili olarak beyitlerde yerini almıştır. Sûret mefhumu Ümmî Sinân’da 5, Nakşî’de 4, Gaybî, Nâilî, Nâbî ve Âşık Ömer’de 2, Fehîm’de 1 beyitte salt ‘sûret’ olarak zikredilmiştir.

Bilhassa tasavvuf ehli tarafından söylenen ‘sûret uğrusu’ deyimini, görünüşüyle hırsızlık eden anlamına gelip derviş ve şeyh kılığına girerek bu suretle halkı aldatan kimseler için kullanılmıştır.¹⁴⁷¹ Aşağıdaki beytinde Hudâ’nın sırrının taşıyıcısının her asırda ancak bir tane olabileceğine dikkat çeken Gaybî, sûret uğrusunun Hak yolunda rehberlik edemeyeceğinin ve o gibi kimselere aldanılmamasının altını çizmektedir:

Sûret uğrusını şanma râh-ı Hâk’da muğtedâ

Her ‘aşırda birdir ancak hâmil-i sırr-ı Hudâ “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 1/13”

Sûret ve sîret ikili olarak Ümmî Sinân’da 6, Mısırî ve Nakşî’de 3, Gaybî, Nâbî ve Nefî’de ise 2 beyitte ‘ârif, zâhid, âşık, derviş, devrân, insan, hayvân, kışr, mağz, rind, sûfî, takvâ, tevhîd, zikir’ kavramlarıyla tezat veya tenasüp teşkil edecek şekilde kullanılmıştır. Mevlânâ, sûrete değil de sîrete yönelmeyi salık verir.¹⁴⁷² Ârif, güzellik şarâbını görür fakat o şarâbı lutfedene yönelir. Sûretlere, dış güzelliklere kapılmadan, o güzellikleri ona vereni fikr etmek gerekir.¹⁴⁷³ Her ne kadar böyle olsa da dış için âyinesi olduğundan sûret de ehemmiyetsiz değildir. Yüzü güzel olanın kalbi de güzeldir.¹⁴⁷⁴

¹⁴⁶⁹ Beyit için bkz. ‘Cem, Fark’.

¹⁴⁷⁰ Sûret için bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 278-279; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 446.

¹⁴⁷¹ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 279.

¹⁴⁷² Ayrıntılı bilgi için bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 619-623.

¹⁴⁷³ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. V-VI, s. 619. Sûret ve manâ için ayrıca bkz. Mevlânâ, *a.g.e.*, C. I-II, s. 60-62.

¹⁴⁷⁴ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 130.

Sûret ve sîret mefhumları hakkındaki beyitlerde ekseriyetle sûretin terki salık verilirken sîretin esas olduğu inancı işlenir: ‘Lisân-ı ilm-i esrârı fehm eylemeyenler sûretâ insan fakat sîrette hayvândır (NAA. G. 41/2). Sûret-i cismânîye nazar kılma, içeri gir de Hak Teâlâ’nın övdüğü ahsen-i insânı gör (ÜS. 34/3). Sûreti terk eyle manâ bulagör (NM. 102/7). Ey sûfî, ‘sûf’u çıkar, sûretini düzeltmeyi bırak da içeri girer sâf eylemeye bak (NM. 87/1).¹⁴⁷⁵ Ey zâhid, sûreti gözetme, içeri girip câna bak (NM. 89/1). Sûret-i tevhîdi koy manâ-yı tevhîde er (SG. 1/5).’ Gaybî, sosyal tenkit içerikli manzumesinin aşağı aldığımız bendinde zamane dervişlerinin sûretlerine ehemmiyet verip sîretlerini ihmal ettiklerini iddia etmektedir:

Şûretlerin düzerler

Gönüllerin bozarlar

Er yolında azarlar

Zamâne dervişleri

“Sun‘u’llâh-ı Gaybî 115/24”

Zâhir ve bâtin anlamında kışr/lüb ve kışr/mağz kelimeleri de divânlarda müstameldir. Bunlardan ‘kışr’ Ümmî Sinân ve Mısırî’de 1’er beyitte; ‘lüb’ Ümmî Sinân’da 1; ‘mağz’ Nakşî’de 1 beyitte zikredilir. Kışr ve lüb ikili olarak Nâbî’de 6; kışr ve mağz da ikili olarak yine Nâbî’de 3 beyitte kullanılır. Kabuk demek olan kışr, ‘zâhir’ manâsında da kullanılır. Bu anlamıyla kışr, lübbü yani bâtını fesâda uğramaktan koruyan kalkan vazifesi görür. Kabuklu bir ceviz uzun müddet çürümeye karşı dayanıklı olur.¹⁴⁷⁶ Kutsî nûr ile nûrlanarak vehim ve hayalden müberra olmuş akıl olarak izah edilen lüb¹⁴⁷⁷ ise tasavvufta bâtin ilmi için müşebbehünbih olarak kullanılır.¹⁴⁷⁸ Kışr kabuk ve çekirdek, lüb de öz ve iç manâlarına gelip tasavvufta bâtin ilmini bozulmaktan koruyan zâhir ilmi ‘kışr’a, zâhir ilminin muhafaza ettiği bâtin ilmi de ‘lüb’e teşbih edilir. Zâhir ve bâtin ilmi birbirinden farklı değildir, aynı şeyin biri dışı diğeri içidir.

¹⁴⁷⁵ Beyit için bkz. ‘Sof’.

¹⁴⁷⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 287. Kışr için bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 454.

¹⁴⁷⁷ Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 82.

¹⁴⁷⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 216. Lüb için bkz. Kâşânî, *a.g.e.*, s. 473; Uludağ, *a.g.e.*, s. 230; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 310.

Tasavvufta şerîatin cevizin en dışındaki yeşil kabuğa, altındaki kabuğun tarıkata, yenilebilen kısmının hakîkate ve cevizin yağının da mârifete teşbihi oldukça yaygındır.¹⁴⁷⁹ Nâbî, aşağıdaki beytinde kalenin fethinin dış tarafındaki bölgelerden başladığı ve bu fetih gerçekleşmezse kalenin içinin de ele geçirilemeyeceği temsili ile lübbün ehemmiyeti kadar kışrın da kıymetine işaret eder:

Kışrdan geçmeyecek lübbe zafer müşkildür

Kal'a girmez ele fetḥ itmeyicek varoşun "Nâbî-Gazel 573/6"

Aşağıdaki kışr, mağz, sûret, sîret kelimeleri mûraat-i nazir sanatı çerçevesinde bir araya getirilmiş ve işin sırrının kışrda değil mağzda olduğu vurgulanmıştır. Bunlardan başka zâhir ve bâtın mefhumu 'dış/derûn, dış/iç, dış/kalp, libâs/zât, sûret/dil, sûret/gönül, sûret/iç, sûret/kalp, sûret/manâ, sûret/niyet, sûret/öz' şeklinde ikili kullanımlarla da karşımıza çıkar:

Kışrda yok mağzdadur sırr-ı kâr

Sîretedür şürete yok i'tibâr "Nâbî-Mesnevî 9/99"

2.95. Zikir, Vird

Özü itibari ile gaflet ve nisyandan kurtulmaktır demek olan zikrin birinci derecesi duâ ve övgüden ibaret olan zâhirî zikir, ikinci derecesi perdeleri kaldıran gizli zikir, üçüncü derecesi ise kendi zikrini görmeyip Hakk'ın seni zikrettiğinin şuhuduna varmak olan hakiki zikirdir.¹⁴⁸⁰ Kalbin mâsivâdan arınması, hakiki zikir ile gerçekleşir.¹⁴⁸¹ Şiblî zikrin hakîkatinin Allah (c.c.)'tan başka her şeyi unutmak olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁸² Zikir gafleti tard etmektir. Kişi gafleti ortadan kaldırdığında sükût da etse zikir hâlinedir.¹⁴⁸³ Bir şeye ulaşmak için ona ulaştırıcı sebep ve vesilelere

¹⁴⁷⁹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 216.

¹⁴⁸⁰ Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 109-110. Zikir hakkında bilgi için bkz. Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, s. 381-406; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 248-250; Bursevî, "Şerh-i Usûl-ı Aşere", s. 61-66; Nicholson, *İslâm Süfîleri*, s. 80-83; Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 182-193; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 393-394; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 546-547.

¹⁴⁸¹ Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 163.

¹⁴⁸² Bkz. Serrâc, *Luma*, s. 254. Süfîlerin zikir hakkındaki görüşleri için bkz. Kelebâzî, *Taarruf*, s. 157-159.

¹⁴⁸³ Kelebâzî, *a.g.e.*, s. 157.

tutunmak ona ulaştırıcı şeydir. Bu yüzden Allah (c.c.)'ı zikretmek Allah (c.c.)'a ulaşmada en iyi vesiledir ve zikre sarılmak icap eder.¹⁴⁸⁴ Zikir, velîliğin diplomasıdır; zikirde muvaffak olana velîlik diploması verilir, zikirde akim olan da velîlikten azledilir.¹⁴⁸⁵ Bebek için süt ne ise sâlik için de zikir odur. Sâlik zikrini şeyhinden telkin yoluyla almalıdır.¹⁴⁸⁶ Zikir tek başına sessizce yapılabileceği gibi dergâhlarda veya zikir için tanzim edilmiş meclislerde¹⁴⁸⁷ toplu olarak sesli ya da sessiz olarak da yapılabilir.¹⁴⁸⁸ Ne şekilde yapılırsa yapılsın zikrin belirli edep ve şartları vardır ve zâkir zikir esnasında bu âdâb ve şeraite riayet eder.¹⁴⁸⁹

Tetkik edilen divânlarda Nakşî hâric Tekke şairlerinde ve Âşık Ömer'de 10'dan fazla beyitte; Nâbî, Fehîm ve Nakşî'de 4, Nâilî ve Fehîm'de 3, Nef'î'de 1 beyitte geçen zikir, 'cehrî zikir, Hakk'ın zikri, halka-i zikir, zikr-i Hak, zikr-i Hû, zikr-i Hudâ, zikr-i kalbî¹⁴⁹⁰, zikr-i Mevlâ, zikr-i zât, zikrullâh' gibi ifade ve terkiplerle kullanılmıştır. Ümmî Sinân'da 3 beyitte Bakara Sûresi'ne¹⁴⁹¹ iktibas yapılarak zikrin Rab ile kulun arasında müşterek bir eylem¹⁴⁹² olduğu hatırlatılır: 'Hudâ *fezkurûnî* dedi (ÜS. 58/2). Hak beni zikr edin ben de sizi zikredeyim diye buyurdu, erenlerin sohbetine Kur'âna uyan gelir (ÜS. 66/3). *Fezkurûnî ezkurkum* der Rabb'in sana, Hakk'ın sohbetinden fâriğ olma, bâbını bekle (ÜS. 174/4).' Zikir birçok mefhumla beraber anılsa da en fazla 'sûfî, tâlib, zâhid, kalp, şükür, tefekkür' kavramlarıyla münasebete getirilmiştir. Âşık Ömer'in aşağıdaki beytinde bu kavramlardan zikir, fikir, şükür üçlüsünü görebilmekteyiz. Allah

¹⁴⁸⁴ Zerrûk, *Kavâidu't-Tasavvuf*, s. 140.

¹⁴⁸⁵ Zikir, zikrin kısımları ve çeşitleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 433-440.

¹⁴⁸⁶ Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 78.

¹⁴⁸⁷ Zikrin ve zikir meclislerinin fazileti hakkında bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. I, s. 843-873.

¹⁴⁸⁸ Zikrin seslisinin mi yoksa sessiz olanının mı daha makbul olduğu hakkında bkz. Eşrefoğlu Rûmî, *a.g.e.*, s. 290-291.

¹⁴⁸⁹ Zikrin şartları ve edebleri hakkında bkz. Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 219-221; Nesefî, *a.g.e.*, s. 78-79. Toplu zikrin şartları hakkında bkz. Zerrûk, *a.g.e.*, s. 152-153. Zikrin İslâm dinindeki yeri, kıymeti ve tarikatlardaki farklı zikir uygulamaları hakkında bkz. Ali Tenik, Vahit Göktaş, *Allah'la Var Olmanın Yolu Zikir*, İlâhiyât Yay., 2. bs., Ankara 2014.

¹⁴⁹⁰ Zikr-i kalbi için bkz. Eşrefoğlu Rûmî, *a.g.e.*, s. 514-515; Ankaravî, *a.g.e.*, s. 367-369.

¹⁴⁹¹ Bkz. Bakara 2/152.

¹⁴⁹² Affî, *Tasavvuf*, s. 232.

(c.c.)’ın zikrinin olduđu yerde Őeytanın olamayacađı ifade edilirken aslında Őeytanın hűkűm sűrdűđű kalpte zikir ziyasının parıldamayacađı da sűylenmek istenmiŐtir:

Hakk’ın ihsānını fikr eyleyi gűr

Verdiđi nimete Őűkr eyleyi gűr

Gece gűndűz Hakk’ı zikir eyleyi gűr

Hak zikir olan yerde Őeytān eğlenmez “ĀŐık Ömer 580/11”

Niyāzī-i Mısrī’nin zikre teksif ettiđi manzumesinde (NM. 26) zikir hususundaki fikirleri Őűyledir: ‘Zikre meŐgul ol, ondan ırak olma. Her kim gece gűndűz zikirle meŐgul olursa Allah (c.c.)’ın nűru gűnlűnde parıldar. Zikir kiŐinin gűnlűnde daim olursa onun kalbi bozulmaz. Zikreden sonunda ol Yār ile vahdet ederek varlıđından sıyrılır.’ Diđer Őairlerin umumi kanaatleri de hemen hemen aynıdır: ‘Tesbīh (subhānallāh sűzű) sűveydāda gerektir (kalpten olması gerekir), altın iŐlemeli yalancı űd ađacı tanesinde deđil (NB. R. 134/2). Zikr-i Mevlā kalbi pāk eder (AŐ. 834/1). Sırr-ı Hak zikr ű fikr ile bulunur (SG. 77/6). Gűnűl zikir ile tevhīde erer (NM. 25/5). DervīŐin zikr-i Hak ile tā yana yana kűl oluncaya kadar meŐgul olması gerekir (NM. 97/3). Hakk’ı zikretmekten ancak műnafıklar kaŐar (ŬS. 37/7). Hakk’ın zikrini okuyan kimse asla hakir olmaz (ŬS. 116/6). Allah (c.c.)’ın zikrini kim diline aŐk ile getirirse ona Őeytān kār kılıp da mekr ű āl edemez (ŬS. 1/21).’

Fehīm’in aŐađı aldıđımız beytinde sevgilinin dudađının zikriyle vecde gelen gűnűllerin tesbih ediŐleri karŐısında meleklerin sustuđu belirtilmiŐtir. İlk bakıŐta műbalađalı gibi gűrűnen bu ifade, bilhassa NakŐiler’deki gizli zikir esnasında zikrin kalpten edilmesi neticesinde bu gizlilik cihetiyle sevabının melekler tarafından yazılamaması ve műkafatının ancak Allah (c.c.) tarafından verilecek olması inancına iŐaret etmekte ve zikr-i hafī ve zikr-i kalbīnin mahiyetini ortaya koymaktadır:

Diller ki zikr-i la’li ile pűr-ĥurűŐ olur

Tesbīhden gűruh-ı melā’ik ĥāműŐ olur “Fehīm-Gazel 88/1”

Gizli zikrin yanında belirli tarikatlarca tatbik edilen sesli zikir de mevcuttur. Sesli zikir dıştan, yüksek sesle yapılan zikirdir. Nakşbendiyye gibi bazı tarikatlar, hafî zikri esas alırken Mevleviyye ve Kadiriyye gibi tarikatlar da cehrî zikri esas alırlar.¹⁴⁹³ Sadece Nâilî’de karşımıza çıkan ‘cehrî zikir’, Şeyhülislam Sun’izade için yazılan kasidenin methiye kısmında memduhunun Halvetîler’in siyah nûruna müstağrak olduğunu belirtirken zikrinin de cehrî olduğunu ifade edilmektedir:

Cehrî idi zikrũñ nemed-i sebz ile hâlâ

Müstağrak-ı nûr-ı siyeh-i halvetiyânsın “Nâilî-Kasîde 25/18”

Zikir mefhumu, şairler tarafından az da olsa menfi olarak da ele alınmıştır. Bu, zikrin kendisinden değil yönteminden, uygulanışından ya da mârifet, vecd, hüsn-i hulk gibi mefhumlarla mukayese edilince daha sönük kalmasından mütevellittir: ‘Zikr-i tevhîd ile tâlib Hakk’a vâsıl olmaz, tâlibi kâmil eden mârifetle hüsn-i hulktur (SG. 91/1). Gözümde bütün her şey bir oldu, tâat ile ezkârımı terk eyledim, yağmadır alan alsın (NM. 144/8). Âlimin ilmi, sûfinin de zikri mârifetten behre-yâb olmadıklarından Allah (c.c.)’ ulaşmada perde olmuştur (SG. 71/9).¹⁴⁹⁴ Âşıkların bağırıp çağırmaları ile zâhitlerin zikri elbette ki eşit olmaz (FK. KT. 1/5).¹⁴⁹⁵

Her tarikatın kendine özgü muayyen günlük duâları, hizipleri ve zikirleri bulunur. Bunlar âyet, hadîs ve velîlerin sözlerinden derlenmiş duâlar, hizipler ve zikirlerdir. Düzenli bir şekilde ve belirli zamanlarda okunmak üzere tertip edilmiştir. Bunlar belirli usûllerle okunur. Mutasavvufalara göre herkesin bir virdi olmalıdır. Aksi takdirde feyz ve ilhâmdan nasip almak muhaldir.¹⁴⁹⁶ Virdi olmayanın vâridâtı olmaz, yani evrâd

¹⁴⁹³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 85.

¹⁴⁹⁴ Bent için bkz. ‘Âlim, Dâna’.

¹⁴⁹⁵ Beyit için bkz. ‘Âşık, Maşûk’

¹⁴⁹⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 381. Vird için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 527. Günlük vazîfe ve virdlerde usûl hakkında bkz. Mekkî, *Kütü’l-Kulûb*, C. I, s. 333-344.

okumayan Allah (c.c.)'in feyzine erişemez.¹⁴⁹⁷ Feyzin celbedilmesinde mühim bir rol üstlenen vird, tasavvufî terbiyenin temel unsurlarındandır.¹⁴⁹⁸

‘Âşık, maşûk, asfiyâ, esmâ, kalp, mürşid, sûfî, rüyâ, çile, hicâb, tasfiye, tesbih, tevhîd, şükür, riyâzet, fetih, tefekkür’ mefhumlarıyla mütenasip şekilde Âşık Ömer’de 5, Ümmî Sinân’da 4, Gaybî’de 3, Nâbî, Nef’î ve Gevherî’de 2 beyitte kullanılmıştır. 5 beyitte çoğulu ‘evrâd’ şeklinde¹⁴⁹⁹ zikredilmiştir. Şairlerin vird hakkındaki kanaatleri müsbet olup Ümmî Sinân, Gevherî ve Nef’î haricinde üç aşağı beş yukarı aynıdır. Gevherî’nin virdi maşûkunu anmadır, Nef’î’nin şiirleri melekler tarafından vird edilmiştir. Ümmî Sinân da virdin seyr u sülûk hâlinde ve mürşid-i kâmilin tarif ettiği üzere olmasına işaret eder:

‘Yanımda sevgilinin zikri vird-i zebânımdır (GE. 150/4). Sevgili sabah akşam virdim, ömrünün mezid ve hüsnünün ber-devâm olmasıdır (GE. 196/3). Gül şam u seherde vird okur, Sübhân’ı zikreder (AÖ. 825/1). Kudsiyân-ı Rahmânî kelimemi vird eder (NF. K. 30/52). Kimin virdi İhlâs Sûresi olursa onun yüceliğine zelzele yol bulup da erişemez (NB. G. 361/6). Âşıklar ismini evrâd edinip Ahmed Muhammed ibni Abdullâh diye okurlar (ÜS. 146/5). Mürşide dil vermeyince kalb-i selim bulamazsın, evrâdını sürdüren kalbini aşk ile temizler (ÜS. 157/6).’

Vird mefhumu, Âşık Ömer’in bir manzumesinden aldığımız aşağıdaki bendinde çoğulu ‘evrâd’ şeklinde kullanılmıştır:

Bizi yoktan var eden Hak vermede murâdımız

Zikri şükrü dilimizde dâimâ evrâdımız

Çok şükür el-hamdülillâh kâmil üstâdımız

Okutup aşkta mesâ’il bizlere ta’lîm eder

“Âşık Ömer 362/3”

¹⁴⁹⁷ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 326. Gazâlî, evrâdın fazileti, tertibi ve ahkâmı hakkında malumat verip gece ve gündüz yapılması gereken virdleri tarif eder. Gazâlî, *İhyâ*, C. I, s. 963-1014.

¹⁴⁹⁸ Mustafa Kara, "Tasavvufî Terbiyenin Temel Unsurlarından Biri: Evrâd", *Dervişin Hayatı Sûfinin Kelâmı-Hal Tercümelei Tarikatlar İstilahlar*, Dergâh Yay. 2. bs. İstanbul 2012, s. 79-84.

¹⁴⁹⁹ Evrâd için bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 153.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TASAVVUFÎ MECÂZLAR

3.1. Âh

Âh, âşıkın gönül dünyâsındaki elemin ve ateşin dışa yansımasıdır. Allah (c.c.) lafzının ilk ve son harfi ‘âh’ı meydana getirir. Bu durumda ‘âh eden’ âşık aynı zamanda Allah (c.c.) demekte ve ona sığınmaktadır.¹⁵⁰⁰ Nâilî ve Âşık Ömer’de 9, Gevherî’de 5, Fehîm, Nef’î ve Nâbî’de 3, Ümmî Sinân ve Mısırî’de 2, Nakşî ve Gaybî’de 1 beyitte zikrolunan âh mefhumu ‘aşk, dert, dermân, firkat, gam, garîb, gönül, hasret, hicrân, melâmet, ney, pervâne, sabır’ gibi acı, keder ve ıstıraba müteallik kavramlarla mütenasip zikredilmiştir. Âh mefhumu divânlarda ekseriyetle manevî bir acı, ıstırap, yanıp yakılma veya özlemin habercisi ve belirtisi olarak kullanılmıştır:

‘Sûrun üflenerek çalınmasına ihtiyaç yoktur, âşıkın âhı ve inleyişi dünyâyı yıkmaya yeter (FK. G. 163/7). Âşıkların oku ve yayı âh okudur (FK. R. 230). Mübarek cuma günü âşıkın bağı yanar, dilinden âh u zâr çıkar (AÖ. 1038/4). Tahra-i âh ile kendini biçmeyen sevdiğine kavuşamaz (AÖ. 167/2).¹⁵⁰¹ Aşk ile hırka-i posta girelden âh ile zârdan hasta olmuşum (GE. 557/2). Tâlib-i Hakk’ın sermayesi devâsız derttir, onun işi âh u zâr olur (NM. 182/1). Erenler bir âh ederlerse âlemi perişan ederler (SG. 87/3). Tûr’un şecerinin tohumu henüz baş vermemişken aşk, âhımın fidanına kıvılcımlar yüklemişti (NK. G. 143/4). Hasret âhının nefesine bağlı âşıkız (NK. G. 159/1). Recâ-yı vuslata vesile sadece bir âh imiş (NK. G. 183/4)). Ey dil âh ile nâil-i vuslat olamazsın, öyle kumaşı sana bâd-ı hevâ vermezler (NB. KT. 26/1).’

Divânındaki yüzlerce gazelinden, en sonlarda olanından aldığımız bir beytinde Nâbî’nin âh dumanından gayri dünyâya bedenî ya da kalbî bir bağının kalmadığı ifade edilirken, gazellerinin tamamı göz önünde bulundurulduğunda hırs, tûl-ı emel, şöhret,

¹⁵⁰⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 26. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 33; Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 44.

¹⁵⁰¹ Beyit için bkz. ‘Mey İle İlgili Mecâzlar: Bâde, Hamr, Mey, Sahbâ, Şarâb, Şerbet’.

zenginlik, mal, mülk ve dünyâyâ ait ne varsa bütün hepsinden sıyrıldığı ve arındığı hissedilmektedir. Nâbî, artık elde ettiğine sevinmeyen, edemediğine de içermeyen mütesellim ve mütevekkil biridir. Dilde sadece bir âh, yani Allah(c.c.) kalmıştır. Dil, tevriyeli kullanılmış olup ağızdaki dil ile birlikte esasen kalp kastedilmiştir:

Kalmadı kâle-i ta'alluğdan

Dilde bir dūd-ı âhdan gayrı

“Nâbî-Gazel 883/2”

3.2. Âr, Nâmûs, Irz

Âr ‘hayâ ve hicâb’, nâmûs ise ‘ırz, iffet, hayâ’ demektir. Edebiyatta çabuk kırılması ve kırıldıktan sonra eski hâline döndürülememesi cihetiyle kalp, şişeye teşbih edilmiştir. Âr ve nâmûs da aynı sebab-i teşbih ile şişeye benzetilmiştir.¹⁵⁰² Âr ve nâmûs şişe gibidir. Kırılan şişe tamir edilemediği gibi âr ve nâmûs elden gitti mi bir daha ele geçmez.¹⁵⁰³ Denize düşen yağmurdan haberdar olmadığı gibi gönlü paramparça âşık da âr ve nâmûs şişesini düşünmez.¹⁵⁰⁴

Âr, nâmûs, ırz gibi müminde olmazsa olmaz vasıflar, şairlerce mecâzî bir kullanımla farklı bir hüviyete kavuşmuştur. Kullanıldığı yerlerde umumiyetle terkedilmeleri tavsiye edilmiş, bunların terkinin vurgusu ile de benlik, gurûr, kibir gibi kötü hasletlerden müberra olarak sülûk yolunda kimsenin müdahalesine aldırış etmeden ve kimsenin ne diyeceğine ehemmiyet vermeden adım atma ve menzile ulaşma amaçlanmıştır. Bu mefhumlardan ‘âr’, müstakil olarak Gevherî ve Ümmî Sinân’da 10’dan fazla beyitte; Âşık Ömer ve Mısırî’de 4, Nakşî ve Nef’î’de 1 beyitte ‘âşık, maşûk, aşk, derviş, dîvâne, edeb, ırz, merdâne, mestân, sâlik, temâşâ, ucb, zâhid, terk’ mefhumlarıyla tenasüp veya tezat teşkil edecek şekilde ve ‘âr gelmek, âr şişesi, ârsız, bî-âr, perde-i âr, terk-i âr, âr eylemek’ gibi ifade ve terkiplerle zikredilmiştir. Mısırî’nin

¹⁵⁰² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 336.

¹⁵⁰³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 464.

¹⁵⁰⁴ Şirâzî, *Bostan*, s. 159.

aşağıdaki beytinde ârın, dervişliğe girmeye engel teşkil ettiğini görmekteyiz. Derviş olabilmek için ârı terk etmek gerekir. Hak aşkına düşen kimsede âr olmaz:

Ben de ‘ârı terk idüp girdüm bu dervişlige

Her kim senüñ ‘aşkuña düşdiyse bî-‘âr olur “Niyâzî-i Mısırî 47/6”

‘Âşık olan âr etmez (GE. 188/4). Âşıklar dîvâne meşreptir, ben âşıkta âr bulamadım (GE. 233/3). Âşıkım, bu yolda ârı terk ettim (GE. 188/3).¹⁵⁰⁵ Ehl-i dil olan bana ta‘n eylemez, dîvâne meşrebiz bizde âr olmaz (GE. 619/2). Mestân-ı muhabbet elem ve ârı bilmez (FK. K. 4/1). Şehîd olmayı dileyen âr eylemez, cihânda Kerbelâ meydânını arayıp bulur (ÜS. 194/6). Hakk’ı âr ile göremezsın, bî-âr olursan beri gel (ÜS. 177/1). Ey gönül bu fenâdan geçip bî-âr ol yürü (ÜS. 187/1).’ Âşıkta çılgınlık çok güzel yakışmaktadır. Âşık ârın ağırlığını kaldıramaz:

‘Âşıkım ‘âşıka şürîdelik a‘lâ yaraşur

Pek denâ’et görinür şıklet-i ‘ârı çekemem “Nef‘î-Gazel 84/4”

Bazı beyitlerde lügat ve maruf manâsıyla kullanılan ‘âr’ın eksikliği ya da yokluğu hoş karşılanmaz: ‘Sevdiğim yanıma gelmeye elden ar eder (GE. 124/2). Yüzünde âr olmayan kimsede edep olmaz (AÖ. 236/3).¹⁵⁰⁶ Ucb edip de âriflere baş eğmeye âr etme (ÜS. 8/11).¹⁵⁰⁷ Kanaat ehliyiz, ârsız değiliz (GE. 637/2).¹⁵⁰⁸

‘Nâmûs u neng, perde-i nâmûs, terk-i nâmûs’ gibi terkiplerle müstakil olarak zikredilen nâmûs aşk, âşık, gayret mefhumlarıyla tenasüp hâlinde Nâbî’de 4, Fehîm, Nef‘î, Âşık Ömer ve Ümmî Sinân’da 1 beyitte değerlendirilir. Nâmûs ve âr olarak ikili kullanımda ise ‘âd, sân, aşk, âşık, maşûk, dîvâne, gayret, ırz, hayâ, kayd, melâmet, mest, nâm, neng, rüsvâ, terk, şöhet’ mefhumlarıyla tenasüp veya tezat teşkil edecek şekilde ve ‘âr ve nâmûs şişesini kırmak, âr ve nâmûsu yitirmek, nâmûs ve ârdan geçmek, perde-i nâmûs u âr, şişe-i gayret ü nâmûs, şişe-i nâmûs u âr’ gibi ifade ve terkiplerle Âşık

¹⁵⁰⁵ Bent için bkz. ‘Çul’.

¹⁵⁰⁶ Beyit için bkz. ‘Edeb’.

¹⁵⁰⁷ Beyit için bkz. ‘Gurûr, Ucb, Kibir, Nahvet’.

¹⁵⁰⁸ Beyit için bkz. ‘Mürüvvet’.

Ömer’de 10’dan füzun beyitte, Gevherî’de 8, Ümmî Sinân’da 5, Mısırî’de 4, Nâbî’de 3, Nakşî’de 2, Gaybî’de 1 beyitte ele alınmıştır. Yola girme, bir mürşid-i kâminden el alarak bir tarîkâta intisâb etme demektir. Ehl-i tarîk olan kimse, bigânenin ve tarîkâta münkir olan kimselerin sözlerine ve sataşmalarına kulak asmamak için ârını ve nâmûsunu elden bırakmalıdır. Tabi bütün bu kullanımlarda âr olsun nâmûs ve ırz olsun hepsi mecâzîdir; yoksa nâmûsu, şeref ve haysiyeti ayaklar altına atma manâsında düşünülmesi mümkün değildir:

Gel bu ‘ırz u nâmûsu kııl fâr u mâr

Ger yola girdünse var aruñ bırak

“Niyâzî-i Mısırî 92/4”

Divânlarda nâmûs ve âr ile hemen hemen aynı manâlara sahip olarak anılan ‘ırz’ kelimesi Ümmî Sinân’da 5, Mısırî’de 4, Gevherî ve Âşık Ömer’de 2 beyitte karşımıza çıkar. Tıpkı âr ve nâmûsta olduğu gibi aşk ve tasavvuf yolunda terk ve târ u mâr edilmesi gerekliliği ile beyitlerde yerini alır: ‘Irz, vakâr, mâl ve menâli Allah (c.c.) yolunda yağmaya verdim (NM. 173/2); âd ve sândan geçip ırz ve vakârımı satışa çıkardım, yağmadır alan alsın (NM. 144/4).¹⁵⁰⁹ Irz, ‘edep ve hayâ’ manâlarına gelecek şekilde de kullanılmıştır: ‘Ehl-i ırzın itibarı kalmadı (AÖ. 1321/3).¹⁵¹⁰ Irz ve hayâ kalmadı, nâmûs ve âr hiç kalmadı, baş ayak belli değil (AÖ. 704/3).’

3.3. Âyîne , Mir’ât

Tasavvufta âyîne ile, insân-ı kâmilin kalbi kastedilir. Allah (c.c.)’a nazaran bütün kâinât ayna mesabesindedir. Diğer varlıklardan daha çok insanda tecellî eden Allah (c.c.) Teâlâ, insanlar içinde de en fazla sıfat, zât, isim ve fiillerine mazhar ve tecellîgâh olması itibariyle insân-ı kâmilde tecellî eder. Bu bakımdan insân-ı kâmile âyîne, âyîne-i Rahmân, mir’ât-ı Hak denilir.¹⁵¹¹ Vahdet ehline göre âlem, baştan başa gölge ve hayâlden ibarettir.¹⁵¹² Muvahhitler nezdinde âlem, tek ve mutlak varlık olan Allah

¹⁵⁰⁹ Beyit için bkz. ‘Tevâzu, Vakâr’.

¹⁵¹⁰ Bend için bkz. ‘Hisset, Cimrilik’.

¹⁵¹¹ Bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 56. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 59.

¹⁵¹² Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 46.

(c.c.)’ın nûru ile varlık kazanan ayna mesabesindedir. Varlığı, Hakk’ın varlığındandır, o var olduğu için vardır. Nefis, çirkin sıfat ve huylardan temizlenince kalp âyînesi parlar, içinde ilâhî azamet nûrları ışık verir ve tevhîdin güzelliği ortaya çıkar.¹⁵¹³ Nefsin tertemiz bir âyîne olabilmesi için şerîat yolunda tarîkat ve hakîkatle birlikte tedricî bir sülûkle uzun ve meşakkatli bir yolu kat etmesi gerekir.¹⁵¹⁴ Allah (c.c.)’ın varlığı yokluk aynasında yansiyarak çokluk meydana gelmiştir. Bu yüzden aynaya yokluk da denilmiştir.¹⁵¹⁵ ‘Âyîne-i âlem-nümâ, âyîne-i dil, âyîne-i kalb, âyîne-i hayret, âyîne-i gayb, âyîne-i Hak’ gibi ifade ve terkiplerle beyitlerde yer alan âyîne ‘akıl, cemâl, cilâ, derviş, eşyâ, gerd, gill u gış, gubâr, gönül, hüsn, insân-ı kâmil, jeng, kalb, küdüret, mürşid, nazar, pas, safâ, tasfiye, tecellî’ mefhumlarıyla tenasüp veya tezat teşkil edecek şekilde Nakşî, Nâbî ve Nâilî’de 10’dan fazla beyitte; Âşık Ömer’de 8, Fehîm ve Nefî’de 7, Mısrî’de 5, Gaybî’de 4, Gevherî’de 2 beyitte zikredilmiştir.

Şairlerin telakkisine göre dünyâ aynalar yansımasıdır. Ayna, Hakk’ın tecellî eyleyeceği kalptir; bu yüzden pas, jeng ve küdüretten temizlenmeli, mâsivâdan arındırılmalı ve bu tasfiye, zikir ile ebedileştirilmelidir: ‘Cihânın aynalar yansıması olduğunu bilen ârif, cihânın zevalinden endişe duymaz (NB. G. 303/11). Yâ Rab dilimi hevâ nakşının şîşesi yapma, dil âyînesinden tozları temizle (NB. R. 1/1). Âyîne-i idrâki sivâdan arındırmak gerekir, temiz olmayan eve misafir gelmez (NB. G. 29/4).¹⁵¹⁶ Hac’a gidip defter-i cürmü yakıp âyîne-i kalbe cilâ eyleyelim (NB. G. 538/11). Yas, gönül ayinesini pas eder (AÖ. 608/4). Er olup sîneni kibr-i küdüretten halâs eyle, merd isen âyîne-i kalbinde pas ne arar (AÖ. 667/1). Bârî (Allah) lutfundan inâyet eyledi, aşk aynasının gubârı silindi (AÖ. 1332/2). Zâhid kalbini her dem zikr-i Mevlâ ile pâk ede

¹⁵¹³ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 120. İnsandaki idrâk merkezi akıl ve gönül olmak üzere iki türdür. Akıl beş duyu ile algılanan fiziksel gerçeklikleri, gönül ise beş duyunun erişemeyeceği fizik-ötesini kavrayabilir. İnsan Tanrı hakîkatini, kalp ile idrâk edebilir. Bu idrâk olayı da tasavvufta âyîne mecâzî ile dile getirilip gönül âyîneye teşbih edilmiştir. Sadece tertemiz ve cilalı olduğu müddetçe bir varlığı yansıtabilecek olan gönül aynası, şayet mâsivâ ile dolu ve dünya arzusuyla merbut olursa Tanrı’ya melce vazifesi göremez. Mehmed Çavuşoğlu, *Divanlar Arasında*, Kitabevi Yay., 2. bs., İstanbul 2016, s. 123.

¹⁵¹⁴ Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 43.

¹⁵¹⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 250. Mir’ât için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 338.

¹⁵¹⁶ Beyit için bkz. ‘Murâkabe Yapma’.

gör, âyîne-i dünyâyâ daima bak da ibret al (AÖ. 834/1). Kalbini mâsivâdan arındırıp pāk eyleyenler, âyîne-i âlem-nümâdır (NAA. G. 14/6). Âyîne-i tahkîkte cevher-i manâyî gör (NK. MST. 9/5).’

Fehîm’in aşağı derç ettiğimiz beyti, mutasavvıflar nezdinde âlemin ve insanın ayna mesabesinde olduğu görüşünü teyit ederek insanın ebedî güzelliğın âyinesi olduğu hakikatini dile getirir. Mutasavvıflar, madde, bitki, hayvanlar ve insanları Hakk’ın isim ve sıfatlarını gösteren ve yansıtan aynalar olarak düşünmüşlerdir. Allah Teâlâ zâtı, sıfatları, isimleri ve fiilleriyle en güzel ve en mükemmel biçimde insân-ı kâmilde ve Hz.Muhammed (s.a.s.)’de tecellî etmiştir. Bütün eşyâ, istidadı nispetinde Allah (c.c.)’ın kemâlini ve cemâlini yansıtır.¹⁵¹⁷ Hakk’ın hüsn-i cemâline kâinât bir mir’ât, insân da derecesi nisbetinde Allah (c.c.)’a en güzel âyinedir:

Âyîne-i hüsn-i lâ-yezâl'em

Sermâye-i hayret-i hakîmem

“Fehîm-Musammat 1/11/3”

‘Ârif, cilâ, dil, gönül, insân, kalp, safâ, jeng, gam, gönül, kûdûret, tecellî, vahdet, kesret, vech, zât’ mefhumlarıyla tezat veya tenasüp teşkil edecek şekilde ‘dil mir’âtı, gönül mir’âtı, Hak mir’âtı, mir’ât-ı dil, mir’ât-ı ekber, mir’ât-ı Hak, mir’ât-ı Hudâ, mir’ât-ı kalb, mir’ât-ı tecellî’ gibi ifade ve terkiplerle Nakşî’de 10’dan fazla beyitte; Fehîm’de 6, Ümmî Sinân ve Gaybî’de 4, Mısrî’de 3, Nef’î ve Nâbî’de 2, Gevherî’de 1 beyitte zikredilen mir’ât, âyînenin Arapçasıdır ve âyîne için ne denildiyse mir’ât için de denilmeye sezadır. Günah ve kötü düşüncelerden arınan kalp, kendisine akseden yakîn ile parlak bir ayna hâline gelir.¹⁵¹⁸ Âyîne-i dil, Allah (c.c.)’ın tecellî ve nazar ettiği yer olan gönül aynasıdır.¹⁵¹⁹ Gül mevsimi, aynı zamanda bahar mevsimidir ve bahar tasavvufta bast hâlinden kinayedir. Fırsat elde iken kalp mir’âtını tertemiz şarâp ile, Allah (c.c.)’ın aşkının tasfiye ediciliğiyle temizlemek gerekir:

Jeng-i ğamdan pāk eder mir’ât-ı albin ‘âşıkun

¹⁵¹⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 250.

¹⁵¹⁸ Nicholson, *İslâm Sûfîleri*, s. 87.

¹⁵¹⁹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 55.

3.4. Ankâ, Sîmurg, Hümâ

Ankâ, “Kafdağı’nda yaşadığına inanılan, renkli ve gösterişli tüyleri olan, yüzü insaninkine benzeyen, uzun boylu, iri vücûdunda her hayvândan bir belirti taşıyan ismi var cismi yok efsânevî bir kuş”tur. Kemikle beslendiği için son derece kanaatkar bir kuş olarak tasavvur edilmiştir.¹⁵²⁰ Mısırî’de 4, Gevherî ve Nâbî’de 2, Âşık Ömer ve Ümmî Sinân’da 1 beyitte ‘fakr, ârif, kanaat, nefha, tevekkül, tevhî’ gibi mefhumlarla tenasüp teşkil edecek şekilde zikredilmiştir.

Ankâ beyitlerde ‘ârif, gönül, bekâ, nefha-i Rahmânî, Allah (c.c.) için müşebbehünbih olmuştur: ‘Halk-ı cihân ârifin gönlünün nerede olduğunu bilmez, o gölgesi yere düşmeyen Ankâ’dır (NM. 182/5). Kâf-ı dil Ankâ’sıyım sırrın âşinâsıyım, insân bana ad olmuştur (NM. 9/4). Ehl-i hakîkatın yolu fenâ Kaf’ından aşarak bekâ Ankâ’sına gider, muhakkikler orada misafir olurlar (NM. 87/8). İnsanın vücut Kâf’ındaki Ankâ o ruhtur, nefha-i Rahmânîye’dir (NM. 198/13). Âşıklara tevhîd-i Zât Kaf Dağı’nın tepesi üzerinde duran Ankâ misâli gün gibi âşkâredir (ÜS. 40/12). Yerimiz Ankâ gibi Kâf-ı fakr olursa tan mı, biz bu harap olası vîrân âşiyândan geçmişiz (AÖ. 587/4).’

Farsça ‘otuz kuş’ demek olan ‘Sîmurg’, ünlü mutasavvıf Ferîdü’l-din Attâr’ın *Mantıku’t-Tayr*’ında kuşların padişahı Hüdhüd kılavuzluğunda yola düşen kuşların yedi vâdîyi geçtikten sonra vasıl oldukları padişah yani Allah (c.c.)’tır.¹⁵²¹ Tasavvufta insân-ı kâmilin sembolü olarak da düşünülür.¹⁵²² Nakşî’de Kâf Dağı’nda her şeyden elini eteğini çekmiş bir şekilde ve kanaat hâlinde yaşayışıyla söz konusu edilmiştir. Mâsivâyı ve varlığı terk eden Kâf Dağı’nda Sîmurg’u bulur, yokluğa eren var olur:

¹⁵²⁰ Uludağ, *a.g.e.*, s. 41. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kam, *Âsar-ı Edebiye Tetkikâtı*, s. 129; Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 4546; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 406; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 623-631; Uludağ, *a.g.e.*, s. 41; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 51; Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 58; Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 24.

¹⁵²¹ Feridüddin Attâr, *Mantık Al-Tayr*, (Çev. Abdülbâki Gölpınarlı), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 8. bs., İstanbul 2015.

¹⁵²² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 126, s. 321; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 440.

Çeküp el cümleden āhîr durup Kāf-ı kanā'atda

Çeker Sîmurğ-veş cānā haķîkat şayd ola yāri "Nakşî-Gazel 174/4"

Gaybî'de 2, Nakşî, Ümmî Sinân, Nef'î ve Nâbî'de 1 beyitte 'aşk, âzâde, kanaat, lâ-mekân, sır' mefhumlarıyla birlikte kullanılan 'hümâ', mekânsız oluşu cihetiyle Allah (c.c.)'ın müşebbehünbihi olarak (SG. 20/3) telakki edilmiştir. Nakşî ve Gaybî, vahdet-i vücûd görüşlerini izah için hümâyı malzeme olarak kullanır ve onunla Allah (c.c.)'ı kastederler: 'İstediğin ol hümâ sende saklıdır (NAA. H. 18/8); idrâk edebilersen hümâ-yı lâ-mekân sendedir (SG. 20/3).' Nâbî'nin aşağıdaki beytinde kanaat, hursend, gına ve uçurmak kelimeleriyle mütenasip olarak kullanılan Hümâ kanaatin timsali olarak zikredilmiştir:

Nâbî uçurduk āh-ı Hümâ-yı kanā'ati

Hursendlik gınâsı kadar salţanat m'olur "Nâbî-Gazel 98/7"

3.5. Bâd-ı Sabâ

Seher vakitlerinde doğudan esen ve güllerin açılmasına sağlayın hafif rüzgâra denilen bâd-ı sabâ, mecâzî olarak ruhaniyet doğusundan gelen Rahmânî kokular anlamına gelir.¹⁵²³ Sevgiliden bir nişâne olarak düşünölen bâd-ı sabânın şiirde kullanımı sevgilinin kokusunu taşıması, yayması, dağıtması esası üzerine kurulur.¹⁵²⁴ Tetkik edilen divânlarda 'âşık, maşûk, aşk, bûy, cemâl, seher' mefhumlarıyla mütenasip şekilde kullanılan bâd-ı sabâ Tekke, Halk ve Divân şiirinin her üçünde de vasıta vazifesi görerek âşık ile maşûk arasında haberci olmuştur. Fehîm, bir gazelinin tamamında (FK. G. 67) bâd-ı sabâ ile söyleşmekte ve ondan sevgiliye haber ulaştırmasını istemektedir. Nâilî ((NK. G. 10) ve Mısırî'nin (NM. 134) de birer manzumesi bâd-ı sabâ hakkında ve benzer düşünceler etrafında münkesiftir. Bâd-ı sabâ hakkında Nef'î ve Nâbî'de 1 beyit bulunurken bu hususta en çok söz söyleyen Gevherî olmuştur. Bâd-ı sabâ, yârin gülşen-i vaslının kokusunu âşıkla ulaştırmaktadır. Kendisini gülbahçesinin bülbülüne teşbih eden

¹⁵²³ Uludağ, *a.g.e.*, s.63. Bâd-ı sabâ için bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 326; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 63. Sabâ için bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 407-408.

¹⁵²⁴ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 383.

ve sevgili ile vasıtasız görüşmek isteyen Mısrî, bu isteğinin kabulü için yine sevgiliye müracaat etmekte ve münacâta bulunmakta, sevgiliden kendisine yardım etmesini niyâz etmekte ve kendisiyle artık sabâsız yani aracısız mülaki olmayı arzu ve talep etmektedir:

Gülşen-i vaşluñ nesîmin irgürüb bād-ı sabâ

‘Andelîb-i bâğ-ı gülzâr olmışam yâ Rab meded “Niyâzî-i Mısrî 29/2”

‘Bâd-ı sabâ yârin nâmesini getirince âşıklar akıllarını yitirdi (GE. 71/4). Seher yeli gül yüzlü yâre selâm edip arada vasıtam ol (GE. 128/1). Seher yeli yârin yanında çok durma, onun hüsn-i zekâtına sâil ve ona mâil olmandan korkarım (GE. 130/3). Sabâdan dostu sorarım (GE. 194/5). Bâd-ı sabâ, yarin zülfüne hafifçe dokun, gönülden sakın çünkü gam erbâbının dili nazik olur (NF. G. 67/3). Menzil-i cânânı sabâdan gayrı kimse bilmez (NB. G. 863/1). Ey bād-ı sabâ, gelip bize cânân ellerinden haber ver (NM. 134/1). O cânânın seherde açılan güllerde mi, figân eden dillerde mi yoksa akan suda esen yelde mi olduğunu bize haber ver (NM. 134/3). Ey bād-ı sabâ, sarây-ı hâs-ı cânânı görürüp de buraya gelirsen cânân ellerinden bize haber ver (NM. 134/5). Şuhûdun cemâl-i zât-ı akdestir, gel de cânân ellerinden bize haber ver (NM. 134/6).’

3.6. Bârika, Berk

Berk Hak tarafından gelen ve aniden kaybolan kalbe ait düşüncelerdir.¹⁵²⁵ Bu hâl, keşfin açılmaya başlamasının tetikçisidir.¹⁵²⁶ Tasavvufî anlamına uygun olarak sadece Mısrî’de bir beyitte (NM. 6/6) tespit edebildiğimiz ‘bârika’ kavramı ‘sâdık olana varlığını terk etmek âyin erkân oldu, bârikanının sâdıkın kalbini sürekli yakması gerekir’ şeklinde zikredilir. Nâbî’de bir beyitte geçen ‘berk’ de bârikanın müterâdifi olup ‘şimşek’ manâsına gelir. Tasavvufî istilâhta ise berk, velâyetin başlangıcı, ulûhiyet tecellîsi nûrlarının kıvılcımıdır.¹⁵²⁷ “Kul için ortaya çıkan ve onu bu yola girmeye davet

¹⁵²⁵ Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 48.

¹⁵²⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 68. Bârika için bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 105; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 66.

¹⁵²⁷ Ankaravî, *Minhâcü’l-Fukarâ*, s. 413.

eden ilk şimşektir.”¹⁵²⁸ Sâliki Allah (c.c.)’ta seyr (seyr-i fi’llâh) etmesi için Hakk’a kurbiyet makâmına davet eden ışıltıdır.¹⁵²⁹ Bu ışıltı ile Allah (c.c.), kulunu kendi yoluna davet etmek üzere kalbine ilhâm vahyettiği olmaktadır.¹⁵³⁰ Nabî, aşağıdaki beytinde berki iki anlama gelebilecek şekilde kullanmıştır. Yukarıda verilen bilgiler ışığında berki sâliki Hakk’a davet eden ışıltı olarak ele aldığımızda beytin birinci manâsı, gelen bu dürtüyle titreyip kendine gelen sâlikin hızlı ve süratli bir biçimde yol alması; ikinci manâsı ise sâlikin şimşekten de hızlı bir şekilde hareket ederek mesafeler kat etmesi gerekliliği olarak tebellür eder. Berk ister tasavvufî ister lügat manâsıyla düşünülün her iki durumda ve ihtimalde de vahdete doğru giden yolda sâlikin son derece hızlı hareket etmesi salık verildiği müşâhede edilmektedir:

Cünbiş-âmûz gerek berğden erbâb-ı sülûk

Râh-ı bî-menzil-i vahdetde şitâb isterler

“Nâbî-Gazel 230/6”

3.7. Bâzâr

Tasavvufî istilâhta bâzâr ilâhî tecellilerin ortaya çıktığı makâm; tefrika ve kesret mertebesi;¹⁵³¹ birliğin çokluk şeklinde görünmesi demektir.¹⁵³² Divânlarda ‘bâzâr-ı muhabbet, bâzâr-ı cünûn, bâzâr-ı aşk, bâzâr-ı hakâyık, bâzârı bozmak, erenler bâzârı, cân bâzârı, çârsû, sûk’ gibi ifade ve terkiplerle ve ‘ârif, aşk, vahdet, kesret’ benzeri mefhumlarla mütenasip olarak Ümmî Sinân, Nakşî ve Nâbî’de yoğun bir şekilde zikredilmiştir. Mısrî’nin aşağı derç ettiğimiz beytinde bâzâr tasavvufî manâsına mutabık olarak zikredilerek vahdeti perdelemesi cihetiyle kesrete teşbih edilmiştir. Bâzâr, avâmın gözüne perde çekmesine rağmen ârif olan kimselere tesir edememiş, vahdette

¹⁵²⁸ Herevî, *Menâzilü’s-Sâirîn*, s. 125.

¹⁵²⁹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 72.

¹⁵³⁰ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 77. Berk için ayrıca bkz. Herevî, *a.g.e.*, s. 125-126; Cürcânî, *a.g.e.*, s. 48; Kâşânî, *a.g.e.*, s. 106-107.

¹⁵³¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 285.

¹⁵³² Uludağ, *a.g.e.*, s. 69, 386; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 73.

kesreti kesrette de vahdeti¹⁵³³ müşâhede edebilen bu kimseler bütün yüzlerden Hakk'ı temâşâyâ devam etmişlerdir:

Örtü bu bâzâr-ı keşret gözlerin hâlfun velî

‘Ârif olan cümle yüzden seni seyrân eyledi “Niyâzî-i Mısırî 186/9”

Yukarıdaki misâl fark-ı sâni hâline bir misâl iken Mısırî'nin aşağıdaki bir başka beyti de bâzâr mefhumuyla ‘cemü'l-cem’¹⁵³⁴ hâlini izaha dairdir. Bu hâldeki bir kimse Allah (c.c.)’tan başka bir varlık tanımaz, Allah (c.c.)’tan başka bir şey görmez. Mısırî de içinde bulunduğu hâlet-i rûhiyeyi bâzârın yani kesretin yok oluşuyla tanımlamaktadır:

Gitti keşret geldi vahdet oldu hâlfet dost ile

Hep Hâk oldu cümle ‘âlem şehri ü bâzâr kalmadı “Niyâzî-i Mısırî 179/4”

Bu mefhum ‘davranış, muamele, muamelede bulunma, iştiğal etme, samimiyet gösterme’ manâlarına gelecek şekilde de kullanılmıştır: ‘Ey gönül feragat eyle dehr ile bâzâr etme (AÖ. 349/1). Dürr-i vahdet müşterisi olup da nakd-i aşkı olmayanla bâzârımız yoktur (SG. 48/15). Akl u fikri koyup bir yana düştük, pûte-i fakr içre piştik, cihân varlığını aşka değiştik, billâhî bâzârımızdan hoşnuduz (AÖ. 1062/3). Dervişlerin bâzârı sadece cân verip Cânân'ı bulmaktır (ÜS. 44/4).’

3.8. Cefâ, Cevr, Sitem, Dert, Gam, Keder, Mihnet

‘Eziyet, sıkıntı, cevr’ anlamlarındaki cefâ, tasavvuf literatüründe müridin kalbini Allah (c.c.)’tan gâfil bırakmasıdır.¹⁵³⁵ Kalbi Allah (c.c.)’tan gâfil kalan kimse cefâdadır. Bu yönüyle cefâ, kalbin Allah (c.c.)’ın tahayyülünden uzak oluş hâlidir.¹⁵³⁶ Diğer taraftan sevgilinin vefâ göstermemesi, âşık en büyük cefâdır.¹⁵³⁷ Nitekim Rab, kulunu dünyâdan soğutabilmek için dünyâyı ağyâr, mâsivâ ve cefâ mahalli yapmıştır.¹⁵³⁸ Cefâ mefhumu en fazla Gevherî’de zikredilmiştir. Gevherî’yi Divân şairleri izlemiştir.

¹⁵³³ Bkz. ‘Fark-ı Sâni’.

¹⁵³⁴ Bkz. ‘Cemü'l-Cem’.

¹⁵³⁵ Cahid Baltacı, *Tasavvuf Lügati*, Gelenek Yay., 1. bs., İstanbul 2011, s. 38.

¹⁵³⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 94.

¹⁵³⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 84.

¹⁵³⁸ Ataullah İskenderî, *Hikem-i Atâiyye*, s. 45.

Gevherî’de ele alınan cefâ hemen hemen mecâzî sevgili dolayısıyla kullanılmış iken Divân şairlerinde zikredilen cefâ tasavvufî manâya daha muvafik olup ezeli ve ebedî sevgili hakkındadır. Âşıkın, cânânenin cefâsını edepli bir şekilde ve itiraz etmeden kabul ettiğini ifade eden Nâbî, aynı zamanda kulların elest meclisindeki ahitlerine atıfta bulunur:

İtdük abül şart-ı edeble cefâsını

Cânânenüñ gözetmemek olmaz rızâsını “Nâbî-Gazel 829/1”

Cevr ü cefâsından şikâyet, sevgiliye sadâkatsizliktir.¹⁵³⁹ Nâbî, aşağıdaki beytinde de sitem etmeyi şiar edinen bütün maşûkların cefâdan lezzet aldıklarını, gönlü yaralı âşıkların da bu cefâya rızâ göstermekten hoşnut olduklarını bildirmektedir:

Hübân-ı sitemkâr cefâdan mütelezziz

‘Uşşâk-ı dil-figâr rızâdan mütelezziz “Nâbî-Gazel 57/1”

Âşık olan cevri ü cefâdan yüz çevirmez (NAA. K. 2/31). Yârin cefâsı âşıkta fahrdır (ÜS. 16/4). O mâhî sevenin cefâsına mütehammil olması gerekir (NK. G. 51/6).¹⁵⁴⁰ Ne kadar cefâ edersen et râzıyım, fakat bakışından beni mahrum etme, ona tahammül edemem (FK. G. 13/3). Murâdın safâ ise cefâ-yı âleme sabr et (NB. G. 159/6). Cevri ü cefâdan bıktım (GE. 114/5). Her yârin cefâsını çekmeziz (GE. 182/2).

Eyyüb kadar sabr eyledim cefâna

Dahi gelmez misin insâfa cânım “Gevherî 243/4”

Divânlarda cefâ kadar olmasa da ‘eza, cefa, işkence, azap’ demek olan cevri de zikrolunmuştur. Tasavvuf literatüründe sâlikî ruhen yükselmekten alıkoyma manâsına gelir.¹⁵⁴¹ Gevherî ve Âşık Ömer’de tekasüf eden bu kavram, tasavvufî anlamını çağrıştıracak şekilde değil, ekseriyetle lûgat manâsıyla ele alınmıştır. Cevri eden de mecâzî segilidir: ‘Cevrini çekmekten kaddim hilâl oldu (GE. 148/1). Cevri ile sînemi deldirdim (GE. 158/2). Lutfun yok bari cevri az eyle (GE. 56/2). Hak’tan hicâb etmez

¹⁵³⁹ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 90.

¹⁵⁴⁰ Beyit için bkz. ‘Tahammül’.

¹⁵⁴¹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 88; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 101.

misin de cevredersin (AÖ. 157/5). Ey dilber, seni yoktan var eden Ganî Sübhân aşkına bana cevri eyleme (AÖ. 1192/1).’

Nâbî’nin aşağıdaki beytinde nahvet, cefâ, nâz kelimeleri ile tenasüp ve vefâ kelimesi ile tezat teşkil edecek şekilde yer alan cevri, âşık tarafından istenilen ve hulûs-ı kalp ile karşılanan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim yârin cevri onun vefâsının alameti, nişânesi ve göstergesidir:

Me’yûs olma nahvet-i nâzından ol mehûn

Cevri ü cefâ vefâyâ ‘âlâmet degül midür “Nâbî-Gazel 200/5”

Cevri ve cefâ, divânlarda ‘sitem’ olarak da müstameldir. 17. yüzyılın getirdiği bunalımın da verdiği melankoli ile teslimiyetçi bir hâlete bürünen Nâbî, bu psikolojinin tesiriyle de olsa gerek, içerisinde ne yaparsa yapsın âşıkın kalbinin yârin siteminden kurtulamayacağını ileri sürmektedir:

Ey dil sitem-i yârdan âzâd olamazsın

Mâdâm ki saña dil dinilür şâd olamazsın “Nâbî-Gazel 624/1”

Fehîm, cevri konu edindiği aşağıdaki beytinde sevgisinde sadâkatsizlik eseri sezilenebileceği endişesiyle maşûkun cevrine itiraz etmeyen bir âşık olarak karşımıza çıkar. Sitem etmeye gücün var ise devam et, ne yaparsan yap sana âşığım, der:

Sitem etmekte yine kâdir isen eyle baña

‘Âşıkam âşıkam ey şüh-ı cefâ-kâr saña “Fehîm-Musammat 4/5/5”

Dert maşûktan âşıkâ geçen ve katlanılmasına güç yetmeyen hâldir. Dert, Hak’tan uzak düşme şeklinde ise bu dert bu hüsrân ve felakettir; fakat Allah (c.c.)’a yakın olmanın meydana getirdiği dert istenen bir derttir ve arınma vesilesidir. Bu meyanda en büyük dert, dertsiz olmaktır.¹⁵⁴² Hâl ehlince dert gerçek aşktır. Tarîkata yeni intisâb eden kimse yoğun vecd hâlinde ağladığında veya cezbeye gelip de yanıp yakıldığında

¹⁵⁴² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 103. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 48. s. 123.

ona Allah (c.c.)’ın derdini artırması temennisinde bulunulur.¹⁵⁴³ Dertler, Allah (c.c.)’ın lutfunun hususî işareti olarak algılandığından başa gelen her türlü dert ‘sevdiğinin tokadına sabredemeyen aşkında samimi değildir’ fehvasınca seve seve ve içtenlikle kabul edilmiştir.¹⁵⁴⁴ ‘Aşk, belâ, gam, firkat, mihnet, hasret, melâmet, derûn’ mefhumlarıyla tenasüp ve ‘safâ, sabır, vuslat’ kavramlarıyla da tezat teşkil edecek şekilde ‘derd-i aşk, derd-i derûn, derd-i dil, derd-i Hudâ, derd-i Hak, ehl-i dert’ gibi ifade ve terkiplerle sık bir şekilde Ümmî Sinân, Mısrî ve Gevherî’de zikredilmiştir. Ezel günü Allah (c.c.)’ın huzurunda toplanan divânda âşıkla aşk derdi yazılmıştır. Bu yüzden muhabbet sevdâsının derdini terk etmek mümkün değildir (NB. G. 10/3)¹⁵⁴⁵ Yârin aşkının derdi kalp için belâ içinde belâdır; bir nimet, sevdiğini anmaya bir vesiledir. Böyle bir sevdâdan uzak olan gönle yazıktır:

Belâ-ender-belâdur dilde derd-i ‘aşk-ı yâr ammâ

Yazuğlar aña kim böyle sevdâdan müberrâdur “Nef’î-Kasîde 47/39”

Divânlarda dert an fazla aşk ile mutabık kullanılmış ve dert denilince lafzen zikredilmediği yerlerde dahi aşka işaret edilmiştir. İstenen, arzu edilen ve varlığıyla iftihar edilen dert şu şekilde tasavvur edilmiştir: ‘Âşıklar gam yükünü daima çeke gelmiştir, dost derdine dayanamayan aşka giriftar olmasın (NM. 142/2). Âşıkın maşûk yolunda derdi sürekli arttıkça akran içinde pâyesi dembedem artar ((NM. 182/2). Bu aşka düşerek yanıp tutuşmuşum, derd odundan pişmişim, adı sanı neylerim (ÜS. 109/3). Ganî Allah (c.c.) derdini kime verdiyse ona cüda değildir (ÜS. 169/2).’

Dert mefhumu dermân ile ikili kullanıldığında Ümmî Sinân, Mısrî, Nakşî ve Gevherî’de 10’dan fazla beyitte işlenir, diğer şairlerde de az da olsa ele alınır. Bu ifadelerde ekseriyetle derdin aslında devâ, dertsizliğin en büyük dert olduğu fikri üzerinde durulur: ‘Tâlib-i Hakk’ın sermâyesi devâsız derttir, onun için hem-sâyesi âh u

¹⁵⁴³ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 20. Mevlevîler’de dert, aşk derdidir; gerçeğe ulaşma derdidir. Bu yönüyle maksûd manâsını muhtevîdir. Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İnkılâp Yay., İstanbul 2006, s. 15.

¹⁵⁴⁴ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 152.

¹⁵⁴⁵ Beyit için bkz. ‘Umumî Olarak Aşk’.

zâr olur (NM. 182/1). Ey derde dermân isteyen, dermân olarak dert sana yeter (NM. 3/1). Derdi olmayanın derdine hiç dermân yoktur, o kimsenin yanından uzaklaş (NM. 86/2). Cânımın çerağı Hudâ'nun fikridir, onun derdi bana dermân-ı tamdır (ÜS. 49/11). Cihânda derd-i devâ terk-i devâdır (NB. G. 351/6).'

Fehîm'in devâdan geçip derdinin artırılmasını istediği aşağıdaki beytinde tarîkata yeni girip de cezbeye gelerek yanıp yakılan kimseler için kullanılan 'Allah (c.c.) derdini artırsın' ifadesi tedai ettirilmiştir:

Cevr it ey şüh-ı cefâ-pîşe vefâdan geçdüm

Derdümi bârî füzûn eyle devâdan geçdüm

“Fehîm-Gazel 218/1”

Dert ve dermânın tasavvufî manâsı 'ehl-i dert' terkinde daha net tezahür eder: 'Aklın varsa, nerede bir dert ehli görürsen kadrini ala bilip ayağına yüz sür (NAA. G. 201/5). Ehl-i derdin hizmetinde zâr u giryân olmadan devlet-i Hak devrini kimse sürememiştir (ÜS. 6/5). Ehl-i derdin cânının cânı aşkullâhtır (ÜS. 31/6). Ey gönül gel Hakk'a giden râhı bul, ehl-i dert olup derûnî âhı bul, cânun ilindeki şems ü mâhı bul (NM. 103/1). Ehl-i derdin hastalıklarına sadece mûmiyâ kaldı (NB. G. 845/6).'

Mevlânâ üzüntü ve kederden şikâyet etme, derdin sana dermân olduğunu bil, der.¹⁵⁴⁶ Nerede bir dert varsa dermân oraya gider. Nitekim su, alçak ve çukur yerde toplanır.¹⁵⁴⁷ Bu yüzden dert tâliplisi olmak, dermândan ictinâb etmek esastır:

Vuşlat hevesin ço gam-ı hicrân ne belâdur

Var tâlib-i dert ol yüri dermân ne belâdur

“Nef'î-Gazel 43/1”

Tetkik edilen divânlarda dert ve dermânın ikili kullanımı 'dert/çâre, dert/devâ, dert/em, dert/ilaç, dert/tumar, dert/tiryâk, gam/dermân, illet/dârû, maraz/dermân, maraz/devâ, mihnet/dermân, yara/merhem' şekillerinde zikredilmesiyle de karşımıza çıkar. Dert, beyitlerde 'ıstırap, hırman, maraz, sâika, mihnet, gussa' kelimeleriyle de anılır. Gussa, aşk ile değerlendirildiğinde müsbettir. Aşk tasasının (gussa-i aşk) gam

¹⁵⁴⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 673.

¹⁵⁴⁷ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. I-II, s. 412.

yemeğine boştur diyen, zevk ve safâ lezzetinden mahrum olur (FK. G. 227/4). İstirap bir nasiptir, sabırsızlar bunu bilemediklerinden ötürü bu kısmeti ellerinden kaçıırlar:

Tahsîl-i ıztırâb dahı bir naşîbdür

Hâşâ ki fevt-i maţlab ide bî-şekîbler

“Nâbî-Gazel 129/6”

‘Gam’, sevenin sevgiliyi dikkat ve özenle ararken karşılaştığı engeller ve bu uğurda içtenlikle katlandığı zorluk, sıkıntı ve meşakkatlerdir.¹⁵⁴⁸ Gam, âşıkın sevgili yolunda ne derece istekli ve samimi olduğunu ölçen bir mihenk taşıdır. Gamın çaresi ise yine gamdır.¹⁵⁴⁹ Gam, manevî yaraların merhemi, sevinç müjdecisi,¹⁵⁵⁰ sürûrun habercisidir.¹⁵⁵¹ Hususen Divân ve Halk edebiyatı şairlerince 10’dan fazla beyitte kullanılan bu kavram ‘bahr-ı gam, bâzâr-ı gam, gâm-ı aşk, gâm-ı dil, gamsızlık, zevk-i gam, vuslat gamı, tekye-i gam, leşker-i gam, izâle-i gam’ gibi ifade ve terkiplerle beraber ve ‘aşk, âşık, dert, dermân, dil, kalp, jeng, keder, muhabbet, neşat’ mefhumlarıyla tenasüp veya tezat teşkil edecek şekilde divânlarda yerini almıştır. Gam, şairlerce müsbet ve menfî olarak her iki şekilde de kullanılmıştır. Nef’î, meyin (ilâhî aşkın) vasıflarını sıralarken kalplerdeki gam tozlarını ve tortularını sele verip yok ettiğini de belirterek gamı jeng, pas, küdüret yani kalp kiri olarak değerlendirir:

Mey ‘âkîli irşâd eder ‘âşıkları dilşâd eder

Seyle verür berbâd eder dillerde kıoymaz gerd-i gam “Nef’î-Kasîde 15/13”

‘Sâgar-ı bâde-i leb-rîz çeken gönül gam çekmez (kalbi pas tutmaz) (NB. G. 330/1). Sonunu düşünen tecrübeli ârif gam savaşında def ve nâyı kalkan ve ok eyler (NB. KT. 6/3). Allah (c.c.)’a şükür ki ümit köprüsünü geçmişiz, yoksa gam ordusu bizi ayaklar altına alırdı (NB. G. 268/3). Bir kişi aşka düşerse gamdan halâs olur, bir kişinin başı aşka yâr olursa câm-ı vuslattan içer (ÜS. 65/5).’

Belâ budur ki alışdı belâlarıñla gönül

¹⁵⁴⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 141; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 172.

¹⁵⁴⁹ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 161.

¹⁵⁵⁰ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. III-IV, s. 309.

¹⁵⁵¹ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. III-IV, s. 604.

Gamuñ da gelse dile bā'îş-i meserret olur

“Nef'î-Gazel 32/5”

Nef'î'nin yukarı aldığımız ve sevgiliden gelen gam da olsa sevinç sebebi addolunacağını vurgulandığı beyti, gamın müsbet tasavvuruna bir misâldir. İşte bu şekilde tasavvur olunan gam, sürûrun habercisi ve müjdecisi olan gamdır. Sevgiliden gelmesi ve sabredip katlanıldığında sevgiliye vasıl edecek olması cihetiyle arzu edilen ve kalpten hiç eksik olmaması istenilen bir nimettir. Bu tür bir gamın berrak suyuna dudağı susamış kimseler, sevgiliyi doğrudan temâşâ edebilme hâlini elde ettiklerinden zemzem istemezler. Onlar sevgilinin gam zülâlinin susuzluğunu çekmektedirler:

Küyuñ ki Ka'be-i dil ü cāndur olur mı hîç

Leb-teşne-i zülâl-i gamuñ zemzem-âşinā

“Nâilî-Gazel 2/2”

Gam mefhumu müsbet olarak şu şekillerde tasavvur olunur: ‘Ey âvâre gönül rub-ı meskûnu gezersen sığınabileceğin tek yerin âsitâne-i gam olduğunu görürsün (NB. G. 858/4). Mecnûnlar'ız, meskenimiz bâdiyelerdir, sevdâ ve gamın ehli ile el eleyiz, onlarla aynı saftayız (NB. G. 333/2). Derd-i dili gamsız olana anlatmak mümkün değildir (NB. G. 612/1). Âşıkın dostu gönlün sonsuz gamıdır (FK. G. 163/1). Bâzâr-ı muhabbette nakd-i dili dildâra verip bunun karşılığında hiç tükenmeyecek bir gam aldım (NK. G. 240/1). Hayretten duyduğum zevk bana gamı panzehir yapalı idrâkin mayası beni yeniden yaktı (NK. G. 4/1).¹⁵⁵² Ey sevgili, senin gamından ne dilde melâl var ne de hâtırda keder (NK. R. 6/1) Âşıklar gam yükünü dâimâ çeke gelmiştir, dost derdine döymeyen aşka giriftâr olmasın (NM. 142/2). Gamsız olan adamı insân sanma, o dalâlet içinde kalmış hayvândan daha da aşağıdır (NM. 161/9). Gamdan uzaklar bize ta'n etmesin, onlar aşktan bî-haberdir (GE. 233/3).’

Gönül üzüntüsü, iç darlığı demek olan ‘keder’, dert ve mihnetin aksine tasavvufta menfi ve istenmeyen bir kavram olarak telakki edilmiştir. Tasavvuf literatüründe safâ

¹⁵⁵² Beyit için bkz. ‘Zevk, Tatma, Kanma’.

ruhî haz, keder de ruhî elemden kinaye olarak kullanılmıştır.¹⁵⁵³ Fehîm ve Nâbî’de 3, Nâilî’de 2, Nef’î, Gevherî ve Gaybî’de 1 beyitte zikredilen keder, ‘gam, hüzn, jeng, mâsivâ’ ile tenasüp ve ‘kâmil, sabır, safâ, cilâ’ ile de tezat teşkil edecek şekilde beyitlerde yer almıştır. Nâilî, ‘Halvetîlerüz’ redifli gazelinde Halvetîler olarak kendilerini mâsivâ illetinin kederinden incinenler için acil şifa kaynağı olarak nitelendirdiği aşağıdaki beyinde kederi mâsiva ve illetle beraber zikretmektedir:

Rencür-ı keder-i ‘illet-i mâsivâya biz

Mağz-ı şifâ-yı ‘âcil olan halvetîlerüz “Nâilî-Gazel 164/3”

Keder ilâhî tecellîlerin kalpte zuhûruna engeldir, keder ancak mey ile dağıtılabilir ve çıkıp giden kederin yerine kalpte safâ meydana gelir: ‘Dil levh-i kederden mücellâ olursa, orada Allah (c.c.) tarafından bahşedilen ilim raks uracaktır (SG. 5/3). Kâmillerin gönlünde hiç keder olmaz (GE. 635/4). Kederi dağıtıp sâgar ile mesrur olmamız yeğdir, harâbâtta lâ-y-ı meyle mamur olmamız yeğdir (NB. G. 77/1). İkâmet edenler sabır kalesinin etrafını çevreleyen tahammül surları varken keder çapulcusunun endişesini çekmezler (NB. G. 548/5).¹⁵⁵⁴ Feleğin eziyetleri kalbimi çok üzdü, gönlüm kederle dolu olduğundan safânın yüzünü dahi göremem (FK. G. 263/3).’

Beyitlerde dert yerine kullanılan kelimelerden bir tanesi de ‘mihnet’dir. Âşıkın maşûk yüzünden çektiği elem demektir.¹⁵⁵⁵ Mihnetin kökü imtihândır. İmtihan, bir kimsenin bilgisini, derecesini, hâlini ve yeteneklerini yoklamak için yapılan sınav demektir. Mihnet günahkârlar için cezâ, bazıları için tasfiye ve kefare, yüksek makâmlarda olanlar içinse derecesinin yükselmesi ve manevî yükseliştir.¹⁵⁵⁶ Mihnet, en fazla Âşık Ömer ve Gevherî’de zikredilmiştir. Divân şairleri arasından da en fazla Nâbî’de yoğun bir şekilde anılarak beyitlerdeki yerini almıştır.

¹⁵⁵³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 303.

¹⁵⁵⁴ Beyit için bkz. ‘Tahammül’.

¹⁵⁵⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 249; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 338.

¹⁵⁵⁶ Serrâc, *Luma*, s. 435.

Tasavvufta ‘imtihân’ sözü ile havf, kabz, hüzn, heybet ve benzeri şeyler türünden olmak üzere evliyânın kalplerinin çeşitli belâlarla imtihân ve tecrübe edilmesini kastedeler.¹⁵⁵⁷ Nâbî’nin bir beytinde (NB. G. 1384/5)¹⁵⁵⁸ manevî dereceler ve pâyeler elde edilmesi çeşitli mihnetlerin çekilmesi şartına bağlanmıştır. ‘Deryâ-yı mihnet, künc-i mihnet, mihnet köşesi, tekye-i mihnet’ gibi terkiplerle zikredilen mihnet beyitlerde umumiyetle menfi ele alınmış olmakla birlikte sabredilmesi durumunda Allah (c.c.)’a ulaştırıcı bir vesile olarak da telakki edilmiştir:

‘Âlemin visâli, firâk u mihnetsiz olmaz (GE. 213/5). Vuslat safâsı mihnetle bulunur (GE. 491/2). Sâlikin dünyâ ve ukbâyı terk edip âr etmeyerek bu yolun mihnetine sabredebilmesi gerekir (NM. 101/2). İki yüzlü iki ağızlı kötü düşünceli eğri büğrü olan kimseler yay gibi mihnet üzüntüsünden kurtulamazlar (NB. G. 465/4). Her cefâyâ mihnete Eyyûb (a.s.) gibi sâbir oldum (AÖ. 796/2).’

3.9. Cilâ, Kalay

Âlem bir ayna olarak tasavvur edildiğinde bu âyînenin cilâsı insân olarak düşünülür. Nitekim insân olmasa yani âyîne cilâsız olsa ilâhî güzellik bu mükemmellikte ortaya çıkmazdı.¹⁵⁵⁹ Cilâlanmış demir gibi pastan, kirden arınmış olan gönül gayb âleminin aynası olur, bütün sûretler onda görünür.¹⁵⁶⁰ Tecellî, tertemiz olan gönül âyînesinde en mükemmel şekilde gerçekleşir.¹⁵⁶¹ Ağırıklı olarak Gaybî ve Nakşî’de zikredilen bu mefhum ‘âyîne, mir’ât, dil, kalp, taalluk, keder, aşk’ mefhumları ile bağlantılı olarak geçer. Nakşî’nin aşağıdaki beytinde altı yönden de Mevlâ’nın müşâhede edilebilmesi yani cem hâline ulaşılabilmesi için paslanmış kalbin gayret ve çaba ile mücellâ edilmesi gerektiği salık verilir:

Dolaş cân ile hizmet it mücellâ eyle dil levhîn

¹⁵⁵⁷ İmtihân için bkz. Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 444.

¹⁵⁵⁸ Beyit için bkz. ‘İhvân, Muhib, Yârân, Yoldaş’.

¹⁵⁵⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 90. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 103.

¹⁵⁶⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 567.

¹⁵⁶¹ Mevlânâ, *Mesnevî*’inde bu düşünce çerçevesinde ‘Rum halkı ile Çinliler’in ressamlıkta bahse girişmeleri’ adı altında güzel bir hikâye anlatır. İlgili hikâye için bkz. Mevlânâ, *a.g.e.*, C. I-II, s. 221-224.

Nazar kııl şeş cihetinden görüne Hâzret-i Mevlâ “Nakşî-Gazel 1/6”

Ümmî Sinân ve Mısrî’de 1’er beyitte ‘kalay’ olarak zikredilen cilâ, beyitlerde kalbi riyâ, dünyâyâ ait bağ, taalluk ve sivâdan arındırmasıyla işlenir. Kalbin Hakk’a layık olabilmesi için tasfiye edilmesi, cilâlanması gerekir. Tevhît ve esmâ nûruyla kalp musaffâ edilmelidir, nitekim kalaysız olan kalbi insâna layık kabul etmezler (ÜS. 15/9). Tabiat zulmetinden kurtulmak isteyen kimse, cism ü cânını kalay (gibi) olan riyâzetle eritmelidir:

Bu tabî‘at zulmetinden bulmağ isterseñ hâlâş

Gel riyâzetle erit bu cism ü cânı çün raşaş “Niyâzî-i Mısrî 81/1”

3.10. Çöl, Sahrâ, Deşt, Vâdî

Çöl, âşıkın maşûkundan ayrı düşüşünü temsil eder.¹⁵⁶² Gaflette olma hâlinden kinayedir.¹⁵⁶³ Tasavvufta varlık âleminin simgesidir. Bu âlemdeki engelleri belirtmek için de kullanılır.¹⁵⁶⁴ Tetkik edilen divânlarda ‘sahrâ, tih, badiye, deşt, hâmûn’ kelimeleriyle zikredilir. Bunlardan ‘tîh, bâdiye, hâmûn’ çok fazla kullanılmazken deşt ve bilhassa sahrâ yoğun bir şekilde ‘sahrâ-yı melâmet, sahrâ-yı adem, sahrâ-yı cünûn, sahrâ-yı gam, sahrâ-yı firkat, sahrâ-yı kesret, sahrâ-yı vahdet’ vb. terkiplerle beyitlerdeki yerini alır. Nakşî, gönlün Allah (c.c.)’ın diyarından cüdâ düşüp sahrâ-yı firkatte büt-perest olduğunu (NAA. G. 102/8); Ümmî Sinân gönül hümâsının pervâzı esnasında bazı zamanlarda sahrâlara konduğunu (ÜS. 60/1); Gaybî sahrâyâ düşen damlanın ummânı bilemeyeceğini ve ondan olduğunu unutabileceğini vahdet-i vücûd düşüncesi etrafında ifade ederken sahrâyı sevgiliden uzakta gaflette olma hâli olarak telakki etmişlerdir.

Râh-ı vuslata ulaştırabilecek bir rehber olmazsa kararsız gönül belâ çölünde kalacaktır (NK. MST. 3/2).¹⁵⁶⁵ Hayret çölünde kalan kimseler bir rehnümâ bulamazsa

¹⁵⁶² Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 113.

¹⁵⁶³ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 79.

¹⁵⁶⁴ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 64.

¹⁵⁶⁵ Beyit için bkz. ‘Pîşvâ, Rehber, Rehnümâ, Sârbân’.

erbâb-ı dilin eserlerinin peşinden gitmelidir (NB. G. 515/8).¹⁵⁶⁶ Nâilî'nin aşağıdaki beytinde 'hayret' kavramı ile birlikte kullanılan çöl, cünûna düşme riski bulunan bir mehlekedir. Hayret, tasavvufta aşılması gereken bir merhale olduğundan, hayret çölünün bir kâmil mürşid vasıtasıyla aşılmasını söyleyen ve de bir mürşidin gerekliliğine işaret eden Nâilî, aksi takdirde cünûna düşülebileceğini belirtir:

Semt-i hürmâne düşer teşne-leb-i cüy-ı taleb

Tîh-i hayretde kalur germ-rev-i süy-ı taleb "Nâilî-Gazel 12/1"

'Belâ deşti, deşt-i cünûn, deşt-i hasret, deşt-i vahşet-engiz, zincîr-i deşt ü sahrâ' gibi ifade ve terkiplerle zikredilen 'deşt', sahrâdan sonra çöl anlamında en fazla istimal edilen bir kelimedir. Sahrânın Farsçası olmakla birlikte simgelediği manâ değişmemektedir. Nâilî'nin bir başka beytinde sevgiliden ayrı kalınan bir sürgün yeri olarak tasavvur olunur. Şikâyet, sadâkatsizlik ve sabırsızlık remzi olan 'âh'a tevessül etmeden, gamın terakki ve âhın tedenni ettirici vasfı hatırdan çıkarılmadan, rızâ ve teslimiyet elden bırakılmadan gam çölü aşılmalıdır:

Dâd-ı h'âh-ı vuşlat olsam baht düşmendir bana

Deşt-peymâ-yı gam olsam âh rehzendir baña "Nâilî-Gazel 7/1"

Vâdî, aşılması ve geçilmesi gerekliliğiyle çöl ile paralellik arz eden mefhumdur. Vâdî nebi, velî ve âlimlerin kalbinden kinayedir.¹⁵⁶⁷ Tur Dağ'ından, yani feyz kaynağından fişkırان mârifet suları ve tadına doyum olmayan mûkaşefe hâlleri, bu vâdîlerde akar.¹⁵⁶⁸ Tasavvufta vâdî, geçilmesi ve aşılması gereken merhaleler olarak da düşünülür. *Mantıku't-Tayr*¹⁵⁶⁹ ve ona nazire olarak yazılan *Lisânü't-Tayr*'da¹⁵⁷⁰ arzu, aşk, mârifet, istiğnâ, tevhîd, hayret, fakr, fenâ olmak üzere yedi vâdî vardır ve bunlar sırasıyla aşıldıktan sonra Sîmurg'a vasil olunur. Nâbî, harâbât unsurlarını alegorik

¹⁵⁶⁶ Beyit için bkz. 'Medlûl', 'Pişvâ, Rehber, Rehnümâ, Sârbân'.

¹⁵⁶⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 370.

¹⁵⁶⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 511-512.

¹⁵⁶⁹ Attâr, *Mantik Al-Tayr*, s. 83-107.

¹⁵⁷⁰ *Lisânü't-Tayr*, Nizâmî'nin eserine nazire olarak Nevâyî tarafından kaleme alınmıştır. Eserin son yıllarda yayımlanmış bir çevirisi için bkz. Ali Şîr Nevâî, *Lisânü't-Tayr-Kuş Dili*, (Çev. Nodirbek Kosimov), Semerkand Yay., 1. bs., İstanbul 2015.

kullandığı aşağıdaki beytinde vâdîyi bir mürşid-i kâmilin himmeti ve yol göstericiliğiyle geçilmesi gereken bir aşama olarak telakki etmiştir:

İki ayağ baña himmet itse pîr-i muğân

Anuñla vâdî-i gamdan güzâr mümkindür “Nâbî-Gazel 233/4”

‘Belâ vâdîsi, cünûn vâdîleri, vâdî-i aşk, vâdî-i cünûn, vâdî-i fenâ, vâdî-i hicrân, vâdî-i hayret, vâdî-i vahşet, vâdî-i zillet’ gibi terkip ve ifadelerle zikredilen vâdînin ‘belâ, cünûn, firkat, gam, hayret, vahşet, ye’s, zillet’ gibi menfî anlamlar çağrıştıran mefhumlarla tenasüp teşkil ettiği müşâhede edilecektir. Vâdî, Halk şiirinde de sevgiliden ayrı kalınan yer olarak tasavvur edilmiş ve menfî olarak beyitlerde yer almıştır: ‘Rûz u şeb vâdî-i hayrette kaldık, kendi dilimizle belâmızı bulduk (GE. 645/3). Vâdî-i zillette kaldım afitâbım doğmadı (GE. 792/1). Vâdî-i hayrette beni lâl eden aşktır, beni mihnet yoluna düşüren aşktır (AÖ. 1396/1).’

3.11. Dâr, Berdâr

Suçlunun asılarak öldürülmesi için kurulan çeşitli şekillerdeki direğe dâr denilir. Edebiyatımızda dâr sözü, ‘ene’l-Hak’ dediği için asılarak idam edilen Hallâc-ı Mansûr ile adeta özdeşleştirilerek bazen berdâr kelimesinin de eklenmesiyle tenasüp içerisinde kullanılmıştır.¹⁵⁷¹ Gevherî, Âşık Ömer, Ümmî Sinân ve Nâilî’de sıkça anılan dâr ‘âşık, Mansûr, ene’l-Hak, berdâr, zülf, şehâdet, vuslat’ gibi mefhumlarla tenasüp içerisinde ve ‘aşk dârı, dâr-ı vasl, dâr-ı zülf, dâr-ı vahdet’ benzeri terkiplerle ele alınmıştır.

Dâr kâkûldür, sevginin ispat edilebileceği ve sevgiliye götüren bir yoldur. Dâr, sevginin imtihân edildiği ve âşıkın koşa koşa varacağı bir meydân ve vuslat mahallidir: ‘Cân, Mansûr gibi ene’l-Hak dârını seyr eyledikten sonra sabredemeyerek o da kervana karıştı (ÜS. 161/2). Aşk meydânına başı açık girerek ene’l-Hak dârına Mansûr olurum (NM. 158/5). Aşkının dârına kim berdâr olursa bütün âşıklar içinde serdâr olur (NM. 56/1). Mansûr, aşk sırrının sessiz diliyle darağacının tepesinde bizim destanımızı anlatır

¹⁵⁷¹ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 80. Dâr hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *A.g.e.*, s. 80-81; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 98; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 118.

(FK. G. 280/4). Güzellere zülfünün Mansûr'uyum, dersen seni hemen berdâr ederler (AÖ. 166/3). Vaslına eren âşık Mansûr gibi dârdan geçer (AÖ. 292/1).'

Nâilî, aşağı derç ettiğimiz beytinde 'dâr'ı Mansûr ile tenasüp içerisinde zikrederek onun bazı fikirlerinden ötürü idam edilmesine¹⁵⁷² telmihte bulunur:

Verüp tezelzül-i Mañşûr-ı sâķ-ı 'arşâ tamâm

Ĥudâ Ĥudâ diyerek pây-ı dâra dek giderüz "Nâilî-Gazel 166/4"

Bu mefhum ekseriyetle 'ene'l-Hak, Mansûr ve berdâr' ile mütenasip olarak beyitlerde yerini almıştır. 'Darağacına çekilme, asılma' manâlarına gelen berdâr, Ümmî Sinân ve Gevherî'de yoğun bir şekilde istimal edilmiş ve 'âşık, maşûk, Mansûr, ene'l-Hak, zülf' kavramlarıyla tenasüp teşkil edecek şekilde yerini almıştır: 'Gevherî aşk dârını Mansûr gibi elden koma, sonunda dildar için ser verip ona kavuşursun (GE. 851/5). Ey gönül, sen de Mansûr-veş ene'l-Hak turesini çekip defter-i uşşâka kaydolarak berdâr ol (NAA. G. 185/5). Ene'l-Hak menzilini Mansûr gibi gör, merd isen bu hâl içre berdâr ol (ÜS. 187/8). Âşıkı şevk ile berdâr eyleyen aşktır (ÜS. 166/37). Mansûr'uz, meydâna berdâr için gelmişlerdeniz (AÖ. 561/3). Mansûr'un Hak sözünü ancak kendisi bilir, zâhid-i hun-rîz onu berdâr eylese buna şaşılmaz (SG. 104/12). Bir kimse Mansûr gibi berdâr olmadığı müddetçe ene'l-Hak sırrını ifşa etmez (NAA. G. 30/5).'¹⁵⁷³ Ene'l-Hak sırrını cândan geçip berdâr olana sormak gerekir:

Rumûz-ı enbiyâyı vâķıf-ı esrâr olandan şor

Ene'l-haķ sırrını cândan geçüp ber-dâr olandan şor "Niyâzî-i Mısırî 58/1"

3.12. Ders

Ders, tasavvufta çekilmesi gereken belli sayı ve zamanlardaki zikir görevi manâsına gelir.¹⁵⁷⁴ 'Aref, âşık, ilim, tâlib, sâlik, zikir' mefhumlarıyla tenasüp içerisinde ve 'sebak, ilim okumak, aref dersi, aref dersi görmek, aref dersi okumak, areften ders almak, areften sebak almak, ders almak, ders okumak, men arefe nefsehu dersi, men

¹⁵⁷² Bkz. 'Hallâc-ı Mansûr'.

¹⁵⁷³ Beyit için bkz. 'Hallâc-ı Mansûr'.

¹⁵⁷⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 408.

areften ders okumak' gibi ifade ve terkiplerle zikredilen ders ekseriyetle Tekke şairlerince kullanılmış, içlerinde de Nakşî'de yoğun bir şekilde zikredilmiştir.

Ders kavramı, divânlarda yukarıda verilen tanıma birebir mutabık olarak geçmez. Ekseriyetle 'aref'le birlikte anılır ve 'ders almak' ile nefsi bildirebilecek mürşid-i kâmile intisâb; 'ders öğrenmek' ile de mürşid-i kâmil eşliğinde nefsi bilme yolunda Hakk'a doğru adım atma kastedilir. Bu adım zahirî olmayıp batınî bir adımdır. Varma da kavuşma, muttasıf olma değil 'farkına varma'dır:

Elüñ çek gel bu sevdâdan bulup bir mürşid-i kâmil

Okı andan 'aref dersin eriş cānā o sultāna "Nakşî-Gazel 146/2"

Ders hakkındaki mütalaalar şu şekildedir: 'Merd isen men areften ders okuyup anâsır kisvesinde nutk eyleyenin kim olduğunu bul (NAA. G. 92/4). Tâlib, mülk-i dilde dersi sırrullâh olan kimsedir (NAA. G. 143/1). Zikr-i kalbîden ders okudum, sözüm ilm-i esrârdır (ÜS. 110/9). Tıpkı mürşid-i kâmilin ilim talim etmesi gibi tıfl-ı dil ders-i aşkı ezber etmiş sebak eyler (AÖ. 344/3).'

3.13. Diğer Din Unsurları İle İlgili Mecâzlar

3.13.1. Din Adamları

3.13.1.1. Brahman

Hindistanda revaç bulan Brahma dininin rahiplerine verilen bu ad, ateşe tapan Mecusîler'in din adamlarının da unvânı olmuştur.¹⁵⁷⁵ Ateş ve mecusîlikle münasebetleri, bazılarının yıldızlara tapanların bir zümresi gibi güneşi takdis ederek kendilerini ateşe atıp yakmalarından ileri gelir.¹⁵⁷⁶ Tetkik edilen divânlarda 'berehmen' ya da vezin zaruretinden ötürü 'berehmen' şeklinde zikrolunmuştur. 'berhemen-hâne-i sad-sâle, berehmen-i dil, berhemen-hâne' vb. terkiplerle zikrolunan bu mefhum sadece Divân şiiri mümessillerince 'deyr, put, sanem, Sümnât, tecerrüt, zünnâr' mefhumlarıyla tenasüp içinde ele alınmıştır. Brahmanlar puta tapınmaları (FK. G. 66/15), (FK. G.

¹⁵⁷⁵ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 68.

¹⁵⁷⁶ Ahmet Rifat, *Lügât-ı Târihiyye ve Coğrafiyye*, Mahmûd Bey Matbaası, İstanbul 1299, C. II, s. 106.

55/1), (FK. G. 239/4);¹⁵⁷⁷ nefislerinin çirkin işlere meyyâl oluşu (NK. G. 315/6); ilâhî aşkın şarâbını yudumlayacak olsalar put ile mezar taşı arasındaki farkı ortadan kaldıracabilecek olmaları (NF. K. 50/14); tecerrütlerinin günah işlemeye ve riyâyaya mani olması (NB. G. 468/4) gibi hususiyetleriyle divânlarda söz konusu edilmiştir. Aşağıdaki beyitte ibadethânesine çekilip günahlardan ve bilhassa riyâdan uzak kalışlarının nefislerini zorlayarak ve terbiye ederek değil mecburiyetten olduğunun altı çizilmiş, iki yüzlülüklerine tecerrüdün engel olduğu bildirilmiştir:

Anuñ tecerrüdi mâni‘ riyâ-fürüşluğa

Senüñ hezâr ‘alâyıkla berhemen didigün

“Nâbî-Gazel 468/4”

3.13.1.2. Deyyâr, Kısîs, Râhip, Ruhbân

Dünyânın zevk ve eğlencelerini terk ederek hususi bir yerde ibadet ve tâatle meşgul olan ve orada ikâmet eden Hristiyan din adamlarına deyyâr denilir.¹⁵⁷⁸ Ümmî Sinân’da 4, Mısırî’de 2 beyitte ‘terk eden, el etek çeken’ anlamına gelecek şekilde sıfat olarak kullanılmıştır: ‘Kim ‘Var’ ile yâr olmak isterse onun yok olması gerekir, sırr-ı kenzullâha eren dü cihânın deyyârıdır (ÜS. 33/3). Devlet ‘*el-fakru fahri*’ deyip de dü cihânda deyyâr olanındır (ÜS. 54/2). Câmı cihânı terk edip deyyâr olursan beri gel (ÜS. 177/4). Tecrit ehlini alâyık ehline değil, her iki cihânı da terk ederek deyyâr olana sor (NM. 58/2).¹⁵⁷⁹ Mısırî’nin aşağıdaki beytinde deyyâr, İbrahim Edhem’in vasfı olmuştur:

Dükeli dâr u diyârun raht u bahtın terk idüp

İbn-i Edhem gibi deyyâr olayum şimdengerü

“Niyâzî-i Mısırî 150/4”

Başta Hristiyanlık ve Budizm olmak üzere birçok dinî gelenekte tek başına ıssız bir yerde ya da manastırda cemaat hâlinde münzevi hayat süren dünyâdan el etek çekmiş kimseler için de keşiş tabiri kullanılır.¹⁵⁸⁰ Keşişler Hristiyanlar’ın dinî âyinlerini

¹⁵⁷⁷ Beyit için bkz. ‘Put, Sanem’.

¹⁵⁷⁸ Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 137.

¹⁵⁷⁹ Beyit için bkz. ‘Ehl-i Tecerrüd, Fâriğ, Üryân’.

¹⁵⁸⁰ Şinasi Gündüz, “Keşiş”, *DİA*, İstanbul 2002, C. XXV, s. 322-324.

idare eden ve dinî hususlarda onlara fetva veren dinî liderlerleridir.¹⁵⁸¹ Kıssîs Arapça, keşîş Farsçadır. Nef'î ve Fehîm'de 1'er beyitte geçen bu tipler Arapça şekliyle istimal olunmuştur. Fehîm'in aşağıdaki beytinde aşkın müşebbehünbihi durumunda olan keşîşin, ibadethâneye teşbih edilen gönlü putların görünme yeri yaptığı dile getirilmektedir. Aşkın dinî ve otoriter bir keşîşe teşbihi ile kişinin muhayyilesinde ve havsalasında ne varsa onun muhabbetinin kalpte peyda olacağına ve kimi severse de putunun yani tapındığı şeyin o olduğuna dair düşünüşe gönderme vardır:

Eylemiş naqş-ı bütânı cilveger kıssîs-i 'aşk

Hep şanemden hādîmi bir özge ma'beddür gönül "Fehîm-Gazel 194/6"

Râhip 'korkan, çekinen' manâsına Arapça bir kelimedir.¹⁵⁸² İbadet için nefsinin halvette hapseden ve halktan ayrılarak inzivâyaya çekilenlere râhip denir. Bunlar halktan ayrılıp mâsivâdan koparak Hakk'a yönelme gayesinde olan çileci Hristiyan din adamları,¹⁵⁸³ Hristiyanların dervişleri, yani bir nevi mutasavvıflarıdır.¹⁵⁸⁴ Fehîm'de 2 ve Nâbî'de 1 beyitte ele alınmıştır. Terk etmenin ehemmiyeti üzerine bina edilen beyitte terk etmenin Ferhâr¹⁵⁸⁵ adlı puthânesinin râhibi olma öğütlenmektedir:

Ne bülbül ü ne çihre-perest-i gül-i bâğ ol

Zâğ-âne yüri râhib-i Ferhâr-ı ferâğ ol "Fehîm-Gazel 189/1"

Râhibin çoğulu ruhbân olup Fehîm'de 2 ve Nakşî'de 1 beyitte 'zâhit, semâ, vahdet' vb. mefhumlarla menfi olarak zikredilmiştir. Kendilerini ibadete adayan Hristiyanlar için kullanılan bir tabir olup¹⁵⁸⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de dört yerde geçer ve bu

¹⁵⁸¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, C. I, s. 480.

¹⁵⁸² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 393.

¹⁵⁸³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 290.

¹⁵⁸⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, C. I, s. 480.

¹⁵⁸⁵ Doğu Türkistan'da Hitâ ve Kaşgar taraflarında bir vilâyettir. Ferhâr'dan başka Türkistan'da iki Ferhâr daha bulunduğu bazı Farsça kitaplarda görülmüştür. Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Mihrân Matbaası, İstanbul 1314, C. V, s. 3380. Budist dinine mensup olanların güzelleriyle ünlü mabedinin bulunduğu bu şehirde râhipler başka dinlere mensup kişilerin buraya gelip putlara tapması mukabilinde bu puthâne hizmet eden 70 güzel kızdan birini o kimseye hediye ederlermiş. Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 153.

¹⁵⁸⁶ Salime Leyla Gürkan, "Ruhban", *DİA*, İstanbul 2008, C. XXXV, s. 204-205. Ruhbanlık hakkında ayrıca bkz. Stephan Hearing, "Ruhbanlık", *İslamiyet-Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, AÜ. Yay., 1. bs. Ankara 2013, C. II, s. 640-642.

âyetlerde Hristiyan geleneğine atıfta bulunulur.¹⁵⁸⁷ Dünyâdan tamamen el etek çekip bir mabede kapanmak suretiyle ibadet ile meşgul olma anlamında bir ruhbânlık İslâmiyet'te yoktur.¹⁵⁸⁸ İslâm zühdü teşvik ederken ibadet uğruna çalışmayı terk etmeyi ve sosyal hayata karışmamayı gerekli gören ruhbânlığı veya keşiş hayatı sürmeyi tasvip etmediği gibi ruhbânlığı Hristiyanların uydurduğu bir bidat olarak değerlendirir.¹⁵⁸⁹

3.13.2. İbadet Mekânları

3.13.2.1. Deyr

Manastır, bazı dinlerde dünyâdan el etek çekmiş, inzivâyâ çekilmiş din adamlarının cemaat halinde yaşadığı bina veya külliyele denir.¹⁵⁹⁰ Manastır demek olan deyr, mecâzen meyhâne¹⁵⁹¹ ve tasavvuf terimi olarak da insâniyet âlemi manâsına gelir.¹⁵⁹² Tetkik edilen divânlarda en fazla zikredilen ibadet mahalli olup 'büt-i deyr-i melâhat, dergâh-ı pîr-i deyr, deyr-i mugân, deyr-i aşk, deyr-i cihân, deyr-i dil, deyr-i muhabbet, pîr-i deyr' vb. terkiplerle ve 'aşk, büt-hâne, mescid, dergâh, kâfir, muğân, muhabbet, pîr, put, sanem, zünnâr, nâkûs' gibi ekseriyetle Hristiyanlıkla münasebeti bulunan mefhumlarla birlikte beyitlerde yer alır. Cân, dil dünyâ, âlem gibi mefhumlara teşbih edilen dil, Nâilî'nin aşağıdaki beytinde cihâna benzetilmiş ve sanem, zünnâr, aşk kelimeleriyle de tenasüp içerisinde zikredilmiştir. Kuşanılan zünnâr aşk kuşağıdır ve sevgiliye teslimiyeti ifade eder. Sanemden kasıt da Allah (c.c.)'tır:

Deyr-i cihânda bir şanem-i şive-kâr ile

Zünnâr-bend-i 'ışk olalı hâlimiz hârâb

“Nâilî-Gazel 13/4”

¹⁵⁸⁷ Bkz. Mâide 5/82, Tevbe 9/31, 34, Hadid 57/27.

¹⁵⁸⁸ Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 132. İslâm'da ruhbânlık meselesi ile ilgili ayrıca bkz. Massignon, *Doğuş Devrinde İslâm Tasavvufu*, s. 25-33.

¹⁵⁸⁹ Afifî, *Tasavvuf*, s. 65. Bu hususta ayrıca bkz. Ahmet Cahid Haksever, "Ruhbanlık Kavramındaki Anlam Kayması ve Tasavvufla İlişkilendirilmesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 23 (2013), s. 5-30.

¹⁵⁹⁰ Salime Leyla Gürkan, "Manastır", *DİA*, İstanbul 2003, C. XXVII, s. 558-560.

¹⁵⁹¹ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 116.

¹⁵⁹² Uludağ, *a.g.e.*, s. 107; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 130.

Âşık Ömer'in bir beytinde buğz ve haset ile nitelendirilen deyr mefhumunun yıkılması gerektiği (AÖ. 1072/5)¹⁵⁹³ üzerinde durulur. Aşkın nâkus ve âlemin de deyre benzetildiği bir beyitte (SG. 21/5)¹⁵⁹⁴ bu kavram sûfiyi feryât ettirip cezbeyle getirmeleriyle işlenir.¹⁵⁹⁵ Fehîm, kendisini aşk kilisesinin zâhidi olarak gördüğü beytinde put gibi tapılacak derecede güzel olanların gözlerinin ince manâlarının ilhâm kaynağı olduğunu (FK. K. 12/3)¹⁵⁹⁶ ifade ederken 'deyr' kavramını kullanır.

3.13.2.2. Savmaa

Hristiyan rahiplerin kendilerini hapsedip inzivâyâ çekildikleri mekâna savmaa denir.¹⁵⁹⁷ Savmaalar, râhip ve keşişlerin ibadet ettikleri zaviyelerdir. Sûfilerin ibadet için çekildikleri hususî yerlere de savmaa denilmiştir. Mecâzî olarak ise savmaa, kalbin mâsiva ile alakasını kesip Allah (c.c.)'a yönelme makâmı anlamına gelmektedir.¹⁵⁹⁸ Fehîm, Nâbî ve Nâilî'de 2'şer; Âşık Ömer ve Nef'î'de 1'er beyitte 'abâ, çile, ibâdet, halvet, pîr' mefhumlarıyla mütenasip olarak zikredilen savmaa, deyrden sonra en fazla bahis mevzuu edilen ibadet mekânıdır. Nef'î'nin Şeyhülislâm Esad Efendi için kaleme aldığı kasidesinde zikrettiği (NF. K. 54/18)¹⁵⁹⁹ hâriç tutulursa savmaa kavramı bütün beyitlerde menfi olarak ele alınmış, zevk ve safâ merkezi olarak telakki edilen meyhâne karşısında tezyif edilmiştir. Savmaada katre gibi oturup da meyhâneye gelince deniz gibi coşan gönül gördüğünü belirten Fehîm, ilâhî aşkın nûş edilip şevke gelinen meyhâneyi savmaaya tercih etmiştir:

Çatre-veş savma'ada sâkin olan dil gördüm

İtmede gûşe-i meyhânedede deryâ gibi cûş

“Fehîm-Gazel 144/18”

¹⁵⁹³ Beyit için bkz. 'Gurûr, Ucb, Kibir, Nahvet'

¹⁵⁹⁴ Beyit için bkz. 'Nâkus, Ceres'.

¹⁵⁹⁵ Beyit için bkz. 'Nâkûs, Ceres'.

¹⁵⁹⁶ Beyit için bkz. 'Pârsâ'.

¹⁵⁹⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, C. I, s. 480. Ayrıca bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 335; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 419.

¹⁵⁹⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 307.

¹⁵⁹⁹ Beyit için bkz. 'Akl-ı Küll'.

Bezm-i edebin hoş geçinen insânları savmaanın yüzüz küstahlarından yeğdir (NK. G. 266/2). Abâ giyen savmaanın pîrinde ruh yoktur, bilakis meygedenin kadeh çeken rindinde farklı bir hâl vardır (NK. G. 322/1).¹⁶⁰⁰ Meygedenin zevk ve safâsını bilemeyen zâhit gidip savmaada çile çeksin, onun burada işi yok (NB. G. 566/3).¹⁶⁰¹

Nâbî kendisini rind olarak gördüğü gazelde meyhâneyi sahiplenirken, savmaayı şekilci zâhide ait hoşlanılmayan, hatta nefret edilen mekân olarak görür:

Hüccetle senüñdür bilürüz şavma'a zâhid

Fermân-ı şeh-i 'aşk ile mey-ğâne bizümdür "Nâbî-Gazel 224/3"

3.13.2.3. Havrâ, Kunişt

Yahudilerin ibadet etmek ve din eğitimi yapmak için bir araya geldikleri ibadethânelere sinagog denir. Anadolu ve Balkan ülkelerinde menşei İbranice olan 'havura' şeklinde telaffuz edilen ve 'cemaat, birlik, gurup' gibi manâları muhtevi havrâ kelimesi sinagog karşılığında kullanılır.¹⁶⁰² Gevherî, yârinin kadd-i hırâmânını cennetü'l-me'vâda havrâyâ benzetir (GE. 204/3).¹⁶⁰³ Âşık Ömer de sevdiğinin yüzünü izzet nûruna, tal'atını havrâyâ (AÖ. 786/4) benzetirken bu mekân zikredilir. Nef'î'nin bir beytinde saç havraya teşbih edilip aralarında münasebet kurulur (NF. K. 47/28).

Yahudilerin ibadet mahalli olan 'kunişt', tasavvufta manâ ve müşâhede âlemini temsil eder.¹⁶⁰⁴ Sadece Nâbî'nin aşağıdaki beytinde geçen ve kalbe teşbih edilen kunişt, Allah (c.c.) dışındaki her şeyden tasfiye edilmesi ile sadece Allah (c.c.)'ın tecellîgâhı olması ve bu suretle Allah (c.c.)'ın müşâhede edilmeye başlanması hususiyetiyle zikredilmiştir:

Şâf itmişüz derûnı rüsûm-ı mecâzdan

Şüret-pezir-i gayr degüldür kuniştümüz "Nâbî-Gazel 290/2"

¹⁶⁰⁰ Beyit için bkz. 'Abâ'.

¹⁶⁰¹ Beyit için bkz. 'Çile, Erbaîn, Halvet, İnziva, Uzlet'.

¹⁶⁰² Baki Adam, "Sinagog", *DİA*, İstanbul 2009, C. XXXVII, s. 222-224.

¹⁶⁰³ Bent için bkz. 'Araçın'.

¹⁶⁰⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 218. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 289.

Bunlardan başka mahdut sayıda beyitte ‘brahman-hâne’, ‘büt-gede’, ‘büt-hâne’, ‘sanem-hâne’, ‘mabed’ ve vaktinde Hindistan’da mevcut ve meşhur, süslü ve büyük bir Budist tapınağı olan ‘Sümnât’¹⁶⁰⁵ beyitlerde yerini almıştır. Kalp, sivânın yani Allah (c.c.) dışındaki her şeyin görünme yeri olursa bu hâliyle içerisinde binlerce put barındıran Sümnât adlı puthânededen farksız hâle gelecektir:

Her dil ki ola cilvegeh-i şüret-i sivâ

İm‘ân olunsa farķı nedür sümnât ile

“Nâbî-Gazel 803/5”

3.13.3. Çeşitli Âlet, Araç ve Gereçleri İle İlgili Mecâzlar

3.13.3.1. Nâkus, Ceres

Çan demek olan nâkus, tasavvufî manâda sâlikin tevbe edip ibadete ve amel işlemeye yönelmesini sağlayan intibahtır. Nâkus, sâlikî Allah (c.c.)’tan haberdar eden, nefsinin elinden kurtarıp ahlâk-ı hamîdeye davet eden sâiktir. Aslında sâlikî gaflet uykusundan uyandıran, başıboşluk ve sergerdanlıktan kurtarıp kendine gelmesini sağlayan her şey, ilâhî bir davetçidir; Hakk’ın cezbesidir.¹⁶⁰⁶ Bu ilâhî hitap ve cezbe, kalbe kahr ile karışık olarak gelir. Fehîm’de 3, Âşık Ömer ve Gaybî’de 1 beyitte ‘sûfî, deyr, sanem, zünnâr ve put’ ile münasebete getirilen nâkus, Gaybî’nin aşağıdaki beytinde tasavvufî manâsını tebellür ettirecek şekilde irat edilmiştir. Âlemin deyre, aşkın da nâkusa teşbihi ile sûfînin gafletten uyanıp başıbozukluktan kurtularak cezbeyle gelmesi ve feryât etmesi Hak aşkının daveti ve uyarıcılığının simgesi nâkus ile gerçekleşmiştir:

Cezbedür taħrîk idüp şüfîye feryâd itdüren

Deyr olupdur iş bu ‘âlem ‘aşķ ana nâķūs olur

“Sun‘u’llâh-ı Gaybî 21/5”

¹⁶⁰⁵ Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 375; Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 409.

¹⁶⁰⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 270.

3.13.3.2. Put, Sanem

Gönlün olması gerekenden fazla bir şekilde bağlandığı her şey onun putu olabilmektedir.¹⁶⁰⁷ Neseî, insanların şehvet, yeme içme, mal makâm sevgisi gibi birçok putu olduğunu; hepsinin de kaynağının nefsi sevmekten neş'et ettiğini ifade eder. Ona göre diğer putlar, nefsi sevmeden meydana gelir ve hepsi bir şekilde yenilebilir. Fakat son derece büyük bir put olan nefis sevgisi yenilemez.¹⁶⁰⁸ Put, nefis-i emmâreyi işaret ettiğinde menfi; maşûku işaret ettiğinde ise müsbet manâdadır.¹⁶⁰⁹ Şiirde, ilâhî olanın tensel bir timsali olduğundan ve kendi parlaklığıyla gizlendiğinden maşûka genellikle 'put' denilir.¹⁶¹⁰ 'Aşk, berehmen, deyr, sanem, zünnâr, imân, kahr, lutf, nâkus, nefis, kıssîs, mabed' mefhumlarıyla divânlarda yer alan put, en fazla Fehîm'de zikredilmiştir. Maşûku işaret eden beyitlerinde put, ekseriyetle Allah (c.c.)'tır. Aşağıdaki beyitte rakîb de kulun Allah (c.c.)'a tapınmasına her fırsatta mani olmaya çalışan şeytandır:

Rakîb mâni' olur ol büte perestişüme

Ğarîbdür k'ola İblîs berhemen-düşmen "Fehîm-Gazel 239/4"

Fehîm'in bazı beyitlerinde putun açık istiare tarikiyle Allah (c.c.)'ın remzi olduğu gayet net anlaşılabilir. 'Put, bu mecâzî kilisede tapılmaya muhtaçtır ama hakîkatte putun kendisine tapanlara ihtiyacı yoktur (FK. G. 56/5), diyen Nefî'nin aşağı derç ettiğimiz rubaisinde güzellik padişahı putun yani simgelediği Allah (c.c.)'ın Latîf ismi zikredilerek kullarına çok lutfedici olduğu vurgulanmaktadır:

Ol pâdişeh-i hüsn ü büt-i mihr-i nijâd

Kim ismi Laţîf oldı vü resmi bîdâd

Bu havf ile biz bendelere oldı Fehîm

Allâhu laţîfun bi'ibâdihî "Fehîm-Rubâî 11"

¹⁶⁰⁷ Bursevî, "Şerh-i Usûl-ı Aşere", s. 48.

¹⁶⁰⁸ Neseî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 48.

¹⁶⁰⁹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 81.

¹⁶¹⁰ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 309.

Put zikredilerek mecâz ya da teşbih ile sevgilinin kastedilmediği beyitler de vardır: ‘Erenler bâzârına yokluğun şikârına Hak yolunda nefsinin putlarını kıran gelir (ÜS. 66/6). Biz zünnâr giyip puta tapamayız (GE. 642/2).’

Put, Fehîm’de 6, Nâilî’de 3, Nef’î, Nâbî, Âşık Ömer ve Mısırî’de 1’er beyitte ‘sanem’ olarak zikredilmiş ve hemen hemen aynı unsurlarla mütenasip kullanılıp benzer biçimde telakki edilmiştir. Put, sâliki hak yoldan uzak tutan, kişiyi Hak’tan alıkoyan her şeydir. En büyük sanem nefstir. Onu kırmak nefsi öldürmektir. Tasavvufta sanem, menfi olduğu kadar müspet olarak da ele alınarak pîr ve mürşid-i kâmil yerine de kullanılmış;¹⁶¹¹ maşûk, sevgili, matlûb olarak da düşünülmüştür.¹⁶¹² Sanem hakkında telakkiler şu şekildedir: ‘Gönül ehlini deyr içinde raks ettiren çan sesi değil sanemin kendisidir (FK. G. 102/3).¹⁶¹³ Gönül bir sanemin aşkı ile inleyici ve güçsüzdür (FK. K. 4/11). Ey sanem, câna kastın var, bağırımı deldin kana kastın var (NM. 48/1). Bir sanem sabrımın ortasına zülfünü zünnâr eyledi (AÖ. 610/3).’

3.13.3.3. Zünnâr

Zünnâr, Hristiyanlar tarafından dinî bir simge olarak kullanılan kuşağın ismidir. Hristiyan kültürüne ait bu kelime, tasavvuf ıstılâhında sevgiliye veya mürşide hizmet ve itâate âmâdelik nişânesi olarak; kendini Allah (c.c.)’a vakfetmek, hizmet kuşağını kuşanmak, gayret kemerini takmak anlamlarında kullanılır.¹⁶¹⁴ Zünnâr kuşanmak kâfirlik alâmeti veya dinî bir simge kabul edilmiş, İmâm-ı Azam döneminden itibaren insanların giydikleri veya taşıdıkları kıyâfetlere göre kâfir veya Müslüman olarak adlandırılabilmesine hükmedilmiştir.¹⁶¹⁵ Zünnârın ‘benlik, bencillik; dünyâyâ gönül verme’ gibi mecâzî manâları da vardır.¹⁶¹⁶ En fazla Fehîm’de zikredilen zünnâr, divânlarda 13 yerde hizmet kuşağı bağlamak, gönül irtibatı kurmak, sevgilinin saç ile

¹⁶¹¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 307. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 418.

¹⁶¹² Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 88.

¹⁶¹³ Beyit için bkz. ‘Semâ, Devrân’.

¹⁶¹⁴ Uludağ, *a.g.e.*, s. 398.

¹⁶¹⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "Zünnâr", *DİA*, İstanbul 2013, C. XLIV, s. 573.

¹⁶¹⁶ Uludağ, *a.g.e.*, s. 399. Zünnâr için bkz. A. S. Tiritton, "Zünnâr", *İA*, İstanbul 1986, C. XIII, s. 654-655; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 552.

irtibatlandırılıp zünnâra bağlanmak vb. telakkilerle müsbet olarak zikredilirken 18 yerde ise menfi olarak ele alınır. ‘İzzet-i zünnâr, zünnâr-ı takvâ, kat’-ı zünnâr, ehl-i zünnâr, silsile-i rişte-i zünnâr, beste-i zünnâr-ı ser-i zülf’ gibi terkiplerle zikredilen bu mefhumun, 9 beyitte saç ile münasebete getirilmesiyle saç ile olan tenasübü dikkat çeker. Zünnârın müsbet olarak kullanımına misâllerden bazıları şunlardır:

‘Bu dünyâ kilisesinde işveli bir güzelle aşk zünnârını kuşanalı beri hâlimiz harap oldu (NK. G. 13/4).¹⁶¹⁷ Eğer bir zâhit, onun alın saçının kıvrımını ansaydı, o anda kendisini râhiplerin bellerine bağladıkları ipe bağlanmış bulurdu (FK. G. 38/10).¹⁶¹⁸ Senin gönlü asan saçını seyretmeseydim, Mevlevî’nin küfrün bel bağını kuşandığını bilmezdim (saç, mevlevinin bağladığı kuşağa teşbih ediliyor) (FK. G. 183/2).’

Zülfün menfi kullanımında zünnâr ile imânın bir yerde olamayacağı, zünnârı terk etmeden imânı arzulamanın fayda vermeyeceği, belinde zünnârı bağlı olanın âşıklık davâsına kalkışmaması gerektiği gibi hususlar dile getirilerek zünnârın terki salık verilmiştir: ‘Cânını terk etmeden cânânı, zünnârı terk etmeden de imân arzulamak beyhûdedir (NM. 136/1).¹⁶¹⁹ Gönül yâri bulduğu için ağyârı terk eyledim, imân ve zünnârımı yağmaya verdim, alan alsın (NM. 144/7).¹⁶²⁰ Zerk-i tâatle aşkın hâlini kimse anlayamaz, sâdık tâlib isen belinde zünnâr olmasın (NM. 142/4).¹⁶²¹ Münkir şer‘-i Ahmed’ten dem vurmasına rağmen belinde zünnârı bağlıdır (NAA. G. 188/3). Şerîat bilmeyen kavmin küfrü dilinde ezberdir, belinde de zünnârı bağlıdır (NAA. G. 205/7). Zünnârını çözüp mezheb-i yâre kadem basarak bir mürşid-i kâmil bul (NAA. G. 192/12). Acâyip ehl-i zünnârım, nefsimin elinden zârım (ÜS. 146/21). Aşıktan nasip almayanlar şerîat ehlinin sarrâfi olduklarını söylerler fakat vasl-ı likâ için zünnârlarını

¹⁶¹⁷ Beyit için bkz. ‘Deyr’.

¹⁶¹⁸ Beyit için bkz. ‘Râbîta Yapma’.

¹⁶¹⁹ Beyit için bkz. ‘İmân’.

¹⁶²⁰ Beyit için bkz. ‘Yâr, Ağyâr, Adû’.

¹⁶²¹ Beyit için bkz. ‘Riyâ, Zerk, Gösteriş’.

kesmezler (ÜS. 72/5). Aşk meydânında cân verip baş oynatan kimse, zünnârından geçmediği müddetçe âşıklık davâsı kılmasın (ÜS. 139/4).¹⁶²²

3.14. Din, Mezhep

Din, Allah (c.c.) tarafından peygamberleri vasıtasıyla insanlara gönderdiği ilâhî kurallar mecmuasıdır.¹⁶²³ Bütün renklerin aslı tek renk yani renksizlik olduğu gibi bütün dinlerin aslı da aynı ve birdir. Bu din, elest meclisinde insanların kendilerini kul, Allah (c.c.)'ı da Rab olarak kabul etmelerinden ibaret olan tek dindir. Belli bir dereceye ulaşan mutasavvıf, bütün dinleri bir gördüğünden hiçbir din mensubuna farklı gözle bakmaz.¹⁶²⁴ Din, tefrika makâmında zuhûra gelen inaniştir. Aşk ve sevgi manâlarına da gelir. Mutasavvıflar, resmî ve genel bir dinin üstünde sevgi dininden yani samimi ve hususî bir din anlayışından söz ederler.¹⁶²⁵ Mevlânâ'ya göre mümin ile Mecusî'nin ya da Yahudi'nin ayrılığı bakış ve görüş yüzündendir. Dinlerinin şekilleri, sûretleri, ibadet tarzları, mabedleri ayırır ama hakikatleri birdir. Mümin hidâyet yolunda iken diğerleri dalâlet yolundadır. Her iki yol da Hakk'ın çizdiği yoldur.¹⁶²⁶ Tetkik edilen divânlar içerisinde Fehîm'de yoğunlaşan din mefhumu, şairlerce âşıkların maşûk önündeki perdelerinden bir perde olarak telakki edilmiştir. Mısri'nin aşağıdaki beytinde tasavvufta terki öğütlenen âdet ve şöhret ile mütenasip şekilde anılmaktadır:

Dîn diyânet 'âdet ü şöhret kamu vardı yile

Ey Niyâzî n'oldı sende kayd-ı dindâr kalmadı "Niyâzî-i Mısri 179/5"

'Dîvâne bir rindim, ne dinim ne de imânım var. Bu yüzden inkâr ve tasdik etmenin ne olduğunu bilmem (FK. G. 204/5). Dâver-i aşk kalbi istila edince leşker-i aşk da dinin kalesini yıktı (FK. G. 167/1). Senin hüsnünün çapul ordusu âşıklar ülkesini

¹⁶²² Beyit için bkz. 'Davâ'.

¹⁶²³ Din kavramının genel muhtevâsı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Günay Tümer, "Din", *DİA*, İstanbul 1994, C. IX, s. 312-320.

¹⁶²⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 78. Vahdet-i edyân (dinlerin birliği) için bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 108.

¹⁶²⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 108. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 132.

¹⁶²⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 90. Mevlânâ'nın bu meyandaki 'karanlıkta bulunan filin tarifi hikâyesi' meşhurdur. İlgili hikâye için bkz. *A.g.e.*, C. III-IV, s. 90-91.

mekân edineli beri zühd, din, akıl gönül malları hep yağma olmuştur (FK. G. 77/9). Kâlâ-yı aşk-ı yâre dinimizin sermâyesi fedadır (NK. G. 152/1). Gevheri aşkını inkâr eylemez, dîn-i Muhammedî ayân gerektir (GE. 513/4).’

Lügatte ‘gitmek’ anlamındaki ‘zehâb’ kökünden türeyen mezhep kelimesi, “dinin asli veya fer‘î hükümlerinin dayandığı delilleri bulmakta ve bunlardan hüküm çıkarıp yorumlamakta otorite sayılan âlimlerin ortaya koyduğu görüşlerin tamamı veya belirledikleri sistem” diye izah edilebilir.¹⁶²⁷ Âşıklar ve tasavvuf erbâbınca din, mezhep ve imân mertebesinin üzerinde bulunan hakikat ve aşk mertebesi mevzuunda kafa yorulmuş;¹⁶²⁸ her çeşit inanç sahibinin inancına saygı gösteren, gidilecek hangi yol olursa olsun hepsine giden anlamında ‘külli mezhebin yezheb’ tabiri kullanılarak¹⁶²⁹ bâtil olmamak kaydıyla her yol meşru ve mübah görülmüştür. Tetkik edilen divânlarda ‘dört mezhep, mezheb-i irfân, mezheb-i yâr, mülhid-i bî-mezhep’ gibi ifadelerle anılan mezhep Nakşî’de birçok beyitte ele alınmıştır. Birkaç beyitte de Fehîm’de görülür, diğerlerinde zikredilmez. Nakşî, yukarıda verilen bilgilere ilave olarak mezhep, din, küfür ve imânî âşıklar için Dost’a giden yolda perde telakki eder:

Küfr ü Imân dîn ü mezheb perdedür âşıklara

Cümlesin sildüm süpürdüm dosta virdüm zârımı “Nakşî-Gazel 179/4”

Din ve mezhep hususundaki bu görüşler elbette mecâzî ve alegoriktir. Yoksa sünnî akîdeye mensup olan bu şairlerin din ya da mezhepleri tezyif veya tahfif etmeleri söz konusu dahi değildir. Bu hususta diğer telakkiler şu şekildedir: ‘Alın saçı sevdâsı ile din ve mezhep elden gitti (FK. G. 51/4). Mezhep ve akla sahip olma gönülden uzaklaştı, aşkın dîvânesi olduğumdan artık her türlü külfetten kurtulmuşum (FK. G. 155/1). ‘El fakru fahrî’ küfrü içine düşenler dört mezhepten el çekti (NAA. G. 200/4).’

¹⁶²⁷ İlyas Üzüm, "Mezhep", *DİA*, İstanbul 2004, C. XXIX, s. 526.

¹⁶²⁸ Uludağ, *a.g.e.*, s. 185.

¹⁶²⁹ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 218.

3.15. Gurbet

Gurbet, kişinin kendi emsâllerinden ayrı olmanın adıdır. Vatandan gurbet, hâllerden gurbet ve himmetin gurbeti olmak üzere üç kısımdır.¹⁶³⁰ Gurbette, maksada ulaşmak için vatandan ayrılış vardır. Asıl vatani ruhlar âlemi olan insan, geçici ve misafir olarak dünyâya gelmiştir ve burası onun gurbetidir.¹⁶³¹ İnsanın ruhlar âleminden bu dünyâya gelip gurbete düşmesi ve ana vatanına duyduğu özlem *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytinde istiareli bir anlatımla çok veciz bir şekilde işlenmiştir.¹⁶³² Bu mefhum en fazla *Gevherî*'de zikredilmiş olup 'cüdâ, garîb, hasret, firkat, aşk, mihnet, zillet' kavramlarıyla tenasüp ve 'lütûf, vasl, visâl, vuslat' kavramlarıyla da tezat teşkil edecek şekilde 'diyâr-ı gurbet, gurbet el, gurbetlik, künc-i gurbet, dâr-ı gurbet' gibi terkip ve ifadelerle beyitlerde yerini almıştır. *Gevherî* 'biri firkat biri gurbet biri aşk' nakaratlı (GE. 185) manzumesinde gurbeti tasavvufî açıdan değil de sevdiğinden, eş dost ve memleketinden ayrılma manâsına gelecek şekilde ele almıştır: 'Beni, sevda ile söyleten aşktır, cevri ile sînemi dağlatan firkattir, gözlerimden kan ağlatan gurbettir. Bahrî gibi ummânları yüzdüren, Mecnûn gibi sahrâları gezdiren, Ferhât gibi dağlar başını kazdıran firkat, gurbet ve aşktır. Aklımı şaşkırtan, sevdiğimden cüdâ düşüren, muhabbet deryâsını baştan aşkıran firkat, gurbet ve aşktır. Koç yiğidi pîr eden gurbettir; bu gurbetten kurtulamam.' Aşağı derç ettiğimiz manzumesinde de mecâzî sevgiliden ayrılığı konu eder görünmekle birlikte ezel kelimesini zikrederek mevzuyu tasavvufî çerçeveye sığdırmaktadır:

Şimdi enîsim yok dâr-ı gurbette

Yâr ile olurken ezel işrette

Mest-i müdâm idim bezm-i vuslatta

Lebleri mül benim idi bir zamân

“Gevherî 307/3”

¹⁶³⁰ Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 131.

¹⁶³¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 148.

¹⁶³² Bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 13-15. Gurbet için ayrıca bkz. Ankaravî, *Minhâcû'l-Fukarâ*, s. 436-438; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 417-418.

Aşağıdaki beytinde Nakşî ise, su götürmez bir şekilde Allah (c.c.)’tan ayrılığı bahis mevzuu ederek gurbeti insanın ezelden yaratıcısı ile olan münasebetinin akabinde dünyâda ondan ayrı olduğu yer ve onsuz geçirdiği zaman dilimi olarak telakki eder:

Bilürsin tâ ezelden kim bu dil sensiz karar etmez

İriş lutf eyle sulţânım bu gurbetten azâd it gel “Nakşî-Gazel 93/2”

3.16. Gûy, Çevgân

Çevgân oyunu, eski dönemlerde çok yaygın şekilde oynanan bir atlı top oyunu olup bu oyunun Osmanlı’daki adı ‘çevgân’, ‘çevgân-gûy’, ‘gûy-ı çevgân’dır. Oyunun menşei İran olup Yunanlılar’ın Farslar ile temâsı sırasında Avrupa’ya geçmiştir. Günümüzde bütün dünyaya yayılmış olan ‘polo’ oyununun adı çevgânın Tibetçedeki karşılığı olan ‘pulu’ kelimesinden alınmıştır. Oyun at üzerinde, eldeki değnek ile sürülen topun karşı takımın hedefine ulaştırılması suretiyle iki takım hâlinde oynanır.¹⁶³³ Farsça bir kelime olan gûy, çevgân oyunundaki topun adıdır. Tasavvufi manâsı ise ilâhî takdîrin ve ezeli kaderin hükmünün gereği kahr ve cebr altında bulunma ve ezilme demektir.¹⁶³⁴ Çevgân, topa (gûy) vurmaya yarayan ucu eğri sopaya denilir. Bütün işlerin kahr ve cebir yoluyla takdir edilmesinden kinayedir.¹⁶³⁵

Gûy, 9 yerde Türkçesi ‘top’ şeklinde zikredilir. ‘Çevgân-ı belâ, çevgân-ı zikir’ gibi terkiplerle anılan çevgân, müstakil olarak mahdut sayıda beyitte ele alınır. Gûy, tek kullanıldığında sevgili yolunda rızâ ve teslimiyeti ifade eder. Ümmî Sinân, dervişin niteliklerini sıralarken bu niteliklere başını top edip meydâna girmesini de ekler (ÜS. 53/3).¹⁶³⁶ Derviş, meydânda başını top edip Hakk’a eren kimsedir (ÜS. 53/6). Her kim cân ve başını top eyleyip meydâna gelirse yani Allah (c.c.)’ın kazâsına teslim olursa ona zulmedilmeyecektir (ÜS. 63/4). Dost’un yolunda cânlarını hiçe sayan merdâneler,

¹⁶³³ Çevgân hakkında bkz. Muammer Eroğlu, "Çevgân", *İA*, İstanbul 1945, C. III, s. 388-389.

¹⁶³⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 148.

¹⁶³⁵ Uludağ, *a.g.e.*, s. 96.

¹⁶³⁶ Beyit için bkz. ‘Halvet der-encümen’.

başlarını top etmek için meydâna girmek (ÜS. 37/9) isterler. Aşk meydânına girenin başı toptur (ÜS. 83/5).’

Gûy ve çevgânın ikili kullanımı ise en çok Ümmî Sinân ve Nakşî’de görülür. Bu kullanım birçok beyitte ‘top ve çevgân’ şeklinde karşımıza çıkar ve ‘aşk, âşık, maşûk, belâ, cân verme, gam, meydân, muhabbet, turrâ, zülf’ gibi mefhumlarla münasebete getirilir: ‘Âşıklar, âşık olduğunu iddia edenler başını top eyleyip meydân-ı aşk içine çevgâna gelsinler, salâdır (NAA. G. 42/6). Şâh’ın aşk meydânında dergâhına cânı çevgân başımı top eyledim (ÜS. 114/7). Yârin dîdârının zevki derdinden başım top oldu cânım çevgân, bu gün aşkın meydânına girip merd isteyen gelsin (ÜS. 128/2).’

Tasavvufî düşüncede, Hakk’ın irâdesi altındaki insan, çevgânın önündeki top gibi görülür.¹⁶³⁷ Bu görüş doğrultusunda Nef’î, muhabbet meydânında belâ çevgânına başını top eylediğini ifade etmektedir. Nef’î, ‘bî-ser ü pâ’ ibaresiyle zâhir ulemâsının şerîate aykırı bulduğu fikir ve inançlarından ötürü çok sayıda şehit verdiklerinden Hamzavîler’in mezar taşlarını başları kesik, kolları ve ayakları kırık olarak yapmaya başladıklarını¹⁶³⁸ tedai ettirmiştir. Bu ifade, aynı zamanda teslimiyetin de simgesidir:

Top eylemişiz kelleyi çevgân-ı belâyâ

Meydân-ı maḥabbetde yeler bî-ser ü pâyız “Nef’î-Gazel 55/3”

Saç ile çevgân arasında uzunluk dolayısıyla benzerlik münasebetinin kurulduğu beyitlerde saç çevgâna teşbih edilince âşıkın cânı da gûy olur: ‘Ey turrâ gûy-ı dile çevgân-ı belâsın (NK. G. 323/2). Sabâ dildârın zülfünü çevgân edince âşıkların dil-i zârı top oldu (NF. K. 49/43).’

3.17. Gül, Bülbül

Tasavvuf edebiyatında gül, yaprakları ve dikenini ile ilâhî cemâl ve celâli en mükemmel bir şekilde yansıtır. Şevk sahibi ruhun simgesi olan ve gülü sevmeye yazgılı olan bülbül, gül ile biri diğerrinin adeta mütemmimi olacak şekilde ikili oluşturur. Gülde

¹⁶³⁷ Uludağ, *a.g.e.*, s. 148.

¹⁶³⁸ Bilgi için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 84-85.

naz bülbülde niyâz bulunur. Gül yerine göre bazen Allah (c.c.)’ın, bazen de Hz. Muhammed (s.a.s.)’in hüsnünün ve güzelliğinin simgesi olur. Hz. Peygamber (s.a.s.)’in teri, güzel koktuğu için gül diye tarif edilir.¹⁶³⁹ ‘Bülbül-i cân, cân bülbülü, gönül bülbülü, dil-i bülbül-i nâlân’ gibi ifade ve terkiplerle zikredilen bülbül, divânlarda ekseriyetle ‘âşık, derviş, tâlip, sâlik’ gibi tasavvufî tip ve cân, gönül vb. kavramların müşebbehünbihi olarak anılır. Bülbül âşıkın, gül de maşûkun simgesi edilir. Âşık ve maşûktan kinaye olan bülbül ve gül, kâinâttaki aşkın terennümü için vazgeçilmez bir alegoridir. Kâinâttaki bütün cüzlerin Küll’e âşık oluşu nedense bülbülün gül ile muaşakası şeklinde tecessüm etmiştir ve böyle de devam edeceğe benzemektedir:

Cümle eczâ-yı cihân ‘âşık-ı yek-dîger iken

Gül ü bülbül diyü bir şıyt u şadâdur ki gider “Nâbî-Gazel 63/5”

Nâilî, bir beytinde kapalı istiare cihetiyle gönle teşbih ettiği bülbülün her an bir makâmda nâlan oluşunu, gül karşısında inleyişini (NK. KT. 12/1)¹⁶⁴⁰ ifade ile kişinin her bir makâm ya da hâl içerisinde ruhunun farklı bir hâleti yaşamış olduğunu anlatmak istemiştir. Nakşî evliyâyı güle tâlibi bülbüle (NAA. G. 170/2), Gaybî cânı bülbüle irfânı güle (SG. 33/2) teşbih etmiş; Gevherî de aynı zamanda talebe mazmununu işlediği beytinde gülşeni hakikat yoluna, gönlü bülbüle benzeterek gönül bülbülünün hakikat yolunda gâhî *Bostân* gâhî *Gülistân* okuduğunu (GE. 459/1)¹⁶⁴¹ dile getirmiştir. Bir beytinde bülbül ve pervâne mukayesesı yapan Mısrî, aşk hâletinin haberinin (aşkını inleyişi ile her fırsatta izhar eden) bülbülden değil de yanmayı şiar edinmiş pervânenen alınması gerektiğini vurgulayarak pervâneyi bülbüle yeğler (NM. 138/9).¹⁶⁴² Hüneri var ise, bülbül aşk eserini içinde saklamalı, gizli tutmalıdır (öyle bağırıp çağırmamalıdır, pervâne gibi sessizce yanmalıdır. Nitekim âşık bülbüle feryât etmek ayıptır. (NB. G.

¹⁶³⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 149. Gül ve bülbülün edebiyattaki yeri ve kullanımı, gül ve bülbül etrafında teşekkül eden alegorik mesnevîler hakkında bilgi için bkz. Mustafa Özkan, "Gül ü Bülbül", *DİA*, İstanbul 1996, C. XIV, s. 222-223.

¹⁶⁴⁰ Beyit için bkz. ‘Makâmlar ve Hâller’.

¹⁶⁴¹ Beyit için bkz. ‘Sa’dî-i Şîrâzî’.

¹⁶⁴² Beyit için bkz. ‘Şem, Pervâne’.

455/2).¹⁶⁴³ (Fakat ne çare ki) gönlü mestâneneden edeb şartlarına riayet etmesi beklenmeyeceğinden gülün huzurunda küstahça davranır, ona serzenişlerde bulunur (NB. G. 279/5).¹⁶⁴⁴ (Çünkü) bülbül gülün envârına erince dili durmaz, ona karşı daima zâr u efgan ederek yanar (ÜS. 30/12). Bir gül için hâra dolaşan gönül bülbülü (AÖ. 1243/4), gülden ferâgat etmez (AÖ. 593/1). Hakikat bağının bülbülleri güller içinde envârı seyr ederler (ÜS. 158/8).

3.18. Hac

Tasavvufta hac, Hakk'a ermek için yapılan manevî ve ruhsal yolculuğun adıdır. Mîkat yerinde gösteriş elbisesi çıkarılıp dostun giysisi ihram giyilir. Dünyâdan tecerrüt edilip mârifet arafatında ârif olarak vakfe yapılır. Nefs koçu kurbân edilir, Safâ'da saflaşılır, Merve'de mürüvvet ehli olunur. Nefsteki kötü huylar taşlanır, Kabe'de Hakk'ın harimine erilir. Bütün bunların ardından manevî neşe ve ruhsal ferahlıkla vatana dönülür.¹⁶⁴⁵ Hac ibadetinde avâmın kasdı yârin şehrini ziyaret etmektir. Havâs ise yârin yüzünü müşâhede maksadıyla hacca gider. Avâm bu ziyarette hâneyi isterken havâs hâne sahibini murat eder.¹⁶⁴⁶

Hac ibadeti tasavvufî açıdan Nakşî'de 3, Ümmî Sinân'da 2 ve Mısıri'de 1 beyitte 'hacı, hac-ı ekber, hacılık' gibi ifade ve terkiplerle zikredilmesiyle en az kullanılan kavramlardan biri olmuştur: 'Kutb-ı vaktiz meskenimiz her daim Kabe'dir, Kabe'yi sûrette görmedik ama her dem hacıyız (SG. 50/5). Ey dil, hacc-ı ekber etmek istersen kalbe gir (bir mürşide bağlan), değersiz bir şekilde kalma (NAA. G. 66/1). Ene'l-Hak sırrına ermek dilersen bu beyti (kalbi) tavaf et (NAA. G. 66/4).'

Divânlarda dinî terim olarak da ele alınan hac, tasavvufî manâda ise kalbi takdis etme, kalbe doğru sefere çıkma ve kalbi tavaf etme olarak düşünülmüştür. Bu mütalaa, kalbin Hak yapısı olması, yere göğe sığmayıp mümin kulun tasfiye olmuş kalbinde

¹⁶⁴³ Beyit için bkz. 'Sükût'.

¹⁶⁴⁴ Beyit için bkz. 'Edeb'.

¹⁶⁴⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 150; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 184. Sûfilerin hac âdâbı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Serrâc, *Luma*, s. 193-196; Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 388-392.

¹⁶⁴⁶ Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 211.

mekân edinmesi gibi husûslardan mütevellit olsa gerektir. Âşıklar taş ve toprak tavafından bir şey anlamaz, onların Kabe'si kalpleridir. Hac için orayı ziyaret et:

Taş u toprak tavâfindan vefâ bulmadı ‘âşıklar

‘Âşıkîñ kalbidür Ka‘be hac u ‘umre iderseñ gel “Ümmî Sinân 96/6”

Nakşî'nin aşağı derç ettiğimiz beytinde cânın kibleye teşbihi ve ve Kabe ile münasebete getirilen hac ibadeti, bedenle ve kalple olmak üzere iki farklı şekilde icra edilebilen bir mefhum olarak karşımıza çıkar. Mutasavvıfların İslâm'ın beş şartından biri olan hac ibadeti hakkında hiçbir itiraz ya da kuşkuları söz konusu dahi değildir. Sadece taş ve toprak tavafına ehemmiyet verilip de bunun yanı sıra kalbe doğru yapılan yolculuğa ve kalbin tavafına da gereken kıymetin verilmesini kalbin değerini işledikleri manzume ve beyitlerinde vurgulamak isterler:

Cân kıblesinüñ Ka‘be'sine basmayan ayak

Hacc-ı beden eylerse de biñ kerre illâ'sı yok “Nakşî-Gazel 84/2”

3.19. Harâbât İle İlgili Mecâzlar

3.19.1. Harâbât Mekânları İle İlgili Mecâzlar

3.19.1.1. Harâbât

Harap yerler, vîrâneler anlamına Arapça bir kelime olan harâbât, mecâzen meyhânenin, tasavvuf ıstılâhında da tekkenin karşılığıdır.¹⁶⁴⁷ İnsan, bu yapının içerisinde maddî varlığından yıkıldığı için harâbât denilmiştir.¹⁶⁴⁸ Harâbât ile “nefsânî duyguları tahrip, süflî duyguları imhâ, hayvânî eğilimleri harâb etmek, kötü huyları yıkmak; Allah'ın kahrîyet tecellisi karşısında mahv ve fânî olmak” kastedilir.¹⁶⁴⁹ Tasavvufî ve edebî metinlerde harâbât terimiyle genel olarak tasavvuf müntesiplerinin bir araya gelip topluca ibadet ettikleri tekke, dergâh, ribât, âsitân gibi mekânlar ima edilmiştir.¹⁶⁵⁰ Mutasavvıflar tekke olarak ele aldıkları harâbâtın ilâhî aşk şarâbının içilip

¹⁶⁴⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 158. Vîrâne için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 526.

¹⁶⁴⁸ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 143.

¹⁶⁴⁹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 158. Bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 196.

¹⁶⁵⁰ Süleyman Uludağ, "Hankah", *DİA*, İstanbul 1997, C. XVI, s. 43.

sarhoş olunduğu yer olduğunu söyleyerek harâbâtı hakîkate ulaşılan feyz ve neşe kaynağının menbaı olan bir mekân addederler.¹⁶⁵¹ Defineler yıkık yerlerde, vîrânelerde, harabelerde bulunur.¹⁶⁵² Bu mekânlar ilâhî rahmet, feyiz ve tecellîyi muhtevi olması hasebiyle harâbât diye adlandırılmıştır. Harâbât kelimesi lafzen Nâbî ve Nef'î'de yoğun olarak zikredilmiş; 'azm-i harâbât etmek, harâbât-ı hakîkat, harâbât-ı muhabbet, merd-i harâbât, mestân-ı harâbât, tekye-i pir-i harâbât' gibi ifade ve terkiplerle kullanılmış ve 'câm, Cem, feyz, gam, kadeh, mey, meyhâne, mestân, pir, rind, sâgar, sâkî' gibi unsurlarla mütenasip zikredilmiştir. Tekke şairlerince kullanılmamıştır. Aşağıdaki beytinde Nâbî, harâbâtı lügat manâsını da çağrıştıracak şekilde zikretmiş ve meyi de gevhere teşbih etmiştir:

'Âşık taleb-i meyle harâbâta mı düşsün

Bir gevher için şıket-i vîrâne mi çeksün

"Nâbî-Gazel 616/3"

Nef'î'nin aşağıdaki beyti, Sultân Ahmed için yazılmış bir îdiyyeden alınmıştır. Ramazan Bayramı'nın zâhitlere üstün gelinebilecek bir zaman olduğunu ileri süren Nef'î, mestânı harâbâta davet etmektedir. Beyitte meyhânelerin Ramazan ayı boyunca kapalı tutulup bayramda serbest bırakılması hâdisesine de telmih yapılmıştır:

Mestân-ı harâbâta şalâdur ne tururlar

Zühhâda tağallub edicek dem bu zamândur

"Nef'î-Kasîde 9/2"

Şairlerin harâbât hakkındaki telakkileri şu şekildedir: 'Harâbât yapısının yüce kapısı zühhâda açılmaz, çünkü o feyz meclisi riyâ merkezi değildir (NK. G. 64/5). Rind olan gam harâbâtının bir taşını çarh gibi binlerce süslü köşk bir yere gelse onların hiç birine değişmez (NK. G. 341/4). Hüsrev'in hazinesinin çokluğunu kıskanma, şarâba bulaşmış harâbât toprağını kazı (buradaki iksir sana yetecektir) (FK. G. 269/5). Rind-i huşyârım, dilim harâbât-ı muhabbettir (NF. K. 1/30). Kederi dağıtıp sâgar ile mesrur

¹⁶⁵¹ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 192.

¹⁶⁵² Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 286.

olmamız yeğdir, harâbât içre lâ-yı meyle mamur olmamız yeğdir (NB. G. 77/1). Lebin şevkiyle harâbâta düşüp bu gönül meyhâne meyhâne gezer (GE. 457/2).’

3.19.1.2. Meyhâne, Meygede

İçerisinde şarâp içilen ve satılan yer anlamına gelen ‘meyhâne’, tasavvuf istilâhında ‘ilâhî aşkın tadıldığı ve bu aşkla sarhoş olunan mekân’dır. “Meyhâne ve âteş-kede, aşk ateşinin yalımlandığı yer, feyiz yeri, dergâh ve tarikat büyüğünün bulunduğu mahaldir.”¹⁶⁵³ Divân şairleri tarafından sıkça zikredilen meyhâne, Tekke şairlerince mahdut sayıdaki beyitte ele alınmıştır. ‘Künc-i meyhâne, meyhâne-i feyz-i aşk-ı Hak, dervişler meyhânesi, mest-i meyhâne-i feyz, saki-i meyhâne’ vb. terkiplerle zikredilen meyhâne ‘câm, bâde, derviş, feyz, hankâh, harâbât, kadeh, humâr, mest, peymâne, saki, savmaa, zâhit’ gibi mefhumlarla tenasüp teşkil edecek şekilde kullanılmıştır. Allah (c.c.) aşkının feyzinin meyhânesine ulaştığını ve orada şarâp içmekte olduğunu belirten Fehîm, meyhâneyi tasavvufî, manâda kullanmıştır:

Meyhâne-i feyz-i ‘aşk-ı Hâk kim

Peyvesteyüz anda bade-nüşuz

“Fehîm-Gazel 122/3”

Meyhânenin karşısına tekyeyi, kadehin karşısına da sûfilerin giydikleri şalı ve kendisini de sûfinin karşısına çıkartan Mısrî, meyhânedeki içtiği bir kadeh şarâbı sûfinin tekyedeki bin bir ibadetine değişmeyeceğini vurgulamaktadır. Zamanın şartları ve devrin sosyal polemikleri göz önüne getirildiğinde Mısrî’nin sûfî ile zâhir ulemâsını, tekye ile de zâhir ilminin talim edildiği medreseleri ima ettiği düşünülebilir:

Meyhânedeki bir kâdeh nüş itmegi virmezem

Biñ şıglına şofinuñ tekyede şâl içinde

“Niyâzî-i Mısrî 161/13”

‘Def-i gama çare meyhânedir (NB. MF. 20). Bûy-ı gülşen-i vahdet ve bâde-i bî-reng anılsın, çünkü meyhâne bâr-ı minnet-i sahbâdan kurtulduğum yerdir (NB. G. 236/2). Meyhâne yollarına serilen halı olsam da yudumların kokusundan mestâne olsam

¹⁶⁵³ Gölpinarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 254. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 336.

(FK. G. 199/1). Mescit ve meyhâneyi fark eyleyememekteyim (NM. 161/14). Cân, o şarâbı bezm-i eleste kurulan meyhânede aşkın elinden içmiştir (ÛS. 32/2).’

Meyhâne, birçok beyitte ‘meygede’ olarak da zikredilir. Harâbâtîlerin toplanma yeri olan meygede, tasavvufî istilâhta kulun aşk ve şevkle Rabb’ine münâcât ve niyâz mekânı demektir. Aynı zamanda mürşid-i kâmilin kalbinden kinaye olan meygede, mecâzen lâhûtî âlemin de simgesidir.¹⁶⁵⁴ Nâbî ve diğer Divân şairlerince sıkça kullanılan bu kelime, Nakşî’nin tek beyti dışında Tekke şairleri tarafından zikredilmemiştir. ‘Mest-i meygede-i aşk-ı Hudâ, safâ-yı meygede, meygede-i kurb’ gibi terkiplerle zikredilen bu kelime, harâbât ve meyhânede olduğu gibi ‘bâde, mest, saki’ gibi mefhumlarla birlikte değerlendirilmiştir. Aşk meygedesinin kokusunu bir kere aldı mı zâhit de piyâle çekmeye başlar. Tasavvufa bigâne olanlar, tekke ve dergâhlara gidip bir mürşide intisâb etmekten ictinap edenlerin yolu bu yerlere bir defa dahi düşse ve niyetinde samimi ise, Allah (c.c.) aşkını ve ilâhî feyzin zevkini tadan bu kimse artık buralardan kendisini alamaz. Nâbî, aşağıda bu duruma işaret etmektedir:

Bir kerre bûy-ı meykede-i ‘aşk alınmasın

Zâhid çeker piyâle güneş-kârumuz degül

“Nâbî-Gazel 486/4”

‘Meygedenin safâsı görmekle anlaşılmaz, o zevk âşıkların dimağına meygedeye gide gele yerleşir (NB. G. 234/5). Vâiz, bizim rindlerimizin safâsını görseydi, o da mescidi bırakıp meygedeye düşerdi (NF. G. 79/6).¹⁶⁵⁵ Sâgarı sonuna kadar içmeyene sunup da meygedenin yüz suyunu kara toprağa dökme (NB. G. 416/3).¹⁶⁵⁶ Bir zaman meygede-i kurbda iken şimdi hicrâna giriftar olduk (NB. G. 447/3). Zâhit meygedenin safâsını bilemez, o savmaada çile çeksin (NB. G. 566/3).¹⁶⁵⁷ Savmaanın aba giymiş pirinde ruh yok, oysa meygedenin kadeh için rindinde hâl var (NK. G. 322/1).’¹⁶⁵⁸

¹⁶⁵⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 248. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 336.

¹⁶⁵⁵ Beyit için bkz. ‘Azîz Mahmud Hüdâyî’.

¹⁶⁵⁶ Beyit için bkz. ‘Kadehle İlgili Mecâzlar: Câm, Kadeh, Peymane, Sâgar, Ayak’.

¹⁶⁵⁷ Beyit için bkz. ‘Çile, Erbaîn, Halvet, İnziva, Uzlet’.

¹⁶⁵⁸ Beyit için bkz. ‘Abâ’.

3.19.1.3. Humhâne

Harâbât mekânlarından biri olan ‘humhâne’, şarâp deposu, şarâp mahzeni; meyhâne manâsına Farsça bir kelime olup tasavvufta zâhirî tecellîler âlemine denir. Aşk duygularının kaynağı olan gönlün ve güçlü âşıkâne hislerin nüzul ettiği yer olan kalbin müşebbehühünbihidir.¹⁶⁵⁹ Humhâne, tasavvuf edebiyatında tekkenin¹⁶⁶⁰ ve gönlün simgesidir.¹⁶⁶¹ Nef’î, Nâbî ve Nâilî’de bir beyitte zikredilmiştir. Nâilî, bu kavramı muhabbet meyhânesine ve hakikat bezmine yönelmeyi öğütlerken zikreder:

Hum-hâne-i maḥabbete olsun ‘azîmetüñ

Ol neşverdâr-ı vahdeti bezm-i ḥaḳîḳatüñ

“Nâilî-Musammat 3/26”

Harâbât, sadece Gevherî’nin vâize hitap ettiği bir bendinde ‘hâne-i humâr’ olarak meclis ve irfân kelimeleriyle birlikte zikredilerek mecâzî manâda kullanılmıştır:

Vâizâ gel çok çok anma dilberi

Âşık isen işte hûbân işte sen

Hâne-i humârı ararsan gel beri

İşte meclis işte irfân işte sen

“Gevherî 325/1”

3.19.2. Harâbât Ehli İle İlgili Mecâzlar

3.19.2.1. Harâbâtî, Ehl-i Harâbât

Harâbâtî vîrânelerde oturan, harâbelerde ömür tüketen münzevî kişi anlamındadır. Tasavvufî ıstılâhta, kendisinden irâdesi dışında irfân ve mârifet zuhûr eden kâmil kimse demektir.¹⁶⁶² Altınlar ve değerli hazineler kimsenin değer vermediği ve bir şey ummadığı harap ve vîrân yerlerde saklı olduğu gibi manevî mücevherler ve kıymetli hazineler de kimsenin iltifat ve teveccüh etmediği üstü başı toza toprağa belenmiş

¹⁶⁵⁹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 173.

¹⁶⁶⁰ Uludağ, *a.g.e.*, s. 351.

¹⁶⁶¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 222.

¹⁶⁶² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 158.

derbeder dervişlerde bulunur.¹⁶⁶³ Bu yüzden dervişler ve tasavvuf yolunda adım atan kimseler ‘harâbâtî veya harâbât ehli’ diye tavsif olunurlar.

Tetkik edilen divânlarda harâbâtî olarak Nâbî’de 4, Nef’î’de 2, Gevherî ve Mısrî’de 1; harâbât ehli şeklinde Âşık Ömer’de 4, Nef’î ve Ümmî Sinân’da 1 beyitte ‘rind-i harâbâtî-i aşk, rindân-ı harâbât, harâbâtî-i âşüfte-hâl’ gibi terkiplerle zikredilmiştir. Gevherî, lügat manâsının da göz önünde bulundurulabileceği bir şekilde hârâbâtî geçinmeyi birtakım iki yüzlü dervişlerin hırkasına bürünmekten yeğ tutarak bu mefhumu zikreder (GE. 232/4).¹⁶⁶⁴ Yıkılması yönüyle meyhânenin âşıkın kalbine teşbih edildiği Nef’î’nin aşağıdaki beytinde döneminin tekke ve medrese çatışmalarının kısa süreliğine de olsa medrese lehine neticelendiğine işaret eder gibidir:

Harâb oldı yıkıldı alb-i ‘âşık gibi meyhâne

Harâbât ehli bilmem n'oldı kimse dâde gelmez mi “Nef’î-Gazel 130/3”

‘Dağınık hâldeki harabâtî kemâlin zirvesinde mesken tutmuştur (NB. M. 9/97). Harabâtînin dışına aldırış etme, iç hâllerine bak (NB. M. 9/98). Harabâtîye ta‘n etme, onları inkâr etmekten sakın (NB. M. 9/100). Feyz ve tesirli bir nazar için aydınlık, temiz bir kalp lazımdır, bu da kendisini aşk şarâbıyla temizleyen harâbâtîde mevcuttur (NB. M. 9/101).¹⁶⁶⁵ Dünyâ ve ukbâyı tamir etmekten vazgeçmişiz, her taraftan yıkılıp vîrân olan anlar bizi (NM. 178/3). Harâbât ehliyim varım fenâ ender fenâ oldu, cân u dil illâ Hû demektedir (ÜS. 144/11). Harâbât ehline nâmûs el vermez (AÖ. 610/5).’

3.19.2.2. Mugân, Pîr-i mugân, Muğbeçe

Zerdüşterin ateş yakıp ona taptıkları mabette hizmet edenlere mûğ, mûğun büyüğüne de pîr-i mugân denir. Şark edebiyatında şarâp ateşe, meyhâne ateş-gedeye, meyhânede hizmet eden genç de ateş-gedede hizmet eden mûğların yamaklarına yani

¹⁶⁶³ Uludağ, *a.g.e.*, s. 381.

¹⁶⁶⁴ Beyit için bkz. ‘Mürâî, Sâlûs’.

¹⁶⁶⁵ Beyit için bkz. ‘Cübbe’.

mûğ-beçeye teşbih edilmiştir.¹⁶⁶⁶ Bu alegori ile beraber ister divân, ister tekke isterse de halk şiirinde olsun meyhâne ‘dergâh, şarâp aşk ve feyz, pîr-i muğân da mürşid-i kâmil’ mefhumları ile adeta bütünleşmiş ve açık istiare olarak kullanılır olmuştur. Öyle ki teşbihin diğer öğeleri kalkınca aşk şarâbı demeye lüzum kalmadan sadece şarâp denilmekle ya da mürşid-i kâmil lafzını anmadan pîr-i muğân ibaresi ile bu kavram anlatılır ve anlaşılır hâle gelmiştir. Muğân Fehîm, Nâbî ve Nâilî’de birer beyitte zikredilmiştir. Aşağıdaki beyitte kadeh sunma vasıflarıyla öne çıkarılan muğân, güle teşbih edilen bu kadehi münkir olan zâhitlere değil muhip olan rindlere ikrâm ederler:

Şanman ki muğân zâhide peymâne sunarlar

Bir güldür o kim zümre-i rindâna sunarlar “Fehîm-Gazel 49/1”

Pîr-i muğân, Zerdüştilik’te dinî lidere denir.¹⁶⁶⁷ Baş keşiş manâsına gelen pîr-i muğân, tasavvufta aşk şarâbını sunan kamil ve hakiki mürşidin¹⁶⁶⁸ ve sâlikleri ilâhî aşk ateşinde yakan insân-ı kâmilin sembolüdür.¹⁶⁶⁹ ‘Aşk, bâde, câm, cür‘a, dergâh, irşâd, mey, meygede, muğbeçe, rind, sâki ,mest, zâhit mefhumlarıyla tenasüp içinde en fazla Nâbî’de zikredilmiştir. Nakşî’nin bir beyti dışında Tekke şairleri bu mefhumu kullanmamıştır. Pîr-i muğân, Gevherî’nin bir bendinde (GE. 853/3)¹⁶⁷⁰ tarîkâta girme, tasavvufa intisâb etme manâsındaki ‘el alma, el tutma’ tabirleriyle tenasüp hâlinde zikredilir. Nâbî, müracaat edildiği takdirde pîr-i muğânın feyiz veren cür‘ası ile iltica eden kimseyi irşâd edebilme husûsiyetine işaret ederek harâbât unsuru olan cür‘a ve pîr-i muğân ile tasavvufun mürşid ve irşâd bahsini işlemiştir:

İderdi cür‘a-i yek-feyz ile seni irşâd

Velîk pîr-i muğâna mürâca‘at yokdur “Nâbî-Gazel 185/3”

¹⁶⁶⁶ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 254. Mûğ için bkz. Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 532-534.

¹⁶⁶⁷ Safi Arpağuş, "Pîr", *DİA*, İstanbul 2007, C. XXXIV, s. 273.

¹⁶⁶⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 286; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 388.

¹⁶⁶⁹ Arpağuş, "Pîr", s. 273. Ayrıca bkz. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 566-570.

¹⁶⁷⁰ Bent için bkz. ‘Biat ve Biat İle İlgili İfade ve Usûller’.

Pîr-i mugân, Nâilî'nin aşağıdaki beytinde vâiz ile mukayese edilmiş ve Allah (c.c.) aşkıyla mest olanların çiğnediği yolun toprağı olunmadıkça vâizlerce mertebesinin yüceliğinin hiçbir zaman bilinemeyeceğinin altı çizilmiştir:

Vâ'iz ne bilür meretebe-i pîr-i muğānı

Tā olmayıcağ cür'a gibi hāk-i reh-i mest "Nâilî-Gazel 23/2"

'Pîr-i mugânın şerbetini içmişiz (NB. G. 632/5); pîr-i mugân, zehirli su da verse nazarından düşmemek için onu içmek gerekir (NB. G. 547/2).¹⁶⁷¹ Pîr-i mugânın rinde ilk pendi makâm sevdâlısı olmaması yönündedir (NB. G. 600/4).¹⁶⁷² Pîr-i mugânın dergâhına yüz sürmediği, kapısına varılmadığı müddetçe tam manâsıyla irşâd olunamaz (NB. G. 624/2).¹⁶⁷³ Meygedede pîr-i mugânın ayağını öperek irfân Kabe'sinin şeyhü'l-hareminden el aldım (NK. G. 240/6).¹⁶⁷⁴ Zâhit âdem olmak istersen pîr-i mugâna gönül ver (NAA. K. 2/21).'

Zerdüşt dininde din adamı, keşiş manâsına gelen 'mûğ-beççe', tasavvufta sâdik ve samimi müridi temsil eder.¹⁶⁷⁵ Aynı zamanda âşık ve tâlip anlamlarına da gelir.¹⁶⁷⁶ 'Din, erkân, pîr, pîr-i mugân, ruhbân, savmaa, zikir, zühd' mefhumlarıyla tenasüp içerisinde ve en fazla Fehîm'de zikredilmiştir. Nâbî, Âşık Ömer ve Nâilî'nin 1'er beyti haricinde diğer şairlerce neredeyse hiç kullanılmamıştır. Âşık Ömer, muğbeçeye zühd ve riyâdan el çekip der-i erkâna yüz sürmesini ve aşk pîrinin elini öpmesini söyleyerek nasihat eder (AÖ. 610/4).¹⁶⁷⁷ Nâilî, mûğbeçe ve pîr kelimelerini tezat hâlinde zikredip dünyâyı meclise yani meyhâneye teşbih ettiği aşağı derç ettiğimiz beytinde dünyâda herkesin bir gün öleceği temini işlerken muğbeçeyi 'küçük insanlar, çocuklar' anlamına gelecek şekilde ele alıp ölüm düşüncesine malzeme yapmıştır:

Mişâl-i muğbeçe vü pîr-i mey bu mecliste

¹⁶⁷¹ Beyit için bkz. 'Nazar, Niğâh, Bakış'.

¹⁶⁷² Beyit için bkz. 'Hubb-ı Câh'

¹⁶⁷³ Beyit için bkz. 'Biat ve Biat İle İlgili İfade ve Usûller'.

¹⁶⁷⁴ Beyit için bkz. 'Biat ve Biat İle İlgili İfade ve Usûller'.

¹⁶⁷⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 69.

¹⁶⁷⁶ Uludağ, *a.g.e.*, s. 253.

¹⁶⁷⁷ Beyit için bkz. 'Biat ve Biat İle İlgili İfade ve Usûller'.

3.19.2.3. Sâkî

İçki sunan, su veren manâsına gelen sâkî, edebî anlamda bezme neşe ve canlılık veren sevgilidir veya onun yerine konulmuştur.¹⁶⁷⁸ Tasavvufî anlamda ise bütün feyz ve sevginin kaynağı olan Allah (c.c.) olarak düşünülür. Aynı zamanda tarîkatın piri ya da mürşid-i kâmilin de yerine kullanılabilir.¹⁶⁷⁹ Sâkî, içki meclisinin ve harâbât âleminin vazgeçilmez unsuru olup Gaybî, Mısırî ve Âşık Ömer dışında yoğun bir şekilde ‘aşk, âşık, bâde, câm, cür‘a, elest, ezel, harâbât, humâr, kadeh, mest, mey, meyhâne, mutrib, peymâne, pîr-i muğân, rind, sâgar, sahbâ, şarâp’ mefhumlarıyla tenasüp içerisinde zikredilmiştir. Sâkî ile Allah (c.c.) murat edildiğinde ‘sâkî-i bezm-i elest, sâkî-i devrân, sâkî-i ezel, sâkî-i kader’ terkipleri kullanılmıştır. Fehîm’in elest meclisi şarâbının verdiği baş ağrısıyla inleyip yalvardığı sâkî Allah Teâlâ’dır. O mecliste müşâhede ettiği Rabb’ini artık görememekten ötürü humâr çekmektedir:

Derd-i ser verdi humâr-ı bâde-i bezm-i elest

Luţf idüp sâkî yetişdür bâde-i düşünemüz

“Fehîm-Gazel 125/4”

Âşık Ömer, sabrı tavsiye ettiği aşağıdaki beytinde Hz. Ali (k.v.)’yi ‘sâkî-i Kevser’ olarak tavsif¹⁶⁸⁰ ederek cennette Kevser ırmağından cennet ehline su ikram edeceği inancına telmih yapmaktadır:

Ey teşne gönül mey ile gel eyleme sîrâb

Sabr eyle sehil sâkî-i Kevser gelecektir

“Âşık Ömer 397/2”

‘Sâkî-i feyz-i ezel hükmünü icra eyledi (NB. K. 24/7). Sâkî-i bezm-i elest peymânesini içenler sırr-ı Hak esrârını keşf ederler (NM. 185/6).¹⁶⁸¹ Vahdet sâkîsi arife

¹⁶⁷⁸ Aynî, *Sâkînâme*, (Haz. Mehmet Arslan), Kitabevi Yay., İstanbul 2003, s.15.

¹⁶⁷⁹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 305; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 415. Meyhânedeki sâkî, insanı nasıl maddî aşkın yoluna iletiyorsa, mürşid-i kâmil de tarîkata intisâb eden kimseye ilâhî aşk yolunda ilerlemesi ve terakki etmesi için yol göstererek çeşitli tavsiyelerde bulunur. Aynî, *Sâkînâme*, s. 14.

¹⁶⁸⁰ ‘Sâkî-i Kevser’ ibaresi Hz. Ali (k.v.)’nin lakabı olduğundan (bkz. Aynî, *Sâkînâme*, s. 14) Kevser ırmağından su ikram edecek olan kimseyi Hz. Ali (k.v.) olarak değerlendirdik.

¹⁶⁸¹ Beyit için bkz. ‘Sır, Esrâr, Râz’.

her bir katresi tevhit sermayesi olan meyden sunar (NK. G. 376/5).¹⁶⁸² Yolunun toprağı mutluluk iksirinin cevheri olmasa idi sâkinin ayaklarına kimse yüz sürmezdi (NK. G. 198/4).¹⁶⁸³ Sâkî zehir tasını doldur da kalbin cümle pasını giderelim, ardından üzerime gelip Yâsîn oku (GE. 37/3). Aşk elinden içtiğim kudret suyu, sâkinin sunduğu zehir tasıdır (GE. 464/3).’

3.19.2.4. Bâde-fürûş, Mey-fürûş, Hammâr

‘Bâde satan, meyhâneci, hammâr’ manâlarına gelen ‘bâde-fürûş’; tasavvufî olarak pîr ve mürşidi işaret etmektedir.¹⁶⁸⁴ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Nef’î’de 2 ve Fehîm’de 1 beyitte zikredilmiştir. Nef’î, bâde-furûşa itikat edenlerden olduğunu işiten zâhidin artık kendisine değil başkalarına riyâ satmaya başladığını ifade ettiği aşağıdaki beytinde bu mefhumu mürşid-i kâmil olarak değerlendirmiştir. Nitekim tasavvufa intisâb niyetinde olanlar şeytanın, nefislerinin, zühdüne ve ilmine mağrur kimselerin vesveselerine ve çeldirici düşüncelerine yoğun bir şekilde maruz kalırlar. Fakat sâlik tam bir teslimiyetle mürşidine intisâb etti mi bütün bu vesvese ve yönlendirmeler biter; vesveseciler de artık hedef değiştirerek başka birilerini yollarından döndürmeye çaba gösterirler. Nef’î, aşağıdaki beytinde bu algıya temas etmiş olmalıdır:

Zâhid bizi kor gayra satar şimdi riyâyı

Duymuş bizi kim mu‘tekid-i bâde-furûşuz “Nef’î-Gazel 49/4”

Tasavvuf edebiyatında ilâhî aşk şarâbını sunan kâmil mürşid anlamına gelen ‘mey-furûş’,¹⁶⁸⁵ sadece Nâbî’de ve tek beyitte bir kadeh şarâpla vîrân kalbini ihyâ edişi ile zikredilmiştir. Allah (c.c.)’ın izni ile paslı kalbi cilâlayıp berraklaştırmak, çöküntüye uğramış gönlü diriltmek mürşidlerin manevî kerâmetlerindedir:

İtdi bir cām ile ihyâ dil-i vîrân-şüde mi

Mey-fürüşüñ dilerüm hânesi ma‘mûr olsun “Nâbî-Gazel 620/4”

¹⁶⁸² Beyit için bkz. ‘Ârif’.

¹⁶⁸³ Beyit için bkz. ‘Kimyâ, İksir, Simyâ’.

¹⁶⁸⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 63. Ayrıca bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 63.

¹⁶⁸⁵ Arpaguş, “Pîr”, s. 273.

Meyhânci demek olan ‘hammâr’, tasavvufî düşüncede kâmil insânın, mürşidin, pîrin simgesidir. ‘Hayret içerisinde kalan âşık, telvîn makâmında izzet perdesiyle perdelenen sâlik’ manâlarına da kullanılır.¹⁶⁸⁶ Sadece Ümmî Sinân’ın üç beytinde zikredilen bu mefhum âşık için bir vasf olarak ele alınmış; aşk şarâbını içenler hammâr olarak telakki edilmiştir: ‘Âşıkın hâlini sorarsan tevîdîn hammârıdır, aşkın şarâbını nûş ederek iki cihândan da uzaktır, vazgeçmiştir (ÜS. 33/1). Bezm-i elestin meyine hammâr olan tâ ebed ayık değildir, mest ü hayrândır (ÜS. 111/11). Aşk şarâbını içip hammâr olan beri gelsin (ÜS. 177/7).’

3.19.3. Mey İle İlgili Mecâzlar: Bâde, Dolu, Hamr, Mey, Şarâb, Şerbet

‘Bâde, dolu, duhter-i rez, hamr, içki, mey, müdâm, mül, şarâb, şerbet, şıra’ gibi unsurların hepsi ‘mey’in müteradifi kelimelerdir. Tetkik edilen divânlarda bütün bu kavramların bazısı çok ve bazısı az olarak zikredilmiş olmakla birlikte bu unsurların bir kısmı bağlı bulunduğu edebî ekolü ve kolu tebarüz ettirebilecek şekilde beyitlerde yerini almıştır. Söz gelimi şerbet ekseriyetle Tekke şairlerinin, dolu ve müdâm umumiyetle Halk şairlerinin, hamr ise hem Halk hem de Tekke şairlerinin beyitlerinde kullanılmıştır. Hangisi kullanılırsa kullanılsın bunlardan murat edilen şey, harâbât âleminin vezgeçilmez yapı taşı ve tasavvuf literatüründe ilâhî ve hakikî aşk olan Allah (c.c.) aşkının simgesi hatta teşbih-i kinâyeti durumundaki ‘mey’ olmuştur.

Bâde, tasavvufî şiirde ilâhî inâyet ve ilahi aşkın simgesidir.¹⁶⁸⁷ Aşkı Allah (c.c.)’a vasıl olma yolu kabul eden mutasavvıflar, bâdeyi de ruh coşkunuğu için bir araç olarak remzetmişlerdir.¹⁶⁸⁸ Tetkik edilen divânlarda bütün şairler, özellikle de Nef’î tarafından ‘bâde-i aşk, bâde-i aşk-ı ezel, bâde-i aşk-ı ilâhî, bâde-i bezm-i elest, bâde-i câm-ı ezel, bâde-i vahdet’ gibi terkiplerle ve ‘aşk, câm, elest, ezel, mey, meyhâne, rind, sâkî, zâhit’ gibi mefhumlarla birlikte istimal olunmuştur. Şairlerin müşeterek kanaati kişinin

¹⁶⁸⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 157. Ayrıca bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 195.

¹⁶⁸⁷ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 63.

¹⁶⁸⁸ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 52.

meyhâneye gidip bâde içerek mest olması gerektiğidir. Fakat elest meclisinde sevgili tarafından sunulan aşk bâdesinden içememiş kimse mest olamaz:

Mest olur mu bâde-i ‘aşk-ı elestten içmeyen

Vasla ermez tahra-i âh ile kendin biçmeyen “Âşık Ömer 167/2”

‘Bâde-i aşk-ı elestten içmeyen mest olmaz (GE. 785/2). Sâgar-ı bâde-i leb-rîz çeken gönül gam çekmez, o kalp pas tutmaz (NB. G. 330/1). Meyhânede bâde çekip altı yönü de terk et (NB. MU. 145/1). Ehl-i dillerle meyhânede içilen bâde ile kalp çirk-i riyyâdan pâk olur (NB. G. 511/3).¹⁶⁸⁹ Bâde, zevkini idrâk edebilen için âb-ı hayât denilen şeydir (NF. K. 50/5). Bâde sohbeti için humâr eziyetine katlanmayı istemem (NF. G. 84/1).¹⁶⁹⁰ Gönlüm bâde-i bezm-i elesti arzulamaktadır (FK. G. 281/3). Bütün geçim vasıtalarını rehine ver de şarâbdan vaz geçme (FK. G. 234/1).¹⁶⁹¹ Ay gibi güzel bir sâkîden bâde içip gönül kadehini görünme nûrlarının doğuş yeri yap (FK. G. 22/2). Mürşid, sohbetinde bâde-i vahdet sunan kimsedir (SG. 90/11).¹⁶⁹²

Mısırî’de 2, Ümmî Sinân, Âşık Ömer ve Nakşî’de 1 beyitte zikredilen ‘hamr’, ‘aşk, muvahhit, elest, lâ-mekân’ gibi mefhumlarla birlikte kullanılmış; ‘*sekâhüm Rabbühüm*’ hamrını içen âşıkların bî-mekân olacağı (NAA. G. 39/7)¹⁶⁹³ ifade edilmiştir. Ayrıca vahdet ehlinin hamrının dükkânının Allah (c.c.) aşkı olduğu (ÜS. 31/5); fenâyâ ermişlerin hâlini ancak Yâr’in yüzünün hamrıyla sekrân olanların anlayabileceği (NM. 177/1)¹⁶⁹⁴ belirtilmiştir.

En fazla Divân şairlerinde zikredilen ‘mey’ unsuru ‘bezm-i elest meyi, câm-ı mey-i aşk, firkat meyi, gaflet meyi, hayret meyi, mest-i câm-ı mey-i aşk, mey-i bezm-i elest, mey-i câm-ı elest, mey-i ebrâr, mey-i nâb, mey-i vahdet, sermest-i mey-i aşk-ı ilâhî’ gibi ifade ve terkiplerle; ‘aşk, âşık, câm, ezel, elest, feyz, hikmet, mest, rind, sâkî,

¹⁶⁸⁹ Beyit için bkz. ‘Ehl-i Dil, Erbâb-ı Dil’.

¹⁶⁹⁰ Beyit için bkz. ‘Vasl, Visâl, Vuslat, Vâsıl, Firâk, Firkat, Ayrılık, Cüdâ, Hicrân, Hasret, Hicret’, ‘Harâbât İle İlgili Diğer Mecâzlar: Cür‘a, Humâr, İş, İşret’

¹⁶⁹¹ Beyit için bkz. ‘Sebelere Tevessül’.

¹⁶⁹² Beyit için bkz. ‘Meczûb’.

¹⁶⁹³ Beyit için bkz. ‘Sekâhüm Rabbühüm’.

¹⁶⁹⁴ Beyit için bkz. ‘Hayret, Hayrân, Vâlih’.

zâhid' vb. mefhumlarla tezat veya tenasüp teşkil edecek şekilde beyitlerde yerini almıştır. Aşk kavramı ile çok fazla yan yana getirilen mey, kalbi tasfiye etmesi veçhesiyle de sık işlenmiştir. Mey olmadıkça kalbe safâ parıltısı düşmez (NK. G. 149/1).¹⁶⁹⁵ Mey âkili irşâd, âşıkı dilşâd eder ve kalplerde gam tozu adına ne varsa siler süpürür (NF. K. 15/13).¹⁶⁹⁶ Nâilî, Şeyhülislâm Yahyâ Efendi için kaleme aldığı kasidede, döneminde meyin ışığından sinelerin sâf ve dîdelerin rûşen olduğunu, pervânelerin sâkî olup şem-i câm üzre döndüğünü (NK. K. 23/7) alegorik bir üslûpla tasvir eder. Nef'î de 'saki-nâme'sinde Cem devrânı meclisinin yadigârı olarak meyi tavsif ettikten sonra özelliklerini sıralar. Meyin gönüller açmak ve aydınlatmak için varını yoğunu sarf ettiğini, herkesin de bu sebeple onun için varını yoğunu harcadığını güzel bir hüsn-i talille (NF. TK. 1/35) işler. Meyin mükemmel feyzi ehl-i dilin gönül âyînesinden pasları def etmesi hâsiyetine vurgu yapar:

Sensin ol pîrâye-i hikmet ki feyz-i kâmilüñ

Ƙıldı mir'ât-ı zamîr-i ehl-i dilden ref'-i jeng "Nef'î-Terkîb-i Bend 1/6"

Kızıl şarâp manâsına gelen 'sahbâ' mey ve şarâp kadar kullanılsa da tespit edebildiğimiz kadarıyla Nef'î ve Nâbî'de 4, Nâilî'de 3, Nakşî ve Fehîm'de 1 beyitte 'bâde, humâr, işret, mest, rind, sâgar' mefhumlarıyla birlikte zikredilmiştir.

İçeni kendinden geçiren, akli zail eden 'şarâp', tasavvufta, sülûkun sonuna gelen kemâl ehlini kınanmayı gerektirecek hâl ve hareketlerin içine sokan coşkun aşk hâlleri olarak düşünülür. Tasavvuf edebiyatında meyhâne dergâh, şarâp aşk ve feyiz, pîr-i mugân da bu aşk ve feyz şarâbının dağıtıcısı olan mürşid-i kâmilî sembolize etmiştir.¹⁶⁹⁷

Şarâp, âb-ı harâbâttır, harap yerleri canlandıran sudur. İnsanın zâhir ve bâtın kirlerini

¹⁶⁹⁵ Beyit için bkz. 'Tasfiye', 'Nemed'.

¹⁶⁹⁶ Beyit için bkz. 'Cefâ, Cevr, Sitem, Dert, Gam, Keder, Mihnet'

¹⁶⁹⁷ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 254. Divan şiirinde şarap ve şarabın münasebete getirildiği unsurlar hususunda müstakil bir çalışma kaleme alınmıştır. Bu çalışmada şarap ile 'mey, bâde, şerbet' gibi şaraba matuf olan diğer kavramlar da kastedilmiştir. Bkz. Şavaşkan Cem Bahadır, *Divan Edebiyatında Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar*, Kitabevi Yay., 1. bs., İstanbul 2013.

temizleyip onu mamur hale getiren Rahmânî tecellîdir.¹⁶⁹⁸ Şarâp aynı zamanda aşkın, vecdin, muhabbetin ve şevkin timsalidir.¹⁶⁹⁹ Ârif bir kimsenin şarâptan bahsetmesi manâsız değildir. Onun nazarında, şarâp da maddî şarâp değildir. Şeytan şarâbı vardır, Rahmân şarâbı vardır. Ârifin bahsettiği Rahmân şarâbına herkesin aklı ermez.¹⁷⁰⁰ ‘Aşk şarâbı, bâkîlik şarâbı, ev ednâ şarâbı, feyz şarâbı, şarâb-ı aşk u muhabbet, şarâb-ı Kevser, şarâb-ı lâ-yezâlî, şarâb-ı vahdet’ vb. ifade ve terkiplerle bütün şairlerce ve bilhassa Divân şairleri tarafından ‘aşk, mest, rind, sâkî’ gibi mefhumlarla tenasüp teşkil edecek şekilde ekseriyetle aşkın müşebbehünbihi ya da açık istiare tarikiyle bazen aşkın bizzat kendisi olarak zikredilmiştir. Aşağıdaki beyitte teşbih-i belîğ yapıp şarâba benzetilen aşk ile cehennem eziyetinin korkusu ve cennet nimetlerinin arzusunun bir kenara bırakıldığını yani tasavvufta yüce bir mertebe olan havf ve recâ derdinde olmama pâyesinin elde edildiğini öğrenmekteyiz:

Ne bîm-i miñnet-i dūzağ ne ârzū-yı behişt

Şarâb-ı ‘aşk ile havf u recâ nedür bilmem “Fehîm-Gazel 205/4”

Arapça bir söz olup içilecek tatlı su manâsına gelen ‘şerbet’¹⁷⁰¹ tasavvufta ilâhî feyzin ve muhabbetin timsalidir. Şerbetten kasıt aşk şerbetidir.¹⁷⁰² ‘Aşk şerbeti, muhabbet şerbeti, şerbet-i vasl, şerbet-i vuslat, visâl şerbeti’ vb. ifade ve terkiplerle zikredilen şerbet mefhumuna en fazla Ümmî Sinân ve Nakşî divânında yer verilmiştir. Mısrî ‘bu halvetin şerbetine’ redifli manzumesinde (NM. 159) şerbeti halvetin müşebbehünbihi olarak zikreder. Diğer şairlerin şerbet telakkileri ise şu şekildedir: ‘Şerbet-i vuslat içilince kesret ve vahdet bilindi (NAA. G. 153/5). Yâ İlahî, ezel bezminde Mansûr’a vuslat şerbetini sundun, bin cânım olsa da onları kurbân eylesem, ben de sana yakın olsam (ÜS. 86/10). Allah (c.c.)’im, cânımı vuslat şerbetinden ayık etme kerem kıl, senin vahdetinin envârına her dem hayrân olayım (ÜS. 92/7). Benim

¹⁶⁹⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 28.

¹⁶⁹⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 327. Bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 452.

¹⁷⁰⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 379.

¹⁷⁰¹ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 293.

¹⁷⁰² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 332. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 460.

nûş ettiğim ayn-ı vuslat şerbetidir (ÜS. 103/8). Cân, Hakk'ın visâlinin şerbetini nûş edelden beri müsekkerdir (ÜS. 50/7).'

Mey kavramının müteradifi olarak divânlarda mezkur mefhumlardan başka 'dolu, duhter-i rez, içki, müdâm, mül ve şıra' kavramları da yer almakta ise de bunların adedi çok fazla olmayıp son derece mahduttur. 'Dolu'yu en fazla Gevherî kullanarak bu kavramı 6 beyitte zikretmiştir. Aşağıdaki bentten ezel bezminde dolu içtiğini ve o zamandan beri mest ü hayrân olduğunu öğrendiğimiz Gevherî'nin, manzumenin siyâk u sibâkı göz önünde bulundurulduğunda 'dolu'yu aslında uğruna serden geçebileceği mecâzî sevgili için içtiği anlaşılmaktadır. Bu da Gevherî'nin tasavvufun en bariz mefhumlarıyla dahi dilediği gibi kelime oyunları yapabildiğinin bir göstergesidir:

Ben elest bezminden dolu içmişim

Âh ol zamândan berü mest ü hayrânım

Yâr uğruna cân u serden geçmişim

İşte dâr-ı zülfün işte gerdânım

“Gevherî 245/1”

3.19.4. Kadeh İle İlgili Mecâzlar: Câm, Kadeh, Peymâne, Sâgar, Ayak

İncelenen divânlar içerisinde meyin konulduğu ve içilmesine yarayan âlet adı olarak 'câm, kadeh, peymâne, sâgar, ayak, hum, kâse, kırba, rıtl-ı girân, sifâl, sürahi, tas' kavramları kullanılmıştır. Mezkur âletlerin hepsi, mârifet şarâbının içilmesine vesile olması hasebiyle divânlarda yerini almış, bir kısmı çok ve bir kısmı da az zikredilerek farklı gibi görünen ama birbirinin müteradifi olan bütün bu kadeh isimleriyle aynı manâ murat edilmiştir. Ekseriyetle bu kavramlarla mecâz-ı mürsel yapılmış, bütün söylenerek parça yani kadeh ve onun müteradifi kelimeler zikredilip aslında içindeki ilâhî aşktan kinaye olan şarâp kastedilmiştir.

Kadeh, kâse demek olan 'câm', tasavvufî manâda içi mârifetle dolu olan sülûk ehli ârifin gönlüne denir. Hak adamının derûnu ve kâmil ârifin kalbi, sâfiyeti dolayısıyla câm-ı cihân-nümâdır. Câm beden olarak düşünüldüğünde, içindeki bâde de kalbi tasfiye

etmeye yarayan iksir olarak ele alınır.¹⁷⁰³ ‘Câm-ı aşk, câm-ı Cem, câm-ı muhabbet, *el fakru fahrî* câmı, ene’l-Hak câmı, ezel câmı, câm-ı elest’ gibi terkip ve ifadelerle divânlarda yer alan câm, kadeh anlamında en fazla zikredilen kavram olup Gaybî ve Mısrî dışında diğer şairler tarafından onlarca beyitte ele alınmıştır. Nâbî’den aldığımız aşağıdaki beyitte elest ile zikredilen câm, Allah (c.c.)’a tapan ve onda fânî olan rindlerin ‘*kâlû belâ*’dan beri ellerinde tutmaları ile öne çıkarılmıştır:

Biz rind-i fenâ-meşreb-i cānāne-perestüz

‘Kālû Belâ’ dan cür‘a-keş-i cām-ı elestüz “Nâbî-Gazel 333/1”

Tasavvuf ıstılâhında kadeh “manevî hâl, cezbe, ruhi zevk, şevk, vecd” demektir.¹⁷⁰⁴ Sâlik, vahdet şarâbının kadehi ile mest olur.¹⁷⁰⁵ Kalbin anatomik yapısı da kadehi andırır. Âşıkın kalbi, tecellilere mazhar olan kadehtir.¹⁷⁰⁶ ‘Bâde, harâbât, meyhâne, meygede, sâkî, şarâb’ unsurlarıyla tenasüp içerisinde ‘kadeh nûş etmek, rind-i kadeh-nûş, rindân-ı kadeh-keş, çeşm kadehi, âfitâb-ı kadeh’ gibi ifade ve terkiplerle zikredilen kadeh, câm kadar kullanılmamıştır. Âşık Ömer’in 3, Fehîm ve Nef’î’nin 1 manzumesi ‘kadeh’ rediflidir. ‘Bezm-i ezel peymânesi, bezm-i elest peymânesi, vuslat peymânesi’ gibi terkip ve ifadelerle zikredilen peymâne, Tekke şairlerince mahdut sayıda kullanılsa da Divân şairlerince birçok beyitte yer almıştır. Şarâbın teşbih-i kinâyet ile aşka benzetildiği aşağıdaki beyitte peymâne, bu aşkın bulunduğu kaynağı göstermesi bakımından beyitte yer almaktadır. Zâhide hitap edilen beyitte aslına ermek isteyen kimsenin ilâhî feyz ve aşkı, peymânedeki kinaye olan kâmil mürşitten alması gerektiğinin işareti mevcuttur:

Bize ta’n etme ey sūfî biz zâhitlik bilmeyiz

İsteyen aslına ermek aşk içer peymânedeki “Âşık Ömer 1025/1”

¹⁷⁰³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 82. Ayrıca bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 91.

¹⁷⁰⁴ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 260.

¹⁷⁰⁵ Uludağ, *a.g.e.*, s. 207.

¹⁷⁰⁶ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 273.

Sâgar, tasavvufta ârifin gönlünden kinayedir. Sâgar aynı zamanda içinde gayb nûrlarının seyredildiği şeydir.¹⁷⁰⁷ ‘Âyîne, bâde, harâbât, mey, meygede, rind, sahbâ, sâkî, şarâb’ mefhumlarıyla münasebettar olarak beyitlerde yer alan sâgar Nâbî’de 7, Nef’î’de 5 ve Nâilî’de 2 beyitte ‘sâgar-ı bâde-i lebrîz, sâgar-ı sahbâ, sâgar-ı Cem, sâgar-ı pür-hûn’ gibi ifade ve terkiplerle zikredilmiştir: ‘Maksadın diğer cihânı seyrân ise âyîne-i sâgardan bakışlarını ayırma (NB. R. 65/2). Zâhid vahdet şarâbının zevkini idrâk edebilseydi ona en önce kan dolu sâgarı ben ikrâm ederdim (NK. G. 219/9).’¹⁷⁰⁸

(Kıymetini bilemeyip de) tamamını içmek istemeyene sâgarı sunup da meygedenin yüzü suyunu kara toprağa dökmek gerekir. ‘Yüz suyunu yere dökmek’ irsâl-i meselinin yer aldığı beyitte sâgar, içinde gayb nûrlarının seyredilmesi manâsıyla işlenmiştir. Bu nûr ve sırların hak etmeyene, kıymet bilmeyene fâş edilmemesi gerekir:

Sâgarı sunma tamâm içmeyene ey sâkî

Dökme hâk-i siyehe âb-ı ruhın meygedenün “Nâbî-Gazel 416/3”

Nâbî’de 3, Nâilî ve Gevherî’de 2 beyitte yer verilen ‘ayak’, ‘aşk ayağı, ayağa düşmek, ayak öpmek’ gibi ifade, terkip ve mecâzlarla zikredilmiştir. ‘Ayak’ın ihâm-ı tenasüp içerisinde ve pîr-i muğân, ayak ve meygedenin sembolik olarak kullanıldığı aşağıdaki beytin bir manâsı ‘meyhâneci seni meygedeye çağırdığında onun ayaklarına kapan’ iken diğer manâsı ‘meyhâneci seni meygedeye çağırdığında itiraz etmeden vereceği kadehe muntazır ol’ demektir. Mecâz ve teşbihlerle örülü beytin simgesel manâsı ise ‘mürşid-i kâmil seni bir vesileyle dergâhına çağırdığında yanına git ve ona intisâb eyleyerek her ne vazife verirse yerine getir’ olarak anlaşılabilir. Bu minval üzere düşünülecek olursa, beyitte mürşidin bir kimsenin rüyasına girerek rüyada onu kendisine çağırması hâdisesinin çağrıştırıldığı söylenebilir:

Pîr-i muğân ki meykedeye cezb ide seni

Bî-ihtiyâr ayağına düş kim kûşîş budur “Nâbî - Müfredât 18”

¹⁷⁰⁷ Uludağ, *a.g.e.*, s. 304. Bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 412.

¹⁷⁰⁸ Beyit için bkz. ‘Tevhîd, Vahdet’.

Bunlardan başka Nâilî’de 2 ve Nâbî’de 1 beyitte zikredilen ‘hum’; Nef’î ve Mısrî’de 1’er beyitte zikredilen ‘kâse’; Ümmî Sinân’da 1 beyitte zikredilen ‘kırba’; Nâilî’de 2, Nâbî ve Âşık Ömer’de 1 beyitte zikredilen ‘piyâle’; Nef’î’de 5 ve Fehîm’de 1 beyitte zikredilen ‘rıtl-ı girân’; Gevherî ve Nâbî’de 1’er beyitte zikredilen ‘sürâhi’; Nef’î ve Nâilî’de 1’er beyitte zikredilen ‘sifâl’; Gevherî’de 2 ve Âşık Ömer’de 1 beyitte zikredilen ‘tas’ mefhumu divânlarda mahdut sayıda yer alan kadeh çeşitleridir ve diğerleriyle üç aşağı beş yukarı aynı manâyı muhtevindir.

3.19.5. Harâbât İle İlgili Diğer Mecâzlar: Cür‘a, Humâr, Îş, İşret

‘Kadehin dibindeki son damla’ anlamındaki cür‘a, tasavvuf literatüründe “sâlikin erdiği seyr makâmı, sâlikten arta kalan sır ve makâmlar” demektir.¹⁷⁰⁹ Cür‘a ayrıca “sâlikten gizlenen sır ve makâmlar, sâliki süluk sırasında kaplayan sıfat ve hâllerin isimleri” olarak tanımlanmıştır.¹⁷¹⁰ Halk arasında da âlimlerin ve sâlihlerin artığı içilecek olursa şifa ve feyiz kesb edileceği kanaati mevcuttur. Harâbât müdavimlerinin kadehlerinin dibinde kalan cür‘ayı (teberrüken) toprağa dökmeleri de âdet hâline gelmiştir.¹⁷¹¹ Gaybî ve Gevherî dışında bütün şairlerce ‘aşk cür‘ası, cür‘a-i câm-ı elest, bezm-i elest cür‘ası, derd-i aşkın cür‘ası, cür‘a-i sebü’l-mesânî, hakikat cür‘ası’ vb. ifade ve terkiplerle kullanılmış; ‘aşk, câm, elest, ezel, mey, mestâne, meyhâne’ mefhumlarıyla birlikte değerlendirilmiştir. Aşağıdaki beytinde Nakşî, aşk kadehinin cür‘asını içtikten sonra mest ve hayrân olarak seyr makâmlarına erdiğini ifade etmektedir. Cür‘ayı ‘katre’ manâsına gelecek şekilde zikretmiştir.

Câm-ı ‘ışkın nûş idüp bir cür‘asın

Evvel âhir mest u hayrân gelmişüz

“Nakşî 74/8”

‘Dest-i kudretten cür‘a-i câm-ı elesti nûş et ve haşre dek ayılma, işte erlik budur (NAA. G. 40/4). Ehl-i diller câm-ı aşkın cür‘asından kandılar (AÖ. 159/4). Ey zâhit,

¹⁷⁰⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 91.

¹⁷¹⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 105.

¹⁷¹¹ Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 110. Ayrıca bkz. Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 94.

ayık yürürken sen bizi anlamazsın, cür‘a-i sâfi içip mestân olan bizi anlar (NM. 178/6). Ezel bezminde aşkın cür‘asını tatmayanlar bunda (bu dünyâda) da tadamazlar, aşk ehlinin bigânesi olurlar (NM. 188/3). Pervâsız bir mest mey-i nâkâmın cür‘a-i câmını içse Cem-i devrâna selâm vermez olur (NF. K. 50/15). Elest kadehinin cür‘asını ‘*kâlû belâ*’da içtiğimizden beri Allah (c.c.)’a tapan ve fenâ olan rindleriz (NB. G. 333/1).¹⁷¹²

Şarâbın içilmesini müteakip bir müddet sonra oluşan baş ağrısı ve sersemliğe ‘humâr’ denir. Tasavvufî manâda ise vuslat makâmından inkıta yoluyla değil de kahr yoluyla geri dönmektir.¹⁷¹³ Humâr, bast hâlimden sonra kalbe kasvet veren kabz hâline benzetilebilir. En fazla Nef‘î’nin zikrettiği humâr, Tekke şairlerince zikredilmemiştir. Beyitlerde ‘firkat humârı, humâr-ı bâde, humâr-ı bâde-i bezm-i elest, renc-i humâr, şarâb-ı bî-humâr’ vb. ifade ve terkiplerle kullanılan bu mefhum ‘aşk, bâde, elest, meyhâne, şarâb, sâkî, sermest’ gibi mefhumlarla birlikte anılmıştır. Bast hâlimden sonraki bir sâlikin kabz hâline geçişini ima edebilecek bir beyitte Nef‘î, meyi tarif ederken humârının verdiği baş ağrısının âşıkı bir anda öldürebileceğine dikkat çeker:

Öldürür renc-i humâruñ dirgürür feyzüñ yine

‘Âşık-ı bîmârı bir demde ğarâbet bundadır “Nef‘î-Terkîb-i Bend 1/39”

Sabah yenilen içilen şeylere, bilhassa içilen şarâba sabûh denir.¹⁷¹⁴ Bunun maksadı, bir gün evvelki içilen şarâbın verdiği humârı def etmektir. Aşk bâdesinin sabûh içkisini yudumlayanlar renc-i humâr çekmezler (NF. G. 51/4). Ey sâkî, elest meclisi şarâbının sersemliği başağrısı verdi, sen lutfet de bizim dün geceki şarâbımızı yetiştir (FK. G. 125/4).¹⁷¹⁵ Aşağı derç ettiğimiz beytinde feyiz şarâbıyla sarhoş olduğunu iddia eden Fehîm, içtikten sonra baş ağrısı vermeyen şarâpla sarhoş olduğundan sabûha ihtiyaç duymadığını söylemek istemektedir. Sabûhun içilmesi için

¹⁷¹² Beyit için bkz. ‘Kadehle İlgili Mecâzlar: Câm, Kadeh, Peymane, Sâgar, Ayak’.

¹⁷¹³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 173; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 222.

¹⁷¹⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 410.

¹⁷¹⁵ Beyit için bkz. ‘Harâbât Ehli İle İlgili Mecâzlar’.

şarâptan kesilmek gerekir. İlahî feyiz ve aşktan bir dem dahi ayrılmadığını ve ayrılmadığını, bu sebeple o aşka tekrar dönmeye ihtiyacı olmadığını ima etmektedir:

Mest-i mey-i feyz olan Fehîm'em

Sermest-i şarâb-ı bî-ḥumâram

“Fehîm-Musammat 3/7/10”

Gevherî, sevgiliden ayrı geçen zamanı, Nâbî de baht ve talih demlerinin akabinde gelebilecek zamanları humâr olarak telakki etmiştir: ‘Firkat humârı beni ser-gerdân eyledi (GE. 175/4). İkbâl meyhânesinde çok fazla mağrur olma, biz binlerce gurûr sarhoşunun humârına şahit olmuşuz (NB. G. 319/2).’¹⁷¹⁶ Nef’î, kendine has başkaldırı üslûbuyla firkat derdi için vuslat lezzetini, humâr eziyeti için bâde sohbetini çekemeyeceğini de ifade eder. Bu da humârın yani kabz hâlinin son derece dayanılmaz bir hâl olduğunun göstergesidir:

Lezzet-i vuşlat için firkat-i yâri çekemem

Şoḥbet-i bâde için renc-i ḥumârı çekemem “Nef’î-Gazel 84/1”

Arapça ‘hayat, yaşamak, yemek içmek suretiyle safâ yapmak, zevk almak’ demek olan ‘iş’, tasavvufî manâda “Hak ile üns hâlinde olmaktan hasıl olan haz, bu hazzın bilincine ermek” demektir.¹⁷¹⁷ Nâilî’de 3, Mısrî, Fehîm ve Nef’î’de 1’er beyitte yer alan iş ‘ârif, âşık, bekâ, halvet, işret, vahdet’ vb. mefhumlarla tenasüp içinde zikredilir. İcki âlemi demek olan ‘işret’ ise, tasavvufta Hak’la olmanın verdiği haz ve bu hâldeki kalbin terennümü anlamına gelir.¹⁷¹⁸ ‘İşret bulmak, işret dairesi, işret-gâh’ gibi ifade ve terkiplerle Nâbî’de 4, Mısrî ve Nâilî’de 2, Gevherî’de 1 beyitte zikredilmiştir. Her iki kavramın da birlikte verildiği ve halvetin ehemmiyetinin izah edilmeye çalışıldığı Mısrî’nin aşağı derç ettiğimiz beytinde Allah (c.c.) ile manevî birliktelikten haz olmak isteyen kimsenin halvete yönelmesi gerektiği, Hak ile gerçekleşecek olan üns hâlinin bu

¹⁷¹⁶ Beyit için bkz. ‘Gurûr, Ucb, Kibir, Nahvet’.

¹⁷¹⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 59. Aş için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 59, s. 254.

¹⁷¹⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 196.

İşret için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 252.

halvetten neş'et edebileceği ifadesi 'îş' ve 'işret' kavramlarının tasavvufî manâlarının ön plana çıkarılmasıyla anlaşılabilir:

Fırkatde vuşlat isteyen miñnetde râhat isteyen

Vaħdetde 'işret isteyen 'ayş u beķā ħalvetdedir "Niyâzî-i Mısri 53/6"

3.20. Hüsn

Hüsn, başka hiçbir kimsede ve hiçbir şeyde bulunmayan Zât'taki kemâldir. Âlemdeki bütün güzellikler ve güzel olan şeyler O'nun güzelliğindedir.¹⁷¹⁹ Kâinât nazar ehlinin görebileceği güzellik sergisidir.¹⁷²⁰ Allah (c.c.)'ın emrettiği her şey güzel, yasakladığı her şey çirkindir. Güzel şeyler, Allah (c.c.)'ın tecellîsi ile güzel olmuş, çirkin diye görülenler de tecellîsiz kaldıkları için çirkin olmuşlardır. İnsanı Hakk'a ulaştıran her şey güzel, ondan uzaklaştıran her şey çirkindir.¹⁷²¹ Nef'î, Ümmî Sinân ve Gaybî'de mahdud sayıda zikredilen hüsn, diğer şairlerde 10'dan fazla beyitte yer almıştır. 'Âyet, kitâb, mushaf, bağ, ceys, çârsû, defter, gevher, gülşen, kandil, kumaş, taht, leşker, lenger, mektep, râyet' gibi unsurların müşebbehünbihi durumundadır. Nâbî, Allah (c.c.)'ın hüsnünün eşsiz olduğunu vurguladığı aşağıdaki beytinde zâtındaki kemâle de işaret etmekle beraber insanın bu güzelliğe ve kemâle, en güzel bir âyîne teşkil ettiğini ifade etmektedir:

Bî-bedel gerçi ki yok hüsn ile senden ğayrı

Var mıdur hüsnüne de âyîne benden ğayrı "Nâbî-Gazel 847/1"

Mevlânâ, güzel olarak telakki edilen her şeyin aslında Allah (c.c.) ile güzel olduğunu, asıl güzelliğin Allah (c.c.)'tan olduğunu; bu yüzden de güneş vurduğunda parlayıp güneş gibi duran cisimlere değil de ışığın asıl kaynağına yani güneşe teveccüh edilmesi gerektiğini ifade eder. Fânî varlıklarda görülen güzellik, ilâhî güzelliğin onlara

¹⁷¹⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 176. Hüsn için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 226.

¹⁷²⁰ Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, s. 57.

¹⁷²¹ Kelebâzî, *Taarruf*, s. 84-85.

eğreti olarak aksetmesinden ibarettir.¹⁷²² Nâilî, esas güzelliğin Hakk’a ait olduğunu belirtmekle beraber Nâbî’nin ifadesini kendi üslûbuyla dile getirir:

Sînemüz maḥzen idüp cevher-i râz-ı ‘ışḡa

Şâhid-i ḥüsnüñe bir âyîne-i pāk oluruz

“Nâilî-Gazel 142/3”

Nâbî’nin 3 manzumesi ‘hüsn’ rediflidir. Gevherî’de hüsn, sevgilinin zamanı bir gün geçecek olan yüzünün güzelliğidir. Sevgiliyi gurûr-ı hüsn tutsak etmiştir (GE. 49/4). Ey peri hüsnüne gurûr etme, bu güzellik kimseye bâkî kalmaz (GE. 541/1). Hüsnüne maḡrûr olma, böyle güzel geldiğin gibi güzel gideceğini sanma (GE. 248/3).¹⁷²³

Âşık Ömer, hüsn ve âyet münasebeti üzerinde durmuş ve sevgilinin hüsnünü Kur’ân-ı Kerîm’in çeşitli âyetlerine teşbih ederek sıra dışı hayâller çizmiştir: ‘Her ne zaman celâl-i hüsnünü görsem âyet-i sebâl-mesânî okurum (AÖ. 680/4). Hudâ hüsnünde ‘ve’t-tîn’ âyetini yazmış (AÖ. 1013/2). Mübarek cuma günü hatip minberde hüsnünü görünce nûr âyetini okudu (AÖ. 1015/5). Hüsnünün kitabı yedi âyettir, onu okuyup ezber eyleyen âlim olmaz mı (AÖ. 1403/2).

Mısırî’de hüsn, ölmeden asla erişilemeyecek bir güzellik olup ancak öldükten sonra temâşâ edilebilecek ‘cemâlullâh’tır. Cânânın hüsnünün bahası eğer cân ise nice bin cân onun fedâsı olsun (NM. 134/7). Cihânın şâhları taht u tâcı bir yana bırakıp Allah (c.c.)’ın hüsnünün yolunda şenlik içinde cân vermişlerdir (NM. 23/2). Hüsnün vergisi, sadece cânıdır; cânını veren onu elde edebilir:

Ey Niyâzî iremezsün ölmeyince vuşlata

‘Âdet oldur yâr ilinde cân alırlar ḥüсне bāc

“Niyâzî-i Mısırî 23/5”

Güzel yüz, Kur’ân-ı Kerîm’in tezhipli bir nüshasıdır.¹⁷²⁴ Nakşî, Mısırî, Gevherî, Âşık Ömer ve Nâilî’de Kur’ân-ı Kerîm ve hüsn kavramı birçok yerde münasebete getirilmiştir: ‘Mushaf-ı hüsnünde sûre-i ihlâsı gördüm (NAA. G. 83/3). Mushaf-ı

¹⁷²² Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 56-58.

¹⁷²³ Beyit için bkz. ‘Gurûr, Ucb, Kibir, Nahvet’.

¹⁷²⁴ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 430.

hüsünde âyâtı kafir görse billâhi imâna gelir (GE. 62/3).¹⁷²⁵ Sevgilinin mushaf-ı hüsünü ezber ettim (GE. 438/3). İnsanın mushaf-ı hüsünde ‘*kul huvallâh*’ âyeti yazıldığına inanmazsan mekteb-i irfâna girerek (sen de) oku (NM. 89/2).’

3.21. İd, Bayram

Edebiyatta âşıkın sevgiliye kavuşması bayram olarak tasavvur edilir.¹⁷²⁶ İd, tasavvufta amellerin tekrarlanmasıyla kalbe tekrar tekrar gelen tecellilere denilir. Bununla beraber sevgilinin hüsününün temâşâ edilmesi ve cem makâmı da bayram olarak mütalaa edilir.¹⁷²⁷ İd, tecellî vakti anlamında da kullanılır.¹⁷²⁸ Gerçek sûfi, Allah (c.c.)’ı müşâhedenin zevki ile kendinden geçtiğinden her nefes alış verişinde iki bayram yapmış olur. Onun bu bayramı cemâlin seyri ile mutlu olma ve bu hâl ile manevî neşe duymadır.¹⁷²⁹ Tetkik edilen divânlarda ‘cemâl îdi, îd-ı ekber, îd-ı visâl’ şeklindeki terkiplerle en fazla Gevherî ve Nakşî’de zikredilir. Sevgilinin lutf ile tebessümü (GE. 828/4), sevgiliye kavuşma ânı (NAA. G. 140/3) ve gül devri (NF. K. 15/3) âşıkların bayramıdır. Âşıklar îd-ı ekberde meydâna gelip gül renkli elbiseler içinde cânâ kıyarlar (NAA. G. 42/1). Vuslat-ı cânâna için îd-i ekber lazımdır (NM. 101/7). Sevgilinin visâlinin îdine ermeyen künc-i fırkatte kalır (GE. 236/1). Sevgili, bayram yerinde nikâbını kaldırsa bayramların bayramı olur (FK. G. 41/5).’

Sevgilinin visâli bayram olarak tasavvur edilince cân da ona sunulan kurbân olarak düşünülür. Tavâf eylemek, îd, kurbân kelimeleriyle ‘hac’ imajı çizildiğinden bayramın Kurbân Bayramı, yani âşıkın cân verme bayramı olduğu açıktır:

Çeşminde kirpiğin dizilmiş saf saf

Gamzelerin ider sînemi şigâf

¹⁷²⁵ Beyit için bkz. ‘Kâfir, Münkir, Münâfik’.

¹⁷²⁶ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 223.

¹⁷²⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 198; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 232.

¹⁷²⁸ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s.409.

¹⁷²⁹ Bursevî, "Şerh-i Usûl-ı Aşere", s. 35-36. Sûfilere göre günlerin, saatlerin, anların en güzeli ve en hayırlısı, Hakk’ın tecellilerinden birinin temâşâ edildiği yahut bu tecellilere ulaştıracak kâmil mürşide kavuşulduğu zamandır ve gerçek bayram da budur. Süleyman Uludağ, *Hayata Sûfi Gözüyle Bakmak, İnsan-İslâm-İrfân*, Dergâh Yay., 1. bs., İstanbul 2015, s. 163.

Rûz u şeb gönülden eylerim tavâf

Cemâlin İdine kurbâna geldim

“Gevherî 255/3”

3.22. Jeng, Pas, Reyn

Kalpler üzerinde meydana gelen kirlenme ve paslanmaya reyn denir. Reyn, kâfirlerin kalplerinde damga ve mühür, münafıkların kalplerinde kasvet, müminlerin kalplerinde kir olarak tezahür eder.¹⁷³⁰ Reyn, imân olmadan açılmayan kalp üzerindeki kalın perdedir. Hiçbir yolla izalesi mümkün olmayan pastır.¹⁷³¹ Kâfirler için kullanılır.¹⁷³² Bu pas, kalbi rubûbiyet nûrlarından mahrum eden perdedir.¹⁷³³ Kalbin hafifçe paslanmasına denilen gayn ise¹⁷³⁴ istiğfar ile ortadan kalkabilen kalp üzerindeki hicâb ve perdeden kinayedir.¹⁷³⁵ Tetkik edilen divânlarda ‘reyn’ ya da ‘gayn’ kelimelerine lafzî olarak rastlanmamakla birlikte müteradifi ya da simgelediği ‘jeng’ ve ‘pas’ kelimeleri özellikle Divân şairlerinde ve Halk şairlerinden Âşık Ömer’de yoğun olarak zikredilir. ‘Jeng’ mefhumu ‘âyîne, mir’ât, derûn, dil, kalp, feyz, gam, keder, küdüret, tasfiye’ vb. kavramlarla; ‘pas’ mefhumu da ‘âyîne, gönül, kalp, küdüret, mâsivâ’ vb. kavramlarla divânlarda yer alır. ‘Jeng-i belâ, jeng-i gam, jeng-i riya, jeng-i sivâ, ref-i jeng’ gibi ifade ve terkiplerle kullanılan jeng mefhumunun âyîne ile olan münasebeti gönlün âyîneye ve jengin de riyâ, sivâ, gam gibi menfî unsurlara teşbihi iledir. Nâilî, dışları âbâd içleri de harâb olan zâhitlerin, kararmış kalplerinin Allah (c.c.) dışında olan her şey ile memlu olduğunu aşağı derç ettiğimiz beytinde iddia ederken sözlerine zâhitlerin kalplerinde riyânın tecellî ettiğini de ekler:

Derûn-ı tîre-i zühhâd pür-jeng-i sivâdır hep

‘Aceb âyînelerdir cilve-ger rûy-ı riyâdır hep

“Nâilî-Gazel 18/1”

¹⁷³⁰ Serrâc, *Luma*, s. 437-438.

¹⁷³¹ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 446.

¹⁷³² Necmüddin Kübra, "Risâle İle'l-Hâim", s. 82.

¹⁷³³ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 94. Reyn için bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 257; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 291; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 395.

¹⁷³⁴ Uludağ, *a.g.e.*, s. 145; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 175-176.

¹⁷³⁵ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 447.

Kalbi mâsiva renginden ve jenginden temizlemek, onu âyîne gibi cilâlamak gerekir. Bunun neticesinde kalp bî-reng olur ve safâ bulur.¹⁷³⁶ Âyîne gibi tabiatında parlaklık olan cisimler cilâ ile parlatılabilir, yoksa usta ne kadar çok uğraşırsa uğraşsın, taştan âyîne yapamaz.¹⁷³⁷ Sadrazam Ali Paşa için yazdığı kasidede Nef'î, memduhunun gönlünün jeng-i gamdan kurtulup âyîne gibi saf olmasını temenni eder (NF. K. 37/45). Kalpten jeng-i kesâfeti giderip güneş gibi Zât cevheri olmak gerekir (NK. MST. 2/39).¹⁷³⁸ İki yüzlü sûfinin kalbini riyâ jenginden arındırmadan Hudâ'nın vechinin orada tecellî ettiğini söylemesi büyük bir tezattır. (FK. G. 227/1).¹⁷³⁹ Diğer mütalaalar ise şu şekildedir: 'Nefs-i derrâkını kühü ile bilmek istersen dil mir'âtını jeng-i küdüretten mücellâ eyle (SG. 88/9). Meyin mükemmel feyzi ehl-i dilin gönlünden (NF. TK. 1/6)¹⁷⁴⁰ ve âşıkın kalbinden jeng-i gamı temizler (NF. G. 9/2).'¹⁷⁴¹

Jeng Ümmî Sinân'da 3, Gevherî'de 2, Nâbî, Mısrî ve Nakşî'de 1'er beyitte 'pas' olarak zikredilir ve bu hâliyle en fazla Âşık Ömer'de ele alınır: 'Din ve imân aynasının pasını sıdk ile sil (AÖ. 574/3). Mümin kalbinin pasını bu cihânda eriten kimsedir (AÖ. 985/2). Er olup sîneni kibr-i küdüretten halâs eyle, merdin âyîne-i kalbinde pas olmaz (AÖ. 667/1). Sevgilinin yüzünü bir kez görenin kalbi pas tutmaz (AÖ. 423/3). Dilimizde vird-i Sübhân'ımız olduğundan kalbimizin pası silinip gider (AÖ. 245/1). Kalbin pasını zikr ile sil (AÖ. 1036/1). Mâsivâ pasını silip dil mir'âtını pak eyle, nûr-ı Hudâ şem-veş (mumun kandilde oluşu gibi) ol câm içinde gizlidir (AÖ. 195/1).'

Ümmî Sinân, kalbin pasının silinmesini ibadetlere, ibadetler içerisinde de kalp zikrine bağlar: 'Gönül pasını silmek bin kişiden ancak bir kişiye lutf olur (ÜS. 14/8). Âşıklar ismin hasını sürüp kalplerinin pasını silerler, ilm-i ledün manâsını Hû diye diye açarlar (ÜS. 142/2). Dem-be-dem dışını süsleyen Hak'tan nazar bulamaz, kalbin

¹⁷³⁶ Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 443.

¹⁷³⁷ Hücvirî, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁷³⁸ Beyit için bkz. 'Cevher, Araz, Heyûla'.

¹⁷³⁹ Beyit için bkz. 'Tezvir, Kovuculuk'.

¹⁷⁴⁰ Beyit için bkz. 'Mey İle İlgili Mecâzlar: Bâde, Hamr, Mey, Sahbâ, Şarâb, Şerbet'.

¹⁷⁴¹ Beyit için bkz. 'Âyîne, Mir'ât'.

kapısını açmaya zikir ile devran gerek (ÜS. 91/5).’ Savm, salât, hac ve zekat günah kirini mahv eder, fakat darb-ı zikir olmasa gönül pası silinemez:

Şavm u şalât hac zekât günâh kirin maḥv ider

Darb-ı zikir olmasa gönül pası silinmez

“Niyâzî-i Mısırî 73/2”

3.23. Kavgâ

‘Cedel, cidâl, ceng ü cidâl, kavgâya düşmek, kuru kavgâ, kavgâ-yı muhabbet’ gibi ifade ve terkiplerle beyitlerde yer alan bu mefhum, tetkik edilen divânlarda ‘münakaşa etme, niza etme, bir şeyde ısrar ve inat etme, bir şeyin ispatı için cehd etme, bir şeye sahip olmak için var gücüyle çalışma, nefis ile mücâhede etme, kalp karışıklığı, teşvîş, batıl düşünce ve fikirler, fesâd, fitne, Allah (c.c.) rızâsı dışında yapılan tüm işler’ manâlarına gelecek şekilde ele alınır ve en fazla Ümmî Sinân, Nâbî ve Âşık Ömer’de zikredilir: ‘Zâhid nefy-i isbât ile daima kavgâdadır (SG. 25/1).¹⁷⁴² Ağyâr ile cidâl bizim işimiz değildir (NB. G. 486/1).¹⁷⁴³ Ey Nef’î, davâyı ve insanlarla olan kavgânı bir kenara bırak (NF. K. 15/36).¹⁷⁴⁴ Ey vâiz, nasihat etmeyi ve beyhûde kavgâyı bırak, senin bu kavgân gönülde aşkı serde de sevdâyı daha da artırmaktadır (GE. 870/1).¹⁷⁴⁵ Dil mülkünün şehri yârin gizli saklı bakışları sebebiyle kavgâ içindedir (NF. K. 47/40).¹⁷⁴⁶ Dünyâ gelse ondan kaçmaz, kaçsa peşinden koşmaz, dervişlerin dünyâ ile cengi yoktur, dervişler ‘*nahnû kasemnâ*’ya¹⁷⁴⁷ muhalif olmazlar (ÜS. 44/10). Âlem kavgâsından beriyim, zira ki gönülden dâr kaygısı gitti (AÖ. 1407/1). Hazret-i Mevlâ için çalışanı görmedim, herkesin cihânda cehdi bir kuru kavgâ içindir (AÖ. 1363/2). Dersini iblisten alıp küfrünü imân sanır, münkirin kalbinde nakş olmuş kuru kavgâsı var (ÜS. 40/6). Nefs şehr-i Sitanbulu (imânı) alınca saltanatın elden gider, başında çok kavgâ kopar (NAA. G. 158/5).’

¹⁷⁴² Beyit için bkz. ‘Nefy u isbât’.

¹⁷⁴³ Beyit için bkz. ‘Kin, Garaz, Buğz, Adavet’.

¹⁷⁴⁴ Beyit için bkz. ‘Davâ’.

¹⁷⁴⁵ Beyit için bkz. ‘Vâiz, Nâsıh, İmâm, Hatib’.

¹⁷⁴⁶ Beyit için bkz. ‘Fısk, Fitne, Fesâd’.

¹⁷⁴⁷ Bkz. Zuhuf 43/32.

Nâilî'nin aşağıdaki beytinde 'kalp karışıklığı, teşvîş, gönül bulanıklığı' manâlarını çağrıştıracak şekilde kullanılan kavgâ kelimesi, tasavvufi açıdan değerlendirildiğinde nefis ve şeytan ile olan mücâdele anlamına gelmektedir. Nefis ve şeytan Allah (c.c.) yolunda en büyük engeldirler ve kulu Rabb'inden alıkoymak için gece gündüz çalışmaktadırlar. Beyitteki kavgâ, bu mücadelenin mecâzî ifadesidir:

Ağyâra uyup eyledük âzürde segānuñ

Ol h'âbda biz küyünü ğavġâ ile geçdük "Nâilî-Gazel 202/3"

3.24. Küdûret, Gıll u Gış, Teşvîş, Safâ

Küdûret, bulanıklık demek olup safvetin zıddıdır.¹⁷⁴⁸ Ebû Turâb Nahşebî, sûfinin tarifini yaparken hiçbir şeyin sûfiyi kirletip bulandıramadığını, bilakis her şeyin kendisiyle sâfiyet ve güzellik kazandığını ifade eder.¹⁷⁴⁹ 'Âyîne, gıll u gış, izâfât, jeng, kalp, mir'ât, kin, pas, tasfiye' mefhumlarıyla tenasüp ya da tezat teşkil edecek şekilde Âşık Ömer'de 5, Mısrî, Nâilî ve Nef'î'de 2, Gaybî'de 1 beyitte zikredilir.

Bi-hamdillâh beridir Ömer tab'ım küdüretten

Cihân âyînesinin cümle pası var benim yoktur "Âşık Ömer 510/5"

Kalbin doğruluğu safâda olması eğriliği de küdüret yani bulanıklık içinde kalmasıdır. Kalp safâ hâlinde hisler selâmette olur, küdürette ise hisler illetlidir ve sakattır.¹⁷⁵⁰ Gönül şehrinin suyu bulanık olmazsa orada ayın ve yıldızların dolandığını, onların gönülde aksettiğini görürsün. Tozlu, kirli hava güneşin görünmesine perde olur ama toz yatışınca güneş meydana çıkar.¹⁷⁵¹ Nef'î, sâkî-nâmesinde meyi tavsif ederken âşıkların mey gibi hemdemi olmadığını ve meyin kalbinin hem küdüretten beri hem de gıll u gıştan sade olduğunu ifade için küdüret ile birlikte gıll u gışı da zikreder:

Ehl-i 'aşka saña beñzer hemdem olmaz kim dilüñ

Hem küdüretten beri hem ğıll u ğışdan sâdedir "Nef'î-Terkîb-i Bend 1/21"

¹⁷⁴⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 220. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 292.

¹⁷⁴⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 531.

¹⁷⁵⁰ Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 168.

¹⁷⁵¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 567.

Gönül karışıklığı demek olan gıll u gış, tasavvufta ‘kalp aynasını kaplayan pas’ anlamına gelir.¹⁷⁵² Varlıkların sûretleri derinleştiğinde kalpte kir oluşur. Bu kir, kalbe hakikatlerin tecellîsine ve kalbin Hakk’ı müşâhedesine mani olur.¹⁷⁵³ Kalbin yüzeyini kaplayıp basîret gözüyle eşyayı oldukları gibi görmesine mani olan odur.¹⁷⁵⁴ Bu mefhum Nef’î, Âşık Ömer ve Gaybî’de 1’er beyitte kullanılır. Âşık Ömer, seher vaktini nitelendirirken âşıkların kalp sayfalarının gıll u gıştan beri olduğunu ifade eder (AÖ. 823/2).¹⁷⁵⁵ Ümmî Sinân, ‘derviş ol derviş’ nakaratlı murabbaında dervişlerin kalbinde gıll u gışın bulunmadığına değinir (SG. 55/9).¹⁷⁵⁶

İnsanın zihnini ve gönlünü meşgul eden ‘teşvîş’ ise Nâbî’de 3, Fehîm’de 2 ve Gaybî’de 1 beyitte dil ve gönül mefhumlarıyla tezat teşkil edecek şekilde kullanılır. Gaybî, ‘aşk ile tut pîr etegin’ nakaratlı murabbaında gönülde teşvîş koymamayı, aşk ile pişerek çiğ kalmamayı salık verirken bu kavramı aşk ile tezat hâlinde zikreder:

Gönülde hiç koma teşvîş

Çiğ kalma ‘aşk ile piş

‘Aşqdan ğayri tütma bir iş

‘Aşq ile tüt pîr etegin

“Sun‘u’llâh-ı Gaybî 86/4”

Nâbî’nin teşvîş hakkındaki mütalaaları şu şekildedir: ‘Cihân sarayının hayâlini dilden çıkart, aksi takdirde dilin arındırılması güç olur (NB. G. 94/6).¹⁷⁵⁷ Vâiz, bizi cehennem ile korkutarak kalbimizi teşvîşe düşürmeye çalışma (boşa uğraşma, biz bildiğimizden dönmeyiz) (NB. G. 654/8).’

Divânlarda ‘küdûret, teşvîş ve gıll u gış’ın mukabili olarak ‘safâ’ kavramı kullanılmıştır. Arılık, duruluk, saflık, temizlik demek olan ‘safâ’, tasavvufta ruhî haz

¹⁷⁵² Bkz. ‘El-Gişâ’, Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 418.

¹⁷⁵³ Bkz. ‘Es-sade’, Kâşânî, *a.g.e.*, s. 330.

¹⁷⁵⁴ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 423-424. Kalbin yüzeyini kaplayan, basîret gözünün aynasını örten pas için ayrıca bkz. ‘el-Gişâve’, Kâşânî, *a.g.e.*, s. 418.

¹⁷⁵⁵ Beyit için bkz. ‘Seher Vakti’.

¹⁷⁵⁶ Beyit için bkz. ‘Derviş’.

¹⁷⁵⁷ Beyit için bkz. ‘Kalp, Derûn, Dil, Gönül, Hâtır, Sîne’.

manâsına kullanılır. Sûfi, ruhî zevk ve neşe içindedir, elem ve ıstıraptan âsûdedir.¹⁷⁵⁸ Safâ, beşeriyet küdüretinden beri olmak demektir.¹⁷⁵⁹ Safâ, kulun karışık fikirlerden, kötü huylardan ve vasıflardan arınması; kalbinden Allah (c.c.)’tan başka her şeyi çıkartıp kalbini mahlûkâtta arındırmasıdır.¹⁷⁶⁰ Gönül safâsı her dilde ve dinde övülmüş, zıddı olan gönül bulanıklığı da herkes tarafından kötülenmiştir.¹⁷⁶¹ Tetkik edilen divânlarda ‘safâ bulmak, safâ kesb etmek, safâ sürmek, safâ şehri, safâdan mest olmak, safâ-yı dil, safâ-yı hâtır, safvet, safâ-yı vuslat’ gibi ifade ve terkiplerle zikredilen safâ, aşağıdaki beyitte ‘sâf’ şeklinde küdüretin zıttı olarak ele alınmış ve feleğin karışık fikirler, kötü huylar ve vasıflarla memlu olduğu ileri sürülmüştür. Beyitte papağanın önüne ayna konulup aynanın arkasından bir kimsenin papağana konuşma öğretmesi inancına telmih yapılarak¹⁷⁶² âyinesi sâf olmadığı için felekle söyleşilemeyeceği ifade edilmiştir.

Ṭūṭî-i mu‘cize-güyem ne desem lâf degül

Çarḥ ile söyleşemem âyİnesi şâf degül “Nef‘î-Gazel 71/1”

Ebû Turâb Nahşebî, sûfinin tarifini yaparken hiçbir şeyin sûfiyi kirletip bulandıramadığını, bilakis her şeyin kendisiyle sâfiyet ve güzellik kazandığını ifade eder.¹⁷⁶³ Sûfiyem hem sâfiyem aşk beni tâhir eyledi (ÜS. 181/3), diyen Ümmî Sinân’ın tasavvuru bu doğrultudadır. Safâ aşk ile gerçekleşir, aşk ile bâkî kalır (NK. G. 269/2). Safâyı celb eden şarâptır, ilâhî aşktır. O olmadıkça kalbe safâ düşmemektedir. (NK. G. 149/1).¹⁷⁶⁴ Kalp, gıdası olan ilahi feyz ve aşktan mahrum kaldığı müddetçe safâdan nasip alamaz. Nâilî, aşağıda şarâp remziyle buna işaret etmektedir:

Şarâbı görmezüz dilden şafâ dūr oldı gitdükçe

¹⁷⁵⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 303.

¹⁷⁵⁹ Ankaravî, *Minhâcü’l-Fukarâ*, s. 443.

¹⁷⁶⁰ Serrâc, *Luma*, s. 396-397. Safâ için bkz. Herevî, *Menâzilü’s-Sâirîn*, s. 128-129; Ankaravî, *Minhâcü’l-Fukarâ*, s. 443-444; Kâşânî, *a.g.e.*, s. 330; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 411; 521-522.

¹⁷⁶¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 526.

¹⁷⁶² Papağana nasıl konuşma öğretildiği hakkında ayrıca bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 115.

¹⁷⁶³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 531.

¹⁷⁶⁴ Beyit için bkz. ‘Tasfiye’, ‘Nemed’.

Mişâl-i raht-ı zer peymâne mestür oldu gitdükçe “Nâilî-Gazel 320/1”

Bu kavram cefâ ve cevr ile tezat, vefâ ile de tenasüp teşkil edecek şekilde de beyitlerde yer almıştır. Bu şekildeki kullanımıyla mecâzî anlamından ziyade gerçek anlamı kastedilmiştir: ‘Bir safâya ulaşmak için bin cefâdan geçmek gerektiğini anladım, nefsim safâya ulaşmak için cefâyâ meyl etmez, nefsim bükülmez, cân senden medet ister (ÜS. 21/6). Güzellerin vefâsını kimse görmemiştir, ârif olan dünyâ safâsını sürer, senin gibi hercaînin cefâsını çeke çeke bu sîneme kan doldu (GE. 590/2). Hep cevr ü cefâ hemdemim oldu, bir dem yâr ile safâ sürmedim (GE. 156/39).’

Zâr ettikçe safâ eylerim dimiş

Anın için cefâ eylerim dimiş

Gevherî'ye vefâ eylerim dimiş

Yalan mı gerçek mi inana bilmem

“Gevherî 223/4”

3.25. Kimyâ, İksir, Simyâ

Kibrit-i ahmer, kendisinden halis altın yapılan bir iksir ve madendir.¹⁷⁶⁵ Azıcık bir parçası, çok miktardaki bakır ve kurşunu sarı altın hâline getirir.¹⁷⁶⁶ Bu durumda kimyâ, değersiz maddeleri bu kibrit-i ahmer denilen iksirin karışımıyla altına dönüştürme ilmi manâsına gelir. Tasavvufta ise kimyâ, nefsi kötü huylardan temizleyip ona iyi hasletleri yerleştirmektir.¹⁷⁶⁷ Kimyâ, mecâzen ‘elde olmayanı arzu etmeyi terk ederek bulunanla yetinmek’ manâsını taşır.¹⁷⁶⁸ Bir başka tarife göre ise ‘var olanla yetinme ve olmayanın peşinden gitmemek’ demektir.¹⁷⁶⁹

Bu mefhum en fazla Gevherî’de zikrolunmakla birlikte Nakşî’de hiçbir beyitte ele alınmamıştır. Nâilî, aşağı derç ettiğimiz beytinde kimyâyı fakrın müşebbehünbihi olarak zikrederek gayret edip bu kimyâyâ mâlik olanların son derece ulaşılamaz bir zenginlik

¹⁷⁶⁵ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, C. I, s. 438.

¹⁷⁶⁶ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 72.

¹⁷⁶⁷ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 79. Kimyâ hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, C. II, s. 940-949, 962-970; Kimyâ için bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 469-470; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 289-290.

¹⁷⁶⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 289.

¹⁷⁶⁹ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 469.

elde ettiklerini iddia eder. Beyti şöyle anlamak da mümkündür: ‘Nice kimseler çalışarak, altınlarını elden çıkararak fakr kimyâsına sahip oldular, yani iflas ettiler. Elllerinde toprak kaldı, saadet ve ikbâle zekât verdiler.’

Sa’y ile niceler olup mâlik-i kîmyâ-yı faqr

Hâk-be-dest devlet ü câha zekât verdiler

“Nâilî-Gazel 116/5”

Şairlerin telakkilerine göre kimyâ sevgilinin ayağının toprağı, sevgilinin veya mürşid-i kâmilin nazarı ve şarâba bulaşmış meyhâne toprağıdır: ‘Bakışın kimyâdır, sen nice düşmüşleri nazarınla ihyâ eyledin, bana da nazar kılıp beni şad eyle (GE. 134/3). Sevgilinin nâz ile nigâhı kimyâya benzer (GE. 204/3).¹⁷⁷⁰ Sevgilinin ayağının toprağını kimyâ bilen ehl-i nazar işini altın eder (AÖ. 129/3). Ey Kerîm, dilde genc-i kimyâ bâbını feth eyle (ÜS. 92/9). Ey Fehîm, Hüsrev’in hazinesinin çokluğunu kıskanma, şarâba bulaşmış meyhâne toprağını kazı (FK. G. 269/5). İzzet istersen yürü var zillet kapısını bekle, kimyâ oluncaya kadar hararetle ateş ile kayna (NM. 10/5).’

Nâbî, İbn-i Arabî hakkında kaleme aldığı methiyede onun nazarını kimyâya benzeter (NB. K. 5/1).¹⁷⁷¹ Meşhur mutasavvıf Hakîm Senâî’yi ve tasavvufa temayülünü tahkiye ettiği mesnevisinde de merd-i harâbâtan nazar alınca (NB. M. 9/87) nefsinin bakırına kimyâ sürerek nefsinin şâhlara layık bir altın hâline dönüştüğünü (NB. M. 9/85) yani emmâreden kâmileye irtifa ettiğini ifade ederken Külhânî-i Lâyhâr’ın nazarını kimyâya teşbih eder.¹⁷⁷² Nef’î ise, padişah ve devlet adamlarını methederken yollarının toprağının fakirlere kimyâ olduğunu (NF. K. 32/22), güneşin âleme ışık

¹⁷⁷⁰ Bent için bkz. ‘Araçın’.

¹⁷⁷¹ Beyit için bkz. ‘Sürme, Tütyâ’.

¹⁷⁷² Mehmet Korkut Çeçen, kibrit-i ahmer teriminin Klasik Türk şiirindeki tezahürlerini tespit ettiği makalesinin bir bölümünde (s. 767-771) kibrit-i ahmerin tasavvufî olarak nasıl telakki edildiğini örneklendirmiştir. Tasavvufta sâlikin kendi başına belirli makâmlara ulaşamayacağı ya da sadece belirli makâmlara kadar ilerleyebileceği düşüncesi hâkimdir. Bu ilerleyişi de oldukça uzun bir zamanda gerçekleşecektir. Sâlik, ancak bir mürşidin rehberliğinde manevî derece ve makâmlara kısa sürede ulaşabilecektir. Bu doğrultuda, kimyânın yapacağı hızlandırma ve kıymeti artırma işlemini tasavvufta mürşid üstlenmekte, bu sebeple de kibrit-i ahmer ya da doğrudan kimyâ mürşidin veya ona ait erdirici bir nazarın müşebbehünbihi konumunda mecâzî olarak yer edinmektedir. Bkz. Mehmet Korkut Çeçen, "Eski Kimyada Kibrî-i Ahmer Teriminin Klasik Türk Şiirine Yansımaları", *Turkish Studies*, Volume 7/3, Summer 2012, s. 759-780.

saçması gibi cömert ellerinin kimyâger edasıyla nimetler saçtığını belirterek bu mefhumu yüceltme unsuru olarak zikretmiştir (NF. K. 19/24).

‘İksir’, bakır ve demir gibi maddeleri altına dönüştürdüğüne inanılan maddedir. Tasavvufta iksir “Hakk’ın eşyadaki vechi (tecellîsi) hakkındaki bilgi veya her mevcûd için söz konusu olan özel ilâhî vecih (tecellî) hakkındaki bilgi” demektir. Âriflerin iksiri budur. İksirin bakırı altına dönüştürmesi gibi tasavvufî anlamdaki iksir de insanın ayarı düşük ve bozuk tabiatını değiştirerek onu kemâl mertebesine ulaştırır.¹⁷⁷³ Eski zamanların bakır, gümüş, demir gibi değersiz madenleri altına dönüştürme hayâlî tasavvufta ruhî düzeyde gerçekleştirilmiştir.¹⁷⁷⁴ Nâbî, ‘kalmadı’ redifli gazelinde tevekkülü hazineye teşbih ederken kanaati de inanışa göre biri bin etmesi yönüyle iksire benzeterek ahmâklık neticesinde elden çıkarıldığını hayıflanarak ve teessürle ifade etmektedir:

Gencîne-i tevekkül ü genc-i çanâ’ati

Âhîr çıkarduk elden o iksîr kalmadı

“Nâbî-Gazel 826/4”

3.26. Koku, Bûy

Tasavvufta koku, gönlün alaka ve ittisalden yani ilgi ve bağlantıdan haberdar olmasıdır.¹⁷⁷⁵ Koku kılavuzdur, yol göstericidir; koku göze nûr veren bir devâdır.¹⁷⁷⁶ Allah (c.c.) dostları misk gibi koku saçıklarından bu güzel kokuların kullandıkları eşyaya ve buldukları mekâna sindiği mervidir.¹⁷⁷⁷ ‘Aşk, bâd-ı sabâ, mârifet, sûfî, tecellî, zâkir’ mefhumlarıyla münasebete getirilen ‘bûy’ Gaybî’de 4, Mısıri’de 2, Ümmî Sinân, Âşık Ömer ve Nâbî’de 1 beyitte zikredilmiştir: ‘Koku, sâlikte derin tesir uyandırır. Meyhânenin (dergâhın) kokusunu alan zâhit, sonunda eline piyâle alıp aşk

¹⁷⁷³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 183. İksir hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, C. II, s. 941; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 236; Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 223-224; Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 228.

¹⁷⁷⁴ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 23.

¹⁷⁷⁵ Uludağ, *a.g.e.*, s. 80.

¹⁷⁷⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 133.

¹⁷⁷⁷ Uludağ, *a.g.e.*, s. 219.

şarâbını içer (NB. G. 486/4).¹⁷⁷⁸ Merdan-ı Hudâ'dan yana gidip bûy-ı Hakk'ı şemm eyleyerek her nefes alış verişinde dili feyz-i aşk ile sâf et (SG. 52/3). Pîrim Hak kokusunu aldırır câna lezzet akıtır (SG. 80/5). Ey sûfî her ne denlû âh u feryât ile hay u huy etsen mârifet olmayınca Hak'tan sana koku gelmez (SG. 71/5). Kalbimiz daima aşk ile olmuştur, cânımız mâsivâdan sâim olmuştur, burnumuz daima Hak'tan koku alır, elhamdulillah zâkir kullardanız (SG. 101/3). Tecellî nûrundan her an kalbe koku erişir, fakat nefis ile şeytana uyan ondan nasiptar olamaz (AÖ. 1384/4).¹⁷⁷⁹ Allah (c.c.)'a kavuşmanın, onun visâline erenlerin izinden gitmeyle gerçekleşeceğini bildiren Mısırî'nin aşağı aldığımız beyti, Mevlânâ'nın 'mademki manâ bağına bir adım bile atamıyorsun, hiç olmazsa o manâ bağlarından gelen kokuyu ara, o kokuyu içine çek de manevî hastalığın geçsin',¹⁷⁸⁰ sözüne son derece mutabıktır:

Şoralum gel bilenlere güli bûyun direnlere

Vişâline irenlere gel Allâh'a dönölüm gel "Niyâzî-i Mısırî 105/6"

Hakk'ın kokusunu, Divân şiirinde sevgili ile arada vasıta vazifesi gören bâd-ı sabâ getirir: 'Bâd-ı sabâ gülşen-i vaslının kokusunu ulaştırmaktadır, andelib-i bâğ-ı gülzar olmuşum yâ Rab medet (NM. 29/2).'¹⁷⁸¹

3.27. Kurbân

'Kurbân' kelimesi, yaklaşmayı ve yakınlaşmayı ifade eder.¹⁷⁸² Tasavvufta kulun kendisini Allah (c.c.) yolunda feda etmesinin sembolüdür. Kurbân, fenâ mertebesinin mukabili olarak da kullanılır. Kurbân olan fânîdir, fenâyâ ermiştir.¹⁷⁸³ Kurbân, tasavvufta nefistir¹⁷⁸⁴ ve aynı zamanda nefsi öldürmenin yani nefsi terbiye etmenin de sembolüdür.¹⁷⁸⁵ Tetkik edilen divânlarda Nef'î ve Nâilî hâricinde diğer şairlerin

¹⁷⁷⁸ Beyit için bkz. 'Harâbât Mekânları İle İlgili Mecâzlar'.

¹⁷⁷⁹ Beyit için bkz. 'Vahdet-i Vücûd'.

¹⁷⁸⁰ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. I-II, s. 499.

¹⁷⁸¹ Beyit için bkz. 'Bâd-ı Sabâ'.

¹⁷⁸² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 294.

¹⁷⁸³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 221.

¹⁷⁸⁴ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 279.

¹⁷⁸⁵ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 542.

tamamında bahis mevzuu edilen bu unsur en fazla Ümmî Sinân, Nakşî ve Gevherî’de yer almakta ve ‘âşık, maşûk, ârif, bayrâm, cân, ten, cân verme, Mansûr, mücâhede’ gibi mefhumlarla ‘kurbân olmak, cânı kurbân etmek’ ifadeleriyle zikredilmektedir. Fehîm, aşağı derç ettiğimiz beytinde kurbân olmayı nefsi öldürme, varlığı yok etme ve bu sayede Allah (c.c.)’ın varlığını ispat etme olarak telakki etmektedir:

Sûfî yeter efkâr-ı gām-ı bûd u nebûd it

Ḳurbân-ı dilber ol işbât-ı vücûd it

“Fehîm-Gazel 22/1”

Kurbân husûsundaki diğer telakkilerin hülâsası kanı helâl olan âşıkın cânının sevgili uğrunda kurbân olduğu, yine bu cânın sevgili yolunda verilebilecek en güzel ve mühim bir hediye addedildiğidir: ‘Âşıklar dostuna kurbân gerektir (GE. 513/3). Eğer cânına kıyamazsan aşka hiç bulaşma, âşıkların cânı koç kurbândır (ÜS. 182/10). Ben bu aşka erdiğimden beri cânım dostu kurbândır (ÜS. 109/2). Ene’l-Hak diyen Mansûr-ı Bağdâdî’yi gör, Dosta cânı kurbân eylemek âşıkın hoş kârıdır (ÜS. 33/10). Cezb-i Rabbanî gelince âşıkın kanı helâldir, dost yoluna cânını verecek kurbânımız eksik değil (ÜS. 97/3). Râh-ı aşta kul kurbân olmayan vasla ermez (AÖ. 669/3). Cism ü cânını kurbân et, eğer kabul olursa irtifa bulmuşundur (NM. 85/6). Visâl-i yâr için îd-ı ekber erişti, zâhit cân u başından geçip kurbâna varamamaktadır (NAA. G. 140/3). Cânını kurbân kılıp derviş ol (SG. 55/3). Ol Hân’a erişince külli varlığım fenâ oldu, ben İsmâil’im onun kurbânıyım (ÜS. 112/6). Cânım hayretinden Dost’a kurbândır (ÜS. 103/15). Ey Niyâzî, bu yola (sülûka) her kim girerse cânını kurbân etmesi gerekir, vuslat-ı cânâne için îd-i ekber lazımdır (NM. 101/7). Dost yolunda cânını kurbân eden merdâneler, başlarını top edip atmak için meydânı dikkatlice süzerek meydâna girmek isterler (ÜS. 37/9). Kâfir rakîb kendini feda olma ümidinde olmasın, domuzun kurbân için elverişli olmadığı meşhurdur (NB. G. 397/5).’

3.28. Kuş Dili, Mantıku't-Tayr

Layık olmayan kimselerin hakikat sırlarına vâkıf ve manâ hazinelerine mâlik olmasına mani olabilme adına erbâbınca sembol, remiz ve şifrelerle konuşulmasından kinaye, tasavvufa kuş dili denilmiştir. Mısırî'de 2, Gevherî ve Âşık Ömer'de 1 beyitte zikredilen 'kuş dili', Âşık Ömer'in beyti dışındaki üç beyitte 'mantıku't-tayr' şeklinde kullanılır. Gevherî, yâr ile ağıyârın gizli gizli konuşup görüşmesini 'mantıku't-tayr ile ülfet etme' olarak (GE. 96/3) izah eder. Mısırî, 'mantıku't-tayr'ın lügat-ı muğlakından söylediğini, bu yüzden kendisini herkesin anlayamayacağını (NM. 76/4) söyler. Diğer beytinde 'mantıku't-tayr'ı fesâhat ehlinin anlayamayacağını, onu uçabilen tayyâr (kimse ya da kuşlardan) olandan ya da Attâr'dan sormak gerektiğini (NM. 58/4)¹⁷⁸⁶ ifade için bu mefhumu kullanır.¹⁷⁸⁷ Âşık Ömer, Mevlânâ'nın izinde ve *Mesnevî*'nin yolunda olduğunu açıkça belirttiği ve bu dilden çok iyi anlayıp bu dili çok iyi bildiğini iddia ettiği aşağı derç ettiğimiz beytinde 'mantıku't-tayr'ı 'kuş dil'i olarak zikreder:

Biz tarîk-i Mesnevî'yiz Mollâ Celâl'in sırrıyız

Kuş dilini pek biliriz vird-i Süleymân okuduk biz "Âşık Ömer 578/3"

3.29. Külhân

Hamamların suyunu ve iç kısmını ısıtmak için ateş yakılan yer¹⁷⁸⁸ manâsına gelen külhân tasavvufî olarak "beden, nefis zindanı, dünyâ ve dünyâ dağdağası manâlarında kullanılır."¹⁷⁸⁹ Nâilî'de 5, Âşık Ömer'de 1 beyitte zikredilmiş olan külhân, hem bu manâsına uygun olarak 'kıymeti olmayan yer' olarak değerlendirilmiş hem de 'aşk ateşinin yaktığı mekân, insanlardan uzlet edenlerin oturduğu kurtuluş yeri ve dergâh'

¹⁷⁸⁶ Beyit için bkz. 'Murâd'.

¹⁷⁸⁷ Beyitte aynı zamanda Feridüddin Attâr'ın meşhur eserine atıfta bulunmaktadır. *Mantıku't-Tayr* ve ona nazire yazılan *Lisânü't-Tayr*'ın birer çeviri ve neşri için bkz. Feridüddin Attâr, *Mantık Al-Tayr*, (Çev. Abdülbâki Gölpınarlı), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 8. bs., İstanbul 2015; Ali Şir Nevâyî, *Lisânü't-Tayr*, (Haz. Mustafa Canpolat), TDK Yay., Ankara 1995. Ayrıca bkz. Ali Şir Nevâyî, *Lisânü't-Tayr-Kuş Dili*, (Çev. Nodirbek Kosimov), Semerkand Yay., 1. bs., İstanbul 2015.

¹⁷⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 273-274.

¹⁷⁸⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 149.

olarak tasavvur edilmiştir. Nâilî, dünyânın nâdâna gül bahçesi görünürken künhüne vâkîf olabilen ârifler nazarında zindan oluşunu ifade için külhânı zikretmiştir:

Nâdâna cihân gülşen olur ‘ârife külhen

Bu mes’ele ma‘lûm-ı kirâm-ı ‘uçalâdır

“Nâilî-Kasîde 14/87”

‘Bu fânî dünyâ geçidinde felekle edilen kavgâ bir külhân içindir (NK. G. 42/2).

Muhabbet ülkesi şehrinin garibi yanında cennetin gül bahçesi ile gamın külhânı birdir (NK. G. 14/2). Fakirlik yolunda Senâî’nin izinden giderek Külhânî-i Lâyhâr’ın huzuruna dek gideriz (NK. G. 166/3).¹⁷⁹⁰ Külhân, rind için halkın açtığı yaralardan kurtuluş yeridir, bu yüzden külhânın lutfu inkâr olunamaz (NK. G. 365/5). Gülşenimiz size nâr-ı muhabbet görünür, aşk ile pür-âteşiz külhâna girip çıkmışız (AÖ. 560/4).’

3.30. Mahrem

Mahrem, ‘bir kimsenin özel sırlarına vâkîf olabilecek kadar yakını, onunla içli dışlı, samimi ve teklifsiz dostu’¹⁷⁹¹ manâsına gelecek şekilde de divânlarda geçmektedir. Mahrem başkalarından saklanan, başkalarının bilmesi istenmeyen hâller ve sırlardır. ‘Mahrem-i esrâr, mahrem-i râz, mahrem-i râz-ı derûn, mahrem-i perde-serây-ı harem-i râz’ gibi terkiplerle zikredilen mahrem ‘aşk, esrâr, râz, remz, sır’ vb. mefhumlarla tenasüp içerisinde değerlendirilmiştir. En yoğun kullanımı Tekke şairlerinde gözlemlenen bu mefhum, Mısırî’nin aşağıdaki beytinde kendilerini Hakk’ın Zât’ında irfâna mahrem ve sır ilminde uçsuz bucaksız bir ummân olan kimselerin anlayabileceği ifade edilirken ‘Hakk’ın sırlarına vâkîf kimseler’ olarak tanımlanır:

Zât-ı Hâk’da maḥrem-i ‘irfân olan añlar bizi

‘İlm-i sırda baḥr-ı bî-pâyân olan añlar bizi

“Niyâzî-i Mısırî 178/1”

Allah (c.c.)’in en yakın mahremi Hz. Muhammed (s.a.s.)’dir. Hz. Peygamber (s.a.s), Zât’ın künhüne mahremdir (ÜS. 133/12); o, hakâyık ilminin mahremidir (NM. 160/4). Mahrem olabilmenin şartlarından bir tanesi ketum olmak, sır saklamaktır. Bu

¹⁷⁹⁰ Beyit için bkz. ‘Na’lin, Keşş’, ‘Külhânî-i Lâyhâr’.

¹⁷⁹¹ Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1299-1300.

da sükût ile mümkündür. Esrâr, hâmuş olanlara tevdi edilir; sırrı muhafaza edebileni mahrem yaparlar. Aksi takdirde hiç kimse mahrem-i râz olamaz:

Şem‘-veş âteş-zebânam Nâbiyâ ammâ beni

Maḥrem-i râz eylemezdi kimse ḥâmûş olmasam “Nâbî-Gazel 536/5”

Mahremın sır ile birlikte zikredildiği beyitlerde, umumiyetle herkezi mahrem ittihaz etmeme öğütlenir: ‘Ricâlü’l-gaybın gönlüne girip esrâra mahrem ol (SG. 38/1).¹⁷⁹² Esrârına âlemde hiç kimseyi mahrem etme, söylediğin kimsenin kulak deliklerinde gerdân olur (NB. G. 475/4). Her denînin sözüne aldanma, her leîmi sırta mahrem sanma, ihtiyatlı davran (NM. 83/1). Hakk’ın remzine mahrem olmak basit ve sıradan insanların kârı değildir, ona aşka yâr olanlar mahrem olabilir (NM. 142/5).¹⁷⁹³

3.31. Meydân

Alan, açık saha anlamına Arapça bir söz olan meydân sözcüğü Türkçede ‘er meydânı, kırklar meydânı, meydân okumak, meydân istemek, meydân vermek’ vb. deyimler ve ‘at ölür meydân kalır, yiğit ölür şan kalır’ gibi atasözleri ile geniş bir kullanım alanına sahiptir. Mevlevîlik ve Bektâşilik’te bu terim önemlidir.¹⁷⁹⁴ Meydân tasavvufta, maşûku temâşâ makâmı, muhabbet, vecd ve zikir sahasıdır.¹⁷⁹⁵ ‘Aşk meydânı, âşıklar meydânı, belâ meydânı, meydân-ı emel, fenâ meydânı, meydân okuma, meydân-ı gam, meydân-ı muhabbet’ vb. terkip ve ifadelerle beyitlerde zikredilen bu kavram ‘aşk, âşık, cân verme, gûy u çevgân, merd, merdâne, Mansûr, şehit’ gibi mefhumlarla tenasüp teşkil edecek şekilde bilhassa Tekke şairlerinin divânlarında yer alır. Meydân aşk meydânıdır, bu meydâna âşık-ı merdâneler cân ve başlarını hiçe sayarak ene’l-Hak kelâmını edebilmek için çıkarlar. Meydân, aynı zamanda imtihan yeridir. Âşıkın veya sâlikin azmi, kararlılığı, cesaret ve teslimiyeti burada belli olur. Gerçek âşıkla sevgilinin irâde ve arzu çevgânında başlarını gûy edip onun hükmüne razı

¹⁷⁹² Beyit için bkz. ‘Ricâlü’l-Gayb İle İlgili Kavramlar’.

¹⁷⁹³ Beyit için bkz. ‘Değme, Denî, Dûn’.

¹⁷⁹⁴ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 216-217.

¹⁷⁹⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 248. Meydân için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 335.

olurlar. Meydâna girenlerin en büyük arzusu ise, meydânda Mansûr misâli sevgilinin eliyle ve onun yolunda aşk şehidi olmaktır:

Bugün meydân-ı ‘aşkında şehîd olmak murâdımdur

Buyur cellâd gerek maḥfî gerek âşkâre kılsunlar “Ümmî Sinân 56/6”

Varlığından geçmeyen selâmet göremez, meydân-ı aşka baş koyup cân veren beri gelsin (ÜS. 176/3). Âşıkın merdâni hem başını hem cânını top edip meydâna geldi (ÜS. 194/1). Meydân-ı aşka girmişim, başım da toptur (ÜS. 83/5). Meydân-ı aşka cân verip başla oynanır (ÜS. 139/4).¹⁷⁹⁶ Dost yolunda cânını kurbân eden merdâneler, başlarını top edip atmak için meydânı dikkatlice süzerek meydâna girmek isterler (ÜS. 37/9). Hakk’ın vaslını isteyen evvela aşk meydânında onun dârını dikmiştir. (NM. 185/5).¹⁷⁹⁷ Aşk meydânına başı açık girerek ‘ene’l-Hak’ dârına Mansûr olurum (NM. 158/5). Meydân-ı muhabbette başlar çevgân-ı belâya top edilir (NF. G. 55/3).¹⁷⁹⁸

Gevherî’nin aşağı aldığımız bendinde sevgiliye talip olanların meydânda imtihân edildiklerini görmekteyiz. Şairin işaret ettiği husus şaz şairlerinin âşıklar meydânında irticalen şiir okuması ve birbirleriyle söz düellosu yapmaları geleneğidir:

Ârif olan bezm-i irfâna gelsin

Sînesi ney olan nâlâna gelsin

Tâlib-i yâr olan meydâna gelsin

Gevherî meydânda imtihân olur “Gevherî 532/5”

3.32. Mihmân

Konuk, misafir anlamına gelen Farsça bir sözdür. Tasavvuf ehli, diğerlerinden ziyade mihmân kelimesini kullanır ve mihmân ağırlamak, yedirip doyurmak tasavvuf ehli için en büyük ibadet sayılır.¹⁷⁹⁹ Tetkik edilen divânlarda bu meyanda beyitler

¹⁷⁹⁶ Beyit için bkz. ‘Davâ’.

¹⁷⁹⁷ Beyit için bkz. ‘Vasl, Visâl, Vuslat, Vâsıl, Firâk, Firkat, Ayrılık, Cüdâ, Hicrân, Hasret, Hicret’.

¹⁷⁹⁸ Beyit için bkz. ‘Gûy, Çevgân’.

¹⁷⁹⁹ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 219. Mihmân için ayrıca bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 249; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 337.

mahduttur. Nâbî, Şeyh Ebûbekir’i methettiği kasidesinde kendisini feyzinden mahrum etmezse buna şaşılmayacağını, çünkü onun tekkesinde mihmân olduğunu belirtir:

‘Aceb mi Nâbiyâ feyzinden itmezse bizi maḥrûm

Çün olduk tekyesinde mihmânı Şeyh Ebû-Bekrûñ “Nâbî-Kasîde 25/12”

Âşık Ömer, mihmânı bir mürşid-i kâmile intisâb ederek nefis terbiyesi ve kalp tasfiyesi maksadıyla onun dergâhında uzun yıllar hizmet etme olarak telakki etmiştir (AÖ. 59/2).¹⁸⁰⁰ Nakşî’nin mihmân tasavvuru da aşağı derç ettiğimiz beytinde Âşık Ömer’in de bu görüşü ile paralellik arz eder:

Uyan âhir bu ğafletten cehâlet perdesin çâk it

Oķı bir şeyḥ-i kâmilden eşigün bekle mihmân ol “Nakşî-Gazel 98/7”

Bu bilinen manâsı dışında mihmâna şairler mecâzî bir hüviyet kazandırmış, mihmân ile birçok beyitte ekseriyetle Allah (c.c.) aşkını ya da doğrudan Allah (c.c.)’ı kastetmişlerdir: ‘Dil mülkünü gayret ederek Hakk’ın gayrısından muhafaza edebilen kimsenin mihmânı aşkullâh olur (ÜS. 31/4).¹⁸⁰¹ Kalp makâm-ı âlîdir, Hak ona mihmân olur (NAA. G. 48/2). Düşünceni Allah (c.c.)’tan gayrı olan her şeyden temizle, hâne tertemiz olmayan hâneye mihmân gelmez (NB. G. 29/4).¹⁸⁰² Âbidin fikri ibadet ve âlimin ilim iken benim iştigalim, benim kalbimdeki düşünce senden başkası olmasın:

Âbidiñ fikri ‘ibâdet ‘âlimiñ ‘ilm ü ‘amel

Evvel âhir baña senden ğayrı mihmân olmasun “Ümmî Sinân 134/4”

3.33. Mihrâp

Camilerde imamın namaz kıldırıldığı yer olarak bilinen mihrâp ile insanların kalplerinin yöneldiği maksûd, matlûb ve murat ettiği şey de kastedilir.¹⁸⁰³ Alevî ve Bektâşiler’de yüze, bilhassa da iki kaş arasına mihrâp denir.¹⁸⁰⁴ Tasavvufun züht

¹⁸⁰⁰ Beyit için bkz. ‘Biat ve Biat İle İlgili İfade ve Usûller’.

¹⁸⁰¹ Beyit için bkz. ‘Yâd-daşt’.

¹⁸⁰² Beyit için bkz. ‘Murâkabe Yapma’.

¹⁸⁰³ Uludağ, *a.g.e.*, s. 249. Mihrâb için bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 337.

¹⁸⁰⁴ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 220.

devrindeki ilk zâhitlerin inzivâ için çekildikleri köşelere de mihrâp denirdi.¹⁸⁰⁵ Âşık Ömer, bir çeşit uzlet olan itikaf mefhumunu zikrederken bu itikafında sevgilinin kaşlarını mihrâp edindiğini söylemesi (AÖ. 930/3)¹⁸⁰⁶ bu hâdiseyi hatırlatır. Nâbî'nin âlemi taksim edip meyhâne köşesini kendisi alıp mihrâbı da sûfiye bırakmayı teklif ettiği aşağıdaki beyti yine bu meyandadır:

Gel senüñle idelüm ‘âlemi şüfi taşım

Künc-i meyhâne benüm güşe-i mihrâb senüñ “Nâbî-Gazel 449/3”

Tetkik edilen divânlarda mihrâp ekseriyetle kaş ile tenasüp içerisinde zikredilmiş ve kaşın müşebbehünbihi olarak en fazla Ömer’de işlenmiştir: ‘Kaşlarının arası mescit ü mihrâba benzer (AÖ. 1331/3). Kiblem Hak’tır yönümü sana dönerim, iki kaşının arası mihrâbımdır (AÖ. 1445/4). Kaşların mihrâp u minberdir (GE. 741/3). Kaşları mihrâbı kiblemdir (ÜS. 83/9). Gönül, kaşları mihrâbına baktıkça aşk ile Hak diye tekbir edeyim der (NM. 70/3). Kaşın mihrâbını kible edindim (NM. 130/5). Âşık sevgilinin ebrûsuna rükû‘ kaddine kıyam eder (NK. G. 29/3).’ Gönül Kabesi’nde mihrâp olarak sevgilinin kaşı yeter, devamlı olarak hayrân bir hâlde ona yönel:

Ebrû-yı döst yeter Ka‘be-i dilde mihrâb

Muttaşıl eyle teveccüh aña hayrân olarak “Fehîm-Kasîde 16/16”

3.34. Mûsikî Unsurları İle İlgili Mecâzlar

Tasavvufî düşüncede mûsikî nağmeleri, gökyüzünün ve gökyüzünde bulunan yıldızların dönüşünden alınmıştır. Halkın âletlerle çaldığı ve ağızla söylediği sesler, gökyüzünün dönüşünden çıkan seslerdir. Güzel seslerin aslı, Âdem Peygamber (a.s.)’in cennette iken dinlediği nağmelerdir, Âdem (a.s.)’in cüzleri olan insan da o sesleri ruhuna sindirmiştir. Güzel ses dinlemek, âşıkların gıdasıdır. Bu sesleri duyuşta, ezeldeki ilâhî huzuru ve o tatlı hitabı hatırlama zevki mevcuttur.¹⁸⁰⁷ Yüreğinde aşk olan için

¹⁸⁰⁵ Uludağ, *a.g.e.*, s. 249.

¹⁸⁰⁶ Bent için bkz. ‘İtikafa Çekilme’.

¹⁸⁰⁷ Mevlânâ’nın mûsikî hakkındaki görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 437-438.

hayvanların yürürken ayaklarından çıkan ses bile mûsikîdir. Âşık olan, kuşun kanat sesiyle bile raks eder. Duyabilenler için mûsikî kâinatta sürekli vardır.¹⁸⁰⁸

Mutasavvıflar, bilhassa ilk dönem sûfileri mûsikîyi, peşinden coşkunculuk ve manevî haz verip kendini kaybettirdiğinden sema ile birlikte değerlendirmiş ve mûsikîye karşı müsbet bir tavır almışlardır.¹⁸⁰⁹ Cüneyt, üç yerde dervişler üzerine Allah (c.c.)'ın rahmetinin indiğini belirtmiş; bunlardan birinin de güzel sesle okunan bir ilâhî dinledikleri zaman olduğunu bildirmiştir.¹⁸¹⁰ Serrâc, hakayık ehlinin dinlediği her şeyde Hakk'ın ilâhî hitabını duymaya çalıştığını söylemiştir.¹⁸¹¹ Kelebâzî'ye göre semâ (mûsikî), hâl sahiplerinin bir müddet teneffüs etmeleri, mücâhede ehlinin vaktin getirdiği yorgunluktan uzaklaşıp güzel ve rahatlatıcı bir zaman geçirmeleri maksadıyla yapılır. Mûsikî kalbe ulaştınca orada gizli kalmış şeyleri açığa çıkarır.¹⁸¹²

Hücvirî'ye göre 'sesler, nağmeler ve çalgı hoş şeyler değildir' diyen ya yalan söylemiştir ya münafıklık etmiştir ya da hislerini kaybetmiştir.¹⁸¹³ Semâ güneşe benzer. Güneş ışıklarının düştüğü bazı yerler yanar, bazı yerler de erir. Mûsikîden de herkes nispetince pay alır.¹⁸¹⁴ Kuşeyrî, semânın avâm için haram, sûfiler içinse müstehap olduğunu aktarır.¹⁸¹⁵ Gazâlî *İhyâ*'sında kalpte vecd hâli doğuran mûsikî hakkında ulemânın mübah¹⁸¹⁶ ve haram olduğuna dair ortaya koyduğu delilleri öne sürerek¹⁸¹⁷

¹⁸⁰⁸ Şirâzî, *Bostan*, s. 160.

¹⁸⁰⁹ Menfî tavır alanlar da olmuştur. Semâ hakkında sûfilerin görüşleri, semâ reddedenler, semâ ihtiyâç duymayanlar ve semâ âdâbı hakkında bkz. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 228-269. Semâ yapmanın ve mûsikî dinlemenin hükmü hakkında bkz. Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, C. III, s. 257-263. Uludağ'ın mûsikînin genel tarihi, Kur'an-ı Kerîm ve hadîs-i şeriflere göre mûsikî, fâkihlerin ve ilk dönem sûfilerinin mûsikî ve semâ hakkındaki görüşleri, mûsikî çeşitleri ve tarikatlarda semânın yeri hususunda müstakîl bir çalışması mevcuttur. Bkz. Süleyman Uludağ, *İslâm Açısından Mûsikî ve Semâ*, İrfan Yay., İstanbul 1976. Uludağ'ın bu eseri son yıllarda farklı bir isimle de yayımlanmıştır. Bkz. Süleyman Uludağ, *İslâm ve Musiki*, Dergâh Yay., 1. bs., İstanbul 2015.

¹⁸¹⁰ Serrâc, *Luma*, s. 207.

¹⁸¹¹ Serrâc'ın semâ hakkındaki görüşleri için bkz. Serrâc, *Luma*, s. 309-347.

¹⁸¹² Sûfilerin semâ (musiki) konusundaki görüşleri için bkz. Kelebâzî, *Taarruf*, s. 225-226.

¹⁸¹³ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 457.

¹⁸¹⁴ Hücvirî, *a.g.e.*, s. 462.

¹⁸¹⁵ Semâ (ilâhî, kasîde, şiir dinlemek), semânın hükmü ve kısımları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 614-637. Semâ meclisindeki edep ve semâ esnasında hırka atma meselesi hakkında bkz. Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 740-742.

¹⁸¹⁶ Gazâlî, *İhyâ*, C. II, s. 675-705.

¹⁸¹⁷ Gazâlî, *a.g.e.*, C. II, s. 705-711.

mûsikînin usûl ve âdâbı, kalp ve azaları üzerindeki tesiri hakkında malumat verir.¹⁸¹⁸ Netice olarak, kendisinde Allah (c.c.) sevgisi galabe çalıp güzel huylarını harekete geçirenler için mûsikî dinlemenin müstehap olduğunu ifade eder.¹⁸¹⁹ İnsana zevk veren ritimli nağmeler, kişinin kalbinde olan güzellik veya çirkinliği açığa çıkarır. Mûsikî kalbin ayarıdır, kalbe girince orada galip olan hissi harekete geçirir.¹⁸²⁰ Yani âlimin ilmîni, aşğın aşkını, fâsıkın da fiskını ortaya çıkarır ve artırır. Sülemî'ye göre de semâ, yani ilâhî dinleyip kendinden geçmek mârifet sahipleri için mübah hatta müstehaptır. Avâmın semâsının ise hiçbir kıymeti yoktur. Onlar annesinin sesini duymaktan hoşlanan yavru gibidirler. Onların semâi, nefsanî duygularını tatmin içindir.¹⁸²¹ İbn Haldun tabâbet, hattatlık, sahhaflık, marangozluk gibi temel sanatları anlattığı bölümde mûsikîyi de ele alır ve lüksün bir getirisi olduğundan mûsikînin bunların içerisinde en son vücuda geldiğini vurgular. Medeniyetin gerilemesi ile de ilk olarak mûsikînin sonunun geleceğini bildirir.¹⁸²² Hülâsa olarak kalbinde Allah (c.c.) düşüncesi ve şuuru olan bir kimsenin mûsikî âletlerini dinlemekle dalâlete sürüklenmeyeceği söylenebilir.¹⁸²³

Añlamazsın nağme-i ney zevk-i mey sen zâhidâ

Mest iken Nâbî anı añlar bilür bilmezlenür “Nâbî-Gazel 242/5”

Nağmenin ve meyin zevkini şekilci kimseler anlayamamıştır. Mûsikînin hazzını Allah (c.c.) aşkı ile mest olanlar idrâk edebilir. Ümmî Sinân ‘cânımız gayrı sadâlardan zevk bulmamıştır, ezelde Hak’tan işittiği elhânı gözlemektedir (ÜS. 74/5), diyerek mutasavvıfların ve tetkik edilen divânlardaki mûsikî hakkındaki genel kanaatin çerçevesini çizmiştir. Aslında hangi âletten ya da kimden işitilirse işitilsin cân, Allah (c.c.)’ın ezelde işittiği ve dimağından bir türlü çıkaramadığı o muhteşem ve muazzam

¹⁸¹⁸ Gazâlî, *a.g.e.*, C. II, s. 713-729.

¹⁸¹⁹ Gazâlî, *a.g.e.*, C. II, s. 751.

¹⁸²⁰ Gazâlî, *a.g.e.*, C. II, s. 675.

¹⁸²¹ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 28.

¹⁸²² Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, C. II, s. 754-761.

¹⁸²³ Nicholson, *İslâm Süfîleri*, s. 99.

sesi tekrar duyabilme iştiyakıyla mûsikî dinlemektedir. Tetkîk edilen divânlarda mûsikî âletlerinden ney, def, çeng, rebâb, kânun, çeğâne; mûsikî icracılarından da mutrib ve neyzen tespit edilebilmiştir. Bu âletler içerisinde en fazla zikredilene ney ve çeng olmuştur.

3.34.1. Kânun, Çeng

Özellikle şark mûsikîsinde kullanılan ve telli bir âlet olan kânun, Osmanlı sınırları içerisinde 15. yüzyıldan sonra kullanılmaya başlanmıştır.¹⁸²⁴ Tetkik edilen divânlardan sadece ‘hakîkat kânununu işittiğinden ötürü katre-i naçiz iken deryâ kadar cûş etmişiz’ diyen Nâbî’nin bir beytinde karşımıza çıkmıştır.

Diğer bir mûsikî âletlerinden olan ve Türk mûsikîsinde 17. yüzyılın sonlarına kadar kullanılıp büyük rağbet gören çeng, kanuna benzeyen ve dik tutularak çalınan bir çeşit sazdır. Edebiyatta çengin yay gibi eğri biçimiyle âşıkın bükülen beli ve sesi ile de gam, inleme, ağlama arasında münasebet kurulur.¹⁸²⁵ Nâbî’nin aşağıdaki beytinde çeğâne ile birlikte zikredilen çeng, tasavvufî düşüncede ‘el kârda gönül yârda’ ibaresi ile daha vazîh ifade edilebilen ‘halvet der-encümen’ mefhumunun izahında bir malzeme olarak kullanılmıştır:

Yine müşâhede-i Hağğ'dan olmazuz gâfil

Ne deñlü bezmde çeng ü çeğânemüz var ise “Nâbî-Gazel 711/4”

Nef’î, Şeyhülislam Esad Efendi methiyesinde züht ve tâatının tesiriyle bezm ehline himmet ettiğinde (NF. K. 55/21) sâkînin gam dağıtan meyden inabet tâcına rücû ettiğini, mutribin zihnine de çeng ve rebâb nâğmesini Allah (c.c.)’ı birleme cihetinde çalmayı ilka ettiğini anlatırken mûraat-i nazir sanatı ile harâbât âlemine dair ‘sâkî, câm, mey’; mûsikî bezmine ait ‘mutrib, nağme, çeng, rebâb’ ve tarîkat terminolojisiyle merbut ‘tâc, inâbe, tevhîd’ kavramlarını birbiriyle münasebettar olarak zikreder:

¹⁸²⁴ Fikret Karakaya, "Kanun", *DİA*, İstanbul 2001, C. XXIV, s. 327-328. Kânun hakkında ayrıca bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, C. II, s. 755-756.

¹⁸²⁵ Ayhan Güldaş, "Çeng", *DİA*, İstanbul 1993, C. VIII, s. 268-269. Ayrıca bkz. Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s.118-119; Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 100.

Şâkiye tâc-ı ‘inâbet cām-ı ğam-fersā-yı mey

Muṭribe tevḥîd-i Bārī naĝme-i çeng ü rebâb

“Nef‘î-Kasîde 55/22”

3.34.2. Ney, Neyzen

Farsçada kamış anlamına gelen ‘nây’ kelimesi, söylenişte muhaffefi esas alınıp ‘ney’ şeklinde telaffuz edilir. Kamıştan imal edilen ve üflenerek sesin çıkması sağlanan mûsikî âletine de bu isim verilmiştir.¹⁸²⁶ Üflenmesi neticesinde ses çıkaran nefesli bir çalgı olan ney, tasavvufî manâda dümdüz olması hasebiyle kâmil mürşidi, sazlıktan koparılıp vatanından ayrı düşmesi dolayısıyla da gurbet ellerdeki beşer ruhunu temsil eder.¹⁸²⁷ İnsanın ruhlar âleminden bu dünyâya gelip gurbete düşmesi ve ana vatanına duyduğu özlem *Mesnevî*’nin ilk on sekiz beytinde¹⁸²⁸ istiareli bir anlatımla çok veciz bir şekilde işlenmiştir. Kamışlıktan koparılan ney, insanın müşebbehünbihi olarak Mevlânâ’nın kaleminde adeta insan oluvermiştir.

Ney, en fazla Gevherî’de bahis mevzuu edilmiş, Mısrî’nin 1 beyti dışında Tekke şairlerince beyitlerde işlenmemiştir. Ney divânlarda teşhis sanatı ile kişileştirilerek ağlaması, inlemesi, muhabbetle coşması, ötmesi, sükûtu ile beyitlerde ‘âh, ârif, derûn, gönül, hâmûş, Mevlevî, muhabbet, mutrib, naĝme, safâ, sîne, sûfî, semâ, tekye, zâhid’ vb. mefhumlarla münasebete getirilerek ele alınmıştır: ‘Kaddim neye döndü (GE. 883/7). Derûnum ney gibi inler (GE. 741/4). Halk-ı âlem naĝme-i âhımı nâya benzetti (GE. 155/1). Nâyın deliklerinden ezgili sesler çıkar, sanki gülün dallarından bülbüller öter (NK. G. 266/1). Görünüşte ney gibi hâmuşlardanız ama kavuşma sevinci ile coşku doluyuz (NB. G. 332/1). Naĝme-i ney askerleri hitta-i sîne (sîne ülkesinde) teshîr-i hisâr-ı dil için laĝm yolundan dökülür (NB. G. 851/4).’

Nâilî’nin vecd ve hâli ön plana çıkardığı aşağıdaki beyti, ney ve mûsikînin aslında amaç değil sadece bir araç ve Allah (c.c.)’ın kudret ve azametini temâşâyâ matuf

¹⁸²⁶ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 232-233.

¹⁸²⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 277. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 370-371.

¹⁸²⁸ Bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 13-15.

oluşunu/olması gerektiğini hatırlatmaya yönelik diğerlerinden farklı olarak genelde mûsikî ve özelde neyi tenkit eder görünen beyittir:

Ne añladuñ bu semâ‘ u bu nâydan şüfî

Bu tekyede saña hiç vecd ü hâl gelmedi mi “Nâilî-Gazel 360/4”

Ney ile iştilgal ederek ney üfleyene ‘neyzen’ denir. Neyzenlerin, ney üflerken göz ucuyla daima yana bakmalarından ötürü dururken veya konuşurken sürekli yana bakanlara ya da yan yan bakanlara neyzen bakışlı denilir.¹⁸²⁹ Neyzenin bu yan bakışının, mûsikî ve nağmenin kıymetini bilmeyenler için olduğu Nâbî’nin aşağıdaki beytinde hüsn-i talille ifade edilmiştir:

Nağmenüñ qadrini bilmezleri seyr itdükçe

Kec-nigâh itmemege çäre mi vār neyzenler “Nâbî-Gazel 105/5”

3.34.3. Rebâb, Mutrib

Bir mûsikî âleti olan ‘rebâb’, İslâm dünyasının birçok yerinde ekseriyetle birbirine yakın şekillerde kullanılan bir grup telli mûsikî âletinin genel adıdır.¹⁸³⁰ Arapça bir kelime olan ‘mutrib’ ise ‘zevk ve neşe veren, nağmeler düzen’ anlamındadır.¹⁸³¹ ‘Şarkı söyleyen, çalgı çalan, neşelendiren’ anlamlarını da havi mutrib, tasavvuf terminolojisinde “remizleri açarak ve hakikatleri açıklayarak ariflerin gönüllerini mamur hale getirmek için teşvikte bulunan ve feyz ulaştıran” mürşid-i kâmil demektir. Aynı zamanda haberdâr eden, agâh kılan Rabbanî âlimin simgesidir.¹⁸³² Mutrib Fehîm’de 6, Nâilî’de 3, Nef’î ve Âşık Ömer’de 1 beyitte yukarıda zikredilen tasavvufî manâlarından bağımsız olarak zikrolunmuştur: ‘Mutrib nefesin var olsun, sâkînin de meyi efüzün olsun; mecliste safâ mey ve neyle gerektir (NK. MS. 1/2). Mutrib gam beni öldürdü, kerem kıl da eline nây al, âlem baştan başa ölüdür, sen neşelendirmeye

¹⁸²⁹ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 371.

¹⁸³⁰ Rebâb hakkında bkz. Fikret Karakaya, "Rebap", *DİA*, İstanbul 2007, C. XXXIV, s. 493-494.

¹⁸³¹ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 225.

¹⁸³² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 258. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 345.

çalışmazsın, neşlendirmek için çaba sarf etmiyorsun (NB. G. 625/4). Derd ü mihnet meclisinde mutrib-i mestâneyim (AÖ. 7/2).’

3.35. Nokta ve Harf Sembolizmi

Kalem tafsilin, nokta ise mücmelin temsilidir. Tafsilin mazharı olan harfler, divitteki mürekkepte toplu olarak bulunur. Mürekkep divitten kaleme geçip kalem de yazmaya başlayınca özet olan ayrıntıya dökülmüş olur.¹⁸³³ Oysa hakîkatin aslı tektir, o da noktadır. Nokta harflerin başlangıcı ve bitişidir, bütün harfler noktadan müteşekkildir. Harflerin tamamı noktada mevcûttur ve noktadan ibarettir. Nokta tasavvuf erbâbınca mutlak varlık olan Allah Teâlâ, harfler de o noktanın taayyunu ile zuhûra gelen kâinâttır. Nokta, bütün harflerin mücmeli, bidâyeti ve nihâyeti olduğu gibi, âlemin varlığı da Hakk’ın varlığı yanında izafidir. Hakk’ın varlığı yanında âlemin varlığı söz konusu değildir, gerçek varlık sadece Allah (c.c.)’ındır.¹⁸³⁴ Nokta, hakiki birliğin ve görünen kesretin aslından kinayedir. Ucunda ateş bulunan çubuk hareket ettirildiğinde ve çevrildiğinde çember şeklinde görülür. Görülen çember hayâlidir, aslında var olan tek şey ateştir. Çokluk itibarî, varlık hakikîdir.¹⁸³⁵

Tetkik edilen divânlarda en fazla Niyâzî-i Mısırî tarafından söz konusu edilen nokta mecâzî ‘harf, insân, ilim, hikmet, vahdet, kesret’ mefhumlarıyla münasebete getirilerek çeşitli düşünceler içerisinde beyitlerde yerini almıştır. Manzumelerde nokta mazmunu ile en çok vahdet-kesret münasebeti izah edilmeye çalışılmıştır. Aşağıda da görüleceği üzere tek varlığın çokluk şeklinde müşâhede edilmesi, bütün rakamların, harflerin ve kelimelerin esasının nokta olması¹⁸³⁶ ile daha sarîh bir şekilde anlatılabilmektedir:

Yoklasañ noktada mevcûddur esrâr-ı hürûf

¹⁸³³ Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 76.

¹⁸³⁴ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 243.

¹⁸³⁵ Uludağ, *a.g.e.*, s. 279. Bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 375.

¹⁸³⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 279. Burada doğrudan Hz. Ali (k.v.)’ye atfedilen ‘İlim bir noktaydı, onu câhiller çoğalttı’ vecizeyi hatırlamaktayız. Bu vecize için bkz. Âdem Ceyhan, *Türk Edebiyatında Hazret-i Ali Vecizeleri*, Öncü Kitap Yay., 1. bs., Ankara 2006, s. 408-412.

Rind iseñ gâfleti ço keşreti tenhâya degiş

“Nef’î-Gazel 59/4”

Bütün her şey bir noktadır, kişi bu noktayı çoğaltırsa hemm ü gama düşer (NM. 120/17).¹⁸³⁷ İlim ve hikmetten garaz noktayı fehm eylemektir (NM. 82/1). Dört kitabın manâsı yek noktadan ayan olduğundan tafsilat tâlibe had ve hicâbdır (ÜS. 47/7). İlim Mevlâ’nın bütün Kur’ânı onda derç ettiği bir noktadır (NAA. G. 187/13). Hakk’ın ilmüne bu âlem bir nüshadır, o nüshada da insan ancak bir noktadır (NM. 91/1).¹⁸³⁸ Süveydâ noktasında tüm varlığın sûretlerini gören, ilmin yalnızca bir nokta olduğunu bilir (NB. G. 702/4). Gönüller elest sırrını keşf etse hiçbir şey olmaz, biz varlık noktasını sevgilinin ağzının kenarındaki beninden biliriz (FK. G. 290/1).¹⁸³⁹

Niyâzî-i Mısırî, aşağıdaki beytinde Hz. Ali (k.v.)’nin sırrına mahrem olalı ‘be’ harfinin altındaki nokta olduğunu iddia ederek müminlerin emirinin ‘ilim bir noktadır’ sözüne¹⁸⁴⁰ iktibas yapmıştır:

Niyâzî 'taht-ı bâ'da noқта oldı

‘Alî'nüñ sırrına olalı maħrem

“Niyâzî-i Mısırî 120/18”

Arap alfabesinin ikinci harfi olan ‘b’ harfi, “ilk taayyunun remzi ve varlığın zuhûr etmesine vasıta olan ‘hakîkatü’l-hakâik’in simgesidir.” Besmeledeki ‘bâ’nın altındaki noktanın kendisi olduğunu zikreden Hz. Ali (k.v.), bu sözüyle ilk taayyüne işaret etmiştir.¹⁸⁴¹ ‘Be’ harfi, altındaki nokta ile birlikte yaratılışın, yaratılan evrenin hareketinin başlangıç yeri olarak kabul edilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm de ‘be’ ile başlar.¹⁸⁴² Şayet Nâbî, Niyâzî-i Mısırî’nin yukarı aldığımız beytini işitmişse, aşağı derç

¹⁸³⁷ Beyit için bkz. ‘İlim’.

¹⁸³⁸ Beyit için bkz. ‘Âlem, On Sekiz Bin Âlem’.

¹⁸³⁹ Beyit için bkz. ‘Ağız, Dehan, Çene, Gabgab, Zekân, Zenehdân, Zülal, Dil, Diş’.

¹⁸⁴⁰ Sözün tamamı Türkçe olarak tasavvufî eserlerde şöyle geçmektedir: “Yüce Allah’ın bütün sırları semavî kitaplarda, semavî kitaplar Kur’an’da; Kur’an Fâtiha Suresi’nde; Fâiha besmelede; besmele bismillâhın b’sinde; b de onun altındaki noktadadır. Ben o b’nin altındaki noktayım” Ceyhan, *Hazret-i Ali Vecizeleri*, s. 402-408. Muhammed Nûrû’l-Arabî’nin noktadan hareketle telif ettiği eser, bu meşhur vecizenin bir nevi şerhi mahiyetindedir. Eser Rahmi Yananlı tarafından neşredilmiştir. Bkz. Muhammed Nûrû’l-Arabî, *Noktatü’l-Beyân, Noktanın Sırrı, İnceleme-Metin-Tıpkıbasım* (Haz. H. Rahmi Yananlı), Büyüyenay Yay., 2. bs., İstanbul 2014.

¹⁸⁴¹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 62.

¹⁸⁴² Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 438. ‘Bâ’ harfi için bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 101-102; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 61.

ettiğimiz beytinde ‘ârif’ kelimesi ile gönderme yaptığı kimsenin Niyâzî-i Mısırî olması muhtemeldir. Müminin kalbi Bârî olan Allah (c.c.)’in arş-ı azamı¹⁸⁴³ olmuştur, yani Allah (c.c.) orada tecellî etmiştir. Ârif de bu cihetle ‘be harfinin altına konulmuş nokta benim’ demiştir. ‘Arif’ kelimesi ‘bilen, bilici, tanıyan’ manâsı ile alınırsa, Nâbî’nin bu beytinde Hz. Ali (k.v.)’nin meşhur sözünü doğrudan iktibas ettiği zaten aşikârdır:

Anuñçün qalb-i mü’min oldı ‘arş-ı a‘zam-ı Bârî

Didi ‘ârif benem ol noqta-i mevzu‘a tahte'l-bâ “Nabî-Kasîde 1/55”

Noktalar harfleri teşekkül ettirmiş, harflerden de sayısız imajlar çizilmiştir. Harf sembolizmi ya da simgeciliği, Türk İslâm kültüründe oldukça kıymetli bir yeri haiz olmuştur. Harflerin ayrı ayrı tasavvufî anlamlarına ve genel olarak da hat sanatına bir vurgunun söz konusu olduğu ‘harf simgeciliği’nin ortaya çıkışında, Kur’ân-ı Kerîm’in yirmi dokuz sûresinin başında bulunan ve ‘huruf-ı mukattaa’ denilen bağımsız harf grupları ilhâm kaynağı olmuştur.¹⁸⁴⁴ Tetkik edilen divânlarda ‘elif, bâ, dal, cim, sîn, sâd, ‘ayn, lam, mîm, nûn’ harflerinin çeşitli imajlara konu edildiği gözlemlenmiştir.

¹⁸⁴³ “Müminin kalbi Allah (c.c.)’in arşıdır.” hadis rivayeti manâ bakımından sahih olsa da (bkz. Serdaroğlu, *Mevzûât-i Aliyyü'l-Karî Tercemesi*, s. 87) bazı hadis âlimleri aslı olmadığını ifade etmişlerdir. Bkz. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, C. II, s. 130. No: 1886.

¹⁸⁴⁴ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 427. İbn Haldun harflerin esrârına dâir olan ilim bahsinde sîmyâya değinir. Sîmyânın aslında tılsım için kullanıldığını, sonradan ise mutasavvıfların ıstılahında esrâr-ı hurûf manâsında kullanılmaya başlandığını belirtir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, C. II, s. 909-940. Gölpınarlı, bazı sayılara kutsiyet atfedilmesinin ve bazı harflere çeşitli manâlar verilmesinin çok eski devirlere uzandığını belirtir ve insanlığın ilkel ve sihre dayalı inançlarından kaldığını ifade eder. Abdülbâki Gölpınarlı, *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*, TTK Yay., 2. bs., Ankara 1989, s. 16. Sâdık Vîcdânî, Hurûfîlik’in Bektâşîlik içerisine eklenme süreciyle ilgili mütalaalarını serd etme kasdıyla kaleme aldığı eserinde ana mevzuya girmeden önce, harfler ilminin nasıl doğduğu ve Hurûfîlik’in ne zaman ve ne şekilde kurulduğu, temel Hurûfî kitapları, sembolleri hakkında malumat verir. Bkz. M. Sâdık Vîcdânî, *Hurûfîlik ve Bektâşîlik, Ne İdiler ve Nasıl Kaynaştılar*, (Haz. İsmail Güleç), İz Yay., 2. bs., İstanbul 2017. Çalışmasında harflerin tevil edilmesinden Hurûfîlik gibi gizli ilimlere doğru tetricen kat edilen mesafelerin tarihi serüvenine değinen Melike Gökcan Türkdoğan, ‘Sırr-ı Nokta’ adlı manzumeden hareketle kayda değer tespitlerde bulunmuştur. İlgili çalışma için bkz. Melike Gökcan Türkdoğan, “Klasik Türk Edebiyatında Harf Sembolizmine Dair Bir Örnek: ‘Sırr-ı Nokta’ Manzumesi”, *Turkish Studies*, Volüme 10/4, Winter 2009, s. 517-536. Ayrıca İbn Arabî hakkında yapmış olduğu çalışmada ayna sembolizmi, ışık sembolizmi, dinî sembolizm gibi konulara temas eden Tahir Uluç, Arabî’nin şahsiyetinde harf sembolizmi hususunda da değerlendirmelerde bulunmuştur. İlgili bölüm için bkz. Tâhir Uluç, *İbn Arabî’de Sembolizm*, İnsan Yay., 3. bs., İstanbul 2011, s. 179-236. Tökel, harf simgeciliğinin Divân şiirindeki izdüşümü hakkında müstakil bir eser kaleme almıştır. Bkz. Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Harf Simgeciliği*, Hece Yay., 1. bs., Ankara 2013. Hurûfîlerin tarihi, Hurufîlik ve harfler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fatih Usluer, *İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren Hurufîlik*, Kabcacı Yay., 1. bs., İstanbul 2009.

Gaybî ve Nâilî’de harflere dair bir unsur bulunmazken harflerin vücut organlarına teşbihi ya da başka hayâller içerisinde zikredilmesi Ümmî Sinân ve Âşık Ömer’de sık bir şekilde göze çarpar. Harfler içerisinde sembol olarak en fazla kullanılan harfler ‘ayın, şın ve kaf’¹⁸⁴⁵ olmuştur. Bu harfler zikredilerek ‘aşk’ kelimesi çağrıştırılmıştır: ‘Aşkın yanık yarasını sînesinde yakmayan mübtedî ayın, şın ve kafî bilmemesine rağmen ebcet okumak ister. Aşkî bilmediğinden ledün ilminden bir nasibi yoktur (AÖ. 282/3).¹⁸⁴⁶ Mekteb-i irfânda hocamdan ayın, şın ve kâf okudum (AÖ. 893/5).¹⁸⁴⁷ Ey zâhit, aklım harflerin haddine ermedi, benim anladığım bir noktadır (ÜS. 105/4). Üç hurûfun dört kitabın manâsını bilen bilir (ÜS. 59/1). Dört kitabı ayn şın kâf ile okumak zâhîde güç olsa da ârife kolay gelir (ÜS. 66/8). Âleme ayın şın u kâf ile geldik (ÜS. 75/4). Bütün hurâfunu tevhit ile cem et, nokta-i vahdette haşr ol, gayrı hiç var olmasın (NM. 142/7).’

Ümmî Sinân ‘iki elif iki nûn bir sînin manâsını (sır iline sultân insanı) ölmeden evvel ölen bilir’ (ÜS. 59/4) diyerek ‘elif’ ve ‘nûn’ harflerine yer vermiştir. Nakşî de bir beytinde (NAA. H. 25/2) ‘elif’ harfini kadde teşbih etmiştir. Arap alfabesinin ilk harfi olan ‘elif’, mecâzen doğruluğun ve istikâmetin sembolüdür. Tasavvufî olarak Allah (c.c.)’ın mutlak tekliğini ve birliğini simgeler. Elif harfi noktadan, diğer bütün harfler de elif harfinden meydâna gelir. Diğer harfler ‘elif’in çeşitli biçimlere sokulmuş şeklidir. Bütün varlıkların Allah (c.c.)’tan zuhûr ve sudûr etmesi tasavvufta harfler arasındaki bu münâsebet ile özdeşleştirilir. Bütün harfleri elifte görmek mümkün olduğu gibi bütün varlıkları da ‘Bir’de görebilmek mümkündür. Elif harflerin evvelidir, Allah (c.c.) da her

¹⁸⁴⁵ Aşkın sırları aşk sözcüğünün harflerinde gizlidir. Ayın ve şın harfleri aşktır, kaf harfi ise kalbe işarettir. Gönül âşık değilse, sallantıdadır; âşık olunca âşinâlık kazanır. Aşk, göz ve görme ile başlar; ayn harfi başlangıçta aşkın harflerine samimi bir şekilde yaklaşır. Derken âşık şevkle, dolu şarabı içer. Bu hâl, şın harfi ile ünsiyet sağlar. Bunun akabinde âşık kendinden geçer ve maşûkta dirilir. Kaf harfi ise âşıkın maşûkla var olduğunu gösterir. Bu üç harfin terkinde daha pek çok sır vardır. Ahmed Gazâlî, *Sevânihu'l-Uşşâk*, s. 72.

¹⁸⁴⁶ Beyit için bkz. ‘Mübtedî, Müntehî’.

¹⁸⁴⁷ Bent için bkz. ‘Fâkih, Hâce, Molla, Müftî, Müctehid’.

şeyin evvelidir. ‘Elif’ elf (bin) şeklinde yazılır. Bu binin bir, birin bin olduğunu dile getirir, aynı zamanda Hakk’ın bin bir ismini simgeler.¹⁸⁴⁸

Harf sembolizminde gözler, göz anlamına da gelen ‘ayn’ harfine benzetilir.¹⁸⁴⁹ Gevherî’nin şiirlerinde ‘mim/ağz’, ‘mim/kaş’, ‘dal/kad’, ‘sâd/kaş’, ‘ayın/göz’ münasebeti teessüs ettirilmiştir. Âşık Ömer ‘nûn/göz’ ve ‘nûn/kaş’ münasebeti kurmuştur. ‘Nûn’, tasavvuf ıstılâhında Hakk’ın ilminin toplu olarak bulunmasını ifade eder ve divite teşbih edilir.¹⁸⁵⁰ Nitekim, üzerindeki nokta da bunu teyit eder. Çünkü nokta harflere dökülünce mücmel olan ilim tafsilata dönüşür. Aşağı derç ettiğimiz hikemî üslûbunun izlerini taşıyan beytinde Nâbî, dünyâda ‘mim’ gibi sükût etmeyi ve bir lokma için midasını düşünenler gibi ‘cîm’ olmamayı salık vermektedir. Cîm harfi şekil yönünden kıvrımlı olması hasebiyle Divân şiirinde sevgilinin saç için müşebbehünbih konumunda¹⁸⁵¹ ise de bu beyitte, kıvrımı yönüyle olsa gerek, eğilip bükülmeye, aşağılık değerler ve hedefler uğruna muhatap karşısında iki büküm olmaya delâlet etmektedir. Cîm harfi aynı zamanda ‘lokma’ kelimesinin ihâm-ı tenasüp tarikiyle çağrıştırdığı vechle de beyitte dolgun bir midenin ve şişkin bir karnın da kendisine benzetilene olmuştur. Beyitte zikredilen diğer bir harf de ‘mîm’dir. Divân şiirinde sevgilinin ağzının ‘mîm’e teşbihi çok yaygındır. Ağzı ‘mîm’ gibi çok küçüktür; hatta yoktur ki vâfa gelsin.¹⁸⁵² Nâbî kısaca muhatabına ‘ağzını hem söz hem de yemek yemek için gerektiğinden fazla açma’ demekte ve muhatabını peşinden kınama gerektirecek bir söz söylemekten ve fânî dünyânın ölümlü insanından bir şey talep eylemekten men etmektedir:

Olma bir loğma için ehl-i şikem cîm gibi

¹⁸⁴⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 121. Serrâc, Sehl b. Abdullâh’tan rivâyetle elif harfinin harflerin ilki, en büyüğü olduğunu ve bu harfin Allah (c.c.)’a işaret ettiğini aktarır. Serrâc, *Luma*, s. 93. Elif harfinin mahiyeti ve münasebete getirildiği unsurlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Âmil Çelebioğlu, "Elif Harfiyle İlgili Bâzı Edebî Husûsiyetler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul 1986, C. XXIV, s. 45-64.

¹⁸⁴⁹ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 430.

¹⁸⁵⁰ Cürcânî, *Ta’rîfât*, s. 92. Nûn için bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 562-563; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 375.

¹⁸⁵¹ İskender Pala, *Müstesna Güzeller*, Kapı Yay., 13. bs., İstanbul 2014, s. 152.

¹⁸⁵² Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 321.

3.36. Perde, Hicâb, Nikâb, Nakış

Tasavvufî manâda perde, Allah (c.c.) ile kulu arasındaki mania, âşıkî maşûkundan tecrit eden husûslar demektir. Kul ile Hak arasında kimi nûrdan kimi zulmetten yetmiş bin perde vardır. Mal, mülk, şehvet ve nefis zulmet perdelerinden bazılarıdır. Nûrdan perdeler ise Hakk’ın tecellîleridir.¹⁸⁵³ İnsanlar önlerine serilmiş sebepler, kendilerini cezbeden şehvetler ve her gün uyguladıkları âdetler ile perdelenmişlerdir.¹⁸⁵⁴ Avâmın kalbi nefsanî âfetler ve hubb-ı mal ile, Allah (c.c.) tarafından seçilen ve sevilen kulların kalpleri ise müşâhede ettiği makâmlarda karşılaştığı özel rahmet ve nimetlere takılıp kaldığında perdelenmektedir.¹⁸⁵⁵ Kalbin meylettığı ve alaka duyduğu bütün işler, men edilmemiş olsalar bile insanın onlara yakınlığı onları perde hâline getirir.¹⁸⁵⁶ Sûfilerden işin başında olanlar sürekli perdelenme içinde bulunurlar.¹⁸⁵⁷

Tetkik edilen divânlarda ‘alâyık, anâsır, benlik, cehâlet, celâl, cemâl, enâniyet, gaflet, ikilik, küfür, imân, lâ, mâsivâ, ten, on sekiz bin perde, zulmet’ gibi kavramlar perde olarak zikredilen kavramlardır. İnsanın kendi benliği en büyük hicâptır.¹⁸⁵⁸ Şairlerin üzerinde özellikle durdukları ve terk etmeyi tavsiye ettikleri perde ‘benlik perdesi’dir: ‘Benlik perdesinden geçmeye bâb-ı Hak’tan esrâr açılmaz (NAA. G. 30/7). Nefsini idrâk ederek benlik perdesinden geç (NAA. G. 80/7).’¹⁸⁵⁹

¹⁸⁵³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 285. Âlemin kendisi baştan başa bir hicâptır, dolayısıyla içindeki her şey de hicâptır. Lakin diğer taraftan Allah (c.c.)’ı, O’nu her zaman gizleyecek olan hicâbın dışında bulmanın hiçbir yolu, görmenin hiçbir imkânı yoktur. Allah (c.c.), bu hicâb hududu aşılmadan asla bulunamaz. Bununla birlikte O, her yerde karşımızdadır; çünkü O’nun tecellîsi olmayan hiçbir şey yoktur. William C. Chittick, *Tasavvuf, Kısa Bir Giriş*, (Çev. Turan Koç), İz Yay., 5. bs., İstanbul 2016, s. 277-279. Bu tecellîlerin ötesine geçebilenler, artık mahcûb sayılmazlar; zira onlar, artık bulmuştur ve kendilerini perdeleyen bir şey kalmamıştır.

¹⁸⁵⁴ Mekkî, *Kütü’l-Kulûb*, C. I, s. 501.

¹⁸⁵⁵ Kalplerin perdelenme sebepleri hakkında bkz. Mekkî, *Kütü’l-Kulûb*, C. III, s. 303-305.

¹⁸⁵⁶ Bursevî, "Şerh-i Usûl-ı Aşere", s. 48.

¹⁸⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 211-213.

¹⁸⁵⁸ Uludağ, *a.g.e.*, s. 171.

¹⁸⁵⁹ Beyit için bkz. ‘Benlik, Enâniyet, Hod-bînlik’.

Şairlerin diğer perdeler hakkındaki mütalaaları ise şu şekildedir: ‘Hakîkatte arada bir perde yokken seni Hak’tan ayıran cehlindir (SG. 72/3).¹⁸⁶⁰ Zikr ü tevhîdinle sen kendini Hak’tan yâd eyledin, ömrün gaflet ile geçti de Hakk’ı bilmedin, perde-i nûranî ile kendini şâd eyledin (SG. 71/1). Seni Hak’tan garip eden kendi a’mâlidir, sen ise kendini onunla Hakk’a karib olur zannedersin, var mârifetten nasip almak için çalış (SG. 71/7). İnkârcıların gözünü zulmet perdesi kaplamıştır (ÜS. 192/6). Küfür ve imân, din ve mezhep âşıklar için perdedir (NAA. G. 179/4).¹⁸⁶¹ Küfür ve isyandan murat celâl perdesidir (NM. 82/4). Velî ârif, Hakk’ın cemâline celâl perdesini çektiğini bilir, ikisini bir görür (NM. 80/5). Feryâd-ı garîbe perde olmaz (AÖ. 1252/3).¹⁸⁶² Ârif-i billâh on sekiz bin perdeyi tevhît ışığı ile gönlünden siler atar (NM. 162/5).¹⁸⁶³

Divânlarda perdenin Arapçası olan ‘hicâb’ da aynı manâyı muhtevi şekilde sık kullanılmaktadır. Perdenin olduğu gibi hicâbın da kullanım yoğunluğu Tekke şairlerinde görülür ve ‘benlik hicâbı, zulmet hicâbı, yetmiş bin hicâb, hicâbı geçmek, hicâbın ref olması’ gibi ifade ve terkiplerle zikredilir. Bazı mutasavvıflara göre dört hicâb (nefis, dünyâ, şeytan, halk), bazılarına göre de yedi hicâb (şehvet, yeme içme, çoluk çocuk tutkusu, mal ve makâm hırsı, riyâ ve bencillik) vardır.¹⁸⁶⁴ Başka bir görüşe göre de kul ile Rabb’i arasında kimi nârdan ve kimi nûrdan yetmiş bin hicâb vardır.¹⁸⁶⁵ Bu ifadeler, kesretten kinaye olarak ‘yetmiş bin hicâb’ şekline dönüşmüş olsa gerektir. Dolayısıyla hicâpların sayısı ile ilgili herhangi bir şey demekten ziyade çeşitliliğinin, nûrdan ve nârdan olduğunun bilinmesi yeterlidir. Nakşî, bir gazelinin matla‘ beytinde Hak yolunda yetmiş bin hicâb olduğunu dile getirerek kesretten kinaye yapmış olur:

Zâhidâ vardur yoluñda yetmiş biñ hicâb

Kim çolupdur her birinde niçe yüz biñ şeyh ü şâb “Nakşî-Gazel 21/1”

¹⁸⁶⁰ Beyit için bkz. ‘Cem, Fark’.

¹⁸⁶¹ Beyit için bkz. ‘Din, Mezhep’.

¹⁸⁶² Bent için bkz. ‘Garîb, Üftâde’.

¹⁸⁶³ Beyit için bkz. ‘Âlem, On Sekiz Bin Âlem’.

¹⁸⁶⁴ Süleyman Uludağ, "Hicab", *DİA*, İstanbul 1998, C. XVII, s. 430.

¹⁸⁶⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 168. Ayrıca bkz. Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 73-74; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 200-201; Uludağ, *a.g.e.*, s. 168; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 215.

Nakşî, gazelinin aşağı derç etmiş olduğumuz hüsn-i matla‘ beytinde ise bu yetmiş bin hicâbın yarısının nûr hicâbı, diğer yarısının da zulmet hicâbı olduğunu ifade eder. Allah (c.c.) ‘izzet hicâbı’ denilen bir perde ile örtülü olduğundan Allah (c.c.)’ın zâtı bilinemez ve kühnü idrâk edilemez.¹⁸⁶⁶ Nakşî, gazelin bu ikinci beytinde Allah (c.c.)’ın zâtını ve kühnünü bu perdelerin arkasına sakladığını belirtir:

Nıfı zulmet çünkü anıñ nıfını nûr eyleyüp

Şaklanup ol perdelerde zâtına itmiş niķâb “Nakşî-Gazel 21/2”

Mutasavvıflar nezdinde en büyük ve en kalın hicâb ilimdir.¹⁸⁶⁷ Âlimin ilmi sûfînin de zikri hicâp olmuş ve bu yüzden mârifetten nasip alamamışlardır (SG. 71/9).¹⁸⁶⁸ Bütün hicâblardan aşk şarâbı ile geçmek mümkündür (SG. 2/2). Kulluk, o Padişah’ın yetmiş bin hicâbı aradan kaldırmasıyla kemâle erer (NAA. G. 55/4). Niyâzî, aşağıdaki beytinde fenâ fi’ş-şuhûd hâlinde bütün hicâbın aradan kalktığını ve bu suretle de gördüğü her şeyde Allah (c.c.)’ı temâşâ edebildiğini ifade etmektedir:

Her ne görür gözün andan cenâb-ı Yâr'e bak

Çünkü gitdi ey Niyâzî kalmadı aşlâ hicâb “Niyâzî-i Mısırî 14/7”

Nâilî ise, zülfü hicâba teşbih ederek zülf/izâr tezdadı ile mevzuyu dile getirir. Saç, vahdeti gizleyen ve perdeler ardında gizleyen kesretin remzidir. Saç kesret olunca yüz de vahdet olarak tasavvur edilir. Saçın kat kat hicâb olması, ‘yetmiş bin hicâb’ ifadesine atif içindir ve aynı zamanda binlerce kıldan teşekkülü gerçeğine işarettir:

Zülfî ‘izâr-ı pākine kât kât hicâb iken

‘Uşşâka ol perî yine bakmaz belâyı gör “Nâilî-Gazel 106/4”

Perde ve hicâb kadar sık zikredilmese de şairlerin engel, mania anlamında kullandığı ‘nikâb’ unsuru da beyitlerde ‘nikâbı ref etmek, nikâbı açmak, nikâbı kaldırmak, gaflet nikâbı, kesret nikâbı’ gibi ifade ve terkiplerle geçmektedir. Bu kelime, diğer şairlerin divânlarında mahdut sayıda iken Nakşî’de 10’dan fazla beyitte irat

¹⁸⁶⁶ Uludağ, "Hicab", C. XVII, s. 431.

¹⁸⁶⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 168.

¹⁸⁶⁸ Bent için bkz. ‘Âlim, Dâna’.

edilmiştir. ‘Peçe, örtü, perde’ demek olan nikâb kelimesinin tasavvufî istilâhtaki karşılığı, ‘sevgilinin kendi irâdesi ile âşıkı arasına koyduğu engel’dir.¹⁸⁶⁹ Aşağıdaki beytinde Nakşî, cemâlin görülmesine mani olan nikâbın kaldırılmasını istemektedir:

Küşâd it rāh-ı ‘ışkuñ gel niķābuñ ref’ idüp yüzden

Cemâlũñ görsün ‘âşıklar ķapuñdan ķaldur aġyārı “Nakşî-Gazel 165/4”

‘Cihân nakşı, havâtır nakşı, mâsivâ nakşı, nakş-ı hicâb, sûret nakşı, nakş olmak’ gibi ifade ve terkiplerle Ümmî Sinân, Âşık Ömer ve Nâbî’de yoğun bir şekilde zikredilen ‘nakış’ kelimesi perde, hicâb ve nikâb mefhumlarının anlamca bire bir benzeri olmasa da ‘örtü, engel, aslı görmeye ve nakkâşa ulaşmaya mani olan şey’ manâlarına gelecek şekilde o kavramların müvazenesinde istimal olunan bir mefhumdur: ‘İbadet ve tâatlarla iştilal etmeden evvel kalpteki nakşı yok etmek, kalbi temizlemek gerekir (NB. G. 230/4).¹⁸⁷⁰ Kalpte sadece Allah (c.c.)’ın nakşı bulunmalıdır; gönül bu nakştan hâli ise elmas da olsa onun hiçbir kıymeti yoktur (NB. G. 492/2). Kalp hevâ nakşının şişesi olmamalıdır (NB. R. 1/1). Beni yine cezb-i hevâ aldı, gözlerimi baştan başa nakş-ı sivâ bürüdü (AÖ. 5/1). Kâmil insân, her iki cihânın da nakşına gönül vermeyendir (ÜS. 103/14).’

Bu mefhumun iştikak sanatı çerçevesinde nakış ustası anlamındaki ‘nakkâş’ ile kullanımı oldukça yaygındır. Yaratılmışların Nakkâş’ını nakıştan agâh olan bilebilir (NB. G. 117/1).¹⁸⁷¹ Kevn ü mekânın nakşı kalpten temizlenip Nakkâş’a erişilmelidir (ÜS. 54/6). Nakış her ne kadar hoş gitse de nakşın hüsnü Nakkâş’a tercih olunamaz (NB. G. 734/7). Nakşî’nin aşağı aldığımız beyti, nakışta nakkâş keşfe matuf olup Hakk’ı halksız müşâhede etmeye¹⁸⁷² çağırır:

Şaķın nakşına aldanma bu dehrin bilmiş ol zâhid

Bulup nakşında nakķāşı çıkar terkibi ortadan “Nakşî-Gazel 118/4”

¹⁸⁶⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 277. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 372.

¹⁸⁷⁰ Beyit için bkz. ‘Fâkih, Hâce, Molla, Müfti, Müctehid’.

¹⁸⁷¹ Beyit için bkz. ‘Ârif’.

¹⁸⁷² Hakk’ı halksız müşâhede etme, tasavvufta cem hâli olarak isimlendirilir. Cem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. ‘Cem, Fark’.

3.37. Pişme, Yanma, Erime

Yanma manâsına gelen Farsça ‘puhte’ kelimesi tasavvuf ıstılâhında aşk ateşinde yanıp pişmeyi ifade eder.¹⁸⁷³ Yanma mecâzen bağırın yanması olarak düşünülür. Tasavvufî ıstılâhta ise kullukta kemâl makâmı, Hak ile hakîkatlenme hâli anlamına gelir. Mevlânâ’nın bu meyanda zikrettiği ‘hamdım, piştim, yandım’ sözü bu kemâlin tedrici mertebelerinin hulâsası mahiyetindedir.¹⁸⁷⁴ Medrese talebeleri için galat olarak kullanılan ‘softa’ kelimesi, ilim aşkıyla yanmaları dolayısıyla bu talebeler için kullanılan ‘suhte’ kelimesinin muharrefidir.¹⁸⁷⁵ ‘Aşk ateşiyle pişmek, aşk ile pişmek, aşk odıyla pişmek, dert oduyla pişmek, kebâp olup pişmek, pûte-i aşkta pişmek, pûte-i fakr içre pişmek’ gibi ifade ve terkiplerle zikredilen ‘pişme’ mecâzı, Gevherî başta olmak üzere en fazla Âşık ve Tekke edebiyatı şairlerinde geçmektedir.

Gevherî’nin telakkisine göre yiğidin pişmesi için kahrır çekmesi lazımdır (GE. 266/2)¹⁸⁷⁶ ve âşıkı pişiren sevgilinin aşk ateşidir (GE. 194/1). Sevgili beni aşk ateşiyle pişirdi (GE. 253/3). Akl u fikri koyup bir yana düştük, pûte-i fakr içre piştik, cihân varlığını aşka değiştik, billâhi bâzârımızdan hoşnuduz (AÖ. 1062/3). Sen beni sonunda pota-i aşkta pişirirsin (AÖ. 1316/4). Âteş-i aşkla pişmiş yahşı nimet ehliyim (ÜS. 102/4). Visâlinin derdine düşüp aşk ateşine girerek yanmak ne güzeldir (NM. 61/4).¹⁸⁷⁷ Aşktan başka iş tutmayarak aşk ile piş, çiğ kalma (SG. 86/4).¹⁸⁷⁸

‘Aşk ateşiyle yanmak, aşk oduna yanmak, bağırın yanması, ciğerin yanıp kebâp olması, kül olmak, tutuşmak’ gibi ifade ve terkiplerle beyitlerde yerini alan ‘yanma’ hemen hemen bütün şairlerde 10’dan fazla beyitte zikredilmiştir. Nâbî, ‘gönlü önce sîh-i sadâkat ile kebâb edersen bu meygededen temennayı içebilirsin’ diyerek pişme ve yanmada sadâkati esas almaktadır.

¹⁸⁷³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 390; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 288.

¹⁸⁷⁴ Uludağ, *a.g.e.*, s. 323.

¹⁸⁷⁵ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 445.

¹⁸⁷⁶ Beyit için bkz. ‘Er, Fetâ, Merd, Merdân, Merdâne, Yiğit’.

¹⁸⁷⁷ Beyit için bkz. ‘Vasl, Visâl, Vuslat, Vâsıl, Firâk, Firkat, Ayrılık, Cüdâ, Hicrân, Hasret, Hicret’.

¹⁸⁷⁸ Bent için bkz. ‘Küdûret, Gill u Gış, Teşviş, Safâ’.

Evvel dilüni sîh-i şadâqatle kebâb it

Bu meykededden şoñra temennâyı şarâb it

“Nâbî-Gazel 29/1”

‘Hakk’ı seven âşıkların, aşk oduna yanıkların eğlencesi tevhit olur (NM. 60/1).

Her nereye varsam bu aşk ateşi cânımı yakmaktadır, yana yana külli pür-nâr olmuşum (NM. 29/5). Dervişin bağı yanık, cân gözleri açık olması (NM. 97/1)¹⁸⁷⁹ ve zikr-i Hak ile tâ yana yana kül oluncaya kadar meşgul olması gerekir (NM. 97/3). Âşık olan harîk olur, deryâ-yı aşk içre garîk olur, ser-hoş olup yolunu bilemez (SG. 22/10). Âteş-i aşk-ı muhabbetle yanıp kalbinizde hiçbir şey kalmasın (SG. 15/5).’

Ümmî Sinân, pervânin şeme yanmasına göndermede bulunarak yanılacaksa onun gibi yanılmasını, aksi takdirde yanmaya heves edilmemesini öğütlemektedir:

Yanmağa yoğdur liyâkat sende çün-kim urma lâf

Göricek pervâne şem’i âyin erkândur yanar

“Ümmî Sinân 30/7”

Şairlerce beyitlerde işlenen yanma ‘aşk ateşi ve hasret ateşi ile yanma; gam derdi ve fakr potasında yanma’dır. Bu meyanda da ‘ciğerin ve bağrın biryân olması, yanıp biryân olmak, kebâp olmak’ gibi ifadelerle bu yanışın derecesini ve ölçüsü dile getirilmek istenmiştir. ‘Kebâb’ tasavvufî olarak ‘gönlün tecellîler içinde terbiye edilmesi’ manâsına gelir.¹⁸⁸⁰ Nakşî, aşağıdaki beytinde ene’l-Hak sırrından nice Mansûr’un ciğerini biryân edebilecek, yani gönlünü tecellîlere salabilecek bir ders okuduğunu bunu da nazma döktüğünü ifade etmektedir:

Bu sırr-ı Ene'l-Hağ'dan bir ders oğıdum ben kim

Eyler nice Mansûr'uhn nazmım cigerin büryân

“Nakşî-Gazel 121/5”

Pişme ve yanmaya Âşık Ömer 2, Mısırî 1 beyitte ‘erime’yi de ekleyerek tekamül silsilesini bir halka daha uzatmışlardır. Mısırî, ideal dervişi tavsif ettiği aşağıdaki beytinde aşk ateşinde yanan ve kül olan dervişin bir de erimesi gerektiğini belirtir:

Alçağtan alçağ yürüye toprak içinde çürüye

¹⁸⁷⁹ Beyit için bkz. ‘Derviş’.

¹⁸⁸⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 209.

‘Aşk ateşinde eriye altun gibi şızmağ gerek

“Niyâzî-i Mısırî 97/2”

Tasavvufun yanma ve aydınlanma işi iken zamanla şekil ve kıyâfet hâline gelmesi ‘tasavvuf hurka idi hırka hâline geldi’ sözü ile özetlenir. Sâlikin aşk ateşiyle içinin yanması demektir.¹⁸⁸¹ Nitekim gerçek tasavvuf, hırka ile değil hurka ile (gönül yanıklığı) iledir.¹⁸⁸² Her kimi Allah (c.c.)’ın nûru cezb ederse durmayıp aşkın yolunu tutar, aşk-ı Zât’ı da dâimâ onu ihrak eder (ÜS. 3/13). Âşık olan harîk olur, deryâ-yı aşk içre garîk olur, ser-hoş olup yolunu bilemez (SG. 22/10). Gaybî, aşağıdaki bendinde aşkın bu gönül yanıklarının teşekkülünde önemli bir etkisi olduğunu ifade etmektedir:

Gâh hırka ‘âdet itdirür

Terk-i ‘ibâdet itdirür

Halka melâmet itdirür

‘Aşk âdemi bed-nâm ider

“Sun‘u‘llâh-ı Gaybî 22/9”

3.38. Renk

Renksizlik veya tek renklilik vahdet âleminin temsilidir. Vahdet-i vücûd nazariyesini benimseyen mutasavvıflar¹⁸⁸³ bütün dinlere bir gözle bakarlar.¹⁸⁸⁴ Bütün renklerin aslı tek renk yani renksizlik olduğu gibi bütün dinlerin aslı da aynı ve birdir. Bu din, elest meclisinde insanların kendilerini kul, Allah (c.c.)’ı da Rab olarak kabul etmelerinden ibaret olan tek dindir. Belli bir dereceye ulaşan mutasavvıf, bütün dinleri bir gördüğünden hiçbir din mensubuna farklı gözle bakmaz.¹⁸⁸⁵ Bu mefhum, ‘rengi boyanmak, küfrün rengine boyanmak, maşûkun rengine boyanmak, muhabbet rengine boyanmak, reng-i dildâra dönmek, reng-i Rahmân’a boyanmak, mâsiva rengi, yek-reng’ gibi ifade ve terkiplerle en fazla Nakşî divânında zikredilmiştir: ‘Aşk ehlinin intihâsı

¹⁸⁸¹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 174. Hurka için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 222-223.

¹⁸⁸² Ankaravî, *Minhâcû'l-Fukarâ*, s. 78.

¹⁸⁸³ Bu mutasavvıflardan biri Mevlânâ’dır. Mevlânâ, aldatıcı çeşitli renkler vahdet küpüne daldırılınca tek renk olur, der. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 43. Renksizlik âlemi rengi esir olunca, vahdet kesrete bürününce hakikatleri aynı olan Mûsâ’lar birbirine zıt düşerler de kavgaya başlarlar. Renksizlik âlemine ulaşır, vahdet madenini bulabilirsen o zaman Mûsâ ile Firavun’un birbirleriyle uzlaştıklarını, dost olduklarını görürsün. *A.g.e.*, C. I-II, s. 174.

¹⁸⁸⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 294.

¹⁸⁸⁵ Uludağ, *a.g.e.*, s. 78. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 398.

maşûkunun rengine boyanmasıdır (NAA. K. 2/46).¹⁸⁸⁶ Kalbini her şeyden arındır ki feyzin resmi ve renksizliği, kenarı kırık sade kalp aynasının parçasından görünür (FK. G. 234/4).¹⁸⁸⁷ Bûy-ı gülşen-i vahdet ve bâde-i bî-reng anılsın, çünkü meyhâne bâr-ı minnet-i sahbâdan kurtulduğum yerdir (NB. G. 236/2).’

Ḥabbezâ gülşen-i vahdet ki bahârında daḥi

Reng ü bûdan eşer olmaz gül-i ra’nâ şıgmaz “Nâilî-Gazel 133/8”

Bî-reng, fenâ mertebesidir. Renksizlik mertebesine erip de Allah (c.c.)’ın boyası (sıbgatullâh)¹⁸⁸⁸ ile boyanan kimse, yetmiş iki milletin ve meşrebin dilini anlar ve konuşur hâle gelir. Bu zirvede ikiliğe yer yoktur, sadece tevhîttir.¹⁸⁸⁹ Gül-i ranâ, bir tarafı kırmızı diğer tarafı sarı, çift renkli bir gül çeşitidir.¹⁸⁹⁰ Vahdete, teklîğe mania teşkil ettiği için özellikle beyitte zikredilmiştir. Nef’î’de yek renk olma salık verilirken (NF. G. 56/3), (NF. G. 112/3)¹⁸⁹¹ temsil getirerek hakimâne öğütler verme şiarını haiz Nâbî’nin de bir beytinde mendil gibi çift renkli değil, sünnînin başındaki destâr gibi yek-renk olma (NB. G. 848/4)¹⁸⁹² yani vahdet işaret edilmektedir.

3.39. Sâye

Vahdet-i vücûd felsefesine göre âlem izah edilirken âlemin Allah (c.c.)’ın gölgesi olduğu belirtilir. Bir şeyle onun gölgesi aynı şey olmasa da gölge aslından bağımsız değildir. Her ne kadar farklı da olsa gölge sahibine murbuttur.¹⁸⁹³ Gölge, Allah (c.c.)’ın dışındaki her şeye de denir.¹⁸⁹⁴ Sâyenin tasavvufî anlamını muhtevi üç beytin üçü de Nâbî’ye aittir. Akıl sahibi kimselerin yardımı gölgeden değil de gölgenin sahibinden, Allah (c.c.)’tan isteyeceğini belirten Nâbî, Hakk’ın nezdinde hiçbir kuvvet ve kudret sahibi olmayan kimselere tevessül ve teşebbüs edenlerin nâdân olduğunun altını çizer:

¹⁸⁸⁶ Beyit için bkz. ‘Bidayet/Nihayet, Mebde/Mead, İntiha/Münteha’.

¹⁸⁸⁷ Beyit için bkz. ‘Kalp, Derûn, Dil, Gönül, Hâtır, Sîne’.

¹⁸⁸⁸ Bkz. Bakara 2/138.

¹⁸⁸⁹ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 82.

¹⁸⁹⁰ Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 188.

¹⁸⁹¹ Beyit için bkz. ‘Rind’.

¹⁸⁹² Beyit için bkz. ‘Destmâl’.

¹⁸⁹³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 392-393.

¹⁸⁹⁴ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 356. Sâye hakkında ayrıntılı malumat için bkz. Kâşânî, *a.g.e.*, s. 356-358; Uludağ, *a.g.e.*, s. 308; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 420; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 545.

Luṭfî ‘uḳalā şāhib-i zıldan ider ümmîd

Nādândur iden sâye-i bî-câna teşebbüs

“Nâbî-Gazel 34/9”

Nâbî’nin yukarıdaki beytinin adeta mütemmimi sayılabilecek aşağıdaki beyti, verme ve alma, yüceltme ve alçaltma kuvvetinin Rezzâk olan Allah (c.c.)’ın kabzasında iken elinden hiçbir şey gelmeyen zavallı ve bîçâre gölgelere yani insanlara yalvarmanın ve yaranmaya çalışmanın beyhude olduğunu belirtir mahiyettedir:

Ḳuvvet-i men‘ ü ‘aṭā ḳabza-i Rezzâḳdadur

Zıll-ı naçiz-i tehî-deste perestâr olamam

”Nâbî - Gazel 523/3”

Yukarıdaki iki beytinde de sâyeyi ‘Allah (c.c.)’ın kudret ve azameti karşısında acziyet sahibi ve irâdesi onun küllî irâdesine merbut insan’ manâsına gelecek şekilde telaffuz eden Nâbî, aşağıdaki beytinde bunlardan farklı olarak devrin sosyal şartlarını göz önünde bulundurup ‘gölgenin sahibi ile kendimizi bir tutacak olursak bizi anında ayaklar altına alırlar’ der ve vahdet-i vücûd nazariyesini savunan bazı mutasavvıfların bu fikirlerinde mutedil olmayıp aşırı giderek kendilerini Allah (c.c.) olarak tavsif etmeleri sebebiyle ayaklar altına alınmasına yani boyunlarının vurulmasına işaret eder:

Sâyeyüz biz bizi ol sâ‘at iderler pā-māl

Şāhib-i zıll ile işbât-ı müsāvât itsek

“Nâbî-Gazel 459/4”

3.40. Sevgilinin Güzellik Unsurları İle İlgili Mecazlar

3.40.1. Ağız, Dehân, Çene, Gabgab, Zekân, Zenehdân, Zülal, Dil, Diş

Şiir dilinde ağız yok denecek kadar küçüklüğü ve darlığı ile anılır; hatta bu hususiyetinden ötürü yok addedilir. Ağız, içindeki incileri muhafaza edercesine kapalı ve gizlidir.¹⁸⁹⁵ Tasavvuf ıstılâhında ‘ilâhî işaretler ve uyarılar’ anlamına gelir¹⁸⁹⁶ ve mahiyeti bilinmezliği veya gizli sır olarak remz edilir.¹⁸⁹⁷ Dehân ve fem olarak da

¹⁸⁹⁵ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 9-10.

¹⁸⁹⁶ Uludağ, *a.g.e.*, s. 101; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 120.

¹⁸⁹⁷ Tahir Üzgör, *Türkçe Divân Dübâceleri*, Kültür Bakanlığı Yay., 1. bs., Ankara 1990, s. 179.

karşılaşılan ağız, mim gibi kapalı oluşu (NB. G. 837/1)¹⁸⁹⁸ ile bazı beyitlerde yer alarak ‘çeşm, ruh, hâl (ben)’ gibi güzellik unsurlarıyla mütenasip zikredilir.

Nâbî, kullanmış olduğu misvâkının ince ve kıl hâlindeki kısmını ağızdaki dile teşbih ettiği beytinde (NB. G. 666/4)¹⁸⁹⁹ misvâkının yüz binlerce dili olsa dahi dehânından sırra dair en küçük bir ipucu elde edemeyeceğini ifade ederek dehâni esrâr mahzeni olarak tasavvur eder. Başka beyitlerinde sevgilinin ağzını gayb ile ilişkilendirip onun ağzını vasf edecek lisânı olmadığını yani gaypten haber veremeyeceğini (NB. G. 499/2); sevgilinin dehânını bûs etmedeki niyetinin gencîne-i gaybden olan kısmetini araması (NB. R. 95/2) olduğunu belirtir. Mısırî, Hz. Peygamber (s.a.s.)’i methederken bir beytinde (NM. 160/4) hakâyık ilminin mahremi olarak tavsif edip dehanının menba-ı esrar-ı ilm-i min ledünnî olduğunu ifade eder. Gevherî, yârini goncaya teşbih ederken dehânının sırrını ağyârın bilmemesini ister (GE. 817/3).¹⁹⁰⁰ Nâilî, keşf-i râz-ı dilin sevgilinin dehânından işitildiğini (NK. G. 115/1) ve dilinde dehânından gayrı bir temenni sözünün bulunmadığını (NK. G. 384/1); Fehîm, elest sırrının ve varlık noktasının sevgilinin dehânından bilindiğini dile getirirler. Bu kullanımlarıyla dehânın, tasavvufî manâya merbut zikredildiği görülür:

Keşf eylese diller n'ola esrâr-ı elesti

Hâl-i dehenüñden bilürüz noқта-i hestî

“Fehîm-Gazel 290/1”

Şiirde çene ‘zenedhân, zekân, enek’ gibi kelimelerle anılır ve orta kısmındaki çukurluk bahis konusu edilerek zindan veya kuyuya teşbih edilir.¹⁹⁰¹ Zenah çene demek olup tasavvuf ıstılâhında lezzet mahalli olarak kullanılır. Zenedhân ise sevgilinin lutfu olup ebediyet kuyusundan karanlık kuyuya atan kahredici bir lutuftur.¹⁹⁰² Çene, müşâhede ile ortaya çıkan mülâhaza ve ruhanî lezzetler yeridir.¹⁹⁰³ Aşağı derç ettiğimiz

¹⁸⁹⁸ Beyit için bkz. ‘Nokta ve Harf Sembolizmi’.

¹⁸⁹⁹ Beyit için bkz. ‘Misvâk’.

¹⁹⁰⁰ Bent için bkz. ‘Anîd, Hâris, Hâsid’.

¹⁹⁰¹ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 489.

¹⁹⁰² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 391; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 543.

¹⁹⁰³ Levend, *Divan Edebiyatı*, s. 46.

beytinde tasavvufta Allah (c.c.)'ın zâtı, esası, özü ve mahiyetinden kinaye olarak kullanılan zülf hevesiyle 'zekân'ın kuyusuna düştüğünü belirten Nâilî, bir yandan tasavvuftaki başarısızlığını yani fenâyâ eremeyişini dile getirmek isterken diğer yandan da Zât-ı Kibriyâ'nın künhüne vâkıf olamasa da o yolda ilerleme gayreti içerisinde olduğunu ve içine düştüğü bu hâliyle dahi ruhanî lezzetlere gark olduğunu zekân mefhumuyla ifade etmektedir:

Düşdük zekânuñ çâhına zülfüñ hevesiyle

Demdür ki bu meclisde giriftâr-ı kemendüz "Nâilî-Kasîde 158/2"

Çâh-ı zenâh tasavvufta "temâşâ hâlinde görülen sınırlardaki müşküller" olarak tanımlanır.¹⁹⁰⁴ Muhabbet erbâbının dili, sevgilinin çâh-ı zenehdânına düşmüş ve burada baş aşağı bir şekilde beklemektedirler. Temâşâ, arada perde olmaksızın Hakk'ı müşâhede etmektir. Müşâhedenin kesilmesi ile bir nevi kabz hâli yaşayan sâlik, neye uğradığını şaşırır ve beyninden vurulmuşa döner. Muhabbet ehlinin kalbi o yüzden zekân kuyusunda baş aşağıdır:

Dil-i erbâb-ı muhabbet hep aña düşmüşdür

Ser-nigündür diye çâh-ı zekânuñ şanma tehî "Nef'î-Gazel 124/3"

Çene altında oluşan ve insana güzellik kazandıran kıvrım, gıdık, gıdı manâlarına gelen gabgab tasavvufî olarak işaretin verdiği haz ve zevk demektir.¹⁹⁰⁵ Beyitlerde tasavvufî açıdan hemen hemen yok denecek kadar zikredilen gabgab, Nef'î'nin aşağıdaki beytinde alâyıkın simgesi olarak işlenmiştir. Beytin temelinde bir yandan gîsûnun kıvrımına ve gabgabın esaretine düçar olmama salık verilirken diğer yandan da hazdan, ruhanî zevk ve lezzetlerden de bir adım ileri geçip zevkin asıl menbainâ ulaşma fikri yatmaktadır:

'Âşık ol ammâ 'alâyıkdan berî et gönlünü

Ne ham-ı gîsûya meftûn ne esîr-i gabgab ol "Nef'î-Gazel 73/5"

¹⁹⁰⁴ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 109. Çâh-ı zenâh için ayrıca bkz. Pala, *a.g.e.*, s. 97-98.

¹⁹⁰⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 141; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 171. Ayrıca bkz. Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 160.

‘Bülbül, şîrîn, mübarek, bal, tûtî’ olan dil en fazla Gevherîde geçer. ‘Dürdâne, dür, inci, cevâhir’ olan diş de yine Gevherî’de macazî sevgili tasvirinde güzellik unsuru olarak değerlendirilir. Gevherî, sevgilinin dilinin tûtîye ders verdiğini söylerken dili tasavvufî zaviyeden değerlendirmese de (GE. 255/2) Âşık Ömer, ‘dilinin üzerine *elif lâm* okunur (AÖ. 1286/3); dilinin üzerine *ve’l-fecrî* okunur (AÖ. 1286/4); dilinin üstüne *ve’n-necmî* okunur (AÖ. 1286/5)’ diyerek Kur’ân-ı Kerîm’in Fecr¹⁹⁰⁶, Necm¹⁹⁰⁷ ve Bakara¹⁹⁰⁸ Sûreleri’ni hatırlatacak şekilde dili zikretmiştir.

3.40.2. Ân

Bet, beniz manâsına Türkçe bir kelime olup yüzün rengi demektir.¹⁹⁰⁹ Ekseriyetle ‘hüsn ü ân’ şeklinde kullanılan ân güzellik, alım, cazibe, anlatılması mümkün olmayan haz, manâlarını ihtiva eder. Sevgilinin boyu ‘elif’, kaşları da ‘nûn’ harfi olunca bu birliktelikten ‘ân’ yani Farsça ‘o’ ve ‘o’nun Arapçası olan ‘Hû’ ortaya çıkar.¹⁹¹⁰ Gevherî, dilberin hüsnünde hüsn-i ân istediğini ifade ederken ‘ân’ı gerçek manâda istimal etmiş; Nâilî ise hüsn ile kullandığı ‘ân’ı sevgilinin mahiyetinin bilinmesinde bir ölçü olarak değerlendirip mihenk taşını âşıkın kalbindeki siyah taş yani süveydâ olarak belirterek ‘ân’ı tasavvufî mecrasına münasip zikretmiştir. Sevgilinin hüsn ü ânının bir nebze de olsa idrâk edilebileceği ve kıymetinin ortaya konulabileceği yer âşıkın yanmaktan simsiyah olmuş süveydâsıdır. Bu süveydâya bakılarak sevgilinin hüsn ve ânı idrâk edilebilir. Farsça ve Arapça ‘o’ yani ‘Hû’ya tekâbül eden ân, her kalbe sâfiyeti nisbetince tecellî eder ve bu tecellî neticesinde kalp âyînesinin parlaklığına göre bilinebilir. En güzel sûrette de insân-ı kâmilde yani Hazret-i Resûl’de tecellî eder:

Var ise seng-i siyâh-ı kalb-i ‘âşıkdır mihek

Yoğsa ol şūhuñ ‘ayâr-ı hüsn ü ‘ânın kim bilür

“Nâilî-Gazel 97/2”

¹⁹⁰⁶ Bkz. Kurân-ı Kerîm, 89. Sûre.

¹⁹⁰⁷ Bkz. Kurân-ı Kerîm, 53. Sûre.

¹⁹⁰⁸ Bkz. Kurân-ı Kerîm, 2. Sûre.

¹⁹⁰⁹ Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 57.

¹⁹¹⁰ Uludağ, *a.g.e.*, s. 40.

3.40.3. Ben, Hâl

Hâl, tasavvufî edebiyatta Zât-ı ilâhî'nin remzidir.¹⁹¹¹ Manâsı yüzdeki ben demek olan hâl, tasavvufta “hakîki vahdet noktası, gayb âlemi, Hakk'ın mutlak gayb ve bilinemez hüviyeti” olarak kullanılır. Ben noktanın, nokta da Allah (c.c.)'ın simgesidir.¹⁹¹² Türkçesi ‘ben’ olarak en fazla Gevherî’de zikredilmiş, renginin siyahlığı (GE. 98/4) ile anılıp yine bu rengi ile hacerü'l-esved taşına (GE. 741/4) benzetilmiştir. Gevherî'nin bir beytinde sevgilinin benlerinin yüzdeki durumu, hüccacın Kabe'yi tavaf etmesine teşbih edilmiş (GE. 20/5); aşağı alınan beytinde de kaş ve gözle münasebet hâlinde zikredilerek hacerü'l-esvedin müşebbehi yapılmıştır:

Dilber kaşlar ile gözünün nûru

Hacerü'l-esvedtir siyâh ben yeri

“Gevherî 151/1”

Hâl, Nâilî’de tasavvufun ‘fark-ı evvel’ olarak adlandırılan ‘kesretin vahdeti örtmesi ve gizlemesi’ hâdisesi ifade edilirken kesret mesabesinde zikredilmiştir. Dâma teşbih edilen hâl, kesretin simgesi zülf tarafından örtülmüş olduğundan fark edilememektedir. Kesret vahdeti örtmüş ve ona tuzak kurmuştur (NK. G. 124/4).¹⁹¹³ Fehim’de ağzın kenarındaki varlık noktası olarak tasavvur edilen ben (FK. G. 290/1),¹⁹¹⁴ memduhunu tebcil maksadıyla fitnenin saklanacak yer bulamadığını, fitnenin gizlense gizlense dilberlerin saçların ucu eteğindeki bende saklanabileceğini dile getiren Nef’î’de (NF. K. 35/25) hat ile birlikte fitne unsuru olarak düşünülmüştür.

Tane tane görülenlerin hâl değil vahdet sırrı olduğunu ifade eden Mısırî (NM. 50/6), başka bir beytinde hâli kesretin remzi olarak zikreder. Sevgilinin haddinin tecellisine çoktandır müştak olduğunu lakin zülf ve hâl içinde saklı bulunduğundan bu arzusunu gerçekleştiremediğini (NM. 161/9) söylerken ve yine sevgilinin hâl ve haddinin cihânı ikiye bölüp bir kısmını kâfir diğer kısmını ise mümin eylediğini

¹⁹¹¹ Levend, *Divan Edebiyatı*, s. 46.

¹⁹¹² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 155; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 189. Ayrıca bkz. Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 184.

¹⁹¹³ Beyit için bkz. ‘Fark-ı Evvel’.

¹⁹¹⁴ Beyit için bkz. ‘Ağız, Dehan, Çene, Gabgab, Zekân, Zenehdân, Zülal, Dil, Diş’.

belirtirken (NM. 186/4)¹⁹¹⁵ beni zülf ile tenasüp, hâl ile tezat teşkil edecek şekilde ele almış; ben kavramını bir güzellik unsuru olmaktan öte vahdet, kesret, cem, fark gibi mefhumları izah ederken malzeme olarak kullanmıştır.

3.40.4. Boy, Kad, Kâmet

Kâmet, şiirde sevgiliye ait olunca ‘çınar, şimşad, sanevber, selvi’ gibi boyu uzun ağaçlar; âşıkta ait olunca ‘dal, çeng, lâm, hilâl’ gibi eğri büğrü kavramlar söz konusu edilmiş ve bu kavramlara benzetilmiştir.¹⁹¹⁶ Kâmet, tasavvuf ıstılâhında yalnız Allah (c.c.)’ın ibadete layık olması, başka hiçbir şeyin ve kimsenin bu hakkı haiz olmaması manâsına gelir.¹⁹¹⁷ Kâmet, kulluğa liyâkat,¹⁹¹⁸ sâlikin kulluk makâmında devam dileği ve yönünün doğruluğudur.¹⁹¹⁹ Tetkik edilen divânlarda ‘servi, sidre, tûba, huri, lâm, dal, sanevber, minare, dâr-ı Mansûr, şimşad’ gibi unsurlara teşbih edilmiş; ebrû ve hâl ile tenasüp hâlinde değerlendirilmiştir. Âşık Ömer’in sevgili için irat ettiği fakat mürşid-i kâmil için de söylenilebilecek muhtevadaki aşağıdaki bendinde minareye teşbih edilen kâmet, edebiyatta en yaygın teşbih edilen kıyamet tasviri ile yer edinmiştir. Bentte sevgilinin, muhtemelen mürşidin, camiye adım atmasıyla kendinden geçerek cezbe ve vecde gelen âşık, tâlib veya müridlerin tekbir avazlarıyla camiyi inletmelerinin ve oluşan mahşer atmosferinin tasviri ‘kâmet’ ile ifade edilmiştir:

Başladı gündün güne nâz-ı hezâra kâmetin

Cilve-i tecrîbeden gelmez kenâra kâmetin

Mescide ayak basınca ol minâre kâmetin

Câmii tekbîr-i halk âvâzı çın çın çınlatır

“Âşık Ömer 316/2”

3.40.5. Göz, Çeşm, Gamze

Çeşm, Divân şiirinde sözü en fazla edilen güzellik unsurlarından biri olup ‘şehlâlık, mahmûrluk, sarhoşluk ve öfke’ gibi sıfatları haizdir. Sihir gücüne de sahip

¹⁹¹⁵ Beyit için bkz. ‘Küfür’.

¹⁹¹⁶ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 75.

¹⁹¹⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 267; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 206.

¹⁹¹⁸ Levend, *Divan Edebiyatı*, s. 45.

¹⁹¹⁹ Üzgör, *Türkçe Divân Dîbâceleri*, s. 179.

olan göz bir süzgün bakışıyla âşıkları teshir edebilmekte,¹⁹²⁰ bir anda sâlikleri maddeye çekebilecek en müessir silah olabilmektedir.¹⁹²¹ Tasavvuf ıstılâhında aynı zamanda Allah (c.c.)’ın basar sıfatına işaret eder.¹⁹²² Göz, tasavvuf ıstılâhında hayır ve şer nâmına ne varsa Allah (c.c.)’ın her şeyi bilmesi demektir.¹⁹²³ Divânlarda ‘hunî, ahu, fettan, yağmacı Tatar, haramî, mestâne, elâ, sehâr, kâfir, şehlâ, seyf, kömür, sürmeli, mahmûr, nergis, cellat, câzû’ olarak tavsif edilen göz, akli yağma etmesi (GE. 825/4), bakılamaması (GE. 477/1), câna kıyması (GE. 262/3), kaşla beraber kible edinilmesi (ÜS. 173/1), kanlı, kan saçıcı, fitneci, mest ve hasta oluşu gibi hususiyetleriyle ele alınır. Halk ve Tekke şairleri ekseriyetle ‘göz’ kelimesini kullanırken Divân şairleri Farsça ‘çüşm’ kelimesini kullanmayı tercih etmişlerdir. Fehîm’in aşağı aldığımız bendinde göz, cânı cânsız akli da akılsız bir hale getirmeyen kimsenin sevgilinin gözünün kazâsının sırrına vâkıf olamayacağı ifade edilerek tasavvufî mecrasına münasip bir şekilde zikredilmiştir:

Vâkıf-ı râz-ı kazâ-yı çüşm-i yâr olmaz Fehîm

‘Aşkı ‘âşık cânı bîcân hüşî bîhüş itmeyen

“Fehîm-Gazel 241/5”

Çüşm-i mest, ‘ilâhî sır ve cezbeler’ demektir.¹⁹²⁴ Nâbî’nin aşağı derç ettiğimiz

beytinde ebrû ile münasebete getirilen çüşm mest oluşu ve baygın, süzgün, derin bakışı hatırlatılacak şekilde ele alınmıştır:

Mihrâb-ı dü-ebrûya neden girdi dü çüşmi

Bilmez mi sükârâya namâzuñ yiri yoğdur

“Nâbî-Gazel 163/2”

Mısrî, cânânın çüşmini gösterdiğinde âşıkın cânını aldığını, leblerini açtığında ise âşıkâ cân bağısladığını (NM. 89/3) söyleyerek çüşmin kan dökücü vafına işaret edip kulun Allah (c.c.)’ın fiillerinin hikmetini tam manâsıyla kavramaya muktedir olamayacağını belirtir. Mısrî, bu hikmeti ve kudreti idrâk yolunda adım atan kimseler

¹⁹²⁰ Pala, *a.g.e.*, s. 101.

¹⁹²¹ Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, s. 54.

¹⁹²² Uludağ, *a.g.e.*, s. 95.

¹⁹²³ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 131.

¹⁹²⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 95; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 114.

yani çeşminin kadehini nûş eden abdalların bu şevk ile âleme sürekli dönmeye geldiğini iddia ederek (NM. 43/3) çeşmin sırrına vâkıf olmayı nefsi bilme yani varlığı tek görme olarak tasavvur eder ve gözü tasavvufî rumuzu çerçevesinde işler.

Gözün alt ucunda görülen ve göreni mest eden hareket, yan bakış, göz süzme; çene ve yanaktaki hafif çıkur manâlarına gelen gamze, tasavvufî manâda idrâk edilen işaretler için kullanılır.¹⁹²⁵ Gamze kaş, göz ve kirpiğin müşterek hareketleridir ve âşıқта manâyı öldürür.¹⁹²⁶ Sevgilinin içerisinde binlerce anlam taşıyan bakışından neş'et eden ve şiirde en fazla ok ve kılıca teşbih edilen gamze, aynı zamanda büyücü, cadı, fitneler koparan afet ve belâdır.¹⁹²⁷ Tetkik edilen divânlarda da 'mahmûr, dil-dûz, mest, tir ü kemân, evbaş, sayyâd' oluşu ile beyitlerde yer verilir. Aşağı derç ettiğimiz beyitte cân almada göz ile olan müşterekliğine dikkat çekilmektedir:

Bir nigâh-ı germ ile biñ cân alurken gözleri

Bir dil-i bitâb ile biñ gamzeye âmâdeyim "Nef'î-Gamze 85/4"

Gönlü delik deşik eden (NF. K. 52/49), tığ olarak kaddi budayan, kesip parça parça eden (GE. 79/2), inleyen âşıkı şehit eden (FK. G. 12/7), her ne kadar öldürücü ve ne denli afet de olsa âşıkın yegane mahrem-i râzı olan (NF. K. 22/36) gamzeye âşık neden ve niçin diye sormaya cüret edemez; bunu aklından dahi geçirmez:

Belâ-yı hükm-i kazâya tereddüd itsem olur

Velî o gamzeye çün ü çerâ nedür bilmem "Fehîm-Gazel 205/5"

Bu denli teshir edici, kan dökücü, ıstırap verici ve öldürücü olan gamzeye itirazın olmaması ve gamzenin merğup bir unsur oluşu âşıkın gamze ile ezelden âşinâlığına (NF. G. 90/2) mebnidir. Bu gamze ile âşık sevgiliyi hatırlamakta ve yine bu gamze ile onunla olan irtibatını sürdürmektedir. Riyâdan arındıran bir cilâ (AÖ. 1402/2)¹⁹²⁸ vasfını da haiz olan gamzenin elemi yabancılaşmasın ve gönülden uzaklaşmasın diye

¹⁹²⁵ Uludağ, *a.g.e.*, s. 142. Ayrıca bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 172.

¹⁹²⁶ Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, s. 47.

¹⁹²⁷ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 162.

¹⁹²⁸ Beyit için bkz. 'Riyâ, Zerk, Gösteriş'.

gönül yarasını merhemle tanıştırmamak gerekir (FK. G. 10/4). Gerekirse sevgilinin gamzesinin şehidi olunmalıdır (NB. G. 871/1):

Göñli dilberden kesilmezse ‘aceb mi ‘âşıkun

Ġamzesiyle tâ ezelden âşnâdur neylesün “Nef’î-Gazel 90/2”

3.40.6. Dudak, La‘l, Leb

Dudak, şiirde üzerinde en fazla durulan güzellik unsurlarından biri olup yuvarlaklığı, rengi, darlığı, görünüşündeki güzelliğiyle şairlerin fikir ve hayâl dünyasını canlandırmada ve çeşitlendirmede önemli bir yere sahiptir.¹⁹²⁹ Gevherî’de ‘şükker, kiraz, şekerli’ olarak tavsif edilen dudak, ekseriyetle leb olarak zikredilmiştir. Tasavvufta leb “idrak edilmesi ve hissedilmesi şartıyla aracısız gelen söz” manâsınadır.¹⁹³⁰ Leb, kapalı sır olarak da düşünülür.¹⁹³¹ Leb, esrâr-ı hikmet hazinesidir (GE. 517/3).¹⁹³² Yârin lebleri âşika devâdır (GE. 126/3), âb-ı hayattır (GE. 623/3). Mürde cânları ihyâ eder bir mahiyete sahip (GE. 62/2) hayât-ı câvidândır (AÖ. 176/5). Sevgilinin la‘l-i lebi var iken Hızır’ın sunduğu âb-ı hayvân tercih edilmez (NB. G. 11/3). Cân vermede İsâ (a.s.)’ya laf atar, söz söyler, üstünlük taslar (NK. G. 37/2). Lebinde hiç ölme gamı yoktur (NK. G. 332/1). Lebleri âb-ı Kevser’den lezizdir (AÖ. 171/2). Çeşmini gösterdiğinde âşıkın cânını alan cânân, leblerini açtığında âşika cân bağışlamaktadır (NM. 89/3). Sevgilinin göz ucuyla bir anlık bakışı gönülleri yağma ederken dudağı da kalp hastası âşıklara cân vermektedir:

Cân verür ‘âşık-ı dil-ħastelere gerçi lebi

Ne gönüller alur ammâ göz ucuyla nigehe “Nef’î-Gazel 124/4”

¹⁹²⁹ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 285.

¹⁹³⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 306. Ayrıca bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 228.

¹⁹³¹ Üzgör, *Türkçe Divân Dîbâceleri*, s. 179.

¹⁹³² Beyit için bkz. ‘Vâridât, Vehb’.

La‘l-i leb, bâtinî zevkler ve ruhanî lezzetlerin sembolüdür.¹⁹³³ İstenilip arzu edilmesi ve ölümsüzlük bahşeden sulara tercih edilmesi, lebin bu rumuzu dolayısıyladır. Âşık bu yüzden her daim yârin lebini yâd eder; onun tek derdi odur:

La‘l-i lebündür emel-i şubh u şâm

Dağı biz âmâl nedür bilmezüz

“Nâbî-Gazel 287/4”

Ümmî Sinân, Hz. Ali (k.v.)’yi methederken (ÜS. 13/15) onun leblerini âb-ı hayvâna, başka beytinde ise sevgilinin leblerini âb-ı hayvâna teşbih eder ve içmeyi hayvân olarak nitelendirir (ÜS. 173/2). Aşağıdaki beytinde Nâilî, sevgilinin dudağının tadının lezzeti hatırına geldiğinde Mısır ülkesine değil oradan da çok ozaklarda olan Kandeher’a kadar gitmeyi ve o lezzeti tekrar tekrar tatmayı göze alır. Burada leb, gönle doğan ilâhî lezzetlerdir ve şair de bu lezaize mübtela tiryâki bir âşıktır:

Ederse şand-ı lebün hâtır-ı mezâka huşûr

Diyâr-ı Mışra degül Şandehâra dek giderüz

“Nâilî-Gazel 166/5”

Dudak ve leb yerine beyitlerde la‘l kelimesi de kullanılır. La‘l aslında kırmızı renkli parlak bir taştır. La‘lin dudak yerinde kullanılması yaygın bir kılışe (mecâz-ı örfî) hâline gelmiş¹⁹³⁴ ve zikrolunduğu beyitlerde dudak yerine istimal edilmiştir. Gaybın hükümleri idrâk olunamayacağından sevgilinin la‘linin sırrı bilinemez (NB. G. 157/4).¹⁹³⁵ Âşıklar dildârın kırmızı dudağı için vâlih ve mest bir haldedir, onlar bâdeyi câm ve sürâhi olmadan sevgilinin dudaklarından içerler (NB. G. 333/5).¹⁹³⁶ La‘li ruhlar meclisinde anılınca mey içenlerin sarhoşluğu artar (NK. G. 15/3). Onlar sahbâdan değil la‘l-i nâbdan (NK. G. 169/1) ve sâkinin la‘linin temâşâsından mest olmuşlardır. Beyitte dudağın âşıkın veya sâlikin ulaşmak istediği fenâ ve neticesindeki bekâ hâlinin sembolü olarak kullanıldığı göz önünde bulundurulmalıdır:

Bizüz o mest-i temâşâ ki la‘l-i sâkîden

¹⁹³³ Levend, *Divan Edebiyatı*, s. 46.

¹⁹³⁴ Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divanının Tahlili*, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2012, s. 115.

¹⁹³⁵ Beyit için bkz. ‘Gayb’.

¹⁹³⁶ Beyit için bkz. ‘Hayret, Hayrân, Vâlih’.

3.40.7. Hatt

Yüzdeki ayva tüyleri, yeni çıkmaya başlamış ince sakal manâlarına gelen hatt, tasavvufta gayb âlemine, “varlık mertebelerinin en yakını olan âlem-i ervâhın taayyununa” işaret eder.¹⁹³⁷ Allah (c.c.)’ın vechinin taayyünü,¹⁹³⁸ vahdet üzerindeki kesrettir.¹⁹³⁹ Hatt, tetkik edilen divânlarda umumiyetle menfi telakki edilse de bu manâsına merbut şekilde kullanımları da az değildir. Sevgilinin hattının esrârıyla gönül medhûş olur ve bu sayede dünyânın bütün gamı unutulur (NB. G. 533/1). Fehîm’in Allah (c.c.)’ın vechinin taayyününün hatt unsuruyla remzedildiği aşağı alınan beytinde bu taayyün karşısında vâlih ve hayrân bir şekilde semâ eden bir derviş göz önüne getirilir:

Fıkr idüp esrâr-ı haş-ı rûyuñı

Eyleyelüm vâlih ü hayrân semâ‘

“Fehîm-Kasîde 3/5”

Ayva tüyleri olan hattın yazının siyah satırı olan hatta teşbih edilmesi¹⁹⁴⁰ de divânlarda rastlanılan bir kullanımdır. Fehîm’in bir beytinde hatt tevriyeli kullanılarak erbâb-ı dilin icâzet yazılarına (FK. MST. 3/2/9)¹⁹⁴¹ teşbih edilmiş; Mısrî’nin (NM. 50/4) ve Nef’î’nin de birer beytinde yine aynı benzetme yönü ile Mushaf’a benzetilmiştir. Beyitte Hz. Osman (r.a.)’ın zikredilmesi, Kur’ân-ı Kerîm’i çokça okumasına ve hîn-i hilâfetinde Kur’ân-ı Kerîm’in çoğaltılması hâdisesine telmihte bulunmak için olsa gerektir:

Haş degül âyât-ı hûbîdür ki anuñla ruşı

Ziynet-i taşrîr-i şaşr-ı Muşhaf-ı ‘Oşmân bulur

“Nef’î-Kasîde 8/2”

¹⁹³⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 159.

¹⁹³⁸ Üzgör, *Türkçe Divân Dîbâceleri*, s. 177.

¹⁹³⁹ Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, s. 43.

¹⁹⁴⁰ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 430.

¹⁹⁴¹ Beyit için bkz. ‘İcâzet Verme’.

Sevgilide hatt belirmesi, bahar olan yüzünün sonbahara tebeddül etmesini temsil ettiğinden hatt istenmeyen bir tutum olarak da karşımıza çıkar.¹⁹⁴² Hatt bu manâda hüsnü örtüp gölgede bırakan (FK. G. 45/4) nûr âlemindeki karanlık bir gece (FK. KT. 1/14), gül yaprakları arasında biten değersiz bir ot (FK. G. 45/6), yüzü karanlıkta bırakan güneş tutulması (FK. G. 240/3) olarak tasavvur edilir. Mısrî, bir beytinde (NM. 21/6) yüzü imân ve hattı da küfürle irtibatlandırarak ‘hatt’a menfi bir anlam yükler. Nâbî, yârinin hattının fikri derûnunun levhine nakş olalı âyînenin paslanması gibi kendisinin de jeng ile sıkı fıkı dost olduğunu (NB. G. 329/6)¹⁹⁴³ ifade ederken hattı menfi telakki etmiştir. Hattın bu menfi kullanımı kesretin timsali olmasından ve vahdeti simgeleyen yüzü örtmesinden kinayedir. Nitekim aşağıdaki beyitte hattın ruhu perdelediği belirtilerek kesretin vahdetin müşâhedesine mani oluşuna işaret edilmiştir:

İstemez zînet-i haṭṭı o meh-i sâde-ruḥum

‘Âlem-i nûrda zîrâ şeb-i deycûr olmaz

“Fehîm-Kıt’a 1/14”

Hatt, fitne ile bir araya getirilerek de menfi manâda tasavvur edilir. Sevgilinin yanağının ayva tüylerinin sayfası fitne sınırlarının sayfası olarak düşünülüp hatt fitnenin habercisi olarak zikredilmiştir (FK. G. 289/2). Nef’î, Sadrazam Muhammed Paşa için yazdığı kasidede fitnenin devrinde pinhân olacak yer bulamadığı, gizlense gizlense dilberin saçının ucu altında hatt ve hâl içinde gizlendiği belirtilerek (NF. K. 35/25) fitne unsuru Klâsik şiir anlayışı çerçevesinde düşünülüp hatt da hâl ile birlikte bu hayâlin zenginleştirilmesinde zikredilen bir güzellik unsuru olarak kullanılmıştır. Bu kullanımlarıyla menfi telakki edildiği âşikârdır.

3.40.8. Kaş, Ebrû

Sevgilinin ikinci derecede güzellik unsurlarından sayılan kaş, fitne hususunda göz ile ortak gibidir. Kaş, içerisinde göz, kirpik ve gamzeyi barındıran adeta bir fitne

¹⁹⁴² Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 196-197. Hat için bkz. Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 204-205.

¹⁹⁴³ Beyit için bkz. ‘Kalp, Derûn, Dil, Gönül, Hâtır, Sîne’.

dükkânıdır ve en büyük özelliği eğri oluşudur.¹⁹⁴⁴ Ebrû, tasavvufî olarak Zât-ı Kibriyâ'yı gizlemesi ve örtmesi sebebiyle ilâhî sıfatlara verilen isimdir.¹⁹⁴⁵ Sâlikin derecesinin düşmesi¹⁹⁴⁶ ve Allah (c.c.)'ın zâtının perdeleri olan sıfatlar olarak da remz edilir.¹⁹⁴⁷ Cellat, hilâl, kemân, nâvek-endâz' olan ebrû, Halk şairlerinin divânlarında ekseriyetle 'kaş' olarak telaffuz edilmiştir. Tetkik edilen divânlarda sevgilinin kendisi bizzat kible olunca kaşları da mihrâp olarak düşünülmüştür. Kible ile tasavvufta sevgili, mürşit ya da Allah Teâlâ kastedilir. Avâmın kiblesi Kabe, havâssın kiblesi ise ârifânın kalbi¹⁹⁴⁸ ve kâmil müminlerin gönlüdür.¹⁹⁴⁹ Sevgilinin kaddine kıyam eyleyen âşık ebrûsuna da rükû' etmektedir (NK. G. 29/3). Merdân-ı Hak'ı kible, kaşlarını da mihrâp eyleyen '*kâbe kavseyni ev ednâ*' sırrına erebilir (SG. 52/2).¹⁹⁵⁰ '*Semme vechullâh*' kurba ermiş salât ehlinin kiblesidir; sâlik de tevhit kaşlarına secde etmelidir (NM. 19/5). Ebrû, dil Kabe'sinde mihrâptır ve o mihrâba hayrân bir şekilde sürekli yönelmek gerekir:

Ebrû-yı döst yeter Ka'be-i dilde mihrâb

Muttaşıl eyle teveccüh aña hayrân olarak "Fehîm-Kasîde 16/16"

Âşık, itikaf etmek için sevgilinin kaşlarını mihrâp edinmiştir (AÖ. 930/3).¹⁹⁵¹

Sevgilinin bu kaşları arası dururken başka bir yere doğru tâat etmez (ÜS. 83/9). Gönül, sevgilinin kaşları mihrâbına baktıkça aşk ile Allah (c.c.) diye tekbir getirmeyi arzu eder (NM. 70/3). Âşıkın kiblesi Hak'tır; yönünü sevgili cihetine döndürüp iki kaşının arasını mihrâp edinir (AÖ. 1445/4). Bu sevdâ ve müşâhedede iken geçen zamanın, mazi ve atının çok da bir ehemmiyeti kalmaz:

Kaşı ile zülfi hevâsındayuz

¹⁹⁴⁴ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 130.

¹⁹⁴⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 115.

¹⁹⁴⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 138.

¹⁹⁴⁷ Üzgör, *Türkçe Divân Dîbâceleri*, s. 177.

¹⁹⁴⁸ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 284.

¹⁹⁴⁹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 215.

¹⁹⁵⁰ Beyit için bkz. 'Er, Fetâ, Merd, Merdân, Merdâne, Yiğit'.

¹⁹⁵¹ Bent için bkz. 'İtikafa Çekilme'.

Ebrû, fitne çıkarışı ve keskinliği yönüyle de beyitlerde yer almış bir güzellik unsurudur. Bu hususta en fazla Hz. Ali (k.v.)’nin kılıcına benzetilmiştir. Kaşlar fitne çıkarmakta (GE. 64/2), hatta fitnenin bizzat kendisi olmaktadır (NM. 21/5). Sevgilinin yarı çatik kızgın ebrûsu âşika yokluk köşesini kabul ettirmeye kâfidir (FK. G. 62/7). Şerh eden kitabı (yüzü) olmasa idi sevgilinin kaşlarının manâsı bilinemezdi (NM. 163/4). Sevgili Hz. Ali (k.v.)’ye teşbih edildiğinde ebrûsu da keskinliği ve düşmanları bertaraf edişi ve onlara aman vermeyişi cihetiyle onun meşhur kılıcı zülfikârın müşebbehi olur (GE. 587/2), (AÖ. 786/3), (AÖ. 541/1).¹⁹⁵²

Kaş, çeşitli âyet-i kerimelerle münasebet hâlinde de beyitlerde zikredilir: ‘Kaşın tuğrâ-yı garrâ-yı bî-misâldir, âyât-ı gufrânı sende görsünler (GE. 444/4). Kaşının tuğraları şekl-i *bismillâh* ile yazılmıştır (AÖ. 463/3). Hattât-ı ezel kaşlarını âyât-ı Rahmân ile yazmış (AÖ. 786/1). Hatt-ı Sübhân kaşların dest-i kudretle yazılmış (AÖ. 786/4). Kaşları ‘*nun ve ’l-kalem*’dir (AÖ. 1274/4). Kaşının arasında *er-Rahmân* okunur (AÖ. 1286/5). Kaşlarının arası şekl-i *bismillâha* benzer (AÖ. 1389/2). Hudâ iki kaşının arasından hatt-ı istiva çekti, bu hattan da *alleme ’l-esmâyı* talîm eyledi (NM. 4/1). Kaşın ‘*kâbe kavseyni ev ednâ*’dır (NM. 28/6).’

3.40.9. Kirpik, Müje, Müjgân, Peykân

Müje, edebiyatta sevgiliden gelen ve âşıkın sînesine saplanarak onu yaralayan ok olarak düşünülür. Tasavvuf ıstılâhında ilâhî himmet gereği sâlikin amellerini ihmal etmesi¹⁹⁵³ ve vazifelerini aksatması sonucu perdelenmeye maruz kalması demektir.¹⁹⁵⁴ Kirpik şiirde âşıkın kalbine saplanmaya muntazır ok gibi göz kapaklarına saf saf dizilip yerine göre kılıç yerine göre de hançere teşbih edilir.¹⁹⁵⁵ Sevgilinin kemân kaşından

¹⁹⁵² Beyit için bkz. ‘Er, Fetâ, Merd, Merdân, Merdâne, Yiğit’.

¹⁹⁵³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 260.

¹⁹⁵⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 348.

¹⁹⁵⁵ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 276-277.

fırlatılan oklar, yani müjgân, nice âşıkları mecruh etmiştir.¹⁹⁵⁶ Sevgilinin çeşminde saf saf dizilmiş (GE. 255/3)¹⁹⁵⁷ siyah kirpikler gönülleri yağma etmekte (AÖ. 305/4); yay olan kaşlar, ok kirpikle birleşerek (GE. 223/3) âşıka saplanmaktadır. Uşşâkı gamgîn eden kirpik (GE. 171/2) fitnenin gizlenebileceği tek yerdir (NF. K. 20/15).

Nâilî, sevgilinin bakışı neticesinde kımıldayan her kirpiğin büyüdü bir nakış ortaya çıkarttığını ve bunun neticesinde kesrette kaldığını ifade eder. Nakış, tasavvufta arınılması gereken tefrika, kalbin üzerinde gafletten ötürü çekili bir perde¹⁹⁵⁸ olarak düşünüldüğünden aşağıdaki beytinde Nâilî perdelenmeye maruz kalan mahcûb bir kişilikte karşımıza çıkar. Beyit, Nâilî'nin tasavvufta çok da başarılı olamadığı zaviyesinden değerlendirilebilir:

Leb-i şüh-ı nigâh-ı çeşmüñ oldukça terennüm-sâz

Eder her cünbiş-i müjgânı bir nağş-ı fûsun peydâ “Nâilî-Gazel 1/3”

Sevgilinin gamze oklarının müşebbehünbihi olan bu ‘peykân’, okun ucundaki sivri demire denir.¹⁹⁵⁹ Peykân, divânlarda çok fazla geçmemekle birlikte Nefî'nin aşağıdaki beytinde sînenin kendisinden çevrilmesinin ve korunma için herhangi bir çabada bulunulmamasının nedeni olarak peykânın illet-i firKate dârû-yı ifâkât olarak bilindiğinin ifadesinde beyitte zikredilmiştir:

Nice gerdân iderüz sîneyi peykânından

‘İllet-i firKate ifâkat bilürüz “Nâbî-Gazel 297/2”

3.40.10. Saç, Zülf, Turra, Kakül, Gîsû

Şiirde şekli, kokusu ve rengi itibariyle sayısız teşbih ve mecâza konu edilmiş olan saç, sevgilinin en fazla kullanılan ve ele alınan bir güzellik unsuru addedilmiştir.¹⁹⁶⁰ Saç, tasavvufta hüviyetin zâhirini yani vücûdunu temsil eder. Varlık hakkında herkes bir şekilde bilgi edinebilir, lakin daha ileri gidemez. Daha ilerisi saç gibi siyah ve karanlık

¹⁹⁵⁶ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 348.

¹⁹⁵⁷ Bent için bkz. ‘İd, Bayram’.

¹⁹⁵⁸ Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 443.

¹⁹⁵⁹ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 371.

¹⁹⁶⁰ Pala, *a.g.e.*, s. 384-385.

olup gaybû'l-gaybdır.¹⁹⁶¹ Diğer yandan saç Allah (c.c.)'ın azamet sıfatıdır.¹⁹⁶² Zülf 'saç' olarak en fazla Gevherî ve Mısırî'de telaffuz edilmiştir. Gevherî saç, leyl kelimesini siyah mânâsına gelecek şekilde kullanarak sevdiğini 'saçı leylam' diye tavsif ederken zikreder. Âşık Ömer, bir devriyesinin aşağı aldığımız bendinde Allah (c.c.)'ı betimlerken 'cemâli ve 'd-duhâ saç ve 'l-leyli' demesiyle saç siyah olarak tasavvur edip Kur'ân-ı Kerîm'in Duhâ¹⁹⁶³ ve Leyl¹⁹⁶⁴ sûrelerine ya da Duhâ Sûresi'nin ilk iki âyetine¹⁹⁶⁵ göndermede bulunarak yüzü gündüze ve saç da geceye teşbih eder:

Geşt eyledim gezdim cenneti hayli

Tā elest bezinde eyledim meyli

Cemâli ve 'd-duhâ saç ve 'l-leyli

Nūr-ı Kibriyâya uğradım geldim

“Âşık Ömer 991/3”

Mısırî, bu dünyâda Allah (c.c.)'ı bilmeyen ve inkâr edenlerin bu inkârlarının elest bezinde gözlerinin saçlarda kalması nedeniyle tahakkuk ettiğini rumuzlu bir şekilde ifade eder (NM. 43/2). Bu kullanımda saçın küfre delâlet edişine işaret vardır. Mısırî, yine bir başka beytinde türlü türlü fitnelerin O'nun saçından zuhûr ettiğini, halk-ı âlemin de bu fitneleri şeytanın çıkarttığını sandığını (NM. 186/3) ileri sürmektedir.

'Zülf', saçın en fazla zikredilen ve farklı hayâllere malzeme edilen lafzıdır. Bu bağlamda en fazla 'dâr, zünnâr, küfr, taalluk, hicâb, kemer, kemend, fitne, dâm, sayyâd, zencir, teşbih ve çevgân'a teşbih edilerek değişik imajlar etrafında tevriye, mecâz, teşbih ve tenasüp sanatları içerisinde zikredilir. Zülf çokluğun ve taayyünlerin simgesidir. 'Gerçek Bir'in yüzü (zâtı) kesretle örtüldüğü gibi saç da yüzü örtmekte ve gizlemektedir.¹⁹⁶⁶ Zülf, Zât-ı ahadiyetin sıfatıdır.¹⁹⁶⁷ Zülf, hiç kimsenin vâkıf olamadığı ve ulaşamadığı gaybî hüviyettir. Tasavvufta Allah (c.c.)'ın zâtı, esası, özü ve

¹⁹⁶¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 258.

¹⁹⁶² Üzgör, *Türkçe Dîvân Dîbâceleri*, s. 177.

¹⁹⁶³ Bkz. Duhâ Sûresi.

¹⁹⁶⁴ Bkz. Leyl Sûresi.

¹⁹⁶⁵ Bkz. Duhâ 93/1-2.

¹⁹⁶⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 286.

¹⁹⁶⁷ Levend, *Divan Edebiyatı*, s. 45.

mahiyetinden kinaye olarak kullanılır. Saç nasıl siyah ve karanlık ise Allah (c.c.)’ın zâtı da aynı şekilde bilinmemektedir, meçhuldür.¹⁹⁶⁸ Manzumelerinin mısra aralarında her fırsatta tasavvuf ve sülûktaki muvaffakiyetsizliğini hissettiren Nâilî, aşağıdaki beytinde zülfü Allah (c.c.)’ın zâtı ve özü olarak tasavvur etmiş ve dünyâ arzularından kurtulup bu gaybî hüviyete ulaşamadığını tedai ettirmeye çalışmıştır:

Olmadı mümkün kemend-i zülf-i yâre dest-res

Tengnây-ı dehr gūyâ çâh-ı Bijendir baña “Nâilî-Gazel 7/2”

Nef’î’nin akla uyunca gönlünün bir garip âvâre olduğunu lakin âşka uyunca ise yârin zülfünün tuzağına düştüğünü (NF. G. 46/1)¹⁹⁶⁹ dile getirdiği beytindeki zülf de kesret manâsında değil Zât’a ulaştıracak bir vasita olarak zikredilmiştir.

Zülfün ‘Mansûr’ ve ‘dâr’ mefhumlarıyla münasebete getirildiği beyitler azımsanamayacak kadar çoktur. Âşık zülfe berdâr olan Mansûr (AÖ. 910/1) ve zülf de âşıkı berdâr eden iptir (GE. 269/1). Sevgilinin zülfü sevdâsı kimin boynuna geçerse nihayetinde onun yolunda Mansûr gibi asılır (NM. 47/2). Dil, dildârın zülfüne sarılınca cânını cânâna Mansûr gibi verinceye kadar maksûdunu elden bırakmaz (NAA. G. 140/2). Sevgilinin haddinde *ve ’d-duhâ*, zülfünde ise *ve ’l-leyl* yazılıdır (GE. 841/1); ona bakan Rahmân’ın âyetlerini görür (GE. 444/2). Aşağı derç ettiğimiz beytinde ezeldeki meclise ve ahde işaret eden Mısri, Mansûr gibi sevgili yolunda cânını feda eden kimselerin zülfün teline dolananlar olduğunu belirtir:

Zülfüñ telüne kimüñ gönli tolaşdı

Manşür gibi meydâna girüp dâra gelürler “Niyâzî-i Mısri 43/4”

Zülfün ‘vahdeti örten kesret, çokluğun ve taayyünlerin simgesi, mâsivâ taalluku’ gibi menfi manâda kullanımları da bir hayli yekün teşkil eder. Nâilî’nin aşağıdaki beytinde ne kadar çabalasa da mâsivâ bağlarından kurtulamayan bir sâlikin hâlet-i ruhiyesi, gecenin karanlığında boğulan bir hasta imajı ile izah edilmiş ve zülf rengi

¹⁹⁶⁸ Uludağ, *a.g.e.*, s. 398. Zülf için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 551-552.

¹⁹⁶⁹ Beyit için bkz. ‘Mecnûn, Âvâre, Divâne, Sergerdân’.

itibariyle geceye ve çokluğu cihetiyle de vahdet mukabili olan kesrete teşbih edilmiştir.

Hastalık gece şiddetlenir ve hasta da hastalığının derecesini gece anlayabilir:

Arturdı cününüñ heves-i zülf-i siyeh-târ

Bir hastesüñ ey dil ki şeb-i târda kalduñ “Nâilî-Gazel 217/4”

Zülf gönülleri kendisine sihirle bağlayan câdû (NK. G. 259/1), âşıkları yakalayan kanca (AÖ. 895/2), bend eden tuzak (AÖ. 1369/1), cemâl Kabe’sini perdeleyen perdecî (NK. G. 155/2), cemâl tecellisine mani olan karanlık (NM. 161/9), fitnenin sığınma yeri (NF. K. 13/42), gûy olan âşıkların inleyen gönüllerine çevgân (NF. K. 49/43), avını hızlı bir şekilde tuzağa düşürebilen mahir bir avcı (NK. G. 197/1), (NK. G. 124/4)¹⁹⁷⁰ vahdeti gölgeleyip göstermeyen kesret (NK. KT. 7/1),¹⁹⁷¹ belâ tespîhi (FK. MST. 1/9/8), âzâdeler için ayakbağı ve kayd-ı taalluk (NF. K. 33/17),¹⁹⁷² papazların bellerine sardığı zunnâr (AÖ. 610/3), dili esir eden kâfir (NK. G. 160/5), sevgilinin izâr-ı pâkine kat kat hicâp (NK. G. 106/4),¹⁹⁷³ imânı temsil eden yüze karşı küfür mümessili (SG. 53/6), (NM. 72/2)¹⁹⁷⁴ olarak da karşımıza çıkar.

Saçın ‘kıvrıcık saç lülesi, alna düşen saç’ manâsına gelen ‘turra’ mefhumunun Nakşî’nin bir beyti hâriç tutulacak olursa sadece Divân şairlerinde telaffuz edildiğini iddia edebilmek mümkündür. Divânlarda turranın zikredilmesi, zülfe nisbetle daha az olsa da umumiyetle müsbet manâlar çağrıştırmak için olmuş ve bu yönüyle zülften ayrılmıştır: ‘Ey gönül, sen de Mansûr-veş ene’l-Hak turrasını çekip defter-i uşşâka kaydolarak ber-dâr ol (NAA. G. 185/5). Dilimiz turradan başka bir dâma tutulmaz, çünkü biz kafes-i aşktan âzâde olan hümayız (NF. G. 55/5). Ey turra gûy-ı dile çevgân-ı belâsın (NK. G. 323/2). Turra, hattını ayaklar altına alırsa buna şaşılmaz, çünkü gül bahçesi içinde ot yapraklarına değer verilmez (FK. G. 45/6). Turra hevesiyle kayda

¹⁹⁷⁰ Beyit için bkz. ‘Fark-ı Evvel’.

¹⁹⁷¹ Beyit için bkz. ‘Tevhîd, Vahdet’.

¹⁹⁷² Beyit için bkz. ‘Âzâde, Hür’.

¹⁹⁷³ Beyit için bkz. ‘Perde, Hicâb, Nikâb Nakış’.

¹⁹⁷⁴ Beyit için bkz. ‘Küfür’.

düştük, aşk denizine âşina olduğumuzdan beri girdâptayız (NK. G. 141/1).¹⁹⁷⁵ Eğer bir zâhit, onun alın saçının kıvrımını ansaydı, o anda kendisini rahiplerin bellerine bağladıkları ipe bağlanmış bulurdu (FK. G. 38/10).¹⁹⁷⁶

‘Omuzlara kadar dökülen saç’ demek olan ‘gîsû’, Kur’ân-ı Kerîm’de¹⁹⁷⁷ geçen ‘hablullâh’ yani Allah (c.c.)’ın ipi deyiminden kinayedir. Hakk’a bu yolla edilir.¹⁹⁷⁸ Divânlarda da ‘hablü’l-metin, misk-i Hoten, ziba ve anber’ olarak tavsif edilen gîsû, zülf ve kakül kadar çok zikredilmemiştir. Anıldığı beyitlerde genellikle kesreti ve dünyâyâ bağlılığı çağrıştıracak şekilde menfi kullanılmıştır. Bir beytinde gönlü alâyıktan beri etmeyi ve gîsû kıvrımlarının esiri olmamayı (NF. G. 73/5)¹⁹⁷⁹ salık veren Nef’î, aşağı derç ettiğimiz beytinde gîsûya cemiyet/perişan tezaadı dairesinde yer verip tefrika manâsı yükleyerek gîsûyu vahdetten uzaklaşan âşıkın kesrete düşeceği ve gönül huzurunu yitireceğini ifade etmede araç olarak zikretmiştir:

Cem’iyyet-i hâtır mı qalur ‘âşık olunca

İllâ gam-ı gîsû-yı perişân ne belâdur

“Nef’î-Gazel 43/4”

3.40.11. Yüz, Vech, Dîdâr, Likâ, Hadd, Rû, Ruh, Yanak, Ârız, İzâr

Divânlarda ‘ablak, bedr, firdevs, gül, gün, güneş, şems, mâh, Mescid-i Aksa’ istiareleriyle zikredilen yüz aynı zamanda ‘âyîne, göz, mushaf, nûr, Kabe’ gibi mefhumların müşebbehi durumundadır. Yüzde *bismillâh* yazılıdır (GE. 586/3), âlim olanlar sevgilinin yüzünde *Fatiha* âyetlerini okurlar (AÖ. 175/2), yüz baştanbaşa Furkan âyetleri ile memludur (AÖ. 1032/3). Yüz, bakanların gözlerini kamaştıran bir güzellik unsurudur (GE. 477/1). Sevgilinin şerh eden kitabı (yüz) olmasa zülf ve kaşların manâsı bilinemez (NM. 163/4). Şems ve kamer nûrunu bu yüzden almaktadır (NM. 28/5). Bu dünyâda dârı göze alanlar ez el bezminde sevgilinin yüzünü görenlerdir

¹⁹⁷⁵ Beyit için bkz. ‘Âşinâ, Bigâne, Yâd, El’.

¹⁹⁷⁶ Beyit için bkz. ‘Râbîta Yapma’.

¹⁹⁷⁷ Bkz. Âl-i İmrân 3/103.

¹⁹⁷⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 147. Ayrıca bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 177; Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 167.

¹⁹⁷⁹ Beyit için bkz. ‘Ağız, Dehân, Çene, Gabgab, Zekân, Zenehdân’, ‘Taalluk, Alâyık, İzâfât, Kayd’.

(NM. 43/1). Onu yüzü görenin kalbi pas tutmaz (AÖ. 423/3). Kudret gözleri Dost yüzünü gördüğünde akıllar çâk olup hayrân kalır (NAA. H. 20/5). Sevgilinin yüzüne dağlar bile dayanamayıp paramparça olmaktadır. Sevgilinin yüzünü görmek isteyen Musa Peygamber (a.s.)'in kıssasını âlimler çok iyi bilirler:

Tağlar daği tayanmaz anuñ yüzine karşı

‘Âlimlere şor Tûr ile Mûsâ haberin sen “Niyâzî-i Mısırî 138/5”

Mısırî'nin yanı sıra diğere mutasavvıf şairlerden Gaybî ve Ümmî Sinân, Halk şairlerinden Gevherî bazı beyitlerinde yüzü Allah (c.c.)'in yeryüzündeki bir tezahürü olarak telakki etmişler ve onu tecellî ve Tûr gibi kavramlarla birlikte zikretmişlerdir. Gaybî, Hakk'ın yüzünün pîr yüzünden tecellî ettiğini ifade ederek (SG. 43/2)¹⁹⁸⁰ pîr, şeyh ve mürşidin görüldüğü yerde Allah (c.c.)'ı hatırlatması hususiyetine işaret eder. Ümmî Sinân, yüzü vahdet-i şuhûd zaviyesinden değerlendirerek Allah (c.c.)'ın binlerce yüzden göründüğünü (ÜS. 61/6) belirtir. Gevherî'nin mecâzî sevgiliyi tavsif ederken yüzüne Tûr-ı Sinâ çekildiğini belirten mısraları (GE. 477/2) da onu bu hususta Ümmî Sinân'a yaklaştırır.

Divânlarda yüz ‘vech, dîdâr, likâ, hadd, rû, ru'yet, ruh, arız, yanak, izâr’ gibi kelimelerle de ifade edilmiştir. Bunlardan en çok zikredilene sırasıyla ruh, vech, dîdâr, likâ olmuştur. Lügatte ‘çehre, yüz, zât’ gibi manâlara gelen vech, Kur’ân-ı Kerîm’de ‘vechullâh’, ‘vechü Rab’ gibi Rab veya Allah (c.c.) kelimeleriyle terkip hâlinde kullanılmıştır.¹⁹⁸¹ Müfessirler bu ibareyi, manâsı açık ve kesin olmayıp tevil ve tefsire ihtiyaç gösteren ibare olarak kabul etmiş ve bu ibareye ‘Allah (c.c.)’ın kendisi, zâtı, varlığı, rızâsı, murâdı, hoşnutluğu, kıblesi’ gibi manâlar yüklemişlerdir.¹⁹⁸² Divânlarda ‘sırr-ı vech, vech-i Rahmân, vech-i ahadiyet, vech-i bâkî, vech-i Hudâ, vech-i pâk, vech-i Zât, vechullâh’ gibi terkiplerle kullanılan vech en çok mutasavvıf şairlerce

¹⁹⁸⁰ Beyit için bkz. ‘Teveccüh’.

¹⁹⁸¹ Bkz. Bakara 2/115, 272, Ra’d 13/22, Kasas 28/88, Rûm 30/38-39; Rahmân 55/27; İnsân 76/9.

¹⁹⁸² Süleyman Uludağ, "Vechü'l-Hak", *DİA*, İstanbul 2012, C. XLII, s. 584-585.

zikredilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in vech-i pâkinden *ve'd-duhâ*'nın rumûzu ayan olmuştur (AÖ. 255/3). Hz. Ali (k.v.)'nin mâh-ı vechi âşıkların ervahının kiblesidir (ÜS. 13/14). İnsanın vechinde âyât-ı Hudâ bulunmaktadır (NM. 31/6). Basîretsiz kimseler günah deryâsına daldıklarından Allah (c.c.)'in şems-i vechini görememekte-dirler (NM. 79/8).

Şairlerin umumi telakkisine göre vech Allah (c.c.)'in kâinatta tezahür eden Zât'ıdır fakat bu Zât kalbi musaffâ kimselerce müşâhede edilebilmektedir. Niyâzî-i Mısırî'nin vahdet-i vücûd tesiriyle irat edilmiş olan aşağıdaki beytinde Hakk'ın insan vechinde mündemiç olduğu fakat şeytan ve onun yolundan gidenlerce bunun fark edilemeyerek aldanıldığı ifade edilmektedir:

Âdem'ün vechinde Hakk'ı görmedi İblîs la'ın
Şuretâ gördi ki bir şekl-i münakkaş neylesün “Niyâzî-i Mısırî 145/4”

İnsanın özü vech-i Hakk'a mir'âttır (NM. 40/7). Fakat kalp sivâ paslarından temizlendiği nispette vech-i Hudâ orada tecellî edecektir (FK. G. 227/1).¹⁹⁸³ Sırr-ı veche münkir olunmamalıdır; gözü açıp vechin âşıkı hayrân eden tevhid-i zâtullah olduğu görülmelidir (ÜS. 163/5). Şeş cihetten görünen eşyaya ibretle bakıldığında hepsinin vech-i Rahmân'ın görüldüğü bir âyîne olduğu anlaşılacaktır (NM. 33/5). Hakk'ın, yaratmış olduğu her varlıkta bir yüzü vardır. Bu vech, varlığın ruhunun sureti üzredir.¹⁹⁸⁴ Vech, tüm eşyayı ayakta tutan Hakk'ın aynıdır. Eşyada Allah (c.c.)'in vechini gören kimse Hakk'ın eşyayı ayakta tuttuğunu ve eşyanın Hakk'a dayandığını gören kimsedir.¹⁹⁸⁵ Kâmil insân Rahmân'ın yeryüzündeki vechidir, âyîne-i Hak'tan haberdar olunmalıdır (NAA. G. 146/3). Allah (c.c.)'in vechi mürşid-i kâmil yüzünden görülebilir (ÜS. 42/11).

¹⁹⁸³ Beyit için bkz. 'Tezvir, Kovuculuk'.

¹⁹⁸⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 521.

¹⁹⁸⁵ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 582.

Nâilî'nin eşi benzeri bulunmayan bir veçhe teveccüh etmeyi öğütlediği aşağıdaki beyti, veçhin Allah (c.c.) olarak tasavvuruna açık bir delildir:

Bir veçhe nâzır ol ki nazîri bulunmaya

Bir zülfe beste ol ki esîri bulunmaya “Nâilî-Gazel 317/1”

Kaş, göz, yanak, dudak güzelliklerine sahip olduğundan sevgilinin güzelliğinin büyük bölümünü dîdâr oluşturur ve dîdâr tasavvufta Allah (c.c.)'ın tecellîsi yerine kullanılır.¹⁹⁸⁶ Yüz, çehre manâlarına gelen dîdâr, mecâz-ı mürsel yoluyla sevgili demektir.¹⁹⁸⁷ İlâhî güzelliği temâşâdır.¹⁹⁸⁸ Dîdâr-ı cânân, dîdâr-ı Hak, âyîne-i dîdâr gibi terkiplerle zikredilen dîdâr en fazla Ümmî Sinân, Mısrî ve Fehîm'de zikredilmiştir. Dîdârı seyr eylemek âşıkların işidir (ÜS. 58/5). Gönül dîdârı ve Tur Dağı'nı istemez, o aşk ile vücudunu mahv etmeyi tercih eder (FK. G. 188/2). Dostun dîdârını görebilmek yine onun müsadeseine bağlıdır (ÜS. 91/7). Hakk'ın dîdârını göreliden beri gökler, deryâlar ağlar (GE. 412/4).¹⁹⁸⁹ Dîdârının şevkinden zulmet siyahı yok olur (ÜS. 102/10). Cennet-i irfâna dâhil olan her nereye baksa gördüğü dîdâr olur (NM. 56/5). İştîyak duyan gönül, dîdârı bir an görebilmeye karşılık bin cân feda etmeye âmâdedir:

Bir nefes dîdâr için biñ cân fedâ etsem nola

Nice demlerdür esîr-i iştîyâkıdur gönül “Nef'î-Gazel 74/2”

‘Yüz, çehre, görüşme, buluşma’ demek olan ‘likâ’ tasavvufta maşûkun âşıka görülmesi manâsına gelir.¹⁹⁹⁰ ‘Vasl-ı likâ, ayn-ı likâ, bezm-i likâ’ gibi terkiplerle ağırlıklı olarak Ümmî Sinân ve Mısrî'de zikredilmiştir. Havf ve recâdan geçip bezm-i likâ abdalı olmak gerekir (NM. 177/4).¹⁹⁹¹ İbretle bakılacak olunursa her şeyin bir olduğu görülecektir, vasl u likâ halvettedir (NM. 53/5). Aşktan nasipsizler şerîat ehlinin sarrâfi

¹⁹⁸⁶ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 116.

¹⁹⁸⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 107.

¹⁹⁸⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 131.

¹⁹⁸⁹ Bent için bkz. ‘İnsân-ı Kâmil’.

¹⁹⁹⁰ Uludağ, *a.g.e.*, s. 230. Bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 309.

¹⁹⁹¹ Bent için bkz. ‘Baş Açık Yalın Ayak’

olduklarını söyler, fakat vasl-ı likâyâ kat-ı zünnâr eylemezler (ÜS. 72/5). Dışı fenâ ender fenâ içi bekâ ender bekâ sırrı likâ ender likâ olmayan insân değildir (ÜS. 62/6).’

Tasavvuf literatüründe mülâhaza ve temâşâ mahalli olarak algılanan hadd;¹⁹⁹² hakîkatin güzelliğinden perdelerin kalkması, irfân kapılarının açılması¹⁹⁹³ anlamına gelen rû; ilâhî isimlerin ve cemâlin zuhûr etmesine vesile olan tecellî,¹⁹⁹⁴ ilâhî tecellîyâtın envarının zuhûru,¹⁹⁹⁵ Zât’ın sıfatlarının doğuş yeri ve güzelliğinin görünme mahalli¹⁹⁹⁶ manâlarını muhtevi ‘ruh’ yüz mukabili zikredilen diğer kelimelerdir. Sevgilinin haddinde *ve’d-duhâ* zülfünde *ve’lleyli* yazılıdır, bakanlar âyet-i Rahmân’ı onda görürler (GE. 444/2). Bu cihânın halkını sevgilinin hadd ve hâli ikiye bölüp birini kâfir diğerini mümin eylemiştir (NM. 186/4).¹⁹⁹⁷ Zülf ve hâl içerisinde iken haddin tecellîsine erilemez (NM. 161/9). Rû-yı Hakk’ı görmek isteyen kalbinden hicâbı kaldırmalıdır:

Görmek isterseñ haqîkat rû-yı Haqq’ı Naşşiyâ

Levh-i dilden sil hicâbı var yüri bî-çâre sen “Nakşî-Gazel 114/6”

Ruh, ilâhî lutfâ vesile olan, saç da ilâhî kahra sebep olan sıfatlardır.¹⁹⁹⁸ Zülf kesretin remzi iken ruh vahdetin simgesidir. Kesret tuzağı vahdeti örtmekte ve gizlemektedir (NK. KT. 7/1).¹⁹⁹⁹ Ruh yani vahdet, kesret avcısı ile kuşatılmıştır (NK. G. 124/4).²⁰⁰⁰ Hatt küfrün ruh da imânın (NM. 21/6) karşılığıdır. Küfr ile imân gussasından kurtulanlar küfür ve imânı zülf ve ruhta bulmuşlardır (NM. 72/2).²⁰⁰¹ Âşıklar sevgilinin ruhunu hatıra getirerek tecellîye mazhar olan Tur Dağı’ndaki ağacın hâletine bürünürler. Bu yönüyle ruh, Hakk’ın kendisinin veya tecellîsinin simgesi olur:

Dûd-ı âh-ı dil-i ‘âşıkda ruhuñ yâdı ile

¹⁹⁹² Uludağ, *a.g.e.*, s. 151.

¹⁹⁹³ Uludağ, *a.g.e.*, s. 298. Bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 403.

¹⁹⁹⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 298.

¹⁹⁹⁵ Levend, *Divan Edebiyatı*, s. 46.

¹⁹⁹⁶ Üzgör, *Türkçe Dîvân Dîbâceleri*, s. 179.

¹⁹⁹⁷ Beyit için bkz. ‘Küfür’.

¹⁹⁹⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 298.

¹⁹⁹⁹ Beyit için bkz. ‘Tevhîd, Vahdet’.

²⁰⁰⁰ Beyit için bkz. ‘Fark-ı Evvel’.

²⁰⁰¹ Beyit için bkz. ‘Küfür’.

Yanak *bismillâhtır* (AÖ. 1286/5). İzâra en büyük perde kat kat olup onu örten zülftür (NK. G. 106/4).²⁰⁰² Âşık Ömer, Hz. Peygamber (s.a.s.)’i tavsif ederken izârının *alleme’l-esmâ* olduğunu (AÖ. 176/1), (AÖ. 305/1) belirtir. Fehîm, ârızın üzerindeki hattı, erbâb-ı dilin icâzet yazılarına teşbih eder (FK. MST. 3/2/9).²⁰⁰³

3.41. Su ve Su Etrafında Çeşitlenen Mefhumlar ile İlgili Mecâzlar

3.41.1. Âb-ı Hayât, Âb-ı Hayvân

Ölümsüzlük veren su anlamındaki âb-ı hayât, mecâzen sevgilinin sözü ve sohbeti, evliyânın öğüdü ve nefesi olarak kullanılmıştır.²⁰⁰⁴ Tasavvufta Allah (c.c.)’ın ‘el-Hayy’ isminin hakikatinden ibarettir. ‘Âb-ı câvidânî, âb-ı zindegî, bengisu, hayat kaynağı, aynu’l-hayât, âb-ı Hızır, âb-ı İskender’ gibi ibareler de aynı manâyı ihtiva eder.²⁰⁰⁵ Âb-ı hayât, tetkik edilen divânlarda ‘hayât âbı, çeşme-i âb-ı hayât, hayât-ı câvidân’ gibi ifade ve terkiplerle kullanılmış; ‘aşk, âşık, maşûk, bâde, cehâlet, Hızır, ilim, kâmil, Kevser, la’l, leb, mahv, Mesnevî, mey, mürşid, mürid, zulmet’ mefhumlarıyla mütenasip olarak Nef’î ve Nâbî’de 10’dan füzun beyitte, Fehîm’de 9, Gevherî’de 7, Âşık Ömer ve Nâilî’de 6, Gaybî, Mısrî ve Nakşî’de 4 beyitte yer almıştır. Divânlarda sevgilinin lebleri (GE. 623/3), ilim (NAA. G. 127/4), kâmilin nefesi (NM. 94/6), leb (GE. 834/2, AÖ. 326/1, NK. G. 259/3), sevgilinin sözleri (GE. 195/3), sevgilinin nazı (GE. 480/4), bâde (NF. K. 50/5), mey (FK. K. 15/48)²⁰⁰⁶ ve kalem mürekkebi (NF. K. 31/53) âb-ı hayât için müşebbehünbih vazifesi görmüştür.

Midâd-ı hâmesini zikrederek mecâz-ı mürsel tarikiyle şiir kudretini yücelten Nef’î, kaleminden çıkan mürekkebin methiyelerinde âb-ı hayât, hicviyelerinde ise zehirli suya tebeddül ettiğini iddia ederek mürekkebi âb-ı hayâta teşbih etmiştir. İlk

²⁰⁰² Beyit için bkz. ‘Perde, Hicâb, Nikâb, Nakış’.

²⁰⁰³ Beyit için bkz. ‘İcâzet Verme’.

²⁰⁰⁴ Uludağ, *a.g.e.*, s. 20.

²⁰⁰⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 28. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 20.; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 28-29; Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s.23-24; Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 3-4.

²⁰⁰⁶ Beyit için bkz. ‘Sohbet’, ‘Nâcins, Nâkes, Nâkis’.

bakışta mübalağalı görünen bu iddianın, manzumelerinin yüzyıllar sonrasına saye saldığı göz önünde bulundurulunca delilsiz olmadığı görülmektedir:

Bu kerāmet baña besdür ki midād-ı hāmem

Dosta āb-ı hayāt ola ‘adūya zehr-āb

“Nef’î-Kasîde 31/53”

Şu ifadeler āb-ı hayâtın tasavvufî manâsına daha mutabıktır: ‘Nefis ilim ile hay olur, cehlile ölür, ilim içmeyenlerin pişman olacağı āb-ı hayâttır (NAA. G. 127/4). Âşıklar āb-ı hayâtı içince kalpleri dirilir (ÜS. 16/3). Âb-ı hayâtı nûş etmek için sana gelmişim (mürşidine) (ÜS. 7/6). Hak yolunun âşıkları zulmât-ı dünyâyı geçip āb-ı hayâtı içerler, deryâ olup dürler saçarlar (NM. 195/3). Âb-ı hayât denilen şey kâmilin nefesidir (NM. 94/6). Âlemde cehl ile nasıl mürde gezersin, Gaybî’den āb-ı hayât içip kesb-i rûh et (SG. 8/11). Hızr-ı vaktim, āb-ı hayvân isteyen beri gelsin, İsi-i dehrim sırr-ı ihyâ dem-â-dem bendedir (SG. 35/11). Tâat zulmetinde ser-gerdân olan sâlikler, (içinizde) Hızr-ı vaktten āb-ı hayvân isteyen beri gelsin (SG. 97/5). Mürşid uşşâkını dūra düşmekten tahlîs ede, mürdelere gün be gün hayât-ı câvidân vere (SG. 90/14).’

Ümmî Sinân’da 8, Mısırî ve Nâbî’de 7, Fehîm’de 5, Nef’î ve Nâilî’de 4, Gaybî’de 3, Âşık Ömer’de 2, Gevherî’de 1 beyitte zikredilen āb-ı hayvân ise ‘aşk, feyz, hayvân, Hızır, İlyâs, nigâh, kâmil, la‘l, leb, mey, pîr, sâlik, sır, tâat, teşne, zulmet, zulümât’ mefhumlarıyla tenasüp teşkil edecek şekilde ve ‘çeşme-i āb-ı hayvân, serçeme-i āb-ı hayvân, mâü'l-hayât’ gibi ifade ve terkiplerle değerlendirilmiştir. Birlikte en çok anıldığı isim ise hiç şüphesiz Hızır olmuştur. Tasavvufî terminolojide Hızır’dan kasıt bast hâlidir.²⁰⁰⁷ Şairlerin āb-ı hayvân hakkındaki tasavvurları āb-ı hayât ile hemen hemen aynıdır. Zulmet, āb-ı hayvân, killet kelimelerinin tenasüp içinde kullanıldığı Mısırî’nin aşağıdaki beytinde sabrın selâmete erdiriciliğinin ifadesi söz konusudur:

Zulmet içre teşne diller āb-ı hayvâna irer

Killet içre şabr ile çok kimse buldı devleti

“Niyâzî-i Mısırî 192/3”

²⁰⁰⁷ Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 64; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 79.

3.41.2. Bahr, Deniz, Deryâ, Kâmus, Kulzüm, Lücce, Ummân, Yemm

Bahr, tasavvufî düşüncede Allah (c.c.)’ın sonsuz olan zât ve sıfât makâmıdır, bütün varlık ve eşya da bu hudutsuz ummânın dalgalarıdır. Varlığın tek olduğu, çokluğun ise sadece görünüşte kaldığı anlatılmak istendiğinde bahr kelimesi istimal olunur.²⁰⁰⁸ Bahr-ı bî-pâyân ile zât-ı Kibriyâ kastedilir.²⁰⁰⁹ ‘Aşk bahrı, bahr-ı aşk, bahr-ı bî-pâyân, bahr-ı firkat, bahr-ı gam, bahr-ı hayret, bahr-ı ummân, bahr-ı vahdet, bahr-ı mutlak, ledünnî bahrı, muhabbet bahrı’ gibi ifade ve terkiplerle zikredilen bahr mefhumu Ümmî Sinân, Âşık Ömer ve Gevherî’de tekasüf etmiş ve her birinde 10’dan fazla beyitte kullanılmıştır. ‘Vahdet denizi, muhabbet denizi’ gibi terkiplerle zikredilen ‘deniz’ kavramı, Ümmî Sinân ve Mısrî’de birkaç beyitte zikredilmiştir. ‘Deryâ-yı aşk, deryâ-yı hakikat, deryâ-yı irfân, deryâ-yı vahdet, deryâ-yı varlık, tevhît deryâsı, varlık deryâsı’ gibi terkip ve ifadelerle zikredilen ‘deryâ’, Ümmî Sinân ve Nakşî’de temerküz etmiştir. Lücce de ‘deniz’ kavramında olduğu gibi bahr ve deryâ kadar geçmemekle birlikte yine de ‘lücce-i aşk, lücce-i hakikat-i pür-dürr-i vahdet’ gibi terkiplerle bilhassa Nâbî’de değerlendirilmiştir. ‘Kâmûs’ ve ‘kulzüm’, sayılı birkaç beyitte işlenmiştir. ‘Ummân’, bahr ve deryâ gibi çok zikredilen bir mefhum olup ‘bahr-ı ummân, ummân-ı aşk, ummân-ı gam’ gibi terkiplerle anılarak Ümmî Sinân, Nakşî, Mısrî ve Gevherî’de yoğunlaşmıştır. Divânlarda mahdut sayıda ‘yem’ de kullanılmaktadır. Bu kavramı en çok kullanan Nâbî olmuştur.

Ucu nihâyeti olmayan deniz manâsına kullanılan ‘bahr, deryâ, deniz, kâmûs, kulzüm, lücce, ummân, yem’ mefhumlarının tamamı beyitlerde ‘dür, sade, gark, gavvâs, gevher, mercân, vahdet, kesret’ gibi kavramlarla tenasüp teşkil edecek şekilde tasavvufî manâda istimal edildiğinde sonsuzluğu, bütünlüğü, uçsuz bucaksızlığı ve enginliği ile yüce Yaraticı’nın müşebbehünbihi edilmiş ve bunlarla işaret edilen manâ Cenâb-ı Hak’ın Zât’ı olmuştur. Nakşî’nin aşağı derç ettiğimiz beytinde sade ve inci

²⁰⁰⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s.64. Bahr için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 64-65.

²⁰⁰⁹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 65.

remizleriyle ele alınan bahr, Allah (c.c.)’ın müşebbehünbihi olup devr nazariyesinin izahı için teşbih malzemesi yapılmıştır. İncinin yeri sadeftir ve sadef de denizde bulunur. İnsan da bahr-ı vahdetten kopan bir damla veya incidir, oraya geri dönüş için sürekli seyr hâindedir:

Sen ol dürr-i yetimsin kim şadefden ayrı düşmüşsün

Mekânîñ baħr-i vahdetdür bu yüzden eyledün seyrân “Nakşî-Gazel 110/4”

Fehîm’in aşağıdaki beytinde ilâhî güzelliğın değil kendisinin, seyredilme ümidinin dahi pek çok iştiyaklı kişiyi hayret denizinde boğduğı ifade edilerek ‘yemm’ kelimesiyle Hakk’ın ‘cemâl-i bâ-kemâl’inin yüceliğı ve sonsuzluğu belirtilmektedir:

Ümmîd-i seyr-i hüsñüñ eyâ dürr-i bî-bahâ

Çok aşınâyı ğarğ-ı yem-i hayret eylemiş “Fehîm-Gazel 141/2”

Beyitte de görüldüğü gibi, bahr, deniz, katre, mevc gibi mecâzlar tetkik edilen divânlarda ekseriyetle derin tasavvufî mevzuların izahı için temsil yapılmıştır. Ümmî Sinân’in aşağıdaki beytinde²⁰¹⁰ zikrettiğı ‘deryâ-yı ummânın cûşa gelmesi’ hâdisesi ile Allah Teâlâ’nın bilinmeyi murat etmek için kâinâtı yaratması ve bu yaratışta varlığın mutlak ‘Bir’den çıkıp belirli mertebeler hâlinde kâinâtı meydâna getirmesi anlamına gelen ‘sudûr teorisi’²⁰¹¹ mücmel olarak anlatılmak istenmiştir:

Yine deryâ-yı ‘ummân cûşa geldi

Açup germiyyetin ğurûşa geldi “Ümmî Sinân 178/1”

3.41.3. Bahrî, Gavvâs

Türkçesi balık Farsçası mâhî olan bahrî, tasavvufta mârifet ummânına batmış kâmil ârifin simgesidir.²⁰¹² Divânlarda sık geçen bir mefhum değildir, tasavvufî manâsına mutabık olarak sadece Ümmî Sinân’da 3 beyitte vahdet ve tevhîd deryâsı ile tenasüp teşkil edecek şekilde zikredilmiştir: ‘Vahdetin deryâsına bahrî olup daldığından

²⁰¹⁰ Bu beyit, Nesîmî divânında yer alan ilk mesnevînin matla‘ beytinden mülhem irad edilmiş benzetmektedir: ‘Deryâ-yı muit cûşa geldi/Kevn ile mekân ğurûşa geldi’ Hüseyin Ayan, *Nesîmî-Hayatı, Edebî Kişiliğı, Eserleri ve Türkçe Divânının Tenkîtlî Metni*, TDK Yay., Ankara 2002, C. I,II, s. 153.

²⁰¹¹ Bkz. ‘Sudûr’.

²⁰¹² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 233. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 315.

ârif için cihânda sevdiğini buldu derler (ÜS. 45/5). Tevhîdin deryâsında bahrî olan beri gelsin, ol Rahîm'in rahmet nehrinde mürvet ehliyim (ÜS. 102/6). Evvel âhir bahrîyiz ummânımız Hû'dur (ÜS. 75/9).'

Gavvâs, inci çıkarma gayesiyle suya dalan kimseye verilen isimdir. Tasavvufta manâ ve hikmet incisi aramak için hakikat denizine dalan ârif gavvâsa teşbih edilir. 'Aşk, bahr, cevher, gevher, mercân. deryâ, ummân, yemm' ile münasebettar olarak zikredilen gavvâs 'gavvâs-ı aşk, gavvâs-ı bahr, gavvâs-ı deryâ' gibi terkiplerle en çok Ümmî Sinân, Gevherî ve Âşık Ömer'de yer alır. Aşağıdaki bentte ummân ve cevâhirlere tenasüp içinde zikredilen gavvâs, ilim elde etmeye çıkan âlim olarak tasavvur edilir:

Gavvâs olup ummânlara daldığım

Dalup dürlü cevâhirler bulduğum

Benim bu ilm ile âmil olduğum

Kendi akl u fikrim ferâsetimdir

“Gevherî 501/2”

Bu gün gavvâs olup deryâ-yı hayrette kalmışım (AÖ. 1299/3). Halka-i tevhît, gavvâsının manâ incisiyle cebini doldurabileceği gevher dolu okyanus girdabıdır (NB. G. 48/14). Âlâyişten tecerrüt etmeyince gavvâs, denizin hakikatlerine eremez (NB. R. 99/2). Bahr-ı aşkın ka' rına gavvâs olup dalmışım, elde ettiklerim hep lü'lü ve mercândır (NM. 65/9). Künh-i zâtın bahr-ı muğraktır, ona dalabilecek gavvâs bulunmaz, (zaten) lâ-taayyündür bilinmez (ÜS. 3/8). Aşk bahrinin gavvâsı olan kimse asla bir damla su bulamamış gibi teşnedir (ÜS. 15/3). Âşıklar gavvâs olup bahr-ı Zât'ı bulurlar (ÜS. 17/3). Vahdetin deryâsına gavvâs olan kimseler mâsiva renginden asla nâm u nişan koymamışlardır (ÜS. 39/2). Her kişi bir bahre dalıp gavvâs oldu ve mercân satmakta; ya Rabbi bana hayretinin bahrından başka ummân olmasın:

Her kişi bir bahre gavvâş oldu bir mercân şatar

Hayretiñ bahrından âhar baña 'ummân olmasun

“Ümmî Sinân 134/7”

3.41.4. Dür, Sade, Gevher, Mercân

Tasavvufî manâsı itâat etmek, boyun eğmek olan dür kelimesi, tam olarak insân-ı kâmilî ve Hz. Peygamber (s.a.s.)’i karşılar.²⁰¹³ Eski bir inanışa göre nisan ayında yağın yağmur damlası, sadefin içine düştüğünde ve bir müddet orada beklediğinde damla, inci (dür) hâline gelir.²⁰¹⁴ ‘Dür-i bî-hemtâ, dür-i meknûn, dür-i şehvâr, dür-i yetîm’ gibi terkiplerle kullanılan dür ‘bahr, nehir, deryâ, hikmet, hakikat, mercân, sade, ummân’ kelimeleriyle mütenasip şekilde hususen Nakşî ve Ümmî Sinân’da yoğun bir şekilde zikredilmiştir. Nakşî’nin aşağı derç ettiğimiz beyitte sade ve bahr kelimeleriyle müraat-i nazir yapılarak zikredilen ve ‘tek ve iri inci’ anlamına gelen dür-i yetim tasavvufî telakkide Hz. Muhammed (s.a.s.)’dir. Bazen insân-ı kâmil yerine de kullanılır.²⁰¹⁵ Beyitte devr nazariyesinden izler görebilmemiz mümkündür:

Sen ol dür-i yetimsin kim şadefden ayrı düşmüşsün

Mekânîñ baır-i vahdetdür bu yüzden eyledün seyrân “Nakşî-Gazel 110/4”

‘Sade’, içinde inci bulunduran deniz canlısına verilen addır. Divânlarda ‘bahr, yemm, dür, ummân, katre, lü’lü’ gibi mefhumlarla birlikte anılır ve Nakşî, Nâilî ve Nâbî’de zikredilir. Sade kelimesi dür ile beraber kullanıldığında yukarıdaki misâlde olduğu gibi devr nazariyesine işaret eder. Aşağıdaki beyitte de tasavvufun tartışmalı ve anlaşılması güç bir mevzuu olan ‘ittisâl’²⁰¹⁶ kavramının izahı için ‘katre-i nisân, dehân-ı mâr, dökülmek’ ibareleriyle tenasüp içinde nisan yağmurunun sade içine düştüğünde inci oluvermesi inancına²⁰¹⁷ telmihte bulunularak anılmıştır. Fakat sade düşüp inci olmaktan umudunu kesen şair, yılanın ağzına düşüp zehir olmaya da razıdır, yeter ki denizin bir parçası olan katrenin denize ulaşması gibi menşesine ulaşsın:

Düşsek dehen-i mâra şadefden bile geçdük

Tek katre-i nisân gibi ‘ummâna dökülsek “Nâilî-Gazel 226/4”

²⁰¹³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 112; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 135.

²⁰¹⁴ Nisân suyunun önemi hakkında bkz. Gölpinarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 241-242.

²⁰¹⁵ Uludağ, *a.g.e.*, s. 113. Dür-i yetim için bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 135.

²⁰¹⁶ Bkz. ‘İttisâl’.

²⁰¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 319-320; Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 360.

Nâbî de sadef mecâzıyla aşağı derç ettiğimiz beytinde tasavvufî bir kavramı izah eder görünmektedir. İnci sadefin içindedir, sadef de okyanusta bulunur. Dolayısıyla inci farkına varabilirse okyanusun içinde olduğunu bilir, değilse kendisini sadefte zanneder ve sadef okyanusla yani aslıyla arasında perde teşkil eder. Beyit bu suretle kesretin vahdeti yani halkın Hakk'ı görmeye engel olması diye izah edilen 'fark-ı evvel'in²⁰¹⁸ izahına atıfta bulunur. Bu durumda sadefle perdelenen inci, denizin derinliklerinden ve mahiyetinden bî-haber kalmıştır:

İtdük tehî şadefle şanâ'at kenârda

Şa'r-ı yeme resâ degül idrâkümüz bizüm

“Nâbî-Gazel 510/3”

'Gevher-i kân, gevher-i yekdâne, gevher-i yektâ, küntü kenz gevheri' gibi terkiplerle kullanılan 'gevher' kavramı; 'feyz, gavvâs, irfân, sarrâf' kelimeleriyle tenasüp teşkil edecek şekilde zikredilen 'cevher' ve yine 'bahr, dür, gavvâs, la'l, lü'lü, sarrâf' ile merbut olarak anılan 'mercân' mecâzları da dür ve sadefin ihtiva ettiği manâlara delâlet eder fakat divânlarda bunlar kadar sık bir şekilde kullanılmaz. Bu mefhumlar, 'ilâhî lutuf ve mevhibe, çok kıymetli bir ilim, mârifet ilmi, ledün ilmi' manâlarına gelebilecek şekilde zikredilir: 'Yârin sunduğu cevherlerin her tanesi geldikçe Mısırî'ye iki cihânda da devlet ve izzet olarak yeter (NM. 188/7). Bahr-ı aşkın ka'rına gavvâs ulup dalmışım, elde ettiklerim hep lü'lü ve mercândır (NM. 65/9). Sen sadeflerde gizli mercânsın, seni sarrâf olmayan bilmez (GE. 169/2). Sana ol Dost'tan armağan olarak teberrüken la'l ile mercân getirdim (ÜS. 132/6). Her kişi bir bahre dalıp gavvâs oldu ve mercân satmakta, bana hayretinin bahrından başka ummân olmasın (ÜS. 134/7).²⁰¹⁹ Aşk pazarında dilim dür ü mercân satar (ÜS. 106/1).'

3.41.5. Girdâp

Suda oluşup döne döne denizin dibine doğru çekilen büyük çukura verilen addır. Mecâzen tehlikeli iş ve durumlar için kullanılır. Tasavvufî olarak ise gönül darlığı,

²⁰¹⁸ Uludağ, *a.g.e.*, s. 132. Ayrıntılı bilgi için bkz. 'Fark-ı Evvel'.

²⁰¹⁹ Beyit için bkz. 'Bahrî, Gavvâs'.

kasvet, tarif edilemez heyecan ve hisler içinde çırpınma hâllerinden kinayedir. ‘Aşk girdâbı, girdâb-ı belâ, girdâb-ı ekber, girdâb-ı elem, girdâb-ı nefis, girdâb-ı tegâfûl’ gibi ifade ve terkiplerle zikredilen girdâb mefhumu ‘aşk, belâ, gam, gönül, muhabbet, hasret, yemm’ gibi kavramlarla irtibatlı olarak en fazla Halk şairlerinin divânlarında yer alır. Beyitlerde girdâbın en fazla teşbih edildiği unsurlar ‘aşk, belâ ve gam’dır.

‘Gönül sefinesi girdâba düştü (AÖ. 907/2). Gönül sefinesini girdâb-ı gamdan kurtarabilmeme çare yoktur (AÖ. 904/3). Gönül aşka mat oldu, bu girdâba düşen necat bulmaz (AÖ. 1130/1). Pusula-i kalbi sil pak et, tevekkülü dümendâr et, girdâb-ı nefsi sağ salim geçmek için zikri çarmıh edin savm u salatı da yelken yap (AÖ. 86/3). Girdâb-ı gamda keştî-i hicrânda esir olduk, âzat olmadık kaldık (GE. 179/2). Okyanusun ortasında oluşan girdâb gibi muhabbetin yanık yarasının yuvarlağı gönülden çıkmadı (NB. G. 870/3). Dalga gibi yüzlerce belâ denizinden geçtim ama aşk gibi bir girdâba hiç uğramadım (FK. G. 218/8). Akıllı olup nefsini bil, geç bu benlik perdesinden, girdâb-ı belâda kalarak kendine hicâp olma (NAA. G. 20/4).’

3.41.6. Göl, Habâb, Katre, Mevc, Nehir

Allah (c.c.)’ın ilmi, kudreti, sıfatları kıyısı ve dibi bulunmayan bir denize teşbih edilince insan da ucu bucağı olmayan bu deniz yanında o deniz içerisinde bir katre olmaktadır.²⁰²⁰ Tasavvufî anlamda mevc mutlak varlık olan Allah (c.c.)’ın kâinâtın mertebesinde peyda olan tecellîleri demektir. Bundan hareketle âlemin ve ademin mutlak vücûdun, vahdet denizinin dalgaları olduğunu söylemek mümkündür.²⁰²¹ Nef’î’de 2, Nâbî ve Mısrî’de 1er beyitte tespit edilebilen habâb da su üzerinde oluşan hava kabarcıklarına denilmekte olup²⁰²² tasavvufî manâda aslında olmayıp da suyun köpürmesi ile varlık kazanan insandan kinayedir. Tetkik edilen divânlarda bahr ve hemen aynı manâyı havi deryâ, ummân, lücce gibi uçsuz ve bucaksızlık manâsını haiz

²⁰²⁰ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 87. Deryâ için bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 101; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 126.

²⁰²¹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 246. Bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 333.

²⁰²² Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 178.

kavramlar mecâzî boyutta beyitlerde işlenerek ‘mutlak varlık’ manâsında değerlendirilirken Nef’î’de 2, Nâbî ve Mısrî’de 1’er beyitte anılan habâb; Mısrî’de 2 beyitte geçen nehir; Nakşî’de 2, Gevherî’de 1 beyitte yer verilen göl; Ümmî Sinân ve Gaybî’de 6, Mısrî’de 5, Nâbî’de 4, Nâilî’de 2 ve Fehîm’de 1 beyitte kullanılan mevc; Ümmî Sinân ve Mısrî’de 6, Nakşî’de 4, Fehîm’de 2, Âşık Ömer, Nâbî, Nâilî ve Gaybî’de 1’er beyitte ele alınan katre gibi kavramlar da mutlak varlığa doğru akan, onunla yeni bir hüviyete kavuşan ve o olmadan bir kıymeti bulunmayan insanı tedai ettirme gayesiyle zikredilmiş mecâzî mefhumlar olarak telakki edilmişlerdir.

Hakiki aşka eren her türlü fenalık, kubh ve hiçlikten kurtularak her şeyde hüsn-i Mutlak’ı müşâhede eder. Kendi bâtınına, gönlüne nazar ettiği zaman kendisinde adem unsuru yok olup vücûd unsuru asıl kaynağına erdiğinden orada Vücûd-ı Mutlak’ı görür.²⁰²³ Ümmî Sinân’ın aşağıdaki beytinde bahr maşûka, katre de âşıkâ teşbih edilerek katrenin bahre erince artık bahr oluşundan hareketle âşıkın da maşûkuna ittisalinde maşûka tebeddül edeceği bu unsurların mecâzî kullanımlarıyla anlatılmak istenmiştir. Ümmî Sinân’ın beytinde de kısmen görüleceği üzere müşahhas kavramlarla mücerret olan izah edilmek istenerek ‘bahr, deryâ, ummân’ kelimelerine ‘katre, damla, mevc, dalga, göl, nehir, habâb’ da eklenip bu kavramlar vasıtasıyla ‘vahdet-i vücûd, devr, ittihâd, ittisâl, gark, hayret, fenâ’ gibi çeşitli hâl, görüş ve fikirler şiirsel olarak muhatabın anlayabileceği seviyede irat edilmiştir:

Çatre bahre irincegez ‘âşık ma’sûk olur dirler

Gümânüm yok gerçek imiş benüm buna ikrârım var “Ümmî Sinân 57/6”

Dalga denizden ayrı değildir, denizin görünüşüdür.²⁰²⁴ Mısrî’nin aşağı derç ettiğimiz beytinde dalgalar kesretin, bahr-ı ummân da vahdetin sembolü olarak zikredilerek kesretin vahdetten tevellüt ettiği, emvâcın yine denizin bir parçası olması

²⁰²³ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 288.

²⁰²⁴ Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, s. 26.

itibariyle de kesretin aslında olmayıp her şeyin vahdette birleştiği ve çok gibi görünen görüntünün aslında tek olduğu vurgulanmaktadır:

Kesret-i emvāca bakma cümle bir deryā durur

Her ne mevci kim görürsün bahr-i ‘ummān andadur “Niyâzî-i Mısırî 33/3”

Mısırî’nin aşağıdaki beytinde ilk öncülde zerrenin âfitâp saysinde var olduğu ve görüldüğü; ikinci öncülde ise yağmurun bulutun şu‘ûnundan meydana geldiği ifade edilmektedir. Buna göre ilkinde vahdet-i şuhûdun (çünkü varlığı her ne kadar güneşe bağlı ise de zerre güneş değildir, güneş ile kâimdir), ikincisinde ise katrenin yani yağmur damlacıklarının menşeinin, var olma sebebinin bulut olduğu ve bulutun da bu damlacıklar ile çeşitlendiği anlatıldığı için farku’l-cem hâlinin anlatımı söz konusudur:

Zerreler zâhir m'olurdu âfitâb olmasa

Çatreler çande yağardı hiç sehâbı olmasa “Niyâzî-i Mısırî 163/1”

Şairlerin göl, habâb, katre, mevc, nehir gibi sudan müteşekkil unsurlar hakkındaki diğer bazı görüşleri şöyledir: ‘İnsan, ummâna dökülen bir göldür (NAA. H. 22/4). Aşkla ciğer yakmayan, mürşide doğru akmayan, bahr-ı muhite akmayan göl iken ummân olamaz (NAA. H. 23/3). Katreler ırmağa erdi bahrle cem oldu, birbirimize kavuşup deryâ olmuşuz (NM. 76/6). Dürr-i yekta madenini dünyâda bulmak isteyen onu nehr içinde bulamaz, onu bulmak için bahr-ı bî-pâyâna dalması gerek (NM. 100/3). Bizi katresini bahr eyleyip ummân olan anlar (NM. 177/1).²⁰²⁵ Âlâyışten tecerrüd etmeyince gavvas, denizin hakikatlerine eremez (NB. R. 99/2). Bu kadar emvac gidince yine yemm zâhir olur (NM. 120/6). İrkindi (toplanmış az miktarda su) kevn ü mekân çirkini arıtamaz, dervişe dalıp oynayacağı ummân gerek (ÜS. 91/4). Cân, mevci hiç durmayıp sad hezâr dürleri dışarıya atan ummâna erince benden eser kalmadı (ÜS. 161/4).’

²⁰²⁵ Beyit için bkz. ‘Hayret, Hayrân, Vâlih’.

3.41.7. Şebnem

Şebnem, sabahleyin bazı çiçekler üzerine düşen çiğ tanesine denilir ve bu düşüş özellikle bahar mevsiminde sık görülür.²⁰²⁶ Tasavvufta fenâ fi'llâhî simgeler, yokluğu anlatır.²⁰²⁷ Nâîlî'de 2, Nâîlî ve Âşık Ömer'de 1 beyitte karşımıza çıkan bu mefhum, Nâîlî'nin aşağıdaki beytinde tasavvufî manâsına muvafık şekilde zikredilmiş olup beyitte şairin emel goncalığının bir türlü şebnem tanımayışı yani 'hidâyet güneşi doğunca ortadan kaybolan şebnem gibi fenâyâ eremeyişi' yüzünden çektiği ıstırap yansıtılmaktadır:

Ermez mi Nâ'îlî dem-i şubh-ı hidâyete

Olmaz mı ğonce-zâr-ı emel şebnem-âşinâ "Nâîlî-Gazel 2/5"

Nâîlî'nin, kendisini güneşi görünce kararı kalmayan yani yok olan muhabbet toğrağına düşmüş şebneme teşbih ettiği aşağıdaki beytinde Nâîlî'deki karamsar ve ümitsiz atmosferin yerini, fenâyâ erme sevincine bıraktığı gözlemlenmektedir:

Şebnem gibi fütâde-i hâk-ı muhabbetüz

Çalmaz bir âfitâbı görünce kararımız "Nâîlî-Gazel 285/2"

3.41.8. Teşne

Hararetili, susuz, atşan ve ateşli kimseler için tabir olunan teşne sıfatı tasavvufta, ilâhî cemâlî özleme sebebiyle yanıp tutuşan âşık için kullanılır.²⁰²⁸ Bu mefhum tetkik edilen divânlarda Nâîlî'de 3, Nef'î ve Ümmî Sinân'da 2, Mısrî, Âşık Ömer ve Nakşî'de 1 beyitte olmak üzere mahdud sayıda kullanılmış olup teşnenin zikrolunması ile Allah (c.c.)'ın aşkına ve vuslatına arzu duyan âşıklar murat olunmuştur: 'Aşk bahrinin gavnâsı, asla bir damla su bulamamış gibi teşnedir (ÜS. 15/3). Vaslının meyine bu gün bir katre ihtiyaç duydum, teşne dillere feyz ulaştıran ey ummân medet (ÜS. 21/3). Yâ

²⁰²⁶ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 423.

²⁰²⁷ İpekten, *Nâîlî*, s. 87.

²⁰²⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 355. Bkz. 'el-Atş', Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 396; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 492.

İlahî, dil-teşneye şifa gülsuyu sendendir (NK. MST. 2/4). Ey teşne gönül, mey ile karnını doyurma, sabr edersen sâkî-i Kevser ile mülâki olacaksın. (AÖ. 397/2).²⁰²⁹

Aşağıdaki beytinde sevgilinin mahallini dil ve cânın Kabe’si olarak tavsif eden Nâilî, gamın temiz ve berrak suyuna dudağı susamış olan kimsenin zezem istemeyeceğini, onun susuzluğunu ancak sevgilinin kendisinin dindirebileceğini ifade etmektedir. Burada teşne, ilâhî cemâle âşık kimsenin müşebbehünbihi durumundadır:

Küyuñ ki Ka‘be-i dil ü cāndur olur mı hîç

Leb-teşne-i zülâl-i gamuñ zezem-âşinā

“Nâilî-Gazel 2/2”

3.42. Sürme, Tûtyâ

Sürme, göze parlaklık ve kuvvet verdiği inanan göz otuna ya da ‘tûtyâ’ adıyla bilinen taşın dövülüp göze sürülen tozuna verilen isimdir.²⁰³⁰ Sürmenin sıcak iklim bölgelerinde göze gelen zararlı ışınları tuttuğu ve göz nûrunu artırdığı rivayet edilir.²⁰³¹ Mecâzî olarak sürme, sevgilinin ayağının, eşiğinin ve yolunun toprağıdır ve âşıkın ağlamaktan bitap düşmüş gözlerine kuvvet verir.²⁰³² Tasavvufî manâda ise sürme, kamil insanın gönül gözünü açan ve aydınlatan manevî feyz ve bereketidir.²⁰³³ Mevlânâ, ayağının kaymamasını, sürçüp düşmemeyi istiyorsan kâmil bir insanın ayağının bastığı toprağı gözüne sürme olarak çek de gözün aydınlanıp hakîkati görsün, diyerek kalbin tasfiyesinde mürşid-i kâmile olan ihtiyacın önemini vurgulamıştır.²⁰³⁴

‘Tûtyâ’ ve ‘kuhl’ olarak da divânlarda zikredilen sürme, Mısırî hâriç Tekke şairlerince kullanılmamıştır. Divân ve Halk şairlerinin bu mefhum hakkındaki beyitleri de oldukça mahduttur: ‘Sevgilinin hâk-i pâ-y-i çeşmi uşşâka tûtyâdır (GE. 62/2). Evliyânın görülmesi cehâletin kör gözüne nûr sürmesi çekilmesi gibidir (NB. G. 2/4).

²⁰²⁹ Beyit için bkz. ‘Harâbât Ehli İle İlgili Mecâzlar’.

²⁰³⁰ Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 413.

²⁰³¹ Onay, *a.g.e.*, s. 378.

²⁰³² Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 278.

²⁰³³ Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, s. 20.

²⁰³⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 628.

Cânım ayağı tozunu gözüme sürme çekelden vech-i cânânım her gâhi gözüme görünür oldu (NM. 116/1).’

Nâbî, İbn Arabî’ye yazdığı methiyenin aşağı derç ettiğimiz beytinde onun nazarını kimyâya, eşîğinin tozunu sürmeye teşbih edip ‘onun eşîğinin toprağını sürme diye çekenin kalp gözü açılır’ diyerek bu mefhumu tasavvufî manâsı çerçevesinde ele almıştır:

Sürmedür hâk-i deri Hâzret-i Muhyi'd-dîn'ün

Kîmiyâdur nazarı Hâzret-i Muhyi'd-dîn'ün “Nâbî-Kasîde 5/1”

3.43. Şehit

Şerîatta Allah (c.c.) yolunda ve din uğrunda mücâhede ederken cân veren kimse için şehit denilirken tasavvufta ise şehit “Hak yolda Hak için Hak sevgisiyle cân veren âşık, sevgilisinin tecellî ışığıyla hayata gözlerini yuman” kimse olarak tavsif edilmiş ve âşık olup da iffetini muhafaza ederek aşkı gizleyen kimse şehit kabul edilmiştir.²⁰³⁵ Zâhirdeki şehitlik savaşta öldürülmekle olur. Hakîkatte şehit, nefsin şehvetlerini öldürmekle olur. Nefsin hareketleri, şekli ve görünümü kalır ama şehvetleri ölür.²⁰³⁶ Muhabbet meydânında küşte-i tîğ-ı aşk-ı yâr olan kimse saadete ermiştir. Yârin kılıcıyla cân veren kimsenin diyeti vuslat-ı yâr olur. Muhabbet kılıcı kimin başını keserse o kimse ev-ednâ makâmının en tepesine yerleşir.²⁰³⁷

‘Şehîd-i aşk, şehîd-i aşk-ı yâr, şehîd-i tîğ-ı aşk-ı yâr, şehîdân-ı muhabbet, şehîd-i çeşm, şehîd-i nigâh, şehîd-i gamze’ gibi ifade ve terkiplerle beyitlerde yer alan şehit kavramı Tekke şairlerinin divânlarında mahdut sayıda olup en fazla Fehîm ve Gevherî divânlarında zikrolunmuştur. Âşıklar sevgilinin gamzesi (FK. G. 6/1), (NB. G. 329/4); çeşmi (FK. G. 37/3); nigâhı (NB. G. 531/7) ve cevri ü cefâsından (GE. 284/4) şehâdet

²⁰³⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 330. Şehîd için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 457.

²⁰³⁶ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 12-13.

²⁰³⁷ Ankaravî, *Minhâcî'l-Fukarâ*, s. 247.

şerbetini içmektedirler. Kim bir güzeli severse cânı ile cânânına vuslat mümkün olmayacağından cânına veda etmeli, aşk kılıcıyla şehit olmalıdır:

Kendinden geçmek gerektir kim severse dilberi

Cân ile cânânı bulmuş var mı Âdem'den beri

Sen şehîd-i tîğ-ı aşk olsan aceb mi Gevherî

Nâ-halef gelmez bu meydân içre âdem serpilür “Gevherî 847/5”

Âşıklar, şevk kılıcı ile cânından geçmek için cân atar. Âşık, kelime-i şehâdetin ilk kısmındaki ‘lâ’ kılıcı yani yokluk ile öldüğünde geriye Allah (c.c.)’tan başka bir şey kalmaz.²⁰³⁸ ‘Lâm’ ve ‘elif’ harflerinden müteşekkil olan ‘Lâ’ ibaresi kılıcı andırdığından böyle bir alegori düşünülmüş olsa gerektir. Fehîm, aşağıdaki beytinde sevgili tenezzül etmese de onun aşkının şehidi olma arzusuyla sarhoştur:

Ben mest-i şehâdet-ârzūyam

Her çend o şeh tenezzül itmez

“Fehîm-Musammat 1/4/12”

‘Kim şehit olmak dilerse Kerbelâ meydânını arayıp bulur (ÜS. 194/6). Aşkla şehit olursam öldüğümde gam yemem (ÜS. 83/4). Gönül şehit olmaktan değil, sevgilinin hançerine kıymaktan çekinir (FK. G. 114/1). Aşk şehitlerinin kanı âlemi doldurur (NK. G. 66/6). Münafık, şehîd-i aşk olan yerden irak olur (NAA. MR. 1/4).’

3.44. Şem, Pervâne

Şark edebiyatında tasavvufî aşkın işlendiği sembolik alegorik hikâyelerin yaygın ve ortak adı ‘şem ü pervâne’dir.²⁰³⁹ Şem sevgiliyi, pervâne de âşıkı temsil eder. Şem ve pervâne arasındaki münasebet, bülbül ile gül arasındaki gibidir. Tasavvuf edebiyatında şem Allah (c.c.), pervâne de âşıkı sembolize etmektedir. Yanan mumun çevresinde dönüp duran pervâne, nihâyetinde kendisini mumun ateşine atarak cân verir.²⁰⁴⁰ Bu alegorik hikâye, tasavvufî çeşni ile ilk defa Hallâc-ı Mansûr tarafından işlenmiş,

²⁰³⁸ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 152.

²⁰³⁹ Sadık Armutlu, “Şem’ u Pervâne”, *DİA*, İstanbul 2010, C. XXXVIII, s. 495.

²⁰⁴⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 255.

ardından Ahmet Gazâlî²⁰⁴¹ tarafından mensur olarak ele alınarak âşıkâne bir özellik kazanmış; Aynülküdat el-Hemedânî²⁰⁴² ile de pervânenin aşkı evrensel bir boyut kazanmıştır. Senâî, Attâr, Sa'dî-i Şirâzî hikâyeyi ele alan, şemi ilâhî nûra pervâneyi de o nûra kavuşup yok olmak isteyen sâlike benzeterek çeşitli sembollerle tasavvufun esasına ilişkin anlatımları zenginleştiren diğer şairlerdendir.²⁰⁴³

Tetkik edilen divânlarda 'pervâne gibi yanmak, pervâne olmak, pervânenin şeme yanması, şeme pervâne olmak, pervânenin şeme dönmesi, pervâne-i aşk' şeklinde ifade ve terkiplerle zikredilen şem ve pervâne, bazı beyitlerde sadece şem ya da yalnız pervâne olarak ele alınmışsa da ekseriyetle her iki unsurun da bulundurulması suretiyle beyitlerde birlikte işlenmiştir. Şem tek başına kullanıldığında 'cemâl şemi, şem-i Tûr, şem-i ruhsar, şem-i aşk' gibi ifade ve terkiplerle zikredilmiş ve ekseriyetle 'cemâl'e teşbih edilmiştir. Pervânenin müstakil kullanımında ise pervâne ya âşıkın, ya tâlibin ya da sâlikin müşebbehünbihi konumunda ele alınmıştır: 'Dem bu demdir, pervâne-veş nâr-ı aşka yanalım (AÖ. 10/2). Nâleyi bülbülden aldım yanmayı pervânedden (AÖ. 7/5). Bu bağın bülbülünün (sâlikin) aşk oduna pervâne olması gerekir (NM. 101/6).'

Mısri'nin aşağıdaki beytinde ise maşûkunun yanından ayrılmayan bülbül ile maşûkunun yolunda sadâkatle kanat çırpıp nihâyetinde onun aşkıyla cân veren pervâne mukayese edilerek bülbüle karşı pervâne üstün tutulmuştur:

Bülbüllere de şorma yüri hâlet-i 'aşkı

Pervânedden al gizlice tenhâ haberin sen "Niyâzî-i Mısri 138/9"

'Bu harâb olmuş gönül cân u cihânı terk eyleyip hakikat şemine perini yakan pervânedir (ÜS. 32/12). Gönül, şemine pervâne oldu (NAA. H. 15/5). Hüsn kandiline sabırsız gönül pervânedir, tecellî mumunun ışığına Tûr pervânedir (NK. G. 344/1).

²⁰⁴¹ İlgili bölüm için bkz. Ahmed Gazâlî, *Sevânihu'l-Uşşâk*, s. 55.

²⁰⁴² İlgili bölüm için bkz. Aynülküdat Hemedânî, *Temhîdât, Aşk ve Hakikat Üzerine Konuşmalar*, (Çev. Halil Baltacı), Dergâh Yay., İstanbul 2015, s. 81.

²⁰⁴³ Armutlu, "Şem' u Pervâne", s. 496. Eserlerinde şem' u pervâne şiirlerine yer veren şairler ve muhtelif kaynaklarda tespit edilebilen şem' u pervâne risâleleri hakkında ayrıntılı bilgi için Mehmet Kanar, *Fehmî ve Şebisterî'den Şem' ve Pervâne*, İnsan Yay., 2. bs., İstanbul 2009, s. 22-57.

Firkat şemine pervâneyim (AÖ. 7/2). Allah'ım, murg-ı ruhumun meylini gayrıdan kes, beni şol cemâlinin şemine pervâne kıl (NM. 108/4). Özünü aşk şemine yandır, yok ol; âşık yoklukla beraber varlığa kavuşacaktır (NM. 104/5).²⁰⁴⁴ Pervânenin şeme yandığını gördüğünde, yanmaya liyakatin yoksa boş yere konuşma (ÜS. 30/7).²⁰⁴⁵

Nâilî, pervânenin şemin etrâfında semâ etmesini yani dönmesini hüsn-i talil sanatı yaparak lisân-ı hâl ile ona selam durmasına bağlamaktadır:

Girüp semâ'a eder gâyet-i sürürından

Lisân-ı hâl ile şem'e durüd pervâne

“Nâilî-Gazel 345/4”

3.45. Tiryâk

Yılan, akrep gibi zehirli hayvanların sokması sonucunda vücuda giren zehrin etkisiz hale getirilmesinde kullanılan panzehire verilen addır.²⁰⁴⁶ Yılanın zehrinin alınıp terbiye edilmesiyle panzehir üretimi ve bunun da bir nevi aşı olarak değerlendirilmesi eski tıpta hastalıklara karşı uygulanan bir yöntem idi.²⁰⁴⁷ Tasavvufta mürşidin feyizli nefesi ve nazarı, mürit ve sâliklerini irşâd etmede uyguladığı yöntem tiryâk olarak tasavvur olunur. Aynı zamanda kâmil bir mürşit olan Gaybî, bu meyanda aşağıdaki beytinde vahdet tabibi olduğunu ve şirk derdinden hasta ve yaralı olanlara aşk tiryâkı içirdiğini ifade ederek bu kavramı istimal eder:

Biz tabîb-i vahdetüz tiryâk-ı 'aşk içürürüz

Derd-i şirkten hasta vü mecrûhadur tîmârumuz

“Sun'u'llâh-ı Gaybî 48/13”

Gevherî, sevgilinin dudağını tiryâka teşbih ederek Lokman hekimin sevgilinin la'li gibi tiryâk-ı ekber bulamamış olduğunu (GE. 178/1); Nâbî Sultan Mehmet Han için yazdığı kasidesinde onun yönetiminde âfâkın adâlet sadâlarıyla dolduğunu bir halk inanişini dile getirerek yılanın ağzında tiryâk gezdirdiğini (NB. M. 7/108); yine Nâbî tiryâkında dahi yilandan bir parça var iken aşağılık çarhın kutusundan şifa ilacı

²⁰⁴⁴ Beyit için bkz. 'Varlık, Yokluk'.

²⁰⁴⁵ Beyit için bkz. 'Pişme, Yanma, Erime'.

²⁰⁴⁶ Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 41.

²⁰⁴⁷ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 458-459.

ummamayı (NB. G. 689/5); Nâilî kibirli ve makâm düşkününü kimselerin terbiye edilemeyeceğini ifade için zehrin bu dünyâda tiryâk edilemeyeceğini (NK. G. 167/5)²⁰⁴⁸ ifade ettikleri beyitlerinde tiryâkı hikmet-âmiz bir şekilde zikretmiş olmakla birlikte tasavvufî veçhesiyle karşımıza çıkartmamışlardır.

3.46. Tûr-i Sina

Yahudi, Hristiyan ve İslâm geleneklerinde Tûr Dağı, Hz. Musâ (a.s.)'ya Tevrat'ın verildiği yer olarak kabul edilir.²⁰⁴⁹ Tûr, Hz. Musa (a.s.)'nın Sina çölünde ilâhî hitabı işittiği dağın adıdır.²⁰⁵⁰ Allah (c.c.), Musa (a.s.) ile nefis yönünden konuşmuştur. Bu konuşma esnasında un ufak olan dağ gibi, nefsi de ilâhî tecellî sebebiyle toz olmuş, yani helak ve yok olmuştur.²⁰⁵¹ Tûr Dağı tasavvufta Allah (c.c.)'ın tecellisi ile yok olan insanın maddi yapısını temsil eder.²⁰⁵² Burası ayrıca, ilâhî tecellî ve feyizlerin temâşâ edildiği mekândır. En fazla Fehîm ve Nâilî'de ele alınan Tûr, 'âteş-i Tûr, dâğ-ı dil-i Tûr, nahl-i Tûr, şecer-i Tûr, Tûr-ı dil' şeklinde ifade ve terkiplerle zikredilmiş ve 'aşk, ene'l-Hak, Musa (a.s.), nûr' gibi unsurlarla birlikte değerlendirilmiştir. Divânlarda 'vahdet algısı' ile işlenen Tûr, her yerdir; çünkü Allah (c.c.)'ın tecellî etmediği mekân yoktur. O her yerde tecellî etmiş, hatta bütün kâinât O olmuştur. Tûr'u en fazla bahis mevzuu eden Fehîm, vahdet-i şuhûd ve vahde-i vücûd nazariyeleri çerçevesinde Tûr'u değerlendirmiş; bunu hakikat gözüyle bakılmadıkça vâdî ve dağların hepsinin Tûr olduğunun anlaşılamayacağı fikriyle dile getirmiştir:

Tâ çeşm-i haqîkatle nigâh itmeye Mûsâ

Hep Tûr idigün vâdî-i kûhsârı ne bilsün

“Fehîm-Kasîde 4/5”

Fehîm, bir önceki beyti biraz genişletip tasavvurlarına Tûr Dağı'nın ve burada cereyan eden hâdisenin doğrudan muhatabı olan Hz. Mûsâ (a.s.) üzerinden kişinin kulağının birlik nağmesiyle dolmadıkça her ağacın 'ben Allah'ım' deyici olduğunu

²⁰⁴⁸ Beyit için bkz. 'Hubb-ı Câh'.

²⁰⁴⁹ Mustafa Sinanoğlu, "Sînâ", *DİA*, İstanbul 2009, C. XXXVII, s. 221.

²⁰⁵⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 361.

²⁰⁵¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 498.

²⁰⁵² Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 461.

duyamayacağı fikrini ekleyerek Kasas Sûresi'ne²⁰⁵³ atıfta bulunmuştur. Her iki beyitte de 'her şeyi Hakk'ın tecellîsi olarak görme' demek olan fenâ fi'ş-şuhûd hâli hâkimdir:

Pür olmayıcak nağme-i tevḥîd ile gūşu

Gūyâ-yı *ene'l-lâh* imiş eşcârı ne bilsün "Fehîm-Kasîde 4/6"

Ümmî Sinân'ın aşağı derç ettiğimiz beytinde serd ettiği görüşleri, Fehîm'in düşüncelerinin mütemmimi gibidir. Beyitte, mezkur âyete iktibas yapılarak canlı ya da cansız her şeyden 'ben Allah'ım' sözünü işitemeyip kâinâta Hak nazarıyla bakamayan kimsenin dar ağacının sağlam ipini görmeye hak kazanamayacağı vurgulanmaktadır. Fehîm'deki fenâ fi'ş-şuhûd hâli, Ümmî Sinân'da yerini varlıkta fânî olma, her şeyi Hak olarak görme demek olan fenâfi'l-vücûda tevdi eylemiştir. Ümmî Sinân, Fehîm'in bu tasavvurunu bir adım öne götürmüştür. Ayrıca beyitte Allah (c.c.)'in ipine sımsıkı sarılıp parça parça olmamayı öğütleyen Âl-i İmrân Sûresi'ne²⁰⁵⁴ de iktibas yapılmıştır:

Ṭuymayan innî ene'llâhdan ene'l-ḥaḳ'dan ḥaber

Yer mi ol mîrâş bugün *ḥabllü'l-metîn*-i dârdan "Ümmî Sinân 139/5"

'Mârifet nûru erişince gönül Hakk'ın Tûr'u olmuştur (NM. 152/7). Len terânî sırrını keşfeden âşık, bu gün Mûsâ (a.s) gibi maksûda erdi, onun her mekânı Tûr'dur (NAA. G. 32/6). Bu aşka yâr olunca 'Bir' ile bir oldum, hem Mûsâ (a.s) hem Tûr oldum, len Terânîyi neylerim (ÜS. 109/6).'

Bu mefhum, tecellî kavramı ile tenasüp teşkil edecek şekilde zikredildiğinde 'âh, aşk, âşık, cemâl, feyz, len terânî, şem, pervâne' gibi birçok unsuru içine almıştır. Nâilî'nin 'len terânî' lafz-ı celîline yer verdiği ve aşağı aldığımız beytinde şair, Hz. Musa (a.s.)'nın Allah (c.c.)'a hitaben 'bana kendini göster' demesine ve cevap olarak da 'sen beni asla göremezsin' hitabını işitmesine ve akabinde de Allah (c.c.)'in dağa tecellî

²⁰⁵³ Bkz. Kasas 28/30.

²⁰⁵⁴ Bkz. Âl-i İmrân 103/3.

edip dağın bu tecelliden paramparça olması ile Musa (a.s)’nın baygın düşmesine²⁰⁵⁵ iktibas yapmıştır:

Ṭürımız maḥv-ı tecellidür bizüm ey Nâ’ilî

Len-terânî neşve bir cām-ı hıṭābuñ mestiyüz “Nâilî-Gazel 169/5”

3.47. Tüccâr, Sarrâf

Ticaretle uğraşan, alış veriş yaparak ömrünü idame ettiren kimse manâsına gelen tüccâr, tetkik edilen divânlarda ‘sudâ-ger’ ve ‘sarrâf’ kelimeleriyle de zikredilmiş; ‘bî-nişânın, lâ-mekânın ve kâlû belâ bâzârının âşinâsı’ anlamlarına gelecek şekilde değerlendirilmiştir: ‘Ârif bî-nişân u lâmekân bâzârının tüccârıdır (ÜS. 33/5). Ârif cihânın nakşını ve zevkini neylesin, o lâmekânın gevherini alıp satan tüccârıdır (ÜS. 33/12). Tâ ezelden kâlû belâ bâzârının tüccârıyım (ÜS. 111/8).’

Mefhumun sarrâf olarak kullanımında ise vahdet-i vücûd nazariyesinin öne çıkardığı ‘insanın, canlı cansız tüm varlığın Allah (c.c.)’tan bir parça olduğu gerçeğini’ idrâk edebilme fikri hakimdir: ‘Sen sadeplerde gizli mercânsın, seni sarrâf olmayan bilmez (GE. 169/2). Hangi madenin gevheri olduğunu neden bilmiyorsun, kendinin sarrâf-ı âlem olduğunu fehm edip bu irfânı anla (NAA. G. 199/4). Ey zâhid, mâverâ-yı ilmi fehmedip arazdan cevheri seç ve bu sayede sarrâf-ı cihân ol (NAA. G. 20/2).’

3.48. Vatan

Hücvirî’ye göre vatan, ruha yerleşen manâdır.²⁰⁵⁶ Kulun, hâliyle en son ulaştığı ve istikrara kavuştuğu manevî yurdudur. Bir hâle ya da makâma erişen kimseye ulaştığı yer vatandır.²⁰⁵⁷ Divânlarda bu tanıma uygun beyitlere rastlanılmamakla birlikte Nakşî’de 2, Fehîm ve Âşık Ömer’de 1 beyitte insan ruhunun bu âleme gelmeden evvel bulunduğu mekânı tedai ettirecek şekilde değerlendirildiği tespit edilmiştir: ‘Süflîde kalma, kanat açıp sefer ederek vatan-ı asla ulaş, ulvîde sultan ol (NAA. G. 58/2). Dil kesretten elini

²⁰⁵⁵ Bkz. A’râf 7/143.

²⁰⁵⁶ Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, s. 441.

²⁰⁵⁷ Serrâc, *Luma*, s. 432.

çekip gayriden yüzünü çevirdi, terk-i diyar edip vahdet-i yâre erdi (NAA. G. 183/2).

Senin için terk-i vatan ettim (AÖ. 924/4)’

Vatan, insan ruhunun bu âleme gelmeden evvel bulunduğu yer demektir. Muvakkaten bu âlemde bulunan insan burada gariptir, gurbettedir; aslî vatanına dönmenin özlemi ve hasreti içindedir.²⁰⁵⁸ Sevgiliden ve memleketten ayrılmanın ye’si içinde olan ve sabah akşam vatanı hayal edip dönüş yolculuğunun başlayacağı günü iple çeken Fehîm’in aşağı derç ettiğimiz beyti bu manâya müstenittir:

Ġarīb-i yār u diyāram şabāh u şām müdām

Vaṭan ḥayāli ile fikr-i rāhdur kārım

“Fehîm-Gazel 216/4”

3.49. Zerre, Güneş

Şekli, rengi, parlaklığı, yüceliği, dünyayı aydınlatışı, ışıklarının her yere ulaşması, gölgenin ve inanışa göre zerrenin varlığına vesile olması gibi hususiyetleriyle işlenerek çeşitli teşbih ve hayâllere konu edilen güneş²⁰⁵⁹ tetkik edilen divânlarda müteradifleri olan ‘âfitâb, hurşid, mihr, şems’ gibi değişik isimlerle anılmıştır. Tasavvuf ıstılâhında ise güneş “ulûhiyyetin ortaya çıkış yeri ve noksanlıklardan münezzeḥ mukaddes özelliklerin çeşitlenmesinin tecellî yeri olan nur” demektir.²⁰⁶⁰ ‘Mâh, temkîn, vech’ mefhumlarıyla tenasüp ve ‘telvîn, nikâb, şebnem, zerre’ mefhumlarıyla da tezat teşkil edecek şekilde beyitlerde ele alınan güneş kavramı en fazla Mısrî ve Nâilî’de zikredilmiştir.²⁰⁶¹ Güneş beyitlerde Zât cevherinin (NK. MST. 2/39)²⁰⁶² ve sevgilinin (NF. G. 63/2) müşebbehi; pîr (SG. 100/3) ve sevgilinin (NM. 14/1) müşebbehünbihi; duruşu ve kemâl noktasında bulunması ile temkîn makâmının temsili (NB. G. 78/2), (NM. 145/2)²⁰⁶³ durumundadır. Güneşin şebnem ile olan münasebetinde güneşi gören şebnemin kayboluşu ile tasavvufun fenâ hâli izah edilmeye çalışılmıştır (NB. G.

²⁰⁵⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 375. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 519.

²⁰⁵⁹ Cemal Kurnaz, "Güneş", *DİA*, İstanbul 1996, C. XIV, s. 294.

²⁰⁶⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 459.

²⁰⁶¹ Hiç şüphesiz bu kavramlar divanlarda çok daha fazla geçmektedir, lakin biz buraya sadece mevzu ile münasebeti olanları aldık.

²⁰⁶² Beyit için bkz. ‘Cevher, Araz, Heyûla’

²⁰⁶³ Beyit için bkz. ‘Telvîn, Temkîn’.

285/2).²⁰⁶⁴ Nâbî'nin aşağı derç ettiğimiz beytinde mihr ve mâh kelimeleri tezatlı kullanılarak bu kelimelerin mecâzî manâları ile telvîn ve temkîn hâlleri²⁰⁶⁵ arasındaki fark tebarüz ettirilmeye çalışılmıştır.

Mişâl-i mâh televvün degül şî'âr bize

Felekde mihr-i kemâlüz nümüdumuz birdür "Nâbî-Gazel 78/2"

Nef'î, güneş mazmununu sevgilinin uluhiyyetini ibraz etmek amacıyla kullanır. Sevgili ve güneş teşbihinde sevgilinin hararet dolu yüzünün güneşin müşebbehünbihi durumunda olduğu aşağıdaki beyitte, sevgili daha da tbcil edilerek yüzündeki nikâbı olmasa âlemi yakacak olması husûsiyetiyle ele alınır. Beyitte güneş ve nikâp tezağıyla kesretin vahdeti perdelemesi remzedilmiş, bu perdelenmenin de aslında bir nevi yaratılmışların lehine olduğu vurgulanmak istenmiştir:

Âftâb ol ruĥ-ı pür-tâba nazîr olsun mı

Bu yakar 'âlemi bir lahza niĥâb olmayıcaĥ "Nef'î-Gazel 63/2"

Divânlarda güneşin en fazla münasebete getirildiği unsur 'zerre'dir. Kâinatta kesretin değil de vahdetin hakim olduğu tasavvuru, güneş ve pencere kavramlarıyla izah edilebilir. Pencerelerden içeri sızan güneş ışıkları kaç adet pencere varsa o kadar sayıda görünmekte ise de aslında ışık da onun geldiği kaynak olan güneş de bir tanedir.²⁰⁶⁶ Kimin gönlünden bir kapı açılırsa, o her zerrede bir güneş görür.²⁰⁶⁷

'Ey Niyâzî, sen haddini bil de zerre iken ol şems-i dırahşândan bahsetme, sükût et (NM. 21/8). Senin vücûd güneşinde zerreler mümkinât olmuştur, sûrette peydâsın manâda nihânsın (NK. MST. 6/2). Zerreler güneşe erişti, asla çokluk kalmadı ferd ü yekta olmuştuz (NM. 76/7)' denilerek 'ittihâd' kavramı; âfitâb olmasa zerreler zâhir olmazdı (NM. 163/1),²⁰⁶⁸ denilerek de 'vahdet-i şuhûd (çünkü varlığı her ne kadar güneşe bağlı ise de zerre güneş değildir, güneş ile kâimdir)' görüşü remzedilmiştir.

²⁰⁶⁴ Beyit için bkz. 'Şebnem'.

²⁰⁶⁵ Bkz. 'Telvîn, Temkîn'.

²⁰⁶⁶ Bursevî, "Şerh-i Usûl-ı Aşere", s. 39-40.

²⁰⁶⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 107.

²⁰⁶⁸ Beyit için bkz. 'Göl, Habâb, Katre, Mevc, Nehir'.

Nâilî'nin aşağıdaki beytinde ise 'o ay yüzlü sevgilinin bulunduğu yer sanki güneşin ateşten topuna döndü, buraya uğrayan zerre gibi varlığını kaybeder' denilerek fenâ fi'llâh anlatılmak istenmiştir. Eskilerin inanişına göre karanlıkta ya da bulutlu havalarda zerreler hareket etmedikleri gibi güneşin olmadığı yerde zerrenin varlığından söz etmek de mümkün değildir.²⁰⁶⁹ Nitekim zerre güneşte görülür ve güneş sayesinde vardır. Güneş zerreyi yok eder, buraya uğrayan her zerre varlığını kaybedip fenâ fi'llaha erecektir. Zerreyi ortaya çıkarana da kaybeden de güneştir:

Mânend-i zerre maḥv-ı vücūd eyler uğrayan

Ol mâhuñ oldu kūy-ı meger güy-ı âfîtab

“Nâilî-Gazel 11/3”

3.50. Zevk, Tatma, Kanma

Lezzet, tat, haz manâsına gelen zevk, tasavvuf ıstılâhında ilâhî tecellîlerin filizlenmesi, hâllerin başlangıcı; evliyânın kalbine atılan ve herhangi bir kitaba ve metne dayanmadan hak ile bâtili ayırt etmeye yarayan irfân nûru anlamlarına gelir.²⁰⁷⁰ Zevk, velîlerin kalplerine ilâhî tecellîlerle ilka olunan mârifet nûrudur.²⁰⁷¹ Zevk, bütün tecellîlerin²⁰⁷² ve 'şürb'ün başlangıcıdır.²⁰⁷³ Zevkin, bir şeyi tadarak bilme manâsı da vardır. Manevî hazları ve ruhî zevkleri tadan bilebileceği için '*men lem yezuk, lem yarif*' denilmiştir.²⁰⁷⁴ Zevk, divânlarda lezzet ve keyif olarak da kullanılmıştır. Zevk üzerine söz söyleyen şairler, kendilerini zevk ehli saymışlardır. Ehl-i zevk, duyarak ve tadarak bilen kimsedir.²⁰⁷⁵ Zevk mefhumu, tetkik edilen divânlarda 'zevk-i mey, zevk-i vuslat, zevk-i küllî, zevk-i aşk' vb. terkiplerle zikredilmiş; 'didâr, aşk, bâde, firkat, gam, ledün ilmi, hakikat, mârifet, riyâzet, halvet, şarâb, vuslat' vb. kavramlar da bu zevkin menbâ ve sebebi olarak telakki edilmiştir:

²⁰⁶⁹ Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 192.

²⁰⁷⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 392. Zevk için bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 251-252; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 544-545.

²⁰⁷¹ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 117.

²⁰⁷² Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 414.

²⁰⁷³ Bkz. Serrâc, *Luma*, s. 436.

²⁰⁷⁴ Uludağ, *a.g.e.*, s. 392.

²⁰⁷⁵ Uludağ, *a.g.e.*, s. 119. Ehl-i zevk için bkz. Cürcânî, *a.g.e.*, s. 56; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 144.

‘Hamdolsun ehl-i tevhîdiz, zevk ile bu âlemin ayn-ı vahdet ve sivânın da itibârî olduğunu bulduk (SG. 1/4). Biz dâr-ı vahdette dü-âlem zevkini câmi etmişiz (SG. 3/7). Allah (c.c.)’ın her tecellîsi yeni zevkler atâ eder (SG. 8/5). Aşk âdemi gâh cümle şeyden boş eder gâh zevk ile serhoş eder, Mecnûn gibi bî-hûş eder (SG. 22/5). Şerîatta emre kâim olalım, tarîkatta sivâ-yı aşka sâim olalım, hakîkatta zevk-i dâim bulalım (SG. 111/2). Aşk tat alma duyusu, sevgilinin derdi de ona şekerdir (NK. MST. 4/3). Bize dîdârın zevki firdevs-i a’lâdan hoş geldi (ÜS. 184/1). Zevk-yâb-ı gam-ı firkât olmuşuz (NB. G. 329/1). Ledünnî ilminin zevkinden karârım kalmadı (ÜS. 144/3). Bu halvete boş ve anlamsızmış gibi bakma, zevk u safâ halvettedir, halvetle içini sâf kıl nûr u ziyâ halvettedir (NM. 53/1). Zât-ı Hak zevk ile anlaşılır (NM. 79/13). Senin vuslatının zevkiyle külhan alanı cennete dönüşmüştür (FK. G. 77/2.’

Zevk, gamların elemlerin içinde²⁰⁷⁶ gam ile iç içedir. Gamın tiryâk olarak nitelendirildiği Nâilî’nin aşağıdaki beytinde gamın panzehir oluşu ve hayretten duyulan zevk münasebete getirilerek gam ve zevk irtibatına işaret edilmektedir:

Edeli zevk-i taḥayyür gamı tiryâk baña

Oldı vâ-sühṭegi mâye-i idrâk baña

“Nâilî-Gazel 4/1”

Tatma, içme ve kanma zincirinin son halkası olan ‘reyy’ kavramı ‘kanmak, kana kana içmek’ anlamına gelip tasavvuf literatüründe “tecelinin tadılan meyvelerinin ve keşfin yaşanan neticelerinin son haddi” demektir.²⁰⁷⁷ Evvela tadan sâlik, ardından içen (şîrb) ve nihâyetinde de kanar (reyy). Tadan yani zevk sahibi mütesakirdir, yarı sarhoştur; içen yani şürb sahibi sekrandır, kendinden geçmiş bir hâldedir; kanan yani reyy sahibi ise sâhî (ayık) hâldedir, manevî sarhoşluğa ulaşmıştır.²⁰⁷⁸ Gevherî, Âşık Ömer ve Ümmî Sinân’da 2, Mısırî’de 1 beyitte işlenen ‘kanma’ unsuru ‘aşk, muhabbet, şarâb, şerbet, cür‘a, visâl’ ile beraber ele alınmıştır. Halvetin anlatıldığı ve şerbete teşbih

²⁰⁷⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 458.

²⁰⁷⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 295; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 398.

²⁰⁷⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 209. Zevk, şürb ve rey hakkında bkz. Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif*, s. 663-664.

edildiği Mısrî'nin aşağıdaki beytinde halvete kanılmadığı, bu lezzete doyum olunamadığı vurgulanırken 'kanma' mefhumu bahis mevzuu edilir:

şerbetimüz dükenni içenleri uşanmadı

Niyâzî hergiz şanmadı bu řalvetüñ şerbetine "Niyâzî-i Mısrî 159/7"

Kanma hususunda diğer telakkiler şu şekildedir: 'Muhabbet câmını nûş edip kandım (GE. 262/2). Firâka yanmak visâle kanmak olmaz (AÖ. 1257/4). Ehl-i diller câm-ı aşkın cür'asından kandılar (AÖ. 159/4). Mevla'm aşkının meydânına yanmaya geldik, aşkın şarâbını içip kanmaya geldik (ÜS. 155/1). Sâdıklar aşkın şarâbına kanar, onlar ezelden kanıcılardır (ÜS. 65/1).'

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TASAVVUFÎ MAKÂMLAR VE HÂLLER

Mutasavvıflar, hâl ve makâmı geçici ya da kalıcı olmasına göre tasnif etmiş ve sürekliliği olmayan ve Allah (c.c.)'ın kuluna mevhibesi durumundaki geçici duyguya hâl, düzenli ve disiplinli bir çaba neticesinde istikrar kazanmış hâle de makâm adını vermişlerdir. Bu bölümde tasavvuf erbâbının makâm ya da hâl olarak tanımladıkları kavramların şairlerce nasıl telakki edildiği tespit edilmiş; hâl mi yoksa makâm mı olduğu dönem dönem sûfilerce tartışılan bu kavramlar hakkında sûfilerin bazı görüşlerine değinmekle beraber²⁰⁷⁹ derin tartışmalarına girilmeden genel değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Serrâc'a göre makâm kulun ibadet, mücâhede, riyâzet ve uzlet gibi konularda Allah (c.c.)'ın huzurunda bulunduğu manevî yerdir.²⁰⁸⁰ Kulun makâmı, bir makâmın gereklerini yerine getirip diğer bir makâma geçinceye kadar kulun içinde bulunduğu durumdur.²⁰⁸¹ Kuşeyrî'ye göre ise makâm, kulun çalışıp çabalayarak ve birçok meşakkat çekerek elde ettiği ahlâklardır. Bir makâmın hakkı tam olarak yerine getirilmeden diğer bir makâma geçilemez. Bir makâmda güzel olan şeyler, 'ebrarın hasenâtı mukarrebûnun seyyiâtıdır' fehvasınca ondan bir üst makâmda kusur sayılabilir.²⁰⁸²

Tetkik edilen divânlarda lafzî olarak 'amel, aşk, bekâ bi'l-lâh, ferdiyet, ihsân, hayret, kurb, rızâ, lâ, illâ, kahr, lutf' kavramları şairlerce makâm olarak telakki edilmiştir: 'Merkez-i Hak'ta sabit olunca amel senin karar kıldığın makâmın olur (SG.

²⁰⁷⁹ Müellif sûfilerin hâller ve makâmlar hususunda geniş bilgi için bkz. Zafer Erginli, "Temel Tasavvuf Klasiklerinde Hâl Kavramına Toplu Bir Bakış", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun 2008, C. VIII, S. 1, s. 153-198; Kara, "Tasavvuf Kitabiyatında Makamların Sayılarla Tasnifi ve Usûl-ı Aşere Geleneği", s. 299-309.

²⁰⁸⁰ Serrâc, *Luma*, s. 41. Dince kutsî bir önemi olan bir velinin veya nebînin hatirasını taşıyan yerlere de makâm denir. Bu manâsı ve kullanımı için bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 209.

²⁰⁸¹ Serrâc, *Luma*, s. 393. Serrâc, *Luma* adlı eserinde makâmları tevbe, verâ, zühd, fakr, sabır, tevekkül ve rızâ olarak tespit etmiştir. Bkz. *A.g.e.*, s. 43-53.

²⁰⁸² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 182-183. Makâm hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 594; Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 83; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 529-537; Süleyman Uludağ, "Makam", *DİA*, İstanbul 2003, C. XXVII, s. 409-410; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 234-235; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 317.

12/4). Aşkdan ulu pâyeye yoktur (SG. 86/6). Ey dil, sen seni mahv edip senden gidermeyince, elfâz bekâ bi'l-lâh makâmından bir semer bulamaz (ÜS. 82/4). Âşıkın maşûk yolunda derdi sürekli arttıkça akran içinde pâyesi dembedem artar (NM. 182/2). Kâmil sırrını izhar etmez, makâmât ehlidir (AÖ. 1206/4). Kullar, ne kadar şikâyet ederlerse kurb ve rızâ makâmından o derece uzak kalırlar (NK. K. 7/24).²⁰⁸³

Nakşî, vâkıasını²⁰⁸⁴ anlattığı bir gazelinde (NAA. G. 175) bazı makâm isimlerini zikreder ve bütün bunları geçip nihayetinde Allah (c.c.)'a ulaştığını belirtir: 'Lutf ve kahr makâmını geçtikten sonra cây-ı hayrete gelinir, işte burası muvâfık rûzgâr isteyen deryâ-yı azamdır, buranın hadd ü pâyânı yoktur, burası dümen de tutmaz. (Burada kendini denize ve dalgalara bırakmalısın). Bâd-ı sabâ esince de yelken açıp buradan da hareket ederek bahr-ı hayretten geçilip gidilir. O dem aşk-ı Hudâ erişince gönül âşıkların ellerinde çevgân tuttuğu bir mülke gelir. Dillerin tarif edemeyeceği bu makâmda o genc-i nihânı bulanlar bî-nişân olurlar. Oradan bir adım daha atanlar dikiş tutmadığı makâm-ı halt'a varırlar. Burada akıl hayrân olup tefekkür edemez.'

Aşağıdaki beytinde makâm kelimesinin hem mûsikî hem de tasavvuf terimi olarak anlaşılmasını sağlayacak şekilde ihâmlı kullanan Nâilî, istiare-i mekniyye cihetiyle de gönlün müşebbehünbihi olarak zikrettiği bülbülün mûsikî âletinden çıkan farklı her seste ağlayıp inleyişini anlatırken aslında geldiği her bir makâmda karar edemeyen ve Allah (c.c.)'a vasıl olana kadar da hep bir üst makâmı isteyecek ve inleyişini sürdürecektir olan bir sâlikin ıstırabını ima etmektedir:

Her lahza bir maqâmda nâlân olan gönül

Gülzâr-ı dehr başına zindân olan gönül

“Nâilî-Kıt'â 12/1”

Makâm, divânlarda birçok yerde 'menzil' kelimesiyle karşılanmış ve 'hüviyet menzili, ene'l-Hak menzili, kanaat menzili, menzil almak, menzile ermek, kat'-ı menzil, menzil-i aşk, menzil-i cânân, menzil-i ihsân, menzil-i âlî, menzil-i sultân, menzil-i yâr,

²⁰⁸³ Beyit için bkz. 'Şikâyet'.

²⁰⁸⁴ Vâkıa hakkında bkz. 'Rüya, Vâkıa'.

menzil-i visâl' gibi ifade ve terkiplerle beyitlerdeki yerini almıştır. Menzil, “seyr ve sülûk esnâsında varılan ve geçilen konaklama yerleri”ne denir.²⁰⁸⁵ Çoğulu ‘menâzil’ olup menzilleri konu edinen birçok eser telif edilmiştir.²⁰⁸⁶ Herevî'nin *Menâzilü's-Sâirîn* adlı eseri, bunların içerisinde büyük bir kıymeti haizdir.²⁰⁸⁷ Makâmların derecelerine menzil denildiği gibi bazen de makâmların kendisi Allah (c.c.)'a giden yoldaki menziller olarak görülmüştür.²⁰⁸⁸ Nâbi, aşağı derç ettiğimiz beytinde bu dünyaya gelmekten maksadın asıl şehre, asıl şehrin sahibi Allah (c.c.)'a tekrar dönmek için menzilleri kat etmek olduğunu ifade ederken ‘menzil’i Allah (c.c.)'a kavuşmada geçilen mertebe ve merhale olarak telakki eder:

Gelmeden Nâbî bu mihmâñ-ğâne-i bî-râhata

Şehr-i aşla vaşl için tayy-ı menâzildür ğaraż “Nâbî-Gazel 365/7”

Niyâzî-i Mısırî, lâ-mekân ilinde menzil tuttuğunu söylediği beytinde fenâ fi'llâh makâmında olduğunu, kendisini de ancak cânlara cân olan Allah (c.c.)'ın anladığını belirtmektedir. ‘Menzil tutmak’ ibaresi, oraya yerleştiğinin ve fenâ fi'llâh mertebesinin kendisine artık bir makâm olduğunun ifadesidir:

Halqı koyup lâ-mekân ilinde menzil tıtalı

Mışriyâ şol cânlara cânân olan añlar bizi “Niyâzî-i Mısırî 178/9”

‘Tâlibin menzil alabilmesi için nâ-murâd olması lazımdır (NM. 101/3).²⁰⁸⁹

İvmekle menzil alınmaz demişler (AÖ. 393/1). Hâke yeksân olmayan menzil-i âliyi bulmaz, kendine yol gösterecek bir kâmil er ara (AÖ. 669/3). Ey gönül, bütün yol ehli menzile erişti sen donup kaldın (NM. 109/5). Menzil-i maksûda erişmek isteyen kimse

²⁰⁸⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 243.

²⁰⁸⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 329.

²⁰⁸⁷ Çalışmamızda da istifade etmiş olduğumuz bu eseri Abdurrezzak Tek Türkçeye tercüme etmiştir. Bkz. Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*.

²⁰⁸⁸ Uludağ, “Makam”, s. 410.

²⁰⁸⁹ Beyit için bkz. ‘Tûl-ı Emel’.

için yolların en selâmetlisi teslim ve rızâ yoludur (NB. G. 114/7).²⁰⁹⁰ Ahmet 'in mirâcına aşk burak oldu, sırr-ı Hakk'a vasıl oldu menzile geç kalmadı ÜS. 181/2).'

'Hâl', kulun bir kastı, çabası ve ameli olmaksızın kalbe gelen manâdır.²⁰⁹¹ Kula gelen bütün ilâhî mevhibeler hâldir, çünkü onlar kulun çalışmasıyla elde edilip güç yetirilecek şeyler değildir.²⁰⁹² Serrâc'a göre hâl, zikrin sâfiyeti sayesinde kalplere yerleşen,²⁰⁹³ kula bir anda gelen ve kalıcı olmayıp bir süre sonra da zail olan bir durumdur.²⁰⁹⁴ Hâl gelip geçicidir, kula bir an gelir, kulda devamlı olarak kalmaz. Hâller, Allah (c.c.)'ın velî kullarına ikrâmıdır.²⁰⁹⁵ Allah (c.c.) ile kulu arasındaki hâl değişmez ise o kulun vakti müsermed olur yani o hâl bütün zamanlarda aynı kalır.²⁰⁹⁶ Hâllerin en ulvîsine peygamberler sahiptir. Halk, o hâllerin ancak kenarında gezer.²⁰⁹⁷

Lafzî olarak hâl mefhumunun, Nâilî ve Gevherî'nin 3 beyti hâriç tutulursa, sadece Tekke şairlerinin divânlarında zikredildiği tespit edilmiştir. Gevherî bu mefhumu 'lisân-ı hâl, hâl dili, dil-i hâl' şeklinde mevzunun dışında ele almıştır. Gaybî erenlerin yolunun ve hâlinin aşk olduğunu ve kişinin aşksız velî olamayacağını (SG. 86/2); Ümmî Sinân âşıkların nûrdan şarâp içip gaflet-i hâbı terkederek Hû diye diye hâl ile cümle hicâbı geçtiklerini (ÜS. 142/8); kendisinin zikr-i kalbî okuduğunu ve esrâr ilminden kâl ehline hâl vermeyeceğini (ÜS. 110/9); Niyâzî-i Mısırî maksûdun kuru laf ile ele girmeyeceğini, maksûdun elde edilebilmesi için hâl ehli olunması gerektiğini (NM. 131/10);²⁰⁹⁸ Nâilî savmaanın abâ giymiş pîrinde ruh olmayıp meygedenin kadeh içen rindinde hâl

²⁰⁹⁰ Beyit için bkz. 'Sâlik'.

²⁰⁹¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 183.

²⁰⁹² Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif*, s. 593.

²⁰⁹³ Serrâc, *Luma*, s. 41.

²⁰⁹⁴ Serrâc, *a.g.e.*, s. 392. Serrâc, *Luma* adlı eserinde hâlleri murâkabe, kurb, muhabbet, havf, recâ, şevk, üns, itminân, müşâhede ve yakîn olarak tasnif eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. Serrâc, *Luma*, s. 54-70.

²⁰⁹⁵ Bkz. Serrâc, *a.g.e.*, s. 470.

²⁰⁹⁶ Müsermed için bkz. Serrâc, *a.g.e.*, s. 427.

²⁰⁹⁷ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 12. Hâl hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kelebâzî, *Taaruf*, s. 131-135; Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 239-637; Cürçânî, *Ta'rîfât*, s. 62; Seyyid Hüseyin Nasr, *Tasavvufî Makaleler*, (Çev. Sadık Kılıç), İnsan Yay., 1. bs., İstanbul 2002, s. 79-96; Gölpınarlı, *Devimler ve Atasözleri*, s. 140; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 199-200; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 154-155; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 189.

²⁰⁹⁸ Beyit için bkz. 'Kâl, Kîl ü Kâl'.

olduğunu (NK. G. 322/1);²⁰⁹⁹ semâ edip ney dinleyen sûfinin tekkede hiç vecd ve hâle gelemediğini ifade ederlerken 'hâl' kavramını tasavvufî mecrasına mutabık kullanmışlardır.²¹⁰⁰

Ne añladuñ bu semâ' u bu nâydan şüfî

Bu tekyede saña hiç vecd ü hâl gelmedi mi "Nâilî-Gazel 360/4"

Bilinen her fazilette bir hâl bir de makâm bulunmaktadır. Bir fazilet evvelâ hâl olarak gelir, kul o hâli yaşar ve o hâlde karar kılsa bu kendisi için bir makâm olur.²¹⁰¹

Buradan makâmın ancak, kendisinden evvel bir hâlin zuhûruyla elde edilebileceği anlaşılmaktadır. Kalpten geçip giden bin hayal bir tek manevî hâle, bin hâl bir tek makâma tekabül etmez. Makâm sabit olan ve devam eden şeydir. Kalpteki düşüncelerin sebâtı gökyüzündeki her an dağılmaya âmâde bulutlara, hâllerin durumu da bir yılın dört mevsimine benzer. Yani kalıcı değildir.²¹⁰² Makâmlar çalışıp çabalamanın mahsulü iken hâller Allah (c.c.) tarafından verilen hibelerdir. Makâm sahibi bulunduğu makâmda mekin iken hâl sahibi hâlden diğer bir hâle geçiş durumundadır. Hâller şimşek gibidir, aniden gelir ve gider.²¹⁰³ Hâle hâl denilmesinin sebebi onun aynı şekilde kalmayıp değişmesinden; makâma da makâm denilmesinin sebebi de sâbit oluşu ve istikrârındandır.²¹⁰⁴ Sûfilerden hâl sahibi olan çoktur fakat onlar arasında makâm sahibi olanlar pek azdır.²¹⁰⁵

Muhabbet, fenâ, zikir, tevekkül, sekr, vecd gibi kavramlardan bahseden sûfiler, aynı hakîkatin farklı anlamları etrafında dönmektedirler. Bu hakîkatin isim çokluğu, nûr-ı ilâhînin kalpleri yokladığında oradaki hâle göre renklenmesi ve çeşitlenmesi

²⁰⁹⁹ Beyit için bkz. 'Abâ'.

²¹⁰⁰ Hâl mefhumu, 'Kâl'in zıttı olarak 'davranış, tutum, bir şeyi sözde değil özde yapma' manâsında da divânlarda zikredilmiştir. Bu anlam ve kullanımı için bkz. 'Kâl, Kîl ü Kâl'.

²¹⁰¹ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 595-596. Makâmlar ve hâller hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kübra, *Fevâihü'l-Cemâl*, s. 130-134; Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 125-163.

²¹⁰² Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, C. III, s. 346.

²¹⁰³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 183-186.

²¹⁰⁴ Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 591. Hâl ve makâm arasındaki fark için bkz. Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 243-246; Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 591-596; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 38.

²¹⁰⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 102.

sebebiyledir.²¹⁰⁶ Bu yüzden biz de kimi sūfnin makâm, kimilerinin de hâl dediği ya da tam tersini ileri sürdüğü bu kavramları hâl ve makâm farkı gözetmeksizin sıra ile izah etmenin daha açık ve anlaşılır olabileceğine kanaat getirdik. Bunu yaparken de tasavvuf ehlinin huzur/gaybet, fenâ/bekâ, cem/tefrika, sekr/sahv gibi birbirine karşılık gelen hâlleri yan yana getirmeyi tensip etmelerinden hareketle²¹⁰⁷ biz de birbirine münasip gelen bazı kavramları ikili olarak ele alıp değerlendirdik.

4.1. Cemiyet, Tefrika

Cemiyet Allah (c.c.) dışında olan her şeyden yani mâsivadan yüz çevirerek dikkati Allah Teâlâ'ya teveccüh noktasında toplama demektir. Kişi kendisini zihnen ve kalben Hakk'a verdiğinde ve kalbi tefrika hâlinde değilse cemiyet hasıl olmuş kabul edilir.²¹⁰⁸ Cürcânî'ye göre cemiyet kulun bütün gayret ve himmetini Allah (c.c.)'a yöneltmek maksadıyla kullanması ve ondan başka olandan yüz çevirip sadece onunla iştilal etmesidir.²¹⁰⁹ Cemiyet kalbi bütün mâsivadan kesip Allah (c.c.)'ın müşâhedesine bağlamaktan ibarettir.²¹¹⁰ Mekkî'ye göre kalbini tek bir gayeye yönelten ve tek bir noktada toplayan, kaygısı tek olan kimse diğerlerinin sahip olmadığı üstün bir meziyet elde etmiş olur. Bu hâli, hevâ kalbinden tamamen sökülüp atılmasından sonra elde eder. Bunun neticesinde kalp tek bir noktada toplanır ve nefsi imân ile huzurlu ve hoş olur.²¹¹¹ Divânlarda 'cemiyet-i kübrâ, cemiyet-i hâtır, safâ-yı hâtır' gibi terkiplerle anılan cemiyet, 'perîşân' kelimesiyle tezatlı bir şekilde kullanılmıştır.

Nâbî'nin aşağı derç ettiğimiz beytinde cemiyet, tefrika tezaadı ile birlikte değerlendirilerek gönlün eşi benzeri bulunmaz bir deftere teşbihi ve bir gün muhakkak bir araya getirilip ciltlenerek dağılmaktan kurtulacağı istiaresiyle işlenmiştir. Gönlün, bir gün sevgilinin zülfünde muhakkak cemiyet bulacağıın ifadesi, dağınık hâldeki ve

²¹⁰⁶ Afîfî, *Tasavvuf*, s. 240.

²¹⁰⁷ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 145.

²¹⁰⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 86. Cemiyet için bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 190.

²¹⁰⁹ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 52.

²¹¹⁰ Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 457.

²¹¹¹ Mekkî, *Kütü'l-Kulüb*, C. II, s. 519.

tefrikanın simgesi saçların tek bir ip hâline getirilmesi suretiyle olacağından kesret vahdete tebeddül etmiş ve cemiyet husûle gelmiş olacaktır:

Bulur elbette bir gün rişte-i zülfünde cem'iyet

Göñül bir nüsha-i kem-yâbdur şîrâzesiz kalmaz "Nâbî-Gazel 258/2"

Bir başka beytinde Nâbî, dil âyînesini sivâdan temizlemek gerekir, yoksa temiz olmayan eve mihmân gelmez (NB. G. 29/4),²¹¹² diyerek Hakk'ın tecellî etmesi için gönlün Allah (c.c.) dışındaki her şeyden arındırılmasını, yani cemiyet hâlinde olmasını şart koşturmuştur.²¹¹³ Riyâdan salim olmadığı için henüz gönül huzuru ve emniyetinin olmadığını ifade eden (NK. K. 13/12) Nâilî, cemiyet hâlini yakalamaya gayret ediyor görünmektedir. Mısri de cemiyet-i kübrâ bulanın sâf olacağını (NM. 88/1) belirtir.

Tefrika 'ayrılık, dağınıklık, perişanlık' manâsına gelir. Toplu olanı dağıtmaktır.²¹¹⁴ Yaratıklara ve kâinâta işaret eden hususları anlatan genel bir ifadedir.²¹¹⁵ Kalbin dünyâyâ dalmanın getirdiği meşguliyetler sebebiyle gayb âleminden uzak kalmasıdır.²¹¹⁶ Cemiyet hâlinde sadece Allah (c.c.) müşâhede edilirken tefrikada dünyâ ve âhiret de dikkate alınarak Allah (c.c.) mâsiva ile beraber görülür.²¹¹⁷ Tetkik edilen divânlarda doğrudan geçmese de manâ olarak tefrikaya işaret eden beyitler müteaddiddir. Nâbî'nin firâkın vesvese dolu anlarında sevgilinin yokluğunda hatıra sevgili dışındaki şeylerin de geldiğini ifadesi (NB. G. 59/2)²¹¹⁸ tefrikaya bir misâldir. Âşık Ömer'in 'beni yine cezb-i hevâ aldı, gözlerimi baştan başa nakş-ı sivâ bürüdü (AÖ. 5/1)' ve 'işret-sarây-ı âleme dahil oldum, nereye baktıysam sağında solunda hep mâsiva nakşı olduğunu gördüm, (AÖ. 1072/2)' diye anlattığı hâlet-i rûhiye, tefrikanın nişânesidir. Ümmî Sinân, yüzünü halka yani yaratılmışlara çevirenin özünün Hak'tan

²¹¹² Beyit için bkz. 'Murâkabe Yapma'.

²¹¹³ Beyit için bkz. 'Murâkabe Yapma'.

²¹¹⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 349.

²¹¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Serrâc, *Luma*, s. 398-399.

²¹¹⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 484. Cem ve tefrika hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 33; Uludağ, *a.g.e.*, s. 349; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 484.

²¹¹⁷ Uludağ, *a.g.e.*, s. 349.

²¹¹⁸ Beyit için bkz. 'Kalp, Derûn, Dil, Gönül, Hâtır, Sîne'.

uzaklaşacağını (ÜS. 63/6)²¹¹⁹ ifade ederken tefrikayı tanımlar. Gaybî, sükker-i vahdetin kesret zehrine karışıp güzel ve hoş bir karışım oluşturduğunu belirtirken (SG. 103/5) vahdeti kesretle görmeyi yani tefrikayı işaret eder. Mısırî'nin aşağıdaki beytindeki 'kesrette tuğyan eyleyen'ler vahdet ehli dışında kalıp tefrikaya düşen kimselerdir:

Vahdet ehli cümleden bir yüzi seyrân itdiler

Lîk görmez ol yüzi keşretde tuğyân eyleyen "Niyâzî-i Mısırî 140/14"

Nâbî, yüce Yaratıcı'nın meydana getirdiği güzellikleri temâşâ ederken bu güzellikleri, bunları ibda eden Allah (c.c.)'tan ayrı düşünmenin mümkün olmadığını belirterek muhatabını baktığı güzellikleri Hak ile görmeye davet etmektedir. Nakışta nakkâşî müşâhedeye sevkeden bu beyit, mâsivayı Hakk'ın müşâhede-i ile birlikte görmeyi telkin ettiğinden tefrika ile örülüdür. Çünkü esas olan kâinâta vahdet ehlinin nazarıyla bakıp mâsivayı hiç görmemektir; aksi takdirde tefrikaya düşülmüş olur:

Sa'y eyle nağş-ı hikmetinde idrâke Şâni'ün

Bî-şun'-ı Hâk müşâhede-i mâsivâ gâlağ "Nâbî-Gazel 367/13"

Nef'î, Kağıthâne'yi anlattığı yek-âhenk gazelinde tefrikayı farklı bir imajla işlemiştir. Kağıthânenin eğlence âlemi tasvir edilirken sûfinin kesret içinde vahdette yani tefrika içinde kaldığını, maşûkalarıyla yapayalnız kalan âşıkların ise 'yâri تنها avladığını' yani cemiyet hâlinde olduğunu ifade ederken tasavvufun temel umdelerinden olan cemiyet ve tefrika kavramlarını şiirine malzeme etmiştir:

Añmasuñ şüfî daği keşretde vahdet âlemin

Yâri tenhâ avlayan 'uşşâğ-ı şeydâ bundadır "Nef'î-Gazel 37/4"

Beyitlerde 'tefrika' mefhumunu karşılayabilen 'perişân' kelimesi de zikredilmektedir. Dağınıklık, mahzunluk manâlarına gelen perişân, tasavvufî olarak cem âleminin zıttı olan tefrika âlemi için kullanılır.²¹²⁰ Bu mefhumu Gevherî gönlünün durumunu belirtirken (GE. 390/2) 'perişândır gönlüm perişân' şeklinde zikreder. Fehîm

²¹¹⁹ Beyit için bkz. 'Kurb, Bu'd'.

²¹²⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 387.

ise çöl imajı altında kum yığını gibi toplanıp (cemiyyet) gam yükünün şiddetinden dağılarak (perişan) havanın tesiriyle sema ettiğini söylemekle (FK. K. 16/9-10) bu mefhuma beyitlerinde yer vermiştir. Mısırî, bazen perişân bazen de cem oluşunu yâr ile ezelde eylediği ahde bağladığı (NM. 112/14) ve bu sebeple ebediyete kadar gâh cem gâh perişân olacağını ifade ederek perişânı ‘tefrika’ anlamında kullanır:

Anuñ içün gâhi cem‘üm geh perişân tâ ebed

Döndi kaldı üstüme cem‘ u perişânım benüm “Niyâzî-i Mısırî 112/15”

4.2. Cem, Fark

Cem, sülûk edenlerin makâmlarının sonu ve tevhît denizinin kıyısıdır.²¹²¹ Yaratıkları ve kâinâtı dikkate almadan Allah (c.c.) ile irtibat kurmaktır.²¹²² Cem, Hakk’ı haksız müşâhede etmek,²¹²³ halkı değil sadece Hakk’ı görmedir.²¹²⁴ Cem’in ilk mertebesi irâdeyi, fikri ve kaygıyı tek bir noktada toplamaktır.²¹²⁵ Tetkik edilen divânlarda cem hâlini anlatan ya da cem hâlinde iken yazılmış intibanı uyandıran birçok beyte tesadüf ettik. Bu mevzuda en fazla görüş bildiren şairler ekseriyetle Tekke şairleri olmuştur:

‘Bu kesret vahdetin kendisidir (kesret aslında yoktur) (NAA. G. 63/2). Bu dünyânın nakşına aldanma, nakşında nakkâşî bulup aradan çıkart (NAA. G. 118/4).²¹²⁶ İlm-i ledün okuyarak âleme yek nazar kıl (âlemde görüneni tek telakki et) (NAA. G. 185/2). Yâ Rabbenâ, bizim neyimiz var, bütün her şey sensin (AÖ. 1384/4).²¹²⁷ Bu kadar emvâc gidince yine yemm zâhir olur (NM. 120/6). Erenler semâ esnasında on sekiz bin âlemi Hû’nun kapladığını gördüler (NM. 149/3). Gözünü açıp bak, her şey Allah (c.c.) olmuştur; onu gizlide veya açıktaki zannetme (işte her şey odur baksana)

²¹²¹ Herevî, *Menâzilü’s-Sâirîn*, s. 146-147.

²¹²² Serrâc, *Luma*, s. 398.

²¹²³ Ankaravî, *Minhâcü’l-Fukarâ*, s. 490.

²¹²⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 86.

²¹²⁵ Kelebâzî, *Taarruf*, s. 180. Cem hakkında bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 188-189. Uludağ, *a.g.e.*, s. 86; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 96-97.

²¹²⁶ Beyit için bkz. ‘Perde, Hicâb, Nikâb, Nakış’.

²¹²⁷ Beyit için bkz. ‘Vahdet-i Vücûd’.

(NM. 156/5). Nasıl ki bulut dağılınca âleme güneş doğuyorsa ikilik gidince de her şey Hak olur (NM. 198/23). Bu mümkinâtın kesreti ayn-ı vahdettir, emvâc-ı sıfât bahr-ı Zât'ın aynıdır (kendisidir diyor, masivayı yok sayıyor ve yok biliyor) (SG. 8/3). Sana âlem görünen hakîkatte Allah (c.c.)'tır (SG. 10/3). Kendini yok Hakk'ı hakka'l-yakîn olarak var anlayınca bütün sırlar sana keşf olur (SG. 43/4). 'Semme vechu'llâh' ile iki âlemin de Hakk'ın aynı olduğunu bildik (SG. 48/11). Vahdete ayak basıp kesretten âzâd olalı dil-dârımız her nefes gönlümüzü ele alır (SG. 48/12). Zât-ı Hak birdir, on sekiz bin âlem onun sıfatı olmuştur (SG. 53/9). Kendini yok Hakk'ı var bilmeyenin ettiği tevhîd değil ilhâddır (SG. 54/5).²¹²⁸ Benim gözümle bakacak olursan kainatta zerre zerre görünenin Hak olduğunu idrâk edeceksin (SG. 81/5).'

Ayrımak, ayırt etmek manâlarına gelen fark, tasavvufî ıstılâhta fenâdan sonra beşerî vasıflara dönen kimsenin kulluğunu yerine getirmesi için kesbine denir.²¹²⁹ Kulluğu görmek; halkı Hak olmadan görmek demektir.²¹³⁰ Fark, halkla Hak'tan perdelenme hâlidir. Bu âlemi her yönden halk bilip Hakk'ı görememektir.²¹³¹ Bu hâl, tek başına sadece Mısri ve Gaybî'nin bir beytinde zikredilmiştir. Fakat 'cem' ile birlikte ikili kullanımı oldukça çoktur. Mısri'nin bir beytinde (NM. 56/6) geçen 'gözsüz olanlar' ve Gaybî'nin aşağı derç ettiğimiz beytinde zikredilen arada bir ayırıcı yokken cehli sebebiyle Hak'tan perdeli olan kimseler 'fark' hâlini yaşayanlardır:

Seni cehlûñ durur Hâk'dan ayıran

Hâkîkat yok durur ortada fâşıl

“Sun'u'llâh-ı Gaybî 72/3”

Cem hâli, divânlarda mukabili 'fark' ile tezat teşkil edecek şekilde de işlenmiştir.

Cem, dağınık şeylerin bir araya getirilmesi, fark da toplu olanların ayrılması demektir.

Kişi cem hâlinde erdiği sadece Allah (c.c.)'ı, fark hâlinde ise dünyâ, âhîret ve kâinâtı

²¹²⁸ Beyit için bkz. 'İlhâd'.

²¹²⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 159; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 98.

²¹³⁰ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 433.

²¹³¹ Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 490.

birbirinden ayrılmış olarak görür. Cem asıl, fark fer‘dir. Asıllar ancak kök ve dallarıyla bilinebilir. Dalları kuvvetlendiren, onları ayakta tutan da köklerdir. Cem içerisinde fark bulunmazsa zındıklık, cem olmayan fark da sıfât-ı ilâhîyi inkârdır. Gerçek tevhîd ehli, bu ikisini birden kabul eden kimsedir.²¹³² Cem, himmeti yalnız Allah (c.c.) üzerinde toplamak, fark da düşünceyi ondan başka bir şeye dağıtmamaktır.²¹³³ Halkı görmek fark, Hakk‘ı görmek ise cemdir.²¹³⁴ Kulluk vasıflarını yerine getirmek gibi insana ait özelliklere fark, olmayan bir şeyi ortaya koymak gibi Hakk‘a ait olan şeylere de cem denir. Halkın varlığını kabul etmek fark, Hakk‘ı ispat etmek de cemdir. Kula cem de fark da gereklidir. Farkı olmayanın kulluğu, cem hâline ulaşmayanın da mârifeti olmaz.²¹³⁵ Cem ile varlıktan tamamen temizlenmiş bir tevhîd anlayışı, fark ile de kulun birtakım amel ve ibadetlerle meşgul olarak çalışıp kazanmasına işaret de edilmiştir. Buna göre cem, Allah (c.c.)‘ı tanımak, fark ise onun emrini bilmektir. Cem tevhîd, fark da kulluktur. Cemin sıhhati fark, farkın sıhhati de cem hâlini yaşamaktır. Bu ikisi birbirinin mütemmimidir.²¹³⁶ Cem ve fark hâllerinin bir arada verildiği beyitler Nâbî ve Mısrî divânlarında tekasüf etmiştir. Nâbî, cem ve farkı izah için iki çekirdekli bademin yağını misâl verir. İki farklı içi olan bademi farka, bunlardan husûle gelen yağı da ceme teşbih ederek ‘cem’in farkını anlatır:

Nâbî eger isterler ise cem‘ini farķuñ

Bâdâm-ı dü-mağz içre olan revgâni göster “Nâbî- Gazel 161/5”

Gaybî ise meseleye şeriat ve hakikat zaviyesinden bakarak tefrikası olmayanın kulluğu, cem hâline ulaşmayanın da mârifeti olmayacağını, fark hâlinin yaşanmadığı cemim zındıklık, cemsiz fark hâlinin ise inkârcılık olacağını hatırlatıp mutedil olmayı salık verdiği beytinde bu iki çizgiye riayet edenlerin velî bir kul olduğunu vurgular:

²¹³² Serrâc, *Luma*, s. 246-247. Ayrıca bkz. *A.g.e.*, s. 398-399.

²¹³³ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 132.

²¹³⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 132.

²¹³⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 196.

²¹³⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 657-658. Cem ve fark hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kelebâzî, *Taarruf*, s. 180-182; Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 33; Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 315-321; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 196-198; Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 656-659; Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 51-52.

Zâhir ü bâtında âdâb üzre git râh-ı Hâk'a

Cem' ile farğa ri'âyet kııl ki merdânlık budur "Sun'u'llâh-ı Gaybî 24/4"

4.2.1. Aynü'l-Cem

Aynü'l-cem hâli, kulun bātınının tamamen Hakk'ın murâkabesi ile kaplanmasıdır.²¹³⁷ Tevhîde verilen isimlerden biri olan aynü'l-cem, tam cem hâlidir ve bu hâl içerisinde bulunan kimse her şeyi fânî yalnızca Hakk'ı bâkî olarak müşâhede eder. '*Lâ fâile illallâh*' sırrına ererek bütün fiillerin yegane faili olarak Allah (c.c.)'ı görür. Bu hâli yaşayanın müşâhede ettiği tek şey Hak'tır. Bâyezîd'in 'kendimi tenzih ederim şanımlı ne yüce' ve Mansûr'un 'ene'l-Hak' sözleri, Hak'ta fânî olduklarından kendilerine ait değildir. Bu sözleri onların diliyle söyleyen Allah (c.c.)'tır.²¹³⁸

'Temâşâ, vahdet-i şuhûd, fenâ fi'ş-şuhûd' gibi mefhumlarla yakın münasebeti olan aynü'l-cem hâli, şiirlerini varlığın birliği esasını üzerine temellendiren Nakşî'de ağırlık kazanmaktadır. Aşağı aldığımız beytinde Allah (c.c.)'ın bütün eşyadan konuştuğunu ifade ederek müşâhedesinin Allah (c.c.) olduğunu bildirmekte ve biz de onun bu söyleminden içinde bulunduğu hâli aynü'l-cem olarak izah etmekteyiz:

Eyâ Hâlık değil mi cümle şey'den

Tekellüm eyleyen halk-ı cihâna "Nakşî-Kasîde 3/3"

Aşağıda ise kendi sözlerini de işin içine katarak her ne söylüyorsa bu sözlerin Hak sözü olduğunu belirtmiş ve '*lâ fâile illallâh*' sırrına ermiş bir kişilikle karşımıza çıkmıştır. 'Hakdur' sözünün 'gerçektir' gibi anlaşılmasına da zemin hazırlayarak bu sözü zâhir ulemâsının tepkisini bertaraf etme adına tevriyeli kullanmış olsa gerektir:

Ne kim söyler saña benden o Hâk'dur

İşidürse özin cânın kulağdur "Nakşî-Gazel 36/1"

Gaybî, sûfliği tanımladığı manzumesinin bir beytinde (SG. 30/2) bu tanımların arasına bütün âlemin zemmine karşılık şirke düşüp elem çekmeden onlara kötü bir söz

²¹³⁷ Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 657.

²¹³⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 58.

söylememeyi de ekler. Her şeyi Allah (c.c.)’tan bilmek gerektiği ve bütün fiillerin sahibinin Allah (c.c.) olduğu düşüncesinden hareketle ‘şirke düşmeden’ ibaresini kullanır. Her ne vücûda gelirse gelsin, cereyan ederse etsin eden, ettiren, yapan yaptıran Allah (c.c.)’tır.

4.2.2. Cemü’l-Cem

Sâlikin sadece Allah (c.c.)’ı görmesi, Allah (c.c.)’tan başka hiçbir şeyi görmemesi hâlidir.²¹³⁹ Cem hâli kulun nefsinin ve halkın varlığını kabul edip her şeyin Allah (c.c.) ile ayakta durduğunu görmesi iken cemü’l-cem kulun Hak’tan başka hiçbir şeyi fark edemeyecek ve göremeyecek kadar hislerini kaybetmesidir.²¹⁴⁰ Cem’den daha mükemmel ve yüce olan cemü’l-cem hâli, Allah (c.c.)’ın dışında her şeyden tamamen fânî olmaktır. Aynı zamanda ahadiyyet mertebesidir.²¹⁴¹ Tetkik edilen divânlarda cemü’l-cem hâline dair beyitlerin kahir ekseriyetinin Tekke şairlerinin beyitlerinden müteşekkil olduğu müşâhede edilmektedir. Telakiler şu şekildedir:

‘Tevhîd-i sırf’ta yâr ile ağyâr sürülerek gayr-i Hak görünmez (NAA. G. 196/7). Mâsivâyı kalbinden atarsan sağda solda görünenin Hak’ın vech-i pâki olduğunu görürsün (AÖ. 319/3).²¹⁴² Bütün mahlûkât içerisinde kalp gözü açık olana gizli yer yok; yâ Rab, her nereye baksam gördüğüm senin kemâlindir (ÜS. 88/4). Nişânım bî-nişân mekânım bî-mekân oldu, ceng ü cidâlim kalmadı, cân u dil illâ Hû diye söyler (ÜS. 144/4). Ebvâb-ı Hudâ cem-i cemü’l-cem ile feth oldu (NM. 4/8). Mısırî her şeyden ferâğ etti, zâhir ve bâtında Hudâ’dan başka bir şey kalmadı (NM. 10/7). Her nereye baksam gözüme sırr-ı ezel görünür, aradan kâinât çıktı ve her şey Hak oldu (NM. 15/3). Eşyâya Hak’tan yakın hiçbir şey yok denir, kim Allah (c.c.) kim eşyâdır bize bildir (biz her şeyi zaten Allah (c.c.) olarak görmekteyiz) (NM. 27/11). Mekânı bî-mekândır nişânı bî-nişândır, zamanda ve mekânda zuhûr eden yine odur (NM. 156/2). Bu cânım haddinün

²¹³⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 86-87.

²¹⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 198-200.

²¹⁴¹ Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 52. Cemü’l-cem hakkında bkz. Hücvîrî, *Keşfu’l-Mahcûb*, s. 321; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 189; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 98.

²¹⁴² Beyit için bkz. ‘Mâsivâ, Sivâ, Gayr’.

tecellisine müştâk olur, onu çoktandır zülf ve ben içinde (olduğundan) kesretsiz müşâhede edememişti (ama şimdi kesret yok, sadece o var) (NM. 161/9). Kesret gidip yerine vahdet geldi, bütün âlem artık Hak oldu, şehîr ü bâzâr kalmadı (NM. 179/4).²¹⁴³ Cihânda Hudâ'dan gayrı görmezsen cihân baştan başa selâmet olur (SG. 6/8). Gözlerimiz Hak'tan gayrı görmediğinden beri hamdulillâh hâtır-ı âzârımız kalmadı (SG. 49/7). Hak kendi özüyle kendine âşık olmuştur, ayn-ı eşyâ o oldu, o (Hak) halvetten elini çekmedi (yani tek varlık odur, sadece O'nu görmekteyim) (SG. 62/5). Ne o, ne bu Allah (c.c.)'tır; herşey O'dur, bütün varlık O'dur, şirkten elini temizle (SG. 95/1).'

Cümle âlem baştan başa Hakk'ın halvet-hânesi oldu, halkın gözünden ve bilgisinden uzak olan ahfiyâ, 'Ondan başka bir şey yoktur' virdini okumaktadır:

Oldı halvet-hâne-i Hâk cümle 'âlem ser-te-ser

Leyse gayru'llâhî şey'ün virdin okur ahfiyâ "Sun'u'llâh-ı Gaybî 1/3"

'Oldu, göründü, kâinât aradan çıktı, o kaldı' gibi ibareler içinde bulunulan zaman dilimini tasvir ve tahlil etmeye matuf olup Hak'tan başka temâşâ edilen bir şey bulunmadığının karinesi kabul edildiğinden cemü'l-cem hâliyle münasebettar olarak zikrettiğimiz beyitler vahdet-i vücûd nazariyesi tesiriyle irat edilmiş olanlardan 'görme ve bilme' husûsiyetiyle ayrılmaktadır. Mısırî'nin yukarıdaki beytini ve divânlardan iktibas yapmak suretiyle gösterdiğimiz diğer beyitlerin muhtevasını vahdet-i vücûttan ayıran en önemli husus birliğin bilmede değil görmede olmasıdır.

4.2.3. Fark-ı Evvel

Bu hâl yaratılmışlık şartlarının aynı hâli üzere kalarak halk ile Hak'tan perdelenmeden ibarettir.²¹⁴⁴ Fark-ı evvel halkın Hakk'ı görmeye perde ve engel olması demektir.²¹⁴⁵ Bu mefhum, Nâilî ağırlıklı olmak üzere Divân şiiiri ve Tekke şiiiri şairlerinde göze çarpmaktadır. Nâilî, istiare yumağıyla ördüğü aşağıdaki beytinde

²¹⁴³ Beyit için bkz. 'Bâzâr'.

²¹⁴⁴ Cürçânî, *Ta'rîfât*, s. 57.

²¹⁴⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 132. Ayrıca Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 433; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 159.

güneşin parlaklığını toz zerrelerinin kapattığını ve bu tozların güneşe perde olduğunu ifade ederken cemâl-i mutlak olan güneşin kesret zerrecikleri sebebiyle mahcup oluşunu yani halktan perdelenişini ima etmektedir:

Hz̄er ğurŪrdan ey āfitāb-ı behçet kim

Zamāñ ola gele her zerreden hicāb sañā “Nāilî-Gazel 9/2”

Nāilî, kesretin vahdeti görmeye engel oluşunu yani ‘fark-ı evvel’ hâlini bir başka beytinde ulaşılamasın diye ‘hâl’ tuzaklarıyla çevrelenen yüz ve bu tertibatı yapan eli çabuk, hızlı ve yetenekli bir avcıya teşbih ettiği zülf istiaresiyle tasvir etmiştir:

Ne çāpük-dest şayyād-ı perîşān-dānedür zülfüñ

Ki biñ yerde ruḥ-ı pŪr-ḥālŪne dām-efgen olmuşdur “Nāilî-Gazel 124/4”

Bir başka Divân şairi olan Fehîm, tefrika içinde olduğunu ve sevdiğinden ayrı kaldığını ifade ettiği aşağıdaki beytinde güneşe baktığında gözlerine gölgenin görünmesi metaforu ile aslında ayrı kalış sebebinin kesretin vahdeti perdelemesi olduğunu ve vahdetin kesretle kuşatılmışlığını ifade etmektedir:

Hurşide bakarsam görinür çeşmüme sāye

Yā Rab ne ‘aceb ḥālet imiş firçat-i dīdār “Fehîm-Gazel 47/7”

Benlerle dolu yüzü zülfünden ötürü görememekteyiz (NK. KT. 7/1).²¹⁴⁶ Biz aynada kendini süsleyen aklın bakışı önünde gizliyiz. Aynada aksetsek bile yine bizi göremez; dünyâ aynasında görünürüz ama akıl bizi göremez (NK. G. 135/2). Hakk’ın vahdetin nûrunu mestûr eden kesretidir (SG. 35/7). Kesret bâzârı halkın gözlerini örtmüş ve perdelemiş durumdadır (NM. 186/9).²¹⁴⁷ Her kim nakşa bakarsa nakkâştan perdelenir (ÜS. 61/4). İdrâkimiz denizin dibine ulaşmaya elverişli olmadığından kıyısında boş sadefle yetindik, onunla oyalandık (NB. G. 510/3).²¹⁴⁸

²¹⁴⁶ Beyit için bkz. ‘Tevhîd, Vahdet’

²¹⁴⁷ Beyit için bkz. ‘Bâzâr’.

²¹⁴⁸ Beyit için bkz. ‘Dür, SadeF, Gevher, Mercân’.

4.2.4. Fark-ı Sâni

Allah Teâlâ'dan başka hiçbir varlığı fark edemeyecek bir makâma geldikten sonra kulun, vakti gelince farz ibadetleri eda edebilmesi için sahv hâline geri döndürülmesidir. Bu aynı zamanda cemden sonraki bekâ, sekirden sonraki sahv hâlidir. Bu hâl, çok şerefli bir hâldir.²¹⁴⁹ Halkın Hak sayesinde ayakta durduğunun idrâkinde olup vahdette kesreti kesrette de vahdeti müşâhede etmektir. Bu durumdaki kişinin Hakk'ı görmesi halkı görmesine, halkı görmesi de Hakk'ı görmesine perde olmaz.²¹⁵⁰ Fark-ı sâniye 'kesreti vahdette, vahdeti de kesrette görme makâmı', 'fark bade'l-cem'²¹⁵¹, 'sahv bade'l-mahv'²¹⁵² da denilir; bu erişilebilecek en yüce makâmlardandır.²¹⁵³ Keşf esnasında cem engeline (akabetü'l-cem) takılan sâlik, bu hâli aşabildiğinde varlıkları ayırt etme mertebesine yükselir. Bu, muhakkik olan ârifin makâmıdır.²¹⁵⁴ Bu hâl, en fazla Nâbî divânında söz konusu edilmiş ve beyitlerde onun dışında sadece Tekke şairlerince işlenmiştir. Ekseriyetle 'mahv'dan 'sahv'a geçiş olarak değil, vahdette de kesreti kesrette vahdeti görme olarak divânlarda yer almıştır.

Vahdeti keşretde bulmağ kesreti vahdetde hem

Bir 'ilimdir ol ki kamu 'ilm ü 'irfân andadur "Niyâzî-i Mısri 33/4"

Yukarıdaki beytinde Mısri, vahdeti kesrette kesreti de vahdette bulma hâlini bütün ilim ve irfânın kendisinde mevcûd bulunduğu bir ilim olarak telakki etmektedir. Diğer tasavvurlar şu şekildedir: 'Vahdeti perde-i kesret-nümâdan seyr edip keşf-i râz etmemek maharettir (NAA. G. 40/2). Vahdet ve kesretin meâlîni (anlamını, mefhumunu) fehm etmediysen cemâatin imâma iktidâsını seyr eyle (NB. G. 430/3). Âlâyîş-i kesret (kesretin gösterişi/bulanıklığı) vahdete zarar veremez, bin kulağın bir âvâzeyi bölebilmesi mümkün değildir, (yani çok olan kulaklar tek avazenin zatına halel

²¹⁴⁹ Kuşeyri, *Kuşeyri Risâlesi*, s. 198.

²¹⁵⁰ Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 57.

²¹⁵¹ Fark bade'l-cem için bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 90.

²¹⁵² Sahv bade'l-mahv için bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 305.

²¹⁵³ Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 491.

²¹⁵⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, C. II, s. 858. Bkz. Kâşânî, *a.g.e.*, s. 434; Uludağ, *a.g.e.*, s. 132-133; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 159.

getiremez) (NB. G. 612/2). Allah (c.c.) binlerce yüzde görünmektedir, bu esrârı bilmek gerekir (ÜS. 61/6). Halvetten ayrıldım ve kesrete karışarak kesrette vahdeti buldum. Bâzârda yani çoklukta halvet ederek Allah (c.c.) ile oldum (NM. 15/5).²¹⁵⁵ Dalgaların kesreti aslında vahdettir, hepsi denizdir. (NM. 33/3).²¹⁵⁶

Ümmî Sinân'ın seferin mertebelerini tavsif ettiği bir manzumesinin iki beytinde ise 'fark-ı sâni' hâlinin diğer şairlerin işlediği vahdette kesreti kesrette vahdeti görme tanımından farklı olarak 'seyr-i anillâh' olarak da adlandırılan 'Hak'tan halka dönme' tanımına uygun olan şeklini tespit edebildik. 'Cem'den sonra 'bekâ'ya yani vahdeti görme durumundan kesrete bulaşma hâline döndüğünü söyleyen Ümmî Sinân (ÜS. 119/8), akabindeki beyitte mülk âlemine dönerek artık ayıldığını (sahv bade'l-mahv), tekrar Ümmî Sinân olarak halkı müşâhedeye başladığını (fark bade'l-cem) anlatarak (ÜS. 119/9)²¹⁵⁷'fark-ı sâni' kavramının 'başka hiçbir varlığı fark edemeyecek bir makâma geldikten sonra kulun, vakti gelince farz ibadetleri eda edebilmesi için sahv hâline geri döndürülmesi' tanımına mutabık olarak dile getirmiş bulunmaktadır:

Nihân oldu çün ol vaḥdet ki gördüm âlemi keşret

Men ol dostuñ firâkından gözüm yaşın revân buldum “Ümmî Sinân 119/8”

4.2.5. Farkü'l-Cem

“Belli mertebelerde tecellî eden Bir'in, çokluk hâline gelmesi”,²¹⁵⁸ “Zâtın birlik, çokluk ve bunlara bağlı şeylerle zuhûr etmesi”,²¹⁵⁹ “mertebelerde zuhûr etmesi itibâriyle Vâhid'in çok görünmesidir. O mertebeler, zât-ı ahadiyetin şu'ûnunun zuhûrundan ibarettir.”²¹⁶⁰ Gökteki güneşin nûru birdir, fakat evlerin pencerelerinden girdiğinde bu nûr binlerce olur. Evler arasındaki duvar kalkacak olursa hepsinin nûrunun bir olduğu

²¹⁵⁵ Beyit için bkz. 'Halvet der-encümen'.

²¹⁵⁶ Beyit için bkz. 'Göl, Habâb, Katre, Mevc, Nehir'.

²¹⁵⁷ Beyit için bkz. 'Seyr-i Anillâh (Sefer-i Râbi)'.

²¹⁵⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 133.

²¹⁵⁹ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 90.

²¹⁶⁰ Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 57. Farkü'l-cem için bkz. 'Teşettütü's-Şüml', Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 135, 434; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 159.

görülür.²¹⁶¹ Bu mefhum, tetkik edilen divânlarda ekseriyetle Tekke şairlerinin beyitlerinde karşımıza çıkmaktadır. Divân şairlerinden de Nâilî ve Nâbî’de görülür. Kâinâtın tertibinin hikmetlerle dolu olduğunu vurguladığı beytinde Nâbî, Hakk’ın aslında şekil ve zât olarak tek olduğunu fakat mertebelerdeki zuhûru sebebiyle yüzlerce ve binlerce sûrette görüldüğünü ifade ederken farkü’l-cemin tanımını yapar:

Lebrîzdür hikemle bu tertîb-i kâ’inât

Zâtuñ şu’ûnu rütbe ile âşikâr olur

Fi’l-aşl yek yegâne iken şekl ü zâtda

Rütbeyle gâh deh gehî şad geh hezâr olur “Nâbî-Kıt’a 42/1-2”

‘Mevla cümle eşyayı yaratıp özünü onda gizledi, binlerce yüzden göründü fakat kendisini nihân etti (NAA. G. 39/3). Sen kendini sen zannetme, bu kesret vahdetin kendisidir. Hak, dört unsura bürünerek yüzünü gösterdi. Buna hüccet olarak da güneş tek olarak doğar fakat her gurfeden (içeri girerek) parlar (yani bölünmüş parçalanmış zannedilir (NAA. G. 63/3-4). Allah (c.c.) binlerce yüzde görünmüş fakat insan bunu idrâk edememiştir (ÜS. 61/6). Deryâ-yı vahdetin emvâcî aslâ eksilmez, bu kesret âlemi de ondan doğup peydâ olmuştur (NM. 2/2). Yerden göğe kadar her ne varsa vâhid olan Allah (c.c.)’ın zâtıdır, fakat o binlerce sıfat şeklinde göründü (NM. 16/4). Zât-ı Hak birdir, on sekiz bin âlem onun sıfatı olmuştur (SG. 53/9). Her gözde bir şekilde görünürsün, bu hâlinle bin renge giren bukalemun gibisin (NK. G. 279/1).²¹⁶²

4.3. Cezbe, Cezbü’l-Ervâh,

Cezbü’l-ervâh sırların müşâhedeye ermesi, kalplerin yükselmesi ve Allah (c.c.) ile muhatap olması demektir. Cezbe, Allah Teâla’nın velî kullarını kendine çekip onlara zikrinin ve yakınlığının lezzetini tattırmasıdır.²¹⁶³ Cezbe hâlindeki sâlik yükümlü ve sorumlu olmaz.²¹⁶⁴ Cezbe hâline galebe de denilir. Galebe, sâliki tesiri ve hakimiyeti

²¹⁶¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 409-410.

²¹⁶² Beyit için bkz. ‘Şuhûdî Tecellî (Üçüncü Tecellî)’.

²¹⁶³ Serrâc, *Luma*, s. 431.

²¹⁶⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 89.

altına alan bir hâldir ve bu hâl sâlikin düşüncesini, edebe uyma ve muhakeme yeteneğini zâil eder.²¹⁶⁵ Galebe hâlindeki bir kulda şerîatin adabına riayet mümkün olmaz. Bu kimse ‘mağlub’dur ve karşısına çıkan hayır ve şerri ayırt etme melekesinden yoksundur. Kendisine galebe çalan hususlar sona erince mağlub kendisine gelir ve şuur hâline döner.²¹⁶⁶ Cezbü’l-ervâh mefhumu ‘âşık, aşk, feyz, gam, hüsn, mahv, mârifet, mirâç, nûr, pîr, sûfi, tevhîd, yanma’ mefhumlarıyla birlikte Ümmî Sinân, Mısırî ve Gaybî’de yoğun bir şekilde kullanılmıştır.

Ümmî Sinân’ın ‘al gönlümü senden yana’ nakaratlı murabbaı, bu mefhumu çok güzel bir şekilde izah etmektedir: ‘Ey cümle halkın maksûdu, ey külli şeyin mevcûdu, gönlümü senden yana al gönlüm nefsin meyine kanıp da mâsivâyâ aldanmasın ve bunun sonucunda firkat oduna yanmasın, dilimde sözüm daima sen ol, özüm seni fikreylesin daima, gözüm gayrıya bakmasın, gönlümü senden yana al. Aşkına yoldaş, sırrına haldâş olmam için gönlüm senden bir an dahi ayrılmasın, perdeyi aradan kaldırarak gönlümü senden yana al.’

Saňa bir cezbe Niyâzî ki ol dosttan yetişe

Dükeli ins ile cinne olan ihsâna deger

“Niyâzî-i Mısırî 57/9”

Mısırî, yukarı aldığımız beytinde Hak’tan gelen bir cezbenin bütün insanlara ve cinlere verilen ihsânlarla eşdeğer olacağını ifade ederken tasavvufta farklı bir manâda kullanılan cezbeyle işaret etmektedir. Bir sohbet, zikir ya da semâ esnasında yerinden sıçrayıp ‘hay, hak, Allah’ diye bağırarak, feryât eden, aklını kaybetmişçesine yerinden sıçrayıp delice hareketler sergileyen kimseler için ‘cezbelendi, cezbeyle geldi, cezbeyle düştü’ denilir.²¹⁶⁷ Böyle bir hâl esnasında dervişin kendisini tutup bağırması daha münasip bir davranıştır.²¹⁶⁸ Nitekim Sun‘u’llâh-ı Gaybî, sûfiye her ne denli âh ve

²¹⁶⁵ Uludağ, *a.g.e.*, s. 141.

²¹⁶⁶ Sûfilerin galebe hakkındaki görüşleri için bkz. Kelebâzî, *Taarruf*, s. 172-175. Galebe için ayrıca bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 141; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 171-172.

²¹⁶⁷ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 67-68.

²¹⁶⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 102. Cezbe hakkında bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 185; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 101-102.

feryâd ile hây ve hûy etsen mârifet olmayınca Hak'tan sana koku gelmez, ârif olup kendini bilmeye sa'y et, gayrıyı koy (SG. 71/5), diye nasihat ederken asıl maksadın bağırıp çağırma olmadığını vurgular.²¹⁶⁹

Aşk ve cezbe devede dahi varken, cezbesi olmayan insan eşek addedilir.²¹⁷⁰ Bu meyanda divânlarda 'âh u zâr', 'âh', 'âvâz', 'cûş etme', 'feryâd', 'hây u hû', 'nağme', 'nâle', 'narâ', 'nidâ', 'tekbîr', 'yâ hû' ifadeleri cezbeyle gelen kimselerin kendilerinde olmadan ağızlarından çıkan sesler olarak zikredilir. Aşağıdaki beyitte Fehîm cezbe gamından ve aşk tasasından kurtulmuş bir tip olarak karşımıza çıkar. Beyitte mübtedî sâliklerin çabuk cezbelenmesi, müntehilerin de temkîn sahibi olup vecd esnasında cezbelerine galip olabildiklerine işaret edilmiştir:

Bî-ğayd-ı ğam-ı cezbe vü bî-ğuşa-i 'aşkuz

Bir nice zamândur geçeli biz bu hevâdan

“Fehîm-Gazel 227/3”

4.4. Cünûn

“Hak âşıklarının Hak'tan başka hiçbir şeyle ilgilenmemeleri, ilâhî aşkla sermest olmaları, deli olmadıkları hâlde deli gibi görünmeleri” demektir.²¹⁷¹ Divânlarda 'aşk, âşık, vahşet, âvâre, deşt, dîvâne, Mecnûn, rızâ, sahrâ, vâdî, zülf' unsurlarıyla tenasüp ve 'akıl, âkil, âzâde, zâhid' ile de tezat teşkil edecek şekilde yer alan ve 'aşk-ı cünûn, dâğ-ı cünûn, deşt-i cünûn, vâdî-i cünûn, zencir-i cünûn' gibi ifade ve terkiplerle kullanılan cünûn Fehîm, Âşık Ömer, Nâbî ve Gaybî'de sık bir şekilde ele alınmıştır. Fehîm'in²¹⁷² aşağıdaki beytinde de görüleceği üzere cünûn aşk vesilesiyle elde edilip onunla gelen ve ferahlık vermesinden ötürü de hoşnut olunan ve istenilen bir hâldir:

Cünûn-ı 'aşk baña bir müferrih itdi 'aâtâ

Odur ki hâlet-i giryânluğumda mesrûram

“Fehîm-Kasîde 14/26”

²¹⁶⁹ Sa'dî, hakîki velîleri anlattığı hikâyesinde insan kılığına girmiş şeytanlar olarak tavsif ettiği coşup köpüren sahte sûfilerden kaçılması gerektiğini salık vermektedir. Şîrâzî, *Bostan*, s. 145.

²¹⁷⁰ Şîrâzî, *a.g.e.*, s. 161.

²¹⁷¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 90; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 107.

²¹⁷² Divânında cünûn mefhumunu oldukça fazla zikretmiş olan Fehîm'in bu hususiyeti hakkında etraflıca bir çalışma yapılmıştır. Bkz. Ayşegül Akdemir, "Divan Şiirinde 'Cünûn' ve 'Mecnûn' Kavramları İle Bu Kavramların Fehîm-i Kadîm Divânı'ndaki Kullanımı", *Bilig*, S. 41, 2007, s. 23-43.

Birçok beyitte akıl ve âkille mukayese edilen cünûn, onlara tercih edilerek onlardan üstün tutulmuştur: ‘Deşt-i cünûnu ölçen bir dîvâne olan gönül, akıl kalesinin darlığında şehirde oturmaya mahkûm olamaz (FK. G. 68/2). Biz vâdî-i cünûnun kılavuzu ve perişan yürüyüşlü aklın yol göstericisiyiz (FK. G. 121/1). Yek-tavr-ı cünûnuz, kayd-ı hired bize eziyet veremez (NB. TH. 2/3). Âvâre-i kûy-ı cünûn olmayan âkil midir (NB. G. 168/1). Dilde akıl olsaydı deliliğin devâsını istemezdi, dil delilikle yaşıt olsa akla esir olmazdı (NB. G. 864/1).’

Aklın ve deliliğin mukayese edildiği aşağıdaki beyitte aklın da tebcil edildiği görülür, lakin cünûnun yeri başkadır:

Esbâb-ı şafâ ‘aql diyârındadır ammâ

Vâdî-i cünûnuñ dañı çok ‘âlemi vardır “Nâbî-Gazel 176/2”

Aşk ve cünûn münasebetinde aşk, cünûnun tetikleyicisi ve besleyicisi olarak vazife görmüştür. Öyle ki aşk ile bütün cünûn vâdîleri aşılar ve nihayetinde fenâ fi’llâha erilir. Nâbî, henüz darü’ş-şifâya düşmediğini yani fenâyâ eremediğini söyler:

Cünûn vâdîlerin hep devlet-i ‘aşkuñda tayy itdüm

Hemân bir reh-güzârüm düşmedük dârü’ş-şifâ kaldı “Nâbî-Gazel 845/3”

Cünûn, Nâilî’nin bir hâl ehlinin, kâmil mürşidin izinden gitmeyip de aşk deliliği ile vehm ve hayâle düştüğünü dile getirdiği aşağıdaki beytinde menfi düşünölmüştür:

Düşdük cünûn-ı ‘ışk ile vehm ü hayâle biz

Düş olmaduk zamânede bir ehl-i hâle biz “Nâilî-Musammat 3/11”

Cünûn hakkında diğerk mütalaalar ise şu şekildedir: ‘Cinnetin yanık yarası benim tâcımdır (FK. G. 246/6). İcrâ-yı cünûna dağ ve çöl azdır, bu arsaya Ferhât ile Mecnûn azdır (NB. R. 31/1). Meskenim sahrâ-yı gamdır aşk-ı cünûn olmuşum (AÖ. 290/2). Pişvâ-yı hakikat olarak Mecnûn’a cünûn yeter (NK. G. 122/1). Önceden cünûn-ı aşk ve vahşeti seçen gönlü ürkmüş Kays ile âşinâ idik (NK. K. 28/2). Cünûn vâdîlerini tek başına dolaş, aklın kuyruğuna takılıp da Kays’ın ruhunu utandırma (NK. G. 304/3).

Aklın var ise kûy-ı cünûndan ayağını çekme; deli olup da çocukların attığı taşlar altında kalmak insanların kınama taşına tahammülden kolaydır (NB. G. 549/4).²¹⁷³

Delilerin başkasına zarar vermemesi veya uslanması maksadıyla zincire vurulmasından hareketle²¹⁷⁴ cünûnla sıkı bir münasebeti olan ‘zencîr’ kavramını da tetkik ederek bu kavramın ‘aşk zinciri, zencir-i cünûn, bend-i zencir-i cünûn’ gibi ifade ve terkiplerle ve ‘aşk, cünûn, mecnûn ve zülf’ kelimeleriyle tenasüp halinde en fazla Halk şairleri tarafından beyitlerde zikredildiğini tespit ettik. Zincirin saça teşbihinde şekli en önemli faktör olmuştur. Mecnûnla irtibatı ise delilerin zincire vurulması cihetiyle olmuştur. Aşk ile olan bağı da aşkın kişiyi mecnûn etmesi sonrasında zincirlere bağlanması yahut aşk zincirine bağlanan kimsenin dalâlete düşmeyeceği güvencesidir:

‘Gece gündüz ağlatır, cân u ciğer dağlatır zencirler ile bağlatır, aşk âdemi bed-nâm eder (SG. 22/2). Zencir-i aşka düşmeyen soyunup üryân olmaz (NAA. H. 23/1).Vâizâ sen bî-habersin, zencîr-i aşk âdemi sûreten mecnûn ider manâde izân öğretir (GE. 842/4). Ey Hudâ Sinân Ümmî’nin yolunu aşk zinciriyle bağla da dalâlete düşmesin (ÜS. 165/9). Cünûnum coştı, gönlüm ayağını ırmak gibi çöl ve sahrâ zincirine düşürse buna şaşılmaz (FK. K. 8/3).’

Aşağıdaki beytinde deliliği kabul etmişe benzeyen Nâilî, dünyâyı tımarhâneye benzeterek rızâ zincirine boynuna takması gerektiğini delilerin zincire vurulmasını hatırlatarak ifade etmektedir:

Ṭavḳ-ı zencîr-i rızâ-ber-gerdenim ey Nâ’ilî

Bu kuhen dârü’ş-şifâ mādâm meskendir baña “Nâilî-Gazel 7/5”

4.5. Dehşet

Dehşet, maşûkun bir anda görülmesi neticesinde, âşıkın aklını alan aşk darbesidir.²¹⁷⁵ Dehşet kulda ansızın ortaya çıkar ve onu tesir eder; aklını yok edip

²¹⁷³ Beyit için bkz. ‘Melâmet, Ta‘n’.

²¹⁷⁴ Kurnaz, *Hayâlî Bey Divanının Tahlili*, s. 195.

²¹⁷⁵ Serrâc, *Luma*, s. 405.

sabrını ve ilmini alarak onu medhûş eder. Kul bu durumda Yûsuf Peygamber (a.s.)'in cemâlini görünce ellerini kesip bunun farkına varamayan kadınlara benzer.²¹⁷⁶ Divânlarda dehşet mefhumu zikredilmeyip dehşetten etkilenen kimse anlamına gelen 'medhûş' kavramına yer verilir. Medhûş, dehşete kapılmış demek olup tasavvufta hâline mağlûb olarak kendinden geçmiş sâlik için tabir olunur.²¹⁷⁷ En fazla Fehîm'de zikredilen bu mefhum, Mısırî'nin bir beyti dışında Tekke şairlerinin divânlarında geçmez. Mısırî, bu tek beytinde Rabb'ine münâcât hâlinde iken zikri ve fikri ile kendisini nûrlandırıp bu sayede mest ve medhûş olabilmeyi temenni eder:

Zıkr ü fikrûñle beni pür-nûr idüp

Mest ü medhûş eyleyüp dîvâne kııl

“Niyâzî-i Mısırî 108/2”

Fehîm, aşkın cânını medhûş edince vasf olunamayacak bir zevke eriştiğini (FK. MST. 3/6/7),²¹⁷⁸ sarhoş olup medhûş olmadan aklın sırrını anlayamadığını belirttiği beyitlerinde medhûş mefhumunu mest ile kullanmakta ve bu kavrama 'hiçbir şeyi idrâk edemeyecek kadar kendinden geçme' manâsı yükleyerek medhûş kavramını tasavvufî manâsına mutabık olarak değerlendirmektedir:

Ƙıl ü Ƙâl-i 'aşƘı hâmüş olmayınca bilmedim

Sırr-ı 'aklı mest u medhûş olmayınca bilmedüm

“Fehîm-Gazel 219/1”

Nef'î, gönlünün muhabbetin ağzına dolu kadehinden yudumladığı andan itibaren sanki elest meclisinin şarâbıyla mest ve medhûş olduğunu dile getirip elest bezmine telmih yaparak ve kulların Allah (c.c.)'ın güzelliği karşısında kendilerinden geçmelerine işarete bulunmuştur:

Nüş edelden cām-ı lebrîz-i maḥabbetden gönül

Oldı güyâ mest-i medhûş-ı mey-i bezm-i elest

“Nef'î-Gazel 14/4”

²¹⁷⁶ Ankaravî, *Minhâcû'l-Fukarâ*, s. 417. Dehşet için bkz. Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 124; Ankaravî, *a.g.e.*, s. 417; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 244; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 101; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 120.

²¹⁷⁷ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 325.

²¹⁷⁸ Beyit için bkz. 'Umumî Olarak Aşk'.

Farklı bir üslûpla Halk şairi Âşık Ömer'de de yer almış olan aynı ifadelerde ezeli kadehinin şarâbıyla mest ve medhûs olma öğütlenmiştir (AÖ. 652/2).²¹⁷⁹

4.6. Edeb

Edeb, insanın içini ve dışını güzelleştirmesidir.²¹⁸⁰ Tasavvuf, hâlleri sürekli kontrol etmek ve her işte edebe yapışmaktır.²¹⁸¹ Tasavvufun kendisi baştan sona edeptir. Bir mürşidden edeb öğrenmek sözü ile ondan tasavvufun erkânını öğrenme anlaşılır. Bir şeyhten edeb öğrenmeyen yolda kalır.²¹⁸² Edeb ancak, kişiye yol gösterecek, kişinin kusurlarını ve hatalarını kendisine anlatacak ve kalbin hastalıklarını tedavi edecek bir mürşidin rehberliğinde öğrenilir.²¹⁸³ Bütün edeblerin kaynağı Resûl-i Ekrem (s.a.s.) olduğundan, tüm edepler ondan alınıp talim edilir. Nitekim ilâhî huzurda onun gözü hiçbir cihete kaymamış, haddi de aşmamıştır.²¹⁸⁴

Edeb, edepsizlerin kabalıklarına, kötü sözlerine sabretmektir.²¹⁸⁵ Edebin hakîkati, bütün güzel sıfatların bir arada bulunmasıdır.²¹⁸⁶ Sahv hâlinde edebe riayet eden kimseye, sekr hâlinde de edebini muhafaza etmek durumundadır. Edebi terk eden, hiçbir şekilde velî olamaz. Çünkü sevgi, edeb ile daimdir, ayakta kalır.²¹⁸⁷ Edebi küçümsemek haramı küçümsemeye götürür. Edepsizlik mârifet azlığından kaynaklanır.²¹⁸⁸ Ekmeğin hamurundaki un ve tuzun ölçüsü ne ise kişinin amelinin tuz, edebinin un nispetinde olması gerekir.²¹⁸⁹ Edepsizlik, mahrumiyet sebebidir.²¹⁹⁰

²¹⁷⁹ Bent için bkz. 'İhrâm'.

²¹⁸⁰ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 350.

²¹⁸¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 531.

²¹⁸² Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 18.

²¹⁸³ Sülemî, *a.g.e.*, s. 75.

²¹⁸⁴ Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 357.

²¹⁸⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 440.

²¹⁸⁶ Edeb hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 534-541.

²¹⁸⁷ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 396-397.

²¹⁸⁸ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 36.

²¹⁸⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 513. Edeb hakkında geniş bilgi için bkz. Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 350-355; Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 107-108; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 360-363; Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 103-104; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 116; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 139.

²¹⁹⁰ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, s. 491. Serrrâc, *Luma*'sında 'Tasavvufta Âdâb' adında bir başlık açmış ve bu bölümde abdest ve temizlik, namâz, zekât ve sadaka, oruç, hac, sohbet ve arkadaşlık, ilim, yemek, toplantı ve ziyafet, semâ ve vecd, giyim kuşam, sefer, mal ve makâmdan fedakârlık, kesb ve sebeplere sarılma, alıp verme, evli ve çocuk sahibi olma, yalnız ve birlikte yaşama, açlık, hastalık, şeyhin

Bir ahlâk terimi olmasına rağmen mutasavvıflar edebi bir derece olarak telakki etmiş ve bu makâmdaki kimsenin Allah (c.c.)’tan başkasına meyl etmeyerek kalbini koruması gerektiğini ifade etmişlerdir.²¹⁹¹ Tetkik edilen divânlarda ‘bî-edeb, edeb beklemek, edeb gözlemek, âdâb gözlemek, edeb riayeti, terk-i edeb, mûraat-i edeb, resm-i edeb’ vb. ifade ve terkiplerle zikredilen edeb mefhumu en fazla Nâbî, Âşık Ömer ve Nâilî’de ele alınmıştır. Edeb mefhumu beyitlerde bir hâl ya da makâm olmasından ziyade ahlâkî bir kavram olarak işlenmiş ve mevzuya bu zaviyeden bakılmıştır. Divânlarda ekseriyetle ‘edebe riayet etme, edep dairesinden çıkmama ve ne olursa olsun edebi terk etmeme’ salık verilerek güzel ahlâkın tesisi gayreti içinde olunmuştur. Nâbî’nin bir Hac yolculuğu esnasında bir devlet büyüğünün ayaklarını kibleye doğru uzatışını tenkit için yazdığı rivayet edilen²¹⁹² bir gazelinin matla‘ beyti olan aşağıdaki beyti edebın terk edilmemesi meyanında olup aynı zamanda bir ihtardır:

Şaşın terk-i edebden küy-ı maḥbûb-ı Hudâ’dur bu

Nazargâh-ı İlâhîdür maḳâm-ı Muştafâ’dur bu “Nâbî-Gazel 655/1”

Edeb, her ne kadar dinin ve tasavvufî yaşantının esası addedilse de böyle kıymetli bir hazineye herkesin mâlik olamayacağı, böylesine güzel bir hanımın herkese yüzünü gösteremeyeceği edep hususunda en fazla söz söyleyen Nâbî’nin edebi utangaç bir hanıma teşbih ettiği aşağıdaki beytinde dile getirilir:

Pest ider ḥüsnini güstâḥ-nigâhân Nâbî

Herkese keşf-i niḳâb eylese bânü-yı edeb “Nâbî-Gazel 19/7”

müridine ve müridin şeyhine tutumu, halvet, dostluk ve ölüm gibi yaşamın her alanı ve âmi ile ilgili riayet edilmesi gereken edepi zikretmiştir. Bkz. Serrâc, *Luma*, s. 163-245. Sûfilerin sohbetteki âdâbı, hazerde ve seferdeki âdâbı, yemek yeme ve yürüme âdâbı, konuşma ve susma âdâbı, evlilik âdâbı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hücvirî, *a.g.e.*, s. 396-426. Kâşânî edeb bahsinde edebi Hakk'a, yaratıklara, şerîata karşı edep diye kısımlara ayırır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 46-48.

²¹⁹¹ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn, Kur'ânî Tasavvufun Esasları*, C. I-III, (Çev: Ali Ataç, Adil Bebek, Ali Durusoy vd.), İnsan Yay., 3. bs., İstanbul 2013, s. 803-818. Biz de ‘Edeb’ bahsini her ne kadar şairler makâm ya da hâl olarak değerlendirmiş olamasa da makâmlar ve hâller arasında zikretmenin uygun olacağını düşünerek bu bölümde ele aldık.

²¹⁹² Bilkan, *Nâbî, Hayatı Sanatı Eserleri*, s. 128.

Gaybî'nin 'edeb gözle edeb gözle' nakaratlı bir murabbaından alınan aşağıdaki bendinde de görüleceği üzere edeb 'sınırı aşmamak, haddi bilmek, şerîat, tarîkat ve hakikat beyrinde mutedil olmak' anlamlarına gelecek şekilde zikredilmiştir:

Mü'eddep ol şerî'atla

Mühezzeb ol tarîkatle

Mümessek ol haqîkatle

Edeb gözle edeb gözle

“Sun‘u’llâh-ı Gaybî 110/3”

Âşık Ömer, edeb kavramını olumsuzluk eki ile zikrederek âr olmayan yüzde edep olmayacağını belirtip nâmûs ve ırzı edepsizlerden muhafaza etmeyi öğütler:

Bî-edebden ırzın satın ala-gör

Âr olmayan yüzde edep ne gezer

“Âşık Ömer 236/3”

Edebin terk edilmemesi ve gözlenmesi, neyin edebe aykırı bir davranış olduğu hakkındaki diğer mütalaalar ise şu şekildedir: ‘Edebi terk etme, Allah (c.c.)’ın hikmetine muarız olma (NB. G. 580/5). Visâl kumaşını ele fırsat geçtiğinde ölçüp biçme derdine düşmek terk-i edeptir (NB. G. 840/3). Hiçbir zaman meramını anlatma derdine düşme, ekabire isteğini söylemek terk-i edeptir (NB. G. 701/4). Hüsn kitabının her meselesini okudum, içinde resm-i edebe riayet şartı vardır (NB. G. 698/3). Bûy-ı edeb her kimde olursa yeri baştaki sarığın ucuna yerleştirilmiş taze sümbül gibi zirve olur, o derece rağbet görür (NB. G. 19/2). Her kimin sığınağı edep kalesi olursa taarruz topunun hamlesinden âsûde olur (NB. G. 19/4). On sekiz bin âlemi gezmek istersen aşkın şâhına edepsizlik etme (AÖ. 1157/4).²¹⁹³ Gönül, gel ferâgatla tevekkül kıl, edep budur (AÖ. 122/4). Uluya tazîm edip küçüğe merhamet eyle (ÜS. 174/10). Edeb gözle, ikilik yoluna gitme (SG. 110/1). Kimsenin gönlünü incitme edep gözle (SG. 110/1). Ey Fehîm, eğer ârif isen feryât eyleme, edep harmanına irfân gerektir (FK. R. 20). Hatunlarda hayâ, oğlanlarda edep yok (sosyal tenkit içerikli şiirde) ÜS. 175/8).²¹⁹⁴

²¹⁹³ Beyit için bkz. ‘Âlem, On Sekiz Bin Âlem’.

²¹⁹⁴ Beyit için bkz. ‘Hayâ, Şerm, Hürmet’.

İki kimse arasındaki muhabbet sahih ve sağlam olunca edebe riayet şartı ortadan kalkar.²¹⁹⁵ Nâbî'nin aşağıdaki beyti bu duruma işaret etmekte ve kendinden geçmiş gönülde edebe uyma şartı aranmayacağı, gülün önünde edebe uymayıp küstahlık eden bülbül gül ve bülbül istiaresi ile ifade edilir. Bir başka beytinde (NB. G. 316/3) ise her ne kadar mest olsa da terk-i edeb etmeyeceğini iddia etmesine rağmen edepsizlik etmesi durumunda bu hareketinden ötürü mazur olacağını bildirmektedir:

N'ola küstâh olursa pîş-i gülde bülbül ey Nâbî

Mürâ'ât-i edeb dest ü dil-i mestânenen gelmez "Nâbî-Gazel 279/5"

4.7. Fakr, Gınâ, İstiğna

Allah (c.c.) ile gani olma manâsına gelen fakr, gınâdan üstün tutulmuştur.²¹⁹⁶ Fakr, kâinâtın yaratıcısına muhtaç olmaktır. Allah (c.c.)'tan başkasına muhtaç olmayıp sadece Allah (c.c.) ile zengin olmaktır. Gerçek fakir, başkasına değil sadece Allah (c.c.)'a muhtaç olandır. Fakrdan kasıt basit yoksulluk değil, bütün kâinâttan yoksul olmak ve kâinâtı terk etmektir.²¹⁹⁷ Serrâc'a göre fakr yüce bir makâmıdır ve sabrı gerektirir.²¹⁹⁸ Fakrın biri hakiki ve diğeri sûrî olmak üzere iki çeşiti vardır. Sûrî yani şeklî fakr maddî ve manevî iflastır, hakikî fakr ise Allah (c.c.)'a ihtiyarî bir yöneliştir. Övülen fakr kalpte ağyârın bulunmamasıdır, yerilen gınâ da kalbin ağyâr ile meşgul olmasıdır.²¹⁹⁹ Fakr, mutasavvıfların temel hedefi olan fenâ ile bir tutulmuştur. Attâr'a

²¹⁹⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 539.

²¹⁹⁶ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 88-89.

²¹⁹⁷ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 16. Âşık, her dâim maşûka muhtaç olduğundan iftikâr, âşıkın sıfatı; maşûk hiçbir şeye muhtaç olmayıp kendi kendisine yettiğinden istiğnâ, maşûkun sıfatıdır. Ahmed Gazâlî, *Sevânihu'l-Uşşâk*, s. 62.

²¹⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Serrâc, *Luma*, s. 47-48.

²¹⁹⁹ Fark hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hücvirî, *a.g.e.*, s. 85-94. Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, C. IV, s. 93-147; Kelebâzî, *Taarruf*, s. 147-149; Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 25-26; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 513-526; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 619-621; Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 110; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 369-371; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 437-441; Nicholson, *İslâm Süfîleri*, s. 72-75; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 131; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 158. Fakrın hakîkati, fazîleti, fakrın zenginlikle mukayesesi ve zenginlik üzerine fazîleti hakkında bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. IV, s. 351-397. Fakr ve fakîrlerin mertebeleri hakkında bkz. Nesevî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 206-208.

göre fakr ve fenâ; istek, aşk, mârifet, istiğnâ, tevhit ve hayret vâdîlerinden sonra sâlikin Allah (c.c.)'a giden manevî yolda geçtiği yedinci ve nihaî vâdîdir.²²⁰⁰

'*El fakru fahrî*, fakr-ı tâm, fâkâ, iftikâr, tarîk-i fâka, fakr u fenâ, fakr ile fahr' gibi ifade, ibare ve terkiplerle zikredilen fakr Tekke şairleri, Âşık Ömer ve Nâilî'de zikredilerek 'fahr, fenâ, gına, zillet' ile tezat veya tenasüp teşkil edecek şekilde yoğun olarak ele alınmıştır. Fakr hakkında umumî kanaat şöyledir: 'Aklı başında olanlar fakrdan başka bir şeyle iftihar etmez (NAA. G. 76/5). Yerimiz Ankâ gibi Kâf-ı fakr olursa tan mı, biz bu harap olası vîrân âşiyândan geçmişiz (AÖ. 587/4). Pûte-i fakr içre pişerek cihân varlığını aşka değiştik (AÖ. 1062/3). Züll ile iftikâr bâb-ı Hakk'a iki kanat olmuştur (SG. 91/7). Züll ü fakrı alışkanlık edin, ihtiyacını her daim Hakk'a arz et (SG. 45/4). Niceler gayret ederek fakr kimyâsının mâliki oldular (NK. G. 116/5).²²⁰¹

Fenâ ile kullanıldığında yokluğu ve nefsi bilmeyi işaret eder: 'Mesned-i fakr u fenâda âşıkların her biri pâdişaktır (NK. G. 362/1). Halvet sana nefsini bildirir, yokluk yolunu sezdirir; fakr u fenâyâ erdirir (NM. 53/2). Hırka-i fakr u fenâ her iki cihânın da hâssasıdır (SG. 14/2). Hak yoluna gidenlere fakr u fenâ sermâyedir (SG. 99/1).'

Fakr-ı tâm, kişinin kendisinin ve her şeyin Alah (c.c.)'a muhtaç olduğunu tam manâsıyla öğrenmesi, seçkinlerin tevhitindeki 'ancak O vardır' sırrını müşâhede etmesi demektir.²²⁰² Mısırî, aşağıdaki beytinde Hz. Peygamber (s.a.s.)'in 'fakirlik övüncümdür'²²⁰³ hadîs-i şerîfine atıfta bulunarak fakra erenin sultân olacağını, fakr-ı tamma ulaşıp da sultânı bulmamasının mümkün olamayacağını ifade ederek bu kimsenin kâinatta Allah (c.c.)'tan başka varlık olmadığını idrâk edeceğini ileri sürer:

'Fakru fahrî' devletine irişen sultân olur

Fakr-ı tamma irişüp sultânı bulmazsa ne güç

“Niyâzî-i Mısırî 22/5”

²²⁰⁰ Fakr ve diğer vadilerin anlatıldığı 'Mantiku'Tayr' adlı eser için bkz. Attâr, *Mantık Al-Tayr*.

²²⁰¹ Beyit için bkz. 'Kimyâ, İksir, Simyâ'.

²²⁰² Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 438.

²²⁰³ Bu hadîs rivayeti hakkında bkz. 'El-Fakru Fakrî'.

Divânlarda oldukça fazla beyitte fakr ve fahr tenasübü dikkati çeker. Bu beyitlerde ya doğrudan ya da dolaylı olarak Hz. Muhammed (s.a.s.)'in fakirliğin övüncü olduğu hadîs-i şerîfine iktibasta bulunulur: ‘Sultân-ı rûsûl ‘fakru fahrî’ dedi (NM. 172/3). Hak Resûlü fahr-i âlem fakr ile fahr eyledi (ÜS. 136/5). İki âlemlerin fahrî fakr ile fahr kılmıştır (ÜS. 196/6). Fakr u fenâ, bütün peygamberlerin sonuncusunun fahrıdır (NM. 10/1). Fakr içinde fahra erdik aradan gayrı gitti, seyrimiz dîdâr-ı Hak’tır (ÜS. 140/8). ‘El fakru fahrî’ye erilmezse bekâ bulunmaz, dinde imân kalmaz (NAA. G. 200/2). ‘El fakru fahrî’ni nûş edeli lâ-mekânın mesti olarak kanaatın en yüksek noktasında dururuz (NAA. G. 75/6).²²⁰⁴ Devlet ‘el fakru fahrî’ diyip de dü cihânda deyyâr olanındır (ÜS. 54/2). Fakr ile fahr ederek dünyâya minnet etme (NM. 165/5). Nefsini bilen tükenmez devlete erermiş, o devletten maksat da ‘fakru fahrî’dir (NM. 82/5). Fakirlik elbisesini giyeli beri, övünme kimyâsını bulduk, eski elbisemiz devlet hümâsının gölgesi olmuştur (FK. G. 77/4).’

Eyleme fağre hağâretle nazâr ey Nâbî

Fağr âyînesidür şûret-i istiğnânuñ

“Nâbî-Gazel 405/9”

Yukarıdaki beytinde Nâbî, fakrın gınâ sûretinin âyînesi olduğunu dile getirir. Gınâ, kalbin sebeplerden uzaklaşıp hükümlere razı olmasıdır. Asıl gınâ, varlığı (Hakk’ı) bulmaktır.²²⁰⁵ Allah (c.c.) ile zengin olan (istiğnâ bi’l-Hak) Allah (c.c.)’tan başkasına ihtiyaç duymaz, muhtaç olmaz. Hakk’a sahip olan her şeye sahip demektir.²²⁰⁶ Nâilî, irat ettiği beytinde bu hâlet-i rûhiyede bir fakir olarak karşımıza çıkar ve kalp zenginliğinin kendisi için bitmez tükenmez bir sofraya olduğunu ifade eder:

Hudâya hamd ki bir ferde ihtiyâcım yok

Gınâ-yı kalb baña nûzl-i lâ-tenâhîdir

“Nâilî-Kasîde 32/7”

²²⁰⁴ Beyit için bkz. ‘Lâmekân, Bînişân’.

²²⁰⁵ Herevî, *Menâzilü’s-Sâirîn*, s. 111.

²²⁰⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 146. Gınâ için ayrıca bkz. Ankaravî, *Minhâcü’l-Fukarâ*, s. 371-372; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 177.

Allah (c.c.) ile istiğnâ (zengin olma) mı yoksa Allah (c.c.)’a karşı iftikâr (muhtaç olma) mı daha sağlamdır diye sorulunca Cüneyd-i Bağdâdî, Allah (c.c.)’a muhtaç olmanın Allah (c.c.) ile zengin olmayı sağlayacağını, bu hâl sağlam olunca Allah (c.c.) ile zenginliğin kemâl bulacağını ifade etmiştir. Yani bunlar biri diğeri ile tamamlanan iki hâldir. İftikârı sağlam olanın istiğnâsı da sağlam olur.²²⁰⁷ Âşık Ömer, bu ikisini cem etmiş bir mutasavvıf edâsıyla zahirde Allah (c.c.)’a muhtaç olduğunu, bâtında da Allah (c.c.) ile zenginliğe ermiş bulunduğunu belirtir:

Sûrette gedâ fakr u fenâ ehliyiz ammâ

Ma’nâda gınâ mülküne şâhâneleriz biz “Âşık Ömer 600/3”

Zengin olma suretiyle ihtiyaç duymama, tenezzül etmeme anlamındaki istiğnâ, tasavvufî literatürde sâlikin Allah (c.c.)’in kendisine yeteceğine inanarak ondan başkasına ihtiyaç duymaması ve tenezzül etmemesi (istiğnâ billâh) demektir.²²⁰⁸ Kişi, kendisini Allah (c.c.)’a muhtaç bilme derecesinde ve ölçüsünde Allah (c.c.) ile zengin olur. Bu da kişinin fakrı kadar istiğnâ elde edeceği manâsına gelir.²²⁰⁹

Kimi bay kimi gedâ kimini Hak aç eylemiş

Kimini hünkâr edüben başlara tâc eylemiş

Hak Taâlâ her kulun kendüye muhtâc eylemiş

Ol Hudâ’dan gayrı bir sultâna minnet kalmadı “Âşık Ömer 1305/3”

Allah (c.c.)’tan istiğnâ caiz olmayıp bilakis küfürdür.²²¹⁰ Allah (c.c.)’a müstağni olunamayacağının idrâkinde olan şairler istiğnâ mefhumu ile tetkik edilen divânlarda Allah (c.c.) ile elde edilen zenginliği kastetmişlerdir: ‘Züll ü fakrı alışkanlık edin, her daim Allah (c.c.)’a ihtiyacını arz et (SG. 45/4). Kimseye yok ihtiyacım, minnetim Allah (c.c.)’adır, ondan özge başkası bana yâr olmaz (AÖ. 40/5). Ey Kerîm ü Zü’l-celâl,

²²⁰⁷ Serrâc, *Luma*, s. 254. Fakr ve zenginlik arasındaki ihtilaflar hakkında tespitler için bkz. Afifî, *Tasavvuf*, s. 239-242.

²²⁰⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 192. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 248.

²²⁰⁹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 193.

²²¹⁰ Uludağ, *a.g.e.*, s. 193.

nâmert elinden devlet-i mâl ü menâl istemem, sadece kendi lutfundan kerem kıl (AÖ. 1176/2). Murâdım Hakk’adır insana minnet kalmadı (AÖ. 1305/1).’

Ekseriyetle Gevherî’de naz ile birlikte zikredilen istiğnâ ile mecâzî sevgilinin âşika karşı vurdumduymaz tavrı kastedilmiş ve bu durumdan şikâyet edilmiştir. Divânlarda ‘ârif, âşık, abdâl, merd’ vb. tipler müstağnî tipler olarak ele alınmış; bu tipler istiğnâ ordusunun sultânları olarak Hak’tan başka kimseye el açıp yalvarmayan, merâmını arz etmeyen ve sığınmayan kimseler olarak tasavvur edilmiştir.

4.8. Fenâ, Bekâ

Fenâ ve bekâ hâlleri birbirinin mukabili gibi görünse de kul için fenâ da bekâ da gerekli olduğundan aslında birbirinin mütemmimi hâllerdir. Tetkik edilen divânlarda ‘fenâ fi’llâh, fenâ fi’r-resûl, fenâ ender fenâ, bekâ ender bekâ, bekâ bi’llâh, bekâ ender bekâ’ gibi farklı şekillerde karşımıza çıkan bu kavramlar tasavvufun omurgasını teşkil etmesi bakımından oldukça mühimdir.

Fenâ kulun nefsinden ve halktan fânî olması, onlara ait bilgisinin, hissini ve haberinin olmaması ve kalmamasıdır. Yoksa nefsi de halk da varlıklar da mevcûttur, bir yere kaybolmamıştır. Kul fenâ hâlinde nefsinden ve halktan gafildir.²²¹¹ Fenâ, nefsin gitmesi, aradan çıkması, beşeriyetin düşmesi değildir. Fenâ, kulun zâtı ve özünün değil kötü sıfat, huy ve davranışlarının yok olmasıdır.²²¹² Zâhirde fenâ, kuldaki her türlü kötü huyun gitmesi, her türlü iyi huyun kulda kalmasıdır. Hakîkatte fenâ ise kulun kendi sıfatlarından yok olup Allah (c.c.)’ın kendisinden istediği şeyle bâkî kalmasıdır.²²¹³ Nakşî, Nâbî, Ümmî Sinân, Mısrî, Nâilî’de yoğun bir şekilde görülen fenâ mefhumu, Nakşî (NAA. G. 69, NAA. G. 99, NAA. G. 109, NAA. G. 121), Mısrî (NM. 123) ve Gaybî’de (SG. 35) aynı zamanda yaşanan bir hâl olarak da kendisini gösterir. Bu

²²¹¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 201.

²²¹² Serrâc, *Luma*, s. 510-511. Fenâ için bkz. İbn Arabî, *Kitâbü'l-Fenâ Fi'l-Müşâhede-Fenâ Risâlesi*, (Çev. Mahmut Kanık), İz Yay., 6. bs., İstanbul 2016, s. 31-64; Kübra, "Fevâihü'l-Cemâl", s. 127-129; Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 142; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 473-478; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 442-445; H. Ritter, "Fenâ", *İA*, İstanbul 1945, C. IV, s. 546-547; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 133; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 161.

²²¹³ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 33.

manzumeler, okunduğunda şairinin fenâ hâlinde irat ettiği kanaatini uyandırır. ‘Aşk, derviş, hırka, ittisâl, ihtilât, mahv, sâlik, tâlib, vahdet, varlık, vücûd’ gibi mefhumlarla münasebettar şekilde zikredilen bu mefhum ‘fakr u fenâ, fenâ bulmak, fenâ olmak, fenâ meydânı, kûy-ı fenâ, şehri fenâ, vâdî-i fenâ’ vb. ifade ve terkiplerle divânlarda yerini almıştır. Aşk deryâsında boğulduğunu ifade ettiği aşağıdaki beytinde Fehîm, her ne kadar fenânın ne olduğunu bilmediğini söylese de aslında fenâ hâli içerisinde olduğunu bilemeyecek derecede fenâyâ ermiş vaziyettedir:

Ġarîķ-i lücce-i ‘aşķam fenâ nedür bilmem

Ümîd-i sâhil için âşinâ nedür bilmem

“Fehîm-Gazel 205/1”

‘Ol Hân’a erişince külli varlığım fenâ oldu, ben İsmâil’im, onun kurbânıyım (ÜS. 112/6). Deryâ-yı vahdet cûş edince kamu varlık fenâ buldu, benden hiç eser kalmadı, ciheti olmayan lâ-mekân buldum (ÜS. 119/2). Zâhiri bânını fenâ bulan sır iline sultân olur (ÜS. 63/3). Tâlibin sermâyesinin fenâ olduğunu söylediler, o yüzden cânımız her nefes mezbahaneyi gözlemektedir (ÜS. 74/3). Fenâ meydânının merdî olan er kuru laflar etmez (NM. 88/5). Âşıkların her biri fakr u fenâda pâdişahdır (NK. G. 362/1).’

Fenâ hâli Ümmî Sinân, Mısrî ve Nakşî’de ‘fenâ içinde fenâ’ manâsına gelen ‘fenâ ender fenâ’ terkipleriyle kullanılmıştır. Mutlak fenâda kişi zaman zaman şuur ve his dünyâsına dönebildiğinden buna fenâ-yı nâkıs denilir. Mâsivânın tamamen yok olması demek olan fenâ ender fenâda ise böyle bir durum söz konusu değildir. Bu fenâda müridin kendisine mahsus insanî ve beşerî sıfatları ve özellikleri de yok olur.²²¹⁴ Fenâ içinde fenâyâ eren kimse feragat ehli olmalı, her şeyinden ve hatta fenâyâ erdiğinin bilincinden de kendisini müberra kılmalıdır:

Fenâ ender fenâyâ irdüñ ise

Ferâgat ehli ol hâli n’idersin

“Niyâzî-i Mısrî 131/11”

²²¹⁴ Bursevî, "Şerh-i Usûl-ı Aşere", s. 49.

‘Gönül dünyâ ve ukbâdan geçip aşktan gınâ buldu, sevdâ-yı ukbâdan geçip fenâdan sonra fenâ buldu (ÜS. 130/1). Dil âh-ı firkatten fenâ ender fenâ olmuştur, nâm u ırzım halk içinde hâk ile yeksândır (ÜS. 103/16). Fenâ ender fenâ olduğumuza şaşılmasın, mürşid-i kâmil vesilesiyle vasl-ı Sübhân’ız (ÜS. 138/4). Evliyânın himmeti fenâ ender fenâ kıldı, tevhîd-i Zât-ı ilâhî gönlümün mimârıdır (ÜS. 41/5). Kahr ve lutfun kemâlini bilmek istersen, ne olduğunu tam manâsıyla anlamak istersen fenâ ender fenâda yok olup da var olandan sor (NM. 58/3).’

Allah (c.c.) ile bâkî olduğundan ötürü hiçbir şeyi kalmayan kimseye fânî denir.²²¹⁵ Fânî, kendinden geçip deli dîvâne olan, beşerî hazlarını kaybeden değil, nefsinin hazlarını görmeyi bırakan ve onlar hakkında düşünmeyi bırakan kimsedir.²²¹⁶ Divânlarda ‘erbâb-ı fenâ, ehl-i fenâ’ olarak da zikredilen fânî Nâbî, Nef’î ve Nakşî’de geçer. Aşağı aldığımız beytinde gölgesinin ancak güneşin önüne düşebileceğini yani varlığından bir eser kalmadığını iddia eden Nef’î’de isbât-ı vücûd mefhumu ile muvazeneli kullanılmıştır: ‘Erbâb-ı fenâ kevneyne nazar etmez, süratli olanın ayağı ayakkabıya sığmaz (NB. R. 185/1). Fenâ ehlinin nemed giymesini, nemedin taalluk bağlarından âzâde oluşu nedeniyledir (NB. G. 572/2):²²¹⁷

Pîşânî-i hürşîde düşer sâyemüz ancak

İsbât-ı vücûd eylemişiz erbâb-ı fenâyız

“Nef’î-Gazel 55/6”

Bekâ hâli, fenâdan sonra gelen bir hâldir. Bekâ, kulun kendisine ait olan şeylerden fânî olup içinde bulunduğu hâlde bâkî kalmasıdır.²²¹⁸ Kulun bekâsı, kendisini Allah (c.c.) ile kâim ve Allah (c.c.)’ı Kayyûm-ı mutlak bilmesi ve görmesidir.²²¹⁹ ‘Bekâ abdâli, bekâ Ankâ’sı, bekâ mülkü, sahbâ-yı bekâ, şehr-i bekâ’ gibi terkiplerle kullanılan bekâ ‘fakr, halvet, menzil, mahv, rind’ gibi mefhumlarla birlikte ve en fazla Nakşî’de

²²¹⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 158-159.

²²¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kelebâzî, *Taaruf*, s. 185-195. Fânî için bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 427-428.

²²¹⁷ Beyit için bkz. ‘Nemed’.

²²¹⁸ Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif*, s. 652.

²²¹⁹ Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 478. Bekâ için bkz. Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 143; Ankaravî, *a.g.e.*, s. 478-480; Kâşânî, *a.g.e.*, s. 112; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 65-66.

anılmıştır: ‘Bizler tekye-i iklim-i lâhutta bekâ abdâlîyiz (NM. 177/4).²²²⁰ ‘El-fakru fahrî’ye erilmezse bekâ bulunmaz, dinde imân kalmaz (NAA. G. 200/2). Bekâ mülkü cevherdir, fenâ ender fenâdır (NAA. G. 196/6).’

Bekâ mefhumu, divânlarda ‘bekâ der fenâ’, ‘bekâ ender bekâ’, ‘bekâ bi’llâh’ olarak da karşımıza çıkmaktadır. Nâbî, Hakim Senâî için kaleme aldığı mesnevisinde Senâî’nin Layhâr ile tanışmasının akabinde fenâdan sonra bekâ bulduğunu ifade ederken (NB. M. 9/84)²²²¹ bekâyı ‘bekâ der fenâ’ şekliyle zikretmiştir. Bekânın bu tür ifadesi, sadece Nâbî’nin ilgili beytinde yer almaktadır.

‘Bekâ ender bekâ’ ise sadece Ümmî Sinân’da iki yerde zikredilir. Aşağı aldığımız murabbaında Allah (c.c.)’a münâcât hâlinde gördüğümüz şairin ‘bekâ içinde bekâ’ tabirini ‘fenâ ender fenâ’ ifadesinin insicamının tesisi açısından onunla birlikte sadece lafzen zikrettiğini söyleyebiliriz:

Eyle fenâ-ender-fenâ

Buldur beķā-ender-beķā

Ḥaķīķatın kân-ı ‘aķā

Baħr-ı zātîñ ḥaķķı yā Rab

“Ümmî Sinân 17/10”

Divânlarda ‘fenâfillâh, kâbe kavseyn, ev ednâ, mahv, makâm’ gibi mefhumlarla münasebettar olarak kullanılan ‘bekâ bi’llâh’ ise Allah (c.c.) ile olmak demektir. Manevî menzilleri kat eden sâlikin bekâ bi’llâh mertebesindeki istikâmetine ‘kıyâm bi’llâh’ da denir.²²²² Gaybî’nin aşağıdaki beytinden bu mefhumun fenâ fi’llâhtan sonra ulaşılabilecek bir makâm olduğunu ve sâlikin kendisini Allah (c.c.)’la kâim olarak gördüğü bir hâl olarak telakki edildiğini çıkarabilmemiz mümkündür:

Fâni-i fi’llâh olup irdük beķā bi’llâha biz

Zâhir u bâtın ser-â-pā cümle Ḥaķ’dur vârumuz

“Sun‘u’llâh-ı Gaybî 48/8”

²²²⁰ Bent için bkz. ‘Baş Açık Yalın Ayak’.

²²²¹ Beyit için bkz. ‘Benlik, Enâniyet, Hod-bînlik’.

²²²² Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 78.

Fenâ nefsin kötü sıfatlarından arınması, bekâ da bu arınmışlık hâlinde hâlde kalmaz. Fenâ, kulun fiillerinde Allah (c.c.) ile kâim olduğunu bilerek kendini görmekten fânî olması, bekâ da kulun Allah (c.c.) ile kâim olduğu duygusuyla bâkî kalmasıdır.²²²³ Birbirinin mütemmimi olan bu iki kavram, tetkik edilen divânlarda birçok beyitte bir arada zikredilmektedir. Beraber kullanıldıklarında ‘abdâl, âşık, esmâ, gönül, ittihâd, kulluk, benlik, sâlik, ten, cân, zâhir, bâtın’ mefhumlarıyla tenasüp teşkil edecek şekilde beyitlerde yerlerini alırlar: ‘Ehl-i hakîkatin yolu fenâ Kaf’ından aşarak bekâ Ankâ’sına gider, orada misafir olurlar (NM. 87/8). Cân bekâ ikliminin vasıflarına düşünce merasim de ten vücûdunda fenâ buldu (ÜS. 104/6).’

Ümmî Sinân, aşağı derç ettiğimiz beytinde dışının şeriatla içinin ise hakikatle müzeyyen olduğunu ifade ederken fenâsının bekâsına, bekâsının da fenâsına halel getirmediğinin altını çizmektedir:

Zâhirimiz pür-fenâdur bâtınımız pür-bekâ

Biz degülüz Hâk yolında gayrı aḥvâl üstine

“Ümmî Sinân 165/7”

4.8.1. Fenâ fi’ş-Şeyh

Mürîd, mürşidini sürekli aklında tuttuğunda ve zihninde ondan başka bir şey bırakmadığında mürşidin ruhu onu bütün işlerinde takip eder ve koruyucu olarak ona refakat eder. Mürîd bu aşamadan sonra baktığı her yerde ve şeyde mürşidini görür. Bu hâle fenâ fi’ş-şeyh yani mürşidde/şeyhte fenâ bulma adı verilir.²²²⁴ Mürîd bu durumda kendi şahsi irâdesini yok edip yerine şeyhinin arzu ve irâdesini koyar. Öyle ki, şeyhinin

²²²³ Serrâc, *Luma*, s. 400. Fenâ ve bekâ hakkında geniş bilgi için bkz. Serrâc, *a.g.e.*, s. 247-249; Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 131; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 200-203; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 652-654; Cürçânî, *Ta'rîfât*, s. 58; Mustafa Kara, "Tasavvufta Fenâ ve Bekâ Nazariyesi", *Dervîşin Hayatı sūfînin Kelâmı-Hal Tercümelere Tarikatlar İstulâhlar*, Dergâh Yay. 2. bs. İstanbul 2012, s. 85-96; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 70. Hücvirî, kulun zâtî ve aynî varlığının Allah (c.c.)'ın zâtî ve aynî varlığında fânî olması ve bu anlamda bâkî kalması fikrine karşı çıkar. Bu meseleyi mürîdin murâdda, tâlibin matlûbda fânî olması ve bâkî kalması şeklinde izah eder ve bu izaha ateşe konulan demir temsilini getirir. Ateşe atılan demir, ateşin tasarrufu altına girer; ateş, demire kızılık ve sıcaklık verir; demir, neredeyse ateşten ayırt edilemez olur; lakin ateşin tasarrufu demirin vasfı hakkındadır, aynı ve zâtı hakkında değildir. Demirin zâtı ve aynı yine demirdir, aslâ ateş hâline gelmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 304-309.

²²²⁴ Nicholson, *İslâm Süfîleri*, s. 171.

hatasını, kendi isabetli düşüncesine tercih eder.²²²⁵ Şeyhte fânî olma, Allah (c.c.)’ta fânî olma sürecinin başlangıç devresidir. Fenâ fi’llâh için evvela fenâ fi’şeyh lazımdır.

Bu mefhum sadece Tekke şairlerinde kullanılmıştır. Nakşî, mürşidi Murâd Efendi’yi tasvir ettiği manzumesinde onun cemâlinin pertevinin ten kasesini soyup vücûdundan parıldadığını ve ardından da bütün dünyâyı kapladığını ifade ederken (NAA. G. 177/3)²²²⁶ şeyhinde fânî olmuş bir hâldedir. Tâlib-i Hak, şeyh-perest olmakla şeyhinde fenâ bulur ve mest olur (SG. MF. 1). Şeyhte fânî olmanın yolu her şeyiyle onu takip ve taklit etmekten geçer. Şeyhinde fânî olan kimse de âdeta onun bir benzeri olur ve kâinâta onun nazarıyla bakar:

Hağ dostını seven kişi

Bir gün olur anuñ eşi

Hep cümle a’mâlûñ başı

Hağ dostını sevmekdür

“Sun‘u’llâh-ı Gaybî 39/2”

4.8.2. Fenâ fi’l-Pîr

Şeyhinde fenâ bulan mürid, şeyhi tarafından tarîkatın kurucusu olan pîrin tesirine bırakılır ve mürid artık manevî kudretine sahip olacak kadar pîrin ayrılmaz bir parçası hâline gelir.²²²⁷ Bu suretle mürid, yaşadığı müddetçe Hz. Peygamber (s.a.s.)’in yolundan giderek kendisini ona benzetmeye çalışmış kâmil bir mümin ve aynı zamanda bağlı bulunduğu tarîkatın ilk efendisi olan pîrini taklit ederek sûreten ve sûreten kendisini ona benzetmeye çalışır.²²²⁸

Bu mefhum, sadece Tekke şairlerince zikredilmiş, onlar arasından da en fazla Gaybî tarafından kullanılmıştır. Pîr hakkında kaleme aldığı ya da pîr mevzuunu bahis konusu ettiği manzumelerinde (SG. 52, SG. 96, SG. 103) müridin kendini yok edip

²²²⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 134-135. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 162.

²²²⁶ Beyit için bkz. ‘Râbita Yapma’,

²²²⁷ Nicholson, *a.g.e.*, s. 72.

²²²⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 162. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 134-135.

pîrini isbât etmesini (SG. 43/3);²²²⁹ kalbinde pîrinden başkasına sevgi kalmamasını ve gece gündüz pîre niyâz etmesini (SG. 52/5); pîr aşkından başka olan ne varsa hepsinin mâsivâ olduğunu ve Allah (c.c.)’a giden yolda pîrinin aşkını rehber edinmesini (SG. 78/6)²²³⁰ salık verirken pîrde fânî olma üzerinde durur. Mürid, murâdından fânî olan ve cism ü cânını pîrinin eline teslim eden kimsedir. (SG. 113/1).²²³¹ Mürid pîrinin hevâsından başka her şeyden gönül levhini silmeli, gönlünde sürekli ışığı parlayan pîrinin nûrlarını barındırmalıdır (SG. 113/2). Yine Gaybî’nin aşağı derç ettiğimiz murabbaında pîrinde fânî olmuş bir müridin portresini görebilmekteyiz:

Pîrüm yüzi Hâk yüzi

Pîrüm özi Hâk özi

Pîrüm sözi Hâk sözi

Ğayrı yolu neylerem

“Sun‘u’llâh-ı Gaybî 80/4”

4.8.3. Fenâ fi’r-Resûl

Şeyhin denetiminde ve manevî yardımıyla mürit, fenâ fi’l-pîr menziline sonra Hz. Peygamber (s.a.s.)’e ulaşır. Buna peygamberde fânî olma yani fenâ fi’r-resûl denir.²²³² Mürit bu hâle Hz. Peygamber (s.a.s.)’e tam olarak uyup onun sünnetini bütün yönleriyle tatbik ederek ulaşır ve bu hâlinde bütün varlığını Resûlullâh (s.a.s.)’in şahsiyetinde yok eder.²²³³ Aşağıdaki beytinde Hızır’ın ismini şeyhin müşebbehünbihi olarak zikreden ve sülûkunda birçok yol göstericinin izini dahi silip süpürdüğünü iddia eden Fehîm, bu ifadesiyle fenâ fi’r-resûl makâmına ulaştığını ima eder gibidir:

Çok rehnümâyı eyledük ey Hızr güm-sürâğ

Şermendeyüz senüñ gibi yüz biñ delîlden

“Fehîm-Gazel 235/5”

Her kim de artık Hz. Peygamber (s.a.s.)’ e ulaştıysa o kimse artık velî olmuştur ve kalbine gelen nûrlar Hz. Muhammed (s.a.s.) vasıtasıyla olmaktadır:

²²²⁹ Beyit için bkz. ‘Nefy ü İsbât’.

²²³⁰ Bent için bkz. ‘Pîr’.

²²³¹ Beyit için bkz. ‘Mürid’.

²²³² Nicholson, *İslâm Sûfîleri*, s. 172.

²²³³ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 162; Uludağ, *a.g.e.*, s. 134.

Her kim irdi Seyyid-i Muhtâra oldur bil veli

albine inzâl ider anuñ kelâmu'l-lâh u nûr

“Ümmî Sinân 46/12”

Ümmî Sinân’ın Hz. Peygamber (s.a.s.) sevdâsını dile getirdiği bazı beyitleri de peygamberde fenâ bulan kimsenin hâlet-i rûhiyesini göz önüne sermektedir: ‘Bülbülüm, aşkım elinden figân eylerim, vahdetinin bağında güller dereyim Mustafâ (ÜS. 12/3). Âlem halkının her birinin bir işi var, benim işim de gece gündüz senin ismini söylemektir yâ Mustafâ (ÜS. 12/9).’

4.8.4. Fenâ fi’llâh

Şeyh müridi fenâ fi’ş-şeyh, fenâ fi’l-pîr ve fenâ fi’r-resûl makâmlarından sırasıyla güzer ettirdikten sonra Allah (c.c.)’a iletir. Bu durumda mürit artık ulûhiyyet ile bir olur ve her şeyde Allah (c.c.)’ı görmeye başlar. Bu makâma da fenâ fi’llâh mertebesi denir.²²³⁴ Serrâc, Allah (c.c.) ile Allah (c.c.)’ta fânî olmayı, kulun kendi muhabbet, tâat ve zikrini görmemesi şeklinde izah eder.²²³⁵ Kul bu hâlinde aşağı arzulardan ve beşerî vasıflarından sıyrılıp ilâhî vasıflarla donanır.²²³⁶ Divânlarda ‘ârif, aşk, bekâ bi’llâh, güneş, zerre, katre, bahr, ittihâd’ gibi unsurlarla birlikte değerlendirilen Allah (c.c.)’ta fenâ olma kavramı, en fazla Gaybî’de olmak üzere Tekke şairlerinin şiirlerinde tekasûf eder ve Gevherî haricinde tüm şairler tarafından zikredilir. Fenâ fi’llâh kavramı, beyitlerde lafzen anılmakla birlikte manen de zikredilmiş; ‘katre deniz, zerre güneş’ vb. mecâzlarla fenâ fi’llâh hâli izah edilmeye çalışılmıştır: ‘Katre bahre erince âşık maşûk olur (ÜS. 57/6).²²³⁷ Fenâ fi’l-lâh makâmına ulaşan mahvu’llâh olur (ÜS. 27/3). Ben beni mahv eyledim, benden hiç eser kalmadı, varlığım bahr-ı Mutlak lâ-taayyün künh-i Zât’tır (ÜS. 121/8). Kulaklarım makâm-ı zühd ü takvânın cevabını işitmez, bu bendeki nasıl bir sırdır ki fiillerim, cânım ve dilim ‘illâ Hü’ diye söylemektedir (ÜS. 144/8). Ehl-i vahdet zümresinin cism ü cânı nûr olur, nereye baksalar tecellî ettikleri yer Tûr olur

²²³⁴ Nicholson, *İslâm Süfîleri*, s. 172.

²²³⁵ Serrâc, *Luma*, s. 95.

²²³⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 134. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 162.

²²³⁷ Beyit için bkz. ‘Göl, Habâb, Katre, Mevc, Nehir’.

(SG. 40/1).’ Nakşî’nin aşağı derç ettiğimiz beytinde ise nefsini idrâk eyleyen kimsenin kalp hânesinde Allah (c.c.)’ın tecellî edeceği ve her sözünün Allah (c.c.) olacağı ifade edilerek fenâ fi’llâh hâlini yaşayan kimsenin durumu dile getirilmiştir:

Nefsin idrâk eyleyüp tâ hâne-i albinde Hak

Eyleyüp air tecellî her sözi Allah ola

“Nakşî-Gazel 143/5”

4.8.5. Fenfi’l-Kusd

Bütün ilgileri tek ilgi yapmaktır.²²³⁸ Allah (c.c.)’ın irde ettiği ve kulun istediği şeyin aynı ve bir olması demektir.²²³⁹ Kulun kendi arzu ve irdesine göre değil Allah Tel’nın irde ve arzusuna göre hareket etmesi, irdesini Allah (c.c.)’ın irdesinde yok etmesidir. Salik bu hl içerisinde ‘*ilhi ente maksd ve rzke matlbi*’ ve ‘*l maksde ill H*’ der.²²⁴⁰ Bu minval üzere kul, kendi şahs irdesini yok ederek yerine Allah (c.c.)’ın irdesini koyar.²²⁴¹ Mekk’ye göre kalbini tek bir gayeye yönelten ve tek bir noktada toplayan, kaygısı tek olan muvahhit diğerlerinin sahip olmadığı üstün bir meziyet elde etmiş olur. Bunun tabi bir neticesi olarak gönül huzurunu elde eder.²²⁴² mm Sinn, Nakş, Gayb ve Fehm’de zikredilen bu kavram, verilen tanımlar çizgisinde kullanılmıştır: ‘Gayrıdan el ekmisiz, maksdumuz Hak’tır (NAA. G. 32/5). Dilimde sözüm daima sen ol, zm daima seni fikreylesin, gözüm gayrıya bakmasın, gönlümü senden yana al (S. 5/7). Aktan karadan gemiim, istediğim sadece Yaratan’dır, msivy aradan sildim (S. 14/4). Maksdum sadece H’dur, o yüzden kalbimin gayrısından istins var (S. 40/14). Gerektirmez lem-i fn, bana sadece sen gereksin (S. 20/8).’

Nakş’nin aaı derç ettiğimiz beyti, fen fi’l-kusd hlini yaşayan kimsenin tasvirini yapmaktadır. Zira kast Allah (c.c.) olan kimse her hareketinde ve her hl  krında Allah (c.c.)’ anmaya mütemayildir:

²²³⁸ Serrc, *a.g.e.*, s. 416.

²²³⁹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 371.

²²⁴⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 134.

²²⁴¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 162.

²²⁴² Mekk, *Kt’l-Kulb*, C. II, s. 519.

Virmesün mi Hâk murâduñ ol kesün kim Naşşiyâ

Yatsa otursa vü dursa her sözi Allâh ola

“Naşşî-Gazel 143/6”

4.8.6. Fenâfi’ş-Şuhûd

Aşk ve vecdin etkisiyle Allah (c.c.)’tan başka bir şey görmeme, her şeyi Allah (c.c.)’ın tecellîsi olarak görme demektir. Sâlik bu durumda ‘*lâ meşhûde illallâh*’ der.²²⁴³ Şaşılık gidince hepsi birleşir, iki üç diyenler de bir demeye başlar.²²⁴⁴ Vecd hâlinde Allah (c.c.)’tan başka bir şey görmeme hâli, Nef’î ve Gevherî dışında tüm şairlerde işlenmişse de en fazla Tekke şairlerince bahis mevzuu edilmiştir: ‘Gaflet uykusundan uyananlar Hakk’ı her yerde görürler (NAA. MR. 1/5). Mir’ât-ı eşyadan nazar kılınca göze sadece Hû görünmüyorsa ona göz denilmez (NAA. G. 137/3). Musa (a.s.) hakikat gözüyle bakmadıkça vâdîlerin ve dağların hepsinin Tur olduğunu anlayamaz (FK. K. 4/5).²²⁴⁵ Ârif-i cân-âgâh Hakk’ı her tarafta müşâhede eder (NB. R. 111). Kişi mâsivâyı aradan çıkartırsa sağda ve solda görünenin Allah (c.c.)’ın vech-i pâki olduğunu keşfeder (AÖ. 319/3).²²⁴⁶ Her ne yana baksam orada görünen hep Dost’tur (ÜS. 188/3). Ârifin her bakışta gördüğü Hak’tır (NM. 79/10). Varlığı kim terk ederse bütün yüzlerde sadece Hakk’ı seyran eder (NM. 140/5). Cihânda Hudâ’dan gayri görmezsen cihân baştan başa selâmet olur (SG. 6/8). Muhabbet kadehini elden bırakmayanın gözüne her şeyde ol Hay olan Allah (c.c.) görünür (SG. 112/1).’

Aşağıdaki aldığımız beytinde Mısırî, fenâ hâlini yaşamaktadır. Mısırî’nin mescid, deyr ya da puthane gibi birbirine muhalif yerlerde Allah (c.c.)’ı temâşâ edebilmesi, bütün cihânda onun veçhini görecektedir kadar fenâ fi’ş-şuhûda ermiş olmasındandır:

Cümle bu cihân ol şanemün vechidür el-ğak

Ger mescid ü ya deyre ya puthâneye baksam

“Niyâzî-i Mısırî 122/4”

²²⁴³ Uludağ, *a.g.e.*, s. 135. Bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 163. Mekkî, fenâfi’ş-şuhûda müşâhade ve kurb makâmında olanların erebileceği görüşündedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mekkî, *Kütü’l-Kulûb*, C. I, s. 329.

²²⁴⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 283.

²²⁴⁵ Beyit için bkz. ‘Tûr-ı Sina’.

²²⁴⁶ Beyit için bkz. ‘Mâsivâ, Sivâ, Gayr’.

Nakşî, her yerde Hakk'ı görme türündeki bu fenâ hâline aşk ile erdiğini, her nereye baksa aşk vesilesi ile Hakk'ı görebildiğini şöyle dile getirir:

‘İşkî hem-râh eyleyelden kânde bakşañ zâhidâ

Çeşmimiz bînâ olupdur Hâk bize manzûrdurur “Nakşî-Gazel 32/3”

4.8.7. Fenâ fi'l-Vücûd

Varlıkta fânî olmak demektir. Her şeyi hem Allah (c.c.) olarak görme hem de Allah (c.c.) olarak bilme ve bu hâle zevkle ulaşma fenâ fi'l-vücûdun belirgin vasfıdır. Bu hâli yaşayanlar ‘*lâ mevcûde illâ Hû*’ yani ‘Ondan başka varlık yoktur’, derler.²²⁴⁷ Divânlarda Tekke şairleri haricinde sadece Nâbî'nin tek beytinde göze çarpan bu hâl, varlığın sadece Allah (c.c.)'a ait olduğu ve o tek varlıkta fenâ olunduğu dile getirilir: ‘Varımız Hakk'ın varlığıdır, nutkumuz Allah (c.c.)'ın irfânıdır (ÜS. 140/9). Vahdete kâil olan bir şeye aslâ lâ demez, Hak'tan gayrı görmeyince inkârımız kimedir, bizim gördüğümüz yalnız Hak'tır (başka bir şey görmüyoruz ki inkâr edelim) (SG. 49/3).’

Ol lücce-i haķîkat-i pür-dürr-i vahdetüz

Kim her taraf vücûd u ‘ademdür kenârumuz “Nâbî-Gazel 285/4”

İki gözün bir görmesi ve iki kulağın bir işitmesi, vahdet sırrının delillerindendir.²²⁴⁸ Nâbî'nin yukarıdaki beytinde de vahdete eren ve varlıkta fânî olan kimsenin sıfatlarını okuruz. Bu kimse varlığın tek olduğunun bilincindedir ve aynı zamanda da kendisini o varlığa muttasıf addetmektedir. Gerisi yokluktur.

4.9. Gaybet, Huzûr

Lügatte ‘kişinin kendini kaybetmesi, bir şeyin başka bir şey içinde kaybolması’ gibi anlamlara sahip gaybet ve halktan gâib olanın Rabb'i ile hâzır bulunması anlamındaki huzûr terimlerini sûfiler sekr-sahv, kabz-bast, fenâ-bekâ gibi ekseriyetle birlikte kullanılan kavramlar gibi beraber değerlendirmişler ve farklı şekillerde izah

²²⁴⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 134. Fenâ fi'l-vücûd hakkında bkz. Nicholson, *İslâm Sûfileri*, s. 92; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 163.

²²⁴⁸ Vassaf, *Feyzül-Kemâl*, s. 91.

etmişlerdir.²²⁴⁹ Serrâc'a göre gaybet, kalbin Hakk'ı müşâhede ederken halkı görmemesidir.²²⁵⁰ Kuşeyrî'ye göre ise kulun üzerine gelen manevî vâridat ile halkın hâllerinden habersiz olmasıdır. Halktan ayrı olan, Cenâb-ı Hak ile hâzır olur, onun ile huzûr hâlini elde eder. Kul, sanki onun huzûrunda imiş gibi olur. Bir kimsenin huzûr hâlinde olması, o kimsenin kalbinin Rabb'inin huzûrunda sürekli onu zikir hâlinde olması, ondan gâfil ve habersiz olmaması demektir.²²⁵¹ Hucvirî'ye göre de gaybetten murat, Hak'tan başka olan her şeyden kalbin gaybetidir. Hak'tan gâib olan ise nefsi ile hâzır olur, nefsinin yanında bulunur. Gaybette hicâbın sıkıntısı, huzûrda keşfin rahatı vardır.²²⁵² Cürcânî gaybeti kalbin, Allah (c.c.)'tan gelen vâridât sebebiyle nefsinden ve dış dünyâdan bîhaber olması olarak tanımlar. Kendinden ve halktan gâib olan da Hak ile hâzır olur.²²⁵³ Tetkik edilen divânlarda neredeyse hiç zikredilmeyen bu iki kavram Nakşî ve Mısırî'de 1'er beyitte sadece 'gaybet' olarak; Fehîm ve Nâbî'de ise 'huzûr' ile birlikte değerlendirilmiştir. Birbirinin mukabili olan bu iki kavram, Nâbî'nin aşağıdaki beytinde tezat sanatı çerçevesinde zikredilmiş olup yârin yanında olma ya da ondan ayrı kalma arasında durumunda bir değişiklik olmayışına yani bir şekilde sevgili ile bütünleşmiş bulunduğu, artık ondan bir parça hâline geldiğine matuftur. Aşağıdaki beytinde Nâbî her yerin Hakk'ın huzûru olduğu idrâkine ermiş bulunduğundan Hak'tan gaib halk ile hâzır iken yahut Hakk ile oldğunda halktan gaib iken her her iki durumunda halk içinde Hak ile olabilme derecesine ulaştığını ve her hâl ü kârında Hak ile olan ünsiyetinde değişme olmadığını anlatmaktadır:

Huzûr-ı yârda gayb u şuhûdumuz birdür

O bezm-i hâşda bûd u ne-bûdumuz birdür

“Nâbî-Gazel 78/1”

²²⁴⁹ Mehmet Akkuş, "Gaybet", *DİA*, İstanbul 1996, C. XIII, s. 409.

²²⁵⁰ Serrâc, *Luma*, s. 399.

²²⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 203-206.

²²⁵² Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 311-314.

²²⁵³ Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 60. Sûfilerin gaybet ve huzûr (şuhûd) hakkındaki görüşleri için bkz. Kelebâzî, *Taarruf*, s. 178-180. Gaybet için bkz. Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 133; Ankaravî, *Minhâcû'l-Fukarâ*, s. 441; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 144, Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 175. Huzûr için bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 420-421; Uludağ, *a.g.e.*, s. 175; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 224.

Fehîm'in her visâlin bir ayrılığı, her bulunuşun da bir kayboluşu oluşunun vurgulandığı aşağıdaki beytinde ise visâl/firkat, gaybet/huzur tezatına yer verilirken bu mefhumların lügat manâlarıyla kullanıldığı açık bir şekilde görülmektedir. Tasavvufî gaybet ve huzûr mefhumlarının, mecâzî sevgilinin mecliste olup olmaması durumlarını gösterme bakımından ele alınması dahi tasavvuf kültürüne bigâne kalınmadığının, her ne tasvir edilirse edilsin yahut ne anlatılırsa anlatılsın tasvir edilen ya da anlatılan şeyin bir şekilde tasavvuftan mülhem olduğunun farklı bir ispatıdır:

Her vişâlûñ firqati var her huzûruñ ğaybeti

Ğam yimem mecliste dilber hâzır olmuş olmamış “Fehîm-Gazel 139/5”

4.10. Gayret

Bazı sûfilerce makâm olarak da telakki edilen gayret,²²⁵⁴ kulun başkasını kendisine ortak olmasını hoş görmemesi,²²⁵⁵ muhibbin sevgisinde bir başkasının ortaklığına tahammül edememesidir.²²⁵⁶ Gayret, kulun Hak için gayreti ve Hakk'ın kuluna karşı gayreti olmak üzere ikiye ayrılır. Kulun Hak için gayreti, onun dışında hiç kimse için bir amel yapmaması ve nefes dahi alıp vermemesidir. Hakk'ın kuluna karşı gayreti, kulunu halka bırakmaması, onu halk içinde yaşamaktan sakınmasıdır.²²⁵⁷ Kıskançlık sevginin şartıdır.²²⁵⁸ Divânlarda çok fazla geçmeyen bu mefhum 'tîğ-ı gayret, gayret-i Hudâ, şîşe-i gayret ü nâmûs' gibi terkiplerle ve 'iffet, ismet, takvâ, nâmûs' vb. mefhumlarla mütenasip olarak beyitlerde yer almış ve en fazla Nâbî'de 4 beyitle zikredilirken diğer şairlerde oldukça mahdut sayıda beyitte ele

²²⁵⁴ Gayret makâmı hakkında bkz. Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, C. III, s. 263-266. Sûfilerin gayretullâh konusundaki görüşleri için bkz. Kelebâzî, *Taarruf*, s. 219-221.

²²⁵⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 486.

²²⁵⁶ Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 121. Gayret hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Herevî, *a.g.e.*, s. 121; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 422-425; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 421-423; Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 124; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 145; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 176.

²²⁵⁷ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 489. Serrâc, Şiblî'den rivâyetle gayreti, beşerî ve ilâhî olmak üzere ikiye ayırır. Beşerî gayretin, kişilere karşı; ilâhî gayretin ise, Allah (c.c.)'tan başkasına zayı edilecek vakte karşı olduğunu aktarır. Serrâc, *Luma*, s. 263.

²²⁵⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 456. “Allah (c.c.)'ın gayreti, cümle âlemden ileri olduğu için bütün dünya o yüzden kıskanç oldu. Allah (c.c.), kendisinden başkasına gönül verenleri, bilhassa dünya sevgisine kapılanları kıskanır. Kıskançlık O'nun şânındandır. Bu sebeple kıskançlıkların aslı, Allah (c.c.)'tandır. Bütün insanların kıskançlığı Allah (c.c.)'ın kıskançlığının bir cüz'üdür.” *A.g.e.*, C. I-II, s. 125.

alınmıştır. Gevherî'nin mecâzî sevgiliden bahsettiği açıkça anlaşılan manzumesinde yârinin yüzünü kimselerin görmemesini istemesi gayretinin tezahürüdür. Fehîm de bu çizgide sevgilisine diğer âşıkları perişan etmesi temennisinde bulunarak (FK. G. 61/4) sadece kendisinin kalmasını arzu eder.

Nakşî, Nâbî ve Ümmî Sinân ise meseleye Allah (c.c.)'ın kıskançlığı zaviyesinden bakarak kalpte ondan başkasına yer verilmemesi gerektiğine değinirler. Aynı zamanda mutasavvıf olan Nakşî ise Allah (c.c.)'ın Gayyûr olduğuna işaret ettiği beytinde Allah (c.c.)'tan başka bir maksûdunun olmadığını ifade eder ve aksi hâlde gizli şirke düşeceğini (NAA. G. 32/5) belirtir. Nâbî de Allah (c.c.)'tan başka bir kimseye tevessül edenlerin gayret-i Hudâ ile kol ve kanatlarının kırılacağını kuş mazmunu ile bâl, per, pervâz kelimelerini bir araya getirip mûraat-i nazir sanatına başvurarak ifade eder:

Eyler şikeste bâl u perin gayret-i Hudâ

Nâbî cenâh-ı gayr ile pervâz idenlerüñ

“Nâbî-Gazel 426/5”

Yine bir başka beytinde de başkasına memnun olmama ihsânının memnunu olduğunu zikretmiş, aksi hâlde Allah (c.c.)'ın kulunu kıskanacağını (NB. G. 259/3) belirtmiştir.²²⁵⁹ Ümmî Sinân ise tüm bu fikirleri gönülde gayrullah varsa Allah (c.c.) adâvet eyler (ÜS. 89/5), diyerek veciz bir şekilde ihtisar etmiştir. Dil mülkünü gayret ile Hak'tan başkasından muhafaza eden kimseye, her nefes alışverişinde Allah (c.c.) aşkı misafir olur; bu kimse her daim Allah (c.c.)'ı anar (ÜS. 31/4). Mısrî, her kimde zerre kadar aşk ateşi varsa Allah (c.c.)'ın kulunu kıskanmasından ötürü o kimsenin tüm varlığını kendisinde Allah (c.c.) dışında bir şey bırakmayana dek yakacağını belirtir:

Zerrece ‘aşk odı kimde olsa yaçar varlığın

‘Aşk odı ister ki Hâkık'dan gayrı hiç var olmasun

“Niyâzî-i Mısrî 142/6”

²²⁵⁹ Beyit için bkz. ‘Yâd-daşt’.

4.11. Hamd, Şükür

Mekkî'ye göre şükür, nimetin sahibine açıkça övgüde bulunmak, bu nimetin bize ulaşmasına vesile olanlara gizlice duâ etmektir. Teşekkür kullara da edilebilirken hamd ise Kur'ân-ı Kerîm'de Fâtihâ Sûresi'nin ilk âyet-i kerîmesinde²²⁶⁰ geçtiği gibi sadece âlemlerin Rabbi Allah (c.c.)'a edilebilir.²²⁶¹ Hamd veya şükür mefhumları divânlarda bir makâm ya da hâl olarak yer almaz. 'Bihamdillâh, elhamdulillâh, hamdulillâh, lillâhi'l-hamd, hamd-i Hudâ, hamd olsun, hamd ola' gibi ifade ve terkiplerle birçok beyitte zikredilen hamd mefhumu, 'hamd u şükür, çok şükür elhamdulillâh, hamd ve şükürler olsun' gibi ifadelerle de şükürle birlikte anılır. Bu beyitlerin hiçbirinde hamd ve şükür makâm ya da hâl ifade etmez. Mısri kendisini Hz. Peygamber (s.a.s.)'e ümmet eden Allah (c.c.)'a hamd ederken (NM. 115/6), Gevherî bahar günlerinin gelişine (GE. 66/1) hamd eder. Âşık Ömer, Gevherî'den bir basamak üste çıkararak sevdiğine sarılabilmesine (AÖ. 966/3) ve onu kucaklayışına (AÖ. 1238/1) hamd eder. Nâilî ise, Allah (c.c.)'ın kendisine kalp zenginliği bahşettiği ve bu suretle de hiçbir kimseye ihtiyacı olmadığı için hamd etmektedir (NK. K. 32/7).²²⁶²

Şükür nimeti zikretme, yapılan iyiliğin makbule geçtiğini dile getirme, iyiliği yapanı minnetle anma ve övme manâlarına gelir.²²⁶³ Mekkî'ye göre şükür, yakîn makâmlarının üçüncüsüdür.²²⁶⁴ Şükür nimeti değil, nimeti vereni görmektir. Eldeki nimete şükredene şâkir, elinden çıkan nimete şükredene de şekûr denir. Şâkir bir ihsâna şükrederken şekûr mahrumiyete ve belâya karşı şükreder.²²⁶⁵ Nimete şükretmek nimetten daha hoştur. Nimet insana gaflet verir, dostun kapısına ise ancak şükür

²²⁶⁰ Bkz. Fâtihâ 1/1. Hamd kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de 50'den fazla âyette zikredilmiştir. Hamd hakkında bkz. Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, s. 158-161.

²²⁶¹ Hamd ile şükür arasındaki fark hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, C. III, s. 19-21. Hamd ve şükür için bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 157; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 194.

²²⁶² Beyit için bkz. 'Fakr, Gına, İstiğnâ'.

²²⁶³ Uludağ, *a.g.e.*, s. 338. Şükür mefhumu Kur'ân-ı Kerîm'de isim ve fiil olarak 70'a yakın yerde zikredilmektedir. Şükür için ayrıca bkz. Öztürk, *a.g.e.*, s. 556-557.

²²⁶⁴ Şükürün fazileti, nasıl yapılacağı, hangi nimetlere şükredileceği, sabır ile arasındaki fark için bkz. Mekkî, *a.g.e.*, C. II, s. 275-309.

²²⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 362-270.

götürür.²²⁶⁶ Divânlarda ‘çok şükür, şükür olsun, çok şükür elhamdulillâh, şâkir’ gibi ifadelerle zikredilen bu mefhum ‘hamd, zikir, tefekkür’ mefhumlarıyla beraber anılır. Gevherî, cânânının kendisine âşinalık ettiğinden beri Cenâb-ı Bârî’ye şükrettiğini (GE. 150/4) ifade eder. Âşık Ömer ise bayram günleri kadre erdiğinden, yani sevgilinin kendisine mültefit olmasından ötürü şükür hâlinde (AÖ. 1387/5) olduğunu dile getirir. Bir Allah (c.c.)’ın nimetine şükredenın müşkillerinin hallolacağını (ÜS. 63/1) ileri süren Tekke şairi Ümmî Sinân ise Hz. Ali (k.v.)’nin sevgisini içine yerleştirmesinden ötürü Hâlık’ına binlerce kez (ÜS. 13/23) şükreder. Bu mefhumu en çok kullanan şair olan Âşık Ömer, her ne kadar mecâzî sevgiliye kavuştuğu demler için de şükretse de bir mutasavvıf edası ile irat ettiği beyitlerinde de Allah (c.c.)’a şükreder: ‘Hakk’ın zikri ve şükrü dilimizde daima virdimizdir (AÖ. 362/3).²²⁶⁷ Hakk’ın verdiği nimete şükr eyle (AÖ. 580/11).²²⁶⁸ Hakk’ın ihsân etmiş olduğu her âna şükr et (AÖ. 1251/3).’²²⁶⁹

Diğer şairlerin şükür telakkileri ise şu şekildedir: ‘Bütün mahlûkât hep tâkâtınca Hâlık’a şükretmektedir (ÜS. 166/17). Şâkirin kalbinde her dem şükrettiği Mevlâ’sı vardır (ÜS. 40/9). Dilin Hakk’ı zikr eylese, nimetine şükr eylese, özün Hakk’ı fikr eylese kişinin tevâhidî yetmez, yine de hakkıyla şükredilemez (ÜS. 90/3). Her an her bir nefesin şükrünü tekrar et (NK. MST. 2/36).²²⁷⁰ Her zaman senden ednâyâ nazar kıl ve bu sayede müsterih ol, izzet ehline bakıp da âh u figân etme (SG. 14/5).’

4.12. Havf-Recâ, Ye’s-Ümit

Havf, Allah (c.c.)’tan uzak kalmaktan ve gözünden düşmekten korkmaktır.²²⁷¹ Avâm cezâdan, havâs da Allah (c.c.)’tan mahrum kalmaktan korkar.²²⁷² Allah (c.c.)’tan

²²⁶⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 227. Sûfilerin şükür hakkındaki görüşleri için bkz. Kelebâzî, *Taaruf*, s. 152-153. Şükrün mahiyeti, sabırla mukayesesi, insanları şükürden alıkoyan sebepler için bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. IV, s. 152-256. *Bostan*’ın bir bölümü şükür bahsine ayrılıp hikâyeler bu minval üzere anlatılmıştır. Şirâzî, *Bostan*, s. 259-277. Şükür hakkında ayrıca bkz. Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif*, s. 621-622; Herevî, *Menâzilü’s-Sâirîn*, s. 100; Ankaravî, *Minhâcü’l-Fukarâ*, s. 339-341; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 315-316; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 466.

²²⁶⁷ Beyit için bkz. ‘Zikir, Vird’.

²²⁶⁸ Beyit için bkz. ‘Zikir, Vird’.

²²⁶⁹ Beyit için bkz. ‘Dem’

²²⁷⁰ Beyit için bkz. ‘İtibar, Şeref’.

²²⁷¹ Bkz. Sülemî, *Sülemî’nin Risaleleri*, s. 125-126.

hakkıyla korkan kimse insanların korktuğu bütün şeylerden güven içinde olur. Bir şeyden korkan ondan kaçır, Allah (c.c.)'tan korkan ise ona koşır.²²⁷³ Allah (c.c.)'a imân eden herkes ondan korkar, herkesin korkusu Allah (c.c.)'a olan yakınlığı kadar olur. Yakîn makâmlarının beşincisi olan havfin sonucu Allah (c.c.)'ı bilmek ve Allah (c.c.)'tan hayâ etmektir.²²⁷⁴ Havfin zıddı olan recâ ise, kalbin ileride olacak sevimli ve güzel bir şeye bağlanmasıdır.²²⁷⁵ Recâ olmasa havf insanı perişan eder.²²⁷⁶ İbn Kayyım el-Cevzî, recânın sülûk sahibi mürid için zarurî olduğunu, recâyı bir lahza dahi terk edecek olursa müridin helak olmakla karşı karşıya kalabileceğini belirtir.²²⁷⁷ Muhâsibî, kula havfin da recânın da gerekli olduğunu, kendisini gaflet perdesi kaplayan kulun âhiretten bî-haber olacağını ve bu durumda havf ve recânın her ikisini de haiz olamayacağını ifade eder.²²⁷⁸

Recâ havf makâmından sonra meydana gelir, havfi tanımayan recâyı da tanıyamaz. Her kulun recâsı havfi derecesindedir. Recâ ve havf gece ile gündüz gibidir. Birbirlerinden ayrılmaları mümkün değildir. Nasıl ki bir kuş iki kanadı ile uçarsa ve hayatını idame ettirirse, imân da havf ve recâ ile canlılığını sürdürür.²²⁷⁹ Havf ve recâ, kulun istikâmetini sağlayan iki dizgindir. Bunlardan hangisi diğerine üstün gelirse kul

²²⁷² Ayrıntılı bilgi için bkz. Serrâc, *Luma*, s. 59-61.

²²⁷³ Havf hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 290-299.

²²⁷⁴ Havfin manâsı, fazîleti, neticeleri, çeşitleri, kaynağı, havf sâhiplerinin hâlleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, C. II, s. 357-416. Sûfilerin havf hakkındaki görüşleri için bkz. Kelebâzî, *a.g.e.*, s. 149-150. Korkunun hakikati, dereceleri, fazîleti, korku hususunda peygamber ve meleklerin halleri için bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. IV, s. 286-347. Havf hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 623-624; Herevî, *Menâzilü's-Sâirin*, s. 84-85; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 285-289; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 238-239; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 161; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 199.

²²⁷⁵ Recâ hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 300-310.

²²⁷⁶ Sülemî, *Sülemî'nin Risâleleri*, s. 126.

²²⁷⁷ Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn*, s. 514. Recânın fazîleti, recâ ehlinde bulunması gereken sıfat ve ahlâklar, recâ ve havfin dindeki konumu, recâyı yanlış değerlendirenler hakkında bkz. Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, C. II, s. 311-356. Recâ hakkında geniş bilgi için bkz. Serrâc, *Luma*, s. 61-62; Gazâlî, *a.g.e.*, C. IV, 259-285; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 624-625; Herevî, *a.g.e.*, s. 89; Ankaravî, *a.g.e.*, s. 290-291; Kâşânî, *a.g.e.*, s. 261-262; Uludağ, *a.g.e.*, s. 292; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 396.

²²⁷⁸ Muhâsibî, *Riâye*, s. 213-214. Muhâsibî recânın, kulu nasıl olsa affeder diye Allah (c.c.) hakkında aldanmaya götürebileceği tuzağına; havfin ise, günahı işlemeden evvel günaha engel; günahı işledikten sonra da tevbe teşvik edici yönüne işaret ederek bir bakıma havfi recâdan üstün tutmuştur. İlgili bölüm hakkında bkz. *a.g.e.*, s. 512-520.

²²⁷⁹ Mekkî, *a.g.e.*, C. II, s. 321-323.

yolda kalır.²²⁸⁰ Ümitsizliğe düşüp de ibadeti tamamen terk eden ve fazla korkuya kapılıp da kendisini ve ailesini rahatsız edecek şekilde ibadete dalan kimse, havf ve recâ bakımından tedaviye muhtaçtır.²²⁸¹

Tetkik edilen divânlarda ekseriyetle birlikte anılan havf ve recânın bu ikili kullanımlarına ‘abdâl, zâhid, âşık, aşk, evliyâ, muhabbet, rind, vahdet, kesret’ gibi mefhumlar da eklenir. En fazla Nâbî’de zikredilen bu iki mefhum, Gevherî ve Nâilî’de hemen hemen hiç zikredilmez. Nefî, Sultân Murâd için yazdığı kasidesinde padişahın havf-ı şemşirinin ölümün ani habercisi olduğunu söyleyerek havf mefhumuna bu sebeple yer verir. Nâilî de benzer bir kullanımla Defterdar Mustafa Paşazade Mehmed Paşa için kaleme almış olduğu kasidesinde memduhunun yüce nâmını uzaktan işiten kimsenin celâletinin korkusuyla havf ve haşyete düşeceğini belirtir (NK. K. 22/17).

Nâbî, havf ve recâ hususunda mutedil bir çizgidedir. Ne havfa düşer, ne de recâyâ tevessül eder ve yaratılanlar içinde havf ve recâ arasında bocalamayan kimse görmediğini ifade eder (NB. R. 7/1). Her kim korku ve ümit yolunu bulmuşsa, o yolda dengeli bir şekilde adım atarsa, hayır ve evet cevabından kurtulmuştur (NB. G. 205/3). Ömür lezzeti ip cânbâzı gibi havf u recâdan uzak kalınarak, ikisi arasında eşit mesafede kalınarak elde edilir (NB. G. 885/4). Havf ve recânın misâlini anlayabilmek için ip cânbâzının yaşam ve ölüm arasındaki mücadelesi temâşâ edilmelidir:

Bâlâ-yı rîsmânda cân-bâza kııl nazâr

Havf u recânuñ eyle temâşâ temeşşüliñ

“Nâbî-Gazel 637/2”

Nâbî, şerm ve hayâyı tebciil ettiği bir beytinde ise (NB. G. 885/1)²²⁸² recânın terk edilmesinden daha emin bir yol görmediğini söyleyerek havfı ve onun getirdiği edep

²²⁸⁰ Sülemî, *a.g.e.*, s. 24.

²²⁸¹ Gazâlî, *a.g.e.*, C. IV, s. 267. Gazâlîye göre havf ile recânın hangisinin efdal olduğu sorusu gereksizdir, zâittir. Bunların birbirine üstünlüğü suyun ekmeğe ya da ekmeğin suya olan üstünlüğü gibidir. Gazâlî, *a.g.e.*, C. IV, s. 303-307. Kabz ve basttan evvel iki hâldir, onlardan evvel gelir. Havf ve recâ, gelecekte olması ihtimal dâhilinde olan hâllerdir. Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 75-76. Havf ve recâ gelecekte olacak bir şeyden ötürü korkmak ve ümit etmektir. Bunlardan sonra kulun yüz yüze kalacağı iki hâl, kabz ve bast hâlleridir. Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 186.

²²⁸² Beyit için bkz. ‘Hayâ, Şerm, Hürmet’.

hâlini recâdan üstün tutar. Tekke şairlerinden Gaybî ve Nakşî’de ve Divân şairlerinden Fehîm ve Nef’î’de havf ve recâyı geçme ve aşma vurgusu yapılıır: ‘Hakk’ın evliyâsı lâ-havfin mazharı olduğundan havf ve hüznü geçip rahat bir makâm edinmişiz (SG. 51/3).²²⁸³ Vahdette berzâh-ı havf u recâdan geçmişiz, münker nekir soru hesap kesret âleminde (yani onlar kullar içindir, biz vahdete erdiğimiz için bizim onlarla işimiz olmaz) (SG. 3/4). Kadr-i insana erenler havf ve recâdan geçerler (NAA. G. 78/3).

Fehîm, aşk şarâbının tesiriyle cehennem eziyetinin korkusunu ve cennetin nimetlerinin ümidini düşünmediğini, aşkın verdiği coşkunlukla korku ve yalvarma derdinde olmadığını iddia ederken (FK. G. 205/4)²²⁸⁴ havf ve recânın üzerine çıkmış görünmektedir. Zühd, havf ve recânın önünde büyük bir engeldir. Rind bir şekilde havf ve recâyı bertaraf eyleyip yekrenk olmak gereklidir (NF. G. 112/3).²²⁸⁵ Âşık Ömer de bir nefes havf ve recâdan tehi olamadağına şükrederek bu hâlinden memnun görünür (AÖ. 521/7). Fakat havften ziyade recâyâ yakındır. Mâsiyet deryâsında boğulmuş olsa da erenler yolunda hakîkate erdiğinden beri Gaffâr olan Allah (c.c.)’tan ümidini kesmediğini beyan eder:

Erenler râhında gözleriz izi

Râh-ı hakîkate sürelden yüzü

Ma’siyet deryâsı gark etse bizi

Ümîdi kesmeziz Gaffâr'ımızdan

“Âşık Ömer 1062/2”

Nâilî, bu âlemin havf ve recâ arasında bir berzah olduğu görüşündedir (NK. MST. 12/6). Niyâzî-i Mısrî de âşık olanın tamudan korkmaması gerektiğini, bülbül olanın yerinin gülzar olacağını belirterek recâdan yanadır (NM. 56/4).

Havf ve recâ, divânlarda ye’s ve ümit şeklinde de karşımıza çıkar. Bu şekilleriyle de yine en fazla Nâbî’de zikredilmiştir. Tetkik edilen divânlarda ‘nûr-i ümîd, riyâz-ı ümîd, sefîne-i ümîd, tohm-ı ümîd’ gibi terkiplerle ve müsbet çağrışımlar uyandıracak

²²⁸³ Beyit için bkz. ‘Vefî’.

²²⁸⁴ Beyit için bkz. ‘Mey İle İlgili Mecâzlar: Bâde, Hamr, Mey, Sahbâ, Şarâb, Şerbet’.

²²⁸⁵ Beyit için bkz. ‘Rind’.

kelimelerle zikredilen ümidin, ‘humâr-ı ye’s, iflâs-ı ye’s, vesvese-i ye’s, zulmet-i ye’s’ gibi menfi kelime çağrışımlarla birlikte anılan ye’s’e galebe çaldığı tespit edilmiştir: ‘Günahlarının karalığı ile Hudâ’nın feyzinden ümitsiz olma, zira pencere demiri âfitâbın ışığına engel olamaz (NB. G. 558/9). Lücce-i ümîd gemisinin hareketi bir rüzgâra bakar (NB. G. 178/2). Teslîm-i tevekkülgede toprağında ümit tohumunun bir tanesine mukabil bin tane filiz fişkırır (NB. G. 29/7). Kerem denizi, nice isyan gemisini af sahiline çeker, bu deryânın dalgalarının neler bahşedileceği hiç tahmin edilemez, diyen Nâbî, Allah (c.c.)’tan ümidi kesmemektedir:

Çok keşti-i ‘işyânı çeker sâhil-i ‘afve

Baħr-ı keremüñ mevc-i ‘ağsın ne bilürsin “Nâbî-Gazel 566/4”

Şairler, ye’s ve ümîd hususunda her ne kadar ümitten yana olup Allah (c.c.)’ın merhametine sığınmışlarsa da yine de ye’s kapasını tamamen kapatmamışlardır: ‘Râh-ı ümitte o kadar fazla koşma, sonunda ümitsizlik vâdisinin yolcusu olacaksın (FK. G. 66/2). Gönül ümit bahçesinde gül seyrine koşmaz, gönül muhabbetin üzüntü köşesinde huzur ister (FK. G. 188/3). Vâdî-i ye’s tengdir, meydân-ı ümîd ise geniştir (NB. G. 51/4). Ümit terazisinin kımıldama vasıtası ye’stir, ümit dükkânının özü ye’sten başka bir şey değildir (NB. G. 52/1). Evvela vesvese-i ye’sten Allah (c.c.)’a sığın ki, sonrasında ümit sofrasına besmele ile elini uzatabilesin (NB. G. 52/5). Ümidin coşkun gemisi bir iki güne kadar limana yanaşmaz ise (ümide bel bağlanmaya devam edilirse) sâhil-i ye’s’e vuracaktır (yes sahiline vurup parçalanacaktır) (NB. G. 53/2). Günahkâr tabiatlıya gelen ye’s dalgası, kişiyi rahmet okyanusundan kenara atar (NB. G. 62/7). Kaptanlığımız hurûş-ı ye’s ile sefîne-i ümîdimizi karaya çaldırdı (NB. G. 305/3). Karanlık gecemizden güneşi doğuran Allah (c.c.) zulmet-i ye’si nûr-i ümîde dönüştürür (NB. G. 834/4). Günahlarla ye’s’e bulanıp iffetsiz olma, af kâtibinin merhamet kalemi kurumaz (NB. MF. 63).’

Korku ve ümit arasında olma ve korkudan ziyade biraz ümide yakınlık hâli, ümit ve ye's üzerine en fazla söz söyleyen Nâbî'de açıkça tebarüz eder. Erbâb-ı ye'sin eli boştur fakat bu kimseler ümit ehlinen rahattır (NB. G. 200/2). Ye'sin iflasına düşmekten Allah (c.c.) saklasın, elde ümit nakdinin kalması iflas etmekten iyidir:

İflâs-ı ye'se düşmeden Allah şaklasın

Yohsa kalursa nağd-i ümîd elde kem degül "Nâbî-Gazel 481/2"

Neşâtın kâmından ve ye'sin gamından müberra olduğunu belirten Nâilî (NK. G. 34/4), Allah (c.c.)'tan ümit ve korku düşüncesinden kendisini kurtarmasını niyâz eder:

Ümmîd ü bîmden bañâ yâ Rab ferâğ ver

Cân u cihânı terk edecek bir dimâğ ver "Nâilî-Gazel 93/1"

4.13. Haşyet

Haşyet, kulun kalbinde hissettiği üzüntü ve acı demektir. Haşyet, ya işlenen günahlar neticesinde ileride başa gelecek fenâ halleri düşünmekten ya da Allah (c.c.)'ın celâl ve heybetinden kaynaklanır. Allah (c.c.)'ın azametinden hâsıl olan haşyet ise velîlerin ve nebîlerin haşyetidir.²²⁸⁶ Tetkik edilen divânlarda oldukça az sayıda beyitte karşımıza çıkan bu mefhum, Mehmed Paşa için yazdığı kasidesinde memduha övgü niteliğinde zikredilip yüce nâmını uzaktan işiten kimselerin celâletinin korkusuyla havf ve haşyete düşeceğinin ifadesiyle (NK. K. 22/17) korku ile birlikte anılmış ve bu kavramın bu şekilde kullanımla kulun bir kuldan korkması kastedilmiştir. Gaybî'ye göre ümit, haşyet, cennet, cehennem, firkat, vuslat bütün bu kavramlar kevnde Allah (c.c.)'tan başka hiçbir varlık olmadığı için manâsızdır (SG. 94/4).²²⁸⁷

Kalp korkusu olmaksızın sadece beden korkması, münafıkça bir haşyettir.²²⁸⁸ Nâbî'nin aşağı derç ettiğimiz beyti, halkın korkusunun yani insanlardan utanma ve ne diyeceklerini bilememe endişesinin Allah (c.c.)'ın haşyeti üzerine galip geldiği hakkında olup bir nevi münafıklığın alametlerinden birisini belirtir mahiyettedir:

²²⁸⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 159. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 197-198.

²²⁸⁷ Beyit için bkz. 'Vasl, Visâl, Vuslat, Vâsıl, Firâk, Firkat, Ayrılık, Cüdâ, Hicrân, Hasret, Hicret'.

²²⁸⁸ Muhasibî, *Riâye*, s. 398.

Ġalib göründeri haşyet-i Hâk üzere bîm-i halk

Nâ-bûda deyn edâsına me'mûrlardanuz

“Nâbî-Gazel 260/9”

4.14. Hayret

Hayret, esrâr içmekten neş'et eden neşveye²²⁸⁹ denilmişse de 'şaşırp yolunu kaybetme' manâsına da gelmiş ve tasavvuf terminolojisinde âriflerin ve hakikat ehlinin derin düşünce esnasında ve Allah (c.c.) huzurunda kalplerine gelen bir hâl olarak yerini almıştır.²²⁹⁰ Hayreti sûfiler özellikle mârifet ve yakîn gibi çeşitli tasavvufî hâl ve makâm kavramlarıyla beraber telaffuz etmişler; Allah (c.c.)'ın varlığı ve keyfiyeti hakkında olmak üzere iki hayret türünü dile getirmişlerdir. Buna göre Allah (c.c.)'ın varlığı hususunda hayret küfür ve şirk, keyfiyetiyle ilgili hayret ise mârifet addedilmiştir. Ârifin, Allah (c.c.)'ın varlığı üzerine şek ve şüphesi yoktur. O'nun keyfiyetini anlama çabası içinde hayrete düşmek yakîn belirtisidir.²²⁹¹ Serrâc hayreti tefekkür ve huzûr sırasında ârifin kalbine gelen ve ârifi düşünmekten alıkoyan hâl olarak tanımlamıştır.²²⁹² Nâbî'nin aşağı derç ettiğimiz beytinde kâinâtın çeşit çeşit nakşını ve süsünü temâşâ edenlerin düşükleri hayret söz konusu edilerek bu çeşit hayretin sıddıklık alâmeti olduğu ima edilmektedir. Kalbe gelen tecellî ile düşünemez ve muhakeme edemez hâle gelme demek olan hayret, delilde ya da medlûlde gerçekleşir. Hakk'ın varlığını ispatlayan delilde hayret mülhidlik ve zındıklıktır. Delille varılan Hakk'ın tecellîlerini temâşâ ederken hayrete düşmek ise sıddıklıktır.²²⁹³

Tecdîd-i hayret eylemedür kârî Nâbiyâ

Kevnüñ iden müşâhede nağş-ı nev-â-nevin

“Nâbî-Gazel 648/5”

'Abdâl, akıl, âlim, ârif, âşık, aşk, bâdiye, bahr, belâ, deşt, sahrâ, firkat, gark, gam, mecnûn, tîh, ummân, vâdî' mefhumlarıyla tenasüp veya tezat teşkil edecek şekilde zikredilen hayret, 'hayrette kalmak, hayret ender hayret, hayret makâmı, vâdî-i hayret,

²²⁸⁹ Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 166.

²²⁹⁰ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 202.

²²⁹¹ Erhan Yetik, "Hayret", *DİA*, İstanbul, 1998, C. XVII, s. 60-61.

²²⁹² Serrâc, *Luma*, s. 405.

²²⁹³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 163.

tekye-i hayret' gibi ifade ve terkiplerle kullanılmış ve en fazla Nâilî'de zikredilerek Allah (c.c.)'in derkinde vehm âciz, akıl da hayret-güzîn olacağı (NK. MST. 6/8) ifade edilmiştir. Sabâ rüzgârının hayretin karmakarışık yollarında yolunu kaybetmiş âşık gibi yolunu bulmaktan ümidini kestiğinin söylendiği aşağıdaki beytinde hayretin çok zor aşılabilir bir merhale olduğu vurgulanmış; hayret sebebiyle sabâ rüzgârının bile yolunu kaybedebileceği temsili getirilerek cinnete düşme endişesi izah edilmiştir:

Olur şabâ reh-i pür-pîç ü tâb-ı hayretde

Nişân-ı 'âşık-ı güm-kerde râhdan nevmîd "Nâilî-Gazel 33/3"

Bir kimse akli rehber edinerek Allah (c.c.)'a varmak isterse, akıl o kimseyi hayret vâdisine salar ve o burada başıboş bir şekilde oyalanıp durur.²²⁹⁴ Hayrete düşmüş gönlün bulunduğu semt, akılların ayak basmaya yeltenmeyeceği cünûn vâdisi olur:

Semt-i dil-i hayret-zede vâdi-i cünûndur

Evhâm-ı 'uqûl uğrayacak râh degildir "Nâilî-Gazel 64/2"

Allah (c.c.)'ın büyüklüğü, azameti ve heybeti karşısında kul, düşünmenin yollarını kaybederek tevhîdin uçsuz bucaksız sahrâlarında hayrete düşer. Nitekim tevhîdin berisinde, fikirlerin yollarını kaybettiği hayret vâdileri vardır.²²⁹⁵ Nâilî, kendi ahvâlini tahkiye ettiği müseddesinde birçok tarikat şeyhine yakınlaştığını, şerîat ehli ile de beraber olduğunu (NK. MST. 3/7);²²⁹⁶ lakin yine de vahdetin eteğine talep elinin yetişemediğini ve bu suretle de hayret vâdisine düştüğünü (NK. MST. 3/8)²²⁹⁷ ifade etmektedir. Bir kimse akli rehber edinerek Allah (c.c.)'a varmak isterse, akıl o kimseyi hayret vâdisine salar ve o kimse burada başıboş bir şekilde oyalanıp durur.²²⁹⁸ Tasavvufta hayret, aşılması gereken bir merhaledir. Mecnûn, aşk ile maksadının sahiline ulaşmış; Eflatun ise akla uyararak hayret denizinde boğulmuştur. (FK. G. 77/3).²²⁹⁹ Allah

²²⁹⁴ Kelebâzî, *Taarruf*, s. 97.

²²⁹⁵ Kelebâzî, *a.g.e.*, s. 201.

²²⁹⁶ Beyit için bkz. 'Tarikat'.

²²⁹⁷ Beyit için bkz. 'Tarikat'.

²²⁹⁸ Kelebâzî, *a.g.e.*, s. 97.

²²⁹⁹ Beyit için bkz. 'Akıl'.

(c.c.)’in güzelliğini seyretme ümidi, pek çok kimseyi hayret denizinde boğmuştur (FK. G. 141/2).²³⁰⁰ Râh-nümâdan mahrup olup da teh-i hayrette kalan kimselerin, erbâb-ı dilin âsârına iktidâ eylemeleri, rehber edinemeyenlerin hiç olmazsa onların tecrübelerini anlatan kitaplarına yönelmeleri gerekir (NB. G. 515/8).²³⁰¹ Hayreti aşağıdaki beytinde bir hâl olarak değerlendiren Mısri, hayret denizinde boğulup mahv oluşu ve bu suretle de Allah (c.c.)’tan uzak kalışının ıstırabı içindedir:

Ġarîķum baħr-ı ħayrette Niyâzî-i maħvım yâ Rab

Ba’id oldum cenâbundan ne firķatdür anı bilmem “Niyâzî-i Mısri 126/4”

Nakşî, hayreti makâm olarak değerlendiren tek şairdir. Bir manzumesinde hayrete giden yolu şu şekilde tarif eder: ‘Lutf ve kahr makâmını geçtikten sonra cây-ı hayrete gelinir (NAA. G. 175/3-6).²³⁰² İşte burası muvafık rûzgâr isteyen deryâ-yı azamdır, buranın hadd ü pâyanı yoktur, burası dümen de tutmaz, (yani burada denize ve dalgalara teslim olunmalıdır) (NAA. G. 175/7). Bâd-ı sabâ esince de yelken açıp buradan da hareket edilerek bahr-ı hayretten geçilip gidilir (NAA. G. 175/8).’

Niyâzî-i Mısri, hayret vâdisinin hakîkatte makâm-ı aşk olduğunu ve bu vâdide sultân ile kulun ayırt olunamayacağını; kendisinin de hayrette kaldığını ve bu dâr-ı gurbette gece gündüz efgân eyleyerek gönlünün nâr-ı firkatle yanmakta olduğunu (NM. 184/5) ifade eder. Fehîm, ıztırap dolu gönlünün hayret neşesiyle lâl olduğunu (FK. MST. 5/1/3) söyler. Âşık Ömer de hayret vâdisinde lâl olmuş (AÖ. 1396/1); gavvâs olmasının neticesinde deryâ-yı hayrette (AÖ. 1299/3) kalmıştır.

Âşık Ömer ve Gevherî’de hayret mecâzî sevgilinin şuhûdu ya da zuhûru sebebiyle içine düşülen bir hâl olarak da ele alınmıştır. Âşık Ömer, mecâzî sevgili için yüzünü görme arzusuyla yananların hayrette kalacağını ifade eder (AÖ. 50/4). Sevgili salını salını geldiği zaman gönlünü vâdî-i hayrete salmaktadır (AÖ. 1130/1). Gevherî, çektiği

²³⁰⁰ Beyit için bkz. ‘Bahr, Deniz, Deryâ, Kâmus, Kulzüm, Lücce, Ummân, Yemm’.

²³⁰¹ Beyit için bkz. ‘Medlül’, ‘Pişvâ, Rehber, Rehnümâ, Sârbân’.

²³⁰² Beyit için bkz. ‘Kahr, Lutf’.

eziyet ve sıkıntıları tavsif ederken gece gündüz vâdî-i hayrette kaldığını (GE. 645/3) belirtir. Onun hayrette kalma nedenlerinden birisi de sevgilinin mâh cemalini görememesidir (GE. 236/2).

Divânlarda çokça zikredilen ‘hayrân’ mefhumu, hayret ile yakından ilişkili olan bir kavramdır. ‘Şaşırılmış, şaşkın’ manâlarına gelen hayrân, âşık veya sâlik için aşırı tutkun olma hâlini belirtir ve sevgilinin ya da Allah (c.c.)’ın güzelliği karşısında esrâr içmişçesine kendinden geçme hâlini bildirir. Tasavvufta Allah (c.c.)’ta fenâ bulma yolunda aşılması gereken makâmlardan olan hayreti geçen kimseler için kullanılan bir sıfattır.²³⁰³ Divânlarda bütün şairler tarafından zikredilen bu mefhum, en fazla Nakşî, Ümmî Sinân, Âşık Ömer ve Gevherî’de tekasüf eder ve ‘âbid, abdâl, âşık, âlim, ayık, mest, vâlih, vâkîf, zâhid’ tipleriyle mütenasip şekilde zikredilir. Niyâzî-i Mısrî, Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi’nin bir gazeline²³⁰⁴ yaptığı tahmisin sekrân, ârif, insân, hayvân, vâkîf gibi tipleri bahis mevzuu ettiği aşağıdaki bendinde vâkîf-ı esrâr olup hayrân olanların kendisini anlayabileceğini ifade eder. Esrâr içenlere aynı zamanda ‘hayrân’ denildiğinden burada esrâr ve hayrân kelimeleri birbiri ile münasebettardır. Hayrân kelimesinde ayrıca ihâm-ı tenâsüp yapılmıştır:

Hamr-ı rûy-ı yâr ile sekrân olan añlar bizi

Kaşresin baħr eyleyüp ‘ummân olan añlar bizi

Câhil añlamaz zevî'l-‘irfân olan añlar bizi

Vâkîf-ı esrâr olup hayrân olan añlar bizi

Añlamaz hayvân olan insân olan añlar bizi

“Niyâzî-i Mısrî 177/1”

Şaşkın, sersem, hayretler içinde kalan kimse hakkında kullanılan bir sıfat olan ‘vâlih’ kelimesi divânlarda hayrân yerine ya da hayrân ile tenasüp hâlinde zikredilir. Tasavvufî manâda âşkın deli dîvâne ettiği çaresiz kimsedir. Bu hâl, âşığın aşk hayatının

²³⁰³ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 199-200. Ayrıca bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 146; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 202.

²³⁰⁴ Mezkûr gazel için bkz. İbrahim Efendi, *Külliyât*, s. 348.

kemâlinin alâmetidir.²³⁰⁵ Ehl-i sekre ve meczuplara ‘vâlihân-ı tarîkat’ denilir.²³⁰⁶ ‘Cünûn, hayret, hayrân, sâlik, semâ, şarâb’ gibi mefhumlarla tenasüp teşkil edecek şekilde zikredilen vâlih, en fazla Nakşî’de geçmekte olup diğer Tekke şairlerince kullanılmamıştır. Nâbî’nin aşağıdaki beytinde sevgilinin dudağı için vâlih ve mest olduğu ifadesi yer almaktadır. Dudak tasavvufta fenâ fi’llâhtır. Fenâ yolunda hayreti aşan kimse hayrândır, vâlihtir ve hayrette kalıp cünûna düşme tehlikesini atlatmıştır. Nâbî de fenâ fi’llâha emin adımlarla ilerlemektedir, zira Allah (c.c.) aşkına artık câm ve sürâhi olmadan, vasıtasız bir şekilde ulaşabildiğini iddia etmektedir:

Bî-câm ü şürâhi içerüz bâdeyi Nâbî

La’l-i leb-i dildâr için vâlih ü mestüz

“Nâbî-Gazel 333/5”

4.15. Heybet, Üns

Azamet, saygıya dayanan korku anlamına gelen heybet²³⁰⁷ ve tasavvufta kurbiyet meclislerinde ruhların sevgilisiyle karşılıklı konuşması manâsına sahip üns²³⁰⁸ kabz ve bast hâllerinin üzerinde iki hâldir. Heybet ve üns hâllerinde kulun değişme durumu olduğundan, hakikat ehline noksanlık addedilir.²³⁰⁹ Allah (c.c.), kulunun kalbine celâliyle tecellî edince kulun bu tecelliden nasibi heybet; cemâliyle tecellî edince de bundan nasibi üns olur. Bu sebeple, heybet ehli olanlar onun celâlinden meşakkat ve yorgunluk üzere olurlar; üns ehli olanlar da onun cemâlinden neşe ve ferahlık içinde bulunurlar.²³¹⁰ Tetkik edilen divânlarda lafzen çok fazla telaffuz edilmeyen bu iki hâl ‘ülfet’, ‘hışm’, ‘itâb’, ‘düşnâm’ şeklinde birçok beyitte zikredilir.

Niyâzî-i Mısrî, ârifi anlattığı, tavsif ettiği ve nasıl olması gerektiğini söylediği şiirinin bir beytinde üns ve heybet hâleriyle birlikte ru’yet, cemâl, sahv, mahv gibi

²³⁰⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 374.

²³⁰⁶ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 517.

²³⁰⁷ Uludağ, *a.g.e.*, s. 165. Heybet için bkz. Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 64; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 571; Uludağ, *a.g.e.*, s. 165; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 207-209.

²³⁰⁸ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 642. Üns hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. IV, s. 608-617; Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 641-644; Kâşânî, *a.g.e.*, s. 84-85; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 509.

²³⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 189-190.

²³¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 434-435.

kavram ve hâlleri de zikrederek onun tek bir noktada ve makâmda kalmamasına, sürekli terakki içinde bulunması gerektiğine dikkat çeker. Burada heybetin ve ünsün zikredilmesi, bu hâllerin tanımı ya da yorumu olmayıp tasavvufî mertebelerde mütemadiyen terakki edilmesi gayesine²³¹¹ bir hatırlatma mahiyetindedir:

Gâhî üns ü gâhî heybet gâhî ru'yet geh cemâl

Gâhî şahv u gâhî maḥv ü geh vücūd geh cān gerek “Niyâzî-i Mısrî 100/13”

Gevherî, heybeti mecâzî sevgili ile ilişkilendirip onun hilâl kaşını görünce heybet aldığı belirttiği beytinde (GE. 571/2) zikretmiştir. Nâbî de benzer bir kullanımla sevgiliyi görünce tâkâtinin gidip kendisini titreme aldığı söylediği beytinde heybet hâlini bir hâl ya da makâm olarak değil de sevgilinin azametinden neş'et eden korku ve saygı hâlinin meydâna gelmesi manâsında değerlendirmiştir:

Görince yârı gider t̄âkatüm gelür ra'şe

Ḥayât-ı vaşlda nâ-yâb imiş zamân-ı şebâb “Nâbî-Kasîde 11/56”

Heybetle bire bir örtüşme de benzer bir anlam taşıyan ‘hışm’, gazap ve öfke manâsına gelip tasavvufta kahr sıfatının ortaya çıkması ve celâl vasıflarının belirmesi; bir nevi ilâhî gazap demektir.²³¹² En fazla Gevherî’de zikredilip ‘hicrân, itâb, nazar ve bakış’ kelimeleriyle münasebeti kurulan hışm, sevgilinin bir vasfı olarak ortaya çıkar ve âşıkı doğrudan tesiri altında bırakır. Gevherî ve Âşık Ömer mecâzî sevgilinin hışm ile bakmasına dayanmamakta olduklarını (GE. 36/3) ve şayet bakacak olurlarsa o hışımlı bakışın tesiriyle iki büklüm olabileceklerini (AÖ. 159/2) söylerken Nef'î, Sultân Ahmed için yazdığı kasidesinde hışm ile baktığında nazarının yakıcılığın örsü su gibi eritebileceğini mübalağalı bir şekilde dile getirir. Ümmî Sinân ise Hz. Ali (k.v.) için yazdığı manzumesinde kâfirin zehresinin gözlerinin hışmından yarıldığını (ÜS. 13/16) ifade ederken hışm kelimesini kullanır.

²³¹¹ Tasavvufta her ne kadar temkîn esas ise de bazı mutasavvıflar, telvîni temkînden üstün tutmuş ve mekân sahibinin orada temekkün ettikten sonra bir daha yükselmeyeceğini; televvün ehlinin ise, her an ve her durumda yeni makâmlar ve menziller kat edebileceğini ileri sürmüşlerdir. Nitekim Mısrî de manzumelerinde bu görüşü savunan beyitler irat etmiştir. Bkz. ‘İbnü'l-Vakt, Ebu'l-Vakt’,

²³¹² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 167.

Nef'î, aşağı derç ettiğimiz beytinde hışmı itâb kelimesiyle tenasüp içerisinde zikreder. Sitem etme, kınama, azarlama manâsına gelen 'itâb', tasavvufta sâlikin nefsinin kınaması, tenkit etmesi ve hesaba çekmesidir. Bir diğer ıstilâhî manâsı ise Hakk'ın bir sebep ya da hikmetten ötürü kuluna serzenişte bulunması ve onu uyarması demektir.²³¹³ Kurbiyet makâmında edep ve korku ortadan kalkar ve ünsiyet peyda olur. Ünsiyetin sona erebilmesi heybet hâlinin tekrar baskın olmasına bağlıdır. Nef'î, sevgiliden hışm ve itâb olmayınca laubaliliği bırakıp da edep hâline dönmeyeceğini belirtmektedir. Çünkü yâr ile samimi olma yani üns hâlini, heybet hâline yani ciddiyete yeğlemektedir:

Sen bu rüsvâlığı ey Nef'î kırmazsın elden

Yârdan yine saña hışm u 'itâb olmayınca "Nef'î-Gazel 63/5"

Divânlarda mahdut sayıda zikredilen itâb mefhumu, Fehîm'in aşağıdaki beytinde sevgilinin âşıkâ rutin bir muamelesi olarak ele alınmaktadır ve üns hâlidense heybet hâli tercih ediliyor görünmektedir. Çünkü itâb, sevgilinin sevgisine nişânedir. Her ne kadar üns cemalî, heybet de celalî tecellîye matuf ise de yakın ve samimi olan kimseler her daim ihmal edilme muamelesi ile karşı karşıya kalmalarına rağmen mesafeli kimseler kurbiyet ve hususî ilgilere mazhar olabilmektedirler:

Hemîşe 'âşıkâ eyler 'itâb u gayrıya luğf

Bilür ki bü'l-heves olmaz 'itâbdan mahzûz "Fehîm-Gazel 150/5"

Allah (c.c.) ile ünsün manâsı ona güvenmek, onunla sükûnet bulmak ve ondan yardım dilemektir. Üns ile birlikte tazim, kurb ve heybet hâlleri beraber bulunur.²³¹⁴ Üns, recâ hâlinin ileri merhalesidir.²³¹⁵ Kul üns hâlinde Rabb'i ile yalnız kalır.²³¹⁶ Ünsiyet, Hak ile özel yakınlıktır, yalvarma ve münâcât etme makâmıdır. Bu makâmda Allah (c.c.) ile karşılıklı sohbet etme olur. Ünsiyette bast hâli yani rahatlık ve genişlik

²³¹³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 197. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 252.

²³¹⁴ Serrâc, *Luma*, s. 64-65.

²³¹⁵ Kelebâzî, *Tarruf*, s. 161.

²³¹⁶ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 32.

hakimdir.²³¹⁷ Üns, Hakk'a yaklaşmanın özüdür. Sürekli Rabb'i ve ondan zuhûr eden şeylerle ünsiyet hâlinde bulunan kimse belâdan korkmaz, başa gelen şeylerden dolayı elem çekmez, olaylardan etkilenmez.²³¹⁸ En fazla Ümmî Sinân'da bahis mevzuu edilen üns mefhumu, onun müracaâ gazel tarzında olan bir şiirinde (ÜS. 26) kendisini belirgin şekilde hissettirir. Nitekim Ümmî Sinan bu şiirinde Allah (c.c.) ile konuşmakta, ona sorular sormakta ve ondan cevap almaktadır; bu hal Allah (c.c.) ile karşılıklı sohbet etme derecesine ulaşanların haiz olabildiği üns makâmıdır. Matla' beyti şöyledir:

Yâ İlâhî vaḥdetiñ ḥaddi yoḡ 'ummāñ mıdır

Yâ ḡulum sen geldüḡüñ yol her ḡula āsāñ mıdır "Ümmî Sinân 26/1"

Ümmî Sinân yine başka beyitlerinde mahrem-i Zât-ı ilâhî olduğunu (ÜS. 39/7), (ÜS. 121/7); Hakk'ın kendisine yakın olup varlığına akın ettiğini (ÜS. 70/7) ve kendisini aradan çıkardığını (ÜS. 70/7) ifade etmektedir. Sun'u'llâh-ı Gaybî, kalbin şeş cihetten arındırıldığı takdirde bî-cihet olan Hak ile çok yakın bir yâr olunacağını (SG. 96/6) ve Hak ile menus olanın başka kimseyle ülfet istemeyeceğini (SG. 46/1)²³¹⁹ bildirirken ve Niyâzî-i Mısrî de dost ile âşinâlığının arttığını (NM. 72/7) belirtirken üns hâline işaret etmişlerdir.

4.16. Hüzün, Ağlama

Hüzün istenilen bir şeyin elde edilememesi veya hoşla gitmeyen, arzu edilmeyen bir şeyin başa gelmesi sebebiyle insanın endişelenmesi ve tasalanması;²³²⁰ kalbin yitirdiği bir şeye üzülmesi veya mümkün olmayan bir şey için hayıflanmasıdır. Tasavvufta hüzün, kulun kaçırdığı kemâller demektir.²³²¹ Vakıt tefrikaya bağlı olarak geçirilmişse hüzünlenilir.²³²² Hüzün mutlak susmadır.²³²³ Tasavvufî hayat yaşayan

²³¹⁷ Ünsiyet makâmı ve özellikleri hakkında bkz. Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, C. III, s. 267-277.

²³¹⁸ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 84-85.

²³¹⁹ Beyit için bkz. 'Celisü'l-Hak',

²³²⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 177.

²³²¹ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 203.

²³²² Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 84.

²³²³ Kübra, "Fevâihü'l-Cemâl", *Tasavvufî Hayat*, s. 156. Hüzün hakkında ayrıca bkz. Bkz. Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 284-285; Kâşânî, *a.g.e.*, s. 203-204; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 226.

kimselerin ebu'l-vakt olup hâle nazır olmaları gerekmektedir. Aksi takdirde geçen zaman için teessüf edilmelidir (SG. 63/6).²³²⁴ En fazla Ümmî Sinân'da tespit edebildiğimiz hüzün kavramı, ekseriyetle bir hâl olarak değil de iç sıkıntısı ve keder manâsında telakki edilmiştir. Ümmî Sinân, Hak'tan ayrı kalma ihtimalinin gönlünde bıraktığı derin ıstırabının tesiriyle kendisini hüsn-i cemalinden cüda düşenlerden etmemesini niyâz eder ve hüzünlere salmamasını (ÜS. 133/8) diler. Âşık Ömer hüznün gönül âyînesini pas edeceği endişesini taşırken (AÖ. 608/4) Sun'u'llâh-ı Gaybî âlemin celâl ile cemâlin imtizacından yaratıldığını ve bu cihetle bu dünyâda hem mahzun hem de mesut olmak lazım geldiğini (SG. 103/4) savunduğu beytinde hüznü tasavvufi zaviyeden değerlendirmezler. Bu hâliyle hüzün, menfi bir unsur olarak beyitlerde yer almaktadır.

'Âşık-ı zâr, dil-i nâlân, dil-i zâr' vb. terkiplerle de değinilen hüzün mefhumuna birçok beyitte 'ağlama, inleme, yanma yakılma, gözden yaş akıtma' şeklinde neticeleri itibariyle yer verilmiştir. Ağlama, ilâhî lutuf nedeniyle gözyaşı akıtmaktır.²³²⁵ Allah (c.c.) aşkıyla dökülen gözyaşları aslında birer incidir, fakat halk onları gözyaşı sanır.²³²⁶ Gülüşler ağlayışların arkasına gizlenmiştir. Bulutun ağlaması, bağ ve bahçelerin gülmesi demektir.²³²⁷ Günahkârların dili gözyaşlarıdır, onların hâlini en fazla gözyaşı anlatabilir.²³²⁸ Allah (c.c.), birine yardım etmek istediğinde gönlüne yalvarma, ağlayıp inleme isteği verir. Akarsuyun olduğu yerde yeşillik bulunduğu gibi gözyaşının döküldüğü yere de rahmet gelir, orada merhamet olur.²³²⁹ En fazla Ümmî Sinân, Gaybî, Fehîm ve Gevherî'de öne çıkan ağlama (bük'a) mefhumu 'ârif, âşık, derviş, yanma' mefhumlarıyla tenasüp teşkil eder. Ârifler günahlarına, ahde vefâ edemeyişlerine, firkat

²³²⁴ Beyit için bkz. 'İbnü'l-Vakt, Ebu'l-Vakt'.

²³²⁵ Uludağ, *a.g.e.*, s. 25.

²³²⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 126.

²³²⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 457-458.

²³²⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 511.

²³²⁹ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. I-II, s. 64. Ağlama hakkında bkz. Mevlânâ, *a.g.e.*, C. V-VI, s. 109-113. Serrâc ağlamayı (bükâ), Ebû Saîd Harrâz'dan rivâyetle, Allah (c.c.)'tan, Allah (c.c.)'a yönelik ve Allah (c.c.) üzerine olmak üzere üçe ayırır. Bükâ minallâh, Allah (c.c.)'a duyulan özlem acısıyla ağlama, bükâ ilallâh, Allah (c.c.)'in huzûrunda durmaktan dolayı inleyerek ağlama; bükâ alellâh ise, Allah (c.c.)'a vuslatın nefsinde meydana getirdiği sevinçten dolayı ağlamaktır. Serrâc, *Luma*, s. 264.

ve hicrâna, âhiret sualine ağlar. İki damla yaş, onların gönül sırdaşdır ve onlar açısından birçok ibadetten daha hayırlıdır.²³³⁰ Dervişin dîdesi giryân ve ciğeri biryân olmalı; derviş seher vakitlerinde gözyaşları eşliğinde Allah (c.c.)’a istiğfar etmelidir.²³³¹ Nâbî’nin aşağıdaki beytinde de sînesinde aşkın sıcaklığı ve dîdesinde Allah (c.c.)’tan ayrı kalışın verdiği ıstırabın üzüntüsü sebebiyle akıttığı gözyaşı bulunmayan kimse suyu ve ateşi olmayan vîrân hamama teşbih edilmiştir:

Bir dîde ki bî-eşk ola bir sîne ki bî-‘aşk

Germ-âbe-i vîrân gibi yok âb ile tâbı “Nâbî-Müfredât 68”

Her kim aşk ile fenâda zâr u giryân olmazsa cezâ gününde şüphesiz âh u zâr içinde kalacaktır (ÜS. 28/14). Ehl-i derdın tapusunda hizmetinde zâr u giryân olmadan devlet-i Hak devrini kimse sürememiştir (ÜS. 6/5). Yâ İlâhî, aşk elinden hiçbir zaman emin olmadım, beni her zaman ağlatıp gözümün yaşını akıtır (ÜS. 137/1). Aşka yoldaş olanın gözden yaş akar (SG. 55/2). Seyr ü sülûk ehlinin sıfatlarından olan hüzn, kalbi gaflet vâdîlerinde perişan olup gitmekten muhafaza eden amillerdendir.²³³² Hüznü olmayan bir sâlikin senelerce aşamadığı manevî mesafeleri, mahzun bir sâlik çok kısa sürede kolaylıkla katedebilir.²³³³ Zâhit üzüntüden ağlarken ârif sevinçten ağlar.²³³⁴ Ârifin murâdı Zât-ı deryâ-yı hakîkattir, bu yüzden bağrının biryân gözlerinin giryân olmasını diler (ÜS. 38/4). Aşk ateşiyle yanıp gözden kan akıtılmalıdır (SG. 99/5). Sevgilinin derdiyle bağrını kebâb eyleyen kimsenin gözlerinde damla damla kanlı su olmalıdır (ÜS. 15/1). (Bu cihetle) sâdik âşıkların sînesinde yanma emâresi olmalı, gözlerinde de sürekli yaş bulunmalıdır. Yoksa o kimse âşık değildir:

Ey gönül sen nice âşıkım dersin

Âşıkta dîde-i giryân gerektir

²³³⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 80.

²³³¹ Ankaravî, *Minhâcü’l-Fukarâ*, s. 149.

²³³² Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 311-313.

²³³³ Esseyyid Abdülhakîm Arvasî, *Tasavvuf Bahçeleri* (Sad. Necip Fazıl Kısakürek), Büyük Doğu Yay., 13. bs., İstanbul 2015, s. 70.

²³³⁴ Uludağ, *a.g.e.*, s. 81.

Bir iki âh ile sâdıkm dersin

Sîne-i sâdıka nişân gerektir

“Gevherî 514/1”

4.17. İhlâs

İhlâs, kulun yaptığı ibadet ve tâatte maksadının sadece Allah Teâlâ olmasıdır. Yapılan herhengi bir işin ve amelin, mahlûkun endişesinden temizlenmesi, halkın dikkate alınmamasıdır.²³³⁵ İhlâs, kulun fiillerini nefsinin ve başkalarının görmesi arzusundan uzak olarak yapması²³³⁶ Yaratan ile muamelesinde yaratılanı devre dışı bırakmasıdır.²³³⁷ İhlâs, kalbi onun sâfiyetine mani olan her şeyden arındırmaktır.²³³⁸ İhlâs, ameli âdetten arındırmak, her türlü alışkanlıklardan halâs etmektir.²³³⁹ Kalbi nefsin kötü arzularından temizlemek olan ihlâsın zıttı şirktir. Şirk ise nefsi ve insanları Allah (cc)’a ortak etmek demektir.²³⁴⁰ ‘Amel, ilim, feyz, hâce, hayâ, muhabbet sıdk, tâat, tevekkül, tevhid’ kavramlarıyla tenasüp ve ‘zillet, nifâk, riyâ, zâhid’ mefhumlarıyla da tezat teşkil edecek şekilde divânlarda yer alan ihlâs kavramı en fazla Nâbî’de görülmekle birlikte diğer şairlerde mahdut birkaç beyitte karşımıza çıkar. Tüm bu kullanımlarında ihlâs, makâm ya da hâl olarak değil şirkin ya da riyânın zıttı olarak zikredilir: ‘Hak’tan utanıp halis amel kıl, ol bâzârda zerk u riyâ satılmaz (ÜS. 76/3). Amelin içinde ihlâs bulunmalıdır, hulûs olmayan a‘mâli neylersin (NM. 131/4). Hâlis amel İlâhi feyzin cevheridir, halis olmayan ameli kimse dikkate almaz (NK. G. 126/3).²³⁴¹ Hulûs hânedânının yüce sarayı sıdk ve muhabbet esasıyla sağlamlaşır (NB. G. 362/4). Kişinin tâatı ilim ya da amelle değil izzeti bırakıp zilleti elde etmekle ihlâsa kavuşur (NM. 182/3).’²³⁴²

²³³⁵ İhlâs hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 415-419.

²³³⁶ Sülemî, *Sülemî’nin Risâleleri*, s. 25.

²³³⁷ Mekkî, *Kütü’l-Kulûb*, C. III, s. 306.

²³³⁸ Cürcânî, *Ta’rîfât*, s. 68.

²³³⁹ Herevî, *Menâzilü’s-Sâirîn*, s. 93.

²³⁴⁰ Mekkî, *Kütü’l-Kulûb*, C. I, s. 331. İhlâs hakkında geniş bilgi için bkz. Mekkî, *a.g.e.*, C. IV, s. 37-91; Kelebâzî, *Taarruf*, s. 151-152; Gazâlî, *İhyâ*, C. IV, s. 675-692; Ankaravî, *Minhâcü’l-Fukarâ*, s. 310-311; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 43-44; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 181; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 232-233.

²³⁴¹ Beyit için bkz. ‘Amel, İbadet, Tâat’.

²³⁴² Beyit için bkz. ‘İzzet, Zillet’.

Nâbî, aşağı aldığımız beytinde anlayışsız olarak tavsif ettiği zâhidi ihlâs sahibi olmamakla tenkit etmektedir. Âlemlerin Efendisi ve Rabb'ı olan Allah (c.c.)'a karşı ihlâsı olmadığı hâlde namazda diliyle okuduğu İhlâs Sûresi'nden zâhidin bir nasibi olamayacaktır:

İhlâşuñ olmayınca ħudâvend-i 'âleme

Ey zâhid-i ğabî ne oğursın namâzda

“Nâbî-Gazel 695/3”

4.18. İhsân

Tasavvufun aslı ihsân makâmı olup ikiye ayrılır. Birincisi Allah (c.c.)'ı görüyormuş gibi ibadet etmek ve ikincisi de sen görmesen de o seni görüyormuş gibi ibadet etmektir. Birincisi ârifin, ikincisi ise avâmın derecesidir.²³⁴³ Tetkik edilen divânlarda ihsân Nakşî, Mısrî ve Gaybî'nin birer beyti haricinde makâm veya hâl olarak değil, 'lutuf, bağış, iyilik' manâlarına gelecek şekilde zikredilmiştir: 'Zâkir kendini anıp kendinden agâh olandır, nefsini bilen Rabb'ini de bilir (SG. 28/5). Zâhidin zikrettiği harf ve savtın, ses sedânın resmidir; biz zâkir, mezkur ve zikre müsemma olmuşuz (NM. 76/9).'

Nakşî, makâmları anlattığı gazelinde ihsânı elde edenlerin gece gündüz çalışacaklarını belirterek ihsânı makâm olarak telakki etmiştir:

Ki budur menzil-i ihsân kapudur cümleye bu

Açan añlar bu rumûzu çalışur leyl ü nehâr

“Nakşî-Gazel 50/3”

4.19. İntibah, Yakaza

İntibah, kalpten gafletin zail olarak uyanıklık hâline geçme demektir.²³⁴⁴ Yakaza gaflet uykusundan uyanmak, Allah (c.c.) için ayağa kalkmak ve fetret uçurumundan sıyrılmaktır.²³⁴⁵ Yola giren kimseye evvela uykudan uyanma ve Allah (c.c.) rızâsı için

²³⁴³ Zerrûk, *Kavâidu't-Tasavvuf*, s. 57. İhsân makâmı hakkında tafsilatlı malumat için bkz. Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 113; Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 69. Zerrûk, *a.g.e.*, s. 57-58; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 373-374; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 42-43; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 181; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 233.

²³⁴⁴ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 442.

²³⁴⁵ Herevî, *a.g.e.*, s. 75.

doğrulma gereklidir. Uyanıştan kasıt gaflet uykusundan uyanma ve cehâletten kaçıştır.²³⁴⁶ Bu hâle yakaza da denilir.²³⁴⁷ Tetkik edilen divânlarda sadece Ümmî Sinân'ın bir beytinde kişinin silkinip 'Allah (c.c.)' diyerek erenler yoluna girip vahdet câmını içmesi salık verilirken zikredilmiştir:

Diye Allâh ki bir silkin erenler yolına bir gün

İçerseñ vahdetiñ câmın olasın tâ ebed sultân "Ümmî Sinân 132/4"

4.20. İstiğrâk

Batmak, gömülmek demek olan gark kelimesi tasavvufta sâlikin sevgiliyi ilâhî sevginin istilası altında temâşâ ederken maddî âlem ve mâsiva hakkında his, idrâk ve şuurunu yitirmesi demektir. Bu hâli yaşayana müstağrık denilir. Mustağrık, suya atılıp geride bir eser bırakmayan taş gibidir, ilâhî muhabbet denizinde ve vahdet deryâsında, ardında bir nişâne bırakmadan batmış ve yok olup gitmiştir.²³⁴⁸ İstiğrâk, velâyet mertebesine ulaşan kimsede gerçekleşir. Allah (c.c.)'in muhabbeti ve yakınlığı kulu çepeçevre kuşattığında kul maşûkunun muhabbetine müstağrak olur.²³⁴⁹ Bu mefhum divânlarda ekseriyetle 'garîk, gark, garka varmak, gark olmak, müstağrık' şeklinde zikredilmekte ve bununla 'Zât, hayret, vahdet, hakîkat' içerisinde gark olma bahis mevzuu edilmektedir: 'Gönül aşkın bahrine daldı, tamamen gark olubun gitti, isnâdan (ikilikten) eser kalmadı (ÜS. 130/4). Bahr-ı mutlakta mukayyet varlığını gark eyleyen itibarî vahdet ile vahdet istemez (SG. 46/5). Aşk u muhabbette gark olanlar korkusuz ve pervâsız başına sultân kimselerdir (AÖ. 16/1). Fenânın ne olduğunu dahi idrâk edemeyecek kadar aşk denizinde gark olmuşum (FK. G. 205/1).²³⁵⁰ Hakîkat denizi

²³⁴⁶ Ankaravî, *a.g.e.*, s. 255.

²³⁴⁷ Yakaza hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Herevî, *a.g.e.*, s. 75-76; Ankaravî sülûkun mertebelerini anlatmaya başladığı bölümde, sülûkun ilk evresi olan 'yakazayı' izah eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ankaravî, *a.g.e.*, s. 255-257; Kâşânî, *a.g.e.*, s. 596-597; Uludağ, *a.g.e.*, s. 386; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 532. İtibâh için bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 188; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 244.

²³⁴⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 193. İstiğrâk için bkz. Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 438-440; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 248. Gark için bkz. Herevî, *Menâzili's-Sâirîn*, s. 132; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s.418; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 173.

²³⁴⁹ Ankaravî, *a.g.e.*, s. 438. Necmeddin-i Kübrâ, istiğrâk bahsinde gaybet hâlindeki tespitlerini kaleme almış ve bizzat yaşadıklarını yazmıştır. Kübra, "Fevâihü'l-Cemâl", s. 115-118.

²³⁵⁰ Beyit için bkz. 'Fenâ'.

içinde boğulanlar artık kıyıya çıkma derdine düşmezler (NB. G. 88/8).²³⁵¹ Âşık olan harîk olur, deryâ-yı aşk içre garîk olur (SG. 22/10).’

Gark, sâlikin fark makâmından geçip cem mertebesinde müstağrak olması ve vahdet deryâsında batması demektir.²³⁵² Aşağıdaki beytinde Fehîm, gönlü aşk noktasını vücudu içine salınca katrenin içinde boğulmuş gürültülü büyük bir denize döndüğünü ileri sürerek aşk girdabında boğulduğunu ima etmektedir. Katre, nokta, bahr kelimeleri ile vahdet mazmununu çağrıştıran Fehîm, aynı zamanda fenâ makâmına erdiğini de ifade ederek vahdet deryâsında yani cem mertebesinde batışının tasvirini yapmaktadır:

Dilüm ki şalup vücūd içre nokta-i ‘aşqum

Ġarîk-ı katre olan tırfa bahr-ı pür-şûram

“Fehîm-Kasîde 14/42”

4.21. İttisâl, İttihâd, İhtilât, Hulûl

İttisâl kulun Allah (c.c.)’tan başka her şeyden ayrılıp ondan başkasını görmeme ve duymaması;²³⁵³ kendi varlığını dikkate almaksızın varlığını tek olan varlıkla muttasıl olarak görmesidir. Bu hâlde kul, varlık feyzinin kesintisiz geldiğini görür, onunla var olur. İrâdî ittisâl, şuhûdî ittisâl ve vücûdî ittisâl olmak üzere üç çeşittir. Birincisinde sâlik kendi irâdesiyle Hakk’ın irâdesi arasında tam bir itâat hâline dayanarak bir uyum oluşturur, ikincisinde kesret içindeki eşyaya birlik içinde bir anlam verir ve bunları Hak’ta görür. Üçüncüsü ise tarif edilemez bir mahiyettir.²³⁵⁴

Aslında bu kavram fenâ fi’llâh manâsına gelmektedir. Kulun fenâsından ibaret olup Hakk’ın varlığında yok olmasıdır. Kıymeti, niteliği ve derecesi idrâk olunamaz.²³⁵⁵ Kul Allah (c.c.)’ı bilme, onu anlama, ondan başka her şeyden ayrılıp onunla cem olma hususunda sıdk makâmında iyice yerleştiğinde vuslat ve ittisâl alanlarına nüfuz eder. Bu alanda, Allah (c.c.)’tan başka her şeyden arınıp ve ayrılarak Allah (c.c.) ile

²³⁵¹ Beyit için bkz. ‘Hakikat’.

²³⁵² Uludağ, *a.g.e.*, s. 143.

²³⁵³ Kelebâzî, *Taarruf*, s. 163.

²³⁵⁴ Uludağ, *a.g.e.*, s. 198. Herevî ittisâlin itisâm, şuhûd ve vücûdun ittisâli olmak üzere üç derecesi olduğunu söylemektedir. Herevî, *a.g.e.*, s. 139.

²³⁵⁵ Ankaravî, *Minhâcî'l-Fukarâ*, s. 469.

birleştüğinden ona vâsıl denir.²³⁵⁶ Nâilî'nin tek beyti dışında sadece Tekke şairlerinde tespit edebildiğimiz ittisâl mefhumu ile münasebettar beyitler en fazla Nakşî divânında tekasüf etmiştir: 'Âşıklar insân-ı kâmil, pûte-i aşkı yakarak ol kâna ererek cevher-i evvel olurlar (NAA. G. 42/4). Kesret-i cihân içre âşıklar maşûka ererek bunlar vahdette bir cân olurlar (NAA. G. 121/4). Esrârı bilenler gayr-ı Hak'tan el çekip menzil-i maksûda ererek cümlelerin varı olurlar (NAA. G. 174/2). Zulmet, kesret, firkat aradan gitti, benim envârlığım nûr-ı Zât'tır (ÜS. 121/6). Cân, mevci hiç durmayıp sad hezâr dürleri dışarıya atan ummâna erince benden eser kalmadı (ÜS. 161/4). Sûreti terk eyle manâ bulagör, sıfatı bırakıp bahr-ı Zât'a dalagör, Ey Niyâzî şarka ve garba dolagör, gayra bakma sen de iste sen de bul (NM. 102/7). Gönül elimden gitti, Hallâk ile bir oldu artık ölesi değil (SG. 74/1). O bir ile bir olup cümle âleme dolan kimse sultânlık bulmuştur ve böyle sultânlık bulan kulluk kılası değil (kulluk kılamaz çünkü artık Rab olmuştur) (SG. 74/2). Sadefe olmasa da yılan ağzına düşsek de nisan yağmuru damlası gibi ummâna dökülsek (NK. G. 226/4).²³⁵⁷

İttisâl ile hemen hemen aynı manâyı haiz bir mefhum olan 'ittihâd', mekân olarak değil, hicâbın kalkması sebebiyle Allah (c.c.)'a belîğ bir yakınlıktır. İttihâd, bu yakınlık neticesinde Allah (c.c.)'ın nûrunun insan nûruna galebe çalması ve Allah Teâlâ'nın nûrunun kendi nûrunu kapsamaması şeklinde anlaşılmalıdır. Yoksa cismanî bir bitişme, birleşme, aynı şey olma şer'an, aklen ve örfen bâtil ve merduttur.²³⁵⁸ Eşyânın Allah

²³⁵⁶ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 118. İttisâl için bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 34-35; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 253.

²³⁵⁷ Beyit için bkz. 'Dür, Sade, Gevher, Mercân'.

²³⁵⁸ Süyûtî, *Te'yîdü'l-Hakikati'l-Aliyye*, s. 197-204. Cürcânî'ye göre de ittihâd, Mutlak Vâhid'in varlığını şühûddan ibârettir. Mevcûd olan her şeyin varlığı Allah (c.c.)'a müsteniddir. Yaratılmışlar, ayrı bir varlığa sahip olmadıkları için yaratan ile müttehittir. Yoksa ittihat, yaratılmışların Hak ile birleşmesi hâdisesi değildir. Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 74. Neseî'nin ittihâd ve hulûla yaklaşımı Cürcânî ile paraleldir. Hulûlun bir bedenden diğere girme; ittihâdın ise, bir şeyin diğere birleşmesi manâsına geldiğini belirten Neseî'ye göre vücûd birden fazla olmadığı için hulûl ve ittihâd bâtildir ve söz konusu değildir. Neseî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 164. Demirci ocağında demir kıpırmızı olur, ama aslında o kıpırmızı değildir; o renk ocağın ona verdiği eğreti bir renktir. Penceredeki cam veya evin aydınlığı güneştedir; güneş, ışığını çektiğinde tekrar eski hâllerine dönerler. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 208. Ayna, güneşe karşı tutulduğunda güneşin ışığı aynaya düşer ve ayna da bu ışığı yansıtır. Aynada yansıyan bizzat güneş değil, ışığıdır. Sıfat ve zâtın nûru da kalp aynasında tezahür ettiğinde, ortaya çıkan bu nûr, sıfat ve zâtın kendisi değildir. Süyûtî, *a.g.e.*, s. 204.

(c.c.) ile birleşmesi olarak telakki edilen ittihâd zındıklık, sapıklık, dinsizlik ve küfürdür.²³⁵⁹ İttihâd, bu bakımdan iki zâtın bir zâta dönüşmesi değildir. Böyle bir şey zâtların birisinin diğerinin yerini alması demek olan ‘hulûl’ olurdu.²³⁶⁰ Hak’tan başka bir şeye vücûd isnat etmediklerinden sûfiler nezdinde ittihâd mümkün değildir.²³⁶¹

Tekke şairlerine ilaveten Fehîm’de de tespit edebildiğimiz bu mefhum, şeklen olmasa da ‘bir ile bir olmak, küll olmak, deryâya gark olmak, ferd ü yektâ olmak’ gibi manâlarla beyitlerde yerini almıştır. Nakşî, manevî mirâcı esnasında vardığı menzilleri dile getirirken manzumesinin sonlarına doğru kendisinden başka hiç kimsenin olmadığını iddia ettiği bir makâma geldiğini ve yükseldiğini belirtir:

Bu menzildür ey sâlik ki senden gayrı kes yoktur

Temeşşüldür bu âlem çün ne âdem var no hod havvâ “Nakşî-Gazel 16/8”

Yine manevî mirâcında yaşadıklarını anlattığı bir başka manzumesinde mirâcının son noktasında yâre vâsıl olduğunu, ona cihâni dar ettiğini ileri sürüyor. İlk bakışta küfür gibi gözükse de bu girift ve tartışmaya açık ifadelerinde Nakşî, aslında mahva erip kendinden eser kalmadığını ve fenâyâ ulaştığını anlatmak istiyor:

Yolum aldı bu dem cânâ benim bir fitne-i devrân

Buluşduk iki merd ammâ aña cihâni dâr itdüm “Nakşî-Gazel 102/9”

Mısırî bir manzumesinin (NM. 76) birçok beytinde cem ve ittihâdi çeşitli teşbih ve mecâzlarla anlatmaktadır. Sevgisinde samimi olan, sevdiği ile özdeşleşir. Bu hâl tasavvufta ‘ene ente, ente ene’ olarak özetlenir.²³⁶² ‘Ben benim, sen bensin’ anlamındaki ibare samimiyeti, senli benli hatta bundan da öte yek-renk olmayı ifade eder. Âşıkın maşûkta fânî olması, maşûkundan başkasının gözüne görünmemesi iki kişinin ben sen zamirlerini bırakıp iki bedende bir cân imiş gibi kaynaşıp birbirlerinde fenâ bulmaları

²³⁵⁹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, C. I, s. 640.

²³⁶⁰ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 31. İttihad için bkz. Kâşânî, *a.g.e.*, s. 31-34; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 197-198; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 253.

²³⁶¹ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 293-294.

²³⁶² Serrâc, *Luma* s. 423-424.

bu ibarenin tedai ettirdiği düşüncelerdir.²³⁶³ Başka bir manzumesinin aşağı derç ettiğimiz beytinde de Mısrî, ittihâdı bu zaviyeden değerlendirir. Hakiki aşka eren her türlü fenalık, kubh ve hiçlikten kurtularak her şeyde hüsn-i Mutlak'ı görür. Kendi bânına gönlüne nazar ettiği zaman, kendisinde adem unsuru yok olup vücûd unsuru asıl kaynağına erdiğinden orada Vücûd-ı Mutlak'ı görür.²³⁶⁴

Buluşdı bir ten ü bir cân bu mülki itdiler seyrân

Niyâzî'den görinen ol ben ancak ad ile şanum “Niyâzî-i Mısrî 116/5”

İttihâd ele alınırken ve izah edilirken şairler ‘zerre/güneş’, ‘katre/ummân’, ‘deryâ/deniz’ gibi mecâzlardan çokça istifade etmişlerdir: ‘Bahr-ı Zâtına her dem erip ummân olayım (ÜS. 92/5). O deryâyâ gark olanlar onunla birdir (NAA. H. 18/7). Katreler ırmağa erdi, bahrle cem oldu, birbirimize kavuşup deryâ olmuşuz (NM. 76/6). Cânımız Zât-ı deryâ-yı hakikat ile cûş olmak diler (ÜS. 36/3). Biz deryâyâ vasl olmuşuz (NM. 76/10). Zerreler güneşe erişti, aslâ taaddüd (çokluk) kalmadı ferd ü yektâ olmuşuz (NM. 76/7).’

İttihâd hususunda diğer telakkiler ise şu şekildedir: ‘Beni cüz’den geçirip küll eyle (SG. 2/3). Bu aşka yâr olunca Bir ile bir oldum, hem Mûsâ hem Tûr oldum Len Terânî’yi neylerim (ÜS. 109/6). Sen seni bildinse sende senlikten eser kalmamıştır, Hak ile Hak olup o demde Hak’tan haber aldın (SG. 17/1). Ey put gibi güzel, Allah (c.c.)’ın, cânımın içinde, onunla bütün unsurları birleşmiş şaşılacak bir sırrısın ki sen ben Hakk’ım desen, âlem beni asar. (FK. G. 202/5).²³⁶⁵ Sırr-ı ev ednâ iki cânın bir ten olmasıdır (NAA. G. 161/4).’

Karışıp kaynaşma anlamına gelen ‘ihtilât’, ittihâd ve ittisâl mefhumları paralelinde Mısrî ve Nakşî’nin 1’er beytinde anılır. Nakşî, makâmları tasvir ettiği şiirinde sâliklerin bî-nişân olduktan sonra bir adım daha atarak giribânlarının dikiş

²³⁶³ Uludağ, *a.g.e.*, s. 123. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 147.

²³⁶⁴ Köprülü, *a.g.e.*, s. 288.

²³⁶⁵ Beyit için bkz. ‘Vahdet-i Şuhûd’.

tutmadığı ‘makâm-ı halt’a vardıklarını ve burada akıllarının hayrân olup düşünemez hâle geldiklerini (NAA. G. 175/11) ifade eder. Mısrî, fenâ hâlinde yolunun şehri-fenâyâ uğradığını, şems-i rûy-ı yâr ile hilâlinin bedr olduğunu (NM. 177/5) farklı teşbihlerle dile getirir. Hilâl yarım, bedr ise tam ay hâlini belirtmek için kullanılır. Bu kavramların zikri dolayısıyla Mısrî’nin ifadelerinden ihtilât manâsı sezinlenir.

Bir şeyin diğer bir şeye girmesi demek olan ‘hulûl’, Allah (c.c.)’ın bazı eşyâ ve kişilere girdiğini düşünen kimselerin inancıdır. Bu kimselere ‘hulûl ehli’ adı verilir.²³⁶⁶ Allah (c.c.) için mahlûka hulûl, himâye ve onunla bitişme söz konusu değildir.²³⁶⁷ Allah Teâlâ’nın kendilerine ve seçtiği cisimlere hulûl edip girdiğini iddia eden kimseler küfür ve dalâlet içindedirler.²³⁶⁸ Hulûl kavramı, sadece Nakşî’nin bir beytinde Allah (c.c.)’ın cümle mevcûdâtta zuhûr etmesi keyfiyetinin hulûl olmadığını, nûr-ı vâhid olan Allah (c.c.)’ın her yeri baştanbaşa kaplamış olduğunu (NAA. G. 1/13) serd etme bâbında ele alınmıştır. Nakşî, Allah (c.c.) başka varlıklar şeklinde ortaya çıkmamıştır, diğerleri zaten yoktur ki Allah (c.c.) hulûl etsin, demek istemiştir.

4.22. Kabz, Bast

Kabz ve bast, kulun havf ve recâ hâlini geçtikten sonra yüz yüze geleceği iki hâldir. Havf ve recâ gelecekte olacak bir şeyden ötürü korku ve ümittir, kabz ve bast ise kulun içinde bulunduğu anda gerçekleşen bir durumdur. Kabz ve bast hâlleri, kendisinden Allah (c.c.)’a sınımlanacak iki hâldir. Kul bu hâllerde sükûnet içinde bulunmalı ve edebe riayet etmelidir.²³⁶⁹ Kabz ve bast, kuldân tekellüfû düşürür. Bunların gelişi kesb ile olmadığı gibi gidişi de cehd ile değildir. Kabz, hicâb hâlindeki kalplerin kabzından ve daralmasından ibarettir, bast da keşf hâlindeki kalplerin

²³⁶⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 173. Hulûliye hakkında bkz. Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, s. 322-327; Uludağ, *a.g.e.*, s. 173. Hulûliyye’nin yanlışları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Serrâc, *Luma*, s. 509-510. Eşrefoğlu Rûmî, münâfikları tanımlarken Cebriyye, Kaderiyye, Hurûfiyye, İbâhiyye ile birlikte Hulûliyye’yi de münâfiklar zümresine dâhil eder. Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki’n-Nüfûs*, s. 37.

²³⁶⁷ Süyûtî, *Te’yîdü’l-Hakîkati’l-Aliyye*, s. 210-211.

²³⁶⁸ Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif*, s. 115.

²³⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 186-189.

genişleme ve açılışından ibarettir.²³⁷⁰ Kabz, mârifetten başka bir fazlı olmayan ârifin hâli, bast ise Allah (c.c.)’ın genişlik verdiği ve hıfzı altına aldığı ârifin sıfatıdır.²³⁷¹ Kabz ve bast mefhumları divânlarda birkaç beyit haricinde hemen hemen hiç kullanılmamıştır. Nâbî’nin tevhît türündeki ilk kasidesinde bir beyitte mahv ve isbât mefhumları ile birlikte zikredilen kabz ve bast; bir hâl olarak değil de kâinâtın intizamı ve insicamının tertibi hususunda Allah Teâlâ’nın kudretini tebci maksadıyladır:

Virüp haqq-ı şarîhin kabz ü bast ü mahv ü isbâtuñ

‘Adâlet-hâne-i hikmetde itmiş cümlesin irzâ “Nâbî-Kasîde 1/8”

Nakşî’nin bir beytinde tavsif ettiği bend ve belâ içinde kalarak tayy-ı mekân istemeyen ve cânı da terakkiyi arzu etmeyen kimse (NAA. G. 73/2), kanaatimizce kabz hâlinin tesirindedir. Kabz hâli sûfilerce, gönül darlığı anlatılırken telaffuz edilen bir ibare olan ‘nalla mih arası’ deyimiyile ifade edilir.²³⁷² Mısrî de aşağı derç ettiğimiz beytinde kabz hâlinde oluşunu bu deyim zikrederek dile getirmektedir. Bazen na’l ile tırnak arasında oluş kabz, bazen arş ve kürsüye sığamayıp da bast hâlinden kinayedir:

Na'l ile tırnâk arasında yirüm gâh tar olur

Gâhi ‘arş u kürsîden giñ ‘âlî-meydân olurum “Niyâzî-i Mısrî 113/8”

4.23. Kahr, Lutf

Perişan etmek, mahvetmek manâsına gelen kahr; Allah (c.c.)’ın yardımıyla nefsi ezmek ve arzularını dizginlemek olarak tasavvufî literatürde yerini almıştır.²³⁷³ Nef’î (NF. K. 7/39) (NF. K. 8/26)²³⁷⁴ ve Nâilî’de kahr kelimesi ekseriyetle düşmanlar karşısındaki kudret, kuvvet ve şevketi açısından memduhun üstün bir sıfatı olarak

²³⁷⁰ Kabz ve bast mukayesesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 433-434.

²³⁷¹ Serrâc'a göre kabz ve bast, havf ve recâ hâlidir. Serrâc, *Luma*, s. 403-404. Kabz ve bast hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 649-652; Cürçânî, *Ta'rîfât*, s. 75-76. Kabz için bkz. Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 136-137; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 459-460; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 450-451; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 258-259. Bast için bkz. Herevî, *a.g.e.*, s. 137; Ankaravî, *a.g.e.*, s. 460-461; Kâşânî, *a.g.e.*, s. 109; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 67; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 69. İnbisât için bkz. Herevî, *a.g.e.*, s. 105; Ankaravî, *a.g.e.*, s. 349-353; Kâşânî, *a.g.e.*, s. 86. İnkıbaz için bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 186.

²³⁷² Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 230-231.

²³⁷³ Uludağ, *a.g.e.*, s. 203. Bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 262.

²³⁷⁴ Beyit için bkz. ‘Değme, Denî, Dün’.

zikredilerek kullanılır. Nâilî, aslanların pençe-i kahrında zebun olduğunu belirttiği Sadrazam Salih Paşa için yazdığı kasidesinde onun Venedikliler karşısında henüz bir başarı elde edememiş olmasını teselli mahiyetinde bu mefhumu kullanır. Lakin Venedik kâfiri köpek gibi ulumaya devam etmektedir:

Ne köpekdir Venedik kâfiri hâlâ kim ulur

Şiirler pençe-i kahrında giriftâr u zebûn “Nâilî-Kasîde 17/46”

Gevherî’de kahr eden sevgilidir (GE. 136/5) ve onun bu kahrına artık tahammül olunamamaktadır (GE. 139/5). Fakat ne çare ki kahr çekmeyince yiğit kemâle erememektedir (GE. 266/2). Nakşî, kahr mefhumunu tasavvufî anlamına mutabık kullanır ve tîğ-i kahr ile inkâr ve ikrârı temizlemek gerektiğini söyler (NAA. G. 196/4).

Kulu Allah (c.c.)’ın tâatine yaklaştıran ve günahlardan uzaklaştıran her şey manâsına gelen ‘lutuf’, tasavvufta temâşânın sürekli, neşenin kalıcı ve hâlin de kararlı olması için Hakk’ın yardımda bulunması demektir.²³⁷⁵ En fazla Gevherî’de zikredilen lutuf kelimesi onun manzumelerinde tasavvufî kullanımından vareste olup sevgilinin iyilik ve merhametine matuftur. Mısrî Hakk’ın lutfunun seherlerde aniden erişebileceğini, bu yüzden seherlerde Hakk’a yalvarılmasını nasihat eder (NM. 154/5).²³⁷⁶ Nâbî aşağıdaki beytinde ibadetlerinden ötürü gurûrlu bir şekilde esasına dayanan zâhidin karşısına günahları yüzünden zelil ve mağbun bir şekilde Hakk’ın lutfuna dayanmış olan günahkârları çıkartıp Hakk’ın lutfunun genişliğine işaret eder:

‘Âşîlerün tayandığı lutf-ı Hudâya'dur

Zâhid gurûr ile taylanursa ‘aşâsına “Nâbî-Gazel 721/4”

Bazı velîler kahr sıfatına mazhar olup vahada sahrâ hayatı yaşarken bazı velîler de lutuf sıfatına mazhar olarak sahrâda vaha hayatı yaşarlar. Büyük sûfiler Hakk’ın kahr ve lutf sıfatlarının tecellisine aynı derecede râzı olurlar.²³⁷⁷ Divânlarda kahr ve lutf

²³⁷⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 231.

²³⁷⁶ Beyit için bkz. ‘Vâiz, Nâsîh, İmâm, Hatîb’.

²³⁷⁷ Uludağ, *a.g.e.*, s. 203. Kahr ve lutf mukâyesesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 435-436.

mefhumlarının ikili kullanımları, bu manâyı muhtevi olup kahr ve lutfu bir görmeye, kahra üzülmeyip lutfu sevinmemeye matuftur: ‘Lutuf ve kahrı bir et, bunlar senin nazarında aynı olsun, yâre mahrem düş, ikilik perdesinden geçip onunla onu bul ve var ol (NAA. G. 96/6). Kahr ve lutfun kemâlini bilmek, ne olduğunu tam manâsıyla anlamak istersen fenâ ender fenâda yok olup da var olandan sor (NM. 58/3). Kahr ve lutfu tek olarak görmeyen azap çeker (NM. 178/5). Kahr ve lutfu bir bilen kimseye gam neşât olur (NM. 83/5).²³⁷⁸ Velî ârif olan lutfu sevinmez kahra üzülmaz (NM. 80/4).’ Şuhûd ehli, tek olan varlığın lutf ve kahrını bir gördüğü için azap çekmez:

Bu vücûd-ı muṭlaḳun luṭfile ḳahrını bir görür

Ġaybiyâ anıñiçün görmez ‘azâb ehl-i şuhûd “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 14/9”

Nakşî, kahr ve lutfu makâm olarak telakki eden tek şairdir ve kahr ve lutf makâmalarını geçen sâlikin artık hiçbir şeyi iki görmeyeceğini, her şeyi tek varlık olarak algılayacağını ifade eder. Gaybî’nin yukarıdaki beytiyle de münasebeti olan aşağıdaki beyit, vecdin tesiriyle kâinattaki tek varlığın Hak olarak müşâhede edileceğini ifade eder mahiyettedir. Bundan ötürü bu makâmı aşan kimseler için lutf ile kahr, küfr ile imân, kurb ile bu‘d, ak ile kara hepsi teke indirgenmiş olacaktır:

Ḳaçan kim geçse bir sâlik maḳâm-ı luṭf u ḳahrından

Ne ḳor ardında ol küfrü ne ḳod ön şafda İmânı “Nakşî-Gazel 175/3”

Zıttı meydana ḳıkaran onun zıttıdır. Balın tatlılığı, sirkenin ekşiliği ile belli olur.²³⁷⁹ Zıtlar, zıtlarla zuhûr eder.²³⁸⁰ Lutfu kahrının içinde gizlidir, nasıl ki gül, gül ve dikenden müteşekkildir (SG. 47/4), Allah (c.c.)’ın lutf ve kahrı da birbirinin âyînesidir. Lutf ve kahrın bu tezadı âlemin nizamının ibkâsıdır:

Luṭf ile ḳahrı biribirinüñ âyînesidür

‘Âlemün nazm-ı ḳıyâmına sebebdür ezdâd “Nâbî-Kasîde 2/8”

²³⁷⁸ Beyit için bkz. ‘Âzâde, Hür’.

²³⁷⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 205.

²³⁸⁰ Mevlânâ’nın bu husustaki güzel teşbihleri için bkz. Mevlânâ, *a.g.e.*, C. I-II, s. 249-251. Ayrıca bkz. Mevlânâ, *a.g.e.*, C. V-VI, s. 476-477.

4.24. Kurb, Bu'd

Kurb, kulun ezeldenki ahdine sâdık kalarak Allah (c.c.)'ın ibadet ve tâatına yakın olmasıdır. Kulun yakınlığı nispetinde Rabb'i de kuluna yakın olur. Bu yakınlık zaman ve mesafe mefhumları itibariyle değildir. Allah (c.c.) kuluna sevgisi, lutfu, ihsânı ve rızâsıyla yakındır.²³⁸¹ Allah (c.c.)'a yakınlık yukarılara çıkmak yahut aşağılara inmekle değil, varlık hapsinden kurtulmakla olur.²³⁸² Yakınlığın ilk derecesi, Allah (c.c.)'ın tâatine yakın olmak ve bütün vakitleri ona kulluk ederek geçirmektir. Kulun Allah (c.c.)'a yakınlığı, halktan uzak kalması ile mümkün olur. Bu yakınlık, kalbe ait bir sıfattır, kalple gerçekleşmektedir; yoksa zâhirî manâda bir yakınlık söz konusu değildir. Yüce Allah (c.c.)'a beden ve zât olarak yakınlıktan Allah Teâlâ münezzehtir. Yüce Allah (c.c.)'ın zâtı ile bir varlığa yakın olması imkânsızdır. Kim yakınlık elde ederse onu murâkabe eder, onun her an kendisi ile olduğunu bilir.²³⁸³ Bu ifadeler vahdet-i vücûd nazariyesinin tesirinde irat edilmiş aşağıdaki beyitte şöyle izah edilir:

Saňa ol hem aña sen varmadan Mevlâ münezehdür

Ki yoğdur urb u bu'd anda ne şandıñ sen bu meydânı “Nakşî-Gazel 161/9”

‘Bârgâh-ı kurb, dergâh-ı kurb, karîb, kurb-ı Hak, kurb-ı Mevlâ, kurb-ı ilâhî, takarrub, mukarreb, ehl-i kurb’ gibi ifade ve terkiplerle zikredilen kurb mefhumu ‘âşık, maşûk, evliyâ, münkir, nefis, visâl’ gibi kavramlarla tezat veya tenasüp teşkil edecek şekilde divânlarda yerini almıştır. Hakk’a yakın olmak isteyen kimsenin kendisini zabt etmesi, nefse ve şeytana aldanmaması gerekir (AÖ. 374/2). İbadet etmeksizin Hakk’a takarrub olmaz (SG. 6/2). Varlığı mahv etmeden kurba kadem basmak mümkün değildir (NAA. G. 97/8).²³⁸⁴ Bu fenâ mülkünde kurb-ı Hak’a menzilleri kat ederek (seyr ü

²³⁸¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 221.

²³⁸² Mevlânâ, *a.g.e.*, C. III-IV, s. 360.

²³⁸³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 222-226. Kurb hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kelebâzî, *Taarruf*, s. 161-162; Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 222-226; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 644-645; Cürçânî, *Ta'rifât*, s. 79; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 398-400; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 452; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 294.

²³⁸⁴ Beyit için bkz. ‘Kâbe Kavseyn, Ev Ednâ, Mâ Evhâ’.

sülûk ederek) vâsıl olunur (NAA. G. 82/6). Allah (c.c.)’a yakınlığın en elzem şartı muhabbettir. Kulun Hakk’a yakınlığı, ona olan muhabbeti kadar olur:

Bırakma dâmenin elden muhabbetüñ ki olur

Çıluñ taçarrubu Mevlâsına vedâdı kadar “Nakşî-Kasîde 37/4”

Kurb-ı sultâna erenlerin her işi biter, arada artık perde kalmaz; mak’ad-i sıdka erişip duâsını müstecâb eyler (NAA. G. 65/7). Aşağıdaki beytinde kurb mefhumunu menzil olarak telakki eden Âşık Ömer, aşk menziline de üç perde geçtiğini ifade ederek ilâhî yakınlığı elde ettiğini ifade etmektedir:

Olmuşum kurb-ı İlâhîyle bu gün perverde ben

Geçmişim aşk âsitânından öte üç perde ben “Âşık Ömer 464/2”

Allah (c.c.)’tan uzaklık, ona isyan ederek kalbi kirletmek ve onun tâatinden uzak kalmaktır. Uzaklık, Hakk’ın özel yardımlarından mahrumiyet olarak kendisini hissettirir.²³⁸⁵ Bu’d, kulun Hakk’ın emir ve yasaklarına uymaması hâlidir. Hak’tan uzak kalanlara bâid denir. İnsan halktan uzak kaldığı ölçüde Hakk’a, Hak’tan uzak kaldığı ölçüde de halka yakın olur.²³⁸⁶ İlâhî rahmetten uzak olan, sülûkun sonunda bir makâma ulaşamayıp Hak’tan uzaktır.²³⁸⁷ Divânlarda ‘yaban, irak, cüdâ, yâd, garîb, baîd, dūr’ kelimeleriyle de ifade edilen bu’d mefhumu en fazla Tekke şairlerince ele alınmış ve istenilmeyen bir hâl olarak telakki edilmiştir. Kulu Hak’tan yâd eden kendi benliğidir (SG. 18/3). Özünü bilmeyen Hak’tan ıraktır (NAA. G. 37/1). Münkirlerin gözleri hakkı bâtıldan seçemediği için özleri kurb-ı Mevlâ’dan uzaktır (NAA. MH. 2/6). Hak’tan dūr olmaya en büyük sebep yüzü halka dönme ve halkla iştiğal etmedir:

Kim ki halka döner yüzün dūr eder ol Hâk’dan özin

Bağlar anuñ şüret gözin görmez yolu çuman olur “Ümmî Sinân 63/6”

²³⁸⁵ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 222-223.

²³⁸⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 79. Bu’d için ayrıca bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 111-112; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 86.

²³⁸⁷ Uludağ, *a.g.e.*, s. 112; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 135.

Kurb makâmını kaybedenler sergerdân olup ıssız çöllere, kibir vâdilerine ve çıkmaz sokaklara düşerler. İlâhî yakınlığı kaybedenlerin ölmeleri yaşamalarından yeğdir. Çünkü yaşadıkları her an Allah (c.c.)’tan daha da uzaklaşacaklardır.²³⁸⁸ Kurb makâmından uzaklaşarak Hak’tan baîd olma sebeplerini şairler şu şekilde dile getirmişlerdir: ‘Kişi Hakk’ın dergâhına, nefsinin hevâsına teslim ve inkıyâdı kadar uzak kalır. Nefsine itimat ettiği müddetçe Hak’tan baîd olur (NK. K. 37/9). Ârif-i billâh olan âlem-i süflîde kalmaz, çünkü bu âlem kişiyi kurb makâmından uzak eyler (NK. MST. 9/2).²³⁸⁹ Alçak dünyânın mutluluğuyla iştilal etmek dergâh-ı kurbdan ayırır (NK. K. 1/43). Kullar şikâyetleri nispetinde makâm-ı kurb u rızâdan uzak kalırlar (NK. K. 7/24).²³⁹⁰ Sırrı ağyâra fâş eden kurbdan uzak düşer (NAA. G. 114/3). Münkirlerin gözleri hakkı bâtıldan seçemediği için evliyâdan hak sözü anlayamazlar; bu yüzden de özleri kurb-ı Mevlâ’dan dūr olmuştur (NAA. MH. 2/6). Meygede-i kurbdan bir zamanlar mestâne iken şimdi hicrâna giriftâr olduk (NB. G. 447/3).’

Bu’d, her ne kadar istenilmeyen bir hâl olsa da kurbun yakıcılığı ve tahammül edilemez şevki karşısında bazen arzu edilir bir mahiyet arz edebilir. Kurb aynı zamanda kavuşmadır, visâldir. Visâlden ziyade firâka meyyâl olan ve kendisini âşık addeden Nâbî, hicrânın huzur verdiğini iddia ederek (NB. G. 268/2) ayrılığı yani bu’d hâlini tercih etmektedirler. Bu durum, aşağı derç ettiğimiz beytinde sevgilinin güneşe, âşıkın da aya teşbih edilişiyle mücmel bir şekilde söz konusu edilmiştir:

Hilâl eyler vucūd-ı ‘âşığı kurb-ı vişâl ey dil

O mihr-i hüsnenden mânend-i meh dūr olmamız yegdür “Nâbî-Gazel 77/4”

²³⁸⁸ Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, C. I, s. 364-365.

²³⁸⁹ Beyit için bkz. ‘Âlem-i Süflî’.

²³⁹⁰ Beyit için bkz. ‘Şikâyet’.

4.25. Mahv, Sahv

Bir şeyin izi kalmayacak şekilde kaybolmasına mahv denir. İz kalacak olursa ‘tams’ adını alır.²³⁹¹ Mahv kulun fiillerinin Allah (c.c.)’ın fiillerinde fânî olmasıdır.²³⁹² Bir kimsede mahv hâli hakim olursa o kimsenin ilmi, aklı, idrâki ve hissi kalmaz.²³⁹³ Mahvın üzerinde ‘mahk’ denen bir hâl vardır ve bu hâl kaybolma açısından ‘mahv’den daha üstündür.²³⁹⁴ Tetkik edilen divânlarda en fazla Tekke şairlerinde kullanılan bu hâl ‘aşk, bekâ, bekâ bi’llâh, cezbe, fenâ, fenâ fi’llâh, hayret, istiğrâk, varlık, vücûd, kurb’ gibi mefhumlarla tenasüp teşkil edecek şekilde ve ‘benliği mahv etme, kesreti mahv etme, özü mahv etme, varlığı mahv etme, vücûdu mahv etme, vücûddan kurtulma, mahv-1 fenâ, mahv-1 vücûd, mahvullâh, mahva erme’ vb. ifade ve terkiplerle anılmaktadır. Şairler mahv kelimesiyle ekseriyetle ‘özü, benliği ve varlığı yok etme’yi kastetmişlerdir: ‘Aşkla mahv-1 vücûd et, aşk-1 Hak’tan gayrıda bekâ yoktur (SG. 14/8). Vücûd günâhını aşkla mahv edersen vahdet âleminde Sübhân ile birlik sürersin (SG. 100/5).²³⁹⁵ Özünü mahv eyleyip vuslat-1 yâre er (NAA. G. 195/7).’

Mahvın bir hâl olarak kullanımı oldukça mahduttur ve bu şekilde en fazla kullanan Ümmî Sinân’dır. Şairlerin mahv hususundaki beyitleri şu şekildedir: ‘Küfr-i havâsa sıradan kimselerin aklı ermez, âşık bu küfürde mahv olur (NAA. G. 187/6).²³⁹⁶ Fenâ fi’l-lâh makâmına ulaşan mahvu’l-llâh olur (ÜS. 27/3). Gönlüm mahv u garkın sırrına ermek için kuş olup uçmak diler (ÜS. 36/6). Hayret denizinde boğulan mahva

²³⁹¹ Serrâc, *Luma*, s. 417. Kaybolma açısından daha süratli olduğu için mahk, mahvdan daha üstündür. Tams ve mahk, mahv ile benzer kavramlardır. Kulun fiilleri Hakk’ın fiillerinde fenâ bulursa mahv; sıfatları sıfatlarında fenâ bulursa tams; vücûdu Hakk’ın vücûdunda fenâ bulursa mahk adını alır. Cürcânî, *Ta’rîfât*, s. 83.

²³⁹² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 234. Mahv için bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 492-495; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 316.

²³⁹³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 195. Mevlânâ, Mesnevî’de Allah’ta mahv olma, yok olma yolunu öğretmek için nahivci ile gemici hikâyesi anlatır. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 182-183.

²³⁹⁴ Mahk için bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 233; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 315.

²³⁹⁵ Beyit için bkz. ‘Âlem-i Vahdet’, ‘Varlık, Yokluk’.

²³⁹⁶ Beyit için bkz. ‘Küfür’.

ermiş Niyâzî'yim (NM. 126/4).²³⁹⁷ Ben beni mahv eyledim, benden hiç eser kalmadı, varlığım bahr-ı Mutlak lâ-taayyün künh-i Zât'tır (ÜS. 121/8).'

Sahv ise kendinde olma hâli, kendine gelme, ayıklık demektir. Hislerini yitirip kendinden geçen ârifin tekrar kendine gelerek hislerini kazanması durumu, ayılma ve kendine gelme hâlidir.²³⁹⁸ Mahv hâli sâlikin Hak ile halktan ve kendi sıfatlarından fânî olması iken sahv hâli, sâlikin Hak ile bâkî olması²³⁹⁹ manâsına da gelmektedir. Tetkik edilen divânlarda sahv hâli sadece Niyâzî-i Mısrî'nin tek bir beytinde zikredilmektedir. Mısrî, ârifi anlattığı, tavsif ettiği ve nasıl olması gerektiğini söylediği şiirinin bir beytinde (NM. 100/13)²⁴⁰⁰ sahv ve mahv hâleriyle birlikte ru'yet, cemâl, heybet, üns gibi kavram ve hâlleri de zikrederek onun tek bir noktada ve makâmda kalmamasına, sürekli terakki içinde bulunması gerektiğine dikkat çekmiş ve sahvı manâsına değinmeden sadece lafzen anmıştır.

4.26. Muhabbet

Allah (c.c.)'a giden yollar, mahlûkâtın nefesleri adedince olsa da bu yolların üç tanesi en mümtaz olanıdır. Bunlar tarîk-i ahyâr, tarîk-i ebrâr ve tarîk-i şuttârdır. İlk iki yol ile Hakk'a vâsıl olanlar pek nadirdir. Muhabbet sahiplerinin tarîki olan şuttâr yolundakilerin bidâyette eriştikleri mertebe, diğerlerinin sülûkunun nihâyetinde ulaştıkları mertebeden daha yüksektir.²⁴⁰¹ Muhabbet, âşıkın seçme yeteneğinin zail olması, sadece mahbûb ile meşgûl olmasıdır.²⁴⁰² Muhabbet, sevenin kendi sıfatlarını mahv edip sevdiğinin zâtını ispat etmesidir. Birbirini seven iki kimseden biri diğerine 'ey ben' demedikçe muhabbet sahih olmaz. Muhabbet, kalpte sevgilinin isteği dışında her şeyi yakıp kül eder.²⁴⁰³ Serrâc'a göre muhabbet, kulun Allah (c.c.)'ın kendisini

²³⁹⁷ Beyit için bkz. 'Hayret, Hayrân, Vâlih'.

²³⁹⁸ Uludağ, *a.g.e.*, s. 301. Sahv için bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 305; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 414.

²³⁹⁹ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 194.

²⁴⁰⁰ Beyit için bkz. 'Heybet, Üns'.

²⁴⁰¹ Bursevî, "Şerh-i Usûl-ı Aşere", s. 35-47.

²⁴⁰² Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 31.

²⁴⁰³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 591.

sevdiğini görüp kendisinin de Allah (c.c.)'ı sevmesidir.²⁴⁰⁴ Hâller için muhabbet, makâmalar için tevbe gibidir. Muhabbet gerçek ve sağlam olunca diğer hâller onun üzerine kurulur ve ona tabi olur.²⁴⁰⁵ Mekkî'ye göre muhabbet, yakîn makâmalarının dokuzuncusu ve sonuncusudur. Muhabbet, âriflerin makâmalarının en yükseğidir. Muhabbet makâmına erişen kimse için, diğer makâmlardan elde edemediği şeyler ziyân sayılmaz. Muhabbet makâmına ulaşamayan da ulaştığı diğer hiçbir makâm için övünemez. Muhabbet makâmaların en şerefliisidir, onun üzerinde sadece hullet (özel dostluk) makâmı vardır.²⁴⁰⁶ Muhabbet mahallinde öyle bir dereceye ulaşılır ki âşık sadece sevdiğini görür, bütün işi ondan bahsetmek olur.²⁴⁰⁷ Her kim korku olmadan yalnız muhabbetle Allah (c.c.)'ı tanırsa sevinç ve nâz içinde helâk olur, sadece korku ile tanıyan da Allah (c.c.)'tan uzaklaşır. Allah (c.c.)'ı hem muhabbet hem de korku ile tanıyana Allah (c.c.) bilmediğini öğretir ve onu bulunduğu makâmında sabit kılar.²⁴⁰⁸

Tetkik edilen divânlarda 'bâde-i muhabbet, cünûn-i muhabbet, deryâ-yı muhabbet, ehl-i muhabbet, esrâr-ı muhabbet, künc-i muhabbet, meydân-ı muhabbet, muhabbet câmı, muhabbet şerbeti' gibi ifade ve terkiplerle zikredilen muhabbet 'âşık, maşûk, aşk, bâde, şarâb, kurb, zâhid, zevk' vb. mefhumlarla tenasüp teşkil edecek şekilde beyitlerde yer almış ve en fazla Nâbî'de tekasüf etmiştir. Mısırî ise muhabbeti bahis mevzu etmemiş, bu mefhumla 'hubb' olarak sadece bir beytinde yer vermiştir:

²⁴⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Serrâc, *Luma*, s. 57-59.

²⁴⁰⁵ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 636-638.

²⁴⁰⁶ Muhabbetin alâmetleri, fazîleti, bkz. Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, C. III, s. 209-347. Kuşeyrî, muhabbetin kelime ve ıstılâh manâsını verip kelimenin etimolojisi ile ilgili derinlemesine malumatlar verir. Akabinde sûfilerin muhabbet hakkındaki tariflerini sıralar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 586-603. Hücvirî de Kuşeyrî gibi muhabbetin tanımını yapıp kelimenin kökeni hakkında bilgiler verir. Aynı zamanda muhabbet ve aşk mukâyesesi yaparak Allah (c.c.)'a karşı muhabbet beslenebileceğini; ama Allah (c.c.)'a âşık olunamayacağını nakleder. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 366-376. Sülemî aşkı, muhabbetin bir dalı ve aşta kendini bilme ve seçme yeteneğinin olması hasebiyle muhabbetin bir alt basamağı olarak görür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sülemî, *a.g.e.*, s. 31.

²⁴⁰⁷ Hücvirî, *a.g.e.*, s. 393. Muhabbet hakkında geniş bilgi için bkz. Kelebâzî, *Taarruf*, s. 163-165; Gazâlî, *İhyâ*, C. IV, s. 538-648; Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 631-638; Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 120-121; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 401-406; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 488-490; Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 207-208; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 232; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 313-314.

²⁴⁰⁸ Mekkî, *a.g.e.*, C. III, s. 249.

‘Muhabbet Hakk’ın irfânının neticesidir (SG. 7/9). Muhabbet velîlerin reh-güzârıdır (SG. 7/9). Muhabbet, âşıkın vücûdunu sonunda mahv eyleyen Hudâ kıvılcımıdır (SG. 7/12). Muhabbet Hakk’ın ezelden bir yâdigârıdır, atıyye-i ilâhîyesidir (SG. 7/17). Muhabbet hakikat ehline mâyedir (SG. 56/13). Âşık muhabbet dâd-ı Hudâ’dır (GE. 400/4). Bize muhabbet tâcı derd-i Hak’tır (GE. 564/4). Almıştır olan aklımızı dârû-yı muhabbet (NF. G. 19/5). Âşık râh-ı muhabbet hayatını feda etmesi teklif olursa bu teklif cânına minnettir (NB. G. 201/4). Hudâ’nın sevgisinden gayrı sevgi hadestir, muhabbet olmayınca habâset gitmez (SG. 6/3). Cârûb-ı muhabbet harîm-i dili pâk etti (NF. G. 16/4). Gönlümüzde Hak Teâlâ sevgisinden gayrı bir şey asla kalmadı (ÜS. 138/8). O pâdişâh seni insân olarak yarattım diye över, şânına ondan başkasına gönül vermek düşmez (ÜS. 156/3). Hulûs hanedânının yüce sarayı sıdk ve muhabbet esâsıyla sağlamaştı (NB. G. 362/4). Muhabbetsiz gönülde merhamet olmaz (NB. G. 98/1). Mestân-ı muhabbet elem ve ârı bilmez (FK. K. 4/1). Muhabbet eteğini elden bırakma, kulun Mevlâ’sına takarrubu ona olan vedâdı kadardır (NAA. K. 37/4).²⁴⁰⁹ Muhabbet feyzi, kıymetli olduğundan içerisinde riyâ olan kalpte asla bulunmaz (NK. G. 319/4). Esrâr-ı muhabbet her sîneye layık değildir (NB. G. 267/4).²⁴¹⁰ Muhabbet şerbetini her kim içerse kendinden geçer (ÜS. 97/4). Gönülde muhabbet mutlak gâlip iken ayrılık gamına tahammül olunamaz (NF. K. 47/41).²⁴¹¹ Tâlib-i Hâdî olan muhabbetten ferâğ etmez (SG. 62/1). Sır hümâsı muhabbeti niyâz edip yine aşkullâha erdi (ÜS. 162/1). Acımasız kış dünyâya öyle bir soğukluk verdi ki âşık ve maşuk arasında muhabbet yol bulamaz oldu (NB. G. 61/2).’

Meşreb-i ehl-i muhabbetden alan lezzet-i kām

Hün-ı dil nûş eder olmazsa şarâb-ı gülfâm

“Nef’î-Kasîde 50/1”

²⁴⁰⁹ Beyit için bkz. ‘Kurb, Bu’d’.

²⁴¹⁰ Beyit için bkz. ‘Sır, Esrâr, Râz’.

²⁴¹¹ Beyit için bkz. ‘Tahammül’.

Muhabbet ehli bir bakıma Allah (c.c.)’tan aldığı müridlerine ulaştırılan mürşid-i kâmilidir. Aşk şarâbını sunma yetkisi de mürşide verildiğinden mürid, onsuz yapamayacak derecede mürşidine bağımlıdır. Nef’î, yukarı aldığımız beytinde muhabbet ehlinen feyz alan kimselerin onlara mübtela olacağını ve onlarsız yapamayacağını dile getirmektedir.

Sosyal tenkit tasviri yapılan manzumelerde muhabbet ‘karşılıklı sevgi ve saygı, dostluk hukuku’ gibi manâlara gelecek şekilde zikredilmiştir: ‘Şu fenâda maalesef öyle bir vakte eriştik ki ehl-i irfân arasında muhabbet kalmadı (AÖ. 1453/1). Muhabbet meydânının başı ıpıssız kalmış, burayı kadın tabiatlılar işgal etmiş de erkekler unutulmuş (NB. G. 345/2).’

Şairler, umumiyetle muhabbet ile aşkı hemen hemen aynı manâya gelecek şekilde zikretmişlerdir. Bu mefhumları şarâp, bâde, kadeh gibi kavramların önüne ‘aşk u muhabbet’ şeklinde getirdiklerinde her ikisini de ‘tamlayan’ görevinde kullanmışlardır: ‘Aşk u muhabbet râhına cân u dilden girmişiz (AÖ. 229/5). Aşk u muhabbette gark olanlar korkusuz ve pervâsız başına sultân kimselerdir (AÖ. 16/1). Aşk derdi ezeldeki divânda benim alın yazım oldu. Muhabbet sevdâsını terk etmek bana mümkün değildir (NB. G. 10/3).²⁴¹² Muhabbet bizi havf u recâ arasına attı, aşkın gamını ne sakladık ne de âşikâr edebildik (NB. G. 450/3). Aşk u muhabbeti kesb-i dil zannetme, onun üstâdı ezeldir, sırr-ı pinhân öğretir (GE. 842/3). Hak yoluna gidenlere aşk u muhabbet buraktır (SG. 99/3).’ Nâilî’nin aşağıdaki beytinde aşk ve muhabbet şarâbıyla mest olan âşıkın hiçbir şey istemeyecek kadar kendinden geçtiği anlatılırken muhabbet kelimesi aşk ile birlikte ‘aşk u muhabbet’ şeklinde beyitte yer almıştır:

Şarâb-ı ‘ışk u muhabbetle mest olan ‘âşî

Ne zer piyâle ne şâķî-i sîm-sâķ ister

“Nâilî-Kasîde 91/2”

²⁴¹² Beyit için bkz. ‘Umumî Olarak Aşk’.

Muhabbet, divânlarda kök hâli olan ‘hubb’ ile de kullanılmıştır. Allah (c.c.) sevgisi yani hubbullâh, yüksek bir makâm olup makâmların sonuncusudur.²⁴¹³ ‘Yaratılışın esası hubb-ı ilâhîdir (âlemin yaratılışına sebep ilâhî muhabbetir), deryâ-yı muhabbetin sesi de âlemin tuzudur (NB. G. 118/3). Hz. Ali (k.v.)’nin hubbu ârifin kalbine gün gibi ziyâ vermiştir (ÜS. 13/18).’

Mısırî, mürşidi Ümmî Sinân için kaleme aldığı şiirinde onun sevgisinin kalbinde olduğunu ifade ederken ‘hubb’u kullanır:

Hubbı cānumda sırrı zātumda

Şavar üstümden hep beliyyâti

“Niyâzî-i Mısırî 183/11”

4.27. Müşâhede, Temâşâ

Müşâhede, kalbin arada şüphe, perdelenme ve kesilme olmaksızın Hak ile huzur hâlinde olması, tecellî nûrlarının kalbe peş peşe gelmesi,²⁴¹⁴ kalbin tevâhidin delilleri ile eşyâda Hakk’ı görmesidir.²⁴¹⁵ ve gaybı ayn-e’l-yakîn muâyene etme şeklinde kalpte oluşan hâle verilen addır.²⁴¹⁶ Müşâhede ayn-ı cem makâmı, hakka’l-yakîn hâlidir.²⁴¹⁷ Müşâhedenin en üst seviyesi Allah (c.c.)’ı her şeyde müşâhede etmeye başlamaktır.²⁴¹⁸ Her makâm sahibi, ilâhî tecellîleri kendi makâmından müşâhede eder ve o makâmda müşâhedesine uygun şeyleri işitir.²⁴¹⁹ Müşâhede hâlinde olan, halâda da melâdada tenhâda da topluluk içinde de kalbi ile Allah (c.c.)’ı görür.²⁴²⁰ Bir anlık dahi olsa nefsi görme, kişiyi Hakk’ı müşâhededen ayırır. Bir kere Hakk’ı müşâhede eden de kişiyi

²⁴¹³ Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 213. Muhabbetullâh hakkında bkz. *A.g.e.*, s. 213-214.

²⁴¹⁴ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 214.

²⁴¹⁵ Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 89.

²⁴¹⁶ Mekkî, *Kütü’l-Kulûb*, C. I, s. 504.

²⁴¹⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 265. Kalbin yüce Allah (c.c.) ile huzur bulması hâli olan muhâdara, birinci makâmıdır; peşinden mükâşefe, ondan sonra da müşâhede gelir. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 213. Muhâdara, mükâşefe ve müşâhede hakkında bkz. Serrâc, *Luma*, s. 393; Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif*, s. 664.

²⁴¹⁸ Müşâhede hakkında bkz. Serrâc, *a.g.e.*, s. 67-68.

²⁴¹⁹ Mekkî, *Kütü’l-Kulûb*, C. II, s. 344.

²⁴²⁰ Müşâhede hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, s. 392-396. Ayrıca bkz. Kübra, "Fevâihü’l-Cemâl", s. 121-127; Herevî, *Menâzilü’s-Sâirîn*, s. 134-135; Ankaravî, *Minhâcü’l-Fukarâ*, s. 453-454; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 515-516; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 352.

başka bir şey görmekten kurtarır.²⁴²¹ Divânlarda ârif, âşık, hayret, nakş mefhumlarıyla birlikte zikredilen bu mefhum en fazla Gaybî’de ele alınmış, diğer Tekke şairlerinin yanısıra sadece 1 beyitte Nâilî’de de tespit edilmiştir. Müşâhede hakkındaki beyitlerde temâşâ hâlindeki kimselerin ahvâli tebarüz ettirilmeye çalışılmış; Allah (c.c.)’ın çeşitli varlıklarda tezahürü bahis mevzuu edilmiştir: ‘Dost ayân olarak göründü, hiçbir şey nihân kalmadı (NM. 9/2). Ârif-i cân-âgâh Allah (c.c.)’ı heryerde müşâhade eder, zâhid-i huşk da ‘*semme vechullâh*’ın manâsını bilse idi benimle hem-nazar olurdu (NB. R. 111). Âşıklar tîğ-i gayretle gönül mir’âtını temizleyip âlem-i gaybî görürler (NAA. G. 47/3). Bezmde ne kadar çeng ve çegânemiz olsa da müşâhede-i Hak’tan gâfil olmayız (NB. G. 711/4).²⁴²² Kâinâtın çeşit çeşit nakşını müşâhede edenlerin işi hayret üstüne hayret etmektir (NB. G. 648/5).²⁴²³ O Mutlak, anâsırdan müşâhittir (SG. 13/2). Cemâl-i nûr-ı Yezdân anâsırdan müşâhittir (SG. 88/13). Hakk’ı görmek cân işidir, bunu ten elde edemez (SG. 91/4). Hak cism-i hayvânînin kendisini göremeyeceğini söyledi, onu görmek için dîde-i âdem gereklidir (SG. 48/4). Men aref bâbını açtığımızdan beri vechini cemâlini seyr edip Zât’a vuslat bulmuşuz (SG. 51/1). Şuhûd ehli vücûd-ı mutlakın lutf ve kahrını bir görür (onların gördüğü tektir) (SG. 14/9).²⁴²⁴

Müşâhede, divânlarda ‘temâşâ’ şeklinde de zikredilir. Müşâhede etme, seyretme manâlarına gelen temâşâ, tasavvufta Allah (c.c.)’ın maddî ve manevî âlemdeki güzelliğini, cemâlini ve kemâlini müşâhede etme; Allah (c.c.)’ın isim, sıfat ve fiillerinin tecellîlerini seyretme olarak bilinir.²⁴²⁵ ‘Âşık, maşûk, cemâl, hüsn, tecellî, mest, sûfî, varlık, yokluk’ gibi mefhumlarla bir arada kullanılan temâşâ en fazla Nakşî, Gevherî, Nâilî ve Fehîm’de yer almıştır. Temâşâ edilen şey ekseriyetle ‘cemâl, çeşm, dehân, ruh, yüz, hüsn, nakş ve Zât’ olmuştur: ‘Ey Allâh (c.c.)’ım, âşıkların seni görmek isterler (ÜS. 107/1). Kim ki düşünde cemâlini görse akli başında kalmaz ve senin sekrin olur

²⁴²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 32.

²⁴²² Beyit için bkz. ‘Mûsikî Unsurlarıyla İlgili Mecâzlar’.

²⁴²³ Beyi için bkz. ‘Hayret, Hayrân, Vâlih’.

²⁴²⁴ Beyit için bkz. ‘Kahr, Lutf’.

²⁴²⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 352. Bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 488.

(ÜS. 141/3). Hakk'ın cemâlini bütün eşyada görmekteyim (NM. 118/3).²⁴²⁶ Cemâl-i pâkini görmek ne güzeldir (NM. 61/2). Özünü bulan yüzünü gören bir başka yüzü görmeyi dilemez (NM. 74/1). Cemâli ehl-i irfân olan temâşâ edebilir (SG. 91/6). Kişi, hüsn-i itikadı kadar cemâl-i Hakk'ı temâşâ edebilir (NK. K. 37/5).²⁴²⁷ Hüsnünü cân gözü ile temâşâ eder ve bu sayede gözümüzü tecellî nûrlarının mazharı yaparız (NK. G. 153/1).²⁴²⁸ Hakk'ın güzelliğini temâşâ etme ümidi, pek çok dostu hayret denizinde boğmuştur (FK. G. 141/2).²⁴²⁹ Maksûd temâşâ-yı ruh u çeşm u dehendür (NB. G. 14/5). Mûsâ ile Tûr dağında bin bir kelâm söyleşen ve onun âsâsını mâr eyleyen karşımdadır (AÖ. 529/2). Âyîne-i dilden cemâlini gören özünden el çeker (NAA. G. 169/3). 'Lâ ve illâ'nın emrini mükemmel icrâ edenler Ahmet'ten görünen Zât'ı temâşâ eyledi (NAA. G. 166/2). Yar hüsnünü gösterince varımı târ mâr etti (NAA. G. 51/5). Kudret gözleri dost yüzünü gördüğünde akıllar çâk olup hayrân olur (NAA. H. 20/5). Yüzünden nikâbını kaldır da âşıklar cemâlini görsünler (NAA. G. 165/4).²⁴³⁰

Nakşî, münâcât hâlinde iken Allah (c.c.)'tan nikâbını kaldırarak âşıkların kalbini açmasını ister. Âşıklar da bu sayede tecellî eden Hakk'ı temâşâ²⁴³¹ edebileceklerdir:

Küşâd it kalb-i 'uşşâkı niğâbuñ ref' idüp yüzden

Cemâlûñ görsün 'âşıklar bu gün gel it tecellâyı "Nakşî-Gazel 156/3"

Temâşâ, birçok beyitte 'seyrân' kelimesi ile karşılanmış, bu kelime ile ifade edildiğinde ise 'cemâl, didâr, hüsn, ruh, ru'yet, vech, Zât' kavramları müşâhede edilen mefhumlar olmuştur: 'Tevhîdde seyrânımız Hak'tır (NAA. H. 16/6). Ey Hudâ fazlınla inâyet kıl, biçâreler hüsnünün bağında hüsnüne seyrân diler (ÜS. 37/4). Dil cemâl-i

²⁴²⁶ Beyit için bkz. 'Cemâl, Celâl'.

²⁴²⁷ Beyit için bkz. 'Cemâl, Celâl'.

²⁴²⁸ Beyit için bkz. 'Mazhar'.

²⁴²⁹ Beyit için bkz. 'Bahr, Deniz, Deryâ, Kâmus, Kulzüm, Lücce, Ummân, Yemm'.

²⁴³⁰ Beyit için bkz. 'Perde, Hicâb, Nikâb Nakış', 'Yâr, Ağyâr, Adû'.

²⁴³¹ Necmeddîn Dâye, müşâhedeyi tecellî ile mukâyese ederek bu kavrama farklı bir anlayışla yaklaşır. Müşâhedenin 'müfâale' bâbında olduğunu ve içinde ikiliği barındırdığını, tecellînin ise ikiliği kaldırıp vahdeti ispat ettiğini ileri sürer. Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 258.

ru'yeti tende seyrân edelden, akl u idrâki yitirdim (NAA. G. 119/1). Kim varlığı terk ederse bütün yüzlerde sadece Allah(c.c.)'ı seyrân eder (NM. 140/5).'

4.28. Nâz, Niyâz

“Naz, bildiği hâlde aldırış etmemek, bilmezlikten gelmek, kendini çekmek, çekmiş görünmek, nâzlanmak anlamına Farsça bir sözdür.”²⁴³² Nâz, nihâyet makâmına ulaşmış sâdıklarda görülür.²⁴³³ Hakk'a karşı nâzlanan velîlere, âşıklara, makâmı yüce kimselere 'nâz ehli' denir. Böyle kimseler her türlü resmiyetten, külfetten ve kayıttan uzak bir şekilde samimi olarak Allah (c.c.) ile sohbet edip ona içlerini dökerler. Nâz ehlinde alışlagelmiş edep kaidelerine rastlanmaz. Edep, nâz değil niyâz ehlinde aranır. Eşik niyâz mekânı iken huzûr nâzlanma mahallidir. Niyâz abdest almaya, nâz namaz kılmaya teşbih edilir.²⁴³⁴

Gevherî, Fehîm ve Nef'î'de yoğun bir şekilde zikredilen nâz kavramı, umumiyetle makâm ya da hâl olarak değil 'bir şeyi istediği hâlde istemez görünerek şımarıklık etme' anlamına gelecek şekilde sevgilinin bir vasfı olarak ele alınır: 'Nâz u istiğnâdan helâk oldum (GE. 241/4). Nâz ile nigâhın kimyâya benzer (GE. 204/3).²⁴³⁵ Sevgili, Fehim'i kayıtsızlıkla nasıplendirseydi cilve ve nâzdan gönlü doymuş hâle gelirdi (FK. G. 9/5). Âşıka âdet niyâz eylemektir, nâz etmek de yârin işidir (AÖ. 1404/4). Sabır olmayınca nâza tahammül ne belâdır (NF. G. 5/1).'

Mest ü hayrân 'âşıkîñ yolında kurbân eyle cân

Ƨut kulağın Hakk eşiginde nâzından bellüdür “Ümmî Sinân 48/12”

Ümmî Sinan, yukarı aldığımız beytinde mest ve hayrân olmuş âşıkları Allah (c.c.)'a nâzı geçen kimseler olarak tavsif ederek cânı onların yolunda kurbân eylemeyi salık vermektedir. Nef'î, aynı görüş paralelinde âşıkın dilrubâsına nâzının geçebilmesini (NF. G. 114/1) dile getirmektedir. Nakşî ise âşıkının bu âlemden elini çekip makâm-ı

²⁴³² Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 233.

²⁴³³ Serrâc, *Luma*, s. 407.

²⁴³⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 271-272; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 361.

²⁴³⁵ Bent için bkz. 'Araççın'.

nâz-ı Mevlâ'da karar etmiş olduklarını söyleyerek (NAA. G. 188/13) nâz mefhumunu makâm olarak telakki etmiştir. Aşağıdaki beytinde vuslatı değil nâzı talep eden Fehîm, sevgilinin nâzı ile âşika temayülü arasında irtibat kurmuştur:

Ben Fehîm-i hasretîyem olmazam vuşlat-ţaleb

Ťalib-i nâzam baña seyr-i ruĥu maţlûbdur “Fehîm-Gazel 69/8”

Mürşid-i kâmiller, eski müntesipleri kendilerine kalpten baĥlı olduklarından onlarla değil ilgilenmek, onlara nazar dahi etmezler. Fakat yeni gelen, yeni intisâb eden müridlere, kendileriyle ilgilenilmediĥi takdirde kalplerine soĥukluk girip kendilerinden uzaklaşmasınlar diye hususi bir ilgi ve alaka gösterirler.²⁴³⁶ Bundan hareketle âşıklar da sevgilinin kendilerine karşı ilgi ve alakasından ziyade nâzını, azarını, hakaretini ve itâbını derde dermân ve selâmet muskası addederler:

Naĥvet u nâz ile düşnâmını yârûñ Nâbî

Ĥaste-i mihnete ta'vîz-i selâmet bilürüz “Nâbî-Gazel 297/5”

4.29. Raĥbet

Arzu ve itibar etme manâsına gelir. Nefsin sevâba, sırrın hakka, kalbin hakîkate raĥbeti; sevilen bir şeye meyl etme, ilgi alaka gösterme olmak üzere çeşitlere ayrılır. Raĥbet etme, sevme ile başlar. Bir şeyin sevilmesi raĥbetin anahtarıdır. Raĥbet, kalbinde Allah (c.c.) korkusu bulunan sâlikin makâmıdır.²⁴³⁷ Divânlarda Mısrî, Gaybî ve Nâbî'de mahdut beyitlerde yer alan bu mefhum, Gaybî'nin mürşid-i kâmilin nasıl olması gerektiĥi husûsunda irat ettiĥi manzumesinin aşağı aldığımız beytinde mürşidin âdetleri yok ettirip aşka raĥbet ettirmesi vasfının öne çıkarılıp raĥbetin Allah (c.c.) aşkına, dolayısıyla da Allah (c.c.)'a olması gerektiĥi vurgulanırken istimal edilir:

Aşka terĥîb eyleyüp 'âdetleri ĥarĥ itdire

Ĥalmaya aşlâ bir uzaĥ hep 'ıyân ola nihân “Sun'u'llâh-ı Gaybî 90/9”

²⁴³⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 519.

²⁴³⁷ Uludaĥ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 289-290. Ayrıca bkz. Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 89-90; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüĥü*, s. 270-271; Cebecioĥlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 393.

Niyâzî-i Mısırî, Rabb'ine münâcât esnasında râğbet mefhumunun fâili olan 'râgıb'ı kullanarak kendisine tâlib ve tâatlarına râgıb kılmasını niyâz eder:

Cândan saña tâlib kıl her tâ'ate râgıb kıl

Bir pîre müşâhib kıl hıdmet yolını göster

“Niyâzî-i Mısırî 42/4”

4.30. Rızâ

Rızâ, kulun irâdesini terk etmesi,²⁴³⁸ başa geleni kalp huzuru ile karşılması, kaderin hâdiseleri karşısında mutmain olmasıdır. Rızâ hâline erenin gözünde nimet ile mihnet bir olur. Râzı olan hepsinin aynı kaynaktan geldiğinin idrâkine erer.²⁴³⁹ Rızânın hâl mi yoksa makâm mı olduğu hususunda farklı görüşler öne sürülmüştür. Bu görüşlerin hülâsası şöyledir: Rızânın başlangıcı kulun kendi kesbidir, nihâyeti ise vehbî olup hâllere dâhildir. Rızânın nihâyetinde kulun kazanç ve gayretinin tesiri yoktur.²⁴⁴⁰ Serrâc'a göre rızâ değerli bir makâmdır ve makâmın sonuncusudur. Rızâdan sonra gaybleri mütalaa gelmektedir.²⁴⁴¹ Gerçek rızâ hâli, belâ ve musibetlerin gelmesinden sonra belli olur.²⁴⁴² Kişi elindekine rızâ göstermez de daha fazlasını isterse daima zahmet ve sıkıntı içinde kalır.²⁴⁴³ Bazı velîlerin ağızları duâya kapalıdır, o büyük insanlar Allah (c.c.)'in hükümlerine râzı olmuşlardır. Onlar, duâ etmek suretiyle başa gelen ya da gelecek olan belâyı def etmeyi arzu etmezler. Bu da rızânın farklı mertebesidir.²⁴⁴⁴ Rızâ kelimesi dilimize 'rızâ lokması, rızâ kapısı, rızâ pazarı' gibi deyimler kazandırmıştır.²⁴⁴⁵

²⁴³⁸ Sûfilerin rızâ hakkındaki görüşleri için bkz. Kelebâzî, *Taarruf*, s. 155-156.

²⁴³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 27.

²⁴⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 391-398;

²⁴⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Serrâc, *Luma*, s. 52-53.

²⁴⁴² Hâris el-Muhasibî, *Riâye*, s. 424.

²⁴⁴³ Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 141. Rızâ makâmının alâmetleri, rızâ ehlinin örnek hâlleri, rızâ hâline zarar vermeyen durumlar, rızâ hâline ters düşen durumlar, rızâ ehlinin yapması gerekenler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, C. III, s. 161-208.

²⁴⁴⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 163. Ârif kişi, çoğu kez O'nun takdîri ile yetindiği için istek ve ihtiyacı Rabb'ine arz etmekten hayâ eder. Ataullah İskenderî, *Hikem-i Atâiyye*, s. 43. Kısmetine razı olan ile O'nun zikriyle meşgul olan âriflere duâ yapmak ve O'ndan herhangi bir şey istemek edep sınırının dışına çıkma mânâsına gelir. *A.g.e.*, s. 39.

²⁴⁴⁵ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 259-260. Rızâ hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sülemî, *a.g.e.*, s. 91-92, 126; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 604-606, 627-630; Gazâlî, *İhyâ*, C. IV, s. 617-646; Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 99; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 347-348; Bursevî, “Şerh-i Usûl-ı Aşere”, s. 71-73; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 267-269; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 295; Cebecioğlu, *Tasavvuf*

‘Bâb-ı rızâ, makâm-ı kurb-ı rızâ, râzı olmak, rızâ vermek, semt-i rızâ’ gibi ifade ve terkiplerle beyitlerde yeralan rızâ Nâilî, Nâbî ve Âşık Ömer’de tekasüf etmiş; diğer şairlerden Nakşî ve Nef’î’de hiç zikredilmemiştir. ‘Ârif, fakr, kâmil, kanaat, kazâ, tevekkül, teslimiyet’ mefhumlarıyla tenasüp ve ‘çün ü çerâ, davâ, emel, gam, gaflet, hırs, hasûd, şikâyet’ mefhumlarıyla da tezat teşkil edecek şekilde beyitlerde anılan rızâ, bu mefhumlar içerisinde en çok tevekkül ve teslimiyetle olan münasebeti ile ele alınmıştır. Tevekkülün ilk makâmı sabırdır, sabır ilâhî takdirin bir imtihân olarak görülmesidir. Şükür de belâyı nimet olarak görmektir. Bundan bir derece üstündür. Rızâ ise bu ikisinin de üzerinde bir makâmıdır.²⁴⁴⁶ Tasavvufta her ne kadar böyle bir sıralama gözetilmişse de şairler bu mefhumları girift şekilde işlemişlerdir:

‘Allah (c.c.)’tan ne gelirse, onun emrine rızâ vermek gerekir (AÖ. 212/5). Bâb-ı Hakk’a kâil isen râh-ı gayra düşme (AÖ. 847/3). Kazâ-yı kudrete teslim ü râzı ol (AÖ. 1197/1). Rızâ halkası teslimiyetin boynundadır, teslim olan râzıdır ve râzı olan teslim olmuştur (NK. G. 231/5). Maksûd yolunda ilerleyen sâlike teslim ve rızâ yolu yolların en selâmetlisidir (NB. G. 114/7).²⁴⁴⁷ Kullar, ne kadar şikâyet ederlerse kurb ve rızâ makâmından o derece uzak kalırlar (NK. K. 7/24).²⁴⁴⁸ Ey Hudâvendâ bize rızâ-yı şerîfin gereklidir, bize düğümlemiş bir dil ve çün ü çerâ sözleri lazım değil (NK. K. 7/57).’ İnsanların Allah (c.c.)’ın kudret elinde mahkûm olduklarını belirten Niyâzî-i Mısırî, kalp genişliği ve zenginliği için Hakk’ın kazâsına râzı olmayı salık verir:

Halk-ı ‘âlem kabza-i kudretde bî-çün ü çerâ

Hak kazâsına rızâ vir bula kalbün vüs‘ati

“Niyâzî-i Mısırî 192/4”

Şairler rızâ hakkında sadece fikir beyan etmekle kalmamış, bazı beyitlerini rızâ hâlini yaşar bir eda ile irat etmişlerdir. Fehîm ümit baharı ve üzüntü sonbaharının ne olduğunu bilmediğini yani aralarında bir fark görmediğini (FK. G. 136/1); Nâbî rızâ

Terimleri, s. 399. Ayrıca Sadî’nin *Bostan* adlı eserinin bir bölümü rızâ ile ilgili hikayelere tahsis edilmiştir. Şirâzî, *Bostan*, s. 201-216.

²⁴⁴⁶ Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, C. III, s. 146.

²⁴⁴⁷ Beyit için bkz. ‘Sâlik’.

²⁴⁴⁸ Beyit için bkz. ‘Şikâyet’.

çarşısının dükkânında oturduğunu (NB. G. 321/2) ve Allah (c.c.)’tan başka hiçbir şeye memnun olmama ihsânının memnunu olduğunu (NB. G. 259/3), Gevherî Allah (c.c.)’ın takdir ettiği şeylerin başına gelmesinden ötürü ağlamadığını ve rızâ kapısından yüzünü döndürmediğini (GE. 643/4)²⁴⁴⁹ ileri sürerken adeta rızâ hâlinedirler. Sevdikleri uğruna her türlü çile ve mihneti göze alan meşhur aşk kahramanlarından Ferhât ve Mecnûn’un yolundan gidemediğini ve rızâ hâlini yakalamada muvaffak olamadığını itiraf eden Nâilî ise kendi deyişi ile râzı olamamıştır:

Ferhâd u Kaysa Nâ’ilîyâ peyrev olmaduk

Yok meslek-i rızâda firâz u nişîbümüz

“Nâilî-Gazel 151/5”

Rızâ hususunda diğer telakkiler ise şu şekildedir: ‘Velî ârif olan lutfâ sevinmez kahra üzülmaz (NM. 80/4). Kazâyâ râzı olup halkı aradan çıkar, varlığın ve yokluğun halkın elinden olduğunu zannetme (SG. 14/4). Cânânenin rızâsını gözetmemek olmaz (NB. G. 829/1).²⁴⁵⁰ Sakın teslim ve rızâ ilacını terk etme (NB. G. 38/7).²⁴⁵¹ Tahsîl-i rızâyı yâr için gam çekeriz (NB. R. 79/1). Mâdem sen rızâ-yı Hak ile berâbersin, hussâd sana tîğ-ı kini bilesin, endişelenme (NB. R. 165/1). Dâmen-i rızâyı tut, sakın hiffet etme, bu yolda tehlikeler çoktur gaflete düşme (NK. MST. 3/30).²⁴⁵² Bu Sinân Ümmî’nin pâk zâtından temennâ kıldığı sadece rızâdır (ÜS. 2/16).’

Hakk’ın tedbir ve takdirini her şeyin üzerinde gören ve rızâ makâmına ulaşan kimselerin nazarında bütün zıtlar bir, aynı ve eşittir. Bir mürşid-i kâminden el almış olan Hak tâlibinin katında bâlâ ile pest (SG. MF. 1); kâmil kişiye cihânda düz ile iniş yokuş (AÖ. 648/1); özünü vahdette yek-sân eyleyen muvahhidin gözünde galip ve mağlup (SG. 5/7); Hakk’ın cemâline celâl perdesini çektiğini bilip ikisini de bir gören velî ârifin nazarında cemâl ile celâl (NM. 80/5) birdir. Menşeyinin Allah Teâlâ’dan olduğunu bilen ve her hâl ü kârda Allah Taâlâ’dan râzı olan ârif, basîr, rind ve âşıkların yanında

²⁴⁴⁹ Beyit için bkz. ‘Mâsivâ, Sivâ, Gayr’.

²⁴⁵⁰ Beyit için bkz. ‘Cefâ, Cevr, Sitem, Dert, Gam, Keder, Mihnet’.

²⁴⁵¹ Beyit için bkz. ‘Teslimiyet’.

²⁴⁵² Beyit için bkz. ‘Hiffet’.

zeminle âsumân (FK. G. 139/4), düz ile iniş yokuş (AÖ. 648/1), gâiple mağlûb (SG. 5/7), mescitle meyhâne (NM. 161/14), rindlikle zâhidlik (NF. KK. 1/10), nâr ile nûr (NM. 197/4), ye's ile ümîd (FK. G. 136/1), kahr ile lutf (NM. 178/5), tâc ile külâh (NF. K. 58/37),²⁴⁵³ hil'at ile köhne abâ (AÖ. 970/3),²⁴⁵⁴ izzet ile zillet (NF. K. 41/47), gam ile şâdî (NK. Ş. 10/5),²⁴⁵⁵ medh ile zemm (NM. 44/4) hepsi birdir. Zirâ sebeplerin, sonuçların, başlangıçların ve bitişlerin Hak'tan neş'et ettiğinin idrâkinde olan bu kimseler Hakk'ın elinde ve murâdında olduğundan her şeyi hoş ve tevekkülle karşılayıp her şeyden memnun ve râzıdırlar. Kendisini rind-i cihân olarak nitelendiren Nef'î, yanında gedânın başına taktığı nemed külâh ile Feridun'un²⁴⁵⁶ hükümdarlık tâcının (NF. K. 58/37),²⁴⁵⁷ yani izzet ve zilletin eşit olduğunu yüksek perdeden tefvîzi elde edebilmiş bir derviş edâsı ile haykırır. Dünyâ gamının korku ve üzüntüsü, zamâne insanlarından gelebilecek meşakkat ve eziyetler hepsi hoştur, hepsi güzeldir:

Birdür baña şimdengirü çün zillet ü 'izzet

Ne bîm-i gam-ı dehr ü ne pervâ-yı zamâne "Nef'î-Kasîde 41/47"

Kendisini rindân-ı basîr olarak tavsif eden Nâilî de gözünde gam u şâdînin bir olduğunu (NK. Ş. 10/5)²⁴⁵⁸ ifade eder. Ârif-i dânâ için gam u şâdî olmak fark etmez (AÖ. 201/3).²⁴⁵⁹ Allah (c.c.)'ın lutuf ve kahrı bir edilmeli, her ikisi de kişinin nazarında bir olmalıdır (NAA. G. 96/6). Kahr ve lutuf bir edilirse gam neşât olacaktır (NM. 83/5).²⁴⁶⁰ Âşık Ömer, hil'at ile köhne abâ nın yanında eşit olduğunu dünyâya ve içindekilere müstağni bir edâ ile dile getirir (AÖ. 970/3).²⁴⁶¹ Elden gidene üzülmemek ve ele geçene sevinmemek rızânın kâmil hâllerindedir.²⁴⁶² Zevk mevsimi ve üzüntü

²⁴⁵³ Beyit için bkz. 'Tâc'.

²⁴⁵⁴ Bent için bkz. 'Hil'at'.

²⁴⁵⁵ Beyit için bkz. 'Basîret'.

²⁴⁵⁶ Feridun, Pişdâdiyân sülalesinin altıncı hükümdârıdır ve edebiyatımızda zulmü sona erdirmesi ile işlenir; adâletin timsali addedilir. Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 307-311.

²⁴⁵⁷ Beyit için bkz. 'Tâc'.

²⁴⁵⁸ Beyit için bkz. 'Basîret'.

²⁴⁵⁹ Bent için bkz. 'Peşmîne'.

²⁴⁶⁰ Beyit için bkz. 'Âzâde, Hür'.

²⁴⁶¹ Bent için bkz. 'Hil'at'.

²⁴⁶² Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, C. II, s. 447.

zamanının bir olduğunu belirtip aralarında bir fark görmediğini ileri süren Fehîm, aşağı derç olunan beytinde bu hâlin mazharı görünümündedir:

Bilmem nedür bahâr-ı ümîd ü hâzân-ı ye's

Birdür yanumda mevsim-i kâmu zamân-ı ye's "Fehîm-Gazel 136/1"

Bunun yanı sıra kınayanla övenin kişinin nazarında eşit olması da güzel bir haslettir ve rızâ alâmetidir.²⁴⁶³ Bu haslete sahip olan kimselerin Allah (c.c.) katındaki dereceleri pek yücedir.²⁴⁶⁴ Aşağıdaki beytinde kendisini medih ve zem edenin kendisine bir fayda veya zarar veremeyeceğinin bilincinde olan Âşık Ömer, insanların ne söylediğinin ya da söyleyeceğinin umurunda olmadığını iddia eden rüsvâ bir âşık konumundadır ve tek arzusu uğruna gayret, âr ve nâmûs düşüncesini terk ettiği maşûkunun kendisinden râzı olmasıdır:

Ey Ömer çekmezem zerrece elem

Gerek medh ederler beni gerek zem

Ko her ne söylerse söylesin âlem

Gayret ile nâmûs âr kaydı gitti

"Âşık Ömer 1407/5"

4.31. Sabır

Sabır, yüzü ekşitmeden acıyı yudumlamaktır.²⁴⁶⁵ Sabır, bir şeye meyil ve istek olmadığında onu yapmaktan ictinap etmek değil;²⁴⁶⁶ nefsin lezzet aldığı şeylerden mücâhede ile uzak durabilmektir.²⁴⁶⁷ Sabır ehline en zor gelen sabır Allah (c.c.)'tan uzak kalmaya sabretmektir.²⁴⁶⁸ Allah (c.c.)'tan ayrı kalmaya sabır, müşâhede makâmlarının en yüksek ve en seçkininde olur.²⁴⁶⁹ Serrâc'a göre sabır yüce bir

²⁴⁶³ Mekkî, *a.g.e.*, C. II, s. 512.

²⁴⁶⁴ Kâşânî, Allah (c.c.)'a yönelme demek olan 'ibhât' kavramını izah ederken seçkinlerin yönelmesini demek olan 'ibhâtü'l-havâs' kısmında bu kavramı, methedilmenin ve kınanmanın eşit olması şeklinde tarif eder. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 45.

²⁴⁶⁵ Sabır hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 376-386.

²⁴⁶⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 18.

²⁴⁶⁷ Bursevî, "Şerh-i Usûl-ı Aşere", s. 67.

²⁴⁶⁸ Serrâc, *Luma*, s. 49.

²⁴⁶⁹ Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif*, s. 617.

makâmdır ve tevekkülü gerektirir.²⁴⁷⁰ Mekkî'ye göre sabır, yakîn makâmlarının ikincisidir.²⁴⁷¹ Sabır kılavuzu kanat olursa, cân arşın ve kürsünün üzerine çıkar.²⁴⁷² Maksûda elbet ulaşılır, fakat sabırlı olmak gerekir. Nitekim bir bakır külçesini altın yapmak için nice altınları toprağa atan kimyâcıların usandıkları hiç işitilmemiştir.²⁴⁷³

Bu mefhum 'âşık, aşk, dermân, derviş, müsamaha, sâlik, sadâkat, tahammül, teslimiyet' mefhumlarıyla tenasüp ve 'ayrılık, cefâ, cevr, dert, firâk, firkat, hicrân, ıstırap, keder, kılet, minnet, sefer, zillet' kavramlarıyla da tezat teşkil edecek şekilde bir arada kullanılmış ve 'ârâm, şekîb, tâkât, sabr eylemek, sabra mecâl kalmaması, sabra tâkât kalmaması, sabır döşeği, sabır zevrakı' gibi ifade ve terkiplerle zikredilmiştir. Sabır kavramı, hiçbir şair tarafından bir makâm ya da hâl olarak telakki edilmemiştir. Dert, mihnet ve aşka sabır beyitlerde sık işlenen mevzular olduğu gibi sevgilinin ezâ, cefâ ve nâzına sabır da haddinden füzun şekilde ele alınmıştır. Sabır hususunda Eyüp Peygamber (a.s.) sabır timsali olarak sıkça zikredilmiş; sabredilemediği durumlarda sabrın çaresi olarak sefer düşünülmüştür: 'Eyyûb (a.s) misâli derde sabr edersen vücûdun Mısır'ına sultân olursun (AÖ. 1252/1). Aşkın çaresi ya seferdir ya da sabırdır (AÖ. 123/5).²⁴⁷⁴ Sabra tâkât kalmadı, terk-i diyâr etmek de güç (AÖ. 132/1). Hâlimi tabibe arz ettim, derdimin dermânının ya sabr ya da sefer olduğunu söyledi. Bende sabra mecâl yok, vatanımdan sefer ettim (AÖ. 230/4).'

Onulmaz yâresi aşkın tükenmez arası aşkın

Muhassal çâresi aşkın sabırdır yâ sefer derler

“Âşık Ömer 238/4”

²⁴⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Serrâc, *a.g.e.*, s. 47-50.

²⁴⁷¹ Sabrın fazîleti, kısımları, mâhiyeti, özellikleri, şükür ile mukayesesi için bkz. Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, C. II, s. 239-274.

²⁴⁷² Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 449.

²⁴⁷³ Şirâzî, *Bostan*, s. 149. Sabır hakkında geniş bilgi için bkz. Kelebâzî, *Taarruf*, s. 145-146; Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 126; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 603-604, 615-618; Gazâlî, *İhyâ*, C. IV, s. 113-152; Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 98-99; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 341-347; Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, s. 242-265; Bursevî, “Şerh-i Usûl-ı Aşere”, s. 67-68; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 316; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 302; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 408-409.

²⁴⁷⁴ Beyit için bkz. 'Sefer, Seyr, Seyr ü Sülûk'.

Her ne kadar aşk ile sabır bir araya gelmese de²⁴⁷⁵ sevgilinin ezâ ve cefâsına sabredemeyen, hatta belâlarından zevk almayan sevgisinde samimi değildir. Sevgilinin aşkıyla çaresiz kaldığını belirten Nef'î, aşağı derç ettiğimiz beytinde sabır ve kararıyla beraber akıl ve fikrini de yitirdiğini ifade etmektedir:

Nola gitdiyse karar u 'aql u şabr u fikrimüz

Ġam degül nâçâr isek 'aşkuñla nâçârız hele "Nef'î-Gazel 102/3"

Sabır hakkında diğer telakkiler ise şu şekildedir: 'Başkasına sindirimi kolay şarâp lezzetli gelebilir, ama bana macûn-ı sabr faydalıdır (NB. G. 56/6). İkâmet edenler sabır kalesinin etrafını çevreleyen tahammül surları varken keder çapulcusunun endişesini çekmezler (NB. G. 548/5).²⁴⁷⁶ Yârin dil-i âhenîni keştî-i sabra çapa olmasa keştî-i sabr bu havada çoktan karaya çalardı (NB. G. 865/7). Sadâkat, yokluk ve sıkıntılı günlerde sabırlı olmaktır (NB. G. 126/2).²⁴⁷⁷ Cihânda sabır oldukça ağırdır, galiba demirdir (NB. G. 150/6). Dervîşler sabır döşeğine ve tevekkül yastığına yaslanıp Hak'tan başkasından çâre beklemezler (ÜS. 44/9). Birçok kimse sabr ederek azlık içindeyken devlet elde etmişlerdir (NM. 192/3).²⁴⁷⁸ İven kişi yol alamaz, maksûdunu tez bulamaz (NM. 97/4).²⁴⁷⁹ Huyumuz her seng-i tana sabr etmek olalı dil hânesinde sağlam bir şişemiz kalmadı (AÖ. 896/1). Ayrılığın sonu vardır, gönül sabr eyle sabr eyle (AÖ. 1228/4).²⁴⁸⁰ Ey Nakşî, Hak'tan ihsân erişinceye kadar sabr eyleyip katlan (NAA. H. 12/7). Kerîm ü Sübhân sabır ile her derde dermân bulunacağını buyurdu, âkil isen sabr et Gevherî, yârin bir gün cevretmekten usanır (GE. 540/4). Ayrılığın cânı yıpratın halinin çaresi sabırdır, aşk eziyetinin başka bir dermâna yatkınlığı yok (NB. G. 397/4). Beni aşk gâret-zede-i sabr u sükûn etti, sabr da peymâne-i leb-ber-leb-i hûn etti (NB. G. 835/1).'

²⁴⁷⁵ Şirâzî, *a.g.e.*, s. 143.

²⁴⁷⁶ Beyit için bkz. 'Tahammül'.

²⁴⁷⁷ Beyit için bkz. 'Sadâkat'.

²⁴⁷⁸ Beyit için bkz. 'Âb-ı Hayât, Âb-ı Hayvân'.

²⁴⁷⁹ Beyit için bkz. 'Varlık, Yokluk'.

²⁴⁸⁰ Beyit için bkz. 'Vasl, Visâl, Vuslat, Vâsıl, Firâk, Firkat, Ayrılık, Cüdâ, Hicrân, Hasret, Hicret'.

4.32. Sekr, Sahv

Sekr, kalbe gelen kuvvetli bir vâridât ile kulun kendinden geçip his ve şuurunu kaybetmesi,²⁴⁸¹ hâlin hükmünün kulu tamamen kaplamasıdır.²⁴⁸² Sekr, gaybetten daha mükemmel ve kuvvetli bir hâl²⁴⁸³ olup kulu seçme yeteneğinden ayırır. Doğru sekr, sahibini herhangi bir günah işlemekten, şeriat bakımından kınanacak bir duruma düşmekten koruyan sekrdir.²⁴⁸⁴ Sekr hâlinin kemâli sahvdir. Sekr, küçük çocukların oyun oynadıkları bir saha, sahv ise erlerin fenâ buldukları meydândır.²⁴⁸⁵ Sahv, gaybet (kendinden geçme) hâlinden sonra his ve şuur hâline geri dönmektir.²⁴⁸⁶ Sekr, temyiz hâlini kaybedip taşı ve toprağı, zenginliği ve yoksulluğu bir görmektir. Sahv ise, kulun sekrden sonra temyiz hâline dönüp her iki farklı durumu da ayırt eder hâle gelmesidir. Sahv hâli, sekr hâlinden daha mükemmeldir.²⁴⁸⁷ Sahv hâli sekr hâline göre gerçekleşir. Kimin sekri (manevî sarhoşluğu) Hak ile olursa onun sahvı da (uyanıklık hâli) Hak ile olur. Sahv hâlinde Hak ile birlikte olan, sekr hâlinde hataya düşmekten korunur.²⁴⁸⁸ Sahv huzûrdan, sekr de gaybetten daha kapsamlı ve üstündür.²⁴⁸⁹

Tetkik edilen divânlarda sekr ve sahv hâlleriyle münasebeti olan birçok mefhum zikredilmiş, bu mefhumlar sayısız teşbih, mecâz, kavram, ıstılâh ve kelimelerle tenasüp teşkil edecek şekilde beyitlerdeki yerini almıştır. Sıkça zikredilen ‘sekr, sekrân, mest, mestâne, sermest, mahmûr, meyhâre, bâdekeş, sarhoş, esrük, bîhuş, bengî, meyhör,

²⁴⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 206-208. Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*'da tasavvufî fırkaları anlattığı bölümün Tayfûriye kısmında, Bâyezîd-i Bistâmî'nin yolunun galebe ve sekr olduğunu belirtir. Sahv ve sekr hakkında ayrıca bkz. Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 248-252.

²⁴⁸² Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 661.

²⁴⁸³ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 97. Ankaravî, sekri hayret ve cehâlet olarak tavsif edip sekrin özellikle âşıklara mahsus olduğunu belirtir. İçerisinde sekri barındırmayan ve kabul etmeyen fenâ fillâh mertebesini, âriflerin makâmı olarak tanımlayan Ankaravî, bu şekildeki sekr ve fenâ mukâyesesiyle, ikisi arasında bir derecelendirme yapar. Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 463.

²⁴⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sülemî, *Sülemî'nin Risâleleri*, s. 32-33. Sekr hakkında ayrıca bkz. Herevî, *Menâzilü's-Sâirin*, s. 137-138; Ankaravî, *a.g.e.*, s. 461-463; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 126, 310-311; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 424.

²⁴⁸⁵ Hücvirî, *a.g.e.*, s. 250-251. Sekr ve sahv hususundaki ihtilaflar ve hangisinin üstün olduğuna dair tespitler için bkz. Ankaravî, *a.g.e.*, s. 464; Afifî, *Tasavvuf*, s. 247-250.

²⁴⁸⁶ Kuşeyrî, *a.g.e.*, 206-208. Sahv için ayrıca bkz. Herevî, *a.g.e.*, s. 138; Cürcânî, *a.g.e.*, s. 96; Ankaravî, *a.g.e.*, s. 463-465; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 327.

²⁴⁸⁷ Süflerin sekr ve sahv hakkındaki görüşleri için bkz. Kelebâzî, *Taarruf*, s. 176-177.

²⁴⁸⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 207-208. Sahv ve sekr hakkında ayrıca bkz. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 661.

²⁴⁸⁹ Serrâc, *Luma*, s. 399-400.

ayyaş, huşyâr, ayık' gibi kelimeler sahv ve sekri tedai ettirecek şekilde divânlarda yer almıştır. Bu kavramlar 'sekr' ve çoğulu 'sekrân' olarak zikredildiğinde Allah (c.c.) aşkının verdiği sarhoşluk ve kendinden geçmişlik hâli kastedilir: 'Cân, Allah (c.c.)'ın visâlinin şerbetini nûş edelden müsekkerdir (ÜS. 50/7). Kim ki düşünde Allah (c.c.)'ın cemâlini görse aklı başında kalmaz ve onun sekri olur (ÜS. 141/3). Bizi hamr-ı rûy-ı yâr ile sekrân olan anlar (NM. 177/1).²⁴⁹⁰ Allah (c.c.)'ın visâlinin gülüne hayrân olanlar şarâb-ı aşkla sekrân olup her birisi mestân gezer (NM. 184/2).²⁴⁹¹

Sarhoş, sermest demek olan 'mest', tasavvuf edebiyatında aşkın bütün benliğine ve varlığına hâkim olup iliklerine kadar işlediği âşık demektir.²⁴⁹² Tasavvufî manâda aşk denizine batmış kimse için kör kütük sarhoş manâsına 'mest-i harâb' tabiri kullanılır.²⁴⁹³ İlâhî aşk şarâbıyla mest olmuş kişiler manevî zevk ve neşe içerisindeyler.²⁴⁹⁴ 'Sûfî, tâlib, zâhid, sâkî, rind, mürşid, medhûş, huşyâr, hayrân, vâlih, harâbâtî, âşık, ayık, ârif' gibi tiplerle ve 'aşk, bâde, câm elest, ezel, mey, şarâb' vb. mefhumlarla mütenasip şekilde divânlarda yer alan mest mefhumu 'bed-mest, mest-i aşk, mest-i elest, mest-i gurûr, mest-i gaflet, mest-i harâb, mest-i mey-i meygede-i aşk-ı Hudâ, mest-i müdâm' vb. terkiplerle zikredilir. Mestin beyitlerde tasavvufî kullanımı, elest meclisinde içilen aşk şarâbının tesirini tedai ettirmesi dolayısıyladır. Bu şarâbı içen kimseler mest ve hayrândırlar, o şarâbın tadını damak ve dimağlarında her daim hissetmektedirler: 'Aşkın ile dolup zühüdümü yanılmışım, mest-i müdâm bir şekilde dostu çağırırım (NM. 20/2). Ben mest-i mey-i meygede-i aşk-ı Hudâ'yım (NF. G. 39/2). İlâhî aşkın şarâbını içirip bizi mest u hayrân eyle (ÜS. 159/1). Bâde-i aşk-ı elestten içmeyen mest olmaz (GE. 785/2). Elest bezminde mest u hayrân oldum, esmâü'l-

²⁴⁹⁰ Beyit için bkz. 'Hayret, Hayrân, Vâlih'.

²⁴⁹¹ Beyit için bkz. 'Hayret, Hayrân, Vâlih'.

²⁴⁹² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 245. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 332.

²⁴⁹³ Uludağ, *a.g.e.*, s. 245; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 332.

²⁴⁹⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 217.

hüsnâyı anladım bildim (AÖ. 989/1). Mürşid, sohbetinde bâde-i vahdet suna, mest ü meczûb eyleyip kevn ü mekânı tayy ettire (SG. 90/11).²⁴⁹⁵

Mest, birçok beyitte Farsça çoğulu olan ‘mestân’ şekliyle de karşımıza çıkmaktadır: ‘Halvetîler olarak biz âlem-i vahdet bağının meyinin mestânıyız (ÜS. 73/6). Câm-ı vahdeti nûş edelden cânımız mestânedir, her nefes hammârlığı ol sebeptendir (ÜS. 121/3). Cânânımız bize vahdet câmını içirdiğinden mestânımız bir nefes dahi ayılmadı (NM. 72/1).’

Mest kelimesi ‘mest olup kendinden geçmişçesine’ manâsındaki zarf hâli ‘mestâne’ şeklinde de müstamel olup kelimeye yine ‘sarhoş, kendinden geçmiş’ manâsı verilerek beyitlerde ‘âşık-ı mestâne, dil-i mestâne, mestâne-i bâde-i ezel, mutrib-i mestâne’ gibi terkiplerle yer almıştır: ‘Câm-ı vahdeti nûş edelden cânımız mestânedir, her nefes hammârlığı ol sebeptendir (ÜS. 121/3). Aşk elinden câmı nûş ettim bu gün mestâneyim (ÜS. 83/11). Allah (cc.)’ım, gönlümü mir’ât-ı feyz-i Zât edip beni ol tecellî ile mestâne kıl (NM. 108/5). Mestâneler, Allah (c.c.)’ın bezm-i vuslat cem‘inde yanar (NAA. H. 19/1). Zâhid bizi mestâne olduğumuz için ta‘n edermiş, biz aşkın şarâbını ta ezelden nûş etmişiz (AÖ. 1006/2).’

Kelimenin ‘sermest’ şekliyle kullanımı da ‘sarhoş olup kendinden geçme, ilâhî neşve ile kendinden geçme’ manâsını muhtevi olup Fehîm’in ilâhî aşk şarâbının sermesti olup ne sevgilinin yüzünü, ne huriyi ne de cenneti göremeyecek kadar kendinden geçmeyi murat ettiği aşağıdaki beyti bu meyandadır:

Şöyle sermest-i mey-i ‘aşk-ı İlâhî olsağ

Ki ne dîdâr u ne hür u ne behiştin görsek

“Fehîm- Gazel 72/2”

‘Biz ezel peymânesinin sermest ü lâ-ya’killeriyiz (AÖ. 596/4). Ben sermest-i elestim (FK. G. 272/7); sermest-i şarâb-ı bî-humârım, feyiz şarâbıyla sarhoş olmuşum

²⁴⁹⁵ Beyit için bkz. ‘Meczûb’.

(FK. MST. 3/7/10).²⁴⁹⁶ Nâbî'nin Musahip Mustafa Paşa'ya sunduğu azliyesinin aşağıdaki beytinde zikrettiği 'sermest' kelimesi, diğer şairlerde pek görmediğimiz bir kullanımla 'gurûr ve ikbâl sarhoşu' manâsına gelecek şekilde karşımıza çıkmaktadır:

Bezm-i iqbâlde ser-mest olanuñ hâli budur

Gâh peymâne çeker gâh humâr-ı âlâm "Nâbî-Kasîde 12/3"

Divânlarda 'bâdekeş, meyhâre, serhoş, esrük, bî-huş, ayyaş, meyhor' gibi sıfatlarla da mest kastedilmiştir: 'Bezm-i elest meyinin her nefes mahmûrüyum (ÜS. 105/5). Ben rind meşrepli meyhâreyim, karakterimi mestâne-meşrep eyledim (FK. G. 18/1). Dost, meyini kime sunarsa o kimse cân u başını meydâna koyar, bizim güftârimiz o yüzden esrûktür (ÜS. 70/6).' Şarâbı içmeden, sarhoş ve mest olmadan Hak emrine fermân olmayı arzu etmek muhaldir:

Şarâbı sen içmedin sarhoş u mest olmadın

Nicesi Hâk emrine fermân arzularsın "Niyâzî-i Mısırî 135/7"

Âşık Ömer'in bir manzumesinden intihap ederek aşağı aldığımız beyit gazâdan bahsolunan manzumenin bir parçasıdır. Beyitte teşbih-i belîğ tariki ile ejderhaya benzetilen Bektâşîler'in yeniçerilerine göndermede bulunulmakla birlikte aynı zamanda 'esrük' sıfatı ile de onların şarâba düşkünlüğüne işaret edilmektedir:

Bağlanıp gayret kuşağın sadr-ı a'zam her seefer

Bunca serdengeçtiler kanlar saçıp başlar keser

Tiğların üryan eder Bektâşîler şâm u seher

Sıdk-ıla gülbangi kırk bin esrük ejderha çeker "Âşık Ömer 480/3"

Aklı başında, bilinci yerinde olana 'huşyâr' denilir. Tasavvufta huşyâr, sahv hâlinin mukâbilidir.²⁴⁹⁷ Huşyâr, aşkın galebesiyle kendinden geçen sâlikin kendine gelmesi ve aklının başında olması hâlidir. İstikâmet üzere olmadan kinayedir.²⁴⁹⁸ Tetkik edilen divânlarda 'sahv' kelimesi zikredilmezken 'huşyâr' ve 'ayık' kelimeleri mahdut

²⁴⁹⁶ Beyit için bkz. 'Harâbât İle İlgili Diğer Mecâzlar: Cür'a, Humâr, İş, İşret'.

²⁴⁹⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 65.

²⁴⁹⁸ Uludağ, *a.g.e.*, s. 175.

da olsa sahv hâlini beyan edecek şekilde ağırlıklı olarak Ümmî Sinân, Gevherî ve Nefî’de zikredilmiştir. Gevherî’nin aşağı aldığımız bendinde soyunup derviş olma ve bunun neticesinde yanma ve mest olma hâlinin tahakkuk etmesi bahis mevzuu edilirken esrâra vâkıf olmayanlarca dervişlerin ahvâl ve zâhirine bakarak ‘ayık’ olarak tavsifi dile getirilmiş ve bu suretle ‘ayık’ kelimesi zikredilmiştir:

Gönül gel soyunup dervîş olalım

Bizi gören bağı yanık disünler

Ehl-i diller ile hem alış idelim

Esrâr bilmeyenler hem ayık disünler “Gevherî 439/1”

‘Şarâb-ı dest-i kudretten içenler haşre dek ayılmaz (NAA. G. 7/5). Evliyânın izini sürerek sözünden çıkma, huşyâr ol (NAA. 96/1). Rind-i huşyârım, dilim harâbât-ı muhabbettir (NF. K. 1/30). Cânımı vuslat şerbetinden ayık etme kerem kıl, senin vahdetinin envârına her dem hayrân olayım (ÜS. 92/7). Bezm-i elestin meyine hammâr olan tâ ebed ayık değildir, mest ü hayrândır (ÜS. 111/11). Ezelden hayrân olan tâ ebede kadar ayık olmaz (ÜS. 190/8). Ey zâhid, ayık yürürken sen bizi anlamazsın, cür‘a-i sâfi içip mestân olan anlar bizi (NM. 178/6).’ Elest meclisinde Hakk’ın sunduğu şarâbı içenler, o zamandan beri sahv hâlinde sekri yaşamaktadırlar:

Şol şarâbı kim anı şuñduñ baña rûz-ı elest

Ol zamândan mest-i hüşyâr olmuşam yâ Rab meded “Niyâzî-i Mısırî 29/4”

4.33. Selâmet

Emniyet makâmı olup dünyevî huzur ve ferah anlamında kullanılır. Selâmet, terk-i selâmettir. Nefsin selâmeti ona muhalefet etmek, felâketi ise ona uymaktır.²⁴⁹⁹ Selâmet yalnızlıkta ve susmadadır.²⁵⁰⁰ Tasavvuftan dilimize geçen ‘selâmet vahdettedir’ vecizesi meşhurdur. Tek yaratıcı ve varlık olduğunu bilen, bilgisini görüş, görüşünü de oluş

²⁴⁹⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 126, s. 312.

²⁵⁰⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 425.

hâline getiren kimse esenlik içerisinde.²⁵⁰¹ Tetkik edilen divânlarda ‘aşk, kanaat, teslimiyet, rızâ, vahdet’ gibi mefhumlarla tenasüp ve ‘cehâlet, mürâî, varlık’ gibi mefhumlarla da tezat teşkil edecek şekilde zikredilen selâmet kavramı, bir makâm ya da hâl olarak ele alınmakla birlikte ‘huzur, güven, âsûdelik, esenlik, tehlikeden beri olma’ manâlarına gelecek şekilde de beyitlerde yerini almıştır: ‘Ârif olana aşk-ı Hüdâ selâmettir (AÖ. 1196/5).²⁵⁰² Sevgilinin azarlaması mihnet hastasına selâmettir (NB. G. 297/5).²⁵⁰³ Selâmette kalmak isteyen kimseye sırrını açmamalıdır (AÖ. 79/5). Bu dünyâ misafirhânesinde yapılan saltanat çekişmesi, dervişliğin selâmet olduğunu gösterir (NK. G. 88/7). Teslimiyetten başka selâmetli bir yol yoktur. Teslimiyet ve rızâ, maksûd yoluna çıkmış olan sâlike en selâmetli yoldur, yani selâmet teslimiyet ve râzı olmadadır (NB. G. 585/4).²⁵⁰⁴ Âşık Ömer’in sosyal tenkit içerikli manzumesinin aşağı aldığımız bendinde mülhid ve mürşidlerin sayılamayacak kadar çoğaldığı fakat zühd ve takvâya giden selâmet ehli kimselerin kalmadığı belirtilirken selâmet lügat manâsını da ihtiva edecek şekilde kullanılmış ve bu kavrama ‘dosdoğru yol’ anlamı yüklenmiştir. Bente yer verilmiş olan selâmet mefhumu, makâm ya da hâl manâsına gelecek şekilde zikredilmemiştir:

Nisâlardan ref olup gitti hicâb-ile nikâb

Eşkere zinâ ederler sanırsın misl-i kilâb

Mülhid ü mürşid çoğaldı bî-kıyâs u bî-hicâb

Zühd ü takvâya gider ehl-i selâmet kalmadı “Âşık Ömer 1412/2”

Selâmetin hâl ya da makâm olarak telakki edildiği beyitlerde selâmete vahdet köşesinde erişilebileceği, selâmet için varlıktan geçilmesi ve kalpte Allah (c.c.)’tan başkasına yer verilmemesi gerekliliği hususları üzerinde durulmuştur: ‘Allah (c.c.)’tan sonsuz selâmet isteyen mücâhede edip vahdet köşesini bulmalı (AÖ. 580/13), aşk

²⁵⁰¹ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 267.

²⁵⁰² Beyit için bkz. ‘Seyyâh’.

²⁵⁰³ Beyit için bkz. ‘Nâz, Niyâz’.

²⁵⁰⁴ Beyit için bkz. ‘Sâlik’.

denizinden çıkmamalıdır (NB. G. 779/4). Varlığından geçmeyen selâmet elde edemez (ÜS. 176/3). Cihânda Hudâ'dan gayrı görmezsen cihân baştan başa selâmet olur (SG. 6/8). Selâmet, cehâlet perdesinden geçip özünden haberdâr olmakla mümkündür (NAA. G. 43/5). Âşık-ı merdâne Hak'tan gayrıya gönül vermeyip iki cihânın sevgisini kalbine koymazsa selâmeti elde eder (ÜS. 45/3).'

Nâbî, ahlâkî kavramlardan kanaati öne çıkardığı aşağıdaki beytinde kanaatin selâmetin anahtarı olduğunu ifade etmesi, selâmet makâmının kanaatle de elde edilebileceğine işaretir:

Düsvârcadur gerçi reh-i teng-i kanâ'at

Yoğdur haşar ü bîmi selâmet var içinde

“Nâbî-Gazel 698/7”

4.34. Sükût

Nefs terbiyesinin dört mühim esâsı vardır. Bunlar açlık, uykusuzluk, sükût ve halvettir.²⁵⁰⁵ Sükût, killet-i kelâmdır ve tasavvufta esastır. Hâl diliyle konuşan sûfiler, konuşmaya ihtiyaç duymazlar.²⁵⁰⁶ Konuşma arzusu duyulduğunda susmak, susma arzusu duyulduğunda da konuşmak gereklidir. Maksat, nefse muhalefettir.²⁵⁰⁷ Sükût etmek selâmettir. İnsan için bir dil ve iki kulak yaratılmış olmasının sebebi bir konuşup iki dinlemesi içindir. Câhilin dili, başına gelecek felâketlerin anahtarıdır.²⁵⁰⁸ Söz, akli sarhoş eden şarâp gibidir, bu şarâba müptela olan onu bir daha terk edemez. Fakat sükût da her zaman doğru değildir. Sükûtun bazısından maksat, bazısından da gaflet hâsil olur. Söylenecek söz hayır ve hak ise, konuşmak sükûtun evladır. Susmak müşâhede ve tevekkül için olursa sükût sözden daha iyidir. Fakat suskunluk sebebi hicâp ve gaflet ise

²⁵⁰⁵ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, C. I, s. 382. Aynı ifade için bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 173. Gazali *İhyâ*'nın genişçe bir bölümünü dilin âfetlerine ayırmıştır. İnsan sükût hâlinde olmadığı takdirde, dili yüzünden birçok günahın içerisinde boğulacaktır. Bunlardan bazıları bâtıla dalma, cedel, fuzûlî konuşma, husûmet, sövme, tel'in, mizâh, yalan, gıybet, dedikodu, iki yüzlülüktür. Geniş bilgi için bkz. *A.g.e.*, C. III, s. 245-365. Sükût etmenin fazileti hakkında bkz. *A.g.e.*, C. III, s. 246-255.

²⁵⁰⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 325.

²⁵⁰⁷ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 75.

²⁵⁰⁸ Sükût hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 282-290.

bu durumda da söz sükûtta üstündür.²⁵⁰⁹ Âlimlerin yanında dili, velîlerin yanında da özü muhafaza etmek gerekir.²⁵¹⁰ Sükût âlim için bir süs câhil için de onun cehâletini örten bir perdedir.²⁵¹¹ Sükût âlime heybet kazandırırken câhil için perde olur, onun cehâletini gizler.²⁵¹² Dilin sükûtu kelâm etmemek, kalbin sükûtu ise Allah (c.c.)’tan başkasını düşünmemektir. Dil susup da kalp konuşuyorsa bu sükût değildir.²⁵¹³ Divânlarda ‘âkil, âlim, aşk, edep, ehl-i dil, hayret, kâmil’ kavramlarıyla tenasüp ve ‘zâhid, vâiz, câhil, riyâ’ kavramlarıyla da tezat teşkil edecek şekilde yer alan sükût şairlerce ekseriyetle içinde bulunulan hâlin dışı vurulmaması, işitildiğinde fitne veya fesâda sebep olabilecek sırların ifşa edilmemesi olarak telakki edilmiştir. Bunun yanı sıra ahlâkî bir kemâlât olarak da düşünülüp gereksiz ve faidesiz konuşma karşısında yeğlenen bir davranış olarak tavsiye edilmiştir:

‘Sözü süslemeyi zarâfet sanma, âlemde sükût gibi zarâfet yoktur (NB. R. 54/2). Hem-dem-i iblîs olup ağzını nâ-hak söze açma (AÖ. 1071/3). Kâmiller hâmûşluğun efdal olduğunu ve sükûtle yükselinebileceğini söylemişlerdir. (GE. 439/3).’²⁵¹⁴

Nef’î, kasidesinin fahriye bölümünün akabinde belâgat terimleri olan ve sözün gereğinden fazla uzatılıp manânın ikinci plana itilmesi demek olan itnâb ve az sözle çok şey anlatma, sözü özlü şekilde söyleme anlamına gelen icâz kelimelerini bir arada kullanarak sükûtu salık vermektedir. Buradaki kullanımı her ne kadar ‘övünmeyi bırak, asıl maksada başla’ gibi bir manâyı çağrıştırmaya dolayısıyla olsa da Nef’î gibi bir söz üstâdının sükûtu ihtiyar etmesi ve sözün kısa tutulmasını istemesi manidardır:

Du‘âyile sözi hatm edelüm zîrâ haķıķatde

Sözün gevher olursa yegdür itnâbından İcâzı

“Nef’î-Kasîde 22/39”

²⁵⁰⁹ Söz söyleme ve sükût âdâbı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hüevirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 315-418.

²⁵¹⁰ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 318. Nefs terbiyesinin temel esasları ve sükût için bkz. Mekkî, *a.g.e.*, C. I, s. 381-402. Sükût (az söylemenin faydası ve çok konuşmanın zararı) hakkında bkz. Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, s. 307-333. Sükût için bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 325; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 447. Samt için bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 306-307; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 417.

²⁵¹¹ Mekkî, *a.g.e.*, C. II, s. 99.

²⁵¹² Şirâzî, *Bostan*, s. 233.

²⁵¹³ Uludağ, *a.g.e.*, s. 157.

²⁵¹⁴ Bent için bkz. ‘Câhil, Nâdân, Ahmâk’.

Ağızdan çıkan söz, yayından fırlamış ok gibidir, çıktı mı bir daha dönmez. O hâlde başta sükût etmek gerekir.²⁵¹⁵ Sükût ilâhî rahmete sebep olur.²⁵¹⁶ Susmak denizdir, söz söylemek ise ırmağa benzer.²⁵¹⁷ İnsan dilinin altında saklıdır.²⁵¹⁸ Bir kumaş nasıl ölçüşüp biçilmeden kesilmezse söz de ölçülmeden söylenmez. Azıcık misk, bir çuval çamurdan yeğdir. Mum dili yüzünden yanar, bunu gören akıllılar dilini saklayarak sükûtu tercih ederler.²⁵¹⁹ Yolun başında olanlar makâmından bahsedip hâlleri ile ilgili sırlarını açıklarlar. Fakat keşfi açılanlar hayrette kalarak sükûtu ihtiyâr ederler.²⁵²⁰ Bu manâsıyla sükût, bir hâldir ve elde edilmesi, varılması gereken üstün bir menzildir. Sükût bu anlamıyla da kullanılmış ve hâllerin başkalarına, nâdâna ve bigâneye fâş edilmemesinin altı çizilmiştir. Nakşî edep gözetmeyi ve bu suretle her yerde ağız açmamayı yani içinde bulunulan hâli ifşa etmemeyi salık vermiş (NAA. H. 1/4); Niyâzî de benzer bir ifadeyle sükûtu ihtiyar etmiş (NM. 21/8) ve ehl-i dillerin tamamının başını hırkaya çekmiş yatan aslan gibi sükût üzere münzevî olduğunu belirtmiştir (NM. 90/2).²⁵²¹ Fehîm aşk denizinin dalgıcı olunca sükûtun kendiliğinden geleceğini, bu makâmda sükût edilmezse bu hâli yaşamayanlarca dedikodular, yanlış anlamaların zuhûr edeceğini beyan etmiştir (FK. G. 235/4). Nâbî de aşağı derç ettiğimiz beytinde kapalı istiare cihetiyle bülbüle teşbih ettiği âşıkâ aşk sırlarını gizli tutmasını tavsiye etmiş, aksi takdirde bunun edebe uygun düşmeyeceğini söylemiştir:

Hüneri var ise ketm-i eşer-i ‘aşk itsün

‘Aybdur bülbül-i şürîdeye feryâd itmek

“Nâbî-Gazel 455/2”

Sükût eden, susan manâsına gelen ‘hâmûş’, tasavvufta gerekmedikçe konuşmama, ihtiyaçtan fazla söz sarf etmeme demektir. Nitekim tasavvufta killet-i menâm ve killet-i

²⁵¹⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 117.

²⁵¹⁶ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. III-IV, s. 233.

²⁵¹⁷ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. III-IV, s. 536.

²⁵¹⁸ Şîrâzî, *Bostan*, s. 232. Sadî'nin *Gülistân* adlı eserinin bir bölümü de sükût ve sükûtun faydalarına ayrılmış olup hikâyeler bu minval üzere anlatılmıştır. İlgili bölüm için bkz. Şîrâzî, *Gülistân*, (Çev. Azmi Bilgin), Semerkand Yay., 1. bs., İstanbul 2006, s.137-144.

²⁵¹⁹ Şîrâzî, *Bostan*, s. 230-231.

²⁵²⁰ Kelebâzî, *Taarruf*, s. 138.

²⁵²¹ Beyit için bkz. ‘Hırka’.

taâm ile birlikte killet-i kelâm esastır.²⁵²² Âşık sükût ederse, ârif de konuşursa helâk olur. Mısri, ârifin nasıl olması gerektiğini belirtirken gâh hâmuş olup kimseye bir şey söylememesini, gâh da açılıp şâd olarak güller gibi handân olmasını ifade eder (NM. 100/12). Nâbî, hâmûşluk kadar hulûs nişânı olmadığını belirtir (NB. G. 362/1). Gevherî, derûnunun aşk ile hâmûş olduğunu söyler (GE. 60/4). Nef'î, sevgilinin esrâr-ı lebini hâmuş olduğu için fâş etmediğini, fakat hûm-ı mey gibi de pür-cûş u hurûş olduğunu yani kendisini zor zapt edebildiğini (NF. G. 49/1) dile getirir.

Hâmûş için dilsiz, konuşmadan sessiz sakin duran anlamlarına gelen 'lâl' kelimesi de kullanılmıştır. Vâdî-i hayrette kişiyi aşk lâl eder (AÖ. 1396/1). Izdırap dolu gönül hayret neşesiyle lâl olur (FK. MST. 5/1/3). Yolun nihâyetine ermiş olanlar lâl olurken bidâyet ehli sükût hâline eremediğinden konuşur, anlatır; fakat idrâk edemez:

Nefes baħrine lâl olmuş Niyâzî

Şadâ vü ħarf içinde olan urur laf

“Niyâzî-i Mısri 87/11”

4.35. Şevk

Şevk, kalbin sevgiliye meyletmesi ve talep duyması,²⁵²³ sevgiliye kavuşma sevinciyle heyecanlanıp coşmasıdır. Şevk, kalpteki muhabbet kadar olur.²⁵²⁴ Şevk, muhabbetin etkisiyle kalpte yanan ateştir. Muhabbet ne kadar çoksa şevk de o kadar fazladır.²⁵²⁵ Kendinde muhabbet olan iştîyak duyar. Muhabbet asıldır, şevk de ona tabidir.²⁵²⁶ Şevk, kalbin ızdırap ve çalkalanmasından ileri gelen bir hâldir. Gayb perdesinin ardındaki azamet-i ilâhîyeyi müşâhede ve gizli lutufları görmekten meydana gelir.²⁵²⁷ Tetkik edilen divânlarda çok fazla zikredilmeyen bu mefhuma Nakşî, Fehîm ve Nef'î dışında tüm şairlerde birer beyitte tesadûf ederiz: ‘Lebinin şevkiyle bu gönül

²⁵²² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 157.

²⁵²³ Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 409.

²⁵²⁴ Şevk hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyri, *Kuşeyri Risâlesi*, s. 603-610.

²⁵²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 31-32.

²⁵²⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 641.

²⁵²⁷ Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, C. III, s. 267. Şevk hakkında geniş bilgi için bkz. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 638-641; Herevî, *Menâzilü's-Sâirin*, s. 121-122; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 409-411; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 319; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 196. s. 333; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 461-462.

harâbâta düşüp meyhâne meyhâne gezer (GE. 457/2). Aşk vücûdumu öyle mamur hâle getirdi ki bünyâdîma bî-nişân u lâ-mekân şevki gelir (ÜS. 157/8). Aşkın meyine kanmaya, şevkim nârına yanmaya geldim (NM. 117/1).’

Nâbî, sevgiliye hitap ettiği aşağıdaki beytinde güzelliğinin şevkiyle gönlünü nûr mahzeni yaptığını ve gözünü Tûr ışığının penceresi eylediğini ifade etmektedir:

Şevk-i hüsnüñle dili maḥzen-i nûr eylemişüz

Dîdemüz revzene-i pertev-i Tûr eylemişüz “Nâbî-Gazel 268/1”

4.36. Tefekkür

Tefekkür düşünme, muhakeme etme demektir. Hayrı ve şerri mütalaa etmeye yarayan kalbî vicdandır.²⁵²⁸ Tefekkür, kalbin kendisine gelen nûrların görülebileceği lamba,²⁵²⁹ gönlü aydınlatan bir kandildir.²⁵³⁰ Tefekkür, hikmet kuşunu yakalamaya yarayan ağdır.²⁵³¹ Tefekkürün semeresi Hak’tan korkma ile meydana gelir.²⁵³² Tetkik edilen divânlarda ‘tefekkür etmek, tefekkür kılmak, tefekkür bahrı, fikir’ gibi ifadelerle anılan tefekkür ‘akıl, sır, zâhid, zikir, şükür’ mefhumlarıyla birlikte bir hâl ya da makâm olmaktan ziyade dinî bir vecîbe olarak işlenir: ‘Ey gâfil, aklını kullan da tefekkür kıl (ÜS. 132/3). Cihânın hâlini tefekkür eyle (ÜS. 78/1). Sırr-ı Hak zikr ü fikr²⁵³³ ile bulunur (SG. 77/6). Zikr ve fikrinle beni nûrlandır (NM. 108/2).²⁵³⁴

Niyâzî gece gündüz Hakk’ın fikrine düştüğünü (NM. 132/5); Ümmî Sinân tefekkür bahrına daldığı esnada Allah (c.c.)’tan kendisine ‘severse kendisini sevmesi, kendisine yakın olması’ emredilip iki âlemde de Ümmî Sinân’a vefâdârın kendisi olduğu şeklinde hitap edildiğini (ÜS. 52/11); Nakşî, makâmları anlattığı manzumesinde

²⁵²⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 348-349.

²⁵²⁹ Bkz. Sülemî, *Sülemî’nin Risaleleri*, s. 26.

²⁵³⁰ Ankaravî, *Minhâcû’l-Fukarâ*, s. 269.

²⁵³¹ Cürcânî, *Ta’rîfât*, s. 107.

²⁵³² Tefekkür hakkında bkz. Muhasibî, *Riâye*, s. 213-220. Tefekkür hakkında mufassal malumat için bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. IV, s. 761-798; Cürcânî, *a.g.e.*, s. 107; Herevî, *Menâzilü’s-Sâirîn*, s. 79-80; Ankaravî, *a.g.e.*, s. 268-271; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 143-144; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 483.

²⁵³³ Serrâc, tefekkür ve fikri ayrı kavramlar olarak ele alır. Tefekkür, kalbin cevelân edip dolaşması; fikir ise, kalbin âşinâ olduğu şey üzerinde karar kılmasıdır. Serrâc, *Luma*, s. 265-266. Fikir için ayrıca bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 138; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 166-167.

²⁵³⁴ Beyit için bkz. ‘Dehşet, Medhûş’.

makâm-ı halтта aklın hayrân olup tefekkür edemez hâle geldiğini (NAA. G. 175/12); Gaybî ilminin, virdinin, derdinin, gece gündüz zikrinin ve gönlündeki fikrinin Hak olduğunu (SG. 65/1) belirttikleri beyitlerde tefekkürü bir hâl olarak telakki etmişlerdir. Tefekkür hususunda en fazla söz söyleyen Ümmî Sinân, Allah (c.c.)'ın fikrinde vahdete ermeyi temenni eder: 'Dilimde sözüm dâimâ sen ol, dâimâ özüm seni fikr eylesin, gözüm gayrıya bakmasın, gönlümü senden yana al (ÜS. 5/7). Cânımın çerâğı Hudâ'nun fikridir (ÜS. 49/11). Dilimde zikir, gönlümde fikrettiğim gayrı değildir (ÜS. 70/4).'

4.37. Telvîn, Temkîn

Telvîn, kulun hâllerinde değişiklik göstermesidir.²⁵³⁵ Telvîn, hâl sâhiplerinin sıfatıdır. Hâl sâhipleri, kalbin perdeleri altındadır.²⁵³⁶ Telvîn ehli, ebnâü'l-ahvâl, yani hâllerin çocuklarıdır. Cezbe ve şevkin tesiriyle her an kendilerinden geçebilir, fıkıh ve şeriat ölçülerine uygun olmayan işler yapıp sözler söyleyebilirler.²⁵³⁷ Telvîn mefhumu en fazla Nâilî, Nâbî, Ümmî Sinân ve Mısri'de tekasüf etmiş; âşık, gönül, ârif vb. mefhumlarla münasebete getirilmiştir.

Âşık tipinin telvînle münasebetinin kurulduğu beyitlerde âşıkların gâh diri gâh ölü, gâh uslu ve gâh deli olduğu (SG. 22/6); gâh bî-tâb ve gâh pür-tâb oldukları (NK. R. 3/2) belirtilmiştir. Fehîm, âşıkın gönlünü tasvir ettiği bir rubaisinde âşıkın gönlünün tuhaf mizaçlı olduğunu, bazen hiçbir şeye ihtiyacı olmayan ârif olduğunu bazen de muhtaç bulunduğunu; bazen su bazen ateş içinde kaldığını bazen ölümsüzlük suyu bazen zehir içtiğini zikrederek âşıkların telvîn ehli kimseler olduğuna işaret eder:

Geh 'ârif-i müstağnî vü gâhî muhtâc

Geh âb u geh âteş içre mânend-i zücâc

Geh âb-ı hayât-nüş u geh zehr-âşâm

Olmaz dil-i 'âşık gibi bir tırfa mizâc

"Fehîm-Rubâî 8"

²⁵³⁵ Serrâc, *Luma*, s. 429.

²⁵³⁶ Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif*, s. 664.

²⁵³⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 18. Ayrıca bkz. "Ebnâü'l-Ahvâl", Uludağ, *a.g.e.*, s.115. Telvîn hakkında ayrıca bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 151; Uludağ, *a.g.e.*, s. 351; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 487.

Gönlün telvîn mefhumu ile münasebetinde ise kararsız oluşu, kabına sığmayışı, bir vaktinin diğeriyle uyuşmayışı dile getirilir: ‘Gönül dil bazen handân, bazen kavgâli bazen de barışıktır, yani hâli değışkendir; devranın hali de bu şekildedir bazen ceng bazen de sulh vardır (NB. G. 42/1). Gönül an gelir feleğın dalgalarını gark eden deniz olur, an gelir bir damla değersiz damladan daha değersiz olur (NB. G. 492/1). Gâh olur bülbül gibi bağ-ı gülistânı arzular, gâh baykuş gibi vîrânededen vîrâneye gezer (AÖ. 1206/1). Gönül çok farklı renklere sahip bir puthânedir, onda bazen safâ bazen de gam görünür (NK. G. 123/3). Gönül her lahza bir makâmda nâlân olur (NK. KT. 12/1).²⁵³⁸ Gâhi hârîstâna düşüp bâğ u bostâna meyl eder, gahî gülistâne gelip gül aşkından feryâd eder (ÜS. 60/3); gahî dünyâya el katar dopdolu hırs ile batar, gâh fenâya yüz tutar cümle varını dağıtır (ÜS. 60/6) gahi yeller gibi eser, gahi seller gibi taşar, gahi güller gibi açar (ÜS. 60/7).’

Mısrî, bazen mutlaka bazen de mülhaka düştüğünü (NM. 20/8), bazen âbid, bazen zâhid, bazen ârif olduğunu (NM. 113/5)²⁵³⁹ bazen dünyâda kendisinden hakir kimse olmadığını bazen de Kaftan Kaf’a hükmeden Süleymân (a.s.) oluverdiğini (NM. 113/7) ifade ederken telvîn hâline işaret etmektedir.

Temkîn, tasavvuf literatüründe manevî hâl ve makâmları aşıp kemâle erme ve bu kemâl noktasında karar kılma anlamına gelir. Sıfât, arzu ve irâdelerini geçmiş kimseler ehl-i temkîndir.²⁵⁴⁰ Temkîn sâhipleri, hâllere takılmadıkları için kalp perdelerini yakıp yok etmişler ve rûhları ilâhî zâtın nûruna ulaşmıştır.²⁵⁴¹ Temkîn ehli abâü’l-ahvâldir, yani hâllerin babalarıdır. Hâllerine hâkim olduklarından hâllerin tesiriyle alışageldikleri düzeni değıştirmezler.²⁵⁴² Manzumelerindeki bazı beyitlerde tasavvuftaki başarısızlığına

²⁵³⁸ Beyit için bkz. ‘Makâmlar ve Hâller’.

²⁵³⁹ Beyit için bkz. ‘Fısk, Fitne, Fesâd’.

²⁵⁴⁰ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 132.

²⁵⁴¹ Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif*, s. 664.

²⁵⁴² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 18. Hücvirî, Allah (c.c.)'a giden yolu üç kısım olarak belirtip hâli, makâmı ve ardından da temkîni zikreder. Makâm ile mukâyesesini yaparak temkîni üstün tutar. Hücvirî'ye göre makâmlar, yoldaki menzil ve konaklardır; temkîn ise, ilâhî huzurda karar kılmaktır, mekîn olmaktır. Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 430-432. Temkîn için bkz. Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s.

göndermelerde bulunan Nâilî, bir beytinde (NK. G. 158/3)²⁵⁴³ istekli nazarında temkîn sûreti olmadığını, hevâsına dizgin vuramamaktan şikâyetçi olduğunu dile getirerek temkîn mefhumunu zikreder. Bir başka beytinde ise cefâ tufanının temkîn lengerine bağlı dil gemisine bir zarar veremediğini belirterek temkîni gemilerin emniyetini ve tevakkufunu sağlayan çapaya teşbih eder:

Etmedi tûfân-ı cefâ kâr-ger

Fülk-i dile lenger-i temkînimüz

“Nâilî-Gazel 138/3”

Telvîn, talep ve istikâmet yolunu araştırma, temkîn istikâmetinde iyice yerleşme ve karar kılma makâmıdır.²⁵⁴⁴ Kul, Hakk’a doğru yol almaya devam ettikçe telvîn ehlidir. Vuslat hâsıl olunca kul istikrar bulur ve kendisinde temkîn hâsıl olur.²⁵⁴⁵ Telvîn ehli sürekli bir terakki içindedir, temkîn ehli ise Hakk’a ulaşmış ve onunla olmuştur.²⁵⁴⁶ Telvîn, değişmek ve hâlden diğer bir hâle dönüşmektir. Temkîn ise telvînin ortadan kalkmasıdır. Su, nehirde bulunduğu müddetçe akar, denize ulaştınca karar kılar. Mûsâ (a.s.), tecellî Tûr’unda Hakk’ın kendisine nazarı esnasında kendisini kaybetmesi ile mütelevvin, Hz. Peygamber (s.a.s.) ise Mekke’den Kâbe Kavseyn’e varıncaya kadar tecellînin aynında olduğu hâlde değişmeyip başkalaşmaması yönüyle mütemekkindir.²⁵⁴⁷ Nakşî de buna müvazi olarak aşağıdaki beytinde ‘kâbe kavseyn’ ve devamındaki ‘ev ednâ’ makâmının temkîn hususiyetine işarette bulunmaktadır:

Göñül temkîn bulup âhîr arındı cümle telvînden

Açıldı sırr-ı ev ednâ tecellîden devâm aldı

“Nakşî-Gazel 195/3”

133; Ankaravî, *Minhâcû'l-Fukarâ*, s. 448-449; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 152-154; Uludağ, *a.g.e.*, s. 351; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 487.

²⁵⁴³ Beyit için bkz. ‘Nazar ber-kadem’.

²⁵⁴⁴ Uludağ, *a.g.e.*, s. 351.

²⁵⁴⁵ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 108.

²⁵⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 218-222.

²⁵⁴⁷ Mütemekkin, temkîn ve telvîn mukayesesi için ayrıca bkz. Hücvirî, *a.g.e.*, s. 430-432. Telvîn ve temkîn hakkında bkz. Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 664-665.

Divânlarda telvîn ve temkînin bir arada kullanıldığı beyitler de önemli bir yekün tutar. Bu beyitlerde temkînin telvînden üstün²⁵⁴⁸ ve ehemmiyetli oluşu, kalbin telvînden arınıp temkînle mücellâ olması gerektiği vurgulanır. Telvîn ve temkîn mefhumları hakkında en fazla Nâilî, Nâbî, Ümmî Sinân ve Mısırî fikir beyan etmişlerdir. Ârif olan çeşitli süs ve gösterişli şeylerle mütelevvin olmaz, o temkîn sahibidir (NK. G. 92/2).²⁵⁴⁹ Nâbî, bir beytinde mâhın televvün, mihrin ise temekkün hâlini temsil getirerek kendisinin güneş gibi temkîn ehli olduğunu iddia eder (NB. G. 78/2).²⁵⁵⁰ Aynı zamanda mutasavvıf olan Mısırî de Nâbî ile hemen hemen aynı üslûp ve söyleyişle telvîni mâh ve temkîni âfitâb ile özdeşleştirerek temkîn bulanların Zât kadehinin cür‘asını yudumlayacaklarını ifade eder:

Cür‘a-i şaḥbâ-yı zâtı nûş ider temkîn bulan

Âfitâb olan gönül telvîn-i meh-veş neylesün

“Niyâzî-i Mısırî 145/2”

4.38. Teslimiyet

Teslimiyet, başa gelen olaylar karşısında sebât gösterme, âlemde cereyân eden bütün vak‘aları tam bir serinkanlılıkla karşılama, hoş gitmese bile Hakk’ın emrine itirazda bulunmayıp boyun eğme demektir.²⁵⁵¹ Teslimiyet, tedbîri terk eylemektir.²⁵⁵² İlmi daha fazla olanın tevekkülü, mârifeti daha sağlam olanın teslimiyeti daha mükemmel olur.²⁵⁵³ Tasavvuf, sevgilinin kapısından kovulsan da oraya baş koyup oradan ayrılmamaktır.²⁵⁵⁴ Tetkik edilen divânlarda teslimiyet mefhumu hâl ya da makâm olarak değil Allah (c.c.)’a, Allah (c.c.)’ın koyduğu kanunlara ve verdiği

²⁵⁴⁸ Telvîn, kimine göre noksanlık, kimine göre de kemâlattır. Zemmolunan ve kötülünen telvîn, yolun başında nefis ve hevânın tesiriyle meydana gelen telvîndir. Böyle kimseler hevâ rüzgârının önünde saman çöpü gibidirler. Telvînin memdûh ve Allah (c.c.) katında makbul oluşunun delili ise. Rahmân Sûresi’nin 29. âyet-i kerimesi olan ‘O her an yeni bir iştedir’ ibaresidir. Allah (c.c.)’a vâsıl olana kadar da sayısız tecellilere mazhar olunacağından, temkîne ulaşmak mümkün değildir. Her tecellideki kemâlat, kulun temkîni kadar olur. Ankaravî, *Minhâcü’l-Fukarâ*, s. 447.

²⁵⁴⁹ Beyit için bkz. ‘Câhil, Nâdân, Ahmâk’.

²⁵⁵⁰ Beyit için bkz. ‘Zerre, Güneş’.

²⁵⁵¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 354.

²⁵⁵² Sülemî, *Sülemî’nin Risaleleri*, s. 127.

²⁵⁵³ Teslimiyet hakkında geniş bilgi için bkz. Sülemî, *a.g.e.*, s. 12. Herevî, *Menâzilü’s-Sâirîn*, s. 97; Ankaravî, *a.g.e.*, s. 322-324; Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki’n-Nüfûs*, s. 463-503; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 133-134; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 491.

²⁵⁵⁴ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 530.

hükümlere, pîre, evliyâya, mürşide karşı takınılması gereken ahlâkî tavırlar olarak telakki edilir. Bu meyanda ‘derviş, edeb, ehl-i dil, evliyâ, kanaat, kazâ, kader, mürid, mürşid, pîr, rızâ, selâmet, sabır, şeyh, tevekkül’ mefhumlarıyla münasebete getirilir. Âstân-ı pîre istinâdı olduğunu ve bu yüzden hükm-i kazâyâ zerre kadar inadı bulunmadığını (NK. MST. 3/20)²⁵⁵⁵ belirten Nâilî, teslîm ü rızâ caddesinden ayrılmamayı tavsiye etmekle birlikte (NK. 13/49) teslimiyete ve tevekküle gözyaşı ve âhın hâlel getireceği, şikâyetin kişiyi edeb dairesi dışına çıkaracağını da ifade eder:

Verir tevekkül ü teslîme eşk ü âh hâlel

Reh-i edebde nişîb ü firâza bakmazlar “Nâilî-Gazel 57/2”

Teslimiyet üzerine en fazla söz söyleyen Nâbî, aklın edepsizlik edip Allah (c.c.)’ın hikmetinden sual sorarak yaratıcıya muarız olmamasını (NB. G. 580/5) ister. Nâbî âlemin her yanını dolaşmış, teslimiyetten başka selâmetli bir yol bulamamıştır (NB. G. 585/4). Kulun vazifesi teslimiyettir, itâattir (NB. TH. 1/4). Esrâr-ı kaderle âşinâlık etmek gerekir, takdîrle ceng ü cidâl etmek akılsızların işidir (NB. G. 525/7). Teslimiyet ve rızâ ilacı terk edilmemeli, terk edilecekse itiraz terk edilmelidir:

Şağın dârü-yı teslîm u rızâdan geçme ey Nâbî

Geçerseñ bâde-i gavgâ be-düş-ı iddi‘adan geç “Nâbî-Gazel 38/7”

Gevherî’de teslimiyet mecâzî sevgiliyedir: ‘İster isen ver mezâda beni sat, her emrine bin cân ile kurbânım (GE. 246/3). Emrine kâil olmuşum, kanım helâl olsun öldür efendim (GE. 261/2). Severim ben seni derûn-ı dilden, eğer ister isen öldür efendim (GE. 262/1).’ Teslim olan âşık karşısında fermân sevgilidir:

Sana ben kendimi teslîm eyledim

Emreyle güzelim senindir ferman “Gevherî 311/4”

²⁵⁵⁵ Beyit için bkz. ‘İnat’.

Mahdut olmakla birlikte Gevherî’de teslimiyetin Allah (c.c.)’a olduğu ifadeler de mevcuttur. Gevherî, aşağıdaki mısralarında işlerini Hudâ’ya ısmarladığını ve teslim olarak kazâya rızâ gösterdiğini belirtir:

Teslîm olup rızâ virdim kazâya

Umûrumu ısmarladım Hüdâ’ya

“Gevherî 174/3”

Ümmî Sinân, dervişleri tavsif ederken teslimiyet üzere olduklarına göndermede bulunur. Dervişler sabır döseğine ve tevekkül yastığına yaslanıp Hak’tan ayruk kimseden çâre beklemezler (ÜS. 44/9). Dünyâ gelse ondan kaçmaz, kaçsa peşinden koşmazlar. Dervişlerin dünyâ ile cengi yoktur, dervişler ‘*nahnû kasemnâ*’ya²⁵⁵⁶ muhalif olmazlar (ÜS. 44/10). Âşık Ömer, kendini teslim kılmayanın râh-ı aşka girmemesini, bu yolda sâdik bir yâr olmayanın nasipsiz kalacağını belirtir (AÖ. 1272/2).²⁵⁵⁷ Yâr için cânını kurbânlığa teslim eylediğini belirten Niyâzî-i Mısrî (NM. 72/4), İsmâil (a.s.) gibi teslîm-i Hak olmuştur (NM. 5/5).

Teslimiyet denilince şairler ekseriyetle mürşide ve pîre teslimiyeti öne çıkarmış, mürşidine teslimiyeti tam olmayanın Rabb’ine olan teslimiyetinin noksan olacağını iddia etmişlerdir. Tarîkatın aslının en büyük rüknü mürşide teslimiyettir. Teslim olan felaha erer.²⁵⁵⁸ Mürid ölü, mürşid de ölü yıkayıcısı gibi olmalıdır. Ölü, ölü yıkayıcısına nasıl teslim oluyorsa mürid de mürşidine öylece teslim olmalıdır.²⁵⁵⁹ Müridin değil diliyle, kalbiyle dahi mürşidine itiraz etmemesi manevî terbiyenin esaslarındandır.²⁵⁶⁰ Tasavvuf itirazı terk etmektir.²⁵⁶¹ Mürşide itiraz, müridler için öldürücü bir zehirdir.²⁵⁶² Bâtınlara yani kalplere nazar ve vukûfiyet sâhibi olan mürşid, her bir müridine neyin daha güzel ve daha muvâfık olduğunu bilir ve o doğrultuda tasarruf

²⁵⁵⁶ Bkz. Zuhuf 43/32.

²⁵⁵⁷ Beyit için bkz. ‘İhvân, Muhib, Yârân, Yoldaş’.

²⁵⁵⁸ Ankaravî, *Minhâcû'l-Fukarâ*, s. 73.

²⁵⁵⁹ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfus*, s. 463-464. Mürşide teslimiyetin şartları için bkz. *A.g.e.*, s. 426-427.

²⁵⁶⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 729.

²⁵⁶¹ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 533.

²⁵⁶² Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif*, s. 137.

eder.²⁵⁶³ Müridin inkâr ve itirazı mürşidi ile arasına ayrılık sokar; karanlık ve bulanıklığa sebep olur.²⁵⁶⁴ Mürid, mürşidinin başkalarından daha kabiliyetli olduğuna inanmalı ve irşâd hususunda onun tekten olduğunu kabul etmelidir.²⁵⁶⁵

Mürşide teslimiyet hususunda son derece katı olan Mısrî mürşidin izinden asla ayrılmamayı, her ne emrederse ona ters düşmeyip o emri yerine getirmeyi (NM. 92/7) salık verir. Mısrî, sâlikin mürşidine karşı tutumunu olması gerekeni anlattığı manzumesinde Hz. Mûsâ (a.s.) ile Hızır (a.s.) kıssasına telmihte bulunarak sâlikin Mûsâ (a.s.) gibi Hızır (a.s.)'a gemisini deldirmesini, çocuğu öldürmesi ve eski duvarı yıktırmasını itiraz etmeden karşılamasını ister (NM. 101/4).²⁵⁶⁶ Akabindeki beyitte de yine mezkur kıssaya işaret ederek geminin sağlam olması durumunda onu nefsi emmârenin gasp edeceğini, yeni duvar yerine de eski vîrânenin gerekli olduğunu (NM. 101/5) izah eder. Nitekim müride, mürşidinin hâlerinden herhangi bir şey kapalı, karışık ve müşkil geldiğinde, Hz. Mûsâ (a.s.) ile Hızır (a.s.) arasında geçen kıssayı hatırlamalıdır.²⁵⁶⁷ Pîre karşı olan teslimiyet hususunda ise dervişlerin pîrlere teslim olması, Hakk'ı isteyen pîre uyması, aksi takdirde Hak'tan ayrı düşüleceği (NM. 34/2) vurgulanır. Pîr ile olan ahdi gütmeli, irfâna erebilmek için tüm bilinenler unutulmalıdır (NM. 98/5).²⁵⁶⁸ Mürid murâdından fânî olup cism ü cânını pîrin eline bırakmalıdır (SG. 113/1).²⁵⁶⁹ Derviş olanın pîrine teslim olması gerekir (ÜS. 197/4).

Teslimiyet, bazı beyitlerde itâat etmek olarak karşımıza çıkmaktadır. İtâat, itiraz etmemek, muhalif olmamaktır. İtiraz mürid için öldürücü bir zehirdir.²⁵⁷⁰ Ebû Sehl-i Sulûkî, 'tasavvuf itirazı terk etmektir' buyurmuşlardır.²⁵⁷¹ Evliyânın ayağı tozundan yüzünü ayırmayıp velîlere itâat etmek gerekir (ÜS. 15/13). İzzet isteyen itâat

²⁵⁶³ Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 526.

²⁵⁶⁴ Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 73.

²⁵⁶⁵ Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 521.

²⁵⁶⁶ Beyit için bkz. 'Sâlik'.

²⁵⁶⁷ Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 519.

²⁵⁶⁸ Beyit için bkz. 'Biat ve Biat İle İlgili İfade ve Usûller'.

²⁵⁶⁹ Beyit için bkz. 'Mürid'.

²⁵⁷⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 197.

²⁵⁷¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 533.

merkezinden çıkmamalıdır (NB. G. 497/7).²⁵⁷² Kulun vazifesi itâattir (NB. TH. 1/4). Hakk'a itâat edene müjdeler olsun (GE. 637/3)²⁵⁷³.

4.39. Tevbe, İnâbe

Tevbe, bütün kötü hâllerden bütün iyi hâllere dönmektir.²⁵⁷⁴ Tevbenin ileri derecesi her şeyden ona dönmektir.²⁵⁷⁵ Mutasavvıflar Allah (c.c.)'a nasuh tevbesi²⁵⁷⁶ edilmesini, aksi takdirde yapılan tevbenin bir işe yaramayacağı hususunda hemfikirdirler.²⁵⁷⁷ Serrâc'a göre Allah (c.c.) yoluna giren kimselerin ilk makâmı tevbedir. Tevbe verâyı gerektirir.²⁵⁷⁸ Mekkî'ye göre tevbe yakîn makâmlarının ilkidir.²⁵⁷⁹ Sühreverdî'ye göre de tevbe makâmların ilki, temeli, kıvamı ve her güzel hâlin anahtarıdır.²⁵⁸⁰ Tevbe, 'şuttâr tarîkinde' olanların temel prensiplerinin ilkidir.²⁵⁸¹

Bu mefhum, tetkik edilen divânların hiçbir beytinde makâm ya da hâl olarak düşünülmez. Âşık Ömer ve Nâbî divânlarında yoğun bir şekilde anılan tevbe mefhumu 'âb-ı tevbe, bâb-ı tevbe, tevbe etmek, tevbe bozmak, tevbe istiğfar, tevbe kapısı, tevbeden dönme, tevbekâr, tevbeler olsun, tevbeyi suya düşürmek, *tûbû ilallâh*' gibi ifade ve terkiplerle zikredilerek 'aşk, günâh, mürşid, tasfiye, nedâmet' mefhumlarıyla tezat veya tenasüp teşkil edecek şekilde beyitlerde yer alır: 'Bir kul günâh ederse ona ilaç tevbe ve âhtır (NAA. H. 24/5). Tevbe edip de tevbesinden dönen kimsenin yüzü

²⁵⁷² Beyit için bkz. 'İzzet, Zillet'.

²⁵⁷³ Bent için bkz. 'Hacı Bektâş-ı Veli'.

²⁵⁷⁴ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 23.

²⁵⁷⁵ Sülemî, *a.g.e.*, s. 124.

²⁵⁷⁶ Nasuh tevbesi hakkında bkz. 'Tahrim 66/8'.

²⁵⁷⁷ Nasûh tevbesi hakkında halk inanışının tesiriyle teşekkül eden hikâye, Mevlânâ'nın kendi üslûbu, tatlı anlatışı ve âdetâ yeniden inşâsı ile *Mesnevî*'de işlenmiştir. İlgili hikâye için bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 184-189.

²⁵⁷⁸ Serrâc, *Luma*, s. 43-44. Hücvirî'ye göre de, Hak yolundaki sâliklerin ilk makâmı tevbedir. Hücvirî'nin görüşleri için bkz. Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 356-362.

²⁵⁷⁹ Tevbe, nasuh tevbesi, tevbe eden kimseye gerekenler hakkında bkz. Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, C. II, s. 183-237.

²⁵⁸⁰ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 598. Sûfilerin tevbe hakkındaki görüşleri için bkz. Kelebâzî, *Taaruf*, s. 143-144. Tevbe hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 239-250; Hücvirî, *a.g.e.*, s. 447; Şirâzî, *Bostan*, s. 279-302; Gazâlî, *İhyâ*, C. IV, s. 7-110; Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 597-603, 610-612; Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 76-77; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 257-260; Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, s. 435-461; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 156-163; Nicholson, *İslâm Sûfileri*, s. 66-68; Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnete Göre Tasavvuf*, s. 175-185; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 356; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 493.

²⁵⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bursevî, "Şerh-i Usûl-ı Aşere", s. 47-49.

maşerde ardına döner (NAA. K. 4/26). Ey dil tevbe istiğfâra gel (AÖ. 354/1). Ey tâlib-i Hak çalış, âb-ı tevbeyle kara yerlerini ak et (AÖ. 996/4). Âb-ı tevbe ile tâhir olanlara türlü türlü lütûf mezâhir oldu (AÖ. 654/36). Sünneti farzı eda ederek beyhûde işlerden elini çekerek bu tür şeylere tevbe kıl (AÖ. 1253/2).²⁵⁸² Dudağını eğri büğrü laflara bulaştırmadan cânânın önünde bir daha tevbeler eyle (NB. G. 771/4).²⁵⁸³ Kumâş-ı tevbeye kabiliyetim yok, ama ezeli inâyet her zamanki gibi yardımcımızdır (NB. MF. 12). Günahların kirlettiği kıyâfetin arındırılmasına tevbe sabunu yardım eder (NB. G. 681/7).’ Günahlarının çokluğundan ötürü ye’se kapılma, nedâmet zeminine pişmanlık tohumunu saçarsan tevbenin filizlenip hayat bulmasının günahkârlıkta ve günah işlemede olduğunu göreceksin:

Şaç tohum-ı i’tizârı zemin-i nedâmete

Neşv ü nemâ-yı tevbe günehkârlıkdadır

“Nâbî-Gazel 135/4”

Nef’î, alegorik olarak kullandığı mey için irâd ettiği beyitlerinde hücum selinin zühd hânesini harap ettiğinden beri tevbe binasını hatırda sağlam bulmadığını (NF. TK. 1/31); zevkine erişince, değil tevbesini bozmak hiç tevbe etmemeyi aklından geçirmemiş kimseyi görmediğini (NF. TK. 1/32) belirterek tevbe mefhumunu da mecâzî bir üslûpla zikretmiştir. Yine bir başka beytinde duhter-i rez perdeleri yırttığında erbâb-ı dile tevbeyi bozmak lazım geldiğini (NF. G. 70/1) dile getirir. Benzer bir üslûpla Nâbî de işret mevsimi geldiğinde zâhidin tevbeyi suya düşürmesinden endişe ettiğini (NB. G. 591/2) söyler. Bu ifadelerdeki ana tema Allah (c.c.) aşkı galebe çaldığında ona muteriz olanların da karşı koyamayacağıdır.

Tevbe mefhumu, Halk şairlerinde mecâzî sevgili hakkında ‘bir daha yapmama’ manâsına ‘etmek’ yardımcı fiiliyle birlikte ‘tevbe etmek’ şeklinde kullanılır: ‘Beni hakîkatli sevmeyen yâri tevbeler olsun bir daha sevmeyeyim (GE. 396/3). Tövbeler, ol

²⁵⁸² Beyit için bkz. ‘Mâlâya’nîyi Terk’.

²⁵⁸³ Beyit için bkz. ‘Tevbe Etmek’.

dilber-i ranâdan el çektim yeter (AÖ. 327/1). Tövbeler, o yârdan artık el çektim (AÖ. 327/3). Tövbeler olsun, kendime hercâyihi hem-râh etmeyeyim (AÖ. 1292/5).’

Tetkik edilen divânlarda tevbe ile yakın anlamlı olan inâbe de zikredilir. Bu mefhum sadece Nef’î’nin tek bir beytinde bahis mevzuu edilir. ‘Înâbe almak, inâbe etmek’ terkipleriyle bir şeyhe bağlanma ve derviş olma kastedilir.²⁵⁸⁴ Tevbe görünür günahlardan inâbe ise kalpteki kusurlardan vazgeçip Allah (c.c.)’a dönmedir.²⁵⁸⁵ İnâbe, tüm eşyâdan arınıp eşyânın sahibine yönelmedir.²⁵⁸⁶ İnâbe, tevbeden daha üstündür. Kişi tevbe ettiğinde tâib ismini alır. Münîb vasfını ise her türlü günahlardan ve muhalefetten tamamen Allah (c.c.) rızâsına döndüğünde kazanır.²⁵⁸⁷ Nef’î, Şeyhülislâm Esad Efendi için kaleme aldığı kasidesinde memduhunun zühd ve tâatinin tesirini izah için bezm ehline himmet edecek olursa (NF. K. 55/21) mutribin zihnine çeng ve rebâb nâmesini Allah (c.c.)’ı birleme cihetinde çalacağını ve sâkinin de gam dağıtan meyden inâbet tâcına rücû edeceğini dile getirip şeyhülislamı yüceltirken (NF. K. 55/22)²⁵⁸⁸ inâbe kavramını zikreder.

4.40. Tevekkül, Tefvîz

Tevekkül, kulun Allah (c.c.)’ın verdiği garantiye güvenip hâlinin varlıkta ve yoklukta bir olmasıdır. Tevekkül, hareketin kaderi değiştirmeyeceğine kesin olarak imân etmek,²⁵⁸⁹ Allah Teâlâ’nın elindeki güvenmek ve insanların elindekinden ümidi kesmektir.²⁵⁹⁰ Hâlden ibaret olan tevekkülün aslı ilim, meyvesi de ameldir.²⁵⁹¹ Serrâc’a göre tevekkül yüce bir makâmdır ve rızâyı gerektirir.²⁵⁹² Mekkî’ye göre tevekkül yakîn makâmlarının yedincisidir. Tevekkülün en alt derecesi Allah (c.c.)’a teslimiyet

²⁵⁸⁴ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 162.

²⁵⁸⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 186.

²⁵⁸⁶ Sülemî, *Sülemî’nin Risaleleri*, s. 23.

²⁵⁸⁷ Ankaravî, *Minhâcü’l-Fukarâ*, s. 261. İnâbe hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Herevî, *Menâzilü’s-Sâirîn*, s. 78-79; Ankaravî, *a.g.e.*, s. 261-262; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 87-88; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 240-242.

²⁵⁸⁸ Beyit için bkz. ‘Kânûn, Çeng’.

²⁵⁸⁹ Bkz. Sülemî, *Sülemî’nin Risaleleri*, s. 24-25.

²⁵⁹⁰ Tevekkül hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 345-361.

²⁵⁹¹ Gazâlî, *İhyâ*, C. IV, s. 475.

²⁵⁹² Serrâc, *Luma*, s. 51-52.

göstermektedir.²⁵⁹³ Divânlarda ‘Ankâ-yı tevekkül, deryâ-yı tevekkül, gencîne-i tevekkül, kufî-ı tevekkül, künc-i tevekkül, livâ-yı tevekkül, tevekkül kişveri, tevekkül yastığı’ gibi ifade ve terkiplerle zikredilen tevekkül ‘âkil, akıl, amel, aşk, derviş, edeb, fakîr, ihlâs, kanaat, rızâ, mücâhede, sabır, sıdk, teslimiyet’ kavramlarıyla tenasüp ve ‘kibr, buğz, haset, câhil, hırs, tedbîr’ ile de tezat teşkil edecek şekilde ele alınmıştır. Bu kavramlardan da en fazla ‘teslimiyet’ ve ‘tedbîr’ ile birlikte değerlendirilmiştir.

Kişi, rızkına âşık ve düşkün olduğu kadar kişinin rızkı da o kimseye öyle âşıktır, düşkündür. Rızkın peşinde koşulsun ya da koşulmasın o nasibi olanını muhakkak bulacaktır.²⁵⁹⁴ Tevekkülün teslimiyetle beraber zikredildiği beyitlerde tevekkül edip Hakk’ın irâde ve kazâsına teslim olanın murâdına ereceği, Allah (c.c.)’ın rızâsını elde edeceği ima edilmiştir: ‘Rızkın bize teveccühü bizim ona olan teveccühümüzden fazla iken boş yere onun için sabırsızlanmaktayız (NB. G. 252/7). Murâdın deprem ve fırtınalardan korunmak ise tevekkülün sağlam binasında otur (NB. G. 484/3). İsteğime kavuşma râğbetim olmasa da kısmetim ayağımın önüne gelir (NB. G. 516/1). Teslimiyet ve tevekkül ile donanımlı birisi sebeplere tenezzül eylemez (NB. G. 575/9). Rızık için sağa sola koşuşturma kaydında olmadığından sebzenin ayağına yerden gökten su gelir (NB. G. 687/3). Tevekkül ve teslim gemisinde seyahat eden lutuf denizinde çeşitli ihsânlarla gark olur (NB. G. 104/2). Teslîm-i tevekkülgede toprağında ümit tohumunun bir tanesine mukabil bin tane filiz fişkirir (NB. G. 29/7).’

Nâbî’nin aşağı derç ettiğimiz beytinde kanaatin simgesi Ankâ’ya yer verilmesi, tevekkülün teslimiyetle olan münasebetini güçlendirme gayesinden olsa gerektir.

²⁵⁹³ Tevekkül makâmı ve tevekkül ehlinin hâlleri, tevekkülün şekil ve dereceleri, tevekkülün hakîkati ve manâsı, tevekkülün kısımları, tevekkülde sebeplerin yeri ve değeri, tevekkülü zedeleyen durumlar, tevekkül ve mal biriktirme, mütevekküllerin fazîleti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mekkî, *Kütü’l-Kulûb*, C. III, s. 13-159. Sûfilerin tevekkül hakkındaki görüşleri için bkz. Kelebâzî, *Taaruf*, s. 153-154. Tevekkül hakkında ayrıca bkz. Sülemî, *a.g.e.*, s. 85-90, 126-127; Gazâlî, *a.g.e.*, C. IV, s. 445-529; Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 203-204; Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif*, s. 625-627; Herevî, *Menâzilü’s-Sâirîn*, s. 95; Cürcânî, *Ta’rîfât*, s. 109; Nesevî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 210-213; Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki’n-Nüfus*, s. 225-242; Ankaravî, *Minhâcü’l-Fukarâ*, s. 228-240, 316-319; Bursavî, "Şerh-i Usûl-ı Aşere", s. 52-54; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 164; Nicholson, *İslâm Sûfîleri*, s. 77-80; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm ve Sünnete Göre Tasavvuf*, s. 203-205; Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 313; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 357-358; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 494.

²⁵⁹⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 196-197.

Tevekkül Ankâ'sı avlanma hevesiyle kanatlarına minnet etmeyip uçmadığı için avını ayaklarında bulur:

Pâyında bulur şaydını 'Ankâ-yı tevekkül

İtmez heves-i şayd ile bâl ü pere minnet "Nâbî-Gazel 30/3"

Divânlarda tevekkülle birlikte işlenen en kuvvtli tezat 'tedbîr'dir. Tedbîr, bir işin sonunu düşünüp istenilen sonuca ulaşmak veya istenilmeyen sonuçların meydana gelmesine mani olmak adına önceden hazırlık yapmak ve çare aramaktır.²⁵⁹⁵ Tevekkül, tedbîri terk etmektir. Fakat tedbîrin terk edilmesinin, kuldandan yapması istenilen ve kulun kendisine mübah kılınan işlerdeki çalışma ve tasarrufun terk edilmesi olmadığı göz ardı edilmemelidir. Tedbîri terk etmek, boş temenniye ve henüz vakti gelmemiş gelecek zamana dair planlar yapmayı terk etmektir.²⁵⁹⁶ Tedbîr, bir dağ gibi ise de ilâhî takdîrin, kazânın yardım seli, o koca dağı sürükleyip götürür.²⁵⁹⁷ Tedbîri takdîr bozar (AÖ. 349/1). Tedbîr ile takdîr-i Hak bozulmaz (AÖ. 1444/4). Kimse nasibini tedbîr ile artıramaz (NB. G. 266/3). Takdîr ile âşinâlık eyleyenler tedbîr oyunları ile vaktini telef etmez (NB. G. 664/1). Allah (c.c.)'ın hikmetlerinin tertibinin bozulması ve değişmesi mümkün değildir, bu yüzden boş yere dağdağa-yı tedbîre düşme (NB. G. 751/6). Tedbîr ile takdîr değişmez, emel ipini uzatma, murâd kumaşını takdîr ölçüsünden uzun olamaz (NB. R. 82/1-2). Halkın rızkı tedbîrle eline geçseydi, (anne sütünü içebilme adına hiçbir tedbîre başvurmamış) dilsiz çocuklar anne sütünden mahrum olurdu:

Olsa halkun rızkı hâşıl verzeş-i tedbîrden

Küdekân-ı bî-zebân maḥrûm olurdu şîrden "Nâbî-Gazel 644/1"

Tevekkülle ilgili diğer telakkiler ise şu şekildedir: 'Rûz-ı ezelden tayin olunan her neyse sen istemesen de o seni ister (NB. G. 565/7). Telaşsızlığımız tevekkülden olmasa da (hakiki manâda mütevekkil olamasak da) bu telaşsızlığımız yaşamımızı devam ettirmemiz için ıztırâp çekmekten hoştur (NB. G. 288/2). Tevekkülü bırakıp akli çare

²⁵⁹⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 347-348.

²⁵⁹⁶ Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, C. III, s. 31-32.

²⁵⁹⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 32.

edenlerin emellerinin gerçekleşmesi mümkün değildir (NB. G. 425/2). Sîne leğeninde tevekkül sabunu varken ârif olana sebeplerin kirine bulaşmak ayıptır (NB. G. 548/4).²⁵⁹⁸ Tevekkül hazinesinin kilidi bize tevdi edildi, bizim en fakirimizin zekâtı tüm âleme yeter de artar (NB. KT. 52/1).²⁵⁹⁹ Teslimiyet ve tevekkül ile donanımlı birisi sebeplere tenezzül eylemez (NB. G. 575/9). Âşık buğz ve hasetle özünü yakmaz, tevekkül dâmenini elden bırakmaz (AÖ. 125/4).²⁶⁰⁰ Tevekkül kapısını bekleyip rızâdan vazgeçme, murâdını Hudâ'dan iste (AÖ. 1252/3).²⁶⁰¹ Kalbini buğz ve hasetten temizleyerek tevekkül dâmenini tut (AÖ. 503/2).²⁶⁰² Nefisle cihâd için tevekkül gibi hisâr olmaz (NK. G. 51/4).²⁶⁰³ Ne amellerinle övün ne de ölümle kasvetlen, Hakk'a tevekkül kılıp kurtuluş hevesiyle dol (NK. MST. 2/31). El uzattığın eline geçmezse hayıflanma, tevekkül kıl, sana kısmetin muhakkak gelir (ÜS. 8/8). Dervişler sabır döşegine ve tevekkül yastığına yaslanıp Hak'tan başka kimseden çare beklemezler (ÜS. 44/9). Derviş başına ne gelse endişe etmez, Hakk'a tevekkül eder (ÜS. 53/5). Ey gönül tevekkül et yönünü Hudâ'dan yana çevir (GE. 30/4).'

Aşağıdaki murabbaında 'nasipse gelir Hint'ten Yemen'den, nasip değilse ne gelir elden' irsâl-i meseline kısmî iktibas yapan Gevherî, Kerîm olan Mevlâ'ya tevekkül hâlinedir. Pîri olan Hacı Bektaş-ı Velî'yi zikretmesi, Allah (c.c.)'tan murâdını onu tevessül ederek istemesi ve pîrinin Hak katındaki kıymeti dolayısıyla nasibinin daha hızlı bir şekilde gönderileceği ümidinden ötürüdür:

Hacı Bektaş Velî benim pîrimdir

Âsumâna çıkan benim zârımdır

Benim kimsem yoktur Mevlâ kerîmdir

Nasîbimse gelür Hind ü Yemen'den

“Gevherî 297/3”

²⁵⁹⁸ Beyit için bkz. 'Sebeplere Tevessül'.

²⁵⁹⁹ Beyit için bkz. 'Fakîr'.

²⁶⁰⁰ Beyit için bkz. 'Kin, Garaz, Buğz, Adavet'.

²⁶⁰¹ Bent için bkz. 'Garîb, Üftâde'.

²⁶⁰² Beyit için bkz. 'Buğz'.

²⁶⁰³ Beyit için bkz. 'Ehl-i Tecerrüd, Fâriğ, Üryan'.

Tevekkülün en mükemmel şekli olarak görülen ‘tefvîz’²⁶⁰⁴ Allah (c.c.)’ın tedbîr ve takdîrini her şeyden güzel bularak bütün işleri Allah (c.c.)’a havale etmek,²⁶⁰⁵ Hakk’ın, mülkiyetinde yegâne tasarruf sahibi olduğunu görmektir.²⁶⁰⁶ Tefvîz eden kimse, kendisi hakkında hayrın mı yoksa aksinin mi takdir edildiğine aldıriş etmeksizin Allah (c.c.)’a teslim olmuş ve her türlü kudret ve kuvvetin yalnızca Hakk’a ait olduğunu bilerek ona yönelmiştir. Tetkik edilen divânlarda sadece Nâilî’nin bir beytinde karşımıza çıkar. Akıllı kimsenin bütün işlerini Allah (c.c.)’ın irâdesine tefvîz ederek beşerin yaratıcısının fermânına itâat ettiğinin altı çizilirken bu unsur zikredilir:

Tefvîz edüp umûrunu ‘âkil meşiyete

Fermân-ı Hâlikü'l-beşere imtisal eder

“Nâilî-Kasîde 1/46”

4.41. Vahşet, Ülfet

Sıkılma, yabancı olma demek olan vahşet tasavvufî istilâhta tek başına yaşamak ve halkla olmaktan sıkılmak, bu yüzden halktan ictinap etmektir.²⁶⁰⁷ Vahşetin zıddı ünstür. Sâlik, Hak’la ünsiyeti nispetinde halka, halkla ünsiyeti nispetinde de Hakk’a yabancılaşır. Birine ısındığında öbüründen soğur.²⁶⁰⁸ Velîler zümresinden olan bazı kimseler halktan kaçtıkları için vahşîlerden sayılırlar da onlar aslında melektir. Bu kimseler halka karışmayıp gece gündüz Allah (c.c.)’a kulluk ederler.²⁶⁰⁹ Aşağıdaki beytinde Fehîm, vahşiliğın iyiliğinin kendisine yakın olmasından dolayı bütün dostlarının sadece ruhlar âleminin melekleri olduğu için Allah (cc.)’a şükretmektedir:

Enîsüm kıdsiyân-ı ‘âlem-i ervâhdur şimdi

Bihamdillâh serâpâ ülfet-i luţf-ı vahşetten

“Fehîm - Kasîde 15/21”

²⁶⁰⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 350. Ankaravî, kalbin Allah'a itimadı ve hükümlerine inancı olarak tanımladığı 'sika' kavramını tevekkül, teslim ve tefvîzden de üstün tutar. Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 321.

²⁶⁰⁵ Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, C. III, s. 154.

²⁶⁰⁶ Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 96. Tefvîz hakkında bkz. Herevî, *a.g.e.*, s. 95-96; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 319-320; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 145; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 484-485.

²⁶⁰⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 372.

²⁶⁰⁸ Uludağ, *a.g.e.*, s. 368. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 514.

²⁶⁰⁹ Şirâzî, *Bostan*, s. 144.

Tetkik edilen divânlada en fazla Fehîm’de zikredilen vahşete Halk şairlerinde tesadüf edilmez. ‘Deşt-i vahşet-engiz, vâdî-i pür-vahşet, vâsita-i vahşet’ vb. terkiplerle beyitlerde yer alan vahşet, ‘aşk, cünûn, deşt, sahrâ, mecnûn, uzlet, vâdî’ gibi yalnızlığı, terk etmişliği ve terk edilmişliği çağrıştıran mefhumlarla münasebete getirilmiştir. Nâbî, gönlünün insanlardan vahşet derecesini ve insanlarla olan mesafesini bildirme amacıyla karşısında insan görecekti diye aynaya bakmadığını dile getirir:

Halktan gönlümün ol mertebedür vahşeti kim

‘Aksüm âdem diyü mir‘ate nigâh eyleyemem “Nâbî-Gazel 512/2”

Şairlerin vahşet telakkisi tasavvufî manâsına uygun olup halktan ayrı oluşu ve bunun mukabilinde Hakk’a yakınlığı arz etmeye matuftur: ‘Cünûn-ı aşk ile deşt-i vahşet-engize düştüm, aslanlar ve Mecnûn bile vahşetle gölgemden kaçarlardı (FK. G. 201/5). Vahşetimi gören beni mağrur zanneder (FK. K. 14/44). Gönlümde kibir yoktur, bu vahşiliğim, insanlardan kaçışım baştan başa yanık yaralarıyla dolu olduğumdandır, gurûrumdan değildir (FK. K. 15/22). Biz melâmî zümresiyiz, bizim tavırlarımız zâhir-peresti ürkütür (SG. 48/18).²⁶¹⁰ Önceden cünûn-ı aşk ve vahşeti seçen Kays ile âşinâ idik (NK. K. 28/2). Ümmî Sinân’ı şöhret ve nâm sâhibi sanmayın, Dost eşliğinde dem-be-dem insanlardan ayırım, uzlet ehliyim (ÜS. 102/11).’

Ülfet, kişinin insanlarla iyi geçinmesi, herkesle anlaşması ve kimseyle ihtilaf hâlinde olmaması;²⁶¹¹ din kardeşi ile uyum içinde yaşaması ve ona muhalefet etmemesidir.²⁶¹² İnsanlarla ülfet edenin heybeti azalırken Rabb’iyle ülfet edenin heybeti artar.²⁶¹³ Bu bakımdan ülfetin insanlarla olması durumunda vahşet hâlinin zıttı zuhûr eder ve vahşet hâline hâlel gelmiş olur. Bu yönüyle ülfet vahşet hâli yanında istenmeyen bir hâle dönüşür. En fazla Gevherî ve Âşık Ömer’de tesadüf edilen ülfet mefhumu, bu

²⁶¹⁰ Beyit için bkz. ‘Melâmî, Rûsvâ’.

²⁶¹¹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 367.

²⁶¹² Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 342. İnsanları sevmek ve onlarla kaynaşmak hakkında bkz. Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 342-345. Ülfet hakkında ayrıca bkz. Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 109; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 366-367; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 508.

²⁶¹³ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 19.

şairlerde ağırlıklı olarak lügat manâsıyla istimal edilerek insanlarla samimiyet anlamında ele alınmıştır: ‘Değme gönül ile ülfet olunmaz (GE. 152/4). Âşinâdan pek sakın bîgânedan hata gelmez, kişiye kemlik akrâna ülfetten çıkar (AÖ. 184/4). Câhil ve nâdân ile ülfet edersen ya elinden ya da dilinden zarar görürsün (AÖ. 842/3).²⁶¹⁴ Erkân u izzet görmeyen ülfeti bilemez (AÖ. 358/2).’ Âlemin düzeni devlet ve nimetle olsa da zevki afiyet, sohbet ve ülfetledir:

‘Âlemün gerçi nizâmı devlet ü ni‘metledür

Lîk zevki ‘âfiyetle şöbet ü ülfetledür

“Nâbî-Gazel 180/1”

Vahşetin zıttı bu mefhuma Gaybî ve Ümmî Sinân ile birlikte yine Âşık Ömer ve Gevherî’de tesadüf ederiz. Ülfetin insanlarla olduğu durumlarda Allah (c.c.) ile ayrılık baş gösterirken Allah (c.c.) ile olan ülfette insanlarla olan vahşet hâli peydâ olur: ‘Hak ile menûs olan kimseyle ülfet istemez (SG. 46/1).²⁶¹⁵ Kim Var ile yâr olmak isterse yok olması gerekir (ÜS. 33/3). Âşinâ-yı ehl-i aşk ol ülfet-i a’ dâyı koy, hâl-i Mecnûn’a bakıp davâ-yı Leylâ’yı bırak (AÖ. 1158/1). Dil ve dilber ezelden âşinâlardır, fakat ne çare ki arada mâni-i ülfet olan ağyâr vardır (GE. 874/6).²⁶¹⁶ Dünyâda sînemiz üryân bir şekilde uzlet bekleriz, ona ülfet etmemekteyiz (AÖ. 563/4).’

4.42. Vecd

Bulma, hâsıl olma, buluş manâlarına gelen vecd tasavvufî terminolojide kulun herhangi bir çabası ve kastı olmadan kalbine tesadüf eden ilham, feyz, his ve vârid gibi şeylerdir. Allah (c.c.)’tan gelen her türlü tecellîler vecdin kapsamı içindedir.²⁶¹⁷ Vecd, bütün varlığı saran, sözle ifade edilemeyen hararetle bir ateştir.²⁶¹⁸ Vecd hâlinde kişi, her nereye baksa orada Allah (c.c.)’ı görür.²⁶¹⁹ Vecd sırasında his ve duygular kaybolmaz.

²⁶¹⁴ Bent için bkz. ‘Câhil, Nâdân, Ahmâk’.

²⁶¹⁵ Beyit için bkz. ‘Celisü’l-Hak’.

²⁶¹⁶ Beyit için bkz. ‘Yâr, Ağyâr, Adû’.

²⁶¹⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 376.

²⁶¹⁸ Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 253.

²⁶¹⁹ Serrâc, *Luma*, s. 453.

Vecd esnâsında duyuların kaybolduğunu iddia edenler yanılmışlardır.²⁶²⁰ Kitap ve sünnetin kabul etmediği her vecd hâli bâtıldır.²⁶²¹ Vecdin üzerinde ‘vücûd’ denilen bir hâl vardır. “Vücûd Hakk’la Hak olmak ve varlığından geçip Hak varlığına bürünmek, Hakk’tan başka hiçbir varlığı bilmemek, görmemektir.”²⁶²² Allah (c.c.)’ı bizzat bulduktan sonra vecd yoktur. Gözle görüldükten sonra nerede olduğu için sorulması doğru değildir. Vecd, gelip geçen şeyler gibi yok olurken, vücûd dağlar gibi sâbit kalmaktadır.²⁶²³ Vecde gelmek için çabalamak manâsına gelen tevâcüd, işin başıdır; vücûd ise vecdden yükseldikten sonra elde edilen bir hâldir. Allah (c.c.) tarafından verilen ilâhî ihsân olan vecd de, her ikisi arasında bir vâsıtaadır. Kulun kastı ve çabası olmadan aniden karşılaştığı ve kalbine geldiği hâldir. Bu kimselerin durumları denizi gören, denizde yüzen ve denizin içine dalıp da kaybolan kimsenin hâline benzer.²⁶²⁴ Tevâcüd ise kulun kendi irâdesi ile vecde gelmeye çalışmasıdır.²⁶²⁵

Nakşî haricinde bütün şairlerin ele aldıkları bir mefhum olan vecd ‘âşık, aşk, mest, medhûş, muhabbet, sâlik, sûfî, tekye, zâkir, zikir, zühd’ gibi kavramlarla münasebete getirilmiş olup en fazla Nâbî ve Âşık Ömer’de ele alınmıştır. Şiirlerde çeşitli imaj ve teşbihlerle vecd hâli izah edilmeye çalışılmıştır: ‘Bülbül gülün envârına erince dili durmaz, gülzâra karşı dâimâ zâr u efgân ederek yanar (ÜS. 30/12). Biz kânûn-ı hakikat nağmesini dinlediğimizden katre-i nâçiz iken deryâ kadar cûş etmişiz (NB. G. 292/1). Bülbülün hüneri var ise aşk eseri olan vecdini saklasın, bülbüle feryât

²⁶²⁰ Duyuların kaybolması konusundaki yanlışlar hakkında bkz. Serrâc, *a.g.e.*, s. 516-517.

²⁶²¹ Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 83. Vecd hakkında geniş bilgi için bkz. Serrâc, *a.g.e.*, s. 351-366; Kelebâzî, *Taaruf*, s. 171-172; Sülemî, *a.g.e.*, s. 28-29; Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, s. 467-469; Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 660-661; Herevî, *Menâzilü’s-Sâirîn*, s. 123-124; Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 113; Zerrûk, *Kavâidu’t-Tasavvuf*, s. 168-169; Ankaravî, *Minhâcü’l-Fukarâ*, s. 411-413; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 577; Nicholson, *İslâm Sûfîleri*, s. 85-101; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 520-521.

²⁶²² Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 327.

²⁶²³ Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif*, s. 660. Vücûd hakkında ayrıca bkz. Cürcânî, *a.g.e.*, s. 114-115; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 528-529.

²⁶²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 191-195.

²⁶²⁵ Cürcânî, *a.g.e.*, s. 108. Gazalî, vecdî külfetsiz ve meşakkatsiz gelen ile, külfetli ve meşakkatli bir şekilde gelen arasında ikiye ayırarak külfetli bir şekilde gelen vecdî, tevâcüd yani vecde gelmeye çalışma (s. 729) olarak tanımlar. Mûsikînin âdâbından bahsederken de vecde getirmeyi sağlayan âmillerden biri olduğuna vurgu yapar. Gazâlî, *İhyâ*, C. II, s. 744-751. Tevâcüd için ayrıca bkz. Kâşânî, *a.g.e.*, s. 166; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 355; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 492-493.

eylemek ayıptır (NB. G. 455/2).²⁶²⁶ Gönül, kaşları mihrâbına baktıkça aşk ile Allah (c.c.) diye tekbîr edeyim der (NM. 70/3). Ey sûfi, bu semâ ve neyden ne anladın, sana bu tekyede hiç vecd ve hâl gelmedi mi (NK. G. 360/4).²⁶²⁷

Divânlarda kişideki tezahürleriyle de bahis mevzu edilmiş ve bu meyanda ‘âh, âvâz, feryâd, hây u hûy, nâle, narâ urmak, nidâ eylemek, tekbir getirmek, yâ Hû demek, cûş etmek, âh u zâr etmek’ gibi vecd belirtisi gösteren haykırma ifadeleri beyitlerdeki yerini almıştır: ‘Sevgili minare gibi kâmetiyle mescide ayak basınca halkın tekbir âvâzı camiye çın çın çınlatır (AÖ. 316/2).²⁶²⁸ Sevgili bu gün salınınca kıyamet koptu sanıldı ve binlerce cân aşk ile yâ Hû çekti (AÖ. 420/1). Sevgili hânesinden seyrâna çıktığı için Hû Hû’lar bülbülün feryâdını bastırdı (NB. G. 776/3).’ Bu tür ifadelerdeki müşterek telakki, mürşid-i kâmil olarak ele alınan sevgilin müridlerinin içine çıkması esnasında onun görülmesinden neş’et eden vecd hâlinin dışa vurumunun dile getirilmesidir. Aşağıdaki beyinde Nâbî, bu imgeden hareketle mest, mestâne, nigâh, meyhâne kavramlarını kullanarak dergâha irşâd faaliyetini yürütmek için avdet eden bir şeyh ve o şeyhin gelişini bekleyen müridlerinin vecd hâlini tasvir eder görünmektedir. Tabloya göre şeyhlerinin hasretiyle yanıp tutuşan müridler onun ufacık bir nazarıyla vecde ve cezbeyle gelerek kendilerinden geçmektedirler:

Gel ey mest-i teğafül bir nigâh it hâl-i mestâne

Reh-i meyhânede bu hây u hûlar hep senüñçündür “Nâbî-Gazel 221/4”

4.43. Yakîn

Yakîn şek ve şüphenin ortadan kalkması,²⁶²⁹ sırrın açılması ile gaybın görülmesidir. Açıkça görmek istidlâli ortadan kaldırır. Yakîn makâmında kulda şüphe ve akıl yürütmeden eser kalmaz. Yakînin olduğu yerde kuşku ve itiraz olmaz.²⁶³⁰ Yakîn, sahibine şüphe gelmeyen ilimdir. İlme’l-yakîn, ayne’l-yakîn ve hakka’l-yakînün üçü de

²⁶²⁶ Beyit için bkz. ‘Sükût’.

²⁶²⁷ Beyit için bkz. ‘Mûsikî Unsurları İle İlgili Mecâzlar’, ‘Makâmlar ve Hâller’.

²⁶²⁸ Beyit için bkz. ‘Boy, Kad, Kâmet’.

²⁶²⁹ Yakîn hakkında bkz. Serrâc, *Luma*, s. 68-70.

²⁶³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sülemî, *Sülemî’nin Risaleleri*, s. 29-30.

kesin ve doğru ilmi ifade eder. Aralarında ince manâ ve farklar olduğundan değişik isimlerle anılırlar. İlme'l-yakîn, kesin delile dayanması şart olan ilim, ayne'l-yakîn keşif ile elde edilebilecek bir ilim, hakka'l-yakîn ise bizzat görmeye dayalı bir ilimdir.²⁶³¹ İlme'l-yakîn nazar ve delil yoluyla, ayne'l-yakîn keşif ve ilhâm yoluyla, hakka'l-yakîn ise beşerî özelliklerden sıyrılarak vuslat ile hâsıl olan ilim ve mârifettir.²⁶³² Tetkik edilen divânlarda yakînin her üç çeşiti de yer alsa da en fazla hakka'l-yakîn zikredilmiştir. Onu ayne'l-yakîn takip etmiş ve mahdut sayıda da ilme'l-yakîn beyitlerde istimal edilmiştir. Nâbî'nin aşağıdaki beytinde yakîn, mârifetle tenasüp ve şüphe ile tezat teşkil edecek şekilde yer almıştır. Şüphelerin çirkefine bulaşmak cehâlettir. Mârifet yakîn denizine dalgıç olabilmektir:

Nâbiyâ cehldür âlâyiş-i çirk-âb-ı zunûn

Ma'rifet ğavta-ğor-ı baħr-ı yakîn olmadadır "Nâbî-Gazel 126/9"

Nâbî aşk erbâbının ehl-i yakînin hâllerini yaşadığını (NB. G. 470/3), Âşık Ömer cuma gününün erbâb-ı yakînin kıblegâh-ı beyti olduğunu (AÖ. 1071/2) belirtirken yakîn sahipleri dolayısıyla bu mefhumu zikretmişlerdir. 'Erbâb-ı yakîn' ifadesini anan Nefî de kâim-makâm Muhammed Paşa için kaleme aldığı kasidesinde mübalağanın sınırlarını zorlayarak memduhunun yüceliğini dile getirmek için yakîn erbâbının düşüncesinin korkusunun memduhunun celâl sarayının kubbesine erişemeyeceğini ifade ederek 'erbâb-ı yakîn'i sanatsal endişelerle şiirine yerleştirmiştir:

Ŧağ-ı eyvân-ı celâlûndür o 'âlî-bârgâh

Kim erişmez aña sehm-i fikr-i erbâb-ı yakîn "Nefî-Kasîde 56/29"

²⁶³¹ Yakîn hakkında bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 229-230. Yakînin kısımları hakkında bkz. Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, s. 83-84.

²⁶³² Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 662-663. Mekkî yakîni makâm olarak ele alır. Mekkî'ye göre yakîn makâmı dokuz tanedir. *Kûtü'l-Kulûb*'un geniş bir bölümünde bunlardan bahsedilir. Bunlar tevbe (C. II, s. 183-237), sabır (C. II, s. 239-274), şükür (C. II, s. 275-309), recâ (C. II, s. 311-356), havf (C. II, s. 357-416), zühd (C. II, s. 417-522), tevekkül (C. III, s. 13-159), rızâ (C. III, s. 161-208), muhabbet (C. III, s. 209-347)'tir. Yakîn hakkında mufassal malumat için bkz. Kelebâzî, *Taarruf*, s. 156-157; Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, *Kalplerin Aızığı*, C. I-III; Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 370-376; Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 116; Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 108; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 364-366; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 597; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 386; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 532.

İlme'l-yakîn şerîatın zâhiridir; sünnete uymaktır ve çalışmakla elde edilir.²⁶³³ Âşık Ömer dünyâya gelenlerin bir gün buradan göçeceğini bildiğini (AÖ. 539/2) ifade için ilme'l-yakîn ibaresini kullanır. Gevherî, mecâzî sevgiliyi tavsif ederken Hakk'ın sanatının veçhinde çok açık bir şekilde tebarüz ettiğini ifade için bu mefhumu kullanır:

Sun'-ı üstâd-ı ezel vechindedir ilme'l-yakîn

Mülk-i hüsnün şâhı sensin şimdi bedr-i meh-cebîn

Sen Süleymân-ı zamânsın ey cemâli hürîîn

Vaslın ile şâd olanlar nice hâtemlenmesin “Gevherî 830/2”

Ayne'l-yakîn muamelede ve sünnete uymada ihlâslı olmaktır. Ayne'l-yakîn vehbîdir, Allah (c.c.) vergisidir.²⁶³⁴ Mücâhede ve keşf ile elde edilen ilimdir.²⁶³⁵ ‘Özünü bir mürşide verip ayne'l-yakînden haber al (ÜS. 22/4). Ârife ayne'l-yakîn hakka'l-yakîn senden erişti, evliyâlar serveri Murtazâ (ÜS. 13/5). Sun'-ı üstâd-ı ezel ayne'l-yakîn vechindedir (AÖ. 1120/2).’ Ârif hakka'l-yakîne erip cân gözüyle dünyânın asıl maksadını görebilen kimsedir:

‘Ârif oldur kim erüp ‘ayne'l-yakîne Nâ'îlî

Çeşm-i cânın dür-bîn-i hâkdân-ı râz eyler “Nâilî-Gazel 40/6”

Hakka'l-yakîn, kesin ve apaçık bilgi, bir şeyi bilerek değil de tadarak öğrenmek demektir. Hakka'l-yakîn, sâlikin sadece ilmî olarak değil aynı zamanda müşâhede ve hâl yönünden de Hak'ta fânî ve Hak ile bâkî olmasıdır.²⁶³⁶ Cürcânî hakka'l-yakîni, kulun Hak'ta fenâ bulup Hak ile ilim, şuhûd ve hâl olarak bekâsı olarak değerlendirir.²⁶³⁷ Bu mefhum, en fazla Ümmî Sinân'da zikredilir: ‘Ey Sinân Ümmî, bu gün sen hakka'l-yakîn olarak mahrem-i Zât-ı ilâhîsin, bu sırrını bîgâneler bilemez (ÜS. 39/7). Mü'min mü'minin mir'âtıdır bu hakka'l-yakîn bellidir (ÜS. 40/13). Dört kitâbın

²⁶³³ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 32.

²⁶³⁴ Sülemî, *a.g.e.*, s. 32.

²⁶³⁵ Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 47. Ayne'l-yakîn hakkında ayrıca bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s.406-407; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 57; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 59.

²⁶³⁶ Uludağ, *a.g.e.*, s. 153.

²⁶³⁷ Cürcânî, *a.g.e.*, s. 61. Hakka'l-yakîn hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cürcânî, *a.g.e.*, s. 61-62; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 188-189.

manâsını hakka'l-yakîn keşf eyledik (ÜS. 140/6). Ârifin nutku Hüve'l-Hak'tır, bu hakka'l-yakîn bellidir (ÜS. 127/9). Tevhîd-i Zât âşika hakka'l-yakînden görünür (ÜS. 164/2). Kendini yok Hakk'ı hakka'l-yakîn olarak var anlayınca bütün sırlar sana keşf olur (SG. 43/4). Men aref sırrını bu dil mülküne kenz edeli arif-i hakke'l-yakîniz, genc-i vahdet bekleriz (NAA. G. 75/3). Hakk'ı sana hakka'l-yakîn bildirebilmek için mürşid gerektir. Mürşidi olmayanların bildikleri gümân imiş (NM. 78/6).²⁶³⁸

4.44. Zühhd, Takvâ

Dünyâyâ rağbet etmeyerek nefsi her türlü mücâhede ve riyâzete tabi tutup ibadet yolunu seçme demek olan zühhd gerek tâbiîn ve tebe-i tâbiîn döneminde olsun gerekse tasavvufun neşv ü nemâ bulmaya başladığı dönemlerde olsun bilinen bu manâsı ile ele alınmış, dünyâyâ karşı soğukluk duyup âhirete yani Allah (c.c.)'a dönme olarak anlaşılmalı, telif edilen eserler de ona göre şekillenmiştir.²⁶³⁹ Sonraki dönemlerde ise zühhd belli derece ve çeşitlere ayrılmıştır. Schimmel, zühhd kavramının ilk musannifi olarak İbrahim Edhem'in gösterildiğini ifade eder. Bu tasnife göre zühhd terk-i dünyâ, terk-i ukbâ ve terk-i terktir.²⁶⁴⁰ Zühhdün dünyâdan ve dünyâdaki şeylerden zühhd, haram ve şüpheli şeylerden zühhd, baş olma sevdâsından zühhd gibi çeşitleri de vardır.²⁶⁴¹ Zühhdün en üst seviyesi zühdde zühddür. Bu da zühhd olarak yapılan şeyi küçümsemekle elde edilir.²⁶⁴² Mekkî'ye göre zühhd, yakîn makâmının altıncısıdır. Elden gidene üzülmemek ve ele geçene sevinmemek zühhdün en kâmil hâllerindedir. Zühhdün en mükemmel hâli, zühhd sahibi olduğunun da unutulmasıdır ki zühdde zühhd denilen şey budur.²⁶⁴³ Zühhdün asıl maksadı, rağbet edilen şeye karşı kalben soğukluk duyulmasıdır. Sadece zâhiren terk etmek onu yüceltmek, ona kıymet vermektir. Zühdde

²⁶³⁸ Beyit için bkz. 'Mürşid'.

²⁶³⁹ Mesela Mekkî'nin *Kütü'l-Kulûb*'unda ilgili bölüm bu meyanda kaleme alınmıştır. Bkz. Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, C. II, s. 417-522. Zühdü esas alarak telif edilen eserlerin künyeleri ve bazılarının muhtevası için bkz. Yıldırım, *Din, Dünyevîleşme ve Zühhd*, s. 177-214.

²⁶⁴⁰ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 55.

²⁶⁴¹ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 24.

²⁶⁴² Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 87.

²⁶⁴³ Mekkî, *a.g.e.*, C. II, s. 417-522.

ulaşılması istenen, dünyânın varlığının kişiyi meşgul etmemesi ve yokluğunun da üzmemesidir.²⁶⁴⁴ Hristiyanlıkta dünyâyı hakir gören bir zühd anlayışı, Tanrı'nın yaratmış olduğu kâinâtın iyi olarak algılanması hasebiyle tamamen reddedilmiş; zühd, dünyâyı aşağılamayan özgür bir hayat biçimi olarak görülmüştür²⁶⁴⁵

Tetkik edilen divânlarda zühd, hem 'dünyâya rağbet etmeme, dünyâya ve içindeki her şeye karşı soğukluk duyma' diye tabir olunan tasavvufî manâsıyla hem de şiir dilinde kazandığı 'kuru, katı ve sert dindarlık' manâsıyla telakki edilmiş ve manzumelerde bu müsbet ve menfi kullanımlarıyla yerini almıştır. Bu mefhum, sadece 17 yerde müsbet olarak tasavvur edilirken 55 beyitte menfi telakki edilmiş ve zühdün en büyük icracıları olarak görülen zâhid ve vâiz tipleri bu şairlerin eleştirisi oklarından nasiplerini almışlardır. Zühdün menfi kullanılıp tenkit edilmesi içerisine riyâ ve gösteriş karıştırılması, âdet hâline getirilmesi, zühdle gurûrlanılması, cennet kastı ile zühd yöneline gibi tutum ve davranışlar tesirli olmuştur. Zühd mefhumu hakkında en fazla sözü söyleyen Nâbî, aşağı derç ettiğimiz beytinde içerisinde cennet arzusu bulunan zühdü alışverişten farksız görmektedir:

Nâbî bilemem farkı nedür bey' u şirâdan

Ol zühd k'anun h'âhiş-i cennet var içinde

“Nâbî-Gazel 696/7”

Zühd, 'kuru', 'bârid', 'huşk' kelimeleriyle terkip hâlinde kullanıldığında 'soğuk ve kuru zühd' manâlarına gelir. Bu hâliyle şiirlerde 'şekilci ve merâsimci, katı ve sert dindarlık, yobazlık' anlamını taşır.²⁶⁴⁶ Zühdün menfi kullanımının bu denli çok olması, dini şekilden ibaret görenlere kendilerini 'âşık' addeden şairlerin tepkisinin tezahürü

²⁶⁴⁴ Zerrûk, *Kavâidu't-Tasavvuf*, s. 200-201. Zühd hakkında geniş bilgi için bkz. Serrâc, *Luma*, s. 45-46; Mekkî, *a.g.e.*, C. II, s. 417-522; Kelebâzî, *Tarruf*, s. 144.145; Sülemî, *a.g.e.*, s. 125; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 276-282; Gazâlî, *İhyâ*, C. IV, s. 398-442; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 606-609, 613-615; Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 120; Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 209-210; Herevî, *a.g.e.*, s. 87; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 293-295; Bursevî, "Şerh-i Usûl-ı Aşere", s. 50-52; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 282-283; Afifî, *Tasavvuf*, s. 62-70; Öztürk, *Kur'an-ı Kerîm ve Sünnete Göre Tasavvuf*, s. 209-227; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 397; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 550.

²⁶⁴⁵ Perry Schmidh-Leukel, "Zühd", *İslamiyet-Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, Ankara 2013, C. II, s. 866-868. Hint dinleri, Yahudilik, Hristiyanlık ve diğer dinlerdeki zühd anlayışı hakkında geniş bilgi için bkz. Kürşat Demirci, "Zühd", *DİA*, İstanbul 2013, C. XLIV, s. 533-535.

²⁶⁴⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 396; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 551.

olsa gerektir. Şairlerin zühdü menfi olarak ele aldıkları beyitlerde zühd ekseriyetle takvâ, zâhid ve riyâ mefhumlarıyla birlikte tenasüp içerisinde zikredilmiştir: ‘Zühd-i huşkun tesiri o hale geldi ki şarâp kadehi bezme ridâ ile gelmeye başladı (NB. G. 670/6). Zühdü bırakıp aşka düşmek gerekir, bu sayede Allah (c.c.) kişiyi ehl-i cenân edecektir (NM. 189/1). Zühd ve riyâdan el çekerek der-i erkâna yüz sürüp aşk pîrinin elini öp (AÖ. 610/4).²⁶⁴⁷ Amellerine riyâ karıştırırlar bu amellerini satmasalardı metâ-ı zühd mahzen-i dehre sığmazdı (NB. G. 206/3). Zerk ü riyâ zühd ü hevâ seni yâre revâ kılmaz (ÜS. 177/3). Halkın başına büyük bir belâ olan zühd ve riyâ, erbâbını iki cihânın zevkinden mahrum edebilmektedir (NB. MF. 42).’

Müsbet kullanımı menfi kullanımına nazaran oldukça mahdut olan zühd mefhumu, müsbet kullanıldığı beyitlerde ‘Bâyezid Bestâmî, takvâ, kanaat, irfân, aşk’ gibi kavramlarla tenasüp içerisinde zikredilmiştir. Zühd yolu merdân yoludur, fakat âsâyîşe çıkan en kestirme yol irfân yoludur (NB. G. 108/1).²⁶⁴⁸ Nef’î, sadrazam Muhammed Paşa için kaleme aldığı kasidesinde memduhunu adâlette Hz. Ömer (r.a.), zühdde de Bâyezid-i Bestami’ye teşbih ederek zühdü övgü malzemesi olarak zikreder.²⁶⁴⁹

Nihâd-ı âb u hâkinde sirişte ‘adl-i Fârûkî

Kitâb-ı ‘aql u fikrinde nüvişte zühd-i Tayfûrî “Nef’î -Kasîde 34/2”

Takvâ Allâh (c.c.)’tan başkasını terk etme, nefis ile zıtlaşma,²⁶⁵⁰ şüpheli şeylerden sakınma ve kaçınmaktır.²⁶⁵¹ Takvâ, ilk olarak şirkten sakınmaktır. Akabinde günah, fuhşiyât, şüpheli şeylerden ve nihâyetinde kişiyi ilgilendirmeyen boş işleri terk

²⁶⁴⁷ Beyit için bkz. ‘Biat ve Biat İle İlgili İfade ve Usûller’.

²⁶⁴⁸ Beyit için bkz. ‘İrfân’.

²⁶⁴⁹ 17. yüzyıl şairlerinin zühd telakkisi, konunun derinliği ve tezimizin sadece zühdün kendisi olmaması, şairlerin zühdde dair fikirlerini derinlemesine ele almamıza engel teşkil etmiştir. Bundan hareketle şairlerin zühd telakkisini farklı bir çalışma ile ayrıntılı bir şekilde ortaya koyduk. Bkz. Murat Vanlı, "17. Yüzyıl Divân, Halk ve Tekke Şiirinde Zühd Telakkisi", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 6 (2016), s. 40-65.

²⁶⁵⁰ Sûfilerin takvâ hakkındaki görüşleri için bkz. Kelebâzî, *Taaruf*, s. 150.151.

²⁶⁵¹ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 23.

etmektedir.²⁶⁵² Takvânın en alt derecesi şirk ve küfürden sakınmak, orta derecesi büyük günahlardan uzak durmak; en üst derecesi ise Allah (c.c.) dışında her şeyden teberri etmektedir.²⁶⁵³ Hülâsa olarak, takvâ tasavvufun temelidir.²⁶⁵⁴ ‘Âbid, âmil, fakîh, mürşid, sûfi, vâiz, zâhid, mülhid’ tipleriyle tezat veya tenasüp teşkil edecek şekilde divânlarda yer alan takvâ en fazla Âşık Ömer divânında zikredilmiştir. Âşık Ömer, Ramazan ayını tasvir ettiği manzumesinde zâhid, âbid ve fâkihın takvâ semtine gitmekte olduğunu (AÖ. 986/3) dile getirir ve Allah (c.c.)’tan defter-i takvâdan kendisini ihrâc eylememesini niyâz eder (AÖ. 177/5). Bir başka beytinde ise Hz. Muhammed (s.a.s.)’in şevkinin nice zâhidlere zühd ve takvâ bıraktığını (AÖ. 176/4) ifade eder.

Diğer şairlerin takvâ hususundaki telakkileri şu şekildedir: ‘Mülhidler çoğaldı, zühd ve takvâyâ giden selâmet ehli kalmadı (AÖ. 1412/2).²⁶⁵⁵ Dil mülkünü gayret ile gayr-ı Hak’tan saklayanın her nefesinde mihmânı Allah (c.c.) aşkı olur (ÜS. 31/4).²⁶⁵⁶ Allah (c.c.)’a ibadet, zühd, takvâ ne güzeldir (NM. 103/3).²⁶⁵⁷ Takvânın manâsını tercih edip sûretine aldanmamalı, evvela kalbi pâk etmelidir (NF. G. 59/1).²⁶⁵⁸ İlim ile âmil olan sırr-ı Hakk’a erer, ehl-i takvâ vahdet köşesindedir (AÖ. 539/3).²⁶⁵⁹

Nâbî, Silahdâr Ali Paşa için yazdığı kasidesinde memduhunu methederken onun zühd, diyânet, himmet, nâmûs, gayret gibi ahlâk-ı hamîdeyi haiz olduğunu dile getirirerek bu kavramların içerisinde takvâyı da mütenasip bir şekilde zikreder:

Himmet ü nâmûs u gayret dest-bend-i hıdmeti

Zühd ü taqvâ vü diyânet hem-nişîn ü yâveri “Nâbî-Kasîde 17/68”

Divânlarda sınırlı sayıda olmakla beraber takvânın menfî kullanımına da müşahit oluruz: ‘Zühd ü takvâyâ önceden yâr idim, aşk ile benden ayrı düştüler (NM. 187/2).

²⁶⁵² Takvâ hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 262-268.

²⁶⁵³ Ankaravî, *Minhâcû'l-Fukarâ*, s. 297.

²⁶⁵⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 342. Takvâ hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muhasibî, *Riâye*, s. 193-197; Cürçânî, *Ta'rîfât*, s. 102-103; Ankaravî, *a.g.e.*, s. 296-298; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 146-147; Uludağ, *a.g.e.*, s. 342; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 472.

²⁶⁵⁵ Beyit için bkz. ‘Selâmet’.

²⁶⁵⁶ Beyit için bkz. ‘Yâd-daşt’.

²⁶⁵⁷ Beyit için bkz. ‘Semme Vechullâh’.

²⁶⁵⁸ Beyit için bkz. ‘Tasfiye’, ‘Nemed’.

²⁶⁵⁹ Beyit için bkz. ‘İlim’.

Cân zühd ü takvâ menzilinden geçti, onlara vedâ eyledi, şimdi vardığı yer dârdır, ene'l-Hak sözünün söylendiği meydândır (ÜS. 32/7).'

Gevherî'nin kendisini âşık addettiği ve aşkı sebebiyle kendisini kınayan vâize takvâsı ile iştiğal etmesini salık verdiği aşağıdaki murabbaında aşkın karşısında takvâyı tezyif ettiği görülür:

Bize ta'n etme gel vâ'iz

Yürü takvânda ol hergiz

Muhabbet ile mahlütuz

Bize zâhid beşer derler

“Gevherî 743/3”

BEŞİNCİ BÖLÜM

TASAVVUFÎ TİPLER

5.1. Abdâl

Arapça bedel kelimesinin çoğulu olan abdâl, sayıları yedi, yetmiş, ya da kırk olarak gösterilen evliyâ topluluğudur. Dünyâdan habersiz kalacak kadar kendilerini âhirete, gönüllerini Allah (c.c.)'a veren gönlü temiz kimselerdir.²⁶⁶⁰ Her türlü kötü ahlâkı iyi ahlâkla değiştirdiklerinden ötürü bu sıfatla anılmışlardır.²⁶⁶¹ Dine bâtil bir şey sokmadıkları, müminleri aldatmadıkları ve âlim olduklarını iddia etmedikleri için buldukları hâllerden hiçbir şey kaybetmezler.²⁶⁶² Hakk'ın has kulları olan abdâlların manevî güçleri ve kuvvetleri yemekten, tabaktan değil Hak'tandır.²⁶⁶³

Âşık Ömer ve Gevherî'de tekasüf eden abdâl tipi Mısırî dışında, Nakşî'nin bir iki beyti hâriç tutulacak olursa, Tekke şairlerince hiç kullanılmamıştır. 'Dede, derviş, kalender, zâhid' gibi tiplerle ve 'abâ, cilbend, cübbe, çul, hırka, külâh, peşmîne, post' gibi tarikat kıyâfetleriyle birlikte beyitlerde yerini alan âbdâl 'aşk, devrân, erkân, fenâ, bekâ, hakikat, hayrân, hayret, istiğnâ, tekye, üryân, varlık' mefhumlarıyla mütenasip şekilde 'abdâl-ı aşk, abdâl-ı cihân, abdâl-ı dil, abdâl-ı ilâhî' vb. terkiplerle zikredilir. Nâilî'nin aşağı derç ettiğimiz beytinde abdâlin ferâgat etme yönü öne çıkarılmış ve bu fâriğ tutumu ile nâz ve nimet içerisinde hayrân şekilde kaldığı ifade edilmiştir:

Âbdâl-ı ser-be-ceyb-i ferâguz ki 'âlemüñ

Hayrân-ı nâz u ni'met-i pā-der-rikābyuz

“Nâilî-Gazel 165/2”

Gevherî, bir murabbaında garip turnaya hitaben kendisini soranlara abdâl olup sırtına post aldığını söylemesini ister. Aşağıdaki bendinden Gevherî'nin abdâl

²⁶⁶⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 19.

²⁶⁶¹ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 51.

²⁶⁶² Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, C. II, s. 173.

²⁶⁶³ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 7. Tasavvuftan dilimize abdâl ile ilgili birçok deyim ve atasözü geçmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 4-7. Abdâl hakkında ayrıca bkz. Fuad Köprülü, "Abdal", *Edebiyat Araştırmaları*, C. II, Akçağ Yay., 2. bs., Ankara 2004, s. 333-380; Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 49-50; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 12-13.

telakkisinin eşini dostunu terk eden, sırtına post giyen ve gelen geçenin çiğneyip ayaklar altında kalan hor ve hakir kimse olduğunu müşâhede etmekteyiz:

Terk eylemiş eşi ile dostunu

Abdâl olmuş eğne almış postunu

Gelen geçer çiğner oldu üstünü

Ayaklar altında yoldur diyessin

“Gevherî 351/3”

Gökyüzünün, yara dolu göğsünde gündüz güneşten gece de aydan kor taşıyan bağıryanık bir abdâla teşbih edildiği aşağıdaki beytinde de görüleceği üzere Fehîm’de abdâl terimi mihr, mâh, âsumân kelimeleri için teşbih unsuru olmaktan öteye geçmez:

Mihr ü mehle âsumân bir sîne-süz abdâldur

Kim тұrur pehlū-yı pūr-dāğı aḥker rūz u şeb

“Fehîm-Kasîde 1/11”

Abdâl tipi, varlığından soyunup üryân olması yani tecerrüt etmesi ile en katışıksız ve sade hâliyle Mısırî’nin aşağı derç ettiğimiz beytinde kendini gösterir:

Biz şol abdâlız bıraḫduḫ egnimüzden şalımız

Varlığından şoyınup ‘üryân olan añlar bizi

“Niyâzî-i Mısırî 178/4”

5.2. Âbid, Abd, Bende, Kul

Tasavvuf ehline göre âbid âlimden önce, âriften de sonra gelir.²⁶⁶⁴ Tasavvufun ibadet ve amel kısmıyla meşgul olduklarından âbitlere ehl-i muâmele de denilmiştir.²⁶⁶⁵

Âbid ibadet eden kimse demek olup dört kısımda değerlendirilir. Birinci kısımdakiler âhiret ve cennet için, ikinci kısımdakiler azap ve cezâdan emin olmak için, üçüncü gurupta olanlar Allah (c.c.)’tan hayâ ettikleri ve dördüncü kısımdakiler de Allah (c.c.)’a olan muhabbetlerinden ve onun rızâsını talep ettikleri için ibadet ederler. Üçüncü kısımdakiler sâdıklar ve müridler, dördüncü kısımdakiler de âşıklardır.²⁶⁶⁶ ‘Âlim, âşık, ârif, zâhid, fâkih, hayrân, ibâdet, şeriat, şeyh, takvâ, ta‘n, velî, zâhid’ kelimeleriyle mukayeseli veya tenasüplü kullanılan âbid en fazla Âşık Ömer tarafından istimal

²⁶⁶⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 36.

²⁶⁶⁵ Uludağ, *a.g.e.*, s. 118.

²⁶⁶⁶ Ankaravî, *Minhâcî'l-Fukarâ*, s. 302. Âbid için ayrıca bkz. Uludağ, *Dört Kapı Kırk Eşik*, s. 70-74.

edilmiştir. Tekke edebiyatı mümessillerinin manzumelerinde tek tük rastlanan âbid mefhumuna Divân şairlerinin şiirlerinde ise hiç tesadüf edilmez:

Velîler cümleten ‘ubbâd-ı vaqtdur

Düşerler şer‘-i vaqte hep muvâffağ

“Sun‘u’llâh-ı Gaybî 66/6”

Gaybî, velîleri tarif ettiği yukarıdaki beytinde onları şerîata muhalif hiçbir davranışta bulunmayan âbidler olarak tanımlamaktadır. Âşık Ömer’in aşağıdaki murabbaında ise âbid, âşıkâ dini şekilden ibaret gören zâhid ve kaba sofû hüviyetindeki kişiliklerle birlikte ta‘n eden bir tip olarak karşımıza çıkar:

Hüsnün da‘vâsına çoktur şâhitler

Bizi ta‘n etmesin şeyh ü âbitler

Mübârek cemâlin gören zâhitler

Elbette hâhına hâh pesend eyler

“Âşık Ömer 479/3”

Bu mefhum divânlarda ‘abd’, ‘bende’, ‘kul’ kelimeleri ile de karşılanır. ‘Abd’ olarak Fehîm, Ümmî Sinân, Âşık Ömer ve Nâilî dışındaki diğer şairlerin birer beytinde bulunur ve Nâbî’de ‘abd-i sâdık’ (NB. T. 110/5), Nef‘î’de ‘ihlâs-ı ubûdiyet’ (NF. K. 53/42), Gevherî’de ‘abd-i kemter’ (GE. 195/5), Gaybî’de ‘abdiyyet’ (SG. 59/5) ve Nakşî’de ‘abdullâh’ şeklinde geçer. Allah (c.c.)’a şartsız kayıtsız kul olan, Allah (c.c.) dışında olan her şeye yani mâsivâyâ karşı tam bir hür olur. Hakk’a kul olan, başka kimseye köle olmaz.²⁶⁶⁷ Aşağıdaki beytinde²⁶⁶⁸ Mısırî, içinde bulunduğu hâlin gereği olarak Allah (c.c.) dışında hiçbir şeyle meşgul olamayacak şekilde hâlis ve katışıksız bir kul görünümündedir. Hâline mağlup olmuştur ve kulluğunun keyfini sürmektedir:

İbn-i vaqtüm ben ebu'l-vaqt olmazam

‘Abd-i mağzum ben taşarruf bilmezem

“Niyâzî-i Mısırî 123/1”

²⁶⁶⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 19. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 12.

²⁶⁶⁸ Mısırî’nin manzumesinin matla‘ beyti olan bu beytin şerhi için bkz. Hüseyin Vassâf, *Mir‘ât-ı İncilâ-yı Hakikat (Niyâzî-i Mısırî Şerhi)*, *Gerçeği Gösteren Ayna* (Haz. Mustafa Tatçı, Mehmet Akkuş), H Yay., 1. bs., İstanbul 2016, s. 232-237.

‘Abd’in Farsçası olan ‘bende’ kelimesi de divânlarda yer alır. Âşık Ömer ve Ümmî Sinân’da 2’şer beyit, Fehîm ve Gevherî’de 1’er beyitte geçer. Fehîm’in ‘bende’ ve ‘ben de’ şeklinde cinâs yaptığı beytinde, şayet görseydi kendisine âşık olabilecek ‘şâh-ı cihân’ diye nitelediği sevgili Allah (c.c.)’tır. Fehîm, ‘sen de görseydin eğer’ diyerek kendisinin onu görebilecek yüce bir mertebede olduğunu ima ediyor. Buradaki görmenin cisim ya da ten gözü ile olmayıp cân, kalp ve gönül gözü ile olduğu âşikârdır:

‘Âşık olurduñ eger görse idüñ sen de saña

Ba‘dezîn bendeyem ey şâh-ı cihân ben de saña ‘Fehîm-Musammat 4/7/2’

Abd ve bendenin Türkçe mukabili ‘kul’ kelimesi de divânlarda geçer. Bu unsur, divânlarda umumiyetle âşık ve mürid mefhumlarıyla beraber ekseriyetle lügat manâsından farklı olarak ‘âşık’ veya ‘mürid’ anlamında geçer. Gevherî, sevgiliyi sultân, kendisini de onun sâdik bir kulu telakki etmektedir. Bu durumda Gevherî’de kul mefhumu, âşık olarak ele alınmış olur. Nakşî, Âşık Ömer ve Ümmî Sinân’da ise kul, mürid olarak da kullanılır ve umumiyetle bu manâsıyla karşımıza çıkar. Tasavvufta şeyh sultân, mürid de onun kuludur. Sultân olmak isteyen evvela kul olmalıdır. Dervişler şeyhe kul olmayı şeref sayarlar.²⁶⁶⁹ Âşık Ömer’in tek bir şeyhe bağlanma düsturunu ihtiva eden aşağıdaki beytinde kul, mürid manâsına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Efendi bir gerektir biredir hizmet

Kul olmak olur mu her şâha gönül “Âşık Ömer 802/3”

Bu mefhumu bir murabbainın bendinde istisnai olarak lügat manâsına mutabık kullanan Gevherî, münâcât hâlinde Rabb’ine kendisini affetmesi için yalvarırken ‘kulun değil miyim’ ifadesiyle kulluğunu bağışlanmaya vesile ittihaz ederek Rabb’i ile olan yakınlığına işaret etmektedir (GE. 187/1).²⁶⁷⁰

²⁶⁶⁹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 220.

²⁶⁷⁰ Bent için bkz. ‘Af, Merhamet, Müsamaha’.

5.3. Ahfiyâ

Gizli ve saklı şeyler manâsına gelen ahfiyâ tasavvufta âdet, şekil ve merâsime ehemmiyet vermedikleri için melâmî meşrepte olanlar hakkında kullanılır.²⁶⁷¹ Türkçede ‘gayb erenleri’ manâsına gelen ‘ricâlü'l-gayb’ın Arapçadaki müteradiflerinden biri de ‘ahfiyâ’dır.²⁶⁷² Allah (c.c.), velîlerinden kimini halkın gözünden, kalbinden ve sırrından gizler. O kimseler halk içindedir, onlarla beraber yaşar, yer, içer fakat halk onların iç hâllerine vâkıf olamazlar.²⁶⁷³ Tetkik edilen divânlarda Gaybî’nin 2 ve Ümmî Sinân, Mısırî ve Âşık Ömer’in 1’er beytinde tespit edilen ahfiyâ bu hâliyle sık kullanılan bir tip değildir. Allah (c.c.)’tan başka hiçbir varlık görmeme hâli olan ‘cemü'l-cem’in tasvirinin yapıldığı aşağıdaki beyitten ahfiyânın bu hâl içerisindeyken cümle âlemin baştan başa Hakk’ın halvet-hânesi olduğunu müşâhede ettiğini ve ‘*leyse gayru'llâhi şey'ün*’ (O’ndan başka bir şey yoktur) virdini okuduğunu öğrenmekteyiz:

Oldı halvet-hâne-i Hâk cümle ‘âlem ser-te-ser

Leyse gayru'llâhi şey'ün virdin okur ahfiyâ “Sun’ullah-ı Gaybî 1/3”

Ümmî Sinân, derviş tipinin tavsifini yaptığı manzumesinde dervişin kimse tarafından bilinemeyeceğini söylemesiyle bir nevi ‘ahfiyâ’ tanımı yapar:

Kimse bilmez arar bulmaz

Daşın gözleyen mahrûm çalandır “Ümmî Sinân 53/7”

Lakin Mısırî’nin ‘hakikat ehlinin olmaz nişânı’ nakaratlı murabbaındaki tanımı daha sarihtir ve ahfiyânın tüm vasıflarını mücmel bir şekilde ifadeye kâdirdir:

Kıbâb-ı Hâk’da mestûr olan erler

Şıfât-ı halk içinde görünürler

Ne toğarlar ne tolinurlar anlar

Hâkikat ehlinün olmaz nişânı “Niyâzî-i Mısırî 190/5”

²⁶⁷¹ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 34.

²⁶⁷² Süleyman Uludağ, "Ricâlü'l-Gayb" *DİA*, İstanbul 2008, C. XXXV, s. 81.

²⁶⁷³ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 121. Ahfiyâ hakkında ayrıca bkz. Uludağ, *Dört Kapı Kırk Eşik*, s. 63-69; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 45-46; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 28; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 34.

5.4. Âkil

Dünyâdan hazzetmeyen ve dünyevî arzuların tuzağına düşmeyen, dünyâya gönül verenlerin meclislerine gitmeyen kimseye âkil denir. Âkil, gerektiği kadar konuşur, muhaliflerle sohbet etmez. Deli kendini dünyâya adarken âkil kendini Mevlâ'ya verir.²⁶⁷⁴ Âşık Ömer, Nakşî, Nâbî, ve Nef'î'nin yoğun bir şekilde kullandığı âkil tipi beyitlerde bazen bir tip olarak karşımıza çıkmakta, bazen de 'zâhid, âlim, sûfi' gibi tiplere hitap unsuru olarak 'âkil isen eğer' şeklinde geçmektedir. Bu meyanda 'akıl, ârif, âşık, câhil, cünûn, dâna, dîvâne, gâfil, gaflet, kâmil, kemâlât, mülhid, mürşid, nefis, nefsi bilmek, râz, rind, sabr, sâlik, sükût, tekye, tevâzu, tevekkül, tefvîz, zâhid, zühd' mefhumlarıyla münasebettar şekilde manzumelerde yer almaktadır.

Âşık-ı sâdık felekte lâ-cerem mihnet çeker

Âkil isen sabr idüp hiç kendüye verme keder

Bu fenâda derd ü gam mihnetsiz olmaz kimseler

Mesken-i dil-hâh ararsan Cennetü'l-Me'vâ gerek "Gevherî 808/3"

Gevherî'nin yukarıdaki ve Nakşî'nin aşağıdaki beyitlerinde 'âkil' mefhumu 'akıllıysan, akıllıyız, aklımız var' manâsına gelecek şekilde istimal edilmiştir. Bu beyitteki tâc/kabâ tenasübü ve bu kıyâfetlerin 'üryân' ile tezat hâlinde kullanımı Nakşî'nin (sırf şeklî unsurlarıyla öne çıkarılan ve zâhiri süsleme gayesi güden) tarîkat kıyâfetlerine hoş nazarla bakmadığını da göstermektedir:

'Âkilüz tâc u kabâyı neylerüz

Bu cihâna çünkü 'uryân gelmişüz

"Nakşî-Gazel 74/9"

Âkıllı kimse (AÖ. 1071/3) cuma günü vaktini zayi eylemez; bu mülkü (AÖ. 386/4) mesken edinmez, bu dünyâda (AÖ. 580/2) eğlenmez ve bu fânî âlemin (AÖ. 586/4) sevdâsına düşmez. Divânlarda âkile tevekkül eteğini tutması (AÖ. 503/2);²⁶⁷⁵ evliyânın kervanından geri kalmaması (ÜS. 8/9); bir mürşid-i kâmile intisâb edip

²⁶⁷⁴ Uludağ, *a.g.e.*, s. 33.

²⁶⁷⁵ Beyit için bkz. 'Haset'.

tekkesinde yıllarca hizmet etmesi (AÖ. 559/2);²⁶⁷⁶ sabretmesi (AÖ.732/3); kimseye râzını açmaması (AÖ. 1017/b-4); zamanı uykuyla geçirmemesi (AÖ. 325/2) salık verilir. Âşık Ömer, yaşnâmesinde insanın belirli yaşlardaki ahvâlini anlatırken otuz dokuzunda kemâlât bulduğunu ve kırk yaşında âkil olduğunu söyler (AÖ. 527/17).

‘Âkil’ mefhumunun bir tip olarak tasavvuru, ekseriyetle âkilin menfi kullanıldığı durumlarda ortaya çıkmaktadır. Âkil ve âşık mukayesesinin yapılp âşıkın tebcil edildiği Mısırî’nin aşağıdaki beytinde âkilin aklının ötesine geçemediği, aklının ötesini fersah fersah arşınlayan âşıkın ise akıllı kimselerce anlaşılmadığı ve bu yüzden de deli olarak nitelendirildiği belirtilmektedir:

‘Âşılıñ mîzânı ‘aşluñ mâverâsîñ almadı

‘Âşıkun ‘aşıllar içre adı mülhid ya deli

“Niyâzî-i Mısırî 172/6”

5.5. Âlim, Dânâ

İlim ehli, bilgin manâsına gelen âlim, Allah (c.c.)’ın kendi isimlerini, fiillerini, zâtını yani bunların tecellîlerini yakîn yolu ile temâşâ etme mertebesine çıkardığı kimse demektir. Bu hususları müşâhede yoluyla temâşâ edenlere ârif denilmektedir. Mutasavvıflar fıkıh, kelâm, hadîs gibi ilimleri bilip de tasavvufa bîgâne olanlara, biraz da tahkir maksadıyla, âlim demiş; bu gibi kimseleri avâm mertebesinde görüp bunlara ‘şekilci alim, zâhir ulemâsı, merâsimci âlim’ manâlarını muhtevi ‘ulemâ-yı zâhir’, ‘ulemâ-yı rûsûm’ isimleri ile hitap etmişlerdir.²⁶⁷⁷ İbn Haldun’a göre insan, zâtı itibariyle câhil, kazandığı bilgi itibariyle âlimdir.²⁶⁷⁸ Gazâlî *İhyâ’*’ında âhret âlimleri ve dünyâ âlimlerinin vasıflarını zikreder. Dünyâ âlimleri gayeleri yalnız dünyâlık, servet, makâm ve mevki elde etmek olan maddiyatçılardır. Âhret âlimleri ise ilmiyle dünyâlık talep etmeyen, devlet büyükleri ile dostluk etmeyen ve fetva vermekten son derece

²⁶⁷⁶ Bent için bkz. ‘Biat ve Biat İle İlgili İfade ve Usûller’.

²⁶⁷⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 36.

²⁶⁷⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, C. II, s. 775.

kaçınan kimselerdir.²⁶⁷⁹ Mekkî'ye göre gerçek âlimin alâmeti kendisinde haşyet, huşû, tevâzu, güzel ahlâk ve zühdün bulunmasıdır.²⁶⁸⁰

‘Erbâb-ı ulûm’, ‘ehl-i ilim’ ve çoğul şekli ‘ulemâ’ olarak divânlarda yerini alan âlim tipi, ârif kadar sık işlenmese de ‘âbid, âşık, ârif, câhil, nâdân, cehâlet, hâce, ilim, mârifet, müctehid, nâsîh, sâlih, molla, müftî, sûfî, sükût, zâhid’ gibi birçok mefhumla merbut bir şekilde değerlendirilir. Gevherî ve Fehîm’de hiç geçmezken bu mefhumu ele alan diğer şairlerde de çok az kullanılır. Âlim terimini sıklıkla kullananlar Gaybî, Nakşî ve Ümmî Sinân temsilciliğinde Tekke şairleri olmuştur. Âlim olmanın şartı olarak kendini yani nefsi bilmeyi esas kabul eden Gaybî, aşağıdaki bendinde âlimin sahip olduğu ilmin kendisine hicâb olduğunu belirterek ilim ve zikri Allah (c.c.)’a giden yolda kendisine perde eden âlimi ömrünü gafletle geçirmekle itham edip kınar:

‘Âlimüñ ‘ilmi hicâb u şūfnüñ zikri hicâb
Ma‘rifetden olmadılar ikisi de behre-yâb
‘İlm ü zikri perde itme bula gör râh-ı şavâb
Geçdi ‘ömrüñ gaflet ile şūfî Hâkķ’ı bilmedüñ “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 71/9”

Ayrıca ‘kendözünü bilmez isen âlimem deme sakın’ nakaratlı bir de murabbaı (SG. 85) bulunan Gaybî’nin bütün ilimlerin hâsılının ‘men arefe nefsehu’ olduğunu ve kendi özünü bilmeyenin hiçbir suretle âlim olamayacağını vurguladığı manzumesinin aşağı derç ettiğimiz bendinde ise şeytânın gurûru dolayısıyla Âdem (a.s.)’e secde etmeyişine telmihte bulunarak vahdet-i vücûd anlayışının da tesiriyle Allah (c.c.)’ın insanda zuhûr ettiğini ve onu bilmenin Rabb’i bilmek olduğunu ileri sürmektedir:

Bilmeyenler kendözünü bulmaz ‘âlemde sürür
Zât-ı muḫlaķ şūret-i âdemde bulmuşdur zuhûr
Secde eyle öziñe şeytân gibi itme gurûr
Kendözünü bilmez iseñ ‘âlimem dime şaķın “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 85/3”

²⁶⁷⁹ Gazâlî, *İhyâ*, C. I, s. 149-186.

²⁶⁸⁰ Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, C. II, s. 69.

Âlim zâhid mukayesesinin yapıldığı Nakşî'nin aşağıdaki beytinde âlimin tanımı yapılarak âlimin ilminin dil ve dudakla, çalışma ve gayretle değil de bir bakıma Allah (c.c.) vergisi yani vehbî olması gerektiği ifade edilir:

Sen seni 'âlim şanursuñ 'âlim oldur zâhidâ

Levh-i dilden ola dersi olmaya fem dil dudak "Nakşî-Gazel 80/5"

'Âlim'in Farsçası olup aynı anlamı muhtevi olan 'dânâ' kelimesi de divânlarda zikredilmiştir. Nâbî ve Nef'î'nin üzerinde yoğunlaştığı bu mefhum 'âkil, ârif, âşık, cehâlet, fenâ fi'l-lâh, hodbîn, kâmil, câhil, nâdân, ricâlü'l-gayb, sohbet' kavramlarıyla beraber anılır ve 2 yerde 'dâniş' ve 6 yerde 'ehl-i dâniş' şeklinde kullanılır. Gaybî'nin münferit bir iki beyti dışında Tekke şairlerinin dâniş terimini hiç kullanmadığı görülür.

Dâne vermez hırmeninden merdüm-ı dânişâya çarh

Bezî eder vârinı ammâ bulsa bir nâdâne hep "Nef'î-Gazel 12/3"

Nef'î'nin dâniş ve nâdân mukayeyesi yaparak feleğin adâletsiz davranıp nâdânı kayırdığını sitemle bildiren yukarıdaki beytinde dâniş kelimesini teşekkül ettiren harflerin geçtiği 'dânişâya, nâdâne, dâne' kelimelerinde cinâs-ı mutarraf yapılmıştır. Tevhîd türündeki kasidesinden alınan aşağıdaki beytinde ise Nâbî, dâniş/câhil tezdânı işleyerek bu farkın Nef'î'nin 'adâletsizlik' fikrinin aksine Allah Teâlâ'nın adâleti ve taksimâtı gereği teşekkül ettiği görüşündedir:

Ğıdâsın eylemiş şâyânı üzre herkesüñ ta'yîn

Kimin itmiş pelâs-ı cehle müstağrak kimin dâniş "Nâbî-Kasîde 1/41"

5.6. Anîd, Hâris, Hâsid

'Înâd'ın ism-i fâili olan anîd mefhumu sadece Nef'î'de şiir vadisindeki rakîpleri ve Fehîm'de de Rafizîler'in sıfatı olarak geçer. Nef'î 'söz tamam oldu, kendini anlatmayı bırak ey Nef'î, hasm-ı anîd gam-ı reşk ile helâk oldu' (NF. K. 54/44) diyerek inatçı bir düşman olan rakîplerinin kendisi ile boy ölçüşemeyerek kıskançlık gamı ile helâk olduklarını ifade eder. Fehîm ise bu mefhumu Bağdat'ın fethi dolayısıyla kaleme

aldığı tarih kıtasında ‘ehl-i inâd’ olarak zikreder. Bu fetihtе İslâm askerleri ricâlû'l-gaybın safları ile birleşerek kahramanca ve korkusuzca cenk etmişlerdir:

‘Asker-i İslâm tertîb-i ricâlû'l-ğayb ile

Eyleyüp ma'nâ yüzinden birbiriyle ittiḥād “Fehîm-Kıt'a 8/7”

Osmanlı birlikleri bu mücadelede Hz. Ali (k.v.) ve evlatlarına sevgi gösterip ilk üç halifeye saygısızca dil uzatan Rafiziler'e kader tesirli kılıçla hücum etmiş; bu hücum ile inat sahiplerinin sîneleri, hançerlerinin öpüş yeri olmuştur:

Râfizî'ye girdiler tîr-i ḳazâ-te'sîr ile

Büse-cây-ı hançer oldu sîne-i ehl-i 'inâd “Fehîm-Kıt'a 8/8”

Fehîm'in ‘ehl-i inâd’ diye nitelediği kimseler ‘Râfizîler'dir; onların meskûn olduğu Acem toprağında yaşayanlar ve buraları elinde bulunduran İran'dır. Anîd olmalarının dinî bir dayanağı olduğu muhakkaktır. İnatçılıklarının siyasî vechesinin ise Osmanlı'nın üstünlüğünü kabul etmeyip de Osmanlı'nın Batı'ya sefere çıkmasını fırsat bilip her defasında arkadan vurmaları ve bu hareketleri sebebiyle Osmanlı'yı bilhassa 17. yüzyılda çok zor duruma düşürmeleri olduğu söylenebilir.

‘Hâris’ kelimesi hırsın ism-i fâili olup ‘hırslı kimse’ manâsına gelir. Hârislerin, dünyâyı çok sevenlerin göz testileri hiç dolmaz. Sadef de kanaatkâr olmadıkça içi inci ile dolmaz.²⁶⁸¹ Divânlarda ‘hevâ, hısset, hubb-ı mal, mihnet’ mefhumlarıyla birlikte geçer. Nakşî, mahşer-nâmesinde hırslı kişilerin (mahşerde) kurt ya da sırtlana döneceğini (NAA. K. 4/17), Âşık Ömer de hayvânâtı tasvir ettiği destan türündeki manzumesinde, kaygı çektiği için karıncayı hâris olarak tavsif eder (AÖ. 173/41).

Cihânuñ mihneti erbâb-ı hırşa ‘ayn-ı rāḫatdur

Degül âsüde bâre girmeyince düşü ḫammâlüñ “Nâbî-Gazel 414/4”

Yukarıdaki beyitte Nâbî, hâris olan kimseler ile dünyâ ve içindekileri elde etme uğruna çektikleri meşakkatlerle yükün altına girmeyince kendisini huzurlu hissetmeyen

²⁶⁸¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 15.

hamalın durumunu bir görmektedir. Nâilî de aşağı derç ettiğimiz beytinde istiare yoluyla hâris kimseyi kastederek dünyâya dört elle sarılmış hırslı kuşun yiyeceği dânesini çabucak tükettiğini, yine aynı kuşun benzer çabayı tek sermayesi olan hayatının telef olmaması için gösteremediğini ifade eder:

Dânesin tîz dükedür murğ-ı harîş-i ehl-i fenâ

Telef-i naqd-ı hayât etmede imsâk edemez “Nâilî-Gazel 167/4”

‘Hâsîd’, hasetin ism-i fâilidir. Hasetçinin maksadı, haset ettiği eline geçmesi ya da geçmemesi değildir; onun tek derdi, karşısındaki kimsenin elinde bulunanın telef olmasıdır.²⁶⁸² Hâsîdin dostluğunu kazanmak için didinmeye gerek yoktur, onun tek derdi haset ettiği kimsenin huzurunun kalmaması ve malının elinden gitmesidir.²⁶⁸³ Hasetçiler habbeyi kubbe yaparak âlemi ateşe verirler.²⁶⁸⁴ Hasetçinin şerrinden korunmak isteyen, sahip olduğu nimeti ondan gizlemelidir.²⁶⁸⁵

Divânlarda umumiyetle ‘ehl-i haset, erbâb-ı haset, hasûd’ ve çoğul şekli olan ‘hussâd’ olarak geçen hâsîd tipi, birkaç münferit beyit dışında Tekke şairlerince kullanılmamıştır. Şairlerin hasetçiler hakkında ortak kanaati ‘kec-rev, pür-kîne, bed-hâh, dîv-tâb, hod-kâm, kec-hayâl, nâ-bekâr, ayb-cû, kukla-çihre’ oluşlarıdır. Nâbî’nin hasetçi hakkındaki beyitleri, Kuşeyrî’yi teyit eder niteliktedir. Nasıl ki acı meyveye şeker tatlılık getiremezse kişinin kötülüğünü isteyen hasetçiye de iyilikle muamele etme bir fayda vermez, onun ateşini söndürmeyeceği gibi daha da alevlendirir:

Luţf ile hâsud-ı bed-hâha nedâmet gelmez

Telğ olan mîveye sükkerle halâvet gelmez “Nâbî-Gazel 278/1”

Fehîm’in hâsîd ile anlatmak istediği ve her fırsatta yerden yere vurduğu ‘rakîb’leridir (FK. K. 17/51), (FK. K. 17/52), (FK. G. 120/59). Rakîpleri ‘hasûd-ı kec-hayâl ü kec-sühân’ (hayâli iğrenç ve eğri sözlü) dir (FK. K. 7/60). Fehîm, kendisini

²⁶⁸² Zerrûk, *Kavâidu’-t-Tasavvuf*, s. 212.

²⁶⁸³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 336.

²⁶⁸⁴ Şirâzî, *Bostan*, s. 52.

²⁶⁸⁵ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 336.

ocağı elmas olan kıymetli madene teşbih ettiği bir beytinde (FK. K. 14/12) hasetçilerin nezdinde gözlerini kör etmek için billur ocağı gibi görüldüğünü belirtir. Nef'î'nin düşünceleri de üç aşağı beş yukarı bu meyandadır. Aşağıdaki beyti, fahriyenin bir parçasıdır ve 'hasûd' diye tavsif edilen kimse Nef'î'nin şiir vadisindeki rakîpleridir:

Hasûda kâfir-i muṭlaḳ denür ḥaḳîḳatde

Olursa zühd ile ger Bâyezîd-i Bestâmî

“Nef'î-Kasîde 21/47”

Nef'î'nin diğer görüşleri ise şu şekildedir: 'Ahalide bu davâmı (şiir kudretimi ve üstünlüğümü) inkâr eden yoktur, fakat hasûd-ı nâbekâr söz anlamaz har olduğundan davâma karşı çıkmaktadır (NF. K. 19/37). Ferîd-i asr da olsan yine de hasûd-ı hodkâmı (şiirinin kudretine) inandıramazsın (NF. K. 21/44). Hasûd sıradan bir belâ ile yola gelmez, hasûdun ilzâmı ancak tîḡ-ı zebân ile olur (NF. K. 21/45). Şöhret davulumun sesinin gürültüsü cihânı tuttu, fakat onu hasûdun kulakları işitmez (NF. K. 28/65). Hâsîd benimle şiirde boy ölçüşmeye kalksa ne çıkar, İsâ (a.s.) karşısında bir eşeğin hükmü yoktur (NF. K. 28/66).'

Berhudâr olmak dilersen ey habîbim tâ ebed

Şol kadar eyle vefâlar eylesün âlem hased

Goncesün sırr-ı dehânun bilmesün ağyâr-bed

Gel açılma her hasûd-ı nâdâna sultânım benim

“Gevherî 817/3”

Gevherînin yukarıdaki murabbaında da hasûd yine rakîplerdir. Fakat onun rakîpleri Nef'î ve Fehîm'de olduğu gibi şiir vadisinde değil aşk deryâsındadır; Gevherî'nin sevdiğini seven başkaları, onun için 'hasûd-ı nâdân'dır.

5.7. Ârif

Tanıyan, bilen, âşinâ, vâkıf, irfân ve mârifet sahibi manâlarına gelen ârif tasavvuf literatüründe Allah (c.c.)'ın kendi zâtını, isimlerini, sıfatlarını ve fiillerini müşâhede

ettirdiği kimse demektir.²⁶⁸⁶ Ârif uyanık iken de dünyâyâ karşı uykudadır, dünyânın hâllerine aldırış etmez;²⁶⁸⁷ beş duyudan ve altı cihetten kurtulmuştur; o bunların da ötesine vâkıf olmuştur.²⁶⁸⁸ Ârif tipi, bütün şairlerce çok sık işlenmiş; menfi olarak işlenen 5 beyit haricinde ‘âgâh, ahlâk-ı hamîde, âlim, âkil, âşık, aşk, ayne’l-yakîn, câhil, dâna, ehl-i dil, ehlullâh, esrâr, fenâ fi’l-lâh, bekâ bi’l-lâh, feyz, hakikat, halvet, himmet, hizmet, ibnü’l-vakt, irfân, irşâd, kâmil, kanaat, mârifet, muhabbet, münafık, mücâhede, müşâhede, mülhid, münkir, ricâlü’l-gayb, rind, sâlik, sohbet, sûfî, sülûk, şeyh, tahkik, taklîd, tâlib, tevekkül, vâiz, vâkıf, velî, yanma, yâr, zâhid, zikir’ mefhumlarıyla münasebettar bir şekilde müsbet olarak beyitlerde yerini almıştır.

Sâkî-i vahdet o meyden kim şunar ey Nâ’îli

‘Ârife sermâye-i tevhîddür her kıatresi “Nâîlî-Gazel 376/5”

Nâîlî’nin sâkî, mey, katre kelimelerini alegorik kullandığı yukarıdaki beytinde vahdet sâkîsinin ilâhî aşkı sunduğu ve ârifin de bu şarâbın her bir damlasını tevhîd sermayesi eylediği anlatılmaktadır. Divânlarda ârifin karşısına çıkartılan en güçlü karakter ‘zâhid’ olmuş, şairler de bu müsabakada tercihlerini âriften yana kullanmışlardır. Aşağıdaki beyitte ârifin mukabili olarak kullanılan zâhid, amelini cennet için yapan bir tip olarak yerini alır:

Ârzü-yı Kevser ile geçme meyden zâhidâ

‘Ârif isen geç ümîd-i bahşîş-i nâdânenen “Fehîm-Gazel 234/3”

Zâhid seyr hâlinededir, seyyârdır, yürümektedir; ârif ise tayr hâlinededir, tayyârdır, uçmaktadır.²⁶⁸⁹ Dünyâ bir gelin gibidir. Peşine düşen kimse onu taramak ve süslemekle meşgul olur. Zâhid bu gelinin saçını başını yolmak, yüzünü karalamak ve elbisesini

²⁶⁸⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 44. Ârif ve marifet hakkında bkz. Serrâc, *Luma*, s. 33-36. Âriflerin özellikleri hakkında bkz. *A.g.e.*, s. 33-36. Ârif için ayrıca bkz. Uludağ, *Dört Kapı Kırk Eşik*, s. 103-119; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 363-364; Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 52.

²⁶⁸⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 53.

²⁶⁸⁸ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. V-VI, s. 656. Sülemî’nin risâlelerinden birinin ismi de ‘Sülûkü’l-Ârifin’ (Âriflerin Sülûku Meselesi)’dir. Bkz. Sülemî, *Sülemî’nin Risaleleri*, s. 122-133. Sülemî, ‘Menâhicü’l-ârifin’ (Ariflerin yolları) adlı risâlesinde ise, sûfilerin mürşid aramaları ve güzel ahlâk ile ahlâklanmalarını anlatır. Bkz. *A.g.e.*, s. 7-22. Tasavvuftan dilimize ârif ile ilgili geçen deyim ve atasözleri için bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 24-25.

²⁶⁸⁹ Serrâc, *Luma*, s. 428.

yırtmakla meşgul olur. Ârif ise ona hiç iltifat etmeyip sadece Allah (c.c.) ile meşgul olur.²⁶⁹⁰ Zâhid yürüye yürüye bir ayda ancak bir günlük yol alabilir; ârif ise her an pâdişahın tahtına ulaşır.²⁶⁹¹ Ârifin ‘ârif-i billâh’ olarak kullanımına misâl teşkil etmesi için Âşık Ömer’in murabbaından bir bendini aşağı derç ediyoruz:

Ârif-i billâh olan bilmez cihânın varını

Âşık-ı sâdık olanlar sildi elden varını

Tâ geceler âh ederiz subh olunca zârını

Bizi yoktan var eden Sübhân'ı anlar tanırız “Âşık Ömer 606/2”

Bir başka beytinde (AÖ. 184/4) Âşık Ömer, ‘ârif tipi’ni menfi telakki etmiş ve ârifi vîrâne köşesinden çıkmayan baykuşa benzetmiştir. Buradaki ârif tavsifi ile dini şekil ve merasimden ibaret gören rüsûm ehli işaret edilmiş olsa gerektir. Zaten ârifin menfi kullanımı oldukça azdır ve tetkik edilen bütün divânlarda 5 beyitle sınırlıdır.

‘Bir’in çokluk şeklinde görülmesi²⁶⁹² neticesinde kesret insanların gözlerine perde olmuş, onları tefrikaya düşürmüştür lakin ârif olan kimse bu kesrette vahdeti müşâhede ederek bütün yüzlerde Allah (c.c.)’ı görebilmektedir (NM. 186/9).²⁶⁹³ Nâbî’nin aşağı aldığımız beyti, Mısırî’nin fikirleri muvazenesinde olup ârif-i billâhın nakıştan âgâh olup nakşın Nakkâş’ını görebildiğini, nakşın Nakkâş’ı görmesine mani olmadığını ifade eder:

Naqqâş-ı şun’ı naqşdan âgâh olan bilür

Çadr-i cemâli ‘ârif-i billâh olan bilür “Nâbî-Gazel 117/1”

5.8. Asfiyâ, Etkiyâ

Asfiyâ mefhumu sadece Ümmî Sinân ve Gaybî’nin 1’er beytinde karşımıza çıkar. Ümmî Sinân asfiyâyı ‘enbiyâ, evliyâ ve etkiyâ’ ile birlikte zikrederek ancak mezkûr kimselerin Hakk’ın Zât’ının ziyâsına mazhar olabildiğini zikrederken kullanmaktadır.

²⁶⁹⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 281.

²⁶⁹¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 180. Mevlana, ârif ve zâhid mukayesesinde safını âriften yana olarak belirler ve ârifin zâhid karşısındaki üstünlüğünü ifade için istiareli bir hikâye anlatır. İlgili hikâye için bkz. Mevlânâ, *a.g.e.*, C. V-VI, s. 179-180.

²⁶⁹² Bkz. ‘Farkü’l-Cem’.

²⁶⁹³ Beyit için bkz. ‘Bâzâr’.

Gaybî ise ‘Keşfü’l-Gitâ’ kasidesinde devr nazariyesini işlerken Allah (c.c.)’ın zâtının gâh asfiyâdan gâh eşkiyâdan görüldüğünü, her sıfattan her an devr eylediğini ifade ederken zikreder:

Zât-ı Haqq’dur her şıfatdan dem-be-dem devr eyleyen

Gâh görünür aşfiyâdan gâh görünür eşkiyâ “Sun‘u’llâh-ı Gaybî-Kasîde 1/75”

Sadece Ümmî Sinân’da geçen etkîyâ ‘asfiyâ, evliyâ ve enbiyâ’ ile tenasüp teşkil edecek şekilde kullanılır. Ümmî Sinân asfiyâyı enbiyâ, evliyâ ve etkîyâ ile birlikte zikrederek mezkur kimselerin ancak Allah (c.c.)’ın Zât’ının ziyâsına mazhar olabildiğini zikrederken (ÜS. 3/12) kullanmaktadır.

5.9. Âşık, Maşûk

Gerek Divân, gerek Halk ve gerekse de Tekke şairleri kendilerini zaten âşık addettiklerinden âşık tipi bütün divânlarda en fazla yer tutan, anılan, çeşitli söz sanatlarıyla münasebete getirilen, müşebbeh veya müşebbehünbih unsuru olarak zikredilen bir tip olmuştur. Divânlarda ‘ağlayan, Allah (c.c.)’a yakın olan, bağı yanık, cânlarına kıyan, cevr ü cefâyâ müheyya ve mütehammil, ârsız, korkusuz, küstah, mahzûn, mecnûn, mest, mübtelâ, rezil, rind, çaresiz, çılgın, dîvâne, düşkün, ehl-i hâl, hasta, hayrân, hor, hür, ibnü’l-vakt, inleyen, ilim sahibi, kanaatkâr, sâdık, sergerdân, seyyâh, şarâba düşkün, şaşkın, tatlı dilli, utangaç, ümitsiz, sîm ü zere kıymet vermeyen’ kimseler olarak sürekli ön planda tutulan âşık ‘âlûfte, bende, bî-bâk, bî-çâre, bî-dil, bî-kîne, bîmâr, bülbül, cân-perver, dem-beste, derviş, dil-âvâre, dil-efsürde, dil-hasta, dil-şikeste, dîvâne, garîb, gedâ, gulâm, güm-geşte, güm-kerde, gümrâh, hâtır-şikest, hayrân, hercâyî, hûnîn-ciger, kul, mecrûh, mecnûn, mehcûr, merdâne, mestâne, muflis, nâçâr, nâdîde, nâ-mihrbân, rüsvâ, sâil, ser-bâz, ser-geşte, serseri, seyyâh, sûzân, şermende, şeydâ, üftâde’ gibi sıfatlarla ittisaf edilmiştir.

İncelemeye tabi tutulan şairler içerisinde ise âşık üzerine en fazla sözü söyleyen Gevherî olmuştur. Âşık olma eylemini izah için dahi birbirinden farklı ifade ve ibareler

tercih eden ve bu ifadelerinde mecâzî sevgiliye duyulan aşkı terennüm eden Gevherî bu meyanda ‘aşka dalmak, aşka düşmek, aşka kaydolmak, aşka yâr olmak, başa sevdâ düşürmek, mâil olmak, meftun olmak, meyil vermek, meyil göstermek, gönül aldirmek, üftâde olmak’ vb. ibarelerini kullanmıştır.

Gevherî’nin hemen hemen bütün şiirlerinde ve Âşık Ömer’in oldukça fazla şiirinde âşık mecâzî sevgiliye mübtela bir kişidir. Tekke şairlerinde âşık fenâsı, zevâli, yok olup kaybolması ve yitip gitmesi söz konusu dahi olmayan sevgiliye yani Allah (c.c.)’a mâil kimsedir ve ekseriyetle şairin kendisidir. Divân şairlerinin âşık telakkileri ise mutlak olmayıp muğlaktır. Yani ilk bakışta ve okunuşta neyin ve kimin arzu ve iştiyakında olduğu bilinemeyen bir âşık tipi göze çarpar. Fakat biraz irdelendiğinde ve kelimelerin arkasına ve bânına gizlenen manâ, remiz ve mazmunlar ifşa edildiğinde onların ilâhî güzelliği ve güzeli arayan, onun için çırpınan, deli dîvâne olan, uğruna cânından ve tüm varlığından geçmeye âmâde, müheyya ve müştak bir âşıkı bahis mevzuu ettikleri ve aşkın da ilâhî ve ulvî olanının peşinde oldukları anlaşılır.

Âşık tipi divânlarda sevdâsı, muhabbeti, maksûdu, matlûbu ve aşkı olan kimse olarak karşımıza çıkar. Âşık olan harîk ve deryâ-yı aşk içinde garîktir (SG. 22/10). Aşk, âşıkın yolunda elindeki kılıcıdır (NK. MST. 4/15). Ehl-i aşk için aşktan uzak olmak şiddetli bir azâptır (ÜS. 19/4). Âşıkta aşk ile tamuda olmak onun cennetidir, fakat aşksız cennette olursa da cennet ona cehennemdir (NM. 1/6). Derûnunda aşkı olmayan âşık sanki dünyâda hayvâna benzer (AÖ. 191/2). Bu dünyâda aşk ile safâ bulamayan kimse âşık değildir, o yaşayan bir ölüdür:

Kimiñ kim cihân içre bu ‘ışğdan şafâsı yok

‘Âşık degıldür ol mürdedür ya mâ-verâsı yok “Nakşî-Gazel 84/1”

Rakîb, âşıkın en büyük düşmanıdır, çünkü maşûkunun sevgisine ortak olmak istemektedir. Fakat âşık için rakîbten de büyük bir tehlike, âşıkı sevmekten men edip ona sevmenin günah ve hata olduğunu kabul ettirmeye çalışan vâiz ve zâhid (AÖ.

913/3) tipidir. Fakat âşık her hâli ile zâhiden farklı ve üstündür.²⁶⁹⁴ Onun sevdâya dair nağmeleri, zâhidin içerisine riyâ ve gaflet karıştırdığı zikrinden eftaldir:

Zikr-i zühhâd ile bir mi neğamât-ı ‘uşşâk

Şît-i zembür hem-âvâze-i tanbûr olmaz “Fehîm-Kıt’a 1/5”

Elest bezminde kabul ettiği ‘belâ’ neticesinde âşıkın başı belâlardan eksik olmamaktadır. Âşık, aşk ile âşinâ olduğundan beri dilinden âh ve zâr düşmemektedir. Âşık-ı dîvâne bu bezme gelmeden evvel de câm-ı aşk ile mestânedir (NF. G. 56/1).²⁶⁹⁵

Âşinâ-yı ‘âşk olandan âh u zâr eksük degül

Keş-i bahre demâdem rûzgâr eksük degül “Niyâzî-i Mısırî 104/1”

Aşk-ı ilâhî âşika bezm-i eleste verilir (AÖ. 1156/4). Elest meclisinde gördüğü güzelliğe meftun olan âşık, bu dünyâda güzele ve güzelliğe dair ne varsa ona gönlünü kaptırır, eğreti de olsa o güzellik kendisini hakikî güzele ulaştıracaktır. Fakat gerçek âşık, tüm bunlardan teberrî ederek elest güzelliğini sevebilen kimsedir:

Her hüsne ben de ‘âşıkam ammâ haķîkaten

‘Âşık odur ki mâ’il-i hüsni elest olur “Fehîm-Musammat 2/5/7”

Rûh, tasavvufta ilâhî isimlerin ve cemâlin zuhûr etmesine vesile olan tecellî,²⁶⁹⁶ Zât’ın sıfatlarının doğuş yeri ve güzelliğinin görünme mahallidir.²⁶⁹⁷ Âh ise Allah (c.c.) lafzının muhtasarıdır. Âşık, sevgilinin yüzünü her yâd edişinde Tûr Dağı’nda Allah (c.c.)’ın tecellîsine mazhar olmuş ağacın hâletine bürünmekte, onu kalbindeki âh dumanında, cân damarında hissetmektedir. Yani âşık, Allah (c.c.)’ta fenâ olan ve onunla bekâ bulandır:

Dûd-ı âh-ı dil-i ‘âşıkda ruhuñ yâdı ile

Şecer-i Tûr-ı tecellâdaki hâlet görünür “Nâilî-Gazel 96/4”

²⁶⁹⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*’sinde zâhid ve âşık mukâyesesi yapar; zâhide ve kuru ibadetlerine karşı, âşıkı ve aşkı yüceltir. Zâhid, ayağı ile koşarken; âşıklar şimşekten, rûzgârdan daha hızlı uçmaktadır. Zâhid, aşkın yükünü kaldıramaz; bu makâma lütûf ışığı olmadan da ulaşamaz. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 181-182.

²⁶⁹⁵ Beyit için bkz. ‘Mecnûn, Âvâre, Dîvâne, Sergerdân’.

²⁶⁹⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 298.

²⁶⁹⁷ Üzgör, *Türkçe Dîvân Dîbâceleri*, s. 179.

Âşık, her ne olursa olsun aşkıdan vazgeçemeyendir (NK. G. 346/1). Âşık, aşkının davâsını edendir, dem be dem Mecnûn gibi Leylâ'sını anandır (AÖ. 1048/2). Âşıklar insân-ı kâmindir (NAA. G. 42/4). Âşıklar âr etmez, aşkla yanmasına rağmen karar etmez (NAA. H. 12/3). Âşık olan kişi aşkın tadını sükker ve ballar içinde bulamaz (ÜS. 158/7). Âşıklar gam yükünü daima çeke gelmiştir, dost derdine dayanamayan aşka giriftâr olmamalıdır (NM. 142/2). Cânına kıyamayan aşka hiç bulaşmamalıdır, âşıkların cânı koç kurbândır (ÜS. 182/10). Âşık şevk ile berdâr eyleyen aşktır (ÜS. 166/37). Allah (c.c.)'a kavuşmayı isteyen âşık evvela aşk meydânında aşkın dârını dikmelidir (NM. 185/5).²⁶⁹⁸ Allah (c.c.) aşkının dârına kim berdâr olursa bütün âşıklar içinde serdâr olur (NM. 56/1). Âşıkların nefsi Hak'la dost olur, cânı safâdan mest olur, libâsı hırka post olur (ÜS. 142/6).²⁶⁹⁹ Âşık kimseye karşı kibirlenmez, özünü buğz ve haset ateşi ile yakmaz; tevekkülü hiçbir zaman elinden bırakmaz (AÖ. 125/4).²⁷⁰⁰ Âşıkın gönlünü yıkan Kabe'yi yıkar (AÖ. 399/3).

Küfr, imân, din, mezhep âşıklar için hep perdedir. Âşık bunlardan kurtulup özünü Dost'a vermiş kimsedir (NAA. G. 179/4).²⁷⁰¹ Âşıklar nûrdan şarâb içer, gaflet-i hâbı terkeder, Hû diye diye hâl ile cümle hicâbı geçerler (ÜS. 142/8). Hakk'ı seven âşıklar, dünyâ ve âhiret perdesini ardına atar, mâsivâ eğlencesini bırakırlar (NM. 60/6). Hak yolunun âşıkları meydân-ı aşka girerek maksûda burada erdiler, mâsivâyı terk edip Dost'a meylederek arş üzre cevân ettiler. Onlar ölmeden evvel öldürüp bâkî hayâtı buldurur, bu dünyâda iken Dost'a erer (NM. 195/1-5). Âşıkın dışı fânî içi bâkî olur, o dosta mihmân olarak yanar (ÜS. 30/2). Şeriatla tarikat âşıkın manevî ahlâkıdır, mârifetle hakikat ise ezvâkıdır (ÜS. 126/5). Nûr-ı Rahmân olan âşıklar gayret kılıcıyla gönül mir'âtını temizlerler; böylece âlem-i gaybı görürler (NAA. G. 47/3). Âşık on sekiz bin âlemi baştan sona yükselip bî-nişân u lâ-mekân illerine uçmak (ÜS. 38/3), bî-nişân ve

²⁶⁹⁸ Beyit için bkz. 'Vasl, Visâl, Vuslat, Vâsıl, Firâk, Firkat, Ayrılık, Cüdâ, Hicrân, Hasret, Hicret'.

²⁶⁹⁹ Bent için bkz. 'Post'.

²⁷⁰⁰ Beyit için bkz. 'Kin, Garaz, Buğz, Adavet'.

²⁷⁰¹ Beyit için bkz. 'Din, Mezhep'.

lâ-mekâna ermek isterler (ÜS. 107/7). Âşık, Zât'ın birliğini hakka'l-yakîn olarak görebilen kimsedir (ÜS. 164/2). Âkillerin hafsalası aklın ötesini almamasına rağmen aklın mâverâsını keşf edebilen âşıkların akıllılar arasındaki adı mülhîd ya da delidir (NM. 172/6).²⁷⁰² Âbidin fikri ibadet âliminki de ilimdir. Âşık ise Allah (c.c.) ile memlûdur, bütün hücrelerine kadar onun varlığıyla doludur (ÜS. 134/4).²⁷⁰³ Âşık-ı sâdık olanlar varlığından geçmiş kimselerdir (AÖ. 606/2).²⁷⁰⁴ Âşıkların nihâî hedefi maşûkunun rengine girmek, onun boyasıyla boyanmaktır (NAA. K. 2/46).²⁷⁰⁵

Âşıklar gâh diri olur gâh ölü, gâh uslu gâh deli olur (SG. 22/6). Âşık şûrîdelik yakıştır, âr ve nâmûsun ağırlığını taşımak âşık alçaklıktır (NF. G. 84/4).²⁷⁰⁶ Alâyıktan, dünyevî bağlardan kalbini arındıran bir âşık olmak gerekir (NF. G. 73/5).²⁷⁰⁷ Âşıkta dîde-i giryân gerektir (GE. 514/1).²⁷⁰⁸ Bülbüllerin kârı figân olduğu gibi âşıkların da işi zârdır, ağlayıp inlemektir (AÖ. 1228/4).²⁷⁰⁹ Âşıkın âhı ve inleyişi dünyâyı yıkmaya yeter (FK. G. 163/7).²⁷¹⁰ Âşıkların oku ve yayı âh okudur (FK. R. 230). (Böyle olsa da) âşık feryât etmek ayıptır, hüneri var ise aşk eserini içinde saklamalıdır (NB. G. 455/2).²⁷¹¹ Âşık olan cevri ü cefâdan yüz çevirmez (NAA. K. 2/31). Âşık kalbindeki yanık yarasının şuleleriyle hoş geçinen, gam âleminde gece ile gündüzü bir olan kimsedir (NF. G. 123/3). Dert âşıkı gece gündüz uyutmaz (NM. 142/3). Dert ile devrân eylemek, ciğeri biryân eylemek, dîdârı seyrân eylemek âşıkın sermâyesidir (ÜS. 58/5). Âşık-ı dîvâneler kayd-ı cihândan ferâgat etmişlerdir (FK. G. 134/1).²⁷¹² Mesned-i fakr u fenâda âşıkların her biri bir pâdişah'tır (NK. G. 362/1).

²⁷⁰² Beyit için bkz. 'Âkil'.

²⁷⁰³ Beyit için bkz. 'Mihmân'.

²⁷⁰⁴ Beyit için bkz. 'Ârif'.

²⁷⁰⁵ Beyit için bkz. 'Bidayet/Nihayet, Mebde/Mead, İntiha/Münteha'.

²⁷⁰⁶ Beyit için bkz. 'Âr, Nâmûs, Irz'.

²⁷⁰⁷ Beyit için bkz. 'Ağız, Dehân, Çene, Gabgab, Zekân, Zenehdân', 'Taalluk, Alâyık, İzâfât, Kayd'.

²⁷⁰⁸ Beyit için bkz. 'Hüzün, Ağlama'.

²⁷⁰⁹ Beyit için bkz. 'Vasl, Visâl, Vuslat, Vâsıl, Firâk, Firkat, Ayrılık, Cüdâ, Hicrân, Hasret, Hicret'.

²⁷¹⁰ "Âşıklar her an bir başka çeşit yanarlar, yakılırlar. Yıkık bir köyden haraç da alınmaz vergi de." Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 398.

²⁷¹¹ Beyit için bkz. 'Sükût'.

²⁷¹² Beyit için bkz. 'Âşinâ, Bigâne, Yâd, El'.

Maşûk, her üç edebî ekolün de başkişisi; âşık, maşûk, rakîb sacayağının en kıymetli parçasıdır. Divânların teşekkülünün en mühim gayesi olan maşûk, tetkik edilen divânlarda bazen ilâhî bazen de mecâzî sevgili olarak bahis mevzuu edilmiştir. ‘Dilber, dilrubâ, cânân, gül, gülistân, habîb, mahbûb, mâh, şems, tabîb, üstâd’ vb. isim ve sıfatlarla anıldığında Gevherî ve Âşık Ömer’de göndermede bulunduğu sevgili ekseriyetle mecâzî sevgili olmuştur. Bununla birlikte Âşık Ömer’in dinî temayüllerinin öne çıktığı manzumelerinde ve Gevherî’nin aruz vezniyle kaleme aldığı divân, kalender, selis vb. şeklindeki şiirlerinde bu sıfatlar Allah (c.c.)’a da matuf olabilmektedir. Divân ya da Tekke şairleri de sevgiliye kendi üslûplarının yanında Halk şairlerinde olduğu gibi hitap edebilmektedirler. Tekke şairlerinin maşûku doğrudan Allah (c.c.), Hz. Peygamber (s.a.s.) ya da mürşid-i kâmilidir. Tek farkla ki Tekke şairlerindeki ‘âfitâb, Leylâ ya da dost’ vb. isimler istisnasız olarak Allah (c.c.), Hz. Peygamber (s.a.s.) ya da mürşid-i kâmil kastıyla telaffuz edilirken Divân şairlerinde bu tür isimlerin kimi çağrıştırdığı hususunda muğlaklık ve müphemlik göze çarpar. Nitekim sevgili mecâzî sevgili olabildiği gibi bu isimlerle kastedilen Allah (c.c.), Hz. Peygamber (s.a.s.) ya da mürşid-i kâmil de olabilmektedir.

5.9.1. Umumî Olarak Maşûk

Sevgilinin yurdu âşıkların Kabe’sidir (FK. G. 157/10). Âşık ve maşûk arasında vasıta görevini bâd-ı sabâ üstlenir, cânân ellerinden haberi bâd-ı sabâ (NM. 134/1) getirir. Sabâ yârin nâmesini getirince de âşıklar akıllarını yitirir (GE. 69/4). Cevrine, cefâsına ve her türlü eziyetine tahammül etmesini arzu eder, aksi takdirde âşıkın gerçek bir âşık olamayacağını bildirir. Meydân-ı aşka kendisi için cânını ortaya koymasını, gerekirse cânından geçmesini temenni eder. Her türlü isteğine karşı mütesellim davranmasını, âşıkın çevgân önündeki gûy ve şem karşısında pervâne gibi olmasını bekler. Maşûk şem, âşık da pervânedir; yanacağını bile bile kendisini ateşe atmaktan güriz etmez; yandıkça yanmayı murâd eder. (ÜS. 30/10). Âşık, yanmaktan başka

derdine devâ olmayacağını bilir (ÜS. 169/3). Sevgili âşıkın ikiliği kaldırmasını, ikiyi bir görmesini ve varlığı teke indirmesini ister.²⁷¹³ Varlığı izâfât ve taalluktan müberra olan maşûk, kendisine mâil olacak âşıkın da her türlü alaka ve bağlardan arınmasını şart koşar:

Çünkü ârîdür izâfdan vücûdı dilberüñ

Zevk-i küllî isteyen ‘âşık dahi ‘üryân gerek “Niyâzî-i Mısırî 100/16”

Maşûku mümtaz kılan âşıkıdır. Onun kudret, kuvvet, hüsn ve ânî âşık ile tebarüz eder. Sevgilinin hüsn ü ânının ayarı, ne derecede ve kudrette olduğu, âşıkının kalbindeki siyah süveydâ taşı ile anlaşılabilir (NK. G. 97/2).²⁷¹⁴ Güzel Yûsuf-ı Sânî de olsa, onu meşhûr etmeye bir âşık-ı rüsvâ lâzımdır (AÖ.732/2). Dilberde kerem âşıkta âr olmaz (GE. 584/3). Sevgilinin aşkına düşen bî-âr olur (NM. 47/6)²⁷¹⁵ Hüsn güneşinden mâh gibi dûr olmak gerekir, çünkü onun visâlinin yakınlığı âşıkın vücûdunu hilâle dönderir, iki büklüm eder (NB. G. 77/4).²⁷¹⁶ Sevgilinin yanına varıp da onun gazâb, itâb, sitem ve tegafülüne maruz kalmadan dönebilen âşık yoktur:

Geh tegâfûl geh sitem gâhî gâzâb gâhî ‘itâb

Zahmsuz dönmek naşib olmadı kûyuñdan senüñ “Nâbî-Gazel 444/2”

Maşûkun nâz, âşıkın da niyâz etmesi âdettir (AÖ. 1404/4). Sevgili âşıkı her zaman azarlayıp başkalarına iyi davranır (FK. G. 150/5).²⁷¹⁷ Maşûk âşıkına hışm u itâb eder (NF. G. 63/5)²⁷¹⁸ Üftâdesini hem öldürür hem de ihyâ eder. (NF. G. 20/6).²⁷¹⁹ Sitemkâr sevgili cefâdan mütelezzizdir (NB. G. 57/1).²⁷²⁰ Âşık dilberin cevri âdettir (GE. 213/2). Maşûkun cefâ etmesinin sebebi, âşık zâr ettikçe safâ etmesidir (GE.

²⁷¹³ Birbirini seven iki kişiden biri diğerine. 'ey ben' demedikçe gerçek sevgiye ulaşamaz. Serrâc, *Luma*, s. 451. Âşık maşûkuna o kadar dalar ki. maşûkunun adını dahi unuttur. Bu durumda maşûktan başka her şeyi unutmaması da vakidir. Neseî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 83. Kimi âşık görürsen o aynı zamanda maşûktur, seven aynı zamanda sevgilidir. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 124. Âşıkın maşûkunda fânî olması, kendisini o bilmesi hakkında bkz. Mevlânâ, *a.g.e.*, C. V-VI, s. 170-174.

²⁷¹⁴ Beyit için bkz. ‘Ân’, ‘Beşerî (Mecâzî, Tabîî, Uzrî) Aşk, İlâhî Aşk’.

²⁷¹⁵ Beyit için bkz. ‘Âr, Nâmûs, Irz’.

²⁷¹⁶ Beyit için bkz. ‘Kurb, Bu‘d’.

²⁷¹⁷ Beyit için bkz. ‘Heybet, Üns’.

²⁷¹⁸ Beyit için bkz. ‘Heybet, Üns’.

²⁷¹⁹ Beyit için bkz. ‘Garîb, Üftâde’.

²⁷²⁰ Beyit için bkz. ‘Cefâ, Cevr, Sitem, Dert, Gam, Keder, Mihnet’.

223/4).²⁷²¹ Âşık da maşûkunun eliyle açılmış yaralarıyla gurûr duyar (ÜS. 164/5). (Fakat) o mâhı seven âşıkın da cefâsına mütehammil olması gerekir. Maşûk sabırsız sevgiliyi men eder (NK. G. 51/6).²⁷²² Maşûk âşıkın kendisi için cânını fedâ etmesini (NF. G. 61/5)²⁷²³ kendisine kurbân olmasını (GE. 513/3) ister. Belâlı ve cefâlı aşk yolunda cânâna ermek isteyen cânından ümidini kesmelidir (NM. 98/2). Zâten âşığın gayesi de sadece dilbere cân vermektir (FK. G. 31/5).

Maşûk hemen küsmeye, hiç sebep yokken darılmaya, bir anda yüz çevimeye mütemayildir. Şerîk kabul etmez, sevgisini hiçbir sevgili ya da şeyle paylaşmak istemez. Âşıkının bütün ilgi, alâka, himmet ve irâdesinin yalnız kendisinde temerküz etmesini ister; bu minval üzere hareket eden âşıkından hoşnut olur. Aksi hâlde elden çıkarsa bir daha ele geçmez:

Dâ'imâ 'aşk ehliyle âşinâlık eyle kim

Yâd ile biliş olunca âşinâ elden gider

“Niyâzî-i Mısırî 66/4”

Nâz ve istiğnâ etmesi, âşıka karşı tecâhül ve tegâfûlde bulunması maşûkun en mümeyyiz vasıflarındandır. Yârin nahvet, nâz ve düşnâmı mihnet hastalığına selâmet muskası bilen (NB. G. 297/5)²⁷²⁴ ve cefâsına seve seve katlanan âşık, tegâfûl hâdisesine tahammül edememektedir (FK. G. 46/4). Nitekim haste-i aşk olana renc-i tegâfûl güçtür (NK. MST. 4/14). Tegâfûlden muzdarip âşıka ancak maşûkun nigâhı, kendisiyle alakadar olduğunu gösterir bir fiili devâ olabilir (FK. G. 72/5). Âşık sevgiliden kendisi ile işğal ettiğini gösterir bir nazar umar (ÜS. 186/7). Âşıkın yâre ara ara kaçamak bakışı, yârin kendisine bir kere de olsa gülümsemesi ümidiyledir (NB. G 470/2) Âşığın istediği sadece sevgilinin bakışıdır (FK. G. 72/4). Mahcûp âşık, sevgilinin hışm ile de olsa kendisine bakmasını, kendisi ile alakadar olmasını bilmezlikten gelme ile hacil duruma düşmeye yeğler:

²⁷²¹ Bent için bkz. 'Küdûret, Gıl u Gış, Teşvîş, Safâ'.

²⁷²² Beyit için bkz. 'Tahammül'.

²⁷²³ Beyit için bkz. 'Ten, Cân'.

²⁷²⁴ Beyit için bkz. 'Nâz, Niyâz'.

Hışm ile olsun nigāh it bŭ'l-hevesler rağmına

‘Āřık-ı mađcŭbuñam itme teđāfŭlden ĥacil

“Fehim-Gazel 185/3”

5.9.2. Maşuk Olarak Kabul Edilen Varlıklar

5.9.2.1. Maşuk-Allahu Teālā

Mařuk tasavvufta her yōnden en mŭkemm̄el ve sevilmeye en fazla hakkı olduğu vechle Allah Teālā’dır.²⁷²⁵ Her ũç ekolŭn temsilcileri de mutlak, ezeli ve ebedi sevgiliyi en gŭzel isim ve sıfatlarla yād etmiş, ona olan iştiyaklarını manzumelerine yansıtmişlardır. Bunu yaparken ya doğrudan onun en gŭzide isimlerini istimal etmiş ya da istiare-i musahhara ile ona ilticā ederek seslenmiş ve ondan yardım istemişlerdir. Bu cihetle onu en gŭzel isimleri ile anarken ‘Ādil, Afŭv, Ālim, Bārī, Bī-misāl, Bī-niřān, Cabbār, Celil, Celāl, Cemāl, Ćalap, Deyyān, Fāil-i Mutlak, Fettāh, Feyyāz, Gaffār, Ganī, Gayŭr, Hāfiz, Hālık, Halīm, Hākim, Hannān, Hayy, Hazret, İzid, Kābız, Kādir, Kayyŭm, Kakhār, Kerīm, Kird-gār, Kibriyā, Kuddŭs, Latif, Lā-mekān, Lā-yezāl, Lemyezel, Mabŭd, Mālikŭ’l-Mŭlk, Mācid, Mansŭr, Mecid, Mennān, Mucib, Mudil, Muid, Mŭm, Musavvir, Muti, Mŭnezzeh, Mŭteāl, Muhyi, Mŭbdī, Mŭsteān, Mutlak Varlık, Mŭstakim, Mŭsebbib, Nāsır, Perverd-gār, Rahmān, Rahim, Rāzık, Rezzāk, Sabŭr, Sādikŭ’l-vadŭ’l-Emin, Samed, Sāni, Selām, Settār, Sŭbhān, Tanrı, Tevvāb, Vehhāb, Vāhid, Vedŭd, Vekil, Yaradan, Zāhir, Zŭlcelāl’ isim ve sıfatlarını kullanmışlardır. Mezkŭr isimlerden başka ‘Allah, Hak, Hŭ, Hudā, İlāh, Mevlā, Rab, Yezdān, Zāt’ gibi halk tarafından da sıkça mŭstamel olan isimleri bilā-mŭbālađa binlerce beyitte zikredilmiştir.

Açık istiare tarikiyle Allah (c.c.)’a hitap ya da niyāz ediş sōz konusu ise ona ‘āfitāb, bađbān, bahr, bahr-i ummān, bahr-ı mutlak, bāni, bennā, cān, cānān, deryā, dīdār, dilārā, dildār, dilber, dilrubā, dŭrr, dost, efendi, fitne-i devrān, genc, gŭl, habib, halil, hān, hāce, hŭmā, kenz, Leylā, maşuk, maksŭd, māh-tāb, māh-ı tābān, mahbŭb,

²⁷²⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 237.

matlûb, meh-rû, meh-likâ, mimâr, mihmân, mühendis, müellif, mürebbi, nakkâş, pâdişâh, perî, put, sanem, sultân, sarrâf, şâh, şems, Şîrîn, şûh, tabîb, üstâd, yâr' gibi isimler tercih edilmiştir.

5.9.2.2. Maşûk-Hz. Muhammed (s.a.s.)

Maşûk Hz. Peygamber (s.a.s) olunca 'Ahmed, Ahmed-i Muhtâr, ebu'l-Kâsım, Ekrem, Emîn, Fahr-i Âlem, gül, habîb, hayrû'l-beşer, hazret, ibni Abdullâh, Kureyşî, Mahmûd, merdân, mihrîbân, Muhammed, Mustafa, Muhammed Mustafa, Muhtâr, Mürsel, Müctebâ, nebî, nûr, nûr-ı Kibriyâ, nûr-ı hakîki, resûl, sâkî, server, seyyid, sultân, şâh, şâfi', şehinşâh, tabîb, yâr' gibi isim ve sıfatlar kullanılmıştır. Nâbî'nin na't türünde kaleme aldığı kasidesinin aşağıdaki beytinde cemâlî tecellîye mazhariyeti ve muhabbetin âyînesi olma hususiyetiyle bazı isimleri zikredilmektedir:

Hâzret-i Aḥmed ü Maḥmûd u Muḥammed Ḥâmid

Mazhar-ı nûr-ı cemâl âyîne-i ḥubb ü vidâd "Nâbî-Kasîde 2/30"

5.9.2.3. Maşûk-Mürşid-i Kâmil

Mısrî, Gaybî, Ümmî Sinân ve Nakşî'nin mürşidleri için kaleme alarak sadece onlara teksif ettikleri manzumelerinde maşûk, maksûd, matlûb ve mahbûblarının kendilerini hüsn-i Mutlak olan Allah Teâlâ'ya vâsıl edecek mürşidleri olduğu âşikârdır. Divân şairlerinin de ilâhî aşkı terennüm etmiş buldukları mutlak olan manzumelerinde maşûkun muğlak oluşu bazen beytin tevili ile mürşid üzerinde yoğunlaşılınca ilgili beyitten bir mürşid-i kâmilin vasıfları ya da hususiyetleri dile getiriliyormuş manâsı çıkarılabilmektedir. Fehîm'in sevgili olmadan içtiği ölümsüzlük suyunun zehre tebeddül edeceğini, sevgilinin elinden içilenin zehir de olsa panzehir olacağını iddia ettiği aşağıdaki beytinde buna şahit olabilmek mümkündür. Nitekim beyit tasavvufî zaviyeden tevil edildiğinde müridin müşridinin tavsiye ettiği az fakat kendisi için ikmâl edici vasfı bulunan nafil ibadetlerin, mürşidinden bağımsız şekilde

kendi reyi ve fikriyle yapmaya çalışacağı birçok nafîle ibadetten daha faideli olabileceği yorumunun çıkarılabilmesi pek alâ mümkün olabilmektedir:

Dilrubāsuz āb-ı hayvān nūş idersem zehr olur

Zehr şunsa lîk her āhū-nigeh panzehr olur “Fehîm-Gazel 85/1”

5.10. Âşinâ, Bîgâne, Yâd, El

‘Tanıdık, bildik’ manâsına gelen âşinâ ve ‘yabancı, başkası, gayr, el’ anlamlarını taşıyan bîgâne kelimeleri, tetkik edilen divânlarda şairlerce bir tip olarak ele alınmıştır. Benliğinden uzaklaşan sâlik, nefesine bîgâne olunca Hakk’a yaklaşıp onunla tanışır ve onun âşinâsı olur. Onunla üsn hâlinde bulunur ve böylece sır ve hikmetlere vâkıf olur. Bu durumdaki sâlike vâkıf, âgâh ve âşinâ denir. Zıddı bîgânedir.²⁷²⁶ ‘Ankâ, ârif, âşık, aşk, cânân, dilber, dost, elest, esrâr, ezel, gamze, sır, tecâhül, vahdet, velî, zâhid’ mefhumlarıyla beyitlerde geçen âşinâ, 7 yerde ‘âşinâlık’ olarak zikredilir. En fazla Gevherî, Fehîm ve Mısrî’de zikredilen bu kavram, diğer şairlerce ya bir iki beyitte yer verilir ya da hiç mevzu-ı bahis edilmez. Âşinâ, divânlarda bir tip olarak ele alınmakla birlikte ekseriyetle ‘bir şeyi bilip o şeye yabancı olmayan’ manâsında müstameldir. Aşağı aldığımız Nâilî’nin beytinde Nâilî, aşk denizinin bilicisi olduğundan beri girdâbda olduğunu ifade için ‘âşinâ’yı kullanmayı tercih eder. Kelimenin ‘suda yüzen’ manâsı gözden uzak tutulmazsa şairin tevriye yolu ile aşk denizinde yüzmeye başlayalı, hatta daha aşk denizine adımını atar atmaz girdâba yakalanmasını mübalağalı bir üslûpla anlatmak istediği görülecektir:

Çayda düştük heves-i çurra-i pür-tâbdayuz

‘Âşinâ-yı yem-i ‘ışık olalı girdâbdayuz “Nâilî-Gazel 141/1”

‘Âşinâ olmayan, yabancı, el’ gibi manâlara gelen bîgâne, tasavvufla tanışmayan, yola girip sülûke başlamayan kimse için kullanılır.²⁷²⁷ Divânlarda ‘âşık, aşk, maşûk,

²⁷²⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 48. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 54.

²⁷²⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 76. Ayrıca bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 81.

ehli-i dil, gönül, kesret, kurb, lutuf, mahrem, mâsivâ, nefis, nefsi bilmek, nigâh, sır, şeriat, üns, vuslat' ile birlikte zikredilen bîgâne, en fazla Fehîm divânında geçer.

Şâirlerin bîgâne telakkileri arasında bazı nüanslar vardır. Ümmî Sinân'da Hakk'ın vuslatının peymânesinden içmeyen (ÜS. 24/10) bîgânedir. Nef'î'de bu mefhum, meclis-i rindâna mahrem ve gayrıya da bîgâne (NF. TK. 1/15) olan mey için telaffuz edilir. Mısrî'ye göre aşkın esrârlı hâllerini bîgâneye fâş etmemek (NM. 142/8) gerekir. Nâbî, bir zamanlar Allah (c.c.)'in vaslına mahrem hicrine bîgâne (NB. G. 447/2) olduğunun bilincindedir. Âşinâ ve bîgâne birçok beyitte tezat teşkil edecek şekilde istimal edilmiştir. Bu ikili ve birbirine tezat teşkil edecek şekildeki kullanım en fazla Fehîm'de ve sonrasında Nâbî'de görülür.

Fâriğüz kayd-ı cihândan 'âşık-ı dîvâneyüz

Âşinâya âşinâ bîgâneye bîgâne yüz

“Fehîm-Gazel 134/1”

Kendisini dünyâ bağlarından kurtulmuş dîvâne âşık olarak gören Fehîm'in yukarıdaki beyti, tecrîd sanatı ile kendisini korkusuz Nef'î gibi bir aşk rindi olarak gösteren Nef'î'nin aşağıdaki beytinden mülhem kaleme alınmadı ise her iki beyit de tevarüd sanatının nâdîde bir timsali olarak değerlendirilebilir:

Rind-i 'aşkız hâşılı Nef'î-i bî-pervâ gibi

Âşnâya âşnâ bîgâneye bîgâne yüz

“Nef'î-Gazel 56/5”

Nâbî, gamın sevgilinin hayâlinden kendisine iliştiğini, yoksa sevgilinin kendisinden bir şikâyeti olmadığını ifade için âşinâ ve bigâne tezadına baş vurur:

Hayâlinden gelür gam hâtıra cânânedenden gelmez

Sitem hep âşinâlardan gelür bîgânedenden gelmez

“Nâbî-Gazel 279/1”

Aşk ve akıl, âşinâ ve bigâne tezadının dikkat çektiği Fehîm'in bir beytinde aşka âşinâ ve akla bigâne olma tavsiye edilmektedir (FK. G. 11/4).²⁷²⁸ Fehîm'in akla yabancı

²⁷²⁸ Beyit için bkz. 'Umumî Olarak Aşk'.

aşka mahrem olmayı salık verdiği beytiyle manâ bakımından muvâzin Gaybî'nin aşağıdaki beytinin üslûp benzerliği göze çarpmaktadır:

‘Aqlile ‘aşkı fark iden t̄alib

‘Aqla bî-gâne ‘aşka hem-demdür

“Sun‘u’llâh-ı Gaybî 29/3”

Divânlarda bigâne kelimesinin yerine bazen ‘yâd’ ve ‘el’ kelimeleri de kullanılmıştır. Yâd, bigânenin Türkçesidir. Mısrî, Âşık Ömer ve Nâilî’de 2’şer beyitte ve Nakşî’de tek beyitte görülen ve ‘ârif, rind, terk, yâr, zâhid’ mefhumlarıyla beraber ele alınan yâd kelimesi en fazla kullanım sıklığına Gevherî’de ulaşmıştır. Gevherî’nin telakkisine göre yâd, sevdiğine göz diken bir başkasıdır, rakîbdır. Niyâzî-i Mısrî’nin ‘yâd’ı, aşk ehlinin dışındaki herkestir:

Dâ’imâ ‘aşk ehliyle âşinâlık eyle kim

Yâd ile biliş olunca âşinâ elden gider

“Niyâzî-i Mısrî 66/4”

Bigânenin müteradifi Türkçe bir kelime olup ‘yakın olmayan, yabancı kimse’ anlamındaki ‘el’, bigâne ile aynı manâya gelecek şekilde sadece Gevherî’de geçmektedir. ‘Yâd’dan farkı, yâd yer yer râkib için de kullanılırken ‘el’ rakîb için istimal edilmez: ‘Eller içinde ağlatma, eller içinde rüsvâ olsam da ölünceye kadar severim, sevdiğim yanıma gelmeye elden ar eder, seninle ellere nisbet zevk edelim.’

5.11. Avâm, Havâs

5.11.1. Avâm ve Avâm Mukabili Tipler

5.11.1.1. Avâm

Avâm sıradan insan, halk, sūfî olmayan kimse manâlarına gelir.²⁷²⁹ Mârifet ve ilim ehli olmayan derece bakımından düşük kimseler hakkında kullanılır. Tasavvufî terbiyeden geçip de nefsinin hastalıklarını tedavi ettirememiş kimse, her ne kadar soylu ve asil de olsa avâm sayılır.²⁷³⁰ Lügatte halktan birisi ya da aşağılık kimse olarak geçen bu söz Mevlevîler’ce tasavvufa girmemiş ya da Mevlevî olmamış kimseler için

²⁷²⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 53-54.

²⁷³⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 57.

kullanılır. Alevîler avâm yerine zâhid kavramını kullanırlar.²⁷³¹ Avâm ve havâs ayırımına en çok mutasavvıflar yer vermiş ve rüsûm ehli diye adlandırdıkları şerîat âlimlerini de ibadetlerin şeklî erkân ve merasimlerine kıymet verdikleri için avâmdan saymışlardır.²⁷³² Sülemî, sûfilerin âdâbını anlatırken sûfilerin edeplerinden birisinin de avâmla sohbet etmemek olduğunu ifade eder.²⁷³³

Bu mefhum Nâilî ve Nâbî’de 1, Nakşî’de ise 2 beyitte zikredilir. Avâm kelimesinin zikredildiği beyitlerde avâmlık zümresinden geçme (NAA. K. 1/6); kâmillerin zikrine, adlarının söylenilmesine tahammül edemeyen avâm ile sohbet etmeme salık verilir. Kendisini lezzetlere karşı gözü ve gönlü tok gören Nâilî, irfânın vurgusunu yapıp ehemmiyetinin altını çizdiği aşağıdaki beytinde onun her anlayışsız eşeğe, avâma verilmeyeceğini ileri sürerek teşbih ile avâma de eşek demiş olur:

Ḥursend-i mezâkuz bilürüz Nâ’ilyâ biz

‘İrfânî Ḥudâ her ḥar-ı lâ-yefheme vermez “Nâilî-Gazel 170/5”

Avâm mefhumu divânlarda ‘âmm’, ‘bed’, ‘bed-fiâl’, ‘çığ’, ‘değme’, ‘denî’, ‘dûn’, ‘hasîs’, ‘leîm’, ‘nâ-cins’, ‘nâkes’, ‘nâkis’, ‘nâmered’, ‘nâşî’, ‘olur olmazlar’, ‘sakîm’ olarak değişik kisvelerde kendini gösterir.

5.11.1.2. Âmm, Olur Olmazlar

Seçkin olmayan, sıradan, avâm tabakası demektir. Zıddı ‘hâs’ mefhumuyla birlikte Nef’î ve Ümmî Sinân’da 1, Nakşî’de ise 4 beyitte zikredilir. Ümmî Sinân, fıkıh ve ferâizin ilm-i âm olduğunu belirtir ve bunlarla iştigali (ÜS. 8/4) hoş karşılamaz. ‘Âm’ ile ‘hâs’ı bir görmemeyi telkin eden (NAA. H. 16/7) Nakşî, ‘Hû’ denilip semâ edilen meclisin izzetinin âmm ile değil hâs ile olduğunu (NAA. H. 13/5) beyân eder. Nef’î de, Şeyhülislam Muhammed Efendi için yazdığı kasidede (NF. K. 52/4) dergâh-ı devlet-penâhının ‘âmm ve hâs’ın ilticâ mekânı olduğunu zikreder.

²⁷³¹ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 34.

²⁷³² Süleyman Uludağ, "Avam", *DİA*, İstanbul 1991, C. IV, s. 105-106.

²⁷³³ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 62. Ayrıca bkz. Bkz. 'el-Âmme', Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 364.

‘Sıradan, rastgele kişi’ anlamına gelen ‘olur olmazlar’ ibaresi ise sadece Gevherî’de tek yerde sevgiliye hitap edilen manzumede sözlerine inanılmaması gerektiği tavsiyesi ile zikrolunur:

Olur olmazların sözlerin tutma

Hışm idüp bendene kaşların çatma

Gevherî’nin sözün yabāna atma

Eskiden kapıda kuldur efendim

“Gevherî 263/4”

5.11.1.3. Bed-fiâl, Nâmerd, Nâşî

Kötü işler yapan anlamındaki bed-fiâl de avâm yerine kullanılan kavramlardan olup sohbetinin cehennem ateşinden ve azabından beter olması cihetiyle her bir sözü irfāna hoş gelen ‘kâmil’ mukabili olarak sadece Âşık Ömer divânında geçer:

Mâsivādan el çek görme dünyā zahmetin

Tut tarikat semtini nûş eyle cām-ı şerbetin

Nār-ı cahîmden beterdir bed-fi’âlin sohbetin

Kâmilin her sözleri irfāna gāyet hoş gelir

“Âşık Ömer 345/2”

Sadece Gevherî ve Âşık Ömer’de karşılaşılan ‘merd’in mukabili ‘nâ-merd’ de avâm yerine istimal olunan mefhumlardan biridir. Âşık Ömer nâmerde râzı açmamayı (AÖ. 1017/a-4), Gevherî de nâmerde uymamayı (AÖ. 1017/a-4) tembih eder.

‘Yol yordam bilmez, değerersiz’ anlamına gelen ‘nâşî’, Türkçe bir kelimedir; dinden mezhepten dışarı kimseler için kullanılır.²⁷³⁴ Âşık Ömer ve Ümmî Sinân’da 1’er beyitte, Gevherî’de ise 3 beyitte zikrolunur. Âşık Ömer, nâşileri gıybet ehli olarak (AÖ. 282/2) tanımlar. Ümmî Sinân, münkirle birlikte (ÜS. 159/3) değerlendirir. Gevherî’de nâşî, rakîb için bir sıfat olmaktan öteye geğermez: ‘Nâşî beni sana hilâf gamz eder (GE. 205/2); o nâşî, yâre yâr olaldan, bağırma melâmet taşı (GE. 611/2) vurulur.’

²⁷³⁴ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 231-232.

5.11.1.4. Değme, Denî, Dûn

İncelenen divânlarda çok fazla kullanımı olmayan ‘değme’ kelimesi bir yandan ‘değerli, seçkin’ anlamına gelirken diğer taraftan ‘sıradan, herhangi biri’ manâlarına gelmektedir ve ‘âşık, aşk, er, havâs, râz, remz, sır’ mefhumlarıyla birlikte en fazla Ümmî Sinân ve Nakşî’de ikinci anlamı göz önünde bulundurularak zikredilir. Divânlarda değme, aklının erişememesi (NAA. G. 196/10), (NAA. G. 187/6)²⁷³⁵; aşkının olmayışı (ÜS. 180/7); râzın kendisine açılmaması (ÜS. 174/8), (AÖ. 584/4) gibi hususiyetlerle ele alınır. Mısrî’nin aşağıdaki beytinde de Hakk’ın sırlarına vâkif olamamasına işaret edilmiştir:

Remz-i Hâkîk’a mahrem olmak degmenûn kârı degül

Kim dilerse ‘aşk ile yâr olsun ağıyâr olmasun “Niyâzî-i Mısrî 142/5”

‘Alçak, kötü, bayağı’ manâlarındaki ‘denî’ kelimesi de avâm yerine kullanılan kavramlardandır. ‘Erbâb-ı dil, nâdân, sır, leîm’ gibi mefhumlarla beraber zikrolunan bu kelimenin bir gömlek üstü olan ‘ednâ’ şekli, zıttı olan ‘alâ’ ile birlikte daha fazla kullanılmıştır. Diğer şairlerin rağbet etmediği bu mefhum, Nef’î’de tekasüf etmiştir.

O sultân-ı sühân-pîrâ-yı mülk-ârâ-yı dîn-perver

Ki vâcibdür du‘â-yı devleti a‘lâ vü ednâya “Nef’î-Kasîde 8/26”

Sultân Murâd için kaleme aldığı kasidesinin yukarıdaki beytinde alâ ve ednâya mutluluğu için duâ etmelerinin vacip olduğunu belirtirken, Sadrazam Hafız Ahmed Paşa için yazdığı kasidede mübalağanın dozunu biraz daha artırarak alâ ve ednânın Kabe’ye secde eder gibi memduhunun dergâhına secde etmelerinde (NF. K. 41/11) beis görmez.

Yâr ile arası iyi olduğu için alâ ve ednânın kendisine haset ettiklerini ileri süren Âşık Ömer (AÖ. 451/3), ‘alâ ve ednâ’yı bu kullanımı ile Nef’î’nin mezkur beyitlerinde olduğu gibi ‘herkes, tüm insanlar’ manâsına gelecek şekilde sarfeder. ‘Ednâ’nın mevzumuzla münasebeti olan kullanımına Nâbî ve Ümmî Sinân yaklaşır: ‘Âlemdede

²⁷³⁵ Beyit için bkz. ‘Küfür’.

dehr-i dūnun himmetini asla istemem, yalnızca bana ednâ minnetini çekirtmesin yeter (NB. G. 632/1). Allah (c.c.) yükseği ve alçağı birbirine muhtaç ettiğinden ala ve ednâ birbirine muhtaçtır (NB. K. 1/67). Ey keremler kâni Hâce, biz ednâyız sen bizi yüce eyle (ÜS. 17/5).’

‘Alçak, soysuz, aşağı’ gibi manâları muhtevi ‘dûn’ kelimesi de avâm yerine kullanılan kavramlardandır. Bu kavram sadece Âşık Ömer’de şerîat, tarîkat ve hakîkatın tanımlarının yapıldığı aşağıdaki bentte ‘dûn-ı teberrâ’ olarak terkip halinde geçmektedir. Teberrâ Hz. Peygamber (s.a.s.) ve ehl-i beytine zulmedenleri, yollarında olmayanları ve sevmeyenleri sevmemektir.²⁷³⁶ Bu manâsıyla müsbet bir ifade iken ‘aşağılık, aşağı’ anlamındaki ‘dûn’ ile kullanılmasının sebebi, teberrî olanların sevgide aşırı gidip ‘ilk üç halifeyi sevenleri sevmeme’ temayülü göstermeleridir:

Şerî‘at tarîkat bir özge cândır

Ma‘rifet meydânı ‘âlî meydândır

Hakîkat esrârı genc-i nihândır

Ona yol bulamaz dûn-ı teberrâ

“Âşık Ömer 14/3”

5.11.1.5. Hâm, Çiğ

Kaba, sözünün yerini bilmeyen kimseye tasavvufta ‘çiğ adam’ veya ‘hâm adam’ tabir olunur.²⁷³⁷ Böyle kimseler incelik göstermeyen, tarîkattan haberi olmayan kimselerdir.²⁷³⁸ Henüz sülûkun başlangıcında olan kimseler için de rûhen çiğ olduğunun beyânı için ‘hâm’ sıfatı kullanılır. Olgunlaşmış ve pişmiş olanlar için ise ‘puhte’ denilir.²⁷³⁹ Gaybî’nin ‘Keşfü’l-Gıtâ’ kasidesinden aldığımız ve hâm kavramı hakkında tek numune olan beyti ‘hâm’ tanımının bir nevi manzum şeklidir:

Mîvedür şüretde cümle kimi puhte kimi hām

Hām olanlar eşşıyâdur puhte olan evliyâ “Sun‘u’llâh-ı Gaybî-Kasîde 1/76”

²⁷³⁶ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 313.

²⁷³⁷ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 77.

²⁷³⁸ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 143.

²⁷³⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 157. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 194.

‘Çiğ’ kavramı ise ‘hâm’ kelimesinin Türkçesi olup ‘pişirilmemiş’ anlamına gelir. Mecâzî olarak ‘kemâle ermemiş, terbiyeden yoksun’ manâsını haiz olan kelime tasavvufî istilâhta tasavvufa intisâb etmeyip de kemâlât elde edememiş kimseler için istimal olunur. Sadece Mısırî’de geçen bu kelime, bu tanımlara münasip şekilde nâkıs ile tenasüp kâmil ile de tezat hâlinde kullanılır:

Kâmil odur kim aç şusuz çok çok emek çekmiş ola

Nâkış o çiğdür bunda kim hergiz emek bilmez ola “Niyâzî-i Mısırî 169/4”

5.11.1.6. Hasîs, Leîm

Hasîsin ‘cimri, pinti’ manâsının yanında ‘bayağı, kıymetsiz, adi’ gibi anlamları da vardır. Sadece Fehîm ve Mısırî’de geçen bu mefhum, Fehîm’de (FK. R. 54/2) ‘cem-i hasîsân-ı leîm’ (alçak cimriler topluluğu) şeklinde kullanılarak ‘pinti, cimri’ anlamında istimal edilir. Mısırî’nin aşağı derç ettiğimiz beytinde ise hasîs, tasavvufun kıymetini anlatmaya çalıştığı beytinde sultân mukabiliyle birlikte zikredilip ikinci gruptaki manâları esas alınarak kullanılır ve tasavvufun her kimseye nasip olmayacağı, ona ancak üstün tabiatlı kimselerin erişebilecekleri belirtilir:

Bir hâzînedür taşavvuf mâlik olmaz her haşîş

Bulmağa anı dü ‘âlemde begüm sultân gerek “Niyâzî-i Mısırî 100/2”

‘Aşağılık, alçak kimse’ manâsına gelen leîm, Fehîm, Gaybî, Mısırî’de birer beyitte geçer. Âşık Ömer’in ise bir manzumesi (AÖ. 282) baştan sona leîm hakkında kaleme alınmıştır: ‘Leîm biraz ilim öğrenmekle söz hakkına sahip olduğunu, bir iki güzel söz sarf ederek şeyh-i şâb olduğunu zanneder. Ayın, şın, kaf (aşk) harflerini bilmeden ilm-i ledünden nasibi olduğunu iddia eder. Su-i zânnı ile binlerce mazluma eziyet eder; gıybet ehli nâşîlere nimetler vererek kendisinin Allah (c.c.) katında makâmı yüce bir kul sanır.’ Gaybî de (SG. 82/2) kişinin meclisinde iki saat bir leîm otursa cânını sıtma tutup kalp hastası edeceğine işaret eder.

5.11.1.7. Nâ-cins, Nâkes, Nâkıs

Avâm mefhumu, ‘cinsi bozuk, aşağılık, alçak’ anlamlarına gelen ‘nâ-cins’ şeklinde sadece Fehîm divânında göze çarpar. Aşağıdaki beytinde şarâp ve mest kelimelerini alegorik kullanan Fehîm, şarâbın ölümsüzlük veren suyuyla mest olup kalbi aydınlatmayı tavsiye ederken aynı zamanda nâcinslerle sohbetin zulmet sebebi olduğunu, onlarla yakınlığın kalbe kasvet vereceğini iddia eder:

Olup âb-ı hayât-ı meyle rüşen-dil hemân mest ol

Halâş ol şöbet-i nâ-cinsden ya’nî ki zulmetden “Fehîm-Kasîde 15/48”

Aynı zamanda ‘hasîs, cimri’ demek de olan nâkes, ‘aşağılık, bayağı, alçak’ manâlarına gelecek şekilde yalnızca Nâilî’nin bir beytinde ‘ulu, şerefli, azîz’ manâlarına ihtiva eder hâlde beyitte yerini alan ‘kerîm’ ile tezat teşkil ederek zikredilir. Aşağılık manâsına gelen ‘nâkes’ ile azîz anlamındaki ‘kerîm’ tezat oluştururken her iki kelimenin diğer manâsı da beytin insicamına hâlel getirmediğinden her iki kelimedede de ihâm-ı tezat yapıldığını söylemek mümkündür:

Nâzır bulunma ‘aybına ‘âlemde kimsenüñ

Bed-ḥâh-ı nâ-kesân bile olma kerîm iseñ “Nâilî-Gazel 214/10”

Nâbî, Ümmî Sinân ve Mısırî’de’er beyitte geçen nâkıs kelimesi, ‘eksik, noksan, tam olmayan, kusurlu’ gibi manâlarıyla avâm yerine kullanılan mefhumlardan biridir. Mısırî, kâmilin karşısına nâkısı çıkartır ve her ikisinin tanımını yaparak birbiriyle mukayesesini (NM. 169/4)²⁷⁴⁰ yapar. Ümmî Sinân ise gerçek müridin nitliğini zikreder ve onu nâkıs ile yani gerçek olmayan müridle karşılaştırır (ÜS. 55/1). Nâbî, Senâî’nin tasavvufa meyledişini tahkiye ettiği mesnevîsinde Lâyhâr şahsında kâmillerin nazarını anlattığı beyitlerin birinde nazâr-ı kâmilânın eksik olanı, ehil olmayan kimseyi kemâl mertebesinin zirvesine çıkarabilecek kudrette olduğunu ifade eder:

Naḫşî ider nâ’il-i evc-i kemâl

²⁷⁴⁰ Beyit için bkz. ‘Hâm, Çiğ’.

5.11.2. Havâs ve Havâs Mukabili Tipler

Mutasavvıfların tasnifine göre insanlar avâm, havâs ve hassü'l-havâs diye üçe ayrılır. Âlim bile olsa sûfî olmayan avâm addedilir. Havâs nitelikli kişiler, aydın ve münevverlerdir. Havâssa ‘hass, hassa, ehl-i husû’s gibi isimler de verilir. Hassü'l-havâs ise ârifler gibi seçkin ve üstün niteliklere sâhip olan kişilerdir.²⁷⁴¹ Avâm, havâs ayırımına, ilk sûfîlerden itibaren bütün mutasavvıflarda rastlanılır.²⁷⁴² Havâs mefhumu, Nakşî ve Mısırî’nin birer beytinde karşımıza çıkar. Mısırî, riyâzet yoluna girenlerin ancak havâs olanlarının zevke erdiklerini ifade eder:

Ey Niyâzî bu riyâzet yolına kim gitdiyse

Buldılar şol zevkı kim buldı anı ancak havâş “Niyâzî-i Mısırî 81/5”

Nakşî’nin aşağı derç ettiğimiz beytinde ‘değme’ tezadı ile zikredilen havâs, ‘küfr-i havâs’ terkibiyle kullanılır. Âşıkın mahv hâlini elde ettiği bu küfür Allah (c.c.)’ı inkâr ve peygamberi red manâsında olmayıp tasavvuf terminolojisindeki²⁷⁴³ ‘hakîki imân, kulun fânî olması’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılan küfürdür. Havâs kesiminin ulaşabileceği bu küfre sıradan insanların aklının ermesi mümkün değildir (NAA. G. 187/6).²⁷⁴⁴

Gâibleri, gizli şeyleri bilen Allah (c.c.)’ın hâs kulları, cân âleminde gönüllerin câsuslarıdır.²⁷⁴⁵ ‘Temâyüz etmiş, seçkin kimse’ anlamına gelen ‘hâs’ kelimesi havâs yerine kullanılan terimlerden biri ve en fazla zikredileni olup Ümmî Sinân’da 2, Nef’î’de 1, Nakşî’de ise birçok beyitte bahis konusu edilir. Bazı beyitlerde ‘avâm tabakası, halk tabakası’ manâsındaki zıttı ‘âmm’ ile tezat teşkil edecek şekilde kullanılır. Hâs ile hâs olmak için hâlis ere gitmek gereklidir (ÜS. 163/8). Erenler meclisi âmm ile değil hâs iledir (NAA. H. 13/5). Nakşî’nin aşağı derç ettiğimiz beytinde ‘hâs

²⁷⁴¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 161. Ayrıca bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 200.

²⁷⁴² Süleyman Uludağ, "Havas", *DİA*, İstanbul 1997, C. XVI, s. 517.

²⁷⁴³ Uludağ, *a.g.e.*, s. 224. Ayrıca bkz. ‘Küfr’.

²⁷⁴⁴ Beyit için bkz. ‘Küfür’.

²⁷⁴⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 377.

tipi' velîlerle inatlaşmaması ve onların eşîğine yüz sürerek müntesipleri olup tam bir teslimiyet içerisinde velîlere bağlanmaları hususiyetiyle zikredilir:

Olanlar haşş-ı ümmetden velîlerle 'inâd itmez

Sürer yüzler eşîğinde kovarsañ da koyup gitmez "Nakşî-Muhammes 3/3"

Husûsu'l-husûs da denilen hassu'l-havâs hâlleri aşmış makâmları geçmiş olan tevhîd ve tevhîd ehli kimselerdir.²⁷⁴⁶ Havâs mefhumu tetkik edilen divânlarda 'seçkinlerin seçkini' anlamına gelen 'hâs-ı hâs' (SG. 57/1), 'ehâssu'l-havâs' (SG. 57/5), 'havâs-ı hâs' (ÜS. 1/27), 'ehas' (NAA. G. 178/3)' şekillerinde mahdut sayıda beyitte zikredilmiştir. Tüm bu ibarelerin müşterek noktası, 'avâm'ın zıttı olmalarıdır.

5.12. Âzâde, Hür

'Soylu olmak, âzâd edilmek, köle olmamak' anlamlarına gelen hürriyet kavramı, ilk sûfilere denilen tasavvuf ahlâk ve terbiyesinin temel ilkeleri arasında yer alarak 'nefis ve dünyâ ihtirasından kurtulma' manâsına bürünerek terim anlamı kazanmıştır.²⁷⁴⁷ Hürriyet, insanı yaratılmış hiç bir şeyin yönlendirememesi; kulun amellerinde insanların beğenisini kazanma zincirinden kurtulmasıdır. Kul, başkasına köle oldukça Allah (c.c.)'a gerçek bir kul olamaz. Allah (c.c.)'a kul olan hür olur.²⁷⁴⁸ Hürriyet, kulun hevâ ve heves bağından âzât olmasıdır.²⁷⁴⁹ Sülemî'ye göre hürriyet, dünyâyâ ait hiçbir şeye bağlanmamak, sadece kâinâtın yaratıcısı olan Mevlâ'ya kullukla bezenmektir.²⁷⁵⁰ Kuşeyrî'ye göre hürriyet kulun kalbini sadece tek olan Allah (c.c.)'a bağlayıp tek hedefli biri olmasıdır.²⁷⁵¹ Hürriyet, boyna geçirilmiş dünyânın kölelik ipinden âzâd olmak; altının ve paranın esiri iken gönlü bunlardan halâs

²⁷⁴⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 175.

²⁷⁴⁷ Mustafa Çağrı, "Hürriyet", *DİA*, İstanbul 1998, C. XVIII, s. 502-505.

²⁷⁴⁸ Serrâc, *Luma*, s. 437. Serrâc, kulun Allah'a vâsıl olunca hür olduğunu ve hür olandan da ubûdiyetin düştüğünü savunan fırkayı sert eleştirilerinin hedef tahtasına koyar. Hürriyet ve ubûdiyet konusundaki yanlışlıklar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *A.g.e.*, s. 503-504.

²⁷⁴⁹ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 105.

²⁷⁵⁰ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 19.

²⁷⁵¹ Hürriyet hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 430-433.

etmektedir.²⁷⁵² Hürriyet, “âşıkın kendi zâtını ve sıfatını, sevgilisinin zât ve sıfatında eriterek yok etme makâmı”dır. Bu durumdaki kimse, her türkü alâyıktan kurtulur, mâsivâdan kopar ve Hak’tan başka hiçbir şeyin kölesi olmaz.²⁷⁵³ Hürriyet Allah (c.c.)’tan başkasına kul olmamaktır²⁷⁵⁴ ve ârifin son makâmıdır.²⁷⁵⁵

Dünyâ bağlarından kurtulup nefsin kötü sıfatlarının tesirlerinden arınarak özgürlüğü elde edenlere ‘ahrâr’ yani hür kişiler denilir.²⁷⁵⁶ Azâde, dünyâ ve ona taalluk eden bütün bağlardan kurtulup manevî hürriyetine kavuşmuştur.²⁷⁵⁷ Neseî’ye göre sekiz unsuru kendisinde cem eden kimse kâmil, serbest ve hürdür. Bunlar güzel söz, güzel muamele, güzel ahlâk, bilgi, terk, uzlet, kanaat ve meçhûllüktür.²⁷⁵⁸ Mevlânâ ‘dünyâ bağıni kopar, maddeye olan esâretten kendini kurtar da hür ol; gümüşün ve altının esiri olmaktan ne zaman kurtulacaksın’, der.²⁷⁵⁹ Hülâsa olarak mâsivâ kaydından, ağyâr bağından, nefsin arzu ve isteklerinden kendisini kurtaran hürdür ve ona tahakküm ede(bile)n hiçbir şey yoktur.²⁷⁶⁰

‘Akıl, alâyık, âşık, aşk, bend, cünûn, dil, esîr, fâriğ, gam, hümâ, kayd, kul, mürid, rind, taalluk, terk, vahdet, kesret’ mefhumlarıyla tezat veya tenasüp içerisinde zikredilen âzâde mefhumu, bütün şairler tarafından en az bir beyitte zikredilmişse de en fazla Nef’î, Nâilî ve Nâbî’de kullanılarak Divân şairlerinin divânlarında tekasüf etmiştir. Nâilî, akıl tuzağının âzâdelere tesir edemeyeceğini (NK. G. 64/6) söyler ve ‘Halvetîleriz’ redifli gazelinde (NK. G. 365/5) kesret dalgalarının çırpınışından âzâde olup sahilde تنها bir şekilde oturan halvetîlerden olduğunu ileri sürer. Aşağı aldığımız beytinde ‘alâyık’ tezadı ile birlikte zikredilen ‘âzâde’, alâyıktan beri ve gamdan âzâde

²⁷⁵² Ankaravî, *Minhâcû'l-Fukarâ*, s. 304.

²⁷⁵³ Uludağ, *a.g.e.*, s. 60.

²⁷⁵⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 225.

²⁷⁵⁵ Uludağ, *a.g.e.*, s. 176.

²⁷⁵⁶ Bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 38. Hürriyet için bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 202-203; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 225-226.

²⁷⁵⁷ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 60.

²⁷⁵⁸ Neseî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 21.

²⁷⁵⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 15.

²⁷⁶⁰ İsmail Rusûhî Ankaravî, *Makâsıd-ı Aliyye Fî Şerhi't-Tâiyye-Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi*, (Haz. Mehmet Demirci), Vefâ Yay., 2. bs., İstanbul 2008, s. 42.

olması yönüyle dünyâya gelip de talihin istek gelinine damat olmayan yüce kimsenin sıfatı olmuştur:

‘Alāyıkdan beri āzādedür ğamdan o server kim

‘Ārūs-ı kām-ı devlete olmamış dāmād ayak başmış “Nâilî-Gazel 178/5”

Ümmî Sinân, Hakk’a ‘kalbimi mahv eyleyip hürriyet bahrına sür’ (ÜS. 92/10) diye yakarırken Gaybî ‘vahdete ayak basıp kesretten âzâd olalı dil-dârımız her nefes gönlümüzü ele alır’ (SG. 48/12) diyerek âzâd mefhumunu kullanırlar. Gevherî’de ise bu mefhum ‘defter-i uşşâkın içre Gevherî âzâd mıdır mürid midir kul mudur’ şeklinde tamamen lügat manâsıyla müstameldir. Kendisini ‘âşık-ı âzâde’ olarak tavsif eden Nef’î, bu serbestliğine rağmen bâdeye esir oluşunu da itiraf etmekten çekinmez. Âzâde ve esir tezadı üzerine kurulan beyitte bâde ilâhî aşk olarak tevil edilecek olursa âzâde âşıkın ve aşk şarâbına esaretin aslında tenasüp teşkil ettiği müşâhede edilecektir:

Biz ‘âşık-ı âzâdeyüz ammâ esîr-i bâdeyüz

Ālûfteyüz dildâdeyüz dirîğ etme kerem “Nef’î-Kasîde 15/16”

Sevgilinin saçlarının düğümüne gönlünü bağlamayan Nef’î, bu huyunu âzâde oluşuna bağlamaktadır. Bağlama, kayd, girîh kelimeleri arasında tenasübün göze çarptığı beyitte ayrıca, saçın kesretin remzi oluşu ile kesretten arı ve beri olan bir muvahhid tipiyle karşılaşırız. Zirâ şiirde saç, kesretten kinaye olarak tasavvur olunur:

Dil bağlamazız biz girîh-i zülfine zîrâ

Āzâdelere kayd-ı ta‘alluğ ne belâdur “Nef’î-Kasîde 33/17”

Niyâzî’nin aşağı aldığımız beytinde müterâdifî fâriğ ile birlikte zikredilen âzâde, kahır ve lutfu bir bilen ve bu sayede gam çekmeyen kimse için kullanılır:

Ey Niyâzî fâriğ ü âzâde ol var çekme ğam

Çahr u luṭfî bir bilürsen ğam olur saña neşât “Niyâzî-i Mısırî 83/5”

Azâde olanın malı, mülkü, saltanatı olabilir; fakat o bunların eline geçmesi ile sevinmez ve elinden çıkmasıyla üzülmez.²⁷⁶¹ Aşağı aldığımız beytinde Nâbî, meseleye bu zaviyeden bakıp sînesinde taalluk bendinin bulunduğunu lakin hürriyeti elde etmiş gönlünün her türlü bağ ve bentten ârî olduğunu ifade ederek kendisini dünyâ ve dünyâyâ ait heveslerin bağlarından arındırmış hür bir kimlikle öne çıkartır:

Pâ-bend-i ta'alluk görünür sîne de ammâ

Âzâde-dil ol kayda maḥbûs degüldür

“Nâbî - Gazel 167/4”

5.13. Câhil, Nâdân, Ahmâk

‘Câhil-i billâh, câhil-i ebter, câhil-i hod-bîn’ olarak tavsif edilen câhil, divânlarda çoğul şekilleri olan ‘câhilân, cuhâl, cühelâ, erbâb-ı cehl’ olarak da geçer. ‘Ahmâk, cehâlet, davâ, gâfil, haset, hayvân, hod-bîn, nâdân, sûfî, şirk, zâhid’ kelimeleri ile uyumlu olarak kullanılan câhil ‘âgâh, akıl, âkil, âlim, ârif, âşık, esrâr, evliyâ, fâzıl, insân, ilim, kâmil, kemâl, keşf, sohbet, sükût, tevekkül, velî’ mefhumları ile de tezat teşkil edecek şekilde şairlerin kaleminden çıkmıştır. Bunlar içerisinde de en fazla ârif, kâmil ve nâdân mefhumunun üzerinde yoğunlaşmış, câhil üzerine en fazla sözü ise câhillerden incinip yüz çevirmiş bir edâ ile Gevherî söylemiştir:

Hâmuşluk efdaldir dimiş âkiller

Sukût ile fezâ bulur kâmiller

Bizi böyle hâmuş gören câhiller

Bir hayvân-ı gayr-ı nâtik disünler

“Gevherî 439/3”

Câhil/kâmil tezatının bariz bir şekilde görüldüğü yukarıdaki dörtlükte kâmillerin sükûtuna ve câhillerin de bu sükûta anlam veremeyip onlar hakkında su-i zan edişlerine işarete bulunulmuştur. Nitekim sükût, kemâl alâmetlerindedir. Câhil olan konuşur, câhil işitmek için gönlünü değil de kulağını kullanır.

Ger bulayım der isen sen bu cihânda devleti

Ehl-i dil kâmiller ile dâim eyle sohbeti

²⁷⁶¹ Neseî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 98.

Câhil ü nâdân ile ger eder isen ülfeti

Ya elinden ya dilinden bir zarâr eksik değil “Âşık Ömer 842/3”

Âşık Ömer’e ait yukarıdaki mısralarda câhil, müteradifi olan nâdân ile bir arada kullanılıp tezyif ve tahkir edilmiş, câhillerle ülfetin neticesinde zararlı çıkılacağı gerçeği hatırlatılmış; akıllı düşmanın câhil dosttan efdal olduğu dile getirilmiştir.

Zîb-i elvân ile olmaz mütelevvin ‘ârif

Heves-i câh ile câhil mütelâşî görünür “Nâilî-Gazel 92/2”

Ârifi câhilden temyiz edici hususiyeti de haiz olan makâm sevgisinin işlendiği yukarıdaki beyitte sürekli değişen, renkten renge giren, kararsız sebatsız olan câhil karşısına temkîn ehli ârif yerleştirilmiştir. Şiirlerinin derinliklerinde tasavvufun izleri sürülebilen Nâilî ârif, câhil, câh kelimelerini de kullanarak beytin satır arasında tasavvufun en mühim iki kavramı olan telvîn ve temkîn mefhumlarını ve bu iki hâli haiz olan kimseleri değerlendirmekten geri kalmamıştır.

Bir şiirini câhillere teksif eden Gaybî’nin bu şiirde câhil hakkındaki görüşleri şu şekildedir: ‘Meclis-i câhil bürûdet bahş eder, buz tamusunu görmediysen var câhille mukîm ol (SG. 82/3). Kelb-i azimin câhilden evlâ olduğunu söylediler, maksadın cehennemliklerin yüzünü seyr ise erbâb-ı cehilden yüzünü ayırma (SG. 82/3).’

Câhilin Farsça müteradifi olan ‘nâdân’ kelimesi ‘âgâh, ahmâk, âkil, âlim, ârif, âşık, câhil, kâmil, dâna, vâiz, fâsık, fâzıl, hasûd, merd, sûfi, tâlib, yârân, zâhid’ karakterleriyle tenasüp veya tezat teşkil edecek şekilde ve ‘inkâr, kavgâ, lâ, cehâlet, denî, tahammül’ vb. mefhumlarla merbut şekilde en fazla Âşık Ömer ve Ümmî Sinân’da zikrolunmuştur. Nâdân mefhumunun menfi kavramlarla münasebettar olarak beyitlerde yer alması hiç de şaşırtıcı değildir. Gevherî’de nâdân, sevgiliye hitap ettiği aşağıdaki beytinden de anlaşılacağı üzere ekseriyetle ‘rakîb’ tipidir:

Bu hüblük Hüdâ'dan verildi sana

Ne bilsün kadrini nâdân efendim “Gevherî 260/1”

Nef'î'de 'nâdân' menfi sûfî tipine sıfat olmaktadır. Kendisi yarın dudağının fikriyle mest olmuşken nâdân sûfî bâde de içse kendinden geçemez:

Oldı Nef'î fikr-i la'l-i yâr ile mest-i müdâm

Bâde de nûş etse olmaz şûfî-i nâdân mest “Nef'î-Gazel 24/5”

Nâbî, yaşadığı devirde irfânın unutulup nâdânlığın itibar bulduğunu (NB. G. 345/5)²⁷⁶² üzümlere ifade etmektedir. Nef'î'ye göre felek bir dilim ekmeği ehl-i maarifte koymaz, ekmeğin hakkını zümre-i nâdâna gözetir (NF. K. 3/39). Sinân Ümmî, nâdâna nutuk eden kişinin maneviyâtına ziyân geleceği (ÜS. 66/9) uyarısında bulunur. Âşık Ömer'in minneti Hudâ'yadır, o nâdâna başını eymeyen kişiliğiyle beyitlerde öne çıkar (AÖ. 349/2) (AÖ. 917/1). Nâdânı terk etmeden yârânı arzu etmek beyhudedir (NM. 135/1).²⁷⁶³ Divânlarda sırrın nâdâna fâş edilmemesi için nasihatlerde bulunulmuştur:

‘Sırrını ehl-i kemâle aç, nâdâna zinhâr fâş etme, dilde nihân et (AÖ. 109/1). Tekye-i erbâb-ı vahdetin âdâbını görmeyen sırrını nâdâna fâş eder, erbâbını gözlemez (AÖ. 200/3). Gerçeklere erip Dost'u ayân gören kişi, bu sırrı nâdâna açma, ferdâ çekip geze dursun (Hakk'ın cemâlini görebilmek için âhireti beklesin) (ÜS. 131/10). Nâs-ı nâdân arasında gevherinin (sözlerinin) hor olmaması için gönül hazinesini sakın açma (ÜS. 189/11). Sırrını nâdâna izhâr eyleme cânân elden gider, bülbül-i şûrîde olma gülistân elden gider (NM. 66/1). Küntü kenzin sırrını duyduysan onu sakla, nâdâna söyleme (NM. 107/5). Sırrını nâdâna veren vebâl içinde kalır (NM. 161/15).’

Manzumesinin bir önceki beytinde kalbini pîr sevgisi ile doldurup âlemde ondan başkasına heves kalmamasını salık veren Gaybî, akabinde sözlerini sürdürerek tecellînin aniden ortaya çıkacağını, nâdânın ise bundan nasip alamayacağını belirtip nâdânı pîr sevgisinden ve ilgisinden uzakta olan bir tip olarak telakki etmiştir:

Çün bu üslûb üzre tâlib kalbini şâf eyleye

Nâgehân eyler tecellî eylemez nâdâna ses “Sun'u'llâh-ı Gaybî 52/6”

²⁷⁶² Beyit için bkz. ‘İrfân’.

²⁷⁶³ Beyit için bkz. ‘İhvân, Muhib, Yârân, Yoldaş’.

Divânlarda câhil ve nâdânın yanı sıra ‘aklı kıt, anlayışsız’ manâsına gelen ‘ahmâk’ da kullanılmıştır. Ahmâk olanın kalbi geceden daha karanlıktır, daha karadır. Karanlığı isteyen, yarasa tabiatlıdır.²⁷⁶⁴ Ahmâğın dostluğu, düşmanlıktan beterdir.²⁷⁶⁵ Ahmâktan kaçmak, onunla sohbet etmemek gerekir. Ahmâk, kişiyi rûhen yoksul bırakır.²⁷⁶⁶ Ahmâklara verilecek en iyi cevap susmaktan ibarettir.²⁷⁶⁷ Ahmâk olan kuru çeşmeye gider, kabının dolup dolmadığını anlamaz (GE. 567/3). Hamâkat kişinin sırtında bir eğerdir (AÖ. 1249/4). Sohbet-i nâdânı terk eylemek gerekir, ahmâğı yâr eyleyen de ahmâktır (SG. 19/7).

Aşağı derç olunan beytinde Nef’î, ‘olan gümüş olmayan altından yeğdir’ sözü fehvasınca şu an elde bulunan şarâp kadehini âhirette ulaşılabilir olan Kevser havuzuna yeğler görünmektedir. Bu görüşünde ‘dem bu demdir’ anlayışı hakim gibidir. Bu ibare, zamanın kıymetinin bilinip içinde bulunulan anda en kıymetli şey ne ise onun yapılması gerektiğini ifade eden tasavvufi bir terimdir. Şarâp kadehi ‘dünyâda elde edilebilecek manevî zevk ve feyizler’ şeklinde düşünülecek olursa Nef’î’nin cennette elde edilebilecek temâşâ hazzındansa dünyâdaki müşâhedeyi yakalamak lazım geldiğini tedai ettirmiş olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Bu suretle Kevser havuzu endişesinde olan kimseyi de idrâksiz ve ahmâk olarak tavsif etmiş olmaktadır:

Dem bu demdür be-hey idrâksüz endişeyi ço

Kevseri havzı ile sâgar-ı şahbâya değış “Nef’î-Gazel 59/2”

Gevherî’nin aşağıdaki beyti de Nef’î’nin beytiyle paralellik arz eder. Burada dinin özünü anlama idrâkinden yoksun ve özü değil kabuğu gören ham sofû, aşktan ve sevgiliden bî-behre olduğundan ahmâk sıfatını taşır. Ham sofû ile dini şekilcilikten ibaret görenler, aşk ile Allah aşkı ve yâr ile de Allah Teâlâ’nın çağrıştırıldığı âşikârdır.

Aşk ayağın ey dil bırakma elden

²⁷⁶⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 530.

²⁷⁶⁵ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. I-II, s. 410.

²⁷⁶⁶ Hz. İsa’nın ahmâklardan dağa kaçması hikâyesi için bkz. Mevlânâ, *a.g.e.*, C. III-IV, s. 203-205.

²⁷⁶⁷ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. III-IV, s. 490.

Yârsız geçen âlem âlem değildir

Ne anlarsın sofu bu hâl-i dilden

Her kişi bu ilme a'lem değildir

“Gevherî 495/1”

5.14. Cavlakî

Saç, sakal, kaş ve bıyıkları alındığı için kalender dervişlere verilen bir addır.²⁷⁶⁸ Dilimizde yalın başlı, saçları kökünden tıraşlı kimselere ‘cascavlak’ denilmesinin sebebi saç, kaş, bıyık ve sakallarını dipten tıraş etmekle maruf olan Kalenderîler’in giydikleri çulhaya ‘cuvalık’ denilmesindedir.²⁷⁶⁹ Sadece Fehîm’de tesadüf ettiğimiz cavlak terimi, ‘ser-bürehne’ şekliyle (FK. KT. 3/13)²⁷⁷⁰ karşımıza çıkar.

Farsça ‘çehâr’ ve Arapça ‘darb’ kelimelerinden meydana gelmiş olan ‘çâr-darb’ terkîbi, ‘dört vuruş’ manâsına gelir. Kalenderîler’de görülen bu uygulama ile saç, sakal, bıyık ve kaş usturayla dipten tıraş edilirdi.²⁷⁷¹ Bu âdeti tespit edebildiğimiz Âşık Ömer divânının aşağı derç ettiğimiz bendinde ‘cavlakî’lerin kalender zümresi mensupları olabileceği belirtilmiş ve başlarını kazıtmalarının yanı sıra tarîkatlara özgü hırka, nemed, külâh gibi kıyâfetleri de giymeyişleri âdetine işaretle bulunulmuştur:

Güş-ı câna nâgehân erdi sadâ-yı tabl u kûş

Pes meğer taht-ı dile sultân-ı aşk etti cülûş

Çârdarb olduk kalender ne nemed ne hırka-pûş

Âşık-ı hazır ki ser-pâ râhına kıldık azm-i dûş

“Âşık Ömer 611/1”

5.15. Ebrâr, Mukarreb

İyiler demek olan ebrâr, Kur’ân-ı Kerîm’de muhtelif âyet-i kerîmelerde fazîlet ehli anlamında kullanılmıştır.²⁷⁷² Tasavvuf literatüründe ebrâr, mukarrebûndan bir derece

²⁷⁶⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 84.

²⁷⁶⁹ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 73. Cavlakî için bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 88; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 100-101.

²⁷⁷⁰ Beyit için bkz. ‘Baş Açık Yalın Ayak’.

²⁷⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 72-73. Bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 93; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 109-110.

²⁷⁷² Bkz. Âl-i İmrân 3/193, 198; İnsan 76/5; İnfîtâr 82/13; Mutaffifin 83/18, 22.

düşüktür. Mukarreblerin günâhı, ebrârın hasenâtı sayılır.²⁷⁷³ Ebrâr, mücâhede ve riyâzet ile gönlünü tezkiye ve kalbini tasfiye eden ve bu sayede gönül âlemini berraklaştıran ve iç dünyâlarının ihyâ ve imarı için çaba gösteren kimselerdir ve tuttıkları yola da tarîk-i ebrâr denir.²⁷⁷⁴ Nakşî'nin 4, Âşık Ömer'in 3, Gevherî'nin 1, Sinân'ın ise 7 beytinde geçen ebrâr 'âşık, ehl-i Hak, zâhid' gibi tiplerle anılmış ve şairlerce müsbet manâda değerlendirilmiştir. Ebrâr, beyitlerde 'ebrâr ehli' (ÜS. 72/6), 'bir ehli' (NAA. G. 25/4) olarak da geçer. Ebrâra Divân şairlerinde rastlanılmaz.

Ümmî Sinân, 'Murtazâ' redifli gazelinde Hz. Ali (k.v.)'yi methederken onun sâkî-i Kevser ve ebrâr-ı cemâat olduğunu (ÜS. 13/19) zikreder. Nakşî, zâhîde hitap ettiği beytinde (NAA. G. 185/6)²⁷⁷⁵ âşıklar zümresine karışmasını ve bu sayede ebrâr olmasını tembih ederken âşıklığı 'birr ehli' olmanın basamağı olarak görür.

Allah (c.c.)'a yakın olan kimseler, onun yakınlığını kazanmış velilere mukarreb denilir.²⁷⁷⁶ Mukarreblerin günâhı, ebrârın hasenâtı sayılır.²⁷⁷⁷ Tersinden söylenecek olursa, ebrârın iyilikleri mukarrebînin kötülükleri gibidir.²⁷⁷⁸ Divânlarda 'ehl-i kurb', 'ehl-i takarrub' olarak da zikredilen mukarreb Nakşî'de 3, Gaybî ve Mısırî'de 1'er beyitte geçerken Divân ve Halk şairlerinin divânlarında bu mefhumu tesadüf edilmez. Aşkın tadını bulan ilm-i bâtını keşf edip mukarreblerin mertebesine yükselir:

Bulan bu 'aşkıñ dadını

Keşf eyler 'ilm-i bâtını

Muqarreb eyler adını

Hâl-ile ehlu'llâh olur

"Ümmî Sinân 27/6"

Ümmî Sinân, ilmi bâtına vâkıf olabilmenin şartı olarak Allah (c.c.) aşkına mübtela olmayı şart koşar. İlm-i bâtını öğrenenin de mukarreb olacağını belirtir. Gaybî ise,

²⁷⁷³ Serrâc, *Luma* s. 473. Ebrâr ve mukarreb hakkında bkz. *A.g.e.*, s. 87-89.

²⁷⁷⁴ Tarîk-i ebrâr hakkında tafsilatlı malumat için bkz. Bursevî, "Şerh-i Usûl-ı Aşere", s. 41-44. Ebrâr için ayrıca bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 115; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 138.

²⁷⁷⁵ Beyit için bkz. 'İnkâr'.

²⁷⁷⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 255; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 342.

²⁷⁷⁷ Serrâc, *Luma*, s. 473.

²⁷⁷⁸ Bursevî, "Şerh-i Usûl-ı Aşere", s. 71. Mukarreb ve ebrâr hakkında bkz. Serrâc, *Luma*, s. 87-89.

nefsinin hevâsını terk ederek insanın meleklerin pâyelerini elde edebileceğini, nefsini terbiye etmeyenin de mukarreb olamayacağını ileri sürer (SG. 113/5).²⁷⁷⁹

5.16. Ehl-i Dil, Erbâb-ı Dil

Gönül ehli, kalbindeki ilim fasîh bir beyân ve açık bir lisânla anlatılmayan kimsedir.²⁷⁸⁰ “Neşeli, zevkli, hâl ehli, aşk ve şevk sahibi kimseye denir.”²⁷⁸¹ Tasavvufa bîgâne olanlara ağıâr denildiği gibi tasavvufî hayata âşinâ olanlara²⁷⁸² ve serden geçip sırra eren sâlike de ehl-i dil denilir. Böyle kimseler her istediğini gönüllerince söyleyebilir, sözlerinden ötürü de kınanmazlar.²⁷⁸³ Gönül sahibi kimselerin huzurunda gönlü korumak gerekir. Çünkü onlara göre edep bâtinîdir, içe bağlıdır, içi gözetmededir. Onların gönülleri gizli şeyleri görür.²⁷⁸⁴

Ehl-i dil mefhumu Nef'î, Nâbî, Fehîm ve Nailî'de 10'dan fazla beyitte kullanılmıştır. En fazla Nef'î'de zikredilen bu mefhum Âşık Ömer'de 7, Gevherî'de 6, Mısrî'de 3, Nakşî'de 2, Ümmî Sinân'da 1 beyitte 'akıl, ârif, aşk, bîgâne, câhil, dervîş, esrâr, feyz, himmet, kâmil, kanaat, kemâl, nâdân, rind, riyâ, sohbet, sûfi, sükût, tekye, temâşâ, teslimiyet, zâhid' mehumlarıyla tenasüp veya tezat teşkil edecek şekilde kullanılır. Nâbî'nin aşağı derç ettiğimiz beytinde ehl-i dil, meygedede bâde-i nâb içip kalbini çirk-i riyâdan pâk eyleyen rind olarak telakki edilmiştir:

Ehl-i dillerle içüp meygedede bâde-i nâb

Gelünüz çirk-i riyâdan dilimüz pâk idelüm “Nâbî-Gazel 511/3”

Zaten Nef'î de, sînesi sâf olmayana ehl-i dil dememekte, ehl-i dil olan kimselerin de birbirini tanıyamamasını insafa sığdıramamaktadır:

Ehl-i dildür diyemem sînesi şâf olmayana

Ehl-i dil birbirini bilmemek inşâf degül “Nef'î-Gazel 71/2”

²⁷⁷⁹ Beyit için bkz. 'İnsân, Hayvân'.

²⁷⁸⁰ Serrâc, *a.g.e.*, s. 421.

²⁷⁸¹ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 106.

²⁷⁸² Uludağ, *a.g.e.*, s. 26; bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 143.

²⁷⁸³ Uludağ, *a.g.e.*, s. 118.

²⁷⁸⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 498.

Bir başka beytinde şiir söyleme kabiliyeti mükemmel olan kimseler için ehl-i dil mefhumunu kullanarak kendisini de bu zümreye dâhil etmekte, kıymetini ve şiirinin kemâlini anlarsa ancak ehl-i dil olanların idrâk edebileceğini iddia etmektedir. Zaten ehl-i dilin birbirini anlamaması ve bilmemesi vicdanî bir tutum değildir:

Bu feyz ehl-i dile dâd-ı Hudâ'dır cehd ile olmaz

Yine bir ehl-i dil nazmında anlar anlayan anı "Nef'î-Kasîde 11/47"

Nâilî, fakrı elde etmiş kimseler olarak telakki ettiği ehl-i dili sofrâ ve ziyâfet görmemiş olmalarına rağmen gönül zenginliğine kavuşmuş olarak tavsif eder:

Ġinâ-yı kalb kadar ni'met olmaz ehl-i dile

Bu tekyenüñ fukarası simât bilmezler "Nâilî-Gazel 102/4"

Şairlerden Gevherî'de ehl-i dil sevgili iken Nakşî'nin nazarında mürşid-i kâmidir. Âşık Ömer kemâl sahibi kimseler için bu terkibi kullanırken Nef'î istidat, Nâbî de hikmet sahibi kimseler için ehl-i dil demektedir: 'Ehl-i dili bulup onun kulu kurbânı ol (NAA. G. 62/5). Ehl-i dillerle samimi olalım (GE. 439/1).²⁷⁸⁵ Dil kıymetini ehl-i diller bilir (GE. EŞ. 6/1). Gönül, câhil ve nâdânı bırak, ehl-i dil kâmiller ile sohbet eyle (AÖ. 842/3).²⁷⁸⁶ Felek cefâ etmek için ehl-i dile muhakkak bir nâdânı bulur (NF. K. 3/38). Feleğin alışkanlığı böyledir, ehl-i dil ü tab'a sitem eylemekten ayrı bir zevk alır (NF. K. 24/41). Ehl-i dilin eğri dönüşlü serseri felekten çektiği azap ve elemi bir sonu yok (NF. K. 36/30). Ehl-i dile çarhtan şikâyet düşmez, Reisü'l-küttâb Samizâde'nin şerefli bezminde o pis şey yâd olmaya revâ değildir (NK. K. 33/17). Ehl-i dili ne kazâ ne de kader yok eder, onları ancak işveli ve aşıkları öldüren dilber yok eder (FK. G. 169/1). Gönül sahipleri, yörünge ve mesafe nedir hiç bilmeyen ay gibi âlemi dolandır (FK. G. 31/4).²⁷⁸⁷ Ehl-i dil olanlar lokmanın kavgâ ve fesâd sermâyesi olduğunu dişlerin saflar halinde dizilişinden anlar (NB. G. 635/6).'

²⁷⁸⁵ Bent için bkz. 'Sokr, Sahv'.

²⁷⁸⁶ Bent için bkz. 'Câhil, Nâdân, Ahmâk'.

²⁷⁸⁷ Beyit için bkz. 'Tayy-ı Mekân'.

Ehl-i dil muvâzenesinde ‘erbâb-ı dil’ tabiri de divânlarda sıklıkla geçmektedir. En fazla Nâilî ve Nef’î’de tekasüf eden bu terkip Nâbî’de 3, Fehîm’de 2 beyit dışında diğer şairlerde zikredilmemiştir. Hayret çölünde bir yol göstericinin irşâdından mahrum kalan kimselerin erbâb-ı dilün eserlerine tabi olmaları lazım geldiğini (NB. G. 515/8)²⁷⁸⁸ belirten Nâbî, bu mefhumu mürşid-i kâmil olarak mütalaa eder. Fehîm, hat-ı cevâz ile tenasüp içinde zikrettiği erbâb-ı dili kapalı istiare ile medreseyi muvaffakiyetle bitirip oradan ayrılacak olanlara icâzet-nâme veren âlime (FK. MST. 3/2/9)²⁷⁸⁹ teşbih etmiştir.

5.17. Ehl-i Hâl, Ehl-i Kâl

Hâl ehli, bildiğini ve inandığını tatbik eden, ilâhî tecellilere mazhar olmuş ve kendinden geçme sırrına ermiş kimselerdir.²⁷⁹⁰ Tasavvufta ehl-i hâl ile kastedilen sûfîlerdir, yani bâtın âlimleridir.²⁷⁹¹ Hâl ehli, Tekke ve Halk şiiirinde tasavvufî manâsına uygun olarak yoğun şekilde kullanılmıştır ve şairlerin hâl ehli hakkındaki telakkileri şu şekildedir: ‘Bir kimse yanmadan ehl-i hâl olmaz (NAA. H. 15/4). Bir ehl-i hâle hâlimi arz eyleyeyim (GE. 223/7). Ehl-i hâlin mesleği tecerrüttür; fakr u zillet derd ü mihnet de onların izzetidir (NM. 192/1).²⁷⁹² Ehl-i hâlden himmet olmayınca kuru laflarla esrâr-ı Hak bilinemez (NK. MST. 3/9).²⁷⁹³ Cünûn-ı aşk ile hâl ehlinin, kâmil mürşidin izinden gitmeyip de aşk deliliği ile vehm ve hayâle düştük (NK. MST. 3/11).²⁷⁹⁴ Kuru laf ile maksûd ele girmez, hâl ehli ol, boş laflar söylemeyi bırak (NM. 131/10).²⁷⁹⁵ Ehl-i hâlin kalbinde zerre kadar kâl ü kâl yoktur (AÖ. 367/5). Nâdân olan ehl-i hâlin sırrını anlayamaz (ÜS. 75/6).’ Hâl ehlinin kim olduğunu anlayan, dilini söze bulaştırmaz; sırlara mahrem olan, onları bilen, hâl ehli olur:

Hâl añladuñsa olma gel âlüde-i kelâm

²⁷⁸⁸ Beyit için bkz. ‘Pîşvâ, Rehber, Rehnümâ, Sârbân’.

²⁷⁸⁹ Beyit için bkz. ‘İcâzet Verme’.

²⁷⁹⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 143.

²⁷⁹¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 118.

²⁷⁹² Beyit için bkz. ‘İzzet, Zillet’.

²⁷⁹³ Beyit için bkz. ‘Himmet, İmdâd, İstiğâse, İstimdâd, Meded, Müzâheret, Taâvün, Yardım’.

²⁷⁹⁴ Beyit için bkz. ‘Cünûn’.

²⁷⁹⁵ Beyit için bkz. ‘Kâl, Kâl ü Kâl’.

Esrâra ol ki maḥrem ola ehl-i ḥâl olur

“Fehîm-Gazel 81/6”

İşin özünden uzak, kıyısında ve kenarında dolaşan, söylediklerini uygulamayan ve hakîkate ulaşmamış kimselere ise ‘ehl-i kâl’ denilir.²⁷⁹⁶ Ehl-i kâl ile kastedilen ulemâdır, zâhir âlimleridir.²⁷⁹⁷ Bu kimselere Tekke şairlerinin divânlarında menfî bir tip olarak ‘hakîkate ulaşmamış ham ruhlular’ manâsına gelecek şekilde tesadüf edilir. Ehl-i kâlin kalbi çığ olduğundan kan döker (ÜS. 48/13). Ehl-i kâlin Mustafâ’dan Murtazâ’dan gelen âyin ve erkâna akli ermez (ÜS. 103/5). Bu meclise kuru laf ehli hiç kimse gelemmez, onlar cânlarından vazgeçemeyeceğinden cânânesi ona ‘gel’ demez:

Her bir qurı lâf ehli dâhil olamaz bu meclise

Ol câna kıymaz nice gel disün aña cânânesi

“Niyâzî-i Mısırî 188/4”

Divânlarda ehl-i hâl ve ehl-i kâlin mukayesesinin yapıldığı da görülür. Şeyhini ziyarete giderken yazdığını düşündüğümüz şiirinde Mısırî, Ümmî Sinân için ‘hâl ehli’ yakıştırmasında bulunarak artık ‘kâl ehli’nin hâllerini terketmeyi kendisine öğütler:

Ḳâl ehlinüñ aḥvâlini terk eyle Niyâzî

Şimdengerü ḥâl ehlinüñ aḥvâli görüñdi

“Niyâzî-i Mısırî 175/5”

‘Ehl-i kâl tehî-dest olduğunu bilmezler, onlar bu âlemde hâl ehli de olamamışlardır (NAA. MH. 3/9). (Nasihatimiz) ehl-i kâl insâna değildir, ona sözümüz yoktur; bizim irfânımız ehl-i hâl âşıklara söyler (ÜS. 75/5).’

5.18. Ehl-i Nazar

Hakîkatin akıl ve istidlâlle bilineceği görüşünde olanlara ehl-i nazar denilir.²⁷⁹⁸ Bakışlarıyla kişiyi kemâle erdirme kudretine sahip kimseler de ehl-i nazardır.²⁷⁹⁹ Şairlerin ehl-i nazar telakkileri de bu minval üzere ve müsbettir. Nâbî’de 6, Nef’î, Âşık Ömer ve Gevherî’de 2, Nâilî’de 1 beyitte karşılaştığımız ‘ehl-i nazar’ mefhumu, beyitlerde ‘ashâb-ı nazar, erbâb-ı nazar, nazar ashâbı, sâhib-nazar’ şeklinde de görülür.

²⁷⁹⁶ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 143.

²⁷⁹⁷ Uludağ, *a.g.e.*, s. 118.

²⁷⁹⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 118.

²⁷⁹⁹ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 234.

‘Âlem manâsı gizli sûretlerden müteşekkildir, sırrı ancak sâhib-nazara açıktır (NB. R. 13/1). Müddeî şiiiriyetimin kudretine münkir olursa hak-şinâs ve ehl-i nazar olarak bildiğim kimseleri tanık göstererek kendimi kanıtlarım (NF. K. 3/55). Ey vâiz, erbâb-ı nazar sözünü bir pula almaz (NK. G. 64/3). Ashâb-ı nazar ayba ve kusura değil, ezeli güzelliğe ve cemâle bakar. Nazar ashâbının bakışları dünyâyâ takılsa da bu bakışları gayb hazinelerinin kapısını açabilecek anahtar nevinden olur, bakmaları ibrettir ve gaybı temâşâ içindir:

Aşhâb-ı nazar ne nakşa ne ‘ayba bakar

Hüsn-i ezel ü cemâl-i lâ-reybe bakar

Eylerse de mâsivâya ta’lîk-i nazar

Miftâh-ı der-i hîzâne-i gayba bakar

“Nâbî-Rubâî 66/1-2”

5.19. Ehl-i Tecerrüd, Fâriğ, Üryân

Ehl-i tecerrüd, dünyâ ile ilgisini kesmek suretiyle onu terk eden kimse demektir.²⁸⁰⁰ Tecrîd ve tefrîd ehli olanlar, hâlleri ve makâmları aşmış sülûk ehlidirler, bu kimseler kurtuluş yollarını kat etmişlerdir.²⁸⁰¹ Tecrîd ehlinin irâdesi, düşüncesi, talebi tamamen yok olur.²⁸⁰² Ehl-i tecerrüd, Nâbî’de 4, Nâilî’de 3 ve Mısrî’de 1 beyitte ‘deyyâr, edeb, hubb-ı dünyâ, kayd, kıyâfet, mücâhede, nefsi öldürme, nemed, taalluk, tevekkül’ mefhumlarıyla ‘ehl-i tecrid, erbâb-ı tecerrüd, tecerrüd ehli’ gibi terkiplerle geçmektedir. Mısrî’nin aşağı aldığımız beytinde zıttı ‘alâyık ehli’ ile anılan tecrîd ehli, dinini dış etkilerden uzak bir şekilde yaşamak için cânını ve dünyâyı terk edip kırsallardaki manastırlara çekilen Hristiyan din adamlarına teşbih edilmiştir:

Yüri var ehl-i tecrîdi ‘alâyık ehline şorma

Anı cân u cihânı terk idüp deyyâr olandan şor

“Niyâzî-i Mısrî 58/2”

Nâilî’nin aşağıdaki beytinde nefsiyle cihâd eden mücâhid olarak anılan tecerrüd ehli, tevekkül gibi bir hisara sahip olduğu için kale surlarına ihtiyaç duymamaktadır. Bir

²⁸⁰⁰ Uludağ, *a.g.e.*, s. 347.

²⁸⁰¹ Serrâc, *Luma* s. 395.

²⁸⁰² Sülemî, *Sülemî’nin Risaleleri*, s. 30.

başka beytinde ise (NK. G. 341/2) Mesih’le beraber zikredilir ve Hz. İsa (a.s.)’nın göğün dördüncü katında beklediği inancına yer verilir:

Cihād-ı nefse tevekkül gibi hışār olmaz

Sipāh-ı ‘ālem-i tecrīd sūrı n'eylerler “Nâilî-Gazel 51/4”

Hamamın tasvir edildiği bir gazelin aşağı derç ettiğimiz beytinde tecerrüdü tasavvufî düşünmemiz mümkün değildir. Samimiyet duygusunun yüklenip kişileştirilen hamamın, tecerrüd ehline dost ve elbisesinden arınmayana düşman olduğunun belirtildiği mısralar başka türlü yorumlanıp hamama ‘günahlardan arınma mekânı bulunan bir dergâh’ gözüyle bakılacak olunursa o zaman durum farklılaşır:

Germiyeti erbâb-ı tecerrüdedür ancak

Câmeyle dühûl eyleyene düşmen-i cāndur “Nâbî-Gazel 208/3”

Yine hamamın tavsifinin yapıldığı aynı gazelde hamam, ehl-i tecerrüdün nefislerini öldürecek bir mekân olarak tasavvur edilir (NB. G. 208/5). Dünyevî bir mekân olan hamâmın tasvirinde ve içerisinde yapılan fiillerde dahi tasavvufî remizlerin, manâ ve mefhumların kullanıldığı gözlerden kaçırılmaması gereken hususlardandır. Bir başka beytinde giyilen nemedi taalluk âleti sayarak dünyevî bir nişâne addeden Nâbî (NB. G. 356/3),²⁸⁰³ tecerrüd ehlinin bunun elinde olması ya da elinden çıkması için herhangi bir çabasının olmadığını belirtir.

‘Ferâgat eden, el çeken kimse’ anlamına gelen ‘fâriğ’ de tecerrüd eden kimse anlamına divânlarda yerini almıştır. Tecerrüd ehlinde daha fazla kullanılan ‘fâriğ’, kelimesi Âşık Ömer ve Ümmî Sinân’da 4, Fehîm’de 2, Nef’î, Nâbî, Mısrî ve Gaybî’de 1 beyitte ‘âzâde, dünyâ, gaflet, hevâ, hil‘at, kayd, mâsivâ, şöret, ta‘n, zâhid’ mefhumlarıyla mütenasip şekilde zikredilir: ‘Yanımda hil‘at ile köhne abâ birdir, fâriğim, cihândan geçtim, vara minnet etmezem (AÖ. 970/3).²⁸⁰⁴ Bir müddet mâsivâdan fâriğ ü âzâd olayım, bütün âşinâlardan el çekip yâd olayım (AÖ. 1072/1). El çek

²⁸⁰³ Beyit için bkz. ‘Nemed’.

²⁸⁰⁴ Bent için bkz. ‘Hil‘at’.

hevâdan fâriğ ol (AÖ. 805/5). Ey gönül bu cihânın izzetinden geçip fâriğ ol, şöhret denen şey bu dünyâda kişiye âfet imiş (ÜS. 136/4). Fâriğ ve âzâdeyiz, bâzârımız Hak iledir (SG. 49/5).’

Bir beytinde kendisini dünyâ bağlarından kurtulmuş dîvâne aşık olarak gören Fehîm’in (FK. G. 134/1)²⁸⁰⁵ başka beytinde ebede kadar şarâp ve dilberden ferâgat etmeyen bir kişilikle öne çıkması ilk başta paradoks olarak anlaşılabilir. Fakat mahşer günü sâkînin eteğinde olacağını söylemesi ile tasavvufî mahiyet kazanan beyitte mahşerde mürşidlerin kendisinin müntesibi olan müridlerini sancakları altında, mecâzen cübbeleri içinde, muhafaza edecekleri inancı tedai ettirilmektedir:

Fehîm'em ben mey ü dilberden olmam tâ ebed fâriğ

Benem kim rûz-ı mahşer dest-der-dâmânuñam sâkî “Fehîm-Gazel 283/9”

Sûfiler, bu dünyâyâ çıplak gelindiği ve bu dünyâdan da çıplak gidildiği düşüncesinden hareketle hiçbir şeye sahip olmadıkları inancına sahip olmuş,²⁸⁰⁶ bu düşünceden hareketle de kendilerini ‘üryân’ addetmişlerdir. Âşık Ömer’de 9, Ümmî Sinân ve Mısrî’de 7, Nakşî ve Gevherî’de 3, Nâbî’de 2, Fehîm’de 1 yerde zikredilen ‘üryân’ kelimesi de tecerrüd ehli ile yakından ilgilidir. Bu kelime ‘abdâl, âkil, âşık, maşûk, aşk, derviş, hayrân, hubb-ı dünyâ, vakâr, izâfât, kabâ, melâmet, melâmî, nemed, sivâ, soyunma, şal, tâc, taht, zevk’ kavramlarıyla mütenasip şekilde ele alınır.

‘Zencir-i aşka düşmeyen soyunup üryân olmaz (NAA. H. 23/1); hayrân ve üryân eden aşktır (ÜS. 179/1). Zevk-i küllî isteyen âşık üryân olmalıdır (NM. 100/16).²⁸⁰⁷ Egninden şâlını bırakan abdâlı ancak, varlığından soyunup üryân olanlar anlayabilir (NM. 178/4).²⁸⁰⁸ İki cihân sevgisinden soyunup üryân kalınmalıdır (ÜS. 159/2).’

²⁸⁰⁵ Beyit için bkz. ‘Âşinâ, Bigâne, Yâd, El’.

²⁸⁰⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 364. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 504.

²⁸⁰⁷ Beyit için bkz. ‘Umumî Olarak Maşûk’.

²⁸⁰⁸ Beyit için bkz. ‘Abdâl’, ‘Şâl’.

Gevherî, tamamen tasavvufî çerçevenin dışına taşdığı üryân kelimesini, güzellerin hanumânını yıkması neticesinde yıkılıp perişan olma manâsına gelecek şekilde istimal etmiştir:

Bî-vefâlar derd ider ben zâr-ı giryân olduğum

Hep hevâdır gülizâr-ı yâre nâlân olduğum

Hânumânım ettiler yağmâ güzeller âl idüp

Sanmanız dervîşliktendir bu uryân olduğum “Gevherî 823/1”

Aşk meydânında başı açık sînesi üryân (AÖ. 422/4) merdâne olan Âşık Ömer, sevdiğinin firkatıyla cismi üryân şekilde (AÖ. 817/2) bir vaziyettedir. Bir beytinde (AÖ. 353/2) üryânın lügat manâsını esas alan Âşık Ömer, bu fenâda tâc u tahta meyl edenlerin üryân, râh-ı aşk üzre olanların ise sonunda handân olacağını ifade etmiştir.

5.20. Er, Fetâ, Merd, Merdân, Merdâne, Yiğit

Gençlik, mertlik, yiğitlik, fedâkarlık, adamlık, manâlarına gelen fütüvvet, kişinin başkalarının hak ve menfaatlerini kendi menfaatlerinin önünde tutması, herhangi bir karşılık beklemeden başkalarına yardım ve iyilik etmesi demektir.²⁸⁰⁹ Fütüvvet aynı zamanda aza şükretmek, musibete sabretmek, iyiliğe karşılık beklememek, câhili ilmiyle idare etmek, dostların kusurunu affetmektir.²⁸¹⁰ Fütüvvet, tanıdık tanımadık ayırt etmeden herkese iyilik etmek, nimeti açıklayıp sıkıntıyı gizlemek, herkese insafılı davranıp kimseden insaf beklememek,²⁸¹¹ insanları kendi nefesine tercih etmektir.²⁸¹² Fütüvvetin esâsı, kişinin kendisini kıymetli ve hak sahibi olarak görmemesidir.²⁸¹³ Çerçevesi çok geniş olan fütüvvet mefhumunun ‘merdlik, yiğitlik, fedâkârlık’ manâsı

²⁸⁰⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 140.

²⁸¹⁰ Fütüvvet hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 92-93.

²⁸¹¹ Fütüvvet hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 440-449.

²⁸¹² Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 59.

²⁸¹³ Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 104. Sülemî, 5 cüz olarak tertip ettiği ‘Tasavvufta Fütüvvet’ adıyla Türkçeye kazandırılan eserinde fütüvveti, Kur’ân-ı Kerîm ve sünnete göre ideal bir Müslüman’ın kazanması gereken ahlâkî açıklamış ve İslâm ahlâk esaslarına bağlı olarak fütüvvetin yüzden fazla tanımını yapmıştır. Bkz. Ebû Abdî'r-rahmân Muhammed İbn el-Hüseyn es-Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, (Çev. Süleyman Ateş), AÜ. Basımevi, Ankara 1977. Ayrıca bkz. Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 104-105; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 332-335; Uludağ, *Dört Kapı Kırk Eşik*, s. 170-177; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 428-430; Uludağ, *a.g.e.*, s. 140; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 169-170.

ile münasebettar olan ‘er, fetâ, merd, merdân, merdâne, yiğit’ kişilikleri, tetkik edilen divânlarda tasavvufîle merbut bir tip olarak değerdendirildiğinden bu başlıkta ele alındı.

‘Erkek, mert, recûl’ manâsındaki ‘er’ ile ‘Allah adamı, velî, mürşid, ermiş, ricâlullâh ve merdân-ı Hudâ’dan olan kimse’ kastedilir.²⁸¹⁴ Divânlarda Gaybî ve Ümmî Sinân’da tekasüf eden er kavramına Divân şairlerinin hiç birinde tesadüf edilmezken Halk şairlerinin birkaç beytinde rastlanılır. ‘Âşık, derviş, gönül, himmet, Hak dostu, kâmil, mâsivâ, merd, merdâne, meydân, mürid, pîr, post, teslimiyet, tekye, velî, yol, zâhid’ mefhumlarıyla tenasüp veya tezat teşkil edecek şekilde zikredilir ve ‘er sözü, er postu, er yolu, gerçek er, hâlis er, kâmil er, tarîkat eri, ere gönül bağlamak, erden dönmek’ şeklindeki terkiplerle beraber kullanılır. Gaybî’nin şeytanın Âdem (a.s.)’e secde etmeyişine telmih yapıldığı aşağıdaki beytinde de görüleceği üzere er, umumiyetle şairlerce mürşid-i kâmil olarak telakki edilmiştir. Şeyhinden yüz çevirip ona asi olan Hak’tan dönmüş olur ve Hak’tan dönen de şeytan olur:

Erden dönen Hâk’dan döner Hâk’dan dönen şeytân olur

Hâk düşmeni olan kişi Hâk dostuna düşmân olur “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 32/1”

Divânlarda 6 yerde başına sıfat olarak ‘gerçek er’ şeklinde telaffuz edilir. Âşık Ömer’e göre gerçek er taalluk mâsivâsından kurtulup ledün ilmini keşfeden kimsedir:

Ta’alluk mâsivâsın dür ledünnî ilmin anla gör

Bu yolda şeş cihâtı pür olana gerçek er derler “Âşık Ömer 238/2”

Mısrî’de ‘yol eri’ olarak da zikredilen erin aç, tok, çıplak her ne şekilde olursa olsun yolda olması, Cânân’ına doğru seyr etmesi gerekir. Çünkü Cânân çağırıştır:

Yol eri yolda gerekdür çağ u çıplak ac u tok

Mısrîyâ gel didi saña çünkü cânân bi-haber “Niyâzî-i Mısrî 39/7”

Er kavramı, bazı beyitlerde ‘erlik’ şeklinde de zikredilir ve erliğin tanımı yapılır. Bu tanımlar muvacehesinde erlik Gevherî’de ahdi gütme (GE. 74/3), Âşık Ömer’de aklı

²⁸¹⁴ Uludağ, *a.g.e.*, s. 124. Er için ayrıca bkz. Gölpinarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 112-113; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 149-150.

mâsivâ lezzetlerine meylettirmeme (AÖ. 667/4), Nakşî’de dest-i kudretten cür‘a-i câm-ı elesti nûş etme ve haşre dek ayılmamadır (NAA. G. 40/4). Nakşî’ye göre beyt-i Hak olan kalbe giren (NAA. G. 66/2), Mısri’ye göre âr ile nâmûsu terk eyleyen er olur (NM. 121/4); er olan kimsede de himmet gerektir (NAA. H. 7/5).

Fetâ Arapça bir kelime olup ‘ehl-i fütüvvet, civânmerd;²⁸¹⁵ fütüvvet yoluna giren kişi’²⁸¹⁶ manâlarına gelir. ‘Fetâ’kelimesi divânlarda sadece Hz. Ali (k.v.) için bir sıfat olarak kullanılmış²⁸¹⁷ ve bununla “Ali’den başka yiğit zülfikârdan başka kılıç yoktur” ibaresine göndermede bulunulmuştur. Âşık Ömer’de 3 ve Ümmî Sinân’da 2 beyitte zikredilen bu kavram ‘*lâ fetâ illâ Alî lâ seyfe illâ Zülfikâr* (ÜS. 111/16), (ÜS. 13/22) (AÖ. 1319/3), ‘*lâ fetâ illâ Alî*’ (AÖ. 1444/3) ve ‘*lâ fetâ illâ* (AÖ. 541/1)’ şeklinde tam ve kısmî olarak iktibas edilmiştir. Hz. Ali (k.v.)’yi tebcil ve tazim eden bu sözün Uhud savaşındaki yararlılığı dolayısıyla Cebrâil tarafından Hz. Ali (k.v.) için söylendiği rivâyet edilir.²⁸¹⁸ ‘*Lâ fetâ illâ*’ ibaresinin kısmî iktibas olarak karşımıza çıktığı ve sevgilinin Hz. Ali (k.v.)’ye teşbih edildiği Âşık Ömer’in aşağı derç ettiğimiz beytinde sevgilinin kirpikleri de yaralayıcı özelliğiyle Hz. Ali (k.v.)’nin zülfikârına benzetilmiştir:

Älemi kırdı geçirdi zülfikâr ebrûların

Lâ fetâ illâ sana Haydar da dersem el verir “Âşık Ömer 541/1”

‘Yiğit, cesur, kahraman’ demek olan ‘merd’, tasavvufta ‘velî, eren, er, azîz’ anlamlarına gelir.²⁸¹⁹ Ayrıca, fütüvvet ehli için ‘civân-merd’ sıfatı kullanılır.²⁸²⁰ Nakşî ve Ümmî Sinân’da sık bir şekilde karşımıza çıkan ‘merd’ kelimesi Nâbî’nin ve Nâilî’nin birkaç beyti hâriç tutulursa Divân şairlerinde zikredilmez. ‘Merd-i cihân, merd-i hâs, merd-i Hudâ, merd-i kâmil, merd-i koçak, merd-i râh’ şeklinde terkiplerle

²⁸¹⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 135.

²⁸¹⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 163.

²⁸¹⁷ İncelediğimiz divânlarda Hz. Ali (k.v.)’nin yiğitliğini, kahramanlığını ve başka meziyetlerini anlatan beyitler oldukça fazladır. Biz sadece ‘fetâ’ ile münasebeti olan beyitleri burada zikrettik.

²⁸¹⁸ Hz. Ali (k.v.) için söylenmiş olabileceği rivayet edilen bu söze hadîs âlimleri, son derece ihtiyatla yaklaşmışlardır. Bkz. Celâlü’l-din Abdurrahman Es-Suyûtî, *El-Leâli’l-Masnû’a fi’l-ehâdisi’l-Mevzû’a*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, ts., C. I, s. 365.

²⁸¹⁹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 244.

²⁸²⁰ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 105.

geçen merd kelimesi ‘men aref, aşk, berdâr, er, gam, kin, küdüret, gönül yapmak, harâbât, hizmet, istiğnâ, kalp, kâmil, merdâne, meydân, mürşid, münkir, nâdân, nazar, pîr, râh, sâlik, sefer, şöhret, şan, tasfiye urûc, zâhid’ mefhumlarıyla birlikte zikredilir.

Gevherî’de merd ‘her merde aldanma’ şeklinde geçer ve ‘her insana aldanma’ manâsını taşır (GE. 41/4). Nâbî’de merd, Hakîm Senâî’yi anlattığı mesnevisinde Lâyhâr için sıfat olur (NB. M. 9/85): ‘Merd-i harâbâttan nazar alınca dokuz göğü güzer eyledi.’ Merd olanın kalbi pas tutmaz (AÖ. 667/1). Arsa-i istiğnâda feleğin ikbâl sînesine ayağının altını vurmayan merd değildir (NB. KK. 6/2). Gam yolunun azığı ciğer kanıdır. Yolun merdi olmayana sefer azığı vermezler. Tasavvuf, demir leblebidir, onu her kişi yemeye cür’et edemez. İbtidâsı keder ve gam, intihâsı sürûr ve hazdır. Bu bakımdan, bu yolda sâlik olup tarîkâta girmeyene yol azığı vermezler. Yola çıkmamıştır ki azığa ihtiyacı olsun:

Nâ’ilî hûn-ı ciğer zâd-ı tarîk-ı ğamdur

Merd-i râh olmayana zâd-ı sefer vermezler “Nâilî-Gazel 126/6”

Merdân-ı Hudâ, gayb erenleri ve Allah (c.c.) erleri manâsını taşır.²⁸²¹ Nâilî, aşağı aldığımız beytinde zühd erbâbının yani zâhidlerin Allah adamı olmadıklarının altını çizmek istiyor. Kör kütük sarhoş olan kimseler feyz kadehine layık değildir. Burada kastedilen zâhid, hakîkati idrâk edemediği ve bu sebeple de mârifete layık olmadığı için Allah (c.c.)’a ulaşmada başarısız olan şekilci dindarlardır. Mukabilinde ise ‘merd-i Hudâ’ olarak tavsif edilen Allah erleri mürşid-i kâmiller zikredilmiştir:

Erbâb-ı zühdi merd-i Hudâ añladuñ gönül

Bed-mesti cām-ı feyze sezâ añladuñ gönül “Nâilî-Musammat 3/22”

‘Merdân’ kelimesi ‘sözünün eri, cesur, yiğit’ manâlarına gelen ‘merd’in çoğuludur.²⁸²² ‘Merdân-ı Hudâ, merdân-ı Hak, himmet-i merdân’ şeklinde terkiplerle

²⁸²¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 329.

²⁸²² ‘Merd’ mefhumunun yanısıra ‘merdân’ın da geçtiği beyitleri zikretmemizin sebebi, kelimenin kullanım sıklığını ve hangi mefhumlarla birlikte geçtiğini tespit etmektir. Bu kelimenin incelediğimiz divânlarda, yer yer farklı bir tipmiş gibi telakki edilmesi de dikkatlerden uzak tutulmamalıdır.

zikrolunan merdân divânlarda ‘âşık, aşk, cân verme, Hak dostu, himmet, meydân, muhabbet, pîr, yol, zühd’ mefhumlarıyla tenasüp içerisinde anılır. Merdân-ı Hudâ Allah adamları, Hak erenlerdir.²⁸²³ Şairler merdâna ‘Hak erleri’ manâsını yüklemek için ‘Hudâ’ ism-i şerifini, ‘merdân’ ile zaten ‘merdân-ı Hudâ’yı tabir ettiklerinden, bir iki beyit dışında eklememişlerdir. Ümmî Sinân’da 8, Gaybî’de 7, Nakşî’de 3 beyitte geçen ‘merdân’ mefhumunu, Nâbî ve Fehîm’in birkaç beyti ve Âşık Ömer’in tek beyti hâriç tutulacak olursa, Tekke şairleri dışındaki şairlerin kullanmadığı tespit edilmiştir.

‘Kâbe kavseyn’ ve ‘ev ednâ’ makâmlarına vasıl olma şartı olarak merdân-ı Hak’ın kaşlarının mihrâp edilip onun cihetine teveccüh edilmesinin şart koşulduğu Gaybî’nin aşağı derç olunan beytinde, hemen hemen bütün tarîkatlarda olan fakat Nakşîbendîlik’te ayrı bir ehemmiyet arz eden ‘râbita’²⁸²⁴ usûlünü tedai ettirmektedir. Ayrıca kaşlar şekil münasebeti ile mihrâba teşbih edilmiştir:

Kıble it merdân-ı Haqq’ı kaşlarıñ mihrâb idüp

Kâbe kavseynü ev-ednâ sırrına ir bir nefes “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 52/2”

‘Âşıkın merdânı hem başını hem cânını top edip meydâna geldi (ÜS. 194/1). Biz tarîk-i halvetî aşıkları cân ve baş vermeye Dost yolunun merdânıyız (ÜS. 73/1). Küfr u zulmet kapısı kâl kille açılmaz (temizlenmez), âlemde ağır çevgân salmaya (bunları kalpten temizleme irâdesine sahip olan) merdân gerektir (ÜS. 91/2).’ Vefâlî kimselerin sevgilinin gözünün kılıcına cân vermek için bir an bile düşünmeyeceğini bildiren Fehîm’in aşağıdaki beyinde ‘merdân’, ‘kişiler, insanlar’ anlamında yer almıştır:

Cân virmede tığ-i çeşm-i yara

Merdân-ı vefâ te’emmül itmez “Fehîm-Musammât 1/4/11”

‘Merd olan kimseye yakışırçasına’ manâsına gelen zarf görevindeki ‘merdân’ kelimesi, şairlerce isim olarak telakki edilerek bir kişilik olarak kullanılmıştır. Gaybî’de tekasüf eden merdâne Âşık Ömer’de 2, Nakşî ve Nâbî’de 1 beyitte ‘âşık, er, kurbân,

²⁸²³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 244.

²⁸²⁴ Bkz. ‘Râbita Yapma’.

mâsivâ, merd, meydân, mürşid, sâdık' mefhumlarıyla münasip zikredilmiştir. Tekye-i aşk içre daima postunun eri olan Âşık Ömer, hasmından dönmeyen merdânedir (AÖ. 586/2); meydândadır ve sinesi üryân başı açıktır. (AÖ. 422/4). Aynı şekilde Ümmî Sinân'da aşk meydânına başı açık girmiş bir merdânedir (ÜS. 83/1).

'Varlık mahv olunca arada gayrı kalmaz, sâdık-ı merdâneler Küntü Kenz'e mazhar olur (ÜS. 39/4). Mâsivâ sevdâsına baş eğmeyen merdâneler dostunun derdinde olan kâmilidir, hemîşe yanar (ÜS. 30/3). Âşık-ı merdâne Hak'tan gayrıya gönül vermez ve her iki cihânın sevgisini kalbine sokmaz (ÜS. 45/3). Dost yolunda cânını kurbân eden merdâneler, başlarını top edip atmak için meydânı süzerek meydâna girmek isterler (ÜS. 37/9). Merdâneler âşıklar meydânında yanar (NAA. H. 19/2).'

'Merd'in Türkçesi 'yiğit' kelimesini, divânında 4 yerde zikreden Gevherî'ye ek olarak tek yerde anan Ümmî Sinân'dan başka zikreden olmamıştır. Ümmî Sinân, sosyal eleştiri içerikli manzumesinde hatunlarda hayânın yiğitlerde kemâlâtın kalmadığını tenkit ederken yiğit mefhumunu 'adam' manâsına gelecek şekilde kullanır (ÜS. 175/8),²⁸²⁵ Gevherî'de 'şerefli haysiyetli adam, gözü pek, âşık' manâlarına gelebilecek şekilde geçer: 'Yiğide ayrılık ölümden güçtür (GE. 210/4). Zaman böyle giderse şu yalan dünyâda yiğidin kıymeti bilinmez (GE. 81/2). Yiğit, kahır çekmeyince olgunlaşmaz, tecrübe kazanamaz:

Ey efendim senin şânına düşmez

Kahır çekmeyince yiğit hiç pişmez

Bu Gevherî seni aslâ değişmez

Bu dünyâ dolusu mala sevdiğim

"Gevherî 266/2"

²⁸²⁵ Beyit için bkz. 'Hayâ, Şerm, Hürmet'.

5.21. Eren

Velî, kâmil insân, ermiş manâsına gelecek şekilde kullanılır. ‘Vâsıl, vuslatını gerçekleştirmiş, vusûl ehli’ diye de tavsif olunur.²⁸²⁶ Ermiş, sülûkte menzil ve makâmları kat ederek ve beşerîlik âleminden geçerek amacına ulaşmış, kendisiyle değil Allah (c.c.) ile ayakta duran kimsedir.²⁸²⁷ Ermişlerin himmeti ile er olmak gerekir. Ermişlerden himmet ve hil‘at gelir. Erenler rûhun sığındığı bir et yığını olan cesedi cân hâline getirirler.²⁸²⁸ Tekke şairlerinden Mısrî ve Gaybî’nin en fazla kullandığı bu mefhum, halk şairlerinin de divânlarında çokça yer alırken Divân şairlerinin bu mefhumu hiç zikretmediği görülür. ‘Aşk, cân gözü, erkân, yol, eşik, feyz, gönül, hakikat, hâl, halvet, hayvân, insân, himmet, hizmet, irfân, ittihaf, kâmil, menzil, mest, münafık, münkir, nakş, nazar, pîr, semâ, sohbet, tâlib, velî, yol’ kavramlarıyla tezat veya tenasüp teşkil edecek şekilde beyitlerde yerini alır. ‘Erenler bâzârı, erenler dârı, erenler eşiği, erenler himmeti, erenler hizmeti, erenler katı, erenler meclisi, erenler menzili, erenler sözü, erenler yardımı, erenler yolu, erenlerin halveti, erenlerin nazarı, erenlerin sohbeti’ şeklinde ifade ve terkiplerle beraber kullanılır. Mısrî’nin ‘erenlerin halveti’ redifli (NM. 181) ve Gaybî’nin erenler hakkında bir manzumesi (SG. 87) mevcuttur. Ereni emek çeken kimse olarak gören Gaybî’nin ‘sakın berbâd olursun’ nakaratlı murabbaı (SG. 115/12) erenlere teksif edilmiştir:

Erenlere ğor bakma

Şağın ber-bâd olursun

Göñüllerini yıkma

Şağın ber-bâd olursun

“Sun‘u’llâh-ı Gaybî 87/1”

Bu bendin devamında ise Gaybî’nin erenler hakkındaki düşünceleri şu şekildedir:

‘Erenlerin yüzüne yüzünü tut, izine ayak bas (yüzünü onlara çevirerek onların

²⁸²⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 125.

²⁸²⁷ Bkz. 'el-Kâim billah', Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 450.

²⁸²⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 452. Eren hakkında bkz. Gölpmarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 112-113; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 149.

yollarından git). Erenler bir âh ederlerse âlemi perişan ederler; er gönlü Hakk'ın mesken eylediği bir tabâktır, onu incitmek yasaktır.' Erenlerin halveti hakkındaki manzumesinde Niyâzî-i Mısırî'nin tasavvurlarına kulak verelim:

Yağa yağa kül ider her dikenî gül ider

Hağ'dan yaña yol ider erenlerün halveti "Niyâzî-i Mısırî 181/2"

Erenlerin halveti gönülleri doldurur, ölüleri diriltir; o illeri duyurur, geçitleri çabuk geçirir, Allah (c.c.)'a giden yolları yakın eder; seni sana bildirir ağlar iken güldürür irfân ile doldurur. Cândan içeri ateş verip nefsin çirkin sıfatlarını yakıp yok eder, cân gözlerini açar:

İçüne bir od şalar nefsün şifâtın yağar

Cânuñ gözini açar erenlerün halveti "Niyâzî-i Mısırî 181/5"

5.22. Fâkih, Hâce, Molla, Müftî, Müctehîd

Fıkıh, lügatte 'bir şeyi iyi anlama, bir konuda derin bilgi sahibi olma, bilme'; bu kökten türeyen 'fâkih' de 'bir şeyi iyi anlayan, iyi bilen' manâlarına gelmektedir. Dinî bir terim olarak fâkih fıkıh âlimi, din bilgini demektir.²⁸²⁹ Muhasibî, *Riâye*'sinde aldanma ve gaflet bahsini işlerken fetvâ ve hüküm vermedeki basîretlerine aldanabileceklerinden ötürü bazı fâkihleri tenkit eder. Tenkîdi, aldanmaları ve gaflete düşmeleri sebebiyledir.²⁸³⁰ Gazâlî de, gurûra kapılıp da aldananları anlattığı gurûr bahsinde hak ve hukuku kaldırmak için hile yollarına başvuran fâkihleri tenkit eder.²⁸³¹ Fehîm, Âşık Ömer, Gaybî ve Mısırî'nin 1'er beyti fâkih hakkında irâd edilmiştir. 'Âbid, dîvâne, zâhid, semâ, takvâ, zâhir' gibi mefhumlarla zikredilen fâkih müsbet ve menfi olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkar. Ramazan ayını tavsif ettiği bir tür Ramazâniye sayılabilecek müseddes-i mütekerririnde bu ayda zâhid, fâkih ve âbidin takvâ semtine gitmekte olduğunu söyleyerek (AÖ. 986/3) fâkihe lügat manâsı çerçevesi

²⁸²⁹ Hayreddin Karaman, "Fakih", *DİA*, İstanbul 1995, C. XII, s. 126. Ayrıca bkz. Süleyman Uludağ, *Dört Kapı Kırk Eşik*, s. 200-208.

²⁸³⁰ Fıkıhî dolayısıyla aldananlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muhasibî, *Riâye*, s. 523-526.

²⁸³¹ Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 852-855.

dâhilinde yer veren Âşık Ömer dışındaki şairlerin hepsinin fâkih telakkisi menfidir. Fehîm'in aşağı aldığımız beytinde fâkih ta'n etme niteliği ile öne çıkartılır. İki yüzlü zâhid dururken kendisinden yükümlülükler kalkmış dîvâneyle tenkit etmek doğru değildir:

Ṭa'n itme Fehîm itse vuzū' meyle faḳīhā

Dîvānedür ol zâhid-i sālūs degüldür

“Fehîm-Gazel 102/7”

Mısırî, fâkih'in Kurân-ı Kerîm'in sadece zâhirî manâsıyla amel etmesi ve hüküm vermesini tenkit ederek cevizin yeşil kabuğunu yemekle tat alınamayacağını ifade eder. Gaybî ise semâ hususunda tenkit ettiği fâkihe şöyle seslenir: ‘Durmak ve dönmek bütün her şey madem Hak’tan, Hak için dönmek sana neden ar gelir?’ (SG. 21/2)

Hoca, ağa, bey, efendi anlamlarına kullanılan ‘hâce’, tasavvufta şeyh anlamına gelir. İlk Nakşî şeyhleri şeyh, efendi, şerif gibi unvânlar yerine hâce unvânı ile marufturlar.²⁸³² Hâce Bahâeddin Nakşîbend, Hâce Abdülhâlık-ı Guçdevânî, Hâce Ârif-i Rivgîrî bunlardan bazılarıdır.²⁸³³ Nâbî ve Âşık Ömer’in tek, Nef’î’nin ise 2 beytinde tespit edebildiğimiz ‘hâce’, asıl kullanımını Nâilî’de kazanır. Âşık Ömer, devriye türündeki manzumesinde ‘hâce’yi yukarıdaki tanımlarda verildiği vechle ‘şeyh’ anlamında müsbet kullanır ve ondan aşkı talim ettiğini belirtir:

Ben hocamdan aşk mushafın okudum

Sanma zâhid beni hilaf okudum

Ey Ömer ayn ile şın kaf okudum

Mekteb-i irfâna uğradım geldim

“Âşık Ömer 893/5”

Bu bendin dışında hâce hakkındaki tüm kullanımların tamamı neredeyse menfidir. Dikkati çeken başka bir husus, Nâilî’nin bir beytinde (NK. G. 126/3)²⁸³⁴ de görüleceği üzere ‘hâce’nin manzumelerde hitap unsuru olarak ve zâhidle eşdeğer kullanılmasıdır. Nâbî’nin, kendisinden bir önceki asırda yaşamış terkîb-i bendleriyle meşhur şair Rûhî-i

²⁸³² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 151.

²⁸³³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 184.

²⁸³⁴ Beyit için bkz. ‘Amel, İbadet, Tâat’.

Bağdâdî'nin şiirine nazire olarak kaleme aldığı gazelinin aşağıdaki beytinde herkesçe yapmakla mükellef olunan ameller ve sakınılması gereken günahlarla birlikte esas mühim olanın kalpteki heves nakşının yok edilmesi olduğunu ve kendisinin de önce kalp temizliğiyle uğraşmasını hâceye öğütlemektedir:

Sen hemân dildeki nakş-ı hevesi ma'v eyle

Senden ey h'âce ne defter ne kitâb isterler "Nâbî-Gazel 230/4"

Aslında âlim, fâkih demek olan 'molla', sûfiler tarafından zâhid ve vâizler gibi 'ehl-i kısr' ve 'ehl-i zâhir' olarak görülmüş; bu yüzden sürekli tenkit edilmiştir.²⁸³⁵ Nef'î ve Âşık Ömer'de 2, Mısırî'de ise bir beyit dışında hemen hemen hiçbir beyitte geçmez. Âşık Ömer molla dervişi ve fakr u fenâyilerden olduğunu ifade için bu mefhumu kullanır. Nakşî de mollayı âlim, sâlih, müftî gibi karakterlerle mütenasip zikrederek molla ile birlikte tüm bu kişilerin dersinden bilmezlerse yani tasavvufa bîgâne iseler şiirlerini anlayamayacaklarını iddia eder:

Gerek 'âlim gerek şâlih gerek müftî gerek monla

Eger bilmezse dersinden olmaz nazmıma kârî "Nakşî-Gazel 188/5"

'Müftî', fetvâ verme ehliyetine sahip kimse, fikhî bir meselenin hükmünü açıklayan ve bu hususta fetva verebilen kişi demektir.²⁸³⁶ Nakşî'nin âlim, sâlih ve molla ile tenasüp içinde kullandığı yukarıda derç olunan tek beyti dışında müftî terimi sadece Nef'î divânında Şeyhülislam Muhammed Efendi (NF. K. 49/20), (NF. K. 51/21), (NF. K. 52/29) ve Şeyhülislam Esad Efendi (NF. K. 53/23), (NF. K. 54/21) için 'müftî-i âlem, müftî-i devr-i zamân, müftî-i maşrik u mağrîb' şeklinde sıfat olarak kullanılır.

Müctehid, Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerde açıkça belirtilmeyen veya bulunmayan bir meselede dinin özüne ve rûhuna uygun fikir yürütmek suretiyle şer'î hükümler ortaya koyan büyük din âlimidir.²⁸³⁷ İncelediğimiz divânlarda Nef'î, Gevherî

²⁸³⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 252. 'Molla' kelimesinin tarihi seyri ve nerelerde ne suretlerde kullanıldığı ile ilgili bkz. Hamid Algar, "Molla", *DİA*, İstanbul 2005, C. XXX, s. 238-239.

²⁸³⁶ İbrahim Paçacı, "Müftî", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2006, s. 491.

²⁸³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. H. Yunus Apaydın, "İctihad", *DİA*, İstanbul 2000, C. XXI, s. 432-445.

ve Mısırî'de 1'er beyitte tespit edebildiğimiz 'müctehid' tipi nadir kullanılan karakterlerdendir. Gevherî'de ictihâd etmek şeklinde geçen bu mefhum (GE. 50/3), Nef'î'de Şeyhülislâm Muhammed Efendi için 'peyrev-i müctehidîn hazret-i şeyhülislâm' (NF. K. 50/25) şeklinde müsbet ve övgü olarak kullanılır. Mevzumuzla ilgili olarak ise sadece Mısırî 'ilmim katında müctehidler âciz oldular, çünkü ben ilm-i ilâhî'nin deli dîvânesiyim' (NM. 143/2) der ve müctehidi mutasavvıfın altında bir dereceye koyarak tasavvuf ile iştilal edenlerin zâhir ulemâsı hakkında ne düşündükleri hususunda bize bir ipucu vermiş olur.

5.23. Fakîr

Fakîr, sahip olduğu şeyleri Hakk'ın rızâsı ve muhabbeti için terk edendir. Fakîr, serveti olmayan kişi değil, arzusu bulunmayan; elinde malı bulunmayan değil, gönlünde murâdı bulunmayan kişidir.²⁸³⁸ Gerçek fakîr, başkasına değil sadece Allah (c.c.)'a muhtaç olandır. Fakîrlikteki üstünlük hâle rızâ gösterme ve sabırdan ileri gelir.²⁸³⁹ Fakîr de fakirlik gibi maddî ve manevî fakîr olmak üzere iki kısımdır.²⁸⁴⁰ Biri zemmolunan maddî fakîr, diğeri ise methedilen manevî fakîrdir.²⁸⁴¹ Tetkik edilen divânlarda Mısırî'de 2, Âşık Ömer ve Nâilî'de 1 beyitte kullanılan fakîr, 8 beyitle en fazla Nâbî divânında 'ihrâm, gınâ, kanaat, kutb, tekye, tevekkül, zakât' mefhumlarıyla tezat veya tenasüp teşkil edecek şekilde yer edinmiş; bazı beyitlerde 'ashâb-ı fakr', 'ehl-i fakr' ve çoğulu 'fukarâ' şeklinde zikrolunmuştur.

Biz ol fuğarâyuz k'olunur 'add-ı denâ'et

Kevneyni zekât eylemek eñ müflisümüzde

“Nâbî-Gazel 685/2”

²⁸³⁸ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 90. Fakîr için ayrıca bkz. Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 25-26, 128-130; Hücvirî, *a.g.e.*, s. 85-94; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 441-442; Fakîr için bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 131; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 157.

²⁸³⁹ Sülemî, *a.g.e.*, s. 16.

²⁸⁴⁰ Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 38.

²⁸⁴¹ Fakîrliğin zenginliğe olan üstünlüğü için bkz. Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, C. II, s. 492-501. Fakîrliğin fazileti, fakîrlere düşen vazifeler, fakirlerin övülecek sıfatları, fakirliğin zenginliğe üstünlüğü, fakirlerin dereceleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *A.g.e.*, C. IV, s. 211-262. Sülemî, 'Beyânü Zelelî'l-Fukarâ ve Mevâcibu Âdâbihim' (Fakirlerin Hataları ve Gerekli Davranışları) adlı risâlesinde, fakîrlerin sâhip olması gereken özellikleri zikretmiştir. Bkz. Sülemî, *a.g.e.*, s. 142-156. Zengininin zemmi ve fakîrin övülmesi hakkında ayrıca bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 582-600.

Kendisini fakîrler zümresine dâhil eden Nâbî, bu zümre içerisinde aralarındaki en müflis olanının her iki cihânı da zekât olarak vermesi durumunda o kimse için alçaklık ve zillet manâsını taşıyacağını iddia etmektedir. Zekât fârizası, elde olanın kırk cüz'ünden birinin verilmesi suretiyle yerine getirilmiş olur. Sözlerine bakılırsa Nâbî, fakirlikte zenginliği bulmuş, her ne murâdı ve arzusu varsa gönlünden silip atmış ve kendisini sadece Allah (c.c.)'a muhtaç görmüştür. Yine aşağıdaki beytinde tevekkül hazinesinin kilidinin kendilerine tevdi edildiğini, aralarında bulunduğu fukarâ zümresinin en fakîrinin zekâtının tüm âleme yeteceğini vurgulayıp fakîrliğiyle övünür:

Kilid-i genc-i tevekkül müselleme oldu bize

Zekâtı 'âleme kâfidür eñ fağîrümüzüñ "Nâbî-Kıt'a 52/1"

Diğer beyitlerinde de aynı minval üzere fikirler serd eden Nâbî, tam bir fakîr edası ile elleri bomboş fakîr olduğunu, zenginliğin ise sadece Allah (c.c.)'a ait bir vasıf olduğunu belirtmekte (NB. TH. 1/6) ve bu dünyâda ne varsa hepsini Allah (c.c.)' ait görür (NB. TH. 1/3). Âşık Ömer, ehl-i fakra hor bakmamayı ve onların duâsını almayı tembihler (AÖ. 195/4).²⁸⁴² Niyâzî-i Mısırî, bir kimsenin tam manâsıyla fakîr olmadıkça hiç tükenmeyen hazinenin nerede olduğunu bilemeyeceğini ifade eder (NM. 4/5).

5.24. Fâsık, Fâsîd

Doğru yoldan sapan, ilâhî emir ve yasaklara aldırış etmeyerek Allah (c.c.)'a itâatten ayrılıp âsî olan kimse manâsına gelen fâsık²⁸⁴³ divânlarda 'âbid, ârif, âşık, fesâd, fisk, nâdân, sedâd, salâh, zâhid' mefhumlarıyla beraber mahdut sayıda beyitte zikredilmiştir. Âşık Ömer, fâsık ile yol arkadaşlığı yapılmamasını (AÖ. 563/1) tembihler. Bunun sebebi kişinin kalbini ifsâd edebilecek derecede doğru yoldan sapmış bulunmasıdır. Ümmî Sinân, tarîkatının esrârına fâsık ve nâdânın vâkîf olamayacağını ifade ederken (ÜS. 103/10);²⁸⁴⁴ Nâbî, İstanbul'u tasvir edip orada her kim neyi arzu

²⁸⁴² Bent için bkz. 'İhrâm'.

²⁸⁴³ Yusuf Şevki Yavuz, "Fâsık", *DİA*, İstanbul 1995, C. XII, s. 202.

²⁸⁴⁴ Beyit için bkz. 'Biat ve Biat İle İlgili İfade ve Usûller'.

ederse istediği şeyi elde edebileceğini ileri sürerken (NB. M. 10/13)²⁸⁴⁵ fâsık kavramını zikrederler. Zâhid salâh ve sedâd esbâbını, fâsık da fisk u fesâd sermayesini İstanbul'da rahatlıkla bulabilmektedir. Gevherî'nin fâsık kavramını zikrettiği bendinde ise devrinin âşık algısını görebilmek kâbildir. Buna göre âşık 'bağrı yanık, fâsık, halkın ayıplamasına âmâde kimse' demektir. Âşıkın fâsık addedilmesini, sevdiği uğrunda kendini feda etmesi, aklını ve muhakeme yeteneğini yitirdiği için ne yaptığını bilememesi ve neticede doğru yoldan çıkması ile izah etmek mümkündür:

Bize ta'n iderler fâsıktır deyü

Bir derdlidir bağrı yanıktır deyü

Derviş olduk yine âşıktır deyü

Kurtulmadık halkın iftirâsından "Gevherî 299/4"

Sadece Nef'î'de geçen 'fâsîd' tipi ise, fesâd kelimesinin ism-i fâili olup 'bozgunculuk eden kimse' demektir. 3 yerde geçen kelime özellikle Sultân Murâd'a sunulan kasidede İran için sıfat olarak kullanılır: 'O fâsidi katledip fitne tılsımını bozdun, fesâd çarşısı hükmünün icrası ile kesada uğradı (NF. K. 25/35).' İran'dan kasıt, mecâz-ı mürsel tariki ile inatçı ve yola gelmez Râfızîler'dir.

5.25. Gâfil, Miskîn

Gaflet, nefsin isteklerinde nefse uymaktır.²⁸⁴⁶ Nefsine uyan, Allah (c.c.)'tan ayrı düşmüştür ve gaflette kalmıştır. Gaflette bulunan kimseye gâfil denilir.²⁸⁴⁷ 'Âgâh, âkil, câhil, vâsıl, dîvâne, evliyâ, münafık, münkir, zâhid, zâkir' karakterleriyle ve 'dünyâ, ecel, gönül, gurûr, ilim, hikmet, müşâhede, perde, şeytan, tefekkür, zulmet' mefhumlarıyla tenasüp veya tezat teşkil edecek şekilde bir arada kullanılan gâfil, beyitlerde en fazla 'gâfil olma' şeklinde zikredilir. En fazla Âşık Ömer'de kullanılan gâfil, diğer şairlerin her birinde bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda istimal edilir.

'Âkil kitâb-ı 'aklı hall eylemekde gâfil

²⁸⁴⁵ Beyit için bkz. 'Salâh, Sedâd'.

²⁸⁴⁶ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 60.

²⁸⁴⁷ Gafletin kötülenmesi ve gâfillerin sıfatı hakkında bkz. Mekki, *Kütü'l-Kulüb*, C. I, s. 247, 254.

Âkil/dîvâne ve akıl/cünûn tezâtının verildiği yukarıdaki beyitte akıllı kimsenin akıl kitabını anlayıp kavramada gâfil olduğu üzerinde durulmaktadır. Gevherî bazen sevdiğine (GE. 384/2) bazen de gönlüne (GE. 648/1) gâfil olmamasını söyler. Zira bu çarh-ı gaddar bî-vefâdır, bî-bekâdır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi ‘gâfil’ bir tip olarak değil de daha çok dünyâ, nefis, ecel vb. hususlarda ‘gaflete düşen kimse’ olarak telakki edilmiştir. Bu meyanda şairler dünyâyâ karşı gâfil olunmamasını tembihlemişlerdir:

‘Bu misâfirhânedan âgâh olan gâfil olmaz (AÖ. 195/3). Gâfil olma, cihâna ayn-ı ibretle nazar kıl (AÖ. 352/3). Şu fenâdan soylu nice yüz binlerce er geçti; Ali(k.v.) ve Hamza (r.a.) ne oldu, gâfil olmayıp gözünü aç (AÖ. 1025/2). Ey gönül gâfil olma kayd-ı dünyâyı derûnundan çıkar (AÖ. 1196/4). Kanaat cübbesinden sakın başını çıkarma, gâfil olma, dolap seni aldatıp avlar, çiğner (ÜS. 15/7). Gâfil olma, dü cihânın lezzetine giriftâr olmadan aşk ile firâr eyle (ÜS. 28/3). Gaflet ehli bu serâbı su sanıp çok koşturdu, (fakat ne çare ki) bu sahrâda hiç biri bir katre âb bulamadı (NM. 12/4).’

Günlük ihtiyacını dahi giderecek hiçbir şeye sahip olmayan kimseye, tam mânâsıyla aşırı derece yoksul kimseye ‘miskîn’ denir.²⁸⁴⁸ Tekke ve şeyhlerin etrafında yalnızca günlük iaşesini temin etmek ve hoş vakit geçirmek isteyenler için battâl sıfatı kullanılır.²⁸⁴⁹ Yalnızca Nakşî ve Ümmî Sinân’da rastlanılan miskin Nakşî’de ‘tenbel, zavallı, âciz’ anlamlarında zulmet bucağında dolanan tamâ, hırs ve garaz ehli (NAA. G. 149/1) ve zâhid (NAA. K. 3/5) için kullanılır. Tembellik edenler ve yiyip içip yatanlar (mahşerde) keçi (NAA. K. 4/19) ya da manda (NAA. K. 4/13) olacaklardır.

Miskîn, manevî yokluğun en ileri derecesinde olan, kendinde hiçbir varlık görmeyen kimse için de kullanılır.²⁸⁵⁰ Ümmî Sinân sâkî, şarâb, mest, hayrân

²⁸⁴⁸ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 221.

²⁸⁴⁹ Battâl için bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 68; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 73.

²⁸⁵⁰ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 221, Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 339.

kelimelerini alegorik olarak kullandığı aşağıdaki beytinde menfi bir tip olan miskîni bu meyanda terennüm ederek müspet manâda değerlendirmiştir:

Ol şarâbîñ kırbasından eksilür mi ey sâkî

İçirüp ben miskine de mest u hayrân eyleseñ “Ümmî Sinân 86/9”

5.26. Garîb, Üftâde

Yurdundan ayrı kalmış demek olan garip, tasavvufta birlik âleminde ayrı düşüp izâfî varlıklara ve kayıtlara bağlanmış olan kişi anlamına gelir.²⁸⁵¹ Fâsık arasında kalan müttakî ve sâlih, câhiller arasında kalan âlim garîbdir. Hâllerinden hiç kimse anlayamayacağı için hem bu dünyâda hem âhirette ârifler garîbdir. Asıl vatanı olan rûhlar âleminde bu dünyâyâ muvakkaten geldiğini bilen sûfî garîbdir.²⁸⁵² En fazla Gevherî'nin kullandığı garîb mefhumu, onun akabinde sırasıyla Âşık Ömer ve Gaybî'de yoğunluk kazanır. Garîb, Gevherî'de tasavvufî manâsından ziyade âşıkın sıfatı olarak istimal olunur. Genellikle sevgili safâda, garîb (olan) âşık da hicr, dert ve elemindedir. Âşık Ömer'in manzumelerinde garîb, Allah (c.c.)'a yakın olan kimsedir. Onun feryâdına perde yoktur, feryâdı doğrudan Allah (c.c.)'a ulaşır:

İste murâdını Bârî Hudâ'dan

Bekle tevekkülü geçme rızâdan

Yakar arşı kürsü geçer semâdan

Feryâd-ı garîbe olur mu perde “Âşık Ömer 1252/3”

Gaybî, ‘ey sufi, seni Hak’tan garîb eden kendi amellerindir, sen ise kendini amellerinle Hakk’a karîb olur zannedersin’ diyerek garîb mefhumunu karîbin zıddı olarak değerlendirerek garîb tipini birlik âleminde ayrı düşüp izâfî varlıklara bağlanmış kimse olarak tasavvur eder. ‘Bu âlemde Mecnûn misâli garîbim, ol Leylâ’dan cüdâ düştüm’ diye sızlanan Niyâzî-i Mısrî ile aşağı derç ettiğimiz beytinde Fehim, aslında aynı şeyleri farklı üslûpla dile getirmektedirler. Her ikisi de asıl vatanları olan rûhlar

²⁸⁵¹ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 123.

²⁸⁵² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 142. Bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 172.

âleminden ve Hak'tan cüdâ oldukları için garîb olduklarının farkındadırlar. Sevgiliden ve memleketinden ayrılan Fehîm, bütün mesaisini sabah akşam vatani hayâl edip yolculuğu düşünerek geçirdiğini söyler:

Ġarîb-i yâr u diyâram şabâh u şâm müdâm

Vaţan hayâli ile fikr-i râhdur kârim

“Fehîm-Gazel 216/4”

‘Düşkün, zavallı, çaresiz’ anlamlarına gelen ‘üftâde’, Allah (c.c.) karşısında çaresizliğinin idrâkinde olan kimsedir. ‘Üftâde’ tasavvufî ıstılâhta hâlin tesirinde kalıp da bu hâl içerisinde kulluk görevini gereği gibi yapamayan kimse için tabir olunur.²⁸⁵³ Sadece Gevherî, Âşık Ömer, Nâbî ve Nef’î’de istimal olunan üftâde, Gevherî’de umumiyetle âşıkın müşebbehünbihi olarak zikredilir. Yüzün mâha, kaşların minbere teşbih edildiği aşağıdaki beytinde bunu açıkça görmekteyiz:

Ben de esîr oldum rûy-ı mâhına

Üftâdeler düşmüş hâk-i râhına

Kâkülün sarkıtmış kible-gâhına

Kaşları minberim sen safâ geldin

“Gevherî 341/3”

Âşık Ömer, bir beytinde sevgilinin üftâdesi olduğu için nâm u nişânının kalmadığını belirtip üftâdeyi âşık manâsına kullanırken İstanbul’u anlattığı şiirinin Kâsım Paşa ve Galata Tophanesi’nin ehl-i üftâdeler ile dolu olduğunu belirttiği beytinde (AÖ. 763/3) ise lügat manâsına mutabık olarak zikreder. Nef’î’nin aşağıdaki beytini tasavvuf zaviyesinden okuyacak olursak üftâdeyi ‘mürîd’ olarak almamız doğru olacaktır. Nitekim mürşid-i kâmiller, mürîdlerini bazen yakınlarına alır, onlara feyz ve muhabbet aşırırlar, bazen de yakınlığı kaldıramayacak olan mürîdânın nefsini terbiye gayesiyle uzaklarında tutarlar. Bu tasavvufî bir terbiye metodudur. Nef’î, mecâzî sevgili üzerinden mürşid-i kâmillerin bu âdetini hatırlatıyor görünmektedir:

Hem öldürür üftâdesini hem eder ihyâ

²⁸⁵³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 367. Üftâde için ayrıca bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 507-508. Düşkün için bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 136.

5.27. İbnü'l-Vakt, Ebu'l-Vakt

Vakit mazi ile istikbâl arasındaki zaman dilimidir. Vakit Allah (c.c.)'ın zikrinden gâfil geçecek olursa, o an bir daha ebediyyen yakalanamaz.²⁸⁵⁴ Vakit, insana galip ve hâkim olan hâldir.²⁸⁵⁵ Vakit mazî ile istikbâlin köklerini kesen keskin bir kılıçtır.²⁸⁵⁶ Vakit ile anlatılmak istenen, kula gâlip olan hâldir. Kula en gâlip olan şey onun vaktidir.²⁸⁵⁷ Tasavvuf terminolojisinde vaktin tesirinde kalması ya da vakte hükmedebilmesi yönleriyle iki farklı tip tezahür etmiş, bunlardan vaktin etkisinde kalanına ‘zamanın oğlu’, vakte etki edene de ‘zamanın babası’ denilmiştir.

‘Vaktin çocuğu’ manâsına gelen ‘ibnü'l-vakt’, her vakitte ve her nefeste kendisine gerekli olanı yaparak boş durmaktan kaçınan kimsedir. Nitekim boş durana bozukluk âriz olur.²⁸⁵⁸ Sûfî, vaktini şimdiki hâlde kendisine uygun ve gerekli olan şeyleri düşünmeye sarf eder. Bu cihetle sûfî vaktin çocuğudur,²⁸⁵⁹ içinde bulunduğu vakitteki en hayırlı ibadetle meşgul olur.²⁸⁶⁰ Sûfî, bulunduğu vaktin oğludur, bir işi yarına bırakmak tarîkat anlayışına sığmaz.²⁸⁶¹ ‘Ârif, âşık, maşûk, dem, ebu'l-vakt, ferdâ, fırsat, kalender, rind, şerîat, velî’ mefhumlarıyla beraber ele alınan bu kavram, Âşık Ömer divânı dışında ya kullanılmamış ya da birer beyitte zikredilmiştir. İbnü'l-vakt, en fazla Âşık Ömer divânında istimal olunmuştur. Fakat onda da ibn-i vakt olup sevdiğini bu gün yâd etmek (AÖ. 504/2), başka zamana bırakmamak, vuslatı ertelemeyen vade-i ferdâyı terketmek (AÖ. 1158/1) şeklinde anlam değişmesine uğramış hâlde, bu günün vuslatını yarına bırakmama olarak tasavvur edilmiştir. Âşık Ömer'in sevgilide olması

²⁸⁵⁴ Serrâc, *Luma*, s. 401.

²⁸⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 180-182.

²⁸⁵⁶ Vakt ve vaktin hâl ile olan münâsebeti için bkz. Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 427-430.

²⁸⁵⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 663. Vakit hakkında geniş bilgi için bkz. Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 663; Kübra, "Fevâihü'l-Cemâl", s. 138-148; Cürçânî, *Ta'rifât*, s. 112; Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 127-128; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 441-443; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 588-589; Uludağ, *a.g.e.*, s. 373; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 516.

²⁸⁵⁸ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 72. İbnü'l-vakt için ayrıca bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 115.

²⁸⁵⁹ Bedreddin, *Vâridât*, s. 124-125.

²⁸⁶⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 180.

²⁸⁶¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 27. Mevlânâ'nın bu sözünün izahı için bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 277.

gereken özelliklerin zikredildiği manzumesinde (AÖ. 1233/2) ‘bir kalender rind-meşreb ibn-i vakt olan, va’de-yi vuslatta ferdâya niyeti olmayıp bu günü düşünen’ sevgili tipi idealize edilir. Bu mevzuda tek beyti olan Gevherî’nin de ibnü’l-vakt telakkisi, Âşık Ömer’den farklı değildir. Fırsat elde iken rindâne bir şekilde günü gün edip güzel sevmek gerekir:

Gevherî bildin değildir mülke âlem ber-devâm

Ârif isen ibn-i vakt ol ele gör düştükçe kām

Bir elinde hançer olsa bir elinde dolu cām

Şöyle bir kanlar içici aşkı yâ sevsem gerek “Gevherî 809/4”

Murabbadaki ‘aşkı yâ’ kelimesi, bendin tamamı dikkate alındığında ‘eşkiyâ’ diye de telaffuz edilebileceğinden kelimedeki cinâs gözlerden kaçmamalıdır. Fehîm’in tasavvurları da bu hususta Halk şairlerinininki ile paraleldir. Aşağıdaki beytinde ‘yârini’ ve ‘yarını’ kelimelerini cinâslı kullanan şair, kapalı istiare cihetiyle de rind imajı çizer. Âşık olan sevgilisinden başka bir şey düşünmez, gelecek endişesinde de olmaz:

Yârini fikr eyleyenler yarını añmaz Fehîm

‘Âşıkam ben şanmañüz endişe-i ferdâyem “Fehîm-Gazel 211/8”

Aşağı derç ettiğimiz beytinde Nâbî’de ‘ârif’ ile beraber zikredilen bu terim, âriflerin ibn-i vakt olduğuna işaret eder. Ârif, içinde bulunduğu vakit için ey uygun hareket tarzını icra eden kişidir. Ârif bir bakıma ibn-i vaktır.²⁸⁶² Suyun rengi, içinde bulunduğu kabın rengini yansıtır. Ârif de böyledir, içinde bulunduğu hâlin icabına göre davranır.²⁸⁶³ Nâbî’de de içinde bulunulan ânı düşünme, bu anın kıymetini bilerek bu anda yapılması gereken ne varsa yapma düşüncesi, değişik hayâllerle mecz edilerek işlenir. Divân şiirinde yüzde çıkan ince tüyler, yüzün güzelliğini örttüğünden hoş görülmezler. Bu tasavvuru Nâbî, farklı bir açıdan değerlendirmeyi başarmıştır. Henüz

²⁸⁶² Sûfilerin, ârifin sıfatı hakkındaki görüşleri için bkz. Kelebâzî, *Taarruf*, s. 200.

²⁸⁶³ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 583-584.

çıkamamış hattın derdine düşmek yersizdir, boşunadır. Vaktin oğlu olan ârif gibi yüzün güzelliğinin zevkini göz önüne al da henüz çıkamamış olan ‘hatt’ın derdine düşme:

Hüsninüñ zevkını gör ‘ârif-i ibn-i vaqt ol

Çekme endühını pîşîn haţ-ı nev-âmedenüñ “Nâbî-Gazel 416/4”

‘Vaktin babası ve sahibi’ manâsına gelen ²⁸⁶⁴ ‘ebu’l-vakt’ ise, vakit ve hâlin kendisine tasarrufta bulunamadığı, çeşitli hâllerle değişmeyen ve başkalaşmayan temkîn ehli kimsedir.²⁸⁶⁵ Gelen hâl ve vâridât, bazı sâlikleri değiştirir, sâlikler bu şekilde hâlden hâle girerler. Bazı sâlikler ise, aniden gelen hâlin daha üstünde bir hâle ve kuvvete sahip olduklarından gelen hâli kontrol edebilirler. Bu kimselere, gelen hâlin hâkimi ve vaktin efendisi denir.²⁸⁶⁶ Ebu’l-vakt kavramı, ibnü’l-vakt olduğunu ısrarla vurgulayan Niyâzî-i Mısrî (NM. 123/1)²⁸⁶⁷ ve tasavvufla işigali olan kimsenin ebu’l-vakt olmasını isteyen Gaybî’de 1 beyitte karşımıza çıkar. İbnü’l-vakt geçmiş ve gelecek endişesinden âsûde bir şekilde vaktin ve hâlin gereklerini yerine getirirken ilâhî tecellîler karşısında edilgendir. Ebu’l-vakt ise hâlin ve vaktin hükmünden halâs olup hâllerde ve zamanda tasarrufta bulunan kimsedir. İbnü’l-vakt telvîn, ebu’l-vakt ise temkîn ehlidir.²⁸⁶⁸

Ebu'l-vaqt ola hâle nâzır ola

Anuñçün olmaya aşlâ te’essüf “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 63/6”

5.28. İhvân, Muhib, Yârân, Yoldaş

Kur’ân-ı Kerîm’de inananların kardeş oldukları beyan buyrulmaktadır.²⁸⁶⁹ Bu din kardeşliği, tarîkatta yol kardeşliği ile perçinlenmiştir. Bu sebeple tarîkat ehli birbirini kardeş addeder.²⁸⁷⁰ Bir tarîkatın veya şeyhin müntesipleri birbirinin kardeşi yani ihvânı olup dışarıda kalanlar ağyâr, ecnebî yahut diğêrândır. Şeyh baba, şeyhin karısı ana ve

²⁸⁶⁴ Ebu’l-vakt için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 138.

²⁸⁶⁵ Ankaravî, *Minhâcû’l-Fukarâ*, s. 442.

²⁸⁶⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 218. Mevlânâ, sûfi ve sâfi mukâyesesi yaparak sâfiyi sûfiden bir adım önde görür. Sûfi, içinde bulunduğu vaktin gereğini yaptığı için vaktin oğludur; sâfi ise, kimsenin oğlu olmadığı gibi, vakitlerden de hâllerden de kurtulmuştur. Mevlânâ’nın burada işaret buyurduğu ebulvakt olsa gerektir. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 115.

²⁸⁶⁷ Beyit için bkz. ‘Âbid, Abd, Bende, Kul’.

²⁸⁶⁸ Semih Ceyhan, "Vakit", *DİA*, İstanbul 2012, C. XLII, s. 492.

²⁸⁶⁹ Hucûrat 49/10.

²⁸⁷⁰ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 159.

müritler de şeyhin evlâdıdır. Kardeşlik bağı bu suretle tahsis edilmiştir.²⁸⁷¹ Mısrî ve Nakşî divânlarında tekasüf eden bu mefhum, az da olsa Nâbî’de de istimal olunmuştur. Diğer şairlerde ihvâna rastlanmaz. Nâbî’nin aşağıdaki beytinde manevî derecelere erişmek isteyen sâliklerin kardeşlerinin yani ihvânın her türlü ezâ ve cefâsına mütehammil olması gerektiği vurgulanarak ihvânda fenâ olma (fenâfi’l-ihvân) hâlini elde etmeleri ve sonrasında da bu hâli aşmaları salık verilir:

Yûsuf gibi envâ’ı mihen çekmege muhtâc

Âsân degül ihvâna velîyü'n-ni‘âm olmak “Nâbî-Gazel 384/5”

Nâbî bir başka gazelinde Ayasofya’yı tasvir ederken (NB. G. 705/3) ihvânın yeme içme gibi günlük ihtiyaçlarını unutup Allah (c.c.)’a yönelmek için Ayasofya’da toplandığını dile getirerek bu mefhumu temas eder. Niyâzî-i Mısrî ‘yola girme’ hakkında yazdığı şiirinde (NM. 85) sâlike nasihat ederken mal, mülk, kavim ve ihvânını da kendisine baş ağrısı verebileceğinden terk etmesini öğütler. Lakin buradaki ihvân ‘ana bir baba bir kardeş’ manâsında olup tasavvufî mahiyette değildir. İhvân kelimesini beyitlerinde ekseriyetle hitap unsuru olarak (NAA. G. 106/7), (NAA. G. 120/4) kullanan Nakşî, insanın vefatı sonrasında anlattığı şiirinde (NAA. G. 117/4) ihvânın ölüyü defnettiğini zikreder. Nakşî’nin bu kullanımı da Niyâzî-i Mısrî’de olduğu gibi tasavvufî nitelikte olmayıp ‘inanırlar, diğer müminler’ anlamındadır.

Abdülbaki Gölpınarlı, tarîkata intisâb eden kişiye muhip denildiğini belirtir ve bu ismin sadece Mevlevî ve Bektaşîler’ce kullanıldığını ifade eder.²⁸⁷² Bununla birlikte son zamanlarda, tarîkata ve tasavvufa sıcak bakıp ilgi duyduğu hâlde bir şeyhe henüz intisâb etmemiş kimselere de sempatizan yani muhip denilmeye başlanmıştır.²⁸⁷³ İncelenen şairlerden sadece Âşık Ömer, on iki imâmı zikrettiği manzumesinde Hz. Hasan (r.a.) ve

²⁸⁷¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 182. Bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 234.

²⁸⁷² Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 222.

²⁸⁷³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 255. Ayrıca bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 341.

Hz. Hüseyin (r.a.)'e geçmeden evvel kendisinin 'dört halifenin muhib'i olduğunun vurgusunu yapar:

Yakîn-i bende-i âl-i abâyîlerdeniz âşık

Muhibb-i çâr-yâr-ı bâ-safâyîlerdeniz âşık "Âşık Ömer 690/1"

'Habîb'in çoğulu olup 'ahbaplar, tanıdık olan kimseler' anlamına gelen 'ehibbâ', aynı tarîkattan olan kimseler için sadece kullanılır. Sadece Nef'î'de tespit edebildiğimiz bu mefhum, onda da belirttiğimiz manâda değil de sözdeki ustalığını hatırlatacak biçimde kullanılır: 'Şemşîr-i zebânımdan ehibbâ hazer eyler (NF. K. 10/58).'

'Aynı tarîkata mensup' anlamında kullanılan kelimelerden biri de 'yâran'dır. Gevherî, Nakşî ve Mısırî haricindeki şairlerce kullanılmayıp bu üç şairde de 2'şer beyitte zikredilir. Kelime, Gevherî'de tasavvufî manâsında kullanılmaz. Gevherî'de bu mefhum 'dosta yârâna hasret olduk' (GE. 167/1); Ümmî Sinân'da (ÜS. 68/1) 'be yârenler'; Nakşî'de (NAA. G. 186/1) 'yârân-ı safâ' ve 'tavr-ı yârân' (NAA. G. 206/6) şekillerinde geçer. Mısırî 'yola girme' hakkında yazdığı şiirinde (NM. 85/2) sâlike nasihat ederken kendisine her şeyden evvel lazım olanın yârânına vedâ etmek olduğunun altını çizer. Diğer beytinde de yârân ile birliktelik için nâdânı terk etmenin gerekliliği, hatta mecburiyeti üzerinde durur. Nâdân sâlike eski davranış ve günahlarını hatırlattığından tertemiz bir gönül sayfası açılabilmesi için yârân ile ülfet gereklidir. Yârân ile ülfet için de lazım olan fiil nâdânın terk edilmesidir:

Nâdânı terk itmedin yârânı arzularsın

Hayvânı sen geçmedin insânı arzularsın "Niyâzî-i Mısırî 135/1"

Gevherî'de 1, Ümmî Sinân ve Âşık Ömer'de 2 beyitte zikrolunan 'yoldaş', aynı tarîkattan olan demektir.²⁸⁷⁴ Fakat hiçbir şair bu mefhumu bu manâsı ile telakki etmemiştir. Ümmî Sinân, Rabb'ine münâcât esnasında, kendisini Allah (c.c.)'a münkir kişi ile yoldaş etmemesini (ÜS. 159/3) ister. Âşık Ömer de 'yoldaş eyleme' redifli bir

²⁸⁷⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 388.

münâcâtında (AÖ. 1272) Allah (c.c.)’tan kendisini ağyâra, gaddâra, iblis-i bed-kâra, iki yüzlü bî-vefâ dildâra, özü nâ-puhte-i bed-kâra yoldaş etmemesini temenni eder:

Râh-ı aşka girmesin kendüyi teslîm kılmayan

Behremend olmaz bu yolda yâr-ı sâdık olmayan

Âşıkın remzin duyup keyfiyetinden bilmeyen

Bir özü nâ-puhte-i bed-kâra yoldaş eyleme “Âşık Ömer 1272/2”

5.29. İnsân-ı Kâmil

İnsân-ı kâmil, Allah (c.c.)’ın bütün isim ve sıfatlarına mazhar olan ve varlığın esas mertebelerini (hazerât-ı hamseyi) tümüyle kendisinde toplayan kimsedir. Allah (c.c.)’ın göz nûru, zât isim ve sıfatlarının aynasıdır.²⁸⁷⁵ İnsanlar Allah (c.c.)’a özgü mutlak kemâlden aldıkları pay oranında kâmildir. İnsân-ı kâmil, bu mutlak kemâlden en fazla hisse alan kimsedir.²⁸⁷⁶ Cürcânî’ye göre insân-ı kâmil, ilâhî âlemler ile kevnî âlemleri bünyesinde toplamış kimsedir.²⁸⁷⁷ *İnsân-ı Kâmil* adlı eserin müellifi olan Neseî, İnsân-ı kâmilin ‘imâm, halîfe, kutb, sâhib-i zamân, câm-ı cihân-nümâ, iksîr-i azam’ gibi farklı isimlerle anıldığını belirtir. Ona göre insanların özü ve hülâsası olan insân-ı kâmil, kâinatta sürekli vardır ve sayısı da birden fazla olmaz.²⁸⁷⁸ Mevlânâ’ya göre rûh hekimi olan kâmil insân, gönüllerin câsusudur. O, gönülleri ve gönül sırlarını bilendir.²⁸⁷⁹ İblis, kâmil insânın hakîkatini göremediği için topraktan yaratılana secde etmemiştir.²⁸⁸⁰ Kim kendisine yol gösterecek kâmil insândan kaçarsa o kimse devlet ve mutluluktan kaçmış demektir.²⁸⁸¹ Hakiki mürşid, gavs, kutup için de ‘insân-ı kâmil’ ibaresi kullanılır.²⁸⁸²

Bu mefhum, en fazla Nakşî ve Ümmî Sinân divânında tekasüf etmiştir. Nâbî’nin tek beyti dışında Divân şairlerinde bu kavram hiç görülmez. ‘Âşık, aşk, âyîne, cân

²⁸⁷⁵ Uludağ, *a.g.e.*, s. 188.

²⁸⁷⁶ Uludağ, *a.g.e.*, s. 210.

²⁸⁷⁷ Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 71.

²⁸⁷⁸ Neseî, *İnsân-ı Kâmil*, s. 19. Cîlî’nin de insân-ı kâmil hakkında müstakil bir eseri bulunmaktadır. Bkz. Abdülkerim Cîlî, *İnsân-ı Kâmil*, (Çev. Abdurrahman Ayyıldız), Ulu Çınar Yay., İstanbul 1972.

²⁸⁷⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 35.

²⁸⁸⁰ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. V-VI, s. 658.

²⁸⁸¹ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. I-II, s. 452.

²⁸⁸² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 188; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 243-244.

verme, hayrân, hicâb, himmet, insân, hayvân, irfân, kâlû belâ, kerâmet, on sekiz bin âlem, nakş, nefsi bilmek, nûr, sadef, sır, sohbet, taklîd, tevhîd, urûc, vahdet, vech, yaratılış, zâhid’ mefhumlarıyla birlikte anılan insân-ı kâmil, divânlarda 25 yerde ‘kâmil insân’ şeklinde geçer. Nâbî’ye göre, âlemin yaratılış gayesi insân-ı kâmildir:

Âferînişden ne deryâdur ne sâhıldür ğaraż

Ne şadefden lü’lü’i insân-ı kâmildür ğaraż “Nâbî-Gazel 365/1”

İbadetiyle mağrur olan zâhid tipine hitap eden bir beytinde Niyâzî-i Mısrî sadece namaz, oruç, hac ile değil bunlara ilave olarak haiz olunması gereken irfân ile insân-ı kâmil olunabileceğini vurgular (NM. 78/4).²⁸⁸³ Devir nazariyesinin hâkim olduğu Nakşî’nin aşağı derç ettiğimiz beytinde kâmil insân olma salık verilir:

Geçüp şekl-i behâyimden semâya irmek istersen

Elüñ çek gel bu sevdâdan tavâf it kâmil insânı “Nakşî-Gazel 187/2”

‘İnsân-ı kâmil’ birçok yerde ‘kâmil’ şeklinde geçmektedir. ‘Kâmil’ kelimesi de 8 yerde ‘ehl-i kemâl’, 3 yerde ‘erbâb-ı kemâl’, 3 yerde ‘kemâl ehli’, 1 yerde ‘kemâl sahibi’, yine 1 yerde ‘ashâb-ı kemâl’ olarak zikredilir. İnsân-ı kâmil mefhumu ‘kâmil’ olarak geçtiği beyitlerde ‘âb-ı hayât, ahlâk-ı hamîde, âkil, akıl, ârif, âşık, aşk, avâm, câhil, ehl-i dil, eren, erkân, ilim, inkâr, irfân, izzet, kerâmet, keşf, mârifet, mâsivâ, mücâhede, münkir, nâdân, nâkıs, nefis, pîr, rızâ, sâlik, sır, sûfî, şeyh, tarîkat, tekke, velî, zâhid’ mefhumlarıyla tenasüp veya tezat teşkil edecek şekilde müstameldir. Fehîm dışında tüm şairlerde bu mefhuma rastlanır fakat Tekke şairlerinin ‘kâmil’ kavramını kullanım sıklığı gözlerden kaçmayacak derece fazladır. Bu kavram ‘kâmil kişi, olgun insan’ manâsına da gelecek şekilde bilhassa Gevherî divânında yer alır:

Kâmil olanların bellidir yeri

Yoluna koyarlar cân ile seri

Hakk'ın dîdârını görelden beri

Gökler ağlar deryâ ağlar sel ağlar “Gevherî 412/4”

²⁸⁸³ Beyit için bkz. ‘Amel, İbadet, Tâat’.

Nâbî, dünyâda zevâl görmemek isteyen kimseye yüzünü ehl-i kemâlin yoluna toprak etmesini yani kâmilin izinde yürümesini tembihlemektedir:

Nâbiyâ görmeyelüm gün gibi dünyâda zevâl

Yüzümüz ehl-i kemâlün yolına hâk idelüm “Nâbî-Gazel 511/5”

Nef’î’de bu mefhumun zikredilmesinin yegane gayesi, memduhu arzu edilen bir şekilde övebilmektir. Şiirini övmesinin haceti yoktur, çünkü Sadrazam Murâd Paşa hünerin ve kabiliyetin kıymetini bilebilen kâmil bir kişidir:

Bi-hamdi'l-lâh hüner kıdrin bilür bir zât-ı kâmilisin

Ne lazım ben ögüp medh eylemek bu nazm-ı garrâyı “Nef’î-Kasîde 27/51”

Gaybî’nin ‘mârifetle hüsn-i hulkur tâlibi kâmil eden’ nakaratlı manzumesi vardır. Kâmilin sohbeti cennet, câhilin yakınlığı ise ateş dolu (AÖ. 173/37) cehennemdir. Şol cân ki aşkın yeridir, onu arıtmaya kâmil gerektir, kâmil de işi dâimâ Allah (c.c.) olan aşk eridir (ÜS. 27/12). Kâmil aç ve susuz çok emek çekmiş olandır, nâkıs ise aslâ emek harcamak nedir bilmeyen çiğdir (NM. 169/4).²⁸⁸⁴ Kâmillerin pendini tutmak, onlardan ayrılmamak gerekir (AÖ. 1268/1).

5.30. Kâfir, Münkir, Münâfık

Tasavvufî manâda kâfir, makâmı tefrika âlemi olan ve tefrika âleminde bulunan kimsedir.²⁸⁸⁵ Menfî olarak ‘deyr, imân, irfân, hasûd, rakîb, savmaa, zâhid, sohbet’ mefhumlarıyla beraber kullanılan kâfir Gaybî’nin aşağıdaki beytinde dini şekilden ibaret gören ve bu minval üzere yaşayan zâhid için sıfat olur. Allah (c.c.) ile araya giren perde olması, zühdün küfür olarak değerlendirilmesinin sebepleri arasında olsa gerektir. Zâhid de imaj içerisinde Allah (c.c.)’ı örten, gizleyen, her yerde ayan iken O’nun müşâhede edilmesini engelleyen kâfir olmaktadır. Bu hâliyle zâhid, tefrika âleminin zincirlerine bağlanmış bir vaziyettedir:

Ehl-i küfrün devri geçdi şimdi İmân devridür

²⁸⁸⁴ Beyit için bkz. ‘Hâm, Çiğ’.

²⁸⁸⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 203.

Ya'ni yoğdur zühde rağbet ehl-i 'irfân devridür “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 27/1”

Zâhide kâfir denilmesinde devrin sosyal yaşantısı, cereyan etmekte olan dinî polemiklerinin de etkili olabileceğini gözden uzak tutmamak gerekir. Gevherî’de kâfir, rakîp için de kullanılan sıfatlar (GE. 13/2) arasındadır. Aşağıdaki beytinde ise kâfir, imân kelimesiyle ihâm-ı tezat oluşturacak biçimde bilinen manâsıyla ele alınmıştır:

Mushâf-ı hüsnünde ruh-ı âyâtın

Kâfir görse billâhi gelür İmâne

“Gevherî 62/3”

Kâfir mefhumunun müsbet manâda kullanımı küfrün müsbet manâsı ile paralellik arz eder. Hakiki imâna erme, fenâ bulma yani ‘kâfir olma’, Allah (c.c.) aşkı ile mamur olma ile elde edilebilir. Bu durumda buna akli ermeyen kimselerin kâfire ta‘n etmemesi, karşı çıkmaması gerekir:

Zâhidâ ‘aqlıñ senüñ bu sırrı âgâh eylemez

Kâfire ta‘n eyleme ger ‘aşk-ıla ma‘mûr ise

“Ümmî Sinân 166/3”

‘Kâfir’ ile sevgili kastedildiği de olur.²⁸⁸⁶ Bu çerçevede kâfirin kullanımına ekseriyetle Fehîm’de şahit oluruz. Fehîm’de kâfir sevgilinin, zülfün ve gözün müşebbehünbihi olabilmektedir: ‘Böyle bir kâfire meclis arkadaşı olan kimse ne küfür nağmelerini anlar ne de Müslümanlık’ı ister (FK. G. 64/4). Dinin yabancı olmadığı için kâfir göz bana incinmiştir (FK. G. 29/5). Saçının kafirliğinin beni deli etmesinden kurtulmak için zünnârın ipinin silsilesine bağlanmak istiyorum (FK. G. 200/2).’

İnkâr eden manâsına gelen münkir mefhumunda Nakşî’nin temayüzü göze çarpar. Onu Ümmî Sinan sadece birkaç beyitle takip eder. Bu mefhum divânlarda ‘ağyâr, ahmâk, bâtıl, buğz, cehâlet, dür, gaflet, gâfil, gurûr, gümân, hayvân, ikilik, inat, inkâr, kavgâ, küfr, lâ, murtad, müddeî, nefis, nefis-i emmâre, nikâb, perde, sû-i zân, şirk, şirk-i ahfâ, ta‘n, vesvese, zâhid, zulmet, zünnâr’ ile tenasüp; ‘ârif, âşık, âşk, bürhân, ehl-i hâl, eren, esrâr, evliyâ, ezel, fakr, Hak dostu, ilim, imân, irşâd, isbât, kâmil, kerâmet, keşf,

²⁸⁸⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 262.

kurb, ledüm, mârifet ehli, merd, muhabbet, muvahhid, mümin, râz, nefsi bilmek, sâlik, sedâd, sır, sûfî, şerîat, şeyh, tâlib, tarîkat, tasfiye, tevhîd, vasl, velî, yâr, yoldaş, zikir' kavramlarıyla da tenaküz teşkil edecek şekilde istimal edilmiştir.

Nakşî, münkir hakkındaki telakkilerini divânının çeşitli yerlerinde belirtse de bu düşüncelerini esasen ikisi muhammes olmak üzere 5 adet manzumesinde teksif etmiştir. Muhammes-i mütekerririnin birinin nakaratında (NAA. MH. 2) münkirin özelliklerini ve vasıflarını sıralayıp münkirlerin inatlarından dönmeyeceğini, onların elinden bıkip usandığını; diğerrinin nakaratında da (NAA. MH. 3) tavsife devam ederek ehl-i irfânı sevmemeleri sebebiyle münkirlere iblis-i sâni denildiğini tekrarlar. 'Münkir-i bed-efkâr, münkir-i bed-hû, münkir-i gümrâh' gibi terkiplerle münkiri tavsif eden Nakşî'nin münkir hakkındaki mütalaalarına kulak kabartalım: 'Kurb-ı zâtı anlattığında küfre hamleder, münkirler bildiğinden asla dönmezler; kurb-ı Hak'tan dâr olup Hüdâ'nın zâtını bilmez, sıfatın isbâtını bilmeyip şirke düşerler; Allah (c.c.) bunlara nikâbını açmamıştır; gözleri hakkı bâtıldan seçemediği için evliyâdan hak sözü anlayamazlar, bu yüzden de özleri kurb-ı Mevlâ'dan dâr olmuşlardır. Münkir Hak'tan firâr eder, mağz-ı Kur'ân-ı işitmez, münkir kara yüzlüdür. Kalbi mevtâ, aklı nâkıs, anlayışı kıttır; münkir hiçbir zaman nefsini bilememiştir, sürekli gümân içindedir. Münkirler velilerden firâr eden kimselerdir; münkire ilmin hazinelerinden ve me'ânîden bahsetsen, kitabı baştan sona hatmetsen hilaf anlar. Münkirler hâl ehli olmamışlardır, kemâl ehlinin merd olduğunu bilmezler. Gönülden bî-haber olan münkirler nutuk edenin ağız olduğunu zanneder; bu yüzden iki âlemde de gam doludurlar, bunların tamamı cehennem ehlidir.'

Şûfî gibi münkir degülüz keyf-i şarâba

Biz mu'tekid-i mürşid-i seccâde-i 'aşkıız

"Nef'î-Gazel 51/5"

Nef'î'nin yukarı aldığımız beytinde münkir, Nakşî'nin manzumelerinde olduğu gibi bir şeyin aslını, hakikatini ve özünü anlayamadığı için inkâr eden manâsına gelecek şekilde kullanılmıştır. Manâ her ne kadar aynı olsa da Nef'î, Allah (c.c.) aşkına ve ilâhî

feyizlere karşı basîreti kapalı kimseyi ‘sûfî şahsında tenkit ederken kendisini de aşk seccadesi mürşidine intisâb etmiş bir ‘âşık’ ve ‘rind’ kisvesine bürümüştür.

İmanla küfür arasında mütereddit olan veya küfrünü insanlardan gizleyerek kendisini mümin gibi gösterip Müslümanlar gibi yaşayan çift şahsiyetli hatta şahsiyetsiz olan kimseye ‘münâfık’ denir.²⁸⁸⁷ Nâbî’de ‘erbâb-ı nifâk’ (NB. G. 837/3) ve ‘ehl-i nifâk’ (NB. G. 770/3) olarak zikredilen münâfık mefhumu, Âşık Ömer ve Nakşî divânlarında diğerlerine nazaran daha sık kullanılır. Bir beytinde kendisini temiz kalpli, bazı zamâne insanlarını (muhtemelen diğer şairleri) da münafık olarak tavsif eden Nefî, bu tür münafıklara karşı yüze güler gibi yaparak dost görünmeyi kendisine züllü addetmiştir (NF. K. 41/43).²⁸⁸⁸ Münâfıklığı kaplanın huyu olarak tanımlayan Âşık Ömer (AÖ. 173/40), bir manzumesini (AÖ. 1050) münâfık tipine teksif etmiştir: ‘Münâfıktan dünyâda köşe bucak kaçmak gerekir. Yüzüne güldüğüne bakma, ondan hiç gâfil olma. İblis’e teşbih eylesem sözümde yalan olmaz, hatta şeytan dahi münâfıktan kaçır; ölümünü isteyen düşman münafıktan yeğdir.’

5.31. Kalender

Halk arasında geniş meşrepli, her şeyi hoş görüyle karşılayan, herkesle uyuşup geçinen kimse için kullanılır.²⁸⁸⁹ İki âlemden de ilgi ve alâkasını kesip hiçbir şeyi umursamayan kalenderîler, âdet, gelenek, görenek ve an‘anelere aykırı davranmaktan zevk alır. Çoğu ya ibadet etmez ya da canları istediğinde ibadet ederler.²⁸⁹⁰ Şerîatin ruhsat verdiği bütün dünyevî tat ve lezzetlerden faydalanmakta bir beis görmeyen bu kimselerin farz ameller dışında fazla bir ameli yoktur. Ruhsat dairesinden çıkıp da

²⁸⁸⁷ Hülya Alper, "Münafık", *DİA*, İstanbul 2006, C. XXXI, s. 565. Eşrefoğlu Rûmî, münâfıkları tanımlarken Cebriyye, Kaderiyye, Hurûfiyye, İbâhiyye ve Hulûliyye'yi münâfıklar zümresine dâhil eder. Bkz. Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfus*, s. 37.

²⁸⁸⁸ Beyit için bkz. ‘Müdârâ’.

²⁸⁸⁹ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 172-173.

²⁸⁹⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 205.

azîmeti elde etmeye çalışmazlar. Kalenderîler'in, kalplerinin hoşluğundan ve sefâsından başka bir arzu ve arayışları yoktur.²⁸⁹¹

Kalenderî ve melâmî farklı tiplerdir. Melâmî, elden geldiği kadar ibadetini gizlemeye çalışırken kalenderî ise değil ibadet etmek bütün âdet ve alışkanlıkların kökünü kazımak ister. Melâmî, bütün hayır ve iyilik yollarına sarılır, fakat amel ve hâllerini başkalarından gizlemeye çalışır, kılık kıyâfette avâm sınıfındaki insanlara mutabık olur. Kalenderî ise herhangi bir şekle bağlı kalmaz, hâlinin başkaları tarafından bilinip bilinmemesine aldıriş etmez; o bütün sermâyesi olan kalp safâsı ve temizliğine meyledip başka hiçbir şeye aldıriş etmez.²⁸⁹²

Kalender tipi hakkında Âşık Ömer'in 3, Nef'î'nin 2, Nâilî ve Nâbî'nin 1 beyti bulunur. Diğerlerinde doğrudan geçmez. Kalenderî'ler çârdarp olup sakal, bıyık, saç, kaşlarını kazıtmaları (AÖ. 611/1),²⁸⁹³ rindliğe meyilli olmaları (NK. K. 32/5), dünyânın süsüne ve malına karşı müstağni davranmaları (AÖ. 652/1), kulaklarının delik olması (NB. G. 294/1)²⁸⁹⁴ bakımlarından beyitlere girerler. Âşık Ömer ideal sevgiliyi anlattığı şiirinde (AÖ. 1233/2) kalender rind-meşreb ibn-i vakt olup, va'de-yi vuslatta hiç ferdâyı düşünmeyen, ânı değerlendiren bir sevgili portresi çizmektedir. Nâilî, geleneği bozmayıp şekilci dindar zâhid tipinin karşısında kendilerini kalender-meşreb addeden divân şairi olarak 'ben cür'adânında gubâr-ı hayret ve esrâr-ı Hak olan o rind-i kalenderim' (NK. K. 32/5), der. Nef'î, aşağı derç ettiğimiz beytinde kalender tipini hazan ve diken kaydını gönlünde taşımayan bülbüle teşbih etmiş ve müşebbeh olan kalenderi zikretmeme cihetiyle de kapalı istiare yapmıştır:

Biz hâzân u hâr kaydından beri bülbülleriz

²⁸⁹¹ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 113. Kalenderiliğin tarihî kaynaklarda ne suretle vasfolunduğu, doğuşu, gelişmesi, sosyal ve mistik temelleri, erkân, âyin ve ibâdetleri, diğer tarikatlarla ve devletle münasebetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süfîlik, Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, TTK Yay., 2. bs., Ankara 1999.

²⁸⁹² Kalenderî ve melâmetî arasındaki fark hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 113-114. Kalender hakkında ayrıca bkz. Uludağ, *Dört Kapı Kırk Eşik*, s. 230-238; Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 242, 243.

²⁸⁹³ Bent için bkz. 'Cavlakî'.

²⁸⁹⁴ İlgili beytin tetkiki için bkz. 'Kulluk, Ubûdiyet'.

5.32. Kâşif

Kalbini saflaştırıp nefsini tezkiye eden kimselerde olayların hakikat ve inceliklerini anlama melekesi gelişir.²⁸⁹⁵ Kalp gözü açılıp da Allah (c.c.)’ı keşf yoluyla bilen ve tanıyan kimselere de ehl-i keşf denir.²⁸⁹⁶ ‘Kâşif-i genc-i hakikat’, ‘kâşif-i esrâr’, ‘kâşif-i esrâr-ı vahdet’ şeklinde beyitlerde zikredilen kâşif, Mısırî ve Gaybî’de 2, Âşık Ömer’de ise 1 beyit dışında divânlarda geçmemektedir. Âşık Ömer ‘küntü kenzin sırrına vâkıf kâşif binde bir bulunur’ (AÖ. 200/4) derken Gaybî kesret içinde vahdeti müşâhede edişini ehl-i keşf oluşuna (SG. 51/5) bağlar. Yine Gaybî, mürşidin nasıl olması gerektiğini belirtip evsâfını sıraladığı manzumesinde (SG. 90/5) mürşidin her dem vahdet sırlarının kâşifi olması gerektiğini belirtir. Niyâzî-i Mısırî ilkbaharın erişmesinden duyduğu neşe ile dünyâ ve ukbâ hevâsından geçip abdâl-veş kâşif-i cilbend-i esrâr olmayı (NM. 150/2) kendisine yol haritası olarak belirler.

5.33. Kutb, Kutbu’l-Aktâb, Gavs, Ferd

Kutb, değirmenin alt taşına yerleştirilen ve bu sayede üst taşı hareket ettirerek onun dönüşünü sağlayan demire verilen addır. Kâinâta da her şey, Allah (c.c.)’ın müsaadesiyle, kutbun çevresinde ve onun sayesinde hareket ettiği ve her şeyi idare ettiği için yaşayan en büyük velîye de kutb denilmiştir.²⁸⁹⁷ Kutbun manâsı âriflerin başkanı demektir. Allah (c.c.), rûhunu kabz etmedikçe kutbun mârifetteki makâmına kimse müsâvi olamaz.²⁸⁹⁸ Devrinin en üstün sûfisi, görünmeyen bir mertebeler silsilesi oluşturan velîlerin başındaki kutbdur. Âlemin düzeninin bu mertebeler silsilesine dayandığı düşünülür.²⁸⁹⁹ Kendisine ilticâ edilmesi hasebiyle kutba gavs da denilir.²⁹⁰⁰

²⁸⁹⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 53.

²⁸⁹⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 118.

²⁸⁹⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 223.

²⁸⁹⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, C. II, s. 859. İbn Haldun, ilk dönem sûfilerinde kutb ve mehdî meselesinin olmadığını, bu inancın sonraki mutasavvıflara Bâtınî ve Şîî kaynaklardan sirayet ettiğini vurgular. Mehdilik ve kutb meselesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, C. I, s. 581-603.

²⁸⁹⁹ Nicholson, *İslâm Sûfîleri*, s. 156.

Bu mefhum, Gaybî ve Nâbî divânları haricindeki divânlarda birer ikişer beyitte geçer. Nâilî ve Fehîm’de hiç kullanılmazken Nef’î’de lügat manâsı esas alınarak zikredilen kutb, divânlarda ‘evliyâ, fakîr, ferd, gavs, hakikat, irşâd, ricâlü’l-gayb, tasarruf, vahdet’ ile tenasüp teşkil edecek şekilde anılıp ‘kutb-ı âlem, kutb-ı cihân, kutb-ı devrân, kutb-ı evliyâ, kutb-ı medâr-ı İslâm, kutb-ı vakt, kutb-ı vüzerâ, kutb-ı zamân, kutbiyyet, kutbu’l-aktâb, kutbu’l-irşâd’ gibi ifade ve terkiplerle değerlendirilir.

O kuṭb-ı çarḥ-ı sa‘âdet ki döndürür baḥtı

Ne yana istese pergâr-ı çarḥ-ı gerdâni

“Nef’î-Kasîde 30/23”

Nasuh Paşa için kaleme aldığı kasidesinde memduhunun saadet çarkının kutbu olduğunu ve bahtı ne yana isterse döndürdüğünü mübalağanın guluv derecesinde belirten Nef’î’nin, yukarıdaki beytinde ‘kutb’u lügat manâsı çerçevesinde ele aldığı âşikârdır. Nef’î’nin kutb anlayışı tasavvufî literatürdeki kutb tasavvuru ile özdeş değildir. Kutb, Gevherî’de de diğerlerinden farklı olarak sevgili zaviyesinden işlenmiş, ‘kutb’ dahi olsa kişinin sâdık bir sevgili elde edemeyeceği iddia edilmiştir:

Gevherî olmağa âşik

Bulmadım bir dostu muvâfik

Bu cihânda yâr-ı sâdık

Kutub olsan ele gelmez

“Gevherî 771/5”

Sultân Murâd için kutb-ı devrân (NF. K. 16/17), Sadrazam Nasuh Paşa için ‘kutb-ı çarḥ-ı sa‘âdet (NF. K. 30/23), Sadrazam Hafız Ahmed Paşa için kutb-ı vüzerâ (NF. K. 41/17), Şeyhülislâm Muhammed Efendi için kutb-ı gerdûn-ı hüner (NF. K. 52/29), Amucazade Hüseyin Paşa için kutb-ı medâr-ı İslâm (NB. K. 13/65) gibi terkiplerle kullanılan ‘kutb’ mefhumu, tasavvufî manâda değil ‘bir şeyin merkezi, aynı konumda olanların başı’ anlamına gelecek şekilde beyitlerde yerini almıştır. Lakin her ne kadar

²⁹⁰⁰ Bkz. Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 79. Kutb hakkında bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 202-203; Cürcânî, *a.g.e.*, s. 79-80; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 456; Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 199-200; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay., İstanbul 1993, C. II, s. 330-332; Uludağ, *a.g.e.*, s. 223; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 295-296.

lügat manâsı esas alınmış da ‘kutb’un bu kullanımlarının tasavvufî manâsından beri olmadığını ve ‘en büyüklük’ hususiyetini ihtiva ettiğini söyleyebilmek mümkündür.

Nâbî’nin aşağıdaki beytinde ‘halîfe’ ile birlikte zikredilen ‘kutb’ kelimesi ise tasavvufî manâyâ mutabıktır. Mevlânâ’nın üslûbunu anlayabilmek için kişinin ya halife ya da kutb olması gerektiği ifade edilirken aynı zamanda Mesnevî’nin erbâbınca okunabildiği hususuna da göndermede bulunmaktadır:

Meger halîfe vü aq̄tâb fehm ide ancak

Zebân-ı tâze-i cândur lisân-ı Mevlânâ

“Nâbî-Kasîde 6/18”

Sinân Ümmî, Mazharî Sultân’ı tavsif ederken ‘kutbu’l-irşâd evliyânın vârisi’ (ÜS. 197/5); Mısri de mürşidi Sinân Ümmî’yi anlatırken ‘kutb-ı halâyık’ (NM. 183/3); Nâbî Mevlânâ’yı methederken ‘kutbu’l-medâr-ı ma’nî’ (NB. T. 52/4) ve ‘kutb-ı evliyâ’ (NB. T. 52/1); Âşık Ömer Emir Sultân’ın ‘kutb-ı âlem’ olduğunu ileri sürerken (AÖ. 1171/1)²⁹⁰¹ ‘kutb’ mefhumunu tasavvufî manâsına mutabık istimal ederler.

‘Kutbu’l-aktâb’ ise en büyük veliye verilen isim olup ‘kutbu’l-ekber’ ve ‘kutbu’l-irşâd’ olarak da müstemeldir. Bu kimseler halkı Hakk’a ulaştırmakla memurdurlar.²⁹⁰² Sadece Gevherî’nin terennüm ettiği bir bentte tesadüf edebildiğimiz bu kavram, tasavvufî literatürdeki kullanımına uygun ele alınmakla birlikte aşağıda da görüleceği üzere rakîb hakkında ‘sanki kendisi çok da düzgün de...’ gibi bir manâyı ihtiva ederek çok farklı bir edâ ile karşımıza çıkar:

Dîdâr-ı yâr ile olurken memnûn

Şimdi firkatteyim hatırım mahzûn

Gammazladı yâre beni bir melûn

Sanursun kendisi kutbu'l-aktâbtır

“Gevherî 472/4”

²⁹⁰¹ Bent için bkz. ‘Ziyâret’, ‘Emir Sultan’.

²⁹⁰² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 296.

Kutb, kendisine sığınılınca ve kendisinden yardım istenilince ‘gavs’ sıfatını hâiz olur. Bundan başka, kutba gavs denilmez.²⁹⁰³ Sığınma, iltica etme manâsına gelir. Darda kalan sûfîler ‘himmet yâ gavs’ diyerek kutbun manevî himâyesine sığınmak isterler.²⁹⁰⁴ Sadece Nâbî’de bir beyitte (NB. T. 52/1) Mevlânâ için ‘yardım eden, imdada yetişen’ manâsı ile ‘mugîs’ olarak ‘muğîs-i verâ’ şeklinde geçer. Diğer kullanımı da yine Nâbî’ye aittir ve Nâbî bu mefhumu burada, ‘gavs makâmı’ manâsını taşıyan ‘gavsîyyet’ kelimesini kullanarak Abdulkâdir-i Geylânî için telaffuz eder. Geylânî’nin yüce bargâhının kutbiyyet, ferdiyyet ve gavsîyyet olmak üzere 3 temel direk üzerinde durduğunu belirtir:

Cem‘-i kuṭbiyyet ü ferdiyyet ü gavsîyyet ile

Se sūṭūn üzre ṭurur bârgeh-i rif‘at-i Şeyḫ “Nâbî-Kasîde 27/7”

Kutbun gözetimi dışında kalan gayb erenlerine efrâd denir. Belli bir sayıları olmayıp iki, üç, altı ya da on sayısınca olabilmektedir. Efrâd, Hz. Muhammed (s.a.s.)’e tam bir şekilde teslim ve tabi olduğundan ferdiyyet tecellisinin mazharıdır.²⁹⁰⁵ Ferd mefhumunu, aynı kökten türeyen ‘tefrîd, efrâd ve müfred’ ile izah etmek yerinde olacaktır. Tefrîd, sâlikin “emsal ve akranlarından ayrılıp yalnız ve tek kalması, kimsenin sahip olmadığı hâllere ve makâmlara sahip olması, halini görme hâlinden de uzaklaşması ve her şeyi sırf Hak için yapması” demektir.²⁹⁰⁶ Tefrîd, emsâl ve akrânları arasından sivrilen kulun sadece Allah (c.c.) için amel etmesi, hareketlerinde kendisini görmemesi, halkın kendisini gözlemesine ehemmiyet vermemesi ve ameli için bir karşılık beklememesidir. Sâlik, fenâ derecesine yükseldiğinde nefsinin esaretinden âzâd olup gerçek manâda müctebâ, mukarreb ve ferd olur. Bu makâmında Allah (c.c.)’a

²⁹⁰³ Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 60.

²⁹⁰⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 144. Gavs için bkz. ‘el-Gavs’, Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 419; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 173-174. Kutub, kutbu’l-aktâb, gavs terimleri hakkında ayrıca bkz. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, C. II, s. 21-26.

²⁹⁰⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 117.

²⁹⁰⁶ Uludağ, *a.g.e.*, s. 347.

sadece o sahiptir.²⁹⁰⁷ Terfrîd, kâinâtın ve ondaki her şeyden sıyrılarak Allah (c.c.) ile tek kalmaktır. Hakk'ın kulu kendisiyle tek bırakması ve başka her şeyden kulunun ilgisini kesmesidir.²⁹⁰⁸ Tefrîd kulun, Hakk'ın kendisi ile beraber olduğunu idrâk etmesidir. Bu da 'ben onun işitmesi ve görmesi olurum'²⁹⁰⁹ mucibince Hakk'ın, kulun azalarının aynı olduğu zaman olur.²⁹¹⁰ Sülemî, tefrîdi sahabeden misâl vererek izah eder ve Hz. Ebûbekir (r.a.)'in Hz. Peygamber (s.a.s.)'in âhirete irtihâl etmesi akabinde tefrîdi sayesinde yani gözünün Allah (c.c.)'tan başka hiçbir şey görmemesi ile Hz. Ömer (r.a.)'in karşısına dikilip 'kim Muhammed (s.a.s.)'in Rabb'ine tapıyorsa bilsin ki o diridir, ölmez' dediğini nakleder.²⁹¹¹

Nakşî, Niyâzî, Nef'î ve Nâbî'nin 1'er beyitte yer verdikleri 'ferd' mefhumu diğer şairlerin manzumelerinde geçmemektedir. Nâbî, Geylânî'yi methettiği kasidesinde (NB. K. 27/7) O'nu tavsif ederken 'kutbiyyet' ve 'gavsiyyet' ile birlikte 'ferdiyyet' mefhumuna da değinir. Mısrî, şeyhi Ümmî Sinân'ı tarif ederken (NM. 183/3) makâmının her zaman ferd-i câmî olduğunu belirtir. Nakşî, fenâ fi'l-lâh ve bekâ bi'l-lâh hâllerini aşip 'ferdiyât menzili'ne eriştiğini bildirdiği aşağıdaki beytinde Kelebâzî, Sülemî ve Cürcânî'nin yukarıda tarifini verdiğimiz makâma erişmiş ve kâinâtın ve ondaki her şeyden sıyrılıp Rabb'i ile başbaşa kalmıştır:

Anî 'aynında 'ayn oldum benim 'aynım fenâ buldı

Beķā billāh olup āhîr irişdim menzil-i ferde "Nakşî-Gazel 153/3"

Fahriye denilince edebiyatımızda tartışmasız olarak akla ilk gelen Nef'î, Genç Osman methiyesinde kasidesine alışılmışın dışında bir fahriye ile başlamakta ve manzumesinin ilk 20 beytinde kendisini övmektedir. Kasidesinin fahriye kısmında

²⁹⁰⁷ Sûfîlerin tefrîd hakkındaki görüşleri için bkz. Kelebâzî, *Taarruf*, s. 170.

²⁹⁰⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 30.

²⁹⁰⁹ Sahih hadislerden kabul edilen bu rivayet kısmen şöyledir: "Ben bir kulumu sevdim mi onun gören gözü, işiten kulağı, tutan eli olurum. Artık o benimle duyar, benimle görür, benimle tutar, benimle yürür." Bkz. Buhârî, "Rikâk 38", *Sahîhu'l-Buhârî*, s. 34. Hadis No: 6502.

²⁹¹⁰ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 107.

²⁹¹¹ Sülemî, *a.g.e.*, s. 10. Tefrîd hakkında geniş bilgi için bkz. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 660; Herevî, *Menâzilü's-Sâirin*, s. 146; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 488-489; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 144-145; Uludağ, *a.g.e.*, s. 347; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 484.

kendisinin ‘cevher-i ferd’ olduğunu iddia eden Nef’î’nin ‘ferd’ kelimesinin tasavvufi manâsını bilmediği ya da şiirini irâd ederken bu manâsını düşünmediği söylenemez. Bariz ve mübalağalı bir şekilde kendisini tebcil eden Nef’î, tasavvufun bu ıstılâhına tamamen sanat endişesi ile yaklaşmış, tasavvufta istimal olunan manâsını da kendisine istinad-gâh ederek şiir vadisinde tek, eşsiz ve ulaşılamaz olduğunu iddia etmiştir:

Cevher-i ferdim heyûlâ-yı taşavvurdan beri

Şeş cihât-ı ma‘rifet kevn ü mekânumdur benüm “Nef’î-Gazel 12/13”

5.34. Lâubâli, Nedîm, Mahcûb

Lâubâli ve nedîm yakınlığı, mahcûb ise uzaklığı çağrıştıran kavramlar olarak tetkik edilen divânlarda birer tip olarak telakki edilmiştir. Hiç çekinmeden içinden geldiği gibi hareket eden, saygısızlık derecesinde teklifsizce konuşan ve davranan kimse demek olan lâubâli kelimesi tasavvufta fütursuzca konuşan ve hareket eden nâz ehli ve âşıklar için kullanılır.²⁹¹² Mürid, seyr u sülûkte ayyâr gibi yürümeli, peşinden gelen tehlikeli işlerde lâubâli davranmalı, cânından üşenmemeli, sonunu düşünmemelidir.²⁹¹³ Yalnızca Nâbî, Nef’î ve Fehîm’de zikredilen lâubâlî, kendilerini âşık yerine koyan şairler için sıfat olmakla birlikte ‘küstâh’, ‘bî-pervâ’ şeklinde de kullanılarak bir tip olarak da beyitlerde yerini alır.

Lâubâlilik ile gerçi ki meşhûruz biz

Çâre ne terk-i riyâ itmege me’mûruz biz “Nâbî-Gazel 316/1”

Yukarıdaki beytinde lâubâliliği lûgat manâsıyla kullanan Nâbî, bunu riyâdan kurtulma için bir çözüm olarak görmektedir. Aşağı aldığımız beytinde ise riyânın müteradifi bir kelime olan ‘tekellûf’ü zikrederek sevgiliyle lâubâli tavrını gören kimselerin, kendisinin gösterişle bir alakası olmadığı hükmünü vereceğini belirtir:

Bilür tehî idügin şab‘umuz tekellüfden

Gören mu‘âmele-i lâ’übâliyânemüzi “Nâbî-Gazel 859/3”

²⁹¹² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 228.

²⁹¹³ Dâye, *Mirsâdü’l-İbâd*, s. 212. Laubali için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 305-306.

Aşk mesti olan Fehîm, kendisini ‘küstâh’ olarak (FK. G. 204/7)²⁹¹⁴ nitelendirir ve resm ü âdâb tanımadığını ileri sürer. Nef’î, âşık olunacaksa eğer kendisi gibi küstâh olunmasını, zira mahcûb-ı muhabbet olanın vuslata eremeyeceğini (NF. G. 16/7); bütün nedîmân-ı ilâhî gibi mârifet bezminin küstâhı olduğunu ifade eder (NF. G. 38/5). Aşağı aldığımız beytinde lâubâli kelimesini tasavvufî manâsına mutabık kullanan Nâbî, Zât denizine daldığında edebi (ister istemez) terkettiğini belirtmektedir. Muhabbet ve edeb bir yerde bulunmaz. Sevgilinin huzurunda yerine göre bazen edeb gerekli görülürken bazen de lâubâlilik öne çıkarılmıştır. Lâubâli, nâz makâmında olduğundan edîbe nazaran daha yakındır. Bu samimiyet, edeb şartını ortadan kaldırır:

İderüz terk-i edeb gavş-ı yem-i zât itsek

Vechi var nefha-i rûhiyle mübâhât itsek “Nâbî-Gazel 459/1”

Sohbet arkadaşı, sohbet edilen kimse anlamındaki ‘nedîm’, divânlarda nâdir rastlanan mefhumlardan olup yalnızca Nef’î ve Gaybî’de anılır. Gaybî câhillerin cehennem ehli olduklarını iddia ederken (SG. 82/7)²⁹¹⁵ bu iddiasını ehl-i Hakk’a nedîm olmadıkları senediyle savunur. Nef’î’de Hakk’a yakınlık’ manâsında değerlendirilen nedim, Gaybî’de ‘Hak ehline yani Allah (c.c.)’ın velî kullarına yakınlık olarak telakki edilmiştir. Aşağı derç ettiğimiz beytinde Nef’î, mârifet bezminin küstâhı olarak sadece kendisinin değil aynı zamanda bütün ‘nedîmân-ı ilâhî’nin küstâh olduğunu, yani Allah (c.c.)’a oldukça merbut olduklarını ve nâz makâmında bulduklarını belirtir:

Yalınız Nef’î degül güstâh-ı bezm-i ma’rifet

Yoğlasañ cümle nedîmân-ı İlâhî böyledür “Nef’î-Gazel 38/5”

Perdeli, perdelenmiş anlamındaki mahcûb, tasavvufta kalbindeki perde sebebiyle hakîkati göremeyen kişiler için kullanılır. Mahcûbun kalbi hakikatlerden perdelenmiştir.²⁹¹⁶ Tasavvuf ehline göre Allah (c.c.) ve ilâhî hakikat ile arasında perde bulunan ve bu sebeple gerçeklerin özüne nüfûz edemeyen âlimler ve hatta bazı

²⁹¹⁴ Beyit için bkz. ‘Âdet, Resm’.

²⁹¹⁵ Beyit için bkz. ‘Ehil, Ehl-i Hak, Ehlullâh, Hak Dostu’.

²⁹¹⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 168.

mutasavvıflar mahcûb yani perdelidir.²⁹¹⁷ Mahcûb için keşf helâktir, mükâşefe ehli olanlar için de hicâb helâktir. ²⁹¹⁸ Hicâb, tâlib ile matlûb arasına giren perdedir. Mahcûb yani perdeli olmak zillet ve cezâdır.²⁹¹⁹ Mahcûb, bu durumda bir nevi istıtar²⁹²⁰ hâlini yaşayan kimse olmaktadır.

Tetkik edilen divânlarda mahcûbun çok fazla zikredilen bir karakter olmadığı görülür. Nef'î, âşık olunacaksa kendisi gibi küstâh bir âşık olunmasını, aksi takdirde mahcûb-ı muhabbetin vuslata eremeyeceğini (NF. G. 16/7) belirttiği beytinde mahcûbu küstâh mukâbili zikretmiştir. Perdeli bir âşıktan, sevgili ile sıkı fıkı olan âşıkın derecesi daha yüksektir. Gaybî, meczûb ve mahcûb arasında olunmayı salık verirken ne meczûb-ı ilâhî olup şerîatta ne de mahcûb-ı ilâhî olup hakîkate kusûr eylememe (SG. 103/1) arasında bir denge izler. Fehîm, tecellî hâdisesine telmih yaptığı bir beytinde sevgilinin güzelliğinin istilasî sebebiyle güneşi seyredemeyen bir âşık (FK. G. 203/3) olduğunu iddia ederken aslında kendisinin 'mahcûb' yani perdeli bir âşık olduğunu dile getirir görünmektedir. Çünkü sadece Tûr Dağı'na aksaden nûru görebilmiş, gerisinden mahrûm ve mahcûb bırakılmıştır. Mahcûbun mahbubunun yüzüne gönlünce bakabilmesi, sevgiliden rızkı ve nasibi miktarıncadır. Bu yönüyle mahcûp, maşûkunun hüsnünün kühüne vâkıf olmaktan men edilmiş ya da bu hüsne ancak sevgilinin müsaade ettiği ölçüde vukûfiyet kesp edebilen kimse olmaktadır:

Başamaz rûyına dil-ıñâhı kadar maħbûbuñ

Rızkınuñ vâsıta-i nağşı budur maħcûbuñ

“Nâbî-Gazel 422/7”

5.35. Mecnûn, Âvâre, Dîvâne, Sergerdân

İlâhî aşk ile kendinden geçtikten sonra aklî melekesi kaybolan ya da bozulan Hak âşıkına mecnûn denir. Bu tür kimseler mecnûnluk vasıflarını korudukları gibi velîlik

²⁹¹⁷ Uludağ, "Hicab", s. 431.

²⁹¹⁸ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 70. Ayrıca bkz. Kelebâzî, *Taarruf*, s. 182-185; Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, C. I, s. 499; Sühreverdî, *Avârîfü'l-Maârif*, s. 659-660; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 250.

²⁹¹⁹ Serrâc, *Luma*, s. 413-414.

²⁹²⁰ İstıtar, kul ile gaybî temâşâ arasında beşerî varlığın perde olmasıdır. İstıtar, tedîp mahalli olup avâm içindir. Perdelenme, aslında Allah (c.c.)'ın kullarına bir rahmetidir. Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 660-661.

mertebesinde de bulunabilirler. Bu şekilde deli velî olanlara ‘akıllı deliler’ manâsına ‘mecânîn-i ukalâ’ denilir. Bu gibi kimseler sürekli cezbe hâlinde bulunurlar, kendileri hâkim olamazlar ve geçimlerini temin edemezler.²⁹²¹ Türkçesi ‘deli’ demek olan mecnûn, dilimizde çok çeşitli tezahürleri olan bir terimdir.²⁹²² Mecnûn Nef’î, Ümmî Sinân ve Gaybî’de hiç kullanılmamışken Gevheride 4; Nâilî, Nabi ve Mısırî’de 2, Nakşî’de 1 beyitte ‘akıl, âşık, âkil, bâdiye, dil, dîvâne, gam, hayret, mest, ta’n, zencir’ mefhumlarıyla birlikte anılır. Bu mefhumu en fazla kullanarak ‘mecnûn’a 8 beyitte yer veren Fehîm olmuştur. Şiddetli sevgi ve aşk hisleriyle coşarak kendinden geçen anlamındaki şeydâ²⁹²³ mecnûnun Farsçası olup 10 yerde ‘âşık-ı şeydâ’ şeklinde âşıkın bir sıfatı olarak geçer. Şairlerin mecnûn hakkındaki görüşleri şu şekildedir:

‘Dil-i mecnûnum mekteb-i aşka üstâd olup Aristalis’in aklını deliliğin talebesi yaptı (FK. G. 289/7). Mecnûn da olsam râz-ı aşkı fâş eylemem (FK. G. 179/2). Mest ü mecnûna zemîn ü âsumân yeksân olur (FK. G. 139/4). Fehim, sırat köprüsünden korkmayan bir mecnûndur (FK. G. 118/5). Aşkın sâkîsi beni mecnûn etti (GE. 227/3). Vâizâ sen bî-habersin, zencîr-i aşk âdemi sûreten mecnûn eder (fakat) ma’nîde iz’ân öğretir (GE. 842/4). Yeniden defter-i mecnûna kayd oldum, şimdi zincirimi bir âfet-i dil-cû çeker (AÖ. 418/2). Halkın sana uslu demesinden sana ne, âkil isen adını mecnûn koydurt (NM. 92/5); Mecnûnlar’ız, meskenimiz bâdiyelerdir, sevdâ ve gamın ehli ile el eleyiz (onlarla aynı saftayız) (NB. G. 333/2).’

Fehîm’in aşağı derç olunan beytinde mecnûn kelimesi hem meşhur aşk kahramanı Mecnûn’u hem de ‘çıldırılmış, deli’ manâsını çağrıştıracak şekilde ihâm-ı tenasüp yapılarak kullanılmıştır. Beyitte gönle seslenilerek sevgilinin zincire benzeyen saçını

²⁹²¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 238-239. Mecânîn-i ukalâ için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 323, 502. Akıllı deliler hususunda Ebu’l-Kâsım tarafından telif edilmiş müstakil bir çalışma mevcuttur. Eserde önce delilik kelimesinin filolojisi hakkında bilgi verilmiş; ardından deli olarak tavsif edilip de aslında yüce mertebelerde bulunan kimselerin hayatlarından kesitler sunulmuştur. Bkz. Ebu’l-Kâsım En-Neysabûrî, *Ukalâu’l-Mecânîn, Akıllı Deliler*, (Çev. Yahya Atak), Şule Yay., İstanbul 2013.

²⁹²² Tasavvuftan dilimize ‘deli’ ile ilgili geçen deyim ve atasözleri için bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 83-84. Deli için ayrıca bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 121.

²⁹²³ Uludağ, *a.g.e.*, s. 333.

tutup Mecnûn gibi kıyâfet parçalaması söylenmektedir. Bunu yaparken de Mecnûn ve Nesîmî gibi davranmaması, sırrı asla fâş etmemesi tembih edilmiştir. Beyitten ‘bir şey iddia edeceksen de işi deliliğe vur’ gibi bir manâ da çıkarılabilir:

Câme-çâk ol zülfî zencîrin tutup Mecnûn gibi

Ne Nesîmî'ye ne hûd Manşûr'a beñzet kendüni “Fehîm-Gazel 284/5”

Şaşkın, perîşan manâsına Farsça bir kelime olan ‘âvâre’, mecnûn yerine kullanılabilen bir sıfattır. Âşık Ömer, Mısrî, Gaybî, Ümmî Sinân haricinde diğer şairlerin birer ikişer beyitle değindiği bir kavram olan âvâre en fazla Nef'î'de geçmektedir. ‘Dil-i âvâre’ ve ‘âşık-ı âvâre’ şeklinde terkip hâlinde sıkça zikredilir. Nef'î'nin aşağı derç ettiğimiz beytinde de görüleceği üzere ekseriyetle menfi manâda beyitlerde yerini almıştır. Aşk ve akıl tezaadının göze çarptığı beyitte aşk yârin zülfüne götüren, akıl da yârdan ayırıp âvâre eyleyen bir mefhum olarak karşımıza çıkar:

‘Âşık olduk dâm-ı zülf-i yâre düşdi gönlümüz

‘Aqla uyduk bir ğarîb âvâre düşdi gönlünüz “Nef'î-Gazel 46/1”

Nakşî'de ve Gevherî'de de âvâre menfidir. Nakşî gönle hitap ederken onun bir dem dil-dâre yaklaşmayıp nefse uyararak âvâre olduğunu (NAA. G. 114/1); Gevherî mecâzî sevgilinin derd-i hasretiyle âvâre olduğunu (GE. 83/4) ifade ederken âvâreyi menfi manâda zikreder. Nâbî, diğerlerinin aksine müsbet telakki ettiği âvâreyi sevgili ile beraber değerlendirerek ‘âvâre-i kûy-ı cünûn’ olmayanın âkil olamayacağını ifade eder (NB. G. 168/1).

‘Çılgın, deli’ manâlarındaki ‘dîvâne’, divânlarda mecnûndan daha fazla zikredilen bir tip olarak karşımıza çıkar. Meczûp manâsındaki dîvâne, âşık anlamında da müstameldir.²⁹²⁴ ‘Âşık-ı dîvâne, dil-i dîvâne, dîvâne gönül’ gibi terkiplerle geçen dîvâne ‘âkil, âlim, âr, nâmûs, aşk, âşık, cünûn, deşt, gâfil, gam, mecnûn, medhûş, mest, mestâne, rind, sâlik, sâlûs, ta'n, temâşâ, vahdet, vâiz, zâhid’ mefhumlarıyla tenasüp ve

²⁹²⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 109.

tezat teşkil edecek şekilde beyitlerdeki yerini alır. Bu mefhum Nâilî ve Gaybî’de geçmezken Fehîm, Nef’î ve Gevherî’de yoğun bir şekilde zikredilir. Umumiyetle âşık ile beraber anılan dîvâne, aynı zamanda âşıkın sıfatı da olmaktadır. Âşıktan daha deli, daha dîvâne kimse yoktur. Âşıkın deliliği, sıradan bir delilik değildir. Tıpta, aşk deliliğine devâ yoktur.²⁹²⁵ Nef’î’nin dîvâneliği aşkındandır, aşkı da bu dünyâya gelmeden başlamıştır ve aşkın câmi ile mest hâldedir:

Bâde gam verür bize biz ‘âşık-ı dîvâneyiz

Gelmedin bu bezme cām-ı ‘aşk ile mestāneyiz “Nef’î-Gazel 56/1”

‘O periye bir kez nazar kılan aklını cem edemeyip dîvâne olur (GE. 20/4)’ diyen Gevherî’de dîvâne ekseriyetle ‘dîvâne gönlüm’ şeklinde (GE. 150/3), (GE. 156/1), (GE. 202/1) gönül ile terkip hâlinde zikredilir. Âşık Ömer, başı açık bir şekilde meydân-ı aşka girmiş dîvânelerdendir (AÖ. 583/1). Fehîm dîvâne bir rinddir, dini de imâni da yoktur. Bu yüzden inkâr ve tasdik etmenin ne olduğunu bilmemektedir (FK. G. 204/5). Şarâpla aldığı abdest yüzünden kınanmamalıdır, zira o iki yüzlü zahit değil dîvânedir (FK. G. 102/7).²⁹²⁶ Ümmî Sinân’da ise dîvâne, müridin mürşidinden başka yere bakmayanına, mürşidine teslim ve merbut olana verilen isimdir (ÜS. 160/13).²⁹²⁷

‘Sergerdân’ şaşkın perişan anlamında Farsça bir sıfattır. Her vâdîde şaşkınlığa düşen ve her parıltının ardından giden şaşkın ve ürkek kimseler için kullanılır.²⁹²⁸ Ümmî Sinân ve Nakşî’de ağırlıklı olarak geçen bu ibare Gaybî, Gevherî ve Nef’î’de 1’er beyitte zikredilir. Gevherî’de bu kelime ‘firkat humârı beni sergerdân eyledi (GE. 175/4)’ şeklinde lügat manâsı esas alınarak istimal edilir. Nakşî’de de lügat manâsı ile kullanılıp bir kimsenin mürşit bulup da nefsinin idrâk edemezse kalp âlemine erişemeyip sergerdân olacağı söylenir. Nitekim böyle kimselerin kendisine yol gösterecek mürşidi şeytan olacağı için bunlar yolu bulup da Hakk’a eremeyecektir:

²⁹²⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 481.

²⁹²⁶ Beyit için bkz. ‘Fâkih, Hâce, Molla, Müftî, Müctehîd’.

²⁹²⁷ Beyit için bkz. ‘Mürîd İçin Kullanılan Diğer Kelimeler’

²⁹²⁸ Serrâc, *Luma*, s. 432-433.

Bulmasa bir kes mürebbî nefsin idrāk itmeyüp

‘Âlem-i albe erişmez sırrı ser-gerdān olur “Nakşı-Gazel 48/6”

‘Âşık-ı mestāneler āra ve kāra kalmadan bunların cūmesinden el çekip zār u sergerdān olmayı isterler (ÜS. 37/10). Âşık oldur ki mařūkunun şevkinda sergerdān ola (ÜS. 102/9). Yā Ganî, sırrına sergerdān olan cān u cihāndan el çeker (ÜS. 169/11).’ Görüldüğü üzere ‘sergerdān’, divānlarda hem perişan hem de şaşkın manālarına gelecek şekilde menfi ve müsbet olarak kullanım imkānı bulmuştur.

5.36. Meczûb

Hakk’ın kendisi için seçip üns makāmı ile şereflendirdiği; yorulma külfetini yaşatmadan kendisine bütün makāmları bahşettiği kimsedir.²⁹²⁹ Böyle kimselere ‘behlûl’ da denir.²⁹³⁰ Meczûb, hāline mahkûm ve mağlûb olan kimseye denir. Hāline hākim ve gālib olanların derecesi daha yüksektir.²⁹³¹ Meczûb, maksadına çalışmadan ulaşan kimse anlamında da kullanılabilir.²⁹³² Meczûb maksûda ulaşmış, onun lezzetini tatmıştır. Fakat maksûda gidilebilen yolu tatmadığı, yol gösterici ve yol bekçiliği vazifesi bulunan şeyhliği olmadığından meczûbun mürşitliği söz konusu değildir.²⁹³³ Hak yoluna giren sâlikler mücerred sâlik, mücerred meczûb, sâlik-i meczûb ve meczûb-ı sâlik²⁹³⁴ olmak üzere dörde ayrılır. Mücerred sâlik nefis mücāhedesi yapan, çile çeken fakat mücāhedesindeki meşakkat ateşi dolayısıyla rahat edeceği bir makāma ulaşamayan kimsedir. Mücerred meczûb, nefis mücāhedesi yapmadan, çile çekmeden,

²⁹²⁹ Cürcānî, *Ta’rifāt*, s. 83-84.

²⁹³⁰ Behlûl için bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 70; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 75.

²⁹³¹ Uludađ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 141. Bazı sūfiler ilāhî řualara çarpılarak cezbeye tutulur ve teklife esas olan akıllarını kaybeder. Böylelikle meczublar zūmresine dāhil olurlar. İbn Haldun, *řifāu’s-Sāil*, s. 121.

²⁹³² Kāřānî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 485.

²⁹³³ Kübra, "Fevāihü'l-Cemāl", s. 171. *Mukaddime*'de gaybden haber verebilme hususiyetleri ile söz konusu edilirler. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, C. I, s. 306-307. Meczûb için ayrıca bkz. Cürcānî, *Ta’rifāt*, s. 83-84; Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 212; Uludağ, *Dört Kapı Kırk Eşik*, s. 132-147; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 240; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 325.

²⁹³⁴ ‘Sâlik-i Meczûb’ ve ‘Meczûb-ı Sâlik’ için bkz. ‘Sâlik’.

perdenin birden açılmasıyla Allah (c.c.)’a eren ve orada kalan kişidir. Bu iki kısım sâlik, irşâd için ehliyetli değildir.²⁹³⁵

Gaybî’nin 2, Nef’î’nin 1 beyitte ele aldığı meczûb diğer şairlerin manzumelerinde görülmez. Gaybî, ideal mürşidin nasıl olması gerektiğini belirtirken mürşidin sohbetindeki müritlerine her an vahdet bâdesi sunabilecek ve kevn ü mekânı mest ve mecnûn etmiş bir şekilde müridlerine kat ettirebilecek kabiliyette olması gerektiğini ifade ederken ‘mezcûb’u kullanır:

Bâde-i vahdet şuna hem şöhetine her nefes

Mest u mezcûb eyleyüb tayy itdire kevn ü mekân “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 90/11”

Bir diğer beytinde ise kişiye mezcûb-ı ilâhî olup şerîatta kusûr etmeme ve mahcûb-ı ilâhî olup hakîkate yanlışa düşmeme arasında bir yol izlemesini salık verir (SG. 103/1). Yani mürid şerîat ve tarîkat âdâbına riayeti elden bırakmayacak, bu cihetle mezcûb ve mahcûb arasında bir yol tutarak ölçüyü kaçırmayacaktır. Mezcûb hususunda bir diğer görüş sahibi olan Nef’î ise mezcûb-ı muhabbet olan Mecnûn’un kendini âşık zannetmesine taaccüp etmektedir (NF. G. 16/5). Bu beyit bize Sühreverdî’nin tasnifindeki irşâda ehliyeti olmayan ‘mücerred sâlik’ ve ‘mücerred mezcûb’ terimlerini anımsatmaktadır.

5.37. Melâmî, Rûsvâ

Melâmîler, bâtınlarındakini açığa vurmaktan göstermeyip ihlâsın kemâli ile mütehakkık olmaya çalışan kimselerdir.²⁹³⁶ Ankaravî, Melâmîye’yi ulu bir tâife olarak tavsif ettikten sonra muhakiklerinin ve mukallidlerinin bulunduğunu belirtir. Muhakkık olanlar kalplerini ihlâs ile doldurup farz ve nafileleri hiçbir zaman ihmal etmeyerek

²⁹³⁵ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 125-127. Benzer bir tasnif için bkz. Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 63-64. İsmail Rusûhî Ankaravî, mezcûbları ilâhî câzibenin üstün gelip tedbir ve tasarruflarını ellerinden alarak ahadiyet bahrına daldırıldığı muhakik olanlar; bazen kendilerinden geçip vahdet bahrına dalıp da bazen de huşyâr olup ibâdet tâatlarını yapmak için kendilerinde kuvvet ve tedbir bulan müteşebbih-i muhakk olanlar; şarap, afyon, beng gibi maddelerle akıllarını kaybedip şeytanın tarafına çekilip de halka evliyâlanan müteşebbih-i muhtil olan mezcûblar olmak üzere muhakik, mukallid ve mudill diye üçe ayırır. *A.g.e.*, s. 46-47.

²⁹³⁶ Cürcânî, *a.g.e.*, s. 84.

ibadetlerini huzûr-ı kalp ile edâ ederler. Hasenâtlarını gizleyip duyulduğunda infial uyandıracak kabahatlerini halka izhar ederler. Şerîattan bir an olsun ayrılmazlar. Bunların bütün maksatları riyâdan ictinab edip ihlâsı muhafaza etmektir. Mukallit melâmîler de iki kısımdır. Bunlardan biri fazla amel işlemeyen, farz ve vacipler dışında nafilelere çok ehemmiyet vermeyen ‘müteşebbih-i muhikk’ olan yani Melâmiyye’ye benzeyen/benzemeye çalışan melâmîlerdir. Mukallit melâmîlerin ikinci gurubu ise İslâm’ın sapasağlam ipini boyunlarından çıkarıp ibadet ve tâatı kendilerinden uzak eyleyerek dalâlet yoluna sapmış olan uğursuz melâmîler’dir. Bunlar kendilerini Melâmiyye’den gösterip gece gündüz beng ü bâdeyle iştigal ederek sarhoş gezerler, işleri güçleri fisk u fücûrdur.²⁹³⁷

Melâmîye müteallik beyitler Fehîm’in ve Gaybî’nin 1’er beytiyle mahduttur. Zâhid şahsında melâmîleri kınayanlara hitap edilerek melâmîlerin giyim kuşamlarına ve kıyâfetlerine çok da özenmemeleri hususiyetine dikkat çekilen aşağıdaki beyitte bu fiillerine mukabil melâmet ehlinin yarın cennette hulleler giyecekleri müjdesi verilir. Beyitte uryân/geysün ve bugün/ferdâ kelimeleri kendi aralarında tezat oluştururken melâmîlerin cennette hulle giyecekleri hâdisesi hüsn-i talille işlenmiş olur:

Zâhidâ ehl-i melâmet bu gün olsun ‘uryân

Hulle-i cenneti şabr eyle ki ferdâ geysün “Fehîm-Gazel 246/5”

Gaybî’nin aşağıdaki beytinde âdet, resm, gelenek, teamül vb. şekli uygulamalara karşı olan melâmîlerin hareket ve hâllerinin, zâhid gibi dini şekilden ibaret gören zâhir ulemâsını endişelendirdiği, ürküttüğü ve kızdırdığı hatırlatılmıştır:

Biz melâmî zümresiyüz şun‘umuz maḥbû‘ degil

Zâhidâ zâhir-peresti ürküdür eṭvârumuz “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 48/18”

²⁹³⁷ Ankaravî, *Minhâcü’l-Fukarâ*, s. 40-46. Melâmî hakkında ayrıca bkz. Cürçânî, *Ta’rifât*, s. 84; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 242; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 327. Melâmîler hakkında bkz. Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 19-43; Uludağ, *Dört Kapı Kırk Eşik*, s. 149-168; Rüya Kılıç, "Osmanlıdan Cumhuriyete Son Dönem Melâmîleri: Geleneğin Taşınması ve Uyum Meselesi", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, (Edt. Ahmet Yaşar Ocak), TTK Yay., 2. bs., Ankara 2014, s. 747-761.

Rezillikle ve kötülükle meşhur olmuş, ayıplanacak durumda olan, maskara, rezil gibi anlamlara gelen ‘rüsâ’ Fehîm ve Nef’î’de 4, Gevherî ve Nâbî’de 3, Âşık Ömer ve Ümmî Sinân’da 2, Mısri ve Gaybî’de 1 beyitte zikredilmiş; lügat manâsı esas alınmakla birlikte istenilen, beğenilen, olunması gereken bir tip olarak ele alınmıştır. Beyitlerde ‘âşık, aşk, âr, nâmûs cünûn, melâmet, ferâgat, mest, rind’ mefhumlarıyla ve ‘rüsâ olmak, rüsâ-yı cihân, rüsâ-yı cünûn, rüsâ-yı aşk, rüsâ-yı dû-âlem, şehri rüsâyî’ gibi terkip ve ifadelerle zikredilir. Nef’î’nin aşağıdaki beytinde²⁹³⁸ rüsâ âşıkın bir sıfatıdır ve âşık bu mühim sıfatı kimseye vermek istememektedir:

Benim ‘âşık ki rüsâlıkta tuttu şöretim şehri

Yazanlar kışsa-i Mecnûnu hep yabâne yazmışlar “Nef’î-Gazel 29/4”

Rüsâ tipi, şairlerce âşıkın bir derece ilerisinde kabul görmüş ve idealize edilmiştir: ‘Âşıka rüsâlık elbette mukarrerdir (NF. G. 6/2). Güzeli meşhûr etmeye bir âşık-ı rüsâ lâzımdır (AÖ.732/2). Bu aşk içre biz tâ ezelden rüsâ olmuşuz (NM. 76/1). Tâc, tesbih, âsâ bâzârına kesat ermiştir. Bundan böyle rind, rüsâ, melâmet dönemi başlamıştır (SG. 27/8).²⁹³⁹ Mest olanlar rüsâlık dururken nâmûs ve âri istemez (NB. G. 88/3). Nâmûs u âr şişesini kırıp aşk ile âleme rüsâ olayım (ÜS. 12/7).’

Âşık-ı sâdıkın tarifinin yapıldığı aşağıdaki beyitte sâdık âşıkın nâmûs ve ârını terk eyleyip rüsâ olarak kalması gerektiğinin altı çizilir:

Âlem-i dünyâda ey dîn âşık-ı sâdık olan

Terk-i nâmûs eyleyip rüsâ gelir rüsâ gider “Âşık Ömer 325/1”

5.38. Muhakkık, Muvahhid

Muhakkık, “şerîat, tarîkat, mârifet, ve hakikat sıralamasında son mertebe olan hakikat derecesine ulaşan; ilahi hakikati kendi hakikati haline getiren; Hakk’ın hakikatiyle hakikatlenen, en mükemmel ve en yüksek seviyede manevî ve ruhanî bir

²⁹³⁸ Nef’î’nin bu beyti, Fuzûlî’nin kendisini Mecnûn ile mukayese edip ondan üstün tuttuğu meşhur bir beyti ile manâ itibarıyla paralellik arz eder: “Bende Mecnûn’dan füzun âşıklık isti’dâdı var /Âşık-ı sâdık benim Mecnûn’un ancak adı var” G. 95/1. Gölpınarlı, *Fuzûlî Dîvânı*, s. 56.

²⁹³⁹ Beyit için bkz. ‘Rind’.

tecrübeye sahip olan”,²⁹⁴⁰ Hak ile Hak için tasarruf eyleyen kimse demektir.²⁹⁴¹ Mısırî’de 4; Nakşî, Nef’î ve Âşık Ömer’de 2; Gevherî, Gaybî, Ümmî Sinân ve Nâbî’de 1 beyitte geçen muhakkık, ekseriyetle ‘ashâb-ı hakikat, ehl-i hakikat, hakikat ehli, hakâyık ehli’ olarak ‘ahfiyâ, fenâ, bekâ, irşâd, muhabbet, şeyh, teslimiyet, zâhid’ mefhumlarıyla mütenasip anılır. Nakşî, aşağıdaki beytinde zâhidin karşısına çıkarttığı muhakkığı ondan üstün tutar ve ne kadar muhakkık geldiye dinin sadece şekli vasıflarını haiz zâhidler tarafından kıymetlerinin bilinmeyip ziyân edildiğini belirtir:

Ne kim vardur muhakkıklar tamâmı

Götürmüş bildiğün zâhid ziyâna

“Nakşî-Kaside 3/22”

Gevherî, bu mefhumu ehl-i hakikatı zemmeylemediğini söylediği bir bendinde (GE. 637/2)²⁹⁴² zikreder. Nef’î, kasidenin duâ bölümüne girerken ‘sıdk ile bir duâ et ki ehl-i hakikat âmîn desinler’ (NF. K. 46/37) diyerek muhakkığı ‘ehl-i hakikat’ şeklinde ve şiirinde bir malzeme olarak kullanır. Mısırî ‘hakikat ehlinin olmaz nişânı’ nakaratlı 15 bendlik murabba-ı mütekerririnde (NM. 190) hakikat ehlinin vasıflarını sıralar.

Allah (c.c.)’ın birliğine inanan ve tevhîd anlayışını benimseyen kimseye muvahhid denir. Vahdet ehli iki kısımdır. Birinci kısımdakiler Allah (c.c.)’ın varlığından başka bir varlık olmadığı iddiasını taşırlar. İkinci kısımdakilerse vücûdu hakikî ve hayâlî olmak üzere ikiye ayırıp hakikî vücûdu Allah (c.c.)’a, hayâlî vücûdu da âleme nisbet ederler. Buna göre Allah (c.c.), yok görünen bir varlık, âlem de var görünen bir yokluktur. Baştan başa gölge ve hayâlden ibaret olan âlem, var olan tek varlığın özelliğinden ötürü hakikatte var olmadığı halde mevcûd görünür.²⁹⁴³ Muvahhid tipi, Gaybî divânında temerküz etmiş olup diğer şairlerden Ümmî Sinân’da 5, Mısırî ve Nakşî’de 2, Nâbî ve Nâilî’de 1 beyitte zikredilmiş ve ‘ehl-i vahdet, vahdet ehli, tevhîd ehli, erbâb-ı tevhîd, ehl-i tevhîd, vahdet-şinâs’ gibi terkiplerle de anılmıştır.

²⁹⁴⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 257. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 352-353.

²⁹⁴¹ Ankaravî, *Minhâcû'l-Fukarâ*, s. 481.

²⁹⁴² Beyit için bkz. ‘Mürüvvet’.

²⁹⁴³ Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 46. Muvahhidin vasıfları için ayrıca bkz. Kelebâzî, *Taaruf*, s. 199.

Şairlerce muvahhid, Allah (c.c.)’ın tek yaratıcı olduğuna inanan değil, Allah (c.c.)’ı tek varlık olarak bilen kimsedir. Bir manzumesini (SG. 40) ehl-i vahdete teksif eden Gaybî, bu manzumesinde muvahhidin vasıflarını şöyle sıralar: ‘Ehl-i vahdet zümresinin cism ü cânı nûr olur, nereye baksalar tecellî ettikleri yer Tûr olur. Hak kemâliyle cemâlini onlardan ayân eyler. Ehl-i vahdetin kulûbu levh-i mahfûz-ı Hudâ oldu, hakîkatin bütün sırları onların kalbinde mestûrdur. ‘Lî-ma'allâh’ remzi ancak ehl-i vahdete dâimdir, sakın bunların bir nefes dahi tevhîdden mehcûr olduklarını sanma. Ehl-i vahdet câmiü’l-ezdâddır, bunlar hem zâkir hem de mezkûr olurlar. Eğer bunlar râz-ı tevhîdi âleme açmasalar vahdet-i Hak cümle halktan saklı kalırdı. Her kim ehl-i vahdeti sevmezse şeytân-ı laîndir. Bunların sohbetini her kim başına tâc ederse gün gibi başa çıkarak âlemde meşhûr olur. Yüzünü görüp sözünü işiten cân, dergâh-ı Hak’ta şüphesiz mağfûr olur.’

Mısırî, aşağı aldığımız beytinde muvahhidi şuhûdda fenâyaya eren, gördüğü her şeyde Hakk’ı müşâhede eden kimse olarak nitelendirir. Kâinâtın her zerresinde Allah (c.c.)’ı göremeyen kimseler kesrete battıklarından bu hâle eremezler:

Vahdet ehli cümleden bir yüzi seyrân itdiler

Lîk görmez ol yüzi keşretde tuğyân eyleyen “Niyâzî-i Mısırî 140/14”

Diğer şairlerin muvahhid telakkileri ise şu şekildedir: ‘Muvahhid, zevk ile bu âlemin ayn-ı vahdet ve sivânın da itibârî olduğunu bilen kimsedir (SG. 1/4). Tevhîd ehli olmayanlar, şirkte kalan câhillerdir (SG. 43/22). Muvahhidlerin sohbetine cân u dilden tâlib olmalıdır. Ehl-i vahdetten başkası türrehât söyler (SG. 8/9).²⁹⁴⁴ Ehl-i vahdet hem şerîat, hem tarîkat hem de hakikat ehlidir (ÜS. 72/3). Muvahhid, aref dersini okuyup nefisini bilendir (NAA. G. 201/2). Muhyiddin’in ancak tevhîde gark olmuşların idrâk edebileceği bir lisânı vardır (NB. K. 5/22). Muvahhidin âvâzı münkire çiyân gelir (ÜS. 66/5). Allah (c.c.)’ı tevhîd ehli birlemez, onlar zaten tevhîd etmiştir, onu şirk ehli tevhîd

²⁹⁴⁴ Beyit için bkz. ‘Şatahât, Türrehât’.

eyler (şirk ehliymiş ki birlemeye başlamış). Vahdet-i Hakk'ı duyanın dili lâl aklı mattır, kendinde değildir ki tevhîd ile uğraşsın (NM. 16/3).'

5.39. Mübtedî, Müntehî

Mübtedî, Allah (c.c.) yoluna girmek için sağlam bir başlangıç yapan ve kendisine yol gösterecek kimselerin sözlerini kabule ve kendisini hizmete kendini hazırlayan kimsedir.²⁹⁴⁵ Tasavvufa ilk girdiğinde asık suratlı, kibirli ve sıkıntılı olan mürid, merhaleler kat ettikçe güleç yüzlü ve tevazu sahibi olur, sıkıntısı rahatlığa tebeddül eder. Zâhirini halka vermiştir, onlarla yer, içer, oturur ve muaşeret eder; fakat kalbi Allah (c.c.) ile dir ve onun bu hâline muttali olunamaz.²⁹⁴⁶ Kul, başlangıç hâlinde ameller içinde tutulmuş fakat ameller sebebiyle hâllerden perdelenmiştir. Nihâyette ise kendisini ne ameller hâllerden perdeler ne de hâller amellerden perdeleyebilir.²⁹⁴⁷ Mübtedîler için kinayeli olarak 'mâh-ı nev' ibaresi kullanılır.²⁹⁴⁸ Kemâl ehli, sâhip oldukları manâlarda temkîn sahibi olduklarından onlarda şatahât nadir bulunur. Şatha düşenler, bidâyet hâlinde olanlar ve kemâle ulaşması istenenlerdir.²⁹⁴⁹

Mübtedî mefhumu Âşık Ömer, Gaybî ve Nakşî'de 1'er beyitte karşımıza çıkar. Nakşî, cihânı mübtedîlerin kapladığını ve mürşid-i kâmillere rağbetin kalmadığını esefle belirttiği beytinde (NAA. G. 85/4)²⁹⁵⁰ mübtedîyi tasavvufî bir tip oluşundan ziyade Âşık Ömer'in aşağıdaki bendinde olduğu gibi tezyif ve tahkir maksadıyla zikreder. Âşık Ömer, ilgili bentte aşktan nasibini almamış mübtedînin vasıflarını sıralamaktadır:

Dâğ-ı 'aşkı sînesinde yakmamış bir mübtedî

Bula mı gencİne-i zâtında sırr-ı maksadı

'Aynı şını kâfi bilmez der okuyam ebecdi

Nüşa-i ilm-i ledünden behre-yâb oldum sanır

“Âşık Ömer 282/3”

²⁹⁴⁵ Bkz. Serrâc, *Luma*, s. 401.

²⁹⁴⁶ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 14.

²⁹⁴⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 680.

²⁹⁴⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 315.

²⁹⁴⁹ Serrâc, *a.g.e.*, s. 448.

²⁹⁵⁰ Beyit için bkz. 'Ehil, Ehl-i Hak, Ehlullâh, Hak Dostu'.

Mübtedî'nin zıddı olan 'müntehî', son bulan, sona varan manâlarına kullanılır. Mevlevîlik'te bin bir günlük çileye girenlere mübtedî denirken, bu çileyi tamamlayan kimse de müntehî denilir. Müntehîler, yapılan merâsimle 'dede' vasfını iktisâb eder.²⁹⁵¹ Nâilî ve Gaybî'de 1'er beyitte tespit edebildiğimiz müntehî, Nâilî'nin aşk sayesinde nihâyete erdiğini söylediği beytinde (NK. G. 116/3) ve aşağıdaki beytinde de görüleceği üzere Gaybî'de zikredilir. Müntehî, mebde ve meâdın sırrına vâkıf olabilen kimse olarak telakki edilir. Aksi takdirde bu kimse müntehî değil mübtedîdir:

Şüfî kim vâkıf degül sırr-ı me'âd u mebde'e

Mübtedîdür kendüyi isterse tutsun müntehâ "Sun'u'llâh-ı Gaybî 1/10"

5.40. Mücâhid

Mücâhede "sâlikin nefsinin dizginlemesi için vermiş olduğu mücadele, bu amaçla çekilen çile" demektir.²⁹⁵² Bu meyanda, mücâhid nefsiyle mücadele eden kimse anlamına gelir. Sadece Tekke şairlerinden Nakşî, Mısrâ ve Gaybî'de geçen mücâhid, küfre girmemesi (NAA. H. 16/4), gaflet uykusundan uyanıp vakti değerlendirmesi (NAA. G. 166/4), Allah (c.c.) yolunda (manevî olarak) savaşması yönleriyle (NAA. G. 75/5) beyitlerde yerini alır. 'Fetih, iklim, tığ, *fî sebîlillâh*' kelimelerinin tenasüp içinde kullanıldığı ve bu kelimelerle gerçek manâsı da tedai ettirildiği aşağıdaki beyitte mücâhid, gönül ülkesini 'lâ kılıcıyla' fetheden bir asker olarak tasavvur edilmiştir:

Tığ-ı lâ'dan feth olaldan zâhidâ iklîm-i dil

Fî sebîl-i-lâh mücâhid bâb-ı rahmet beklerüz "Nakşî-Gazel 75/5"

Niyâzî-i Mısrî, şerîatı konu edindiği manzumesinde mücâhidi 'cihâd-ı ekber' etme vasfı ile zikrederek şerîatın mücâhede eden mücâhitlerin kalplerinin safâsı olduğunu ifade etmektedir:

Cihâd-ı ekber iden ehl-i diller

Ûlûbınuñ şafâsıdur şerî'at "Niyâzî-i Mısrî 18/10"

²⁹⁵¹ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 350.

²⁹⁵² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 89.

5.41. Müddeî

Davâcı, iddiacı, samimiyetsiz kimse demektir. Müddeî, sûfi olmadığı halde sûfilik taslayan, velîlerin haiz olduğu vasıfları taşımayıp kendisini evliyâ ve erenlerden gösteren kimse demektir. Tasavvufta manâ ehli iddiada bulunmaz. Müddeî, davâsını ispat etmekle mükelleftir.²⁹⁵³ Kul ile Rabb'i arasındaki en büyük engel kulun iddia sahibi olmasıdır.²⁹⁵⁴ Günahkâr bir kulun, aralarında riyâkârlık farkı olmasından ötürü müddeîden daha hayırlı olduğu söylenir.²⁹⁵⁵ 'İlim, âlim, cehâlet, davâ, ehl-i nazar, mârifet, münkir, zulmet' mefhumlarıyla zikredilen bu mefhum Nakşî ve Nâilî'de 2'şer; Gevherî, Ümmî Sinân, Nef'î ve Mısırî'de 1'er beyitte anılır.

'Binlerce müddeî ilmiyle âmil olmadıkları için ne nefsini bilebilir ne de Nakşî'nin söylediklerini anlayabilir (NAA. G. 203/7). Müddeînin kalbini cehâlet ve zulmet kapladığının delili Allah (c.c.)'ın kelâmının doğru dürüst çıkmadığı genzinden bellidir (ÜS. 48/9). Her ne zaman sevdiği yanına iltifat etmeye gelse, müddeîler Gevherî'ye sitem etmektedirler (GE. 133/3). Nef'î, müddeî şiiiriyetinin kudretine münkir olursa hak-şinâs ve ehl-i nazar olarak bildiği kimseleri tanık göstererek kendini kanıtlayabilecek kudrettedir (NF. K. 3/55), (NK. K. 1/16).'

Şairlerin bu ifadelerinden anlaşıldığına göre müddeî Gevherî'de rakîb, Nef'î'de şiiirinin kudretini inkâr eden diğer şâirân, Ümmî Sinân ve Nakşî'de ise samimiyetsiz kimse olarak telakk edilip beyitlerdeki yerini alır. Tasavvufî manâsıyla müstamel bir başka beyit de Mısırî'ye aittir. Mısırî, mârifet davâsı eden müddeînin dilindeki sözlere elinde hüccet ve bürhân olması lazım geldiği bilmesi gerektiğini ileri sürmektedir:

Ma'rifet da'vâsın iden müdde'î bilmez mi kim

Dildeki da'vâya elde hüccet ü bürhân gerek

“Niyâzî-i Mısırî 100/4”

²⁹⁵³ Uludağ, *a.g.e.*, s. 259.

²⁹⁵⁴ Serrâc, *Luma*, s. 414.

²⁹⁵⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 347.

5.42. Mürâî, Sâlûs

İki yüzlü, riyâkâr manâsına gelen mürâî, tetkik edilen divânlarda Farsçası ‘sâlûs’ dışında ‘ehl-i zerk’, ‘iki yüzlü’, ‘erbâb-ı riyâ’, ‘ehl-i riyâ’, ‘riyâ-fürûs’ gibi ifadelerle de kullanılmıştır. Mürâîlik, genellikle ibadetlerde kendisini gösterir lakin riyâkarlıkla ibadet ediyor demesinler diye Allah (c.c.)’a itaatini terk eden kimse de, nefsinde iki yüzlü ve mürâîdir.²⁹⁵⁶ ‘Âşık, cemiyet, perhîz, rind, selâmet, hîle, sır’ mefhumlarıyla mütenakız ve ‘berehmen, fesâd, mihnet, sûfî, haram yeme’ mefhumlarıyla da mütenasip bir şekilde kullanılan mürâî, en fazla Nâbî divânında kullanılır. Onu Nakşî, Nâilî ve Ümmî Sinân divânları takip eder. Mürâîlerden yana selâmette olunmadığı, âşıkın erkânını ve sırrını bu tür kimselere fâş etmemek ve hilelerinden gâfil olmamak gerektiği, iki yüzlülerin yüzünün (mahşerde) maymuna döneceği ve onlara rahmet edilmeyip mürâîlerin ateşte yanacakları mevzuları üzerinde durulur.

Bir şeyi anlamadan başını sallayan kimseler için kullanılan ‘Ahfeş’in keçisi’ne²⁹⁵⁷ telmihte bulunulan Nâbî’nin aşağı derç olunan beytinde mürâînin kendisi mazlumâne duruşu vechiyle teşbih-i mufassal olarak keçiyeye benzetilmiştir:

Dime koyun gibi mazlûmdur mürâ’iye

Başın şalarsa da mânende-i bûz-i Ahfeş “Nâbî-Gazel 343/2”

Nâilî, Şeyhülislâm Mehmed Bahayî için yazdığı kasidede onun şevinç kaynağı olan mekânını lutfunun meşrebi gereği rindânın meyl ettiği ve ehl-i riyânın dağılıp kaçtığı yer olarak tavsif ederek ‘rind’ tipini mürâî ile mukayese edip (NK. K. 24/15) öne çıkartır. Yine bir başka beytinde Nâilî, riyâ erbâbının inatçı kişiliğine temas ederek Nâbî’nin ‘bûz-ı Ahfeş’ terkihiyle paralellik arz eden düşüncesini bu meyanda serd eder. Dâvûd Peygamber (a.s.)’in okuyuşu (gibi bir okuyuşla) ile Zebûr âyetleri dahi okunsa riyâ erbâbı Allah (c.c.)’ın bu kelâmını işitmek istememektedir:

Erbâb-ı riyâ şimdi gûş eylemez isterse

²⁹⁵⁶ Muhasibî, *Riâye*, s. 340.

²⁹⁵⁷ Ahfeş’in keçisi hakkında bilgi için bkz. Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 7-8.

Dāvūd lisānından āyāt-ı zebūr olsun

“Nâilî-Gazel 265/5”

‘Sâlûs’, mürâînin Farsçası olup ‘dîvâne, harâbâtî, meyhâne, rind’ mefhumlarıyla tezat ve ‘zâhid, sûfî, şeytân’ ile de tenasüp teşkil edecek şekilde yoğunluk sırasına göre Nâbî, Fehîm, Gevherî ve Âşık Ömer divânlarında kullanılır. Sâlûs olan ekseriyetle ‘zâhid tipi’dir. Aşağıdaki beytinde Gevherî, kapalı istiare tarikiyle zâhidi kastederek onun gibi iki yüzlü olmaksızın harâbâtî geçinmesinin müreccah olduğunu dile getirir:

Bize harâbâtî geçinmek yeğdir

Sâlûs hırkasiyle mestür olmazem

“Gevherî 232/4”

Nâbî’nin aşağı derç ettiğimiz beytinde de Gevherî’de olduğu gibi iki yüzlü zâhidin karşısına rengi tek renk olan ‘rind tipi’ çıkarılmış ve rind, sâlûs olmaması cihetiyle zâhidden üstün tutulmuştur:

Zâhid ne kadar ‘ayb ile yâd itse de rindi

Besdür aña ol hüşni ki şâlûs degüldür

“Nâbî-Gazel 167/9”

5.43. Mürid ve İlgili Kavramlar

5.43.1. Mürid

Bir mürşide bağlanarak tarîkate giren kimseye mürid denir.²⁹⁵⁸ Mürid, irâdesi²⁹⁵⁹ ile seyre girer. Hâl ve makâmlara henüz ulaşmamıştır, henüz yolun başındadır.²⁹⁶⁰ Bu bakımdan, müridlerin ihlâsı yolun sonundaki âriflere göre riyâ sayılır.²⁹⁶¹ Kelime, sûfî çevrelerce aslının tersine kullanılmıştır. Mürid, irâdesini mürşidine teslim eden kimsedir. Kim bütün irâdesinden arınmazsa gerçek manâda mürid olamaz.²⁹⁶² Bu meyanda Cürçânî müridi irâdesinden sıyrılarak Allah (c.c.)’a yönelen; irâdesini Hakk’ın

²⁹⁵⁸ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 226.

²⁹⁵⁹ Irâde, nefsin alışmış olduğu dünya sebeplerini dilemeyi tamamen bırakmak, dünyadan sıyrılmaktır. Sülemî, *Sülemî’nin Risaleleri*, s. 8. Ayrıca bkz. Cürçânî, *Ta’rîfât*, s. 72; Herevî, *Menâzîlî’s-Sâirîn*, s. 107; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 50-51; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 244-245.

²⁹⁶⁰ Serrâc, *Luma*, s. 401

²⁹⁶¹ Serrâc, *a.g.e.*, s. 473. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ankaravî, *Minhâcü’l-Fukarâ*, s. 356-358; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 499; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 263; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 350.

²⁹⁶² Irâde, mürid, müridlerin vasıfları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 404-411.

irâdesinde fânî kılan sâlik olarak tanımlamıştır.²⁹⁶³ Sülemî müridleri üçe ayırmış, bunların en üstününü hiçbir şey dilemeyen, Allah (c.c.) tarafından kendisi için ne murâd edilmişse onu isteyen olarak öne çıkartmıştır.²⁹⁶⁴ Hakîkatte mürid murâddır, murâd da müriddir. Çünkü müridin Allah (c.c.)'ı irâde etmesi, Allah (c.c.)'ın kulunu irâde etmesi neticesinde gerçekleşen bir durumdur.²⁹⁶⁵

Sufî müellifler, müridliğin şartı ve edepi, müridin mürşidine karşı göstermesi gereken hürmet ve edepi,²⁹⁶⁶ müridlerin haiz olması gereken vasıfları²⁹⁶⁷ eserlerinde işleyerek mürid ve mürşid arasındaki hukukun nasıl olması gerektiğini²⁹⁶⁸ belirtmiş ve müritlere yer yer tavsiyelerde bulunmayı²⁹⁶⁹ ihmal etmemişlerdir. Tetkik edilen divânlarda ‘ahlâk-ı hamîde, ahlâk-ı zemîme, âşık, evliyâ, feyz, meşâyih, murâd, mürşid, irfân, irşâd, nefis, pîr, rind, sıdk, şerîat, şeyh, teslimiyet, zâhir, bâtın, zevk’ mefhumlarıyla tenasüp veya tezat teşkil edecek şekilde kullanılan mürid, en yoğun hâlde Gaybî divânında geçmektedir. Nâbî'nin münferit birkaç beyti müstesnâ, Divân şairlerinin beyitlerinde bu mefhum rastlanılmaz. Gaybî, bir manzumesinin tamamını (SG. 113) müridin haiz olması gereken vasıflara teksif etmiş; gazelinin matla‘ beytinde müridi Kuşeyrî'nin mürid tanımına mutabık olarak murâdından fânî olup cânının ve teninin yularını pîrinin ellerine teslim eden kimse olarak tanımlamıştır:

Mürîd oldur haqîkatde murâdından ola fânî

Yed-i pîre ide teslîm zimâm-ı cism ile cânı “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 113/1”

Devamındaki beyitlerde Gaybî müridin pîrinin hevâsından başka her şeyden gönül levhini silmesini, ne kadar hüsn-i hulk varsa onunla sıfatlanmasını ve ne kadar hulk-ı

²⁹⁶³ Cürçânî, *a.g.e.*, s. 88.

²⁹⁶⁴ Sülemî, *a.g.e.*, s. 9.

²⁹⁶⁵ Sûfîlerin mürid ve murâd hakkındaki görüşleri için bkz. Kelebâzî, *Taarruf*, s. 203-205.

²⁹⁶⁶ Müridin mürşidine karşı hürmet ve edebi, şayet Hz. Peygamber (s.a.s.) devrinde yaşasa idi, ona karşı takınacağı tavır gibi olmalıdır. Mürşide hizmetinin, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e yapılmış bir hizmet gibi kabul edileceğini düşünmesi ve bilmesi gerekir. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 518. Müridin mürşidine karşı edebleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *A.g.e.*, s. 510-524.

²⁹⁶⁷ Mürid ve hâiz olması gereken vasıflar hakkında bkz. Serrâc, *Luma*, s. 237-238.

²⁹⁶⁸ Müridliğin şartları ve edebleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 206-215.

²⁹⁶⁹ Kuşeyrî, Risâle'sini müridlere bazı tavsiyeler vererek bitirmeyi murâd etmiş, bu minvâl üzere onlara yapmaları ya da yapmamaları gereken şeyler hakkında nasihatler etmiştir. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 723-746.

bed varsa onu da gönlünden çıkarmasını, dışının şeriatle derûnunun da hakikatle dolu olmasını salık vermektedir. Müridin dil ü cânında bir zerre dahi hazz-ı cismânî olsa ona zevk-i ruhânînin açılması mümkün değildir.

Bî-tereddüd taleb-i feyz için oldum fi'l-hâl

Evliyâ-yı sühane şıdk-ı irâdetle mürîd “Nef’î-Kasîde 54/12”

Yukarı aldığımız Nef’î’nin beytinde Nef’î, söz söylemede mâhir olan kimselerin yollarına sadâkatle girdiğini ve bu yolda tam bir teslimiyle ve emin adımlarla ilerlediğini tasavvufun mürid, feyz, evliyâ, şıdk, irâde gibi birbirine sıkı bir şekilde bağlı mefhumlarını sadece teşbih unsuru nisbetinde kullanarak kendine has bir edâ ile ifade etmektedir.

5.43.2. Murâd

Nihâyet makâmına ulaşmış ve kendisinde irâde kalmamış,²⁹⁷⁰ kendisinden yükleri alınmış, taşıyıcı değil taşınan kimsedir.²⁹⁷¹ Cürcânî, murâdı irâdesinden sıyrılmış meczûb olarak tanımlar.²⁹⁷² Murâd, Allah (c.c.)’ın kulunu seçmesi ve onu kendine has kılmasıdır.²⁹⁷³ Hakk’ı irâde eden her mürid, aynı zamanda murâddır yani Allah (c.c.) tarafından istenen kimsedir. Çünkü kulun Allah (c.c.)’ı irâdesi, Allah (c.c.)’ın onu istemesine bağlıdır. Aynı şekilde her murâd da aynı zamanda müriddir, fakat aralarında ufak tefek farklar mevcuttur. Mürid manevî terbiyeye yeni girmiş kimse, murâd ise terbiyenin nihâyetine eren²⁹⁷⁴ ve herhangi bir gayret ve çaba göstermeksizin ilâhî lutf, keşif ve cezbe ile vuslata ulaşan kimsedir.²⁹⁷⁵

²⁹⁷⁰ Serrâc, *Luma*, s. 401.

²⁹⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 127-128.

²⁹⁷² Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 87.

²⁹⁷³ Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 112.

²⁹⁷⁴ Murâd ve mürîd arasındaki farklar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 409-411. Sûfîlerin mürid ve murâd hakkındaki görüşleri için bkz. Kelebâzî, *Taarruf*, s. 203-205. Murâd için ayrıca bkz. Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 111-112; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 358-360; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 499-500; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 256; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 343.

²⁹⁷⁵ Abdurrezzak Tek, *Tasavvufî Mertebeler-Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî Örneği*, Emin Yayınları, 1. bs., Bursa 2008, s. 41.

Bu mefhum, divânlarda sadece Mısırî’de tedâî ettirilmek cihetiyle ve mahdud sayıda geçer. Matla‘ beytinin ‘nevbahar erişti bîdâr olayım şimden gerü’ diye başladığı manzumesinin makta‘ beytinde²⁹⁷⁶ Mısırî, cân kuşunu beden kafesinden uçurup yokluk şehrine yani fenâyâ yol aldırmasını kendisine telkin etmektedir. Mürid hedefine yürüyerek, murâd ise uçarak vâsıl olmaya çalışır.²⁹⁷⁷ Bu durumda Mısırî murâddır:

Murğ-ı cânı bu kafesden uçurup şâd ideyüm

Ol ‘adem şehrine tayyâr olayum şimden gerü “Niyâzî-i Mısırî 150/8”

Diğer beytinde ‘mantıku’t-tayr’ ibaresi ile ihâm yapan Mısırî, fesâhat ehlinin kuş dilini anlamayacağını, bunu ‘kuşların dili’ adlı eserin müellifi Feridü’-d-din Attâr’dan ya da kanatlanıp uçma özelliğini kazanan kimselerden sormak gerektiğini ifade eder. Beyitteki ‘tayyâr’ kelimesinden kasıt murâddır; menziline yürüyerek değil uçarak gidebilendir. Tevriyeli kullanılan kelimenin tedai ettirdiği uzak anlamında ise meşhur sahabi Cafer-i Tayyâr (r.a.) karşımıza çıkar:

Dilâ bu Mantıku’t-Ṭayrı fesâhat ehli añlamaz

Bunı ancak ya ‘Attâr yahud Ṭayyâr olandan şor “Niyâzî-i Mısırî 58/4”

5.43.3. Derviş

Yoksul, fakir, dilenci manâlarına gelen derviş kelimesi, etimolojik olarak dilenmek manâsına gelen ‘dervîz’ kelimesinden bozmadır. Tasavvuf tarihinde ve literatüründe sûfî, mürid, mutasavvıf, müntesip manâlarına gelir.²⁹⁷⁸ Kalendarî, Haydarî, Bektâşî ve Rum abdalları gibi isimler altında ömür süren çeşitli gruptaki kimseler de mecâz-ı mürsel tarikiyle bir nevi derviş olarak tavsif edilmiştir.²⁹⁷⁹

²⁹⁷⁶ Gazel ve kasidenin son beytine verilen addır. Bkz. İpekten, *Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 17; Mermer, Keskin, *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, s. 64.

²⁹⁷⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 409

²⁹⁷⁸ Uludağ, *a.g.e.*, s. 103. Bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 124-125. Tasavvuftan dilimize 'derviş' hakkında geçen deyim ve atasözleri için bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 86-87.

²⁹⁷⁹ Örneğin Karamustafa’nın İslâm dünyasındaki dervişleri tenkit süzgecinden geçirerek kaleme almış olduğu eserinde, yukarıda zikredilmiş olan tüm gruplar hakkında yapılan tespitler, adları ve intisâbları ne olursa olsun ‘derviş’ olarak nitelendirilmiştir. Bkz. Ahmet T. Karamustafa, *Tanrının Kuraltanımız Kulları-İslâm Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)*, (Çev. Ruşen Sezer), YKY. Yay., 3. bs., İstanbul 2011.

‘Tekye, Mevlevî-hâne, meyhâne, ocak’ gibi tasavvufî mekânlarla; ‘abâ, çul, hırka, ihrâm, kabâ, kemer, lüle, nemed, pâlheng, ridâ, post, şal, tâc, tesbîh’ gibi tarîkat cihazlarıyla; ‘abdâl, ahfiyâ, âşık, dede, ehl-i dil, er, evliyâ, fâsık, mürşid, mürşid-i kâmil, molla, pîr, rakîp, sâdık, sâlik, serhoş, seyyâh, sûfi’ gibi tasavvufî tiplerle ve ‘ağyâr, aşk, âyîne, benlik, bürhân, cân gözü, dert, dermân, ehil, erime, erme, fenâ, hakikat, hırs, hicret, hubb-ı dünyâ, hubb-ı mal, iftira, ikilik, irfân, kalp, kemâl, kesret, mârifet, mâsivâ, muhabbet, nefis, riyâ, sabır, sûret, sîret, şehvet, şerîat, tarîkat, hakikat, tasfiye, tevâzu, teslimiyet, tevekkül, yokluk, yol, zamâne, zikir’ gibi mefhumlarla birlikte tasavvur olunan derviş tipi en fazla Gaybî, Mısırî, Ümmî Sinân, Âşık Ömer ve Gevherî’de yer bulur. Divân şairlerinden Nâbî ve Nâilî’de birkaç beyitte derviş tipine tesadüf edilse de Nef’î ve Fehîm’de derviş kavramı hiçbir surette karşımıza çıkmaz.

Ümmî Sinân’ın (ÜS. 44), (Üs. 53) ve Gaybî’nin (SG. 55), (SG. 115) 2; Mısırî’nin (NM. 97) ise 1 manzumesi dervişler hakkındadır. Şairlerin dervişler hakkındaki telakkileri umumiyetle müsbet ise de Gaybî’nin 33 bentlik murabbaında (SG. 115)²⁹⁸⁰ toplumun aksayan yönleri zamane dervişleri şahsında tenkit edilerek dervişlere farklı bir zaviyeden bakılması yönüyle menfidir: ‘Zamane dervişleri bal yapmayan bir arıdır (yani eşek arısıdır); gece gündüz ağlamaz, cân u ciğer dağlamaz, ere gönül bağlamaz. Cân yolundan nefret edip ten yoluna boyanır. Zamane dervişleri şehvet tadını tatmış onun da adını vahdet koymuş. Ye’cüc gibi azdılar, zamane dervişleri baştan başa pür-zulmettir, hiç bir pende kulak vermez, er sözüne uymazlar. Teni dolu cânı boştur, ya bengidir ya sarhoştur. Zamane dervişleri yasak dinlemez olmuşlardır.’

Mısırî, dervişlik tanımını yaptığı manzumesinde (NM. 97) dervişin nasıl olması gerektiğini bütün hususiyetleriyle izah eder. Derviş her şeyden önce âşık olmalı ve yolunda sadâkat göstermelidir. Bağı yanık, cân gözü de açık olmalıdır:

²⁹⁸⁰ Burada dervişlere yönelik tenkitler diğer mefhumlarla da münasebettar olduğundan, bu uzun şiiri buraya almayı değil de, her bir bendini kendisini en fazla temsil edeceğini düşündüğümüz başlık altında vermeyi uygun gördük.

Dervîş olan ‘âşık gerek yolında hem şâdık gerek

Bağrı anuñ yanık gerek cân gözleri açık gerek “Niyâzî-i Mısırî 97/1”

Devamındaki beyitlerde ise tevazu sahibi olması, aşk ateşinde eriyip altın gibi sızması, zikr-i Hak ile tâ yana yana kül oluncaya kadar meşgul olması, varlığından sıyrılması gerektiği zikredilir. Dervîşlik hakkındaki manzumesinin bir beytinde Ümmî Sinân, dervîşlerin mürşid bulma, velîlerle tanışma ya da başka sebeplerden ötürü seyahat etme âdetine işaret eder (ÜS. 53/4).²⁹⁸¹ Gaybî de ‘dervîş ol dervîş’ nakaratlı murabbaında dervîşin vasıflarını zikreder. Aşağı aldığımız bendinde dervîş tipi kalbini tasfiye etme suretiyle hiç günah kiri kalmaması, nefsini bilip varlığından kurtulması yönleriyle öne çıkarılır:

Âyîneñi sil

Çalmasun hiç ğıl

Özüñi yok bil

Dervîş ol dervîş

“Sun‘u’llâh-ı Gaybî 55/9”

5.43.4. Sâlik

Seyr u sülûk makâmlarında hâli ile yol alan kimsedir. İlim ve tasavvur ile yol gidene sâlik denmez.²⁹⁸² Hak yolcusu müride niyet ve irâdesinde doğruluk, tâate götüren her şeye dört elle sarılma, nefsinin hâlini tanıma, Hakk’ı tanıyan bir mürşid-i kâmile beraber olma, tevbe-i nasuh, helâl yiyecek ve kendisine destek olabilecek sâlih bir refik gerekmektedir. Mürid, çıktığı yolda ayrıca yolunun temeli, direği ve olmazsa olmazı olan açlık, uykusuzluk, sükût ve halvet ile de kendisini takviye eder.²⁹⁸³

Hak yoluna giren sâlikler mücerred sâlik, mücerred meczûb, sâlik-i meczûb ve meczûb-ı sâlik olmak üzere dörde ayrılır. Mücerred sâlik nefis mücâhedesi yapan, çile

²⁹⁸¹ Beyit için bkz. ‘Seyyâh’.

²⁹⁸² Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 96. Sâlik için bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 289; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 306; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 416.

²⁹⁸³ Mekkî, *Kütü’l-Kulûb*, C. I, s. 381-382. Necmeddîn Dâye'nin, sâlikin şeriat ve tarikat ehlinin gözetiminde mebdeden meâda kadar olan seyrini anlatan *Mirsâdü’l-ibâd* adlı eseri, zamanının Farsça şâheseri olarak kabul edilmiş ve seyr u sülûke dair önemli eserler arasında yerini almıştır. Bizim de çalışmamızda faydalandığımız bu eserin Türkçe çevirisi için bkz. Necmeddîn-i Dâye, *Mirsâdü’l-İbâd-Tasavvuf Yolu*, (Çev. Halil Baltacı), İfan Yay., 1. bs., İstanbul 2013.

çeken fakat mücâhededeki meşakkat ateşi dolayısıyla rahat edeceği bir makâma ulaşamayan kimsedir. Mücerred meczûb, nefis mücâhedesini yapmadan ve çile çekmeden, perdenin birden açılmasıyla Hakk'a eren ve orada kalan kişidir. Sâlik-i meczûb, sülûk hâlinde iken cezbelere tutulur; mücâhede ve riyâzetin yakıcı sıkıntılarında kurtulduktan sonra insanların arasına girer ve halk içinde Hak ile beraber olur. Şartlar onu mağlup edip Hak'tan koparamaz; o, hâl ve şartlara hâkim olur. Meczûb-ı sâlik de Hakk'ın keşf ve yakîn nûrları suretiyle tecellî ettiği ve cezbeyle tutulduktan sonra sülûka başlayan kimsedir. Bu dört çeşit sâlikin ilk ikisi irşâda ehil değildir, şeyh ve mürşid olamaz. Son ikisi ise irşâd vasıflarını hâiz olup kendilerine uyulabilecek kimselerdir.²⁹⁸⁴

'Âgâh, âkil, ârif, âşık, dîvâne, dervîş, hayrân, vâlih, kâmil, münkir, mürşid, pîr, sâdik, vâlih' gibi tasavvufî tiplerle ve 'aşk, biat, dalâlet, çile, semâ, ders, fenâ, bekâ, firâk, gayr, hakikat, hizmet, hüsn, idrâk, irfân, kemâl, menzil, mihnet, sabır, sohbet, şerîat, tâat, teslimiyet, rızâ, tevâzu, vahdet, vecd' gibi tasavvufî mefhumlarla birlikte zikredilir. Sâlik, Divân şairlerince Nâbî ve Nâilî'nin birkaç münferit beyti dışında zikredilmeleri hâricinde bahis konusu edilmezken Tekke şairlerince ve özellikle Nakşî ve Mısrî'de yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Aşağı derç ettiğimiz beytinde Nakşî, sâliklerin uzaktan görmeyle ve sevmeye değil, mürşid-i kâmilin dizinin dibinde bulunarak sülûk edebileceklerini vurgulamaktadır:

Ṭaleb-gâhında sâlikler eger bulmazsa bir kâmil

Vefâ virmez anuñ sa'yi ki itsen pek ırâqdandır "Nakşî-Gazel 61/4"

Mısrî, sâlikin kendisine yol gösteren ve yolculuk esnasında yanından hiç ayrılmayan mürşidine karşı göstermesi gereken âdâbı mücmel olarak ifade ettiği gazelinin matla' beytinde sâlikin mürşidine hizmetinin kusursuz olmasını ifade eder. Beyitteki 'şâhâne gerek' ve 'şâhâ ne gerek' kelimelerinde cinâs vardır:

Sâliküñ mürşidine hıdmeti şâhâne gerek

²⁹⁸⁴ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 125-127; Benzer bir tasnif için bkz. Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 63-64. Sülûk ehlinin sınıfları hakkında ayrıca bkz. Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, s. 70-71, s. 216-220.

İşigine kıya başın diye řāhā ne gerek

“Niyāzî-i Mısrî 101/1”

Mısrî, salikin mürşidine karşı nasıl bir tutum içerisinde olması gerektiğini anlattığı şiirinin yukarıdaki beytinin akabinde mürşidin müşebbehünbihi olan Hızır'ın gemiyi delmesine ve eski duvarı tamir etmesine²⁹⁸⁵ telmihte bulunarak sâlikten Mûsâ (a.s.)'nın Hızır (a.s.)'a göstermiş olduğu teslimiyeti mürşidine karşı göstermesini ister:

Dağı Mûsâ gibi Hızır'a gemisin deldire ol

Eski dîvârı yıķup hem kıatl-i oğlāna gerek

“Niyāzî-i Mısrî 101/4”

Çünkü gemi sağ olsa onu nefis-i emmāre gasp eder; yeni duvar yerine de eski vîrāne duvar gerekir (NM. 101/5). Aşağı derç ettiğimiz beytinde de Nâbî, Mısrî ile aynı görüşü paylaşarak Allah (c.c.)'a doğru yol almış birisi için teslim ve rızâ yolunun en sâlim metot olduğunun altını çizmektedir:

Nâbiyā sâlik-i ser-menzil-i maķşûd olana

Rāh-ı teslim ü rızā yollaruñ eñ eslemidür

“Nâbî-Gazel 114/7”

‘Sâlik-i rāha Allah (c.c.) aşkı gereklidir, (SG. 78/2). Sâlik-i rāh-ı hakikat aşka uyar (NM. 6/1). Sâlikin dünyâ ve ukbâyı terk edip bu yolun mihnetine sabredebilmesi gerekir (NM. 101/2). Sâlik yedi yerden dokuz gökten ötesini seyr eder (ÜS. 59/6).’

5.43.5. Tâlib

Maksûdu bulmak ve murâda ermek için²⁹⁸⁶ tasavvuf okuluna kaydını yaptıran kimseye tâlib denir.²⁹⁸⁷ Tâlibden maksat Hakk'ı talep eden veya tarîk-i Hakk'ı talep edendir. Cüneyd-i Bağdâdî'ye göre ancak talep eden bulabilmekte iken Şiblî'ye göre ise bulan kimse talep etmeye ve aramaya başlar.²⁹⁸⁸ Eski dönemlerde tâlib olanlar tarîkata hemen alınmaz; bu ağır yükü taşıyıp taşıyamayacağı sınanır ve bu manevî imtihanı başarı ile tamamlayanlara tarîkata girmesi için müsaade edilirdi.²⁹⁸⁹

²⁹⁸⁵ Bu kıssa Kur'ân-ı Kerîm Kehf Sûresi'nde zikredilmektedir. Bkz. Kehf 18/65-82.

²⁹⁸⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 342.

²⁹⁸⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 472. Tâlib için bkz. Gölpinarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 300; Uludağ, "Sülûk", s. 127.

²⁹⁸⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 342.

²⁹⁸⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 472.

Bu mefhum divânlarda ‘âgâh, âh, ahlâk-ı hamîde, ârif-i billâh, âşık, aşk, celvet, çile, ehlullâh, el alma, eren, esmâ, esrâr, evliyâ, fenâ, hakikat, halvet, himmet, hizmet, ilim, ledün, maksûd, mârifet, matlûb, muhabbet, münkir, mürşid, pir, sabır, sâdik, sefer, sohbet, sûfi, sülûk, şem, pervâne, şeyh, tâat, tasfiye, tevbe, teveccüh, vahdet, vuslat, zâhid, zikir, zünnâr’ mefhumlarıyla beraber anılır. En fazla Tekke şairlerince ele alınmış, bunlar içerisinde de en çok Gaybî’de zikredilmiştir. Divân şairlerinde birer beyitte zikredilen bu mefhum, hususiyetle Nef’î’de hiç kullanılmamıştır. Sun‘u’llâh-ı Gaybî’nin ‘mârifetle hüsn-i hulkur tâlibi kâmil eden’ nakaratlı bir mütekerrir murabbaı (SG. 91) mevcuttur.²⁹⁹⁰ Mürşid sohbetinin ehemmiyetini vurgulayan aşağıdaki beyti, tâlibin sohbet olmadan Hakk’a vasıl olamayacağını da belirtir:

Pîr-i dânâ şöhetidür tâlibe feryâd-res

Şöhet-i merdân-ı Hâk'suz Hâk'a irmez hiç kes “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 52/1”

Âşık Ömer’de tâlib matlûbun tâlibidir (AÖ. 121/4). Tâlibi yetiştiren mürşiddir (AÖ. 1413/20). Âşık Ömer, gönle hitap ettiği aşağıdaki beytinde tâlibi sülûk ile merbut kullanarak tasavvufî manâda ele almıştır:

Var-iken cehdin düşüp bir pîr-i kâmil katına

Tâlib olmadın sülûkun nakşına isbâtına “Âşık Ömer 810/3”

Nakşî’de tâlib (NAA. G. 182/10) matlûba tâlib olma; Mısrî’de tâlib dermâna ermek için derd-i Hakk’a tâlib olma (NM. 98/1) şeklinde de geçer. Her ne kadar talep üzüntü sebebi ise de Nâilî (NK. G. 346/1) vasla tâlibdir. Tâlibi mürşide kul eyleyen âşktır (ÜS. 166/32). Tâlibin cânı yârın şemindeki pervânedir (ÜS. 83/2). Tâlib-i sâdikın belinde zünnâr olmaz (NM. 142/4).²⁹⁹¹

²⁹⁹⁰ Manzumenin izahı için bkz. ‘Ahlâk-ı Hamîde’.

²⁹⁹¹ Beyit için bkz. ‘Riyâ, Zerk, Gösteriş’.

5.43.6. Mürid İçin Kullanılan Diğer Kelimeler

5.43.6.1. Âşık

Müridin ‘âşık’ olarak adlandırılması sadece Gaybî’de teslimiyetin öne çıkarıldığı tek beyitte karşımıza çıkar. Âşık olan (mürid) müşşidinden başka bir yere bakmaz. Beyitten ‘müşşidine intisâbından sonra başka müşşitleri göz önünde bulundurmaz, müşşidini tek yol gösterici olarak tasavvur eder’ manâsı da çıkarılabilir:

Müşşidinden ğayrı bir yire nazar

ılmaz ‘âşık olan olur dîvâne

“Ümmî Sinân160/13”

5.43.6.2. Bende, Kul

Kul, köle manâlarına gelen bende, tasavvufta mürit için de kullanılır bir ifade olmuştur. Mürit adayı için en büyük temenni, müşşidinin kendisini kulluğa kabul etmesi, kabul ettikten sonra da kulluktan çıkarmamasıdır. Bu yüzden bir mürid, müşşidine kul olmayı en büyük şeref addeder ve bundan gurûr duyar.²⁹⁹² Nâbî, Nakşî ve Ümmî Sinân’da birer beyitte mürid ‘bende’ olarak telakki edilir. ‘O mâhın (Murâd-ı Kırımî) eşiğinde çok bendeler var, ben onların en değersiziyim (NAA. G. 44/9). Sinân Ümmî bâb-ı aşkın bendesi olmuştur, o kapıdan onu kim geçirdi haber ver (ÜS. 6/7).’

Nâbî’nin aşağdaki beytinde her tarikat müntesibi müridin, mahşerde kendi pîrlerinin sancağı altında toplanacağı inancına atıfta bulunmaktadır:

Geçirüp bendeleri defterine nāmumuzu

Pîrümüz haşerde de zîr-i livâ eyleyelüm

“Nâbî-Gazel 538/10”

Müridin ‘kul’ olarak kullanımını Âşık Ömer’de 2, Mısrî’de 1, Nakşî’de ise birçok beyitte tespit edebildik. ‘Evliyânın hizmetinde kulları çoktur, Nakşî cümlesinin kemteridir (NAA. G. 170/10). Bir müşşidin destini tutup onun kulu kurbânı ol (NAA. G. 192/11). Allah (c.c.)’ı bulan ve Allah (c.c.)’a varan tecrübeli bir müşşiddir; Allah (c.c.)’ı bulmak isteyen o müşşidin müridi olmalıdır:

²⁹⁹² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 71-72. Bende için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 77.

Dilersen bulasñ cānā o kānı

Ꞑul ol var sen dağı anı bulana

“Nakşî-Kasîde 2/61”

5.43.6.3. Bülbül

Müridin ‘bülbül’ olarak kullanımı Nef’î, Âşık Ömer ve Ümmî Sinân’da görülür. Bu kullanımlarda bülbül, müridin müşebbehünbihi durumundadır. Ümmî Sinân, hakikat bağının bülbüllerinin güller içinde envârı seyr ettiklerini ifade ile (ÜS. 158/8) bülbülü müridin kendisine benzetileni yapmıştır. Aşağıdaki beyitte, bir şeyhin dergâhta kendisini bekleyen müridânının yanına gelişine; müntesiplerinin de mürşitlerinin güzelliğinden ve heybetinden cezbeyle gelerek kendilerini kaybedip istem dışı bağırıp feryât etmelerine²⁹⁹³ işaret edilmiştir. Bu durumda serv-i ra’nâ mürşit, bülbüller müridân, gülşen de dergâhın kendisine benzetileni olmaktadır:

Gâhî gülşende şalınsañ serv-i ra’nâlar gibi

Hü çeker bülbüleri ‘uşşâk-ı şeydâlar gibi

“Nef’î-Gazel 125/1”

5.43.6.4. Cân

Cân, ruh ve nefes anlamlarına gelir. Mevlevîlikte derviş ve mürit demektir.²⁹⁹⁴ Kabul olunmak üzere gelen dervişe cân denir.²⁹⁹⁵ Âşık Ömer, bazı cânların kâmillere izzet ettiğini, yollarında cân verdiğini (AÖ. 1241/5)²⁹⁹⁶ ifade ederken ‘cân’ mefhumunu mürid manâsına gelecek şekilde kullanır. ‘Cân’ın mürüd manâsına gelecek şekilde kullanımını gazap ve şehvetini yenmesi hususiyetiyle bir de Niyâzî-i Mısırî’de görürüz.²⁹⁹⁷

5.43.6.5. Şâkird

Osmanlı’nın son dönemlerinde resmî dairelerde şimdiki ‘stajyer’ yerine kullanılmıştır. Daha sonra yerini mülâzıma bırakmış olan şâkird,²⁹⁹⁸ zamanında

²⁹⁹³ Bkz. ‘Cezbe, Cezbü’l-Ervâh’.

²⁹⁹⁴ Uludağ, *a.g.e.*, s. 83.

²⁹⁹⁵ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 92.

²⁹⁹⁶ Beyit için bkz. ‘Hayâ, Şerm, Hürmet’.

²⁹⁹⁷ Bkz. ‘Gadap’.

²⁹⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 305-306.

özellikle fütüvvet ehli arasında yaygın idi ve çıraklar için tabir olunurdu. Tasavvufta ise şeyh üstâd diye de anılırken çıraklarına da şâkird de denilmiştir.²⁹⁹⁹ Bir Halk şairi olarak sadece Âşık Ömer'in manzumesinde 'mürîd' manâsında tesadüf edebildik. Aşağı derç ettiğimiz beytinde istidatlı çıraklar için tabir olunan 'şakirdi ustasına peştamal kuşatır' irsâl-i meseline manevî iktibas yapılarak kabiliyetli müridlerin ve ehil mürşitlerin azaldığı fikri uyandırılmak istenmiştir:

Kanı üstâd-ı kâmil cân u dilden eyleye ta'lim

Kanı şâkird-i kâbil rişte-i eflâke sarmaşmış "Âşık Ömer 628/4"

5.43.6.6. Yâr

Sevgili ve dost anlamlarına gelen yâr, sadece Nakşî'nin bir beytinde mürid manâsında müstamel olup kulun mürşid-i kâmil bulması ve ona mürid olması gerektiği salık verilmek suretiyle işlenmiştir:

Yeter şirk üzre gezdüñ gel bulup bir mürşid-i kâmil

Sürüp yüzler ayağına îmân it sözlerin yâr ol "Nakşî-Gazel 96/2"

5.44. Mürşid ve İlgili Kavramlar

5.44.1. Mürşid

Doğru yolu gösteren, irşâd eden, kendisine iltica edenleri dalâletten kurtarıp Hakk'ın yoluna ileten kimse demektir.³⁰⁰⁰ Mürşid, insanları sapıklıktan doğru yola, sırât-ı müstakîme götüren kimsedir.³⁰⁰¹ Nefsi yenmek için bir mürşide, şeyhe uymak gerekir.³⁰⁰² Küçük çocukların yürümeyi duvara tutunarak öğrenmesi gibi mürid de manevî yolda yürümeyi mürşide bakarak öğrenir.³⁰⁰³ 'Âb-ı hayât, âgâh, ahlâk-ı hamîde, âşık, aşk, biat, cemâl, davâ, derviş, el alma, el tutma, etek tutma, fenâ fi'l-lâh, feyz, gaflet, hakîkat, hırka, hizmet, ilim, irfân, irşâd, istişâre, keşf, mürid, nazar, nefis, nefsi

²⁹⁹⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 327.

³⁰⁰⁰ Uludağ, *a.g.e.*, s. 263.

³⁰⁰¹ Cürçânî, *Ta'rifât*, s. 89.

³⁰⁰² Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 201.

³⁰⁰³ Şirâzî, *Bostan*, s. 296. Mürşidin riâyet edeceği edebler hakkında bkz. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 523-533. Mürşid için bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 227; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 350-351.

bilmek, rehber, sâlik, sadâkat, sohbet, sûfî, şerîat, takvâ, tâlib, tasfiye, tecellî tekye, telkîn, terakkî, tercümân, teslimiyet, tevekkül, tevbe, vahdet, vâridât, varlık, vird, vuslat, yakîn, zâhid, zâhir, bâtin, zühd' mefhumlarıyla beraber tenasüp veya tezat teşkil edecek şekilde beyitlerde geçen mürşid 'mürşid-i merd-i cihân, mürşid-i Hak, mürşid-i küll, mürşid-i merdâne, mürşid-i âgâh' gibi ifade ve terkiplerle kullanılmaktadır. Tekke şairlerinde sık tesadüf edilen mürşid kavramı, Divân şairlerinin manzumelerinde birer ikişer beyitte karşımıza çıkar. Gevherî'de ise mürşid mefhumunun geçtiği mısralara hiçbir surette rastlanmaz.

Tetkik edilen divânlarda 'mürşide bağlanma, mürşid elini tutma, mürşide uyma, mürşidi bilme, mürşide varma, mürşid arama, mürşid bulma, mürşidin vasıfları, kemer kuşandırma, biat ettirme, telkin verme' gibi mürşid faaliyetleri üzerinde etraflıca durulur. Sun'u'llâh-ı Gaybî'nin uzun bir manzumesi (SG. 90) mürşidin vasıflarına teksif edilmiştir. Bu şiirinde Gaybî, aynı zamanda ideal bir mürşidin nasıl olması gerektiğinin tasvirini yapar. Mürşid, görüldüğü yerde ve anda kendisini görene Allah (c.c.)'ı hatırlatan, yüzünde Allah (c.c.)'ın tecellî ettiği kimsedir:

Mürşid oldur kim dem-â-dem Hâk'ı eyleye 'ayâñ

Vech-i pâkinde tecellî eyleye ol bî-nişân "Sun'u'llâh-ı Gaybî 90/1"

Akabindeki beyitlerde Gaybî'nin telakkileri şu şekildedir: 'Mürşid, ledünnî ilmini bilmekte Hızr-ı vakt ola, Hak onunla zâhir olup Mürşid Hakk'a zebân ola (yani mürşid fenâ fi'llaha ermiş olmalıdır). Ölü kalpleri aşk ile dem-be-dem ihyâ ede. Mürşid zâhir ve bâtında her müşkili halleyeye, her dem her zamân kâşif-i esrâr-ı vahdet ola. Âlem-i gayb ve şehâdet hep ona mekşûf ola, âlem ona cism ola o da bu cisme rûh-ı revân ola. Vahdet-i Hak'tan bir dem bir ân özünü ayırmaya, sohbetinde bâde-i vahdet suna, mest ü meczûb eyleyip kevn ü mekânı tayy ettire. Tâlibe mâhiyet, zât ve sıfâtını bildire, *men arefe nefsehû* dersinde gümân koymaya. Uşşâkını dûra düşmekten tahlîs ede, mürdelere gün be gün hayât-ı câvidân vere.'

Yüzünü görüp sözünü işitenlerin Allah (c.c.)'ı görebilme veya işitebilme kaygısı çekmediği kimse ideal müşşiddir. Hak, herşeyi ile müşşidde tecellî etmiş olmalı; müşşid Hak'ta fenâya ermiş bulunmalıdır.

Mā-ḥaşal yüzün görüp sözün işiden Ğaybiyā

Len terānī ğuşşasın çekmeye ola şād-māñ “Sun‘u’llāh-ı Gaybî 90/15”

Müridlerin hekimleri araması çeşit çeşittir. Kimisi dünyâlık bir fayda temin etmek, kimisi görüşüp konuşmak ve sohbet etmek için müşşid arar. Müşşid arayanların en faziletlisi ve ondan en fazla istifade edebilecek olan mürid, kapısına sığındığı hekimin vereceği kararı gözleyendir.³⁰⁰⁴ Müridin bir müşşitten terbiye görmesi gereklidir, onun manevî terbiye yolunda üstâdı yoksa, kurtuluşa eremez. Kimin Allah (c.c.) yolunda kendisine rehberlik edeceği bir üstâdı yoksa onun imamı şeytan olur.³⁰⁰⁵ Kişinin nefesine fayda sağlayacak, nefsi tezkiye edip yüceltebilecek kâmil bir şeyhe bağlanması gerekir.³⁰⁰⁶ Mısırî'nin aşağıdaki beyti bu görüşler muvazenesindedir:

Müşşid gerekdür bildüre Ḥaḫḫ'ı saña ḫaḫḫa'l-yaḫñ

Müşşidi olmayanların bildükleri ğümān imiş “Niyâzî-i Mısırî 78/6”

Müşşide teslimiyet şarttır. Kendi bilgisine güvenen, ilmim var diyen ilm-i ledünden pay alamaz. Müşşidinin fiillerini kendi nefsinin süzgecinden geçiren lutfunu kahr zannederek dalâlete düşer. Müşşidin kahrını lutfunun zıddı bilmemek gerekir. Tesir bakımından kahr ve lutfunun birbirinin aynı olduğunu anlamak icap eder.³⁰⁰⁷

Kendü bilisinde kalan ‘ilm-i ledün bilmeyiser

Müşşidine eğri bağan luḫfinı hem ḫahra şayar “Ümmî Sinân 55/2”

Müşşid, beyitlerde ‘tam, bütün, noksansız’ manâlarına gelen ‘kâmil’ sıfatı ile terkip hâlinde ‘müşşid-i kâmil’ şeklinde de karşımıza çıkar. ‘Aref, âşık, aşk, derviş, ehlullâh, el alma, erkân, eşik, ikrâr, ilim, menzil, mürid, pîr, rehber, seyr u sülûk, şerîat,

³⁰⁰⁴ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 9-10.

³⁰⁰⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 728.

³⁰⁰⁶ Zerrûk, *Kavâidu't-Tasavvuf*, s. 103.

³⁰⁰⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 418. Müşşidin emrine itâatin gerekliliği hakkında ayrıca bkz. Bedreddin, *Vâridât Tercümesi ve Şerhi*, s. 58-59.

tasfiye, tecellî, tevhîd, vasl, zâhid, zulmet, zünnâr' mefhumlarıyla tenasüp teşkil edecek şekilde zikredilen mürşid-i kâmil, en yoğun şekilde Nakşî'de kullanılmakla birlikte Ümmî Sinân divânında da hatırı sayılır miktarda müstameldir. Mısırî'de 3, Âşık Ömer'de 2 beyitte geçen bu kavram, diğer şairlerin divânlarında geçmemektedir.

Nakşî'de 7 beyitte mürşid-i kâmil bulma tembihlenir.³⁰⁰⁸ Aşağı derç ettiğimiz beytinde de mürşid-i kâmil bularak ondan 'nefsi bilme' dersini okuma ve bu vesileyle de Rabb'e erişme salık verilir. Hemen hemen aynı anlamdaki bir başka beytinde de (NAA. G. 146/2),³⁰⁰⁹ mürşid-i kâmil bulup bildiklerini unutmasını ve mürşidinden 'nefsi bilme' ilmini öğrenmesini tembihlemektedir. Her iki beyitte de müşâhede edileceği üzere, mürşid-i kâmil mefhumunu en fazla kullanan Nakşî'nin mürşid-i kâmile mütâallik beyitlerinin hulâsası, ona intisâb ederek ondan aref dersini öğrenme ve bu sayede Rabb'i bilebilme ilmini talim etmedir:

Unut bildiklerüñ zâhid bulup bir mürşid-i kâmil

'Arefden oqı gel dersi işit benden bu güftarı "Nakşî-Gazel 171/3"

Âşık Ömer, aşk yolunda mürşid-i kâmil yüzünde sevdâ sırrını okuduğunu söyler (AÖ. 701/2).³⁰¹⁰ Mısırî'ye göre kâmil mürşid aynı zamanda şeyhi olan Sinân Ümmî'dir. Mısırî, mürşid isteyenin Elmalı'da mukim olan Ümmî Sinân'ı bulup ona intisâb etmesini, kalp hastalarının hastalıklarından onun vesilesiyle kurtulabileceklerini mürşidini methettiği 'yetiş Elmalı'da Ümmî Sinân'a' nakaratlı murabbaında belirtir:

Çanı bir mürşid-i kâmil isteyen

Yetiş Elmalı'da Ümmî Sinân'a

Çalbüm marazından çurtulam diyen

Yetiş Elmalı'da Ümmî Sinân'a

"Niyâzî-i Mısırî 146/1"

³⁰⁰⁸ Mürşid-i kâmile mürid olmayı ve mürşid-i kâmilin muhakkak gerekli olduğu hakkında bkz. Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfus*, s. 407-433.

³⁰⁰⁹ Beyit için bkz. 'Ders'.

³⁰¹⁰ Beyit için bkz. 'Cemâl, Celâl'.

5.44.2. Azîz

İzzet sahibi kimse demek olan azîz kelimesi, velîler ve erenler için kullanılmıştır. Bununla beraber Hristiyanların inandıkları ermişlere de azîz denilmiştir.³⁰¹¹ Mevlevîler’de Çelebi Efendi’nin dervişler arasındaki sıfatı olup kendisine ‘azîz efendimiz’ diye hitap edildiği bilinir.³⁰¹² Nâbî’de 2, Âşık Ömer’de 1 beyitte mürşid yerine kullanıldığını tespit ettik. Aşağı aldığımız beyitte ‘azîzân’ın zıttı ‘büzürgân’ ile kullanılması ilk olarak akla ‘büyük kimseler, yaşlılar’ manâsını getirecek olsa da her iki kelimenin de kinayeli söylenmiş olması beyitteki ‘azîzân’ın ‘şeyhler, mürşidler, kıymeti yüce kimseler’ manâsında beyte anlam katmış olduğunu gösterir mahiyettedir:

Bir devre geldük ki ‘azîzân unutulmuş

‘Tutmuş yirini hürd ü büzürgân unutulmuş “Nabî-Gazel 345/1”

Nâbî’nin azîz mefhumunu zikrettiği diğer beytinde ise azîz, Hakîm Senâî’yi tavsif ettiği mesnevîsinde Hakîm Senâî’nin sıfatı olarak geçer (NB. M. 9/92).³⁰¹³

5.44.3. Baba

Mürşide intisâb eden mürid ile onu müridliğe kabul eden mürşid arasında baba ile evlâd münâsebeti teessüs eder.³⁰¹⁴ Bir çocuğun, tabîî doğumla babasının bir parçası olması gibi, bir mürşide intisâb ederek manevî bir doğum yaşayan ve mürşidinin bir parçası durumuna gelen mürid ile de bağlandığı mürşidi arasında güzel bir kaynaşma meydana gelir. Müridin manevî doğumuna vesîle olan mürşid-kâmil, yine bu minval üzere müridin manevî babası kabul edilir.³⁰¹⁵ Bektâşiler’de mürşide baba, rehber de ana denilir.³⁰¹⁶ İncelenen divânlarda sadece Nef’î’de tek beyitte karşımıza çıkan ‘bâba’ kelimesinin mürşid olarak tasavvur olduğunu tespit ettik. ‘Zamâne’ redifli

³⁰¹¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 60-61.

³⁰¹² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 60.

³⁰¹³ Beyit için bkz. ‘Hakîm Senâî’.

³⁰¹⁴ Bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 29.

³⁰¹⁵ Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif*, s. 122.

³⁰¹⁶ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 41. Ayrıca bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 62; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 61-62.

kasidesinde Nâbî, dünyâyı baştan başa dolaşan kimsenin, sohbeti hayat veren bir ârif ve irşâd edebilecek bir mürşid bulamayacağını biraz da sitem yoluyla belirtmektedir:

Başdan başa dünyâyı tolaşsan bulamazsın

Bir ‘ârif-i hoş-şoĥbet ü bâbâ-yı zamâne “Nef’î-Kasîde 41/49”

5.44.4. Dede

Mevlevîlik tabiri olup ‘muhiplik’ten sonraki derecedir. Muhib dervîş olup çilesini tamamlar ve hücre sahibi olur. Bundan sonra dede olarak anılır. Dede, tarîkata yeni giren muhibleri ve mübtedileri istidadına göre Mesnevî okutarak, ney üflemeği öğreterek, âyîn meşk ederek terbiye etmekle vazifelidir.³⁰¹⁷ Bu mefhuma Nâbî, Âşık Ömer ve Nakşî’de 1’er beyitte rastladık. Nâbî’nin beytinde külâh, tennûre ve semâ ile birlikte tenasüp hâlinde (NB. G. 416/5)³⁰¹⁸ kullanılmıştır. Âşık Ömer’in aşağıdaki beytinde de dedenin tekye ve dervîşle olan münasebeti mûraat-i nazir sanatı teşkil eder:

Görüp bu tekye-i gamda sorarlarsa bu dervîş ne

Zararsızca bir abdâldır dedemdir de ne dersin de “Âşık Ömer 1256/3”

Dede mefhumu, aşağıda da görüleceği üzere insân-ı kâmilin ehemmiyeti ve onu bulmanın lüzumuna vurgu yapılan beyitte hitap amaçlı da zikredilmektedir:

Bulmayan insân-ı kâmil ey dede

Geçmedi zulmet hiçâbın oldu zâr “Nakşî-Gazel 49/6”

5.44.5. Ehil, Ehl-i Hak, Ehlullâh, Hak Dostu

Bir işin ustası ve o işte yetenekli gibi manâlara gelen ehil, tasavvuf literatüründe hakikat mertebesinde bulunanlar için tabir olunur. Birkaç beyitte olumsuz olan ‘nâ-ehl’ şeklinde de karşımıza çıkan ehil mefhumu, münferit birkaç beyit müstesna hemen hemen lügat manâsı ile müstemeldir. Nakşî, zâhîde hitap ettiği bazı beyitlerinde zâhidin ehle râm olmayıp zulmet içinde kaldığını (NAA. G. 104/5) ifade edip bazı işlere aklı

³⁰¹⁷ Ayrıntılı bilgi ve tasavvuftan dilimize dede ile ilgili geçen deyim ve atasözleri için bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 82-83. Ayrıca bkz. Bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 100-101; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 119-120.

³⁰¹⁸ Beyit için bkz. ‘Tennûre’.

ermese bir ehlini bulup ona yalvarmasını ve tasavvufun inceliklerini bu şekilde ondan öğrenmesini (NAA. G. 49/3) tembihlemektedir. Aşağı aldığımız beytinde ise ehl kelimesini mübtedînin zıttı olan müntehi olarak kullanmış, ehle rağbet kalmadığından dert yanmıştır. Müntehi de bir bakıma Allah (c.c.)’a giden yolda yolunun sonuna ulaşmış olan mürşiddir:

Ṭutdı kevni mübtedîler ehle rağbet kalmadı

Bulmadum bir yâr-i şâdık kimi yâr itsem gerek “Nakşî-Gazel 85/4”

Allah (c.c.) adamı, hak erenler, mârifet sâhibi âriflere ‘ehl-i Hak’ denir.³⁰¹⁹

Gaybî’de 5, Ümmî Sinân’da 2 ve Niyâzî-i Mısırî’de 1 beyitte karşımıza çıkar. Niyâzî-i Mısırî (NM. 6/5) ehl-i Hak olmak isteyen tâatlarındaki iki yüzölçümü terk etmesi gerektiği görüşündedir. Sun‘u’llâh-ı Gaybî, câhillerin cehennem ehli olduğunu iddia ederken iddiasına delil olarak ehl-i Hak’tan uzak olmalarını, onların sohbetine iştirak etmeyip yakınlıklarını kazanmadıklarını ileri sürer:

Ehl-i düzeḥ olduğına câhilânun Gaybiyâ

Şâhid-i ‘adil bu kim ehl-i Haqq’a olmaz nedim “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 82/7”

‘Ehlullâh’ Hak dostları, ermiş kimselerdir.³⁰²⁰ Ümmî Sinân divânında 3, Nâbî divânında 2 ve Âşık Ömer divânında 2 beyitte ehlullâh mefhumuna rastlanır. Âşık Ömer, nefisini idrâk edebilen kimsenin ehlullâh olduğunu (AÖ. 201/4)³⁰²¹ belirtir. Yine bir başka yerde sevgilisine hitap ederken ‘İslâm-ı ehlullâh için beni ağlatma’ (AÖ. 420/3) diyebilecek kadar ehlullâh mefhumunu benimsemiş görünmektedir. Nâbî, Sadrazam Rami Muhammed Paşa için yazdığı kasidede onu methederken evliyânın nefesinin kendisine yar ve yardımcı olduğunu söylemekte, sadrazama ehlullâhın nazar ettiği kimse olduğundan şüphe etmemesini telkin etmektedir:

İştibâh itme ki manzûrısın Ehlu'l-lâhuñ

Evliyânun nefesidür saña yâr u hem-dem “Nâbî-Kasîde 15/98”

³⁰¹⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 118.

³⁰²⁰ Uludağ, *a.g.e.*, s. 120.

³⁰²¹ Beyit için bkz. ‘Men Arefe Nefsehû Fekad Arefe Rabbehû’.

Yukarıdaki beytinde Nâbî ‘ehlullâh’ı sadece memduhu yüceltme gayesine malzeme yapmış iken Abdulkadir-i Geylânî medhiyesinde Abdulkadir-i Geylani’nin mübarek kademinin cümle ehlullâhın boynuna övünç olduğunu (NB. K. 27/2) samimi hislerle ifade ederek bu mefhumu amacına uygun olarak kullanmıştır.

Kendi beşerî sıfatlarından sıyrılan sâlik, Hakk’ın sıfatlarıyla tahakkuk eder, vasıflarıyla vasıflanırsa onun dostu olur.³⁰²² Mekkî’ye göre nübüvvet hâriç hullet yani dostluk makâmından daha üstün hiçbir makâm yoktur. Bu makâm avâmdan perdelenmiştir. Bu makâmı kuluna bahşeden Allah (c.c.) olduğu için hulleti kaybetme diye bir endişe yoktur.³⁰²³ Ümmî Sinân ve Mısırî’nin 1’er beytini hâriç tutacak olursak ‘Hak dostu’ ile ilgili tek söz söyleyenin Gaybî olduğunu ifade edebiliriz. Gaybî bu mefhumu ‘amel, âşık, aşk, er, ricâlü’l-gayb, tecellî’ gibi mefhumlarla mütenasip kullanmış ve iki manzumesini (SG. 32), (SG. 39) bu hususta terennüm etmiştir. Tasavvufta bir gönüle girmek yani mürşide bağlanmak nasıl büyük bir kurtuluş vesilesi ise, onların gönlünden çıkmak, onlara buğz edip kalbi onlardan soğutmak da o nispette tehlikelidir:

Hağ dostınuñ göñli Hağ’uñ hem ‘arşı hem kürsîsidür

‘Arşdan uçanlaruñ yiri bil ‘âkıbet nîrân olur “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 32/3”

Yine Sun‘u’llâh-ı Gaybî ‘Hak dostunu sevmektir’ nakaratlı manzumesine

başlarken Hak dostunu sevmenin bütün amellerden üstün olduğunu belirtir:

Cümle ‘amellerden ulu

Hağ dostını sevmekdür

Hep sevgülerden sevgulu

Hağ dostını sevmekdür

“Sun‘u’llâh-ı Gaybî 39/1”

³⁰²² Uludağ, *a.g.e.*, s. 170. Hullet için ayrıca bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 233.

³⁰²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mekkî, *Kütü’l-Kulûb*, C. III, s. 323-327. Ayrıca Hak dostlarına verilen yetki ve tasarruflar hakkında bkz. Mekkî, *a.g.e.*, C. III, s. 295-303.

Devamındaki beyitlerde ise fikirlerini şöyle sürdürür: ‘Hak Dostunu seven kişi bir gün onun aynısı olur (onun ahlâkı ile ahlâklanır); dünyâyâ gelmekten garaz Hak dostunu sevmektir. Hak, dostlarında tecellî eder; Hak dostunu sevmek Hak sevgisidir.’

5.44.6. Pîr

Lügatte ‘tecrübeli kimse, yaşlı, ihtiyar, ak saçlı’ olarak geçen Farsça pîr kelimesi, tasavvufî ıstılâhta şeyh, velî ve mürşidin müradifi olarak kullanılmıştır. Bu kullanıma göre pîr ile şeyh veya velî kastedilmiş olup sâlike rehberlik yapan kimse anlaşılır. Önceleri pîr ile mürşid kastedilirken tarîkatların ortaya çıkışıyla pîr kavramı kurumsal bir anlama bürünmüş, tarîkat kurucusuna pîr denilmeye başlanmıştır. Pîr kelimesi ayrıca, fütüvvet erbâbı, meslek grupları ve Ahi teşkilatında her esnaf zümresinin ilk manevî ustası ve zanaatkârı anlamını da haiz olmuştur. Pîr, tasavvuf edebiyatında çeşitli terkipler içerisinde kullanılmış, bu terkiplerden farklı anlamlar taşıyan mecâzlar türetilmiştir. Pîr-i meygede, pîr-i mugân, pîr-i deyr bu terkiplerden bazılarıdır.³⁰²⁴

Tetkik edilen divânlarda bu kavram ‘abâ, âsitân, aşk, cezbe, dergâh, derviş, duâ, el alma, eren, erkân, eşik, fenâ fi’llâh, feyz, hakîkat, himmet, hizmet, ilhâm, irfân, irşâd, muhabbet, mülhid, mürid, mürşid, nazar, riyâ, sâlik, sohbet, sülûk, şeyh, tâlib, tarîkat, tekke, teslimiyet, tevessül, teveccüh, üstâd, zikir, zühd’ mefhumlarıyla tenasüp veya tezat teşkil edecek şekilde yerini alır. Divân şairlerinden Fehîm ve Nef’î’de tesadüf edemediğimiz pîr kelimesi Nâbî ve Nâilî’nin 3’er beyti ile karşımıza çıkar. Tekke şairleri pîr mefhumunu en fazla kullanan şairler olmuştur. Aralarında da ‘gel cemâl-i pîre cândan tâlib ol’ (SG. 78) ve ‘aşk ile tut pir eteğin’ (SG. 86) nakaratlı ve pîr hakkında hususî bir şiiri (SG. 96) olan Gaybî pîr kavramını en fazla kullanan şair olarak temayüz etmiştir. Sülûke girmiş nice akıllı kimseler vardır ki hepsi pîrsiz sapıtmış,

³⁰²⁴ Arpağuş, "Pîr", s. 272-273. Pîr hakkında ayrıca bkz. Gölpinarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 253-254; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 286; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 388-389.

yolunu kaybetmişlerdir.³⁰²⁵ Gaybî, aşağıdaki beytinde pîr aşkının rehberliğini, onsuz çıkılan yolun menzile ulaştırmayacağını altını çizmektedir:

‘Aşk-ı pîr oldı bu yolda reh-nümâ

Anuñ ‘aşkı olmasa olduñ cüdâ

‘Aşk-ı pîrden ğayrısıdur mâ-sivâ

Gel cemâl-i pîre cândan tâlib ol

“Sun‘u’llâh-ı Gaybî 78/6”

Gaybî’nin kalbi tasfiye etmeyi tavsiye edip kalpte pîr sevgisi dışında hiçbir şey bırakmamayı tembihlediği aşağıdaki beyti, tasavvufî ıstılâhta ‘fenâ fi’l-pîr’ olarak bilinen pîrde fânî olmanın güzel bir timsalidir:

Pâkla qalbüñ cümle şey’i sür çıkar

Pîr sevisi qalbüñ olsun toptolu

“Sun‘u’llâh-ı Gaybî 96/2”

Pîrin eli gâiblere yetişebilecek kadar uzundur. Elini tutmayanlara da elini uzatır, onun eli Allah (c.c.)’ın kudret eli sayılır.³⁰²⁶ Pîrin kalbi de Allah (c.c.)’ın cemâlini ve kemâlini en güzel sûrette yansıtan âyinedir. Nakşî, pîrinin Allah (c.c.)’ın mazharı olduğunu, bu yüzden ona mir’ât-ı Hak denilse şâyeste olacağını ileri sürer (NAA. G. 44/1).³⁰²⁷ Nâbî’nin aşağıdaki beytinde müridlerin müridlerini maddî ve manevî olarak gözlemlemeleri, gaflete dalıp yanlarından uzaklaştıklarında manevî zincir ve kementle dergâha çekmeleri kerâmetine işarette bulunulmuştur:

Ğam zür ile çeker götürür Nâbiyâ beni

Dergâh-ı pîr-i deyri penâh itmeyem disem

“Nâbî-Gazel 519/7”

Nâilî savmaa, pîr abâ ve meygede, rind, kadeh kelimeleri arasında leff ü neşr-i müretteb sağladığı bir beytinde ‘pîr’i ‘rind’ ile mukayese eder ve meygedenin şarâp içen rindini, savmanın abâ giyen pîrine tercih eder (NK. G. 322/1).³⁰²⁸ Burada pîr, zâhid gibi düşünülüp dini şekilden ibaret görmenin timsali kabul edilmiş olsa gerekir.

³⁰²⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 187.

³⁰²⁶ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. I-II, s. 190.

³⁰²⁷ Beyit için bkz. ‘Mazhar’.

³⁰²⁸ Beyit için bkz. ‘Abâ’.

5.44.7. Şeyh

Şeyh, sâliklere ve tâliplere doğru yolu gösteren, onları irşâd eden kimse demektir.³⁰²⁹ Şeyh Allah (c.c.) ile kul arasındaki perdeyi kaldıran, paslı kalbi cilâlayan³⁰³⁰ kulu Allah (c.c.)'a, Allah (c.c.)'ı da kula sevdiren kişidir.³⁰³¹ Şeyh arslan, gönüller de onun ormanıdır. Şeyh gönüllerde dolaşır, dünyânın sırları ona gizli değildir.³⁰³² Şeyhin hakikatini görmeyenin imândan haberi yoktur.³⁰³³ Tasavvufta talim şeyhi, sohbet şeyhi ve terbiye şeyhi olmak üzere üç türlü şeyh vardır.³⁰³⁴ Şeyh Zerrûk'a göre kişinin bir şeyhe ittiba etmesi zarûridir. Ona bağlandıktan sonra artık intisâb etme hususunda başka bir şeyhin yanına gitmemelidir. Bunun dışında hikmet müminin yitiği olduğundan her nerede bulabiliyorsa bütün çiçeklerden bal toplayıp da akşam kendi kovanına rücû eden bal arısı misâli almalıdır.³⁰³⁵

Tetkik edilen divânlarda 'âbid, ârif, biat, ehl-i hâl, eşik, gaflet, hırka, hizmet, irfân, imân, küfür, irşâd, kerâmet, kibir, muhakkık, münkir, mürid, pîr, ridâ, sadâkat, seccâde, tâlib, tekye, teslimiyet, velâyet, vuslat, zâhid, zındık, zühd' gibi mefhumlarla birlikte anılan şeyh, Divân şairlerinin manzumelerinde çok fazla geçmezken Tekke şairlerinin divânlarında sıklıkla zikredilir. 7 yerde kâmil sıfatını alarak 'şeyh-i kâmil' terkinini oluşturur. Şeyh mefhumu, en fazla Nakşî'de kullanım imkânı bulmuştur. Şairlerin şeyh hakkındaki kanaatleri ve telakkileri ekseriyetle müsbettir.³⁰³⁶ Lakin Âşık Ömer'in murabbainın bir bendinde (AÖ. 479/3)³⁰³⁷ âbid ve zâhid gibi âşıka ta'n edici bir tip olarak telakki edilen şeyh menfi bir kullanımla karşımıza çıkmıştır. Yine aşağı derç

³⁰²⁹ Reşat Öngören, "Şeyh", *DİA*, İstanbul 2010, C. XXXIX, s. 50.

³⁰³⁰ Ankaravî, *Minhâcî'l-Fukarâ*, s. 66.

³⁰³¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 121.

³⁰³² Mevlânâ, *a.g.e.*, C. I-II, s. 497. Şeyhlerin sıfatları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 196-205.

³⁰³³ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 510. Şeyh için bkz. A. Cour, "Şeyh", *İA*, İstanbul 1970, C. XI, s. 461-462; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 319; Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 294-295; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 334-335; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 462-463.

³⁰³⁴ Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkit*, s. 61-63.

³⁰³⁵ Zerrûk, *Kavâidu't-Tasavvuf*, s. 97. Şeyhlere karşı korunacak hürmet ve edeb hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 610-614.

³⁰³⁶ Şeyh ile ilgili müsbet ifadeler diğer mefhumlarda da (Örneğin bkz. 'Hâs', 'Mihmân', 'Eşik') ele alındığı için biz burada menfi birkaç beyit izah ettik.

³⁰³⁷ Bent için bkz. 'Âbid, Abd, Bende, Kul'.

olunan bendinde Nâbî de şeyhleri över gibi yapmakta, fakat aslında yermektedir. İstidrâk sanatının gözlerden kaçmadığı bu rubaide kanaatimizce Nâbî, zamane şeyhlerinin devletin belli kademelerini işgal etmelerini ve bununla da kalmayıp şiir vadisinde at koşturup şair diye ortaya dökülmelerini tariz sanatından da istifadeyle tenkit eder görünmektedir:

Ārāyiş-i bezm-gāh-ı devlet sizensüz

Eş'ârda māye-i melāhat sizensüz

Ey şeyh-i zamāne tekye-i 'ālemde

Şimdi şeref-i zühd ü kerāmet sizensüz "Nâbî-Rubâî 88/1-2"

Şeyh kelimesinin çoğulu olan meşâyih, Nakşî ve Gaybî divânlarında birer beyitte zikrolunmuştur.³⁰³⁸ Ümmî Sinân, sosyal tenkit içerikli manzumesinde müridlerin dünyâ hırsı yüzünden meşâyih perdesinden sırrı açmak istediklerini eleştirmektedir:

Hırş-ı dünyânın elinden baş mürîdin cengine

Açmak isterler meşâyih perdesinden sırrını "Ümmî Sinân 175/6"

5.44.8. Ulu

Tasavvufî terminolojide bir topluluğun saygı duyulmaya layık manevî büyükleri için tabir olunur.³⁰³⁹ Ümmî Sinân, Mısrî, Gevherî ve Âşık Ömer divânlarında 1'er beyitte geçer. Gevherî müşkil işi ululara sorduğunu (GE. 621/3), Âşık Ömer de (AÖ. 559/1) ulular sözünün tutulmadığı fenâ bir zamânda olduğunu ifade ederken 'ulu' mefhumunu kullanır. Ümmî Sinân 'uluya tazîm edip küçüğe merhamet eyle' diye nasihat ederken 'ulu'yu 'büyük kimse' manâsında (ÜS. 174/10) zikreder. Mısrî'de 'ulu' kelimesi, vahdet-i vücûd nazariyesini savunup 'suyun rengi yoktur, suyun rengi içerisine konulduğu kabın rengidir' düşüncesini esas alan sûfiler için sıfat olmuştur:

Didi ulular 'levn-i mâ levn-i inā' dan şübhesiz

Çana boyanmış göz hemîn Nil ü Fırât'ı çan görür "Niyâzî-i Mısrî 44/2"

³⁰³⁸ 'Meşâyih' kelimesi, mürşid manâsına gelecek şekilde kullanılmış olduğu için bu başlık altına aldık.

³⁰³⁹ Ulu hakkında bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 319; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 503.

5.44.9. Velî

Velî, Allah Teâlâ'nın dünyâda ve âhirette bütün işlerini üstlendiği kimsedir. Allah (c.c.), işlerini üstlendiği velisini bir an dahi kendi hâline bırakmaz, onu özel himayesine alır.³⁰⁴⁰ Velî, Hakk'ın ihsânlarına kesintisiz bir şekilde mazhar olan kimsedir.³⁰⁴¹ Velîlerde öyle bir kudret vardır ki onlar atılmış, yaydan fırlamış oku yoldan geri çevirirler.³⁰⁴² Velîler, vaktin İsrâfil'leridir, ölümler onların gönül nağmeleri ile dirilirler.³⁰⁴³ Nasıl ki güneş göktedir fakat ışıkları evlere ovalara düşmüştür, velîlerin bedeni yeryüzündedir lakin nûrları yedinci kat göğün üzerindedir.³⁰⁴⁴ Yakîn ve gönül gözü açık olan her yerde bir velî görebilir.³⁰⁴⁵ Bir velîyi imtihan etmeye kalkışmak büyük bir edepsizlik ve saygısızlıktır.³⁰⁴⁶ Velîlere dil uzatan, kötülük eden aşağılık kimseler, kıyamette neye uğrayacaklarını bilselerdi, kendilerini keskin kılıcın üzerine atmazlardı.³⁰⁴⁷ Tetkik edilen divânlarda 'âbid, âgâh, ârif, câhil, eren, münkir, nebî, ibnü'l-vakt' gibi kişiliklerle tenasüp veya tezat içerisinde anılan velî 'âsâ, aşk, eşik, feyz, kerâmet, şerîat, hakikat' kavramlarıyla da münasebettar olarak zikredilir. Mısri ve Gaybi'de yoğun bir şekilde gördüğümüz velî kavramı diğer Tekke şairlerince de kullanılırsa da Nefî ve Nâilî gibi Divân şairlerince bahis mevzuu edilmez.

Velî, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yolundan giden kimsedir (ÜS. 46/12).³⁰⁴⁸ Velîler her zaman şerîata muvâfık düşerler, şerîatten bir nebze olsun ayrılmazlar (SG. 66/6).³⁰⁴⁹

³⁰⁴⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 494-495.

³⁰⁴¹ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 114. Velî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 273-280; Uludağ, *Dört Kapı Kırk Eşik*, s. 43-61; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 590; Vahit Göktaş, "Veli", *İslamiyet-Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, C. II, s. 821-822; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 379; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 523-524. Velîlerin sıfatları hakkında bkz. Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, C. I, s. 439-451. Velîlerin tabakaları ve niteliği hakkında bkz. Neseî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 199-201; Velîlerin alâmetleri hakkında bkz. Kübra, "Fevâihü'l-Cemâl", s. 164-173.

³⁰⁴² Velîlerin kudreti hakkında bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 121-122.

³⁰⁴³ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. I-II, s. 140.

³⁰⁴⁴ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. III-IV, s. 521.

³⁰⁴⁵ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. I-II, s. 438.

³⁰⁴⁶ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. III-IV, s. 403.

³⁰⁴⁷ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. I-II, s. 490. Mevlânâ, velîlerin noksan sıfatlarını görüp de onları hor görmeme, çekiştirmeme hususunda bir dizi nasihat verir. Bkz. *a.g.e.*, C. III-IV, s. 18-20. Velî hakkında bkz. Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, s. 617-619.

³⁰⁴⁸ Beyit için bkz. 'Fenâ fi'r-Resûl'.

³⁰⁴⁹ Beyit için bkz. 'Âbid, Abd, Bende, Kul'.

Cihâna elindeki âsâsı şerîat olmayan bir velî aslâ gelmez (NM. 18/20).³⁰⁵⁰ Şerîat (velînin) başında tâç, (üzerinde) şâl ve kisve, hem de sırtındaki abâsıdır (NM. 18/21).³⁰⁵¹ Hiç kimse aşksız velî olamaz (SG. 31/4). Geniş bir mekân isteyen velînin yakınında bulunulmalıdır. Bir velînin avucunun içi, arş ve kürsüden daha geniştir:

Arz-ı vâsi‘ ister iseñ kâmilüñ gir qabzına

‘Arş u kürsîden genişdür bir velîñüñ âyesi “Niyâzî-i Mısırî 182/4”

Bu mefhum ‘veliyullâh’, ‘veliy-i Hak’, ‘burc-ı velî’ şeklinde de geçmektedir. ‘Yâricım Allah (c.c.), şefâatçım Resûlullâh (c.c.), bürhânım veliyullâhtır (ÜS. 71/11).’ Gevherî, velî mefhumunu sevdiği kimseyi manâ bakımından İbrâhim Edhem’e teşbih ederken onun vasfı olarak kullanır. Ümmî Sinân velîleri vesile edinerek ‘Mevlâ’m cümle velînin hürmetine bizi güzel Muhammed (s.a.s.)’den ayırma’ (ÜS. 148/11) diye duâ eder. Velîler serveri, kerâmet sahibi Murtazâ (k.v.)’dır (ÜS. 13/13). Âşık Ömer, sevdiğinin Şam’lı olduğunu ifade ederken ‘burc-ı velî Şam’lıdır’ (AÖ. 402/2) buyurur. Âşık Ömer’in beyitte Hz. Ali (k.v.)’yi tedai ettirdiği söylenebilir.

Çoğulu olan ‘evliyâ’ kelimesi, en az velî kadar beyitlerde zikredilmiştir. Evliyâ ‘Hakk’ın dostları, erenler, ermişler’ anlamlarına da gelecek şekilde kullanılır. Genel olarak tüm müminler, özelde ise sadece Allah (c.c.)’ın kendilerine ilhâm ve kerâmet ihsân ettiği kâmil müminler evliyâdır. Allah (c.c.)’ın bahşettiği manevî güce sahip olan evliyânın duâsı makbûl, sözü nasihat ve zikir, sükûtu tefekkür ve ibret, nazarı şifâ ve kimyâdır. Evliyâ Hakk’ı kendisine dost edinmiş, Allah (c.c.) da onları kendisine velî yani dost edinmiştir.³⁰⁵² ‘Aşk, cân verme, duâ, feyz, etek tutmak, himmet, hizmet, ikrâr, ilim, irşâd, itâat, kerâmet, meded, menzil, nefsi bilmek, nûr, nutk, sohbet, semâh, şerîat, hakikat, tecellî, teslimiyet’ mefhumlarıyla ve ‘asfiyâ, câhil, nâdân, derviş, ehlullâh, enbiyâ, etkîyâ, gâfil, kutb, münkir, mürid, peygamber, tâlib, zâhid’ tipleriyle münasebet

³⁰⁵⁰ Beyit için bkz. ‘Asâ’.

³⁰⁵¹ Beyit için bkz. ‘Kisve’.

³⁰⁵² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 130. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 153.

hâlinde zikredilir. Ayrıca ‘Mevlânâ, Muhyiddin-i Arabî ve Murâd-ı Kırımı’ gibi zâtlarla da münasebete getirilen ve Tekke şairlerinden Nakşî, Gaybî, Ümmî Sinân’da sıkça kullanılan evliyâ, bunlardan sonra en fazla Nâbî’de zikredilmiştir:

Evliyâ-yı Hâk olanlar mazhar-ı lâ-havf olur

Havfî hüzni geçmişüz biz dâr-ı râhat bulmuşuz “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 51/3”

Yukarıdaki beyitte Gaybî, Hakk’ın evliyâsının korkudan beri olduğunu söyleyerek Yûnus Sûresi’ne³⁰⁵³ iktibas yapmış ve evliyâyı korku ve ümidi bir tarafa bırakıp sadece Allah (c.c.) ile meşgul olan kimse olarak tanımlamıştır. Akkırmanlı Nakşî, evliyâ hakkında kaleme aldığı manzumesinin bir beytinde (NAA. G. 170/9) ‘evliyâ dest-i kudrettir, gece gündüz mâh u sâl nüh felekten çenberi döndüren odur’ buyurur. Gevherî, ölümü anarken ‘nice oldu evliyâlar’ (GE. 791/4) der. Nefî, evliyâ-yı sühâna feyz talep etmek için mürid olduğunu belirtir (NF. K. 54/12).³⁰⁵⁴ Nâbî, evliyâ redifli gazelinde evliyânın gözünün ilâhî güzelliğin yüzünden başka bir şey açılmayacağını (NB. G. 2/8); evliyânın yükünü çekmenin Allah (c.c.)’ın rızâsına kavuşturucu bir meziyet ve iki cihân için saadet olduğunu ifade eder (NB. G. 2/6).³⁰⁵⁵

Nefî ve Nâbî’de evliyâ, devlet ricâli ile birlikte de zikredilir. Evliyânın yardımının onlardan eksik olmadığı, hatta onların bizzat evliyâ olduğu ileri sürülür. Tabi bütün bunlar memduhu yüceltmeye matuf benzetme ve yakıştırmalardır. Nefî, Sadrazam Halil Paşa için yazdığı kasidede sefere çıkan memduhunu motive etme gayesiyle ümmetin evliyâsının onunla birlikte olduğunu ifade eder:

Sefer mübârek ola ey vezîr-i ferrûh-dem

Senüñledür bile ğam çekme evliyâ-yı ümem “Nefî-Kasîde 36/1”

Nâbî, Sultân III. Ahmed Han için yazdığı kasidede memduhunu överken saltanat sahibi kimsenin şeksiz şüphesiz evliyâ olduğunu iddia eder:

Elbette evliyâ olur aşhâb-ı saltanat

³⁰⁵³ Bkz. Yûnus 10/62.

³⁰⁵⁴ Bkz. ‘Mürid’.

³⁰⁵⁵ Beyit için bkz. ‘Hizmet’.

İtmişler evliyâ kütübünden rivâyeti

“Nâbî-Kasîde 16/68”

Yine Nâbî Ali Paşa için yazdığı tarih kasidesinde onu evliyâ olarak tavsif eder ve ona güzel niyet ve temnnilerde bulunmanın Hazret-i Mevlâ'nın rızâsını gerektirecek bir davranış olduğunu ileri sürer:

Bu güne evliyâ'ullâha hüsni-i i'tikâd itmek

Olur müstelzim-i hüsni-i rızâ-yı hazret-i Mevlâ

“Nâbî-Târih 103/21”

5.44.10. Zâviyedâr

Arapça ‘köşe’, ıstılâhî olarak ‘küçük tekke’ manâlarına gelen zâviye ve sonuna getirildiği kelimelere ‘sahip olan, tutan’ manâsı veren ‘dâşten’ fiilinin birleşmesi ile ‘zâviye sâhibi, zaviyenin şeyhi’ anlamına gelecek şekilde teşekkül etmiş bir kelimedir. Zâviyedâr, sadece Nâilî'nin kendisini dünyâ zâviyesinin şeyhine ve yedi yıldızı da dergâhın mumlarına teşbih ettiği beytinde zikredilir. ‘Heft ahter’in beyitte zikredilişiyle eski astroloji bilgisine göre dünyânın merkezde oluşuna³⁰⁵⁶ telmih yapılmıştır. Bu yedi yıldız zâviyedârın hankâhının mumu olarak tasavvur edilmiş ve bununla zâviyenin şeyhinin manevî derecesinin yüceliğinin ifadesi amaçlanmıştır:

Benim o zâviye-dâr-ı fenâ ki heft ahter

Çerâğ-ı maḥfelidir şem'-i hanḳâhıdır

“Nâilî-Kasîde 32/8”

5.44.11. Mürşid İçin Kullanılan Diğer Kelimeler

5.44.11.1. Cânân

Edebiyatta sevgili için kullanılan ‘cânân’, Nakşî'nin ve Nâbî'nin 1'er beytinde mürşid olarak geçer. Nakşî cânânın bazen celâl bazen de cemâl tecellîsinin mazharı olduğunu ve bu suretle yüzünde Allah (c.c.)'in sanatından nişân taşıdığını ifade eder. Bu beytindeki (NAA. G. 68/3) ‘cânân’ın mürşid için sıfat olarak kullanıldığını düşünmekteyiz. Diğer bir kullanım da Nâbî'de karşımıza çıkar. Bir beytinde (NB. G.

³⁰⁵⁶ Eski astroloji bilgisine göre dünya kâinâtın merkezidir. Bu merkez etrafında kimisinin uğurlu kimisinin de uğursuz olduğuna inanılan, tabiat ve insanlar üzerinde tesiri olduğu kabul edilen yedi yıldız verilen isimdir. Bunlar Güneş, Ay, Utarit, Zühre, Güneş, Müşteri, Zuhâl, Merih'tir. ‘Heft ahter’, ‘yedi kat gök’ manâsını da muhtevîdir. Halûk İpekten, *Fuzûlî, Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yay., 5. bs., Ankara 2007, s. 226-228.

771/4)³⁰⁵⁷ dudağı eğri büğrü laflara bulaştırmadan cânânın önünde bir daha tevbelere eylemek tembihlenerek müridlerin mürşidlerinin ellerini tutup dediklerini tekrarlamak suretiyle onları şahit tutarak Allah (c.c.)’a tevbe etmeleri hâdisesine telmihte bulunulmasıyla ‘cânân’ kelimesi mürşidin müşebbehünbihi yapılmıştır.

5.44.11.2. Dil-i Âzâde

Mürşid için kullanılan sıfatlardan biri olan ‘dil-i âzâde’ sadece Fehîm divânında bir beyitte ridâ, sübhâ, himmet kavramlarıyla beraber zikredilmektedir. Âzâde dünyâ ve ona taalluk eden bütün bağlardan kurtulup manevî hürriyetine kavuşmuş kimsedir.³⁰⁵⁸ Bu vasfı dünyâda iken Hakk’a vasıl olmuş mürşid-i kâmiller hâizdir.³⁰⁵⁹ Ridâ ve teşbihin bir bağ oluşunun vurgulandığı beyitte, kişiyi bu bağlardan ancak hürriyetine kavuşmuş birisinin kurtarabileceğinin altı çizilmektedir:

Kayd-ı teşvîş-i ridâ vü şubhadan bulup rehâ

Himmet-âmûz-ı ferâğ ol bir dil-i âzâdeden “Fehîm-Gazel 234/2”

Fehîm bu beytinde şekle ve resme önem vermeyen bir rind edasıyla karşımıza çıkmıştır. Rindâne bir hayat sürenlere göre hırka, aba, kabâ, tâc, hil’at gibi cihâz-ı tarîkat diye isimlendirilen kıyâfetler yüküdür, bağıdır; dinin şeklî ve resmî kısmıdır. Bu yüzden bunların sevgisini terk etmek ve kalpten çıkarmak gerekir. Bu kıyâfetlerin arasına tesbihin de eklenmesinde şeklinin payı büyüktür. Kayd kelimesi ile tenasüp içinde kullanılarak zincir imajı tedai ettirilmek istenmiştir.

5.44.11.3. Efendi

Erkek isimlerinden sonra ‘bey’ yerine kullanılan unvân sözüdür. Tasavvufta şeyh, pîr, mürşid demektir. Bu şekilde kullanıma örnek oluşturabilecek bir beyte sadece Âşık Ömer’de tesadüf edilir. Gönle hitap ettiği manzumesinde tek bir mürşide intisâbın altını

³⁰⁵⁷ Bkz. ‘Tevbe Etme’.

³⁰⁵⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 60.

³⁰⁵⁹ Bkz. ‘Hürriyet’.

çizen Âşık Ömer, beytinde birden fazla şeyhle görüşüp de onların her birinden manevî feyz alma eğiliminin doğru olmadığına dikkat çekmek ister gibidir:

Efendi bir gerektir biredir hizmet

Kul olmak olur mu her şâha gönül “Âşık Ömer 802/3”

5.44.11.4. Erbâb-ı Nefes

Ermişlerin ses, söz ve soluklarıyla karşısındaki insanlar üzerinde meydana getirdiği tesir demek olan ‘dem’ kavramı ‘nefes’ mefhumu ile münasebettardır.³⁰⁶⁰ Mürşidler nefes sahibidir, yani Allah (c.c.)’ın izni ile eşya ve insan üzerinde tasarruf hakkına sahiptirler.³⁰⁶¹ ‘Erbâb-ı nefes’ sadece Nâbî’nin tüfekle münasebettar olan bir tarih kasidesinde bahis mevzuu edilir:

Sen de târîhine tevcîh-i zamîr it Nâbî

Bu tûfengûñ demine hû didi erbâb-ı nefes “Nâbî-Târih 139/6”

5.44.11.5. Hakîm

‘Hikmeti bilen, bilge, filozof’ manâlarını muhtevi bu kelime Hakîm Tirmizî, Hakîm Ata gibi bazı mutasavvıflara unvân olmuştur.³⁰⁶² Hakîm kavramı bu doğrultuda mürşid anlamına gelebilecek şekilde yalnızca Nâbî’de zikredilmiştir. Hakîm kelimesi beyitte dert/devâ kelimeleri dolayısıyla tabîb; ‘bilme’ kelimesinden ötürü de filozof anlamını çağrıştırdığından ihâm-ı tenasüp içerisinde yer almaktadır:

Hâl-i dil-i bîmâruñı ‘arz eyle hakîme

Sen derdüñi gör yoğsa devâsın ne bilürsün “Nâbî-Gazel 566/7”

5.44.11.6. Hızır (a.s.)

Kur’ân-ı Kerîm’in Kehf Sûresi’nde³⁰⁶³ Hz. Mûsâ (a.s.) ile beraber anılır ve onunla olan yolculuğunda ona rehberlik eder. Tasavvufî terminolojide her ne kadar bast

³⁰⁶⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 273.

³⁰⁶¹ ‘Erbâb-ı nefes’ mefhumunu, mürşidlerin nefeslerinin kuvvetli olması, yani eşya ve insan üzerinde tasarruf etmeye kâdir olmaları yönüyle ‘mürşid’ bahsinde ele almayı uygun gördük.

³⁰⁶² Uludağ, *a.g.e.*, s. 153. Ayrıca bkz. Uludağ, *Dört Kapı Kırk Eşik*, s. 88-93.

³⁰⁶³ Bkz. Kehf 18/60-82.

hâlimden kinâyeye ise de³⁰⁶⁴ incelediğimiz şairlerin Hızır (a.s.) telekkisine muvafık olarak Hızır (a.s.)'ın yol göstericiliği vasfına temellük eden beyitler üzerinde durduk. Ümmî Sinân'da 5, Fehîm'de 2 ve Gaybî'de 1 beyitte Hızır (a.s.)'a mürşidin müşebbehünbihi olarak yer verilir. Hızır (a.s.)'ın mürşid olarak telakki edildiği beyitlerde Hızır (a.s.) 'âb-ı hayât, âb-ı hayvân, ledün, zulmet' mefhumları ve Mûsâ Peygamber (a.s.) 'le mütenasip olarak beyitlerde işlenir. Bir kimse Mûsâ Peygamber (a.s.) kadar ilm-i şerîatte kemâl eylese de Hızır-ı vakte ermeyince cümlesi hayâl olur (SG. 85/4). Cehâlet zulmeti içinde susuz telef olma tehlikesine karşı Hızır-ı Gaybî'ye erişmek gerekir, çünkü âb-ı hayvân devridir (SG. 27/15). Hızır-ı vaktten âb-ı hayvân isteyen beri gelsin (SG. 97/5). Her kim mürşidin irşâdına âmennâ derse Hızır (a.s.) elinden âb-ı hayvânı içmiş olur (ÜS. 111/9).

Görüldüğü gibi Hızır (a.s.), ekseriyetle 'Hızır-ı vakt' şeklinde geçmektedir ve şiirle meşguliyetlerinin yanı sıra aynı zamanda mutasavvıf olan şairler de kendilerini vaktin Hızır'ı olarak öne çıkararak mürşid-i kâmil olduklarını beyân etmektedir. Benzetme yönü 'yol göstericiliği' olan teşbihlerde mutasavvıf şairler Hızır (a.s.)'ın, sâlikler de Mûsâ Peygamber (a.s.)'in müşebbehi olmaktadır. Bu hayâl çerçevesinde mutasavvıf şairler, müridlerinden kendilerine Hz. Mûsâ (a.s.)'nın Hızır (a.s.)'a teslimiyeti gibi teslim ve tabi olmalarını istemektedirler.

5.44.11.7. Hünkâr

Maneviyât ikliminin tahtında oturmaları hasebiyle tarîkat büyüklerinin yüceliğini ifade için şâh, sultân, pâdişâh gibi saltanat anlamı taşıyan unvânlar kullanılmıştır. Sultân, hükümdâr anlamındaki bu 'hünkâr' kelimesi de, din ve tarîkat büyükleri için bir unvân olarak kullanılmıştır.³⁰⁶⁵ İncelenen divânlar içerisinde sadece Hacı Bektâş-ı Velî'nin unvânı olarak zikredilmiş, bir de İbrâhim Edhem adının geçtiği bir beyitte

³⁰⁶⁴ Cürçânî, *Ta'rifât*, s. 64; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 79. Hızır (a.s.)'ın tasavvufî anlayıştaki yeri için bkz. Abdulkadir Evgin, *Hadislerde Hızır-Gayb İlişkisi*, İlâhiyât Yay., 1. Bs. Ankara 2007, s. 37-41.

³⁰⁶⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 323-324.

(NM. 167/3)³⁰⁶⁶ ‘hünkâr-ı aşk’ şeklinde anılmıştır. Sadece Âşık Ömer’in kullandığı ‘hünkâr’, adâlet tahtında oturup hüküm süren Hacı Bektâş-ı Velî’dir:

Hacı Bektâş derler serdârımıza

Hudâ'dır dest-gîr her kârımıza

Adâlet tahtında hünkârımıza

Bu saltanât bu nâm ne güzel uymuş

“Âşık Ömer 659/13”

5.44.11.8. Lokmân (a.s.)

Kur’ân-ı Kerîm’de adına bir sûre³⁰⁶⁷ bulunan Lokmân (a.s.), ulemâ tarafından peygamberliği tartışma konusu olmuş din büyüğüdür. Kur’ân-ı Kerîm’in Lokmân (a.s.) ile ilgili verdiği bilgiler, aynı ismi taşıyan sûrede adının iki defa zikredilmesi ve oğluna verdiği öğütlerin naklinden ibarettir.³⁰⁶⁸ Kendisine hikmet verildiği bildirilen Lokmân (a.s.),³⁰⁶⁹ divân, tekke ve halk edebiyatlarında tabip hüviyetinde karşımıza çıkar. Eski dönemlerde felsefe, tıp ilmi de dâhil devrin umumî ilimlerini haiz olması hasebiyle filozof manâsına gelen ‘hakîm’ kelimesinin ‘hekim’ şekline dönüşmesi, Lokmân (a.s.)’ın bu tabiplik vasfının öne çıkmasında etkili olmuştur.³⁰⁷⁰

Bazı beyitlerde Lokmân (a.s.)’ın mürşidin müşebbehünbihi olarak telakki edildiği tespit edilmiştir. Ümmî Sinân’da 3, Mısırî’de ise 1 beyitte mürşid olarak geçen Lokmân (a.s.), bilinen kişiliğine uygun olarak dert, dermân, maraz, illet kelimeleri ile tanasüp hâlinde ele alınmıştır. Ümmî Sinân, kalpten maraz tayyib ü tâhir oluncaya kadar Lokmân (a.s.) eşliğinde derde dermân aramayı (ÜS. 100/8) tavsiye eder. Çünkü Lokmân (a.s.), kalp hastalıklarına devâ sunabilecek kimsedir (ÜS. 102/7). Fakat gönül, derdinin dermânını hiçbir zaman istemediği için fırsatı elde iken Lokmân (a.s.)’dan bî-haber olmuştur (ÜS. 23/10). Kibir ve ucbun kalpten tasfiyesi üzerinde durulan aşağıdaki

³⁰⁶⁶ Beyit için bkz. ‘Tecerrüt, Soyunma’.

³⁰⁶⁷ Bkz. Kur’ân-ı Kerîm, 31. Sûre.

³⁰⁶⁸ Bkz. Ömer Faruk Harman, "Lokman", *DİA*, İstanbul 2003, C. XXVII, s. 205.

³⁰⁶⁹ Bkz. Lokmân 31/12.

³⁰⁷⁰ Mustafa Uzun, "Lokman", *DİA*, C. XXVII, s. 206.

beyitte tedavi edici vasfı yönüyle Lokmân (a.s.)'a teşbih edilen şeyhin, kâmil bir müşid olması gerektiği de vurgulanmıştır:

Kibr ü ‘ucbuñ ‘illetinden kırtılup sağ olmağa

Bil taḫbībūñ ma‘nide şeyhūñ senūñ Loḫmān gerek “Niyâzî-i Mısırî 100/6”

5.44.11.9. Mürebbî

Arapça bir kelime olup yaygın anlamıyla müşid-i kâmil için kullanılır.³⁰⁷¹ Sadece Nakşî divânında 5 beyitte tespit edebildiğimiz mürebbî, bu manâsına uygun olarak zikredilir. Allah (c.c.)’ı bulmak isteyen önce ona ulaştırıcı bir mürebbî bulmalıdır. Tüm bildiklerini terk ederek onun sözlerini harfiyyen yerine getirmelidir:

Var yûri bul bir mürebbî bulmak isterseñ anı

Nuḫkuñ icrâ eyle anuñ bildigün elden bırak “Nakşî-Gazel 80/3”

Tasavvuf edebiyatında eşik, himmet umulan şeyhin kapısıdır.³⁰⁷² Ölmeden evvel ölmek isteyen, mürebbî eşiginde beklemeli, kendisini müridliğe kabul etmesi için ona yalvarmalıdır. Müşidin müridi olabilirse eğer, nihâyet nefsini bilebilecektir:

Sen daḫi ölmek dilersen ölmeden ‘âlemde gel

Dur mürebbî işiginde cān virüp yalvar aña “Nakşî-Gazel 12/4”

5.44.11.10. Pîşvâ, Rehber, Rehnümâ, Sârbân

Lügat manâsı önder, lider demek olan pîşvâ, sadece Nâilî divânında ‘müşid’ olarak telakki edilmiş ve bu meyanda kullanılmıştır. Nâilî, musammatından alınan beytinde, gamın uçsuz bucaksız yollarında yalnız yürünemeyeceğinden ötürü tasavvuf yoluna giren sâlik için bir pîşvâyaya yani müşide ihtiyaç olduğunu ileri sürer. Tasavvuf yolu güçtür, meşakkatlidir; bu herkesin kolaylıkla yiyemeyeceği bir lokmadır, rızâ lokmasıdır. Nûra gark olabilmek için nârdan geçirecek bir rehber lazımdır. Bu zaviyeden değerlendirildiğinde beytin bir müşidin lüzumuna işaret ettiği görülür:

Râh-ı hevesde ‘âşıkā bir pîşvā gerek

³⁰⁷¹ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 226. Ayrıca bkz.Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 350.

³⁰⁷² Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 54.

‘Yol götüren’ anlamında Farsça olan ‘rehber’, bazı beyitlerde şairlerce mürşid-i kâmil nişânesi olarak kullanılmıştır. Dilimizde kullanılan ‘rehbersiz yol alınmaz’ sözü, mürşidin ehemmiyetini veciz bir şekilde özetler.³⁰⁷³ Kılavuz kelimesi rehberin Türkçesi kılavuz olup bu şekliyle divânlarda geçmemektedir.³⁰⁷⁴ Rehber Ümmî Sinân divânında 2; Nakşî, Mısrî ve Nâbî divânlarında 1 beyitte mürşidin müşebbehünbihi olarak zikrolunur. Ümmî Sinân mürşidi Eroğlu için ‘küntü kenzin mazharı, tâlib-i Hakk’ın rehberi, mürşidlerin serveri’ (ÜS. 7/2) ve Nakşî de mürşidi Murâd-ı Kırımî hakkında ‘misli yoktur, bî-bedeldir, meydân-ı aşkın rehberidir’ (NAA. G. 44/3) ifadesini kullanır. Aşağı aldığımız beytinde Ümmî Sinân, tarîkata girerken ikrâr verme âdetine telmihte bulunarak tarîkata intisâb ettiğini dile getirip mürşidinin kâmil yani tam salâhiyet sahibi olduğunu vurgular. Çıkmış olduğu bu kutlu yoldan döndürmeye çalışacak nefis, şeytân, dünyâ ve içindeki her şeyden muhafaza edip Hakk’a vasıl edecek rehberinin eşliğinde ve korumasında emin adımlarla yol aldığını ifade eder:

Rehberim mürşid-i kâmindür ne ğam aġyardan

Hâk didüm nâ-hâk diyüben dönmezem ikrârdan “Ümmî Sinân 139/1”

Farsça ‘yol götüren’ anlamındaki rehber kelimesi, mürşidin müşebbehünbihi olarak ‘yol gösteren’ anlamındaki ‘rehnümâ’ şekliyle Nâilî’de 3, Mısrî’de 2 ve Gaybî, Nâbî, Nakşî, Fehîm’de 1 beyitte karşımıza çıkar. Tasavvufun meşakkatli yolunda yalnız mesafe kat edilemeyeceğini ileri süren Nâilî muhakkak bir rehnümâyâ (NK. MST. 3/33)³⁰⁷⁵ ihtiyaç olduğu kanısındadır. Şiirlerinin satır aralarında tasavvuftaki başarısızlığını her fırsatta dile getiren Nâilî’nin bu düşüncesini, aşağı derç ettiğimiz beytinde bir mürşid bulamadığına bağladığını görürüz:

Tîh-i belâda ġaldı dil-i bî-sükūnumuz

³⁰⁷³ Bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 257-258. Rehber için bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 293; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 397.

³⁰⁷⁴ Kılavuz için bkz. Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 186-187; Uludağ, *a.g.e.*, s. 215; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 285.

³⁰⁷⁵ İlgili beyit yukarıda zikredildi.

Yok rāh-ı vuşlata bir reh-nümūnumuz

“Nâilî-Musammat 3/2”

Nakşî’de teşbih-i belîğle rehnümâya benzetilen evliyâ, eteği tutulduğu müddetçe Allah (c.c.)’a ulaştırıcı vasfıyla (NAA. G. 170/3)³⁰⁷⁶ zikredilir. Rehnümâ Mısrî’nin bir beytinde (NM. 18/28) şeriat, bir başka beytinde ise (NM. 1/7) aşk olarak telakki edilir. Gaybî’de rehnümâ pîr aşkıdır (SG. 78/6).³⁰⁷⁷ Bir beytinde Nâbî, mevzuya farklı bir zaviyeden bakarak hayret çölünde rehnümâdan mahrum kalanların erbâb-ı dillin yazmış olduğu eserlere uymasını, onları rehber etmesini buyurmaktadır. Bu beyit, yukarıdaki beytinde mürşid bulamayarak belâ çölünde mahsur kaldığını ifade eden Nâilî’ye bir reçete gibidir. Bir mürşid bulamayanların sûfî müelliflerin zamanında telif ettiği eserlere müracâtını salık veren Nâbî, bu sözüyle yaşadığı dönemde hakikî manâda mürşid-i kâmillerin yok addedilecek derecede azalmış olabileceğini ima etmiş olabilmektedir:

İktidâ eylesün âşârına erbâb-ı dilûñ

Tîh-i hayretde kalan rāh-nümâdan maḥrûm

“Nâbî-Gazel 515/8”

‘Deveci, deve sürücüsü’ anlamındaki Farsça bir kelime olan sârbân, Fehîm’de sadece bir beyitte tasavvufî manâda ele alınıp mürşidin müşebbehünbihi olarak isatimal edilmiştir. Beyitte sevgilinin düşüncesi ile yola girmek isteyen, mürşidinin selâmetli güzergâhında sevdiğine kavuşma hayâliyle sevdiğini anarak kendisini mürşidinin irşâdına teslim etmiş bir mübtedî tasviri yapılmaktadır:

Baḥa fîkr-i ğam-ı cānâne saḥa zîkr-i selîm

Sârbânâ girelüm rāha Ḥudâ-ḥ’ân olarak

“Fehîm-Kasîde 16/6”

5.44.11.11. Şâh

‘Pâdişâh, hükümdâr, sultân’ manâsına gelen bu kelime manevî saltanatları sebebiyle bazı din ve tasavvuf büyükleri ve tarîkat pîrleri için de kullanılmış; bu vesileyle öteden beri velîlere şâh ve sultân unvânlarını vermek yaygın bir âdet olmuştur.

³⁰⁷⁶ Beyit için bkz. ‘Biat ve Biat İle İlgili İfade ve Usûller’.

³⁰⁷⁷ Bent için bkz. ‘Pîr’.

Şâh Nakşîbend, Sultân Veled, Emir Sultân bu velîlerden bazılarıdır.³⁰⁷⁸ Genellikle Orta Asya ve Hindistan mutasavvıfları bu unvânı kullanmıştır. Son dönemlerde ise Alevî-Bektaşî edebiyatında ‘şâh-ı merdân’, ‘şâh-ı velâyet’ gibi deyimlere sık rastlanılır olmuştur.³⁰⁷⁹ Büyük velîlere halk arasında şâh kelimesiyle birlikte sultân sıfatıyla hitap etmek âdetti.³⁰⁸⁰ Âşık Ömer’de 2, Nâbî’de 1 beyitte ‘şâh’ mürşid manâsına gelebilecek şekilde zikrolunmuştur:

Er isen sırrını kalbinde sakla

Düşürüp adūyu yerinde hakla

Arayıp kevkebin tâli’in yokla

Kaçan kul olursun bir şâha gönül

“Âşık Ömer 802/2”

Âşık Ömer, gönle seslendiği murabbainın yukarıdaki bendinde bir mürşide intisâb etmeyi ertelememe üzerinde durmaktadır. ‘Şâh’ kelimesi, Nâbî’nin Hakîm Senâî’nin tasavvufa intisâbını tahkiye ettiği mesnevisinin Lâyhâr’ı anlattığı bir beytinde (NB. M. 9/90) Mevlânâ hakkında ‘şeh-i Mevlevî’ şeklinde kullanılmıştır: ‘Mesnevî’nin tespîh incisinin süsü Şeh-i Mevlevî (Mevlânâ), onun (Lâyhâr’ın) sözünü çok etmiştir, ondan çok bahsetmiştir.’

5.44.11.12. Tabîb

Tasavvuf yolunun şeyhleri gönül doktorudur. Tabîb, hastasının derdini bilmezse, uygulayacağı tedavi ile hastasının sıhhatini daha da bozabilir.³⁰⁸¹ Mürşid-i kâmiller, şerîat, tarîkat ve hakikat ilimlerinde sâliklerin nefslerindeki hastalıkları tedâvi edebilecek derecede olan kimselerdir.³⁰⁸² Mürid hasta, mürşid de onu tedavi edebilecek tabîb hükmündedir. Hastaya düşen, ifâkat bulabilmek için tabîbe yani mürşide itâat etmektir.³⁰⁸³ Manevî tıbbâ vâkıf olup insanları irşâd etmeye ve ikmâle erdirmeye

³⁰⁷⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 323.

³⁰⁷⁹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 326 ; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 449.

³⁰⁸⁰ Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 297.

³⁰⁸¹ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 115.

³⁰⁸² Bkz. ‘Tabîbü'l-ervâh’, Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 347.

³⁰⁸³ Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 72.

muktedir olan kimselere ‘tabîb-i Rahmânî’ de denilir.³⁰⁸⁴ Tabîb, mürşidin benzetilene olarak Gaybî’de 2; Mısrî, Fehîm, Âşık Ömer ve Nâilî’de 1 beyitte geçer: ‘Kibir ve ucb hastalığından kurtulabilmek için Lokman (a.s.) ayarında bir tabîb gerekir (NM. 100/6).³⁰⁸⁵ Cünûna düşmüş hastaya tabîb-i aşk sıhhate perhiz etmeyi tavsiye eder (FK. K. 14/40). Râzı tabîbe açmak gerekir, yaraya merhemi ancak o sürebilir (AÖ. 805/3).’

Biz tabîb-i vahdetüz tiryāk-ı ‘aşk içürürüz

Derd-i şirkten hasta vü mecrūhadur tîmārumuz “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 48/13”

Şirk ve vahdet kelimelerinin tezatlı; tabîb/hasta, tiryāk/tîmâr, vahdet/şirk kelimelerinin de leff ü neşr-i gayr-ı müretteb şekilde kullanıldığı yukarıdaki beyitte Gaybî, şirk illetinden muzdarip olanlara aşk ilacı içiren vahdet tabîbi olduğunu iddia etmektedir. Nâilî de aşağıdaki beytinde gönlü tedavi edecek tabîbin hastasının her hâline vâkıf kudrette olması gerektiğini vurgularken mürşidin müridi üzerindeki tesirine dikkat çekerek müridinin her hâline vâkıf olması gerektiğini hatırlatmaktadır:

Hazâkat-ı dile nabz-âşinâ tabîb gerek

‘İlâc-ı derd-i derûn şîhhat-ı mezāk ister “Nâilî-Gazel 91/4”

5.44.11.13. Üstâd

Fütüvvet ehlinden kalma bir söz olan üstâd, halk dilinde ‘usta’ olarak söylenegelmiştir.³⁰⁸⁶ Şeyh, mürşid ve pîr için de kullanılmıştır.³⁰⁸⁷ Üstâd, Âşık Ömer’de 4, Fehîm’de 2, Nâbî’de 1 beyitte geçer. Bir beytinde (FK. MST. 2/3/8)³⁰⁸⁸ güzel ahlâk ilminde üstâd-ı mâhir olduğunu iddia eden Fehîm, diğer beytinde (FK. G. 40/7) ise kabiliyet feyzinin kendisinde sona erdiğini ve ilmin nâmütenâhiliğine rağmen artık üstâdın kalmadığından dert yanmaktadır. Âşık Ömer görüp işitmekle menzil alınamayacağını, menzil almak için üstâda ve pîre hizmet etmek gerektiğini (AÖ.

³⁰⁸⁴ Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 101.

³⁰⁸⁵ Beyit için bkz. ‘Lokmân’.

³⁰⁸⁶ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 321.

³⁰⁸⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 369. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 509.

³⁰⁸⁸ Beyit için bkz. ‘Hubb-ı Mâl’.

389/3)³⁰⁸⁹ söyler. Zâhîde hitap ettiği aşağıdaki beytinde kâmil üstâd olmadan üstâda karşı söylememesini öğütler. Beyitte üstâd, ‘harâbât ehli’ olarak karşımıza çıkartılır:

Zâhidâ zinhâr harâbât ehline ta‘n eyleme

Kâmil üstâd olmadan üstâda karşı söyleme “Âşık Ömer 1270/1”

Üstâd kelimesinin mürşidin müşebbehünbihi olarak kullanıldığını sarâhaten gördüğümüz aşağıdaki beytinde Nâbî, üstâda tam bir inançla teslimiyeti ifade için günümüzde ‘damga’ ya da ‘kaşe’ yerine kullanılan mühür temsilini getirir. Mürşidin yanlış ya da ters görünen bir sözünün, hareketinin, buyruğunun veya hâlinin aslında sabredilip beklenilirse şerîata muvâfık olduğuna şahit olunacaktır. Nitekim imzalar da kağıda düzgün çıkması için mühürün arkasına ters bir şekilde nakşedilmektedir:

Kec şanduğuñ üstâduñ işi cümle çıkar râst

İmzâya bu da‘vâyı yiter nakş-ı nigînüñ “Nâbî-Gazel 456/2”

5.45. Rakîb

Başkalarının menfaatine engel olarak kendi çıkarı için çalışan kimseye rakîb denir.³⁰⁹⁰ Edebiyatta rakîb, âşıkın sevgisine ortaklık ederek onu her fırsatta maşûkundan koparmak ve maşûka kendi sahip olmak isteyen kötü, istenmeyen, tahkir ve tezyif edilen bir tip olarak yerini almıştır. Âşık ve maşûk çizgisinin tam ortasında bir perde gibi duran rakîb, her üç edebî ekolde de sıkça bahis mevzuu edilmiş ve maşûktan cüdâ düşürmeyi amaçlayan kimse olarak nitelendirilmiştir. Kendilerini âşık addeden şairlerin maşûklarına engel teşkil eden ve sevgilerinde kendilerine şerik olan rakîp divânlarda ‘adû, bed-fiâl, bed-hâh, bed-hamîr, bed-kâr, bed-likâ, bî-imân, bî-sebât, dîn, düşmân, dîv, eşkıya, gurâb, hâr, hınzır, İblis, it, kâfir, kahpe, kelp, melûn, nâşî, nâ-sezâ, rû-siyeh, seg, şeytân, zag’ gibi en çirkin ve en mahkûr ifadelerle anılmıştır. En fazla Halk şairlerinde telaffuz edilen rakîb kelimesi, Tekke şairlerinde hemen hemen hiç müstamel değildir. Divân şairleri rakîbi lafzen zikretseler de Âşık Ömer ve Gevherî kadar

³⁰⁸⁹ Beyit için bkz. ‘Hizmet’.

³⁰⁹⁰ Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 339. Ayrıca bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 291; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 395.

anmazlar. Onlar ekseriyetle ismen zikretmeden rakîbten dem vurup dert yanarlar. Her ne kadar Tekke şairlerinin Halk ve Divân şairleri gibi bir rakîb telakkileri olmasa da onlar da kendilerini Rabb'lerine ulaşmaktan alıkoyan şeytan, nefis, dünyâ ve nefsânî arzuları rakîb olarak telakki ederler. Neticede tüm şairler ismi ve vasfı ne olursa olsun, kendilerini sevgiliden mahrum bırakan her şeyi ve herkezi rakîb addederler.

Sevgili gül, âşık bülbül, rakîb de ağyârdır (GE. 67/1). Dil ile dilberin ezelden beri âşinâlığı ülfete mani olan ağyâr yani rakîb ile inkıtaya uğramaktadır (GE. 874/6).³⁰⁹¹ İçeride hırsız olan bir evde rahat bir uyku olmayacağı gibi rakîbin (değil kendisi) fikrinin vesvesesi dahi kalpte huzur bırakmaz (NB. G. 173/8).³⁰⁹² Rakîb denilen kimseler itten çok olmuştur (GE. 584/4) ve âşık rakîbin şerrinden bizârdır (GE. 99/4). (Bu durumda) rakîbin öldürülmesi sevap dahi addolunabilir (GE. 199/3). (Lakin rakîbden kurtuluş mümkün değildir). Herkese kesinlikle bir adû-yu bed-fiâl bulunur, meselâ Âdem (a.s.)'e iblis musallat olmuştur (AÖ. 732/4). (Bu yüzden) âlemde mümtaz dildâr isteyen, rakîblerin çokluğundan şikâyet etmemelidir (NB. G. 645/5).

Âşık, rakîbe lutf ve kerem edip uşşâka da cevri ve sitemini eksik etmeyen maşûkundan (GE. 196/4) diğer âşıkları perişan etmesini ve sadece kendisi ile kalmasını temenni eder (FK. G. 61/4). (Lakin bu pek de mümkün değildir). Dildârının âlemde mümtaz olmasını isteyen, rakîblerin çokluğundan sızlanmamalıdır (NB. G. 645/5). Nitekim dilberin en güzeline mâil olan rukabâ gâilesinden âsûde olamaz (NB. G. 706/4). O en güzel sevgiliye meftûn olanın büyük küçük herkes, her şey rakîbidir. O sevgili yerde insanlar gökte de melekler tarafından sevilen bir hüsn âbidesidir:

‘Âşık oldur ki rakîbi ola a‘lâ ednâ

Sevdüğün ya‘nî seve yerde beşer gökde melek “Nef‘î-Gazel 65/3”

³⁰⁹¹ Beyit için bkz. ‘Yâr, Ağyâr, Adû’.

³⁰⁹² Beyit için bkz. ‘Havâtır, İlhâm, Vesvese’.

5.46. Ricâlü'l-Gayb İle İlgili Kavramlar

Lügatte ‘mert, er, yiğit, erkek’ anlamlarına gelen ‘recül’ kelimesinin çoğulu ‘ricâl’ ile ‘gayb’ kelimelerinden müteşekkil ‘ricâlü'l-gayb’ tabiri, Farsçada ‘merdân-ı Hudâ’ ve ‘merdân-ı gayb’; Türkçede ‘gayb erenleri, üçler yediler kırklar’ şeklinde yer edinmiştir. Yaygın anlayışa göre, ricâlü'l-gaybın şahısları değil mânevî hâlleri gizlidir.³⁰⁹³ “Tasavvufi anlayışa göre kutub, ricâl hiyerarşisinin başıdır. Kutubdan sonra vezirleri konumunda olan iki imam (imaman) gelir. Kutub ve imamana üçler denir. İmamı evtad takip eder. Evtad âlemin dört yönünde görevlendirilmiş dört velîdir. Evtadın her biri bir peygamberin kalbi üzeredir ve dört büyük meleğin ruhaniyetinden yardım alır. Abdalın dört evtad, iki imam ve bir kutub olmak üzere yedi kişi olduğu ifade edilmiştir. Bu hususta en yaygın telakki abdalın yedi veya kırk kişiden meydana geldiği şeklindedir.”³⁰⁹⁴ Abdâllar, üçler, yediler, kırklar gibi göze görünmeyen, kısa zamanda uzun mesafeler kat ettiklerine inanılan velîlere ricâlü'l-gayb denir.³⁰⁹⁵ Ehlullâh, Allah adamları, evliyâullâh olarak bilinen ricâlullâh ‘ricâl-i aded’ ve ‘ricâlü'l-merâtip’ olmak üzere ikiye ayrılır. Birinci kısımdakilerin sayıları bellidir, eksilmez veya artmazlar. Bunlar kutup, imam, veted, abdâl, nükebâ vb. müteşekkildir. İkinci kısımdakiler ise sayı itibariyle belirsizdir. Melâmîler, fakîrlere, sûfiler, âbitler, zâhidler, ümenâ, evliyâ vb.³⁰⁹⁶

Diğer şairlerde birkaç beyitle mahdut olan ve Gevherî, Nefî ve Ümmî Sinân’da ise hiç anılmayan ‘ricâlü'l-gayb’, hakkında yek-âhenk manzumesi bulunan Gaybî’de

³⁰⁹³ Uludağ, "Ricâlü'l-Gayb" s. 81.

³⁰⁹⁴ Uludağ, "Ricâlü'l-Gayb" s. 82.

³⁰⁹⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 144, Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 401. Ricâlü'l-gayb hakkında Ahmet Atlı tarafından yapılmış doktora çalışması mevcuttur. Bkz. Ahmet Atlı, *Tasavvufta Ricâlü'l-Gayb*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.

³⁰⁹⁶ Uludağ, *a.g.e.*, s. 296. Tasavvufun tezahürlerinin Osmanlı Siyâsi düşüncesinin teşekkülündeki yeri üzerine çalışma yapan Özkan Öztürk kutb, kutbu'l-aktâb, nükebâ, nücebâ gibi tasavvufa özgü bir tip olan gayb erenlerinin hüviyet ve hususiyetlerinin, siyasetin teşkilinde mühim bir vazife üstlendiği tezini öne sürer. Sûfilerin görüşlerinden hareketle edindiği bulgulara göre, ricâlü'l-gaybın unsur, usûl ve şekli yapısı Osmanlı Devleti’nin, devlet idarecilerinin, devletin kaynağı, yapısı ve hiyerarşisinin üzerinde etkili olmuştur ve böyle bir yapı üzerine kurulmuş olan devletin pâyidâr kalabilmesi, bu çizgiden ayrılmamaya, ilâhî isimler düzenine mutabakattan uzaklaşmamaya bağlıdır. Aksi takdirde ulvîliği ve bekâsı bu izlek üzere ilâhî tecellilere mazhar olmasında gizli olan Devlet-i Aliyye’nin bozulması, fitne ve fesâda uğraması kaçınılmaz olacaktır. Özkan Öztürk, *Siyaset ve Tasavvuf, Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Tasavvufun Tezahürleri*, Dergâh Yay., 1. bs., İstanbul 2015, s. 203-253.

(SG. 38) derinlemesine işlenmiştir. ‘Ârif, dâna, Hak dostu, İbrahim Edhem, kutb, rehber, üstâd’ vb. kişi veya kişilikleriyle münasebete getirilmiş bir şekilde beyitlerde yerini almıştır. Gaybî, şiirinin matla‘ beytinde himmet isteyen kimsenin ricâlû’l-gaybın yakını olmasını ve esrâra talip olanların da onların gönlüne girmesini ister:

Himmet isterseñ ricâlu'l-ğayba hem-dem ola gör

Gönlüne gir anlaruñ esrâra maḥrem ola gör “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 38/1”

Gazelin hüsn-i matla‘ beytinde ise Hakk’ın feyzinin kâinâta gayb erlerinden menşur olduğunu ifade eder:

Feyz-i Ḥaḫ ḡayb erlerinden nâzil olur ‘âleme

Râz-ı ḡayba muṭṭalı‘ ol sen de âdem ola gör “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 38/2”

Bu mefhum Fehîm’de (FK. KT. 8/7-8)³⁰⁹⁷ Bağdat’ın fethi dolayısıyla kaleme aldığı tarih kıtasında İslâm askerlerinin ricâlû’l-gaybın safları ile birleşip Rafizîler’e hücum ettiklerini ifade ederken kullanılır. Nâbî de ‘berây-ı feth-i Tâbûr-ı Moskov’ başlıklı Moskof ile olan savaşa düşülen tarih kıtasında (NB. T. 147/3) düşmanın Müslüman gazilerin yüzlerinde cünd-i ricâlû’l-lâhın izini görünce zafer kazanma umudunu yitirdiğini söyleyerek ricâlullâhı zikreder. Dikkat edilecek olursa her iki kullanımda da ricâlû’l-lâhın yardımının dışa dönük mücadelede talep edildiği görülecektir. Ricâlullâh, ricâlû’l-gayba yakın bir anlam taşımakla birlikte daha kapsamlıdır. Fakat ricâlû’l-gayb yerine de kullanılmaktadır.³⁰⁹⁸ Sayıları ondan ibaret ve her asırda mevcût olan Allah (c.c.) adamları için ‘gayb erenleri’ ibaresi kullanılır.³⁰⁹⁹ Ricâlû’l-gayb, divânlarda ‘ehl-i gayb’, ‘gayb erleri’, ‘ricâl-i gayb’, ‘ricâlullâh’, ‘ricâl’ olarak da zikrolunur. Gayb erenleri, tetkik edilen divânlarda ‘üçler, yediler, dokuzlar, kırklar ve binler’olarak da bahis mevzuu edilir.

Nesefî’ye göre Allah (c.c.)’ın âlemdeki velîlerinin sayısı üç yüz elli altıdır.

Bunların tabakaları üç yüzler, kırklar, yediler, beşler, üçler ve bir şeklindedir. Bu bir de

³⁰⁹⁷ Her iki beyit için bkz. ‘Anîd, Hâris, Hâsid’.

³⁰⁹⁸ Süleyman Uludağ, "Ricâlullah", *DİA*, İstanbul 2008, C. XXXV, s. 80.

³⁰⁹⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 175.

kutuptur. Kutup dünyâsını değiştirince yerine bir alt mertebeden yani üçlerden biri, onun yerine beşlerden, onun yerine yedilerden, onun yerine kırklardan, onun da yerine üç yüzlerden birisi gelir ve üç yüz elli altı sayısı âlemde daima azalmadan kalır.³¹⁰⁰

5.46.1. Üçler

Gayb erlerinden üç ulu ermiş için kullanılır.³¹⁰¹ Tek başına sadece Nakşî'nin muammasının bir beytinde (NAA. G. 107/7) sorduğu şeyin üç harfinin gitmesiyle üçler gibi gâib olacağı şeklinde gâibliği cihetiyle müşebbehünbih olarak kullanılır. Yediler, kırklar, dokuzlar ve binlerle beraber ise toplam 5 beyitte geçer. Nakşî'nin 1 beytinde (NAA. G. 67/6)³¹⁰² yediler, kırklar ve binlerle birlikte; Ümmî Sinân'ın 1 beytinde (ÜS. 89/2) yedi, dokuz, kırklarla beraber; Âşık Ömer'in 2 beytinde (AÖ.760/2),³¹⁰³ (AÖ. 769/4) yediler ve kırklarla birlikte; yine Âşık Ömer'in 1 beytinde (AÖ. 1157/5)³¹⁰⁴ yediler ve kırklarla birlikte toplam 6 yerde 'üçler' motifine tesadüf ederiz.

5.46.2. Yediler

Gayb erlerinden yedi ulu ermiş demektir. Bu kimseler her nefeste mirâc yapıp Allah (c.c.)'ın huzuruna çıkarlar ve burada mârifet ve ilim tahsil ederler.³¹⁰⁵ Divânlarda müstakil olarak 'yediler'e tesadüf edemedik. Üçler, kırklar ve binlerle Nakşî'nin 1 beytinde (NAA. G. 67/6);³¹⁰⁶ üçler, dokuzlar ve kırklarla Ümmî Sinân'ın 1 beytinde (ÜS. 89/2); üçler ve kırklarla beraber Âşık Ömer'in 2 beytinde (AÖ.760/2), (AÖ. 769/4); kırklarla beraber Âşık Ömer'in 1 beytinde (AÖ. 1157/5)³¹⁰⁷ toplam 5 yerde zikrolunur. Âşık Ömer'in İstanbul'u tavsif ettiği manzumesinden aşağı aldığımız

³¹⁰⁰ Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 199. Mekkî, mevzuya farklı yaklaşarak üçler, yediler, kırkları değişik değerlendirmiştir. Ona göre kutb Hz. Ebübekir (r.a.)'i, üçler ondan sonra gelen üç halifeyi, evtâd cennetlik yedi sahabiyyi, üç yüzler ise Bedir ashâbını temsil etmektedir. Mekkî, *Kûtü'l-Kulüb*, C. III, s. 329.

³¹⁰¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 367. Ayrıca Bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 320; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 507.

³¹⁰² Beyit için bkz. 'Binler'.

³¹⁰³ Bent için bkz. 'Yediler'

³¹⁰⁴ Bent için bkz. 'Cem Olma'.

³¹⁰⁵ Uludağ, *a.g.e.*, s. 387. Ayrıca bkz. Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 330-332, Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 535.

³¹⁰⁶ Beyit için bkz. 'Binler'.

³¹⁰⁷ Bent için bkz. 'Cem Olma'.

bindinde İstanbul'un fethinde yedilerin üçler ve kırklarla birlikte büyük bir rol üstlendikleri hatırlatılır:

Pây-ı taht şehr-i İslâmbol halka vermiş iştihâr

Süleymâniye Yeni Câmi Ayasofya nâm-dâr

Üçler ile yediler kırklar dahı himmeti var

Fethi-çün oldu müyesser İslâm'a İslâmbol'un "Âşık Ömer 760/2"

5.46.3. Dokuzlar

'Dokuzlar'a sadece Ümmî Sinân'ın bir beytinde (ÜS. 89/2 üçler, yediler ve kırklarla beraber rastlanır. Ümmî Sinân mertebelerin vasfını tarif ederken 'yedi'nin, 'üç'ün, 'kırk'ın ve 'dokuz'un bir olduğunun altını çizirken 'dokuzlar'a temas eder.

5.46.4. Kırklar

Gayb erlerinden kırk velî demektir.³¹⁰⁸ Kırklara seçkin ve soylular manâsında 'nücebâ' da denilir.³¹⁰⁹ Nücebâ, halka gelmesi mukarrer olan musîbetleri kendilerine yüklemekle meşgul olan kırk kişiden ibaret kimselerdir.³¹¹⁰ Yeryüzü bu kırk kişiden hâli kalmaz ve içlerinden biri öldüğünde yerine bir başka kimse getirilir.³¹¹¹ Kırk sayısının insan terbiyesinde de yeri vardır.³¹¹² "Kırk sabrın ve mihnetin sayısıdır; sâlikin manevî yolun başlangıcında katlanması gereken kırk günlük halvettir. Kırk sayısı çoğu zaman çokluk ifade eder, hatta 'sayısız' anlamına gelir."³¹¹³ Müstakil olarak sadece Gevherî'nin bir murabbaında meclisin tamlayanı olarak 'kırklar meclisi' şeklinde kullanılır. Erenler meclisinde Allah (c.c.) aşkıyla kendinden geçen kırklar meclisinde Yaradan ile beraberdir. Gevherî, tasavvufî bir neşve ile başlayıp aynı şekilde devam

³¹⁰⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 216, Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 286.

³¹⁰⁹ Nücebâ için bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 281.

³¹¹⁰ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 92.

³¹¹¹ Bu inanç, mutasavvıflarca kabul gören bir hadîs rivâyetine isnat edilmektedir: "Allah Teâlâ yer yüzünü Hz. İbrâhim (a.s.) misâli kırk kişiden ayrı bırakmaz. Onların vasıtasıyla rahmet indirir ve düşmanları üzerine muzaffer olur. İçlerinden biri öldüğünde bir diğeri onun yerine geçer." Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, C. I, s. 24-27. Hadîs No: 35. Rivayet edilen bu hadîs-i şerifin sıhhatleri üzerinde âlimlerin ittifakı yoktur.

³¹¹² Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 60.

³¹¹³ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 111. Kırk sayısı ile ilgili tasavvuftan dilimize geçen deyim ve atasözleri hakkında bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 188-189.

edeceği sanılan manzumesine bir anda rindâne bir edâ katıp âşık, maşûk ve câm kavramlarını ekleyerek tasavvufî kavramlar olan ‘eren’ ve ‘kırklar’ kelimelerinin geçtiği mısraları âdeta doldurma dize hâline getirir. Yani tasavvufî unsurları malzeme edip asıl anlatmak istediğine zemin hazırlar:

Erenler meclisinde mey-mest olan

Kırklar meclisinde Yaradan bile

Hercâî yavruya dil-şikest olan

Dolu cām elinde yaradan bile

“Gevherî 40/1”

Bunun dışında üçler, yediler ve binlerle Nakşî’nin 1 beytinde (NAA. G. 67/6);³¹¹⁴ üçler, yediler ve dokuzlarla Ümmî Sinân’ın 1 beytinde (ÜS. 89/2); üçler ve yedilerle beraber Âşık Ömer’in 2 beytinde (AÖ.760/2),³¹¹⁵ (AÖ. 769/4); yedilerle beraber Âşık Ömer’in 1 beytinde (AÖ. 1157/5)³¹¹⁶ toplam 6 yerde zikrolunur.

5.46.5. Binler

Tasavvuf eser ya da risâlelerinde tesadüf edemediğimiz ‘binler’ mefhumuna vâkıası³¹¹⁷ esnasında müşâhedelerini yazıya aktardığı manzumesinde üçler, yediler, kırklar ve binlere varıncaya kadar kaç adet gayb erenleri varsa bu kimselere sabah akşam üstün derece ve makâmlar bahşedildiğini dile getirirken Nakşî’de rastlarız. ‘Binler’ kelimesinin kesretten kinaye olarak da zikredilmiş olabileceği düşünülebilir.

Üçler ü kırklar yediler tâ varınca binlere

Bahş olur devlet bulara muttaşıl şâm u seher

“Nakşî-Gazel 67/6”

İncelediğimiz divânlarda zikrolunan üçler, yediler, dokuzlar, kırklar ve binlerin dışında gayb erenlerinden dörtler, beşler, sekizler, onlar, on beşler on sekizler üç yüzler (nükebâ)³¹¹⁸ de vardır.

³¹¹⁴ Beyit için bkz. ‘Binler’.

³¹¹⁵ Bent için bkz. ‘Yediler’.

³¹¹⁶ Bent için bkz. ‘Cem Oma’

³¹¹⁷ Bkz. ‘Rüya, Vâkıa’.

³¹¹⁸ Dörtler hakkında bilgi için bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 111, Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri* s. 134. Beşler hakkında bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 73. Sekizler hakkında bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 126, 310;

5.47. Pârsâ

Allah (c.c.)’a ibadet eden dindar kimse demektir. Zâhidle aynı manâyâ sahip gibi görünse de zâhid yasaklardan hatta mübahlardan kaçınması ile pârsâdan ayrılır. Pârsa divânlarda ‘aşk, deyr, fazilet, ilhâm, irfân, itibar, put, seccade, zamâne’ mefhumları ile tenasüp teşkil edecek şekilde yerini alır. Fehîm ve Nâilî’de birer beyitte zikredilen pârsânın en yaygın kullanımına 3 beyitle Nâbî’de tesadüf edilir. Döneminin ahlâkî çöküntüsünden her fırsatta dert yanan ve ıstırabını kalemiyle tecessüm ettiren Nâbî, tenkit içerikli bir manzumesinde zamâne insanının fazilet ya da irfâna değil de ‘sözde’ dindarlığına mütemayil oluşunu dile getirir (NB. G. 196/3).³¹¹⁹ Sebki Hindî’nin Anadolu’daki en büyük mümessillerinden olan Fehîm’in bu üslûbun tesirinin tebarüz ettiğini rahatlıkla görebildiğimiz aşağıdaki beytinde ise pârsa, Hristiyanların mabetlerinden olan deyr ile birlikte zikredilerek bu dinin kurallarına sıkı sıkıya bağlı kalmaya çalışan ruhbanlarına teşbih edilmiştir:

Pârsâ-yı harem-i deyr-i mecâz-ı ‘aşkam

Nükte-i çeşm-i bütân menba‘-ı ilhâmumdur

“Fehîm-Kasîde 12/3”

5.48. Rind

Rind, başkalarının hakkında söylediklerine aldırış etmeden dilediği gibi hareket eden, gönlünce yaşayan, keyfince davranan, bâtını ilm ve irfânla müzeyyen ve memlu olduğu halde halktan biri gibi sade bir ömür süren bilge kişi; rızâ makâmına erdiği için her şeyin ilâhi takdire göre meydana geldiğinin bilincinde olan ve idrâkine eren kâmil insândır. Rindler, Kalenderîler ve Melâmîler gibi geniş bir hürriyet ve gönül rahatlığı içinde yaşayan, gelenek ve göreneklere çok da aldırış etmeyen gönül insanıdır.³¹²⁰

Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 424. Onlar hakkında bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 283. On Beşler hakkında Uludağ, *a.g.e.*, s. 283; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 381. On Sekizler hakkında bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 281. Üç Yüzler hakkında bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 281, 367; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 507.

³¹¹⁹ Beyit için bkz. ‘Birr, Fazilet, Hüner’.

³¹²⁰ Uludağ, *a.g.e.*, s. 297. Ayrıca bkz. Uludağ, *Dört Kapı Kırk Eşik*, s. 222-229; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 401; Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 389; Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 377.

Mısrî'nin bir beyti dışında Tekke şairlerinin divânlarında geçmez. Rind mefhumu en fazla Divân şairlerinde tekasüf eder. 'Abâ, âgâh, âlim, ârif, aşk, âşık, âzâde, bâde, bekâ, câm, Cem, cünûn, cür'a, dem, din, imân, divâne, ehl-i dil, elest, ezel, fâriğ, fenâ, ferâğ, hankâh, harâbât, harâbâtî, havf, recâ, hayret, hırka, huşyâr, humâr, humhâne, kadeh, kalender, kâlû belâ, melâmet, mest, mestân, meyhâne, mey, muğân, muhabbet, mülhid, mürâî, mürid, meyhâne, meygede, peymâne, pîr, pîr-i muğân, rıtl-ı girân, sâgar, sahbâ, sâkî, sûfî, şeyh, riyâ, savmaa, şarâb, şeyh, ta'n, vâiz, zâhid, zünnâr' mefhumlarıyla tenasüp veya tezat teşkil ederek beyitlerde yerini alır.

Şairler, dinin kabuğuna takılıp özünü ihmal eden zâhid, ham sofı, vâiz, nâsîh gibi kimseler karşısında kendilerini rindler zümresine dâhil ederler. Nâilî fırsatı kaçırmayan 'rindân-ı basîr (NK. Ş. 10/5),³¹²¹ Fehîm 'rind-i aşk' (FK. G. 11/5), Âşık Ömer sırrını yâda söylemeyen 'ârif-i rind' (AÖ. 1276/2) olarak kendilerini tanımlarlar. İncelediğimiz divânlarda da rindin en fazla etkileşimde olduğu tip zâhid olmuş, aralarındaki tatlı sert husûmet beyitlerde tezahür etmiştir. Rind ve zâhid çatışması yüzyıllar boyu sürmüş, bu hesaplaşma bir türlü bitmemiştir. Zâhid rindin kıymetini anlayabilseydi meyhâneye giden yolda zühdün tecerrüd hırkasını rinde hürmeten basması için önüne sererdi:

Çadr-i rindi añlasa zâhid reh-i meyhânedede

Hırka-i tecrüd-i zühdî añna pây-endâz eder "Nâilî-Gazel 40/5"

Nef'î'nin zâhide hitâben irâd ettiği zühdü bırakıp rind bir şekilde yek renk olmayı teklif ettiği aşağıdaki beyitte rind, korkunun ıstırabından ve ümidin rehâvetinden arınmış mutedil bir insan tipi olarak idealize edilmektedir:

Zühdî ço gel beri yek-reng olalum rindâne

Ber-çarâf eyleyelüm havf u recâyı bu gece "Nef'î-Gazel 112/3"

³¹²¹ Beyit için bkz. 'Basîret'.

Nâbî, aşağıdaki beytinde zâhir ulemâsının bazı olumsuz davranışlarından ötürü rindleri dillerine doladıklarını, onları tenkit etme gayesi ve bahanesiyle dedikodu ve gıybetlerini edip aslında rindlerden daha fazla günah işlediklerini sezdirmektedir:

Lisâna almasa erbâb-ı zühd rindânı

Misâl-i sâgar-ı şahbâ günâha batmasalar “Nâbî-Gazel 206/4”

Tekke şairi olarak Gaybî de rindler zümresine tarafgir olmuş görünmektedir. Gaybî tâc, tesbih ve âsâyı zâhir ulemâsına özgü kıyâfet ve âletler olarak gördüğü aşağıdaki beytinde döneminin dinî ve sosyal çalkantılarını, zâhir ulemâsının tasavvuf erbâbına yönelttiği sözlü suçlamaları ve fiilî sataşmaları şiirin arka zemininde ustaca resmederek şekilci insanların döneminin artık kapandığını ve aşk şarâbını içtiğinden ötürü melâmete uğrayan rindlerin zamanının geldiğini ima etmektedir:

Tâc u tesbîh u ‘aşâ bâzârına irdi kesâd

Rind ü rüsvâ vü melâmet bâde-nüşân devridür “Sun‘u’lîlâh-ı Gaybî 27/8”

5.49. Sâdık, Sâlih, Fâzıl

Sâdık doğruluktan hiç ayrılmayan ve sözünde doğru olan kimse demektir.³¹²² Sâdık ile aynı kökten türeyen siddîk ise, eşyânın Allah (c.c.) ile kâim olduğunu bilen, her şeyi Allah (c.c.)’tan gören kimsedir.³¹²³ Divânlarda ‘abd, âşık, aşk, âyin, erkân, derviş, gayr, hayrân, himmet, ibâdet, ihlâs, kurbân, Mansûr, mâsivâ, maşûk, sadâkat, sâlik, şerîat, tâlib, teslimiyet, yâr, zünnâr’ mefhumlarıyla tenasüp teşkil edecek şekilde kullanılmış ve en fazla Gevherî ve Âşık Ömer divânlarında ‘âşık-ı sâdık’, ‘yâr-ı sâdık’ terkipleriyle tekasüf etmiştir. Âşık-ı sâdık terkiğini Âşık Ömer, ‘yâr-ı sâdık’ terkiğini de Gevherî sık kullanmıştır. Âşık Ömer, ‘yâ İlâhî’ diye başlayıp münâcât niteliği taşıyan manzumesinde (AÖ. 1272/2)³¹²⁴ sâdık bir yâr olmayanın aşk yoluna girmemesini çünkü bu yolda bir nasibi bulunmadığını vurgulamaktadır. Gevherî sevgilisine hitaben

³¹²² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 419. Sülemî, 'Mes'eleü Derecâti's-sâdikîn' (Tasavvufta Sâdikların Dereceleri) adlı risâlesinde, sâdikların dereceleri hakkında bilgi vermektedir. Sülemî, *Sülemî'nin Risâleleri*, s. 115-121.

³¹²³ Serrâc, *Luma*, s. 514.

³¹²⁴ Bent için bkz. 'İhvân, Muhib, Yârân, Yoldaş'.

terennüm ettiği ‘severim seni bilmiş ol’ redifli murabbainın aşağı derç ettiğimiz bendinde tam bir ‘sâdik âşık’ timsali olarak karşımıza çıkar:

Şeffî olsun Resûl hem Ebûbekir

Melekler yanımda eylesin zikir

Kabrime su’âle Münker’le Nekir

Gelince severim seni bilmiş ol

“Gevherî 212/3”

Yine bir başka murabbainda Gevherî, mecâzî sevgili için de olsa akarsular gibi akışkan ve kaygan olmayıp ölünceye kadar sevgisinde duran ve yüz binlerce güzel de olsa onlara nazar etmeyen ‘sâdik âşık’ tipinin mücehhez olması gereken vasıfları bünyesinde cem etmesi ile ön plandadır:

Akarsular gibi gayriye akmam

Ölünce ben seni elden bırakmam

Yüz bin güzel olsa gayriye bakmam

Senin cemâline mâ’ildir gönül

“Gevherî 219/4”

Düzgün bir hayat süren dost canlısı ve barışçıl insan; her türlü çirkinlik ve kötülükten beri, uyumlu ve geçimli kişi,³¹²⁵ erdemli, hayırlı, doğru, dine ve dünyâya yönelik faydalı işler yapan kimse³¹²⁶ anlamlarına gelen ‘sâlih’ Nakşî, Mısırî ve Âşık Ömer divânlarında yerini alır. Âşık Ömer’in Cuma gününün faziletlerini anlattığı şiirinin aşağıdaki bendinde ‘sâlih’, ‘âsî’ kelimesiyle tezat oluşturacak şekilde zikredilir:

Bâğ-ı cennet kokusu gönüllere verir cilâ

Niçe âsîler görüp sâlihleri gelir yola

Hüb âvâz-ile kılır yer yer mü’ezzinler salâ

Halka eyler da’vet-i Rahmân mübârek cum’a gün

“Âşık Ömer 1070/3”

³¹²⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 306; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 416.

³¹²⁶ Mustafa Çağrıncı, "Sâlih", *DİA*, İstanbul 2009, C. XXXVI, s. 31.

Fâzıl mefhumu, iyilik yapma ve kötülükten uzak kalma olarak tanımlanan faziletin ism-i fâili olarak şiirlerde geçmektedir. Bu şekliyle fâzılın mukabilinde câhil, nâdan, vâiz, gurûr, kibir mefhumları bulunur:

Aşhâb-ı fazîlet aña muhtâc degüldür

Câhillere nâdânlaradur hıdmet-i vâ'iz

“Nâbî-Gazel 369/5”

Nâbî, vâiz redifli gazelinin bir beytinde vâizin karşısına fazilet ehlini çıkartır ve fâzıl olanların vâizin sohbetine, yersiz sözlerine ihtiyacı olmadığını; vâizin hükmünün ancak câhil ve nâdânlara geçebileceğini ifade ederek ashâb-ı fazileti tebci eder.

5.50. Seyyâh

Seyâhat, gezip dolaşma anlamına gelen Arapça bir sözdür. Değişik yerler görüp Allah (c.c.)’ın sanatını temâşâ etme, şeyhlerden hayatta olanların dergâhını, vefat edenlerin türbesini ziyaret amacıyla seyahat edilir. Bu gayelerle seyâhat eden kimseye seyyâh denir. Yol için sırta post, ele de keşkül ve teber alınır.³¹²⁷ Seyâhat edip arınmak gerekir. Bir yerde çok kaldığı ve kullanılmadığı takdirde suyun bile tadı ve rengi değişip bozular.³¹²⁸ Divân şairlerinin beyitlerinde bu mefhumu rastlanılmazken Halk şairleri seyyâhı en fazla kullanan şairler olmuştur. Birkaç münferit beyit dışında Tekke şairlerinde de bu kavram görülmez. Seyyâh kavramını ‘âşık-ı seyyâh’ (AÖ. 321/1), (AÖ. 1428/3) şeklinde kullanan Âşık Ömer’e göre âşık olan kûy-ı yâri daima sefer eyler (AÖ. 1428/3). Seyyâh bazen Âşık Ömer’in kendisidir (AÖ. 177/3), baştan başa terk-i dünyâ olur. Yolu melâmet semtine düşeli sevgilinin aşkıyla seyyâh olup her dem gezer (AÖ. 128/3). Bazen de gönül seyyâha teşbih edilir (AÖ. 596/1). Gönül, bir yerde durup karar eylemeyen seyyâh-ı âlem olur:

Biz ki dervîşiz fenâ iklîminin seyyâhıyız

Bahr-ı aşk içre yahut fülk-i tenin mellâhıyız

Ey Ömer mülk-i vücûdun mührüyüz miftâhıyız

³¹²⁷ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 271. Şairler, seyyâhın yanına alması lazım gelen âlet ve kıyâfetlerden söz etmemişlerdir.

³¹²⁸ Sühreverdi, *Avârîfî'l-Maârif*, s. 170. Seyâhat için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 422.

Bilmiş ol bu şehre zulm ü hem adâlet bizdedir “Âşık Ömer 196/5”

Gönül seyyâh olup gezmeyi ister (GE. 159/5), âlemin seyyâhı oldum gezerim (GE. 57/4), diyen Gevherî seyyâhı kısmen tasavvufî manâda kullanan Âşık Ömer’in aksine tamamen lûgat manâsında değerlendirmiştir. Ümmî Sinân, dervişi tavsif ettiği şiirinde dervişin dünyâyı dolaşıp mürşid eline yüz sürmesi hususiyetini dile getirerek seyâhatin amaçlarından biri olan mürşid bulma gayesiyle seyâhat etmeye işaret eder:

Gezer cihâmanı sever Sübhâmanı

Mürşid eline yüzler sürendir “Ümmî Sinân 53/4”

5.51. Sûfî, Mutasavvıf

Sûf ve abâ giyen, mâlik ve memlûk olmayan, nefsinden fânî ve Hak ile bâkî, vusûl sahibi, vaktin çocuğu gibi muhtelif manâları muhtevî sûfî için birçok tanım yapılmıştır.³¹²⁹ İbnü'l-vakt olup derûnunu mâsivâdan sâfî kılanlara sûfî denir.³¹³⁰ Sûfilik, Sultân'a yapılan yolculuğun ilmidir. Yol, edepten başka bir şey değildir ve istikâmet üzere olmak bu yolda en mühim vazifedir.³¹³¹ Sûfilik yolunda rahat ve refâha meyledip ölçüleri genişletmek, tevil kapısını aralamak, azîmeti bırakıp ruhsata sarılmak söz konusu değildir.³¹³² Serrâc'a göre Allah (c.c.)'tan gayrı bir maksatları ve dertleri olmayan, farzları yerine getirip haramlardan kaçınmakla kalmayan sûfiler, malâyânî denilen boş ve anlamsız meşguliyetleri terk ederler. Aza kanaat, açlığı tokluğa tercih ve ilimle amel etme, mütevazı ve muhlis olma, kazâyâ rızâ belâyâ sabır sûfilerin umumî vasfıdır.³¹³³

Kelebâzî, *Taarruf*'ta mukaddimeden sonra sûfilere sûfî denilmesinin sebebi hakkında sûfilerin görüşlerini sıralar. Bu tanımlara göre sûfilere içleri sâf olduğu,

³¹²⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 322-323.

³¹³⁰ Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 34. Sûfî hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. Bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 338; Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 276-277; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 444.

³¹³¹ Abdülkadir es-Sûfî, *Yüz Basamak*, (Çev. Diwan Press (İngilizce), Çev. Yusuf Tatlısu (Türkçe), Yeryüzü Yay., İstanbul 1982, s. 1-6.

³¹³² Serrâc, *Luma*, s. 12.

³¹³³ Sûfilerin âdâbı, vasıfları, ehl-i ilim arasında sûfilerin yeri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Serrâc, *a.g.e.*, s. 12-16. Sülemî de 'Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye' (Sûfilerin Âdâbını İhtivâ Eden Kitâp) adlı risâlesinde, sûfilerin edeplerinden, iyi hallerinden, hâiz oldukları güzel vasıflardan bahseder. Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 33-76.

namazlarda ilk safta yer aldıkları, ehl-i Suffa'nın vasıflarını taşıdıkları, yün manâsına gelen sûf giydikleri için bu isim verilmiştir.³¹³⁴ Kuşeyrî, eserinin mukaddimesinde sûfilerin güzel vasıflarını sıralar, onlardan övgü ile bahseder. Fakat artık onların ancak eserlerinin kaldığını, yaşadığı dönemde sûfiler tâifesinde bir gevşeklik baş gösterdiğini, bunun gevşeklikten de öte olup sûfliğin silinmeye yüz tuttuğunu üzümlere ifade eder.³¹³⁵ Kuşeyrî, Kelebâzî'nin sûfi hakkındaki tanımlarına üç aşağı beş yukarı yakın tanımları *Risâle*'sinde verir. Fakat Kuşeyrî, bu tanımları vermekle beraber bu tanımların gerçeğe uygun olup olmadığı husûsunda kanaatini beyân eder. Sûfi isminin ne sûtan, ne suffe ashâbından, ne de saf kelimesinden geldiği; sûfilerin kendilerini tanıtmak için herhangi bir kıyasa ya da kelime türetilmesine ihtiyaç duymayacak kadar hâllerinin ve yollarının meşhûr kişiler oldukları tespitini yapar.³¹³⁶

Sühreverdî, sûfi kelimesinin menşei izah ederken risâlet devrinin geride kaldığını, zühd sahiplerinin azim ve gayretinin azaldığını, insanları cehâlet kapladığını ve kalplerin katılaştığını; bu buhranlı dönem akabinde suffe ashâbını örnek alarak dinî emirlere kuvvetle sarılmayı şiar edinen ve sûfi diye vasıflandırılan ayrı bir grup oluştuğunu ifade eder.³¹³⁷ Sûfiler, cânın aynasıdır ve aynadan da parlaktır. Gönüllerini zikir ve tefekkürle,³¹³⁸ ibadet ve iyilikle cilâlamış kimselerdir. Cimrilik, hırs, tama ve kinden kurtulmuşlardır.³¹³⁹ Sûfiler hakikat avcısıdır, hakikatın peşindedirler.³¹⁴⁰

Gazâlî, gurûra kapılıp da aldananları anlattığı gurûr bahsinde zâhir ve bâtınlarını gizli ve âşikâr günahlardan temizlemeyip de söz ve görünüşlerini, kılık kıyâfetlerini, hâl

³¹³⁴ Kelebâzî, *Taarruf*, s. 55-61. Kelebâzî devamındaki bölümde büyük sûfileri kısaca zikretmiş, eser yazan sûfileri de ayrıca belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kelebâzî, *Taarruf*, s. 61-63.

³¹³⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 36-38.

³¹³⁶ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 527. Sûfi kelimesinin menşei hakkında ayrıca bkz. Serrâc, *a.g.e.*, s. 21-22. Sûfi hakkında tarifler için bkz. Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 95-99; Velilerin 'sûfi' hakkındaki sözleri için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 528-534; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 84-91; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 36-38.

³¹³⁷ Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 98. Sûfi kelimesinin menşei hakkında ayrıca bkz. *A.g.e.*, s. 92-99.

³¹³⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. I-II, s. 201.

³¹³⁹ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. I-II, s. 223.

³¹⁴⁰ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. I-II, s. 276. Sûfilerin Peygamber (s.a.s.)'e uymaları, Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerden hüküm çıkarmaları hakkında bkz. Serrâc, *Luma*, s. 99-135. Sûfilerin sıfatları hakkında bkz. *A.g.e.*, s. 24-26. Sûfilerin itikat ve tevhid anlayışları hakkında geniş bilgi için bkz. Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 43-60.

ve hareketlerini gerçek sûfilerin âdâb, merâsim ve ıstılâhlarına şeklen benzetmiş olan zamâne sûfilerini tenkit eder. Sûfi geçinenlerin şüpheli şeylere ve haramlara saldırmaları, ekmek ve para peşinde koşturmaları, en ufak şeylerde dahi haset etmeleri Gazâlî'nin dikkat çektiği diğer hususlardır.³¹⁴¹

Sûfi kelimesi, zamanla aşağılayıcı bir anlama gelmeye başlamış³¹⁴² ve zühdü sırf dünyâ için olan ve taassup sahibi kimseler için 'kaba sofı' tabiri kullanılmıştır.³¹⁴³ Tetkik edilen divânlarda 'âgâh, ahlâk-ı hamîde, ahmâk, âlim, amel, âşık, aşk, câhil, cezbe, çile, derviş, ehl-i dil, ehl-i hâl, fenâ fi'llâh, feyz, hakîkat, hâl, halvet, hikmet, ibâdet, ilim, irfân, ledün, mârifet, melâmet, mülhid, münkir, mürşid, mücâhede, nefsi bilmek, rind, sohbet, sûf, takvâ, tâlib, tasfiye, tekye, temâşâ, tesbih, vecd, vird, zâhid, zevk, zikir, zühd' mefhumlarıyla tenasüp veya tezat teşkil edecek şekilde kullanılan sûfi, az ya da çok, bütün şairlerin divânlarında müsbet ve menfi olarak yerini almıştır. 48 beyitte menfi olarak geçen sûfinin sadece 7 yerde müsbet olarak zikredilmiş olması manidardır. En fazla Gaybî'de geçen sûfi tipi, kâhir ekseriyetle 'rûhu pişmemiş, dinin aslı ve özünden bî-haber, mutaassıp, softa, şekilci ve katı kişi'³¹⁴⁴ manâlarına gelecek şekilde menfi olarak kullanılmıştır. Gevherî'nin bir bendinde sûfi aşk hâlini anlamayan ahmâk olarak tavsif edilmiştir (GE. 495/1).³¹⁴⁵ Gaybî'nin 'geçdi ömrün gaflet ile sûfi Hakk'ı bilmedün' nakaratlı (SG. 71) murabbaında ömrünü gaflet içinde geçiren sûfi tablosu resmedilir: 'Ey sûfi, zikr ü tevhîdinle sen kendini Hak'tan yâd eyledin, ömrün gaflet ile geçti de Hakk'ı bilmedin. Perde-i nûrânî ile kendini şâd eyledin; sen Hak katında zikri mârifetten ulu sandın ve mârifetten uzak kalarak zikirle iştigal ettin, Hakk'a varmanın yolunu yalnızca zikre hasrettin, böylece ömrün geçip gitti de Hakk'ı bilemedin. Ey sûfi seni Hakk'a vasıl eyleyenin (edecek olanın) amel olduğunu sandın, feyz-i Hak'tan sana feyz-i ezel ermezse ömrün gafletle geçti.'

³¹⁴¹ Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 861-862.

³¹⁴² Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 40.

³¹⁴³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 257. Sofunun menfi kullanımını için bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 441.

³¹⁴⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 321. Bu kullanımda ekseriyetle kelimenin 'sofı' şekli tercih edilir.

³¹⁴⁵ Bent için bkz. 'Câhil, Nâdân, Ahmâk'.

Bend oldu ridā pāyūne şūfî haberūñ yok

Dāme tütulup halka-i ezkārda kalduñ

“Nâilî-Gazel 217/3”

Nâilî'nin yukarıdaki beytinde sūfî kıyâfet hevesi ve dinin görünüşüne ehemmiyet vermesi itibariyle zikir halkasının yuvarlaklığı ve tuzağın şekli arasında ilgi kurulmuş ve kapalı istiare cihetiyle sūfî tuzağa düşmüş bir kuşa teşbih edilmiştir. Zikre takılan sūfî, bir üst basamağa çıkamamıştır. Fehîm'in aşağıdaki beytinde mukallitliğine değinilen sūfî ile 'ene'l-Hak' dediği için darağacında asılan Mansûr mukayesesini yapılmış, her asılan mukallidin Mansûr olamayacağı vurgulanmıştır:

Terk-i taqlîd idüp vâşıl-ı Haq ol sōfî

Yohsa her düzd ki berdār ola Manşūr olmaz

“Fehîm-Kıt'a 1/4”

Tetkik edilen divânlarda sūfî iki yüzlü, basîretsiz, gâfil, mârifetten nasipsiz, nefsinin bilmekten âciz, sûret-perest, hırka, kabâ, tesbîh, şâl gibi kıyâfetlere takılıp kalmış ve kalbini tasfiye edememiş bir tip olarak telakki edilir. ‘Sûfiyem hem sâfiyem aşk beni tâhir eyledi’ (ÜS. 181/3) diyen Ümmî Sinân ve aşağı derç ettiğimiz beytinde kelimeyi ‘saf, temiz’ olarak lügat manâsıyla kullanan Fehîm'in dışında sūfî hakkında yaygın ve menfi kanaat hep aynıdır, değışmez:

Şūfî-i şâfî-nihâdam târik-i seccâdeyem

‘Ârif-i dilber-perestem mest-i cām-ı bâdeyem

“Fehîm-Gazel 211/1”

‘Mutasavvıf’, bâtın ilmi ile işigal eden, bâtın ilmiyle mücehhez kimsedir. Bâtın ilmi, kulun yakînini artıran ilimdir.³¹⁴⁶ Zâhir âlimleri yeryüzünün süsü iken bâtın âlimleri de semânın ve melekût âleminin süsüdür.³¹⁴⁷ Sūfî, mutasavvıfa nazaran bir adım öndedir. Mutasavvıf imân ve ilim sahibi iken sūfî bunlara ilave olarak aynı zamanda zevk sahibidir.³¹⁴⁸ Mutasavvıf, sūfinin bu derecesine mücâhede ile ulaşmaya

³¹⁴⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 56. Tasavvuf ilminin fazîleti hakkında bkz. *A.g.e.*, s. 54-75.

³¹⁴⁷ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, C. II, s. 111. Sülemî 'Beyânu Ahvâli's-sûfiyye' (Mutasavvıfların Hâlleri) risâlesinde, tasavvuf erbâbının hâiz olduğu sıfatları ve vasıfları zikreder. Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 109-114.

³¹⁴⁸ Mutasavvıflar hakkında ayrıca bkz. Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 100-107.

çalışır.³¹⁴⁹ Ehl-i tasavvufun âdâbı sürekli abdestli olmak, teheccüd, kuşluk ve evvâbin namazlarını kılmak, seyâhat etmektir.³¹⁵⁰ Tetkik edilen divânlarda Nakşî ve Âşık Ömer’de 1’er beyitte ‘ehl-i tasavvuf’ şeklinde zikrolunan mutasavvıf, müsbet manâda ve hakîkatin sırlarına vâkıf kimseler olarak nitelendirilir. Ehl-i tasavvuftan dûr olanlar özünden bî-haber olup küfür ve imâni idrâk edemezler (NAA. G. 187/5). Mutasavvıf, hakîkat nûrlarını saçan kimsedir, bunu başkalarına da bildirmekten geri durmaz:

Sanma kim bu yolda beyhûde gezdim

Ehl-i tasavvuftan hakîkat sezdim

Aşkın kitâbını okuyup yazdım

Te'vîle sîn lām ne güzel uyuş

“Âşık Ömer 659/3”

5.52. Şâtır

“Açıkgöz; hilekâr; kurnaz, delişmen; yüz­süz, arsız; çapulcu, zorba” manâlarına gelen şâtır kelimesi, anlamı menfî olan bir kelimenin anlam değişmesine uğrayıp övgü ifadesi olarak kullanılmasıyla fütüvvet ehli için müsbet bir övgü sıfatı olmuştur.³¹⁵¹ Tasavvuf yolunun fedakâr, yiğit ve gözü pek yolcusu olan ayyâr da şâtır kelimesi ile hemen hemen aynı manâya gelmektedir. Hakk’ın yolunda hedefine ulaşma adına gözünü karartıp başta cânı olmak üzere her şeyini feda edebilecek kimse anlamında kullanılır.³¹⁵² Hakk’a ermek için üç yoldan birisi ve en sâlimi olan yol, aşk ve cezbeyle Hakk’a ermeye çalışanların yolu ‘tarîk-i şuttâr’ olarak da bilinen ‘şuttâr yolu’dur.³¹⁵³

Şâtır, sadece Nakşî ve Nef’î’de zikredilir. Nakşî, cânını sakınmadığını ifade ettiği beytinde bu mefhumu ‘merd-i koçak’ olarak kendisi için kullanır. Nef’î’nin aşağı aldığımız beytinde aşk rindi olan Nef’î, korkusuzluğu ve cevval oluşu ile şâtır mefhumunu beytin arka planında tedai ettirmiştir:

Rind-i ‘aşkıız hâşılı Nef’î-i bî-pervâ gibi

³¹⁴⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 257.

³¹⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Neseî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 87-88.

³¹⁵¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 328. Şâtır için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 453.

³¹⁵² Ayyâr için bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 59-60; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 59.

³¹⁵³ Tarîk-i şuttâr hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bursevî, "Şerh-i Usûl-ı Aşere", s. 44-47.

5.53. Tercümân

Tercümân, bir lisânı anlayamayan kimselerin işittiklerini, bilgisi dâhilinde onların anlayabileceği şekilde ve dilde ifade eden kimsedir. Velî ve ârif kullara da, Allah (c.c.)’tan kalplerine vârid olan manâ ve işaretleri insanların idrâk edebileceği hâle getirip onlara anlattığı ve aktardığı için tercümân denilir.³¹⁵⁴ Lisânın dilin tercümânı olması gibi, mürşidin kalbi de kulun yanında Allah (c.c.)’ın tercümânıdır; yani mürşid, müridinin murâdı ve arzusunu Allah (c.c.)’a haber veren kimsedir.³¹⁵⁵ Gaybî’de 4, Nâilî’de 2, Nef’î ve Nâbî’de ise 1’er beyitte ele alınan tercümân çok fazla zikredilmeyen mefhumlardandır. Gaybî, lisânının Hak lisânı olduğunu söylediği ve kendisinin de Hakk’ın tercümânı olduğunu belirttiği betinde (SG. 4/6) her kim Hakk’ı bilmek isterse o kimseye tercümânlık edeceğini ifade etmekte ve yanına çağırmaktadır. İdeal mürşidin nasıl olması gerektiğini anlattığı şiirinde ise (SG. 90/12)³¹⁵⁶ mürşidin Hakk’a tercümân olması gerektiğini bildirmektedir. Aşağıdaki beytinde ise ârifleri Hak’tan alıp halka veren yani mükâşefe ve müşâhede neticesinde öğrendiklerini halkın idrâk edebileceği bir şekilde onlara izah eden bir tercümâne teşbih etmektedir:

Tercemân-ı Hâk durur zevk it zebân-ı ‘ârifân

Hâk’dan alur halka virür her ne işâr eylese “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 104/16”

Nâbî, tercümân olarak ‘nazar’ı görür ve gönül sevgiliyi bulunca bakışa ihtiyacın kalmayacağını ileri sürer. Zira, konuşanlar aynı dili konuşuyor ve aynı duyguları paylaşıyorlarsa tercümâna gerek yoktur. Görüldüğü gibi kelime burada lügat manâsı dikkate alınarak şairin hayâl dünyâsının dışı vurumu için malzeme olmuştur:

Çık ey nazar aradan dil bulınca dildârı

Zebân-şinâs olıcak tercemâna yir qalmaz “Nâbî-Gazel 315/6”

³¹⁵⁴ Uludağ, *a.g.e.*, s. 353.

³¹⁵⁵ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 526. Tercemân için bkz. Bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 489-490. Tercemânın Mevlevîlik ve Bektâşilikteki yeri, tercemânın gülbang ile mukâyesesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 309-311.

³¹⁵⁶ Beyit için bkz. ‘Terakki’.

Nâilî’de de tercümân, nigâh olarak ele alınır. Nigâh, sevgilinin tegafülüne tercümânlık edecek olsa idi sevgiliyle söyleşmek gayet kolay olacaktır. Fakat sevgilinin tegafülünü anlatacak, bizlere izah edecek bir tercümânımız yok, denilmektedir. Tercümân tasavvufî manâda düşünüldüğünde şâirin Allah (c.c.)’ı tam anlamıyla tanıyabilmesi için mürşid-i kâmile ihtiyaç duyduğu anlamı çıkarılabilir:

O şâh-ı hüsn ile âsân olurdu söyleşmek

Tegâfûlâne nigh tercemân-ı nâz olucağ

“Nâilî-Gazel 193/4”

Fahriye üstâdı Nef’î, bu mefhumu tasavvufî çerçevede değerlendirir. Tek farkla ki tasavvuf erbâbı için kullanılan bu kelime, onun kaleminde şiir söyleme kudretinin gücünü, etkisini, kalitesini ve menbanı dile getirme için bir vasıta oluvermiştir: ‘Lisânım tercemân-ı sırr-ı gayb-ı lâhûtîdir (NF. K. 47/57).’

5.54. Vâiz, Nâsîh, İmâm, Hatîb

Dinî konularda insanları bilgilendirerek manen ilerleme ve gelişmelerini sağlamak amacıyla din âlimlerince ibadet mahallerinde yapılan konuşmaya vaaz denir. Cami ve mescitlerde halka nasihat veren din adamı demek olan vâiz, sûfiler ve Allah âşıkları tarafından dinin özünden habersiz kalıp sadece merâsimle uğraşan ham ruhlu, görünüşe önem veren şekilci hocalar olarak görülürler.³¹⁵⁷ Gazâlî, gurûra kapılıp da aldananları anlattığı gurûr bahsinde gurûra kapılan âlimler içerisinde vaaz u nasihatle meşgul olanları da zikreder. Tenkit ettiği husus, vâizlerin kalbin vasıfları ve nefsin ahlâkından bahsedip insanları sabır, şükür, tevekkül, ihlâs, sıdk gibi güzel huylara davet ettikleri zaman kendilerinin de bu vasıflarla mevsûf olduklarını sanmalarındır.³¹⁵⁸

Tetkik edilen divânlarda ‘ahmâk, ârif, aşk, âşık, câhil, nâdân, cennet, fâzıl, hamâkât, hâmûş, hikmet, himmet, irfân, kavgâ, mescid, pend, rind, riyâ, safâ, sükût, takvâ, ta’n, teşvîş, zâhid, zühd’ gibi kişi ve kavramlarla tenasüp ya da tezat teşkil edecek

³¹⁵⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 370. Vâiz için ayrıca bkz. Süleyman Uludağ, *Dört Kapı Kırk Eşik*, s. 120-131; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 520.

³¹⁵⁸ Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 846-847.

şekilde anılan vâiz 27 yerde menfî olarak kullanılır. Bu da bu mefhumun şairlerce umumiyetle menfî telakki edildiğini gösterir. Mısırî'nin vâiz tipine teksif edilen 1 manzumesine (NM. 84) ek olarak birkaç münferit beyti ve Gaybî'nin tek beyti haricinde, Tekke şairleri vâiz karakterine şiirlerinde yer vermemişlerdir. Vâiz tipi, en fazla Divân ve Halk şiirinde tekasüf etmiştir. İronik bir uslûpla kaleme alınan manzumede Mısırî vâiz hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade eder: 'Bu gün bir vâizin pend ettiği meclise vardım, kitabımı açıp halkı ağılattığını gördüm. Cihân halkını ikiye bölüp birini cennete salmış diğerini kürsüden eliyle cehenneme sarkıtmaktadır. Ağzından ateşler çıkartıp cehennemi içinde yer kalmayacak şekilde doldurarak halkı oraya yerleştirmektedir. Cihânda vâizin sadece adı vâizdir.'

Âşık Ömer, Cuma gününün ehemmiyetini anlattığı şiirinde (AÖ. 1038/4) mübarek Cuma günü müminlerin bayramıdır, vâizler kürsüye çıkar, diyerek vâizi anar. Bir başka beytinde (AÖ. 1037/4) ise onu 'vâiz-i dîvâne' sıfatıyla tahkir eder.

Vâ'iz ne kadar Kevşer ü hür ansa uzatsa

Olmaz mey u maḥbūbdan el-kışşa ferāğum

“Nef'î-Gazel 82/4”

Vâizin nasihat etme hususiyetine değinen yukarıdaki beytinde Nef'î, vâizin pendlerinin çok da bir işe yaramayacağını iddia etmektedir. Nef'î'nin bu iddiasının doğruluğunun Nâbî'nin aşağıdaki beytinde kanıtlandığını müşâhede etmekteyiz. Zirâ yine meyhâneler ağzına kadar dolup taşmakta, kadehler elden ele dolaşmaktadır. Vâiz muhatabını kendi yoluna döndürmeye muvaffak olamamıştır. Beyitteki ifadeleri mecâz çerçevesinde değerlendirerek dönemin tekke/medrese çatışmalarını gözden uzak tutmamak gerekir:

Ne şūd itdi 'aceb hedm-i ḥarābāt itmeden vâ'iz

Yine meyhâneler ber-câ yine peymâne devr eyler

“Nâbî-Gazel 220/3”

Nâbî ve Nef'î'nin tasavvurlarına ek olarak Gevherî, vâizin boş sözlerinin âşıkı yolundan döndürmek yerine gönlündeki sevdâsını daha da artıracığını söyler:

Gel ey vâiz ko pendî eyleme beyhûde gavgâyı

Bu gavgâ artırır aşkı gönülde serde sevdâyı “Gevherî 870/1”

Nâbî'nin de vâiz redifli bir gazeli (NB. G. 369) vardır. Bu gazelindeki vâiz telakkisi şöyledir: ‘Mahşerde vâizin eline konuştuğu yerlerin yüksekliği kadar yücelik geçerse ona sözümüz yok. Dinleyicilerine tehdit savurmayıp onları azarlamayınca vâizin hiddetinin ve hararetinin ateşinin büyüklüğü geçmez. Vâizin kıymeti, halka vazifeyle nasihat satmadığı takdirde bilinebilir.’

Lügatte ‘kötülükten uzak bulunmak, hâlis olmak, iyi niyet sahibi olup başkasının da iyiliğini istemek’ anlamlarındaki ‘nush’ kökünden türeyen nasihat kelimesi ‘iyiliği teşvik kötülükten men etmek üzere verilen öğüt, başkasının hata ve kusurunun giderilmesi için gösterilen gayret, başkasının zararına ya da faydasına olan hususlarda onu bilgilendirme’ manâlarıyla kullanılmakta, bu eylemleri yapan kimseye de nâsîh denilmektedir.³¹⁵⁹ Nâsîh tipi birkaç münferit beyit dışında divânlarda karşımıza çıkmaz. 4 beyitle Fehîm, 2 beyitle de Nakşî divânında geçer. Hâliyle de özellikle Divân şairlerinin hazzetmediği nâsîhtan en fazla dert yanan ve aşağıdaki beytinde nasihatçiye seslenerek ‘ey nasihat eden, nasihatle Fehîm’in beynini şişirme, çünkü benim de deli gönlün de aklımız başımızda değildir’ diye haykıran Fehîm olmaktadır:

Nâşîh hırâş-ı mağz-ı Fehîm itme pendüñi

Ben bî-dimâgâm u dil-i dîvâne bî-dimâg “Fehîm-Gazel 154/5”

Bir başka beytinde (FK. G. 201/6) nâsîhın nasihatlerini efsâne ve büyüye teşbih ederek nâsîhı sihirbaz ve masalcı yerine koyarak tahkir eden Fehîm, Eyüp Paşa’ya sunduğu kasidesinde zamanında zulümden inleyen olmadığını, sadece âşıkların nasihatler ile daima yanan câna su saçan nasihatçilerden dolayı inlemekte olduklarını istidrâk sanatıyla güzel bir şekilde ifade etmektedir:

Senüñ ‘ahdünde nâlân yok meğer ‘uşşâk nâşîhdan

³¹⁵⁹ Mustafa Çağrıncı, "Nasihat", *DİA*, İstanbul 2006, C. XXXII, s. 408.

Ki āb-efşān olur pend ile dā'im cān-ı sūzāna “Fehîm-Kasîde 7/42”

Nâilî, âlimleri ve nâsıhları bahis mevzuu ettiği aşağıdaki beytinde her iki zümreyi de tezyif ederek nâsıhı efsâneler anlatan bir kimse olarak tavsif etmektedir:

‘Ālimān cehl-i mürekkeb nâşihān efsāne-gū

Her birin söyletsek inmez merkeb-i idrākden “Nâilî-Gazel 282/7”

Aşağıdaki beytinde kendisini tecrit sanatı ile soyutlayan Nâbî, kendisine hitap ederek aşkı terk etmeyi öğütlemektedir. Nitekim ömür binası aşk ile ayakta durmaktadır. Beyitte kapalı istiare ile nâsıh zikredilmiştir:

Terk-i hevā ile bize pend itme Nābiyā

Pāyendedür hevā ile bünyādumuz bizüm “Nâbî-Gazel 514/5”

Lügatte bir topluluk karşısında konuşma, söz söyleme manâlarına gelen hutbe, dinî literatürde bayram ve Cuma namazlar gibi belirli ibadetlerin icrası esnasında irâd edilen vaaz ve nasihat içerikli konuşma demektir. Bu konuşmayı yapan kimseye de ‘hatîb’ denir.³¹⁶⁰ Hatîb tipi, karşımıza Âşık Ömer ve Mısırî’nin 1’er beytinde ve her ikisinde de müsbet olarak çıkar. Âşık Ömer, Cuma gününün mahiyetini ve faziletini anlattığı manzumesinde (AÖ. 1011/5) hatîbin hutbede ‘nûr âyetini’ okumasını hüsn-i talille onun sevgilisinin yüzünü görmesine bağlamıştır. Mısırî ise Fuzûlî’ye nakizesinde³¹⁶¹ hatîbi imâmla beraber zikrederek onun fiillerine daima uyulmasını ve imâmdan başkasının gösterdiği yoldan gidilmemesini tembihlemektedir:

Haţibin şanmağıl mülhid anuñ fi ‘line uy dā’im

İmâmdan ğayrıya aslā şaşın özüñi tapşurma “Niyâzî-i Mısırî 155/6”

5.55. Vâkıf, Âgâh

Vâkıf, bir şeyi vukûfiyetle ve derinlemesine bilen³¹⁶² kalp gözü açık, ileriye ve hakîkati gören, Allah (c.c.)’ı en iyi tanıyan demektir.³¹⁶³ ‘Vâkıf’ kelimesi bu manâsıyla

³¹⁶⁰ Mustafa Baktır, "Hutbe", *DİA*, İstanbul 1998, C. XVIII, s. 425.

³¹⁶¹ Fuzûlî’nin tanzir edilen gazelinin ilgili beyti şöyledir: “Hatîbin sanma sâdik müftünin kavline fi’l etme /İmâmın sanma âkil ihtiyârın ona tapşurma” G. 254/6. Bkz. Gölpınarlı, *Fuzûlî Divânı*, s. 136.

³¹⁶² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 515.

eski kaynaklarda âgâh yerine de kullanılmıştır.³¹⁶⁴ Ayrıca mevcut makâmın hakkını verememekten ötürü iki makâm arasında mahsur kalıp bir üst makâma çıkamayana da vâkıf denilmiştir.³¹⁶⁵ Tetkik edilen divânlarda ‘âgâh, akıl, ârif, esrâr, hayrân, kâşif, râz, remz, sır, sûfî, râz, şerîat’ mefhumlarıyla birlikte zikredilen vâkıf, 14 yerde ‘vâkıf-1 esrâr’ ve birer yerde de ‘vâkıf-1 esrâr-1 nihân’, ‘vâkıf-1 esrâr-1 derûn’, ‘vâkıf-1 esrâr-1 Hak’ şeklinde terkip hâlinde geçer. Divân şairlerinden Nef’î ve Halk şairlerinden Gevherî’nin dışında bu mefhumu kullanmayan yoktur. Lakin bu mefhum en fazla Âşık Ömer divânında kullanım sıklığı elde etmiştir. Fehîm, sevgilinin gözünün kazasının sırrına vâkıf olmayı cânı cânsız akli da akılsız bir hale getirmeye bağlamıştır (FK. G. 241/5).³¹⁶⁶ Sırta vâkıf olmak için ilm-i esmâ okuğunu ileri süren Âşık Ömer (AÖ. 701/4), vâkıf-1 esrâra hiç gizli bir râz nihân olmayacağını (AÖ. 880/4) ve küntü kenzin sırrına vâkıf kâşif binde bir bulunduğunu (AÖ. 200/4) belirtir.

El çekip kayd-ı fenâdan kurtulan gelsin beri

Menzil-i dârü'l-bekâya yol bulan gelsin beri

Ârifin izhârî ebkâr-ı me‘ânîdir kamu

Her cihetten vâkıf-1 esrâr olan gelsin beri

“Âşık Ömer 1395/1”

Manâsı ‘müteyakkız, uyanık, dikkatli, ârif, âşinâ, vâkıf, muttali, haberdâr’ demek olan âgâh kelimesi, tasavvufta hâlden anlayan, maddî ve manevî olarak başı sıkışanlara imdat eden, doğru yolu gösteren, Hak adamı, kalp gözü açık velî anlamlarına da gelir.³¹⁶⁷ Bilhassa Mevlevîlik’te müstamel bir terimdir. Mevlevîler uyuyanları uyandırmak için ‘âgâh ol’ derler.³¹⁶⁸ Gönlü uyanık olan kişi, baş gözünü kapasa bile ona yüzlerce basîret gözü açılır.³¹⁶⁹ ‘Ârif, âşık, câhil, duâ, ecel, feyz, gâfil, gaflet, gâfil,

³¹⁶³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 373.

³¹⁶⁴ Uludağ, *a.g.e.*, s. 25.

³¹⁶⁵ Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 112.

³¹⁶⁶ Beyit için bkz. ‘Göz, Çeşm, Gamze’.

³¹⁶⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 25.

³¹⁶⁸ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 13. Âgâh hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 25; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 32.

³¹⁶⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 89.

gönül, ilim, kalp, mürşid, nâdân, renk, rind, sâlik, seher, sır, sûfi, tâlib, tecellî, vahdet, vâkîf, velî, zâkir, zikir’ kavramlarıyla birlikte kullanılan âgâh ‘dil-i âgâh, kalb-i âgâh, mürşid-i âgâh, rind-i âgâh, sâlik-i âgâh, ârif-i cân-âgâh’ şeklinde terkip hâlinde de geçer. Bazı beyitlerde âgâh yerine ‘bîdâr, uyanık, âmâde, habîr’ kelimeleri istimal edilir. Nakşî, Fehîm ve Gevherî’de görülmeyen bu mefhum, en fazla Nâilî’de geçer. Nâbî, Şeyh Haydar-ı Üslûdari için kaleme aldığı Mesnevî’de onu kâinât defterinden âgâh ve ârif-i billâhın sırrına vâkîf birisi olarak tavsif eder:

Defter-i kâ’inâtdan âgâh

Vâkîf-ı sırr-ı ‘ârif-i billâh

“Nâbî-Mesnevî 6/8”

Sun‘u’llâh-ı Gaybî’yegöre Hudâ’nın ilminden âgâh olmak (SG. 72/7) ve bu sayede cehâlet zulmetinde kalmaktan korunmak gerekir. Âşık Ömer’in telakkisine göre kalbi uyanıkların duâsı hiç reddolunmamaktadır (AÖ. 1038/3).

Eftah aynın gâfil olma ey gönül âmâde ol

Sarılr dest-i ecel dâmâna ansızdan gelir

“Âşık Ömer 319/3”

Âşık Ömer, yukarıdaki mısralarında ecelin ansızın geleceğini ve bu yüzden hazırlıklı olmayı salık verirken aşağı derç ettiğimiz beytinde âgâh mefhumunu tasavvufî mânâsına uygun olarak kullanarak ‘kalbi uyanık tutma’ fikrine temas eder:

Ol sebepten hâb-ı gaflet görmez oldu didemiz

Yârin hayâl-i aşkıyla biz uyanıklardanız

“Âşık Ömer 605/1”

Âşık Ömer’in beytine paralel olarak Nef‘î’de sûfiye hitap ettiği aşağıdaki beytinde her ânının kıymetini bilmesini ve her ân kalben uyanık olması gerektiğini, Hakk’ın feyzinin her an inebileceğini ifade eder. Zira Şeyh Abdullah Ensarî’nin buyurduğu gibi tecellî- Hak nâgâh gelir; ancak dil-i âgâha gelir:³¹⁷⁰

Feyz bir demde erür âdeme zinhâr o demi

Bul ne bu ‘âleme ne ‘âlem-i ferdâya degiş

“Nef‘î-Gazel 59/3”

³¹⁷⁰ Dâye, *Mirsâdü’l-İbâd*, s. 251.

Nâilî de Nef'î'nin bu düşüncesini geliştirip tâkâtsiz gönülle binlerce yan bakışa hazır olduğunu ileri sürmektedir. Gönlün tâkâtsiz oluşu, sürekli bekleyişin sonucudur:

Bir dil-i bî-tâb ile biñ gâmezeye âmâdeyim

Ey diyen hük-m-i kazâdan ihtirâz eyler baña “Nâilî-Gazel 3/3”

Âgâh, kasidelerin medhiye bölümlerinde ‘âgeh-dil olmayan bu zamanda onun gibi (Defterdar Mustafa Paşazade Mehmed Paşa) birisinin emirlerin hayırlılarından olduğunu ve lutfunu anlamayacağı’ (NK. K. 22/10) şeklinde de kendini gösterir.

5.56. Yâr, Ağyâr, Adû

Sevgili, dost anlamına gelen yâr³¹⁷¹ şiirde umumiyetle sevgili için bir isim olur.³¹⁷² Yâr, iyilik de eder, cefâ da eder. Gerçek dostluk iyilikle artmayan, cefâ ile de azalmayıdır.³¹⁷³ Gevherî, Nakşî, Ümmî Sinân ve Âşık Ömer’de sık kullanılan ‘yâr’ diğer şairlerce birkaç beyitten fazla kullanılmamıştır. Gevherî’nin yâri ‘yâr-ı sâdık’ tır ve sevgilidir. Nakşî’de ‘yâr’ bazen mürid yerine kullanılabilir (NAA. G. 96/2).³¹⁷⁴ Gaybî’nin yâri nerede bir ârif-i billâh varsa (SG. 48/1) odur. Bu cihânda ‘kutub’ da olursa yâr-ı sâdık ele girmez (GE. 771/5),³¹⁷⁵ yâr için sohbet-i ağyâra tenezzül güçtür (NK. MST. 4/13). Ümmî Sinân, nefsi ile baş başa kaldığında yârinin kendisinden uzaklaşarak ağyâr olduğunu, ona ancak kendisini aradan çıkarttığı takdirde kavuşabildiğini belirtir:

Ben baña yâr olduğumca yâri ağyâr bulmuşam

Baña ağyâr olduğumca anı ben yâr bulmuşam “Ümmî Sinân 120/1”

Yâr ve ağyâr tezdâ üzerine kurulan Ümmî Sinân’ın yukarıdaki ve Mısırî’nin aşağıdaki beyitlerinde yâr Allah (c.c.)’tır. Kişi nefsiyle olduğu müddetçe Allah (c.c.)’tan uzak, Allah (c.c.) ile olduğu müddetçe de kendisinden ıraktır. Gönül yâri bulduysa artık

³¹⁷¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 386. Yâr için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 533.

³¹⁷² Biz burada bu mefhumu sadece ‘ağyârın’ zıddı olarak ele aldık.

³¹⁷³ Serrâc, *Luma*, s. 241.

³¹⁷⁴ Beyit için bkz. ‘Mürid İçin Kullanılan Diğer Kelimeler’, ‘Biat ve Biat İle İlgili İfade ve Usûller’.

³¹⁷⁵ Bent için bkz. ‘Kutb, Kutbu’l-Aktâb, Gavs, Ferd’.

imân ve küfrün çok da bir ehemmiyeti kalmamıştır. Niyâzî-i Mısırî bunları yağmaya vermiştir:

Çün buldı gönül yârum terk eyledüm ağıyârum

İmân ile zünnârum yağmadur alan alsun “Niyâzî-i Mısırî 144/7”

“Yabancılar, bigâneler, zıtlar, muhalifler, eller, başkaları, yâr olmayanlar” manâlarına gelen ağıyâr, tasavvufta sûfî olmayan ve tasavvufî hayata yabancı kimselere denir. Mâsivâ ve Allah (c.c.)’tan başka her şey olarak da istimal edilir.³¹⁷⁶ Halk şairlerinde çok fazla zikredilirken bu kavrama yer verme hususunda onları Nâbî takip eder. Tekke şairlerinde Nakşî ve Ümmî Sinân’ın aksine Gaybî ve Mısırî ağıyârı birkaç beyitte işler. Nâbî dışındaki Divân şairlerinin ağıyâr kavramı ile ilgili tasavvurları mahduttur. ‘Âşık, maşûk, aşk, benlik, nefsi bilmek, rakîb, sır, ta‘n, terk, vasl, yâr’ mefhumlarıyla münasebete getirilir. ‘Ağıyâr-ı bed, ağıyâr-ı bed-hû, ağıyâr-ı kâfir, ağıyâr-ı denî, ağıyâr-ı kîne-cû, ağıyâr-ı dûn, ağıyâr-ı bed-haslet’ gibi ifade ve terkiplerle tavsif edilen ağıyâr, Âşık Ömer ve Gevherî’de ekseriyetle âşık tipinin karşısındaki ‘rakîb’dir.

‘Ağıyâr bağrımızı yakıp kebâp etti, cânımıza türlü azap etti, şimdi (de) vücudumuzu turâb etti, sonunda kül etti (GE. 167/4). Yâr ile ağıyâr nihanî olarak ülfet etmekte (GE. 96/2). Yâr ile ağıyâr mantıku’t-tayr ile ülfet eder (GE. 96/3). Yâre yol bulmak kolay, ağıyâr ile kim söyleşir (AÖ. 210/3). Bir kişi yârdan ırak ise âlem ona ağıyâr olur (AÖ. 273/3).’ Âşık ile maşûk ezelden beri âşinâdır. Aradaki ülfete mani olan ağıyâr unsuru da bu iki sevgilinin visâline engel teşkil etmektedir:

Ezelden dil ile dilber tutalım âşinâlardır

Arada mâni-i ülfet olan ağıyârı neylersin “Gevherî 874/6”

Her ne kadar tasavvufî zaviyeden de değerlendirilebilmeye müsait bir beyit olsa da diğer manzumeleri ve ağıyâr, dilber, ülfet hakkındaki telakkisi göz önünde bulundurulduğunda Gevherî’nin ‘ağıyâr’ ile kastı rakîbdir, sevdiğine göz koyan bir

³¹⁷⁶ Uludağ, *a.g.e.*, s. 26. Bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 32.

başkasıdır. Âşık Ömer için de aynı şeyleri söylemek mümkündür fakat bir beytinde ‘yâ İlâhî beni yârine yâr et ağyâra yoldâş eyleme’ (AÖ. 1272/5) derken ‘yâr’i Allah (c.c.)’a yakın olan kullar yani velîler, ‘ağyâr’ı da şerli ve azgın insanlar olarak tasavvur etmesine bakılırsa Âşık Ömer’de bir genelleme yapılamamaktadır.

Ꞑulı ꞑurbānyum cānā bu gün nefsin bilen yārũñ

Ve gerni enbiyā haꞑꞑı selamın almam ağyāruñ “Nakşî-Gazel 89/1”

Nâbî’de de ağyâr rakîbdir. Bir vasl için ağyâra müdârâdan usanmış olan Nâbî (NB. G. 395/1), ağyâr ile cidâli (NB. G. 486/1)³¹⁷⁷ kendisine yakıştıramamaktadır. Ağyâr mefhumu, tasavvufî hüviyetine Nakşî ile kavuşur. Yukarıdaki beytinde nefsini bilebilen kimseyi kendisine yâr gören Nakşî, nefsi bilme ilmine yani mârifetullâha vâkif olmayanları bigâne telakki ederek ağyâr kavramına tasavvuf rengini verir. Yine aşağıdaki beytinde ‘yabancı, yâr olmayan, el, başkası’ manâlarına gelebilecek şekilde yerini alan ağyâr, nikâbın arkasında cemâli görmeye layık görülmeyen bir tip olarak tavsif edilir. Onun karşısında ise cemâli hak eden âşık vardır:

Küşād it rāh-ı ‘ışꞑuñ gel niꞑābuñ ref’ idüp yüzden

Cemālũñ görsün ‘âşıklar ꞑapuñdan ꞑaldur ağyārı “Nakşî-Gazel 165/4”

Ağyâr mefhumuna, tetkik edilen divânlarda âşık ile maşûk arasına giren ‘adû’ şeklinde de yer verilir. Allah (c.c.)’a karşı gelen ve ona karşı olan ‘şeytan, kâfir, putperest, zındık’ adû olduğu gibi insanoğlunun kendi ‘hevâ, heves ve nefsi’ de adûdur. En büyük düşman ise kişinin kendi nefsidir.³¹⁷⁸ İnsanın kötülüğünü isteyen, ona her fırsatta zarar vermek isteyen kişi onun düşmanıdır. Düşman nefs, münkir, kâfir de olabilmektedir.³¹⁷⁹ Hakikat ehli nezdinde kulu Allah (c.c.)’tan alıkoyan dünyâyâ ve âhirete ait her şey düşmandır.³¹⁸⁰ Tetkik edilen divânlarda adû tipi rakîb, münkir veya başka tipler kisvesinde karşımıza çıkar. Gevherî ve Âşık Ömer’de tekasüf eden bu

³¹⁷⁷ Beyit için bkz. ‘Kin, Garaz, Buğz, Adâvet’.

³¹⁷⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 21. Adû için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 30.

³¹⁷⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 113.

³¹⁸⁰ Bkz. Serrâc, *Luma*, s. 446.

mefhum, Nef'î'de 2, Fehîm, Nakşî, Ümmî Sinân ve Gaybî'de 1'er beyitte zikrolunmuştur. 'Adû-yı bedlikâ, adû-yı bîdin, adû-yı bed-güher' terkipleriyle kullanılan adû 'düşmân', 'hasım' ve çoğul şekli 'a'dâ' olarak da beyitlerde yerini alır. Birkaç beyitte de gerçek düşman manâsına gelecek şekilde lügat manâsıyla kullanılır.

Çok tecrübe etdüm hele taḥḫîḳ budur kim

Yegdür yine aḥbâbdan a'dâ-yı zamâne "Nef'î-Kasîde 41/46"

Kötü yılan, kötü dosttan iyidir.³¹⁸¹ Zararlı dosttan, düşman daha efdaldır. Adû terimini en fazla kullanan Gevherî'de adû, sevdiğine göz koyan rakîblerdir (GE. 5/3) (GE. 74/4), (GE. 85/1), (GE. 94/4), (GE. 96/1). Fehîm'de düşmân hayvân mesabesindeki şîir yeteneğini kabul etmeyen diğer şairlerdir (FK. K. 4/25). Sun'ullâh-ı Gaybî'nin nazarında adû, Hak dostuna düşman olan münkirlerdir (SG. 32/1).³¹⁸² Âşık Ömer'de ise aşkın dışındaki her şey düşmandır (AÖ. 1158/1) ve aşktan gayrı ne varsa onunla ülfeti kesmelidir.

5.57. Zâhid

Zâhid, şüpheli şeylerden çekinen, fazla sofu anlamında Arapça bir kelimedir.³¹⁸³

Dini hassasiyet ve inceliklere riayet ederek tüm zamanlarını ibadet ve tâatle geçirme manâsındaki zâhidlik esasen yüce bir mertebede bulunmanın nişânesi iken³¹⁸⁴ zâhidler edebiyatta 'ham sofu, olgunlaşmamış, pişmemiş, hâm ruhlu, dinin aslından ve özünden habersiz şekilci ve zâhir-perest' kimseyi temsilen sık sık şîirlere konu edilmiştir.³¹⁸⁵ Hatta bu meyanda dini katı bir sertlikte yaşayan kimseler için 'zâhid-i bârid' tabiri dahi kullanılmıştır.³¹⁸⁶ Allah (c.c.)'a ibadet ve tâattan başka hiçbir derdi ve davâsı

³¹⁸¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 216.

³¹⁸² Beyit için bkz. 'Er, Fetâ, Merd, Merdân, Merdâne, Yiğit'.

³¹⁸³ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 338. Ayrıca bkz. Uludağ, *Dört Kapı Kırk Eşik*, s. 75-85.

³¹⁸⁴ Zühd makâmı ve zâhidlerin hâlleri için bkz. Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, C. II, s. 417-522.

³¹⁸⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 389. Gazâlî, gurûra kapılıp da aldananları anlattığı bölümde, mal ve servetten tecerrüd ederek camilerde yatıp kalkan, kendisinin zâhitlik mertebesine yükseldiğini zanneden ama zühdü ile riyâset ve mevki peşinde olanları tenkit eder. Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 858-859.

³¹⁸⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 539. Ayrıca bkz. Tosun, *Derviş Keşkülü*, s. 94-96.

olmayan, tek sermayesi olarak zühd ve takvâsı bulunan zâhidin edebî metinlerdeki tezahürünün bu şekilde menfi bir zemine oturması oldukça manidardır.

Tetkik edilen divânlarda kendilerini ‘âşık, rind, ârif, ehl-i hâl, ehl-i dil, ehl-i basar ve hikmet sahibi’ gibi müsbet tiplerle sürekli özdeşleştirmiş bulunan şairler, zâhidi at gözlüğü takmış olma suçu ile tenkit etmiş; onun ibadet, amel, tâat, takvâ ve zühdüne riyâ ve gösteriş bulaştırdığını, bu nedenle de âşıklar katında yani kendi gözlerinde bir kıymeti haiz olmadığını iddia etmişlerdir.

Zâhid tipi âşık kavramından sonra şairlerin üzerinde en fazla durduğu bir tip olarak tüm divânların yaklaşık 445 beytinde ele alınmıştır. Yine yaklaşık 10 beyit haricinde adının geçtiği her yerde menfi çağrışımların baş kişisi edilmiştir. Zâhid tipini en fazla zikreden şair, divânının 205 beytinde diğer tüm divânların toplamının yarısı kadar beyitte bahis mevzuu edip adını her anışında ona sürekli sataşan Tekke şairi Nakşî Akkirmanî olmuştur. Divânında zâhid, fikirlerini kabul etmeyen, kendisine karşı çıkan ya da her an karşı çıkabilecek muarız ve muteriz kişi olarak tasavvur edilmiştir.

‘Ey zâhid, zâhidâ’ gibi ünlemelerle yaklaşık 110 beyitte hitap unsuru olarak da zikredilmiş bulunan zâhid, bu şekilde adının 86 beyitte anılmasıyla da Nakşî divânında en ön sırada yer almıştır. Kendisi de aynı zamanda mutasavvıf bir kimlik taşıyan Nakşî’nin, ‘zâhid’ adı altında zühdî bir hayat sürmeye çalışan, amellerini ve ibadetlerini eksiksiz ve muntazam ifa eden kimseleri neden eleştiri oklarının hedefine koyduğu sorusunun cevabı, yukarıda da bahsedildiği üzere zâhidin dinî literatürde haiz olduğu vasıflarla edebiyatta kazandığı manâ ve değerinin tamamen tezat teşkil etmesidir.

Zâhidin en çok tenkit edilen özelliği sûret-perest oluşu, dış görünüşe aldaniş, kıyâfet ve âletlerini riyâ malzemesi edişidir. Asâsına gurûr ile dayanan zâhid (NB. G. 721/4),³¹⁸⁷ sûret âleminde yaşadığı için elbiseye, dış görünüşe ehemmiyet verir (AÖ. 231/2). Zâhidin çekilmez bir adam olmasının sebebi sırtında tezvîr ve riyâ hırkası

³¹⁸⁷ Beyit için bkz. ‘Kahr, Lutf’, ‘Asâ’.

taşmasıdır (NK. G. 322/5).³¹⁸⁸ İçini zerk u riyâ almış, gönlünü de şeytân perişân eylemiştir (NM. 79/9). Âlemlerin Rabbi ve efendisi olan Allah (c.c.)’a karşı ihlâsı olmadığı hâlde namazda beyhude yere İhlâs Sûresi’ni okumaktadır (NB. G. 695/3).³¹⁸⁹ Giydiği eski püskü elbiselerle Hak katında kurbiyet elde edeceğini zanneder (NB. G. 38/2).³¹⁹⁰ Vahdet ve kesret, (gösterişine âlet ederek) kullanmış olduğu misvâkında açık bir şekilde görüldüğü hâlde zâhid bunu idrâk edemez (NB. G. 689/2).³¹⁹¹ Elindeki sübha-i mercân ile riyâkârlık edip (NF. G. 110/2)³¹⁹² seccâdenin ağırlığı altında ezilir (FK. G. 234/1).³¹⁹³ Şairin rindi zâhidden üstün tutuşunun³¹⁹⁴ sebebi riyâsız oluşudur:

Tercih şanma rindi saña zâhidâ garâz

Senden olur tefâvüti kim bî-riyâcadur

“Nâbî-Gazel 160/3”

Zâhid tipi, Allah (c.c.)’a aşk ile varılabileceğini ileri süren âşık ve riyâ, gösteriş ve âdet ile ibadet etmektense olduğu gibi görünmeyi şiar edinmiş rind tipi karşısında mütemadiyen tezyif, tahkir ve tenkit edilmiştir. Bu uygulamada şairlerin kendilerini âşık ya da rind olarak görmelerinin etkisi büyüktür. Divânlarda ‘denî, hayâsız, miskîn, seg, amâ, bî-zevk, hod-bîn, hun-rîz, huşk, leffâr, cefâ-cû, hâlî-dest’ gibi menfî ve çirkin yakıştırmalarla anılan zâhid esrâra akli ermeyen (NAA. G. 49/1), Allah (c.c.)’a kıt akıyla vâsıl olmaya çalışan (NAA. G. 56/1), âriflere (NAA. K. 3/1) ve âşıklara daima sataşip onları ayıplayan (GE. 743/3),³¹⁹⁵ aşkı ve âşıklığı inkâr eden (NAA. G. 185/6),³¹⁹⁶ âşıka efsaneler anlatıp olmadık şeyler söyleyerek (AÖ. 266/2) edepsizlik eden (AÖ.

³¹⁸⁸ Beyit için bkz. ‘Tezvîr, Kovuculuk’.

³¹⁸⁹ Beyit için bkz. ‘İhlâs’.

³¹⁹⁰ Beyit için bkz. ‘Hubb-ı Câh’.

³¹⁹¹ Beyit için bkz. ‘Misvâk’.

³¹⁹² Beyit için bkz. ‘Tesbîh’.

³¹⁹³ Beyit için bkz. ‘Sebeplere Tevessül’.

³¹⁹⁴ Rind ve zâhid mücadelesinde her zaman rind tarafında olan şairler, rindi zâhide tercih etmişlerdir. “Rind mi yoksa zâhid mi üstündür?” sorusuna, alegorik olarak kaleme aldığı ‘Rind ü Zâhid’ adlı eserinde Fuzûlî, zâhidin riyâ tozlarını silmesi ve rindin de hâlini tevbe süsü ile güzelleştirmesi sonucunda üstün gelme iddiasının ve ikiliğin ortadan kalkarak her iki karakterin de tek bir tipte birleşeceği ve nihâyetinde teklik mertebesine ulaşacağı cevabını vererek bu hususta uzlaşmacı bir tutum sergilemiştir. Eserin bir çevirisi için bkz. Fuzûlî, *Rind ile Zâhid, Sıhhat İle Maraz*, (Çev. Hüseyin Ayan), Büyüyen Ay Yay., 1. bs., İstanbul 2012.

³¹⁹⁵ Beyit için bkz. ‘Zühed, Takvâ’.

³¹⁹⁶ Beyit için bkz. ‘İnkâr’.

1157/4),³¹⁹⁷ benlik perdesinden geçemeyen (NAA. G. 185/4), ukbâdan ziyade dünyâsına meyl eden (AÖ. 1241/3) bir kimse olarak tavsif edilir. Mevlânâ, *Mesnevî*'sinde zâhid ve âşık mukâyesesi yaparak zâhîde ve kuru ibâdetlerine karşı âşıkı ve aşkını ulvîleştirir. Zâhid ayağı ile koşarken âşıklar şimşekten daha hızlı uçmaktadır. Zâhid, aşkın yükünü kaldıramaz, bu makâma lütûf ışığı yardımı olmadan da ulaşamaz.³¹⁹⁸ Âşık Ömer aşağıdaki beytinde aşkı aslana teşbih ederken o ulvî hâletin herkesin gönlünde yer edinemeyeceğini, sadece âşıkta karar kılacağını belirtir:

Zâhid dem urur aşk-ı hakîkatten inanma

Olmaz esedin menzili her mîşe efendim

“Âşık Ömer 897/2”

Zâhidin karanlık ve kasvetli gönlü sivâ ile dolu olduğundan pas tutmuştur (NK. G. 18/1).³¹⁹⁹ Sabaha kadar hayvân gibi uyuduğu için Hak nûrunu göremez (NAA. K. 2/56). Allah (c.c.)'in 'Mudill' sıfatının mazharı olduğundan yolunu şaşırılmış bir vaziyettedir (SG. 56/7).³²⁰⁰ Gaflet uykusunda yattığından vaktini heba eder (NAA. G. 166/4). Sırrın mâverâsından haberdâr olmayan bağlı bir hayvândır (NAA. G. 47/6). Menzil-i maksûd alabilmek için kalbi tasfiye etmek yerine tenini temizlemeye çalışır (NAA. G. 52/5). Allah (c.c.)'in evi olan gönle taş atar (ÜS. 163/1). Neyin nağmesinden ve meyin (Allah aşkı) zevkinden anlamaz (NB. G. 242/5).³²⁰¹ Sırlarını bilemediği ve anlayamadığı için evliyâyâ keç nazarla bakar (NAA. G. 170/1). Meygedenin, ilahi aşkın taksim edildiği tekke ve dergâhların zevk ve safâsını idrâk edemez (NB. G. 566/3).³²⁰² Bu yüzden tekke ve dergâhlarda icra edilen âyinlere, yapılan zikir, musiki, semâ ve devrâna karşı çıkararak bunların dinde yeri olmadığını iddia edip reddeder.³²⁰³

Ta'n eyleme zâhid benüm hâlîme

³¹⁹⁷ Beyit için bkz. 'Âlem, On Sekiz Bin Âlem'.

³¹⁹⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 181-182.

³¹⁹⁹ Beyit için bkz. 'Jeng, Pas, Reyn'.

³²⁰⁰ Beyit için bkz. 'Mazhar'.

³²⁰¹ Beyit için bkz. 'Mûsikî Unsurları İle İlgili Mecâzlar'.

³²⁰² Beyit için bkz. 'Çile, Erbaîn, Halvet, İnziva, Uzlet'.

³²⁰³ Bentte zâhid şahsında tenkit edilen isim Niyâzî-i Mısrî'nin çağdaşı ve alenen tenkit ve tekfir etmekten ihtiraz etmediği sesli zikir ve devranın yasaklanmasında büyük rolü olan vâiz, Vâni Mehmed Efendidir.

Dağl eyleme hergiz bu devrânıma

Dermâni devrânda buldum cânuma

Dönelüm ‘âşıklar Mevlâ derdiyle

“Niyâzî-i Mısırî 158/4”

Zâhidin sürekli bulunduğu yer savmaadır (NB. G. 224/3).³²⁰⁴ Zâhid züht içinde kalarak (sadece ona itimat ederek) Hak’tan irak kalmıştır (NAA. G. 36/3). İnsân-ı kâmil olmak için savm, salât ve haccın yeterli olacağını zannederek (bunlara ilaveten) kişiye irfânın da lazım olduğunu düşünemez (NM. 78/4).³²⁰⁵ Kendisini âsitâneye ulaştıramayacak kuru bir ilme sahip olup (NAA. K. 3/23) avâmlık zümresindedir (NAA. K. 1/6). İlmi dünyâ için okuduğundan (NAA. K. 4/32) ilim tuzağına düşmüştür (NAA. G. 30/17). Tâlibi kâmil edecek olan ilmin mârifet ve güzel ahlâk olduğunu aklına getirmeyip ilm-i resmî okur (SG. 91/1). Cehennem korkusunu çekip (AÖ. 503/3) amellerini cennet hevesiyle işleyen (NB. G. 699/1), Kevser hevesi taşıyan (FK. G. 234/3),³²⁰⁶ tek arzusu hurî (ÜS. 47/12) ve tek derdi cennet olan (AÖ. 171/2) zâhid, mârifetin sırrına erişemediği için dildârın vuslatına nâil olamaz (NAA. G. 19/6).

Zâhid tipi hakkındaki müsbet tasavvurların öne çıkarıldığı beyitler bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar az dahi olsa şairlerin tutumunu göstermesi bakımından ehemmiyet arz eder. Zâhidin müsbet manâda zikredildiği yaklaşık 10 beytin yarısı Âşık Ömer, 3’ü Nâbî ve geri kalanlar da Mısırî ve Nef’î’ye aittir. Âşık Ömer, Ramazaniye türündeki şiirinde zâhidi âbid ve fâkih ile beraber anarak bu mübarek ayda herkesin takvâ semtine gitmekte olduğunu (AÖ. 986/3) ve Hz. Peygamber (s.a.s.)’in şevkinin zâhidlere zühd ve takvâ bıraktığını ifade edip (AÖ. 305/4) mübarek cuma gününde zâhid olmayı salık verirken (AÖ. 1014/4) bu mefhumu müsbet manâda zikreder. Nâbî bir mesnevisinin İstanbul’u tavsif ve tebci edip her kim ne murâd ederse orada onu bulabileceğini belirttiği beytinde (NB. M. 10/13)³²⁰⁷ fâsikların fisk ve fesâd sermâyesi

³²⁰⁴ Beyit için bkz. ‘Savmaa’.

³²⁰⁵ Beyit için bkz. ‘Amel, İbadet, Tâat’

³²⁰⁶ Beyit için bkz. ‘Ârif’.

³²⁰⁷ Beyit için bkz. ‘Salâh, Sedâd’.

zâhidlerin de salâh ve sedâd esbâbı elde edebileceğini ifade eder ve zâhidi salâh ve sedâd unsurlarıyla münasebete getirerek müsbet manâda zikretmiş olur. Bir başka beytinde (NB. G. 650/3)³²⁰⁸ dünyâ hırsına kapılmış kimseleri tenkit ederken seccade ve tesbihin zâhîde münhasır âletler olmasına rağmen dünyâ ehlinin zâhid kimselerin neredeyse zimmetinde olan yani onlarla özdeşleşen bu âletlere dahi tama edecek kadar gözlerini hırs bürüdüğünü ifade için yine zâhidi şiir dili haricindeki manâsı ile müsbet olarak zikreder. Daltaban Mustafa Paşa için kaleme almış olduğu kasidesinin duâ bölümünde murâd atının rikâbının kutlu duâları eşliğinde tutulması temennisinde bulunurken de zâhid telakkisi müsbet olur:

Sa'âdet ile semend-i murâda bindükçe

Ṭuta rikâbını dest-i du'â ile zühhâd

“Nâbî-Kasîde 14/71”

5.58. Zâkir

Hatırlayan, anan, zikreden demektir.³²⁰⁹ Bir de zikir meclislerinde âyini yöneten, ilahiler okuyup orada bulunanları coşturanlara da zâkir denilir.³²¹⁰ ‘Âgâh, ârif, gâfil, muvahhid, zâhid’ tipleri ve ‘aşk, devrân, feyz, gâfil, mâsivâ, ittihad, tevhîd, vahdet, vecd, zikir’ mefhumlarıyla birlikte zikredilen zâkir mefhumu Gaybî, Ümmî Sinân, Mısıfî ve Âşık Ömer divânları dışında geçmemektedir. Gaybî haricindeki şairlerde de bu kavram mahduttur. Gaybî’nin ‘zâkir kullardanız elhamdulillâh’ nakaratlı murabbaı (SG. 101) mevcuttur. Bu şiirinde zâkir kullardan olduğunu ifade eder: ‘Dilimizde dâim tevhîd edâsı, elhamdulillâh zâkir kullardanız, sular gibi dâim durmaz akarız, varlığımızı aşk oduna yakarız, her nereye bakarsak Hakk’a bakarız, kalbimiz dâimâ aşk ile olmuştur, cânımız mâsivâdan sâim olmuştur, burnumuz dâimâ Hak’tan koku alır.’ Diğer şairlerin telakkileri ise şu şekildedir: ‘Tekye-i aşk içre ehl-i zikrullâh olup devrâna girmiş çıkmışız (AÖ. 560/3). Muvahhidin ve zâkirin kalbi feyz-i ilâhî’den dolar (ÜS.

³²⁰⁸ Beyit için bkz. ‘Tamâ’.

³²⁰⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 540.

³²¹⁰ Mehmet Canbulat, "Zâkir", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 704.

122/30). Zâhidin zikrettiği harf ve savtın (ses sada) resmidir, biz zâkir mezkûr ve zikre müsemmâ olmuşuz (NM. 76/9)’

Zikrin en üst nevilerinden birisi zikredilenin temâşâ edildiği, zikirden fânî ve gâib olunan zikirdir.³²¹¹ Zâkir, başlangıçta zikrettiğinden gâfildir ve uzaktır. Fakat zamanla kendisinde vahdet nûru zuhûr eylediğinde beşeriyetinin zulmeti ortadan kalkar ve aydınlığa çıkar. Bu durumda zâkir, zikir ve mezkûrun aynı olduğunu fehmeder.³²¹² Zikir, tam bir kalp huzuruyla Hak ile berâber olmaktır. Zâkir, hâlis zikrinin neticesinde öyle bir hâle gelir ki mezkûrda fânî olur ve yalnızca onu müşâhede etme hazzını yaşar. Bu durumda mezkûr, zâkirin kalbini kapsar.³²¹³ Aşağıdaki beytinde Sun‘u’llâh-ı Gaybî, câmiü’l-ezdâd olan vahdet ehlinin bu vasfî haiz olmalarına işaret ediyor olsa gerektir:

Câmi‘ü’l-ezdâd olur bil bunlara feyyâz-ı Hâk

Nice bilsünler bular kim zâkir ü mezkûr olur “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 40/6”

5.59. Zâlim, Gaddâr

Zulmün ism-i fâili olup bu mefhumu en fazla Gevherî tarafından ele alınmıştır. Birçok manzumesinde Gevherî’nin sevgiliyi tavsif için kullandığı bu kelime ‘kanlı zâlim, Haccâc-ı zâlim, hercâî zâlim’ şeklinde karşımıza çıkmakta ve beyitlerinin hemen hepsinde sevgili için sarf edilmektedir. Gevherî’de olduğu gibi diğer şâirlerde de zâlim mefhumunun kullanımı umumiyetle sevgiliyi tarif içindir (GE. 18/3), (GE. 25/2), (GE. 150/1), (GE. 165/3), (GE. 366/3), (FK. G. 177/1), (FK. G. 250/3), (FK. R. 22/1), (NF. G. 66/2), (AÖ. 323/4). Gevherî’yi Âşık Ömer takip etmektedir. O da bu kelimeyi hem Gevherî’de olduğu gibi sevgili için hem de Nâbî’nin aşağıdaki beytinde de görüleceği üzere bilinen manâsına uygun şekilde kullanmıştır. Rabb’ine karşı tazarru hâlinde irâd edilmiş intibâ uyandıran beytinde Nâbî, Allah Teâlâ’ya yalvararak ondan zâlimin

³²¹¹ Kelebâzî, *Taarruf*, s. 159.

³²¹² Ankaravî, *Minhâcû’l-Fukarâ*, s. 163.

³²¹³ Affî, *Tasavvuf*, s. 230-231.

haksızlığına uğramışların ağlayıp inlemelerini zâlimlerin yanlarına bırakmamasını, mazlumun intikamını zâlimlerden almasını istemektedir:

Yâ Rabbi zâlîme kıyâ sūz-ı derûnını

Nâ-çâr ilticâda aña zâr olanlaruñ

“Nâbî-Gazel 427/7”

Haksız davranan, zulmeden manâsındaki gaddâr, divânlarda Nâbî ve Âşık Ömer’in 1’er beytinde manâsına uygun olarak geçer. Gaddâr olanların kalp kırmalarının hemen akabinde zevâle uğradığı ve perişan olduğu çok görülmüştür:

Çok görmüşüz zevâlini gaddâr olanlaruñ

Hengâm-ı fırsatında dil-i âzâr olanların

“Nâbî-Gazel 427/1”

5.60. Zamâne

‘Ebnâ-i zamâne’ ya da ‘ebnâü’z-zamân’ ibaresi ile şimdiki insanlar, daha dar anlamıyla günümüz şeyh ve dervişleri murâd olunur. Bu ifâdeler, erdemli ve faziletli kimselerin geçmiş çağlarda ve zamanlarda yaşadıklarına ve artık dünyâda o gibi kimselerin kalmadığına ve olmadığına inananlarca muasırlarından yakınmak için kullanılır.³²¹⁴ İnsanlar nezdinde mâzî huzur, refah ve âsâyîşin hüküm sürdüğü bir çağdır; zira nebîler, resuller, takvâ sahibi insanlar geçmişte hayat sürmüşlerdir. Geçmişte yaşayan insanlar da sevgi ve muhabbet menbaıdır; tatlı dilli, nûr sözlü, her türlü ahlâk-ı hamîdenin kendilerinde temerküz ettiği melek gibi insanlardır.³²¹⁵ İçinde yaşanan zamanda gidişatın menfî olması, insanların hakkı tanımayıp hukuku ihlal etmesi,

³²¹⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 114-115.

³²¹⁵ Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkid*, s. 36. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkid* adlı eserinde, erken dönem sufilerinden başlayarak Muhasibî, Tirmizî, Kelebâzî, Serrâc, Sülemî, Hucvirî, Gazalî, İbnü'l-Arabî, Mevlânâ, Şebüsterî, Sadi-i Şirâzî, Sühreverdî, Necmeddin Dâye, Ahmet Zerruk, İmâm Rabbânî, İsmail Ankaravî, İsmail Hakkı Bursevî, İbrahim Hakkı Erzurumî ve son dönem sūfilerinin eserlerini tetkik ederek birçoğunun yaşadıkları zamândan ve din istismarı yapan sahte sūfilerden dert yandıklarını, bu sebeple geçmişe özlem duyduklarını tespit etmiştir. Bkz. *A.g.e.*, s. 73-179. Hâl böyle olunca tenkid edilemez bir dönem olarak asr-ı saâdet devri elimizde kalıyor. Çünkü söz gelimi İmâm Rabbânî'nin yaşadığı dönemden ve zamânedeki şikâyet edip kendisinden yüzyıllar önce yaşayan Gazalî'nin çağını idealize ettiğini var sayalım. Zaten Gazalî'de kendi zamanından ve zamâne insanlarından muzdarip değil miydi? Özetle zamân, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hayatta olduğu asr-ı saâdet dönemi değilse şikâyetin kaçınılmaz olacağı muhakkaktır.

geçmişe olan özlemi artırmakla birlikte zamânedeki şikâyeti kaçınılmaz kılmaktadır.³²¹⁶ En fazla Nâbîde kullanılan zamâne mefhumu, Gevherî’de 2 ve Nef’î, Ümmî Sinân ve Gaybî’de 1’er beyitte zikrolunmuştur. Zamâne insanı hakkında Nef’î’nin zamane redifli bir kasidesi (NF. K. 41) ve Gaybî’nin ‘zamâne dervişleri’ nakaratlı murabba-i mütekerriri mevcuttur (SG. 115). Gevherî’nin aşağı derç ettiğimiz murabbaında azan, yoldan çıkan aslında zaman değil, şairin muasırı olan insanlardır. Bu bağ, mecâz-ı mürsel tariki ile sağlanmaktadır:

Hey ağalar zaman azdı

Düşmüşe il üşer oldu

Küllükte sürünen eşek

Cins atla yarışır oldu

“Gevherî 764/1”

Ebnâ-yı zamânın nezdinde nâdânlık muteber bir hâle gelmiş ve irfân unutulmuştur (NB. G. 345/5).³²¹⁷ Zamâne (insanların)den şikâyet ârif olan kimseye yakışmaz (NF. K. 41/ 58).³²¹⁸ Zamâne insanının katında fazilet ve hünerin çok fazla kıymeti yoktur. Bin mârifet, ancak bir aferinle müsavidir:

Erzân metâ’-ı fazl ü hüner tâ o deñlü kim

Biñ ma’rifet zamânedeki bir âferînedir

“Nâbî-Kıt’a 27/1”

5.61. Zındık, Mülhid

Zındık, âlemin kendiliğinden ortaya çıktığını iddia eden; Allah (c.c.)’ı, Allah (c.c.)’ın birliğini veya âhireti red ve inkâr ettiği hâlde inanmış gibi görünen; dini ve imânı olmayan kimseler için kullanılan bir terimdir.³²¹⁹ İlk zamanlardan beri meşhûr sûfîlerin bir çoğu zındıklıkla suçlandıklarından zındıklık değil de zındık olmakla suçlanmak yüksek bir mertebe, büyük bir erdem addedilmiştir. Bu görüş mucibince hakikat mertebesine ulaşma, bin sıddığın bir kimsenin zındık olduğuna dair şahitlik

³²¹⁶ ‘Zamâne’yi bir tip olarak değerlendirmemizin sebebi, şairlerin menfi bir tip olarak kullandıkları zamâne mefhumunu mecâz-ı mürsel tarikiyle ‘zamane insanları’ olarak ele almış olmalarıdır.

³²¹⁷ Beyit için bkz. ‘İrfân’.

³²¹⁸ Beyit için bkz. ‘Şikâyet’.

³²¹⁹ Mustafa Öz, "Zındık", *DİA*, İstanbul 2013, C. XLIV, s. 390.

etmesine bağlanmıştır.³²²⁰ Nâbî ve Gaybî’de 1’er beyitle anılan bu mefhum, Gaybî’nin aşkı tebcil ettiği beytinde tasavvufî terminolojideki manâsına mutabık kullanılır. Aşk taklîdleri tahkîk ve mülhidleri sıddîk ederken âşıkları da zındık etmektedir (SG. 22/7). Nâbî’de ise lügat manâsıyla kullanılmış ve devrinin tâliblerine gaybdan mansıplar veren, halkı aldatıp onlara velâyet satan sahtekâr şeyhlerine sıfat olmuştur:

‘Aşrda zındîk-sîmâ şeyhler

Müstecâbü'd-da‘velikle lâf atar

Ġaybden manşıb virüp tâliblere

Aldayup halkı velâyetler şatar

“Nâbî-Kıt’a 39/1-2”

İlhâda sapan kimseye ‘mülhid’ denir. Mülhid üzerine en fazla sözü ‘hakîkatte mülhiddir’ redifli murabbanın sahibi Gaybî (SG. 42) söylemiştir. Tasavvurları şöyledir: ‘Hak’dan gayrı var bilip (de) şirk-i hafîde kalan, pîr eteğini tutmayan, bildiğini unutmayan, varını yoğa satmayan, gerçek ere haktır demeyen, kendisine varlık izafe edip de benlik yükünü çekenler hakîkatte mülhiddir.’

Bir başka manzumesinde, ilhâd bahsinde mevzu-ı bahs ettiğimiz beytiyle (SG. 54/5)³²²¹ paralellik arz edip tevhîd ve şirk telakkisi hakkında da fikir veren aşağıdaki beytinde vahdet-i vücûdda o derece ileri gitmiştir ki Hak ve kul ayrımını da reddederek Allah (c.c.)’tan başkasına varlık atfedenleri mülhid olarak tavsif etmektedir:

Hağ kul olmaz kul Hağ olmaz mülhid olma şūfiyâ

Ġayrı işbât eyleyenler şirk ile gavgâdadur

“Sun‘u’llâh-ı Gaybî 25/7”

Nef’î’nin her şeyde itidal üzere³²²² olunmasını öğütlediği aşağıdaki beytini belki de döneminin siyasal ve sosyal şartlarını, zikir ve devrân meclislerini de göz önünde bulundurarak okumamız icap etmektedir:

³²²⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 393. Ahmet Yaşar Ocak’ın zındıklar hakkında Osmanlı toplumunun 15-17. yüzyıllarını kapsayan çalışması mevcuttur. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, 15-17. Yüzyıllar*, Timaş Yay., 7. bs., İstanbul 2016.

³²²¹ Beyit için bkz. ‘İlhâd’.

³²²² Osmanlı’nın duraklama ile birlikte baş gösteren zor günleri 16. yüzyılın sonlarında başlamış; devamındaki yüzyılda ise, toplum bir daha belini doğrultamayacağı çöküntünün eşğine gelmiştir. Bu

‘Ārif ol ehl-i dil ol rind-i alender-meşreb ol

Ne müselmān-ı avī ne mülhid-i bī-mezheb ol

“Nef‘î-Gazel 73/1”

yıllarda imparatorluğun ekonomik, toplumsal ve tarihsel tesiri altında ezilen ve ruh değiştiren yeni bir insan tipi ortaya çıkmış, bu yeni insan tipi de ‘evsatü’n-nâs’ diye adlandırılmıştır. Bilgili, dengeli ve ölçülü olmaya özen gösteren, yapmaktan çok sakınmayı yeğleyen, çevresindekilere zarar vermeksizin kendi çıkarlarını diğerlerinin çıkarlarının önünde gören, sağduyu sahibi bu orta insan tipi dünya ile âhiret, kafa ile gönül arasında bir yol tutturmaya çalışmış ve bilge insan tipinin birtakım özelliklerini bünyesinde barındırmıştır. Mine Mengi, "Eski Edebiyatımızdaki Bazı İnsan Tipleri: Rind ve Zâhid Tipleri, Orta İnsan Tipi", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, (Haz. Mehmet Kalpaklı), YKY. Yay., 1. bs., İstanbul 1999, s. 288-290. Şairin itidal çağrısının altında yatan sebeplerden birisini de bu orta insan tipinin tezahürü olarak görmek de mümkündür.

ALTINCI BÖLÜM

TASAVVUFÎ (İŞARÎ) YORUMLANAN ÂYETLER VE HADÎS RİVÂYETLERİ

6.1. Âyetler

6.1.1. Erinî, Len Terânî

‘Bana görün’ manâsına gelen ‘*erinî*’ ve ‘sen beni göremezsin’ anlamındaki ‘*len terânî*’ ibareleri Arâf Sûresi’nde³²²³ geçer. İlgili âyet-i kerimede Mûsâ Peygamber (a.s.)’in Allah Teâlâ’yı görmek istemesi ve Allah (c.c.)’ın da ona kendisini asla göremeyeceğini belirtmesi anlatılır. Allah (c.c.), Mûsâ (a.s.)’ya Tûr Dağı’na bakmasını, şayet dağ yerinde durabilirse kendisini görebileceğini bildirmiş ve dağa tecellî etmesiyle birlikte dağ paramparça olarak yerinde duramamış; buna şahit olan Mûsâ Peygamber (a.s.) de baygın düşmüştür.

Erinî ibaresine sadece Fehîm ve Nakşî’de mahdut sayıda beyitte yer verilmişse de *len terânî* ibaresi ona nazaran daha çok beyitte işlenerek ‘âşık, aşk, cemâl, mest, perde ve tecellî’ kavramlarıyla bağlantılı zikredilmiştir. Aşağıdaki beytinde kendisini tecellî gül bahçesinde vuslata nâil olma eşiğindeki ‘bana zâtını göster’ sözünü okuyan bülbüle teşbih eden Fehîm, yukarıda belirtilen vak’aya da telmihte bulunmuştur:

Andelîb-i *erinî*-gûy-ı vişâlüz ki dili

Gülbün-i gönca-i gül-zâr-ı tecellâ ederüz “Fehîm-Gazel 131/3”

İstiğrâk hâlindeki müşâhedelerini naklettiği bir beytinde bu ibareyi ‘*en erânî*’ olarak zikreden Nakşî, erbaîninin ‘*en erânî*’ sırrına eriştiğini (NAA. G. 4/11) belirtir. Bu ibare, diğer şairler tarafından hiç kullanılmaz. Halk şairlerinin hiç kullanmadığı ‘*len terânî*’ ibaresi, sûfiler arasında tecellînin zıttı olan ‘*istitâr*’³²²⁴ kavramıyla izah ve ifade edilmiştir. Nitekim bu ibarede, perdelenme manâsı vardır. Bu sebeple Ümmî Sinân, münâcâtı esnasında Hak’tan zâtının tecellî pertevinin varlık dağını yok etmesini ve

³²²³ Bkz. Arâf 7/143.

³²²⁴ İstîtâr, kul ile gaybî temâşâ arasında beşerî varlığın perde olmasıdır. İstîtâr, tedîp mahallî olup avâm içindir. Perdelenme, aslında Allah (c.c.)’ın kullarına bir rahmetidir. Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif*, s. 660-661. İstîtâr hakkında geniş bilgi için bkz. Kelebâzî, *Tarruf*, s. 182-185; Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif*, s. 659-660; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 195; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 250.

Mûsâ Kelîmullâh için *len terânî* perdesini kendisinden kaldırmasını (ÜS. 133/10 niyâz eder. Mısırî de '*len terânî*'yi avâmın görememesi için çekilmiş bir perde olarak telakki ederek bu perde olmasa Dost yüzünün herkesçe görülebilir olacağını ifade eder:

Herkes añlar hem görürdi yüzüñi ey dost senüñ

Kibriyâ-yı '*len terânî*' den nikâbı olmasa "Niyâzî-i Mısırî 163/3"

Nakşî, '*len terânî*' sırrını keşfeden âşıkın her mekânının Tûr olduğunu (NAA. G. 32/1) belirtmiş; Ümmî Sinân vahdet-i vücûd fikri çerçevesinde irâd ettiği beytinde, aşka yâr olunca kendisinin hem Mûsâ (a.s.) hem de Tûr olduğunu; bu yüzden artık '*len terânî*'ye bağlı kalmadığını (ÜS. 109/6) ifade etmiştir. Gaybî, ideal mürşidi anlattığı bir manzumesinde yüzünü görüp sözünü işiten müridlerinin, '*len terânî*' kaygısı çekmeyecekleri (SG. 90/15)³²²⁵ bir mürşid portresi çizmiştir. Bu sözü ile mürşidin görüldüğü yerde Allah Teâlâ'yı hatırlatması, fenâ fi'llâha ermiş olması gibi hususiyetlerine işaret etmiştir. Fehîm 'sen beni katiyyen göremezsın' sözünde, Allah (c.c.)'ın görülebilme ümidinin gizli olduğuna (FK. TC. 1/6) vurgu yapmıştır. Nâilî, tecellînin tesiriyle mahv olmuş Mûsâ (a.s.)'ya telmihte bulunarak bu hitapla mest olduğunu dile getirmiştir (NK. G. 169/5).³²²⁶ Nef'î, bu ibareyi mübâlağânın guluv derecesinde kendisini methederken irâd etmiş; ince ve derin bir şekilde söz söylemede kimsenin kendisine eşit olamayacağını, her ne söylerse sözünün '*len terânî*' cevabı olacağını belirtip, şiiyret kudretine erişilemeyeceğini iddia ederken zikretmiştir:

Nüktede âlem harîf olmaz baña gūyâ benim

Her ne söylersem cevâb-ı "*len terânî*" dür sözüm "Nef'î-Kasîde 1/20"

6.1.2. İnnî Ene'llâh

Bu ibare Kasas Sûresi'nde Allah Teâlâ'nın Mûsâ (a.s.)'ya bir ağaçtan 'ben Allah'ım' diye seslenişinden³²²⁷ kısmen iktibas edilerek Nef'î, Nâilî ve Gaybî haricinde bütün şairlerce zikredilmiş; Ümmî Sinân'da 2 ve Nakşî'de 1 beyitte âyet-i kerîmedeki

³²²⁵ Beyit için bkz. 'Mürşid'.

³²²⁶ Beyit için bkz. 'Tûr-ı Sina'.

³²²⁷ Bkz. Kasas 28/30.

aslına uygun olarak ‘*innî ene'llâh*’ şeklinde iktibas edilmiş ve diğer beyitlerde ise Allah (c.c.) lafzı yerine Hak isminin getirilmesi suretiyle ‘ene'l-Hak’ şeklinde kullanılıp aynı manâda beyitlerde işlenmiştir. İncelediğimiz divânlardaki müşterek kanaat, fenâda kendisinden geçmiş sekrân ve mestân bir hâldeki âşık veya meczûbun, bu sözünden mesul tutulamayacağıdır. Diğer taraftan vahdet-i vücûd nazariyesinin müdâfisi ve münâdisi olan Tekke şairleri, kâinatta tek bir varlık olduğu inancından hareketle bu sözü söyleyenin yalan konuşmayıp doğruyu söylediğini ifade etmişlerdir.

Aşağı aldığımız beytinde Ümmî Sinân, Kasas Sûresi’nden kısmen muktebes *innî ene'llâh* ibaresini meşhur ve maktul sûfi Hallâc-ı Mansûr ile âdeta özdeşleşen ene'l-Hak sözü ile birlikte zikrederek, bu ve buna benzer sözleri söyleyenlerin yanlış anlaşılıp idam edileceğine göndermede bulunmaktadır. Şuhûdî tevhîde erip de eşyânın aslında Hak olduğunun idrâkinde olamayanlar, bir ucu sevgiliye uzanan idam ağacının sağlam ipine boyunlarını uzatma hakkı elde edemezler; bu onlara nasip olmaz:

Tuymayan *innî ene'llâh*dan ene'l-Hak'dan haber

Yer mi ol mîrâş bugün *hablû'l-metîn*-i dârdan “Ümmî Sinân 139/5”

6.1.3. Kâbe Kavseyn, Ev Ednâ, Mâ Evhâ

Kâbe kavseyn, okun elle tutulan orta kısmıyla sağ ve solundaki uçlar arasındaki mesafeyi ifade eden bir terkiptir.³²²⁸ Yayın bu durumundan hareketle ‘iki yay uzunluğunda’ deyimi, kalbin yaklaşılabileceği en yüksek yakınlık derecesine işaret etmiştir.³²²⁹ Bu ifade aynı zamanda Kur’ân-ı Kerîm’de Mirâç gecesinde Hz. Muhammed (s.a.s.)’in Allah (c.c.)’a çok yaklaştığını anlatan bir ifade olup³²³⁰ tasavvufta ittisal hâlinin remzi olarak kullanılmıştır.³²³¹ Nakşî, Mirâciye türündeki manzumesinde Hz. Peygamber (s.a.s.)’in Sidre’den geçip *kâbe kavseyne* erdiğini (NAA. G. 160/5) ve bu makâmın akabinde de ikiliğin kalmadığını (NAA. G. 160/6) (NAA. G. 164/3) belirtir.

³²²⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 258.

³²²⁹ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 236.

³²³⁰ İlgili âyetler için bkz. Necm Sûresi 53/8-9.

³²³¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 200.

Erbâini içinde gördüklerini anlatan Mısırî, *kabe kavseyn* makâmını geçtiğini iddia eder (NM. 5/3). Bu ibare, Âşık Ömer’de Hz. Peygamber (s.a.s.)’in kaşları tavsif edilirken ‘mukavves kaşları mihrâptır, o kaşlardır *kâbe kavseyn*, onlardır kible-i ashâb’ (AÖ. 175/2) şeklinde, Hz. Peygamber (s.a.s.)’in kaşlarının şekli için meşebbehün bih olarak iktibas edilmiştir. Nâilî, na’tında Hz. Peygamber (s.a.s.)’in göz kapatıp açınca kadar geçen çok kısa bir süre içerisinde *kâbe kavseyn* eriştiğini ifade ederken bu ibareyi Hz. Resul (s.a.s.)’ün Allah Teâlâ’ya olan yakınlığı için iktibas eder. Nitekim orada gaybü’l-gayb sarayının ziyaret kapısı kendisine (NK. K. 3/67) açılmıştır:

Erişdi göz yumup açınca *kâb-ı kavseyn*

Nesîm-i şubh ile hem-reng idi şitâbında “Nâilî-Kaside 3/66”

Mutasavvıflar, Hz. Muhammed (s.a.s.)’in Allah Teâlâ ile olan bu yakınlığından mülhem olarak *kâbe kavseyn* ile Allah (c.c.)’a yakınlık makâmının üstünlük derecesini ifade etmek istemişlerdir. Bu makâmı, ‘*ev ednâ*’ makâmından evvel bir makâm olarak görmüş, *kâbe kavseyn* makâmının üzerinde sadece ‘*ev ednâ*’ makâmını bilmişlerdir.³²³² ‘*Ev ednâ*’ ibaresini en fazla iktibas eden Nakşî, sırr-ı *ev ednâ*’yi iki cânın bir ten olması NAA. G. 161/4) şeklinde izah eder ve nasihatlerini tutacak sülûk ehlinin, Hakk’a yakın olacağını ve bu sayede *ev ednâ* sırrına erişebileceğini vurgular:

Göziñ aç sözlerin fehm it bu pendim ihtiyâr eyle

Yağın ol Hâzret-i Hâkq’a açılun sırr-ı *ev-ednâ* “Nakşî-Gazel 19/9”

Nakşî’nin Mirâciye türündeki manzumesinde Hz. Peygamber (s.a.s.)’in nûr-ı hakîki Zât’ı görünce özünün mahv olup kendisinde eser kalmadığını belirtmesi (NAA. G. 155/4) *ev ednâ* makâmına işaret eder. Nakşî, bir başka beytinde (NAA. G. 195/3)³²³³ gönlün telvînden arınıp temkîn bulmasını *ev ednâ* sırrının açılması olarak belirtir. Halvetî olduğunu dile getirdiği bir beytinde ise, *ev ednâ* sırrı içinde müsâhip bir dildâr

³²³² Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 75. Bu makâm hakkında ayrıca bkz. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, C. II, s. 357-359; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 449; Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 113-114; Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 245.

³²³³ Beyit için bkz. ‘Telvîn, Temkîn’.

ile halvet ettiğini ve *ev ednâ* makâmına erişebildiğini iddia eder (NAA. G. 133/1). Gaybî, merdân-ı Hakk'ı tebci ettiği bir beytinde, *ev ednâ* sırrını haiz kaşlarını mihrâp etmeyi öğütler ve bu sayede Hakk'a yakın olunacağını (SG. 52/2)³²³⁴ belirtir. Mürâcaa (dedim dedili) gazelinin aşağı derç ettiğimiz bir beytinde Nakşî, Allah (c.c.)'in kendisine vücûdunu mahv edip kurba kadem basması emrini verdiğini iddia eder. Bu beytin *ev ednâ* makâmı dairesinde düşünülmesinin sebebi, 'biri iki görme' ifadesidir. Nitekim aradan ikilik kalkınca '*ev ednâ*'ya erişilmektedir:

Didi hem kurba kadem baş idüben mahv-ı vücûd

İki görme biri Nakşî seni redd it beni al "Nakşî-Gazel 97/8"

'*Ev ednâ*' makâmı gayelerin gayesi, sonların sonudur.³²³⁵ *Kâbe kavseyn* makâmından daha da yakın olan makâmıdır. Bu makâmı çokluk ve farklılık söz konusu olmaz.³²³⁶ İncelenen divânlarda *kâbe kavseyn* ve *ev ednâ* ibareleri, ekseriyetle bir arada zikredilmiş; *kâbe kavseyn* Hak ile ittisâl ve ittihad, *ev ednâ* ise aynu'l-cem makâmı³²³⁷ olarak düşünülmüştür. Mısırî, alegorik ifadeler kullandığı bir manzumesinde gemilerin *kâbe kavseyne* erişinceye kadar yol aldığını, *ev ednâ* bahrine ise aslâ gemi ile gidilemeyeceğini (NM. 73/4); o deryâya yani *ev ednâya* dalmak için cânı terk etmek gerektiğini, cânı kıymayınca o deryâya dalınamayacağını (NM. 73/5) ve o bahre girilirse geri dönülemeyeceğini (NM. 73/6) belirtir. Ümmî Sinân'ın Hz. Peygamber (s.a.s.)'i methettiği aşağıdaki beytinde *kâbe kavseyn* makâmına eriştiğinde dahi ümmetini düşündüğünü ifade edip onun bu makâmın ardından *ev ednâya* vâsil olduğunu, bu makâmı ise bekâ bi'llâh bulduğunu zikreder:

İrişdüñ *kâbe kavseyne* diledüñ ümmetiñ yine

Pes andan olduñ *ev ednâ* ki hõş bulduñ beķā bi'llāh "Ümmî Sinân 146/10"

³²³⁴ Beyit için bkz. 'Er, Fetâ, Merd, Merdân, Merdâne, Yiğit'.

³²³⁵ Bkz. 'Gâyetü'l-Gâyât', Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s.416.

³²³⁶ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 449.

³²³⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 200.

Mâ evhâ, Kur’ân-ı Kerîm’de ‘*kâbe kavseyni ev ednâ*’nın zikredildiği âyet-i kerimeden sonra geçer. Necm Sûresi’nde³²³⁸ geçen ve ‘*vahyettiği şey*’ manâsına gelen bu ibare, tetkik edilen divânlarda ‘mirâçta Hz. Peygamber (s.a.s.)’e Kur’ân-ı Kerîm hâricinde vahyedilen şey’ anlamına gelecek şekilde işlenmiş; Tekke şairleri ve Âşık Ömer dışında, diğer şairlerce iktibas edilmemiştir. Gaybî, ‘*mâ evhâ*’yı ‘pîr ile sohbet neticesinde kalbe ilhâm olunan şey’ (SG. 43/1)³²³⁹ olarak değerlendirir. Aşağıdaki beytinde aşk yolunda hayat nakdini telef ettiğini ileri süren Âşık Ömer, aşk neticesinde *mâ evhâ* sırrının rumûzuyla şeref bulduğunu dile getirir:

Râh-ı aşk içre hayâtım nakdini kıldım telef

Bu rumûz-ı sırr-ı *mâ-evhâ* ile buldum şeref “Âşık Ömer 594/2”

Nâbî’nin Hz. Peygamber (s.a.s.)’i tavsif ve tebcil için irâd etmiş olduğu aşağıdaki beyti *ev ednâ* ve *mâ evhâ* ibarelerinin her ikisinin de zikredildiği bir beyittir. Hz. Peygamber (s.a.s.), beyitte *ev ednâ* makâmının geceyi aydınlatan çerâğı ve *mâ evhâ* meclisinin ışıldayan mumu olarak nitelendirilmektedir:

Şem‘-i meclis-fürûz-ı ‘*Mâ evhâ*’

Şeb-çerâğ-ı serîr-i ‘*Ev ednâ*’ “Nâbî-Mesnevî 1/46”

6.1.4. Kâlû Belâ

Kâlû belâ ibaresi, Arâf Sûresi’nde³²⁴⁰ geçmektedir. Allah (c.c.) ile kullar arasında bir muahede yapılmış ve böylece kullar, Rabbü’l-Âlemine söz vermişlerdir. Buna ezeldeki meclis manâsına bezm-i elest denilmiştir.³²⁴¹ Allah Teâlâ’nın ‘ben sizin Rabbiniz değil miyim’ hitabına karşılık kullar, belâ yani ‘evet’ demişler ve hem Tekke, hem Divân hem de Halk şairleri de manzumelerinde âyet-i kerimenin ‘elest’ ve ‘kâlû belâ’ ibarelerini kısmen iktibas ederek bu vak’aya manzumelerinde ikrâr ve ahd çerçevesinde telmihte bulunmuşlardır.

³²³⁸ İlgili âyet-i kerîme için bkz. Necm 53/10.

³²³⁹ Beyit için bkz. ‘Sohbet’.

³²⁴⁰ Bkz. Arâf 7/172.

³²⁴¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 206. Ayrıca bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 17-174; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 267.

Âşık Ömer, tâ elest bezminde *kâlû belâda* dîni ikrâr ettiğini (AÖ. 450/2), *kâlû belâdan* beri ahd ile imânda olduğunu (AÖ. 559/1), kendisine sadâkatini tam manâsı ile Hakk'ın bildiğini (AÖ. 196/4); tâ elest bezminde *kâlû belâda* söz verdiğini ve bu ikrârından dönmeyeceğini (AÖ. 1062/1)³²⁴² ifade etmiştir. Nâbî, cânâneyi seven ve ona tapan rindlerin elest kadehinin cür'asını *kalû belâda* içtiklerini (NB. G. 333/1)³²⁴³ belirtmiştir. Ümmî Sinân, sevgilinin yolunda cân vermek için *kâlû belâda* ikrâr verdiğini (NAA. G. 179/2),³²⁴⁴ *kâlû belâda* verilen söz üzere bu dünyâda Allah (c.c.)'ın Zât'ını zikr edenlerin dünyâda başka amellere meyli olmayacağını (ÜS. 165/2), ezeldeki *kâlû belâ* bâzârının tüccârı olan kimsenin kâmil insân olduğunu (ÜS. 111/8) ve bu kimselerin cânlarının başka sadâlardan zevk bulmayıp ezelde Hak'tan işittikleri elhânı gözlediklerini (ÜS. 74/5) dile getirmiştir. Âşıklar, temâşâ ettikleri maşûklarının hüsnünü ve davet edişi esnasında işittikleri sesini dimağlarından, kulaklarından ve kalplerinden çıkaramamış; bu dünyâda da o eşsiz güzelliği ve cânlar yakan o muazzam sesi işitebilme adına âdeta çılgına dönmüşlerdir.³²⁴⁵

‘Aşka ‘uşşâkuñ da‘vet itmişsin

Cân kulağına ol şadâ düşdi

“Niyâzî-i Mısırî 187/7”

Allah (c.c.)'ın ruhları huzurunda toplayıp onlardan söz alması hâdisesi, ‘elest’ ve ‘ezel’ mefhumlarıyla da işlenmiştir. Bu meyanda ‘ahd-i elest, bezm-i elest, cân-ı elest, elest ahdi, elest günü, elestü bi-Rabbiküm, kısmet bâzârı, sâkî-i bezm-i elest, sermest-i elest’ gibi ibare ve terkiplerle zikredilen elest kavramı, ‘ahd, aşk, âşık, bâde, cân, cür‘a, dolu, hayrân, ikrâr, mest, sâkî, temâşâ’ gibi mefhumlarla tenasüp teşkil edecek şekilde divânlarda yer almıştır. Bu mefhumlardan da en fazla ‘bezm’ ile terkip hâlinde kullanılarak ‘bezm-i elest, elest bezmi’ olarak zikredilmiştir.

³²⁴² Beyit için bkz. ‘Vefâ’.

³²⁴³ Beyit için bkz. ‘Kadehle İlgili Mecâzlar: Câm, Kadeh, Peymane, Sâgar, Ayak’.

³²⁴⁴ Beyit için bkz. ‘Biat ve Biat İle İlgili İfade ve Usûller’.

³²⁴⁵ Eşrefoğlu Rûmî, mülhime sıfatını taşıyan nefis sahiplerini anlattığı bölümde bu kimselerin işittikleri bir sözden ya da beyitten ötürü ‘elest hitâbının’ zevki ile vecde geldiklerini ifade eder. Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, s. 51.

Bezm, Farsçada sohbet meclisi anlamına gelir. ‘Elest’ kelimesi de Arapçada ‘ben değil miyim’ anlamındaki ‘elestü’den kısaltmadır. ‘Bezm-i elest’ terkibi, ‘ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ hitabının yapıldığı ve ruhların da ‘evet’ cevabını verdiği meclis manâsını ifade eder. Bu terkipteki ‘elest’ kelimesi, Arâf Sûresi’nden alınmış olup ilgili âyette, insanlar ile Allah (c.c.) arasında bir nevi sözleşme yapıldığı yorumları geliştirilmiştir. Bu sözleşmeye ‘kâlû belâ, belâ ahdi, bezm-i ezel, bezm-i elest’ denilmiştir. Osmanlı edebiyatında bu ibarelerden en meşhûr, en marûf ve en çok istimal olunanı ‘bezm-i elest’ terkibi olmuştur.³²⁴⁶ Tetkik edilen divânlarda şairler ‘elest’ ile ekseriyetle, ‘bezm-i elest’i kastetmişler; bazen bu ibareyi doğrudan kullanmış bazen de yalnız ‘elest’ kelimesini zikredip mecâz-ı mürsel tarikiyle ‘bezm-i elest’i ima etmişlerdir. Bezm-i eleste niceler ikrâr u imân, niceler de inkâr eylemiştir (AÖ. 1413/1). Elest günü Allah Teâlâ’dan hitap işitenler eninde sonunda imâna geleceklerdir (NAA. K. 2/5). Elestin remzini fehm edemeyenler gün-be-gün şüpheye düşmektedirler (NAA. K. 2/12). Bülbülün gülün vechini sevme kastı elesttir (AÖ. 272/4). Gerçek âşık, elest güzelliğini sevendir (FK. MST. 2/5/7).³²⁴⁷ Âşık-ı şeydâ, rûz-ı elest ikrâra gelen kimsedir (NAA. G. 201/4). Aşk-ı ilâhî, âşıkta bezm-i eleste verilmiştir (AÖ. 1156/4). Gevherî’nin aşağıdaki beytinde de görüleceği üzere ‘kâlû belâ’ya gönderme yapma adına zikredilen elest meclisi, sadece ‘meclis’ kelimesiyle dahi karşılanarak bu kelimenin anılmasıyla ilgili âyet-i kerime hatırlatılabilmektedir:

Da‘vet etti bizi aşkına dildâr

O mecliste ettim aşkımı ikrâr

Ahd idüp bir nefes keremi hüşyâr

Gevherî ol ahde peymâne gezer

“Gevherî 457/5”

³²⁴⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "Bezm-i Elest", *DİA*, İstanbul 1992, C. VI, s. 106; Ayrıca 'Bezm-i elest'in dinî-tasavvufî edebiyatta kullanımı ve kullanım şekilleri hakkında ayrıntılı malumat için bkz. İskender Pala, "Bezm-i Elest", *DİA*, İstanbul 1992, C. VI, s. 108.

³²⁴⁷ Beyit için bkz. ‘Âşık, Maşûk’.

Bâde-i elest, elest bezminde ikrâm edilen bâdedir.³²⁴⁸ Cân, o şarâbı bezm-i eleste kurulan meyhânede aşkın elinden içmiştir (ÜS. 32/2). Elest bezminin bâdesinin sersemliği baş ağrısı verdiği için o şarâptan tekrar içilmesi gerekir (FK. G. 125/4).³²⁴⁹ Ezel kadehinin şarâbından mest ve medhûş olunmalıdır (AÖ. 652/2).³²⁵⁰ Elestin mestânı olan rindler, aşk kadehinin meyiyle mahşerde de mest olacaklardır:

Rindân-ı harâbâtî vü mestân-ı elestiz

Maşerde daği câm-ı mey-i ‘aşk ile mestiz “Nef’î-Gazel 44/1”

Ümmî Sinân, bezm-i elest meyinin mahmûru olduğunu (ÜS. 105/5); Nâbî, elest bezminin kadehinin lezzetini tatmanın açgözlü kötü tabiatlı hiç kimsenin haddi olmadığını (NB. G 476/8);³²⁵¹ Gevherî, elest bezminde dolu içtiğinden beri mest ü hayrân kaldığını (GE. 245/1);³²⁵² Âşık Ömer, bâde-i aşk-ı elest’ten içmeyen mest olmayacağını (AÖ. 167/2);³²⁵³ Mısri, elest günü Hakk’ın kendisine şarâp sunduğundan beri mest olduğunu (NM. 29/4)³²⁵⁴ ve elest bezmi sâkîsinin peymânesini içenlerin Hakk’ın sırlarını keşf edebildiklerini (NM. 185/6)³²⁵⁵ söylemiştir. Nâbî, cânânenin cefâsını gönül hoşluğuyla kabul ettiğini ifade ettiği beytinde Arapça evet manâsına gelen ‘belâ’ya telmih yapmıştır (NB. G. 829/1).³²⁵⁶ Fehîm de *elestü bi Rabbiküm* suâline hiç çekinmeden ve düşünmeden evet diye cevap verdiğini (FK. K: 2/11)³²⁵⁷ ve bunun neticesinde de teklif olunan bin türlü belâ ve azap içerisinde de aşkı seçtiğini (FK. K. 2/12)³²⁵⁸ ifade ederek elest meclisi’ne göndermede bulunmuştur.

Âşık Ömer’in elest meclisini farklı bakış açısıyla ele aldığı beyitleri de mevcuttur.

Mecâzî sevgiliye elestten beri âşık olduğunu (AÖ. 8/2), sevgiliyle ahd ile peymânının tâ

³²⁴⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 63.

³²⁴⁹ Beyit için bkz. ‘Harâbât Ehli İle İlgili Mecâzlar’.

³²⁵⁰ Bent için bkz. ‘İhrâm’.

³²⁵¹ Beyit için bkz. ‘Tamâ’.

³²⁵² Beyit için bkz. ‘Mey İle İlgili Mecâzlar: Bâde, Hamr, Mey, Sahbâ, Şarâb, Şerbet’.

³²⁵³ Beyit için bkz. ‘Mey İle İlgili Mecâzlar: Bâde, Hamr, Mey, Sahbâ, Şarâb, Şerbet’.

³²⁵⁴ Beyit için bkz. ‘Sokr, Sahv’.

³²⁵⁵ Beyit için bkz. ‘Sır, Esrâr, Râz’.

³²⁵⁶ Beyit için bkz. ‘Cefâ, Cevr, Sitem, Dert, Gam, Keder, Mihnet’.

³²⁵⁷ Beyit için bkz. ‘Belâ’.

³²⁵⁸ Beyit için bkz. ‘Belâ’.

elestten beri bulunduğunu (AÖ. 584/1) dile getirip bezm-i eleste kıldığı ikrâr için bendesine merhamet etmesini (AÖ. 1307/4) sevdiğinden istemektedir. Yine mecâzî sevgili için irâd etmiş olduğu aşağı derç etmiş olduğumuz mısralarda yârini elest bezmi'nde Hakk'ın rızâsını alması neticesinde sevdiğini söyleyerek mevzuya farklı bir açıdan yaklaşır:

Eylemesem ahde peymân tâ elest bezminde ger

Sevmezdim dilberi Hakk'ın rızâsı olmasa “Âşık Ömer 1266/4”

Elest kavramı, birçok beyitte ‘ezel’ kelimesi ile ifade edilmiştir. Ezel, lügatte ‘başlangıcı olmama’ anlamına gelir. Varlığın geçmişte sonu olmayan bir şekilde devam etmesi, başlangıçsız zaman, zihnen başlangıcı düşünülemeyen süre olarak izah edilir.³²⁵⁹ Divânlarda ‘aşk-ı ezel, bâde-i câm-ı ezel, ezel bezmi, ezel câmı, ezel peymânesi, ezel günü, kısmet-i divân-ı ezel, mest-i ezel’ gibi ifade ve terkipler kullanılarak elest meclisi’nde ruhların cem oluşu ve Allah Teâlâ’nın onlara hitabı ve suâli, ruhların da ahd ü peymân ederek evet diye cevabına göndermede bulunulmuştur. Muhabbet sevdâsı, âşıkın alınına ezel divânında yazılmıştır (NB. G. 10/3).³²⁶⁰ Âşıkın gönlü, gamzesiyle ezelden âşinâ olduğu için dilberden ayrılmamaktadır (NF. G. 90/2).³²⁶¹ Ol Şâh tâ ezel kısmet gününde ene’l-Hak câmını sunmuştur (ÜS. 180/6). Ezel bezminde aşkın cür’asını tatmayanlar, bu dünyâda da tadamayarak aşk ehlinin bîgânesi olurlar (NM. 188/3). İlk yaratılan varlık olan gönül, ezel şarâbı sarhoşudur:

Gönlüm ki odur vücūd-ı evvel

Mestâne-i bade-i ezeldür “Fehîm-Musammat 1/7/11”

6.1.5. Mak’adu Sıdk

Sadece Nakşî’nin iktibas ettiği *mak’adu sıdk* ibaresi Kamer Sûresi’nde ‘doğruluk meclisi’ manâsında zikredilmiştir. Nakşî’de Kur’ân-ı Kerîm’deki manâsına müvazi

³²⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Saim Kılavuz, "Ezel", *DİA*, İstanbul 1995, C. XII, s. 49-50. Ezel hakkında bkz. Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 56; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 130.

³²⁶⁰ Beyit için bkz. ‘Umumî Olarak Aşk’.

³²⁶¹ Beyit için bkz. ‘Göz, Çeşm, Gamze’.

olarak zikrettiği bu ibare ile Allah (c.c.) ile olan husûsî yakınlığı kastetmiş; *mak'adu sîdkı* yerine göre bir hâl veya makâm telakki etmiştir. Kamer Sûresi'nde Allah (c.c.)'a karşı gelmekten sakınanların katında yüksek bir derecede ferahlık ve aydınlık içinde olacağını belirtildiği 54-55. âyet-i kerîmeler³²⁶² bu ibare ile merbuttur.

Mağ'ad-i şîdkâ irişdük n'idelim mey-gedeyi

Biz aña ferş idelim şande ise şalımızı "Nakşî 186/13"

Nakşî, Allah (c.c.)'ın yakınlığına erenlerin bütün işlerinin tamamlanmış olduğunu belirterek bu yakınlığın nihayetinde *mak'adu sîdkâ* erişerek Allah (c.c.) ile aralarında perde kalmayacağını (NAA. G. 65/7) ifade ederken bu ibareyi kullanır. Buğz ve adâveti terk edip Allah (c.c.) yolunda cân vermeyenlerin ihsân elde edip *mak'adu sîdkâ* vâsıl olamayacağını (NAA. G. 192/5) söyler. Yukarıdaki beytinde *mak'adu sîdkâ* kendisinin eriştiğini ve orada karar kıldığını dile getirir. Aşağı derç ettiğimiz vahdet-i vücûd anlayışı ile örülü beytinde ise. hava, su, ateş ve toprak olarak nitelendirilen dört unsurdan el çeken kimsenin, *mak'adu sîdkâ* erişeceğini ve bu sayede ne ve kim olduğunu idrâk edeceğini iddia eder:

Çâr 'unşurdan elüñ çek meded insân ola gör

Mağ'ad-i şîdkâ iriş ey perî gel cân ola gör "Nakşî-Gazel 58/1"

6.1.6. Sekâhüm Rabbühüm

İnsân Sûresi'nde³²⁶³ geçen bu ibare, 'Rableri onlara içirmiştir.' manâsına gelmekte olup Nakşî ve Mısrî'de 1'er beyitte iktibas edilmiştir. Mısrî, *sekâhüm Rabbühüm* hamrından içmeyi öğütlemiş, onun bir damlasını içen âşıkların ebediyen azâb görmeyeceğini (NM. 14/2) ifade etmiştir. Nakşî'nin aşağıdaki beytinde³²⁶⁴ ise *sekâhüm Rabbühüm* hamrından içen âşıkların bî-mekân oldukları ve lâ-mekândan

³²⁶² İlgili âyetler için bkz. Kamer 54/54-55.

³²⁶³ İlgili âyet için bkz. İnsan 76/21.

³²⁶⁴ Bu beyit, Hüseyin Vassâf'ın Feyzü'l-Kemâl adlı eserinde ikinci mısraı biraz farklı olarak iktibas edilmiştir. Beytin Vassâf'ın faydalandığı nüshadaki şekli şu şekildedir: "*Sekâhüm Rabbühüm* hamrın içen âşıklar ey Nakşî/İrer maksûduna onlar mekândan lâ-mekân söyler." Bkz. Vassaf, *Feyzü'l-Kemâl ve Mir'âtü'l-Kemâl*, s. 72.

söyledikleri yani fenâ fi'l-lâh mertebesini elde ettikleri ifade edilir. Sülûk ehli, bütün makâmları aşıp nihâyetinde Allah (c.c.) ile bâkî olunca, bî-mekân ve bî-nişân olur. İsmi, resmini, sıfatını, irâdesini ve iddiasını kaybeder. Kul hiç yokmuş gibi olur ve sadece ezeli Hak kalır.³²⁶⁵ İnanan kimseler için Allah Teâlâ'nın cennette tertemiz içkiler içirecek olmasına telmih yapan Nakşî, bu şarâbı ezel gününde içmiş âşıkların fenâ hâlini ifade için ilgili âyeti aşağıdaki beytinde iktibas etmiştir:

Seḳāhüm Rabbūhüm hamrın içen 'âşıklar ey Nakşî

Olurlar bî-mekân anlar mekândan lâ-mekân söyler "Nakşî-Gazel 39/7"

6.1.7. Semme Vechullâh

Bakara Sûresinde³²⁶⁶ geçen bu ibare 'Allah'ın yüzü/zâtı oradadır' manâsına gelmektedir. Müfessirler ilgili âyet-i kerimede geçen 'vech' kelimesini her ne kadar 'kible' veya 'Kabe' olarak tevil etmişler³²⁶⁷ ise de mutasavvıflar ve şairlerden bu âyete iktibas yapan Mısrî, Gaybî ve Nâbî ibareye vahdet-i şuhûd rengi vererek âyet-i kerimeyi şuhûdî tevhidî izah etmede referans göstermişlerdir. Gaybî, esrârının *semme vechullâh* remzini keşfetmiş olduğundan kendisini inkâr eden zâhidi hak bildiğini (SG. 49/4) ifade etmiştir. Çünkü her nereye yönelirse yönelsin döndüğü yerde Allah (c.c.)'ın vechini gören Gaybî, zâhidin bu fiil ve davranışını hatta bizzat kendisini Hak olarak görmektedir. Bir başka beytinde *semme vechullâh* ile iki âlemin de Hakk'ın aynı olduğunu bildiğini (SG. 48/11) ileri sürmüştür.

Allah (c.c.), gözleri mârifet nûru ile aydın olanlara, bu dünyânın altı cihetini, kendi âyetlerinin mazharı kılmıştır. Böyle kimseler her nereye bakarlarsa Hakk'ı görürler. Ay nasıl suya aksederse, âşıklar da güzellerin ve güzelliğin yüzünde Allah (c.c.)'ın cemâlini ve güzelliğini görürler.³²⁶⁸ Ârif-i cân-âgâh Allah (c.c.)'ı her tarafta müşâhade eder; zâhid-i huşk da *semme vechullâh*'ın manâsını bilemediğinden ehl-i

³²⁶⁵ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, s. 118-119.

³²⁶⁶ İlgili âyet için bkz. Bakara 2/115.

³²⁶⁷ Süleyman Uludağ, "Vechü'l-Hak", *DİA*, İstanbul 2012, C. XLII, s. 585.

³²⁶⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 616-617.

irfânla hem-nazar olamaz (NB. R. 111). *Semme vechullâh* ehl-i kurbun (NM. 19/5) ve ehl-i irfânın kiblesidir, o veche kul olanlar noksan tâate ihtiyaç duymazlar (NM. 54/7). *Semme vechullâh*ı bulan kimse her şeyde Hakk'ı görür (NM. 151/25).³²⁶⁹

Bir şeye yönelen kimse, Allah (c.c.)'ın vechine yönelmiş olduğundan kim herhangi bir şeye taparsa Allah (c.c.)'a tapar. O şey fânî olduğu hâlde Allah (c.c.)'ın vechi bâkîdir. Yani kişi neye taparsa tapsın, haberi olsa da olmasa da, taptığı şey Allah (c.c.)'tır. Bu durumda, bir kimsenin Allah (c.c.)'tan başkasına tapması mümkün değildir.³²⁷⁰ Eşyanın Allah (c.c.) ile kâim olduğunu gören her şeyde onun yüzünü görür.³²⁷¹ Mısırî, murabba-yı mütekerririndeki nakaratlarda. insanın *semme vechullah* mucibince her nereye bakarsa ve yönelirse orada Allah (c.c.)'ı bulması gerektiğini salık verir. Hakk'a ibadet etmek; zühd, takvâ ve kanaate sarılmak, halvette farklı kerâmetleri müşâhede edebilmek güzel hasletlerdir. Lakin şuhûdî tevhîde ererek her nereye bakılırsa orada Hakk'ı görmek, her yerde Hakk'ı müşâhede etmek hepsinden evladır:

Gerçi Allah'a 'ibâdet de güzel

Zühd ü takvâ vü kanâ'at da güzel

Halvet ehline kerâmet de güzel

Âdem iseñ '*semme vechullâh*'ı bul

Çande baqsan ol güzel Allâh'ı bul

“Niyâzî-i Mısırî 103/3”

6.2. Hadîs Rivâyetleri

6.2.1. El-Fakru Fahrî

Tetkik edilen divânlardan mutasavvıf olanlarıkinde ağırlıklı olarak anılmış olan ‘fakirlik övüncümdür’ manâsındaki bu hadîs-i şerîf,³²⁷² divânlarda telmihen veya ‘*el-fakru fahrî*’ şeklinde iktibas edilmiştir. Hadîs-i şerîfte geçen ‘fah’ sözcüğü, kimi

³²⁶⁹ Beyit için bkz. ‘Seyr-i İllâh (Sefer-i Evvel)’.

³²⁷⁰ Neseî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 179.

³²⁷¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 377.

³²⁷² “Fakirlik övüncümdür, ben onunla iftihar ederim.” anlamındaki sözden muktebes bu hadîs rivâyeti hakkındaki değerlendirmeler için bkz. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, C. II, s. 113. Hadîs No: 1835; Serdaroğlu, *Mevzûât-i Aliyyü'l-Karî Tercemesi*, s. 85-86; Yıldırım, *Tasavvufun Hadislerdeki Dayanakları*, s. 417-418.

beyitlerde ihâm-ı tenasüp içerisinde; kimi beyitlerde de ‘devlet’ kelimesiyle tenasüp teşkil edecek sûrette anılmıştır. Nakşî, aynı zamanda Hz. Peygamber (s.a.s.)’in mirâcına da telmih yaptığı aşağıdaki beytinde bu hadîs-i şerif dolayısıyla fakr makâmını³²⁷³ tedai ettirmiştir:

Geçüp *el-fakru fahrî*'den şikâr itmiş o menzilde

İrişmiş *ķābe ķavşeyn*'e Muhammed'den nişân gördüm “Nakşî-Gazel 103/5”

Fahr-i kâinât sultân-ı Rusûl *fakru fahrî* demiş (NM. 172/3); fakr ile fahr eylemiştir (ÜS. 136/5), (ÜS. 196/6). Peygamber (s.a.s.)’in övünç olarak nitelendirdiği fakr, nefsi bilme ile elde edilebilir (NM. 82/5). Her kim nefsini bilebilirse fakru fahrî devletine erebilecektir (NM. 172/3). Devlet, mutluluk ve saâdet, *el-fakru fahrî* deyip de iki cihânda deyyâr olanındır; her şeyden elini eteğini çekenindir (ÜS. 54/2). *Fakru fahrî* devletine erişenler, sultân olur (NM. 22/5).³²⁷⁴ *El-fakru fahrî* câminı nûş edenler, lâ-mekânın mestidir ve yüceliğin en tepesinde bulunurlar (NAA. G. 75/6).³²⁷⁵ *El-fakru fahrî*’ye erilmese bekâ bulunmaz; dinde imân kalmaz (NAA. G. 200/2).

6.2.2. Küntü Kenzen Mahfiyyen

Bu tabir kutsî hadîs olarak rivâyet edilen ‘ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi murâd ettim, bilineyim diye kâinâtı yarattım’³²⁷⁶ ifadesinden alınmıştır. Buradan hareketle mutasavvıflar, kâinâtın yaratılışını muhabbet ve mârifetle izah etmişlerdir. Allah (c.c.)’tan başka hiçbir şey bulunmadığı bir zamanda bilinmeyi murâd eden Allah (c.c.), sevgi ile tecellî etmiştir.³²⁷⁷ Gizli hazine demek olan ‘kenz-i mahfi’ tasavvufi ıstılâhta gaybde gizli olan ahadiyet hüviyeti manâsına istimal olunur. Bu hüviyet en

³²⁷³ Fakr’ın bir makâm olarak telakkisi hakkında bkz. ‘Fakr, Gınâ, İstiğnâ’.

³²⁷⁴ Beyit için bkz. ‘Fakr, Gına, İstiğnâ’.

³²⁷⁵ Beyit için bkz. ‘Lâ-mekân, Bî-nişân’.

³²⁷⁶ Sözün aslı Aclûnî’de şu şekilde geçmektedir: “Ben gizli bir hazine idim, bilinmeye muhabbet ettim ve halkı bilinmem için yarattım. Ben kendimi onlara öğrettim, onlar da beni bilip tanıdılar.” Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, C. II, s. 173. Hadîs No: 2016. İbarenin hadîs tekniği açısından değerlendirilmesi ilgili olarak bkz. Serdaroğlu, *Mevzûât-i Aliyyü'l-Karî Tercemesi*, s. 92; Yıldırım, *Tasavvufun Hadislerdeki Dayanakları*, s. 109-110.

³²⁷⁷ İbrahim Hakkı Aydın, "Kenz-i Mahfi", *DİA*, İstanbul 2002, C. XXV, s. 258-259.

gizli şeydir.³²⁷⁸ Kenz-i mahfî, mutlak gaybda gizli olan Zât'ın hüviyetinden ibaret olup gizlilerin en gizlisidir.³²⁷⁹ Muhaddisler, bu hadîsin mevzu olduğunu söylese de mutasavvıflar, uydurma olduğu ileri sürülen bu rivayeti sahih kabul edip çok değer vermişlerdir.³²⁸⁰ Allah (c.c.)'ın bilinmesi, sıfat ve isimlerinin zuhûr etmesi suretinde olmuş, yalnızca bu cihetiyle bilinir hâle gelmiş, mutlak gayb olan zâtı ve hüviyeti itibariyle yine gizli bir hazine olarak kalmıştır. Bu yüzden mutasavvıflara göre '*küntü kenzen mahfiyyen*' ibaresini 'gizli bir hazine idim' olarak değil; 'gizli bir hazineyim' anlamında değerlendirmek gerekir. Allah (c.c.)'ın bilinebilirliği zuhûr ve tecellileri itibariyledir; yoksa zâtının bilinebilmesi diye bir şey mümkün değildir.³²⁸¹

Divânlarda zikredilen 'küntü kenz gevheri, küntü kenz mazharı, küntü kenz sırrı, küntü kenz remzi, miftâh-ı küntü kenz' gibi ibare ve terkiplerin tamamı bu hadîs-i kudsiye matuftur. Bu hadîs, Gevherî'de 1 beyitte 'kenz-i mahfî' ve Âşık Ömer'de 2 beyitte 'küntü kenz' olarak zikredilmesi hâricinde, sadece Tekke şairlerince iktibas edilmiş ve bu şairlerden de en fazla Ümmî Sinân tarafından ele alınmıştır. Nitekim şeyhi Eroğlu için kaleme almış olduğu methiyede, ona intisâbının sebeplerinden biri olarak ledün ilmini bilmenin yanında küntü kenzi bulmayı da zikretmiştir:

Ol *küntü kenzi* bulmağa sırrıña 'ârif olmağa

İlm-i ledünnî bilmeğe 'irfâna geldim sana "Ümmî Sinân 7/10"

Allah (c.c.) kudretini izhar için bir bünyâd-ı azam kurmuş, küntü kenzin gevherinden câna üflemiştir (NAA. G. 172/2). Hak küntü kenzin gevherinden bir hüner gösterince dil, âlemin sarrâfî olup bahr u berr vücûda gelmiştir (NAA. G. 69/1). Küntü kenzin mahzeni, zuhûr-ı kâinâtın madeni olan Resûlallâh'tır (NM. 160/1). Küntü kenzin mazharı, şânına Hayrû'l-beşer Hz. Peygamber (s.a.s.)'in '*sırruke sırrî*' buyurduğu

³²⁷⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 211. Kenz-i mahfî için bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 467; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 281.

³²⁷⁹ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 78.

³²⁸⁰ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 266. İsmail Hakkı Bursevî bu kutsî hadîs rivayetini şerh eden müstakil bir eser kaleme almıştır. Bkz. İsmail Hakkı, *Kenz-i Mahfî*, Hacı Mustafa Efendi Matbaası, İstanbul 1290.

³²⁸¹ Aydın, "Kenz-i Mahfî", s. 258.

Murtaza (k.v.)’dır (ÜS. 13/10). Küntü kenzullâh kalptir (ÜS. 163/2). Kenz-i mahfi kalb-i insandır (GE. 582/4).

Şairlerin serd ettiği fikir, küntü kenzin insanın kendisi olduğudur. Fakat, insan varlık dağı ile kuşatılmış olduğundan bunun idrâkinde değildir. Varlığı mahv edip aradan kaldıran sâdık-ı merdâneler küntü kenze mazhar (ÜS. 39/4) olabilir. Küntü kenzin sırrını duyan onu nâdâna söylememelidir (NM. 107/5). Bu sırrı bilmek isteyen ise hüsn mektebinde tezahür etmiş olup daima okunan Kur’ân-ı Kerîm’e bakmalı yani insanı tetkik ve tahlil etmelidir:

Bilmek isterseñ yüzünden *küntü kenz*’iñ sırrını

Mekteb-i hüsnünde dâ’im okınan Qur’ân’a bak “Nakşî-Gazel 81/3”

Küntü kenzin sırrı *alleme’l-esmâdan* fâş olmuştur (ÜS. 81/3). Küntü keniz, insanın kendisidir; aslını bilmeyen kimse, yücelik sarayından toprağa düşer; azîz iken zelil olur (AÖ. 184/1). Küntü kenzin gevheri, esrâr-ı hakâyık, şâh-ı cihân, insanın kendisidir (NAA. G. 116/3). Küntü kenzin gevheri, kişide gizlidir (NAA. G. 33/5). (Hâl böyle iken) bu sırra vâkıf kâşif, binde bir bulunur (AÖ. 200/4). Küntü kenzin sırrını kendinde bulan Süleymân (a.s.) tahtını ya da hikmet-i Lokmân’ı istemez (NM. 54/8). Âlemde keniz-i mahfi olan aşktır, Allah (c.c.) döne döne (tekraren) âdemde yüz göstermiştir (SG. 31/5). Kenz-i mahfiyi ezelde ayân eden aşktır (ÜS. 166/14). Âşıklar aşkın nişânının insânı küntü kenze mazhar etmesi olduğunu söyler (ÜS. 16/7). Âşıkın iki cihânda da zerrece murâdı yoktur; o yalnız küntü kenze seyrân diler (ÜS. 38/2). Âşıkın gönlüne Hû diyerek küntü kenzin hazinesinden hikmet dolar (NM. 149/5).

6.2.3. Levlâke Levlâk Lemâ Halaktü’l-Eflâk

Tekke ve Divân şairlerinin iktibas ettiği ‘sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım’ manâsındaki bu kudsî hadîs rivayeti,³²⁸² incelediğimiz divânlarda,

³²⁸² Bu hadîs-i kutsî rivayeti için bkz. Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. II, s. 214. Hadîs No: 2123. Hadîs tekniği açısından değerlendirilmesi ile ilgili olarak bkz. Serdaroğlu, *Mevzûât-i Aliyyü’l-Karî Tercemesi*, s. 99; Yıldırım, *Tasavvufun Hadislerdeki Dayanakları*, s. 132-134.

‘server-i levlâk, hil‘ât-ı levlâk, sırr-ı levlâk, hutbe-i levlâk’ şeklindeki terkiplerle zikredilmiş olup bütün kullanımlarında kâinâtın Hz. Peygamber (s.a.s.) için yaratılması anlayışına işaret etmiştir. Allah Teâlâ, habîbi Hz. Muhammed (s.a.s.)’in şanına ‘levlâke’ diye seslenmiş (ÜS. 24/3); bu seslenişin ardından semâvât, arş, kürsî, hâk, berr, bahr, şems, mâh (kâinatta her ne varsa) o Resûl-i zî-şân için yaratılmıştır (ÜS. 146/2).

Bir na‘tında Hz. Peygamber (s.a.s.)’i ‘server-i levlâk’ olarak tavsif eden Nâilî, diğer na‘tında onun yolunun toprağının, meleklerin başında iftihar tacı olarak kaldığını belirterek kendisine ‘mükerrerem-i levlâk’ diye hitap eder (NK. K. 2/49). Boynuna ‘hil‘at-i levlâk’ giydiğini ve şâmı için ‘hutbe-i levlâk’ indiğini (NM. 119/1) ifade ederek bu hadîs-i kudsî rivayetini lafzen iktibas etmiş olan Mısırî, dünyâya gelmeseydi cihânın yaratılmayacağını; kâinâtın Allah Teâlâ’nın ona olan muhabbeti sebebiyle halk edildiğini ifade ettiği aşağıdaki beytinde bu rivayeti manen iktibas etmiştir:

Gelmeyedüñ ‘âleme sen halk olunmazdı cihân

Dostlığına yaradıldı ey nebiyy-i muhterem

“Niyâzî-i Mısırî 115/5”

6.2.4. Lî Ma’allâh

Hz. Peygamber (s.a.s.)’e isnad edilen bu hadîs-i şerîf, onun Allah (c.c.) ile arasındaki Allah (c.c.)’a en yakın meleklerin ve hatta nebîlerin dahi vâkîf olmadıkları husûsî vakitlerine işaret eder.³²⁸³ “Hz. Peygamber’in ‘lî ma’a’llahu vaktun’, ‘Allah’la geçirdiğim vakit vardır’ sözü, sûfîler tarafından, yaratılmış zamandan kopup Allah’taki Ezelî ve Ebedî Şimdi’ye ulaştıkları anı, vakt deneyimlerini göstermek için sık sık kullanılır. Bu anda, yaratılmış her şey (baş melek de dâhil olmak üzere) dışarıda kalır ve deneyimleri sırasında fenâ olurlar.”³²⁸⁴ Sûfîlerce sıkça kullanılan bu söz ile istiğrâk

³²⁸³ Lî ma’allâh ibaresi hadîs kitaplarında: “Benim Allah ile beraber olduğum öyle anlarım olur ki benimle birlikte o vaktin içine ne mukarreb melek ve ne de bir mürsel nebî sığar.” olarak geçen sözden iktibas edilerek beyitlerdeki yerini almıştır. Bu hadîs-i şerîfin tahkîki hakkında bkz. Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. II, s. 226-227. Hadîs No: 2159. Hadîs tekniği açısından değerlendirilmesi ile ilgili olarak ayrıca bkz. Serdaroğlu, *Mevzûât-i Aliyyü’l-Karî Tercemesi*, s. 100; Yıldırım, *Tasavvufun Hadislerdeki Dayanakları*, s. 90.

³²⁸⁴ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 235.

hâline ve mahv-ı fenâ makâmına işaret edilir.³²⁸⁵ Tetkik edilen divânlarda mahdut sayıda da olsa, sadece Tekke şairlerinde iktibas edilmiş ve yerine göre hâl ya da makâm olarak düşünülmüştür. Niyâzî-i Mısırî şehir-i fenâda *lî-ma'allâh* sırrına mahrem olduğunu (NM. 177/5); Gaybî *lî-ma'allâh* remzinin vahdet ehline dâim olduğunu ve bu kimselerin bir nefes dahi tevhîdden mehcûr olmadıklarını (SG. 40/4) dile getirirken bu rivayeti iktibas etmişlerdir. Her iki beyit de fenâyâ ve tevhîde erenlerin ulaştıkları derece, yaşadığı hâl veya elde ettiği makâma matuftur.

Habîbullâh, vakt-i ma'allâh'ta iken arada ondan gayrı insan, melek, cin olmaz (ÜS. 1/7). Fenâ bulup yoklardan olan, ilm-i sırdan lî ma'allâh bulur (ÜS. 126/8). Nakşî, sözlerini ancak *lî ma'allâha* vâkıf olanların idrâk edebilecekleri iddiasındadır:

Oğırsañ *lî-ma'a'allâh* bu benim sözlerimi bildiñ

Ve gerni nesne bilmezsen bu sırdan yine açsıñ ac “Nakşî-Gazel 25/6”

6.2.5. Men Arefe Nefsehû Fekad Arefe Rabbehû

‘Nefsini bilen Rabbini de bilir’³²⁸⁶ manâsına gelen ‘*Men Arefe Nefsehû Fekad Arefe Rabbehû*’ rivayeti, özellikle mutasavvıflarca büyük kabul görmüş ve nefis terbiyesinde şiar edinilmiştir. Allah (c.c.), kulu halk ettiğinde ona kendi rûhundan üflemiştir. Bu ilâhî ruh, bütün insanlarda mevcûttur. İnsan eğer kendinde bulunan bu yönü ‘arefe’ fiilinin ifade ettiği manâda tanıyıp keşf ederse, kendisini yaratan Rabb’ini o derecede tanır ve bilir.³²⁸⁷ Tasavvufta, kişinin kendini tanıması ve bilmesi çok önemlidir. Tasavvufta çok sık telaffuz edilen ‘Nefsini bilen Rabbini bilir.’ sözü nefsi tanımaya ve nefsin kühünü idrâk etmeye matuftur.³²⁸⁸ Tasavvuf ilminin konusu tezkiye, tehzib, terbiye ve tasfiye cihetinden, rûhtur. Tasavvufta rûhun hastalıkları tespit edilmeye çalışılmış, Allah (c.c.)’a giden yolun, rûhtan geçtiğine inanılmış ve bunun için

³²⁸⁵ Serdaroğlu, *Mevzûât-i Aliyyü'l-Karî Tercemesi*, s. 100.

³²⁸⁶ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, C. II, s. 343-344. Hadîs No: 2532. Hadîs tekniği açısından değerlendirilmesi ile ilgili olarak ayrıca bkz. Serdaroğlu, *Mevzûât-i Aliyyü'l-Karî Tercemesi*, s. 118; Yıldırım, *Tasavvufun Hadislerdeki Dayanakları*, s. 241-242.

³²⁸⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 280.

³²⁸⁸ Uludağ, "Nefis", s. 528.

‘Nefsini bilen Rabbini bilir.’ ifadesi esas teşkil etmiştir.³²⁸⁹ İlk müellif sûfilerden Muhâsibî nefsi tanımayı, onunla ve onun yol açtığı kötülüklerle mücadele edebilme için gerekli görmüştür.³²⁹⁰ Nefsi iyi tanınmalıdır; kişiye düşen onu öldürmek değil; onu iyi tanımaktır. Onu öldürmek helâl olmadığı gibi, ondan ayrılmak da mümkün değildir. Ondan sakınmak da, yine onu tanımakla mümkündür.³²⁹¹ Nefsini bilen, ona muhalefete ve onunla mücâhedeye hazır olur.

Tetkik edilen divânlarda bu rivayetin kısmî iktibasla ‘aref’ şeklinde kullanımı, sadece Nakşî divânında tespit edilebilmiştir. Nakşî, bu rivayeti ima ettiği ya da vurguladığı beyitlerinde, 3 beyit dışında, ekseriyetle ‘aref’ kelimesini zikretmiş ve bu kelimeye ‘aref nüktesi, aref sırrı, sırr-ı aref, aref dersi, aref dersini okumak, areften ders almak, aref dersi görmek, areften sebak almak’ gibi ifade ve terkiplerle yer vermiştir. Hak’tan başka şeye tapanlar, aref sırrını bilmezler (NAA. K. 3/14). Areften ders almayanlar, nefsi bilememişlerdir (NAA. G. 39/4). Aref dersini anlayabilmek için tarikat ilminden haberdar ve nasiptar olmak gerekir (NAA. 118/5).³²⁹² Aref dersini bir müşid-i kâmil gözetiminde okumalıdır (NAA. G. 146/2).³²⁹³ Areften ders okuyabilmek, bir müşid-i kâmil bulup bütün bilinenleri unutmayla gerçekleşebilir (NAA. G. 171/3).³²⁹⁴ Aref dersi ancak bir şeyh gözetiminde öğrenildiği takdirde, nefsi bilip cânâna erişmek mümkün olur (NAA. G. 138/5).

Bu hadîs-i şerîf rivayeti, ‘*men arefe nefsehû, men aref nefseh fekad, men arefe fekad aref*’ olarak da ihtisar edilerek zikredilmiştir. Rivayet, sadece Mısri’nin tek bir beytinde (NM. 135/2), tam olarak iktibas edilmiştir. ‘Men aref sırrı, men aref esrârı, men aref remzi, men aref ilmi, men aref bâbı’ gibi ifade ve terkiplerle beyitlerde yer alan bu rivayet, Âşık Ömer dışında, sadece Tekke şairlerince zikredilmiştir. Âşık Ömer,

³²⁸⁹ Kelebâzî, *Taarruf*, s. 104.

³²⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhasibî, *Riâye*, s. 421-429.

³²⁹¹ Muhasibî, *a.g.e.*, s. 427428.

³²⁹² Beyit için bkz. ‘Rüya, Vâkıa’.

³²⁹³ Beyit için bkz. ‘Ders’.

³²⁹⁴ Beyit için bkz. ‘Müşid’.

men aref ilminden haberdar olan kişinin çâr anâsır ilmini fehmetmiş bulunduğunu belirtmiştir:

Men ‘aref’ilminden âgâh oldun ise sen bu gün

Şüphesiz çâr anâsır ilmini ettin fehim “Âşık Ömer 195/2”

Mısrî, gafleti bırakıp men aref sırrına erişmeyi salık verirken, sâlikin Hak’tan geldiğinin idrâkine varmasını ister (NM. 102/4) ve Sübhân’ı arzu edenin evvela nefsinin bilmesi gerektiğini (NM. 135/2) belirtir. Nakşî, men aref sırrını dil mülküne kenz ettiğinden beri vahdet hazinesini beklediğini (NAA. G. 75/3); Âşık Ömer, men aref sırrını fehmedenin sînesinin, hikmet nûruyla münevver olacağını (AÖ. 1395/3); Ümmî Sinân, men aref sırrını bir kâmil erin himmeti ve bürhanı olmadan bilebilmenin imkânsız olduğunu (SG. 69/3);³²⁹⁵ Gaybî, esas zâkirin kendini anıp kendinden haberdar olan kimse olduğunu (SG. 28/5) ifade ederlerken, nefsi bilmeyi yani ‘*men arefe nefsehû*’yu vahdet-i vücûd dairesi içerisinde ele almışlardır. Aşağıdaki beytinde Gaybî, nefsi bilmeyi kendinden âgâh olma olarak belirtmiş ve yere göğe sığmayan tecellî nûrunun, kişinin kendisinde mündemiç olduğunu iddia etmiştir. Beyitte nefsinin bilebilen kişinin, varlığın birliği görüşünden hareketle, kendisinin de o varlığın nûrunun tecellîsinin kendisinde olduğunun idrâkine olacağı işaret edilmiştir:

Gice gündüz sa’y idüp kendünden âgâh ola gör

Yire göğe sığmayan nûr-ı tecellî sendedür “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 34/4”

Bu hadîs-i şerif, manevî iktibasla ‘nefsi bilme’ şeklinde de birçok beyitte ele alınmış olup yine aynı manâyı ihtiva etmiştir. Bu şekliyle de yine Tekke şairlerinin divânlarında oldukça fazla yekün tutmuşsa da bunlar arasında, en fazla Nakşî ve Gaybî’de bahis mevzuu edilmiştir. ‘Nefsi idrâk etmek, nefsi fehmetmek, nefsi tanımak, nefsi bulmak’ gibi ifadelerle zikredilen nefsi bilme mefhumu, hemen hemen zikredildiği tüm beyitlerde, vahdet-i vücûd nazariyesiyle merbut ele alınmıştır. Söz gelimi,

³²⁹⁵ Beyit için bkz. ‘Burhân’.

Gaybî'nin ikiliği aradan kaldırıp varlığı tek noktada toplamayanın kendini ve dolayısıyla Rabb'ini bilemeyeceğini vurguladığı aşağı derç ettiğimiz beyti, vahdet-i vücudun temel umdesi olan varlığın birliği fikri ile örülüdür:

İkiliği silmeyen Hakk'ı cânda bulmayan

Gaybî kendin bilmeyen Rabbuñ bilesi degil “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 74/5”

Nefsi idrâk eyleyip bir nevi gizli şirk addedilen benlik perdesinden geçmek gerekir (NAA. G. 80/7).³²⁹⁶ Ârif-i billâh, nefsini fehm eyleyebilendir (ÜS. 47/8). Kendi nefsini bilmeyenler, hayvân mesabesinde (SG. 28/1), (SG. 49/1). Pîre ülfetten maksat nefsini bilmektir (onun sana nefsini bildirmesidir) (NM. 82/1). Nefsini idrâk eyleyenin hâne-i kalbinde, Hak tecellî eder ve o kimsenin her sözü Allah (c.c.) olur (NAA. G. 143/5).³²⁹⁷ Nefsini bilemeyip kendisini anâsır (topraktan) zanneden, cevherini idrâk edemeyen kimse, bu zulmetten kurtulamayarak hâk ile yeksân olur:

Olar kim bilmez öz nefsin ‘anâsır zanneder kendin

Halâş olmaz bu zûlmetden olur ol hâk ilen yeksân “Nakşî-Gazel 110/2”

Oysa Hak kişiye uzak değildir; nefsini idrâk edebilen ehlullâh bunun farkında olan kimsedir:

Bil ki ey tâlib değildir Hak sana senden ırak

Nefsini her kim ki idrâk etti ehlullâhtır “Âşık Ömer 201/4”

‘Öz’, ‘zât’ ve ‘kendi’ kelimeleriyle de karşılanan nefis, bu meyanda ‘özünü bilmek, özünü fehm eylemek, özünden haberdar olmak, özünden haber almak, özünü bulmak, özü mahv eylemek, özü yok eylemek, özünden el çekmek, özünden el yumak, zâtını idrâk etmek, zâtını fehm eylemek, kendini bilmek’ gibi ifade ve terkiplerle de beyitlerde yer alır: ‘Bütün ilimlerin aslı *men arefe nefsehûdur*, kendi özünü bilmeyenler âlimim diye övünmemelidir (SG. 85/1). Özünü bilmeyen kimse Mevlâ’yı bulamaz (NAA. K. 2/59). Özünü bilmeyen Hak’tan ıraktır (NAA. G. 37/1). Kendini bilmeyen,

³²⁹⁶ Beyit için bkz. ‘Benlik, Enâniyet, hHod-bînlik’.

³²⁹⁷ Beyit için bkz. ‘Fenâ fi’llâh’.

kâmil değil; nâdân, câhil SG. 72/1) ve bîcândır (SG. 28/7). Kendi sırrını bilmeyen, hakîkattan haber veremez (ÜS. 46/10). Sen seni bildinse, sende senlikten eser kalmamıştır; Hak ile Hak olup o demde Hak'tan haber almış olursun (SG. 17/1). Sen seni nûr-ı Hak ile bildin ise, ortada kıl kadar engel koymamışsındır (SG. 72/8). Hak denilen, kişinin özüdür; özünü bilene Rubûbiyet tâc olur (SG. 10/7).'

6.2.6. Mûtu Kable En-Temûtu

'Ölmeden önce ölünüz' manâsına gelen bu hadîs rivayeti,³²⁹⁸ nefis ve şehvetin esiri olmaktan kişiyi kurtarmaya atıfta bulunur. Ölmeden evvel ölme, nefsin hevâsını yenmek ve ondan kurtulmaktır. İrâdî mevt ile ölen kimse, nefsin hidâyete ermesi ile tekrar dirilir.³²⁹⁹ Mevt-i irâdî, irâdeli ölüm demek olup nefsin etkisiz hâle getirilmesi, cihâd-ı ekber ile nefsin ezilmesi ve katledilmesi, akabinde de cenaze namazının kılınması demektir. Bu sayede nefis etkisiz hale gelecektir.³³⁰⁰ Şeyh Bedreddin, ölmeden evvel ölmek hakkında düşüncelerini serd ederken bu rivayete üç farklı manâ verir. Bu manâlardan biri dünyevî lezzetlerden ve hayvânî şehvetlerden arınma, diğeri Allah (c.c.)'ın ahlâkı ile ahlâklanma, bir diğeri de fenâ fi'l-lâh mertebesine varıp Allah (c.c.)'tan başka hiçbir şeye varlık izafe etmemedir.³³⁰¹

Bu rivayet, nefis-i emmâreyi tamamen yok etmeye değil, onun kötü sıfatlarını tasfiye etmeye matuftur.³³⁰² Bunun gayesi kalpte, Hak'tan gayrı bütün istekleri yok etmektir.³³⁰³ Bu rivayet, tasavvuf ehlinin yegane düsturu mesabesinde olup çok ehemmiyet verdikleri bir ilkedir. Dünyâ ile ilgiyi kesip nefsi öldürme, bu rivayet fehvasınca yürütülmüştür.³³⁰⁴ Şuttâr tarîkinde olan muhabbet ehlinin yolu, ölmeden

³²⁹⁸ Bu hadîs rivayetinin tahkiki için bkz. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, C. II, s. 384. Hadîs No: 2669. Hadîs tekniği açısından değerlendirilmesi ile ilgili olarak bkz. Serdaroğlu, *Mevzûât-i Aliyyü'l-Karî Tercemesi*, s. 122; Yıldırım, *Tasavvufun Hadislerdeki Dayanakları*, s. 275-276.

³²⁹⁹ Cürçânî, *Ta'rîfât*, s. 86.

³³⁰⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 247. Mevt-i irâdî için ayrıca bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 334.

³³⁰¹ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, s. 96-97.

³³⁰² Nicholson, *İslâm Süfîleri*, s. 76.

³³⁰³ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 383. Bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 250.

³³⁰⁴ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 338.

evvel ölme üzerine kurulmuştur.³³⁰⁵ Mevt-i ahdar, mevt-i ahmer, mevt-i ebyâz ve mevt-i esved olmak üzere dört çeşit ölüm vardır. Birincisi yamalı elbise giyme; ikincisi nefse muhalefet etme; üçüncüsü nefsi açlıkla terbiye etme; sonuncusu da halkın eza ve cefâsına sabretmektir.³³⁰⁶ Tetkik edilen divânlardan sadece mutasavvıf şairlerinkinde iktibas edildiği tespit edilen bu hadîs rivayeti ile, benliğin yok edilip Hak ile aradaki perdenin kaldırılması; kalbin tasfiye edilmesi ve nefsin bilinmesi gerekliliği vurgulanmış; bunların tahakkuk edebilmesi için de, aşk ve mürşide olan ihtiyacın altı çizilmiştir.

‘Resûl, *mûtû kable en-temût* diye buyurmuştur. Ölmeden evvel aşk ile ölerek onun sözü yerine getirilmiş olur (ÜS. 14/2). Âlemde ölmeden evvel ölmeyi dileyen kimse, bir mürebbi eşiğine baş koymalıdır; nitekim bu işi mürşid-i kâmiller talim ettirebilir (NAA. G. 12/4).³³⁰⁷ Ölmeden evvel öldürmeyi, Hak yolunun âşıkları tahakkuk ettirerek bu sayede bâkî hayâtı buldururlar (NM. 195/4). Hak yoluna gidenler, ölmeden evvel ölüp yeni bir hayat elde eder (SG. 99/7). Ölmeden evvel ölmeyenler, özünden haberdâr olamadılar (NAA. G. 30/4) ve kendi özünü bilmediklerinden hay değil mürdedirler (NAA. H. 5/2). Ölmeden evvel ölüp de doğru yola gelmeyince, Hak bilinmez ve Hakk’ı bilip bulmayınca kişinin tevhîdi geçerli olmaz (ÜS. 90/5). Bu dünyâda ölmeden evvel ölmeyen, insân değildir (ÜS. 62/5).’

Ölmeden evvel ölüp kabre girüp hem haşr olup

Mâlikü'l-mülküñ şuhûdında gönül hayrân gerek “Niyâzî-i Mısırî 100/8”

Mevlânâ, sevgiliyi hicâpsız bir şekilde görmek isteyen kimsenin ölmeden evvel ölmesini, kendi isteğiyle ölümü seçmesini ve sevdiğiyle arasına giren perdeyi yırtıp atmasını salık verir.³³⁰⁸ Allah (c.c.) ile kul arasındaki en büyük perdelerden biri de,

³³⁰⁵ Bursevî, "Şerh-i Usûl-ı Aşere", s. 45.

³³⁰⁶ Dört ölüm hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cürçânî, *Ta'rifât*, s. 86-87; Bursevî, a.g.e., s. 46; Uludağ, a.g.e., s. 247; Cebecioğlu, a.g.e., s. 334; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 545-548.

³³⁰⁷ Beyit için bkz. ‘Mürebbî’.

³³⁰⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 383. Mevlânâ'nın 'ölmeden evvel ölme'nin mahiyeti hakkında güzel bir hikâyesi için bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 624-626.

kişinin benliğidir. Gaybî de aşağıdaki beytinde buna işaret ederek Hak yolunda benliğinin, kendisine set çektiğini belirtmektedir. Benliğin ölmesi, Allah (c.c.)'ta yaşamadır; Allah (c.c.) ile ve onun şuuruyla yaşamadır.³³⁰⁹ İrâdî mevt ile ölmeyen evvel ölen kimsenin Allah (c.c.) ile arasındaki tüm perdeler kalkar ve Allah (c.c.)'a giden kapıları açılır. Bu sayede Allah (c.c.) ile ve onun şuuruyla yaşama hâli kulda tahakkuk eder:

Sedd-i rāh itmiş tarīķ-ı Hāķ'da baña benliğüm

Ölmeden mevt-i irâdî ile fetħ olmadı bāb “Sun‘u’llāh-ı Gaybî-Gazel 4/2”

³³⁰⁹ Reynold A. Nicholson, *İslām Sûfîleri*, (Çev. Kemal Işık vd.), Büyüyenay Yay., 1. bs. İstanbul 2014, s. 77.

YEDİNCİ BÖLÜM

TARİKATLAR VE TARİKAT USÛLLERİ

7.1. Tarikatlar

Osmanlı'nın hüküm sürdüğü toprakların hemen hemen her köşesi tasavvuftan nasibini almış, tasavvufun âb-ı câvidânîsi ile sulanmıştır. Balkanlardan Orta Avrupa'ya, Kuzey Afrika'dan Rusya steplerine, Tuna'dan Nil nehrine kadar uzanan geniş bir coğrafyada yaşayan insanların büyük çoğunluğu tasavvufî neşve ile tanışmış, bu kültüre âşinâ olmuş ve bunların kâhir ekseriyeti de herhangi bir tarikatın ya muhibbi ya da müntesibi olmuştur.³³¹⁰ Tetkik edilen divânlarda Bektâşî, Celvetî, Cerrâhî, Gülşenî, Halvetî, Hamzavî, Kâdirî ve Mevlevî gibi tarikatların ya da tarikat şubelerinin zikredilmesi Osmanlı halkının ya da dünyânın başka yerlerindeki Müslümanlar'ın tarikatlara ne derecede rağbet ettiğini göstermesi bakımından mühimdir. Tetkik edilen divânlarda bu tarikatlardan en fazla zikredilene Mevlevîlik ve Halvetîlik olmuş; diğerleri ise mahdut sayıda olsa da beyitlerde yerlerini almıştır.

7.1.1. Bektaşîlik

Bektaşîlik, 13. yüzyılda Kalenderîlik içinde oluşmaya başlayıp 15. yüzyıl sonlarında Anadolu'da Hacı Bektâş-ı Velî an'aneleri etrafında ortaya çıkan bir tarikattir. Yeniçeri Ocağı'nın teşekkülündeki oynadığı aktif rolü dolayısıyla Osmanlı Devleti tarihi boyunca nüfûzunu korumuş, en çok ilgi çeken ve tartışılan tarikat olmuştur.³³¹¹ Bu

³³¹⁰ Osman Türer, "Osmanlı Anadolu'sunda Tarikatların Genel Dağılımı", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, (Edt. Ahmet Yaşar Ocak), TTK Yay., 2. bs., Ankara 2014, s. 255-291. Tarikatların Osmanlı Devleti'nin teşekkülünde oynadığı rol hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Küçük, *Osmanlı Devletini Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri: Tarikatlar*, Türdav Yay., İstanbul 1976. Tarikatların hayat felsefesinin, düşünce yapısının ve yaşam şeklinin intişarı noktasında gezgin derviş tiplerinin vazife ve hizmeti yadsınamayacak ölçüde büyük olmuş; tarikatlar ve onların temsilcileri ile küçük bir fidan koca bir çınara tebeddül etmiştir. Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Tasavvuf Kitabı* (Haz. Cemil Çiftçi), Kitabevi Yay., 2. bs. İstanbul 2008, s. 141-191.

³³¹¹ Bektaşîlik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Baha Said, "Bektâşîler", *Tasavvuf Kitabı* (Haz. Cemil Çiftçi), Kitabevi Yay., 2. bs. İstanbul 2008, s. 65-104; Yaşar Nuri Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşîlik*, Yeni Boyut Yay., 3. bs., İstanbul 1992; Bedri Noyan Dede Baba, *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik ve Alevîlik*, C. I-VI, Ardıç Yay., 1. bs., Ankara 1998-2003; Fuad Köprülü, *Tarih Araştırmaları*, C. I, (Haz. Yahya Kemal Taştan), Akçağ Yay., 1. bs., Ankara 2006, s. 386-381; Câvit Sunar, *Melâmîlik ve Bektaşîlik*, AÜ. Basımevi, Ankara 1975, s. 20-112.

ilgi ve sevgiye rağmen Bektaşîlik divânlarda Âşık Ömer'in gazâdan bahsettiği bir manzumesi haricinde başka hiçbir yerde anılmamıştır. Bentte ejderhaya teşbih edilen Bektaşîler'in yeniçerilikle münasebetine atıfta bulunulmuş ve diğer yandan şarâba düşkünlüklerine de 'esrük' sıfatı ile işaret edilmiştir:

Bağlanıp gayret kuşağın sadr-ı a'zam her sefer

Bunca serdengeçtiler kanlar saçıp başlar keser

Tiğların üryan eder Bektâşîler şâm u seher

Sıdk-ıla gülbangi kırk bin esrük ejderha çeker "Âşık Ömer 480/3"

7.1.2. Celvetiyye

Bayramî tarîkatının 1628'de vefat eden Azîz Mahmut Hüdâyî (Ö. 1038/1628) tarafından kurulan bir kolu olan Celvetiyye, Hüdâyî'nin vefatından sonra Selâmiyye, Hakkîyye, Fenâiyye ve Hâşimiyye olmak üzere dört kola ayrılmıştır. Bu tarîkatın Halvetiyye'den neş'et ettiği fikri yaygın olduğu gibi, Bayramiyye'nin Nakşîbendiyye ile münasebeti dolayısıyla Nakşîbendiyye'den de izler taşıdığı kabul edilen bir görüştür.³³¹² Tetkik edilen divânlarda sadece Niyâzî-i Mısırî'nin hece ölçüsüyle terennüm ettiği manzumesinin tekrar eden beyitlerinde Halvetî ve Kâdirî tarîkatları ile birlikte zikredilmiştir.

Geh Halvetî geh Celvetî

Geh Kâdirî dirler baña "Niyâzî-i Mısırî 147/2"

Mısırî'nin kendisine bazen Halvetî, bazen de Celvetî denildiğini ifadesi Celvetiyye'nin kurucusu olup tarihinin hem Halvetî hem Celvetî olduğunu vurgulamış olan Azîz Mahmut Hüdâyî'den³³¹³ mülhem olsa gerektir. Nitekim bu sözü ile Hüdâyî, tarîkatının Halvetîlikle iç içe olduğuna işaret etmiştir.

³³¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Kâmil Yılmaz, "Celvetiyye", *DİA*, İstanbul 1993, C. VII, s. 273-275.

³³¹³ Yılmaz, "Celvetiyye", s. 273.

7.1.3. Cerrâhiyye

Halvetiyye Ramazâniyye tarîkatının Nureddin Cerrâhî'ye (Ö. 1721/1133) nisbet edilen bir koludur. Kurucusunun İstanbul'un Cerrahpaşa semtinde doğması hasebiyle tarîkatın 'Cerrâhî' nisbesi aldığı kabul gören bir görüştür.³³¹⁴ Bu şubenin adı, sadece Âşık Ömer'in nefsin ıslah edilip dosdoğru bir yola girilmesinin salık verildiği bir muhammesinin aşağı alınan bendinde zikredilmiştir. Âşık Ömer bu bendinde Cerrâhîler'i gam tufanından yani dalâletten kurtulmuş 'tarik-i müstakîm' de bulunan kimseler olarak tavsif eder. Bundan hareketle onun Cerrahî yolunu tasvip ve okuyucusuna da tavsiye ettiğini söyleyebilmek mümkündür:

Kurtarıp keşfîni tūfân-ı gam-ı mellâhî ol

Gir tarîk-i müstakîme hem dahı Cerrâhî ol

Lîk gūş et pendimi hem nefsinin islâhı ol

Merhabâ eyle dem-â-dem âlemin meddahı ol

Nādânı hicv et bulasın dilde nūrâniyyetin

“Âşık Ömer 1046/5”

7.1.4. Gülşeniyye

Halvetiyye'nin İbrahim Gülşeniyye'ye (Ö. 940/1534) nispet edilen bir koludur. İbrahim Gülşenî'nin mahlası olan 'Heybetî', mürşidi Dede Ömer Rûşenî'nin kendisine bir gül verip 'sen ol bâğ-ı bekânın gülşenisin' demesi üzerine 'Gülşenî' olarak değişmiş ve tarîkatın adı da bu kelimeye müsteniden verilmiştir.³³¹⁵ Gülşenîler'i bahis mevzuu eden tek şair Nâilî olmuş ve yek-âhenk bir gazelini bu tarîkatı medih maksadıyla irâd etmiştir. Gazelin matla' beytinde yüzünü Gülşenî dergâhına koyanların gül gibi bir kadehle açılacakları yani bu tarîkate bağlananların dünyâ bağlarından kurtularak kalplerinin Allah (c.c.)'ın feyzi ile arınıp durulacağını ileri sürmüştür. Nitekim o feyz

³³¹⁴ Cerrâhiyye hakkında tafsilatlı malumat için bkz. Şenay Yola, "Cerrâhiyye", *DİA*, İstanbul 1993, C. VII, s. 416-420; Mehmet Cemal Öztürk, *Şeyh Nûreddin Cerrâhî ve Cerrâhî Tarîkatı*, Gelenek Yay., İstanbul 2004.

³³¹⁵ Gülşeniyye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Kara, "Gülşeniyye", *DİA*, İstanbul 1996, C. XIV, s. 256-259.

güzlârının tesiri ile hazan mevsimine ulaşarak solup sararmış yaprak dahi ışıltılı bir gül haline gelerek vahdetin rengine (NK. G. 297/3) bürünebilmektedir:

Dergâh-ı Gülşenîye olanlar nihâde-rû

Gül gibi bir çadehle olurlar güşâde-rû “Nâilî-Gazel 297/1”

Nâilî, himmet aradığını ve irşâd olabilme arzusuyla Gülşeniyye’ye intisâb eymeyi düşündüğü matla‘ beytinde (NK. G. 297/5)³³¹⁶ ise bu tarîkatı ‘tarîk-i reşâd’ olarak tavsif etmiştir.

7.1.5. Halvetiyye

Halvetîlik Ömer el-Halvetî’ye (Ö. 800 / 1397-98) nisbet edilen; Rûşeniyye, Cemâliyye, Ahmediyye, Şemsiyye şeklinde dört ana kola ayrılan ve daha sonra da bu kollardan çeşitli şubeler meydana gelen bir tarîkat olup İslâm dünyâsının en yaygın tarîkatı olma vasfını haiz bir tasavvuf ekolüdür. Halvetiyye’nin birçok kolu İbn-i Arabî’nin vahdet-i vücûd nazariyesinden etkilenmiş, bu etki Ahmediyye kolunun Mısriyye şubesinin kurucusu olan Niyâzî-i Mısri’nin şahsında zirveye ulaşmıştır. Günümüzde dahi bu tarîkatın birçok kolu Kuzey Afrika, Mısır, Suriye, Balkanlar ve Türkiye’de faaliyet göstermektedir.³³¹⁷ Halvetiyye’ye, sayıları otuz dörde varan şubeleri dolayısıyla ‘tarîkat kuluçkası’ denilmiştir.³³¹⁸ Halvetiyye, tetkik edilen divânlarda da diğer tarîkatlara nispetle daha fazla yer bulmuş; Ümmî Sinân ve Nâilî 1’er manzumelerini bu tarîkatın medhine teksif etmişlerdir.

Bir Halvetî şeyhi olan Ümmî Sinân’ın gözüyle ‘Halvetîler Dost yolunda cân vermeye müheyya kimselerdir (ÜS. 73/1). Onların çerâğı, Şâh-ı Merdân mumuyla

³³¹⁶ Beyit için bkz. ‘İrşâd’.

³³¹⁷ Bkz. Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", *DİA*, İstanbul 1997, C. XV, s. 393-395. Ayrıca bkz. Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 161-254.

³³¹⁸ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 303. Mehmet Serhan Tayşi'nin hazırladığı ve 'Halvetî büyüklerinin tatlı hâlleri' olarak çevirdiği el-Hulvî'ye ait 'Lemezât' adlı eser, zamanına kadar yaşamış Halvetî şeyhleri hakkında malumat veren mühim bir tabakât kitabıdır ve temel eser itibarına layıktır. Bkz. Mahmud Cemaleddin el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye Ez Lemeât-ı Ulviyye-Halvetî Büyüklerinin Tatlı Halleri*, (Çev. Mehmet Serhan Tayşi), Semerkand Yay., 1. bs., İstanbul 2013. Halvetîlik hakkında bilgi veren kıymetli eserlerden bir tanesi de Mehmed Nazmî Efendi'nin *Hediyetü'l-İhvân* adlı eseridir. Bkz. Mehmed Nazmî Efendi, *Hediyetü'l-İhvân, Osmanlılarda Tasavvufî Hayat-Halvetîlik Örneği*, (Haz. Osman Türer), İnsan Yay., 1. bs., İstanbul 2005.

tutuşturulduğu için hakikat şehrinin şamdanıdır (ÜS. 73/2). Âlem-i gaybı seyredeler (ÜS. 73/4). Sûret-i fakr u fenâda hâke yeksândırlar fakat sîret-i mülk-i bekânın nûr-ı gevherdâni olmuşlardır (ÜS. 73/5). Âlem-i vahdet bağının meyinin mestânıdır (ÜS. 73/6). Seyrânları dem be dem arş, kürsî ve dokuz felektir; onlar sîret-i nakşa esir olmuş zannedilmemelidir (ÜS. 73/7). Erbaîn-i halvetin aşkında uzlet bekleyip ilm ü irfân iklimini seyrân ederler (ÜS. 73/9). Bu tarîkatın erkânı vuslat suyunu içmeyen nâdânlardan gizli tutulmaktadır (ÜS. 73/6).’

Mısrî, bir manzumesinin nakarat beytinde kendisine gâh Halvetî gâh Celvetî gâh Kadîri dediklerini ifade ederken (NM. 147)³³¹⁹ bu tarîkatı anar. Nakşî de bir beytinde Halvetî olduğunu ve didâr ile halvet ettiğini (NAA. G. 133/1) dile getirir. Bir kasidesinde Şeyhülislâm Sun’izâde’yi ‘müstağrak-ı nûr-ı siyâh-ı Halvetiyân’ olarak tavsif ederken (NK. K. 25/18)³³²⁰ bu tarîkatı zikreden Nâilî’nin ise nazarında Halvetîler cân gibi feyze kâbil kimselerdir (NK. G. 164/8). Mâsivâ hastalığından incinmiş olan hastalar için acil şifâ kaynağıdır (NK. G. 164/3).³³²¹ Aşk mektebi hocasından ders aldıklarından fenâ dersinde kâmindirler, bu makâmı gayet iyi bilirler (NK. G. 164/5). Halvetîler dalgalanma ve çalkalanmalardan uzak sahilde olduklarından kesret dalgalarının sarsması ve hırpalamasından âzâdedirler:

Âzâde-i telâţum-ı emvâc-ı keşretüz

Tenhâ-nişîn-i sâhil olan halvetîlerüz

“Nâilî-Gazel 164/7”

7.1.6. Hamzaviyye

Hamzaviyye, Bayramî-Melâmî tarîkatına mensup bir sûfî olan Hamza Bâlî’ye (Ö. 980/1572-73) nisbet edilen tarîkatın adıdır. Devlet ricâlinden birçok müntesibinin olması, tarîkat silsilesinin Safevîler’e ulaşması, düşünce sisteminde Osmanlı’nın benimsediği sünnî akidelerle uyuşmayan inançları barındırması gibi sebepler

³³¹⁹ Beyit için bkz. ‘Celvetiyye’.

³³²⁰ Beyit için bkz. ‘Zikir, Vird’.

³³²¹ Beyit için bkz. ‘Cefâ, Cevr, Sitem, Dert, Gam, Keder, Mihnet’.

neticesinde bir kısım zâhir âlimlerinin tepkisini çektiği gibi esmâ, evrâd, çile, riyâzet gibi tarîkatların temel uygulamalarını reddetmesiyle de bazı tarîkat şeyhlerini tedirgin etmiş ve bu durum Hamza Bâlî'nin idamına yol açmıştır. İdamından sonra tarîkatının adı 'Hamzaviyye' adını almış ve Bursalı Hasan Kabâdûz tarafından devam ettirilerek 20. yüzyıla ulaşmıştır.³³²² Hamzavîler'e dair sadece Mısırînin bir beyti bulunmaktadır:

Mısırî'nün dinde 'izzeti zinde

Cümle milletde Hamzevî hõrdur

"Niyâzî-i Mısırî 34/7"

Yazmış olduğu beyitten Mısırî'nin Hamzavîler'e karşı olduğu anlaşılmaktadır.

Mısırî'nin bu beyit ile tekke ve tarîkatlara alenen cephe almış olan Vani Efendi'yi hatırlatma maksadı taşıdığı düşünülebilir.³³²³ Beyitteki son kelime 'hürdür' şeklinde okunduğunda ise Mısırî'nin Hamzavîler'e karşı olamayacağı kanaati hâsıl olur.³³²⁴

7.1.7. Kâdiriyye

Gavs-ı Azam diye muttasıf Abdulkâdir-i Geylânî'ye (Ö. 561 / 1165-66) nisbet edilen Kâdiriyye, İslâm dünyâsının ilk ve en yaygın tarîkatıdır. Bu tarîkatı Anadolu'ya 15. yüzyılda tarîkatın Eşrefiyye kolunun kurucusu Eşrefoğlu Rûmî getirmiştir. Kâdiriyye'nin zikri cehrî olup bu tarîkatta semâ ve devrâna ehemmiyet verilir. Kâdiriyye'nin Halvetiyye'de olduğu gibi halvet, Nakşîbendiyye'deki gibi de râbita

³³²² Hamzaviyye hakkında tafsilatlı malumat için bkz. Nihat Azamat, "Hamzaviyye", *DİA*, İstanbul 1997, C. XV, s. 503-505.

³³²³ Tatçı ve Kurnaz, bazı âyet ve hadislerin tefsirini, cifir ve tarih hesaplarını içeren 'Kelîmât-ı Kudsiyye' adlı hatıra türünde kaleme aldığı eserinde yazdıklarından hareketle Niyâzî-i Mısırî'nin, Vânî Efendi'yi Hamzavî ve mülhidlerin reisi olduğunu iddia ettiğini belirtirler. Mısırî'ye göre zikrin men edilip tekkelerin kapatılmasının faili, Vânî Mehmet Efendi'dir ve o da Hamzavî'ler gibi düşünmektedir. Bu sebeple bu tâifeyi kendisinin düşmanı addetmiştir. Cemâl Kurnaz, Mustafa Tatçı, "Karabaş-ı Veli (ö. 1097/1686)", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 6, Ankara 2001, s. 40. Bu mülahazalar ışığında beyitteki 'Hamzavî' kelimesinin mecâz-ı mürsel tariki ile Vânî Efendi'yi işaret ettiğini söyleyebilmek mümkündür. Gerek Hamzavî hareketinin mehdici karakteri, gerekse 16. yüzyıldaki Hamzavî şeyhlerinde görülen Şii eğilimler ve Safevî tarîkatı ile olan irtibat, Hamzavîler'in kontrol altında tutulmasına ve toplum düzeninin sarsılmaması adına, devletin yaptırımlar uygulamasına neden olmuştur. Ahmet Yaşar Ocak, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Bayramî (Hamzavî) Melamîleri ve Osmanlı Yönetimi", *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar-Makaleler, İncelemeler*, Timaş Yay., 2. bs., İstanbul 2011, s. 153-173. Mısırî'nin Hamzavîler'in hor (ve hakir) olduğunu beyânı, devlet ve millet nezdindeki bu intibayı da hatırlatacak niteliktedir. Beyte bu zaviyeden de bakılabilir.

³³²⁴ Kara, "Mısriyye, Niyâzî-i Mısırî ve Mısırî Dergâhı", s. 567.

uygulaması vardır.³³²⁵ İslâm dünyâsının bu en yaygın tarîkatı divânlarda hemen hemen hiç anılmamış olup sadece Mısırî ve Nâbî'nin birer manzumesinde akis bulmuştur. Mısırî şiirinin tekrar eden beyitlerinde kendisine gâh Halvetî gâh Celvetî gâh da Kadîri dediklerini bildirirken bu tarîkatın ismini 5 defa zikretmiştir. Nâbî ise vefatı dolayısıyla irâd ettiği bir tarih kıt'asında Şeyh Şerif Efendi'nin şerefli bir zât olduğunu ve insanlar arasında şöhretinin bulunduğunu (NB. T. 136/1)³³²⁶ ifade ederken aynı zamanda onun Kadîri şeyhi olduğunu belirterek Kâdiriye tarîkatını zikretmiş olur:

Sinn-i şibâdan olmuş idi şeyh-i Kâdirî

Olmuşdı hüsn-i hâl ile ma'rûf-ı hâşş u 'âmm "Nâbî-Târih 136/2"

7.1.8. Mevleviyye

Mevleviyye, 1273 senesinde vefat eden, kendi deyimiyle sevdiğine kavuşan Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'ye nisbet edilen tarîkatın adıdır. İlk tarîkatlaşma faaliyetleri Hüsameddin Çelebi ile başlamış, Sultân Veled ile beraber Mevleviyye müesseseseleşmiştir. Tarîkatın esası aşk, mârifet ve hizmettir. Bin bir günlük çile ve kendine has semâi, Mevleviyye'nin diğer tarîkatlardan farklı âdâb ve erkânlarıdır.³³²⁷ Halvetîlik'ten sonra divânlarda en fazla anılan ve telmih, teşbih, hüsn-i talil gibi söz sanatlarıyla beyitlerde ele alınan tarîkat, Mevleviyye olmuş ve sadece Divân şairlerince bahis mevzuu dılmıştır.

Divânlarda 'semâ, külâh, Mesnevî ve Şems-i Tebrîzî' ile münâsebettâr olarak anılan Mevlevîler Nâbî'nin bir beytinde (NB. G. 664/13)³³²⁸ henüz ezan okunmadan ve güneş doğmadan başlarına tekbirlerle külâh takmaları âdetleriyle yâd edilir. Nâbî'nin

³³²⁵ Kâdiriyye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nihat Azamat, "Kâdiriyye", *DİA*, İstanbul 2001, C. XXIV, s. 131-136. Tarikat silsilesi ve usûlleri hakkında bkz. Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 85-160.

³³²⁶ Beyit için bkz. 'Şeyh Şerif Efendi'.

³³²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ş. Barihüda Tanrıkorur, "Mevleviyye", *DİA*, İstanbul 2004, C. XXIX, s. 468-475; Mustafa Kara, "Mevlâna ve Mevlevîlik", *Buhara Bursa Bosna-Şehirler/Sûfîler/Tekkeler*, Dergâh Yay., 1. bs., İstanbul 2012, s. 144-162. Mevlevîlik'in Anadolu'da yayılması hakkında ise bkz. Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, (Haz. Metin Ergun), Akçağ Yay., 1. bs., Ankara 2005, s. 47-52. Mevlevîlik hakkında mufassal malumat için sahasındaki tek eser olma vasfını bu gün de muhafaza eden 'Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik' adlı kitaba müracaat edilebilir. Bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılâp Yay., İstanbul 2006. Ayrıca bkz. Asaf Hâlet Çelebi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, Hece Yay., 2. bs., Ankara 2006.

³³²⁸ Beyit için bkz. 'Külâh'.

başka bir beytinde (NB. G. 136/2) ise külâhı başında dönen Mevlevîler, imâme ile tesbih tânelerininin müşebbehünbihi olarak zikredilir. Fehîm'in Mevlevîlik unsurlarını öne çıkarttığı bir gazelinde (FK. G. 183) Mevlevî'nin semâi çeşitli imaj ve mecâzlarla tasvir edilir ve sevgilinin saçı Mevlevî'nin bağladığı kuşağa benzetilir. Nâilî'de semâ eden bir Mevlevî şevk girdabında boğulmuş olarak tavsif edilerek dönüşüyle birlikte yüzündeki nûrun hareketli bir ateş parçası gibi yansıdığı belirtilir:

Ğarğa-i girdâb-ı şevk ey Mevlevî döndükçe sen

Şu'le-i cevvale-i hüsnuñ mi yâ cânım mıdır "Nâilî-Gazel 82/2"

Nef'î, Şeyhülislam Muhammed Efendi'nin saadethanesini anlattığı kasidesinde semâ eden bir Mevlevî'yi müşebbehünbih unsuru olarak zikreder. Beyitten anlaşıldığına göre şeyhülislâmın, kubbesindeki kısım dönerken kısmen sistemli bir şekilde su akıtan şadırvanı bulunan bir konağı vardır ya da şairin muhayyilesi bu doğrultudadır:

Mevlevîdür şan şadırvân-ı ser-gerdâni kim

Hem döner hem eşkini eyler şafâsından revân "Nef'î-Kasîde 52/19"

7.2. Tarîkat Usûlleri

7.2.1. Baş Açık Yalın Ayak

Eskiden suç işleyen kimseler, kendisini bağışlama yetkisi olan kimselerin huzuruna kefen giyerek, başları açık ve yalın ayak giderlerdi.³³²⁹ Bunun yanı sıra tevâzu nişânesi olarak bazı dervişler ve ermişler başları açık ve yalın ayak gezerlerdi.³³³⁰ Hakk'a yalvarırken de fakr ve zillet alâmeti olarak baştaki tâcı çıkarma şeklinde bir gelenek de mevcuttur.³³³¹ Bu geleneğe işaret eden şairler Nakşî, Fehîm, Âşık Ömer, Ümmî Sinân ve Mısri olmuştur. Nakşî, dervişliğe adım atmayı anımsattığı bir beytinde varlığı aşk yolunda baş açık yalın ayak şekilde yakmayı (NAA. G. 80/4)³³³² salık verir.

³³²⁹ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 44.

³³³⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 21.

³³³¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 70.

³³³² Beyit için bkz. 'Benlik, Enâniyet, Hod-bînlik'.

Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi'nin bir gazeline³³³³ yaptığı tahminin aşağı derç ettiğimiz ve zâhid, havf, recâ, tekye gibi birçok tasavvufî mefhumu bir arada bulunduran bendinde Mısırî, fenâ yolunun başı açık yalın ayak abdâlî olduğunu dile getirerek dervişlerin 'baş açık yalın ayak' gezmesine telmih yapmaktadır:

Sanmañuz zâhid gibi havf u recâ abdâliyuz

Geçmişüz andan şehâ bezm-i liķā abdâliyuz

Tekye-i iķlîm-i lâhûtda beķā abdâliyuz

Baş açık yalın ayak rāh-ı fenâ abdâliyuz

Ref' idüp ten cübbesin 'üryān olan añlar bizi "Niyâzî-i Mısırî 177/4"

Bu bağlamda Âşık Ömer başı açık bir şekilde meydân-ı aşka girmiş dîvâne (AÖ. 583/1); Ümmî Sinân da meydân-ı aşka giren başı açık merdânedir (ÜS. 83/11).

Fehîm'in bu geleneğe telmihte bulunduğu ve bizim de aşağı aldığımız beyti, 'baş açık yalın ayak' hâlinin farklı bir tasavvuruna sahne olmaktadır. Mısır hakkındaki şikâyet-nâmesinde Mısır velîlerinin dahi çıplak başlarının avuçları içinde gezmekte olduklarını maddî yoksulluk sebebine bağlayarak aynı zamanda hüsn-i talil de yapan Fehîm, hâl böyle olunca Mısır'da herhangi bir kimseden değer ve himmet bekleyen kimselerin bu beyhude uğraşını ve tavrını yadırgayacaktır:

Evliyâsı ser-bürehne-gîr der-kef gezmede

'İzz ü nân-ı himmet ummañ bî-ħicâb-ı Mısır'dan "Fehîm-Kıta 3/13"

7.2.2. Biat ve Biat İle İlgili İfade ve Usûller

Biat, bir şeyhe elini uzatıp şeyhin dostuna dost düşmanına düşman olacağına, iyi günde ve zor günde ona itâat edip şeyhin emrinden hiçbir suretle çıkmayacağına ahdetmektir.³³³⁴ Tasavvufta mürşide biat etmenin esası Feth Sûresi'nin onuncu âyet-i kerîmesine dayandırılır.³³³⁵ Bundan hareketle, mürşide intisâb edip tarîkata girmek, Hz.

³³³³ Mezkûr gazel için bkz. İbrahim Efendi, *Külliyât*, s. 348.

³³³⁴ Ankaravî, *Minhâcû'l-Fukarâ*, s. 72.

³³³⁵ Bkz. Fetih 48/10.

Peygamber (s.a.s.)’e biat etme olarak telakki edilir.³³³⁶ Şeyh, müridin elini sağ eliyle tutar ve müride ahd etmesi gereken şeyleri söyler.³³³⁷ Biat mefhumunu Âşık Ömer dışında lafzî olarak kullanan şairler Ümmî Sinân haricindeki tekke şairleridir. Sun‘u’llâh-ı Gaybî’nin aşağıdaki beytinde biat törenine işaret edilerek benliğini bırakıp Hakk’ın benliğine kavuşan erbâb-ı Hakk’ın derecesi belirtilmiştir:

Benliğin şatup yirine Hâk alan erbâb-ı Hâk

Dest-i erbâb-ı resimden resm-i bî‘at istemez “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 46/3”

Kesret içinde vahdeti bulabilmek için gerçek biatı ehl-i vahdetten almak gerekir (SG. 91/9). Âşık Ömer ise sevgiliye ‘mürşitten biat edip dest-i kalemden mi geliş’ (AÖ. 655/1) diye seslenecek kadar biat mefhumunu şiirlerine almıştır. Tarikatlardaki biat usûlü bel bağlama, el alma, el verme, etek tutma, el öpme, ayak öpme, ayağa yüzler sürme, ikrâr verme, ahd etme, intisâb etme gibi ifade, terkip ve deyimlerle divânlarda oldukça geniş bir şekilde ele alınmıştır.

7.2.2.1. İntisâb Etme, El Alma, El Tutma, Etek Tutma, El Verme

İntisâb etme bir tarıkata sülûk edip mürşide bağlanma demektir. Buna ahz-ı feyz, ahz-ı tarikat ve ahz-ı yed de denilir.³³³⁸ El alma, bir şeyhe bağlanma anlamlarına gelen ‘inâbe alma’ da aynı manâyı hâvidir.³³³⁹ Sadece Nâbî ve Nef‘î’de tespit edebildiğimiz ‘intisâb etme’ ibaresinin her iki şairde de tasavvufî manâsından çok ‘bir kuruma girme, bir yere kapılanma ya da birine bağlanma’ anlamlarında kullanıldığını görmekteyiz:

Hâk’a yüz minnet ki oldum ol felâketten hâlâş

Eyledüm sulţânuma ihlâş ile çün intişâb “Nef‘î-Kasîde 61/37”

Nef‘î, yukarıdaki beyti Vezir İbrahim Paşa için yazdığı kasidede övgü amacıyla kaleme almış olup ‘intisâb’ mefhumunu ıstılâhî manâsında kullanmamıştır. Aynı şekilde

³³³⁶ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 52.

³³³⁷ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 332. Biat hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Öztürk, *Kur’an’ın Temel Kavramları*, s. 67-69; Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 52. s. 332; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 75-76; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 79.

³³³⁸ Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 39.

³³³⁹ ‘İnâbe alma’ için bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 241.

Nâbî de Musahib Mustafa Paşa'ya sunduğu azliyesinde 'intisâb' kelimesini 'siyasî bir otoriteye sırt dayama' manâsına gelecek şekilde kullanmıştır (NB. K. 12/47).³³⁴⁰ Lakin aşağı derç ettiğimiz beyti, intisâbın tasavvufî manâsını bire bir karşılamakla birlikte 'segân-ı kûy', 'hem-sohbet', 'dergeh' kelimeleri ile tarîkata girdikten sonra yapılması lazım gelen vazifelerin de ipuçlarını verir mahiyettedir. Tasavvuf yoluna adım attıktan sonra feyzin ve nispetin sürekliliği açısından mürşit sohbetine devam etmek şarttır. Köyün köpekleri, sevgilinin diğer sevenleri yani ihvândır. Şeyhte fenâ olmadan evvel 'fenâfî'l-ihvân' gereklidir, bütün müridleri aynı şeyhe müntesip olduğu için sevmesi lazım gelir:

Segân-ı kûyına hem-şoĥbet olmaĥa Nâbî

Ėubâr-ı dergehine intisâba muĥtâcuz "Nâbî-Gazel 320/5"

Bir mürşide intisâb etmeye, bağlanmaya el almak denir.³³⁴¹ Mürşid, kendisini Allah (c.c.)'a ve Resûlü (s.a.s.)'ne teslim etmiş olduğundan tutulan el Hz. Peygamber (s.a.s.)'in eli ve teslim olunan kimse de yine Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Allah Teâlâ olmaktadır.³³⁴² Tarîkata girmek manâsına el almak deyimi yerine aynı zamanda 'ahz-ı yed, ahz-ı nispet, ahz-ı tarîkat'³³⁴³, 'ahz-ı nasib'³³⁴⁴ gibi ibareler de müstameldir.³³⁴⁵ En fazla Gaybî olmak üzere Fehîm, Nakşî, Ümmî Sinân ve Nâilî'de tesbit edilen bu kavram 'mürşid, mürşid-i kâmil, pîr, pîr-i mugân ve tâlib' mefhumlarıyla beraber zikredilmektedir. Cân u baştan geçmeyince dost elini tutmadım, diyen (SG. 58/5) Gaybî, mürşidi Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi için yazılmış intibasını veren 'gayrı yolu neylerem' nakaratlı murabbaında bu tabire yer verir:

Elin aldum pîrümün

Ėayri eli neylerem

³³⁴⁰ Beyit için bkz. 'Fîrâr'.

³³⁴¹ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 107.

³³⁴² Eşrefoĥlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfus*, s. 427.

³³⁴³ 'Ahz-ı Yed', 'Ahz-ı Tarîkat' ve 'Ahz-ı Feyz' için Bkz. Cebecioĥlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 39.

³³⁴⁴ Nasip almak için bkz. Cebecioĥlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 358.

³³⁴⁵ Bkz. Uludaĥ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 32; Cebecioĥlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 144.

Yoluñ buldum şeyhümüñ

Ėayri yolu neyelerem

“Sun‘u’llāh-ı Gaybî 80/1”

Nakşî, mürşid-i kāmilden el almayı Hakk’a vuslatın şartı olarak telakki etmekte ve onun menziline varabilmek için bir basamak olarak görmektedir:

Serseri gezme cihānda ādem ol bir iş başar

Mürşid-i kāmilden el al menzil-i sultāna ir

“Nakşî-Gazel 64/3”

Tarîkata intisāb etme ‘âr, irşād, mürşid, pîr-i mugân’ mefhumlarıyla mütenasip şekilde ‘el tutma’ tabiriyle de karşımıza çıkar. Bu hâliyle Gevherî’nin 1 beyti hâriç tutulursa sadece Nakşî divânında geçer. Aşağıdaki beytinde Nakşî ‘şeyh-i kâmil’ terkibi ile kimin elinin tutulacağını, kime intisāb edileceğini işaret etmektedir:

Olar kim şeyh-i kāmildir oturmuşdur bi-izni’llāh

Çekerler halkı irşāda elün tut kul u kurbān ol

“Nakşî-Gazel 98/3”

Gevherî, aruzla yazdığı bir divânîsinin aşağı aldığımız bendinde mürşid-i kâmil yerine istiare-i örfî cihetiyle ‘pîr-i mugân’ın elini tutarak ondan tâc ve külâh giydiğini ifade etmektedir. Tarîkata girecek kimselere hırka, tâc, külâh giydirilmesi tarîkat usûllerindedir.³³⁴⁶

El tutup pîr-i mugāndan giymişim tâc u külâh

Zerrece gelmez gözüme bu nucüm mihr ü mäh

Ben ferāgat bezmin ittim kendime bir bârgāh

Dostlar bana kim olur yār-ı gār şimden gerü

“Gevherî 853/3”

Tarîkata girme beyitlerde ‘etek tutma’ şeklinde de ifade edilir. Etek kelimesi el kelimesiyle birlikte söylenilip ‘el etek tutmak’ diye kullanılır.³³⁴⁷ Bir eteğe sıkıca tutunan maksûduna çabucak erer. Eteğe yapışmaktan murād, kâmil bir mürşide intisāb etmektir.³³⁴⁸ En fazla Gaybî’nin üzerinde durduğu bu âdet, ‘aşk ile tut pir eteğin’ nakaratlı murabbainın (SG. 86) ilk bendinde tekasüf eder. Derviş olmak ve Hakk’a

³³⁴⁶ Bkz. ‘Hırka’.

³³⁴⁷ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 109.

³³⁴⁸ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 55. Ayrıca bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 129.

ermek isteyeninin pîr eteğini aşk ile tutması gerektiği söylenir. Gaybî, yine başka bir beytinde (SG. 42/3) pîr eteğini tutmayıp bildiğini unutmanın aslında mülhid olduğunu iddia eder.

Âkil isen bir mürşidin eteğini tuta gör

Niçe yıllar tekyesinde mihmân olup yata gör

Bunda yüklenip metâ‘ın varıp anda sata gör

İleri sürmez göçümüz bir ulu kervādayız “Âşık Ömer 559/2”

Ölümü her an tadabileceği bir hayat yaşayan insanın, âhiret sermâyesini bu dünyâda elde etmesi ve bunun için de bir mürşide intisâb ederek tekkesinde hizmetle meşgul olması gerektiği teması üzerinde durulan Âşık Ömer’in yukarıdaki bendi ile Allah (c.c.)’a gidilen yolda rehber olan evliyâyâ tabi olmanın neticesinde Hakk’a vâsıl olunacağını ifade eden Nakşî’nin aşağıdaki beyti bu mefhumun diğer misâlleridir:

Evliyâ bir reh-nümâdur ger tutarsañ dâmenin

İrgürür zâtın Hüdâ'ya gösterür peygamberi “Nakşî-Gazel 170/3”

Mürşidin bir kimseyi tarîkata kabul etmesine ise ‘el vermek’ denir.³³⁴⁹ Tarîkata ait bir şeyi yapmaya müsaade etme manâsında da ‘el verme’ deyimini kullanılır.³³⁵⁰ ‘El verme’ tabirine sadece Nâbî’nin bir beytinde tesadüf edebildik. Demirden mamül ayakkabı giymeye azm etmedikçe yani tasavvuf yoluna sabırlı, sağlam ve kararlı adımlar atmaya âmâde bir hâlde girme düşüncesinde olmadıkça tarîkat önderlerinin müridi seyr u sülûka dâhil etmeyecekleri belirtilirken zikredilmiştir. Demir ayakkabı sabrın, tahammülün, yoldaki türlü meşakkatin, şeytan ve nefsin her türlü hile ve desiseleri gibi çetin zorluklar karşısındaki dik duruşun simgesidir:

Sañna hem-râhî-i pîrân-ı tarîk el virmez

Kefş mânend-i ‘aşâ itmeyicek âhenden “Nâbî-Gazel 586/3”

³³⁴⁹ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 107.

³³⁵⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 144. El vermek için ayrıntılı bilgi için bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 120; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 144.

7.2.2.2. El Öpme, Ayak Öpme, Yüz Sürme, Ayağa Yüz Sürme

Tevbe edip tarîkâta giren kimsenin şeyhin elini öpmesi, ihvânla kucaklaşması tarîkat âdâbındandır.³³⁵¹ Mürşidinin elini öpen mürid, ona olan saygı ve sevgisini izhar etmiş olmaktadır.³³⁵² El öptürülürken nefsin büyüklendiği ve benlik vasıflarının ortaya çıkması ihtimali bulunduğu zaman elin öptürülmesinden sakınmak gerekir. Bunun dışında, el öptürmekte bir beis yoktur.³³⁵³ Yaşça büyüklerin, ilimde mâhir olanların ellerini öpmek hâlâ yaşayan âdetlerimizdendir.³³⁵⁴ Sadece Âşık Ömer'in kullandığı el öpme âdeti, 'dest-bûs' şeklinde ve yukarıdaki tanımların dışında mecâzî olarak kullanılır. Aşağı aldığımız beyitte muğbeççe, zühd ve riyâyı terk ederek erkân kapısına yüz sürecekle ve aşk pîrinin elini öpecektir. Tarîkâta yeni giren mürid, tarîkat pîrinin belirlemiş olduğu âdâb ve erkâna riâyet edecek ve aşka müptela olma neticesinde şekilci bir dini yaşantıdan kurtularak sevgi ve muhabbetle Allah (c.c.)'a itâat etmeye yönelecektir. Burada 'dest-bûs' terkiibi, törensel bir el öpme geleneğinden ziyade 'büyüklüğünü kabul ederek hürmet etme ve bağlanma' olarak kullanılmıştır.

Gel ey muğbeççe sen zühd ü riyâdan çek elin bir dem

Der-i erkâna yüz sür pîr-i aşkın eyle destin bûs “Âşık Ömer 610/4”

Saltanat makâmında olanların saygı ve hürmet dolayısıyla elleri öpülürken zamanla ayakları da öpülmeye başlanmıştır.³³⁵⁵ Bu uygulama örf ve âdetlerle de birleşerek dinî yaşantıya da sirayet etmiştir. İhvânla kucaklaşıp mürşidinin elini öpmek âdâptan addedilmiştir. Hatta şeyhlerinin hâk-i pâyı turâb-ı kademi uğurlu sayıldığından şeyhinin ayaklarını öpen müritler dahi olmuştur.³³⁵⁶ 'Ayak öpme' sadece Nâilî'nin bir beytinde 'el alma' deyimine merbut olarak göze çarpar. Tasavvufî düşünceyi mısra aralarına serpiştirebilen Nâilî, 'pîr-i mugân' terkiibini alegorik kullandığı aşağıdaki

³³⁵¹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 120. El öpme ile ilgili bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 146.

³³⁵² Yahyâ Âgâh b. Sâlih el-İstanbulî, *Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm*, (Haz. Mehmed Serhan Tayşi), Ocak Yay., 2. bs., İstanbul 2005, s. 284.

³³⁵³ Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif*, s. 158-159.

³³⁵⁴ Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 70.

³³⁵⁵ Onay, *a.g.e.*, s. 70.

³³⁵⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 120.

beytinde bir müridin tarıkatta hayli ilerleyip dereceler kat etmesi neticesinde müridinden icâzet almasını resmetmektedir. İrfan Kabe'sinin şeyhü'l-hareminden el alan sâlik, artık tarıkatta ehil olmuştur. 'Ayak öpme' deyiimi, 'ayağa kapanma', 'ayağına düşme' deyimlerinde olduğu gibi elbetteki mecâzî anlamdadır. İcazet alan mürit, şeyhi ile görüşüp onun müsaade ettiği bir beldeye gitmeye amadedir:

Öpdüm ayağın meygedede pîr-i muğānuñ

Şeyhü'l-harem-i Ka'be-i 'irfāndan el aldum "Nâilî-Gazel 240/6"

Beyitte geçen 'ayak' kelimesi aynı zamanda kadeh manâsını da taşıdığından ihâm oluşturacak şekilde kullanılmıştır.

'Yüz sürme' aslında bir deyimdir ve mecâzî anlamda kullanılır. Hürmet, bağlılık ve teslimiyetin nişânesi olarak din büyüğünün eşiğine ya da ayağına veya tekke, dergâh gibi kutsal addedilen yapıların kapısına yüzler sürülür. İncelenen divânlarda bu bağlamda 'Emîr Sultân, Ümmî Sinân, pîr, sâkî, mürid-i kâmil, eşik, dergâh' ile zikredilen yüz sürme Nakşî ve Âşık Ömer divânlarında yoğunlaşır. Mısırî, şeyhi Ümmî Sinân'ı ziyareti dolayısıyla kaleme aldığını düşündüğümüz manzumesinin aşağıdaki beytinde 'yüz sürme' deyiimi ile ona olan bağlılığını ve sadâkatini dile getirmektedir:

Ümmî Sinân'un hâk-i pâyine

Sürmege yüzüm sulţāna geldüm "Niyâzî-i Mısırî 117/6"

Nâbî, gönle seslendiği gazelinde yüz sürmeyi irşâdın bidâyeti kabul etmiş ve müridin dergâhına intisâb etmeyince doğru yolun bulunamayacağını bildirmiştir:

Dergâhına yüz sürmeyecek pîr-i muğānuñ

Şâyeste-i keyfiyyet-i irşād olamazsın "Nâbî-Gazel 624/2"

Yüz sürme 'ayağa yüz sürme' şeklinde de görülür. Bu şekliyle sadece Nakşî'de kullanılır. Şirki, nefsi idrâk edip de tek varlığın Allah (c.c.)'ın varlığı olduğu hakîkatine erememe olarak gören Nakşî, mürid-i kâmilin ayağına yüzler sürerek yani ona intisâb ederek onun delâleti ile şirkten halâs olunacağı düşüncesindedir:

Yeter şirk üzre gezdün gel bulup bir mürşid-i kâmil

Sürüp yüzler ayağına İmân it sözlerin yâr ol “Nakşî-Gazel 96/2”

7.2.2.3. Bel Bağlama, İkrâr Verme, Ahd Etme

‘İtimat etmek, güvenmek, azm u kast etmek’ makâmında kullanılan bel bağlama tabiri, Bektaşîler’ce ıstılâhî olarak ‘mürîd olma’³³⁵⁷ manâsına gelmekle birlikte genel olarak ‘ikrâr verip tarîkâta girme’ olarak anlaşılmış ve kullanılmıştır.³³⁵⁸ Kuşak bağlamak anlamını da havidir. Kuşak, güven ve sadâkatin göstergesi olduğundan tarîkâta giren kimsenin bu yolda sâdık kalacağını işaret eder.³³⁵⁹ İncelenen divânlar arasında sadece Ümmî Sinân divânında kullanım imkânı bulmuştur.

Fâsık u nādân ne bilsün kim benüm esrârımı

Yoluma bel bağlayanlar bil ki merdândur benüm “Ümmî Sinân 103/10”

İkrâr verme, tâlibin tarîkâta girmek ve şeyhe bağlanmak için söz verip biat etmesi³³⁶⁰ Allah (c.c.)’a yaklaşma niyetiyle sadâkatin emâresi olarak boynunu şeyhe teslim etmesi demektir.³³⁶¹ Erenler yoluna girmeye de ikrâr vermek denilmiştir.³³⁶² Şairlerin ‘ikrâr vermek’, ‘ikrârda durmak’, ‘ikrârdan dönmek’ olarak kullandıkları ikrâr kelimesi inkârın zıddı olup inancını söyleme, inanma anlamına da gelir. Bu mefhum ‘âşık, aşk, dâr, elest, evliyâ, kâmil, kâlû belâ, mürşid-i kâmil, muvahhid’ mefhumlarıyla tenasüp; ‘inkâr ve münkir’ ile de tezat teşkil edecek şekilde ele alınmıştır. En başta Nakşî olmak üzere Âşık Ömer, Mısırî, Ümmî Sinân ve Gevherî tarafından umumiyetle kalu belâ ve elesti hatırlatacak şekilde kullanılmıştır.

Ol kemân-ebrû nigāruñ yoluna cân virmege

Dönmezem kâlû belâ'dan itmişem ikrârımı “Nakşî-Gazel 179/2”

³³⁵⁷ Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 202.

³³⁵⁸ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 49.

³³⁵⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 70.

³³⁶⁰ Uludağ, *a.g.e.*, s. 182.

³³⁶¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 235.

³³⁶² Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 160.

Nakşî'nin yukarıdaki ve Âşık Ömer'in aşağıdaki beytinin müşterek teması elest bezminde 'kâlû belâ'da verilen ikrârdan ne pahasına olursa olsun dönmektir. Âşık Ömer'de ikrâr edilen aynı zamanda aşktır. Bu ikrârı inkâr edebilecek kimse aşktan nasibi olmayan 'şekilci ve sûrete ehemmiyet verenler' şahsında zâhiddir:

Cân iken bezm-i elestten eyledi ikrâr-ı aşk

Aşk ol demde olan şimdi kılan izhâr-ı aşk

Âşık olsan eylemezdin zâhidâ inkâr-ı aşk

Aşkın isbâtı delîl-i nûru bürhândan gelir "Âşık Ömer 367/3"

Tasavvufta ikrâr verme 'ahd etme' olarak da bilinir. Ahit insanların bezm-i ezelde ve kâlû belâda Allah (c.c.)'ı Rab tanıyacıklarına ve kendilerini onun kulu bileceklerine dair verdikleri söz demektir. Bu ilk ve umumî ahittir. Diğerisi ise bir şeyhe intisâb etmek isteyen tâlibin onun müridi ve müntesibi olacağına dair verdiği sözdür. Aynı şekilde şeyh de ahdedip tâlibi müridliğe aldığı beyân eder ve muâhede yapılmış olur. Müşid-i kâmil huzurunda verilen ikrâr ve ahid, elest bezminde verilen ahdi ve misâkı tecdid ve tasdikten ibarettir.³³⁶³ Kalben taahhütte bulunmaya akit denir.³³⁶⁴ Avâm diliyle, havâs kalbiyle ahitte bulunur.³³⁶⁵ Kulun yerine getiremeyeceği bir şeyi taahhüt etmesinden ötürü ahidini bozması büyük günah addedilir.³³⁶⁶ Ahdi bozmak, yoldan dönmek âr-i azimdir.³³⁶⁷ Ahdi ve tevbeyi bozmak, insanı sonunda lanete uğratar.³³⁶⁸ Verilmiş sözü, ahdi bozmak ahmâkıktan ötürüdür. Yemininde durma, vefâ gösterme temiz kişinin, muttakî olanın işidir.³³⁶⁹ 'Elest, peymân, erkân, ezel, sadâkat, pîr, er, kâlû belâ, vefâ' gibi mefhumlarla mütenasip kullanılan ahd, bunlar içerisinde de 'peymân, elest ve ezel' ile imtizaç ettirilerek Gaybî, Nâilî ve Nef'î haricinde hemen hemen bütün şairler, hususen de Âşık Ömer, tarafından kullanılmıştır:

³³⁶³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 29. Ayrıca bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 33.

³³⁶⁴ Uludağ, *a.g.e.*, s. 33.

³³⁶⁵ Serrâc, *Luma*, s. 416. 'Akd' için Bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 39.

³³⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. 'el-Âru'l-azîm', Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 364-365.

³³⁶⁷ Uludağ, *a.g.e.*, s. 43. Âr-ı azîm için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 51.

³³⁶⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 215. Ahdi bozma hakkında bkz. 'Nakzu'l-Ahd', Kâşânî, *a.g.e.*, s. 559.

³³⁶⁹ Mevlânâ, *a.g.e.*, C. I-II, s. 472.

Gireli erkân yoluna ahd-ile peymân yoluna

Şevk-ile cānān yoluna vermeğe çün cān gidelim “Âşık Ömer 957/5”

Aşağıdaki beytinde ahdi pîr zaviyesinden değerlendiren Mısrî, irfâna erebilmek için pîr ile olan ahdi gütmeyi, onun dışında ne varsa terk etmeyi şart koşturmuşur:

Pîrünüle olan ‘ahdi güt ne'n varışa hep ço git

Bildüklerini terk it ‘irfâna irem dirseñ “Niyâzî-i Mısrî 98/5”

7.2.3. Cem‘ Olma

Toplanma, birikme, bir araya gelme demek olan cem‘ olma tabiri tasavvuf literatüründe tarîkat büyüklerinin ya da müntesiplerinin zikir, sohbet, ibadet ya da başka işleri için bir araya gelmesi demektir. Sadece Nakşî ve Âşık Ömer’de zikredilmiştir. Nakşî’de erenler cem‘ olup dîvân kuruldu (NAA. H. 4/6), şeklinde geçen ibare; Âşık Ömer’in aşağı derç ettiğimiz bendinde ricâlî’l-gaybın ‘kırklar’ ve ‘yediler’inin bir faaliyeti olarak ele alınmıştır. Beyitte mecâzî manâda kullanılan mescit ve meyhâne mefhumları ibadet ve aşkı tedai ettirmektedir:

Der ki bu Âşık Ömer cem‘ oldu kırklar yediler

Birbirine bakışıp hoş remz-ile söyleştiler

Gördüler hâl-i harâbım bezm-i gamda dediler

Gayrı gelmez mescide meyhâneden dad aldı bu “Âşık Ömer 1157/5”

7.2.4. Cerre Çıkma

Cer ‘selmâna çıkmak, dilenmek’ demektir.³³⁷⁰ Dilenmekten murâd, nefsi ayaklar altına almaktır.³³⁷¹ Mübtedî dervişler, nefislerinin putları kırılınsın diye kısa süreli olarak dilendirilirdi. Aldıkları para ve erzakı bellerine bağladıkları keşküle koyarlardı.³³⁷² Aşağı derç olunan beytinde müritlerini irşâd etme maksadı olmasa şeyhlerin müridlerini dilendirme gibi bir faaliyeti yürütmeyeceklerini belirten Nâbî, cer mefhumunu yukarıdaki tanımlara uygun olarak değerlendirmekte ve bu usûlün nefsi terbiyeye matuf

³³⁷⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 87.

³³⁷¹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 108.

³³⁷² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 132.

olduğunu ifade etmektedir. Nâbî'nin ifadelerinden müridlerin de müridleriyle beraber dilendiklerini anlamaktayız:

Şeyhler itmez idi cerde mürîdin hem-râh

Olmasa kaçdı mürîdânını irşâd itmek

“Nâbî-Gazel 455/4”

7.2.5. Divân Durma, Divân Kurma

Eskiden çavuşların büyük divânda ellerini elleri üzerine koyup verilen emre âmâde bir şekilde beklemelerinden iştikakla türeyen ‘divân durma’, tarîkatlarda büyüklerden birinin selâmını ayakta bekler vaziyette bekleme için de kullanılmıştır.³³⁷³ Sadece Gevherî’de ve sevgili için kullanılan ‘divân durma’ tabiri, müridlerin müritlerinin gelmesine muntazır olmasını hatırlatır mahiyettedir. Bu meyanda el bağlayıp sevgilinin divânına durmak (GE. 98/3), (GE. 108/3); başı açık surette sevgilinin divânına gelmek (GE. 259/4) şeklinde kullanılır.

Nakşî’de ise divân, ‘kurma’ eylemi ile bir araya gelerek ‘dîvân kurma’ şeklinde bir beyitte ‘erenler cem olup dîvân kuruldu’ (NAA. H. 4/6) şeklinde kendini göstermekte ve ‘cem olma’ ile aynı manâda kullanılmaktadır.

7.2.6. Eyvallah

“Eyvallah yahut Türkçe ‘iyi vallah’ olan bu söz, tasavvuf ehline cevap, tastik, soru, kabul, teşekkür, yemin yerlerinde kullanılır.”³³⁷⁴ Bazı tarîkatlarda ‘efendim, peki olur, tamam’ yerine eyvallâh demek âdâptandır.³³⁷⁵ Bu mefhuma sadece Gevherî’nin bir murabbaında tesadüf edebildik. Aşağı derç ettiğimiz bu tek örnekte denileni yapmaya âmâde iki ellerini göğsüne kavşurmuş abdal portresi çizilmiştir:

Abdal olan postunda olur

Eyvallâh destinde olur

İki elleri göğsünde olur

³³⁷³ Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 458. Ayrıca bkz. Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 139.

³³⁷⁴ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 117.

³³⁷⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 130. Eyvallah için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 48-49.

7.2.7. Gönül Gözleme

Hakk’ı gönülden çıkarmamaya, her an ve her yerde Hakk'ın hikmet ve kudretini, sanat ve kuvvetini müşâhede etmeye gönül beklemek denir. Bilhassa melâmetîlerde kullanılan bir ıstılâhtır.³³⁷⁶ Sadece Gaybî’nin bir tek beytinde tespit edebildiğimiz gönül gözleme mefhumuna ‘gönül beklemek’ de denir.³³⁷⁷ Gaybî’nin kullanımı, tasavvufî tanımlara bire bir uymasa da tasavvufî mecrada zikredilmiştir:

Gel gönül gözle rızâ-yı ‘aşka uy ol hâş-ı hâş

Geç bu da‘vâ-yı emelden ‘aşka ol cândan menâş “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 57/1”

7.2.8. Gülbang

“Gül sesi, yani bülbül şakıması anlamına Farsça bir terkibtir, terim olarak yüce ve bir ağızdan bağırsa denir.”³³⁷⁸ Gülbanglar, günlük bazı işler için tertip edilmiş duâlardır.³³⁷⁹ Sadece Âşık Ömer divânında iki yerde gülbang mefhumuna ‘tekye, abdâl, erkân, post’ kavramlarıyla birlikte rastlarız:

Ey Ömer ser-menzil-i mülk-i vücûdu bâb-ıla

Sa’y ile mümkün değil Hakk'tan meğer kim verile

Postumuz gülbang çâr çil tekbîr ile

Tekyenin abdâlıyız erkânı anlar tanırız “Âşık Ömer 585/5”

7.2.9. Halka

Dergâhlarda sûfiler zikir töreninde dâire oluşturacak şekilde otururlar. Toplu olarak çeşitli zikirleri icrâ edecekleri zaman tek veya iç içe birkaç dâire oluşturulur. Bu halkalara ‘halka-i zikir’, ‘halka-i ezkâr’, ‘halka-i tevhîd’ denilir.³³⁸⁰ Dergâh, mestân, zikir mefhumlarıyla tenasüp halinde zikredilen halka tabiri Nâbî’de ‘halka-i dergâh’,

³³⁷⁶ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 129.

³³⁷⁷ Gönül beklemek için bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 147.

³³⁷⁸ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 133.

³³⁷⁹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 149. Ayrıca bkz. Bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 181.

³³⁸⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 192.

Fehîm’de ‘ser-halka-i mestân’, Nâilî’de ‘halka-i ezkâr’ ve Mısırî’de ‘halka-i zikir’ şeklinde 1’er beyitte geçer.

Cünûn-ı ‘aşk-ı mestî-i mey-i zencîrdür gerdün

Harâbât içre ben ser-ħalka-i mestânunam sâķî Fehîm-Gazel 283/7”

Fehîm, alegorik olarak kaleme aldığı yukarıdaki beytinde içki dağıtanın sarhoşlarının teşkil ettiği halkanın en önde geleni olduğunu ileri sürer. Harâbât, mest, mey, sâķî kelimelerinin kullanımı ile meyhânede halka şeklinde şarâp içilmesi ve başlarındaki sâķînin de mestân olanlara şarâp sunması hayali çizilir. Mecâz ve istiarelerle örülü beytin arka planında başlarında şeyhleri olduğu halde zikir halkasını kuran dervişlerin ilâhî aşkla kendinden geçmiş şekilde mürşitlerinin Allah (c.c.)’tan gelen feyzi kendilerine taksimi tasavvuru vardır. Nâilî’nin aşağı aldığımız beytinde ise zikir halkası geçilmesi, aşılması ve üzüründe çok da durulmaması gereken bir merhale olarak düşünülüp tuzağın müşebbehünbihi olarak beyitte yerini almıştır:

Bend oldı ridâ pâyüñe şüfî haberüñ yok

Dâme tütulup ħalka-i ezkârda ħalduñ “Nâilî-Gazel 217/3”

7.2.10. İcâzet Verme

Müridler için mürşidin yanında bir süt emme dönemi bir de süttten kesilme vakti vardır. Mürşidin sohbetine ve terbiyesine devam eden mürid, mürşidinin izni ve oluruyla manevî terbiyesini tamamlar ve yanından ayrılır.³³⁸¹ İzin, ruhsat anlamına gelen icâzetin tasavvufta mürşidinin yanında olgunlaşan müridin onun halifesi olarak başka bir yerde mürid ve talebe yetiştirmek için müsaade almasına denir. Bu izin, mühürlü bir kağıda yazılarak verilir.³³⁸² İcâzet almaya ahz-ı icâzet denir.³³⁸³ Bu mefhuma şairlerden sadece Fehîm ve Nâbî’nin yer verdiğini tespit ettik. Gönül sahiplerinin izin yazılarının sevgilinin yanağının hattında kayıtlı olduğunu belirten

³³⁸¹ Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif*, s. 139.

³³⁸² Gölpmarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 158.

³³⁸³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 31.

Fehîm, yüzün kenarında beliren kısa tüylerle izin yazısı arasında münasebet kurmuş ve ‘hat’ kelimesinin her iki anlamını da düşündürerek ‘hatt’ı tevriyeli kullanmıştır.

Vābeste-i haṭṭ-ı ‘ārīzuñdur

Erbāb-ı dilūñ haṭ-ı cevāzı

“Fehîm-Musammat 3/2/9”

Bir beytinde sabırsız, kararsız ve isteksiz kimselere tarikat pîrlerinin ‘el vermeyeceğini’ ileri süren Nâbî (NB. G. 586/3),³³⁸⁴ bu ibare ile bir taraftan tâlibin tarîkate alınışı hâdisesine işaret ederken diğer taraftan da birtakım sınavlardan ve çeşitli merhalelerden geçmemiş olan bir dervişe ve tüm zorlukların üstesinden gelememiş sâlike mezuniyet diploması yani icâzet verilmeyeceğine atıfta bulunur.

7.2.11. İstihâreye Yatma

Yapılacak bir iş hususunda hayırlı olup olmadığını göstermesi için Allah (c.c.)’tan bir işaret beklemektir. Kur’ân-ı Kerîm sayfaları ve tespih ile yapılabiliyorsa da en yaygın yöntem iki rekat istihâre namazı kıldıktan sonra abdestli bir şekilde sağ tarafa doğru uyumak ve görülen rüyânın teviline göre işin hayır ya da şer olduğuna karar vermektir.³³⁸⁵ Sadece Nâbî’de 3 ve Nâilî’de 1 beyitte geçen istihâre Nâbî’nin aşağı derç ettiğimiz beytinde ‘umûr-ı maslahat-ı dîn’ ifadesiyle tarîkate intisâb etmek isteyen müridin ya da onu kendisine mürid etmek isteyen mürşidin istihâre yapmasına³³⁸⁶ işaret etmektedir:

Umûr-ı maşlahat-ı dîn içündür ey gâfil

Degül menâşib için vaż‘-ı istihârelerûñ

“Nâbî-Gazel 439/3”

Diğer beytinde ise istihâreyi nücûm ve reml ilimleriyle mukâyese eder ve kişinin isteğine kavuşmada istihârenin üstünlüğünü ileri sürer:

³³⁸⁴ Beyit için bkz. ‘Biat ve Biat İle İlgili İfade ve Usûller’, ‘Na’lin, Keş’.

³³⁸⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 193. İstihare ve yapılışı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 163-164; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 248-249. İstihâre duâsı ve namazı hakkında bkz. Yahyâ Âgâh, *Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm*, s. 263-281.

³³⁸⁶ Beyitte istihârenin dine ait işler için olduğu, memuriyet ve mansıp gibi dünyevi işlerde ise istihârenin caiz olmadığını ya da ikinci planda kaldığının söylendiği âşikardır. Lakin Ahmet Talat Onay, bu beyti izah ederken hangi dinî işlerde istihâre yapılabileceğinden habersiz gibi görünmektedir. İlgili kısım için bkz. Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 228. Oysa tarîkate girecek olan her mürit, bunun istihâresini muhakkak yapar ve şayet rüyâ görecek olursa bunun tevilini yetkili kimseye yaptırır.

Nücüm u reml degül reh-ber-i mesîre-i gayb

Murâda rāh-nümā olmaz istiḥāre gibi

“Nâbî-Gazel 831/8”

7.2.12. İtikafa Çekilme

Tasavvufî anlayışa göre itikaf, mâsivâdan uzak kalmak suretiyle Hak’la durmak, gönül evini kirlerden ve pisliklerden arındırıp burada Hakk’ı beklemek demektir. Nasıl ki itikafa durulup beklenen yerin temiz olması şartı varsa, manevî itikafa da gönül hânesinin temiz olması iktiza etmektedir.³³⁸⁷ İtikaf mefhumunu sadece Âşık Ömer’de görürüz. Kaşların mihrâba teşbih-i belîğ ile benzetildiği sevgili için yazılan aşağıdaki beyitte mihrâbın namaz kıldırılan yer olmasının yanında ilk devir sûfilerinin itikaf yaptıkları yer olduğu hatırlatılmış ve mihrâp âsitân ile de tenasüp teşkil edecek şekilde kullanılmıştır:

Kaşların mihrâb edindim i’tikâf etmek-içün

Âsitânın beklerim kalbimi sâf etmek için

“Âşık Ömer 930/3”

7.2.13. Murâkabe Yapma

Murâkabe, kulun bütün işlerinde bir ölü gibi hareket ederek Allah (c.c.)’ın lutfunu istemesi ve ondan gelecek vecd, ilim, feyz gibi ilâhî hediyelere muntazır olmasıdır.³³⁸⁸ Murâkabe, maksûdu gözlemektir.³³⁸⁹ Kulun, bütün hâllerine Rabb’inin muttali olduğunun farkındalığında dâim olmasıdır.³³⁹⁰ Murâkabe kulun, yüce Rabb’inin her an kendisinin hâlini bildiğini ve gördüğünü bilmesidir. Bu şuurun devam etmesi, Rabb’ini murâkabe etmektir. Kul bu durumda yüce Allah (c.c.)’ın her an kendisini kontrol etmekte olduğunu ve kalbine çok yakın bulunduğunu bilir.³³⁹¹ Nitekim murâkabe kurbu gerektirir.³³⁹²

³³⁸⁷ Uludağ, *a.g.e.*, s. 197. İtikafın yapılışı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 252-253. Ahmet Talat Onay, mutekifleri ‘itikafa giren tenbeller’ diye tavsif edip itikafa girenlerin vakitlerini ibadetle değil de uyku ile geçirdiklerini belirterek itikaf hususunu ya da itikafa giren kimselerin menfi tavırlarını da tenkit etmiştir. İlgili kısım için bkz. Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 229.

³³⁸⁸ Bursevî, "Şerh-i Usûl-ı Aşere", s. 68.

³³⁸⁹ Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 92.

³³⁹⁰ Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 88.

³³⁹¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 386-391.

³³⁹² Serrâc, *Luma*, s. 54,

Müşâhede makâmında olan aynı zamanda murâkabe ehlidir. Murâkabe ehli, en küçük zaman dilimini dahi hesap ederek uyanık kaldığı her anda, yapılması gereken emir ya da yapılmaması gereken bir yasak olup olmadığını düşünür. Bu yönüyle o ibnü'l-vakttır, yani vaktin çocuğudur.³³⁹³ Mekkî, murâkabeyi makâm olarak görür ve yakîn sahiplerinin hallerinden bir hâl olarak tavsîf eder.³³⁹⁴ Ahmet Zerruk'a göre murâkabe bir bakıma ihsân ile eş değerdir. 'Allah (c.c.)'a onu görüyormuş gibi ibadet etmendir, sen onu görmesen de şüphesiz o seni görmektedir'³³⁹⁵ hadîs-i şerifinde açıklanan ihsân makâmıdır ve hadîs-i şerifin lafzı ihsân ile ondan farklı düşünilemeyen murâkabeye delâlet eder.³³⁹⁶ Nicholsın da murâkabe ile ihsânın kastedildiğini ifâde eder.³³⁹⁷ Gölpınarlı, murâkabeyi dervişin diz üstü âdâp üzere gözler kapalı bir şekilde oturup gönülden her şeyi çıkartmaya çalışarak göz önüne sadece şeyhinin yüzünü getirmek suretiyle ilâhî feyiz beklemesi şeklinde tanımlar.³³⁹⁸ Bu tarifiyle murâkabe, mürşid için yapılmış olup, bir bakıma râbitayı anımsatmaktadır.

Gaybî ve Nâbî'de tasadüf edilen murâkabe, toplam 4 beyitte geçmektedir. Gaybî, beyitlerinin birinde (SG. 5/1) yukarıdaki tanımlardan farklı olarak Hakk'a tâlib olan kimsenin gönlünün evvelâ pîrine murâkîb (bağlı) olması gerektiğini söyler. Allah (c.c.) ile irtibat ancak bu şekilde sağlanabilecektir. Nâbî'nin aşağı aldığımız beytinde evini temizlemiş ve tertip etmiş misafir bekleyen hâne sahibi temsili ile tam bir murâkabe hâli resmedilmiştir. Hâne sahibi nasıl misafiri beklerse, kalbini Allah (c.c.)'ın vecd, ilim, feyz gibi ilâhî hediyelerine muntazır hâle getiren kimse de kalbini O'na murakıp kılıp

³³⁹³ Murâkabe ve nasıl yapıldığı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, C. I, s. 359-379.

³³⁹⁴ Mekkî, *a.g.e.*, C. I, s. 247. Murâkabenin derece ve makâmları için de bkz. Mekkî, *a.g.e.*, C. I, s. 403-438.

³³⁹⁵ 'Cibrîl hadîsi' diye bilinen bu hadîs-i şerîf, ihsânın ne olduğunu açıklamaktadır ve sahihtir. Bkz. Ebu'l-Hüseyn Müslüm b. El-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî, *Sahîhu Müslim* (Thk. Ebu Kutaybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî), Dâru Tayyibe, 1. bs., Riyad 2006, C. I, s. 24. Hadîs No: 5.

³³⁹⁶ Zerrûk, *Kavâidu't-Tasavvuf*, s. 41.

³³⁹⁷ Nicholson, *İslâm Süfîleri*, s. 83.

³³⁹⁸ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 223. Murâkabe hakkında geniş bilgi için bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. IV, s. 714-727; Herevî, *a.g.e.*, s. 91-92; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 306-308; Bursevî, "Şerh-i Usûl-ı Aşere", s. 68-71; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 498; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 255-256; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 343.

Rabb’ini öyle beklemektedir. Misafirin tek şartı vardır: Evin yani kalbin kendisi dışında her şeyden muarra ve müberra olması:

Āyīne-i idrāküni şāf eyle sivādan

Mihmān mı gelür hāne-i nā-pāke hicāb it “Nâbî-Gazel 29/4”

7.2.14. Nefes Üfleme

Nefes, gayb âleminden gelen ilâhî lutuf ve esintilerle kalbin rahatlamasıdır. Nefesleri yüce Allah (c.c.) ile geçirmek ibadetlerin en faziletlisidir.³³⁹⁹ Manevî yola yeni girmiş mübtedîler, içinde buldukları vaktin gereğini yerine getirmekle uğraşan; nefes sâhibi olanlar da işin sonuna gelmiş kimselerdir.³⁴⁰⁰ “Vakit, hâl, nefes sıralamasında vakit sahibi mübtedî, hâl sahibi orta, nefes sahibi muntahi sayılmıştır.”³⁴⁰¹ Nefes, manevî terbiyesinde nihâyette olana hastır.³⁴⁰² Ermişlerin ses, söz ve soluklarıyla karşısındaki insanlar üzerinde meydana getirdiği tesir demek olan ‘dem’ kavramı ‘nefes’ mefhumu ile münâsebettardır.³⁴⁰³

Halk arasında ‘nefes sahibi’ kimselerin duâsının makbul olduğu inancı menşurdur. ‘Evliyâ, kâmil, pîr-i muğân’ mefhumlarıyla tenasüp içerisinde kullanılan bu mefhuma, Mısırî’de ağırlıklı olmak üzere, sadece Mısırî ve Nâbî’de yer verilmiş ve halkın inandığı zaviyeden bakılmıştır. Mısırî ‘nefesidir kâmilin’ redifli manzumesinde (NM. 94) mütalaalarını şu şekilde beyan eder: ‘Kâmilin nefesi Hak yolunun rehberidir; kâmilin nefesi, (senin) nefisini mât eyleyip öldürerek üflemesi ile ona hayât verendir; âb-ı hayât denilen şey kâmilin nefesidir; mevtâya üflediğinde onu dirilten kâmilin nefesidir.’ Kâmilin nefesi tenleri diri cânları zinde tutmaya muktedirdir:

Diri kılan tenleri zinde iden cânları

Āıldırın ölenleri nefesidür kâmilün “Niyâzî-i Mısırî 94/7”

³³⁹⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 227.

³⁴⁰⁰ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 227.

³⁴⁰¹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 273.

³⁴⁰² Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 665. Nefes hakkında Bkz. Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 130-131; Gölpinarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 235-236; Uludağ, *a.g.e.*, s. 273; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 361-362.

³⁴⁰³ Dem için bkz. Bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 273.

Nâbî de şehzade Ahmed'in doğumu münasebetiyle yazmış olduğu tarih kıtasında evliyânın hoş kokulu nefesinin ömrü boyunca alıp verdiği her nefeste şehzadeye yardımcı olmasını temenni ederken 'ermişlerin nefeslerinin kuvvetli oluşları' hâdisesini hatırlatır:

Olsun enfâs-ı hayâtına mümîd

Ṭîb-i enfâs-ı du'â-yı evliyâ

“Nâbî-Târih 113/4”

7.2.15. Nutuk Çekme, Telkin Verme, Nasihat Etme

Şeyhlerin sözlerine³⁴⁰⁴ müridlerine yaptığı ahlâk ve edep içerikli konuşmalara nutuk denir.³⁴⁰⁵ Mürşitlerin ahlâk tezhibine ve tarîkat âdâbına dair sâliklerine irâd ettikleri şiir türü de nutuk diye adlandırılır.³⁴⁰⁶ 'Ârifin nutku, Hüve'l-Hak'tır (ÜS. 127/9). Evliyânın nutkuna (sözlerine) itiraz edenler, şakîdir (ÜS. 46/8); nâdâna nutk eylememek gerekir (ÜS. 66/9).' Nutuk üzerine en fazla sözü söyleyen Ümmî Sinân'ın aşağıdaki beyti evliyâ nutkunun feyiz ve bereketi ile hasıl olan hâlin güzelliğini anlatır:

Câhil u nâdân her dem alurlar her nefes lâdan kelâm

Evliyâ nutkıyla her dem virdimiz tevḥîd-i hâş

“Ümmî Sinân 81/4”

'Telkin' birisine bir şeyi, sözü veya inancı söylemek anlamında Arapça bir sözdür. Tasavvuftaki manâsı ise, dervişliğe giren müride şeyh tarafından yapılması gerekenlerin irâd edilmesi, tarîkatın âdâb ve erkânının zihnine yerleştirilmesidir.³⁴⁰⁷

Telkîn, sadece Tekke şairlerinden Mısrî, Ümmî Sinân ve Nakşî tarafından kullanılmıştır. Aşağıdaki beyit Niyâzî-i Mısrî'nin, şeyhi Ümmî Sinân için yazdığı ve şeyhinin telkinini alanların yani ona mürid olan kimselerin kazançlı çıkacağı fikriyle örülü manzumeden derç edilmiş bir beyittir. Telkin burada mürid olma manâsındadır:

³⁴⁰⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 280.

³⁴⁰⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 377.

³⁴⁰⁶ Bir tür olarak nutuk hakkında bkz. Ahmet Talat Onay, *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i*, (Haz. Cemal Kurnaz), Akçağ Yay., 1. bs. Ankara 1996, s. 227-231; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yay., 8. bs., Ankara 2005, s. 348; Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, s. 476-478; Artun, *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, s. 138-139; Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 362-363; Bekir Sami Özsoy, *Başlangıcından Günümüze Örnekleriyle Türk Şiiri*, Akçağ Yay., 2. bs., Ankara 2011, s. 215-216; Muhsin Macit, Uğur Soldan, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Grafiker Yay., 2. bs., Ankara 2005, s. 77-78.

³⁴⁰⁷ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 306-307. Ayrıca bkz. Bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 351; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 487.

Arayup bulan ulluğın ılan

Telinin alan buldı ālātı

“Niyâzi-i Mısrî 183/6”

Lügatte ‘iyi niyet sahibi olup başkasının da iyiliğini istemek’ anlamındaki ‘nush’ kökünden türeyen ‘nasihat’ kelimesi ‘iyiliği teşvik edip kötülükten men etmek üzere verilen öğüt, başkasının hata ve kusurunun giderilmesi için gösterilen gayret, başkasının zararına ya da faydasına olan hususlarda onu bilgilendirme’ manâlarıyla kullanılmaktadır.³⁴⁰⁸ Nakşî, Gevherî, Fehîm, Nâbî, Ümmî Sinân, Mısrî’de 1, Âşık Ömer’de 2 beyitte lafzen geçen nasihat kelimesi, şairler tarafından az istimal edilen mefhumlardandır. Câhil nasihat dinlemez (AÖ. 574/4). Gafletten uyanıp nasihat dinlemeyenin gözünü cehennem açacaktır (ÜS. 29/2-4). Nasıl ki iyi bir tedbir ile şarâp üzüm haline gelmiyorsa kan haline gelen gönlü nasihat ıslah etmez (FK. KT. 1/11). Gönlü kara olduğundan gâfile nasihat kâr etmez, böyle insanın kalbi taştan da katıdır (NM. 128/5). Cevherin mâdenini ancak pîrinden nasihat alıp sıdk ile nasihatı tutan mürid bulabilir:

Pîrinden nasihat alan

Odur cevher kânın bulan

Gevherî der sâdık olan

Bütün sıdkın yâra bağlar

“Gevherî 732/5”

7.2.16. Râbıta Yapma

Râbıta, dervişin ibadet ve zikrederken gönlünden dünyâyı ve dünyâya ait olan her şeyi çıkartarak kalp tasfiyesi amacıyla gözleri kapalı bir şekilde şeyhini gönül gözünde canlandırması, kalbini ona bağlamasıdır. Râbıta ile gönül mürşide, onun vasıtasıyla Hz. Peygamber (s.a.s.)’e, onun vesilesiyle de Allah (c.c.)’a bağlanmış olur. Bu sayede kalp, Hak’tan başka her şeyden arınmış olur. Râbıtaya melâmet erbâbı ‘gönül beklemek’

³⁴⁰⁸ Çağrıcı, "Nasihat", s. 408.

derler. Râbitaya en fazla ihtimam gösterenler ise Nakşîler'dir.³⁴⁰⁹ Eşrefoğlu Rûmî, bu şekildeki râbitayı halvette zikrullâh ile meşgul olunurken dahi müridin yapmaya devam etmesini salık vermektedir.³⁴¹⁰

Râbitanın birkaç çeşidi vardır. Müridin şeyhini muhabbetle yâd etmesi ve sûretini zihninde canlandırması (râbita-i muhabbet) muhabbet râbitası; müridin, gönlünü şeyhinin gönlüyle kaynaştırması, kalben şeyhiyle beraber olması (râbita-i kalbiye) kalp râbitası; mürşidinden feyz alabilmek için kendisini şeyhinin yerine koyarak onun şeklinde tahayyül etmesi de (râbita-i telebbüs) telebbüs râbitası olarak bilinir.³⁴¹¹ Nef'î haricinde tüm şairlerin râbita ya da râbita hâli esnasında müşâhedeleri hakkında beyitleri vardır. Râbita mefhumunu hatırlatıcı mahiyette olan beyitler Fehîm, Nâilî ve Nâbî'de fazla iken Tekke şairlerinde birer ikişer beyit bulunması şaşırtıcıdır.

Cemâliñ pertevin gör kim şoyup ten kâsesin âhîr

Ṭulû' itdi vücūdumdan ser-â-ser ṭutdu dünyâyı "Nakşî-Gazel 177/3"

Nakşî'nin mürşidine yazdığını tahmin ettiğimiz manzumesinin yukarı aldığımız beytinde anlattığına göre (mürşidinin) cemâlinin pertevi, ten kâsesini soyduktan sonra vücūdundan tulû ederek bütün dünyâyı baştan başa tutmuştur. Bu hâl bize 'telebbüs râbitası'nı anımsatır. Fehîm'in aşağı derç ettiğimiz ve zünnâr /turrâ münasebetinin şekil yönünden sağlandığı beytinde zâhidin sevgilinin saçlarını anmasıyla birlikte kendisini zünnâra bağlı buluvermesi de bize 'muhabbet râbitası'nı hatırlatmaktadır. Mürşidini, mürşidinin yüzünü, saçını, sarığını hayâline getiren mürid, niyetinde samimi ise kendisini sanki onun yanibaşındaymış gibi hissedebilecektir:

Kendüsin beste-i zünnâr bulurdu fi'l-ḥâl

³⁴⁰⁹ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 257. Râbitaya ayrı bir ehemmiyet veren Nakşîler, râbitayı Allah (c.c.)'a ulaşmak için müstakil bir yol olarak görür ve müşâhede makâmına ulaşmış kâmil bir şeyhe gönlü bağlamak; huzurunda ve gıyabında onun suretini hayalinde muhafaza etmek olarak tanımlar. Nakşîler'in râbita hususundaki tasavvurları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed b. Abdullah Hânî, *Behcetü's-Seniyye-Nakşibendî Âdabı*, Semerkand Yay., 3. bs., İstanbul 2012, s. 180-202. Yine bkz. Ferit Aydın, *Tarikatta Râbita ve Nakşibendilik*, Süleymaniye Vakfı Yay., 2. bs., İstanbul 2000. Râbita hakkında umumî ve ayrıntılı değerlendirmeler için ayrıca bkz. İrfan Gündüz, "Tasavvufî Bir Terim Olarak Râbita", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 19, s. 23-53.

³⁴¹⁰ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfus*, s. 516.

³⁴¹¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 289; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 391-392.

Piçiş-i turrasını eylese bir zâhid yâd

“Fehîm-Gazel 38/10”

Gevherî ve Âşık Ömer’de sevgili için sarf edilen aşağı aldığımız ve onlara benzer birçok beyit, muhabbet râbitasının müşid dışında sıradan insanlara, sevgiliye ya da sevilen bir başka şeye olabileceğinin şiirsel ifadesidir:

Dür olmaz gözümde yârin hayâli

Müeyesser olur mu yâ Rab visâli

“Gevherî 43/3”

Ayrıca Gevherî’nin şiirlerinin birçok yerinde geçen yârin hayâlinin gözünden gitmemesi, hayâl ve fikrinin dâimî eğlencesi olması sevdiğine karşı bir nevi muhabbet râbitasıdır. Muhabbet râbitası diğer Halk şairi Âşık Ömer’in manzumelerinde de oldukça bariz bir şekilde tebellür eder. Sevdiğini görememekten ötürü âh u zâr içinde kalışını dile getirdiği aşağıdaki bendinde Âşık Ömer, yârin fikrinin hatırından eksik olmaması söylemiyle, tasavvufî mecrada zikretmiş olsun ya da olmasın, sûfilerin müşidlerine karşı yapmış olduğu muhabbet râbitası kavramını tedai ettirmektedir:

Mübtelâyım hâtırımdan fikr-i yâr eksik değıl

Meh cemâlin görmeyeli âh u zâr eksik değıl

Çeksem el kılsam ferâgat aşk beni râhat komaz

Başta sevdâ dilde zahmet kalbde nâr eksik değıl

“Âşık Ömer 842/1”

Kalp râbitasının konu alındığı aşağıdaki beyitte ise Nâbî, kalbi Allah (c.c.)’tan başka bağlamaya layık hiçbir şey olmadığını iddia eder. Bu beyti buraya almamızın sebebi kalbi Allah (c.c.)’a bağlamak için kalbi evvela O’na bağlı birisine bağlama zorunluluğudur. Müridin, görüldüğü ya da düşünüldüğü zaman Allah (c.c.)’ı hatırlatan müşide kalbini bağlaması, kalbini zaten Allah (c.c.)’a bağlaması demektir:

Mâ-ħaşal rabt-ı ħalbe layık yok

Nâbiyâ bir İlâh'dan ħayrı

“Nâbî-Gazel 883/13”

7.2.17. Silsile

Bir ailenin şeceresi, soy ağacı demek olan silsile, tasavvufî istilâhta tarîkat şeyhlerinin üstâd zinciri manâsına gelir. Müridin tarîkat silsilesini bilmesi, nesebini bilmesinden evladır. Tarîkat âyinlerinde silsilede geçen şeylerin isimleri saygıya delâlet eden unvânlarla zikredilir ve silsile ricâlerinden bol bol feyz geldiğine, hatta rûhlarının bu âyinlere fiilen katıldığına inanılır.³⁴¹² Silsiletü’z-zeheb ise altın silsile demektir. Tasavvufta içinde ehl-i beytten birinin yer aldığı silsilelere denilir.³⁴¹³ Ümmî Sinân’ın bir manzumesi (ÜS. 25) silsile-nâme niteliğinde olup kendisine kadar gelen şeyhlerin isim ve hususiyetlerini muhtevidir. ‘Silsiletü’z-zeheb’ tabirini ise Gaybî’de görebilmemiz mümkündür. Beyitte Gaybî’nin, mürşidi Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi’den sonra zincirin son halkasını teşkil ettiğini teyit ediyoruz:

Geldi altun silsileyle nūr-ı Hâk birden bire

Vech-i İbrâhim'den oldı Gaybî'ye Hâk rû-nümâ “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 1/14”

7.2.18. Tevbe Etme

İnâbe almak, inâbe etmek terkipleriyle bir şeyhe bağlanma ve derviş olma kastedilir.³⁴¹⁴ Eşrefoğlu Rûmî, müridin mürşidine teslimiyetinin beş şartından bahsederken bu şartların sonuncusu olarak mürşidinin elini tutup tevbe etmesini zikreder.³⁴¹⁵ Divânlardan sadece Nâbî’nin âşık/maşûk münasebetinin anlatıldığı bir beytinde, dudağı eğri büğrü laflara bulaştırmadan cânânın önünde bir daha tevbeler eyleme tembihlenerek müritlerin mürşitlerinin ellerini tutup dediklerini tekrarlamak suretiyle onu şahit tutup Allah (c.c.)’a tevbe etmeleri hâdisesine telmihte bulunularak bu mefhuma yer verilmiş olunur:

Bir dağı tevbeler it pîşgeh-i cânânda

Lebûn âlûde-i harf-i sühân-ı hâm itme “Nâbî-Gazel 771/4”

³⁴¹² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 126, s. 320. Silsile için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 439.

³⁴¹³ Uludağ, *a.g.e.*, s. 126, s. 320.

³⁴¹⁴ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 162.

³⁴¹⁵ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfus*, s. 426-427.

7.2.19. Teveccüh

‘Bir tarafa dönme, yönelme, yakınlık duyma’ manâlarına gelen teveccüh müridin mürşide, mürşidin Allah (c.c.)’a yönelerek gönlünü bağlaması demektir. Şeyhin müridine teveccühünde şeyh, bütün ruhanî tesirini ve manevî gücünü müridinin kalbi üzerine yoğunlaştırıp ona feyz akıtır ve onu manevî bir değişime uğratar. Teveccüh aynı zamanda Nakşîlik’te muhabbet râbitasının bir şeklidir. Bu râbitada mürit muhabbet yoluyla şeyhinin rûhaniyetine yönelerek beşerî ve bedenî varlığından bî-haber olacak şekilde istiğrâk hâline geçer. Bu durumda şeyhin rûhaniyeti müridin batinında faaliyete geçip beşerî vasıflarını ortadan kaldırır. Bunun neticesinde mürid, kademeli olarak mürşidinin rûhanî vasıflarına bürünür, onun ahlâkı ile ahlâklanır.³⁴¹⁶

Kâşânî’ye göre teveccüh, kalbin Allah (c.c.)’a boyun eğerek her çeşit varlığın sûretinden arınma demektir.³⁴¹⁷ Teveccüh, Allah (c.c.)’a yönelip ondan başka her şeyden alakayı kesmektir. Bu hâlde sûfi bütün nebî ve velîlerin makâmı teklif olursa bir ân için dahi olsa hiç birisine iltifat edip aldırış etmez. Bu noktada onun Hak’tan başka matlûbu ve maksûdu yoktur.³⁴¹⁸ Gaybî’de teveccüh ile ilgili 3 beyit bulunurken Âşik Ömer, Fehîm, Nâsilî’de 1’er beyit vardır. Beyitlerde teveccüh ekseriyetle ‘ebrû, mürşid-i kâmil ve pîre’ edilir. Gaybî, tâlibe nasihat içerikli manzumesinin aşağıdaki beytinde gece gündüz pîrine teveccüh kılmasını tembihleyerek teveccühünün nihâyetinde onun yüzünde Hakk’ı müşâhede edebileceğini bildirmektedir:

Gice gündüz sa’y idüp eyle teveccüh kııl niyâz

Göresün Hakk’ı o yüzden a’zam mücellâ budur “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 43/2”

Zâhidin iki yüzlülüğüne işarette bulunan Nâilî’de ise teveccühün Kaşânî ve Ankaravî’nin tanımındaki ‘Allah (c.c.)’tan başka her şeyden ilgiyi kesmek, sadece ona yönelmek’ manâsının anımsatıldığını müşâhede etmekteyiz:

³⁴¹⁶ Uludağ, *a.g.e.*, s. 357.

³⁴¹⁷ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 165.

³⁴¹⁸ Bursevî, "Şerh-i Usûl-ı Aşere", *Tasavvufî Hayat*, s. 66. Teveccüh hakkında tafsilat için bkz. *A.g.e.*, s. 66-67; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 165; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 493-494.

Nazaruñ yārda sen secdede zāhid bilsek

Bu teveccüh hām-ı ebrūya mı mihrāba mı

“Nâilî-Gazel 84/2”

7.2.20. Tevessül

‘Vasıta, aracı, bahane’ manâlarına gelen vesîle, tasavvuf ıstılâhında ‘Allah (c.c.)’a yaklaşmak, bir dileğin kabul olmasını ya da bir musibetin giderilmesini sağlamak için velîlerden medet umma, onları vesîle edinme’ demektir. Kur’ân-ı Kerîm’de imân ve amel ile tevessülde bulunularak duâ etme, ‘Allah (c.c) katında vesile arayınız’³⁴¹⁹ âyet-i kerîmesiyle tavsiye edilmiştir.³⁴²⁰ Bu âyet-i kerime ile sınırsız bir vesile alanı insanlığın önüne açılmış, insana Kur’ân-ı Kerîm ve sünnet-i seniyyeye muhalif olmayan her imkândan faydalanma fırsatı verilmiştir.³⁴²¹ Sâlih amel ve şâhıslarla tevessül, Peygamber (s.a.s.)’in anlattığı bir kıssada mağarada sıkışıp kalanların kurtulmak için en iyi amellerini söylemeleri misâlinde olduğu gibi câizdir.³⁴²² Tevessül mefhumu, Ümmî Sinân’da birkaç beyitte yer edinirken Nâbî ve Mısırî’de 1’er beyitte geçer. Nâbî, tarîkat pîrlere tevessül edilirse murâda kavuşulacağını (NB. G. 754/9) ifade eder. Mısırî de, aşağı derç ettiğimiz beytinde hidâyetin pîr vesilesiyle vuku bulacağını bildirir. Pîr ile tarîkatın kurucusu da tarîkatın hâl-i hazırdaki şeyhi de kastedilmiş olabilir. Pîr, Allah (c.c.)’ın hidâyetine yaklaşıtııcı olarak beyitteki yerini alırken beyitte hidâyet için evvela bir mürşide bağlanma ve ardından ona tevessül etme salık verilmektedir:

Şeyhüni hağ bil ey Niyâzî kim

Pîr yüzündendir Hağ hidâyâtı

“Niyâzî-i Mısırî 183/12”

7.2.21. Tasarruf

Anlamı Türkçeye aşınmış hatta zıtlaşmış şekilde geçen Arapça tasarruf kelimesi ‘bir şeyi dilediği gibi sarf etme, kullanma’ manâsına gelmektedir. Tasavvufî manâda

³⁴¹⁹ Bkz. Mâide 5/35.

³⁴²⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 380.

³⁴²¹ Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, s. 618.

³⁴²² Zerrûk, *Kavâidu't-Tasavvuf*, s. 157. Tasavvufta velîleri vesîle edinme hakkında çarpıcı tespitler için bkz. Uludağ, *Keşif ve Kerâmet*, s. 159-172. Vesîle için bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 525-526. Vesîle hususunda Selvî’nin müstakil bir çalışması mevcuttur. Bkz. Dilaver Selvi, *Kur'an ve Sünnet Işığında Rabita ve Tevessül*, Umran Yay., İstanbul 1994.

tasarruf, bir velînin Allah (c.c.)’a nazı geçmesi dolayısıyla dünyâ işlerinden bazılarını idare etmesi, kendisine iltica edenlerin murâdlarını yerine getirtmesi anlamına gelir. Tasarruf, velînin sağığında olabildiğı gibi vefatından sonra da gerçekleşebilmektedir.³⁴²³ Tasarruf mefhumu Nâbî’nin 3, Gaybî’nin 2, Nakşî’nin 1 beytiyle karşımıza çıkar. Nakşî dört unsurun (anâsır-ı erbâ), pîrinin tararrufuna verildiğini (NAA. G. 44/4); Gaybî ise ‘kutb’un ân-ı dâim olarak sürekli tasarruf ettiğini (SG. 104/5); Nâbî Abdulkâdir-i Geylânî’nin feleğî daha doğumunda tasarrufu altına almaya başladığını (NB. K. 27/4) belirtir ve hakkında yazdığı methiyede Geylânî’nin bu tasarrufunun devam ettiğini şu şekilde ifade eder:

Hâl-i mevtinde dahı hâl-i hayâtında gibi

İder imdâd-ı taşarruf eşer-i himmet-i Şeyh “Nâbî-Kasîde 27/5”

7.2.22. Ziyaret

Tasavvufî istilâhta ziyâret, kutsal olduğuna inanılan ve mübarek kabul edilen velî, ermiş ve din büyüklerine ait kabir ve türbelerin ziyâret edilmesi ve bu yerlerde kurbân kesilerek ibadet ve duâlar edilmesi demektir.³⁴²⁴ Âşık Ömer’in Bursa’yı tavsif ve tasvir ettiği bilâdiye türündeki manzumesinin aşağı alınan bendinde kutb-ı âlem olarak gördüğü Emîr Sultân’ın merkadini ziyaret ettiği anlaşılmaktadır:

Diyâr-ı Bursa'da eğlendik kaldık

Şimdi budur bize bir mekân diyü

Sürdük yüzümüzü ziyâret kıldık

Kutb-ı âlemdir Emîr Sultân diyü

“Âşık Ömer 1171/1”

³⁴²³ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 304. Tasarruf hakkında bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 344; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 475.

³⁴²⁴ Uludağ, *a.g.e.*, s. 395. Kabir ziyaretlerinin temel gayesi ölümü hatırlayarak ölüme hazırlıklı olmak ve âhîret bilincini hatırdâ sürekli canlı tutmaktır. Ziyaret esnasında değişik hurafe ve inanışlar çerçevesinde tavırlar sergilemek İslâm ile bağdaşmamaktadır. İhsan Çapçioğlu, "Kabir/Türbe Ziyareti", *İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, C. I, s. 415-416.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

TARİKAT MEKÂN, KIYÂFET VE ÂLETLERİ

8.1. Tarîkat Mekânları

Ortaya çıktığı zamanlarda ferdî bir karakter arz eden tasavvufî düşünce ve hayat tarzı, Hicrî 3. asrın ortalarından itibaren pek çok kimsenin kabul edip benimsediği bir hüviyet kazanmıştır. Ferdî temayüller, toplulukların hareket tarzı hâline gelmiş ve tasavvufî fikirleri yayan şeyhlerle bunların etrafında bir halka oluşturan müritler görülmeye başlamıştır. Zikir, âyîn ve kendilerine has ibadetlerini yapabilmek için dergâhlar, hankâhlar, tekkeler ve zaviyeler bu toplulukların cem oldukları, hasbihâl ettikleri ve kültürlerini yaydıkları mekân ve mahâller olarak ortaya çıkmıştır.³⁴²⁵ Tarîkat ehlinin cem olup ibadet tâatle işigal ettiği mekânlardan tetkik edilen divânlarda en fazla zikredilene tekke olmuş, onu dergâh ve hankâh izlemiştir.

8.1.1. Âsitân

Âsitân, tasavvuf edebiyatında himmet umulan şeyhin kapısıdır.³⁴²⁶ Âsitân, tekkenin büyüğüne verilen addır. Mecâzen sevgilinin makâmı olarak da değerlendirilir.³⁴²⁷ Kapı dibi, eşik yanı, ayakkabının çıkarıldığı mahal manâsına gelen bu kelimeyi Türkçede tekke olarak kullanırız.³⁴²⁸ Büyük bir velînin veya bir tarîkat kurucusunun gömülü olduğu türbeye de âsitân denir.³⁴²⁹ Tetkik edilen divânlarda ‘âsitân-ı Mevlâ, Âsitân-ı Mevlânâ, âsitân-ı pîr, aşk âsitânı’ gibi terkip ve ifadelerle zikredilen âsitân ‘aşk, ilim, pîr, zâhid, Şeyh Ebûbekir, Mevlânâ’ gibi kişi, kişilik ve kavramla münasebete getirilmiş ve beyitlerde ‘sevgilinin makâmı, eşigi, katı; dergâh; bir tarîkatın ana merkezi’ manâlarına gelecek şekilde yer almıştır: ‘Zahidin kuru ilmi kendisini âsitâne ulaştıramaz (NAA. K. 3/23). Şeyh Ebubekir’in âsitânı mübarek bir âsitândır, doğru ve dürüst kimselerin gelip gittiği yerdir (NB. K. 25/1). Gözlerim âsitân-

³⁴²⁵ Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, s. 3.

³⁴²⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 54.

³⁴²⁷ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 36.

³⁴²⁸ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 27-28.

³⁴²⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 47.

1 Hazret-i Mollâ'yı gözlemektedir (AÖ. 875/4). Kalbimi tasfiye edebilmek için sevgilinin âsitânını beklerim (AÖ. 930/3).³⁴³⁰ Âstân-ı pîre istinâdımız olduğundan hüküm-i kazâyâ zerre kadar itirazımız yoktur (NK. MST. 3/20).³⁴³¹

8.1.2. Dergâh

Şeyhlerin ve müridlerin ikâmetgâhı olan dergâh, tekkelerin büyüklerine verilen addır.³⁴³² Bu mefhum beyitlerde 'dergâh-ı Hak, dergâh-ı izzet, dergâh-ı kurb, dergâh-ı Rabbü'l-ibâd, ulu dergâh, dergâh-ı alâ' gibi terkiplerle zikredildiğinde 'sıgınılacak yer, makâm, Allah Teâlâ'nın huzûru' manâlarını ifade etmiş ve ekseriyetle de bir mekân adı olmaktan ziyade bu manâsıyla kullanılmıştır: 'Nefsine mağrur olmayan kişi, Mevlâ'sını aradığında dergâhını bulacaktır (GE. 537/4). İlâhî, kapına gelmişim ganî dergâhına muhtacım (ÜS. 71/12).'

Nâbî'nin naat türünde olan gazelinin aşağı aldığımız makta' beytinde zikredilen 'dergâh', Hz. Muhammed (s.a.s.)'in kabr-i şeriflerinin bulunduğu 'mescid-i Nebî'dir ve 'Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yüce merkadı' manâsına kullanılmıştır:

Mürâ'at-i edeb şartıyla gir Nâbî bu dergâha

Meţâf-ı kudsiyândur büsegâh-ı enbiyâdur bu "Nâbî-Gazel 655/5"

Dergâh, Nef'î'de devlet ricâlinin katı ve makâmı olarak karşımıza çıkar: Adâletli derâhının kilimi arştan yüce değilse de felekten aşağı değildir (Sultân Ahmed için) (NF. K. 6/14). Dergehünde bir dilim nânı bana çok gördüler (Sultân Murâd için) (NF. K. 16/29). Gerek a'lâ ve gerek ednâ Kabe gibi dergâhına secde etse nola (Sadrazam Hafız Ahmed Paşa için) (NF. K. 41/11). Dergâh-ı devlet-penâhı mültecâ-yı hâs u âmm (Şeyhülislam Muhammed efendi için) (NF. K. 52/4).'

³⁴³⁰ Bent için bkz. 'İtikafa Çekilme'.

³⁴³¹ Beyit için bkz. 'İnat'.

³⁴³² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 124. Schimmel, eserinin 'Tasavvufi Tarikatlar ve Dergâhlar' bölümünde dergâhı, dergâh yerine kullanılan kelimeleri açıkladıktan sonra dergâha müteallık tâc, hırka gibi kıyâfetlere ve kullanım özelliklerine kısaca değinir. Bu arada, dergâhların ilk kurucusu kabul edilen Ebû Said b. Ebü'l-Hayr hakkında da bilgi verir. Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 243-260.

Şark kültüründe kendisine farklı bir yücelik atfedilmiş olan eşik, dergâhı ifâde eden mecâzî bir kelimedir. Ulu bir kimsenin makâmının yüceliği anlatılacağı zaman evvela mahviyetin timsali eşikten başlanılıp memdûhun eşiği zikredilerek methodilir. Mürid-mürşid hukûkunda da yine mürid, şeyhinin kapısının eşiğini öper, bu eşiğe başını koyar.³⁴³³ Bu hareket, onun yoluna baş koymasının ve mürşidine bağlılığının ifadesidir. Mevlânâ, velînin kapısını çal ve kapı önünde dur, bekle; çünkü gökyüzü damına çıkmak için velî olmayanlara yol yoktur, der.³⁴³⁴ Dışarıdan içeriye geçişin vasıtası olan eşik, zâhirden bâtına, dıştan içe, içerideki yani dergâhtaki mürşide eriştirdiğinden tarîkat ehli tarafından mukaddes kabul edilmiştir. Eşik, önünde beklenildiği ve yüzlerin sürüldüğü yer olması hasebiyle yokluğun ve tevâzunun timsalidir.³⁴³⁵ Hiçliğin sergilendiği meydândır.³⁴³⁶ Eşik mecâzdan hakîkate, zâhirden bâtına geçişin de ifadesi sayılır.³⁴³⁷ Tetkik edilen divânlarda mârifette yüce derecelere ulaşma, cehâlet perdesini yırtıp gafletten uyanma, ölmeden evvel ölme, gizli sırlara erme maksadıyla Hakk'ın (ÜS. 48/12),³⁴³⁸ irfân ehlinin (NM. 12/1), kâmil bir şeyhin (NAA. G. 98/7), kâmil bir mürşidin (NAA. G. 192/13), pîrlerin (SG. 12/6), velîlerin (NAA. MH. 3/3),³⁴³⁹ erenlerin eşiklerinin beklenilmesi salık verilmektedir:

İnanup her İblîse yolîñ evdirme luţf eyle

Erenler eşiğîn bekle sen anlardan firâr etme

“Nakşî-Gazel 139/2”

8.1.3. Hankâh

Sohbet ve toplantı yeri demek olan hankâh; tarîkat ehlinin, mutasavvıf ve dervişlerin bir araya gelip sohbet ettikleri; beraber zikir ve semâ yaptıkları özel yerin

³⁴³³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 128.

³⁴³⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 624.

³⁴³⁵ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 116.

³⁴³⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 152.

³⁴³⁷ Uludağ, *a.g.e.*, s. 128. Eşik hakkında tasavvuftan dilimize geçen deyim ve atasözleri için bkz. Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 115-116.

³⁴³⁸ Beyit için bkz. ‘Naz, Niyâz’.

³⁴³⁹ Beyit için bkz. ‘Havâs ve Havâs Mukabili Tipler’.

ismidir.³⁴⁴⁰ Hankâh, sûfilerin toplandığı yerler sıralamasında büyüklük olarak ilk sırada yer alır. Âsitâne ile aynı manâyı ifâde eder.³⁴⁴¹ Tetkik edilen divânlarda ‘dil hankâhı, hankâh-ı gam, hankâh-ı ten’ gibi ifade ve terkiplerle zikredilen hankâh ‘meyhâne, meygede, rind, riyâ, zâhid, Gülşenî, Halvetî’ gibi mefhumlarla tenasüp teşkil edecek şekilde beyitlerde yer alır. Fehîm, Ramazan Bayramı dolayısıyla yazdığı şiirde meyhâne ve tekkelerde olan herkesin toplanıp bir araya geldiği, (Hak aşkıyla) sarhoş ve örtünmüş (olan müritlerden) boş bir köşe kalmadığı ifade etmiştir. Hankâhla kastedilen oranın müdavimleri olduğundan kelimedeki mecâz-ı mürsel vardır:

Meykede vü hankâh eylediler ictimâ‘

Künc-i tehi kalmadı mest ile mestürdan

“Fehîm-Gazel 231/3”

8.1.4. Mevlevî-hâne

Mevlevî-hâne ‘Mevlevî dergâhı’ anlamına gelir ve tetkik edilen divânlarda sadece Âşık Ömer’in 2 bendinde geçer. Bu bentlerden biri İstanbul’u anlattığı şiirinde Beşiktaş Mevlevî-hânesi’nin Hisar’a ve İstanbul’a ayrı bir güzellik kattığını (AÖ. 763/3) ifade ederken irâd olunmuş; diğeri ise bilâdiye türündeki bir manzumesinde dervişlerin ocağı diye tavsif edilen İstanbul’un ‘Yenikapı’sı zikredilirken söylenmiştir:

Yedikule evliyâlar durağı

Silivrikapı’da yanar çırağı

Yenikapı dervişlerin ocağı

Mevlevî-hâneyle devrânımız var

“Âşık Ömer 436/5”

8.1.5. Ocak

İçinde odun kömür yakılan yere ocak denildiği gibi soy, sop, dirlik, düzen, kurum hakkında da mecâzen ocak tabiri kullanılır.³⁴⁴² Ocak Türkler’de saygı duyulan bir unsur

³⁴⁴⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 158.

³⁴⁴¹ Hankâh hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Neseî, *İnsan-ı Kâmil*, s. 89-90; Uludağ, "Hankah", s. 42-43; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 196.

³⁴⁴² Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 245.

olmuş, Türk tasavvuf tarihinde ocağa çok farklı bir kıymet atfedilmiştir.³⁴⁴³ Esasen Bektaşî tabirlerinden olan ocak³⁴⁴⁴ Âteşbâz-ı Velî'nin makâmı olarak kabul edildiği için Mevlevîler'de de saygı görmüştür ve ocağa niyâz etmeden âyîne başlanmamıştır. Ocak, Mevlevîler'in en kutsal mekânı addedilmiştir.³⁴⁴⁵ Âşık Ömer'in yukarıdaki bir bendinde (AÖ. 436/5)³⁴⁴⁶ ocak, bu manâları tedai ettirecek şekilde değerlendirilmiştir. Nakşî'nin sözlerini idrâk edebilenlerin 'ulu ocaktan kimseler' olarak olarak tavsif edildiği aşağıdaki beyitte ise ocak, aynı düşünce ve maksat etrafında bir araya gelen kimselerin faaliyet yürüttüğü mekân olarak kullanılmış ve bu kelimeyle dergâh anımsatılmak istenmiştir:

Kelâmuñ fehm iden Nakşî cihân-ı bî-vefâ içre

Sebağ-dâşuñdur ol kes bil ki ol ulu ocağdandır "Nakşî 61/5"

8.1.6. Ribât

Tekke olarak anılan bir diğer yapı ribât³⁴⁴⁷ olup bu kelime şairlerden Nâilî'de mecâzî olarak 'dünyâ' anlamında telakki edilmiş, hevâsına uyanların bu dünyânın tehlikeli bir yer olduğunu bilemediklerini ifade maksadıyla kullanılmıştır:

Çonarlar ehl-i hevâ ihtiyâñ bilmezler

'Aceb hañar yeridir bu ribâñ bilmezler "Nâilî-Gazel 102/1"

8.1.7. Tekke, Tekye

Tekke, İslâm medeniyetinin temel kurumlarından biridir ve bir şeyhin denetimi ve yönetiminde tasavvuf eğitiminin verildiği mekânın adıdır. Tekke kelimesinin aslının hangi dile ait olduğu ve menşei hususunda görüş birliği olmamakla birlikte günümüzde

³⁴⁴³ Haşim Şahin, "Ocak", *DİA*, İstanbul 2007, C. XXXIII, s. 316-317.

³⁴⁴⁴ Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 711.

³⁴⁴⁵ Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, s. 47-48. Halil Çeltik, 'Divân Şiirinde Ocak' isimli çalışmasında Divân şairlerinin ocağı ne manâda kullandıklarını örneklendirirken şairlerce ocağın tekke anlamına gelecek şekilde terennümüne de değinmiştir. Ocak'ın tekke olarak kullanımı hakkında bkz. Halil Çeltik, "Divan Şiirinde Ocak", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 2012/63, s. 325-327.

³⁴⁴⁶ Bend için bkz. 'Mevlevî-hâne'.

³⁴⁴⁷ Ribât hakkında bkz. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 37; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 339-340. Ribât ve tekkelerde kalmanın fazileti, ribâttakilerin suffa ashabına benzemesi ve ribâtta bulunan sûfilerin vasıfları hakkında ayrıca bkz. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 144-161.

‘tekke’ olarak telaffuz ettiğimiz bu kelimenin ‘tekye’ şeklinde Osmanlı Türkçesinde 15. yüzyıldan sonra kullanılmaya başlandığı düşünülmektedir.³⁴⁴⁸ Âsitân, tekye, dergâh, zâviye, hankâh, ribât gibi çok farklı isimlerle anılagelen tekkeler zaman içerisinde pek çok ictimâî, dinî ve bedîî faaliyetlerin merkezinde yer almıştır.³⁴⁴⁹ Fakat ne yazık ki çeşitli sebeplerden ötürü³⁴⁵⁰ Tanzimat dönemi ile başlayıp Cumhuriyet ile birlikte zirveye ulaşan eski kurumları kötüleme ve karalama düşüncesi hep revaçta olmuştur.³⁴⁵¹ Tasavvufî yaşantıyı her ne kadar zamana sıkıştırmak ya da mekâna hapsetmek doğru değil ise de aynı tarîkate mensup müridler ya da farklı tarikat müntesipleri birlik ve beraberliğin getirdiği gayret ve çabanın müsbet sonuçlarından müstefit olma, ilâhî muhabbeti doğrudan kaynağından tedarik etme, parçalanıp dağılmama ve en önemlisi bağlı buldukları tarikatın vecibelerini yerine getirme maksadıyla tekkelerde bir araya gelmişlerdir. Tekkeler zaman içerisinde dinî yaşantının merkezi olmakla kalmamış aynı zamanda sosyal hayatın da merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Tetkik ettiğimiz divânlarda tekkenin ‘âsitân, eşik, tekye, dergâh, hankâh’ gibi farklı kullanımlarını tespit ettik. ‘Âlem tekkesi, aşk tekkesi, tekke-i aşk, tekke-i gam, fânî tekke’ gibi çeşitli ifade, terkip ve teşbihlerle zikredilen tekke, bu isimle sadece Halk şairlerinin beyitlerinde

³⁴⁴⁸ Mustafa Kara, "Tekke", *DİA*, İstanbul 2011, C. XL, s. 368-370.

³⁴⁴⁹ Osmanlılar'da dinî hayatın müesseseleri bu müesseselerin İslâm'a ve Müslümanlar'a hizmeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Kara, "Osmanlılar'da Dinî-Tasavvufî Hayatın Müesseseleri", *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, Dergâh Yay. 2. bs. İstanbul 2010, s. 112-126; M. Baha Tanman, "Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları/Tekkeler", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, (Edt. Ahmet Yaşar Ocak), TTK Yay., 2. bs., Ankara 2014, s. 363-424.

³⁴⁵⁰ Bu sebeplerden bazıları olarak kendini yenileyemediği, çağın şartlarına ayak uyduramadığı ve ahlâken yozlaştığı ileri sürülmüştür. Daha 13. Asırda Mevlânâ bir hikâyesinde, tekkelerin ahlâksız bazı kişiler yüzünden bozulmaya yüz tutmuş olduğuna işaret etmektedir. İlgili hikâye için bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 627-629.

³⁴⁵¹ Tekkeler hakkında kıymetli çalışmaları olan Mustafa Kara, ‘Tekkeler ve Zaviyeler’ adlı eserinde tekkelerin ortaya çıkış sebeplerini, tarih içerisinde İslâm'a ve Müslümanlara hizmetlerini, sosyal ve içtimaî hayattaki yeri ve önemini, kapatılma sebeplerini ve bu sebeplerin ardında yatan asıl âmilleri ve bazı bozukluk ve aksaklıkların tekkelerin tamamına teşmil edilerek yaşayan tarih konumunda olan tekkelerin tezyif, tahkir ve lağv edilmesini tarihî vesikalarla ortaya koymuştur. Bkz. Mustafa Kara, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergâh Yay., 5. bs. İstanbul 2013. Yine tekkelerin İslâm düşüncesindeki yeri ve kapatılması hakkında Abdurrahman Güzel'in ve tekkelerin Osmanlı döneminde devletle münasebeti ve Batılılaşma gayreti içerisindeki devletin, tekkelere karşı takındığı tavır ve tekkelerin islah edilmesi yönündeki çabaları hususunda İrfan Gündüz'ün konuya ışık tutar çalışmaları mevcuttur. Bkz. İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1984; Abdurrahman Güzel, *Tekke ve Zaviyelerin İslâm Düşüncesi Yeri ve İlgası*, Feryal Matbaacılık, Ankara 1992.

telaffuz edilmiştir. İçerisinde semâ edilmesi (GE. 371/2),³⁴⁵² tecride girilmesi (AÖ. 605/2)³⁴⁵³ ve irşâd faaliyetlerinin yürütülmesi (GE. 510/5) gibi hususiyetlerle çeşitli mecâz ve teşbihlerle beyitlerde yer almıştır. Tekye olarak ise ‘derûn, âlem, cennet, harâbât, gam, dünyâ, aşk’ gibi mefhumların müşebbehünbihi olarak da zikredilip ‘abdâl, aşk, dede, derviş, edeb, erkân, fakîr, harâbât, kerâmet, meyhâne, mürşid, vecd, semâ, post, pîr, sûfî, şal, tâc, şeyh, zâhid’ mefhumlarıyla münasebettar olarak ve en fazla Âşık Ömer’de işlenmiştir:

‘Cihânda her gece bir tekyenin abdâlıyız (AÖ. 598/2). Tekye-i aşk içre bî-çâre abdâlım dedim, eğnimden hırkamı başımdan da külâhımı aldılar (AÖ. 387/2). Âkil isen bir mürşidin eteğini tutup tekyesinde senelerce mihmân ol (AÖ. 559/2).³⁴⁵⁴ Tekye-i aşk içre ehl-i zikrullâh olup devrâna girmiş çıkmışız (AÖ. 560/3). Postumuzun abdâlıyız, tekye-i aşk içre yolu erkânı gözleriz (AÖ. 1422/58). Tekye-i gamda soyunduk, ne tâc u ne kabâmız var (AÖ. 598/4). Tekyenin abdâlıyız erkânı anlar tanırız (AÖ. 585/5).³⁴⁵⁵ Bu semâ ve neyden ne anladın, bu tekkede sana hiç vecd ü hâl gelmedi mi (NK. G. 360/4).³⁴⁵⁶ Âlem bir tekye-i kübrâdır, felek de müderristir (AÖ. 275/1). Ey dil, bu cihân bir tekyedir, konanlar aç olmaz (AÖ. 120/1).’

8.1.8. Türbe

Tasavvuf erbâbının uğradığı mekânlardan biri de türbedir. Buraya önceki yüzyıllarda yaşamış ve âhirete göçmüş tarikat büyüklerini ziyaret amaçlı gelinir. Türbe, bir ermişin kabrinin bulunduğu³⁴⁵⁷ yatırım yattığı üstü yapıya denir.³⁴⁵⁸ Nâbi Şeyh Ebûbekir Tekkesi’ni övdüğü kasidesinde onun türbesinin meleklerin, ruhların, insanların ve cinlerin ziyaret mahalli olduğunu ifade ederken türbeyi zikreder:

Ziyâretgâh-ı cinn ü ins ü ervâh ü melâ’ikdür

³⁴⁵² Beyit için bkz. ‘Semâ, Devrân’.

³⁴⁵³ Bent için bkz. ‘Hulle’.

³⁴⁵⁴ Bent için bkz. ‘Biat ve Biat İle İlgili İfade ve Usûller’.

³⁴⁵⁵ Bent için bkz. ‘Gülbang’.

³⁴⁵⁶ Beyit için bkz. ‘Mûsikî Unsurları İle İlgili Mecâzlar’, ‘Makâmlar ve Hâller’.

³⁴⁵⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 361. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 498.

³⁴⁵⁸ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 316.

Türbeyi bekleyen kimseye türbedâr denir.³⁴⁵⁹ Türbedâr, türbenin açılıp kapanması, temizliği gibi işlerine bakar.³⁴⁶⁰ Türbe mefhumu, sadece Gevherî'nin tek beytinde (GE. 565/5) tasavvufî manâsı dışında, zamanı geçmiş sevgili için ‘âsitânında türbedâr olmaya Gevherî'den gayrı kulu kalmamış’ ibaresiyle ‘türbedâr’ olarak anılmıştır. Sevgilinin çağı geçmiş, dönemi kapanmış lakin şair onu hâlâ sevmektedir.

8.1.9. Zâviye

Sadece Nâilî'nin bir beytinde ‘zâviyedâr-ı fenâ’ (NK. K. 32/8)³⁴⁶¹ şeklinde zikredilen zâviye ‘köşe, açığı, evin köşesi veya odası’ manâsına gelip aynı zamanda umumiyetle şehirlerin uzak yerlerinde kurulan ve tekkenin küçüğüne verilen isimdir.³⁴⁶² ‘Kendi özünü yok bilmeyenler bu meclise gelmesin’ (SG. 105/7)³⁴⁶³ diyen Gaybî'nin ifade ettiği meclis de ‘tekke’ yerine kullanılmış olsa gerektir.

8.2. Tarîkat Kıyâfet ve Âletleri

İslâm, kıyâfet ve tesettüre ayrı bir ehemmiyet vermiş, uygulamada bazı değişik anlayışlar görülse de kıyâfetin çeşitlenmesinde ve farklı türevlerinin zuhûrunun temelinde bu tesettür algısı rol oynamıştır. Bununla birlikte kıyâfet seçiminde ve giyiminde örf ve ananelerden gelen yaptırımlar da etkili olmuştur.³⁴⁶⁴ Bu bölümde giyim kuşam ve hayatın idamesi için kullanılan kıyâfet ve âletlerden sûfî ve mutasavvîf zümresinin sadece kullanmak ve giymekle kalmayıp aynı zamanda çeşitli imge ve

³⁴⁵⁹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 362.

³⁴⁶⁰ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 499.

³⁴⁶¹ Beyit için bkz. ‘Zâviyedâr’.

³⁴⁶² Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 542; Bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 390. Zaviye terimi, zaviyelerin kuruluşu, teşkilâtı, Anadolu ve çeşitli İslâm ülkelerindeki varlığı hakkında bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviyeler Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme", *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar-Makaleler, İncelemeler*, Timaş Yay., 2. bs., İstanbul 2011, s. 185-228.

³⁴⁶³ Beyit için bkz. ‘Varlık, Yokluk’.

³⁴⁶⁴ Osmanlı coğrafyasında mukîm olanların kendi milletinden olmayan bir topluluğun kıyâfetini giymeleri hâlinde sadâkatsizlikle suçlandığı tespitini yapan Batılı seyyâh D'ohsson, 18. Yüzyıl Osmanlı'sında Türkler'in hiçbir suretle başlarını açmadıklarını ve bir Türk'ün kılığı ne olursa olsun onu diğerlerinden ayırmaya tek başına başlığının yeteceğini ifade etmiştir. Bkz. D'ohsson, *18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*, (Çev. Zerhan Yüksel), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, ts., 84-86.

semboller yükledikleri cihâz-ı tarîkate divânlarda ne suretle yer verildiği ve bunları nasıl telakki edildiği tespit edilmiştir.

Tarîkat ehli ve mutasavvıflar tarafından kullanılıp giyilen ve tekkelerde de bulundurulmuş hırka, abâ, hırka, cübbe, tâc, külâh, kemer, keşkül, destâr, tespih, teber, ibrik, tîğbend, pâlheng, âsa vb. eşyalara cihâz-ı tarîkat denir. Bu eşyalar sahiplerine şeyh tarafından duâ okunarak merâsimle verildiğinden her biri sembolik manâ taşırlar.³⁴⁶⁵ İlk dönem sûfilerinden Serrâc, dervişlerin herhangi bir kıyâfet ayrımı yapmaksızın yün, keçe, yamalı elbise ne bulurlarsa giydiklerini kıyâfet hususunda külfete girmediklerini; eski ve yamalı giymeyi, yeni olana tercih ettiklerini ifade eder.³⁴⁶⁶ Ebû Tâlib el-Mekkî ise selefî kıyâfetini pamuktan yapılmış uzunca iki parça dış elbise, Yemen işi bir sarık, Mısır Kıbtî işi başörtüsü, iyice dokunmamış Yemen işi elbise ve Hadramî pamuktan mamul giyecekler olarak tasvir eder.³⁴⁶⁷

Sûfiler, giysinin eskisi ya da yenisi tercih edilsin, Allah (c.c.) rızâsı için giyilmesini salık vermiştir. Sadece şekle önem vermekten kaynaklanan sebeplerle yamalı hırka giyenler eleştirilene maruz kalmaktan kurtulamamışlardır.³⁴⁶⁸ Bu hususta Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, sûfiyi bulanıklıktan kurtulmayı ve sâf olmayı isteyen kişi olarak tanımlayıp sûfilîğin abâ, sof, yamalı cübbe giymekten ibaret olmadığını belirtmiştir.³⁴⁶⁹ Sûfiler nezdinde yamalı ve eski kıyâfet revaçta idiye de onlar Allah (c.c.) katında menzil almada esas olanın yeni ya da eski, yamalı ya da sağlam giymede yani kıyâfetle ve zâhirle değil değil bâtınla yani kalbin sâfiyetiyle gerçekleşeceği inancında ve yaşantısında idiler.

³⁴⁶⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s.90. Cihâz-ı tarîkat için ayrıca bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 68-69; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 103,174. Tarikat kıyâfet ve eşyalarının neyi sembolize ettiğine dair Yahyâ Âgâh Efendi'nin telif ettiği çok kıymetli bir eser mevcuttur. Bu eserde mutasavvıfların kullandığı bütün cihâz-ı tarîkatın şekilleri de çizilmiş vaziyettedir. Eser günümüz harflerine aktarılmıştır. Bkz. Yahyâ Âgâh, *Tarikat Kıyâfetlerinde Sembolizm*. Tarikat kıyâfetleri hakkında yapılan çalışmalardan biri de Atasoy'un fotoğraflarla belgelendirdiği çalışmasıdır. Bkz. Nurhan Atasoy, "Osmanlı Dönemi Tarikat Kıyâfetleri ve Cihazları", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, (Edt. Ahmet Yaşar Ocak), TTK Yay., 2. bs., Ankara 2014, s. 189-254.

³⁴⁶⁶ Giyim kuşam âdâbı ile ilgili bkz. Serrâc, *Luma* 213-214.

³⁴⁶⁷ Mekkî, *Kutü'l-Kulûb*, C. II, s. 153.

³⁴⁶⁸ İlgili menkıbe için bkz. Sülemî, *Sülemî'nin Risâleleri*, s. 44.

³⁴⁶⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 44.

Giyilen kıyâfetler bazen kişinin gündemini, giyiliş maksadını aşacak şekilde meşgul etmiş ve kişi zengin ve variyetli olduğu hâlde insanların kınamasına uğramama ya da kendisine zâhid veya âbid dedirtme kaygısı ile yamalı elbiseler giyme çabası içinde olmuştur. Bu apaçık bir gösteriş addedilmiş ve birileri ne der endişesi ile kıyâfetini tanzim edenler hem halk hem de sûfler tarafından şiddetli bir şekilde melâmete uğramışlardır. İlk dönem sûflerinden olup aynı zamanda ilk müellif sûfi olarak bilinen Hâris el-Muhâsibî, riyâ çeşitlerinden bahsederken giysi ile yapılan riyâyı da izah ederek kıyâfet ve riyâ çizgisinin birbirine yakınlığına işaret etmiştir.³⁴⁷⁰ Nitekim kaliteli elbise giymede hevâ tehlikesi olabileceği gibi eski püskü giymeye de riyâ karışabilir. Bu yüzden her ne giyilecekse giyilsin, elbiseyi insanlar için giymekten sakınmak gerekir.³⁴⁷¹ Sonraki müellif sûfler de benzer tehlike ve sakıncalara temas etmiş, gösteriş ve insanlara olunandan farklı görünme çabası içinde olmayı zemmetmişlerdir.³⁴⁷² Lakin aldatma ve gurûrlanma kastı olmaksızın insanların sûfler gibi yamalı elbise giymesi; tesbih, asâ, seccâde taşınması mahzurlu değildir. Niyete riyâ ve kibir karıştırmadan yamalı elbise giyme, dünyâ tutkusunun definde en büyük destekçidir, kibri gideren en etkili araçtır.³⁴⁷³ İnsan tasavvuf yoluna âşinâ olursa kabâ abâ gibi olur, yani ne giyerse giysin bu onun için fark etmez. Esas olan şekil değildir.³⁴⁷⁴

Tetkik edilen divânlarda kıyâfet ve kıyâfet üzerinden yapılan riyâ, zâhiri süsleyip bânını ihmâl etme, dış görünüşe ehemmiyet vererek kalbin günah kirlerine aldırış etmeme tutumu tüm şairlerin üzerinde ittifak ettikleri bir husus olup sert bir şekilde

³⁴⁷⁰ Muhasibî, *Riâye*, s. 308-309

³⁴⁷¹ Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif*, s. 672.

³⁴⁷² Serrâc, sûf giyerek sadece giyim kuşam ile sûfilere benzemeye çalışanları ve bu sâyede kendilerini sûfi sananları tenkit eder. Onların ahlâkı ile ahlâklanma ya da hâlleri ile hâllenme cihetine gitmeyip bu şekilde sadece giyim kuşam hususunda taklitçiliğini yapanları aldanmış olarak görür. Bkz. Serrâc, *Luma*, s. 500. Hücvirî, yaşadığı dönemde bazılarının itibar, makâm ve halka güzel görünme arzusuyla yırtık ve yamalı hırka giydiğini ifade eder. Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 107. İsmail Rusûhî Ankaravî, tasavvufun hırka ile değil hurka ile yani gönül yanıklığı ile olduğunu/olması gerektiğini ileri sürer. Bkz. Ankaravî, *Makâsîd-ı Aliyye Fi Şerhi't-Tâiyye*, s. 78.

³⁴⁷³ Zerrûk, *Kavâidu't-Tasavvuf*, s. 70.

³⁴⁷⁴ Hücvirî, *a.g.e.*, s. 108.

tenkit edilmiştir. Nakşî, mahşer-nâme türündeki manzumesinde zinet için elbiseler giyen kişinin (mahşerde) tavusa dönüşüp chennemde cevelân edeceğini (NAA. K. 4/14) belirtmiş; Nâilî, libâstan maksadın setr-i avret olduğunu söyleyip de elbiselerinin süsüne düşkün olan zâhidi (NK. K. 3/27) ihtar etmiş; Nâbî kişiye kemâl gerektiğini, yoksa kıyâfetin ilim ve hünerde bir parmağının ve etkisinin olmadığını (NB. G. 430/10) dile getirmiştir. Mısri en güzel kıyâfetin Allah (c.c.)’ın emir ve yasaklarına sıkı sıkıya riayet etme olduğunu işaretle şerîatin bir velînin başında tâç, üzerinde şâl ve kisve, sırtındaki abâsı olduğunu (NM. 18/21)³⁴⁷⁵ ifade ederek kişinin giyebilecek en güzel elbisenin takvâ libâsı olacağını ima etmiştir. Ehl-i Hak olmak, bâtını saf eyleyip kıyâfeti terk etmeye yani zâhire aldırış etmemeye (NM. 6/5) bağlanmış; ârifin libâsa bakmayıp zâta iltifât edeceği (NB. G. 667/1), câhilin ise kumaşının sırtına attığıyla övündüğünde belli olacağı (NK. G. 92/2)³⁴⁷⁶ vurgulanmıştır. Kıyâfetin fazilet ve hünerde bir parmağı, etkisi olsaydı servi ve çınar ağacının meyvelerinin olması gerekirdi. Oysa bu ağaçlar dıştan çok heybetli görünmelerine rağmen meyve dahi verememektedirler:

Lâzım gelürdi serv ü çenâr ola mîvedâr

Fazl ü hünerde medhali olsa kıyâfetüñ

“Nâbî-Gazel 433/2”

Tasavvuf erbâbının ya da tasavvufla münasebeti olan diğer tiplerin³⁴⁷⁷ giydiği ve başlarına taktığı kıyâfetler, kullandığı âletler 4 başlık altında ele alınmış, her bir başlık da kendi içerisinde kısımlara ayrılarak şairlerin bu sûfi kıyâfetleri hakkındaki tasavvurları tespit edilmeye çalışılmıştır.

8.2.1. Giyilen Kıyâfetler

Bu bölümde ârif, âşık, abdâl, derviş, hâce, kalender, mürşid, pîr, rind, sûfi, şeyh, velî, zâhid gibi tasavvufî tiplerin doğrudan kıyâfet olarak kullandığı eşyalar incelenmiş, her birinin kullanım sıklığı, şekli ve amacı tespit edilmeye çalışılmıştır. Tarîkat

³⁴⁷⁵ Beyit için bkz. ‘Kisve’.

³⁴⁷⁶ Beyit için bkz. ‘Câhil, Nâdân, Ahmâk’.

³⁴⁷⁷ Divânlarda kıyâfet ve âletlerle münasebet hâlinde zikredilen bu tipler; abdâl, ârif, âşık, dâna, derviş, ehl-i dil, ehl-i fenâ, ehl-i tecerrüd, er, fakîr, hâce, kalender, mürşid, pîr, rind, sûfi, şeyh, velî, zâhid tipleridir.

kıyâfetlerinden abâ Âşık Ömer'de 7, Gevherî'de 4, Mısrî'de 2, Gaybî ve Nâilî'de 1; cübbe Ümmî Sinân'da 3, Fehîm ve Nâbî'de 2, Mısrî'de 1; hırka Âşık Ömer'de 13, Gevherî'de 8, Ümmî Sinân'da 6, Nef'î ve Nâbî'de 5, Nâilî'de 4, Fehîm ve Mısrî'de 3, Nakşî ve Gaybî'de 1; hil'at Âşık Ömer, Ümmî Sinân ve Gaybî'de 1; hulle Âşık Ömer'de 2, Fehîm'de 1; ihrâm Âşık Ömer'de 3, Gevherî'de 1; kabâ Âşık Ömer'de 11, Gevherî'de 5, Mısrî ve Fehîm'de 2; Nâbî, Nakşî, Ümmî Sinân ve Gaybî'de 1; kepenek Âşık Ömer'de 1; kisve Mısrî'de 1; libâçe Nâbî'de 2; palâs Nâilî, Nâbî ve Gevherî's'de 1; pîrehan Nâbî'de 2; tennure Nâbî'de 1 beyit/bentte olmak üzere toplam 116 yerde zikredilmiştir. Bu kıyâfetlerden divânlarda en fazla yer verileni hırka (49 adet), kabâ (24 adet); abâ (15 adet) olmuştur.

8.2.1.1. Abâ

Müridlerin ve dervişlerin giydikleri kalın ve kaba kumaştan mamul uzun ve bol elbisenin adıdır. Umumiyetle yoksullar giydiğinden, bu elbise fakr alâmeti ve zühd nişânesi olarak tercih edilmiş ve giyilmiştir.³⁴⁷⁸ Divânlarda 'pîr, kalender, velî, rind, abdal, âşık, derviş' tipleriyle ve 'kabâ, şal, çul, hil'at, tâc' kıyâfetleriyle tenasüp veya tezat teşkil edecek şekilde yer alan abâ, en fazla Âşık Ömer ve Gevherî divânlarında zikredilmiştir. Âşık Ömer, abâyı dünyâ işlerinden ve ahvâlinde tecrid eden dervişin (AÖ. 446/2) ve kalender meşrep bir abdâlin (AÖ. 433/2) kıyâfeti ve tevâzunun bir nişânesi olarak şâl ile birlikte telaffuz edip (AÖ. 986/5) nezdinde hil'ât ile köhne abânın eşit olduğunu (AÖ. 970/3)³⁴⁷⁹ belirtmiştir. Gevherî'nin aşağı derç ettiğimiz bendinde de şâl ile birlikte zikredilen abâ, dünyâya meyletmeyen dervişlerin kıyâfeti olarak düşünölmüş olup devlet ve saadeti kaynağı olarak öne çıkarılmıştır:

Dilâ meyleyleme dâr-ı fenâya

Anın âşıkların zillette gördüm

³⁴⁷⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 17. Bkz. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 1; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 11. Tasavvuftan dilimize abâ ile ilgili birçok deyim ve atasözü geçmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 1-4.

³⁴⁷⁹ Beyit için bkz. 'Hil'at'.

Kanā‘at eyle şāl ile abāya

Abā ehlin aceb devlette gördüm

“Gevherî 294/1”

Şairlerin abâ hakkındaki kanaatleri ekseriyetle müsbettir; fakat ağıdaki beytinde Nâilî meygedede kadeh çeken rindî savmaada abâ giymiş pîre yeğlerken abâyı menfî olarak zikretmiştir. Divân şiirinin mazmun çerçevesinde mey veya şarâbın ilâhî aşkı, meyhânenin de bu şarâbın taksim edilerek içildiği bir mekân olarak telakki edildiği göz önünde bulundurulduğunda Nâilî’nin Allah (c.c.)’ın bahşettiği ve kulunun kalbine indirdiği his ve heyecandan yoksun, sevgi ve muhabbetten uzak bir şekilde yapılan işlere ve giyilen kıyâfetlere karşı almış olduğu tavır tebarüz edecektir:

Rûh yok şavma‘anuñ pîr-i ‘abâ-püşında

Hâl var meykedenüñ rind-i kadeh-nüşında

“Nâilî-Gazel 322/1”

8.2.1.2. Cübbe

Önü arkasından biraz uzun olup ayaklara kadar uzanan, önu kanatlarının birbirine kavuşturulması ile kapanabilen hafif ve bol bir elbisedir. Cübbe, Osmanlılar’da ilmiye sınıfı tarafından benimsenmiş, beyaz tülbentli sarıkla birlikte din ve ilim adamlarının mümeyyiz kıyâfeti hâline gelmiştir.³⁴⁸⁰ Divânlarda cübbe umumiyetle destâr ile anılmakta ve menfî his ve mefhumları çağrıştırmaktadır. ‘Abdâl, Bâyezîd-i Bistâmî, kanaat’ ile zikredildiğinde müsbet ve ‘destâr, zâhir, bâtın, ten’ vb. kavramlarla anıldığında ise menfî bir manâ yüklenen cübbe bu şekilde ‘ten cübbesi, terk-i cübbe’ gibi terkiplerle beyitlerde mahdut sayıda kullanılmıştır.

Fehîm, bir kıtasında Bâyezîd’in sekr anında telaffuz ettiği ve ‘cübbemin altında Allah (c.c.)’tan maâda bir şey yoktur’ manâsına gelen meşhur şatahâtını iktibas ederken cübbeyi müsbet manâda tasavvur etmiştir (FK. KT. 4/8).³⁴⁸¹ Ümmî Sinân, cübbeyi destâr ile zikrederek cübbe ve destârı mamûr olup zâhir ve bâtını vîrân olmayanın Hakk’a eremeyeceğini (ÜS. 15/16), merd kişinin dünyâ ile birlikte cübbe ve destârı da

³⁴⁸⁰ Sabahattin Türkoğlu, "Cübbe", *DİA*, İstanbul 1993, C. VIII, s. 102-103. Ayrıca bkz. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 311.

³⁴⁸¹ Beyit için bkz. ‘Bâyezîd-i Bistâmî’.

terk etmesi gerektiğini (ÜS. 177/11) dile getirmiştir. Nâbî, zâhir ve bâtın mukayesesi yaptığı bir beytinin (NB. M. 9/99)³⁴⁸² devamında kalp tasfiyesini vurgularken cübbeyi kışrın yani zâhirin simgesi olarak zikredip işin sırrının kabukta değil özde olduğunun altını çizmiştir. İnsanlar nezdinde itibar her ne kadar sûrete göre olup cübbe ve destâr giyenler el üstünde tutuluyor olsa da Hak katında üstünlük takvâ, amel, kalp temizliği ve imân ile tahakkuk etmektedir. Kalbini günah kirlerinden arındıran Hak katında münevver olmaktadır, bu işte kıyâfetin, cübbe ve destârın hiçbir medhali yoktur:

Aña gerekdür dil-i rüşen-revân

Cübbe vü destâr ile olmaz hemân

“Nâbî-Mesnevî 9/101”

8.2.1.3. Hırka

Tarîkat ehlinin giydiği dikişli ve yamalı elbiseye denir.³⁴⁸³ Yamalı elbise giymek mutasavvıfların şiarı, peygamberin sünnetidir. Hırka safvet, fakr ve tarîkat makâmlarının hepsini kendisinde toplayan bir elbisedir. Sâlih insanların işâreti, iyi kişilerin alâmeti ve mutasavvıfların giyim şeklidir.³⁴⁸⁴ Zamanla sembolik manâ taşımaya başlayan hırka tarîkat ritüellerinde mühim bir yer edinmiştir.³⁴⁸⁵ Bu minval üzere irâdet hırkası ve teberrük hırkası gibi çeşitlere ayrılmış ve bu hırkalar tarîkata intisâb eden ya da tarîkata girmediği hâlde dervişlere benzeme ve onlar gibi yaşama arzusuyla hareket eden kimselere giydirilmiştir.³⁴⁸⁶ Her ne kadar sûfîlerin kıyâfeti ise de

³⁴⁸² Beyit için bkz. ‘Zâhir-Bâtın, Sûret-Sîret, Kışr-Lüb, Kışr-Mağz, Dış-İç’.

³⁴⁸³ Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 804. Hırka hakkında geniş bilgi için bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 230-231; Yahyâ Âgâh, *Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm*, s. 127-128; Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 395; Gölpinarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 149-151; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 166-167; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 210-214.

³⁴⁸⁴ Murakka (hırka giyme) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 106-117.

³⁴⁸⁵ Biât ve irşâd ekseninde hırka hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 134-143.

³⁴⁸⁶ Hırka giyip manevî terbiyeye girmek, irâde hırkası giyme ve teberrük hırkası giyme olmak üzere iki türdür. Irâde hırkası giyen mürid, irâdesini mürşidine tabi edip gerçek mürid olurken, teberrük hırkası giyen ise, irâde hırkası giyene benzemeye çalışarak yalnızca müteşebbih olur. Asıl olan, irâde hırkası giyip mürşide intisab etmektir. Teberrük hırkasının giyilmesinden maksad da, velîler cemâatine benzeyerek onlarla bereketlenmeyi düşündürmektir. Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 139-143. Irâdet hırkası ve teberrük hırkası hakkında ayrıca bkz. Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, s. 443-446; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 75-82; Uludağ, *a.g.e.*, s. 167; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 214.

hırkanın şöhret ve gösteriş için giyildiği de vaki olmuştur.³⁴⁸⁷ Oysa tasavvuf hırka ile değil hurka ile yani gönül yanıklığı ile yaşanabilir bir hayattır.³⁴⁸⁸ Tasavvuf yolunda mesafe kat etmek hırka ile değil hurka ile gerçekleşir. Hırka, aldanış durumunda bulunanlar için Allah (c.c.) ile aralarına çekilmiş bir perdedir.³⁴⁸⁹

Divânlarda ‘hırka-i peşmîne, melâmet hırkası, ferâgat hırkası, hırka-i fakr u fenâ, hırka-i tecrîd ü zühhd, hırka-i tezvîr ü riyâ, hırka giydirmek, başı hırkaya çekmek’ gibi ifade ve terkiplerle yer alan hırka ‘abdâl, ârif, âşık, danâ, dervîş, ehl-i dil, er, hâce, müşşid, şeyh, zâhid’ vb. tiplerle ve ‘atlas, destâr, zünnâr, kabâ, külâh, peşmîne, post, ridâ, seccâde, şal, abâ, tâc’ gibi tarîkat cihâzlarıyla münasebete getirilerek bütün şairlerin en fazla ele aldıkları iki tarîkat kıyâfetinden biri olmuştur.

Hırka hakkında en çok zikredilen ibare ‘başı hırkaya çekme’dir. Başı hırkaya çekmek ya da hırkaya bürünmek derviş olmak ve bu sayede dünyânın gafletine bağlanmaktan kurtulmak demektir.³⁴⁹⁰ Nefî, memduhu sadrazam Ali Paşa’nın korkusundan, feleğin başını hırkaya çekmiş olduğunu (NF. K. 37/4) hüsn-i talil ile söyleyerek; Âşık Ömer de gam ordusuna karşı başını hırkaya çekip rahat içerisinde olduğunu (AÖ. 466/3), başı hırkanın içerisinde vahdet köşesini beklediğini (AÖ. 563/2) ve âkil olanın başını hırkaya çekeceğini (AÖ. 850/5) belirterek başı hırkaya çekme ibaresini dünyâ ve ona ait tehlikelerden sâlim olma manâsına istimal etmişlerdir. Ehl-i dillerin tamâmının başını hırkaya çekmiş yatan aslan gibi sükût üzere münzevi olduklarını ifade ile Niyâzî-i Mısırî, başı hırkaya çekme ile inzivâyı özdeşleştirmiş ve başını hırkaya çekenlerin sükûta gark olduklarını ifade etmiştir:

Ehl-i diller sükût üzere kıamusı münzevî

Başını hırkaya çekmiş şu yatan aşılâna bak

“Niyâzî-i Mısırî 90/2”

³⁴⁸⁷ Hucvirî, yaşadığı dönemde bazılarının itibar, makâm ve halka güzel görünme arzusuyla yırtık ve yamalı hırka giydiğini ifade eder. Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 107.

³⁴⁸⁸ Ankaravî, *Minhâcû'l-Fukarâ*, s.78.

³⁴⁸⁹ Hucvirî, *a.g.e.*, s. 108.

³⁴⁹⁰ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 149.

Hırka ile ilgili sıkça zikredilen bir diğer ibare ise dervişliğe girmek, derviş olmak anlamına gelen³⁴⁹¹ ‘hırka giyme’dir. Hırka giyme, mürşid ile mürid arasında bir irtibattır ve müridin nefsi ile kendi arasında mürşidinin hakemliğini kabul etmesidir. Hırka giyen sâlik, nefisini mürşidine teslim eder ve onun emir ve görüşlerine boyun eğer. Hırka giyen mürid, her işinde mürşidinin tavsiyelerine göre hareket edeceğini ve irâdesini ona vereceğini kabul etmiş olur. Hırka giymek, mürşidin manevî sohbetine girmenin birinci basamağıdır. Hırka giymede biat manâsı vardır.³⁴⁹² Nef’î, söz seccâdesinde, şiir vadisinde kendisini mürşid-i küll olarak vasıflandırarak tasavvufta mürşidin müridine hırka giydirme âdetine telmihte bulunup şiir yazmaya kalkacak olanların evvela kendi müsaadesini aldığını ve bu mübtedi şairlerin, kelâmının feyzinin delâletiyle kalem oynatmaya başladıklarını ifade etmektedir:

Şimdi seccade-i ma’nâda benim mürşid-i küll

Hırka-pūşân-ı beyân benden alur feyz-i kelâm “Nef’î-Kasîde 50/63”.

Hırka ile ilgili diğer müsbet telakkiler şöyledir: ‘Ârif olan başına hırka-i peşmîne çekip genc-i vahdette âlemi seyr eyler (AÖ. 201/3).³⁴⁹³ Âşıkların nefsi Hak’la dost olur, libâsı hırka post olur (ÜS. 142/6).³⁴⁹⁴ Feleğin cevrenden sonra hânûmânım gitti, derviş kaldım, bari hırka ile ridâ giyeyim (GE. 612/2). Ey hâce, benim yün hırkada bulduğumu sen bulsaydın onu çarhın atlasına değışmezdin (NF. G. 101/3).³⁴⁹⁵ Dervîş, başını hırkaya çek (ÜS. 43/9). Şöhret kabâsından sıyrılarak melâmet hırkasını giy (NM. 189/3).³⁴⁹⁶ Ferâgat hırkasını giyip kimseye karışma (ÜS. 139/7).’

Hırkanın azımsanmayacak kadar beyitte riyâ, gösteriş, birilerine çalım satma ve kendini kanıtlama gibi amaçlarla giyilmesi dolayısıyla menfî manâda zikredildiği de tespit edilmiştir. Hırkayı zâhidin giydiği bir kıyâfet olarak öne çıkaran Nâilî (NK. G.

³⁴⁹¹ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 149.

³⁴⁹² Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif*, s. 134-135.

³⁴⁹³ Bent için bkz. ‘Peşmîne’.

³⁴⁹⁴ Bent için bkz. ‘Post’.

³⁴⁹⁵ Beyit için bkz. ‘Atlas’.

³⁴⁹⁶ Beyit için bkz. ‘Şöhret’.

322/5),³⁴⁹⁷ omuzunda tezvîr ve riyâ hırkası olmasaydı zâhidin sıkletine rûhunun tahammül edebileceğini, lakin şu omuzuna atmış olduğu riyâ ve yalanla örülü hırkasıyla tahammül edilemez bir tavır sergilediğini dillendirir. Gevherî, hırkayla örtünmeyi harâbâtî geçinmeye yeğlediği beytinde hırka giyip onun koruyuculuğu ve gizliliği altında her türlü günaha batıp çıkan kimseleri tenkit ederek hırkayı iki yüzlülük alameti olarak tasavvur eder (GE. 232/4).³⁴⁹⁸ Bir beytinde Melâmîler'in, özellikle de Hamzavî Melâmîleri'nin başları kesik, kolları ve ayakları kırık olarak yapıldığı için mezar taşlarına, 'bî-ser ü pâ' denilmesine³⁴⁹⁹ göndermede bulunan Nâbî tesbih ve tâc ile birlikte hırkaya da menfi bir anlam yükleyerek melâmet ehlinin vakârla işi olmayacağını belirtip bu kıyâfet ve âletleri rûsûm ehlinin avunduğu oyuncak olarak telakki eder (NB. G. 88/7).³⁵⁰⁰

Hırkanın menfi telakki edildiği diğer beyitlerdeki manâlar şu şekildedir: 'Yalancı davâya tesbih, asa ve tâcdan ne hoş yalancı şahit yapmışlar (NB. R. 40/2). Hırka, tesbih ve tâcımız yok ise bunun sebebi itibara ihtiyacımızın olmayışındandır (NB. G. 281/1).³⁵⁰¹ Riyâ ve gösteriş için tâc, hırka ve şâl giyip de halkı azıtma (NM. 131/9).³⁵⁰² Âşıkî ilâhî aşka ulaştırmayan hırka ve seccâde ateşlerde yanmaya müstahaktır (NF. TK. 1/23).³⁵⁰³ Kime Allah aşkının ateşinden bir zerre kıvılcım erdiyse onda fânî ve bâkî meyiller olmaz, o hırka ve şâl kaygısı gütmez (ÜS. 1/17).³⁵⁰⁴ Sevgiliye tâlib-i seyrân olanlar hırkayı şâlı terk eder (AÖ. 1091/5).³⁵⁰⁵

8.2.1.4. Hil'at

Genellikle padişah ya da devlet büyükleri tarafından giydirilen, çeşitli meziyetler gösteren kimselere bahşedilen onur giysisidir. Bu sayede giydiren, giyene itibarını ve

³⁴⁹⁷ Beyit için bkz. 'Tezvîr, Kovuculuk'.

³⁴⁹⁸ Beyit için bkz. 'Mürâî, Sâlûs'.

³⁴⁹⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 84-85.

³⁵⁰⁰ Beyit için bkz. 'Tevâzu, Vakâr'.

³⁵⁰¹ Beyit için bkz. 'Tâc'.

³⁵⁰² Beyit için bkz. 'Tâc'.

³⁵⁰³ Beyit için bkz. 'Seccâde'.

³⁵⁰⁴ Beyit için bkz. 'Şâl'.

³⁵⁰⁵ Bent için bkz. 'Şâl'.

ilgisini göstermiş olur. Bu meyanda, tasavvufta da Allah (c.c.)’ın kuluna ihsânı ve lutfu olarak mazmunlaşmıştır.³⁵⁰⁶ Hil’at, tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece Âşık Ömer, Gaybî ve Ümmî Sinân’da 1’er beyitte abâ, şâl ve tâc ile mütenasip şekilde zikredilmiştir. Ümmî Sinân bâtın âleminde aşkın hil’atını giymiş olan kimsenin bu âlemde şâl üzerine başka bir libâs istemeyeceğini (ÜS. 165/6) söyleyerek hil’ati manevî onur kıyâfeti olarak telakki eder. Diğer bir mutasavvıf şair Gaybî de hil’ati bu paralelde tasavvur edip aşk ve vecdin tesiriyle şuhûdda birliğe ererek Allah (c.c.)’tan başka bir şey görmeyen, her şeyi Hakk’ın tecellîsi olarak gören sûfi edâsıyla Hakkânî sıfatların hil’atini fark eyleyip tâc-ı ayniyet ile vahdette uzlet bulduğunu söyler:

Hil’at-i evşâf-ı haqqânîyi biz fark eyleyüp

Tâc-ı ‘ayniyyet ile vahdette ‘uzlet bulmuşuz “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 51/2”

Âşık Ömer ise hil’ati şöhretin timsali olarak görür ve yanında hil’at ile köhne abânın eşit olduğunu bildirerek dünyâyı terk ettiğini ve mala mülke minnet etmediğini belirtir:

Bir haber ver bena yârimden eyâ bād-ı sabâ

Eyledi bu aşk vücudum mülkünü cümle hebâ

Bir durur yanımda hil’at bir durur köhne abâ

Fâriğim geçtim cihândan vara minnet etmezem ”Âşık Ömer 970/3”

8.2.1.5. Hulle

Vücudu belden aşağı ve belden yukarı olarak örten iki örtüye denir. Genellikle cennet libâsı hakkında kullanılır.³⁵⁰⁷ Tasavvufta hulle, tarîkate intisâb etme esnasında örtünülecek manevî giysi anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.³⁵⁰⁸ Sadece Fehîm ve Âşık Ömer’de mahdut sayıda zikredilmiş olan hulle Âşık Ömer’in aşağıdaki bendinde tasavvufî manâsına mutabık olarak yer almıştır:

³⁵⁰⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 170. Hil’at için ayrıca bkz Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 833-834; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 217; Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 208.

³⁵⁰⁷ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 155.

³⁵⁰⁸ Pala, *a.g.e.*, s. 211. Hulle için ayrıca bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 221.

Yorulup aşkın yolunda kaddimiz dâl eyledik

Ehl-i dil kâmillere çok temz ü ikbâl eyledik

Soyunup aşk tekkesinde cismimiz kâl eyledik

Hulle-i aşk içre her dem bağı yanıklardanız “Âşık Ömer 605/2”

Âşık Ömer, buna ilave olarak tâc ile zikrettiği hulleyi gurûr alameti sayarak hulle ve tâca mağrûr olmamayı (AÖ. 360/3) öğütlemiş; Fehîm, başkaları tarafından ayıplanan ve dünyâda üryân kalan melâmet ehlinin yarın cennette hulle giyeceğini ifade ederek hulleyi bilinen anlamı olan cennet giysisi olarak tasavvur etmiştir:

Zâhidâ ehl-i melâmet bu gün olsun ‘uryân

Hulle-i cenneti şabr eyle ki ferdâ geysün “Fehîm-Gazel 246/5”

8.2.1.6. İhrâm

Hac veya umre yapan bir kimse, haccın âdâbını tamamlayıncaya kadar diğer zamanlarda yapılması helâl olan davranışları kendisine haram kılar. Buna ihrâma girmek denir. Haccın rûknü olan ihrâm gereğince erkeklerin dikişli elbise giymeleri yasak olduğundan hac veya umre müddetince beyaz renkli dikişsiz dokuma giyilir. Bu sebepten, bu elbiseye de ‘ihrâm esnasında giyilen kıyâfet’ manâsında ihrâm denilmiştir.³⁵⁰⁹ Sadece Halk şairlerinin beyitlerinde zikredilen ihrâm, derviş ve fakîrlerin giydiği, velîler zümresinin en üst mertebesinde bulunan kutb-ı âlemin³⁵¹⁰ ise içinde gizlenmiş olabileceği maneviyat değeri yüce bir kıyâfet olarak tasvir edilmiştir:

Ehl-i fakra sen gedâ-çeşm olma ey ‘Âşık ‘Ömer

Köhnesine hor bakıp suç bulma ey ‘Âşık ‘Ömer

Al du‘âsın beddu‘âsın alma ey ‘Âşık ‘Ömer

Kutb-ı ‘âlem belki ol ihrâm içinde gizlidir “Âşık Ömer 195/4”

³⁵⁰⁹ Salim Ögüt, "İhram", *DİA*, İstanbul 2000, C. XXI, s. 539. Ayrıca bkz. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 39; Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 227-228.

³⁵¹⁰ Görünmeyen bir mertebeler silsilesi oluşturan velîlerin başında devrinin en üstün sūfisi bulunur ve bu kimseye aynı zamanda kutb denir. Âlemin düzeninin bu mertebeler silsilesine dayandığı düşünülür. Nicholson, *İslâm Sūfileri*, s. 156.

Gevherî bir yandan aşkın müşebbehünbihi olarak zikrettiği ihrâmı ‘sevgilinin ihrâm-ı aşkı varken tâc u kabâ istemem (GE. 847/4)’ deyip diğer yandan da tâc ve kabâ ile mukayese ederek onlardan üstün tutmuştur. Âşık Ömer’in dil mir’âtinin pas tutmaması için kalbi tasfiye etmeyi tavsiye ettiği bir bendinde (AÖ. 659/15)³⁵¹¹ ihrâmı dervîş ve pâlheng ile birlikte zikretmiştir. Yine bir başka yerde dervîş olmayı salık verirken dünyâ ile bütünleştirdiği atlasın karşısına tecrîd ile özdeşleştirdiği ve dervîşlik alameti addettiği külâhın yanına ihrâmı da ekleyip külâh ve ihrâmı tebcil etmiştir:

Bâde-i cām-ı ezelden mest u medhûş ola-gör

Kasr-âsâ cāy-ı istiğnâda pür-cûş ola-gör

Atlâs-ı dünyâ-yı terk eyle nemed-pûş ola-gör

Mülk-i kevni bir külâh-ile bir ihrâma deġiş “Âşık Ömer 652/2”

8.2.1.7. Kabâ

Önceleri savaşta zırh üzerine giyilen pamuklu elbise demek iken sonraları astarsız uzun kumaş entari için kullanılır olmuştur ve gitgide ipekli kumaştan yapılan elbise anlamına da gelmiştir.³⁵¹² Tasavvufta dervîşin hırkasına kabâ denilir ve kabâ varlığı, dünyâ zinetini simgeler.³⁵¹³ Divânlarda ‘dervîş, abâ, hırka, pîrehen, şal, şöhret, tâc’ vb. mefhumlarla münasebete getirilen kabâ dervîş ve âşıkların giymeyip dünyâ ehlinin tamâh edeceği bir kıyâfet olarak düşünölmüş ve en fazla Halk şairlerinin divânlarında zikredilmiştir. Nasıl ki tâc hükümranlıġı simgeliyorsa kabâ da tâc ile kullanıldığı beyitlerde dünyâ hırsını çağrıştıracak şekilde ele alınmıştır. Âkil olan tâc ve kabâyı bir kenara bırakmalı, cihâna çıplak geldiğini unutmamalıdır:

‘Âķilüz tâc u ķabâyı neylerüz

Bu cihâna çünkü ‘uryân gelmişüz “Nakşî-Gazel 74/9”

Âşık Ömer gam tekkesinde soyunduğunu ve ne tâc ne de kabâsının kaldığını (AÖ.

598/4), âlemin tâc ve kabâsına (AÖ. 519/5) dervîş olan kimsenin zerre kadar kıymet

³⁵¹¹ Bent için bkz. ‘Pâlheng’.

³⁵¹² Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 230. Ayrıca bkz. Pakalın, *a.g.e.*, C. II, s. 112.

³⁵¹³ Pala, *a.g.e.*, s. 244.

vermeyeceğini (AÖ. 598/5) belirtirken ve Gevherî de sevgili uğruna tâc ve kabâdan geçtiğini (GE. 326/4), gözüne cihânın tâc ve kabâsının görünmediğini (GE. 409/4) ifade ederken kabâyı menfî manâda tasavvur etmişlerdir.

Divânlarda kadınların giydiği bir kıyâfet olarak da (NM. 173/7) karşımıza çıkan kabâ, maksûda ermeye mani olan çok katlı bir kumaş şeklinde (NB. G. 166/2)³⁵¹⁴ düşünülür ve terk edilmesi istenir. Âr ve nâmûsu bırakarak şöhret kabâsından soyunmak ve melâmet hırkasını giymek gerektiği öğütlenerek kabânın şöhreti hırkanın da melâmeti tedai ettirdiği ifade edilir (NM. 189/3).³⁵¹⁵

Gevherî âşıkların kabâ giymeye düçar olurken sevgilinin şâllar giymesinden (GE. 523/4) yakınlık onun yolunda kabâyı terk ettiğini dile getirir. Tüm bu misâller kabânın, abânın aksine, gösteriş, debdebe, şöhret, resmîyet ve kibir nişânesi olarak telakki edildiğini göstermektedir. Aşağıdaki bentte uğruna her şeyinden vazgeçilen lakin ille de ağyârı yâr edinmiş olan sevgiliye sitem edilirken tâc ve kabânın terkinin sanki bütün mal ve mülkten ferâgat edilmişçesine telaffuz edilmesi, kabânın kıymetli ve gösterişli bir giysi olduğunu ispata yetecektir:

Gevherî'yim dönmem sen dil-rubâdan

Yolunda geçmişim tâc u kabâdan

Bu gün haber aldım bād-ı sabâdan

Ağyârı kendine yâr eyledin sen

“Gevherî 326/4”

8.2.1.8. Kepenek

Kepenek, dövme yünden yapılmış kolsuz, yakasız, geniş ve önü açık abâya verilen isimdir. Kepenek giyen kimsenin hor görülmemesi gerektiği ile ilgili kepenek altında er yatar atasözü kullanılır.³⁵¹⁶ Âşık Ömer, tam bir iktibasla bu sözü naklederek sevdiğinin kendisini küçümsememesi için bu irsâl-i meseli ihtar mahiyetinde telaffuz ederken kepenegi hırka ve şâl ile tenasüp teşkil edecek şekilde beytinde işlemiştir:

³⁵¹⁴ Beyit için bkz. ‘Pirehen’.

³⁵¹⁵ Beyit için bkz. ‘Şöhret’.

³⁵¹⁶ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 183. Ayrıca bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 281.

Kaşların (da) fitne sala sevdiğim

Çeken âşıkları ala sevdiğim

Hor bakma hırkaya şâla sevdiğim

Kepenek altında erde neler var

“Âşık Ömer 389/4”

8.2.1.9. Kısve

Umumî manâda Arapça elbise demek olan kısve³⁵¹⁷ hususen arkaya giyilecek elbise manâsına gelir.³⁵¹⁸ Sadece Mısırî’de tek beyitte geçen kısve, Mısırî’nin şerîat hakkında irâd ettiği manzumesinde dünyâyâ elinde şerîat asâsı olmayan hiçbir velînin gelmediği (NM. 18/20)³⁵¹⁹ belirtilip devamındaki beyitte şâl ve tâc ile tenasüp teşkil edecek şekilde zikredilmiştir. Mısırî, şerîatı velîlerin başında tâc, sırtında şâl ve kisveye teşbih ederken kisveyi şerîatın müşebbehünbihi olarak kullanmıştır:

Dahi başında tâc u şâl u kısve

Hem eğninde ‘abâsıdur şerî‘at

“Niyâzî-i Mısırî 18/21”

8.2.1.10. Libâçe

Önü açık ve geniş üst giysisi manâsındaki libâçe, Sadece Nâbî’nin 2 beytinde zikredilmiş olup her iki beyitte de zâhidlerin kullandığı kıyâfet olması hasebiyle menfi manâda tasavvur edilmiştir. Bir beytinde zâhid libâçesi ile övünmediğini, kendisinin örtüsünün deryâ gibi dalgalar (NB. R. 91/2) olduğunu ifade ederken diğer beytinde melâmetten ötürü çıplak olan beden nemedin ne olduğunu bilmediğini fakat altın libâçeyi giyenin riyânın ne demek olduğunu ve nasıl yapıldığını gayet iyi bildiğini ileri sürmüş ve libâçeyi riyâ aracı olarak telakki etmiştir:

Bilür lebâçe-i zer-târ bu riyâyı bilen

Bürehne-cism-i melâmet nemed nedür bilmez

“Nâbî-Gazel 326/2”

³⁵¹⁷ Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 284.

³⁵¹⁸ Yahyâ Âgâh, *Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm*, s. 122.

³⁵¹⁹ Beyit için bkz. ‘Asâ’.

8.2.1.11. Palâs

Derviş giysisi olan palâs çul, kaba gibi kaba yünden dokunan giysilerin yıpranmış ve eski olanlarına verilen addır.³⁵²⁰ Divânlarda hemen hemen hiç kullanılmayan kıyâfet çeşitlerindedir. Gevherî, Nâbî ve Nâilî’de 1’er beyitte tespit edebildiğimiz palâs, derviş kıyâfeti olarak anılmıştır. Gevherî, sosyal tenkit temalı manzumesinin bir bendinde ‘palâs üstünde yatmayan bıyığına pala batmayan porsuk ardından yetmeyen ceylana ulaşır oldu’ diyerek palâs üzerinde yatmayı bir erdem olarak telakki etmiştir:

Palâs üstünde yatmayan

Bıyığına pala batmayan

Porsuk arından yetmeyen

Ceylana ulaşır oldu

“Gevherî 764/2”

Nâbî, tevhîd türündeki kasidesinin Allah Teâlâ’nın kimisini âlim kimisini de câhil olarak halkettiğini ifade ettiği beytinde (NB. K. 1/41)³⁵²¹ câhili ‘palâs-ı cehle müstağrak’ olarak tavsif ederken palâsın yıpranmış ve eskiliği ile cehâlet kavramını birbirine merbut şekilde kullanarak palâsı alelade bir kıyâfet olarak zikreder. Palâsın kullanılması, cehâletin zemmini artırıcı tesir yapacağı düşüncesiyle olsa gerektir.

Nâilî ‘gideriz’ redifli şiirinin aşağıdaki beytinde sırtında rintliğin eski püskü elbisesi, elinde kâsesi olduğu hâlde meyın zekâtının verildiği diyâra dek gideceğini söylemektedir. Şiir dilinde mey, ilâhî aşkı temsil ettiğinden şair aynı zamanda ilahi aşkın dağıtıldığı yere dek gideriz demek istiyor. Beyte bu zaviyeden bakılırsa, ilâhî aşkı kendisine sunacak mürşid-i kâmil arayışı içerisinde diyâr diyâr dolaşıp durmakta olan ‘palâs-pâre’ giyimli derviş tipi ile karşılaşır³⁵²² ve Nâilî’nin palâsı derviş kıyâfeti olarak algıladığını söyleyebiliriz:

Palâs-pâre-i rindî be-düş-ı kâse be-kef

Zekât-ı mey verilür bir diyâra dek giderüz

“Nâilî-Gazel 166/2”

³⁵²⁰ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 368.

³⁵²¹ Beyit için bkz. ‘Âlim, Dâna’.

³⁵²² Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, YKY Yay., 4. Bs., İstanbul 2009, s. 489.

8.2.1.12. Pîrehen

Gömlek manâsına gelen pîrehen, şiirde âşıkın bağrındaki ve bedenindeki yaralar ile teni olarak tasavvur edilir.³⁵²³ Divânlarda tasavvufî zaviyeden değerlendirilebilecek iki beyitte tespit edebildiğimiz pîrehen, kabâ ile mukayese edilip ondan üstün tutulduğu aşağıdaki beyitte ince ve vücuda en yakın giysi oluşu hasebiyle tecerrüdün simgesi olarak telakki edilmiştir. Yeğlendiği kabâ ise sıklığı, kalın ve ‘kaba’ örgüsüyle maksûda yani Allah (c.c.)’a kavuşmaya mani olan alâyık olarak düşünülmüş, tecerrüde engel teşkil etmesi hususiyetiyle pîrehen karşısında tezyif ve tahkir edilmiştir:

Tecerrüdle olur âğûş-ı vaşla pîrehen nâ’il

Kabâyı vaşldan mahrûm iden kat kat ‘alâyıkdur “Nâbî-Gazel 166/2”

Üstteki beyitte kabâ ile mukayese edilmiş olan pîrehen, aşağıdaki beyitte ise destâr ve keş ile kıyaslanmış ve onlara tercih edilmiştir. Her iki beyitteki kullanımı da mecâz tarikiyledir. Pîrehen ‘mağz ehli/kısr ehli’ ve ‘keş/destâr’ şeklinde mürettep leff ü neşr içerisinde zikredilerek mağz ehli ile bütünleştirilmiştir. Kısrın, kabuğun yani görünüşün ehemmiyetine takılıp kalan zâhir ulemâsı destâr ve keşe sarılırken mağzın, özün yani sîretin kıymetini bilip onunla iştilal eden tasavvuf erbâbı da pîrehen esrarına tâlip oloacaktır. Beyitte ayağın simgesi keş ve başın simgesi destârın hususen kullanıldığı gözlerden kaçmamalıdır. Bu mefhumlarla ‘baştan ayağa bütün zâhir kıyâfetler’ ima edilmiş olmakta ve iç giysisi pîrehen, hepsine üstün getirilmektedir:

Mağz ehli olur pîrehen esrârına tâlib

Kısr ehli gibi keş ile destâra yapışmaz “Nâbî-Gazel 314/4”

8.2.1.13. Tennûre

“Etekleri, ayaklardan biraz yukarıda olan, belden aşağısı, adım atmak, yürümek için genişçe, beli dar, yakasız, kolsuz, önü bele kadar açık, üst tarafı bedene yapışacak

³⁵²³ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 371.

tarzda dar olan ve hizmet için giyilen libasa denir.³⁵²⁴ Ekseriyetle Mevlevî tarikatında kullanılır. Zikir halkası, murâkabe ve semâ esnasında husûsî bir tennûre giyilir. Zikrin ve semânın nûru ile nûrlanan kişinin tenindeki gömlek de nûr ile dolduğundan ‘içimiz gibi tenimiz de nûrlandı’ manâsına ‘ten-nûr’ denilmiştir.³⁵²⁵ Tek bir beyitte tespit edebildiğimiz tennûre, Mevlevî dedesinin semâ edişini tasvirde dönüşü ile zikredilir:

Bir ħabâb-ı yem-i vaĥdet külehi birisi de

Devr-i tennûresi girdükçe semâ‘a dedenüñ “Nâbî-Gazel 416/5”

8.2.2. Kumaşlar

Bu bölümde esasen kumaş olup da zamanla kıyâfet ismi gibi telaffuz edilen atlas, çul, dibâ, kîrpâs, nemed, peşmîne, ridâ, sof, şâl gibi çeşitli ipek, keten ve yünlerin nasıl tasavvur edildiği ortaya konulmuştur. Beyitlerde ‘zâhid, derviş, fakîr ve sûfi’ gibi tasavvufî tiplerin libâsı olarak değerlendirilen bu kumaşlar, menşe’leri haricinde sırta giyilen kıyâfetlerden çok da farklı tasavvur olunmamıştır. Kumaşlardan atlas Nef’î ve Nâbî’de 2; Nâilî, Gevherî ve Âşık Ömer’de 1; çul Geherî’de 3; Âşık Ömer ve Nâilî’de 1; dîbâ Nef’î’de 2, Gevherî’de 1; kîrpâs Nâbî’de 1; nemed Nâbî’de 3, Nef’î’de 2, Nâilî ve Âşık Ömer’de 1; peşmîne Nef’î’de 2, Âşık Ömer ve Fehîm’de 1; ridâ Gevherî’de 3, Fehîm’de 2, Nâbî ve Nâilî’de 1; sof Mısrî’de 1; şâl Gevherî’de 7, Âşık Ömer ve Ümmî Sinân’da 5, Mısrî’de 4, Nakşî’de 2 beyit/bentte olmak üzere toplam 58 yerde zikredilmiştir. Bu kumaş türlerinden en fazla kullanılanı şâl (23 adet) olmuş, diğerleri ise mahdut sayıda beyit veya bentte bahis mevzuu edilmiştir.

8.2.2.1. Atlas

İpeğin parlaklığını en bariz şekilde gösteren kumaş cinsi olup kalitesinden neş’et eden pahalılığınan ötürü Osmanlı’da saray mensupları ve zenginler tarafından

³⁵²⁴ Tennûre, tennûrenin Mevlevîlikte kullanımı ve çeşitleri hakkında bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 307. Ayrıca bkz. Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, s. 394; Tennûre için bkz. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 456-457; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 352; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 488-489.

³⁵²⁵ Yahyâ Âgâh, *Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm*, s. 133-134.

kullanılmıştır.³⁵²⁶ İnce ipekten olup ekseriyetle kırmızı renkte dokunmuş, elbise ve yorgan yapımında kullanılmıştır.³⁵²⁷ Tekke şairlerinin kullanmadığı atlas, diğerlerinde mahdut sayıda zikredilip ‘şatafatın, lüksün, süsün, gösterişin, tantananın, debdebe ve ihtişamın’ simgesi olarak telakki edilmiş ve ‘dîbâ, şâl, hâce, gurûr, sûfi, gınâ, sûret’ mefhumlarıyla tenasüp ve ‘çul, fahr, kirpâs, sîret’ mefhumlarıyla da tezat teşkil edecek şekilde değerlendirilmiştir. Beyitlerde atlasın terki öğütlenirken ihrâm, nemed, kirpâs vb. dervişlik alâmeti kıyâfet ve kumaş çeşitleri atlasın karşısına çıkartılıp mecâz tariki ile dünyâyâ ve dünyâyâ müteallik her şeye sırt döndürme çabası içinde olunmuştur:

‘Fakr ruha gınâdan daha yakın olur, tene de kirpas, atlas elbiseden daha yakındır (NB. G. 549/7).³⁵²⁸ Bu dünyânın atlasına, şâlına ve dîbâsına tamah edilmemeli(GE. 397/2)³⁵²⁹ ve câme-i atlas ile övünülmemeli (NB. K. 2/18); dünyânın atlası terk edilerek nemed-pûş olunmalı ve dervişlik yoluna adım atılmalıdır (AÖ. 652/2).³⁵³⁰ Sûret takvânın manâsına değışilip kalb tasfiye edilerek nemed atlas ve dîbâyâ yeğlenmelidir (NF. G. 59/1).³⁵³¹

Dinin kabuğuna itimat edip özüne inemeyen kimseler, hırka-i peşmîne içerisinde elde edilen (derece ve makâmların) ne olduğunu bilebilselerdi onu çarhın atlasına değışmezlerdi:

Aţlas-ı çarha değışmezdüñ anı ey h̄vâce sen

Ger bulayduñ bulduğum ben hırka-i peşmînede “Nef’î-Gazel 101/3”

8.2.2.2. Çul

Çul, kıldan imal edilerek dokunmuş örgülü kumaşlara denir.³⁵³² Divânlarda mahdut sayıda anılan ve ‘abâ, atlas, hırka, post gibi kıyâfet ve abdâl, derviş, âşık, hâce’ gibi tiplerle de tenasüp ya da tezat teşkil edecek şekilde zikredilen çul, abâ ve şâl ile

³⁵²⁶ Sargon Erdem, "Atlas", *DİA*, İstanbul 1991, C. IV, s. 80-81.

³⁵²⁷ Pakalın, *a.g.e.*, C. I, s. 111.

³⁵²⁸ Beyit için bkz. ‘Kirpâs’.

³⁵²⁹ Beyit için bkz. ‘Dîbâ’.

³⁵³⁰ Bent için bkz. ‘İhrâm’.

³⁵³¹ Beyit için bkz. ‘Tasfiye’, ‘Nemed’.

³⁵³² Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 523.

birlikte tevazu sahibi dervişin libâsı olarak telakki edilmiştir. Âşık Ömer, Ramazan ayında dervişin abâ ve çullara girdiğini (AÖ. 986/5) ifade eder. Gevherî abdâl tasviri yaptığı bir bendinde onu çulların içine girmiş bir kimse (GE. 33/3) olarak nitelendirir ve bir başka bendinde de (GE. 412/5) bu tasvire hırka ve postu da ekler. Kendisini âşık olarak gördüğü aşağıdaki bendinde ise sevgili uğrunda abâ, şâl ve çul giymeyi seçtiğini belirterek istiare-i mekniyye ile derviş hayâli çizer:

‘Âşıkım bu yolda terk-i âr ettim

Hayâlin gözde dilde nigâr ettim

Yolunda giymeği ihtiyâr ettim

Biri abâ biri çuldur biri şâl

“Gevherî 188/3”

8.2.2.3. Dîbâ

Desenli, renkli, ipekli ve kalın canfeslere verilen ad olup çok makbul bir kumaştır.³⁵³³ Sadece Nef’î ve Gevherî’de zikredilmiş olan bu kumaş Nef’î’de atlas ile birlikte sûretin simgesi olarak değerlendirilmiş olup manânın timsali addedilen nemed karşısında tezyif ve tahkir edilmiş (NF. G. 59/1),³⁵³⁴ Gevherî’de de atlasın yanına şâl dâhil edilerek dünyâ malından kinaye olarak tamâh edilmemesi ve terk edilmesi gereken bir kumaş mesabesinde görülmüştür:

Tamâhım yok bu dünyânın malına

Atlasına dîbâsına şâlına

Ben de Mecnûn gibi dostun yoluna

Terkettiğim nâmûs ile âr olsun

“Gevherî 397/2”

8.2.2.4. Kirpâs

Nâbî’de 1 beyitte tespit edebildiğimiz kirpâs ham bez, pamuk ve ketenbezi yerinde kullanılır bir tabir olup cinsine ve imal edildiği yere göre farklı isimler alan

³⁵³³ Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 449.

³⁵³⁴ Beyit için bkz. ‘Tasfiye’, ‘Nemed’.

ketene denir.³⁵³⁵ Fakrın tebcil edildiği beyitte atlasın mukabili olarak zikredilmiştir. Fakr basit bir yoksulluk olmayıp bütün kâinâttan yoksul olarak kâinâtı terk etmek ve kâinâtın yaratıcısı olan Hakk’a muhtaç olup başkasına ihtiyaç duymayarak Allah (c.c.) ile zengin olmaktır. Gerçek fakîr de başkasına değil sadece Allah (c.c.)’a muhtaç olmandır.³⁵³⁶ Fakr ve gınâ tezadının işlendiği beyitte fakr kelimesi Allah (c.c.)’a muhtaç olduğunun bilincinin zıttı olan gınâ ile ve insanlar nezdinde yoksul olma anlamında, vücûdun atlas değil de kirpâs giymesiyle merbut kullanılarak ihâm-ı tenasüp içerisinde değerlendirilmiştir. Beyitte fakrın ruha gınâdan daha yakın olduğu söylenilerek kirpâsın da tene atlas elbiseden daha fazla yakın oluşuna dikkat çekilmiştir:

Fakr olur nezdikter rûha gınâdan Nâbiyâ

Dürterdür câme-i atlas tene kirpâsdan “Nâbî-Gazel 549/7”

8.2.2.5. Nemed

Yünden yapılmış örtü, keçe, aba manâlarına gelen nemed, dervişler tarafından giyilirdi ve bundan ötürü de dervişlere nemed-pûş denilirdi.³⁵³⁷ Mahdut sayıdaki beyitte ‘derviş, ehl-i fenâ, ehl-i tecerrüd, rind, sûfi’ gibi tiplerle ve ‘libâçe, riyâ, istiğnâ, taalluk, terk’ gibi mefhumlarla tezat veya tenasüp teşkil edecek şekilde anılmış; şöhretin ve şaşaaanın simgesi atlas ve tâc ile mukayese edilip bunlara tercih edilmiştir.

Nâilî, dervîşi gönlü temiz ve üzerine giydiği keçesinden başka bir şeyi olmayan şekilde tanımlarken nemedi ‘dervîş-i bî-nevâ-yı nemed-pûş u sîne-sâf’ (NK. G. 165/4) şeklinde zincirleme tamlama içerisinde müsbet manâda zikretmiştir. Âşık Ömer, dünyâ atlasının terk edilip nemed-pûş olma yani dervîşliğe adım atmak gerektiğinin altını çizmiştir (AÖ. 652/2).³⁵³⁸ Nef’î, kendisini rind olarak gördüğü bir beytinde nemedi tâc ile mukayese etmiş ve gözünde her ikisinin de yeksân olduğunu (NF. K. 58/37)³⁵³⁹ bildirmiş; takvânın şeklini özüne tercih eden sûfi tipini aşağı derç edilen beytinde tenkit

³⁵³⁵ Pakalın, *a.g.e.*, C. II, s. 283.

³⁵³⁶ Sülemî, *Sülemî’nin Risâleleri*, s. 16

³⁵³⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 368. Pakalın, *a.g.e.*, C. II, s. 676; Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 25.

³⁵³⁸ Bent için bkz. ‘İhrâm’.

³⁵³⁹ Beyit için bkz. ‘Tâc’.

ederken de sūfiye evvela kalbini temizlemesini, ardından da nemedi atlas ve dībāya değişmesini salık vermiştir. Nefs terbiyesinde işe ahlākı, kılık kıyâfeti değiştirmekle değil kalbi tasfiye ederek başlamak gerekir. Kalp arındığında, Allah (c.c.)’tan gelecek bir anlık feyzin kalpteki tesirini ömür boyu yapılan mücâhede ve riyâzet gerçekleştiremeyebilir.³⁵⁴⁰ Kalbin arınması hislerin sağlam olması, terbiyesi ise yönünü Allah (c.c.)’a çevirip ondan başka her şeyden yüz döndürmesidir.³⁵⁴¹ Kalbi tasfiye olan sūfi, atlas ve dībâyı bırakıp nemedi şiar edinecek yani ihtişam ve gösterişten sıyrılıp takvânın manâsına erebilecektir:

Şūfi bu şüreti gel ma’nî-i taqvāya deđiş

Kalbi pāk et nemedi atlas u dībāya değiş “Nef’î-Gazel 59/1”

Tasavvufta taalluk, kulu Hak’tan alıkoyup başka işlerle meşgul eden sebeplerdir.³⁵⁴² Taalluk mâsivâllahtır, Hak’tan gayrı her şeydir.³⁵⁴³ Tâlipleri murâdlarından geri bırakan sebepler; sâlikin sülûkünde terakkisine mani olan dünyevî bağlar ve maddî çıkarlardır.³⁵⁴⁴ Dünyevî her türlü alaka Hak ile arada bir perdedir. Ancak bu alâkalardan kurtulabilen vuslata nâil olabilir.³⁵⁴⁵ Hak’ta fenâ bulan, varlığını onun varlığında yitiren kimselerin nemed giymesinin hikmeti, nemedin taalluk bağlarını geçirmeyen iplikten mamul ve taalluk bağlarından âzâde olmasıdır:

Budur hikmet nemed-püş olmağa ehl-i fenānuñ kim

Nemed âzâdedür âmîziş-i târ-ı ta’alluğdan “Nâbî-Gazel 572/2”

Nâbî’nin taalluk dalgasından kurtulmayı arzu eden gönül için nemedin de engel teşkil edeceğini ifade ettiği aşğıdaki beytinin, nemedin taalluktan beri olduğunu vurguladığı beytiyle son derece çelişik olması oldukça manidardır. Nitekim aşğıdaki beytinde tecerrüd ehlinin nemedi de gönlünden çıkarması gerektiğini söyler. Bu hâliyle

³⁵⁴⁰ Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 174.

³⁵⁴¹ Dâye, *a.g.e.*, s. 169.

³⁵⁴² Serrâc, *Luma*, s. 424.

³⁵⁴³ Kelebâzî, *Taarruf*, s. 205 – 207.

³⁵⁴⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 24.

³⁵⁴⁵ Şirâzî, *Bostan*, s. 161.

nemed, tecerrüde mani olan bir kıyâfet olarak da karşımıza çıkar. Tecerrüd ehli, nemedden de müberra olmakla kalmamalı, kalbini de onun sevgisinden arındırmalıdır:

Göñül rehâ bulmaz mevce-i ta'alluğdan

Tecerrüd ehline kayd-ı nemed ne müşkil imiş "Nâbî-Gazel 356/3"

8.2.2.6. Peşmîne

Kalitelisi sadrazamlar, adi olanı da fakîrler ve dervişler tarafından kullanılan yün ve kıldan mamül bir kumaştır. Dervişlerce sarık olarak kullanıldığı gibi hırka yapılıp sırta giyme maksadıyla da istimal olunmuştur.³⁵⁴⁶ Divânlarda ekseriyetle 'hırka-i peşmîne' terkihiyle zikredilen peşmîne 'abdâl, ârif, fakîr ve halvet elbisesi' olarak karşımıza çıkar. Fehîm'in kendisini fakirliğin perişan ve azıksız bir ipek böceğine teşbih ettiği ve oldukça uzun süredir yün hırkanın içinde halvette olduğunu belirttiği aşağıdaki beytinde peşmîne hırkanın tamlayanı olarak kullanılmıştır:

Râst-kirm-i pîle-faşram bî-ser ü sâmn u zâd

Nice demdür halveti-i hırka-i peşmîneyem "Fehîm-Gazel 213/2"

Peşmîne hırka içinde ulaşılan derece ve makâm, dünyâ atlaslarında elde edilemez (NF. G. 101/3).³⁵⁴⁷ Peşmîne, hırka ile beraber kimisinin bekâ bi'llâha kimisinin de fenâ fi'llâha ermiş olarak nitelendirildiği, üzüntünün ve mutluluğun kalplerinde zerre kadar tebeddül gerçekleştiremeyeceği ârif-i dânnın başını hırka-i peşmîneye çekmiş olduğu hâlde âlemi temâşâ edişinin anlatıldığı Âşık Ömer'in aşağı derç olunan bendinde ârif ve halvet giysisi olarak zikredilmiştir:

Ârif-i dânnâ olan fark eylemez şâdı gamı

Genc-i vahdette ricâlü'l-ğayba eylerler demi

Hırka-i peşmîne ser çekmiş eder seyr âlemi

Kim bekâ bi'llâha yol bulmuş fenâ fi'llâhtır "Âşık Ömer 201/3"

³⁵⁴⁶ Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 773.

³⁵⁴⁷ Beyit için bkz. 'Atlas'.

8.2.2.7. Ridâ

Ridâ, bazı dervişlerin şâl gibi sırtlarına attıkları ve ihtiyaca binaen seccade ya da yorgan diye kullandıkları bir tür kumaştır³⁵⁴⁸ Tasavvuf dilinde ridâ, Hakk'ın sıfatlarının kulda ortaya çıkmasıdır.³⁵⁴⁹ Tekke şairlerinin hiçbir surette ele almadığı ridâ, Nâbî ve Âşık Ömer dışında Divân ve Halk şairlerince 'ârif, derviş, sûfî, şeyh, hırka, sübhâ' gibi mefhumlarla tenasüp ya da tezat teşkil edecek şekilde mahdut sayıda zikredilmiştir. Nâilî, ridâyı sûfî kıyâfeti olarak değerlendirdiği beytinde zikir halkasından çıkamayarak tuzağa yakalanışına sebep olarak ridânın sûfinin eteğine dolaşmasını gösterir. Zikir halkası geçilmesi, aşılması ve üzerinde çok da durulmaması gereken bir merhale olarak düşünülüp tuzağın müşebbehünbihi olarak tasavvur edilmiştir. Nitekim kul ile Rabb'i arasında kimi nârdan ve kimi nûrdan yetmiş bin hicâb vardır³⁵⁵⁰ ve nûr hicâplarından biri de zikirdir. Dinin özüne inemeyen kimselerin ridâ giymiş sûfî şahsında tenkidinin yapıldığı beyitte şeklin ve zâhirin timsali görülen ridâ, sâliki sülûkunda terakkiye mani eden bir hicâb olarak remz edilmiştir:

Bend oldı ridâ pâyüñe şüfî haberüñ yoğ

Dâme tutulup hâlka-i ezkârda kalduñ

“Nâilî-Gazel 217/3”

Aşağıdaki beytinde şekle ve resme önem vermeyen bir rind edasıyla sübha ile birlikte zikrettiği ridâyı kalbi tutsak eden bir bağ olarak nitelendiren Fehîm, hırka ve tesbih bağından kurtulup gönlü serbest olan birisinden terk etme himmetini öğrenmeyi salık verir. Ridâ ve tesbih bağıdır; dinin şeklî ve resmî kısmıdır. Bu yüzden bunların sevgisini terk etmek ve kalpten çıkarmak gerekir. Ridânın yanına tesbihin de eklenmesinde şeklinin payı büyüktür. Tespihin kayd kelimesi ile tenasüp içinde kullanılmasıyla zincir imajı tedai ettirilmek istenmiştir:

Kayd-ı teşvîş-i ridâ vü şubhadan bulup rehâ

Himmet-âmûz-ı ferâğ ol bir dil-i âzâdeden

“Fehîm-Gazel 234/2”

³⁵⁴⁸ Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 661.

³⁵⁴⁹ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 94. Bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 264-265.

³⁵⁵⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 168.

Bir beytinde feleğin cevri neticesinde hânumânının gittiğini ve derviş kaldığı için artık hırka ile ridâ giymeyi (GE. 612/2) kendisine telkin eden Gevherî ridâyı derviş kıyâfeti olarak görmüştür. Aşağıdaki bendinde ise şeyh elbisesi olarak tavsif ettiği ridâyı asâ ve seccâde ile tenasüp içerisinde ve müsbet manâda zikretmiştir:

Efendim kendüsin şeyh etmiş gūyâ

Ârif olan anı duymazdan duya

Elde şeyh âsâsı boynunda ridâ

Arkasında hırka seccâdelenmiş

“Gevherî 566/3”

8.2.2.8. Sof

İnce keçi kılından dokunan kumaşa denilmiş olup bundan erkeklere kürk ve cübbe, kadınlara da ferace imal edilmiştir.³⁵⁵¹ Sûf giymek nebîlerin âdeti, peygamberlerin ve asfiyânın şîârıdır.³⁵⁵² Sadece Mısırî'nin 1 beytinde tespit edebildiğimiz sof, dış elbisesi, zâhiri süslemeye yarayan gösteriş malzemesi olarak beyitte yer alır. Serrâc, sûf giyerek sadece giyim kuşam ile sûfilere benzemeye çalışanları ve bu sayede kendilerini sûfi sananları tenkit eder. Onların ahlâkı ile ahlâklanma ya da hâlleri ile hâllenme cihetine gitmeyip bu şekilde sadece giyim kuşam hususunda taklitçiliğini yapanları aldanmış olarak görür.³⁵⁵³ İpek giyen, dünyâya gönül vermişlere karşı kibirlenirken yün giyen birisi ise dine gönül vermiş birisine karşı kibirlenebilmektedir.³⁵⁵⁴ Mısırî'nin beytinde Serrâc ve Muhasibî'nin bu görüşlerine mutabık olarak velîlere ve dervişlere öykünüp sadece görünüşleriyle onlara benzemek maksadıyla sof giyip sîretlerini yani kalplerini tasfiye etme vazifesini ihmâl eden sûfi tipi tenkit edilerek sûret düzmekten ziyade içi saf etme salık verilir:

Gel ey şūfî çıkar şofu kıl insâf

Ço şüret düzmeği kıl içüni şâf

“Niyâzî-i Mısırî 87/1”

³⁵⁵¹ Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 241.

³⁵⁵² Serrâc, *Luma*, s. 21.

³⁵⁵³ Serrâc, *Luma*, s. 500.

³⁵⁵⁴ Muhasibî, *Riâye*, s. 478.

8.2.2.9. Şâl

Esas itibariyle şâl bir çeşit yün adı olup omuza ve başa örtülen dört köşeli yün veya kumaşlara da denilmiştir.³⁵⁵⁵ Anadolu’da bele, İstanbul’da boyuna dolanıp Arabistan’da başa sarılan; hâlis yünden imal edilmiş ve kendine has özelliği ile kumaştan ayrılan, boyları sentetik maddelerden olmadığı için asırlarca solmadan muhafaza edilebilen şâl, Anadolu’da kuşak olarak da kullanılmıştır.³⁵⁵⁶ ‘Abâ, hırka, tâc, hil’at, kabâ, kilim, post’ gibi cihâz-ı tarîkat ve ‘abdâl, derviş, er, kalender, sûfi ve velî’ tipleri ile münasebete getirilmiş olan şâl, en fazla Halk şairlerinin beyitlerinde ve umumiyetle de müsbet manâda zikredilmiştir. Tevazunun ve kanaatin timsali addedilmiş, sevgili uğruna baş koymanın simgesi hâline getirilmiştir:

‘Şal ve abâya kanaat eyle, çünkü abâ ehli devlet içindedir (GE. 294/1).³⁵⁵⁷ Ben kalender meşrebim şâl u abâ eğnimdedir (AÖ. 433/2). Cihân bir yana olsa ağıyâra minnetim yoktur, niyetim derviş misâli soyunup şâl ve abâdır (AÖ. 446/2). Senin yolunda ârını terk eden bir âşıkım, yolunda abâ, şâl ve çul giymeyi seçtim (GE. 188/3).³⁵⁵⁸ Ferâgat şâlımı başıma geçirdim (GE. EŞ. 8/3).’

Âşıkların bu dünyânın safâ ve eğlencelerinden uzak kalarak cefâ ve mihnetini tercih ettiğinin ifade edildiği aşağıdaki bentte, bu vasıflarıyla âşık, kapalı istiare cihetiyle nefsin hevâsından geçip dünyâyı terk ederek köhne şâla bürünmüş dervişe teşbih edilmektedir. Bentte şâl, eski ve yıpranmış bir derviş kıyâfeti olarak tavsif edilir:

Ferâgat eyler ‘âşıklar bu dünyânun şafâsından

Belâsın ihtiyâr eyler elem çekmez cefâsından

O kim terk itdi dünyâyı geçüp nefsiñ hevâsından

Girüp bir köhne şâl içre bu gün ‘uryân olan gelsün “Nakşî-Murabba 1/3”

³⁵⁵⁵ Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 366-367.

³⁵⁵⁶ Nurettin Rüştü Büngül, *Eski Eserler Ansiklopedisi*, (Neşr: Midhat Sertoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, ts., C. II, s. 69.

³⁵⁵⁷ Bent için bkz. ‘Abâ’.

³⁵⁵⁸ Beyit için bkz. ‘Çul’.

Bâtin âleminde aşk hil'atını giyenin âlemde şâl üzerine başka bir libâs istemeyeceğini (ÜS. 165/6) belirten Ümmî Sinân, aşağıdaki beytinde velâyet tahtında sultân olanların hırka ve şâl içinde yürüdüklerini ifadeyle hırka ile birlikte zikrettiği şâli velîler kıyâfeti olarak tasavvur eder:

Velâyet tahtına sulţân olanlar

Yürürler hırka vü şâllar içinde

“Ümmî Sinân 158/9”

Şâl atlas, dibâ ve hırka ile birlikte kullanıldığında debdebe, tantana ve şatafatın timsali olarak düşünülüp terk edilmesi salık verilen bir kıyâfet olarak karşımıza çıkar. Atlas, dibâ ve hırkanın her üçü de divânlarda ekseriyetle menfi olarak düşünüldüğünden bunlarla merbut zikredilen şâl da genellikle menfi his ve fikirleri çağrıştıran bir kumaş olarak beyitlerde yer alır. Yukarıdaki beytinde hırka ve şâli velâyet tahtında sultân olanların giysisi şeklinde tavsif etmesine rağmen aşağı derç ettiğimiz beytinde ‘kime Allah (c.c.) aşkının ateşinden zerre kadar kıvılcım erdiyse onda fânî ve bâkî meyiller olmaz, o hırka ve şâl kaygısı gütmez’ diyerek hırka ve şâli ‘meyl-i fânî vü bâkî’ olarak nitelendirerek kendisiyle çelişir:

Kime kim ‘aşkıñ odından kığılcım irdi bir zerre

Ne meyl-i bâkî ne fânî ne güşsa hırka şâl olmaz

“Ümmî Sinân 1/17”

Sûfiler, bu dünyâya çıplak gelindiği ve bu dünyâdan da çıplak gidildiği düşüncesinden hareketle hiçbir şeyin mâliki olmadıkları inancına sahip olmuşlardır.³⁵⁵⁹ Kurtuluş, selâmet yokluktur. Benlikten, varlıktan kurtulup yokluğa giden selâmete erer.³⁵⁶⁰ Bir kimse kendi zâhirî varlığından tamamen kurtulursa, gerçek nefsi olan Allah(c.c.) ile var olur.³⁵⁶¹ Kendisini sırtından şâlini bırakan tecerrüd ehli bir abdâl olarak gördüğü beytinde Mısrî, şâla varlık atfederek onu varlığından sıyrılan bir abdâlin terk ettiği mâsivâdan bir cüz’ addeder. Aynı zamanda bir mutasavvıf olan Mısrî, varlık ve mâsivâdan kurtulup asıl ve tek varlık olarak gördüğü ve bildiği Allah(c.c.) ile var

³⁵⁵⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 364.

³⁵⁶⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 578.

³⁵⁶¹ Nicholson, *İslâm Sûfileri*, s. 183.

olabilme adına mecâz-ı mürsel tariki ile şâl mefhumu adı altında Allah(c.c.) dışında olan her şeyi kastetmiştir:

Biz şol abdäliz bırağduğ egnimüzden şälımız

Varlığından şoyınup ‘üryân olan añlar bizi “Niyâzî-i Mısırî 178/4”

Bir Halk şairi olan Âşık Ömer de mutasavvıf şairler gibi hırka ve şâlin terkinî işlemiştir. Fakat bir fakla ki onun ‘aşk ile varlığından geçip uryân olarak şâlini terk eder’ sözünün muhatabı mecâzî sevgilinin seyrine tâlib olup onun cemâlinin nakşına hayrân olan âşiklardır. Âşık Ömer’in güzelleme türündeki manzumesinin aşağı derç olunan bendinde şâlin terki, mecâzî sevgili uğrunadır:

Ey Ömer tâlib-i seyrân olanlar

Cemâli nakşına hayrân olanlar

Soyunup aşk ile ‘uryân olanlar

Terk eder hırkayı şâli bir yüzde

“Âşık Ömer 1091/5”

8.2.3. Başlıklar

Bu bölümde ‘arakçın, destâr, külâh, serpuş, tâc’ gibi başa takma ya da sarma suretiyle ‘derviş, zâhid, ârif, fakîr, ehl-i dil, ehl-i tecerrüd ve sûfilerin’ kullanmış oldukları başlıkların şairlerce nasıl değerlendirildiğini ortaya koymaya çalıştık. Başa sarılan ya da takılan sarık türünden kıyâfet çeşitlerinden arakçın Gevherî’de 1; destâr Nâbî’de 7, Ümmî Sinân ve Gevherî’de 2, Nakşî’de 1; külâh Nâbî ve Âşık Ömer’de 2, Gevherî ve Nef’î’de 1 yerde; serpuş Nâilî’de 1 yerde; tâc Âşık Ömer’de 14, Gevherî’de 11, Gaybî’de 6, Ümmî Sinân’da 5, Nef’î’de 4, Nâbî’de 3, Nâilî, Fehîm, Gevherî ve Nakşî’de 1’er beyit/bentte olmak üzere toplam 67 beyit/bentte beyitte zikredilmiştir. Bu tablodan başlıkların tâc (47 adet) ve destâr (12 adet) etrafında yoğunluk kazandığı anlaşılmaktadır.

8.2.3.1. Arakçın

Fesin veya kavuğun altına teri toplaması için giyilen takkeye arakçın denir. Zira ‘arak’ Arapçada ter, ‘çîn’ de Farsçada toplayan anlamına gelir.³⁵⁶² Arakçın, tetkik edilen divânlarda sadece Gevherî’de tespit edilebilmiştir. Gevherî, sevdiğinin nâz ve nigâhını kimyâya, kadd-i hırâmânını cennetü’l-mevâdaki hurilere benzettiği bir bendinde onun arakçını da İran’ın efsanevî kahramanı ve hükümdarı Dârâ’nın³⁵⁶³ tâcı ile müşâhebet hâlinde zikrederken arakçını mecâzî sevgilinin güzellik unsuru olarak ele almıştır:

Nâz ile nihâhın kimyâya benzer

Arakçının tâc-ı Dârâ’ya benzer

Cennetü’l-me’vâda havrâya benzer

Kadd-i hırâmânın güzelsin güzel

“Gevherî 204/3”

8.2.3.2. Destâr

Tarîkat ehlinin, halîfelerin ve şeyhlerin başlarına sardıkları çeşitli şekil ve renklerdeki sarığa verilen isimdir.³⁵⁶⁴ Destârı gösteriş ve halka büyüklük taslamak için giyenler de olmuştur. Bu gibi kimseler, tasavvuf erbâbınca şiddetli bir şekilde tenkide uğramış, esas olanın başa giyilenin değil başın içindekinin yani aklın olduğu ileri sürülmüştür.³⁵⁶⁵ Tetkik edilen divânlarda da bu minval üzere ‘cübbe, destmâl, hırka, kefş, pirâhen, zünnâr’ gibi cihâzlarla ve ‘fâzıl, gurûr, harâbâtî, kısr, mağz, kibir, melâmet, davâ, ilim’ vb. mefhumlarla tenasüp ve tezat teşkil edecek şekilde beyitlerde yer alan destârın şairlerce umumiyetle menfi telakki edildiği gözlemlenmiştir. İşin sırrının kısrda değil mağzda olduğu, Allah (c.c.) katında itibarın sûretle değil sîretle

³⁵⁶² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 5; Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 63-64.

³⁵⁶³ Keyâniyân sülalesinin onuncu ve son padişahıdır. Divân şiirinde büyüklük, yiğitlik ve ihtişamın simgesi olarak anılır. Zavotçu, *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*, s. 178.

³⁵⁶⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 104. Destâr için bkz. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 431-432; Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, s. 392-393; Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 88; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 127-128; Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 113.

³⁵⁶⁵ Mevlâna, bu cümleden olarak sarığının içine bez parçalarını yerleştirerek halka gösteriş yapmak isteyen bir fâkihın durumunu, ironik bir şekilde tahkiye eder. İlgili hikâye için bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 500. Sadî de başa kavuk değil, akıl lazım olduğunu, kimsenin sarıkla üstünlük kazanmadığını ifade eder. Şirâzî, *Bostan*, s. 173.

kazandı (NB. M. 9/99)³⁵⁶⁶ ifade edilip bunun da cübbe ve destâr ile değil nûrlanmış bir kalple elde edilebileceği (NB. M. 9/101);³⁵⁶⁷ destâra ancak kışr ehlinin yapışacağı, pîrehen esrârına ise ancak mağz ehlinin tâlip olacağı (NB. G. 314/4)³⁵⁶⁸ vurgulanmış; baştaki kubbe gibi destâr, vîrân olacak kasr üzerindeki zînete (NB. R. 58/2) teşbih edilmiştir. Başında destâr taşıyıp dervişlik taslayan nice sahtekâr, tarîkatten de şerîatten de anlayamayacak kadar bilgisiz ve ehliyetsiz olmakla suçlanmıştır:

Nicesi hırka-püş olmuş su'âl itseñ tarîkatden

Şerî'at neydüğün bilmez başında gerçi destârı "Nakşî-Gazel 205/5"

Diğer yandan baştaki ulu destâr felaket tâcı (GE. 874/3) olarak telakki edilmiş, merd olan kimsenin dünyânın nakşına aldanmayıp cihânı, cübbe ve destârı terk edeceği (ÜS. 177/11) belirtilmiş, cübbe ve destârı mamûr olup da zâhirinin ve bâtınının vîrân olmadığı kimsenin Hakk'a eremeyeceği iddia edilmiştir (ÜS. 15/16). Gevherî, aşağıdaki beytinde destârı felâket tâcı olarak tavsif edip melâmet hırkasını giyen kimsenin artık destârla işi kalmayacağını ifade etmektedir:

Melâmet hırkasın giydin kesüp zünnâr-ı takvâyı

Felâket tâcı çün ber-ser ulu destârı neylersün "Gevherî 874/3"

8.2.3.3. Külâh

Başa giyilen ve muhtelif şekil ve isimleri haiz olan şeylerin umumî adıdır.³⁵⁶⁹ Külâh zamanla Mevlevîler'e hasredilip onların giydiği sikke için de söylenerek hususî bir manâya bürünmüştür.³⁵⁷⁰ Nâbî'nin aşağıdaki beytinde Mevlevîler'in külâhlarını tekbîrlerle başlarına takması erkân ve âdeti, güneşin doğuşundan evvel sabah ezanının okunması hüsn-i talili ile dile getirilmiştir. Güneşin tâca teşbih edildiği ve ezanda geçen

³⁵⁶⁶ Beyit için bkz. 'Zâhir-Bâtın, Sûret-Sîret, Kışr-Lüb, Kışr-Mağz, Dış-İç'.

³⁵⁶⁷ Beyit için bkz. 'Cübbe'.

³⁵⁶⁸ Beyit için bkz. 'Pîrehen'.

³⁵⁶⁹ Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 338.

³⁵⁷⁰ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 196. Külâh için ayrıca bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 224; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 297.

‘Allahu ekber’ ibaresinin Mevlevîler’in gülbang³⁵⁷¹ esnasında getirdikleri tekbirlere göndermede bulunduğu beyitte külâh ile Mevlevî özdeşleştirilmiştir:

Bî-ezân-ı şubh tâc-ı âftâb olmaz bedîd

Mevlevî eyler külâhın zîb-i ser tekbîr ile “Nâbî-Gazel 664/13”

Tetkik edilen divânlarda başa takılan tâc şöhret ve saltanatın, destâr da gösteriş ve gurûrun alameti addedilmişken külâhın dervişlik, Mevlevîlik veya fakrın simgesi olarak telakki edildiği tespit edilmiştir. Âşık Ömer ihrâm, nemed ve atlas ile zikrettiği külâhı derviş kıyâfeti olarak tasavvur etmiş ve ihram giyip külâh takmak suretiyle derviş olup dünyâ atlasını terk etmeyi (AÖ. 652/2)³⁵⁷² salık vermiştir. Tâc ile zikredildiğinde tâcın mağrur oluşu yanında külâh mütevazı bir kisveye (NF. K. 58/37)³⁵⁷³ büründürülmüş; aşk tekkesi içinde bîçâre abdâlların (AÖ. 387/2) ve Mevlevîler’in semâ esnasında başlarına taktığı başlık (NB. G. 416/5)³⁵⁷⁴ olarak düşünülmüştür. Gevherî’nin bir bendinde hırka-i irâdet gibi telakki edilerek el alma akabinde tâc ile birlikte zikredilmiştir (GE. 853/3).³⁵⁷⁵

8.2.3.4. Serpûş

Savaşlarda sadece göz kısmının açık bırakılıp başın her tarafını muhafaza amacıyla giyilen başlığa verilen addır.³⁵⁷⁶ Nâilî’nin bir beytinde tespit edebildiğimiz serpûş, içerisine gül ya da başka tür çiçek yaprakları veya Kur’ân-ı Kerîm’den bir âyet yahut Allah Teâlâ’nın ism-i celîlelerinden birinin yazılıp yerleştirilmesi âdetine telmihte bulunularak dini şekilden ibaret gören kimselerin günahkârları tahfif ve tahkir etmemeleri salık verilirken zikredilmiştir. Zira bu gibi kimselerin serpûşlerinde celî hat ile Allah Teâlâ’nın ayıpları örten manâsındaki Settâr ismi yazılıdır. Zâhîde düşen, Allah

³⁵⁷¹ Tertip olunmuş duâlar için kullanılan bu ibare, hususen her iş için ayrı bir gülbang teşkil eden Mevlevîler’de kullanılmıştır. Dünyevî ve uhrevî günlük bütün işlerini bir gülbang ile süslemeyi uygun gören Mevlevîler’in günlük işlerinde söyledikleri gülbanglar hakkında geniş bilgi için bkz. Gölpinarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, s. 135-148.

³⁵⁷² Bent için bkz. ‘İhrâm’.

³⁵⁷³ Beyit için bkz. ‘Tâc’.

³⁵⁷⁴ Beyit için bkz. ‘Tennûre’.

³⁵⁷⁵ Bent için bkz. ‘Biat ve Biat İle İlgili İfade ve Usûller’.

³⁵⁷⁶ Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s.188.

Teâlâ'nın bu ism-i şerifi ile hareket edip kulu ile Allah (c.c.) arasındaki günahı şayi etmemektir. Celî kelimesi, hem levhalarda kullanılan büyük ve kalın yazı çeşidini kastettiği hem de aydınlık ve âşikâr manâlarını haiz olduğu için ihâmlı kullanılmıştır:

‘Ayb bulmazdı kıadeh-keşlere zâhid görse

İsm-i Settâr'ı celi hâtt ile ser-püşında

“Nâilî-Gazel 322/3”

8.2.3.5. Tâc

Arapça bir kelime olup padişahların başlarına giydikleri mücevherlerle ve sorguçlarla bezenmiş kavuklarına denir. Tarîkat erbâbı da kendi tarikatlarını belirten, başın en üst kısmı manâsına gelen ve sarılan sarığın rengine göre değişen serpuşlara tâc der.³⁵⁷⁷ Tetkik edilen divânlarda hırka, üste giyilen kıyâfetlerin en fazlası olmuşsa tâc da başa geçirilen cihâzların en fazla zikredilene olmuştur. Divânlarda ‘saâdet tâcı, tâc-ı hilâfet, tâc-ı inâbet, tâc-ı Rabbânî, tâc giyme’ gibi ifade ve terkiplerle zikredilen tâc ‘arakçın, hırka, abâ, şal, kabâ, külâh, taht ve zünnâr’ ile tezat veya tenasüp teşkil edecek şekilde ve umumiyetle menfi manâlar çağrıştıracak biçimde yer almıştır. Aşağıdaki beyitte tâc, ‘kral ve hükümdarların başlarına taktıkları başlık’ manâsına gelip mukabili olan külâhı tebcil amaçlıdır ve rind olanın gözünde kölelerin taktığı keçeden mamül külâh ile bir tutulması gerekliliğine matuftur:

Benim o rind-i cihân kim yanumda yeksândur

Nemed-külâh-ı gedâyile tâc-ı Āfrîdûn

“Nef’î-Gazel 58/37”

Kabâ ve taht ile kullanımında kesinlikle menfi bir manâ üstlenmiş; ‘dünyâ malı ve şöhreti, riyâ âleti, gurûr vesilesi, dindar görünme kisvesi ve itibar nişânesi’ olarak telakki edilmiştir. Terk edilmesi sadâkatin ve teslimiyetin şiarı addedilerek sevgili uğrunda bir kenara atılacak eşya (mutasavvıf şairlerce sevgili dışında her şey, mâsivâ) olarak da düşünülmüştür: ‘Aşkınla tâc u kabâyı terkettim, seni seven gayri eşyayı neyler

³⁵⁷⁷ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 297-298. Tâc çeşitleri, tarikatların kulanmış oldukları farklı farklı tâcların neyi ifade ettiği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yahyâ Âgâh, *Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm*, s. 17-119. Tâc hakkında ayrıca bkz. Pakalın, *a.g.e.*, C. III, s. 371-372; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 340; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 468-469; Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 399.

(GE. 449/5). Sevgilinin aşkı ile hırka ve tâcı olmayan dervişe döndük (GE. 894/1). Gözüme tâc u kabâ görünmez (GE. 409/4). Senin gibi dilrubâdan dönmem, senin yolunda tâc ve kabâdan geçmişim (GE. 326/4).³⁵⁷⁸ Gam tekyesinde soyunduk, ne tâc u ne kabâmız var (AÖ. 598/4). Bu fenâda tâc u tahta meyl eden üryân olur, râh-ı aşk üzere olanlar sonunda handân olur (AÖ. 353/2). Dervîş olan tâc u kabâyı neyler (AÖ. 598/5). Ben ednâ garîbim, tâc ve kabâyı neylerim (AÖ. 858/4). Âlemin tâc u kabâsını istemem (AÖ. 519/5). Âşık Ömer aşkınla tâc u kabâyı terk etti, seni sevmeyen gayrı eşyâyı neyler (AÖ. 188/5). Tâc u kabâyı terk edip sevgilinin kûyunda abâ giydim (AÖ. 536/3). Tâc u kabânın bana yoldaş olmayacağını sonunda bildim (AÖ. 891/5). Sakın hulle ve tâca mağrûr olma (AÖ. 360/3). Bu cihâna üryân geldiğimiz için tâc ve kabâyı kıymet vermeyecek kadar akıllıyız (NAA. G. 74/9).³⁵⁷⁹ Vasl-ı yâr tâc u tahtla (sadece onları terk etmekle olmaz) olmaz, vasl-ı yâr cânı vermekle elde edilir (NM. 56/11). Tâc ve tahtı İbrahim Edhem gibi terk ederek soyunup abdâl olmak gerekir (NM. 167/3).³⁵⁸⁰ Tesbih, tâc, hırka bunların hepsi kayd-ı rüsûmdur, başsız ve ayaksız dervîşin nezdinde bunların bir ehemmiyeti yoktur (NB. G. 88/7).³⁵⁸¹ Her ne kadar hırka, tesbih ve tâcımız yok ise bu, itibara ihtiyacımızın olmayışındandır:

Yokdur egerçi hırka vü tesbîh ü tâcumuz

Ammâ ki i'tibâra yok ihtiyâcımız

“Nâbî-Gazel 281/1”

Nâbî'nin yukarıdaki beytinde hırka ve tesbih ile birlikte zikredilen tâcın itibar maksadıyla takıldığını müşâhede ederken Mısırî'nin aşağı derç ettiğimiz beytinde ise hırka ve şâl ile mütenasip kullanılıp riyâ menbaı olarak ileri sürüldüğünü görürüz. Burada, hırka, şâl, tâc gibi cihâz veya kıyâfetlerin değil bunların kullanım maksatlarının kişiyi dalâlete sürüklediğini belirtmek gerekir. Çünkü halkı çileden çıkararak bunlar değil

³⁵⁷⁸ Bent için bkz. 'Kabâ'.

³⁵⁷⁹ Beyit için bkz. 'Âkil', 'Kabâ'.

³⁵⁸⁰ Beyit için bkz. 'Tecerrüt, Soyunma'.

³⁵⁸¹ Beyit için bkz. 'Tevâzu, Vakâr'.

bu tür kıyâfetlerle halka tepeden bakan şekilci dindârlar olmuştur. Bunlar da şairlerce zâhid şahsında tenkit edilmiştir:

Riyâ ile bu halkı gel azıtma

Ço tâc u hırka vü şalı n'idersin

“Niyâzî-i Mısri 131/9”

Divânlarda tâc Allah (c.c.)’ın kuluna lutfu ve mevhîbesi ya da kulun sahip olduğu üstün nitelik manâlarına gelecek şekilde de kullanılmıştır. Bu kullanımlarda tâc ‘saâdet tâcı, edeb tâcı, hilâfet tâcı, tâc-ı Rabbânî’ gibi terkiplerle zikredilmiştir: ‘Allah (c.c.) aşkı her kime zerrece ulaşırsa konduğu başa saadet tâcıdır (ÜS. 16/9). Gönülde aşktan gayri bulundurmamanın başına tâc-ı hilâfet konulur (SG. 6/9). Hak denilen senin özündür, özünü bilene Rubûbiyet tâc olur (SG. 10/7). Tâc-ı Rabbânî’yi her başa koymazlar; o edeb gözleyenlere verilir (SG. 110/7). Allah’ım, âlemin sevdâsını başıma tâc eyleme, defter-i takvâdan bizi ihrâc eyleme (AÖ. 177/5). Cinnetin yanık yarası benim tâcımdır (FK. G. 246/6). Bize muhabbet tâcı derd-i Hak’tır (GE. 564/4). Şeriat velînin başında tâc, üzerinde şâl ve kisve, sırtında abâsıdır (NM. 18/21).³⁵⁸²

Kulun haiz olduğu üstün vasıflar için kullanımlarının dışında sadece tek bir beyitte müsbet olarak telakki edilmiştir. Buradaki kullanımı da tasavvufî kullanımına mutabık olup bir müridin bir mürşidden el alarak tarîkata girmesine matuftur: ‘Pîr-i mugândan el alıp tâc ve külâh giymişim, bu yüzden ay, güneş ve yıldızlar gözüme zerre kadar gözükmez (dünyâ ve içindekilere kıymet vermem) (GE. 853/3).’³⁵⁸³

8.2.4. Tarîkat Erbâbınca Kullanılan Çeşitli Âletler

Bu bölümde abdâl, ârif, âşık, derviş, ehl-i tecerrüd, fakîr, hâce, mürşid, pîr, rind, sûfî, şeyh, velî, zâhid ve sûfî gibi tasavvufî tiplerin asâdan tesbihe, kemerden pâlhenge çeşitli âlet ve malzemelerin beyitlerde nasıl işlendiği üzerinde durulmuştur. Asâ Nâbî’de 4, Gevherî’de 2, Mısri ve Gaybî’de 1; bûriyâ Nâbî’de 2, Mısri ve Nâilî’de 1; hasır Nâbî’de 1; ferş Nakşî’de 1; cilbend Mısri’de 1; destmâl Nâbî’de 1; kemer Âşık Ömer’de

³⁵⁸² Beyit için bkz. ‘Kisve’.

³⁵⁸³ Bent için bkz. ‘Biat ve Biat İle İlgili İfade ve Usûller’.

2, Nâbî'de 1; keçkül nâbî ve Nâilî'de 1; lüle Nâbî'de 1; misvâk Nâbî'de 3; nâlin Nâilî'de 1; keşş Nâbî'de 2, Nâilî'de 1; pâlheng Nef'î ve Âşık Ömer'de 1; post Gevherî'de 10, Âşık Ömer'de 5, Ümmî Sinân, Gaybî ve Nakşî'e 1; seccâde Nef'î'de 3, Nakşî, Gevherî ve Nâbî'de 2, Mısrî ve Nâilî'de 1; taht Mısrî'de 4, Gaybî'de 2, Âşık Ömer, Gevherî, Ümmî Sinân ve Nâilî'de 1; tesbih Nâbî'de 10, Nef'î'de 4, Gevherî'de 3, Âşık Ömer, Ümmî Sinân, Mısrî, Gaybî ve Fehîm'de 1; sübha Nâbî'de 5, Fehîm'de 2, Nef'î ve Nâilî'de 1 beyitte/bentte olmak üzere toplam 102 yerde zikredilmiştir. Kullanılan âletlerden tespih (22 adet) post (18 adet), seccâde (12 adet) ve taht (10 adet) divânlarda yoğun bir şekilde zikredilirken diğerlerinin mahdut birkaç beyitle anıldığı gözlemlenmiştir. En fazla üzerinde durulan âletin ise bazı beyitlerde 'zâhidin kendisini avuttuğu bir oyuncak' olarak tavsif edilen tesbih olduğu tespit edilmiştir.

8.2.4.1. Asâ

Değnek, baston, sopa anlamına gelen asâ, dervişlerin taşıdıkları ve sahip oldukları ana araçlardan biridir.³⁵⁸⁴ Sûfî geleneklerinden biri her zaman ve husûsen yolculuk esnâsında asâ bulundurmaktır. Eski dönemlerde hem ihtiyacı gidermek hem de gerekirse silah olarak kullanmak için âsâ taşınırdı.³⁵⁸⁵ Asâ, müttekâ, çevgân, muîn vb. dayanak âletleri dervişlerin yanı sıra halkın da kullandığı eşyalardandır. Asâya dayanmanın türlü faydaları olduğundan peygamberler asâ kullanmışlardır.³⁵⁸⁶ Asâ, en fazla Nâbî'nin manzumelerinde zikredilmiştir. 'Ârif, velî, şeyh, zâhid, rind' gibi tasavvufî tiplerle münasebettar olarak beyitlerde yer alan asâ, tâc ve tesbihle birlikte kullanıldığında riyâ nişânesi addedilmiş (SG. 27/8)³⁵⁸⁷ ve tâc, asâ ve tesbihin yalancı davâyâ yalancı şâhit yapıldıkları (NB. R. 40/2) iddia edilmiştir. Bu iddia, dini şekilden ibaret gören kimselerin tutum ve davranışları neticesinde ortaya atılmıştır. Nâbî zühhâd-
1 nâ-bînânın peşinden gitmemeyi, aksi takdirde başa zahm-ı asâlardan birinin

³⁵⁸⁴ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 32-33.

³⁵⁸⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 45. Asâ için ayrıca bkz. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 91; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 52-53.

³⁵⁸⁶ Asanın fayda ve hikmetleri için bkz. Yahyâ Âgâh, *Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm*, s. 217-221.

³⁵⁸⁷ Beyit için bkz. 'Rind'.

dokunacağını (NB. G. 836/8) belirtmiştir. Nâbî, zâhid ile ele aldığı bir başka beytinde asâyı zâhidin gurûr malzemesi olarak zikretmiş, gurûr ile asâsına dayanan zâhidin karşısına Hudâ'nın lutfuna dayanıp itimat eden âsîler zümresini çıkartmıştır:

‘Âşîlerin tayanuğı luş-ı Hudāya'dur

Zâhid gurûr ile tayanursa ‘aşâsına

“Nâbî-Gazel 721/4”

Ekseriyetle menfi telakki edilen asâ, Mısırî'nin cihâna elindeki asâsı şerîat olmayan bir velînin aslâ gelmeyeceğini belirttiği aşğıdaki beytinde ise şerîatın müşebbehünbihi olarak zikredilmiş olup müsbet manâda tasavvur edilmiştir:

Cihâna bir velî gelmez illâ

Elinde anuñ ‘asâsıdur şerî’at

“Niyâzî-i Mısırî 18/20”

8.2.4.2. Bûriyâ, Hasır, Ferş

Bûriyâ, ince sazlardan örülen ve yere serilerek kullanılan bir çeşit kilime verilen addır.³⁵⁸⁸ Arapçası hasır, Türkçesi kilimdir. Divânlarda mahdut sayıda beyitte de olsa her üçüne de rastlamak mümkündür. Mısırî, bûriyâyı yere serilme fonksiyonunu öne çıkararak kullanır ve muhatabına mescit içinde bûriyâ gibi yüzünü yerlere sürmesini, minberde daimâ oturmasını (NM. 155/3) öğütler. Nâbî, zâhide hitab ettiği beytinde hasırı sadece riyâ malzemesi yaptığını söyleyerek Allah (c.c.)’a yakınlığa âlet etmemesini salık verir (NB. G. 38/2).³⁵⁸⁹ Bûriyâyı konu edindiği diğer beytinde minnet edip de bir şey istenilebilecek insan portresi çizirken bu kimseyi yere serecek bir hasır olmayan kişi olarak resmedip hasır kelimesini kıyâfet olarak değil de herkeste bulunabilecek ‘değersiz bir âlet veya eşya’ olarak zikretmiştir:

Ümmîd-i himmet eyler iseñ andan eyle kim

Hâk-i siyaha baş idicek bûriyâsı yoğ

“Nâbî-Gazel 382/5”

Nâilî'nin aşğı derç ettiğimiz beyti ise ‘dünyâ yansa içinde hasır yok’ irsâl-i meselinin manzum ve veciz bir ifadesi olup hasırın kıymetten uzak oluşuna matuftur:

³⁵⁸⁸ Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 550.

³⁵⁸⁹ Beyit için bkz. ‘Hubb-ı Câh’.

Bisât-ı dehr oda yansın bu tâb-ḥânedede kim

Naşîb-i ehl-i dile köhne bûriyâ düşmez

“Nâilî-Gazel 49/4”

Bûriyânın Arapça mukabili ve hasırın Farsça müteradifi ‘ferş’, Nakşî’nin ‘mak’adu sıdk’a eriştiğini³⁵⁹⁰ iddia ettiği aşağıdaki beytinde ‘şâlımızı burada ferş yapalım’ şeklinde geçmektedir. Ferş kelimesinin Nakşî’nin manevî bir menzil olarak telakki ettiğine kanaat getirdiğimiz ‘mak’adu sıdk’ ibaresi ile bir arada zikredilmesiyle beyte ‘burası bize makâm oldu, biz bu makâmda sürekli kalalım’ manâsı verilebilir:

Mağ’ad-i şıdka irişdük n’idelim mey-gedeyi

Biz aña ferş idelim kınde ise şâlımızı

“Nakşî 186/13”

8.2.4.3. Cilbend

Cild ile bend kelimelerinden müteşekkil Farsça bir terkip olup içine yazılar, kâğıtlar, resimler konularak onları bozulmaktan muhafaza eden iki kapaklı mukavvadan ibaret kapaklara denilmiştir.³⁵⁹¹ Sahtiyandan mamül olup dervişlerin kemerlerine taktıkları ve içinde misvâk, tarak, akçe, çakı, iğne iplik vb. âletlerini muhafaza ettikleri küçük çantaya da cilbend denilmiştir.³⁵⁹² Mısırî’nin tek bir beytinde zikredilmiş olan cilbend, nevbahârın erişmesi üzerine duyulan sevinç ve elde edilen manevî hazzın neticesinde dünyâ ve ukbâ hevâsından geçip abdâl gibi cilbend esrârının kâşifi olmayı arzu etme ile zikredilerek abdal, kâşif, esrâr kelimeleriyle tenasüp içerisinde kullanılmıştır. İlkbaharın tasavvufta bast hâlinden kinaye olduğu göz önünde bulundurulacak olursa şairdeki bu genişleme ve inbisat hayâliyle sırlara vâkıf olma temayülünün artacağını söylemek yerinde olacaktır. Beyitteki esrâra, ‘uyuşturucu ve uyarıcı madde olan esrâr’ manâsına gelecek şekilde de anlam verecek olursak bu durumda beytin dönemin birtakım kalender, abdal ve melâmîlerinin cilbendlerinde esrâr

³⁵⁹⁰ Beyitte iktibas edilen mak’ad-i sıdk ibaresi Kamer Sûresi’nde ‘doğruluk meclisi’ manâsında zikredilmiştir. Allah (c.c.)’a karşı gelmekten sakınanların O’nun katında yüksek bir derecede ferahlık ve aydınlık içinde olacağını belirttiği 54-55. âyet-i kerîmelerde bu ibare geçmektedir.

³⁵⁹¹ Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 292.

³⁵⁹² Yahyâ Âgâh, *Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm*, s. 171.

taşıyıp bu esrârı mükeyyef bir madde olarak tükettiği hâdisesine göndermede bulunduğunu söyleyebilmemiz mümkün olacaktır:

Dünye vü ‘uqbâ hevâsından geçüp abdal-veş

Kâşif-i cilbend-i esrar olayum şimdengeru “Niyâzî-i Mısırî 150/7”

8.2.4.4. Destmâl

Farsça el silecek bez, el bezi, yağlık manâlarına gelen bu kelime³⁵⁹³ şiirde mendil manâsında istimal olunmuştur.³⁵⁹⁴ Sadece Nâbî'nin yer vermiş olduğu destmâl, sünnî kimselerin başındaki destâr gibi yek renk olmanın salık verilerek mendil gibi iki renkli olmaktan men edilen beyitte yer bulmuştur. Mendilin bu tek beyitte kullanımı, renginin çeşitli ve alacalı olması dolayısıyla olmuştur. Renksizlik veya tek renklilik vahdet âleminin temsili olup vahdet-i vücûd nazariyesini benimseyen mutasavvıflarca varılması gereken bir merhale olarak düşünüldüğünden makbul kabul edilmiştir.³⁵⁹⁵ Manzumelerinde sık sık temsiller getiren Nâbî, aşağıdaki beytinde de mendil mefhumunu ‘renk’ unsuru zaviyesinden işleyerek bir temsil malzemesi yapmıştır:

Ser-i sünnîdeki destâr gibi yek-reng ol

Yüri terk eyle dü-reng olmağı mendil gibi “Nâbî-Gazel 848/4”

8.2.4.5. Kemer

Süs veya ihtiyaç için bele elbise üzerinden bağlanan kemer yünden dokunmuş ve kenarları deriyle çevrilmiştir kalın kuşağa denir.³⁵⁹⁶ Kemer tarikat cihâzlarından olup hizmete bel bağlamanın sembolüdür ve müşid tarafından kuşatılır.³⁵⁹⁷ Kemer, tasavvufî manâsına mutabık olarak şeyhin müridine kuşattığı bir cihâz olarak³⁵⁹⁸ beyitlerde ‘kemer kuşanma, kemer-bend-i tarikat, miyâna kemer bağlama’ şeklinde kullanılmıştır.

³⁵⁹³ Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 433.

³⁵⁹⁴ Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 134.

³⁵⁹⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 294

³⁵⁹⁶ Büngül, *Eski Eserler Ansiklopedisi*, C. I, s. 158-159.

³⁵⁹⁷ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 181. Kemer hakkında ayrıca bkz. Yahyâ Âgâh, *Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm*, s. 137-157; Pakalın, *a.g.e.*, C. II, s. 240-241; Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 395-396; Uludağ, *a.g.e.*, s. 329; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 279.

³⁵⁹⁸ Her ne kadar beyitlerde geçmiyorsa da fütüvvet ehlinin kendi mesleklerine girenlerin bellerine bağladıkları kuşak demek olan 'şed' kelimesi de, şeyhe teslim olup ona vefâ göstermeye; tutulan yolda sabit kadem olmaya alâmettir. Bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s. 329.

Âşık Ömer, gönlünün mecâzî sevgilinin hizmet-i aşkında bir pîrden kemer kuşanmış olduğunu, sevgili cevretse de onun sevdâ-yı zülfünden dönmeyeceğini (AÖ. 801/5) ifade ederek kemer ve zülf münasebeti kurar. Allah (c.c.)’a münâcât hâlinde olduğu manzumesinin renkten renge girerek türlü hâller yaşadığını ifade ettiği aşağı derç ettiğimiz bendinde ise dervişlerin bellerine kemer bağlamalarına göndermede bulunup bir zaman derviş olup miyânına kemer bağladığını dile getirir:

Bir zamân seyyâh olup gezdim cihânı ser-te-ser

Bir zamân mey-hor olup meyhânedede oldum püser

Bir zamân dervîş olup miyâna bağladım kemer

Bir zamân bu âlem içre dervîşân ettin beni “Âşık Ömer 1312/2”

Nâbî, sâlikin mürşid elinden kemer kuşanması hâdisesine yer verdiği aşağıdaki beytinde tarîkata girip seyr ü sülûke başlayan kimsenin taklîd berehmen-hânesinde zünnâra yer kalmayacağını ifade ederek kemer ve zünnâr³⁵⁹⁹ münasebeti tesis eder. Nâbî, Hristiyan kuşağı olan zünnâr karşısında Müslüman kuşağı olan kemeri yücelterek mürşidin kuşandırdığı manevî kemer vesilesiyle müridin benlik, bencillik, her türlü fuşiyât ve menhiyattan selâmette kalacağını ifade etmektedir:

Kemer-bend-i tarîkat olsa sâlik dest-i mürşidden

Berehmen-hâne-i taklîdde zünnâra yer kıalmaz “Nâbî-Gazel 283/4”

8.2.4.6. Keşkül

Büyük bir hindistan cevizinin içinin oyulup her iki yanından açılan deliğe zincir takılarak dervişin boynuna asılan ve bununla halktan yiyecek, içecek ya da para istenilen çanağa verilen isimdir. Toplanan iâşe ve paralar dergâha getirilip yine buranın ihtiyacı için sarfedilmiştir.³⁶⁰⁰ Anadolu’da Kalenderîler, Bekaşîler ve abdallar tarafından kullanılmıştır. Bazı tarîkatlarda, nefsin terbiyesi için keşkülle dilenme bir usûl olarak

³⁵⁹⁹ Zünnârın benlik, bencillik; dünyaya gönül verme gibi mecâzî manâları vardır. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 399.

³⁶⁰⁰ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 180.

benimsenmiştir.³⁶⁰¹ Sadece Nâbî’de tespit edebildiğimiz keşkül mefhumu ihâm sanatı dairesinde zikredilerek keşkül tatlısını da hatırlatacak şekilde beyitte yer almıştır. Sükker kelimesiyle içerisinde birçok malzemeyi barındıran keşkül tatlısına göndermede bulunulduğundan beyitte ihâm-ı tenâsüb sanatı yapılmıştır. Tekke için bir şeyler toplamak üzere eline keşkül alan dervişe eli keşküllü manâsına ‘keşkül be-dest’ denir.³⁶⁰² Beyitte ellerinde keşküllerle dolaşan dilencilerin, keşkül tatlısını yiyen kimselerin çektiği teşvîşlerin zerre kadarını çekmedikleri ifade edilmiştir:

Zerresin çekdüğü yok sâ’il-i keşkül be-kef

Sükkerî-hârlaruñ çekdüğü teşvîşlerüñ “Nâbî-Gazel 465/2”

Nâilî, meyın zekâtının verildiği yere kadar gidebileceğini ifade ettiği bir beyinde ‘kâse be-kef’ terkihiyle keşkülü ismen anmasa da ilâhî aşkın dağıtıldığı o beldeden eli boş dönmeme arzusuyla eline aldığı kâseyi zikrederek (NK. G. 166/2)³⁶⁰³ bununla keşlülü ima etmiş olmaktadır.

8.2.4.7. Lûle

Nargilelere kullanılan ve içine tütün veya tömbeki koymaya yarayan âlete denir.³⁶⁰⁴ Sadece Nâbî’nin bir kıtasında dervişin onu yakmaya çalıştığı esnada elini yakması ile yer almıştır. Nargilenin dervişler tarafından da müstamel olduğunu öğrendiğimiz kıtada dervişin nargile kullanmasından ötürü elinin yanması, bu illeti kullanımından ötürü ukbâda da ateş ile cezâsını göreceğinin işareti addedilmiş ve onun bu cezâyâ müstahak olduğu ifade edilmiştir:

Lûlesin yakduğı dem yandı eli dervîşüñ

Bu cezâ şurfe cezâdur saña elyak didiler

Tütüni gerçi güzel lûlecigi müsta‘mel

³⁶⁰¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 214. Keşkül hakkında ayrıca bkz. Büngül, *Eski Eserler Ansiklopedisi*, C. I, s. 160; Yahyâ Âgâh, *Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm*, s. 171-173; Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 251; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 283; Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 267.

³⁶⁰² Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 180.

³⁶⁰³ Beyit için bkz. ‘Palâs’.

³⁶⁰⁴ Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 372.

8.2.4.8. Misvâk

İslâmiyet’ten evvel de bilinen ve diş temizliğinde kullanılan misvâk, Hz. Peygamber (s.a.s.) ile birlikte dinî bir vazife olarak yaygınlık ve süreklilik kazanmıştır. Misvâk kullanmayı ısrarla tavsiye eden Hz. Peygamber (s.a.s.)’in in bu hususta sahih kaynaklarda geçen birçok hadîs-i şerîfi vardır.³⁶⁰⁵ Sadece Nâbî’de 3 beyitte adı geçen misvâk, ağız içine alınması, fırçayı andıran şekli (NB. G. 666/4) ve dişlere sürülen kısmının telli ve parçalı oluşu ile teşhis, teşbih, tenasüp sanatlarıyla beraber zikredilir. Nâbî, temsil yoluyla vahdette kesreti kesrette de vahdeti tanımlarken misvâkın açılmış ve bu sayede kıl kıl olmuş ucunda kesretin, misvâkın kendisinde de vahdetin apaçık bir şekilde görüldüğünü belirterek vahdet ve kesret mefhumlarını izah eder:

Zâhid idrâk idemez yoğsa hüveydâ görünür

Şüret-i vahdet ü kesret ser-i misvâkinde

“Nâbî - Gazel 689/2”

Misvâkın ağızdan laf almaya çalışan meraklı bir insan tipine teşbih edildiği aşağıdaki beyit, misvâk ucunun kullanıldıkça ince ince olmasına işaret eder. Misvâk insana benzetilince ucundaki kılları da hâliyle bu insanın dili olmaktadır:

Sırta dâ’ir dehenümden yine bir hârf alamaz

Şad hezâr öyle zebân olsa da misvâkümde

“Nâbî-Gazel 666/4”

8.2.4.9. Na‘lin, Kefş

Arapça ‘naleyn’ olarak bilinen kelimenin yaygın söylenişi ‘nâlin’ olup bu kelime hamamda veya başka sulu mekânlarda giyilen tahtadan ayakkabıya denilmiştir.³⁶⁰⁶ Naleyn şeklinde istimali ile tasavvufta iki dünyâyı terk etme kastedilir.³⁶⁰⁷ Nâilî’nin tek beytinde zikredilen na‘lin, beyitte derviş kıyâfeti olarak değil de kadınların gündelik yaşamında ayaklarına giydikleri bir aksesuar olarak ele alınmış olup gümüş olarak

³⁶⁰⁵ Misvâk, misvağın faydaları ve kullanımının fazileti hakkında bkz. Ahmet Özel, "Misvak", *DİA*, İstanbul 2005, C. XXX, s. 191-192. Ayrıca bkz. Pakalın, *a.g.e.*, C. II, s. 547.

³⁶⁰⁶ Samî, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1465. Papuç için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 385.

³⁶⁰⁷ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 357.

tavsif edilmiştir. Beyitte sîm na‘linin yardımına muhtaç olan kimseler edebin herkese açılmayan bölgesinin nâmahremi addedilmiştir. Tasavvufî manâda beyitte bu dünyâda mevki elde etme ya da cennette manevî derece ve makâmlara yükselme gibi maksatlarla amel edip her iki dünyâdan da beklenti içerisinde olan kimselerin Allah Teâlâ’nın hususî yakınlığını elde edemeyecekleri ima edilmiş olması muhtemeldir:

Nâ-mahrem-i harîm-i edebün zenân gibi

Muhtâc-ı istiğâse-i na‘lîn-i sîm iseñ

“Nâilî-Gazel 214/3”

Farsça ‘ayakkabı’ manâsına gelen keş de divânlarda kullanılarak Nâbî’de 2 ve Nef’î’de 1 beyitte zikredilmiştir. Nâbî’nin bir beytinde sûretin timsali olarak destâr ile zikredilip kışr ehlinin keş ile destâra kıymet verecekleri (NB. G. 314/4)³⁶⁰⁸ ifade edilirken menfî kullanılmış; diğer beytinde ise asâ ile tenasüp hâlinde zikredilip ayakkabının seyr ü sülûkun şartlarına karşı demirden olması gerektiği mecâz tarikiyle ifade edilerek müsbet manâda kullanılmıştır:

Saña hem-râhî-i pîrân-ı tarîk el virmez

Keş mânend-i ‘aşâ itmeyicek âhenden

“Nâbî-Gazel 586/3”

Nâilî’nin aşağı derç ettiğimiz beytinde de yine mecâz tarikiyle beyitte yer almış olup Hakîm Senâî ve onun tarîkata intisâbında mühim rol oynadığı rivayet edilen Külhânî-i Lâyhâr’a telmihte bulunularak hem-keş şeklinde zikredilmiştir. Mürşid arayışı içerisinde olan bir mürid mazmununu barındıran beyit, fakirlik yolunda Hakîm Senâî ile hem-keş olup yani onun yolundan gidip Külhânî-i Lâyhâr’a ulaşma yani bir mürşid-i kâmil bulma düşüncesi ile örülüdür:

Tarîk-i fâkâda hem-keş olup Senâ’îye

Cenâb-ı Külhânî-i Lâyhârâ dek giderüz

“Nâilî-Gazel 166/3”

³⁶⁰⁸ Beyit için bkz. ‘Pîrehen’.

8.2.4.10. Pâlheng

Bektâşi ve Kalenderîler’de bele bağlanan kemerin yanına bağlanan ve bağlayan kimsenin nefsinin mağlup ettiğine ve dünyâ şehvetlerinden kurtulduğuna alâmet olan el büyüklüğü kadar taş denir.³⁶⁰⁹ Pâlheng ‘dizgin, yular, boyna takılan halka’ manâlarına da gelmekte ve bu manâsıyla tasavvufta Allah (c.c.)’a bağlanmaya vesile olan şeyden kinaye olmaktadır.³⁶¹⁰ Pâlheng, itâatkâr dervişin Allah (c.c.)’ın emir ve yasaklarına riayet etmeye, tarîkatın edeplerine, şeyhlere hizmet etmeye, âlimlere bel bağlamaya, az uyuma, az yeme, az konuşma prensiplerini şiar edeceğine işarettir.³⁶¹¹

Nef’î’de ‘zer-pâlheng’ şeklinde zikredilen bu mefhum (NF. K. 37/8), bir de Âşık Ömer’in aşağı derç ettiğimiz bendinde tasavvufî manâsına merbut şekilde istimal edilmiştir. Kalp âyînesinin pas tutmaması onu sürekli cilâlamaya, günah kirleriyle bulandırmayıp aynı zamanda çile, riyâzet, perhiz, halvet, râbîta, mürşid ziyareti, zikir, tefekkür gibi nefsin belini büken ameliyelerle iştilal ettirmeye bağlıdır. Dervişler meyhânesinden murâd, dervişlerin cem oldukları tekye veya dergâhlardır. Burada mürşidden el alınarak dinin ve tarîkatın tasvip etmediği işlerin yapılmamasına azim ve kastedilir. Bentte bu gibi hususlardan ötürü kinayeli kullanılmış olan pâlheng’in ‘el büyüklüğünde taş’ manâsını ise diğer bir cihâz-ı tarîkat olan ve bendin son dizesinde zikredilen ihrâm vermektedir:

Dilersen tutmaya mir‘ât-i dil jeng

Pâk eyle kalbini ey merd-i çeleng

Dervişler meyhânesinde pâlheng

Arkasında ihrâm ne güzel uymuş

“Âşık Ömer 659/15”

³⁶⁰⁹ Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 252. Bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 385-386.

³⁶¹⁰ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 368.

³⁶¹¹ Pâlheng’in delâlet ettiği işaret ve sırlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yahyâ Âgâh, *Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm*, s. 193-194.

8.2.4.11. Post

Farsçada bir şeyin derisi anlamına gelen post kelimesi, Türkçede koyun, kuzu vs. hayvanların yüzölüp tabaklandıktan ve çeşitli işlemlerden geçtikten sonra üzerine oturlan tüylü derisine denir. Mutasavvıflarca ise post, makâm anlamına gelir. Şeyhin oturduğu post, tarîkat pîrinin makâmı olup şeyh o pîri temsilen orada oturmaktadır. Tekkede oturan yani orada irşâdla vazifeli şeyh için de post-nişîn ibaresi kullanılır.³⁶¹² Tetkik edilen divânlarda ‘posta girme, postu verme,³⁶¹³ postta oturma,³⁶¹⁴ postu serme,³⁶¹⁵ er postu’ gibi ibarelerle zikredilen postun ‘abdâl, âşık, derviş, er, hırka, şal, şeyh, tekye, hırka’ gibi mefhumlarla mütenasip şekilde ele alındığı ve en fazla Halk şairlerinin manzumelerinde yer verildiği tespit edilmiştir.

Gevherî’de post ekseriyetle ‘posta girme’ şeklinde zikredilmiş olup posta girmenin müsebbibi olarak sevgili gösterilmiştir. Posta girme onun manzumelerinde ‘mecâzî aşk yüzünden miskinleşme, mecâlsiz kalma, tâkâttan kesilme’ gibi manâları haizdir: ‘Eğnime şâl ile postlar bağladım (GE. 181/3). Aşk post giydirip şâl bağlatır (GE. 433/8). Aşk ile hırka-i posta girelden âh ile zardan hasta olmuşum (GE. 557/2). Derviş olmaya soyunup sirta postumu aldım, posta nasıl girmeyeyim, dostumu eller aldı (GE. 793/3). Kimi abdal olup girmiştir posta; hırka ağlar post ağlar çul ağlar (GE. 412/5).’ Eğer bir güzel iki gönüllüye hırka ile postu ihtiyar ettirir:

İki gönüllüye bir gözleri mest

İhtiyâr ittirir hırka ile post

Gözünden bellüdür hakîkatli dost

Seni sevmeyenden ırağ ol sen de

“Gevherî 30/2”

³⁶¹² Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 255-256. Post için bkz. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 779-780; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 288; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 389.

³⁶¹³ Postu vermek, ölmek anlamına gelir. Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 256.

³⁶¹⁴ Posta oturmak, tekkeye şeyh olup bu görevi yerine getirmek ve irşâda ehil olunduğuna işaretir. Yahyâ Âgâh, *Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm*, s. 230; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 389.

³⁶¹⁵ Postu sermek, ayrılmayıp bir yerde karar kılmak anlamındadır. Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 256.

Ümmî Sinân, âşıkların ahvâlini tavsif ettiği bir manzumesinin aşağıdaki bendinde âşıkların nefislerinin Hak’la dost, cânlarının safâdan mest ve libâslarının da hırka ile post olduğunu belirterek postu kıyâfet olarak ele alır:

Nefsi haqq-ıla döst olur

Cânı şafâdan mest olur

Libâsı hırka pöst olur

Bıçerler Hû diyü diyü

“Ümmî Sinân 142/6”

Postun makâm anlamı ise Gevherî ile birlikte Âşık Ömer, Nakşî ve Gaybî’de bulunur: ‘Tekye-i aşk içre dâimâ postumuzun eriyiz, hasmımızdan dönmeyiz merdâne gelmişlerdeniz (AÖ. 586/2). Postumuzun abdâlıyız, tekye-i aşk içre yolu erkânı gözleriz (AÖ. 1422/58). Er postuna oturup ona dil uzatayım deme, yoksa berbâd olursun (SG. 87/7).³⁶¹⁶ Abdal olan postunda olur (GE. 670/2).³⁶¹⁷ Sevgili derdinden dâr-ı gurbette postlara girerek karalar bağladım (AÖ. 620/5).’

Nakşî, kâmil şeyhlerin Allah (c.c.)’ın izniyle posta oturmuş ve bu postta halkı irşâd etmekte olduklarını ifade ettiği aşağıdaki beytinde onlardan el alıp onlara mürid olmayı salık verirken postu ‘mürşid veya şeyh’ makâmı olarak tasavvur etmiştir:

Olar kim şeyh-i kâmidir oturmuşdur bi-izni’llâh

Çekerler halkı irşâda elün tüt kul u kurbân ol

“Nakşî-Gazel 98/3”

8.2.4.12. Seccâde

Namaz kılmak için kullanılan ince, uzun ve dikdörtgen şeklindeki halıya denir. Erken dönem sûfilere Hz. Âişe (r.a.)’nin Hz. Peygamber (s.a.s.)’e gece kıldığı namazlarda kullanması için seccâde örmesine mutabık olarak ribatlarda toplandıkları sırada seccâde kullanmışlardır.³⁶¹⁸ Beyitlerde ‘ârif, âşık, mürşid, pârsâ, rind, sûfî, şeyh, zâhid’ gibi tiplerle; ‘hırka, sübha, tesbih’ vb. mefhumlarla ve ‘seccâde-i cân, seccâde-i

³⁶¹⁶ Beyit için bkz. ‘İftira’.

³⁶¹⁷ Bent için bkz. ‘Eyvallah’.

³⁶¹⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 421. Ayrıca bkz. Yahyâ Âgâh, *Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm*, s. 225-228.

şer, sıklet-i seccâde, tarîk-i mürşid-i seccâde-i muhabbet' gibi terkiplerle yer alan seccâde hem müsbet hem de menfi şekillerde telakki edilmiştir. Menfi telakki edilişinde zâhidin tekelinde oluşu ve kullananların seccâdeyi gösteriş için kullanması; müsbet telakkisinde ise namaz ibadeti ile olan iltisakı etkili olmuştur.

Fehîm, seccâdeyi bâde (Allah aşkı) ile mukayese etmiş olduğu beytinde bâdeyi elde edebilmek için bütün her şeyini, hatta seccadesini dahi satmasını ve bu sayede seccadenin ağırlığından kurtulmasını zâhide tavsiye ederek seccâdeyi yâr yolunda bir engel olarak görmüş ve bırakıldığı takdirde menzil almayı ve derece kat etmeyi kolaylaştırıcı bir yük olarak tasavvur etmiştir (FK. G. 234/1).³⁶¹⁹ Nef'î sâkî-nâme türündeki manzumesinde âşıkı şarâba ulaştırmayan hırka ve seccâdenin ateşlerde yanmasını isterken seccâde ile birlikte dış görünüşün timsali olan hırkayı zikretmiştir. Şarâbın ilâhî aşkın remzi olduğu göz önünde bulundurulacak olursa Nef'î'nin gösteriş için ve isteksizce yapılan amel ve ibadetlerin, kılınan namazların boşa gideceğini, hebâ olacağını dile getirdiği anlaşılabilir:

N'etsün ol esbâbı 'âşık kim saña reh olmaya

Âteşe yansun gerek hırka gerek seccâdedür "Nef'î-Terkîb-i Bend 1/23"

Yine Nef'î, kasidesinin fahriye bölümünde hırka giymeye azm edenlerin (şiiir söylemeye başlayacak olan mübtedîlerin) seccâde-i manâda mürşid-i küll olan kendisinden feyz-i kelâm aldıklarını mübâlağalı bir şekilde ifade ederken seccâdeye kendisini övmeye bir malzeme unsuru olarak yer verir (NF. K. 50/63).³⁶²⁰ Nâbî, dünyâyâ ne derece bağlanıp aç gözlülük ettiklerini ifade için dünyâ ehlinin zâhidler zümresine ait olan sübha ve seccâdeye tama etmelerini tenkit ederken seccâde ve sübhâyı zikreder (NB. G. 650/3).³⁶²¹ Gülü, seccâdesini suya seren bir dervişe teşbih ettiği bir beytinde ise gül yaprağını da seccâdeye benzetmiş ve gül yaprağının koparak

³⁶¹⁹ Beyit için bkz. 'Sebeplere Tevessül'.

³⁶²⁰ Beyit için bkz. 'Hırka'.

³⁶²¹ Beyit için bkz. 'Tamâ'.

suya düşme hâdisesini evliyâ menkıbelerinin anlatıldığı eserlerde sıkça tesadüf edilen ‘suya seccâde serme’ motifiyle irtibatlandırıp hüsn-i talil içerisinde zikrederek seccâdeyi teşbih unsuru olarak müsbet manâda ele alır (NB. G. 489/9).³⁶²² Mısırî de, bir şiirinde namaz kılanlarla oturmamayı ve seccadeye yaklaşmamayı salık veren Fuzûlî’ye³⁶²³ nakîze olarak yazmış olduğu manzumesinin aşağı derç ettiğimiz beytinde, Fuzûlî’nin aksine tesbih çekip seccâden ayrılmamayı ve namaz kılanlardan başka kimseyle ünsiyet etmemeyi öğütlerken seccâdeyi zikretmiştir:

Gönül tesbîhi çek seccâdeden ayrılma

Namâz ehlinden özgeyle şaşkın sen çırma oturma “Niyâzî-i Mısırî 155/1”

8.2.4.13. Taht

Hükümdarların üzerinde oturup ülke ve tebasını yönettiği koltuğa taht denilmiştir.³⁶²⁴ Hükümdar koltuğu demek olan taht zamanla maddi dünyâ hükümdarlarının kullandığı ‘alem ve tâc gibi eşyalarla birlikte tarîkatlara girmiş, bu çevrede de benimsenmiş, bu eşyaların her birisine farklı remizler ve manâlar yüklenmiştir.³⁶²⁵ Tarîkatlar içerisinde de ekseriyetle Bektâşiler’ce benimsenerek meydândaki makâmın en büyüğüne taht denilmiş ve diğer makâmlarda olduğu gibi tahtın bulunduğu yerde de niyâz edilmiştir.³⁶²⁶

Cihâz-ı tarîkat olarak divânlarda zikredilmeyen taht, ‘dünyâ saltanatına ve devletine itimat etmeme, ihtişam, debdebe, refah ve lüksü terk edip Allah (c.c.) aşkına teveccüh etme’ gibi tasavvufî çerçeveye dâhil edebileceğimiz fikirler etrafında tasavvur edilmiş ve en fazla mutasavvıf şairlerin divânlarında yer almıştır. ‘Velâyet tahtı, mârifet tahtı’ gibi ibarelerle de zikredilen taht mefhumunun padişahlık alameti olarak tâc ile ‘tâc u taht’ şeklinde ikili kullanımı göze çarpmaktadır. Tâcın yanısıra ‘abdâl, aşk, fakr, fenâ,

³⁶²² Beyit için bkz. ‘Kerâmet, İstidrâc’.

³⁶²³ Fuzûlî’nin tanzir edilen gazelinin ilgili beyti şöyledir: “Gönül tâ vâ elindê câm-ı mey tesbîhe el urma / Namâz ehline uyma onlar ile durma oturma ” G. 254/1. Bkz. Gölpınarlı, *Fuzûlî Divânı*, s. 136.

³⁶²⁴ İbn Haldun, İslâmiyet’te ilk defa taht edinen ve kullanan kimsenin Hz. Muâviye olduğunu ileri sürer. Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, C. I, s. 512.

³⁶²⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 471. Bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 299.

³⁶²⁶ Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 380.

velâyet' gibi mefhumlarla tezat ya da tenasüp teşkil edecek şekilde kullanılsa da tahtını terk edip tasavvufa meyl ettiği rivâyet edilen meşhur sûfi İbrahim Edhem'in bu menkıbevî hayatına telmihte bulunularak onunla mütenasip zikredilmesi oldukça fazla yekün teşkil eder:

'İbn-i Edhem gibi tâc ve tahtını terk ederek soyunup abdâl olan hünkâr-ı aşka salâdır (NM. 167/3).³⁶²⁷ Şâhân-ı cihân taht u tâcı bir yana bırakıp hüsnünün yolunda şenlik içinde cân verirler (NM. 23/2). Belh-i âlem tahtını bırakıp ehl-i gayba gel (de) âlem-i manîde sultân Edhem ola gör (SG. 38/4). İbrahim Edhem'i derviş eden Allah (c.c.) aşkıdır; onun aşkına düşen kimsenin tahtı târumâr olur (NM. 47/5).³⁶²⁸

Taht kavramının diğer kullanımı ise şu şekildedir: 'Vasl-ı yâr tâc u tahtla (sadece onları terk etmekle) olmaz, vasl-ı yâr cânı vermekle elde edilir (NM. 56/11). Velâyet tahtına sultân olanlar hırka ve şâllar içinde yürürler (ÜS. 158/9).³⁶²⁹ Bu fenâda tâc u tahta meyl eden üryân olur, râh-ı aşk üzre olanlar sonunda handân olur (AÖ. 353/2).'

8.2.4.14. Tesbih, Sühba

Tesbîh, Allah (c.c.)'in şanını takdis edip onu her türlü noksanlıktan tenzih etme ve her türlü kusurdan beri olduğunu dile getirme demektir. Bu takdis ve tenzihin adedini tayin, çekilen tesbihin ve zikrin sayısını tespit için yapılmış otuz üç, doksan dokuz, ya da bin bir taneli 'misbâha'ya da tesbih denilmiştir.³⁶³⁰ Dokuzuncu yüzyıldan itibaren zikrin tekrarını saymak için kullanılmaya başlanan tesbihe mutasavvıflar, gafleti cezbe eden bir oyuncak nazarıyla bakmışlardır.³⁶³¹ Bazı mutasavvıflara göre tesbih yani ipe dizilmiş olan boncuklar hamama resmedilmiş aslan mesabesinde olup ölüdür, anlamı ve kıymeti yoktur. Onlar nezdinde samimi zikir harf ve düşüncenin ötesindedir.³⁶³² 'Derviş, ferâgat, itibar, rind, seccade, sûfi, vird, zühd, riyâ' vb. mefhumlarla tezat veya

³⁶²⁷ Beyit için bkz. 'Tecerrüt, Soyunma'.

³⁶²⁸ Beyit için bkz. 'İbrâhim Edhem'.

³⁶²⁹ Beyit için bkz. 'Şâl'.

³⁶³⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 354. Tesbih için ayrıca bkz. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 471-473.

³⁶³¹ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 184-185.

³⁶³² Schimmel, *a.g.e.*, s. 187.

tenasüp teşkil edecek şekilde divânlarda en fazla zikredilen âlet olarak yer alan tesbih, mahdut birkaç beyit dışında menfî telakki edilmiştir.

Tesbih husûsunda en fazla söz söylemiş olan Nâbî, dini şekilden ibaret gören ve yaşamını buna göre tanzim eden kimseleri tesbihi riyâ, tezvîr ve itibar elde etme amaçlı kullanıp elinde oyuncak eden zâhid şahsında kınayıp tesbihin dil ile gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Nâbî'ye göre tesbîh, tâc ve hırka, kayd-ı rûsûmdur (NB. G. 88/7).³⁶³³ Tesbîh (Subhânallâh sözü) altın işlemeli yalancı öd ağacı tanesinde değil süveydâda yani kalpte gerekir (NB. R. 134/2). Nâbî'nin hırka, tâc ve tesbihinin bulunmayışı itibara ihtiyacının olmayışındandır (NB. G. 281/1).³⁶³⁴ Tesbih, asâ ve tâc yalancı davâyâ ne de güzel yalancı şahit yapılmıştır (NB. R. 40/2). Emel ipliğine dizilmiş tesbih, zâhidlerin birilerini azarlarken ve kınarken ellerinde sallayıp (NB. G. 616/2) dünyevî fikirlere âlet ettikleri bir oyuncaktır:

Yazuğdur eyleme tesbîhi âlet-i efkâr

Elünde bâzîye ser-rişte-i emel yeter

“Nâbî-Gazel 152/4”

Mısrî ve Gevherî'nin 1'er beyti haricinde diğer telakkiler de ekseriyetle menfidir. Âşık Ömer, Şeyh San'an gibi zühd ve riyâ tesbihini reddederek başını dinlemek isterken (AÖ. 1072/3)³⁶³⁵ tesbihi menfî manâda kullanmış; Gevherî, elinde tesbih dilinde Hudâ'nın adı mecnûn bir şekilde dağlarda dolandığını ifadeyle (GE. 404/4) tesbihe müsbet bir manâ yüklemiştir. Mısrî de gönlüne, seccadeden başını hiç kaldırmamasını ve tesbihi her daim çekmesini öğütlediği beytinde tesbihi Allah (c.c.)'ın rızâsını kazanmaya matuf bir âlet olarak telakki etmiştir (NM. 155/1).³⁶³⁶ Gaybî tâc, tesbih ve âsâyı zâhir ulemâsına özgü kıyâfet ve âletler olarak gördüğü beytinde döneminin dinî ve sosyal çalkantılarını, zâhir ulemâsının tasavvuf erbâbına yönelttiği sözlü suçlamaları ve fiilî sataşmaları şiirin arka zemininde ustaca resmederek şekilci insanların döneminin

³⁶³³ Beyit için bkz. 'Tevâzu, Vakâr'.

³⁶³⁴ Beyit için bkz. 'Tâc'.

³⁶³⁵ Bent için bkz. 'Şeyh San'ân'.

³⁶³⁶ Beyit için bkz. 'Seccâde'.

artık kapandığını ve aşk şarâbını içtiğinden ötürü melâmete uğrayan rindlerin zamanının geldiğini ima etmiştir (SG. 27/8).³⁶³⁷

Divânlarda tesbih, onun kadar fazla olmasa da ‘sübha’ olarak da zikredilir. ‘Sübha-i sad-dâne,³⁶³⁸ sübha-i mercân’ gibi terkiplerle yer alır ve ekseriyetle menfi tasavvur edilir. Zâhid, elindeki sübhayı emel tuzağı yapmıştır (NB. G. 453/6). Sübha ve seccade zâhidin malı olmasına rağmen dünyâ ehli hırsından onlara da göz dikmiştir (NB. G. 650/3).³⁶³⁹ Zâhidin dudakları zikirde lakin gönlü dünyâ düşüncesindedir. Hâl böyle olunca sübha-i mercân mütereddid kalmıştır (NB. G. 55/2).³⁶⁴⁰

Tarîkatlardaki zikrin maksadı kişiyi devamlı zikir hâli seviyesine çıkarma ve bu hâlde sabit kılarak Allah (c.c.)’ı görüyormuş gibi davranmasını sağlamaktır. Bu hâlde sâlik diliyle zikretmese de kalbiyle zikir hâindedir ve her ne yaparsa yapsın meşguliyeti onu zikrinden alıkoyamaz. Bu mertebeye erişemeyenin sadece dil ile samimiyetten uzak bir şekilde yaptığı ve mutad şekle soktuğu zikir, zâkirine bir fayda sağlamaz.³⁶⁴¹ Nâbî de aşağı derç ettiğimiz beytinde bu hususa işaret etmektedir:

Tesbîh ü zikri ekşer eşerden olur ba‘îd

Zikrin fedâ-yı subhâ-i mercân idenlerüñ

“Nâbî-Gazel 429/4”

Nef‘î, kendisini rind olarak gördüğü ve zahide hitap ettiği bir beytinde tesbihi peymâne ile mukayese ederek illa ki elinde mercân tesbih olması gerekmediğini, kendisine peymânenin yeteceğini (NF. G. 110/2) ileri sürer.

Sübha bazen saç, bazen zünnâr bazen de dünyâya bağlayan ip şeklinde beyitlerde yer alır. Fehîm, sevgilinin zülfünün saç mı yoksa belâ sübhası mı olduğu hususunda tahayyur ederken (FK. MST. 1/9/8) tesbih ve saç; yine Fehîm hırka ve tesbih bağından kurtulup gönlü serbest olan birisinden terk etme himmetini öğren diye nasihat ederken

³⁶³⁷ Beyit için bkz. ‘Rind’.

³⁶³⁸ Sübha-i sad-dâne Şia tespîhatı için kullanılan bir kavram olup, yüz tâneli tespih manâsına gelir. Bilgi için bkz. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 282.

³⁶³⁹ Beyit için bkz. ‘Tamâ’.

³⁶⁴⁰ Beyit için bkz. ‘Hubb-ı Dünya’.

³⁶⁴¹ Mehmet Demirci, *Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Damla Yay., 1. bs. İstanbul 2001, s. 38.

(FK. G. 234/2)³⁶⁴² tesbih ve ipi; Nâilî ise küfür ve din arasında bocalayıp kalan rindin elinde zünnâr ve sübha bulunması gerektiğini belirtirken (NK. G. 132/5)³⁶⁴³ tesbih ve zünnârı şekil yönünden müşabehet çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Nâbî de riyâkâr ve yalancı olmamayı öğütlediği aşağıdaki beytinde tesbih ve zünnârı şekil yönünden birbiriyle mukayese ederek iki yüzlü, yalancı ve düzenbaz kimselerin tesbihlerinin bir ucunun zünnâra çıkacağını dile getirmiştir:

Olma meftûn-ı riyākārī-i ehl-i tezvîr

Subhasınuñ neseb-i riştesi zünnâre çıkar

“Nâbî-Gazel 72/5”

³⁶⁴² Beyit için bkz. ‘Ridâ’, ‘Dil-i Âzâde’.

³⁶⁴³ Beyit için bkz. ‘Küfür’.

DOKUZUNCU BÖLÜM

SÛFÎLER, ŞEYHLER, MUTASAVVIFLAR

9.1. Kadim Sûfiler

9.1.1. Abdülkâdir-i Geylanî

Kâdiriyye tarikatını kuran ve *el-Gunye*,³⁶⁴⁴ *Fütûhu'l-Gayb*,³⁶⁴⁵ *Sırru'l-Esrâr ü Mazharü'l-Envâr*³⁶⁴⁶ gibi eserlerin müellifi olan Abdülkâdir-i Geylânî (Ö. 561-165-66), tarikatı ve tesiri bütün İslâm âlemine yayılmış, hakkında pek çok menâkıb-nâme kaleme alınmış ve tasavvuf ehlinin gönlünde ayrı bir yer edinmiş büyük bir mutasavvıftır.³⁶⁴⁷ Sadece Nâbî tarafından zikredilen bu büyük sûfî, Nâbî'nin baştan sona ona teksif ederek doğrudan methine başlanan kaside nazım şeklindeki 9 beyitten müteşekkil manzumede (NB. K. 27) methedilmiştir:

'Abdülkâdir-i Geylani'nin mübarek kademi cümle ehlullâhın boynuna övünçtür (NB. K. 27/2). Şeyh İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*'ında onun âyetinin 'huve'l-kâdir' olduğunu yazmıştır (NB. K. 27/3). Nâmının Abdülkâdir konulması feleği tasarrufu altına alacağına işaret etti (NB. K. 27/4). Onun himmeti ölümünden sonra da devam eder, o tıpkı hayatta imiş gibi müridlerine tasarruf edebilmektedir (NB. K. 27/5).³⁶⁴⁸ Onun kâmiller içindeki şöhreti, kendisinden himmet istenildiği anda behemehal yardıma erişmesidir (NB. K. 27/6).³⁶⁴⁹ Yüce bargâhı kutbiyyet, ferdiyyet ve gavsıyyet olmak üzere 3 temel

³⁶⁴⁴Bu eser Türkçeye 'Hakkı Arayanların Kitabı' adıyla çevrilmiştir. Bkz. Abdulkadir Geylani, *Gunyeti't-Tâlibin- Hakk'ı Arayanların Kitabı*, C.I-II (Çev. Abdulkadir Akçiçek), Sağlam Yay., İstanbul 1991.

³⁶⁴⁵ Geylânî'nin bu eseri 'Gizliden Sesler' olarak tercüme edilmiştir. Abdulkadir Geylani, *Fütûhu'l-Gayb- Gizliden Sesler*, (Çev. Abdulkadir Akçiçek), Rahmet Yay., Ankara 1961

³⁶⁴⁶ Bu eser de tercüme edilmiştir. Bkz. Abdulkadir Geylani, *Sırrü'l-Esrâr-Ötelerden Haber*, (Çev. Abdulkadir Akçiçek), Rahmet Yay., 2. bs., İstanbul 1968.

³⁶⁴⁷ Daha fazla bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, "Abdülkâdir-i Geylânî", *DİA*, İstanbul 1988, C. I, s. 234-239. Ayrıca bkz. İmam-ı Şârânî, *Tabakatü'l-Kübrâ-Evliyâlar Ansiklopedisi*, (Çev. Abdulkadir Akçiçek), Bedir Yay., İstanbul 2005, C. I-II, s. 450-479; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. I, s. 50-68; Abdülkâdir Geylânî'nin hayatı, eserleri ve görüşleri hakkında kapsamlı bir çalışma yapılmıştır. Bkz. Dilâver Gürer, *Abdülkâdir Geylânî-Hayati, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay., 2. bs., İstanbul, ts.

³⁶⁴⁸ Beyit için bkz. 'Tasarruf'.

³⁶⁴⁹ Beyit için bkz. 'Himmet, İmdâd, İstiğâse, İstimdâd, Meded, Müzâheret, Taâvün, Yardım'.

direk üzerinde durmaktadır (NB. K. 27/7).³⁶⁵⁰ İsmnin yâd edilmesiyle bedene cân gelir (NB. K. 27/8). O tek bir nazar ederse dünyevî ve uhrevî bütün emeller gerçekleşir:

Dünyevî uhrevî âmâlûn olur cümle tamâm

Nâbiyâ yek nazar eylerse eger Hâzret-i Şeyh “Nâbî-Kasîde 27/9”

9.1.2. Bâyezîd-i Bistâmî

İran’ın Horasan vilayetinin Bistâm kasabasında dünyâyâ geldiğinden ‘Bistâmî’ diye meşhur olan Bâyezîd (Ö. 234-848 ?), ilk büyük mutasavvıflardandır. Tasavvufta ‘fenâ veya mahv’ hâlinin mümessili addedilmiştir. Tasavvuf tarihinde ‘fenâ, sekr, melâmet, mirâç’ gibi konulardaki sözleri ve şathiyeleriyle yerini almıştır. Tabakât kitaplarında hayatı hakkında verilen bilgiler menkıbelerine dayanmaktadır ve gerçeği yansıtmaktan uzaktır.³⁶⁵¹ Birçok sûfi ve şair tarafından büyük bir hayranlık duyulan ve kendisine muhabbet beslenen³⁶⁵² Bâyezîd-i Bistâmî, tetkik ettiğimiz divânlarda menkıbevî yaşamına³⁶⁵³ ve şathiyelerine³⁶⁵⁴ telmih yapılarak anılmış ve aynı zamanda kasidelerin methiye kısımlarında dönemin padişah ya da diğer devlet idarecilerinin dinî hassasiyet ve yaşantıları tebcil edilecekken benzetme unsuru olarak zikredilmiştir.

Sadece Divân şairlerinin zikrettiği bu meşhur sûfi, ‘Tayfûr, Bâyezîd, Bâyezîd-i Bistâmî’ şeklinde beyitlerde yer almıştır. Fehîm, Şehrî Çelebi’nin evinin hırsızlar tarafından yağmalanması üzerine yazdığı kıtada bu hırsızlık vakasından sonra her

³⁶⁵⁰ Beyit için bkz. ‘Kutb, Kutbu’l-Aktâb, Gavs, Ferd’.

³⁶⁵¹ Süleyman Uludağ, "Bâyezîd-i Bistâmî", *DİA*, İstanbul, 1992, C. V, s. 238-241. Bâyezîd-i Bistâmî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 172-174; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 88-91; Feridüddîn Attâr, *Evlîyâ Tezkireleri*, (Çev. Süleyman Uludağ), Kabalcı Yay., 1. bs., İstanbul 2012, s. 171-209; Abdurrahman Câmî, *Evlîya Menkıbeleri*, (Çev. Lâmiî Çelebi, Haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara), Pinhan Yay., 1. bs., İstanbul 2011, s. 175-177; Şârânî, *Tabakatü'l-Kübrâ*, C. I-II, s. 250-253; Nicholson, "Bayezid", *İA*, İstanbul 1945, C. II, s. 398-400; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. II, s. 16-20. Tasavvufta ilâhî sevginin mümessillerinden olması hasebiyle hakkındaki tespitler için Afîfi, *Tasavvuf*, s. 197-199.

³⁶⁵² Mevlânâ da Bâyezîd Bestâmî'ye muhabbet besleyenler arasındadır. Nitekim *Mesnevî*'sinde hakkında naklettiği birçok menkıbe bunun işaretçisidir. İlgili menkıbeler için bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 516-519, 538-541; C. V-VI, s. 135, 270-271.

³⁶⁵³ Şathiyeleri ile tanınan meşhur sûfi Hasan el-Harakânî'nin torunlarından Ahmed b. Hüseyin b. eş-Şeyh el-Harakânî, Bâyezîd'in menkıbe, kerâmet, nasihat ve hâllerini cem eden bir eser telif etmiştir. Eser son yıllarda tercüme edilerek yayımlanmıştır. Bkz. Ahmed b. Hüseyin b. eş-Şeyh el-Harakânî, *Düstürü'l-Cumhûr-Ârifler Sultânı Bâyezîd-i Bistâmî Hayatı ve Menkıbeleri*, (Ç. Ozan Yılmaz), Semerkand Yay., İstanbul 2015.

³⁶⁵⁴ Serrâc, sûfilerin şatahâtından misâller verip onlarla ilgili değerlendirmelerde bulunduğu kısımda Bâyezîd'in de sözlerine yer verir. Bkz. Serrâc, *Luma*, s. 448-461.

şeyinin elinden alınışını ifade için Çelebi'nin artık felek elbisesini cübbe, güneş ve ayı da tas yaparak (FK. KT. 4/7) 'sırtımdaki cübbenin içinde Allah (c.c.)'tan başka bir şey yok' sözünü söylediğini ironik bir dille beyân ederken Bâyezîd-i Bistâmî'nin meşhur sözüne göndermede bulunmuştur. Garip deneyimlerinden ve sonsuz imânından bahsedilen Bâyezîd kadar çağdaşlarını ve sonraki kuşakları tesir altında bırakarak zihinlerini allak bullak etmiş pek az sûfî vardır.³⁶⁵⁵ Bu sözü de kimilerinin zihnini karıştırmış, kimilerine de yol göstermiştir:

Demede şimdi Bâyezîd-âsâ

Leyse fî cübbetün Sivâullâh

“Fehîm-Kıt'a 4/8”

Tasavvufî dindarlıkta yüksek bir mertebeyi ifade için 'dönemin Bâyezîd'i sözü zamanla bir unvân hâline gelmiştir.³⁶⁵⁶ Nef'î, hasetçinin zühdünde Bâyezîd kadar ileri gitse dahi aslında kâfir-i mutlak addedileceğini (NF. K. 21/47);³⁶⁵⁷ Nâilî, Saçlı İbrahim Efendi için yazdığı tarihte onun Bâyezîd'e hem-pâye olduğunu (NK. T. 2/2);³⁶⁵⁸ Fehîm, Şeyhülislâm Ebu Said Efendi'nin meşihat makâmına getirilmesi dolayısıyla yazmış olduğu kıtada memduhunun dine bağlılığıyla Bâyezîd'e benzediğini ifade ederken Bâyezîd-i Bistâmî teşbihin müşebbehünbihi vazifesindedir:

Hamdulillâh oldu müftî-i zamân bir sâf-dil

Kim şalâhıyla odur mir'ât-ı zühd-i Bâyezîd

“Fehîm-Kıt'a 11/2”

9.1.3. Bedreddin Simâvî

14. yüzyılın sonları ile 15. yüzyılın başlarında ömür süren Şeyh Bedreddin (Ö. 823-1420) fâkih, mutasavvıf ve aynı zamanda devlet otoritesine başkaldıran büyük bir isyancıdır. Osmanlı Devleti'nin fetret döneminde şehzadeler savaşında Musa Çelebi'nin yanında yer alarak aktif siyasete başlamıştır. Bu mücadelelerin sonunda tahta oturan Çelebi Mehmed onu ele geçirmiş, ilmî bir heyet kurdurarak hakkında ferman çıkarmış;

³⁶⁵⁵ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 65.

³⁶⁵⁶ Schimmel, *a.g.e.*, s. 68.

³⁶⁵⁷ Beyit için bkz. 'Anîd, Hâris, Hâsid'.

³⁶⁵⁸ Beyit için bkz. 'Saçlı İbrâhim Efendi'.

bu ferman neticesinde Serez’de idam edilmiştir. İslamî ilimlere vukufiyeti bilinen Bedreddin, bilhassa fıkıh ve tasavvufta temayüz etmiş ve vahdet-i vücûd görüşünü savunmuştur.³⁶⁵⁹ Divânlarda Bedreddin ismine, manzumesinin tamamını meşhur eseri ‘*Vâridât*’a teksif ederek onu öven ve bu şiirin bir beytinde eserin sahibinin adını zikreden Mısırî’de tesadüf ederiz. Muhyiddin ve Bedreddin dini diriltip dine hayat verdiler. *Füsûsü’l-Hikem* okyanus, *Vâridât* da onun nehirleridir:

Muhyiddîn ü Bedreddîn itdiler ihyâ-yı dîn

Deryâ Niyâzî *Füşûş* enhârıdur *Vâridât* “Niyâzî-i Mısırî 17/7”

İki mutasavvıfın bir arada zikrolunması, her ikisinin de vahdet-i vücudu benimsemesinden,³⁶⁶⁰ Bedreddin ve Arabî’nin Niyâzî-i Mısırî tarafından tebcil olunması ise Mısırî’nin kendisinin de vahdet-i vücûd nazariyesine itikat eden ve bu fikri savunan biri olmasındandır. Birçok eseri olmasına rağmen bu eserler arasında en meşhuru ve hakkında söz söylenileni ana teması vahdet-i vücûd olan *Vâridât* olmuştur.³⁶⁶¹ *Vâridât*, fazla hacimli olmamakla birlikte önemli fikirler ihtiva etmesi bakımından mühimdir. Şeyh Bedreddin, içine düştüğü problemlerden vahdet-i vücûd vasıtası ile çıkabileceğini düşünmüş, izahlarında da bazı çelişiklere düşmüştür.³⁶⁶²

Mısırî’nin görüşleri şöyledir: ‘*Vâridât* cân kuşunun, ezkârı, âriflerin esrârı, Hakk’ın envârı, vîrân olmuş gönlümün mimarıdır. Kadri ve kıymeti bilinmeyen o dürr-i yekdâne akıl ve hayâlin efkârıdır. Birçok kitap ilm-i ledünden haber verse de (işin özü

³⁶⁵⁹ Bilal Dindar, "Bedreddin Simâvî", *DİA*, İstanbul 1992, C. V, s. 331-334. Hayatı hakkında bkz. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. III, s. 109-117; Necdet Kurdakul, *Bütün Yönleriyle Bedreddin*, Döler Reklam Yay., 1. bs., İstanbul 1977.

³⁶⁶⁰ Şeyh Bedreddin’in varlığın birliği görüşünü benimsediğine dair bkz. Bkz. Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, s. 71-72.

³⁶⁶¹ Bkz. Semih Ceyhan, "Vâridât", *DİA*, İstanbul 2012, C. XLII, s. 520-522. Şeyh Bedreddin’in diğer eserleri hakkında ayrıca bkz. Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, s. 15-42. İslâm medeniyetinin müşterek malı olmuş *Bostân*, *Gülîstân*, *Bahâristân*, *Mantuku’t-Tayr*, *Mahzenü’l-Esrâr*, *Matlau’l-Envâr*, *Gülşen-i Râz*, *Keşşâf*, *Kânûn*, *Şifâ* gibi klâsik veya popüler eser adları, Divân şiirinde özel isim olarak zikredilip sözlük anlamları da kastedilecek şekilde tenâsüp, ihâm-ı tenâsüp, cinâs, tevriye gibi edebî sanatlar ile edebî husûsiyet içinde kullanılmışlardır. Bu örnekler hakkında bkz. Cemâl Kurnaz, *Divan Dünyası*, Gazi Kitabevi Yay., Ankara 2005, s. 66-79. Biz de incelediğimiz divânlarda zikredilmiş olan *Vâridât*, *Mesnevî*, *Fih-i Mâ-Fih*, *Fütühât-ı Mekkiyye*, *Füsûsü’l-Hikem*, *Hadîka* gibi tasavvufî eserlerle ilgili mütaalarımızı bu eserlerin müellifleri hakkında bilgi verdiğimiz başlıklar altında serd ettik.

³⁶⁶² Süleyman Hayri Bolay, *Osmanlı Düşünce Dünyası*, Akçağ Yay., Ankara 2011, s. 217.

şudur ki) bütün kitaplar bahçe ise *Vâridât* bu bahçenin gülzârıdır. *Fûsûs*³⁶⁶³ ilmiyle cehennemın ateşleri sönecek, *Vâridât* ile onun yerinde çiçekler açacaktır:

‘İlm-i *Fûşuş*’la şamu odları söyünür şamu

Anuñ yerinde biten ezhârıdur *Vâridât*

“Niyâzî-i Mısırî 17/6”

9.1.4. Cüneyd-i Bağdâdî

Sûfilerin imamı ve efendisi olup ‘Seyyidü’t-tâife’ unvânıyla meşhur olan³⁶⁶⁴ ve sonraki kuşaklara tesir edebilen Cüneyd (Ö. 297-909), ilk dönem sûfliğinin en güçlü temsilcilerindendir. Ünlü birçok sûfi, onun sohbetlerinde bulunmuş, müridi ve halifesi olmuştur. Tarikatların tamamına yakınının silsilelerinde ona yer vermesi bu sebeptendir. Sekr ve fenâyı esas alan Bâyezîd’in aksine Cüneyd, sahv ve temkîn hâlini esas almış ve sahv hâlini tasavvufun umdesi yaparak bu hâlin en büyük mümessili olmuştur.³⁶⁶⁵ Fikirleri ve düşünceleri, mektuplarında tebarüz eder.³⁶⁶⁶ Tetkik edilen divânlardan sadece Nâilî divânında 2 yerde zikredilen Cüneyd, Saçlı İbrahim Efendi adında zât-ı muhteremin vefatına düşürdüğü tarih kıtasında bir beyitte ve sadrazam Salih Paşa kıtasının methiye bölümünde 1 beyitte olmak üzere, konu aldığı mezkur zâtların müşebbehünbihi olarak Bâyezîd, İbrâhim Edhem, Şiblî ve Zünnûn-ı Mısırî ile tenasüp teşkil edecek şekilde muttakî bir keşf ehli, hakiki meczûp, dünyâyâ ehemmiyet vermeyen zâhid suretinde (NK. T. 2/2)³⁶⁶⁷ zikredilmiştir. Aşağıdaki beyitte şairin

³⁶⁶³ İbn Arabî’nin en meşhur eserlerinden biridir. *Fûsûsu’l-Hikem*’in birçok tercüme ve şerhi yapılmış ve bunların büyük kısmı son zamanlarda yayımlanmıştır. Bkz. ‘Muhyiddîn-i Arabî’.

³⁶⁶⁴ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 111. Serrâc, *Luma*’da, haksız yere ithâm edilen bazı sûfileri anlattığı kısımda Cüneyd-i Bağdâdî’ye de işaret eder. İlmî derinliği, üstün zekâsı, akranlarına ilim ve din açısından üstünlüğü dolayısıyla, ‘tâvüsü’l-ulemâ’ lakabıyla anılmasına rağmen, hakkında küfür ve zındıklık iddiasında bulunulduğunu belirtir. Serrâc, *Luma*, s. 479.

³⁶⁶⁵ Süleyman Ateş, “Cüneyd-i Bağdâdî”, *DİA*, İstanbul 1993, C. VIII, s. 119. Cüneyd-i Bağdâdî hakkında ayrıca bkz. Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, s. 193-195; Attâr, *Evlîyâ Tezkireleri*, s. 385-415; Câmî, *Evlîyâ Menkıbeleri*, s. 201-205; Şârânî, *Tabakatü’l-Kübrâ*, C. I-II, s. 279-289; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. I, s. 48-49; H. Ritter, “Cüneyd”, *İA*, İstanbul 1945, C. III, s. 241-242; Afifî, *Tasavvuf*, s. 190-194.

³⁶⁶⁶ Cüneyd’in mektupları Süleyman Ateş tarafından yayımlanmıştır. Tasavvufî düşüncelerini ifade ettiği ve sûfi tabakât kitaplarına da geçen sözleri, gayet vazîh iken mektuplarındaki uslûbu son derece kapalı ve anlaşılmazdır. Bkz. Süleyman Ateş, *Cüneyd-i Bağdâdî (k.s.)-Hayatı, Eserleri ve Mektupları*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts.

³⁶⁶⁷ Beyit için bkz. ‘Saçlı İbrâhim Efendi’.

memduhu Salih Paşa, Cüneyd-i Bağdâdî ve Zünnûn-ı Mısırî'nin ibadetlerinin sırrına mazhar olmuş bir âbid olarak tavsif edilirken Cüneyd'in zühdüne işaret edilmiştir:

Zâhir ü bâtınuñ etmiş eşer-i haşyet-i Hâk

Mazhar-ı sırr-ı 'ibâdât-ı Cüneyd ü Zü'n-nûn "Nâilî-Kasîde 17/32"

9.1.5. Dede Ömer Rûşenî

Halvetî şeyhlerinden olan Dede Ömer (Ö. 1487-892), aynı zamanda kuvvetli bir şairdir ve daha çok şiirlerinde kullandığı 'Rûşenî' mahlası ile tanınmıştır. Divân sâhibi olan Rûşenî, aynı zamanda *Çoban-nâme*, *Miskin-nâme*, *Ney-nâme*, *Kalem-nâme* adlı mesnevîlerin de müellifidir.³⁶⁶⁸ Dede Ömer Rûşenî, sadece Nâbî'nin Mevlânâ hakkında kaleme almış olduğu methiye türündeki kasidesinin bir beytinde anılır. Aynı zamanda 'parlak, aydın' mânâsına da gelecek şekilde ihâmlı kullanılan 'rûşenî' kelimesi ile Dede Ömer Rûşenî'ye işaret edilir. Aşağı aldığımız beyit, merhûn beytin ikinci parçasıdır. Nef'î Mevlânâ'nın feyz dolu gönlünün müreffeh bir gül bahçesi olduğu ve bu bahçede de İbrâhim Gülşenî'nin bahçıvan durduğunu (NF. K. 2/9)³⁶⁶⁹ ifade ettikten sonra devamındaki beyitte İbrahim Gülşenî'nin mürşidi Dede Ömer Rûşenî'yi zikredip onun bu hazineler saçılı düşünce bahçesinin inzivâya çekilmiş bir gözcüsü olduğunu dile getirerek mürşid ve mürid her ikisinin de Mevlânâ'nın feyzinden müstefit olduğunu ima ile bu husustaki düşüncesini itmam eder:

Der-güşâde yâ hazîne-ğâne-i endîşedür

Anda çeşm-i Rûşenî'dür dîde-bân-ı münzevî "Nef'î-Kasîde 2/10"

9.1.6. Ebû Bekir Şiblî

Cüneyd-i Bağdâdî ve asrında yaşamış diğer şeyhlerle görüşmüş olan³⁶⁷⁰ Şiblî (Ö. 334/946), Hallâc-ı Mansûr'u ilâhî sırları fâş etmemesi hususunda uyarılardan biridir ve onun en yakın dostudur. Onunla hemen hemen de aynı fikirleri paylaşır ve âkıbetinin

³⁶⁶⁸ Mustafa Uzun, "Dede Ömer Rûşenî", *DİA*, İstanbul 1994, C. IX, s. 81-83. Dede Ömer Rûşenî için bkz. Câmî, *Evlîya Menkıbeleri*, s. 670, 671; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. III, s. 141-150.

³⁶⁶⁹ Beyit için bkz. 'İbrâhim Gülşenî'.

³⁶⁷⁰ Bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 147-148.

Hallâc gibi olmamasını deliliğine borçlu olduğunu kendisi ifade eder. Sözleri, şathiyeleri³⁶⁷¹ ve işârî yorumları tarih ve tabakât kitaplarında dağınık hâlde bulunur.³⁶⁷² Tasavvufa intisâb etmeden evvel üst düzey memur olan Şiblî'nin tuhaf davranışları yüzünden sık sık tımarhaneye kapatıldığı nakledilir.³⁶⁷³ Şiblî Nâilî'nin 2 beytinde söz konusu edilmiş ve beyitlerin birinde ilk dönem sûfileri Cüneyd, Bâyezîd ve İbrahim Edhem ile birlikte dünyâyı terk edişi ve meczup oluşu cihetiyle anılmıştır (NK. T. 2/2).³⁶⁷⁴ Diğer beyitte ise sevgiliyi kilise içinde seyreden kimsenin Şiblî (gibi muttakî ve zahid) olması durumunda dahi (zühd ve takvâsını bir kenara bırakarak) sevgilinin gönlünü hoş etme uğruna zünnâr kuşanabileceği dile getirilirken inançlı ve sağlam bir mümin tipi olarak ele alınmıştır:

Deyr içre seyr eden o büt-i işve kâfiri

Şiblî olursa etmeye zünnârdan güriz

“Nâilî-Gazel 148/3”

9.1.7. Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr

İbn Sinâ ile mektuplaştığı, bir şekilde görüşüp fikir teatisinde bulunduğu ve İbn Sinâ'nın kendisi için benim bildiklerimi o görüyor, dediği Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr (ö. 440/1049), tekke âdâbını tespit etmiş ve tertip ettiği semâ meclislerinde terennüm ettiği âşıkâne rubâilerle şöhret bulmuş Horasanlı mutasavvıftır. İbn Sinâ'nın 'benim bildiklerimi o görüyor' sözüne mukabil kendisi de 'benim gördüklerimi o biliyor' diyerek hakîkate keşf ile de akılla da ulaşılabileceği mesajını vermiştir.³⁶⁷⁵

Nâilî'nin aşağı derç ettiğimiz beytinde bu nükteye işaret edilmiş olup aşkın temsilcisi Ebû Saîd, aklın temsilcisi olan Ebû Ali ile mukayese edilmiş ve aşk akla

³⁶⁷¹ Serrâc, sûfîlerin satahâtından misâller verip onlarla ilgili değerlendirmelerde bulunduğu kısımda, şathiyeleriyle de ünlü Şiblî'nin şathiyelerine yer vermiş; bunları diğer sûfîlerin ve kendisinin yorumlarıyla açıklamaya çalışmıştır. Bkz. Serrâc, *Luma*, s. 461-471.

³⁶⁷² Dilaver Gürer, "Şiblî, Ebû Bekir", *DİA*, İstanbul 2010, C. XXXIX, s. 125-126.

³⁶⁷³ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 95. Şiblî hakkında ayrıca bkz. Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 217-218; Câmî, *a.g.e.*, s. 313-316; Şârânî, *Tabakatü'l-Kübrâ*, C. I-II, s. 351-359; Vassâf, *a.g.e.*, C. I, s. 49-50.

³⁶⁷⁴ Beyit için bkz. 'Saçlı İbrâhim Efendi'.

³⁶⁷⁵ Tahsin Yazıcı, "Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr", *DİA*, İstanbul 1944, C. X, s. 220-221. Ebû Saîd Harrâz hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 131-132; Attâr, *Eviyâ Tezkireleri*, s. 420-425; Câmî, *Evlîya Menkıbeleri*, s. 194-197; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. II, s. 78-79; Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 95.

yeğlenerek Ebû Saîd üstün tutulmuştur. Nâilî'nin aklın temsilcisi olarak görüp tahkir ettiği kimse Ebû Ali Sinâ, meşhur künyesi ile İbn Sinâdır. İbn Sinâ, sûfi denilen pek çok kişi kadar mutasavvıf bir kişi olmasına rağmen, şairlerce kuru akılcılığın temsilcisi kabul edilmiştir.³⁶⁷⁶ Beyitte aşk ve akıl mukayesesi yapılmış, Batı dünyâsında Avicenna olarak bilinen ve 'doktorların kralı' unvânını hâiz İbn-i Sinâ gibi büyük bir filozof³⁶⁷⁷ Schimmel'in görüşlerine mutabık olarak aklın temsilcisi addedildiğinden akla kıymet vermesi hasebiyle tezyif edilmiştir:

Güş et ki bizdedür haber-i Bû Sa'îd-i 'ışk

Ey 'aql-ı Bû 'Alî bize efsâne söyleme

“Nâilî-Gazel 350/4”

9.1.8. Emir Hüsrev-i Dihlevî

Hindistan'da yaşamış olan Dihlevî (ö. 725/1325) aynı zamanda müverrih ve mutasavvıf olup Türk asıllı bir şairdir.³⁶⁷⁸ Şeyh Sadi-i Şirâzî'nin muasırlarından olup şeyhi Nizâmaddin'in himmeti ile binlerce şiir kaleme aldığı mervidir.³⁶⁷⁹ Nef'î, Mevlânâ methiyesinde Mevlânâ'nın bendesi olarak (ondan gelen bir şevk ve himmetle) taklit edilemeyecek bir ifade tarzına sahip olduğu iddiasında bulunurken Hakîm Senâî ile birlikte Hüsrev-i Dihlevî'yi de zikretmiş ve kendisini onlardan üstün tutmuştur:

Nef'îyim mu'ciz-beyânım bende-i Mollâ-ı Rûm

Ne Hakîm-i Gaznevî'yim ne Emîr-i Dehlevî

“Nef'î-Kasîde 2/13”

Dihlevî, *Matlau'l-Envâr* isimli eseri hasebiyle de Nef'î'nin bir beytinde zikredilir. *Matlau'l-Envâr*, Dihlevî'nin mesnevî nazım şeklinde yazdığı eserdir. Dihlevî'nin bu mesnevîsi, Nizâmî'nin '*Mahzenü'l-Esrâr*' adlı mesnevîsinin de yer aldığı hamsesine nazire olarak kaleme alarak '*Matlau'l-Envâr, Şîrîn ü Hüsrev, Mecnûn-ı Leylî, Heşt Bihişt, Âyîne-i İskenderî*' mesnevilerinden teşkil ettiği hamsesinde mevcuttur.³⁶⁸⁰

³⁶⁷⁶ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 38.

³⁶⁷⁷ Seyyid Hüseyin Nasr, *Üç Müslüman Bilge*, (Çev. Ali Ünal), İnsan Yay., 8. bs., İstanbul 2016, s. 35-70.

³⁶⁷⁸ Rıza Kurtuluş, "Emir Hüsrev-i Dihlevî", *DİA*, İstanbul 1995, C. XI, s. 135.

³⁶⁷⁹ Hüsrev-i Dehlevî'nin hayatı hakkında bkz. Câmî, *Evlîya Menkıbeleri*, s. 785-786.

³⁶⁸⁰ Kurtuluş, "Emir Hüsrev-i Dihlevî", s. 136.

albimüz bāde ile *Maqla‘-ı Envār* olsun

Nice bir *Maqlzen-i Esrār-ı* gam-endüz edelüm “Nef‘î-Gazel 81/4”

Matlau‘l-envār tabirinin kadeh, *mahzenü‘l-esrār* ibaresinin de esrâra râci olduğunu da göz ardı etmemek gerekir.³⁶⁸¹ Çünkü şairler ekseriyetle bu eser adlarının birincisiyle şarâp kadehini, ikincisiyle de esrar mahzenini işaret etmişlerdir.³⁶⁸²

9.1.9. Emir Sultân

Bursa’nın meşhûr sûfilerinden olan Emir Sultân’ın (Ö. 833/1429 ?) 1368-1369 senesinde Buhâra’da dünyâya geldiği tahmin edilmektedir. Emir Sultân, padişah Yıldırım Bâyezîd’in damadıdır. Hayatta iken Yıldırım Bâyezîd, Çelebi Mehmed ve Sultan Murâd-ı Sâni’den teveccüh gören Emîr Sultân, vefatından sonra da Osmanlı padişahlarından ilgi görmüş; Bâyezîd-i Sâni ve Yavuz Sultân Selîm gibi pâdişahlar, türbesini ziyaret ederek sandukasının örtüsü altına girip duâ etmişlerdir.³⁶⁸³ Emir Sultân sadece Âşık Ömer’in bilâdiye türünde 25 bendlik uzunca bir manzumesinde iki yerde zikredilmiştir. Emir Sultân’a ‘pîr Emir Sultân’ şeklinde mekân adı olarak yer veren ve burayı ‘ömrümün varı’ olarak tavsif eden (AÖ. 1171/5) Âşık Ömer, aynı manzumenin başka bir bendinde ise ‘kutb-ı âlem’ diye tavsif ettiği Emir Sultân’ı doğrudan zikretmiş ve kabr-i şeriflerini ziyaret ettiğini belirtmiştir. Onun bu ifadesinden, bu büyük velînin Bursa şehriyle özdeşleştiğini ve belde halkının onu koruyucu ve bekçi velî³⁶⁸⁴ addettikleri düşüncesine ulaşılabilir:

Diyâr-ı Bursa'da eğlendik kaldık

Şimdi budur bize bir mekân diyü

Sürdük yüzümüzü ziyâret kıldık

Kutb-ı âlemdir Emîr Sultân diyü

“Âşık Ömer 1171/1”

³⁶⁸¹ Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 168.

³⁶⁸² Onay, *a.g.e.*, s. 263.

³⁶⁸³ Hüseyin Algül, Nihat Azamat, "Emîr Sultan", *DİA*, İstanbul 1995, C. XI, s. 146-148. Ayrıca bkz. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. I, s. 344-350; Nezihe Araz, *Anadolu Evliyalari*, Kelebek Matbaacılık, İstanbul, ts., s. 39-44.

³⁶⁸⁴ Bir şehir veya belde ile özdeşleşip orayı bekleyen velîlere, koruyucu velî denilir. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 220.

9.1.10. Eşrefoğlu Rûmî

Eşrefoğlu Rûmî (Ö. 874-1469) Kâdiriyye tarîkatını Anadolu'ya getirerek bu tarîkatın Eşrefiyye kolunu kurmuş, Kadirîler arasında Abdülkâdir-i Geylanî'den sonra tarîkatın pîri (pîr-i sâni) kabul edilmiştir. Aynı zamanda şâir olan Rûmî, hece ve aruz veznini başarılı bir şekilde kullanmış, Yûnus Emre tesiri sezilen şiirlerinde tasavvufî remizlere büyük ölçüde yer vermiştir.³⁶⁸⁵ Yûnus Emre ile başlayan Türk İslâm edebiyatı geleneğinin ikinci büyük şairi olarak yazmış olduğu şiirlerinde din dilini etkili bir şekilde kullanmış ve dinî tasavvufî öğretiyi mensuplarına ve halka başarılı bir şekilde anlatmıştır.³⁶⁸⁶ Eşrefoğlu Rûmî'nin çok sayıda eseri olsa da, kolay ve anlaşılır olması ve tahkiye üslûbuyla kaleme alınması cihetiyle halk tarafından günümüzde dahi rağbet gören ve okunan en mühim ve meşhûr eserinin *Müzekki'n-Nüfûs*³⁶⁸⁷ olduğunu söylemek mümkündür. Sadece Âşık Ömer'in yer verdiği Eşrefoğlu Rûmî, Bursa'nın anlatıldığı bilâdiyede (AÖ. 1171/23) ve şairlerin tavsif edildiği şair-nâmede 2 bentte zikredilir. Bu bentlerin birinde Eşrefoğlu'na niyâz edilmesi salık verilirken diğerinde Eşrefoğlu Rûmî'nin işiten kimseyi irşâd edecek derecede kuvvetli ve tesirli nutku³⁶⁸⁸ olduğu ifade edilir.

Niyâzî hakikat kılmada niyâz

Dahı Yûnus her dem eder keşf-i râz

Yok Eşrefoğlu'nun sözünde güdâz

Nutku irşâd eder işiten cânı

“Âşık Ömer 1422/25”

³⁶⁸⁵ Necla Pekolcay, Abdullah Uçman, "Eşrefoğlu Rûmî", *DİA*, İstanbul 1995, C. XI, s. 480-482. Ayrıca bkz. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. I, s. 100-104. Hakkında müstakil bir çalışma da mevcuttur. Bkz. Mustafa Kara, *Osmanlı'nın Kandili Eşrefoğlu Rûmî*, Bilge Yay., İstanbul 2006.

³⁶⁸⁶ Alim Yıldız, *Geleneğin İzinde*, Kitabevi Yay., 1. bs., İstanbul 2013, s. 477-490.

³⁶⁸⁷ Eser için bkz. Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, (Haz. Abdullah Uçman), İnsan Yay., 3. bs., İstanbul 2007. Diğer bir meşhûr eseri de Divân'ı olup Mustafa Güneş tarafından neşredilmiştir. Bkz. Mustafa Güneş, *Eşrefoğlu Rûmî Divânı (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*, Dumlupınar Üniversitesi Yay., Ankara 2000.

³⁶⁸⁸ Buradaki 'nutuk' sözünün, manzumenin bir şâir-nâme olmasından ötürü 'söz söyleme kabiliyeti' olarak anlaşılması daha münasiptir.

9.1.11. Ferîdüddin Attâr

İranlı meşhur şair ve mutasavvıf olan Attâr (Ö. 618-1221), küçük yaşlardan itibaren kendisini tasavvufa vermiş, birçok seyahatlerde bulunmuş; tıp ve eczacılıkla iştiğal ettiği için ‘attâr’ lakabını alarak ve bu lakapla meşhur olmuştur. Bir şair olarak klâsik nazım şekillerinin pek çoğunu kullanan Attâr, bunlar içerisinde en fazla mesnevî ve gazelde başarı sağlamıştır. Fakat asıl ününü tasavvuf muhtavalı gazellerinden elde etmiş; bu şöhretiyle mutasavvıf olsun olmasın kendisinden sonra gelen şairler tarafından örnek alınan bir şahsiyet olmuştur.³⁶⁸⁹ ‘*Divân, İlâhi-nâme, Muhabbet-nâme, Esrâr-nâme, Mantıku’t-Tayr*’ gibi eserler kaleme alan şairin incelenen divânlar içerisinde sadece ‘*Mantıku’t-Tayr*’³⁶⁹⁰ adlı eserine rastlamaktayız. Türkçeye ‘Kuşların Dili’ olarak çevrilen bu esere sadece Mısırî 2 beyitte yer vermiş ve bu ibareyi tasavvufî ıstılâhta ‘gizli remiz ve sırları bulunduğu için herkesin kolaylıkla vâkıf olamayacağı tasavvuf’ anlamına gelen ibareyi de çağrıştıracak şekilde ihâmlı kullanmıştır.

Nef’î’de 3, Mısırî ve Nâilî’de 2 beyitte zikredilen Attâr, Divân şairlerinde şair kimliğiyle karşımıza çıkarken (NF. K. 45/31, NK. K. 5/27, NK. G. 98/9) Mısırî’nin manzumelerinde ise sûfî kişiliğiyle ele alınır: ‘Attâr, irfân bezmine sühânın micmeri olup şiiirlerinin güzel kokusu ile meclisi muattar eylemiştir (NF. K. 60/14). Bu *Mantıku’t-Tayr*’ı fesâhat ehli anlamaz, ‘kuş dili’ Attâr ya da Tayyâr olandan

³⁶⁸⁹ M. Nazif Şahinoğlu, "Attâr, Ferîdüddin", *DİA*, İstanbul 1991, C. IV, s. 95-98. Ayrıca bkz. Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 775-777; Vassâf, *a.g.e.*, C. I, s. 371-373.

³⁶⁹⁰ Konusu kısaca şöyledir: Kuşların rehberi olan Hüdhd'ün irşâdından sonra sefer için gerekli tedarikleri yapan kuşlar, sırasıyla talep, aşk, marifet, istiğnâ, tevhîd, hayret, fakr-gınâ diye adlandırılan vadilerden geçerler. Sefer esnasında kuşların bir kısmı meşakkatlere dayanamayıp geri dönerken bir kısmı da maksûda ulaşmadan helâk olurlar. Sîmurg'un huzuruna, sadece yolculuğun ağır şartlarına sabır ve tahammül eden otuz kuş çıkabilir. Sîmurg'un huzurunda kuşların benlikleri silinir, perdeleri kalkar; bu sâyede kuşlar Sîmurg'un kendisinde, otuz kuş müşâhede ederler. Kendilerine baktıklarında da gördükleri yalnız Sîmurg'dur. Attâr, alegorik bir üslûpla kuşları beşerî nefisler, sîmurgu Allah, vâdîleri ise seyr u sülûkun makâmı ile ifâde ederek tasavvufun mirâcî boyutunu mükemmel ve akıcı bir üslûpla işlemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Attâr, *Mantık Al-Tayr*. Şekil ve muhtava özellikleri, nüshaları, Türk edebiyatına etkileri ve hakkında yapılan çalışmalar hakkında bkz. H. Ahmet Sevgi, "Matıku't-tayr", *DİA*, C. XXVIII, İstanbul 2003, s. 29-30.

sorulmalıdır (NM. 58/4).³⁶⁹¹ *Mantıku't-Tayr*'ın lugat-ı muğlakından söyleriz, muammâ olduğumuzdan bizi herkes anlamaz (NM. 76/4).'

9.1.12. Hacı Bektâş-ı Velî

Bir Türkmen şeyhi olan Hacı Bektâş-ı Velî (Ö. 669-1271 ?), Bektaşîlik tarikatının kurucusu kabul edilir. Menkıbevî kimliğine bakılırsa hiçbir tarikat kurucusunun, Hacı Bektâş kadar muazzam bir kültün, güçlü bir kutsallığın konusu olmadığı hakikati göze çarpacaktır. Tarihî kişiliği ile ilgili bilgiler ise kısıtlı olup menkıbevî hayatıyla iç içe geçmiş durumdadır.³⁶⁹² Bilinen tek eseri *Makâlât*'tır.³⁶⁹³

Sadece Halk şairlerinin divânlarında yer verilen Hacı Bektâş, anıldığı yerlerde 'Hünkâr Hacı Bektâş, Hacı Bektâş-ı Velî, Hacı Bektâş, Hünkâr' şeklinde zikredilir ve 'abdâl, ehl-i kerâmet, pîr' mefhumlarıyla tenasüp içerisinde değerlendirilir. Âşık Ömer, serdârına yani pîrine Hacı Bektâş denildiğini (AÖ. 659/13)³⁶⁹⁴ ve her mâh u sâl Hacı Bektâş'ın ziyaret edildiğini (AÖ. 881/4) ifade eder. Gevherî bir beytinde pîrinin Hacı Bektâş olduğunu (GE. 297/3)³⁶⁹⁵ ileri sürerken başka bir beytinde mecâzî sevgiliyi Hünkâr Hacı Bektâş'a şikâyet etmekle ihtar ederek (GE. 201/3) yârinin kendisine teveccüh etmesini ister. Aşağı aldığımız bendinde de yine pîrinin kerâmet sahibi Hacı Bektâş olduğunu, erkânı da ondan, onun yolundan öğrendiğini söyler:

Gevherî eylemiş Hakk'a itâat

İtâat idene olsun beşâret

Hacı Bektâş gibi sâhib-i kerâmet

³⁶⁹¹ Beyit için bkz. 'Murâd'.

³⁶⁹² Ahmet Yaşar Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", *DİA*, İstanbul 1996, C. XIV, s. 455-458. Hacı Bektâş için bkz. Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 803-804; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. I, s. 487-496; Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 355-356; Rüştü Şardağ, *Her Yönüyle Hacı Bektâş-ı Velî*, Karınca Matbaacılık, İzmir 1985; İsmet Zeki Eyuboğlu, *Bütün Yönleriyle Hacı Bektaş Velî*, Özgür Yayın Dağıtım, 2. Bs., İstanbul 1992; İbrahim Agâh Çubukçu, "Hacı Bektaş Velî", *Türk-İslâm Kültürü Üzerinde Araştırmalar ve Görüşler*, AÜİF Yay., Ankara 1987, s. 213-214; Araz, *Anadolu Evliyalari*, s. 258-284.

³⁶⁹³ Bu eserin neşri ile ilgili çalışma M. Esad Coşan'a aittir. Bkz. Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, (Haz. Esad Coşan), Sehâ Neşriyât, Ankara 1971. Makâlât hakkında Abdurrahman Güzel'in de bir çalışması mevcuttur. Bkz. Abdurrahman Güzel, *Hacı Bektaş Velî ve Makâlât*, Akçağ Yay., 2. bs., Ankara 2002. Son yıllarda da Yılmaz, Akkuş ve Öztürk tarafından neşri yapılmıştır. Bkz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk, *Makâlât, Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 5. bs., Ankara 2013.

³⁶⁹⁴ Bent için bkz. 'Hızır'.

³⁶⁹⁵ Beyit için bkz. 'Tevekkül, Tefvîz'.

9.1.13. Hakîm Senâî

12. yüzyılda İran’da yaşamış olan Senâî (Ö. 525-1131 ?), İranlı şairdir ve tasavvufî mesnevi tarzının kurucusu kabul edilir. Tasavvuf muhtevalı şiir vadisinde Senâî’den evvel onun şiirleri kadar vazih, selis ve mükemmel şiir terennüm edilmemiştir. Ondan sonra dünyaya gelen Attâr, Rûmî ve Sa’dî, tesiri altında kalan büyük şairlerdir.³⁶⁹⁶ Senâî’den en fazla söz eden, onun tasavvufa temayül çizgisinin netleştiği menkıbeyi bir mesnevisinde tahkiye eden Nâbî olmuştur:

‘Hakim Senâî, Gazne’de Sultân Mahmud’un saltanatında onun nedimlerinden birisidir, fen deryâsında âdetâ büyük bir balıktır; Aristo onun bilgisi yanında zebûndur. Mahmud onu bir nefes yanından ayırmamaktadır. Âdeti üzere sabah namazında sohbete gelirken atı yol üzerinde sürçer ve bir meyhânenin yanında durur. Bu meyhânede şarâp küplerinin tortusunu içerek yaşamını idame ettiren Lâyhâr isminde bir sermest vardır. Senâî’yi görünce, külhancıya Mahmud’un şerefine bade doldurmasını ister. İkinci defasında da Senâî Bey için bade doldurmasını söyler. Sâkî de Senâî’nin âlim, fâzıl, dosdoğru ve hatasız olduğunu söyleyince Lâyhâr kendi gibi yardıma muhtaç birisine sığınan nasipsiz kimsenin âlim ve fâzıl olamayacağını söyler. Lâyhâr, bunları Senâî’den teyit etmesini isteyince sâkî de onu bu saatte nerede bulacağını sorar. Bunun üzerine Lâyhâr da Senâî’nin çok da uzakta olmadığını ve külhân önünde ümitsizce durduğunu söyler. Sâkî külhânın kapısını açar ve Senâî’yi görür. Bunun üzerine Senâî içeri girer ve Lâyhâr’ın huzurunda durarak yüzünü toprağa koyar. Lâyhâr da onun eline hayât kadehi sunar. Senâî onu içince katre iken deryâ olarak coşup taşar. Birden bire üzerindeki sıfat elbiselerini çıkarır ve Zât’ın nûrlar denizine dalar. Enâniyeti hebâ olur ve fenâ içinde bekâ bulur. Harâbât adamından nazar alınca göğün dokuz katını güzer eyler. Nefsinin

³⁶⁹⁶ Hakim Senâî’nin hayatı, eserleri, edebî ve tasavvufî kişiliği için bkz. Saime İnal Savi, "Senâî", *DİA*, İstanbul 2009, C. XXXVI, s. 502-503. Senâî hakkında ayrıca bkz. Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 772-775; Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 274-275; Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 389. Nâbî, bir mesnevisini Senâî’ye ayırıp tevbe edişini ve tasavvufa intisabını tahkiye ettiği için, hayatı hakkında çok fazla bilgi verip çalışmanın hacmini gereksiz teferruata boğmak istemedik.

bakırına kimyâ sürüp mabudu ile âşinâ olunca içinde Mahmud'a yer kalmaz,³⁶⁹⁷ artık Rabb'ine vasıl olur ve nice insanları da ihyâ eyler. *Mesnevî*'nin tespih incisinin süsü Mevlvî şâhı (Mevlânâ) ondan çok bahsetmiştir (NB. M. 9/33-90).'

Nâbî, bu menkıbeyi tahkiye ettikten sonra hemen devamında iki beyitte Senâî'nin tasavvuf muhtevalı eseri '*Hadikatü'l-Hakika*'yı³⁶⁹⁸ da zikredip methetmiştir:

Nâmı Hadîka o mübârek kitâb

Nicelere ondan olur fetḥ-i bâb

Öyle 'azîzün eşer-i pâkidür

Mâ-ḥaşal mezra'-ı idrâkidür

“Nâbî – Mesnevî 9/91-92”

Nâbî'nin Senâî hakkındaki menkıbenin tahkiye edildiği mesnevîsinden başka Nâilî ve Nef'î 2'şer beyitte Senâî'yi zikretmiştir. Nef'î'nin şiirlerinde Senâî, bir mutasavvıftan öte evvela şair olarak anılmıştır. Nâilî, fakr yolunda Senâî ile aynı ayakkabıyı giyerek Külhânî-i Lâyhâr hazretlerine kadar gidebileceğini (NK. G. 166/3)³⁶⁹⁹ ifade ederken zikretmiş; Nef'î de Mevlânâ'yı methettiği kasidesinde onu Mevlânâ ile kıyaslayıp Mevlânâ'yı ondan üstün tutarken (NF. K. 2/8)³⁷⁰⁰ ve yine başka bir şiirinde de kendisini şairlik cihetiyle ondan farklı ve üstün görerek (NF. K. 2/13)³⁷⁰¹ Mevlânâ ve kendisi için âdetâ kıyas malzemesi yapmıştır.

9.1.14. Hallâc-ı Mansûr

İran'ın Fars eyâletinde dünyaya gelen Mansûr (ö. 309-922) Abbasi halifesi Muktedir Billâh zamanında 'ene'l-Hak' dediği ve bu sözüyle de yanlış anlaşıldığı için burnu, kolları ve ayakları kesildikten sonra idam edilen, gövdesi yakıldıktan sonra da

³⁶⁹⁷ Schimmel, Senâî'nin tevbe etmesi hususunda etkileyici bir hikâye anlatıldığını fakat zühdle ilgili şiirler yazma tutumundaki değişikliğinin asıl nedeninin, sarih olmadığını ifade eder. Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 318.

³⁶⁹⁸ *Hadika*, tasavvufî bir mesnevî olmakla birlikte yerine göre dinî, felsefî, ahlâkî ve hikemî nitelikler de taşır. Eserin muhtevalı, şekli özellikleri, nüshaları ve tesirleri hakkında bkz. Mürsel Öztürk, "Hadikatü'l-Hakika", *DİA*, İstanbul 1997, C. XV, s. 20. Schimmel, *Hadika*'nın pek çok tasavvufî şiirin sahip olduğu akıcı incelikten yoksun olduğunu ifade eder. Buna ilaveten, tasavvufî hayatın çeşitli yönleriyle ilgili olan on ayrı bölümden müteşekkil eserin kimi ifadelerinin, Mevlânâ tarafından neredeyse kelimesi kelimesine iktibas edildiğini de ekler. Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 318.

³⁶⁹⁹ Beyit için bkz. 'Na'lin, Kefş', 'Külhânî-i Lâyhâr'.

³⁷⁰⁰ Beyit için bkz. 'Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'.

³⁷⁰¹ Beyit için bkz. 'Emir Hüsrev-i Dihlevî'.

nehrin sularına savrulan ünlü bir mutasavvıftır. Hallâc, tasavvuf tarihinin birinci derecede ehemmiyetli şahsiyetlerinden, belki de en tartışmalı sûfilerinden biri olmuştur. İslâm toplumu üzerinde derin izler bırakan, menkıbeleri ve iddialı sözleri asırlar boyunca Müslümanlar arasında büyük yankılar bulan Hallâc-ı Mansûr'un şahsında tasavvuf yeni bir merhaleye ulaşmıştır.³⁷⁰² Tasavvuf yolunun şeyhleri, hakkında ihtilâfa düşmüş, kimisi menfi, kimisi müsbet tavır takınmış, kimisi de sükûtu tercih etmiştir.³⁷⁰³ Hallâc-ı Mansûr, sûfiler ve tasavvuf erbâbınca maksadı ve mefkuresi uğruna Allah (c.c.) yolunda asılmayı göze alan bir fedâyî timsali olmuş ve şiirimize derinlemesine nüfûz etmiş bir mutasavvıftır.³⁷⁰⁴

Tetkik edilen divânlardaki şairlerin Hallâc'ın 'Allah'ın yardımına mazhar olmuş ve gâlip gelmiş' manâsındaki 'Mansûr' ismini kullandıkları ve bu doğrultuda onu 'Hallâc-ı Mansûr, Mansûr-ı Bağdâdî' şeklinde zikrettikleri tespit edilmiştir. Hallâc, divânlarda şairler tarafından diğer mutasavvıflara nazaran daha fazla zikredilmiş; gerek menkıbevî yaşamına gerekse dinin özüne aykırıymış gibi görünen tartışmalı söz ve fikirlerine telmihte bulunularak beyitlerdeki yerini almıştır. Divânlarda 'dâr, berdâr,

³⁷⁰² Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", *DİA*, C. XV, s. 377-381. Hallâc-ı Mansûr'un hayatı, eserleri ve görüşleri için ayrıca bkz. Ethem Cebecioğlu, "Hallac-ı Mansur", *AÜİFD*, Ankara 1988, C. XXX, S. 1, s. 229-350.

³⁷⁰³ Eserinde hâl tercümesini vermemeyi emânete riâyet etmemek olarak telakki eden Hucvirî, Hallâc için müsbet fikirler ileri sürer fakat bir yandan da hâline mağlup olduğundan ona tabi olunmamasını salık verir. Hallâc-ı Mansûr hakkında ayrıca bkz. Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 212-215. İbn Haldun, şuur sahibi ve hâline mâlik iken konuşup ene'l-hak demesinden ötürü fıkıh âlimleri ve büyük sûfiler tarafından haklı bir şekilde katledildiğini ifade etmiştir. Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, C. II, s. 836. Schimmel, 'tasavvufi aşk şehidi' olarak tavsif ettiği Hallâc-ı Mansûr'a, klasik tasavvufun tarihsel ana hatlarını anlattığı bölümde genişçe yer vermiş; edebiyat ve tasavvuf üzerindeki tesirlerinden söz etmiştir. Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 80-94. Hallâc vb. sûfilerin beraati ve suçsuzluğunun sabitliği hakkında ayrıca bkz. Zerrûk, *Kavâidu't-Tasavvuf*, s. 114-115; Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, s. 392-393. Son dönem şair, alim ve mutasavvıflarından Tahirü'l-Mevlevî de (Ö. 1951), Hallâc-ı Mansûr'un haksız yere öldürüldüğü görüşünü savunmuştur. Tahirü'l-Mevlevî'nin Mansûr'a dair kaleme aldığı ve hayatı hakkında bilgi verip tasavvuf ve edebiyat tarihimizde müessir olduğu şahıslardan örnekler sunduğu bu risâlesi sayın Güngör tarafından bazı ilavelerle neşredilmiştir. Bkz. Zülfikar Güngör, "Tahirü'l-Mevlevî'nin Hallâc-ı Mansûr'a Dâir Risalesi", *AÜİFD*, Ankara 1994, C. XXXIX, s. 581-597. İlmî araştırmalarının büyük bir bölümünü Hallâc-ı Mansûr üzerinde teksif eden Massignon'un Hallâc-ı Mansûr hakkındaki görüşleri için bkz. Louis Massignon, "Hallâc", *İA*, İstanbul 1950, C. V/I, s. 167-170. Hallâc-ı Mansûr hakkında geniş bilgi için bkz. Attâr, *Evlîyâ Tezkireleri*, s. 527-536; Şârânî, *Tabakatü'l-Kübrâ*, C. I-II, s. 367-372; Câmî, *Evlîya Menkıbeleri*, s. 280-284. Hallâc'dan geriye 6 mektup, 350 vecize, vaazlarına dair 74 hülâsa, 80 parça manzume, 2 mensur mecmua ve 11 tavâsin kalmışsa da içlerinde şahsiyet ve tefekkürünü en iyi aksettiren 11 tavâsini olmuş ve Öztürk tarafından dilimize tercüme edilmiştir. Bkz. Yaşar Nuri Öztürk, *Hallâc-ı Mansûr ve Eseri (Kitâbü't-Tavâsin)*, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul 1976.

³⁷⁰⁴ Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 286.

zülfi, cân verme, ene'l-Hak, kurbân, meydân, vecd' vb. unsurlarla tenasüp, teşbih, müraat-i nazir, ihâm, leff ü neşr, cinâs teşkil edecek şekilde en fazla Halk şairlerinin divânlarında zikredilmiş; bazı beyitlerde bu unsurların bir kısmı bazı beyitlerde ise tamamı bahis mevzuu edilerek Hallâc-ı Mansûr'un vecdin tesiriyle ene'l-Hak demesi ve sonrasında darağacına asılmak suretiyle katledilmesine telmih yapılmıştır. Divân şairlerinin şiirlerinde Hallâc-ı Mansûr mahdut sayıda zikredilmiş; Nef'î'de hiç anılmamışken Nâbî'de sadece 1 beyitte ele alınmıştır.

Mansûr'un berdâr ile münasebeti kendilerini âşık addeden şairlerin Mansûr'a benzetilmeleriyle kurulur: 'Gönül, dilrubâların Mansûr gibi ber-dâr etmelerinden sakın (GE. 409/1). Taklidi terk ederek Hakk'a vasıl ol, yoksa her asılan hırsız Mansûr olmaz (FK. KT. 1/4).³⁷⁰⁵ Mansûr'u berdâr eyleyen karşımdadır (AÖ. 529/4).³⁷⁰⁶ Mansûr'un Hak sözünü kendisi bilir, zâhid-i hun-rîz onu berdâr eyler (SG. 104/12).'

Mansûr/dâr/berdâr tenasübü sevgiliye kavuşmayı tedaî ettirir: 'Aşk dârını Mansûr gibi elden bırakma, sonunda dildâr için ser verip kurbân olursun ve ona kavuşursun (GE. 851/5). Mansûr berdâr olmayı kabûl etti, bu yüzden ismini urgâna yazdırmış (AÖ. 654/22). Cânım bu gün Mansûr'un kemâlini ister (ÜS. 184/4).'

Mansûr'un berdâr ve ene'l-Hak ile ilgisi âşıkın sevgiliye kavuşabilmesinin tek çaresi olarak ene'l-Hak demesi ile kurulur: 'Ey gönül, sen de Mansûr gibi ene'l-Hak turesini çekip defter-i uşşâka kaydolarak ber-dâr ol (NAA. G. 185/5). Ene'l-Hak diyen Mansûr-ı Bağdâdî'yi gör, dostâ cânı kurbân eylemek âşıkın hoş kârıdır (ÜS. 33/10). Ene'l-Hak menziline Mansûr-ı Bağdâd gibi gör, merd isen bu hâl içre berdâr ol (ÜS. 187/8). Nevbahar erişti, şimden geri Mansûr gibi tabl-ı ene'l-Hak nevbetini çalıp meydâna girerek berdâr olayım (NM. 150/3).'

Mansûr gibi berdâr olmayan ene'l-Hak sırrını isbât etmiş olmaz. Bu sırrı taşıyanın ve yaşayanın isbâtı, cân vermiş olmasıdır:

Ene'l-Hak sırrını isbât ider mi

³⁷⁰⁵ Beyit için bkz. 'Sûfi, Mutasavvıf'.

³⁷⁰⁶ Beyit için bkz. 'Celisü'l-Hak'.

O kim Mansûr-veş olmadı ber-dâr

“Nakşî-Gazel 30/5”

Mansûr’un zülf ve berdâr ile bir araya getirilmesi zülfün dâra teşbihi dolayısıyladır: ‘Ey sâlik, Mansûr’un berdâr oluşu gibi sen de onun zülfüne dolaş (NAA. G. 135/2). Dil, dildârın zülfüne sarıldı, maksûdunu elden bırakmaz, bu gün Mansûr gibi cânını cânâna verir (NAA. G. 140/2). Dilrubâlara zülfünün Mansûr’uyum dersin hemen seni berdâr eder, onların yolunda nice âşıklar şehît olmuştur (AÖ. 166/3). Sevgilinin kâkül-i anberlerine cân verir Mansûr’uyum (AÖ. 523/2). Kâfir zülfünün berdârıyım, âlemde dârı gözleyen Mansûr’um (AÖ. 910/1). Zülfünün sevdâsı kimin gerdânına takılsa sonunda Mansûr gibi yolunda ber-dâr olur (NM. 47/2).’

Gevherî’nin aşağıdaki mısralarında görüleceği gibi Halk şairlerinde sevgili ekseriyetle mecâzî sevgili, Mansûr da ona kavuşmak isteyen âşık yani kendileridir:

Dilersen berdâr it zülfün dârına

O fahr ider Mansûr gibi dâr ile

“Gevherî 46/4”

Gerçek âşık, sevgide çok ileri gittiğinden Hallâc-ı Mansûr gibi ölümü göze alarak darağacında mahv olma dersi verir.³⁷⁰⁷ Sevgili uğruna cânını feda etmeyi murâd eden âşık, Mansûr gibi zülfü arzu eder. Mansûr, dâr, zülf mefhumlarının münasebete getirilmesi zülfün dâra şeklen benzemesi iledir: ‘Sevgili, benim kendisinin Mansûr’u olduğumu söylemiş, dârı da zülfünün semtine kurmuş GE. 69/2). Sevgilinin kâlülünden her dem Mansûr, zincir ve dâr sesleri gelmektedir (GE. 153/4). Zülfüne Mansûr isem dârıma razı oldum (GE. 855/2). Sevgilinin zülfünde dâra bağlanmış binlerce Mansûr olsa da gönlüm gibi bir Mansûr bulunmaz (AÖ. 620/2). Sevgilinin saçının kancasına bend oldum, onun Mansûr’uyum (AÖ. 895/2).’

Beste-i zincîr-i aşk olup cânâ

Mübtelâdır zülf-i yâre gönlümüz

Ene'l-Hak sırrını etmeğe ifşâ

³⁷⁰⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 313.

Mansûr-veş bağıdır dâr'e gönlümüz

“Gevherî 643/1”

Mansûr’un Nesîmî ile zikredildiği beyitler birinin asılmasına ve diğerinin de derisinin yüzülmesine matuftur: ‘Gerek Nesîmî gibi yüzşeler postunu gerek Mansûr gibi zülfü dâra var (sevdiğin sana yar olmaz) (GE. 414/3). Mansûr gibi dâra da asılsan Nesîmî gibi derinden de yüzülsen sûfilik gereği incinmemen gerekir (SG. 30/8).³⁷⁰⁸ Gönül, sevgilinin zincire benzeyen saçını tutup Mecnûn gibi elbiseni parçala fakat kendini ne Nesîmî’ye ne de Mansûr’a benzet (sırrı fâş etme) (FK. G. 284/5).³⁷⁰⁹

9.1.15. Hasan-ı Basrî

Hicretin 21. senesinde (M. 642) Medine’de dünyaya gelen Hasan-ı Basrî (ö. 110-728) tâbiînin meşhurlarından olup yetmiş Bedir gazisi olmak üzere yaklaşık yüz yirmi kadar sahâbî ile görüşme imkânı bulmuştur. İyi bir hâtib, müessir bir vâiz olan Basrî, hakîmâne sözleri, özlü ve akıcı üslûbu, zühdi yaşantısı ile husûsen zâhidler, vâizler ve sûfiler üzerinde her daim etkili olmuştur.³⁷¹⁰ Sadece Ümmî Sinân silsile-nâme türündeki manzumesinde ismini zikretmiştir. Ümmî Sinân, tarîkatın mayasının Hak tarafından Cibrîl vasıtası ile Hz. Muhammed (s.a.s.)’e verildiğini, ondan Hz. Ali (k.v.)’ye ulaştırıldığını ve Hz. Ali (k.v.)’nin de bu mayayı Hasan-ı Basrî’ye telkin eylediğini ifade ederken Hasan-ı Basrî’yi anar ve onu hem içi hem de dışı mamur olan pîrlerin burhânı olarak nitelendirir:

Ol dağı Hâsân-ı Basrî’ye telkîn eyledi

Zâhiri bâtını ma‘mûr pîrleriñ burhânıdır

“Ümmî Sinân 25/3”

³⁷⁰⁸ Bent için bkz. ‘Af, Merhamet, Müsamaha’.

³⁷⁰⁹ Beyit için bkz. ‘Mecnûn, Âvâre, Dîvâne, Sergerdân’.

³⁷¹⁰ Süleyman Uludağ, "Hasan-ı Basrî", *DİA*, C. XVI, İstanbul 1997, s. 291-293. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Attâr, *Evlîyâ Tezkireleri*, s. 65-79; Şârânî, *Tabakatü'l-Kübrâ*, C. I-II, s. 91-94.

9.1.16. Hasan el-Harakânî

Şathiyyeleriyle tanınan Harakânî (ö. 425/1033), Bâyezid'in tasavvuf felsefesini benimsemiş,³⁷¹¹ çetin mücadele ve çilelere, zor riyâzetlere katlanarak Allah (c.c.)'a erme gayreti içinde olmuş bir mutasavvıftır.³⁷¹² Kendisini Kays ile refik olarak aşkın haremine gitmekte olan bir âşıka benzeten Fehîm'in, mahmillerini çöl aslanlarına taşıttıklarını ileri sürdüğü aşağıdaki beyti doğrudan Harakânî'ye göndermede bulunmuyorsa da aslan üzerinde yol alma motifi ile bize Hasan el-Harakânî'yi hatırlatır³⁷¹³ mahiyettedir:

Çays ile refîkuz harem-i aşka revânuz

Şîrân-ı beyâbân-ı şütür mahmilümüzdür

“Fehîm-Gazel 109/4”

9.1.17. Hüsâmeddin Çelebi

Hüsâmeddin Çelebî (Ö. 683-1284), Mevlânâ'nın meşhûr eseri *Mesnevî*'nin yazılmasına vesile olan müridi ve vefatından sonra yerine geçen halifesidir. *Mesnevî*'nin muhtelif yerlerinde 'Hak nûru, Hak ziyâsı, dinin ve gönlün hüsâmı (kılıcı), rûh cilâsı' gibi vasıflarla methedilen Çelebi, *Mesnevî*'nin yazılmasına vesile olduğu gibi aynı zamanda kâtipliğini de yapmıştır.³⁷¹⁴ Divânlarda adı sadece Nefî'nin Mevlânâ methiyesinde *Mesnevî*'nin tesiri ifade edilirken *Mesnevî*'nin ibdâsının onun vesilesiyle olması ve aynı zamanda kâtipliğini yapması dolayısıyla geçer:

Hüsrev-i endîşe kim 'aşq-ı Hüsâmeddin ile

Oldı tîğ-ı bâṭnî dünyâya burhân-ı kavî

“Nefî-Kasîde 2/5”

³⁷¹¹ Menkıbeye göre Bâyezîd, onun dünyaya geleceğini seneler evvel haber vermiştir. Hasan el-Harakânî'nin dünyaya teşriflerini Bâyezîd-i Bestâmî'nin seneler evvel haber vermesine dair menkıbe için bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 516-519.

³⁷¹² Süleyman Uludağ, "Harakânî", *DİA*, İstanbul 1997, C. XVI, s. 93. Harakânî hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 225; Attâr, *a.g.e.*, s. 592-640; Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 425-427; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. II, s. 21-22; Uludağ, "Harakânî", s. 93-94.

³⁷¹³ *Mesnevî*'de anlatılan hikâyeye göre Harakânî, bir seferinde yılanı kamçı eyleyerek aslana bindiğini gören kimseye, evdekine (hanımına) sabretmenin mükâfatı olarak Allah Teâlâ'nın da dışarıdaki aslanları emrine verdiğini söylemektedir. Harakânî'nin aslana binmesi ile ilgili menkıbe için bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V-VI, s. 485-490; Bu menkıbe Sa'dî-i Şîrâzî'de farklı motiflerle isim zikredilmeden geçer. Bkz. Şîrâzî, *Bostan*, s. 45.

³⁷¹⁴ H. Ahmet Sevgi, "Hüsâmeddin Çelebi", *DİA*, İstanbul 1998, C. XVIII, s. 512. Hüsâmeddin Çelebi hakkında ayrıca bkz. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. I, s. 387.

9.1.18. İbrâhim Edhem

Tarîkatların ortaya çıkmaya başladığı dönemden evvel yaşamış (ö. 161/778 ?) olan İbrâhim Edhem, Belh sultanlığının vârisi iken tasavvufa meylederek tâc ve tahtını, sahip olduğu bütün dünyâ nimetlerini terk ederek zühd hayatını benimsemesi ile şöhret bulan sûfidir.³⁷¹⁵ Tetkik ettiğimiz divânlarda da ekseriyetle bu tâc ve tahtını terkediş cihetiyle beyitlerde zikredilmiş, ‘terk’ kavramı izah edilirken ve elde ne var yoksa terkedilmesi gerektiği vurgulanırken menkıbevî hayatının bu yönüne telmihte bulunulmuştur. Edhem’i 4 yerde zikreden Mısırî, onun tâc ve tahtını terk edip derviş oluşunun Allah aşkı ile tahakkuk ettiğini dile getirerek onun kıssasına telmih yapar:

İbrâhîm-i Edhem’i dervîş iden ‘aşkuñdur

Derdiñe düşen şehün tahtı târmâr olur “Niyâzî-i Mısırî 47/5”

Mısırî’nin diğer beyitlerinde de tâc ve tahtını terk ederek tecrîd hırkasına girip abdâl (NM. 167/3)³⁷¹⁶ ve deyyâr oluşu (NM. 150/4)³⁷¹⁷ hatırlatılır. Nâilî Cüneyd, Bâyezîd ve Şiblî ile birlikte yine dünyâyı terk edişine telmihte bulunur (NK. T. 2/2).³⁷¹⁸ Nâbî’de Edhem, Sadrazam Rami Muhammed Paşa’nın iffet, ismet ve perhizde İbrâhim Edhem’e benzetmesi ile anılmış olur (NB. K. 15/60).³⁷¹⁹

İbrâhim Edhem’in sultânlığı terk edip dervişliğe temayülünden kinaye dört terkli tâclara ‘edhemî tâc’ denilmiştir.³⁷²⁰ İbrâhim Edhem ismi, Nef’î’nin 2 beytinde ise bu tâc dolayısıyla kadeh redifli gazelinde şarâbın pâdişah ile dilenciği bir edeceği ve bu kimselerin gözünde meyhâne çanağı ile edhemî tâcın bir olacağı ileri sürülürken

³⁷¹⁵ İbrahim Edhem’in tarihi kişiliği ile menkıbevi kaynaklarda zikredilen kişiliği arasında ciddi çelişkiler ve uyumsuzluklar bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Öngören, “İbrâhim b. Edhem”, *DİA*, İstanbul 2000, C. XXI, 293-295. Schimmel’e göre İbrâhim Edhem’in bu ibretâmiz menkıbesi, Buda efsanesinin yankıları ile örülü ve süslüdür. Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 55. Mevlânâ, İbrahim Edhem’in tâc ve tahtını terk etmesi hakkında farklı bir menkıbe anlatır. İlgili hikâye için bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III-IV, s. 406-407. İbrahim b. Edhem hakkında ayrıca bkz. Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, s. 169-171; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 64-66; Attâr, *Evliyâ Tezkireleri*, s. 126-145; Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 157-158; Şârânî, *Tabakatü’l-Kübrâ*, C. I-II, s. 226-228; Vassâf, *a.g.e.*, C. II, s. 48-49; Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 226.

³⁷¹⁶ Beyit için bkz. ‘Tecerrüt, Soyunma’.

³⁷¹⁷ Beyit için bkz. ‘Deyyâr, Kıssîs, Râhip, Ruhbân’.

³⁷¹⁸ Beyit için bkz. ‘Saçlı İbrâhim Efendi’.

³⁷¹⁹ Beyit için bkz. ‘İffet, İsmet’.

³⁷²⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 140-141.

zikredilmiştir. Hem tâc adı olarak kullanıldığından hem de meşhur sûfiye göndermede bulunduğundan Edhem kelimesinin ihâm-ı tenasüp içerisinde zikredildiğini söyleyebilmemiz mümkündür:

Bir tatarsa pâdişâh ile gedâyı mey nola

Hem sifâl-i meygede hem tâc-ı Edhem'dür kadeh “Nef’î-Gazel 27/3”

9.1.19. İbrâhim Gülşenî

Halvetiyye tarikatının Gülşeniyye kolunun kurucusu olup aynı zamanda şair olan ve Türkçe, Farsça ve Arapça yaklaşık yetmiş beş bin beyit yazan Gülşenî (Ö. 940-1534), Farsça ve Türkçe divân tertip etmiş, aynı zamanda *Pend-nâme*, *Sîmurg-nâme*, *Manevî* adında eserler kaleme almıştır. Gülşenî'nin ‘*Manevî*’ adlı eseri, kırk bin beyitten müteşekkil olup Gülşenî bu eserini Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sine nazire olarak telif etmiştir. İbrahim Gülşenî ile birlikte Gülşeniyye ve Mevleviyye arasında büyük bir yakınlık oluşmuş, Mevlânâ'nın bir beytinden yola çıkılarak kendisinden asırlar sonra dünyaya gelecek olan İbrahim Gülşenî'yi müjdelediğine inanılmıştır.³⁷²¹ Nef'î Mevlânâ medhiyesine tahsis ettiği kasidesinde Gülşenî'nin ‘*Manevî*’ isimli eserini ismen zikrederek Mevlevîlik ve Gülşenîlik beynindeki bu yakınlığa işaret edip Mevlânâ'nın feyz dolu gönlünü ferah bir gül bahçesine, Gülşenî'yi de bu bahçenin bahçıvanına benzetmiştir. Kelime ‘manevî bağbanı’ anlamında gülistanla, eser adı olarak da Gülşenî ile irtibatlı olduğundan beyitte ihâm-ı tenasüb yapıldığı söylenebilir:

Bir gülistân-ı müferraḥdur dil-i pür-feyzi kim

Aña rûḥ-ı Gülşenî'dür bâḡbân-ı *ma'nevî* “Nef’î-Kasîde 2/9”

9.1.20. Külhânî-i Lâyhâr

Külhânlar, bir vakitler erbâb-ı dile melce olmuş hamam ocaklarıdır. ‘Lây’ kelimesi de kahve gibi nesnelerin dibine çöken tortu için kullanılır. Bu hâlde ‘layhâr’ da ‘tortu yiyen, tortulu şarâp içen’ manâsına gelmektedir. Hususî anlamda ise külhânda

³⁷²¹ Hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. III, s. 151-175.

yatıp kalkan ve şarâp tortusuyla hayatını idame ettiren menkıbevî ve efsanevî bir ehl-i hâlin lakabı olup³⁷²² Gazne’de Hakîm Senâî zamanında yaşamış olduğu rivayet edilmektedir.³⁷²³ Tetkik edilen divânlarda ‘merd-i harâbât, sâkî-i feyz-iltifat, lâhûr, lâyhâr, külhânî-i lâyhâr’ gibi isim ve sıfatlarla anılan Lâyhâr, Nef’î’de 1 ve Nâilî’de 2 beyitte bahis mevzu edilmiş; Nâbî’de ise Hakim Senâî ile olan menkıbesi nakledilerek Senâî’nin Allah (c.c.)’ı idrâk etmesinde mürşitlik vazifesi gördüğü (NB. M. 9/54-101) tahkiye edilmiştir. Bu mesnevîye göre nâmı Külhânî-i Lây-hâr olup (NB. M. 9/54) akıl dairesinden çıkmış bir kimsedir ve şarâp tortusu onun gıdasıdır (NB. M. 9/55). Sâkî-i feyz-iltifât olan Lâyhâr, Hakîm Senâî’nin eline hayat kadehi sunan (NB. M. 9/81) merd-i harâbâttır (NB. M. 9/85). Feyz ve tesirli bir nazar için aydınlık, temiz bir kalp lazımdır, bu iş yalnızca cübbe ve destâr ile olmaz (bu nazar da kendisini aşk şarâbıyla temizleyen Lâyhâr’da mevcuttur) (NB. M. 9/101).³⁷²⁴ *Mesnevî*’nin tespih incisinin süsü Mevlânâ, Külhânî-i Lâyhâr’ı çokça anmıştır (NB. M. 9/90).

Nâilî, aşağı derç ettiğimiz beytinde Nâbî’nin bu mesnevîsinde anlattığı vak’ayı iki mısraya sığdırarak hem Senâî’nin tasavvufa temayülünü hem de Lâyhâr’ın onun bu fakr yolunda Senâî’yi irşâdını ihtisar etmiştir:

Ṭarîḳ-i fâḳada hem-kefş olup Senâ’îye

Cenâb-ı Külhânî-i Lâyḥ’âra dek giderüz

“Nâilî-Gazel 166/3”

9.1.21. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî

Mevleviyye tarîkatının pîri kabul edilen Mevlânâ (ö. 672-1273), büyük bir âlim ve kendisinden sonrakileri deryâsına gark edecek kadar kudretli bir şâirdir. Horasan’ın Belh şehrinde dünyaya gelmiş ve uzun yolculuklar sonrasında Anadolu’nun Konya vilâyetinde karar kılmıştır. *Mesnevî*, *Divân-ı Kebîr*, *Fîhi mâ Fîh*, *Mecâlis-i Seb’a*,

³⁷²² Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 273-274.

³⁷²³ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 281.

³⁷²⁴ Beyit için bkz. ‘Cübbe’.

Mektûbât başlıca eserleridir.³⁷²⁵ Nef'î bir kaside, Nâbî ise bir kaside ve tarih ile Mevlânâ hakkında söz söylemiş olan iki şairdir. Âşık Ömer ve Fehîm'in birer beyti hâriç tutulursa, diğer şairlerin Mevlânâ'yı hiç zikretmediği müşâhede edilecektir. Nef'î, methiye türünde yazmış olduğu kasidesinde (NF. K. 2) Mevlânâ'yı şöyle tavsif ederek yüceltmektedir: 'Hazret-i sâhib-kırân-ı manevî, nâzım-ı manzûme-i silk-i leâl-i mesnevî (NF. K. 2/1); sırru'l-lâh-ı azam hazret-i Mollâ-yı Rûm manâda sâhib-mesned-i Keyhüsrev (NF. K. 2/4); aklı nûr-ı cevher-i zât-ı şerîf-i Ahmed, nutku mağz-ı rûh-ı enfâs-ı latîf-i İsâ (NF. K. 2/7); dil-i pür-feyzi bir gülîstân-ı müferrah, ona rûh-ı Gülşenî bağbân-ı manevîdir (NF. K. 2/9)³⁷²⁶ Mârifet tahtının efendisi olan Mevlânâ'nın feyzi yolunu kaybetmiş azıksız sâlike uhrevî azıktır (NF. K. 2/6).'

Nef'î bu kasidesinde mutasavvıf kişiliği çerçevesinde Mevlânâ'yı tebcil ederken vahdet ilminde İbnü'l-Arabî ile müsâvi tutmuş; şairiyetiyle de Hakîm Senâî ile mukayaese ederek Mevlânâ'yı hikmetli sözler söylemede ondan yüksek bir mevkiye yerleştirmiştir:

‘İlm-i vahdetde sebağdâş-ı imâm-ı evliyâ

Hikmet-i ma'nâda şakirdi Hakîm-i Gaznevî

“Nef'î-Kasîde 2/8”

Nâbî'nin onun hakkında kaleme aldığı methiye (NB. K. 6) ise daha sade ve kişiliğini yansıtmaması bakımından daha realisttir: 'Mevlâna'nın mekânı müebbed neşat verir, âsîtanı yüzü nûrlandırır (NB. K. 6/1). Gülîstânı naîm-i Kurb'da olduğundan

³⁷²⁵ Bkz. Reşat Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", *DİA*, İstanbul 2004, C. XXIX, s. 441-448. Hayatı hakkında ayrıca bkz. Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 605-610; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. I, s. 369-387; Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 213-224; Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 326-345; Sâmiha Ayverdi, *Âbide Şahsiyetler*, Kültür Bakanlığı Yay., 1. bs., İstanbul 1976, s. 3-43; Araz, *Anadolu Evliyalari*, s. 190-225. Mehmet Demirci, Mevlânâ'yı Mevlevî kültür içerisinde değerlendirmiş; İbrahim Emiroğlu Mevlânâ'dan hareketle söz, ifade, dilin kullanımı, sükût vb. kavramlar hakkında sûfilerin mütalaalarına yer vermiştir. Bkz. Mehmet Demirci, *Mevlânâ ve Mevlevî Kültürü*, H. Yay., 1. bs., İstanbul 2008; İbrahim Emiroğlu, *Sûfi ve Dil (Mevlânâ Örneği)*, İnsan Yay., 3. bs., İstanbul 2012. Mevlâna'nın şahsı, hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve tesirleri hakkında sayısız çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar günümüzde de devam etmektedir. Kendisinden sonra gelen hemen hemen bütün mutasavvıf ve şairler üzerinde etkili olan Mevlânâ'nın şahsı ve eserleri hakkında yapılan çalışmaların zikredilmesi ile tezin sınırları çok ama çok aşılmış olunacaktır. Kendisi ve eserleri hakkında yapılan çalışma, tez ve makaleler ölümünün 700. yıldönümünde derli toplu bir şekilde yayımlanan eserin zikredilmesi ile iktifa ediyoruz. Bkz. Mehmet Önder, İsmet Binark, Nejat Sefercioğlu, *Mevlâna Bibliyografyası I-II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay, 1. Bs., Ankara 1974.

³⁷²⁶ Beyit için bkz. 'İbrâhim Gülşenî'.

bülbül-i bigâne feryâda ruhsat bulamaz (NB. K. 6/4). Makâmı, huzûr-ı izzette bizim tasavvur ettiğimizizin daha da üzerindedir (NB. K. 6/5). Akıl kuşu makâmına erişemez, âşiyân-ı Mevlânâ arşın kenarındadır (NB. K. 6/6). Hakk'ın huzurunda olan şanı ve izzeti bu dünyadaki şan ve izzete benzemez (NB. K. 6/7). Dili hikmetler hazinesidir (NB. K. 6/11). Hikmetler saçan '*Fîhi mâ fih*' isimindeki kitabını gören şiirinin hakîkati beyân olduğunu bilir (NB. K. 6/15).³⁷²⁷ *Mesnevî*'sinin sayfalarındaki her bir satır (ise) Mevlânâ'ya yükselten bir merdivendir (NB. K. 6/16). Dilinin inceliğini anlayabilmek için ya halife ya da kutub olmak gerekir (NB. K. 6/18).³⁷²⁸

Nâbî, Mevlânâ'nın merkadının kubbesinin tamiri dolayısıyla kaleme almış olduğu tarih kıtasında ise onu 'sırr-ı Hudâ, muğis-i verâ, kutb-ı evliyâ (NB. T. 52/1); keşf ve kerâmet göğünün güneşi, veliyy-i Hak (NB. T. 52/3); Belh tahtının sahibi, Anadolu'nun efendisi' (NB. T. 52/2) olarak tavsif etmiştir. Tasavvufta her memleketin manevî bekçisi olduğuna inanılır.³⁷²⁹ Nâbî de ona bu koruyuculuk vasfını yüklemiştir.

Mevlânâ eserleri dolayısıyla da beyitlerdeki yerini almıştır. Onun divânlarda zikredilen iki eseri, aynı zamanda en meşhur olanlarıdır. Bunlar '*Fîh-i mâ fih* ve *Mesnevî*' olup mesnevî, Mevlânâ'nın tasavvuf düşüncesini kapsayan, İslâm kültürünün en kıymetli eserlerinden biridir. 6 cilt ve 27000 beyitten müteşekkil *Mesnevî*, Hüsamettin Çelebi'ye irticalen yazdırılmış, yazımında şekil ve muhteva açısından sistematik bir yöntem takip edilmemiştir.³⁷³⁰ *Mesnevî* hakkında söylenen sözler, yine

³⁷²⁷ Beyit için bkz. 'Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'.

³⁷²⁸ Beyit için bkz. 'Kutb, Kutbu'l-Aktâb, Gavs, Ferd'.

³⁷²⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 75.

³⁷³⁰ *Mesnevî*'nin üslûp ve şekil özellikleri, nüshaları, tercümeleri, şerhleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Semih Ceyhan, "Mesnevî", *DİA*, İstanbul 2004, C. XXIX, s. 325-334. Asırlar boyunca çok sevilmiş ve okunmuş, üzerine birçok tercüme ve şerhler yazılmış müstesna bir eser olan *Mesnevî*'nin Türk edebiyatında telif edilmiş tercüme ve şerhleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Güleç, *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*, Pan Yay., 1. bs., İstanbul 2008. *Mesnevî*'nin başka dillerde de onlarca tercüme ve şerhi yapılmıştır. *Mesnevî*'nin bu şerhler hakkında Şener Demirel'in çalışması kayda değerdir. Başta Türkçe olmak üzere *Mesnevî*'nin birçok dildeki tercüme ve şerhlerini çok kısa bilgilerle tanıtır Türkçe şerhlerinin ve bu şerhlerin şârihlerinin tanıtımını yaptığı literatür çalışması, *Mesnevî* şerhleri açısından derli toplu bilgiler içermektedir. Bkz. Şener Demirel, "Mevlânâ'nın Mesnevî'si ve Şerhleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 5, S. 10 (2007), s. 469-504. 'Mevlânâ ve Mesnevî' adı altında yayımlanan ve tasavvufî mefhumlardan hicâb, taklid, edeb, ilim, sûret, şîret gibi kavramların *Mesnevî*'de tezahürü ile ilgili çalışmaları ihtiva eden eser ise, *Mesnevî*'nin muhtevası

Nâbî ve Nef'î'de Mevlânâ hakkında kaleme alınan kasidelerde ve kıt'ada tekasüf eder: 'Mesnevî feyz mahzeninin hükümdara yakışan iri inci tanesidir, Mevlânâ'nın hazanı olmayan bahçesidir (NB. K. 6/12). *Mesnevî*'nin cevherlerle dolu olmasına hayret edilmemelidir, çünkü Mevlânâ'nın dili hikmet hazinelerinin kilididir (NB. K. 6/11). Beyitlerinin her iki mısraı Mevlânâ'nın yüce kapısına açılan nişândır (NB. K. 6/14). *Mesnevî*'nin sayfalarındaki her bir satır Mevlânâ'ya yükselten bir merdivendir (NB. K. 6/16). Aşka susamış olanlar, *Mesnevî*'nin her mısraının dalgasından sanki âb-ı hayât içmiş olarak kanarlar (NB. T. 52/8).'

Mesnevî, aşağıdaki beyitte Gencevîli Nizâmî'nin 'Hamse'si ile mukayese edilerek ondan üstün tutulur. 'Hamse', *Mesnevî*'ye nisbetle ondan bir şeyler umarcasına açılmış dilenci eli gibidir:

Olmuş güşâde pençe-i deryüzeger gibi

Nisbetle aña hamse-i gencür-ı Gencevî

“Nâbî-Târih 52/9”

Bu hayâl, hamsenin Arapçada 'beş' anlamına gelmesi ve bir elin beş parmaktan müteşekkil olması ile çizilmiştir. Nef'î, kendisini Attâr'ın ayağının toprağı olarak tavsif ederken *Mesnevî* bahislerinin kendisine üstâtlık ettiğini belirtir (NF. K. 2/14). Fehîm ise divân ve kalemin kamışının yazılanları Hz. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si sanıp sema ettiğini söyleyerek (FK. K. 3/15) *Mesnevî*'ye hüsni talil cihetiyle temas eder.

Mevlânâ'nın bahis mevzuu edilen diğer eseri hayatta iken oğlu ya da bir başka müridi tarafından kaydedilen sohbetlerinin vefatından sonra derlenmesiyle teşekkül eden '*Fîhi mâ fih*'³⁷³¹ adlı eseridir. Âyet-i kerîmeler ve hadîs-i şerîflerin zenginleştirdiği eserde efsaneler, masallar, klâsik Şark hikâyeleri malzeme olarak kullanılarak mutlak varlık, vahdet, kesret, seyr u sülûk, kâinât, felekler, ilâhî aşk konularında çarpıcı ve orijinal değerlendirmeler yapılmıştır. Ancak eser, Mevlavî

açısından kayda değer bilgiler içermektedir. İlgili yayım için bkz. Adnan Karaismailoğlu, *Mevlânâ ve Mesnevî*, Akçağ Yay., Ankara 2001.

³⁷³¹ Eser Türkçeye tercüme edilmiştir. Bir çevirisi için bkz. Mevlânâ, *Fîhi Mâfih* (Çev. Meliha Ülker Tarıkâhya), Maarif Basımevi, 1. bs., İstanbul 1954.

kültüründe *Mesnevî*'nin seviyesinin altında kalmıştır.³⁷³² Mevlânâ'nın '*Fîhi mâ fih*' isimli hikmetler saçan eserini gören, şiirlerinin hakîkatin satırlara dökülmesine aracı olduğunu idrâk eder:

Gören kitâb-ı hikem-senc-i *Fîh-i mâ-Fîh*'in

Bilür ki haqq-ı beyândur beyân-ı Mevlânâ "Nâbî-Kasîde 6/15"

9.1.22. Molla Câmî

Fars şiirinin en büyük ve en istidatlı üstâdlarının son halkasını teşkil eden Câmî (ö. 898-1492), eserlerini ağırlıklı olarak Farsça kaleme almış Nakşibendî tarîkatına mensup İranlı mutasavvıf, âlim ve şairdir. Dînî, edebî ve aklî ilimlere derin vukûfu bulunan Câmî, şiirlerini ve husûsen tasavvuf muhtevalı mesnevîlerini tasavvuf potasında eritip rahat ve akıcı bir üslûpla terennüm etmiştir. 3 adet *Dîvan*, 7 mesneviden müteşekkil *Heft Evreng*, *Hadîs-i Erbaîn* manzum; *Nefahatü'l-Üns*, *Şerhu Füsûsu'l-Hikem* mensur eserlerinden bazılarıdır.³⁷³³ Molla Abdurrahman Câmî, Nef'î'nin Sultân Murâd için kaleme aldığı kasidesinde memduh yüceltilirken Eflatun³⁷³⁴ ile birlikte mukayese unsuru olarak zikredilip Sultân Murâd'ın her ikisinden de üstün tutulduğu beyitte 'ârif' olarak anılır:

Kemâl-i 'aqlına hayrân Hakîm-i Yünânî

Raḥîḳ-ı meşrebine teşne 'ârif-i Câmî "Nef'î-Kasîde 21/22"

Bir diğerk beytinde ise üstâd-ı sühan-perverleri sayarken, güzel söz söylemeyi seven birisi olarak anılmış ve övülmüştür. Burada Câmî, şair olarak karşımızdadır:

Biri de fâzıl-ı Câmî ki Hudâ vermiş aña

Kâse-gerdân-ı mey-i bâdyâ-nüşân-ı sühan "Nef'î-Kasîde 60/11"

³⁷³² Mehmet Demirci, "Fîhi Mâ Fih", *DİA*, İstanbul 1996, C. XIII, s. 58-59.

³⁷³³ Ömer Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", *DİA*, İstanbul 1993, C. VII, s. 94-99.

³⁷³⁴ Eski filozofların en büyüğü kabul edilen Eflâtun (M.Ö. 427-347), edebiyatımızda aklın ve zekânın timsali olarak anılmıştır. Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 150.

Câmî, Nâilî divânında eseri ‘*Sübhatü’l-Ebrâr*’ dolayısıyla da anılır. Bu eser, ‘*Heft Evreng*’ içerisindeki yedi mesnevîden biridir ve Nâilî’nin bir beytinde muğbeçelerin zâhîde talim etmesi ile zikredilmiştir:

Câm-ı Cem nazmını kim rinde çadeh-kâr okudur

Zâhîde muğbeçeler Sübhatü’l-Ebrâr³⁷³⁵ okudur “Nâilî-Gazel 98/1”

9.1.23. Muhyiddin İbnü’l-Arabî

1165 senesinde Endülüs’te dünyaya gelen Arabî (Ö. 638/1240), kendisinden sonra birçok mutasavvıfı etkilemiş, ileri sürdüğü tasavvufî akîdeler ve husûsen sistematize ettiği ‘vahdet-i vücûd’ nazariyesiyle³⁷³⁶ pek çok tarîkatın bünyesine nüfûz etmiş ve tasavvuf düşüncesine felsefe çeşnişi³⁷³⁷ karıştırmıştır. Arabî’nin 289 adet eser yazdığı söylenmekte ise de bunlardan ancak 98 tanesi günümüze ulaşmıştır. *El-Fütûhâtü’l-Mekkiyye*, *Fusûsu’l-Hikem*, *et-Tedbîratü’l-İlâhiyye*,³⁷³⁸ *Tercümânü’l-Eşvâk*³⁷³⁹ en önemli eserlerinden bazılarıdır.³⁷⁴⁰ Tetkik edilen divânlarda Abdulkâdir-i Geylânî, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, Hakîm Senâî, Şeyh Bedreddin gibi mutasavvıflarla birlikte anılan Arabî ‘ârif, sâlik, nazar, evliyâ, velâyet’ gibi mefhumlarla da merbut şekilde zikredilmiştir. En meşhur eserleri *Fütûhât* ve *Fusûs* ile birlikte yer aldığı beyitler de az

³⁷³⁵ Metinde ‘İbrâr’ şeklindedir.

³⁷³⁶ İbnü’l-Arabî’nin düşüncesinde vahdet-i vücûdun yeri hakkında bkz. Afîfî, *Tasavvuf*, s. 166-175.

³⁷³⁷ İbnü’l-Arabî’nin tasavvuf felsefesinin kaynakları hakkında bkz. Afîfî, *Makaleler*, s. 213-258. Arabî’nin tasavvuf felsefesinin Osmanlı entelektüeli ve tasavvufun dünya üzerinde uzandığı hemen tüm coğrafyalarda derin bir tesiri olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Arabî’nin bu felsefesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A. E. Afîfî, *Muhyiddîn İbnu’l-Arabî’nin Tasavvuf Felsefesi*, (Çev. Mehmet Dağ), AÜ. Basımevi, Ankara 1975.

³⁷³⁸ Arabî’nin hem avâm hem de havâsın faydalanması temennisiyle kaleme almış olduğu bu eser, hikemî ve tasavvufî bir üslûp ile tasavvufun esâsını ve özünü hem sâliklerin hem de vâsılların müstefit olması için yazılmıştır. Bu kıymetli eser Ahmet Avni Konuk tarafından Türkçeye çevrilerek şerh edilmiştir. Bkz. İbn Arabî, *Tedbîrat-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*, (Çev. Ahmet Avni Konuk, Haz. Mustafa Tahralı), İz Yay., İstanbul 1992.

³⁷³⁹ Aruz vezniyle yazılmış olan bu eser Hamza Tanyiş tarafından Türkçeye hece vezniyle ve manzum olarak çevrilmiştir. 57 gazel, 2 kaside ve 2 kıtadan müteşekkil olup fizik ötesi âlemlerle ilgili ilâhî aşkı anlatır. Maddî âlemin ötesinden esinlenerek terennüm edilen bu manzumelerdeki her şey simgeseldir. Bkz. Muhyiddin İbn Arabî, *Tercümanü’l-Eşvak-Arzuların Tercümanı*, (Çev. Hamza Tanyaş), Kaknüs Yay., 1. bs., İstanbul 2010.

³⁷⁴⁰ Hayatı, tasavvufî ve itikâdî görüşleri, etkileri ve İslam düşüncesindeki yeri hakkında bilgi için bkz. Şârânî, *Tabakatü’l-Kübrâ*, C. I-II, s. 686-689; Câmî, *Evlîya Menkıbeleri*, s. 721-732; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. I, s. 70-96; Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 279-291; Afîfî, *Tasavvuf*, s. 207-213.

değildir. Arabî'ye dair en fazla Nâbî söz söylemiş olup hakkında kaleme aldığı methiyede onu keskin ifadelerle övmüştür:

‘Hazret-i Muhyiddîn’in eşiğinin toprağı sürme, nazarı da kimyâdır (NB. K. 5/1).³⁷⁴¹ Kader sırrının kesin hükmü olan Muhyiddin âşıkı seçilmiş sıklardan haberdâr eder (NB. K. 5/9). Hazret-i Muhyiddin’in cevheri baştanbaşa Resul’ün hikmetler nüktesinin gözbebeğini şâmildir (NB. K. 5/11). Söylediği sözler ya Hızır (a.s.)’a, ya Peygamber (s.a.s.)’e ya da Hazret-i Hakk’a vasıtasız olarak çıkar, ulaşır (NB. K. 5/12). Çok temiz kalbi, ezeli ilmin mükemmel mazharı olmuştur (NB. K. 5/14). Velîliğin seçkin mührüdür, ehl-i irfân da onun neferidir (NB. K. 5/15). Geçtiği yerlerin meşalesi Kur’ân âyetlerinin parıltısının aydınlığıdır (NB. K. 5/16). Muhyiddin, ayaklar altında çiğnenmiş yüz binlerce sâliki dilek menziline vâsıl eder (NB. K. 5/17). Lâ-mekâna sefer etmek isterse bu seferi bakışının nûrundan daha hızlı olur (NB. K. 5/19).³⁷⁴²

Nef’î, Mevlânâ hakkında yazdığı methiyede onun vahdet ilminde ders arkadaşının İbnü'l-Arabî olduğunu ifade ederek (NF. K. 2/8)³⁷⁴³ Arabî'ye temas etmiştir. Mısri ise Şeyh Bedreddin’in *Vâridât*'ını övdüğü manzumesinde *Füsûs* adlı eserine atıfta bulunarak onun ilmiyle cehennem ateşlerinin söneceğini belirtirken (NM. 17/6)³⁷⁴⁴ eserin müellifini yâd eder. *Fütûhât ve Füsûs*, onun en meşhur eserleridir. İçinden çıkılmaz bin bir türlü karışık meselelere (eserlerinin) muhtasar manâsı ifâdenin rengini verir (NB. K. 5/2). Eserleri hakîkatin nûrlarıdır (NB. K. 5/3). Muhyiddin’in her bir eseri varlığın sırrı gibi her şeyin manâsını kendisinde toplamıştır (NB. K. 5/10). Onun ancak tevhîde gark olmuşların idrâk edebileceği farklı bir lisânı vardır (NB. K. 5/22). Her bir eseri, imân ehlinin gözüne Hz. Peygamber (s.a.s.)’in nûrunu gösterir kudret ve mahiyettedir:

³⁷⁴¹ Beyit için bkz. ‘Sürme, Tûtyâ’.

³⁷⁴² Nâbî'nin methiye türündeki bu kasidesi hakkında mütalaalar için bkz. Mustafa Tatcı, "Şâir Nâbî'nin Muhyiddin-i Arabî'ye Bir Medhiyesi", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)*, S. 23, 2009, s. 413-423.

³⁷⁴³ Beyit için bkz. ‘Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî’.

³⁷⁴⁴ Beyit için bkz. ‘Bedreddin Simâvî’.

Ehl-i imānun ider çeşmine āsarı ‘ıyān

Nūr-ı hayrū'l-beşeri Hāzret-i Muhyi'd-dīn'ün “Nābî-Kasīde 5/20”

Fütûhât, Muhyiddin-i Arabî'nin tasavvufî görüşlerini mufassal olarak açıkladığı en hacimli eseridir. Arabî, bu eserinin noktasına varıncaya kadar ilhâm ürünü olduğunu ve ilâhî ilhâmları Mekke'de iken almaya başladığı ve eseri burada yazmaya koyulduğu için eserine *el-Fütûhât-ı Mekkiyye* adını vermiştir.³⁷⁴⁵ *Fütûhat*, sûfilerin telif ettiği bazı eserler gibi sakındırılan, uzak durulması istenilen eserlerden olmuştur.³⁷⁴⁶ Her anlayış esrâr-ı *Fütûhât*'a erişemez, herkes Muhyiddin yayını çekemez (NB. R. 201/2). Muhyiddin'in *Fütûhât*'ının feyizli kalemi sırlar kapısını aralamıştır (NB. K. 5/5). Bu eser tatsız ağızlara şeker tadı vermiştir (NB. K. 5/6).'

Arabî'nin diğer bir mühim eseri ise *Füsûsu'l-Hikem*'dir:³⁷⁴⁷ ‘Arabî'nin bu eserini bizzat Resûl-i Ekrem seçilmiş gevher eylemiş (NB. K. 5/7) rahmet salâsını yaymıştır (NB. K. 5/7). Muhyiddin, *Füsûs* adlı eseri ile dini ihyâ etmiştir (NM. 17/7).³⁷⁴⁸

Nâbî, bir gazel ve bir rubaisinde her iki eseri de beraber zikrederek tebcil eder: ‘Her kim Hakk’ın lutfuna şayeste olursa o kimse *Fütûhât* deryâsında müstağrak olur ve şuur parmağına *Füsûs* yakutu geçirilir (NB. R. 28/1-2). Bu ikisi, Kur’ân âyetlerinin bâtını, irfân deryâsının gevheri (NB. G. 360/1), gâfil kalbin karanlık evini aydınlatan imân kandilinin şulesidir (NB. G. 360/2). İsteklisini vahdet sırrından haberdâr eder; tevhîdin manâsı (NB. G. 360/3), cân âleminin kervanıdır (NB. G. 360/4).’

Şâhibi hatmü'l-velâye olduğunda Nâbiyâ

³⁷⁴⁵ Eserin muhtevası, fasılları ve nüshaları için bkz. Mahmut Erol Kılıç, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", *DİA*, İstanbul 1996, C. XIII, s. 251-258. Bu eserin tanıtımı için bkz. Afîfi, *Makaleler*, s. 273-300. Eser, Ekrem Demirli tarafından 18 cilt olarak tercüme edilmiştir. Bkz. İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, C. I-XVIII (Çev. Ekrem Demirli), Litera Yay., 2. bs., İstanbul 2007-2014.

³⁷⁴⁶ Şeyh Zerruk'a göre *Fütûhat*, *el-Munkız* ve benzeri eserlerin sadece bazı bölümlerinden sakınılmalı, hepten terk edip de ilme düşmanlık edilmemelidir. Zerrük, *Kavâidu't-Tasavvuf*, s. 238.

³⁷⁴⁷ *Füsûsu'l-Hikem*'in Türkçe bir çevirisi Nuri Gençosman tarafından yapılmıştır. Bkz. Muhyiddin-i Arabî, *Füsûsu'l-Hikem*, (Çev. Nuri Gençosman), MEB. Yay., İstanbul 1952. Birçok şeyh ve mutasavvıfın müteessir olduğu bu eserin onlarca şerhi yapılmıştır. *Füsûs*'a şerh yazan müelliflerin başında Sadreddin-i Konevî, Fahreddin-i Irakî, İsmail Ankaravî gibi meşhur mutasavvıflar gelmiştir. Konuk ve Demirli'nin kaleme almış oldukları şerhler de günümüz şerhleri arasında zikredilmeye şayandır. Bkz. Ahmed Avni Konuk, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi I-IV*, (Haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın), İfav Yay., 3. bs., İstanbul 1999; Ekrem Demirli, *Füsûsu'l-Hikem, İbnü'l-Arabî*, Kabalcı Yay., 1. bs., İstanbul 2006.

³⁷⁴⁸ Beyit için bkz. ‘Bedreddin Simâvî’.

Hâtemü'l-evliyâ, son velî ya da velîlerin ulusu demektir. Bir rivâyete göre İbn-i Arabî'dir. Bu fikir Hakîm Tirmizî tarafından ortaya atılmış, Arabî tarafından geliştirilmiştir.³⁷⁴⁹ Nâbî de bu fikri temel alarak *Fütûhât* ve *Füsûs*'un müellifi olan Arabî'nin hatmü'l-evliyâ olduğuna eserlerinin delil olduğunu belirtmektedir.

9.1.24. Nesîmî

Hurûfliği ve derisinin yüzülmesi ile tanınan Âzerî şairi Nesîmî (ö. 820-1417 ?), şiirlerinin büyük çoğunluğunu Fazlullah Hurûfî'nin tesirinde terennüm etmiştir. Nesîmî, Türk edebiyatında en fazla mutasavvîf ve Hurûfî şairler üzerinde etkili olmuştur. *Mukaddimetü'l-Hakâik*, Farsça ve Türkçe *Divân*³⁷⁵⁰ olmak üzere üç adet eseri vardır.³⁷⁵¹ Gaybî ve Fehîm'in 1'er beyti hâriç tutulacak olursa Nesîmî'nin sadece Halk şairlerinin divânlarında Mansûr'la katledilme ortak paydasında buluşmasına³⁷⁵² ve derisinin yüzülerek öldürülmesine telmih yapılmak sûretiye zikredildiği söylenebilecektir. Âşık Ömer, 'fasl-ı fî-beyânî's-ş-şuarâ'da şairleri tanıtırken Nesîmî'nin bütün şairlerin serdârı olduğunu, sırları aşkı yüzünden izhâr ettiğini ve bu yüzden de derisinin yüzülerek öldürüldüğünü aşağı aldığımız bentte ifade eder:

Sultân Nesîmî'dir cümleye serdâr

Esrârı aşk ile eyledi izhâr

Derisin yüzdüler etmedi inkâr

Cânâna erince terk etti cânı

“Âşık Ömer 1422/3”

³⁷⁴⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 160. Bu fikri tasavvuf tarihinde ilk defa ortaya atan ve enine boyuna tartışarak buna bağlı görüşler serd eden sûfi Hakîm Tirmizî olmuştur. Tirmizî'den sonra bu iddianın en büyük temsilcisi olarak Arabî öne çıkmış, hâtemü'l-evliyâ kavramı onun tarafından geliştirilmiştir. Süleyman Ateş, *İşârî Tefsîr Okulu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, 2. bs., İstanbul 1998, s. 286-289. Hakîm Tirmizî'nin hatm-i velâyet hakkında görüşleri, bu görüşlerin yansımaları ve bu görüşe getirilen eleştiriler için bkz. Salih Çift, *Hakîm Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı*, İnsan Yay., 1. bs., İstanbul 2008, s. s. 359-367. Tirmizî'nin bu meyandaki görüşlerini kaleme aldığı Hatmü'l-Evliyâ adlı eserinde serd etmiştir. Bu eserinde hâtemü'l-evliyâ için eserinde ayrı bir de başlık açarak velâyet-nübüvvet meselesini mukayeseli olarak işlemiştir. Bkz. Hakîm Tirmizî, *Hatmü'l-Evliyâ, Velîliğin Sonu, Velayet-Nübüvvet Tartışması*, (Haz. Salih Çift), İnsan Yay., 1. bs. İstanbul 2006, s. 117-122.

³⁷⁵⁰ Türkçe Divân'ı Hüseyin Ayan tarafından 2 cilt hâlinde yayımlanmıştır. Bkz. Hüseyin Ayan, *Nesîmî-Hayati, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divânının Tenkitli Metni*, C. I-II, TDK Yay., Ankara 2002.

³⁷⁵¹ Hayatı, tasavvufî görüşleri, edebî kişiliği, eserleri, eserlerinin şekil ve muhteva özellikleri ve tesirleri hakkında tefsilatlı malumat için bkz. Ayan, *Nesîmî*, C. I, s. 1-145.

³⁷⁵² Bkz. 'Hallâc-ı Mansûr'.

9.1.25. Nizâmî-i Gencevî

Fars edebiyatının ünlü şâiri olan Nizâmî (ö. 611-1214 ?) hamse türünün müessisi kabul edilir. Günümüze kadar ulaşabilen tek eseri ‘*Penc Genc*’ adıyla da bilinen *Hamse*’sidir. Takriben 35000 beyitten müteşekkil eserin tamamlanmasının kırk yılı bulduğu kabul edilir. İran şiirinde türünün en parlak ve ilk örneği olan *Hamse*, bu vadide kalem oynatan şairlere model olma vasfını taşımıştır. Nizâmî’nin *Hamse*’si ‘*Mahzenü’l-Esrâr, Hüsrev ü Şîrîn, Leylâ vü Mecnûn, Heft Peyker, İskender-nâme*’ mesnevilerinden oluşmaktadır.³⁷⁵³ Nef’î’de Emir Hüsrev Dihlevî’nin ‘*Matlau’l-Envâr*’ adlı eseri ile zikredilen *Mahzenü’l-Esrâr* (NF. G. 81/4),³⁷⁵⁴ Nâilî’de kasidesinin fahriye bölümünde Acem şairlerinin sıralandığı beyitlerin birinde Nizâmî’yi tahfif ve tezyif dolayısıyla tevriyeli şekilde söz konusu edilerek onun sırlar hazinesini etrafa saçıp manâ gevherlerini yerlere düşürme cihetiyle ele alınmıştır:

Neydi revnağ-şiken-i *Mahzen-i Esrâr* olmak

Bezl edüp ‘âleme genc-i güher-i ma’nâyı “Nâilî-Kasîde 5/35”

Nizâmî’nin, Senâî’nin tasavvuf muhtevalı ‘*Hadîka*’ adlı eserlerinden esinlenerek 20 bölüm olarak kaleme aldığı bu eseri sadece Fars edebiyatında değil Hint ve Türk edebiyatlarında da ilgiyle karşılanmış ve esere birçok nazire yazılmıştır. Ancak Ali Şîr Nevâî’nin ‘*Hayretü’l-Ebrâr*’ı dâhil hiçbirisi Nizâmî’nin *Mahzenü’l-Esrâr*’ının üzerine çıkamamıştır.³⁷⁵⁵ *Mahzenü’l-Esrâr*, her ne denli erişilememiş ve aşılamamış bir eser olarak zirvedeki yerini korusa da Nâbî Mevlânâ’nın merkadının kubbesinin tamiri dolayısıyla kaleme aldığı kıt’ada Nizâmî-i Gencevî’nin *Hamse*’sinin *Mesnevî*’ye nisbetle açılmış dilenci eli mesabesinde olduğunu (NB. T. 52/9)³⁷⁵⁶ iddia etmiştir.

³⁷⁵³ Mehmet Kanar, "Nizâmî-i Gencevî", *DİA*, İstanbul 2007, C. XXXIII, s. 183-185. Hayatı için ayrıca bkz. Câmî, *Evlîya Menkıbeleri*, s. 784-785.

³⁷⁵⁴ Beyit için bkz. ‘Emir Hüsrev-i Dihlevî’.

³⁷⁵⁵ Kanar, "Nizâmî-i Gencevî", s. 184.

³⁷⁵⁶ Beyit için bkz. ‘Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’.

9.1.26. Sa'dî-i Şîrâzî

İran edebiyatının en büyük şairlerinden olan Sa'dî-i Şîrâzî (ö. 691-1292)'nin toplumun düşünce ve isteklerine tercüman olan özlü sözleri, mısra-i berceste hâlinde günümüze kadar kullanılagelmiştir. Şiir ve nesrinin en belirgin vasfı selis ve sehl-i mümtenî oluşudur. Şîrâzî'nin tesiri Fars edebiyatıyla sınırlı kalmamış, Türk ve Urdu edebiyatlarıyla Batı dünyasında da derin izler bırakmıştır. Birçok eser kaleme almışsa da bu eserlerinden manzum olarak *Bostân*,³⁷⁵⁷ mensûr olarak da *Gülistân*³⁷⁵⁸ çok sevilmiş ve okunmuştur.³⁷⁵⁹ Nef'î, güzel söz söylemeyi seven şairleri sıralarken ona 'saîd' sıfatı yüklemiş ve onu söz gül bahçesinin mürebbsi olarak tavsif etmiştir:

Biri de Hâzret-i Sa'dî-i sa'îd-i Şîrâz

Olmış ol dağı mürebbsi-i gülistân-ı sühan "Nef'î-Kasîde 60/10"

Âşık Ömer ve Gevherî divânlarında yoğun olmak kaydıyla divânlarda mahdut şekilde eserleri *Gülistân* ve *Bostân* ile de anılmıştır. *Gülistân*, mensur bir eser olup pâdişâhların davranışlarını, dervişlerin ahlâkını, sükûtun faydalarını, kanaatin faziletini, aşk ve gençliği, ihtiyarlığı ve güçsüzlüğü, terbiyenin tesirini ve sohbet adabını konu alan 8 bölümden müteşekkildir. Her bir bölüm çeşitli hikâye, beyit ve nüktelerle tezyin edilmiştir. Yazıldığı tarihten itibaren büyük ilgi gören ve sanatsal olarak taklidi mümkün olmayan eserin dünyanın birçok yerinde nüshaları mevcuttur.³⁷⁶⁰

Hakikat râhında gönül bülbülü

Gonca evrâkını râyegân okur

Fem-i fesâhatle depredip dili

Gâhi *Bostân* gâhi *Gülistân* okur "Gevherî 459/1"

³⁷⁵⁷ Azmi bilgin tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Bkz. Sa'dî-i Şîrâzî, *Bostan*, (Çev. Azmi Bilgin), Semerkand Yay., 6. bs. İstanbul 2013.

³⁷⁵⁸ *Gülistân*, Kanar ve Bilgin tarafından tercüme edilmiştir. Bkz. Sâdi-i Şîrâzî, *Gülistan*, (Çev. Mehmet Kanar), Şûle Yay., 4. bs., İstanbul 2004; Sa'dî-i Şîrâzî, *Gülistân*, (Çev. Azmi Bilgin), Semerkand Yay., 1. bs., İstanbul 2006, s.137-144. Birçok şârihin şerh ettiği *Gülistân*, Sudî-i Bosnevî'nin elinde Türkçe olarak adeta yeniden hayat bulmuştur. Bkz. Sûdî-i Bosnevî, *Gülistân Şerhi*, (Haz. Ozan Yılmaz), Çamlıca Yay., 1. bs. İstanbul 2012.

³⁷⁵⁹ Mustafa Çiçekler, "Sa'dî-i Şîrâzî", *DİA*, İstanbul 2008, C. XXXV, s. 405-407. Ayrıca bkz. Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 777-778; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. I, s. 287-290.

³⁷⁶⁰ Tahsin Yazıcı, "Gülistân", *DİA*, İstanbul 1996, C. XIV, s. 240-241.

Sa'dî'nin diğeri eseri *Bostân*'ın³⁷⁶¹ da zikredildiği yukarıdaki bentte de görüleceği üzere şairler Sa'dî'nin eserlerini cinâs, tevriye, ihâm, teşhis gibi sanatlarla birlikte işlemiş, özellikle *Gülistân* kelimesiyle tevriye yapmayı benimsemişlerdir: 'Mektep okuyan küçücük bir çocukken Hâfız ve *Bostân* okumakta idik (AÖ. 578/2). Gül bahçesi mektebindeki gül ile lâle, sanki iki güzelmiş gibi, birbirine *Gülistân*'ı göstermektedir (FK. K. 10/14). Bülbüller muhabbet bahçesi mektebinde *Gülistân* okuyup inleyen gönlümden ders alırlar (FK. G. 229/5). Çimenler cetvelli bir *Gülistân* kitabı olmuş, bu kitabın başlıkları da sevgilinin dudaklarıyla yazılmış (NB. G. 844/4).'

9.1.27. Şems-i Tebrîzî

Tebriz'de dünyaya gelen Şems-i Tebrîzî (ö. 645-1247 ?), Mevlânâ'nın sohbet şeyhi olup daha çok 'Şemseddin, Şems, Şemsü'l-Hak' lakaplarıyla anılır. Mevlânâ'ya olan yakınlığı yüzünden Mevlânâ'nın müridleri tarafından kıskanıldığı, bunun üzerine de Konya'dan ayrıldığı bilinir. Akıbetinin ne olduğu ile ilgili menkabevî değişik rivayetler mevcuttur.³⁷⁶² Divânlarda 'ledün ilmi, semâ, Mevlânâ, Mevlevîlik' unsurlarıyla birlikte anılan Şems, 'şems-i din, şems-i Hudâ, Şems-i Tebrîz, pîr-i Şems' olarak zikredilmiştir. Şairlerden en fazla Fehîm tarafından yer verilmiş ve umumiyetle isminin Türkçede 'güneş' manâsına gelmesi dolayısıyla ya tevriye ya da ihâm sanatlarıyla zikredilmiştir. Fehîm, Mevlevîlik unsurlarının öne çıktığı bir gazelinde Şems'in bir Mevlevî'ye yolun usûllerini 'üveysîlik düstûru' ile talim ettirdiğine farklı teşbih ve mecazlarla işaret etmiştir (FK. G. 275/3).³⁷⁶³

Şems-i hüdâ 'İşî-i şânî ki ider

Şevkı ile zerre-i bî-cân semâ'

"Fehîm-Kasîde 3/16"

³⁷⁶¹ Sadî, *Bostân* adlı eserini uzun süren seyahatlerinin ardından Şiraz'a avdet ettikten sonra mesnevî nazım şeklinde kaleme alınmıştır. Sa'dî, ahlâkî kuralları, Allah (c.c.)'a kulluk, aşk, muhabbet, terbiye gibi konuları başta bizzat şahit olduğu vakalar olmak üzere çeşitli kaynaklardan derlediği hikâyeleri, başkalarından duyduğu rivayetlerle edindiği bilgi ve tecrübelerini anlaşılır, sade ve çekici bir üslûp kullanarak fikra ve hikâyeler hâlinde kağıda dökmüştür. *Bostân*, taşıdığı bu husûsiyetlerle dünyanın birçok yerinde haklı bir şöhrete sahip olmuş, Farsça öğretimde başvuru temel eserler arasında yerini almıştır. Adnan Karaismailoğlu, "Bostân", *DİA*, İstanbul 1992, C. VI, s. 307-308.

³⁷⁶² Semih Ceyhan, "Şems-i Tebrîzî", *DİA*, İstanbul 2010, C. XXXVIII, s. 511-516. Ayrıca bkz. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. I, s. 369-363.

³⁷⁶³ Beyit için bkz. 'Üveysîlik'.

Semâ redifli kasidenin yukarı aldığımız beytinde aynı zamanda ‘güneş’ manâsına gelen ismi ile ihâm-ı tenasüp yapılarak cansız zerrelere (gezegenlerin güneş etrafında dönüşü gibi) etrafında döndüğü ikinci İsa’ya teşbih edilmiştir. Bu teşbih ilk bakışta mübalağa taşıyor görünse de kanaatimizce benzetme yönü itibari ile bir hakîkatin taayyünü olsa gerektir. Nasıl ki Hz. İsa (a.s.) kendisinden sonra gelecek olan Ahmed (s.a.s.)’i müjdelemişse, Şems de Mevlânâ’nın beşareti olmuştur, yani Rûmî, ışığını tevarüs ettiği güneşten şûun etmiştir. Nâbî’nin aşağıdaki beytinde ise semâ, şevk, Mevlânâ ile tenasüp içinde zikredilen Şems aynı zamanda güneşe ve Mevlânâ da onun etrafında dönmesi vechiyle aya teşbih edilerek bu cazibenin ve dönüşün güneşin parlaklığından yani Şems’in tesirinden olduğu ifade edilmiştir:

Getüren şevk-i semâ’a anı Mevlânâvâr

Pertev-i şemsdür âyîne-i hâlinde mehûn

“Nâbî-Gazel 419/2”

9.1.28. Şeyh San’ân

Gazâlî’nin *Tuhfetü’l-Mülûk* ve Attar’ın *Mantuku’t-Tayr* adlı eserlerinde anlatılan ve tasavvuf ehlinin nefsiyle mücâhedesini alegorik şekilde işleyen Şeyh San’ân kıssası Yemenli meşhur âlim ve muhaddis Abdurrezzak es-San’ânî’ye (ö. 826-27/211)³⁷⁶⁴ nisbet edilmiştir.³⁷⁶⁵ Tasavvufî açıdan oldukça öğretici ve dikkat çekici olan bu ibretlik kıssa Türk edebiyatında da Gülşehrî ve Ali Şir Nevâî gibi şairler tarafından tanzir edilmiştir. Hikâyeye göre Şeyh San’ân, zühd ve takvâ sahibi bir şeyhtir ve bir gece rüyasında Hristiyan bir kız görüp ona âşık olur. Kız, şeyhin kendisi ile evlenebilmesi için onun Hristiyan olmasını, zünnar bağlayıp şarâp içmesini, domuz gütmesini vs. ister ve San’ân da sevdiği için bu şartların hepsini yerine getirir. Hâlâ kendisine varmak

³⁷⁶⁴ Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Akyüz, "Abdurrezzâk es-San'ânî", *DİA*, İstanbul 1988, C. I, s. 298-299. Ayrıca bkz. Mustafa Kara, "İznikli Dervişler", *Dervişin Hayatı Sûfinin Kelâmı-Hal Tercümelere Tarikatlar İstilahlar*, Dergâh Yay. 2. bs., İstanbul 2012, s. 431-432.

³⁷⁶⁵ Onay ve Pala, bu kişinin Şeyh San’ân olduğunu ifade etmişlerdir. Bkz. Onay, *Mazmunlar ve İzahı*, s. 394; Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 430. Fakat Şeyh San’ân’ın mezkur şahıs olup olmadığı şüphelidir.

istememesi üzerine bir şekilde hatasına ve günahlarına tevbe eder.³⁷⁶⁶ Edebiyatta Şeyh San'ân ada, sana, şöhrete ve dinsel geleneklere aldırmayıp kendini aşka teslim etmenin en meşhûr simalarından ve simgelerinden biri olmuştur.³⁷⁶⁷ Şeyh San'ân, sadece Âşık Ömer'in bir bendinde bu hususiyetlerine işaret edilerek zikredilmiştir:

Yetişir tîr-i felekten eyledim tahsîl-i kām

Gayrı lâzımdır ferâgat gūşesinde bir makām

Redd edip zūhd ü riyā tesbîhini elde müdām

Şeyh-i San'ân sâhib-i evrād olayım bir zamān “Âşık Ömer 1072/3”

9.1.29. Üryânî Mehmed Dede

Rumeli'nde Rusçuk yakınlarında Yergöğü kasabasında doğan Mehmed Efendi'nin (Ö. 990/1582) doğum tarihi bilinmemektedir. Aşk-ı ilâhî'nin cezbesine kapılıp kendisinden geçtikten³⁷⁶⁸ sonra bu coşkunculukla dolanmaya başlamış, bu hâlin tesiriyle dizkapağı ile göbeği arası hâriç vücûdunun diğer taraflarına bir şey giymediğinden olsa gerek 'Üryânî' lakabı ile anılmıştır.³⁷⁶⁹ Mehmed Dede'yi gazelinin bir beytinde teşbih unsuru olarak zikreden Nâbî, bir nevi 'hamâmiye' addedilebilecek gazelinde hamamı tasvir ederken sularının feyizli akması ve taşlarına çarparak sesler çıkarması hasebiyle hamamı Üryânî Dede Tekyesi'ne benzetir. Bu teşbihinde Üryânî Mehmet Dede'nin avret yerleri dışında çıplak dolaşması hâdisesi benzetme yönüdür.

Hamâmiye, nesip bölümünde hamamın ve hamamdaki bir güzelin anlatıldığı kasidelere verilen addır. Bundan başka hamamiye, hamam ve hamam eğlencelerinin

³⁷⁶⁶ Şeyh San'ân hikâyesinin tamamı için bkz. Attâr, *Mantık Al-Tayr*, s. 83-107. Şeyh San'ân menkıbesi, menkıbenin rivâyetleri ve edebiyata yansımaları, Türk edebiyatında Şeyh San'ân konulu mesnevîler ve Şeyh San'ân hikâyesinin tasavvufi açıdan değerlendirilmesi hakkında mütalaalar için bkz. Mustafa Güneş, *Menâkıb-ı Şeyh San'ânî*, H Yay., 1. bs., İstanbul 2010, s. 40-20.

³⁷⁶⁷ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 322, 452.

³⁷⁶⁸ Böyle kimselere 'mücerred meczûb' denilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. 'Meczûb'. Taşlıcalı Yahyâ Bey, Gülşen-i Envâr adlı manzum eserinde hocası Üryânî Dede'yi tasvir ettiği kısımda onu: "Sâlik-i meczûbların yoldaşı / Başı kabâ yalın aykların başı / Zâhiri vîrâne vü mihnet-zede / Bâtını ma'mûr Muhammed Dede" diye tanımlar ve devamında da vasıflarını sıralamaya devam eder. Manzumenin tamamı için bkz. İbrahim Doğanıyigit, *Yahya Bey (Taşlıcalı), Gülşen-i Envâr*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1992, s. 63-65.

³⁷⁶⁹ Üryânî Mehmed Dede hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nev'izâde Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti's-Şakâik, Şakâik-i Nu'maniye ve Zeyilleri*, (Neşr. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yay., İstanbul 1989, C. II, s. 365-368.

tasvir edildiği manzumelere de denilmiştir. Yukarıdaki beyit de bu meyandadır. Hamam tasavvufta kalbi tasfiye etme ve günah kirlerinden arındırma mahallidir ve tekkelerin müşebbehühbihidir. Beyitte hamamın Üryânî Dede Tekkesi'ne teşbihinin hareket noktası, bu zâtın diz kapağı ile göbeği arasında kalan kısımları hâriç vücuduna hiçbir şey giymemiş olmasıdır:

‘Üryânî Dede tekyesidür feyz-i müselsel

Ağzı köpürür taşlarının vecdi ‘ıyâñdur

“Nâbî-Gazel 208/4”

9.1.30. Veysel Karânî

Tâbiîn neslinden olan Üveys el-Karânî (ö. 37/657), Anadolu halk kültüründe Veysel Karânî olarak maruftur. Rivayetlere göre Yemen’de deve çobanlığı yapıp hurma çekirdeklerini satarak geçimini sağlayan bir zahiddir. Hz. Peygamber (s.a.s.)’i görmemesine rağmen kendisinden feyz aldığı ileri sürülmüş ve bu şekilde Allah Resûlü (s.a.s.)’nü ya da bir şeyhi görmeden ondan feyz alma, onun rehberliğiyle irşâd olma metoduna Üveysîlik, bu şekilde terbiye olan kimseye de Üveysî denilmiştir.³⁷⁷⁰ Âşık Ömer, hayvânâtı anlattığı destân türünde 42 bendlik uzunca bir manzumenin aşağı derç ettiğimiz ve deveyi konu alan bendinde, deve çobanlığı yaparak hayatını idame ettirmesinden olsa gerek, Veysel Karânî’yi zikretmiştir:

Hudâ'nın emriyle geldi cihâna

Hizmet etmek için benî insâna

Hak hidâyet etti Veysel Karân'a

Deve ferîştedir hayvân sûretâ

“Âşık Ömer 43/7”

9.1.31. Yûnus Emre

13. yüzyılın sonları ve 14. yüzyılın başlarında yaşadığı düşünülen Yûnus Emre'nin (Ö. 720-1320 ?) tarihi şahsiyeti menkıbelerle iç içe geçmiş durumdadır. Mutasavvıf kimliğinin yanı sıra büyük bir şair olan Yûnus Emre'nin şöhreti

³⁷⁷⁰ Necdet Tosun, "Veysel Karânî", *DİA*, İstanbul 2013, C. XLIII, s. 74-75. Veysel Karânî hakkında ayrıca bkz. Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 149-150; Şârânî, *Tabakatü'l-Kübrâ*, C. I-II, s. 84-86; Attâr, *Evlîyâ Tezkireleri*, s. 57-64.

Anadolu'nun sınırlarını aşmış, birçok sûfî ve şâiri tesiri altında bırakmıştır. Seyr ü sülûk ehline nasihatlerini içeren ve 600 beyitten oluşan mesnevî nazım şeklinde yazılmış *Risâletü'n-Nushiyye* ve 417 şiirden oluşan *Divân*'ı vardır.³⁷⁷¹ Yûnus Emre, Âşık Ömer'in şâir-nâmesinde Yûnus'u da zikrederken onu her dem keşf-i râz eden bir şâir olarak (AÖ. 1422/25)³⁷⁷² nitelemesinin haricinde sadece şiirlerinde Yûnus tesiri bariz bir şekilde göze çarpan Mısırî'de bahis mevzuu edilir. Kendi dilinden söz söyleyen Yûnus'tur ve Yûnus aynı zamanda bedenindeki cândır (NM. 9/5). Niyâzî-i Mısırî, şiirlerinin Yûnus'tan mülhem olduğunu fakat hiçbir zaman onun ayarına çıkamayacağını büyük bir tevazu ile ifade etmektedir:

Başsız kâbağ gibi bir tekerleme söz ile

Yûnus'leyin Niyâzî 'irfânı arzularsın

“Niyâzî-i Mısırî 135/11”

9.1.32. Zünnûn-ı Mısırî

'Zünnûn' lakabı tarihte üç kişi için kullanılmıştır ve bu kişilerden biri de meşhur sûfî Zünnûn-ı Mısırî (ö. 245-859 olmuştur.³⁷⁷³ İlk dönem sûfîlerinden olan Zünnûn Mısır'da dünyaya gelmiştir. Zühd ehli olan Zünnûn, daha evvel anlatılmamış tasavvufî konuları anlatmakla eleştirilmiş ve zamanın halifesine şikâyet edilmiştir. Görüşlerinin sâfiyeti ortaya çıkınca serbest bırakılmıştır.³⁷⁷⁴ Nef'î, Şeyhülislâm Azîz Efendi için kaleme aldığı kasidesinde memduhunu zühd, tâat ve verâ vechiyle İbrâhim Edhem ile birlikte zikrettiği Zünnûn'a teşbih eder. Hatta bu teşbihinde mübalağanın derecesini yükselterek Zünnûn ve Edhem'in verâ makâmlarının son kademesinin memduhu için

³⁷⁷¹ Mustafa Tatcı, Yunus Emre", *DİA*, İstanbul 2013, C. XLIII, s. 600-606. Yunus Emre hakkında ayrıca bkz. Câmî, *Evlîya Menkıbeleri*, s. 803; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. I, s. 146-154; Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s.245-309; Ayverdi, *Âbide Şahsiyetler*, s. 47-66; Mustafa Özçelik, *Yunus Emre*, Beyan Yay., İstanbul 1991; Muhammed İhsan Oğuz, *Yunus Emre*, Oğuz Yay., 2. bs., İstanbul 1992; Azmi Bilgin, *Yunus Emre*, Şûle Yay., 2. bs., İstanbul 2005; Abdülkerim Erdoğan, Mustafa Tatcı, *Bizim Yunus*, Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı Yay., Ankara 2012.

³⁷⁷² Bent için bkz. 'Eşrefoğlu Rûmî', 'Niyâzî-i Mısırî'.

³⁷⁷³ Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 496. Zünnûn-ı Mısırî hakkında ayrıca bkz. Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 167-169; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 67-68; Attâr, *Evlîyâ Tezkireleri*, s. 154-170; Câmî, *Evlîya Menkıbeleri*, s. 148-151; Şârânî, *Tabakatü'l-Kübrâ*, C. I-II, s. 228-235; Afîfî, *Tasavvuf*, s. 194-197.

³⁷⁷⁴ Necdet Tosun, "Zünnûn el-Mısırî", *DİA*, İstanbul 2013, C. XLIV, s. 575-576. Serrâc *Luma*'da, haksız yere ithâm edilen bazı sûfîleri anlattığı kısımda Zünnûn-ı Mısırî'ye de işaret eder. Zünnûn'un sorguya çekilmek üzere sultanın huzuruna çıkartıldığını ancak soruşturma neticesinde kendisine izzet u ikrâmla serbest bırakıldığını belirtir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Serrâc, *a.g.e.*, s. 477.

henüz bidâyet olduğunu söyleyip Azîz Efendi'yi yüceltme adına Zünnûn ve Edhem'i kıyas malzemesi yapar. Nâilî'nin Sadrazam Salip Paşa için yazdığı kasidede de isminin telaffuzu (NK. K. 17/32)³⁷⁷⁵ hemen aynı sebep ve cihete mebnidir.

O kim muḳaddime-i ecr-i zühd ü t̄ā'atıdır

Netîce-i verâ'-ı İbn-i Edhem ü Zü'n-nûn "Nef'î-Kasîde 58/19"

9.2. Muasır Mutasavvıflar

9.2.1. Azîz Mahmud Hüdâyî

Celvetiyye tarîkatının kurucu ola olan Hüdâyî (Ö. 1038/1628), aynı zamanda divân sahibi³⁷⁷⁶ bir şairdir. Bursa'da Câmî-i Atik Mahkemesi'nin nâibi iken resmî görevininden ayrılarak Muhyiddin-i Üftâde'ye intisâb etmiş ve üç ay gibi çok kısa bir sürede seyr ü sülûkunu tamamlamıştır. On binlerce müntesibinin yanı sıra döneminin padişahlarının ve devlet adamlarının hürmet gösterdiği Hüdâyî III. Murâd, I. Ahmed, II. Osman'a mektuplar yazarak nasihatler vermiş, IV. Murâd'a saltanat kılıcını bizzat kendisi kuşatmıştır.³⁷⁷⁷ Mısırî'nin ârifi tavsif ederken saltanat sahiplerinin saygı ifadesi olarak atının rikâbını tutması hâdisesine işaret ettiği aşağı derç ettiğimiz beyti Hüdâyî'nin de devrinin hükümdarlarınca 'manâ âleminin pâdişahı' olarak telakki edilip onlardan hürmet görmesini tedai ettirebilecek mahiyettedir:

Ṭutdı rikâbını 'ârifüñ nice selâtn-i üvel

Kâmil olan sulṭânı gör dervişi ol sulṭân görür "Niyâzî-i Mısırî 44/5"

Nef'î'nin aşağıdaki beytinde vâiz şahsında ifade ettiği kimseler dinin zâhirî yani kabuğu ile iştilal edip batınını yani özünü ihmal edenlerdir. Beyitte, Hüdâyî'nin tasavvufa intisâbı ile ilgili halk arasında şayi olan menkıbesine telmih vardır:

Vâ'ız düşerdi meygedeye ḳordı mescidi

Görse şafâ-yı meclis-i rindânemüz bizüm "Nef'î-Gazel 79/6"

³⁷⁷⁵ Beyit için bkz. 'Cüneyd-i Bağdâdî'.

³⁷⁷⁶ Divânı Tatçı ve Yıldız tarafından neşredilmiştir. Bkz. Mustafa Tatçı, Musa Yıldız, *Azîz Mahmûd Hüdâyî, Divân-ı İlahiyât*, Üsküdar Belediyesi, 1. bs. İstanbul 2005.

³⁷⁷⁷ Hasan Kâmil Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî", *DİA*, İstanbul 1991, C. IV, s. 338-340. Ayrıca bkz. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. II, s. 585-594; C. III, s. 13-29; Araz, *Anadolu Evliyaları*, s. 94-108.

Hüdâyî, Saçlı İbrahim Efendi için yazılan tarih kıtasında ise mezkur şeyhin selefi olarak ismen karşımıza çıkar:

Ol idi cā-niṣṣini Üsküdârî Şeyh Maḥmūd'uhn

Felek biñ devr ederse gelmeye aqrânı dünyāya “Nâilî-Târih 2/4”

9.2.2. Burunsuz Mevlevî Efendi

Bu zâtın ismine Nâbî divânının târihler bölümünde adına yazılan vefat tarihinde (NB. T. 18) rastlanılmaktadır. Kaynaklarda hakkında bilgi bulunamamıştır. Nâbî'nin ifadelerine göre vefatından evvel öleceğini birçok kimseye bildirmiş (NB. T. 18/3) olan Burunsuz Mevlevî, ölüm vakti yaklaşınca parlaklığı artan mum misâli melâmet bezminde burnu alınmış şem (yana yana kısalmış olan mumu) (NB. T. 18/2) ve melâmet meydânında hâl ehli kimseleri müstefit kılan bir merd imiş:

Burunsuz Mevlevî ol merd-i meydân-ı melâmet kim

Vücūdından nice erbâb-ı hâlet intifâ' itdi “Nâbî-Târih 18/1”

9.2.3. Eroğlu Nûrî Efendi

16. yüzyılın mutasavvıf şairlerinden olan Eroğlu Nûrî Efendi (ö. 1603/1012) hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Halvetiyye tarikatının Ahmediyye şubesine mensup olan Eroğlu'nun adı Nûri Yahşi, lakabı ‘Eroğlu’dur. Elmalı'nın yetiştirdiği şeyhler silsilesinde mürşidi Abdülvehhab Efendi ile müridi Sinân Ümmî arasındaki halkayı teşkil etmiştir. ‘*Divânçe-i İlâhiyât, Mir'âtü'l-Âşıkîn, Tasavvuf Bi't-Tarîkat*’ adlı eserlerin müellifi olan Eroğlu, 1603 senesinde vefat ettiğinde Halvetiyye erkânı halifesi Sinân Ümmî tarafından sürdürülmüştür.³⁷⁷⁸ Sadece Ümmî Sinân divânında adı geçen Eroğlu hakkında bir manzume bulunmadığı söylenmesine³⁷⁷⁹ rağmen kanaatimizce divânın yedinci şiirinde kastedilen pîr, Eroğlu Nûrî'dir. Ayrıca Ümmî Sinân'ın diğer bazı şiirlerinde şeyhinin ismine de tesadüf edilir. Ümmî Sinân, silsile-nâme türündeki

³⁷⁷⁸ Eroğlu Nûri, *Tasavvuf Bi't-Tarîkat-Tasavvufa Dair*, (Haz. Mustafa Tatçı), Alperen Yay., 1. bs., Ankara 2003, s. 9-15.

³⁷⁷⁹ Ümmî Sinân Divânını neşreden Azmi Bilgin her ne kadar Eroğlu Nûrî Efendi için müstakil bir şiiri bulunmadığını beyan etmişse de (bkz. Bilgin, *Ümmî Sinan Divanı*, s. XIV) biz mezkur şiirin Eroğlu'na yazıldığını varsayarak izahını yaptık.

manzumesinde, Eroğlu Nûrî Efendi'nin zât-ı Hakk'a erip onda fenâ bulunduğunu (ÜS. 25/29) söyler. Bir başka şiirinde münâcât halinde iken pîr-i azîzim Eroğlu hürmetine nazar kıl (ÜS. 168/7), diye Allah Teâlâ'dan istimdat ister. Yine bir başka manzumesinde şeyhinin Eroğlu Nûrî Efendi olduğunu şöyle beyan eder:

Ümmî Sinân eydür Eroğlu dirler

İsmine şeyhimiñ iller içinde

“Ümmî Sinân 158/11”

Şeyhi hakkında kaleme aldığı manzumede ise şöyle seslenir: ‘Kân-ı ilm ü irfân, mazhar-ı sırr-ı Sübhân; küntü kenzin mazharı, tâlib-i Hakk'ın rehberi, mürşidlerin serveri, pîrim, azîzim mazhâr-ı zât-ı Mustafâ sana seyrâna geldim. Müminler ölmez, sen de vücûtsuz hayy ü bekâsın, sana elimi sundum, Lokmân'a geldim. Âb-ı hayâtı nûş etmek için yüz sürüp ağlayarak, himmetine bel bağlayarak, katre olup çağlayarak ummâna sana geldim. Tâlipleri matlûbuna ve mahbûbuna ulaştırmayan kalbin hastalıklarına dermân sana geldim. Aşk bâzârına girdim, derdinin nârına yanmak için sana pervâne olmaya geldim. Doğru yolu bulamıyorum, biçâreyim elimi tut.’

9.2.4. Hâcî Murâd-ı Kırımî

Halvetiyye tarîkatının Ramazâniyye şubesinin pîri/kurucusu Şeyh Ramazâneddin-i Mahfî'nin halifelerinden olan Hacı Murâd-ı Kırımî (Ö. 1025/1616),³⁷⁸⁰ aynı zamanda Nakşî'nin de şeyhidir. Kırımî, Nakşî'nin 5 manzumesinde tarif, tavsif ve tebcil edilmiştir.³⁷⁸¹ Nakşî'nin mürşidi hakkındaki mütalaalarını şu şekilde ihtisar edebiliriz: ‘Benim şeyhim Hudâ'nın mazharıdır, o mir'ât-ı Hak'tır (NAA. G. 44/1).³⁷⁸² Her iki cihân içre giren ne kadar evliyâ varsa hepsinin serveridir (NAA. G. 44/2). Misli bulunmaz, bî-bedeldir, meydân-ı aşkın reh-beridir (NAA. G. 44/3). Çâr unsur onun tasarrufuna verilmiştir, o hükûmet tahtının mutlak eridir (NAA. G. 44/4). Onun sırrına kimsenin akli ermez (NAA. G. 44/5). Benim gönlümü alan o peridir, ben onun yolunda

³⁷⁸⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. V, s. 18.

³⁷⁸¹ Bkz. (NAA. G. 44), (NAA. G. 46), (NAA. G. 122), (NAA. G. 177), (NAA. 181).

³⁷⁸² Beyit için bkz. ‘Mazhar’

cân veririm (NAA. G. 44/7). Dil mektebini açıp ilim bahrini atâ edip ilm-i ledünnîden okutarak bana kol kanat ger (NAA. G. 122/4). O mâhın eşiğinde müritler vardır, ben onların en değersiziyim (NAA. G. 44/9). Onu ikrâr edip müridi olanlar sıratı yıldırım hızıyla geçerler (NAA. G. 181/2). Nice İskenderler ve Hüsrevler³⁷⁸³ onun eşiğinde kemter bir kuldur (NAA. G. 181/3).’ Aşkın tadını almak isteyenler şeyhim Murâd’ı gelip ziyaret etsinler; onsuz aşkın zevki elde edilemez:

Ṭavâf eyleñ gelüñ şeyhim Murâd’ı

Ki ansuz ‘aşıkıñ bitmez kınadı

“Nakşî 181/1”

9.2.5. Mazharî Sultân

Mazharî mahlasıyla şiirler de yazan Mazharî Sultân,³⁷⁸⁴ Abdülvehhâb Sultân’ın halifesi olup Sinân Ümmî’ye furû-i esmâ-i İlâhiyye’yi öğreten kimsedir.³⁷⁸⁵ Mazharî Sultân’ın Ümmî Sinân’ın şeyhlerinden olduğu da söylenilebilir. Hakkında biri methiye diğeri de mersiye türünde olmak üzere iki adet manzume kaleme alan Ümmî Sinân, onunla ilgili görüşlerini murabba-yı mütekerririnde (ÜS. 79) şöyle sıralamaktadır: ‘Cânlar içinde cân, gönüller derdine dermân, efendim Mazharî Sultân, dînim imânım sensin, bu sözler (yazdığım şiirler) dilime senin himmet-i âlîn ile gelmektedir.’

Diğeri manzume ‘efendim Mazharî sultân kandasın’ nakaratlı murabba-yı mütekerrirdir (ÜS. 197) ve onun vefatı üzerine yazdığı bir mersiyedir. ‘Sırr ile Hakk’a vâsıl oldun, Hakk’ın fazlı ile halkı ağırlayan, yedirip içiren; mârifet güllerini koklayan, oğlunu yerine halife koyan, evvel-i Recep’te sefer eyleyen kutbu’l-irşâd evliyânın vârisi Mazhârî Sultân kandasın.’

³⁷⁸³ Sâsâniyân sülalesinden bir padişah olup adâleti ile meşhur Nûşirevân’ın torunudur. Hüsrev aynı zamanda ‘Hüsrev ü Şîrin’ adlı mesnevîlerdeki erkek kahramanlardan biridir. Efsaneye göre değişik adlarla anılan 7 hazinesi vardır. Edebiyatta tarihî kişiliğinden ziyade efsanevî kişiliğiyle söz konusu edilmiştir. Bkz. Tökel, *Mitolojik Unsurlar*, s. 176-181; Yıldırım, *A.g.e.*, s. 393-397; Pala, *A.g.e.*, s. 220.

³⁷⁸⁴ Bilgin, *Ümmî Sinan Divanı*, s. XIV.

³⁷⁸⁵ Mısrî, *Mawâidu’l-İrfan*, s. 102, dipnot 72a.

9.2.6. Niyâzî-i Mısırî

Kudretli bir şair olduğu kadar 17. yüzyılın büyük mutasavvıfları arasında mühim bir yer edinmiş olan Niyâzî-i Mısırî,³⁷⁸⁶ divânlarda sadece Âşık Ömer'in şairnâmesinde şairiyeti ile tek bir yerde bahis konusu edilmiş ve hakîkati dile getirmesi yönüyle anılmıştır:

Niyâzî hakikat kılmada niyâz

Dahî Yûnus her dem eder keşf-i râz

Yok Eşrefoğlu'nun sözünde güdâz

Nutku irşâd eder işiten câmî

“Âşık Ömer 1422/25”

9.2.7. Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi

İbrahim Efendi'nin (ö. 1065-1655) ‘oğlanlar şeyhi’ diye anılması, henüz küçük yaşlarda tarikatın inceliklerini kavramasından ötürü dedesi tarafından ‘oğlan şeyh’ diye sevildiği ve lakabının bu şekilde kaldığı olarak rivayet edilir. Yanlış anlaşılmanın önüne geçme adına mutasavvıflar ona ‘olanlar şeyhi’ demeyi münasip görmüşlerdir. *Divân, Vahdet-nâme, Müfîd ü Muhtasar*³⁷⁸⁷ adlı eserlerin sahibi olan İbrâhim Efendi, aynı zamanda 1649 yılından vefatına kadar yanından hiç ayrılmayan Sun‘u’llâh-ı Gaybî'nin de mürşididir.³⁷⁸⁸ Tasavvufun tanımlarını havi manzumesi oldukça meşhurdur.³⁷⁸⁹

Gaybî, mürşidi İbrahim Efendi'yi ismen silsile-nâme türündeki manzumesinde Halvetî tarikatının kendisine kadar gelen kolunda yetişen evliyâyı sıralarken (SG.

³⁷⁸⁶ Niyâzî-i Mısırî, şiirleri dolayısıyla başlı başına incelendiğinden hayatı hakkında tafsilatlı malumat ilgili kısımda verilmiştir.

³⁷⁸⁷ İbrahim Efendi'nin eserleri neşredilmiştir. *Müfîd ü Muhtasar* adlı mesnevîsi Bilal Kemikli tarafından yayımlanmış; bunun dışındaki tüm külliyâtı da Rahmi Yananlı tarafından tek bir eserde toplanarak basılmıştır. Bkz. Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi, *Müfîd ü Muhtasar*, (Haz. Bilal Kemikli), Kitabevi Yay., İstanbul 2003; Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi, *Oğlan Şeyh İbrahim Efendi Külliyatı*, (Haz. H. Rahmi Yananlı), Kitabevi Yay., İstanbul 2008.

³⁷⁸⁸ Nihat Azamat, "İbrâhim Efendi, Olanlar Şeyhi", *DİA*, İstanbul 2000, C. XXI, s. 298-300. Ayrıca bkz. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. II, s. 483-489.

³⁷⁸⁹ “Bidâyette tasavvuf, sofi bî-can olmağa derler / Nihâyette gönül tahtında sultân olmağa derler” matla‘lı kaside birçok tasavvuf tarihçisi tarafından kısmen ya da tamamen tercüme, şerh veya iktibas edilmiştir. Manzumenin tam metni için bkz. İbrahim Efendi, *Külliyat*, s. 291-293. Kaside hakkında çeşitli mütalaalar için bkz. Bkz. Aynî, *İslâm Tasavvuf Tarihi*, s. 43-49; İz, *Tasavvuf*, s. 69-77; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 471-475.

1/14)³⁷⁹⁰ zikretmiştir. Onun dışında isim vermeden ‘pîrim’ diye bahsettiği şahsın İbrahim Efendi olduğuna kanaat ettiğimiz bir şiirinde (SG. 80) onu şu şekilde tavsif ve tebci eder: ‘Pirimin elini aldım, yolunu buldum; başka eli ve yolu istemem (SG. 80/1).³⁷⁹¹ Bize bizi bildirir, benliğimizi öldürür aşkı ile doldurur. Pîrimin yüzü Hak yüzü, özü Hak özü, sözü Hak sözü olduğundan başka yolu istemem (SG. 80/4).³⁷⁹² Pîrim Hak kokusunu aldırır câna lezzet akıtır. O cümle erden kuvvetli, âşıkına mürvetli, onun sözü baldan lezzetlidir.’

9.2.8. Saçlı İbrahim Efendi

Vefatı dolayısıyla Nâilî’nin kaleme aldığı bir tarih kıtasında tespit ettiğimiz İbrahim Efendi Cüneyd-i Bağdâdî, Bâyezîd-i Bistâmî, İbrahim Edhem ve Ebubekir Şiblî gibi ilk dönemin meşhur ve abideleşmiş mutasavvurları ile bir tutularak zâhid, muttaki, meczûb-ı Hak, ehl-i keşf bir kişi ve Üsküdarlı şeyh Mahmûd’un (Hüdâyî) yerine geçen kimse (NK. T. 2/4).³⁷⁹³ olarak tavsif edilir:

Mükâşif-i muttağî meczûb-ı muṭlaḳ târik-i dünyâ

Cüneyd ü Bâyezîd ü Edhem ü Şiblîye hem-pâye

“Nâilî-Târih 2/2”

9.2.9. Şeyh Ebûbekir

Nâbî, Halep’teki Şeyh Ebûbekir Tekkesi hakkında yazmış olduğu methiyede burada medfun bulunan ve tekkeye adı verilen şeyhten de bahseder: ‘Şeyh Ebûbekir’in âsitanı mübarek bir âsitanıdır, doğru ve dürüst kimselerin mekânıdır, uğrak yeridir (NB. K. 25/1). Şeyh Ebûbekir’e sâdık mürid olanlar, ruhanî nûr hil’atlarını giyerler (NB. K. 25/3). Onu idrâk edebilmek için hakîkati görebilen göz gereklidir (NB. K. 25/4). Onun sığınılacak dergâhının müdavimi olanlar her türlü illet, gam ve mihnetten âzâde olurlar (NB. K. 25/5). Şeyh Ebûbekir’in ölümsüzlük feyzi bağışlayan mezarı meleklerin,

³⁷⁹⁰ Beyit için bkz. ‘Silsile’.

³⁷⁹¹ Bent için bkz. ‘Biat ve Biat İle İlgili İfade ve Usûller’.

³⁷⁹² Beyit için bkz. ‘Fenâ fi’l-Pîr’.

³⁷⁹³ Beyit için bkz. ‘Azîz Mahmûd Hüdâyî’.

ruhların, insanların ve cinlerin ziyaret ettiği bir türbedir (NB. K. 25/6).³⁷⁹⁴ Onun cennetten nişân veren muallâ tekkesinin doğuda ve batıda dünyanın hiçbir yerinde bir benzeri yoktur (NB. K. 25/7). Bizi feyzinden mahrum etmezse buna şaşılmaz, çünkü onun tekkesinde mihmân olduk (NB. K. 25/12).³⁷⁹⁵

9.2.10. Şeyh Haydâr-ı Üsküdârî

Nâbî bir mesnevîsini kâinât defterinden âgâh, ârif-i billâh olanların sırrına vâkîf (NB. M. 6/8),³⁷⁹⁶ kalbi uyanık bir kalender ve rind olarak tavsif ettiği Şeyh Haydâr-ı Üsküdârî'ye teksif etmiştir.

Rind-i dil-zinde-i Şeyh Hayder'dür

Hayder ammâ 'aceb kalenderdür

“Nâbî-Mesnevî 6/7”

9.2.11. Şeyh Muhammed

Niyâzî-i Mısrî, vefatı üzerine yazdığı mersiye addedilebilecek şiirinde aşağı derç ettiğimiz beyti irad ederken Şeyh Muhammed'i ismen zikretmiş ve devamında da o pîrin Uşşâk şehrinde sanki beden içindeki rûh imişçesine azm-i visâl eyleyerek âlem-i ervâha uçtuğunu (NM. 106/6) müteessir bir şekilde belirtmiştir:

Lîk girdükde 'azîzüm Şeyh Muhammed dünyeden

Kalbimizi yağıdı derdi kaddümüzü kıldı dâl

“Niyâzî-i Mısrî 106/5”

9.2.12. Şeyh Şerîf Efendi

Nâbî divânında bir tarih kıtasında (NB. T. 136) vefatı dolayısıyla değinilen Şeyh Şerîf Efendi'nin Kâdirî şeyhi olup şerefli bir zât olduğu ve insanlar arasında şöhretinin bulunduğu ifade edilmiştir:

Zât-ı Şerif Efendi ki zât-ı şerif idi

Hüsn-i sülûki olmuş idi şöhre-i enâm

“Nâbî-Tarih 136/1”

³⁷⁹⁴ Beyit için bkz. 'Türbe'.

³⁷⁹⁵ Beyit için bkz. 'Mihmân'.

³⁷⁹⁶ Beyit için bkz. 'Vâkîf, Âgâh'.

9.2.13. Ümmî Sinân

Divânındaki 5 adet manzumesini³⁷⁹⁷ şeyhi Ümmî Sinân'a teksif eden Mısrî, onu ziyareti dolayısıyla kaleme aldığı şiirinde Elmalı şehri için övgüler yağdırmaktadır. Lakin bu övgüler mecâz-ı mürsel tarikiyle şeyhi Ümmî Sinân'adır: 'Derd-i dile dermân olan Elmalı göründü (NM. 175/1). Ten Yakub'unun gözleri açılrsa buna şaşılmaz çünkü cân Yûsuf'unun gül yüzünün hâli göründü (NM. 175/4). Kâl ehlinin ahvâlini terk et, artık hâl ehlinin ahvâli görünmeye başladı (NM. 175/5).'³⁷⁹⁸

Niyâzî-i Mısrî'nin şeyhini ziyaret etmekte olan bir mürid hevesiyle kaleme alınmış intibamı uyandıran bir diğer şiirinde ise duygularını şu şekilde dile getirir: 'Aşkın meyine kanmaya, şevkim nârına yanmaya geldim (NM. 117/1). Şem-i tevhîdi yaktıklarını gördüm, karârım gitti pervâne oldum (ben de o şemde yandım) (NM. 117/2). Âşıklar halka-i zikri kurmuşlar, ben de ortasına girmeye geldim (NM. 117/3). Bu gün Leylâ derdinden Mecnûn'um, akli neyerim dîvâne geldim (NM. 117/4). Niyâzî ben buraya Lokmân'a geldim (NM. 117/7).'

Ümmî Sinân'un hâk-i pâyine

Sürmege yüzüm sultâna geldüm

“Niyâzî Mısrî 117/6”

'Mürşid-i kâmil isteyen Elmalı'da bulunan mürşid-i kâmil Ümmî Sinân'a yönelsin (NM. 146/1).³⁷⁹⁹ Her köşede 'ben şeyhim' diyen çoktur fakat irfânı olan yalnızca binde biridir (onlardan biri de Elmalı'daki Ümmî Sinân'dır) (NM. 146/2). O, ehlinden usûlünü alarak Allah (c.c.) için irşâd yolunu tutmuş ve sinesi nûr ile dolmuştur (NM. 146/3). Allah (c.c.) ona birçok ilim vermiştir (NM. 183/1). Gizli sultândır sırr-ı Sübhân'dır, sözleri mürşid-i cândır (NM. 183/2). Kutb-ı halâyık bahr-ı hakâyıktır, makâmâtı her zaman ferd-i câmîdir (NM. 183/3). Zâtının şöhreti Ümmî Sinân'dır (NM. 183/10). Arayıp bulan, ona kulluk kılan (mürit olan), onun telkinini alan türlü (manevî) hâller

³⁷⁹⁷ Bu manzumeler için bkz. (NM. 117), (NM. 146), (NM. 175), (NM. 183), (NM. 191).

³⁷⁹⁸ Beyit için bkz. 'Ehl-i Hâl, Ehl-i Kâl'.

³⁷⁹⁹ Beyit için bkz. 'Mürşid'.

elde etmiştir (NM. 183/6).³⁸⁰⁰ Ona teslim olmayan (itiraz eden) kemâlât bulamaz (NM. 183/8). Muhabbeti cânımda sırrı da zâtımdadır, o üzerimden bütün belâ, musibet ve sıkıntıları savar (NM. 183/11).³⁸⁰¹ Yolum şeyhime varmazsa o da yarama merhem sarıp derdime çâre olmazsa hâlim perişan olur (NM. 7/6)’

9.2.14. Zuhûrî

Zuhûrî Efendi, Eroğlu Nûrî Efendi’nin oğlu olup Ümmî Sinân tarafından yetiştirilmiştir.³⁸⁰² Adı, Ümmî Sinân divânının Allah Teâlâ’ya münâcât edildiği bir bendinde Mazharî Sultân ile birlikte tevessül unsuru olarak zikredilmiştir:

Ẓuhûrî’niñ Mazharî’niñ

Cân içinde cânlarınıñ

İrdügi sen dildârınıñ

‘Aşq-ı zâtiñ haqqı yâ Rab

“Ümmî Sinân 17/9”

³⁸⁰⁰ Beyit için bkz. ‘Nutuk Çekme, Telkin Verme, Nasihat Etme’.

³⁸⁰¹ Beyit için bkz. ‘Muhabbet’.

³⁸⁰² Eroğlu Nûri, *Tasavvuf Bi’t-Tarîkat*, s. 10-11.

SONUÇ

Divân şiiri şairlerinden Nef'î, Fehîm-i Kadîm, Nâilî-i Kadîm, Nâbî; Tekke şiiri şairlerinden Nakşî Ali Akkirmânî, Sun'ullâh-ı Gaybî, Ümmî Sinân, Niyâzî-i Mısırî; Halk şiiri şairlerinden Âşık Ömer ve Gevherî divânlarının esas alındığı çalışmamızda, şairlerin tasavvufî kavram, mecâz ve muhtevâyâ çok fazla sayıda beyitte yer verdiği tespit edilmiştir. Şairlerin, zikrettikleri mefhum ve işledikleri muhtevâdan hareketle tasavvufî değerlere hangi perspektiften baktıkları ve tasavvufu nasıl telakki ettikleri ortaya konulmuş; çok sayıdaki tasavvufî kavrama şiirlerinde birbirleriyle ilişkili olarak yer verdikleri sonucuna varılmıştır. İslamî inanış, düşünüş ve yaşayışın örülü olduğu divânlarda, tasavvufun zengin motif ve unsurlarının doğrudan ya da dolaylı olarak serpiştirildiği gözlemlenmiştir. İncelememiz sonucunda, içerisinde tasavvufî bir unsur, terim, mecâz ya da tasavvufa dair bir düşünce, his, fikir, amel, çağrışım barındırmayan, hemen hemen hiçbir şiirin olmadığı gözler önüne serilerek tasavvufun sosyal hayatta olduğu kadar edebî yaşantıda da ne denli müessir olduğu görüşü kanıtlanmıştır. Çeşitli kelime, kavram ve mecâzî ifadelerden müteşekkil tasavvuf terminolojisi ve yaşantısının, Divân, Tekke ve Halk Şiirinde tezahürü ortaya konularak kâl ilmi olmayıp hâl ilmi olan tasavvufun mısralara ustaca sığdırılışı örneklendirilmiştir.

Tasavvuf, gerek Tekke, gerek Divân ve gerekse de Halk şiiri şairlerinin muttali oldukları bir karakter arz ederek şiirlerde, bazen derinlemesine bazen de yüzeysel olarak, yoğun bir şekilde işlenmiştir. Tasavvufun şiirlerde tezahürü, dünya görüşü, tasavvufî temayül, sosyal yaşantı, dinî ve ahlâkî hassasiyet ve üslûp gibi bireysel farklılıklar neticesinde her bir şairde az ya da çok değişkenlik göstermiştir. Bu birtakım farklar ve en önemlisi üslûp farklılığı dikkate alınmadığında, incelememize esas teşkil eden şairlerin terennüm ettiği birçok beytin, sanki tek bir ağızdan çıkmış intibai uyandırdığının müşâhedesi kayda değer bir tespit olmuştur. Bazı beyitler vardır ki, sanki

bir şairin bıraktığı yerden diğeri başlamış; onun durduğu yerde ise başka bir şair sözü alıp sonlandırmıştır. Şairler, gayr-ı ihtiyari bir şekilde, bütüncül bir tasavvuf kompozisyonu tertip etmiş; bu bütünlük içerisinde tasavvufun en çok kullanılan kavramlarından, nadir işitilmiş mecâzlarına kadar, tasavvufa dair ne varsa şiirlerinde ya doğrudan zikretmiş ya da dolaylı olarak ilgili mefhumları tedai ettirmişlerdir. Çalışmamızı teşkil eden mefhumlar incelenirken, Tekke şairinin başlattığını Divân şairinin sürdürdüğü; onun bıraktığını da Halk şairinin kaldığı yerden devam ettirdiği çeşitli örneklerle müşâhede edilmiştir. Bu durum, her üç ekolün mensubu olan şairlerin, birbirinden bağımsız ve farklı duygular taşımadığını; bilakis aynı his ve duyguları farklı kelime, sıfat ve mazmunlarla ifade etme temayülünde olduklarını gösteren bir tespittir.

Şairlerin kullandığı kavramlar, onların hayâl gücünü, meseleye bakış açısını ve o husustaki tasavvurlarını vermiştir. Her üç edebî kolun şairlerinin, üzerinde en fazla durduğu mevzu, tasavvufun da temeli ve belki de kendisi olan aşk olmuş ve aşk ile de şairlerce büyük ölçüde ilâhî aşk terennüm edilmiştir. Bu meyanda şairler, sevgiliyi Allah (c.c.), Hz. Peygamber (s.a.s.), mürşid-i kâmil ya da beşerî bir güzel olarak ele alırken, kendilerini âşık addetmiş; sevgiliye vâsıl olmaya mani olan nefis, şeytân, ağyâr, mâsivâ gibi unsurları da kendilerini maşûklarından tecrit eden ve cüdâ düşüren rakîb ittihaz etmişlerdir. Bunun hâricinde, hangi kavramın kimin tarafından en fazla veya en az kullanıldığını söylemek mümkün ise de, bütün kavramları göz önüne alarak ilgili kavramı belli bir edebî kola mensup şairlerin kullandığını kesin bir şekilde zikretmek mümkün değildir. Bununla birlikte, tasavvufun derinliklerinde mahfuz bulunan kavramların, Tekke şairlerince ismen zikredildiğini ve Divân şairlerince manevî iktibas cihetiyle anıldığını, ifade etmek imkân dâhilindedir. Halk şairlerinin ise, tasavvufun özellikle muşahhas mefhumlarına, şiirlerinde yer vermiş olduklarını söyleyebilmemiz mümkündür. Her üç edebî kolun şairlerinin, ittifak ettiği hususlar olabileceği gibi, ayrıştığı, zıt düştüğü meseleler de olabileceğinden; bir grubun çok fazla zikrettiği bir

mefhumu diğer gruptaki şairlerin çok az bahis mevzuu ettiği ya da hiç anmadığı da müşâhede edilmiştir.

Türk şiirinin, aynı kaynaktan beslenen bu farklı şubelerinin tasavvuf çerçevesinde üslup ve ifade açısından birbirinin mütemmimi olduğu gözlense de, tasavvufun halk, münevver ve mutasavvıflarca algılanma ve aktarılma şekli, tamamen aynı olamayacağından, bireysel farklılıkların yer yer öne çıktığı dikkatlerden kaçmamıştır. Divânlarını esas alarak tasavvufi anlayışlarını tespit etmeye çalıştığımız şairler, Osmanlı coğrafyasında gerek ekonomik ve siyâsî, gerekse de ictimâî ve ahlâkî çöküntünün yaşandığı, aynı zamanda fikrî ve ilmî yönden de oldukça fazla çatışma ve kavganın cereyan ettiği bir atmosferde yetişmiş ve yaşamışlardır. Hâliyle his ve fikirlerinde, amaç ve hedeflerinde müşterekler bulunduğu gibi, birtakım farklılıkların olması da gayet tabiidir. Tetkik edilen divânlardan hareketle, Tekke şairlerinin şiirlerini bedîî endişelerden uzak ve ekseriyetle didaktik gâyelerle yazdığı tespiti teyit edilmiştir. Divân şairleri, şiirlerinde teknik olarak mükemmeliyet gösterirken, Tekke şiiri temsilcileri şekle ve dış görünüşe fazla ehemmiyet vermeyerek, muhtevâ yoğunluğuna yönelmişlerdir. Tekke şuarâsının bedîî endişeleri birinci sıraya koymamaları, Divân şairleri ile aralarındaki en belirgin vasıf olmuştur. Onlar için aslolan, Divân şairlerinin vazgeçilmez bir umdesi konumundaki şekil ve vezin meselesi değil, dinin ve tasavvufun öğretileri; iyiliği emredip kötülükten men etme vazifesidir. Divân şairleri için ise öncelikli hedef şiirin ahengi ve şekli olduğu için, onları da Tekke şuarâsından ayıran en mühim husûsiyet; şiirlerinde yer verdikleri tasavvuf düşüncesinin, tasavvufi ıstılâh ve mazmunların, ekseriyetle sathî ve afâkî kalması ya da en azından Tekke şairleri kadar içli ve hisli olamamasıdır. Bu kanaatimiz, şiirlerinden alıntıladığımız beyitler ve onların kullanım amaçlarının tespit edilmesi suretiyle vardığımız neticelerle hasıl olmuştur. Halk şiiri mümessilleri ise, Osmanlı şiirinin bir kanadını oluşturan Divân şiiri temsilcileri ile, diğer bir kanadını oluşturan Tekke şiiri şairleri arasında kilit vazifesi

görerek, bir yönü Divân şiirine diğer yönü de Tekke şiirine bakacak şekilde bu iki kol arasında yerini almıştır. Onlar, bir taraftan kalender, selis, semâî gibi Divân şiiri nazım şekillerini kullanırken, diğer taraftan Tekke şiirinin manâ ve mazmunlarını bu şekiller arasına serpiştirmiş, böylece her iki kol arasında köprü vazifesi de görmüşlerdir. Halk şairleri dinî nitelikli manzumelerinde, tasavvufî mefhumları tartışmasız bir şekilde aslına uygun olarak zikretmiş; mecâzî sevgiliyi bahis mevzuu ettikleri şiirlerinde ise, bu mefhumlara, teşbih, telmih, hüsn-i ta'lil gibi söz sanatları çerçevesinde, şiirlerinde yardımcı unsur olarak yer vermişlerdir.

Şairlerin beyitlerde tasavvufî mefhumlara nasıl, ne cihetle ve ne kadar sıklıkla yer verdiklerini her ne kadar ilgili başlıklar altında zikrederek 'Kavramların Kullanım Sıklığı Tablosu' ve 'Sistemik İndeks' içerisinde göstermiş olsak da, umumî telakkilerini burada vermek de muvafık olacaktır. Fahriye denilince edebiyatımızda tartışmasız olarak akla ilk gelen isimlerden olan Nef'î, tasavvufî kavramlara ekseriyetle sanat endişesiyle yaklaşmış, tasavvufun temel umdelerinden olan birçok unsuru şiirine malzeme etmiştir. Bunu yaparken de ustalığını konuşurarak ilgili mefhumların mısra aralarında sırtmasına mani olmuş ve tasavvufî ifadelerin aslını muhafaza ederek mecâz ve mefhumlara manâya sadık kalmak şartıyla, genellikle memduhunu tebcil maksadıyla beyitlerinde yer vermiştir. Sebk-i Hindî'nin Anadolu sahasındaki en büyük mümessillerinden olan Fehîm, tasavvufî mecâz, mefhum ve imgeleri işlerken bu üslûbun tesirini şiirlerinde tebarüz ettirerek kelimelerin arka zemininde tasavvufî temayı ustaca resmedebilmiştir. Şiirlerinin satır aralarında tasavvuftaki başarısızlığını her fırsatta dile getiren Nâilî, tasavvufî düşünceyi mısra aralarına serpiştirebilmiş; mecâzî sevgiliyi söz konusu ettiği intibâ uyanan şiirlerinde dahi, tasavvuf kültürüne bigâne kalmamış; her ne tasvir ederse etsin yahut ne anlatırsa anlatsın, tasvir ettiği ya da anlattığı şeyin bir şekilde tasavvuftan mülhem olduğunun emârelerini hissettirmiştir. Şiirleriyle yaşadığı topluma ve döneme ışık tutabilen Nâbî, tasavvufun bütünüyle güzel

ahlâktan ibaret olduğu sözü mucibince, tasavvufî öğeleri zikrettiği beyitlerinde ahlâk-ı hamîdeyi esas almış; çirkin huylardan ve nefsin sürüklediği gayr-ı ahlâkî düşüncelerden kalbi tasfiye etmeyi öğütlemiştir. Bundan hareketle döneminin ahlâkî çöküntüsünden her fırsatta dert yanan ve ıstırabını kalemiyle tecessüm ettiren Nâbî'nin tasavvufî telakkisinin, nefsi ıslah ve kalbi tasfiye etme olduğunu söyleyebilmemiz mümkündür.

Şiirlerini hem hece hem de aruzla yazan Gevherî, aruzla yazdığı şiirlerinde tasavvufa daha meyyaldır. Bununla birlikte o, birçok tasavvufî mefhumu kendisine has bir üslûpla değerlendirerek, mecâzî sevgili ve aşkı için malzeme yapmıştır. Böylece tasavvufî kelimelerin geçtiği mısraları göze batmayacak şekilde âdeta doldurma dize hâline getirmiş ve tasavvufî unsurları malzeme edip asıl anlatmak istediği hususa zemin hazırlayabilmiştir. Lakin o, bu tasavvurlarında bile, ilgili kavramlara ne denli hâkim olduğunu hissettirebilmiştir. Halk şiirini Divân şiiri çizgisine yaklaştırma gayreti taşıyan şairlerin öncülerinden olan Âşık Ömer, profan şiirlerinde tasavvufî mefhumları umumiyetle malzeme sadedinde zikretmişken, mirâciye, devriye, tevhî, münâcât, na't türündeki dinî şiirleri ile ilâhî aşkı terennüm ettiği izlenimi veren şiirlerinde, tarîkat kıyâfet ve âletlerinden tarîkat büyüklerine, tasavvufî tiplerden tasavvufî ahlâka kadar birçok mevzuda hislerini tasavvufî neşve ile nazma dökmüştür.

Yalın bir üslûbu haiz Ümmî Sinân, tekke ve tarîkat âdâbına dair mevzulara değinmiş, tasavvufa dair meseleleri ise her fırsatta dile getirerek bunları izah etme gayretinde bulunmuştur. Şiirleri kendisinden sonra da tekke ve tarîkat çevrelerince çok sevilen ve bestelenen Niyâzî-i Mısırî, şuhûdî tevhîde ermiş bir mutasavvıf edâsı ile, şiirlerini terennüm etmiş, vahdet-i vücûd ilmine dair ince ve girift hususları anlaşılabilir bir tonda muhatabına duyurmuştur. Bazı beyitlerinin perde arkasından tekke ve medrese çatışmasına ışık tutmuş; manzumelerinin bazısında, dini şekilden ibaret gören katı dindarları doğrudan eleştiri oklarının hedefine koymaktan kaçınmamıştır. Şiirlerinde ağırlıklı olarak devr nazariyesini işleyen Sun'u'llâh-ı Gaybî,

nefsi idrâk ederek gerçek varlığı bulma görüşünü vahdet-i vücûd potasında eriterek gerçek varlığın tek olduğunu, o varlığın da Allah (c.c.) olduğunu hem aruz hem de hece vezni ile yazmış olduğu şiirlerinde dile getirmiştir. Manzumelerinde tasavvufun vahdet-i vücûd, devriye, seyr-i ilallâh, seyr-i fillâh gibi temel umdelerini işlemiş ve muamma türünde yazdığı şiirlerle öne çıkmış olan Nakşî, seyri ve vâkıaları esnasında yaşadığı manevî hâlleri, nazma dökerek bu sayede onlarca tasavvufî unsur divânında işleme, yorumlama ve aktarma fırsatı bulabilmiştir. En fazla zikrettiği ‘zâhid’ tipi ile tarîkata bîgâne kimseleri kastetmiş, bu kimseleri tarîkatın özünü idrâk edemeyişleri cihetiyle sürekli tenkide tabi tutmuştur.

Özet olarak tasavvuf, Osmanlı Devleti’nin 17. yüzyılda yaşamış şairlerinin divânlarında mühim bir yer işgal etmiş, hemen her şiirde teşbih, mecâz, istiare, telmih, iktibas, mûraat-ı nazir, ihâm, tecâhül-i ârif gibi edebî sanatlar dâhilinde, her vesile ile yüzeysel kavramlarından en muğlak fikirlerine kadar tüm vechesi ile işlenmiştir. Tasavvufu müspet telakki eden ve tasavvufî ahlâk ile ahlâklanmayı öğütleyen şairler, his ve fikirlerini dışa vururken tasavvufî kavram ve mecâzları bolca kullanmış; tasavvufî tiplere, makâmlara ve hâllere manzumelerinde sıkça yer vermiş; çeşitli tarîkatları ve tarîkatların usûllerini, şeyhlerini, mekânlarını, kıyâfetlerini ve âletlerini zikretmiş; tasavvufî yorumlanan âyetlere ve hadîs rivayetlerine atıfta bulunmuş, kendilerinden evvel yaşamış meşhûr sûfilere ve muasırları olan tarîkat şeyhlerini anmadan geçmemişlerdir.

KAVRAMLARIN KULLANIM SIKLIĞI TABLOSU

Bu tabloda verilen bilgiler hangi şairin hangi mefhuma ne kadar yer verdiğini gösterse de, çalışmanın hacmi ve incelemeye alınan divânların geneli göz önünde bulundurulduğunda, gözden kaçmış kavramların olabileceği ihtimal dâhilinde olduğundan netlik ve kesinlik arz etmez. Bununla birlikte bu tablo, bir kavramın divânlardaki yaklaşık sayısal değerini vermesi bakımından, çalışmamızın oldukça mühim bir bölümünü teşkil etmiştir ve kanaatimizce daha sonra yapılacak çalışmalara hazır malzemeler olarak kaynaklık etme vazifesi görecektir. Tablodaki Romen rakamları ile verilen sayılar mefhumun kaç defa kullanıldığını, ‘-’ işareti ilgili kavramın 5 ila 10 adet beyitte, ‘+’ işareti 10’dan fazla beyitte zikredildiğini ve ‘*’ işareti de bir kavramın en fazla hangi şair tarafından kullanıldığını ifade etmektedir.

MEFHUMLAR	NAKŞ ALİ AKKİRMÂNİ	GEVHERİ	FEHİM-İ KADİM	NEF'İ	NÂBİ	ÂŞİK ÖMER	SİNÂN ÜMMİ	NIYÂZÎ-İ MİSRÎ	SUNULLÂH-İ GAYBÎ	NÂİL-İ KADİM
1. BÖLÜM TASAVVUFÎ AHLÂK										
Ahlâk-ı Hamîde			I	I	III		I		+	*
Adâlet	II	-	I	+	+	I	I			-
Âdil		II		+	IV					
Af		I*			I*					
Merhamet		-*								
Müşamaha									I*	
Ayıbı Gizleme	I					III*	I		I	II
Birr						II*	I			
Fazilet		I		IV	+	II	II			
Hüner				II	-*					
Gönül Yapmak					III*		I			
Hayâ	I	II	III		-*	V	III			I
Şerm	I			I	III*					II
Hürmet						I*				
Hilm	I				III*	I				
İffet					IV*					I
İsmet					I*					
İman	IV	-*	I		I	III	II	II		I
Kanaat	I	-	II		+	+	II	I		V
Mâlâya'nîyi Terk						I*				
Mürüvvet		I					II*			I
Sadâkat		IV			III	-*	III			
Sıdk	I	IV		V	+	V		IV		
Salâh		I			III*			I		
Sedâd	I				IV*		I		I	
Sehâvet	I	III	I	+	+	I	III	I		II
Kerîm		I	I	IV*			II			I
Tahammül	I	V		II	-*					II
Teenni						I		II*		
Tevâzu	I		II	I	-	V	I	-*		I
Vakâr					II*			II*		I
Vefâ	II	+	II		-	III	III	I		
Verâ			I		II*					
Ahlâk-ı Zemîme	II*					I			I	
Acziyet				I*						
Benlik	+				I	IV	-	-	+	
Enaniyet	IV				II	V			I	I
Hodbinlik	I		II		+					I
Cehâlet	+		I		II	III	III	III	+	II
Dalâlet	I*		I*				I*	I*		I*
Fısk					I				II*	
Fitne		II	II	-*			III			I
Fesâd					IV*	I				
Gadap								I*		
Gaflet	+	III		II	II	+	-	IV	+	IV
Gıybet						V*	I			
Gurûr	II	-	V	IV	+	+	III	III	IV	V
Ucb					I	III*	I	III*		I

Kibir	I	I	I		III	-*	III	III		
Nahvet			III		-*	I				II
Gülüp Eğlenme	I*									
Gümân	I*				I*		I*		I*	
Habâset						I*				
Haset	I	II	IV	-	+	+*		II		I
Hrs	I		I		-*	III	V	I		I
Hisset			II		-*	II				I
Hasîs	II*		I	I	II*			I		
Hîffet										I*
Hile	III*	II		I	I	II	I	I		
Âl	I	IV*	I			I	II			
Dâm										II*
Keyd								I*		
Mekr	I		II		III*	III*	I	I		I
Tuzak							I*			
Hubb-ı Câh			II		+*		I			-
Hubb-ı Dünyâ	I	III			-	V	-*	III		II
Hubb-ı Mal	I	I	I		II	III*	III*	I	I	I
İftira	IV*	II				I			I	
İlhâd								II*	I	
İnat	V*			I				I		
İnkâr	+*	II		II	I	I	II	IV	II	
İsrâf					II*			I		
Kalp Kırma	III	I			III	III	I			IV*
Reşk-Kıskançlık			I	-*	-*					I
Kin	I	II	I		IV*	IV*		I		I
Garaz						I*			I*	I*
Buğz	III				I	-*	I	I		
Adâvet	III*					II	I	I		
Küfr (menfi)	+*					I	II		I	I
Küfr (müsbet)	V*		I							
Küfr / İmân							-*	V	III	I
Mâla'yânî						III*			I	
Mesâvî						II*				
Müdârâ			I*	I*						
Nifâk					-*					
Riyâ			II	V	+	-	III	V	I	+*
Zerk			I	I	I		II	III*		
Gösteriş	I				II*					
Rüşvet					I*	I*				
Sebeplere Tevessül	II		II		-*			I		I
Sefâhet		I*			I*			I*		
Suizan						II*	I			
Şehvet	II				I	III		I	V*	I
Şikâyet		I		II	IV*					III
Şirk	-							II	+*	
Şirk-i Ahfâ	+*								I	
Şöhret				I	-*	I	III	II	I	I
Ad-San	I						III*	I		
İtibar					IV*					I
Nâm							III*	I		
Nâm-Nişân	I	I			I	II*	I	I		
Şeref	I				II*					I

Unvân					I*					
Tama	I	I			.*		I			
Tezvîr		I*	I*	I*	I*					I*
Tûl-ı Emel		II			+*	IV				
Ârzu					III*		I			I
Dâiye					III*					
Emel			I		+*				I	-
Heves					V*	I			II	III
Murâd		I			III*	I	I	I		
Yalan	I	III			IV*					
Zulmet	+*	V	IV			-	+	-	III	II
Zulüm		I			II	V*	II			I
Zînâ						III*				
2. BÖLÜM: TASAVVUFÎ KAVRAMLAR										
Âdet		I	I				I	II*	II*	
Resm			I		III		I		IV*	
Akl	+*	-	+	+	+	+	-	-	-	+
Akl-ı Evvel	.*		II	I	I		I			
Akl-ı Kül	I		II	III*		II				III*
Âlem			IV	II	I	III		V	+*	I
On sekiz bin âlem	.*		I	I		IV	V	III	II	
Âlem-i Asliyye							III*			
Âlem-i Envâr					I*					
Âlem-i Ervâh	I*		I*							
Âlem-i Gayb	I			I	III*	I	I		I	
Âlem-i Hüviyet	I*									
Âlem-i İtlâk					I*					
Âlem-i Kesret							I*	I*	I*	I*
Âlem-i Kübrâ	V*				I		I		I	
Âlem-i Lâhut	III*			I				II		
Âlem-i Manâ	.*			I						I
Âlem-i Melekût	I*							I*		I*
Âlem-i Nâsut							I			
Âlem-i Sûret						I*		I*	I*	
Âlem-i Süffî	V*			I		I				I
Âlem-i Şuhûd					I*					I*
Âlem-i Ulvî	II*		II*	I		I				
Âlem-i Vahdet	II	I		I			I	I	IV*	
Amâ					I*	I*			I*	
Amel	II				-	II	III	III	II	+*
İbâdet	I	II	I		II	III	I	IV	.*	
Tâat (Müsbet)		II		II	II		I	III	I	
Tâat (Menfi)					I		II	V	.*	
Asıl-Fer					III*				II	
Aşk	+	+	+	+	+	+*	+	+	+	+
Basîret						II*		II*		I
Belâ	.*	IV	-	-		I	-	I	III	IV
Bidâyet						I*				
Nihâyet						I*				
Mebde-Meâd								I	III*	
İntihâ	III						I	IV*	I	
Müntehâ								I*		
Bürhân				I		I	.*	IV	I	
Celisü'l-Hak	II					V*	I	I	V*	
Cemâl	+	+*	-	III	III	-	-	-	+	-
Celâl	I	I						IV*		

Cemâl-Celâl	III	I		I			I	IV*	I	I
Cevher	IV*		I	I	I				I	IV*
Cevher-Araz	IV*		II	I	I				I	I
Heyûla			I	I						I
Çile					II		I		IV*	
Erbâin	III*					II		I		
Uzlet		I	I	I	+	-	V	III	I	II
İnzivâ				II*						
Halvet	II		II	II			II	+	+	I
Celvet			I*					I*	I*	
Çün ü Çerâ			I	I	I		I	II*		I
Davâ	+			-	IV	II	II	IV	III	I
Dem	I	II		IV	I	-*	II	II		I
Destgîr	III	II		I	I	IV*	I			
Devr	+	II			II	-	+	+	+	
Dört Kapı		I				-*	IV	I	-	
Şerîat	+		I		I	III	V	+	-	II
Tarîkat	V				II		-*	II		IV
Tasavvuf	II*				I	I	II*	I		
Hakîkat	+	IV		I	+	+	+	+	+	IV
Mârifet	-	III	IV	-	-	-	-	-	+	V
Erkân	-	-				+	-	I		
Âyin	I				I		III*	I		
Yol	II	-	I		I	+	+	+	+	II
Râh	+	IV	II	I	IV	+		III	IV	II
Tarîk									I*	I*
Esmâ	II					-	V	III	-*	
Müsemmâ							I*	I*		
Esmâ-Müsemmâ	IV							II	-*	
İsm-i Azam			II	II	I	III		I	IV*	
Fetih (Fütûhât)	I*		I*	I*	I*		I*		I*	
Feyz	I		-	+	+	III	V	-	-	-
Firâr	-*	II			I		V			
Gayb	I			I	-*		I		II	I
Havâtr						I			II*	
İlham			I	IV	I		+		-	
Vesvese				I	V*		III	I	II	
Hikmet	III	I		-	-	-*	-	-		I
Himmat	II	II	I	I	+	II	+	I	I	V
Meded		III*		II	I	I	+	I		
İmdâd	I	II*		II*	I	I				
İstimdâd					I*					
İstiğâse					I*					
Müzâheret					I*					
Taâvün					I*					
Yardım		III*								
Hizmet	IV	-	II		III	+	IV	II	II	
Hüviyet	II*		I		I				I	
İkilik	+						I	III	-	I
İlim	+	V	III	-	-	+	+	+	+	-
İnsân	+		II		II	IV	-	-	+	III
Hayvân	-*		I			III	II	II	I	
İnsân-Hayvân	-*				I	I	I	-	V	
İrfân	+	-	+	-	+	+	+	+	+	-
İrşâd	III	IV		I	IV	II	V*	I	V*	II
İstikâmet					II*					
Müstakim					I*					I*
İzzet	I	I			-*	IV	IV	II	I	

Zillet	I	IV	I	I	-*	V	I	I	III	I
İzzet-Zillet		I	I		-*	IV	II	V		
Hakîr					I		II*	I		
Hor		I	I		-*	IV	II	V		
Kâl	IV*			I			II	II	I	
Kâl ü Kâl	V*	I	I		II	V*	IV	II	I	
Kalp	+	V	-	-	+	+	+	+	+	V
Derûn	-	+	-	III	+	V	I	II	I	-
Dil	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+
Gönül	+	-	IV	+	+	+	+	-	+	+
Hatır			IV	-	+	III			I	+
Sîne	II	IV	+	+	+	I		II		+
Kemâl	-	-		III	-	V	V	IV	V	-*
Kerâmet	III	III		V	-	-*	III	II	I	
Aslana Binme			I*							
Azı çok etme					I*					
Don değiştirme		I*								
Eşyaya tasarruf etme	I*									
Göge ağma	I*									
Ölüleri diriltme	IV*	I						II		
Ölü kalpleri diriltme	II*	II*				I		II*	II*	
Su üzerinde yürüme					I*					
Suya seccade serme					I*					
İstidrâc		I*						I*		
Müstedric								I*		
Keşf	-	IV	III	-	IV	III	-*	II	-	V
Fâş	V	III	-			+	-	-	II	
İfşâ	II*	I	II*							
Kulluk	-*								I	
Ubûdiyet	III*				I					
Lâ	III						-*	II	II	
İllâ	III*						II			
Lâ-İllâ	+					II	V	II	+	
Lâ-mekân	V	II	I	II	I	V	+	-	-	I
Bî-nişân	III		II		I		IV	-*	II	I
Ledün İlmi	+					-	+	-	+	II
Maksûd	+	III	I		-	III	III	-		II
Mâsivâ	-				III	+		-	IV	I
Sivâ		I			-	I	+	V	III	I
Gayr	+	-			V	I	+	-	-	I
Mazhar	V	V		II	I	+		III	-	I
Mecmau'l-Bahreyn								I	II*	
Mecmau'l-Ezdâd									I*	
Medlûl			I*		I*					
Melâmet	II	+	-	III	+	+	IV	II	IV	III
Ta'n	I	+	-	I	+	+	-	III	II	II
Dahl				III*						
Dahhâl							I*			
Mücâhede	IV			I	IV	V	+	+	I	II
Perhiz			I		I			III*		
Riyâzet					III*					
Nazar		-	V	II	+	V	-		II	III
Nigâh		-	+	+	+	+				+
Bakış		+				-				
Nefha	II	II	I			I		+		
Nefy		I			III*					
İsbât	IV*		II	I	I	III		II	II	II
Nefy ü İsbât	III*				I			I	III	I

Nefs	+*	I		I	+	+	+	+	+	-
Nefsi Bilmek	+			I	I	IV	-	-	+*	
Özü Bilmek	+						II		+*	
Kendini Bilmek	II						I		+*	
Hevâ	+	I	I	I	+	+	-	III	IV	+*
Etvâr-ı Sebâ	I							II*		
Nefs-i Emmâre	III	I				IV	I	-*		
Nefs-i Levvâme	I*					*				
Nefs-i Mülhime						I*	I*	I*		
Nefs-i Mutmainne						I*				
Nefs-i Râdiyye						I*		I*		
Nefs-i Mardiyye						I*		I*		
Nefs-i Kâmile						I*		I*		
Nûr	+*	I	-	III	-	V	+	-	IV	-
Nûr-ı Muhammedî	III					V*	II	I		
Halvet der Encümen					I		I	II*	I	
Hûş der Dem									I*	
Nazar ber Kadem										I*
Nigâh daşt						I*				
Vukûf-ı Kalbî									I*	
Yâd daşt							IV*	II	I	
Yâd kerd		I*		I*						
Remz	-	I	V	I		IV		-*	V	
Rümûz	III	I	II	I		III		II	I	
Nükte	I*		I*	I*				I*		
Rûh	I	I				I	III	V*	IV	II
Ru'yet	II*						II			
Rüyâ	I								III*	
Vâkıa	+*									
Sefer	III		II			IV*	II	III*	II	I
Seyr	II				I	+*		I	I	
Sülûk	I				II*		I	II*		
Seyr ü Sülûk	+*					I		I	I	
Seyr-i ilallâh	II*							II*		
Seyr-i fillâh							I*		I*	
Seyr-i maallâh	I						+*	I		
Seyr-i anillâh							II*			
Semâ	I	II	+	III	-	-		+*	I	IV
Devrân	I					II	III	V*		
Raks			I						II*	
Semâh						IV*				
Dönme	I			I				IV*	I	I
Sır	+*	V	-	-	-	+	+	+	+	II
Esrâr	+*	IV	-	+	+	+	-	-	-	-
Râz	-	V	+*	+	+	-	III	I	IV	+
Seher Vakti	I	I		I		+*	I			I
Sohbet	III	II	I	V	-	-	+	II	+*	I
Sudûr	-	I	I		I		+*	II		
Şâbb-ı Emred							I*		I*	
Şatahât	+*					+	+	+	+	
Türrehât									I*	
Ene'l-Hak	+*	II	IV		I	II	+	V		
Taalluk	I	I		I	V	+*	IV		I	II
Alâyık				I	III*	I		I		I
İzâfât								-*		
Kayd			I	I	III	V*		II		II
Taayyün	II				I		II	I		
Taklîd			II		III*	III*	I		II	

Tahkik				II*	I		I			I
Taklid- Tahkik					I			I	II*	
Tasfiye	+*	II	III	-	+	+	+	+	+	V
Tayy-ı Mekân	II		I	III*	II	I			II	II
Teberrâ				I*		I*		I*		
Tecellî	+	III	+	I	+	-	+	+	+*	+
Ahadiyet tecellisi							II*		II*	
Vahidiyet tecellisi							II*			
Şuhûdî Tecellî	I		I			II		.*	-	II
Tecerrüd			V*	I	V*		II	I		IV
Soyunma	I	III				.*		IV		
Ten	+*	I		I	I	II	II	II		III
Cism	V	IV				I		+*	II	I
Cân	+	+	-	1		II	+*	+	+	+
Cân Gözü	.*					III	.*	IV		
Cân Kulağı	I						II*			
Cân Verme	+	+	III	V	I	V	+*	+	-	II
Ten-Cân	-	-				I	III	+	+*	I
Terakkî	I*	I*						I*		
Terk	+*	+	IV	III	+	+	+	+	-	-
Ferâğ			III	I	II			I		IV*
Ferâgat	I	+			IV	+*	II	I		
Tevfik				IV*	I		II			
Tevhîd	+		I	I	I	III	+*	+	+	II
Vahdet	+	-	III	-	-	+	+*	+	+	+
Kesret	+*			I		I	II	II	-	V
Vahdet - Kesret	V		I	II	-		III	+*	+	III
Vahdet-i vücûd	+	I			-	IV	V	+	+*	-
Vahdet-i şuhûd	-		II		I		-	+*	IV	II
Urûc	III*				I			I		
Mirâc	+*						I	I	V	
Üveysilik			I							
Vâridât	I			I			IV*	I	II	
Vehb	V*	III		I		I			II	
Varlık	+*		III	I	III	V	+	+	+	II
Vücûd	-	I	-	II	+*	V		II	V	III
Yokluk	I	I	IV		-	I	.*	V	II	
Varlık - Yokluk	I		I		IV	I	.*	.*	II	
Vasl	+*	+	II		+	V	+	+		II
Visâl	+	+*	I		+	+	IV	IV	III	V
Vuslat	+*	+	-	-	+	-	+	V	-	+
Vâsıl	IV		I		I	II	IV	II	V	
Allah'ı Bulmak	+*					III	II	III	IV	
Allah'a Varmak	I*						I*	I*		
Allah'a Ermek	.*					I	IV	II	II	
Allah'a Dönme								I*		
Firkat	II	+*	V	III	V	+	IV	V	I	II
Firâk	+	+*	I	III	-	II	III			III
Ayrılık		I*				I*		I*		
Cüdâ	I	V*	I				IV	II	I	
Hasret	+	+*	V	I		III	V	II		III
Hicrân	II	+*	IV	V	+	-	I	I	I	IV
Hicret		II*								
Velâyet	II				.*		II			
Yaratılış-Kün	IV	I			V	+*	IV	IV		
Zâhir				I	I	I	V*	I	I	
Bâtın	I			I	I	I	II			
Zâhir-Bâtın	I			I	III	II	IV		.*	

Sûret	IV		I		II	II	V*		II	II
Sîret								I*		
Sûret-Sîret	III			II	II		-*	III	II	
Kısr							I*	I*		
Lüb							I*			
Kısr-Lüb					-*					
Mağz	I*									
Kısr-Mazğ					III*					
Zikir	IV	III	IV	I	IV	+	+	+	+	III
Cehrî zikir										I*
Kalbî zikir							V*			
Zikir (Menfî)					I		I	I	II*	
Vird		II		II	II	V*	IV		III	
3. BÖLÜM: TASAVVUFÎ MECÂZLAR										
Âh	I	V	III	III	III	-*	II	II	I	-*
Âr	I	+		I		IV	+	IV		
Nâmûs			I	I	IV*	I	I			
Âr - Nâmûs	II	-			III	+	V	IV	I	
İrz		II				II	V*	IV		
Âyîne	+	II	-	-	+	-		V	IV	+
Mir'ât	+	I	-	II	II	+	IV	III	IV	III
Ankâ		II			II	I	I	IV*		
Sîmurg	I*									
Hümâ	I			I	I		I		II*	
Bâd-ı Sabâ		+	I	I	I			III	I	II
Bârîka								I*		
Berk					I*					
Bâzâr	+	IV	V	II	+	III	+	V	IV	V
Cefâ	IV	+	III		IV	-	II	I		III
Cevr	I	+	V		IV	+				I
Sitem		IV	I	I	V*	IV				
Dert	V	+	III	V	V	IV	+	+	III	IV
Dermân		I*						I*		
Dert-Dermân	+	+	V	I	IV	V	+	+	IV	II
Gam		+	+	+	+	+	I	IV	I	+
Keder		I	III*	I	III*				I	II
Gerd						I*				
Mihnet		+				+	II	IV		I
Istrap					I*					I*
Gussa			II*	I	II*	I				
Hirmân			III*							
Cilâ	IV			I	II	III		II	V*	
Kalay							I*	I*		
Sahrâ	IV*	III	III		I	II	I	I	I	I
Tîh					I					II*
Bâdiye					II*					II*
Beyâbân			I*							
Deşt	I	I	IV*							III
Hâmûn					I*					
Vâdî		+	+		+	+		I	I	+
Kûh		I*								I*
Dâr	V	+	II		I	+	+	V	III	+
Berdâr	V	+	II			V	+	V	II	
Ders	+					III	IV	I	V	I
Beremen			-*	I	II					II
Deyyâr							IV*	II		
Kıssîs				I*						I*

Râhib			II*		I					
Ruhbân	I		II*							
Deyr	I	I	+*		V	II		II	I	-
Savmaa			II*	I	II*	I				II*
Havrâ		I		II		I				
Künişt			I*		I*					
Berehmen-hâne					I*					
But-gede				I*						
But-hâne								II*		
Sanem-hâne			I*							
Mabed			II*							
Sümnât					I*					I*
Nâkûs			III*							
Ceres				I*						
Put	II	I	+*	II	II		I			IV
Sanem			-*	I	I	I		I		III
Zünnâr	IV	III	+*		II	I	III	III		V
Din	II	I	-*	I				I		I
Mezhép	+*		II							
Gurbet	I	+*	I		II	IV	I	II		
Gûy	IV						+*	I		I
Çevgân	-*			I			I	I		I
Gûy-Çevgân	+	I		II		I	+*	V		IV
Gül-Bülbül	I		I	I	III*	III*	II		I	
Bülbül	III	II	III		III	IV	III	III		-*
Hac	III*	I					II	I		
Harâbât		I	II	-	+*	II				III
Meyhâne		IV	-	-	+*	IV	III	IV		IV
Meygede	I		III	V	+*	I				V
Humhâne				I*	I*					I*
Hâne-i Humâr		I*								
Der-i Muğân										I*
Harâbâtî	I			II	IV*			I		
Harâbât Ehli				I		IV*	I			
Muğân			I		I					I
Pîr-i Muğân	I	I	IV	III	+*	I				V
Muğbeçe			-*		I	I				I
Sâkî	-	-	+	+	+	II	-	I		+*
Bâdefürûş			I	II*						
Meyfürûş					I*					
Hammâr							III*			
Bâde	IV	IV	+*	+	-	+	I		II	V
Dolu		-*		II						
Hamr	I					I	I	II*		
Mey	V	V	+	+*	+	-	+	II		+
Sahbâ	I		I	IV*	IV*	I				III
Şarâb	+	IV	+	+	-	+	+	V	III	+*
Şerbet	V	II			I	III	-*	II		
Duhter-i Rez				III*						
İçki		I*								
Müdâm						I*				
Mül		I	III*	I						
Şıra			II*							
Câm	+	+	+	+	-	+*	+	II	I	
Kadeh			I	III	II	+*		III		II
Peymâne	I	II	-	-	+*	IV	III	I	I	V
Sâgar				V	-*					II
Ayak		II	I		III*					II

Hum					I					II*
Kâse				I*				I*		
Kırba							I*			
Piyâle					I	I				II*
Rıtl-ı Girân			I	V*						
Sifâl			I*							I*
Sürâhi		I*			I*					
Tas		II*				I				
Ayş			I	I				I		III*
İşret		I			IV*			II		II
Cür'a	III		I	-	IV	+*	IV	III		III
Humâr		III	III	.*	IV	I				I
Hüsn	+	+	+	I	+*	-	II	IV	I	+
Iyd	V	+*	I	I			IV	I	I	
Jeng		I	III*	III*	III*	I			I	III*
Pas	I	II			I	+*	III	I		
Kavgâ	III	III	IV	II	-	-	+*		II	II
Küdûret				II		V*		II	I	II
Gill u Gış				I*		I*			I*	
Teşvîş			II		III*				I	
Safâ	II	+*	-	-	+	V	-	V	II	-
Kimyâ		+*	II	III	III	I	I	I	I	II
İksîr					II*					I
Simyâ		I*								
Koku					I	I	I	II	IV*	
Kurbân	+	+	I		I	IV	+*	V	III	
Kuş Dili			I			I		II*		
Külhân						I				V*
Mahrem	III		I	-	-		.*	-	IV	II
Meydân	+*	II		II	IV	+	+	-	I	
Mihmân	III		I		II	II	+*	-	I	
Mihrâb		I	I		IV*	IV*	I	II	I	II
Nağme			I	II*						
Ney		+*	I	II	+	II		I		III
Neyzen					III*					
Mutrib				I						III*
Def					I*					
Çegâne					I*					
Çeng					I*					
Kânûn					I*					
Rebâb			I*							
Harf Sembolizmi	II	III		I	II	-	.*	II		
Nokta	I		II	I	II		II	IV*		
Perde	+*			I	I	IV	+	-	-	I
Hicâb	+*	I			II	I	-	II	+	II
Nikâb	+*		I	I			I	II	II	
Nakş	IV	I	I		+	+	+*	I	II	I
Pişmek		+*	I			III	II	II	III	
Yanmak	+	+	+	-	+	+	+*	+	-	-
Erimek						II*		I		
Hark-Hurka		I					I		II*	
Büryân	IV			I	II	II	+*	I	I	
Renk	+*		I	II	II		II			II
Sâye					III*					
Dehân		.*	I	I	IV	II		III		III
Fem		IV*								
Zekân				I*						I*
Zenehdân		I*			I*					

Gabgab				I*						
Zülâl		III*				III*	III*			
Dil		-*				III				
Diş		-*								
Ân		II*								I
Ben		-*								
Hal			II	I		I		III*		II
Boy		III*				II				
Kad	I	+				I				I
Kâmet		+				II				
Göz		+		II		I	II			
Çeşm		+	+	IV	II			II		+
Gamze		-	+	+	IV	II				+
Dudak		III*								
La'1	IV	+	-	III	-	III		I		-
Leb		+	-	IV	IV	-	III	III		-
Hat		I	+	III	III	I		III		
Kaş		+			I	+	II	V	I	II
Ebrû		III*	II		II	II		I		II
Kırpık		+				I		I		
Müje		I								II
Müjgân		+			I					I
Peykân				I*	I*					
Saç		V*		I		II		IV		
Zülf	III	+	-	IV	III	-		V	I	+
Turra	I		III*	III*						II
Kâkül		-*	I			I		I		I
Gisû			II*							
Yüz	I	+				-	I	-	I	
Vech	-	III	I			-	+	-	I	I
Dîdâr		I	III	I		I	+	III		I
Likâ				I			IV*	II		
Hadd		I						II		
Rû	I	II*			I	I		I		
Ruh		+	V	I	III	I		II	I	IV
Yanak		+				I				
Ârız			I*							
İzâr						II*				I
Simâ		III*								
Âb-1 Hayât	IV	-	-	+	+	-	IV	IV	IV	-
Âb-1 Hayvân		I	V	IV	-	II	-*	-	III	IV
Şebnem					II*	I				I
Teşne	1			II*		I	II*	I		
Bahr	+	+	-	III	IV	-	+	+	-	
Deniz							III*	II		
Deryâ	-	V	IV	II	IV	-	+	-		
Lücce	I		II		V*					I
Kâmûs								I*		
Kulzüm			I*							
Ummân	+	-				III	+	-		I
Yemm		II			-*			I		I
Göl	II*	I								
Habâb				II*	I			I		
Katre	IV		II		I	I	-*	-*	I	I
Mevc			I		IV		-*	V	-*	II
Nehir								II*		
Girdâb	I	IV	III		I	V*				II
Bahrî							III*			

Gavvâs		V	I	II	III	IV	+*	I	I	
Dür	+*	v		1		II	+	V		I
Sadef	-*	I		I	II		I	I		III
Gevher	+*	III			IV		II			
Cevher	I	I			II*			I		I
Mercân		II					III*	I		
Sürme			I		II*	I		I		
Tûtyâ		I*				I*		I*		
Şehîd	III	IV	+*		III	II	IV	I		III
Şem		V*	IV			I	III	III		III
Pervâne	II	+	+*			+	IV	V		+
Şem - Pervâne	-	+	+	-	+	+*		-		+
Tiryâk		I			II*				I	II*
Tûr-ı Sinâ	III	III	+*	III	V	-	IV	II	II	+
Tüccâr							III*			II
Sarrâf	IV*	II			I		I	I		
Vatan	II*		I			I				
Zerre - Güneş			I	I	III	I		-*	III	IV
Zevk			III	-	-		-	IV	-*	IV
Keyif			I*							
Lezzet				I	I	II*	I		I	
Kanma		II*				II*	II*	I		
4. BÖLÜM: TASAVVUFÎ MAKÂMLAR VE HÂLLER										
Makâm	+*		I		I	II	-	V	II	V
Menzil	+*		II		-	+	-	-	I	I
Hâl	II	III*		I			III*	III*	II	III*
Cemiyet	I		II*	II*	II*	I		I	I	I
Tefrika	IV*			I	III	II	I	III	I	
Perişân		I	III*	I	I			III*		
Cem	-					I	III	+*	+	
Cemü'l-cem	IV*					II	III	+*	-	I
Aynü'l-cem	II*								I	
Fark								I*	I*	
Fark-ı Evvel			II		I		I	II	I	IV*
Fark-ı Sâni	I				-*		III	V	V	
Farkü'l-Cem	IV				-		I	-*	-	II
Cem-Fark	I				III			-*	II	
Cezbü'l-Ervâh	II		IV	I	-	-	+*	-	-	II
Cünûn		I	I	IV	+	+*			I	+
Zencîr		IV	IV	I	II	-*	I		I	I
Dehşet/Medhûş			III*	I	I	II		I		II
Edeb	II	-	-	III	+*	+	II		I	+
Fakr	IV		IV		-	-	-	-	V	+*
Gınâ					I	I	II*			II*
İstiğnâ		+*	IV	II	-	-	I			V
Müstağnî		I*	I*	I*	I*				I*	
Fenâ	+	I	-	I	+	-	+*	+	+	+
Fenâ içre bekâ								I*		
Fenâ bade'l-fenâ							I*			
Fenâ ender fenâ	II						+*	III		
Ehl-i Fenâ	I			I	-*					
Fenâfi'ş-şeyh	III*		I				I	III*	III*	
Fenâfi'l-pîr	I						I	I	+*	
Fenâfi'r-resûl			I				III*			
Fenâfi'l-lâh	IV		II	I	I	I	+	-	+*	III
Fenâfi'l-kusûd	III		I				V*		I	
Fenâfi'ş-şuhûd	+			IV	I	II	IV	+	+*	III

Fenâfi'l-vücûd	II				I		-	_*	I	
Bekâ	+*	I	II	I	II		III	V		
Bekâ der fenâ					I*					
Bekâ ender bekâ							II			
Bekâbillâh	I					I	IV*		I	
Fenâ-Bekâ	+*			I	I		-	II	I	
Gaybet	I*							I*		
Gaybet-Huzûr			I*		I*					
Gayret	II	I	II	II	IV*	II	II	I		
Hamd	+	+	V	+	+	+*	+	IV	-	IV
Şükür	II	IV		II	III	+*	-		I	I
Havf				I*	I*					I*
Recâ					II*	I				I
Havf - Recâ	I		II	II	_*	II	I	II	III	
Ye's			IV		+*					
Ümîd	II	I	III	I	+*	II			I	
Ye's-Ümîd			IV		+*					V
Haşyet				I*					I*	I*
Hayret	-	-	+		IV	+	III	-		+*
Hayrân	+*	+	-	II	III	+	+	-	I	V
Vâlih	_*	II	-		III	-				
Heybet		I*			I*			I*		
Hısm		IV*	I	III		I	II			
İtâb			I	I	II*					
Düşnâm					I*					
Üns				I	IV	II	_*	I	III	
Heybet-Üns								I*		
Hüzün		I	+*		V	I	-	I	IV	
Ağlama		-	+*	V	V		IV		II	IV
İhlâs	I	II		I	+*	II	I	II		I
İhsân	I*							I*	I*	
İntibâh							I*			
İstiğrâk	-		+*		-	I	-		-	I
İttisâl	_*						III	I	II	I
İttihâd	_*		I				V	III	V	
Hulûl	I*									
İhtilât	I*							I*		
Kabz	I*							I*		
Kabz-Bast					I*					
Kahr	II	_*		II						I
Lutf	IV	+*	I	II	III			I	I	I
Kahr-Lutf	V		III	II	II	I	III	_*	IV	I
Kurb	+*		I		-	-	-	-	-	-
Bu'd	+*	I		I	I		-	II	-	-
Kanaat	I	III	II		+*	-	II	I		V
Mahv	+*	II	-	I	III	I	+	-	+	II
Sahv-Mahv								I*		
Muhabbet	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+*
Hub					II			I	_*	
Müşâhede	I						I	I	_*	I
Temâşâ	+*	+	-		IV	II	III	V	III	-
Seyrân	II	II	II	I	II	I	+*	V	I	
Nâz	I	+*	V	V	I	II	I			
Rağbet					I*				I*	
Râgıb								I*	I*	
Rızâ		IV	I		+	+	II	II	II	+*
Sabır	V	+	I	III	+	+*	III	V	II	V
SEKR-SAHV										

Müsekker								I*		
Sekrân					I	I	I	II*		
Mest	+	+	+*	+	-	-	-	III	IV	+
Mestân			+*	-	I		V	V	I	I
Mestâne	II	+	+*	-	IV	-	IV	I		I
Sermest			+*		I	-				
Mahmûr		I	I	I			III			V*
Meyhâre			I*							
Meyhor						I*				
Bâdekeş		I*		I*						I*
Sarhoş			II				II	II	III*	I
Ayyâş										I*
Esrük		I*				I*	I*			
Bîhoş					I*		I*			
Bengî									I*	
Huşyâr	I		I	III*				I		I
Ayık	I	II					III*	I	I	
Selâmet	I	II			-*	V	III		I	II
Sükût	III	II	II	I	IV*	II	I	II		
Hâmûş			IV*	I	III	I	I			IV*
Lâl			II*			I	I			II*
Şevk		I*			I*	I*	I*	I*	I*	
Tefekkür	+		I			III	+*	II	II	I
Telvîn	I		I		II	I	IV	IV	I	V*
Temkîn	II									III*
Telvîn-Temkîn	I		I		III*			II		
Teslimiyet	I	-	II	I	+*	-	-	-	-	-
Îtâat		III*			II		I			
Tevbe	V	III		-	+	+*	I			
Înâbe				I*						
Tevekkül		III	II		+*	+	-	I	I	III
Tefvîz	I		II	III		IV		-*	III	II
Vahşet			IV*	III			I		I	I
Ülfet		+*	II		III	V	II	I	I	
Vecd		V	IV	I	+*	+	IV	III	III	III
Yakîn	I			I	II*	I				
İlme'l-yakîn		I				II*	I			
Ayne'l-yakîn						II	-*			
Hakka'l-yakîn	II						-*	I	I	
Zühd (Müsbet)			II	III	-*	III		I	I	
Zühd (Menfî)	I	II	-	-	+*	V	-	IV	III	-
Takvâ		III		II	II	+*	IV	II		
5. BÖLÜM: TASAVVUFÎ TİPLER										
Abdâl	II	-	II	I	II	+*		IV		-
Âbid	I					III*	II	II	I	
Abd	I*	I*	I*	I*	I*			I*	I*	
Bende		I*	I*					I*	I*	
Kul		III*						I	I	
Kul (Âşık)		+*								
Kul (Mürîd)	V*					II	I	I		
Ahfiyâ						I	I	I	II*	
Âkil	-	IV	II	V	V	+*	II	III		I
Âlim	V*			III	II	IV		III	II	IV
Dânâ		I	I	-*	IV	III	-*		III	I
Anîd			II*	II*						
Hâris	II				I	III*	I			I
Hâsîd	I	II	+	+	+*	III			III	IV

Ârif	+	-	-	-	+	+	+*	+	+	+
Asfiyâ							I*	I*		
Etkiyâ								I*		
Âşık	+	+*	+	+	+	+	+	+	+	+
Maşûk	+	+	+	+	+	+	+*	+	+	+
Âşinâ	I	-*	-	I	II	IV	I	IV	I	I
Bîgâne	IV*	I	IV*	III	II	I	IV*	IV*		I
Âşinâ-Bîgâne			V	I	-*	-*		I	II	
Yâd	I	+*				II		II		
El		+*								
Avâm	II*				I					I
Âmm	IV*	I		I			I			
Olur Olmazlar		I*								
Bed-fiâl						I*				
Nâmerd		I*				I*				
Nâşi		III*				I	I			
Değme	II	I			I	I	III*	I		
Denî	I*	I*		I*				I*		
Ednâ		III*		III*	II	II	I			
Dûn						I*				
Ham										I*
Çiğ								I*		
Hasîs			I*					I*		
Leîm			I			II*		I	I	
Nâ-cins			I*							
Nâkes										I*
Nâkıs					I*		I*	I*		
Havâs	I*							I*		
Hâss										
Ehâssü'l-havâs										I*
Havâs-ı hâss							I*			
Âzâde	I	I	II	V*	IV	I	I	I	II	IV
Câhil	I	II		II	-	+*	-	III	-	IV
Nâdân		+	I	V	-	+*	-	-	-	I
Ahmâk	II	II		II		III*			I	
Cavlakî			I*			I*				
Çâr-darb						I*				
Ebrâr	IV	I				I	-*			
Mukarreb	III						IV*	I	I	
Ehl-i dil	II	-	+	+*	+	-	I	III		+
Erbâb-ı dil			II	+*	III					+
Ehl-i hâl	-	IV	I		I	IV	III	III		II
Ehl-i kâl	I						V	II		
Ehl-i nazar	II			II	V	II				I
Ehl-i Tecerrüd					IV*					III
Fâriğ			II	I	I	IV*	IV*	I	I	
Ûryân	III	III	I		III	-	V	-*		
Er	+	I				-	+	-	+*	
Fetâ						III*	II			
Merd	+*	IV			III	II	IV	I	I	II
Merdân	III		I		II	I	-*	I	-	
Merdâne	I			I		II	+*			
Yiğit		IV*					I			
Eren	IV	-				-	+*	III	+	
Fâkih			I*			I*		I*	I*	
Hâce				II*	I	I		I		
Molla	I			II*		II*				
Müftî	I			V*						

Müctehîd				I				I		
Fakîr					-*	I		II		I
Fâsik		I*			I*	I*				
Fâsid				III*		I	I	I		
Gâfil	IV	II	I	I	II	+*	+	II	II	I
Miskîn	IV*						I			
Garîb	I	-*	I			III		I	III	
Ûftâde		-*		I	I	II				
İbnü'l-Vakt		II	I		I	IV*				
Ebu'l-Vakt								I*	I*	
İhvân	IV*				II			I		
Muhîb				I*		I*				
Yârân	II	II					I	III*		
Yoldaş		I				II*	II*			
İnsân-ı Kâmil	+*	I			I	II	+	II	I	
Kâmil	+*	-	-	-	+	+	-	-	III	V
Kâfir (Müsbet)			III*				I			
Kâfir (Menfî)	III	-*	III	I			II		I	II
Münkir	+*	II		III	II		+	I	IV	I
Münâfık	IV*			I	II	II	II		I	
Kalender				II	II	IV*				I
Kâşif						I		II	II	
Kutb	I			-	-*	II	I	I	-	
Kutbu'l-Aktâb		I*								
Gavs					II*					
Ferd	I			I	I			II*	I	
Lâubâli			I	III	IV*					
Nedîm				I*					I*	
Mahcûb			I	I	V*				II	
Mecnûn	I	IV	-*	II	II	III		II		II
Âvâre	II	II	II	II	III*	I				II
Dîvâne	II	+*	+	+	V	V	V	III		
Ser-gerdân	IV*	I		I			III		I	
Meczûb				I					II*	
Melâmî			I*						I*	
Rüsvâ		III	IV*	IV*	III	II	II	I	I	
Muhakkık	II	I		II	I	II	I	IV*	I	
Muvahhid	II				I		V	II	+*	I
Mübtedî	I*					I*			I*	
Müntehî									I*	I*
Mücâhid	III*							I	I	
Müddeî	II*	I		I			I	I		II*
Mürâî	II				-*		II			III
Sâlûs		II	II		III*	I				
Mürîd ve İlgili Kavramlar										
Mürîd	II	I		I	II		III	IV*	I	
Murâd								II*		
Dervîş	II	+			V	+*	+	+	+	III
Sâlik	+*		I	I	-	V	III	+	III	-
Tâlib	-	I	I		I	-	+	-	+*	I
Âşık							I*			
Bende	I*				I*		I*			
Bülbül				I*		I*	I*			
Cân						I*		I*		
Kul	V*					II		I		
Şâkird						I*				
Yâr	I*									
Mürşid ve İlgili Kavramlar										

Mürşid	+		II	V	IV	-	+	-	+*	V
Mürşid-i Kâmil	+*					II	-	II		
Azîz					II*	I				
Babâ				I*						
Dede	I*				I*	I*				
Ehil	-*					III	I			
Ehl-i Hak							II	-*	V	
Ehlullâh					II	II	III			
Hak Dostu							I	-	+*	
Pîr	-	-			IV	-	-	-	+*	IV
Şeyh	+*	II	I		-	III	III	-	I	
Meşâyih	I*						I*			
Ulu		I*				I*	I*	I*		
Velî	IV	I	I		I	II	V	+*	+	
Evliyâ	+*	II	I	-	+	-	+	V	+	II
Zâviyedâr										I*
Cânân	I*				I*					
Dil-i Âzâde			I*							
Efendi						I*				
Erbâb-ı Nefes					I*					
Hakîm					I*					
Hızır			II				I		V*	
Hünkâr						I*		I*		
Lokmân							III*	I		
Mürebî	V*									
Pîşva										I*
Rehber	I				I		II*	I		
Rehnümâ	I		I		I			II	I	III*
Sarbân			I*							
Şâh					I	II*				
Tabîb			I			I		I	II*	I
Üstâd			II		II	V*				
Pârsa			I		III*					I
Rakîb		+	III	I	+	+*				I
Ricâlü'l-Gayb	I		I		II	II		I	-*	I
Üçler	II					III*	I			
Yediler	I					III*	I			
Dokuzlar							I*			
Kırklar	I	I				III*	I			
Binler	I*									
Rind		II	+	+	+	-		I	II	+*
Sâdık	IV	+*		I	-	+	-	-	II	
Sâlih	I*					I*		I*		
Fâzıl				II*	II*					
Seyyâh		II				-*	III	I		
Sûfî	I	IV	+	+	-	+	II	III	+*	IV
Mutasavvıf	I*					I*				
Şâtr	I*			I*						
Tercemân				I	I				III*	II
Vâiz		+			+*	V		-	II	-
Nâsîh	II		IV*	IV*		I	I			I
Hatib						I*		I*		
Vâkıf	III		I		II	+*	I	III	III	II
Âgâh				III	-	-	V	III	-	+*
Yâr	-	-*		I	II	V	-	IV	I	I
Ağyâr	+	+	II	II	+	+*	+	-	I	IV
Adu	I	+*	I	II		+	I		I	
Zâhid (Menfi)	+*	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Zâhid (Müsbet)				I	III	V*		I		
Zâkir						II	V	II	.*	
Zâlim		.*	III	I	I	III				
Gaddâr					I*	I*				
Zamâne		II		I	V*		I		I	
Zındık					I*				I*	
Mülhid	I			I		I		V*	III	
6. BÖLÜM: TASVVUFÎ (İŞÂRÎ) YORUMLANAN ÂYETLER ve HADİS RİVÂYETLERİ										
Erinî	I		III*							
Len Terânî	III*		II	I			III*	I	II	I
İnnî Ene'llâh	I						II*			
Kâbe Kavseyn	V*					I	II	IV		II
Ev Ednâ	V*				I			I		
Kâbe Kavseyn- Ev Ednâ	III							.*	II	
Mâ Evhâ					III*	II		I	I	
Kâlû Belâ	II		I		I	-	.*	I		
Elest	+	-	-	II	IV	.*	-	-		II
Ezel	+	+	IV	.*	-	-	-	V	III	I
Mak'adu Sıdk	V*									
Sekâhüm Rabbühüm	I*							I*		
Semme Vechullâh					II			V*	II	
El-Fakru Fahrî	III*					I	III*	III*		
Kenz		II				I	.*	I	IV	
Küntü Kenz	-					II	.*	-		
Levlâke Levlâk					V*		II	II	I	II
Lî Ma'allâh	III*						II	I	I	
Aref	.*									
Men Aref	III					IV	III	V	.*	
Nefsi Bilmek	+			I	I	IV	-	-	.*	
Özü Bilmek	+						II		.*	
Kendini Bilmek	II						I		.*	
Mûtu Kable En-Temûtu							II*			
Ölmeden Evvel Ölmek	.*						IV	IV	IV	
7. BÖLÜM: TARİKATLAR VE TARİKAT USÛLLERİ										
TARİKATLAR										
Bektâşîlik						I*				
Celvetiyye								I*		
Cerrâhiyye						I*				
Gülşeniyye										.*
Halvetiyye	I				II		.*	I		.*
Hamzaviyye								I*		
Kâdiriyye					.*					
Mevleviyye			.*	II	IV					I
TARİKAT USÛLLERİ										
Baş Açık Yalın Ayak	I*		I*			I*	I*	I*		
Biat	I					I		I	II*	
Bel Bağlama								I*		
İntisâb Etme				I	II*					
El Alma	I		I					I	III*	I
El Tutma	III*	I								
Etek Tutma	I					I			II*	
El Verme					I*					
El Öpme		I*				I*				
Ayak Öpme										I*

Yüz Sürme	II*				I	II*		I		I
Ayağa Yüz Sürme	I*									
İkrâr Verme	+*	III				+	III	III		
Ahd Etme	II	-	I		II	+*	IV	V		
Cem Olmak	I*					I*				
Cerre Çıkmak					I*					
Divân Kurma	I*									
Divân Durma		III*								
Eyvallah		I*								
Gönül Gözlemek									I*	
Gülbang						II*				
Halka			I*		I*			I*		I*
İcâzet Verme			I*		I*					
İstihareye Yatma					III*					I
İtikafa Çekilme						I*				
Murâkabe Yapma					I				II*	
Nefes Üfleme					IV*			I	I	
Nutuk Çekme	I					I	IV*			I
Telkin Verme	I*						I*	I*		
Nasihât Etme		I	I		I	II*	I	I		
Râbîta Yapma	I	-	IV	I	-*	III			II	III
Silsile						I	II*		I	
Tevbe Etmek					I*					
Teveccüh			I			II		I	IV*	I
Tevevül					I		II*	I		
Tasarruf	I			I	III*			I	II	
Ziyaret						I*				
8. BÖLÜM: TARİKAT MEKÂN, KIYÂFET VE ÂLETLERİ										
TARİKAT MEKÂNLARI										
Tekke		-				+*				
Tekye		I			-	+*		II		II
Âsitân	I	I		II	+*	IV				I
Dergâh	III	-			+	+*	III	III	III	II
Mevlevî-hâne						II*				
Ocak	I*				I*	I*				
Eşik	-*						I	I	I	
Hankâh			II		II	II				+*
Ribât										I*
Zâviye										I*
Meclis									I*	
Türbe		I*								
TARİKAT KIYÂFET ve ÂLETLERİ										
Aba		IV				-*		II	I	I
Cübbe			II		II		III*	I		
Hırka	I	-	III	V	V	+*	-	III	I	IV
Hil'at						I*	I*		I*	
Hulle			I			II*				
İhrâm		I				III*				
Kabâ	I	V	II		I	+*	I	II		I
Kepenek						I*				
Kisve								I*		
Lebâçe					II*					
Palâs		I*			I*					I*
Pîrhen					I*					
Tennûre					I*					
Atlas		I		II*	II*	I				I

Çul		III*				I				I
Dîbâ		I		II*						
Kîrpâs					I*					
Nemed				II	III*	I				I
Peşmîne			I	II*		I				
Ridâ		III*	II		I					I
Sof								I*		
Şâl	II	-*				V	V	IV		
Arakçın		I*								
Destâr	I	II			-*		II			
Külâh		I	I	II*	II*					
Serpûş										I*
Tâc	I	+	I	IV	III	+*	I	V	-	I
Âsâ		II			IV*			I	I	
Bûriyâ					II*			I	I	
Hasır					I*					
Ferş	I*									
Cilbend								I*		
Destmâl					I*					
Kemer					I	II*				
Keşkûl					I*					I*
Lûle					I*					
Misvâk					III*					
Na'lin										I*
Kefş					II*					I
Pâlheng				I*		I*				
Post	I	+*				V	I		I	
Seccâde	II	II	I	III*	II			I		I
Taht		I				I	I	IV*	II	I
Tesbih		III	I	IV	+*	I	I	I	I	
Sübha			II	I	V*					I
9. BÖLÜM: SÛFÎLER, ŞEYHLER ve MUTASAVVIFLAR										
KADÎM SÛFÎLER										
Abdulkâdir-i Geylânî										-*
Bâyezîd-i Bistâmî			II*	II*						I
Bedreddîn-i Simâvî								I*		
Vâridât								-*		
Cüneyd-i Bağdâdî										II*
Dede Ömer Rûşenî				I*						
Ebûbekir Şibli										II*
Ebû Saîd Ebu'l-Hayr										I*
Emîr Hüsrev-i Dihlevî				I*						
Matlau'l-Envâr				I*						
Emîr Sultân						II*				
Eşrefoğlu Rûmî						II*				
Ferîdüddîn Attâr				III*				II		II
Mantuku't-Tayr								II*		
Hacı Bektâş-ı Velî		IV*				III				
Hakîm Senâî				II	+*					II
Hadîka					II*					
Hallâc-ı Mansûr	+	+*	-		I	+	-	V	IV	-
Hasan el-Harakânî			I*							
Hüsâmeddin Çelebi				I*						
İbrâhim bin Edhem		I		III	II			IV*	I	I
İbrahim Gülşenî				I*						
Manevî				I*						
Külhânî-i Lâyhâr				I	+*					II

Mevlânâ			I	+	+*	I				
Mesnevî			I	I	+*					
Fîhi Mâ Fîh					I*					
Molla Câmi				II*						
Sübhatü'l-Ebrâr										I*
Muhyiddin Arabî				I	+*			I		
Fütûhât-ı Mekkiyye					+*					
Füsûsü'l-Hikem					+*			II		
Nesimî		IV	I			V*			I	
Nizâmî					I*					I*
Hamse					I*					
Mahzenü'l-Esrâr					I*					I*
Sadî-i Şîrâzî					I*					
Gülistân		I	II*		II*					
Bostân		I*			I*					
Şems-i Tebrîzî			+*		I				I	
Şeyh San'ân						I*				
Üryânî Mehmed Ded						I*				
Veysel Karânî						I*				
Yûnus Emre						I*		III*		
Zünnûn-ı Mısırî					I*					I*
MUASIR MUTASAVVIFLAR										
Azîz Mahmûd Hüdâyî					I*			I*		I*
Burunsuz Mevlî						-*				
Eroğlu Nûrî Efendi							+*			
Hâcî Murâd-ı Kırîmî	+*									
Mazharî Sultân							+*			
Niyâzî-i Mısırî							I*			
OlanlarŞeyhi İbrahim									+*	
Saçlı İbrahim Efendi										-*
Şeyh Ebûbekir Efendi						-*				
Haydâr-ı Üsküdârî						-*				
Şeyh Muhammed							*			
Şeyh Şerîf Efendi						*				
Ümmî Sinân								+*		
Zuhûrî							I*			

SİSTEMATİK İNDEKS

Sistemantik indeksin hazır malzeme sunma gibi bir faydası olduğu gibi, şairlerin tasavvuf dünyasını ilk bakışta ele verme gibi bir özelliği de vardır. Söz gelimi ‘zâhir/bâtın, şerîat/hakikat’ koduyla verilen bir beyt, ‘müridin dışı şerîatle derûnu da hakikatle dolu olmalıdır’ ifadesini ihtiva edebilirliğini göstermektedir. Bu da sistemantik indeksin, tasavvufî mefhumların diğer tasavvufî mefhumlarla nasıl bir irtibatı olduğunun tespitinde önemli bir gösterge olarak büyük bir kolaylık sağlayacaktır. Sadece sistemantik indekse dahi bakanlar, kavramların kompleks ilişkisi içerisinde zorlanmadan sıyrılıp mevzuya hâkim olabileceklerdir. İndeksin gerekçesi, ilgili mefhumları kolayca bulma imkânı vermek, başka çalışmalara hazır malzeme sağlamak, tespit edilip de değerlendirmeye tabi tutulan ya da mevzuyu kendisinden daha güzel bir şekilde izah eden beyitlerin gölgesinde kaldığı için metin içerisinde yer verilmeyen beyitlerin divânlardaki yerlerini göstermektir. Bu sayede, sistemantik indekste gösterilmek suretiyle çalışmanın hacmini haddinden füzûn bir şekilde artıracak beyitler, anlam yoğunluğu içerisinde boğulmaktan, çerçeve genişliği içerisinde yitip gitmekten muhafaza edilmiştir. Bunun bir başka faydası ve husûsiyeti de, yukarıda da vurguladığımız gibi, yüzyılları mukayese edecek çalışmalarda, araştırmacıların en azından 17. yüzyıl şiirinin kalburüstü şairlerinin şiirlerinde geçen tasavvufî terim ve mefhumların derli toplu bir şekilde ulaşabilecekleri malzeme membaı vasfı taşımasıdır. Bu sebeplerden, büyük bir titizlik, hassasiyet ve sabırla oluşturduğumuz sistemantik indeks, çalışmamızın mühim bir yerini teşkil etmiştir.

Kemer-bend-i ʃarīkat olsa sâlik dest-i mürşidden

Berehmen-hâne-i taklîdde zünnâra yer ʃalmaz “Nâbî-Gazel 283/4”

Kemer, sâlik, mürşid, taklîd, berehmen-hâne, zünnâr gibi birden fazla unsuru bünyesinde barındıran yukarıdaki beytin ihtiva ettiği kavramların her biri, tekrar yazılma külfeti ve zorluğu düşünülmezsizin “NB. G. 283/4” kodu ile:

Kemer / Sâlik: NB. G. 283/4.

Kemer / Taklîd: NB. G. 283/4.

Kemer / Zünnâr: NB. G. 283/4.

Gibi şekillerde hiçbir kombinasyonu ihmal edilmeden sistematik indekste teker teker yazıldı. Kavramlar terhib-i bend, muhammes, koşma gibi son mısra ya da beyitleri tekrar eden nazım şekillerinde şiirin yalnızca ilk bendinde ya da beyitinde değerlendirildi, redif olanlar da ilk beyitte ele alınarak kodlandı. Tamamı aynı mefhumla örülü manzumelerin nazım şekli ile birlikte numarası verilirken beyit ya da bend numaraları yazılmadı.

Secde eyle öziñe şeytân gibi itme gurûr

Kendözini bilmez iseñ Ğâlimem dime şağın “Sun‘u’llâh-ı Gaybî 85/3”

Yukarıdaki beyitte geçen ve tezin kapsamında olmayan ‘cennet, Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Ali (r.a.)’ gibi unsurlara da münasebettâr olduğu kavramlarla beraber sistematik indekste yer verildi. Tezde her ne kadar ‘şeytan’ diye bir başlık yoksa da ‘şeytan gibi gurûr edersen âlimim deme’ ifadesi sistematik indekste şeytanın merbut olduğu kavramlardan gurûr ve âlim ile birlikte fişlenerek ‘Gurûr / Şeytan: SG. 85/3’, ‘Âlim / Şeytân: SG. 85/3’ gibi ikili şekilde sistematik indekste yerini aldı.

I. BÖLÜM: TASAVVUFÎ AHLÂK

I.1. AHLÂK-I HAMÎDE:

Ahlâk-ı Hamîde / Ahlâk-ı Zemîme: SG. 113/4.
Ahlâk-ı Hamîde / Amel: SG. 91/2.
Ahlâk-ı Hamîde / Ârif: SG. 91/5.
Ahlâk-ı Hamîde / Çile: SG. 91/3.
Ahlâk-ı Hamîde / Esmâ: SG. 91/3.
Ahlâk-ı Hamîde / Halvet: SG. 91/3.
Ahlâk-ı Hamîde / Hubb-ı Mal: FK. MST. 2/3/8.
Ahlâk-ı Hamîde / Hz. Peygamber: ÜS. 74/6.
Ahlâk-ı Hamîde / İlim: SG. 91/1, NB. G. 98/4.
Ahlâk-ı Hamîde / İncitme: SG. 84/6.
Ahlâk-ı Hamîde / İrfân: SG. 113/8.
Ahlâk-ı Hamîde / Kemâl: SG. 91/6.
Ahlâk-ı Hamîde / Kâmil: SG. 91.
Ahlâk-ı Hamîde / Mârifet: NB. G. 98/4, SG. 91.
Ahlâk-ı Hamîde / Mürîd: SG. 113/4.
Ahlâk-ı Hamîde / Mürşîd: SG. 90/10.
Ahlâk-ı Hamîde / Müstağni: NB. G. 572/6.
Ahlâk-ı Hamîde / Nahvet: NB. G. 126/7.
Ahlâk-ı Hamîde / Rüiyâ: SG. 91/6.
Ahlâk-ı Hamîde / Sûff: SG. 91/6.
Ahlâk-ı Hamîde / Tâlib: SG. 91/1.
Ahlâk-ı Hamîde / Üstâd: FK. MST. 2/3/8.
Ahlâk-ı Hamîde / Zikir: SG. 91/1.
Ahlâk-ı hasen: NB. G. 126/7.
Ahlâk-ı ilâhî: NB. G. 572/6.
Hulk-ı azîm: SG. 84/6.
Hulk-ı hasen: SG. 91/5.
Hulukun azîm: ÜS. 74/6.
Hüsn-i ahlâk: NF. K. 17/46.
Hüsn-i hulk: FK. MST. 2/3/8, SG. 100/4, SG. 113/4.

I.1.1. ADÂLET: NAA. G. 159/4, GE. 21/3, GE. 389/1, GE. 391/1, NF. K. 4/27, NF. K. 4/56.
Adâlet / Delâlet: NF. K. 3/32.
Adâlet / Fitne: NF. K. 19/31.
Adâlet / Nefs: ÇNAA. G. 5/15.
Adâlet / Nüşîrevân: NF. K. 4/41, NF. K. 5/39, NF. K. 8/18, NK. K. 11/11, NK. K. 27/11, NK. K. 10/17.
Adâlet / Nizâmü'l-Mülk: NF. K. 38/1, NF. K. 38/14, NF. K. 56/4, NK. K. 27/24.
Adâlet / Sehâvet: NK. K. 17/18.
Adâlet / Zulüm: AÖ. 196/5, ÜS. 175/10, NK. K. 10/40.
Adâlet defteri: ÜS. 175/10.
Adâlet şemşîri: NAA. G. 5/15.
Adâlet taht: GE. 389/1, GE. 391/1, NF. K. 4/56.
Adl u dâd: GE. 50/1, NF. K. 14/38, NF. K. 22/20, NF. K. 25/50,
Adl: NF. K. 19/31, NB. M. 7/108, NK. K. 17/18, FK. K. 4/41.
Ahd-ı adl: NF. K. 13/40, NF. K. 20/6.
Âvâze-i adl: NF. K. 44/21.
Bâb-ı adâlet: NB. K. 14/8.
Dâver-i adl: NF. K. 37/31.
Dest-i adl: NB. K. 20/39, NB. T. 155/4.

Devr-i adl: NF. K. 12/24.
Erkân-ı adl: NB. K. 7/49.
Mahkeme-i adl u dâd: NF. K. 42/29.
Mâşta-i adl: NF. K. 37/16.
Meşşâta-i adl: NF. K. 8/20.
Mülk-i pür-adl: NF. K. 6/28.
Sâhib-adl: NF. K. 15/31.
Sâye-i adl: GE. 415/2, NF. K. 14/33.
Serîr-i adl u dâd: NF. K. 14/38.
Sît-ı adl: NB. M. 7/108.
Terâzû-yı adl: NB. K. 7/51.
Tîğ-i adl: NF. K. 13/34.
Zencîr-i adl: NK. K. 10/17.
Âdil: GE. 132/1, GE. 415/2, NF. K. 5/19, NF. K. 8/20, NF. K. 8/25, NF. K. 13/40, NF. K. 14/33, NF. K. 15/31, NF. K. 18/25, NF. K. 20/6, NF. K. 26/12, NF. K. 27/31, NF. K. 28/30, NF. K. 31/35, NF. K. 37/16, NF. K. 44/21, NF. K. 42/29, NF. K. 6/14, NB. K. 7/51, NB. K. 14/8, NB. M. 2/42, NB. M. 7/108.
Âdil-i yegâne: NB. M. 2/42.
Cihân-dâver-i âdil: NF. K. 26/12.
Dâver-i âdil: NF. K. 37/31, NF. K. 38/11, NF. K. 39/16.
Sultân-ı âdil: NF. K. 19/32.
Şehensâh-ı âdil: NF. K. 12/25.

I.1.2. AF, MERHAMET, MÛSAMAHA

AF: GE. 187/1.
Af/ Hilim / İffet / Şerm / Hayâ: NB. K. 17/25.

MERHAMET: GE. 81/3, GE. 82/4, GE. 181/4, GE. 202/2, GE. 226/2, GE. 255/1, GE. 226/4, GE. 228/4, GE. 238/4.
İnsaf: GE. 59/3, GE. 243/1, GE. 243/3, GE. 261/1.
İnsâf / Ehl-i Dil: NF. G. 71/2.
İnsâf / Gayret / Himmet / İffet / İsmet / Perhîz: NB. K. 15/60.
İnsâf / İmân: GE. 82/1.
İnsâf / Sabır: GE. 103/5, GE. 243/4.
Terahhum: GE. 86/3, GE. 88/2, Avâtuf: NB. G. 104/2.

MÛSAMAHA:
Mûsamaha / Belâ: SG. 30/1.
Mûsamaha / Melâmet: SG. 30/3.
İncinmemek: SG. 30.

I.1.3. AYBI GİZLEME: AÖ. 848/4, AÖ. 1046/6, AÖ. 1360/3, ÜS. 187/2, SG. 94/11.

Aybi Gizleme / Kerîm: NK. G. 214/10.
Aybi Gizleme / Hasûd: NK. G. 46/4.
Aybi Gizleme / Kemâl: ÜS. 94/1
Aybi Gizleme / Sâlik: NAA. G. 185/1.
Aybi görmeme: ÜS. 94/1.
Aybi örtme: SG. 94/11.
Aybi yüze vurmama: AÖ. 848/4, ÜS. 187/2.
Ayıp arama: NK. G. 46/4.
Eksigîni gizleme: AÖ. 1360/3.
Noksaniyeti gizleme: AÖ. 1046/6.

I.1.4. BİRR, FAZİLET, HÜNER
BİRR: AÖ. 578/7, AÖ. 1142/3, ÜS. 195/14.

FAZİLET: NF. K. 41/9.
Fazilet / Âlim: AÖ. 1438/2.
Fazilet / Âmil: AÖ. 250/3.
Fazilet / Havâs-ı Hâs: ÜS. 1/27.
Fazilet / Hubb-ı Câh: NB. G. 131/2.
Fazilet / Hüner: NF. K. 10/49, NB. G. 433/2, NB. KT. 27/1.
Fazilet / Hüner / Kemâl / Hilm / Hayâ / Edeb / Vakâr: NB. K. 15/59.
Fazilet / İbâdet: GE. 501/3.
Fazilet / İrfân: NB. G. 196/3,
Fazilet / Kıyâfet: NB. G. 433/2
Fazilet / Mârifet: NF. K. 11/44, NB. G. 131/2, NB. KT. 27/1, NB. GR. 21/1-2.
Fazilet / Pârsâ: NB. G. 196/3.
Fazilet / Şiir: NF. K. 11/44.
Fazilet / Zamâne: NB. G. 196/3, NB. KT. 27/1.
Fazl: GE. 501/3, NB. K. 15/59, NB. G. 131/2, NB. G. 196/3, NB. G. 433/2, NB. KT. 27/1, NB. G. 196/3, NB. GR. 21/1-2, AÖ. 250/3, AÖ. 1438/2, ÜS. 1/27.
Fazl ehli: NF. K. 10/53.
Ashâb-ı fazilet: NB. G. 369/5.
Fazlullâh: ÜS. 163/4.

HÜNER:

Hüner / Ârif: NB. G. 70/2.
Hüner / Fazilet: NF. K. 10/49, NB. G. 433/2, NB. KT. 27/1.
Hüner / Fazilet / Kemâl / Hilm / Hayâ / Edeb / Vakâr: NB. K. 15/59.
Hüner / Gönül Yapma: NB. G. 386/3.
Hüner / Reşk - Haset: NF. K. 10/48.
Hüner / Kıyâfet: NB. G. 433/2.
Hüner / Meyhâne: NB. G. 563/5.
Hüner / Nifâk: NB. G. 386/6.
Hüner / Tahammül: NB. G. 386/5.
Hüner / Üffet: NB. G. 386/6.
Hüner / Terk: NB. G. 492/3.
Hüner / Zamâne: NB. KT. 27/1.

I.1.5. GÖNÜL YAPMA: NB. G. 465/1, ÜS. 15/10.

Gönül Yapmak / Hüner: NB. G. 386/3.
Gönül Yapmak / Merd: NB. G. 662/2.

I.1.6. HAYÂ, ŞERM, HÜRMET
HAYÂ: GE. 148/2, GE. 226/3, AÖ. 1/23, AÖ. 157/5, ÜS. 57/9.

Hayâ / Aşk: NK. G. 269/2.
Hayâ / Edeb: ÜS. 175/8.
Hayâ - Edeb - Erkân - İlim / Habâset: AÖ. 1/15.
Hayâ / Edeb / Hilm / Fazilet / Kemâl / Hüner / Vakâr: NB. K. 15/59.
Hayâ / Hırka: AÖ. 43/14.
Hayâ / Hilm: NB. T. 113/2.
Hayâ / Irz / Nâmûs / Âr: AÖ. 704/3.
Hayâ / İhlâs: ÜS. 76/3.
Hayâ / Mevlevî: FK. G. 183/5.
Hayâ / Riyâ: AÖ. 810/5.
Hayâ / Riyâ / Hisset / Taklid: AÖ. 1321/3.
Hayâ / Safâ: NB. G. 29/4, NK. G. 269/2.

Hayâ / Şerm / Afv / Hilm / İffet: NB. K. 17/25.
Hayâ - Şerm / Recâ: NB. G. 885/1.
Hayâ / Visâl: NB. G. 583/2.
Hayâ / Zâhid: NAA. G. 201/1.
Hicâb: NB. G. 148/2, GE. 226/3, NB. G. 29/4, NB. G. 583/2, AÖ. 43/14, AÖ. 102/3, AÖ. 157/5.
İfrât-ı hayâ: FK. K. 4/14.
Hayâ-perver: FK. K. 4/28.
Hayâ-yı Kibriyâ: AÖ. 1/23.
Mahecûb: NB. G. 422/7.
Hayâsız bü'l-heves: NAA. G. 201/1.

ŞERM:

Şerm / Âh: NB. G. 512/5.
Şerm / Akıl: NK. G. 304/3.
Şerm / Hayâ / Afv / Hilm / İffet: NB. K. 17/25.
Şerm - Hayâ / Recâ: NB. G. 885/1.
Şerm / Kerîm: NF. K. 27/8.
Şerm / Vâiz: NK. K. 34/30.
Şerm / Zâhid: NAA. G. 56/5.
Şermende: NF. K. 27/8.
Şermsâr: NAA. G. 56/5, NK. G. 304/3.

HÜRMET:

Hürmet / Âmil: AÖ. 1241/5.
Hürmet / Cân: AÖ. 1241/5.
Hürmet / Kâmil: AÖ. 1241/5.

1.1.7. HİLM: NAA. G. 60/12, AÖ. 57/24.

Hilm / Afv / İffet / Şerm / Hayâ: NB. K. 17/25.
Hilm / Hayâ: NB. T. 113/2.
Hilm / Hayâ / Fazîlet / Kemâl / Hüner / Edeb / Vakâr: NB. K. 15/59.
Hâlim: AÖ. 57/24.

1.1.8. İFFET, İSMET

İFFET:
İffet / Hilm / Şerm / Hayâ / Afv: NB. K. 17/25.
İffet / İsmet / Perhîz / İnsâf / Gayret / Himmət: NB. K. 15/60.
İffet - İsmet - Perhîz / İbrâhim Edhem: NB. K. 15/60.
İffet / Mey: NK. G. 372/5.
İffet / Riyâ: NK. G. 372/5.
İffet / Ye's - Ümîd: NB. MF. 63.
İffet / Zâhid: NB. G. 180/6.

İSMET:

İsmet / İffet / Perhîz / İnsâf / Gayret / Himmət: NB. K. 15/60.
İsmet - İffet - Perhîz / İbrâhim Edhem: NB. K. 15/60.

1.1.9. İMAN:

İmân - Aşk / İnkâr - Nefs : ÜS. 179/15.
İmân / Âşık: NAA. H. 6/6.
İmân / Dil: NB. M. 7/27.
İmân - Din / Ârif: NAA. G. 95/6.
İmân - Din / Rind: FK. G. 204/5.
İmân / Elest: NAA. K. 2/5, AÖ. 1413/1.
İmân / İnkâr: AÖ. 1413/1.
İmân / İnsâf: GE. 82/1.
İmân / Kâfir: GE. 62/3, GE. 198/4, GE. 243/4.
İmân - Kâfir / Göz: GE. 64/2, GE. 450/4.
İman / Münkîr: NAA. H. 23/6.

İmân / Nûr: NB. M. 7/27.
İmân / Put: NK. G. 119/5.
İmân / Ta'n: ÜS. 131/1.
İmân / Terk: NM. 144/7.
İmân / Tevâzu: AÖ. 173/40.
İmân / Zünnâr: NM. 136/1, NM. 144/7.

1.1.10. KANAAT: GE. 80/4, GE. 294/4, GE. 599/3, GE. 789/2, NB. G. 13/6, NB. G. 26/KANAAT REDİFLİ, NB. G. 26/1, NB. G. 26/2, NB. G. 108/7, NB. G. 114/2, NB. G. 510/3, AÖ. 174/3, AÖ. 354/3, NK. G. 175/2.

Kanaat / Abâ: GE. 294/1.
Kanaat / Ankâ: NAA. G. 174/4, GE. 799/3, NB. K. 16/82, ÜS. 59/3.
Kanaat / Ar: GE. 637/2.
Kanaat / Ârif: AÖ. 89/5.
Kanaat / Cemiyet: AÖ. 662/7.
Kanaat / Cübbe: ÜS. 15/7.
Kanaat / Ehl-i Dil: NK. G. 102/4.
Kanaat / Emel: NB. G. 26/4.
Kanaat / Fakîr: NK. G. 102/4.
Kanaat / Ferâgat: NAA. G. 174/4, NB. G. 200/1.

Kanaat / Hîrs: NB. G. 175/2, NB. G. 585/8, NB. G. 665/3, AÖ. 1300/3.
Kanaat / Hümâ: NB. G. 98/7.
Kanaat / Menzil: AÖ. 240/3.

Kanaat / Rızâ: NB. G. 98/7, NB. G. 363/7, NB. G. 665/3.

Kanaat / Selâmet: NB. G. 430/1, NB. G. 698/7.

Kanaat / Şâl: GE. 294/1.
Kanaat / Şarâb: ÜS. 59/3.
Kanaat / Teslîmiyet: NB. R. 83/1.
Kanaat / Tevekkül: AÖ. 120/1.
Kanaat - Tevekkül / İksîr: NB. G. 826/4.

Kanaat - Tevekkül / Emel: NB. R. 29/2.

Kanaat / Uzlet: NB. G. 238/10, AÖ. 172/2.

Kanaat / Ümîd: FK. K. 15/35.

Kanaat / Zühd / Takvâ: NM. 103/3.

Çeşm-i kanaat: NK. G. 251/6.
Dâmân-ı kanaat: NB. G. 26/8.

Debistân-ı kanaat: NB. G. 26/6.
Dükkân-ı kanaat: NB. G. 26/1, NB. R. 29/2.

Enbân-ı kanaat: NB. G. 26/7.
Eyvân-ı kanaat: NB. G. 26/5.

Gencîne-i kanaat: NB. G. 826/4.
Ginâ-yı kalp: NK. G. 102/4.

Girîbân-ı kanaat: NB. G. 26/9.
Hân-ı kanât: NB. G. 26/2.

Harâbezâr-ı kanaat: NB. G. 238/10.

Hisn-ı hasîn: FK. K. 15/35.

Hursend: NB. G. 98/7, NB. G. 363/7, NK. G. 170/5.

Hümâ-yı kanaat: NB. G. 98/7.
Kaf-ı Kanaat Kapısı: ÜS. 59/3.

Kâf-ı kanaat: NAA. G. 174/4, NB. K. 16/82.

Kanaat cübbesi: ÜS. 15/7.
Kanaat ehli: GE. 637/2, NK. 214/4.

Kanaat gözü: AÖ. 120/1.
Kanaat Kaf'ı: GE. 799/3.

Kanaat Köşesi: AÖ. 89/5.
Kanaat menzili: AÖ. 240/3.

Kâni': NB. R. 83/1.

Küşe-i kanaat: AÖ. 662/7.

Künc-i kanaat: NB. K. 16/12, NB. G. 200/1, AÖ. 172/2.

Meydân-ı kanaat: NB. G. 26/4.

Mîzân-ı kanaat: NB. G. 26/1.

Peygüle-i kanaat: NB. G. 703/7.

Reh-i teng-i kanaat: NB. G. 698/7.

Selâmet-i künc-i kanaat: NB. G. 430/1.

Şâir-i kâni': FK. K. 15/38.

Şehr-i kanaat: NB. G. 741/2.

1.1.11. MALAYANİYİ TERK: AÖ. 1253/2.

1.1.12. MÜRÜVVET: GE. 637/2, ÜS. 42/12, ÜS. 174/10, NK. MST. 7/3.

1.1.13. SADAKÂT: NB. G. 61/5, AÖ. 690/1, ÜS. 99/7.

Sadâkat / Ahd - Peymân: AÖ. 144/5.

Sadâkat / Âşık - Maşûk: AÖ. 273/1, ÜS. 45/4, ÜS. 160/13.

Sadâkat - Aşk / Âşık - Maşûk: GE. 739/1.

Sadâkat / Kâlû Belâ: AÖ. 196/4.

Sadâkat / Maşûk: AÖ. 802/3.

Sadâkat / Mürşid: ÜS. 160/13.

Sadâkat / Sâdik: AÖ. 144/5.

Sadâkat / Şeyh: NB. G. 694/1.

Sadâkat / Yanma: GE. 514/1, NB. G. 29/1.

Bünyân-ı sadâkât: NB. G. 61/5.

Peygüle-i sadâkât: GE. 445/5.

Sadâkât bezmi: AÖ. 88/4.

Sadâkât ehli: GE. 716/1.

Sih-i sadâkât: NB. G. 29/1.

SIDK: NAA. G. 204/7, GE. 40/3

Sıdk / Aşk: NB. G. 257/2.

Sıdk / Bulma: AÖ. 666/3, AÖ. 1124/4.

Sıdk / Duâ: NF. K. 5/51, NF. K. 7/58, NF. K. 16/37, NF. K. 17/82, NF. K. 46/37.

Sıdk / İbâdet: GE. 310/4.

Sıdk / İhlâs: NB. G. 362/4, NB. G. 362/5.

Sıdk / Kul: NM. 3/9.

Sıdk / Muhabbet: NB. G. 362/4.

Sıdk / Mürid: NF. K. 54/12.

Sıdk / Pas: AÖ. 574/3.

Sıdk - Salâh / Yalân: NB. G. 378/5.

Sıdk / Sabır: NB. G. 126/2, AÖ. 86/4.

Sıdk / Sâdik: GE. 471/3, GE. 732/5, NB. G. 166/7.

Sıdk - Sedâd - Salâh / Yalân: NB. G. 378/4.

Sıdk / Tevekkül: NB. T. 127/8, NM. 3/3.

Sıdk / Vahdet: NB. G. 257/2.

Sıdk / Yalân: NB. G. 257/2, NB. G. 378/5, NB. G. 378/8.

Sıdk / Yokluk: NM. 138/11.

Sıdk / Yol: NM. 85/1-4.

Sıdk bağlamak: GE. 40/3.

Erbâb-ı sıdk: NB. G. 362/5, AÖ. 144/5.

1.1.14. SALÂH, SEDÂD SALÂH:

Salah / Dalâlet: NM. 131/12.
Salâh - Sedâd - Sıdk / Yalân: NB. G. 378/4.
Salâh - Sedâd - Zâhid / Fesâd - Fısk - Fâsik: NB. M. 10/13.
Salâh - Sıdk / Yalan: NB. G. 378/5.
Salâh / Zühd: FK. KT. 11/2, NB. M. 1/45.
Salâh ehli: NM. 131/12.

SEDÂD:

Sedâd / İstikâmet: NB. G. 658/1.
Sedâd / Münkîr: SG. 32/4.
Sedâd / Müstakîm: NB. G. 558/2.
Sedâd - Salâh - Sıdk / Yalân: NB. G. 378/4.
Sedâd - Salâh - Zâhid / Fesâd - Fısk - Fâsik: NB. M. 10/13.
Sedâd / Üstâd: NB. G. 456/2.
Sedâd / Zâhid: ÜS. 58/3, NAA. G. 30/18.

1.1.15. SEHÂVET, CÖMERTLİK

SEHÂVET: NAA. G. 90/3, GE. 706/2, NF. K. 4/29, NF. K. 37/6, NB. G. 215/6, AÖ. 1142/3, ÜS. 197/3.
Sehâvet / Adâlet: NK. K. 17/18.
Sehâvet / Gösteriş: NB. G. 757/3.
Sehâvet / Hasîs: NB. KT. 48/1-2.
Sehâvet / Hâtem-i Tay: GE. 499/3, FK. KT. 15/5, NF. K. 27/8, NF. K. 30/46, NF. K. 41/16, NF. K. 47/8, NF. K. 48/26, NF. KK. 3/8, NB. G. 851/3.
Sehâvet / Hisset: NB. G. 359/2, NB. G. 433/5, NB. G. 821/5.
Sehâvet / İsrâf: NB. G. 761/4.
Sehâvet / Lutuf: NF. K. 7/37.
Sehâvet / Minnet: NB. G. 757/1.
Sehâvet / Muhabbet: GE. 113/2.
Sehâvet / Nefha: NM. 198/17.
Sehâvet / Riyâ: NB. R. 7/2.
Sehâvet / Rüşvet: NB. G. 757/1.
Sehâvet / Şeref: NB. G. 757/3.
Sehâvet / Şöhret: NB. G. 757/6, NB. G. 761/4.
Bez: NB. G. 215/6.
Cûd: NF. K. 4/29, NF. K. 37/6, NK. K. 17/18.
Ehl-i sehâvet: ÜS. 13/7.
Erbâb-ı sehâ: NF. K. 41/16.
Feyz-i cûd: NF. K. 4/29.
İhsân: NB. G. 429/6, NB. R. 7/2.
İnfak: AÖ. 1142/3, NK. G. 214/10, **Kerem:** GE. 499/3, NB. G. 359/2, NB. G. 757/6, NB. G. 761/4, NB. G. 851/3.
Lutuf: NF. K. 27/8.
Sâhib-i kerem: GE. 499/3.
Sehâ: GE. 113/2, NB. G. 433/5.
Sehâvet ehli: ÜS. 43/2.

KERÎM: GE. 499/3, FK. KT. 15/5, NF. K. 19/24, NF. K. 41/16, ÜS. 13/7, ÜS. 43/2.
Kerîm / Ayıbı Gizleme: NK. G. 214/10.
Kerîm / Hasîs: NF. K. 48/26.
Kerîm / Şerm: NF. K. 27/8.
Erbâb-ı sehâ: NF. K. 41/16.
Ehl-i sehâvet: ÜS. 13/7.

Sehâvet ehli: ÜS. 43/2.
Sâhib-i kerem: GE. 499/3.

1.1.16. TAHAMMÛL: NAA. G. 182/5, NB. G. 479/REDİFLİ.
Tahammül / Cefâ: NK. G. 51/6.
Tahammül / Feyz: NB. G. 428/7.
Tahammül / Firâk: NK. G. 163/5.
Tahammül / Gam: NB. G. 665/1.
Tahammül / Hicrân: NF. K. 47/41.
Tahammül / Hüner: NB. G. 386/5.
Tahammül / Kahr: GE. 136/5, GE. 139/5.
Tahammül / Muhabbet: NF. K. 47/41.
Tahammül / Nâdân: NB. G. 189/3.
Tahammül / Nâz: GE. 93/5, GE. 172/4.
Tahammül / Rind: NB. G. 672/3.
Tahammül / Sabur: GE. 140/4, NB. G. 548/5.
Tahammül - Sabur / Naz: NF. G. 5/1.
Tahammül / Ta'n: NB. G. 479/1, NB. G. 672/3.

1.1.17. TEENNÎ

Teennî / Maksûd: NM. 3/5, NM. 97/4.
Teennî / Menzil: AÖ. 393/1.

1.1.18. TEVÂZU, VAKÂR

TEVÂZU: NAA. K. 2/43, FK. G. 152/R, NB. G. 313/7, NB. G. 583/4, AÖ. 99/1, AÖ. 99/5, NM. 189/4, NK. G. 134/1, NM. 44/4.
Tevâzu / Âkil: AÖ. 1067/2.
Tevâzû / Büriyâ: NM. 155/3.
Tevâzu / Dervîş: NM. 97/2, NM. 97/5.
Tevazu / Edeb: FK. G. 152/2, NF. G. 73/3, NB. R. 205/1.
Tevâzu / İlim: NM. 182/3.
Tevâzu / İmân: AÖ. 173/40.
Tevâzu / İzzet: NB. G. 704/4.
Tevâzu / Kibir - Gurûr: FK. G. 152/6.
Tevâzu / Mârifet: NM. 12/1.
Tevâzu / Menzil: AÖ. 669/3.
Tevâzu / Mihmân: FK. G. 152/6.
Tevâzu / Nigâh: FK. G. 152/7.
Tevâzu / Sâlik: AÖ. 669/3.
Tevâzu / Ummân: ÜS. 99/6, NM. 98/3.
Tevâzu / Vuslat: FK. G. 50/1.
Tevâzu / Zâhid: NAA. K. 2/43.
Tevâzu / Zillet: NAA. K. 2/43, NB. G. 407/4.
Mutevâzî: NB. G. 704/4.
Tevâzu ehli: AÖ. 173/40.
Feyz-i tevâzu: NB. G. 391/5.
Bigane-i tevâzu: NB. G. 407/4.
Âyin-i tevâzu: NB. G. 484/6.

VAKÂR:

Vakâr / Câh - Câhil: NK. G. 265/2.
Vakâr / Tâc - Hirka - Tesbîh: NB. G. 88/7.
Vakâr / Dervîş: NB. G. 88/7.
Vakâr / Edeb / Hilm / Hayâ / Fazîlet / Kemâl / Hüner: NB. K. 15/59.

Vakâr / Resm: NB. G. 88/7.
Vakâr - Irz / Terk: NM. 144/4, NM. 173/2.

1.1.19. VEFÂ: NAA. G. 4/3, NAA. H. 13/3, GE. 4/4, GE. 24/3, GE. 30/4, GE. 41/4, GE. 56/5, GE. 69/3, GE. 181/4, GE. 235/1, NB. K. 9/63, NB. G. 345/2, NB. G. 351/1, NB. G. 496/5, AÖ. 296/3, ÜS. 10/4, ÜS. 101/13.
Vefâ / Ahd: GE. 86/4, GE. 239/4, AÖ. 1062/1, ÜS. 168/1, NM. 43/1.
Vefâ / Âşık - Maşûk: GE. 203/4, GE. 44/5.
Vefâ / Cevr: NB. R. 205/1.
Vefâ / Cefâ: GE. 182/2, GE. 230/5.
Vefâ - Cefâ / Âşık - Maşûk: FK. G. 218/1.
Vefâ / Cefâ - Cevr: FK. G. 218/1, NB. G. 200/5.
Vefâ - Cefâ / Dert - Dermân: FK. G. 218/1.
Vefâ / Cefâ / Safâ: GE. 223/4.
Vefâ / Haset: GE. 817/3.
Vefâ / Merdân: FK. MST. 1/4/11.
Vefâ / Merhamet: GE. 156/3.
Vefâ / Nâz: GE. 72/3.
Vefâ / Sitem: GE. 150/1.
Ahde vefâ: GE. 12/3, GE. 86/4.
Bî-vefâ: NB. G. 196/2, AÖ. 1272.
Erbâb-ı vefâ: NB. G. 581/4, NB. R. 205/1.
İlm-i vefâ: GE. 14/1.
Mihr ü vefâ: GE. 182/2, GE. 200/1, GE. 545/3, NB. K. 9/63, AÖ. 296/3.
Varak-ı mihr ü vefâ: NB. K. 9/63.
Vefâh Güzel: GE. 160/4.
Vefâlı mahbûb: GE. 18/2.
Vefâsız dilber: GE. 90/1.

1.1.20. VERÂ: FK. G. 38/3, NB. T. 119/3, NB. T. 52/1.

1.2. AHLÂK-I ZEMÎME: NAA. K. 4/29, NAA. K. 4/30, AÖ. 173/43.
Ahlâk-ı Zemîme / Ahlâk-ı Hamîde: SG. 113/4.
Ahlâk-ı Zemîme / Mürîd: SG. 113/4.
Hulk-ı bed: SG. 113/4.

1.2.1. ACZİYET: NF. K. 41/44

1.2.2. BENLİK, ENÂNİYET, HODBİNLİK
BENLİK: NAA. G. 96/3, NAA. G. 204/4, NM. 135/5, SG. 81/1.
Benlik / Bende: AÖ. 1249/2, ÜS. 54/3.
Benlik / Ağyâr: NM. 179/1.
Benlik / Âkil: NAA. G. 20/4.
Benlik / Aşk: NAA. G. 80/4, ÜS. 137/3, SG. 80/2.
Benlik / Ayrılık: NM. 108/3.
Benlik / Bu'd: SG. 18/3.
Benlik / Cân - Ten: NM. 53/7.
Benlik / Cehâlet: NAA. G. 152/2.
Benlik / Dâr: NAA. G. 45/4.
Benlik / Davâ: ÜS. 99/3.
Benlik / Dervîş: SG. 115/29.
Benlik / Er: NAA. G. 62/3.

Benlik / Erbâb-ı Hak: SG. 46/3.
Benlik / Esrâr: NAA. G. 30/7.
Benlik / Fenâ - Bekâ: NAA. MR. 1/5.
Benlik / Fenâfillâh: NM. 143/6, SG. 17/1.
Benlik / Fetih: SG. 4/2.
Benlik / Firâr: NAA. G. 102/6.
Benlik / Hicâb: NAA. G. 152/2, NAA. G. 171/4, NAA. G. 197/3, SG. 4/3, SG. 18/1.
Benlik / Hizmet: AÖ. 1249/2.
Benlik / İnsân: NAA. G. 197/3.
Benlik / İrfân: NAA. G. 82/4.
Benlik / Mahv: NAA. G. 145/2, ÜS. 82/4, ÜS. 121/8.
Benlik / Mülhid: SG. 42/5.
Benlik / Nazar: SG. 18/3.
Benlik / Nefsi Bilmek: NAA. G. 80/7.
Benlik / Ölmeden Evvel Ölmek: SG. 4/2.
Benlik / Perde: NAA. G. 20/4, NAA. G. 30/7, NAA. G. 56/9, NAA. G. 80/7, NAA. G. 82/4, NAA. G. 138/2, NAA. G. 171/4, NAA. G. 182/6, NAA. G. 185/4, NAA. G. 194/2, SG. 18/3, SG. 76/5.
Benlik / Pîr: SG. 18/3.
Benlik / Sır: SG. 76/1.
Benlik / Şeriat - Tarikat - Hakikat: SG. 111/3.
Benlik / Şirk: NAA. G. 197/3.
Benlik / Şirk-i Ahfâ: NAA. G. 80/7.
Benlik / Tasfiye: NAA. MR. 1/5, NB. M. 9/84, AÖ. 1249/2, ÜS. 137/3, SG. 6/4, SG. 80/2, SG. 111/3.
Benlik / Tecellî: NAA. G. 182/6
Benlik / Terk: NAA. G. 30/6, NAA. G. 45/4, NAA. G. 62/3, NAA. G. 79/5, NAA. G. 80/4, NAA. G. 80/7, NAA. G. 82/4, NAA. G. 102/6, NAA. G. 136/6, NAA. G. 185/4, NAA. G. 138/2, NAA. G. 171/4, NAA. G. 185/4, AÖ. 121/5, AÖ. 498/11, AÖ. 1023/5, ÜS. 54/3, SG. 95/3, ÜS. 128/6, NM. 47/9, NM. 53/7, NM. 143/6, NM. 179/1, SG. 76/1, SG. 99/3.
Benlik / Tevhîd: AÖ. 498/11.
Benlik / Varlık: SG. 25/6, NM. 108/3, SG. 42/5.
Benlik / Vasl: NAA. G. 185/4.
Benlik / Zâhid: NAA. G. 171/4, NAA. G. 185/4.
Benlik / Zulmet: NAA. G. 53/2.
Benliği terk: AÖ. 498/11, ÜS. 54/3, NM. 179/1, SG. 99/3.
Benliğin aradan çıkması: NAA. G. 79/5.
Benlik hicâbı: NAA. G. 152/2, NAA. G. 197/3, SG. 4/3, SG. 18/1.
Benlik perdesi: NAA. G. 20/4, NAA. G. 30/7, NAA. G. 56/9, NAA. G. 80/7, NAA. G. 82/4, NAA. G. 138/2, NAA. G. 171/4, NAA. G. 182/6, NAA. G. 185/4, NAA. G. 194/2, SG. 18/3, SG. 76/5.
Benlik zulmeti: NAA. G. 53/2.
Benlik sarayı: ÜS. 128/6.
Benlik günâhı: NM. 135/5.

Benlik hâbr: AÖ. 121/5.
Benliği mahv eylemek: NAA. G. 145/2, ÜS. 82/4, ÜS. 121/8.
Enâiyyet: NB. M. 9/84.
Senlik: NAA. G. 62/3, NAA. G. 80/4, NAA. G. 136/6, NAA. G. 145/2, NAA. G. 171/4, ÜS. 82/4, NM. 47/9, NM. 53/7, SG. 6/4, SG. 17/1, SG. 17/2, SG. 25/6, SG. 76/1, SG. 76/1, SG. 95/3, SG. 76/5.
Sen seni bil: SG. 17/1.
Senliği mahv eylemek: NAA. G. 145/2, ÜS. 82/4.
Senliği terk etmek: NM. 47/9, NM. 53/7.
Senlikten kurtulmak: NAA. G. 62/3, NAA. G. 80/4, NAA. G. 136/6, NAA. G. 171/4, SG. 25/6, SG. 76/1, SG. 76/1.
ENÂNİYET: NAA. G. 204/3, NB. G. 57/4, AÖ. 704/4, AÖ. 1412/3, NK. K. 3/30.
Enâniyet / Hâris - Tamâhkâr - Ehl-i Garaz: NAA. G. 149/2.
Enâniyet / Perde: SG. 95/2.
Enâniyet / Tecellî: SG. 95/2.
Enâniyet / Terk: NAA. G. 192/10, NAA. G. 206/2, NB. M. 9/84, AÖ. 1046/2, AÖ. 1067/1, AÖ. 1453/4, SG. 95/2.
HODBÎNLİK: FK. G. 42/1, FK. G. 42/2, NB. G. 293/2, NB. G. 484/4, NB. G. 757/9.
Hod-bîn / Câhil: NB. G. 561/1.
Hod-bîn / Dâna: NB. G. 113/1.
Hod-bîn / İtibâr: NB. G. 113/1.
Hod-bîn / Mârifet: NB. G. 764/5.
Hod-bîn / Müstakim: NK. G. 214/2.
Hod-bîn / Ubûdiyet: NAA. G. 192/9.
Hod-bîn: NB. G. 561/1.
Hod-furûş: NB. G. 113/1, NB. G. 764/5, NK. G. 214/2.
Hod-kâm: NB. G. 484/4.
Hod-pesend: FK. G. 42/R, NB. G. 293/2.
1.2.3. CEHÂLET: NAA. G. 148/6, AÖ. 1249/4, ÜS. 175/2.
Cehâlet / Âb-ı hayât: SG. 8/11.
Cehâlet / Adâvet: NAA. G. 28/3.
Cehâlet / Ârif: NM. 12/10.
Cehâlet / Aşk: SG. 62/4.
Cehâlet / Âlim: NK. G. 214/7, NK. G. 282/7.
Cehâlet / Benlik: NAA. G. 152/2.
Cehâlet / Buğz: NAA. G. 28/3.
Cehâlet / Câhil: AÖ. 367/2.
Cehâlet / Dâna: NB. K. 1/41.
Cehâlet / Dil: SG. 62/4.
Cehâlet / Esrâr: NAA. G. 152/2.
Cehâlet / Evliyâ: NB. G. 2/4, SG. 52/4.
Cehâlet / Gaflet: NAA. G. 98/7, AÖ. 1/6.
Cehâlet / Hâce: NK. G. 214/7.
Cehâlet / Hicâb: SG. 91/10.
Cehâlet / Hikmet: NM. 40/2.

Cehâlet / İlim: NAA. G. 127/4, NAA. G. 148/6, SG. 72/7.
Cehâlet / Kıyâfet: NB. K. 1/41.
Cehâlet / Kûdürret: NM. 165/5.
Cehâlet / Mârifet: SG. 3/5, SG. 52/4.
Cehâlet / Müddeî: ÜS. 48/9.
Cehâlet / Münkîr: NAA. G. 28/3, NAA. G. 28/5.
Cehâlet / Mürşid: NAA. G. 139/1.
Cehâlet / Nâdân: ÜS. 100/5.
Cehâlet / Nâsih: NK. G. 282/7.
Cehâlet / Nefsi Bilmek: SG. K. 1/96, NAA. G. 43/5, SG. 56/10.
Cehâlet / Perde: NAA. G. 43/5, NAA. G. 98/7, AÖ. 1/6, SG. 2/1, SG. 72/3.
Cehâlet / Selâmet: NAA. G. 43/5.
Cehâlet / Sohbet: SG. 52/4.
Cehâlet / Şirk-i Ahfâ: NAA. G. 139/1.
Cehâlet / Terk: AÖ. 367/2, SG. 62/4.
Cehâlet / Zâhid: NAA. G. 35/6, NAA. G. 43/5.
Cehâlet / Zulmet: ÜS. 48/9, NM. 40/2, SG. 27/15.
Cehl: NAA. G. 152/2, FK. G. 229/7, NB. K. 1/41, ÜS. 48/9, NM. 12/10, NM. 40/2, NM. 165/5, SG. K. 1/96, SG. 27/15, SG. 43/19 cehl, SG. 72/3, SG. 82/6.
Tîğ-ı cehl: FK. G. 229/7.
Palâs-ı cehl (aba çul): NB. K. 1/41.
Emrâz-ı cehl: NM. 165/5.
Cehâlet zümresi: SG. 72/7.
Erbâb-ı cehl: SG. 82/6.
Cehâlet cehennemî: SG. 3/5.
Cehl ateşi: NM. 12/10.
Cehâlet perdesi: NAA. G. 43/5, NAA. G. 98/7, AÖ. 1/6, SG. 2/1.
Cehâlet bendi: NAA. G. 43/9.
Cehâlet Hicâbı: SG. 91/10.

1.2.4. DALÂLET:

Dalâlet / Adâlet: NF. K. 3/32.
Dalâlet / Aşk: ÜS. 165/9.
Dalâlet / Dâm: NK. MST. 3/28.
Dalâlet / İnsân - Hayvân: NM. 161/9.
Dalâlet / Küfr: NAA. G. 48/7.
Dalâlet / Münkîr: NAA. G. 48/7.
Dalâlet / Nefs: NM. 131/12.
Dalâlet / Sâlih: NM. 131/12.
Dalâlet / Sâlik: NK. MST. 3/28.
Dalâlet / Şeytân: NF. K. 3/32.

1.2.5. FİSK, FİTNE, FESÂD

FİSK: NM. 113/5.
Fisk - Fâsık - Fesâd / Zâhid - Sedâd - Salâh: NB. M. 10/13.
Fisk - Fâsık: NB. M. 10/13.
FİTNE:
Fitne / Adâlet: NF. K. 19/31.
Fitne / Âşık: NK. K. 18/38.
Fitne / Çeşm: GE. 49/2, NF. K. 47/40.
Fitne / Ehl-i Dil: FK. K. 7/43.
Fitne / Esrâr: FK. G. 289/2.
Fitne / Fâsîd: NF. K. 25/40.

Fitne / Gamze: NF. K. 9/27, NF. K. 20/15, NF. K. 25/40.
Fitne / Hâl - Hat: FK. G. 289/2.
Fitne / Hâl - Hat - Turrâ: NF. K. 35/25.
Fitne / Hat: NF. K. 19/31.
Fitne / Kaş: GE. 64/2, NM. 21/5.
Fitne / Kirpik: NM. 21/5.
Fitne / Nefs: NM. 21/5.
Fitne / Peykân: NF. K. 20/15.
Fitne / Put: NF. K. 9/9 , NF. K. 9/2.
Fitne / Saç: NM. 186/3.
Fitne / Zülf: NF. K. 13/42.
Esrâr-ı Fiten: FK. G. 289/2.
Zelzele-i fitne: NF. K. 58/53.
Esrâr-ı fiten: FK. G. 289/2.

FESÂD:

Fesâd / Ehl-i Dil: NB. G. 635/6.
Fesâd / Fâsid: NF. K. 25/35.
Fesâd / Fâsik: AÖ. 563/1.
Fesâd - Fisk - Fâsik / Sedâd - Salâh - Zâhid: NB. M. 10/13.
Fesâd / Kavgâ: NB. G. 635/6.
Fesâd / Mürâî: NB. R. 86/2.
Ehl-i fesâd: NF. K. 25/40.
Bâzâr-ı fesâd: NF. K. 25/35.

1.2.6. GADAB:

Gadap / Câm: NM. 190/6.
Gadap - Şehvet / Seyyâh: NM. 190/6.

1.2.7. GAFLET: NAA. K. 2/25, NAA. MH. 1/2, , GE. 80/4, GE. 294/5, AÖ. 185/4, AÖ. 663/1, AÖ. 805/1, ÜS. 22/7, ÜS. 29/2, ÜS. 159/2, NM. 109/3, SG. 71/NAKARATLI.
Gaflet / Âgâh: AÖ. 605/1.
Gaflet / Âkil: AÖ. 325/2.
Gaflet / Âşik: ÜS. 142/8.
Gaflet / Bâde: AÖ. 14/5.
Gaflet / Câm Gözü: AÖ. 1/6, AÖ. 99/2, ÜS. 132/1, ÜS. 182/3.
Gaflet / Cehâlet: NAA. G. 98/7, AÖ. 1/6.
Gaflet / Fâriğ: AÖ. 301/5.
Gaflet / Gönül: NB. MU. 178/1, AÖ. 850/1.
Gaflet / Halvet: SG. 67/4.
Gaflet / Hayrân: ÜS. 132/1.
Gaflet / Hirs: ÜS. 175/4.
Gaflet / Hiffet: NK. MST. 3/30.
Gaflet / Men Aref: NM. 102/4.
Gaflet / Mürşid: ÜS. 22/3.
Gaflet / Mey: NAA. K. 1/20, NAA. K. 2/17, NAA. G. 48/5.
Gaflet / Mest: NAA. G. 136/5, NK. G. 336/1.
Gaflet / Münkir: NAA. G. 28/4, ÜS. 46/13.
Gaflet / Nakş: NB. MU. 178/1.
Gaflet / Nâmerd: GE. 302/4.
Gaflet / Nasihat: ÜS. 29/2-4.
Gaflet / Nefs: NB. G. 294/8.
Gaflet / Nikâb: ÜS. 11/5.
Gaflet / Perde: NAA. G. 55/5, NM. 128/1-2.
Gaflet / Râhib: NB. MU. 178/1.
Gaflet / Ruzâ: NK. MST. 3/30.
Gaflet / Rind: NF. G. 59/4.

Gaflet / Seher: NM. 154/1.
Gaflet / Sekrân: AÖ. 14/5.
Gaflet / Süff: NF. G. 59/4, SG. 71/NAKARATLI.
Gaflet / Şarâb: ÜS. 132/1.
Gaflet / Şeyh: NAA. G. 98/7.
Gaflet / Terk: NAA. G. 57/7, NF. G. 59/4, ÜS. 46/13, ÜS. 182/3, NM. 102/4, NM. 154/1.
Gaflet / Vahdet: AÖ. 592/3.
Gaflet / Zâhid: NAA. K. 1/20, NAA. K. 2/17, NAA. K. 2/56, NAA. K. 3/18, NAA. G. 63/4, NAA. G. 166/4, AÖ. 99/2, AÖ. 1412/1.
Gaflet / Zulmet: AÖ. 1/6, AÖ. 667/3, ÜS. 175/11.
Gaflet / Zikir: SG. 11/4.
Bâde-i gaflet: AÖ. 14/5.
Câme-i sad-reng-i gaflet: NB. G. 821/3.
Gaflet meyi: NAA. K. 1/20, NAA. K. 2/17, NAA. G. 48/5.
Gaflet nikâb: ÜS. 11/5.
Gaflet perdesi: NAA. G. 55/5, NM. 128/1-2.
Gaflet şarâb: ÜS. 132/1.
Gaflete düşmek: NB. G. 269/1, NB. G. 294/8.
Gaflet-i hâb: ÜS. 142/8.
Gaflette kalmak: NAA. G. 28/4, GE. 236/5, AÖ. 99/2, AÖ. 154/4, AÖ. 667/3, ÜS. 29/2, ÜS. 193/3, NM. 128/4, SG. 71/1, SG. 71/6.
Gafletten uyanmak: NAA. K. 3/18, NAA. G. 98/7, NAA. G. 136/5, NAA. G. 145/4, GE. 302/4, AÖ. 592/3, AÖ. 663/1, AÖ. 707/1, AÖ. 850/1, ÜS. 22/3, ÜS. 23/9, ÜS. 29/2-4, NM. 8/1, NM. 154/1, SG. 11/4.
Hâb-ı gaflet: NAA. MR. 1/5, NAA. G. 166/4, NF. K. 11/4, NB. G. 821/2, AÖ. 269/1, AÖ. 559/4, AÖ. 605/1, AÖ. 852/4, AÖ. 922/3, AÖ. 1070/1, AÖ. 1165/4, AÖ. 1412/1, NK. G. 284/4.
Kâr-hâne-i gaflet: NB. G. 831/4.
Mest-i Gaflet: NK. G. 336/1.
Nevm-i gaflet: SG. 73/3.
Şâm-ı gaflet: NK. G. 184/4.
Uyku: ÜS. 132/1.
Zulmet-i gaflet: AÖ. 1/6.

1.2.8. GIYBET: NB. G. 522/4, NB. R. 4/1-2, AÖ. 1272/3, AÖ. 1306/4.
Gıybet / Mesâvî / Sû-i zân / Buğz / Haset / Kibr / Riyâ: AÖ. 1/12.
Gıybet - Buğz / Gûy: ÜS. 8/6
Gıybet / Nâşî: AÖ. 282/2.
Gıybet / Zâhid - Rind: NB. G. 206/4.
Ehl-i gybet: AÖ. 173/38, AÖ. 1272/3.

1.2.9. GURÛR, UCB, KİBİR, NAHVET

GURÛR: NB. G. 862/4, NM. 51/5, NK. K. 3/30.
Gurûr / Akıl: NF. G. 73/2.
Gurûr / Amel: NK. MST. 2/31.
Gurûr / Ârif: NF. K. 14/44.
Gurûr / Âsâ: NB. G. 721/4.

Gurûr / Aşk: AÖ. 1392/5.
Gurûr / Atlas: NB. K. 2/18.
Gurûr / Câm: NK. G. 119/2.
Gurûr / Cemâl: GE. 121/2.
Gurûr / Çeşm: FK. G. 43/5.
Gurûr / Dünâyâ: NF. G. 40/4, NF. G. 72/4, NM. 103/2.
Gurûr / Fakr: FK. G. 92/5, SG. 91/7.
Gurûr / Gâfil: NF. G. 40/4, AÖ. 1392/5.
Gurûr / Gaflet: NF. G. 40/4.
Gurûr / Destâr: NB. R. 91/2, NB. R. 198.
Gurûr / Davâ: NB. R. 198.
Gurûr / Hubb-ı Câh: NB. K. 12/3, NB. G. 319/2, NB. G. 319/5.
Gurûr / Hubb-ı Mal: NAA. K. 4/33, GE. 497/3, AÖ. 847/3.
Gurûr / Hüsn: GE. 49/4, GE. 248/3, GE. 541/1, GE. 572/3, NB. G. 202/6, AÖ. 1322/2.
Gurûr / İbâdet: SG. 84/2.
Gurûr / İkbâl: NB. G. 319/2.
Gurûr / İlim: AÖ. 2/2, AÖ. 1441/1, ÜS. 43/5, NM. 92/6, SG. 85/2.
Gurûr / İlim - İrfân: SG. 85/2.
Gurûr / Kalp: NB. G. 467/1.
Gurûr / Kiyâfet: AÖ. 360/3.
Gurûr - Kibir / Fâzil: NB. R. 198.
Gurûr - Kibir / İlim: NB. R. 198.
Gurûr - Kibir / Münkir: ÜS. 46/3.
Gurûr - Kibir / Tevâzû: FK. G. 152/6.
Gurûr / Mest: NF. G. 72/4, NB. G. 319/2, NK. G. 114/1.
Gurûr / Münkir: NAA. MH. 2/9, ÜS. 46/2, ÜS. 46/3.
Gurûr / Nahvet: FK. K. 15/22.
Gurûr / Nefs: GE. 537/4, AÖ. 662/2, ÜS. 46/3.
Gurûr / Şeytân: AÖ. 2/2, AÖ. 1413/24, AÖ. 1441/1, SG. 85/3.
Gurûr / Tâat: SG. 91/7.
Gurûr / Ucb: AÖ. 1441/1.
Gurûr / Vahşet: FK. K. 14/44, FK. K. 15/22.
Gurûr / Zâhid: NB. G. 721/4.
Gurûr / Zâhid - Zühhd: GE. 874/5.
Gurûr / Zamân: NF. G. 72/4.
Gurûr / Zikir: AÖ. 1413/24.
Gurûr / Zillet: GE. 497/3, NB. G. 467/1.
Akl ile gurûrlanma: NF. G. 73/2.
A'mâ-yı gurûr: NB. R. 166/2.
Amelle gurûr: NK. MST. 2/31.
Câm-ı gurûr: NK. G. 119/2.
Ehl-i gurûr: NM. 51/5, NK. K. 22/12.
Fahr: NB. K. 2/18.
Garrâ: GE. 248/3.
Garrâlanma: AÖ. 1413/24.
Girre olma: SG. 85/2.
Gurûr-ı nefis: AÖ. 662/2.
Güzellik ile gurûrlanma: GE. 248/3, GE. 541/1, GE. 572/3, NB. G. 202/6, AÖ. 1322/2.
İbâdetle gurûrlanma: SG. 84/2.
İlimle gurûrlanma: NB. R. 198, AÖ. 2/2, AÖ. 1441/1, ÜS. 43/5, NM. 92/6, SG. 85/2.

Mağrûr: GE. 121/2.
Makâm ile gurûrlanma: NB. K. 12/3, NB. G. 319/2, NB. G. 319/5.
Mest-i gurûr: NF. G. 72/4, NK. G. 114/1.
Mest-i mağrûr: NB. G. 319/2.
Zühde gurûrlanma: GE. 874/5.

UCB: NK. G. 311/5.
Ucb / Âkil: AÖ. 1067/2, ÜS. 8/11.
Ucb / Âr: ÜS. 8/11.
Ucb / Ârif: ÜS. 8/11.
Ucb / Gurûr: AÖ. 1441/1.
Ucb / İlim: AÖ. 1441/1.
Ucb / Kibr - Şeyh: NM. 100/6.
Ucb / Rind: NB. G. 481/4.
Ucb / Riyâ: NB. G. 481/4, AÖ. 667/3.
Ucb / Riyâ / Davâ: NM. 98/7.
Ucb - Riyâ / İbâdet: NM. 54/6.
Ucb / Riyâ / Şirk: NM. 54/6.
Ucb - Riyâ / Terk: NM. 98/7.

KİBİR: NAA. K. 4/12, NB. G. 426/4, AÖ. 173/40, ÜS. 8/7, NM. 193/4.
Kibir / Âşık: AÖ. 875/3.
Kibir / Âşık - Maşûk: NB. G. 122/2.
Kibr / Buğz / Adâvet: AÖ. 1391/3.
Kibir - Gurûr / Fâzıl: NB. R. 198.
Kibir - Gurûr / İlim: NB. R. 198.
Kibir - Gurûr / Münkîr: ÜS. 46/3.
Kibir - Gurûr / Tevâzû: FK. G. 152/6.
Kibir / Destâr: NB. R. 198.
Kibir / Davâ: NB. R. 198.
Kibr - Haset - Buğz / Âşık - Tevekkül: AÖ. 125/4.
Kibr / Haset / Buğz / Mesâvî: AÖ. 1394/4.
Kibir / Haset / Buğz / Riyâ: AÖ. 1072/5.
Kibr / Haset / Buğz / Riyâ / Gıybet / Mesâvî / Sû-i zân: AÖ. 1/12.
Kibir - Haset - Vesvese / Gönül: NM. 198/7.
Kibr / Kin: GE. 176/2, AÖ. 32/4, AÖ. 1387/5.
Kibr / Kudûret: AÖ. 667/1, 875/3
Kibr / Nefs: ÜS. 192/3.
Kibir / Tâat: ÜS. 46/3.
Kibr / Ucb - Şeyh: NM. 100/6.

NAHVET: NB. E. 2/3, NK. G. 270/3.
Nahvet / Ahlâk-ı Hamîde: NB. G. 126/7.
Nahvet / Gurûr: FK. K. 15/22.
Nahvet / Hubb-ı Câh: NK. G. 167/5.
Nahvet / Maşûk: NB. G. 871/1.
Nahvet / Zehir: NK. G. 167/5.
Nahvet / Zillet: NB. G. 276/7, NB. G. 696/4, NB. R. 3/1-2.
Bâd-ı nahvet: FK. G. 143/2.
Garrâlık: AÖ. 1067/2.
Mest-i mey-i nahvet: FK. G. 171/2.
Firâş-ı nahvet: NB. G. 284/2.
Hançer-i nahvet: NB. G. 480/2.
Nahvet-perest: NB. G. 871/1.
Nahvet ehli: NK. G. 167/5.

Serhoş-ı nahvet: NK. G. 267/8.

1.2.10. GÜLÜP EĞLENME: NAA. K. 4/18.

1.2.11. GÜMÂN, ŞÜPHE: SG. 109/2.

Gümân / Fâzıl: NB. R. 198.
Gümân / Fenâ ender Fenâ: ÜS. 195/13.
Gümân / Münkîr: NAA. MH. 3/5.
Gümân / Şirk: NAA. MH. 1/1.
Gümân: NAA. MH. 3/5, ÜS. 195/13, SG. 109/2.
Zu'm: NB. R. 198.

1.2.12. HABÂSET:

Habâset / İlim - Erkân - Edeb - Hayâ: AÖ. 1/15.

1.2.13. HASET: NAA. G. 120/2, GE. 149/3, FK. K. 9/14, FK. G. 269/5, NF. K. 55/38, NB. G. 326/5, NB. G. 522/1, NB. G. 574/2, NB. G. 693/6, NB. G. 753/3, NB. G. 775/2, NB. G. 873/3, AÖ. 451/3, NM. 151/9.

Haset / Ârif: NB. G. 279/2.
Haset / Buğz: AÖ. 989/9, AÖ. 989/10.
Haset - Buğz / Deyr: AÖ. 1072/5.
Haset - Buğz / Âkil: AÖ. 503/2.
Haset - Buğz / Tasfiye: AÖ. 503/2.
Haset - Buğz / Tevekkül: AÖ. 503/2.
Haset - Buğz - Kibr / Âşık - Tevekkül: AÖ. 125/4.
Haset / Buğz / Kibr / Mesâvî: AÖ. 1394/4.

Haset / Buğz / Kibr / Riyâ: AÖ. 1072/5.
Haset / Buğz / Kibr / Riyâ / Mesâvî / Gıybet / Sû-i zân: AÖ. 1/12.
Haset / Buğz / Tama / Nifâk / Gadr / Sitem: NB. K. 15/80.
Haset / Câhil: AÖ. 354/3.
Haset / Ehl-i Garez: AÖ. 1067/3.
Haset / Hasûd: GE. 817/3, NF. K. 3/56.

Haset - Kibr - Vesvese / Gönül: NM. 198/7.
Haset / Mekr: AÖ. 1391/5.
Haset / Reşk: NF. K. 35/49, NF. K. 54/43, NF. K. 56/34, NB. G. 651/7, NK. G. 292/8.
Haset - Reşk / Hüner: NF. K. 10/48.
Haset / Sefâhet / Nifâk / Kavgâ: NB. KT. 35/1-2.
Haset / Şeytân: AÖ. 1109/9, AÖ. 1391/5, AÖ. 1413/32.
Haset / Şiir: NF. K. 3/49.
Haset / Vefâ: GE. 817/3.
Haset / Zâhid: FK. K. 14/33.
Dâğ-ı haset: FK. G. 254/4.
Seng-i haset: NB. G. 592/4.
Tenûr-ı haset: NB. G. 674/4.

1.2.14. HIRS: NAA. K. 4/34, FK. G. 263/2, NB. G. 647/2.
Hirs / Âteş: AÖ. 1241/2.

Hirs / Derviş: ÜS. 44/8.
Hirs / Gaflet: ÜS. 175/4.
Hirs / Gam: NB. G. 175/2.
Hirs / Gönül: ÜS. 60/6.
Hirs / Hâce: NK. G. 116/4.
Hirs / Kanaat: NB. G. 175/2, NB. G. 585/8, NB. G. 665/3, AÖ. 1300/3.
Hirs / Mürîd: ÜS. 175/6.
Hirs / Nefs: ÜS. 5/3, ÜS. 11/10, ÜS. 175/3, ÜS. 193/3, NM. 64/3.
Hirs / Rızâ: NB. G. 665/3.
Hirs - Tamâ / Gönül: NB. K. 16/28.
Hirs / Tevekkül: NB. G. 331/2, NB. G. 367/3.
Hirs / Tîğ: AÖ. 1196/6.
Hirs / Yol: ÜS. 11/10.
Âteş-i hirs: AÖ. 1241/2.
Deryâ-yı hirs: NB. G. 367/3.
Erbâb-ı hirs: NB. G. 414/4.
Hirs-ı dünyâ: ÜS. 175/6.
İklîm-i hirs: NB. G. 585/8.
Tîğ-ı hirs: AÖ. 1196/6.

1.2.15. HİSSET, CİMRİLİK

HİSSET: FK. TB. 2/5/4, FK. MST. 3/5/4, NB. G. 611/4, NB. G. 757/2, NB. MF. 53, AÖ. 1453/4.
Hisset / Hâris: NK. G. 167/4.
Hisset / Riyâ / Hayâ / Takfîd: AÖ. 1321/3.
Hisset / Sehâvet: NB. G. 359/2, NB. G. 433/5, NB. G. 821/5.
Buhl: NB. G. 433/5.
İmsâk: NB. G. 429/6, NB. G. 611/4, NB. G. 821/5, NB. MF. 53, NK. G. 167/4.

HASİS: NAA. K. 4/11, NAA. K. 4/20, FK. R. 54/2, NB. G. 554/2.
Hasîs / Kerîm: NF. K. 48/26.
Hasîs / Sehâvet: NB. KT. 48/1-2.
Hasîs / Tasavvuf: NM. 100/2.
Bahîl: NAA. K. 4/20, NB. KT. 48/1-2.

1.2.16. HİFFET:

Hiffet / Gaflet: NK. MST. 3/30.
Hiffet / Rızâ: NK. MST. 3/30.

1.2.17. HİLE, ÂL, DÂM, KEYD, MEKR, TUZAK

HİLE: NAA. K. 4/19, AÖ. 173/43.
Hîle / Akıl: NM. 165/4.
Hîle / Âl: GE. 232/1.
Hîle / Dünyâ: GE. 232/1, GE. 238/4, NM. 165/4.
Hîle / Felek: NF. K. 10/12-13.
Hîle - Mekr / Zâhid: AÖ. 815/3.
Hîle / Mürâî: ÜS. 48/5.
Hîle / Nefs: NAA. K. 2/7, NAA. G. 181/4, NB. G. 383/5.
Hîle / Rind: NF. K. 10/12-13.

ÂL:

Âl / Âşık - Maşûk: GE. 4/4.
Âl / Aşk: ÜS. 115/4.
Âl / Er: AÖ. 1253/5.
Âl / Felek: GE. 97/4.
Âl / Hîle: GE. 232/1.

Âl / Mektur: FK. G. 177/1, AÖ. 1253/5, ÜS. 1/21.
Âl / Nefs: NAA. G. 94/6, ÜS. 98/2, ÜS. 115/4.
Âl / Sevgili: GE. 4/4, GE. 158/2.

DÂM:

Dâm / Dalâlet: NK. MST. 3/28.
Dâm / Nefs: NK. MST. 11/6.

Keyd: NM. 32/3.

MEKR: NB. G. 746/5.
Mektur / Âl: FK. G. 177/1, AÖ. 1253/5, ÜS. 1/21.
Mektur / Aşık - Aşk: NK. MST. 4/15.
Mektur / Belâ: NM. 32/2.
Mektur / Çeşm: FK. MST. 4/2/1.
Mektur / Dünyâ: NAA. G. 1/4.
Mektur / Füsûn: FK. MST. 4/2/1.
Mektur / Haset: AÖ. 1391/5.
Mektur - Hile / Zâhid: AÖ. 815/3.
Mektur / Nifâk: NB. G. 664/5.
Mektur / Riyâ: NB. G. 843/5.
Erbâb-ı mektur: NB. G. 746/5.
Mektur-i Hudâ: NM. 32/2.
Mektur-i ilâhî: NK. MST. 4/15.

TUZAK:

Tuzak / Nefs: ÜS. 193/5.

1.2.18. HUBB-I CÂH: NK. MST. 13/2.

Hubb-ı Câh / Ârif: NK. G. 92/1.
Hubb-ı Câh / Ârzu: NB. G. 425/1.
Hubb-ı Câh / Aşk: ÜS. 105/13.
Hubb-ı Câh / Câhil: NB. G. 841/3, NK. G. 92/2.
Hubb-ı Câh - Câhil / Vakâr: NK. G. 265/2.
Hubb-ı Câh / Fakr: FK. G. 45/7.
Hubb-ı Câh / Fazilet: NB. G. 131/2.
Hubb-ı Câh / Gurûr: NB. K. 12/3, NB. G. 319/2, NB. G. 319/5.
Hubb-ı Câh / Kurb: NB. G. 38/2.
Hubb-ı Câh / Mârifet: NB. G. 131/2.
Hubb-ı Câh / Nahvet: NK. G. 167/5.
Hubb-ı Câh / Pîr-i Muğân: NB. G. 600/4.
Hubb-ı Câh / Rind: FK. G. 133/1, NB. G. 600/4.
Hubb-ı Câh / Terk: NB. G. 418/3, ÜS. 105/13.
Hubb-ı Câh / Zâhid: NB. G. 38/2.
Bü'l-heves-i câh: NK. G. 293/4.
Câh ehli: NK. G. 167/5.
Câh-i dünyâ: NK. MST. 13/2.
Câh-perest: NB. G. 418/3.
Dil-dâde-i câh: NB. G. 600/4.
Heves-i câh: NK. G. 92/2.

1.2.19. HUBB-I DÜNYÂ: NB. G. 713/5, AÖ. 1196/4.

Hubb-ı Dünyâ / Ârif: NB. K. 2/19, NB. G. 545/3, AÖ. 989/25, ÜS. 89/7, NK. G. 292/8, NK. G. 365/4.
Hubb-ı Dünyâ / Bâtl: AÖ. 1241/5.
Hubb-ı Dünyâ / Dervîş: ÜS. 44/3, ÜS. 44/10ç

Hubb-ı Dünyâ / Ehl-i Tecerrüd:

NB. G. 808/6.
Hubb-ı Dünyâ / Hâce: NM. 64/4.
Hubb-ı Dünyâ / Hayır: ÜS. 175/4.
Hubb-ı Dünyâ / İrfân: NM. 65/3.
Hubb-ı Dünyâ / İzzet - Zillet: GE. 294/1.
Hubb-ı Dünyâ / Kalender: AÖ. 652/1.
Hubb-ı Dünyâ / Kurb: NK. K. 1/43.
Hubb-ı Dünyâ / Merdâne: ÜS. 45/3.
Hubb-ı Dünyâ / Mürîd: ÜS. 175/6,
Hubb-ı Dünyâ / Nefs-i Emmâre: GE. 501/1.
Hubb-ı Dünyâ / Safâ: GE. 162/4.
Hubb-ı Dünyâ / Subhâ: NB. G. 55/2.
Hubb-ı Dünyâ / Takvâ: AÖ. 177/5.
Hubb-ı Dünyâ / Tâlib: NM. 178/2.
Hubb-ı Dünyâ / Tamâ: NB. R. 104/1-2.
Hubb-ı Dünyâ / Terk: NAA. K. 4/10, NK. G. 292/8.
Hubb-ı Dünyâ / Üryân: ÜS. 159/2.
Hubb-ı Dünyâ / Zâhid: AÖ. 1241/3.

1.2.20. HUBB-I MAL:

Hubb-ı Mal / Ahlâk-ı Hamîde: FK. MST. 2/3/8.
Hubb-ı Mal / Aşk: ÜS. 165/5.
Hubb-ı Mal / Ârif: NK. G. 343/5.
Hubb-ı mal / Bu'd: ÜS. 28/2.
Hubb-ı Mal / Câhil: AÖ. 539/4.
Hubb-ı Mal / Dervîş: SG. 115/18.
Hubb-ı Mal / Hâce: NM. 64/4.
Hubb-ı Mal / Hâris: ÜS. 29/7.
Hubb-ı Mal / İftirâ: AÖ. 1266/3.
Hubb-ı Mal / İzzet - Zillet: NB. R. 76/1-2.
Hubb-ı Mal / Gurûr: NAA. K. 4/33, AÖ. 847/3.
Hubb-ı Mal / İlim: NB. G. 757/5.
Hubb-ı Mal / Tamâ: GE. 397/2.

1.2.21. İFTİRÂ: GE. 637/2, NAA. G. 120/3, NAA. G. 176/4.

İftirâ / Ârif: NAA. G. 95/6.
İftirâ / Dervîş - Aşık: GE. 299/4.
İftirâ / Er: SG. 87/7.
İftirâ / Hubb-ı Mal: AÖ. 1266/3.
Bühtân: NAA. K. 1/9, NAA. G. 95/6, NAA. G. 120/3, NAA. G. 176/4.

1.2.22. İLHÂD:

İlhâd / Şerîat - Hakikat: NM. 18/18.
İlhâd / Tevhîd: SG. 54/5
Ehl-i İlhâd: NM. 18/15

1.2.23. İNAT: NM. 151/9, NF. MST. 3/20

İnat / Hâris - Tamâhkâr - Ehl-i Garaz: NAA. G. 149/8
İnat / Münkir: NAA. MH. 2/3, NAA. MH. 2/10, NAA. G. 28/2
İnat / Zâhid: NAA. G. 30/16

1.2.24. İNKÂR: NAA. G. 82/1, NAA. G. 89/4, NAA. G. 98/5, NAA. G. 109/7, NAA. G. 133/5, GE. 198/2,
İnkâr / Ârif: NAA. G. 43/14, NAA. G. 98/1
İnkâr / Aşk: GE. 24/5
İnkâr / Câhil - Nâdân: NM. 44/3
İnkâr / Elest: NAA. G. 205/6, AÖ. 1413/1, NM. 43/2
İnkâr / Hak Dostu: SG. 87/7, SG. 87/9
İnkâr / Hâris - Tamâhkâr - Ehl-i Garaz: NAA. G. 149/2, NAA. G. 149/5
İnkâr / Harâbâtî: NB. M. 9/100
İnkâr / Hasûd: NF. K. 3/56, NF. K. 21/46,
İnkâr / İmân: AÖ. 1413/1
İnkâr / Kalp: NAA. G. 98/1, NAA. G. 96/4
İnkâr / Kâmil: NM. 2/11
İnkâr / İkrâr: NM. 2/11
İnkâr - İkrâr / Ahd: NM. 43/1, NM. 43/2,
İnkâr - İkrâr / Kahr: NAA. G. 196/4
İnkâr - İkrâr / Yüz- Saç: NM. 43/1, NM. 43/2
İnkâr / Küfür: NAA. G. 12/3, NAA. G. 30/16, NAA. G. 171/1
İnkâr / Küfr - İmân: NAA. G. 185/6,
İnkâr / Men Aref: NAA. G. 12/3
İnkâr / Münkir: NAA. G. 115/5, NAA. G. 171/7
İnkâr - Nefs / Aşk - İmân: ÜS. 179/15
İnkâr / Terk: NAA. G. 98/1, NAA. G. 96/4
İnkâr / Zâhid: NAA. G. 10/3, NAA. G. 12/3, NAA. G. 30/16, NAA. G. 43/14, NAA. G. 185/6,
İnkâr ehli: NAA. H. 16/3,
Ehl-i inkâr: ÜS. 192/6

1.2.25. İSRÂF:

İsrâf / Ârzu: NB. G. 425/1
İsrâf / Riyâ: NM. 87/2
İsrâf / Sehâvet: NB. G. 761/4,
İsrâf / Süff: NM. 87/2
İsrâf / Şöhret: NB. G. 761/4,
İsrâf / Vakit: NB. G. 425/1

1.2.26. KALP KIRMAK: NAA. K. 4/10, NAA. K. 4/12, GE. 203/3
İncitme / Ahlâk-ı Hamîde: SG. 84/6

İncitme / Aşık: AÖ. 399/3
İncitme / Aşk: AÖ. 574/2
İncitme / Belâ: SG. 84/4
İncitme / Derûn: NB. G. 429/3
İncitme / Dil: NB. G. 612/6,
İncitme / Edeb: SG. 110/1
İncitme / Er: SG. 87/8
İncitme / Gönül: NB. G. 641/1, AÖ. 399/3, ÜS. 163/1, SG. 84, SG. 87/8
İncitme / Hâtr: AÖ. 1126/4
İncitme / Şeyh: NAA. G. 180/4

1.2.27. KISKANÇLIK, REŞK

REŞK: NB. G. 794/4, NB. G. 798/1, NB. G. 808/2.
Reşk / Anîd: NF. K. 54/44
Reşk / Haset: NF. K. 35/49, NF. K. 54/43, NF. K. 56/34, NB. G. 651/7, NK. G. 292/8,
Reşk - Haset / Hüner: NF. K. 10/48
Reşk / Hasûd: NB. G. 178/4,
Reşk / İrfân: NB. G. 125/1, NB. G. 852/3
Reşk / Nifâk: NB. G. 852/3
Reşk / Şiir: NF. K. 1/8, NF. K. 3/49, NF. K. 10/49, NF. G. 68/6
Reşk / Şükür: NB. G. 114/3,
Reşk / Zâhid: FK. G. 144/19
Ehl-i reşk: NF. K. 1/15
Gam-ı reşk: NF. K. 54/44
Kemâl-i reşk: NF. K. 1/16

1.2.28. KÎN, GARAZ, BUĞZ, ADÂVET
KÎN: NAA. K. 4/16, AÖ. 173/41, NM. 151/9,
Kin / Ağyâr: NB. G. 588/5
Kin / Âşık: GE. 613/2, FK. G. 272/1, NK. G. 196/3
Kin / Âşık - Aşk: AÖ. 501/5
Kin / Hasûd: NB. R. 165/1
Kin / Kavgâ: NB. G. 486/1,
Kin / Kibir: GE. 176/2, AÖ. 32/4, AÖ. 1387/5
Kin / Kudûret: AÖ. 501/5, AÖ. 667/1,
Kin / Merd: AÖ. 667/1
Kin / Nûr: NB. G. 303/1
Kin / Rızâ: AÖ. 501/5
Ağyâr-ı kîne-cû: NB. G. 588/5,
Tiğ-i Kin: NB. R. 165/1,

GARAZ:
Garaz / Ârif: SG. 91/11
Ehl-i Garâz / Hâris / Tamâhkâr: NAA. G. 149
Ehl-i Garaz / Haset: AÖ. 1067/3.

BUĞZ: NAA. G. 148/9, NM. 151/9
Buğz / Adâvet / Kibir: AÖ. 1391/3
Buğz - Adâvet / Mak'ad-ı Sıdk: NAA. G. 192/5.
Buğz - Adâvet / Münkîr: NAA. G. 28/3.
Buğz / Cehâlet: NAA. G. 28/3.
Buğz - Gıybet / Gûy: ÜS. 8/6.
Buğz / Haset: AÖ. 989/9, AÖ. 989/10.
Buğz - Haset / Deyr: AÖ. 1072/5.
Buğz - Haset / Âkîl: AÖ. 503/2.
Buğz - Haset / Tasfiye: AÖ. 503/2.
Buğz - Haset / Tevekkül: AÖ. 503/2.
Buğz - Haset - Kibr / Âşık - Tevekkül: AÖ. 125/4.
Buğz / Haset / Kibr / Mesâvî: AÖ. 1394/4.
Buğz / Hased / Kibr / Riyâ: AÖ. 1072/5.
Buğz / Haset / Kibr / Riyâ / Gıybet / Mesâvî / Sû-i zân: AÖ. 1/12.
Buğz / Haset / Tamâ / Nifâk / Gadr / Sitem: NB. K. 15/80.

ADÂVET: NAA. G. 148/9, AÖ. 354/4, NM. 8/3, ÜS. 89/5.
Adâvet / Buğz: NAA. G. 28/3.
Adâvet / Buğz / Kibir: AÖ. 1391/3.
Adâvet - Buğz / Mak'ad-ı Sıdk: NAA. G. 192/5.
Adâvet - Buğz / Münkîr: NAA. G. 28/3.
Adâvet / Cehâlet: NAA. G. 28/3.
Adâvet / Nefs: NM. 8/3.
Adâvet / Allah: ÜS. 89/5.

1.2.29. KÜFR

KÜFR / MENFÎ: NAA. MH. 2/1, NAA. G. 8/4, NAA. G. 53/4, NAA. G. 70/3, NAA. G. 82/1, NAA. G. 103/6, NAA. G. 106/9, NAA. G. 131/6, NAA. G. 150/2, NAA. G. 158/5, NAA. G. 161/10, NAA. G. 178/7, NAA. G. 192/8.
Küfr / Dalâlet: NAA. G. 48/7.
Küfr / İnkâr: NAA. G. 12/3, NAA. G. 30/16, NAA. G. 171/1.
Küfr / Merdân: ÜS. 91/2.
Küfr / Mucâhid: NAA. H. 16/4.
Küfr / Perde: ÜS. 41/6.
Küfr / Şeriat: NAA. G. 205/7.
Küfr / Zâhid: NAA. G. 30/16.
Küfr / Zikir: AÖ. 296/3.
Küfr / Zulmet: ÜS. 41/6, ÜS. 91/2.
Küfr / Zühhd: SG. 27/1.
Küfr / Zünnâr: NAA. G. 205/7, NK. G. 132/5.
Küfre girmek: NAA. H. 16/4, GE. 64/4.
Ehl-i Küfr: ÜS. 48/7.

KÜFR / MÜSBET: NAA. G. 200/1, NAA. H. 3/4.
Küfr / Akıl: NAA. G. 187/6.
Küfr / Âşık: NAA. G. 187/6.
Küfr / Avâm: NAA. G. 187/6.
Küfr / Din: FK. G. 28/4.
Küfr / Mezhep: NAA. G. 200/4.
Küfr / Mümîn: NAA. G. 187/8, NAA. G. 187/9, NAA. G. 187/11.
Küfr / Şirk-i Ahfâ: NAA. G. 187/7.
Küfr-i ekber: NAA. G. 187/8.
Küfr-i bî-nihâyet: NAA. G. 187/9.
Küfr-i havâs: NAA. G. 187/6.

KÜFR - İMÂN: ÜS. 20/8.
Küfr - İmân / Âşık: NAA. G. 179/4.
Küfr - İmân / Aşk: ÜS. 104/9, ÜS. 166/4, ÜS. 166/4.
Küfr - İmân / Celâl: NM. 82/4.
Küfr - İmân / Din - Mezhep: NAA. G. 179/4.
Küfr - İmân / Dervîş : ÜS. 55/4.
Küfr - İmân / Ehl-i Tasavvuf: NAA. G. 187/5.
Küfr - İmân / Hadd - Hâl: NM. 186/4.
Küfr - İmân / Hat - Ruh: NM. 21/6.
Küfr - İmân / İnkâr: NAA. G. 185/6.
Küfr - İmân / Kâfir - Küfr: NAA. G. 105/1.
Küfr - İmân / Lütûf - Kahr: NAA. G. 101/13, NAA. G. 175/3.

Küfr - İmân / Münkîr: NAA. G. 48/7, ÜS. 40/6.
Küfr - İmân / Müsbet: ÜS. 54/8, ÜS. 83/10, SG. 53/7.
Küfr - İmân / Nefsi Bilmek: NAA. G. 148/7, NAA. G. 187/5, SG. 97/3.
Küfr - İmân / Perde: NAA. G. 179/4.
Küfr - İmân / Renk: NAA. G. 204/8.
Küfr - İmân / Rind: NK. G. 132/5.
Küfr - İmân / Sâlik: NAA. G. 175/3.
Küfr - İmân / Şeyh: NAA. G. 204/8.
Küfr - İmân / Terk: ÜS. 104/9, NM. 72/2, NM. 15/2.
Küfr - İmân / Tevhîd: NAA. H. 16/6.
Küfr - İmân / Varlık: NM. 15/2.
Küfr - İman / Zâhid: NAA. K. 3/19, NAA. G. 12/3, NAA. G. 148/7, NAA. G. 158/4, NAA. G. 161/10, NAA. G. 185/6, NM. 21/6.
Küfr - İmân / Zülf - Ruh: NM. 72/2, SG. 53/6.
Küfr - İmân / Zünnâr - Sübhâ: NK. G. 132/5.

1.2.30. MALAYÂNÎ:

Malayânî / Terk: AÖ. 1036/3, AÖ. 1253/2, SG. 24/3.
Malayânî / Tevbe: AÖ. 1253/2.

1.2.31. MESÂVÎ:

Mesâvî / Buğz / Haset / Kibr / Gıybet / Sû-i zân / Riyâ: AÖ. 1/12.
Mesâvî / Buğz / Haset / Kibr: AÖ. 1394/4.

1.2.32. MÜDÂRA:

Müdâra / Âşık / FK: G. 203/5.
Müdâra / Münâfik: NF. K. 41/43.

1.2.33. NİFÂK:

Nifâk / Mekr: NB. G. 664/5.
Nifak / Dil: NB. R. 96/1.
Nifak / Haset / Buğz / Tama / Gadr / Sitem: NB. K. 15/80.
Nifâk / Haset / Kavgâ / Sefâhet: NB. KT. 35/1-2.
Nifâk / Hüner: NB. G. 386/6.
Nifâk / İhlâs: NB. G. 797/6.
Nifâk / Reşk: NB. G. 852/3.
Nifâk / Ülfet: NB. G. 386/6.
Takla-i nifâk: NB. KT. 7/4.

1.2.34. RİYÂ, ZERK, GÖSTERİŞ

RİYÂ: NB. K. 18/20, NB. G. 485/4, ÜS. 8/5, NK. K. 34/1, NK. K. 34/2, NK. K. 34/6, NK. K. 34/7, NK. K. 34/24, NK. G. 360/2.
Riyâ / Ağlama: NB. MU. 85.
Riyâ / Bâde: NB. G. 511/3.
Riyâ / Bâzâr: NK. K. 34/7, NK. K. 34/24.
Riyâ / Buğz / Haset / Kibr: AÖ. 1072/5.
Riyâ / Buğz / Hased / Kibr / Gıybet / Mesâvî / Su-i zân: AÖ. 1/12.
Riyâ / Câm: AÖ. 278/2.

Riyâ / Dergâh: NB. G. 843/5.
Riyâ / Dervîş: AÖ. 1321/3.
Riyâ / Deryâ: NB. MU. 85.
Riyâ / Ehl-i Dil: NB. G. 511/3.
Riyâ / Hankâh: NK. G. 320/4.
Riyâ / Harâbât: NK. G. 64/5.
Riyâ / Hayâ: AÖ. 810/5.
Riyâ / Hevâ: NM. 42/3.
Riyâ / Hevâ / Zühhd - Hevâ: ÜS. 177/3.
Riyâ / Hırka: NM. 131/9, NK. G. 322/5, NK. G. 372/5.
Riyâ / Hisset / Hayâ / Taklîd: AÖ. 1321/3.
Riyâ / Hor: NB. G. 749/1.
Riyâ / İbâdet: NB. G. 857/2.
Riyâ / İffet: NK. G. 372/5.
Riyâ / İsrâf: NM. 87/2.
Riyâ / İhlâs: NB. G. 863/2, ÜS. 76/3.
Riyâ / Jeng: FK. G. 227/1, NK. 14/81.
Riyâ / Kalp: NM. 42/3.
Riyâ / Kerâmet: NB. G. 430/5.
Riyâ / Kıyâfet: NB. G. 38/2, NB. G. 326/2.
Riyâ / Lâubâli: NB. G. 316/1.
Riyâ / Mekr: NB. G. 843/5.
Riyâ / Mey: NK. G. 319/4, NK. G. 362/4, NK. G. 372/5.
Riyâ / Meygede: NB. G. 511/3.
Riyâ / Muğbeçe: AÖ. 610/4.
Riyâ / Muhabbet: NK. G. 319/4.
Riyâ / Pîr: AÖ. 610/4.
Riyâ / Rind: NF. K. 33/8, NB. G. 481/4, NF. G. 49/4, NK. K. 24/15, NK. G. 320/4.
Riyâ / Safâ: NB. G. 515/9.
Riyâ / savmaa: NK. G. 266/2.
Riyâ / Sehâvet: NB. R. 7/2.
Riyâ / Sûfi: FK. G. 227/1, NM. 87/2, SG. 93/4.
Riyâ / Sübha: NB. G. 72/5.
Riyâ / Sükût: NB. G. 369/6.
Riyâ / Şâl: NM. 131/9.
Riyâ / Şöhret: NK. G. 239/1.
Riyâ / Tâat: NB. G. 338/1.
Riyâ / Tâc: NM. 131/9.
Riyâ / Tecerrüd: NB. G. 468/4.
Riyâ / Terk: NB. G. 316/1, AÖ. 610/4.
Riyâ / Tasfiye: NB. G. 511/3.
Riyâ / Tezvîr: NB. G. 72/5, NK. G. 322/5.
Riyâ / Ucb: NB. G. 481/4, AÖ. 667/3.
Riyâ / Ucb / Davâ: NM. 98/7.
Riyâ -Ucb / İbâdet: NM. 54/6.
Riyâ / Ucb / Şirk: NM. 54/6.
Riyâ -Ucb / Terk: NM. 98/7.
Riyâ / Vâiz: NB. G. 369/6.
Riyâ / Zâhid: FK. G. 227/1, NF. K. 33/8, NF. G. 49/4, NB. G. 38/2, NB. G. 160/3, AÖ. 278/2, NM. 79/9, NK. K. 34/2, NK. G. 18/1, NK. G. 25/3, NK. G. 64/5, NK. G. 126/5, NK. G. 178/6, NK. G. 322/5, NK. G. 323/5, NK. G. 84/2.
Riyâ / Zühhd: NF. K. 34/32, NB. G. 575/7.
Riyâ - Zühhd / Amel: NB. G. 206/3.

Riyâ - Zühhd / Bâde-fürûş: NF. G. 112/4.
Riyâ - Zühhd / Bâde-keş: NF. G. 112/4.
Riyâ - Zühhd / Erkân: AÖ. 610/4,
Riyâ - Zühhd / Gamze: AÖ. 1402/2.
Riyâ - Zühhd / Tesbih: AÖ. 1072/3.
Riyâ - Zühhd / Tevhîd: NB. G. 48/15.
Riyâ - Zühhd / Vâiz: AÖ. 913/3.
Riyâ / Zünnâr: NB. G. 72/5.
Bâzâr-ı riyyâ: NK. K. 34/7.
Bûy-ı riyyâ: NB. K. 18/20, AÖ. 610/4.
Çirkâb-ı riyyâ: NK. K. 34/2.
Çirk-i riyyâ: NK. G. 362/4, NK. G. 372/5.
Dâmân-ı riyyâ: NK. G. 323/5.
Dükkân-ı riyyâ: NB. G. 857/2.
Erbâb-ı riyyâ: FK. G. 144/17.
Esbâb-ı riyyâ: NK. G. 83/4.
Gerd-i riyyâ: NB. G. 863/2.
Jengâr-ı riyyâ: NK. 14/81.
Jeng-i riyyâ: FK. G. 227/1.
Nakd-i riyyâ: NB. G. 843/5.
Reng-i riyyâ: NK. G. 308/1.
Riyyâ-güster: NB. G. 749/1.
Terk-i riyyâ: NB. G. 316/1.

ZERK:

Zerk / Âşık: FK. G. 203/5.
Zerk / Hevâ: ÜS. 177/3.
Zerk / İhlâs: ÜS. 76/3.
Zerk / Münâfik: NF. K. 41/43.
Zerk / Riyâ: ÜS. 76/3.
Zerk / Tâlib: NM. 142/4.
Zerk / Tâat: NM. 6/5, NM. 142/4.
Zerk / Yalan: NB. G. 378/3.
Zerk / Zâhid: NM. 79/9.
Zerk / Zünnâr: NM. 142/4.

GÖSTERİŞ:

Gösteriş / Kıyâfet: NAA. K. 4/14.
Gösteriş / Laubali: NB. G. 859/3.
Gösteriş / Sehâvet: NB. G. 757/3.

1.2.35. RÜŞVET: AÖ. 1374/2.
Rüşvet / Sehâvet: NB. G. 757/1.

1.2.36. SEBEPLERE TEVESSÜL: FK. G. 205/1, NB. G. 114/2, NB. G. 523/7, NB. G. 852/5, NK. G. 134/4.
Sebepler / Âkil: NB. G. 34/9, NB. G. 130/4.
Sebepler / Ârif: NB. G. 548/4.
Sebepler / Dert - Dermân: NB. G. 351/6.
Sebepler / Gayr: NAA. G. 54/5, NB. G. 426/5.
Sebepler / Nâdân: NB. G. 34/9.
Sebepler / Resm: NB. G. 505/3.
Sebepler / Rızâ: SG. 14/4.
Sebepler / Tefekkür: NAA. K. 3/26.
Sebepler / Terk: FK. G. 234/1.
Sebepler / Tevekkül: NB. G. 568/3, NB. G. 548/4, NB. G. 575/9, NB. G. 640/9.
Sebepler / Zâhid: FK. G. 234/1.

1.2.37. SEFÂHET:

Sefâhet / Nefs-i Emmâre: GE. 501/1.
Sefâhet / Nifâk / Kavgâ / Haset: NB. KT. 35/1-2.
Sefâhet / Terk: NM. 6/5.

1.2.38. SUÏZAN:

Suizan / Leim: AÖ. 282/5.
Suizan / Mesâvî / Gıybet / Buğz / Haset / Kibr / Riyâ: AÖ. 1/12,
Suizan / Münkîr: ÜS. 46/3.

1.2.39. ŞEHVET: NAA. K. 4/15, NAA. K. 4/20, AÖ. 173/42, AÖ. 356/1, AÖ. 704/4, NK. G. 214/4,
Şehvet / Aşk: SG. 115/25,
Şehvet / Cân: NM. 190/6,
Şehvet / Dervîş: SG. 115/3, SG. 115/7, SG. 115/17, SG. 115/18, SG. 115/25,
Şehvet - Gadap / Seyyâh: NM. 190/6,
Nazra-i Şehvet: NB. G. 599/4

1.2.40. ŞİKÂYET: GE. 610/4, NF. K. 59/34, NB. G. 498/1

Şikâyet / Ârif: NF. K. 41/58
Şikâyet / Edeb: NK. G. 57/2,
Şikâyet / Ehl-i Dil: NK. K. 33/17
Şikâyet / Firâk: NB. G. 56/4,
Şikâyet / Nakş - Nakkâş: NB. G. 87/3,
Şikâyet / Rızâ: NK. K. 7/24,
Şikâyet / Tamâ: NB. G. 689/2,
Şikâyet / Zamâne: NF. K. 41/58

1.2.41. ŞİRK, ŞİRK-İ AHFÂ
ŞİRK: NAA. K. 2/25, NAA. MH. 1/1, NAA. MH. 2/2, NAA. G. 43/15, SG. 95/1

Şirk / Aşk: SG. 48/13, SG. 105/4
Şirk / Benlik: NAA. G. 197/3
Şirk / Câhil: SG. 43/22
Şirk / Gayr: SG. 25/7
Şirk / Hasûd: SG. 14/1
Şirk / İd: SG. 94/1
Şirk / Lâ - İllâ: SG. 1/6
Şirk / Muhabbet: SG. 7/18
Şirk / Muvahhid: NM. 16/3, SG. 43/22
Şirk / Münkîr: NAA. MH. 2/2
Şirk / Mürşid-i Kâmil: NAA. G. 96/2,
Şirk / Riyâ / Ucb: NM. 54/6
Şirk / Sûfi: SG. 25/7, SG. 30/2
Şirk / Tasfiye: NAA. G. 196/5
Şirk / Tevhîd: NM. 16/3, SG. 94/1, SG. 14/1, SG. 110/4
Şirk / Vahdet: SG. 1/6, SG. 48/13,
Şirk ehli: NM. 16/3,
Derd-i şirk: SG. 48/13,
Şirket: NAA. G. 197/3,

ŞİRK-İ AHFÂ: NAA. G. 204/9,
Şirk-i Ahfâ / Benlik: NAA. G. 80/7,
Şirk-i Ahfâ / Cehâlet: NAA. G. 139/1,
Şirk-i Ahfâ / Enâniyet: NAA. G. 192/10
Şirk-i Ahfâ / Gayr: NAA. G. 32/5
Şirk-i Ahfâ / İkilik: NAA. G. 146/4

Şirk-i Ahfâ / Kâbe Kavseyin - Ev Ednâ: NAA. G. 31/4-5
Şirk-i Ahfâ / Küfr: NAA. G. 187/7
Şirk-i Ahfâ / Mülhid: SG. 42/1
Şirk-i Ahfâ / Münkir: NAA. G. 28/5
Şirk-i Ahfâ / Nefsi Bilmek: NAA. G. 12/5, NAA. G. 80/7, NAA. G. 138/3
Şirk-i Ahfâ / Nûr: NAA. G. 68/2
Şirk-i Ahfâ / Taalluk: NAA. G. 68/2
Şirk-i Ahfâ / Terk: NAA. G. 40/1, NAA. G. 43/15, NAA. G. 52/7, NAA. G. 68/2, NAA. G. 138/3, NAA. G. 147/9, NAA. G. 146/4
Şirk-i Ahfâ / Zâhid: NAA. G. 68/2
Şirk-i hafî: NAA. G. 12/5, NAA. G. 28/5, NAA. G. 43/15, SG. 42/1,

1.2.42. ŞÖHRET: NB. G. 159/6,
Şöhret / Âdet / Din: 179/5,
Şöhret / Âfet: ÜS. 136/4 e
Şöhret / Ar - Nâmûs: NM. 189/3,
Şöhret / Aşk: AÖ. 1392/3
Şöhret / Fâriğ: ÜS. 136/4
Şöhret / Halvet: SG. 75/7
Şöhret / İsrâf: NB. G. 761/4,
Şöhret - İzzet / Aşk: ÜS. 165/5
Şöhret / Kabâ: NM. 189/3,
Şöhret / Kerîm: NB. G. 429/6,
Şöhret / Mârifet: NM. 100/7,
Şöhret / Melâmet: NM. 189/3,
Şöhret / Merd: NB. G. 662/2
Şöhret / Nâm: ÜS. 102/11
Şöhret / Riyâ: NK. G. 239/1,
Şöhret / Sehâvet: NB. G. 757/6, NB. G. 761/4,
Şöhret - Şân / Merd: NB. G. 662/2
Şöhret / Soyunma: NM. 189/3,
Şöhret / Şiir: NF. K. 28/65
Şöhret / Terk: NM. 189/3,
Şöhret / Uzlet: NB. G. 383/1, ÜS. 102/11

AD / SÂN: ÜS. 172/2
Ad - Sân / Aşık - Aşk: ÜS. 109/3
Ad - Sân / Aşık - Maşuk: ÜS. 30/8
Ad - Sân / Nâmûs - Âr: ÜS. 30/8
Ad - Sân / Nefsi Bilmek: NAA. G. 167/2,
Ad - Sân / Terk: NM. 144/4,

İTİBÂR: NB. G. 291/4
İtibâr / Hırka - Tesbîh - Tâc: NB. G. 281/1
İtibâr / Hod-bîn: NB. G. 113/1,
İtibâr / İlim: NB. G. 113/1,
İtibâr / Müstakim: NK. G. 214/2,
İtibâr / Pârsâ: NB. G. 392/7,

NÂM:
Nâm / Fenâ ender Fenâ: ÜS. 45/2
Nâm - Irz / Firkat: ÜS. 103/16
Nâm / Mecnûn: NM. 92/5.
Nâm / Şöhret: ÜS. 102/11.

NÂM / NİŞÂN: FK. G. 71/6.
Nâm - Nişân / Ar - Nâmûs: NB. G. 295/6.
Nâm - Nişân / Mahv: NM. 189/6.

Nâm - Nişân / Menzil: NAA. G. 162/4.
Nâm - Nişân / Terk: AÖ. 137/3, AÖ. 969/4.
Nâm - Nişân / Vahdet: ÜS. 39/2.

ŞEREF:
Şeref / Emel: NB. G. 401/5.
Şeref / İnsân: NAA. G. 57/1.
Şeref / Sehâvet: NB. G. 757/3.
Şeref / Şükür: NK. MST. 2/36.
Şeref / Terk: NK. MST. 2/36.

UNVÂN:
Unvân / Uzlet: NB. G. 71/4.

1.2.43. TAMÂ: NB. R. 104/R, ÜS. 99/7.
Tamâ / Buğz / Haset / Nifâk / Gadr / Sitem: NB. K. 15/80.
Tamâ' / Ehl-i Dünyâ: NB. G. 650/3.
Tamâ / Hubb-ı Dünyâ: NB. R. 104/1-2.
Tamâ / Hubb-ı Mal: GE. 397/2.
Tamâ - Hurs / Gönül: NB. K. 16/28.
Tamâ / Şikâyet: NB. G. 689/2.
Dest-i tama': NB. G. 650/3.
Dehân-ı tama': NB. G. 693/1.
Teng-çeşm: NB. G. 476/8.
Tamâhkâr / Hâris / Ehl-i Garaz: NAA. G. 149.
Tamâhkâr / Peymâne: NB. G. 476/8.

1.2.44. TEZVİR, KOVUCULUK
TEZVİR: GE. 535/2.
Tezvir / Riyâ: NF. R. 1, NB. G. 72/5, NK. G. 322/5.
Tezvir / Hırka: NK. G. 322/5.
Tezvir / Sûfi: FK. G. 227/1.
Tezvir / Sübha: NB. G. 72/5.
Tezvir / Zâhid: NK. G. 322/5.

1.2.45. TÛL-İ EMEL: GE. 491/5, GE. 644/5, NB. G. 312/6, NB. G. 377/7, NB. G. 431/7, NB. G. 442/4, NB. G. 509/4, NB. G. 617/7, NB. R. 211/2, NB. GR. 10/1, AÖ. 229/3, AÖ. 810/2, AÖ. 1376/2.
Ehl-i tûl-i emel: NB. G. 403/3.
Rişte-i tûl-i emel: NB. G. 551/2.
Silsile-i tûl-i emel: NB. G. 565/5.
Ka'r-ı çâh-i tûl-i emel: NB. G. 699/2.
Binâ-yı tûl-i emel: NB. G. 737/3.
Tûl-i emel zinciri: AÖ. 810/2.

ÂRZU:
Ârzu / Aşk: NB. G. 325/1, ÜS. 181/9.
Ârzu / Bâzâr: NB. G. 617/8.
Ârzu / Gam: NK. G. 1/2.
Ârzu / Hubb-ı Câh: NB. G. 425/1.
Ârzu / İsrâf: NB. G. 425/1.
Ârzu / Mihnet: NK. G. 1/2.

DÂİYE: NB. G. 554/1.
Dâiye / Vasl: NB. GR. 19/1.
Dâiye / Vuslat: NB. G. 317/4.

EMEL: NB. G. 287/4.
Emel / Amel: NB. GR. 10/1-2.
Emel / Sübha: NB. G. 453/6.
Emel / Aşk: SG. 57/1.
Emel / Davâ: SG. 57/1.
Emel / Dil: NB. R. 187/1, NB. GR. 10/1-2.
Emel / İzzet - Zillet: NB. R. 77/1-2.
Emel / Kanaat: NB. G. 26/4.
Emel / Kanaat - Tevekkül: NB. R. 29/2.
Emel / Leb: NB. G. 287/4.
Emel / Nazar: NB. K. 27/9.
Emel / Rizâ: NB. R. 82/1-2.
Emel / Şeref: NB. G. 401/5.
Emel / Turrâ: NK. G. 141/1.
Aksâ-yı emel: NK. K. 19/36.
Âmâl: NB. K. 27/9.
Bâğ-ı emel: NB. K. 14/25, NB. R. 113/1.
Bâzâr-ı emel: NB. G. 34/10.
Burc-ı emel: NB. K. 12/18.
Câm-ı emel: NK. G. 192/1.
Dâm-ı Emel: NB. G. 453/6.
Davâ-yı emel: SG. 57/1.
Gonca-ı emel: NK. G. 74/5.
Gonca-zâr-ı emel: NK. G. 2/5.
Gülistân-ı emel: NB. G. 845/1.
İkbâl: NB. G. 26/4.
Kişt-ı emel: NB. G. 221/2, NB. R. 87/1.
Kiştzâr-ı emel: NB. R. 187/1.
Meydân-ı emel: NB. R. 29/2.
Mezraa-ı emel: NB. G. 401/5.
Murg-âb-ı emel: NB. G. 147/10.
Nahl-ı emel: NB. G. 622/3, NB. G. 660/4.
Nihâl-ı emel: FK. G. 218/2.
Râh-ı emel: NB. G. 129/2, NB. G. 133/2, NB. R. 77/1.
Rîsmân-bâz-ı emel: NB. R. 130/2, NB. GR. 24/2.
Rişte-ı emel: NK. G. 375/2.
Sefîne-ı emel: NB. G. 670/7.
Târ-ı emel: NB. R. 82/1.

HEVES: NK. G. 158/2.
Heves / Hevâ: NB. R. 187/1, AÖ. 810/2, SG. MF. 4, SG. 77/3.
Heves / Mest: NB. G. 761/4.
Heves / Nakş: NB. G. 230/4.
Heves / Temkîn: NK. G. 158/3.
Heves / Zülf: NK. G. 158/2
Ehl-i Heves: NB. 35/7, NB. G. 131/5
Nakş-ı heves: NB. G. 230/4.

KAYD: NK. G. 141/1,
MAKSÛD: NB. G. 287/4
MATLAB: NB. G. 492/3

MURÂD: AÖ. 1060/4
Murâd / Dilek: GE. 310/3
Murâd / Mürîd: SG. 113/1
Murâd / Seyrân: ÜS. 28/1
Murâd / Sâlik: NM. 101/3
Murâd / Terk: NB. G. 51/5
Murâd Kumaş: NB. R. 82/1

TEMENNÎ:
Temennî / Dehân: NK. G. 384/1

1.2.46. YALAN: NAA. H. 23/4, NB. G. 378/R, NB. G. 531/6,
Yalân / Bâzâr: NB. G. 257/2
Yalan / Salâh - Sedâd - Sıdk: NB. G. 378/4
Yalan / Sıdk: NB. G. 257/2, NB. G. 378/5, NB. G. 378/8
Yalan / Zerk: NB. G. 378/3
Yalancı: NAA. K. 4/13, GE. 105/1, GE. 429/3, GE. 430/2, NB. E. 4/3
Kezzâb: NB. E. 4/3
Dürûğ: NB. G. 378/DÜRÛĞ
REDİFLİ:

1.2.47. ZÎNA: AÖ. 1412/2, AÖ. 704/4, AÖ. 356/1.

1.2.48. ZULMET: NAA. MH. 1/2, NAA. G. 21/3, NAA. G. 159/6, AÖ. 395/1, AÖ. 826/1, NM. 65/5, NM. 81/1,
Zulmet / Âb-ı hayât: NM. 195/3
Zulmet / Âb-ı hayân: AÖ. 1032/4, NM. 192/3, SG. 27/15, SG. 97/5
Zulmet / Anâsır: NAA. G. 110/2, NM. 81/1
Zulmet / Âşık: NM. 195/3
Zulmet / Aşk: NK. G. 150/4,
Zulmet / Benlik: NAA. G. 53/2
Zulmet / Bu'd: ÜS. 147/2
Zulmet / Cehâlet: ÜS. 48/9, NM. 40/2, SG. 27/15
Zulmet / Dil: NAA. G. 45/5, NAA. G. 177/4
Zulmet / Ehil: NAA. G. 104/5
Zulmet / Gâfil: NM. 128/5,
Zulmet / Gaflet: AÖ. 1/6, AÖ. 667/3, ÜS. 175/11
Zulmet / Gam: FK. G. 82/1
Zulmet / Güneş: NM. 14/1
Zulmet / Halvet: SG. 55/7,
Zulmet / Hâris - Tamâhkâr - Ehl-i Garaz: NAA. G. 149/1
Zulmet / Hat: FK. KT. 1/14
Zulmet / Hızır: SG. 27/15, SG. 97/5
Zulmet / Hicâb: NAA. G. 49/6, AÖ. 243/2, ÜS. 11/6, ÜS. 156/9
Zulmet / Hicrân: NM. 29/1
Zulmet / Hicret: GE. 774/1
Zulmet / İnsân - Hayân: NAA. G. 147/5
Zulmet / Firkat: GE. 792/5
Zulmet / Kesret: ÜS. 92/2
Zulmet / Kesret / Firkat: ÜS. 121/6
Zulmet / Küfr: ÜS. 41/6, ÜS. 91/2
Zulmet / Lâ - İllâ: NAA. G. 168/5
Lâ
Zulmet / Ledün: AÖ. 1241/3, NM. 65/5
Zulmet / Mâsivâ: AÖ. 1/9,
Zulmet / Mey: FK. K. 15/48
Zulmet / Merdân: ÜS. 91/2
Zulmet / Müddeî: ÜS. 48/9
Zulmet / Münkir: NAA. G. 43/17
Zulmet / Nakş: AÖ. 1/9,
Zulmet / Nazar: GE. 236/1
Zulmet / Nefs: ÜS. 23/8, ÜS. 41/3, ÜS. 86/6, ÜS. 147/2, NK. K. 6/23

Zulmet / Nefs Bilmek: NAA. G. 35/5, NAA. G. 43/3
Zulmet / Nikâb: NM. 14/1
Zulmet / Nûr: AÖ. 1241/, NM. 40/2, NK. K. 6/23
Zulmet - Nûr / Hicâb: NAA. G. 21/2, NAA. G. 21/3, NAA. G. 21/4
Zulmet / Perde: NAA. G. 21/5, NAA. G. 49/5, NAA. G. 103/4, NAA. G. 133/5, NAA. G. 177/4, NAA. G. 202/7, NAA. G. 203/6, ÜS. 41/6, ÜS. 192/6
Zulmet / Ruh: FK. G. 210/1
Zulmet / Şarâb: FK. K. 15/48, AÖ. 243/2
Zulmet / Şem - Pervâne: NAA. G. 146/5
Zulmet / Şerbet: NAA. G. 52/3
Zulmet / Tâat: SG. 97/5
Zulmet / Ten: NAA. G. 58/5
Zulmet / Terk: NM. 81/1
Zulmet / Vuslat: ÜS. 102/10
Âlem-i zulmet: NAA. G. 82/3,
Anâsır zulmeti: NM. 81/1,
Benlik zulmeti: NAA. G. 53/2,
Çâh-ı zulmet: NAA. G. 168/5, NAA. G. 197/2, AÖ. 667/3
Hâk-i zulmet: GE. 236/1,
Küfr ü zulmet: ÜS. 41/6, ÜS. 91/2,
Künc-i zulmet: AÖ. 1293/2,
Mesken-i zulmet: AÖ. 37/3,
Nefsın zulmeti: ÜS. 23/8, ÜS. 147/2,
Perde-i zulmet: NAA. G. 103/4, NAA. G. 177/4,
Sehâb-ı zulmet: GE. 194/3,
Tâat Zulmeti: SG. 97/5,
Tarîk-i zulmet: GE. 575/3,
Zalâm: NK. K. 6/23.
Zulmet bucağı: NAA. G. 43/17, NAA. G. 52/2, NAA. G. 147/5, NAA. G. 149/1.
Zulmet perdesi: NAA. G. 21/5, NAA. G. 49/5, NAA. G. 133/5, NAA. G. 202/7, NAA. G. 203/6, ÜS. 41/6 ÜS. 192/6, ÜS. 192/6.
Zulmet sehâbı: NAA. G. 45/5.
Zulmet siyâhı: ÜS. 102/10.
Zulmet-i firkat: GE. 792/5.
Zulmet-i gaflet: AÖ. 1/6.
Zulmet-i gam: FK. G. 82/1.
Zulmet-i hicr: NM. 29/1.
Zulmet-i hicret: GE. 774/1.
Zulmet-i kesret: ÜS. 92/2.
Zulmet-i Kesret: ÜS. 92/2.
Zulmet-i nefis: ÜS. 41/3, ÜS. 86/6.
Zulmet-i ten: NAA. G. 58/5.
Zulmette kalmak: NAA. G. 35/5, NAA. G. 43/3, NAA. G. 104/5, GE. 792/5, AÖ. 1/9.
Zulmetten halâs olmak: NAA. G. 110/2, NAA. G. 146/5, NAA. G. 153/4, NAA. G. 177/4, FK. K. 15/48.
Zulümât: NAA. G. 23/6, AÖ. 1032/4, NM. 195/3.
1.2.49. ZULÛM: GE. 122/2, AÖ. 102/3, AÖ. 157/5.
Zulüm / Adâlet: AÖ. 196/5, ÜS. 175/10, NK. K. 10/40.
Zulüm / Gaflet: ÜS. 175/11.

Zulüm / Ta'n: NB. G. 479/1.
Zulüm / Tevbe: AÖ. 574/2.
Zulüm / Zâlim: AÖ. 1252/2.
Zulüm - Zâlim / Tevbe: AÖ. 574/2.
Dahhâk-ı zulm: NK. K. 10/40.
Taaddi: GE. 122/2.

GADR:
Gadr / Sitem / Buğz / Haset / Tama / Nifâk: NB. K. 15/80

2. BÖLÜM: TASAVVUFÎ KAVRAMLAR

2.1. ÂDET, RESM

ÂDET: GE. 213/2.
Âdet / Aşk: ÜS. 72/8, SG. 90/9, NM. 42/2.
Âdet / Mürsid: SG. 90/9.
Âdet / Resm: FK. K. 7/46.
Âdet / Şöhret / Din: NM. 179/5.
Âdet / Zühd - Tâat: SG. 98/4.

RESM:

Resm / Âdet: FK. K. 7/46.
Resm / Bekâ - Fenâ: ÜS. 104/6.
Resm / Biat: SG. 46/3.
Resm / Edeb: FK. G. 204/7.
Resm / Ehl-i Hak: SG. 46/3.
Resm / Hirka - Tâc - Tesbîh: NB. G. 88/7.
Resm / İlim: SG. 91/1.
Resm / Mest: FK. G. 204/7.
Sebepler / Resm: NB. G. 505/3.
Resm / Vakâr: NB. G. 88/7.
Resm / Dervîş: NB. G. 88/7.
Âdât: SG. 98/4, SG. 108/5.
Erbâb-ı resm: SG. 46/3.
Kayd-ı rûsûm: NB. G. 88/7.
İlm-i resmî: SG. 91/1.
Merâsim: ÜS. 104/6.
Rûsûm: NB. G. 88/7, NB. G. 505/3.

2.2. AKIL: NAA. G. 60/9, NAA. G. 113/1, NB. MU. 185/1.
Akıl / Âkil: NM. 172/6.
Akıl / Âlem-i Lâhût: NM. 197/3.
Akıl / Âşık: NF. G. 46/1.
Akıl / Aşk: NAA. G. 91/6, NAA. G. 102/3, NAA. G. 145/5, FK. G. 11/4, FK. G. 77/3, FK. G. 124/4, FK. G. 155/1, FK. G. 219/1, FK. G. 289/7, NF. G. 76/4, AÖ. 1062/3, SG. 29/2, SG. 29/3, SG. 103/2, NK. G. 64/1, NK. G. 350/4, NK. G. 380/1.
Akıl - Aşk / Lâl: NK. G. 360/5.
Akıl / Âyîne: NK. G. 135/2, NK. G. 135/3.
Akıl / Âzâde: NK. G. 64/6.
Akıl / Câhil: AÖ. 367/2, AÖ. 374/5, AÖ. 559/1.
Akıl / Cünûn: FK. G. 6/1, FK. G. 62/5, FK. G. 68/2, FK. G. 121/1, FK. G. 206/9, FK. G. 289/7, NB. TH. 2/3, NB. G. 176/2, NB. G. 864/1, NK. G. 5/3, NK. G. 64/2, NK. G. 304/3.
Akıl / Ders: NM. 10/4.
Akıl / Dîvâne: FK. G. 124/4, FK. G. 155/1, NM. 117/4.

Akl / Edeb: NF. G. 73/2, NB. G. 580/5.
Akl / Ehl-i dil: FK. R. 39.
Akl / Er: AÖ. 667/4.
Akl / Evliyâ: NAA. G. 96/1.
Akl / Fakr: AÖ. 1062/3.
Akl / Gam: FK. G. 173/4.
Akl / Gönül: ÜS. 95/15.
Akl / Gurûr: NF. G. 73/2.
Akl - Hâmûş / Aşk - Medhûş: NK. G. 269/1.
Akl / Hayrân: NAA. G. 41/6, NAA. G. 48/3, NAA. G. 109/1, NAA. G. 172/5, NAA. G. 175/12, NAA. H. 20/5.
Akl / Hayret: FK. G. 77/3, NK. MST. 6/8, NK. G. 64/2.
Akl / Hikmet: NF. K. 10/8.
Akl / Hîle: NM. 165/4.
Akl / Huşyâr: NAA. G. 96/1.
Akl / İlim: NAA. G. 56/6, NB. G. 113/1, NM. 10/4.
Akl / İrfân: SG. 103/2.
Akl / İzzet: ÜS. 95/15.
Akl / Kâfir: ÜS. 166/3.
Akl / Kâmil: NF. G. 73/2.
Akl / Kemâl: NF. K. 21/22.
Akl / Küfür: NAA. G. 187/6.
Akl / Mâsivâ: AÖ. 667/4.
Akl / Mecnûn: FK. G. 289/7, NB. R. 84/2.
Akl / Medhûş: FK. G. 219/1.
Akl / Mest: FK. G. 219/1.
Akl / Mezhep: FK. G. 155/1.
Akl / Muhabbet: NF. G. 19/5.
Akl / Muğbeçe: FK. G. 144/2.
Akl / Mûnkir: NAA. MH. 2/10.
Akl / Nâdân: AÖ. 374/5, AÖ. 525/3.
Akl / Nazar: GE. 526/2, FK. G. 173/4.
Akl / Nefs: NAA. G. 5/15, NAA. G. 15/11, NB. G. 50/10, ÜS. 29/6.
Akl / Nûr: NAA. H. 6/5.
Akl / Râz: FK. G. 241/5.
Akl / Remz: NAA. G. 104/6.
Akl / Safâ: NB. G. 176/2.
Akl / Sâlik: NAA. G. 48/3.
Akl / Sergerdân: NAA. G. 121/2, NAA. H. 2/6.
Akl / Seyr: NM. 197/3.
Akl / Sr: NAA. G. 172/5, NAA. G. 174/1, ÜS. 122/35, ÜS. 166/3, SG. 29/2.
Akl / Şarâb: NAA. G. 42/3, NK. G. 380/1.
Akl / Şerm: NK. G. 304/3.
Akl / Tahkîk: NF. K. 10/8.
Akl / Tâlib: SG. 29/3.
Akl / Ta'n: ÜS. 166/3.
Akl / Tefekkür: NAA. K. 3/26, NAA. G. 104/6, NAA. G. 175/12.
Akl / Ten: NAA. G. 148/4.
Akl / Terk: NAA. G. 96/1, NAA. G. 102/3, NB. G. 777/5, AÖ. 1062/3.
Akl - Terk / Cân: ÜS. 28/12, ÜS. 119/1, ÜS. 120/4.
Akl / Tevekkül: NB. G. 425/2.
Akl / Tefvik: NF. K. 10/7.
Akl / Vahdet: SG. 29/2.
Akl / Vâkaf: FK. G. 241/5.

Akl / Vâlih: NAA. G. 48/3.
Akl / Vuslat: NAA. G. 56/1.
Akl / Zâhid: NAA. G. 49/1, NAA. G. 49/3, NAA. G. 56/1, NAA. G. 56/5, NAA. G. 68/6, ÜS. 166/3.
Akl - Zühhd - Din / Hüsn: FK. G. 77/9.
Akla uymamak: NAA. G. 56/7, FK. G. 11/4, FK. G. 77/3, NF. K. 10/7.
Akla yar olmamak: NAA. G. 56/1, NAA. G. 56/5.
Aklı aldirmek: NAA. G. 91/6
Aklı başa devşirmek: NAA. G. 192/3.
Aklı başında olmak: NAA. G. 76/5.
Aklı terk etmek: NAA. G. 96/1, NAA. G. 102/3, NB. G. 777/5, AÖ. 1062/3, ÜS. 120/4.
Aklı yağmaya vermek: NAA. G. 51/5, NAA. G. 87/4.
Aklı yitirmek: NAA. G. 119/1, GE. 20/4, GE. 62/4.
Aklın erişemesi: NAA. G. 30/13, NAA. G. 37/6, NAA. G. 49/1, NAA. G. 67/4, NAA. G. 68/6, NAA. G. 104/6, NAA. G. 106/3, NAA. G. 172/5, AÖ. 352/3, ÜS. 122/35.
Aklın hayrân olması: NAA. G. 41/6, NAA. G. 48/3, NAA. G. 109/1, NAA. 119/2, NAA. G. 121/2, NAA. G. 175/12, NAA. H. 20/5, NK. MST. 6/8.
Aklın kârı: NAA. G. 128/4, NAA. G. 174/1.
Aklın nefse uyması: NAA. G. 5/15, NAA. G. 15/11.
Akl-ı hod-ârâ: NK. G. 283/5.
Akl-ı selîm: NF. K. 32/9.
Bî-hured: NB. G. 113/1.
Çerâğ-ı fire-i akl: FK. G. 256/2.
Dâm-ı hured: NK. G. 64/6.
Dimâğ: FK. G. 62/5.
Ehl-i akl: FK. G. 65/5.
Ehl-i hured: NB. G. 644/4.
Hired: FK. R. 39, FK. G. 243/1, NF. K. 13/46, NB. TH. 2/3, NB. G. 113/1, NB. G. 291/7, NB. G. 644/4, NB. G. 777/5, NK. G. 64/1, NK. G. 64/6, NK. G. 253/1.
Kal'a-i akl: FK. G. 68/2.
Kayd-ı hured: NB. TH. 2/3.
Mülk-i hured: FK. G. 243/1.
Pây-ı hured: NK. G. 64/1.
Sâhib-i akl: NB. G. 682/3.
Sayd-ı hümâ-yı akl: NK. G. 296/5.
Terk-i hured: NB. G. 777/5.
Zencir-i hured: NK. G. 253/1.
Akl (menfi): NAA. G. 56/6, NAA. G. 187/6, FK. G. 62/5, FK. G. 68/2, FK. G. 173/4, NF. K. 13/46, NB. G. 580/5, NB. G. 777/5, NM. 165/4, NM. 197/3, NK. G. 64/6.
AKL-I EVVEL: NAA. G. 52/2, NAA. G. 107/9, NAA. G. 108/2, NAA. G. 148/1, NAA. G. 161/11, NAA. G. 198/6, NAA. G. 199/10, FK. K. 5/59, FK. G. 66/12, NF. K.

39/23, NB. G. 249/4, ÜS. 65/4, ÜS. 82/3.
AKL-I KÜLL: NAA. K. 1/7, FK. G. 5/3, FK. G. 124/1, NF. K. 3/10, NF. K. 12/19, NF. K. 54/18, AÖ. 197/2, AÖ. 820/5, NK. K. 34/14, NK. K. 35/1, NK. G. 329/4.
2.3. ÂLEM, ON SEKİZ BİN ÂLEM
Âlem / Aşk: FK. G. 61/4, FK. 94/3, FK. G. 124/4, FK. G. 273/5, NF. K. 25/3, NF. G. 50/4, SG. 21/4, SG. 79/5, SG. 86/5, SG. 86/6, SG. 86/7, NK. G. 145/2.
Âlem / Âyine: NM. 120/1.
Âlem / Ehl-i Nazar: NB. R. 13/1.
Âlem / Deyr: SG. 21/5.
Âlem / Gönül: AÖ. 804/4.
Âlem / İnsân: NM. 89/7, SG. 98/3, SG. 108/3.
Âlem / Nefha: NM. 198/15.
Âlem / Nikâb: SG. 51/6.
Âlem / Nokta: NM. 91/1, NM. 91/2.
Âlem / Rûh: SG. 20/5.
Âlem / Tekye: AÖ. 275/1, AÖ. 325/2.
Âlem-i ahfâ: NAA. G. 16/1.
Âlem-i asliyye: ÜS. 23/2, ÜS. 32/3, ÜS. 73/8.
Âlem-i aşk: FK. G. 61/4, FK. 94/3, FK. G. 124/4, FK. G. 273/5, NF. K. 25/3, NF. G. 50/4, SG. 21/4, NK. G. 145/2.
Âlem-i Ceberût: NAA. G. 155/2.
Âlem-i envâr: NB. G. 490/9.
Âlem-i ervâh: NAA. K. 1/19, FK. G. 22/3.
Âlem-i esmâ: SG. 35/8.
Âlem-i ferdâ: NF. G. 59/3.
Âlem-i gayb: NAA. G. 47/3, NF. K. 1/2, NB. TH. 1/6, NB. G. 309/1, NB. G. 366/3, AÖ. 1197/5, ÜS. 73/4, SG. 90/6.
Âlem-i hüviyet: NAA. G. 136/2.
Âlem-i itlâk: NB. G. 289/2.
Âlem-i itibârî: SG. 1/4.
Âlem-i kalb: NAA. G. 48/6.
Âlem-i kesret: ÜS. 114/5, NM. 2/2, SG. 1/7, NK. K. 7/50.
Âlem-i kevn ü fesâd: FK. G. 119/5, NK. G. 322/6.
Âlem-i kübrâ: NAA. G. 1/9, NAA. G. 5/9, NAA. G. 9/5, NAA. G. 15/17, NAA. G. 19/5, NB. G. 296/4, ÜS. 84/8, SG. 25/10.
Âlem-i lâhût: NAA. G. 127/2, NAA. G. 133/2, NAA. G. 155/3, NF. K. 47/57, NM. 177/4, NM. 197/3.
Âlem-i ma'nâ: NAA. K. 1/13, NAA. G. 5/9, NAA. G. 6/9, NAA. G. 23/5, NAA. G. 23/7, NAA. G. 55/2, NAA. G. 117/4, NAA. G. 165/5, NAA. G. 178/9, NF. G. 74/3, NK. MST. 3/16.
Âlem-i melekût: NAA. G. 155/2, NM. 198/20, NK. G. 214/7.
Âlem-i milk-i bekâ: NAA. K. 1/39.
Âlem-i milk-i hafâ: NAA. G. 70/1.

Âlem-i nâsût: ÜS. 106/3.
Âlem-i suğrâ: NB. G. 296/4, SG. 25/10.
Âlem-i sûret: AÖ. 231/2, NM. 2/8, SG. 33/3.
Âlem-i süffi: NAA. G. 15/7, NAA. G. 52/12, NAA. G. 58/2, NAA. G. 77/2, NAA. G. 118/6, NF. K. 30/38, AÖ. 150/3, NK. MST. 9/2.
Âlem-i şuhûd: NB. TH. 1/6, NK. MST. 3/18.
Âlem-i teslim ü rızâ: NK. G. 210/5.
Alem-i ulvî: NAA. G. 58/2, NAA. G. 77/2, NF. K. 30/38, FK. G. 22/3, FK. G. 291/4, AÖ. 150/3.
Âlem-i vahdet: NAA. K. 1/17, NAA. K. 1/19, GE. 294/3, NF. G. 25/4, ÜS. 8/13, ÜS. 73/6, NM. 113/15, SG. 19/6, SG. 29/1, SG. 90/7, SG. 100/5.
Âlem-i zulmet: NAA. G. 82/3.
Hakâyık-ı esrâr-ı âlem: NB. G. 58/3.
Deyr: SG. 21/5.
Nûrlar âlemi: NB. G. 490/9.

ON SEKİZ BİN ÂLEM: NAA. G. 40/3, NAA. G. 81/6, NAA. G. 83/5, NAA. G. 92/2, NAA. G. 163/1, NAA. G. 163/1, NAA. G. 170/4, FK. G. 24/3, NF. G. 1/4, AÖ. 804/5, AÖ. 964/3, AÖ. 1157/4, AÖ. 1443/2, ÜS. 38/3, ÜS. 40/3, ÜS. 39/3, ÜS. 126/7, ÜS. 166/11, NM. 77/5, NM. 149/3, NM. 162/5, SG. 20/1, SG. 23/2.
On Sekiz Bin Âlem / Ârif: NM. 162/5, SG. 23/2.
On Sekiz Bin Âlem / Âşık: ÜS. 38/3, ÜS. 39/3.
On Sekiz Bin Âlem / Aşk: AÖ. 1157/4, ÜS. 166/11.
On Sekiz Bin Âlem / Eren: NM. 149/3.
On Sekiz Bin Âlem / Evliyâ: NAA. G. 170/4.
On Sekiz Bin Âlem / Feyz: NF. G. 1/4.
On Sekiz Bin Âlem / İnsân: NAA. G. 81/6, NAA. G. 83/5, ÜS. 40/3.
On Sekiz Bin Âlem / Nakş: AÖ. 804/5.
On Sekiz Bin Âlem / Perde: NM. 162/5.
On Sekiz Bin Âlem / Tecellî: AÖ. 1443/2.
On Sekiz Bin Âlem / Terk: ÜS. 39/3.

ÂLEM-İ ASLİYYE: ÜS. 23/2, ÜS. 32/3.
Âlem-i Asliyye / Halvetî: ÜS. 73/8.

ÂLEM-İ ENVÂR:
Âlem-i Envâr / Gönül: NB. G. 490/9.

ÂLEM-İ ERVÂH: FK. G. 22/3.

ÂLEM-İ GAYB: NF. K. 1/2, NB. TH. 1/6, NB. G. 309/1, NB. G. 366/3, AÖ. 1197/5.
Âlem-i Gayb / Âşık: NAA. G. 47/3.
Âlem-i Gayb / Halvetî: ÜS. 73/4.
Âlem-i Gayb / Mürşid: SG. 90/6.

ÂLEM-İ HÜVİYET:
Âlem-i Hüviyet / Esmâ - Müsemmâ: NAA. G. 136/2.

ÂLEM-İ İTLÂK:
Âlem-i İtlâk / Kayd: NB. G. 289/2.

ÂLEM-İ KESRET: ÜS. 114/5, NK. K. 7/50.
Âlem-i Kesret / Âlem-i Vahdet: NM. 2/2, SG. 1/7.

ÂLEM-İ KÜBRÂ: NAA. G. 1/9, NAA. G. 5/9, NAA. G. 9/5, NAA. G. 15/17, NAA. G. 19/5, NB. G. 296/4, SG. 25/10.
Âlem-i Kübrâ / Cân: ÜS. 84/8

ÂLEM-İ LÂHÛT: NAA. G. 127/2, NAA. G. 133/2, NAA. G. 155/3, NF. K. 47/57, ÜS. 114/11.
Âlem-i Lâhût / Abdâl: NM. 177/4.
Âlem-i Lâhût / Akıl: NM. 197/3.

ÂLEM-İ MÂNÂ: NAA. K. 1/13, NAA. G. 5/9, NAA. G. 6/9, NAA. G. 23/5, NAA. G. 23/7, NAA. G. 55/2, NAA. G. 117/4, NAA. G. 165/5, NAA. G. 178/9, NF. G. 74/3, NK. MST. 3/16.
Âlem-i Mânâ / Feyz: NK. MST. 3/16.
Âlem-i Mânâ / İbâdet: NAA. G. 23/7.

ÂLEM-İ MELEKÛT: NAA. G. 155/2, NM. 198/20.
Âlem-i Melekût / Hâce: NK. G. 214/7.

ÂLEM-İ NÂSUT: ÜS. 106/3.

ÂLEM-İ SÛRET: NM. 2/8.
Âlem-i Sûret / Âşık - Aşk: SG. 33/3.
Âlem-i Sûret / Zâhid: AÖ. 231/2.

ÂLEM-İ SÜFLÎ: NAA. G. 15/7, NAA. G. 52/12, NAA. G. 58/2, NAA. G. 77/2, NAA. G. 118/6, NF. K. 30/38, AÖ. 150/3, NK. MST. 9/2,
Âlem-i Süffi / Âlem-i Ulvî: NAA. G. 58/2, NAA. G. 77/2.
Âlem-i Süffi / Ârif: NK. MST. 9/2.
Âlem-i Süffi / İlim - İrfân: NAA. G. 77/2.
Âlem-i Şuhûd: NB. TH. 1/6, NK. MST. 3/18.

ÂLEM-İ ULVÎ: NAA. G. 58/2, NAA. G. 77/2, NF. K. 30/38, FK. G. 22/3, FK. G. 291/4, AÖ. 150/3.
Âlem-i Ulvî / Âlem-i Süffi: NAA. G. 58/2, NAA. G. 77/2.

Âlem-i Ulvî / İlim - İrfân: NAA. G. 77/2.

ÂLEM-İ VAHDET: NAA. K. 1/17, NAA. K. 1/19, GE. 294/3, ÜS. 8/13, NM. 113/15, SG. 19/6, SG. 29/1, SG. 90/7.

Âlem-i Vahdet / Âlem-i Kesret: NM. 2/2, SG. 1/7.
Âlem-i Vahdet / Aşk: SG. 100/5.
Âlem-i Vahdet / Halvetî: ÜS. 73/6.
Âlem-i Vahdet / Rind: NF. G. 25/4.

2.4. AMÂ: AÖ. 894/1, NB. K. 1/11..
Amâ / Kenz: SG. K. 1/9.

2.5. AMEL, İBADET, TÂAT

AMEL: AÖ. 373/5.
Amel / Ahlâk-ı Hamîde: SG. 91/2.
Amel / Aşk: SG. 79/2, SG. 54/3, SG. 86/8.
Amel / Buğz - Hased: AÖ. 1394/4.
Amel / Dil: NB. M. 9/96.
Amel / Emel: NB. GR. 10/1-2.
Amel / Feyz: SG. 71/4.
Amel / Garîb: SG. 71/7.
Amel / Gurûr: NK. MST. 2/31.
Amel / Günâh: NM. 73/2.
Amel / Hâce: NK. G. 126/3.
Amel / Hak Dostu: SG. 39/1.
Amel / İhlâs: ÜS. 76/3, NM. 131/4, NK. G. 126/3.
Amel / İlim: SG. 71/7, SG. 72/4, SG. 72/6, SG. 72/10.
Amel - İlim / İhlâs: NM. 182/3.
Amel - İlim / Münkîr: NAA. MH. 2/5, NAA. G. 28/4.
Amel - İlim / Süffi: SG. 71/7.
Amel - İlim / Tâat: NM. 182/3.
Amel / İsyân: NB. R. 154/1.
Amel / Makâm: SG. 12/4.
Amel / Mârifet: SG. 71/7, SG. 91/2.
Amel / Nefy-i Vücûd: NB. G. 502/7.
Amel / Niyet: NB. G. 125/6.
Amel / Süffi: SG. 71/4, SG. 71/7.
Amel / Sûret: NB. M. 9/96, NB. G. 125/6.
Amel / Perde: SG. 71/7.
Amel / Tevekkül: NK. MST. 2/31.
Amel / Zâhid: ÜS. 15/12.
Amel / Zikir: ÜS. 165/2.
Amel / Zühd - Riyâ: NB. G. 206/3.

İBADET:

İbâdet / Âlem-i Mânâ: NAA. G. 23/7.
İbâdet / Aşk: ÜS. 109/8, SG. 6/1, SG. 22/9, SG. 79/3.
İbâdet / Dem: NM. 153/4.
İbâdet / Fazilet: GE. 501/3.
İbâdet / Gurûr: SG. 84/2.
İbâdet / Kurb: SG. 6/2.
İbâdet / Muhabbet: SG. 6/2.
İbâdet / Riyâ: NB. G. 857/2.
İbâdet / Riyâ - Ucb: NM. 54/6.
İbâdet / Savmaa: AÖ. 107/10.
İbâdet / Sâdıq: AÖ. 473/2.
İbâdet / Sıdk: GE. 310/4.
İbâdet / Süffi: AÖ. 1039/3.
İbâdet / Terk: SG. 22/9.

İbâdet / Yokluk: ÜS. 109/8.
İbâdet / Zâhid: FK. G. 253/1, NB. G. 713/6, NM. 78/4, NM. 161/12.

TÂAT (MÜSBET):

Tâat / Amel - İlim: NM. 182/3.
Tâat / Aşk: SG. 99/6.
Tâat / Edeb: NB. G. 29/3.
Tâat / Erkân: GE. 637/3.
Tâat / Fakr: ÜS. 136/5.
Tâat / İhlâs: NM. 182/3
Tâat / Râğıb: NM. 42/4.
Tâat / Tâlib: NM. 42/4.
Tâat / Terk: NM. 155/7.
Tâat / Zühhd: NF. K. 55/21, NF. K. 55/22.

TÂAT (MENFİ):

Tâat / Âb-ı hayât: SG. 97/5.
Tâat / Âdet: ÜS. 72/8, SG. 98/4.
Tâat / Ârif: NM. 54/7.
Tâat / Aşk: ÜS. 72/8, NM. 142/4, SG. 18/5.
Tâat / Ehl-i Hak: NM. 6/5.
Tâat / Gurûr: SG. 91/7.
Tâat / Kibir: ÜS. 46/3.
Tâat / Münkir: ÜS. 46/3.
Tâat / Riyâ: NB. G. 338/1.
Tâat / Sâlik: SG. 97/5.
Tâat / Tâlib: NM. 142/4, SG. 91/8.
Tâat / Terk: NM. 6/5, NM. 144/8, SG. 98/4, SG. 108/5.
Tâat / Vahdet: SG. 39/3.
Tâat / Zerk: NM. 6/5, NM. 142/4.
Tâat - Zikir / Terk: NM. 144/8.
Tâat / Zulmet: SG. 97/5.
Tâat / Zühhd / Âdet: SG. 98/4, SG. 108/5.
Tâat / Zünnâr: NM. 142/4.
Zümre-i erbâb-ı tâat: NB. T. 88/5.
Terk-i tâat: NM. 155/7.
Zerk-i tâat: NM. 6/5, NM. 142/4,
İtâat: GE. 637/3.

2.6. ASL, FER:

Asl / Fer: NB. G. 115/1, NB. G. 271/5, SG. K. 1/68, SG. K. 1/72.
Asl - Fer / Lüb - Kısr: NB. R. 14/2.
Asl / Şu'be: NB. R. 14/2.

2.7. AŞK: NAA. G. 74/11, NAA. G. 119/3, NAA. G. 134/1, NAA. G. 183/4, NAA. H. 3/6, GE. 213/2, GE. 471/1, GE. 512/1, FK. KT. 1/6, FK. G. 7/7, FK. G. 167/AŞK REDİFLİ, FK. G. 167/5, NF. G. 47/3, NF. G. 50/AŞKIZ REDİFLİ, NF. G. 51/AŞKIZ REDİFLİ, NB. G. 628/AŞK OLSUN REDİFLİ, NB. G. 185/2, AÖ. 426/2, AÖ. 521/5, AÖ. 1224/5, AÖ. 1392, AÖ. 1396/AŞK TEMALİ, ÜS. 14, ÜS. 15/5, ÜS. 27/12, ÜS. 31/AŞKULLAH REDİFLİ, ÜS. 49, ÜS. 115/AŞKTIR BENİM REDİFLİ, ÜS. 115/2, ÜS. 124/AŞKA UYALDAN REDİFLİ, ÜS. 166, NM. 1, SG. 22/AŞK ÂDEMİ BED-NÂM EDER REDİFLİ, SG. 22/4, SG. 31/Allah'a aşk ile ermiş erenler NAKARATLI,

SG. 67/6, SG. 67/7, SG. 79, SG. 86, SG. 105, SG. 106/4.
Aşk / Abdâl: AÖ. 433/2, NK. G. 245/4, NK. G. 362/2.
Aşk / Âb-ı Hayvân: ÜS. 124/8
Aşk / Âdet: ÜS. 72/8, SG. 90/9, NM. 42/2.
Aşk / Ağlama: NB. MF. 68.
Aşk / Ağyâr: ÜS. 121/7, ÜS. 129/5, NM. 142/5.
Aşk / Âh: GE. 557/2, AÖ. 526/1, AÖ. 823/2, NK. G. 143/4.
Aşk / Akal: NAA. G. 91/6, NAA. G. 102/3, NAA. G. 145/5, FK. G. 11/4, FK. G. 77/3, FK. G. 124/4, FK. G. 155/1, FK. G. 219/1, FK. G. 289/7, NF. G. 76/4, AÖ. 1062/3, SG. 29/2, SG. 29/3, SG. 103/2, NK. G. 64/1, NK. G. 350/4, NK. G. 380/1.
Aşk - Akal / Lâl: NK. G. 360/5.
Aşk / Âkil: GE. 96/4.
Aşk / Âl: ÜS. 115/4.
Aşk / A'lâ - Ednâ: AÖ. 1392/5.
Aşk / Âlem: FK. G. 61/4, FK. 94/3, FK. G. 124/4, FK. G. 273/5, NF. K. 25/3, NF. G. 50/4, SG. 21/4, SG. 79/5, SG. 86/5, SG. 86/6, SG. 86/7, NK. G. 145/2.
Aşk / Âlem-i Vahdet: SG. 100/5.
Aşk / Amel: SG. 79/2, SG. 54/3, SG. 86/8.
Aşk / Ar: NM. 47/6.
Aşk / Ar - Nâmûs: AÖ. 610/5, ÜS. 137/3, SG. 22/8.
Aşk / Ârif: AÖ. 1196/5, ÜS. 66/8, NM. 6/4, NK. MST. 3/28.
Aşk / Arzu: NB. G. 325/1, ÜS. 181/9.
Aşk / Askar: ÜS. 101/9, NM. 186/2.
Aşk / Âsitân: NB. G. 536/3, AÖ. 464/2
Aşk / Âşık - Maşûk: NAA. G. 42/3, NAA. G. 42/4, NAA. G. 168/1, NF. G. 77/3, NB. G. 470/1, ÜS. 40/1, ÜS. 45/3, ÜS. 102/9, NM. 6/6, NM. 142/2, NM. 187/4, NM. 187/7.
Aşk / Âşık: GE. 150/1, GE. 508/3, FK. G. 114/4, NF. K. 33/4, NF. K. 33/3, AÖ. 416/3, AÖ. 442/4, AÖ. 464/3, ÜS. 19/4, ÜS. 83/7, NM. 1/6, NK. MST. 4/15.
Aşk - Âşık / Âb-ı hayât: ÜS. 134/2.
Aşk - Âşık / Ad - Sân: ÜS. 109/3.
Aşk - Âşık / Âh: NF. G. 39/4.
Aşk - Âşık / Âlem-i Süret: SG. 33/3.
Aşk - Âşık / Bâde: NF. G. 56/1.
Aşk - Âşık / Belâ: NK. G. 346/1.
Aşk - Âşık / Berdâr: ÜS. 166/37.
Aşk - Âşık / Berdâr - Dâr: NM. 56/1.
Aşk - Âşık / Bigâne: NF. G. 77/3.
Aşk - Âşık / Cân - Ten: NM. 12/7, NM. 77/4.
Aşk - Âşık / Cân Verme: NAA. G. 47/2, NF. G. 47/5, AÖ. 594/2, AÖ. 701/3, ÜS. 83/6, ÜS. 176/3, ÜS. 182/10.
Aşk - Âşık / Cemâl: NAA. G. 165/4.
Aşk - Âşık / Cevher: NAA. G. 42/4.

Aşk - Âşık / Cür'a: NAA. G. 172/8.
Aşk - Âşık / Davâ: AÖ. 1048/2.
Aşk - Âşık / Dert: ÜS. 109/8, NM. 142/2.
Aşk - Âşık / Elest: AÖ. 1156/4.
Aşk - Âşık / Erkân: NAA. G. 192/14.
Aşk - Âşık / Gam: NF. G. 51/1, NM. 142/2.
Aşk - Âşık / Gark: SG. 22/10.
Aşk - Âşık / Güy - Çevgân: NAA. G. 42/6.
Aşk - Âşık / Halvet: ÜS. 102/3.
Aşk - Âşık / Hark: ÜS. 3/13.
Aşk - Âşık / Hayvân: AÖ. 191/2.
Aşk - Âşık / Hicâb: SG. 33/1.
Aşk - Âşık / İnsân-ı Kâmil: NAA. G. 42/4.
Aşk - Âşık / Kesret: SG. 33/3.
Aşk - Âşık / Kin: AÖ. 501/5.
Aşk - Âşık / Kurbân: ÜS. 109/2.
Aşk - Âşık / Küdüret: AÖ. 501/5.
Aşk - Âşık / Lâ-mekân: ÜS. 31/3.
Aşk - Âşık / Lezzet: ÜS. 158/7.
Aşk - Âşık / Mâsivâ: NM. 108/1.
Aşk - Âşık / Mecnûn: NAA. G. 119/3.
Aşk - Âşık / Mekt: NK. MST. 4/15.
Aşk - Âşık / Meydân: NAA. K. 1/25, NAA. G. 42/6, AÖ. 583/1, AÖ. 689/2, AÖ. 701/3, AÖ. 1231/1, ÜS. 103/7, NM. 185/5.
Aşk - Âşık / Muhabbet: NK. G. 91/2.
Aşk - Âşık / Münkir: ÜS. 58/6.
Aşk - Âşık / Nefy u İsbât: NM. 6/6.
Aşk - Âşık / Nikâb: NAA. G. 165/4.
Aşk - Âşık / Pervâne: NM. 101/6.
Aşk - Âşık / Râz: NK. MST. 5/22.
Aşk - Âşık / Safâ: NAA. G. 84/1, AÖ. 459/4.
Aşk - Âşık / Seher: AÖ. 823/2.
Aşk - Âşık / Selâmet: ÜS. 45/3.
Aşk - Âşık / Semâ: AÖ. 814/4.
Aşk - Âşık / Serhoş: SG. 22/10.
Aşk - Âşık / Şem - Pervâne: ÜS. 42/10.
Aşk - Âşık / Şarâb: ÜS. 33/1, SG. 33/1, NK. MST. 3/27.
Aşk - Âşık / Tevhîd: ÜS. 33/1, NM. 60/1.
Aşk - Âşık / Turra: NF. G. 51/3.
Aşk - Âşık / Tûr - Len Terânî: ÜS. 109/6.
Aşk - Âşık / Vâiz: GE. 842/4, GE. 561/4, GE. 743/3, GE. 870/1, AÖ. 913/3, NM. 122/3, NM. 187/3, NM. 187/4.
Aşk - Âşık / Varlık: NB. G. 115/7, NM. 47/4, SG. 33/1.
Aşk - Âşık / Visâl: AÖ. 814/4.
Aşk - Âşık / Yanma: NAA. H. 12/3, NM. 60/1, SG. 22/10.
Aşk - Âşık / Yol: AÖ. 416/3, AÖ. 605/2.
Aşk - Âşık / Yoldaş: AÖ. 1272/2.
Aşk - Âşık / Zâhid: GE. 561/4, GE. 838/2.
Aşk - Âşık / Zıddık: SG. 22/7.
Aşk - Âşık / Zillet - İzzet: ÜS. 166/39.
Aşk - Âşık / Zühhd: NM. 20/2.

Aşk / Âşinâ: NK. G. 141/1.
Aşk / Ayak: GE. 495/1.
Aşk / Ayın - Şim- Kaf: AÖ. 282/3, AÖ. 459/4, AÖ. 501/5, AÖ. 893/5, ÜS. 6/2, ÜS. 59/1, ÜS. 66/8, ÜS. 75/4, ÜS. 89/3, ÜS. 109/7.
Aşk / Âzâde: NF. G. 55/5.
Aşk / Bâde: NAA. G. 75/2, NAA. G. 86/3, NAA. G. 130/1, FK. G. 14/2, FK. G. 124/1, NF. G. 47/7, NF. G. 51/4, AÖ. 167/2, NF. G. 56/1, AÖ. 1122/4, AÖ. 1292/2, AÖ. 1396/5.
Aşk / Bâde-keş: NK. G. 322/4.
Aşk / Bâd-ı sabâ: NK. G. 166/1.
Aşk / Bahr: NAA. G. 91/6, NAA. G. 145/5, NAA. G. 172/10, GE. 18/1, GE. 77/2, GE. 107/3, GE. 162/4, GE. 538/3, FK. MST. 1/7/3, FK. G. 223/3, FK. G. 235/4, NF. G. 34/1, NB. G. 779/4, AÖ. 196/5, AÖ. 442/4, AÖ. 1275/4, ÜS. 15/3, ÜS. 59/7, NM. 65/9, SG. 105/3, ÜS. 130/4, ÜS. 173/10.
Aşk / Bâzâr: NAA. G. 26/3, NAA. G. 71/4, NAA. G. 81/4, NAA. G. 196/9, GE. 119/4, GE. 215/5, GE. 216/5, NB. G. 486/1, NB. G. 486/2, AÖ. 33/4, AÖ. 1062/3, ÜS. 7/9, ÜS. 106/1, ÜS. 170/2, NM. 167/1, SG. 48/15, NK. G. 174/2, NK. G. 154/2.
Aşk / Belâ: FK. KT. 1/13, FK. K. 2/11, FK. K. 2/12, AÖ. 325/4, NF. K. 47/39, NM. 98/2.
Aşk / Benlik: NAA. G. 80/4, ÜS. 137/3, SG. 80/2.
Aşk / Berdâr: ÜS. 120/5, NM. 167/2.
Aşk / Bidâyet - Nihâyet: AÖ. 662/3.
Aşk / Bigâne: FK. G. 197/5, NF. G. 77/3, NM. 142/8.
Aşk / Bî-nişân: ÜS. 109/2.
Aşk / Bî-nişân - Lâ-mekân: ÜS. 157/8.
Aşk / Burak: NAA. G. 60/8, ÜS. 181/2, SG. 33/1, SG. 35/3, SG. 37/2.
Aşk / Büy: NB. G. 486/4.
Aşk / Bülbül - Gül: AÖ. 593/1.
Aşk / Bürhân: ÜS. 31/2.
Aşk / Büryân: AÖ. 367/3, ÜS. 124/1, ÜS. 159/3, ÜS. 179/2, SG. 55/3.
Aşk / Câm: NAA. G. 26/4, NAA. G. 74/8, NAA. G. 86/3, NAA. G. 172/8, GE. 232/2, GE. 248/1, GE. 825/2, FK. MST. 3/6/1, FK. G. 228/2, NF. G. 44/1, NF. G. 56/1, AÖ. 159/4, AÖ. 170/5, AÖ. 614/5, AÖ. 1155/1, AÖ. 1392/2, AÖ. 1404/1, AÖ. 1433/1, ÜS. 32/1, ÜS. 83/1, ÜS. 83/11, ÜS. 96/9.
Aşk / Cân: ÜS. 27/12, ÜS. 177/9, NM. 19/1, SG. 77/4.
Aşk / Cân Verme: ÜS. 24/8, ÜS. 182/11.
Aşk / Cefâ: NM. 98/2.
Aşk / Cehâlet: SG. 62/4.
Aşk / Celâl: AÖ. 701/2.
Aşk / Cezbe: FK. G. 227/3, SG. 15/2, SG. 27/5.
Aşk / Cilâ: SG. 77/5.

Aşk / Cünûn: FK. K. 14/26, FK. K. 14/40, FK. G. 165/5, FK. G. 224/1, FK. G. 243/1, FK. G. 244/3, FK. G. 283/7, NB. G. 845/3, AÖ. 147/2, AÖ. 251/2, AÖ. 290/2, AÖ. 596/4, AÖ. 598/3, AÖ. 897/3, AÖ. 907/1, AÖ. 987/24, AÖ. 1440/2, SG. 22/2, NK. MST. 3/11, NK. MST. 8/10, NK. G. 253/1.
Aşk - Cünûn / Vahşet: FK. G. 201/5, NK. K. 28/2.
Aşk / Cür'a: NAA. G. 74/8, NAA. G. 172/8, AÖ. 159/4, AÖ. 170/5, AÖ. 497/19, AÖ. 1404/1, ÜS. 42/12, ÜS. 101/5, NM. 65/4, NM. 188/3.
Aşk / Çâr-Yâr: ÜS. 181/8.
Aşk / Dâr: NAA. G. 51/3, NM. 56/1, SG. 106/2, NK. G. 93/2.
Aşk / Dâr / Mansûr: NAA. G. 46/5, GE. 643/1, GE. 851/5, FK. G. 280/4, AÖ. 1055/4, NM. 158/5, NK. K. 6/5, NK. G. 148/7, NK. G. 177/4, NK. G. 185/2, NK. G. 388/4.
Aşk / Değme: ÜS. 180/7.
Aşk / Deniz: ÜS. 58/7.
Aşk / Deryâ: NAA. G. 51/8, NAA. G. 177/5, NAA. H. 14/3, AÖ. 186/6, AÖ. 408/4, AÖ. 454/1, AÖ. 676/4.
Aşk / Davâ: NAA. G. 55/1, AÖ. 1158/1, ÜS. 139/4.
Aşk / Dergâh: SG. 88/2.
Aşk / Ders: NAA. G. 80/6, NAA. G. 192/14, AÖ. 344/3, SG. 57/2, SG. 105/1, NK. G. 164/5.
Aşk / Dert: NAA. H. 25/4, GE. 24/5, GE. 76/1, NF. K. 47/39, ÜS. 28/7, ÜS. 28/13, ÜS. 31/6, ÜS. 42/12, ÜS. 54/4, ÜS. 77/6, ÜS. 86/4, ÜS. 95/14, ÜS. 101/1, ÜS. 101/5, ÜS. 109/3, ÜS. 124/6, ÜS. 134/9, ÜS. 166/20, ÜS. 181/4, SG. 57/4, SG. 68/AŞK DİRDİNE DÜŞMEK GEREK NAKARATLI, NK. MST. 4/3.
Aşk / Dert - Dermân: NAA. G. 197/4, GE. 643/4, ÜS. 31/1, SG. 48/13, SG. 31/3, ÜS. 103/7, SG. 106/2, NK. G. 354/1.
Aşk / Dervîş: ÜS. 44/8, ÜS. 53/9, NM. 47/5, NM. 97/2, SG. 68/4, SG. 86/8, SG. 115/14, SG. 115/25.
Aşk / Devrân: AÖ. 560/3.
Aşk / Deyr: GE. 842/4, FK. K. 12/3, NK. MST. 5/75.
Aşk / Dil: GE. 381/4, NB. G. 168/1, NB. G. 515/1, NB. G. 779/4, AÖ. 522/1, AÖ. 1311/1, ÜS. 176/6, SG. 52/3, SG. 54/3, NK. G. 19/2, NK. G. 104/3, NK. G. 173/1.
Aşk / Dîn: GE. 513/4, FK. G. 167/1, NK. G. 152/1.
Aşk / Divâne: FK. G. 155/1, ÜS. 83/11.
Aşk / Edeb: AÖ. 1157/4.
Aşk / Ehl-i Dil: NF. G. 58/1, AÖ. 159/4.
Aşk / Elest: NAA. G. 14/5, AÖ. 1087/2, AÖ. 167/2, AÖ. 367/3, AÖ. 614/5, ÜS. 32/2.
Aşk / Emel: SG. 57/1.
Aşk / Ene'l-Hak: ÜS. 155/5.

Aşk / Eren: SG. 31/2, SG. 86/2.
Aşk / Erime: AÖ. 200/2, AÖ. 584/3, NM. 97/2.
Aşk / Erkan: GE. 811/4, ÜS. 75/4.
Aşk / Esrâr: NF. K. 12/18, NB. G. 257/2, AÖ. 207/1, AÖ. 593/4, AÖ. 814/4.
Aşk / Ezel: AÖ. 197/2, NM. 65/4, NM. 76/1, ÜS. 49/6, ÜS. 65/5, NM. 188/3, SG. 3/1.
Aşk / Evliyâ: NM. 1/7, SG. 31/4, SG. 79/4, SG. 105/3.
Aşk / Fakr: AÖ. 1062/3.
Aşk / Fâş: FK. MST. 3/6/9, FK. MST. 3/6/10, FK. G. 173/5.
Aşk / Fenâ: NK. G. 164/5.
Aşk / Fenâ ender Fenâ: ÜS. 130/1.
Aşk / Fenâfillâh: FK. K. 14/42.
Aşk / Ferâgât: AÖ. 574/2.
Aşk / Feyz: FK. G. 122/3, FK. G. 240/1, ÜS. 176/9, AÖ. 503/1, SG. 21/1, SG. 52/3, SG. 79/4, NK. G. 132/1, NK. G. 173/1, NK. G. 322/4.
Aşk / Firâr: ÜS. 28/3, ÜS. 182/11.
Aşk / Firkat: NF. G. 48/2, NM. 47/3.
Aşk / Gam: GE. 233/3, FK. G. 243/9, NF. G. 36/4, NF. G. 49/2, NF. G. 50/1, NF. G. 58/5, NF. G. 88/1, NB. G. 786/4, AÖ. 290/2, AÖ. 1392/1, ÜS. 65/5, NK. G. 364/3.
Aşk / Gark: ÜS. 130/4.
Aşk / Gavvâs: AÖ. 952/3.
Aşk / Girdâb: GE. 57/1, GE. 171/3, FK. G. 218/8, AÖ. 1130/1, NK. G. 141/1.
Aşk / Gussa - Gam: FK. G. 227/3, FK. G. 227/4.
Aşk / Gayr: ÜS. 31/4, NM. 1/1, NM. 77/1, NM. 93/1, NM. 142/6, SG. 6/9, SG. 67/2, SG. 86/3.
Aşk / Gayret: NM. 142/6.
Aşk / Gîmâ: ÜS. 49/2, ÜS. 130/1.
Aşk / Girdâb: NK. G. 141/1.
Aşk / Gönül: NAA. G. 60/8, FK. G. 194/7, NB. G. 688/1, AÖ. 454/1, ÜS. 130/1, ÜS. 130/4, ÜS. 137/3, SG. 6/1, SG. 6/5, SG. 6/9, SG. 33/1, SG. 33/3, SG. 6/5.
Aşk / Gönül / İlham: SG. 3/1.
Aşk / Gurbet / Firkat: GE. 185/BİRİ FİRKAT BİRİ GURBET BİRİ AŞK NAKARATLI.
Aşk / Gurûr: AÖ. 1392/5.
Aşk / Gûy- Çevgân: ÜS. 128/2.
Aşk / Hakikât: NAA. G. 118/3, AÖ. 200/5, NM. 1/1, NM. 6/1, SG. 88/2.
Aşk / Hak Dostu: SG. 86/6.
Aşk / Hamr: AÖ. 1087/2, ÜS. 31/5.
Aşk / Hâmûs: GE. 60/4, FK. MST. 3/6/9, FK. MST. 3/6/10, FK. G. 219/1.
Aşk / Harâbât: NF. G. 1/2.
Aşk / Harâbâtî: NF. G. 23/5.
Aşk / Havf - Recâ: FK. G. 205/4.
Aşk / Hayâ: NK. G. 269/2.
Aşk / Hayrân: NAA. G. 74/8, NAA. G. 197/1, NAA. H. 23/1, GE. 248/1, AÖ. 1032/1, AÖ. 14/5, ÜS. 1/20, ÜS. 23/5, AÖ. 1032/1, ÜS.

23/5, ÜS. 124/1, ÜS. 159/1, ÜS. 179/1.
Aşk / Hayret: FK. G. 77/3, AÖ. 1396/1.
Aşk / Hayvân: NAA. H. 6/1.
Aşk / Hevâ: GE. 233/1, FK. G. 77/3, NB. G. 514/5, NB. G. 515/1, NB. G. 645/2, NB. G. 786/4, NK. MST. 5/69, NK. MST. 8/18, NK. G. 104/3, NK. G. 166/1.
Aşk / Hurka: GE. 557/2.
Aşk / Hicâb: SG. 2/2.
Aşk / Hikmet: AÖ. 1275/4, ÜS. 124/7.
Aşk / Hizmet: FK. G. 51/5, FK. G. 208/6, AÖ. 669/3, AÖ. 801/5.
Aşk / Hubb-ı Câh: ÜS. 105/13.
Aşk / Hubb-ı Mal: ÜS. 165/5.
Aşk / Hum: NK. G. 380/1.
Aşk / Humâr: NF. G. 51/4.
Aşk / Hurka: SG. 22/9.
Aşk / Hüsn: FK. MST. 3/6/2.
Aşk / Hüzün: NB. MF. 68, ÜS. 28/14, ÜS. 137/1, ÜS. 166/18, ÜS. 166/21, NM. 47/1, SG. 22/2, SG. 55/2.
Aşk / İbâdet: ÜS. 109/8, SG. 6/1, SG. 22/9, SG. 79/3.
Aşk / İbrâhim Edhem: NM. 47/5, NM. 167/3.
Aşk / İkilik: ÜS. 130/4.
Aşk / İkrâr: GE. 457/5, ÜS. 72/4.
Aşk / İlim: AÖ. 701/3, ÜS. 109/7, ÜS. 166/41, SG. 105/6.
Aşk - İmân / İnkâr - Nefs : ÜS. 179/15.
Aşk / İncitme: AÖ. 574/2.
Aşk / İnkâr: GE. 24/5.
Aşk / İnsân: AÖ. 867/2.
Aşk / İnsân-ı Kâmil: ÜS. 180/9.
Aşk / İnsân - Hayvân: NAA. G. 129/1, NAA. H. 6/1, ÜS. 62/2, SG. 106/3.
Aşk / İntihâ: NAA. G. 75/1, NM. 1/3.
Aşk / İntihâ - İbtidâ: NM. 6/7, NM. 6/7.
Aşk / İrfân: FK. G. 203/6, AÖ. 71/1, AÖ. 893/5, ÜS. 124/7, SG. 113/8.
Aşk / İrşâd: GE. 510/5, SG. 54/2.
Aşk / İsbât-ı vücûd: AÖ. 158/1.
Aşk / İttihâd: SG. 67/6.
Aşk / İzzet: ÜS. 166/22.
Aşk / İzzet - Zillet: AÖ. 232/4.
Aşk / Ka'be: FK. G. 110/4, FK. G. 286/5, NF. G. 39/4, NK. G. 113/2, NK. G. 303/4.
Aşk / Kâfir: ÜS. 166/3.
Aşk / Kalender: AÖ. 433/2.
Aşk / Kalp: AÖ. 459/4, ÜS. 157/6, ÜS. 176/9.
Aşk / Kâlû Belâ: NM. 187/7.
Aşk / Kâmil: AÖ. 605/2, ÜS. 27/12, SG. 25/3, SG. 25/4, NK. G. 164/5.
Aşk / Kanma: ÜS. 155/1.
Aşk / Kavgâ: NAA. G. 35/1.
Aşk / Keder: FK. G. 166/5.
Aşk / Kemâl: GE. 199/5.
Aşk / Kenz: ÜS. 80/10, ÜS. 166/14, SG. 31/5.
Aşk / Keşf: ÜS. 27/6.

Aşk / Kıyâfet: GE. 433/8, GE. 847/4, AÖ. 188/5, AÖ. 353/2, AÖ. 605/2, ÜS. 1/17, ÜS. 134/9, ÜS. 165/6.
Aşk / Kîl ü Kâl: FK. G. 235/4.
Aşk / Kurb: AÖ. 464/2.
Aşk / Kurbân: NAA. H. 3/4, GE. 513/3, AÖ. 669/3, ÜS. 32/10, ÜS. 109/2.
Aşk / Küfr - İmân: ÜS. 104/9, ÜS. 166/4, ÜS. 166/4.
Aşk / Küntü Kenz: ÜS. 16/7.
Aşk / Lâl: AÖ. 1396/1.
Aşk / Ledün: AÖ. 200/5, ÜS. 89/3, SG. 88/2, ÜS. 179/19.
Aşk / Len Terânî: ÜS. 109/6.
Aşk / Lezzet: SG. 106/1.
Aşk / Mâ-evhâ: AÖ. 594/2.
Aşk / Mahrem: NAA. G. 102/3, NAA. G. 129/1, ÜS. 121/7, SG. 29/2.
Aşk / Mahv: FK. G. 188/2, SG. 5/4, SG. 14/8, SG. 100/5.
Aşk / Makâm: NAA. G. 18/3, FK. G. 215/1, ÜS. 49/7, ÜS. 58/6, NM. 6/3, SG. 86/6, NK. G. 116/3, NK. G. 150/4.
Aşk / Maksûd: FK. G. 77/3.
Aşk / Mâsivâ: ÜS. 14/4, ÜS. 66/7, ÜS. 177/9, NM. 108/1, NM. 1/5, SG. 101/3.
Aşk / Mecnûn: GE. 227/3, GE. 842/4, FK. G. 179/2, AÖ. 382/5, AÖ. 596/4.
Aşk / Medhûs: FK. MST. 3/6/7.
Aşk - Medhûs / Hâmûs - Akıl: NK. G. 269/1.
Aşk / Melâmet: GE. 6/4, FK. G. 166/5, NF. G. 50/4, NB. G. 536/4, AÖ. 908/4, AÖ. 1396/3, AÖ. 1396/4, ÜS. 160/2, ÜS. 182/4, SG. 22/9.
Aşk / Menzil: NAA. G. 102/3, FK. KT. 1/13, NB. G. 266/7, AÖ. 1423/4.
Aşk / Merdân: SG. 52/3.
Aşk / Mest: NAA. G. 74/8, NAA. G. 197/1, NAA. H. 23/1, GE. 186/4, GE. 822/4, FK. G. 78/4, FK. G. 165/5, NF. K. 12/20, NF. G. 39/2, NF. K. 33/11, NF. G. 83/7, FK. G. 204/7, ÜS. 159/1, SG. 103/2, NK. MST. 3/27, NK. MST. 11/31, NK. G. 167/1, NK. G. 335/5.
Aşk / Mestân: FK. G. 103/4, FK. G. 182/2, ÜS. 179/12.
Aşk / Mestâne: FK. G. 197/2, AÖ. 1404/1, ÜS. 121/3, ÜS. 83/11.
Aşk / Mey: FK. G. 228/2, NF. K. 33/11, NF. G. 44/1, NM. 117/1, NK. G. 270/4.
Aşk / Meygede: NB. G. 486/4, NK. G. 147/1.
Aşk / Meydân: NAA. MR. 1/4, NAA. G. 29/5, NAA. G. 44/3, NAA. G. 71/1, NAA. G. 71/3, NAA. G. 75/1, NAA. G. 85/8, NB. G. 285/3, AÖ. 298/3, ÜS. 61/8, ÜS. 83/5, ÜS. 72/4, ÜS. 83/11, ÜS. 139/4, NM. 158/5, ÜS. 176/3, ÜS. 177/7, ÜS. 180/2.
Aşk / Meyhâne: FK. G. 122/3.

Aşk / Mezheb: FK. G. 155/1.
Aşk / Mihmân: ÜS. 31/4, ÜS. 92/6, ÜS. 156/6.
Aşk / Mihnet: GE. 232/2, GE. 301/1, GE. 554/5, AÖ. 1396/1.
Aşk / Mihnet - Dert: ÜS. 124/6.
Aşk / Mirâç: ÜS. 14/9, SG. 35/3, SG. 90/4.
Aşk / Muhabbet: GE. 375/3, GE. 395/4, NB. G. 10/4, AÖ. 1409/5, ÜS. 162/1, SG. 6/3, NK. G. 63/4.
Aşk - Muhabbet / Âşık: NB. G. 10/3, NK. G. 91/2.
Aşk - Muhabbet / Bâde: ÜS. 92/6.
Aşk - Muhabbet / Cân Verme: SG. 93/2.
Aşk - Muhabbet / Dert: NB. G. 10/3.
Aşk - Muhabbet / Ezel: NB. G. 10/3.
Aşk - Muhabbet / Gark: AÖ. 16/1.
Aşk - Muhabbet / Havf - Recâ: NB. G. 450/3..
Aşk - Muhabbet / İntihâ: NAA. G. 75/1.
Aşk - Muhabbet / Külhen: AÖ. 560/4
Aşk - Muhabbet / Vehb: GE. 842/3.
Aşk - Muhabbet / Mansûr: NK. K. 6/5.
Aşk - Muhabbet / Menzil: SG. 93/2.
Aşk - Muhabbet / Râh: AÖ. 229/5.
Aşk - Muhabbet / Sır: ÜS. 162/1.
Aşk - Muhabbet / Sâkî: ÜS. 92/6.
Aşk - Muhabbet / Şarâb: NK. G. 46/3, NK. G. 91/2.
Aşk - Muhabbet / Yanma: SG. 15/5.
Aşk - Muhabbet / Yol: AÖ. 161/1, SG. 99/1, SG. 99/3.
Aşk / Muvahhid: ÜS. 31/2, ÜS. 31/5.
Aşk / Mübtedî: AÖ. 282/3.
Aşk / Mücâhede: AÖ. 1396/2, ÜS. 31/4, ÜS. 115/4.
Aşk / Münkîr: NB. G. 482/4, SG. 79/4.
Aşk / Müntehî: NK. G. 116/3.
Aşk / Mürşid: NAA. H. 23/3, NF. G. 51/5, ÜS. 6/7, ÜS. 49/1, ÜS. 180/10, NM. 1/7, ÜS. 166/32, SG. 79/1, SG. 85/5, SG. 90/4, SG. 90/9, SG. 105/6.
Aşk / Mürşid-i Kâmil: AÖ. 701/2.
Aşk / Nâmûs: NB. G. 881/4.
Aşk / Nasihat: NB. G. 514/5.
Aşk / Nefs: AÖ. 1396/2, ÜS. 115/4, ÜS. 179/15, SG. 24/2.
Aşk / Nokta: FK. K. 14/42.
Aşk / Nûr: ÜS. 3/13.
Aşk / On Sekiz Bin Âlem: AÖ. 1157/4, ÜS. 166/11.
Aşk / Ölmeden Evvel Ölmek: ÜS. 14/2.
Aşk / Pârsâ: FK. K. 12/3.
Aşk / Pas: ÜS. 14/8.
Aşk / Pervâne: GE. 255/2, NM. 138/9.
Aşk / Peymâne: FK. G. 197/3, NF. G. 1/1, AÖ. 1025/1, SG. 33/1.

Aşk / Pîr: AÖ. 598/4, AÖ. 610/4, AÖ. 1155/2, NM. 189/1, SG. 78/6, SG. 86/4, SG. 96/4, NK. MST. 3/12.
Aşk / Pîr-i Muğân: NK. G. 213/4.
Aşk / Pişme: GE. 194/1, GE. 252/3, GE. 253/3, AÖ. 1316/4, ÜS. 102/4, NM. 61/4, SG. 86/4, SG. 115/14.
Aşk / Piyâle: AÖ. 552/1.
Aşk / Post: GE. 433/8, GE. 557/2.
Aşk / Râh: NAA. K. 1/11, NAA. K. 2/28, NAA. K. 2/38, NAA. MH. 1/1, NAA. G. 18/3, NAA. G. 47/2, NAA. G. 52/4, NAA. G. 80/4, NAA. G. 96/5, NAA. G. 165/4, NAA. G. 174/3, NAA. G. 180/7, NAA. G. 183/1, NAA. H. 3/4, NAA. H. 6/1, GE. 119/1, GE. 155/2, NF. G. 47/5, NB. G. 639/6, AÖ. 350/1, AÖ. 353/2, AÖ. 574/2, AÖ. 594/2, AÖ. 669/3, AÖ. 701/2, AÖ. 1272/2, NM. 77/4, NK. MST. 3/28.
Aşk / Rağbet: SG. 90/9.
Aşk / Râz: NAA. K. 2/49, FK. G. 179/2, FK. G. 280/4, NB. G. 498/1, AÖ. 240/1, NK. MST. 5/3, NK. G. 100/7, NK. G. 272/1.
Aşk / Remz: FK. MST. 3/6/9, FK. MST. 3/6/10, NM. 142/5.
Aşk / Rıtl-ı giran: NF. K. 1/29
Aşk / Rızâ: AÖ. 501/5.
Aşk / Rind: FK. G. 11/5, FK. G. 184/1, NF. K. 8/11, NF. K. 33/8, NF. G. 44/1, NF. G. 51/4, NF. G. 56/5, NB. G. 224/3.
Aşk / Rüşvâ: FK. G. 244/3, NB. G. 317/3, NM. 76/1.
Aşk / Sabır: NF. G. 102/3, NB. G. 397/4, NB. G. 835/1.
Aşk / Sabır - Sefer: AÖ. 123/5, AÖ. 238/4.
Aşk / Sâdik: ÜS. 65/1, ÜS. 92/1, SG. 31/1.
Aşk / Sâdik - Mülhid: SG. 22/7.
Aşk / Safâ: GE. 150/1, NM. 149/1, ÜS. 181/3, NK. G. 269/2.
Aşk / Sahrâ: NAA. G. 7/3, FK. G. 40/2.
Aşk / Sâkî: GE. 227/3, GE. 464/3, FK. G. 28/2, ÜS. 59/3, ÜS. 96/9.
Aşk / Sâlik: NM. 6/1, NK. G. 58/3, NK. G. 130/4.
Aşk / Sarhoş: SG. 22/5.
Aşk / Seccâde: NF. G. 51/5.
Aşk / Selâmet: NB. G. 779/4.
Aşk / Semâ: GE. 371/2, NM. 149/1, SG. 21/1.
Aşk - Semâ / Visâl: AÖ. 814/4.
Aşk / Sermest: FK. G. 172/2.
Aşk / Seyr-i Fillâh: ÜS. 100/6.
Aşk / Sidk: NB. G. 257/2.
Aşk / Sır: ÜS. 5/11, NM. 142/8, ÜS. 162/1, NM. 185/6, SG. 77/5.
Aşk / Sîne: NAA. G. 36/4, NB. G. 798/7, NB. MF. 68, NK. G. 142/3.
Aşk / Soyunma: NAA. H. 23/1, AÖ. 605/2.
Aşk / Süfi: GE. 495/1, NF. G. 23/5, NF. G. 51/5, AÖ. 1025/1, ÜS. 181/3, SG. 21/5.

Aşk / Sükût: FK. G. 235/4, NB. G. 455/2.
Aşk / Şal: GE. 433/8, ÜS. 1/17, ÜS. 165/6.
Aşk / Şarâb: NAA. G. 14/5, NAA. G. 42/3, GE. 290/4, NAA. H. 23/1, GE. 57/2, FK. MST. 3/6/2, FK. G. 14/2, FK. G. 205/4, NF. G. 51/5, NB. G. 95/5, AÖ. 14/5, AÖ. 243/2, AÖ. 332/2, AÖ. 358/2, AÖ. 632/3, AÖ. 1006/2, AÖ. 1032/1, ÜS. 23/5, ÜS. 32/2, ÜS. 33/1, ÜS. 65/1, ÜS. 96/1, ÜS. 155/1, ÜS. 159/1, ÜS. 166/28, ÜS. 177/7, NM. 184/2, SG. 2/2, SG. 33/1, NK. G. 46/3, NK. G. 91/2, NK. G. 380/1.
Aşk / Şatahât: SG. 22/3.
Aşk / Şerbet: NAA. G. 52/4, ÜS. 155/4.
Aşk / Şehîd: NAA. MR. 1/4, GE. 847/5, AÖ. 652/3, ÜS. 56/6, ÜS. 83/4, ÜS. 83/6, NM. 148/6, NK. MST. 8/19.
Aşk / Şehvet: SG. 115/25.
Aşk / Şem - Pervâne: NAA. H. 19/1, ÜS. 7/9.
Aşk / Şeriat: ÜS. 72/5.
Aşk / Şevk: AÖ. 814/4, ÜS. 157/8, NM. 117/1.
Aşk / Şiir: FK. K. 17/78, FK. K. 17/79.
Aşk / Şirk: SG. 48/13, SG. 105/4.
Aşk / Şöhret: AÖ. 1392/3.
Aşk / Şöhret - İzzet: ÜS. 165/5.
Aşk / Tâat: ÜS. 72/8, NM. 142/4, SG. 99/6, SG. 18/5.
Aşk / Tâc: GE. 847/4, AÖ. 188/5, AÖ. 353/2, ÜS. 16/9, SG. 6/9.
Aşk / Tâc - Taht: AÖ. 353/2
Aşk / Tâlib: ÜS. 166/32, NM. 142/4, SG. 29/3.
Aşk / Tâlib - Matûb: NAA. G. 182/10.
Aşk / Taklîd: ÜS. 192/3.
Aşk / Taklîd - Tahkîk: SG. 22/7.
Aşk / Takvâ: ÜS. 31/4.
Aşk / Ta'n: GE. 233/3, AÖ. 477/3, ÜS. 83/2, ÜS. 166/41.
Aşk / Tasfiye: NAA. G. 80/6, ÜS. 80/11, ÜS. 137/3, ÜS. 157/6, ÜS. 181/3, SG. 6/5, SG. 52/3, SG. 105/4, NK. G. 269/2.
Aşk / Tayy-ı mekân: NB. G. 845/3.
Aşk / Tecellî - Tûr: FK. KT. 1/7, FK. G. 188/2.
Aşk / Tecerrüd: ÜS. 80/11.
Aşk / Tekke: GE. 371/2, GE. 510/5, GE. 511/4, GE. 848/4, AÖ. 584/4, AÖ. 595/3, AÖ. 605/2.
Aşk / Tekye: AÖ. 387/2, AÖ. 560/3, AÖ. 560/3, AÖ. 586/2, AÖ. 584/4, AÖ. 1275/2, AÖ. 1351/4, AÖ. 1422/58.
Aşk / Terk: GE. 398/4, ÜS. 74/4.
Aşk / Teslimiyet: AÖ. 1272/2.
Aşk / Teşne: ÜS. 15/3.
Aşk / Tevbe: AÖ. 574/2, ÜS. 49/4.
Aşk / Teveccüh: AÖ. 701/2.
Aşk / Tevekkül: ÜS. 181/5.
Aşk / Tevhîd: NM. 19/1.
Aşk / Tiryâk: SG. 48/13.

Aşk / Tûr: GE. 201/4, FK. G. 284/4, SG. 21/1, NK. G. 143/4.
Aşk / Ummân: GE. 87/2, GE. 114/1, AÖ. 1305/2, ÜS. 37/6, ÜS. 105/11, ÜS. 193/16.
Aşk / Ummân - Göl: NAA. H. 23/3.
Aşk / Uryân: ÜS. 179/1.
Aşk / Vahdet: NB. G. 257/2, AÖ. 1396/5, ÜS. 109/6, ÜS. 178/3, SG. 29/4, SG. 48/13, SG. 48/15, SG. 100/5.
Aşk / Vâiz: GE. 842/4, GE. 870/1, AÖ. 382/5, NM. 122/3, NM. 187/3, NM. 187/4.
Aşk / Vâdî: GE. 846/4, FK. G. 284/4, AÖ. 290/4, AÖ. 1378/3, NK. G. 12/4, NK. K. 32/1, NK. G. 12/2.
Aşk / Vahdet: NB. G. 257/2, AÖ. 1396/5, ÜS. 88/5, ÜS. 109/6, ÜS. 178/3, SG. 29/4, SG. 48/13, SG. 48/15, SG. 100/5.
Aşk / Vâlih: FK. G. 224/1, AÖ. 14/5, AÖ. 1032/1.
Aşk / Varlık: ÜS. 45/2, ÜS. 120/5, ÜS. 181/1, NM. 142/6, NM. 167/5, SG. 3/3, SG. 101/2, NK. G. 150/4.
Aşk / Varlık - Yokluk: ÜS. 49/13, ÜS. 66/2.
Aşk / Vâsil: ÜS. 115/3, ÜS. 181/2.
Aşk / Vasl: AÖ. 669/3, NM. 185/5.
Aşk / Vecd: NK. G. 130/4.
Aşk / Vehb: SG. 54/2.
Aşk / Velî: SG. 31/4, SG. 68/1, SG. 86/2.
Aşk / Vird: ÜS. 157/6.
Aşk / Visâl: NB. G. 881/4, AÖ. 662/3.
Aşk / Vuslat: ÜS. 65/5, ÜS. 166/27, SG. 25/3.
Aşk / Vücûd: FK. G. 188/2, AÖ. 970/3, SG. 14/8.
Aşk / Yanma: NAA. G. 51/10, NAA. H. 15/1 YA NIÇİN YANMAYAM ATEŞ-İ AŞKA NAKARATLI, NAA. H. 19/1, NAA. H. 25/Yârimin âteş-i aşkı REDİFLİ, GE. 44/4, GE. 194/1, GE. 199/2, GE. 238/2, ÜS. 30/9, ÜS. 61/3, ÜS. 65/5, ÜS. 67/6, ÜS. 109/3, ÜS. 124/1, ÜS. 131/7, ÜS. 155/1, ÜS. 159/3, ÜS. 177/9, ÜS. 179/2, ÜS. 192/3, NM. 61/4, NM. 95/2, NM. 104/5, NM. 112/2, NM. 117/1, NM. 142/6, SG. 55/3, SG. 99/5, SG. 101/2.
Aşk / Yâr - Ağyâr: NM. 142/5.
Aşk / Yemm: NK. G. 141/1.
Aşk / Yokluk: ÜS. 14/1, NM. 20/6, SG. 100/5.
Aşk / Yol: ÜS. 24/8, ÜS. 180/10, NK. G. 64/1.
Aşk / Zâkir: ÜS. 179/4, NM. 26/4, SG. 101/2, SG. 101/3.
Aşk / Zâhid: NF. K. 33/8, NB. G. 224/3, NB. G. 486/4, AÖ. 200/2, AÖ. 367/3, AÖ. 893/5, AÖ. 897/2, AÖ. 1006/2, AÖ. 1157/4, ÜS. 30/5, ÜS. 66/8, ÜS. 96/9, ÜS. 179/10, ÜS. 166/1, ÜS. 166/3, ÜS. 179/4, ÜS.

181/5, NM. 77/2, NM. 189/1, NK. G. 270/4.
Aşk / Zehir: GE. 464/3.
Aşk / Zencîr: NAA. G. 51/5, NAA. G. 168/1, NAA. G. 197/1, NAA. H. 23/1, GE. 351/1, GE. 418/2, GE. 842/4, NF. G. 25/2, AÖ. 37/2, AÖ. 170/1, AÖ. 325/4, AÖ. 382/5, AÖ. 803/1, ÜS. 165/9, SG. 22/2.
Aşk / Zevk: FK. MST. 3/6/7, FK. G. 227/4, NF. G. 48/2, ÜS. 59/7, NM. 6/7, SG. 89/6, SG. 22/5, NK. MST. 4/3.
Aşk - Zevk / Şeriat - Tarikat - Hakikat: SG. 111/2.
Aşk / Zikir: SG. 79/2.
Aşk / Zillet: GE. 96/4, SG. 64/2.
Aşk / Zulmet: NK. G. 150/4.
Aşk / Zühd: FK. KT. 1/12, NM. 20/2, ÜS. 33/7, NM. 189/1, SG. 103/2, NK. G. 341/5.
Aşk / Zühd - Takvâ: NM. 187/2.
Aşk / Zülf: NK. G. 173/5.
Aşk-ı Hakîki / Aşk-ı Mecâzî: GE. 453/4, FK. G. 51/5, NF. K. 33/5, NF. K. 33/7, NF. K. 33/8, NB. G. 570/8, AÖ. 814/4, NK. MST. 3/27, NK. G. 104/3.
Abdâl-i aşk: NK. G. 245/4, NK. G. 362/2.
Âfet-i aşk: NK. G. 328/5.
Âfitâb-ı aşk: NF. G. 74/4.
Âlem-i aşk: FK. G. 61/4, FK. 94/3, FK. G. 124/4, FK. G. 273/5, NF. K. 25/3, NF. G. 50/4, SG. 21/4, NK. G. 145/2.
Âmâde-i aşk: NF. G. 51/1.
Andelib-i aşk: AÖ. 593/1.
Ankâ-yı aşk: AÖ. 320/4.
Âsitân-ı aşk: NB. G. 536/3.
Âşık-ı dil-dâde-i aşk: NF. G. 51/1.
Âşinâ-yı aşk: AÖ. 618/2, NM. 104/1.
Âşinâ-yı yem-i aşk: NK. G. 141/1.
Aşk âsitân: AÖ. 464/2.
Aşk askeri: ÜS. 101/9, NM. 186/2.
Aşk ateşi: NAA. G. 51/10, NAA. H. 19/3, GE. 6/1, GE. 106/3, GE. 199/2, GE. 242/2, GE. 252/3, GE. 253/3, GE. 255/2, ÜS. 159/3, NM. 29/5, NM. 97/2, NK. G. 43/5, SG. 99/5.
Aşk atı: GE. 57/3, AÖ. 908/4, AÖ. 1122/2, AÖ. 1423/4, ÜS. 129/10, ÜS. 155/4.
Aşk aynası: AÖ. 1332/2.
Aşk baharı: GE. 18/1, GE. 538/3, AÖ. 1275/4, ÜS. 15/3, ÜS. 130/4, ÜS. 173/10.
Aşk bâzârı: AÖ. 33/4, ÜS. 7/9, ÜS. 106/1, ÜS. 170/2.
Aşk bıçağı: AÖ. 1363/4.
Aşk budağı: GE. 92/3.
Aşk buracı: ÜS. 65/3.
Aşk câmi: ÜS. 83/1.
Aşk cur'ası: AÖ. 497/19, NM. 65/4, NM. 188/3.
Aşk çakmağı: NAA. G. 144/8,
Aşk dâri: GE. 851/5, NM. 56/1, NM. 185/5, SG. 106/2.
Aşk defteri: GE. 443/5.
Aşk denizi: ÜS. 58/7.

Aşk derdi: ÜS. 42/12.
Aşk deryâsi: GE. 251/2.
Aşk edâsi: NAA. H. 24/3.
Aşk ehli: NAA. G. 30/1, FK. 102/4, NF. K. 33/52, ÜS. 177/5, NM. 188/5, SG. 64/1, NK. G. 390/1.
Aşk eli: NAA. H. 17/6, GE. 464/3, ÜS. 103/7.
Aşk eri: NAA. K. 2/20, NAA. G. 85/7.
Aşk girdâbi: FK. G. 218/8.
Aşk haymesi: ÜS. 97/2.
Aşk hil'atı: ÜS. 165/6.
Aşk ipi: ÜS. 182/4.
Aşk kal'ası: AÖ. 40/4.
Aşk kanadı: NAA. G. 181/1.
Aşk katarı: GE. 68/4, GE. 74/3, AÖ. 1409/5.
Aşk kazanı: GE. 567/3.
Aşk kemendi: GE. 222/3.
Aşk kılki: NM. 6/6.
Aşk kitâbi: NAA. G. 129/6, NAA. H. 19/48, GE. 160/3, GE. 375/3, GE. 395/4, GE. 407/5, GE. 684/2, AÖ. 606/3, ÜS. 155/5, ÜS. 184/5.
Aşk kumaşı: NAA. G. 91/3.
Aşk makâmı: ÜS. 58/6.
Aşk mayası: GE. 59/3.
Aşk meydânı: NAA. K. 1/25, AÖ. 1231/1, ÜS. 114/7, ÜS. 128/2, ÜS. 155/1, NM. 158/5, NM. 185/5.
Aşk meyi: NM. 117/1.
Aşk mushafı: AÖ. 893/5.
Aşk nâri: GE. 46/4, GE. 238/2, ÜS. 192/3, NM. 152/1.
Aşk nişânı: ÜS. 16/7.
Aşk odu: NAA. H. 11/3, NAA. H. 14/1, GE. 237/3, NAA. H. 14/1
YANMIŞAM BEN SENİN AŞKIN
ODUNA NAKARATLI, ÜS. 30/9,
ÜS. 67/6, ÜS. 74/1, ÜS. 131/7, ÜS. 177/9, NM. 3/11, NM. 12/7, NM. 60/1, NM. 61/4, NM. 101/6, NM. 109/2, NM. 112/2, NM. 142/6, NM. 185/4, SG. 55/3, SG. 101/2, SG. 115/14, ÜS. 125/1.
Aşk piyâlesi: AÖ. 552/1.
Aşk pütisi: AÖ. 522/3.
Aşk rahsı: GE. 58/4.
Aşk reseni: GE. 140/1.
Aşk sakızı: GE. 228/3.
Aşk sâkisi: GE. 227/3.
Aşk sarayı: NAA. G. 84/3.
Aşk seffinesi: GE. 171/3.
Aşk şarâbi: NAA. G. 14/5, NAA. G. 42/3, NAA. H. 23/1, GE. 57/2, GE. 190/3, AÖ. 243/2, AÖ. 332/2, AÖ. 358/2, AÖ. 1006/2, AÖ. 1032/1, ÜS. 23/5, ÜS. 33/1, ÜS. 65/1, ÜS. 96/1, ÜS. 155/1, ÜS. 159/1, ÜS. 177/7, SG. 33/1, NK. G. 380/1.
Aşk şehri: ÜS. 176/9.
Aşk şemi: NAA. H. 19/1.
Aşk şerbeti: ÜS. 155/4.
Aşk tadı: ÜS. 27/6, ÜS. 158/7.
Aşk tası: NAA. G. 168/4.
Aşk tekkesi: AÖ. 584/4, AÖ. 605/2.
Aşk tekyesi: AÖ. 584/4.
Aşk tuzağı: GE. 770/3.
Aşk ucu (derdi): GE. 40/2.
Aşk ummânı: AÖ. 1017/b-4,
Aşk yeli: NM. 172/7.

Aşk yolu: AÖ. 416/3, AÖ. 605/2, ÜS. 3/13, ÜS. 24/8, NM. 98/2, NK. G. 64/1.
Aşk yuları: NAA. G. 182/10.
Aşk zinciri: GE. 351/1, ÜS. 165/9.
Aşka dalmak: GE. 61/1.
Aşka düş olmak: GE. 49/5.
Aşka düşmek: GE. 196/2, AÖ. 610/5, AÖ. 1327/1, ÜS. 65/5.
Aşka kaydolmak: GE. 60/1.
Aşka yâr olmak: ÜS. 181/8, ÜS. 181/9.
Aşka yüz sürmek: NAA. H. 9/8.
Aşk-ı Bârî: SG. 8/4.
Aşk-ı bî-riyâ: AÖ. 35/5.
Aşk-ı cânân: FK. G. 225/1.
Aşk-ı celfî: AÖ. 532/1.
Aşk-ı cünûn: AÖ. 290/2, AÖ. 907/1.
Aşk-ı ezelfî: SG. 3/1.
Aşk-ı girân-renc: NB. G. 849/1.
Aşk-ı Hak: FK. G. 122/3, ÜS. 36/5, ÜS. 102/3, NM. 149/1, SG. 14/8, SG. 18/5, SG. 27/10, SG. 78/2, SG. 79/1, SG. 79/2, SG. 79/3.
Aşk-ı hakiki: GE. 508/3, NB. G. 570/8, AÖ. 200/5.
Aşk-ı Hudâ: NAA. G. 175/9, NAA. H. 10/2, NF. K. 33/4, AÖ. 1196/5, SG. 62/4.
Aşk-ı Hudâ-yı lâ-mekân: NAA. G. 167/3.
Aşk-ı ilâhî: GE. 852/2, FK. G. 172/2, AÖ. 535/4, AÖ. 814/4, AÖ. 1156/4, ÜS. 178/3, NM. 6/4, SG. 105/2, NK. G. 25/1.
Aşk-ı Leylâ: NAA. G. 156/4.
Aşk-ı mecâz: NK. G. 146/1, NF. K. 33/8, NK. MST. 3/27.
Aşk-ı mecâz: NK. MST. 3/27.
Aşk-ı Mevlâ: NAA. G. 142/11.
Aşk-ı pîr: SG. 78/6.
Aşk-ı Rahmân: AÖ. 1192/2.
Aşk-ı yâr: ÜS. 176/6.
Aşk-ı Yezdân: FK. K. 17/7, AÖ. 1311/1.
Aşkullâh: ÜS. 31/2, ÜS. 162/1.
Âteş-i aşk: NAA. G. 7/2, NAA. G. 27/4, NAA. G. 36/4, NAA. G. 99/6, NAA. G. 132/5, NAA. G. 140/1, NAA. H. 15/1 YA NIÇİN
YANMAYAM ATEŞ-İ AŞKA
NAKARATLI, NAA. H. 25/Yârimin âteş-i aşkı REDİFLİ,
GE. 44/4, GE. 128/2, GE. 194/1, FK. G. 35/5, FK. G. 188/2, FK. G. 218/9, NF. K. 12/38, AÖ. 137/3, AÖ. 522/1, AÖ. 1262/5, ÜS. 65/5, ÜS. 102/4.
Âzâde-i aşk: NF. G. 51/3.
Bâb-ı aşk: NAA. G. 40/5, NAA. G. 80/6, ÜS. 6/7, ÜS. 181/5.
Bâde-i aşk: NAA. G. 75/2, NAA. G. 86/3, NAA. G. 130/1, FK. G. 14/2, FK. G. 124/1, NF. G. 47/7, NF. G. 51/4, AÖ. 1122/4, AÖ. 1292/2.
Bâdekeş-i aşk: NK. G. 322/4.
Bâd-ı aşk: ÜS. 48/15.
Bâğbân-ı aşk: NK. G. 75/1.
Bâğ-ı aşk: GE. 19/3.

Bahr-ı aşk: NAA. G. 91/6, NAA. G. 172/10, GE. 77/2, GE. 107/3, GE. 162/4, FK. G. 223/3, FK. G. 235/4, NF. G. 34/1, NB. G. 779/4, AÖ. 442/4, AÖ. 196/5, ÜS. 59/7, NM. 65/9, SG. 105/3, ÜS. 101/3.
Bal: ÜS. 115/5.
Bâr-ı aşk: NK. G. 161/5.
Başa sevdâ üşürmek: GE. 88/3.
Bâzâr-ı aşk: NAA. G. 26/3, NAA. G. 71/4, NAA. G. 81/4, NAA. G. 196/9, GE. 119/4, GE. 215/5, GE. 216/5, NB. G. 486/1, NB. G. 486/2, NM. 167/1, NK. G. 174/2.
Bâzâr-ı gam-ı aşk: NK. G. 154/2.
Bâziçe-i aşk: NB. G. 213/3.
Belâ-yı ehl-i aşk: NF. K. 47/30.
Bend-i aşk: GE. 27/2.
Bennâ-yı aşk: NK. G. 316/4.
Berdâr-ı aşk: NM. 167/2.
Bezm-gâh-ı aşk: NB. G. 230/7.
Bezm-i aşk: GE. 232/2, NF. K. 1/29, NF. G. 4/1, NF. G. 69/2, NK. K. 34/4.
Bî-aşk: NB. G. 688/1, NB. MF. 68.
Bîgâne-i aşk: FK. G. 197/5.
Bîmâr-ı aşk: GE. 19/4, AÖ. 285/2, AÖ. 823/2, NK. G. 149/5.
Bismilgeh-i aşk: FK. MST. 1/8/11.
Buhâr-ı aşk: NM. 180/2.
Burak: NAA. G. 60/8, ÜS. 181/2, SG. 37/2, SG. 99/3.
Burak-ı aşk: SG. 33/1, SG. 35/3.
Bûy-ı aşk: NB. G. 486/4.
Bülbül-i güzlâr-ı aşk: NF. K. 12/36.
Câm-ı aşk: NAA. G. 26/4, NAA. G. 74/8, NAA. G. 172/8, GE. 248/1, GE. 825/2, FK. MST. 3/6/1, NF. G. 56/1, AÖ. 159/4, AÖ. 170/5, AÖ. 1155/1, AÖ. 1404/1, AÖ. 1433/1, ÜS. 32/1, ÜS. 96/9.
Câm-ı mey-i aşk: FK. G. 228/2, NF. K. 33/11, NF. G. 44/1.
Câzibe-i aşk: NK. G. 359/3.
Cem-i aşk: NF. G. 50/1.
Cezbe-i aşk-ı ilâhî: SG. 27/5.
Cezbe-i aşk-ı Vedûd: SG. 15/2.
Cur'a-i câm-ı aşk: AÖ. 1404/1.
Cünûn-ı Aşk: FK. K. 14/26, FK. G. 165/5, FK. G. 244/3, FK. G. 283/7, AÖ. 147/2, AÖ. 251/2, AÖ. 596/4, AÖ. 598/3, AÖ. 1440/2, NK. MST. 3/11.
Cünûn-ı ehl-i aşk: NK. MST. 8/10.
Dâğ-ı aşk: NK. G. 347/1.
Dâmân-ı pîr-ı aşk: NK. MST. 3/12.
Damga-yı aşk: NB. G. 325/1.
Dâm-ı aşk: AÖ. 328/2, AÖ. 1326/4.
Dâr-ı Aşk: NAA. G. 46/5, NAA. G. 51/3, NK. G. 93/2.
Dâver-i aşk: FK. G. 167/1.
Debistân-ı aşk: NK. G. 164/5.
Defter-i aşk: AÖ. 109/4.
Derd-i aşk: NAA. G. 197/4, GE. 76/1, NB. G. 10/3, ÜS. 28/7, ÜS. 77/6, ÜS. 86/4, ÜS. 101/1, ÜS. 101/5, ÜS. 134/9, ÜS. 181/4, SG. 57/4.
Derd-i aşk-ı yâr: NF. K. 47/39.
Dergeh-i aşk: AÖ. 669/3.

Ders-i aşk: AÖ. 344/3, SG. 57/2, SG. 105/1.
Deryâ-yı aşk: NAA. G. 51/8, NAA. G. 177/5, NAA. H. 14/3, AÖ. 186/6, AÖ. 408/4, AÖ. 454/1, AÖ. 676/4.
Deyr-i aşk: GE. 842/4, NK. MST. 5/75.
Dil-i haste-i aşk: NB. G. 836/1.
Dil-i hurrem-i aşk: NF. G. 50/2.
Din: GE. 513/4.
Divân-ı aşk: GE. 398/4, GE. 735/5.
Diyyâr-ı aşk: NB. G. 185/2, NB. G. 766/2.
Düldül: ÜS. 115/7.
Efsâne-i aşk: FK. G. 197/8.
Ehl-i aşk: NAA. G. 115/1, GE. 613/2, FK. MST. 1/6/5, FK. G. 48/1, FK. G. 77/8, FK. G. 82/4, FK. G. 92/4, FK. G. 112 /4, FK. G. 185/2 FK. G. 240/3, , NF. TK. 1/5, NF. TK. 1/21, NF. G. 11/4, NF. G. 14/5, NF. G. 107/5, NB. G. 69/10, NB. G. 437/1, NB. G. 815/3, AÖ. 216/4, AÖ. 277/1, AÖ. 1158/1, ÜS. 19/4, ÜS. 19/4 ÜS. 47/4, ÜS. 163/3, ÜS. 181/7, NM. 77/3, NM. 145/5, NM. 148/5, NK. G. 37/4.
Ehl-i deyr-i aşk: FK. G. 69/6.
Erbâb-ı aşk: NAA. H. 17/3, FK. G. 11/3, NM. 162/2, NK. G. 119/3, NK. G. 224/2, NK. G. 389/4.
Esb-i aşk: AÖ. 341/4.
Esîr-i aşk: AÖ. 1325/1, NB. G. 137/1, NB. G. 477/3, NB. G. 584/1.
Esrâr-ı aşk: AÖ. 207/1, AÖ. 593/4.
Ezel aşk: AÖ. 197/2.
Fenn-i bâb-ı aşk: AÖ. 894/2.
Ferhâd-ı aşk: NK. G. 110/1.
Fermân-ı aşk: AÖ. 1062/4.
Ferzâne-i aşk: FK. G. 197/9.
Fetvâ-yı aşk: FK. G. 147/7.
Feyz-i aşk: FK. G. 240/1, SG. 21/1, SG. 52/3, NK. G. 173/1.
Feyz-i hevâ-yı aşk: NK. G. 132/1.
Fezâ-yı aşk: NB. G. 860/2.
Fünûn-ı aşk: AÖ. 900/a-2.
Gam-ı aşk: FK. G. 243/9, NF. G. 36/4, NF. G. 50/1, NF. G. 58/5, NF. G. 88/1, NK. G. 364/3.
Gavgâ-yı aşk: FK. G. 219/4.
Gavvâs-ı aşk: AÖ. 952/3.
Gedâ-yı aşk: NK. G. 314/3.
Genc-i aşk: NK. G. 180/5.
Germiyyet-i aşk: NF. G. 56/4.
Gevher-i aşk: FK. G. 268/6.
Girdâb: AÖ. 1130/1.
Girdâb-ı aşk: GE. 57/1.
Giriftâr-ı aşk: NF. G. 123/5.
Gussa-i aşk: FK. G. 227/3, FK. G. 227/4.
Gülistân-ı aşk: GE. 233/1.
Gülşen-i aşk: AÖ. 477/1.
Güzlâr-ı aşk: FK. G. 173/1.
Gümrâh-ı aşk: GE. 381/4.
Hâce-i aşk: NB. G. 647/3.
Hak aşk: AÖ. 580/10.
Hakîkî aşk: GE. 453/4.
Hâl-i aşk: NM. 142/8, NM. 142/4.
Halîl-i aşk: FK. G. 286/4.
Hançer-i aşk: GE. 396/2.
Harabâtî-i aşk: NF. G. 23/5.

Harem-i aşk: FK. G. 109/4.
Harîm-i harem-i aşk: NK. G. 58/2.
Harîm-i Ka'be-i aşk: FK. G. 286/5.
Hasret-i aşk: GE. 39/3.
Haste-i aşk: NAA. G. 26/2, FK. G. 149/4, NK. MST. 4/14, NK. Ş. 1/3.
Hevâ: NB. G. 514/5, NB. G. 515/1, NK. MST. 3/27.
Hevâ-perest-i aşk: NK. MST. 5/69.
Hevâ-yı aşk: GE. 233/1, FK. G. 77/3, NB. G. 645/2, NB. G. 786/4, NK. MST. 8/18, NK. G. 104/3, NK. G. 132/1, NK. G. 166/1.
Hevâ-yı gam-ı aşk: NB. G. 786/4.
Hikmet-i aşk: NK. G. 58/4.
Hile: ÜS. 115/4.
Hizmet-i aşk: FK. G. 51/5, FK. G. 208/6, AÖ. 801/5.
Hûm-ı aşk: NK. G. 380/1.
Hünkâr-ı aşk: NM. 167/3.
Î'câz-ı aşk: FK. G. 50/5, FK. G. 173/5, FK. G. 256/4.
İhrâm-ı aşk: GE. 847/4.
Ka'be-i aşk: FK. G. 110/4, NK. G. 113/2.
Kafes-i aşk: NF. G. 55/5.
Kâfile-i aşk-ı cünûn: AÖ. 987/24.
Kâfile-salâr-ı reh-i Ka'be-i aşk: NF. G. 39/4.
Kahhâr-ı aşk: SG. 3/3.
Kâlâ-yı aşk: NK. G. 152/1.
Kandîl-i aşk: AA. G.42/2.
Kârbân-ı aşk: AÖ. 1062/4.
Kâşâne-i aşk: FK. G. 197/7.
Ketm-i râz-ı aşk: NK. G. 100/7.
Kissîs-i aşk: FK. G. 194/6, FK. G. 194/6.
Kitâb-ı aşk: NAA. G. 118/3, NAA. H. 19/8.
Kulle-i aşk: NB. G. 301/6.
Kûy-ı aşk: NB. G. 62/1, NB. G. 134/1.
Kürsî-i aşk: SG. 11/7.
Leb-teşne-dilân-ı aşk: NK. MST. 5/60.
Lisân-ı aşk: NB. G. 577/7.
Lücce-i aşk: FK. G. 205/1.
Mâcerâ-yı aşk: GE. 794/4.
Mahrem-i aşk: GE. 503/5, NF. G. 50/7.
Mahrem-i esrâr-ı aşk: NF. K. 12/18.
Makâm-ı aşk: NM. 6/3.
Makta-ı aşk: GE. 410/2.
Marîz-i aşk: AÖ. 148/1.
Marîz-i ehl-i aşk: AÖ. 6/2.
Mecnûn-ı aşk: NAA. G. 119/3.
Mekteb-i aşk: NAA. G. 9/4, NAA. G. 24/4, NAA. G. 32/2, NAA. G. 129/6, NAA. G. 192/14, FK. G. 289/7, AÖ. 1274/4.
Mekteb-i aşk-ı Hakîkat: AÖ. 200/5.
Menzil-i aşk: NAA. G. 102/3, FK. KT. 1/13.
Mestâne-i aşk: FK. G. 197/2.
Mestân-ı aşk: FK. G. 103/4, FK. G. 182/2,
Mest-i aşk: GE. 186/4, GE. 822/4, FK. G. 78/4, FK. G. 204/7, NF. G. 83/7, NK. G. 167/1, NK. G. 335/5.

Mest-i mey-i meygede-i aşk-ı
Hudâ: NF. G. 39/2.
Metâ'-ı aşk: NK. G. 107/4.
Mevc-i aşk: GE. 174/3.
Meydân-ı aşk: NAA. MR. 1/4,
 NAA. G. 29/5, NAA. G. 41/4, NAA.
 G. 42/6, NAA. G. 44/3, NAA. G.
 55/1, NAA. G. 71/1, NAA. G. 71/3,
 NAA. G. 75/1, NAA. G. 85/8, NAA.
 G. 140/4, NB. G. 285/3, AÖ. 298/3,
 AÖ. 583/1, AÖ. 689/2, AÖ. 701/3,
 ÜS. 12/5, ÜS. 56/6, ÜS. 61/8, ÜS.
 83/5, ÜS. 83/11, ÜS. 139/4, ÜS.
 176/3, ÜS. 177/7, ÜS. 180/2, NM.
 195/1.
Meygede-i aşk: NK. G. 147/1.
Mezraa-ı aşk: NB. G. 798/7.
Mızrâb-ı aşk: GE. 541/2.
Micmer-i aşk: FK. G. 167/2.
Mihr-i enver-i aşk: FK. G. 167/6.
Mî'mâr-ı aşk: NM. 167/5.
Murg-ı harem-i aşk: NK. G. 308/5.
Mübtelâ-yı aşk: AÖ. 433/1.
Müftî-i aşk: AÖ. 275/1.
Münkir-i aşk: NB. G. 482/4.
Nabz-ı mariz-i aşk: NK. G. 136/5.
Nakd-ı aşk: SG. 48/15.
Nâr-ı aşk: NAA. G. 34/9, NAA. G.
 69/4, GE. 32/4, GE. 228/4, NM.
 167/1, NM. 180/2, NM. 184/4, NK.
 G. 136/3.
Neşve-i aşk: FK. G. 199/8, FK. G.
 240/5.
Nî'met-i aşk: ÜS. 129/4.
Nüsha-i aşk: AÖ. 71/1.
Pây-bend-i aşk: NK. G. 31/2.
Pervâne-i aşk: FK. G. 197/1, FK.
 G. 197/6.
Peymâne-i aşk: FK. G. 197/3.
Pîr-i aşk: AÖ. 598/4, AÖ. 610/4,
 AÖ. 1155/2, NM. 189/1.
Pîr-i mugân-ı aşk: NK. G. 213/4.
Pîşrev-i kâfile-i Ka'be-i aşk: NK.
 G. 303/4.
Pûte-i aşk: NAA. K. 1/33, NAA. G.
 42/4, NAA. G. 180/5, AÖ. 584/3,
 AÖ. 1316/4, NK. MST. 5/74.
Râh-ı Aşk: NAA. K. 1/11, NAA. K.
 2/28, NAA. K. 2/38, NAA. MH. 1/1,
 NAA. G. 18/3, NAA. G. 47/2,
 NAA. G. 52/4, NAA. G. 80/4,
 NAA. G. 96/5, NAA. G. 165/4,
 NAA. G. 174/3, NAA. G. 180/7,
 NAA. G. 183/1, NAA. H. 3/4, NAA.
 H. 6/1, GE. 119/1, GE. 155/2, NF.
 G. 47/5, NB. G. 639/6, AÖ. 350/1,
 AÖ. 353/2, AÖ. 574/2, AÖ. 594/2,
 AÖ. 669/3, AÖ. 701/2, AÖ. 1272/2,
 NM. 77/4, NK. MST. 3/28.
Râz-ı aşk: NAA. K. 2/49, FK. G.
 179/2, FK. G. 280/4, NB. G. 498/1,
 NK. MST. 5/3, NK. MST. 5/22, NK.
 G. 272/1.
Renc-i aşk: NB. G. 397/4.
Rizâ-yı aşk: AÖ. 900/a-1, SG. 57/1.
Rind-i aşk: FK. G. 11/5, FK. G.
 184/1, NF. K. 8/11, NF. G. 56/5.
Rumûz-ı aşk: FK. MST. 3/6/10.
Rüstem-i aşk: NF. G. 50/6.
Rüsvâyî-i aşk: NB. G. 317/3.
Sahrâ-yı aşk: NAA. G. 7/3.
Sâlik-i aşk: NK. G. 58/3.

Sanem-hâne-i aşk: FK. G. 197/4.
Sarsar-ı aşk: FK. G. 167/5.
Sâz-ı aşk: AÖ. 477/3.
Seccâde-i aşk: NF. G. 51/5.
Secde-i aşk: NB. G. 8/4.
Sersem-i aşk: NF. G. 50/5.
Sevdâ: FK. G. 243/1, AÖ. 464/3,
 AÖ. 676/4, AÖ. 842/1, AÖ. 867/2,
 AÖ. 897/3, NM. 93/1, NK. G.
 253/1.
Sevi: NM. 122/3, SG. 96/4.
Silsile-i aşk: NF. G. 25/2, AÖ.
 325/4.
Sudâ-gerân-ı aşk: NK. G. 16/3,
 NK. G. 49/5.
Sultân-ı aşk: GE. 114/1, SG. 24/2.
Sultân-ı mülk-i aşk: NK. G. 263/7.
Sürûd-ı aşk: FK. TB. 2/6/2, FK.
 MST. 3/6/3.
Şâh-ı aşk: NF. G. 1/1, NF. G. 47/3,
 AÖ. 618/1.
Şarâb-ı aşk: FK. MST. 3/6/2, FK.
 G. 205/4, NB. G. 95/5, AÖ. 14/5,
 AÖ. 632/3, NM. 184/2, SG. 2/2.
Şefâat-ı aşk: NB. G. 886/7.
Şehd-i aşk: SG. 77/4.
Şehîd-i aşk: NAA. MR. ¼.
Şehîd-i aşk-ı yâr: AÖ. 652/3.
Şehîd-i tîğ-ı aşk: GE. 847/5.
Şehîd-i tîğ-ı aşk-ı yâr: NK. MST.
 8/19.
Şehr-i aşk: FK. G. 40/5, AÖ.
 1046/3.
Şem-i aşk: NM. 104/5.
Şer'-i aşk: FK. G. 211/2.
Şeşder-i aşk: NK. G. 29/2.
Tâb-ı sûz-ı aşk: NF. G. 101/1.
Tarîk-i aşk: AÖ. 662/3, NK. G.
 239/3.
Tarîk-i râz-ı aşk: AÖ. 240/1.
Tekke-i aşk: GE. 371/2, GE.
 510/5, GE. 511/4, GE. 848/4, AÖ.
 584/4.
Tekke-i mecnûn-ı aşk: AÖ. 595/3.
Tekyegâh-ı aşk: AÖ. 1275/2.
Tiryâk-ı aşk: SG. 48/13.
Tûfân-ı aşk: FK. G. 90/4.
Tûr-ı dil-i aşk: NK. MST. 5/10.
Uluvv-ı aşk: FK. R. 24/2.
Ummân-ı aşk: GE. 87/2, GE.
 114/1, AÖ. 1305/2, ÜS. 37/6, ÜS.
 105/11.
Vâdî-i aşk: GE. 846/4, FK. G.
 284/4, AÖ. 290/4, AÖ. 1378/3, NK.
 G. 12/4, NK. K. 32/1.
Vâlih-i aşk: FK. G. 224/1.
Vâveylâ-yı aşk: AÖ. 676/4.
Zencir-i aşk: NAA. G. 51/5, NAA.
 G. 168/1, NAA. G. 197/1, NAA. H.
 23/1, GE. 418/2, GE. 842/4, NB.
 MU. 25/1, AÖ. 37/2, AÖ. 170/1,
 AÖ. 382/5, AÖ. 803/1.
Zevk-i aşk: SG. 89/6.
Zevrak-ı aşk: AÖ. 303/3.
Zevrak-ı bahr-ı aşk: FK. MST.
 1/7/3.

2.8. BASİRET: AÖ. 255/1, NK. Ş.
 10/5.
Basîret / Nâdân: NM. 54/3.
Basîret / Sûfi: AÖ. 578/1.
Basîret / Zâhid: NM. 79/8.

Basîret gözü: AÖ. 578/1.
Bî-basar: NM. 54/3.

2.9. BELÂ: FK. TC. 9/9.
Belâ / Âşık: NF. K. 47/30, NF. G.
 85/3.
Belâ / Âşık - Aşk: NK. G. 346/1.
Belâ / Âşık - Maşûk: ÜS. 45/4.
Belâ / Aşk: FK. KT. 1/13, FK. K.
 2/11, FK. K. 2/12, AÖ. 325/4, NF.
 K. 47/39, NM. 98/2.
Belâ / Bahr: GE. 174/3.
Belâ / Cüdâ: SG. 30/11.
Belâ / Dâr: ÜS. 134/6.
Belâ / Dert: AÖ. 1402/5.
Belâ - Dert / Âşık - Maşûk: ÜS.
 168/2.
Belâ / Dert - Dermân: ÜS. 37/11.
Belâ / Deşt: NAA. G. 10/2.
Belâ / Firâr: ÜS. 54/11.
Belâ / Gam: NF. G. 32/5, NF. G.
 100/1, SG. 30/1.
Belâ / Girdâb: NAA. G. 20/4, FK.
 G. 62/2.
Belâ / Gûy - Çevgân: NAA. G.
 101/11, NF. G. 55/3, NK. G. 323/2.
Belâ / Hayret: GE. 645/3.
Belâ / İncitme: SG. 84/4.
Belâ / Lutf: SG. 30/11.
Belâ / Mekk: NM. 32/2.
Belâ / Mevc: FK. G. 204/6.
Belâ / Meydân: ÜS. 28/6.
Belâ / Müsamaha: SG. 30/1.
Belâ / Nefs: ÜS. 5/4.
Belâ / Nigâh: FK. G. 38/1.
Belâ / Safâ: NF. G. 76/1.
Belâ / Sûfi: SG. 30/1.
Belâ / Tih: NK. MST. 3/2.
Belâ / Vâdî: GE. 167/2.
Belâ Deşti: NAA. G. 10/2.
Belâ ender belâ: NF. K. 47/39.
Belâ genci: NAA. MR. 1/1.
Belâ meydân: ÜS. 28/6.
Belâ vâdîsi: GE. 167/2.
Belâ-yı ehl-i aşk: NF. K. 47/30.
Çevgân-ı belâ: NAA. G. 101/11.
 NK. G. 323/2, NF. G. 55/3.
Ehl-i belâ: ÜS. 37/11.
Erbâb-ı belâ: FK. KT. 1/13.
Girdâb-ı belâ: NAA. G. 20/4.
Murg-ı belâ: FK. G. 237/3.
Nefs belâsi: ÜS. 5/4.
Tih-i belâ: NK. MST. 3/2.
Tir-i bârân-ı belâ: AÖ. 1366/1.

2.10. BİDÂYET-NİHÂYET,
MEBDE-MEÂD,
İNTİHÂ-MÜNTEHÂ
BİDÂYET-NİHÂYET:
Bidâyet - Nihâyet / Aşk: AÖ.
 662/3.
Bidâyet - Nihâyet / Visâl: AÖ.
 662/3.

MEBDE / MEÂD: NM. 27/7, SG.
 36/7, SG. 76/4, SG. 107/5.
Sırr-ı mebde ü meâd: SG. 1/10.

İNTİHÂ:
İntihâ / Âşık: NAA. K. 2/46.
İntihâ / Aşk: NAA. G. 75/1, NM.
 1/3.

İntihâ / Aşk - Muhabbet: NAA. G. 75/1.
İntihâ / İbtidâ: NM. 18/2, NM. 18/3, SG. 1/11.
İntihâ - İbtidâ / Aşk: NM. 6/7, NM. 6/7.
İntihâ / İlim: NAA. G. 66/6.
İntihâ / Menzil: ÜS. 103/12.

MÜNTEHÂ:

Müntehâ / Kâbe Kavseyn - Ev Ednâ: NM. 10/6
Müntehâ / Makâm: NM. 10/6.

2.11. BÜRHÂN:

Bürhân / Ârif: ÜS. 13/19.
Bürhân / Aşk: AÖ. 367/3, ÜS. 31/2.
Bürhân / Bâtin: NF. K. 2/5.
Bürhân / Dert - Dermân: NM. 78/1.
Bürhân / Dervîş: NM. 52/1.
Bürhân / Evliyâ: ÜS. 93/7.
Bürhân / Himmet: ÜS. 69/3, ÜS. 164/4.
Bürhân / İnsân-ı Kâmil: ÜS. 164/4.
Bürhân / Kâmil: ÜS. 69/3, NM. 44/3.
Bürhân / Men Aref: ÜS. 69/3.
Bürhân / Muvahhid: ÜS. 31/2.
Bürhân / Münkir: SG. 104/15.
Bürhân / Şeyh: NM. ¾.
Bürhân / Velîyullah: ÜS. 71/11.

2.12. CELİSÜ'L-HAK: AÖ. 529, ÜS. 27/13, NM. 9/2, SG. 11/5, SG. 77/6, SG. 96/6.
Celisü'l-hak / Âşık: AÖ. 1048/2.
Celisü'l-hak / Nefsi Bilmek: NAA. G. 143/5.
Celisü'l-hak / Sır: SG. 77/7.
Celisü'l-hak / Tecellî: NAA. G. 196/3.
Celisü'l-hak / Ülfet: SG. 46/1.

2.13. CEMÂL, CELÂL

CEMÂL: NAA. G. 51/10, GE. 64/1, NAA. G. 65/6, NAA. G. 71/2, GE. 38/5, GE. 133/1, GE. 261/3, GE. 544/1, GE. 617/3, ÜS. 50/8, ÜS. 88/2.
Cemâl / Âfitâb: GE. 206/2.
Cemâl / Ârif: NB. G. 117/1, SG. 81/3.
Cemâl / Âşık: NM. 52/5, SG. 33/3, NK. G. 196/2.
Cemâl / Âşık - Aşk: NAA. G. 165/4.
Cemâl / Âşık - Maşûk: NAA. G. 93/3, NAA. G. 156/3, NAA. G. 165/4, AÖ. 501/4, NF. G. 61/5, NM. 184/1, NK. MST. 5/51.
Cemâl / Ay: GE. 124/1.
Cemâl / Âyet: AÖ. 1255/2.
Cemâl / Âyine: NAA. G. 169/3, NF. K. 36/21, NF. G. 86/3, NB. G. 666/1, NK. K. 37/5.
Cemâl / Bâd-ı Sabâ: NM. 134/6.
Cemâl / Bâğ: GE. 46/2, GE. 153/1, ÜS. 61/4, ÜS. 106/1, ÜS. 144/6.

Cemâl / Dert - Dermân: GE. 152/4.
Cemâl / Ermek: ÜS. 27/13, ÜS. 187/5, SG. 64/5.
Cemâl / Gam: GE. 266/2.
Cemâl / Gurûr: GE. 121/2.
Cemâl / Gül: GE. 53/3.
Cemâl / Gülşen: GE. 398/4, GE. 480/3.
Cemâl / Güneş: GE. 154/2, GE. 164/1.
Cemâl / Hayrân: NAA. H. 20/5, ÜS. 144/6.
Cemâl / Hz. Muhammed: AÖ. 201/1, AÖ. 305/1.
Cemâl / Hışm: GE. 36/3.
Cemâl / Hicâb: ÜS. 11/6, NM. 124/3.
Cemâl / İd: GE. 83/1, GE. 255/3, GE. 650/2.
Cemâl / İkilik: NAA. G. 94/3.
Cemâl / İnsân: NAA. G. 78/1.
Cemâl / Kâ'be: GE. 255/3, GE. 363/3, AÖ. 105/5.
Cemâl / Kemâl: SG. 20/2.
Cemâl / Keşf: NM. 124/3, SG. 85/4.
Cemâl / Kible: NAA. G. 169/2, GE. 574/1.
Cemâl / Kurbân: GE. 255/3, NK. G. 155/2.
Cemâl / Len Terânî: NAA. G. 167/4.
Cemâl / Mâh: GE. 236/1, GE. 259/1.
Cemâl / Mazhar: NM. 124/1.
Cemâl / Men Aref: SG. 51/1.
Cemâl / Mestâne: GE. 521/3.
Cemâl / Mürsid: NAA. G. 177/3.
Cemâl / Nefsi Bilmek: SG. 85/4.
Cemâl / Nikâb: NAA. G. 71/2, NAA. G. 93/3, NAA. G. 156/3, NAA. G. 165/4.
Cemâl / Nûr: NM. 21/7, NK. MST. 5/51.
Cemâl / Pîr: SG. 78/GEL
CEMÂL-İ PİRE CÂNDAN TÂLİB
OL NAKARATLI, SG. 96/3.
Cemâl / Ru'yet: NAA. G. 119/1.
Cemâl - Saç / Âyet: GE. 256/2, AÖ. 991/3.
Cemâl / Sâdik: NAA. K. 2/69.
Cemâl / Sekrân: ÜS. 141/3.
Cemâl / Seyrân: NAA. G. 119/1, NF. G. 86/3, NM. 184/1, SG. 51/1.
Cemâl / Şem: GE. 100/1, NM. 52/5.
Cemâl / Şem - Pervâne: GE. 202/4, GE. 204/2, GE. 258/1, GE. 300/2, ÜS. 12/4, ÜS. 92/2, ÜS. 157/7, NM. 108/4.
Cemâl / Tecellî: NAA. K. 2/69, NAA. G. 97/1, NAA. G. 156/3, NAA. G. 156/5, NAA. G. 168/4, NAA. G. 182/4, NAA. G. 194/4, NAA. H. 9/4, GE. 517/3, FK. MST. 5/1, NB. G. 117/1, NB. G. 666/1, ÜS. 84/10, NM. 124/1, ÜS. 50/8, SG. 78/1, SG. 81/3, NK. MST. 5/10, NK. G. 196/2.
Cemâl / Tecellî - Tûr: NK. MST. 5/10.

Cemâl / Temâşâ: NAA. G. 41/3, NAA. G. 156/3, NAA. G. 165/4, NAA. G. 156/5, NAA. G. 169/3, GE. 15/2, GE. 53/3, GE. 152/1, GE. 193/1, GE. 248/5, GE. 258/1, GE. 598/1, GE. 825/3, GE. 870/2, NB. G. 806/5, ÜS. 141/3, NM. 61/2, NM. 19/4, NM. 118/3, SG. 37/1, SG. 91/6, NK. MST. 5/51, NK. MST. 9/3, NK. K. 37/5, NK. G. 177/1.
Cemâl / Vahdet: ÜS. 187/5.
Cemâl / Vech: ÜS. 188/11, SG. 51/1.
Cemâl / Yanak: GE. 266/2.
Cemâl / Zülf: NK. G. 155/2.
Aks-i cemâl: FK. G. 55/2, NF. G. 86/3, FK. G. 101/1.
Arz-ı cemâl: FK. G. 66/4.
Bâğ-ı cemâl: GE. 46/2, GE. 153/1, ÜS. 61/4, ÜS. 106/1, ÜS. 144/6.
Cemâl gülşeni: GE. 398/4, GE. 480/3.
Cemâl ıydı: GE. 83/1, GE. 255/3, GE. 650/2.
Cemâl nûru: NM. 21/7.
Cemâl şem'i: GE. 202/4, GE. 100/1, GE. 204/2, GE. 258/1, ÜS. 12/4, ÜS. 92/2, ÜS. 157/7, NM. 108/4.
Cemâl-i yâr: NAA. G. 86/5, FK. G. 82/1, NM. 20/1.
Cemâl-i Bârî: SG. 33/3.
Cemâl-i Hak: NM. 118/3, SG. 64/5, NK. K. 37/5.
Cemâl-i hakikat: NF. K. 36/21.
Cemâlî keşf etmek: NM. 124/3.
Cemâl-i pâk: GE. 21/1, NM. 61/2.
Cemâl-i Zât: NM. 134/6.
Cemâl-i zâtullâh: ÜS. 27/13.
Cemâlullâh: ÜS. 84/10.
Gül cemâl: GE. 53/3.
Hak cemâlî: SG. 20/2.
Hûb Cemâl: GE. 11/4, GE. 73/1, GE. 100/1, GE. 219/3, ÜS. 12/4.
Hüsn-i cemâl: NAA. G. 94/3.
Hüsn-i cemâl: ÜS. 133/8.
Mîhr-i cemâl: FK. G. 238/5.
Mübârek Cemâl: GE. 195/1.
Sevgilinin mübarek cemâlî: GE. 54/1, GE. 54/5, GE. 118/1, GE. 220/2.
Şem-i cemâl: NM. 52/5.
Tecellî-i cemâl: NAA. G. 182/4, NAA. H. 9/4, NM. 124/1, NK. MST. 5/10, NK. G. 196/2.
Temâşâ-yı cemâl: GE. 870/2, NB. G. 806/5, NK. MST. 9/3.
Yûsuf-cemâl: FK. G. 91/5.
CELÂL: NM. 45/1.
Celâl / Aşk: AÖ. 701/2.
Celâl / Kahr - Lutf: NM. 161/4.
Celâl / Küfr - İmân: NM. 82/4.
Celâl / Nâr: GE. 292/3.
Celâl / Perde: NM. 82/4.
Celâl / Tecellî: NAA. G. 182/5, NM. 45/1.
CEMÂL / CELÂL: NAA. G. 18/6, NAA. G. 96/5, GE. 608/1, ÜS. 94/2, NK. G. 62/1.

Cemâl - Celâl / Ârif: NM. 2/13, NM. 80/5.
Cemâl - Celâl / Şâdi - Hüzn: SG. 103/4.
Cemâl - Celâl / Mazhar: NAA. G. 68/3.
Cemâl - Celâl / Perde: NM. 80/5.
Cemâl - Celâl / Tecellî: NM. 2/10.
Cemâl - Celâl / Ziddeyn NB. G. 63/3, NM. 2/11.

2.14. CEVHER, ARAZ, HEYÛLA

CEVHER: NK. G. 116/4.
Cevher / Âşık - Aşk: NAA. G. 42/4.
Cevher / Ferd: NF. K. 12/13.
Cevher / Güneş: NK. MST. 2/39.
Cevher / Hâce: NK. G. 293/6.
Cevher / Heyûla: NF. K. 12/13.
Cevher / İnsân: NAA. G. 173/1, NAA. G. 199/4.
Cevher / İnsân - Hayvân: NAA. G. 141/1, NAA. G. 141/3.
Cevher / Nazar: FK. K. 4/26.
Cevher / Velâyet: NB. K. 1/51.
Cevher / Zâhid: NAA. G. 199/4.
Cevher-i evvel: NAA. G. 42/4, SG. K. 1/69.
Cevher-i ferd: NF. K. 12/13.
Cevher-i ma'nâ: NK. MST. 9/5.
Cevher-i zât: NK. MST. 2/39. NK. G. 116/4.

ARAZ - CEVHER: NAA. K. 1/30, NAA. K. 1/31, NAA. G. 58/6, NF. K. 1/5, NB. G. 701/8, NK. G. 5/1.
Araz - Cevher / Gönül: FK. G. 194/5.
Araz - Cevher / İlim: NAA. G. 20/2.
Araz - Cevher / Lâ-mekân: FK. G. 5/2, FK. G. 5/2.
Araz - Cevher / Sarrâf: NAA. G. 20/2.
Araz - Cevher / Zâhir - Bâtin: SG. K. 1/69.
Araz / Cevâhir: NM. 190/15.

HEYÛLA: FK. G. 5/4, NK. G. 133/6.
Heyûla / Cevher: NF. K. 12/13.

2.15. ÇİLE / ERBAÎN, HALVET, İNZİVÂ / UZLET

ÇİLE:
Çile / Ahlâk-ı Hamîde: SG. 91/3.
Çile / Erbaîn: ÜS. 102/8.
Çile / Halvet: SG. 27/9, SG. 67/., SG. 91/3.
Çile / Süfi: SG. 71/3.
Çile / Rû'yâ: SG. 71/3.
Çile / Vird: SG. 71/3.
Çile / Hicâb: SG. 71/3.
Çile / Tâlib: SG. 91/3.
Çile / Vasl: ÜS. 102/8.
Çile / Zâhid: NB. G. 566/3.
Çile / Savmaa: NB. G. 566/3.
Çile - Semâ / Sâlik: NB. MU. 66/1.
Çille-nişin: NB. G. 566/3.
Çille-keş: NB. MU. 66/1.
Çille-gâh: ÜS. 102/8.

ERBAÎN: NAA. G. 4, NAA. G. 25, NAA. G. 194, NM. 5, NM. 24/5, NM. 173/3.
Erbaîn / Çile: ÜS. 102/8.
Erbaîn / Gark: NAA. G. 4.
Erbaîn / Halvet - Uzlet: ÜS. 73/9.
Erbaîn / Menzil: NM. 5/2.
Erbaîn / Vasl: ÜS. 102/8.
Erbaîn / Vuslat: NAA. G. 4/1, NAA. G. 4/7.

UZLET: NB. G. 97/7, NB. G. 354/2, NB. G. 836/11, AÖ. 7/5, AÖ. 29/4, AÖ. 173/33, AÖ. 261/5, AÖ. 563/4, AÖ. 723/2, ÜS. 174/1, NM. 12/5, NM. 42/1.
Uzlet / Bi-nişân: NB. G. 238/10.
Uzlet / Celvet: FK. K. 15/23.
Uzlet / Ferâg: NB. G. 377/4.
Uzlet / Ferâgat: AÖ. 1128/5.
Uzlet / Gam: NK. G. 140/5.
Uzlet / Halvet: ÜS. 73/9.
Uzlet / Halveti: ÜS. 73/9.
Uzlet / İlim - İrfân: ÜS. 73/9.
Uzlet / İzzet: NM. 81/4.
Uzlet / Kanaat: NB. G. 238/10, AÖ. 172/2.
Uzlet / Şöhret: NB. G. 383/1, ÜS. 102/11.
Uzlet / Ülfet: AÖ. 563/4.
Uzlet / Unvân: NB. G. 71/4.
Uzlet / Vahdet: SG. 51/2.
Uzlet / Vahdet - Kesret: ÜS. 136/1, ÜS. 136/2.
Uzlet / Vahset: ÜS. 102/11.
Bustân-ı uzlet: NB. G. 97/7.
Erbâb-ı uzlet: AÖ. 173/33, AÖ. 173/36.
Hammâm-ı uzlet: NB. G. 377/4.
Künc-i uzlet: GE. 184/1, FK. K. 15/23, NB. G. 836/11, AÖ. 1128/5.
Nesîb-i uzlet: NB. G. 404/7.
Peygüle-i uzlet: NB. G. 383/1.
Peygüle-i uzlet: NB. G. 71/4.
Tenhâ: NF. G. 59/4, NK. G. 304/3.
Uzlet beklemek: ÜS. 73/9.
Uzlet ehli: ÜS. 102/11.
Uzlet-i halk: NM. 81/4.

İNZİVÂ:

Münzevî / Ehl-i Dil: NM. 90/2.
Münzevî / Halvet: NF. K. 52/8.

HALVET: NM.

53/HALVETTEDİR REDİFLİ, NM. 159/BU HALVETİN ŞERBETİNE REDİFLİ, SG. 1/3, SG. 62/5, SG. 75/HALVET HAKKINDA MENFİ.
Halvet / Ahlâk-ı Hamîde: SG. 91/3.
Halvet / Ârif: NM. 100/5, SG. 75/1.
Halvet / Âşık - Aşk: ÜS. 102/3.
Halvet / Âşık - Maşûk: ÜS. 102/3.
Halvet / Ays: NM. 53/6.
Halvet / Bâzâr: NM. 15/5, NM. 179/4.
Halvet / Bekâ: NM. 53/6.
Halvet / Celvet: SG. 77/5.
Halvet - Celvet / Vahdet - Kesret: NM. 42/7.

Halvet / Çile: SG. 27/9, SG. 67/4, SG. 91/3.
Halvet / Eren: NM. 181/ERENLERİN HALVETİ REDİFLİ.
Halvet / Ev Ednâ: NAA. G. 133/1.
Halvet / Fakr: FK. G. 213/2.
Halvet / Gaflet: SG. 67/4.
Halvet / Halveti: NAA. G. 133/1.
Halvet / Hayret: NM. 159/5.
Halvet / Hırka: FK. G. 213/2.
Halvet / İlim - İrfân: NF. K. 52/8.
Halvet / Kerâmet: NM. 103/3.
Halvet / Kurb: SG. 75/3.
Halvet / Likâ: NM. 53/5.
Halvet / Mâsivâ: SG. 75/2.
Halvet / Men Aref: SG. 51/1.
Halvet / Münzevî: NF. K. 52/8.
Halvet / Nefs: NM. 181/5.
Halvet / Nefsî Bilmek: NM. 53/2.
Halvet / Ölmeden Evvel Ölmek: NM. 53/2.
Halvet / Savmaa: NF. K. 54/18.
Halvet / Sivâ: NM. 42/3.
Halvet / Süfi: SG. 75/4, SG. 75/5, SG. 88/10, SG. 93/4.
Halvet / Peşmîne: FK. G. 213/2.
Halvet / Sivâ: NM. 42/3.
Halvet / Sohbet: SG. 75/1.
Halvet / Şerbet: NM. 159/1, NM. 159/5, NM. 159/7.
Halvet / Şöhret: SG. 75/7.
Halvet / Tâlib: SG. 91/3.
Halvet / Tasfiye: NM. 53/1.
Halvet / Tecellî: SG. 88/10.
Halvet / Tecerrüd: FK. G. 151/5.
Halvet / Uzlet: ÜS. 73/9.
Halvet / Vahdet: NM. 53/6, SG. 55/7.
Halvet / Vahdet - Kesret: NM. 15/5, NM. 179/4.
Halvet / Vasl: NM. 53/5.
Halvet / Vuslat: SG. 75/5, NK. G. 2/3.
Halvet / Yokluk: NM. 53/2.
Halvet / Zevk - Safâ: NM. 53/1.
Halvet / Zikir: NK. K. 25/18.
Halvet / Zulmet: SG. 55/7.
Halvet beklemek: NAA. G. 75/4.
Halvet-hâne: NF. K. 52/8, SG. 1/3.
Halvet ehli: ÜS. 102/3, NM. 103/3.
Halvet yolu: NM. 42/3.
Halvet-i Yâr: NM. 157/5.
Nefs-i halvet: SG. 51/1.

CELVET:

Celvet - Halvet: SG. 77/5.
Celvet - Halvet / Vahdet - Kesret: NM. 42/7.
Celvet / Uzlet: FK. K. 15/23.

2.16. ÇÜN Ü ÇERÂ:

NB. T. 127/63, ÜS. 2/15.
Çün ü Çerâ / Gamze: FK. G. 205/5.
Çün ü Çerâ / Hızır - Mûsâ: NM. 10/3.
Çün ü Çerâ / Keder: NF. G. 76/6.
Çün ü Çerâ / Rızâ: NM. 192/4, NK. K. 7/57.

2.17. DAVÂ: NAA. G. 142/6, NF. K. 31/52.
Davâ / Âşık - Maşûk: NAA. G. 55/1, AÖ. 1158/1.
Davâ / Aşk: NAA. G. 55/1, AÖ. 1158/1, ÜS. 139/4.
Davâ / Aşk - Âşık: AÖ. 1048/2.
Davâ / Benlik: ÜS. 99/3.
Davâ / Burhân: NM. 100/4.
Davâ / Câhil: NF. K. 20/40.
Davâ / Dâr: NAA. G. 45/4.
Davâ / Emel: SG. 57/1.
Davâ / Kavgâ: NF. K. 15/36.
Davâ / Gurûr: NB. R. 198.
Davâ / Fâzıl: NB. R. 198.
Davâ / Destâr: NB. R. 198.
Davâ / Hüccet: NM. 100/4, NK. G. 265/3.
Davâ / İlim: NAA. G. 178/4, NB. R. 198, NM. 87/3.
Davâ / İrfân: NAA. G. 178/4, NB. G. 467/2.
Davâ / Kıyâfet: NB. R. 40/2.
Davâ / Kibir: NB. R. 198.
Davâ / Kîl ü Kâl: NAA. G. 156/6, NM. 161/12.
Davâ / Mârifet: NM. 100/4.
Davâ / Meydân: ÜS. 139/4.
Davâ / Müddeî: NM. 100/4.
Davâ / Mürşid: SG. 104/21.
Davâ / Rızâ: NB. G. 38/7.
Davâ / Söz: NF. K. 15/36, NF. K. 13/59, NF. K. 16/37, NF. K. 27/52, NF. K. 28/71, NF. K. 30/62.
Davâ / Sulh: NK. G. 265/3.
Davâ / Terk: AÖ. 1158/1, NM. 98/7.
Davâ / Teslimiyet: NB. G. 38/7.
Davâ / Vuslat: NM. 98/7.
Davâ / Vücûd: NB. R. 57/2, NB. R. 59/2.
Davâ / Zâhid: NAA. G. 35/6, NM. 161/12, SG. 56/1.
Davâ / Zünnâr: ÜS. 139/4.
Bâtil davâ: NAA. G. 45/4.
Davâ-yı emel: SG. 57/1,
Davâ-yı irfân: NB. G. 467/2, SG. 104/21,
Davâ-yı Leylâ: AÖ. 1158/1,
Davâ-yı yâr: NAA. G. 55/1,
İddi'â: NB. G. 38/7,
Kuru davâ: NAA. G. 108/5, NAA. G. 156/6, NAA. G. 178/4, NM. 87/3, NM. 98/7,
Yalancı davâ: NB. R. 40/2

2.18. DEM: GE. 483/3, AÖ. 102/, AÖ. 1378/5,
Dem / Âkil: AÖ. 1071/3
Dem / Ârif: NF. K. 15/7,
Dem / Ferdâ: GE. 490/5, NF. G. 59/2, NF. G. 59/3, AÖ. 198/5, AÖ. 433/4, ÜS. 30/4, ÜS. 40/11, NM. 54/2
Dem / İbâdet: NM. 153/4,
Dem / İbnü'l-Vakt: NB. G. 416/4,
Dem / Rind: NF. G. 112/2, NK. Ş. 10/5
Dem / Sâbika: AÖ. 1251/3,
Dem / Sûff: NF. G. 59/2, NF. G. 59/3
Dem / Tâlib: ÜS. 30/4

Dem / Zâhid: NAA. G. 166/4

2.19. DESTGİR:

Destgîr / Allah: NAA. K. 4/5, NAA. G. 38/5, GE. 232/2, GE. 808/5, NB. M. 7/172, AÖ. 659/13, AÖ. 732/5, AÖ. 989/3, AÖ. 1145/5
Destgîr / Peygamber: ÜS. 24/6
Destgîr / Mürşid: NAA. G. 49/4,
Destgîr / Padişah: NF. K. 14/22

2.20. DEVR: NAA. G. 3, NAA. G. 20/7, NAA. G. 58/5, NAA. G. 58/6, NAA. G. 64/5, NAA. G. 64/6, NAA. 69, NAA. G. 74, NAA. G. 99, NAA. G. 101, NAA. G. 105, NAA. G. 109, NAA. G. 121, NAA. G. 141, NAA. G. 172, NAA. H. 22/4, GE. 256, GE. 856/2, NB. G. 63/3, NB. G. 701/8, AÖ. 196/BİZDEDİR
REDİFLİ, AÖ. 197, AÖ. 892, AÖ. 893, AÖ. 895/3, AÖ. 991, ÜS. 22/3, ÜS. 73/3, ÜS. 87/3, ÜS. 105, ÜS. 113, ÜS. 145/2, ÜS. 145/4, ÜS. 156/8, ÜS. 169/12, NM. 9/4, NM. 20/12, NM. 22/3, NM. 38/9, NM. 38/10, NM. 43/3, NM. 78/1, NM. 113, NM. 151/30, NM. 152, NM. 164/7, NM. 168, SG. K. 1, SG. 1/7, SG. 2/3, SG. 3/6, SG. 8/6, SG. 8/7, SG. 31/5, SG. 51/7, SG. 81, SG. 92, SG. 94/6, SG. 97/6, SG. 108/4.
Sırr-ı Devr: SG. 8/6, SG. 8/7, SG. 92/1, SG. 104/3.
Kavs-i Urûc: NAA. G. 20/3, NAA. G. 42/4, NAA. G. 141, NB. G. 701/8, ÜS. 156/8, NM. 151/30, SG. K. 1/12, SG. 97/6.

ANÂSİR: NAA. G. 39/2, NAA. G. 65/2, NAA. G. 92/4, NM. 114/11.
Anâsır / Ârif: AÖ. 442/1.
Anâsır / İnsan: NAA. G. 33/3, NAA. G. 58/1, NAA. G. 172/1.
Anâsır / Men Aref: AÖ. 195/2.
Anâsır / Nefsi Bilmek: NAA. G. 110/2.
Anâsır / Hicâb: NAA. G. 48/1.
Anâsır / Müşâhede: SG. 13/2, SG. 88/13.
Anâsır / Perde: NAA. G. 64/5, NAA. G. 181/5, NM. 81/1.
Anâsır / Riyâzet: NM. 81/1.
Anâsır / Rûh: NAA. G. 172/1.
Anâsır / Tecellî: SG. 4/4.
Anâsır / Terk: NAA. G. 20/3, NAA. G. 48/1, NAA. G. 58/1.
Anâsır / Ummân: ÜS. 14/3.
Anâsır / Vahdet - Kesret: NAA. G. 63/2.
Anâsır / Zulmet: NAA. G. 110/2, NM. 81/1.
Anâsır perdesi: NAA. G. 64/5, NAA. G. 181/5, NM. 81/1.
Çâr anâsır ilmi: AÖ. 195/2.
Çâr anâsır: NAA. K. 1/2, NAA. K. 1/14, NAA. G. 3/12, NAA. G. 15/1, NAA. G. 15/2, NAA. G. 70/3, NAA. G. 92/2, NAA. H. 17/5, NB. KK. 70/1-2, AÖ. 1/3, AÖ. 173/13, AÖ. 498/12, AÖ. 893/2, AÖ. 895/3, AÖ. 1384/4, AÖ. 1421/2, ÜS. 14/3.

Çâr terkîb: AÖ. 892/1, AÖ. 1444/1.

Çâr unsûr: NAA. G. 33/3, NAA. G. 44/4, NAA. G. 58/1, NAA. G. 63/2, NAA. G. 74/4, NAA. G. 103/7, NAA. G. 109/12, NAA. G. 142/8, NAA. G. 172/3, NK. G. 180/6, NM. 38/9.
Dört Anâsır: NAA. G. 20/3, NAA. G. 133/2, NAA. G. 163/2.
Dört Cevher: AÖ. 442/1.
Âb - Ateş - Hâk - Hevâ: AÖ. 895/3.
Âb - Ateş - Hâk - Yel: NAA. G. 172/1.
Nâr - Bâd - Hâk - Âb: SG. 4/4.
Od - Su - Toprak - Yel: NAA. G. 35/2, ÜS. 24/5.

2.21. DÖRT KAPI:

Şeriat / Tarikat / Hakikat: AÖ. 250/2, SG. 31/2, SG. 111/4.
Şeriat - Tarikat - Hakikat / Aşk - Zevk: SG. 111/2.
Şeriat - Tarikat - Hakikat / Benlik: SG. 111/3.
Şeriat - Tarikat - Hakikat / İnsân: ÜS. 62/4.
Şeriat - Tarikat - Hakikat / Dervîş: SG. 115/2.
Şeriat - Tarikat - Hakikat / Edeb: SG. 110/3.
Şeriat - Tarikat - Hakikat / Muvahhid: ÜS. 72/3.
Şeriat - Tarikat - Hakikat / Sır: NM. 73/1.
Şeriat / Tarikat / Mârifet / Hakikat: GE. 845/2, AÖ. 14/3, AÖ. 88/1, AÖ. 88/3, AÖ. 222/3, AÖ. 659/14, AÖ. 1413/4, AÖ. 1413/5, ÜS. 126/5, ÜS. 147/1.

ŞERİAT: NAA. K. 2/19, NAA. G. 1/1, NAA. G. 1/3, NAA. G. 22/ŞERİAT REDİFLİ, NAA. G. 111/2, FK. K. 54/13, NM. 18/ŞERİAT REDİFLİ.
Şeriat / Âbid: SG. 66/6.
Şeriat / Aşk: ÜS. 72/5.
Şeriat / Bigâne: NM. 18/26.
Şeriat / Cân Vermek: SG. MF. 3.
Şeriat / Ehl-i Dil: NM. 18/10.
Şeriat / Evliyâ: NAA. G. 22/15, ÜS. 33/4, NM. 18/28.
Şeriat / Hakikat: NAA. G. 19, NAA. G. 98/4 NM. 18/Şeriat REDİFLİ, SG. 103/1, SG. 111/ŞERİATLE HAKİKATTEN AYIRMA NAKARATLI.
Şeriat - Hakikat / Cân - Ten: NAA. G. 19/4.
Şeriat - Hakikat / Gavvâs: ÜS. 165/3.
Şeriat - Hakikat / Hâl - Kâl: NAA. G. 98/2, SG. 103/3.
Şeriat - Hakikat / İlhâd: NM. 18/18.
Şeriat - Hakikat / Mürîd: SG. 113/9.
Şeriat - Hakikat / Velâyet: NAA. G. 19/8.

Şeriat - Hakikat / Veli: NM. 18/22.
 Şeriat - Hakikat / Zâhir - Bâtin: SG. 113/9.
 Şeriat / İbnü'l-Vakt: SG. 66/6.
 Şeriat / İlim: AÖ. 659/14, NM. 18/8, SG. 85/4.
 Şeriat / İrşâd: NAA. G. 22/6.
 Şeriat / Kıyâfet: NM. 18/21.
 Şeriat / Küfür: NAA. G. 205/7.
 Şeriat / Meczûb: SG. 103/1.
 Şeriat / Mihmân: NAA. G. 22/6.
 Şeriat / Mücâhid: NM. 18/10.
 Şeriat / Mühlid: NM. 18/15.
 Şeriat / Münkir: NAA. G. 188/3.
 Şeriat / Mürşid: NAA. G. 204/1, SG. 85/4.
 Şeriat / Mürşid-i Kâmil: NAA. G. 125/6.
 Şeriat / Nefs: NAA. G. 1/2, NB. G. 561/7, NM. 18/9, NK. MST. 11/6.
 Şeriat / Sâdik: ÜS. 126/8.
 Şeriat / Safâ: NM. 18/10.
 Şeriat / Sâlik: AÖ. 1/11.
 Şeriat / Seccâde: NAA. G. 98/1.
 Şeriat / Sır: SG. 103/3.
 Şeriat / Tarikat: NAA. G. 1/5, ÜS. 132/10, NM. 18/11, NK. MST. 3/7, NK. MST. 3/8.
 Şeriat - Tarikat / Kıyâfet: NAA. G. 205/5.
 Şeriat / Vâkif: AÖ. 659/14.
 Şeriat / Veli: NM. 18/13, NM. 18/20, NM. 18/21, SG. 66/6.
 Şeriat / Zünnâr: NAA. G. 205/7.
 Tarik-i müstakîm: AÖ. 1/11, AÖ. 1/19.
 İlm-i şeriat: SG. 85/4.
 Şeriat ehli: ÜS. 72/5.
 Şeriat İlimi: AÖ. 659/14.
 Ehl-i şeriat: NK. MST. 3/7.
 Şeriat libası: NAA. K. 1/34.
 Hisâr-i şeriat: NAA. G. 1/2, NAA. G. 125/6.
 Şer-i Ahmet: NAA. G. 188/3.
 Nâfizü'l-Hüküm-i şeriat: FK. K. 54/13.

TARİKAT: ÜS. 25/21, ÜS. 158/6, NK. K. 25/19.
 Tarikat / Aref: NAA. G. 118/5.
 Tarikat / Hakikat: NM. 35/1.
 Tarikat / İlim: NAA. K. 1/28, NAA. G. 118/5.
 Tarikat / Kâmil: AÖ. 345/2.
 Tarikat / Kemer: NB. G. 283/4.
 Tarikat / Keşf: ÜS. 174/7.
 Tarikat / Mâsivâ: AÖ. 345/2.
 Tarikat / Münkir: NAA. K. 4/25, ÜS. 174/7.
 Tarikat / Mürşid: NB. G. 283/4.
 Tarikat / Pîr: NB. G. 754/9.
 Tarikat / Sâlik: NB. G. 283/4.
 Tarikat / Şerbet: AÖ. 345/2.
 Tarikat / Şeriat: NAA. G. 1/5, ÜS. 132/10, NM. 18/11, NK. MST. 3/7, NK. MST. 3/8.
 Tarikat - Şeriat / Kıyâfet: NAA. G. 205/5.
 Tarikat / Taklîd: NB. G. 283/4.
 Tarikat / Tasfiye: ÜS. 131/11.
 Pîr-i tarikat: NB. G. 754/9.

Tarikat semti: AÖ. 345/2.
 Tarikat sırrı: ÜS. 25/21.
 Tarikat eri: NM. 35/1.
 Tarikat ilmi: NAA. K. 1/28, AÖ. 459/6.
 İlm-i tarikat: NAA. G. 118/5.
 Tarikat keşfi: ÜS. 174/7.
 Ehl-i tarikat: NK. K. 25/19.
 Sâhib-i tarikat: NK. MST. 3/7.
 Tarikat potası: ÜS. 131/11, ÜS. 158/6.
 Tarikat Düşmanı: ÜS. 46.

TASAVVUF:
 Tasavvuf / Dür: NAA. G. 187/5.
 Tasavvuf / Hasîs: NM. 100/2.
 Tasavvuf / İlim: NAA. G. 203/1, ÜS. 8/4, ÜS. 27/6.
 Tasavvuf / Mukarreb: ÜS. 27/6.
 Tasavvuf / Muvahhid: SG. 63/1.
 Tasavvuf / Tahkîk: NB. G. 418/2.
 Tasavvuf / Tasarruf: SG. 63/1.
 Tasavvuf / Velâyet: NB. G. 418/2.
 Ehl-i tasavvuf: NAA. G. 187/5, AÖ. 659/3.
 İlm-i hâl: ÜS. 8/4.
 İlm-i bâtin: NAA. G. 203/1, ÜS. 27/6.

HAKİKAT: NAA. MH. 2/1, NAA. G. 1/8, GE. 567/4, NB. G. 292/1, ÜS. 36/3.
 Hakikat / Abdâl: AÖ. 596/3.
 Hakikat / Ârif: ÜS. 38/4, NM. 151/8.
 Hakikat / Âşık: AÖ. 151/2.
 Hakikat / Aşk: NAA. G. 118/3, AÖ. 200/5, NM. 1/1, NM. 6/1, SG. 88/2.
 Hakikat / Bahr: ÜS. 73/10.
 Hakikat / Bülbül: GE. 459/1.
 Hakikat / Cünûn: NK. G. 122/1.
 Hakikat / Cür'a: AÖ. 498/3.
 Hakikat / Dergâh: SG. 88/2.
 Hakikat / Derviş: ÜS. 158/8.
 Hakikat / Deryâ: ÜS. 36/3, ÜS. 38/4.
 Hakikat / Dür: NAA. G. 118/3.
 Hakikat / Er: SG. 72/2.
 Hakikat / Eren: AÖ. 1062/2.
 Hakikat / Esrâr: NAA. G. 116/3, NAA. G. 126/3, NB. G. 58/3, AÖ. 14/3, AÖ. 184/5, NM. 177/3, SG. 40/3.
 Hakikat / Gark: NB. G. 88/8.
 Hakikat / Gülistân - Bostân: GE. 459/1.
 Hakikat / Gönül: GE. 459/1, NF. K. 36/21, NB. G. 404/3.
 Hakikat / Halveti: ÜS. 73/10.
 Hakikat / Harâbât: NB. G. 854/6.
 Hakikat / Hum-hâne: NK. MST. 3/26.
 Hakikat / İlim: AÖ. 184/5, NM. 107/2.
 Hakikat / İrfân: NM. 107/2, NM. 151/32.
 Hakikat / Kânûn: NB. G. 292/1.
 Hakikat / Kâşif: NM. 118/1.
 Hakikat / Kıl ü Kâl: NB. G. 430/7.
 Hakikat / Kutb: NM. 183/3.
 Hakikat / Külhen: AÖ. 596/3.

Hakikat / Ledün: NM. 160/4, SG. 5/5, SG. 88/2.
 Hakikat / Mahcûb: SG. 103/1.
 Hakikat / Mahrem: NF. K. 36/21, NM. 160/4.
 Hakikat / Mârifet: SG. 5/5.
 Hakikat / Muhabbet: SG. 16/4.
 Hakikat / Muvahhid: SG. 40/3.
 Hakikat / Mutasavvıf: AÖ. 659/3.
 Hakikat / Mürşid: ÜS. 176/4.
 Hakikat / Nefsi Bilmek: ÜS. 46/10.
 Hakikat / Niyâzi-i Mısrî: AÖ. 1422/25.
 Hakikat / Rağbet: NB. G. 88/8.
 Hakikat / Sâki: NB. G. 283/2.
 Hakikat / Sır: NF. K. 36/21, AÖ. 609/5, ÜS. 46/10, NM. 85/4-5, NM. 151/8.
 Hakikat / Süfi: NM. 87/7.
 Hakikat / Şem - Pervâne: ÜS. 32/12.
 Hakikat / Şeriat: NAA. G. 19, NAA. G. 98/4, NM. 18/Şeriat REDİFLİ, SG. 103/1, SG. 111/ŞERİATLE HAKİKATTEN AYIRMA NAKARATLI.
 Hakikat - Şeriat / Cân - Ten: NAA. G. 19/4.
 Hakikat - Şeriat / Evliyâ: ÜS. 33/4.
 Hakikat - Şeriat / Gavvâs: ÜS. 165/3.
 Hakikat - Şeriat / Hâl - Kâl: NAA. G. 98/2, SG. 103/3.
 Hakikat - Şeriat / İlhâd: NM. 18/18.
 Hakikat - Şeriat / Mürîd: SG. 113/9.
 Hakikat - Şeriat / Velâyet: NAA. G. 19/8.
 Hakikat - Şeriat / Veli: NM. 18/22.
 Hakikat - Şeriat / Zâhir - Bâtin: SG. 113/9.
 Hakikat / Şeyh: NM. 85/4-5.
 Hakikat / Perde: NB. G. 50/10.
 Hakikat / Pîr: NM. 35/1.
 Hakikat / Râh: GE. 600/4, GE. 459/1, AÖ. 865/1, AÖ. 596/3, AÖ. 911/5.
 Hakikat / Renk: NK. MST. 5/67.
 Hakikat / Ricâlul-Gayb: NM. 177/3.
 Hakikat / Sâlik: NM. 6/1.
 Hakikat / Sır: NF. K. 36/21.
 Hakikat / Tâlib: SG. 5/5.
 Hakikat / Tarikat: NM. 35/1.
 Hakikat / Terk: NM. 85/4-5.
 Hakikat / Vahdet: ÜS. 122/37, NM. 87/9, NK. MST. 3/26.
 Hakikat / Vecd: NB. G. 292/1.
 Hakikat / Veli: NM. 18/22.
 Hakikat / Zâhid: NM. 177/3.
 Hakikat / Zikir: SG. 77/1.
 Bezm-i hakikat: NK. MST. 3/26.
 Deryâ-yı hakikat: ÜS. 36/3, ÜS. 38/4.
 Dürr-i hakikat: NK. G. 165/5.
 Erbâb-ı harâbât-i hakikat: NB. G. 854/6.
 Gülzâr-ı hakikat: NB. G. 283/3.

Hakikat bağı: ÜS. 158/8, ÜS. 176/4.
Hakikat bahri: ÜS. 73/10, ÜS. 114/2.
Hakikat cür'ası: AÖ. 459/5, AÖ. 498/3.
Hakikat eri: SG. 72/2.
Hakikat genci: SG. 77/1.
Hakikat güneşi: NM. 123/2.
Hakikat iklimi: ÜS. 188/5.
Hakikat İlmi: NM. 107/2.
Hakikat Kervanı: NM. 87/7.
Hakikat piri: NM. 35/1.
Hakikat râhı: GE. 600/4, GE. 459/1, AÖ. 865/1, AÖ. 596/3, AÖ. 911/5.
Hakikat sırrı: NM. 85/5.
Hakikat şehri: ÜS. 32/5, NM. 151/32, NM. 157/2.
Hakikat şem'i: ÜS. 32/12.
Hakikat şemsi: NM. 177/3.
Hakikat şemsi: NM. 177/3.
Hakikat-bîn: NB. K. 1/58.
İlm-i hakikat: AÖ. 184/5.
Kân-i hakikat bahri: ÜS. 33/4.
Kânün-i hakikat: NB. G. 292/1.
Kâşif-i genç-i hakikat: NM. 118/1.
Ma'nâ-yı Hakikat: AÖ. 151/2.
Mekleb-i aşk-ı hakikat: AÖ. 198/5.
Müstağrik-ı hakikat: NB. G. 88/8.
Pişvâ-yı hakikat: NK. G. 122/1.
Râh-ı hakikat: NAA. G. 131/13, AÖ. 1062/2, NM. 6/1, SG. 16/4.
Sırr-ı hakikat: NF. K. 36/21.
Sâkî-i hakikat: NB. G. 283/2.
Şehr-i hakikat: NM. 151/8.
Hakikat piri: NM. 35/1.
Hakikat Perdesi: NB. G. 50/10.
Terâzû-yı hakikat: NB. G. 404/3.
Lücce-i hakikat-i pür-dürr-i vahdet: NB. G. 285/4.

HAKÂYİK: NAA. MR. 1/6, NAA. G. 118/3, NAA. G. 126/3, NB. K. 1/2, NB. G. 58/3, AÖ. 609/5, AÖ. 654/9, NM. 109/1, ÜS. 114/2, ÜS. 122/37, ÜS. 132/5, ÜS. 181/6, ÜS. 188/1, NM. 160/4, SG. 5/5, SG. 40/3.
Esrâr-i hakâyik: NAA. G. 126/3, SG. 40/3.
Sırr-ı hakâyik: AÖ. 609/5.
Hakâyik şehri: ÜS. 132/5.
Hakâyik İli: ÜS. 188/1.
Hakâyik bahri: NAA. MR. 1/6, ÜS. 122/37.
Bahr-ı hakâyik: NM. 109/1.
Bâzâr-ı hakâyik: NB. K. 1/2.
Hakikat deryâsı: AÖ. 654/9.
Hakâyik Dürleri: NAA. G. 118/3.
Hakâyik ilmi: NM. 160/4.
Hakâyik-ı esrâr-ı âlem: NB. G. 58/3.

MARİFET: NAA. K. 4/28, NAA. G. 4/6, GE. 495/5, AÖ. 88/MARİFET REDİFLİ, AÖ. 89/MARİFET REDİFLİ, ÜS. 176/5, NM. 12/9, NM. 25/5, NM. 79/11, SG. 45/3, NK. MST. 3/17.

Mârifet / Ahlâk-ı Hamîde: NB. G. 98/4, SG. 91.
Mârifet / Âlim: SG. 71/9.
Mârifet / Amel: SG. 71/7, SG. 91/2.
Mârifet / Ârif: GE. 535/5, NM. 12/1.
Mârifet / Âşık: NAA. G. 1/7.
Mârifet / Büyü: ÜS. 197/3.
Mârifet / Cân Gözü: NM. 86/6.
Mârifet / Cehâlet: SG. 3/5, SG. 52/4.
Mârifet / Cevr: FK. K. 17/8, FK. K. 17/9, FK. K. 17/10.
Mârifet / Cezbe: SG. 71/5.
Mârifet / Çile: SG. 91/3.
Mârifet / Davâ: NM. 100/4.
Mârifet / Dervîş: ÜS. 91/1.
Mârifet / Ehli: AÖ. 89/1.
Mârifet / Esmâ: SG. 91/3.
Mârifet / Fazilet: NF. K. 11/44, NB. G. 131/2, NB. KT. 27/1, NB. GR. 21/1-2.
Mârifet / Hakikat: SG. 5/5.
Mârifet / Halvet: SG. 91/3.
Mârifet / Hayvân: AÖ. 88/2.
Mârifet / Hod-bîn: NB. G. 764/5.
Mârifet / Hubb-ı Câh: NB. G. 131/2.
Mârifet / İlim: GE. 137/1, NB. G. 98/4, NF. K. 11/44, SG. 71/9, SG. 91/1.
Mârifet / İnsân: ÜS. 91/1, SG. 97/2.
Mârifet / İrfân: FK. K. 17/8.
Mârifet / Kalp: SG. 97/7.
Mârifet / Kâmil: SG. 91/MARİFETLE HÜSN-İ HULKTUR TÂLİBİ KÂMİL EDEN NAKARATLI.
Mârifet / Kıl ü Kâl: NB. G. 746/1.
Mârifet / Kutb: SG. 97/7.
Mârifet / Laubali: NF. G. 38/5.
Mârifet / Ledün: SG. 5/5.
Mârifet / Maksûd: NM. 3/5.
Mârifet / Mirâç: SG. 81/3.
Mârifet / Müddei: NM. 100/4.
Mârifet / Nâdîm: NF. K. 3/39.
Mârifet / Nedîm: NF. G. 38/5.
Mârifet / Nefsi Bilmek: SG. K. 1/95, SG. K. 1/96.
Mârifet / Nûr: NM. 152/7.
Mârifet / Rüyâ: SG. 91/6.
Mârifet / Sûfî: SG. 71/2, SG. 71/3, SG. 71/5, SG. 71/6, SG. 71/7, SG. 71/9, SG. 91/6.
Mârifet / Şiir: NF. K. 11/44.
Mârifet / Şöhret: NM. 100/7.
Mârifet / Tâlib: AÖ. 498/4, SG. 5/5, SG. 77/1, SG. 91/MARİFETLE HÜSN-İ HULKTUR TÂLİBİ KÂMİL EDEN NAKARATLI.
Mârifet / Tâc: SG. 10/2.
Mârifet / Taht: SG. 54/7.
Mârifet / Tatma: ÜS. 48/6.
Mârifet / Tecellî - Tûr: NM. 152/7.
Mârifet / Temâşâ: SG. 91/6.
Mârifet / Tercemân: SG. 4/6.
Mârifet / Tevâzu: NM. 12/1.
Mârifet / Tûtyâ: NM. 86/6.
Mârifet / Vasl: NAA. G. 19/6.

Mârifet / Yetenek: GE. 535/5, NB. KT. 27/1.
Mârifet / Zâhid: NAA. G. 19/6.
Mârifet / Zikir: SG. 71/2, SG. 71/9, SG. 77/1, SG. 91/1.
Behîst-i mârifet: SG. 3/5.
Ehl-i mârifet: NK. K. 21/18.
Erbâb-ı mârifet: AÖ. 247/2.
Hisâr-ı mârifet: AÖ. 88/5.
Hümâ-yı mârifet: NB. G. 746/1.
Kâlâ-yı mârifet: NK. K. 28/66.
Kemâl-i mârifet: NAA. G. 19/5, AÖ. 89/1.
Kitâb-ı mârifet: NB. K. 1/23.
Küstâh-ı bezm-i mârifet: NF. G. 38/5.
Mârifet cenneti: SG. 77/1.
Mârifet davâsı: NM. 100/4.
Mârifet ehli: AÖ. 830/3.
Mârifet Ehli: NB. R. 181/2.
Mârifet erbâbı: SG. K. 1/97.
Mârifet gülü: ÜS. 197/3.
Mârifet ilmi: GE. 137/1.
Mârifet kamışı: ÜS. 48/6.
Mârifet kenzi: NM. 100/7.
Mârifet lübbü: ÜS. 162/3.
Mârifet mülkü: SG. 97/7.
Mârifet nûru: NM. 152/7.
Mârifet sultânı: SG. 51/4.
Mârifet tâc: SG. 10/2.
Mârifet tahtı: SG. 54/7.
Mârifet yemişi: ÜS. 91/1.
Mârifet-i Rabbânî: NF. K. 54/25.
Metâ-ı merifet: NB. G. 764/5.
Ricâl-i mârifet: AÖ. 89/5.
Ricâl-i mârifet: AÖ. 89/5.
Şikâr-ı mârifet: AÖ. 88/2.
Taht-gâh-ı mârifet: NAA. G. 26/5.
Tûtyâ-yı mârifet: NM. 86/6.

MAÂRİF: NAA. K. 3/8, NF. K. 3/39, NAA. G. 28/3, FK. K. 8/20, NF. K. 13/51, NF. K. 41/17, NF. K. 59/23, NB. G. 131/2, NB. GR. 21/1-2, NM. 3/5, SG. 2/1, SG. 5/5, SG. 36/3, NK. K. 19/35, NK. K. 25/14, NK. G. 255/6.
Kân-ı maârif: NF. K. 13/51.
Kible-i ehl-i maârif: NF. K. 41/17.
Maârif kapısı: NM. 3/5.
Maarif ehli: NAA. K. 3/8.
Ehl-i maârif: NAA. G. 28/3, FK. K. 8/20, NF. K. 3/39, NK. K. 25/14.
Erbâb-ı maârif: NF. K. 59/23, NK. K. 19/35, NK. G. 255/6.

2.22. ERKÂN, ÂYİN, YOL
ERKÂN: NAA. K. 1/28, NAA. G. 204/3, AÖ. 291/4, AÖ. 606/1, ÜS. 97/5.
Erkân / Abdâl: AÖ. 585/5,
Erkân / Ahd - Peymân: AÖ. 957/5,
Erkân / Âlim: ÜS. 99/4
Erkân / Âşık: ÜS. 138/6, ÜS. 194/9
S
Erkân / Âşık - Aşk: NAA. G. 192/14
Erkân / Aşk: GE. 811/4, ÜS. 75/4
Erkân / Âyin: NAA. G. 184/8,
Erkân - Âyin / Ehl-i Kâl: ÜS. 103/5
Erkân - Âyin / Sâdik: NM. 6/6

Erkân - Âyîn / Terk: ÜS. 28/15
Erkân - Âyîn / Yanma: ÜS. 30/7,
Erkân / İlim: ÜS. 99/4
Erkân / Edeb: GE. 54/3
Erkân - Edeb - Hayâ - İlim / Habâset: AÖ. 1/15,
Erkân / Fâş: ÜS. 194/9
Erkân / Halvetî: ÜS. 73/6
Erkân / Kâmil: AÖ. 606/1
Erkân / Muğbeçe: AÖ. 610/4,
Erkân / Mürsid-i Kâmil: NAA. G. 192/12
Erkân / Nâdân: GE. 412/1
Erkân / Pîr: GE. 530/2, GE. 637/3, AÖ. 610/4,
Erkân / Tâat: GE. 637/3,
Erkân / Tekye: AÖ. 585/5, AÖ. 1422/58
Erkân / Ülfet: AÖ. 358/2
Erkân / Yol: NAA. K. 2/44, NAA. G. 117/9, GE. 549/4, GE. 550/4, GE. 562/1, GE. 834/5, AÖ. 893/3, AÖ. 1312/2
Erkân - Yol / Eren: AÖ. 1413/5,
Erkân - Yol / Nâdân: GE. 412/1
Erkân - Yol / Pîr: AÖ. 436/7,
Erkân - Yol / Tekye: AÖ. 1422/58
Erkân / Zikir: AÖ. 56/4,
Erkân / Zühd - Riyâ: AÖ. 610/4,
Der-i erkân: AÖ. 610/4,
Ehl-i erkân: ÜS. 156/4,
Erkân / Usûl / Yol: GE. 412/1
Erkân u izzet: AÖ. 358/2
Erkân-ı râhî gözlemek: AÖ. 1090/4,
Erkânsız: GE. 530/2,
Sâhib-erkân: ÜS. 138/6,

ÂYİN:

Âyîn / Erkân: NAA. G. 184/8,
Âyîn - Erkân / Ehl-i Kâl: ÜS. 103/5
Âyîn - Erkân / Sâdık: NM. 6/6
Âyîn - Erkân / Terk: ÜS. 28/15
Âyîn - Erkân / Yanma: ÜS. 30/7,
Âyîn / Semâ: NB. K. 6/8,

YOL:

Yol / Âr -Nâmûs: NM. 92/4,
Yol / Âşık: NM. 195/HAK
YOLUNUN AŞIKLARI redifli.
Yol / Âşık - Aşk: AÖ. 416/3, AÖ. 605/2,
Yol -Aşk / Âşık - Maşûk: NM. 98/2, ÜS. 3/13
Yol / Aşk: ÜS. 24/8, ÜS. 180/10, NK. G. 64/1
Yol / Aşk - Muhabbet: AÖ. 161/1, SG. 99/1, SG. 99/3
Yol / Dervîş: ÜS. 53/2, ÜS. 53/3, NM. 97/1, SG. 115/14, SG. 115/24, SG. 115/25,
Yol / Er: NM. 39/7, SG. 68/3, SG. 115/14, SG. 115/24,
Yol / Eren: ÜS. 99/1, ÜS. 132/4, SG. 86/2, SG. 110/6.
Yol / Erkân: NAA. K. 2/44, NAA. G. 117/9, GE. 549/4, GE. 550/4, GE. 562/1, GE. 834/5, AÖ. 893/3, AÖ. 1312/2.
Yol / Erkân / Eren: AÖ. 1413/5,
Yol / Erkân / Nâdân: GE. 412/1

Yol - Erkân / Pîr: AÖ. 436/7,
Yol - Erkân / Tekye: AÖ. 1422/58
Yol / Evliyâ: ÜS. 99/1
Yol / Fakr - Fenâ: SG. 99/1
Yol / Hevâ: ÜS. 11/10
Yol / Hîr: ÜS. 11/10
Yol / Menzil: NM. 109/5
Yol / Merdân: ÜS. 73/1
Yol / Nefs: ÜS. 11/10
Yol / Pîr: AÖ. 436/7, SG. 80/4, NK. MST. 3/12,
Yol / Rehber: NM. 25/4
Yol / Ricâlul-Gayb: NM. 177/3,
Yol / Sâdık: NM. 97/1
Yol / Sâlik: NM. 85, NK. MST. 3/12,
Yol / Sîdk: NM. 85/1-4
Yol / Vuslat: NM. 101/7
Çığır: ÜS. 99/1,
İz: ÜS. 99/1,
Yol Almak: ÜS. 12/16, NM. 3/5, NM. 97/4,
Yol Azmak: NM. 177/3, SG. 115/24,
Yol ehli: NM. 109/5
Yol eri: NM. 39/7,
Yol Hakkı: NB. G. 419/3,
Yola gelmek: AÖ. 1070/3, ÜS. 157/7
Yola girmek: FK. K. 16/6, AÖ. 459/14, ÜS. 53/3, NM. 85, NM. 92/4, NM. 101/7, NM. 138/11
Yoldaş: GE. 161/2, AÖ. 1272/5, AÖ. 1272/2, ÜS. 5/11, ÜS. 159/3,
Yolu bulmak: SG. 80/1,
Yolu kaybetmek: ÜS. 11/10, ÜS. 63/6
Aşk yolu: AÖ. 416/3, AÖ. 605/2, ÜS. 3/13, ÜS. 24/8, NM. 98/2, NK. G. 64/1,

RÂH:

Râh / Aşk: NAA. K. 1/11, NAA. K. 2/28, NAA. K. 2/38, NAA. MH. 1/1, NAA. G. 18/3, NAA. G. 47/2, NAA. G. 52/4, NAA. G. 80/4, NAA. G. 96/5, NAA. G. 165/4, NAA. G. 174/3, NAA. G. 180/7, NAA. G. 183/1, NAA. H. 3/4, NAA. H. 6/1, GE. 119/1, GE. 155/2, NF. G. 47/5, NB. G. 639/6, AÖ. 350/1, AÖ. 353/2, AÖ. 574/2, AÖ. 594/2, AÖ. 669/3, AÖ. 701/2, AÖ. 1272/2, NM. 77/4, NK. MST. 3/28.
Râh / Aşk - Muhabbet: AÖ. 229/5
Râh / Dâm: NK. MST. 3/28,
Râh / Ehl-i Hak: SG. 76/1
Râh / Eren: AÖ. 1062/2,
Râh / Hakikat: GE. 600/4, GE. 459/1, AÖ. 865/1, AÖ. 596/3, AÖ. 911/5.
Râh / Hizmet: SG. 78/2,
Râh / İhlâs: NB. G. 419/3,
Râh / Merd: NK. G. 126/6,
Râh / Pîr: SG. 78/2,
Râh / Ricâlul-Gayb: NB. G. 814/3
Râh / Sâlik: FK. K. 16/6, AÖ. 996/6, NM. 6/1, NM. 52/1, SG. 78/2.
Râh / Sefer: FK. G. 106/8, NK. G. 126/6,

Râh / Merd: NK. G. 126/6,
Râh / Merdân: SG. 24/4,
Râh / Mürîd: SG. 113/10
Râh-ı Aşk: NAA. K. 1/11, NAA. K. 2/28, NAA. K. 2/38, NAA. MH. 1/1, NAA. G. 18/3, NAA. G. 47/2, NAA. G. 52/4, NAA. G. 80/4, NAA. G. 96/5, NAA. G. 165/4, NAA. G. 174/3, NAA. G. 180/7, NAA. G. 183/1, NAA. H. 3/4, NAA. H. 6/1, GE. 119/1, GE. 155/2, NF. G. 47/5, NB. G. 639/6, AÖ. 350/1, AÖ. 353/2, AÖ. 574/2, AÖ. 594/2, AÖ. 669/3, AÖ. 701/2, AÖ. 1272/2, NM. 77/4, NK. MST. 3/28,
Merd-i râh: NK. G. 126/6,
Sâlik-i râh: SG. 78/2,
Sâlik-i râh-ı kadîm: AÖ. 996/6,
Sâlik-i râh-ı hakikat: NM. 6/1,

TARİK:

Tarîk / Keş: NK. G. 166/3
Tarîk / Sed: SG. 4/2.

2.23. ESMÂ, MÜSEMMÂ

ESMÂ: SG. 25/3, SG. 25/4
Esmâ / Ahlâk-ı Hamîde: SG. 91/3,
Esmâ / Ârif: ÜS. 40/1
Esmâ / Elest: AÖ. 989/1
Esmâ / Fenâ - Bekâ: SG. 1/8
Esmâ / Feyz: AÖ. 478/5,
Esmâ / İlim: NM. 4/2, AÖ. 701/4
Esmâ / İnsân: SG. K. 1/35
Esmâ / İzâr: AÖ. 176/1, AÖ. 305/1
Esmâ / Kaş: NM. 4/1
Esmâ / Küntü Kenz: ÜS. 81/3
Esmâ / Mârifet: SG. 91/3,
Esmâ / Mest - Hayrân: AÖ. 989/1
Esmâ / Mûnkir: NAA. G. 115/2
Esmâ / Remz: NM. 133/1 remz-i esmâ,
Esmâ / Tâlib: SG. 1/8, SG. 91/3.
Esmâ / Tasfiye: ÜS. 15/9, ÜS. 142/2
Esmâ / Tecellî: AÖ. 376/5
Esmâ / Tevhîd: ÜS. 15/9, ÜS. 96/7
Esmâ / Vird: SG. 71/3
Âlem-i esmâ: SG. 35/8,
Alleme'l-esmâ: AÖ. 176/1, AÖ. 305/1, ÜS. 81/3, NM. 4/1,
Ehl-i esmâ: NAA. G. 115/2,
Esmâ nûru: ÜS. 15/9,
Esmâ-i müsemmâ: ÜS. 130/5,
Feyz-i esmâ: AÖ. 478/5,
İlm-i esmâ: AÖ. 701/4,
İsim: ÜS. 142/2,
Remz-i esmâ: NM. 133/1,
Sırr-i müsemmâ: SG. 35/1,
Tâlib-i esmâ: SG. 1/8,
Tevhîd-i Esmâ: ÜS. 96/7
Vird-i esmâ: SG. 71/3,
MÜSEMMÂ: NM. 76/9,
Müsemmâ / Tevhîd: ÜS. 97/7
Esmâ / Müsemmâ: ÜS. 122/30, ÜS. 130/5, NM. 194/4, SG. 27/4, SG. 35/1
Esmâ - Müsemmâ / Âlem-i Hüviyet: NAA. G. 136/2,
Esmâ - Müsemmâ / Ârif: NAA. G. 125/3, NM. 103/5

Esmâ - Müsemâmâ / Âşık: SG. 67/5,
Esmâ - Müsemâmâ / Fenâfillâh: NAA. G. 150/5
Esmâ - Müsemâmâ / İkilik: SG. 94/3
Esmâ - Müsemâmâ / İnsân: SG. 1/8, SG. 1/9
Esmâ - Müsemâmâ / Lâ - İllâ: NAA. G. 86/4
Esmâ - Müsemâmâ / Men Aref: SG. 1/8, SG. 1/9
Esmâ - Müsemâmâ / Nefsi Bilmek: SG. 1/9
Esmâ - Müsemâmâ / Tecellî: ÜS. 162/6, NM. 103/5

İSM-İ AZAM: NF. K. 14/60, NF. K. 48/6, NB. K. 15/12, AÖ. 195/2, AÖ. 342/1, AÖ. 1444/1, ÜS. 32/9, ÜS. 36/4, NM. 114/3, SG. 20/5, SG. 35/1
İsm-i Azam / Fenâ - Bekâ: SG. 1/8
İsm-i Azam / Lâ-mekân - Bî-nişân: ÜS. 157/11
İsm-i Azam / Sohbet: SG. 1/8

2.24. FETİH (FÛTÛHÂT)

Fetih / Ârif: NF. G. 34/5,
Fetih / Benlik: SG. 4/2,
Fetih / Feyz: FK. K. 16/17
Fetih / Dil: NB. G. 178/1,
Fetih / Lâ: NAA. G. 75/5,
Fetih / Kimyâ: ÜS. 92/9
Fetih / Meyhâne: FK. K. 16/17
Fetih / Ölmeden Evvel Ölmek: SG. 4/2,
Fetih / Riyâzet - Vird - Zikir: NB. G. 178/1,

2.25. FEYZ: NF. KK. 8/4, NM. 124/3.

Feyz / Âb-ı Hayvân: NF. K. 8/22
Feyz / Âgâh: NF. G. 59/3
Feyz / Âlem-i Mânâ: NK. MST. 3/16
Feyz / Amel: SG. 71/4
Feyz / Ârif: ÜS. 122/35
Feyz / Aşk: FK. G. 122/3, FK. G. 240/1, ÜS. 176/9, AÖ. 503/1, SG. 21/1, SG. 52/3, SG. 79/4, NK. G. 132/1, NK. G. 173/1, NK. G. 322/4.
Feyz / Bâde: FK. G. 122/3, NF. K. 50/6.
Feyz / Câm: NK. MST. 3/22,
Feyz / Cevher: NK. G. 126/3,
Feyz / Cezbe: NM. 108/6
Feyz / Cür'a: NF. G. 79/2, NB. G. 185/3,
Feyz / Dil: NF. K. 2/9, NF. K. 11/25, NF. K. 19/42, NF. K. 59/26.
Feyz / Ehl-i dil: NF. K. 11/47, NF. G. 50/3
Feyz / Eren: NM. 149/3
Feyz / Esmâ: AÖ. 478/5
Feyz / Evliyâ: NF. K. 54/12, NB. G. 2/1, SG. 79/4
Feyz / Ezel: NF. K. 9/62, NB. T. 127/18, SG. 71/4.
Feyz / Fetih: FK. K. 16/17
Feyz / Halvetî: NK. G. 164/8,
Feyz / Harâbât: NK. G. 64/5

Feyz / Himmet: NK. MST. 3/16
Feyz / Hüsn: NAA. G. 122/5
Feyz / İhlâs: NK. G. 126/3, AÖ. 478/5,
Feyz / İlhâm: SG. 82/4
Feyz / İrfân: SG. 90/4
Feyz / İrşâd: NB. G. 185/3,
Feyz / Jeng: NF. TK. 1/6
Feyz / Kalp: SG. 90/4, FK. G. 234/4, ÜS. 122/30.
Feyz / Külhânî- Layhâr: NF. K. 34/41,
Feyz / Leb: NM. 21/2
Feyz / Ledün: ÜS. 97/8
Feyz / Lücce: NB. T. 127/18
Feyz / Manâ: NK. MST. 3/16,
Feyz / Meded: NF. K. 59/38,
Feyz / Mesnevî: NB. K. 6/12
Feyz / Mest: FK. MST. 3/7/10, NF. G. 58/3, NK. K. 30/32, NK. G. 244/10.
Feyz / Mestân: FK. K. 16/17
Feyz / Mey: FK. MST. 3/7/10, NF. TK. 1/5, NF. TK. 1/6, NF. TK. 1/18, NF. TK. 1/39, ÜS. 21/3, NK. G. 319/4.
Feyz / Meyhâne: FK. K. 16/17, FK. G. 122/3, NF. G. 58/3, NF. G. 58/3, NB. G. 517/2.
Feyz / Muhabbet: NK. G. 319/4,
Feyz / Muvahhid: ÜS. 122/30, SG. 8/10
Feyz / Mül: FK. G. 51/1
Feyz / Mürid: NF. K. 54/12,
Feyz / Mürşid: NF. K. 50/63, SG. 90/4
Feyz / Nazar: NB. M. 9/94
Feyz / Nûr: NF. K. 20/5, AÖ. 1432/1
Feyz / On Sekiz Bin Âlem: NF. G. 1/4,
Feyz / Peymâne: NK. K. 30/32, NK. G. 244/10
Feyz / Pîr: SG. 78/4,
Feyz / Renk: FK. G. 234/4
Feyz / Ricâlü'l-Gayb: SG. 38/2,
Feyz / Seher: NM. 154/6
Feyz / Sohbet: SG. 8/10
Feyz / Süff: NF. G. 59/3, SG. 1/12, SG. 71/4
Feyz / Şarâb: NF. G. 79/2, NM. 108/6
Feyz / Tahammül: NB. G. 428/7,
Feyz / Ta'n: SG. 1/12
Feyz / Tasfiye: SG. 52/3
Feyz / Tecellî: NM. 108/5
Feyz / Tecellî - Tûr: NK. K. 24/26
Feyz / Teşne: ÜS. 21/3
Feyz / Tefkik: NF. K. 35/55
Feyz / Vahdet: SG. 1/12, SG. 8/10
Feyz / Vâiz: NK. K. 34/30
Feyz / Vârid: NF. K. 20/5
Feyz / Vefî: SG. 82/4
Feyz / Zâhid: NK. MST. 3/22
Feyz / Zâkir: ÜS. 122/30
Feyz / Zikir: ÜS. 88/3
Feyz / Zülâl: ÜS. 88/3
Bâde-i pür-feyz: NF. K. 50/6,
Câm-i feyz: NK. MST. 3/22,
Cezbe-i feyz: NM. 108/6,
Dil-i pür-feyz: NF. K. 2/9, NF. K. 11/25, NF. K. 19/42, NF. K. 59/26

Esrâr-ı feyz: AÖ. 503/2,
Feyz Meclisi: NK. G. 64/5,
Feyz-i akdes: NF. K. 20/5,
Feyz-i aşk: FK. G. 240/1, SG. 21/1, SG. 52/3, NK. G. 173/1,
Feyz-i aşk: SG. 21/1,
Feyz-i cûd: NF. K. 4/29,
Feyz-i esmâ: AÖ. 478/5,
Feyz-i Ezel: SG. 71/4,
Feyz-i ezeli: NF. K. 9/62,
Feyz-i Hak: NF. K. 12/6, NF. KK. 8/4, NF. G. 1/4, SG. 38/2, SG. 71/4,
Feyz-i hevâ-yı aşk: NK. G. 132/1,
Feyz-i Hû: NM. 149/3
Feyz-i ilâhî: NF. K. 35/55, NF. K. 59/38, AÖ. 503/1, ÜS. 122/FEYZ-İ İLÂHÎ REDİFLİ, ÜS. 122/30, ÜS. 122/35, NK. G. 126/3,
Feyz-i ilhâm: SG. 82/4,
Feyz-i İrfân: SG. 90/4
Feyz-i kelâm: NF. K. 50/63,
Feyz-i Rabbânî: NB. K. 13/18, NM. 154/6,
Feyz-i tâm: SG. 79/4,
Feyz-i tecellî: NK. K. 24/26,
Feyz-i tevâzu: NB. G. 391/5
Feyz-i Zât: NM. 108/5,
Fuyûzât: NM. 124/3,
Gonca-i feyz: NK. G. 244/1
Lücce-i feyz-i ezel: NB. T. 127/18,
Mahz-i feyz-i Hudâ: SG. 16/5,
Mest-i meyhâne-i feyz: NF. G. 58/3,
Mest-i meyhâne-i feyz: NF. G. 58/3,
Mest-i mey-i feyz: FK. MST. 3/7/10,
Mest-i peymâne-i feyz: NK. K. 30/32, NK. G. 244/10,
Nesim-i feyz: NB. G. 311/2,
Taleb-i feyz: NF. K. 54/12,

2.26. FİRÂR:

Firâr / Âşık - Maşûk: ÜS. 142/4, ÜS. 182/11
Firâr / Aşk: ÜS. 28/3, ÜS. 182/11
Firâr / Belâ: ÜS. 54/11
Firâr / Benlik: NAA. G. 102/6
Firâr / Hâris - Tamâhkâr - Ehl-i Garaz: NAA. G. 149/4
Firâr / Kâfir: ÜS. 48/7
Firâr / Münkir: NAA. MH. 2/7, NAA. MH. 3/1, NAA. MH. 3/6, NAA. G. 28/1
Firâr / Sahrâ: GE. 157/5
Firâr / Uzaklaşma: NAA. MH. 2/7, NAA. MH. 3/1, NAA. G. 28/1, NAA. G. 56/11, NAA. G. 149/4, GE. 260/2, NB. K. 12/47.
İki cihândan firâr: ÜS. 28/3,
Allah'a firâr: ÜS. 142/4, ÜS. 182/11,

2.27. GAYB:

Gayb / Âşık: NAA. G. 47/3
Gayb / Dehân: NB. G. 499/2, NB. R. 95/2
Gayb / Dil: NB. R. 132/1
Gayb / Ehl-i nazar: NB. R. 66/1-2,
Gayb / Gönül: NB. G. 490/4
Gayb / Hâzir: SG. 5/4
Gayb / İmdâd: NB. G. 514/3

Gayb / La'l: NB. G. 157/4,
Gayb / Râz: SG. 38/2,
Gayb / Seyrân: ÜS. 73/4
Gayb / Sır: NF. K. 47/57, NK. G. 157/1
Gayb / Tercemân: NF. K. 47/57, NK. G. 157/1
Gayb / Tevekkül: NB. G. 264/5
Gayb / Velâyet: NB. K. 1/48

2.28. HAVÂTIR, İLHÂM, VESVESE

HAVÂTIR:
Havâtur / Cemiyet: AÖ. 662/4
Havâtur / Dil: AÖ. 662/4,
Havâtur / Naks: SG. 75/6
Havâtur / Vahdet - Kesret: SG. 75/6
Havâtur / Zâhid: SG. 56/5

İLHÂM: NF. K. 46/33, ÜS. 89/6, ÜS. 144/7.

İlhâm / Aşk / Gönül: SG. 3/1
İlhâm / Çeşm: FK. K. 12/3
İlhâm / Feyz: SG. 82/4
İlhâm / Gönül: NB. G. 490/4
İlhâm / Keşf: ÜS. 81/2
İlhâm / Ledün: ÜS. 195/10
İlhâm / Mâ Evhâ: SG. 43/1
İlhâm / Mest: NF. K. 12/20,
İlhâm / Nükte: FK. K. 12/3
İlhâm / Sohbet: SG. 43/1
İlhâm / Söz: ÜS. 63/2, ÜS. 113/15, ÜS. 131/13
İlhâm / Pîr: SG. 43/1
İlhâm / Sır: NF. K. 50/17,
İlhâm / Şîr: NF. G. 100/6
İlhâm / Tâlib: SG. 43/1
İlhâm / Vahdet: SG. 29/7
İlhâm / Vârid: ÜS. 195/10, ÜS. 163/7
İlhâm / Velî: SG. 82/4
İlhâm / Zikîr: ÜS. 163/7
Feyz-i ilhâm: SG. 82/4,
İlhâm-ı Hak: ÜS. 81/2, ÜS. 113/15, SG. 3/1,
İlhâm-ı Hudâ: NF. G. 100/6,
İlhâm-ı ilâhî: NF. K. 46/33
Sırr-ı ilhâm: NF. K. 50/17,
Sübhân'ın ilhâmı: ÜS. 89/6
Tanrı'nın ilhamı: ÜS. 63/2

VESVESE:

Vesvese / Ârif: NB. G. 376/4
Vesvese / Dil: NB. G. 376/4
Vesvese / Hâtur: NB. G. 59/2,
Vesvese - Kibir - Haset / Gönül: NM. 198/7
Vesvese / Mârifet: SG. 51/4
Vesvese / Münkir: ÜS. 46/2
Vesvese / Nefs: ÜS. 144/9
Vesvese / Rakîb: NB. G. 173/8, NB. G. 570/4
Vesvese / Şeytân: NF. K. 3/32, ÜS. 175/3
Vesvese / Zâhid:
İğvâ: ÜS. 46/2, ÜS. 144/9, ÜS. 175/3, SG. 56/7,
Evhâm: SG. 51/4
Vesvese-i fikr-i rakîb: NB. G. 570/4
Vesvese-i ye's: NB. G. 52/5,

2.29. HİKMET

Hikmet / Akal: NF. K. 10/8,
Hikmet / Âşık: NM. 149/5
Hikmet / Aşk: AÖ. 1275/4, ÜS. 124/7
Hikmet / Cehâlet: NM. 40/2
Hikmet / Deryâ: AÖ. 16/1
Hikmet / Dür: AÖ. 16/1
Hikmet / Esrâr: GE. 517/3, NB. G. 141/4, NB. G. 554/2, NB. G. 560/4, AÖ. 786/4, NK. G. 219/4.
Hikmet / Ev Ednâ: NM. 42/5
Hikmet / Fih-i Mâ-Fih: NB. K. 6/15,
Hikmet / Gâfil: AÖ. 1413/11
Hikmet / Gavvâs: AÖ. 16/1
Hikmet / Gencîne: AÖ. 255/4
Hikmet / İlim: NAA. G. 2/4, NAA. G. 59/6, AÖ. 1275/4, ÜS. 34/5, ÜS. 102/7, ÜS. 124/7, ÜS. 127/11, ÜS. 163/12, ÜS. 177/6, NM. 82/1.
Hikmet / İlim - İrfân: ÜS. 124/7
Hikmet / Kadeh: AÖ. 151/2,
Hikmet / Kalp: ÜS. 127/11
Hikmet / Keşf: NB. G. 141/4
Hikmet / Küntü Kenz: NM. 54/8
Hikmet / Leb: GE. 517/3
Hikmet / Ledün: ÜS. 163/12
Hikmet / Lokmân: AÖ. 433/1
Hikmet / Men Aref: AÖ. 1395/3
Hikmet / Mesnevî: NB. K. 6/11,
Hikmet / Mevlânâ: NB. K. 6/11,
Hikmet / Mey: NF. TK. 1/6, NF. TK. 1/33, NF. TK. 1/35.
Hikmet / Nefha: NM. 198/16
Hikmet / Nûr: NM. 40/2
Hikmet / Seher: AÖ. 834/3
Hikmet / Sûfî: AÖ. 578/1
Hikmet / Tahkîk: NF. K. 10/8,
Hikmet / Tasfiye: ÜS. 128/7
Hikmet / Teslimiyet: NF. K. 10/12-13
Hikmet / Vâiz: NF. TK. 1/33
Hikmet / Vehb: GE. 517/3
Erbâb-ı hikmet: NF. K. 32/11,
İlm-i hikmet: NAA. G. 2/4, NAA. G. 59/6, AÖ. 1275/4, ÜS. 34/5, ÜS. 102/7, ÜS. 124/7, ÜS. 163/12, ÜS. 177/6,
Sırr-ı hikem: NB. G. 858/5,
Esrâr-ı hikem: NB. K. 15/9
Esrâr-ı hikmet: GE. 517/3, NB. G. 141/4, NB. G. 554/2, NB. G. 560/4, AÖ. 786/4, NK. G. 219/4,
Hikmet-i ma'nâ: NF. K. 2/8
Hikmet Deryâsı: AÖ. 16/1

2.30. HİMMET, İMDÂD, İSTİĞÂSE, İSTİMDÂD, MEDED, MÜZÂHERET, TAÂVÜN, YARDIM

HİMMET: GE. 582/5, GE. 773/1, NF. K. 10/26, NF. K. 55/21, NF. K. 55/22, ÜS. 7/7, ÜS. 79/6
Himmat / Abdulkâdir-i Geylânî: NB. K. 27/5, NB. K. 27/8, NB. K. 27/9.
Himmat / Ârif: NM. 172/5, NK. G. 303/10
Himmat / Burhân: ÜS. 69/3, ÜS. 164/4

Himmat / Bûriyâ: NB. G. 382/5,
Himmat / Dünyâ: NB. G. 632/1
Himmat / Ehl-i Dil: NB. G. 235/5
Himmat / Ehl-i Hâl: NK. MST. 3/9
Himmat / Er: NAA. H. 7/5
Himmat / Eren: AÖ. 868/3, ÜS. 15/14
Himmat / Evliyâ: ÜS. 41/5
Himmat / Feyz: NK. MST. 3/16
Himmat / Gayret / İnsâf / İffet / İsmet / Perhîz: NB. K. 15/60
Himmat / Gayret / Nâmûs / Zühhd / Takvâ: NB. K. 17/68
Himmat / Hâce: NK. G. 116/4,
Himmat / Hayrân: ÜS. 13/13
Himmat / Hizmet: ÜS. 15/14
Himmat / Hz. Ali: ÜS. 5/8, ÜS. 13/13
Himmat / İnsân-ı Kâmil: ÜS. 164/4
Himmat / İrşâd: NK. G. 297/5
Himmat / İsbât-ı vücûd: NAA. G. 184/5
Himmat / İzzet: ÜS. 102/5
Himmat / Kâmil: ÜS. 69/3,
Himmat / Men Aref: ÜS. 69/3,
Himmat / Merdân: FK. K. 8/10,
Himmat / Peygamber: ÜS. 12/16
Himmat / Peymâne: ÜS. 13/13
Himmat / Pîr: ÜS. 102/5, ÜS. 148/7
Himmat / Pîr-i Muğân: NB. G. 233/4,
Himmat / Ricâlû'l-Gayb: SG. 38/1,
Himmat / Sâdık: ÜS. 156/8
Himmat / Tâlib: ÜS. 25/31
Himmat / Üçler - Yediler - Kırklar: AÖ. 760/2
Himmat / Vâiz: NB. G. 369/6
Ârifin himmeti: NM. 172/5,
Erenlerin himmeti: AÖ. 868/3
Evliyânın himmeti: ÜS. 41/5,
Himmat Peymânesi: ÜS. 13/13,
Himmat rahşî: NAA. G. 184/5
Himmat-i âlf: ÜS. 79/6,
Himmat-i bahr: ÜS. 156/8
Himmat-i merdân: FK. K. 8/10
Murtazâ'nın himmeti: ÜS. 5/8
Sâdıkların himmeti: ÜS. 156/8
Vâizin himmeti: NB. G. 369/6

İMDÂD:

GE. 179/4
İmdâd / Allah: GE. 232/2, AÖ. 1181/4
İmdâd / Evliyâ: NF. K. 21/3
İmdâd / Gayb: NB. G. 514/3
İmdâd / Peygamber: NF. K. 20/26
İmdâd / Ricâlû'l-Gayb: NAA. G. 151/1
İstimdâd: NB. G. 644/9
İstimdâd / Allah: NF. K. 29/64, ÜS. 20/8

İSTİĞÂSE:

İstigâse / Abdulkâdir-i Geylânî: NB. K. 27/6

MEDED: GE. 82/1, GE. 189/4
Meded / Allah: GE. 187/1, AÖ. 160/MEVLAM MEDED REDİFLİ,

ÜS. 21/6, NM. 29/2, NM. 29/4, NM.
29/7, ÜS. 21/3, ÜS. 168/6
Meded / Evliyâ: NB. T. 113/4
Meded / Feyz: NF. K. 59/38,
Meded / Peygamber: ÜS. 147/6
Meded / Sâki: NF. K. 15/1

MÜZAHARET: NB. K. 7/97

TAÂVÜN:

Taâvün / Evliyâ: NB. K. 7/96

YARDIM:

Yardım / Eren: GE. 271/4

Yardım / Eren - Pîr: GE. 456/2,
GE. 890/2

2.31. HİZMET: NAA. K. 2/23,
NAA. G. 101/2, GE. 1/4, GE. 32/4,
GE. 53/1, GE. 132/1, GE. 263/1,
GE. 793/4, AÖ. 802/3.

Hizmet / Aşk: FK. G. 51/5, FK. G.
208/6, AÖ. 669/3, AÖ. 801/5.

Hizmet / Ârif: SG. K. 1/97.

Hizmet / Bâtil: AÖ. 1241/5

Hizmet / Benlik: AÖ. 1249/2

Hizmet / Dergâh: AÖ. 669/3

Hizmet / Edeb: GE. 645/2

Hizmet / Eren: ÜS. 15/14

Hizmet / Eşik: NAA. G. 192/13

Hizmet / Evliyâ: NAA. G. 170/10,
NB. G. 2/6.

Hizmet / Himmət: ÜS. 15/14

Hizmet / İrfân: NB. G. 774/9, AÖ.
1374/2

Hizmet / Kemer: AÖ. 801/5

Hizmet / Menzil: AÖ. 389/3

Hizmet / Merd: SG. 78/2,

Hizmet / Mürşid: NM. 101/1

Hizmet / Mürşid-i Kâmil: NAA.
G. 192/13

Hizmet / Pîr: AÖ. 389/3, AÖ.
801/5, AÖ. 870/5, NM. 42/4, SG.
78/2.

Hizmet / Sâlik: NM. 101/1, SG.
78/2

Hizmet / Tâlib: NM. 42/4,

Hizmet / Vasl: AÖ. 366/2

Hizmet / Üstâd: AÖ. 389/3,
Âriflere hizmet: NB. G. 774/9, AÖ.
1374/2, SG. K. 1/97

Batla hizmet: AÖ. 1241/5,

Dest-bend-i hizmet: NB. K. 17/68

Erenler hizmeti: ÜS. 15/14

Hizmet eşiği: ÜS. 106/6

Hizmet kapısını beklemek: ÜS.
84/2

Hizmet-i aşk: FK. G. 51/5, FK. G.
208/6, AÖ. 801/5,

Hizmette bel bağlamak: NAA. G.
192/13,

Hüddâm: GE. 51/2,

Pîre hizmet: AÖ. 389/3, AÖ.
870/5, NM. 42/4, SG. 78/2,

Tapu: ÜS. 6/5.

2.32. HÜVİYET: NAA. G. 136/2,
FK. G. 194/3, NB. G. 271/5, SG.
95/4.

Hüviyet / Menzil: NAA. G. 181/5

2.33. İKİLİK: NAA. G. 97/5,

İkilik - Fenâ / Âşik - Maşuk:
NAA. G. 182/9

İkilik / Aşk: ÜS. 130/4

İkilik / Cemâl: NAA. G. 94/3

İkilik / Derviş: SG. 115/29

İkilik / Edeb: SG. 110/1

İkilik / Erme: NAA. G. 152/1

İkilik / Esmâ - Müsemmâ: SG.
94/3

İkilik / Gönül: NAA. G. 17/2, ÜS.
130/4, SG. 76/1, SG. 76/1

İkilik / Güneş: NM. 198/23

İkilik / Kâbe Kavseyin: NAA. G.
164/3

İkilik / Mahrem: NAA. G. 96/6

İkilik / Mahv: SG. 46/4

İkilik / Münkir: NAA. MH. 2/4

İkilik / Nefsi Bilmek: SG. 74/5,

İkilik / Perde: NAA. G. 96/6

İkilik / Sâlik - Maşuk: NAA. G.
182/9

İkilik / Şirk-i Ahfâ: NAA. G. 146/4

İkilik / Terk: NAA. G. 152/1,
NAA. G. 154/19

İkilik / Vahdet: NM. 2/16, NM.
19/3

İkilik / Vahdet - Kesret: NK. G.
133/8

İkilik / Vuslat: SG. 46/4

İkilik / Vücûd: NAA. G. 97/8

İkilik / Üns: SG. 46/4

İkilik / Varlık: NAA. G. 96/6

İkiliği Silmek: SG. 74/5,

İkiliğin kalmaması: NAA. G.
164/3,

İkilik perdesi: NAA. G. 96/6,

İkilikte kalmak: NAA. G. 182/9,

İkilikten geçmek: NAA. G. 154/19,
NAA. G. 152/1,

İkilikten süzülme: SG. 115/29,
İsnâ: ÜS. 130/4,

İsneyniyet: SG. 46/4,

Kendini aradan çıkarmak: NAA.
G. 146/4,

2.34. İLİM: NAA. K. 3/20, NAA.
MH. 2/5, NAA. MH. 3/7, NAA. G.
22/15, NAA. G. 23/1, NAA. G.

23/3, NAA. G. 32/4, NAA. G.

52/11, NAA. G. 56/6, NAA. G.

191/8, NAA. G. 205/1, NM. 87/3,

NM. 141/1.

İlim / Âb-ı hayât: NAA. G. 127/4

İlim / Âgâh: SG. 72/7.

İlim / Ahlâk-ı Hamîde: SG. 91/1,
NB. G. 98/4.

İlim / Akal: NAA. G. 56/6, NB. G.
113/1, NM. 10/4

İlim / Âlim: NAA. G. 203/7, ÜS.
43/5, ÜS. 99/4, SG. 71/9, SG. 85/1.

İlim / Amel: SG. 71/7, SG. 72/4,
SG. 72/6, SG. 72/10.

İlim - Amel / Tâat: NM. 182/3

İlim / Âmil: NAA. K. 4/22, NAA.

G. 203/7, NB. G. 114/2, AÖ. 250/3,
AÖ. 539/3.

İlim / Araz - Cevher: NAA. G.
20/2.

İlim / Ârif: NAA. G. 125/3, NM.
52/2.

İlim / Âsitân: NAA. K. 3/23

İlim / Âşik: NAA. K. 3/6

İlim / Aşk: AÖ. 701/3, ÜS. 109/7,
ÜS. 166/41, SG. 105/6.

İlim / Bahr: NAA. G. 93/4, NAA.
G. 122/4, NM. 143/1.

İlim / Câhil: NB. R. 62/1-2, AÖ.
374/5, ÜS. 131/5, SG. 72/7.

İlim / Câhil - Nâdân: AÖ. 374/5

İlim / Cehâlet: NAA. G. 127/4,
NAA. G. 148/6, SG. 72/7.

İlim / Davâ: NAA. G. 178/4, NB.
R. 198, NM. 87/3

İlim / Ders: NM. 10/4

İlim / Destâr: NB. R. 198

İlim / Dil: SG. 5/3

İlim / Dîvâne: NM. 143/2

İlim / Erkan: ÜS. 99/4

İlim - Erkan - Edeb - Hayâ /

Habâset: AÖ. 1/15,

İlim / Esmâ: NM. 4/2, AÖ. 701/4

İlim / Esrâr: NB. G. 417/3, ÜS.
70/3, ÜS. 110/9, NM. 68/1.

İlim / Evliyâ: NAA. G. 170/5

İlim / Gâfil: SG. 72/7

İlim / Gam: NM. 120/17,

İlim / Gavgâ: AÖ. 374/5

İlim / Gurûr: AÖ. 2/2, AÖ. 1441/1,

ÜS. 43/5, NM. 92/6, SG. 85/2.

İlim / Hâce: NK. G. 214/7,

İlim / Hakikat: AÖ. 184/5, NM.
107/2,

İlim / Halvet: NF. K. 52/8

İlim / Hicâb: SG. 71/9,

İlim / Hikmet: NAA. G. 2/4, NAA.
G. 59/6, AÖ. 1275/4, ÜS. 34/5, ÜS.

102/7, ÜS. 124/7, ÜS. 127/11, ÜS.

163/12, ÜS. 177/6, NM. 82/1.

İlim / Hubb-ı Mal: NB. G. 757/5

İlim / Hz. Ali: NAA. G. 66/8, ÜS.
13/5

İlim / Hz. Muhammed: NM. 28/11,
NAA. G. 66/8,

İlim / İntihâ: NAA. G. 66/6

İlim / İrfân: NAA. MH. 2/8, NAA.
G. 148/1, NF. K. 49/19, ÜS. 87/9,

NM. 178/1, NM. 107/2.

İlim - İrfân / Âlem-i Süffi: NAA.
G. 77/2

İlim - İrfân / Âlem-i Ulvî: NAA. G.
77/2

İlim - İrfân / Eroğlu: ÜS. 7/3

İlim - İrfân / Gurûr: SG. 85/2

İlim - İrfân / Halvet: NF. K. 52/8

İlim - İrfân / Hikmet: ÜS. 124/7

İlim - İrfân / Kün: ÜS. 22/2

İlim - İrfân / Ledün: NM. 14/4

İlim - İrfân / Uzlet: ÜS. 73/9

İlim - İrfân / Vahdet - Kesret:

NM. 33/4,

İlim - İrfân / Varlık: NAA. H. 26/3

İlim / İrfân / Menfi: NAA. G.

178/4, NF. K. 11/44, NM. 54/5

İlim / İtibar: NB. G. 113/1

İlim / Kadeh: AÖ. 151/2

İlim / Kâl: ÜS. 8/1

İlim / Kalp: ÜS. 35/5, ÜS. 127/11

İlim / Kâmil: ÜS. 8/3

İlim / Kemâl: NAA. H. 15/4

İlim / Kerâmet: AÖ. 196/2

İlim / Kıyâfet: NB. G. 430/10

İlim / Kil ü kâl: ÜS. 43/5, ÜS. 87/9

İlim / Leim: AÖ. 282/1

İlim / Mahrem: NM. 160/4

İlim / Mârifet: GE. 137/1, NB. G. 98/4, NF. K. 11/44, SG. 71/9, SG. 91/1.
İlim / Men Aref: AÖ. 195/2,
İlim / Menzil: ÜS. 8/3
İlim / Müddei: NAA. G. 203/7
İlim / Münkir: NAA. MH. 2/3, NAA. MH. 2/10, NAA. MH. 3/7, NAA. G. 115/3.
İlim / Mürsid: SG. 105/6
İlim / Mürsid-i Kâmil: AÖ. 344/3
İlim / Nefs: NAA. G. 127/4
İlim / Nefsi Bilmek: SG. 85/1
İlim / Nokta: NAA. G. 187/13, NB. G. 702/4, NM. 82/1, NM. 120/17.
İlim / Perde: SG. 18/3,
İlim / Rind: AÖ. 525/2
İlim / Resm: SG. 91/1
İlim / Rüyâ: NAA. G. 118/5.
İlim / Sır: AÖ. 701/4, ÜS. 88/1, ÜS. 126/8, NM. 178/1.
İlim / Süff: GE. 495/1, SG. 71/7, SG. 71/9,
İlim / Şarâb: FK. MST. 2/7/8,
İlim / Şeriat: AÖ. 659/14, NM. 18/8, SG. 85/4.
İlim / Tâlib: NAA. G. 188/14, SG. 91/1.
İlim / Tarikat: NAA. K. 1/28, NAA. G. 118/5.
İlim / Tasavvuf: NAA. G. 203/1, ÜS. 8/4, ÜS. 27/6.
İlim / Terk: NAA. G. 80/3, NAA. G. 171/3, NM. 98/5, SG. 5/2, SG. 18/2, SG. 18/3, SG. 18/4, SG. 42/3, SG. 71/10.
İlim / Tevazu: NM. 182/3,
İlim / Ucb: AÖ. 1441/1
İlim / Üstâd: FK. G. 40/7
İlim / Vahdet: NF. K. 2/8
İlim / Vehb: NAA. G. 139/6, GE. 875/2
İlim / Zâhid: NAA. K. 3/23, NAA. K. 4/32, NAA. G. 20/2, NAA. G. 30/17, NAA. G. 187/12, ÜS. 15/12, SG. 91/1.
İlim / Zâhir: ÜS. 131/5
İlim / Zikir: SG. 71/9,
Ehl-i ilm: NK. G. 97/6
Erbâb-ı ulûm: NM. 106/3
Esrâr-ı ilm: NB. G. 417/3,
İlim bâbr: ÜS. 13/5
İlim bahrı: NAA. G. 93/4, NAA. G. 122/4,
İlim-i billâh: SG. 72/10
İlim-i dilârâ: NAA. G. 191/6
İlim-i Hak: ÜS. 35/1, ÜS. 87/9, ÜS. 126/4, SG. 71/7
İlim-i Hudâ: AÖ. 1046/2
İlim-i ilâhî: NAA. G. 23/1, NM. 143/2
İlim-i Mevlâ: NM. 133/1
İlim-i Rabbânî: NB. G. 525/3, SG. 8/8,
İlim-i Zât: NAA. G. 56/6, NAA. G. 93/4, NM. 4/2,
İlmullâh: ÜS. 162/1
Kıl ü kâl: ÜS. 43/5
Kunûz-ı ilm: NAA. G. 125/3
Mâverâ-yı ilm: NAA. G. 20/2,
Şâh-ı ilm: NM. 28/11

Şehr-i ilm: NAA. G. 67/9, NAA. G. 66/8, NAA. G. 67/9
Zu'm-i İlm: ÜS. 8/3
İlim (Menfi): NAA. K. 3/23, NAA. G. 30/17, NAA. G. 80/3, NAA. G. 171/3, NAA. G. 178/4, NAA. H. 15/4, FK. MST. 2/7/8, NB. G. 98/4, NB. R. 198, NF. K. 11/44, AÖ. 2/2, ÜS. 8/1, ÜS. 43/5, ÜS. 131/5, NM. 54/5, NM. 92/6, NM. 98/5, NM. 120/17, NM. 182/3, SG. 5/2, SG. 18/2, SG. 18/3, SG. 18/4, SG. 42/3, SG. 71/7, SG. 71/9, SG. 71/10, SG. 85/2, SG. 91/1, SG. 105/6.

İLİM ÇEŞİTLERİ:

Hakâyık ilmi: NM. 160/4,
Hakikat İlimi: NM. 107/2,
İlm-i Ahfâ: AÖ. 701/3,
İlm-i âm: ÜS. 8/4
İlm-i asl: NAA. G. 187/12
İlm-i Bâtın: NAA. G. 203/1, ÜS. 27/6,
İlm-i cefâ: GE. 200/3
İlm-i ebcad: AÖ. 196/2
İlm-i esmâ: AÖ. 701/4,
İlm-i esrâr: ÜS. 70/3, ÜS. 110/9, NM. 68/1,
İlm-i Füsûs: NM. 17/6
İlm-i Gayb: ÜS. 35/4,
İlm-i Hakikat: AÖ. 184/5
İlm-i Hâl: ÜS. 8/4,
İlm-i hâl: ÜS. 8/4.
İlm-i hikmet: NAA. G. 2/4, NAA. G. 59/6, AÖ. 1275/4, ÜS. 34/5, ÜS. 102/7, ÜS. 124/7, ÜS. 163/12, ÜS. 177/6,
İlm-i hüsn-i hulk: FK. MST. 2/3/8,
İlm-i kâl: ÜS. 8/1,
İlm-i kün fe kân: AÖ. 894/1,
İlm-i ledün: NAA. G. 60/12, NAA. G. 62/2, NAA. G. 94/4, NAA. G. 178/1, NAA. G. 185/2, NAA. G. 186/7, AÖ. 282/3, AÖ. 578/4, ÜS. 22/5, ÜS. 34/5, ÜS. 55/2, ÜS. 142/2, ÜS. 197/5, NM. 17/5, NM. 36/4, NM. 52/2, NM. 65/5, SG. 88/2, NK. K. 2/26, NK. K. 6/43,
İlm-i ledünnî: NAA. G. 58/4, NAA. G. 122/4, AÖ. 894/5, ÜS. 7/10, NM. 160/4, SG. 88/2, SG. 100/3, SG. 88/2,
Ledün ilmi: NAA. G. 27/3, NAA. G. 157/5, NAA. G. 187/14, NAA. G. 188/8, NAA. G. 204/3,
Ledün: AÖ. 14/4, AÖ. 1241/3, SG. 5/5,
Ledünnî ilm: AÖ. 200/5, AÖ. 238/2, ÜS. 12/6, ÜS. 65/4, ÜS. 79/2, NM. 160/4, ÜS. 89/3, ÜS. 97/8, ÜS. 111/10, ÜS. 144/3, ÜS. 179/19, ÜS. 195/10, SG. 13/1, SG. 90/3,
İlm-i maâni: NAA. MH. 2/3, NAA. MH. 2/10,
İlm-i ma'nâ: AÖ. 701/1
İlm-i nihân: NAA. G. 109/8,
İlm-i resmî: SG. 91/1,
İlm-i Rüyâ: NAA. G. 118/5
İlm-i Rüyâ: NAA. G. 118/5,

İlm-i sır: ÜS. 88/1, ÜS. 126/8, NM. 178/1,
İlm-i şeriat: NM. 18/8, SG. 85/4,
İlm-i tarikat: NAA. G. 118/5,
İlm-i Tevhîd: ÜS. 126/11
İlm-i vahdet: NF. K. 2/8
İlm-i Vefâ: GE. 14/1
İlm-i Vehbî: GE. 875/2
Kudret ilmi: AÖ. 268/1,
Şeriat İlimi: AÖ. 659/14,
Tarikat İlimi: NAA. K. 1/28,
Vehbî ilim: NAA. G. 139/6

2.35. İNSÂN / HAYVÂN

İNSÂN: NAA. G. 40/3, NAA. G. 98/1, AÖ. 525/3, ÜS. 35/3, ÜS. 62/İNSAN DEĞİLDİR REDİFLİ, ÜS. 156/3, NM. 31/7, NM. 160/6, SG. K. 1/35, SG. K. 1/36, SG. K. 1/37, SG. K. 1/38, SG. K. 1/39, SG. K. 1/44, SG. K. 1/45, SG. K. 1/46, SG. K. 1/47, SG. K. 1/48, SG. K. 1/49, SG. K. 1/73, SG. K. 1/85, SG. 1/1, SG. 1/2, SG. 10/4, SG. 37/3, SG. 70/1, SG. 98/ÂDEME GEL ÂDEME NAKARATLI, NK. MST. 3/17, NK. MST. 3/24
İnsân / Ahsen-i Takvîm: AÖ. 989/1, ÜS. 26/5, ÜS. 34/3, ÜS. 35/2.
İnsân / Âlem: NM. 89/7, SG. 98/3, SG. 108/3.
İnsân / Anâsır: NAA. G. 33/3, NAA. G. 58/1, NAA. G. 172/1.
İnsân / Ârif: NAA. G. 81/6
İnsân / Aşk: AÖ. 867/2
İnsân / Âşık: SG. 98/1
İnsân / Benlik: NAA. G. 197/3
İnsân / Cân: SG. 106/3
İnsân / Cân - Ten: NAA. G. 57/1
İnsân / Cemâl: NAA. G. 78/1,
İnsân / Cevher: NAA. G. 173/1, NAA. G. 199/4
İnsân / Elif - Nûn - Sîn: ÜS. 59/4
İnsân / Esmâ: SG. K. 1/35
İnsân / Esmâ - Müsemma: SG. 1/8, SG. 1/9
İnsân / Esrâr: SG. 106/3
İnsân / Fenâ ender Fenâ - Bekâ ender Bekâ: ÜS. 62/6
İnsân / Hâris - Tamâhkâr - Ehl-i Garaz: NAA. G. 149/5
İnsân / İzzet: AÖ. 99/1
İnsân / Katre - Ummân: NAA. G. 33/3,
İnsân / Lâ-mekân - Bî-nişân: SG. 89/4
İnsân / Mâhî: NAA. G. 110/6
İnsân / Mârifet: ÜS. 91/1, SG. 97/2
İnsân / Mazhar: NM. 186/8, SG. K. 1/34, SG. 108/4
İnsân / Men Aref: SG. 1/9
İnsân / Mir'ât: NAA. G. 81/2, NAA. G. 83/5, NM. 120/1
İnsân / Nefsi Bilmek: ÜS. 62/1, NM. 120/2, ÜS. 192/1, SG. 85/3, SG. 98/1, SG. 108/1
İnsân / Nikâb: SG. 51/6
İnsân / Nokta: NM. 91/1,
İnsân / On Sekiz Bin Âlem: NAA. G. 81/6, NAA. G. 83/5, ÜS. 40/3
İnsân / Ölmeden Evvel Ölmek: ÜS. 59/4, ÜS. 62/5

İnsân / Pîr: ÜS. 62/8
İnsân / Rûh: ÜS. 62/1, NM. 120/4, NM. 198/10,
İnsân / Sarrâf: NAA. G. 199/4
İnsân / Sîr: NAA. G. 149/5
İnsân / Şeref: NAA. G. 57/1
İnsân / Şerîat - Tarîkat - Hakîkat: ÜS. 62/4
İnsân / Tahkîk: ÜS. 62/9
İnsân / Tecellî: NAA. G. 30/15, NAA. G. 81/2, FK. G. 213/1, FK. G. 263/2, NB. G. 443/2, NB. G. 847/1, ÜS. 84/6, ÜS. 163/5, NM. 31/4, NM. 31/7, NM. 79/6, NM. 79/7, NM. 89/7, NM. 103/5, NM. 137/3, NM. 145/4, NM. 152/7, SG. K. 1/11, SG. K. 1/22, SG. K. 1/24, SG. K. 1/34, SG. 31/5, SG. 34/3, SG. 34/4, SG. 56/6, SG. 69/6, SG. 81/3, SG. 85/3, SG. 98/1, SG. 98/5, NK. G. 97/2.
İnsân / Tevhîd: ÜS. 62/3, ÜS. 62/7
İnsân / Yokluk: ÜS. 59/5

HAYVÂN: NM. 78/1
Hayvân / Âb-ı Hayvân: ÜS. 173/2
Hayvân / Adû: FK. K. 4/25
Hayvân / Aşk: NAA. H. 6/1
Hayvân / Aşk - Âşık: AÖ. 191/2
Hayvân / Câhil: SG. 43/20
Hayvân / Cisim: NM. 198/8
Hayvân / İmân: AÖ. 362/2
Hayvân / İnsân-ı Kâmil: NAA. G. 146/1, NAA. G. 187/2, NAA. H. 16/5.
Hayvân / Mârifet: AÖ. 88/2
Hayvân / Melek: SG. 113/5.
Hayvân / münkir: NAA. G. 28/7
Hayvân / Nefs: SG. 113/5,
Hayvân / Nefsi Bilmek: SG. 49/1
Hayvân / Mukarreb: SG. 113/5,
Hayvân / Zevk: ÜS. 23/7.

İnsân - Hayvân: NAA. K. 2/13, NM. 68/2, SG. K. 1/48.
İnsân - Hayvân / Ahd: NB. G. 676/5
İnsân - Hayvân / Ârif: NM. 177/1, NM. 178/7, NM. 186/11.
İnsân - Hayvân / Aşk: NAA. G. 129/1, NAA. H. 6/1, ÜS. 62/2, SG. 106/3.
İnsân - Hayvân / Câhil: AÖ. 1222/2,
İnsân - Hayvân / Cevher: NAA. G. 141/1, NAA. G. 141/3
İnsân - Hayvân / Dalâlet: NM. 161/9
İnsân - Hayvân / Dür: NAA. G. 124/1
İnsân - Hayvân / Eren: SG. 23/1,
İnsân - Hayvân / Esrâr: NAA. G. 41/2
İnsân - Hayvân / Gevher: NAA. G. 110/1
İnsân - Hayvân / İnsân-ı Kâmil: NM. 22/2, SG. 23/1.
İnsân - Hayvân / Gam: NM. 161/9
İnsân - Hayvân / Gevher: NAA. G. 110/1
İnsân - Hayvân / Müşâhede: SG. 48/4

İnsân - Hayvân / Nâdân - Yârân: NM. 135/1,
İnsân - Hayvân / Nefsi Bilmek: NAA. G. 110/1, SG. 28/1
İnsân - Hayvân / Sohbet: NM. 54/4,
İnsân - Hayvân / Sûret - Sîret: NAA. G. 41/2
İnsân - Hayvân / Sâlik: NM. 54/4,
İnsân - Hayvân / Zâhid: NAA. G. 47/6, NAA. G. 121/8
İnsân - Hayvân / Zulmet: NAA. G. 147/5.

2.36. İRFÂN: NAA. K 1/7, NAA. K. 2/48, NAA. K. 3/20, NAA. K. 3/20, NAA. G. 22/15, NAA. G. 50/5, NAA. G. 57/5, NAA. G. 94/8, NAA. G. 108/5, NAA. G. 127/3, NAA. G. 175/1, NAA. G. 192/6, NAA. G. 200/3, NAA. G. 200/5, NAA. G. 204/11, NB. K. 12/72, NB. G. 194/2, NB. G. 358/2, AÖ. 120/2, AÖ. 567/4, ÜS. 34/5, NM. 22/7, NM. 90/1, SG. 97/1, NK. K. 9/28.
İrfân / Ahlâk-ı Hamîde: SG. 113/8.
İrfân / Akıl: SG. 103/2,
İrfân / Ârif: NAA. G. 70/1, NAA. G. 105/1, GE. 532/5, FK. G. 203/6, FK. R. 20, NF. K. 60/4, AÖ. 459/2, ÜS. 7/10, NM. 100/1, SG. 50/4.
İrfân / Âşık: NAA. G. 88/4, NAA. G. 175/1, ÜS. 106/3, NM. 54/2, SG. 113/8.
İrfân / Aşk: FK. G. 203/6, AÖ. 71/1, AÖ. 893/5, ÜS. 124/7, SG. 113/8.
İrfân / Avâm: NK. G. 170/5,
İrfân / Benlik: NAA. G. 82/4
İrfân / Bülbül - Gül: SG. 33/2
İrfân / Cevher: NB. G. 752/2, NB. G. 815/2
İrfân / Davâ: NAA. G. 178/4, NB. G. 467/2.
İrfân / Dervîş: ÜS. 91/1
İrfân / Deryâ: ÜS. 85/7
İrfân / Dîdâr: NM. 56/5
İrfân / Edeb: FK. R. 20, AÖ. 412/1
İrfân / Eren: NM. 181/6
İrfân / Fazîlet: NB. G. 196/3
İrfân / Feyz: SG. 90/4
İrfân / Gevher: NB. G. 360/1, NB. G. 734/7
İrfân / Hakîkat: NM. 107/2, NM. 151/32
İrfân / Hâl - Kâl: NAA. G. 58/4, NAA. G. 58/4
İrfân / Hâris - Tamâhkâr - Ehl-i Garaz: NAA. G. 149/6
İrfân / Hizmet: NB. G. 774/9, AÖ. 1374/2
İrfân / Hubb-ı Dünyâ: NM. 65/3
İrfân / Humâr: GE. 325/1
İrfân / İlim: NAA. MH. 2/8, NAA. G. 148/1, NF. K. 49/19, ÜS. 87/9, NM. 178/1, NM. 107/2.
İrfân - İlim / Âlem-i Süffî: NAA. G. 77/2
İrfân - İlim / Âlem-i Ulvî: NAA. G. 77/2
İrfân - İlim / Eroğlu: ÜS. 7/3
İrfân - İlim / Gurûr: SG. 85/2

İrfân - İlim / Halvet: NF. K. 52/8
İrfân - İlim / Hikmet: ÜS. 124/7
İrfân - İlim / Kün: ÜS. 22/2
İrfân - İlim / Ledün: NM. 14/4
İrfân - İlim / Uzlet: ÜS. 73/9
İrfân - İlim / Vahdet - Kesret: NM. 33/4,
İrfân - İlim / Varhk: NAA. H. 26/3
İrfân - İlim / Menfi: NAA. G. 178/4, NF. K. 11/44, NM. 54/5.
İrfân / İnsân-ı Kâmil: NM. 78/4,
İrfân / Kâfir: SG. 27/1
İrfân / Kâmil: AÖ. 345/2,
İrfân / Kemâl: GE. 454/4
İrfân / Keşf: SG. 27/14
İrfân / Kil ü Kâl: ÜS. 43/5, ÜS. 87/9
İrfân / Ledün: NAA. G. 58/4, ÜS. 7/10, ÜS. 97/8, SG. 100/3.
İrfân / Mahrem: NM. 178/1,
İrfân / Mârifet: FK. K. 17/8,
İrfân / Mest: SG. 103/2,
İrfân / Mezhep: NAA. G. 20/5, NAA. G. 55/3, NAA. G. 82/4, NAA. G. 88/4, NAA. G. 101/4, NAA. G. 105/1.
İrfân / Mirâç: SG. 90/4
İrfân / Muhabbet: SG. 7/9
İrfân / Mürîd: SG. 113/8
İrfân / Mürşîd: SG. 90/4, SG. 104/21
İrfân / Nâdân: NB. G. 345/5, NB. G. 467/2
İrfân / Nefsi Bilmek: SG. 93/3
İrfân / Ölmeden Evvel Ölmek: NAA. G. 20/5,
İrfân / Pârsâ: NB. G. 196/3,
İrfân / Pîr: NM. 98/5, SG. 100/3,
İrfân / Pîr-i muğân: NK. G. 240/6,
İrfân / Reşk: NB. G. 125/1, NB. G. 852/3
İrfân / Safâ: GE. 834/5
İrfân / Sâlik: NB. M. 5/10
İrfân / Semâ: AÖ. 540/2, AÖ. 600/4,
İrfân / Süffî: SG. 91/6
İrfân / Şeyh: NM. 146/2
İrfân / Tasfiye: NAA. G. 80/6
İrfân / Taklîd - Tahkîk: SG. 50/4
İrfân / Vâiz: GE. 325/1,
İrfân / Vârid: SG. 104/21
İrfân / Vecd: AÖ. 540/2
İrfân / Velâyet: NB. K. 5/15
İrfân / Yûnus Emre: NM. 135/11,
İrfân / Zâhid: NAA. G. 80/6, NAA. G. 187/1, NAA. G. 199/4, AÖ. 99/2, AÖ. 200/2, AÖ. 600/4, AÖ. 893/5, NM. 78/4, SG. 93/3.
İrfân / Zühed: SG. 27/1, SG. 103/2, NB. G. 108/1.
Bâb-ı irfân: AÖ. 200/2,
Bahr-ı irfân: NB. T. 115/1
Bezm-i irfân: GE. 359/4, GE. 532/5, GE. 638/5, NB. G. 774/9, GE. 819/5, AÖ. 258/4
Cennet-i irfân: NM. 54/2, NM. 56/5,
Cevher: NB. G. 815/2,
Cevher-i irfân: NB. G. 752/2
Çeşme: NK. K. 9/28
Davâ-yı irfân: SG. 104/21
Deryâ-yı irfân: ÜS. 85/7

Ehl-i irfân: NAA. MH. 3/1, NAA. G. 41/1, NAA. G. 93/3, NAA. G. 95/6, NAA. G. 98/1, NAA. G. 122/3, NAA. G. 148/5, NAA. G. 180/2, NAA. G. 184/3, GE. 514/5, FK. K. 7/46, NB. K. 5/15, NF. K. 3/41, NB. M. 7/211, NB. M. 7/218, NB. GR. 1/1, AÖ. 57/85, AÖ. 416/2, AÖ. 485/2, AÖ. 525/1, AÖ. 1453/1, ÜS. 111/5, ÜS. 138/5, ÜS. 163/6, ÜS. 163/7, ÜS. 189/1, NM. 12/1, NM. 54/7, NM. 68/2, NM. 140/13, NM. 190/11, SG. 27/1, SG. 91/6
Erbâb-ı irfân: AÖ. 477/2
Feyz-i İrfân: SG. 90/4
Gencîne-i irfân: NK. G. 179/7
Gevher-i deryâ-yı irfân: NB. G. 360/1
Gevher-i irfân: NB. G. 734/7,
Hakk'ın irfân: NM. 22/7
Hân-ı irfân: SG. 50/4,
İrfân ehli: ÜS. 139/6,
İrfân gülü: SG. 33/2,
İrfân sâhibi: ÜS. 15/15
İrfân-ı Hudâ: NK. G. 58/5
Levha-i irfân: NB. E. 29/6
Mahrem-i irfân: NM. 178/1,
Meclis-i İrfân: GE. 11/3, GE. 21/1, GE. 21/2, GE. 599/2, NF. K. 7/7, AÖ. 111/5, AÖ. 586/3
Meclis-i irfân-ı ilâhî: NF. K. 7/7
Mekteb-i irfân: NAA. G. 70/1, NAA. G. 80/6, NB. K. 12/72, AÖ. 71/1, AÖ. 200/2, AÖ. 412/1, AÖ. 449/2, AÖ. 459/2, AÖ. 540/2, AÖ. 560/1, AÖ. 893/5, AÖ. 969/3, AÖ. 1374/2, NM. 14/4, NM. 31/5, NM. 89/2, NM. 107/2,
Meşreb-i irfân: NK. G. 341/3
Mezheb-i İrfân: NAA. G. 20/5, NAA. G. 55/3, NAA. G. 82/4 NAA. G. 88/4, NAA. G. 101/4, NAA. G. 105/1,
Reh-i irfân: GE. 454/4
Sahrâ-yı irfân: NAA. G. 59/10
Sâlik-i mezheb-i irfân: NB. M. 5/10
Semt-i irfân: SG. 60/3
Vâdî-i irfân: NB. M. 9/17,
Zümre-i İrfân: NAA. G. 107/5

2.37. İRŞÂD: GE. 122/5, GE. 375/4, NB. G. 34/5
İrşâd / Allah: SG. 24/6
İrşâd / Ârif: SG. 54/1
İrşâd / Aşk: GE. 510/5, SG. 54/2
İrşâd / Cerr: NB. G. 455/4,
İrşâd / El Tutmak: NAA. G. 98/3
İrşâd / Eşrefoğlu Rûmî: AÖ. 1422/25
İrşâd / Evliyâ: ÜS. 197/5
İrşâd / Feyz: NB. G. 185/3
İrşâd / Himmet: NK. G. 297/5
İrşâd / Kutb: ÜS. 197/5
İrşâd / Mâsivâ: AÖ. 113/2,
İrşâd / Mey: NF. K. 15/13,
İrşâd / Muhakkak: NAA. G. 98/3
İrşâd / Münkir: ÜS. 157/1
İrşâd / Mürşid: ÜS. 95/11, ÜS. 111/9, ÜS. 157/1, SG. MF. 2.
İrşâd / Nefs: ÜS. 23/11

İrşâd / Pîr: NAA. H. 19/4
İrşâd / Pîr-i Muğân: GE. 853/3, NB. G. 185/3, NB. G. 624/2, NK. G. 240/6.
İrşâd / Şerîat: NAA. G. 22/6
İrşâd / Şeyh: NAA. G. 98/3, NB. G. 455/4, AÖ. 113/2.
İrşâd / Tekke: GE. 510/5
İrşâd / Ümmî Sinân: NM. 146/3
İrşâd / Zâhid: SG. 56/9

2.38. İSTİKÂMET:

İstikâmet / Nedâmet: NB. TH. 3/5
İstikâmet / Sedâd: NB. G. 658/1

MÜSTAKİM:

Müstakim / Hodbîn: NK. G. 214/2,
Müstakim / İtibar: NK. G. 214/2,
Müstakim: / Sedâd: NB. G. 558/2

2.39. İZZET, ZİLLET

İZZET: NAA. G. 189/5, GE. 134/2, NB. G. 581/3, NM. 188/7
İzzet / Akıl: ÜS. 95/15
İzzet / Ârif: NB. KT. 84/1, AÖ. 89/5,
İzzet / Aşk: ÜS. 166/22
İzzet / Edeb: NB. G. 19/2
İzzet / Hidâyet: ÜS. 26/2
İzzet / Himmet: ÜS. 102/5
İzzet / İnsân: AÖ. 99/1
İzzet / İtâat: NB. G. 497/7
İzzet / Kâmil: NB. G. 511/5,
İzzet / Lutuf: GE. 134/2
İzzet - Şöhret / Aşk: ÜS. 165/5
İzzet / Tevâzu: NB. G. 704/4,
İzzet / Uzlet: NM. 81/4,
Dâr-ı izzet: ÜS. 26/2
İzzet bağı: ÜS. 95/15
İzzet ehli: ÜS. 102/5, SG. 14/5,
Rıf'at: NAA. G. 189/5, AÖ. 184/1, AÖ. 89/5,
Tâlib-i izzet: NB. KT. 84/1
Uluvv: NB. G. 581/3

ZİLLET: NF. K. 24/5, NB. G. 260/10, NB. G. 334/1, AÖ. 1/18, NK. G. 159/5,
Zillet / Aşk: GE. 96/4, SG. 64/2
Zillet / Fakr: SG. 45/4, SG. 91/7
Zillet / Gurbet: AÖ. 1083/5
Zillet / Gurûr: GE. 497/3, NB. G. 467/1
Zillet / Hor: ÜS. 23/8
Zillet / Menzîl: NM. 169/5
Zillet / Mihnet: AÖ. 364/5, AÖ. 676/3
Zillet / Nahvet: NB. G. 276/7, NB. G. 696/4, NB. R. 3/1-2
Zillet / Nefs: ÜS. 23/8
Zillet / Sabr: AÖ. 1227/5
Zillet / Sitem: NB. G. 427/2,
Zillet / Sohbet: AÖ. 1227/5
Zillet / Tasfiye: NB. G. 422/6
Zillet / Tevâzu: NAA. K. 2/43, NB. G. 407/4,
Zillet / Vâdî: GE. 792/1
Gerd-i zillet: NB. G. 470/4,
Hâk-i zillet: FK. G. 115/2, NB. G. 575/3
Hufre -i zillet: (uçurum): NB. G. 334/1,

Mezellet: NB. G. 696/4,
Mihnet-i zillet: AÖ. 364/5,
Râh-ı mezellet: Ö. 1085/1
Râh-ı zillet: NK. G. 159/5,
Sâhâ-i zillet: NB. G. 422/6,
Vâdî-i zillet: GE. 792/1,
Zelîl: GE. 96/4, GE. 497/3, ÜS. 23/8, SG. 64/2
Zillet / Devlet: GE. 294/1,
Zillet erbâb: NB. G. 573/2,
Zillet-i hicrân: NB. G. 64/6
Züll ü Fakr: SG. 45/4
Züll: SG. 91/7,

İZZET / ZİLLET:

NF. K. 41/47, NB. G. 313/7, NB. G. 438/4, NB. G. 573/2, NB. G. 575/3, NB. G. 837/1, AÖ. 349/2, AÖ. 669/3, NM. 189/4, NM. 192/5.
İzzet - Zillet / Âşık - Aşk: ÜS. 166/39
İzzet - Zillet / Âşık - Maşûk: NB. G. 470/4
İzzet - Zillet / Aşk: AÖ. 232/4
İzzet - Zillet / Ehl-i Hâl: NM. 192/1
İzzet - Zillet / Emel: NB. R. 77/1-2
İzzet / Zillet - Fakr: NM. 192/1
İzzet - Zillet / Halveti: ÜS. 73/5
İzzet - Zillet / Hubb-ı Dünâyâ: GE. 294/1
İzzet - Zillet / Hubb-ı Mal: NB. R. 76/1-2
İzzet - Zillet / İhlâs: NM. 182/3
İzzet - Zillet / İstîgnâ: NB. R. 76/1-2, NB. R. 77/1-2
İzzet - Zillet / Küntü Kenz: AÖ. 184/1
İzzet - Zillet / Kimyâ: NM. 10/5.

HAKÎR: NB. G. 10/1, NM. 147/4
Hakîr / Zikir: ÜS. 116/6
Mahkûr: ÜS. 166/39,

HOR: SG. 87/1,
Hor / Ârif: GE. 535/5, FK. K. 7/46
Hor / Dervîş: AÖ. 897/1
Hor / Garîb: AÖ. 99/5,
Hor / Hamzavî: NM. 34/7,
Hor / Kepenek: AÖ. 389/4,
Hor / Nefs: ÜS. 23/8
Hor / Riyâ: NB. G. 749/1
Hor / Sûfi: SG. 75/4
Hor / Yiğit: GE. 535/5,
Hor / Zâhid: NAA. G. 121/3
Hor / Zillet: ÜS. 23/8

2.40. KÂL, KÎL Ü KÂL

KÂL:
Kâl / Ehl-i Hâl: NM. 131/10,
Kâl / Hâl: NF. G. 83/6,
Kâl - Hâl / Âşık: NM. 60/5
Kâl - Hâl / Esrâr: ÜS. 110/9
Kâl - Hâl / İrfân: NAA. G. 58/4, NAA. G. 58/4
Kâl - Hâl / Ledün: NAA. G. 58/4,
Kâl - Hâl / Şerîat - Hakikat: NAA. G. 98/2, SG. 103/3
Kâl / İlim: ÜS. 8/1
İlm-i kâl: ÜS. 8/1,
Kâl Ehli: ÜS. 110/9,
Kâle getirmek: NAA. G. 117/9

Kuru Kâl: NAA. G. 97/7,

KÂL Ü KÂL: NAA. G. 104/5,
NAA. G. 201/2, NAA. H. 9/4, GE.
490/5, AÖ. 724/2, AÖ. 949/3, ÜS.
130/2.

Kîl ü Kâl / Aşk: FK. G. 235/4

Kîl ü Kâl / Davâ: NAA. G. 156/6,
NM. 161/12

Kîl ü Kâl / Ehl-i Hâl: NAA. MH.
2/14, NAA. H. 9/4, AÖ. 367/5, NK.
MST. 3/9.

Kîl ü Kâl / Esrâr: NK. MST. 3/9

Kîl ü Kâl / Hakikat: NB. G. 430/7,

Kîl ü kâl / İlim: ÜS. 43/5, ÜS. 87/9

Kîl ü Kâl / Kîl ü Kâl: ÜS. 43/5,
ÜS. 87/9

Kîl ü Kâl / Mârifet: NB. G. 746/1

Kîl ü kâl / Merdân: ÜS. 91/2

Kîl ü Kâl / Muvahhid: NAA. G.
201/2

Kîl ü Kâl / Terk: NB. G. 430/7,
AÖ. 353/3, NM. 151/14

Kîl ü kâl / Tevbe: AÖ. 1253/2,

Kîl ü kâl / Zâhid: NM. 161/12

2.41. **KALP, DERÛN, DİL, GÖNÜL, HÂTİR, SİNE**

KALP

Kalp / Âgâh: NB. T. 138/26

Kalp / Allah: NAA. G. 48/2, NB.
K. 1/55, NB. G. 883/13, ÜS. 42/6,
NM. 129/5, SG. 48/20, SG. 77/6,
SG. 89/3

Kalp / Âşik: NAA. G. 156/3, NF.
G. 130/3, AÖ. 195/2, AÖ. 965/4,
ÜS. 96/6, ÜS. 142/2, NK. G. 97/2.

Kalp / Âşik - Maşûk: FK. G.
157/10, ÜS. 195/5

Kalp / Aşk: AÖ. 459/4, ÜS. 157/6,
ÜS. 176/9

Kalp / Âyine: NAA. G. 14/6, NAA.
H. 8/2, NB. G. 538/11, AÖ. 667/1,
AÖ. 1332/2

Kalp / Beyt: AÖ. 1087/4, ÜS.
95/13

Kalp / Bulmak: NAA. G. 66/2

Kalp / But-hâne: GE. 151/2,

Kalp / Cevr - Cefâ: AÖ. 960/4

Kalp / Cilâ: NAA. G. 166/1, NB.
G. 538/11, AÖ. 835/3, AÖ. 1402/2,
NM. 40/6, SG. 77/5, SG. 88/10.

Kalp / Dert: NAA. G. 22/1, ÜS.
102/7

Kalp / Dert - Dermân: ÜS. 7/8,
ÜS. 100/8, ÜS. 103/6, SG. 27/7.

Kalp / Dervîş: ÜS. 44/8

Kalp / Devrân: ÜS. 91/5

Kalp / Ene'l-Hak: NAA. G. 66/4

Kalp / Feyz: SG. 90/4, FK. G.
234/4, ÜS. 122/30.

Kalp / Gam: NF. G. 9/2, NB. G.
235/4

Kalb / Ginâ: NK. K. 32/7,

Kalp / Gurûr: NB. G. 467/1

Kalp / Hac: NAA. G. 66/1, NAA.
G. 66/4, ÜS. 96/6

Kalp / Hikmet: ÜS. 127/11

Kalp / İlim: ÜS. 35/5, ÜS. 127/11

Kalp / İnkâr: NAA. G. 98/1, NAA.
G. 96/4

Kalp / İstîğnâ: ÜS. 40/14 b

Kalp / Jeng: FK. G. 227/1, NF. TK.
1/6, AÖ. 659/15.

Kalp / Ka'be: NAA. G. 54/2, NAA.
G. 66/1, NAA. G. 66/2, NAA. G.
66/4, FK. G. 157/10, AÖ. 965/4,
ÜS. 84/9, ÜS. 96/6.

Kalp / Katre - Ummân: NM.
129/5,

Kalp / Kalay: ÜS. 15/9

Kalp / Kenz: GE. 582/4

Kalp / Küdüret: AÖ. 1/17

Kalp / Küntü Kenz: ÜS. 163/2

Kalp / Mahrem: NB. G. 306/3

Kalp / Mahv: ÜS. 92/10

Kalp / Mârifet: SG. 97/7

Kalp / Mazhar: ÜS. 35/5

Kalp / Merd: NB. G. 662/2

Kalp / Mihmân: NAA. G. 48/2

Kalp / Mir'ât: NAA. G. 166/1,

NAA. G. 194/3, FK. G. 234/4, NF.
G. 9/2, AÖ. 1/17, AÖ. 1071/1, ÜS.
40/13, ÜS. 84/9, ÜS. 195/6, NM.
40/6.

Kalp / Muhabbet: NB. G. 235/4

Kalp / Münkir: NAA. MH. 2/10

Kalp / Mürşid: ÜS. 157/6, SG. 90/4

Kalp / Mürşid-i Kâmil: NM.
146/1,

Kalp / Nefs: NAA. G. 158/5, NM.
100/9

Kalp / Nûr: NAA. K. 2/42, NAA.
G. 66/3, ÜS. 15/9, ÜS. 195/5.

Kalp / Pas: NAA. H. 16/7, GE.
37/3, AÖ. 423/3, GE. 37/3, AÖ.
245/1, AÖ. 510/5, AÖ. 985/2, AÖ.
1036/1, ÜS. 91/5, ÜS. 142/2.

Kalp / Peymâne: NB. G. 760/4

Kalp / Riyâ: NM. 42/3,

Kalp / Sır: NAA. G. 14/4, AÖ.
802/2, AÖ. 1025/3.

Kalp / Taalluk: SG. 88/10.

Kalp / Tasfiye: NAA. K. 2/42,
NAA. K. 2/45, NAA. MH. 2/11,
NAA. G. 14/6, NAA. G. 27/5, NAA.
G. 52/6, NAA. G. 54/4, NAA. G.
80/6, NAA. H. 8/2, FK. G. 234/4,
NF. TK. 1/6, NF. G. 59/1, NF. G.
81/4, NB. G. 538/11, NB. G. 746/5,
AÖ. 1/17, AÖ. 86/3, AÖ. 245/1,
AÖ. 459/4, AÖ. 503/2, AÖ. 834/1,
AÖ. 930/3, AÖ. 1071/1, ÜS. 15/9,
ÜS. 27/12, ÜS. 45/3, ÜS. 84/9, ÜS.
91/5, ÜS. 98/3, ÜS. 128/7, ÜS.
131/11, ÜS. 157/6, NM. 3/12, NM.
6/5, NM. 40/6, NM. 53/1, NM. 87/1,
NM. 87/3, NM. 87/6, NM. 124/5,
NM. 162/1, NM. 198/19, SG. 52/6,
SG. 88/10, SG. 90/10, SG. 96/2.

Kalp / Tecellî: FK. G. 234/4, NB. G.
306/3, NAA. G. 66/10, NAA. G.
194/3, ÜS. 128/7, NM. 45/1, SG.
88/10, NK. G. 97/2.

Kalp / Tedâvi: NB. G. 235/4, ÜS.
100/8, NM. 146/1.

Kalp / Ten: NAA. H. 18/2

Kalp / Vird: AÖ. 245/1, ÜS. 128/7,
ÜS. 157/6.

Kalp / Zâhid: AÖ. 515/1, AÖ.
834/1

Kalp / Zikir: AÖ. 834/1, AÖ.
1036/1, ÜS. 62/8, ÜS. 81/5, ÜS.

84/6, ÜS. 91/5, ÜS. 110/9, ÜS.
163/7, SG. 77/6.

Kalbi Arındırmak: NAA. G. 14/6,

Kalbi Arıtmak: NAA. K. 2/42,
NAA. G. 27/5, ÜS. 27/12, NM.
87/6,

Kalbi Aydınlatmak: AÖ. 1/17

Kalbi Cilâlamak: NB. G. 538/11,
NM. 40/6,

Kalbi musaffâ kalmak: ÜS. 15/9,
ÜS. 84/9,

Kalbi mücellâ etmek: SG. 88/10,

Kalbi pâk eylemek: NAA. MH.

2/11, NAA. G. 14/6, NAA. G. 52/6,

NAA. G. 54/2, NAA. G. 80/6, NF.
G. 16/4, NF. G. 59/1, AÖ. 86/3,
AÖ. 503/2, AÖ. 659/15, AÖ. 834/1,
ÜS. 98/3, NM. 3/12, NM. 52/4,
NM. 124/5, SG. 96/2,

Kalbi rûşen etmek: AÖ. 1071/1,

Kalbi saf etmek: AÖ. 459/4, AÖ.
930/3, SG. 52/6,

Kalbi Sîlmek: NAA. H. 8/2, AÖ.
86/3, AÖ. 245/1,

Kalbi Temizlemek: NAA. K. 2/45,

Kalbi Yumak: NAA. G. 54/4, ÜS.
157/6,

Arşullâh: ÜS. 44/8,

Âşıkın kalbi: AÖ. 195/2,

Âyine-i kalb: NAA. H. 8/2, FK. G.
49/6, NB. K. 12/20, NB. G. 538/11,
NB. G. 564/4, NB. KT. 23/4, SG.
90/10,

Dûd-i şem-i kalb: FK. G. 217/6,

Emrâz-ı kalb: ÜS. 7/8, ÜS. 103/6,

Erbâb-ı kulûb: NB. KT. 1/18,

Hane-i kalb: NAA. G. 143/5,

Kalb sarayı: NM. 3/12,

Kalb şehri: ÜS. 176/9,

Kalb-i âgâh: NB. T. 138/26,

Kalb-i âhenin: NB. G. 713/3,

Kalb-i âşik: NF. G. 130/3, NK. G.
97/2,

Kalb-i hazîn: NB. G. 739/6,

Kalb-i insân: NAA. H. 7/3, GE.
582/4, NM. 128/5,

Kalb-i mahzûn: NB. KT. 29/2,

Kalb-i mir'ât: NAA. G. 166/1,

Kalb-i mü'min: NB. K. 1/55, ÜS.
195/6,

Kalb-i nerm: NB. G. 214/1,

Kalb-i pâk: NAA. G. 14/4, NAA.
G. 27/5, NAA. G. 182/8, NAA. H.
18/2,

Kalb-i rûşen: NB. G. 811/1,

Kalb-i sarây: GE. 377/2, SG.
88/10,

Kalb-i selim: NAA. G. 147/3,

NAA. G. 192/2, AÖ. 1312/7, ÜS.
62/8, ÜS. 157/6, NK. K. 17/71,
NK. G. 214/5,

Kalb-i sengîn: NB. G. 560/7, AÖ.
427/3,

Kalb-i uşşâk: NAA. G. 156/3,

Kalb-i vîrân: GE. 50/2, GE. 242/1,

Kalp evi: NM. 100/9,

Kâşâne-i kalb: AÖ. 960/4,

Kişver-i vîrâne-i kalb: NB. K.
12/23,

Kulûb: NB. KT. 1/18, NB. G.
662/2, SG. 27/7, SG. 90/4,

Mahzen-i kalb: SG. 104/3,

Marîz-i kalb: NAA. G. 22/1, ÜS. 102/7, ÜS. 103/6,
Mevtâ kalp: NAA. MH. 2/10,
Mir'ât-i kalb: NF. G. 9/2, FK. G. 234/4, NF. G. 9/2, AÖ. 1/17, AÖ. 1071/1, NM. 40/6,
Mürde kalp: SG. 90/4,
Pusula-i kalb: AÖ. 86/3,
Sâde kalp: FK. G. 234/4
Sâde-kalb: FK. G. 234/4,
Sarây-ı hâs: SG. 88/10,
Şehr-i İstanbûl: NAA. G. 158/5,
Şiçe-i kalb: NM. 45/1,
Tamîr-i kulûb: NB. G. 662/2,
Zikr-i kalbî: ÜS. 62/8, ÜS. 81/5, ÜS. 84/6, ÜS. 110/9, ÜS. 163/7,
DERÛN: GE. 223/3, GE. 402/1, FK. G. 256/3, FK. G. 280/2, NB. K. 20/51, NB. G. 545/2, NM. 126/1,
Derûn / Dert: GE. 42/1, GE. 114/3, GE. 152/1, GE. 158/3.
Derûn / Dert - Dermân: GE. 152/1, NK. G. 91/4,
Derûn / Gam: NB. G. 320/1
Derûn / Hâmûş: GE. 60/4
Derûn / Hat: NB. G. 329/6
Derûn / Istrap: NK. G. 104/5,
Derûn / İncitme: NB. G. 429/3
Derûn / Jeng: NK. G. 18/1,
Derûn / Keder: NB. G. 394/1
Derûn / Künişt: NB. G. 290/2,
Derûn / Ney: GE. 741/4, GE. 819/5, AÖ. 405/2
Derûn / Safâ: NK. G. 149/1,
Derûn / Sîne: NAA. G. 36/4, NAA. G. 106/1, FK. G. 125/1, FK. G. 213/3, NB. G. 599/9.
Derûn / Tasfiye: NAA. G. 52/5, NB. G. 290/2, AÖ. 1196/4, AÖ. 1253/2.
Derûn / Tekye: NB. MF. 57,
Derûn / Zâhid: NAA. G. 52/5
Derûn / Dış: SG. 113/9
Derûn / Zikir: NM. 124/4
Âh-ı derûn: NF. K. 22/29, NF. K. 34/40
Âsâyiş-i derûn: NB. G.453/3
Âteş-i âh-ı derûn: NAA. G. 85/3 ,
Dâğ-ı derûn: NB. G. 102/2, NB. G. 864/5
Derd-i Derûn: GE. 42/1, GE. 114/3, GE. 152/1, GE. 158/3
Derûn-ı âşık: NB. G. 306/1
Derûn-ı dil: GE. 97/3, GE. 262/1 FK. K. 47/6, NB. G. 307/5, NB. G. 355/1
Derûn-ı ehl-i dil: NB. G. 427/7, NB. G. 429/3,
Derûn-ı perde-i dil: NK. G. 292/2,
Derûn-ı sîne: NAA. G. 36/4, NAA. G. 106/1, FK. G. 125/1, FK. G. 213/3, NB. G. 599/9,
Derûn-ı türe: NB. G. 320/1, NB. G. 724/5, NK. G. 149/1,
Derûn-ı yâr: AÖ. 28/1
Derûnî dil: ÜS. 8/2,
Dûd-ı derûn: NF. K. 49/14,
Gâr-ı derûn: AÖ. 231/5
Îlâc-ı derd-i derûn: NK. G. 91/4,
Levh-i derûn: NB. G. 329/6

Mahrem-i râz-ı derûn: NB. G. 645/3, NK. G. 319/3,
Mahzen: NB. G. 740/1
Mir'ât-ı derûn: NB. G. 618/3
Nâle-i derd-i derûn: NK. G. 133/10
Sâde-derûn: NB. G. 716/5
Sûz-ı derûn: NB. G. 318/4, NB. G. 427/6, NB. G. 512/5,
Tekye-i derûn: NB. MF. 57,
Vâkıf-ı esrâr-ı derûn: NK. G. 205/5
Zahm-ı derûn: NK. MST. 3/13
DİL: NAA. G. 179/1, GE. 146/1, GE. 147/1 FK. G. 135/3, FK. G. 186/DİL REDİFLİ, FK. G. 187/DİL REDİFLİ, FK. G. 188/DİL REDİFLİ, , FK. R. 38/DİL REDİFLİ, NF. K. 42/4, NF. K. 43/49, NF. K. 45/42, NF. K. 61/31, NF. G. 133/4, NB. G. 478/DİL REDİFLİ, NB. G. 614/5, ÜS. 106/DİLM REDİFLİ,
Dil / Amel: NB. M. 9/96,
Dil / Âşık - Maşûk: NK. G. 240/1
Dil / Aşk: GE. 381/4, NB. G. 168/1, NB. G. 515/1, NB. G. 779/4, AÖ. 522/1, AÖ. 1311/1, ÜS. 176/6, SG. 52/3, SG. 54/3, NK. G. 19/2, NK. G. 104/3, NK. G. 173/1.
Dil / Âvâr: FK. G. 106/8, NF. G. 108/4, NB. G. 858/4
Dil / Âyine: NAA. G. 109/2, NAA. G. 119/4, NAA. G. 142/12, NAA. G. 169/3, NAA. G. 196/2, GE. 441/2, FK. G. 172/1, NF. K. 36/21, NB. M. 7/27, NB. G. 166/3, NB. G. 303/4, NB. G. 660/7, NB. G. 666/1, NB. R. 1/1, NK. G. 263/7.
Dil / Âzâde: NAA. G. 109/3
Dil / Beyt: NM. 52/4, 170/5.
Dil / Bülbül: NAA. MR. 2/4, FK. G. 131/6, NB. G. 374/7, AÖ. 1243/4.
Dil / Câm: FK. G. 22/2
Dil - Cân / Terk: FK. G. 287/5
Dil / Cehâlet: SG. 62/4
Dil / Cilâ: NAA. G. 1/6, NAA. G. 11/2, NF. K. 47/12, SG. 5/3, SG. 88/9.
Dil / Cünûn: NB. G. 864/1, NK. G. 64/2,
Dil / Deryâ: FK. G. 40/1
Dil / Ders: NAA. G. 80/5
Dil / Dert - Dermân: NK. G. 91/4,
Dil / Deyr: NK. MST. 5/19
Dil / Dîdâr: FK. G. 188/2
Dil / Dîvâne: FK. G. 46/5, FK. G. 154/4, FK. G. 164/3, FK. G. 253/4, FK. G. 260/8, NF. G. 79/7, NF. G. 80/6, NF. G. 95/2, NF. G. 95/3, NF. G. 129/4, NB. G. 777/5, NB. G. 871/1.
Dil / Emel: NB. R. 187/1, NB. GR. 10/1-2
Dil / Esrâr: NF. K. 33/3
Dil / Fetih: NB. G. 178/1,
Dil / Feyz: NF. K. 2/9, NF. K. 11/25, NF. K. 19/42, NF. K. 59/26.
Dil / Gam: FK. G. 186/4, NF. K. 15/13, NF. K. 48/31, NF. G. 79/1, NB. G. 506/5, NB. G. 870/6.

Dil / Gayb: NB. R. 132/1
Dil / Gayr: ÜS. 93/10, NK. G. 50/4
Dil / Gussa: AÖ. 823/2,
Dil / Hâl: GE. 177/1
Dil / Hâne: NAA. G. 63/5, NAA. G. 71/2, NAA. G. 86/1, NAA. G. 123/3, NAA. G. 143/5, NB. G. 874/1, SG. 75/6
Dil / Hankâh: AÖ. 231/1, NK. Ş. 8/6, AÖ. 662/4
Dil / Hayret: NB. G. 755/3
Dil / Hevâ: NF. K. 33/3, NB. G. 105/2.
Dil / Hicâb: NAA. G. 83/1, NAA. G. 114/6.
Dil / Hüzü: GE. 119/2, NB. K. 9/20, NB. G. 873/1.
Dil / Hz. Süleymân: NAA. G. 124/4, NB. G. 376/4
Dil / Istrap: NB. G. 299/1
Dil / İlim: SG. 5/3
Dil / İncitme: NB. G. 612/6,
Dil / Jeng: SG. 88/9
Dil / Ka'be: NB. G. 848/7, NM. 189/5, NK. G. 2/2, NK. G. 239/5
Dil / Kutb: NAA. MR. 2/3
Dil / Mâsivâ: SG. 73/2
Dil / Mecnûn: FK. G. 124/1, FK. G. 289/7
Dil / Melâmet: NF. G. 32/4, NB. G. 624/3, NB. G. 880/2.
Dil / Meygede: NF. G. 79/1,
Dil / Mihmân: NM. 144/5, NM. 170/5,
Dil / Mir'ât: NAA. K. 1/36, FK. MST. 1/1/2, FK. G. 30/2, NB. G. 774/5, AÖ. 195/1, AÖ. 596/3, SG. 88/9, NK. G. 117/2.
Dil / Muhabbet: NB. G. 870/3
Dil / Nakş: NB. G. 230/4, NB. MU. 166/1, ÜS. 126/2.
Dil / Nifak: NB. R. 96/1
Dil / Nigâh: FK. G. 44/5
Dil / Müjje: NK. G. 259/2
Dil / Nûr: NB. M. 7/27,
Dil / Râz: FK. G. 58/4, FK. G. 144/19, FK. G. 160/1, NF. K. 28/58, NF. G. 78/4, NB. G. 92/5, NK. G. 64/7, NK. G. 115/1, NK. G. 350/1.
Dil / Sabır: NB. G. 675/1
Dil / Sâdık: NB. G. 797/7,
Dil / Safâ: FK. G. 224/3, NF. K. 47/12, NF. K. 62/15, NB. K. 7/42, NF. G. 100/1, NB. G. 70/7, NB. G. 788/1, NB. G. 814/1, NB. G. 870/1, NB. R. 105/1, NK. G. 43/1, NK. G. 273/3.
Dil / Sır: NF. G. 116/7, NB. G. 612/3, SG. 103/3.
Dil / Sitem: NB. G. 624/1,
Dil / Sivâ: NB. G. 803/5,
Dil / Süffî: GE. 495/1,
Dil / Sûret: NB. M. 9/96,
Dil / Sümnât: NB. G. 803/5,
Dil / Şevk: SG. 73/1
Dil / Tasfiye: NAA. G. 45/5, NAA. G. 54/2, NAA. G. 100/5, NAA. G. 168/3, NAA. G. 188/2, GE. 441/2, NF. K. 15/13, NF. G. 16/4, NB. G. 94/6, NB. G. 230/4, NB. R. 1/1, AÖ. 195/1, AÖ. 1241/3, ÜS. 33/9, ÜS. 111/2, ÜS. 128/7, ÜS. 153/2, NM.

52/4, NM. 77/7, SG. 5/3, SG. 52/3, SG. 75/6, NK. G. 269/2.
Dil / Tecellî: FK. MST. 1/1/2, FK. G. 22/2, FK. G. 16/10, AÖ. 611/1, ÜS. 32/11.
Dil / Tecellî - Tûr: NF. K. 47/56
Dil / Telvîn: NAA. MR. 2/3, NB. G. 42/1, AÖ. 1206/1, NK. G. 123/3.
Dil / Teşne: NAA. G. 87/5, NF. K. 9/36, NF. G. 10/5, NM. 192/3, NK. MST. 2/4, NK. MST. 2/11.
Dil / Teşvîş: NB. G. 94/6,
Dil / Tevbe: AÖ. 354/1
Dil / Turra: NF. G. 55/5
Dil / Vesvese: NB. G. 376/4
Dil / Vuslat: NB. KT. 26/1
Dil / Yanma: NF. G. 88/3,
Dil / Zâhid: AÖ. 231/1
Dil / Zikir: NM. 52/4, NM. 198/5, SG. 11/6,
Dil / Zulmet: NAA. G. 45/5, NAA. G. 177/4
Abdâl-ı dil: NK. G. 219/4,
Âftâbe-i dil: FK. G. 186/2,
Âhen-dil: NB. G. 38/3,
Âh-ı dil: FK. G. 153/4, NK. G. 323/6,
Âlem-i dil: NB. G. 222/5,
Arş-ı ilâhî: NB. G. 612/6,
Âsâyiş-i dil: NB. G. 126/1
Âsûde-dil: FK. G. 255/2
Âşık-ı dil-haste: FK. G. 276/5,
Âşık-ı efsürde dil: NF. TK. 1/7,
Âşûb-ı dil: NF. G. 23/2, NF. G. 98/3
Âşûfte-dil: NAA. G. 179/6, FK. MST. 3/5/10
Âteş-i dil: NF. G. 47/6, NK. G. 162/3,
Âteş-i dil-sûz: NB. G. 572/3
Âyîne-i Dil: NAA. G. 109/2, NAA. G. 119/4, NAA. G. 142/12, NAA. G. 169/3, NAA. G. 196/2, FK. G. 172/1, NF. G. 14/3, NB. G. 166/3, NB. G. 303/4, NB. G. 660/7, NK. G. 263/7,
Âyîne-i ilâhî: NB. M. 7/27,
Âzâde-dil: FK. G. 4/1,
Bağdâd-ı dil: NK. G. 259/2,
Bahr-ı Kulzüm: AÖ. 197/2,
Baykuş: AÖ. 1206/1,
Bâzâr-ı dil: FK. G. 274/5,
Bâz-ı Sübhânî: NB. MU. 167/1,
Ber-âverde-i dil: NB. R. 132/1,
Beyt-i dil: NM. 52/4,
Beyza-i dil: FK. G. 89/6
Bîçâre dil: FK. MST. 3/5/5
Bî-dil: NF. G. 129/1 âşık-ı bî-dil,
Birehmen-i dil: NK. G. 254/4,
Bîşe-i dil: FK. G. 187/2
Bülbül-i dil: NB. G. 374/7, AÖ. 1243/4,
Bülbül-i haste-dil: FK. G. 131/6,
Câm-ı dil: FK. G. 22/2
Câsûs-ı dil: NK. G. 319/3
Câzibe-i dil: NF. G. 104/2
Cennet: NAA. MR. 2/5
Ceyb-i dil: FK. G. 158/3
Cünûn-ı dil: FK. 75/7
Dâğ-ı dil: FK. G. 16/9, FK. G. 35/3, NK. K. 2/19, NK. K. 14/68, NK. G. 82/4

Dâmen-i dil: NB. G. 173/5
Dânâ-dil: NF. G. 134/7
Defter-i dil: NB. K. 6/23
Dem-i dil-sûz: NF. G. 81/2
Derd-i dil: FK. MST. 4/2/3, NB. G. 612/1, NK. K. 14/79,
Dermân: NAA. MR. 2/6,
Dert: NAA. MR. 2/6,
Derûn-ı dil: GE. 97/3, GE. 262/1 FK. K. 47/6, NB. G. 307/5, NB. G. 355/1
Derûn-ı perde-i dil: NK. G. 292/2,
Derûnî dil: ÜS. 8/2,
Dervîş-i yektâ: NAA. MR. 2/2,
Deryâ-dil: NF. K. 62/11, NB. T. 16/10,
Deryâ-yı dil: NAA. G. 59/1,
Dest-i dil: NB. G. 649/4
Deyr-i dil: NK. MST. 5/19,
Dil âyinesi: GE. 441/2, NB. R. 1/1,
Dil derdi: NAA. G. 77/7,
Dil diyârı: NAA. G. 102/8,
Dil gârı: AÖ. 231/1,
Dil hânesi: NAA. G. 27/1, NAA. G. 47/4, NAA. G. 54/2, NAA. G. 99/9, AÖ. 896/1, SG. 73/1,
Dil hankâhı: NK. Ş. 8/6,
Dil kasrı: AÖ. 24/5,
Dil levhî: NAA. G. 1/6, NAA. G. 11/2, NAA. G. 27/5, NAA. G. 100/5, NAA. G. 114/6, NAA. G. 137/4, NAA. G. 148/2, NAA. G. 177/4, NAA. G. 179/5, NAA. G. 188/2,
Dil mektebi: NAA. G. 27/3, NAA. G. 93/4, NAA. G. 122/4, NAA. G. 123/5, NAA. G. 125/2, NAA. G. 138/2, NAA. G. 191/7
Dil Mısırı: NAA. H. 6/4,
Dil mir'âti: AÖ. 195/1, SG. 88/9,
Dil murgu: GE. 177/1, AÖ. 76/3,
Dil mülkü: NAA. G. 19/2, NAA. G. 75/3, NAA. G. 138/1, GE. 48/3 GE. 48/3, GE. 243/2, ÜS. 31/4,
Dil râzı: FK. G. 160/1
Dil şehri: NM. 70/4
Dil yarası: GE. 162/3
Dil Yusuf'u: NAA. G. 113/8, NAA. G. 172/9, NAA. G. 185/3, NAA. G. 197/2,
Dil zevrakı: NAA. H. 2/5, NAA. H. 12/2,
Dil-âşûfte: NF. R. 3/1
Dil-âvîz: NF. K. 9/67, NF. G. 100/6, NF. G. 116/3
Dil-beste: NF. K. 33/14, NF. K. 33/16, NF. G. 90/6, NB. G. 774/6
Dil-dûz: NF. K. 1/10, NF. K. 51/36, NF. G. 5/1,
Dil-düzd: NB. G. 45/6
Dil-figâr: NF. K. 28/1
Dil-figen: NF. G. 96/6
Dil-firîb: FK. G. 254/1, NF. KK. 2/11, NF. KK. 6/2, NF. G. 60/3, NB. G. 293/1, NB. G. 766/1,
Dil-ftme: FK. G. 178/2
Dil-fürûz: NB. K. 14/13
Dil-güşâ: NF. K. 55/46, NF. KK. 6/11, NB. T. 86/11,
Dil-hâne: NM. 170/5,
Dil-haste: NB. G. 654/7, NB. G. 868/1, NK. G. 29/6,

Dil-i âgâh: NF. G. 28/5, NF. G. 28/6, NK. G. 133/5, NK. G. 303/2,
Dil-i âhenîn: NB. G. 865/7,
Dil-i âlüfte: FK. G. 141/5, NF. K. 26/8
Dil-i âşık: NK. K. 26/26, NK. K. 26/29, NF. K. 46/17, NF. G. 100/3,
Dil-i âşûfte: FK. G. 118/2, NF. G. 105/3, NK. G. 100/4,
Dil-i âvâre: FK. G. 106/8, NF. G. 108/4, NB. G. 858/4,
Dil-i ayyâş: NK. G. 212/3,
Dil-i âzâde: FK. G. 234/2
Dil-i belâ-keş: NB. G. 480/1
Dil-i bî-bak: FK. G. 17/2, FK. G. 236/1, NF. K. 54/43, NB. G. 666/1,
Dil-i bî-çâre: GE. 222/4, FK. G. 172/1,
Dil-i bî-ihyâr: NB. G. 697/4
Dil-i bî-karâr: FK. G. 152/6, NB. G. 633/1
Dil-i bîmâr: NB. G. 81/2
Dil-i bî-sebât: NB. G. 803/7
Dil-i bî-şekâb: NB. G. 293/1
Dil-i bîtâb: NF. G. 61/3, NF. G. 85/4,
Dil-i bülbül-i nâlân: NK. G. 10/1,
Dil-i Cibrîl: NF. G. 57/6, NK. G. 294/2, NK. G. 312/2, NK. G. 387/5, NF. G. 3/1
Dil-i çâlâk: FK. G. 61/8,
Dil-i dâna: NF. K. 51/31
Dil-i dâniş: NF. K. 59/23
Dil-i dîvâne: FK. G. 46/5, FK. G. 154/4, FK. G. 164/3, FK. G. 253/4, FK. G. 260/8, NF. G. 79/7, NF. G. 80/6, NF. G. 95/2, NF. G. 95/3, NF. G. 129/4, NB. G. 777/5,
Dil-i endîşe-nâk: NB. G. 599/5
Dil-i endûhgîn: NB. G. 739/1
Dil-i erbâb-ı muhabbet: NF. G. 92/3
Dil-i Eyyûb: FK. G. 69/4
Dil-i ferzâne: NK. G. 178/8
Dil-i gam-hâr: NB. G. 506/5,
Dil-i güm-geşte: FK. MST. 5/4/2,
Dil-i harâb: NK. K. 3/7
Dil-i hayrân: NB. G. 55/1
Dil-i Hızr: FK. MST. 1/1/11
Dil-i hier-azmâ: NB. G. 755/3,
Dil-i hurrem: NF. G. 50/2, NK. G. 274/1
Dil-i huşyâr: FK. G. 209/4,
Dil-i kâinât: NB. G. 768/7
Dil-i mahbûs: FK. MST. 1/3/5
Dil-i Mahmûd: NK. G. 372/2
Dil-i mahzun: GE. 119/2, NB. K. 9/20, NB. G. 873/1,
Dil-i ma'nâ: NF. K. 50/54
Dil-i mecnûn: FK. G. 124/1, FK. G. 289/7
Dil-i mecrûh: ÜS. 83/8, ÜS. 93/10, NK. MST. 8/14, NK. G. 80/2, NK. G. 190/1, NK. Ş. 1/4,
Dil-i meksûr: NF. KK. 4/8
Dil-i Mesîh: FK. MST. 2/1/7
Dil-i mestâne: FK. G. 30/4, NF. G. 79/1,
Dil-i meyyâl: NAA. G. 186/3, GE. 62/1, NK. MST. 12/4
Dil-i Mirrîh: NK. G. 257/4
Dil-i miskîn: AÖ. 117/1

Dil-i müştâk: NK. G. 73/1
Dil-i nâçîz: FK. G. 282/5
Dil-i nâ-kâm: NB. G. 197/1, NB. R. 203/1, NK. G. 310/5, NK. G. 379/4,
Dil-i nâlân: FK. G. 229/5, NK. G. 346/1,
Dil-i nâ-şâd: GE. 115/1, GE. 255/1
FK. G. 61/4, NB. TH. 3/1, NF. K. 43/34, AÖ. 38/2, AÖ. 900/a-1
Dil-i pâk: NF. K. 47/12, NF. G. 71/5,
Dil-i pâkîze: NB. G. 14/7,
Dil-i pür-dâğ: FK. G. 243/3, NK. G. 98/3, NK. G. 101/5,
Dil-i pür-derd: NK. G. 354/1
Dil-i pür-feyz: NF. K. 2/9, NF. K. 11/25, NF. K. 19/42, NF. K. 59/26
Dil-i pür-gam: NF. K. 48/31
Dil-i pür-hûn: NF. K. 49/9, NK. G. 60/2
Dil-i pür-ızdırap: FK. MST. 5/1/3, NF. G. 7/5
Dil-i pür-sûz u güdâz: NF. G. 25/3
Dil-i pür-sûz: FK. G. 35/1
Dil-i pür-tâb: FK. G. 223/6
Dil-i râz: NF. G. 78/4
Dil-i rûşen: NB. K. 9/13, NB. M. 9/96,
Dil-i sad-pâre: FK. G. 137/7, FK. G. 171/3, NF. G. 87/2
Dil-i sâf: NB. R. 105/1, NK. G. 43/1
Dil-i sâhib-sühân: NF. K. 48/12,
Dil-i seng: NB. G. 632/3, NB. G. 660/3
Dil-i ser-geşte: NB. G. 870/1
Dil-i sermest: FK. G. 54/3
Dil-i sevdâ-perest: FK. G. 256/2
Dil-i sevdâ-zede: FK. G. 214/3, NF. K. 26/7, NB. G. 603/5,
Dil-i sûzân: NF. K. 8/5, NB. G. 102/6,
Dil-i şeydâ: NAA. G. 24/2, NF. K. 59/4, NF. G. 6/7, NF. G. 59/5, AÖ. 888/2,
Dil-i şûrîde: NF. K. 37/37, NF. G. 115/1, NK. G. 4/4,
Dil-i uşşâk: FK. G. 66/8, FK. G. 130/3, NF. K. 7/45, NF. K. 8/10, NF. K. 45/1, NF. G. 3/3, NF. G. 90/5, NB. G. 183/2, NB. G. 815/6
Dil-i vîrân: NB. G. 465/1, NB. G. 593/1
Dil-i vîrâne: NM. 17/4,
Dil-i vîrân-şode: NB. G. 620/4,
Dil-i zaîf: NF. G. 123/1,
Dil-i zâr: GE. 78/1, GE. 200/3, FK. MST. 1/1/1, FK. MST. 1/3/10, FK. MST. 3/5/1, FK. MST. 3/5/3, FK. MST. 3/6/7, FK. G. 159/6, NF. K. 49/43, FK. G. 270/3, FK. G. 285/5, FK. R. 16/2, NF. K. 47/38, NF. G. 94/2, NB. G. 486/1, NB. G. 593/3, NK. G. 26/1, NK. G. 295/1,
Dil-i zebûn: GE. 136/4, NK. G. 28/4
Dil-i zû-fünûn: NK. MST. 3/3,
Dil-keş: NF. K. 30/6, NF. K. 45/4, NF. K. 45/6, NF. KK. 2/8
Dil-nişîn: NF. G. 128/1, NF. G. 129/1
Dil-nüvâz: FK. R. 43/2, NB. G. 883/3, NF. G. 1/3,

Dil-perîşân: NF. G. 119/5,
Dil-rîş: NK. G. 307/5, NB. G. 465/1
Dil-siyâh: NB. G. 518/1
Dil-suhte: NB. G. 532/3, NK. G. 288/5
Dil-şikâr: NB. G. 261/7
Dil-şiken: NB. G. 292/3
Dil-teng: FK. R. 35/2
Dil-teşne: NF. K. 9/36, NF. G. 10/5, NK. MST. 2/4
Dûd-ı âh-i dil: FK. G. 207/4, FK. G. 210/7
Dûd-ı dil: FK. G. 32/1, FK. G. 157/1, FK. G. 224/5, NK. G. 28/5,
Dûd-ı dil-i pür-şerâr: FK. MST. 1/6/3
Dürc-i dil: FK. G. 268/6, NF. K. 50/18
Dürr-i şehvâr-i dil: NK. G. 282/5
Endîşe-i dil: FK. G. 187/5
Enîs-i dil: NK. K. 2/21
Envâr-i dil: FK. G. 223/4
Fârîğ-dil: NK. K. 13/14
Fezâ-yı dil: FK. G. 74/6
Figân-ı dil: FK. G. 77/5
Fülk-i dil: AÖ. 230/5, AÖ. 323/3, SG. 51/4, NK. G. 267/5, NK. G. 307/4
Gam doğan: NB. G. 615/1,
Gam-i dil: NB. G. 870/6,
Gamze-i dil-dûz: NF. G. 119/2, NK. G. 148/4,
Gencîne-i dil: NB. G. 178/1,
Gilmân: NAA. MR. 2/5
Gonca-dil: NF. K. 12/36
Gubâr-ı dil: NB. G. 878/2
Gûşe-i dil: NB. G. 603/3
Gûş-ı dil: NB. G. 454/2
Güft u gûy-i dil: NF. G. 57/5
Gül: NAA. MR. 2/4
Gül-hâne-i dil: NAA. G. 24/1
Habâb-ı dil: FK. G. 235/3
Hâl-i dil: AÖ. 1241/3
Halvetgâh-ı dil: NK. G. 161/2
Halvet-i dil: NF. K. 13/21
Hamâm-ı dil: NK. G. 268/4
Hâne-i dil: NAA. G. 63/5, NAA. G. 71/2, NAA. G. 86/1, NAA. G. 123/3, NAA. G. 143/5, NB. G. 874/1, SG. 75/6,
Hâne-i Hak: SG. 54/3,
Hâne-i vîrân: NF. K. 8/37
Hânumân-ı dil: NK. G. 130/5
Harâbât-ı muhabbet: NF. K. 1/30
Harâbe-i dil: FK. G. 186/1
Harâbe-zâr-ı dil: NB. G. 331/4
Hârâ-yı dil: NF. G. 104/4 ,
Hâr-sitân-ı dil: NK. G. 173/1,
Haste-dil: NB. G. 482/7, NM. 52/2, NK. G. 294/5
Hâtem-i dil: NB. G. 213/3
Hayder-dil: NF. K. 27/9
Hazâkat-ı dil: NK. G. 91/4,
Hazîne-i dil: NK. G. 50/4,
Hezâr-ı dil: NK. G. 25/4, NK. G. 43/5, NK. G. 180/3
Hisâr-ı dil: NB. G. 851/4,
Hoş-dil: NF. K. 7/50
Hûn-ı dil: FK. G. 125/3, FK. G. 126/1, FK. G. 212/5, NF. K. 50/1, NF. G. 19/4, NF. G. 76/3, NB. G.

493/1, NK. G. 113/3, NK. G. 289/3, NK. G. 376/3
Hûrî: NAA. MR. 2/5
Hurrem-dil: NF. K. 13/40
Hümâ-yı dil: NK. K. 4/20
İklîm-i dil: NAA. G. 75/5
İnân-ı dil: NK. G. 202/4
İnşirâh-ı dil: NB. G. 705/13
Ka'be-i dil: NB. G. 848/7, NM. 189/5, NK. G. 2/2, NK. G. 239/5,
Kâf-ı dil: NM. 9/4,
Kahramân-ı dil: NB. G. 707/7
Kal'a-i dil: NB. K. 12/18, NB. G. 30/4
Kâlâ-yı dil: FK. G. 267/6
Kâm-ı dil: NB. G. 629/1
Karâbe-i dil: FK. G. 186/3,
Kâşâne-i dil: NK. G. 123/2
Kec-dil: NB. G. 497/1
Keştî-rân-ı dil: NB. G. 645/2
Kışt-ı dil: FK. MST. 1/8/5, NB. G. 361/1
Kişver-i dil: NK. G. 94/4, NK. G. 158/5, NK. G. 300/1
Kitâbe-i dil: FK. G. 186/1
Kitâb-ı dil: NB. R. 139/1
Kûh-ı âhen: NK. G. 19/2
Kutb-ı zamân: NAA. MR. 2/3,
Laht-ı dil: NK. G. 184/2
Lâle: NAA. MR. 2/4
Leb-teşne dil: NK. MST. 2/11,
Levh-i dil: NAA. G. 14/2, NAA. G. 16/10, NAA. G. 17/1, NAA. G. 32/4, NAA. G. 45/5, NAA. G. 70/5, NAA. G. 80/5, NAA. G. 81/1, NAA. G. 104/1, NAA. G. 114/6, NAA. G. 148/2, NAA. G. 177/4, FK. G. 176/2, NF. K. 41/14, NF. K. 60/2, NK. K. 25/5, NK. G. 246/7, NK. KT. 15/2,
Levh-i dil-i âşık: NK. G. 308/4,
Ma'cûn-ı dil: NB. TH. 2/2, NB. G. 174/6,
Ma'de-i dil: NB. G. 843/4
Ma'mûre-i dil: NB. G. 54/1
Ma'ni-i esrâr-ı dil: FK. G. 190/3
Medîne-i dil: NB. G. 561/3,
Mekteb-i dil: NAA. K. 3/16, NAA. G. 19/5, NAA. G. 123/5, NAA. G. 187/14, NAA. G. 199/10,
Menzil-i dil: NB. G. 473/4
Merdüm-i çeşm-i dil: FK. G. 124/3
Meşiyet-i dil: NK. K. 7/8,
Metâ-ı dil: FK. G. 287/5, NB. G. 443/6, NK. MST. 3/4
Meydân-ı dil: NAA. G. 92/5,
Meyhâne-i dil: NAA. G. 42/3,
Mezâk-ı dil: NF. K. 37/36
Mısr-ı dil: NAA. K. 1/35, NAA. G. 113/8, NAA. G. 143/2, NAA. G. 172/9, NAA. H. 17/3, AÖ. 749/1, AÖ. 844/5,
Mir'ât-ı dil: NAA. K. 1/36, FK. MST. 1/1/2, FK. G. 30/2, NB. G. 774/5, AÖ. 596/3, AÖ. 659/15, NK. G. 117/2,
Misbâh-ı dil: NB. G. 747/5
Murg-ı dil-i âzâde: NB. G. 175/2,
Mülk-i dil: NAA. TK. 1/22, NAA. G. 46/1, NAA. G. 51/10, NAA. G. 137/1, NAA. G. 143/1, FK. G. 160/2,

Mürde-dil: NAA. G. 46/3, FK. G. 81/1,
Mürğ-i dil: NAA. G. 145/5, NAA. G. 165/3, NAA. G. 179/1, GE. 119/1, GE. 198/3, FK. MST. 5/5/3, FK. G. 269/1, NB. G. 244/5, NB. G. 175/2, NB. G. 813/3, NB. G. 826/1, AÖ. 354/4, SG. 12/5, NK. K. 23/41, NK. G. 27/3, NK. G. 238/2, NK. G. 288/1,
Nakd-i dil: NB. G. 366/4, NK. G. 240/1, NK. G. 352/3
Nakş-i hat: NB. MU. 166/1,
Nâvek-i dil-dûz: NF. G. 36/2
Nazm-ı dil-firîb: NF. K. 4/2,
Nerm-dil: NK. G. 7/4
Nokta-i dil: NK. G. 282/6
Pâsbân-ı dil: FK. G. 130/4
Perâkende-i dil: NF. K. 53/7
Pervâne: NAA. MR. 2/1
Pîşe-i dil: FK. G. 187/1
Puthâne: NK. G. 123/3,
Pür-hân-ı dil: NK. G. 68/4,
Râh-ı dil: NAA. G. 29/1
Râz-ı dil: FK. G. 58/4, FK. G. 144/19, NF. K. 28/58, NB. G. 92/5, NK. G. 64/7, NK. G. 115/1, NK. G. 350/1,
Remide-dil: NB. G. 56/5,
Reyhân: NAA. MR. 2/4
Rıdvân: NAA. MR. 2/5
Rîşe-i dil: FK. G. 187/4
Rište-i dil: NF. K. 53/15, NK. G. 311/6
Rüşen-dil: NF. KK. 8/1, NB. G. 466/2
Sâde-dil: FK. G. 284/7, NF. K. 41/43,
Sâde-rû dil: GE. 638/3,
Safâ-yı dil: NB. G. 788/1
Sâfî dil: NF. K. 62/15, NB. G. 814/1,
Sahâbe-i dil: FK. G. 186/4,
Sâhib-dil: NF. K. 43/24
Sahn-ı bâğ-ı dil: NK. G. 199/4
Sarây-ı dil: NB. G. 649/4, NK. K. 4/13, NK. K. 4/30,
Sayd-ı dil: NB. G. 174/7, NK. G. 125/2
Secdegâh-ı dil: FK. G. 172/5
Sefîne-i dil: NB. G. 88/10
Seng-dil: NF. K. 50/61, NB. G. 560/2
Sengîn-dil: NB. G. 644/5,
Ser-levh-i dil: FK. G. 243/5
Server: AÖ. 231/1
Sevâd-ı dil: NB. G. 256/2
Sırr-ı dil: NF. G. 116/7, NB. G. 612/3,
Suhte-dil: FK. G. 274/6,
Sûz-ı dil: NF. G. 8/3, NB. G. 598/1, NK. G. 337/2,
Sûziş-i dil: NK. G. 24/2
Süleymân: NAA. G. 124/4, NB. G. 376/4,
Sünbül: NAA. MR. 2/4,
Süveydâ-yı dil: FK. G. 20/7, NK. G. 253/5
Şâhenşâh-ı sâhib-dil: NF. K. 20/3
Şâh-ı sâhib-dil: FK. K. 24/24,
Şebistân-ı dil: NF. K. 37/33

Şehr-i Dil: NAA. H. 24/2, NB. K. 24/13
Şerik-i dil: NK. G. 286/4
Şîre-i dil: FK. G. 291/1
Şîşe-i dil: FK. G. 187/3
Şîşe-i kudret: SG. 48/17
Şu'le-i dil: FK. G. 280/1
Şûrîde bülbül: NAA. MR. 2/4,
Şûrîde-dil: NF. K. 9/17
Tenûr-ı dil: FK. G. 34/2
Tenük-dil: NB. G. 292/2
Teşne-dil: NAA. G. 87/5,
Teşvîş-i dil: FK. K. 10/10,
Tezerv-i dil: FK. G. 44/1, FK. G. 44/5,
Tıfl-ı dil: NAA. K. 3/17, NAA. G. 61/2, NAA. G. 114/2, NF. G. 39/1, AÖ. 344/3,
Tıfl-ı dil-âgâh: NK. G. 100/7,
Tire-dil: FK. G. 229/3, NB. G. 41/3,
Tûr: NF. K. 47/56,
Ukde-i dil: NK. G. 195/4,
Ummân: NAA. MR. 2/2,
Yemm-i dil: NB. G. 402/3,
Zahm-ı dil: FK. G. 74/7, FK. G. 77/7, FK. G. 271/5,
Zahm-ı dil-i biçâre: FK. G. 261/1,
Zevrak-ı dil: NK. Ş. 11/6,
Zinde-dil: NB. G. 343/3,
Züccâc-ı dil: FK. G. 19/4,
GÖNÜL: NAA. H. 9, NAA. H. 12, NAA. H. 20/1, GE. 33/2, GE. 219/4, FK. MST. 1/7/11, NB. G. 490/6, NB. G. 490/8, NB. G. 625/1, AÖ. 836/2.
Gönül / Âgâh: ÜS. 23/3, ÜS. 23/6, ÜS. 23/8, ÜS. 23/11, ÜS. 23/12.
Gönül / Âh: NK. G. 233/1
Gönül / Akal: ÜS. 95/15
Gönül / Âlem: AÖ. 804/4
Gönül / Âlem-i Envâr: NB. G. 490/9
Gönül / Âlem-i Manâ: NF. G. 74/3
Gönül / Allâh: NB. G. 490/5, NB. G. 641/1, SG. 37/2, SG. 37/2, SG. 84/7, SG. 87/8
Gönül / Araz - Cevher: FK. G. 194/5
Gönül / Ârif: AÖ. 265/1
Gönül / Arş: NB. G. 490/1, NB. G. 490/2
Gönül / Âşinâ - Bigâne: AÖ. 1074/1
Gönül / Aşk: NAA. G. 60/8, FK. G. 194/7, NB. G. 688/1, AÖ. 454/1, ÜS. 130/1, ÜS. 130/4, ÜS. 137/3, SG. 6/1, SG. 6/5, SG. 6/9, SG. 33/1, SG. 33/3, SG. 6/5.
Gönül / Aşk / İlham: SG. 3/1
Gönül / Âvâre: NAA. G. 114/1
Gönül / Âyine: NB. K. 16/73, NB. G. 81/7, NB. G. 532/2, NB. G. 621/1, AÖ. 608/4, SG. 55/9.
Gönül / Bâde: FK. G. 281/3, NF. G. 74/1
Gönül / Beyt: AÖ. 257/3, ÜS. 116/2, ÜS. 163/1, SG. 104/10, SG. 54/3.
Gönül / Bigâne: ÜS. 23/1

Gönül / Bulmak: SG. 37/1, SG. 37/1, SG. 54/6, SG. 115/9.
Gönül / Bülbül: GE. 459/1
Gönül / Câm: AÖ. 498/9
Gönül / Cemiyet: SG. 6/6
Gönül / Dert - Dermân: AÖ. 433/1, AÖ. 508/1
Gönül / Dervîş: AÖ. 801/5, SG. 55/9, SG. 115/8, SG. 115/9, SG. 115/15, SG. 115/24.
Gönül / Dîvâne: NAA. H. 21/1, GE. 150/3, GE. 156/1, GE. 202/1, GE. 231/3.
Gönül / Elest: FK. G. 281/3, AÖ. 498/9
Gönül / Er: NAA. G. 81/5, SG. 87/8, SG. 115/15, SG. 115/24.
Gönül / Eren: SG. 37/1
Gönül / Fenâ: ÜS. 60/6
Gönül / Fenâ - Bekâ: NAA. G. 113/3
Gönül / Ferâgat: GE. 23/1
Gönül / Gâfil: AÖ. 354/4, AÖ. 373/5, AÖ. 1323/3.
Gönül / Gaflet: NB. MU. 178/1, AÖ. 850/1
Gönül / Gam: GE. 167/1, FK. G. 228/3, NB. G. 875/6, AÖ. 904/3, NK. G. 63/5, NK. G. 75/2
Gönül / Gayb: NB. G. 490/4
Gönül / Girdâb: AÖ. 907/2, AÖ. 1130/1
Gönül / Hakikat: GE. 459/1, NF. K. 36/21, NB. G. 404/3.
Gönül / Hankâh: FK. G. 286/1
Gönül / Hâtem: NB. G. 492/4,
Gönül / Hrs: ÜS. 60/6
Gönül / Hrs - Tamâ: NB. K. 16/28
Gönül / Hüzün: AÖ. 608/4
Gönül / İklîk: NAA. G. 17/2, ÜS. 130/4, SG. 76/1, SG. 76/1.
Gönül / İlham: NB. G. 490/4
Gönül / İncitme: AÖ. 399/3, ÜS. 163/1
Gönül / Ka'be: NAA. G. 6/3, GE. 418/5, GE. 472/2, AÖ. 399/3, AÖ. 497/16, AÖ. 515/1, ÜS. 163/1
Gönül / Kadeh: NF. G. 74/1
Gönül / Keşf: SG. 6/7,
Gönül / Mabed: FK. G. 194/6
Gönül / Mâsivâ: AÖ. 508/1
Gönül / Mey: NB. G. 330/1
Gönül / Mir'ât: NAA. G. 47/3, NB. G. 791/5, AÖ. 232/3, SG. 86/7, NM. 108/5.
Gönül / Muhabbet: FK. G. 75/5, FK. G. 188/3, NB. G. 98/1, AÖ. 943/1.
Gönül / Münkir: NAA. MH. 3/10
Gönül / Mürşid: AÖ. 810/1
Gönül / Nakş: NB. G. 492/4, NB. MU. 178/1.
Gönül / Nasihat: FK. KT. 1/11, NM. 128/5
Gönül / Nefha: FK. G. 194/3
Gönül / Nefs: NAA. G. 114/1, AÖ. 465/1, ÜS. 21/5, ÜS. 98/2.
Gönül / Ney: GE. 643/3
Gönül / Nûr: NAA. G. 47/3, NB. G. 490/9

Gönül / Pas: GE. 103/3, NB. G. 621/1, AÖ. 608/4, ÜS. 14/8, NM. 73/2 .
Gönül / Perde: NM. 25/6
Gönül / Pervâne: NAA. G. 165/1, GE. 75/1
Gönül / Peymâne: SG. 33/1
Gönül / Put: NB. MT. 16
Gönül / Râz: NB. G. 532/2
Gönül / Sahrâ: ÜS. 60/1
Gönül / Sâkı: NF. G. 74/1
Gönül / Semender: FK. G. 76/1, NK. G. 127/1.
Gönül / Seyyâh: GE. 159/5, AÖ. 596/1, ÜS. 60/2.
Gönül / Sır: NB. G. 490/4
Gönül / Sivâ: SG. 5/6
Gönül / Şem - Pervâne: NAA. H. 15/5, AÖ. 877/5, ÜS. 32/12, ÜS. 186/1
Gönül / Tasfiye: NAA. G. 47/3, ÜS. 14/8, ÜS. 54/6, ÜS. 98/3, ÜS. 130/2, ÜS. 138/8, NM. 73/2, SG. 6/5, SG. 55/9, SG. 96/6
Gönül / Tayy-i mekân: AÖ. 804/4
Gönül / Tecellî: NB. G. 490/4, NB. G. 490/7, SG. 5/6, NM. 108/5, SG. 5/6
Gönül / Tecerrüd: ÜS. 130/2
Gönül / Telvîn: NB. G. 492/1, ÜS. 60/2, ÜS. 60/3, ÜS. 60/6, ÜS. 60/7, NK. KT. 12/1.
Gönül / Temâşâ: NK. G. 177/1,
Gönül / Ten: NB. G. 490/1
Gönül / Terk: NAA. H. 21/1
Gönül / Teşvîş: SG. 86/4,
Gönül / Tûr: NM. 152/7,
Gönül / Vahdet: SG. 6/7, SG. 88/1
Gönül / Velî: SG. 37/5
Gönül / Vesvese - Kibir - Haset: NM. 198/7
Gönül / Zâhid: AÖ. 232/3, AÖ. 515/1, ÜS. 163/1, NM. 189/1.
Gönül / Zevk: NB. G. 872/3
Gönül / Zikr: ÜS. 23/4
Gönle Hitâben: AÖ. 99/1, AÖ. 110/1, AÖ. 350/2, AÖ. 354/4, AÖ. 373/5, AÖ. 373/5, AÖ. 433/1, AÖ. 454/1, AÖ. 465/1, AÖ. 805/1, AÖ. 810/1, AÖ. 810/3, AÖ. 810/3, AÖ. 850/1, AÖ. 850/5, AÖ. 1074/1, AÖ. 1323/3, ÜS. 23/1, ÜS. 23/2, ÜS. 23/3, ÜS. 23/4, ÜS. 23/5, ÜS. 80/5, ÜS. 98/2, ÜS. 98/3, ÜS. 99/1, ÜS. 99/1, ÜS. 99/3, ÜS. 99/6, ÜS. 99/6, ÜS. 99/7, NM. 85/4, SG. 76/1,
Gönül (TAMAMI): NAA. G. 1, NAA. G. 114, NAA. H. 9/Gönül eğlenmez eğlenmez NAKARATLI, NAA. H. 12/Ey gönül feryâd elinden REDİFLİ, GE. 30, GE. 217/gönül redifli, GE. 218/gönül redifli, GE. 219/gönül redifli, GE. 220/gönül redifli, FK. G. 194/GÖNÜL REDİFLİ, FK. G. 222/GÖNLÜM REDİFLİ, NF. G. 73/GÖNÜL REDİFLİ, NB. G. 490/GÖNÜL REDİFLİ, NB. G. 492/GÖNÜL REDİFLİ, AÖ. 99, AÖ. 525/1, AÖ. 804/GÖNÜL REDİFLİ, AÖ. 805/GÖNÜL REDİFLİ, AÖ. 810/GÖNÜL

REDİFLİ, AÖ. 836/GÖNÜL REDİFLİ, AÖ. 838/GÖNÜL REDİFLİ, AÖ. 839/GÖNÜL REDİFLİ, AÖ. 845/GÖNÜL REDİFLİ, AÖ. 849/GÖNÜL REDİFLİ, AÖ. 850/GÖNÜL REDİFLİ, AÖ. 1228/GÖNÜL SABR EYLE SABR EYLE REDİFLİ, ÜS. 23, ÜS. 60, ÜS. 95/GÖNÜL REDİFLİ, ÜS. 98/GÖNÜL REDİFLİ, ÜS. 99, NM. 109/GÖNÜL REDİFLİ, SG. 37/GÖNÜLDE İSTE BUL HAKKI DEDİLER NAKARATLI, SG. 73/NİC'OLUR ŞEYDÂ GÖNÜL REDİFLİ, SG. 84/TEK HEMÂN BENDEN GÖNÜL İNCİNMESÜN NAKARATLI, NK. G. 231/GÖNÜL REDİFLİ, NK. G. 232/GÖNÜL REDİFLİ, NK. G. 233/GÖNÜL REDİFLİ, NK. G. 234/GÖNÜL REDİFLİ.
Andelîb-i bâğ-ı gam: NK. G. 75/2,
Âyîne: NB. G. 81/7,
Âyîne-i Âlem-nümâ: NB. G. 621/1,
Âyîne-i İskender: GE. 103/3,
Beytullâh: ÜS. 163/1,
Biçâre gönül: GE. 96/1,
Bülbül: NK. KT. 12/1
Dîvâne gönül: NAA. H. 21/1, GE. 150/3, GE. 156/1, GE. 202/1, GE. 231/3,
Elmas: NK. G. 366/5,
Fülk-i gönül: GE. 461/4,
Gamlı gönül: NB. G. 875/6,
Garip Gönül: GE. 213/1,
Gönül Âyinesi: AÖ. 608/4,
Gönül bağlamak: SG. 115/15,
Gönül beyti: AÖ. 257/3, ÜS. 116/2,
Gönül bozmak: SG. 115/24,
Gönül bülbülü: NAA. H. 4/1, AÖ. 459/1, AÖ. 554/4,
Gönül deryâsi: NAA. H. 3/7,
Gönül Düşürmek: GE. 68/1, GE. 94/1, GE. 169/4, GE. 211/1, GE. 238/1,
Gönül ferzânesi: AÖ. 1130/1,
Gönül fülkü: GE. 664/2,
Gönül Gözlemek: SG. 57/1,
Gönül gözü: NM. 25/6,
Gönül Hüması: ÜS. 60/1,
Gönül Kabesi: GE. 472/2,
Gönül levhi: NAA. G. 1/6, NAA. G. 24/1, ÜS. 170/1,
Gönül mecnûnu: AÖ. 251/1,
Gönül mir'âtu: NAA. G. 47/3, AÖ. 232/3,
Gönül murgu: AÖ. 921/3,
Gönül mülkü: NAA. G. 35/2, NAA. G. 75/4, NAA. G. 83/2, ÜS. 137/3
Gönül pası: ÜS. 14/8,
Gönül pervânesi: GE. 75/1, ÜS. 186/1,
Gönül sarayı: ÜS. 21/5,
Gönül sefinesi: GE. 167/1, AÖ. 904/3, AÖ. 907/2,
Gönül şehri: AÖ. 35/4,
Gönül şişesi: AÖ. 136/3, ÜS. 190/4,
Gönül vermek: GE. 153/4, GE. 241/3,

Gönül vilâyeti: NK. G. 63/5,
Gönül Yakub'u: NAA. K. 1/29,
Gönül zevrakı: AÖ. 368/3, AÖ. 514/3, AÖ. 943/1,
Hâne-i Hak: SG. 104/10,
İbrâhim Edhem: NB. G. 492/3,
Mansûr: AÖ. 620/2,
Perişân gönül: GE. 215/1, GE. 216/1,
Sanduka-i gönül: GE. 93/1,
Semender: NK. G. 127/1,
Terâzû-yı hakikat: NB. G. 404/3,
Teşne gönül: AÖ. 397/2,
Tîr: GE. 155/4

HÂTİR: FK. G. 263/3, NF. K. 45/41, NF. K. 53/17, NF. K. 61/25, NB. K. 9/19, NB. K. 13/6, NB. T. 121/14, NB. G. 397/1, NB. G. 459/7, NB. G. 476/5, NB. G. 739/3, NB. G. 864/4, NB. G. 864/5, AÖ. 842/1, NK. G. 227/3,
Hâtır / Beyt: AÖ. 1126/4
Hâtır / Firâk: NB. G. 59/2,
Hâtır / Gam: NK. G. 273/3, NK. R. 6/1
Hâtır / İncitme: AÖ. 1126/4
Hâtır / Vesvese: NB. G. 59/2,
Hâtır / Zevk: NK. G. 273/3
Câme-i hâtır: NB. G. 339/7
Girih-hâtır: NB. G. 47/5
Gonce-i hâtır: NK. G. 157/6
Gubâr-ı hâtır: NK. G. 242/4
Hâtır-firîb: NB. G. 252/1
Hâtır-ı âzâr: SG. 49/7
Hâtır-ı ehl-i dil: NK. K. 9/22
Hâtır-ı mecrûh: NK. G. 80/5
Hâtır-ı mesrûr: FK. G. 231/1,
Hâtır-ı mestâne: NF. TK. 1/9,
Hâtır-ı minâ: NB. G. 245/2
Hâtır-ı müsevves: NB. G. 280/1
Hâtır-ı nâdân: NB. G. 314/6
Hâtır-ı nâşâd: NF. G. 130/5, NB. G. 747/4, NK. MST. 7/3, NK. MST. 8/35,
Hâtır-ı nâzik: NB. K. 15/110,
Hâtır-ı sâfî: NB. KT. 2/5
Hâtır-ı uşşâk: NF. G. 75/4, NB. K. 24/33
Hâtır-ı ümîdvâr: NB. G. 67/3, NB. G. 284/3, NB. G. 697/5,
Hâtır-ı vîrân: NB. G. 386/3, NB. G. 709/3, NK. G. 349/4
Hâtır-ı vîrâne: NB. G. 411/3
Hâtır-şiken: NB. G. 597/1, NB. G. 875/4, NB. R. 135/2
Ma'mûre-i hâtır: NF. G. 70/2
Melâl-i hâtır: NK. G. 242/3
Perişân-hâtır: FK. G. 191/2,
Peymâne-i hâtır: FK. G. 290/4,
Safâ-yı hâtır: NF. K. 45/40, NB. G. 240/3, NB. G. 247/5, AÖ. 662/7, NK. G. 110/3, NK. G. 242/1, NK. G. 274/3,
Ukde-i hâtır: NB. G. 70/7, NB. G. 724/2, NK. K. 17/11, NK. K. 19/35, NK. G. 173/5, NK. G. 294/2, NK. G. 312/2.
ŞİNE: GE. 475/3, FK. G. 29/1, FK. G. 113/4, FK. G. 118/1, FK. G. 118/3, FK. G. 126/SİNEMİZ

REDİFLİ, FK. G. 155/4, FK. G. 189/6, FK. G. 196/4, FK. G. 211/2, FK. G. 226/4, FK. G. 244/3, FK. G. 257/6, FK. G. 258/3, FK. G. 269/1, FK. G. 272/1, FK. G. 289/5, FK. R. 10/1, NF. G. 6/4, NF. G. 7/5, NF. G. 48/1, NF. G. 48/3, NF. G. 65/1, NF. G. 80/6, NF. G. 82/5, NF. G. 84/6, NF. G. 90/5, NF. G. 94/3, NF. G. 101/1, NF. G. 111/2, NF. G. 127/3, NF. G. 130/4, NB. G. 230/5, NB. G. 376/2, NB. G. 431/4, NB. G. 614/5, NB. G. 638/4, NB. G. 641/3, AÖ. 281/4, NM. 127/1, NK. MST. 2/5, MST. 2/12, NK. KT. 6/1, NK. G. 60/1, NK. G. 77/2, NK. G. 212/2, NK. G. 275/3, NK. G. 281/6, NK. G. 305/1.
Sîne / Âşık: NB. MU. 139/1
Sîne / Aşk: NAA. G. 36/4, NB. G. 798/7, NB. MF. 68, NK. G. 142/3.
Sîne / Derûn: NAA. G. 36/4, NAA. G. 106/1, FK. G. 125/1, FK. G. 213/3, NB. G. 599/9.
Sîne / Gamze: NF. K. 52/49
Sîne / Muhabbet: NB. G. 267/4,
Sîne / Ney: GE. 412/3, GE. 532/5,
Sîne / Nigâh: NB. G. 609/2
Sîne / Peykân: NB. G. 297/2
Sîne / Safâ: FK. G. 111/4, FK. G. 157/3, NF. K. 40/22,
Sîne / Tasfiye: NF. G. 71/2, NB. G. 422/6, NM. 98/3, NK. G. 142/3.
Sîne / Tecellî: FK. G. 125/1, NK. G. 142/3,
Sîne / Tekye: NB. G. 70/3,
Sîne / Yanma: NB. G. 634/2, NM. 98/3

Âteş-i sîne: GE. 222/5, NF. G. 28/5
Âyîne-i sîne: FK. G. 2/3, NF. K. 40/22,
Dâğ-ı sîne: NB. G. 733/4
Derûn-ı dâğ-ı sîne: NB. MU. 139/1
Derûn-ı sîne: NAA. G. 36/4, NAA. G. 106/1, FK. G. 125/1, FK. G. 213/3, NB. G. 599/9,
Gılâf-ı sîne: NK. G. 180/2
Hitta-ı sîne: NB. G. 851/4,
Leğen-i Sîne: NB. G. 548/4,
Mahzen: NK. G. 142/3,
Mahzen-i sîne: NF. K. 45/32
Na'l-i sîne: NF. K. 52/49
Sâha-ı sîne: NB. G. 70/3,
Sarây-ı sîne: NB. G. 227/5
Sîne-bâz: NB. G. 821/8
Sîne-figâr: NK. K. 2/19
Sîne-i âşık: NK. G. 117/3,
Sîne-i âyîne: NF. K. 13/3,
Sîne-i cânân: NB. G. 605/1
Sîne-i mûr: NF. K. 3/25
Sîne-i pür-dâğ: NF. 12/36, NF. G. 47/4
Sîne-i pür-sûz: FK. G. 282/1
Sîne-i pür-tâb: MST. 2/23,
Sîne-i sad-çâk: NB. G. 689/6
Sîne-i sâdık: GE. 514/1, GE. 532/5,
Sîne-i sâf: FK. KT. 1/15
Sîne-i sîmîn: NB. G. 69/2
Sîne-i uşşâk: NB. G. 536/2,
Sîne-i zamîr: FK. G. 54/4
Sîne-sâf: FK. G. 111/4,

Sîne-sûz: FK. K. 1/11
Sûz-ı sîne: NB. G. 377/4, NK. G. 161/4

CENÂN: AÖ. 923/1, NM. 189/1,

ZAMÎR: NF. K. 36/21, NF. TK. 1/6, NB. K. 16/28, NB. K. 16/73.

2.42. KEMÂL: NAA. K. 2/30, GE. 638/3, NF. K. 11/49, ÜS. 97/5, ÜS. 197/5, NM. 87/5, SG. 20/1

Kemâl / Ahlâk-ı Hamîde: SG. 91/6

Kemâl / Akıl: NF. K. 21/22

Kemâl / Âkil: AÖ. 527/17

Kemâl / Aşk: GE. 199/5

Kemâl / Aybı Gizleme: ÜS. 94/1

Kemâl / Câhil: NB. R. 194/1

Kemâl / Cemâl: SG. 20/2

Kemâl / Dervîş: NK. MST. 1/10

Kemâl / Ehl-i Hâl: NAA. MH. 3/9, NK. K. 22/36

Kemâl / Elest: AÖ. 502/5

Kemâl / Ezel: ÜS. 16/6

Kemâl / Fazilet / Hüner / Hilm / Hayâ / Edeb / Vakâr: NB. K. 15/59

Kemâl / Harâbâtî: NB. M. 9/97

Kemâl / Hicâb: NAA. G. 55/4

Kemâl / Hüsn: GE. 204/4, GE. 244/1

Kemâl / İlim: NAA. H. 15/4

Kemâl / İrfân: GE. 454/4

Kemâl / Kıyâfet: NB. G. 430/10

Kemâl / Kulluk: NAA. G. 55/4

Kemâl / Mey: ÜS. 16/6

Kemâl - Nedâmet / Kâmil - Câhil: AÖ. 503/2,

Kemâl / Pîr: SG. 78/3

Kemâl / Sâlik: NM. 79/12

Kemâl / Tâlib: SG. 91/6

Kemâl / Ta'n: NB. G. 859/5

Kemâl / Yiğit: ÜS. 175/8

Kemâl / Teslimiyet: NM. 183/8

Kemâl / Zevâl: GE. 171/5, GE. 207/4, GE. 213/5, NB. G. 215/2, AÖ. 1366/2

Ashâb-ı kemâl: NB. KT. 62/2,

Ehl-i kemâl: AÖ. 109/1, GE. 757/4, NF. K. 39/38, NB. G. 511/5, NK. 13/44, NK. K. 23/33, NK. K. 24/5, NK. K. 37/14,

Erbâb-ı kemâl: NB. R. 131/1, NB. MF. 12, AÖ. 587/3,

Gencîne-i kemâl: NK. K. 22/36

Kemâl bulmak: SG. 91/6,

Kemâl ehli: NAA. MH. 3/9, GE. 716/5, NM. 172/1,

Kemâl sâhibi: ÜS. 16/6,

Kemâlât: AÖ. 503/2, ÜS. 175/8, NM. 183/8, NM. 183/8,

Kemâlât-ı Hudâ: SG. K. 1/34,

Kemâle ermek: NAA. G. 55/4, GE. 454/4,

Kemâl-i ârifân: NAA. G. 105/1,

Kemâli artırmak: NAA. K. 2/30,

Kemâl-i sîr-ı insân: NAA. G. 149/5.

2.43. KERÂMET, İSTİDRÂÇ

KERÂMET: NAA. G. 44/6, NF. K. 30/48, NF. K. 31/52, NF. K. 31/53, NF. KK. 3/9, NB. K. 14/61.

Kerâmet / Âşık: AÖ. 218/1, AÖ. 151/2,

Kerâmet / Evliyâ: NAA. G. 170/8, NB. G. 2/2, ÜS. 55/3, ÜS. 84/11.

Kerâmet / Hacı Bektâş-ı Velî: AÖ. 893/3.

Kerâmet / Halvet: NM. 103/3,

Kerâmet / İlim: AÖ. 196/2

Kerâmet / İnsân-ı Kâmil: NAA. G. 5/14

Kerâmet / Kâmil: NM. 94/7

Kerâmet / Keşf: AÖ. 151/2, SG. 6/7

Kerâmet - Keşf / Mevlânâ: NB. T. 52/3

Kerâmet / Kimyâ: GE. 538/3

Kerâmet / Münkir: ÜS. 55/3

Kerâmet / Riyâ: NB. G. 430/5

Kerâmet / Şeyh: NB. G. 61/6, NB. G. 433/4, NB. R. 88/1-2.

Kerâmet / Tekye: NB. R. 88/1-2,

Kerâmet / Vahdet: SG. 6/7,

Kerâmet / Velî: ÜS. 13/13

Kerâmet / Zâhid: AÖ. 218/1

Kerâmet / Zühed: NB. G. 698/5, NB. R. 88/1-2.

Sâhib-kerâmet: GE. 637/3, ÜS. 13/13,

Kerâmetlenmek: GE. 538/3

Kerâmet lokması: AÖ. 1/14,

Kerâmet-i evliyâ: ÜS. 84/11

Sîr-ı kerâmet: ÜS. 165/1.

EHL-İ KERÂMET: GE. 59/3, AÖ. 173/36, AÖ. 196/2, ÜS. 13/13

Ehl-i Kerâmet / Hacı Bektâş-ı Velî: GE. 637/3,

Kerâmet ehli: GE. 59/3,

KERÂMET ÇEŞİTLERİ:

Aslana binme: FK. G. 109/4

Azı çok etme: NB. G. 2/2

Don değiştirme: GE. 233/5,

Eşyâya tasarruf etme: NAA. G. 170/8

Göge Ağma: NAA. G. 134/5,

Ölüleri diriltme: NAA. G. 5/14, NAA. G. 34/8, NAA. G. 82/7,

NAA. G. 109/11, GE. 521/3, NM. 94/7, NM. 94/8.

Ölü kalpleri diriltme: NAA. G. 19/8, NAA. G. 134/3, GE. 62/2,

GE. 361/2, AÖ. 143/1, NM. 94/2,

NM. 181/1, SG. 90/4, SG. 90/14.

Su üzerinde yürüme: NB. G. 61/6

Suya seccâde serme: NB. G. 489/9

Yola getirme: AÖ. 1070/3.

İSTİDRÂÇ: GE. 476/4,

İstidrâç / Mekkî: NM. 32/2

Müstedric: NM. 32/3

2.44. KEŞF, MÜKÂŞEFE

KEŞF: ÜS. 140/6

Keşf / Âşık: NAA. G. 32/1, NB. G. 242/6,

Keşf / Aşk: ÜS. 27/6

Keşf / Bâtın: ÜS. 27/6

Keşf / Câhil: AÖ. 368/1,

Keşf / Cemâl: NM. 124/3, SG. 85/4

Keşf / Ders: ÜS. 81/2

Keşf / Esrâr: NAA. G. 188/15, GE. 170/3, NB. G. 50/10, NB. G. 141/4, SG. 27/14, SG. 43/4, SG. 43/25, NK. MST. 6/5
Keşf / Gayr: ÜS. 162/4
Keşf / Gönül: SG. 6/7,
Keşf / Hakkalyakîn: ÜS. 140/6
Keşf / Hikmet: NB. G. 141/4,
Keşf / İlham: ÜS. 81/2
Keşf / İrfân: SG. 27/14
Keşf / Kerâmet: AÖ. 151/2, SG. 6/7, SG. 62/3
Keşf - Kerâmet / Mevlânâ: NB. T. 52/3
Keşf / Ledün: ÜS. 12/6
Keşf / Mest: NF. K. 50/17,
Keşf / Mukarreb: ÜS. 27/6
Keşf / Münkîr: ÜS. 174/7
Keşf / Nâdân: ÜS. 111/6
Keşf / Nikâb: SG. 51/6
Keşf / Mürşîd: SG. 90/6
Keşf / Râz: NAA. G. 40/2, NAA. G. 193/8, NAA. G. 206/5, GE. 11/3, GE. 56/1, GE. 87/4, GE. 187/3, FK. G. 44/2, FK. G. 275/2, FK. G. 279/3, NF. K. 50/17, NF. G. 97/3, NF. G. 107/6, NF. G. 115/1, AÖ. 339/4, SG. 45/2, NK. G. 115/1, NK. G. 348/1.
Keşf / Sır: NAA. G. 32/1, NF. K. 50/17, ÜS. 111/6, NM. 185/6, SG. K. 1/9, SG. 43/25.
Keşf / Sohbet: SG. 45/2,
Keşf / Tarîkat: ÜS. 174/7
Keşf / Vahdet: SG. 27/14
Keşf / Yûnus Emre: AÖ. 1422/25
Tarîkat keşfi: ÜS. 174/7
Keşf-i râz: NAA. G. 40/2,
Keşf-i esrâr: GE. 170/3, SG. 43/25, NK. MST. 6/5,
Râzî keşf etmek: FK. G. 279/3,
Keşf-i râz: NAA. G. 40/2, NAA. G. 193/8, NAA. G. 206/5, GE. 56/1, GE. 87/4, GE. 187/3, FK. G. 44/2, NF. G. 97/3, NF. G. 107/6, NF. G. 115/1, AÖ. 339/4, NK. G. 115/1, NK. G. 348/1,
Keşfullâh: ÜS. 162/4,

FÂŞ:

Fâş / Aşk: FK. MST. 3/6/9, FK. MST. 3/6/10, FK. G. 173/5.
Fâş / Erkân: ÜS. 194/9
Fâş / Esrâr: NM. 177/3
Fâş / Râz: NAA. H. 12/5, FK. MST. 3/2/6, FK. MST. 4/1/3, FK. MST. 5/5/3, FK. G. 11/5, FK. G. 89/5, FK. G. 144/19, FK. G. 179/2, AÖ. 79/5, AÖ. 805/3, AÖ. 1017/a-4, AÖ. 1017/b-4, AÖ. 1252/1, ÜS. 48/10, ÜS. 52/1, ÜS. 174/8, NM. 3/4, SG. 40/7.
Fâş / Sır: NAA. MH. 2/13, NAA. MH. 3/2, NAA. G. 8/7, NAA. G. 114/3, GE. 238/4, GE. 258/3, FK. G. 11/5, FK. G. 27/2, GE. 581/1, AÖ. 109/1, AÖ. 200/3, AÖ. 409/3, AÖ. 497/19, AÖ. 584/4, AÖ. 598/1, AÖ. 701/4, AÖ. 802/2, AÖ. 1025/3, AÖ. 1206/4, AÖ. 1276/2, ÜS. 81/3, ÜS. 99/6, ÜS. 175/6, NM. 16/2,

NM. 66/1, NM. 75/7, NM. 107/5, NM. 142/8, NM. 177/3, SG. 66/5.

İFŞÂ:

İfşâ / Râz: FK. G. 6/2, FK. G. 277/5
İfşâ / Sır: NAA. G. 34/10, NAA. G. 109/1, GE. 643/1

2.45. KULLUK, UBÛDİYET:

KULLUK: NAA. G. 109/3, NAA. G. 147/7, NAA. G. 147/4, NAA. G. 148/4, NAA. H. 18/5, SG. 74/2
Kulluk / Fenâ - Bekâ: NAA. G. 52/8
Kulluk / Hicâb: NAA. G. 55/4
Kulluk / Kemâl: NAA. G. 55/4

UBÛDİYYET:

NAA. G. 22/2, NAA. G. 192/9, NAA. G. 200/3,
Ubûdiyyet / Hodbîn: NAA. G. 192/9
Ubûdiyyet / Rind - Kalender: NB. G. 294/1

2.46. LÂ, İLLÂ

LÂ: NAA. G. 35/4, ÜS. 47/12, NM. 6/7, NM. 6/7
Lâ / Fetih: NAA. G. 75/5
Lâ / Münkîr: ÜS. 161/6
Lâ / Nâdân: ÜS. 111/6
Lâ / Nâdân - Câhil: ÜS. 81/4
Lâ / Sivâ: SG. 94/9
Lâ / Vahdet: SG. 49/3
Lâ / Zâhid: ÜS. 157/7
Lâ ateşi: NAA. G. 27/2,
Lâ demek: ÜS. 46/8, ÜS. 72/6, ÜS. 111/6, ÜS. 157/7, ÜS. 161/6, SG. 49/3,
Lâ kelâm: ÜS. 47/12,
Tiğ-i lâ: NAA. G. 75/5,

İLLÂ:

NAA. G. 35/4, NAA. G. 84/2,
İllâ / Ârif: ÜS. 163/13
İllâ / Ders: ÜS. 163/13
İllâ / Mâsivâ: NAA. G. 27/2

LÂ - İLLÂ:

NAA. G. 191/8, ÜS. 47/3, ÜS. 100/2, NM. 138/10, SG. 16/3, SG. 35/4, SG. 102
Lâ - İllâ / Agyâr: NAA. G. 171/2
Lâ - İllâ / Ârif: SG. 25/1,
Lâ - İllâ / Bâzâr: ÜS. 31/2
Lâ - İllâ / Ene'l-Hak: NAA. G. 169/4
Lâ - İllâ / Esmâ - Müsemmâ: NAA. G. 86/4
Lâ - İllâ / Garîb: NAA. G. 24/2,
Lâ - İllâ / İsbât: AÖ. 478/5, SG. 43/3,
Lâ - İllâ / Kâmil: AÖ. 1046/6
Lâ - İllâ / Makâm: NAA. G. 103/6
Lâ - İllâ / Mâsivâ: NAA. G. 28/2
Lâ - İllâ / Münkîr - Mümin: ÜS. 40/10
Lâ - İllâ / Nefs: ÜS. 192/7
Lâ - İllâ / Nefs-i Emmâre: NAA. G. 28/2
Lâ - İllâ / Nefsi Bilmek: NAA. G. 168/5

Lâ - İllâ / Nefy u İsbât:

NAA. G. 166/1, NAA. G. 171/2
Lâ - İllâ / Perde: NAA. G. 86/4, NAA. G. 168/5, NAA. G. 125/7.
Lâ - İllâ / Şirk: SG. 1/6
Lâ - İllâ / Temâşâ: NAA. G. 166/2
Lâ - İllâ / Tevhîd: ÜS. 33/6
Lâ - İllâ / Varlık: NM. 107/1,
Lâ - İllâ / Zulmet: NAA. G. 168/5
Lâ deyip illâ dememek: ÜS. 31/2, ÜS. 33/6, ÜS. 192/7,
Lâ ve İllâ'ya düşmek: NAA. G. 35/3, SG. 44/2, SG. 56/12,
Lâ ve İllâ'yı bilmek: AÖ. 478/5,
Lâ ve İllâ'yı geçmek: NAA. G. 103/6, NM. 107/1,
Lâ'dan illâ'ya geçmek: NAA. G. 24/2, NAA. G. 86/4, NAA. G. 125/7, NAA. G. 144/9, NAA. G. 168/5, AÖ. 1046/6, ÜS. 100/2,
Lâ'dan İllâ'yı seçmek: NAA. G. 154/17, NAA. G. 169/4, NAA. G. 191/8

2.47. LÂ-MEKÂN, BÎ-NİŞÂN

LÂ MEKÂN: GE. 638/3, NF. K. 32/21, NB. G. 428/1, AÖ. 137/1, AÖ. 520/4, NM. 45/4, ÜS. 69/5, ÜS. 160/7, NK. K. 17/10
Lâ-mekân / Allah: NM. 35/5, NM. 37/5, NM. 45/4
Lâ-mekân / Ârif: ÜS. 33/12
Lâ mekân / Âşık: NAA. G. 39/7, GE. 97/5,
Lâ-mekân / Âşık - Aşk: ÜS. 31/3
Lâ mekân / Aşk: AÖ. 1392/3, ÜS. 180/8
Lâ-mekân / Bahr: ÜS. 114/1
Lâ mekân / Bî-mekân: NAA. G. 39/7,
Lâ mekân / Bî-nişân: ÜS. 74/2, ÜS. 126/2, ÜS. 161/5, NM. 152/2
Lâ-mekân - Bî-nişân / Allâh: AÖ. 443/7, NM. 156/2
Lâ-mekân - Bî-nişân / Ârif: ÜS. 33/5
Lâ-mekân - Bî-nişân / Âşık: ÜS. 38/3, ÜS. 107/7
Lâ-mekân - Bî-nişân / Aşk: ÜS. 157/8
Lâ-mekân - Bî-nişân / Cân: ÜS. 126/2
Lâ-mekân - Bî-nişân / Deryâ: ÜS. 111/7
Lâ-mekân - Bî-nişân / Gavvâs: ÜS. 111/7
Lâ-mekân - Bî-nişân / İnsân: SG. 89/4
Lâ-mekân - Bî-nişân / İsm-i Azam: ÜS. 157/11
Lâ-mekân - Bî-nişân / Kavgâ: ÜS. 144/4
Lâ-mekân - Bî-nişân / Küntü
Kenz: ÜS. 27/10
Lâ-mekân - Bî-nişân / Mâ-evhâ: AÖ. 443/7
Lâ-mekân - Bî-nişân / Seyr: ÜS. 87/6
Lâ-mekân - Bî-nişân / Seyr-i Maallâh: ÜS. 19/3
Lâ mekân / Araz - Cevher: FK. G. 5/2,

Lâ mekân / Dervîş: ÜS. 44/2
 Lâ-mekân / Deryâ: ÜS. 31/3
 Lâ-mekân / Fakr: NAA. G. 75/6,
 Lâ-mekân / Fenâ: ÜS. 119/2
 Lâ mekân / Gevher: ÜS. 33/12
 Lâ-Mekân / Hamr: NAA. G. 39/7
 Lâ-mekân / Hü mâ: SG. 20/3
 Lâ-mekân / İzâfât: NM. 150/7,
 Lâ-mekân / Kayd: NM. 150/7,
 Lâ-Mekân / Mahv: NF. K. 12/12
 Lâ-mekân / Menzil: NM. 178/9,
 Lâ-mekân / Mest: NAA. G. 75/6,
 Lâ mekân / Sâlik: AÖ. 996/6,
 Lâ mekân / Seyrân: ÜS. 28/1
 Bî-mekân: ÜS. 114/1, ÜS. 144/4,
 NM. 37/5, NM. 156/2 NM. 35/5,
 NM. 45/4,
 Hudâ-yı lâ-mekân: NAA. G. 167/3,
 Hü mâ-yı lâmekân: SG. 20/3,
 Lâ mekân (Allah): NAA. 126/1,
 NAA. G. 167/3, NAA. G. 189/4,
 AÖ. 443/7,
 Lâmekân bâzârı: ÜS. 33/5,
 Lâmekân deryâsı: ÜS. 31/3, ÜS.
 111/7,
 Lâmekân ehli: ÜS. 74/2,
 Lâmekân gevheri: ÜS. 33/12,
 Lâmekân ikfîmi: AÖ. 137/1, AÖ.
 1392/3, ÜS. 87/6,
 Lâmekân ili: AÖ. 996/6, ÜS. 38/3,
 NM. 150/7, NM. 177/2, NM. 178/9,
 Lâmekân sırrı: ÜS. 19/3,
 Lâmekân şehri: ÜS. 28/1, ÜS.
 157/11,
 Lâmekân tahtı: ÜS. 126/2,
 Lâ-mekân / Bî-mekân: NAA. G.
 39/7,
 Nişân-ı Lâmekân: ÜS. 69/5
 BÎ-NİŞÂN: NAA. G. 4/3, NAA. G.
 189/1, FK. G. 71/6, NM. 189/6,
 NM. 190/HAKİKAT EHLİNİN
 OLMAS NIŞANI NAKARATLI.
 Bî-nişân / Allah: NM. 35/1, NM.
 37/1, NM. 45/4, SG. 90/1, SG. 98/5,
 NK. MST. 6/3
 Bî-nişân / Âşık: FK. G. 112/4
 Bî-nişân / Âşık - Maşûk: ÜS. 109/2
 Bî-nişân / Aşk: ÜS. 109/2
 Bî-nişân / Gavvâs: ÜS. 39/2
 Bî-nişân / Makâm: NAA. G.
 175/10, NAA. G. 175/11.
 Bî-nişân / Menzil: NM. 185/7
 Bî-nişân / Muhakkak: NM. 190/5,
 Bî-nişân / Uzlet: NB. G. 238/10
 Bî-nişân / Vahdet: ÜS. 39/2
 Bî-nişân sırrı: ÜS. 19/3,
 Bî-nişân / Bî-mekân: ÜS. 144/4,
 NM. 152/2,
 Bî-mekân / Lâ-mekân: NAA. G.
 39/7,
 Nâm u nişân: ÜS. 39/2
 2.48. LEDÜN İLMİ: NAA. G.
 157/5, AÖ. 894/5, SG. 13/1, NK. K.
 2/26.
 Ledün / Âşık: ÜS. 65/4, ÜS. 142/2
 Ledün / Âşık - Maşûk: ÜS. 12/6
 Ledün / Aşk: AÖ. 200/5, ÜS. 89/3,
 SG. 88/2, ÜS. 179/19.
 Ledün / Bahr: ÜS. 96/8, ÜS. 97/8
 Ledün / Bâtn: ÜS. 22/5

Ledün / Câm: AÖ. 1241/3
 Ledün / Dehân: NM. 160/4
 Ledün / Dergâh: SG. 88/2
 Ledün / Ders: NAA. G. 122/4
 Ledün / Dert - Dermân: NM. 52/2
 Ledün / Er: AÖ. 238/2, ÜS. 197/5
 Ledün / Eroğlu: ÜS. 7/10
 Ledün / Esrâr: NM. 160/4
 Ledün / Fenâ: ÜS. 22/5
 Ledün / Feyz: ÜS. 97/8
 Ledün / Hakikat: NM. 160/4, SG.
 5/5, SG. 88/2.
 Ledün / Hâl - Kâl: NAA. G. 58/4,
 Ledün / Hızır: SG. 90/3
 Ledün / Hikmet: ÜS. 163/12
 Ledün / Hz. Ali: NK. K. 6/43
 Ledün / İlham: ÜS. 195/10
 Ledün / İlim - İrfân: NM. 14/4
 Ledün / İrfân: NAA. G. 58/4, ÜS.
 7/10, ÜS. 97/8, SG. 100/3,
 Ledün / Kâmil: ÜS. 197/5
 Ledün / Keşf: ÜS. 12/6
 Ledün / Küntü Kenz: ÜS. 7/10
 Ledün / Mârifet: SG. 5/5
 Ledün / Murâd-ı Kırmî: NAA. G.
 122/4
 Ledün / Mübtedâ: AÖ. 282/3
 Ledün / Münkir: NAA. G. 188/8
 Ledün / Mürşid: ÜS. 22/5, ÜS.
 55/2, SG. 90/3
 Ledün / Pîr: SG. 100/3,
 Ledün / Sâlik: NAA. G. 185/2
 Ledün / Sûfî: AÖ. 578/4.
 Ledün / Şems-i Tebrîzî: SG. 100/3,
 Ledün / Taklîd: SG. 10/1
 Ledün / Tâlib: SG. 5/5
 Ledün / Tevhîd: NAA. G. 27/3
 Ledün / Vahdet: NAA. G. 94/4,
 ÜS. 96/8
 Ledün / Vârid: ÜS. 195/10, NM.
 17/5
 Ledün / Zâhir - Bâtn: AÖ. 14/4,
 Ledün / Zevk: ÜS. 144/3
 Ledün / Zulmet: AÖ. 1241/3, NM.
 65/5
 İlm-i ledün: NAA. G. 60/12, NAA.
 G. 62/2, NAA. G. 94/4, NAA. G.
 178/1, NAA. G. 185/2, NAA. G.
 186/7, AÖ. 282/3, AÖ. 578/4, ÜS.
 22/5, ÜS. 34/5, ÜS. 55/2, ÜS. 142/2,
 ÜS. 197/5, NM. 17/5, NM. 36/4,
 NM. 52/2, NM. 65/5, SG. 88/2, NK.
 K. 2/26, NK. K. 6/43,
 İlm-i ledünnî: NAA. G. 58/4, NAA.
 G. 122/4, AÖ. 894/5, ÜS. 7/10, NM.
 160/4, SG. 88/2, SG. 100/3, SG.
 88/2,
 Ledün ilmi: NAA. G. 27/3, NAA.
 G. 157/5, NAA. G. 187/14, NAA.
 G. 188/8, NAA. G. 204/3,
 Ledün: AÖ. 14/4, AÖ. 1241/3, SG.
 5/5,
 Ledünnî ilm: AÖ. 200/5, AÖ.
 238/2, ÜS. 12/6, ÜS. 65/4, ÜS. 79/2,
 NM. 160/4, ÜS. 89/3, ÜS. 97/8,
 ÜS. 111/10, ÜS. 144/3, ÜS.
 179/19, ÜS. 195/10, SG. 13/1, SG.
 90/3,
 Ledünnî: ÜS. 69/1, ÜS. 96/8, ÜS.
 126/11, ÜS. 163/12, SG. 10/1

2.49. MAKSÛD: GE. 260/4, GE.
 590/3, NB. G. 781/2, AÖ. 580/13,
 ÜS. 5/1
 Maksûd / Âşık: NAA. G. 32/1,
 NAA. H. 8/1, GE. 148/2, NM.
 195/1
 Maksûd / Aşk: FK. G. 77/3
 Maksûd / Ehl-i Hâl: NM. 131/10,
 Maksûd / Esrâr: NAA. G. 174/2
 Maksûd / Fenâ: NAA. G. 102/5
 Maksûd / Gayr: NAA. G. 32/5
 Maksûd / Leb: NB. G. 287/4,
 Maksûd / Mansûr: NAA. G. 140/2
 Maksûd / Mârifet: NM. 3/5,
 Maksûd / Menzil: NAA. G. 52/5,
 NAA. G. 73/1, NAA. G. 96/1, NAA.
 G. 125/8, NAA. G. 146/6, NB. G.
 114/7.
 Maksûd / Sabır: AÖ. 1299/4, NM.
 3/5, NM. 97/4
 Maksûd / Tâlib: ÜS. 22/9
 Maksûd / Teennî: NM. 3/5, NM.
 97/4,
 Maksûd / Temâşâ: NB. G. 14/5
 Maksûd / Vası: NK. MST. 3/35,
 Maksûd / Yokluk - Varlık: NM.
 97/4
 Maksûd / Yûsuf - Züleyhâ: NB. G.
 782/5
 Maksûd / Zikir: AÖ. 362/2
 Cân-ı maksûd: NAA. G. 102/5,
 Maksûda ermek: NAA. G. 32/1,
 NAA. G. 174/2, GE. 260/4, AÖ.
 362/2, AÖ. 580/13, ÜS. 161/5, NM.
 131/10, NM. 195/1, FK. G. 77/3,
 Maksûdu bulmak: NB. G. 782/5,
 AÖ. 1299/4, NM. 3/5, NM. 97/4,
 Meclis-i maksûd: NB. G. 781/2,
 Menzil-i maksûd: NAA. G. 32/1,
 NAA. G. 52/5, NAA. G. 73/1, NAA.
 G. 96/1, NAA. G. 125/8, NAA. G.
 174/2, NB. G. 114/7, NB. G. 668/3,
 NB. G. 731/5, NB. R. 102/2, NK. G.
 372/4.
 Metâ-ı maksûd: NB. G. 868/5
 Sâlik-i maksûd: NB. G. 114/7,
 Tîr-i maksûd: NAA. G. 146/6,
 2.50. MÂSİVÂ, SİVÂ, GAYR
 MÂSİVÂ:
 Mâsivâ / Akıl: AÖ. 667/4
 Mâsivâ / Âşık: NM. 60/6
 Mâsivâ / Âşık - Aşk: NM. 108/1
 Mâsivâ / Âşık - Maşûk: NM.
 108/1, NM. 195/2
 Mâsivâ / Aşk: ÜS. 14/4, ÜS. 66/7,
 ÜS. 177/9, NM. 108/1, NM. 1/5,
 SG. 101/3.
 Mâsivâ / Âzâd: AÖ. 1072/1
 Mâsivâ / Bigâne: NM. 108/1
 Mâsivâ / Dervîş: ÜS. 44/11
 Mâsivâ / Dil: SG. 73/2
 Mâsivâ / Ehl-i Nazar: NB. R. 66/1-
 2,
 Mâsivâ / Er: AÖ. 238/2, AÖ. 667/4
 Mâsivâ / Firkat: ÜS. 5/6
 İrşâd / Gam: AÖ. 113/2,
 Mâsivâ / Gavvâs: ÜS. 39/2
 Mâsivâ / Gönül: AÖ. 508/1
 Mâsivâ / Halvet: SG. 75/2
 Mâsivâ / Halvetî: NK. G. 164/3,
 Mâsivâ / Hevâ: AÖ. 596/3

Mâsivâ / Hicâb: ÜS. 96/2
Mâsivâ / İrşâd: AÖ. 113/2,
Mâsivâ / Kâmil: ÜS. 30/3
Mâsivâ / Kayd: AÖ. 1111/3
Mâsivâ / Keder: NK. G. 164/3,
Mâsivâ / Kesret: NAA. G. 75/4
Mâsivâ / Küdûret: AÖ. 596/3
Mâsivâ / Lâ- İllâ: NAA. G. 28/2
Mâsivâ / Merdâne: ÜS. 30/3
Mâsivâ / Mücâhede: ÜS. 153/2
Mâsivâ / Müşâhade: NB. G. 367/13,
Mâsivâ / Nakş: NB. G. 367/13, AÖ. 1/9, AÖ. 125/5, AÖ. 350/2, AÖ. 805/1, AÖ. 1072/2
Mâsivâ / Nefs: ÜS. 5/6
Mâsivâ / Pas: AÖ. 195/1
Mâsivâ / Perde: AÖ. 125/5, ÜS. 11/8, ÜS. 176/8
Mâsivâ / Pîr: SG. 78/6,
Mâsivâ / Renk: ÜS. 39/2
Mâsivâ / Sâdık: ÜS. 156/8
Mâsivâ / Seyr-i Maallâh: ÜS. 176/8
Mâsivâ / Taalluk: AÖ. 137/2, AÖ. 238/2, AÖ. 596/2, AÖ. 1111/3.
Mâsivâ / Târikat: AÖ. 345/2
Mâsivâ / Tasfiye: NAA. K. 2/42, NAA. K. 2/45, NAA. G. 14/6, NAA. G. 28/2, NAA. G. 168/3, AÖ. 195/1, AÖ. 238/2, AÖ. 805/1, AÖ. 1072/1, AÖ. 1111/3, ÜS. 44/11, ÜS. 69/2, ÜS. 93/11, ÜS. 153/2, ÜS. 156/8, SG. 67/3, SG. 75/2, SG. 77/5.
Mâsivâ / Terk: AÖ. 137/2, AÖ. 319/3, AÖ. 345/2, AÖ. 452/1, AÖ. 596/2, AÖ. 805/1, AÖ. 1072/1, AÖ. 1111/3, ÜS. 44/11, ÜS. 66/7, ÜS. 97/6, NM. 60/6, NM. 195/2.
Mâsivâ / Tevhîd: NAA. G. 28/2, NM. 60/6
Mâsivâ / Vahdet: ÜS. 39/2
Mâsivâ / Yanma: ÜS. 177/9
Mâsivâ / Zâkir: SG. 101/3
Mâsivâ / Zulmet: AÖ. 1/9,
İllet-i mâsivâ: NK. G. 164/3,
Kâfile-i mâsivâ: NB. G. 819/2,
Mâsivâ eğlencesi: NM. 60/6,
Mâsivâ kaydı: AÖ. 1111/3,
Mâsivâ kayd: AÖ. 319/3,
Mâsivâ nakş: AÖ. 350/2, AÖ. 805/1, AÖ. 1072/2,
Mâsivâ pası: AÖ. 195/1
Mâsivâ perdesi: ÜS. 11/8, ÜS. 176/8,
Mâsivâ rengi: ÜS. 39/2, ÜS. 44/11,
Mâsivâ sevdâsı: ÜS. 30/3,
Mâsivâdan el çekmek: AÖ. 345/2,
Mâsivallâh: ÜS. 96/2, ÜS. 97/6,
Mâsivâyâ aldanmamak: ÜS. 5/6,
Mâsivâ-yı kesret: NAA. G. 75/4,
Müşâhade-i mâsivâ: NB. G. 367/13,
Nakş-ı mâsivâ: AÖ. 125/5,
SİVÂ:
Sivâ / Bahr: NM. 4/5
Sivâ / Dil: NB. G. 803/5,
Sivâ / Gönül: SG. 5/6
Sivâ / Halvet: NM. 42/3,
Sivâ / Hevâ: AÖ. 5/1, NM. 105/1

Sivâ / Jeng: NK. G. 18/1,
Sivâ / Lâ: SG. 94/9
Sivâ / Muvahhid: SG. 1/4
Sivâ / Nakş: AÖ. 5/1
Sivâ / Tasfiye: NB. G. 29/4, NM. 124/5
Sivâ / Terk: GE. 490/5, NB. K. 3/12, NM. 4/5, NM. 42/3, NM. 158/1.
Sivâ / Üryân: NB. K. 3/12
Sivâ / Zâhid: NK. G. 18/1
Jeng-i sivâ: NK. G. 18/1,
Nakş-ı sivâ: AÖ. 5/1,
Sivâ-yı Hak: SG. 5/6,
Terk-i sivâ: NB. K. 3/12,
GAYR: NAA. K. 2/42, NAA. G. 128/4, NAA. G. 196/7, GE. 104/1, GE. 182/2, GE. 260/2, NB. G. 259/3, NB. G. 572/1, NB. R. 77/2, ÜS. 89/5, ÜS. 156/5, SG. 49/7.
Gayr / Aref: NAA. K. 3/14
Gayr / Ârif: NAA. G. 201/3, ÜS. 72/2, ÜS. 128/3, SG. 71/5.
Gayr / Aşk: ÜS. 31/4, NM. 1/1, NM. 77/1, NM. 93/1, NM. 142/6, SG. 6/9, SG. 67/2, SG. 86/3.
Gayr / Âşık: NB. G. 366/1,
Gayr / Âşık - Maşûk: ÜS. 45/3
Gayr / Dermân: GE. 95/3,
Gayr / Dert: ÜS. 109/4
Gayr / Dert - Dermân: GE. 643/4
Gayr / Dervîş: ÜS. 53/8
Gayr / Dil: ÜS. 93/10, NK. G. 50/4
Gayr / Fâriğ: ÜS. 95/14
Gayr / Keşf: ÜS. 162/4
Gayr / Maksûd: NAA. G. 32/5
Gayr / Mihmân: ÜS. 67/7
Gayr / Muhabbet: NAA. G. 37/5, NAA. H. 11/1, NAA. H. 11/3, GE. 20/3, NB. G. 883/1, AÖ. 12/1, ÜS. 5/7, ÜS. 10/4, ÜS. 90/11, ÜS. 110/2, ÜS. 138/8, ÜS. 156/3
Gayr / Mücâhede: ÜS. 155/2
Gayr / Pîr: SG. 52/5, SG. 52/6
Gayr / Sâdık: GE. 219/4,
Gayr / Sâlik: ÜS. 40/4
Gayr / Sohbet: SG. 46/1,
Gayr / Süfi: SG. 25/7, SG. 71/5
Gayr / Sebepler: NAA. G. 54/5, NB. G. 426/5,
Gayr / Şem - Pervâne: ÜS. 114/10
Gayr / Şirk: SG. 25/7
Gayr / Şirk-i Ahfâ: NAA. G. 32/5
Gayr / Tâlib: NAA. G. 54/1
Gayr / Tasfiye: NAA. G. 125/7, ÜS. 54/6, ÜS. 40/14, ÜS. 93/10, ÜS. 126/2, ÜS. 140/8.
Gayr / Tefekkür: ÜS. 70/4
Gayr / Terk: NAA. G. 10/2, NAA. G. 32/5, NAA. G. 41/3, NAA. G. 54/2, NAA. G. 58/3, NAA. G. 168/3, NAA. G. 174/2, NAA. G. 183/2, NAA. G. 201/3, GE. 208/3, NB. G. 366/1, ÜS. 36/1, ÜS. 54/6, ÜS. 66/4, ÜS. 67/7, ÜS. 114/10, NM. 77/1, NM. 68/4, NM. 108/4, ÜS. 109/4, ÜS. 162/4, SG. 6/9, SG. 67/2, SG. 71/5.
Gayr / Üryân: ÜS. 67/7
Gayr / Vasl: NAA. G. 174/3, NAA. G. 185/4, NAA. H. 15/4, NM. 77/1.

Gayr / Vahdet - Kesret: NAA. G. 183/2
Gayr / Visâl: NAA. G. 174/3
Gayr / Vuslat: NAA. G. 10/2, NAA. H. 15/3
Gayr / Zikir: ÜS. 70/4, ÜS. 110/3
Gayrdan el çekmek: NAA. G. 32/5, NAA. G. 174/3, NAA. H. 15/3, NB. G. 366/1, ÜS. 36/1, ÜS. 54/6, ÜS. 109/4, NM. 108/4,
Gayr-ı Hak'tan el çekmek: NAA. G. 10/2, NAA. G. 41/3, NAA. G. 54/2, NAA. G. 168/3, NAA. G. 174/2, NAA. G. 185/4, NAA. G. 201/3, NM. 68/4,
Gayrı Terk: NAA. G. 58/3, NAA. G. 183/2, GE. 208/3, ÜS. 66/4, ÜS. 162/4, NM. 77/1, SG. 67/2, SG. 71/5
Gayrullâh: ÜS. 67/7, ÜS. 89/5
2.51. MAZHAR: NF. K. 32/14
Mazhar / Cemâl: GE. 517/3, NM. 124/1
Mazhar / Cemâl - Celâl: NAA. G. 68/3
Mazhar / Hz. Muhammed: SG. 66/1,
Mazhar / İnsân: NM. 186/8, SG. K. 1/34, SG. 108/4
Mazhar / Kalp: ÜS. 35/5
Mazhar / Küntü Kenz: ÜS. 7/2, ÜS. 13/10, ÜS. 16/7, ÜS. 33/8, ÜS. 39/4
Mazhar / Murâd-ı Kırmî: NAA. G. 44/1
Mazhar / Nakş - Nakkâş: NB. G. 296/6,
Mazhar / Pîr: NAA. G. 44/1, SG. 78/3
Mazhar / Sır: NF. K. 55/10, ÜS. 7/3, ÜS. 126/13, SG. 1/13.
Mazhar / Mürşid: NAA. G. 68/3, NAA. G. 122/3, SG. 90/3
Mazhar / Nûr: NK. G. 153/1
Mazhar / Enbiyâ: ÜS. 3/12, NM. 137/6
Mazhar / Evliyâ: ÜS. 3/12, NM. 137/6
Mazhar / Asfiyâ: ÜS. 3/12
Mazhar / Etkiyâ: ÜS. 3/12
Mazhar / Tecellî: NM. 124/1, NK. G. 153/1,
Mazhar / Vech: ÜS. 3/12
Mazhar / Zâhid: SG. 56/6, SG. 56/7
Mazhar-ı Ehad: NF. K. 55/10,
Mazhar-ı Hak: NAA. G. 122/3, NAA. G. 148/10, SG. 66/1, SG. 78/3,
Mazhar-ı Hû: SG. 56/6,
Mazhar-ı peygamber: NAA. G. 203/8
Mazhar-ı Rab: NF. K. 32/14
Mazhar-ı Sübhân: ÜS. 7/3,
Küntü kenz mazharı: ÜS. 7/2, ÜS. 13/10, ÜS. 16/7, ÜS. 33/8, ÜS. 39/4.
2.52. MECMÂÛ'L-BAHREYN, MECMÂÛ'L-EZDÂD:
MECMÂÛ'L-BAHREYN: NM. 113/3, SG. 89/2, SG. 103/3

MECMÂÜ'L-EZDÂD:

Mecmâü'l-Ezdâd / Muvahhid: SG. 40/6

2.53. **MEDLÛL:** FK. MST. 2/7/8, NB. G. 515 / 8

2.54. MELÂMET, TA'N

MELÂMET: GE. 209/4, GE. 371/3, GE. 612/3, NB. G. 32/MELÂMET REDİFLİ.

Melâmet / Âh: FK. G. 242/5
Melâmet / Ar - Nâmûs: AÖ. 1033/2, NM. 189/3,

Melâmet / Âsâ: SG. 27/8,
Melâmet / Âşık: GE. 378/3, FK. G. 267/5, NM. 6/5

Melâmet / Aşk: GE. 6/4, FK. G. 166/5, NF. G. 50/4, NB. G. 536/4, AÖ. 908/4, AÖ. 1396/3, AÖ. 1396/4, ÜS. 160/2, ÜS. 182/4, SG. 22/9.

Melâmet / Bâde: SG. 27/8
Melâmet / Bâzâr: NB. G. 350/2, NB. G. 880/2

Melâmet / Burunsuz Mevlevî: NB. T. 18/1, NB. T. 18/2

Melâmet / Dert: AÖ. 139/4, ÜS. 45/3

Melâmet / Destâr: GE. 874/3,
Melâmet / Dil: NF. G. 32/4, NB. G. 624/3, NB. G. 880/2.

Melâmet / Elem: GE. 28/4

Melâmet / Gam: AÖ. 158/5

Melâmet / Garîb: GE. 10/1
Melâmet / Hırka: GE. 380/2, GE. 874/3, AÖ. 1033/2, NM. 189/3, AÖ. 1159/2.

Melâmet / Kıryâfet: SG. 27/8,
Melâmet / Mecnûn - Ferhâd: NB. G. 880/2

Melâmet / Mûsâmaha: SG. 30/3

Melâmet / Nefs: NB. G. 63/2

Melâmet / Seng: GE. 165/2, GE. 611/2, FK. K. 15/16, FK. G. 166/5 , FK. G. 242/5, SG. 30/3, NK. G. 267/7, NK. G. 291/5

Melâmet / Süffi: SG. 30/3
Melâmet / Rind: NF. G. 50/4, SG. 27/8, NK. G. 365/5

Melâmet / Rûsvâ: SG. 27/8

Melâmet / Sahrâ: NAA. G. 154/10, GE. 465/1

Melâmet / Seyyâh: AÖ. 128/3

Melâmet / Şöhret: NM. 189/3

Melâmet / Tâc: GE. 574/3

Melâmet / Takvâ: GE. 574/3

Melâmet / Ta'n: FK. G. 144/16, NB. G. 32/4

Melâmet / Üryân: NB. G. 326/2

Melâmet / Zünnâr: GE. 574/3

Bâr-ı melâmet: NB. G. 32/1

Bâzâr-ı melâmet: NB. G. 350/2, NB. G. 880/2,

Dâğ-ı melâmet: NB. G. 536/4,

Dest-i melâmet: FK. K. 15/36, NB. TH. 3/5,

Ehl-i melâmet: FK. G. 246/5,

Güftâr-ı melâmet: NB. G. 32/4,

Gülvâr-ı melâmet: NB. G. 32/2

Hâr-ı melâmet: NB. G. 32/1

Kuhsâr-ı melâmet: NB. G. 32/3

Künc-i melâmet: GE. 10/1, AÖ. 1136/4,

Melâmet bezmi: NB. T. 18/2

Melâmet câmesi: AÖ. 139/4,

Melâmet defteri: AÖ. 158/5,

Melâmet dumanı: AÖ. 1327/5,

Melâmet elbisesi: ÜS. 182/4,

Melâmet hırkası: GE. 380/2, GE. 574/3, GE. 612/3, GE. 874/3, AÖ. 1033/2, AÖ. 1159/2, NM. 189/3,

Melâmet kisvesi: ÜS. 160/2,

Melâmet râhi: AÖ. 1068/3, AÖ. 1396/4,

Melâmet sahrâsı: GE. 465/1,

Melâmet semti: AÖ. 128/3,

Melâmet sengi: NK. G. 291/5,

Melâmet şehri: AÖ. 1140/1, AÖ. 1396/3,

Melâmet taşı: GE. 165/2, GE. 611/2,

Melâmet zincîri: GE. EŞ. 8/3,

Melâmet-dîde: NF. K. 17/21

Melâmet-ger: FK. G. 144/16,

Melâmî zümresi: SG. 48/18,

Meydân-ı melâmet: NB. T. 18/1, NB. T. 18/2,

Nâmûs-ı melâmet: NB. G. 297/4,

Rind-i melâmet-zede: NF. G. 50/4

Rind-i melâmet-zede: NF. G. 50/4,

Sahrâ-yı melâmet: NAA. G. 154/10,

Seng: GE. 571/2,

Seng-i haset: NB. G. 592/4,

Seng-i melâmet: FK. K. 15/16, FK. G. 166/5, FK. G. 242/5, SG. 30/3, NK. G. 267/7,

Seng-i sitem: NB. G. 658/2,

Seng-i ta'n-ı adâ: GE. 97/4 ,

Sevdâ-yı melâmet: AÖ. 298/5 ,

Seyl-i melâmet: NB. G. 624/3,

Taş atma: NAA. G. 63/4, AÖ. 281/4, ÜS. 163/1

Uşşâk-ı melâmet-zede: FK. G. 267/5,

Vâdf-i melâmet: FK. G. 61/8,

TA'N: GE. 24/3, GE. 2/3, GE. 17/1, GE. 165/4, AÖ. 406/3, ÜS. 138/1, NM. 177/2.

Ta'n / Âbid: AÖ. 479/3,

Ta'n / Abâ: GE. 815/1

Ta'n / Ağyâr: FK. G. 127/6, NB. G. 32/4, AÖ. 281/2.

Ta'n / Akal: ÜS. 166/3,

Ta'n / Ârif: NM. 145/3

Ta'n / Âşık: GE. 299/4, NF. G. 90/1

Ta'n / Âşık - Maşuk: ÜS. 131/1

Ta'n / Aşk: GE. 233/3, AÖ. 477/3, ÜS. 83/2, ÜS. 166/41

Ta'n / Cevr: AÖ. 916/2

Ta'n / Cünûn: NB. G. 549/6

Ta'n / Dervîş: GE. 299/4

Ta'n / Dîvâne: GE. 491/1, FK. G. 102/7

Ta'n / Ehl-i Dil: FK. G. 175/6, NK. G. 49/1

Ta'n / Fâkih: FK. G. 102/7

Ta'n / Fârîğ: NB. G. 298/1

Ta'n / Fâsik: GE. 299/4

Ta'n / Fenâ ender Fenâ: ÜS. 33/8

Ta'n / Feyz: SG. 1/12

Ta'n / Gam: NB. R. 202/2

Ta'n / Harâbât Ehli: AÖ. 1270/1,

Ta'n / Harâbâtî: NB. M. 9/100

Ta'n / Hasûd: NB. G. 479/1, AÖ. 281/4, SG. 15/6

Ta'n / Hayrân: AÖ. 584/2

Ta'n / İbrâhim Edhem: NB. G. 492/3

Ta'n / İmân: ÜS. 131/1

Ta'n / İşret: NB. G. 465/7

Ta'n / Kâfir: ÜS. 166/3

Ta'n / Kemâl: NB. G. 859/5

Ta'n / Mecnûn: GE. 491/1

Ta'n / Melâmet: FK. G. 144/16, NB. G. 32/4.

Ta'n / Mest: GE. 491/1

Ta'n / Mestâne: AÖ. 1006/2

Ta'n / Mey: GE. 491/1, FK. G. 102/7

Ta'n / Muhabbet: GE. 743/3, AÖ. 586/1

Ta'n / Münkir: GE. 571/2, ÜS. 66/5

Ta'n / Peymâne: AÖ. 1025/1

Ta'n / Put: FK. G. 91/6

Ta'n / Rind: FK. G. 91/6, NB. G. 672/3, AÖ. 278/2, AÖ. 1025/1, NK. G. 365/5.

Ta'n / Sabır: AÖ. 896/1

Ta'n / Seng: GE. 97/4 , NB. G. 460/3, NB. G. 476/6, NB. G. 549/6, NB. G. 672/3, NB. G. 843/3, NB. R. 202/2, AÖ. 281/2, AÖ. 896/1.

Ta'n / Süffi: FK. G. 91/6 , AÖ. 1025/1, SG. 1/12

Ta'n / Şeyh: AÖ. 479/3,

Ta'n / Tahammül: NB. G. 479/1, NB. G. 672/3

Ta'n / Üstâd: AÖ. 1270/1,

Ta'n / Vahdet: SG. 1/12

Ta'n / Vâiz: GE. 379/1, GE. 743/3,

Ta'n / Zâhid: NAA. G. 63/4, GE. 491/1, GE. 743/3, FK. G. 102/7, FK. G. 175/6, NB. G. 298/1, NB. G. 780/1, AÖ. 278/2, AÖ. 584/2, AÖ. 1006/2, AÖ. 1025/1, AÖ. 1270/1, ÜS. 166/3, NM. 145/3, NM. 158/4.

Ta'n / Zâhid - Zühd: AÖ. 586/1

Ta'n / Zikir: ÜS. 66/5

Ta'n / Zulüm: NB. G. 479/1

Dillemek: GE. 815/1,

Hedef-i Ta'ne: NB. G. 465/7

Seng-i ta'n-ı ağyâr: AÖ. 281/2,

Seng-endâz-ı ta'n: NB. G. 476/6,

Seng-i ta'n: NB. G. 460/3, NB. G. 672/3, NB. R. 202/2, AÖ. 896/1,

Seng-i ta'n-ı a'dâ: GE. 97/4

Seng-i ta'n-ı bed-gûyân: NB. G. 843/3,

Seng-i ta'n-ı nâs: NB. G. 549/6,

Ta'n-ı a'dâ: GE. 778/1, AÖ. 21/2, AÖ. 874/3

Ta'n-ı ağyâr: FK. G. 127/6,

Ta'n-ı âlem: AÖ. 916/2,

Ta'n-ı rakîb-i hîle-gûr: FK. G. 7/3,

DAHL:

Dahl / Hasûd: NF. K. 10/47, NF. G. 100/6

Dahl / Süffi: AÖ. 1039/3.

Dahhâl: ÜS. 40/5

2.55. MÜCÂHEDE, RİYÂZET, PERHÎZ

MÜCÂHEDE:

Mücâhade / Ağyâr - Yâr: NF. G. 69/1
Mücâhede / Ârif: ÜS. 175/12
Mücâhede / Aşk: AÖ. 1396/2, ÜS. 31/4, ÜS. 115/4
Mücâhede / Ehl-i Tecerrüd: NK. G. 51/4,
Mücâhede / Fakr: NK. K. 37/10,
Mücâhede / Gayr: ÜS. 155/2
Mücâhede / Kâmil: NM. 94/2
Mücâhede / Kavgâ: AÖ. 1363/2
Mücâhede / Kesret: SG. 88/3
Mücâhede / Kurbân: ÜS. 194/5
Mücâhede / Mâsivâ: ÜS. 153/2
Mücâhede / Nefs: NAA. K. 4/5, NAA. G. 113/2, NAA. G. 158/3, NAA. H. 26/6, NF. K. 40/47, NB. G. 48/4, NB. G. 208/5, NB. G. 383/5, NB. MF. 62, AÖ. 374/2, AÖ. 689/2, AÖ. 987/9, AÖ. 1268/5, AÖ. 1396/2, ÜS. 21/6, ÜS. 43/6, ÜS. 96/2, ÜS. 104/4, ÜS. 115/4, ÜS. 176/1, ÜS. 187/6, NM. 18/9, NM. 21/5, NM. 25/4, NM. 40/5, NM. 81/2, NM. 94/2, NM. 155/2, NM. 181/5, NM. 189/5, NM. 192/2.
Mücâhede / Rızâ: NK. K. 37/10,
Mücâhede / Süfi: NF. K. 40/47,
Mücâhade / Tecellî: NAA. H. 26/6
Mücâhede / Tevekkül: NK. G. 51/4,
Mücâhede / Tevhîd: NB. G. 48/4,
Cehd: AÖ. 1363/2, ÜS. 194/5,
Cenk: AÖ. 1396/2,
Cihâd: NK. G. 51/4,
Cihâd-ı Ekber: NAA. K. 4/5, NB. G. 48/4, ÜS. 96/2,
Gazâ-yı ekber: NM. 189/5,
Savaş: ÜS. 104/4, NM. 18/10.

RİYÂZET:

Riyâzet / Anâsir: NM. 81/1
Riyâzet / Cân: NM. 81/1
Riyâzet / Dert - Dermân: NM. 151/26,
Riyâzet / Havâs: NM. 81/5,
Riyâzet / Kalay: NM. 81/1
Riyâzet - Vird - Zikir / Fetih: NB. G. 178/1,
Riyâzet / Zevk: NM. 81/5,
Riyâzet / Zühd / Tecerrüd: FK. KT. 4/5.

PERHÎZ: NB. T. 103/5.

Perhîz / İffet / İsmet / İnsâf / Gayret / Himmet: NB. K. 15/60
Perhîz - İffet - İsmet / İbrâhim Edhem: NB. K. 15/60.
Perhîz / Mürât: NB. R. 86/2.

2.56. NAZAR, NİGÂH, BAKIŞ

NAZAR: GE. 74/1, GE. 92/4, GE. 258/2, AÖ. 289/2, AÖ. 432/4, AÖ. 455/2.
Nazâr / Abdulkâdir-i Geylânî: NB. K. 27/9.
Nazâr / Ârif: ÜS. 100/9

Nazâr / Âşık - Maşûk: NB. G. 122/2, NB. G. 642/4, AÖ. 787/5, AÖ. 791/1, ÜS. 12/1, ÜS. 101/14, ÜS. 123/9, ÜS. 153/1, ÜS. 186/7.
Nazâr / Âyîne: FK. G. 106/7
Nazâr / Akıl: GE. 526/2, FK. G. 173/4
Nazâr / Bakış: GE. 134/3
Nazâr / Cefâ: FK. G. 13/3
Nazâr / Cevher: FK. K. 4/26
Nazâr / Dîdâr: ÜS. 123/9
Nazâr / Emel: NB. K. 27/9
Nazâr / Eren: ÜS. 158/2
Nazâr / Feyz: NB. M. 9/94
Nazâr / Gamze: FK. G. 7/4
Nazâr / Hışm: GE. 535/4, ÜS. 13/16
Nazâr / İksîr: NF. K. 29/39
Nazâr / Kâmil: NB. M. 9/85, NB. M. 9/93, NB. M. 9/94, NB. M. 9/95.
Nazâr / Kimyâ: NF. K. 29/39, NB. K. 5/1, NB. M. 9/87, NB. M. 9/85
Nazâr / Merd: NB. M. 9/85
Nazâr / Muhyiddin-i Arabî: NB. K. 5/1,
Nazâr / Mürşid: NK. G. 303/7
Nazâr / Nigâh: NF. G. 109/4,
Nazâr / Pîr: SG. 18/3, SG. 78/7
Nazâr / Pîr-i mugân: NB. G. 547/2,
Nazar / Sürme: NB. K. 5/1,
Nazâr / Tegâfûl: FK. G. 106/5,
Nazâr / Temkîn: NK. G. 158/3,
Nazâr / Tercemân: NB. G. 315/6,
Nazâr / Zulmet: GE. 236/1
Ârifâne nazar: ÜS. 100/9,
Evvel nazar: GE. 526/2,
Nazarda durmak: ÜS. 12/1,
Nazardan Düşmek: NB. G. 547/2,
Nazar-ı hâhiş: NK. G. 158/3,
Nazar-ı kâmilân: NB. M. 9/85, NB. M. 9/94, NB. M. 9/95
Nazar-ı lutf: NF. K. 29/39,
Nazar-ı mürşid-i âgâh: NK. G. 303/7,
Yek nazar: NB. K. 27/9, AÖ. 289/2, AÖ. 432/4, AÖ. 455/2, AÖ. 787/5, AÖ. 791/1.

NİGAH: GE. 28/4, GE. 215/5, GE. 216/5, GE. 481/2, FK. K. 12/21, FK. G. 72/NİGAHINDIR REDİFLİ, FK. G. 141/4, FK. G. 176/NİGÂHIN REDİFLİ, FK. G. 206/2, FK. G. 242/1, NF. K. 17/43, NF. K. 47/35, NB. G. 806/NİGEH REDİFLİ, NK. G. 8/4, NK. G. 207/NİGEH REDİFLİ, NK. G. 213/NİGAHUN REDİFLİ.
Nigâh / Âb-ı Hayvân: GE. 714/1
Nigâh / Âşık: FK. G. 100/4, NF. G. 11/4, NF. G. 13/2, NF. G. 61/6, NF. G. 104/3, NF. G. 124/4, NB. G. 609/2, NB. MT. 15
Nigâh / Âşık - Maşûk: FK. G. 72/4, FK. G. 185/3, NB. G. 470/2
Nigâh / Âşık - Maşûk - Rakîb: FK. G. 69/3
Nigâh / Belâ: FK. G. 38/1
Nigâh / Bigâne: NK. G. 2/4
Nigâh / Çeşm: NF. K. 47/40, NF. G. 128/4,
Nigâh / Dil: FK. G. 44/5

Nigâh / Gamze: NF. G. 61/6, NF. G. 85/4, NF. G. 104/3, NF. G. 128/4.
Nigâh / Göz: NF. G. 85/4,
Nigâh / Hışm: FK. G. 185/3, NF. G. 35/5
Nigâh / Kâfir: FK. G. 206/2
Nigâh / Kavgâ: NF. K. 47/40,
Nigâh / Kimyâ: GE. 204/3
Nigâh / Leb: NF. G. 124/4,
Nigâh / Lutf - Kahr: NF. G. 128/4
Nigâh / Mestâne: FK. MST. 5/4/1, NF. G. 43/6, NK. G. 119/2.
Nigâh / Muğbeçe: FK. G. 233/3
Nigâh / Nazar: NF. G. 109/4,
Nigâh / Sabır: NF. G. 11/4,
Nigâh / Sâkî: NK. G. 9/3
Nigâh / Sihir: GE. 481/2
Nigâh / Sîne: NB. G. 609/2
Nigâh / Şarâb: FK. G. 101/4, NK. G. 9/3
Nigâh / Şehîd: NB. G. 531/7
Nigâh / Tegâfûl: FK. G. 72/5, FK. G. 185/3, NF. K. 28/7, NK. G. 193/4,
Nigâh / Tevâzu: FK. G. 152/7
Nigâh / Vuslat - Hicrân: NF. G. 13/2
Nigâh / Zâhid - Zühd: FK. G. 38/3
Âgûş-ı nigâh: NB. G. 806/1
Benâgûş-ı nigâh: NB. G. 806/4
Cûş-ı nigâh: NB. G. 806/1
Dûş-ı nigâh: NB. G. 806/5,
Duzdide nigâh: FK. K. 9/2, FK. G. 101/4, FK. G. 251/1, NB. G. 470/2,
Düzd-i nigâh: NB. G. 806/3
Ferâmûş-ı nigâh: NB. G. 806/6
Gazab-âlûde nigâh: FK. K. 9/5,
Gûş-ı nigâh: NB. G. 806/7
Hâmûş-ı nigâh: NB. G. 806/2
Kâfir nigâh: FK. G. 206/2
Kahramân-ı nigâh: NF. G. 35/5
Mestâne nigâh: FK. MST. 5/4/1, NF. G. 43/6, NK. G. 119/2
Nigâh-ı arbede-cû: FK. G. 51/2
Nigâh-ı bî-trahhum: NK. G. 319/2
Nigâh-ı garka-be-tufân: FK. G. 100/4,
Nigâh-ı germ: NF. G. 11/4, NF. G. 85/4,
Nigâh-ı iltifât: FK. G. 152/7
Nigâh-ı lutf: GE. 171/4
Nigâh-ı mest: NK. G. 8/5
Nigâh-ı mu'cize-perdâz: FK. G. 251/4
Nigâh-ı muğbeçe: FK. G. 233/3,
Nigâh-ı pür-kin: FK. G. 259/1
Nihânî nigâh: GE. 18/4, NF. K. 47/40,
Nîm-nigâh: GE. 370/1, FK. MST. 1/1/4, FK. G. 74/1,
Peyk-i nigâh: FK. G. 23/3
Şahbâz-ı nigâh: FK. MST. 1/9/7
Şehîd-i nigâh: NB. G. 531/7,
Tegâfûlâne nigâh: NK. G. 193/4,
Tîğ-i nigâh: FK. G. 242/1
Tîr-i müje nigâh: FK. G. 93/3
BAKIŞ: GE. 22/4, GE. 426/4, GE. 451/1, GE. 614/4, AÖ. 95/4
Bakış / Akıl: GE. 219/3, GE. 515/3, AÖ. 227/4

Bakış / Dert: GE. 16/4
Bakış / Hayrân: AÖ. 159/3
Bakış / Hışm: GE. 36/3, GE. 116/3, NF. K. 3/14, AÖ. 159/2
Bakış / Kîmyâ: GE. 134/3
Bakış / Nazar: GE. 134/3
Bakış / Selâmet: AÖ. 803/3
Bakış / Sîhir: GE. 867/3, AÖ. 10/3
Evvel bakış: FK. G. 173/4, AÖ. 10/3,
Tek bakış: GE. 169/2, GE. 219/3, GE. 515/3, GE. 867/3, AÖ. 5/2, AÖ. 227/4,
Görüş: GE. 123/3
Nezzâre: FK. MST. 4/3/2, FK. G. 13/3.

2.57. NEFHA: NAA. G. 116/2, NM. 198
Nefha / Kadeh: AÖ. 143/1
Nefha / Âlem: NM. 198/15
Nefha / Ankâ: NM. 198/13
Nefha / Hikmet: NM. 198/16
Nefha / Gönül: FK. G. 194/3
Nefha / Güftâr: GE. 480/4, GE. 828/4
Nefha / Küntü Kenz: NAA. G. 172/2
Nefha / Menzil: NM. 198/24
Nefha / Nefs: NM. 198/19,
Nefha / Sehâvet: NM. 198/17
Nefha / Urûc: NM. 198/20

2.58. NEFY Ü İSBÂT

NEFY:
Nefy / Vücûd: NB. G. 502/7,
Nefy-i vücûd: NB. G. 502/7,
İfnâ-yı vücûd: GE. 359/3, NB. G. 167/3, NB. G. 410/4,

İSBÂT: SG. 28/6
İsbat / Lâ - İllâ: AÖ. 478/5, SG. 43/3,
İsbât / Mahv / Kabz / Bast: NB. K. 1/8,
İsbat / Münkîr: NAA. MH. 2/2
İsbât / Pîr: SG. 43/3
İsbat / Tâlib: AÖ. 810/3
İsbat / Vücûd: NAA. G. 186/6, NM. 138/10,
İsbat - Vücûd / Aşk: AÖ. 158/1
İsbât - Vücûd / Ârif: FK. G. 203/7
İsbât - Vücûd / Ehl-i Fenâ: NF. G. 55/6,
İsbat - Vücûd / Himmet: NAA. G. 184/5
İsbat - Vücûd / Muhabbet: NAA. G. 184/5
İsbat - Vücûd / Sûfi: FK. G. 22/1
İsbat / Zâhid: NAA. G. 68/1
İsbat / Zevk: NM. 6/7
İsbat-ı vücûd: NAA. G. 184/5, NAA. G. 186/6, FK. G. 22/1, FK. G. 203/7, NF. G. 55/6, AÖ. 158/1, NM. 138/10,
Sıfatın isbâtı: NAA. MH. 2/2,
Sâbit: AÖ. 478/5,

NEFY Ü İSBÂT: NB. R. 190/2, SG. 43/3, SG. 102/3, NK. G. 133/6.
Nefy u isbât / Ârif: SG. 25/1,
Nefy u isbât / Âşık - Aşk: NM. 6/6

Nefy u isbât / Fenâ: NAA. G. 89/3,
Nefy u isbât / Lâ - İllâ: NAA. G. 166/1, NAA. G. 171/2
Nefy u isbât / Zâhid: SG. 25/1

2.59. NEFS, HEVÂ, ETVÂR-I SEB'Â

NEFS: NAA. K. 1/35, NAA. G. 15/7, NAA. G. 15/8, NAA. G. 15/11, NAA. G. 111/7, NAA. G. 159/4, ÜS. 22/5, NM. 128/7, SG. 55/5, SG. 88/7, NK. R. 7/1.
Nefs / Adâlet: NAA. G. 5/15,
Nefs / Akıl: NAA. G. 5/15, NAA. G. 15/11, NB. G. 50/10, ÜS. 29/6
Nefs / Âkil: AÖ. 611/5
Nefs / Âl: NAA. G. 94/6, ÜS. 98/2, ÜS. 115/4
Nefs / Adâvet: NM. 8/3
Nefs / Ârif: ÜS. 189/3
Nefs / Asker: NAA. G. 5/15, NAA. G. 158/2-5, ÜS. 187/6, NM. 151/24
Nefs / Aşk: AÖ. 1396/2, ÜS. 115/4, ÜS. 179/15, SG. 24/2.
Nefs / Âvâre: NAA. G. 114/1
Nefs / Belâ: ÜS. 5/4
Nefs / Bu'd: ÜS. 147/2, NK. K. 37/9,
Nefs / Burç: ÜS. 91/3
Nefs / Cân: NAA. G. 15/7, ÜS. 192/7, NM. 192/2.
Nefs / Cennet: NB. G. 810/3
Nefs / Cürm - Hatâ: ÜS. 93/9
Nefs / Çeri: ÜS. 21/5
Nefs / Dalâlet: NM. 131/12,
Nefs / Dâm: NK. MST. 11/6
Nefs / Dervîş: SG. 55/1, SG. 115/7, SG. 115/10
Nefs / Dev: AÖ. 611/5, ÜS. 43/6, ÜS. 23/3, ÜS. 95/13, NM. 198/6
Nefs / Doğan: NAA. K. 2/8
Nefs / Dür: ÜS. 147/2, NK. K. 37/9,
Nefs / Düşmân: NAA. K. 2/53, SG. 90/12, NM. 8/3, NM. 25/4
Nefs / Ehl-i Tecerrüd: NB. G. 208/5
Nefs / Ehl-i Zünnâr: ÜS. 146/21
Nefs / Ejderhâ: AÖ. 689/2, AÖ. 987/9, AÖ. 987/10, AÖ. 987/11, AÖ. 1396/2
Nefs / Fenâ: NAA. G. 148/3
Nefs / Fitne: NM. 21/5
Nefs / Gaflet: NB. G. 294/8
Nefs / Girdâb: AÖ. 86/3
Nefs / Gönül: NAA. G. 114/1, AÖ. 465/1, ÜS. 21/5, ÜS. 98/2.
Nefs / Gurûr: GE. 537/4, AÖ. 662/2, ÜS. 46/3
Nefs / Halvet: NM. 181/5,
Nefs / Harâmî: ÜS. 8/9
Nefs / Hasm: ÜS. 176/1
Nefs / Hayvân: SG. 113/5,
Nefs / Hevâ: NAA. MR. 1/2, NAA. G. 1/2, NAA. G. 1/10, NAA. G. 43/2, NAA. G. 43/6, NAA. G. 178/8, NB. K. 2/129, NB. G. 63/2, AÖ. 1/7, AÖ. 1/10, AÖ. 1/16, AÖ. 1/18, AÖ. 749/2, AÖ. 1359/4, ÜS. 11/10, ÜS. 76/4, ÜS. 95/5, NM. 42/3, SG. 24/2, SG. 77/3, SG. 113/5, NK. MST. 11/6, NK. K. 37/9.

Nefs / Hirs: ÜS. 5/3, ÜS. 11/10, ÜS. 175/3, ÜS. 193/3, NM. 64/3.
Nefs / Hîle: NAA. K. 2/7, NAA. G. 181/4, NB. G. 383/5,
Nefs / Hor: ÜS. 23/8
Nefs / İslah: AÖ. 1046/5, NM. 131/12,
Nefs / İlim: NAA. G. 127/4
Nefs - İnkâr / Aşk - İmân: ÜS. 179/15
Nefs - İrşâd: ÜS. 23/11
Nefs / Kalp: NAA. G. 158/5, NM. 100/9.
Nefs / Kâmil: NM. 94/2
Nefs / Kavgâ: NAA. G. 158/5
Nefs / Kibr: ÜS. 192/3
Nefs / Lâ - İllâ: ÜS. 192/7
Nefs / Kurb: NAA. G. 114/1
Nefs / Leşker: ÜS. 29/6
Nefs / Mahv: NAA. G. 106/9, NAA. G. 113/5, NAA. G. 144/1, NAA. G. 154/11, NAA. G. 155/4, NAA. G. 164/6, NAA. G. 195/7.
Nefs / Mâr: NK. G. 135/1
Nefs / Mâsivâ: ÜS. 5/6
Nefs / Melâmet: NB. G. 63/2,
Nefs / Mey: ÜS. 5/6
Nefs / Mücâhede: NAA. K. 4/5, NAA. G. 113/2, NAA. G. 158/3, NAA. H. 26/6, NF. K. 40/47, NB. G. 48/4, NB. G. 208/5, NB. G. 383/5, NB. MF. 62, AÖ. 374/2, AÖ. 689/2, AÖ. 987/9, AÖ. 1268/5, AÖ. 1396/2, ÜS. 21/6, ÜS. 43/6, ÜS. 96/2, ÜS. 104/4, ÜS. 115/4, ÜS. 176/1, ÜS. 187/6, NM. 18/9, NM. 21/5, NM. 25/4, NM. 40/5, NM. 81/2, NM. 94/2, NM. 155/2, NM. 181/5, NM. 189/5, NM. 192/2.
Nefs / Münkîr: NAA. MH. 2/8
Nefs / Mürîd: SG. 105/7,
Nefs / Mürşîd: ÜS. 98/2
Nefs / Nâkas: ÜS. 55/1
Nefs / Nefha: NM. 198/19
Nefs / Put: ÜS. 66/6
Nefs / Rehzen: NB. K. 2/129, NB. G. 132/3
Nefs / Ruh: AÖ. 154/5, ÜS. 29/6, NM. 86/3, NM. 86/5.
Nefs - Rûh / Dert: NM. 86/3
Nefs / Seg: NB. G. 561/7
Nefs / Sinek: NB. G. 745/3
Nefs / Su'bân: NM. 40/1
Nefs / Sülûk: ÜS. 22/8
Nefs / Şeriat: NAA. G. 1/2, NB. G. 561/7, NM. 18/9, NK. MST. 11/6.
Nefs / Şeytân: NB. K. 2/131, NB. R. 154/1, AÖ. 374/2, AÖ. 465/1, AÖ. 559/3, AÖ. 1384/4, AÖ. 1412/3, ÜS. 15/11, ÜS. 175/3, NM. 21/5, NM. 25/3.
Nefs / Tasfiye: NM. 198/19
Nefs / Terbiye: NB. G. 294/8, AÖ. 689/2, SG. 90/12
Nefs / Terk: ÜS. 189/3, SG. 113/5,
Nefs / Tevhîd: NB. G. 48/4,
Nefs / Tuzak: ÜS. 193/5
Nefs / Varlık: SG. 105/7,
Nefs / Vesvese: ÜS. 144/9
Nefs / Yılân: NAA. K. 2/57
Nefs / Yol: ÜS. 11/10
Nefs / Zâhid: NAA. G. 158/3

Nefs / Zâğ: NM. 86/3
Nefs / Zikir: NM. 81/2
Nefs / Zulmet: ÜS. 23/8, ÜS. 41/3, ÜS. 86/6, ÜS. 147/2, NK. K. 6/23
Nefsin yoldan çıkarması: ÜS. 11/10, NM. 114/6, ÜS. 193/5
Nefse esir olma: NK. G. 315/2
Nefsin acze Düşürmesi: AÖ. 92/4
Nefse uyma: NAA. G. 114/1, AÖ. 1/16, AÖ. 465/1, AÖ. 559/3, AÖ. 805/5, AÖ. 1359/4, AÖ. 1384/4, AÖ. 1412/3, ÜS. 15/11, ÜS. 23/11, ÜS. 55/1, ÜS. 76/7, NM. 86/4
Nefse aldanma: NAA. G. 1/2, SG. 55/1
Nefsin uslanması: AÖ. 810/5,
Nefse zulmetmek: NAA. H. 11/2, AÖ. 1109/70
Asker-i nefis: ÜS. 187/6,
Bî-çâre nefis: NB. G. 215/5,
Cihâd-ı nefis: NK. G. 51/4,
Dev: ÜS. 95/13, NM. 198/6,
Dîv-i nefis: AÖ. 611/5, ÜS. 43/6,
Düşmân: NAA. K. 2/53, NM. 8/3, NM. 25/4,
Düşmân-ı bed-hâh: SG. 90/12,
Ejder: AÖ. 987/11,
Ejderhâ-yı dîn: AÖ. 1396/2,
Ejder-i nefis: AÖ. 987/9, AÖ. 987/10,
Ehl-i nefis: NB. G. 50/8, NB. G. 713/5, NM. 145/5.
Esîr-i nefis: NB. G. 713/5,
Girdâb-ı nefis: AÖ. 86/3,
Gurûr-ı nefis: AÖ. 662/2,
Harâmî: ÜS. 8/9,
Hasn: ÜS. 176/1,
Hevâ-yı Nefs: NAA. G. 1/2, NAA. G. 1/10, NAA. G. 43/2, NAA. G. 43/6, NAA. G. 178/8, AÖ. 749/2, AÖ. 1359/4, SG. 113/5, NK. K. 37/9
Hile-i nefis: NB. G. 383/5,
Leşker-i nefis: ÜS. 29/6,
Mürîd-i nefis: SG. 105/7,
Nefs atı: SG. 115/7, SG. 115/10,
Nefs burcu: ÜS. 91/3,
Nefs devi: ÜS. 23/3,
Nefs doğanı: NAA. K. 2/8,
Nefs ejderi: AÖ. 689/2,
Nefs meyi: ÜS. 5/6,
Nefs putu: ÜS. 66/6,
Nefs tamusu: NM. 100/9,
Nefse mağrûr olma: GE. 537/4, ÜS. 46/3,
Nefs-i bed: NB. R. 134/1, NM. 114/6, SG. 57/3,
Nefs-i bed-sigâl: NK. G. 315/2,
Nefs-i bed-şümûm: NB. R. 61/1,
Nefs-i büt-perest: NB. G. 294/8,
Nefs-i denî: NB. G. 440/5,
Nefs-i derrâk: SG. 88/9,
Nefs-i güm-râh: NAA. H. 2/4,
Nefs-i habîs: NB. G. 732/3, NB. G. 810/3,
Nefs-i hasîs: NB. G. 132/3,
Nefsi helâk etmek: NAA. G. 113/2, NF. K. 40/47, AÖ. 1268/5, NM. 181/5
Nefs-i hevâ: SG. 24/2,
Nefs-i hevâ-perset: NB. G. 63/2,
Nefsi ıslâh etmek: AÖ. 1046/5, NM. 131/12,

Nefs-i kâfir: NM. 18/9,
Nefsi Mat Eylemek: NAA. H. 26/6, NM. 94/2.
Nefsi Öldürmek: NB. G. 208/5
Nefs-i sitem-fermâ: NB. G. 672/2,
Nefs-i su'bân: NM. 40/1,
Nefs-i şüm: AÖ. 92/4, AÖ. 173/39,
Nefsi tasfiye etmek: NM. 198/19,
Nefsi Terbiye Etmek: NB. G. 294/8, AÖ. 689/2, SG. 90/12,
Nefsin âli: NAA. G. 94/6, ÜS. 98/2,
Nefsin askerleri: NM. 151/24,
Nefsin belâsı: ÜS. 5/4,
Nefsin çerisi: ÜS. 21/5,
Nefsin hevâsı: NAA. MR. 1/2, AÖ. 1/10, AÖ. 1/16, AÖ. 1/18, ÜS. 76/4, ÜS. 95/5, NK. MST. 11/6,
Nefsin hilesi: NAA. K. 2/7, NAA. G. 181/4,
Nefsin irşâdı: ÜS. 23/11,
Nefsin tuzağı: ÜS. 193/5,
Nefsin zulmeti: ÜS. 23/8, ÜS. 147/2,
Nüşa-i vahdet: SG. 90/12,
Seg nefis: NB. G. 561/7,
Yılan: NAA. K. 2/57,
Zâğ-ı nefis: NM. 86/3,
Zalâm-ı nefis: NK. K. 6/23,
Zâlim nefis: ÜS. 144/9,
Zulmet-i nefis: ÜS. 41/3, ÜS. 86/6,

NEFSİ BİLMEK: NAA. K. 2/58, NAA. G. 138/1, ÜS. 158/2, SG. 2/2, SG. 28/7.
Nefsi Bilmek / Ad - Sân: NAA. G. 167/2,
Nefsi Bilmek / Ağyâr: NAA. G. 89/1,
Nefsi Bilmek / Âkil: NAA. G. 20/4
Nefsi Bilmek / Âlim: SG. 85/KENDÖZÜNÜ BİLMİZ İSEN ALİMEM DEME SAKIN NAKARATLI
Nefsi Bilmek / Âmil: NAA. G. 203/7
Nefsi Bilmek / Anâsır: NAA. G. 110/2,
Nefsi Bilmek / Aref: NAA. G. 39/4, NAA. G. 138/5
Nefsi Bilmek / Ârif: AÖ. 173/6, AÖ. 200/4, ÜS. 27/4, ÜS. 47/8, SG. 49/1, SG. 71/5.
Nefsi Bilmek / Âşık: NAA. H. 1/2, SG. 98/1, SG. 108/1
Nefsi Bilmek / Âzâde: SG. 49/5,
Nefsi Bilmek / Benlik: NAA. G. 80/7,
Nefsi Bilmek / Bigâne: ÜS. 23/1
Nefsi Bilmek / Câhil - Nâdân: SG. 72/1
Nefsi Bilme / Cân: SG. 28/7
Nefsi Bilmek / Cehâlet: SG. K. 1/96, NAA. G. 43/5, SG. 56/10
Nefsi Bilmek / Celsülhak: NAA. G. 143/5
Nefsi Bilmek / Cemâl: SG. 85/4
Nefsi Bilmek / Dert - Dermân: ÜS. 126/12, SG. 27/7
Nefsi Bilmek / Dûr: NAA. G. 37/1
Nefsi Bilmek / Ehlullâh: AÖ. 201/4,

Nefsi Bilmek / Esmâ - Müsemmâ: SG. 1/9
Nefsi Bilmek / Esrâr: NAA. G. 96/7, NAA. G. 152/2, AÖ. 1196/5.
Nefsi Bilmek / Evliyâ: NAA. G. 12/5,
Nefsi Bilmek / Fakr: NM. 82/5
Nefsi Bilmek / Fakr - Fenâ: NM. 53/2
Nefsi Bilmek / Fârîğ: SG. 49/5,
Nefsi Bilmek / Fenâfillâh: NAA. G. 143/5
Nefsi Bilmek / Hakikat: ÜS. 46/10
Nefsi Bilmek / Hakkı İdrâk: NAA. K. 2/59, NAA. G. 14/3, NAA. G. 14/4, NAA. G. 35/5, NAA. G. 45/1, NM. 121/3, SG. 17/1, SG. 72/8, SG. 74/5, SG. 91/10.
Nefsi Bilmek / Halvet: NM. 53/2
Nefsi Bilmek / Hayvân: SG. 49/1
Nefsi Bilmek / Hayvân - İnsân: NAA. G. 110/1, SG. 28/1
Nefsi Bilmek / Hüsn: NAA. G. 171/6
Nefsi Bilmek / İlim: SG. 85/1
Nefsi Bilmek / İnsân: ÜS. 62/1, NM. 120/2, ÜS. 192/1, SG. 85/3, SG. 98/1, SG. 108/1.
Nefsi Bilmek / İnsân-ı Kâmil: NAA. G. 146/1,
Nefsi Bilmek / irfân: SG. 93/3
Nefsi Bilmek / İttihâd: SG. 17/1
Nefsi Bilmek / Kâmil: SG. 72/1
Nefsi Bilmek / Küfr - İmân: NAA. G. 148/7, NAA. G. 187/5, SG. 97/3.
Nefsi Bilmek / Lâ - İllâ: NAA. G. 168/5
Nefsi Bilmek / Lî Maallâh: NAA. G. 80/1
Nefsi Bilmek / Mârifet: SG. K. 1/95, SG. K. 1/96
Nefsi Bilmek / Men Aref: NM. 135/2
Nefsi Bilmek / Mirâç: SG. 10/6
Nefsi Bilmek / Mutasavvîf: NAA. G. 187/5
Nefsi Bilmek / Mucâhid: SG. 72/9
Nefsi Bilmek / Mülhid: NAA. G. 142/15
Nefsi Bilmek / Münkir: NAA. MH. 3/5
Nefsi Bilmek / Mürebbî: NAA. G. 48/6
Nefsi Bilmek / Mürşid: SG. 85/5, SG. 90/13
Nefsi Bilmek / Ölmeden Evvel Ölme: NAA. G. 30/4, NAA. H. 5/2, NM. 53/2
Nefsi Bilmek / Pîr: NM. 82/1
Nefsi Bilmek / Rubûbiyet: SG. 10/7
Nefsi Bilmek / Sır: NM. 37/3
Nefsi Bilmek / Sûfî: SG. 71/5
Nefsi Bilmek / Sükût: NB. G. 383/5,
Nefsi Bilmek / Şirk-i Ahfâ: NAA. G. 12/5, NAA. G. 80/7,
Nefsi Bilmek / Tâlib: NAA. G. 54/2, SG. 90/13
Nefsi Bilmek / Tasfiye: SG. 88/9
Nefsi Bilmek / Tecellî: NAA. G. 143/5

Nefsi Bilmek / Zâhîd: NAA. K. 2/39, NAA. G. 43/5, SG. 56/10, SG. 93/3
Nefsi Bilmek / Zâkir: SG. 28/5
Nefsi Bilmek / Zikir: NAA. G. 17/5
Nefsi Bilmek / Zulmet: NAA. G. 35/5, NAA. G. 43/3
Nefsi idrâk etmek: NAA. G. 48/6, NAA. G. 54/2, NAA. G. 80/7, NAA. G. 143/5, NAA. G. 148/7, AÖ. 201/4,
Nefsi fehîm etmek: NAA. G. 17/5, ÜS. 27/4, ÜS. 47/8, ÜS. 192/1,
Nefsi tanımak: NM. 120/2,
Nefsi bulmak: ÜS. 126/12,

ÖZ: NAA. G. 145/1, ÜS. 22/3, ÜS. 22/4,
Özü mahv eylemek: NAA. G. 106/9, NAA. G. 113/5, NAA. G. 144/1, NAA. G. 154/11, NAA. G. 155/4, NAA. G. 164/6, NAA. G. 195/7,
Özü yok etmek: SG. 55/9,
Özünden el çekmek: NAA. G. 47/5, NAA. G. 124/3, NAA. G. 167/2, NAA. G. 169/3,
Özünden el yumak: NAA. G. 135/6,
Özünü bilmek: NAA. K. 2/59, NAA. G. 37/1, NAA. G. 96/7, NAA. H. 5/2, SG. 10/7, SG. 27/7, SG. 49/1, SG. 56/10, SG. 72/1, SG. 72/9, SG. 85/1, SG. 85/3, SG. 85/4, SG. 91/10, SG. 93/3, SG. 98/1, SG. 108/1,
Özünü fehîm etmek: NAA. G. 124/2, SG. 49/5,
Özünden haberdâr olmak: NAA. K. 2/39, NAA. G. 30/4, NAA. G. 43/3, NAA. G. 43/5, NAA. G. 187/5, SG. K. 1/96
Özünden haber almak: SG. K. 1/96,
Özünü bulmak: NAA. H. 1/2,
Özünü Yok Bilmek: SG. 105/7,
Özünden haberdar olmak: NAA. G. 39/5,

ZÂT:

Zâtını idrâk etmek: SG. 97/3
Zâtını fehîm eylemek: AÖ. 173/6,

KENDİ:

Kendini bilmek: NAA. G. 80/1, NAA. G. 146/1, ÜS. 46/10, SG. K. 1/95, SG. 10/6, SG. 17/1, SG. 28/1, SG. 28/7, SG. 49/1, SG. 71/5, SG. 72/8, SG. 74/5, SG. 76/5, SG. 76/SEN SENİ MÜŞKİL EDİNİP SEN SENİ HALLEYLE GEL NAKARATLI, SG. 108/KENDİNE GEL KENDİNE NAKARATLI SG. 108/1.

HEVÂ: NAA. G. 43/7.

Hevâ / Âdet: NM. 42/2,
Hevâ / Aşk: GE. 233/1, FK. G. 77/3, NB. G. 514/5, NB. G. 515/1, NB. G. 645/2, NB. G. 786/4, NK. MST. 5/69, NK. MST. 8/18, NK. G. 104/3, NK. G. 166/1.

Hevâ / Dil: NF. K. 33/3, NB. G. 105/2

Hevâ / Esrâr: NF. K. 33/3

Hevâ / Hâris: AÖ. 1/20, AÖ. 810/3

Hevâ / Heves: NB. R. 187/1, AÖ. 810/2, SG. MF. 4, SG. 77/3.

Hevâ / Mâsivâ: AÖ. 596/3

Hevâ / Nakş: NB. R. 1/1, AÖ. 5/1

Hevâ / Nefs: NAA. MR. 1/2, NAA. G. 1/2, NAA. G. 1/10, NAA. G. 43/2, NAA. G. 43/6, NAA. G. 178/8, NB. K. 2/129, NB. G. 63/2, AÖ. 1/7, AÖ. 1/10, AÖ. 1/16, AÖ. 1/18, AÖ. 749/2, AÖ. 1359/4, ÜS. 11/10, ÜS. 76/4, ÜS. 95/5, NM. 42/3, SG. 24/2, SG. 77/3, SG. 113/5, NK. MST. 11/6, NK. K. 37/9.

Hevâ / Riyâ: NM. 42/3,

Hevâ / Riyâ / Zühhd / Zerk: ÜS. 177/3

Hevâ / Safâ: AÖ. 690/5

Hevâ / Selâmet: ÜS. 128/9

Hevâ / Sivâ: AÖ. 5/1, NM. 105/1

Hevâ / Terk: NB. G. 514/5, AÖ. 630/5, AÖ. 805/5, ÜS. 56/7, NM. 150/2.

Hevâ / Ye'cûc: AÖ. 596/3, AÖ. 690/5.

Hevâ / Yol: ÜS. 11/10

Dâğ-ı hevâ: NB. G. 515/1,

Dünyâ ve ukbâ hevâsı: NM. 150/2,

Ehl-i hevâ: NK. G. 102/1,

Ehl-i heves: NB. G. 835/5,

Feyz-i hevâ-yı aşk: NK. G. 132/1

Feyz-i hevâ-yı aşk: NK. G. 132/1,

Fırka-i Ehl-i hevâ: NB. T. 84/2,

Hevâ lezzeti: AÖ. 1/20,

Hevâ Nakşı: NB. R. 1/1,

Hevâ (Aşk Manâsında): NB. G. 514/5, NB. G. 515/1, NK. MST. 3/27.

Hevâ-perest-i aşk: NK. MST. 5/69,

Hevâ-yı aşk: GE. 233/1, FK. G. 77/3, NB. G. 645/2, NB. G. 786/4, NK. MST. 8/18, NK. G. 104/3, NK. G. 132/1, NK. G. 166/1,

Hevâ-yı Nefs: NAA. G. 1/2, NAA. G. 1/10, NAA. G. 43/2, NAA. G. 43/6, NAA. G. 178/8, AÖ. 749/2, AÖ. 1359/4, SG. 113/5, NK. K. 37/9

Nefs-i hevâ: SG. 24/2,

Nefs-i hevâ-perset: NB. G. 63/2,

Nefsin hevâsı: NAA. MR. 1/2, AÖ. 1/10, AÖ. 1/16, AÖ. 1/18, ÜS. 76/4, ÜS. 95/5, NK. MST. 11/6,

Varlık hevâsı: ÜS. 56/7,

ETVÂR-İ SEB'A: NAA. K. 2/10, NM. 100/9, NM. 100/10.

NEFS-İ EMMÂRE: NAA. G. 27/2, NM. 81/2, NM. 101/4, NM. 101/5,

Nefs-i Emmâre / Ağvâr: NM. 105/4

Nefs-i Emmâre / Deccâl: NAA. G. 8/1

Nefs-i Emmâre / Levvâme / Mülhime / Râziye / Marziyye / Mutmainne / Sâfiye: AÖ. 173/29,

Nefs-i Emmâre / Hubb-ı Dünyâ: GE. 501/1,

Nefs-i Emmâre / Lâ - İllâ: NAA. G. 28/2

Nefs-i Emmâre / Münkir: ÜS. 46/4

Nefs-i Emmâre / Nefs-i Mülhime: NM. 198/6,

Nefs-i Emmâre / Râziye / Marziyye / Sâfiye: NM. 198/19

Nefs-i Emmâre / Sefâhet: GE. 501/1,

Nefs-i Emmâreye uymak: AÖ. 174/1, AÖ. 810/2, AÖ. 1268/3,

NEFS-İ LEVVÂME: NAA. G. 176/5, AÖ. 173/29,

NEFS-İ MÜLHİME: AÖ. 173/29, ÜS. 54/10

Nefs-i Mülhime / Nefs-i Emmâre: NM. 198/6.

2.60. NÛR:

Nûr / Akıl: NAA. H. 6/5

Nûr / Allah: ÜS. 69/2

Nûr / Ârif: NB. MU. 61/1,

Nûr / Aşk: ÜS. 3/13

Nûr / Bâde: FK. G. 22/2, NF. G. 81/4,

Nûr / Bülbül - Gül: ÜS. 158/8,

Nûr / Cemâl: NM. 21/7, NK. MST. 5/51

Nûr / Cezbe: ÜS. 3/13

Nûr / Derviş: ÜS. 53/9, ÜS. 158/8

Nûr / Dil: NB. M. 7/27,

Nûr / Evliyâ: NM. 137/6, NB. G. 2/1

Nûr / Ezel: NAA. G. 2/7

Nûr / Feyz: NF. K. 20/5, AÖ. 1432/1.

Nûr / Gönül: NAA. G. 47/3, NB. G. 490/9

Nûr / Hayrân: ÜS. 33/9, ÜS. 69/2,

Nûr / Hikmet: NM. 40/2

Nûr / Hüsn: NB. G. 268/1,

Nûr / Hz. Muhammed: ÜS. 30/8

Nûr / İnsân-ı Kâmil: NAA. G. 187/3, ÜS. 48/2

Nûr / Kalp: NAA. K. 2/42, NAA. G. 66/3, ÜS. 15/9, ÜS. 195/5.

Nûr / Kâmil: ÜS. 48/2

Nûr / Kin : NB. G. 303/1

Nûr / Mârifet: NM. 152/7,

Nûr / Mazhar: NK. G. 153/1,

Nûr / Men Aref: ÜS. 69/3,

Nûr / Mey: NK. G. 343/1

Nûr / Mürîd: ÜS. 158/8

Nûr / Pîr: SG. 113/2

Nûr / Şarâb: ÜS. 142/8

Nûr / Şirk-i Ahfâ: NAA. G. 68/2

Nûr / Tecellî: FK. K. 9/11, FK. G. 22/4, AÖ. 1432/1, SG. 34/4.

Nûr / Tevhîd: ÜS. 69/2, ÜS. 174/6

Nûr / Tûr: FK. G. 30/1, NK. K. 26/10

Nûr / Vahdet: ÜS. 32/13, ÜS. 92/7

Nûr / Vâridât: NM. 17/3

Nûr / Vasl: ÜS. 12/2

Nûr / Vech: NAA. G. 169/1, GE. 444/1, AÖ. 1011/5, AÖ. 1016/5.

Nûr / Vuslat: ÜS. 33/9

Nûr / Yüz: AÖ. 786/4

Nûr / Zâhîd: NAA. K. 2/56

Nûr / Zulmet: AÖ. 1241/, NM. 40/2, NK. K. 6/23
Nûr - Zulmet / Hicâb: NAA. G. 21/2, NAA. G. 21/3, NAA. G. 21/4
Hakk'ın nûru: NAA. K. 2/56
Muhammed nûru: ÜS. 69/3,
Nûr-ı akdem: AÖ. 4/1,
Nûr-ı evvel: FK. K. 1/30, FK. K. 2/39
Nûr-ı Hak: SG. 78/3
Nûr-ı hakîkî: NAA. G. 155/5, NAA. G. 155/6
Nûr-ı hikmet: NM. 40/2,
Nûr-ı Hudâ: FK. K. 9/2
Nûr-ı Mahfî: NAA. G. 128/3
Nûr-ı mücellâ: NAA. G. 169/1,
Nûr-ı Rahmân: NAA. G. 47/3
Nûr-ı siyâh: SG. 91/3, NK. K. 25/18
Nûr-ı Vâhid: NF. K. 19/2, NM. 197/1,
Nûr-ı Vechullâh: ÜS. 147/6
Vahdet nûru: ÜS. 32/13

NÛR-I MUHAMMEDÎ: NAA. G. 187/3, AÖ. 1426/1, NM. 160/1, ÜS. 69/3,
Nûr-ı Ekrem: AÖ. 1393/1
Nûr-ı Hakîki: NAA. G. 155/4, NAA. G. 155/5,
Nûr-ı Mustafâ: NAA. G. 2/7, AÖ. 989/4, ÜS. 41/1
Nûr-ı Habîb: AÖ. 57/6
Nûr-ı Zât: AÖ. 333/2.

2.61. ON BİR USÛL

Halvet der encümen: NB. G. 711/4, NM. 15/5, ÜS. 53/3, NM. 42/7, SG. 75/7 E
Hûş der dem: SG. 77/3
Nazar ber kadem: NK. G. 158/3,
Nigâh-daşt: AÖ. 662/4
Vukûf-ı Kalbî: NM. 12/5
Yâd-daşt: ÜS. 31/4, ÜS. 64/5, ÜS. 75/8, ÜS. 144/8, NM. 129/3, NM. 180/3, SG. 11/5
Yâd-kerd: GE. 598/1, NF. G. 1/4,

2.62. REMZ, RUMÛZ, NÜKTE

REMZ: NAA. G. 178/2, AÖ. 1157/5
Remz / Akıl: NAA. G. 104/6
Remz / Aşk: FK. MST. 3/6/9, FK. MST. 3/6/10, NM. 142/5.
Remz / Elest: NAA. K. 2/12
Remz / Esmâ: NM. 133/1
Remz / Esrâr: NF. K. 60/4, SG. 49/4
Remz / Hâmûş: FK. MST. 3/6/9, FK. MST. 3/6/10
Remz / İhsân: NAA. G. 50/3,
Remz / Kaş: AÖ. 176/1, AÖ. 305/1
Remz / Küntü Kenz: NM. 40/8, NM. 160/1
Remz / Len Terâni: NAA. G. 32/6
Remz / Lî Maallâh: SG. 40/4
Remz / Mâ Evhâ: AÖ. 594/2,
Remz / Mahrem: NM. 142/5,
Remz / Men Aref: NM. 27/12, SG. 1/9
Remz / Sır: NAA. G. 174/5, NAA. G. 177/6
Remz / Sır / Nükte: NM. 16/1

Remz / Vahdet: NAA. G. 174/5, NAA. G. 177/6, NM. 68/1
Remz / Vâkf: NM. 58/1,
Ârif-i esrâr-ı rumûz-ı irfân: NF. K. 60/4
Küntü Kenz remzi: NM. 40/8, NM. 160/1,
Lafz-ı remz: FK. G. 210/5,
Len Terâni Remzi: NAA. G. 32/6
Lî maallâh remzi: SG. 40/4,
Men aref remzi: SG. 1/9,
Remz-i esmâ: NM. 133/1,
Remz-i Hak: NM. 142/5,
Remz-i Hü: SG. 96/4
Remz-i sır-ı ârif: SG. 104/4,
Rumûz: NAA. G. 104/6, NAA. G. 174/5, NAA. G. 177/6, GE. 392/5, FK. MST. 3/6/10, FK. G. 212/6, NF. K. 60/4, AÖ. 176/1, AÖ. 305/1, AÖ. 594/2, NM. 58/1, NM. 68/1
Rumûz-ı aşk: FK. MST. 3/6/10,
Rumûz-ı enbiyâ: NM. 58/1,
Rumûz-ı işve: FK. G. 212/6,
Rumûz-ı sır-ı mâ-evhâ: AÖ. 594/2,
Rumûz-ı sır-ı vahdet: NM. 68/1
Semme vechullâh remzi: SG. 49/4,

NÜKTE:

Nükte / Aref: NAA. G. 56/9
Nükte / İlhâm: FK. K. 12/3
Nükte / Sır / Râz: NF. K. 50/17,
Nükte / Sır / Remz: NM. 16/1
Aref nüktesi: NAA. G. 56/9,
Ehl-i nikât: NM. 16/1,

2.63. RÛH: ÜS. 161/7

Rûh / Âlem: SG. 20/5
Rûh / Anâsır: NAA. G. 172/1
Rûh / Beden: NK. G. 54/5,
Rûh / Cân: GE. 80/3,
Rûh / Cisim: SG. 113/3
Rûh / Hz. Muhammed: NAA. G. 172/1
Rûh / İnsân: ÜS. 62/1, NM. 120/4, NM. 198/10,
Rûh / Nefs: AÖ. 154/5, ÜS. 29/6, NM. 86/3, NM. 86/5.
Rûh - Nefs / Dert: NM. 86/3
Rûh / Şem - Pervâne: NM. 108/4
Rûh / Tecellî: SG. 4/4,
Rûh / Ten: NK. G. 54/5,
Dem: NM. 120/4,
Rûh-ı Ahmed: NAA. G. 172/1
Rûh-ı kudsî: SG. 4/4,
Rûh-ı Hak: SG. 13/3
Rûh-ı İzâfî: NK. G. 54/5

2.64. RU'YET:

Ru'yet / Cemâl: NAA. G. 119/1
Ru'yet / Didâr: ÜS. 111/12
Ru'yet / Hak: ÜS. 156/7
Ru'yet / Mest: NAA. G. 86/2
Ru'yet / Seyrân: NAA. G. 119/1, ÜS. 156/7
Ru'yet-i didâr: ÜS. 111/12,
Ru'yet-i Hak: ÜS. 156/7,
Cemâl-i ru'yet: NAA. G. 119/1.

2.65. RÛYÂ, VÂKIA RÛYÂ:

RÛYÂ / Ahlâk-ı Hamîde: SG. 91/6
RÛYÂ / Aref: NAA. G. 118/5
RÛYÂ / İlim: NAA. G. 118/5
RÛYÂ / Vird: SG. 71/3
RÛYÂ / Çile: SG. 71/3
RÛYÂ / Süfi: SG. 71/3, SG. 91/6
RÛYÂ / Hicâb: SG. 71/3
RÛYÂ / Zâhid: SG. 56/5

VÂKIA: NAA. G. 7, NAA. G. 16, NAA. G. 30, NAA. G. 38), NAA. G. 43, NAA. G. 50, NAA. G. 67, NAA. G. 91, NAA. G. 97, NAA. G. 102, NAA. G. 103, NAA. G. 106.

2.66. SEFER, SEYR, SEYR U SÛLÛK

SEFER: ÜS. 145/2, ÜS. 145/4, SG. 17/5, NM. 44/1.
Sefer / Aşk - Maşûk: AÖ. 1428/3
Sefer / Dert - Dermân: FK. K. 8/9, FK. G. 106/8.
Sefer / Hicrân: FK. G. 106/8
Sefer / Merd: NK. G. 126/6,
Sefer / Ölmeden Evvel Ölmek: NM. 92/2
Sefer / Râh: FK. G. 106/8, NK. G. 126/6.
Sefer / Sabır: AÖ. 132/1
Sefer - Sabır / Aşk: AÖ. 123/5, AÖ. 238/4,
Sefer- Sabır / Dert - Dermân: AÖ. 230/4
Sefer / Taklîd - Tahkîk: NM. 19/3
Sefer / Tâlib: SG. 18/1
Sefer / Tevhîd: NAA. G. 20/3,
Sefer / Vatan: NAA. G. 58/2
Terk-i Diyâr: AÖ. 132/1
Süfliden ulviye sefer: NAA. G. 58/2
Seferi tamamlamak: NAA. G. 69/3.

SEYR: NAA. G. 182, ÜS. 23/6, ÜS. 119.
Seyr / Akıl: NM. 197/3
Seyr / Ârif: ÜS. 189/3
Seyr / Aşk - Maşûk: ÜS. 142/1
Seyr / Bâzâr: ÜS. 28/6
Seyr / Cânân: ÜS. 189/3
Seyr / Didâr: ÜS. 140/8
Seyr / Dür - Sadef: NAA. G. 110/4,
Seyr / Lâ-mekân - Bî-nişân: ÜS. 87/6
Seyr / Tecellî: NAA. G. 182/1, NAA. G. 182/3
Seyr / Visâl: NB. G. 583/2, SG. 20/3
Seyr-i cânân: ÜS. 189/3
Seyr-i lâhut: NM. 197/3
Seyrân: NAA. G. 110/4, ÜS. 23/6, ÜS. 87/6

SÛLÛK:

Sülûk / Ârif: NAA. G. 160/7, NB. G. 850/10
Sülûk / Bulma: NM. 198/21,
Sülûk / Nefs: ÜS. 22/8
Sülûk / Tâlib: AÖ. 810/3
Sülûk / Pîr: AÖ. 810/3
Sülûk-ı muntehâ: ÜS. 22/8,
Erbâb-ı Sülûk: NB. G. 230/6,

Sülûk ehli: NM. 54/4,

SEYR U SÜLÛK: NAA. G. 141, NM. 39/6, SG. 16/2.

Seyr u Sülûk / Ehl-i Dil: AÖ. 873/6,

Seyr u Sülûk / Mürşid-i Kâmil: NAA. G. 141/8.

SEYR-İ İLALLÂH (SEFER-İ EVVEL): NAA. K. 3/9, NAA. G. 4/1, NM. 19/3, NM. 151/25.

SEYR-İ FİLLÂH (SEFER-İ SÂNÎ): SG. 77/5

Seyr-i Fillâh / Aşk: ÜS. 100/6.

SEYR-İ MAALLÂH (SEFER-İ SÂLÎS): NAA. G. 69/3, ÜS. 93/12, ÜS. 119, SG. 77/5.

Seyr-i Maallâh / Lâ-mekân - Bî-nişân: ÜS. 19/3.

Seyr-i Maallâh / Sır: ÜS. 19/3, ÜS. 176/8

Seyr-i Maallâh / Yokluk: ÜS. 28/6.

Seyr-i Maallâh / Mâsivâ: ÜS. 176/8

SEYR-İ ANİLLÂH (SEFER-İ RÂBÎ): ÜS. 119/8, ÜS. 119/9.

2.67. SEMÂ, DEVRÂN

SEMÂ: NAA. H. 13/Hû diyelim döne döne REDİFLİ, GE. 560/2, FK. K. 3/Semâ redifli, FK. K. 16/9-10, FK. G. 123/5, FK. G. 183/3, FK. G. 183/6, NF. K. 35/13, NM. 149, NM. 150/6, NM. 158/DÖNELÜM ÂŞIKLAR MEVLÂ DİRDİYLE NAKARATLI, SG. 21/3.
Semâ / Aşk: GE. 371/2, NM. 149/1, SG. 21/1.

Semâ - Aşk / Visâl: AÖ. 814/4,

Semâ / Âşık: AÖ. 814/4, NM. 12/7, NM. 158/1, SG. 21/6

Semâ / Âşık - Maşûk: NM. 52/5

Semâ / Âyin: NB. K. 6/8,

Semâ / Bulma: NAA. H. 13/4

Semâ - Çile / Sâlik: NB. MU. 66/1

Semâ / Dede: NB. G. 416/5,

Semâ / Dervîş: NK. K. 25/15

Semâ / Ehl-i Dil: FK. G. 102/3

Semâ / Eren: NM. 149.

Semâ / Evliyâ: SG. 21/6,

Semâ / Fakîh: SG. 21/2

Semâ / Hâs: NAA. H. 13/5

Semâ / Hat: FK. K. 3/5

Semâ / İrfân: AÖ. 540/2, AÖ. 600/4,

Semâ / Külâh: NB. G. 416/5,

Semâ / Mevlânâ: FK. K. 3/15, NB. K. 6/8, NB. G. 419/2

Semâ / Mevlî: FK. G. 183/6, NF. K. 2/3, NF. K. 52/19, NK. G. 82/2.

Semâ / Mesnevî: FK. K. 3/15

Semâ / Meydân: NAA. H. 13/3

Semâ / Meyhâne: AÖ. 600/4,

Semâ / Ney: GE. 371/2, NB. G. 554/4, NK. G. 360/4,

Semâ / Rind: AÖ. 16/2

Semâ / Sûffî: NK. G. 360/4,

Semâ / Şem - Pervâne: NK. G. 345/4,

Semâ / Şems-i Tebrîzî: FK. K. 3/16

Semâ / Tasfiye: NAA. H. 13/1

Semâ / Tekke: GE. 371/2

Semâ / Tekye: GE. 371/2, NB. MF. 57, AÖ. 540/2, NK. G. 360/4.

Semâ / Tennûre: NB. G. 416/5,

Semâ / Vâlih - Hayrân: FK. K. 3/5

Semâ / Zâhid: FK. K. 3/18, AÖ. 600/4.

Semâ / Zâhid - Rubbân: FK. K. 3/18

Semâ / Zikir: NM. 149/1

Devvâr: NM. 150/6

Dönme: NAA. H. 13/Hû diyelim

döne döne NAKARATLI, NF. K. 52/19, NM. 12/7, NM. 52/5, NM. 150/6, NM. 158/DÖNELÜM

ÂŞIKLAR MEVLÂ DİRDİYLE NAKARATLI, SG. 21/2, NK. G. 82/2,

Raks: FK. G. 102/3, SG. 21/1, SG. 21/3,

Semâh: AÖ. 16/2, AÖ. 88/5, AÖ. 540/2, AÖ. 814/4,

Semâ-i vahdet: NB. K. 6/8,

Sem'a-i nâz: FK. G. 275/1, NB. MF. 57

DEVRÂN: SG. 21.

Devrân / Abdâl: NM. 43/3

Devrân / Aşk: AÖ. 560/3

Devrân / Âşık: NAA. G. 199/1, ÜS. 58/5, NM. 52/5

Devrân / Câhil: NM. 52/5

Devrân / Dermân: NM. 158/4,

Devrân / Hicâb: ÜS. 156/9

Devrân / Kalp: ÜS. 91/5

Devrân / Mevlî-Hâne: AÖ. 436/5,

Devrân / Pas: ÜS. 91/5

Devrân / Tasfiye: ÜS. 91/5

Devrân / Zâhid: NM. 158/4,

Devrân / Zâkir: AÖ. 560/3

Devrân / Zikir: NM. 52/4, NM. 112/12, NM. 112/13

Devrân - Zikir / Sûret - Sîret: ÜS. 91/5.

2.68. SIR, ESRÂR, RÂZ

SIR: NAA. G. 109/5, NAA. G. 133/5, NAA. G. 184/4, GE. 850/1, FK. G. 58/4, NF. K. 12/8.

Sır / Âb-ı hayvân: SG. 35/11

Sır / Âgâh: NB. R. 127/1, NB. R. 171/1, AÖ. 344/1, SG. 76/1.

Sır / Âgyâr: NAA. G. 114/3, GE. 817/3,

Sır / Akal: NAA. G. 172/5, NAA. G. 174/1, ÜS. 122/35, ÜS. 166/3, SG. 29/2.

Sır / Âkil: AÖ. 152/1

Sır / Âmil: AÖ. 539/3,

Sır / Aref: NAA. K. 3/14, NAA. K. 3/6, NAA. G. 174/1, NAA. H. 10/5.

Sır / Ârif: AÖ. 1276/2, ÜS. 17/6, ÜS. 139/6, NM. 17/2, NM. 31/1, NM. 151/8, NM. 186/11, SG. 104/4.

Sır / Âşık: AÖ. 584/4

Sır / Âşık - Maşûk: ÜS. 5/11

Sır / Âşinâ: NM. 9/4

Sır / Aşk: ÜS. 5/11, NM. 142/8, ÜS. 162/1, NM. 185/6, SG. 77/5.

Sır / Aşk - Muhabbet: ÜS. 162/1

Sır / Bahr: NM. 178/1,

Sır / Benlik: SG. 76/1

Sır / Bigâne: NM. 142/8

Sır / Câhil: ÜS. 99/6

Sır / Celfsülhak: SG. 77/7

Sır / Değme: AÖ. 584/4

Sır / Dehân: GE. 817/3, NB. G. 666/4,

Sır / Dervîş: ÜS. 53/9, SG. 115/8

Sır / Dil: NF. G. 116/7, NB. G. 612/3, SG. 103/3.

Sır / Ehil: NAA. G. 8/7

Sır / Ehl-i Hâl: ÜS. 75/6

Sır / Ehl-i Nazar: NB. R. 13/1 â

Sır / Ehlullâh: ÜS. 84/5, ÜS. 147/6

Sır / Ene'l-Hak: NAA. G. 30/5,

NAA. G. 66/4, NAA. G. 34/10,

NAA. G. 109/1, NAA. G. 121/5,

NAA. G. 169/4, GE. 643/1, AÖ. 344/1, ÜS. 18/7, NM. 58/1.

Sır / Er: NAA. G. 30/5, NAA. G. 203/6, AÖ. 802/2, SG. 115/8

Sır / Eşik: NAA. G. 78/5

Sır / Evliyâ: NAA. G. 170/1, NAA. G. 170/5, NAA. G. 170/8, AÖ. 1423/4, ÜS. 41/1, ÜS. 66/1.

Sır / Ezel: ÜS. 139/6, NM. 15/3

Sır / Fâş: NAA. MH. 2/13, NAA. MH. 3/2, NAA. G. 8/7, NAA. G. 114/3, GE. 238/4, GE. 258/3, FK. G. 11/5, FK. G. 27/2, GE. 581/1, AÖ. 109/1, AÖ. 200/3, AÖ. 409/3, AÖ. 497/19, AÖ. 584/4, AÖ. 598/1, AÖ. 701/4, AÖ. 802/2, AÖ. 1025/3, AÖ. 1206/4, AÖ. 1276/2, ÜS. 81/3, ÜS. 99/6, ÜS. 175/6, NM. 16/2, NM. 66/1, NM. 75/7, NM. 107/5, NM. 142/8, NM. 177/3, SG. 66/5.

Sır / Fenâ: ÜS. 63/3

Sır / Gamze: FK. G. 227/5

Sır / Gayb: NF. K. 47/57, NK. G. 157/1

Sır / Gönül: NB. G. 490/4

Sır / Hakikat: NF. K. 36/21, AÖ. 609/5, ÜS. 46/10, NM. 85/4-5, NM. 151/8.

Sır / Hâl: NM. 50/6

Sır / Hat: NM. 21/6

Sır / Hayrân: NAA. G. 98/8

Sır / Hümmâ: SG. 33/2, ÜS. 162/1

Sır / İfşâ: NAA. G. 34/10, NAA. G. 109/1, GE. 643/1,

Sır / İlim: AÖ. 701/4, ÜS. 88/1, ÜS. 126/8, NM. 178/1.

Sır / İlham: NF. K. 50/17,

Sır / İnsân: NAA. G. 149/5

Sır / İnsân-ı Kâmil: ÜS. 126/13

Sır / Kadeh: AÖ. 151/2,

Sır / Kalp: NAA. G. 14/4, AÖ. 802/2, AÖ. 1025/3.

Sır / Kâmil: AÖ. 109/1, AÖ. 1206/4

Sır / Kenz: ÜS. 47/4, ÜS. 162/9

Sır / Keşf: NAA. G. 32/1, NF. K. 50/17, ÜS. 111/6, NM. 185/6, SG. K. 1/9, SG. 43/25.

Sır / Kurb: NAA. G. 114/3

Sır / Küntü Kenz: NAA. G. 81/3, AÖ. 200/4, ÜS. 24/2, ÜS. 25/19,

ÜS. 47/4, ÜS. 81/3, ÜS. 110/2, ÜS. 161/6, NM. 54/8, NM. 107/5.
Sır / Leîm: NM. 83/1
Sır / Len Terânî: NAA. G. 32/1
Sır / Likâ: ÜS. 62/6
Sır / Mâ Evhâ: AÖ. 594/2,
Sır / Mahrem: NF. K. 36/21, ÜS. 3/15, ÜS. 110/2, ÜS. 135/4, ÜS. 181/2, NM. 83/1, NM. 120/18, NM. 177/5, SG. 77/7.
Sır / Mahv: ÜS. 162/7
Sır / Mansûr: FK. G. 27/2, AÖ. 497/19
Sır / Mazhar: NF. K. 55/10, ÜS. 7/3, ÜS. 126/13, SG. 1/13.
Sır / Men Aref: NAA. G. 12/3, NAA. G. 75/3, AÖ. 498/13, AÖ. 1395/3, ÜS. 47/3, ÜS. 69/3, ÜS. 126/12, NM. 40/7, NM. 57/8, NM. 102/4, SG. 76/5
Sır / Merd: GE. 581/1
Sır / Meşâyih: ÜS. 175/6
Sır / Misvâk: NB. G. 666/4,
Sır / Münkîr: NAA. MH. 2/13, NAA. MH. 3/2
Sır / Mürât: ÜS. 194/9
Sır / Mürîd: ÜS. 175/6
Sır / Mürşîd: SG. 90/10
Sır / Mürşîd-i Kâmil: AÖ. 701/2,
Sır / Nâdân: GE. 581/1, GE. 817/3, AÖ. 109/1, AÖ. 200/3, ÜS. 75/6, ÜS. 111/6, ÜS. 131/10, ÜS. 164/7, ÜS. 189/11, NM. 66/1, NM. 107/5, NM. 161/15.
Sır / Nefsi Bilmek: NM. 37/3
Sır / Nükte / Râz: NF. K. 50/17,
Sır / Remz: NAA. G. 174/5, NAA. G. 177/6
Sır / Remz / Nükte: NM. 16/1
Sır / Perde: NF. K. 36/21, ÜS. 175/6
Sır / Peymâne: NM. 185/6
Sır / Pîr: ÜS. 62/8
Sır / Rind: AÖ. 1276/2
Sır / Sâlik: NAA. G. 185/1
Sır / Sarhoş: ÜS. 178/6
Sır / Sergerdân: ÜS. 169/11
Sır / Seyr-i Maallâh: ÜS. 19/3, ÜS. 176/8
Sır / Süffî: SG. 1/10,
Sır / Şarâb: FK. G. 14/1, FK. G. 14/3
Sır / Şerîat: SG. 103/3
Sır / Şerîat - Tarîkat - Hakikat: NM. 73/1,
Sır / Tâlib: NAA. G. 143/1, NAA. G. 188/14
Sır / Tefekkür: NAA. G. 43/4, SG. 77/6
Sır / Tevhîd: NF. K. 54/25, NF. K. 54/25, NF. K. 54/25, NM. 85/7, SG. 36/5
Sır / Vahdet: NAA. G. 123/4, NAA. G. 174/5, NAA. G. 177/6, ÜS. 178/6, NM. 50/6, NM. 68/1, NM. 82/2, NM. 113/15, NM. 186/6, SG. 1/6, SG. 33/2.
Sır / Vâkıf: NAA. G. 78/5, NAA. G. 89/4, AÖ. 200/4, AÖ. 701/4, NM. 57/8, SG. 1/13.
Sır / Vech: ÜS. 163/5
Sır / Yâd: NM. 151/8

Sır / Yokluk - Varlık: SG. 43/4.
Sır / Zâhid: NAA. K. 3/18, NAA. G. 12/3, NAA. G. 43/4, NAA. G. 47/6, NAA. G. 78/5, NAA. G. 170/1, NAA. G. 174/1, AÖ. 584/4, ÜS. 166/3.
Sır / Zikir: ÜS. 140/1, SG. 77/6
Sır / Zühd: ÜS. 33/7
Aref sırrı: NAA. G. 174/1,
Bî-nişân sırrı: ÜS. 19/3,
Cân Sırrı: ÜS. 93/11,
Enel Hak sırrı: NAA. G. 66/4, NAA. G. 30/5, NAA. G. 34/10, NAA. G. 109/1, NAA. G. 169/4 GE. 643/1, AÖ. 344/1, NM. 58/1,
Evlîyâ sırrı: ÜS. 41/1,
Gizli sır: NAA. H. 6/2, GE. 238/4, NM. 186/5,
Hadîs sırrı: SG. 88/7
Hakikat sırrı: NM. 85/5
Hakk'ın sırrı: NM. 75/7
Hâmil-i sırr-ı Hudâ: SG. 1/13,
Hümâ-yı sır: SG. 33/2,
İlm-i sır: ÜS. 88/1, ÜS. 126/8, NM. 178/1,
Kenz-i mahfî sırrı: ÜS. 47/4,
Küntü kenz sırrı: NAA. G. 81/3, AÖ. 200/4, ÜS. 24/2, ÜS. 25/19, ÜS. 47/4, ÜS. 81/3, ÜS. 110/2, ÜS. 161/6, NM. 54/8, NM. 107/5,
Lâ-mekân sırrı: ÜS. 19/3,
Len Terânî Sırrı: NAA. G. 32/1,
Li maallâh sırrı: NM. 177/5,
Mahzen-i Sırr-ı tevhîd: NF. K. 54/25,
Men aref sırrı: NAA. G. 12/3, NAA. G. 75/3, AÖ. 498/13, AÖ. 1395/3, ÜS. 47/3, ÜS. 69/3, ÜS. 126/12, NM. 40/7, NM. 57/8, NM. 102/4, SG. 76/5,
Rumûz-ı sırr-ı mâ-evhâ: AÖ. 594/2,
Rumûz-ı sırr-ı vahdet: NAA. G. 174/5, NAA. G. 177/6,
Seyr-i maallâh sırrı: ÜS. 19/3, ÜS. 176/8,
Sır hüması: ÜS. 162/1,
Sır ili: ÜS. 17/6, ÜS. 59/4, ÜS. 62/8, ÜS. 63/3, ÜS. 88/1,
Sır kal'ası: NM. 18/23,
Sırra erme: NAA. G. 78/5, AÖ. 701/4, ÜS. 12/15, ÜS. 33/3, ÜS. 126/13, ÜS. 161/6, NM. 102/4
Sırr-ı Ahad: NF. K. 55/10,
Sırr-ı ahfâ: NAA. G. 75/4, NAA. G. 96/7, NAA. G. 106/9, NAA. G. 108/5, NAA. G. 191/6, NAA. G. 203/6, NM. 2/8,
Sırr-ı Ahmed: NAA. G. 1/5, NAA. G. 128/2,
Sırr-ı aref: NAA. K. 3/6, NAA. K. 3/14, NAA. H. 10/5,
Sırr-ı âyet-i Kur'ân: NF. K. 8/3,
Sırr-ı beytül-harem: FK. G. 172/5,
Sırr-ı Celâl: NF. K. 32/14
Sırr-ı cünûn: FK. G. 109/7,
Sırr-ı devr: SG. 8/6, SG. 8/7, SG. 92/1, SG. 104/3,
Sırr-ı dil: NF. G. 116/7, NB. G. 612/3,
Sırr-ı dü cihân: SG. 90/10,

Sırr-ı ekber: NAA. G. 162/5, NAA. G. 170/8,
Sırr-ı Ene'l-Hak: NAA. G. 121/5
Sırr-ı esrâ: NM. 133/6
Sırr-ı esrâr: NAA. G. 172/4
Sırr-ı eşyâ: NAA. G. 144/4
Sırr-ı ev-ednâ: NAA. G. 19/14,
Sırr-ı ezel: NM. 15/3,
Sırr-ı gam-ı dilber: FK. G. 188/5
Sırr-ı gaybül-gayb: NF. K. 47/57,
Sırr-ı hafî: NAA. G. 50/10
Sırr-ı Hak: NAA. G. 14/2, NAA. G. 170/5, NF. K. 40/45, AÖ. 539/3, AÖ. 701/4, AÖ. 956/4, ÜS. 181/2, NM. 16/2, NM. 142/8, NM. 185/6, SG. K. 1/11, SG. K. 1/30, SG. 76/1, SG. 77/6, SG. 77/7,
Sırr-ı hakâyık: AÖ. 609/5,
Sırr-ı hakikat: NF. K. 36/21,
Sırr-ı hesfî: NB. K. 5/10,
Sırr-ı hikem: NB. G. 858/5
Sırr-ı Hudâ: NAA. G. 14/4, NAA. G. 50/1, NB. R. 127/1, AÖ. 985/3, NM. 53/7, SG. 1/13,
Sırr-ı İhyâ: SG. 35/11
Sırr-ı ilâhî: NF. K. 47/3
Sırr-ı ilhâm: NF. K. 50/17,
Sırr-ı insân: Sır: NAA. G. 149/5,
Sırr-ı ihyâ: SG. 35/11,
Sırr-ı kader: NB. K. 5/9
Sırr-ı kazâ: FK. G. 227/5, NF. K. 31/39, NK. K. 11/18
Sırr-ı kenzullâh: ÜS. 33/3,
Sırr-ı kerâmet: ÜS. 165/1,
Sırr-ı Kur'ân: SG. 64/3, SG. 98/5,
Sırr-ı kuyâmet: FK. G. 21/1,
Sırr-ı levlâk: SG. 66/5
Sırr-ı maâni: AÖ. 151/2,
Sırr-ı mâ-evhâ: AÖ. 594/2,
Sırr-ı mebbe u meâd: SG. 1/10,
Sırr-ı Mevlâ: NAA. G. 177/5,
Sırr-ı muğlak: NM. 100/1, NM. 198/9, SG. 66/5,
Sırr-ı muhabbet: AÖ. 146/3
Sırr-ı mübhem: FK. G. 14/3
Sırr-ı nihân: NAA. G. 134/2
Sırr-ı nübüvvet: SG. 88/7
Sırr-ı pinhân: NAA. G. 178/2, GE. 842/3, AÖ. 584/4,
Sırr-ı Sübhân: ÜS. 7/3, ÜS. 89/6, NM. 33/1, SG. 76/3,
Sırr-ı tevhîd: NF. K. 54/25, NF. K. 54/25, NM. 85/7, SG. 36/5,
Sırr-ı vahdet: NAA. G. 123/4, ÜS. 178/6, NM. 186/6, SG. 1/6,
Sırr-ı Vech: ÜS. 163/5
Sırr-ı velâyet: NAA. G. 19/8,
Sırr-ı yâr: NM. 177/3,
Sırr-ı Yezdân: NM. 113/15,
Sırr-ı Zât: ÜS. 3/15, ÜS. 135/4,
Sırrullâh: ÜS. 162/1, ÜS. 162/8, ÜS. 163/12, NAA. G. 143/1, ÜS. 162/1,
Sırrullâh-ı a'zam: NF. K. 2/4,
Terceme-i sırr-ı kazâ: NB. G. 532/2,
Vahdet sırrı: NM. 50/6, NM. 82/2

ESRÂR: NAA. H. 18/3, FK. K. 4/8, FK. K. 4/9,
Esrâr / Abdâl: NM. 150/2
Esrâr / Akıl: SG. 29/2,

Esrâr / Ârif: FK. G. 158/6, AÖ. 201/4, AÖ. 222/4, NM. 17/2, NM. 145/3
Esrâr / Âşinâ: NB. G. 525/7
Esrâr / Aşk: NF. K. 12/18, NB. G. 257/2, AÖ. 207/1, AÖ. 593/4, AÖ. 814/4.
Esrâr / Bâtn: ÜS. 22/5
Esrâr / Benlik: NAA. G. 30/7
Esrâr / Câhil: AÖ. 849/3
Esrâr / Cân - Ten: ÜS. 120/4
Esrâr / Cehâlet: NAA. G. 152/2
Esrâr / Cür'a: NK. K. 32/5
Esrâr / Çeşm: NK. G. 205/5
Esrâr / Dehân: NM. 160/4
Esrâr / Denî: NAA. G. 177/6
Esrâr / Dervîş: GE. 439/1,
Esrâr / Dil: NF. K. 33/3
Esrâr / Ehl-i Dil: GE. 439/1,
Esrâr / Elest: FK. G. 290/1
Esrâr / Evliyâ: SG. 43/25
Esrâr / Ezel: NF. K. 54/25, NF. K. 54/26
Esrâr / Fâş: NM. 177/3
Esrâr / Gam: GE. 491/4
Esrâr / Hâce: NK. G. 270/2,
Esrâr / Hakikat: NAA. G. 116/3, NAA. G. 126/3, NB. G. 58/3, AÖ. 14/3, AÖ. 184/5, NM. 177/3, SG. 40/3.
Esrâr / Hâl: FK. G. 290/1
Esrâr / Hâl - Kâl: ÜS. 110/9
Esrâr / Hâmûş: NF. G. 49/1
Esrâr / Harf: NF. G. 59/4
Esrâr / Hat: FK. K. 3/5, FK. G. 289/2, NB. G. 533/1.
Esrâr / Hayrân: AÖ. 584/2, ÜS. 5/9, ÜS. 57/2, ÜS. 161/8, SG. 24/1
Esrâr / Hevâ: NF. K. 33/3
Esrâr / Hikmet: GE. 517/3, NB. G. 141/4, NB. G. 554/2, NB. G. 560/4, AÖ. 786/4, NK. G. 219/4.
Esrâr / İlim: NB. G. 417/3, ÜS. 70/3, ÜS. 110/9, NM. 68/1
Esrâr / İnsân: SG. 106/3
Esrâr / İnsân- Hayvân: NAA. G. 41/2
Esrâr / Kalender: NK. K. 32/5
Esrâr / Kâşif: NM. 150/2, SG. 90/5
Esrâr / Keşf: NAA. G. 188/15, GE. 170/3, NB. G. 50/10, NB. G. 141/4, SG. 27/14, SG. 43/4, SG. 43/25, NK. MST. 6/5
Esrâr / Kışr - Mağz: NB. G. 314/4,
Esrâr / Kîl ü Kâl: NK. MST. 3/9
Esrâr / Leb: GE. 517/3, NF. G. 49/1, AÖ. 255/4.
Esrâr / Ledün: NM. 160/4
Esrâr / Mâ-Evhâ: NB. K. 1/25
Esrâr / Mahrem: FK. G. 81/6, NF. K. 12/18, NB. G. 417/3, NB. G. 475/4, SG. 38/1, SG. 48/1.
Esrâr / Maksûd: NAA. G. 174/2
Esrâr / Medhûş: NB. G. 533/1,
Esrâr / Men Aref: AÖ. 200/5,
Esrâr / Muhabbet: NB. G. 267/4,
Esrâr / Muvahhid: SG. 40/3
Esrâr / Münkir: NAA. G. 188/15
Esrâr / Müşâhade: NK. K. 7/19
Esrâr / Nefsi Bilmek: NAA. G. 96/7, NAA. G. 152/2, AÖ. 1196/5

Esrâr / Remz: NF. K. 60/4, SG. 49/4
Esrâr / Ricâlül'-Gayb: NM. 177/3, SG. 38/1,
Esrâr / Tâlib: NAA. G. 188/14, ÜS. 65/4
Esrâr / Tevhîd: ÜS. 161/8
Esrâr / Vahdet: SG. 27/14, SG. 29/2, SG. 90/5
Esrâr / Vâkuf: NAA. MH. 2/10, AÖ. 344/4, AÖ. 459/3, AÖ. 501/4, AÖ. 668/5, AÖ. 748/3, AÖ. 880/4, AÖ. 1395/1, ÜS. 114/6, NM. 58/1, NM. 177/1, SG. 24/1, NK. K. 25/43, NK. G. 205/5.
Esrâr / Vâlih - Hayrân: FK. K. 3/5,
Esrâr / Yüz: AÖ. 786/4
Esrâr / Zâhid: AÖ. 584/2, AÖ. 1433/3, NM. 145/3.
Esrâr / Zâhir - Bâtn: AÖ. 478/5,
Ârif-i esrâr-ı rumûz-ı irfân: NF. K. 60/4,
Arifin esrârı: NM. 17/2,
Bâttın esrârı: ÜS. 22/5,
Cân esrârı: SG. 106/3,
Ehl-i esrâr: NAA. G. 96/7, NAA. G. 185/1,
Esrâra ermek: NAA. G. 152/2,
Esrâra tâlib olmak: NB. G. 314/4,
Esrâr-furûş-ı aşk: NB. G. 257/2,
Esrâr-fürûş-ı aşk: NB. G. 257/2,
Esrâr-ı aşk: AÖ. 207/1, AÖ. 593/4,
Esrâr-ı dil: FK. G. 190/3,
Esrâr-ı elest: FK. G. 290/1,
Esrâr-ı ezel: NF. K. 54/25, NF. K. 54/26,
Esrâr-ı fiten: FK. G. 289/2,
Esrâr-ı gizlemek: NM. 145/3
Esrâr-ı Hak: NB. G. 121/1, AÖ. 201/4, SG. 22/11, NK. K. 32/5, NK. MST. 3/9, NK. K. 32/5,
Esrâr-ı hakâyık: NAA. G. 116/3, NAA. G. 126/3, SG. 40/3,
Esrâr-ı hikem: NB. K. 15/9,
Esrâr-ı hikmet: GE. 517/3, NB. G. 141/4, NB. G. 554/2, NB. G. 560/4, AÖ. 786/4, NK. G. 219/4,
Esrâr-ı Hû: AÖ. 478/5,
Esrâr-ı Hudâ: NF. K. 33/2, NM. 31/1,
Esrâr-ı hurûf: NF. G. 59/4,
Esrâr-ı ilâhî: NF. K. 34/38,
Esrâr-ı ilm: NM. 160/4
Esrâr-ı kader: NB. G. 525/7
Esrâr-ı kazâ: NB. K. 15/61, NB. G. 566/8,
Esrâr-ı leb: NF. G. 49/1,
Esrâr-ı mâ evhâ: NB. K. 1/25,
Esrâr-ı maânî: NF. G. 59/5,
Esrâr-ı Mevlâ: AÖ. 849/3,
Esrâr-ı muammâ: NAA. G. 177/6,
Esrâr-ı muhabbet: NB. G. 267/4,
Esrâr-ı safâ-bahş: NAA. G. 118/6,
Esrâr-ı tekellûf: FK. G. 158/6,
Esrâr-ı tevhîd: ÜS. 161/8,
Esrâr-ı ulûm: NB. G. 417/3
Esrâr-ı vahdet: SG. 90/5,
Genc-i bî-pâyân-ı esrâr-ı ilâhî: NF. K. 34/38
Genc-i esrâr: NF. K. 50/56,

Genc-i esrâr-ı Hudâ: NAA. G. 105/3,
Gencine-i esrâr: NK. G. 270/2,
Gencine-i esrâr-ı hikmet: AÖ. 255/4,
Gencine-i esrâr-ı ilâhî: NK. K. 25/40,
Gizli esrâr: NAA. G. 188/14
Hakâyık-ı esrâr-ı âlem: NB. G. 58/3,
Hâzin-i esrâr-ı kazâ: NF. K. 50/45, NF. K. 57/20,
İlm-i esrâr: ÜS. 70/3, ÜS. 110/9, NM. 68/1,
Kâşif-i esrâr: NM. 150/2,
Keşf-i esrâr: GE. 170/3, SG. 43/25, NK. MST. 6/5,
Küçe-i esrâr: NF. K. 2/9
Mahrem-i esrâr: SG. 48/1,
Mahrem-i esrâr-ı aşk: NF. K. 12/18,
Ma'nâ-yı esrâr: NB. G. 100/9,
Ma'ni-i esrâr-ı dil: FK. G. 190/3
Men aref esrârı: AÖ. 200/5,
Nuhbe-i esrâr: NB. K. 5/9,
Nüşha-i esrâr-ı kazâ: NF. K. 40/23,
Ricâl esrârı: NM. 177/3,
Serâir: SG. 43/4
Tâlib-i esrâr: ÜS. 65/4
Vahdet esrârı: SG. 27/14., SG. 29/2,
Vâkuf-ı esrâr: NM. 58/1,
Vâkuf-ı Esrâr-ı Hak: SG. 24/1,
Vâkuf-ı esrâr-ı nihân: NK. K. 25/43,
RÂZ: FK. MST. 4/1/3, FK. G. 33/1, FK. G. 89/4, NF. K. 47/37, NB. G. 682/3
Râz / Akıl: FK. G. 241/5
Râz / Âkil: AÖ. 1017/a-4, AÖ. 1017/b-4
Râz / Âşık: NF. K. 22/36
Râz / Âşık - Aşk: NK. MST. 5/22,
Râz / Aşk: NAA. K. 2/49, FK. G. 179/2, FK. G. 280/4, NB. G. 498/1, AÖ. 240/1, NK. MST. 5/3, NK. G. 100/7, NK. G. 272/1.
Râz / Çeşm: FK. G. 241/5
Râz / Değme: ÜS. 174/8
Râz / Dehân: NK. G. 115/1
Râz / Dil: FK. G. 58/4, FK. G. 144/19, FK. G. 160/1, NF. K. 28/58, NF. G. 78/4, NB. G. 92/5, NK. G. 64/7, NK. G. 115/1, NK. G. 350/1.
Râz / Esrâr: AÖ. 880/4
Râz / Evliyâ: NF. G. 15/9
Râz / Fâş: NAA. H. 12/5, FK. MST. 3/2/6, FK. MST. 4/1/3, FK. MST. 5/5/3, FK. G. 11/5, FK. G. 89/5, FK. G. 144/19, FK. G. 179/2, AÖ. 79/5, AÖ. 805/3, AÖ. 1017/a-4, AÖ. 1017/b-4, AÖ. 1252/1, ÜS. 48/10, ÜS. 52/1, ÜS. 174/8, NM. 3/4, SG. 40/7.
Râz / Gamze: NF. K. 12/34, NF. K. 22/36
Râz / Gayb: SG. 38/2,
Râz / Gönül: NB. G. 532/2
Râz / Hâmûş: FK. G. 144/19, NB. G. 536/5

Râz / Hüsn: NB. G. 121/5
Râz / İfşâ: FK. G. 6/2, FK. G. 277/5
Râz / Keşf: NAA. G. 40/2, NAA. G. 193/8, NAA. G. 206/5, GE. 11/3, GE. 56/1, GE. 87/4, GE. 187/3, FK. G. 44/2, FK. G. 275/2, FK. G. 279/3, NF. K. 50/17, NF. G. 97/3, NF. G. 107/6, NF. G. 115/1, AÖ. 339/4, SG. 45/2, NK. G. 115/1, NK. G. 348/1.
Râz / Leb: FK. G. 154/3
Râz / Mahrem: NF. K. 22/36, NB. G. 536/5, NB. G. 645/3, ÜS. 174/8, NK. MST. 4/9, NK. G. 319/3.
Râz / Münkir: ÜS. 48/10
Râz / Nâdân: GE. 187/3
Râz / Nâmerd: AÖ. 1017/a-4
Râz / Sarhoş: FK. MST. 3/2/6
Râz / Selâmet: AÖ. 79/5
Râz / Sır / Nükte: NF. K. 50/17,
Râz / Süff: NB. G. 103/3,
Râz / Tevhîd: SG. 40/7
Râz / Vahdet: SG. 29/7
Râz / Vâkıf: FK. G. 241/5, NB. G. 103/3, AÖ. 880/4.
Râz / Zâhid: FK. G. 144/19
Âyîne-i râz-ı kader: NB. G. 532/2,
Cân u dil râzi: FK. G. 160/1,
Dil râzi: FK. G. 160/1
Dil-i râz: NF. G. 78/4,
Ehl-i râz: NB. G. 375/4
Genc-i râz: NF. G. 15/9,
Gülşen-i râz: FK. G. 165/1, NK. G. 173/1,
Hem-dem-i râz: NF. K. 12/34
Hemrâz: GE. 187/3,
Hemrâz-ı muhabbet: NF. G. 20/4
Hemrâzlık: NB. G. 598/5,
İfşâ-yı râz: FK. G. 6/2,
Keşf-i râz: NAA. G. 40/2, NAA. G. 193/8, NAA. G. 206/5, GE. 56/1, GE. 87/4, GE. 187/3, FK. G. 44/2, NF. G. 97/3, NF. G. 107/6, NF. G. 115/1, AÖ. 339/4, NK. G. 115/1, NK. G. 348/1,
Ketm-i râz: NB. G. 682/2, NK. G. 100/7,
Ketm-i râz-ı aşk: NK. G. 100/7,
Mahrem-i perde-serây-ı harem-i râz: NK. MST. 4/9,
Mahrem-i râz: NF. K. 22/36, NB. G. 536/5,
Mahrem-i râz-ı derûn: NB. G. 645/3, NK. G. 319/3,
Nakş-ı cemâl-i âyîne-i râz: NK. G. 185/1,
Râz-ı aşk: NAA. K. 2/49, FK. G. 179/2, FK. G. 280/4, NB. G. 498/1, NK. MST. 5/3, NK. MST. 5/22, NK. G. 272/1,
Râz-ı dil: FK. G. 58/4, FK. G. 144/19, NF. K. 28/58, NB. G. 92/5, NK. G. 64/7, NK. G. 115/1, NK. G. 350/1,
Râz-ı gayb: SG. 38/2,
Râz-ı Hak: SG. 29/7
Râzi keşf etmek: FK. G. 279/3,
Râz-ı kunişt: FK. G. 172/5
Râz-ı leb: FK. G. 154/3,
Râz-ı Mesîh: FK. G. 34/3, FK. G. 3/4,
Râz-ı muhabbet: GE. 846/1

Râz-ı nihân: NF. K. 12/34, NF. K. 1/23, NF. 12/34
Râz-ı tevhîd: SG. 40/7,
Sarrâf-ı şehri-râz: NB. G. 64/1,
Tarîk-i râz-ı aşk: AÖ. 240/1,
Vâkıf-ı râz: NB. G. 103/3,

2.69. SEHER VAKTİ: MR. 1/2, NAA. G. 45/3, AÖ. 821, AÖ. 822, AÖ. 823, AÖ. 835/3, AÖ. 1244, NM. 154, NK. G. 55/SEHER REDİFLİ,
Seher / Âşık - Aşk: AÖ. 823/2
Seher / Âgâh: NM. 154/5 NM. 153/7,
Seher / Âh: AÖ. 1033/5
Seher / Bâd-ı Sabâ: GE. 41/1
Seher / Dert - Dermân: NM. 154/4
Seher / Ehl-i Niyâz: AÖ. 821/2
Seher / Eren: AÖ. 821/5
Seher / Feyz: NM. 154/6
Seher / Gaflet: NM. 154/1
Seher / Hikmet: AÖ. 834/3
Seher / Lutf: NM. 154/5
Seher / Mihmân: NM. 170/5,
Seher / Tâlib: : ÜS. 132/18
Seher / Teveccüh: AÖ. 1070/4, NM. 154/4
Sahur: GE. 41/1,
Sehergâh: AÖ. 1070/4,
Vakt-i seher: NF. K. 9/70, NM. 153/7,

2.70. SOHBET: NAA. G. 48/4, NF. G. 26/5.
Sohbet / Ağyar - Yâr: NK. MST. 4/13
Sohbet / Ârif: NF. K. 41/49, NF. G. 88/3, AÖ. 1037/4, SG. 75/1, SG. 82/1.
Sohbet / Allah: ÜS. 6/3
Sohbet / Âşık - Maşûk: GE. 67/5, NB. G. 447/1, ÜS. 102/9, SG. 25/9, SG. 62/1.
Sohbet / Avâm: NAA. G. 139/7
Sohbet / Bâde: NAA. G. 75/2, NF. G. 2/5, NF. G. 84/1
Sohbet / Bed-fiâl: AÖ. 345/2,
Sohbet / Câhil: AÖ. 173/37, SG. 82/1
Sohbet / Câm: AÖ. 10/1
Sohbet / Dâna: SG. 25/9
Sohbet / Dergâh: NB. G. 320/5,
Sohbet / Dert: ÜS. 42/9
Sohbet / Edeb: NB. GR. 5/1
Sohbet / Ehl-i Dil: AÖ. 842/3
Sohbet / Eren: ÜS. 66/3, ÜS. 182/6
Sohbet / Erme: SG. 100/1
Sohbet / Evliyâ: SG. 52/4
Sohbet / Fâzıl: NB. R. 198
Sohbet / Feyz: SG. 8/10
Sohbet / Gayr: SG. 46/1,
Sohbet / Halvet: SG. 75/1
Sohbet / İlham: SG. 43/1
Sohbet / İnsân - Hayvân: NM. 54/4,
Sohbet / İnsân-ı Kâmil: ÜS. 6/3
Sohbet / İntisâb: NB. G. 320/5
Sohbet / İsm-i Azam: SG. 1/8
Sohbet / Kâfir: ÜS. 48/7
Sohbet / Kâmil: AÖ. 173/37
Sohbet / Keşf: SG. 45/2

Sohbet / Merdân: SG. 52/1, SG. 100/1
Sohbet / Mey: ÜS. 96/9
Sohbet / Muhakkık: AÖ. 459/8
Sohbet / Muvahhid: SG. 8/9, SG. 8/10, SG. 40/10.
Sohbet / Mürşid: SG. 90/11
Sohbet / Nâcins: FK. K. 15/48
Sohbet / Nâdân: SG. 19/7
Sohbet / Sâkî: ÜS. 96/9
Sohbet / Pîr: NM. 42/4, SG. 43/1, SG. 43/3, SG. 45/2, SG. 52/1.
Sohbet / Sâlik: NM. 54/4,
Sohbet / Süff: FK. G. 46/6
Sohbet / Şarâb: NAA. G. 75/2,
Sohbet / Tâlib: NM. 42/4, ÜS. 182/6, SG. 43/1, SG. 43/3, SG. 45/2, SG. 52/1, SG. 62/1.
Sohbet / Terk: SG. 19/7
Sohbet / Vuslat: ÜS. 136/7
Sohbet / Ülfet: NB. G. 180/1, SG. 46/1,
Sohbet / Zâhid: ÜS. 96/9
Sohbet / Zikir: ÜS. 66/3, ÜS. 174/4
Sohbet / Zillet: AÖ. 1227/5
Bezm-i sohbet: NB. G. 181/1
Erenlerin sohbeti: ÜS. 66/3, ÜS. 182/6,
Evliyânın sohbeti: SG. 52/4,
Hakk'ın sohbeti: ÜS. 174/4,
Hem-sohbet: NB. G. 320/5,
Mürşid sohbeti: SG. 90/11,
Pîre musâhib olmak: NM. 42/4,
Sohbet beklemek: NAA. G. 75/2,
Sohbet deryâs: GE. 240/2
Sohbet ehli: ÜS. 102/9,
Sohbet-i ağyar: NK. MST. 4/13,
Sohbet-i bâde: NF. G. 2/5, NF. G. 84/1,
Sohbet-i câhil: SG. 82/1
Sohbet-i câm: AÖ. 10/1,
Sohbet-i dâna: SG. 25/9
Sohbet-i Dâna: SG. 25/9,
Sohbet-i hayvân: NM. 54/4,
Sohbet-i Mevlâ: SG. 25/9
Sohbet-i nâ-cins: FK. K. 15/48,
Sohbet-i nâdân: SG. 19/7,
Sohbet-i Sultân: ÜS. 6/3
Sohbet-i Sultân: ÜS. 6/3
Sohbet-i yârân-ı nâ-hem-vâr: NF. G. 26/5,

2.71. SUDÛR: NAA. G. 1/8, NAA. G. 1/12, GE. 44/2, FK. MST. 3/6/9, ÜS. 113/1
Sudûr / Bahr: ÜS. 145/2
Sudûr / Küntü Kenz: NAA. G. 69/1, NAA. G. 116/3, NAA. G. 172/2.
Sudûr / Mevc - Bahr: ÜS. 113/3, ÜS. 114/2, NM. 163/2
Sudûr / Mevc - Deryâ: NB. G. 95/4, ÜS. 122/20
Sudûr / Mevc - Dür: ÜS. 87/8,
Sudûr / Sadev - Dür: NAA. G. 19/3, NAA. G. 110/4,
Sudûr / Sadev - Dür - Deryâ: NAA. G. 19/3
Sudûr / Ummân: ÜS. 178/1,
Sudûr / Ummân - Dür: ÜS. 103/9, ÜS. 161/4

Sudûr / Ummân - Gevher: NAA. G. 83/2

Sudûr / Ummân - Katre: ÜS. 34/7, ÜS. 103/9

Sudûr / Ummân - Mevc: ÜS. 161/4

2.72. ŞABB-İ EMRED: ÜS. 84/10, SG. 43/15

2.73. ŞATÂHÂT: NAA. G. 109/11, FK. G. 208/2, NB. G. 271/5, ÜS. 103/11, NM. 9/4, NM. 123/3, NM. 123/7, NM. 125/1, SG. 4/7, SG. 108/1, SG. 35/3.

Şatahât / Aşk: SG. 22/3

TÜRREHÂT:

Türrehât / Muvahhid: SG. 8/9

ENE'L-HAK: NAA. G. 202/5, NB. G. 459/4, ÜS. 118/1, ÜS. 166/37, ÜS. 180/11.

Ene'l-Hak / Âşık: NAA. G. 175/2

Ene'l-Hak / Aşk: ÜS. 155/5

Ene'l-Hak / Berdâr: FK. G. 202/5, NM. 58/1,

Ene'l-hak / Câm: ÜS. 180/6

Ene'l-Hak / Çeng: NAA. G. 63/7

Ene'l-Hak / Dâr: ÜS. 32/7, ÜS. 106/5, ÜS. 134/6, ÜS. 139/5.

Ene'l-Hak / Ders: NAA. G. 121/5,

Ene'l-hak / Ezel: ÜS. 180/6

Ene'l-hak / Hayrân: ÜS. 180/6

Ene'l-Hak / Kalp: NAA. G. 66/4

Ene'l-Hak / Lâ - İllâ: NAA. G. 169/4

Ene'l-Hak / Mansûr: NAA. G. 34/10, NAA. G. 121/5, NAA. G. 121/9, NAA. G. 162/1, NAA. G. 169/4, FK. K. 4/3, FK. K. 14/39, AÖ. 344/1, AÖ. 1422/3, ÜS. 33/10.

Ene'l-Hak / Mansûr / Berdâr: NAA. G. 30/5, NAA. G. 185/5, ÜS. 33/10, ÜS. 187/8, NM. 150/3.

Ene'l-Hak / Mansûr / Dâr: GE. 67/4, GE. 643/1, ÜS. 113/13, ÜS. 161/2, NM. 158/5

Ene'l-Hak / Mansûr / Dâr / Berdâr: NM. 167/2

Ene'l-Hak / Menzil: NAA. G. 162/1, ÜS. 32/7, ÜS. 134/6, ÜS. 187/8.

Ene'l-Hak / Mest: NAA. G. 175/2

Ene'l-Hak / Meydân: ÜS. 134/6

Ene'l-Hak / Sır: NAA. G. 30/5, NAA. G. 66/4, NAA. G. 34/10, NAA. G. 109/1, NAA. G. 121/5, NAA. G. 169/4, GE. 643/1, AÖ. 344/1, ÜS. 18/7, NM. 58/1.

Ene'l-Hak / Tevhîd: NAA. G. 121/9, FK. K. 14/39.

Ene'l-Hak / Tûr: FK. K. 4/3, FK. K. 4/6, ÜS. 139/5,

Ene'l-Hak / Turra: NAA. G. 185/5

Ene'l-Hak / Vahdet-i Vücûd: NAA. G. 165/6

Ene'l-Hak / Vahdet-i Şuhûd: NAA. G. 175/2, FK. G. 202/5, NM. 129/3.

Ene'l-Hak / Zühd - Takvâ: ÜS. 32/7

Enel Hak sırrı: NAA. G. 66/4, NAA. G. 30/5, NAA. G. 34/10, NAA. G. 109/1, NAA. G. 169/4 GE. 643/1, AÖ. 344/1, NM. 58/1, **Sırr-ı Ene'l-Hak:** NAA. G. 121/5 **Ene'l-Hak Câmî:** ÜS. 180/6,

2.74. TAALLUK, ALÂYIK, İZÂFÂT, KAYD

TAALLUK: ÜS. 80/7, NK. G. 175/2, NK. G. 177/6.

Taalluk / Âh: NB. G. 883/2

Taalluk / Alâyık: NB. G. 508/2,

Taalluk / Âzâde: NB. G. 167/4, NF. K. 33/17

Taalluk / Cilâ: SG. 88/10

Taalluk / Ehl-i Tecerrüd: NB. G. 356/3,

Taalluk / Ferâgat: AÖ. 598/4

Taalluk / Kalp: SG. 88/10

Taalluk / Kayd: NB. G. 167/4, NB. G. 356/3, AÖ. 194/2, AÖ. 609/5.

Taalluk / Mâsivâ: AÖ. 137/2, AÖ. 238/2, AÖ. 596/2, AÖ. 1111/3.

Taalluk / Mevc: NB. G. 356/3,

Taalluk / Nakş: AÖ. 137/2,

Taalluk / Nemed: NB. G. 572/2,

Taalluk / Şirk-i Ahfâ: NAA. G. 68/2

Taalluk / Tasfiye: SG. 88/10

Taalluk / Tecellî: SG. 88/10

Taalluk / Terk: AÖ. 137/2, AÖ. 194/2, AÖ. 238/2, AÖ. 596/2, AÖ. 609/5, AÖ. 1111/3.

Taalluk / Zülf: NF. K. 33/17,

Dâm-gâh-ı taalluk: NK. G. 177/6

Hâr-zâr-ı taalluk: NK. G. 175/2,

Kayd-ı taalluk: NF. K. 33/17, AÖ. 609/5,

Nakş-ı taalluk: AÖ. 137/2,

Taalluk bendi: NAA. G. 68/2,

Taalluk göstermek: GE. 611/4,

Taalluktan el çekmek: AÖ. 598/4, AÖ. 609/5, AÖ. 1111/3,

ALÂYIK:

Alâyık / Âzâde: NK. G. 178/5,

Alâyık / Âşık: NF. G. 73/5,

Alâyık / Ehl-i Tecerrüd: NM. 58/2,

Alâyık / Kabâ: NB. G. 166/2,

Alâyık / Perde: AÖ. 1/23

Alâyık / Taalluk: NB. G. 508/2,

Alâyık / Tecerrüd: NB. G. 166/2, NB. G. 508/2, NB. R. 99/2.

Alâyık perdesi: AÖ. 1/23,

Alâyık ehli: NM. 58/2,

Âlâyiş: NB. R. 99/2,

İZÂFÂT:

İzâfât / Kayd: NM. 150/7,

İzâfât / Küdûret: NM. 76/8

İzâfât / Lâ-mekân: NM. 150/7,

İzâfât / Taayyun: NM. 76/3

İzâfât / Terk: NM. 19/4, NM. 100/15, NM. 100/17, NM. 150/7,

İzâfât / Üryan: NM. 76/3

İzâfât - Üryan / Âşık - Maşûk: NM. 100/16,

KAYD: NK. G. 141/1.

Kayd / Âlem-i İtlâk: NB. G. 289/2

Kayd / Âr - Nâmûs: AÖ. 1407/5,

Kayd / Âzâde: NB. G. 167/4, NB. G. 289/2.

Kayd / Ehl-i Tecerrüd: NB. G. 356/3,

Kayd / Fârîğ: NF. G. 47/4

Kayd / Ferâg: FK. G. 234/2

Kayd / Gayret: AÖ. 1407/5,

Kayd / İzâfât: NM. 150/7,

Kayd / Kalender: NF. G. 47/4

Kayd / Lâ-mekân: NM. 150/7,

Kayd / Mâsivâ: AÖ. 1111/3

Kayd / Ridâ: FK. G. 234/2, NK. G. 217/3,

Kayd / Sübha: FK. G. 234/2

Kayd / Taalluk: NB. G. 167/4, NB. G. 356/3, AÖ. 194/2, AÖ. 609/5.

Kayd / Terk: NM. 100/14, AÖ. 1395/1, NM. 150/7.

Kuyûdât: NM. 100/14, NM. 150/7,

Kuyûd: NB. G. 289/2

Çengelîstân-ı kuyûd: NB. G. 289/2,

Kayd-ı fenâ: AÖ. 1395/1,

Kayd-ı Taalluk: AÖ. 194/2,

Bend: NK. G. 217/3.

2.75. TAAYYUN: NAA. G. 203/4, NB. R. 148/2

Taayyun / İzâfât: NM. 76/3

Lâ taayyun: ÜS. 17/11, ÜS. 121/8

Taayyun gömleğini yırtmak: NAA. G. 65/5,

2.76. TAKLİD, TAHKİK

TAKLİD: NB. G. 318/4, AÖ. 459/14

Taklid / Ârif: SG. 50/4

Taklid / Aşk: ÜS. 192/3

Taklid / Berehmen-hâne: NB. G. 283/4,

Taklid / İnsân-ı Kâmil: AÖ. 89/1

Taklid / Kemer: NB. G. 283/4,

Taklid / Ledün: SG. 10/1

Taklid / Rind: NB. G. 821/4,

Taklid / Riyâ / Hayâ / Hisset: AÖ. 1321/3,

Taklid / Süffî: FK. KT. 1/4, FK. G. 284/7, AÖ. 1321/3,

Taklid / Tarikat: NB. G. 283/4,

Taklid / Terk: FK. KT. 1/4

Taklid / Zünnâr: NB. G. 283/4,

Taklid / Zühd: NB. G. 821/4.

Arsa-i taklid: AÖ. 89/1,

Mukallid: ÜS. 192/3

Terki taklid: FK. KT. 1/4.

TAHKİK:

Tahkik / Akıl: NF. K. 10/8,

Tahkik / Âyine: NK. MST. 9/5

Tahkik / Hikmet: NF. K. 10/8,

Tahkik / İmân: ÜS. 62/9

Tahkik / İnsân: ÜS. 62/9

Tahkik / Mecâz: NF. G. 25/4,

Tahkik / Tasavvuf: : NB. G. 418/2

Âyine-i tahkik: NK. MST. 9/5

İmân-ı tahkik: ÜS. 62/9,

TAKLİD - TAHKİK:

Taklid - Tahkik / Ârif: SG. 50/4

Taklid - Tahkik / Aşk: SG. 22/7

Taklid - Tahkik / İrfân: SG. 50/4

Taklid - Tahkik / Sefer: NM. 139/3

Taklîd - Tahkîk / Velâyet: NB. G. 418/2,

2.77. TASFİYE:

Tasfiye / Âsitân: AÖ. 930/3,
Tasfiye / Aşk: NAA. G. 80/6, ÜS. 80/11, ÜS. 137/3, ÜS. 157/6, ÜS. 181/3, SG. 6/5, SG. 52/3, SG. 105/4, NK. G. 269/2.
Tasfiye / Âşık: NAA. G. 47/3, AÖ. 459/4, ÜS. 142/2.
Tasfiye / Âyîne: NB. G. 29/4, SG. 55/9,
Tasfiye / Bâde: FK. G. 22/2, NF. G. 81/4, NB. G. 511/3, AÖ. 151/3.
Tasfiye / Benlik: NAA. MR. 1/5, NB. M. 9/84, AÖ. 1249/2, ÜS. 137/3, SG. 6/4, SG. 80/2, SG. 111/3.
Tasfiye / Bu'd: NAA. G. 54/4
Tasfiye / Buğz - Haset: AÖ. 503/2,
Tasfiye / Cân - Ten: NAA. G. 52/5
Tasfiye / Derûn: NAA. G. 52/5, NB. G. 290/2, AÖ. 1196/4, AÖ. 1253/2.
Tasfiye / Devrân: ÜS. 91/5
Tasfiye / Dil: NAA. G. 45/5, NAA. G. 54/2, NAA. G. 100/5, NAA. G. 168/3, NAA. G. 188/2, GE. 441/2, NF. K. 15/13, NF. G. 16/4, NB. G. 94/6, NB. G. 230/4, NB. R. 1/1, AÖ. 195/1, AÖ. 1241/3, ÜS. 33/9, ÜS. 111/2, ÜS. 128/7, ÜS. 153/2, NM. 52/4, NM. 77/7, SG. 5/3, SG. 52/3, SG. 75/6, NK. G. 269/2.
Tasfiye / Dünyâ: ÜS. 33/9
Tasfiye / Ehl: NAA. G. 54/4
Tasfiye / Ehl-i Dil: NF. G. 71/2, NB. G. 511/3,
Tasfiye / Esmâ: ÜS. 15/9, ÜS. 142/2
Tasfiye / Feyz: SG. 52/3
Tasfiye / Gayr: NAA. G. 125/7, ÜS. 54/6, ÜS. 40/14, ÜS. 93/10, ÜS. 126/2, ÜS. 140/8.
Tasfiye / Gönül: NAA. G. 47/3, ÜS. 14/8, ÜS. 54/6, ÜS. 98/3, ÜS. 130/2, ÜS. 138/8, NM. 73/2, SG. 6/5, SG. 55/9, SG. 96/6
Tasfiye / Halvet: NM. 53/1
Tasfiye / Hikmet: ÜS. 128/7
Tasfiye / irfân: NAA. G. 80/6
Tasfiye / Jeng: FK. G. 227/1, NF. K. 37/45, SG. 88/9, NK. MST. 2/39.
Tasfiye / Kalp: NAA. K. 2/42, NAA. K. 2/45, NAA. MH. 2/11, NAA. G. 14/6, NAA. G. 27/5, NAA. G. 52/6, NAA. G. 54/4, NAA. G. 80/6, NAA. H. 8/2, FK. G. 234/4, NF. TK. 1/6, NF. G. 59/1, NF. G. 81/4, NB. G. 538/11, NB. G. 746/5, AÖ. 1/17, AÖ. 86/3, AÖ. 245/1, AÖ. 459/4, AÖ. 503/2, AÖ. 834/1, AÖ. 930/3, AÖ. 1071/1, ÜS. 15/9, ÜS. 27/12, ÜS. 45/3, ÜS. 84/9, ÜS. 91/5, ÜS. 98/3, ÜS. 128/7, ÜS. 131/11, ÜS. 157/6, NM. 3/12, NM. 6/5, NM. 40/6, NM. 53/1, NM. 87/1, NM. 87/3, NM. 87/6, NM. 124/5, NM. 162/1, NM. 198/19, SG. 52/6, SG. 88/10, SG. 90/10, SG. 96/2.
Tasfiye / Kûdürret: AÖ. 596/3, AÖ. 667/1, AÖ. 875/3, SG. 88/9.

Tasfiye / La'l: NF. G. 9/2,
Tasfiye / Mâsivâ: NAA. K. 2/42, NAA. K. 2/45, NAA. G. 14/6, NAA. G. 28/2, NAA. G. 168/3, AÖ. 195/1, AÖ. 238/2, AÖ. 987/11, ÜS. 14/4, ÜS. 39/2, ÜS. 44/11, ÜS. 69/2, ÜS. 93/11, ÜS. 153/2, ÜS. 156/8, SG. 67/3, SG. 75/2, SG. 77/5.
Tasfiye / Merd: AÖ. 659/15
Tasfiye / Mey: NF. TK. 1/6, NF. TK. 1/35, NF. K. 15/13, NK. K. 23/7, NK. G. 149/1, NK. G. 362/4.
Tasfiye / Mihmân: NB. G. 29/4,
Tasfiye / Muhabbet: NF. G. 16/4, SG. 6/3
Tasfiye / Münkîr: NAA. MH. 2/11
Tasfiye / Nakş: NAA. K. 4/3, AÖ. 805/1, ÜS. 54/6, ÜS. 111/2
Tasfiye / Nefs: NM. 198/19
Tasfiye / Nefsi Bilmek: SG. 88/9
Tasfiye / Pas: GE. 37/3, AÖ. 985/2
Tasfiye / Pîr: SG. 96/2,
Tasfiye / Riyâ: NB. G. 511/3,
Tasfiye / Sâkî: GE. 37/3
Tasfiye / Semâ: NAA. H. 13/1
Tasfiye / Seyrân: ÜS. 127/3
Tasfiye / Sîne: NF. G. 71/2, NB. G. 422/6, NM. 98/3, NK. G. 142/3.
Tasfiye / Sivâ: NB. G. 29/4, NM. 124/5
Tasfiye / Süffî: FK. G. 227/1, NF. G. 59/1, ÜS. 181/3, NM. 87/1, NM. 87/3, NM. 87/6, SG. 88/10
Tasfiye / Şarâb: NF. G. 9/2, NB. G. 320/1
Tasfiye / Şerbet: NAA. G. 52/3, NAA. G. 52/4
Tasfiye / Şerîat: ÜS. 131/11
Tasfiye / Şîrk: NAA. G. 196/5
Tasfiye / Taalluk: SG. 88/10
Tasfiye / Tâlib: NAA. G. 54/2, SG. 52/6
Tasfiye / Tarîkat: ÜS. 131/11
Tasfiye / Tecellî: ÜS. 111/2, SG. 88/10
Tasfiye / Tevbe: NB. G. 681/7, AÖ. 654/36, AÖ. 996/4, AÖ. 1253/2
Tasfiye / Tevhîd: NAA. G. 27/1, NAA. G. 27/2, NAA. G. 27/3, NAA. G. 28/2, NB. G. 48/15, ÜS. 15/9, NM. 162/1.
Tasfiye / Varlık: NM. 108/3,
Tasfiye / Vird: ÜS. 128/7
Tasfiye / Zâhid: NAA. G. 80/6, AÖ. 834/1
Tasfiye / Zikir: AÖ. 834/1, ÜS. 88/3, ÜS. 91/5, NM. 52/4.
Tasfiye / Zillet: NB. G. 422/6
Tasfiye / Zülâl: ÜS. 88/3

2.78. TAYY-I MEKÂN: NAA. G. 31/5, NAA. G. 73/2, NF. K. 17/4, NF. K. 17/8, NF. K. 45/18, NK. K. 27/19
Tayy-ı Mekân / Aşk: NB. G. 845/3,
Tayy-ı Mekân / Gönül: AÖ. 804/4
Tayy-ı Mekân / Ehl-i Dil: FK. G. 31/4
Tayy-ı Mekân / Mürşid: SG. 90/11
Tayy-ı Mekân / Ricâlü'l-Gayb: SG. 38/3,

Tayy-ı Mekân / Sâlik: NK. G. 130/4

Tayy-ı Mekân / Vasl: NB. G. 365/7

Ehl-i tay: SG. 38/3,

Geşt etmek: AÖ. 804/4,

Tayy etmek: NF. K. 17/4, NF. K. 17/8, NF. K. 45/18,

Tayy ettirmek: SG. 90/11,

Tayy-ı menâzil: NB. G. 365/7

2.79. TEBERRÂ: NF. K. 27/40, AÖ. 14/3, NM. 34/3.

2.80. TECELLÎ: NAA. G. 17/1, NAA. G. 66/10, NAA. G. 128/3, NAA. G. 153/4, NAA. G. 179/3, NAA. G. 179/6, NAA. G. 182/7, NAA. G. 196/3, FK. G. 138/2, ÜS. 70/5, NM. 2/8, NM. 42/6, SG. K. 1/6, SG. 8/6
Tecellî / Âgâh: SG. 52/6
Tecellî / Akıl: NAA. G. 109/1,
Tecellî / Anâsir: SG. 4/4,
Tecellî / Ârif: AÖ. 201/4, SG. 23/2
Tecellî / Asfiyâ: SG. K. 1/75
Tecellî / Âşık: NK. G. 97/2, NK. G. 105/5, NK. G. 196/2.
Tecellî / Âyîne: FK. MST. 1/11/3, FK. G. 45/6, FK. G. 213/1, FK. G. 263/2, NF. G. 86/3, NB. G. 81/7, NB. G. 443/2, NM. 33/5, NM. 44/1, NM. 120/1, SG. 8/2, NK. K. 37/5, NK. G. 142/3.
Tecellî / Benlik: NAA. G. 182/6
Tecellî / Bûy: AÖ. 1384/4
Tecellî / Cân: ÜS. 86/7
Tecellî / Cân Vermek: NAA. G. 12/1,
Tecellî / Celâl: NAA. G. 182/5, NM. 45/1
Tecellî / Celîsülhak: NAA. G. 196/3
Tecellî / Cemâl: NAA. K. 2/69, NAA. G. 97/1, NAA. G. 156/3, NAA. G. 156/5, NAA. G. 168/4, NAA. G. 182/4, NAA. G. 194/4, NAA. H. 9/4, GE. 517/3, FK. MST. 5/1, NB. G. 117/1, NB. G. 666/1, ÜS. 84/10, NM. 124/1, ÜS. 50/8, SG. 78/1, SG. 81/3, NK. MST. 5/10, NK. G. 196/2.
Tecellî / Cemâl - Celâl: NM. 2/10
Tecellî / Dil: FK. MST. 1/1/2, FK. G. 22/2, FK. G. 16/10, AÖ. 611/1, ÜS. 32/11.
Tecellî / Enâniyet: SG. 95/2
Tecellî / Erinî: FK. G. 131/3, FK. G. 166/1
Tecellî / Esmâ: AÖ. 376/5
Tecellî / Esmâ - Müsemmâ: ÜS. 162/6, NM. 103/5
Tecellî / Eşyâ: NM. 33/5, NM. 95/5, SG. 112/3, SG. 94/5.
Tecellî / Evliyâ: NAA. G. 170/7
Tecellî / Feyz: NM. 108/5
Tecellî / Gönül: NB. G. 490/4, NB. G. 490/7, SG. 5/6, NM. 108/5, SG. 5/6
Tecellî / Hadd: NM. 161/9
Tecellî / Hak: NAA. G. 143/5
Tecellî / Hak Dostu: SG. 39/5

Tecellî / Halvet: SG. 88/10
Tecellî / Hayrân: NAA. G. 109/1,
Tecellî / Hicâb: SG. 4/3
Tecellî / Hubân: NB. G. 115/1, ÜS. 84/10, SG. 43/15
Tecellî / Hüsn: FK. G. 135/4
Tecellî / Hz. Ali: NK. K. 6/23
Tecellî / Hz. Muhammed: ÜS. 50/14, ÜS. 84/4
Tecellî / Hz. Mûsâ: FK. MST. 1/1/6, FK. G. 135/4, ÜS. 188/7, NK. G. 105/5
Tecellî / İnsân: NAA. G. 30/15, NAA. G. 81/2, FK. G. 213/1, FK. G. 263/2, NB. G. 443/2, NB. G. 847/1, ÜS. 84/6, ÜS. 163/5, NM. 31/4, NM. 31/7, NM. 79/6, NM. 79/7, NM. 89/7, NM. 103/5, NM. 137/3, NM. 145/4, NM. 152/7, SG. K. 1/11, SG. K. 1/22, SG. K. 1/24, SG. K. 1/34, SG. 31/5, SG. 34/3, SG. 34/4, SG. 56/6, SG. 69/6, SG. 81/3, SG. 85/3, SG. 98/1, SG. 98/5, NK. G. 97/2.
Tecellî / Kalp: FK. G. 234/4, NB. G. 306/3, NAA. G. 66/10, NAA. G. 194/3, ÜS. 128/7, NM. 45/1, SG. 88/10, NK. G. 97/2.
Tecellî / Kâmil: NAA. G. 146/3
Tecellî / Lâl: FK. MST. 5/1
Tecellî / Len Terâni: FK. TC. 1/6, ÜS. 133/10, SG. 90/1, SG. 90/15.
Tecellî / Mazhar: NM. 124/1, NK. G. 153/1,
Tecellî / Merdân: NAA. G. 81/2
Tecellî / Mestâne: NM. 108/5
Tecellî / Mir'ât: NAA. G. 44/1, FK. G. 54/4, FK. G. 177/3, NB. G. 791/5, ÜS. 50/14, ÜS. 84/9, NM. 108/5.
Tecellî / Muhabbet: FK. K. 14/37
Tecellî / Muvahhid: SG. 40/2
Tecellî / Mücâhede: NAA. H. 26/6
Tecellî / Mürşid: NAA. G. 66/1, NAA. G. 66/10, NAA. G. 169/1, NAA. G. 177/2, ÜS. 7/13, SG. 1/14, SG. 90/1, SG. 90/15, NK. G. 153/1.
Tecellî / Mürşid-i Kâmil: NAA. G. 177/1, NAA. G. 177/2, ÜS. 42/11.
Tecellî / Nâdân: SG. 52/5, SG. 52/6,
Tecellî / Nefsi Bilmek: NAA. G. 143/5
Tecellî / Nûr: FK. K. 9/11, FK. G. 22/4, AÖ. 1432/1, SG. 34/4.
Tecellî / On Sekiz Bin Âlem: AÖ. 1443/2
Tecellî / Peygamber: NAA. G. 166/2
Tecellî / Pir: NAA. G. 44/1, NAA. G. 146/3, SG. 42/4, SG. 43/2, SG. 78/1, SG. 80/4.
Tecellî / Ruh: NB. G. 791/5
Tecellî / Rûh: SG. 4/4
Tecellî / Seyr: NAA. G. 182/1, NAA. G. 182/3.
Tecellî / Sifât: NM. 31/7, SG. 51/2, SG. 86/7, SG. 89/4.
Tecellî / Sine: FK. G. 125/1, NK. G. 142/3,
Tecellî / Şem: FK. G. 20/1, FK. G. 116/2, FK. G. 119/1, FK. G. 181/2.

Tecellî / Taalluk: SG. 88/10
Tecellî / Tâlib: SG. 78/1
Tecellî / Tasfiye: ÜS. 111/2, SG. 88/10
Tecellî / Telvîn - Temkîn - Ev Ednâ: NAA. G. 195/3,
Tecellî / Temâşâ: NK. G. 153/1
Tecellî / Tûr: AÖ. 173/34, NK. G. 114/4.
Tecellî - Tûr / Âh: NF. K. 34/40
Tecellî - Tûr / Âşık: FK. G. 203/3
Tecellî - Tûr / Aşk: FK. KT. 1/7, FK. G. 188/2, NK. MST. 5/10
Tecellî - Tûr / Cemâl: NK. MST. 5/10
Tecellî - Tûr / Devriye: AÖ. 895/3,
Tecellî - Tûr / Dil: NF. K. 47/56
Tecellî - Tûr / Feyz: NK. K. 24/26
Tecellî - Tûr / Gül: FK. G. 98/2
Tecellî - Tûr / Hüsn: FK. G. 74/4, FK. G. 203/3, NB. G. 268/1, NK. G. 307/3
Tecellî - Tûr / Hz. Mûsâ: NF. K. 47/56, NB. K. 1/36, ÜS. 92/3, NM. 138/5, NK. G. 135/5, NK. G. 307/3
Tecellî - Tûr / Lutf - Kahr: FK. G. 208/2
Tecellî - Tûr / Mârifet: NM. 152/7,
Tecellî - Tûr / Mest: NK. G. 169/5,
Tecellî - Tûr / Muvahhid: SG. 40/1
Tecellî - Tûr / Şem - Pervâne: NK. G. 344/1
Tecellî - Tûr / Ruh: NK. G. 96/4,
Tecellî - Tûr / Temâşâ: AÖ. 529/2
Tecellî / Varlık: ÜS. 133/10
Tecellî / Vech: NAA. G. 169/1, GE. 444/1, GE. 830/2, AÖ. 1120/2, ÜS. 84/6, NM. 33/5, NM. 95/5, NM. 137/3, NM. 145/4.
Tecellî / Velî: NM. 4/3 zât, NM. 33/7
Tecellî / Visâl: SG. 78/1
Tecellî / Vuslat: NAA. H. 8/3
Tecellî / Yüz: ÜS. 61/6, NM. 138/5, SG. 43/2
Tecellî / Zât: NAA. G. 81/2, NAA. G. 170/7, NAA. H. 26/6, ÜS. 3/12, NM. 79/6, NM. 79/7, SG. K. 1/64, SG. 85/3, SG. 98/5.
Tecellî / Zât - Sifât: NM. 16/4, NM. 33/7, SG. K. 1/75, SG. 4/7, SG. 89/2.
Tecellî / Zât - Sifât - Esmâ: NM. 118/5, NM. 186/7.
Tecellî / Zevk: SG. 8/5
Âteş-i nahl-i tecellâ: FK. G. 241/2,
Âyine-i Tecellî: NK. K. 37/5,
Envâr-ı tecellî: FK. G. 22/4,
Esmâ-i tecellî: AÖ. 376/5,
Feyz-i tecellî: NK. K. 24/26,
Hak Tecellîsi: SG. 42/4,
Harîm-i Tûr-ı tecellî: FK. K. 14/36,
Mahv-ı tecellî: NK. G. 169/5,
Mir'ât-ı tecellî: FK. G. 54/4, FK. G. 177/3,
Nahl-i tecellî: FK. K. 4/4, NB. G. 769/1,
Nûr-ı tecellî: AÖ. 1384/4, AÖ. 1432/1,
Nûr-ı Tecellî-i Hudâ: FK. K. 9/11,
Şem-i hürşid-i tecellî: FK. G. 119/1

Şem-i tecellî: FK. G. 116/2
Şem-i Tecellî-i Hudâ: FK. G. 181/2,
Şerâr-ı nâr-ı tecellî: FK. K. 14/37,
Şule-i şem-i tecellî: FK. G. 20/1,
Tecellî-i cemâl: NAA. G. 182/4, NAA. H. 9/4, NM. 124/1, NK. MST. 5/10, NK. G. 196/2,
Tecellîgâh: FK. G. 16/10,
Tecellî-i Hudâ: SG. K. 1/6, SG. 88/10,
Visâl tecellîsi: SG. 78/1,

AHADİYET TECELLİSİ (İLK TECELLİ): ÜS. 122/12, ÜS. 122/15, SG. K. 1/8, SG. K. 1/9.

VÂHİDİYET TECELLİSİ (İKİNCİ TECELLİ): ÜS. 122/13, ÜS. 122/16

ŞUHÛDÎ TECELLİ (ÜÇÜNCÜ TECELLİ): AÖ. 1432/1, AÖ. 1443/2, NM. 99/2, NM. 103/4, SG. 8/1, SG. 24/5, SG. 61/3, SG. 94/5, NK. G. 279/1.
Şuhudî Tecellî / Âyine: NAA. G. 11/3, NM. 33/5, SG. 8/2.
Şuhudî Tecellî / Cemû'l-Cem: NM. 95/5
Şuhudî Tecellî / Farkü'l-Cem: NM. 55/8, NM. 16/4, SG. 88/13.
Şuhudî Tecellî / Fark-ı Evvel: FK. K. 14/45, NK. G. 135/2.
Şuhudî Tecellî / Sudûr: NM. 163/2.

2.81. TECERRÜD, SOYUNMA TECERRÜD: FK. G. 273/2, NB. G. 635/4, ÜS. 130/2, NM. 150/5
Tecerrüd / Alâyk: NB. G. 166/2, NB. G. 508/2, NB. R. 99/2.
Tecerrüd / Âşık: NF. G. 14/5,
Tecerrüd / Aşk: ÜS. 80/11
Tecerrüd / Berehmen: NB. G. 468/4
Tecerrüd / Halvet: FK. G. 151/5
Tecerrüd / Gönül: ÜS. 130/2
Tecerrüd / Hırka: NK. G. 40/5,
Tecerrüd / Hz. İsâ: NK. G. 176/2,
Tecerrüd / Kabâ: NB. G. 166/2,
Tecerrüd / Kıyâfet: NB. G. 556/5
Tecerrüd / Pirehen: NB. G. 166/2,
Tecerrüd / Rind: NF. G. 14/5,
Tecerrüd / Riyâ: NB. G. 468/4,
Tecerrüd / Teslimiyet: FK. G. 218/3
Tecerrüd / Zühd: NK. G. 40/5,
Tecerrüd / Zühd / Riyâzet: FK. KT. 4/5
Âlem-i tecrîd: NK. G. 51/4, NK. G. 102/5,
Andelib-i bâğ-ı tecrîd: FK. G. 273/2,
Andelib-i gülşen-i tecrîd: FK. G. 112/6
Arınma: ÜS. 80/11, ÜS. 130/2,
Bâğ-ı tecerrüd: FK. G. 22/5,
Bülbül-i gülşen-i tecrîd: FK. G. 218/3,
Tecrîd mülkü: FK. KT. 4/5,

Tecrîd: FK. KT. 4/5, FK. G. 112/6, FK. G. 151/5, FK. G. 218/3, FK. G. 273/2, NF. G. 14/5, NK. G. 40/5, NK. G. 51/4, NK. G. 102/5, **Tecrîd-i zühhd:** NK. G. 40/5,

SOYUNMA:

Soyunma / Abdâl: NM. 167/3,
Soyunma / Aşk: NAA. H. 23/1, AÖ. 605/2,
Soyunma / Dervîş: GE. 439/1, GE. 693/5, GE. 793/3, AÖ. 446/2, AÖ. 743/2, AÖ. 917/4, AÖ. 1106/2.
Soyunma / Şöhret: NM. 189/3,
Soyunma / Tekke: AÖ. 605/2,
Soyunma / Tekye: AÖ. 598/4
Soyunma / Ten: NM. 177/4,
Soyunma / Üryân: NAA. H. 23/1, AÖ. 1106/2, NM. 178/4.
Soyunma / Varlık: NM. 178/4,

2.82. TEN, CÂN

TEN: GE. 259/2

Ten / Akıl: NAA. G. 148/4
Ten / Aşık: NK. G. 119/3,
Ten - Cân / Terk: GE. 222/2, NM. 77/4, NM. 144/2, SG. 100/1.
Ten / Cübbe: NM. 177/4,
Ten / Derûn: NAA. G. 52/5
Ten / Fenâ - Bekâ: NF. MF. 15,
Ten / Gönül: NB. G. 490/1
Ten / Hicâb: NAA. H. 26/4
Ten / Kalp: NAA. H. 18/2
Ten / Perde: NAA. H. 5/7
Ten / Rûh: NK. G. 54/5,
Ten / Soyunma: NM. 177/4,
Ten / Zulmet: NAA. G. 58/5
Fülk-i ten: AÖ. 90/2,
Hankâh-ı ten: AÖ. 231/1, ÜS. 22/5,
Hayme-i ten: NAA. G. 24/3, NAA. G. 39/6,
Kafes-i ten: NK. G. 321/1
Keşfî-i ten: NF. MF. 15,
Ten cübbesi: NM. 177/4,
Ten gözü: ÜS. 138/7,
Ten Hicâbı: NAA. H. 26/4,
Ten kâsesi: NAA. G. 177/3
Ten kulağı: NAA. G. 80/8, NAA. G. 127/6,
Ten Perdesi: NAA. H. 5/7,
Ten zemîni: NM. 150/6
Zulmet-i Ten: NAA. G. 58/5

CİSM: NAA. G. 52/5, NAA. G. 148/4, NAA. H. 18/2, NM. 12/7.
Cisim / Hayvân: NM. 198/8
Cisim / Rûh: SG. 113/3
Cism / Terk: NAA. G. 127/3, NAA. H. 18/1, NK. G. 176/2,
Cisim / Tûr: AÖ. 173/34
Cism / Zindân: NM. 29/3.
Cism ü câni idrâk etmek: SG. 97/3
Cism ü câni kurbân eylemek: NM. 85/6,
Cism ü cihâm terk: NM. 185/4,
Cismi yakmak: GE. 50/1, GE. 91/2, GE. 195/4,
Zindân-ı cism: NM. 29/3,
Cism / Cân: NM. 77/4, NM. 81/1, NM. 85/6, NM. 198/8, NM. 37/3, SG. 97/3
Cism / Ten: GE. 260/3

CÂN: NAA. G. 99/2, ÜS. 92/3, NM. 196/5, SG. 20.
Cân - Akıl / Terk: ÜS. 28/12, ÜS. 119/1, ÜS. 120/4.
Cân / Âlem-i Kübrâ: ÜS. 84/8
Cân / Aşk: ÜS. 27/12, ÜS. 177/9, NM. 19/1, SG. 77/4.
Cân / Dert - Dermân: ÜS. 49/11
Cân / Gevher: NAA. G. 15/7
Cân / Gûy: ÜS. 63/4, ÜS. 194/1
Cân / Hac: NAA. G. 84/2,
Cân / Hayrân: ÜS. 140/1
Cân / İnsân: SG. 106/3
Cân / Lâ-mekân - Bî-nişân: ÜS. 126/2
Cân / Nefs: NAA. G. 15/7, ÜS. 192/7, NM. 192/2
Cân / Nefsi Bilme: SG. 28/7
Cân / Perde: NM. 149/2,
Cân / Riyâzet: NM. 81/1
Cân / Rûh: GE. 80/3,
Cân / Tecellî: ÜS. 86/7
Cân / Terk: GE. 186/2, NF. G. 102/4, ÜS. 27/4, ÜS. 28/11, ÜS. 83/1, ÜS. 146/24, ÜS. 177/1, ÜS. 177/10, NM. 47/4, NM. 47/9, NM. 73/5, NM. 136/1, NM. 142/1.
Cân / Terk - Akıl: ÜS. 28/12, ÜS. 119/1, ÜS. 120/4.
Cân / Terk - Baş: NAA. MR. 1/4, NAA. H. 15/5, GE. 33/3, GE. 203/4, GE. 250/2, AÖ. 387/4, ÜS. 24/8, ÜS. 28/10, ÜS. 55/4, ÜS. 63/4, ÜS. 70/6, ÜS. 73/1, ÜS. 86/8, ÜS. 126/8, ÜS. 168/4, ÜS. 176/7, ÜS. 182/11, NM. 61/1, NM. 167/2, SG. 55/2, SG. 58/5, SG. 77/2.
Cân / Terk - Cihân: ÜS. 32/12, ÜS. 3/7, ÜS. 66/4, ÜS. 105/6, ÜS. 169/11, ÜS. 177/4, NM. 58/2, NM. 185/5, NK. G. 93/1.
Cân / Terk - Dil: FK. G. 287/5.
Cân / Terk - Ser: GE. 245/1, ÜS. 184/4.
Cân / Terk - Ten: GE. 222/2, NM. 77/4, NM. 144/2, SG. 100/1.
Cân / Tevhîd: NM. 162/1
Bicân: SG. 28/7,
Bülbül-i cân: GE. 199/4, NK. G. 321/1,
Cân / Cânân: NAA. K. 2/68, NAA. G. 77/1, NAA. G. 92/1, NAA. H. 26/5, ÜS. 177/10, NM. 22/1, NM. 101/7, NM. 136/1, NM. 188/4,
Cân bülbülü: NAA. H. 22/1, AÖ. 1332/4, ÜS. 32/3, ÜS. 57/2, ÜS. 172/6, NM. 180/1, NM. 196/1, SG. 33/2,
Cân Dili: ÜS. 163/7,
Cân dimağı: NM. 162/1,
Cân esrârı: SG. 106/3,
Cân hümâsı: ÜS. 86/7,
Cân ikfîmi: ÜS. 101/1, ÜS. 192/7,
Cân İli: ÜS. 84/8, ÜS. 163/12, NM. 151/29, SG. 74/4,
Cân kablesi: NAA. G. 84/2,
Cân kulağı: NAA. G. 80/8, ÜS. 27/9, ÜS. 33/2,
Cân kuşu: NM. 17/1, NM. 60/7, NM. 150/8,
Cân mülkü: ÜS. 177/9,

Cân perdesi: NM. 149/2,
Cân Sırrı: ÜS. 93/11,
Cân u baş koymak: GE. 250/2,
Cân u başı Terk: NAA. MR. 1/4, GE. 33/3, NAA. H. 15/5, GE. 246/1, AÖ. 387/4, ÜS. 24/8, ÜS. 28/10, ÜS. 55/4, ÜS. 63/4, ÜS. 70/6, ÜS. 73/1, ÜS. 86/8, ÜS. 126/8, ÜS. 168/4, ÜS. 176/7, ÜS. 182/11, NM. 61/1, NM. 167/2, SG. 55/2, SG. 58/5,
Cân u cihâm terk: ÜS. 32/12, ÜS. 63/7, ÜS. 66/4, ÜS. 105/6, ÜS. 169/11, ÜS. 177/4, NM. 58/2, NM. 185/5, NK. G. 93/1,
Cân u dili terk: FK. G. 287/5,
Cân Yûsuf'u: ÜS. 67/1, ÜS. 103/3, ÜS. 106/7, ÜS. 114/4
Câm terk eylemek: ÜS. 83/1, ÜS. 177/1, ÜS. 177/10, NM. 73/5, NM. 136/1,
Cân-ı zâr: FK. MST. 3/5/6, FK. G. 292/1 (FK. De cân inleyen olarak çıkar karşımıza),
Cânın çıkması: GE. 179/5
Cevher-i cân: NK. G. 294/4
Deyr-i cân: NK. G. 388/1,
Ferâş: ÜS. 173/6
İsâ-yı cân: SG. 90/4,
İtlâf-ı nakd-i cân: NK. MST. 3/5
Ka'be-i cân: NK. G. 287/2
Kible-i cân: NK. G. 372,
Kişver-i cân: NK. G. 259/2,
Metâ-i cân: FK. G. 287/5,
Mir'ât-ı cân: NK. G. 106/1
Murg-i cân: SG. 77/3,
Nakd-i cân: NAA. G. 170/6, FK. G. 245/2, K. G. 250/1, NK. G. 352/3, NK. G. 352/4,
Rište-i cân: NK. G. 311/6
Seccâde-i cân: NAA. G. 83/4,
Şîre-i cân: FK. G. 144/1, FK. G. 184/3,
Şu'le-i cân: FK. G. 190/1
Terk- cân eylemek: GE. 186/2, ÜS. 27/4, ÜS. 146/24,
Tıfl-ı cân: SG. 77/4
Zahm-i cân: FK. G. 182/7

CÂN GÖZÜ: NAA. G. 118/2, NAA. G. 128/1, NAA. G. 146/3, NAA. G. 156/5, NAA. H. 1/2, NAA. H. 6/6, AÖ. 247/11, ÜS. 69/2, ÜS. 138/3,
Cân Gözü / Ârif: ÜS. 163/6
Cân Gözü / Dervîş: NM. 97/1,
Cân Gözü / Eren: NM. 181/5,
Cân Gözü / Gaflet: AÖ. 1/6, AÖ. 99/2, ÜS. 132/1, ÜS. 182/3.
Cân Gözü / Mârifet: NM. 86/6.
Cân Gözü / Mâsivâ: ÜS. 69/2
Cân Gözü / Men Aref: ÜS. 126/12
Cân Gözü / Nâdân: NM. 54/3
Cân Gözü / Perde: AÖ. 1/6
Cân Gözü / Tütyâ: NM. 86/6

CÂN KULAĞI: NAA. G. 80/8, ÜS. 27/9, ÜS. 33/2.

CÂN VERME:

Cân Verme / Allah: ÜS. 133/1, ÜS. 168/4, NM. 61/1

Cân Verme / Ârif: ÜS. 27/4, ÜS. 127/9.
Cân Verme / Âşık: NAA. G. 42/1, FK. G. 287/5, NB. G. 201/4, ÜS. 126/8, ÜS. 194/1, NK. G. 39/3.
Cân Verme / Âşık - Aşk: NAA. G. 47/2, NF. G. 47/5, AÖ. 594/2, AÖ. 701/3, ÜS. 83/6, ÜS. 176/3, ÜS. 182/10.
Cân Verme / Mansûr: NM. 167/2
Cân Verme / Âşık - Maşûk: GE. 303/4, GE. 513/3, FK. G. 31/5, FK. G. 241/5, NF. K. 26/1, NF. G. 61/5, AÖ. 422/1, ÜS. 33/7, ÜS. 55/4, ÜS. 61/8, ÜS. 83/1, ÜS. 83/2, ÜS. 97/3, NM. 98/2, NM. 136/1, ÜS. 139/3, ÜS. 194/7, NM. 195/4, SG. 109/5
Cân Verme / Aşk: ÜS. 24/8, ÜS. 182/11
Cân Verme / Aşk - Muhabbet: SG. 93/2
Cân Verme / Cânân: NAA. K. 2/68, NAA. G. 77/1, NAA. G. 92/1, NAA. H. 26/5, ÜS. 44/4, ÜS. 177/10, NM. 3/7, SG. 58/5
Cân Verme / Dert - Dermân: GE. 152/2
Cân Vermek / Dervîş: SG. 55/2, ÜS. 44/4
Cân Verme / Dîdâr: NF. G. 74/2,
Cân Verme / Ehl-i Kâl: NM. 188/4
Cân Verme / Evliyâ: NAA. G. 170/6
Cân Verme / Ezel: ÜS. 92/8
Cân Vermek / Fakr: NK. MST. 3/5
Cân Vermek / Firâk: NF. K. 26/1
Cân Verme / Gûy - Çevgân: ÜS. 114/7
Cân Vermek / Hasret: NAA. G. 148/13
Cân Vermek / Hüsn: NM. 23/2, NM. 23/5, NM. 134/7
Cân Verme / İd: NAA. G. 42/1
Cân Verme / İnsân-i Kâmil: ÜS. 6/3, ÜS. 132/19
Cân Verme / Kâbe Kavseyn - Ev Ednâ: NM. 73/4, NM. 73/5, NM. 73/6.
Cân Verme / Kâlû Belâ: NAA. G. 179/2,
Cân Verme / Kâmil - Câhil: AÖ. 701/1
Cân Verme / Kurbân: NAA. G. 129/5, GE. 34/4, NAA. G. 140/3, ÜS. 127/9.
Cân Verme / Likâ: ÜS. 176/7
Cân Verme / Mak'ad-ı sıdk: NAA. G. 192/5
Cân Verme / Makâm: NK. MST. 3/5
Cân Verme / Mansûr: ÜS. 184/4, NM. 167/2
Cân Verme / Merdân: ÜS. 73/1
Cân Verme / Meydân: ÜS. 28/10, ÜS. 63/4, ÜS. 70/6, ÜS. 73/1, ÜS. 139/4, ÜS. 176/3, SG. 43/25.
Cân Verme / Murâd-ı Kırımı: NAA. G. 44/7
Cân Verme / Mürebî: NAA. G. 12/4,
Cân Verme / Nesîmî: GE. 785/3, AÖ. 167/2,

Câna Vermek / Nikâb: NAA. G. 148/13
Cân Verme / Sâdık: NAA. MR. 1/4, ÜS. 107/1, SG. 31/1.
Cân Verme / Şem - Pervâne: ÜS. 32/12
Cân Vermek / Şerîat: SG. MF. 3
Cân Verme / Tâc - Tâht: NM. 56/11
Cân Verme / Tâlib: ÜS. 74/3
Cân Vermek / Tecellî: NAA. G. 12/1,
Cân Verme / Vâkaf: NAA. MH. 2/10
Cân Verme / Vâsil: ÜS. 28/11, NM. 47/4, NM. 47/9,
Cân Verme / Vasl: NAA. H. 15/5, NM. 56/11, NM. 185/5, NM. 187/6
Cân Verme / Vuslat: ÜS. 177/10, NM. 23/5,
Cân vermek / Zâhid: NAA. K. 3/31, NAA. G. 92/1, NAA. G. 129/5, NAA. G. 140/3, ÜS. 33/7.
Cân telef etmek: NK. MST. 3/5,
Cân u baş vermek: GE. 203/4, AÖ. 701/3, NM. 61/1,
Cân u serden geçmek: GE. 245/1, ÜS. 184/4,
Cân vermek: NAA. MH. 2/10, NAA. G. 12/4, NAA. G. 47/2, NAA. G. 179/2, NAA. G. 192/5, NAA. H. 26/5, GE. 34/4, GE. 152/2, ÜS. 33/7, ÜS. 44/4, ÜS. 139/3, ÜS. 139/4, ÜS. 176/3, ÜS. 182/10, NM. 3/7, NM. 23/2, NM. 23/5, NM. 56/11, SG. 93/2, NK. G. 39/3,
Câna kıymak: NAA. K. 3/31, NAA. G. 42/1, ÜS. 132/19, ÜS. 182/10, NM. 73/5, NM. 188/4,
Cândan geçmek: NM. 47/4, ÜS. 28/11, NM. 47/9, NM. 58/1, NM. 142/1,
Câmî fedâ eylemek: GE. 195/5, GE. 249/4 NF. G. 61/5, NF. G. 74/2, ÜS. 28/10, ÜS. 133/1, NM. 98/2, NM. 134/7, SG. 77/2,
Câmî kurbân eylemek: NAA. G. 129/5, NAA. G. 140/3, GE. 207/4, AÖ. 701/1, ÜS. 74/3, ÜS. 6/3, ÜS. 127/9, ÜS. 177/12, ÜS. 194/5, NM. 72/4, NM. 101/7, NM. 195/4, SG. 55/3,
Cân u baş koymak: GE. 250/2,
Cân u başı Terk: NAA. MR. 1/4, GE. 33/3, NAA. H. 15/5, GE. 246/1, AÖ. 387/4, ÜS. 24/8, ÜS. 28/10, ÜS. 55/4, ÜS. 63/4, ÜS. 70/6, ÜS. 73/1, ÜS. 86/8, ÜS. 126/8, ÜS. 168/4, ÜS. 176/7, ÜS. 182/11, NM. 61/1, NM. 167/2, SG. 55/2, SG. 58/5,
CÂN U TEN: NAA. G. 15/3, NAA. G. 62/1, NM. 20/7, NM. 175/4, SG. 19/1, SG. 19/2, SG. 70/3, SG. 70/4, SG. 100/2, SG. 115/4, SG. 115/7, SG. 115/16, SG. 115/27, SG. 115/31
Cân - Ten / Âşık - Aşk: NM. 12/7, NM. 77/4
Cân - Ten / Ağyâr: SG. 47/3
Cân - Ten / Benlik: NM. 53/7
Cân - Ten / Esrâr: ÜS. 120/4

Cân - Ten / Fenâ - Bekâ: ÜS. 35/6, ÜS. 104/6
Cân - Ten / İnsân: NAA. G. 57/1
Cân - Ten / Kâkül: NK. MST. 5/23
Cân - Ten / Kurbân: NM. 85/6
Cân - Ten / Müşâhede: SG. 91/4
Cân - Ten / Şerîat - Hakikat: NAA. G. 19/4
Cân - Ten / Tasfiye: NAA. G. 52/5
Cân - Ten / Terk: GE. 222/2, NM. 77/4, NM. 144/2, SG. 100/1.
Cân - Ten / Tevekkül: AÖ. 1252/5
Cân - Ten / Varlık: SG. 47/3
Cân tenden geçmek: NM. 144/2, SG. 100/1
Cân u ten vermek: GE. 198/2, GE. 202/2,
Cân u tenden geçmek: GE. 222/2
Cân u teni fedâ etmek: GE. 253/4
Cân u teni terk: NM. 144/2,
Cân u teni yakmak: NAA. H. 14/4, GE. 169/2, GE. 260/3.
2.83. TERAKKÎ: GE. 103/1
Terakkî / Kabz: NAA. G. 73/2
Terakkî / Mürişid: SG. 90/12
2.84. TERK, FERÂĞAT
TERK: AÖ. 137, AÖ. 587.
Terk / Adû AÖ. 1158/1
Terk / Ad - Sân: NM. 144/4,
Terk / Ağyâr: NAA. G. 171/2, ÜS. 35/7, NM. 56/3, NM. 144/7,
Terk / Ak ve Kara: NAA. G. 148/2, NAA. H. 4/5, NM. 180/5
Terk / Akıl: NAA. G. 96/1, NAA. G. 102/3, NB. G. 777/5, AÖ. 1062/3.
Terk / Akıl - Cân: ÜS. 28/12, ÜS. 119/1, ÜS. 120/4.
Terk / Akrabâ: NM. 60/5
Terk / Âlem: ÜS. 39/3
Terk / Anâsır: NAA. G. 20/3, NAA. G. 48/1, NAA. G. 58/1,
Terk / Âr: GE. 188/3, ÜS. 177/1, ÜS. 187/1, NM. 47/6
Terk / Âr - Nâmûs: NAA. G. 171/5, GE. 29/3, GE. 150/3, GE. 231/3, GE. 397/2, GE. 796/1, AÖ. 610/5, AÖ. 1033/2, AÖ. 1068/3, AÖ. 1407/5, AÖ. 1423/2, ÜS. 7/12, ÜS. 12/7, ÜS. 190/2, ÜS. 137/3, NM. 92/4, NM. 112/4, NM. 121/4, NM. 189/3.
Terk / Âr - Irz: NM. 142/1
Terk / Âşık: NB. G. 366/1, ÜS. 37/10, NM. 60/5
Terk / Aşk: GE. 398/4, ÜS. 74/4
Terk / Atlas: GE. 397/2, AÖ. 652/2,
Terk / Âyin - Erkân: ÜS. 28/15
Terk / Benlik: NAA. G. 30/6, NAA. G. 45/4, NAA. G. 62/3, NAA. G. 79/5, NAA. G. 80/4, NAA. G. 80/7, NAA. G. 82/4, NAA. G. 102/6, NAA. G. 136/6, NAA. G. 185/4, NAA. G. 138/2, NAA. G. 171/4, NAA. G. 185/4, AÖ. 121/5, AÖ. 498/11, AÖ. 1023/5, ÜS. 54/3, SG. 95/3, ÜS. 128/6, NM. 47/9, NM. 53/7, NM. 143/6, NM. 179/1, SG. 76/1, SG. 99/3.

Terk / Cân: GE. 186/2, NF. G. 102/4, ÜS. 27/4, ÜS. 28/11, ÜS. 83/1, ÜS. 146/24, ÜS. 177/1, ÜS. 177/10, NM. 47/4, NM. 47/9, NM. 73/5, NM. 136/1, NM. 142/1.

Terk / Cân - Akul: ÜS. 28/12, ÜS. 119/1, ÜS. 120/4.

Terk / Cân - Baş: NAA. MR. 1/4, NAA. H. 15/5, GE. 33/3, GE. 203/4, GE. 250/2, AÖ. 387/4, ÜS. 24/8, ÜS. 28/10, ÜS. 55/4, ÜS. 63/4, ÜS. 70/6, ÜS. 73/1, ÜS. 86/8, ÜS. 126/8, ÜS. 168/4, ÜS. 176/7, ÜS. 182/11, NM. 61/1, NM. 167/2, SG. 55/2, SG. 58/5, SG. 77/2.

Terk / Cân - Cihân: ÜS. 32/12, ÜS. 63/7, ÜS. 66/4, ÜS. 105/6, ÜS. 169/11, ÜS. 177/4, NM. 58/2, NM. 185/5, NK. G. 93/1.

Terk / Cân - Dil: FK. G. 287/5

Terk / Cân - Ser: GE. 245/1, ÜS. 184/4

Terk / Cân - Ten: GE. 222/2, NM. 77/4, NM. 144/2, SG. 100/1.

Terk / Cehâlet: AÖ. 367/2, SG. 62/4

Terk / Cihân: NAA. H. 8/2, FK. G. 134/1, AÖ. 306/2, AÖ. 587/1, AÖ. 970/3, ÜS. 28/11, ÜS. 33/9, ÜS. 74/4, ÜS. 177/11

Terk / Cîsim: NAA. G. 127/3, NAA. H. 18/1, NK. G. 176/2,

Terk / Cübbe - Destâr: ÜS. 177/11

Terk / Davâ: AÖ. 1158/1, NM. 98/7,

Terk / Dert - Dermân: NB. G. 351/6

Terk / Deyyâr: ÜS. 177/4, NM. 58/2, NM. 150/4,

Terk / Din - Mezheb: FK. G. 51/4

Terk / Dû Cihân: ÜS. 28/1, ÜS. 28/3, ÜS. 33/1, ÜS. 45/3, ÜS. 74/4, ÜS. 80/9, ÜS. 127/3, ÜS. 130/1, ÜS. 140/5, ÜS. 156/6, ÜS. 167/8, ÜS. 187/5

Terk / Dünyâ: : NAA. MR. 1/3, NAA. K. 4/41, NF. G. 14/5, AÖ. 177/3, AÖ. 195/3, AÖ. 587/4, AÖ. 630/5, AÖ. 900/a-4, AÖ. 996/6, AÖ. 1196/4, AÖ. 1268/2, AÖ. 1395/1, NK. G. 292/8.

Terk / Dünyâ - Ukbâ: NAA. H. 7/1, NB. G. 545/2, ÜS. 130/1, ÜS. 137/7, ÜS. 140/5, NM. 3/6, NM. 101/2, NM. 150/2, NM. 178/3

Terk / Enâniyet: NAA. G. 192/10, NAA. G. 206/2, NB. M. 9/84, AÖ. 1046/2, AÖ. 1067/1, AÖ. 1453/4, SG. 95/2.

Terk / Ferdâ: GE. 490/5, FK. G. 211/8, AÖ. 1158/1.

Terk / Gaflet: NAA. G. 57/7, NF. G. 59/4, ÜS. 46/13, ÜS. 182/3, NM. 102/4, NM. 154/1.

Terk / Gayr: NAA. G. 10/2, NAA. G. 32/5, NAA. G. 41/3, NAA. G. 54/2, NAA. G. 58/3, NAA. G. 168/3, NAA. G. 174/2, NAA. G. 183/2, NAA. G. 201/3, GE. 208/3, NB. G. 366/1, ÜS. 36/1, ÜS. 54/6, ÜS. 66/4, ÜS. 67/7, ÜS. 114/10, NM. 77/1, NM. 68/4, NM. 108/4,

ÜS. 109/4, ÜS. 162/4, SG. 6/9, SG. 67/2, SG. 71/5.

Terk / Hâb: NB. G. 366/1,

Terk / Halk: NAA. G. 204/11, NM. 178/9, NM. 180/5.

Terk / Hasır: NB. G. 38/2,

Terk / Havf - Recâ: NB. G. 205/3, NB. G. 885/4.

Terk / Her Şey: NAA. G. 118/2, NAA. G. 125/6, NAA. G. 162/2, NAA. G. 165/8, NAA. G. 174/4, GE. 398/4, NM. 85/4-5, ÜS. 37/10.

Terk / Hevâ: NB. G. 514/5, AÖ. 630/5, AÖ. 805/5, ÜS. 56/7, NM. 150/2.

Terk / Hırka - Şâl: AÖ. 1091/5

Terk / Hırka - Şâl - Abâ - Tâc: AÖ. 740/4

Terk / Hicâb: NAA. G. 48/1, NAA. G. 81/1, NAA. G. 83/1, NAA. G. 114/6, NAA. G. 114/6, NAA. G. 187/10, ÜS. 15/4, ÜS. 96/2, NM. 14/7, SG. 4/3

Terk / Hubb-i Câh: NB. G. 418/3, ÜS. 105/13, NK. G. 265/6

Terk / Hubb-i Dünyâ: NAA. K. 4/10, NK. G. 292/8,

Terk / İbâdet: SG. 22/9

Terk / İbrâhim Edhem: NB. G. 492/3, NM. 150/4,

Terk / İkilik: NAA. G. 152/1, NAA. G. 154/19

Terk / İlim: NAA. G. 80/3, NAA. G. 171/3, NM. 98/5, SG. 5/2, SG. 18/2, SG. 18/3, SG. 18/4, SG. 42/3, SG. 71/10.

Terk / İmân: NM. 144/7,

Terk / İnkâr: NAA. G. 98/1, NAA. G. 96/4

Terk / İzâfât: NM. 19/4, NM. 100/15, NM. 100/17, NM. 150/7,

Terk / Kaygâ: ÜS. 144/4

Terk / Kayd: NM. 100/14, AÖ. 1395/1, NM. 150/7.

Terk / Kesret: NAA. G. 27/4, NAA. G. 83/4, NAA. G. 166/3, NAA. G. 183/2, NF. G. 59/4, AÖ. 667/1, SG. 88/3, NK. G. 12/2.

Terk / Kevn: NAA. G. 76/4

Terk / Kevn ü Mekân: AÖ. 137/1, ÜS. 27/1, ÜS. 87/5

Terk / Kiyâfet: NM. 6/5

Terk / Kıl ü Kâl: NB. G. 430/7, AÖ. 353/3, NM. 151/14

Terk / Küfr - İmân: ÜS. 104/9, NM. 72/2, NM. 15/2

Terk / Mâl u Menâl: NM. 60/5, NM. 85/3.

Terk / Malayânî: SG. 24/3

Terk / Mâsivâ: AÖ. 137/2, AÖ. 319/3, AÖ. 345/2, AÖ. 452/1, AÖ. 596/2, AÖ. 805/1, AÖ. 1072/1, AÖ. 1111/3, ÜS. 44/11, ÜS. 66/7, ÜS. 97/6, NM. 60/6, NM. 195/2.

Terk / Matlad: NB. G. 492/3,

Terk / Murâd: NB. G. 51/5,

Terk / Mülk: NM. 198/21

Terk / Nâm - Nişân: AÖ. 137/3, AÖ. 969/4

Terk / Nâdân: SG. 19/7

Terk / Nâmûs: AÖ. 325/1, ÜS. 96/9

Terk / Nefs: ÜS. 189/3, SG. 113/5,

Terk / On Sekiz Bin Âlem: ÜS. 39/3

Terk / Renk: NB. G. 848/4

Terk / Rida - Sübha: FK. G. 234/2

Terk / Riyâ: NB. G. 316/1, AÖ. 610/4

Terk / Sebepler: FK. G. 234/1

Terk / Seccâde: FK. G. 234/1

Terk / Sefâhet: NM. 6/5

Terk / Sevdâ: ÜS. 130/2, NM. 3/6

Terk / Sivâ: GE. 490/5, NB. K. 3/12, NM. 4/5, NM. 42/3, NM. 158/1.

Terk / Sohbet: SG. 19/7,

Terk / Süf: NM. 87/1

Terk / Süzen: NK. G. 176/2, NK. G. 307/2, NK. G. 365/3

Terk / Şeref: NK. MST. 2/36,

Terk / Şeş Cihet: NAA. G. 48/1, NB. MÜ. 145/1.

Terk / Şirk-i Ahfâ: NAA. G. 40/1, NAA. G. 43/15, NAA. G. 52/7, NAA. G. 68/2, NAA. G. 138/3, NAA. G. 147/9, NAA. G. 146/4

Terk / Şöhret: NM. 189/3,

Terk / Taalluk: AÖ. 137/2, AÖ. 194/2, AÖ. 238/2, AÖ. 596/2, AÖ. 609/5, AÖ. 1111/3.

Terk / Tâat: NM. 6/5, SG. 98/4, SG. 108/5.

Terk / Tâat - Zikir: NM. 144/8.

Terk / Tâc - Kabâ: GE. 449/5, AÖ. 188/5, AÖ. 536/3, AÖ. 891/5.

Terk / Tâc - Taht: NM. 23/2, NM. 56/11, NM. 167/3.

Terk / Taklîd: FK. KT. 1/4

Terk / Tevbe: NAA. K. 4/26, NF. TK. 1/30, NF. TK. 1/31, NF. G. 70/1.

Terk / Ucb - Riyâ: NM. 98/7,

Terk / Ukbâ: ÜS. 42/8

Terk / Vakâr - Irz: NM. 144/4, NM. 173/2

Terk / Varlık: NAA. G. 64/1, NAA. G. 76/4, NAA. H. 21/1, NAA. H. 26/3, NB. G. 115/7, AÖ. 1155/5, ÜS. 46/7, ÜS. 50/5, ÜS. 56/7, ÜS. 64/7, ÜS. 87/4, ÜS. 87/5, ÜS. 107/6, ÜS. 112/2, ÜS. 133/5, ÜS. 133/10, ÜS. 136/1, ÜS. 136/2, ÜS. 162/4, ÜS. 177/2, ÜS. 181/1, ÜS. 184/7, ÜS. 185/1, NM. 3/2, NM. 6/6, NM. 15/2, NM. 26/5, NM. 140/5, NM. 150/10, NM. 178/4, NM. 180/4, SG. 33/4, SG. 52/4.

Terk / Vatan: NAA. G. 183/2, AÖ. 924/4

Terk / Yâd: NAA. G. 77/8

Terk / Yâr: NAA. H. 21/1

Terk / Yâr - Ağyâr: ÜS. 70/8

Terk / Yârân: NM. 85/1, NM. 85/2

Terk / Zikir - Tâat: NM. 144/8

Terk / Zulmet: NM. 81/1

Terk / Zühd - Takvâ: NM. 187/2

Terk / Zühd - Zâhid: ÜS. 196/3, NM. 189/1

Terk / Zünnâr: NAA. G. 101/3, NAA. G. 192/12, GE. 574/3, ÜS. 72/5, ÜS. 139/4, NM. 142/4, NM. 144/7.

FERÂĞAT: GE. 13/3, GE. 33/1, GE. 633/3, NB. G. 87/5, AÖ. 810/2, ÜS. 51/12.

Ferâgat / Aşk: AÖ. 574/2

Ferâgat / Bâzâr: AÖ. 349/1

Ferâgat / Edeb: AÖ. 122/4, AÖ. 260/2

Ferâgat / Fenâ ender Fenâ: NM. 131/11

Ferâgat / Gönül: GE. 23/1

Ferâgat / Kanaat: NAA. G. 174/4, NB. G. 200/1

Ferâgat / Kiyâfet: GE. 853/3

Ferâgat / Hırka: ÜS. 139/7

Ferâgat / Pîr-i Mugân: GE. 853/3,

Ferâgat / Rûsvâ: GE. 33/1

Ferâgat / Safâ: AÖ. 598/4

Ferâgat / Şâl: GE. EŞ. 8/3

Ferâgat / Şeyh San'ân: AÖ. 1072/3.

Ferâgat / Taalluk: AÖ. 598/4

Ferâgat / Tesbîh: AÖ. 1072/3,

Ferâgat / Tevekkül: AÖ. 122/4, AÖ. 260/2,

Ferâgat / Üzlet: AÖ. 1128/5

Ferâgat ehli: NM. 131/11,

Ferâgat etmek: GE. 13/3, GE. 23/1, GE. 33/1, GE. 49/5, GE. 633/3, AÖ. 349/1, AÖ. 574/2, AÖ. 598/4, AÖ. 810/2

Ferâgat hırkası: ÜS. 139/7

Ferâgat Kûşesi: AÖ. 1072/3,

Ferâgat şalı: AÖ. 1072/3,

Hâb-ı ferâgat: NB. G. 433/9

Kûşe-i ferâgat: NB. G. 87/5,

Kûy-i ferâgat: NB. G. 200/1,

Künc-i ferâgat: GE. 490/3, NB. G. 698/6, AÖ. 1440/4.

FERÂĞ: FK. G. 286/1, NM. 10/7

Ferâğ / Abdâl: NK. G. 165/2,

Ferâğ / Kayd: FK. G. 234/2

Ferâğ / Kiyâfet: FK. G. 234/2

Ferâğ / Mürşid: FK. G. 234/2

Ferâğ / Râhib: FK. G. 189/1

Ferâğ / Rînd: NF. G. 82/4

Ferâğ / Safâ: NB. G. 399/2

Ferâğ / Şarâb: NK. G. 175/4

Ferâğ / Uzlet: NB. G. 377/4

Ferâğ / Ye's - Ümîd: NK. G. 34/4,

NK. G. 93/1.

Genc-i ferâğ: NK. G. 175/4.

Külhân-ı ferâğ: NB. G. 377/4

Künc-i ferâğ: FK. G. 286/1, NB. G. 399/2,

2.85. TEVFIK: NF. K. 10/6, NB. G. 814/3,

Tevfik / Akal: NF. K. 10/7,

Tevfik / Feyz: NF. K. 35/55

Tevfik / Refik: NF. K. 10/7, ÜS. 9/9, ÜS. 11/11

Tevfik / Tevhîd: ÜS. 11/11

Bâd-ı dem-i subh-ı tevfik: NF. K. 35/6

Feyz-i tevfik-i ilâhî: NF. K. 35/55,

Rehber-i tevfik: NB. G. 814/3,

Tevfik-i ilâhî: NF. K. 54/14,

2.86. TEVHÎD, VAHDET

TEVHÎD: NAA. K. 4/39, NAA. G. 27/TEVHÎD REDİFLİ, NAA. G.

59/9, NAA. H. 16/TEvhîde gel tevhîde NAKARATLI, NAA. H. 16/2, NAA. H. 16/8, NB. G.

48/HALKA-İ TEVHÎD REDİFLİ, ÜS. 22/4, ÜS. 34/5, ÜS. 48/15, ÜS. 81/TEVHÎD-i HAS REDİFLİ, ÜS. 90/TEVHÎDİ YETMEZ KİŞİNİN NAKARATLI ÜS. 175/15, NM. 3/4, NM. 19/TEVHÎD ET REDİFLİ, NM. 60/EĞLENCESİ TEVHÎD OLUR REDİFLİ, NM. 81/3, NM. 97/3, NM. 162/TEVHÎD İLE REDİFLİ, SG. 1/5, SG. 25/2.

Tevhîd / Ağyar - Yâr: NAA. G. 196/7

Tevhîd / Ankâ: ÜS. 40/12

Tevhîd / Ârif: NM. 162/5,

Tevhîd / Âşık: ÜS. 97/7, ÜS. 164/2, ÜS. 181/7, NM. 60/2.

Tevhîd / Aşk: NM. 19/1

Tevhîd / Âşık - Aşk: ÜS. 33/1, NM. 60/1

Tevhîd / Âşık - Maşûk: ÜS. 69/1, NM. 60.

Tevhîd / Benlik: AÖ. 498/11

Tevhîd / Cân: NM. 162/1

Tevhîd / Cezbe: NM. 162/4

Tevhîd / Dert - Dermân: NAA. H. 26/1

Tevhîd / Deryâ: ÜS. 40/8, ÜS. 62/3, ÜS. 102/6

Tevhîd / Edeb: SG. 110/4

Tevhîd / Ene'-i-Hak: NAA. G. 121/9, FK. K. 14/39

Tevhîd / Erme: ÜS. 32/6

Tevhîd / Esmâ: ÜS. 15/9, ÜS. 96/7

Tevhîd / Esrâr: ÜS. 161/8

Tevhîd / Fenâ ender Fenâ: ÜS. 34/5, ÜS. 41/5

Tevhîd / İd: NAA. H. 16/4

Tevhîd / İnsân: ÜS. 62/3, ÜS. 62/7

Tevhîd / İnsân-ı Kâmil: NAA. H. 16/5, ÜS. 90/10

Tevhîd / İmân - Küfr: NAA. H. 16/6

Tevhîd / Hammâr: ÜS. 33/1

Tevhîd / Hayrân: ÜS. 69/2, ÜS. 161/8, ÜS. 163/5

Tevhîd / İhlâs: AÖ. 478/5

Tevhîd / İlhâd: SG. 54/5

Tevhîd / Lâ - İllâ: ÜS. 33/6

Tevhîd / Ledün: NAA. G. 27/3

Tevhîd / Mâsivâ: NAA. G. 28/2, NM. 60/6

Tevhîd / Mey: NK. G. 376/5,

Tevhîd / Mukarreb: NAA. G. 4/6, NM. 19/5

Tevhîd / Muvahhid: SG. 40/4, SG. 40/7

Tevhîd / Mücâhede: NB. G. 48/4

Tevhîd / Münkir: NAA. H. 16/3

Tevhîd / Mürşid-i Kâmil: ÜS. 96/7

Tevhîd / Müsemmâ: ÜS. 97/7

Tevhîd / Nefs: NB. G. 48/4,

Tevhîd / Nokta: NM. 142/7

Tevhîd / Nûr: ÜS. 69/2, ÜS. 174/6

Tevhîd / Ölmeden Evvel Ölmek: ÜS. 90/5

Tevhîd / Pas: NAA. H. 16/7

Tevhîd / Perde: NM. 162/5,

Tevhîd / Râz: SG. 40/7

Tevhîd / Sefer: NAA. G. 20/3

Tevhîd / Seyrân: NAA. H. 16/6

Tevhîd / Sr: NF. K. 54/25, NF. K. 54/25, NM. 85/7, SG. 36/5.

Tevhîd / Sûret - Sîret: SG. 1/5

Tevhîd / Şirk: NM. 16/3, SG. 94/1, SG. 14/1, SG. 110/4.

Tevhîd / Mâsivâ: NAA. G. 28/2

Tevhîd / Tâlib: NAA. H. 16/1

Tevhîd / Tasfiye: NAA. G. 27/1, NAA. G. 27/2, NAA. G. 27/3, NAA. G. 28/2, NB. G. 48/15, ÜS. 15/9, NM. 162/1.

Tevhîd / Tefvik: ÜS. 11/11

Tevhîd / Tâlib: ÜS. 81/4,

Tevhîd / Zâhir - Bâttı: ÜS. 174/6

Tevhîd / Zâkir: ÜS. 40/8, SG. 101/1

Tevhîd / Zikir: ÜS. 184/6, NM. 25/5

Tevhîd / Zühed - Riyâ: NB. G. 48/15,

Ayn-ı tevhîd: SG. 35/4

Cezbe-i tevhîd: NM. 162/4,

Cünne-i tevhîd: NM. 81/3,

Dârü's-selâm-ı tevhîd: FK. K. 14/39,

Ehl-i tevhîd: SG. 1/4, SG. 43/22,

Erbâb-ı tevhîd: NK. MST. 12/3,

Gurre-i tevhîd: NM. 162/3

Halka-i Tevhîd: NB. G. 48/REDİF

İlm-i Tevhîd: ÜS. 126/11

Lâ İlâhe İllâ Hü: ÜS. 1/8,

Lem'a-i tevhîd: NM. 162/5,

Lem'a-i tevhîd: NM. 162/5,

Mahzen-i Sırr-ı tevhîd: NF. K. 54/25,

Ma'nâ-yı tevhîd: SG. 1/5,

Mir'ât-ı tevhîd: SG. 15/3,

Nefha-i tevhîd: NM. 162/1

Ravza-i tevhîd: NM. 162/1,

Râz-ı tevhîd: SG. 40/7,

Sermâye-i tevhîd: NK. G. 376/5,

Sırr-ı tevhîd: NF. K. 54/25, NM. 85/7, SG. 36/5,

Sûret-i tevhîd: SG. 1/5

Şem-i tevhîd: NM. 117/2

Tevhîd çerâğı: ÜS. 65/3

Tevhîd deryâsı: ÜS. 40/8, ÜS. 62/3, ÜS. 102/6,

Tevhîd Ehli: NAA. H. 16/3, NM. 16/3,

Tevhîd esrârı: ÜS. 161/8

Tevhîd hammârı: ÜS. 33/1

Tevhîd hisârı: ÜS. 65/1,

Tevhîd ırfânı: ÜS. 176/5

Tevhîd topu: NM. 40/5,

Tevhîd-i Bârî: NF. K. 55/22

Tevhîd-i Hak: AÖ. 667/2

Tevhîd-i hâs: ÜS. 81/4,

Tevhîd-i Has: ÜS. 81/REDİF

Tevhîd-i ihlâs: AÖ. 478/5,

Tevhîd-i imân: ÜS. 83/10,

Tevhîd-i Zât: NAA. G. 20/3, ÜS. 33/6, ÜS. 36/2, ÜS. 40/12, ÜS. 62/7, ÜS. 69/1, ÜS. 69/2, ÜS. 84/10, ÜS. 105/7, ÜS. 122/3, ÜS. 138/2, ÜS. 142/9, ÜS. 164/2, ÜS. 186/6,

Tevhîd-i Zât-ı ilâhî: ÜS. 32/6, ÜS. 41/5, ÜS. 73/10, ÜS. 75/2

Tevhîd-i Zâtullâh: ÜS. 27/7, ÜS. 163/5,

Tevhîdın kokusu: NM. 19/1,

Tevhîdullâh: ÜS. 196/1
Zîkr-i tevhîd: SG. 91/1,
Tevhîd-i Esmâ: ÜS. 96/7,
Tevhîd-i Sırf: NAA. G. 196/7, NM.
30/5,
Tevhîd Esrârî: ÜS. 161/8

VAHDET: NAA. G. 32/4, GE.
33/2, GE. 67/5, GE. 133/1, GE.
559/3, NB. M. 7/10, SG. 104/18,
NK. G. 282/4.
Vahdet / Âgâh: SG. 81/4
Vahdet / Akul: SG. 29/2,
Vahdet / Âlem: NAA. K 1/17, GE.
294/3, NF. G. 25/4, ÜS. 8/13, ÜS.
73/6, NM. 113/15, SG. 19/6, SG.
29/1, SG. 90/7, SG. 100/5,
Vahdet / Anâsır: NK. G. 180/6
Vahdet / Ârif: AÖ. 201/3, ÜS.
45/5, SG. 48/1.
Vahdet / Âşık: NF. K. 1/30, NF. G.
14/5, NF. G. 56/3, SG. 33/2.
Vahdet / Âşk: NB. G. 257/2, AÖ.
1396/5, ÜS. 109/6, ÜS. 178/3, SG.
29/4, SG. 48/13, SG. 48/15, SG.
100/5.
Vahdet / Ays: NM. 53/6,
Vahdet / Bâde: NAA. G. 156/2,
NB. G. 236/2, AÖ. 1155/4, AÖ.
1396/5, SG. 90/11.
Vahdet / Bahr: NAA. G. 5/10,
NAA. G. 110/4, FK. MST. 3/6/4.
Vahdet / Bî-nişân: ÜS. 39/2
Vahdet / Câm: ÜS. 121/3, ÜS.
132/4, NM. 72/1, ÜS. 178/6, NK. K.
34/4.
Vahdet / Cemâl: ÜS. 187/5
Vahdet / Dâr: SG. 3/7
Vahdet / Deniz: ÜS. 119/4, NM.
109/4
Vahdet / Ders: SG. 48/1, SG. 88/1
Vahdet / Dervîş: SG. 115/17
Vahdet / Deryâ: NB. G. 430/2, ÜS.
36/2, ÜS. 39/2, ÜS. 45/5, ÜS. 119/2,
ÜS. 122/37, ÜS. 178/3, NM. 2/2.
Vahdet / Dîvâne: ÜS. 32/13
Vahdet / Esrâr: SG. 27/14, SG.
29/2, SG. 90/5
Vahdet / Fenâ: ÜS. 36/7
Vahdet / Feyz: SG. 1/12, SG. 8/10
Vahdet / Gâflet: AÖ. 592/3
Vahdet / Gark: NAA. G. 162/3,
FK. MST. 3/6/4, ÜS. 32/13, SG.
46/5
Vahdet / Hakikat: ÜS. 122/37,
NM. 87/9, NK. MST. 3/26,
Vahdet / Halvet: NM. 53/6, SG.
55/7
Vahdet / Hasûd: SG. 15/6
Vahdet / Hayrân: AÖ. 1407/3, ÜS.
92/7, ÜS. 134/2, NM. 78/8.
Vahdet / Hayret: NK. MST. 3/7,
NK. MST. 3/8
Vahdet / Gönül: SG. 6/7,
Vahdet / Hırka: AÖ. 110/1, AÖ.
563/2
Vahdet / İkilik: NM. 2/16, NM.
19/3.
Vahdet / İlhâm: SG. 29/7
Vahdet / İlim: NF. K. 2/8
Vahdet / İnsân-ı Kâmil: ÜS.
126/13

Vahdet / Kâşif: SG. 90/5
Vahdet / Kerâmet: SG. 6/7,
Vahdet / Keşf: SG. 27/14
Vahdet / Kurb: NAA. G. 4/6
Vahdet / Kutb: SG. 48/7,
Vahdet / Lâ: SG. 49/3
Vahdet / Ledün: NAA. G. 94/4,
ÜS. 96/8
Vahdet / Lücce: NB. G. 285/4
Vahdet / Mahv: ÜS. 36/2
Vahdet / Mansûr: SG. 40/9, SG.
48/19.
Vahdet / Mâsivâ: ÜS. 39/2
Vahdet / Men Aref: NAA. G. 75/3
Vahdet / Mestân: ÜS. 73/6, ÜS.
121/3, NM. 72/1.
Vahdet / Mey: AÖ. 587/1, ÜS.
73/6, ÜS. 134/1, ÜS. 154/5, NK.
MS. 1/1.
Vahdet / Meyhâne: NB. G. 236/2
Vahdet / Muhabbet: SG. 56/14
Vahdet / Muttakî: AÖ. 539/3
Vahdet / Mürsîd: SG. 90/5
Vahdet / Nâm - Nişân: ÜS. 39/2
Vahdet / Nûr: ÜS. 32/13, ÜS. 92/7
Vahdet / Pîr: SG. 88/1
Vahdet / Râz: SG. 29/7
Vahdet / Remz: NAA. G. 174/5,
NAA. G. 177/6, NM. 68/1
Vahdet / Rind: NF. G. 14/5,
Vahdet / Ruhbân - Zâhid: FK. K.
3/18
Vahdet / Sahrâ: NB. G. 755/4
Vahdet / Sâkî: NF. G. 44/2, NK. G.
376/5.
Vahdet / Sâlik: NB. G. 230 /6
Vahdet / Sarhoş: FK. MST. 3/6/9,
ÜS. 178/6.
Vahdet / Selâmet: AÖ. 580/13
Vahdet / Seyrân: NM. 72/7
Vahdet / Sidk: NB. G. 257/2
Vahdet / Sır: NAA. G. 123/4,
NAA. G. 174/5, NAA. G. 177/6,
ÜS. 178/6, NM. 50/6, NM. 68/1,
NM. 82/2, NM. 113/15, NM. 186/6,
SG. 1/6, SG. 33/2.
Vahdet / Şarâb: FK. MST. 3/6/9,
FK. MST. 3/6/10, ÜS. 182/9, NK.
G. 219/9.
Vahdet / Şirk: SG. 1/6, SG. 48/13,
Vahdet / Tâat: SG. 39/3
Vahdet / Tâlib: ÜS. 22/9
Vahdet / Ta'n: SG. 1/12
Vahdet / Ummân: ÜS. 126/13,
NM. 2/15.
Vahdet / Uzlet: SG. 51/2
Vahdet / Vâlih: AÖ. 1407/3
Vahdet / Varlık: ÜS. 107/6
Vahdet / Visâl: NM. 56/3
Vahdet / Vuslat: ÜS. 22/9, ÜS.
92/7, NM. 114/7.
Vahdet / Yemm: NB. G. 416/5,
Vahdet / Yokluk - Varlık: NB. G.
285/4,
Vahdet / Zâhid: NAA. G. 10/3
Vahdet / Zâkir: NM. 26/5
Vahdet / Zevk: SG. 3/7, SG. 29/2,
NK. G. 219/9
Vahdet / Zikir: NM. 26/5
Vahdet / Zühd: ÜS. 196/3
Âgâh-ı vahdet: SG. 81/4,

Âlem-i vahdet: NAA. K 1/17, GE.
294/3, NF. G. 25/4, ÜS. 8/13, ÜS.
73/6, NM. 113/15, SG. 19/6, SG.
29/1, SG. 90/7, SG. 100/5,
Âşinâ-yı ders-i vahdet: SG. 48/1,
Âyîne-i vahdet: NB. R. 217/2
Bâde-i vahdet: NAA. G. 156/2,
AÖ. 1155/4, AÖ. 1396/5, SG. 90/11,
Bahr-ı vahdet: NAA. G. 5/10,
NAA. G. 110/4,
Bezm-i hâs-ı vahdet: NF. G. 56/3,
Bezm-i vahdet: NM. 72/7,
Birlik: NAA. G. 4/6, NAA. G. 78/6,
NAA. G. 94/4, NAA. G. 162/6, GE.
133/1, AÖ. 454/4, AÖ. 498/11, ÜS.
5/8, ÜS. 107/6, NM. 2/16, SG. 14/1,
SG. 100/5, SG. 110/4
Câm-ı vahdet: ÜS. 121/3, NK. K.
34/4,
Çemen-i vahdet: NB. GR. 3/1
Dâmân-ı vahdet: NK. MST. 3/8,
Dâr-ı vahdet: SG. 3/7,
Dergâh-ı vahdet: SG. 21/4
Ders-i vahdet: SG. 29/7,
Deryâ-yı vahdet: NB. G. 430/2,
ÜS. 119/2, ÜS. 122/37, ÜS. 178/3,
NM. 2/2,
Dürr-i vahdet: NB. TH. 2/2, SG.
48/15,
Esrâr-ı vahdet: SG. 90/5,
Fenn-i vahdet: SG. 58/1,
Gark-ı vahdet: NAA. G. 162/3
Genc-i vahdet: NAA. G. 75/3, AÖ.
201/3,
Gonca-i vahdet: SG. 48/16
Gûşe-i vahdet: NF. G. 14/5, AÖ.
37/1, AÖ. 232/3, AÖ. 459/7, AÖ.
539/3, AÖ. 540/3, AÖ. 563/2, AÖ.
580/13, AÖ. 1407/3,
Gülşen-i vahdet: NB. G. 236/2,
NM. 6/3, NK. G. 133/8,
Habâb-ı yemm-i vahdet: NB. G.
416/5,
İlm-i vahdet: NF. K. 2/8
Kenz-i vahdet: ÜS. 126/11
Kûşe-i vahdet: NF. G. 14/5,
Lücce-i hakikat-i pür-dürr-i
vahdet: NB. G. 285/4,
Merkez-i vahdet: SG. 15/6,
Mey-i vahdet: NF. G. 44/2, ÜS.
154/5, NK. MS. 1/1, ,
Mustağrik-ı bahr-ı vahdet: FK.
MST. 3/6/4,
Nokta-i vahdet: NM. 142/7,
Nüşa-i vahdet: SG. 35/2,
Pîr-i vahdet: SG. 88/1,
Râh-ı bî-menzil-i vahdet: NB. G.
230 /6,
Râh-ı vahdet: NAA. G. 10/3,
Rumûz-ı sırr-ı vahdet: NAA. G.
174/5, NAA. G. 177/6, NM. 68/1,
Sahrâ-yı vahdet: NB. G. 755/4,
Sâkî-i vahdet: NF. G. 44/2, NK. G.
376/5,
Sâkin-i vahdet: AÖ. 278/1
Sarây-ı vahdet: NM. 87/9, NM.
177/5,
Sırr-ı vahdet: NAA. G. 123/4, ÜS.
178/6, NM. 186/6, SG. 1/6,
Sûk-ı vahdet: NB. G. 257/2,
Sükker-i vahdet: SG. 103/5 ,

Şarâb-ı vahdet: FK. MST. 3/6/9, NK. G. 219/9,
Tabîb-i vahdet: SG. 48/13,
Tâlib-i vahdet: ÜS. 22/9, SG. 50/6
Tarîk-i vahdet: SG. 1/12
Tekye-i erbâb-ı vahdet: AÖ. 200/3,
Ummân-ı vahdet: NM. 2/15,
Vahdâniyet: GE. 559/3,
Vahdet âbr: SG. 64/5,
Vahdet bağı: ÜS. 12/3, ÜS. 182/9,
Vahdet beklemek: AÖ. 563/2,
Vahdet bulmak: ÜS. 88/5, SG. 55/7,
Vahdet câmu: ÜS. 121/3, ÜS. 132/4, ÜS. 178/6, NM. 72/1,
Vahdet Denizi: ÜS. 119/4, NM. 109/4
Vahdet deryâsi: ÜS. 36/2, ÜS. 39/2, ÜS. 45/5,
Vahdet envârı: ÜS. 92/7, ÜS. 176/4,
Vahdet esrârı: SG. 27/14,, SG. 29/2,
Vahdet etmek: AÖ. 110/1, NM. 26/5,
Vahdet gülü: ÜS. 1/19, NM. 51/2,
Vahdet gülzârı: ÜS. 170/5,
Vahdet îli: NM. 29/6, NM. 56/3, SG. 33/2,
Vahdet Köşesi: AÖ. 586/5
Vahdet Meyi: AÖ. 587/1, ÜS. 73/6, ÜS. 134/1,
Vahdet nişâmı: NF. K. 1/30,
Vahdet nûru: ÜS. 32/13,
Vahdet nûru: ÜS. 36/7,
Vahdet sarayı: ÜS. 132/16
Vahdet sırrı: NM. 50/6, NM. 82/2,
Vahdete ermek: NAA. G. 183/2, ÜS. 187/5, SG. 3/4,
Vahdet-i Hak: NM. 16/3, SG. 90/8,
Vahdet-i Hak: SG. 25/2
Vahidullâh: ÜS. 196/3,
KESRET: NAA. K. 1/17, NAA. G. 20/3, NAA. G. 33/2, NAA. G. 162/2, NK. G. 6/3, NK. G. 7/2, NK. G. 282/4,
Kesret / Âşık - Aşk: SG. 33/3
Kesret / Âzâde: NK. G. 164/7,
Kesret / Câhil: SG. 29/5
Kesret / Derviş: SG. 115/25,
Kesret / Fenâ ender Fenâ: NAA. G. 166/3,
Kesret / Halveti: NK. G. 164/7,
Kesret / Mahv: NAA. G. 75/4,
Kesret / Mâsivâ: NAA. G. 75/4
Kesret / Mevce: NK. G. 164/7,
Kesret / Mücâhede: SG. 88/3
Kesret / Nikâb: SG. 33/3
Kesret / Sahrâ: NM. 2/15
Kesret / Şem - Pervâne: ÜS. 92/2
Kesret / Terk: NAA. G. 27/4, NAA. G. 83/4, NAA. G. 166/3, NAA. G. 183/2, NF. G. 59/4, AÖ. 667/1, SG. 88/3, NK. G. 12/2
Kesret / Zâhid: NAA. G. 83/4
Kesret / Zulmet: ÜS. 92/2
Kesret / Zulmet / Firkat: ÜS. 121/6
Âlem-i kesret: SG. 1/7, NK. K. 7/50,

Kelâmın kesreti: NAA. G. 83/4,
Kesret âlemi: NM. 2/2,
Kesrete dalma: SG. 55/6,
Kesret-i cihân: NAA. G. 121/4
Kesreti terk: NF. G. 59/4, AÖ. 667/1, SG. 88/3, NK. G. 12/2
Kesrette kalmak: SG. 29/5, NK. G. 1/3, NK. G. 3/3, NK. G. 6/3, NK. G. 7/2,
Kesretten el çekmek: NAA. G. 27/4, NAA. G. 109/3, NAA. G. 110/5, NAA. G. 166/3,
Mâsivâ-yı kesret: NAA. G. 75/4,
Sahrâ-yı kesret: NM. 2/15,
Zulmet-i kesret: ÜS. 92/2,
VAHDET - KESRET: NAA. G. 121/6, NAA. G. 153/5, NAA. G. 199/3, FK. G. 194/3, NB. K. 12/52, NB. G. 251, NB. G. 430/3, NB. G. 612/2, NB. G. 689/2, NM. 27/2, NM. 33/4, NM. 107/6, NM. 113/15, SG. 1/7, SG. 27/5, SG. 35/7, SG. 103/5
Vahdet - Kesret / Anâsır: NAA. G. 63/2,
Vahdet - Kesret / Ârif: NM. 186/9
Vahdet - Kesret / Âşık: NAA. G. 121/4
Vahdet - Kesret / Âzâde: SG. 48/12
Vahdet - Kesret / Bahr - Mevc: SG. 8/3
Vahdet - Kesret / Bâzâr: ÜS. 172/5, NM. 15/5, NM. 179/4
Vahdet - Kesret / Gayr: NAA. G. 183/2
Vahdet - Kesret / Güneş - Zerre: NK. G. 9/2.
Vahdet - Kesret / Halvet: NM. 15/5, NM. 179/4.
Vahdet - Kesret / Halvet - Celvet: NM. 42/7,
Vahdet - Kesret / Havâtır: SG. 75/6
Vahdet - Kesret / Havf - Recâ: SG. 3/4
Vahdet - Kesret / Kâşif: SG. 51/5
Vahdet - Kesret / İkilik: NK. G. 133/8
Vahdet - Kesret / İlim - İrfân: NM. 33/4,
Vahdet - Kesret / Mihnnet: ÜS. 136/1, ÜS. 136/2
Vahdet - Kesret / Mir'ât: SG. 19/3
Vahdet - Kesret / Muvahhid: SG. 91/9
Vahdet - Kesret / Nokta: NF. G. 59/4
Vahdet - Kesret / Vuşlat: NAA. G. 153/5
Vahdet - Kesret / Perde: NAA. G. 40/2
Vahdet - Kesret / Rind: NF. G. 59/4
Vahdet - Kesret / Ruh - Zülfi: NK. KT. 7/1
Vahdet - Kesret / Sûfi: NF. G. 37/4
Vahdet - Kesret / Uzlet: ÜS. 136/1, ÜS. 136/2
Vahdet - Kesret / Varlık: ÜS. 136/1, ÜS. 136/2.

Vahdet - Kesret / Vasl: NM. 56/3
Vahdet - Kesret / Yâr - Ağyâr: NM. 29/6
Vahdet - Kesret / Zâhir - Bâtin: NB. G. 28/1,
VAHDET-İ VÜCÛD: NAA. K. 2/9, NAA. MH. 2/7, NAA. G. 1/13, NAA. G. 14/1, NAA. G. 43/15, NAA. G. 58/3, NAA. G. 68/1, NAA. G. 68/2, NAA. G. 78/1, NAA. G. 83/2, NAA. G. 94/4, NAA. G. 96/6, NAA. G. 97/8, NAA. G. 110, NAA. G. 116, NAA. G. 121/6, NAA. G. 124, NAA. G. 161/9, NAA. G. 165/2, NAA. G. 165/6, NAA. G. 183/2, NAA. H. 18/8, GE. 67/3, NB. G. 115/1, NB. G. 271/5, NB. G. 303/11, NB. G. 459/4, NB. G. 701/8, NB. R. 63/2, AÖ. 201/4, AÖ. 478/5, AÖ. 498/13, AÖ. 1384/4, ÜS. 14/3, ÜS. 22/3, ÜS. 34/7, ÜS. 61/11, ÜS. 107/6, NM. 19/1, NM. 19/2, NM. 26/5, NM. 27/11, NM. 27/12, NM. 33/6, NM. 37, NM. 54/8, NM. 102, NM. 116, NM. 118/7, NM. 120/4, NM. 120/6, NM. 151/25, NM. 156, NM. 178/8, NM. 198/23, SG. K. 1, SG. 1/4, SG. 3/3, SG. 3/6, SG. 5/7, SG. 8/3, SG. 10/7, SG. 14/1, SG. 17/5, SG. 19/1, SG. 20/4, SG. 25, SG. 27/4, SG. 28, SG. 29/4, SG. 33/5, SG. 34, SG. 36/7, SG. 37/3, SG. 42/1, SG. 42/2, SG. 46/4, SG. 46/5, SG. 47/3, SG. 49/3, SG. 49/4, SG. 50/7, SG. 51/2, SG. 53/9, SG. 62/5, SG. 69, SG. 70/1, SG. 74/3, SG. 75/4, SG. 75/5, SG. 76, SG. 81/4, SG. 81/5, SG. 85/3, SG. 88/8, SG. 89/2, SG. 89/4, SG. 93/5, SG. 94/FEMÂ FİL-KEVNİ İLLÂ HÛ NAKARATLI, SG. 95/1, SG. 98/2, SG. 98/3, SG. 98/5, SG. 98/7, SG. 105/7, SG. 108/KENDİNE GEL KENDİNE NAKARATLI, NK. MST. 2/39, NK. MST. 3/17, NK. MST. 3/18, NK. MST. 3/24, NK. MST. 6/2, NK. G. 2/3, NK. G. 5/1, NK. G. 135.
VAHDET-İ ŞUHÛD: NAA. G. 96/3, NAA. G. 128/1, NAA. G. 137/5, NAA. G. 150/5, NAA. G. 151/14, NAA. G. 175/2, NAA. G. 204/4, FK. G. 75/4, FK. G. 202/5, NB. G. 847/1, ÜS. 70/7, ÜS. 70/7, ÜS. 77/4, ÜS. 109/6, ÜS. 121/6, ÜS. 138/9, ÜS. 172/5, NM. 19/1, NM. 20/7, NM. 53/5, NM. 78/2, NM. 78/3, NM. 78/8, NM. 124/2, NM. 129/3, NM. 134/3, NM. 149/3, NM. 149/4, NM. 163/1, SG. 4/7, SG. 56/2, SG. 81/1, SG. 110/4, NK. G. 135/2, NK. G. 135/3.
Vahdet-i şuhûd / Enc'l-Hak: NAA. G. 175/2, FK. G. 202/5, NM. 129/3.
2.87. URÛC, MİR'ÂÇ
URÛC: NAA. G. 52/12, NAA. G. 136/6
187/2,
Urûc / Merd: NB. M. 9/85

Urûc / Mi'râc: NAA. G. 25/4,
Urûc / Nefha: NM. 198/20

MÎ'RÂC: NAA. G. 16, NAA. G. 67, NAA. G. 102, NAA. G. 128, NAA. G. 155, NAA. G. 160, NAA. G. 161, NAA. G. 164, NAA. H. 11/4, SG. 35/3.

Mîrâç / Ârif: SG. 81/3,

Mîrâç / Aşk: ÜS. 14/9, SG. 35/3, SG. 90/4

Mîrâç / Cezbe: NM. 162/4

Mîrâç / İrfân: SG. 90/4

Mîrâç / Nefsini Bilemek: SG. 10/6

Mî'râc / Mârifet: SG. 81/3

Mî'râc / Mest: NAA. G. 25/4

Mî'râc / Mürşid: SG. 90/4

Mî'râc / Temâşâ: SG. 35/3, NAA. G. 25/4

Mîrâç / Vuslat: NAA. G. 160/6

Mîrâc-ı sultânî: NAA. G. 65/5

Mîrâç eylemek: NM. 162/4,

Mârifet mi'râc: SG. 81/3,

Mî'râc-ı cân: SG. 100/2

2.88. ÜVEYSLİK: FK. G. 275/3 .

2.89. VÂRIDÂT, VEHB

Vârid: NAA. G. 3/15, ÜS. 110/5, NM. 17/VARİDAT REDİFLİ.

Vârid / Ârif: ÜS. 163/7

Vârid / Evliyâ: SG. 8/8

Vârid / Feyz: NF. K. 20/5

Vârid / ilhâm: ÜS. 195/10, ÜS. 163/7

Vârid / Ledün: ÜS. 195/10

Vârid / İrfân: SG. 104/21

Vârid / Mürşid: SG. 104/21

Vârid / Vahiy: SG. 8/8

Vârid / Varlık: ÜS. 127/2

Vârid / Zikir: ÜS. 127/2

VEHB:

Vehb / Aşk: SG. 54/2

Vehb / Ehl-i Dil: NF. K. 11/47

Vehb / Hikmet: GE. 517/3

Vehb / İlim: NAA. G. 139/6, GE. 875/2

Vehb / Kesb: NAA. G. 11/4, NAA. G. 110/8, NAA. G. 118/7, NAA. G. 128/5

Vehb / Muhabbet: SG. 16/4

Vehb / Muhabbet - Aşk: GE. 842/3

Vehbî ilim: AÖ. 585/5.

2.90. VARLIK, YOKLUK

VARLIK: NAA. G. 199/3, ÜS. 140/9, ÜS. 183/5, NM. 29/7, NM. 144/3

Varlık / Abdâl: NM. 178/4,

Varlık / Aşk: ÜS. 45/2, ÜS. 120/5, ÜS. 181/1, NM. 142/6, NM. 167/5, SG. 3/3, SG. 101/2, NK. G. 150/4.

Varlık / Âşık: NB. G. 115/7, SG. 33/4

Varlık / Âşık - Aşk: NB. G. 115/7, NM. 47/4, SG. 33/1.

Varlık / Âşık - Maşûk: AÖ. 501/4, AÖ. 545/4, NM. 47/4.

Varlık / Benlik: SG. 25/6, NM. 108/3, SG. 42/5.

Varlık / Cân - Ten: SG. 47/3

Varlık / Dehân: FK. G. 290/1

Varlık / Deryâ: ÜS. 133/5

Varlık / Er: ÜS. 40/4

Varlık / Erme: NAA. G. 64/1, ÜS. 46/7

Varlık / Evliyâ: SG. 52/4

Varlık / Fenâ: NAA. G. 148/3, AÖ. 804/3, ÜS. 40/4, ÜS. 112/6

Varlık / Gark: SG. 46/5

Varlık / Hicâb: NAA. G. 43/13, SG. 33/1

Varlık / Hüsn: NAA. G. 51/5

Varlık / İkilik: NAA. G. 96/6

Varlık / İlim - İrfân: NAA. H. 26/3

Varlık / Küfr - İmân: NM. 15/2

Varlık / Lâ - İllâ: NM. 107/1.

Varlık / Mahv: NAA. G. 177/5, ÜS. 39/4, ÜS. 45/2, ÜS. 63/8, ÜS. 112/2, ÜS. 121/8, NM. 3/2, NM. 107/1, SG. 4/1, SG. 105/7.

Varlık / Mürşid: ÜS. 160/14

Varlık / Sâdik: NM. 6/6

Varlık / Selâmet: ÜS. 176/3

Varlık / Seyrân: NM. 140/5

Varlık / Soyunma: NM. 178/4

Varlık / Tasfiye: NM. 108/3,

Varlık / Tecellî: ÜS. 133/10

Varlık / Temâşâ: NAA. G. 51/5

Varlık / Terk: NAA. G. 64/1,

NAA. G. 76/4, NAA. H. 21/1, NAA. H. 26/3, NB. G. 115/7, AÖ. 1155/5,

ÜS. 46/7, ÜS. 50/5, ÜS. 56/7, ÜS. 64/7, ÜS. 87/4, ÜS. 87/5, ÜS. 107/6,

ÜS. 112/2, ÜS. 133/5, ÜS. 133/10,

ÜS. 136/1, ÜS. 136/2, ÜS. 162/4,

ÜS. 177/2, ÜS. 181/1, ÜS. 184/7,

ÜS. 185/1, NM. 3/2, NM. 6/6, NM. 15/2, NM. 26/5, NM. 140/5, NM. 150/10, NM. 178/4, NM. 180/4,

SG. 33/4, SG. 52/4.

Varlık / Vahdet: ÜS. 107/6,

Varlık / Varma: NM. 180/4,

Varlık / Vârid: ÜS. 127/2

Varlık / Vasl: NM. 150/10,

Varlık / Vuslat: NAA. G. 64/1, SG. 73/4

Varlık / Zâhir - Bâtın: SG. 69/7

Varlık / Zikir: ÜS. 127/2, NM. 26/5

Allah'la var olmak: NAA. G. 96/6, ÜS. 38/5, ÜS. 110/4, ÜS. 140/9, ÜS. 183/11, ÜS. 183/5, NM. 144/3, SG. 25/6, SG. 42/5, SG. 46/5,

Cihân varlığı: AÖ. 1062/3,

Deryâ-yı varlık: ÜS. 133/5

Hestî: FK. G. 290/1, NB. K. 5/10,

NB. TH. 1/6, NK. G. 150/4,

Mahv-ı vucûd: NAA. G. 97/8,

NAA. G. 186/12, FK. G. 188/2, SG. 14/8, AÖ. 137/3, NK. G. 11/3

Varlığa ermek: ÜS. 127/2, NM. 150/9,

Varlığı atmak: SG. 33/4,

Varlığı bilmek: NAA. G. 144/2,

Varlığı fenâ etmek: NAA. G. 148/3, ÜS. 40/4,

Varlığı mahv eylemek: NAA. G. 177/5, ÜS. 39/4, ÜS. 45/2, ÜS. 121/8, SG. 4/1,

Varlığın tar-mâr olması: NAA. G. 51/5,

Varlığın yağma olması: NAA. G. 11/3, NM. 3/2,

Varlığın yanması: NM. 142/6, SG. 101/2,

Varlığın Yok / Mahv olması:

NAA. G. 148/3, NAA. G. 177/5, ÜS. 39/4, ÜS. 49/13, ÜS. 63/8, NM. 3/7, NM. 107/1, SG. 105/7, SG. 106/6

Varlık cibâli: NM. 47/4,

Varlık çâhi: NM. 29/7,

Varlık Dağ: ÜS. 133/10,

Varlık dağım delmek: NM. 167/5, NM. 180/4,

Varlık Hicâbı: NAA. G. 43/13, SG. 33/1,

Varlık şehri: AÖ. 804/3,

Varlık Şehri: NM. 108/3,

Varlıktan el çekmek: NAA. G. 64/1, ÜS. 87/5,

Varlıktan geçmek: NB. G. 115/7,

ÜS. 50/5, ÜS. 56/7, ÜS. 87/4, ÜS. 120/5, ÜS. 121/5, ÜS. 176/3, ÜS. 182/1, ÜS. 185/1,

Varlıktan kurtulmak (Allah'ın yardımını ile): ÜS. 64/7, ÜS. 107/6,

ÜS. 112/2, ÜS. 133/5, ÜS. 133/10,

ÜS. 184/7, NM. 108/3, NM. 150/10,

Varlıktan sıyrılmak: NAA. G. 45/4, ÜS. 160/14, NM. 26/5,

Varlıktan soyunma: NM. 178/4,

Yoklukta varlık: NAA. G. 102/5,

NAA. G. 185/3, NM. 58/3,

VÜCÛD: NAA. TK. 1/32, NAA. G. 37/4, NAA. G. 204/6, NAA. G. 105/4, FK. MST. 1/7/11, FK. G. 5/6,

NB. TH. 1/6, NB. G. 95/4, NB. M. 7/50, NB. G. 285/4, NB. R. 9/1, NB. R. 63/2, SG. 14/1, NK. G. 315/6.

Vücûd / Âşık: GE. 359/3, NB. G. 167/3, NB. G. 410/4.

Vücûd / Âşık - Maşûk: SG. 7/12

Vücûd / Aşk: FK. G. 188/2, AÖ. 970/3, SG. 14/8.

Vücûd / Davâ: NB. R. 57/2, NB. R. 59/2

Vücûd / Fenâ: GE. 359/3, NB. G. 167/3, NB. G. 410/4, AÖ. 28/4.

Vücûd / Fenâ - Bekâ: NB. G. 112/1,

Vücûd / Halvetî: NK. G. 164/8,

Vücûd / İkilik: NAA. G. 97/8

Vücûd / İsbât: NAA. G. 186/6, NM. 138/10,

Vücûd - İsbât / Aşk: AÖ. 158/1

Vücûd - İsbât / Ârif: FK. G. 203/7

Vücûd - İsbât / Ehl-i Fenâ: NF. G. 55/6

Vücûd - İsbât / Himmət: NAA. G. 184/5

Vücûd - İsbât / Muhabbet: NAA. G. 184/5

Vücûd - İsbât / Süfî: FK. G. 22/1

Vücûd / Mahv: NAA. G. 97/8,

NAA. G. 150/4, NAA. G. 186/12,

FK. G. 22/3, FK. G. 188/2, NF. K. 12/12, NB. G. 703/5, NM. 15/1, SG. 5/4, SG. 14/8, SG. 100/5, NK. G. 11/3.

Vücûd - Mahv / Aşk: AÖ. 137/3,

Vücûd / Nefy: NB. G. 502/7,

Vücûd / Yokluk: AÖ. 1072/5,
Bî-vucûd: NK. G. 164/8,
Davâ-yı vücûd: NB. R. 57/2, NB.
R. 59/2,
İfnâ-yı vücûd: GE. 359/3, NB. G.
167/3, NB. G. 410/4,
İsbat-ı vücûd: NAA. G. 184/5,
NAA. G. 186/6, FK. G. 22/1, FK. G.
203/7, NF. G. 55/6, AÖ. 158/1, NM.
138/10,
Mülk-i vücûd: AÖ. 1072/5,
Nefy-i vücûd: NB. G. 502/7,
Vucûd-ı evvel: FK. MST. 1/7/11,
Vücûd-ı bâkî: NAA. G. 105/4
Vücûdu fenâ eylemek: AÖ. 28/4,
Vücûddan kurtulmak: NM. 15/1
Vücûdu mahv eylemek: FK. G.
205/7, NF. K. 12/12, SG. 5/4, SG.
7/12, SG. 100/5,

YOKLUK: NAA. G. 199/3, NB. G.
516/4, ÜS. 183/11, NM. 150/8
Yokluk / Âşık: FK. G. 62/1
Yokluk / Aşk: ÜS. 14/1, NM. 20/6,
SG. 100/5,
Yokluk / Bâzâr: ÜS. 66/6
Yokluk / Bulma: NM. 187/6
Yokluk / Dert: ÜS. 109/8
Yokluk / Derviş: SG. 55/9,
Yokluk / Eren: ÜS. 66/6
Yokluk / Fenâ: ÜS. 126/8
Yokluk / Halvet: NM. 53/2
Yokluk / İbâdet: ÜS. 109/8
Yokluk / İnsân: ÜS. 59/5
Yokluk / Mahv: SG. 100/5,
Yokluk / Seyr-i Maallâh: ÜS. 28/6
Yokluk / Sidk: NM. 138/11
Yokluk / Vasl: NM. 187/6
Yokluk / Vücûd: AÖ. 1072/5.
Adem / Vücûd: NB. TH. 1/6, NB.
M. 7/50, NB. G. 285/4,
Adem küşesi: FK. G. 62/1,
Adem şehri: NM. 150/8,
Adem: GE. 716/2, FK. G. 62/1, FK.
G. 62/7, FK. G. 106/8, FK. G.
172/3, NB. TH. 1/6, NB. M. 7/50,
NB. G. 285/4, NB. G. 389/2, ÜS.
59/5, NM. 150/8,
Âyine-i adem: NB. G. 389/2,
Künc-i adem: FK. G. 62/7,
Râh-i adem: FK. G. 106/8
Sahrâ-yı adem: GE. 716/2,
Şehr-i adem: FK. G. 172/3,

YOKLUK - VARLIK: NB. TH.
1/6, NAA. G. 102/5, AÖ. 1155/5,
NM. 3/7, NM. 56/12, NM. 150/9.
Yokluk - Varlık / Âşık - Maşûk:
NM. 104/5,
Yokluk - Varlık / Aşk: ÜS. 49/13,
ÜS. 66/2
Yokluk - Varlık / Deyyâr: ÜS.
33/3
Yokluk - Varlık / Erme: ÜS. 110/4
Yokluk - Varlık / Fenâ ender
Fenâ: NM. 58/3
Yokluk - Varlık / Gölge: NB. R.
10/1
Yokluk - Varlık / Lutf - Kahr:
NM. 58/3
Yokluk - Varlık / Maksûd: NM.
97/4

Yokluk - Varlık / Mey: ÜS. 27/1
Yokluk - Varlık / Mülhid: SG.
42/3
Yokluk - Varlık / Esrâr: SG. 43/4
Yokluk - Varlık / Temâşâ: FK. G.
4/6
Yokluk - Varlık / Ummân: ÜS.
38/5
Yokluk - Varlık / Vahdet: NB. G.
285/4,
Yokluk - Varlık / Zât-ı
Muhammedî: NB. M. 7/50

2.91. VASL, VİSÂL, VUSLAT, VÂSİL-FİRÂK, FİRKAT, AYRILIK, CÜDÂ, HİCRÂN, HASRET, HİCRET

VASL: GE. 12/5, GE. 41/1, GE.
136/5, GE. 162/1, NB. G. 422/7,
AÖ. 121/2.
Vasl / Ağyâr: NB. G. 395/1, NM.
56/3
Vasl / Allah: ÜS. 162/11
Vasl / Âşık - Maşûk: NAA. G.
88/4, GE. 19/1, ÜS. 133/6.
Vasl / Aşk: AÖ. 669/3, NM. 185/5,
Vasl / Benlik: NAA. G. 185/4
Vasl / Cân: ÜS. 28/11
Vasl / Cân Verme: NAA. H. 15/5,
NM. 56/11, NM. 185/5, NM. 187/6
Vasl / Cânân: NAA. G. 148/10,
NAA. H. 15/5, FK. G. 66/1
Vasl / Çile: ÜS. 102/8
Vasl / Dâiye: NB. GR. 19/1
Vasl / Dâr: ÜS. 61/1
Vasl / Dildâr: NAA. G. 19/6, NAA.
G. 88/4, NAA. G. 174/3, NAA. G.
185/4, NM. 65/7, NM. 150/10,
Vasl / Erbaîn: ÜS. 102/8
Vasl / Ermek: GE. 3/4, GE. 19/1,
GE. 23/1, GE. 590/3, GE. 617/4,
AÖ. 669/3, ÜS. 12/2
Vasl / Firâk: FK. G. 162/5, NB. G.
332/5.
Vasl / Firkat: NB. G. 469/2
Vasl / Gayr: NAA. G. 174/3,
NAA. G. 185/4, NAA. H. 15/4, NM.
77/1.
Vasl / Gurbet: NB. TH. 4/4
Vasl / Gülşen: NM. 29/2
Vasl / Halvet: NM. 53/5
Vasl / Hâne: FK. G. 162/5
Vasl / Heybet: NB. K. 11/56,
Vasl / Hicrân: FK. G. 66/1, NB. G.
447/1, NB. G. 447/2, NB. G. 684/5
Vasl - Hicrân / Sabır: NB. G.
585/3
Vasl / Hizmet: AÖ. 366/2
Vasl / Hû: ÜS. 140/8
Vasl / Hurrem: GE. 8/5
Vasl / İd: ÜS. 102/8
Vasl / İntizâr: GE. 19/4, NAA. G.
90/12, NAA. G. 182/11
Vasl / Kâlâ: NB. G. 366/4
Vasl / Kurbân: AÖ. 669/3
Vasl / Küntü Kenz: ÜS. 133/1
Vasl / Likâ: ÜS. 72/5, NM. 53/5
Vasl / Maksûd: NK. MST. 3/35,
Vasl / Mârifet: NAA. G. 19/6
Vasl / Menzil: NB. G. 365/7,
Vasl / Mey: ÜS. 21/3, ÜS. 133/6
Vasl / Münkir: NAA. G. 148/10

Vasl / Mürşid-i Kâmil: ÜS. 138/4
Vasl / Nakş: ÜS. 61/4
Vasl / Nûr: ÜS. 12/2
Vasl / Pîrehen: NB. G. 166/2,
Vasl / Sabır: NB. G. 856/5, NB.
MT. 10
Vasl / Şâd: GE. 830/2
Vasl / Şarâb: ÜS. 10/5, ÜS. 11/8,
ÜS. 141/2, ÜS. 169/9.
Vasl / Şerbet: NAA. G. 87/5, NAA.
G. 100/2.
Vasl / Tâlib: NK. G. 346/1
Vasl / Tayy-ı mekân: NB. G. 365/7
Vasl / Tecerrüd: NB. G. 166/2,
Vasl / Terk: NAA. H. 15/5, NM.
56/11
Vasl / Vahdet - Kesret: NM. 56/3
Vasl / Varlık: NM. 150/10,
Vasl / Yâr: NM. 56/11, NM. 177/3,
Vasl / Yokluk: NM. 187/6
Vasl / Yûsuf - Züleyhâ: ÜS. 12/2
Vasl / Zâhid: NAA. G. 19/6, NAA.
G. 185/4, AÖ. 224/5.
Vasl / Zülâl: GE. 292/3
Dâiye-i vasl: NB. GR. 19/1
Dâr-ı vasl: ÜS. 61/1,
Gülşen-i vasl: NM. 29/2,
Hâne-i vasl: FK. G. 162/5,
İd-ı vasl: ÜS. 102/8,
İntizâr-ı vasl: GE. 19/4,
Ka'be-i vasl: NAA. G. 90/12, NAA.
G. 182/11,
Kâlâ-yı vasl: NB. G. 366/4,
Şerbet-i vasl: NAA. G. 87/5, NAA.
G. 100/2,
Vasl / Allah: NAA. G. 19/6, NAA.
G. 88/4, NAA. G. 148/10, NAA. G.
185/4, NAA. H. 15/5, ÜS. 10/5,
ÜS. 11/8, ÜS. 61/1, ÜS. 61/4, ÜS.
116/7, ÜS. 133/1, ÜS. 133/6, ÜS.
138/4, ÜS. 140/8, ÜS. 141/2, ÜS.
162/11, ÜS. 169/9, NM. 53/5, NM.
56/3, NM. 65/7, NM. 77/1, NM.
177/3, NM. 185/5, NM. 187/6
Vasl meyi: ÜS. 21/3, ÜS. 133/6,
Vasl nûru: ÜS. 12/2,
Vasl şarâbı: ÜS. 10/5, ÜS. 11/8,
ÜS. 141/2, ÜS. 169/9,
Vasl-ı cânân: NAA. G. 148/10,
NAA. H. 15/5, FK. G. 66/1,
Vasl-ı dildâr: NAA. G. 19/6, NAA.
G. 88/4, NAA. G. 185/4, NM. 65/7,
NM. 150/10,
Vasl-ı Hak: NM. 77/1, NM. 185/5,
Vasl-ı likâ: ÜS. 72/5,
Vasl-ı Sübhân: ÜS. 138/4,
Vasl-ı yâr: ÜS. 28/11, NM. 56/3,
NM. 56/11, NM. 177/3,
Vaslullâh: ÜS. 162/11,
Vusûl: NK. MST. 3/35,
Zülâl-i vasl: GE. 292/3,

VİSÂL:

Visâl / Allah: NAA. MR. 1/2,
NAA. G. 140/3, NB. TH. 4/2, AÖ.
1060/4, ÜS. 88/1, ÜS. 107/3, NM.
61/4, NM. 105/6, NM. 184/2
Visâl / Âşık - Aşk: AÖ. 814/4
Visâl / Âşık - Maşûk: NAA. G.
174/3
Visâl / Aşk: NB. G. 881/4, AÖ.
662/3

Visâl / Aşk - Semâ: AÖ. 814/4,
Visâl / Bidâyet - Nihâyet: AÖ.
662/3,
Visâl / Cennet: GE. 75/4
Visâl / Çaba: NB. R. 36/1, AÖ.
1060/4
Visâl / Deşt - Kûh: NK. G. 122/5,
Visâl / Ecel: NAA. G. 138/4
Visâl / Edeb: NB. G. 840/3
Visâl / Erme: ÜS. 88/1, NM. 61/4,
NM. 105/6
Visâl / Firâk: GE. 213/5, NB. G.
755/3, AÖ. 1257/4.
Visâl / Firkat: GE. 236/1, GE.
260/3, FK. G. 139/5.
Visâl / Gayr: NAA. G. 174/3
Visâl / Gurbet: NB. TH. 4/2
Visâl / Gül: ÜS. 107/3, NM. 184/2
Visâl / İd: NAA. G. 140/3, GE.
119/4, GE. 204/4, GE. 236/1.
Visâl / Hayâl: GE. 43/3,
Visâl / Hayrân: NM. 184/2
Visâl / Hicâb: NB. G. 583/2,
Visâl / Hicrân: NB. G. 394/1
Visâl / Kâbe: ÜS. 188/12
Visâl / Kâlâ: NB. G. 645/4, NB. G.
840/3
Visâl / Kanma: AÖ. 1257/4
Visâl / Kurb: NB. G. 77/4, NK. K.
1/31
Visâl / Kurbân: NAA. G. 140/3
Visâl / Menzil: AÖ. 814/4,
Visâl / Mihnnet: GE. 213/5
Visâl / Murâd: AÖ. 1060/4
Visâl / Nâmûs: NB. G. 881/4,
Visâl / Râğûb: SG. 78/1
Visâl / Seyr: NB. G. 583/2, SG.
20/3
Visâl / Şehd: NK. G. 214/1
Visâl / Şem - Pervâne: NAA. MR.
1/2
Visâl / Şerbet: ÜS. 50/7
Visâl / Müsekker: ÜS. 50/7
Visâl / Tâlib: SG. 78/1
Visâl / Tecellî: SG. 78/1
Visâl / Vahdet: NM. 56/3
Visâl / Vâsıl: SG. 20/3
Dâmân-ı visâl: NB. G. 720/4,
Fikr-i visâl: GE. 240/5,
İyd-ı visâl: GE. 119/4, GE. 204/4
Kal'a-yı visâl: AÖ. 145/1,
Kâlâ-yı visâl: NB. G. 645/4, NB. G.
840/3,
Kurb-ı visâl: NB. G. 77/4, NK. K.
1/31,
Menzil-i visâl: AÖ. 814/4,
Niyâzmen-i visâl: NB. G. 583/2,
Şehd-i visâl: NK. G. 214/1,
Şehr-i visâl: NK. G. 96/2,
Taleb-i visâl: NB. R. 36/1,
Va'd-ı dürûğ-ı visâl: NK. MST.
3/10,
Va'd-ı visâl: NB. R. 72/1,
Visâl İyd: GE. 236/1,
Visâl şerbeti: ÜS. 50/7,
Visâl tecellîsi: SG. 78/1,
Visâle erememek: GE. 25/2,
Visâl-i Hak: NAA. G. 113/5,
Visâl-i yâr: NAA. K. 2/62, NAA.
MR. 1/2, NAA. G. 138/4, NAA. G.
140/3, NB. TH. 4/2, NB. G. 829/8,
NM. 56/3,

Visâl-i yâr-ı cânân: NAA. G.
183/4,
VUSLAT: NAA. G. 102/10, GE.
8/2, GE. 35/4, GE. 46/1, GE. 67/5.
Vuslat / Âh: NB. KT. 26/1, NK. G.
183/4
Vuslat / Akıl: NAA. G. 56/1
Vuslat / Allah: NAA. G. 4/7, NAA.
G. 10/2, NAA. G. 46/5, NAA. G.
56/1, NAA. G. 64/1, NAA. G. 64/4,
NAA. G. 153/5, NAA. G. 172/8,
NAA. H. 8/3, NAA. H. 15/3, NAA.
H. 19/1 NB. G. 470/3, NB. KT.
26/1, ÜS. 22/9, ÜS. 24/10, ÜS. 27/3,
ÜS. 32/9 ÜS. 65/5, ÜS. 86/10, ÜS.
92/7, ÜS. 33/9, ÜS. 113/14, ÜS.
116/2, ÜS. 135/4, ÜS. 166/27, NM.
74/2 NM. 101/7, SG. 46/4, SG.
51/1, SG. 75/5
Vuslat / Âşık: NAA. G. 172/8, NF.
G. 61/5, FK. G. 150/7, NF. G. 16/7,
NB. G. 470/3, NK. G. 39/3.
Vuslat / Âşık - Hicrân: NF. G. 13/2
Vuslat / Aşk: ÜS. 65/5, ÜS. 166/27,
SG. 25/3
Vuslat / Bâde: FK. G. 257/5
Vuslat / Bu'd: NAA. G. 202/7
Vuslat / Câm: ÜS. 27/3, ÜS. 31/5,
ÜS. 65/5
Vuslat / Câm Verme: ÜS. 177/10,
NM. 23/5,
Vuslat / Dâiye: NB. G. 317/4
Vuslat / Dâr: NAA. G. 46/5
Vuslat / Dert: NAA. H. 15/3, NK.
MST. 3/6.
Vuslat / Dîdâr: ÜS. 102/10, NM.
29/1
Vuslat / Dil: NB. KT. 26/1
Vuslat / Erbân: NAA. G. 4/1,
NAA. G. 4/7
Vuslat / Ermek: NAA. G. 64/1,
GE. 250/4
Vuslat / Ezel: ÜS. 86/10
Vuslat / Fakr: ÜS. 27/3
Vuslat / Firâk: FK. G. 162/5, NB.
G. 56/4, NK. G. 163/5
Vuslat / Firkat: FK. G. 248/5, NF.
G. 84/1, NF. G. 84/7, AÖ. 1227/5,
NM. 53/6, SG. 94/4
Vuslat / Gam: NF. G. 11/3,
Vuslat / Gark: NAA. G. 4/7
Vuslat / Gayr: NAA. G. 10/2,
NAA. H. 15/3
Vuslat / Gurbet: GE. 307/3,
Vuslat / Halvet: SG. 75/5, NK. G.
2/3
Vuslat / Hasret: FK. G. 69/8
Vuslat / Hayrân: ÜS. 33/9, ÜS.
113/14
Vuslat / Hayret: NM. 74/2
Vuslat / Hicrân: NF. G. 43/1, NB.
G. 173/7.
Vuslat - Hicrân / Âşık: NF. G. 13/2
Vuslat - Hicrân / Nigâh: NF. G.
13/2
Vuslat / Hicrân - Firkat: NB. G.
318/1
Vuslat / İkîlik: SG. 46/4.
Vuslat / Kâlâ: NB. KT. 26/1
Vuslat / Kurbân: NM. 101/7
Vuslat / Leylâ: NAA. G. 10/2,

Vuslat / Lezzet: NF. G. 84/7, NB.
G. 678/1, AÖ. 172/5
Vuslat / Mahcûb: NF. G. 16/7
Vuslat / Mahv: NAA. G. 195/7
Vuslat / Makâm: NAA. G. 64/4,
Vuslat / Mansûr: ÜS. 86/10
Vuslat / Men Aref: SG. 51/1
Vuslat / Mestâne: NAA. H. 19/1
Vuslat / Meyhâne: NAA. H. 19/1
Vuslat / Mihnnet: GE. 491/2
Vuslat / Mirâç: NAA. G. 160/6
Vuslat / Mürşid: ÜS. 116/2
Vuslat / Nûr: ÜS. 33/9
Vuslat / Perde: NAA. G. 70/3
Vuslat / Peymâne: ÜS. 24/10, ÜS.
42/13
Vuslat / Recâ: NB. G. 421/4, NK.
G. 183/4
Vuslat / Rehnümâ: NK. MST. 3/2,
Vuslat / Safâ: NB. G. 878/4
Vuslat / Seyrân: SG. 51/1
Vuslat / Sohbet: ÜS. 136/7
Vuslat / Şarâb: ÜS. 113/14
Vuslat / Şerbet: NAA. G. 18/6,
NAA. G. 153/5, AÖ. 1415/1, ÜS.
31/5, ÜS. 86/10, ÜS. 92/7, ÜS.
103/8.
Vuslat / Şeyh: NAA. G. 72/5
Vuslat / Tâlib: ÜS. 30/4, ÜS. 22/9,
ÜS. 42/13
Vuslat / Tecellî: NAA. H. 8/3
Vuslat / Tevâzu: FK. G. 50/1
Vuslat / Üns: SG. 46/4
Vuslat / Vâde: AÖ. 1233/2
Vuslat / Vahdet: ÜS. 22/9, ÜS.
92/7, NM. 114/7.
Vuslat / Vahdet - Kesret: NAA. G.
153/5
Vuslat / Varlık: NAA. G. 64/1, SG.
73/4
Vuslat / Velâyet: NAA. G. 64/4,
Vuslat / Yanma: GE. 796/1,
Vuslat / Yol: NM. 101/7
Vuslat / Zât: ÜS. 135/4, SG. 51/1
Vuslat / Zevk: FK. G. 77/2, NF. G.
61/5, NB. G. 815/5, NF. G. 84/5,
Vuslat / Zikir: ÜS. 32/9, SG. 77/5,
Vuslat / Zulmet: ÜS. 102/10
Bâde-i vuslat: FK. G. 257/5,
Bezm-i vuslat: NAA. H. 19/1, GE.
307/3,
Câm-ı vuslat: ÜS. 31/5, ÜS. 31/5,
ÜS. 65/5,
Dâiye-i vuslat: NB. G. 317/4,
Dâmân-ı vuslat: NK. G. 145/5,
Harem-i vuslat: NK. G. 306/6,
Lezzet-i vuslat: NF. G. 84/1,
Makâm-ı vuslat: NAA. G. 64/4,
Metâ-ı vuslat: NB. MT. 5,
Nâil-i vuslat: NB. KT. 26/1,
Nevrûz-ı vuslat: NK. G. 107/3,
Perde-i vuslat: NAA. G. 70/3,
Râh-ı vuslat: NK. MST. 3/2,
Recâ-yı vuslat: NB. G. 421/4, NK.
G. 183/4,
Safâ-yı vuslat: NB. G. 878/4,
Şerbet-i vuslat: NAA. G. 18/6,
NAA. G. 153/5, AÖ. 1415/1,
Vade-i Vuslat: AÖ. 1233/2,
Vuslat Avı: ÜS. 116/2,
Vuslat avı: ÜS. 116/2,
Vuslat câmı: ÜS. 27/3,

Vuslat ehli: ÜS. 102/10,
Vuslat gamı: NF. G. 11/3,
Vuslat hevesi: NF. G. 43/1,
Vuslat nûru: ÜS. 33/9,
Vuslat peymânesi: ÜS. 24/10, ÜS. 42/13,
Vuslat şarâbı: ÜS. 113/14
Vuslat şerbeti: ÜS. 86/10, ÜS. 92/7, ÜS. 103/8,
Vuslat-ı cânân: NAA. G. 64/1, AÖ. 172/5, NM. 101/7,
Vuslat-ı didâr: ÜS. 30/4
Vuslat-ı dildâr: AÖ. 297/1,
Vuslat-ı sultân: NAA. G. 77/6,
Vuslat-ı şeyh: NAA. G. 72/5,
Vuslat-ı yâr: NAA. G. 4/7, NAA. G. 29/3, NAA. G. 84/5, NAA. G. 160/6, NAA. G. 195/7, NK. MST. 3/6,
Vuslat Derdî: NAA. H. 15/3,
Zevk-i vuslat: NF. G. 61/5, NB. G. 815/5.

VÂSİL:

Vâsil / Âmil: AÖ. 539/3,
Vâsil / Aşk: ÜS. 115/3, ÜS. 181/2
Vâsil / Câhil: NB. G. 34/6,
Vâsil / Câhil / Gâfil: NAA. G. 80/2
Vâsil / Cân Verme: ÜS. 28/11, NM. 47/4, NM. 47/9.
Vâsil / Cânân: AÖ. 99/1
Vâsil / Cefâ: NAA. G. 165/7
Vâsil / Hak: NAA. G. 80/2, NAA. G. 82/6, FK. KT. 1/4, ÜS. 115/3
Vâsil / Hz. Muhammed: ÜS. 12/17
Vâsil / Kâmil: SG. 25/3
Vâsil / Kurb: NAA. G. 82/6
Vâsil / Mucâhid: SG. 72/9
Vâsil / Mürşid-i Kâmil: NAA. G. 147/4
Vâsil / Nefsi Bilmek: SG. 72/9
Vâsil / Sûfi: FK. KT. 1/4, SG. 71/4
Vâsil / Takvâ: AÖ. 539/3,
Vâsil / Visâl: SG. 20/3
Vâsil / Zikir: SG. 91/1
Vâsil-i Hak: NAA. G. 80/2, FK. KT. 1/4, ÜS. 115/3,
Vâsilîn: SG. 25/3, SG. 25/4

BULMAK: NAA. K. 2/59, NAA. K. 4/3, NAA. G. 66/2, NAA. G. 96/6, NAA. G. 171/4, AÖ. 689/2, SG. 115/9.
Bulma / Âşık - Maşûk: NM. 195/5
Bulma / Aşk: SG. 86/3, SG. 86/8
Bulma / Derviş: SG. 86/8
Bulma / Er: NAA. G. 66/2
Bulmak / Gönül: SG. 37/1, SG. 37/1, SG. 54/6, SG. 115/9
Bulma / İnsân-ı Kâmil: ÜS. 132/19
Bulmak / Kalp: NAA. G. 66/2
Bulma / Mürşid-i Kâmil: NAA. G. 147/4
Bulma / Ölmeden Evvel Ölmek: NAA. G. 92/1, ÜS. 90/5
Bulma / Perde: NAA. G. 96/6
Bulma / Pîr: SG. 86/1
Bulma / Semâ: NAA. H. 13/4
Bulma / Sıdk: AÖ. 666/3, AÖ. 1124/4
Bulma / Sülûk: NM. 198/21,
Bulma / Yokluk: NM. 187/6

VARMAK: NAA. MH. 2/5, ÜS. 123/9
Varma / Varlık: NM. 180/4

ERMEK: NAA. H. 13/6, AÖ. 1025/1, ÜS. 15/16, ÜS. 98/2, ÜS. 112/5, ÜS. 161/7, ÜS. 176/1, NM. 22/1, NM. 98/7, SG. 52/1, SG. 105/6.
Erme / Âşık - Maşûk: NAA. G. 121/4, NM. 195/5
Erme / Aşk: ÜS. 180/10, SG. 106/5
Ermek / Cemâl: ÜS. 27/13, ÜS. 187/5, SG. 64/5
Erme / Derviş: ÜS. 53/6
Erme / Kâmil: NAA. K. 1/21
Ermek / Fenâ: ÜS. 112/6
Erme / İkilik: NAA. G. 152/1
Erme / Mahv: NAA. G. 145/2, NAA. G. 195/7
Erme / Mürşid: NAA. G. 139/1, ÜS. 160/14, ÜS. 180/10
Erme / Pişme: NM. 61/4,
Erme / Sohbet: SG. 100/1
Ermek / Teveccüh: SG. MF. 4
Erme / Tevhîd: ÜS. 32/6
Ermek / Üryân: ÜS. 100/3
Erme / Varlık: NAA. G. 64/1, ÜS. 46/7
Erme / Visâl: ÜS. 88/1, NM. 61/4, NM. 105/6,
Erme / Yokluk - Varlık: ÜS. 110/4
Erme / Zevk: SG. 100/1
Ermek / Zikir: ÜS. 25/18

DÖNMEK: NM. 105/1, NM. 105/4, NM. 105/6.

FİRKAT: NAA. G. 34/9, GE. 17/4, GE. 18/5, GE. 59/2, GE. 112/3, GE. 181/2, AÖ. 115/5, AÖ. 230/5, AÖ. 495/4,
Firkat / Âh: AÖ. 817/2, ÜS. 103/16
Firkat / Âşık: GE. 207/2, GE. 818/2, NM. 47/3, NK. G. 96/2.
Firkat / Aşk: NF. G. 48/2, NM. 47/3
Firkat / Âteş: AÖ. 37/2, AÖ. 158/1, AÖ. 595/2
Firkat / Ayrılık: AÖ. 595/2,
Firkat / Bahr: AÖ. 230/5
Firkat / Bu'd: NM. 126/4,
Firkat / Cezbe: GE. 194/3
Firkat / Cüdâ: NAA. G. 102/8
Firkat / Dert: GE. 79/1, GE. 192/4
Firkat / Didâr: FK. G. 47/7
Firkat / Fenâ ender Fenâ: ÜS. 103/16
Firkat / Gam: GE. 120/4, GE. 183/1, NF. G. 48/2, NB. G. 329/1.
Firkat / Gurbet: NM. 93/6
Firkat / Gurbet / Aşk: GE. 185/BİRİ FİRKAT BİRİ GURBET BİRİ AŞK NAKARATLI.
Firkat / Hasret: NM. 93/6
Firkat - Hasret / Âşık: GE. 818/2
Firkat / Hayret: NM. 126/4, NM. 184/5
Firkat / Hicrân: FK. G. 75/4

Firkat - Hicrân / Vuslat: NB. G. 318/1
Firkat / Humâr: GE. 175/4
Firkat / Kad: GE. 195/2
Firkat / Lezzet: AÖ. 121/2
Firkat / Mâsivâ: ÜS. 5/6
Firkat / Mey: GE. 107/2, GE. 117/2
Firkat / Nâm - Irz: ÜS. 103/16
Firkat / Nâr: GE. 82/2, GE. 136/1, GE. 145/5, AÖ. 368/2, ÜS. 133/7, NM. 93/6, NM. 184/5.
Firkat / Peykân: NB. G. 297/2
Firkat / Sabır: GE. 223/1
Firkat / Sahrâ: NAA. G. 102/8
Firkat / Şem - Pervâne: AÖ. 7/2
Firkat / Vâdî: GE. 186/1, FK. G. 133/4, NB. G. 791/2.
Firkat / Vasl: NB. G. 469/2
Firkat / Visâl: GE. 236/1, GE. 260/3, FK. G. 139/5.
Firkat / Vuslat: FK. G. 248/5, NF. G. 84/1, NF. G. 84/7, AÖ. 1227/5, NM. 53/6, SG. 94/4.
Firkat / Zevk: NF. G. 48/2, NB. G. 329/1.
Firkat / Zulmet: GE. 792/5
Firkat / Zulmet / Kesret: ÜS. 121/6
Âh-ı firkat: ÜS. 103/16,
Âteş-i firkat: AÖ. 37/2, AÖ. 158/1, AÖ. 595/2,
Bâğ-ı firkat: GE. 114/4
Bahr-ı firkat: AÖ. 230/5,
Dâğ-ı firkat: NK. G. 75/4,
Derd-i firkat: GE. 79/1, GE. 192/4,
Firkat arabası: GE. 82/3,
Firkat humârı: GE. 175/4,
Firkat lezzeti: AÖ. 121/2,
Firkat meyi: GE. 107/2, GE. 117/2,
Firkat nârı: ÜS. 133/7,
Firkat odu: ÜS. 5/6, NM. 47/3,
Firkat şemi: AÖ. 7/2 ,
Firkat-ı cânân: AÖ. 331/1,
Firkat-i didâr: FK. G. 47/7,
Firkat-keşân: NB. G. 457/2,
Gam-ı firkat: GE. 120/4, GE. 183/1, NF. G. 48/2, NB. G. 329/1,
İllet-i firkat: NB. G. 297/2,
Kûşe-i firkat: GE. 792/3,
Kûy-ı firkat: GE. 128/3,
Künc-i firkat: GE. 167/2, GE. 207/2, GE. 236/1, GE. 499/1, AÖ. 401/4, AÖ. 1371/5,
Mübtelâ-yı firkat: NF. G. 102/2,
Na'ra-yı firkat: GE. 194/3,
Nâr-ı firkat: GE. 82/2, GE. 136/1, GE. 145/5, AÖ. 368/2, NM. 93/6, NM. 184/5,
Râh-ı firkat: NK. G. 96/2,
Sahrâ-yı firkat: NAA. G. 102/8,
Şâm-ı firkat: NB. G. 883/3,
Vâdî-i firkat: GE. 186/1, FK. G. 133/4, NB. G. 791/2,
Zulmet-i firkat: GE. 792/5
FİRÂK: NAA. G. 13/4, NAA. G. 100/2, GE. 65/2, GE. 136/4, GE. 226/1, NB. G. 284/1, ÜS. 150/1, FK. G. 162/FİRÂK REDİFLİ.
Firâk / Âşık: NAA. H. 18/6
Firâk / Âşık - Maşûk: NF. K. 26/1

Firâk / Âteş: GE. 182/1, GE. 195/4, FK. G. 162/4
Firâk / Bihûş: NB. G. 332/5,
Firâk / Cân Vermek: NF. K. 26/1
Firâk / Dert: GE. 235/1, FK. G. 162/7, NF. G. 28/1
Firâk / Ehl-i Dil: FK. G. 162/1
Firâk / Hasret: NAA. G. 120/5, NAA. G. 125/5, GE. 193/1, ÜS. 101/8, ÜS. 101/8.
Firâk / Hâtr: NB. G. 59/2,
Firâk / Hicrân: NAA. G. 183/3, GE. 222/4, AÖ. 67/3.
Firâk / Mihnet: GE. 213/5
Firâk / Nâr: NAA. G. 18/5, NAA. G. 61/3, NAA. G. 120/5, NAA. G. 125/5, NAA. G. 145/3, NAA. G. 183/3, NAA. H. 18/6.
Firâk / Sabır: GE. 34/2, GE. 136/2, GE. 139/4.
Firâk / Sâlik: NAA. G. 84/4,
Firâk / Şeb: NB. G. 56/4, NK. G. 33/2
Firâk / Şikâyet: NB. G. 56/4,
Firâk / Tahammül: NK. G. 163/5
Firâk / Tâlib: ÜS. 132/18
Firâk / Vasl: FK. G. 162/5, NB. G. 332/5
Firâk / Visâl: GE. 213/5, NB. G. 755/3, AÖ. 1257/4.
Firâk / Vuslat: FK. G. 162/5, NB. G. 56/4, NK. G. 163/5.
Firâk / Yanma: AÖ. 1257/4
Âteş-i firâk: GE. 182/1,
Âteş-i şihâb-ı firâk: FK. G. 162/4,
Bâr-ı firâk: NB. G. 498/4,
Berk-i firâk: FK. G. 162/2
Dem-i firâk: NF. K. 45/7,
Derd-i firâk: GE. 235/1,
Firâk ateşi: GE. 195/4,
Firâk-ı nâr-ı hasret: NAA. G. 120/5, NAA. G. 125/5,
Firâk-ı nâr-ı hicrân: NAA. G. 183/3,
Firâk-ı yâr: NF. G. 26/1,
Hicr-i firâk: GE. 222/4,
Künc-i firâk: NB. G. 539/2,
Nâr-ı firâk: NAA. G. 18/5, NAA. G. 61/3, NAA. G. 145/3,
Renc-i firâk: NB. G. 826/5,
Sûz-i firâk: NK. G. 32/4,
Şeb-i firâk: NB. G. 56/4, NK. G. 33/2,
Vâdî-i hicr ü firâk: AÖ. 67/3,

AYRILIK:
Ayrılık / Âşık: AÖ. 1228/4,
Ayrılık / Benlik: NM. 108/3
Ayrılık / Sabır: AÖ. 1228/4,
Ayrılık / Yiğit: GE. 210/4

CÜDÂ: NAA. G. 100/2, GE. 107/1, GE. 194/1, GE. 195/2, GE. 195/5, NM. 93.
Cüdâ / Allah: ÜS. 9/9
Cüdâ / Belâ: SG. 30/11
Cüdâ / Dert: ÜS. 169/2
Cüdâ / Firkat: NAA. G. 102/8
Cüdâ / Garîb: NM. 126/3
Cüdâ / Gurbet: FK. G. 132/9, NM. 93/4
Cüdâ / Hasret: NM. 126/3

Cüdâ / Hüzün: ÜS. 133/8
Cüdâ / Yoldaş: GE. 161/2.

HASRET: NAA. MR. 1/1, NAA. MH. 4/3, NAA. MH. 4/4, NAA. G. 13/2, NAA. G. 148/13, NAA. G. 172/8, GE. 17/4, GE. 33/3, GE. 41/2, GE. 50/1, GE. 65/3, GE. 140/2, GE. 152/2, GE. 158/2, GE. 162/5, GE. 165/2, GE. 167/1, GE. 184/2, GE. 186/1, GE. 194/1, GE. 195/4, GE. 197/1, GE. 219/2, GE. 221/4, GE. 226/4, GE. 227/4, GE. 243/3, GE. 249/3, GE. 259/3, FK. G. 41/4, NK. G. 159/HASRET
REDİFLİ.
Hasret / Âh: GE. 193/2, NK. G. 159/1
Hasret / Allah: ÜS. 137/4, NM. 126/3
Hasret / Âşık: NK. G. 159/1, NK. Ş. 9/6
Hasret / Âvâre: GE. 83/4
Hasret / Cân Vermek: NAA. G. 148/13
Hasret / Cüdâ: NM. 126/3
Hasret / Cür'a: NF. G. 76/2, ÜS. 101/5
Hasret / Dâğ: FK. G. 130/3, FK. G. 131/1, NK. G. 1/1
Hasret / Dert: GE. 83/4
Hasret / Deşt: GE. 87/3
Hasret / Firâk: NAA. G. 120/5, NAA. G. 125/5, GE. 193/1, ÜS. 101/8, ÜS. 101/8.
Hasret / Firkat: NM. 93/6
Hasret - Firkat / Âşık: GE. 818/2
Hasret / Garîb: NM. 126/3
Hasret / Girdâb: NK. G. 1/1
Hasret / Gurbet: NM. 93/6
Hasret / Hişm: ÜS. 19/5
Hasret / Hicrân: ÜS. 19/5
Hasret / Nâr: NAA. G. 120/5, NAA. G. 125/5, GE. 69/2, GE. 71/2, GE. 74/4, GE. 85/2, GE. 175/4, GE. 179/3, AÖ. 34/2, AÖ. 79/1, AÖ. 358/1, ÜS. 195/15.
Hasret / Vuslat: FK. G. 69/8
Hasret / Yanma: AÖ. 34/2, ÜS. 101/5
Âh-i hasret: GE. 193/2,
Âlem-i hasret: GE. 236/4,
Arz-i hasret: NAA. G. 26/1,
Âteş-i hasret: FK. MST. 4/4/3,
Cür'a-i hasret: NF. G. 76/2,
Dâğ-ı hasret: FK. G. 130/3, FK. G. 131/1, NK. G. 1/1,
Derd-i hasret: GE. 83/4,
Dest-i hasret: GE. 87/3,
Dide-i hasret: GE. 194/3,
Eşk-i hasret: GE. 97/3,
Firâk-ı nâr-ı hasret: NAA. G. 120/5, NAA. G. 125/5,
Hasret ateşi: ÜS. 101/5,
Hasret bucağı: GE. 61/4, GE. 110/4,
Hasret nârı: GE. 69/2, GE. 71/2, GE. 175/4,
Hasret suyu: NAA. MH. 4/2,
Hasret yaşı: GE. 77/2, GE. 192/3,
Hasret-i aşk: GE. 39/3,

Kûh-ı hasret: GE. 194/2, GE. 207/1,
Künc-i hasret: GE. 128/3,
Nâr-ı hasret: GE. 74/4 GE. 85/2, GE. 179/3, AÖ. 34/2, AÖ. 79/1, AÖ. 358/1, ÜS. 195/15,
Rûzedâr-ı hasret: FK. G. 41/4,
Tığ-ı hasret: NAA. G. 114/5,
Tîr-ı hasret: GE. 243/3,

HİCRÂN: GE. 174/1, GE. 181/2, GE. 195/1, GE. 202/4, GE. 226/2, NB. G. 417/4, NB. G. 462/4, AÖ. 416/2
Hicrân / Âh: GE. 12/4
Hicrân / Âşık: NF. G. 13/2
Hicrân / Âteş: GE. 20/3, GE. 79/3, AÖ. 27/5, NK. G. 117/4, GE. 197/3.
Hicrân / Bu'd: NK. G. 111/1,
Hicrân / Cevr: NB. G. 204/7
Hicrân / Firâk: NAA. G. 183/3, GE. 222/4, AÖ. 67/3.
Hicrân / Firkat: FK. G. 75/4
Hicrân - Firkat / Vuslat: NB. G. 318/1
Hicrân / Gam: GE. 82/5, GE. 252/3, NF. K. 9/12, NF. G. 43/1, NF. K. 47/41, NF. G. 93/4
Hicrân / Garîb: GE. 171/3, SG. 78/4,
Hicrân / Hasret: ÜS. 19/5
Hicrân / Hasta: NB. G. 355/5, SG. 78/4,
Hicrân / Hişm: ÜS. 19/5
Hicrân / Keşfî: GE. 179/2
Hicrân / Kurb: NB. G. 447/3, NB. G. 268/2,
Hicrân / Mihnet: NB. G. 394/1,
Hicrân / Nâr: NAA. G. 183/3, GE. 257/3
Hicrân / Sabır: GE. 402/3, NB. G. 394/1, NB. G. 397/4
Hicrân - Vasl / Sabır: NB. G. 585/3
Hicrân / Sefer: FK. G. 106/8
Hicrân / Şeb: NB. G. 503/4
Hicrân / Tahammül: NF. K. 47/41,
Hicrân / Vâdî: GE. 91/1, GE. 634/3, FK. G. 75/4, AÖ. 67/3, AÖ. 720/7, AÖ. 1083/1, AÖ. 1394/1.
Hicrân / Vasl: FK. G. 66/1, NB. G. 447/1, NB. G. 447/2, NB. G. 684/5.
Hicrân - Vasl / Sabır: NB. G. 585/3
Hicrân / Visâl: NB. G. 394/1,
Hicrân / Vuslat: NF. G. 43/1, NB. G. 173/7,
Hicrân - Vuslat / Âşık: NF. G. 13/2
Hicrân - Vuslat / Niğâh: NF. G. 13/2
Hicrân / Zulmet: NM. 29/1
Âteş-i hicrân: AÖ. 27/5,
Âteş-i zâr-ı hicrân: NK. G. 117/4,
Cerâhat-ı hicrân: NK. G. 268/5,
Def-i gam-ı hicrân: NF. G. 93/4,
Gam-ı hicrân: GE. 82/5, NF. K. 47/41, NF. G. 43/1,
Hasret-i hicrân: ÜS. 19/5,
Haste-i hicrân: NB. G. 355/5,
Hicrân ateşi: GE. 197/3,
Hicrân dağı: GE. 42/3,
Keşfî-i hicrân: GE. 179/2,

Künc-i hicrân: NB. G. 622/2,
Lücce-i hicrân: NB. G. 318/1,
Merhem-i elmas-ı hicrân: NK. G. 184/3,
Nâr-ı hicrân: GE. 257/3,
Sâhil-i hicrân: NB. G. 374/10,
Şeb-i hicrân: NB. G. 503/4,
Telhi-i hicrân: NB. G. 173/7,
Vâdi-i hicrân: GE. 91/1, GE. 634/3, FK. G. 75/4, AÖ. 720/7, AÖ. 1083/1, AÖ. 1394/1,
Zahm-i Hicr: NB. G. 585/3
Zehr-i gam-ı hicrân: NF. K. 9/12,
Zillet-i hicrân: NB. G. 64/6,
Zindân-ı hicrân: FK. G. 66/1,

Hicr: GE. 2/2, GE. 12/4, GE. 22/2, GE. 171/3, GE. 196/1, GE. 222/4, GE. 252/3, NF. G. 13/2, NB. G. 397/4, NB. G. 447/2, NB. G. 585/3, NB. G. 684/5, AÖ. 416/2, NK. G. 111/1.
Âteş-i hicr: GE. 20/3,
Bâr-ı hicr: NB. G. 504/3,
Dermân-ı gam-ı hicr: FK. G. 106/8
Haste-i hecr: SG. 78/4,
Hicr odu: GE. 79/3,
Hicr-i Firâk: GE. 222/4,
Rûz-ı Hicr: NB. G. 380/2,
Vâdi-i hicr ü firâk: AÖ. 67/3,
Zulmet-i hicr: NM. 29/1

HİCRET:

Hicret / Derviş: GE. 233/5,
Hicret / Zulmet: GE. 774/1.

2.92. VELÂYET:

Velâyet / Cevher: NB. K. 1/51
Velâyet / Gayb: NB. K. 1/48
Velâyet / Hâcib: NB. K. 1/50
Velâyet / Hz. Ali: ÜS. 13/1
Velâyet / Muhyiddin-i Arabî: NB. K. 5/15, NB. G. 360/5
Velâyet / İksîr: NB. K. 1/49
Velâyet / İrfân: NB. K. 5/15
Velâyet / Kıyâfet: ÜS. 158/9,
Velâyet / Nübüvvet: NAA. G. 64/4,
Velâyet / Şeriat - Hakikat: NAA. G. 19/8
Velâyet / Şeyh: NB. KT. 39/1-2,
Velâyet / Taklîd - Tahkîk: NB. G. 418/2,
Velâyet / Tasavvuf: NB. G. 418/2,
Velâyet / Vuslat: NAA. G. 64/4.
Hâtem-i velâyet: NB. K. 5/15
Sâhib-i velâyet: ÜS. 13/1
Sırr-ı velâyet: NAA. G. 19/8,
Velâyet şehri: NAA. G. 64/4,
Velâyet tahtı: ÜS. 158/9

2.93. YARATILIŞ, KÜN EMRİ

Yaratılış: GE. 256/3, NB. K. 1/47, NB. G. 365/7, AÖ. 57/6, AÖ. 333/2, AÖ. 989/4, AÖ. 1109/5, AÖ. 1393/1, AÖ. 1413/6, AÖ. 1413/7, AÖ. 1426/1, AÖ. 1432/1, AÖ. 1443/1, AÖ. 1443/2, ÜS. 9/8.
Yaratılış / Hubb: NB. G. 118/3
Yaratılış / İnsân-ı Kâmil: NB. G. 365/1, AÖ. 1/4.

Yaratılış / Kün: NB. G. 31/1, AÖ. 894/1, AÖ. 1109/7, AÖ. 1309/1, AÖ. 1384/2, AÖ. 1384/3, AÖ. 296/1, AÖ. 560/1, AÖ. 820/5, AÖ. 1070/1, ÜS. 22/2, NM. 77/5.
Kâf u Nûn: NAA. K. 1/13, NAA. G. 3/1, NAA. G. 101/14, ÜS. 22/2, ÜS. 126/6, NM. 148/1
Emr-i Kün: NAA. G. 172/5, NB. G. 31/1
Kün fekân: AÖ. 894/1, ÜS. 123/5.
Nûn ile Kâf: NM. 87/10, NM. 88/2.

2.94. ZÂHİR-BÂTİN, SÛRET-SÎRET, KIŞR-LÛB, KIŞR-MAĞZ, DIŞ-İÇ

ZÂHİR:

Zâhir / İlim: ÜS. 131/5
Zâhir / Fâkih: NM. 135/6
Zâhir - Kışr / Fakih: NM. 135/6
Zâhir / Melâmî: SG. 48/18
Dış: ÜS. 53/7, ÜS. 53/8
Kab: ÜS. 48/6, NM. 135/6,
Kışr: NM. 135/6
Kıyâfet: NB. G. 430/10, AÖ. 231/2
Yüz: ÜS. 131/5

BÂTİN:

Bâtin / Aşk: ÜS. 27/6
Bâtin / Burhân: NF. K. 2/5
Bâtin / Esrâr: ÜS. 22/5
Bâtin / Keşf: ÜS. 27/6
Bâtin / Ledün: ÜS. 22/5
Bâtin / Safâ: NB. G. 702/3
İlm-i Bâtin: NAA. G. 203/1, ÜS. 27/6,
İlm-i ma'nâ: AÖ. 701/1.
Safâ-yı Bâtin: NB. G. 702/3

ZÂHİR - BÂTİN: NF. K. 55/10, NAA. G. 65/4.

Zâhir - Bâtin / Araz - Cevher: SG. K. 1/69,
Zâhir - Bâtin / Ârif: NB. MU. 61/1,
Zâhir - Bâtin / Cem - Fark: SG. 24/4,
Zâhir - Bâtin / Cübbe: ÜS. 15/16
Zâhir - Bâtin / Destâr: ÜS. 15/16
Zâhir - Bâtin / Edeb: SG. 24/4,
Zâhir - Bâtin / Esrâr: AÖ. 478/5,
Zâhir - Bâtin / Fenâ: ÜS. 63/3
Zâhir - Bâtin / Fenâ - Bekâ: ÜS. 165/7,
Zâhir - Bâtin / Harâbâtı: NB. M. 9/98
Zâhir - Bâtin / Kışr - Lüb: NB. MU. 61/1,
Zâhir - Bâtin / Ledün: AÖ. 14/4,
Zâhir - Bâtin / Melâmî: SG. 48/18,
Zâhir - Bâtin / Mürîd: SG. 113/9
Zâhir - Bâtin / Mürşîd: SG. 90/5
Zâhir - Bâtin / Şeriat - Hakikat: SG. 113/9
Zâhir - Bâtin / Tevhîd: ÜS. 174/6
Zâhir - Bâtin / Vahdet - Kesret: NB. G. 28/1,
Zâhir - Bâtin / Varlık: SG. 69/7
Dış / Derûn: SG. 113/9
Dış / İç: ÜS. 30/2, ÜS. 62/6,
Dış / Kalp: ÜS. 91/5
Libâs / Zât: NB. G. 667/1

SÛRET:

Sûret / Amel: NB. M. 9/96, NB. G. 125/6
Sûret / Bu'd: ÜS. 63/6
Sûret / Derviş: AÖ. 897/1, ÜS. 53/7, ÜS. 53/8
Sûret / Dil: NB. M. 9/96
Sûret / Gönül: SG. 115/24
Sûret / İç: ÜS. 34/3, NM. 9/3, NM. 22/2, NM. 87/1, NM. 89/1,
Sûret / Kalp: NAA. G. 131/9
Sûret / Manâ: NAA. G. 185/7, NF. G. 38/2, NF. G. 59/1, AÖ. 14/4, ÜS. 35/2, NM. 102/7, SG. 1/5,
Sûret / Nakş: NAA. G. 33/2, ÜS. 73/7, ÜS. 126/2, ÜS. 126/4
Sûret / Niyet: NB. G. 125/6
Sûret / Öz: ÜS. 63/6

Sûret / Sır: SG. 1/13
Sûret / Süfi: FK. G. 284/7
Sûret / Tâlib: NAA. G. 143/4
Sûret / Zâhid: NAA. G. 105/7, NAA. G. 170/7, AÖ. 231/2, ÜS. 126/4, SG. 48/18, NK. MST. 9/1.
Sûret-perest: NAA. G. 143/4, NK. MST. 9/1, NK. G. 177/1,
Âlem-i sûret: AÖ. 231/2,
Sûret nakş: NAA. G. 33/2, ÜS. 126/4,
Sûret uğrusu: SG. 1/13,
Sûret-i Nakş: ÜS. 73/7
Sûret-bîn: NAA. G. 105/7,

SÎRET:

Sîret / Zikir: NM. 26/3

SÛRET - SÎRET: NAA. G. 131/9, NAA. G. 185/7, ÜS. 34/3, NM. 102/7.

Sûret / Sîret - Âşık: ÜS. 30/2
Sûret - Sîret / Derviş: SG. 115/24,
Sûret - Sîret / Devrân: ÜS. 91/5
Sûret - Sîret / Fenâ - Bekâ: ÜS. 73/5

Sûret - Sîret / Fenâ ender Fenâ - Bekâ ender Bekâ: ÜS. 62/6
Sûret - Sîret / İnsân - Hayvân: NAA. G. 41/2

Sûret - Sîret / Kışr - Mağz: NB. M. 9/99, NB. M. 9/101
Sûret - Sîret / Rind: NF. G. 38/2
Sûret - Sîret / Süfi: NF. G. 59/1, NM. 87/1
Sûret - Sîret / Takvâ: NF. G. 59/1,
Sûret - Sîret / Tevhîd: SG. 1/5
Sûret - Sîret / Zâhid: NM. 89/1,
Sûret - Sîret / Zâhid - Ârif: NF. G. 38/2
Sûret - Sîret / Zikir: ÜS. 91/5

KIŞR: ÜS. 48/6

Kışr - Zâhir / Fakih: NM. 135/6

LÛB: ÜS. 162/3

KIŞR - LÛB: NB. G. 161/4, NB. G. 161/5, NB. G. 573/6, NB. G. 634/3, NB. KT. 62/5.
Kışr - Lüb / Ârif: NB. MU. 61/1,
Kışr - Lüb / Asl - Fer: NB. R. 14/2

Kısr - Lübb / Zâhir - Bâttın: NB. MU. 61/1

MAĞZ: NAA. MH. 3/1

KIŞR - MAĞZ:

Kısr - Mağz / Esrâr: NB. G. 314/4

Kısr - Mağz / Keşf: NB. G. 314/4,

Kısr - Mağz / Destâr: NB. M. 9/99, NB. M. 9/101, NB. G. 314/4.

Kısr - Mağz / Cübbe: NB. M. 9/99, NB. M. 9/101.

Kısr - Mağz / Sûret - Sîret: NB. M. 9/99, NB. M. 9/101.

2.95. ZİKİR, VİRD

ZİKİR: GE. 282/1, GE. 283/2, AÖ. 360/1, AÖ. 806/5, AÖ. 902/5, AÖ. 1252/5, AÖ. 1395/5, ÜS. 11/3

(53/3), ÜS. 23/4, ÜS. 63/1, ÜS. 64/5, ÜS. 68/5, ÜS. 75/8, ÜS. 168/1, NM. 26, NM. 114/10, NM. 131/1, NM. 132/5, NM. 180/3, SG. 11/5, SG. 77/ZİKİR-İ HAKK'A CÂN

U DİLDEN TÂLİB OL NAKARATLI, NK. MST. 2/41.

Zikir / Ahlâk-ı Hamîde: SG. 91/1

Zikir / Âgâh: SG. 48/14

Zikir / Amel: ÜS. 165/2

Zikir / Ârif: AÖ. 200/1, ÜS. 72/2

Zikir / Âşık: NAA. K. 4/7, FK. KT. 1/5, ÜS. 195/5, NM. 117/3

Zikir / Âşık - Maşûk: GE. 371/2, ÜS. 3/1

Zikir / Aşk: SG. 79/2

Zikir / Bend: NK. G. 217/3,

Zikir / Cehrî: NK. K. 25/18

Zikir / Cezbe: NM. 26/4

Zikir / Ders: ÜS. 110/9

Zikir / Derûn: NM. 124/4

Zikir / Dervîş: NM. 97/3

Zikir / Devrân: NM. 52/4, NM. 112/12, NM. 112/13

Zikir - Devrân / Sûret - Sîret: ÜS. 91/5

Zikir / Dil: NM. 198/5, SG. 11/6,

Zikir / Ermek: ÜS. 25/18

Zikir / Erkân: AÖ. 56/4,

Zikir / Feyz: ÜS. 88/3

Zikir / Gafflet: SG. 11/4, SG. 71/1

Zikir / Gayr: ÜS. 70/4, ÜS. 110/3

Zikir / Gönül: ÜS. 23/4

Zikir / Gurûr: AÖ. 1413/24

Zikir / Gûy - Çevgân: NM. 40/5

Zikir / Hakîkat: SG. 77/1

Zikir / Hakîr: ÜS. 116/6

Zikir / Halka: NM. 117/3, NK. G. 217/3,

Zikir / Halvet: NK. K. 25/18

Zikir / Hâris - Tamâhkâr - Ehl-i

Garaz: NAA. G. 149/6

Zikir / Hayrân: ÜS. 100/1

Zikir / Hicâb: SG. 71/9,

Zikir / İlim: SG. 71/9,

Zikir / Kalp: AÖ. 834/1, AÖ. 1036/1, ÜS. 62/8, ÜS. 81/5, ÜS. 84/6, ÜS. 91/5, ÜS. 110/9, ÜS. 163/7, SG. 77/6.

Zikir / Kâlû Belâ: ÜS. 165/2.

Zikir / Kûfür: AÖ. 296/3

Zikir / Maksûd: AÖ. 362/2

Zikir / Mârifet: SG. 71/2, SG. 71/9, SG. 77/1, SG. 91/1.

Zikir / Medhûş: NM. 108/2,

Zikir / Mekt: ÜS. 1/21

Zikir / Mest: NM. 108/2,

Zikir / Muğbeçe: FK. G. 144/10

Zikir / Münâfik: ÜS. 37/7

Zikir / Münkîr: ÜS. 66/5

Zikir / Nağme: FK. KT. 1/5

Zikir / Nefes Tutmak: SG. 77/3,

Zikir / Nefs: NM. 81/2

Zikir / Nefsî Bilmek: NAA. G. 17/5

Zikir / Pas: AÖ. 1036/1, NM. 73/2

Zikir / Perde: SG. 71/1, SG. 71/2

Zikir / Pîr: ÜS. 62/8

Zikir / Semâ: NM. 149/1

Zikir / Sîr: ÜS. 140/1

Zikir / Sîret: NM. 26/3

Zikir / Sûfi: SG. 71/1, SG. 71/2,

SG. 93/4, SG. 71/9, NK. G. 217/3.

Zikir / Sohbet: ÜS. 66/3, ÜS. 174/4

Zikir / Subhâ: NB. G. 55/2, NB. G. 429/4,

Zikir / Tâlib: NAA. G. 54/1, SG. 77/Zikir-i Hakk'a cân u dilden tâlib ol NAKARATLI, SG. 91/1.

Zikir / Ta'n: ÜS. 66/5

Zikir / Tasfiye: AÖ. 834/1, ÜS. 88/3, ÜS. 91/5, NM. 52/4.

Zikir / Tefekkür: FK. K. 16/6, ÜS. 5/7, ÜS. 14/5, ÜS. 70/4, ÜS. 134/10, NM. 108/2, SG. 77/6.

Zikir / Tefekkür / Şükür: AÖ. 580/11, AÖ. 1251/3, ÜS. 90/3.

Zikir / Tenzîh: FK. G. 88/1, NF. K. 1/42, NB. G. 429/4, NB. R. 134/2, AÖ. 1302/1, ÜS. 15/6.

Zikir / Tevekkül: AÖ. 86/3

Zikir / Tevhîd: ÜS. 184/6, NM. 25/5, NM. 40/5

Zikir / Vahdet: NM. 26/5

Zikir / Vâridât: ÜS. 127/2, NM. 17/1

Zikir / Varlık: ÜS. 127/2, NM. 26/5

Zikir / Vârid: ÜS. 127/2

Zikir / Vecd: FK. KT. 1/5

Zikir - Vird / Şükür: AÖ. 362/3

Zikir - Vird - Riyâzet / Fetih: NB. G. 178/1

Zikir - Vird / Tefekkür: SG. 65/1

Zikir / Vuslat: ÜS. 32/9, SG. 77/5

Zikir / Yanma: ÜS. 49/10, ÜS. 100/1

Zikir / Zâhid: FK. KT. 1/5, AÖ. 200/1, AÖ. 834/1, ÜS. 179/4, NM. 76/9.

Zikir / Zâkir: ÜS. 179/4.

Allah'ı zikir: ÜS. 63/1, ÜS. 68/5,

Cehrî Zikir: NK. K. 25/18

Cehrî Zikir: NK. K. 25/18.

Çevgân-ı zikir: NM. 40/5

Darb-ı zikir: ÜS. 100/1

Ehl-i zikrullâh: AÖ. 560/3,

Ezkâr: NM. 17/1, NM. 144/8, SG. 48/14, NK. MST. 2/41,

Fezkurûnî: ÜS. 58/2, ÜS. 66/3, ÜS. 174/4.

Ganî'nin zikiri: AÖ. 1252/5,

Hakk'ın zikri: ÜS. 37/7, ÜS. 116/6, ÜS. 146/13, ÜS. 168/1, NM. 198/5, SG. 11/2, SG. 11/6,

Hâhk'ın zikri: NAA. G. 149/6,

Halka-ı zikir: AÖ. 1252/1, NM. 112/12, NM. 117/3,

Hallâk'ın zikri: AÖ. 902/5,

Rezzâk ve Fettâh'ın zikri: SG. 11/5,

Sübhân'ın zikri: ÜS. 75/8,

Zât'ın zikri: ÜS. 165/2,

Zikr-i Hak: AÖ. 527/6, NM. 52/4, NM. 97/3, SG. 11/6, SG. 77/ZİKİR-İ HAKK'A CÂN U DİLDEN TÂLİB OL NAKARATLI SG. 77/1,

Zikr-i Hû: ÜS. 127/2, SG. 93/4,

Zikr-i Hudâ: NAA. K. 4/7, AÖ. 4/2, AÖ. 296/3, AÖ. 362/2, AÖ. 1395/5,

Zikr-i kalbî: ÜS. 62/8, ÜS. 81/5,

ÜS. 84/6, ÜS. 110/9, ÜS. 163/7,

Zikr-i la'l: FK. G. 88/1,

Zikr-i Mevlâ: AÖ. 834/1,

Zikr-i Selîm: FK. K. 16/6,

Zikr-i tevhîd: SG. 91/1

Zikr-i Yezdân: AÖ. 360/1,

Zikr-i zât: ÜS. 3/1, ÜS. 88/3, ÜS. 195/5,

Zikr-i zühhâd: FK. KT. 1/5

Zikrullâh: NAA. G. 54/1, GE. 282/1, GE. 283/2, ÜS. 1/9, ÜS. 84/11

ZİKİR (MENFÎ): FK. KT. 1/5, NB. G. 178/1, SG. 71/9.

Zikir - Tâat / Terk: NM. 144/8.

Zikir / Tâlib: SG. 91/1.

Zikir / Terk: NM. 144/8

Zikir / Mârifet: SG. 91/1

Zikir / Hüsn-i Hulk: SG. 91/1

Zikir / Vâsıl: SG. 91/1

VİRD: GE. 150/4, GE. 196/3, NF. K. 1/6, NF. K. 30/52, AÖ. 222/3, AÖ. 825/1.

Vird / Âşık - Maşûk: ÜS. 146/5

Vird / Aşk: ÜS. 157/6

Vird / Asfiyâ: SG. 1/3

Vird / Esmâ: SG. 71/3

Vird / İhlâs Sûresi: NB. G. 361/6

Vird / Kalp: AÖ. 245/1, ÜS. 128/7, ÜS. 157/6.

Vird / Mürşid: ÜS. 157/6

Vird / Sûfi: SG. 71/3

Vird / Şeyh San'ân: AÖ. 1072/3,

Vird / Rüyâ: SG. 71/3

Vird / Çile: SG. 71/3

Vird / Hicâb: SG. 71/3

Vird / Tasfiye: ÜS. 128/7

Vird / Tesbîh: AÖ. 1072/3,

Vird / Tevhîd: ÜS. 81/4,

Vird - Zikir / Şükür: AÖ. 362/3,

Vird - Zikir - Riyâzet / Fetih: NB. G. 178/1,

Vird - Zikir / Tefekkür: SG. 65/1

Evrâd: NB. G. 178/1, AÖ. 362/3, AÖ. 1072/3, ÜS. 146/5, ÜS. 157/6.

3. BÖLÜM: TASAVVUFİ

MECÂZLAR

3.1. ÂH:

Âh / Âşık: FK. G. 163/7, FK. R. 230, NF. K. 3/19, AÖ. 606/2, AÖ. 1038/4, NM. 104/1, NK. G. 96/4, NK. G. 105/5.
Âh / Âşık - Aşk: NF. G. 39/4
Âh / Âşık - Maşûk: AÖ. 842/1,
Âh / Aşk: GE. 557/2, AÖ. 526/1, AÖ. 823/2, NK. G. 143/4.
Âh / Dert - Dermân: NM. 182/1
Âh / Eren: SG. 87/3
Âh / Firkat: AÖ. 817/2, ÜS. 103/16
Âh / Gam: NK. G. 7/1
Âh / Garîb: AÖ. 1252/3,
Âh / Gönül: NK. G. 233/1
Âh / Hasret: GE. 193/2, NK. G. 159/1
Âh / Hicrân: GE. 12/4
Âh / Melâmet: FK. G. 242/5
Âh / Münkîr: NAA. G. 85/3
Âh / Ney: GE. 155/1
Âh / Pervâne: ÜS. 92/2
Âh / Sabır: GE. 783/3
Âh / Seher: AÖ. 1033/5
Âh / Şerm: NB. G. 512/5,
Âh / Taalluk: NB. G. 883/2
Âh / Tahrâ: AÖ. 167/2,
Âh / Tecellî - Tûr: NF. K. 34/40
Âh / Tâlib: NM. 182/1
Âh / Tevekkül - Teslimiyet: NK. G. 57/2,
Âh / Vuslat: NB. KT. 26/1, NK. G. 183/4
Âh-ı hasret: GE. 193/2,
Âh-ı firkat: ÜS. 103/16,
Hengâm-ı âh: NK. G. 6/3,
Dûd-ı âh: GE. 783/3,
Âteş-i âh-ı derûn: NAA. G. 85/3,
Âh u zâr: GE. 557/2, AÖ. 842/1, NM. 104/1,
Feryâd: AÖ. 1252/3

3.2. ÂR, NÂMÛS, IRZ

ÂR: GE. 124/2, GE. 114/5, AÖ. 102/3, AÖ. 523/3
Âr / Ârif: ÜS. 8/11,
Âr / Âşık: GE. 188/4, GE. 233/3, NF. G. 84/4,
Âr / Âşık - Maşûk: GE. 188/3, GE. 584/3, NM. 47/6,
Âr / Aşk: NM. 47/6,
Âr / Dervîş: ÜS. 44/5, NM. 47/6,
Âr / Divâne: GE. 619/2
Âr / Edeb: AÖ. 236/3
Âr / El Tutma: NAA. G. 139/1,
Âr - Irz / Terk: NM. 142/1
Âr / Kanaat: GE. 637/2,
Âr / Merdâne: ÜS. 54/10
Âr / Mestân: FK. K. 4/1
Âr / Sâlik: NM. 101/2
Âr / Şehîd: ÜS. 194/6
Âr / Temâşâ: ÜS. 177/1
Âr / Ucb: ÜS. 8/11,
Âr / Zâhid: ÜS. 33/5
Âr / Terk: GE. 188/3, ÜS. 177/1, ÜS. 187/1, NM. 47/6
Âr Eylemek: NAA. G. 139/1, GE. 124/2, GE. 188/4, ÜS. 8/11, ÜS. 33/5, ÜS. 44/5, ÜS. 54/10, ÜS. 194/6, NM. 101/2,
Âr gelmek: GE. 114/5,
Âr şîşesi: NM. 93/3,
Ârsız: GE. 637/2,

Bî-âr: ÜS. 177/1, ÜS. 187/1, NM. 47/6,
Perde-i Âr: GE. 200/4,
Terk-i âr: GE. 188/3, AÖ. 610/5,

NÂMÛS:

Nâmûs / Âşık: NB. G. 167/3, AÖ. 325/1,
Nâmûs / Aşk: NB. G. 881/4,
Nâmûs / Gayret / Himmet / Zühd / Takvâ: NB. K. 17/68
Nâmûs / Mey: NF. TK. 1/5
Nâmûs / Âşık: NF. TK. 1/5
Nâmûs / Terk: AÖ. 325/1, ÜS. 96/9
Nâmûs / Zâhid: ÜS. 96/9
Nâmûs u neng: NF. TK. 1/5
Perde-i nâmûs: NB. G. 724/1,
Terk-i nâmûs: AÖ. 325/1.

ÂR - NÂMÛS:

Âr - Nâmûs / Ad - Sân: ÜS. 30/8
Âr - Nâmûs / Âşık - Maşûk: GE. 281/5, AÖ. 359/3, ÜS. 30/8
Âr - Nâmûs / Aşk: AÖ. 610/5, ÜS. 137/3, SG. 22/8.
Âr - Nâmûs / Divâne: GE. 796/1,
Âr - Nâmûs / Er: NM. 121/4
Âr - Nâmûs / Eroğlu: ÜS. 7/12
Âr - Nâmûs / Fenâfillâh: NAA. G. 171/5,
Âr / Nâmûs / Gayret: AÖ. 570/2, AÖ. 1407/5,
Âr - Nâmûs / Harâbât Ehli: AÖ. 610/5,
Âr / Nâmûs / Irz: NM. 92/4,
Âr / Nâmûs / Irz / Hayâ: AÖ. 704/3
Âr - Nâmûs / Kayd: AÖ. 1407/5,
Âr - Nâmûs / Melâmet: AÖ. 1033/2, NM. 189/3,
Âr - Nâmûs / Meyhâne: NB. G. 295/6,
Âr - Nâmûs / Mest: NB. G. 88/3,
Âr - Nâmûs / Nâm - Neng: NB. G. 295/6,
Âr - Nâmûs / Rûsvâ: NB. G. 88/3, ÜS. 12/7
Âr - Nâmûs / Şöhret: NM. 189/3,
Âr - Nâmûs / Terk: NAA. G. 171/5, GE. 29/3, GE. 150/3, GE. 231/3, GE. 397/2, GE. 796/1, AÖ. 610/5, AÖ. 1033/2, AÖ. 1068/3, AÖ. 1407/5, AÖ. 1423/2, ÜS. 7/12, ÜS. 12/7, ÜS. 190/2, ÜS. 137/3, NM. 92/4, NM. 112/4, NM. 121/4, NM. 189/3.
Âr - Nâmûs / Yol: NM. 92/4,
Âr u Nâmûs Şîşesini kırmak: NM. 112/4, AÖ. 1423/2, ÜS. 12/7,
Âr ve nâmûsu yitirmek: GE. 160/2, GE. EŞ. 10/2, AÖ. 359/3, AÖ. 410/4, AÖ. 1293/4, ÜS. 137/3,
Nâmûs u ârından geçmek: NAA. G. 149/4, AÖ. 1033/2,
Perde-i nâmûs u âr: NB. G. 67/4,
Şîşe-i gayret u nâmûs: FK. G. 64/1,
Şîşe-i nâmûs u âr: AÖ. 1068/3,

IRZ:

Irz / Âr / Nâmûs: NM. 92/4,
Irz / Âr / Nâmûs / Hayâ: AÖ. 704/3

Irz / İtibâr: AÖ. 1321/3,
Irz - Nâm / Firkat: ÜS. 103/16
Irz - Vakâr / Terk: NM. 144/4, NM. 173/2
Irz - Vakâr / Üryân: NM. 173/2
Ar / Irz: NM. 142/1,
Ehl-i irz: GE. 723/1, GE. 724/1, AÖ. 1321/3.

3.3. ÂYİNE, MİR'ÂT

ÂYİNE:

Âyine / Akıl: NK. G. 135/2, NK. G. 135/3
Âyine / Âlem: NM. 120/1
Âyine / Ârif: NB. G. 303/11
Âyine / Cemâl: NAA. G. 169/3, NF. K. 36/21, NF. G. 86/3, NB. G. 666/1, NK. K. 37/5.
Âyine / Cilâ: NF. K. 47/12, NM. 76/8.
Âyine / Dervîş: SG. 55/9,
Âyine / Dil: NAA. G. 109/2, NAA. G. 119/4, NAA. G. 142/12, NAA. G. 169/3, NAA. G. 196/2, GE. 441/2, FK. G. 172/1, NF. K. 36/21, NB. M. 7/27, NB. G. 166/3, NB. G. 303/4, NB. G. 660/7, NB. G. 666/1, NB. R. 1/1, NK. G. 263/7.
Âyine / Eşyâ: NM. 33/5
Âyine / Gerd: AÖ. 198/5,
Âyine / Gill u Giş: SG. 55/9,
Âyine / Gubâr: AÖ. 834/1, AÖ. 1332/2
Âyine / Gönül: NB. K. 16/73, NB. G. 81/7, NB. G. 532/2, NB. G. 621/1, AÖ. 608/4, SG. 55/9
Âyine / Hüsn: FK. MST. 1/11/3, NB. G. 847/1, NK. G. 142/3,
Âyine / İnsân-ı Kâmil: NAA. G. 146/3
Âyine / Jeng: FK. G. 31/3, FK. G. 227/1, NF. K. 37/45, NB. G. 329/6, NB. G. 666/1, NK. MST. 2/39, NK. G. 18/1.
Âyine / Kalp: NAA. G. 14/6, NAA. H. 8/2, NB. G. 538/11, AÖ. 667/1, AÖ. 1332/2
Âyine / Kudûret: AÖ. 510/5, AÖ. 667/1, NM. 76/8, NK. MST. 2/39.
Âyine / Mey: NF. TK. 1/22
Âyine / Mürşid: NM. 44/1
Âyine / Nazar: FK. G. 106/7
Âyine / Pas: AÖ. 574/3, AÖ. 608/4, AÖ. 667/1
Âyine / Pîr: NAA. G. 146/3, SG. 43/2
Âyine / Sâf: NB. G. 29/4,
Âyine / Safâ: FK. G. 46/6, NF. G. 71/1, NB. G. 29/4.
Âyine / Sâgar: NB. R. 65/2, NK. G. 23/4
Âyine / Tahkîk: NK. MST. 9/5
Âyine / Tasfiye: NB. G. 29/4, SG. 55/9,
Âyine / Tecellî: FK. MST. 1/11/3, FK. G. 45/6, FK. G. 213/1, FK. G. 263/2, NF. G. 86/3, NB. G. 81/7, NB. G. 443/2, NM. 33/5, NM. 44/1, NM. 120/1, SG. 8/2, NK. K. 37/5, NK. G. 142/3.
Âyine / Yüz: GE. 777/3
Aşk âyinesi: AÖ. 1332/2,

Âyînedâr: NB. G. 443/2,
Âyîne-i adem: NB. G. 389/2,
Âyîne-i âlem-nümâ: NAA. G. 14/6,
 NF. K. 13/7,
Âyîne-i dîdâr: NK. MST. 2/41,
Âyîne-i Dil: NAA. G. 109/2, NAA.
 G. 119/4, NAA. G. 142/12, NAA.
 G. 169/3, NAA. G. 196/2, FK. G.
 172/1, NF. G. 14/3, NB. G. 166/3,
 NB. G. 303/4, NB. G. 660/7, NK.
 G. 263/7,
Âyîne-i dünyâ: AÖ. 834/1,
Âyîne-i gayb: NF. G. 76/6,
Âyîne-i Hak: NAA. G. 146/3
Âyîne-i hayret: FK. G. 181/3
Âyîne-i idrâk: NF. K. 12/12, NF.
 K. 24/15, NB. G. 29/4, NB. G.
 666/1,
Âyîne-i İskender: GE. 777/3
Âyîne-i kalb: NAA. H. 8/2, FK. G.
 49/6, NB. K. 12/20, NB. G. 538/11,
 NB. G. 564/4, NB. KT. 23/4, SG.
 90/10,
Âyîne-i keç: NB. G. 657/4
Âyîne-i pâk: NK. G. 142/3,
Âyîne-i râz-ı kader: NB. G. 532/2,
Âyîne-i sâf: NF. K. 47/12
Âyîne-i sâgar: NB. R. 65/2, NK.
 G. 23/4,
Âyîne-i sîne: FK. G. 2/3, NF. K.
 40/22
Âyîne-i tahkîk: NK. MST. 9/5
Âyîne-i Tecellî: NK. K. 37/5,
Âyîne-i vahdet: NB. R. 217/2,
Âyîne-i vech-i hasen: NB. G.
 267/4,
Dil âyinesi: GE. 441/2, NB. R. 1/1,
Nakş-ı cemâl-i âyîne-i râz: NK. G.
 185/1,
Sîne-i âyîne: NF. K. 13/3,

MİR'ÂT: NAA. G. 97/6, FK. K.
 17/88,
Mir'ât / Ârif: AÖ. 1206/4
Mir'ât / Cilâ: NAA. G. 118/2,
 NAA. G. 166/1, NB. G. 791/5, SG.
 88/9
Mir'ât / Dil: NAA. K. 1/36, FK.
 MST. 1/1/2, FK. G. 30/2, NB. G.
 774/5, AÖ. 195/1, AÖ. 596/3, SG.
 88/9, NK. G. 117/2.
Mir'ât / Er: SG. 86/7
Mir'ât / Gam: NF. G. 9/2,
Mir'ât / Gönül: NAA. G. 47/3, NB.
 G. 791/5, AÖ. 232/3, SG. 86/7, NM.
 108/5.
Mir'ât / Hz. Peygamber: ÜS.
 50/14
Mir'ât / İnsân: NAA. G. 81/2,
 NAA. G. 83/5, NM. 120/1.
Mir'ât / Jeng: NF. G. 9/2, AÖ.
 659/15, SG. 88/9.
Mir'ât / Kalp: NAA. G. 166/1,
 NAA. G. 194/3, FK. G. 234/4, NF.
 G. 9/2, AÖ. 1/17, AÖ. 1071/1, ÜS.
 40/13, ÜS. 84/9, ÜS. 195/6, NM.
 40/6.
Mir'ât / Küdûret: AÖ. 596/3, SG.
 88/9
Mir'ât / Mü'mîn: ÜS. 40/13, ÜS.
 195/6

Mir'ât / Ruh: NB. G. 791/5, NK.
 G. 100/5,
Mir'ât / Safâ: GE. 834/5
Mir'ât / Tecellî: NAA. G. 44/1,
 FK. G. 54/4, FK. G. 177/3, NB. G.
 791/5, ÜS. 50/14, ÜS. 84/9, NM.
 108/5.
Mir'ât / Vahdet - Kesret: SG. 19/3
Mir'ât / Vech: NM. 40/7
Mir'ât / Zât: NAA. G. 81/2,
 NAA. G. 144/1, NM. 108/5
Dil mir'âti: AÖ. 195/1, SG. 88/9,
Gönül mir'âti: NAA. G. 47/3, AÖ.
 232/3,
Hak mir'âti: SG. 86/7,
Kalb-i mir'ât: NAA. G. 166/1,
Mir'ât-ı cân: NK. G. 106/1
Mir'ât-ı dil: NAA. K. 1/36, FK.
 MST. 1/1/2, FK. G. 30/2, NB. G.
 774/5, AÖ. 596/3, AÖ. 659/15, NK.
 G. 117/2,
Mir'ât-ı ekber: ÜS. 50/14
Mir'ât-ı eşyâ: NAA. G. 137/3,
Mir'ât-ı Hak: NAA. G. 4/5, NAA.
 G. 44/1, NAA. G. 83/1,
Mir'ât-ı hazret: NAA. G. 195/1
Mir'ât-ı Hudâ: NF. K. 23/16,
Mir'ât-ı kalb: NF. G. 9/2, FK. G.
 234/4, NF. G. 9/2, AÖ. 1/17, AÖ.
 1071/1, NM. 40/6,
Mir'ât-ı mücellâ: NAA. G. 11/3,
 NAA. G. 118/2,
Mir'ât-ı ruh: NK. G. 100/5,
Mir'ât-ı tecellî: FK. G. 54/4, FK.
 G. 177/3,
Mir'ât-ı tevhîd: SG. 15/3
Mir'ât-ı leyâlâ: NAA. G. 177/1

3.4. ANKÂ, SÎMURG, HÛMÂ

ANKÂ: GE. 520/2
Ankâ / Ârif: NM. 182/5
Ankâ / Âşinâ: NM. 9/4
Ankâ / Fakr: AÖ. 587/4
Ankâ / Kanaat: GE. 799/3
Ankâ / Muhakkık: NM. 87/8
Ankâ / Muhyiddîn-i Arabî: NB. K.
 5/18,
Ankâ / Nefha: NM. 198/13
Ankâ / Tevekkül: NB. G. 30/3,
Ankâ / Tevhîd: ÜS. 40/12

SÎMURG: NAA. G. 174/4,

HÛMÂ: NAA. H. 18/8
Hümâ / Aşk: NF. G. 55/5
Hümâ / Âzâde: NF. G. 55/5
Hüma / Kanaat: NB. G. 98/7,
Hümâ / Lâ-mekân: SG. 20/3
Hümâ / Sır: SG. 33/2, ÜS. 162/1
Hümâ-yı Sır: SG. 33/2
Sır Hüması: ÜS. 162/1

3.5. BÂD-I SABÂ: GE. 8/4, GE.
 38/5, GE. 53/1, GE. 77/4, FK. G.
 67, FK. G. 267/1, NM. 134, NK. G.
 10/SABA REDİFLİ.
Bâd-ı Sabâ / Âşık - Maşûk: GE.
 69/4, GE. 71/4, NF. G. 67/3, NM.
 29/2, NM. 110/4, NM. 134/1
Bâd-ı Sabâ / Aşk: NK. G. 166/1
Bâd-ı Sabâ / Bûy: NM. 29/2
Bâd-ı Sabâ / Cemâl: NM. 134/6

Bâd-ı Sabâ / Seher: GE. 41/1
Bâd-ı Sabâ / Vâsita: GE. 52/1, GE.
 78/1, GE. 99/1, GE. 108/1, GE.
 128/1, GE. 130/1, GE. 130/3, GE.
 161/3, GE. 167/5, GE. 194/5, GE.
 249/1, GE. 262/3, GE. 326/4, FK. G.
 67, NB. G. 863/1, NM. 110/4, NM.
 134/1, NM. 134/3, NM. 134/5.
Seher yeli: GE. 128/1, GE. 130/1.
Nesîm: NK. G. 166/1.
Sabâ: GE. 41/1, NM. 110/4.

3.6. BÂRİKA, BERK

Barika: NM. 6/6
Berk: NB. G. 230/6

3.7. BÂZÂR: NAA. G. 165/5, ÜS.
 61/8, ÜS. 70/1.
Bâzâr / Ârif: ÜS. 33/5, NM. 186/9.
Bâzâr / Arzu: NB. G. 617/8, NB.
 G. 617/8.
Bâzâr / Âşık: FK. G. 163/2, NF.
 TK. 1/5.
Bâzâr / Aşk: NAA. G. 26/3, NAA.
 G. 71/4, NAA. G. 81/4, NAA. G.
 196/9, GE. 119/4, GE. 215/5, GE.
 216/5, NB. G. 486/1, NB. G. 486/2,
 AÖ. 33/4, AÖ. 1062/3, ÜS. 7/9, ÜS.
 106/1, ÜS. 170/2, NM. 167/1, SG.
 48/15, NK. G. 174/2, NK. G. 154/2.
Bâzâr / Derviş: ÜS. 44/4
Bâzâr / Dür: ÜS. 106/1
Bâzâr / Elest: ÜS. 144/2
Bâzâr / Ezel: ÜS. 139/6, ÜS. 111/8
Bâzâr / Ferâgat: AÖ. 349/1
Bâzâr / Gam: FK. G. 163/2, FK. G.
 228/3, NB. R. 202/2, NK. G. 240/1.
Bâzâr / Hak: ÜS. 140/1, SG. 49/5,
Bâzâr / Halvet: NM. 15/5, NM.
 179/4
Bâzâr / Kâlû Belâ: ÜS. 33/13, ÜS.
 111/8
Bâzâr / Lâ - İllâ: ÜS. 31/2
Bâzâr / Melâmet: NB. G. 350/2,
 NB. G. 880/2
Bâzâr / Mercân: ÜS. 106/1
Bâzâr / Muhabbet: FK. G. 255/3,
 FK. G. 255/3, SG. 7/8, SG. 7/11,
 NK. G. 240/1.
Bâzâr / Riyâ: NK. K. 34/7
Bâzâr / Seyr: ÜS. 28/6
Bâzâr / Tüccâr: ÜS. 111/8
Bâzâr / Vahdet - Kesret: ÜS.
 172/5, NM. 15/5, NM. 179/4.
Bâzâr / Yalân: NB. G. 257/2
Bâzâr / Yokluk: ÜS. 66/6
Aşk bâzârı: AÖ. 33/4, ÜS. 7/9, ÜS.
 106/1, ÜS. 170/2,
Bâzâr- fesâd: NF. K. 25/35,
Bâzâr-ı arzu: NB. G. 617/8, NB. G.
 617/8,
Bâzâr-ı aşk: NAA. G. 26/3, NAA.
 G. 71/4, NAA. G. 81/4, NAA. G.
 196/9, GE. 119/4, GE. 215/5, GE.
 216/5, NB. G. 486/1, NB. G. 486/2,
 NM. 167/1, NK. G. 174/2,
Bâzâr-ı belâ: FK. G. 122/6,
Bâzâr-ı bozmak: GE. 344/3,
Bâzâr-ı cünûn: NB. G. 258/3,
Bâzâr-ı emel: NB. G. 34/10,
Bâzâr-ı fitne: NF. K. 25/35,

Bâzâr-ı gam: FK. G. 163/2, FK. G. 228/3, NB. R. 202/2,
Bâzâr-ı gam-ı aşk: NK. G. 154/2,
Bâzâr-ı Hak: ÜS. 140/1,
Bâzâr-ı hakâyık: NB. K. 1/2,
Bâzâr-ı kesret: ÜS. 172/5, NM. 2/8, NM. 15/5, NM. 186/9, NM. 179/4,
Bâzâr-ı melâmet: NB. G. 350/2, NB. G. 880/2,
Bâzâr-ı muhabbet: FK. G. 255/3, FK. G. 255/3, NK. G. 240/1,
Bâzâr-ı riyâ: NK. K. 34/7,
Bâzâr-ı sîne-i dil: FK. G. 274/5
Bey u şira: ÜS. 106/3
Bî-nişân ve lâmekân bâzârı: ÜS. 33/5,
Cân bâzârı: SG. 7/11,
Çârsû: NK. G. 214/2,
Erenler bâzârı: ÜS. 66/6,
Kâlû belâ bâzârı: ÜS. 33/13, ÜS. 111/8,
Kismet bâzârı: ÜS. 144/2,
Sûk: NB. G. 257/2, NB. G. 575/7,
Sûk-ı riyâ: NB. G. 575/7,
Sûk-ı vahdet: NB. G. 257/2,

3.8. CEFÂ, CEVR, SİTEM, DERT, GAM, KEDER, MİHNET

CEFÂ, CEVR, SİTEM

CEFÂ: NAA. G. 4/3, GE. 24/3, GE. 25/2, GE. 49/3, GE. 56/2, GE. 56/5, GE. 77/4, GE. 86/1, GE. 87/1, GE. 88/1, GE. 104/1, GE. 119/2, GE. 145/2, GE. 145/3, GE. 147/4, GE. 158/4, GE. 168/5, GE. 200/3, GE. 200/3, GE. 202/1, GE. 223/2, GE. 223/3, GE. 225/3, GE. 238/1, GE. 243/1, GE. 243/1, GE. 247/1, GE. 252/1, GE. 253/1, GE. 263/3.
Cefâ / Âşık - Maşûk: GE. 223/4, ÜS. 16/4, NK. G. 51/6,
Cefâ / Aşk: NM. 98/2
Cefâ / Cevr: GE. 41/2, GE. 44/5, GE. 48/3, GE. 55/1, GE. 56/4, GE. 114/5, GE. 182/2, GE. 201/1, GE. 225/3, GE. 230/2, GE. 238/1, GE. 243/1, GE. 259/2, AÖ. 116/1, AÖ. 122/2, AÖ. 128/1, AÖ. 219/2, AÖ. 324/2, AÖ. 345/1.
Cefâ - Cevr / Âşık: NAA. K. 2/31
Cefâ - Cevr / Kalp: AÖ. 960/4
Cefâ - Cevr / Sabır: NK. K. 33/18
Cefâ - Cevr / Safâ: GE. 156/3
Cefâ - Cevr / Vefâ: FK. G. 218/1
Cefâ / Elest: NB. G. 829/1
Cefâ / Minnet: AÖ. 796/2
Cefâ / Nazar: FK. G. 13/3
Cefâ - Ruzâ / Âşık - Maşûk: NB. G. 57/1, NB. G. 829/1
Cefâ / Sabır: GE. 243/4, AÖ. 796/2
Cefâ / Safâ: GE. 223/4, NB. G. 159/6, ÜS. 21/6
Cefâ / Safâ - Vefâ: GE. 223/4,
Cefâ - Safâ / Ârif: GE. 590/2
Cefâ - Safâ / Âşık: NAA. MR. 1/3
Cefâ / Tahammül: NK. G. 51/6,
Cefâ / Tegâfül: FK. G. 46/4
Cefâ / Temkîn: NK. G. 138/3,
Cefâ / Vâsıl: NAA. G. 165/7
Cefâ / Vefâ: GE. 182/2, GE. 230/5

Cefâ - Vefâ / Âşık - Maşûk: FK. G. 218/1
Cefâ / Vefâ / Cevr: FK. G. 218/1, NB. G. 200/5,
Cefâ - Vefâ / Dert - Dermân: FK. G. 218/1
Cefâ / Yanma: AÖ. 810/1
İlm-i cefâ: GE. 200/3,
Cefâ kılmak: GE. 22/2, AÖ. 128/5,
Cefâ taşı: GE. 122/1

CEVR: GE. 12/4, GE. 13/2, GE. 18/3, GE. 22/1, GE. 60/3, GE. 73/4, GE. 82/1, GE. 82/4, GE. 82/5, GE. 87/1, GE. 96/1, GE. 109/3, GE. 116/4, GE. 141/3, GE. 148/1, GE. 158/2, GE. 172/2, GE. 172/4, GE. 177/3, GE. 243/2, GE. 252/1, GE. 259/2, AÖ. 115/1, AÖ. 102/3, AÖ. 157/5, AÖ. 165/5, AÖ. 227/3, AÖ. 326/4, AÖ. 1192/1, AÖ. 801/5.
Cevr / Âşık - Maşûk: GE. 157/5, GE. 196/4, GE. 213/2
Cevr / Cefâ: GE. 41/2, GE. 44/5, GE. 48/3, GE. 55/1, GE. 56/4, GE. 114/5, GE. 182/2, GE. 201/1, GE. 225/3, GE. 230/2, GE. 238/1, GE. 243/1, GE. 259/2, AÖ. 116/1, AÖ. 122/2, AÖ. 128/1, AÖ. 219/2, AÖ. 324/2, AÖ. 345/1.
Cevr - Cefâ / Âşık: NAA. K. 2/31
Cevr - Cefâ / Kalp: AÖ. 960/4
Cevr - Cefâ / Sabır: NK. K. 33/18
Cevr - Cefâ / Safâ: GE. 156/3
Cevr - Cefâ / Vefâ: FK. G. 218/1, NB. G. 200/5,
Cevr / Hicrân: NB. G. 204/7
Cevr / İstîğnâ: AÖ. 190/4
Cevr / Lutf: GE. 56/2
Cevr / Mârifet: FK. K. 17/8, FK. K. 17/9, FK. K. 17/10
Cevr / Muhabbet: AÖ. 118/1
Cevr / Naz: AÖ. 294/3
Cevr / Neşât: NB. G. 531/8
Cevr / Pişme: FK. MST. 4/4/1
Cevr / Sabır: GE. 540/4, AÖ. 116/5, AÖ. 1350/5
Cevr / Sitem: GE. 11/5, GE. 38/4, GE. 196/4, AÖ. 115/3, AÖ. 116/5
Cevr / Ta'n: AÖ. 916/2
Cevr / Vefâ: NB. R. 205/1

SİTEM: NB. G. 658/2
Sitem / Âşık - Maşûk: AÖ. 649/3
Sitem / Buğz / Haset / Tama / Nifâk / Gadr: NB. K. 15/80
Sitem / Cevr: GE. 11/5, GE. 38/4, GE. 196/4, AÖ. 115/3, AÖ. 116/5
Sitem / Dil: NB. G. 624/1
Sitem / Ehl-i Dil: NF. G. 43/8
Sitem / Gam: NB. G. 279/1,
Sitem / Sabır: AÖ. 116/5
Sitem / Tegâfül / İtâb: NB. G. 444/2,
Sitem / Teslimiyet: FK. MST. 4/5/5
Sitem / Vefâ: GE. 150/1
Sitem / Zillet: NB. G. 427/2
Sitem-kâr: NB. G. 427/2,
Seng-i sitem: NB. G. 658/2

DERT, DERMÂN, GAM, KEDER, MİHNET

DERT: NB. G. 863/1, ÜS. 50/3
Dert / Âşık: FK. G. 163/2, ÜS. 58/5, NM. 6/6, NM. 12/8, NM. 142/3, NM. 158/2.
Dert / Âşık - Aşk: ÜS. 109/8, NM. 142/2
Dert / Âşık - Maşûk: NM. 142/2, NM. 182/2
Dert - Belâ / Âşık - Maşûk: ÜS. 168/2
Dert / Aşk: NAA. H. 25/4, GE. 24/5, GE. 76/1, NF. K. 47/39, ÜS. 28/7, ÜS. 28/13, ÜS. 31/6, ÜS. 42/12, ÜS. 54/4, ÜS. 77/6, ÜS. 86/4, ÜS. 95/14, ÜS. 101/1, ÜS. 101/5, ÜS. 109/3, ÜS. 124/6, ÜS. 134/9, ÜS. 166/20, ÜS. 181/4, SG. 57/4, SG. 68/AŞK DİRDİNE DÜŞMEK GEREK NAKARATLI, NK. MST. 4/3.
Dert - Aşk / Âşık - Maşûk: ÜS. 12/5, ÜS. 125/1, ÜS. 134/2, ÜS. 134/9
Dert / Aşk - Muhabbet: NB. G. 10/3,
Dert / Bakış: GE. 16/4
Dert / Belâ: AÖ. 1402/5
Dert / Cüdâ: ÜS. 169/2
Dert / Derûn: GE. 42/1, GE. 114/3, GE. 152/1, GE. 158/3.
Dert / Firâk: GE. 235/1, FK. G. 162/7, NF. G. 28/1.
Dert / Firkat: GE. 79/1, GE. 192/4
Dert / Gam: GE. 183/3, FK. G. 163/2, NF. G. 100/1, NB. G. 612/1.
Dert / Gam / Mihneth: GE. 808/3,
Dert / Gayr: ÜS. 109/4
Dert / Harâbât Ehli: AÖ. 1206/4
Dert / Hasret: GE. 83/4
Dert / Hırka: ÜS. 134/9
Dert / Hicâb: ÜS. 15/4
Dert / Hüzün: ÜS. 6/5
Dert / Kalp: NAA. G. 22/1, ÜS. 102/7
Dert / Makâm: NM. 182/2
Dert / Melâmet: AÖ. 139/4, ÜS. 45/3
Dert / Mihneth: GE. 167/2, GE. 176/3
Dert - Mihneth / Aşk: ÜS. 124/6
Dert - Mihneth / Muhabbet: GE. 174/4
Dert / Muhabbet: GE. 564/4
Dert / Münâfik: SG. 93/1
Dert / Nefs - Rûh: NM. 86/3
Dert / Pişme: ÜS. 109/3
Dert / Sabır: GE. 137/4, AÖ. 1252/1
Dert / Safâ: GE. 171/3, NF. G. 100/1, ÜS. 169/1
Dert / Sohbet: ÜS. 42/9
Dert / Şarâb: NF. G. 63/1
Dert / Vuslat: NAA. H. 15/3, NAA. H. 15/3, NK. MST. 3/6
Dert / Yokluk: ÜS. 109/8
Bî-derd: SG. 93/1,
Derd-i aşk: NAA. G. 197/4, GE. 76/1, NB. G. 10/3, ÜS. 28/7, ÜS. 77/6, ÜS. 86/4, ÜS. 101/1, ÜS. 101/5, ÜS. 134/9, ÜS. 181/4, SG. 57/4,
Derd-i aşk-ı yâr: NF. K. 47/39,

Derd-i derûn: GE. 152/1,
Derd-i Derûn: GE. 42/1, GE.
114/3, GE. 152/1, GE. 158/3
Derd-i dil: FK. MST. 4/2/3, NB. G.
612/1, NK. K. 14/79,
Derd-i Firkat: GE. 79/1, GE.
192/4,
Derd-i Hak: GE. 564/4,
Derd-i Hudâ: ÜS. 54/4,
Derd-i yâr: ÜS. 45/3, ÜS. 95/14,
Dert / Elem: GE. 171/3,
Dert ehli: NAA. G. 201/5,
Dert meyhânesi: NM. 12/8,
Dert odu: ÜS. 15/4,
Dil derdi: NAA. G. 77/7,
Ehl-i derd: NB. G. 845/6, NB. G.
856/1, ÜS. 6/5, ÜS. 31/6, NM. 51/1,
NM. 103/1,
Îlâc-ı derd-i derûn: NK. G. 91/4,
Maraz: ÜS. 7/8,
Sâika: NM. 6/6

DERMÂN:

Dermân / Devrân: NM. 158/4,
Dermân / Gayr: GE. 95/3,
Dermân / Lokmân: GE. 95/3

DELT - DERMÂN: NAA. MR.
2/6, NAA. G. 148/12, NAA. G.
192/3, NAA. G. 204/7, NAA. H.
14/2, GE. 94/3, GE. 126/4, GE.
179/4, GE. 198/2, GE. 217/1, GE.
218/4, GE. 221/4, GE. 248/2, GE.
263/3, ÜS. 109/1, ÜS. 194/3, NM.
22/6, NM. 86/1, NM. 98/1, NM.
3/1, NM. 86/2.

Dert - Dermân / Âh: NM. 182/1

Dert - Dermân / Aşk: NAA. G.
197/4, GE. 643/4, ÜS. 31/1, SG.
48/13, SG. 31/3, ÜS. 103/7, SG.
106/2, NK. G. 354/1.

Dert - Dermân / Âşık: ÜS. 103/7

Dert - Dermân / Âşık - Maşûk:
FK. G. 218/1, ÜS. 54/9.

Dert - Dermân / Belâ: ÜS. 37/11

Dert - Dermân / Burhân: NM.
78/1

Dert - Dermân / Cân: ÜS. 49/11

Dert - Dermân / Cân Verme: GE.
152/2

Dert - Dermân / Cefâ - Vefâ: FK.
G. 218/1

Dert - Dermân / Cemâl: GE.
152/4,

Dert - Dermân / Cünûn: FK. G.
65/4

Dert - Dermân / Derviş: ÜS. 44/7

Dert - Dermân / Derûn: GE. 152/1,
NK. G. 91/4.

Dert - Dermân / Dil: NK. G. 91/4,

Dert - Dermân / Ehil: AÖ. 433/1

Dert - Dermân / Gam: FK. K.
10/31

Dert - Dermân / Gayr: GE. 643/4

Dert - Dermân / Gönül: AÖ.
433/1, AÖ. 508/1

Dert - Dermân / Hakâm: NB. G.
566/7,

Dert - Dermân / Kalp: ÜS. 7/8,
ÜS. 100/8, ÜS. 103/6, SG. 27/7

Dert - Dermân / Ledün: NM. 52/2

Dert - Dermân / Lokmân: ÜS.
100/8

Dert - Dermân / Mihnet: NM. 98/1

Dert - Dermân / Nefsi Bilmek: ÜS.
126/12, SG. 27/7

Dert - Dermân / Peykân: NB. G.
297/2

Dert - Dermân / Riyâzet: NM.
151/26,

Dert - Dermân / Sabır: GE. 540/4,
ÜS. 185/6

Dert - Dermân / Sâki: ÜS. 103/7

Dert - Dermân / Sebepler: NB. G.
351/6

Dert - Dermân / Sefer: FK. K. 8/9,
FK. G. 106/8.

Dert - Dermân / Sefer - Sabır: AÖ.
230/4

Dert - Dermân / Seher: NM. 154/4

Dert - Dermân / Şarâb: NAA. G.
14/5

Dert - Dermân / Tabîb: GE. 169/1,
GE. 214/3, AÖ. 805/3, SG. 48/13,
NK. G. 91/4.

Dert - Dermân / Tâlib: ÜS. 7/8,
NM. 98/1, NM. 182/1

Dert - Dermân / Tefekkür: ÜS.
49/11

Dert - Dermân / Terk: NB. G.
351/6

Dert - Dermân / Tevhîd: NAA. H.
26/1

Dert - Dermân / Ümîd: GE. 102/2,

Dert - Dermân / Vuslat - Hicrân:
NF. G. 43/1,

Dert - Dermân / Zâhid - Vâiz: GE.
561/4,

Dert / Çâre: NAA. G. 197/4, GE.
152/2, NM. 154/4

Dert / Dermân / Lokmân: NAA.
G. 33/1, NAA. G. 74/10, NAA. G.
77/7, NAA. G. 147/2, NAA. H. 1/1,
GE. 561/4, AÖ. 172/4,

Dert / Devâ: GE. 152/3, GE. 561/4,
GE. 643/4, FK. G. 65/4, FK. G.
218/1, NB. G. 566/7, NB. G. 351/6,
ÜS. 54/9, NM. 182/1,

Dert / Em: GE. 57/4, GE. 58/5, AÖ.
508/1,

Dert / İlâç: GE. 152/1, AÖ. 433/1,
NK. G. 91/4,

Dert / Lokmân: NM. 52/2

Dert / Tîmar: ÜS. 44/7,

Dert / Tiryâk: SG. 48/13

Gam / Dermân: FK. K. 10/31, FK.
G. 106/8

İllet / Dârû: NB. G. 297/2

Maraz / Dermân: ÜS. 102/7, ÜS.
100/8,

Maraz / Devâ: ÜS. 103/6,

Mihnet / Dermân: NM. 98/1

Yara / Merhem: AÖ. 805/3

GAM: NK. G. 140/GAMUZ

REDİFLİ, NK. G. 163/3.

Gam / Âh: NK. G. 7/1.

Gam / Akıl: FK. G. 173/4

Gam / Ârif: NF. G. 34/5, NF. R. 4,
NB. KT. 6/3.

Gam / Ârzu: NK. G. 1/2

Gam / Âsitân: NB. G. 858/4

Gam / Âşık: NF. G. 123/3, FK. G.
163/1, FK. G. 163/2, NF. G. 9/2, NF.
G. 43/4, NF. G. 56/1, NK. MST.
3/33.

Gam / Âşık - Aşk: NF. G. 51/1,
NM. 142/2

Gam / Âşık - Maşûk: GE. 117/4,
NM. 142/2, NK. G. 240/1.

Gam / Aşk: GE. 233/3, FK. G.
243/9, NF. G. 36/4, NF. G. 49/2,
NF. G. 50/1, NF. G. 58/5, NF. G.
88/1, NB. G. 786/4, AÖ. 290/2, AÖ.
1392/1, ÜS. 65/5, NK. G. 364/3.

Gam / Ayak: NB. G. 233/4,

Gam / Âzâde: NK. G. 178/5,

Gam / Bahr: GE. 167/1, NB. G.
224/1, NB. G. 877/4.

Gam / Bâde: NF. G. 56/1, NF. G.
81/4, NF. G. 93/4, NB. G. 330/1.

Gam / Bâdiye: NB. G. 333/2

Gam / Bâzâr: FK. G. 163/2, FK. G.
228/3, NB. R. 202/2, NK. G. 240/1.

Gam / Belâ: NF. G. 32/5, NF. G.
100/1, SG. 30/1

Gam / Câm: NF. K. 55/21, NF. K.
55/22

Gam / Cânân: FK. K. 16/6

Gam / Cemâl: GE. 266/2,

Gam / Cezbe: FK. G. 227/3

Gam / Dergâh: NB. G. 519/7, NB.
G. 686/1

Gam / Dert: GE. 183/3, FK. G.
163/2, NF. G. 100/1, NB. G. 612/1.

Gam / Dert - Dermân: FK. K.
10/31

Gam / Deşt: NK. G. 7/1

Gam / Dil: FK. G. 186/4, NF. K.
15/13, NF. K. 48/31, NF. G. 79/1,
NB. G. 506/5, NB. G. 870/6.

Gam / Dîvâne: NB. R. 202/2

Gam / Derûn: NB. G. 320/1

Gam / Esrâr: GE. 491/4

Gam / Firkat: GE. 120/4, GE.
183/1, NF. G. 48/2, NB. G. 329/1.

Gam / Girdâb: GE. 171/3, GE.
179/2, AÖ. 904/3.

Gam / Gönül: GE. 167/1, FK. G.
228/3, NB. G. 875/6, AÖ. 904/3,
NK. G. 63/5, NK. G. 75/2

Gam - Gussa / Aşk: FK. G. 227/3,
FK. G. 227/4

Gam / Gûy - Çevgân: AÖ. 598/2

Gam / Hankâh: NB. G. 212/1, AÖ.
240/1

Gam / Harâbât: NK. G. 341/4

Gam / Hâtr: NK. G. 273/3, NK. R.
6/1

Gam / Hayret: NK. G. 4/1, NK. G.
124/1,

Gam / Hemm: NM. 120/17,

Gam / Hırka: AÖ. 466/3

Gam / Hırs: NB. G. 175/2

Gam / Hicrân: GE. 82/5, GE.
252/3, NF. K. 9/12, NF. G. 43/1,
NF. K. 47/41, NF. G. 93/4,

Gam / Himmet: NB. G. 233/4,

Gam / İnsân - Hayvân: NM. 161/9

Gam / İlim: NM. 120/17,

Gam / İrşâd: AÖ. 113/2,

Gam / Jeng: NF. G. 9/2, NF. K.
37/45, NB. MF. 60.

Gam / Kalp: NF. G. 9/2, NB. G. 235/4
Gam / Keder: NK. R. 6/1
Gam / Leb: NF. G. 79/1,
Gam / Mecnûn: NB. G. 333/2
Gam / Melâmet: AÖ. 158/5
Gam / Merd: NK. G. 126/6,
Gam / Mestâne: NF. G. 79/1,
Gam / Mevc: NB. G. 881/2
Gam / Mey: NF. K. 15/13, NF. K. 55/21, NF. K. 55/22.
Gam / Meydân: AÖ. 598/2
Gam / Meyhâne: NB. MF. 20
Gam / Meygede: FK. G. 247/8
Gam / Mihnet: NK. G. 1/2
Gam / Mihnet / Dert: GE. 808/3,
Gam / Mir'ât: NF. G. 9/2,
Gam / Muhabbet: NB. G. 235/4, NK. G. 2/1, NK. G. 240/1
Gam / Neşât: NB. G. 70/5, NB. G. 625/4, NB. G. 761/6, NK. Ş. 10/5.
Gam - Neşât / Kahr - Lutf: NM. 83/5,
Gam / Rehnümâ: NK. MST. 3/33,
Gam / Rızâ: NB. R. 79/1.
Gam / Rind: NF. K. 42/14, NF. G. 25/4, NB. G. 10/1, NB. G. 145/3, NB. G. 481/4, NK. G. 341/4, NK. Ş. 10/5,
Gam / Safâ: NF. G. 100/1,
Gam / Sahrâ: AÖ. 290/2
Gam / Sitem: NB. G. 279/1,
Gam / Sûfi: SG. 30/1
Gam / Şarâb: NF. G. 9/2, NB. G. 320/1, NB. G. 686/1.
Gam / Tahammül: NB. G. 665/1
Gam / Ta'n: NB. R. 202/2
Gam / Tekke: GE. 343/3,
Gam / Tekye: AÖ. 563/3, AÖ. 598/4, AÖ. 1239/5, AÖ. 1256/3.
Gam / Teşne: NK. G. 2/2
Gam / Tiryâk: NK. G. 4/1
Gam / Ummân: GE. 171/3
Gam / Uzlet: NK. G. 140/5,
Gam / Ümîd: NB. G. 268/3,
Gam / Vâdf: NB. G. 233/4, AÖ. 882/4, AÖ. 1207/4, NK. G. 65/9.
Gam / Vuslat: NF. G. 11/3,
Gam / Yamma: NB. G. 230/5
Gam / Zâhid: NF. G. 9/2, NB. G. 780/1
Gam / Zamân: GE. 167/1
Gam / Zevk: NF. G. 48/2, NF. G. 49/2, NB. G. 329/1, ÜS. 10/3, NK. G. 4/1
Gam / Zevk - Safâ: ÜS. 10/3, NK. G. 273/3
Gam / Zulmet: FK. G. 82/1.
Andelib-i bâğ-i gam: NK. G. 75/2,
Âsitâne-i gam: NB. G. 858/4,
Bâd-ı Gam: AÖ. 1366/1
Bahr-ı gam: GE. 167/1, NB. G. 224/1, NB. G. 877/4,
Bâzâr-ı gam: FK. G. 163/2, FK. G. 228/3, NB. R. 202/2,
Bâzâr-ı gam-ı aşk: NK. G. 154/2,
Bezm-i gam: AÖ. 267/5
Bünyâd-ı gam: NB. R. 211/1
Çârşû-yı gam: NK. G. 316/4
Def'-i gam: NB. G. 145/3, NB. MF. 20,
Def'-i gam-ı hicrân: NF. G. 93/4,

Dil-i gam-hâr: NB. G. 506/5
Dil-i pür-gam: NF. K. 48/31,
Ehl-i gam: NB. G. 230/5, NB. G. 780/1,
Erbâb-ı gam: NF. K. 40/4, NF. G. 51/1, NK. G. 27/4, NK. G. 273/3,
Gam askeri: GE. 107/3,
Gam çekmek: NF. G. 79/1, NF. R. 4,
Gam firâş: GE. 286/3
Gam Harâbâtı: NK. G. 341/4
Gam tuzâğı: NB. G. 175/2
Gam-hâne: GE. 253/2, GE. 491/4,
Gam-ı akl: FK. G. 173/4,
Gam-ı aşk: FK. G. 243/9, NF. G. 36/4, NF. G. 50/1, NF. G. 58/5, NF. G. 88/1, NK. G. 364/3,
Gam-ı cezbe: FK. G. 227/3
Gam-ı dil: NB. G. 870/6,
Gam-ı firkat: GE. 120/4, GE. 183/1, NF. G. 48/2, NB. G. 329/1,
Gam-ı hicrân: GE. 82/5, NF. K. 47/41, NF. G. 43/1,
Gam-ı rüzgâr: NF. K. 42/14,
Gamlı gönül: NB. G. 875/6,
Gamsızlık: NB. G. 235/4,
Gerd-i gam: NF. K. 15/13,
Girdâb-ı gam: GE. 179/2, AÖ. 904/3,
Gubâr-ı gam: NB. MF. 60
Hankâh-ı gam: NB. G. 212/1, AÖ. 240/1,
Hasta-i gam: FK. K. 10/31,
Hevâ-yı gam-ı aşk: NB. G. 786/4,
Hicr-i gam: GE. 252/3
İzâle-i gam: NB. G. 320/1
Kûh-ı gam: NK. G. 176/1
Künc-i gam: GE. 266/2, AÖ. 358/1,
Leşker-i Gam: GE. 807/3, AÖ. 466/3,
Meydân-ı gam: AÖ. 598/2,
Meygede-i gam: FK. G. 247/8,
Mutrib-i bezm-i gam: FK. G. 31/1,
Rezm-i gam: NB. KK. 6/3
Sahrâ-yı gam: AÖ. 290/2,
Sayyâd-ı gam: NB. R. 205/2
Sırr-ı gam-ı dilber: FK. G. 188/5
Şeb-i tarîk-i gam: NK. G. 176/3
Tekke-i gam: GE. 343/3,
Tekye-i gam: AÖ. 563/3, AÖ. 598/4, AÖ. 1239/5, AÖ. 1256/3,
Temevvüc-i gam: NB. G. 881/2,
Ummân- gam: GE. 171/3,
Vâdf-i gam: NB. G. 233/4, AÖ. 882/4, AÖ. 1207/4, NK. G. 65/9,
Vuslat gam: NF. G. 11/3,
Zehr-i gam-ı hicrân: NF. K. 9/12,
Zevk-i gam: NF. G. 49/2.

KEDER:

Keder / Aşk: FK. G. 166/5
Keder / Cilâ: SG. 5/3
Keder / Çün ü Çerâ: NF. G. 76/6,
Keder / Derûn: NB. G. 394/1
Keder / Gam: NK. R. 6/1
Keder / Hüzün: NB. G. 394/1
Keder / Jeng: FK. G. 31/3
Keder / Kâmil: GE. 635/4
Keder / Mâsivâ: NK. G. 164/3,
Keder / Mey: NB. G. 77/1
Keder / Sabır: NB. G. 548/5
Keder / Safâ: FK. G. 263/3

GUBÂR:

Gubâr / Âyîne: AÖ. 1332/1

GERD:

Gerd / Âyîne: AÖ. 198/5,

MİHNET: GE. 184/5, GE. 181/2,
Mihnet / Ârzu: NK. G. 1/2
Mihnet / Âşık: GE. 808/3,
Mihnet / Aşk: GE. 232/2, GE. 301/1, GE. 554/5, AÖ. 1396/1
Mihnet / Câm: GE. 232/2
Mihnet / Cefâ: AÖ. 796/2
Mihnet / Dert: GE. 167/2, GE. 176/3
Mihnet - Dert / Aşk: ÜS. 124/6
Mihnet / Dert - Dermân: NM. 98/1
Mihnet - Dert / Muhabbet: GE. 174/4
Mihnet / Gam: NK. G. 1/2
Mihnet / Gam / Dert: GE. 808/3,
Mihnet / Gurbet: NM. 135/8,
Mihnet / Hâris: NB. G. 414/4,
Mihnet / Hırka: AÖ. 882/4
Mihnet / Hicrân: NB. G. 394/1
Mihnet / İhvân: NB. G. 384/5,
Mihnet / Mürâf: NB. G. 465/4
Mihnet / Râhat: GE. 312/5, NM. 53/6,
Mihnet / Sabır: GE. 808/3, AÖ. 121/1, AÖ. 796/2, NM. 101/2.
Mihnet / Sâlik: NM. 101/2
Mihnet / Tekye: AÖ. 1325/4
Mihnet / Vahdet - Kesret: ÜS. 136/1, ÜS. 136/2
Mihnet / Visâl: GE. 213/5
Mihnet / Vuslat: GE. 491/2
Mihnet / Zillet: AÖ. 364/5, AÖ. 676/3
Bâzâr-ı mihnet: AÖ. 628/3,
Câm-ı mihnet: GE. 232/2,
Derd-i devâ: NB. G. 351/6,
Deryâ-yı mihnet: GE. 554/5,
Hâb-ı mihnet: GE. 236/5
Künc-i mihnet: GE. 193/3, GE. 326/2, GE. 374/2, AÖ. 627/5, AÖ. 687/4, AÖ. 1089/1, AÖ. 1208/1,
Meclis-i mihnet: AÖ. 883/5,
Mihen: NB. G. 384/5,
Mihnet / Zillet: AÖ. 676/3, AÖ. 882/4,
Mihnet köşesi: GE. 162/3, GE. 227/1,
Mihnet-i zillet: AÖ. 364/5,
Râh-ı mihnet: GE. 301/1
Tekye-i mihnet: AÖ. 1325/4

ISTIRAP:

Istrap / Derûn: NK. G. 104/5,
Istrap / Dil: NB. G. 299/1
Izturâb / Piyâle: NK. G. 104/5,
Istrap / Sabır: NB. G. 129/6,

GUSSA:

Gussa - Gam / Aşk: FK. G. 227/3, FK. G. 227/4
Gussa / Âşık: NB. G. 815/6, AÖ. 823/2,
Gussa / Dil: AÖ. 823/2,
Gussa / Gill u Giş: AÖ. 823/2,

Gussa / Mey: NF. TK. 1/17, NB. G. 330/1
Gussa-i aşk: FK. G. 227/3, FK. G. 227/4,

HIRMÂN:

Hirmân / Vâdfi: FK. G. 66/2, FK. G. 189/4
Sâlik-i vâdfi-i hirmân: FK. G. 66/2
Vâdfi-i hirmân: FK. G. 189/4.

3.9. CİLÂ, KALAY: AÖ. 1070/3.

CİLÂ:

Cilâ / Aşk: SG. 77/5.
Cilâ / Âyîne: NF. K. 47/12, NM. 76/8.
Cilâ / Dil: NAA. G. 1/6, NAA. G. 11/2, NF. K. 47/12, SG. 5/3, SG. 88/9.
Cilâ / Gamze: AÖ. 1402/2,
Cilâ / Kalp: NAA. G. 166/1, NB. G. 538/11, AÖ. 835/3, AÖ. 1402/2, NM. 40/6, SG. 77/5, SG. 88/10.
Cilâ / Keder: SG. 5/3
Cilâ / Mir'ât: NAA. G. 118/2, NAA. G. 166/1, NB. G. 791/5, SG. 88/9
Cilâ / Taalluk: SG. 88/10
Cilâ / Riyâ: AÖ. 1402/2,
Cilâ / Zühd: AÖ. 1402/2,

KALAY:

Kalay / Kalp: ÜS. 15/9
Kalay / Riyâzet: NM. 81/1

3.10. ÇÖL, SAHRÂ, DEŞT, VÂDİ SAHRÂ:

Sahrâ / Aşk: NAA. G. 7/3, FK. G. 40/2,
Sahrâ / Cünûn: FK. K. 8/3, FK. G. 243/3, AÖ. 290/2.
Sahrâ - Deşt / Hayret: NK. G. 5/2
Sahrâ / Firâr: GE. 157/5
Sahrâ / Firkat: NAA. G. 102/8
Sahrâ / Gam: AÖ. 290/2
Sahrâ / Gönül: ÜS. 60/1
Sahrâ / Katre- Ummân: SG. 93/5
Sahrâ / Kesret: NM. 2/15
Sahrâ / Kûh: GE. 157/5
Sahrâ / Melâmet: NAA. G. 154/10, GE. 465/1
Sahrâ / Vahdet: NB. G. 755/4,
Sahrâ / Vahşet: NB. G. 755/4,
Sahrâ / Zâhid: AÖ. 834/1
Sahrâ-yı melâmet: NAA. G. 154/10,
Melâmet sahrâsi: GE. 465/1,
Sahrâ-yı adem: GE. 716/2,
Sahrâ-yı cünûn: FK. G. 243/3,
Sahrâ-yı gam: AÖ. 290/2,
Sahrâ-yı aşk: NAA. G. 7/3,
Sahrâ-yı irfân: NAA. G. 59/10
Sahrâ-yı firkat: NAA. G. 102/8,
Sahrâ-yı vahdet: NB. G. 755/4,
Sahrâ-yı kesret: NM. 2/15,
Sahrâ-yı irfân: NAA. G. 59/10,
Zencîr-i deşt ü sahrâ: FK. K. 8/3,

TÎH:

Tih / Belâ: NK. MST. 3/2
Tih / Hayret: NB. G. 515 /8, NK. G. 12/1

Tih-i hayret: NB. G. 515 / 8, NK. G. 12/1,
Tih-i belâ: NK. MST. 3/2,

BÂDİYE:

Bâdiye / Gam: NB. G. 333/2
Bâdiye / Hayret: NK. G. 354/12, NB. G. 863/2,
Bâdiye / Mecnûn: NB. G. 333/2
Bâdiye-i hayret: NK. G. 354/12,
Bâdiye-i mahşer: NK. G. 353/3,
Bâdiye-i ihlâs: NB. G. 863/2.

DEŞT:

Deşt / Belâ: NAA. G. 10/2,
Deşt / Cünûn: FK. K. 8/3, FK. G. 68/2, FK. G. 201/5, FK. G. 217/5.
Deşt / Dîvâne: FK. G. 68/2
Deşt / Gam: NK. G. 7/1
Deşt / Hasret: GE. 87/3.
Deşt - Sahrâ / Hayret: NK. G. 5/2
Deşt - Kûh / Visâl: NK. G. 122/5,
Deşt / Vahşet: FK. G. 201/5

BEYÂBÂN:

Beyâbân / Aşk: FK. G. 109/4
Beyâbân / Mecnûn: FK. G. 109/4

HÂMÛN:

Hâmûn / Cünûn: NB. R. 31/1
Hâmûn / Mecnûn: NB. R. 31/1

VÂDÎ: AÖ. 509/4, AÖ. 914/1,
Vâdfi / Aşk: GE. 846/4, FK. G. 284/4, AÖ. 290/4, AÖ. 1378/3, NK. G. 12/4, NK. K. 32/1, NK. G. 12/2.
Vâdfi / Belâ: GE. 167/2
Vâdfi / Cünûn: FK. G. 121/1, FK. G. 121/1, FK. G. 153/1, NB. G. 176/2, NB. G. 845/3, NK. G. 64/2,
Vâdfi / Gam: NB. G. 233/4, AÖ. 882/4, AÖ. 1207/4, NK. G. 65/9.
Vâdfi / Fenâ: FK. G. 40/3
Vâdfi / Firkat: GE. 186/1, FK. G. 133/4, NB. G. 791/2.
Vâdfi / Hayret: GE. 645/3, GE. 821/4, FK. G. 190/3, FK. G. 190/3, AÖ. 509/4, AÖ. 811/3, AÖ. 812/4, AÖ. 914/1, AÖ. 976/4, AÖ. 1095/5, AÖ. 1130/1, AÖ. 1305/2, AÖ. 1396/1, AÖ. 1406/2, NM. 6/3, NK. MST. 3/7, NK. MST. 3/8, NK. G. 5/2.
Vâdfi / Hicrân - Firâk: AÖ. 67/3
Vâdfi / Hicrân: GE. 91/1, GE. 634/3, FK. G. 75/4, AÖ. 67/3, AÖ. 720/7, AÖ. 1083/1, AÖ. 1394/1.
Vâdfi / Vahşet: NK. G. 219/1
Vâdfi / Zillet: GE. 792/1
Belâ vâdfisi: GE. 167/2
Cünûn vâdfileri: NB. G. 845/3, NK. G. 304/3,
Hem-vâdfi: NK. G. 12/2,
Râh-ber-i vâdfi-i erbâb-i cünûn: FK. G. 121/1,
Vâdfi-i aşk: GE. 846/4, FK. G. 284/4, AÖ. 290/4, AÖ. 1378/3, NK. G. 12/4, NK. K. 32/1,
Vâdfi-i cünûn: FK. G. 121/1, FK. G. 153/1, NB. G. 176/2, NK. G. 64/2,
Vâdfi-i fenâ: FK. G. 40/3,

Vâdfi-i firkat: GE. 186/1, FK. G. 133/4, NB. G. 791/2,
Vâdfi-i gam: NB. G. 233/4, AÖ. 882/4, AÖ. 1207/4, NK. G. 65/9,
Vâdfi-i hayret: GE. 645/3, GE. 821/4, FK. G. 190/3, FK. G. 190/3, AÖ. 509/4, AÖ. 811/3, AÖ. 812/4, AÖ. 914/1, AÖ. 976/4, AÖ. 1095/5, AÖ. 1130/1, AÖ. 1305/2, AÖ. 1396/1, AÖ. 1406/2, NM. 6/3, NK. MST. 3/8, NK. G. 5/2,
Vâdfi-i hicr ü firâk: AÖ. 67/3,
Vâdfi-i hicr: AÖ. 67/3,
Vâdfi-i hicrân: GE. 91/1, GE. 634/3, FK. G. 75/4, AÖ. 720/7, AÖ. 1083/1, AÖ. 1394/1,
Vâdfi-i hirmân: FK. G. 189/4, FK. G. 189/4,
Vâdfi-i ilim: SG. 62/2,
Vâdfi-i irfân: NB. M. 9/17,
Vâdfi-i pür-vahşet: NK. G. 219/1,
Vâdfi-i vahşet: NK. G. 219/1
Vâdfi-i ye's ü pehn: NB. G. 51/5,
Vâdfi-i ye's: NB. T. 144/9, FK. G. 249/2,
Vâdfi-i zillet: GE. 792/1,

KÛH:

Kûh / Sahrâ: GE. 157/5
Kûh - Deşt / Visâl: NK. G. 122/5.

3.11. DÂR, BERDÂR

DÂR: NAA. MR. 1/2
Dâr / Âşık: AÖ. 166/3, AÖ. 292/1
Dâr / Aşk: NAA. G. 51/3, NM. 56/1, SG. 106/2, NK. G. 93/2
Dâr / Aşk / Mansûr: NAA. G. 46/5, GE. 643/1, GE. 851/5, FK. G. 280/4, AÖ. 1055/4, NM. 158/5, NK. K. 6/5, NK. G. 148/7, NK. G. 177/4, NK. G. 185/2, NK. G. 388/4.
Dâr / Belâ: ÜS. 134/6
Dâr / Benlik: NAA. G. 45/4
Dâr / Berdâr: ÜS. 61/1, ÜS. 134/6, ÜS. 177/2
Dâr - Berdâr / Âşık - Maşûk: NM. 56/1
Dâr / Davâ: NAA. G. 45/4
Dâr / Ene'l-Hak: ÜS. 32/7, ÜS. 106/5, ÜS. 134/6, ÜS. 139/5.
Dâr / Ene'l-Hak / Mansûr: GE. 67/4, GE. 643/1, ÜS. 113/13, ÜS. 161/2, NM. 158/5
Dâr / Eren: ÜS. 177/2
Dâr / Havf - Recâ: SG. 51/3,
Dâr / İkrâr: NM. 43/1
Dâr / Kâkül: GE. 153/4, GE. 787/3, AÖ. 523/2
Dâr / Kâmet: AÖ. 1043/2
Dâr / Mansûr: GE. 42/2, GE. 287/3, GE. 312/4, GE. 350/2, GE. 498/3, GE. 692/5, NB. R. 185/2, AÖ. 167/2, AÖ. 243/3, AÖ. 292/1, AÖ. 502/4, AÖ. 595/2, AÖ. 970/2, AÖ. 1043/2, NK. G. 143/9, NK. G. 166/4, NK. G. 218/6.
Dâr / Mansûr / Berdâr: NAA. G. 48/4, GE. 233/2, GE. 851/5, AÖ. 166/3, AÖ. 654/22, ÜS. 184/4, NM. 47/2, SG. 30/8.
Dâr / Mansûr / Berdâr / Ene'l-Hak: NM. 167/2

Dâr / Mansûr / Zülf: GE. 69/2, GE. 153/4, GE. 281/1, GE. 414/3, GE. 508/1, GE. 643/1, GE. 855/2, FK. G. 284/5, AÖ. 620/2, AÖ. 895/2, AÖ. 941/4, NM. 43/4.
Dâr / Şehâdet: ÜS. 106/5
Dâr / Vahdet: SG. 3/7
Dâr / Vasl: ÜS. 61/1
Dâr / Vuslat: NAA. G. 46/5
Dâr / Zülf: GE. 68/1, GE. 245/1, **Aşkun dârî:** GE. 851/5, NM. 56/1, NM. 185/5, SG. 106/2,
Dâr-ı aşk: NAA. G. 46/5, NAA. G. 51/3, NK. G. 93/2,
Dâr-ı vasl: ÜS. 61/1,
Dâr-ı zülf: GE. 245/1,
Dâr-ı râhat: SG. 51/3,
Ser-i dâr: FK. G. 280/4,
Dâr-ı vahdet: SG. 3/7,

BERDÂR:

Berdâr / Âşık - Maşûk: GE. 207/4
Berdâr / Âşık - Aşk: ÜS. 166/37
Berdâr / Aşk: ÜS. 120/5, NM. 167/2
Berdâr / Dâr: ÜS. 61/1, ÜS. 134/6, ÜS. 177/2
Berdâr - Dâr / Âşık - Maşûk: NM. 56/1
Berdâr / Dâr / Mansûr: NAA. G. 48/4, GE. 233/2, GE. 851/5, AÖ. 166/3, AÖ. 654/22, ÜS. 184/4, NM. 47/2, SG. 30/8.
Berdâr / Dâr / Mansûr / Ene'l-Hak: NM. 167/2
Berdâr / Ene'l-Hak: FK. G. 202/5, NM. 58/1
Berdâr / Mansûr: GE. 207/4, GE. 409/1, FK. KT. 1/4, AÖ. 529/4, AÖ. 561/3, SG. 104/12.
Berdâr / Mansûr / Ene'l-Hak: NAA. G. 30/5, NAA. G. 185/5, ÜS. 33/10, ÜS. 187/8, NM. 150/3.
Berdâr / Mansûr / Zülf: NAA. G. 135/2, NAA. G. 140/2, NAA. G. 185/5, GE. 46/4, GE. 177/4, GE. 279/3, AÖ. 166/3, AÖ. 523/2, AÖ. 910/1, NM. 47/2.
Berdâr / Merd: ÜS. 187/8
Berdâr / Mestân: ÜS. 140/7
Berdâr / Meydân: AÖ. 561/3, NM. 150/3
Berdâr / Süfi: FK. KT. 1/4
Berdâr / Saç: GE. 124/3
Berdâr / Turra: NAA. G. 185/5
Berdâr / Zülf: GE. 269/1

3.12. DERS:

Ders / Akıl: NM. 10/4
Ders / Aref: NAA. K. 2/60, NAA. G. 27/3, NAA. G. 39/4, NAA. G. 114/2, NAA. G. 118/5, NAA. G. 138/2, NAA. G. 138/5, NAA. G. 146/2, NAA. G. 171/3, NAA. G. 201/2.
Ders / Ârif: NAA. G. 80/5,
Ders / Aşk: NAA. G. 80/6, NAA. G. 192/14, AÖ. 344/3, SG. 57/2, SG. 105/1, NK. G. 164/5.
Ders / Dil: NAA. G. 80/5,
Ders / Ene'l-Hak: NAA. G. 121/5,
Ders / Fenâ: NK. G. 164/5

Ders / İlim: NM. 10/4
Ders / İllâ: ÜS. 163/13
Ders / Keşf: ÜS. 81/2
Ders / Ledün: NAA. G. 122/4
Ders / Men Aref: NAA. G. 92/4, SG. 90/13
Ders / Pîr: SG. 88/1
Ders / Sâlik: SG. 78/2,
Ders / Tâlib: NAA. G. 143/1
Ders / Vahdet: SG. 48/1, SG. 88/1
Ders / Zikîr: ÜS. 110/9
Aref Dersi Görmek: NAA. G. 138/5,
Aref dersi: NAA. G. 118/5,
Aref dersini okumak: NAA. K. 2/60, NAA. G. 27/3, NAA. G. 138/2, NAA. G. 146/2, NAA. G. 171/3,
Areften ders almak: NAA. G. 39/4,
Areften Sebak Almak: NAA. G. 114/2,
Ders almak: NAA. G. 80/6, ÜS. 75/7, NK. G. 164/5,
Ders okumak: ÜS. 110/9,
Ders-i aref: NAA. G. 201/2,
İlim okumak: NAA. G. 185/2, NAA. G. 186/7, AÖ. 362/3, AÖ. 893/5,
Men arefe nefsehu dersi: SG. 90/13,
Men areften ders okumak: NAA. G. 92/4,
Sebak: SG. 78/2,

3.13. DİĞER DİN UNSURLARI İLE İLGİLİ MECAZLAR

3.13.1. DİN ADAMLARI: SG. 56/16

BEREHMEN:

Berehmen / Cür'a: NF. K. 50/14
Berehmen / Deyr / Put: FK. G. 56/5
Berehmen - Deyr - Put / Zâhid: FK. G. 55/1
Berehmen / Mey: NF. K. 50/14
Berehmen / Mürâf: NB. G. 468/4
Berehmen / Put: FK. G. 239/4
Berehmen / Zühld: FK. G. 66/15
Berehmen / Sanem: FK. G. 66/15, FK. G. 217/4
Berehmen / Sümenât: NK. G. 315/6,
Berehmen / Tecerrüd: NB. G. 468/4
Berehmen / Zünnâr: NB. G. 283/4,
Berehmen-i sad-sâle: NF. K. 50/14,
Berehmen-hâne: NB. G. 283/4,
Berehmen-i dil: NK. G. 254/4,
Berehmen-hâne-i taklid: NB. G. 283/4

DEYYÂR:

Deyyâr / Ehl-i Tecerrüd: NM. 58/2
Deyyâr / Fakr: ÜS. 54/2
Deyyâr / İbrâhim Edhem: NM. 150/4,
Deyyâr / Terk: ÜS. 177/4, NM. 58/2, NM. 150/4.
Deyyâr / Yokluk - Varlık: ÜS. 33/3

Dü cihânın deyyârı: ÜS. 33/3, ÜS. 54/2, ÜS. 164/3,

KISSÎS: NK. G. 180/7,
Kissîs / Sanem / Put / Mabed: FK. G. 194/6.
Kissîs-i aşk: FK. G. 194/6

RÂHİB: FK. G. 87/3

Râhib / Ferâğ: FK. G. 189/1
Râhib / Ferhâr: FK. G. 189/1
Râhib / Gaflet: NB. MU. 178/1
Râhib / Nakş: NB. MU. 178/1

RUHBÂN:

Ruhbân / Muğbeçe: FK. G. 59/7
Ruhban - Zâhid / Semâ: FK. K. 3/18
Ruhban - Zâhid / Vahdet: FK. K. 3/18
Kabe-i ruhbân: NAA. G. 101/7

3.13.2. İBÂDET MEKÂNLARI:

DEYR: NAA. G. 101/7, FK. G. 87/3, FK. G. 137/2, FK. G. 137/4, FK. G. 137/6, FK. G. 144/15, FK. G. 144/17, FK. G. 189/3, NB. G. 146/4, NB. R. 123/1
Deyr / Âlem: SG. 21/5,
Deyr / Aşk: GE. 842/4, FK. K. 12/3, NK. MST. 5/75.
Deyr / Buğz - Haset: AÖ. 1072/5,
Deyr / Büt-hâne / Mescid: NM. 20/3, NM. 122/4,
Deyr / Dergâh: NB. G. 519/7,
Deyr / Dil: NK. MST. 5/19
Deyr / Eles: NK. G. 177/1,
Deyr / Gam: NB. G. 519/7,
Deyr / Kâfir: NK. G. 177/1,
Deyr / Muğân: NB. G. 742/1, AÖ. 610/3,
Deyr / Pârsa: FK. K. 12/3
Deyr / Pîr: NB. G. 102/4, NB. G. 519/7,
Deyr / Put: FK. K. 12/3, NK. G. 249/3.
Deyr / Put / Berehmen: FK. G. 56/5
Deyr - Put - Berehmen / Zâhid: FK. G. 55/1
Deyr / Put / Sanem: FK. G. 69/6
Deyr - Put - Zünnâr / Ebû Bekir Şiblî: NK. G. 148/3,
Deyr / Sanem: NK. MST. 5/75, NK. G. 287/2
Deyr / Sanem / Nâkûs / Zünnâr: AÖ. 610/3,
Deyr / Sanem / Nâkûs: FK. G. 102/3
Deyr / Sanem / Zünnâr: NK. G. 13/4
Deyr / Süfi: SG. 21/5,
Deyr / Nâkûs: SG. 21/5,
Büt-i deyr-i melâhat: NK. G. 249/3
Cârû-keş-i deyr-i aşk: NK. MST. 5/75,
Dergâh-ı pîr-i deyr: NB. G. 519/7,
Deyr - muğân: NB. G. 742/1,
Deyr-i aşk: GE. 842/4, NK. MST. 5/75,
Deyr-i cân: NK. G. 388/1,
Deyr-i cihân: NK. G. 13/4,

Deyr-i dil: NK. MST. 5/19,
Deyr-i esnâm: NK. G. 287/2,
Deyr-i mecâz-ı aşk: FK. K. 12/3,
Deyr-i mecâzî: FK. G. 56/5
Deyr-i muhabbet: AÖ. 610/3,
Ehl-i deyr-i aşk: FK. G. 69/6,
Kâfir-i Deyr-i elest: NK. G. 177/1,
Pîr-i deyr: NB. G. 102/4,

SAVMAA:

Savmaa / Abâ: NK. G. 322/1,
Savmaa / Çile: NB. G. 566/3,
Savmaa / Edeb: NK. G. 266/2
Savmaa / Halvet: NF. K. 54/18
Savmaa / İbâdet: AÖ. 107/10
Savmaa / Kâfir: FK. G. 144/14
Savmaa / Meyhâne: FK. G. 144/18,
NB. G. 224/3.
Savmaa / Meygede: NK. G. 322/1,
NB. G. 566/3,
Savmaa / Muğbeçe: FK. G. 144/1
Savmaa / Müşid: NF. K. 54/18
Savmaa / Rind: NB. G. 224/3, NK.
G. 322/1,
Savmaa / Pir: NK. G. 322/1,
Savmaa / Riyâ: NK. G. 266/2
Savmaa / Zâhid: NB. G. 224/3,
NB. G. 566/3,

HAVRÂ:

Havrâ / Kad: GE. 204/3
Havra / Saç: NF. K. 47/28
Havra / Tal'at: AÖ. 786/4
Havrâ-yı maânî: NF. K. 9/15

KÜNİŞT:

Künîşt / Derûn: NB. G. 290/2.
Râz-ı Künîşt: FK. G. 172/5.

BEREHMEN-HÂNE:

Berehmen-hâne / Zünnâr: NB. G.
283/4,
Berehmen-hâne / Sâlik: NB. G.
283/4,
Berehmen-hâne / Taklîd: NB. G.
283/4,
Berehmen-hâne / Zünnâr: NB. G.
283/4

BÜTGEDİ:

Bütgede / Âşk: NF. G. 22/5
Bütgede / Meyhâne: NF. G. 22/5

BÜT-HÂNE:

Büt-hâne / Kalp: GE. 151/2,
Büt-hâne - Mescîd - Ka'be /
Meyhâne: NM. 20/3,
Büt-hâne / Mescîd / Deyr: NM.
122/4, NM. 20/3

MABED:

Mabed / Gönül: FK. G. 194/6
Mabed / Kissîs / Sanem / Put: FK.
G. 194/6

SANEM-HÂNE:

Sanem-hâne-i aşk: FK. G. 197/4

SÜMNÂT:

Sümnât / Dil: NB. G. 803/5,
Sümnât / Berehmen: NK. G. 315/6

3.13.3. ÇEŞİTLİ ÂLET, ARAÇ VE GEREÇLERİ İLE İLGİLİ MECÂZLAR

NÂKUS: FK. G. 87/3, FK. G.
137/NAKUS REDİFLİ,
Nâkus / Süff: SG. 21/5,
Nâkus / Deyr: SG. 21/5,
Nâkûs / Deyr / Sanem: FK. G.
102/3
Nâkûs / Deyr / Sanem / Zünnâr:
AÖ. 610/3,
Nâkûs / Put: FK. 137/7

CERES: NF. G. 39/4

PUT: NAA. G. 101/3, NAA. G.
101/5, FK. G. 202/5, NB. G. 320/3
Put / Âşk: FK. 102/4
Put / Berehmen: FK. G. 239/4
Put / Deyr: FK. K. 12/3, NK. G.
249/3
Put / Deyr / Berehmen: FK. G.
56/5

Put - Deyr - Berehmen / Zâhid:
FK. G. 55/1

Put / Deyr / Sanem: FK. G. 69/6

Put - Deyr - Zünnâr / Ebû Bekir

Şiblî: NK. G. 148/3,

Put / Fitne: NF. K. 9/9, NF. K. 9/27

Put / Gönül: NB. MT. 16

Put / Havf - Recâ: FK. R. 11

Put / İmân: NK. G. 119/5

Put / Kahr - Lutf: FK. R. 11

Put / Nâkûs: FK. 137/7

Put / Nefs: ÜS. 66/6

Put / Pârsâ: FK. K. 12/3

Put / Rind - Süff: FK. G. 91/6

Put / Sanem / Kissîs / Mabed: FK.
G. 194/6

Put / Ta'n: FK. G. 91/6

Put / Ülfet: NB. MT. 16

Put / Zünnâr: GE. 642/2, FK. K.
4/19

Büt-i tersâ: NAA. G. 101/5,

Büt-i deyr-i melâhat: NK. G. 249/3

Büt-i cefâ-kâr: NK. MST. 5/34,

SANEM: FK. K. 4/11, FK. G.

102/4, NB. G. 113/2, NM. 48/1

Sanem / Berehmen: FK. G. 66/15,
FK. G. 217/4

Sanem / Deyr: NK. MST. 5/75,
NK. G. 287/2

Sanem / Deyr / Nâkûs: FK. G.
102/3

Sanem / Deyr / Nâkûs / Zünnâr:
AÖ. 610/3,

Sanem / Deyr / Put: FK. G. 69/6
Sanem / Deyr / Zünnâr: NK. G.
13/4

Sanem / Kissîs / Put / Mabed: FK.
G. 194/6

Sanem / Mey: NF. K. 15/12

Deyr-i esnâm: NK. G. 287/2 ,

Sanem-hâne-i aşk: FK. G. 197/4

Sanem-hân: FK. G. 66/15

ZÜNNÂR:

Zünnâr (Menfi): NAA. G. 101/3,

NAA. G. 188/3, NAA. G. 192/12,

NAA. G. 205/7, GE. 874/3, GE.

642/2, GE. 874/3, NB. G. 72/5, NB.

G. 283/4, NM. 142/4, NM. 136/1,
ÜS. 72/5, ÜS. 139/4, ÜS. 146/21,
NM. 136/1, NM. 142/4, NM. 144/7,
NK. G. 132/5,

Zünnâr (Müsbet): FK. K. 4/19,
FK. G. 38/10, FK. G. 182/6, FK. G.

200/2, FK. G. 206/1, FK. G. 278/3,

FK. G. 289/1, FK. G. 38/10, FK. G.

183/2, AÖ. 610/3, NK. G. 13/4,

NK. G. 148/3, NK. G. 245/3,

Zünnâr / Berehmen-hâne: NB. G.
283/4,

Zünnâr / Destâr: GE. 874/3,

Zünnâr / Davâ: ÜS. 139/4,

Zünnâr - Deyr - Put / Ebû Bekir

Şiblî NK. G. 148/3,

Zünnâr / Deyr / Sanem / Nâkûs:

AÖ. 610/3

Zünnâr / Deyr / Sanem: NK. G.

13/4

Zünnâr / Destâr - Hırka: GE.

874/3

Zünnâr / İmân: NM. 136/1, NM.
144/7.

Zünnâr / Kâfir: FK. G. 200/2

Zünnâr / Kemer: NB. G. 283/4,

Zünnâr / Küfür: NAA. G. 205/7,

NK. G. 132/5,

Zünnâr / Melâmet: GE. 874/3,

Zünnâr / Münkîr: NAA. G. 188/3

Zünnâr / Müşid-i Kâmil: NAA.

G. 192/12

Zünnâr / Nefs: ÜS. 146/21

Zünnâr / Put: GE. 642/2, FK. K.

4/19

Zünnâr / Rind: NK. G. 132/5,

Zünnâr / Riyâ: NB. G. 72/5,

Zünnâr / Sâdik: NM. 142/4,

Zünnâr / Sâlik: NB. G. 283/4,

Zünnâr / Sübhâ: NB. G. 72/5,

Zünnâr - Sübhâ / Küfr - İmân:

NK. G. 132/5,

Zünnâr / Şerfat: NAA. G. 205/7

Zünnâr / Tâat: NM. 142/4,

Zünnâr / Taklîd: NB. G. 283/4,

Zünnâr / Takvâ: GE. 874/3

Zünnâr / Taklîd: NB. G. 283/4,

Zünnâr / Tâlib: NM. 142/4,

Zünnâr / Terk: NAA. G. 101/3,

NAA. G. 192/12, GE. 574/3, ÜS.

72/5, ÜS. 139/4, NM. 142/4, NM.

144/7.

Zünnâr / Turrâ: FK. G. 38/10

Zünnâr / Zâhid: FK. G. 38/10

Zünnâr / Zerk: NM. 142/4,

Zünnâr / Zülf: FK. K. 4/19, FK. G.

182/6, FK. G. 183/2, FK. G. 200/2,

FK. G. 289/1, AÖ. 610/3.

Beste-i zünnâr-ı ser-i zülf: FK. G.
289/1,

Ehl-i Zünnâr: ÜS. 146/21,

İzzet-i zünnâr: FK. K. 4/19

Kat'-ı Zünnâr: ÜS. 72/5,

Rağbet-i zünnâr: NK. G. 26/2,

Saç ile münâsebeti: FK. K. 4/19,

FK. G. 182/6, FK. G. 200/2, FK. G.

206/1, FK. G. 278/3, FK. G. 289/1,

FK. G. 38/10, NK. G. 13/4, NK. G.

245/3,

Silsile-i rişte-i zünnâr: FK. G.

200/2

Zünnâr-ı bend-i aşk: NK. G. 13/4,

Zünnâr-ı takvâ: GE. 874/3,

3.14. DİN, MEZHEP

DİN:

Din / Âdet / Şöhret: NM. 179/5,

Din / Aşk: GE. 513/4, FK. G. 167/1, NK. G. 152/1

Din / Dîvâne: FK. G. 204/5

Din - İmân / Ârif: NAA. G. 95/6

Din - İmân / Rind: FK. G. 204/5

Din / Küfr: FK. G. 28/4,

Din / Muğbeçe: FK. G. 142/5

Din / Rind: FK. G. 204/5

Din - Mezheb / Âşik: NAA. G. 179/4,

Din - Mezheb / Küfr - İman: NAA. G. 179/4,

Din - Mezheb / Perde: NAA. G. 179/4,

Din - Mezheb / Terk: FK. G. 51/4

Din - Zühd - Akıl / Hüsn: FK. G. 77/9

MEZHEB: NAA. G. 185/2,

Mezheb / Akıl: FK. G. 155/1

Mezheb / Mülhid: NF. G. 73/1,

Mezheb / Aşk: FK. G. 155/1

Mezheb - Din / Âşik: NAA. G. 179/4,

Mezheb - Din / Küfr - İman: NAA. G. 179/4,

Mezheb - Din / Perde: NAA. G. 179/4,

Mezheb - Din / Terk: FK. G. 51/4

Mezheb / Dîvâne: FK. G. 155/1

Mezheb / İrfân: NAA. G. 20/5, NAA. G. 55/3, NAA. G. 82/4, NAA. G. 88/4, NAA. G. 101/4, NAA. G. 105/1.

Mezheb / Küfr: NAA. G. 200/4

Dört mezheb: NAA. G. 200/4,

Mezheb-i İrfân: NAA. G. 20/5, NAA. G. 55/3, NAA. G. 82/4, NAA. G. 88/4, NAA. G. 101/4, NAA. G. 105/1,

Mezheb-i yâr: NAA. G. 150/2,

NAA. G. 161/10, NAA. G. 192/12, **Mülhid-i bî-mezheb:** NF. G. 73/1,

3.15. GURBET: NAA. G. 93/2, GE. 81/2, GE. 181/2, GE. 185/Birî firkat birî gurbet birî aşk NAKARATLI, GE. 250/1, GE. 253/4, FK. G. 132/GURBETİZ REDİFLİ, AÖ. 390/2.

Gurbet / Cüdâ: FK. G. 132/9, NM. 93/4

Gurbet / Garîb: GE. 192/5

Gurbet / Hasret: NM. 93/6

Gurbet / Firkat: NM. 93/6

Gurbet / Firkat / Aşk: GE. 185/BİRİ FİRKAT BİRİ GURBET BİRİ AŞK NAKARATLI.

Gurbet / Kurb: ÜS. 174/2

Gurbet / Lutuf: NAA. G. 93/2,

Gurbet / Mîhnet: NM. 135/8,

Gurbet / Vast: NB. TH. 4/4

Gurbet / Visâl: NB. TH. 4/2

Gurbet / Vuslat: GE. 307/3,

Gurbet / Zamân: GE. 139/1

Gurbet / Zillet: AÖ. 1083/5

Dâr-ı gurbet: GE. 307/3,

Diyâr-ı gurbet: GE. 57/1, GE. 58/1, GE. 85/5, GE. 128/1, GE. 128/5, GE. 181/1, GE. 237/2, AÖ. 907/3, AÖ. 908/1,

Gurbet el: GE. 139/1, GE. 139/3, GE. 183/1,

Gurbete çekilmek: NB. TH. 4/2,

Gurbetlik: GE. 75/2, NM. 135/8,

Küşe-i gurbet: GE. 236/3

Künc-i gurbet: NB. TH. 4/4,

Sıla: GE. 229/3, ,

3.16. GÜY, ÇEVGÂN

GÜY:

Güy / Âşik - Maşûk: NAA. G. 140/4, ÜS. 170/2

Güy / Buğz - Gıybet: ÜS. 8/6

Güy / Cân: ÜS. 63/4, ÜS. 194/1

Güy / Dervîs: ÜS. 37/9, ÜS. 53/3, ÜS. 53/6.

Güy / Meydân: ÜS. 63/4, ÜS. 169/10

Güy - Meydân / Âşik: NAA. K. 1/25, ÜS. 83/5, ÜS. 194/1, NAA. G. 140/4, ÜS. 170/2, ÜS. 194/1

Güy - Meydân / Merdâne: ÜS. 37/9

ÇEVGÂN: NAA. G. 192/16, NAA. H. 3/6,

Çevgân / Âşik: NAA. G. 175/8, NAA. G. 175/9, NAA. G. 175/10.

Çevgân / Merdân: ÜS. 91/2

Çevgân-ı belâ: NAA. G. 101/11, NK. G. 323/2, NF. G. 55/3,

Çevgân-ı zikr: NM. 40/5

GÜY - ÇEVGÂN: NM. 48/1, NK. G. 251/1, NK. G. 256/5, NK. G. 370/3

Güy - Çevgân / Âşik - Maşûk:

NAA. G. 41/4, NAA. G. 71/3, GE. 87/2, NF. K. 49/43, ÜS. 114/7, ÜS. 128/2.

Güy - Çevgân / Aşk - Âşik: NAA. G. 42/6

Güy - Çevgân / Aşk: ÜS. 128/2

Güy - Çevgân / Belâ: NAA. G. 101/11, NF. G. 55/3, NK. G. 323/2

Güy - Çevgân / Cân Verme: ÜS. 114/7

Güy - Çevgân / Gam: AÖ. 598/2

Güy - Çevgân / Meydân: NAA. G. 41/4, NAA. G. 42/6, NF. G. 55/3,

AÖ. 598/2, ÜS. 114/7, NM. 136/2.

Güy - Çevgân / Muhabbet: NAA. G. 184/5, NF. G. 55/3,

Güy - Çevgân / Turrâ: NK. G. 323/2

Güy - Çevgân / Zikir: NM. 40/5

Güy - Çevgân / Zülf: NF. K. 49/43

Top / Çevgân: NAA. K. 1/25, NAA. G. 41/4, NAA. G. 42/6, NAA. G. 71/3, NAA. G. 74/11, NAA. G. 81/4, NAA. G. 101/11, GE. 87/2, NF. K. 49/43, NF. G. 55/3, AÖ. 598/2, ÜS. 114/7, ÜS. 128/2, ÜS. 169/10, ÜS. 170/2, ÜS. 194/1, NM. 40/5, NM. 68/4, NM. 112/6, NM. 136/2,

3.17. GÜL, BÜLBÜL

Gül: FK. G. 195/GÜL REDİFLİ, NF. G. 72/GÜL REDİFLİ, AÖ. 825/GÜL REDİFLİ, NK. G. 230/GÜL REDİFLİ

Bülbül: FK. G. 192/BÜLBÜL REDİFLİ, NB. TH. 3/BÜLBÜL REDİFLİ, NK. G. 17/ANDELİB REDİFLİ, NK. G. 228/BÜLBÜL REDİFLİ.

Bülbül / Âşik: NB. G. 455/2

Bülbül / Dil: NAA. MR. 2/4, FK. G. 131/6, NB. G. 374/7, AÖ. 1243/4

Bülbül / Gönül: GE. 459/1

Bülbül / Gül: FK. G. 23/1, NB. G. 63/5, NB. G. 447/1, NK. KT. 12/1

Bülbül - Gül / Aşk: AÖ. 593/1

Bülbül - Gül / Evliyâ: NAA. G. 170/2

Bülbül - Gül / İrfân: SG. 33/2

Bülbül - Gül / Nûr: ÜS. 158/8

Bülbül - Gül / Vecd: NB. G. 279/5, ÜS. 30/12

Bülbül - Gül / Pervâne - Şem: NF. G. 115/2

Bülbül - Gül / Yanma: ÜS. 30/12

Bülbül - Gül / Hâr: AÖ. 1243/4

Bülbül / Gülistân - Bostân: GE. 459/1

Bülbül / Hakikat: GE. 459/1

Bülbül / Pevâne: NM. 138/9

Bülbül-i cân: GE. 199/4, NK. G. 321/1,

Cân bülbülü: NAA. H. 22/1, AÖ. 1332/4, ÜS. 32/3, ÜS. 57/2, ÜS. 172/6, NM. 180/1, NM. 196/1, SG. 33/2,

Gül / Andelîb: AÖ. 593/1

Gönül bülbülü: NAA. H. 4/1, AÖ. 459/1, AÖ. 554/4,

Dil-i bülbül-i nâlân: NK. G. 10/1,

3.18. HAC: GE. 582/3,

Hac / Âşik: ÜS. 96/6

Hac / Cân: NAA. G. 84/2,

Hac / İd: ÜS. 102/8

Hac / Kalp: NAA. G. 66/1, NAA. G. 66/4, ÜS. 96/6

Hac / Kutb: SG. 50/5.

Hacr: SG. 50/5

Hac-ı ekber: NAA. G. 66/1, ÜS. 102/8

Hacılık: GE. 582/3,

3.19. HARÂBÂT İLE İLGİLİ

MECÂZLAR:

3.19.1. HARÂBÂT MEKÂNLANI İLE İLGİLİ MECÂZLAR

HARÂBÂT:

Harâbât / Âşik: NB. G. 616/3,

Harâbât / Aşk: NF. G. 1/2,

Harâbât / Câm: NF. G. 44/1,

Harâbât / Cem: NB. R. 114/2

Harâbât / Feyz: NK. G. 64/5

Harâbât / Gam: NK. G. 341/4

Harâbât / Hakikat: NB. G. 854/6

Harâbât / Kadeh: AÖ. 144/5,

Harâbât / Kimyâ: FK. G. 269/5

Harâbât / Mey: FK. G. 269/5, NF. G. 44/1, NB. G. 77/1, NB. G. 616/3.

Harâbât / Meyhâne: GE. 457/2.

Harâbât / Mestân: FK. G. 283/7,

NF. K. 9/2, NF. G. 44/1,

Harâbât / Mestâne: NF. G. 86/4,
Harâbât / Meyhâne: NB. G. 220/3,
Harâbât / Merd: NB. M. 9/85
Harâbât / Muhabbet: NF. K. 1/30,
 NB. G. 763/3
Harâbât / Peymâne: NB. G. 220/3,
Harâbât / Pîr: AÖ. 144/5,
Harâbât / Rind: NF. K. 1/30, NF.
 G. 44/1, NB. G. 80/6, NK. G. 9/3,
 NK. G. 341/4.
Harâbât / Riyâ: NK. G. 64/5
Harâbât / Sâgar: NF. G. 1/2, NB.
 G. 77/1
Harâbât / Sâkî: FK. G. 283/7, NK.
 G. 9/3.
Harâbât / Tekye: AÖ. 144/5,
Harâbât / Vâiz: NB. G. 220/3,
Harâbât / Ta'n: AÖ. 1270/1,
Harâbât / Zâhid: NF. K. 9/2, NK.
 G. 64/5, AÖ. 1270/1,
Azm-i harâbât etmek: NB. G.
 517/1
Erbâb-ı harâbât-ı hakikat: NB. G.
 854/6,
Hâk-i harâbât-ı mey-âlûd: FK. G.
 269/5
Harâbât-ı gam: NK. G. 341/4,
Harâbât-ı hakikat: NB. G. 854/6,
Harâbât-ı muhabbet: NF. K. 1/30,
 NB. G. 763/3,
İklîm-i harâbât: NB. R. 114/2,
Kûy-i harâbât: NB. G. 647/4,
Merd-i harâbât: NB. M. 9/85,
Mestân-ı harâbât: NF. K. 9/2
Rindân-ı harâbât: NB. G. 80/6,
Rindân-ı harâbî: NK. G. 9/3,
Tekye-i pîr-i harâbât: AÖ. 144/5.

MEYHÂNE: NB. G. 236/1, NB. G.
 629/4,
Meyhâne / Ar - Nâmûs: NB. G.
 295/6,
Mehâne / Ârif: NB. G. 279/2,
Meyhâne / Âşık: GE. 838/2, NF. G.
 22/5.
Meyhâne / Aşk: FK. G. 122/3
Meyhâne / Câm: NB. G. 279/2,
Meyhâne / Bâde: FK. G. 122/3,
 NB. G. 236/2
Meyhâne / Bütgede: NF. G. 22/5,
Meyhâne / Cür'a: FK. G. 199/1
Meyhâne / Dervîş: AÖ. 659/15,
Meyhâne / Feyz: FK. K. 16/17, FK.
 G. 122/3, NF. G. 58/3, NF. G. 58/3,
 NB. G. 517/2.
Meyhâne / Gam: NB. MF. 20
Meyhâne / Hankâh: NK. G. 320/4,
Meyhâne / Harâbât: GE. 457/2,
 NB. G. 220/3,
Meyhâne / Harâbât Ehli: NF. G.
 130/3,
Meyhâne / Hırka: NK. G. 40/5,
Meyhâne / Humâr: NF. G. 56/2,
Meyhâne / İksîr: NK. G. 198/4,
Meyhâne / Jeng: AÖ. 659/15,
Meyhâne / Kadeh: NM. 161/13,
Meyhâne / Kâse: NM. 12/8
Meyhâne / Mescid: NM. 161/14
**Meyhâne / Mescid - Ka'be - But-
 hâne:** NM. 20/3,

Meyhâne / Mest: NF. G. 6/3, NF.
 G. 22/5, NF. G. 58/3, NB. G. 221/4,
 NB. G. 319/2,
Meyhâne / Mestân: FK. K. 16/17
Meyhâne / Mestâne: FK. G. 199/1
Meyhâne / Mey: GE. 874/5,
Meyhâne / Mihrâb: NB. G. 449/3,
Meyhâne / Nâz: NF. G. 57/1
Meyhâne / Nîk - Bed: NB. G. 517/4
Meyhâne / Peymâne: GE. 838/2,
 NB. G. 194/6, NB. G. 220/3, NB. G.
 224/2, NB. G. 616/2
Meyhâne / Rûl-ı girân: NF. G.
 58/3
Meyhâne / Rind: NF. G. 58/3, FK.
 G. 78/6, NB. G. 224/2, NB. G.
 224/3, NB. G. 449/3, NB. G. 563/5,
 NK. G. 40/5, NK. G. 320/4.
Meyhâne / Sâkî: FK. G. 124/1, NF.
 G. 56/2, NK. G. 198/4.
Meyhâne / Sâlus: NB. G. 563/5
Meyhâne / Savmaa: FK. G. 144/18,
 NB. G. 224/3
Meyhâne / Semâ: AÖ. 600/4,
Meyhâne / Süffî: NB. G. 449/3,
 NM. 161/13,
Meyhâne / Şarâb: ÜS. 32/2, NM.
 12/8, NM. 108/6.
Meyhâne / Tekye: NM. 161/13,
Meyhâne / Üftâde: AÖ. 763/3
Meyhâne / Vahdet: NB. G. 236/2
Meyhâne / Vâiz: GE. 325/1, NB. G.
 220/3,
Meyhâne / Yediler - Kırklar: AÖ.
 1157/5,
Meyhâne / Zâhid: GE. 874/5, GE.
 838/2, FK. G. 253/1, NB. G. 224/3,
 NB. G. 616/2, AÖ. 600/4, ÜS. 96/9,
 NK. G. 40/5, NK. G. 362/5.
Meyhâne / Zühîd: NK. G. 40/5,
Der-i meyhâne-i feyz: NB. G.
 517/2,
Dert meyhânesi: NM. 12/8,
Dervişler meyhânesi: AÖ. 659/15,
Gûşe-i meyhâne: NB. G. 236/1,
 NB. G. 279/2,
Hâk-i der-i meyhâne: NF. G. 22/5,
 NF. G. 23/3,
Künc-i meyhâne: FK. K. 16/17,
 NB. G. 449/3, NB. G. 847/6,
Mest-i meyhâne-i feyz: NF. G.
 58/3,
Mest-i meyhâne-i feyz: NF. G.
 58/3,
Meyhâne-i feyz-i aşk-ı Hak: FK.
 G. 122/3,
Meyhâne-i ikbâl: NB. G. 319/2,
Meyhâne-i nâz: NF. G. 57/1,
Reh-i meyhâne: FK. G. 199/1, NB.
 G. 221/4,
Sâkî-i meyhâne: FK. G. 124/1, NF.
 G. 56/2,
Sâkin-i meyhâne: ÜS. 83/11
Seng-i der-i meyhâne: NF. G. 23/4,

MEYGEDE: FK. G. 158/2, NB. G.
 516/6.
Meygede / Âşık: NB. G. 234/5,
Meygede / Aşk: NB. G. 486/4, NK.
 G. 147/1
Meygede / Ayak: NB. MF. 18, NK.
 G. 240/6,

Meygede / Bâde: NB. MU. 145/1,
 NB. G. 511/3
Meygede / Bâde-keş: NK. G. 63/6,
Meygede / Dil: NF. G. 79/1,
Meygede / Ehl-i Dil: NB. G. 511/3,
Meygede / Fers: NAA. G. 186/13.
Meygede / Gam: FK. G. 247/8
Meygede / Kadeh: NF. G. 27/3,
 NK. G. 322/1,
Meygede / Hankâh: FK. G. 231/3,
 NK. G. 63/6,
Meygede / Kurb: NB. G. 447/3
Meygede / Mak'ad-i sıdk: NAA.
 G. 186/13
Meygede / Mest: FK. G. 231/3,
 NF. G. 39/2, NB. MU. 145/1.
Meygede / Mestâne: NB. G. 447/3
Meygede / Ocak: NB. G. 389/8
Meygede / Pîr-i muğân: NB. MF.
 18, NK. G. 240/6,
Meygede / Piyâle: NB. G. 486/4,
Meygede / Rind: NF. G. 79/6, NB.
 MU. 145/1, NK. G. 63/6, NK. G.
 322/1
Meygede / Riyâ: NB. G. 511/3,
Meygede / Safâ: NF. G. 79/6, NB.
 G. 234/5, NB. G. 260/1, NB. G.
 566/3
Meygede / Sâgâr: NB. G. 416/3,
Meygede / Sâkî: NB. G. 416/3,
Meygede / Savmaa: NB. G. 566/3,
 NK. G. 322/1
Meygede / Sifâl: NF. G. 27/3, NK.
 G. 147/1
Meygede / Süffî: AÖ. 578/5
Meygede / Şâl: NAA. G. 186/13
Meygede / Vâiz: NF. G. 79/6
Meygede / Zevk: NB. G. 234/5,
 NB. G. 566/3,
Meygede / Zâhid: NB. G. 486/4,
 NB. G. 566/3, NK. G. 63/6.
Büy-i meyhede-i aşk: NB. G.
 486/4,
Cârûb-ı der-i meyhede: NF. G.
 21/4
Düdmân-ı meyhede: NB. G. 389/8,
Harem-i meyhede: NB. G. 408/2,
 NB. G. 416/3,
Mest-i mey-i meyhede-i aşk-ı
Hudâ: NF. G. 39/2,
Meygede-i aşk: NK. G. 147/1,
Meygede-i gam: FK. G. 247/8,
Meygede-i kurb: NB. G. 447/3,
Safâ-yı meyhede: NB. G. 234/5,
 NB. G. 260/1,
Sifâl-i meyhede: NF. G. 27/3,
Sifâl-i Meyhede-i aşk: NK. G.
 147/1,
Südde-i meyhede: NB. G. 578/3,

HUMHÂNE: NF. K. 15/4,
Hum-hâne / Muhabbet: NK. MST.
 3/26,
Hum-hâne / Hakikat: NK. MST.
 3/26,
Hum-hâne / Rind: NB. G. 632/2

HÂNE-İ HUMÂR:
Hâne-i Humâr / İrfân: GE. 325/1,
Hâne-i humâr / Zâhid: GE. 325/1,

DER-İ MUĞÂN: NK. G. 33/4

3.19.2. HARÂBÂT EHLİ İLE İLGİLİ MECÂZLAR

HARÂBÂTÎ:

Harâbâtî / Aşk: NF. G. 23/5,
Harâbâtî / Kemâl: NB. M. 9/97
Harâbâtî / Kıyâfet: NB. M. 9/101
Harâbâtî / Mest: NF. G. 23/5, NF. G. 44/1,
Harâbâtî / Rind: NF. G. 23/5,
Harâbâtî / Sâlûs: GE. 232/4,
Harâbâtî / Sûffî: NF. G. 23/5,
Harâbâtî / Ta'n: NB. M. 9/100
Harâbâtî / Virân: NM. 178/3
Harâbâtî / Zâhir - Bâtın: NB. M. 9/98
Rind-i harâbâtî-i aşk: NF. G. 23/5,
Rindân-ı harâbâtî: NF. G. 44/1,
Harâbâtî-i âşüfte-hâl: NB. M. 9/97

HARÂBÂT EHLİ: AÖ. 144/2,
Harâbât Ehli / Dert: AÖ. 1206/4
Harâbât Ehli / Fenâ Ender Fenâ: ÜS. 144/11
Harâbât Ehli / Meyhâne: NF. G. 130/3,
Harâbât Ehli / Ar - Nâmûs: AÖ. 610/5,
Harâbât Ehli / Ta'n: AÖ. 1270/1,
Harâbât Ehli / Zâhid: AÖ. 1270/1,
Ehl-i Harâbât: FK. K. 14/35

MUĞÂN:

Muğân / Deyr: NB. G. 742/1, FK. G. 49/1
Muğân / Peymâne: FK. G. 49/1
Muğân / Rind: FK. G. 49/1
Der-i muğân: NK. G. 33/4
Deyr-i muğân: NB. G. 742/1

PİR-İ MUĞÂN: NF. G. 4/2, NB. G. 780/5, AÖ. 1375/2, NK. K. 34/9, NK. G. 305/3,
PİR-i Muğân / Aşk: NK. G. 213/4
PİR-i Muğân / Ayak: NB. G. 233/4, NB. MF. 18, NK. G. 240/6
PİR-i muğân / Bâde: NF. G. 44/2,
PİR-i muğân / Câm: NB. G. 547/2, NB. G. 597/3
PİR-i muğân / Cür'a: NB. G. 185/3, NK. G. 23/2,
PİR-i Muğân / Dergâh: NB. G. 624/2
PİR-i Muğân / El Alma: NK. G. 240/6
PİR-i Muğân / El Tutma: GE. 853/3
PİR-i Muğân / Ferâgat: GE. 853/3,
PİR-i Muğân / Himmet: NB. G. 233/4,
PİR-i Muğân / Hubb-ı Câh: NB. G. 600/4,
PİR-i muğân / İrfân: NK. G. 240/6,
PİR-i Muğân / İrşâd: GE. 853/3, NB. G. 185/3, NB. G. 624/2, NK. G. 240/6.
PİR-i muğân / Kıyâfet: GE. 853/3,
PİR-i Muğân / Mey: NF. K. 15/12, NK. K. 2/3,
PİR-i muğân / Meygede: NB. MF. 18, NK. G. 240/6
PİR-i Muğân / Muğbeçe: NK. K. 2/3,

PİR-i muğân / Nazâr: NB. G. 547/2,
PİR-i muğân / Nefes: NB. G. 597/3,
PİR-i muğân / Rind: NB. G. 600/4,
PİR-i muğân / Sâkî: NF. G. 44/2,
PİR-i Muğân / Şerbet: NB. G. 632/5
PİR-i muğân / Teslimiyet: NB. G. 547/2,
PİR-i muğân / Vâiz: NB. G. 884/2, NK. G. 23/2,
PİR-i muğân / Mest: NK. G. 23/2,
PİR-i muğân / Zâhid: NAA. K. 2/21
PİR-i muğân-ı aşk: NK. G. 213/4,

MUĞBEÇE: FK. G. 144/3, NB. R. 188/2,
Muğbeçe / Akıl: FK. G. 144/2
Muğbeçe / Bâde-fürûş: FK. G. 144/1
Muğbeçe / Din: FK. G. 142/5
Muğbeçe / Erkân: AÖ. 610/4,
Muğbeçe / Nigâh: FK. G. 233/3
Muğbeçe / PİR: AÖ. 610/4,
Muğbeçe / PİR-i Muğân: NK. K. 2/3,
Muğbeçe / Riyâ: AÖ. 610/4,
Muğbeçe / Ruhbân: FK. G. 59/7
Muğbeçe / Sâlûs: FK. G. 59/7
Muğbeçe / Savmaa: FK. G. 144/1
Muğbeçe / Zikir: FK. G. 144/10
Muğbeçe / Zühd: FK. G. 144/2, AÖ. 610/4,
Muğbeçe-i bâde-fürûş: FK. G. 144/1,
Nigâh-ı muğbeçe: FK. G. 233/3,

SÂKÎ: NAA. G. 156/1, GE. 388/2, FK. G. 105/6, FK. G. 283/SAKÎ REDİFLİ, NB. TH. 4/1, NB. G. 408/4, NB. G. 416/3, NB. G. 582/1, NB. G. 627/1, NK. K. 34/10.
Sakî / Ârif: NK. G. 376/5,
Sâkî / Âşık: NAA. H. 18/6, ÜS. 103/7, NK. G. 91/2.
Sakî / Aşk: GE. 227/3, GE. 464/3, FK. G. 28/2, ÜS. 59/3, ÜS. 96/9.
Sâkî / Aşk - Muhabbet: ÜS. 92/6
Sâkî / Bâde: FK. G. 22/2, FK. G. 125/4, NF. G. 74/1, ÜS. 92/6.
Sakî / Câm: NAA. H. 18/6, FK. G. 28/2, FK. G. 252/2, NF. K. 15/1, AÖ. 1392/2, ÜS. 96/9, NK. K. 23/9, NK. G. 9/3.
Sâkî - Câm / Şem - Pervâne: NK. K. 23/7
Sâkî / Cür'a: NK. G. 198/4,
Sakî / Elest: NAA. G. 14/5, FK. G. 125/4, NM. 185/6
Sakî / Ezel: NF. K. 44/37, NF. K. 44/34, NB. K. 24/7, NK. G. 155/3.
Sâkî / Gönül: NF. G. 74/1
Sakî / Hakikat: NB. G. 283/2
Sakî / Harâbât: FK. G. 283/7, NK. G. 9/3
Sâkî / Hayrân: FK. G. 283/1, ÜS. 86/9
Sâkî / Humâr: FK. G. 125/4, NF. G. 56/2.
Sâkî / İnâbe: NF. K. 55/2, NF. K. 55/22
Sâkî / Kabâ: NK. K. 23/9
Sâkî / Kadeh: NF. G. 74/1

Sâkî / Kevser: AÖ. 397/2,
Sâkî / Kırbâ: ÜS. 86/9
Sâkî / La'l: NK. G. 353/2,
Sakî / Lâyhâr: NB. M. 9/81
Sâkî / Likâ: NF. K. 50/16
Sakî / Sohbet: ÜS. 96/9
Sakî / Sûffî: NF. K. 50/16
Sâkî / Mahmûr: NF. G. 56/2,
Sâkî / Meded: NF. K. 15/1
Sâkî / Mest: NAA. G. 187/16, NAA. H. 18/6, ÜS. 86/9, NK. G. 91/2, NK. G. 335/5, NK. G. 353/2.
Sâkî / Mey: FK. G. 252/2, FK. G. 283/9, NF. K. 50/16, NF. G. 44/2, NB. G. 564/3, AÖ. 397/2, ÜS. 96/9, NK. K. 23/7, NK. K. 23/9, NK. MST. 1/2, NK. G. 376/5.
Sâkî / Meydân: ÜS. 103/7
Sâkî / Meyhâne: FK. G. 124/1, NF. G. 56/2, NK. G. 198/4
Sâkî / Meygede: NB. G. 416/3,
Sâkî / Miskîn: ÜS. 86/9
Sâkî / Mutrîb: NF. K. 55/21, NF. K. 55/22, NK. MS. 1/2, NK. G. 335/5.
Sâkî / Nigâh: NK. G. 9/3
Sâkî / Peymâne: NM. 185/6
Sâkî / PİR-i muğân: NF. G. 44/2,
Sâkî / Rind: NB. G. 145/3, NK. G. 9/3
Sâkî / Sâgâr: NB. G. 416/3,
Sâkî / Sahbâ: NF. K. 53/40
Sâkî / Sûffî: NF. K. 50/16
Sâkî / Sürâhî: GE. 813/5
Sâkî / Şarâb: NAA. G. 14/5, NAA. G. 187/16, FK. G. 28/2, ÜS. 59/3, ÜS. 86/9, NK. G. 9/3.
Sâkî / Tâc: NF. K. 55/21, NF. K. 55/22
Sâkî / Tas: GE. 37/3, GE. 464/3
Sâkî / Tasfiye: GE. 37/3
Sâkî / Vahdet: NF. G. 44/2, NK. G. 376/5,
Sâkî / Yüz Sürmek: NK. G. 198/4,
Sâkî / Zâhid: ÜS. 96/9
Sâkî / Zühd: NB. G. 304/2
Aşk sâkîsi: GE. 227/3,
La'l- sâkî: NK. G. 353/2,
Mir'ât-ı hüsn-i sâkî-i aşk: FK. G. 28/2,
Sâkî-i bezm: NB. G. 604/2,
Sâkî-i bezm-i elest: NM. 185/6,
Sâkî-i devr: NAA. G. 186/8,
Sâkî-i devrân: NAA. G. 14/5, NB. G. 330/5, NB. G. 406/3,
Sâkî elinden içme: NAA. G. 187/16, FK. G. 22/2, FK. G. 252/2, NF. K. 15/1, ÜS. 59/3, ÜS. 92/6,
Sâkî-i ezel: NF. K. 44/37, NF. K. 44/34, NK. G. 155/3,
Sâkî-i ferhunde-likâ: NF. K. 50/16
Sâkî-i feyz-i ezel: NB. K. 24/7,
Sâkî-i hakikat: NB. G. 283/2,
Sâkî-i hûn-ı ciğer: NK. G. 113/4,
Sâkî-i kader: NB. G. 709/5,
Sakî-i Kevser: AÖ. 397/2,
Sâkî-i meclis: NB. G. 656/5, NK. G. 26/2,
Sâkî-i meyhâne: FK. G. 124/1, NF. G. 56/2,
Sâkî-i mey-i vahdet: NF. G. 44/2, NK. G. 376/5,

Sâkî-i sahbâ-yı ecel: NF. K. 53/40.

BÂDE-FÜRÛŞ:

Bâde-fürûş / Bâde-keş: NF. G. 112/4,
Bâde-fürûş / Muğbeçe: FK. G. 144/1
Bâde-fürûş / Peymâne: FK. G. 144/1
Bâde-fürûş / Rind: NF. G. 49/4,
Bâde-fürûş / Zühd - Riyâ: NF. G. 112/4,

MEY-FÜRÛŞ:

Mey-fürûş / Câm: NB. G. 620/4,

HAMMÂR:

Hammâr / Âşık: ÜS. 33/1
Hammâr / Şarâb: ÜS. 33/1, ÜS. 177/7
Hammâr / Elest: ÜS. 111/11
Hammâr / Hayrân: ÜS. 111/11
Hammâr / Mest: ÜS. 111/11
Hammâr / Tevhîd: ÜS. 33/1

3.19.3. MEY İLE İLGİLİ

MECÂZLAR: BÂDE, DOLU, HAMR, MEY, ŞARÂB, ŞERBET
BÂDE: GE. 329/3, GE. 364/3, FK. G. 212/5, FK. G. 223/1, FK. G. 233/BÂDEDEN REDİFLİ, FK. G. 233/3, FK. G. 281/1, NF. K. 9/12,
Bâde / Âb-ı Hayât: NF. K. 50/5
Bâde / Âsâ: SG. 27/8,
Bâde / Aşk: NAA. G. 75/2, NAA. G. 86/3, NAA. G. 130/1, FK. G. 14/2, FK. G. 124/1, NF. G. 47/7, NF. G. 51/4, AÖ. 167/2, NF. G. 56/1, AÖ. 1122/4, AÖ. 1292/2, AÖ. 1396/5.
Bâde / Aşk - Muhabbet: ÜS. 92/6
Bâde / Âşık: NF. K. 15/16, NF. G. 44/5,
Bâde / Âşık - Aşk: NF. G. 56/1
Bâde / Ayak: FK. G. 153/3
Bâde / Câm: NAA. G. 86/3, FK. G. 22/2, FK. G. 211/1, NB. G. 333/5, AÖ. 652/2, ÜS. 92/6.
Bâde / Ehl-i Dil: NF. G. 61/7, NB. G. 511/3,
Bâde / Elest: GE. 785/2, FK. G. 125/4, FK. G. 281/3
Bâde / Ezel: FK. MST. 1/7/11, AÖ. 652/2,
Bâde / Feyz: FK. G. 122/3, NF. K. 50/6.
Bâde / Gaflet: AÖ. 14/5
Bâde / Gam: NF. G. 56/1, NF. G. 81/4, NF. G. 93/4, NB. G. 330/1.
Bâde / Gönül: FK. G. 281/3, NF. G. 74/1
Bâde / Humâr: FK. G. 125/4, FK. G. 247/8, NF. G. 84/1, NF. G. 113/5
Bâde / Kadeh: NF. G. 74/1
Bâde / Hankâh: NK. G. 63/6,
Bâde / Leb: FK. G. 252/2, NB. G. 333/5,
Bâde / Meczûb: SG. 90/11
Bâde / Medhûş: AÖ. 652/2,
Bâde / Melâmet: SG. 27/8,
Bâde / Mest: NAA. G. 75/2, GE. 785/2, FK. G. 211/1, NB. G. 333/5,

NB. MU. 145/1, AÖ. 167/2, AÖ. 652/2, SG. 90/11, NK. K. 2/6, NK. G. 154/3.
Bâde / Mestâne: NF. G. 56/1,
Bâde / Mey: FK. G. 252/2, NF. G. 44/2, NK. G. 154/3.
Bâde / Meyhâne: FK. G. 122/3, NB. G. 236/2.
Bâde / Meygede: NB. MU. 145/1, NB. G. 511/3
Bâde / Muğbeçe: FK. G. 144/1
Bâde / Muhabbet: FK. MST. 3/2/6, ÜS. 92/6
Bâde / Müşrid: SG. 90/11
Bâde / Nûr: FK. G. 22/2, NF. G. 81/4,
Bâde / Peymâne: NAA. G. 156/2,
Bâde / Pir-i muğân: NF. G. 44/2,
Bâde / Renk: NB. G. 236/2
Bâde / Rind: GE. 800/2, FK. G. 217/3, FK. G. 234/1, NF. KK. 1/15, NF. G. 113/5, NB. MU. 145/1, SG. 27/8, NK. G. 63/6, NK. G. 154/3, NK. G. 175/3.
Bâde / Riyâ: NF. G. 112/4, NB. G. 511/3,
Bâde / Sâgar: NB. G. 330/1
Bâde / Sahbâ: NB. G. 236/2
Bâde / Sâkî: FK. G. 22/2, FK. G. 125/4, NF. G. 74/1, ÜS. 92/6.
Bâde / Sâlik: NAA. G. 156/2,
Bâde / Sarhoş: FK. MST. 3/2/6
Bâde / Seccâde: FK. G. 211/1, FK. G. 234/1, NK. G. 175/3,
Bâde / Sohbet: NAA. G. 75/2, NF. G. 2/5, NF. G. 84/1,
Bâde / Sûfi: FK. G. 211/1, NF. G. 24/5,
Bâde / Şarâb: NAA. G. 75/2,
Bâde / Tâc: SG. 27/8,
Bâde / Tasfiye: FK. G. 22/2, NF. G. 81/4, NB. G. 511/3, AÖ. 151/3.
Bâde / Tesbîh: SG. 27/8,
Bâde / Vahdet: NAA. G. 156/2, NB. G. 236/2, AÖ. 1155/4, AÖ. 1396/5, SG. 90/11.
Bâde / Vâlih: NB. G. 333/5,
Bâde / Vuslat: FK. G. 257/5
Bâde / Zâhid: FK. G. 234/1, NK. G. 63/6,
Bâde / Zevk: NF. K. 50/5
Bâde / Zühd: NK. K. 34/11
Bâde-fürûş: NF. G. 49/4, NF. G. 112/4,
Bâde-i aşk: NAA. G. 75/2, NAA. G. 86/3, NAA. G. 130/1, FK. G. 14/2, FK. G. 124/1, NF. G. 47/7, NF. G. 51/4, AÖ. 1122/4, AÖ. 1292/2,
Bâde-i aşk-ı ezel: AÖ. 167/2,
Bâde-i aşk-ı ilâhî: NAA. G. 75/2,
Bâde-i âteş: FK. G. 153/3,
Bâde-i bezm-i elest: FK. G. 125/4, FK. G. 281/3,
Bâde-i bî-reng: NB. G. 236/2,
Bâde-i câm-ı ezel: AÖ. 652/2,
Bâde-i Elest: GE. 785/2,
Bâde-i kâm: FK. G. 240/4,
Bâde-i muhabbet: FK. MST. 3/2/6,
Bâde-i nâb: NB. G. 511/3,
Bâde-i nâz: FK. G. 52/2, NF. G. 7/2,

Bâde-i pür-feyz: NF. K. 50/6,
Bâde-i sâf: NK. G. 7/3,
Bâde-i sâfi: FK. G. 22/2,
Bâde-i vahdet: NAA. G. 156/2, AÖ. 1155/4, AÖ. 1396/5, SG. 90/11,
Bâde-i vuslat: FK. G. 257/5,
Bâde-i ye's: FK. G. 240/4,
Bâde-keş: GE. 800/2, NF. G. 112/4, NK. G. 63/6, NK. G. 154/3,
Bâde-nûş: FK. G. 217/3, FK. G. 122/3, FK. G. 247/8, SG. 27/8,
Bâde-perest: NF. G. 44/5,
Bezm-i bâde: FK. G. 132/6,
Câm-ı Bâde: FK. G. 211/1
Esîr-i bâde: NF. K. 15/16, NF. G. 123/5,
Humâr-ı bâde: NF. G. 113/5,
Mestâne-i bâde-i ezel: FK. MST. 1/7/11,
Mest-i câm-ı bâde: FK. G. 211/1,
Muğbeçe-i bâde-fürûş: FK. G. 144/1
Muhabbet bâdesi: ÜS. 92/6,
Rind-i bâde-hâh: NF. KK. 1/15,
Rind-i bâde-hâh: NF. KK. 1/15,
Rind-i bâde-keş: NK. G. 63/6,
Rind-i bâde-nûş: FK. G. 217/3,
Sâgar-ı bâde-i lebrîz: NB. G. 330/1,
Sifâl-i bâde: NF. G. 4/2,
Sohbet-i bâde: NF. G. 2/5, NF. G. 84/1,
Şîşe-i bâde: NF. K. 7/52

DOLU: GE. 61/2, GE. 246/1, GE. 320/4, GE. 530/3, GE. 691/1, NF. G. 113/1
Dolu / Elest: GE. 245/1,
Dolu / Hayrân: GE. 245/1,
Dolu / Mest: GE. 245/1,

HAMR:

Hamr / Âşık: NAA. G. 39/7, NM. 14/2
Hamr / Aşk: AÖ. 1087/2, ÜS. 31/5
Hamr / Muvahhid: ÜS. 31/5
Hamr / Elest: AÖ. 1087/2
Hamr / Lâ-Mekân: NAA. G. 39/7,
Hamr / Sekrân: NM. 177/1,
Sekâhüm Rabbühüm Hamrı: NAA. G. 39/7, NM. 14/2,

MEY: FK. G. 216/3, FK. G. 247/2, FK. G. 283/3, FK. G. 293/MEY REDİFLİ, NF. K. 33/12, NF. TK., NF. TK. 1/16.
Mey / Âb-ı hayât: FK. K. 15/48, ÜS. 133/6
Mey / Âb-ı Hayvân: NF. TK. 1/10, ÜS. 134/1
Mey / Âkil: NF. K. 15/13,
Mey / Ârif: FK. G. 234/3, NK. G. 376/5.
Mey / Aşk: FK. G. 228/2, NF. K. 33/11, NF. G. 44/1, NM. 117/1, NK. G. 270/4.
Mey - Aşk / Âşık - Maşûk: NF. G. 131/4,
Mey / Âşık: NF. K. 15/13, NF. K. 15/13, NF. TK. 1/5, NF. TK. 1/21, NF. TK. 1/39, NB. G. 616/3, AÖ. 144/3, AÖ. 1027/5, ÜS. 133/6.

Mey / Âyîne: NF. TK. 1/22
Mey / Bâde: FK. G. 252/2, NF. G. 44/2, NK. G. 154/3.
Mey / Berehmen: NF. K. 50/14
Mey / Câm: GE. 280/3, FK. G. 28/2, FK. G. 29/3, NF. G. 44/1, NF. K. 55/21, NF. K. 55/22, NK. K. 23/9.
Mey / Cem: NF. K. 50/15, FK. G. 14/7
Mey / Cür'a: NF. K. 50/14, NF. K. 50/15, NF. TK. 1/17, NB. G. 854/7.
Mey / Divâne: GE. 491/1, FK. G. 102/7
Mey / Duhter-i Rez: NF. TK. 1/14
Mey / Dünyâ: AÖ. 652/1
Mey / Ebrâr: GE. 874/5,
Mey / Ehl-i Dil: NF. TK. 1/6
Mey / Elest: GE. 280/3, NF. G. 14/4, ÜS. 105/5, ÜS. 111/11
Mey / Esrük: ÜS. 70/6
Mey / Ezel: ÜS. 16/6
Mey / Fakîh: FK. G. 102/7
Mey / Feyz: FK. MST. 3/7/10, NF. TK. 1/5, NF. TK. 1/6, NF. TK. 1/18, NF. TK. 1/39, ÜS. 21/3, NK. G. 319/4.
Mey / Firkat: GE. 107/2, GE. 117/2.
Mey / Gaflet: NAA. K. 1/20, NAA. K. 2/17, NAA. G. 48/5.
Mey / Gam: NF. K. 15/13, NF. K. 55/21, NF. K. 55/22.
Mey / Gill u Gıy: NF. TK. 1/21, NF. TK. 1/22.
Mey / Gönül: NB. G. 330/1
Mey / Gussa: NF. TK. 1/17, NB. G. 330/1
Mey / Habâb: NF. G. 67/4
Mey / Harâbât: FK. G. 269/5, NF. G. 44/1, NB. G. 77/1, NB. G. 616/3,
Mey / Hayrân: ÜS. 111/11
Mey / Hayret: AÖ. 267/4
Mey / Hırka: NF. TK. 1/23
Mey / Hikmet: NF. TK. 1/6, NF. TK. 1/33, NF. TK. 1/35.
Mey / Hum: NK. G. 319/4,
Mey / Humâr: NF. TK. 1/39, NK. KT. 6/2
Mey / İffet: NK. G. 372/5
Mey / İrşâd: NF. K. 15/13,
Mey / Jeng: NF. TK. 1/6
Mey / Kadeh: NF. G. 27/3,
Mey / Keder: NB. G. 77/1
Mey / Kevser: FK. G. 234/3, NF. G. 82/4,
Mey / Kudûret: NF. TK. 1/21, NF. TK. 1/22
Mey / Leb: LEB
Mey / Mahmûr: ÜS. 105/5
Mey / Mahrem: NF. TK. 1/15
Mey / Mecnûn: GE. 491/1
Mey / Merdâne: NF. TK. 1/14
Mey / Mest: GE. 491/1, FK. K. 15/48, FK. G. 283/2, NF. K. 50/15, NF. G. 22/4, NF. G. 39/2, NF. G. 44/1, NF. G. 83/7, NB. G. 242/5, ÜS. 111/11, NK. G. 154/3.
Mey / Mestân: ÜS. 73/6
Mey / Meydân: ÜS. 70/6
Mey / Muhabbet: NB. G. 760/4, NK. G. 319/4.

Mey / Nâmûs - Neng: NF. TK. 1/5
Mey / Nefs: ÜS. 5/6
Mey / Ney: NM. 6/2
Mey / Nûr: NK. G. 343/1
Mey / Peymâne: NB. G. 760/4, NK. G. 343/1
Mey / Pîr-i Muğân: NF. K. 15/12, NK. K. 2/3
Mey / Rind: FK. G. 18/1, FK. G. 64/1, FK. G. 119/5, NF. TK. 1/15, NF. K. 50/3, NB. G. 10/1, NF. G. 44/1, AÖ. 197/2, NK. G. 154/3, NK. G. 166/2
Mey / Riyâ: NK. G. 319/4, NK. G. 362/4, NK. G. 372/5
Mey / Safâ: NK. MS. 1/2, NK. G. 149/1.
Mey / Sâgar: NF. G. 67/4, NB. G. 10/1, NB. G. 77/1
Mey / Sâkî: FK. G. 252/2, FK. G. 283/9, NF. K. 50/16, NF. G. 44/2, NB. G. 564/3, AÖ. 397/2, ÜS. 96/9, NK. K. 23/7, NK. K. 23/9, NK. MST. 1/2, NK. G. 376/5.
Mey / Sanem: NF. K. 15/12,
Mey / Seccâde: NF. TK. 1/23
Mey / Serмест: FK. G. 172/2
Mey / Sohbet: ÜS. 96/9
Mey / Süfî: NF. K. 50/16, NF. G. 22/4, AÖ. 1027/5
Mey / Şarâb: FK. MST. 3/7/10, ÜS. 169/9
Mey / Şem - Pervâne: NK. K. 23/7
Mey / Meyhâne: GE. 874/5,
Mey / Ta'n: GE. 491/1, FK. G. 102/7
Mey / Tas: AÖ. 197/2
Mey / Tasfiye: NF. TK. 1/6, NF. TK. 1/35, NF. K. 15/13, NK. K. 23/7, NK. G. 149/1, NK. G. 362/4.
Mey / Tevbe: NF. TK. 1/30, NF. TK. 1/31.
Mey / Tevhîd: NK. G. 376/5,
Mey / Vahdet: AÖ. 587/1, ÜS. 73/6, ÜS. 134/1, ÜS. 154/5, NK. MS. 1/1.
Mey / Vasl: ÜS. 21/3, ÜS. 133/6
Mey / Vâiz: NF. TK. 1/33, NF. G. 82/4,
Mey / Yokluk - Varlık: ÜS. 27/1
Mey / Zâhid: NAA. K. 1/20, NAA. K. 2/17, GE. 491/1, GE. 566/2, GE. 874/5, FK. G. 102/7, FK. G. 119/5, FK. G. 234/3, NB. G. 242/5, ÜS. 96/9, NK. G. 270/4.
Mey / Zevk: NF. G. 22/4, NB. G. 242/5
Mey / Zulmet: FK. K. 15/48
Mey / Zühed: GE. 874/5, NF. TK. 1/30
Âb-ı hayât-ı mey: FK. K. 15/48
Aşk meyi: NM. 117/1,
Bezm-i elest meyi: ÜS. 105/5,
Bezm-i mey: NF. K. 9/11, NF. K. 50/3,
Câm-i mey: NK. K. 23/9,
Câm-i mey-i aşk: FK. G. 228/2, NF. K. 33/11, NF. G. 44/1,
Cür'a-i mey: NB. G. 854/7,
Firkat meyi: GE. 107/2, GE. 117/2,
Gaflet meyi: NAA. K. 1/20, NAA. K. 2/17, NAA. G. 48/5,

Hayret meyi: AÖ. 267/4,
Hûm-ı mey: NF. G. 49/1,
Lây-ı mey: NB. G. 77/1,
Meclis-i mey: NK. G. 379/5,
Mest-i câm-ı mey-i aşk: NF. G. 83/7,
Mest-i mey-i la'l-i leb-i handân: FK. G. 283/2,
Mey güsâr: NK. G. 362/4,
Mey-âşâm: FK. G. 64/1,
Mey-furûş: NB. G. 620/4,
Mey-hâr: FK. G. 242/4,
Mey-i aşk: NK. G. 270/4,
Mey-i bezm-i elest: NF. G. 14/4,
Mey-i câm-ı elest: GE. 280/3,
Mey-i dūşîne: NK. KT. 6/2,
Mey-i ebrâr: GE. 874/5,
Mey-i gül-gün: FK. G. 283/5,
Mey-i Kevser: FK. G. 252/2
Mey-i nâb: FK. G. 14/7, FK. G. 18/5, NF. K. 9/17, NF. G. 22/4, NF. G. 67/4, NB. G. 262/1, NK. G. 343/1,
Mey-i nahvet: FK. G. 171/2
Mey-i nâ-kâm: NF. K. 50/15,
Mey-i şâm: AÖ. 652/1,
Mey-i vahdet: NF. G. 44/2, ÜS. 154/5, NK. MS. 1/1,
Mey-nûş: FK. G. 119/5, NB. G. 10/1,
Nefs meyi: ÜS. 5/6,
Nefsîn meyi: ÜS. 5/6,
Pîr-i mey: NK. K. 2/3,
Serмест-i mey-i aşk-ı ilâhî: FK. G. 172/2,
Vahdet meyi: AÖ. 587/1, ÜS. 73/6, ÜS. 134/1,
Vasl meyi: ÜS. 21/3, ÜS. 133/6,
Yokluk meyi: ÜS. 27/1,
Zevk-i mey: NB. G. 242/5,
SAHBÂ: NF. G. 4/6
Sahbâ / Bâde: NB. G. 236/2
Sahbâ: NAA. G. 156/1
Sahbâ / Cem: NF. G. 4/5
Sahbâ / Fakr: NK. K. 1/33
Sahbâ / Humâr: NB. G. 872/3
Sahbâ / İşret: NB. G. 872/3
Sahbâ / Kevser: NF. G. 59/2
Sahbâ / La'l: NK. G. 169/1, NK. G. 353/2
Sahbâ / Mest: NB. G. 671/5, NK. G. 169/1
Sahbâ / Rind: FK. G. 218/5, NB. G. 206/4, NF. G. 4/5.
Sahbâ / Sâgar: NF. G. 59/2
Sahbâ / Sâkî: NF. K. 53/40
Sahbâ / Süfî: NF. G. 59/2
Sahbâ / Zâhid: NB. G. 671/5
Sahbâ / Zevk: NB. G. 872/3
Câm-ı Sahbâ: NAA. G. 156/1
Münkir-i tecerru'-i sahbâ-yı fakr: NK. K. 1/33
Neşve-i sahbâ: NK. G. 353/2,
Sâgar-ı sahbâ: NF. G. 59/2, NB. G. 206/4,
Sahbâ-yı bekâ: FK. G. 218/5,
ŞARÂB: FK. G. 14/ŞARÂP
REDİFLİ, NB. G. 554/5,
Şarâb / Akıl: NAA. G. 42/3, NK. G. 380/1

Şarâb / Ârif: NB. G. 274/4
Şarâb / Âşık: NAA. G. 46/2, NF. G. 9/2, ÜS. 131/12, ÜS. 142/8, NM. 12/8, NK. G. 91/2.
Şarâb / Âşık - Aşk: ÜS. 33/1, SG. 33/1, NK. MST. 3/27,
Şarâb / Aşk: NAA. G. 14/5, NAA. G. 42/3, GE. 290/4, NAA. H. 23/1, GE. 57/2, FK. MST. 3/6/2, FK. G. 14/2, FK. G. 205/4, NF. G. 51/5, NB. G. 95/5, AÖ. 14/5, AÖ. 243/2, AÖ. 332/2, AÖ. 358/2, AÖ. 632/3, AÖ. 1006/2, AÖ. 1032/1, ÜS. 23/5, ÜS. 32/2, ÜS. 33/1, ÜS. 65/1, ÜS. 96/1, ÜS. 155/1, ÜS. 159/1, ÜS. 166/28, ÜS. 177/7, NM. 184/2, SG. 2/2, SG. 33/1, NK. G. 46/3, NK. G. 91/2, NK. G. 380/1.
Şarâb / Aşk - Muhabbet: NK. G. 46/3, NK. G. 91/2.
Şarâb / Ayık: NAA. G. 7/5
Şarâb / Bâde: NAA. G. 75/2,
Şarâb / Câm: FK. G. 223/1, NF. K. 17/66, NF. G. 67/4, NK. G. 9/3.
Şarâb / Cem: FK. G. 42/2, NB. G. 274/4
Şarâb / Dert: NF. G. 63/1
Şarâb / Dert - Dermân: NAA. G. 14/5
Şarâb / Elest: NAA. G. 14/5, ÜS. 32/2, NM. 29/4.
Şarâb / Ev Ednâ: ÜS. 166/28,
Şarâb / Ezel: FK. G. 14/2
Şarâb / Ferâğ: NK. G. 175/4,
Şarâb / Feyz: NF. G. 79/2, NM. 108/6
Şarâb / Gaflet: ÜS. 132/1
Şarâb / Gam: NF. G. 9/2, NB. G. 320/1, NB. G. 686/1
Şarâb / Hammâr: ÜS. 33/1, ÜS. 177/7
Şarâb / Havf - Recâ: FK. G. 205/4
Şarâb / Hayrân: NAA. G. 197/1, NAA. H. 23/1, AÖ. 14/5, AÖ. 1032/1, ÜS. 23/5, ÜS. 86/9, ÜS. 132/1, ÜS. 159/1.
Şarâb / Hayret: FK. G. 241/1
Şarâb / Hicâb: SG. 2/2
Şarâb / Hum: NB. G. 632/2, NK. G. 380/1
Şarâb / Humâr: FK. MST. 3/7/10, NF. G. 88/3, AÖ. 123/2
Şarâb / İlim: FK. MST. 2/7/8,
Şarâb / Jeng: NF. G. 9/2,
Şarâb / Kadeh: FK. G. 42/2 (**Şarâb / Kanaat:** ÜS. 59/3,
Şarâb / Kanma: GE. 290/4, ÜS. 65/1, ÜS. 155/1
Şarâb / Kâse: NM. 12/8
Şarâb / Kurba: ÜS. 86/9
Şarâb / La'l: NAA. G. 34/6, NAA. G. 46/2, NAA. G. 156/4, NAA. G. 197/1, NF. G. 9/2, NF. G. 88/3,
Şarâb / Leb: FK. G. 60/1
Şarâb / Humhâne: NB. G. 632/2
Şarâb / Mahmûr: ÜS. 166/28,
Şarâb / Merd: NAA. G. 197/1
Şarâb / Mest: NAA. G. 34/6, NAA. G. 187/16, NAA. H. 23/1, FK. MST. 3/7/10, NF. G. 79/2, ÜS. 86/9, ÜS. 159/1.
Şarâb / Mestân: NM. 184/2

Şarâb / Mestâne: AÖ. 332/2, AÖ. 1006/2
Şarâb / Mey: FK. MST. 3/7/10, ÜS. 169/9
Şarâb / Meyhâne: ÜS. 32/2, NM. 12/8, NM. 108/6.
Şarâb / Muhabbet: NF. G. 79/2, NF. K. 50/1
Şarâb / Nigâh: FK. G. 101/4, NK. G. 9/3
Şarâb / Nûr: ÜS. 142/8
Şarâb / Peymâne: SG. 33/1, NK. G. 320/1,
Şarâb / Piyâle: NK. G. 91/2,
Şarâb / Ridâ: NB. G. 670/6
Şarâb / Rind: FK. G. 42/2, NB. G. 632/2, NK. G. 9/3.
Şarâb / Sâdik: ÜS. 65/1
Şarâb / Safâ: NK. G. 320/1,
Şarâb / Sâgar: NK. G. 219/9,
Şarâb / Sâkî: NAA. G. 14/5, NAA. G. 187/16, FK. G. 28/2, ÜS. 59/3, ÜS. 86/9, NK. G. 9/3.
Şarâb / Sarhoş: NM. 135/7, FK. MST. 3/6/9
Şarâb / Seccâde: NF. G. 51/5
Şarâb / Sekrân: NM. 184/2
Şarâb / Serмест: FK. MST. 3/7/10
Şarâb / Sır: FK. G. 14/1, FK. G. 14/3
Şarâb / Sohbet: NAA. G. 75/2,
Şarâb / Süfi: NF. G. 51/5, NK. G. 219/9.
Şarâb / Süt: NK. G. 18/2
Şarâb / Tasfiye: NF. G. 9/2, NB. G. 320/1
Şarâb / Vahdet: FK. MST. 3/6/9, FK. MST. 3/6/10, ÜS. 182/9, NK. G. 219/9.
Şarâb / Vâlih: AÖ. 14/5, AÖ. 1032/1
Şarâb / Vasl: ÜS. 10/5, ÜS. 11/8, ÜS. 141/2, ÜS. 169/9.
Şarâb / Vuslat: ÜS. 113/14
Şarâb / Yanma: NB. G. 29/1.
Şarâb / Zâhid: NF. G. 9/2, NB. G. 671/5, AÖ. 1006/2
Şarâb / Zevk: NK. G. 219/9,
Şarâb / Zulmet: FK. K. 15/48, AÖ. 243/2
Şarâb / Zühd: NB. G. 670/6
Aşk şarâbı: NAA. G. 14/5, NAA. G. 42/3, NAA. H. 23/1, GE. 57/2, GE. 190/3, AÖ. 243/2, AÖ. 332/2, AÖ. 358/2, AÖ. 1006/2, AÖ. 1032/1, ÜS. 23/5, ÜS. 33/1, ÜS. 65/1, ÜS. 96/1, ÜS. 155/1, ÜS. 159/1, ÜS. 177/7, SG. 33/1, NK. G. 380/1,
Bâkîlik şarâbı: FK. G. 218/5,
Bezm-i şarâb: NF. G. 63/1,
Câm-ı pür-şarâb: NK. G. 9/3
Câm-ı şarâb: FK. G. 223/1, NF. K. 17/66,
Ev ednâ şarâbı: ÜS. 166/28,
Feyz şarâbı: NM. 108/6,
Gaflet şarâbı: ÜS. 132/1,
Hum-ı aşkın şarâbı: NK. G. 380/1,
La'l Şarâbı: NAA. G. 34/6, NAA. G. 46/2, NAA. G. 156/4, NAA. G. 197/1,
Nev-şarâbân: FK. G. 42/2,
Nûrdan şarâbı: ÜS. 142/8,

Şarâben tahûr: ÜS. 148/10,
Şarâb-ı aşk u muhabbet: NK. G. 46/3, NK. G. 91/2,
Şarâb-ı aşk: FK. MST. 3/6/2, FK. G. 205/4, NB. G. 95/5, AÖ. 14/5, AÖ. 632/3, NM. 184/2, SG. 2/2,
Şarâb-ı bî-humâr: FK. MST. 3/7/10, NF. G. 88/3,
Şarâb-ı dest-i kudret: NAA. G. 7/5,
Şarâb-ı ergavân: FK. G. 242/4, AÖ. 123/2,
Şarâb-ı gül-fâm: NF. K. 50/1
Şarâb-ı hayret: FK. G. 241/1,
Şarâb-ı heves: NK. MST. 3/27,
Şarâb-ı hûn: NK. G. 28/3,
Şarâb-ı Kevser: NK. K. 3/34,
Şarâb-ı köhne: NK. G. 301/1, **Şarâb-ı La'l-i nâb:** NF. G. 9/2
Şarâb-ı lâ-yezâli: NAA. G. 75/2,
Şarâb-ı muhabbet: NF. G. 79/2,
Şarâb-ı nâb: NF. G. 113/1, NB. MU. 88, NK. G. 8/1, NK. G. 336/3,
Şarâb-ı sâf: NK. G. 131/3,
Şarâb-ı selsebil: ÜS. 182/9,
Şarâb-ı şâh-ı devrân: NAA. G. 187/16,
Şarâb-ı vahdet: FK. MST. 3/6/9, NK. G. 219/9,
Vasl şarâbı: ÜS. 10/5, ÜS. 11/8, ÜS. 141/2, ÜS. 169/9,
Vuslat şarâbı: ÜS. 113/14,
ŞERBET: NM. 159/BU
HALVETİN ŞERBETİNE REDİFLİ,
Şerbet / Aşk: NAA. G. 52/4, ÜS. 155/4
Şerbet / Ayık: ÜS. 92/7
Şerbet / Câm: AÖ. 345/2, AÖ. 498/9, NM. 126/1
Şerbet / Elest: AÖ. 498/9
Şerbet / Ezel: NM. 126/1
Şerbet / Halvet: NM. 159/1, NM. 159/5, NM. 159/7,
Şerbet / Hayrân: NM. 159/5
Şerbet / Kâmil: AÖ. 345/2,
Şerbet / Kanma: NM. 159/7,
Şerbet / Muhabbet: ÜS. 97/4
Şerbet / Müsekker: ÜS. 50/7
Şerbet / Pîr-i Muğân: NB. G. 632/5
Şerbet / Visâl: ÜS. 50/7
Şerbet / Tarîkat: AÖ. 345/2,
Şerbet / Tasfiye: NAA. G. 52/3, NAA. G. 52/4
Şerbet / Vasl: NAA. G. 100/2, NAA. G. 87/5
Şerbet / Vuslat: NAA. G. 18/6, NAA. G. 153/5, AÖ. 1415/1, ÜS. 31/5, ÜS. 86/10, ÜS. 92/7, ÜS. 103/8.
Şerbet / Zulmet: NAA. G. 52/3
Aşk şerbeti: ÜS. 155/4,
Câm-ı şerbet: AÖ. 345/2,
Câm-ı vuslat şerbeti: ÜS. 31/5,
Halvet şerbeti: NM. 159/1
Muhabbet şerbeti: ÜS. 97/4,
Şerbet-i lutf: FK. MST. 4/2/3
Şerbet-i vasl: NAA. G. 87/5, NAA. G. 100/2,

Şerbet-i vuslat: NAA. G. 18/6,
NAA. G. 153/5, AÖ. 1415/1,
Visâl şerbeti: ÜS. 50/7,
Vuslat şerbeti: ÜS. 86/10, ÜS.
92/7, ÜS. 103/8

DUHTER-İ REZ:

Duhter-i rez / Erbâb-ı dil: NF. G.
70/1
Duhter-i rez / Mey: NF. TK. 1/14
Duhter-i rez / Süffî: NF. G. 123/4
Duhter-i rez / Sübhâ: NF. G. 123/4
Duhter-i rez / Tevbe: NF. G. 70/1

İÇKİ:

İçki / La'l: GE. 140/4

MÜDÂM: AÖ. 1072/3

MÜL:

Mül / Câm: NF. K. 15/10
Mül / Dudak: FK. G. 51/1
Mül / Feyz: FK. G. 51/1
Mül / Leb: GE. 186/3
Câm-ı mül: NF. K. 15/10
Neşve-i mül: FK. G. 185/2,
Tâb-ı mül (parlaklığı): FK. G.
210/3,

ŞIRA: FK. G. 144/11, FK. G.
184/3.

3.19.4. KADEH İLE İLGİLİ MECÂZLAR: CÂM, KADEH, PEYMANE, SÂGAR, AYAK

CÂM: FK. G. 223/1.

Câm / Ârif: NF. K. 15/7, NF. K.
50/2, NB. KT. 84/1, NB. G. 279/2
Câm / Âşık: FK. G. 240/4
Câm / Aşk: NAA. G. 26/4, NAA.
G. 74/8, NAA. G. 86/3, NAA. G.
172/8, GE. 232/2, GE. 248/1, GE.
825/2, FK. MST. 3/6/1, FK. G.
228/2, NF. G. 44/1, NF. G. 56/1,
AÖ. 159/4, AÖ. 170/5, AÖ. 614/5,
AÖ. 1155/1, AÖ. 1392/2, AÖ.
1404/1, AÖ. 1433/1, ÜS. 32/1, ÜS.
83/1, ÜS. 83/11, ÜS. 96/9
Câm / Bâde: NAA. G. 86/3, FK. G.
22/2, FK. G. 211/1, NB. G. 333/5,
AÖ. 652/2, ÜS. 92/6.
Câm / Cân: ÜS. 28/10
Câm / Cem: GE. 103/3, GE.
419/5, NF. K. 15/1, NF. K. 15/7,
NF. G. 45/1, NF. G. 67/4, AÖ. 65/3.
Câm / Cür'a: NAA. G. 40/4, NAA.
G. 74/8, NB. G. 333/1, AÖ. 159/4,
AÖ. 170/5, AÖ. 586/3, AÖ. 1404/1.
Câm / Dil: FK. G. 22/2
Câm / Elest: NAA. G. 40/4, NAA.
G. 47/1, GE. 280/3, GE. 419/5, NB.
G. 333/1, AÖ. 498/9, AÖ. 586/3,
AÖ. 614/5, AÖ. 652/2.
Câm / Ene'l-hak: ÜS. 180/6
Câm / Er: NAA. G. 40/4
Câm / Ezel: ÜS. 180/6, NM. 126/1
Câm / Eren: ÜS. 132/4
Câm / Fakr: NAA. G. 75/6,
Câm / Feyz: NK. MST. 3/22,
Câm / Gam: NF. K. 55/21, NF. K.
55/22
Câm / Gönül: AÖ. 498/9

Câm / Gurûr: NK. G. 119/2
Câm / Harâbât: NF. G. 44/1,
Câm / Hayrân: NAA. G. 47/1, GE.
248/1, ÜS. 180/6.
Câm / Hayret: FK. G. 25/3
Câm / Hüsn: FK. G. 173/3
Câm / Kâse: NF. K. 15/17
Câm / Keyf: FK. G. 173/3
Câm / Ledün: AÖ. 1241/3
Câm / Mest: NAA. G. 47/1, NAA.
G. 75/6, GE. 248/1, GE. 825/2, FK.
G. 64/5, FK. G. 211/1, NF. G. 44/1,
NF. K. 50/15, AÖ. 1433/1, NK.
MST. 3/22.
Câm / Mestân: NF. G. 44/1, NM.
72/1
Câm / Mestâne: AÖ. 1155/1, AÖ.
1404/1, ÜS. 32/1, ÜS. 83/11, ÜS.
121/3.
Câm / Mey: GE. 280/3, FK. G.
28/2, FK. G. 29/3, NF. G. 44/1, NF.
K. 55/21, NF. K. 55/22, NK. K.
23/9.
Câm / Mey-furûş: NB. G. 620/4,
Câm / Kevser: NF. G. 112/2
Câm / Meyhâne: NB. G. 279/2,
Câm / Mihnet: GE. 232/2
Câm / Muhabbet: NF. G. 14/4, SG.
112/1, NK. G. 60/2, NK. G. 208/4
Câm / Mül: NF. K. 15/10
Câm / Pîr-i mugân: NB. G. 547/2,
NB. G. 597/3,
Câm / Rind: NF. G. 44/1, NB. G.
333/1, NB. G. 694/1, NK. G. 9/3.
Câm / Riyâ: AÖ. 278/2,
Câm / Sabr: NB. G. 56/6
Câm / Safâ: NAA. G. 156/1, NF. G.
76/1, NF. G. 112/2
Câm / Sahbâ: NAA. G. 156/1
Câm / Sâkî: NAA. H. 18/6, FK. G.
28/2, FK. G. 252/2, NF. K. 15/1,
AÖ. 1392/2, ÜS. 96/9, NK. K. 23/9,
NK. G. 9/3.
Câm - Sâkî / Şem - Pervâne: NK.
K. 23/7
Câm / Seccâde: FK. G. 211/1
Câm / Serbest: AÖ. 217/6
Câm / Sohbet: AÖ. 10/1
Câm / Süffî: FK. G. 211/1, AÖ.
217/6,
Câm / Sürâhî: NB. G. 333/5,
Câm / Şarâb: FK. G. 223/1, NF. K.
17/66, NF. G. 67/4, NK. G. 9/3.
Câm / Şehâdet: FK. G. 64/5
Câm / Şem: NK. K. 23/7
Câm / Şerbet: AÖ. 345/2, AÖ.
498/9, NM. 126/1
Câm / Terk: AÖ. 217/6,
Câm / Vahdet: ÜS. 121/3, ÜS.
132/4, NM. 72/1, ÜS. 178/6, NK. K.
34/4.
Câm / Vuslat: ÜS. 27/3, ÜS. 31/5,
ÜS. 65/5
Câm / Zâhid: NF. G. 112/2, AÖ.
278/2, ÜS. 96/9, NK. MST. 3/22
Aşk câmi: ÜS. 83/1,
Câm-ı aşk: NAA. G. 26/4, NAA.
G. 74/8, NAA. G. 172/8, GE.
248/1, GE. 825/2, FK. MST. 3/6/1,
NF. G. 56/1, AÖ. 159/4, AÖ.
170/5, AÖ. 1155/1, AÖ. 1404/1,
AÖ. 1433/1, ÜS. 32/1, ÜS. 96/9,

Câm-ı bâde: FK. G. 211/1
Câm-ı Cem: GE. 103/3, NF. K.
15/1, NF. K. 15/7, NF. G. 45/1, NF.
G. 67/4, AÖ. 65/3,
Câm-ı cihân-nümâ: FK. G. 173/3,
Câm-ı dil: FK. G. 22/2,
Câm-ı dil-guşâ: AÖ. 19/6,
Câm-ı elest: NAA. G. 47/1, GE.
280/3,
Câm-ı feyz: NK. MST. 3/22,
Câm-ı gam-fersâ: NF. K. 55/22,
Câm-ı gurûr: NK. G. 119/2,
Câm-ı gül-fâm: NF. K. 24/3,
Câm-ı hayret: FK. G. 25/3,
Câm-ı hoş-güvâr: NB. G. 56/6,
Câm-ı kâm-ı âşık: FK. G. 240/4,
Câm-ı ledün: AÖ. 1241/3,
Câm-ı mey: NK. K. 23/9,
Câm-ı mey-i aşk: FK. G. 228/2,
Câm-ı muhabbet: NF. G. 14/4,
NK. G. 60/2, NK. G. 208/4,
Câm-ı musaffâ: NAA. G. 156/1,
Câm-ı mül: NF. K. 15/10,
Câm-ı müselles: AÖ. 217/6,
Câm-ı pür-şarâb: NK. G. 9/3,
Câm-ı riyyâ: AÖ. 278/2,
Câm-ı safâ: NF. G. 76/1, NF. G.
112/2,
Câm-ı sahbâ: NAA. G. 156/1,
Câm-ı Şarâb: FK. G. 223/1, NF. K.
17/66,
Câm-ı şehâdet: FK. G. 64/5,
Câm-ı şerbet: AÖ. 345/2,
Câm-ı vahdet: ÜS. 121/3, NK. K.
34/4,
Câm-ı vuslat: ÜS. 31/5, ÜS. 65/5,
Cür'a-i câm-ı elest: NAA. G. 40/4,
NB. G. 333/1, AÖ. 586/3,
El fakru fahrî câmi: NAA. G. 75/6,
Ene'l-Hak câmi: ÜS. 180/6,
Ezel câmi: NM. 126/1,
Mest-i câm-ı mey-i aşk: NF. G.
83/7,
Mest-i serâsime-i câm-ı mey-i aşk:
NF. K. 33/11,
Muhabbet câmi: SG. 112/1,
Safâ-yı câm-ı mey: FK. G. 28/2,
Sohbet-i câm: AÖ. 10/1,
Şem-i câm: NK. K. 23/7,
Vahdet câmi: ÜS. 27/3, ÜS. 121/3,
ÜS. 132/4, ÜS. 178/6, NM. 72/1,

KADEH: FK. G. 33/KADEH
REDİFLİ, NF. K. 27/Kadeh
REDİFLİ, NF. G. 70/2, AÖ.
143/KADEH REDİFLİ, AÖ.
144/KADEH REDİFLİ, AÖ.
151/KADEH REDİFLİ, AÖ. 151/4.
Kadeh / Abâ: NK. G. 322/1,
Kadeh / Abdâl: NM. 43/3
Kadeh / Bâde: NF. G. 74/1
Kadeh / Çeşm: NM. 43/3
Kadeh / Ezel: NF. K. 27/1
Kadeh / Gönül: NF. G. 74/1
Kadeh / Habâb: NF. G. 27/4
Kadeh / Harâbât: AÖ. 144/5,
Kadeh / Hikmet: AÖ. 151/2,
Kadeh / İlim: AÖ. 151/2,
Kadeh / Mahv: NM. 189/6
Kadeh / Mey: NF. G. 27/3,
Kadeh / Meyhâne: NM. 161/13,

Kadeh / Meygede: NF. G. 27/3, NK. G. 322/1
Kadeh / Nefha: AÖ. 143/1
Kadeh / Rind: FK. G. 42/2, NF. K. 27/1, NB. G. 390/5, NB. G. 672/3, NK. G. 322/1.
Kadeh / Sâkî: NF. G. 74/1
Kadeh / Sır: AÖ. 151/2,
Kadeh / Sifâl: NF. G. 27/3,
Kadeh / Süffi: NM. 161/13,
Kadeh / Şarâb: FK. G. 42/2
Kadeh / Serpûş: NK. G. 322/3,
Kadeh / Şâl: NM. 161/13,
Kadeh / Zâhid: NK. G. 322/3
Çeşm kadehi: NM. 43/3,
Kadeh nûş etmek: NM. 161/13, NM. 189/6,
Âfitâb-ı kadeh: NK. G. 55/5,
Rind-i kadeh-nûş: NK. G. 322/1,
Rindân-ı kadeh-keş: NB. G. 390/5,
PEYMÂNE: FK. G. 253/2, FK. G. 260/4, NF. K. 15/4, NF. G. 6/1,
Peymâne / Aşk: FK. G. 197/3, NF. G. 1/1, AÖ. 1025/1, SG. 33/1.
Peymâne / Bâde: NAA. G. 156/2,
Peymâne / Bâde-fürûş: FK. G. 144/1
Peymâne / Cür'a: NF. G. 79/2,
Peymâne / Edeb: NB. G. 194/6,
Peymâne / Elest: NB. G. 476/8, AÖ. 261/3, NM. 185/6
Peymâne / Ezel: AÖ. 113/4, AÖ. 596/4
Peymâne / Feyz: NK. K. 30/32, NK. G. 244/10
Peymâne / Gönül: SG. 33/1
Peymâne / Harâbât: NB. G. 220/3,
Peymâne / Himmet: ÜS. 13/13
Peymâne / Kalp: NB. G. 760/4
Peymâne / Leb: GE. 204/2
Peymâne / Mest: NK. K. 30/32, NK. G. 244/10
Peymâne / Mey: NB. G. 760/4, NK. G. 343/1 ()
Peymâne / Meyhâne: GE. 838/2, NB. G. 194/6, NB. G. 220/3, NB. G. 224/2, NB. G. 616/2
Peymâne / Muğân: FK. G. 49/1
Peymâne / Sâkî: NM. 185/6
Peymâne / Rind: FK. G. 49/1, NF. G. 110/2, NB. G. 224/2, AÖ. 1025/1.
Peymâne / Sır: NM. 185/6
Peymâne / Subha: NF. G. 110/2,
Peymâne / Süffi: NB. G. 224/2, AÖ. 1025/1,
Peymâne / Rind: FK. G. 49/1, NF. G. 110/2, NB. G. 224/2, AÖ. 1025/1.
Peymâne / Sâlik: NAA. G. 156/2,
Peymâne / Serмест: NB. K. 12/3, AÖ. 596/4
Peymâne / Sübha: NF. G. 110/2,
Peymâne / Şarâb: SG. 33/1, NK. G. 320/1,
Peymâne / Tâc: NF. G. 1/1,
Peymâne / Tamâhkâr: NB. G. 476/8
Peymâne / Ta'n: AÖ. 1025/1,
Peymâne / Tesbîh: NB. G. 224/2, NB. G. 616/2,

Peymâne / Vâiz: NB. G. 220/3,
Peymâne / Vuslat: ÜS. 24/10, ÜS. 42/13
Peymâne / Zâhid: FK. G. 49/1, NF. G. 110/2, NB. G. 616/2, AÖ. 1025/1.
Bezm-i elest peymânesi: AÖ. 261/3,
Bezm-i ezel peymânesi: AÖ. 113/4,
Cür'a-i peymâne: NF. G. 79/2,
Ezel peymânesi: AÖ. 596/4,
Gönül peymânesi: SG. 33/1,
Himmet peymânesi: ÜS. 13/13,
Mest-i peymâne-i feyz: NK. K. 30/32, NK. G. 244/10,
Peymâne-i dîde: NK. G. 28/3
Peymâne-i aşk: FK. G. 197/3,
Peymâne-i bezm-i elest: NB. G. 476/8,
Peymâne-i hâtır: FK. G. 290/4,
Peymâne-i leb ber leb: NB. G. 835/1,
Peymâne-i vefâ: NF. G. 76/2,
Sâkî-i bezm-i elest peymânesi: NM. 185/6,
Vuslat peymânesi: ÜS. 24/10, ÜS. 42/13,
SÂGAR: NF. K. 15/6, NF. G. 44/3, NB. G. 10/1.
Sâgar / Âyîne: NB. R. 65/2, NK. G. 23/4
Sâgar / Bâde: NB. G. 330/1
Sâgar / Cem: NF. G. 1/2,
Sâgar / Harâbât: NF. G. 1/2, NB. G. 77/1
Sâgar / Kevser: NF. G. 59/2
Sâgar / Küdûret: NF. TK. 1/22
Sâgar / Mey: NF. G. 67/4, NB. G. 10/1, NB. G. 77/1
Sâgar / Meygede: NB. G. 416/3,
Sâgar / Ritl-i Girân: NF. K. 4/13
Sâgar / Rind: NB. G. 10/1, NB. G. 206/4,
Sâgar / Süffi: NF. G. 59/2, NK. G. 219/9,
Sâgar / Sahbâ: NF. G. 59/2
Sâgar / Sâkî: NB. G. 416/3,
Sâgar / Şarâb: NK. G. 219/9,
Sâgar / Tâc: NF. G. 1/2
Sâgar-ı bâde-i leb-rîz: NB. G. 330/1,
Sâgar-ı sahbâ: NF. G. 59/2, NB. G. 206/4,
Âyîne-i sâgar: NB. R. 65/2, NK. G. 23/4,
Sâgar-ı Cem: NF. G. 1/2,
Sâgar-ı pür-hûn: NK. G. 219/9,
AYAK: FK. G. 283/6, NB. G. 720/1,
Ayak / Aşk: GE. 495/1,
Ayak / Bâde: FK. G. 153/3
Ayak / Gam: NB. G. 233/4,
Ayak / Mest: NK. MST. 5/33
Ayak / Meygede: NB. MF. 18, NK. G. 240/6,
Ayak / Pîr-i Muğân: NB. G. 233/4, NB. MF. 18, NK. G. 240/6
Ayak / Süffi: GE. 495/1,
HUM:

Hum / Aşk: NK. G. 380/1
Hum / Mey: NK. G. 319/4,
Hum / Rind: NB. G. 632/2
Hum / Şarâb: NB. G. 632/2, NK. G. 380/1
Hum-hâne-i dehr: NB. G. 632/2,
Hum-ı aşk: NK. G. 380/1,
KÂSE:
Kâse / Câm: NF. K. 15/17
Kâse / Meyhâne: NM. 12/8
Kâse / Şarâb: NM. 12/8
KIRBA: ÜS. 86/9
Kırba / Sâkî: ÜS. 86/9
Kırba / Şarâb: ÜS. 86/9
PIYÂLE:
Piyâle / Aşk: NK. G. 91/2
Piyâle / Aşk: AÖ. 552/1
Piyâle / Iztrâb: NK. G. 104/5,
Piyâle / Meygede: NB. G. 486/4,
Piyâle / Şarâb: NK. G. 91/2
RITL-I GİRÂN: NF. K. 1/29, NF. K. 9/4, NF. K. 44/34,
Ritl-i girân / Aşk: NF. K. 1/29,
Ritl-i girân / Mahmûr: FK. G. 231/4
Ritl-i girân / Mest: NF. G. 58/3
Ritl-i girân / Meyhâne: NF. G. 58/3
Ritl-i girân / Rind: NF. G. 58/3
Ritl-i Girân / Sâgar: NF. K. 4/13
Ritl-i girân / Söz: NF. K. 1/29
SİFÂL:
Sifâl / Kadeh: NF. G. 27/3,
Sifâl / Meygede: NF. G. 27/3, NK. G. 147/1
SÛRÂHÎ:
Sürâhi / Bâde: NB. G. 333/5
Sürâhi / Câm: NB. G. 333/5
Sürâhi / Sâkî: GE. 813/5
TAS:
Tas / Mey: AÖ. 197/2
Tas / Sâkî: GE. 37/3, GE. 464/3
Tas / Tasfiye: GE. 37/3
3.19.5. HARÂBÂT İLE İLGİLİ DİĞER MECÂZLAR: CÜR'A, HUMÂR, İŞ, İŞRET,
AYŞ: NK. K. 34/7
Ayş / Ârif: NF. K. 15/7,
Ayş / Âşk: FK. G. 273/3
Ayş / Bekâ: NM. 53/6,
Ayş / Halvet: NM. 53/6,
Ayş / İşret: NM. 53/6,
Ayş / Tarâb: NF. K. 15/7, NK. G. 261/2,
Ayş - Tarâb / Vâiz: NK. G. 261/2,
Ayş / Vahdet: NM. 53/6
İŞRET: NK. K. 34/6
İşret / Ayş: NM. 53/6,
İşret / Ezel: GE. 307/3,
İşret / Humâr: NB. G. 872/3
İşret / Mest: GE. 307/3,
İşret / Misvâk: NB. G. 66/4,
İşret / Sahbâ: NB. G. 872/3

İşret / Ta'n: NB. G. 465/7
İşret / Tevbe: NB. G. 591/2
İşret / Vâiz: NK. G. 261/2,
İşret / Zâhid: NB. G. 591/2
İşret / Zevk: NB. G. 872/3, NM. 15/4
İşret / Zühd: NB. G. 66/4
İşret bulmak: NM. 15/4,
İşret Dâiresi: NB. G. 465/7,
İşret-gâh: NB. G. 872/3,

CÜR'A: NF. G. 44/4, NB. G. 511/4
Cür'a / Aşk: NAA. G. 74/8, NAA. G. 172/8, AÖ. 159/4, AÖ. 170/5, AÖ. 497/19, AÖ. 1404/1, ÜS. 42/12, ÜS. 101/5, NM. 65/4, NM. 188/3.
Cür'a / Aşk - Âşık: NAA. G. 172/8.
Cür'a / Berehmen: NF. K. 50/14
Cür'a / Câm: NAA. G. 40/4, NAA. G. 74/8, NB. G. 333/1, AÖ. 586/3, AÖ. 159/4, AÖ. 170/5, AÖ. 1404/1.
Cür'a / Cem: NF. K. 50/15
Cür'a / Elest: NAA. G. 40/4, NB. G. 333/1, AÖ. 586/3, ÜS. 179/12
Cür'a / Erlik: NAA. G. 40/4
Cür'a / Esrâr: NK. K. 32/5
Cür'a / Ezel: NM. 65/4, NM. 188/3
Cür'a / Feyz: NF. G. 79/2, NB. G. 185/3.
Cür'a / Hakikat: AÖ. 459/5
Cür'a / Hasret: NF. G. 76/2, ÜS. 101/5.
Cür'a / Hayret: NK. K. 32/5
Cür'a / Kâlû Belâ: NB. G. 333/1,
Cür'a / Kanma: AÖ. 159/4
Cür'a / Mest: NF. K. 50/15, NK. G. 23/2.
Cür'a / Mestân: NM. 178/6.
Cür'a / Mestâne: FK. G. 199/1, ÜS. 39/1.
Cür'a / Mey: NF. K. 50/14, NF. K. 50/15, NF. TK. 1/17, NB. G. 854/7.
Cür'a / Meyhâne: FK. G. 199/1
Cür'a / Peymâne: NF. G. 79/2,
Cür'a / Pîr-i muğân: NB. G. 185/3, NK. G. 23/2,
Cür'a / Rind: NB. G. 333/1, NK. K. 32/5
Cür'a / Safâ: NM. 178/6
Cür'a / Sâkî: NK. G. 198/4,
Cür'a / Vâiz: NK. G. 23/2,
Cür'a / Zâhid: NM. 178/6
Aşk cur'ası: AÖ. 497/19, NM. 65/4, NM. 188/3,
Aşk derdinin cur'ası: ÜS. 42/12
Bezm-i elest cur'ası: ÜS. 179/12,
Câm-ı aşkın cur'ası: NAA. G. 74/8, NAA. G. 172/8, AÖ. 159/4, AÖ. 170/5,
Cur'a-i câm: NF. K. 50/15,
Cur'a-i câm-ı aşk: AÖ. 1404/1,
Cur'a-i peymâne: NF. G. 79/2,
Cur'a-i sâff: NM. 178/6,
Cur'a-i sahbâ-yı Zât: NM. 145/2,
Cur'a-i sebül-mesânî: ÜS. 39/1,
Cür'adân: NK. K. 32/5,
Cür'a-i câm-ı elest: NAA. G. 40/4, AÖ. 586/3,
Cür'a-i hasret: NF. G. 76/2,
Cür'a-i mey: NB. G. 854/7
Cür'a-keş-i câm-ı elest: NB. G. 333/1,

Derd-i aşkın cur'ası: ÜS. 101/5,
Hakikat cür'ası: AÖ. 459/5, AÖ. 498/3,
Şemîm-i cur'a: FK. G. 199/1,

HUMÂR:

Humâr / Aşk: NF. G. 51/4
Humâr / Bâde: FK. G. 125/4, FK. G. 247/8, NF. G. 84/1, NF. G. 113/5.
Humâr / Elest: FK. G. 125/4
Humâr / Firkat: GE. 175/4
Humâr / İrfân: GE. 325/1
Humâr / İşret: NB. G. 872/3
Humâr / Mest: NB. G. 319/2,
Humâr / Mey: NF. TK. 1/39, NK. KT. 6/2
Humâr / Meyhâne: NF. G. 56/2,
Humâr / Rind: NF. G. 51/4, NF. G. 113/5
Humâr / Sabr: NB. G. 675/1
Humâr / Şarâb: FK. MST. 3/7/10, NF. G. 88/3, AÖ. 123/2
Humâr / Sahbâ: NB. G. 872/3
Humâr / Sâkî: FK. G. 125/4, NF. G. 56/2,
Humâr / Sergerdân: GE. 175/4
Humâr / Sermest: FK. MST. 3/7/10, NB. K. 12/3
Bâde-i nûş-ı humâr: FK. G. 247/8,
Firkat humâr: GE. 175/4,
Hâne-i humâr: GE. 325/1,
Humâr-ı âlâm: NB. K. 12/3,
Humâr-ı bâde: NF. G. 113/5,
Humâr-ı bâde-i bezm-i elest: FK. G. 125/4,
Renc-i humâr: NF. TK. 1/39, NF. G. 51/4, NF. G. 56/2, NF. G. 84/1,
Şarâb-ı bî-humâr: FK. MST. 3/7/10

3.20. HÜSN: GE. 130/3, GE. 214/4 , FK. TB. 3/7/2, NB. G. 543/HÜSN REDİFLİ, NB. G. 544/HÜSN REDİFLİ, NB. G. 640/HÜSN REDİFLİ, NB. G. 768/5, SG. K. 1/8, NK. G. 43/2.
Hüsn / Âlim: AÖ. 1403/2
Hüsn / Ân: GE. 635/2, NK. G. 97/2
Hüsn / Âşık: FK. G. 77/9, NF. G. 11/4,
Hüsn / Âşık - Maşûk: NAA. G. 30/3, FK. MST. 2/5/7, FK. G. 139/6, NM. 23/1, NK. G. 97/2.
Hüsn / Aşk: FK. MST. 3/6/2
Hüsn / Âyet: NAA. G. 83/3, GE. 278/3, NB. G. 544/1, AÖ. 680/4, AÖ. 1013/2, AÖ. 1015/5, AÖ. 1403/2, NM. 89/2.
Hüsn / Âyine: FK. MST. 1/11/3, NB. G. 847/1, NK. G. 142/3,
Hüsn / Behişt: GE. 837/3, NK. G. 119/5
Hüsn / Câm: FK. G. 173/3
Hüsn / Cân Verme: NM. 23/2, NM. 23/5, NM. 134/7.
Hüsn / Cezbe: NF. G. 11/4,
Hüsn / Edeb: NB. G. 698/3
Hüsn / Feyz: NAA. G. 122/5
Hüsn / Gurûr: GE. 49/4, GE. 248/3, GE. 541/1, NB. G. 202/6, AÖ. 1322/2

Hüsn / Hat: FK. G. 45/4, NB. G. 416/4,
Hüsn / Hayrân: NM. 178/2, NK. G. 307/3
Hüsn / Kemâl: GE. 204/4, GE. 244/1
Hüsn / Mahv: FK. G. 23/1
Hüsn / Mest: FK. G. 208/7
Hüsn / Kur'ân: NAA. G. 81/3,
Hüsn / Mushaf: NAA. G. 83/3, GE. 62/3, GE. 438/3, AÖ. 83/1, NM. 89/2, NK. G. 98/5.
Hüsn / Nefsi Bilmek: NAA. G. 171/6
Hüsn / Nûr: NB. G. 268/1,
Hüsn / Râz: NB. G. 121/5
Hüsn / Sâlik: NAA. G. 173/10
Hüsn / Seyrân: GE. 449/1, GE. 598/4, FK. G. 141/2, ÜS. 37/4
Hüsn / Şem - Pervâne: NK. G. 344/1
Hüsn / Şevk: NB. G. 268/1,
Hüsn / Tecellî: FK. G. 135/4
Hüsn / Tecellî - Tûr: FK. G. 74/4 , FK. G. 203/3, NB. G. 268/1, NK. G. 307/3
Hüsn / Temâşâ: FK. G. 23/1, FK. G. 203/3, NK. G. 119/5, NK. G. 153/1, NK. G. 307/3.
Hüsn / Varlık: NAA. G. 51/5
Hüsn / Vech: NM. 178/2,
Hüsn / Zühd: FK. G. 208/7
Hüsn / Zühd - Din - Akal: FK. G. 77/9
Hüsn / Zülf: NK. G. 119/5,
Âdet-i hüsn: NB. G. 543/6
Âyât-ı hüsn: GE. 799/1
Âyet-i hüsn: NB. G. 544/1,
Bağ-ı hüsn: GE. 90/1, GE. 837/3,
Celâl-i hüsn: AÖ. 680/4
Cemâat-ı hüsn: NB. G. 543/5,
Ceyş-i hüsn: FK. G. 77/9,
Cezbe-i hüsn: NF. G. 11/4,
Cezbe-i kerâmet-i hüsn: NB. G. 543/4,
Çâr-sûy-ı hüsn: NB. G. 768/5
Defter-i hüsn: NAA. G. 33/3, NB. G. 640/7,
Divân-ı hüsn: GE. 443/5,
Envâr-ı hüsn: GE. 20/4
Gâret-i hüsn: NB. G. 544/3
Gevher-i hüsn: NB. G. 640/4
Gurûr-ı hüsn: GE. 49/4
Gülşen-i Hüsn: GE. 415/2, GE. 433/1,
Hâcet-i hüsn: NB. G. 543/2
Hübluk (Güzellik): GE. 214/4
Hüsn bağı: GE. 162/2, ÜS. 37/4
Hüsn göstermek: NAA. G. 51/5
Hüsn kandili: NK. G. 344/1
Hüsn kitâbı: AÖ. 1274/4, AÖ. 1403/2,
Hüsn kumaşı: GE. 119/4,
Hüsn tahtı: GE. 86/4, GE. 88/4
Hüsn ü ân: NK. G. 97/2,
Hüsn-i bekâ: ÜS. 133/9
Hüsn-i gülîstân: GE. 108/4
Hüsn-i zekât: GE. 130/3
İcâzet-i hüsn: NB. G. 544/5
İnâyet-i hüsn: NB. G. 543/1,
İskender-i hüsn: NB. G. 640/1
İstikâmet-i hüsn: NB. G. 543/3

Kabe-i Hüsn: GE. 882/4,
Kıyâmet-i hüsn: NB. G. 544/1
Kitâb-ı hüsn: GE. 664/4
Lenger-i hüsn: NB. G. 640/5
Leşker-i hüsn: NB. G. 640/2
Letâfet-i hüsn: NB. G. 543/7
Masdar-ı hüsn: NB. G. 640/3
Mekteb-i hüsn: NAA. G. 81/3,
Mest-i hüsn: FK. G. 208/7,
Metâ'-ı hüsn: NAA. K. 3/13, NAA.
 G. 26/3, NAA. G. 30/3, NAA. G.
 44/8, NAA. G. 71/4, NAA. G. 81/4,
 NAA. G. 93/5, NAA. G. 122/5,
 NAA. G. 165/5, NAA. G. 170/6,
 NAA. G. 171/6, GE. 186/3,
Metâ'-i hüsn-i dildâr: NAA. G.
 142/9, NAA. G. 173/10
Mushaf-ı hüsn: NAA. G. 83/3,
 GE. 62/3, GE. 278/3, GE. 438/3,
 AÖ. 83/1, NM. 89/2, NK. G. 98/5,
Mülk-i hüsn: GE. 830/2,
Nezâret-i hüsn: NB. G. 544/7,
Nikât-ı râz-ı hüsn: NB. G. 121/5,
Râmişger-i hüsn: NB. G. 640/6
Râyet-i hüsn: NB. G. 544/2
Seyr-i hüsn: FK. G. 141/2
Şevk-i hüsn: NB. G. 268/1,
Şikâyet-i hüsn: NB. G. 544/4
Tâkât-ı hüsn: NB. G. 543/1
Tarâvet-i hüsn: NB. G. 544/6,

3.21. İD, BAYRÂM

İD: GE. 83/5, FK. G. 41/İD
 REDİFLİ.
İd / Âşık: NAA. G. 42/1, GE.
 828/4, NF. K. 15/3.
İd / Cân verme: NAA. G. 42/1
İd / Cemâl: GE. 83/1, GE. 255/3,
 GE. 650/2
İd / Hac: ÜS. 102/8
İd / Kurbân: NAA. G. 129/5,
 NAA. G. 140/3, NAA. H. 10/3, GE.
 204/4, GE. 255/3, ÜS. 105/6, ÜS.
 134/3, ÜS. 177/12, NM. 101/7.
İd / Nikâb: FK. G. 41/5
İd / Rûzedâr: FK. G. 41/4
İd / Şirk: SG. 94/1
İd / Tevhîd: NAA. H. 16/4
İd / Vasl: ÜS. 102/8,
İd / Visâl: NAA. G. 140/3, GE.
 119/4, GE. 204/4, GE. 236/1.
Bayrâm: GE. 828/4, NF. K. 15/3,
 ÜS. 105/6, ÜS. 177/12
Cemâl İydi: GE. 83/1, GE. 255/3,
 GE. 650/2,
Iyd-geh: FK. G. 41/5
Iyd-i ekber: NAA. G. 42/1, NAA.
 G. 129/5, NAA. G. 140/3, ÜS.
 102/8, NM. 101/7,
Iyd-i vasl: ÜS. 102/8
Iyd-i visâl: GE. 119/4, GE. 204/4
Visâl İydi: GE. 236/1,

3.22. JENG, PAS, REYN

JENG:
Jeng / Âyine: FK. G. 31/3, FK. G.
 227/1, NF. K. 37/45, NB. G. 329/6,
 NB. G. 666/1, NK. MST. 2/39, NK.
 G. 18/1.
Jeng / Derûn: NK. G. 18/1,
Jeng / Dil: SG. 88/9.
Jeng / Feyz: NF. TK. 1/6

Jeng / Gam: NF. G. 9/2, NF. K.
 37/45, NB. MF. 60.
Jeng / Kalp: FK. G. 227/1, NF. TK.
 1/6, AÖ. 659/15.
Jeng / Keder: FK. G. 31/3
Jeng / Kûdüret: SG. 88/9
Jeng / Mey: NF. TK. 1/6
Jeng / Meyhâne: AÖ. 659/15,
Jeng / Mir'ât: NF. G. 9/2, AÖ.
 659/15, SG. 88/9.
Jeng / Riyâ: FK. G. 227/1, NK.
 14/81.
Jeng / Sivâ: NK. G. 18/1,
Jeng / Süff: FK. G. 227/1
Jeng / Şarâb: NF. G. 9/2,
Jeng / Tasfiye: FK. G. 227/1, NF.
 K. 37/45, SG. 88/9, NK. MST. 2/39.
Jeng / Âşık: NF. G. 9/2,
Jeng / Zâhid: NF. G. 9/2, NK. G.
 18/1,
Jengâr: NB. MF. 60, NK. 14/81,
Jengâr-ı riyâ: NK. 14/81,
Jeng-i belâ: FK. G. 205/3
Jeng-i gam: NF. K. 37/45, NF. G.
 9/2,
Jeng-i kesâfet: NK. MST. 2/39,
Jeng-i kudûret: SG. 88/9,
Jeng-i melâl: GE. 820/4,
Jeng-i riyâ: FK. G. 227/1,
Jeng-i sivâ: NK. G. 18/1,
Neng-i jeng: NB. G. 666/1,
Ref-i jeng: NF. TK. 1/6,

PAS (REYN):

Pas / Aşk: ÜS. 14/8
Pas / Âyine: AÖ. 574/3, AÖ. 608/4,
 AÖ. 667/1
Pas / Devrân: ÜS. 91/5
Pas / Gönül: GE. 103/3, NB. G.
 621/1, AÖ. 608/4, ÜS. 14/8, NM.
 73/2 .
Pas / Hüzün: AÖ. 608/4
Pas / Kalp: NAA. H. 16/7, GE.
 37/3, AÖ. 423/3, GE. 37/3, AÖ.
 245/1, AÖ. 510/5, AÖ. 985/2, AÖ.
 1036/1, ÜS. 91/5, ÜS. 142/2.
Pas / Kûdüret: AÖ. 510/5,
Pas / Mâsivâ: AÖ. 195/1
Pas / Sâkî: GE. 37/3
Pas / Sıdk: AÖ. 574/3
Pas / Tasfiye: GE. 37/3, AÖ. 985/2
Pas / Tevhîd: NAA. H. 16/7
Pas / Yüz: AÖ. 423/3
Pas / Zikir: AÖ. 1036/1, NM. 73/2,
 ÜS. 91/5
Gönül Pası: ÜS. 14/8,
Mâsivâ pası: AÖ. 195/1

3.23. KAVGÂ:

Kavgâ / Ağyâr: NB. G. 486/1, NK.
 G. 202/3,
Kavgâ / Ârif: FK. G. 203/7, ÜS.
 175/12
Kavgâ / Ârif-i billâh: SG. 25/1,
Kavgâ / Âşık: FK. G. 203/7
Kavgâ / Aşk: NAA. G. 35/1
Kavgâ / Câhil - Nâdân: AÖ. 374/5
Kavgâ / Çeşm: NF. K. 47/40,
Kavgâ / Dâna: FK. G. 203/7
Kavgâ / Davâ: NF. K. 15/36
Kavgâ / Dervîş: ÜS. 44/10
Kavgâ / Dünyâ: AÖ. 1407/1

Kavgâ / Fesâd: NB. G. 635/6
Kavgâ / İlim: AÖ. 374/5
Kavgâ / Kin: NB. G. 486/1,
Kavgâ / Lâ-mekân - Bî-nişân: ÜS.
 144/4
Kavgâ / Muhabbet: FK. G. 266/1
Kavgâ / Mücâhede: AÖ. 1363/2
Kavgâ / Münkir: ÜS. 40/6
Kavgâ / Mürîd: ÜS. 175/6
Kavgâ / Nefs: NAA. G. 158/5
Kavgâ / Nifâk / Haset / Sefâhet:
 NB. KT. 35/1-2,
Kavgâ / Nigâh: NF. K. 47/40,
Kavgâ / Şirk: SG. 25/7
Kavgâ / Terk: ÜS. 144/4
Kavgâ / Teslimiyet: NB. G. 525/7
Kavgâ / Vâiz: GE. 870/1,
Kavgâ / Zâhid: ÜS. 181/5, SG.
 25/1,
Cedel: NB. KT. 35/1-2,
Ceng ü cidâl: NB. G. 525/7, ÜS.
 144/4,
Ceng: ÜS. 44/10, ÜS. 175/12, ÜS.
 175/6,
Cidâl: NB. G. 486/1,
Ellerle Kavgâ: AÖ. 21/3,
Kavgâya düşmek: GE. 41/3, GE.
 650/2
Kavgâ-yı cünûn: FK. G. 243/1,
 NK. G. 253/3,
Kavgâ-yı muhabbet: FK. G. 266/1
Kuru Kavgâ: NAA. G. 118/6, AÖ.
 46/5, AÖ. 1363/2, ÜS. 40/6,

3.24. KÜDÜRET, GILL U GIŞ, TEŞVÎŞ, SAFÂ

KÜDÜRET:
Kudûret / Âşık: AÖ. 875/3
Kudûret / Âşık - Aşk: AÖ. 501/5
Kudûret / Âyine: AÖ. 510/5, AÖ.
 667/1, NM. 76/8, NK. MST. 2/39.
Kudûret / Çehâlet: NM. 165/5
Kudûret / Gill u Giş: NF. TK.
 1/21, NF. TK. 1/22
Kudûret / İzâfât: NM. 76/8
Kudûret / Jeng: SG. 88/9
Kudûret / Kalp: AÖ. 1/17
Kudûret / Kibir: AÖ. 667/1, AÖ.
 875/3
Kudûret / Kin: AÖ. 501/5, AÖ.
 667/1
Kudûret / Mâsivâ: AÖ. 596/3
Kudûret / Mey: NF. TK. 1/21, NF.
 TK. 1/22
Kudûret / Mir'ât: AÖ. 596/3, SG.
 88/9
Kudûret / Pas: AÖ. 510/5,
Kudûret / Sâgar: NF. TK. 1/22
Kudûret / Tasfiye: AÖ. 596/3, AÖ.
 667/1, AÖ. 875/3, SG. 88/9.

GILL U GIŞ:

Gill u Giş / Âşık: AÖ. 823/2,
Gill u Giş / Âyine: SG. 55/9,
Gill u Giş / Gussa: AÖ. 823/2,
Gill u Giş / Kudûret: NF. TK.
 1/21, NF. TK. 1/22
Gill u Giş / Mey: NF. TK. 1/21,
 NF. TK. 1/22

TEŞVÎŞ:

Teşvîş / Dil: NB. G. 94/6,

Teşvîş / Gönül: SG. 86/4,
Teşvîş / Havf: NB. G. 654/8,
Teşvîş / Ridâ: FK. G. 234/2
Teşvîş / Sübha: FK. G. 234/2
Teşvîş / Vâiz: NB. G. 654/8,
Teşvîş-i dil: FK. K. 10/10
Hâtır-ı müşevveş: NB. G. 280/1.

SAFÂ: SG. 84/4
Safâ / Akıl: NB. G. 176/2,
Safâ / Ârif: NF. K. 42/7
Safâ / Âşık: AÖ. 823/2, NK. G. 196/2,
Safâ / Âşık - Aşk: NAA. G. 84/1, AÖ. 459/4
Safâ / Âşık - Maşûk: ÜS. 142/6
Safâ / Aşk: GE. 150/1, NM. 149/1, ÜS. 181/3, NK. G. 269/2.
Safâ / Âyine: FK. G. 46/6, NF. G. 71/1, NB. G. 29/4.
Safâ / Bâttın: NB. G. 702/3
Safâ / Belâ: NF. G. 76/1
Safâ / Câm: NAA. G. 156/1, NF. G. 76/1, NF. G. 112/2
Safâ / Cefâ: GE. 223/4, NB. G. 159/6, ÜS. 21/6
Safâ / Cefâ - Ârif: GE. 590/2
Safâ / Cefâ - Cevr: GE. 156/3
Safâ / Cefâ / Vefâ: GE. 223/4,
Safâ / Cemiyet: NM. 88/1
Safâ / Cünûn: NB. G. 176/2,
Safâ / Cür'a: NM. 178/6
Safâ / Dert: GE. 171/3, NF. G. 100/1, ÜS. 169/1
Safâ / Derûn: NK. G. 149/1,
Safâ / Dil: FK. G. 224/3, NF. K. 47/12, NF. K. 62/15, NB. K. 7/42, NF. G. 100/1, NB. G. 70/7, NB. G. 788/1, NB. G. 814/1, NB. G. 870/1, NB. R. 105/1, NK. G. 43/1, NK. G. 273/3.
Safâ / Ehl-i dil: NF. G. 71/2,
Safâ / Ferâğ: NB. G. 399/2
Safâ / Ferâgat: AÖ. 598/4
Safâ / Gam: NF. G. 100/1,
Safâ / Hayâ: NB. G. 29/4, NK. G. 269/2,
Safâ / Hevâ: AÖ. 690/5
Safâ / Hubb-ı Dünyâ: GE. 162/4
Safâ / İrfân: GE. 834/5
Safâ / Keder: FK. G. 263/3
Safâ / Mahv: GE. 157/4,
Safâ / Mest: ÜS. 70/2, ÜS. 142/6
Safâ / Mey: NK. MS. 1/2, NK. G. 149/1,
Safâ / Meygede: NF. G. 79/6, NB. G. 234/5, NB. G. 260/1, NB. G. 566/3.
Safâ / Mihmân: ÜS. 87/9
Safâ / Mir'ât: GE. 834/5
Safâ / Mürşid: SG. 90/10
Safâ / Ney: NK. MS. 1/2
Safâ / Rind: FK. G. 78/6, NF. G. 79/6
Safâ / Riyâ: NB. G. 515/9
Safâ / Sine: FK. G. 111/4, FK. G. 157/3, NF. K. 40/22,
Safâ / Sûfi: FK. G. 46/6, FK. G. 211/1, ÜS. 181/3
Safâ / Şarâb: NK. G. 320/1,
Safâ / Şeriat: NM. 18/10,
Safâ / Vâiz: NF. G. 79/6

Safâ / Vuslat: NB. G. 878/4
Safâ / Yanma: ÜS. 61/3
Safâ / Zâhid: NB. G. 566/3,
Safâ / Zevk: NB. G. 234/5, NB. G. 566/3,
Safâ - Zevk / Gam: ÜS. 10/3, NK. G. 273/3,
Safâ - Zevk / Halvet: NM. 53/1
Safâ / Zühd: NB. MF. 33,
Câm-ı safâ: NF. G. 76/1, NF. G. 112/2,
Dil-i sâf: NB. R. 105/1, NK. G. 43/1
Sâf: FK. G. 78/6, FK. G. 111/4, NF. K. 40/22, NF. K. 47/12, NF. G. 71/1, NB. G. 29/4, NM. 88/1, NK. G. 269/2,
Safâ bulmak: GE. 834/5,
Safâ kesb etmek: GE. 157/4,
Safâ sürmek: GE. 56/5, GE. 150/1, GE. 162/4,
Safâ şehri: ÜS. 87/9,
Safâ şehri: ÜS. 87/9,
Safâdan mest olmak ÜS. 61/3, ÜS. 70/2, ÜS. 142/6,
Safâ-yı aşk-ı Hak: NM. 149/1,
Safâ-yı Bâttın: NB. G. 702/3
Safâ-yı dil: NB. G. 788/1
Safâ-yı hâtır: NF. K. 45/40, NB. G. 240/3, NB. G. 247/5, AÖ. 662/7, NK. G. 110/3, NK. G. 242/1, NK. G. 274/3,
Safâ-yı meclis-i rind: NF. G. 79/6,
Safâ-yı meygede: NB. G. 234/5, NB. G. 260/1,
Safâ-yı vuslat: NB. G. 878/4
Sâfi dil: NF. K. 62/15, NB. G. 814/1,
Sâfi: ÜS. 181/3, SG. 90/10, NM. 178/6,
Safvet: FK. K. 23/15, FK. G. 157/3, NK. G. 196/2,
Zevk u safâ: GE. 114/5

3.25. KİMYÂ, İKSİR, SİMYÂ

KİMYÂ: GE. 623/1, GE. 799/4, GE. 808/1, NF. K. 19/24, NF. K. 32/22
Kimyâ / Dür: GE. 538/3
Kimyâ / Ehl-i Nazar: AÖ. 129/3
Kimyâ / Fakr: FK. G. 77/4, NK. G. 116/5,
Kimyâ / Fetih: ÜS. 92/9
Kimyâ / Harâbât: FK. G. 269/5
Kimyâ / İksir: NF. K. 29/39
Kimyâ / İzzet - Zillet: NM. 10/5
Kimyâ / Kerâmet: GE. 538/3
Kimyâ / Nâz: GE. 204/3
Kimyâ / Nazâr: NF. K. 29/39, NB. K. 5/1, NB. M. 9/87, NB. M. 9/85
Kimyâ / Nigâh: GE. 204/3
Kimyâ / Sâdık: GE. 582/4
Kibrîd-i ahmer: GE. 541/4, GE. 545/4,
Kimyâ-yı ekber: GE. 623/1,
Mâlik-i kimyâ: GE. 799/4, GE. 808/1, NK. G. 116/5,
Mâlik-i kimyâ-yı fakr: NK. G. 116/5,
Kimyâ-yı fahriyyet: FK. G. 77/4,
Kimyâger: NF. K. 19/24,
Genc-i kimyâ: ÜS. 92/9,
İksir-i kimyâ: NF. K. 29/39,

Kimyâlanmak: GE. 538/3,

İKSİR:

İksir / Kimyâ: NF. K. 29/39
İksir / Meyhâne: NK. G. 198/4,
İksir / Nazar: NF. K. 29/39
İksir / Velâyet: NB. K. 1/49
İksir / Tevekkül - Kanaat: NB. G. 826/4

SİMYÂ: GE. 600/4 dilberin k

3.26. KOKU, BÛY:

Büy / Aşk: NB. G. 486/4,
Büy / Bâd-ı Sabâ: NM. 29/2
Büy / Mârifet: ÜS. 197/3
Büy / Merdân: SG. 52/3
Büy / Meygede: NB. G. 486/4,
Büy / Olanlar Şeyhi İbrahim / Koku: SG. 80/5
Büy / Sûfi: SG. 71/5
Büy / Tecelli: AÖ. 1384/4
Büy / Zâkir: SG. 101/3.

3.27. KURBÂN:

NAA. MR. 2/1, NAA. G. 112/1, NAA. G. 113/1, NAA. H. 1/1
Kurbân / Ârif: NAA. G. 148/5, ÜS. 127/9.
Kurbân / Âşık: ÜS. 182/10
Kurbân / Âşık - Aşk: ÜS. 109/2
Kurbân / Âşık - Maşûk: GE. 513/3, ÜS. 33/10, ÜS. 97/3, ÜS. 109/2.
Kurbân / Aşk: NAA. H. 3/4, GE. 513/3, AÖ. 669/3, ÜS. 32/10, ÜS. 109/2.
Kurbân / Bayrâm: ÜS. 105/6, ÜS. 177/12
Kurbân / Cân - Ten: NM. 85/6
Kurbân / Cân Verme: NAA. G. 129/5, GE. 34/4, NAA. G. 140/3, ÜS. 127/9.
Kurbân / Dervîş: SG. 55/3
Kurbân / Fenâ: ÜS. 112/6
Kurbân / Hayrân: ÜS. 92/1
Kurbân / Hayret: ÜS. 103/15
Kurbân / İd: NAA. G. 129/5, NAA. G. 140/3, NAA. H. 10/3, GE. 204/4, GE. 255/3, ÜS. 105/6, ÜS. 134/3, ÜS. 177/12, NM. 101/7.
Kurbân / Mansûr: ÜS. 33/10, ÜS. 86/10
Kurbân / Merdâne: ÜS. 37/9
Kurbân / Mihmân: ÜS. 127/7
Kurbân / Mucâhede: ÜS. 194/5
Kurbân / Rakîb: NB. G. 397/5
Kurbân / Sâdık: ÜS. 92/1
Kurbân / Sûfi: FK. G. 22/1
Kurbân / Teslimiyet: NM. 72/4
Kurbân / Vasl: AÖ. 669/3
Kurbân / Vuslat: NM. 101/7
Kurbân / Zâhid: NAA. G. 129/5, NAA. G. 140/3
Kurbân / Zâhid - Zühd: ÜS. 134/3
Kurbân olmak: GE. 25/3, GE. 34/4, GE. 140/1, GE. 195/5, GE. 244/3, GE. 246/3, GE. 251/1, AÖ. 669/3, ÜS. 92/1, ÜS. 194/5, NM. 85/6, SG. 55/3,
Câm kurbân eylemek: NAA. G. 129/5, NAA. G. 140/3, GE. 207/4,

AÖ. 701/1, ÜS. 74/3, ÜS. 6/3, ÜS. 127/9, ÜS. 177/12, ÜS. 194/5, NM. 72/4, NM. 101/7, NM. 195/4, SG. 55/3,

3.28. KUŞ DİLİ, MANTIKU'T-TAYR: AÖ. 578/3,

Mantiku't-tayr: GE. 96/3, NM. 58/4, NM. 76/4.

3.29. KÜLHAN: NK. G. 14/2, NK. G. 42/2, NK. G. 166/3.

Külhan / Ârif: NK. 14/87,

Külhan / Aşk - Muhabbet: AÖ. 560/4

Külhan / Rind: NK. G. 365/5,

3.30. MAHREM:

Mahrem / Ağyâr: ÜS. 121/7

Mahrem / Âşık: NF. G. 61/6

Mahrem / Aşk: NAA. G. 102/3, NAA. G. 129/1, ÜS. 121/7, SG. 29/2.

Mahrem / Bigâne: NF. TK. 1/15, NB. G. 447/2, ÜS. 39/7.

Mahrem / Ehl-i Dil: NF. R. 4,

Mahrem / Esrâr: FK. G. 81/6, NF. K. 12/18, NB. G. 417/3, NB. G. 475/4, SG. 38/1, SG. 48/1.

Mahrem / Gamze: NF. G. 61/6, **Mahrem / Hakikat:** NF. K. 36/21, NM. 160/4

Mahrem / İkîlik: NAA. G. 96/6

Mahrem / İlim: NM. 160/4

Mahrem / İrfân: NM. 178/1,

Mahrem / Kalp: NB. G. 306/3

Mahrem / Mey: NF. TK. 1/15

Mahrem / Peygamber: ÜS. 133/12

Mahrem / Râz: NF. K. 22/36, NB. G. 536/5, NB. G. 645/3, ÜS. 174/8, NK. MST. 4/9, NK. G. 319/3.

Mahrem / Remz: NM. 142/5,

Mahrem / Rind: NF. TK. 1/15

Mahrem / Sır: NF. K. 36/21, ÜS. 3/15, ÜS. 110/2, ÜS. 135/4, ÜS. 181/2, NM. 83/1, NM. 120/18, NM. 177/5, SG. 77/7.

Mahrem-i esrâr: SG. 48/1

Mahrem-i esrâr-ı aşk: NF. K. 12/18,

Mahrem-i râz: NF. K. 22/36, NB. G. 536/5,

Mahrem-i râz-ı derûn: NB. G. 645/3, NK. G. 319/3,

Mahrem-i perde-serây-ı harem-i râz: NK. MST. 4/9.

3.31. MEYDÂN:

Meydân / Aşk: NAA. MR. 1/4, NAA. G. 29/5, NAA. G. 44/3, NAA. G. 71/1, NAA. G. 71/3, NAA. G. 75/1, NAA. G. 85/8, NB. G. 285/3, AÖ. 298/3, ÜS. 61/8, ÜS. 83/5, ÜS. 72/4, ÜS. 83/11, ÜS. 139/4, NM. 158/5, ÜS. 176/3, ÜS. 177/7, ÜS. 180/2.

Meydân / Âşık: NAA. H. 19/2, ÜS. 194/1

Meydân / Âşık - Aşk: NAA. K. 1/25, NAA. G. 42/6, AÖ. 583/1, AÖ. 689/2, AÖ. 701/3, AÖ. 1231/1, ÜS. 103/7, NM. 185/5.

Meydân / Âşık - Gây: NAA. K. 1/25, ÜS. 83/5, ÜS. 194/1, NAA. G. 140/4, ÜS. 170/2, ÜS. 194/1.

Meydân / Âşık - Maşûk: NAA. G. 41/4, NAA. G. 55/1, NAA. G. 140/4, GE. 87/2, GE. 532/5, ÜS. 12/5, ÜS. 56/6, ÜS. 128/2, ÜS. 155/1, ÜS. 170/2, ÜS. 194/7, NM. 185/5, NM. 195/1

Meydân / Belâ: ÜS. 28/6

Meydân / Berdâr: AÖ. 561/3, NM. 150/3

Meydân / Câhil: AÖ. 459/15

Meydân / Cân Verme: ÜS. 28/10, ÜS. 63/4, ÜS. 70/6, ÜS. 73/1, ÜS. 139/4, ÜS. 176/3, SG. 43/25.

Meydân / Davâ: ÜS. 139/4,

Meydân / Dîvâne: AÖ. 583/1

Meydân / Ene'l-Hak: ÜS. 134/6

Meydân / Er: NAA. G. 203/6

Meydân / Fenâ: NM. 88/5

Meydân / Gây: ÜS. 63/4, ÜS. 169/10

Meydân / Gây - Çevgân: NAA. G. 41/4, NAA. G. 42/6, NF. G. 55/3, AÖ. 598/2, ÜS. 114/7, NM. 136/2.

Meydân - Gây / Merdâne: ÜS. 37/9

Meydân / Merdâne: NAA. H. 19/2, AÖ. 422/4, ÜS. 80/5, ÜS. 83/11

Meydân / Kanma: ÜS. 155/1

Meydân / Mansûr: AÖ. 61/3, AÖ. 561/3, AÖ. 941/4, AÖ. 970/2, NM. 43/4, NM. 158/5, ÜS. 12/5, NM. 158/5.

Meydân / Merd: NAA. G. 197/1, ÜS. 138/1, NAA. G. 124/6, ÜS. 80/5, ÜS. 92/8, NM. 88/5.

Meydân / Mey: ÜS. 70/6

Meydân / Muhabbet: NAA. K. 3/27, NAA. TK. 1/22, NAA. G. 119/2, NAA. G. 184/5, NF. G. 55/3, NB. G. 297/1, NB. G. 345/2, AÖ. 810/1, AÖ. 1116/4, AÖ. 1324/5.

Meydân / Sâkî: ÜS. 103/7

Meydân / Semâ: NAA. H. 13/3

Meydân / Şehîd: ÜS. 56/6,

Meydân / Tâlib: GE. 532/5,

Meydân / Yanma: ÜS. 155/1

Âşıklar meydânı: NAA. H. 19/2,

Aşk meydânı: NAA. K. 1/25, AÖ. 1231/1, ÜS. 114/7, ÜS. 128/2, ÜS. 155/1, NM. 158/5, NM. 185/5,

Belâ meydânı: ÜS. 28/6,

Fenâ Meydânı: NM. 88/5,

Meydân okuma: NAA. G. 42/4,

NF. K. 33/50,

Meydân-ı aşk: NAA. MR. 1/4,

NAA. G. 29/5, NAA. G. 41/4, NAA. G. 42/6, NAA. G. 44/3, NAA. G. 55/1, NAA. G. 71/1, NAA. G. 71/3,

NAA. G. 75/1, NAA. G. 85/8, NAA. G. 140/4, NB. G. 285/3, AÖ. 298/3,

AÖ. 583/1, AÖ. 689/2, AÖ. 701/3,

ÜS. 12/5, ÜS. 56/6, ÜS. 61/8, ÜS. 83/5, ÜS. 83/11, ÜS. 139/4, ÜS. 176/3, ÜS. 177/7, ÜS. 180/2, NM. 195/1,

Meydân-ı emel: NB. R. 29/2,

Meydân-ı gam: AÖ. 598/2,

Meydân-ı muhabbet: NAA. K. 3/27, NAA. TK. 1/22, NAA. G.

119/2, NAA. G. 184/5, NF. G. 55/3, NB. G. 297/1, AÖ. 810/1, AÖ. 1116/4, AÖ. 1324/5.

3.32. MİHMÂN:

Mihmân / Ârif: NM. 151/8

Mihmân / Âşık: ÜS. 30/2, ÜS. 134/4,

Mihmân / Aşk: ÜS. 31/4, ÜS. 92/6, ÜS. 156/6.

Mihmân / Cemiyet: NB. G. 29/4,

Mihmân / Dil: NM. 144/5, NM. 170/5,

Mihmân / Eşik: NAA. G. 98/7,

Mihmân / Evliyâ: ÜS. 75/7

Mihmân / Gayr: ÜS. 67/7

Mihmân / Kalp: NAA. G. 48/2

Mihmân / Kurbân: ÜS. 127/7

Mihmân / Muhakkık: NM. 87/8

Mihmân / Mürşid: AÖ. 559/2,

Mihmân / Müşâhade: ÜS. 112/5

Mihmân / Safâ: ÜS. 87/9

Mihmân / Seher: NM. 170/5,

Mihmân / Sultân: ÜS. 23/3

Mihmân / Şeriat: NAA. G. 22/6

Mihmân / Şeyh: NAA. G. 98/7,

Mihmân / Tasfiye: NB. G. 29/4,

Mihmân / Tekye: NB. K. 25/12,

AÖ. 559/2, AÖ. 804/4.

Mihmân / Tevâzu: FK. G. 152/6

3.33. MİHRÂB: NB. G. 386/5, NB. G. 609/5

Mihrâb / Ebrû: FK. K. 16/16, NB. G. 163/2, NK. G. 29/3, NK. G. 84/2.

Mihrâb / Kaş: GE. 741/3, AÖ. 175/2, AÖ. 930/3, AÖ. 1331/3, AÖ. 1445/4, ÜS. 83/9, NM. 70/3, NM. 130/5, SG. 52/2.

Mihrâb / Süfi: NB. G. 449/3,

Mihrâb / Meyhâne: NB. G. 449/3,

Mihrâb / Zâhid: NK. G. 84/2

3.34. MUSİKİ UNSURLARI İLE İLGİLİ MECÂZLAR:

NAĞME: ÜS. 74/5.

Nağme / Ney: NB. G. 242/5, NB. G. 851/4

Nağme / Zikir: FK. KT. 1/5

NEY: GE. 37/2, GE. 446/1, GE. 495/2, GE. 532/5, GE. 446/2, GE. 883/7, NF. G. 130/4, NB. G. 786/4, NK. G. 266/1.

Ney / Âh: GE. 155/1

Ney / Ârif: NB. KT. 6/3

Ney / Def: NB. KT. 6/3

Ney / Derûn: GE. 741/4, GE. 819/5, AÖ. 405/2

Ney / Gönül: GE. 643/3

Ney / Hâmûş: NB. G. 332/1

Ney / Mest: NB. G. 242/5,

Ney / Mevlevî: NB. MU. 137/1

Ney / Mey: NM. 6/2

Ney / Muhabbet: GE. 371/2

Ney / Mutrib: NB. G. 625/4

Ney / Nağme: NB. G. 242/5, NB. G. 851/4

Ney / Safâ: NK. MS. 1/2

Ney / Sine: GE. 412/3, GE. 532/5,

Ney / Süfi: NK. G. 360/4,

Ney / Semâ: GE. 371/2, NB. G. 554/4, NK. G. 360/4,

Ney / Tekye: NK. G. 360/4,
Ney / Zâhid: NB. G. 242/5,
Ağlaması: GE. 643/3,
Feryâd: GE. 155/1
İnlemesi: GE. 85/2, GE. 177/1, GE.
532/5, GE. 741/4, GE. 819/5, FK. G.
275/1, AÖ. 292/4, AÖ. 405/2,
Muhabbetle coşması: GE. 371/2,
Nağme-i ney: NB. G. 242/5, NB. G.
851/4,
Nağmesi: NK. G. 266/1,
Nây: GE. 155/1, FK. G. 275/1, NF.
K. 4/43, NB. MU. 35/1,
Ötmesi: GE. 412/3
Semâ-i ney: NB. MU. 137/1,
Sükûtu: NB. G. 332/1,
Zevk-i sürûd-ı nâme-i nây: NF. K.
4/43

NEY-ZEN: NB. G. 105/5, NB. G.
558/2, NB. G. 818/2.

KÂNÛN:
Kânûn / Hakikat: NB. G. 292/1

ÇENG:
Çeng / Çegâne: NB. G. 711/4
Çeng / Ene'l-Hak: NAA. G. 63/7
Çeng / Mutrib: NF. K. 55/21, NF.
K. 55/22
Çeng / Rebâb: NF. K. 55/21, NF.
K. 55/22.

REBÂB:
Rebâb / Çeng: NF. K. 55/2, NF. K.
55/22.

MUTRİB: FK. G. 70/1, FK. G.
252/3, NF. K. 15/4, NK. K. 34/9,
Mutrib / Âşık: FK. MST. 1/2/9
Mutrib / Mestâne: AÖ. 7/2
Mutrib / Ney: NB. G. 625/4
Mutrîb / Sâkı: NF. K. 55/21, NF.
K. 55/22, NK. MS. 1/2, NK. G.
335/5.
Mutrîb / Çeng: NF. K. 55/21, NF.
K. 55/22
Mutrîb / Rebâb: NF. K. 55/21,
NF. K. 55/22.
Mutrib (Hitâben): FK. G. 70/1,
Mutrib-i bezm-i fenâ: FK. G.
16/11,
Mutrib-i bezm-i gam: FK. G. 31/1,
Mutrib-i bezm-i işve-kârî: FK.
MST. 1/2/7
Mutrib-i mestâne: AÖ. 7/2,

DEF:
Def / Ârif: NB. KK. 6/3
Def / Ney: NB. KK. 6/3

ÇEGÂNE:
Çegâne / Çeng: NB. G. 711/4.

3. 35. NOKTA VE HARF SEMBOLİZMİ

NOKTA:
Nokta / Âlem: NM. 91/1, NM. 91/2
Nokta / Ârif: NB. K. 1/55,
Nokta / Aşk: FK. K. 14/42
Nokta / Hâl: FK. G. 290/1

Nokta / Harf: NF. G. 59/4, ÜS.
105/4, NM. 120/18,
Nokta / İlim: NAA. G. 187/13,
NB. G. 702/4, NM. 82/1, NM.
120/17.
Nokta / İlim - Hikmet: NM. 82/1
Nokta / İnsân: NM. 91/1,
Nokta / Tâlib: ÜS. 47/7
Nokta / Tevhîd: NM. 142/7
Nokta / Vahdet - Kesret: NF. G.
59/4.

HARFLER:
Harf / Esrâr: NF. G. 59/4
Harf / Nokta: NF. G. 59/4, ÜS.
105/4, NM. 120/18.
Harf / Vech: NM. 14/3
Elif - Nûn - Sîn / İnsân: ÜS. 59/4
Elif - Dal / Kad: NAA. H. 25/2
Bâ / Nokta: NB. K. 1/55, NM.
120/18
Dal / Kad: GE. 100/3,
Dal / Kaş: GE. 188/2 dal,
Cîm / Mide: NB. G. 837/1,
Sâd / Kaş: GE. 163/1,
Ayn / Göz: GE. 163/1
Ayn - Şın- Kaf / Aşk: AÖ. 282/3,
AÖ. 459/4, AÖ. 501/5, AÖ. 893/5,
ÜS. 6/2, ÜS. 59/1, ÜS. 66/8, ÜS.
75/4, ÜS. 89/3, ÜS. 109/7.
Lâm / Kad: NAA. K. 4/34
Med / Kaş: AÖ. 1255/2
Mîm / Dehân: NB. G. 837/1,
Mîm / Kaş: GE. 163/1,
Nûn / Göz: AÖ. 1255/2
Nûn / Kaş: AÖ. 1274/4.

3.36. PERDE, HİCÂB, NİKÂB, NAKIŞ

PERDE: NM. 145/5, SG. 71.
Perde / Alâyık: AÖ. 1/23
Perde / Amel: SG. 71/7
Perde / Anâsır: NAA. G. 64/5,
NAA. G. 181/5, NM. 81/1.
Perde / Ârif: NM. 162/5,
Perde / Âşık: NAA. G. 179/4, NM.
60/6
Perde / Benlik: NAA. G. 20/4,
NAA. G. 30/7, NAA. G. 56/9, NAA.
G. 80/7, NAA. G. 82/4, NAA. G.
138/2, NAA. G. 171/4, NAA. G.
182/6, NAA. G. 185/4, NAA. G.
194/2, SG. 18/3, SG. 76/5.
Perde / Bulma: NAA. G. 96/6
Perde / Cân: NM. 149/2,
Perde / Cân Gözü: AÖ. 1/6
Perde / Cehâlet: NAA. G. 43/5,
NAA. G. 98/7, AÖ. 1/6, SG. 2/1,
SG. 72/3
Perde / Celâl: NM. 82/4
Perde / Cemâl - Celâl: NM. 80/5
Perde / Din - Mezhep: NAA. G.
179/4
Perde / Enâniyet: SG. 95/2
Perde / Eren: NM. 149/2,
Perde / Gâfil: NM. 128/1-2, NK. G.
51/3
Perde / Gaflet: NAA. G. 55/5,
NM. 128/1-2
Perde / Garîb: AÖ. 1252/3,
Perde / Gönül: NM. 25/6
Perde / Hakikat: NB. G. 50/10

Perde / Hicâb: ÜS. 100/3
Perde / İkilik: NAA. G. 96/6
Perde / İlim: SG. 18/3,
Perde / Küfr: ÜS. 41/6
Perde / Küfr - İmân: NAA. G.
179/4,
Perde / Lâ - İllâ: NAA. G. 86/4,
NAA. G. 168/5, NAA. G. 125/7
Perde / Len Terâni: ÜS. 133/10,
ÜS. 166/2
Perde / Mâsivâ: AÖ. 125/5, ÜS.
11/8, ÜS. 176/8.
Perde / Meşâyih: ÜS. 175/6
Perde / Münkîr: ÜS. 192/6
Perde / Nübüvvet: NAA. G. 64/4
Perde / On Sekiz Bin Âlem: NM.
162/5,
Perde / Ref': NAA. G. 153/2, AÖ.
1/23, NM. 25/6, NM. 162/5
Perde / Sır: NF. K. 36/21, ÜS.
175/6,
Perde / Sûfî: SG. 71/1, SG. 71/7
Perde / Ten: NAA. H. 5/7
Perde / Tevhîd: NM. 162/5,
Perde / Zikir: SG. 71/1, SG. 71/2
Perde / Amel: SG. 71/7
Perde / Üryân: ÜS. 100/3
Perde / Vahdet - Kesret: NAA. G.
40/2
Perde / Vuslat: NAA. G. 70/3
Perde / Zulmet: NAA. G. 21/5,
NAA. G. 49/5, NAA. G. 103/4,
NAA. G. 133/5, NAA. G. 177/4,
NAA. G. 202/7, NAA. G. 203/6,
ÜS. 41/6, ÜS. 192/6
Alâyık perdesi: AÖ. 1/23,
Anâsır perdesi: NAA. G. 64/5,
NAA. G. 181/5, NM. 81/1,
Benlik perdesi: NAA. G. 20/4,
NAA. G. 30/7, NAA. G. 56/9, NAA.
G. 80/7, NAA. G. 82/4, NAA. G.
138/2, NAA. G. 171/4, NAA. G.
182/6, NAA. G. 185/4, NAA. G.
194/2, SG. 18/3, SG. 76/5,
Cân perdesi: NM. 149/2,
Cehâlet perdesi: NAA. G. 43/5,
NAA. G. 98/7, AÖ. 1/6, SG. 2/1,
Celâl perdesi: NM. 82/4, NM. 80/5,
Cemâl perdesi: NM. 80/5,
Dünyâ ve âhiret perdesi: NM.
60/6,
Enâniyet perdesi: SG. 95/2,
Gaflet perdesi: NAA. G. 55/5, NM.
128/1-2,
İkilik perdesi: NAA. G. 96/6
Küfr ü İman perdesi: NAA. G.
179/4,
Lâ perdesi: NAA. G. 86/4, NAA.
G. 125/7, NAA. G. 168/5,
Mâsivâ perdesi: ÜS. 176/8,
Meşâyih perdesi: ÜS. 175/6,
Nübüvvet perdesi: NAA. G. 64/4,
On sekiz bin perde: NM. 162/5,
Perde-i kesret-nümâ: NAA. G.
40/2,
Perde-i nûrânî: SG. 71/
TAMAMINDA
Perde-i vuslat: NAA. G. 70/3,
Perde-i zulmet: NAA. G. 103/4,
NAA. G. 177/4,
Ten perdesi: NAA. H. 5/7,

Zulmet perdesi: NAA. G. 21/5, NAA. G. 49/5, NAA. G. 133/5, NAA. G. 202/7, NAA. G. 203/6, ÜS. 41/6 ÜS. 192/6, ÜS. 192/6

HİCÂB: NAA. G. 20/4, NAA. G. 21, NAA. G. 25/3,
Hicâb / Âlim: SG. 71/9,
Hicâb / Anâsır: NAA. G. 48/1,
Hicâb / Âşık: ÜS. 142/8
Hicâb / Âşık - Aşk: SG. 33/1
Hicâb / Aşk: SG. 2/2
Hicâb / Benlik: NAA. G. 152/2, NAA. G. 171/4, NAA. G. 197/3, SG. 4/3, SG. 18/1
Hicâb / Cehâlet: SG. 91/10
Hicâb / Cemâl: ÜS. 11/6, NM. 124/3
Hicâb / Çile: SG. 71/3
Hicâb / Dert: ÜS. 15/4
Hicâb / Devrân: ÜS. 156/9
Hicâb / Dil: NAA. G. 83/1, NAA. G. 114/6,
Hicâb / Ebrâr: ÜS. 121/1
Hicâb / Hz. İsa: ÜS. 133/11
Hicâb / İlim: SG. 71/9,
Hicâb / İnsân-ı Kâmil: NAA. G. 49/6,
Hicâb / Kâkül: GE. 83/3
Hicâb / Kemâl: NAA. G. 55/4
Hicâb / Kulluk: NAA. G. 55/4
Hicâb / Mâsivâ: ÜS. 96/2
Hicâb / Menzil: NAA. G. 187/10
Hicâb / Mest: NB. G. 88/3,
Hicâb / Nakş: NAA. K. 4/3
Hicâb / Nikâb: NAA. G. 21/2
Hicâb / Nûr - Zulmet: NAA. G. 21/2, NAA. G. 21/3, NAA. G. 21/4
Hicâb / Perde: ÜS. 100/3
Hicâb / Rûy: NAA. G. 114/6,
Hicâb / Süff: SG. 71/3, SG. 71/9,
Hicâb / Rüyâ: SG. 71/3
Hicâb / Şarâb: SG. 2/2
Hicâb / Tâlib: ÜS. 47/7
Hicâb / Tecellî: SG. 4/3
Hicâb / Ten: NAA. H. 26/4
Hicâb / Terk: NAA. G. 48/1, NAA. G. 81/1, NAA. G. 83/1, NAA. G. 114/6, NAA. G. 114/6, NAA. G. 187/10, ÜS. 15/4, ÜS. 96/2, NM. 14/7, SG. 4/3
Hicâb / Üryân: ÜS. 100/3
Hicâb / Varlık: NAA. G. 43/13, SG. 33/1
Hicâb / Vird: SG. 71/3
Hicâb / Visâl: NB. G. 583/2
Hicâb / Yanma: ÜS. 15/4
Hicâb / Yetmiş Bin: NAA. G. 21/1, NAA. G. 21/2, SG. 4/3, NAA. G. 55/4
Hicâb / Zerre: NK. G. 9/2
Hicâb / Zikir: SG. 71/9,
Hicâb / Zâhid: NAA. G. 21/1,
Hicâb / Zulmet: NAA. G. 49/6, AÖ. 243/2, ÜS. 11/6, ÜS. 156/9.
Hicâb / Zülf: NK. G. 106/4
Benlik hicâbı: NAA. G. 152/2, NAA. G. 197/3, SG. 4/3, SG. 18/1,
Cehâlet Hicâbı: SG. 91/10,
Hicâbı geçmek: NAA. G. 49/6, ÜS. 133/11, ÜS. 142/8, SG. 2/2,

Hicâbın ref' olması: NAA. G. 113/4, NAA. G. 114/6, NAA. G. 187/10, NAA. G. 196/2, ÜS. 15/4, ÜS. 96/2, NM. 14/7, SG. 4/3,
Nakş-ı hicâb: NAA. K. 4/3,
Nûr hicâbı: NAA. G. 21/2, NAA. G. 21/3, NAA. G. 21/4, ÜS. 121/1,
Ref'-i hicâb: NAA. G. 48/1, NM. 124/3,
Ten hicâbı: NAA. H. 26/4,
Unsûr hicâbı: NAA. G. 48/1,
Varlık hicâbı: NAA. G. 43/13, SG. 33/1,
Yetmiş bin hicâb: NAA. G. 21/1, NAA. G. 21/2, NAA. G. 55/4, SG. 4/3,
Zulmet hicâbı: NAA. G. 21/2, NAA. G. 49/6, AÖ. 243/2, ÜS. 11/6, ÜS. 156/9,

NİKÂB: NAA. G. 21/2, NAA. H. 19/8,
Nikâb / Âlem: SG. 51/6
Nikâb / Âşık: NAA. G. 93/3, NAA. G. 156/3,
Nikâb / Âşık - Aşk: NAA. G. 165/4,
Nikâb / Âşık - Maşûk: NAA. G. 165/4,
Nikâb / Cân Vermek: NAA. G. 148/13
Nikâb / Cemâl: NAA. G. 71/2, NAA. G. 93/3, NAA. G. 156/3, NAA. G. 165/4
Nikâb / Gaflet: ÜS. 11/5,
Nikâb / Güneş: NF. G. 63/2, NM. 14/1
Nikâb / Hicâb: NAA. G. 21/2
Nikâb / İd: FK. G. 41/5
Nikâb / İnsân: SG. 51/6
Nikâb / Kesret: SG. 33/3
Nikâb / Keşf: SG. 51/6
Nikâb / Len Terânî: NM. 163/3,
Nikâb / Münkîr: NAA. MH. 2/4
Nikâb / Ref': FK. G. 41/5
Nikâb / Vech: NM. 14/1
Nikâb / Zulmet: NM. 14/1
Nikâbı ref etmek: NAA. G. 71/2, NAA. G. 93/3, NAA. G. 156/3, NAA. G. 165/4, NM. 14/1,
Nikâbı açmak: NAA. G. 148/13, NAA. MH. 2/4,
Gaflet nikâbı: ÜS. 11/5,
Nikâbı kaldırmak: NM. 14/1,
Kesret nikâbı: SG. 33/3,
Âlem ve âdem nikâbı: SG. 51/6,

NAKŞ: FK. G. 47/3, SG. 115/31
Nakş / Ârif: ÜS. 33/12
Nakş / Âşık: AÖ. 277/1, ÜS. 110/1
Nakş / Cihân: ÜS. 23/2, ÜS. 33/12, ÜS. 99/1
Nakş / Dehr: NAA. G. 118/4
Nakş / Dil: NB. G. 230/4, NB. MU. 166/1, ÜS. 126/2.
Nakş / Dû-cihân: ÜS. 28/1, ÜS. 103/14, ÜS. 111/2.
Nakş / Eren: ÜS. 99/1
Nakş / Fenâ - Bekâ: ÜS. 126/2
Nakş / Gaflet: NB. MU. 178/1
Nakş / Gönül: NB. G. 492/4, NB. MU. 178/1.

Nakş / Hâce: NB. G. 230/4
Nakş / Hatt: NB. G. 329/6
Nakş / Havâtır: SG. 75/6
Nakş / Hayrân: AÖ. 804/5
Nakş / Hevâ: NB. R. 1/1, AÖ. 5/1
Nakş / Heves: NB. G. 230/4
Nakş / Hicâb: NAA. K. 4/3
Nakş / Hüviyet: AÖ. 197/4
Nakş / İnsân-ı Kâmil: ÜS. 103/14
Nakş / Kevn ü Mekân: ÜS. 54/6, ÜS. 110/1
Nakş / Mâsivâ: NB. G. 367/13, AÖ. 1/9, AÖ. 125/5, AÖ. 350/2, AÖ. 805/1, AÖ. 1072/2.
Nakş / Merdân: ÜS. 177/11
Nakş / Müjgân: NK. G. 1/3
Nakş / Münkîr: ÜS. 40/6
Nakş / Müşâhede: NB. G. 367/13, NB. G. 648/5,
Nakş / Nakkâş: NAA. G. 118/4, NB. G. 117/1, NB. G. 734/7, ÜS. 54/6
Nakş - Nakkâş / Mazhar: NB. G. 296/6,
Nakş - Nakkâş / Şikâyet: NB. G. 87/3
Nakş / Kıyâfet: ÜS. 177/11
Nakş / On Sekiz Bin Âlem: AÖ. 804/5
Nakş / Râhib: NB. MU. 178/1
Nakş / Sivâ: AÖ. 5/1
Nakş / Süret: NAA. G. 33/2, ÜS. 73/7, ÜS. 126/2, ÜS. 126/4.
Nakş / Taalluk: AÖ. 137/2,
Nakş / Tasfiye: NAA. K. 4/3, AÖ. 805/1, ÜS. 54/6, ÜS. 111/2,
Nakş / Temâşâ: NAA. G. 47/4
Nakş / Vasil: ÜS. 61/4
Nakş / Zâhid: NAA. G. 118/4, ÜS. 126/4
Nakş / Zevk: ÜS. 33/12
Nakş / Zulmet: AÖ. 1/9,
Nakş / Zühd - Takvâ: ÜS. 173/5
Cezbe-i nakş-ı nigâr: AÖ. 277/1
Cihânın nakşı: ÜS. 23/2, ÜS. 33/12, ÜS. 99/1,
Dû-cihânın nakşı: ÜS. 28/1, ÜS. 103/14, ÜS. 111/2,
Fenâ ve bekânın nakşı: ÜS. 126/2,
Havâtır nakşı: SG. 75/6,
Hevâ nakşı: NB. R. 1/1
Kevn ü mekânın nakşı: ÜS. 54/6, ÜS. 110/1,
Mâsivâ nakşı: AÖ. 350/2, AÖ. 805/1,
Nakş olmak: FK. G. 47/3, NB. G. 329/6,
Nakş-ı divâr: GE. 514/3,
Nakş-ı heves: NB. G. 230/4,
Nakş-ı hicâb: NAA. K. 4/3,
Nakş-ı hüviyet: AÖ. 197/4,
Süret nakşı: NAA. G. 33/2, ÜS. 126/4,
Süret-i Nakş: ÜS. 73/7

3.37. PİŞME, YANMA, ERİME: PİŞME:

Pişme / Aşk: GE. 194/1, GE. 252/3, GE. 253/3, AÖ. 1316/4, ÜS. 102/4, NM. 61/4, SG. 86/4, SG. 115/14.
Pişme / Cevr: FK. MST. 4/4/1
Pişme / Dert: ÜS. 109/3

Pişme / Derviş: SG. 115/14
Pişme / Erme: NM. 61/4,
Pişme / Fakr: AÖ. 1062/3
Pişme / Ham: SG. K. 1/76,
Pişme / Kahr: GE. 266/2,
Pişme / Yanma: GE. 194/1, ÜS. 109/3, NM. 61/4,
Pişme / Yiğit: GE. 266/2,
Aşk ateşiyle pişmek: GE. 252/3, GE. 253/3, ÜS. 102/4,
Aşk ile pişmek: SG. 86/4,
Aşk oduyla pişmek: NM. 61/4, SG. 115/14,
Derd oduyla pişmek: ÜS. 109/3,
Kebâp olup pişmek: GE. 194/1, NM. 135/8,
Puhte: SG. K. 1/76,
Pûte-i aşkta pişmek: AÖ. 1316/4,

YANMA: ÜS. 160/3, NM. 149/
YANA YANA HÛ DEYU
REDİFLİ,
Yanma / Ağlama: ÜS. 5/9, ÜS. 15/1, ÜS. 18/1, ÜS. 38/4, SG. 99/5.
Yanma / Ârif: ÜS. 38/4
Yanma / Âşık: FK. R. 24/2, NM. 12/7
Yanma / Âşık - Aşk: NAA. H. 12/3, NM. 60/1, SG. 22/10
Yanma / Âşık - Maşûk: NAA. G. 42/2, NAA. H. 3/3, NAA. H. 10/2, NAA. H. 14/1 YANMIŞAM BEN SENİN AŞKIN ODUNA NAKARATLI, NB. G. 563/6, NB. G. 634/2, ÜS. 30/1, ÜS. 30/2, ÜS. 30/10, ÜS. 30/13, ÜS. 131/7, NM. 29/5, NM. 60/1, NM. 104/5, NM. 149/5.
Yanma / Aşk: NAA. G. 51/10, NAA. H. 15/1 YA NİÇİN YANMAYAM ATEŞ-İ AŞKA NAKARATLI, NAA. H. 19/1, NAA. H. 25/Yârimin âteş-i aşkı REDİFLİ, GE. 44/4, GE. 194/1, GE. 199/2, GE. 238/2, ÜS. 30/9, ÜS. 61/3, ÜS. 65/5, ÜS. 67/6, ÜS. 109/3, ÜS. 124/1, ÜS. 131/7, ÜS. 155/1, ÜS. 159/3, ÜS. 177/9, ÜS. 179/2, ÜS. 192/3, NM. 61/4, NM. 95/2, NM. 104/5, NM. 112/2, NM. 117/1, NM. 142/6, SG. 55/3, SG. 99/5, SG. 101/2.
Yanma / Aşk - Muhabbet: SG. 15/5
Yanma - Aşk / Âşık - Maşûk: ÜS. 125/1
Yanma / Âyin - Erkân: ÜS. 30/7,
Yanma / Bülbül - Gül: ÜS. 30/12
Yanma / Büryân: NAA. MR. 1/2, NAA. G. 121/5, AÖ. 34/2, AÖ. 372/1, ÜS. 5/9, ÜS. 18/1, ÜS. 38/4, ÜS. 124/1, ÜS. 140/1, ÜS. 159/3, ÜS. 185/3, NM. 126/2.
Yanma / Cefâ: AÖ. 810/1
Yanma / Cezbe: ÜS. 5/9
Yanma / Derviş: GE. 299/4, GE. 439/1, NM. 97/1, NM. 97/3.
Yanma / Dil: NF. G. 88/3,
Yanma / Ehl-i Hâl: NAA. H. 15/4
Yanma / Firâk: AÖ. 1257/4
Yanma / Gam: NB. G. 230/5

Yanma / Hasret: AÖ. 34/2, ÜS. 101/5
Yanma / Hayrân: ÜS. 100/1, ÜS. 124/1
Yanma / Hayret: NK. G. 4/1
Yanma / Hicâb: ÜS. 15/4
Yanma / Mâsivâ: ÜS. 177/9
Yanma / Merdâne: ÜS. 30/3
Yanma / Meydân: ÜS. 155/1
Yanma / Muhabbet: NF. G. 101/5
Yanma / Pervâne: NAA. H. 19/3, GE. 11/4, GE. 231/1, GE. 251/5, GE. 287/1, GE. 796/1, FK. G. 91/3, FK. G. 108/4, AÖ. 7/5, AÖ. 10/2, AÖ. 29/4, AÖ. 37/3, AÖ. 170/1, ÜS. 65/3, NM. 95/2.
Yanma / Pişme: GE. 194/1, ÜS. 109/3, NM. 61/4
Yanma / Sadâkat: GE. 514/1, NB. G. 29/1
Yanma / Safâ: ÜS. 61/3
Yanma / Sîne: NB. G. 634/2, NM. 98/3
Yanma / Şarâb: NB. G. 29/1
Yanma / Şem: AÖ. 1395/5
Yanma / Şem - Pervâne: NAA. MR. 1/2, NAA. MR. 2/1, NAA. G. 42/2, NAA. H. 19/1, GE. 4/2, GE. 67/2, FK. G. 59/6, AÖ. 5/3, AÖ. 422/1, ÜS. 7/9, ÜS. 30/7, ÜS. 92/2, ÜS. 120/2, ÜS. 169/3, NM. 104/5, NM. 117/2, NM. 143/7.
Yanma / Vuslat: GE. 796/1
Yanma / Zikir: ÜS. 49/10, ÜS. 100/1
Aşk ateşiyle yanmak: NM. 29/5, NM. 112/2, SG. 15/5, SG. 99/5,
Aşk nârına yanmak: ÜS. 192/3,
Aşk odu: NAA. H. 11/3, NAA. H. 14/1, GE. 237/3, NAA. H. 14/1 YANMIŞAM BEN SENİN AŞKIN ODUNA NAKARATLI, ÜS. 30/9, ÜS. 67/6, ÜS. 74/1, ÜS. 131/7, ÜS. 177/9, NM. 3/11, NM. 12/7, NM. 60/1, NM. 61/4, NM. 101/6, NM. 109/2, NM. 112/2, NM. 142/6, NM. 185/4, SG. 55/3, SG. 101/2, SG. 115/14, ÜS. 125/1,
Aşk oduna yanmak: ÜS. 67/6, NM. 19/1, NM. 60/1
Âteş-i aşk: NAA. G. 7/2, NAA. G. 27/4, NAA. G. 36/4, NAA. G. 99/6, NAA. G. 132/5, NAA. G. 140/1, NAA. H. 15/1 YA NİÇİN YANMAYAM ATEŞ-İ AŞKA NAKARATLI, NAA. H. 25/Yârimin âteş-i aşkı REDİFLİ, GE. 44/4, GE. 128/2, GE. 194/1, FK. G. 35/5, FK. G. 188/2, FK. G. 218/9, NF. K. 12/38, AÖ. 137/3, AÖ. 522/1, AÖ. 1262/5, ÜS. 65/5, ÜS. 102/4,
Âteş-i dil-sûz: NB. G. 572/3
Bağrı kebâp olması: GE. 44/4, GE. 199/2, FK. MST. 4/4/1, ÜS. 15/1,
Bağrı yanması: GE. 299/4, GE. 439/1, AÖ. 605/2, ÜS. 30/13, NM. 97/1,
Çiğer yakmak: NAA. H. 23/3,
Çiğerin dağlanması: GE. 237/3.

Çiğerin yanıp kebâp olması: GE. 72/3, GE. 194/1, ÜS. 7/6,
Cism ü cânın kebâp olması: NM. 12/7,
Dâğ-ı cünûn: FK. G. 62/5
Dâğ-ı derûn: NB. G. 102/2, NB. G. 864/5
Dâğ-ı firkat: NK. G. 75/4,
Dâğ-ı haset: FK. G. 254/4
Dâğ-ı hasret: FK. G. 130/3, FK. G. 131/1, NK. G. 1/1
Dâğ-ı muhabbet: NB. G. 148/1, NB. G. 870/3
Dâğ-ı sîne: NB. G. 733/4
Dâğ-ı süveydâ-yı dil: NK. G. 253/5
Dem-i dil-sûz: NF. G. 81/2
Derûn-ı dâğ-ı sîne: NB. MU. 139/1
Dil-i pür-dâğ: FK. G. 243/3, NK. G. 98/3, NK. G. 101/5,
Dil-i pür-sûz u güdâz: NF. G. 25/3
Dil-i pür-sûz: FK. G. 35/1
Dil-i pür-tâb: FK. G. 223/6
Dil-i sîzân: NF. K. 8/5, NB. G. 102/6,
Dil-suhte: NB. G. 532/3,
Dil-suhte: NB. G. 532/3, NK. G. 288/5
Dûd-ı âh-ı dil: FK. G. 207/4, FK. G. 210/7
Dûd-ı derûn: NF. K. 49/14,
Dûd-ı dil: FK. G. 32/1, FK. G. 157/1, FK. G. 224/5, NK. G. 28/5,
Dûd-ı dil-i pür-şerâr: FK. MST. 1/6/3
Kül olmak: NAA. H. 25/5, NM. 97/3, NM. 112/2,
Nâr-ı aşk: NAA. G. 34/9, NAA. G. 69/4, GE. 32/4, GE. 228/4, NM. 167/1, NM. 184/4, NK. G. 136/3,
Sîne-i pür-dâğ: NF. 12/36, NF. G. 47/4
Sîne-i pür-sûz: FK. G. 282/1
Sinenin dâğ olması: NB. G. 634/2,
Suhte-dil: FK. G. 274/6,
Suhte-dil: FK. G. 274/6,
Sûz-ı derûn: NB. G. 318/4, NB. G. 427/6, NB. G. 512/5,
Sûz-ı dil: NF. G. 8/3, NB. G. 598/1, NK. G. 337/2,
Sûziş-i dil: NK. G. 24/2
Tutuşmak: SG. 115/14,

ERİME:
Erime / Aşk: AÖ. 200/2, AÖ. 584/3, NM. 97/2.
Erime / Derviş: NM. 97/2.
Erime / Zâhid: AÖ. 200/2.

HARK:
Hark / Âşık - Maşûk: ÜS. 3/13
Hark / Âşık - Aşk: ÜS. 3/13
Hurka: SG. 21/5.
Hurka / Aşk: SG. 22/9
Harîk: SG. 22/10.
İhrâk: GE. 292/3, ÜS. 3/13.

BÜRYÂN: NAA. H. 1/3, AÖ. 34/2, AÖ. 372/1, ÜS. 124/1,
Büryân / Âşık: ÜS. 58/5

Bürÿân / Aşk: AÖ. 367/3, ÜS. 124/1, ÜS. 159/3, ÜS. 179/2, SG. 55/3
Bürÿân / Şem - Pervâne: NAA. MR. 1/2, NAA. MR. 2/1, ÜS. 92/2, ÜS. 120/2
Bürÿân / Yanma: NAA. MR. 1/2, NAA. G. 121/5, AÖ. 34/2, AÖ. 372/1, ÜS. 5/9, ÜS. 18/1, ÜS. 38/4, ÜS. 124/1, ÜS. 140/1, ÜS. 159/3, ÜS. 185/3, NM. 126/2.
Çiğerin bürÿân olması: NAA. G. 121/5, ÜS. 5/9, ÜS. 58/5, ÜS. 185/3,
Bağrın bürÿân olması: AÖ. 34/2, ÜS. 18/1, ÜS. 38/4, ÜS. 100/1, ÜS. 140/1, ÜS. 159/3,
Yanıp bürÿân olmak: AÖ. 372/1, ÜS. 92/2, ÜS. 124/1, ÜS. 159/3, ÜS. 179/2,
Kebâp: NF. G. 88/3, NB. G. 29/1, NB. G. 563/6,
Kebâp olmak: NB. G. 563/6,

3.38. RENK:

Renk / Âgâh: NK. G. 362/5
Renk / Allah: NAA. G. 4/10, NAA. G. 141/2, NAA. K. 2/46,
Renk / Âşık: NAA. G. 175/5, NF. G. 56/3,
Renk / Âşık - Maşûk: NAA. K. 2/46,
Renk / Bâde: NB. G. 236/2 b
Renk / Destâr: NB. G. 848/4,
Renk / Feyz: FK. G. 234/4
Renk / Hakikat: NK. MST. 5/67
Renk / Küfr - İmân: NAA. G. 204/8
Renk / Mâsivâ: ÜS. 39/2
Renk / Muhabbet: ÜS. 98/1
Renk / Mürşid: NAA. G. 90/12,
Renk / Rind: NF. G. 112/3
Renk / Terk: NB. G. 848/4,
Renk / Yahdet: NK. G. 133/8
Bâde-i bî-reng: NB. G. 236/2,
Küfrün rengine boyanmak: NAA. G. 204/8,
Mâsivâ rengi: ÜS. 39/2,
Maşukun rengine boyanmak: NAA. K. 2/46,
Muhabbet rengine boyanmak: ÜS. 98/1,
Renge boyamak: NAA. G. 4/10, NAA. G. 65/2, NAA. G. 101/5, NAA. G. 103/7, NAA. G. 104/3, NAA. G. 128/2,
Reng-i dildâra dönmek: NAA. G. 175/5, NAA. 188/11,
Reng-i Rahmân'a boyanmak: NAA. G. 141/2,
Yek-reng: NF. G. 56/3, NF. G. 112/3, NB. G. 848/4.

3.39. SÂYE: NB. G. 34/9, NB. G. 459/4, NB. G. 523/3.

3.40. SEVGİLİNİN GÜZELLİK UNSURLARI İLE İLGİLİ MECAZLAR

3.40.1. AĞIZ, DEHÂN, ÇENE, GABGAB, ZEKÂN, ZENEHDÂN, ZÛLAL, DİL, DİŞ DEHÂN:

Dehân / Ağyar: GE. 817/3,
Dehân / Çeşm / Ruh: NB. G. 14/5
Dehân / Dür: NM. 21/3, NM. 28/8
Dehân / Esrâr: NM. 160/4
Dehân / Gayb: NB. G. 499/2, NB. R. 95/2
Dehân / Gonca: GE. 222/5, AÖ. 176/2, AÖ. 305/2
Dehân / Hâl: FK. G. 290/1
Dehân / Hokka: GE. 38/2, GE. 206/3, GE. 244/3, GE. 255/4
Dehân / Ledün: NM. 160/4
Dehân / Ma'nâ: NF. K. 12/20,
Dehân / Mîm: NB. G. 837/1
Dehân / Râz: NK. G. 115/1
Dehân / Sır: GE. 817/3, NB. G. 666/4
Dehân / Temâşâ: NB. G. 14/5
Dehân / Temennî: NK. G. 384/1
Dehân / Varlık: FK. G. 290/1
Dehân-ı teng: NK. G. 300/1,

FEM:

Gonca-fem: GE. 85/4, GE. 117/3, GE. 128/5
Lâle-fem: GE. 184/1

ZEKÂN:

Zekân / Muhabbet: NF. G. 124/3,
Zekân / Zülf: NK. G. 158/2,

ZENEHDÂN: GE. 206/3, NB. MT. 8.

GABGAB:

Gabgâb / Âşık: NF. G. 73/5,
Gabgâb / Gîsû: NF. G. 73/5,

DİL: GE. 255/2, AÖ. 1286/3, AÖ. 1286/4, AÖ. 1286/5
Bülbül: GE. 38/2
Şîrîn Dil: GE. 219/1, GE. 221/1
Mübârek Dil: GE. 220/1,
Bal: GE. 237/1,
Tûtû: GE. 38/2

DİŞ:

Dürdâne: GE. 38/2, GE. 106/2,
Dür: GE. 73/2, GE. 206/3,
İnci: GE. 158/4,
Cevâhir: GE. 164/4

3.40.2. ÂN: GE. 249/2

Ân / Âşık - Maşûk: NK. G. 97/2,
Ân / Hüsn: GE. 635/2, NK. G. 97/2.

3.40.3. BEN, HÂL

BEN:
Ben / Hacerü'l-Esved: GE. 151/1, GE. 741/4

Ben / Ka'be: GE. 20/5
Ben / Kur'ân: GE. 698/2
Ben / Müşk-i Hoten: GE. 184/4
Çifte ben: GE. 77/3, GE. 130/2, GE. 135/4, GE. 209/1
Siyah ben: GE. 98/4
Abeş ben: GE. 135/4

HÂL:

Hâl / Dâm: GE. 177/1, NK. KT. 7/1, NK. G. 124/4
Hâl / Dâne: GE. 177/1

Hâl / Dehân: FK. G. 290/1
Hâl / Dil: GE. 177/1
Hâl / Esrâr: FK. G. 290/1
Hâl / Fitne: NF. K. 35/25
Hâl / Hadd / Zülf: NM. 161/9
Hâl - Hadd / Küfr - İmân: NM. 186/4,
Hâl - Hat / Fitne: FK. G. 289/2
Hâl - Hat - Turrâ / Fitne: NF. K. 35/25
Hâl / Ka'be: GE. 20/5
Hâl / Kâmet: GE. 520/1
Hâl / Nokta: FK. G. 290/1
Hâl / Ruh / Zülf: NK. KT. 7/1, NK. G. 124/4
Hâl / Sır: NM. 50/6
Hâl-i hindû: GE. 20/5, GE. 38/3,
Dâne-i hâl: GE. 177/1,
Hacerü'l-esved: AÖ. 74/1,
Fülfül: GE. 38/3, GE. 251/4

3.40.4. BOY, KAD, KÂMET BOY:

Servi: GE. 73/3, GE. 237/1
Sidre / Tûbâ: AÖ. 176/1, AÖ. 305/1
Uzun: GE. 84/2,

KAD:

Kad / Âşık: NK. G. 29/3
Kad / Dal: GE. 100/3,
Kad / Ebrû: NK. G. 29/3
Kad / Firkat: GE. 195/2
Kad / Havrâ: GE. 204/3
Kad / Lâm: NAA. K. 4/34
Kad - Ruh / Yûsuf - Züleyhâ: AÖ. 414/3
Kadd-i şimşad: GE. 56/1 GE. 192/3,
Kadd-i Tûbâ: GE. 119/1,
Serv: GE. 169/3,
Kadd-i hramân: GE. 204/3,
Kadd-i mevzûn: GE. 60/3., GE. 178/2, GE. 258/4, GE. 828/2, AÖ. 414/3

KÂMET:

Kâmet / Dâr: AÖ. 1043/2
Kâmet / Hâl: GE. 520/1
Kâmet / Minâre: AÖ. 316/2,
Serv-i sîmîn: GE. 48/4,
Serv-kâmet: GE. 49/5,
Hüb-kâmet: GE. 79/3,
Serv-i sanavber: GE. 93/3,
Dal: GE. 100/3,
Sanavber: GE. 156/1,
Serv-i kâmet: GE. 162/2,
Serv-i revân: GE. 195/3,
Tuba: GE. 255/2,

3.40.5. GÖZ, ÇEŞM, GAMZE:

GÖZ: GE. 259/1
Göz / Ayn (Harf): GE. 163/1
Göz / Gamze: NF. G. 85/4,
Göz / Kaş: AÖ. 1255/2, ÜS. 173/1
Göz / Hışm: ÜS. 13/16
Göz / Kâfir: FK. G. 29/5
Göz / Kâfir - İmân: GE. 64/2, GE. 450/4
Göz / Kible: ÜS. 173/1
Göz / Leb: NF. G. 124/4,

Göz / Mahmûr: GE. 151/1, NK. MST. 4/7, NK. G. 204/4.
Göz / Mest: GE. 227/2
Göz / Mestâne: GE. 48/1, GE. 61/1, GE. 202/1
Göz / Nigâh: NF. G. 85/4,
Göz / Nûn: AÖ. 1255/2
Göz / Yüz: GE. 477/1 GE. 586/3,
Hûnî: GE. 220/1
Âhû: GE. 219/1, GE. 221/1
Fettân: GE. 177/2,
Yağmacı Tatar: GE. 164/2,
Haramî Göz: GE. 43/2, GE. 164/2, GE. 201/1, GE. 253/5,
Mestâne göz: GE. 48/1, GE. 61/1, GE. 202/1,
Elâ göz: GE. 59/2, GE. 125/1, GE. 132/4, GE. 135/1, GE. 135/3,
Sehhâr: GE. 62/1,
Kâfir: GE. 64/2,
Şehlâ: GE. 65/1, GE. 520/1,
Seyf: GE. 101/2, GE. 110/1,
Kömür göz: GE. 118/3,
Sürmeli göz: GE. 125/1, GE. 125/2,
Kara Göz: GE. 127/4, GE. 211/1
Mahmûr göz: GE. 151/1,
Nergis: GE. 158/4, NK. MST. 4/7, NK. G. 204/4
Cellâd: GE. 262/3, FK. KT. 1/17,
Çeşm-i dil-şiken ü dil-nevâz: FK. G. 27/4
Nergis-i ayyaş: NK. MST. 4/7
Nergis-i Mahmûr-ı nîm-hâb: NK. G. 9/1
Câzû: GE. 825/4.

ÇEŞM: NK. G. 205/ÇEŞMÜN REDİFLİ,
Çeşm / Âşık: GE. 62/2, FK. G. 27/4, NM. 89/3.
Çeşm / Âşûb: GE. 115/4
Çeşm / Dehân: NB. G. 14/5
Çeşm / Ebrû: NB. G. 163/2,
Çeşm / Esrâr: NK. G. 205/5
Çeşm / Fettân: GE. 39/1, GE. 55/1, GE. 184/2, GE. 244/4.
Çeşm / Fitne: GE. 49/2, NF. K. 47/40
Çeşm / Füsûn: FK. MST. 3/2/5, FK. MST. 4/2/1, NK. G. 205/4.
Çeşm / Gamze: FK. MST. 3/2/5, NF. G. 128/4,
Çeşm / Gurûr: FK. G. 43/5
Çeşm / Hayrân: GE. 242/2
Çeşm / İlhâm: FK. K. 12/3
Çeşm / Kadeh: NM. 43/3
Çeşm / Kavgâ: NF. K. 47/40,
Çeşm / Kırpık: GE. 255/3
Çeşm / La'l: FK. G. 43/5
Çeşm / Leb: NM. 89/3
Çeşm / Mekr: FK. MST. 4/2/1
Çeşm / Merdân: FK. MST. 1/4/11
Çeşm / Mest: GE. 52/3, GE. 119/2, GE. 171/1, NF. G. 7/4, NK. G. 281/3.
Çeşm / Mestâne: GE. 204/1, GE. 251/3
Çeşm / Müjgân: NK. G. 1/3
Çeşm / Nigâh: NF. K. 47/40, NF. G. 128/4,
Çeşm / Nükte: FK. K. 12/3
Çeşm / Râz: FK. G. 241/5

Çeşm / Ruh / Dehân: NB. G. 14/5
Çeşm / Sâhir: NF. G. 128/4,
Çeşm / Sekrân: NB. G. 163/2,
Çeşm / Şehîd: FK. G. 37/3
Çeşm / Temâşâ: NB. G. 14/5
Çeşm / Tûtyâ: GE. 62/2
Çeşm / Vâkuf: NK. G. 205/5
Şehîd-i çeşm: FK. G. 37/3,
Çeşm-i mest: GE. 52/3, GE. 119/2, GE. 171/1, NF. G. 7/4, NK. G. 281/3,
Çeşm-i mestâne: GE. 204/1, GE. 251/3,
Çeşm-i fettân: GE. 39/1, GE. 55/1, GE. 184/2, GE. 244/4,
Çeşm-i fitne-engîz: GE. 49/2,
Çeşm-i âşûb: GE. 115/4,
Hâk-i pây-ı çeşm: GE. 62/2,
Hûnî çeşm: GE. 241/4,
Çeşm-i pür-hûn: GE. 178/2,
Çeşm-i hûn-efşân: GE. 187/4,
Tiğ-i çeşm-i yâr: FK. MST. 1/4/11,
Çeşm-i şehlâ: GE. 206/4,
Çeşm kadehi: NM. 43/3,
Haste-i çeşm: FK. G. 13/2.

GAMZE: GE. 77/3, GE. 150/3, GE. 255/3, FK. G. 288/2, NK. G. 204/GAMZELERÜN REDİFLİ,
Gamze / Âgâh: NK. G. 3/3.
Gamze / Âşık: NF. K. 22/36, NF. G. 61/6, NF. G. 90/2, NF. G. 104/3.
Gamze / Âşinâ: NF. G. 90/2, AÖ. 11/3.
Gamze / Cellâd: GE. 93/4, FK. K. 4/23, NB. G. 298/4.
Gamze / Cilâ: AÖ. 1402/2,
Gamze / Cünûn: NK. G. 28/1, NK. G. 294/2, NK. G. 312/2.
Gamze / Çeşm: FK. MST. 3/2/5, NF. G. 128/4,
Gamze / Çün ü Çerâ: FK. G. 205/5
Gamze / Ezel: NF. G. 90/2, AÖ. 11/3
Gamze / Fitne: NF. K. 9/27, NF. K. 20/15, NF. K. 25/40.
Gamze / Göz: NF. G. 85/4,
Gamze / Hançer: GE. 86/3, GE. 88/2, GE. 101/2,
Gamze / Hük-m-i Kazâ: NK. G. 3/3
Gamze / Kirişme: FK. MST. 3/2/5
Gamze / Mahv: FK. G. 60/3
Gamze / Mahrem: NF. G. 61/6,
Gamze / Mahmûr: NK. G. 23/5
Gamze / Mest: FK. G. 210/1, FK. G. 270/3, NF. G. 64/2, NF. MF. 7, NK. G. 116/2.
Gamze / Mestâne: NB. G. 871/1
Gamze / Nazar: FK. G. 7/4
Gamze / Nigâh: NF. G. 61/6, NF. G. 85/4, NF. G. 104/3, NF. G. 128/4.
Gamze / Ok: GE. 99/3, NB. G. 609/5
Game / Râz: NF. K. 12/34, NF. K. 22/36
Gamze / Sayyâd: FK. G. 80/4
Gamze / Sır: FK. G. 227/5
Gamze / Sîhr: NF. G. 128/4,
Gamze / Sinân: NF. K. 52/49
Gamze / Sîne: NF. K. 52/49

Gamze / Şehîd: FK. G. 6/1, FK. G. 12/7, FK. G. 36/4, FK. G. 60/3, NB. G. 329/4, NB. G. 871/1.
Gamze / Şimşîr: AÖ. 1402/2,
Gamze / Tiğ: GE. 79/2, GE. 164/2, GE. 248/4, FK. G. 12/7
Gamze / Tîr: FK. G. 10/4
Gamze / Tîr - Kemân: GE. 64/3
Gamze / Zühhd - Riyâ: AÖ. 1402/2,
Celâlî gamze: GE. 55/3,
Cünûn-i gamze: NK. G. 294/2, NK. G. 312/2
Gamze-i cellâd: GE. 93/4, FK. K. 4/23, NB. G. 298/4,
Gamze-i dil-dûz: NF. G. 119/2, NK. G. 148/4,
Gamze-i evbâs: NK. MST. 4/7
Gamze-i mahmûr: NK. G. 23/5,
Gamze-i mest: FK. G. 270/3, NF. G. 64/2, NF. MF. 7, NK. G. 116/2,
Gamze-i mest-i harâb: FK. G. 210/1,
Müeddeb Gamze: NK. G. 387/3
Nâvek-i dil-dûz: NF. G. 36/2
Sinân-i gamze: NF. K. 52/49,
Şehîd-i gamze: FK. G. 6/1, NB. G. 329/4,
Şehîd-i gamze-i mestâne: NB. G. 871/1,
Şimşîr-i gamze: AÖ. 1402/2,
Tîr ü kemân: GE. 64/3,
Tîr-i gamze: FK. G. 10/4,
Sayyâd: FK. G. 80/4

3.40.6. DUDAK, LA'L, LEB DUDAK:
Şükker: GE. 60/4,
Kiraz: GE. 68/3,
Şekerli: GE. 209/3

LA'L: AÖ. 342/1
La'l / Hatem: GE. 825/2
La'l / Âb-ı hayât: FK. MST. 1/1/11
La'l / Âb-ı hayvân: NB. G. 11/3, AÖ. 1032/4
La'l / Çeşm: FK. G. 43/5
La'l / Gayb: NB. G. 157/4,
La'l / İçki: GE. 140/4
La'l / Leb: GE. 37/1, GE. 206/3, GE. 255/4, FK. G. 283/2, NB. G. 11/3, NB. G. 287/4, NB. G. 333/5, NM. 28/8.
La'l / Mest: NAA. G. 46/2, FK. MST. 1/4/7, FK. G. 283/2, NF. G. 24/5, NB. G. 333/5, NK. G. 169/1, NK. G. 15/3, NK. G. 353/2.
La'l / Sarrâf: GE. 147/2
La'l / Sahbâ: NK. G. 169/1, NK. G. 353/2,
La'l / Sâkî: NK. G. 353/2,
La'l / Sır: NB. G. 157/4,
La'l / Şarâb: NAA. G. 34/6, NAA. G. 46/2, NAA. G. 156/4, NAA. G. 197/1, NF. G. 9/2, NF. G. 88/3.
La'l / Şehîd: FK. MST. 1/1/11
La'l / Tasfiye: NF. G. 9/2,
La'l / Temâşâ: NK. G. 353/2,
La'l / Tiryâk: GE. 178/1
La'l / Vâlih: NB. G. 333/5,
La'l / Zâhid: AÖ. 671/1, NF. G. 9/2.
La'l / Zikir: FK. G. 88/1

La'l-i nâb: GE. 128/2,
Şarâb-ı La'l-i nâb: NF. G. 9/2
La'l-i Leb: GE. 37/1, GE. 206/3,
GE. 255/4, FK. G. 283/2, NB. G.
11/3, NB. G. 287/4, NB. G. 333/5,
NM. 28/8,

LEB:

Leb / Âb-ı Hayât: GE. 262/3, GE.
623/3, GE. 834/2, AÖ. 326/1, NK.
G. 259/3.
Leb / Âb-ı hayvân: NF. TK. 1/10,
NB. G. 11/3, NB. G. 262/1, ÜS.
13/15, ÜS. 173/2, ÜS. 188/8, NM.
21/2.
Leb / Âşık: GE. 126/3, GE. 623/3,
NF. G. 124/4, NM. 89/3
Leb / Bâde: FK. G. 252/2, NB. G.
333/5,
Leb / Bal: GE. 106/2 bal, GE.
108/1, GE. 149/2, GE. 149/3
Leb / Çeşm: NM. 89/3
Leb / Emel: NB. G. 287/4,
Leb / Esrâr: GE. 517/3, NF. G.
49/1, AÖ. 255/4.
Leb / Gam: NF. G. 79/1,
Leb / Genc: AÖ. 176/1
Leb / Göz: NF. G. 124/4,
Leb / Feyz: NM. 21/2
Leb / Hikmet: GE. 517/3
Leb / İhyâ: GE. 62/2, NF. G. 124/4,
AÖ. 176/5, AÖ. 255/4, AÖ. 305/5,
NM. 89/3, NK. G. 37/2, NK. G.
332/1
Leb / İlaç: AÖ. 638/3
Leb / Kand: GE. 125/4, GE. 233/2,
NK. G. 100/5, NK. G. 166/5.
Leb / Kevser: GE. 75/4, GE. 290/4,
FK. G. 252/2, AÖ. 171/2
Leb / La'l: GE. 37/1, GE. 206/3,
GE. 255/4, FK. G. 283/2, NB. G.
11/3, NB. G. 287/4, NB. G. 333/5,
NM. 28/8
Leb / Maksûd: NB. G. 287/4,
Leb / Mercân: GE. 173/2
Leb / Merhem: GE. 95/2
Leb / Mey: FK. G. 283/2, NF. TK.
1/10, FK. G. 29/3, NB. G. 262/1.
Leb / Mühr: GE. 444/3
Leb / Mül: GE. 186/3, GE. 307/3
Leb / Nigâh: NF. G. 124/4.
Leb / Peymâne: GE. 204/2.
Leb / Râz: FK. G. 154/3.
Leb / Ruh: NK. G. 100/5.
Leb / Sükker: GE. 227/2, GE.
228/2, GE. 237/1, GE. 244/2.
Leb / Şarâb: FK. G. 60/1.
Leb / Şevk: GE. 457/2.
Leb / Şifâ - Devâ: GE. 29/3, GE.
37/1, GE. 38/2, GE. 126/3, GE.
139/2, GE. 139/2, GE. 259/3.
Leb / Yâd: NF. G. 79/1.
Leb / Zemzem: FK. K. 16/15.
Leb / Zemzem - Kevser: GE.
741/3.
Leb / Zülâl: GE. 158/4, GE. 261/3,
AÖ. 800/1.
Mest-i mey-i la'l-i leb-i handân:
FK. G. 283/2.
Genc-i müsemmâ: AÖ. 176/1, AÖ.
305/1.

3.40.7. HAT: FK. G. 21/1, FK. G.
21/2,
Hat / Ârız: FK. MST. 3/2/9
Hat / Âyet: NF. K. 8/2, NM. 50/4
Hat / Derûn: NB. G. 329/6
Hat / Esrâr: FK. K. 3/5, FK. G.
289/2, NB. G. 533/1.
Hat / Fitne: NF. K. 19/31
Hat / Hat (yazı): FK. MST. 3/2/9
Hat - Hâl / Fitne: FK. G. 289/2,
NF. K. 35/25
Hat - Hâl - Turrâ / Fitne: NF. K.
35/25
Hat / Hüsn: FK. G. 45/4, NB. G.
416/4,
Hat / Medhûs: NB. G. 533/1
Hat / Nakş: NB. G. 329/6
Hat / Ruh: FK. KT. 1/14, FK. G.
240/3, FK. G. 289/2, NF. K. 8/2,
AÖ. 414/3, NM. 21/6.
Hat - Ruh / Küfr - İmân: NM. 21/6
Hat / Semâ: FK. K. 3/5
Hat / Sır: NM. 21/6
Hat / Turrâ: FK. G. 45/6
Hat / Vâlih: FK. K. 3/5,
Hat / Vâlih: FK. K. 3/5, FK. KT.
1/14
Hat / Zülf: NM. 89/4
Hatt-ı hurşîd-i hâver: GE. 184/4
Hatt-ı ruhsâr: AÖ. 414/3,

3.40.8. KAŞ, EBRÛ

KAŞ: GE. 263/4.
Kaş / Âyet: GE. 444/4, AÖ. 463/3,
AÖ. 786/1, AÖ. 786/4, AÖ. 1274/4,
AÖ. 1286/5, AÖ. 1389/2, NM. 4/1,
NM. 28/6.
Kaş / Dal: GE. 188/2 dal,
Kaş / Destân: GE. 521/3
Kaş / Esmâ: NM. 4/1
Kaş / Fitne: GE. 64/2, NM. 21/5
Kaş / Göz: AÖ. 1255/2, ÜS. 173/1
Kaş / Kâbe Kavseyn: AÖ. 175/2
Kaş / Kâbe Kavseyn - Ev Ednâ:
NM. 28/6, SG. 52/2.
Kaş / Kakül: GE. 341/3,
Kaş / Kible: GE. 206/2, GE. 341/3,
AÖ. 175/2, ÜS. 83/9, ÜS. 173/1,
NM. 130/5, SG. 52/2, NK. K. 4/15
Kaş / Kirpik: GE. 223/3, NM. 21/5
Kaş / Med: AÖ. 1255/2
Kaş / Mescid: AÖ. 1331/3
Kaş / Mihrâb: GE. 741/3, AÖ.
175/2, AÖ. 930/3, AÖ. 1331/3, AÖ.
1445/4, ÜS. 83/9, NM. 70/3, NM.
130/5, SG. 52/2.
Kaş / Mîm: GE. 163/1,
Kaş / Mînber: GE. 341/3, GE.
741/3
Kaş / Nûn: AÖ. 1274/4
Kaş / Remz: AÖ. 176/1, AÖ. 305/1
Kaş / Sâd: GE. 163/1,
Kaş / Vecd: NM. 70/3
Kaş / Yay: GE. 92/2, GE. 223/3
Kaş / Zülf: NB. G. 287/2,
Kaş / Zülf / Yüz: NM. 163/4
Kaş / Zülfikâr: GE. 587/2, AÖ.
786/3
Cellâd: GE. 156/1,
Hilâl: GE. 154/2, GE. 164/4, GE.
188/2, GE. 209/1, GE. 261/3,

Kemân: GE. 55/1, GE. 62/1, GE.
122/2, GE. 138/3, GE. 156/2, GE.
158/4, GE. 162/5, GE. 188/2, GE.
223/2, GE. 228/2, GE. 262/3,
Nâvek-endâz (okçu): NK. MST.
4/8
Siyâh kaş: GE. 164/4, GE. 175/3,

EBRÛ:

Ebrû / Âşık: NK. G. 29/3
Ebrû / Çeşm: NB. G. 163/2,
Ebrû / Hatt: AÖ. 342/1
Ebrû / Kad: NK. G. 29/3
Ebrû / Kible: FK. G. 62/7, NM.
19/5.
Ebrû / Mihrâb: FK. K. 16/16, NB.
G. 163/2, NK. G. 29/3, NK. G. 84/2.
Ebrû / Müjgân: NB. MT. 44,
Ebrû / Teveccüh: FK. K. 16/16
Ebrû / Zâhid: NK. G. 84/2,
Ebrû / Zülfikâr: AÖ. 541/1.
Hatt-ı ebrû: AÖ. 342/1.
Kemân ebrû: GE. 171/2.
Kemân-ı Rüstem: GE. 242/3.
Siyâh: GE. 244/3

3.40.9. KİRPİK, MÜJE,

MÜJGÂN, PEYKÂN

KİRPİK: AÖ. 305/4
Kirpik / Çeşm: GE. 255/3
Kirpik / Fitne: NM. 21/5
Kirpik / Kaş: GE. 223/3, NM. 21/5
Kirpik / Ok: GE. 77/3, GE. 223/3,
GE. 253/5, GE. 261/3
Kirpik / Tîr: GE. 242/3
Tîrî kirpik: GE. 242/3.

MÜJE: GE. 191/1, NK. G. 310/2.
Müje / Dil: NK. G. 259/2.

MÜJGÂN:

Müjgân / Âşık: GE. 171/2
Müjgân / Çeşm: NK. G. 1/3
Müjgân / Ebrû: NB. MT. 44,
Müjgân / Füsûn: NK. G. 1/3
Müjgân / Nakş: NK. G. 1/3
Müjgân / Sayyâd: GE. 204/1,
Müjgân / Tîr: GE. 62/1 tîr, GE.
125/2

PEYKÂN:

Peykân / Firkat: NB. G. 297/2
Peykân / Fitne: NF. K. 20/15
Peykân / Sîne: NB. G. 297/2

3.40.10. SAÇ, ZÜLF, TURRA,
KAKÛL, GİSU

SAÇ:

Saç / Âyet: AÖ. 1232/4, NM. 28/5
Saç / Berdâr: GE. 124/3
Saç - Cemâl / Âyet: GE. 256/2,
AÖ. 991/3
Saç / Elest: NM. 43/2
Saç / Fitne: NM. 186/3
Saç / Havra: NF. K. 47/28
Saç / Yüz: NM. 28/5
Saç - Yüz / İnkâr - İkrâr: NM.
43/1, (NM. 43/2
Kara Saç: AÖ. 1232/4,
Saçı Leylâ: GE. 62/2, GE. 78/2,
GE. 175/3, GE. 206/4.
Siyâh Saç: GE. 124/3,

Sünbül: NF. K. 47/28.

ZÜLF: GE. 242/2.

Zülf / Amber: GE. 66/4, GE. 86/3, GE. 147/2

Zülf / Aşk: NK. G. 173/5

Zülf / Âşik: NF. G. 46/1, NB. G. 872/1

Zülf / Âyet: GE. 444/2, GE. 841/1

Zülf / Berdâr: GE. 269/1

Zülf / Berdâr / Mansûr: NAA. G. 135/2, NAA. G. 140/2, NAA. G. 185/5, GE. 46/4, GE. 177/4, GE. 279/3, AÖ. 166/3, AÖ. 523/2, AÖ. 910/1, NM. 47/2.

Zülf / Câdû: NK. G. 259/1

Zülf / Cemâl: NK. G. 155/2

Zülf / Cemiyet: NB. G. 258/2,

Zülf / Cünûn: NK. G. 217/4

Zülf / Dâm: NF. G. 46/1, AÖ. 1369/1, NK. G. 38/2

Zülf / Dâr: GE. 68/1, GE. 245/1,

Zülf / Dâr / Mansûr: GE. 69/2, GE. 153/4, GE. 281/1, GE. 414/3, GE. 508/1, GE. 643/1, GE. 855/2, FK. G. 284/5, AÖ. 620/2, AÖ. 895/2, AÖ. 941/4, NM. 43/4.

Zülf / Fitne: NF. K. 13/42

Zülf / Gây - Çevgân: NF. K. 49/43

Zülf / Hadd: GE. 444/2

Hadd / Hâl / Hadd: NM. 161/9

Zülf / Hâl / Ruh: NK. KT. 7/1, NK. G. 124/4.

Zülf / Hat: NM. 89/4

Zülf / Heves: NK. G. 158/2,

Zülf / Hicâb: NK. G. 106/4,

Zülf / Hüsn: NK. G. 119/5

Zülf / Kâfir: NK. G. 160/5

Zülf / Kaş: NB. G. 287/2,

Zülf / Kemer: AÖ. 801/5

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

Zülf / Kemend: NAA. G. 135/2,

TURRA: FK. MST. 1/3/5

Turra / Âşik: NK. G. 141/1,

Turra / Âşik - Aşk: NF. G. 51/3

Turra / Dâr: NAA. G. 185/5

Turra / Dâm: NF. G. 55/5

Turra / Dil: NF. G. 55/5

Turra / Ene'l-Hak: NAA. G. 185/5

Turra / Gây - Çevgân: NK. G. 323/2

Turra / Hat: FK. G. 45/6

Turrâ - Hat - Hâl / Fitne: NF. K. 35/25

Turra / Kayd (Emel): NK. G. 141/1

Turra / Zâhid: FK. G. 38/10

Turra / Zünnâr: FK. G. 38/10

KAKÛL: GE. 304/1

Kâkül / Cân - Ten: NK. MST. 5/23

Kâkül / Dâm: NK. MST. 5/23

Kâkül / Dâr: GE. 153/4, GE. 787/3, AÖ. 523/2.

Kâkül / Hicâb: GE. 83/3

Kakül / Kaş: GE. 341/3,

Kakül / Zencir: FK. G. 38/11

Misk-i hoten: GE. 38/3

Kakül-i ziba: GE. 175/2,

Anber: GE. 93/3, GE. 184/4,

Hablü'l-metin: NM. 50/4,

GİSÛ:

Gîsû / Âşik: NF. G. 43/4, NF. G. 73/5

Gîsû / Gabgab: NF. G. 73/5.

3.40.11. YÛZ, VECH, DİDAR,

LİKA, HADD, RÛ, RUH,

YANAK, ÂRIZ, İZAR

YÛZ:

Yüz / Âyet: GE. 586/3, GE. 841/1,

AÖ. 175/2, AÖ. 1032/3

Yüz / Âyine: GE. 777/3

Yüz / Esrâr: AÖ. 786/4

Yüz / Göz: GE. 477/1, GE. 586/3.

Yüz / Ka'be: GE. 741/2

Yüz / Mushaf: AÖ. 786/4, NM.

163/4

Yüz / Nûr: AÖ. 786/4

Yüz / Pas: AÖ. 423/3

Yüz / Saç: NM. 28/5

Yüz - Saç / İkrâr - İnkâr: NM.

43/1

Yüz / Şems - Kamer: AÖ. 1274/4,

NM. 28/5

Yüz / Tecellî: ÜS. 61/6, NM. 138/5,

SG. 43/2

Yüz / Temâşâ: NAA. H. 20/5, NM.

74/1

Yüz / Tûr: GE. 477/2,

Yüz / Zülf: GE. 841/1

Yüz / Zülf / Kaş: NM. 163/4

Ablak: GE. 135/4,

Bedr: GE. 83/2

Firdevs: AÖ. 176/1, AÖ. 305/1

Gül: GE. 92/1, GE. 117/3, GE.

128/1, GE. 129/1, GE. 173/1, GE.

226/1, GE. 228/1, GE. 228/2.

Gün: GE. 149/4

Güneş: GE. 242/2

Mâh: GE. 119/3, GE. 131/1, GE.

171/4, GE. 172/1, GE. 195/2, GE.

209/1, GE. 261/1

Mescidü'l-aksâ: AÖ. 175/2

Şems: GE. 106/2,

VECH: NAA. G. 26/4, GE. 517/2, ÜS. 83/9, NM. 54/1.

Vech / Âşik - Maşûk: ÜS. 13/14

Vech / Âyet: AÖ. 255/3, AÖ.

1011/5, AÖ. 1016/5, NM. 31/6.

Vech / Cemâl: ÜS. 188/11, SG. 51/1

Vech / Güneş: NM. 79/8

Vech / Harf: NM. 14/3

Vech / Hayrân: NAA. G. 7/4, ÜS.

92/1, ÜS. 163/5, NM. 178/2,

Vech / Hüsn: NM. 178/2,

Vech / İnsân-ı Kâmil: NAA. G.

146/3

Vech / Kible: ÜS. 13/14

Vech / Kur'ân: NM. 21/4

Vech / Mahv: ÜS. 83/9

Vech / Mazhar: ÜS. 3/12

Vech / Men Aref: SG. 51/1

Vech / Mest: NAA. G. 7/4,

Vech / Mir'ât: NM. 40/7

Vech / Mürşid-i Kâmil: ÜS. 42/11

Vech / Nikâh: NM. 14/1

Vech / Nûr: NAA. G. 169/1, GE.

444/1, AÖ. 1011/5, AÖ. 1016/5.

Vech / Seyrân: SG. 51/1

Vech / Sır: ÜS. 163/5

Vech / Süfi: FK. G. 227/1

Vech / Tecellî: NAA. G. 169/1, GE.

444/1, GE. 830/2, AÖ. 1120/2, ÜS.

84/6, NM. 33/5, NM. 95/5, NM.

137/3, NM. 145/4.

Vech / Yüz: NM. 187/5

Vech / Zâhid: NM. 79/8

Vech / Zülf: NK. G. 317/1.

Cennet: AÖ. 800/1,

Nûr-ı Vechullâh: ÜS. 147/6

Sırr-ı vech: ÜS. 163/5

Şems-ı vech: NM. 79/8,

Vech-i Rahmân: NAA. G. 146/3,

Vech-i âdem: NM. 137/3, NM.

145/4,

Vech-i ahadiyahet: NM. 95/5,

Vech-i bâkî: NM. 178/2

Vech-i Hudâ: FK. G. 227/1

Vech-i pâk: NAA. G. 169/1, AÖ.

255/3,

Vech-i Zât: ÜS. 3/12,

Vechullâh: ÜS. 84/6, ÜS. 147/6,

DİDÂR: NF. G. 74/2, NM. 99/2.

Dîdâr / Âşik: ÜS. 58/5

Dîdâr / Cân Verme: NF. G. 74/2,

Dîdâr / Dil: FK. G. 188/2

Dîdâr / Dost: ÜS. 91/7

Dîdâr / Firkat: FK. G. 47/7

Dîdâr / Hak: GE. 412/4, ÜS. 16/7,

ÜS. 102/10, ÜS. 140/5, ÜS. 140/8,

NK. MST. 2/41

Dîdâr / İrfân: NM. 56/5

Dîdâr / Mest: FK. K. 4/4

Dîdâr / Nazar: ÜS. 123/9

Dîdâr / Peygamber: ÜS. 12/1

Dîdâr / Ru'yet: ÜS. 111/12

Dîdâr / Sermest: FK. G. 172/2

Dîdâr / Seyrân: ÜS. 140/8

Dîdâr / Seyrân: ÜS. 58/5

Dîdâr / Şem - Pervâne: ÜS. 145/6

Dîdâr / Vuslat: ÜS. 102/10, NM. 29/1
Dîdâr / Yâr: ÜS. 128/2
Dîdâr / Zâhid: ÜS. 111/12
Dîdâr / Zevk: ÜS. 184/1
Âyine-i dîdâr: NK. MST. 2/41,
Dîdâr-ı cânân: AÖ. 498/3,
Dîdâr-ı Hak: ÜS. 140/5, ÜS. 140/8,
Firkat-i dîdâr: FK. G. 47/7,
Mest-i mey-i dîdâr: FK. K. 4/4,
Ru'yet-i dîdâr: ÜS. 111/12,

LİKÂ:

Likâ / Abdâl: NM. 177/4,
Likâ / Cân Verme: ÜS. 176/7
Likâ / Halvet: NM. 53/5
Likâ / Menzil: ÜS. 176/7
Likâ / Sâkî: NF. K. 50/16
Likâ / Sır: ÜS. 62/6
Likâ / Vasl: ÜS. 72/5, NM. 53/5
Vasl-ı likâ: ÜS. 72/5,
Ayn-ı likâ: ÜS. 176/7,
Bezm-i likâ: NM. 177/4,
Ferhunde-likâ: NF. K. 50/16,

HADD:

Hadd / Âyet: GE. 444/2
Hadd / Hâl / Zülf: NM. 161/9
Hadd - Hâl / İmân - Küfr: NM. 186/4,
Hadd / Tecellî: NM. 161/9
Hadd / Zülf: GE. 444/2.

RÛ:

Rû / Hicâb: NAA. G. 114/6,
Rû / Kible: GE. 552/4,
Rû / Kur'an: AÖ. 1389/2
Rû / Mâh: GE. 206/5
Rû / Turşî: NB. G. 126/7
Rû / Sekrân: NM. 177/1,
Rû-yı Hak: NAA. G. 114/6

RUH:

Ruh / Âyet: AÖ. 255/3
Ruh / Çeşm / Dehân: NB. G. 14/5
Ruh / Gül: GE. 64/1, GE. 149/2,
GE. 261/3
Ruh / Hâl / Zülf: NK. KT. 7/1
Ruh / Hat: FK. KT. 1/14, FK. G. 240/3, FK. G. 289/2, NF. K. 8/2, AÖ. 414/3, NM. 21/6.
Ruh - Hat / Küfr - İmân: NM. 21/6
Ruh - Kad / Zelfha - Züleyhâ: AÖ. 414/3
Ruh / Leb: NK. G. 100/5,
Ruh / Mâh: GE. 77/3
Ruh / Mir'ât: NB. G. 791/5, NK. G. 100/5
Ruh / Mushâf: NF. K. 8/2,
Ruh / Seyrân: FK. G. 69/8
Ruh / Şem - Pervâne: GE. 78/2
Ruh / Tecellî: NB. G. 791/5
Ruh / Tecellî - Tûr: NK. G. 96/4,
Ruh / Temâşâ: NB. G. 14/5
Ruh / Zulmet: FK. G. 210/1
Ruh / Zülf / Hâl: NK. KT. 7/1, NK. G. 124/4
Ruh - Zülf / Vahdet - Kesret: NK. KT. 7/1
Ruh - Zülf / İmân - Küfr: NM. 72/2, SG. 53/6

YANAK:

Yanak / Âyet: AÖ. 1286/5
Yanak / Cemâl: GE. 266/2,
Yanak / Hayrân: GE. 266/2,
Gonca yanak: GE. 60/2,
Nar tânesi: GE. 60/2,
Nar: GE. 60/2, GE. 73/3,
Goncagül: GE. 73/3,
Ak kırmızı: GE. 75/1,
Kızırık: GE. 93/2,
Al yanak: GE. 106/2, GE. 112/2,
GE. 116/4, GE. 135/3, GE. 164/1,
GE. 237/3,
Gül: GE. 149/3, GE. 263/2
Gonca gül: GE. 262/1,

ÂRIZ:

Âriz / Hat: FK. MST. 3/2/9

İZÂR:

İzâr / Esmâ: AÖ. 176/1, AÖ. 305/1
İzâr / Zülf: NK. G. 106/4.

SİMÂ:

Perî-Simâ: GE. 86/2
Melek-Simâ: GE. 119/1, GE. 149/4.

3.41. SU VE SU ETRAFINDA ÇEŞİTLENEN MEFHULLAR İLE İLGİLİ MECÂZLAR

ÂB-I HAYÂT, ÂB-I HAYVÂN
ÂB-I HAYÂT: NAA. K. 4/42, FK. K. 5/24, FK. K. 10/30, FK. G. 76/6, NF. K. 12/31, FK. G. 210/5, FK. R. 8/2, NF. K. 4/10, NF. K. 9/13, NF. K. 12/31, NF. K. 13/23, NF. K. 21/27, NF. K. 30/31, NF. K. 30/53, NF. K. 31/53, NF. K. 40/46, NF. K. 44/40, NF. K. 47/50, NF. K. 52/44, NF. K. 56/16, NF. G. 73/6, NB. K. 7/20, NB. K. 9/55, NB. T. 122/11, NB. M. 1/5, NB. G. 58/4, NB. G. 69/2, NB. G. 207/3, NB. G. 290/5, NB. G. 461/5, NB. G. 482/5, NB. G. 521/5, NB. G. 538/4, NB. G. 633/4, NB. G. 854/3, NB. R. 19/2, AÖ. 62/4, AÖ. 256/4, AÖ. 282/4, AÖ. 433/3, AÖ. 517/4, NK. K. 5/7, NK. K. 14/68, NK. K. 22/23, NK. K. 25/27, NK. G. 212/4,
Âb-ı Hayât / Âşık: GE. 623/3, ÜS. 16/3, ÜS. 133/6
Âb-ı hayât / Âşık - Aşk: ÜS. 134/2
Âb-ı hayât / Âşık - Maşûk: NM. 195/3
Âb-ı Hayât / Bâde: NF. K. 50/5
Âb-ı hayât / Cehâlet: SG. 8/11
Âb-ı hayât / Hızır: NAA. G. 82/3, GE. 617/3, GE. 797/4, FK. MST. 1/1/11, NF. K. 50/5, ÜS. 133/6, SG. 35/11, SG. 97/5, NK. G. 259/3
Âb-ı hayât / İlim: NAA. G. 127/4
Âb-ı hayât / Kâmil: NM. 94/6
Âb-ı hayât / Kevser: ÜS. 134/2
Âb-ı hayât / La'l: FK. MST. 1/1/11
Âb-ı hayât / Leb: GE. 262/3, GE. 623/3, GE. 834/2, AÖ. 326/1, NK. G. 259/3.
Âb-ı hayât / Mahv: NM. 15/1

Âb-ı hayât / Makâl: GE. 195/3, GE. 480/4
Âb-ı Hayât / Mesnevî: NB. T. 52/8
Âb-ı hayât / Mey: FK. K. 15/48, ÜS. 133/6
Âb-ı hayât / Midâd: NF. K. 31/53,
Âb-ı hayât / Mürşid: ÜS. 7/6
Âb-ı hayât / Mürşid - Mürîd: SG. 90/14
Âb-ı hayât / Sühân: NF. K. 40/47,
Âb-ı hayât / Zulmet: NM. 195/3
Hayât âbı: NAA. G. 11/5,
Çeşme-i âb-ı hayât: FK. K. 5/24, FK. KT. 5/5, NB. G. 850/6,
Hayât-ı Cavidân: SG. 90/14,

ÂB-I HAYVÂN: FK. K. 7/10, FK. K. 10/30, FK. K. 17/92, FK. KT. 5/4, FK. G. 85/1, NF. K. 30/3, NF. K. 60/21, NB. T. 12/5, NB. G. 339/2, NB. G. 358/4, NM. 107/3, NM. 151/1, NM. 186/12, NM. 191/3, NK. G. 208/4.
Âb-ı hayvân / Aşk: ÜS. 124/8
Âb-ı hayvân / Feyz: NF. K. 8/22
Âb-ı hayvân / Hayvân: ÜS. 173/2
Âb-ı hayvân / Hızır: NB. G. 11/3, AÖ. 1032/4, ÜS. 111/9, ÜS. 127/10, NM. 4/7, SG. 27/15, SG. 35/11, SG. 97/5
Âb-ı Hayvân / Hızır - İlyâs: ÜS. 188/8

Âb-ı Hayvân / Nigâh: GE. 714/1
Âb-ı Hayvân / Kâmil: AÖ. 172/3
Âb-ı hayvân / La'l: NB. G. 11/3, AÖ. 1032/4
Âb-ı hayvân / Leb: NF. TK. 1/10, NB. G. 11/3, NB. G. 262/1, ÜS. 13/15, ÜS. 173/2, ÜS. 188/8, NM. 21/2.
Âb-ı hayvân / Mey: NF. TK. 1/10, ÜS. 134/1
Âb-ı hayvân / Pîr: ÜS. 47/10
Âb-ı hayvân / Sâlik: SG. 97/5
Âb-ı hayvân / Sır: SG. 35/11
Âb-ı hayvân / Tâat: SG. 97/5
Âb-ı Hayvân / Teşne: NM. 192/3,
Âb-ı hayvân / Zulmet: NM. 192/3, SG. 27/15, SG. 97/5.
Âb-ı hayvân / Zulümât: AÖ. 1032/4
Feyz-i âb-ı çeşme-i hayvân: NF. K. 8/22,
Serçeşme-i âb-ı hayvân: NK. G. 249/7,
Çeşme-i hayvân: NB. G. 345/3, NB. G. 352/5, AÖ. 1032/4, MST. 2/10, NK. G. 82/4, NK. G. 346/3,
Mâü'l-hayât: FK. KT. 3/2.

ŞEBNEM:

Şebnem / Güneş: NB. G. 285/2, NB. MF. 29,
Şebnem / Üftâde: NB. G. 285/2,
Jale: NB. G. 625/2, AÖ. 1396/2.

TEŞNE:

Teşne / Âb-ı Hayvân: NM. 192/3,
Teşne / Aşk: ÜS. 15/3
Teşne / Dil: NAA. G. 87/5, NF. K. 9/36, NF. G. 10/5, NM. 192/3, NK. MST. 2/4, NK. MST. 2/11.

Teşne / Feyz: ÜS. 21/3
Teşne / Gam: NK. G. 2/2
Teşne / Sabır: AÖ. 397/2,
Dil-teşne: NF. K. 9/36, NF. G. 10/5,
NK. MST. 2/4,
Teşne-dil: NAA. G. 87/5,
Leb-teşne dil: NK. MST. 2/11,

**BAHR, DENİZ, DERYÂ,
KÂMUS, KULZÜM, LÛCCE,
UMMÂN, YEMM:**

BAHR: ÜS. 127/4, NM. 22/3.
Bahr / Aşk: NAA. G. 91/6, NAA.
G. 145/5, NAA. G. 172/10, GE.
18/1, GE. 77/2, GE. 107/3, GE.
162/4, GE. 538/3, FK. MST. 1/7/3,
FK. G. 223/3, FK. G. 235/4, NF. G.
34/1, NB. G. 779/4, AÖ. 196/5, AÖ.
442/4, AÖ. 1275/4, ÜS. 15/3, ÜS.
59/7, NM. 65/9, SG. 105/3, ÜS.
130/4, ÜS. 173/10.
Bahr / Belâ: GE. 174/3
Bahr / Deryâ: ÜS. 122/37
**Bahr - Deryâ - Nehir - Katre /
İttihâd:** NM. 76/6
Bahr / Dür: NAA. G. 110/4, NAA.
G. 124/3, ÜS. 73/10, ÜS. 122/37.
Bahr / Dür - Sadef: ÜS. 187/9,
NM. 143/1.
Bahr / Firkat: AÖ. 230/5 fülk-i dil
yelken açıp bahr-i firkate girdi,
Bahr / Gam: GE. 167/1, NB. G.
224/1, NB. G. 877/4.
Bahr / Gark: FK. MST. 3/6/4, ÜS.
130/4, NM. 180/3, SG. 46/5, SG.
91/6.
Bahr / Gavvâs: GE. 162/4, GE.
313/4, FK. G. 235/4, NF. K. 31/62,
AÖ. 197/2, NM. 65/9, ÜS. 3/8, ÜS.
15/3, ÜS. 17/3, ÜS. 134/7, SG.
105/3.
Bahr / Gevher: NB. G. 224/1, ÜS.
127/2
Bahr / Hakikat: ÜS. 73/10
Bahr / Hayret: NAA. G. 142/12,
FK. G. 77/3, ÜS. 134/7, NM. 126/4,
Bahr / İlim: NAA. G. 93/4, NAA.
G. 122/4, NM. 143/1.
Bahr / Katre: NAA. G. 33/3, FK.
K. 14/42, NM. 9/1, ÜS. 100/4.
Bahr / Katre / Ummân: NM.
177/1,
Bahr - Katre / Âşık - Maşûk: ÜS.
57/6,
Bahr - Katre / Fenâfillâh: ÜS. 57/6
,
Bahr / Lâ-mekân: ÜS. 114/1
Bahr / Ledün: ÜS. 96/8, ÜS. 97/8.
Bahr / Mercân: ÜS. 134/7
Bahr / Mevc: ÜS. 101/3, ÜS. 63/8,
SG. 50/7.
Bahr / Mevc / Deryâ: NM. G. 33/3
Bahr / Mevc / Habâb: NM. 163/2
Bahr - Mevc / Sudûr: ÜS. 113/3,
ÜS. 114/2, NM. 163/2
Bahr - Mevc / Vahdet - Kesret:
SG. 8/3
Bahr / Muhabbet: GE. 150/2, AÖ.
580/8, AÖ. 943/1.
Bahr - Nehir / Âşık - Maşûk: SG.
21/6
Bahr - Nehir / Dür: NM. 100/3

Bahr / Sır: NM. 178/1
Bahr / Sivâ: NM. 4/5
Bahr / Sudûr: ÜS. 145/2
Bahr / Ummân: GE. 167/1, ÜS.
134/7, ÜS. 156/8.
Bahr - Ummân / İttihâd: ÜS. 92/5
Bahr / Ummân / Göl: NAA. H.
23/3
Bahr / Vahdet: NAA. G. 5/10,
NAA. G. 110/4, FK. MST. 3/6/4.
Bahr / Zât: ÜS. 2/12, ÜS. 17/3,
ÜS. 63/8, ÜS. 92/5, ÜS. 113/3, ÜS.
119/6, ÜS. 121/7, ÜS. 145/2, NM.
163/2, SG. 8/3, SG. 91/6.
Bahr / Zevk: ÜS. 119/6
Aşk bahrı: GE. 18/1, GE. 538/3,
AÖ. 1275/4, ÜS. 15/3, ÜS. 130/4,
ÜS. 173/10,
Bahr-ı aşk: NAA. G. 91/6, NAA.
G. 172/10, GE. 77/2, GE. 107/3,
GE. 162/4, FK. G. 223/3, FK. G.
235/4, NF. G. 34/1, NB. G. 779/4,
AÖ. 442/4, AÖ. 196/5, ÜS. 59/7,
NM. 65/9, SG. 105/3, ÜS. 101/3,
Bahr-ı belâ: GE. 174/3
Bahr-ı bî-pâyân: NAA. G. 109/4,
NM. 4/5, NM. 100/3, NM. 178/1,
Bahr-ı endîşe: NF. K. 31/62
Bahr-ı firkat: AÖ. 230/5
Bahr-ı gam: GE. 167/1, NB. G.
224/1, NB. G. 877/4,
Bahr-ı Hayret: NAA. G. 142/12,
FK. G. 77/3, NM. 126/4,
Bahr-ı irfân: NB. T. 115/1,
Bahr-ı Kulzüm: AÖ. ,/2,
Bahr-ı muğrak: ÜS. 3/8,
Bahr-ı mutlak: ÜS. 87/3, ÜS. 97/8,
ÜS. 121/8, ÜS. 122/22, ÜS. 145/1,
SG. 46/5,
Bahr-ı ummân: NAA. G. 124/3,
NAA. G. 185/2, ÜS. 87/3, ÜS.
100/4, ÜS. 103/9, ÜS. 114/1, ÜS.
127/4, NM. 22/3,
Bahr-ı vahdet: NAA. G. 5/10,
NAA. G. 110/4,
Bahr-ı Zât: ÜS. 2/12, ÜS. 17/3, ÜS.
63/8, ÜS. 92/5, ÜS. 113/3, ÜS.
121/7, ÜS. 145/2, NM. 163/2, SG.
8/3, SG. 91/6,
Fenâ bahrı: NF. MF. 15,
Hakikat bahrı: ÜS. 73/10, ÜS.
114/2,
Hayret bahrı: ÜS. 134/7,
Kân-ı hakikat bahrı: ÜS. 33/4,
Kasâvet bahrı: GE. 252/2,
Ledünnî bahrı: ÜS. 96/8,
Muhabbet bahrı: GE. 150/2, AÖ.
580/8, AÖ. 943/1
Müstağrak-ı bahrı vahdet: FK.
MST. 3/6/4
Zât-ı bahr: ÜS. 119/6,
Zevrak-ı bahr-ı aşk: FK. MST.
1/7/3,

DENİZ:

Deniz / Aşk: ÜS. 58/7
Deniz / Katre - Ummân: NM.
136/4
Deniz / Muhabbet: ÜS. 87/11
Deniz / Vahdet: ÜS. 119/4, NM.
109/4

Vahdet denizi: ÜS. 119/4, NM.
109/4,
Muhabbet Denizi: ÜS. 87/11

DERYÂ: NM. 169/2
Deryâ / Âşık: NM. 195/3
Deryâ / Aşk: NAA. G. 51/8, NAA.
G. 177/5, NAA. H. 14/3, AÖ.
186/6, AÖ. 408/4, AÖ. 454/1, AÖ.
676/4.
Deryâ / Bahr: ÜS. 122/37
Deryâ / Bahr / Mevc: NM. G. 33/3
**Deryâ - Bahr - Nehir - Katre /
İttihâd:** NM. 76/6
Deryâ / Bahrı: ÜS. 45/5, ÜS.
102/6
Deryâ / Dil: FK. G. 40/1
Deryâ / Dür: ÜS. 122/37, NM.
195/3
Deryâ / Dür - Sadef - Sudûr:
NAA. G. 19/3
Deryâ / Gark: NAA. H. 18/7, FK.
G. 11/3, NM. 76/10
Deryâ / Gavvâs: NF. K. 1/34, AÖ.
1299/3, ÜS. 39/2, ÜS. 111/7, ÜS.
122/37
Deryâ / Göl: GE. 137/1,
Deryâ / Hakikat: ÜS. 36/3, ÜS.
38/4
Deryâ / Hayret: AÖ. 1299/3
Deryâ / Hikmet: AÖ. 16/1
Deryâ / İrfân: ÜS. 85/7
Deryâ / İstiğnâ: FK. G. 11/3
Deryâ / İttihâd: NAA. H. 18/7, ÜS.
36/3, NM. 76/10
Deryâ / Katre: NAA. G. 125/1, FK.
G. 144/18, NB. G. 292/1
Deryâ / Katre / Ummân: ÜS. 34/7,
NM. 178/8
Deryâ / Lâ-mekân: ÜS. 31/3
Deryâ / Lâ-mekân - Bî-nişân: ÜS.
111/7
Deryâ / Lücce: NB. G. 95/4,
Deryâ / Mahv: ÜS. 36/2
Deryâ / Mevc: NM. 2/2
Deryâ - Mevc / Sudûr: NB. G.
95/4, ÜS. 122/20
Deryâ / Muhabbet: GE. 44/2
Deryâ / Riyâ: NB. MU. 85
Deryâ / Tevhîd: ÜS. 40/8, ÜS.
62/3, ÜS. 102/6
Deryâ / Vahdet: NB. G. 430/2, ÜS.
36/2, ÜS. 39/2, ÜS. 45/5, ÜS. 119/2,
ÜS. 122/37, ÜS. 178/3, NM. 2/2.
Deryâ / Varlık: ÜS. 133/5
Deryâ-dil: NF. K. 62/11, NB. T.
16/10,
Deryâ-yı aşk: NAA. G. 51/8, NAA.
G. 177/5, NAA. H. 14/3, AÖ.
186/6, AÖ. 408/4, AÖ. 454/1, AÖ.
676/4,
Deryâ-yı dil: NAA. G. 59/1,
Deryâ-yı hakikat: ÜS. 36/3, ÜS.
38/4,
Deryâ-yı hayret: AÖ. 1299/3
Deryâ-yı irfân: ÜS. 85/7,
Deryâ-yı muhîr: NB. TH. 2/2
Deryâ-yı mutlak: ÜS. 122/20
Deryâ-yı tevekkül: FK. MST.
1/12/9
Deryâ-yı ummân: ÜS. 34/7

Deryâ-yı vahdet: NB. G. 430/2, ÜS. 119/2, ÜS. 122/37, ÜS. 178/3, NM. 2/2,
Deryâ-yı varlık: ÜS. 133/5
Gavvâs-ı deryâ: NF. K. 1/34,
Hikmet Deryâsi: AÖ. 16/1
Kasâvet deryâsi: GE. 61/2, GE. 110/3
Muhabbet deryâsi: GE. 44/2
Temevvüc-i deryâ: NB. G. 95/4,
Tevhîd deryâsi: ÜS. 40/8, ÜS. 62/3, ÜS. 102/6,
Vahdet deryâsi: ÜS. 36/2, ÜS. 39/2, ÜS. 45/5,
Zât-ı deryâ-yı hakikat: ÜS. 36/3, ÜS. 38/4

KÂMÛS:
Kâmûs / Evliyâ: SG. 21/6

KULZÛM:
Kulzüm / Aşk: FK. G. 166/5

LÛCCE:
Lücce / Deryâ: NB. G. 95/4,
Lücce / Feyz: NB. T. 127/18
Lücce / Gark: FK. G. 205/1, NK. G. 48/4,
Lücce / Hayret: NK. G. 48/4
Lücce / Muhabbet: FK. G. 75/5
Lücce / Ummân: NAA. G. 129/3
Lücce / Ümid: NB. G. 178/2
Lücce / Vahdet: NB. G. 285/4,
Lücce-i aşk: FK. G. 205/1,
Lücce-i hakikat-i pür-dürr-i vahdet: NB. G. 285/4,
Lücce-i feyz-i ezel: NB. T. 127/18
Lücce-i ümid: NB. G. 285/4,
Lücce-i Avn-i ezeli: NB. K. 13/45

UMMÂN: NAA. G. 33/3, NAA. G. 105/8, GE. 50/3, NM. 3/10,
Ummân / Anâsir: ÜS. 14/3
Ummân / Aşk: GE. 87/2, GE. 114/1, AÖ. 1305/2, ÜS. 37/6, ÜS. 105/11, ÜS. 193/16
Ummân / Bahr: GE. 167/1, ÜS. 134/7, ÜS. 156/8,
Ummân - Bahr / İttihâd: ÜS. 92/5
Ummân / Bahrî: ÜS. 75/9
Ummân / Dervîş: ÜS. 91/4
Ummân / Dür: NAA. G. 58/5, NAA. G. 64/5, NAA. G. 147/8, AÖ. 1305/2,
Ummân - Dür / Sudûr: ÜS. 103/9, ÜS. 161/4
Ummân / Gam: GE. 171/3
Ummân / Gark: NAA. G. 110/6, ÜS. 97/7, ÜS. 138/9,
Ummân / Gavvâs: GE. 7/3, GE. 87/2, GE. 501/2, ÜS. 32/6
Ummân - Gevher / Sudur: NAA. G. 83/2
Ummân / Göl: NAA. H. 22/4
Ummân - Göl / Aşk: NAA. H. 23/3
Ummân / Göl / Bahr: NAA. H. 23/3
Ummân / Hayret: ÜS. 134/7
Ummân / Katre: ÜS. 21/3, ÜS. 7/7, ÜS. 83/10,
Ummân / Katre / Bahr: NM. 177/1,

Ummân - Katre / Deniz: NM. 136/4
Ummân / Katre / Deryâ: ÜS. 34/7, NM. 178/8,
Ummân - Katre / İnsân: NAA. G. 33/3,
Ummân - Katre / Kalp: NM. 129/5,
Ummân - Katre / Kâmil - Nefes: NM. 94/9,
Ummân - Katre - Sade / İttisâl: NK. G. 226/4
Ummân - Katre / Sahrâ: SG. 93/5
Ummân - Katre / Sudûr: ÜS. 34/7, ÜS. 103/9
Ummân - Katre / Zerre - Güneş: AÖ. 99/5,
Ummân / Lücce: NAA. G. 129/3
Ummân - Mevc / Sudûr: ÜS. 161/4
Ummân / Sudûr: ÜS. 178/1,
Ummân / Tevâzu: ÜS. 99/6, NM. 98/3
Ummân / Vahdet: ÜS. 126/13, NM. 2/15
Ummân / Yokluk - Varlık: ÜS. 38/5
Bahr-ı muhît: NAA. H. 23/3,
Bahr-ı ummân: NAA. G. 124/3, NAA. G. 185/2, ÜS. 87/3, ÜS. 100/4, ÜS. 103/9, ÜS. 114/1, ÜS. 127/4, NM. 22/3,
Deryâ-yı ummân: ÜS. 178/1,
Lücce-i ummân: NAA. G. 129/3,
Ummân-ı aşk: GE. 87/2, GE. 114/1, AÖ. 1305/2, ÜS. 37/6, ÜS. 105/11,
Ummân-ı gam: GE. 171/3,
Ummân-ı vahdet: NM. 2/15

YEMM:
Yemm / Aşk: NK. G. 141/1,
Yemm / Gark: NB. G. 459/1
Yemm / Gavvâs: NB. R. 99/2
Yemm / Girdâb: FK. G. 204/6 NK. G. 141/1,
Yemm / Habâb: NB. G. 416/5,
Yemm / Hayret: FK. G. 141/2
Yemm / Mevc: FK. G. 204/6, NB. TH. 1/6, NM. 120/6
Yemm / Sade / İttisâl: NB. G. 510/3
Yemm / Vahdet: NB. G. 416/5,
Âşinâ-yı yem-i aşk: NK. G. 141/1,
Ka'r-ı yemm: NB. G. 510/3
Yemm-i hayret: FK. G. 141/2,
Yemm-i tevekkül: NB. G. 111/9
Habâb-ı Yemm-i Vahdet: NB. G. 416/5

GÖL, HABÂB, KATRE, MEVC, NEHİR
GÖL:
Göl / Deryâ: GE. 137/1
Göl / Ummân: NAA. H. 22/4
Göl - Ummân / Aşk: NAA. H. 23/3
Göl / Ummân / Bahr: NAA. H. 23/3

HABÂB:
Habâb / Bahr / Mevc: NM. 163/2,
Habâb / Kadeh: NF. G. 27/4
Habâb / Mey: NF. G. 67/4

Habâb / Sâgar: NF. G. 67/4
Habâb / Yemm: NB. G. 416/5,
Habâb-ı Yemm-i Vahdet: NB. G. 416/5

KATRE: NAA. G. 33/3,
Katre / Bahr: NAA. G. 33/3, FK. K. 14/42, NM. 9/1, ÜS. 100/4.
Katre - Bahr / Âşık - Maşûk: ÜS. 57/6,
Katre - Bahr - Deryâ - Nehir / İttihâd: NM. 76/6
Katre - Bahr / Fenâfillâh: ÜS. 57/6,
Katre / Bahr / Ummân: NM. 177/1,
Katre / Deryâ: NAA. G. 125/1, FK. G. 144/18, NB. G. 292/1
Katre / Gark: FK. K. 14/42
Katre - Sehâb / Güneş - Zerre: NM. 163/1
Katre / Ummân: ÜS. 21/3, ÜS. 7/7, ÜS. 83/10
Katre / Ummân / Bahr: NM. 177/1,
Katre - Ummân / Deniz: NM. 136/4
Katre / Ummân / Deryâ: ÜS. 34/7, NM. 178/8,
Katre - Ummân / İnsân: NAA. G. 33/3,
Katre - Ummân / Kalp: NM. 129/5,
Katre - Ummân / Kâmil - Nefes: NM. 94/9,
Katre - Ummân - Sade / İttisâl: NK. G. 226/4
Katre - Ummân / Sahrâ: SG. 93/5
Katre - Ummân / Sudûr: ÜS. 34/7, ÜS. 103/9
Katre - Ummân / Zerre - Güneş: AÖ. 99/5,
Damla: SG. 93/5

MEVC: NM. 120/8
Mevc / Bahr: ÜS. 101/3, ÜS. 63/8, SG. 50/7.
Mevc / Bahr / Deryâ: NM. G. 33/3
Mevc / Bahr / Habâb: NM. 163/2
Mevc - Bahr / Sudûr: ÜS. 113/3, ÜS. 114/2, NM. 163/2
Mevc - Bahr / Vahdet - Kesret: SG. 8/3
Mevc / Belâ: FK. G. 204/6
Mevc / Deryâ: NM. 2/2
Mevc - Deryâ / Sudûr: NB. G. 95/4, ÜS. 122/20
Mevc - Dür / Sudûr: ÜS. 87/8,
Mevc / Gam: NB. G. 881/2
Mevc / Kesret: NK. G. 164/7
Mevc / Taalluk: NB. G. 356/3
Mevc - Ummân / Sudûr: ÜS. 161/4
Mevc / Yemm: FK. G. 204/6, NB. TH. 1/6, NM. 120/6
Telâtum-ı emvâc-ı kesret: NK. G. 164/7,
Telâtum-ı hayret (dalgalanma): NK. G. 267/5,
Temevvüc-i deryâ: NB. G. 95/4,
Temevvüc-i gam: NB. G. 881/2 temevvüc-i gam,

NEHİR:

Nehir - Bahr / Âşık - Maşûk: SG. 21/6,

Nehir - Bahr / Dür: NM. 100/3

Nehir - Deryâ - Bahr - Katre / İttihâd: NM. 76/6

GİRDÂB:

Girdâb / Aşk: GE. 57/1, GE. 171/3, FK. G. 218/8, AÖ. 1130/1, NK. G. 141/1.

Girdâb / Belâ: NAA. G. 20/4, FK. G. 62/2

Girdâb / Gam: GE. 171/3, GE. 179/2, AÖ. 904/3

Girdâb / Gönül: AÖ. 907/2, AÖ. 1130/1

Girdâb / Hasret: NK. G. 1/1

Girdâb / Muhabbet: NB. G. 870/3

Girdâb / Nefs: AÖ. 86/3

Girdâb / Tegâfûl: AÖ. 323/3

Girdâb / Selâmet: AÖ. 323/3

Girdâb / Yemm: FK. G. 204/6, NK. G. 141/1,

Aşk girdâbı: FK. G. 218/8,

Bîm-i girdâb: FK. G. 204/6

Girdâb-ı aşk: GE. 57/1,

Girdâb-ı belâ: NAA. G. 20/4, FK. G. 62/2,

Girdâb-ı ekber: NAA. G. 144/6,

NAA. G. 147/7, NAA. G. 154/5,

Girdâb-ı elem: GE. 58/1,

Girdâb-ı gam: GE. 179/2, AÖ. 904/3,

Girdâb-ı Hûn: NK. G. 1/1,

Girdâb-ı nefis: AÖ. 86/3,

Girdâb-ı tegâfûl: AÖ. 323/3,

BAHRÎ:

Bahrî / Deryâ: ÜS. 45/5, ÜS. 102/6

Bahrî / Ummân: ÜS. 75/9

GAVVÂS:

Gavvâs / Âşık: ÜS. 17/3

Gavvâs / Aşk: AÖ. 952/3

Gavvâs / Bahr:

GE. 162/4, GE. 313/4, FK. G. 235/4, NF. K. 31/62, AÖ. 197/2, NM. 65/9, ÜS. 3/8, ÜS. 15/3, ÜS. 17/3, ÜS. 134/7, SG. 105/3.

Gavvâs / Bî-nişân: ÜS. 39/2

Gavvâs / Bî-nişân - Lâ-mekân: ÜS. 111/7

Gavvâs / Cevher: GE. 501/2,

Gavvâs / Deryâ: NF. K. 1/34, AÖ. 1299/3, ÜS. 39/2, ÜS. 111/7, ÜS. 122/37.

Gavvâs / Gevher: NB. G. 48/14

Gavvâs / Hikmet: AÖ. 16/1

Gavvâs / Mâsivâ: ÜS. 39/2

Gavvâs / Mercân: NM. 65/9

Gavvâs / Şeriat - Hakikat: ÜS. 165/3

Gavvâs / Ummân: GE. 7/3, GE. 87/2, GE. 501/2, ÜS. 32/6

Gavvâs / Yakîn: NB. G. 126/9,

Gavvâs / Yemm: NB. R. 99/2

Gavvâs-ı aşk: AÖ. 952/3,

Gavvâs-ı bahr: GE. 313/4

Gavvâs-ı deryâ: NF. K. 1/34,

Gûta-hor: FK. G. 235/4, NB. G. 126/9,

DÜR, SADEF, GEVHER, MERCÂN

DÜR: NAA. G. 109/4, NAA. G. 121/1.

Dür / Bahr: NAA. G. 110/4, NAA. G. 124/3, ÜS. 73/10, ÜS. 122/37.

Dür / Bahr - Nehr: NM. 100/3

Dür / Bâzâr: ÜS. 106/1

Dür / Dehân: NM. 21/3, NM. 28/8

Dür / Deryâ: ÜS. 122/37, NM. 195/3.

Dür / Hakikat: NAA. G. 118/3

Dür / Hikmet: AÖ. 16/1

Dür / İnsân- Hayvân: NAA. G. 124/1

Dür / Kimyâ: GE. 538/3

Dür / Mercân: ÜS. 106/1

Dür - Mevc / Sudûr: ÜS. 87/8,

Dür / Sade: NAA. G. 77/5, NF. K. 27/49, NK. G. 165/5.

Dür - Sade / Bahr: ÜS. 187/9, NM. 143/1.

Dür - Sade / Seyr: NAA. G. 110/4,

Dür - Sade / Sudûr: NAA. G. 19/3, NAA. G. 110/4.

Dür - Sade / Ummân: NAA. G. 129/3

Dür / Ummân: NAA. G. 58/5, NAA. G. 64/5, NAA. G. 147/8, AÖ. 1305/2.

Dür - Ummân / Sudûr: ÜS. 103/9, ÜS. 161/4

Dür / Zâhid: GE. 870/5

Defter-i Dür: NAA. G. 131/8,

Dür saçmak: NM. 195/3,

Dürdâne: ÜS. 73/10,

Dür-i bî-hemtâ: ÜS. 87/8,

Dür-i meknûn: NAA. G. 31/3

Dür-i Şehvâr: ÜS. 187/9,

Dür-i yektâ: NAA. MR. 1/6,

NAA. G. 10/5, NAA. G. 58/5, NAA. G. 64/5, NAA. G. 95/2, NAA. G. 105/8, NAA. G. 118/1, NAA. G. 118/2, NAA. G. 124/3, NAA. G. 125/1, NAA. G. 129/3, NAA. G. 147/8, NAA. G. 148/11, GE. 137/1,

GE. 520/4 dürr-i yektâ, NF. K. 27/49, AÖ. 16/1, AÖ. 1305/2, NM. 100/3

Dür-i yetîm: NAA. G. 77/5, NAA. G. 110/4, NAA. G. 121/1, NAA. G. 123/1, NAA. G. 124/1,

Yektâ: GE. 538/3, GE. 870/5,

SADEF: NAA. G. 10/5, NAA. G. 123/1, GE. 582/3, NK. G. 190/SADEF REDİFLİ.

Sade / Dür: NAA. G. 77/5, NF. K. 27/49, NK. G. 165/5.

Sade - Dür / Bahr: ÜS. 187/9, NM. 143/1.

Sade - Dür / Ummân: NAA. G. 129/3

Sade - Dür / Seyr: NAA. G. 110/4

Sade - Dür / Sudûr: NAA. G. 19/3

Sade / İnsân-i Kâmil: NB. G. 365/1

Sade - Katre - Ummân / İttisâl: NK. G. 226/4

Sade / Lü'lü: NB. G. 365/1

Sade / Yemm: NB. G. 510/3

GEVHER: NAA. G. 110/1, GE. 2/5

Gevher / Ârif: GE. 514/5

Gevher / Bahr: NB. G. 224/1, ÜS. 127/2

Gevher / Cân: NAA. G. 15/7

Gevher / Gavvâs: NB. G. 48/14

Gevher / İnsân- Hayvân: NAA. G. 110/1

Gevher / İrfân: NB. G. 360/1, NB. G. 734/7

Gevher / Küntü Kenz: NAA. G. 33/5, NAA. G. 116/3, NAA. G. 172/2.

Gevher / Lâ-mekân: ÜS. 33/12

Gevher / Nâdân: GE. 479/4

Gevher / Sarrâf: NAA. G. 199/4

Gevher / Tüccâr: ÜS. 33/12

Gevher - Ummân / Sudûr: NAA. G. 83/2

Gevher-i kân: NAA. G. 22/4

Gevher-i yekâne: NB. G. 224/1,

Gevher-i yektâ: NAA. G. 5/10,

NAA. G. 26/3, NAA. G. 97/2, NAA. G. 109/4, NAA. G. 204/10, GE. 514/5,

Küntü kenz geveri: NAA. G. 33/5, NAA. G. 116/3, NAA. G. 172/2,

CEVHER: NM. 188/7

Cevher / Feyz: NK. G. 126/3

Cevher / Gavvâs: GE. 501/2

Cevher / İrfân: NB. G. 752/2, NB. G. 815/2

Cevher / Sarrâf: NAA. G. 34/4,

GE. 147/2.

MERCÂN:

Mercân / Bahr: ÜS. 134/7

Mercân / Bâzâr: ÜS. 106/1

Mercân / Dür: ÜS. 106/1

Mercân / Gavvâs: NM. 65/9

Mercân / La'l: ÜS. 132/6, NM. 65/9.

Mercân / Leb: GE. 173/2

Mercân / Lü'lü: NM. 65/9

Mercân / Sarrâf: GE. 169/2

3.42. SÜRME, TÛTYÂ

SÜRME: NM. 116/1

Sürme / Evliyâ: NB. G. 2/4

Sürme / Hayret: FK. G. 77/8, AÖ. 201/4.

Sürme / Nazar: NB. K. 5/1,

Kuhl: AÖ. 201/4,

TÛTYÂ:

Tûtyâ / Cân Gözü: NM. 86/6

Tûtyâ / Çeşm: GE. 62/2

Tûtyâ / Âşık: GE. 62/2

Tûtyâ / Hayret: AÖ. 201/4

Tûtyâ / Mârifet: NM. 86/6

3.43. ŞEHİD:

GE. 248/4, GE. 440/3, FK. K. 3/8, FK. MST. 1/10/12, FK. G. 66/3, FK. G. 114/1, FK. G. 150/6, FK. G. 229/1, FK. G. 249/7, FK. G. 255/5, FK. G. 271/3,

FK. G. 288/1, FK. R. 12/2, NK. G. 66/6

Şehîd / Âr: ÜS. 194/6

Şehîd / Âşık - Maşûk: NAA. K. 3/31, GE. 847/5, FK. MST. 1/10/12, AÖ. 166/3, ÜS. 56/6, ÜS. 194/7.

Şehîd / Âşık - Zâhid: NAA. K. 3/31

Şehîd / Aşk: NAA. MR. 1/4, GE. 847/5, AÖ. 652/3, ÜS. 56/6, ÜS. 83/4, ÜS. 83/6, NM. 148/6, NK. MST. 8/19

Şehîd / Çeşm: FK. G. 37/3

sevğilinin şehîdân-ı çeşmi (gözünün şehitleri),

Şehîd / Gamze: FK. G. 6/1, FK. G. 12/7, FK. G. 36/4, FK. G. 60/3, NB. G. 329/4, NB. G. 871/1.

Şehîd / Kerbelâ: ÜS. 194/6, ÜS. 194/7

Şehîd / La'l: FK. MST. 1/1/11

Şehîd / Mest: FK. MST. 1/4/12, FK. G. 64/5

Şehîd / Meydân: ÜS. 56/6,

Şehîd / Muhabbet: NK. G. 266/4

Şehîd / Münâfik: NAA. MR. 1/4

Şehîd / Nigâh: NB. G. 531/7

ŞEHÂDET:

Şehâdet / Câm: FK. G. 64/5

Şehâdet / Dâr: ÜS. 106/5

Allah için câma kayma: NAA. K. 3/31,

Allah yolunda cân verme: NAA. G. 192/5,

Yâr için ölmek: GE. 440/3,

Şehîd-i aşk: NAA. MR. 1/4,

Şehîd-i tûğ-ı aşk-ı yâr: NK. MST. 8/19,

Şehîd-i tûğ-ı aşk: GE. 847/5,

Şehîd-i aşk-ı yâr: AÖ. 652/3,

Mest-i Şehâdet: FK. MST. 1/4/12,

Şehîdân: FK. MST. 1/10/12, FK. MST. 1/11/11, FK. K. 17/82, FK. G. 131/2, FK. G. 285/2, NK. G. 66/6,

Şehîdân-ı muhabbet: NK. G. 266/4,

Hûn-ı şehîdân: NK. G. 66/6.

Vâdî-i meşhed-i şehîdân: FK. K. 17/82.

Şehîd-i gamze: FK. G. 6/1, NB. G. 329/4,

Şehîd-i gamze-i mestâne: NB. G. 871/1,

Şehîd-i çeşm: FK. G. 37/3,

Şehîd-i nigâh: NB. G. 531/7,

Câm-ı şehâdet: FK. G. 64/5,

3.44. ŞEM, PERVÂNE: NAA. G.

165/1, GE. 97/2, GE. 318/3, GE. 348/4, GE. 381/2, GE. 454/4, GE. 457/1, GE. 498/2, GE. 589/4, FK. K. 3/2, FK. G. 16/3, FK. G. 16/4, FK. G. 57/4, FK. G. 62/6, FK. G. 79/3, FK. G. 86/4, FK. G. 106/3, FK. G. 134/4, FK. G. 145/8, FK. G. 154/4, K. G. 175/5, FK. G. 177/7, FK. G. 189/3, FK. G. 210/3, FK. G. 212/3, FK. G. 222/5, FK. G. 239/3, FK. G. 253/5, FK. G. 257/1, FK. G. 260/5, FK. G. 293/3, FK. R. 24/1, FK. R. 28/2, NF. K. 14/32, NF. G. 115/2,

NF. G. 56/4, NF. G. 77/2, NF. G.

79/2, NB. G. 33/3, NB. G. 194/1,

NB. G. 195/7, NB. G. 220/4, NB. G. 224/6, NB. G. 247/1, NB. G. 328/5,

NB. G. 515/5, NB. G. 623/6, NB. G. 679/2, NB. G. 754/4, NB. G. 793/1, NB. G. 777/2, AÖ. 37/2,

AÖ. 58/2, AÖ. 108/3, AÖ. 130/2, AÖ. 226/5, AÖ. 253/6, AÖ. 280/4,

AÖ. 303/2, AÖ. 326/4, AÖ. 348/2, AÖ. 348/3, AÖ. 355/4, AÖ. 379/4,

AÖ. 380/2, AÖ. 390/2, AÖ. 421/4, AÖ. 426/4, AÖ. 479/1, AÖ. 502/2,

AÖ. 561/1, AÖ. 583/2, AÖ. 600/1, AÖ. 649/3, AÖ. 672/4, AÖ. 705/5,

AÖ. 712/4, AÖ. 820/3, AÖ. 852/4, AÖ. 860/2, AÖ. 910/3, AÖ. 918/3,

AÖ. 927/5, AÖ. 970/1, AÖ. 980/2, AÖ. 982/4, AÖ. 1025/1, AÖ.

1074/3, AÖ. 1112/3, AÖ. 1155/2, AÖ. 1180/2, AÖ. 1292/2, AÖ.

1297/4, AÖ. 1314/3, AÖ. 1396/5, NM. 188/1, NK. G. 36/3, NK. G.

43/4, NK. G. 133/9, NK. G. 149/2, NK. G. 187/1, NK. G. 189/5, NK.

G. 189/6, NK. G. 219/6, NK. G. 252/3, NK. G. 258/1, NK. G. 263/3,

NK. G. 270/5, NK. G. 287/4, NK. G. 344/2, NK. G. 345/2, NK. G.

344/6, NK. G. 344/7, NK. G. 344/8, NK. G. 374/4,

Şem - Pervâne / Âşık: FK. G. 11/3

Şem - Pervâne / Âşık - Aşk: ÜS. 42/10

Şem - Pervâne / Âşık - Maşûk: NAA. G. 42/2, GE. 67/2, GE. 397/3,

NB. G. 447/1, AÖ. 5/3, AÖ. 297/3, AÖ. 1243/1, ÜS. 30/10, ÜS. 75/1,

ÜS. 87/10, ÜS. 92/2, ÜS. 120/2, ÜS. 157/7, ÜS. 169/3, NM. 52/5,

NM. 104/5, NM. 108/4, NM. 143/7

Şem - Pervâne / Aşk: NAA. H. 19/1, ÜS. 7/9

Şem - Pervâne / Büryân: NAA. MR. 1/2, NAA. MR. 2/1, ÜS. 92/2,

ÜS. 120/2.

Şem - Pervâne / Cân Verme: ÜS. 32/12

Şem - Pervâne / Cemâl: GE. 202/4, GE. 204/2, GE. 258/1, GE. 300/2,

ÜS. 12/4, ÜS. 92/2, ÜS. 157/7, NM. 108/4.

Şem - Pervâne / Gül - Bülbül: NF. G. 115/2

Şem - Pervâne / Didâr: ÜS. 145/6

Şem - Pervâne / Firkat: AÖ. 7/2

Şem - Pervâne / Gayr: ÜS. 114/10

Şem - Pervâne / Gayret: FK. G. 59/6

Şem - Pervâne / Gönül: NAA. H. 15/5, AÖ. 877/5, ÜS. 32/12, ÜS. 186/1.

Şem - Pervâne / Hakîkat: ÜS. 32/12

Şem - Pervâne / Hüsn: NK. G. 344/1

Şem - Pervâne / Kesret: ÜS. 92/2

Şem - Pervâne / Muhabbet: AÖ. 586/1

Şem - Pervâne / Mürsid-i Kâmil: NAA. G. 146/5

Şem - Pervâne / Mey: NK. K. 23/7

Şem - Pervâne / Ruh: GE. 78/2

Şem - Pervâne / Rûh: NM. 108/4

Şem - Pervâne / Sâkî - Câm: NK. K. 23/7

Şem - Pervâne / Semâ: NK. G. 345/4,

Şem - Pervâne / Tâlib: ÜS. 83/2

Şem - Pervâne / Tecellî - Tûr: NK. G. 344/1

Şem - Pervâne / Visâl: NAA. MR. 1/2

Şem - Pervâne / Yanma: NAA. MR. 1/2, NAA. MR. 2/1, NAA. G. 42/2, NAA. H. 19/1, GE. 4/2, GE. 67/2, FK. G. 59/6, AÖ. 5/3, AÖ. 422/1, ÜS. 7/9, ÜS. 30/7, ÜS. 92/2, ÜS. 120/2, ÜS. 169/3, NM. 104/5, NM. 117/2, NM. 143/7.

Şem - Pervâne / Zulmet: NAA. G. 146/5

Cân pervânesi: NAA. G. 69/4

Pervâne gibi yanmak: GE. 11/4, GE. 179/3, GE. 231/1, GE. 251/5, GE. 796/1, FK. G. 91/3, FK. G. 108/4, AÖ. 7/5, AÖ. 10/2, AÖ. 29/4, AÖ. 37/3, AÖ. 170/1, AÖ. 877/5, ÜS. 7/9, ÜS. 65/3, NM. 95/2,

Pervâne olmak: GE. 255/2, GE. 420/5, GE. 462/4, NB. G. 672/1, NM. 101/6,

Pervâne-i aşk: FK. G. 197/1, FK. G. 197/6,

Pervâne'nin şem'e yanması: NAA. MR. 1/2, NAA. MR. 2/1, NAA. G. 42/2, NAA. H. 19/1, GE. 4/2, FK. G. 59/6, AÖ. 5/3, AÖ. 422/1, ÜS. 30/7, ÜS. 30/10, ÜS. 32/12, ÜS. 92/2, ÜS. 120/2, ÜS. 169/3, ÜS. 186/1, NM. 117/2, NM. 143/7,

Şem'e pervâne olmak: NAA. G. 146/5, NAA. H. 15/5, GE. 202/4, GE. 204/2, GE. 258/1, GE. 300/2, NB. G. 447/1, AÖ. 7/2, AÖ. 297/3, AÖ. 586/1, ÜS. 12/4, ÜS. 75/1, ÜS. 83/2, ÜS. 87/10, ÜS. 114/10, ÜS. 145/6, ÜS. 157/7, NM. 108/4, NK. G. 344/1,

Pervânenin şem'e dönmesi: GE. 397/3, NF. G. 115/2, NM. 52/5, NK. K. 23/7,

PERVÂNE: GE. 176/1, GE. 378/2, GE. 387/4, GE. 408/2, FK. G. 113/4, FK. G. 199/6, FK. G. 219/3, FK. G. 228/4, FK. G. 246/4, FK. G. 248/1, FK. G. 256/2, FK. G. 260/6, FK. G. 267/2, FK. G. 268/5, AÖ. 877/5, AÖ. 1018/1, AÖ. 1225/2, AÖ. 1367/3, ÜS. 67/6, NM. 109/2, NK. G. 71/3, NK. G. 72/3, NK. G. 344/PERVÂNE REDİFLİ, NK. G. 345/PERVÂNE REDİFLİ,

Pervâne / Âh: ÜS. 92/2

Pervâne / Aşk: GE. 255/2, NM. 138/9

Pervâne / Aşk - Âşık: NM. 101/6, NM. 109/2

Pervâne / Bülbül: NM. 138/9,

Pervâne / Gönül: NAA. G. 165/1, GE. 75/1

Pervâne / Mestâne: AÖ. 1243/1,

Pervâne / Sâlik: NM. 101/6

Pervâne / Tâlib: ÜS. 83/2
Pervâne / Yanma: NAA. H. 19/3, GE. 11/4, GE. 231/1, GE. 251/5, GE. 287/1, GE. 796/1, FK. G. 91/3, FK. G. 108/4, AÖ. 7/5, AÖ. 10/2, AÖ. 29/4, AÖ. 37/3, AÖ. 170/1, ÜS. 65/3, NM. 95/2.

ŞEM:

Şem / Cemâl: GE. 100/1, NM. 52/5
Şem / Câm: NK. K. 23/7
Şem / Tecellî: FK. G. 20/1, FK. G. 116/2, FK. G. 119/1, FK. G. 181/2.
Şem / Tûr: NK. K. 22/18, NK. G. 160/3 şem-i Tûr,
Şem / Yanma: AÖ. 1395/5
Cemâl şem'i: GE. 202/4, GE. 100/1, GE. 204/2, GE. 258/1, ÜS. 12/4, ÜS. 92/2, ÜS. 157/7, NM. 108/4,
Şem-i tecellî: FK. G. 116/2
Şem-i hurşid-i tecellî: FK. G. 119/1
Şem-i tecellî-i Hudâ: FK. G. 181/2,
Şule-i şem-i tecellî: FK. G. 20/1,
Şem-i Tûr: NK. K. 22/18, NK. G. 160/3,
Şem-i Aşk: NM. 104/5,
Şem-i ruhsâr: GE. 49/1.

3.45. TİRYÂK: NB. M. 7/108, NB. G. 689/5

Tiryâk / Aşk: SG. 48/13
Tiryâk / Gam: NK. G. 4/1
Tiryâk / La'l: GE. 178/1
Tiryâk / Zehir: NK. G. 167/5,

3.46. TÛR-I SİNÂ: NAA. G. 202, FK. K. 7/9, NB. K. 7/104, NB. K. 7/70, AÖ. 361/3, ÜS. 166/23.

Tûr / Aşk: GE. 201/4, FK. G. 284/4, SG. 21/1, NK. G. 143/4.
Tûr / Cisim: AÖ. 173/34
Tûr / Ene'l-Hak: FK. K. 4/3, FK. K. 4/6, ÜS. 139/5
Tûr / Gönül: NM. 152/7,
Tûr / Hz. Mûsâ: FK. K. 4/5, FK. K. 4/6, FK. K. 14/38, FK. G. 284/4, AÖ. 1168/3, AÖ. 1395/3, NK. K. 26/34.

Tûr / Muhabbet: NK. G. 27/4
Tûr / Nûr: FK. G. 30/1, NK. K. 26/10

Tûr - Len Terâni / Âşık: NAA. G. 32/6

Tûr - Len Terâni / Âşık - Aşk: ÜS. 109/6

Tûr - Len Terâni / İttihâd: ÜS. 109/6

Tûr / Şem: NK. K. 22/18, NK. G. 160/3

Tûr / Tecellî: AÖ. 173/34, NK. G. 114/4.

Tûr - Tecellî / Âh: NF. K. 34/40

Tûr - Tecellî / Âşık: FK. G. 203/3

Tûr - Tecellî / Aşk: FK. KT. 1/7, FK. G. 188/2, NK. MST. 5/10

Tûr - Tecellî / Cemâl: NK. MST. 5/10

Tûr - Tecellî / Devriye: AÖ. 895/3,

Tûr - Tecellî / Dil: NF. K. 47/56

Tûr - Tecellî / Feyz: NK. K. 24/26

Tûr - Tecellî / Gül: FK. G. 98/2

Tûr - Tecellî / Hüsn: FK. G. 74/4, FK. G. 203/3, NB. G. 268/1, NK. G. 307/3

Tûr - Tecellî / Hz. Mûsâ: NF. K. 47/56, NB. K. 1/36, ÜS. 92/3, NM. 138/5, NK. G. 135/5, NK. G. 307/3

Tûr - Tecellî / Lutf - Kahr: FK. G. 208/2

Tûr - Tecellî / Mârifet: NM. 152/7,

Tûr - Tecellî / Mest: NK. G. 169/5,

Tûr - Tecellî / Muvahhid: SG. 40/1

Tûr - Tecellî / Şem - Pervâne: NK. G. 344/1

Tûr - Tecellî / Ruh: NK. G. 96/4,

Tûr - Tecellî / Temâşâ: AÖ. 529/2

Tûr / Yüz: GE. 477/2,

Âteş-i Tûr: FK. G. 236/2,

Çirâğ-ı tûr: NF. KK. 4/1,

Dâğ-ı dil-i Tûr: NK. G. 171/2,

Gül-i gülşen-i tûr: FK. G. 138/2,

Lem'a-i Tûr: NB. K. 7/70,

Nahl-i Tûr: FK. K. 17/26, FK. G. 98/2, FK. G. 291/3, NK. K. 23/9,

NK. K. 26/10,

Nihâl-i Tûr: FK. K. 7/9, FK. K. 7/29,

Nûr-ı Şu'le-i tûr: FK. G. 30/1, FK. G. 181/2, FK. G. 203/3,

Şecer-i Tûr: FK. G. 27/4, FK. G. 120/4, FK. G. 231/12, NK. Ş. 2/1,

Şecer-i Tûr-ı tecellî: NK. G. 96/4,

Şem-i Tûr: NK. K. 22/18, NK. G. 160/3,

Tohm-ı şecer-i Tûr: NK. G. 143/4,

Tûr-i dil: NK. MST. 2/50, NK. MST. 5/50,

Tûr-ı inâyet: NB. G. 25/4,

Tûr-ı istignâ: NK. G. 137/2,

Tûr-ı Sînâ: GE. 477/2, GE. EŞ. 29/2, NB. K. 1/36

3.47. TÜCCÂR, SARRÂF:

Tüccâr / Gevher: ÜS. 33/12

Tüccâr / Ârif: ÜS. 33/5, ÜS. 33/12

Tüccâr / Aşk: NK. G. 16/3, NK. G. 49/5

Tüccâr / Bâzâr: ÜS. 111/8

Sudâ-gerân-ı aşk: NK. G. 16/3,

NK. G. 49/5

SARRÂF: NAA. G. 20/2, NM. 87/6.

Sarrâf / Araz - Cevher: NAA. G. 20/2

Sarrâf / Cevher: NAA. G. 34/4

Sarrâf / Ehl-i Kâl: ÜS. 188/2

Sarrâf / Gevher: NAA. G. 199/4, GE. 147/2

Sarrâf / İnsân: NAA. G. 199/4

Sarrâf / Küntü Kenz: NAA. G. 69/1

Sarrâf / Mercân: GE. 169/2

Sarrâf-ı âlem: NAA. G. 69/1,

NAA. G. 199/4

Sarrâf-ı şehri-râz: NB. G. 64/1,

3.48. VATAN:

Vatan / Garîb: FK. G. 216/4

Vatan / Sefer: NAA. G. 58/2

Vatan / Terk: NAA. G. 183/2, AÖ. 924/4.

Vatan-ı asl: NAA. G. 50/2.

3.49. ZERRE, GÜNEŞ

GÜNEŞ:

Güneş / Cevher: NK. MST. 2/39,

Güneş / İkîlik: NM. 198/23

Güneş / Mâh: SG. 100/3,

Güneş - Mâh / Telvîn - Temkîn:

NB. G. 78/2, NM. 145/2,

Güneş / Nikâb: NF. G. 63/2, NM. 14/1

Güneş / Şebnem: NB. G. 285/2,

Güneş / Vech: NM. 79/8

Güneş / Zerre: FK. G. 16/10, SG. 4/5, NK. MST. 6/2, NK. G. 9/2, NK. G. 11/3.

Güneş - Zerre / Fenâfillâh: NK. G. 11/3

Güneş - Zerre / İttihâd: NM. 76/7

Güneş - Zerre / Katre - Şehâb:

NM. 163/1

Güneş - Zerre / Sükût: NM. 21/8

Güneş - Zerre / Ummân - Katre:

AÖ. 99/5,

Güneş / Zulmet: NM. 14/1

ZERRE: NB. K. 1/23, SG. 81/5

Âfitâb / Zerre: SG. 4/5, NM. 163/1,

NK. G. 9/2, NK. G. 11/3

Âfitâb: FK. G. 16/10, NF. G. 63/2,

NB. G. 285/2, NM. 14/1, NM. 145/2, NM. 163/1, SG. 4/5, NK. G. 9/2, NK. G. 11/3

Güneş / Zerre: NM. 76/7

Güneş: NM. 76/7, NM. 198/23,

Hurşid: NK. MST. 2/39,

Mihr / Zerre: FK. G. 16/10, AÖ. 99/5, NK. MST. 6/2

Mihr: FK. G. 16/10, NB. G. 78/2,

AÖ. 99/5, NK. MST. 6/2,

Şems / Zerre: NM. 21/8,

Şems: NM. 79/8, SG. 100/3,

3.50. ZEVK, TATMA, KANMA

ZEVK:

Zevk / Ârif: ÜS. 33/12, SG. 104/16,

Zevk / Aşk: FK. MST. 3/6/7, FK. G. 227/4, NF. G. 48/2, ÜS. 59/7,

NM. 6/7, SG. 89/6, SG. 22/5, NK. MST. 4/3.

Zevk - Aşk / Şerîat - Tarîkat - Hakikat: SG. 111/2,

Zevk / Bâde: NF. K. 50/5

Zevk / Bahr: ÜS. 119/6

Zevk / Didâr: ÜS. 184/1

Zevk / Erme: SG. 100/1

Zevk / Firkat: NF. G. 48/2, NB. G. 329/1

Zevk / Gam: NF. G. 48/2, NF. G. 49/2, NB. G. 329/1, ÜS. 10/3, NK. G. 4/1.

Zevk / Gönül: NB. G. 872/3

Zevk / Hâtir: NK. G. 273/3,

Zevk / Hayret: NK. G. 4/1

Zevk / Hayvân: ÜS. 23/7

Zevk / İsbât: NM. 6/7

Zevk / İşret: NB. G. 872/3, NM. 15/4

Zevk / Ledün: ÜS. 144/3

Zevk / Mârifet - Hakikat: ÜS. 126/5
Zevk / Medhûs: FK. MST. 3/6/7,
Zevk / Mey: NF. G. 22/4, NB. G. 242/5,
Zevk / Meygede: NB. G. 234/5, NB. G. 566/3,
Zevk / Muhabbet: NF. K. 50/1
Zevk / Muvahhid: SG. 1/4
Zevk / Mürid: SG. 113/3
Zevk / Nakş: ÜS. 33/12,
Zevk / Riyâzet: NM. 81/5,
Zevk / Safâ: NB. G. 234/5, NB. G. 566/3,
Zevk - Safâ / Gam: ÜS. 10/3, NK. G. 273/3,
Zevk - Safâ / Halvet: NM. 53/1
Zevk / Sahbâ: NB. G. 872/3
Zevk / Seyrân: NM. 79/13
Zevk / Süff: NF. G. 22/4, NK. G. 219/9,
Zevk / Şarâb: NK. G. 219/9,
Zevk / Tecellî: SG. 8/5
Zevk - Üryân / Âşık - Maşûk: NM. 100/16,
Zevk / Vahdet: SG. 3/7, SG. 29/2, NK. G. 219/9
Zevk / Vuslat: FK. G. 77/2, NF. G. 61/5, NB. G. 815/5, NF. G. 84/5,
Zevk / Zâhid: NB. G. 566/3,
Zevk / Zühd - Riyâ: NB. MF. 42
Zevk-i mey: NB. G. 242/5
Zevk-i vuslat: NF. G. 61/5, NB. G. 815/5
Zevk-i küllî: NM. 100/16
Zevk-i aşk: SG. 89/6

KEYF:
Keyf / Câm: FK. G. 173/3

LEZZET:
Lezzet / Aşk: SG. 106/1
Lezzet / Aşk - Âşık: ÜS. 158/7
Lezzet / Firkat: AÖ. 121/2
Lezzet / Vuslat: NF. G. 84/7, NB. G. 678/1, AÖ. 172/5.

TATMA:
Tatma / Şerbet: NM. 159/5
Tatma / Mârifet: ÜS. 48/6

KANMA:
Kanma / Aşk: ÜS. 155/1
Kanma / Meydân: ÜS. 155/1
Kanma / Muhabbet: GE. 262/2
Kanma / Sâdık: ÜS. 65/1
Kanma / Şarâb: GE. 290/4, ÜS. 65/1, ÜS. 155/1
Kanma / Şerbet: NM. 159/7,
Kanma / Visâl: AÖ. 1257/4
Kanma / Cür'a: AÖ. 159/4.

4. BÖLÜM: TASAVVUFİ **MAKÂMLAR VE HÂLLER**

MAKÂM:
Makâm / Amel: SG. 12/4
Makâm / Aşk: NAA. G. 18/3, FK. G. 215/1, ÜS. 49/7, ÜS. 58/6, NM. 6/3, SG. 86/6, NK. G. 116/3, NK. G. 150/4.
Makâm / Bekâbillâh: ÜS. 82/4

Makâm / Bî-nişân: NAA. G. 175/10, NAA. G. 175/11.
Makâm / Cân Verme: NK. MST. 3/5
Makâm / Dert: NM. 182/2
Makâm / Ebrâr: ÜS. 61/10
Makâm / Evliyâ: NB. G. 2/5, ÜS. 140/7
Makâm / Ferdiyet: NM. 183/3
Makâm / İhsân: NAA. G. 50/3, NM. 76/9, SG. 28/5
Makâm / İhtilât: NAA. G. 175/11
Makâm / Hayret: NAA. G. 175, ÜS. 178/9.
Makâm / Kâmil: AÖ. 1206/4
Makâm / Kurb: AÖ. 464/2,
Makâm / Kurb - Rızâ: NK. K. 7/24,
Makâm / Lâ - İllâ: NAA. G. 103/6
Makâm / Lutf - Kahr: NAA. G. 175/3,
Makâm / Müntehâ: NM. 10/6
Makâm / Nâz: NAA. G. 188/13
Makâm / Rızâ: NK. K. 7/24,
Makâm / Sâlik: NAA. G. 175/3,
Makâm / Telvîn: NK. KT. 12/1,
Makâm / Üns: ÜS. 26.
Makâm / Vuslat: NAA. G. 64/4,
Cân verme makâmı: NK. MST. 3/5,
Hayret makâmı: ÜS. 178/9,
Makâm almak: NAA. G. 18/3,
Makâm Ehli: AÖ. 1206/4,
Makâm-ı aşk: NM. 6/3
Makâm-ı Halt: NAA. G. 175/12,
Makâm-ı kurb-ı rızâ: NK. K. 7/24,
Makâm-ı Lâ vü illâ: NAA. G. 103/6
Makâm-ı lutf u kahr: NAA. G. 175/3,
Makâm-ı nâz: NAA. G. 188/13,
Makâm-ı vuslat: NAA. G. 64/4,

MENZİL: NAA. K. 4/34, FK. MST. 2/1/6, ÜS. 181/2
Menzil / Aşk: NAA. G. 102/3, FK. KT. 1/13, NB. G. 266/7, AÖ. 1423/4.
Menzil / Aşk - Muhabbet: SG. 93/2
Menzil / Bekâ: NAA. G. 196/6
Menzil / Bî-nişân: NM. 185/7
Menzil / Erbaîn: NM. 5/2
Menzil / Eren: ÜS. 116/5
Menzil / Ene'l-Hak: NAA. G. 162/1, ÜS. 32/7, ÜS. 134/6, ÜS. 187/8.
Menzil / Evliyâ: AÖ. 788/1
Menzil / Fakr: NAA. G. 103/5
Menzil / Ferd: NAA. G. 153/3
Menzil / Hicâb: NAA. G. 187/10
Menzil / Hizmet: AÖ. 389/3
Menzil / Hüviyet: NAA. G. 181/5
Menzil / İhsân: NAA. G. 50/3,
Menzil / İlim: ÜS. 8/3
Menzil / İntihâ: ÜS. 103/12
Menzil / Kanaat: AÖ. 240/3
Menzil / Kurb: NAA. G. 82/6
Menzil / Lâ-mekân: NM. 178/9,
Menzil / Likâ: ÜS. 176/7
Menzil / Maksûd: NAA. G. 52/5, NAA. G. 73/1, NAA. G. 96/1, NAA.

G. 125/8, NAA. G. 146/6, NB. G. 114/7.
Menzil / Muhyiddîn-i Arabî: NB. K. 5/17
Menzil / Mürşid-i Kâmil: NAA. G. 64/3,
Menzil / Nâm - Nişân: NAA. G. 162/4
Menzil / Nefha: NM. 198/24
Menzil / Sâlik: NB. K. 5/17, NM. 101/3
Menzil / Teennî: AÖ. 393/1
Menzil / Tevâzu: AÖ. 669/3
Menzil / Vasl: NB. G. 365/7,
Menzil / Visâl: AÖ. 814/4,
Menzil / Yol: NM. 109/5
Menzil / Zillet: NM. 169/5
Menzil / Zühd - Takvâ: ÜS. 32/7
Ayn-ı Likâ Menzili: ÜS. 176/7,
Dilek Menzili: NB. K. 5/17,
Ene'l-Hak menzili: NAA. G. 162/1
Hüviyet Menzil: NAA. G. 181/5
Kanaat menzili: AÖ. 240/3,
Kat-ı menâzil: NAA. G. 82/6, NAA. G. 148/11
Menzil Almak: NAA. G. 82/6, NAA. H. 2/5, AÖ. 389/3, AÖ. 393/1, NM. 101/3, SG. 93/2,
Menzile ermek: NAA. G. 64/3, NAA. G. 149/1, AÖ. 1423/4, ÜS. 8/3, NM. 169/5, NM. 198/24
Menzil-i âli: AÖ. 669/3,
Menzil-i aşk: NAA. G. 102/3, FK. KT. 1/13, NB. G. 266/7,
Menzil-i cânân: NAA. H. 8/1,
Menzil-i dârü'l-bekâ: AÖ. 1395/1,
Menzil-i ihsân: NAA. G. 50/3,
Menzil-i maksûd: NAA. G. 32/1, NAA. G. 52/5, NAA. G. 73/1, NAA. G. 96/1, NAA. G. 125/8, NAA. G. 174/2, NB. G. 114/7, NB. G. 668/3, NB. G. 731/5, NB. R. 102/2, NK. G. 372/4,
Menzil-i Sultân: NAA. G. 64/3,
Menzil-i visâl: AÖ. 814/4,
Menzil-i yâr: NAA. G. 146/6, NAA. G. 149/1, NAA. G. 150/6
Zühd ve Takvâ Menzili: ÜS. 32/7,

4.1. CEMİYET, TEFRİKA
CEMİYET: NAA. G. 143/6
Cemiyet / Havâtür: AÖ. 662/4
Cemiyet / Mihmân: NB. G. 29/4,
Cemiyet / Mürâî: NK. K. 13/12
Cemiyet / Gönül: SG. 6/6
Cemiyet / Kanaat: AÖ. 662/7,
Cemiyet / Perişân: FK. K. 16/9-10 , FK. K. 17/85, NF. G. 43/4,
Cemiyet / Safâ: NM. 88/1
Cemiyet / Zulf: NB. G. 258/2
Cemiyet-i kübrâ: NM. 88/1
Cemiyet-i Hâtr: NF. G. 43/4
Safâ-yı hâtr: NF. K. 45/40, NB. G. 240/3, NB. G. 247/5, AÖ. 662/7, NK. G. 110/3, NK. G. 242/1, NK. G. 274/3,

TEFRİKA: NAA. G. 12/2, NAA. G. 68/4, NAA. G. 111/1, NAA. G. 121/6, NF. G. 37/4, NB. G. 59/2, NB. G. 260/9, NB. G. 367/13, AÖ. 5/1, AÖ. 1072/2, ÜS. 63/6, NM.

20/8 , NM. 34/3, NM. 140/14, SG. 103/5.

PERİŞAN: GE. 390/2

Perişan / Cemiyet: FK. K. 16/9-10, FK. K. 17/85, NF. G. 43/4

Perişân / Cem: NM. 112/14, NM. 112/15, NM. 113/1

Perişân-hâtr: FK. G. 191/2,

Hâtr-ı müşevveş: NB. G. 280/1

4.2. CEM, FARK

CEM: NAA. G. 63/1, NAA. G. 63/2, NAA. G. 92/4, NAA. G. 118/4, NAA. G. 185/2, NAA. H. 19/1, AÖ. 1384/4, ÜS. 3/5 , ÜS. 136/1, ÜS. 136/2, NM. 44/2, NM. 56/3, NM. 76/6, NM. 76/7, NM. 76/9, NM. 76/10, NM. 120/6, NM. 149/3, NM. 156/5, NM. 198/23, SG. 8/, SG. 10/3, SG. 33/3, SG. 43/4, SG. 48/11, SG. 48/12, SG. 53/9, SG. 54/5, SG. 81/5, SG. 95/1.

CEMÜ'L-CEM: NAA. G. 128/4, NAA. G. 75/4, NAA. G. 143/6, NAA. G. 196/7, NF. G. 59/4, AÖ. 319/3, AÖ. 1384/4, ÜS. 27/8 , ÜS. 88/4, ÜS. 144/4, NM. 4/8, NM. 10/7, NM. 15/3, NM. 19/2, NM. 27/11, NM. 95/5, NM. 156/2, NM. 161/9, NM. 179/4, SG. 1/3, SG. 6/8, SG. 49/3, SG. 49/7, SG. 56/12, SG. 62/5, SG. 100/5, NK. G. 133/8.

AYNÜ'L-CEM: NAA. K. 3/3, SG. 30/2

4.2.2. FARK: NM. 56/6, SG. 72/3

FARK-I EVVEL: FK. K. 14/45, FK. G. 47/7, NB. G. 510/3, ÜS. 61/4, NM. 33/2, NM. 186/9, SG. 35/7, NK. KT. 7/1, NK. G. 9/2, NK. G. 124/4, NK. G. 135/2.

FARK-I SÂNİ:

NAA. G. 40/2, NB. G. 251, NB. G. 430/3, NB. G. 612/2, NB. G. 689/2, ÜS. 61/6, NM. 15/5, NM. G. 33/3, NM. 33/4, NM. 163/1, NM. 186/7, SG. 51/5, SG. 91/9, SG. 109/2, SG. 110/5.

FARK BADE'L-CEM: ÜS. 119/9, ÜS. 119/8, SG. 51/7

FARKÜ'L-CEM: NAA. G. 39/3, NAA. G. 63/2, NAA. G. 63/3, NAA. G. 143/4, NB. K. 1/33, NB. G. 28/1, NB. G. 251, NB. KT. 42/1-2, ÜS. 61/6, NM. 2/2, NM. 16/4, NM. 55/8, NM. 95/5, NM. 137/3, NM. 163/1, NM. 164/7, NM. 186/9, SG. 4/4, SG. 8/2, SG. 19/3, SG. 53/9, SG. 81/4, SG. 88/13, SG. 94/5, NK. G. 135/7, NK. G. 279/1.

CEM - FARK: NAA. G. 143/4, NB. G. 161/5, NB. G. 410/1, NB. KT. 63/1-2, NM. 21/9, NM. 30/3,

NM. 112/14, NM. 113/1, NM. 186/6, SG. 65/5.

Cem - Fark / Zâhir - Bâtn: SG. 24/4,

Cem / Perişan: NM. 112/14, NM. 112/15, NM. 113/1.

4.3. CEZBÜ'L-ERVÂH, CEZBE

CEZBE: NAA. G. 161/6, NAA. G. 194/4, ÜS. 3/7, ÜS. 5 / TAMAMI AL GÖNLÜMÜ SENDEN YANA NAKARATLI, NM. 57/9.

Cezbe / Âşık: ÜS. 97/3

Cezbe / Aşk: FK. G. 227/3, SG. 15/2, SG. 27/5.

Cezbe / Feyz: NM. 108/6

Cezbe / Gam: FK. G. 227/3

Cezbe / Hüsn: NF. G. 11/4,

Cezbe / Mahv: SG. 4/1

Cezbe / Mârifet: SG. 71/5

Cezbe / Mirâç: NM. 162/4

Cezbe / Nûr: ÜS. 3/13

Cezbe / Pîr: SG. 78/7

Cezbe / Sûff: SG. 21/5, SG. 71/5

Cezbe / Tevhîd: NM. 162/4

Cezbe / Yanma: ÜS. 5/9

Âh u zâr: NB. G. 56/4,

Âh: NB. G. 512/5, AÖ. 540/2,

Âvâz: AÖ. 316/2,

Cezbe-i aşk-ı ilâhî: SG. 27/5,

Cezbe-i aşk-ı Vedûd: SG. 15/2,

Cezbe-i feyz: NM. 108/6,

Cezbe-i Hak: SG. 4/1, SG. 78/7,

Cezbe-i hüsn: NF. G. 11/4,

Cezbe-i kerâmet-i hüsn: NB. G. 543/4,

Cezbe-i nakş-ı nigâr: AÖ. 277/1,

Cezbe-i Tevhîd: NM. 162/4,

Cezb-i Rabbânî: ÜS. 97/3,

Cûş etmek: NB. G. 292/1,

Feryâd: FK. R. 20, NB. G. 56/4,

NB. G. 455/2, ÜS. 60/3, NM. 26/4,

SG. 21/5, SG. 28/3,

Gam-ı cezbe: FK. G. 227/3,

Hây u hû: FK. G. 191/4, NB. G.

221/4, SG. 71/5,

Hû Hû: NB. G. 776/3,

Nağme: FK. KT. 1/5

Nâle: ÜS. 18/5, NK. G. 130/4,

Na'ra urmak: ÜS. 113/13,

Na'râ: GE. 194/3, NB. G. 777/3,

AÖ. 1011/5, AÖ. 1037/3, ÜS.

113/13, NM. 76/10, NK. G. 390/3,

Na'ra-i yâ Hû: AÖ. 1011/5, AÖ.

1037/3,

Na'ra-yı firkat: GE. 194/3,

Nidâ eylemek: GE. 17/3,

Tekbir: NM. 70/3,

Yâ Hû: AÖ. 420/1,

4.4. CÜNÛN: NB. G. 682/3, NB. G.

717/1, NK. G. 253/CÜNÛN

REDİFLİ, NK. G. 253/5.

Cünûn / Akıl: FK. G. 6/1, FK. G.

62/5, FK. G. 68/2, FK. G. 121/1,

FK. G. 206/9, FK. G. 289/7, NB.

TH. 2/3, NB. G. 176/2, NB. G.

864/1, NK. G. 5/3, NK. G. 64/2,

NK. G. 304/3.

Cünûn / Âkil: NB. G. 168/1, NB.

G. 328/3,

Cünûn / Âşık: GE. 97/5, FK. G. 163/4, NB. G. 835/5.

Cünûn / Aşk: FK. K. 14/26, FK. K. 14/40, FK. G. 165/5, FK. G. 224/1,

FK. G. 243/1, FK. G. 244/3, FK. G.

283/7, NB. G. 845/3, AÖ. 147/2,

AÖ. 251/2, AÖ. 290/2, AÖ. 596/4,

AÖ. 598/3, AÖ. 897/3, AÖ. 907/1,

AÖ. 987/24, AÖ. 1440/2, SG. 22/2,

NK. MST. 3/11, NK. MST. 8/10,

NK. G. 253/1.

Cünûn - Aşk / Vahşet: FK. G.

201/5, NK. K. 28/2

Cünûn / Âvâre: NB. G. 168/1

Cünûn / Âzâde: FK. G. 38/11

Cünûn / Bend: FK. G. 38/11

Cünûn / Dert - Dermân: FK. G.

65/4

Cünûn / Deşt: FK. K. 8/3, FK. G.

68/2, FK. G. 201/5, FK. G. 217/5.

Cünûn / Dil: NB. G. 864/1, NK. G.

64/2,

Cünûn / Dîvâne: NF. G. 79/7, NB.

G. 328/3,

Cünûn / Ehl-i hâl: NK. MST. 3/11,

Cünûn / Ferhâd - Mecnûn: NB. R.

31/1

Cünûn / Gamze: NK. G. 28/1, NK.

G. 294/2, NK. G. 312/2.

Cünûn / Hakikat: NK. G. 122/1

Cünûn / Hâmûn: NB. R. 31/1

Cünûn / Hayret: NK. G. 64/2,

Cünûn / Mecnûn: NK. K. 28/2,

NK. G. 304/3

Cünûn / Mest: FK. G. 165/5, FK.

G. 283/7.

Cünûn / Muhabbet: NF. G. 79/7.

Cünûn / Rîzâ: NK. G. 7/5.

Cünûn / Rînd: FK. G. 78/7.

Cünûn / Rûsvâ: FK. G. 243/2, FK.

G. 244/3

Cünûn / Safâ: NB. G. 176/2,

Cünûn / Sahrâ: FK. K. 8/3, FK. G.

243/3, AÖ. 290/2

Cünûn / Tâc: FK. G. 246/6

Cünûn / Ta'n: NB. G. 549/6,

Cünûn / Vâdf: FK. G. 121/1, FK.

G. 153/1, NB. G. 176/2, NB. G.

845/3, NK. G. 64/2,

Cünûn / Vahşet: FK. G. 201/5, NK.

K. 28/2

Cünûn / Vâlih: FK. G. 224/1

Cünûn / Zâhid: NK. G. 305/4,

Cünûn / Zencîr: FK. K. 8/3, FK. G.

38/11, FK. G. 48/1, FK. G. 65/4,

FK. G. 206/9, NB. G. 728/1, NB. G.

828/1, NK. G. 7/5.

Cünûn / Zülf: NK. G. 217/4.

Ahbâr-ı cünûn: NB. R. 38/1

Aşk-ı cünûn: AÖ. 290/2, AÖ.

907/1,

Âvâre-i kûy-ı cünûn: NB. G. 168/1

Bahr-ı sîm-âb-ı cünûn: FK. G.

223/5

Bâzâr-ı cünûn: NB. G. 258/3,

Bend-i Zencîr-ı cünûn: FK. G.

38/11

Bezm-i cünûn: FK. G. 225/1,

Bîşe-zâr-ı cünûn: FK. G. 65/4,

FK. G. 206/9

Bülbül-i bâğ-ı cünûn: FK. G. 256/2

Cünûn vâdîleri: NB. G. 845/3, NK. G. 304/3,
Cünûn-ı Aşk: FK. K. 14/26, FK. G. 165/5, FK. G. 244/3, FK. G. 283/7, AÖ. 147/2, AÖ. 251/2, AÖ. 596/4, AÖ. 598/3, AÖ. 1440/2, NK. MST. 3/11,
Cünûn-ı dil: FK. 75/7,
Cünûn-ı ehl-i aşk: NK. MST. 8/10,
Cünûn-ı fitne: NK. G. 329/4,
Cünûn-ı gam: FK. K. 7/47,
Cünûn-ı gamze: NK. G. 294/2, NK. G. 312/2
Cünûn-ı muhabbet: NF. G. 79/7
Cünûn-ı rindâne: FK. G. 78/7,
Dâğ-ı cünûn: FK. G. 31/6, FK. G. 62/5, FK. 91/2, FK. G. 153/5, FK. G. 163/4, FK. G. 199/3, FK. G. 246/6, NK. G. 135/4, NK. G. 233/2
Dest-i cünûn: FK. MST. 2/6/1
Deşt-i cünûn: FK. G. 217/5
Dil-i şeydâ: NAA. G. 24/2, NF. K. 59/4, NF. G. 6/7, NF. G. 59/5, AÖ. 888/2,
Dîvâne-i deşt-i cünûn-peymûde: FK. G. 68/2,
Esîr-i cünûn-ı muhabbet: NF. G. 79/7,
Gavgâ-yı cünûn: FK. G. 243/1, NK. G. 253/3,
İcrâ-yı cünûn: NB. R. 31/1,
Kâfile-i aşk-ı cünûn: AÖ. 987/24,
Keyfiyyet-i cünûn: NK. G. 146/2
Kûy-ı cünûn: NB. G. 549/6,
Marîz-i derd-i cünûn: FK. K. 14/40
Mevce-i deryâ-yı cünûn: NK. G. 253/4
Nâz-ı cünûn: NK. G. 146/3
Nevrûz-ı cünûn: FK. G. 48/5, FK. G. 117/2,
Pervâ-yı cünûn: FK. G. 243/9,
Râh-ber-i vâdf-i erbâb-ı cünûn: FK. G. 121/1
Rüsvâ-yı cünûn: FK. G. 243/2,
Sahrâ-yı cünûn: FK. G. 243/3,
Seng-i miyâr-ı cünûn: FK. G. 6/1
Sevdâ-yı cünûn: FK. G. 243/1, AÖ. 897/3, NK. G. 253/1,
Sırr-ı cünûn: FK. G. 109/7
Sırr-ı cünûn: FK. G. 109/7,
Vâdi-i cünûn: FK. G. 121/1, FK. G. 153/1, NB. G. 176/2, NK. G. 64/2,
Vâlih-i aşk: FK. G. 224/1,
Yek-tavr-ı cünûn: NB. TH. 2/3
Zencîr-i cünûn: FK. G. 48/1, NB. G. 728/1, NB. G. 828/1

ZENCİR:
Zencîr / Aşk: NAA. G. 51/5, NAA. G. 168/1, NAA. G. 197/1, NAA. H. 23/1, GE. 351/1, GE. 418/2, GE. 842/4, NF. G. 25/2, AÖ. 37/2, AÖ. 170/1, AÖ. 325/4, AÖ. 382/5, AÖ. 803/1, ÜS. 165/9, SG. 22/2.
Zencîr / Cünûn: FK. K. 8/3, FK. G. 38/11, FK. G. 48/1, FK. G. 65/4, FK. G. 206/9, NB. G. 728/1, NB. G. 828/1, NK. G. 7/5.
Zencîr / Mecnûn: FK. G. 284/5, AÖ. 418/2

Zencîr / Zülf: GE. 643/1, FK. G. 284/5.
Aşk zinciri: GE. 351/1, ÜS. 165/9,
Zencîr-i cünûn: FK. G. 48/1, NB. G. 728/1, NB. G. 828/1
Bend-i Zencîr-i cünûn: FK. G. 38/11.

4.5. DEHŞET
MEDHÛŞ:
Medhûş / Akıl: FK. G. 219/1
Medhûş / Aşk: FK. MST. 3/6/7,
Medhûş - Aşk / Hâmûş - Akıl: NK. G. 269/1,
Medhûş / Bâde: AÖ. 652/2,
Medhûş / Bâde-keş: NK. G. 322/4,
Medhûş / Dîvâne: NM. 108/2,
Medhûş / Elest: NF. G. 14/4
Medhûş / Esrâr: NB. G. 533/1,
Medhûş / Ezel: AÖ. 652/2,
Medhûş / Hat: NB. G. 533/1
Medhûş / Kiyâfet: AÖ. 652/2,
Medhûş / Mest: FK. G. 144/11, FK. G. 219/1, NF. G. 14/4, AÖ. 652/2, NM. 108/2,
Medhûş / Vecd: AÖ. 197/3,
Medhûş / Zevk: FK. MST. 3/6/7,
Medhûş / Zikir: NM. 108/2,

4.6. EDEB: NAA. G. 19/2, GE. 550/4, FK. G. 259/2, NF. K. 47/63, NB. K. 12/28, NB. G. 19/EDEB REDİFLİ, NB. G. 104/1, NB. G. 175/3, NB. G. 277/2, NB. G. 655/1, NB. G. 669/4, NB. G. 680/5, NB. G. 701/4, NB. MT. 44, SG. 110/EDEB GÖZLE NAKARATLI,
Edeb / Akıl: NF. G. 73/2, NB. G. 580/5,
Edeb / Âr: AÖ. 236/3
Edeb / Aşk: AÖ. 1157/4,
Edeb / Cefâ: NB. G. 829/1
Edeb / Dergâh: NB. G. 655/5
Edeb / Erkân: GE. 54/3
Edeb / Ferâgat: AÖ. 122/4, AÖ. 260/2
Edeb / Ehl-i Tecerrüd: NK. G. 102/5,
Edeb / Hayâ: ÜS. 175/8
Edeb - Hayâ - Erkân - İlim / Habâset: AÖ. 1/15,
Edeb / Hizmet: GE. 645/2
Edeb / Hüsn: NB. G. 698/3
Edeb / Hz. Âli: NK. K. 6/48
Edeb / Merhamet: ÜS. 174/10
Edeb / Mest: NB. G. 316/3
Edeb / Na'lin: NK. G. 214/3,
Edeb / İkilik: SG. 110/1
Edeb / İncitme: SG. 110/1
Edeb / İrfân: FK. R. 20, AÖ. 412/1
Edeb / İzzet: NB. G. 19/2
Edeb / Lâubâli: FK. G. 204/7, NB. G. 279/5, NB. G. 459/1.
Edeb / Peymâne: NB. G. 194/6,
Edeb / Resm: FK. G. 204/7,
Edeb / Savmaa: NK. G. 266/2
Edeb / Selâmet: NB. G. 19/4
Edeb / Sohbet: NB. GR. 5/1
Edeb / Sükût: NAA. H. 1/4, GE. 67/4, FK. G. 8/4.

Edeb / Şeriat - Tarikat - Hakikat: SG. 110/3
Edeb / Şikâyet: NK. G. 57/2,
Edeb / Tâat: NB. G. 29/3
Edeb / Tâc: SG. 110/7
Edeb / Tekye: AÖ. 200/3
Edeb / Teslimiyet: NB. G. 580/5,
Edeb / Tevâzu: FK. G. 152/2, NF. G. 73/3, NB. R. 205/1
Edeb / Tevekkül: AÖ. 122/4, AÖ. 260/2
Edeb / Tevekkül - Teslimiyet: NK. G. 57/2,
Edeb / Tevhîd: SG. 110/4
Edeb / Vakâr / Hilm / Hayâ / Fazilet / Kemâl / Hüner / Edeb / Vakâr: NB. K. 15/59
Edeb / Vecd: FK. R. 20, NB. G. 279/5,
Edeb / Visâl: NB. G. 840/3
Edeb / Zâhid: AÖ. 1157/4,
Edeb / Zâhir - Bâtın: SG. 24/4,
Âdâb gözlemek: NB. K. 11/59, AÖ. 925/4
Âdâb: FK. G. 204/7, NF. G. 54/5, NB. K. 11/59, NB. K. 11/68, NB. G. 29/3, NB. R. 85/2, NB. R. 205/1, AÖ. 75/1, AÖ. 200/3, AÖ. 412/1, AÖ. 925/4, SG. 24/4,
Âdâb-ı nâz: NF. G. 54/5
Bâğ-i edeb: NK. K. 6/48, NK. G. 263/1
Bânû-yı edeb: NB. G. 19/7,
Bârû-yı edeb: NB. G. 19/4
Bezm-i edeb: NK. G. 266/2,
Bî-edeb: GE. 411/3, FK. K. 5/60, FK. 99/5, AÖ. 236/3, AÖ. 419/4, AÖ. 1157/4, NK. G. 102/5,
Bî-edeblik: AÖ. 156/5, NK. G. 258/5,
Bûy-ı edeb: NB. G. 19/2
Çeşm-i edeb: NB. G. 667/1
Dest-i edeb: NF. K. 55/51
Edeb beklemek: NAA. G. 206/5, NAA. H. 1/4,
Edeb etmek: GE. 67/4,
Edeb gözlemek: SG. 110/EDEB GÖZLE NAKARATLI, SG. 110/4, SG. 110/7,
Edeb riâyeti: NK. G. 350/2
Edîb-i kâmil: NF. G. 73/2,
Giribân-ı edeb: NB. G. 560/3
Gülîstân-ı edeb: FK. R. 5/1
Hadîka-i edeb: FK. G. 8/4
Harîm-i edeb: NK. G. 214/3,
Hîrmen-i edeb: FK. R. 20,
Kâlâ-yı edeb: NB. G. 840/3
Kayd-ı edeb: NB. G. 356/5
Kuvvet-i bâzû-yı edeb: NB. G. 19/6
Kütübhâne-i fazl u edeb: NK. G. 256/7
Mevkûf-ı edeb: NB. G. 879/3
Muktezâ-yı âdâb: NB. R. 85/2
Müeddeb Gamze: NK. G. 387/3
Müeddeb: NB. G. 398/1, NK. G. 387/3
Mürâat-ı edeb: NB. G. 5/4, NB. G. 279/5, NB. G. 366/6, NB. G. 655/5,
Nüsha-i âdâb: NB. K. 11/68
Pür-edeb: AÖ. 20/3 ,

Râh-i edeb: AÖ. 260/2, NK. G. 57/2,
Resm ü âdâb: FK. G. 204/7,
Resm-i edeb: NB. G. 488/7, NB. G. 698/3, NB. G. 793/2,
Sâhib-edeb: AÖ. 976/4
Sû-i edeb: NB. G. 590/2
Şart-i edeb: NB. G. 829/1,
Ta'lim-i edeb: NB. G. 793/4
Tarz-i edeb: NB. T. 92/12
Teeddüb: NB. G. 796/4
Terâzû-yi edeb: NB. G. 19/1
Terk-i edeb: NB. K. 12/28, NB. G. 47/3, NB. G. 175/3, NB. G. 194/6, NB. G. 261/2, NB. G. 305/4, NB. G. 316/3, NB. G. 459/1, NB. G. 576/2, NB. G. 580/5, NB. G. 655/1, NB. G. 701/4, NB. G. 840/3, NB. GR. 5/1, AÖ. 959/3,
Ukde-i gîsû-yi edeb: NB. G. 19/3

4.7. FAKR, GINÂ, İSTİĞNÂ
FAKR: NB. G. 287/1, NB. G. 433/9, NM. 22/5
Fakr / Akıl: AÖ. 1062/3
Fakr / Âkil: NAA. G. 76/5
Fakr / Ankâ - Kâf: AÖ. 587/4
Fakr / Aşk: AÖ. 1062/3
Fakr / Bekâ: NAA. G. 200/2
Fakr / Câm: NAA. G. 75/6
Fakr / Cân Verme: NK. MST. 3/5
Fakr / Deyyâr: ÜS. 54/2
Fakr / Ehl-i Hâl: NM. 192/1,
Fakr / Fahr: NAA. G. 75/6, NAA. G. 76/5, NAA. G. 103/5, FK. G. 77/4, ÜS. 136/5, ÜS. 140/8, ÜS. 196/6, NM. 82/5, NM. 165/5, NM. 172/3.
Fakr / Fenâ: AÖ. 595/2, NM. 10/1.
Fakr - Fenâ / Âşık: NK. G. 362/1
Fakr - Fenâ / Halvet: NM. 53/2
Fakr - Fenâ / Hırka: SG. 14/2
Fakr - Fenâ / Nefsi Bilmek: NM. 53/2, M. 82/5
Fakr - Fenâ / Tâc - Taht: NK. G. 145/6
Fakr - Fenâ / Yol: SG. 99/1
Fakr / Gînâ: NB. G. 549/7, AÖ. 600/3
Fakr / Gurûr: FK. G. 92/5, SG. 91/7
Fakr / Hakîm Senâî: NK. G. 166/3
Fakr / Halvet: FK. G. 213/2
Fakr / Halvetî: ÜS. 73/5
Fakr / Hırka: FK. G. 213/2
Fakr / Hubb-ı Câh: FK. G. 45/7
Fakr / İstîğnâ: NB. G. 405/9
Fakr / İzzet - Zillet: NM. 192/1
Fakr / Kâbe Kavseyn: NAA. G. 103/5.
Fakr / Kimyâ: FK. G. 77/4, NK. G. 116/5.
Fakr / Kîrpâs: NB. G. 549/7
Fakr / Lâ-mekân: NAA. G. 75/6
Fakr / Lâyhâr: NK. G. 166/3
Fakr / Menzil: NAA. G. 103/5
Fakr / Mücâhede: NK. K. 37/10
Fakr / Münkîr: NK. K. 1/33
Fakr / Nefsi Bilmek: NM. 82/5.
Fakr / Peşmîne: FK. G. 213/2
Fakr / Pişme: AÖ. 1062/3

Fakr / Rîzâ: NK. K. 1/35, NK. K. 37/10.
Fakr / Sahbâ: NK. K. 1/33
Fakr / Tâat: ÜS. 136/5
Fakr / Vuslat: ÜS. 27/3
Fakr / Zillet: SG. 45/4, SG. 91/7
Ashâb-ı fakr: NB. G. 367/10
Câme-i fakr: FK. G. 77/4,
Ehl-i fakr: AÖ. 195/4,
El fakru fahrî (telmihen iktibas): ÜS. 136/5, ÜS. 196/6
El fakru fahrî câmı: NAA. G. 75/6,
El fakru fahrî: NAA. G. 75/6, NAA. G. 103/5, NAA. G. 200/1, AÖ. 1123/3, ÜS. 54/2, NM. 22/5, NM. 82/5, NM. 172/3
Fâka: NK. MST. 3/5, NK. G. 166/3,
Fakr ile fahr: NAA. G. 76/5, ÜS. 136/5, ÜS. 196/6, NM. 165/5,
Fakr u fenâ ehli: AÖ. 600/3
Fakr u fenâ: AÖ. 595/2, ÜS. 73/5, NM. 10/1, SG. 14/2, SG. 99/1, NK. G. 362/1, NK. 1/36, NK. K. 1/38, NK. G. 145/6,
Fakr-ı tâm: ÜS. 27/3, NM. 22/5,
Fukarâ: NB. G. 406/13, NB. G. 685/2, NK. G. 102/4,
Gedâ-yı küy-i fakr: NK. G. 157/3
Hırka-i fakr u fenâ: SG. 14/2,
İftikâr: SG. 91/7,
Kâf-ı fakr: AÖ. 587/4
Mağrûr-ı fakr: FK. G. 92/5
Mâlik-i kimyâ-yı fakr: NK. G. 116/5,
Münkîr-i tecerru'-i sahbâ-yı fakr: NK. K. 1/33
Pûte-i fakr: AÖ. 1062/3
Sahbâ-yı fakr: NK. K. 1/33,
Tarîk-i fâka: NK. G. 166/3
Züll ü Fakr: SG. 45/4

GINÂ:
Gînâ / Aşk: ÜS. 49/2, ÜS. 130/1.
Gînâ / Fakr: NB. G. 549/7, AÖ. 600/3.
Gînâ / Fakîr: NK. G. 102/4
Gînâ / Kalb: NK. K. 32/7

İSTİĞNÂ: GE. 14/4, GE. 49/5, GE. 51/3, GE. 168/5, GE. 230/2, GE. 292/1, GE. 441/4, GE. 805/4, FK. G. 6/5, FK. G. 9/İSTİĞNÂ REDİFLİ, NF. K. 15/36, AÖ. 290/3.
İstîğnâ / Allah: AÖ. 40/5, AÖ. 1176/2, AÖ. 1305/1, AÖ. 1305/3, SG. 45/4.
İstîğnâ / Ârif: NB. KK. 84/1
İstîğnâ / Âşık: FK. G. 11/3
İstîğnâ / Abdâl: NK. G. 362/2
İstîğnâ / Cevr: AÖ. 190/4
İstîğnâ / Davâ: NF. K. 15/36
İstîğnâ / Deryâ: FK. G. 11/3
İstîğnâ / Dünyâ: NB. G. 186/1, NB. KT. 84/1
İstîğnâ / Fakr: NB. G. 405/9
İstîğnâ / İzzet - Zillet: NB. R. 76/1-2, NB. R. 77/1-2
İstîğnâ / Kalp: ÜS. 40/14
İstîğnâ / Kavgâ: NF. K. 15/36
İstîğnâ / Merd: NB. KK. 6/2

İstîğnâ / Nâz: GE. 3/2, GE. 189/5, GE. 200/1, GE. 241/4, NF. K. 20/34, FK. G. 9/5.
İstîğnâ / Nemed: AÖ. 652/2.
İstîğnâ / Sevgîli: NK. G. 106/4
İstîğnâ / Yûsuf - Züleyhâ: NF. K. 20/34
Arsa-i istîğnâ: NB. KT. 6/2
Bâğ-ı istîğnâ: AÖ. 1114/2,
Berk-i istîğnâ: NB. G. 312/9
Dest-i istîğnâ: NB. G. 850/12
Evc-i istîğnâ: NK. G. 219/5,
Fünûn-ı istîğnâ: NB. R. 213/2
Gînâ-yı kalb: NK. K. 32/7,
İctinâb: GE. 49/5,
İstîğnâ Satmak: GE. 22/4,
Kûh-ı istîğnâ: GE. 109/2
Künc-i istîğnâ: AÖ. 274/4
Sultân-ı istîğnâ-sipâh: NK. G. 362/2
Şâh-ı istîğnâ-sipâh: FK. G. 6/5
Tûr-ı istîğnâ: NK. G. 137/2,

MÜSTAĞNÎ: GE. 49/4, NF. K. 9/29.
Müstağni / Ahlâk-ı Hamîde: NB. G. 572/6
Müstağni / Ârif: FK. R. 8
Müstağni-âlem: NF. K. 9/29
Ârif-i müstağni: FK. R. 8

4.8. FENÂ, BEKÂ
4.8.1. FENÂ: NAA. K. 1/2, NAA. G. 69, NAA. G. 99, NAA. G. 105/4, NAA. G. 109, NAA. G. 119/3, NAA. G. 121, NAA. G. 127/6, NAA. G. 137/5, NAA. G. 148/13, NAA. G. 192/5, FK. K. 14/45, FK. G. 208/2, NB. G. 271/5, ÜS. 28/4, ÜS. 103/11, ÜS. 108, ÜS. 114, ÜS. 118, ÜS. 121, NM. 9/4, NM. 76/3, NM. 123, NM. 125, SG. 5/2, SG. 20, SG. 35, SG. 48/5, SG. 90/3, NK. G. 4/5, NK. G. 100/5.
Fenâ / Âşık: NAA. G. 175/5
Fenâ - İkilik / Âşık - Maşûk: NAA. G. 182/9
Fenâ / Aşk: NK. G. 164/5,
Fenâ / Ders: NK. G. 164/5
Fenâ / Dervîş: AÖ. 196/5,
Fenâ / Fakr: AÖ. 595/2, NM. 10/1
Fenâ - Fakr / Âşık: NK. G. 362/1
Fenâ - Fakr / Halvet: NM. 53/2
Fenâ - Fakr / Hırka: SG. 14/2
Fenâ - Fakr / Nefsi Bilmek: NM. 53/2, NM. 82/5
Fenâ - Fakr / Tâc - Taht: NK. G. 145/6,
Fenâ - Fakr / Yol: SG. 99/1
Fenâ / Gark: FK. G. 205/1
Fenâ / Gönül: ÜS. 60/6
Fenâ / Halvetî: NK. G. 164/5
Fenâ / İhtilât: NM. 177/5
Fenâ / İttisâl: NAA. G. 175/5
Fenâ / Kurbân: ÜS. 112/6
Fenâ / Lâ-mekân: ÜS. 119/2
Fenâ / Ledün: ÜS. 22/5
Fenâ / Lî Maallâh: ÜS. 126/8, NM. 177/5
Fenâ / Mahv: NAA. G. 102/9, SG. 4/5, SG. MF. 1.
Fenâ / Maksûd: NAA. G. 102/5

Fenâ / Meydân: NM. 88/5
Fenâ / Nefs: NAA. G. 148/3
Fenâ / Nefy u İsbât: NAA. G. 89/3,
Fenâ / Rind: NB. G. 333/1,
Fenâ / Sâlik: NAA. G. 84/4,
Fenâ / Sir: ÜS. 63/3
Fenâ / Seyrân: ÜS. 156/7
Fenâ / Tâlib: ÜS. 74/3
Fenâ / Vâdî: FK. G. 40/3
Fenâ / Vahdet: ÜS. 36/7
Fenâ / Varlık: NAA. G. 148/3, AÖ. 804/3, ÜS. 40/4, ÜS. 112/6.
Fenâ / Vücûd: GE. 359/3, NB. G. 167/3, NB. G. 410/4, AÖ. 28/4.
Fenâ / Yokluk: ÜS. 126/8
Fenâ / Zâhir - Bâtin: ÜS. 63/3
Ders-i Fenâ: NK. G. 164/5,
Erbâb-ı fenâ: NB. G. 272/6, NB. G. 307/4, NB. R. 185/1,
Fakr u fenâ ehli: AÖ. 600/3
Fakr u fenâ: AÖ. 595/2, AÖ. 600/3, ÜS. 73/5, NM. 10/1, SG. 14/2, SG. 99/1, NK. G. 362/1, NK. 1/36, NK. K. 1/38, NK. G. 145/6,
Fenâ Bade'l-Fenâ: ÜS. 130/1
Fenâ bahır: NF. MF. 15
Fenâ bulmak: NAA. G. 89/3, NAA. G. 182/9, NAA. G. 200/3, ÜS. 63/3, ÜS. 119/2, ÜS. 126/8,
Fenâ İçre Bekâ: SG. 1/8
Fenâ İklîmî: AÖ. 196/5,
Fenâ Kaf'ı: NM. 87/8,
Fenâ kaydı: AÖ. 804/3,
Fenâ meydânı: NM. 88/5,
Fenâ olmak: NAA. G. 84/4, ÜS. 156/7
Fenâ urgamı: ÜS. 103/2
Fenâyı elde etmek: SG. 5/2,
Hırka-i fakr u fenâ: SG. 14/2
İfnâ-yı vücûd: GE. 359/3, NB. G. 167/3, NB. G. 410/4,
Kûy-ı fenâ: NB. G. 764/3,
Mahv-ı fenâ: SG. MF. 1,
Râh-ı Fenâ: NM. 177/4,
Serhoş-ı fenâ: FK. G. 130/1,
Şehr-i fenâ: NB. R. 17/2, NM. 177/5,
Tarîk-i fenâ: NK. G. 301/2
Vâdî-i fenâ: FK. G. 40/3,
Varlığı fenâ etmek: NAA. G. 148/3, ÜS. 40/4,
Vücûdu fenâ eylemek: AÖ. 28/4,

FENÂ ENDER FENÂ: ÜS. 11/7, ÜS. 163/2,
Fenâ ender Fenâ / Aşk: ÜS. 130/1
Fenâ ender Fenâ / Bekâ: NAA. G. 196/6, ÜS. 128/3, NM. 152/6.
Fenâ ender Fenâ / Bekâ ender Bekâ: ÜS. 17/10,
Fenâ ender Fenâ - Bekâ ender Bekâ / İnsân: ÜS. 62/6
Fenâ ender Fenâ - Bekâ ender Bekâ / Sûret - Sîret: ÜS. 62/6
Fenâ ender Fenâ / Ferâgat: NM. 131/11,
Fenâ ender Fenâ / Firkat: ÜS. 103/16
Fenâ ender Fenâ / Gümân: ÜS. 195/13
Fenâ Ender Fenâ / Harâbât Ehli: ÜS. 144/11

Fenâ ender Fenâ / Kesret: NAA. G. 166/3,
Fenâ ender Fenâ / Lutf - Kahr: NM. 58/3
Fenâ ender Fenâ / Mürşid-i Kâmil: ÜS. 138/4
Fenâ ender Fenâ / Nâm: ÜS. 45/2
Fenâ ender Fenâ / Ta'n: ÜS. 33/8
Fenâ ender Fenâ / Tevhîd: ÜS. 41/5
Fenâ ender Fenâ / Yokluk - Varlık: NM. 58/3
Fenâ-ender-fenâ olmak: NAA. G. 166/3, ÜS. 41/5, ÜS. 45/2, ÜS. 103/16, ÜS. 138/4, ÜS. 195/13,
Fenâ İçre Bekâ: SG. 1/8
Fenâ Bade'l-Fenâ: ÜS. 130/1.

EHL-İ FENÂ: NB. G. 572/2, NB. R. 185/1
Ehl-i Fenâ / Âzâde: NB. G. 572/2,
Ehl-i fenâ / İsbât-ı vücûd: NF. G. 55/6,
Ehl-i fenâ / Nemed: NB. G. 572/2,
Erbâb-ı fenâ: NB. G. 272/6, NB. G. 307/4, NB. R. 185/1,
Fânî: NAA. G. 175/5

FENÂ Fİ'Ş-ŞEYH: NAA. G. 146/4, NAA. G. 177/3, NAA. G. 177/5, FK. MST. 2/1/6, ÜS. 160/14, NM. 183/11, NM. 183/12, NM. 189/6, SG. 39/2, SG. 52/6, SG. MF. 1.

FENÂ Fİ'L-PÎR: NAA. G. 146/3, ÜS. 112/5, NM. 183/12, SG. 43/3, SG. 52/5, SG. 52/6, SG. 78/6, SG. 80/4, SG. 96, SG. 100/3, SG. 113/1, SG. 113/2.

FENÂ Fİ'R-RESÛL: FK. G. 235/5, ÜS. 12/3, ÜS. 12/9.

FENÂ Fİ'L-LÂH: NAA. G. 145/1, FK. G. 235/5, NF. G. 44/2, NB. M. 9/88, ÜS. 27/2 Fenâfillâha erenler HAKKINDA, ÜS. 105/9, NM. 100/9, NM. 100/10, NM. 116/3, SG. 4/7, SG. 28/3, SG. 42/2, SG. 65/1, SG. 65/2, SG. 65/3, SG. 65/4, SG. 65/5, SG. 74, SG. 91/7, SG. 101/4, NK. G. 166/1, NK. G. 239/3.

FENÂ Fİ'L-KUSÛD: NAA. G. 32/5, NAA. G. 54/1, NAA. G. 143/6, FK. MST. 1/1/1, ÜS. 5/7, ÜS. 14/4, ÜS. 40/14, ÜS. 20/8, ÜS. 140/5, SG. 75/2.

FENÂ Fİ'Ş-ŞUHÛD: NAA. MR. 1/5, NAA. MH. 1/2, NAA. G. 32/3, NAA. G. 41/3, NAA. G. 109/2, NAA. G. 118/2, NAA. G. 128/1, NAA. G. 137/3, NAA. G. 138/3, NAA. G. 136/1, NAA. G. 138/3, NAA. G. 144/1, NAA. H. 23/6, FK. K. 4/5, FK. K. 4/6, FK. G. 47/3, FK. G. 285/6, NB. R. 111, AÖ. 319/3, AÖ. 1384/4, ÜS. 39/5, ÜS. 131/10, ÜS. 140/8, ÜS. 188/3, NM. 14/7, NM. 56/5, NM. 86/6, NM. 79/10,

NM. 99/2, NM. 103/3, NM. 104/3, NM. 140/5, NM. 112/4, NM. 116/1, NM. 116/3, NM. 118/3, NM. 122/1, NM. 122/4, NM. 140/14, NM. 186/11, NM. 149/4, SG. 6/8, SG. 19/3, SG. 43/6, SG. 43/16, SG. 48/4, SG. 49/7, SG. 56/16, SG. 56/17, SG. 75/6, SG. 81/5, SG. 96/3, SG. 101/2, SG. 110/4, SG. 112/1, NK. K. 37/5, NK. G. 135/3, NK. G. 135/5.

FENÂ Fİ'L-VÛCÛD: NAA. G. 5/16, NAA. G. 151/14, NB. G. 285/4, ÜS. 5/1, ÜS. 73/10, ÜS. 119/2, ÜS. 140/9, ÜS. 161/4, NM. 2/16, NM. 116/4, NM. 118/5, NM. 144/8, NM. 186/7, SG. 49/3

4.8.2. BEKÂ: NAA. K. 1/2, NAA. G. 127/6,
Bekâ / Abdâl: NM. 177/4
Bekâ / Ays: NM. 53/6,
Bekâ / Fakr: NAA. G. 200/2
Bekâ / Fenâ ender Fenâ: NAA. G. 196/6, ÜS. 128/3, NM. 152/6.
Bekâ / Halvet: NM. 53/6.
Bekâ / Menzil: NAA. G. 196/6
Bekâ / Mahv: FK. G. 205/7
Bekâ / Rind: FK. G. 218/5
Bekâ abdâl: NM. 177/4,
Bekâ ankâsı: NM. 87/8
Bekâ der Fenâ: NB. M. 9/84
Bekâ ender Bekâ: ÜS. 17/10, ÜS. 62/6,
Bekâ mülkü: NAA. MR. 1/5, NAA. G. 52/8, NAA. G. 196/6,
Bekâ tohumu: NAA. G. 78/2
Bekâ yakası (kıyısı): NF. MF. 15,
Bekâ yurdu: ÜS. 128/3
Mülk-i bekâ: NAA. G. 3/13, NAA. G. 62/4, NAA. G. 64/2, NAA. G. 113/3, FK. G. 205/7,
Sahbâ-yı bekâ: FK. G. 218/5,
Şehr-i bekâ: NB. R. 17/2
Bâkî: NAA. G. 22/14, GE. 133/2,

BEKÂ ENDER BEKÂ:
Bekâ ender Bekâ / Fenâ ender Fenâ: ÜS. 17/10
Bekâ ender Bekâ - Fenâ ender Fenâ / İnsân: ÜS. 62/6
Bekâ ender Bekâ / Fenâ ender Fenâ - Sûret - Sîret: ÜS. 62/6
Bekâ der Fenâ: NB. M. 9/84.

BEKÂBILLÂH: ÜS. 82/5
Bekâbillâh / Fenâfillâh: ÜS. 147/7, SG. 48/8,
Bekâbillâh - Fenâfillâh / Ârif: AÖ. 201/3
Bekâbillâh - Fenâfillâh / Ferd: NAA. G. 153/3
Bekâbillâh / Kâbe Kavseyn - Ev Ednâ: ÜS. 146/10,
Bekâbillâh / Mahv: ÜS. 82/4
Bekâbillâh / Makâm: ÜS. 82/4.

4.8.3. FENÂ - BEKÂ: NAA. G. 64/2, NAA. G. 113/3, NAA. G. 167/1, ÜS. 103/11,
Fenâ - Bekâ / Abdâl: NM. 177/4,

Fenâ - Bekâ / Âşık: ÜS. 30/2
Fenâ - Bekâ / Esmâ: SG. 1/8
Fenâ - Bekâ / Gönül: NAA. G. 113/3
Fenâ - Bekâ / İttihâd: NAA. G. 15/17
Fenâ - Bekâ / Kulluk: NAA. G. 52/8
Fenâ - Bekâ / Nakş: ÜS. 126/2
Fenâ - Bekâ / Benlik: NAA. MR. 1/5
Fenâ - Bekâ / Muhakkak: NM. 87/8
Fenâ - Bekâ / Resm: ÜS. 104/6
Fenâ - Bekâ / Sâlik: NAA. G. 84/4
Fenâ - Bekâ / Sûret - Sîret: ÜS. 73/5
Fenâ - Bekâ / Ten: NF. MF. 15,
Fenâ - Bekâ / Ten - Cân: ÜS. 35/6,
ÜS. 104/6
Fenâ - Bekâ / Vücûd: NB. G. 112/1
Fenâ - Bekâ / Zâhir - Bâtn: ÜS. 165/7.

4.9. GAYBET, HUZÛR

GAYBET: NAA. G. 107/8, NM. 143/6
Gaybet / Huzûr: FK. G. 139/5, NB. G. 78/1.

4.10. GAYRET: GE. 148/3, ÜS. 31/4

Gayret / Allah: NAA. G. 32/5, NB. G. 259/3, NB. G. 426/5, ÜS. 89/5
Gayret / Ar / Nâmûs: AÖ. 570/2, AÖ. 1407/5.
Gayret / Âşık: FK. G. 61/4, NF. G. 65/3,
Gayret / Aşk: NM. 142/6,
Gayret / Himmet / İnsâf / İffet / İsmet / Perhîz: NB. K. 15/60
Gayret / Himmet / Takvâ / Zühhd / Nâmûs: NB. K. 17/68
Gayret / Kayd: AÖ. 1407/5,
Gayret / Erbâb-ı dil: NF. G. 43/8,
Gayret / Şem - Pervâne: FK. G. 59/6
Gayret / Terk: AÖ. 1407/5
Tîğ-i gayret: NAA. G. 115/4.
Gayret-i Hudâ: NB. G. 426/5.
Şiçe-i gayret u nâmûs: FK. G. 64/1.

4.11. HAMD, ŞÜKÛR

HAMD: NAA. G. 29/5, NAA. G. 50/10, GE. 24/4, GE. 66/1, GE. 204/4, AÖ. 4/2, AÖ. 510/5, AÖ. 966/3, AÖ. 987/1, AÖ. 998/6, AÖ. 1238/1, AÖ. 1447/3, NM. 115/6, NK. K. 32/7.
Hamd / Şükür: AÖ. 362/3, AÖ. 776/5, AÖ. 979/1, AÖ. 1042/3, AÖ. 1237/4, AÖ. 1312/7
Bihamdillâh: NAA. G. 16/1, NAA. G. 22/3, NAA. G. 90/1, NAA. G. 100/1, NAA. G. 188/12, NAA. G. 190/6, GE. 115/1, GE. 422/1, GE. 342/1, GE. 638/5, GE. 727/1, FK. K. 7/3, FK. KT. 15/1, NF. K. 20/38, NF. K. 27/51, NF. K. 29/51, NF. K. 43/1, NF. K. 47/32, NB. K. 1/99, NB. K. 7/102, NB. T. 16/30, NB. T. 16/40, NB. T. 116/9, NB. G. 756/4,

AÖ. 219/5, AÖ. 510/5, AÖ. 1442/17, AÖ. 1447/3, ÜS. 50/12, ÜS. 51/14, ÜS. 79/7, ÜS. 105/7, ÜS. 146/1, ÜS. 195/2, NK. K. 21/16, NK. K. 23/1,
Elhamdulillâh: AÖ. 362/3, AÖ. 606/3, AÖ. 776/5, AÖ. 979/1, AÖ. 1237/4, NM. 157/ELHAMDULİLLAH REDİFLİ, ÜS. 11/15, SG. 101/ZÂKİR KULLARDANIZ ELHAMDULİLLÂH NAKARATLI,
Hamdulillâh: NAA. MH. 1/1, NAA. G. 16/1, NAA. G. 29/1, NAA. G. 29/5, NAA. G. 82/7, NAA. G. 97/1, NAA. G. 152/1, NAA. G. 186/14, GE. 66/1, GE. 204/4, GE. 804/4, GE. 824/1, GE. 839/1, GE. 841/5, FK. KT. 11/2, FK. G. 94/2, FK. G. 133/1, NF. K. 24/15, NF. K. 25/9, NF. K. 31/49, NF. K. 40/1, NF. K. 54/1, NB. T. 56/18, AÖ. 84/5, AÖ. 89/5, AÖ. 194/2, AÖ. 245/1, AÖ. 432/3, AÖ. 446/3, AÖ. 505/1, AÖ. 513/5, AÖ. 521/7, AÖ. 564/2, AÖ. 583/1, AÖ. 585/4, AÖ. 646/1, AÖ. 683/1, AÖ. 686/3, AÖ. 774/5, AÖ. 876/5, AÖ. 966/3, AÖ. 1117/1, AÖ. 1155/4, AÖ. 1170/3, AÖ. 1203/4, AÖ. 1238/1, AÖ. 1264/5, AÖ. 1265/1, AÖ. 1306/1, AÖ. 1358/1, AÖ. 1379/5, ÜS. 32/4, ÜS. 40/9, ÜS. 41/1, ÜS. 41/6, ÜS. 42/5, ÜS. 75/8, ÜS. 81/1, ÜS. 102/1, ÜS. 114/4, ÜS. 116/6, ÜS. 121/7, ÜS. 138/1, ÜS. 161/5, ÜS. 165/4, ÜS. 176/4, NM. 72/4, NM. 115/6, SG. 1/4, SG. 3/5, SG. 15/2, SG. 48/19, SG. 58/1, SG. 60/4,
Li'l-lâhi'l-hamd: NB. K. 12/25, NB. K. 13/1, NB. K. 13/95, NB. K. 15/37, NB. K. 15/53, NB. T. 144/1, NB. M. 1/63, NB. M. 8/1, NB. STD. 12, NB. G. 118/6, NB. G. 125/6, NK. K. 12/54,
Hamd-i Hudâ: NB. G. 334/5
Hamd olsun: AÖ. 683/4, AÖ. 701/3, AÖ. 777/1,
Hamd ola: AÖ. 1055/3, AÖ. 1207/1
Elhamdulillâh Sûresi: ÜS. 11/15

ŞÜKÛR: NAA. G. 152/1, GE. 150/4, GE. 271/4, GE. 310/4, NF. K. 1/40, GE. 824/4, NF. K. 20/26, NB. G. 551/1, AÖ. 646/1, AÖ. 1387/5, ÜS. 13/23, ÜS. 63/1, ÜS. 166/17, SG. 14/5.
Şükür / Hamd: AÖ. 362/3, AÖ. 776/5, AÖ. 979/1, AÖ. 1042/3, AÖ. 1237/4, AÖ. 1312/7
Şükür / Reşk: NB. G. 114/3,
Şükür / Şâkir: ÜS. 40/9
Şükür / Şeref: NK. MST. 2/36,
Şükür / Vird - Zikir: AÖ. 362/3,
Şükür / Zikir / Tefekkür: AÖ. 580/11, AÖ. 1251/3, ÜS. 90/3.
Şâkir: NB. G. 595/1, ÜS. 40/9, ÜS. 141/1,
Şükr / Minnet: NAA. MH. 1/1,
Çok şükür: GE. 824/4, AÖ. 362/3, AÖ. 646/1, AÖ. 1042/2, AÖ.

1210/2, AÖ. 1387/5, ÜS. 41/6, ÜS. 75/8
Şükr olsun: GE. 271/4, GE. 310/4, AÖ. 1450/2, ÜS. 13/23.

4.12. HAVF, RECÂ, YE'S, ÜMÎD

HAVF: NF. K. 16/25.
Havf / Haşyet: NK. K. 22/17
Havf / Zâhid: NB. G. 654/8.
Havf-ı şemşir: NF. K. 16/25.

RECÂ: AÖ. 1062/2.
Recâ / Hayâ -Şerm: NB. G. 885/1.
Recâ / Vuslat: NB. G. 421/4, NK. G. 183/4.
Recâ-yı vuslat: NB. G. 421/4, NK. G. 183/4.

HAVF - RECÂ: NB. G. 112/1, NB. G. 637/2, NB. R. 7/1, AÖ. 521/7, AÖ. 1142/4, ÜS. 105/9, NK. MST. 12/6.

Havf - Recâ / Abdâl - Zâhid: NM. 177/4,

Havf - Recâ / Âşık: NF. G. 104/3, NM. 56/4

Havf - Recâ / Aşk: FK. G. 205/4

Havf - Recâ / Dâr: SG. 51/3,

Havf - Recâ / Evliyâ: SG. 51/3,

Havf - Recâ / Lutf - Kahr: NAA. G. 78/3

Havf - Recâ / Muhabbet - Aşk: NB. G. 450/3

Havf - Recâ / Put: FK. R. 11

Havf - Recâ / Rind: NF. G. 112/3

Havf - Recâ / Şarâb: FK. G. 205/4

Havf - Recâ / Vahdet - Kesret: SG. 3/4

Havf - Recâ / Terk: NB. G. 205/3, NB. G. 885/4

Havf - Recâ / Zühhd - Zâhid: NF. G. 112/3.

Havf u recâdan geçmek: NAA. G. 78/3, NF. G. 112/3, NB. G. 205/3, SG. 3/4, SG. 51/3.

Havf/ Hüzn: SG. 51/3.

Hüzün / Şâdî: SG. 103/4.

YE'S: FK. MST. 1/1/7, FK. G. 136/YE'S REDİFLİ.

Bâde-i ye's: FK. G. 240/4,

Erbâb-ı ye's: NB. G. 200/2,

Humâr-ı ye's: NB. G. 564/2

Hurûş-ı ye's: NB. G. 305/3

İflâs-ı ye's: NB. G. 481/2,

Meges-i ye's: NB. G. 52/9

Mevc-i ye's: NB. G. 62/7,

Sâhil-i ye's: NB. G. 53/2

Vâdî- ye's: NB. T. 144/9, FK. G. 249/2,

Vesvese-i ye's: NB. G. 52/5,

Ye'cüc-ı Ye's: NB. G. 733/7,

Ye's limanı: NB. G. 770/5

Zulmet-i ye's: NB. G. 834/4

ÜMÎD: NAA. G. 13/7, NAA. G. 190/6, NB. G. 52/ÜMÎD REDİFLİ, NB. G. 53/ÜMÎD REDİFLİ, AÖ. 141/4.

Ümid / Âşık - Maşûk: NB. G. 122/2, NB. G. 470/2

Ümid / Çaba: NB. R. 36/1,

Ümîd / Dert - Dermân: GE. 102/2,
Ümîd / Gam: NB. G. 268/3
Ümîd / Günâh: NF. G. 109/5, NB.
 G. 558/9, NB. G. 566/4, AÖ.
 1062/2.
Ümîd / Haşyet: Hü SG. 94/4
Ümîd / Kanaat: FK. K. 15/35
Ümîd / Lücce: NB. G. 178/2
Ümîd / Tevekkül - Teslimiyet: NB.
 G. 29/7
Cûş-ı ümîd: NB. G. 53/2
Deryâ-yı ümîd: NB. R. 36/1,
Dükkân-ı ümîd: NB. KT. 1/17, NB.
 G. 52/1
Ehl-i ümîd: NB. G. 200/2,
Hân-ı ümîd: NB. G. 843/4
Hâtr-ı ümîdvâr: NB. G. 67/3, NB.
 G. 284/3, NB. G. 697/5,
Hüccüm-ı leşker-i ümîd: FK. K.
 15/35
Lücce-i ümîd: NB. G. 178/2,
Mîzân-ı ümîd: NB. G. 52/1
Murg-ı ümîd: NB. G. 136/6
Nakd-i ümîd: NB. G. 481/2, NB. G.
 576/3
Nûr-ı ümîd: NB. G. 834/4
Peymâne-i ümîd: NB. G. 564/2
Râh-ı ümîd: FK. G. 66/2, NB. G.
 825/5,
Riyâz-ı ümîd: FK. G. 188/3
Sedd-ı ümîd: NB. G. 733/7
Sefîne-i ümîd: NB. G. 305/3
Tohm-ı ümîd: NB. G. 697/5,
Vuhûş-ı ümîd: NB. G. 53/2

YE'S - ÜMÎD: FK. G. 66/2, FK. G.
 136/1, FK. G. 188/3, NB. G. 51/4,
 NB. G. 52, NB. G. 53, NB. G. 62/7,
 NB. G. 131/3, NB. G. 200/2, NB. G.
 216/3, NB. G. 305/3, NB. G. 481/2,
 NB. G. 564/2, NB. G. 576/3, NB. G.
 733/7, NB. G. 739/6, NB. G. 834/4,
 NB. G. 850/16, NB. G. 394/1, NK.
 G. 269/5.
Ye's - Ümîd / Ferâg: NK. G. 34/4,
 NK. G. 93/1.
Ye's - Ümîd / İffet: NB. MF. 63.
Yes / Pehn (genişlik): NB. G. 51/5.
Neşât / Ye's:: NK. G. 34/4.
Ümîd / Bîm: NB. G. 75/2, NB. G.
 213/2, NK. G. 93/1, NK. 214/8,
 NK. G. 347/2.
Ümîd / Hirmân (üzüntü): FK. G.
 189/4, FK. G. 188/3.

4.13. HAŞYET: NB. G. 260/9.
Haşyet / Ümîd SG. 94/4
Haşyet / Havf: NK. K. 22/17
Haşyet-i Hak: NB. G. 260/9,

4.14. HAYRET
HAYRET: NK. G. 296/3, NK. G.
 303/4, NK. G. 306/7, NK. G. 324/3.
Hayret / Abdâl: NB. K. 10/8
Hayret / Akıl: FK. G. 77/3, NK.
 MST. 6/8, NK. G. 64/2.
Hayret / Âlim: AÖ. 363/2
Hayret / Ârif: AÖ. 201/4
Hayret / Âşık: AÖ. 50/4, NK. G.
 33/3
Hayret / Aşk: FK. G. 77/3, AÖ.
 1396/1

Hayret / Bâdiye: NK. G. 354/12
Hayret / Bahr: NAA. G. 142/12,
 FK. G. 77/3, ÜS. 134/7, NM. 126/4.
Hayret / Belâ: GE. 645/3
Hayret / Câm: FK. G. 25/3
Hayret / Cünûn: NK. G. 64/2,
Hayret / Cür'a: NK. K. 32/5
Hayret / Deryâ: AÖ. 1299/3
Hayret / Deşt - Sahrâ: NK. G. 5/2
Hayret / Dil: NB. G. 755/3
Hayret / Firkat: NM. 184/5, NM.
 126/4
Hayret / Gark: FK. G. 77/3, FK. G.
 141/2, NM. 126/4, NK. G. 48/4.
Hayret / Gam: NK. G. 4/1, NK. G.
 124/1
Hayret / Halvet: NM. 159/5
Hayret / Hâmûş: NK. G. 236/3
Hayret / Hayrân: NK. MST. 6/8
Hayret / Kabâ: FK. G. 77/1
Hayret / Kalender: NK. K. 32/5
Hayret / Kurb: NM. 126/4,
Hayret / Kurbân: ÜS. 103/15
Hayret / Lâl: FK. MST. 5/1/3, AÖ.
 1396/1
Hayret / Lücce: NK. G. 48/4
Hayret / Mahv: NM. 126/4,
Hayret / Makâm: NAA. G. 175,
 ÜS. 178/9.
Hayret / Mecnûn: NK. G. 5/2
Hayret / Mecr: FK. G. 133/3
Hayret / Mest - Vâlih: GE. 236/2
Hayret / Mey: AÖ. 267/4
Hayret / Muhabbet: NK. G. 154/3,
Hayret / Müşâhede: NB. G. 648/5,
Hayret / Rehnûmâ: NB. G. 515/8
Hayret / Rind: NK. K. 32/5, NK.
 G. 154/3,
Hayret / Sükût: AÖ. 363/2
Hayret / Sürme: FK. G. 77/8, AÖ.
 201/4
Hayret / Şarâb: FK. G. 241/1
Hayret / Tekye: AÖ. 804/4
Hayret / Temâşâ: FK. G. 141/2
Hayret / Tih: NB. G. 515 / 8, NK.
 G. 12/1
Hayret / Ummân: ÜS. 134/7
Hayret / Ülfet: NB. G. 755/3
Hayret / Vâdf: GE. 645/3, GE.
 821/4, FK. G. 190/3, FK. G. 190/3,
 AÖ. 509/4, AÖ. 811/3, AÖ. 812/4,
 AÖ. 914/1, AÖ. 976/4, AÖ. 1095/5,
 AÖ. 1130/1, AÖ. 1305/2, AÖ.
 1396/1, AÖ. 1406/2, NM. 6/3, NK.
 MST. 3/7, NK. MST. 3/8, NK. G.
 5/2.
Hayret / Vahdet: NK. MST. 3/7,
 NK. MST. 3/8,
Hayret / Yanma: NK. G. 4/1
Hayret / Mest - Vâlih: GE. 236/2
Hayret / Vuslat: NM. 74/2
Hayret / Yem: FK. G. 141/2
Hayret / Zevk: NK. G. 4/1
Âlem-i hayret: GE. 792/2, NK. G.
 48/5,
Âyine-i hayret: FK. G. 181/3,
Bâdiye-i hayret: NK. G. 354/12,
Bahr-ı Hayret: NAA. G. 142/12,
 FK. G. 77/3, NM. 126/4,
Câm-ı hayret: FK. G. 25/3,
Câ-yı hayret: NAA. G. 154/7,
Ders-i hayret: NK. G. 139/2,

Deryâ-yı hayret: AÖ. 1299/3,
Garîk-i lücce-i hayret: NK. G.
 48/4,
Gubâr-ı hayret: NB. G. 75/1, NK.
 K. 32/5,
Gubâr-ı hayret: NK. K. 32/5,
Hâmûş-ı hayret: NK. G. 236/3,
Hayret bahrı: ÜS. 134/7,
Hayret ender hayret: NM. 114/4,
 NM. 112/7,
Hayret makâmı: ÜS. 178/9,
Hayret meyi: AÖ. 267/4,
Hayrette kalmak: GE. 236/2, GE.
 645/3, GE. 792/2, AÖ. 50/4, AÖ.
 976/4, AÖ. 1305/2, NM. 74/2, NM.
 184/5,
Kabâ-yı hayret: FK. G. 77/1,
Kenâr-ı hayret: NK. G. 292/3,
Kûşe-i hayret: GE. 595/1,
Künc-i hayret: FK. G. 52/4,
Leşker-i hayret: AÖ. 161/3,
Mest-i câm-ı hayret: FK. G. 133/3,
Pençe-i hayret: NK. G. 235/1
Reh-i hayret: NK. G. 33/3,
Semt-i dil-i hayret-zede: NK. G.
 64/2,
Sürme-i hayret: FK. G. 77/8,
Şarâb-ı hayret: FK. G. 241/1,
Şive-i pür-hayret: NK. G. 154/3,
Tekye-i hayret: AÖ. 804/4,
Telâtum-i hayret: NK. G. 267/5,
Teşne-i hayret: NB. G. 483/1,
Tih-i hayret: NB. G. 515 / 8, NK.
 G. 12/1,
Vâdf-i hayret: GE. 645/3, GE.
 821/4, FK. G. 190/3, FK. G. 190/3,
 AÖ. 509/4, AÖ. 811/3, AÖ. 812/4,
 AÖ. 914/1, AÖ. 976/4, AÖ. 1095/5,
 AÖ. 1130/1, AÖ. 1305/2, AÖ.
 1396/1, AÖ. 1406/2, NM. 6/3, NK.
 MST. 3/8, NK. G. 5/2,
Yemm-i hayret: FK. G. 141/2

HAYRÂN: GE. 1/1, GE. 24/1, GE.
 204/2, GE. 242/2.
Hayrân / Âbid: NM. 186/5
Hayrân / Abdâl: NK. G. 165/2,
Hayrân / Akıl: NAA. G. 41/6,
 NAA. G. 48/3, NAA. G. 109/1,
 NAA. G. 172/5, NAA. G. 175/12,
 NAA. H. 20/5
Hayrân / Âşık: NAA. G. 119/3,
 NAA. G. 199/1, NF. G. 24/1, NAA.
 G. 156/4, NAA. G. 172/8, ÜS.
 48/12, ÜS. 69/2, ÜS. 163/5.
Hayrân / Âşık - Maşûk: NAA. G.
 199/1, NB. G. 609/2, ÜS. 92/1
Hayrân / Âşık / Sâdik: ÜS. 92/1
Hayrân / Aşk: NAA. G. 74/8,
 NAA. G. 197/1, NAA. H. 23/1, GE.
 248/1, AÖ. 1032/1, AÖ. 14/5, ÜS.
 1/20, ÜS. 23/5, AÖ. 1032/1, ÜS.
 23/5, ÜS. 124/1, ÜS. 159/1, ÜS.
 179/1.
Hayrân / Âlim: NF. K. 21/38
Hayrân / Ayık: ÜS. 190/8
Hayrân / Bakış: AÖ. 159/3
Hayrân / Câm: NAA. G. 47/1, GE.
 248/1, ÜS. 180/6.
Hayrân / Câm: ÜS. 140/1
Hayrân / Cemâl: NAA. H. 20/5,
 ÜS. 144/6

Hayrân / Çeşm: GE. 242/2
Hayrân / Dolu: GE. 245/1
Hayrân / Ebrû: FK. K. 16/16
Hayrân / Ene'l-Hak: ÜS. 180/6
Hayrân / Esrâr: AÖ. 584/2, ÜS. 5/9, ÜS. 57/2, ÜS. 161/8, SG. 24/1
Hayrân / Elest: NAA. G. 47/1, GE. 245/1, AÖ. 989/1, ÜS. 111/11.
Hayrân / Ezel: NAA. G. 47/1, ÜS. 180/6, ÜS. 190/8
Hayrân / Gaflet: ÜS. 132/1
Hayrân / Gark: NAA. G. 119/3
Hayrân / Hat: FK. K. 3/5
Hayrân / Halvet: NM. 159/5
Hayrân / Hammâr: ÜS. 111/11
Hayrân / Hayret: NK. MST. 6/8
Hayrân / Hüsn: NM. 178/2, NK. G. 307/3
Hayrân / Himmet: ÜS. 13/13
Hayrân / Kelâmc: NF. K. 21/38
Hayrân / Kurbân: ÜS. 92/1
Hayrân / Mest: NAA. G. 47/1, NAA. G. 197/1, NAA. G. 7/4, NAA. G. 47/1, NAA. G. 74/8, NAA. G. 91/4, NAA. G. 156/4, NAA. G. 172/8, NAA. G. 194/6, NAA. H. 23/1, GE. 206/2, GE. 245/1, GE. 246/1, GE. 248/1, GE. 251/4, GE. 422/4, AÖ. 989/1, ÜS. 32/3, ÜS. 48/1, ÜS. 48/12, ÜS. 86/9, ÜS. 111/11, ÜS. 159/1
Hayrân / Mest / Vâlih: GE. 236/2, GE. 825/2
Hayrân / Mestân: NM. 184/2, SG. 24/1,
Hayrân / Mey: ÜS. 111/11
Hayrân / Nakş: AÖ. 804/5
Hayrân / Nûr: ÜS. 33/9, ÜS. 69/2
Hayrân / Ölmeden Evvel Ölmek: NM. 100/8,
Hayrân / Sâkî: FK. G. 283/1, ÜS. 86/9
Hayrân / Sâlik: NAA. G. 48/3
Hayrân / Sarhoş: ÜS. 23/5
Hayrân / Sekrân: NM. 184/2
Hayrân / Semâ: FK. K. 3/5
Hayrân / Seyrân: AÖ. 584/2
Hayrân / Sir: NAA. G. 98/8
Hayrân / Şarâb: NAA. G. 197/1, NAA. H. 23/1, AÖ. 14/5, AÖ. 1032/1, ÜS. 23/5, ÜS. 86/9, ÜS. 132/1, ÜS. 159/1.
Hayrân / Şerbet: NM. 159/5
Hayrân / Şuhûd: NM. 100/8,
Hayrân / Ta'n: AÖ. 584/2
Hayrân / Tecellî: NAA. G. 109/1,
Hayrân / Temâşâ: NK. G. 307/3
Hayrân / Teveccüh: FK. K. 16/16
Hayrân / Tevhîd: ÜS. 69/2, ÜS. 161/8, ÜS. 163/5
Hayrân / Vâkuf: NM. 177/1,
Hayrân / Vahdet: AÖ. 1407/3, ÜS. 92/7, ÜS. 134/2, NM. 78/8.
Hayrân / Vâlih: NAA. G. 99/9, NAA. G. 199/1, NAA. H. 2/6, NAA. H. 8/1, NAA. H. 14/2, FK. G. 66/12, FK. G. 83/2, NB. M. 7/154, NB. G. 663/5, AÖ. 14/5, AÖ. 95/1, AÖ. 1032/1, AÖ. 1407/3.
Hayrân - Vâlih / Esrâr: FK. K. 3/5,

Hayrân - Vâlih / Semâ: FK. K. 3/5,
Hayrân / Vech: NAA. G. 7/4, ÜS. 92/1, ÜS. 163/5, NM. 178/2.
Hayrân / Visâl: NM. 184/2
Hayrân / Vuslat: ÜS. 33/9, ÜS. 113/14.
Hayrân / Yanak: GE. 266/2,
Hayrân / Yanma: ÜS. 100/1, ÜS. 124/1
Hayrân / Zâhid: AÖ. 584/2, NM. 186/5
Hayrân / Zât: ÜS. 173/5
Hayrân / Zikir: ÜS. 100/1
Hayrân-ı Hû: ÜS. 140/1,

VÂLİH:

Vâlih / Akal: NAA. G. 48/3
Vâlih / Âşık: NAA. G. 199/1
Vâlih / Aşk: FK. G. 224/1, AÖ. 14/5, AÖ. 1032/1.
Vâlih / Bâde: NB. G. 333/5,
Vâlih / Cünûn: FK. G. 224/1
Vâlih / Hat: FK. K. 3/5
Vâlih / Hayrân: NAA. G. 99/9, NAA. G. 199/1, NAA. H. 2/6, NAA. H. 8/1, NAA. H. 14/2, FK. G. 66/12, FK. G. 83/2, NB. M. 7/154, NB. G. 663/5, AÖ. 14/5, AÖ. 95/1, AÖ. 1032/1, AÖ. 1407/3.
Vâlih - Hayrân / Esrâr: FK. K. 3/5
Vâlih - Hayrân / Semâ: FK. K. 3/5,
Vâlih / La'l: NB. G. 333/5,
Vâlih / Mest: NB. G. 333/5,
Vâlih / Mest / Hayrân: GE. 236/2, GE. 825/2.
Vâlih - Mest / Hayret: GE. 236/2
Vâlih / Sâlik: NAA. G. 48/3
Vâlih / Semâ: FK. K. 3/5
Vâlih / Şarâb: AÖ. 14/5, AÖ. 1032/1
Vâlih / Vahdet: AÖ. 1407/3
Vâlih-i aşk: FK. G. 224/1.

4.15. HEYBET, ÜNS

HEYBET: GE. 571/2
Heybet - Üns / Mahv - Sahv: NM. 100/13
Heybet / Vasl: NB. K. 11/56.

HİŞM: GE. 263/4
Hışm / Bakış: GE. 36/3, GE. 116/3, NF. K. 3/14, AÖ. 159/2
Hışm / Cemâl: GE. 36/3
Hışm / Hasret: ÜS. 19/5
Hışm / Hierân: ÜS. 19/5
Hışm / İtâb: NF. G. 63/5,
Hışm / Nazar: GE. 535/4, ÜS. 13/16 k
Hışm / Nigâh: FK. G. 185/3, NF. G. 35/5

İTÂB:

İtâb / Hışm: NF. G. 63/5,
İtâb / Lutf: NB. G. 237/5,
İtâb / Lutf / Âşık - Maşûk - Rakîb: FK. G. 150/5
İtâb / Tegâfûl / Sitem: NB. G. 444/2,

DÜŞNÂM:

Düşnâm / Nâz - Selâmet: NB. G. 297/5

ÜNS: ÜS. 26, ÜS. 39/7, ÜS. 70/7, ÜS. 121/7, NM. 72/7, SG. 96/6
Üns / Ağyâr - Yâr: AÖ. 841/5
Üns / Bigâne: AÖ. 1433/1
Üns - Heybet / Mahv - Sahv: NM. 100/13
Üns / İkilik: SG. 46/4
Üns / Makâm: ÜS. 26
Üns / Ülfet: SG. 46/1,
Üns / Vuslat: SG. 46/4.
Me'nûs: SG. 46/1.
Ünsiyet: SG. 46/4
Mûnis: AÖ. 1433/1.

4.16. HZÛN, AĞLAMA

HÛZÛN: SG. 63/6
Hüzün / Aşk: NB. MF. 68, ÜS. 28/14, ÜS. 137/1, ÜS. 166/18, ÜS. 166/21, NM. 47/1, SG. 22/2, SG. 55/2.
Hüzün / Cüdâ: ÜS. 133/8
Hüzün / Dert: ÜS. 6/5
Hüzün / Dil: GE. 119/2, NB. K. 9/20, NB. G. 873/1.
Hüzün / Gönül: AÖ. 608/4
Hüzün / Keder: NB. G. 394/1
Hüzün / Pas: AÖ. 608/4
Hüzün - Şâdi / Celâl - Cemâl: SG. 103/4
Dil-i mahzun: GE. 119/2, NB. K. 9/20, NB. G. 873/1
Teessüf: SG. 63/6

AĞLAMA:

Ağlama / Ârif: ÜS. 38/4
Ağlama / Âşık: GE. 153/3, GE. 514/1, FK. G. 163/7
Ağlama / Aşk: NB. MF. 68,
Ağlama / Derviş: SG. 115/15
Ağlama / Riyâ: NB. MU. 85
Ağlama / Yanma: ÜS. 5/9, ÜS. 15/1, ÜS. 18/1, ÜS. 38/4, SG. 99/5.
Âşık-ı zâr: GE. 83/4, GE. 122/4, FK. K. 9/10, FK. K. 9/11, FK. R. 16/1, NF. K. 45/7, NB. G. 173/6, NK. Ş. 10/1
Dil-i nâlân: FK. G. 229/5, NK. G. 346/1,
Dil-i zâr: GE. 78/1, GE. 200/3, FK. MST. 1/1/1, FK. MST. 1/3/10, FK. MST. 3/5/1, FK. MST. 3/5/3, FK. MST. 3/6/7, FK. G. 159/6, NF. K. 49/43, FK. G. 270/3, FK. G. 285/5, FK. R. 16/2, NF. K. 47/38, NF. G. 94/2, NB. G. 486/1, NB. G. 593/3, NK. G. 26/1, NK. G. 295/1,
Uşşâk-ı zâr: FK. G. 168/5, NF. G. 88/1.

4.17. İHLÂS:

İHLÂS: NB. G. 361/REDİFLİ, NB. G. 362/ Hulûs REDİFLİ,
İhlâs / Amel: ÜS. 76/3, NM. 131/4, NK. G. 126/3
İhlâs / Amel - İlim: NM. 182/3,
İhlâs / Bâdiye: NB. G. 863/2,
İhlâs / Feyz: NK. G. 126/3, AÖ. 478/5,
İhlâs / Hâce: NK. G. 126/3,

İhlâs / Hâmûş: NB. G. 362/1
İhlâs / Hayâ: ÜS. 76/3
İhlâs / İzzet - Zillet: NM. 182/3,
İhlâs / Muhabbet: NB. G. 362/4
İhlâs / Nifâk: NB. G. 797/6
İhlâs / Riyâ: NB. G. 863/2, ÜS. 76/3
İhlâs / Sidk: NB. G. 362/4, NB. G. 362/5
İhlâs / Tâat: NM. 182/3
İhlâs / Tevekkül: AÖ. 121/5
İhlâs / Tevhîd: AÖ. 478/5,
İhlâs / Râh: NB. G. 419/3,
İhlâs / Zâhid: NAA. G. 68/1, NB. G. 695/3, AÖ. 478/5,
İhlâs / Zamâne: NB. G. 197/5
İhlâs / Zerk: ÜS. 76/3
Amel-i Hâlis: NK. G. 126/3
Bâdiye-i ihlâs: NB. G. 863/2.
Dâstân-ı hulûs: NB. G. 362/5.
Davâ-yı ihlâs: NB. G. 197/5.
Hâlis amel: ÜS. 76/3.
Hâlis: GE. 206/5
Hânedân-ı hulûs: NB. G. 362/4.
Hulûs: GE. 582/3.
İhlâs Sûresi: NB. G. 361/6
İhlâs-ı ubûdiyyet: NF. K. 53/42
Muhlis: NB. G. 797/6.
Nişân-ı hulûs: NB. G. 362/1
Tevhîd-i ihlâs: AÖ. 478/5.

4.18. İHSÂN: SG. 77/3,
İhsân / Menzil: NAA. G. 50/3,
İhsân / Makâm: NAA. G. 50/3,
 NM. 76/9, SG. 28/5
İhsân / Remz: NAA. G. 50/3
İhsân (lutuf, bağış): NAA. G. 22/3,
 NAA. G. 47/8, NAA. G. 64/2, NAA. G. 110/8, NAA. G. 113/2, NAA. G. 148/9, NAA. G. 184/4, NAA. G. 190/1, NAA. H. 12/7, NAA. H. 20/2, NAA. H. 20/3, GE. 59/3, GE. 147/4, GE. 148/4, GE. 212/5, GE. 255/1, GE. 260/2, GE. 263/1, NB. R. 7/2, NM. 3/5.

4.19. İNTİBÂH, YAKAZA
İntibâh / Yakaza: ÜS. 132/4.

4.20. İSTİĞRÂK
GARK: NB. M. 9/83.
Gark / Âşık: NAA. G. 119/3, ÜS. 47/2
Gark / Âşık - Aşk: SG. 22/10
Gark / Aşk: ÜS. 130/4
Gark / Aşk - Muhabbet: AÖ. 16/1
Gark / Bahr: FK. MST. 3/6/4, ÜS. 130/4, NM. 180/3, SG. 46/5, SG. 91/6.
Gark / Deryâ: NAA. H. 18/7, FK. G. 11/3, NM. 76/10.
Gark / Erbaîn: NAA. G. 4.
Gark / Fenâ: FK. G. 205/1
Gark / Hakikat: NB. G. 88/8,
Gark / Hayrân: NAA. G. 119/3
Gark / Hayret: FK. G. 77/3, FK. G. 141/2, NM. 126/4, NK. G. 48/4.
Gark / Katre: FK. K. 14/42
Gark / Kurb: NAA. G. 4/6
Gark / Luce: FK. G. 205/1, NK. G. 48/4.

Gark / Mahv: ÜS. 36/6, NM. 126/4,
Gark / Sûfi: SG. 91/6
Gark / Temâşâ: FK. G. 141/2
Gark / Ummân: NAA. G. 110/6, ÜS. 97/7, ÜS. 138/9.
Gark / Vahdet: NAA. G. 162/3, FK. MST. 3/6/4, ÜS. 32/13, SG. 46/5
Gark / Varlık: SG. 46/5
Gark / Vuslat: NAA. G. 4/7
Gark / Yemm: NB. G. 459/1
Âlem-i gark: NAA. G. 4/6
Garîk: FK. K. 14/42, FK. G. 205/1, NB. M. 9/83, NM. 126/4, SG. 22/10, NK. G. 48/4,
Garîk-i Katre: FK. K. 14/42,
Garîk-i Zât: NB. M. 9/83
Gark olmak: NAA. H. 18/7 AÖ. 16/1, ÜS. 130/4, SG. 91/6
Garka varmak: NAA. G. 119/3, ÜS. 138/9,
Gark-ı hayret: FK. G. 141/2,
Gark-ı vahdet: NAA. G. 162/3,
İstîğrâk: NAA. G. 119/3, ÜS. 47/2,
Mustağrîk-i bahr-ı vahdet: FK. MST. 3/6/4, NB. G. 88/8,
Müstağrîk: FK. MST. 3/6/4,
Müstağrîk-i hakikat: NB. G. 88/8,

4.21. İTTİSÂL, İTTİHÂD, İHTİLÂT, HULÛL
İTTİSÂL: NAA. G. 42/4, NAA. G. 48/1, NAA. G. 121/4, NAA. G. 174/2, NAA. G. 182/11, NAA. H. 18/5, ÜS. 39/4, ÜS. 121/6, ÜS. 161/4, NM. 102/7, SG. 74/1, SG. 74/2.
İttisâl / Fenâ: NAA. G. 175/5
İttisâl / Katre - Ummân - Sadef: NK. G. 226/4.

İTTİHÂD: NAA. G. 16/8, NAA. G. 102/9, NAA. G. 137/5, NAA. H. 17/4, ÜS. 75/9, NM. 61/5, NM. 76, NM. 116/5.
İttihâd / Aşk: SG. 67/6
İttihâd / Bahr - Ummân: ÜS. 92/5
İttihâd / Cüz -Kül: SG. 2/3
İttihâd / Dâna: SG. 56/17
İttihâd / Deryâ: NAA. H. 18/7, ÜS. 36/3, NM. 76/10
İttihâd / Ene'l-Hak: FK. G. 202/5
İttihâd / Eren: NM. 149/4
İttihâd / Ev Ednâ: NAA. G. 161/4
İttihâd / Fenâ - Bekâ: NAA. G. 15/17
İttihâd / Fenâfillâh: NM. 15/6, NM. 15/7
İttihâd / Güneş - Zerre: NM. 76/7
İttihâd / Katre - Nehir - Bahr: NM. 76/6
İttihâd / Nefsi Bilmek: SG. 17/1
İttihâd / Tûr - Len Terânî / İttihâd: ÜS. 109/6
İttihâd / Zâkir - Mezkûr: NM. 76/9

İHTİLÂT:
İhtilât / Fenâ: NM. 177/5
İhtilât / Makâm: NAA. G. 175/11

HULÛL: NAA. G. 1/13

4.22. KABZ - BAST: NB. K. 1/8.
Kabz / Terakkî: NAA. G. 73/2.

4.23. KAHR, LUTF
KAHR: NAA. G. 182/9, GE. 101/1.
Kahr / Âşık: NAA. G. 182/9
Kahr / Devlet Ricâli: NF. K. 7/39, NF. K. 8/26, NK. K. 17/46
Kahr / İnkâr - İkrâr: NAA. G. 196/4
Kahr / Tahammül: GE. 136/5, GE. 139/5
Kahr / Yiğit: GE. 266/2,
Kahr / Pişme: GE. 266/2.
Tiğ-i kahr: NAA. G. 196/4
Pençe-i Kahr: NK. K. 17/46

LUTF: NAA. MH. 1/3, NAA. MH. 1/4, NAA. G. 125/4, GE. 35/3, GE. 130/3, GE. 140, GE. 198/2, GE. 200/3.
Lutf - Âsî / Zâhid - Âsâ: NB. G. 721/4,
Lutf / Belâ: SG. 30/11
Lutf / Bigâne: NK. G. 2/4
Lutf / Cevr: GE. 56/2
Lutf / Gurbet: NAA. G. 93/2,
Lutf / Hasûd: NB. G. 278/1,
Lutf / İhsân: GE. 147/4
Lutf / İnâyet: GE. 13/3, GE. 55/1, GE. 157/2
Lutf / İtâb: NB. G. 237/5,
Lutf - İtâb / Âşık - Maşûk - Rakîb: FK. G. 150/5
Lutf / İzzet: GE. 134/2.
Lutf / Kahr: ÜS. 94/4, ÜS. 157/2.
Lutf - Kahr / Ârif: NM. 80/4
Lutf - Kahr / Âşık: NF. G. 104/3,
Lutf - Kahr / Âşık - Maşûk: FK. G. 150/5, AÖ. 156/1
Lutf - Kahr / Âşık - Maşûk - Rakîb: NK. MST. 5/41
Lutf - Kahr / Azâb: NM. 178/5, SG. 14/9,
Lutf - Kahr / Bir Görmek: NAA. G. 96/6, NM. 83/5, NM. 178/5, SG. 14/9.
Lutf - Kahr / Celâl: NM. 161/4
Lutf - Kahr / Ehl-i şuhûd: SG. 14/9.
Lutf - Kahr / Fenâ ender Fenâ: NM. 58/3
Lutf - Kahr / Gam - Nşât: NM. 83/5,
Lutf - Kahr / Garîb: SG. 92/2
Lutf - Kahr / Havf - Recâ: NAA. G. 78/3
Lutf - Kahr / Küfr - İmân: NAA. G. 101/13, NAA. G. 175/3.
Lutf - Kahr / Makâm: NAA. G. 175/3,
Lutf - Kahr / Mürşid: ÜS. 55/2
Lutf - Kahr / Nigâh: NF. G. 128/4
Lutf - Kahr / Put: FK. R. 11
Lutf - Kahr / Tecellî - Tûr: FK. G. 208/2
Lutf - Kahr / Yokluk - Varlık: NM. 58/3
Lutf - Kahr / Zıddeyn: NB. K. 1/6, NB. K. 2/8, SG. 47/4

Lutf / Sehâvet: NF. K. 7/37
Lutf / Seher: NM. 154/5
Lutf-i ilâhî: NF. K. 3/30
Lutf-ı Hudâ: NB. G. 721/4
Lutf / Gazap: NF. G. 104/3,
Lutf / İtâh: FK. G. 150/5,
Lutf ve kahrı bir görmek: NM.
 27/9, NM. 83/5, NM. 178/5, SG.
 14/9,
Makâm-ı lutf u kahr: NAA. G.
 175/3,

4.24. KURB, BU'D
KURB: NAA. K. 2/34, AÖ. 1394/4,
 ÜS. 86/13, ÜS. 133/12
Kurb / Ârif: NK. MST. 9/2,
Kurb / Âşık - Maşûk: NAA. G.
 188/12, NB. G. 77/4,
Kurb / Aşk: AÖ. 464/2,
Kurb / Bîgâne: NB. K. 6/4
Kurb / Bu'd: NAA. MH. 2/6,
 NAA. G. 28/2, NAA. H. 10/3, NB.
 G. 77/4, NAA. G. 161/9, NK. MST.
 9/2.
Kurb / Hubb-ı Dünyâ: NK. K.
 1/43
Kurb / Ebrû: NM. 19/5
Kurb / Elest: NB. G. 447/3
Kurb / Evliyâ: ÜS. 55/3
Kurb / Garîb: SG. 71/7, SG. 78/4,
Kurb / Gark: NAA. G. 4/6
Kurb / Gurbet: ÜS. 174/2
Kurb / Halvet: SG. 75/3
Kurb / Hayret: NM. 126/4,
Kurb / Hasîr: NB. G. 38/2,
Kurb / Hicrân: NB. G. 268/2, NB.
 G. 447/3
Kurb / Hubb-ı Câh: NB. G. 38/2,
Kurb / İbâdet: SG. 6/2
Kurb / Mahv: NAA. G. 97/8
Kurb / Mak'ad-ı Sidk: NAA. G.
 65/7
Kurb / Makâm: AÖ. 464/2,
Kurb / Menzil: NAA. G. 82/6
Kurb / Meygede: NB. G. 447/3
Kurb / Muhabbet: SG. 6/2, NK. K.
 37/4
Kurb / Mukarreb: ÜS. 5/10
Kurb / Mücâhede: AÖ. 374/2,
Kurb / Münkir: NAA. MH. 2/1,
 NAA. MH. 2/2, NAA. MH. 2/6,
 NAA. G. 28/2, NAA. G. 54/3, NAA.
 G. 82/6.
Kurb / Mevlânâ: NB. K. 6/4.
Kurb / Nefs: NAA. G. 114/1
Kurb / Pîr: SG. 78/4,
Kurb - Ruzâ / Makâm: NK. K.
 7/24,
Kurb / Sûfi: SG. 71/7
Kurb / Vahdet: NAA. G. 4/6
Kurb / Vâsil: NAA. G. 82/6
Kurb / Visâl: NB. G. 77/4, NK. K.
 1/31
Kurb / Sır: NAA. G. 114/3
Kurb / Zât: NAA. MH. 2/1, ÜS.
 97/1
Bâr-gâh-ı kurb: NK. MST. 2/28,
 NK. MST. 9/2,
Bezm-i Kurb-ı akdes: FK. G. 5/3
Dergâh-ı a'lâ: ÜS. 65/2,
Dergâh-ı Hak: GE. 818/4, AÖ.
 33/3, AÖ. 110/4, AÖ. 412/2, AÖ.

971/4, AÖ. 1036/5, AÖ. 1266/3,
 AÖ. 1394/4, ÜS. 71/12, NM. 3/9,
 NM. 18/2, SG. 21/4, SG. 40/11
Dergâh-ı Hudâ: GE. 617/4, GE.
 617/4, NM. 90/9
Dergâh-ı izzet: NAA. G. 11/1,
 GE. 67/2, AÖ. 1/27, AÖ. 1205/2,
 AÖ. 1268/4
Dergâh-ı Kurb: NK. K. 1/43
Dergâh-ı muallâ: NAA. G. 169/2,
 NF. K. 18/35
Dergâh-ı Rabbü'l-ibâd: NF. K.
 43/50,
Ehl-i kurb: NAA. G. 4/6, NM.
 19/5,
Ehl-i Takarrub: NAA. G. 103/2,
Hak dergâh: ÜS. 37/8, NM. 3/9
Karâbet: SG. 6/2
Karîb: SG. 71/7, SG. 78/4,
Kurbet: ÜS. 86/13, ÜS. 133/12,
 ÜS. 174/2, SG. 75/3,
Kurb-ı dilber: NAA. G. 114/3,
Kurb-ı Hak: NAA. G. 82/6, NAA.
 MH. 2/2, NAA. G. 28/2, NAA. G.
 54/3, NAA. G. 82/6,
Kurb-ı ilâhî: AÖ. 464/2,
Kurb-ı Mevlâ: NAA. MH. 2/6,
Kurb-ı sultân: NAA. G. 61/3,
 NAA. G. 65/7, NAA. G. 188/12,
 NAA. G. 192/15,
Kurb-ı visâl: NB. G. 77/4, NK. K.
 1/31,
Kurb-ı Yezdân: NB. G. 38/2,
Kurb-ı zât: NAA. MH. 2/1, ÜS.
 97/1,
Makâm-ı kurb-ı ruzâ: NK. K. 7/24,
Meygede-ı kurb: NB. G. 447/3,
Takarrub: NAA. G. 114/1, SG.
 6/2, NK. K. 37/4
Yakun: AÖ. 374/2

BU'D: GE. 699/4, ÜS. 183/1, SG.
 90/14
Bu'd / Âşık - Maşûk: NF. G. 77/3,
Bu'd / Benlik: SG. 18/3,
Bu'd / Ehl: NAA. G. 54/4
Bu'd / Ehl-i Tasavvuf: NAA. G.
 187/5
Bu'd / Firkat: NM. 126/4,
Bu'd / Hicrân: NK. G. 111/1,
Bu'd / Kurb: NAA. MH. 2/6,
 NAA. G. 28/2, NAA. H. 10/3, NB.
 G. 77/4, NAA. G. 161/9, NK. MST.
 9/2.
Bu'd / Nefs: ÜS. 147/2, NK. K.
 37/9,
Bu'd / Hubb-ı mal: ÜS. 28/2
Bu'd / Mürşid: SG. 90/14
Bu'd / Nefsi Bilmek: NAA. G. 37/1
Bu'd / Pîr: NM. 34/2, SG. 78/6,
Bu'd / Sûret: ÜS. 63/6
Bu'd / Tasfiye: NAA. G. 54/4
Bu'd / Vuslat: NAA. G. 202/7
Bu'd / Zâhid: NAA. G. 63/1
Bu'd / Zâhid - Zühhd: NAA. G.
 36/3
Bu'd / Zulmet: ÜS. 147/2
Baîd: NAA. H. 10/3, NM. 126/4,
 NK. G. 111/1, NK. K. 37/9
Cüdâ: SG. 78/6,
Dûr: NAA. G. 54/4, NAA. G.
 202/7, NAA. MH. 2/6, ÜS. 63/6,

ÜS. 147/2, SG. 90/14, NK. MST.
 9/2,
Garîb: SG. 71/7,
Irak: NAA. G. 36/3, NAA. G. 37/1,
 ÜS. 28/2,
Yaban: NF. G. 77/3,
Yâd: SG. 18/3

4.25. MAHV, SAHV
MAHV: NAA. G. 186/15
Mahv / Âb-ı Hayât: NM. 15/1
Mahv / Âşık: NAA. G. 188/6,
Mahv / Aşk: FK. G. 188/2, SG. 5/4,
 SG. 14/8, SG. 100/5.
Mahv / Bekâ: FK. G. 205/7
Mahv / Bekâbillâh: ÜS. 82/4
Mahv / Benlik: NAA. G. 145/2,
 ÜS. 82/4, ÜS. 121/8
Mahv / Cezbe: SG. 4/1
Mahv / Deryâ: ÜS. 36/2, ÜS.
 178/3,
Mahv - Vücûd / Aşk: AÖ. 137/3,
Mahv / Erme: NAA. G. 145/2,
 NAA. G. 195/7
Mahv / Ev Ednâ: NAA. G. 155/4
Mahv / Fenâ: NAA. G. 102/9, SG.
 4/5, SG. MF. 1.
Mahv / Fenâfillâh: ÜS. 27/3, ÜS.
 121/8
Mahv / Gamze: FK. G. 60/3
Mahv / Gark: ÜS. 36/6, NM.
 126/4,
Mahv / Hâce: NB. G. 230/4
Mahv / Hayret: NM. 126/4,
Mahv / Hürriyet: ÜS. 92/10
Mahv / Hüsn: FK. G. 23/1
Mahv / İkilik: SG. 46/4,
Mahv / Kâbe Kavseyn - Ev Ednâ:
 NAA. G. 97/8
Mahv / Kadeh: NM. 189/6,
Mahv / Kalp: ÜS. 92/10
Mahv / Kesret: NAA. G. 75/4,
Mahv / Kurb: NAA. G. 97/8
Mahv / Lâ-mekân: NF. K. 12/12
Mahv / İsbât / Kabz / Bast: NB. K.
 1/8,
Mahv / Nâm - Nişân: NM. 189/6,
Mahv / Nefs: NAA. G. 106/9,
 NAA. G. 113/5, NAA. G. 144/1,
 NAA. G. 154/11, NAA. G. 155/4,
 NAA. G. 164/6, NAA. G. 195/7.
Mahv / Safâ: GE. 157/4,
Mahv - Sahv / Üns - Heybet: NM.
 100/13
Mahv / Sır: ÜS. 162/7
Mahv / Tâlib: SG. MF. 1,
Mahv / Vahdet: ÜS. 36/2
Mahv / Varlık: NAA. G. 177/5,
 ÜS. 39/4, ÜS. 45/2, ÜS. 63/8, ÜS.
 112/2, ÜS. 121/8, NM. 3/2, NM.
 107/1, SG. 4/1, SG. 105/7.
Mahv / Vech: ÜS. 83/9
Mahv / Vuslat: NAA. G. 195/7
Mahv / Vücûd: NAA. G. 97/8,
 NAA. G. 150/4, NAA. G. 186/12,
 FK. G. 22/3, FK. G. 188/2, NF. K.
 12/12, NB. G. 703/5, NM. 15/1, SG.
 5/4, SG. 14/8, SG. 100/5, NK. G.
 11/3 .
Mahv / Yokluk: SG. 100/5,
Benliği mahv eylemek: NAA. G.
 145/2, ÜS. 82/4, ÜS. 121/8,

Kesretin mahv olması: NAA. G. 75/4,
Mahva ermek: ÜS. 104/5,
Mahv-ı fenâ: SG. MF. 1,
Mahv-ı tecellî: NK. G. 169/5,
Mahv-ı vucûd: NAA. G. 97/8,
NAA. G. 186/12, FK. G. 188/2, SG.
14/8, AÖ. 137/3, NK. G. 11/3
Mahvullâh: ÜS. 27/3, ÜS. 162/7,
Nâm u nişânı mahv eylemek: NM.
189/6,
Özü mahv eylemek: NAA. G.
106/9, NAA. G. 113/5, NAA. G.
144/1, NAA. G. 154/11, NAA. G.
155/4, NAA. G. 164/6, NAA. G.
195/7,
Varlığı mahv eylemek: NAA. G.
177/5, ÜS. 39/4, ÜS. 45/2, ÜS.
121/8, SG. 4/1,
Vücûddan kurtulmak: NM. 15/1
Vücûdu mahv eylemek: FK. G.
205/7, NF. K. 12/12, SG. 5/4, SG.
7/12, SG. 100/5,

SAHV:

Sahv - Mahv / Üns - Heybet: NM.
100/13

4.26. MUHABBET

HUBB:

Hubb / Allah: ÜS. 11/4 (53/5), ÜS.
45/3, ÜS. 138/8, SG. 6/3, SG. 24/1,
SG. 39/5, ÜS. 138/8
Hubb / Hak Dostu: SG. 39/3, SG.
39/4
Hubb / Hz. Ali: ÜS. 13/18 , ÜS.
13/23
Hubb / Ümmî Sinân: NM. 183/11,
Hubb / Yaratlış: NB. G. 118/3
Hubb-ı ilâhî: NB. G. 118/3,
Peresten: NB. G. 333/1, SG. MF.
1
Bâde-perest: NF. G. 44/5
Sevgi: SG. 39/1

MUHABBET: NAA. G. 50/1,
NAA. G. 75/1, GE. 2/5, GE. 22/1,
GE. 24/5, GE. 169/4, GE. 231/2,
GE. 713/1, FK. G.
266/MUHABBETLE REDİFLİ, NF.
G. 16/MUHABBET REDİFLİ, NF.
G. 19/MUHABBET REDİFLİ, SG.
G. 20/MUHABBET REDİFLİ, SG.
7/MUHABBET REDİFLİ, NK. G.
27/MUHABBET REDİFLİ.
Muhabbet / Ârif: AÖ. 1453/1
Muhabbet / Akal: NF. G. 19/5
Muhabbet / Âşık: GE. 400/4, GE.
2/4, NF. G. 16/7, NB. G. 201/4,
NB. G. 855/1, NB. G. 872/1 , AÖ.
935/3.
Muhabbet / Âşık - Maşûk: NB. G.
61/2, NB. MU. 121/1, SG. 7/12,
SG. 62/1.
Muhabbet / Aşk: GE. 375/3, GE.
395/4, NB. G. 10/4, AÖ. 1409/5,
ÜS. 162/1, SG. 6/3, NK. G. 63/4.
Muhabbet - Aşk / Âşık: NB. G.
10/3, NK. G. 91/2,
Muhabbet - Aşk / Bâde: ÜS. 92/6
Muhabbet - Aşk / Cân Verme: SG.
93/2

Muhabbet - Aşk / Dert: NB. G.
10/3,
Muhabbet - Aşk / Ezel: NB. G.
10/3,
Muhabbet - Aşk / Gark: AÖ. 16/1
Muhabbet - Aşk / Havf - Recâ:
NB. G. 450/3
Muhabbet - Aşk / İntihâ: NAA. G.
75/1
Muhabbet - Aşk / Külhen: AÖ.
560/4
Muhabbet -Aşk / Vehb: GE. 842/3
Muhabbet - Aşk / Mansûr: NK. K.
6/5
Muhabbet - Aşk / Menzil: SG.
93/2
Muhabbet - Aşk / Râh: AÖ. 229/5
Muhabbet - Aşk / Sır: ÜS. 162/1
Muhabbet - Aşk / Sâkî: ÜS. 92/6
Muhabbet - Aşk / Şarâb: NK. G.
46/3, NK. G. 91/2,
Muhabbet - Aşk / Yanma: SG.
15/5
Muhabbet - Aşk / Yol: AÖ. 161/1,
SG. 99/1, SG. 99/3
Muhabbet / Bâde: FK. MST. 3/2/6,
ÜS. 92/6
Muhabbet / Bahr: GE. 150/2, AÖ.
943/1
Muhabbet / Bâzâr: FK. G. 255/3,
FK. G. 255/3, SG. 7/8, SG. 7/11,
NK. G. 240/1.
Muhabbet / Câm: NF. G. 14/4, SG.
112/1, NK. G. 60/2, NK. G. 208/4.
Muhabbet / Cevr: AÖ. 118/1
Muhabbet / Cünûn: NF. G. 79/7,
Muhabbet / Deniz: ÜS. 87/11
Muhabbet / Dert: GE. 564/4
Muhabbet / Dert - Mihnet: GE.
174/4
Muhabbet / Dervîş: GE. 233/5,
Muhabbet / Deryâ: GE. 44/2
Muhabbet / Deyr: AÖ. 610/3,
Muhabbet / Dil: NB. G. 870/3
Muhabbet / Elest: NF. G. 14/4,
Muhabbet / Esrâr: NB. G. 267/4,
Muhabbet / Ezel: SG. 7/17
Muhabbet / Feyz: NK. G. 319/4,
Muhabbet / Gam: NB. G. 235/4,
NK. G. 2/1, NK. G. 240/1.
Muhabbet / Gayr: NAA. G. 37/5,
NAA. H. 11/1, NAA. H. 11/3, GE.
20/3, NB. G. 883/1, AÖ. 12/1, ÜS.
5/7, ÜS. 10/4, ÜS. 90/11, ÜS. 110/2,
ÜS. 138/8, ÜS. 156/3
Muhabbet / Girdâb: NB. G. 870/3
Muhabbet / Gönül: FK. G. 75/5,
FK. G. 188/3, NB. G. 98/1, AÖ.
943/1.
Muhabbet / Gûy - Çevgân: NAA.
G. 184/5, NF. G. 55/3,
Muhabbet / Gülistân: FK. G.
229/5
Muhabbet / Hakikat: SG. 16/4
Muhabbet / Harâbât: NF. K. 1/30,
NB. G. 763/3
Muhabbet / Hayret: NK. G. 154/3,
Muhabbet / Hum-hâne: NK. MST.
3/2/6,
Muhabbet / İbâdet: SG. 6/2
Muhabbet / İhlâs: NB. G. 362/4
Muhabbet / İrfân: SG. 7/9

Muhabbet / Kalp: NB. G. 235/4
Muhabbet / Kavgâ: FK. G. 266/1
Muhabbet / Kanma: GE. 262/2
Muhabbet / Kurb: SG. 6/2, NK. K.
37/4
Muhabbet / Lücce: FK. G. 75/5
Muhabbet / Meczûb: NF. G. 16/5
Muhabbet / Merdân: NB. G. 322/2
Muhabbet / Merhamet: NB. G.
98/1
Muhabbet / Mest: NF. G. 79/2,
SG. 112/4, NK. G. 154/3.
Muhabbet / Mestân: FK. K. 4/1,
SG. 24/1,
Muhabbet / Mey: NB. G. 760/4,
NK. G. 319/4,
Muhabbet / Meydân: NAA. K.
3/27, NAA. TK. 1/22, NAA. G.
119/2, NAA. G. 184/5, NF. G. 55/3,
NB. G. 297/1, NB. G. 345/2, AÖ.
810/1, AÖ. 1116/4, AÖ. 1324/5.
Muhabbet / Muhakkak: SG. 56/13
Muhabbet / Münkir: NAA. G.
186/9
Muhabbet / Nâdân: GE. 2/4
Muhabbet / Ney: GE. 371/2
Muhabbet / Pîr: NAA. G. 146/3,
NAA. G. 192/3, NAA. G. 192/8,
SG. 96.
Muhabbet / Renk: ÜS. 98/1
Muhabbet / Rizâ: AÖ. 849/3
Muhabbet / Rind: NF. K. 1/30,
NK. G. 154/3
Muhabbet / Riyâ: NK. G. 319/4,
Muhabbet / Sarhoş: FK. MST.
3/2/6
Muhbbet / Seccâde:NK. G. 175/3,
Muhabbet / Sehâvet: GE. 113/2
Muhabbet / Sıdk: NB. G. 362/4
Muhabbet / Sine: NB. G. 267/4
Muhabbet / Şerbet: ÜS. 97/4
Muhabbet / Şarâb: NF. G. 79/2,
NK. G. 46/3, NF. K. 50/1, NK. G.
91/2.
Muhabbet / Şehîd: NK. G. 266/4
Muhabbet / Şem - Pervâne: AÖ.
586/1
Muhabbet / Şirk: SG. 7/18
Muhabbet / Tâc: GE. 564/4
Muhabbet / Tahammül: NF. K.
47/41,
Muhabbet / Takvâ: GE. 743/3,
Muhabbet / Tâlib: SG. 62/1
Muhabbet / Ta'n: AÖ. 586/1
Muhabbet / Tasfiye: NF. G. 16/4,
SG. 6/3
Muhabbet / Tecellî: FK. K. 14/37
Muhabbet / Tegâfûl: NK. G. 156/4
Muhabbet / Tûr: NK. G. 27/4
Muhabbet / Vahdet: SG. 56/14
Muhabbet / Vâiz: GE. 743/3,
Muhabbet / Vecd: GE. 371/2
Muhabbet / Vehb: SG. 16/4
Muhabbet / Velî: SG. 7/9
Muhabbet / Yanma: NF. G. 101/5
Muhabbet / Zâhid: GE. 743/3,
AÖ. 586/1
Muhabbet / Zekân: NF. G. 124/3
Muhabbet / Zevk: NF. K. 50/1
Âdâb-ı muhabbet: NK. G. 306/6
Âh-ı muhabbet: NF. MF. 12
Sûz-ı muhabbet: NB. G. 228/2

Akd-ı muhabbet: NK. G. 182/5
Arz-ı muhabbet: FK. MST. 4/3/1
Âşûb-ı muhabbet: NF. G. 16/3
Bâb-ı muhabbet: NK. G. 94/1
Bâde-i muhabbet: FK. MST. 3/2/6,
Bâğ-ı muhabbet: GE. 233/4,
Bâr-ı muhabbet: AÖ. 935/3
Bâzâr-ı muhabbet: FK. G. 255/3,
 FK. G. 255/3, NK. G. 240/1,
Bemz-i muhabbet: AÖ. 1370/3
Bezm-i Muhabbet: GE. 409/4, NB.
 G. 827/1
Bigâne-i muhabbet: NK. G. 2/1,
Câdû-yı muhabbet: NF. G. 19/2
Câm-ı lebrîz-i muhabbet: NF. G.
 14/4,
Câm-ı muhabbet: NF. G. 14/4,
 NK. G. 60/2, NK. G. 208/4,
Cârûb-ı muhabbet: NF. G. 16/4
Cezb-i muhabbet: NK. G. 53/4
Cûy-ı muhabbet: NF. G. 19/4
Cünûn-ı muhabbet: NF. G. 79/7,
Çâr-âğ-ı muhabbet: NK. G. 278/1
Dâğ-ı muhabbet: NB. G. 148/1,
 NB. G. 870/3
Dârû-yı muhabbet: NF. G. 19/5
Davâ-yı muhabbet: FK. G. 266/3
Dellâl-ı muhabbet: GE. 355/4, GE.
 404/4,
Derd-i muhabbet: FK. MST. 4/2/4
Deryâ-yı muhabbet: NB. G. 118/3
Deyr-i muhabbet: AÖ. 610/3,
Ehl-i muhabbet: NF. K. 33/6, NF.
 K. 50/1, NB. G. 720/5,
Erbâb-ı muhabbet: NF. G. 124/3,
Esrâr-ı muhabbet: NB. G. 267/4,
Fart-ı muhabbet: NK. G. 107/2
Fetvâ-yı muhabbet: FK. G. 266/4
Gammâz-ı muhabbet: NF. G. 20/3
Garîb-i diyâr-ı muhabbet: NK. G.
 326/5
Gavgâ-yı muhabbet: FK. G. 266/1
Gülzâr-ı muhabbet: FK. G. 171/3,
 NK. G. 6/1
Hâdî-i muhabbet: NK. G. 150/1
Harâbât-ı muhabbet: NF. K. 1/30,
 NB. G. 763/3,
Hemrâz-ı muhabbet: NF. G. 20/4,
Humhâne-i muhabbet: NK. MST.
 3/26,
Hûy-ı muhabbet: NF. G. 19/3
İcâz-ı muhabbet: NF. G. 20/5
İrşâd-ı muhabbet: NK. G. 27/5
Kadı-ı şer'-i muhabbet: NB. MU.
 39/1
Kulbe-i muhabbet: NK. G. 19/4
Kumâş-ı muhabbet: NB. G. 820/9
Kutûb-ı şer'-i muhabbet: NB. GR.
 20/2
Kûy-ı muhabbet: NF. G. 19/1
Künc-i hirmân-ı muhabbet: FK.
 G. 188/3
Lezzet-i şevk-i muhabbet: K. G.
 219/3
Ma'nâ-yı muhabbet: FK. G. 266/5
Meczûb-ı muhabbet: NF. G. 16/5,
Meh-i muhabbet: NK. G. 282/8
Mekteb-i bâğ-ı muhabbet: FK. G.
 229/5,
Mektub-ı muhabbet: NF. G. 16/1
Merdân-ı muhabbet: NB. G.
 322/2,

Mestân-ı muhabbet: FK. K. 4/1,
Mest-i Muhabbet: NK. G. 154/3,
Mest-i şarâb-ı muhabbet: NF. G.
 79/2,
Mestî-i muhabbet: NK. G. 43/3
Metâ-i muhabbet: NB. G. 400/7
Meydân-ı muhabbet: NAA. K.
 3/27, NAA. TK. 1/22, NAA. G.
 119/2, NAA. G. 184/5, NF. G. 55/3,
 NB. G. 297/1, AÖ. 810/1, AÖ.
 1116/4, AÖ. 1324/5
Muhabbet / Mihir: GE. 176/3
Muhabbet arz etmek: GE. 124/2i
 GE. 227/1
Muhabbet ateşi: AÖ. 1323/3, ÜS.
 179/2
Muhabbet ateşi: GE. 116/3,
Muhabbet bâbı: GE. 375/3, GE.
 395/4
Muhabbet bâdesi: ÜS. 92/6,
Muhabbet bağı: AÖ. 1060/4
Muhabbet bahrı: GE. 150/2, AÖ.
 580/8, AÖ. 943/1
Muhabbet câmu: GE. 262/2, SG.
 112/1,
Muhabbet dâmeni: NK. K. 37/4,
Muhabbet denizi: ÜS. 87/11
Muhabbet deryâsı: GE. 44/1,
Muhabbet ehli: NF. G. 33/1
Muhabbet gemisi: GE. 61/2, GE.
 110/3
Muhabbet gülü: GE. 44/1, GE.
 195/1,
Muhabbet hânesi: NAA. G. 82/5
Muhabbet kervânı: GE. 198/3
Muhabbet kitabı: GE. 343/4, GE.
 394/4
Muhabbet lüccesi: FK. G. 75/5,
Muhabbet meydânı: NB. G. 345/2
Muhabbet meyi: NB. G. 760/4,
Muhabbet nârı: ÜS. 49/8
Muhabbet râhı: AÖ. 1409/5
Muhabbet râhı: AÖ. 229/5
Muhabbet râhı: GE. 233/5,
Muhabbet rengi: ÜS. 98/1,
Muhabbet sevdâsı: GE. 68/1
Muhabbet şehri: NK. G. 176/5
Muhabbet şemi: NAA. G. 34/7,
 GE. 91/2, GE. 381/2, AÖ. 586/1,
 ÜS. 182/3
Muhabbet Şerbeti: ÜS. 97/4,
Muhabbet tâcı: GE. 564/4,
Muhabbet Tîri: NAA. K. 2/6,
Muhabbet yolu: GE. 121/3, NF. G.
 48/1, AÖ. 161/1,
Muhabbet zinciri: NAA. G. 140/5
Muhabbet-i aşk: NK. G. 63/4
Muhabbet-nâme: GE. 129/2, GE.
 130/2,
Nağme-i muhabbet: NF. G. 20/1
Nâr-ı muhabbet: AÖ. 560/4
Nâr-ı muhabbet: NAA. MH. 4/5,
 NAA. G. 168/4, NAA. G. 186/2,
Nişân-ı muhabbet: NB. G. 855/1
Nûr-ı muhabbet: ÜS. 112/7
Râh-ı muhabbet: GE. 174/4 ,NB.
 G. 201/4, NB. G. 321/3,
Râz-ı muhabbet: GE. 846/1
Reşk-i muhabbet: NB. G. 478/1
Rûy-ı muhabbet: NF. G. 19/2
Sahbâ-yı muhabbet: FK. G. 266/2
Sayyâd-ı muhabbet: NK. G. 27/3

Sâz-ı muhabbet: NF. G. 20/1
Seccâde-i muhabbet: NK. G.
 175/3,
Serhoş-ı bâde-i muhabbet: FK.
 MST. 3/2/6
Sevdâ-yı muhabbet: FK. G. 266/1
Sevdâ-yı muhabbet: NB. G. 10/3,
Sırr-ı muhabbet: AÖ. 146/3
Sultân-ı muhabbet: NB. G. 217/2
Sûz-ı muhabbet: NF. G. 101/5,
Şehr-i muhabbet: NK. G. 281/6
Terk-i muhabbet: NB. MU. 120/1
Tevfik-i muhabbet: NK. G. 153/2
Tig-i muhabbet: NAA. MR. 2/1,
 NB. G. 795/1
Top-ı muhabbet: NF. G. 16/1
Vecd-i muhabbet: GE. 371/2,
Zindânî-i muhabbet: NK. G. 38/3.

4.27. MÜŞÂHEDE, TEMÂŞÂ
MÜŞÂHEDE: NM. 9/2, ÜS. 112/5
Müşâhede / Anâsr: SG. 13/2, SG.
 88/13
Müşâhade / Ârif: NB. R. 111
Müşâhade / Âşık: NAA. G. 47/3
Müşâhade / Cân - Ten: SG. 91/4
Müşâhade / Esrâr: NK. K. 7/19
Müşâhade / Eğlence: NB. G.
 711/4
Müşâhede / Hayret: NB. G. 648/5,
Müşâhade / İnsân - Hayvân: SG.
 48/4
Müşâhade / Mâsivâ: NB. G.
 367/13,
Müşâhade / Men Aref: SG. 51/1
Müşâhade / Nakş: NB. G. 367/13,
 NB. G. 648/5,
Ehl-i Şuhûd / Lutf - Kahr: SG.
 14/9,
Erbâb-ı şuhûd: SG. 15/4

TEMÂŞÂ: FK. G. 157/4
Temâşâ / Ar: ÜS. 177/1
Temâşâ / Âşık - Maşûk: NAA. H.
 4/2, ÜS. 107/1
Temâşâ / Cemâl: NAA. G. 41/3,
 NAA. G. 156/3, NAA. G. 165/4,
 NAA. G. 156/5, NAA. G. 169/3,
 GE. 15/2, GE. 53/3, GE. 152/1, GE.
 193/1, GE. 248/5, GE. 258/1, GE.
 598/1, GE. 825/3, GE. 870/2, NB.
 G. 806/5, ÜS. 141/3, NM. 61/2,
 NM. 19/4, NM. 118/3, SG. 37/1,
 SG. 91/6, NK. MST. 5/51, NK.
 MST. 9/3, NK. K. 37/5, NK. G.
 177/1.
Temâşâ / Çeşm: NB. G. 14/5
Temâşâ / Dehân: NB. G. 14/5
Temâşâ / Dîvâne: GE. 258/1
Temâşâ / Ehl-i Dil: FK. G. 102/3
Temâşâ / Elest: AÖ. 57/16,
Temâşâ / Gark: FK. G. 141/2
Temâşâ / Gönül: NK. G. 177/1,
Temâşâ / Hayrân: NK. G. 307/3
Temâşâ / Hayret: FK. G. 141/2
Temâşâ / Hüsn: FK. G. 23/1, FK.
 G. 203/3, NK. G. 119/5, NK. G.
 153/1, NK. G. 307/3.
Temâşâ / Kâbe Kavseyn-i Ev
Ednâ: SG. 35/3
Temâşâ / Lâ - İllâ: NAA. G. 166/2
Temâşâ / La'li: NK. G. 353/2,

Temâşâ / Maksûd: NB. G. 14/5
Temâşâ / Mârifet: SG. 91/6
Temâşâ / Mest: NK. G. 353/2,
Temâşâ / Mi'râc: SG. 35/3
Temâşâ / Nakş: NAA. G. 47/4,
Temâşâ / Ölmeden Evvel Ölmek:
 NM. 100/8,
Temâşâ / Ruh: NB. G. 14/5
Temâşâ / Sekrân: ÜS. 141/3
Temâşâ / Süffi: SG. 91/6
Temâşâ / Tecellî: NK. G. 153/1,
Temâşâ / Tecellî - Tûr: AÖ. 529/2
Temâşâ / Varlık: NAA. G. 51/5
Temâşâ / Yokluk - Varlık: FK. G.
 4/6
Temâşâ / Yüz: NAA. H. 20/5, NM.
 74/1
Temâşâ / Zât: NAA. G. 166/2
Temâşâ-yı cemâl: GE. 870/2, NB.
 G. 806/5, NK. MST. 9/3,
Görme: ÜS. 177/1

SEYRÂN:

Seyrân / Âşık: ÜS. 99/4
Seyrân / Âşık - Maşûk: ÜS. 58/5
Seyrân / Cemâl: NAA. G. 119/1,
 NF. G. 86/3, NM. 184/1, SG. 51/1
Seyrân / Didâr: ÜS. 140/8
Seyrân / Fenâ: ÜS. 156/7
Seyrân / Gayb: ÜS. 73/4
Seyrân / Halvetî: ÜS. 73/4, ÜS.
 73/7
Seyrân / Hayrân: AÖ. 584/2
Seyrân / Hüsn: GGE. 449/1, GE.
 598/4, FK. G. 141/2, ÜS. 37/4
Seyrân / Lâ-mekân: ÜS. 28/1
Seyrân / Murâd: ÜS. 28/1
Seyrân / Muvahhid: NM. 140/14
Seyrân / Ruh: FK. G. 69/8
Seyrân / Ru'yet: NAA. G. 119/1,
 ÜS. 156/7
Seyrân / Tasfiye: ÜS. 127/3
Seyrân / Tevhîd: NAA. H. 16/6
Seyrân / Vahdet: NM. 72/7
Seyrân / Varlık: NM. 140/5
Seyrân / Vech: SG. 51/1
Seyrân / Vuslat: SG. 51/1
Seyrân / Zât: ÜS. 97/1
Seyrân / Zevk: NM. 79/13

4.28. NÂZ, NİYÂZ

NÂZ: GE. 22/1, GE. 28/1, GE.
 32/3, GE. 56/3, GE. 98/4, GE.
 109/3, GE. 145/2, GE. 148/1, GE.
 162/2, GE. 196/5, GE. 292/1, NF.
 G. 53/Naz REDİFLİ NF. G. 54/Naz
 REDİFLİ
Nâz / Âşık - Maşûk: NAA. G.
 188/13, NF. G. 50/5, NF. G. 114/1,
 NB. G. 297/5, ÜS. 48/12.
Nâz / Cevr: AÖ. 294/3
Nâz - Düşnâm / Selâmet: NB. G.
 297/5
Nâz / İstiğnâ: GE. 3/2, GE. 189/5,
 GE. 200/1, GE. 241/4, NF. K. 20/34,
 FK. G. 9/5
Nâz / Kimyâ: GE. 204/3
Nâz - Niyâz / Âşık - Maşûk: AÖ.
 1404/4
Nâz / Makâm: NAA. G. 188/13
Nâz / Meyhâne: NF. G. 57/1

Nâz / Tahammül: GE. 93/5, GE.
 172/4
Nâz / Tahammül - Sabır: NF. G.
 5/1
Nâz / Tâlib: FK. G. 69/8
Nâz / Tegâfül: NF. K. 28/7, NB. G.
 297/5
Nâz / Vefâ: GE. 72/3
Bâde-i nâz: FK. G. 52/2, NF. G.
 7/2,
Gunc u delâl: FK. G. 177/1
Hâb-ı nâz: GE. 10/2, GE. 28/3
Mahrûm-ı nâz: FK. G. 254/2,
Meyhâne-i nâz: NF. G. 57/1,
Nâz / Niyâz: AÖ. 1404/4
Nâzh Dilber: GE. 182/1,
Nâzlı yâr: GE. 100/1, GE. 137/2,
 GE. 149/1, GE. 182/4, GE. 237/1
Kirişme / Gamze: FK. MST. 3/2/5
İşve / Füsûn: NK. G. 28/1.

4.29. RAĞBET:

Rağbet / Aşk: SG. 90/9
Rağbet / Hakikat: NB. G. 88/8,

RÂĞIB:

Râğıb / Tâat: NM. 42/4,
Râğıb / Tâlib: NM. 42/4,
Râğıb / Visâl: SG. 78/1.

4.30. RIZÂ:

FK. G. 13/RIZÂ
 REDİFLİ, FK. G. 136/1, NB. G.
 259/3, NB. G. 321/2, ÜS. 2/16, NK.
 G. 151/5
Rızâ / Allah: GE. 258/4,
Rızâ / Ârif: NM. 80/4
Rızâ / Aşk: AÖ. 501/5
Rızâ - Cefâ / Âşık - Maşûk: NB. G.
 57/1, NB. G. 829/1
Rızâ / Cünûn: NK. G. 7/5
Rızâ / Çün ü Çerâ: NM. 192/4,
 NK. K. 7/57
Rızâ / Davâ: NB. G. 38/7,
Rızâ / Emel: NB. R. 82/1-2
Rızâ / Fakr: NK. K. 1/35, NK. K.
 37/10,
Rızâ / Ferhâd - Mecnûn: NK. G.
 151/5
Rızâ / Gaflet: NK. MST. 3/30,
Rızâ / Gam: NB. R. 79/1
Rızâ / Hürs: NB. G. 665/3
Rızâ / Hasûd: NB. R. 165/1
Rızâ / Kâmil: AÖ. 503/2
Rızâ / Kanaat: NB. G. 98/7, NB. G.
 363/7, NB. G. 665/3.
Rızâ / Kazâ: GE. 643/4, NM.
 192/4, SG. 14/4.
Rızâ / Kin: AÖ. 501/5
Rızâ / Makâm: NK. K. 7/24,
Rızâ / Muhabbet: AÖ. 849/3
Rızâ / Mücâhede: NK. K. 37/10,
Rızâ / Necât: NK. G. 116/6,
Rızâ / Sevgili: GE. 221/5,
Rızâ / Şikâyet: NK. K. 7/24,
Rızâ / Teslimiyet: NB. G. 38/7,
 NB. G. 863/7, AÖ. 212/5, AÖ.
 847/3, AÖ. 1197/1, NK. 13/49, NK.
 G. 210/5, NK. G. 231/5.
Rızâ - Teslimiyet / Sâlik: NB. G.
 114/7,

Rızâ - Teslimiyet / Selâmet: NB.
 G. 114/7, NB. R. 76/1-2.
Rızâ / Tevekkül: AÖ. 1252/3, ÜS.
 8/8
Rızâ / Tevekkül / Teslimiyet: GE.
 174/3, SG. 58/2
Bâb-ı rızâ: GE. 643/4,
Dâmen-i rızâ: NK. MST. 3/30,
Dükkân-ı çârsû-yı rızâ: NB. G.
 321/2
Hâk-ı rızâ: NB. G. 290/1,
Kâil olmak: GE. 221/5, AÖ. 501/5,
 AÖ. 503/2, AÖ. 847/3,
Makâm-i kurb-i rızâ: NK. K. 7/24,
Meslek-i rızâ: NK. G. 151/5,
Râzî olmak: SG. 14/4, GE. 258/4,
Rızâ vermek: AÖ. 212/5, NM.
 192/4,
Rızâ-yı Hak: NB. R. 165/1,
Rızâ-yı tahsil: AÖ. 849/3
Semt-i rızâ: NK. G. 116/6,
Tahsil-ı rızâ-yı yâr: NB. R. 79/1,
Tavk-ı rızâ: NK. G. 231/5,
Tavk-ı zencir-i rızâ: NK. G. 7/5
Vech-i rızâ: NB. KT. 62/5,

4.31. SABIR: NAA. H. 12/7, NB.
 G. 150/6, NB. G. 489/4, NB. G.
 591/3, NB. MT. 3, AÖ. 115/5, AÖ.
 121/5, AÖ. 1228/GÖNÜL SABR
 EYLE SABR EYLE REDİFLİ.
Sabır / Abdiyet: SG. 59/5
Sabır / Âh: GE. 783/3
Sabır / Âkil: GE. 540/4, GE. 808/3,
 AÖ. 732/3, AÖ. 1017/b-4
Sabır / Ârâm: AÖ. 383/1, AÖ.
 677/4, AÖ. 818/3
Sabır / Âşık: NK. G. 307/1
Sabır / Aşk: NF. G. 102/3, NB. G.
 397/4, NB. G. 835/1, AÖ. 1017/b-4
Sabır / Ayrılık: AÖ. 1228/4,
Sabır / Câm: NB. G. 56/6
Sabır / Cefâ: GE. 243/4, AÖ. 796/2
Sabır / Cevr: GE. 540/4, AÖ.
 116/5, AÖ. 1350/5
Sabır / Cevr - Cefâ: NK. K. 33/18
Sabır / Dert: GE. 137/4, AÖ.
 1252/1
Sabır / Dert - Dermân: GE. 540/4,
 ÜS. 185/6
Sabır / Derviş: ÜS. 44/9
Sabır / Dil: NB. G. 675/1
Sabır / Eyyûb (a.s.): GE. 243/4,
 GE. 402/3, GE. 834/3, FK. G. 107/2,
 AÖ. 121/4, AÖ. 153/2, AÖ. 289/3,
 AÖ. 409/3, AÖ. 796/2, AÖ. 1252/1,
 ÜS. 185/6, NM. 98/6, NK. G. 277/3
Sabır / Firâk: GE. 34/2, GE. 136/2,
 GE. 139/4
Sabır / Firkat: GE. 223/1
Sabır / Hicrân: GE. 402/3, NB. G.
 394/1, NB. G. 397/4
Sabır / Hicrân - Vasl: NB. G.
 585/3
Sabır / Humâr: NB. G. 675/1
Sabır / Istrap: NB. G. 129/6,
Sabır / İnsâf: GE. 103/5, GE.
 243/4,
Sabır / Karâr: NAA. H. 9/3, AÖ.
 267/5, AÖ. 330/3.
Sabır / Keder: NB. G. 548/5
Sabır / Keşfî: NB. G. 865/7

Sabır / Killet: NM. 192/3,
Sabır / Maksûd: AÖ. 1299/4, NM.
 3/5, NM. 97/4
Sabır / Mihnet: GE. 808/3, AÖ.
 121/1, AÖ. 796/2, NM. 101/2.
Sabır / Müsâmaha: SG. 30/2
Sabır / Nefs: ÜS. 175/3
Sabır / Nigâh: NF. G. 11/4,
Sabır / Sâlik: NM. 101/2
Sabır / Sefer: AÖ. 132/1
Sabır - Sefer / Aşk: AÖ. 123/5,
 AÖ. 238/4,
Sabır - Sefer / Dert - Dermân: AÖ.
 230/4
Sabır / Sıdk: NB. G. 126/2, AÖ.
 86/4
Sabır / Sitem: AÖ. 116/5
Sabır / Sükûn: NB. G. 835/1, AÖ.
 20/5
Sabır / Tahammül: GE. 140/4, NB.
 G. 548/5.
Sabır - Tahammül / Naz: NF. G.
 5/1
Sabır / Tâlib - Matlûb: AÖ. 121/4
Sabır / Ta'n: AÖ. 896/1
Sabır / Teslimiyet: ÜS. 44/9
Sabır / Teşne: AÖ. 397/2,
Sabır / Tevekkül: ÜS. 44/9
Sabır / Vasl: NB. G. 856/5, NB.
 MT. 10
Sabır / Zillet: AÖ. 1227/5
Ârâm: NK. G. 307/1
Bî-şekîb: NB. G. 129/6,
Dâmen-i sabır: AÖ. 368/4, AÖ.
 514/4, AÖ. 1243, NK. K. 13/14
Hâne-i sabır: AÖ. 116/5,
Hânumân-ı sabır: NK. G. 193/2
Hirmen-i sabır: GE. 783/3
Kal'a-i sabır: NB. G. 548/5,
Keşî-i sabır: NB. G. 865/7,
Lenger-i sabır: AÖ. 86/4,
Macûn-ı sabır: NB. G. 56/6,
Metâ-i sabır: NB. G. 284/3, NB. G.
 778/6, NK. MST. 8/32
Reh-i sabır: NB. G. 91/1
Revgân-ı sabır: NB. G. 585/3,
Sabır döşegi: ÜS. 44/9,
Sabır zevraki: AÖ. 186/6
Sâbir: GE. 392/5, AÖ. 796/2, AÖ.
 1350/5,
Sabr / Şekîb: NF. G. 11/4, NB. R.
 12/1,
Sabr eylemek: NAA. H. 12/7, GE.
 34/2, GE. 137/4, GE. 223/1, GE.
 243/4, GE. 540/4, GE. 808/3, GE.
 851/4, AÖ. 121/1, AÖ. 397/2,
 AÖ. 732/3, AÖ. 1228/GÖNÜL
 SABR EYLE SABR EYLE
 REDİFLİ, AÖ. 1228/4, AÖ. 1252/1,
 AÖ. 1299/4,
Sabra mecal kalmaması: NAA. G.
 94/8, NAA. G. 97/5,
Sabra tâkât kalmaması: NAA. G.
 87/3, GE. 12/2, GE. 198/4, GE.
 739/5, GE. 775/4, AÖ. 832/2, AÖ.
 1313/1,
Sabr-ı yağmâ: GE. 171/4,
Sabûr: AÖ. 289/3
Şekîb: NF. G. 11/4, NB. G. 129/6,
 NB. G. 293/1, NB. R. 12/1,
Tâkat: GE. 136/2, NB. G. 394/1

4.32. SEKR, SAHV
MÜSEKKER:
Müsekker / Şerbet: ÜS. 50/7
Müsekker / Visâl: ÜS. 50/7

SEKRÂN:
Sekrân / Cemâl: ÜS. 141/3
Sekrân / Çeşm: NB. G. 163/2,
Sekrân / Gaflet: AÖ. 14/5
Sekrân / Hamr: NM. 177/1,
Sekrân / Hayrân: NM. 184/2
Sekrân / Mestân: NM. 184/2
Sekrân / Rûy: NM. 177/1,
Sekrân / Şarâb: NM. 184/2
Sekrân / Temâşâ: ÜS. 141/3

MEST: NAA. G. 25/4, NAA. G.
 34/6, NAA. G. 91/7, FK. G. 213/5,
 FK. G. 231/3, FK. G. 231/8, FK. G.
 237/1, NF. G. 21/MEST REDİFLİ,
 NF. G. 22/MEST REDİFLİ, NF. G.
 23/MEST REDİFLİ, NF. G.
 24/MEST REDİFLİ, NF. G. 47/7,
 NM. 122/2, NK. G. 21/MEST
 REDİFLİ, NK. G. 22/MEST
 REDİFLİ, NK. G. 23/MEST
 REDİFLİ.
Mest / Akıl: FK. G. 219/1
Mest / Ârif: FK. G. 211/1
Mest / Âşik: NAA. G. 46/2, NAA.
 G. 156/4, NAA. G. 172/8, NAA. G.
 175/2, NAA. G. 201/4, NAA. H.
 18/6, ÜS. 48/12, ÜS. 142/6, NM.
 20/2, NK. MST. 3/27, NK. G. 91/2.
Mest / Aşk: NAA. G. 74/8, NAA.
 G. 197/1, NAA. H. 23/1, GE.
 186/4, GE. 822/4, FK. G. 78/4, FK.
 G. 165/5, NF. K. 12/20, NF. G.
 39/2, NF. K. 33/11, NF. G. 83/7,
 FK. G. 204/7, ÜS. 159/1, SG. 103/2,
 NK. MST. 3/27, NK. MST. 11/31,
 NK. G. 167/1, NK. G. 335/5.
Mest / Ayak: NK. MST. 5/33
Mest / Ayık: GE. 825/2, SG. 103/2,
Mest / Bâde: NAA. G. 75/2, GE.
 785/2, FK. G. 211/1, NB. G. 333/5,
 NB. MU. 145/1, AÖ. 167/2, AÖ.
 652/2, SG. 90/11, NK. K. 2/6, NK.
 G. 154/3.
Mest / Câm: NAA. G. 47/1, NAA.
 G. 75/6, GE. 248/1, GE. 825/2, FK.
 G. 64/5, FK. G. 211/1, NF. G. 44/1,
 NF. K. 50/15, AÖ. 1433/1, NK.
 MST. 3/22.
Mest / Cem: NF. K. 50/15
Mest / Cür'a: NF. K. 50/15, NK. G.
 23/2.
Mest / Cünûn: FK. G. 165/5, FK.
 G. 283/7
Mest / Çeşm: GE. 52/3, GE. 119/2,
 GE. 171/1, NF. G. 7/4, NK. G.
 281/3.
Mest / Didâr: FK. K. 4/4
Mest / Dîvâne: GE. 491/1, NM.
 108/2,
Mest / Dolu: GE. 245/1,
Mest / Edeb: NB. G. 316/3
Mest / Elest: NAA. G. 47/1, NAA.
 G. 201/4, GE. 245/1, NF. G. 14/4,
 AÖ. 989/1, AÖ. 167/2, AÖ. 1261/1,
 ÜS. 111/11, NK. G. 7/3.
Mest / Eren: GE. 40/1

Mest / Ezel: NAA. G. 47/1, GE.
 307/3, GE. 491/1, AÖ. 652/2, AÖ.
 1433/1.
Mest / Ene'l-Hak: NAA. G. 175/2
Mest / Feyz: FK. MST. 3/7/10, NF.
 G. 58/3, NK. K. 30/32, NK. G.
 244/10.
Mest / Gaflet: NAA. G. 136/5, NK.
 G. 336/1
Mest / Gamze: FK. G. 210/1, FK.
 G. 270/3, NF. G. 64/2, NF. MF. 7,
 NK. G. 116/2,
Mest / Göz: GE. 227/2
Mest / Gurûr: NF. G. 72/4, NB. G.
 319/2, NK. G. 114/1
Mest / Hammâr: ÜS. 111/11
Mest / Hankâh: FK. G. 231/3
Mest / Harâbât: NF. G. 23/5,
Mest / Harâbâtî: NF. G. 23/5, NF.
 G. 44/1,
Mest / Hayrân: NAA. G. 47/1,
 NAA. G. 197/1, NAA. G. 7/4,
 NAA. G. 47/1, NAA. G. 74/8, NAA.
 G. 91/4, NAA. G. 156/4, NAA. G.
 172/8, NAA. G. 194/6, NAA. H.
 23/1, GE. 206/2, GE. 245/1, GE.
 246/1, GE. 248/1, GE. 251/4, GE.
 422/4, AÖ. 989/1, ÜS. 32/3, ÜS.
 48/1, ÜS. 48/12, ÜS. 86/9, ÜS.
 111/11, ÜS. 159/1.
Mest / Hayrân / Vâlih: GE. 236/2,
 GE. 825/2
Mest / Hayret: FK. G. 133/3
Mest / Heves: NB. G. 761/4,
Mest / Hicâb: NB. G. 88/3
Mest / Humâr: NB. G. 319/2,
Mest / Huşyâr: NF. K. 13/40, NM.
 29/4, NK. G. 23/3.
Mest / Hüsn: FK. G. 208/7
Mest / İlham: NF. K. 12/20,
Mest / İrfân: SG. 103/2,
Mest / İşret: GE. 307/3,
Mest / Kuyâfet: AÖ. 652/2,
Mest / Keşf: NF. K. 50/17,
Mest / La'l: NAA. G. 46/2, FK.
 MST. 1/4/7, FK. G. 283/2, NF. G.
 24/5, NB. G. 333/5, NK. G. 169/1,
 NK. G. 15/3, NK. G. 353/2.
Mest / Lâ-mekân: NAA. G. 75/6,
Mest / Len Terânî: NK. G. 169/5,
Mest / Mecnûn: GE. 491/1, FK. G.
 139/4
Mest / Meczûb: SG. 90/11
Mest / Medhûş: FK. G. 144/11, FK.
 G. 219/1, NF. G. 14/4, AÖ. 652/2,
 NM. 108/2.
Mest / Mey: GE. 491/1, FK. K.
 15/48, FK. G. 283/2, NF. K. 50/15,
 NF. G. 22/4, NF. G. 39/2, NF. G.
 44/1, NF. G. 83/7, NB. G. 242/5,
 ÜS. 111/11, NK. G. 154/3.
Mest / Meyhâne: NF. G. 6/3, NF.
 G. 22/5, NF. G. 58/3, NB. G. 221/4,
 NB. G. 319/2,
Mest / Meygede: FK. G. 231/3, NF.
 G. 39/2, NB. MU. 145/1.
Mest / Mirâc: NAA. G. 25/4
Mest / Muhabbet: NF. G. 79/2, SG.
 112/4, NK. G. 154/3,
Mest / Mürşid: SG. 90/11
Mest / Ney: NB. G. 242/5,

Mest / Peymâne: NK. K. 30/32, NK. G. 244/10
Mest / Pîr-i muğân: NK. G. 23/2,
Mest / Resm: FK. G. 204/7,
Mest / Rind: NF. G. 23/5, NF. G. 58/3, NF. G. 44/1, NF. G. 130/5, NB. MU. 145/1, NK. G. 154/3.
Mest / Ru'yet: NAA. G. 86/2
Mest / Rûsvâ: NB. G. 88/3,
Mest / Safâ: ÜS. 70/2
Mest / Sahbâ: NB. G. 671/5, NK. G. 169/1
Mest / Sâkî: NAA. G. 187/16, NAA. H. 18/6, ÜS. 86/9, NK. G. 91/2, NK. G. 335/5, NK. G. 353/2.
Mest / Sarhoş: NM. 135/7
Mest / Serмест: FK. MST. 3/7/10, AÖ. 614/5
Mest / Süfî: FK. G. 191/4, FK. G. 211/1, NF. G. 22/4, NF. G. 23/5, NF. G. 24/5,
Mest / Şarâb: NAA. G. 34/6, NAA. G. 187/16, NAA. H. 23/1, FK. MST. 3/7/10, NF. G. 79/2, ÜS. 86/9, ÜS. 159/1.
Mest / Şehîd: FK. MST. 1/4/12, FK. G. 64/5
Mest / Tâlib: SG. MF. 1,
Mest / Ta'n: GE. 491/1,
Mest / Tecellî - Tûr: NK. G. 169/5,
Mest / Tegâfûl: NB. G. 221/4,
Mest / Temâşâ: NK. G. 353/2,
Mest / Vâiz: NK. G. 23/2,
Mest / Vâlih: NB. G. 333/5,
Mest - Vâlih / Hayret: GE. 236/2
Mest / Vecd: FK. G. 191/4
Mest / Vech: NAA. G. 7/4,
Mest / Zâhid: GE. 491/1, NF. G. 121/2, NB. G. 242/5, NK. MST. 3/22, NK. G. 23/3.
Mest / Zikir: NF. 108/2,
Mest / Zühd: NF. G. 130/5, NM. 20/2, SG. 103/2,
Bed-mest: FK. G. 228/2, FK. G. 232/1, NK. MST. 3/22,
Çeşm-i mest: GE. 52/3, GE. 119/2, GE. 171/1, NF. G. 7/4, NK. G. 281/3,
Gamze-i mest: FK. G. 270/3, NF. G. 64/2, NF. MF. 7,
Gamze-i mest-i harâb: FK. G. 210/1,
Gürûh-i mest: NB. G. 88/3,
Hâk-i reh-i mest: NK. G. 23/2,
Mest-i aşk: GE. 186/4, GE. 822/4, FK. G. 78/4, FK. G. 204/7, NF. G. 83/7, NK. G. 167/1, NK. G. 335/5,
Mest-i bâde: NK. K. 2/6
Mest-i bî-ayak: NK. MST. 5/33,
Mest-i bî-pervâ: NF. K. 50/15
Mest-i câm-ı aşk: NF. K. 12/20,
Mest-i câm-ı aşk: NF. K. 12/20,
Mest-i câm-ı hayret: FK. G. 133/3,
Mest-i câm-ı mey-i aşk: NF. G. 83/7,
Mest-i elest: AÖ. 1261/1, NK. G. 7/3,
Mest-i gâfil: FK. G. 64/5,
Mest-i gâflet: NK. G. 336/1,
Mest-i gurûr: NF. G. 72/4, NK. G. 114/1,

Mest-i harâb: FK. G. 223/1, NF. G. 6/1, NF. G. 9/5, NF. G. 63/1
Mest-i harâb-ı aşk: NK. MST. 11/31,
Mest-i harâb-ı nâz: NF. G. 53/2,
Mest-i heves: NB. G. 761/4,
Mest-i hüsn: FK. G. 208/7,
Mest-i işve: NK. G. 258/3,
Mest-i mağrûr: NB. G. 319/2,
Mest-i meyhâne-i feyz: NF. G. 58/3,
Mest-i mey-i aşk: NF. K. 33/11,
Mest-i mey-i aşk-ı Hudâ: NF. G. 39/2,
Mest-i mey-i câm-ı aşk: NF. G. 83/7,
Mest-i mey-i feyz: FK. MST. 3/7/10,
Mest-i mey-i leb-i handân: FK. G. 283/2,
Mest-i mey-i meygede-i aşk-ı Hudâ: NF. G. 39/2,
Mest-i mey-i nahvet: FK. G. 171/2,
Mest-i mey-i nahvet: FK. G. 171/2,
Mest-i müdâm: GE. 51/2, GE. 307/3, NAA. G. 187/16, NF. K. 31/38, NF. G. 24/5, NM. 20/2, NK. MST. 3/27,
Mest-i nâz: NK. G. 40/1,
Mest-i peymâne-i feyz: NK. K. 30/32, NK. G. 244/10,
Mest-i peymâne-i feyz: NK. K. 30/32, NK. G. 244/10,
Mest-i ser-endâz: NF. K. 50/15, NF. G. 20/7,
Mest-i şarâb-ı muhabbet: NF. G. 79/2,
Mest-i şehâdet: FK. MST. 1/4/12,
Mest-i şehâdet-arzû: FK. MST. 1/4/12,
Mest-i tegâfûl: NB. G. 221/4,
Nigâh-ı mest: NK. G. 8/5,
Temâşâ mestî: NK. G. 353/2,

MESTÂN:

Mestân / Âkil: FK. G. 122/2
Mestân / Âr: FK. K. 4/1
Mestân / Aşk: FK. G. 103/4, ÜS. 179/12
Mestân / Ayık: NM. 178/6
Mestân / Berdâr: ÜS. 140/7
Mestân / Câm: NF. G. 44/1, NM. 72/1
Mestân / Elest: NF. G. 44/1, ÜS. 179/12
Mestân / Feyz: FK. K. 16/17
Mestân / Halka: FK. G. 283/7
Mestân / Harâbât: FK. G. 283/7, NF. K. 9/2, NF. G. 44/1.
Mestân / Hayrân: NM. 184/2, SG. 24/1,
Mestân / Cür'a: NM. 178/6
Mestân / Mey: ÜS. 73/6
Mestân / Meyhâne: FK. K. 16/17
Mestân / Muhabbet: FK. K. 4/1, SG. 24/1,
Mestân / Rind: NF. G. 44/1, NK. G. 390/3,
Mestân / Şarâb: NM. 184/2
Mestân / Sekrân: NM. 184/2
Mestân / Vahdet: ÜS. 73/6, ÜS. 121/3, NM. 72/1.

Mestân / Vâiz: NK. G. 390/3,
Mestân / Vecd: NK. G. 390/3,
Mestân / Zâhid: NF. K. 9/2, NM. 178/6
Mestân-ı aşk: FK. G. 103/4, FK. G. 182/2,
Mestân-ı cihân: FK. G. 122/2,
Mestân-ı elest: NF. G. 44/1,
Mestân-ı harâbât: NF. K. 9/2,
Mestân-ı Hû: ÜS. 140/7,
Mestân-ı muhabbet: FK. K. 4/1,
Ser-halka-i mestân: FK. K. 16/17, FK. G. 283/7,
Zümre-i mestân: NB. G. 363/3,

MESTÂNE:

Mestâne / Âşık: NAA. G. 42/3, NF. G. 56/1, ÜS. 37/10, ÜS. 39/1
Mestâne / Aşk: FK. G. 197/2, AÖ. 1404/1, ÜS. 121/3, ÜS. 83/11.
Mestâne / Bâde: NF. G. 56/1,
Mestâne / Câm: AÖ. 1155/1, AÖ. 1404/1, ÜS. 32/1, ÜS. 83/11, ÜS. 121/3.
Mestâne / Cemâl: GE. 521/3
Mestâne / Cür'a: FK. G. 199/1, ÜS. 39/1
Mestâne / Çeşm: GE. 204/1, GE. 251/3
Mestâne / Dîvâne: FK. G. 175/6, NF. G. 56/1,
Mestâne / Elest: AÖ. 57/16,
Mestâne / Ezel: AÖ. 1006/2, FK. MST. 1/7/11
Mestâne / Gam: NF. G. 79/1,
Mestâne / Gamze: NB. G. 871/1
Mestâne / Göz: GE. 48/1, GE. 61/1, GE. 202/1 m
Mestâne / Harâbât: NF. G. 86/4,
Mestâne / Meyhâne: FK. G. 199/1
Mestâne / Meygede: NB. G. 447/3
Mestâne / Mutrib: AÖ. 7/2
Mestâne / Na'râ: NB. G. 777/3
Mestâne / Nigâh: FK. MST. 5/4/1, NF. G. 43/6, NK. G. 119/2.
Mestâne / Pervâne: AÖ. 1243/1,
Mestâne / Rind: FK. G. 18/1
Mestâne / Şarâb: AÖ. 332/2, AÖ. 1006/2
Mestâne / Ta'n: AÖ. 1006/2
Mestâne / Tecellî: NM. 108/5
Mestâne / Vecd: NB. G. 777/3
Mestâne / Vuslat: NAA. H. 19/1
Mestâne / Zâhid: FK. G. 175/6, NB. G. 671/5, AÖ. 1006/2.
Âşık-ı mestâne: ÜS. 37/10 ,
Çeşm-i mestâne: GE. 204/1, GE. 251/3,
Dil-i mestâne: FK. G. 30/4, NF. G. 79/1,
Hâtur-ı mestâne: NF. TK. 1/9,
Mestâne nigâh: FK. MST. 5/4/1, NF. G. 43/6, NK. G. 119/2,
Mestâne-i aşk: FK. G. 197/2,
Mestâne-i bâde-i ezel: FK. MST. 1/7/11,
Mutrib-i mestâne: AÖ. 7/2,
Na'ra-i mestâne: NB. G. 777/3,

SERMEST:

Serмест / Âkil: AÖ. 596/4
Serмест / Âşık: FK. G. 272/7

Sermest - Aşk / Âşık - Maşûk: FK. G. 172/2
Sermest / Câm: AÖ. 217/6
Sermest / Dîdâr: FK. G. 172/2
Sermest / Elest: FK. G. 272/7, AÖ. 614/5
Sermest / Ezel: AÖ. 596/4
Sermest / Humâr: FK. MST. 3/7/10, NB. K. 12/3
Sermest / Mest: FK. MST. 3/7/10, AÖ. 614/5
Sermest / Mey: FK. G. 172/2
Sermest / Peymâne: NB. K. 12/3, AÖ. 596/4
Sermest / Şarâb: FK. MST. 3/7/10
Sermest / Sûfi: AÖ. 217/6
Sermest-i şarâb-ı bî-humâr: FK. MST. 3/7/1,
Dil-i sermest: FK. G. 54/3
Sermest-i mey-i aşk-ı ilâhî: FK. G. 172/2,
Sermest-i elest: FK. G. 272/7,

MAHMÛR: ÜS. 121/3, ÜS. 166/28, NK. G. 47/MAHMÛR REDİFLİ,
Mahmûr / Ayyâş: NK. MST. 4/7
Mahmûr / Elest: ÜS. 105/5
Mahmûr / Gamze: NK. G. 23/5
Mahmûr / Göz: GE. 151/1
Mahmûr / Mey: ÜS. 105/5
Mahmûr / Meyhâne: NF. G. 56/2,
Mahmûr / Nergis (Göz): NK. MST. 4/7, NK. G. 204/4
Mahmûr / Ritl-i girân: FK. G. 231/4
Mahmûr / Sâkî: NF. G. 56/2,
Mahmûr / Şarâb: ÜS. 166/28,
Gamze-i mahmûr: NK. G. 23/5,
Nergis-i mahmûr: NK. G. 204/4,
Mahmûr Göz: GE. 151/1,

MEY-HÂRE:
Mey-hâre / Mestâne: FK. G. 18/1
Mey-hâre / Rind: FK. G. 18/1

BÂDE-KEŞ:
Bâde-keş / Aşk: NK. G. 322/4,
Bâde-keş / Bâde-fürûş: NF. G. 112/4,
Bâde-keş / Medhûş: NK. G. 322/4,
Bâde-keş / Sûfi: GE. 800/2
Bâde-keş / Zühd - Riyâ: NF. G. 112/4.

SARHOŞ:
Sarhoş / Âşık: NM. 188/5
Serhoş / Âşık - Aşk: SG. 22/10
Sarhoş / Aşk: SG. 22/5
Sarhoş / Bâde: FK. MST. 3/2/6
Sarhoş / Bengî: SG. 115/27
Sarhoş / Dervîş: SG. 115/27
Sarhoş / Hayrân: ÜS. 23/5
Sarhoş / Mest: NM. 135/7
Sarhoş / Muhabbet: FK. MST. 3/2/6
Sarhoş / Râz: FK. MST. 3/2/6
Sarhoş / Sır: ÜS. 178/6
Sarhoş / Şarâb: NM. 135/7, FK. MST. 3/6/9
Sarhoş / Vahdet: FK. MST. 3/6/9, ÜS. 178/6

Sarhoş-ı bâde-i muhabbet: FK. MST. 3/2/6
Serhoş-ı nahvet: NK. G. 267/8,

ESRÛK: AÖ. 480/3

BÎ-HÛŞ: GE. 491/1, ÜS. 83/9
Bî-hûş / Firâk: B. G. 332/5,

BENGÎ:
Bengî / Dervîş: SG. 115/27
Bengî / Sarhoş: SG. 115/27

AYYÂŞ: NK. MST. 4/7, NK. G. 212/3.

MEYHOR: AÖ. 1392/2

HUŞYÂR:

Huşyâr / Akıl: NAA. G. 96/1,
Huşyâr / Evliyâ: NAA. G. 96/1,
Huşyâr / Mest: NF. K. 13/40, NM. 29/4, NK. G. 23/3.
Huşyâr / Rind: NF. K. 1/30, NF. K. 50/3.
Rind-i huşyâr: NF. K. 1/30,
Dil-i huşyâr: FK. G. 209/4.

AYIK:

Ayık / Dervîş: GE. 439/1
Ayık / Hammâr: ÜS. 111/11
Ayık / Hayrân: ÜS. 190/8
Ayık / Mest: GE. 825/2, SG. 103/2,
Ayık / Mestân: NM. 178/6
Ayık / Şarâb: NAA. G. 7/5
Ayık / Şerbet: ÜS. 92/7
Ayık / Zâhid: NM. 178/6

4.33. SELÂMET: GE. 65/1, GE.

117/2, NB. G. 350/3, SG. 6/8.
Selâmet / Âşık - Aşk: ÜS. 45/3
Selâmet / Âşık - Maşûk: AÖ. 1196/5
Selâmet / Aşk: NB. G. 779/4
Selâmet / Bakış: AÖ. 803/3
Selâmet / Cehâlet: NAA. G. 43/5
Selâmet / Dervîş: NK. G. 88/7.
Selâmet / Edeb: NB. G. 19/4
Selâmet / Girdâb: AÖ. 323/3
Selâmet / Hevâ: ÜS. 128/9
Selâmet / Kanaat: NB. G. 430/1, NB. G. 698/7.
Selâmet / Mürâi: NK. K. 13/12
Selâmet / Nâz - Düşnâm: NB. G. 297/5
Selâmet / Râz: AÖ. 79/5
Selâmet / Teslimiyet: NB. G. 585/4
Selâmet / Teslimiyet - Rîzâ: NB. G. 114/7, NB. R. 76/1-2
Selâmet / Vahdet: AÖ. 580/13
Selâmet / Varlık: ÜS. 176/3
Selâmet / Zühd - Takvâ: AÖ. 1412/2
Ehl-i Selâmet: AÖ. 1412/2
Selâmet-i künc-i kanaat: NB. G. 430/1

4.34. SÛKÛT: ÜS. 187/2
Sûkût / Âkil: GE. 439/3,
Sûkût / Âlim: AÖ. 363/2
Sûkût / Aşk: FK. G. 235/4, NB. G. 455/2,
Sûkût / Câhil: GE. 439/3

Sûkût / Edeb: NAA. H. 1/4, GE. 67/4, FK. G. 8/4
Sûkût / Ehl-i Dil: NM. 90/2
Sûkût / Güneş - Zerre: NM. 21/8
Sûkût / Hayret: AÖ. 363/2
Sûkût / Kâmil: GE. 439/3
Sûkût / Hâmûş: GE. 439/3,
Sûkût / Nefsi Bilmek: NB. G. 383/5,
Sûkût / Riyâ: NB. G. 369/6
Sûkût / Söz: NF. K. 22/39, NB. R. 54/2, AÖ. 1071/3
Sûkût / Vâiz: NB. G. 369/6
Sûkût / Zâhid: NAA. G. 63/4

HÂMUŞ: NB. R. 57/1
Hâmûş - Akıl / Medhûş - Aşk: NK. G. 269/1
Hâmûş / Ârif: NM. 100/12
Hâmûş / Aşk: GE. 60/4, FK. MST. 3/6/9, FK. MST. 3/6/10, FK. G. 219/1.
Hâmûş / Derûn: GE. 60/4
Hâmûş / Esrâr: NF. G. 49/1
Hâmûş / Hayret: NK. G. 236/3
Hâmûş / İhlâs: NB. G. 362/1
Hâmûş / Lâl: NK. K. 1/35
Hâmûş / Ney: NB. G. 332/1
Hâmûş / Râz: FK. G. 144/19, NB. G. 536/5
Hâmûş / Remz: FK. MST. 3/6/9, FK. MST. 3/6/10.
Hâmûş / Sûkût: GE. 439/3,
Hâmûş / Vâiz: NK. G. 390/3,
Hâmûş-ı hayret: NK. G. 236/3,
Ephem: NAA. G. 63/4,
Zebân-gîr olmak: NB. G. 383/5,
Sâkin-i vahdet: AÖ. 278/1

LÂL: NM. 87/11
Lâl / Aşk: AÖ. 1396/1
Lâl / Aşk - Akıl: NK. G. 360/5,
Lâl / Hâmûş: NK. K. 1/35
Lâl / Hayret: FK. MST. 5/1/3, AÖ. 1396/1
Lâl / Tecelli: FK. MST. 5/1

SÛKÛN

Sabr / Sûkûn: NB. G. 835/1, AÖ. 20/5.

4.35. ŞEVK:

Şevk / Aşk: AÖ. 814/4, ÜS. 157/8, NM. 117/1
Şevk / Dil: SG. 73/1
Şevk / Hüsn: NB. G. 268/1,
Şevk / Leb: GE. 457/2
Şevk-i hüsn: NB. G. 268/1,

4.36. TEFEKKÛR: NAA. G. 79/4, NAA. G. 192/16, NAA. G. 199/9, ÜS. 78/1, ÜS. 135/2, NM. 132/5
Tefekkür / Akıl: NAA. K. 3/26, NAA. G. 104/6, NAA. G. 175/12.
Tefekkür / Dert - Dermân: ÜS. 49/11.
Tefekkür / Gâfil: ÜS. 132/3
Tefekkür / Gayr: ÜS. 70/4
Tefekkür / Sebepler: NAA. K. 3/26,
Tefekkür / Sır: NAA. G. 43/4, SG. 77/6

Tefekkür / Zâhid: NAA. G. 43/4
Tefekkür / Zikir: FK. K. 16/6, ÜS. 5/7, ÜS. 14/5, ÜS. 70/4, ÜS. 134/10, NM. 108/2, SG. 77/6.
Tefekkür / Zikir - Vird: SG. 65/1
Tefekkür / Zikir / Şükr: AÖ. 580/11, AÖ. 1251/3, ÜS. 90/3.
Tefekkür / Zülf: NK. G. 6/3
Tefekkür etmek: NAA. K. 3/26, NAA. G. 43/4, NAA. G. 112/1, NAA. G. 175/12, ÜS. 78/1,
Tefekkür kılmak: NAA. G. 104/6, ÜS. 132/3
Tefekkür Bahrı: ÜS. 52/8, ÜS. 52/11
Fikir: FK. K. 16/6, AÖ. 1062/3, ÜS. 5/7, ÜS. 14/5, ÜS. 49/11, ÜS. 70/4, NM. 132/5, ÜS. 134/10, NM. 108/2, SG. 77/6,

4.37. TELVÎN, TEMKÎN

TELVÎN: NM. 20/8, NM. 113/5, NM. 113/7, NM. 113/14.
Telvîn / Ârif: NK. G. 92/2,
Telvîn / Âşık: FK. R. 8, SG. 22/6 â, NK. R. 3/2.
Telvîn / Dil: NAA. MR. 2/3, NB. G. 42/1, AÖ. 1206/1, NK. G. 123/3.
Telvîn / Gönül: NB. G. 492/1, ÜS. 60/2, ÜS. 60/3, ÜS. 60/6, ÜS. 60/7, NK. KT. 12/1.
Telvîn / Makâm: NK. KT. 12/1.

TEMKÎN: NAA. G. 113/5, NAA. G. 113/6, NK. K. 16/1
Temkîn / Cefâ: NK. G. 138/3
Temkîn / Heves: NK. G. 158/3
Temkîn / Nazar: NK. G. 158/3

TELVÎN - TEMKÎN: FK. MST. 3/7/4, NB. G. 831/1, NB. G. 848/4, NM. 123/2.
Telvîn - Temkîn - Ev Ednâ / Tecellî: NAA. G. 195/3
Telvîn - Temkîn / Güneş - Mâh: NB. G. 78/2, NM. 145/2.

4.38. TESLİMİYET: GE. 245/2, GE. 246/3, GE. 261/2, GE. 262/1, GE. 311/4, GE. 425/1, GE. 633/3, GE. 641/4, AÖ. 1444/4, NB. G. 568/3

Teslimiyet / Allah: NM. 5/5
Teslimiyet / Aşk: AÖ. 1272/2
Teslimiyet / Davâ: NB. G. 38/7,
Teslimiyet / Dervîş: ÜS. 44/9, ÜS. 44/10, ÜS. 197/4.
Teslimiyet / Edeb: NB. G. 580/5,
Teslimiyet / Ehl-i dil: NAA. G. 62/5
Teslimiyet / Er: SG. 115/11
Teslimiyet / Evliyâ: ÜS. 99/1
Teslimiyet / Hikmet: NF. K. 10/12-13
Teslimiyet / İtâat: NB. TH. 1/4
Teslimiyet / Kanaat: NB. R. 83/1
Teslimiyet / Kavgâ: NB. G. 525/7
Teslimiyet / Kazâ - Kader: NF. K. 10/12-13, NB. G. 525/7, NB. G. 554/1, NB. R. 84/2, AÖ. 1197/1, NK. G. 3/3, NK. MST. 3/20.
Teslimiyet / Kemâl: NM. 183/8

Teslimiyet / Kurbân: NM. 72/4
Teslimiyet / Muhakkak: ÜS. 181/6
Teslimiyet / Mürîd: SG. 113/1,
Teslimiyet / Mürşid: ÜS. 55/2, ÜS. 111/9, ÜS. 157/1, NM. 60/7, NM. 92/7, NM. 101/4.
Teslimiyet / Pîr: ÜS. 197/4, NM. 34/2, NM. 98/5, SG. 52/5, SG. 52/6, SG. 96/5, SG. 100/3, SG. 113/1, NK. MST. 3/20
Teslimiyet / Pîr-i mugân: NB. G. 547/2,
Teslimiyet / Rızâ: NB. G. 38/7, NB. G. 863/7, AÖ. 212/5, AÖ. 847/3, AÖ. 1197/1, NK. 13/49, NK. G. 210/5, NK. G. 231/5.
Teslimiyet - Rızâ / Sâlik: NB. G. 114/7,
Teslimiyet - Rızâ / Selâmet: NB. G. 114/7, NB. R. 76/1-2
Teslimiyet / Rind: NF. K. 10/12-13
Teslimiyet / Sabır: ÜS. 44/9
Teslimiyet / Sâdık: AÖ. 1272/2
Teslimiyet / Sâlik: NM. 101/4
Teslimiyet / Sevgili: GE. 633/3
Teslimiyet / Sitem: FK. MST. 4/5/5
Teslimiyet / Selâmet: NB. G. 585/4
Teslimiyet / Şeyh: NM. 85/1-4
Teslimiyet / Tecerrüd: FK. G. 218/3
Teslimiyet / Tevekkül: NB. G. 30/3, NB. G. 252/7, NB. G. 484/3, NB. G. 516/1, NB. G. 575/9, NB. G. 642/2, NB. G. 664/1, NB. G. 687/3, AÖ. 121/5
Teslimiyet - Tevekkül / Âh: NK. G. 57/2,
Teslimiyet - Tevekkül / Edeb: NK. G. 57/2,
Teslimiyet - Tevekkül / Merhamet: NB. G. 104/2,
Teslimiyet / Tevekkül / Rızâ: GE. 174/3, SG. 58/2
Teslimiyet - Tevekkül / Ümîd: NB. G. 29/7
Teslimiyet / Ümmî Sinân: NM. 183/8

İTÂAT: GE. 219/5, GE. 220/4, GE. 637/3
İtâat / Evliyâ: ÜS. 15/13
İtâat / İzzet: NB. G. 497/7
İtâat / Teslimiyet: NB. TH. ¼.

4.39. TEVBE, İNÂBE

TEVBE: NB. G. 302/TEVBE
REDİFLİ, NB. MF. 34.
Tevbe / Aşk: AÖ. 574/2, ÜS. 49/4
Tevbe / Dil: AÖ. 354/1
Tevbe / Duhter-i rez: NF. G. 70/1
Tevbe / Günâh: NAA. H. 24/5, GE. 76/3,
Tevbe / İnâyet: NB. G. 131/4, NB. MF. 12
Tevbe / İstîğfâr: AÖ. 354/1
Tevbe / İşret: NB. G. 591/2
Tevbe / Malayânî: AÖ. 1253/2,
Tevbe / Mey: NF. TK. 1/30, NF. TK. 1/31
Tevbe / Mürşid: NB. G. 771/4
Tevbe / Nedâmet: NB. G. 135/4,

Tevbe / Sevgili: GE. 396/3, AÖ. 327/1, AÖ. 327/3, AÖ. 1292/5
Tevbe / Tâlib: AÖ. 996/4
Tevbe / Tasfiye: NB. G. 681/7, AÖ. 654/36, AÖ. 996/4, AÖ. 1253/2
Tevbe / Terk: NAA. K. 4/26, NF. TK. 1/30, NF. TK. 1/31, NF. G. 70/1.
Tevbe / Zâhid: NB. G. 591/2
Tevbe / Zâlim - Zulüm: AÖ. 574/2
Tevbe / Zühd: NF. TK. 1/30
Tevbeler olsun: GE. 396/3, AÖ. 327/1, AÖ. 327/3
Âb-ı tevbe: AÖ. 654/36,
Bâb-ı tevbe: NB. GR. 19/2,
Cârûb-ı tevbe: NB. G. 302/4,
İstîğfâr: GE. 89/1
Kumâş-ı tevbe: NB. G. 131/4, NB. MF. 12
Mahcûb-ı tevbe: NB. G. 302/2,
Mashûb-ı tevbe: NB. G. 302/1,
Sâbûn-ı tevbe: NB. G. 681/7,
Tevbe bozmak: NF. TK. 1/30, NF. TK. 1/30, NF. TK. 1/31, NF. G. 70/1,
Tevbe etmek: GE. 260/5, AÖ. 1312/6, AÖ. 1253/2,
Tevbe istîğfâr: AÖ. 354/1,
Tevbe kapısı: NAA. G. 198/3
Tevbeden dönme: NAA. K. 4/26,
Tevbe-i bâh: NAA. G. 8/6
Tevbe-i nasuh: AÖ. 142/1, AÖ. 153/1,
Tevbekâr: AÖ. 574/2,
Tevbeler olsun: GE. 396/3, AÖ. 327/1, AÖ. 327/3, AÖ. 1292/5,
Tevbeyi suya düşürmek: NB. G. 591/2,
Tübû ilallâh: AÖ. 250/5,

İNÂBE:

İnâbe / Sâkî: NF. K. 55/21, NF. K. 55/22.

4.40. TEVEKKÜL, TEFVÎZ

TEVEKKÜL: GE. 30/4, GE. 297/3, FK. K. 8/30, NB. G. 288/2, NB. G. 377/2, NB. G. 435/5, NB. G. 565/7, AÖ. 867/3
Tevekkül / Âkil: AÖ. 503/2,
Tevekkül / Akıl: NB. G. 425/2,
Tevekkül / Amel: NK. MST. 2/31
Tevekkül / Ankâ: NB. G. 30/3,
Tevekkül / Ârif: NB. G. 548/4,
Tevekkül - Âşık / Haset - Kibr - Buğz: AÖ. 125/4.
Tevekkül / Aşk: ÜS. 181/5
Tevekkül / Buğz - Haset: AÖ. 503/2,
Tevekkül / Câhil: ÜS. 192/5
Tevekkül / Cân - Ten: AÖ. 1252/5
Tevekkül / Dervîş: ÜS. 44/9, ÜS. 53/5.
Tevekkül / Edeb: AÖ. 122/4, AÖ. 260/2
Tevekkül / Fakîr: NB. KT. 52/1
Tevekkül / Feragat: AÖ. 122/4, AÖ. 260/2
Tevekkül / Ehl-i Tecerrüd: NK. G. 51/4,
Tevekkül / Hîrs: NB. G. 331/2, NB. G. 367/3,

Tevekkül / İhlâs: AÖ. 121/5
Tevekkül / Kanaat: AÖ. 120/1
Tevekkül - Kanaat / İksir: NB. G. 826/4
Tevekkül - Kanaat / Emel: NB. R. 29/2
Tevekkül / Mücâhede: NK. G. 51/4,
Tevekkül / Mürşid: ÜS. 95/11,
Tevekkül / Rızâ: AÖ. 1252/3, ÜS. 8/8 .
Tevekkül / Sabır: ÜS. 44/9
Tevekkül / Sebepler: NB. G. 568/3, NB. G. 548/4, NB. G. 575/9, NB. G. 640/9,
Tevekkül / Sıdk: NB. T. 127/8, NM. 3/3
Tevekkül / Tedbir: NB. G. 266/3, NB. G. 644/1, NB. G. 664/1, NB. G. 751/6, NB. R. 82/1-2, AÖ. 349/1, AÖ. 1444/4
Tevekkül / Tefvîz: NK. K. 1/46
Tevekkül / Teslimiyet: NB. G. 30/3, NB. G. 252/7, NB. G. 484/3, NB. G. 516/1, NB. G. 575/9, NB. G. 642/2, NB. G. 664/1, NB. G. 687/3, AÖ. 121/5
Tevekkül - Teslimiyet / Âh: NK. G. 57/2,
Tevekkül - Teslimiyet / Edeb: NK. G. 57/2,
Tevekkül - Teslimiyet / Merhamet: NB. G. 104/2,
Tevekkül / Teslimiyet / Rızâ: GE. 174/3, SG. 58/2
Tevekkül - Teslimiyet / Ümîd: NB. G. 29/7
Tevekkül / Zâhid: ÜS. 181/5
Tevekkül / Zikir: AÖ. 86/3
Ankâ-yı tevekkül: NB. G. 30/3,
Arz-ı tevekkül: NB. G. 641/7
Bâb-ı tevekkül: AÖ. 278/1
Çeşm-i tevekkül: NB. G. 307/3,
Deryâ-yı tevekkül: FK. MST. 1/12/9
Gencîne-i tevekkül: NB. G. 826/4,
Kilîd-i genc-i tevekkül: NB. KT. 52/1,
Kitâb-ı bâb-ı tevekkül: NB. G. 637/3,
Kıfl-ı tevekkül: NB. G. 97/3
Künc-i tevekkül: NB. T. 127/8, NB. G. 126/1, AÖ. 121/5,
Livâ-yı tevekkül: NB. G. 264/5
Pây-ı tevekkül: NB. G. 404/9,
Sâbûn-ı tevekkül: NB. G. 548/4,
Tevekkül dâmeni: AÖ. 125/4, AÖ. 503/2,
Tevekkül kişveri: NB. G. 394/9
Tevekkül yastığı: ÜS. 44/9,
Yemm-i tevekkül: NB. G. 111/9,

TEFVÎZ: NK. K. 1/46
Eşit olması:
Âsumân / Zemîn: FK. G. 139/4
Bâlâ / Pest: SG. MF. 1.
Celâl / Cemâl: NM. 80/5
Düz / Yokuş: AÖ. 648/1
Gâlib / Mağlûb: SG. 5/7
Gam / Şâdî: AÖ. 201/3, NK. Ş. 10/5.
Hil'at / Abâ: AÖ. 970/3

İzzet - / Zillet: NF. K. 41/47.
Külâh / Tâc: NF. K. 58/37.
Lutf / Kahr: NAA. G. 96/6, NM. 83/5, NM. 178/5, SG. 14/9.
Mescîd / Meyhâne: NM. 161/14
Meth / Zem: AÖ. 1407/5, NM. 44/4
Nûr / Nâr: NM. 197/4
Ye's / Ümîd: FK. G. 136/1
Zühd / Rindlik: NF. KK. 1/10.

4.41. VAHŞET, ÜLFET

VAHŞET: FK. K. 15/21, NB. G. 269/1, NB. G. 512/2.
Vahşet / Aşk - Cünûn: FK. G. 201/5, NK. K. 28/2
Vahşet / Deşt: FK. G. 201/5
Vahşet / Gurûr: FK. K. 14/44, FK. K. 15/22
Vahşet / Mecnûn: NK. K. 28/2
Vahşet / Melâmî: SG. 48/18,
Vahşet / Sahrâ: NB. G. 755/4,
Vahşet / Uzlet: ÜS. 102/11
Vahşet / Vâdî: NK. G. 219/1

ÜLFET: GE. 70/3, GE. 152/4, GE. 232/2, FK. G. 77/6, ÜS. 33/3.
Ülfet / Adû: AÖ. 1158/1
Ülfet / Ağyâr - Yâr: GE. 96/2, GE. 96/3, GE. 874/6,
Ülfet / Akran: AÖ. 184/4
Ülfet / Âşık - Maşûk - Rakîb: GE. 874/6,
Ülfet / Câhil - Nâdân: AÖ. 842/3,
Ülfet / Celîsülhak: SG. 46/1
Ülfet / Ehl-i Dil: GE. 439/1,
Ülfet / Erkân: AÖ. 358/2
Ülfet / Ezel: GE. 82/2
Ülfet / Hayret: NB. G. 755/3
Ülfet / Nifâk: NB. G. 386/6
Ülfet / Pîr: NM. 82/1,
Ülfet / Put: NB. MT. 16
Ülfet / Sohbet: NB. G. 180/1, SG. 46/1,
Ülfet / Uzlet: AÖ. 563/4
Ülfet / Üns: SG. 46/1,
Ülfet / Zühd: NF. G. 130/5
Germ- ülfet: FK. MST. 4/3/3, NB. MT. 16,
Mâni'-i ülfet: GE. 874/6,
Mey-i ülfet: NB. K. 13/16,
Riyâz-ı ülfet: NB. G. 386/6,
Ülfet-i a'dâ: AÖ. 1158/1.

4.42. VECD: GE. 17/3, GE. 194/3, NB. G. 221/4, NB. G. 292/1, NB. G. 776/3, AÖ. 316/2, AÖ. 420/1, AÖ. 1011/5, AÖ. 1037/3, ÜS. 18/5, ÜS. 60/3, SG. 28/3
Vecd / Âşık: FK. KT. 1/5
Vecd / Aşk: NK. G. 130/4
Vecd / Bülbül - Gül: NB. G. 279/5, ÜS. 30/12
Vecd / Edeb: FK. R. 20, NB. G. 279/5.
Vecd / Hakikat: NB. G. 292/1
Vecd / Hâl: NK. G. 360/4,
Vecd / İrfân: AÖ. 540/2
Vecd / Kaş: NM. 70/3
Vecd / Mansûr: ÜS. 113/13
Vecd / Medhûs: AÖ. 197/3,

Vecd / Mest: FK. G. 191/4
Vecd / Mestân: NK. G. 390/3,
Vecd / Mestâne: NB. G. 777/3
Vecd / Muhabbet: GE. 371/2
Vecd / Sâlik: NK. G. 130/4
Vecd / Süfi: NM. 76/10, NK. G. 360/4.
Vecd / Tekye: NK. G. 360/4,
Vecd / Zabt: NF. G. 49/1, NB. G. 455/2, NB. G. 512/5.
Vecd / Zâkir: NM. 26/4
Vecd / Zikir: FK. KT. 1/5
Vecd / Zühd: FK. G. 66/15
Âh u zâr: NB. G. 56/4,
Âh: NB. G. 512/5, AÖ. 540/2,
Âvâz: AÖ. 316/2,
Cûş etmek: NB. G. 292/1,
Feryâd: FK. R. 20, NB. G. 56/4, NB. G. 455/2, ÜS. 60/3, NM. 26/4, SG. 21/5, SG. 28/3,
Hây u hû: FK. G. 191/4, NB. G. 221/4, SG. 71/5,
Hû Hû: NB. G. 776/3,
Nağme: FK. KT. 1/5
Nâle: ÜS. 18/5, NK. G. 130/4,
Na'ra urmak: ÜS. 113/13,
Na'ra: GE. 194/3, NB. G. 777/3, AÖ. 1011/5, AÖ. 1037/3, ÜS. 113/13, NM. 76/10, NK. G. 390/3,
Na'ra-i yâ Hû: AÖ. 1011/5, AÖ. 1037/3,
Na'ra-yı firkat: GE. 194/3,
Nidâ eylemek: GE. 17/3,
Tekbir: NM. 70/3,
Yâ Hû: AÖ. 420/1,

4.43. YAKÎN: NAA. K. 1/5.
Yakîn / Gavvâs: NB. G. 126/9,
Yakîn / Zan: NB. G. 126/9.
Gavta-hor-ı bahr-ı yakîn: NB. G. 126/9.
Erbâb-ı yakîn: NF. K. 56/29, AÖ. 1071/2.
Ehl-i yakîn: NF. K. 56/29, AÖ. 1071/2.
Ehl-i Yakîn / Âşık: NB. G. 470/3.

İLME'L-YAKÎN: GE. 830/2, AÖ. 539/2, AÖ. 723/4.
İLme'l-yakîn / Hakka'l-yakîn: ÜS. 75/7
İLme'l-yakîn / Evliyâ: ÜS. 75/7

AYNE'L-YAKÎN: AÖ. 772/3, AÖ. 1120/2, ÜS. 22/4, ÜS. 84/6, ÜS. 195/12.
Ayne'l-yakîn / Ârif: ÜS. 13/5, ÜS. 19/2, NK. G. 40/6.
Ayne'l-yakîn / Evliyâ: ÜS. 13/5
Ayne'l-yakîn / Hakkalyakîn: ÜS. 13/5, ÜS. 81/7.

HAKKA'L-YAKÎN: NAA. G. 150/2, ÜS. 32/4, ÜS. 39/7, ÜS. 40/13, ÜS. 46/9, ÜS. 125/4, ÜS. 127/8, ÜS. 127/9, ÜS. 179/9, ÜS. 194/6, SG. 43/4.
Hakka'l-yakîn / Ârif: NAA. G. 75/3
Hakka'l-yakîn / Âşık: ÜS. 164/2
Hakka'l-yakîn / Ayne'l-yakîn: ÜS. 13/5, ÜS. 81/7.

Hakka'l-yakîn - Ayne'l-yakîn / Ârif: ÜS. 13/5
Hakka'l-yakîn / Evliyâ: ÜS. 13/5, ÜS. 75/7
Hakka'l-yakîn / İlme'l-yakîn: ÜS. 75/7
Hakka'l-yakîn / Keşf: ÜS. 140/6
Hakka'l-yakîn / Men Aref: NAA. G. 75/3
Hakka'l-yakîn / Mürşid: NM. 78/6,
Ârif-i hakkalyakîn: NAA. G. 75/3,
İlme'l-yakîn / Ayne'l-yakîn / Hakka'l-yakîn: ÜS. 3/9.

4.44. ZÜHD, TAKVÂ

ZÜHD: NK. K. 24/16, NK. K. 31/5
Zühd (Menfi): NAA. G. 36/3, GE. 838/2, GE. 874/5, FK. KT. 1/12, FK. KT. 4/5, FK. G. 38/3, FK. G. 77/9, FK. G. 144/2, FK. G. 208/7, NF. TK. 1/30, NF. G. 29/2, NF. K. 34/32, NF. G. 112/3, NF. G. 112/4, NF. G. 121/2, NF. G. 130/5, NF. KK. 1/10, NB. G. 48/15, NB. G. 66/4, NB. G. 108/1, NB. G. 304/2, NB. G. 670/6, NB. G. 696/7, NB. G. 698/5, NB. G. 698/5, NB. G. 670/6, NB. G. 821/4, NB. G. 821/6, NB. MF. 42, AÖ. 586/1, AÖ. 610/4, AÖ. 913/3, AÖ. 1072/3, AÖ. 1402/2, ÜS. 32/7, ÜS. 33/7, ÜS. 111/13, ÜS. 134/3, ÜS. 173/5, ÜS. 177/3, ÜS. 196/3, NM. 20/2, NM. 27/13, NM. 187/2, NM. 189/1, SG. 27/1, SG. 98/4, SG. 108/5, NK. K. 34/1, NK. K. 34/6, NK. K. 34/8, NK. K. 34/11, NK. G. 40/5, NK. G. 313/4, NK. G. 341/5,
Zühd (Müsbet): FK. KT. 11/2, FK. G. 66/15, NF. K. 21/47, NF. K. 34/25, NF. K. 55/21, NB. K. 17/68, NB. T. 119/3, NB. G. 206/3, NB. G. 575/7, NB. G. 705/12, NB. M. 1/45, NB. MF. 33, NM. 103/3, AÖ. 176/4, AÖ. 305/4, AÖ. 1412/2, SG. 103/2
Zühd / Âkil: NF. G. 29/2
Zühd / Aşk: FK. KT. 1/12, NM. 20/2, ÜS. 33/7, NM. 189/1, SG. 103/2, NK. G. 341/5.
Zühd / Âşık - Aşk: NM. 20/2
Zühd / Âşık - Maşûk: NM. 20/2
Zühd / Bâde: NK. K. 34/11
Zühd / Bâde-furûş: NF. G. 112/4,
Zühd / Bâde-keş: NF. G. 112/4,
Zühd / Bâyezîd-i Bestâmî: FK. KT. 11/2, NF. K. 21/47, NF. K. 34/25.
Zühd / Berehmen: FK. G. 66/15
Zühd / Cennet: NB. G. 696/7
Zühd - Din - Akıl / Hüsn: FK. G. 77/9
Zühd / Gurûr: GE. 874/5,
Zühd / Hâce: NK. K. 34/8,
Zühd / Hasûd: NF. K. 21/47
Zühd / Hırka: NK. G. 40/5
Zühd / Hüsn: FK. G. 208/7
Zühd / İrfân: SG. 27/1, SG. 103/2, NB. G. 108/1
Zühd / Kanaat: NM. 103/3

Zühd / Kerâmet: NB. G. 698/5, NB. R. 88/1-2
Zühd / Küfr: SG. 27/1
Zühd / Merdân: NB. G. 108/1
Zühd / Mest: NF. G. 130/5, NM. 20/2, SG. 103/2.
Zühd / Mey: GE. 874/5, NF. TK. 1/30
Zühd / Meyhâne: NK. G. 40/5
Zühd / Misvâk: NB. G. 66/4
Zühd / Muğbeçe: FK. G. 144/2, AÖ. 610/4
Zühd / Mürşid: AÖ. 1412/2
Zühd / Pîr: AÖ. 610/4
Zühd / Ridâ: NB. G. 670/6
Zühd / Rind: FK. G. 208/7, NF. KK. 1/10, NF. G. 130/5, NF. G. 112/3, NB. G. 821/4, NB. G. 821/6, NK. K. 34/1, NK. K. 34/2, NK. K. 34/6, NK. K. 34/7, NK. K. 34/7, NK. K. 34/24.
Zühd / Riyâ: NF. K. 34/32, NB. G. 575/7
Zühd - Riyâ / Amel: NB. G. 206/3
Zühd - Riyâ / Bâde-fürûş: NF. G. 112/4,
Zühd - Riyâ / Bâde-keş: NF. G. 112/4,
Zühd - Riyâ / Erkân: AÖ. 610/4,
Zühd - Riyâ / Gamze: AÖ. 1402/2
Zühd - Riyâ / Tesbîh: AÖ. 1072/3,
Zühd - Riyâ / Tevhîd: NB. G. 48/15,
Zühd - Riyâ / Vâiz: AÖ. 913/3,
Zühd - Riyâ - Zerk - Hevâ: ÜS. 177/3
Zühd - Riyâ / Zevk: NB. MF. 42.
Zühd / Safâ: NB. MF. 33,
Zühd / Sâkî: NB. G. 304/2
Zühd / Salâh: FK. KT. 11/2, NB. M. 1/45
Zühd / Sır: ÜS. 33/7
Zühd / Sûfi: FK. G. 208/7
Zühd / Şarâb: NB. G. 670/6
Zühd / Şeyh: NB. R. 88/1-2
Zühd / Şeyh San'ân: AÖ. 1072/3
Zühd / Tâat (Müsbet): NF. K. 55/21, NF. K. 55/22.
Zühd / Tâat / Âdet (Menfi): SG. 98/4, SG. 108/5
Zühd / Taklîd: NB. G. 821/4,
Zühd / Takvâ / Müsbet: NB. G. 705/12, NB. K. 17/68.
Zühd / Takvâ / Kanaat: NM. 103/3,
Zühd / Takvâ / Nâmûs / Gayret / Himmət: NB. K. 17/68
Zühd - Takvâ / Selâmet: AÖ. 1412/2.
Zühd - Takvâ / Zâhid: AÖ. 176/4, AÖ. 305/4.
Zühd / Takvâ / Menfi: NM. 187/2.
Zühd - Takvâ / Aşk - Menfi: NM. 187/2.
Zühd - Takvâ / Enelhak - Menfi: ÜS. 32/7
Zühd - Takvâ / Fenâfillâh - Menfi: ÜS. 144/8
Zühd - Takvâ / Menzil - Menfi: ÜS. 32/7
Zühd - Takvâ / Nakş - Menfi: ÜS. 173/5

Zühd - Takvâ / Terk - Menfi: NM. 187/2
Zühd - Takvâ / Vâiz - Menfi: AÖ. 913/3,
Zühd - Takvâ / Zâhid- Menfi: GE. 838/2, NF. G. 121/2,
Zühd - Takvâ / Zâhid / Müsbet: AÖ. 176/4, AÖ. 305/4.
Zühd / Tecerrüd: NK. G. 40/5,
Zühd / Tecerrüd / Riyâzet: FK. KT. 4/5
Zühd / Tekye: NB. R. 88/1-2,
Zühd / Tevbe: NF. TK. 1/30
Zühd / Ülfet: NF. G. 130/5
Zühd / Vahdet: ÜS. 196/3
Zühd / Vecd: FK. G. 66/15
Zühd / Verâ: NB. T. 119/3
Zühd / Zâhid: NF. G. 29/2, NM. 27/13.
Zühd - Zâhid / Ârif: SG. 27/1,
Zühd - Zâhid / Âşık: ÜS. 33/7.
Zühd - Zâhid / Bu'd: NAA. G. 36/3
Zühd - Zâhid / Cennet: ÜS. 111/13, NK. G. 313/4
Zühd - Zâhid / Gurûr: GE. 874/5.
Zühd - Zâhid / Havf - Recâ: NF. G. 112/3
Zühd - Zâhid / Kurbân: ÜS. 134/3
Zühd - Zâhid / Nigâh: FK. G. 38/3.
Zühd - Zâhid / Rind: NK. G. 40/5.
Zühd - Zâhid / Ta'n: AÖ. 586/1.
Zühd - Zâhid / Terk: ÜS. 196/3, NM. 189/1.
Ehl-i zühd: FK. G. 111/3, FK. G. 111/4, NB. G. 148/5,
Erbâb-ı zühd: NB. G. 206/4, NM. 148/3, NK. MST. 3/22,
Âşinâ-yı zühd: NB. G. 302/1,
Zühd-i huşk: NB. G. 670/6, NK. G. 313/4,
Zühd-i Tayfûrî: NF. K. 34/25.

TAKVÂ:

Takvâ / Âmil: AÖ. 539/3,
Takvâ / Âbid: AÖ. 986/3
Takvâ / Aşk: ÜS. 31/4,
Takvâ / Dünâyâ: AÖ. 177/5
Takvâ / Fakîh: AÖ. 986/3
Takvâ / Hırka: GE. 874/3,
Takvâ / Kanaat: NM. 103/3,
Takvâ / Melâmet: GE. 874/3,
Takvâ / Muhabbet: GE. 743/3,
Takvâ / Mühlid: AÖ. 1412/2
Takvâ / Mürşid: AÖ. 1412/2
Takvâ / Sûfi: NF. G. 59/1
Takvâ / Sûret - Sîret: NF. G. 59/1,
Takvâ / Vâiz: GE. 743/3,
Takvâ / Vâsil: AÖ. 539/3,
Takvâ / Zâhid: GE. 743/3, AÖ. 176/4, AÖ. 305/4, AÖ. 986/3
Takvâ - Zühd / Müsbet: NB. G. 705/12, NB. K. 17/6
Takvâ - Zühd / Kanaat - Müsbet: NM. 103/3,
Takvâ - Zühd / Nâmûs / Gayret / Himmət - Müsbet: NB. K. 17/68.
Takvâ - Zühd / Selâmet - Müsbet: AÖ. 1412/2
Takvâ - Zühd / Zâhid - Müsbet: AÖ. 176/4, AÖ. 305/4.
Takvâ - Zühd / Menfi: NM. 187/2

Takvâ - Zühd / Aşk - Menfi: NM. 187/2
Takvâ - Zühd / Enelhak - Menfi: ÜS. 32/7
Takvâ - Zühd / Fenâfillâh - Menfi: ÜS. 144/8
Takvâ - Zühd / Menzil - Menfi: ÜS. 32/7
Takvâ - Zühd / Nakş - Menfi: ÜS. 173/5
Takvâ - Zühd / Terk - Menfi: NM. 187/2
Takvâ - Zühd / Vâiz - Menfi: AÖ. 913/3,
Takvâ - Zühd / Zâhid - Menfi: GE. 838/2, NF. G. 121/2.
Takvâ / Zünnâr: GE. 874/3.
Defter-i takvâ: AÖ. 177/5.
Ehl-i takvâ: AÖ. 539/3.
Müttakî: AÖ. 539/3
Takvâ semti: AÖ. 986/3.
Zünnâr-ı takvâ: GE. 874/3.

5. BÖLÜM: TASAVVUFİ TİPLER

5.1. ABDÂL: NAA. TK. 1/6, GE. 692/4, FK. K. 1/11, FK. K. 16/4, AÖ. 351/5, NM. 150/2, NK. G. 180/5,
Abdâl / Abâ: AÖ. 433/2.
Abdâl / Âlem-i Lâhut: NM. 177/
Abdâl / Aşk: AÖ. 433/2, NK. G. 245/4, NK. G. 362/2.
Abdâl / Cîlbend: NM. 150/2.
Abdâl / Cübbe: NM. 177/4.
Abdâl / Çul: GE. 33/3, GE. 412/5.
Abdâl / Dede: AÖ. 1256/3.
Abdâl / Dervîş: AÖ. 1256/3.
Abdâl / Devrân: NM. 43/3.
Abdâl / Erkan: AÖ. 585/5.
Abdâl / Fenâ - Bekâ: NM. 177/4.
Abdâl / Ferâğ: NK. G. 165/2.
Abdâl / Hacı Bektaş-ı Veli: GE. 33/3.
Abdâl / Hakikat: AÖ. 596/3.
Abdâl / Hayrân: NK. G. 165/2.
Abdâl / Hayret: NB. K. 10/8.
Abdâl / Hırka: GE. 412/5, NF. G. 131/3.
Abdâl / İbrâhim Edhem: NM. 167/3,
Abdâl / İstignâ: NK. G. 362/2.
Abdâl / Kadeh: NM. 43/3.
Abdâl / Kalender: AÖ. 433/2.
Abdâl / Kâşif: NM. 150/2.
Abdâl / Kiyâfet: AÖ. 387/2.
Abdâl / Likâ: NM. 177/4,
Abdâl / Peşmine: NF. G. 131/3,
Abdâl / Post: GE. 351/3, GE. 625/1, GE. 670/2, AÖ. 585/5, AÖ. 1422/58.
Abdâl / Sır: NM. 150/2.
Abdâl / Soyunma: NM. 167/3.
Abdâl / Şâl: AÖ. 433/2, NM. 178/4.
Abdâl / Tekye: AÖ. 387/2, AÖ. 585/5, AÖ. 598/2, AÖ. 1256/3, NM. 177/4, AÖ. 387/2.
Abdâl / Üryân: NB. E. 30/6, NM. 177/4, NM. 178/4.
Abdâl / Varlık: NM. 178/4,
Abdâl / Zâhid: NAA. G. 186/10.

Abdâl - Zâhid / Havf - Recâ: NM. 177/4.
Abdâl-ı aşk: NK. G. 245/4, NK. G. 362/2,
Abdâl-ı cihân: AÖ. 351/5
Abdâl-ı dil: NK. G. 219/4 abdâl-ı dil,
Abdâl-ı ilâhî: NM. 43/3,
Bezm-i Likâ Abdâl: NM. 177/4,
Bî-çâre abdâl: AÖ. 387/2,

5.2. ÂBÎD, ABD, BENDE, KUL

ÂBÎD: NAA. K. 1/15, ÜS. 184/6,
Âbid / Âbidlik: AÖ. 1312/4,
Âbid - Âlim / Âşık: ÜS. 134/4.
Âbid / Ârif / Zâhid / Fâsik: NM. 113/5
Âbid / Âşık / Zâhid: NM. 186/5.
Âbid / Fâkih: AÖ. 986/3.
Âbid / Hayrân: NM. 186/5.
Âbid / İbâdet: ÜS. 134/4.
Âbid / Şeriat: SG. 66/6.
Âbid / Şeyh: AÖ. 479/3.
Âbid / Takvâ: AÖ. 986/3.
Âbid / Ta'n: AÖ. 479/3,
Âbid / Veli: SG. 66/6,
Âbid / Zâhid: AÖ. 479/3, AÖ. 986/3.
Âbidlik: AÖ. 1312/4
Ubbâd-ı vakt: SG. 66/6,

ABD:

Abd / İbnü'l-Vakt: NM. 123/1,
Abd / Sâdik: NB. T. 110/5
Abdiyyet / Sabır: SG. 59/5.
İhlâs-ı ubüdiyyet: NF. K. 53/42,
Abd-i kemter: GE. 195/5.
Abdullah: NAA. G. 54/5.

BENDE: FK. MST. 4/7/2, GE. 232/5.

Bende: AÖ. 1249/2, ÜS. 54/3.
Bende / Benlik: AÖ. 1249/2, ÜS. 54/3.

KUL: GE. 172/2, GE. 187/1, GE. 550/5, SG. 32/4.

Kul / Sidk: NM. 3/9
Kul (Aşık manâsında): GE. 78/4, GE. 125/4, GE. 146/3, GE. 164/4, GE. 190/1, GE. 193/1, GE. 206/5, GE. 214/3, GE. 215/5, GE. 216/5, GE. 220/4, GE. 221/5, GE. 226/2, GE. 239/3, GE. 241/5, GE. 252/1, GE. 253/1, GE. 254/4, GE. 255/1, GE. 258/4, GE. 260/1, GE. 260/2, GE. 262/4, GE. 263/4.

Kul (Mürîd Manâsında): NAA. K. 2/61 1, NAA. G. 98/3, NAA. G. 146/4, NAA. G. 170/10, NAA. G. 192/11, AÖ. 802/2, AÖ. 802/3, ÜS. 166/32, NM. 183/6.

5.3. AHFİYÂ: AÖ. 195/3, SG. K. 1/67.

Ahfiyâ / Dervîş: ÜS. 53/7
Ahfiyâ / Muhakkak: NM. 190/5,
Ahfiyâ / Virid: SG. 1/3

5.4. ÂKİL: NAA. G. 49/7, NAA. G. 190/7, AÖ. 496/49, AÖ. 1071/3.
Âkil / Akal: NM. 172/6,

Âkil / Ârif: NAA. G. 201/3, NF. K. 21/22, NF. K. 50/2, ÜS. 8/11.
Âkil / Âşık: NF. K. 15/13, AÖ. 607/5, NM. 172/6,
Âkil / Aşk: GE. 96/4
Âkil / Benlik: NAA. G. 20/4
Âkil / Buğz: AÖ. 503/2,
Âkil / Câhil: AÖ. 559/1
Âkil / Cünûn: NB. G. 168/1, NB. G. 328/3,
Âkil / Dâna: AÖ. 805/2
Âkil / Dem: AÖ. 1071/3
Âkil / Dîvâne: NF. G. 29/2, NB. G. 328/3, NM. 101/3.
Âkil / Dünyâ: NB. G. 838/2, AÖ. 386/4, AÖ. 580/2, AÖ. 586/4.
Âkil / Evliyâ: ÜS. 8/9.
Âkil / Fakr: NAA. G. 76/5.
Âkil / Gâfil: NB. G. 328/3,
Âkil / Gaflet: AÖ. 325/2
Âkil / Gurûr: AÖ. 847/3
Âkil / Haset: AÖ. 503/2,
Âkil / Hırka: AÖ. 850/5
Âkil / Kabâ: NAA. G. 74/9,
Âkil / Kâmil: NF. G. 73/2,
Âkil / Kemâlât: AÖ. 527/17
Âkil / Mecnûn: NM. 92/5
Âkil / Mey: NF. K. 15/13,
Âkil / Mestân: FK. G. 122/2
Âkil / Mülhid: NM. 172/6,
Âkil / Müşşid: AÖ. 559/2,
Âkil / Nâdân: NB. G. 34/9,
Âkil / Nâmerd: AÖ. 1017/a-4
Âkil / Nefs: AÖ. 611/5.
Âkil / Nefsi Bilmek: NAA. G. 20/4.
Âkil / Râz: AÖ. 1017/a-4, AÖ. 1017/b-4.
Âkil / Rind: FK. G. 11/5
Âkil / Sabr: GE. 540/4, GE. 808/3, AÖ. 732/3, AÖ. 1017/b-4.
Âkil / Sâlik: NM. 101/3.
Âkil / Sebepler: NB. G. 34/9, NB. G. 130/4
Âkil / Serмест: AÖ. 596/4
Âkil / Sır: AÖ. 152/1
Âkil / Sükût: GE. 439/3,
Âkil / Tâc: NAA. G. 74/9,
Âkil / Tekye: AÖ. 559/2,
Âkil / Tevekkül: AÖ. 503/2,
Âkil / Tefvîz: NK. K. 1/46
Âkil / Ucb: AÖ. 1067/2, ÜS. 8/11,
Âkil / Uryân: NAA. G. 74/9,
Âkil / Zâhid: NAA. G. 201/3, NF. G. 29/2, AÖ. 1059/5.
Âkil / Zühd: NF. G. 29/2.

5.5. ÂLİM, DÂNÂ

ÂLİM: NAA. G. 60/6, NF. K. 53/24, NF. K. 53/30, NB. MU. 70/1, NK. K. 25/30, ÜS. 164/1, NM. 141/1, SG. 85/KENDÖZÜNÜ BİLMEZ İŞEN ALİMEM DEME SAKIN NAKARATLI.
Âlim - Âbid / Âşık: ÜS. 134/4
Âlim / Âmil: ÜS. 48/11
Âlim / Ârif: NAA. G. 148/1, NB. K. 1/94
Âlim / Câhil: AÖ. 363/2
Âlim / Câhil - Nâdân: ÜS. 72/11
Âlim / Cehâlet: NK. G. 214/7, NK. G. 282/7

Âlim / Dîvâne: NM. 143/2
Âlim / Erkân: ÜS. 99/4
Âlim / Fazilet: AÖ. 1438/2
Âlim / Hâce: NK. G. 214/7
Âlim / Hayrân: NF. K. 21/38
Âlim / Hayret: AÖ. 363/2
Âlim / Hicâb: SG. 71/9
Âlim / Hüsn: AÖ. 1403/2
Âlim / İlim: NAA. G. 203/7, ÜS. 43/5, ÜS. 99/4, SG. 71/9, SG. 85/1.
Âlim / Mârifet: SG. 71/9,
Âlim / Müctehid: NM. 143/2
Âlim / Nâsîh: ÜS. 48/11, NK. G. 282/7,
Âlim / Nefsi Bilmek: SG. 85/KENDÖZÜNÜ BİLMEZ İSEN ALİMEM DEME SAKIN NAKARATLI.
Âlim / Rind: AÖ. 525/2
Âlim / Sâlih / Molla / Müftî : NAA. G. 188/5
Âlim / Seyyâh: ÜS. 62/3
Âlim / Süfî: SG. 71/9
Âlim / Sükût: AÖ. 363/2
Âlim / Zâhid: NAA. G. 80/5
Ulemâ: NF. K. 53/24, NF. K. 53/30, NB. MU. 70/1, NK. K. 25/30
Erbâb-ı ulûm: NM. 106/3,
Ehl-i ilm: NK. G. 97/6

DÂNÂ:

Dânâ / Âkil: AÖ. 805/2
Dânâ / Ârif: FK. G. 203/7, GE. 535/5, NF. K. 14/44, AÖ. 201/3.
Dânâ / Âşık: FK. G. 203/7
Dânâ / Cehâlet: NB. K. 1/41,
Dânâ / Fenâfillâh: SG. 56/17
Dânâ / Hodbîn: NB. G. 113/1,
Dânâ - Kâmil / Câhil - Nâdân: NF. G. 13/5
Dânâ / Kavgâ: FK. G. 203/7
Dânâ / Hurka: AÖ. 201/3,
Dânâ / İttihâd: SG. 56/17
Dânâ / Nâdân: NF. G. 12/3, NF. G. 13/5, NB. G. 461/7.
Dânâ / Ricâlül'-gayb: AÖ. 201/3,
Dânâ / Sohbet: SG. 25/9
Pir-i dâna: AÖ. 894/1,
Sohbet-i dâna: SG. 25/9,
Dâniş: NB. G. 113/1, NB. G. 461/7,
Ehl-i dâniş: NF. K. 29/51, NF. K. 32/7, NF. K. 47/50, NB. G. 461/7, NB. MU. 91/1, NK. G. 273/4,

5.6. ANÎD, HÂRİS, HÂRİS

ANÎD:

Anîd / Râfzî: FK. KT. 8/7, FK. KT. 8/8
Anîd / Reşk: NF. K. 54/44
Ehl-i inâd: FK. KT. 8/8, NF. K. 29/23,
Hasm-ı anîd: NF. K. 54/44

HÂRİS:: NAA. K. 4/17, AÖ. 173/41

Hâris / Hevâ: AÖ. 1/20, AÖ. 810/3
Hâris / Hisset: NK. G. 167/4,
Hâris / Hubb-ı Mal: ÜS. 29/7
Hâris / Mihnet: NB. G. 414/4,
Hâris / Tamâhkâr - Ehl-i Garaz: NAA. G. 149.

Hâris - Tamâhkâr - Ehl-i Garaz / Âvâre: NAA. G. 149/1
Hâris - Tamâhkâr - Ehl-i Garaz / Ehl: NAA. G. 149/4
Hâris - Tamâhkâr - Ehl-i Garaz / Enâniyet: NAA. G. 149/2
Hâris - Tamâhkâr - Ehl-i Garaz / Firâr: NAA. G. 149/4
Hâris - Tamâhkâr - Ehl-i Garaz / İnât: NAA. G. 149/8
Hâris - Tamâhkâr - Ehl-i Garaz / İnkâr: NAA. G. 149/2, NAA. G. 149/5.
Hâris - Tamâhkâr - Ehl-i Garaz / İnsân: NAA. G. 149/5.
Hâris - Tamâhkâr - Ehl-i Garaz / İrfân: NAA. G. 149/6.
Hâris - Tamâhkâr - Ehl-i Garaz / Menzil: NAA. G. 149/1
Hâris - Tamâhkâr - Ehl-i Garaz / Zikir: NAA. G. 149/6
Hâris - Tamâhkâr - Ehl-i Garaz / Zulmet: NAA. G. 149/1
Hâris-i ehl-i fenâ: NK. G. 167/4

HASÛD: NAA. K. 4/8, GE. 15/5, NB. K. 16/88, AÖ. 281/4, AÖ. 872/5, NK. MST. 13/2.

Hasûd / Ârif: SG. 14/7

Hasûd / Aybı Gizleme: NK. G. 46/4

Hasûd / Dahl: NF. K. 10/47, NF. G. 100/6

Hasûd / Ehl-i Dil: NF. K. 1/24,

Hasûd / Haset: GE. 817/3, NF. K. 3/56 .

Hasûd / İnkâr: NF. K. 3/56, NF. K. 21/46.

Hasûd / Kâfir: NF. K. 21/47,

Hasûd / Kin: NB. R. 165/1

Hasûd / Lutf: NB. G. 278/1,

Hasûd / Münkir: NF. K. 51/47

Hasûd / Nâdân: GE. 817/3,

Hasûd / Reşk: NB. G. 178/4,

Hasûd / Ruzâ: NB. R. 165/1

Hasûd / Şîr: FK. K. 7/60, FK. K. 14/12, FK. K. 14/13, FK. K. 17/51,

FK. K. 17/52, NF. K. 19/37, FK. G. 120/5, NF. K. 21/44, NF. K. 21/45,

NF. K. 28/65, NF. K. 28/66, NF. G. 58/2.

Hasûd / Şîrk: SG. 14/1

Hasûd / Ta'n: NB. G. 479/1, AÖ. 281/4, SG. 15/6

Hasûd / Vahdet: SG. 15/6

Hasûd / Zühd: NF. K. 21/47.

Çeşm-i hasûd: NB. K. 16/88,

Darb-ı ta'n-ı hâsid: NF. G. 9/3,

Dide-i hussâd: NB. G. 49/3,

Domuz: AÖ. 173/41,

Ehl-i Hased: NF. K. 51/47, NF. K. 51/47, AÖ. 872/5,

Erbâb-ı hased: NF. K. 10/47, NB. G. 178/4

Hâsid: NF. K. 1/24, NF. K. 3/56,

NF. G. 9/3, NF. K. 28/66, NF. G. 100/6, NB. G. 680/1, NB. G. 808/2,

NB. KT. 1/16, NK. K. 34/6,

Hâsid-i kecc-rev: NF. K. 1/24,

Hâsid-i pür-kîne: NB. G. 808/2,

Hâsud-ı bed-hâh: NB. G. 278/1,

Hasûd-ı dîv-tab: FK. MST. 3/7/3

Hasûd-ı hod-kâm: NF. K. 21/44,

NF. K. 50/69,

Hasûd-ı kecc-hayâl: FK. K. 7/60,

Hasûd-ı nâ-bekâr: NF. K. 19/37,

Hussâd: FK. K. 14/12, FK. K. 17/51,

FK. K. 17/52, FK. K. 17/53,

FK. G. 120/5, NF. K. 51/48, NF. G. 58/2, NB. G. 49/3, NB. G. 479/1,

NB. G. 590/6, NB. G. 622/5, NB. G. 756/5, NB. KT. 7/5, NB. R. 165/1,

NK. G. 46/4,

Hussâd-ı ayb-cû: NK. G. 46/4,

Hussâd-ı kâkka-çihre: NB. KT. 7/5

Hussâd-ı nazm: NB. G. 756/5,

Kalb-i hâsid: NK. K. 34/6,

Kûr-tâbân-ı haset-pîşe: NK. K. 5/12,

Nâbekâr-ı siyâh-baht: NF. K. 21/48,

Ta'ne-i hussâd: NB. G. 479/1,

Ta'n-ı hasûd: SG. 15/6

5.7. ÂRİF: NAA. K. 2/16, K. 2/48,

NAA. K. 3/8, NAA. K. 3/15, NAA. G. 5/1, NAA. G. 14/2, NAA. G. 30/21, NAA. G. 39/4, NAA. G. 39/5, NAA. G. 40/3, NAA. G. 105/1, NAA. G. 167/6, NAA. G. 201/1, GE. 147/3, GE. 479/2, FK. K. 8/20, FK. G. 203/2, FK. G. 203/4, NF. K. 7/4, NF. K. 42/8,

NF. G. 38/3, NF. G. 41/4, NF. G. 54/5, NB. M. 9/13, NB. G. 735/6,

NB. E. 14/4, NB. GR. 1/1, AÖ. 184/4, AÖ. 196/3, AÖ. 223/1, AÖ. 598/1, AÖ. 659/6, AÖ. 748/1, AÖ. 834/3, AÖ. 1018/3, ÜS. 15/15, ÜS. 24/10, ÜS. 40/5, ÜS. 47/1, ÜS. 94/7, ÜS. 108/8, ÜS. 111/1, ÜS. 126/5, ÜS. 164/1, ÜS. 176/2, ÜS. 179/9, ÜS. 190/3, NM. 44/5, NM. 79/10, NM. 100, NM. 190/11, SG. 43/21, SG. 43/23, SG. 69/4, SG. 104/16, SG. 104/20, NK. 13/47,

NK. G. 281/3, NK. G. 292/2, NK. G. 292/5, NK. G. 325/5, NK. R. 7/2.

Ârif / Âgâh: NB. G. 117/1, NB. M. 6/8, NB. R. 111.

Ârif / Ağlama: ÜS. 38/4

Ârif / Ahlâk-ı Hamîde: SG. 91/5,

SG. 91/6

Ârif / Âlem-i Süffî: NK. MST. 9/2,

Ârif / Âlim: NAA. G. 148/1, NB. K. 1/94

Ârif / Âkil: NAA. G. 201/3, NF. K. 21/22, NF. K. 50/2, ÜS. 8/11.

Ârif / Anâsır: AÖ. 442/1

Ârif / Ankâ: NM. 182/5

Ârif / Âr: ÜS. 8/11

Ârif / Ays: NF. K. 15/7

Ârif / Âşık: NAA. G. 93/3, FK. G. 112/4, FK. G. 133/5, FK. G. 203/7, AÖ. 606/2.

Ârif / Aşk: AÖ. 1196/5, ÜS. 66/8,

NM. 6/4, NK. MST. 3/28.

Ârif / Âyine: NB. G. 303/11

Ârif / Aynelyakîn: ÜS. 13/5, ÜS. 19/2, NK. G. 40/6,

Ârif / Bâba: NF. K. 41/49

Ârif / Bâzâr: ÜS. 33/5, NM. 186/9

Ârif / Burhân: ÜS. 13/19

Ârif / Câhil: NB. G. 841/3, AÖ. 14/2, AÖ. 514/1, AÖ. 1376/1, NM. 177/1, SG. 82/1, NK. G. 92/2.
Ârif / Câm: NF. K. 15/7, NF. K. 50/2, NB. KT. 84/1, NB. G. 279/2.
Ârif / Cân Gözü: ÜS. 163/6
Ârif / Cân Verme: ÜS. 27/4, ÜS. 127/9
Ârif / Cehâlet: NM. 12/10
Ârif / Cemâl: NB. G. 117/1, SG. 81/3
Ârif / Cemâl - Celâl: NM. 2/13, NM. 80/5
Ârif / Dâná: FK. G. 203/7, GE. 535/5, NF. K. 14/44, AÖ. 201/3.
Ârif / Def: NB. KK. 6/3
Ârif / Dem: NF. K. 15/7
Ârif / Ders: NAA. G. 80/5
Ârif / Din - İmân: NAA. G. 95/6
Ârif / Ehl-i Dil: NF. K. 24/45, NF. G. 73/1
Ârif / Ehlullah: AÖ. 201/4
Ârif / Esmâ: ÜS. 40/1
Ârif / Esmâ - Müsemâmâ: NAA. G. 125/3, NM. 103/5
Ârif / Esrâr: FK. G. 158/6, AÖ. 201/4, AÖ. 222/4, NM. 17/2, NM. 145/3.
Ârif / Eşik: NM. 12/1
Ârif / Fenâfillâh: ÜS. 111/5, ÜS. 127/9.
Ârif / Fenâfillâh - Bekâbillâh: AÖ. 201/3,
Ârif / Fetih: NF. G. 34/5,
Ârif / Feyz: ÜS. 122/35.
Ârif / Gam: NF. G. 34/5, NF. R. 4, NB. KT. 6/3.
Ârif / Garaz: SG. 91/11
Ârif / Gayr: NAA. G. 201/3, ÜS. 72/2, ÜS. 128/3, SG. 71/5.
Ârif / Gevher: GE. 514/5
Ârif / Gönül: AÖ. 265/1
Ârif / Gurûr: NF. K. 14/44
Ârif / Hakikat: ÜS. 38/4, NM. 151/8
Ârif / Halvet: NM. 100/5, SG. 75/1
Ârif / Hâmûş: NM. 100/12
Ârif / Haset: NB. G. 279/2
Ârif / Hasûd: SG. 14/7
Ârif / Hayret: AÖ. 201/4
Ârif / Hayvân: SG. 49/1
Ârif / Hayvân - İnsân: NM. 177/1, NM. 178/7, NM. 186/11.
Ârif / Hor: GE. 535/5, FK. K. 7/46
Ârif / Hubb-ı Câh: NK. G. 92/1
Ârif / Hubb-ı Dünyâ: NB. K. 2/19, NB. G. 545/3, AÖ. 989/25, ÜS. 89/7, NK. G. 292/8, NK. G. 365/4.
Ârif / Hubb-ı Mal: NK. G. 343/5
Ârif / Hüner: NB. G. 70/2
Ârif / Himmet: NM. 172/5, NK. G. 303/10
Ârif / Hizmet: SG. K. 1/97
Ârif / Hz. Ali: ÜS. 13/5, ÜS. 13/18, ÜS. 13/19, ÜS. 19/2
Ârif / İbnü'l-Vakt: GE. 809/4, NB. G. 416/4
Ârif / İdrâk: NAA. H. 3/8, NAA. H. 4/5, NAA. H. 22/2, FK. G. 227/5, NF. K. 39/46, AÖ. 1412/4
Ârif / İftirâ: NAA. G. 95/6

Ârif / İlim: NAA. G. 125/3, NM. 52/2
Ârif / İllâ: ÜS. 163/13
Ârif / İnkâr: NAA. G. 43/14, NAA. G. 98/1
Ârif / İnsân: NAA. G. 81/6
Ârif / İrfân: NAA. G. 70/1, NAA. G. 105/1, GE. 532/5, FK. G. 203/6, FK. R. 20, NF. K. 60/4, AÖ. 459/2, ÜS. 7/10, NM. 100/1, SG. 50/4.
Ârif / İrşâd: SG. 54/1
Ârif / İsbât-ı vücûd: FK. G. 203/7
Ârif / İstîğnâ: NB. KT. 84/1
Ârif / İzzet: NB. KT. 84/1, AÖ. 89/5
Ârif / Kâmil: NF. K. 20/2, NF. K. 21/49, NF. K. 23/29, NM. 172/5.
Ârif / Kanaat: AÖ. 89/5,
Ârif / Kavgâ FK. G. 203/7, ÜS. 175/12
Ârif / Kısr - Lüb: NB. MU. 61/1,
Ârif / Kıyâfet: NB. G. 667/1
Ârif / Kıyâfet: GE. 566/3, AÖ. 201/3,
Ârif / Kıymet: NAA. K. 3/29, NM. 83/3, SG. 14/6
Ârif / Kurb: NK. MST. 9/2,
Ârif / Kurbân: NAA. G. 148/5, ÜS. 127/9
Ârif / Lâ - İllâ: SG. 25/1
Ârif / Lâ-mekân: ÜS. 33/12
Ârif / Lâ-mekân - Bî-nişân: ÜS. 33/5
Ârif / Mârifet: GE. 535/5, NM. 12/1
Ârif / Muhabbet: AÖ. 1453/1
Ârif / Münâfik: NAA. K. 3/8
Ârif / Müstağnî: FK. R. 8
Ârif / Mey: FK. G. 234/3, NK. G. 376/5.
Ârif / Mest: FK. G. 211/1
Ârif / Meyhâne: NB. G. 279/2
Ârif / Menfi: NAA. G. 125/3, FK. G. 112/4, FK. G. 133/5, FK. G. 203/7, AÖ. 184/4, AÖ. 1360/3.
Ârif / Mihmân: NM. 151/8
Ârif / Mirâç: SG. 81/3,
Ârif / Mir'ât: AÖ. 1206/4
Ârif / Muhyiddin Arabî: NB. K. 5/15
Ârif / Mücâhede: ÜS. 175/12
Ârif / Mülhid: NF. G. 73/1,
Ârif / Münkir: NAA. G. 28/3, NB. R. 181/2, ÜS. 46/6
Ârif / Müşâhade: NB. R. 111
Ârif / Nâdân: FK. G. 234/3,
Ârif / Nakş: ÜS. 33/12
Ârif / Nazar: ÜS. 100/9
Ârif / Nefs: ÜS. 189/3
Ârif / Nefsi Bilmek: AÖ. 173/6, AÖ. 200/4, ÜS. 27/4, ÜS. 47/8, SG. 49/1, SG. 71/5.
Ârif / Nefy ü İsbât: SG. 25/1,
Ârif / Ney: NB. KT. 6/3
Ârif / Nokta: NB. K. 1/55,
Ârif / Nûr: NB. MU. 61/1,
Ârif / Nutuk: ÜS. 111/5, NK. G. 83/2,
Ârif / On Sekiz Bin Âlem: NM. 162/5, SG. 23/2
Ârif / Perde: NM. 162/5,

Ârif / Rızâ: NM. 80/4
Ârif / Ricâlül'l-Gayb: AÖ. 89/5, AÖ. 201/3,
Ârif / Rind: GE. 590/2, NF. G. 38/2, NF. G. 73/1, AÖ. 1046/6, AÖ. 1276/2.
Ârif / Safâ: NF. K. 42/7
Ârif / Safâ - Cefâ: GE. 590/2
Ârif / Sâkî: NK. G. 376/5
Ârif / Sâlik: NK. MST. 3/28,
Ârif / Sebepler: NB. G. 548/4
Ârif / Seccâde: FK. G. 211/1
Ârif / Seyr: ÜS. 189/3
Ârif / Sır: AÖ. 1276/2, ÜS. 17/6, ÜS. 139/6, NM. 17/2, NM. 31/1, NM. 151/8, NM. 186/11, SG. 104/4.
Ârif / Sohbet: NF. K. 41/49, NF. G. 88/3, AÖ. 1037/4, SG. 75/1, SG. 82/1.
Ârif / Söz: AÖ. 111/1, AÖ. 111/4, AÖ. 498/6, ÜS. 48/3.
Ârif / Sûfi: FK. G. 211/1, SG. 71/5, SG. 91/6.
Ârif / Sülûk: NAA. G. 160/7, NB. G. 850/10
Ârif / Şâir: NAA. K. 3/10
Ârif / Şarâb: NB. G. 274/4
Ârif / Şeyh: GE. EŞ. 33/3
Ârif / Şikâyet: NF. K. 41/58, NF. K. 41/58
Ârif / Tâat: NM. 54/7
Ârif / Taklid - Tahlîk: SG. 50/4
Ârif / Tâlib: NAA. G. 122/3, NAA. G. 143/1, GE. 532/5, AÖ. 201/4, SG. 91/6.
Ârif / Ta'n: NM. 145/3
Ârif / Tecellî: AÖ. 201/4, SG. 23/2
Ârif / Telvîn: NK. G. 92/2
Ârif / Tercemân: SG. 104/16
Ârif / Tevekkül: NB. G. 548/4,
Ârif / Tevhîd: NM. 162/5
Ârif / Tüccâr: ÜS. 33/5, ÜS. 33/12.
Ârif / Ucb: ÜS. 8/11
Ârif / Vahdet: AÖ. 201/3, ÜS. 45/5, SG. 48/1.
Ârif / Vahdet - Kesret: NM. 186/9
Ârif / Vâiz: AÖ. 1037/4, NB. G. 745/2
Ârif / Vâkuf: AÖ. 1395/1
Ârif / Vârid: NM. 17/2, ÜS. 163/7
Ârif / Velî: FK. G. 26/5, NM. 80/4, NM. 80/5
Ârif / Vesvese: NB. G. 376/4
Ârif / Yakîn: NAA. G. 75/3, ÜS. 13/5
Ârif / Yanma: ÜS. 38/4
Ârif / Yâr: SG. 48/1
Ârif / Zâhid: NAA. K. 3/1, NAA. G. 43/14, NAA. G. 83/4, NAA. G. 201/3, FK. G. 234/3, NB. R. 111, AÖ. 200/1, ÜS. 33/5, ÜS. 66/8, NM. 145/3, SG. 25/1, SG. 54/1.
Ârif / Zâhid / Âbid / Fâsik: NM. 113/5
Ârif- Zâhid / Sûret - Sîret: NF. G. 38/2
Ârif / Zâhid - Zühd: SG. 27/1,
Ârif / Zâhir - Bâtin: NB. MU. 61/1,
Ârif / Zamân: NF. G. 34/5,

Ârif / Zamâne: NF. K. 41/ 58, NF. K. 41/58, AÖ. 1453/1
Ârif / Zevk: ÜS. 33/12, SG. 104/16.
Ârif / Zikir: AÖ. 200/1, ÜS. 72/2
Ârifân: NAA. K. 3/4, NAA. G. 60/13, NAA. G. 90/7, NAA. G. 105/1, NB. G. 274/4, NB. G. 376/4, NB. G. 545/3, NB. G. 745/2, AÖ. 459/2, AÖ. 1037/4, AÖ. 1046/6, SG. 70/3, SG. 104/16
Ârifâne: NF. G. 88/3, ÜS. 100/9
Ârif-i âkabet-endiş: NB. KT. 6/3,
Ârif-i âlem-şinâs: NB. G. 279/2,
Ârif-i baykuş: AÖ. 184/4
Ârif-i bîdâr: SG. K. 1/86,
Ârif-i billah: NAA. G. 32/2, NAA. G. 143/1, FK. G. 26/5, FK. G. 133/5, NF. K. 7/4, NF. K. 39/46, NB. G. 117/1, AÖ. 89/5, AÖ. 173/6, AÖ. 201/1, AÖ. 278/2, AÖ. 442/1, AÖ. 459/3, AÖ. 606/2, AÖ. 1188/3, AÖ. 1206/4, ÜS. 27/4, ÜS. 36/3, ÜS. 47/8, ÜS. 73/4, ÜS. 89/7, ÜS. 128/3, ÜS. 163/13, ÜS. 189/3, NM. 162/5, SG. 25/1, SG. 48/1, SG. 49/1, NK. MST. 9/2, NK. G. 303/10, NK. G. 376/5
Ârif-i cân-âgâh: NB. R. 111,
Ârif-i Dîvâne: AÖ. 275/5
Ârif-i ehl-i dil: NF. K. 24/45,
Ârif-i esrâr-ı rumûz-ı irfân: NF. K. 60/4,
Ârif-i güzîn: NK. MST. 3/28,
Ârif-i hakka'l-yakîn: NAA. G. 75/3,
Ârif-i hoş-sohbet: NF. K. 41/49,
Ârif-i ibn-i vakt: NB. G. 416/4,
Ârif-i insân: AÖ. 525/1,
Ârif-i kâr-âgâh: NK. T. 3/3,
Ârif-i müstağni: FK. R. 8
Ârif-i sâhib-sülûk: NB. G. 850/10,
Ârifin: NF. K. 56/17
Baykuş: AÖ. 184/4
Ehl-i irfân: NAA. MH. 3/1, NAA. G. 41/1, NAA. G. 93/3, NAA. G. 95/6, NAA. G. 98/1, NAA. G. 122/3, NAA. G. 148/5, NAA. G. 180/2, NAA. G. 184/3, GE. 514/5, FK. K. 7/46, NB. K. 5/15, NF. K. 3/41, NB. M. 7/211, NB. M. 7/218, NB. GR. 1/1, AÖ. 57/85, AÖ. 416/2, AÖ. 485/2, AÖ. 525/1, AÖ. 1453/1, ÜS. 111/5, ÜS. 138/5, ÜS. 163/6, ÜS. 163/7, ÜS. 189/1, NM. 12/1, NM. 54/7, NM. 68/2, NM. 140/13, NM. 190/11, SG. 27/1, SG. 91/6
Erbâb-ı irfân: AÖ. 477/2
İrfân ehli: ÜS. 139/6,
İrfân sâhibi: ÜS. 15/15
Kelâm-ı ârif: NAA. K. 3/4, NAA. G. 43/14,
Kulûb-ı ârif: NF. K. 56/17
Merdûm-ı ârif: NB. MU. 37,
Nutk-ı ârif: NK. G. 83/2,
Remz-i sîr-ı ârif: ÜS. 104/4,
Tüccâr: ÜS. 33/5, ÜS. 33/12,
Urefâ: NB. G. 99/5,
Zebân-ı ârif: NAA. G. 30/21

5.8. ASFİYÂ, ETKİYÂ
ASFİYÂ:

Asfiyâ / Eşkayâ: SG. K. 1/75
Asfiyâ / Etkayâ: ÜS. 3/12
Asfiyâ / Evliyâ: ÜS. 3/12
Asfiyâ / Tecellî: SG. K. 1/75

ETKİYÂ:

Etkayâ / Evliyâ ÜS. 3/12
Etkayâ / Asfiyâ: ÜS. 3/12

5.9. ÂŞIK, MAŞÛK

ÂŞIK: NAA. K. 1/11, NAA. K. 2/52, NAA. G. 5/4, NAA. G. 18/3, NAA. G. 19/5, NAA. G. 37/5, NAA. G. 42/ÂŞIKLAR REDİFLİ, NAA. G. 46/3, NAA. G. 47/5, NAA. G. 92/5, NAA. G. 93/3, NAA. G. 151/2, NAA. G. 156/3, NAA. G. 165/4, NAA. G. 180/7, NAA. H. 3/5, NAA. H. 5/3, GE. 14/3, GE. 45/4, GE. 133/4, GE. 207/3, GE. 259/4, GE. 263/2, FK. K. 8/7, FK. MST. 1/3/11, FK. G. 163/ÂŞIK REDİFLİ, FK. G. 164/ÂŞIK REDİFLİ, NF. G. 58/6, NF. G. 61/5
**ÂŞIK REDİFLİ, NB. G. 470/ÂŞIKIN REDİFLİ, AÖ. 244/4, AÖ. 561/1, AÖ. 596/2, AÖ. 1193/4, AÖ. 1274/2, ÜS. 30, ÜS. 34/1, NM. 62/3, SG. 33/ÂŞIK DEĞİLDİR REDİFLİ, SG. 67/ÂŞIK OL ÂŞIK NAKARATLI, NK. K. 26/29, NK. G. 196/ÂŞIK REDİFLİ, NK. G. 196/1.
Âşık / Âb-ı Hayât: GE. 623/3, ÜS. 16/3, ÜS. 133/6
Âşık / Adû: AÖ. 1158/1
Âşık / Âh: FK. G. 163/7, FK. R. 230, NF. K. 3/19, AÖ. 606/2, AÖ. 1038/4, NM. 104/1, NK. G. 96/4, NK. G. 105/5.
Âşık / Âgâh: NB. K. 5/9, AÖ. 156/1
Âşık / Alâyık: NF. G. 73/5,
Âşık / Âlem-i Gayb: NAA. G. 47/3
Âşık / Aqlama: GE. 153/3, GE. 514/1, FK. G. 163/7
Âşık / Ağyâr: AÖ. 298/3
Âşık / Âh: FK. G. 163/7, FK. R. 230, NF. K. 3/19, AÖ. 1038/4, NM. 104/1, NK. G. 96/4.
Âşık / Akıl: NF. G. 46/1,
Âşık / Âkil: NF. K. 15/13, AÖ. 607/5, NM. 172/6,
Âşık / Âlim - Âbid: ÜS. 134/4,
Âşık / Âr: GE. 188/4, GE. 233/3, NF. G. 84/4,
Âşık / Aref: NAA. K. 3/6
Âşık / Ârif: NAA. G. 93/3, FK. G. 112/4, FK. G. 133/5, FK. G. 203/7, AÖ. 606/2.
Âşık / Aşk: GE. 150/1, GE. 508/3, FK. G. 114/4, NF. K. 33/4, NF. K. 33/3, AÖ. 416/3, AÖ. 442/4, AÖ. 464/3, ÜS. 19/4, ÜS. 83/7, NM. 1/6, NK. MST. 4/15.
Âşık - Aşk / Âb-ı hayât: ÜS. 134/2
Âşık - Aşk / Ad - Sân: ÜS. 109/3
Âşık - Aşk / Âh: NF. G. 39/4
Âşık - Aşk / Âlem-i Sûret: SG. 33/3
Âşık - Aşk / Bâde: NF. G. 56/1,
Âşık - Aşk / Belâ: NK. G. 346/1
Âşık - Aşk / Berdâr: ÜS. 166/37**

Âşık - Aşk / Berdâr - Dâr: NM. 56/1
Âşık - Aşk / Bigâne: NF. G. 77/3,
Âşık - Aşk / Cân - Ten: NM. 12/7, NM. 77/4
Âşık - Aşk / Cân Verme: NAA. G. 47/2, NF. G. 47/5, AÖ. 594/2, AÖ. 701/3, ÜS. 83/6, ÜS. 176/3, ÜS. 182/10.
Âşık - Aşk / Cemâl NAA. G. 165/4,
Âşık - Aşk / Cevher: NAA. G. 42/4
Âşık - Aşk / Cür'a: NAA. G. 172/8
Âşık - Aşk / Davâ: AÖ. 1048/2
Âşık - Aşk / Dert: ÜS. 109/8, NM. 142/2.
Âşık - Aşk / Elest: AÖ. 1156/4
Âşık - Aşk / Erkan: NAA. G. 192/14
Âşık - Aşk / Gam: NF. G. 51/1, NM. 142/2
Âşık - Aşk / Gark: SG. 22/10
Âşık - Aşk / Gûy - Çevgân: NAA. G. 42/6
Âşık - Aşk / Halvet: ÜS. 102/3
Âşık - Aşk / Hark: ÜS. 3/13
Âşık - Aşk / Hayvân: AÖ. 191/2
Âşık - Aşk / Hicâb: SG. 33/1
Âşık - Aşk / İnsân-ı Kâmil: NAA. G. 42/4
Âşık - Aşk / Kesret: SG. 33/3
Âşık - Aşk / Kin: AÖ. 501/5
Âşık - Aşk / Kurbân: ÜS. 109/2
Âşık - Aşk / Kûdûret: AÖ. 501/5
Âşık - Aşk / Lâ-mekân: ÜS. 31/3
Âşık - Aşk / Lezzet: ÜS. 158/7
Âşık - Aşk / Mâsivâ: NM. 108/1
Âşık - Aşk / Mecnûn: NAA. G. 119/3,
Âşık - Aşk / Mekk: NK. MST. 4/15
Âşık - Aşk / Meydân: NAA. K. 1/25, NAA. G. 42/6, AÖ. 583/1, AÖ. 689/2, AÖ. 701/3, AÖ. 1231/1, ÜS. 103/7, NM. 185/5.
Âşık - Aşk / Muhabbet: NK. G. 91/2,
Âşık - Aşk / Mûnkir: ÜS. 58/6
Âşık - Aşk / Nefy ü İsbât: NM. 6/6
Âşık - Aşk / Nikâb: NAA. G. 165/4,
Âşık - Aşk / Pervâne: NM. 101/6
Âşık - Aşk / Râz: NK. MST. 5/22,
Âşık - Aşk / Safâ: NAA. G. 84/1, AÖ. 459/4
Âşık - Aşk / Seher: AÖ. 823/2
Âşık - Aşk / Selâmet: ÜS. 45/3
Âşık - Aşk / Semâ: AÖ. 814/4,
Âşık - Aşk / Serhoş: SG. 22/10
Âşık - Aşk / Şem - Pervâne: ÜS. 42/10
Âşık - Aşk / Şarâb: ÜS. 33/1, SG. 33/1, NK. MST. 3/27,
Âşık - Aşk / Tevhîd: ÜS. 33/1, NM. 60/1
Âşık - Aşk / Turra: NF. G. 51/3
Âşık - Aşk / Tür - Len Terân: ÜS. 109/6
Âşık - Aşk / Vâiz: GE. 842/4, GE. 561/4, GE. 743/3, GE. 870/1, AÖ. 913/3, NM. 122/3, NM. 187/3, NM. 187/4.
Âşık - Aşk / Varlık: NB. G. 115/7, NM. 47/4, SG. 33/1

Âşık - Aşk / Visâl: AÖ. 814/4,
Âşık - Aşk / Yanma: NAA. H.
12/3, NM. 60/1, SG. 22/10
Âşık - Aşk / Yol: AÖ. 416/3, AÖ.
605/2,
Âşık - Aşk / Yoldaş: AÖ. 1272/2
Âşık - Aşk / Zâhid: GE. 561/4,
GE. 838/2,
Âşık - Aşk / Zındık: SG. 22/7
Âşık - Aşk / Zillet - İzzet: ÜS.
166/39
Âşık - Aşk / Zühed: NM. 20/2
Âşık / Âvâre: GE. 798/1, FK. G.
261/3, NF. G. 46/1, NF. G. 87/4,
AÖ. 1112/5, NK. G. 15/2, NK. Ş.
7/3.
Âşık / Ayrılık: AÖ. 1228/4,
Âşık / Ays: FK. G. 273/3
Âşık / Âzâde: NF. K. 15/16, NF. G.
73/5, NB. G. 306/1.
Âşık / Bâde: NF. K. 15/16, NF. G.
44/5,
Âşık / Bâzâr: FK. G. 163/2, NF.
TK. 1/5
Âşık / Belâ: NF. K. 47/30, NF. G.
85/3
Âşık / Bigâne: NAA. G. 175/5,
NAA. G. 175/3, NM. 188/3.
Âşık / Bî-nişân: FK. G. 112/4
Âşık / Bî-nişân - Lâ-mekân: ÜS.
38/3, ÜS. 107/7
Âşık / Biryân: ÜS. 58/5
Âşık / Bülbül: NB. G. 455/2
Âşık / Büttgede: NF. G. 22/5,
Âşık / Câhil: NM. 52/5
Âşık / Câm: FK. G. 240/4
Âşık / Cân Verme: NAA. G. 42/1,
FK. G. 287/5, NB. G. 201/4, ÜS.
126/8, ÜS. 194/1, NK. G. 39/3.
Âşık / Celisülhak: AÖ. 1048/2
Âşık / Cemâl: NM. 52/5, SG. 33/3,
NK. G. 196/2,
Âşık / Cevr - Cefâ: NAA. K. 2/31
Âşık / Cezbe: ÜS. 97/3
Âşık / Cünûn : GE. 97/5, FK. G.
163/4, NB. G. 835/5.
Âşık / Çeşm: GE. 62/2, FK. G.
27/4, NM. 89/3
Âşık / Çevgân: NAA. G. 175/8,
NAA. G. 175/9, NAA. G. 175/10.
Âşık / Dâna: FK. G. 203/7
Âşık / Dâr: AÖ. 166/3, AÖ. 292/1
Âşık / Davâ: AÖ. 1158/1
Âşık / Değme: NAA. G. 187/6, AÖ.
584/4
Âşık / Dert: FK. G. 163/2, ÜS.
58/5, NM. 6/6, NM. 12/8, NM.
142/3, NM. 158/2.
Âşık / Dert-Dermân: NAA. G.
197/4, ÜS. 103/7.
Âşık / Derviş: GE. 299/4, NM.
97/1, NM. 196/2.
Âşık / Deryâ: NM. 195/3
Âşık / Devrân: NAA. G. 199/1, ÜS.
58/5, NM. 52/5.
Âşık / Didâr: ÜS. 58/5
Âşık / Dîvâne: GE. 78/2, GE.
233/3, FK. G. 134/1, NF. TK. 1/9,
NF. G. 34/2, NF. G. 56/1, AÖ.
583/1, AÖ. 600/1, ÜS. 39/1, ÜS.
39/3, ÜS. 160/13.

Âşık / Dû cihân: ÜS. 33/1, ÜS.
38/2, ÜS. 45/3, ÜS. 110/1, NM.
164/9.
Âşık / Ebrâr: NAA. G. 185/6,
Âşık / Ebrû: NK. G. 29/3
Âşık / Ehl-i Hâl: ÜS. 75/5
Âşık / Ehl-i Yakîn: NB. G. 470/3
Âşık / Elest: FK. MST. 2/5/7, NAA.
G. 201/4
Âşık / Ene'l-Hak: NAA. G. 175/2
Âşık / Er: NM. 60/2
Âşık / Erkân: ÜS. 138/6, ÜS. 194/9
Âşık / Esmâ - Müsemmâ: SG.
67/5,
Âşık / Ezel: NF. G. 90/2,
Âşık / Fakr - Fenâ: NK. G. 362/1
Âşık / Fâsik: GE. 299/4
Âşık / Fârîğ: FK. G. 134/1
Âşık / Fenâ: NAA. G. 175/5
Âşık / Fenâ - Bekâ: ÜS. 30/2
Âşık / Firâk: NAA. H. 18/6, NF. G.
26/1
Âşık / Firkat: GE. 207/2, GE.
818/2, NM. 47/3, NK. G. 96/2.
Âşık / Fitne: NK. K. 18/38
Âşık / Gabgab: NF. G. 73/5,
Âşık / Gaflet: ÜS. 142/8
Âşık / Gam: NF. G. 123/3, FK. G.
163/1, FK. G. 163/2, NF. G. 9/2, NF.
G. 43/4, NF. G. 56/1, NK. MST.
3/33.
Âşık / Gamze: NF. K. 22/36, NF.
G. 61/6, NF. G. 90/2, NF. G. 104/3.
Âşık / Gark: NAA. G. 119/3, ÜS.
47/2
Âşık / Gayb: NAA. G. 47/3
Âşık / Gayret: FK. G. 61/4, NF. G.
65/3
Âşık / Gill u Gıy: AÖ. 823/2
Âşık / Gîsû: NF. G. 43/4, NF. G.
73/5
Âşık / Gussa: NB. G. 815/6, AÖ.
823/2
Âşık / Hac: ÜS. 96/6
Âşık / Hakikat: AÖ. 151/2,
Âşık / Hakka'l-yakîn: ÜS. 164/2
Âşık / Hâl: ÜS. 142/8
Âşık / Hâl - Kâl: NM. 60/5
Âşık / Hamr: NAA. G. 39/7, NM.
14/2
Âşık / Harâbât: NB. G. 616/3,
Âşık / Haset: AÖ. 125/4
Âşık / Hasret: NK. G. 159/1, NK.
Ş. 9/6
Âşık / Hasret - Firkat: GE. 818/2
Âşık / Hasta: NM. 47/3
Âşık / Havf - Recâ: NF. G. 104/3,
NM. 56/4
Âşık / Hayrân: NAA. G. 119/3,
NAA. G. 199/1, NF. G. 24/1, NAA.
G. 156/4, NAA. G. 172/8, ÜS.
48/12, ÜS. 69/2, ÜS. 163/5.
Âşık / Hayret: AÖ. 50/4, NK. G.
33/3.
Âşık / Hurka: NF. TK. 1/23, ÜS.
142/6
Âşık / Hicâb: ÜS. 142/8
Âşık / hikmet: NM. 149/5
Âşık / Hüsn: NF. G. 11/4,
Âşık / İd: NAA. G. 42/1, GE.
828/4, NF. K. 15/3.

Âşık / İfnâ-yı Vücûd: NB. G.
167/3, NB. G. 410/4,
Âşık / İkrâr: NAA. G. 201/4, AÖ.
1171/22
Âşık / İlim: NAA. K. 3/6
Âşık / İmân: NAA. H. 6/6
Âşık / İncitme: AÖ. 399/3
Âşık / İnsân: SG. 98/1
Âşık / İnsân-ı kâmil: NAA. G. 42/4
Âşık / İntihâ: NAA. K. 2/46,
Âşık / İrfân: NAA. G. 88/4, NAA.
G. 175/1, ÜS. 106/3, NM. 54/2,
SG. 113/8.
Âşık / İstîgnâ: FK. G. 11/3
Âşık / Kalp: NAA. G. 156/3, NF.
G. 130/3, AÖ. 195/2, AÖ. 965/4,
ÜS. 96/6, ÜS. 142/2, NK. G. 97/2.
Âşık / Kâmil: NB. G. 242/6, AÖ.
559/3
Âşık / Kavgâ: FK. G. 203/7
Âşık / Keşf: NAA. G. 32/1, NB. G.
242/6,
Âşık / Kerâmet: AÖ. 218/1, AÖ.
151/2.
Âşık / Kibr: AÖ. 875/3
Âşık / Kin: GE. 613/2, FK. G.
272/1, NK. G. 196/3
Âşık / Kıyâfet: GE. 188/3,
Âşık / Kurbân: ÜS. 182/10
Âşık / Kûdûret: AÖ. 875/3
Âşık / Kûfür: NAA. G. 187/6,
Âşık / Kûfür - İmân: NAA. G.
179/4,
Âşık / Küntü Kenz: ÜS. 38/2, NM.
149/5
Âşık / Lâ-mekân: NAA. G. 39/7,
GE. 97/5, ÜS. 107/7
Âşık / Lâubâli: NF. G. 16/7
Âşık / Leb: GE. 126/3, GE. 623/3,
NF. G. 124/4, NM. 89/3.
Âşık / Ledün: ÜS. 65/4, ÜS. 142/2
Âşık / Len Terâni - Tûr: NAA. G.
32/6
Âşık / Lutf - Kahr: NF. G. 104/3,
Âşık / Mahrem: NF. G. 61/6,
Âşık / Mahv: NAA. G. 187/6,
Âşık / Maksûd: NAA. G. 32/1,
NAA. H. 8/1, GE. 148/2, NM.
195/1
Âşık / Mansûr: NAA. G. 185/5,
GE. 207/4, AÖ. 166/3, AÖ. 292/1,
ÜS. 33/10.
Âşık / Mârifet: NAA. G. 1/7
Âşık / Mâsivâ: NM. 60/6
Âşık / Mecnûn: FK. R. 19/2
Âşık / Melâmet: GE. 378/3, FK. G.
267/5, NM. 6/5
Âşık / Merdân: ÜS. 194/1
Âşık / Merdâne: NAA. H. 19/2,
ÜS. 45/3, ÜS. 154/5.
Âşık / Mest: NAA. G. 46/2, NAA.
G. 156/4, NAA. G. 172/8, NAA. G.
175/2, NAA. G. 201/4, NAA. H.
18/6, ÜS. 48/12, ÜS. 142/6, NM.
20/2, NK. MST. 3/27, NK. G. 91/2.
Âşık / Mestâne: NAA. G. 42/3, NF.
G. 56/1, ÜS. 37/10, ÜS. 39/1
Âşık / Mey: NF. K. 15/12, NF. K.
15/13, NF. TK. 1/5, NF. TK. 1/21,
NF. TK. 1/39, NB. G. 616/3, AÖ.
144/3, AÖ. 1027/5, ÜS. 133/6.

Âşık / Meydân: NAA. H. 19/2, ÜS. 194/1
Âşık / Meydân - Gûy: NAA. K. 1/25, ÜS. 83/5, ÜS. 194/1, NAA. G. 140/4, ÜS. 170/2, ÜS. 194/1.
Âşık / Meyhâne: GE. 838/2, NF. G. 22/5.
Âşık / Meygede: NB. G. 234/5,
Âşık / Mihmân: ÜS. 30/2, ÜS. 134/4,
Âşık / Mihnet: GE. 808/3,
Âşık / Muhabbet: GE. 400/4, GE. 2/4, NF. G. 16/7, NB. G. 201/4, NB. G. 855/1, NB. G. 872/1, AÖ. 935/3.
Âşık / Mutrib: FK. MST. 1/2/9
Âşık / Muvahhid: ÜS. 106/3, SG. 40/8
Âşık / Müdâra: FK. G. 203/5
Âşık / Müjgân: GE. 171/2
Âşık / Mülhîd: NM. 172/6,
Âşık / Münkir: NAA. G. 201/4, ÜS. 46/1, ÜS. 46/3 .
Âşık / Mürâî: ÜS. 194/9
Âşık / Mürîd: GE. 550/5
Âşık / Mürşîd: ÜS. 111/1, ÜS. 160/13, ÜS. 194/7, SG. 85/5, SG. 90/14.
Âşık / Mürşîd-i Kâmil: ÜS. 45/4
Âşık / Müşâhede: NAA. G. 47/3
Âşık / Nâdân: GE. 2/4
Âşık / Nakş: AÖ. 277/1, ÜS. 110/1
Âşık / Nâmûs: NB. G. 167/3, AÖ. 325/1,
Âşık / Nâmûs: NF. TK. 1/5
Âşık / Nâsih: FK. K. 7/42, FK. G. 201/6
Âşık / Nefsi Bilmek: NAA. H. 1/2, SG. 98/1, SG. 108/1
Âşık / Nefy - İsbât: NM. 6/6
Âşık / Nigâh: FK. G. 100/4, NF. G. 11/4, NF. G. 13/2, NF. G. 61/6, NF. G. 104/3, NF. G. 124/4, NB. G. 609/2, NB. MT. 15
Âşık / Nikâb: NAA. G. 93/3, NAA. G. 156/3, NAA. G. 165/4,
Âşık / On Sekiz Bin Âlem: ÜS. 38/3, ÜS. 39/3
Âşık / Ölmeden Evvel Ölmek: NM. 195/4
Âşık / Perde: NAA. G. 179/4, NM. 60/6
Âşık / Pişvâ: NK. MST. 3/33,
Âşık / Piyâle: NK. G. 91/2
Âşık / Post: ÜS. 142/6
Âşık / Rakîb: GE. 46/3
Âşık / Râz: NF. K. 22/36
Âşık / Rehnümâ: NK. G. 239/3, NK. MST. 3/33,
Âşık / Renk: NAA. G. 175/5, NF. G. 56/3,
Âşık / Rind: AÖ. 525/1, NF. G. 14/5, NF. G. 56/3,
Âşık / Rüsivâ: GE. 97/5, FK. G. 181/7, NF. G. 6/2, NF. G. 29/4, NF. G. 44/5, AÖ. 325/1, AÖ. 732/2
Âşık / Sabır: AÖ. 1228/4, NK. G. 307/1
Âşık / Sâdık: GE. 514/1, GE. 787/4, GE. 808/3, GE. 824/2, NF. G. 77/3, NB. G. 830/5, NB. G. 863/5, AÖ. 111/1, AÖ. 117/2, AÖ. 166/5, AÖ.

187/5, AÖ. 231/5, AÖ. 273/1, AÖ. 318/2, AÖ. 325/1, AÖ. 332/3, AÖ. 497/5, AÖ. 503/3, AÖ. 606/2, AÖ. 649/3, AÖ. 732/3, AÖ. 748/1, AÖ. 787/5, AÖ. 875/3, AÖ. 926/3, AÖ. 1016/3, AÖ. 1036/3, AÖ. 1359/3, AÖ. 1408/1, AÖ. 1422/59, AÖ. 1430/2, AÖ. 1433/2, NM. 164/9.
Âşık / Sâdık / Hayrân: ÜS. 92/1
Âşık / Safâ: AÖ. 823/2, NK. G. 196/2,
Âşık / Safâ - Cefâ: NAA. MR. 1/3
Âşık / Sâkî: NAA. H. 18/6, ÜS. 103/7, NK. G. 91/2
Âşık / Sâlik: NAA. G. 182/9
Âşık / Seccâde: NF. TK. 1/23
Âşık / Sefer: AÖ. 1428/3
Âşık / Semâ: NM. 12/7, NM. 158/1, SG. 21/6,
Âşık / Sergerdân: NF. G. 89/4, ÜS. 37/10, ÜS. 102/9
Âşık / Serhoş: NM. 188/5
Âşık / Sermest: FK. G. 272/7
Âşık / Serserî: NAA. G. 88/4
Âşık / Seyyâh: AÖ. 321/1, AÖ. 1428/3
Âşık / Sır: AÖ. 584/4
Âşık / Sîne: NB. MU. 139/1
Âşık / Süffî: FK. G. 284/7, NF. G. 37/4, AÖ. 1025/1, AÖ. 1027/5, AÖ. 1039/3.
Âşık / Süret - Siret: ÜS. 30/2
Âşık / Şarâb: NAA. G. 46/2, NF. G. 9/2, ÜS. 131/12, ÜS. 142/8, NM. 12/8, NK. G. 91/2.
Âşık / Şem - Pervâne: FK. G. 11/3
Âşık / Şeriat - Tarîkat - Hakikat - Mârifet: ÜS. 126/5
Âşık / Şûride: NF. K. 12/33, NF. G. 84/4, NF. G. 115/3
Âşık / Tâlib: SG. 62/1
Âşık / Ta'n: NF. G. 90/1
Âşık / Tasfiye: NAA. G. 47/3, AÖ. 459/4, ÜS. 142/2.
Âşık / Tecellî: NK. G. 97/2, NK. G. 105/5, NK. G. 196/2.
Âşık / Tecellî - Tûr: FK. G. 203/3
Âşık / Tecerrüf: NF. G. 14/5,
Âşık / Tegâfûl: NK. MST. 4/14
Âşık / Telvîn: FK. R. 8, SG. 22/6 â, NK. R. 3/2.
Âşık / Temâşâ: ÜS. 99/4
Âşık / Ten: NK. G. 119/3,
Âşık / Terk: NB. G. 366/1, ÜS. 37/10, NM. 60/5
Âşık - Tevekkül / Haset - Kibr - Buğz: AÖ. 125/4.
Âşık / Tevhîd: ÜS. 97/7, ÜS. 164/2, ÜS. 181/7, NM. 60/2.
Âşık / Turra: NK. G. 141/1
Âşık / Tütüyâ: GE. 62/2
Âşık / Vahdet: NF. K. 1/30, NF. G. 14/5, SG. 33/2
Âşık / Vahdet - Kesret / Âşık: NAA. G. 121/4
Âşık / Vâiz: GE. 325/1,
Âşık / Vâlih: NAA. G. 199/1
Âşık / Varlık: NB. G. 115/7, SG. 33/4
Âşık / Vecd: FK. KT. 1/5
Âşık / Vird: ÜS. 146/5

Âşık / Vuslat: NAA. G. 172/8, NF. G. 61/5, FK. G. 150/7, NF. G. 16/7, NB. G. 470/3, NK. G. 39/3.
Âşık / Vuslat - Hicrân: NF. G. 13/2
Âşık / Yanma: FK. R. 24/2, NM. 12/7
Âşık / Yokluk: FK. G. 62/1
Âşık / Yol: NM. 195/HAK
YOLUNUN ÂŞIKLARI redifli.
Âşık / Zâhid: NAA. G. 185/6, GE. 743/3, FK. KT. 1/5, NF. G. 9/2, AÖ. 171/2, AÖ. 224/5, AÖ. 266/2, AÖ. 272/4, AÖ. 1241/3, ÜS. 30/5.
Âşık / Zâhid / Âbid: NM. 186/5
Âşık / Zâhid - Aşk: GE. 561/4, GE. 838/2
Âşık / Zâhid - Şehîd: NAA. K. 3/31
Âşık / Zamân: NAA. H. 14/5
Âşık / Zerk: FK. G. 203/5
Âşık / Zevk: GE. 23/1
Âşık / Zikir: NAA. K. 4/7, FK. KT. 1/5, ÜS. 195/5, NM. 117/3.
Âşık / Zulmet: NM. 195/3
Âşık / Zülf: NF. G. 46/1, NB. G. 872/1
Abd-i kemter: GE. 195/5,
Âfet-i dil-i âşık: NK. G. 21/1,
Âh-ı âşık: NF. K. 3/19,
Âh-ı dil-i Âşık: NK. G. 24/6,
Andelib: GE. 95/5, GE. 171/5,
Andelib-i bâğ-ı gülzâr: NM. 29/2,
Âşık olmak:
Âşıkân: NAA. MH. 1/1, NAA. K. 3/6, AÖ. 459/4,
Âşık-firîb: FK. G. 182/3,
Âşık-ı âlüfte: FK. K. 4/10, FK. G. 245/5, FK. R. 44/1, NF. G. 85/3
Âşık-ı âvâre: GE. 798/1, FK. G. 261/3, AÖ. 1112/5, NK. G. 15/2, NK. Ş. 7/3
Âşık-ı bî-bâk: FK. G. 135/7 âşık-ı bî-bâk,
Âşık-ı bî-çâre: NAA. K. 1/25, NAA. K. 1/36, NF. K. 22/34, NF. G. 87/1, NF. G. 87/2, NF. G. 108/1, NB. G. 342/1, ÜS. 45/5,
Âşık-ı bî-dil: FK. G. 264/3, NF. G. 129/1,
Âşık-ı bî-kîne: FK. G. 272/1,
Âşık-ı bîmâr: NAA. G. 30/20, FK. G. 216/1, NB. G. 366/1,
Âşık-ı cân-perver: AÖ. 46/1,
Âşık-ı dem-beste: NB. MU. 40/1,
Âşık-ı dil-âvâre: NF. G. 87/4
Âşık-ı dil-efsürde: NF. R. 3/1,
Âşık-ı dil-haste: FK. G. 276/5, NF. G. 124/4, AÖ. 156/1,
Âşık-ı dil-şikeste: NK. G. 254/5,
Âşık-ı dîrine: FK. G. 272/7,
Âşık-ı dîvâne: FK. G. 134/1, NF. TK. 1/9, NF. G. 34/2, NF. G. 56/1, AÖ. 600/1, ÜS. 39/1, ÜS. 39/3,
Âşık-ı efsürde-dil: NF. TK. 1/7,
Âşık-ı envâr: ÜS. 177/1,
Âşık-ı ferzâne: AÖ. 669/2,
Âşık-ı güm-geşte: FK. G. 112/4, NK. G. 42/4,
Âşık-ı güm-kerde: NK. G. 33/3,
Âşık-ı gümrâh: NK. G. 303/4,
Âşık-ı hâtr-şikest: NF. G. 14/3,
Âşık-ı hayrân: NF. G. 24/1, NB. G. 609/2,

Âşık-ı hercâî: NF. K. 1/30, NF. R. 3,
Âşık-ı hûnîn-ciğer: NK. G. 71/2,
Âşık-ı makbûl: FK. R. 19/1,
Âşık-ı mecnûn: GE. 97/5,
Âşık-ı mecrûlî: FK. KT. 1/10
Âşık-ı mehcûr: FK. G. 231/9, NB. G. 872/1,
Âşık-ı merdâne: ÜS. 154/5,
Âşık-ı mestâne: ÜS. 37/10
Âşık-ı müflis: NF. K. 24/35,
Âşık-ı nâcâr: GE. 824/3
Âşık-ı nâ-dîde: FK. G. 273/3
Âşık-ı nâ-dîde-kâr: FK. K. 14/1
Âşık-ı nâ-mihrbân: NB. MU. 121/1,
Âşık-ı rüsvâ: FK. G. 181/7,
Âşık-ı sâdik: GE. 787/4, GE. 808/3, GE. 824/2, NB. G. 830/5, NB. G. 863/5, AÖ. 111/1, AÖ. 117/2, AÖ. 166/5, AÖ. 187/5, AÖ. 231/5, AÖ. 273/1, AÖ. 318/2, AÖ. 325/1, AÖ. 332/3, AÖ. 497/5, AÖ. 503/3, AÖ. 606/2, AÖ. 649/3, AÖ. 732/3, AÖ. 748/1, AÖ. 787/5, AÖ. 926/3, AÖ. 1016/3, AÖ. 1036/3, AÖ. 1274/2, AÖ. 1359/3, AÖ. 1408/1, AÖ. 1422/59, AÖ. 1430/2, AÖ. 1433/2,
Âşık-ı ser-bâz: FK. MST. 5/5/1, FK. G. 287/5, NF. G. 20/5,
Âşık-ı ser-geşte: NB. G. 609/3,
Âşık-ı seyyâh: AÖ. 321/1, AÖ. 1428/3,
Âşık-ı süzân: FK. R. 24/2,
Âşık-ı şâh-bâz: NAA. G. 72/5,
Âşık-ı şermende: GE. 468/3,
Âşık-ı şeydâ: NAA. K. 3/21, NAA. G. 7/1, NAA. G. 55/3, NAA. G. 95/7, NAA. G. 97/4, NAA. G. 99/4, NAA. G. 201/4, GE. 131/4, FK. G. 243/8, NF. G. 125/1,
Âşık-ı zâr: GE. 83/4, GE. 122/4, FK. K. 9/10, FK. K. 9/11, FK. R. 16/1, NF. K. 45/7, NB. G. 173/6, NK. MST. 5/34, NK. Ş. 10/1,
Âşıkın kalbi: AÖ. 195/2,
Âşıklar: NAA. H. 19/2, NAA. H. 19/4,
Aşıklık: GE. 263/2, AÖ. 596/2,
Aşk ehli: NAA. K. 2/46, NAA. G. 30/1, FK. 102/4, NF. K. 33/52, ÜS. 177/5, NM. 188/5, SG. 64/1, NK. G. 390/1,
Aşüfte: GE. 207/3,
Belâ-yı ehl-i aşk: NF. K. 47/30,
Bende: GE. 52/4, GE. 55/1, GE. 124/1, GE. 139/2, GE. 200/1, GE. 200/4, GE. 202/1, GE. 202/2, GE. 223/2, GE. 232/5, GE. 239/4, GE. 263/1,
Bezm-i uşşâk: FK. G. 221/4,
Bülbül: GE. 67/1, GE. 91/1, GE. 175/1, GE. 251/4,
Câm-ı kâm-ı âşık: FK. G. 240/4
Defter-i uşşâk: NAA. G. 185/5, NAA. G. 197/4, GE. 155/2, AÖ. 1292/4,
Ders-i âşık: NAA. G. 192/14,
Derviş-i âşık: NM. 196/2
Dil-i âşık: NK. K. 26/26, NK. K. 26/29, NF. K. 46/17, NF. G. 100/3,

Dil-i pür-tâb-ı âşık: NK. G. 180/4,
Dil-i uşşâk: FK. G. 66/8, FK. G. 130/3, NF. K. 7/45, NF. K. 8/10, NF. K. 45/1, NF. G. 3/3, NF. G. 90/5, NB. G. 183/2, NB. G. 815/6
Divâne: GE. 124/1, GE. 128/2, GE. 131/2, GE. 178/5, GE. 228/3, GE. 255/5, GE. 258/1,
Dûd-ı dil-i âşık: FK. G. 190/1,
Ednâ Kul: GE. 219/5,
Ehl-i aşk: NAA. G. 115/1, GE. 613/2, FK. MST. 1/6/5, FK. G. 48/1, FK. G. 77/8, FK. G. 82/4, FK. 92/4, FK. G. 112/4, FK. G. 185/2 FK. G. 240/3, , NF. TK. 1/5, NF. TK. 1/21, NF. G. 11/4, NF. G. 14/5, NF. G. 107/5, NB. G. 69/10, NB. G. 437/1, NB. G. 815/3, AÖ. 216/4, AÖ. 277/1, AÖ. 1158/1, ÜS. 19/4, ÜS. 19/4 ÜS. 47/4, ÜS. 163/3, ÜS. 181/7, NM. 77/3, NM. 145/5, NM. 148/5, NK. G. 37/4,
Erbâb-ı aşk: NAA. H. 17/3, FK. G. 11/3, NM. 162/2, NK. G. 119/3, NK. G. 224/2, NK. G. 389/4,
Garîb: GE. 134/4, GE. 152/3, GE. 171/3, GE. 191/3, GE. 216/2
Gedâ: GE. 115/3, GE. 222/2, GE. 243/4, GE. 263/1
Gerçek âşık: NAA. MR. 1/4, ÜS. 55/4,
Gulâm: GE. 222/1,
Hâtır-ı âşık: NK. K. 18/38,
Hâtır-ı uşşâk: NF. G. 75/4, NB. K. 24/33,
Hayl-i uşşâk: FK. TB. 3/7/1,
İztrâb-ı dil-i uşşâk: NF. G. 3/3,
Kalb-i âşık: NF. G. 130/3, NK. G. 97/2,
Kalb-i uşşâk: NAA. G. 156/3,
Kâmil âşık: AÖ. 442/4, AÖ. 559/3,
Katl-i uşşâk: NF. G. 52/2,
Kul: GE. 78/4, GE. 125/4, GE. 146/3, GE. 164/4, GE. 190/1, GE. 193/1, GE. 206/5, GE. 214/3, GE. 215/5, GE. 216/5, GE. 220/4, GE. 221/5, GE. 226/2, GE. 239/3, GE. 241/5, GE. 252/1, GE. 253/1, GE. 254/4, GE. 255/1, GE. 258/4, GE. 260/1, GE. 260/2, GE. 262/4, GE. 263/4,
Levh-i dil-i âşık: NK. G. 308/4,
Mâil: GE. 207/1, GE. 225/1, GE. 233/2, GE. 261/2,
Meclis-i uşşâk: NAA. G. 51/9,
Mecnûn: GE. 128/3, GE. 153/5, GE. 175/3, GE. 192/2, GE. 194/5, GE. 244/3, GE. 258/4
Meftûn: GE. 120/3, GE. 125/4, GE. 169/2, GE. 171/4, GE. 174/2, GE. 177/2, GE. 184/2, GE. 184/4, GE. 199/1, GE. 208/3, GE. 242/5, GE. 244/3,
Mir'ât-ı dil-i âlem-nümâ-yı âşık: NB. G. 774/5,
Mübtelâ: GE. 189/1, GE. 202/1, GE. 251/2,
Sadef-i Sîne-i âşık: NK. G. 196/4,
Sâdikâne âşık: AÖ. 111/1, AÖ. 875/3,
Sâil: GE. 261/2,
Serseri: GE. 27/1,

Sihhat-i âşık: NB. MT. 15
Sîne-i bî-kîne-i âşık: NK. G. 196/3,
Tıfl-ı dil-i âşık: NK. K. 26/26,
Uşşâk: NAA. G. 46/3, NAA. G. 134/4, NAA. G. 156/3, NAA. G. 185/5, NAA. G. 185/6, NAA. G. 197/4, GE. 23/1, GE. 155/2, GE. 207/1, AÖ. 1292/4, FK. MST. 1/2/UŞŞÂK REDİFLİ, FK. TB. 3/7/1, FK. G. 168/5, FK. G. 225/2, FK. G. 267/5, FK. R. 30/UŞŞÂK, NF. G. 3/3, NF. K. 28/1, NF. G. 52/2, NF. G. 75/4, NF. G. 88/1, NF. G. 90/5, NB. K. 24/33, NB. G. 183/2, NB. G. 672/3, NB. G. 815/6,
Uşşâk-ı dil-figâr: NF. K. 28/1,
Uşşâk-ı melâmet-zede: FK. G. 267/5,
Uşşâk-ı zâr: FK. G. 168/5, NF. G. 88/1,
Üftâde: GE. 35/1, GE. 119/1, GE. 182/5, GE. 240/3, GE. 255/1,
Zümre- âşıkân: AÖ. 459/4,
Zümre-i uşşâk: NAA. G. 185/6, GE. 23/1, FK. G. 225/2, NB. G. 672/3,
ÂŞIKLARIN ÖZELLİKLERİ:
Ağlamaları ve giryân olmaları: GE. 108/1, GE. 133/2, GE. 207/2, GE. 234/3, GE. 514/1, NF. G. 89/4, ÜS. 30/1, NK. G. 130/4, NK. G. 196/1,
Allah'a yakın olmaları: NAA. G. 188/12, NAA. G. 188/13, NAA. H. 4/2, AÖ. 1019/4, ÜS. 3/1, ÜS. 17/3, ÜS. 33/2, ÜS. 38/3, ÜS. 45/3, ÜS. 46/1, ÜS. 48/12, ÜS. 58/5, ÜS. 106/3, ÜS. 107/7, ÜS. 142/4, ÜS. 142/6, ÜS. 164/2, ÜS. 190/7, NM. 6/6, NM. 60/4, NM. 117/3, NM. 147/4, SG. 33/2, SG. 33/3, NK. G. 362/1,
Arsız olmaları: GE. 188/3, GE. 233/3, GE. 584/3, NF. G. 84/4, AÖ. 359/3,
Âvâre olmaları: GE. 798/1, FK. G. 261/3, NF. G. 87/4, AÖ. 1112/5, NK. G. 15/2, NK. Ş. 7/3,
Bağlılarının yanık olması: AÖ. 1038/4,
Bekleyişleri: GE. 111/2, GE. 818/2,
Câna kıymaları: NAA. G. 42/1, NAA. G. 47/2, GE. 513/3, FK. G. 31/5, FK. G. 287/5, NF. K. 26/1, NF. G. 47/5, NF. G. 61/5, NB. G. 201/4, ÜS. 55/4, ÜS. 61/8, ÜS. 83/2, ÜS. 97/3, ÜS. 166/37, ÜS. 177/1, ÜS. 194/1, ÜS. 194/7, NM. 142/1, SG. 109/5, NK. G. 39/3,
Cevr ü cefâyâ Sabırlı olmaları: NAA. K. 2/31, NAA. MR. 1/3,
Çaresiz olmaları: NAA. K. 1/25, NAA. K. 1/36, GE. 824/3, NF. K. 22/34, NF. G. 87/1, NF. G. 87/2, NF. G. 108/1, NB. G. 342/1, ÜS. 45/5,
Çılgın olmaları: NAA. K. 3/21, NAA. G. 7/1, NAA. G. 55/3, NAA. G. 95/7, NAA. G. 97/4, NAA. G. 99/4, NAA. G. 201/4, GE. 131/4,

FK. G. 243/8, NF. G. 125/1, AÖ. 26/2,
Dert sahibi ve gamlı olmaları: NM. 6/6, NM. 142/2, NM. 142/3, NM. 158/2, NM. 182/2,
Dîvâne olmaları: GE. 78/2, GE. 233/3, FK. G. 134/1, NF. TK. 1/9, NF. G. 34/2, NF. G. 56/1, AÖ. 600/1,
Dünyâda rahat edememeleri: AÖ. 151/2,
Düşkün olmaları: FK. K. 4/10, FK. G. 245/5, FK. R. 44/1, NF. G. 85/3,
Ehl-i hâl olmaları: ÜS. 75/5,
Gafflet uykusunu terk etmeleri: ÜS. 142/8,
Gamlı olmaları: GE. 117/4,
Güzel ahlâk sahibi olmaları: AÖ. 125/4, SG. 113/8,
Hasta olmaları: NAA. G. 30/20, FK. G. 216/1, NB. G. 366/1,
Hayrân olmaları: NAA. G. 199/1, NF. G. 24/1, ÜS. 69/2,
Hiçbir şeylerinin olmaması: NF. K. 24/35, NB. G. 470/1, AÖ. 416/3, ÜS. 139/3,
Hor görülmeleri: ÜS. 166/39,
Hür olmaları: NF. K. 15/16, NB. G. 306/1,
İbnül vakt olmaları: FK. G. 211/8,
İki cihândan uzak olmaları: ÜS. 33/1, ÜS. 38/2, ÜS. 45/3, ÜS. 110/1, NM. 164/9,
İkrârında durmaları: AÖ. 1171/22,
İlim sâhibi olmaları: NAA. K. 3/6, ÜS. 65/4, ÜS. 142/2,
İnlemeleri: GE. 83/4, GE. 122/4, FK. K. 9/10, FK. K. 9/11, FK. G. 163/7, FK. G. 168/5, FK. R. 16/1, NF. K. 45/7, NF. G. 88/1, NB. G. 173/6, AÖ. 1228/4, ÜS. 37/10, NK. Ş. 10/1,
Kalplerinin hasta olması: FK. G. 276/5, NF. G. 124/4, AÖ. 156/1,
Kalplerinin kırık olmaları: NF. G. 14/3, NK. G. 254/5,
Kalplerinin muzdarıp olması: NF. G. 3/3, NK. G. 71/2,
Kalplerinin temiz olması: NAA. G. 47/3, AÖ. 459/4, AÖ. 823/2, ÜS. 142/2,
Kalplerinin yanık olması: FK. G. 190/1, NF. G. 123/3, NK. G. 180/4,
Kalplerinin yaralı olması: NF. K. 28/1,
Kalplerinin yıpranmış olması: NF. TK. 1/7, NF. R. 3/1,
Kanaatkar olmaları: GE. 207/3,
Kararsız olmaları: NAA. H. 5/3, NAA. H. 12/3, GE. 249/2, NF. K. 1/30, NF. R. 3,
Kınanmaları: GE. 378/3, FK. G. 267/5,
Kıymetlerinin bilinmemesi: AÖ. 332/3, NK. G. 71/5,
Kin tutmamaları: FK. G. 272/1, AÖ. 501/5, NK. G. 196/3,
Korkusuz olmaları: FK. G. 135/7,
Küstah olmaları: NF. G. 16/7,
Mahv olmaları: NAA. G. 187/6,
Mahzun olmaları: GE. 31/2,

Mecnûn olmaları: GE. 97/5, FK. G. 163/4, FK. R. 19/2,
Mest olmaları: NAA. G. 42/3, NAA. G. 175/2, NAA. H. 18/6, NF. G. 56/1, ÜS. 37/10, ÜS. 142/6, SG. 22/10, NK. MST. 3/27,
Mest u hayrân olmaları: ÜS. 48/12,
Mübtelâ olmaları: NF. G. 90/1,
Mütehammil olmaları: FK. K. 8/7,
Nefeslerinin tutulması: NB. MU. 40/1,
Rekâbet etmeleri: NF. G. 65/3,
Rezil olmaları: FK. G. 181/7, NF. G. 6/2, NF. G. 29/4, NF. G. 44/5, AÖ. 325/1, AÖ. 732/2,
Rind olmaları: NF. G. 56/3, AÖ. 525/1,
Sabr edememesi: NK. G. 307/1,
Sâdık olmaları: GE. 787/4, GE. 808/3, GE. 824/2, NB. G. 830/5, NB. G. 863/5, AÖ. 111/1, AÖ. 117/2, AÖ. 166/5, AÖ. 187/5, AÖ. 231/5, AÖ. 273/1, AÖ. 318/2, AÖ. 325/1, AÖ. 332/3, AÖ. 497/5, AÖ. 503/3, AÖ. 606/2, AÖ. 649/3, AÖ. 732/3, AÖ. 748/1, AÖ. 787/5, AÖ. 926/3, AÖ. 1016/3, AÖ. 1036/3, AÖ. 1274/2, AÖ. 1359/3, AÖ. 1408/1, AÖ. 1422/59, AÖ. 1430/2, AÖ. 1433/2,
Saf olmaları: FK. G. 182/3,
Semâh etmesi: AÖ. 814/4,
Sergerdân olmaları: ÜS. 37/10, ÜS. 102/9,
Sevdâh olmaları: FK. G. 264/3, NF. G. 129/1, AÖ. 191/2, AÖ. 464/3, ÜS. 83/7, NK. G. 346/1,
Seyyâh olmaları: AÖ. 321/1, AÖ. 1428/3,
Sîm ü zere kıymet vermemeleri: AÖ. 244/4,
Şarâba düşkün olmaları: NF. TK. 1/23, NF. G. 22/5, NB. G. 616/3, AÖ. 144/3, ÜS. 33/1, ÜS. 131/12, ÜS. 133/6, ÜS. 142/8, NM. 14/2, SG. 33/1,
Şaşkın olmaları: NB. G. 609/3,
Tath dili olmaları: GE. 259/4,
Temiz olmaları: NF. K. 35/9,
Terkedilmeleri: FK. G. 231/9, NB. G. 872/1,
Utangaç olmaları: GE. 468/3,
Ümitsiz olmaları: NF. K. 12/33, NF. G. 84/4, NF. G. 115/3, NB. G. 470/3,
Ümitvâr olmaları: NB. G. 122/2, NB. G. 470/2,
Varlığında geçmesi: NB. G. 115/7, AÖ. 501/4, AÖ. 545/4, SG. 7/12, SG. 33/1, SG. 33/4,
Vefâh olmaları: GE. 203/4,
Yanmaları: NB. G. 855/1, ÜS. 30/1, ÜS. 30/2, ÜS. 30/10, ÜS. 58/5, NM. 12/7, SG. 22/10,
Yaralı olmaları: FK. KT. 1/10,
Yolunu kaybetmesi: NK. G. 42/4, NK. G. 24/6, NK. G. 303/4.

ÂŞIK OLMAK: GE. 17/1, GE. 122/3, GE. 150/1, GE. 152/3, GE.

162/3, GE. 199/2, GE. 199/5, GE. 230/1, GE. 262/2,
Aşka dalmak: GE. 61/1,
Aşka düş olmak: GE. 49/5,
Aşka düşmek: GE. 196/2, AÖ. 610/5, AÖ. 1327/1, ÜS. 65/5,
Aşka kaydolmak: GE. 60/1,
Aşka yâr olmak: ÜS. 181/8, ÜS. 181/9,
Başa sevdâ üşürmek: GE. 88/3,
Mâil olmak: GE. 115/2, GE. 207/1, GE. 219/1, GE. 220/1, GE. 221/1,
Meftun olmak: GE. 120/1
MEFTUN OLMAK, GE. 125/1, GE. 169/2
Meyil aldirmek: GE. 5/1,
Meyil göstermek: GE. 18/4,
Meyil vermek: GE. 151/2,
Meyletmek: GE. 213/3, GE. 248/5,
Meyletmek: GE. 40/3,
Üftâde olmak: GE. 23/2

MAŞÛK:

Maşûk / Âşık: NAA. K. 2/46, NAA. G. 30/1, NAA. G. 30/2, NAA. H. 3/3, GE. 6/2, GE. 234/3, FK. 102/4, NF. G. 125/1, AÖ. 420/1, AÖ. 732/2, AÖ. 1019/4, ÜS. 17/3, ÜS. 33/2, ÜS. 46/1, ÜS. 164/5, NM. 31/1, NM. 104/3, NM. 188/6, ÜS. 190/7, NM. 147/4, SG. 31/1, SG. 67/1, SG. 69/1, NK. MST. 5/34.
Maşûk - Âşık / Âb-ı hayât: NM. 195/3
Maşûk - Âşık / Ad - Sân: ÜS. 30/8
Maşûk - Âşık / Âh: AÖ. 842/1
Maşûk - Âşık / Ağyâr: NAA. G. 165/4, GE. 196/4, NB. G. 366/1, ÜS. 45/3.
Maşûk - Âşık / Âl: GE. 4/4
Maşûk - Âşık / Ân: NK. G. 97/2
Maşûk - Âşık / Ar: GE. 188/3, GE. 584/3, NM. 47/6
Maşûk - Âşık / Ar - Nâmûs: GE. 281/5, AÖ. 359/3, ÜS. 30/8
Maşûk - Âşık / Âşinâ - Bigâne: NM. 66/4
Maşûk - Âşık / Aşk: NAA. G. 42/3, NAA. G. 42/4, NAA. G. 168/1, NAA. G. 189/4, FK. G. 122/3, NF. G. 77/3, NB. G. 470/1, AÖ. 535/4, AÖ. 580/10, ÜS. 5/11, ÜS. 11/1, ÜS. 36/5, ÜS. 40/1, ÜS. 45/3, ÜS. 64/1, ÜS. 102/3, ÜS. 102/9, ÜS. 112/4, ÜS. 134/5, NM. 1/4, NM. 6/6, NM. 142/2, NM. 187/4, NM. 187/7.
Maşûk - Âşık / Aşk - Dert: ÜS. 12/5, ÜS. 125/1, ÜS. 134/9
Maşûk - Âşık / Aşk - Elest: GE. 852/2
Maşûk - Âşık / Aşk - Mey: NF. G. 131/4,
Maşûk - Âşık / Rûsvâ: NF. G. 63/5,
Maşûk - Âşık / Aşk - Sadâkat: GE. 739/1
Maşûk - Âşık / Aşk - Sermest: FK. G. 172/2
Maşûk - Âşık / Aşk - Yanma: ÜS. 125/1

Maşûk - Âşık / Aşk - Yol: NM. 98/2, ÜS. 3/13
Maşûk - Âşık / Âşinâ: NF. G. 90/2,
Maşûk - Âşık / Bâd-ı Sabâ: GE. 69/4, GE. 71/4, NF. G. 67/3, NM. 29/2, NM. 110/4, NM. 134/1
Maşûk - Âşık / Bahr - Nehir: SG. 21/6,
Maşûk - Âşık / Belâ: ÜS. 45/4
Maşûk - Âşık / Belâ - Dert: ÜS. 168/2
Maşûk - Âşık / Berdâr: GE. 207/4
Maşûk - Âşık / Bigâne: NF. G. 77/3,
Maşûk - Âşık / Bu'd: NF. G. 77/3,
Maşûk - Âşık / Bulma: NM. 195/5
Maşûk - Âşık / Cân Verme: GE. 303/4, GE. 513/3, FK. G. 31/5, FK. G. 241/5, NF. K. 26/1, NF. G. 61/5, AÖ. 422/1, ÜS. 33/7, ÜS. 55/4, ÜS. 61/8, ÜS. 83/1, ÜS. 83/2, ÜS. 97/3, NM. 98/2, NM. 136/1, ÜS. 139/3, ÜS. 194/7, NM. 195/4, SG. 109/5.
Maşûk - Âşık / Cefâ: GE. 223/4, ÜS. 16/4, NK. G. 51/6.
Maşûk - Âşık / Cefâ - Rızâ: NB. G. 57/1, NB. G. 829/1
Maşûk - Âşık / Cefâ - Vefâ: FK. G. 218/1
Maşûk - Âşık / Cemâl: NAA. G. 93/3, NAA. G. 156/3, NAA. G. 165/4, AÖ. 501/4, NF. G. 61/5, NM. 184/1, NK. MST. 5/51.
Maşûk - Âşık / Cevr: GE. 157/5, GE. 196/4, GE. 213/2.
Maşûk - Âşık / Davâ: NAA. G. 55/1, AÖ. 1158/1
Maşûk - Âşık / Dert: NM. 142/2, NM. 182/2.
Maşûk - Âşık / Dert - Dermân: FK. G. 218/1, ÜS. 54/9.
Maşûk - Âşık / Dil: NK. G. 240/1.
Maşûk - Âşık / Divâne: NAA. G. 140/6
Maşûk - Âşık / Erme: NAA. G. 121/4, NM. 195/5
Maşûk - Âşık / Fenâ - İkilik: NAA. G. 182/9
Maşûk - Âşık / Firâk: NF. K. 26/1
Maşûk - Âşık / Firâr: ÜS. 142/4, ÜS. 182/11
Maşûk - Âşık / Gam: GE. 117/4, NM. 142/2, NK. G. 240/1.
Maşûk - Âşık / Gayr: NB. G. 366/1, ÜS. 45/3
Maşûk - Âşık / Gûy: NAA. G. 140/4, ÜS. 170/2
Maşûk - Âşık / Gûy - Çevgân: NAA. G. 41/4, NAA. G. 71/3, GE. 87/2, NF. K. 49/43, ÜS. 114/7, ÜS. 128/2.
Maşûk - Âşık / Hark: ÜS. 3/13
Maşûk - Âşık / Hayrân: NAA. G. 199/1, NB. G. 609/2, ÜS. 92/1
Maşûk - Âşık / Hüsn: NAA. G. 30/3, FK. MST. 2/5/7, FK. G. 139/6, NM. 23/1, NK. G. 97/2.
Maşûk - Âşık / İbnü'l-vakt: FK. G. 211/8
Maşûk - Âşık / İzzet - Zillet: NB. G. 470/4

Maşûk - Âşık / Kalp: FK. G. 157/10, ÜS. 195/5
Maşûk - Âşık / Katre - Bahr: ÜS. 57/6 ,
Maşûk - Âşık / Kibir: NB. G. 122/2
Maşûk - Âşık / Kurb: NAA. G. 188/12, NB. G. 77/4,
Maşûk - Âşık / Kurbân: GE. 513/3, ÜS. 33/10, ÜS. 97/3, ÜS. 109/2.
Maşûk - Âşık / Ledün: ÜS. 12/6
Maşûk - Âşık / Lutf - Kahr: FK. G. 150/5, AÖ. 156/1
Maşûk - Âşık / Mahcûb: FK. G. 203/3, NB. G. 422/7,
Maşûk - Âşık / Mâsivâ: NM. 108/1, NM. 195/2.
Maşûk - Âşık / Mecnûn: NF. G. 77/3,
Maşûk - Âşık / Meydân: NAA. G. 41/4, NAA. G. 55/1, NAA. G. 140/4, GE. 87/2, GE. 532/5, ÜS. 12/5, ÜS. 56/6, ÜS. 128/2, ÜS. 155/1, ÜS. 170/2, ÜS. 194/7, NM. 185/5, NM. 195/1
Maşûk - Âşık / Muhabbet: NB. G. 61/2, NB. MU. 121/1, SG. 7/12, SG. 62/1.
Maşûk - Âşık / Naz: NAA. G. 188/13, NF. G. 50/5, NF. G. 114/1, NB. G. 297/5, ÜS. 48/12 .
Maşûk - Âşık / Naz - Niyâz: AÖ. 1404/4
Maşûk - Âşık / Nazar: NB. G. 122/2, NB. G. 642/4, AÖ. 787/5, AÖ. 791/1, ÜS. 12/1, ÜS. 101/14, ÜS. 123/9, ÜS. 153/1, ÜS. 186/7.
Maşûk - Âşık / Nefy - İsbât: NM. 6/6
Maşûk - Âşık / Nigâh: FK. G. 72/4, FK. G. 185/3, NB. G. 470/2
Maşûk - Âşık / Put: FK. 102/4
Maşûk - Âşık / Rakîb: GE. 45/4, GE. 67/1, FK. G. 61/4, NF. G. 65/3, NB. G. 645/5, NB. G. 706/4, AÖ. 28/4, AÖ. 191/3, NK. MST. 5/41
Maşûk - Âşık - Rakîb / Nigâh: FK. G. 69/3
Maşûk - Âşık - Rakîb / Lutf - İtâb: FK. G. 150/5
Maşûk - Âşık - Rakîb / Lutf - Kahr: NK. MST. 5/41
Maşûk - Âşık - Rakîb / Ülfet: GE. 874/6,
Maşûk - Âşık / Renk: NAA. K. 2/46,
Maşûk - Âşık / Sadâkat: AÖ. 273/1, ÜS. 45/4, ÜS. 160/13
Maşûk - Âşık / Safâ: ÜS. 142/6
Maşûk - Âşık / Sefer: AÖ. 1428/3
Maşûk - Âşık / Selâmet: AÖ. 1196/5
Maşûk - Âşık / Semâ: NM. 52/5
Maşûk - Âşık / Seyr: ÜS. 142/1
Maşûk - Âşık / Seyrân: ÜS. 58/5
Maşûk - Âşık / Sır: ÜS. 5/11
Maşûk - Âşık / Sitem: AÖ. 649/3
Maşûk - Âşık / Sohbet: GE. 67/5, NB. G. 447/1, ÜS. 102/9, SG. 25/9, SG. 62/1.

Maşûk - Âşık / Şehîd: NAA. K. 3/31, GE. 847/5, FK. MST. 1/10/12, AÖ. 166/3, ÜS. 56/6, ÜS. 194/7.
Maşûk - Âşık / Şem - Pervâne: NAA. G. 42/2, GE. 67/2, GE. 397/3, NB. G. 447/1, AÖ. 5/3, AÖ. 297/3, AÖ. 1243/1, ÜS. 30/10, ÜS. 75/1, ÜS. 87/10, ÜS. 92/2, ÜS. 120/2, ÜS. 157/7, ÜS. 169/3, NM. 52/5, NM. 104/5, NM. 108/4, NM. 143/7.
Maşûk - Âşık / Ta'n: ÜS. 131/1
Maşûk - Âşık / Temâşâ: NAA. H. 4/2, ÜS. 107/1
Maşûk - Âşık / Tevhîd: ÜS. 69/1, NM. 60.
Maşûk - Âşık / Üftâde: GE. 341/3, NF. G. 20/6 , AÖ. 969/4
Maşûk - Âşık / Ümid: NB. G. 122/2, NB. G. 470/2
Maşûk - Âşık / Üryân - İzâfât: NM. 100/16,
Maşûk - Âşık / Varlık: AÖ. 501/4, AÖ. 545/4, NM. 47/4.
Maşûk - Âşık / Vasl: NAA. G. 88/4, GE. 19/1, ÜS. 133/6.
Maşûk - Âşık / Vech: ÜS. 13/14
Maşûk - Âşık / Vefâ: GE. 203/4, GE. 44/5
Maşûk - Âşık / Vird: ÜS. 146/5
Maşûk - Âşık / Visâl: NAA. G. 174/3
Maşûk - Âşık / Vücûd: SG. 7/12
Maşûk - Âşık / Yanma: NAA. G. 42/2, NAA. H. 3/3, NAA. H. 10/2, NAA. H. 14/1 YANMIŞAM BEN SENİN AŞKIN ODUNA NAKARATLI, NB. G. 563/6, NB. G. 634/2, ÜS. 30/1, ÜS. 30/2 , ÜS. 30/10, ÜS. 30/13, ÜS. 131/7, NM. 29/5, NM. 60/1, NM. 104/5, NM. 149/5.
Maşûk - Âşık / Yokluk - Varlık: NM. 104/5,
Maşûk - Âşık / Zevk - Üryân: NM. 100/16,
Maşûk - Âşık / Rızâ - Cefâ: NB. G. 57/1,
Maşûk - Âşık / Zikir: GE. 371/2, ÜS. 3/1
Maşûk - Âşık / Zühd: NM. 20/2

5.10. ÂŞİNÂ, BİGÂNE, YÂD, EL ÂŞİNÂ: NAA K. 2/47, GE. 150/4, GE. 301/2, FK. G. 11/Âşinâ REDİFLİ, NB. TH. 4/2,
Âşinâ / Ankâ: NM. 9/4
Âşinâ / Ârif: SG. 48/1
Âşinâ / Âşık - Maşûk: NF. G. 90/2,
Âşinâ / Aşk: NK. G. 141/1,
Âşinâ / Cânân: NM. 134/7
Âşinâ / Dilber: NF. G. 90/2,
Âşinâ / Dost: NM. 72/7
Âşinâ / Elest: AÖ. 8/2
Âşinâ / Esrâr: NB. G. 525/7
Âşinâ / Ezel: FK. MST. 4/4/5, FK. G. 141/4, NF. G. 90/2,
Âşinâ / Gamze: NF. G. 90/2, AÖ. 11/3
Âşinâ / Sır: NM. 9/4
Âşinâ / Şüh: FK. MST. 1/9/1
Âşinâ / Tecâhül: FK. MST. 4/4/5

Âşinâ / Vahdet: NM. 72/7, SG.

48/1

Âşinâ / Vefî: NM. 18/13

Âşinâ / Zâhid: ÜS. 40/11

Âşinâ-yı ezeli: FK. MST. 4/4/5

Âşinâlık: GE. 2/2, GE. 24/2, GE.

70/3, GE. 89/3, GE. 150/4, NB. G.

525/7, NM. 72/7,

Âşinâ-yı yemmi-aşk: NK. G.

141/1,

BİĞÂNE: NAA. G. 65/2, GE.

202/1, FK. G. 10/5, FK. G. 54/7,

FK. G. 175/4,

Bîgâne / Âşık: NAA. G. 175/5,

NAA. G. 175/3, NM. 188/3.

Bîgâne / Âşık - Aşk: NF. G. 77/3,

Bîgâne / Âşık - Maşûk: NF. G.

77/3,

Bîgâne / Aşk: FK. G. 197/5, NM.

142/8

Bîgâne / Ehl-i Dil: NF. G. 6/6,

Bîgâne / Gönül: ÜS. 23/1

Bîgâne / Kesret: NAA. G. 109/3

Bîgâne / Kurban: NB. K. 6/4

Bîgâne / Lutf: NK. G. 2/4

Bîgâne / Mahrem: NF. TK. 1/15,

NB. G. 447/2, ÜS. 39/7

Bîgâne / Mâsivâ: NM. 108/1

Bîgâne / Mevlânâ: NB. K. 6/4

Bîgâne / Nefs: ÜS. 187/6

Bîgâne / Nefsi Bilmek: ÜS. 23/1

Bîgâne / Nigâh: NK. G. 2/4

Bîgâne / Sır: NM. 142/8

Bîgâne / Şeriat: NM. 18/26

Bîgâne / Üns: AÖ. 1433/1

Bîgâne / Vuslat: ÜS. 24/10

Bîgâne-i aşk: FK. G. 197/5,

Biganelik bendi: NAA. G. 175/5,

Nâ-mahrem: NM. 18/26

ÂŞİNÂ - BİĞÂNE: FK. G. 10/5,

FK. G. 11/4, FK. G. 134/1, FK. G.

154/3, FK. G. 288/2, NF. G. 56/5,

NB. G. 50/8, NB. G. 279/1, NB. G.

621/1, NB. G. 679/3, NB. G. 777/4,

NB. G. 816/1, AÖ. 52/4, AÖ. 184/4,

AÖ. 1158/1, AÖ. 1433/1, SG. 29/3,

SG. 50/3

Âşinâ - Bîgâne / Âşık - Maşûk:

NM. 66/4,

Âşinâ - Bîgâne / Gönül: AÖ.

1074/1

Bîgâne / Mûnis: AÖ. 1433/1

Bîgâne / Hemdem: SG. 29/3,

Yâd / Âşinâ: NM. 66/4,

YÂD: GE. 12/1, GE. 26/3, GE.

41/3, GE. 45/3, GE. 53/4, GE.

213/3, GE. 245/4, GE. 246/4, GE.

254/2, NM. 66/4, NM. 151/8.

Yâd / Ârif: AÖ. 1276/2

Yâd / Rind: AÖ. 1276/2

Yâd / Terk: NAA. G. 77/8

Yâd / Yâr: NAA. G. 77/8

Yâd / Zâhid: AÖ. 1059/5

EL: GE. 22/4, GE. 31/1, GE. 32/1,

GE. 33/1, GE. 41/1, GE. 106/3, GE.

124/2, GE. 145/4, GE. 149/3, GE.

159/1, GE. 162/4, GE. 197/2, GE.

203/3.

5.11. AVÂM, HAVÂS

5.11.1. AVÂM VE AVÂM

MUKABİLİ TİPLER

AVÂM:

Avâm / İrfân: NK. G. 170/5,

Avâm / Kâmil: NAA. G. 139/7,

NB. R. 131/1

Avâm / Sohbet: NAA. G. 139/7

Avâm / Zâhid: NAA. K. 1/6

ÂMM:

Âm / Hâs: NAA. G. 104/3, NAA.

G. 178/3, NAA. H. 13/5, NAA. H.

16/7, NF. K. 52/4, ÜS.. 8/4.

İlm-i âm: ÜS. 8/4.

OLUR OLMAZLAR: GE. 263/4

BED-FİÂL: AÖ. 345/2,

NÂMERD:

Nâmerd / Gafflet: GE. 302/4

Nâmerd / Âkil: AÖ. 1017/a-4

Nâmerd / Râz: AÖ. 1017/a-4

NÂŞÎ: GE. 165/2, GE. 205/2, GE.

611/2.

Nâşi / Gıybet: AÖ. 282/2

Nâşi / Münkîr: ÜS. 159/3

DEĞME: NAA. G. 196/10, GE.

637/2,

Değme / Âşık: NAA. G. 187/6,

AÖ. 584/4

Değme / Aşk: ÜS. 180/7

Değme / Er: ÜS. 48/14

Değme / Havâs: NAA. G. 187/6,

NB. K. 12/74,

Değme / Râz: ÜS. 174/8

Değme / Remz: NM. 142/5,

Değme / Sır: AÖ. 584/4

DENÎ: NAA. G. 177/6

Denî / Erbâb-ı dil: NF. K. 3/40

Denî / Nâdân: GE. 176/3

Denî / Sır: NAA. G. 177/6

Denî / Leîm: NM. 83/1.

EDNÂ: NB. G. 632/1, ÜS. 17/5

Ednâ / Âlâ: GE. 97/4, GE. 618/1,

GE. 870/5, NF. K. 18/26, NF. K.

41/11, NF. G. 65/3, NB. K. 1/67,

AÖ. 451/3

A'lâ - Ednâ / Aşk: AÖ. 1392/5

DÛN:

Dûn / Hakikat: AÖ. 14/3,

HAM: SG. K. 1/76

ÇİĞ: NM. 169/4

HASÎS: FK. R. 54/2, NM. 100/2,

LEÎM: FK. R. 54/2, AÖ. 282, SG.

82/2

Leîm / Denî: NM. 83/1

Leîm / İlim: AÖ. 282/1

Leîm / Sır: NM. 83/1

Leîm / Sû-i zân: AÖ. 282/5

NÂCİNS:

Nâ-cins: FK. K. 15/48

Nâkes: NK. G. 214/10,

NÂKİS:

Nâkas / Kâmil: NB. M. 9/95 93,

NM. 169/4.

Nâkas / Er: ÜS. 55/1

5.11.2. HAVÂS VE HAVÂS

MUKABİLİ TİPLER

HAVÂS:

Havâs / Âşık: NAA. G. 187/6,

Havâs / Riyâzet: NM. 81/5,

HÂS:

Hâs/ Amm: NAA. G. 104/3, NAA.

G. 178/3, NAA. H. 13/5, NAA. H.

16/7, NF. K. 52/4, ÜS.. 8/4.

Hâs / Er: ÜS. 163/8

Hâs / Semâ: NAA. H. 13/5

Hass / Vefî: NAA. MH. 3/3,

EHAS: NAA. G. 178/3,

Ehassü'l-havâs: SG. 57/5

Havâss-ı Hâss: ÜS. 1/27

Hâs-ı Hâs: SG. 57/1

5.12. ÂZÂDE, HÜR

ÂZÂDE:

Âzâde / Akal: NK. G. 64/6

Âzâde / Alâyık: NK. G. 178/5,

Âzâde / Âşık: NF. K. 15/16, NF. G.

73/5, NB. G. 306/1.

Âzâde / Âşık - Aşk: NF. G. 51/3

Âzâde / Aşk: NF. G. 55/5

Âzâde / Bend: FK. G. 38/11

Âzâde / Cünûn: FK. G. 38/11

Âzâde / Dil: NAA. G. 109/3

Âzâde / Ehl-i Fenâ: NB. G. 572/2,

Âzâde / Esîr: NF. K. 15/16

Âzâde / Fâriğ: AÖ. 1072/1, NM.

83/5, SG. 49/5,

Âzâde / Gam: NK. G. 178/5,

Âzâde / Halvefî: NK. G. 164/7,

Âzâde / Hümâ: NF. G. 55/5

Âzâde / Kayd: NB. G. 167/4, NB.

G. 289/2.

Âzâde / Kesret: NK. G. 164/7,

Âzâde / Kul: GE. 550/5

Âzâde / Mahv: ÜS. 92/10

Âzâde / Mürîd: GE. 550/5

Âzâde / Nefsi Bilmek: SG. 49/5,

Âzâde / Nemed: NB. G. 572/2,

Âzâde / Rind: NK. G. 365/5,

Âzâde / Taalluk: NB. G. 167/4,

NF. K. 33/17,

Âzâde / Terk: FK. G. 234/2

Âzâde / Vahdet - Kesret: SG.

48/12

5.13. CÂHİL, NÂDÂN, AHMÂK

CÂHİL: GE. 238/3, NB. K. 1/81,

AÖ. 603/4, AÖ. 1046/1, AÖ.

1305/5, AÖ. 1376/1, ÜS. 48/8, SG.

82.

Câhil / Âgâh: SG. 72/7

Câhil / Ahmâk: AÖ. 607/5

Câhil / Âlim: AÖ. 363/2, ÜS.

72/11

Câhil / Akal: AÖ. 367/2, AÖ. 374/5,

AÖ. 559/1.

Câhil / Âkil: AÖ. 559/1
Câhil / Ârif: NB. G. 841/3, AÖ. 14/2, AÖ. 514/1, AÖ. 1376/1, NM. 177/1, SG. 82/1, NK. G. 92/2.
Câhil / Âşik: NM. 52/5
Câhil / Hubb-ı Câh: NB. G. 841/3, NK. G. 92/2,
Câhil - Hubb-ı Câh / Vakâr: NK. G. 265/2,
Câhil / Cehâlet: AÖ. 367/2,
Câhil / Davâ: NF. K. 20/40
Câhil / Devrân: NM. 52/5
Câhil / Ehl-i Dil: AÖ. 1222/2,
Câhil / Ehl-i Hak: SG. 82/7,
Câhil / Esrâr: AÖ. 849/3
Câhil / Evliyâ: ÜS. 81/4,
Câhil / Fâzil: NB. G. 369/5,
Câhil / Gâfil / Vâsil: NAA. G. 80/2
Câhil / Haset: AÖ. 354/3
Câhil / Hayvân: SG. 43/20
Câhil / Hayvân - İnsân: AÖ. 1222/2,
Câhil / Hod-bîn: NB. G. 561/1
Câhil / Hubb-ı mâl: AÖ. 539/4
Câhil / İlim: NB. R. 62/1-2, AÖ. 374/5, ÜS. 131/5, SG. 72/7.
Câhil / Kâmil: AÖ. 172/3, AÖ. 173/37, AÖ. 368/1, AÖ. 1222/2, AÖ. 1374/4.
Câhil / Kâmil / Âkil: GE. 439/3, AÖ. 367/2,
Câhil - Kâmil / Cân Verme: AÖ. 701/1
Câhil / Kâmil / Gâfil: NAA. G. 80/2
Câhil / Kâmil / Nâdân: AÖ. 842/3,
Câhil - Kâmil / Nedâmet - Kemâl: AÖ. 503/2,
Câhil / Kemâl: NB. R. 194/1
Câhil / Kesret: SG. 29/5
Câhil / Keşf: AÖ. 368/1,
Câhil / Kıyâfet: NK. G. 92/1
Câhil / Kurân: NB. G. 34/6,
Câhil / Meydân: AÖ. 459/15
Câhil / Muvahhid: SG. 43/22
Câhil / Nâdân: AÖ. 719/4, AÖ. 1222/3
Câhil - Nâdân / Âlim: ÜS. 72/11
Câhil - Nâdân / Evliyâ: ÜS. 81/4,
Câhil - Nâdân / İlim: AÖ. 374/5
Câhil - Nâdân / İnkâr: NM. 44/3
Câhil - Nâdân / Kâmil: NM. 44/3, SG. 72/1
Câhil - Nâdân / Kâmil - Dâná: NF. G. 13/5
Câhil - Nâdân / Kavgâ: AÖ. 374/5
Câhil - Nâdân / Lâ: ÜS. 81/4,
Câhil - Nâdân / Nefsi Bilmek: SG. 72/1
Câhil - Nâdân / Nutuk: ÜS. 66/9
Câhil - Nâdân / Ülfet: AÖ. 842/3,
Câhil - Nâdân / Vâiz: NB. G. 369/5,
Câhil / Nasihat: AÖ. 574/4
Câhil / Sır: ÜS. 99/6
Câhil / Sohbet: AÖ. 173/37, SG. 82/1
Câhil / Süff: SG. 71/6
Câhil / Sükût: GE. 439/3
Câhil / Şirk: SG. 43/22
Câhil / Tevekkül: ÜS. 192/5
Câhil / Vâsil: NB. G. 34/6,
Câhil / Velf: SG. 82/4

Câhil / Zâhid: SG. 43/17
Câhilân: AÖ. 173/37, SG. 82/7,
Câhil-i billâh: SG. 71/6,
Câhil-i ebter: NF. K. 20/40,
Câhil-i hod-bîn: NB. G. 561/1,
Cuhhâl: NB. G. 815/3, NB. R. 62/1-2, NB. R. 194/1,
Cühelâ: NK. 13/44,
Erbâb-ı cehl: SG. 82/6,
Kûr-dil: NB. G. 34/6,
Meclis-i câhil: SG. 82/3,
Sohbet-i câhil: SG. 82/1,
NÂDÂN: GE. 22/5, GE. 24/4, GE. 53/3, GE. 148/3, GE. 186/5, GE. 260/1, GE. 279/4, NF. K. 4/13, AÖ. 704/1.
Nâdân / Âgâh: SG. 52/6
Nâdân / Ahmâk: SG. 19/7
Nâdân / Akıl: AÖ. 374/5, AÖ. 525/3
Nâdân Âkil: NB. G. 34/9,
Nâdân / Âlim: ÜS. 72/11
Nâdân / Ârif: FK. G. 234/3, NK. 14/87,
Nâdân / Âşik: GE. 2/4
Nâdân / Basîret: NM. 54/3
Nâdân / Câhil:
Nâdân / Câhil: AÖ. 719/4, AÖ. 1222/3
Nâdân - Câhil / Âlim: ÜS. 72/11
Nâdân - Câhil / Evliyâ: ÜS. 81/4,
Nâdân - Câhil / İlim: AÖ. 374/5
Nâdân - Câhil / İnkâr: NM. 44/3
Nâdân - Câhil / Kâmil: NM. 44/3, SG. 72/1
Nâdân - Câhil / Kâmil - Dâná: NF. G. 13/5
Nâdân - Câhil / Kavgâ: AÖ. 374/5
Nâdân - Câhil / Lâ: ÜS. 81/4,
Nâdân - Câhil / Nefsi Bilmek: SG. 72/1
Nâdân - Câhil / Nutuk: ÜS. 66/9
Nâdân - Câhil / Ülfet: AÖ. 842/3,
Nâdân - Câhil / Vâiz: NB. G. 369/5,
Nâdân / Cân Gözü: NM. 54/3
Nâdân / Cehâlet: ÜS. 100/5
Nâdân / Dâná: NF. G. 12/3, NF. G. 13/5, NB. G. 461/7
Nâdân / Denî: GE. 176/3
Nâdân / Erbab: AÖ. 200/2
Nâdân / Erkân - Yol: GE. 412/1
Nâdân / Ehl-i Dil: NF. K. 3/38
Nâdân / Ehl-i Hâl: ÜS. 75/6
Nâdân / Evliyâ: ÜS. 81/4,
Nâdân / Fâsik: ÜS. 103/10,
Nâdân / Fâzil: NB. G. 369/5,
Nâdân / Gevher: GE. 479/4
Nâdân / Hasûd: GE. 817/3,
Nâdân / İlim: AÖ. 374/5
Nâdân / İrfân: NB. G. 345/5, NB. G. 467/2
Nâdân / Kâmil: AÖ. 109/1, AÖ. 374/1
Nâdân / Keşf: ÜS. 111/6
Nâdân / Küntü Kenz: NM. 107/5
Nâdân / Lâ: ÜS. 111/6
Nâdân / Mârifet: NF. K. 3/39
Nâdân / Merd: GE. 581/1
Nâdân / Minnet: AÖ. 349/2, AÖ. 917/1

Nâdân / Muhabbet: GE. 2/4
Nâdân / Nutuk: ÜS. 66/9
Nâdân / Râz: GE. 187/3
Nâdân / Sebepler: NB. G. 34/9,
Nâdân / Sır: GE. 581/1, GE. 817/3, AÖ. 109/1, AÖ. 200/3, ÜS. 75/6, ÜS. 111/6, ÜS. 131/10, ÜS. 164/7, ÜS. 189/11, NM. 66/1, NM. 107/5, NM. 161/15.
Nâdân / Sohbet: SG. 19/7
Nâdân / Süff: NF. G. 24/5,
Nâdân / Tahammül: NB. G. 189/3
Nâdân / Tâlib: SG. 52/6
Nâdân / Tecellî: SG. 52/5, SG. 52/6
Nâdân / Tekye: AÖ. 200/3
Nâdân / Terk: SG. 19/7
Nâdân / Vâiz: NB. G. 369/5,
Nâdân - Yârân / İnsân - Hayvân: NM. 135/1,
Nâdân / Zâhid: FK. G. 234/3, AÖ. 815/3, SG. 104/1, SG. 104/19.
Nâdân / Zamâne: NB. G. 345/5,
Bezm-i nâdân: AÖ. 110/2
Bî-basar nâdân: NM. 54/3,
Nâdânlık: NB. G. 345/5,
Sohbet-i nâdân: SG. 19/7,
Zümre-i nâdân: NF. K. 3/39
AHMÂK: GE. 567/3, AÖ. 1249/4
Ahmâk / Câhil: AÖ. 607/5
Ahmâk / Münkir: NAA. MH. 2/10, NAA. MH. 3/7
Ahmâk / Nâdân: SG. 19/7
Ahmâk / Süff: GE. 495/1, AÖ. 578/1, NF. G. 59/2
Ahmâk / Vâiz: NF. TK. 1/33
5.14. CAVLAKÎ:
Cavlakî / Evliyâ: FK. KT. 3/13.
Çâr-darp: AÖ. 611/1
5.15. EBRÂR, MUKARREB
EBRÂR: NAA. G. 21/4, NAA. G. 103/2, ÜS. 89/4, ÜS. 122/17, ÜS. 166/17
Ebrâr / Âşik: NAA. G. 185/6,
Ebrâr / Ehl-i Hak: ÜS. 72/6
Ebrâr / Hicâb: ÜS. 121/1
Ebrâr / Hz. Ali: ÜS. 13/19
Ebrâr / Makâm: ÜS. 61/10
Ebrâr / Mey: GE. 874/5,
Ebrâr / Zâhid: NAA. G. 185/6, GE. 874/5,
Birr ehli: NAA. G. 25/4.
Ebrâr ehli: ÜS. 72/6,
Ebrâr-ı cemâat: ÜS. 13/19,
Ebrâr-ı mukarreb: NAA. G. 21/4,
Mey-i ebrâr: GE. 874/5,
Seyyide'l-ebrâr: AÖ. 1/28
MUKARREB: NAA. G. 21/4, ÜS. 122/16, ÜS. 166/17.
Mukarreb / Ehlullâh: ÜS. 27/6
Mukarreb / Hayvân: SG. 113/5,
Mukarreb / Kurb: ÜS. 5/10
Mukarreb / Tasavvuf: ÜS. 27/6
Mukarreb / Tevhîd: NAA. G. 4/6, NM. 19/5
Ebrâr-ı Mukarreb: NAA. G. 21/4,
Ehl-i kurb: NAA. G. 4/6, NM. 19/5,
Ehl-i Takarrub: NAA. G. 103/2

5.16. EHL-İ DİL, ERBÂB-I DİL

EHL-İ DİL: GE. 146/2, GE. 438/1, GE. 438/5, GE. 899/4, GE. EŞ. 6/1, FK. MST. 2/3/4, FK. KT. 11/7, FK. G. 56/9, FK. 98/5, FK. G. 100/9, FK. G. 141/3, FK. G. 155/2, FK. G. 158/1, FK. G. 184/5, NF. K. 1/24, NF. K. 8/30, NF. K. 11/46, NF. K. 12/42, NF. K. 24/3, NF. K. 29/15, NF. K. 35/59, NF. K. 38/52, NF. K. 39/13, NF. K. 41/52, NF. K. 42/4, NF. K. 42/5, NF. K. 42/6, NF. K. 45/42, NF. K. 47/65, NF. K. 54/46, NF. TK. 1/39, NF. KK. 1/12, NF. KK. 3/8, NB. G. 92/2, NB. G. 270/1, NB. G. 474/1, NB. G. 586/7, NB. G. 767/4, NB. G. 809/7, NB. GR. 20/1, NM. 148/2, NK. K. 1/37, NK. K. 12/54, NK. K. 15/33, NK. K. 18/31, NK. K. 18/35, NK. K. 18/36, NK. K. 20/21, NK. K. 21/25, NK. K. 22/19, NK. K. 25/41, NK. K. 28/82, NK. K. 33/10, NK. K. 37/1, NK. G. 121/1, NK. G. 209/6, NK. G. 316/1, NK. G. 317/3, NK. G. 330/1, NK. G. 346/6, NK. G. 373/1.
Ehl-i Dil / Adû: AÖ. 508/4
Ehl-i Dil / Akıl: FK. R. 39
Ehl-i Dil / Ârif: NF. K. 24/45, NF. G. 73/1.
Ehl-i Dil / Aşk: NF. G. 58/1, AÖ. 159/4
Ehl-i Dil / Bâde: NF. G. 61/7, NB. G. 511/3.
Ehl-i Dil / Bigâne: NF. G. 6/6.
Ehl-i Dil / Câhil: AÖ. 1222/2.
Ehl-i Dil / Dervîş: GE. 439/1.
Ehl-i Dil / Ehl: AÖ. 147/5, ÜS. 29/5
Ehl-i Dil / Esrâr: GE. 439/1.
Ehl-i Dil / Felek: NF. K. 3/38, NF. K. 24/41, NF. K. 36/30, NK. K. 33/17.
Ehl-i Dil / Fesâd: NB. G. 635/6
Ehl-i Dil / Feyz: NF. K. 11/47, NF. G. 50/3
Ehl-i Dil / Firâk: FK. G. 162/1
Ehl-i Dil / Fitne: FK. K. 7/43
Ehl-i Dil / Hasûd: NF. K. 1/24,
Ehl-i Dil / Himmet: NB. G. 235/5
Ehl-i Dil / Kâmil: AÖ. 605/2, AÖ. 842/3, AÖ. 1222/2.
Ehl-i Dil / Kanaat: NK. G. 102/4,
Ehl-i Dil / Kemâl: NAA. MH. 3/9, NK. K. 22/36
Ehl-i Dil / Lutuf: NB. G. 852/1
Ehl-i Dil / Mahrem: NF. R. 4,
Ehl-i Dil / Maşuk: FK. G. 169/1, NF. MF. 4,
Ehl-i Dil / Mey: NF. TK. 1/6
Ehl-i dil / Mülhid: NF. G. 73/1,
Ehl-i Dil / Münzevî: NM. 90/2
Ehl-i Dil / Nâdân: NF. K. 3/38
Ehl-i Dil / Rind: NF. G. 73/1,
Ehl-i Dil / Riyâ: NB. G. 511/3,
Ehl-i Dil / Safâ: NF. G. 71/2,
Ehl-i Dil / Semâ: FK. G. 102/3
Ehl-i Dil / Seyr u Sülûk: AÖ. 873/6,
Ehl-i Dil / Sitem: NF. G. 43/8,

Ehl-i Dil / Sohbet: AÖ. 842/3,
Ehl-i Dil / Sûfi: ÜS. 29/5
Ehl-i Dil / Sükût: NM. 90/2
Ehl-i Dil / Şerîat: NM. 18/10
Ehl-i Dil / Şikâyet: NK. K. 33/17
Ehl-i Dil / Ta'n: FK. G. 175/6, NK. G. 49/1
Ehl-i Dil / Tasfiye: NF. G. 71/2, NB. G. 511/3,
Ehl-i Dil / Tayy-ı Mekân: FK. G. 31/4
Ehl-i Dil / Tekye: NK. G. 102/4,
Ehl-i Dil / Temâşâ: FK. G. 102/3
Ehl-i Dil / Teslimiyet: NAA. G. 62/5
Ehl-i Dil / Vehb: NF. K. 11/47
Ehl-i Dil / Üflet: GE. 439/1,
Ehl-i Dil / Zâhid: FK. G. 175/6
Ârif-i ehl-i dil: NF. K. 24/45
Derûn-i ehl-i dil: NB. G. 427/7, NB. G. 429/3,
Dil ü tab' ehli: FK. K. 10/10
Ehl-i Dil ü dâniş: NF. K. 41/3, NF. K. 47/50, NK. K. 32/11,
Ehl-i Dil ü irfân: NF. K. 3/41,
Ehl-i dil ü tab': NF. K. 7/17, NF. K. 24/41, NF. K. 31/47, NF. G. 65/4
Ehl-i dilân-ı zamân: FK. G. 239/7,
Ka'be-i ehl-i dil: NF. K. 40/28
Mekteb-i ehl-i dil: NF. K. 15/33
Mesned-i ehl-i dil: NF. K. 59/32
Nazâr-ı ehl-i dil: NK. K. 37/17
Pâdişâh-ı ehl-i dil: NK. K. 34/13
Sâhib-krân-ı ehl-i dil: NF. K. 47/30

ERBÂB-I DİL: FK. MST. 5/1/2, NF. K. 43/26, NF. K. 43/48, NF. K. 48/46, NF. K. 49/24, NF. K. 56/17, NF. G. 2/1, NF. G. 41/3, NB. T. 127/66, NB. G. 322/3, NK. K. 11/19, NK. 13/34, NK. K. 14/79, NK. K. 19/32, NF. K. 56/17, NF. G. 41/3, NK. G. 94/3, NK. G. 190/8, NK. G. 270/1, NK. G. 331/5, NK. KT. 2/1, NK. KT. 8/1
Erbâb-ı Dil / Denî: NF. K. 3/40
Erbâb-ı Dil / Duhter-i rez: NF. G. 70/1
Erbâb-ı Dil / Felek: NF. K. 3/40
Erbâb-ı Dil / Gayret: NF. G. 43/8,
Erbâb-ı Dil / Cevâz: FK. MST. 3/2/9
Erbâb-ı Dil / İcâzet-nâme: FK. MST. 3/2/9
Erbâb-ı Dil / Rehnümâ: NB. G. 515 /8
Erbâb-ı Dil / Tevbe: NF. G. 70/1.
Erbâb-ı dil ü dâniş: NF. K. 14/44, NF. K. 59/20
Fırka-i erbâb-ı dil: NF. K. 39/12, NF. K. 42/13.
Meclis-i erbâb-ı dil: NF. TK. 1/24,

5.17. EHL-İ HÂL, EHL-İ KÂL

EHL-İ HÂL: NAA. G. 78/8, NAA. MH. 2/14, NAA. H. 9/4, , GE. 223/7, GE. 317/1, GE. 472/3, GE. 899/4, AÖ. 587/3, AÖ. 683/3, AÖ. 904/4, ÜS. 117/6,
Ehl-i Hâl / Aşk: ÜS. 75/5
Ehl-i Hâl / Cünûn: NK. MST. 3/11,

Ehl-i Hâl / Ehl-i Kâl: NAA. MH. 3/9, ÜS. 75/5, ÜS. 117/6, NM. 175/5.
Ehl-i Hâl / Ehl-i Kemâl: NAA. MH. 3/9
Ehl-i Hâl / Esrâr: FK. G. 81/6
Ehl-i Hâl / Fakr: NM. 192/1,
Ehl-i Hâl / Himmet: NK. MST. 3/9
Ehl-i Hâl / İzzet - Zillet: NM. 192/1,
Ehl-i Hâl / Kâl: NM. 131/10,
Ehl-i Hâl / Kâl ü Kâl: NAA. MH. 2/14, NAA. H. 9/4, AÖ. 367/5, NK. MST. 3/9
Ehl-i Hâl / Maksûd: NM. 131/10,
Ehl-i Hâl / Münkir: NAA. MH. 2/14, NAA. MH. 3/9
Ehl-i Hâl / Nâdân: ÜS. 75/6
Ehl-i Hâl / Sır: ÜS. 75/6
Ehl-i Hâl / Sûfi: NB. E. 7/6
Ehl-i Hâl / Yanma: NAA. H. 15/4
Hâl ehli: NAA. MH. 3/9, NM. 131/10, NM. 175/5,

EHL-İ KÂL: ÜS. 48/13
Ehl-i Kâl / Âyin - erkân: ÜS. 103/5
Ehl-i Kâl / Cân Verme: NM. 188/4
Ehl-i Kâl / Ehl-i Hâl: NAA. MH. 3/9, ÜS. 75/5, ÜS. 117/6.
Ehl-i Kâl - Ehl-i Hâl / Ümmî
Sinân: NM. 175/5
Ehl-i Kâl / Münkir: NAA. MH. 3/9
Ehl-i Kâl / Sarrâf: ÜS. 188/2
Kâl Ehli: NAA. MH. 3/9,

5.18. EHL-İ NAZAR: GE. 57/4, GE. 58/5, NF. K. 33/2, NB. K. 18/25, NB. G. 464/4
Ehl-i Nazar / Âlem: NB. R. 13/1
Ehl-i Nazar / Gayb: NB. R. 66/1-2,
Ehl-i Nazar / Kimyâ: AÖ. 129/3
Ehl-i Nazar / Mâsivâ: NB. R. 66/1-2,
Ehl-i Nazar / Müddeî: NF. K. 3/55
Ehl-i Nazar / Safâ: NB. G. 92/5
Ehl-i Nazar / Sır: NB. R. 13/1
Ehl-i Nazar / Vâiz: NK. G. 64/3
Ashâb-ı nazâr: NB. R. 66/1-2, AÖ. 1369/5
Ebâb-ı nazâr: AÖ. 1369/5, NK. G. 64/3,
Nazar ashâbı: NB. K. 13/94
Sâhib-nazâr: NB. R. 13/1

5.19. EHL-İ TECERRÜD, FÂRİĞ, ÜRYÂN

EHL-İ TECERRÜD:
Ehl-i Tecerrüd / Deyyâr: NM. 58/2,
Ehl-i Tecerrüd / Edeb: NK. G. 102/5,
Ehl-i Tecerrüd / Hubb-ı Dünyâ: NB. G. 808/6
Ehl-i Tecerrüd / Hz. İsa: NK. G. 341/2
Ehl-i Tecerrüd / Kayd: NB. G. 356/3,
Ehl-i Tecerrüd / Kırâfet: NB. G. 208/3
Ehl-i Tecerrüd / Mücâhede: NK. G. 51/4,

Ehl-i Tecerrüd / Nefsi Öldürme:
NB. G. 208/5
Ehl-i Tecerrüd / Nemed: NB. G.
356/3,
Ehl-i Tecerrüd / Taalluk: NB. G.
356/3,
Ehl-i Tecerrüd / Tevekkül: NK. G.
51/4.
Ehl-i Tecrid: NM. 58/2, NK. G.
341/2,
Erbâb-ı tecerrüd: NB. G. 808/6,
Tecerrüd ehl-i: NB. G. 356/3,

FÂRİĞ:

Fâriğ / Abâ: AÖ. 970/3
Fâriğ / Âşık: FK. G. 134/1
Fâriğ / Âzâde: AÖ. 1072/1, NM.
83/5, SG. 49/5,
Fâriğ / Dünyâ: FK. G. 134/1, ÜS.
28/5
Fâriğ / Gaflet: AÖ. 301/5
Fâriğ / Gayr: ÜS. 95/14
Fâriğ / Hevâ: AÖ. 805/5
Fâriğ / Hil'at: AÖ. 970/3
Fâriğ / Kâfir: ÜS. 48/7
Fâriğ / Kayd: NF. G. 47/4
Fâriğ / Mâsivâ: AÖ. 1072/1
Fâriğ / Rind: FK. G. 283/9
Fâriğ / Şöhret: ÜS. 136/4
Fâriğ / Ta'n: NB. G. 298/1
Fâriğ / Zâhid: NB. G. 298/1

ÜRYÂN: NM. 113/14
Üryân / Abdâl: NB. E. 30/6, NM.
129/6, NM. 177/4, NM. 178/4.
Üryân / Âkil: NAA. G. 74/9,
Üryân - İzâfât / Âşık - Maşûk:
NM. 100/16
Üryân / Aşk: NAA. H. 23/1, ÜS.
179/1
Üryân / Dervîş: GE. 693/5, GE.
793/3, AÖ. 446/2, GE. 823/1,
AÖ.743/2, AÖ. 917/4, AÖ. 1106/2.
Üryân / Gayr: ÜS. 67/7
Üryân / Hayrân: ÜS. 179/1
Üryân / Hubb-ı Dünyâ: ÜS. 159/2
Üryân / Hicâb: ÜS. 100/3
Üryân / Irz - Vakâr: NM. 173/2
Üryân / İzâfât: NM. 76/3
Üryân / Kabâ: NAA. G. 74/9, AÖ.
817/2, ÜS. 18/6
Üryân / Melâmet: NB. G. 326/2
Üryân / Melâmî: FK. G. 246/5
Üryân / Merdâne: AÖ. 422/4
Üryân / Nemed: NB. G. 326/2
Üryân / Perde: ÜS. 100/3
Üryân / Sivâ: NB. K. 3/12,
Üryân / Soyunma: NAA. H. 23/1,
AÖ. 1106/2, NM. 178/4,
Üryân / Şâl: NAA. MR. 1/3, ÜS.
18/6
Üryân / Tâc: NAA. G. 74/9, AÖ.
353/2, AÖ. 817/2.
Üryân / Taht: AÖ. 353/2
Üryân - Zevk / Âşık - Maşûk: NM.
100/16,
Muarrâ: NM. 76/3
Bürehne-cism: NB. K. 3/12, NB.
G. 326/2

**5.20. ER, FETÂ, MERD,
Merdân, Merdâne, Yiğit**

ER: NAA. G. 81/5, NAA. H. 13/6,
AÖ. 847/2.
Er / Ahd: GE. 74/3
Er / Akıl: AÖ. 667/4
Er / Âl: AÖ. 1253/5,
Er / Ar - Nâmûs: NM. 121/4
Er / Âşık: NM. 60/2
Er / Benlik: NAA. G. 62/3
Er / Bulma: NAA. G. 66/2
Er / Câm: NAA. G. 40/4
Er / Değme: ÜS. 48/14
Er / Dervîş: SG. 55/4, SG. 115/1,
SG. 115/15, SG. 115/15, SG.
115/24, SG. 115/26.
Er / Gönül: NAA. G. 81/5, SG.
87/8, SG. 115/15, SG. 115/24.
Er / Hak Dostu: SG. 32/1, SG.
87/7,
Er / Hakikat: SG. 72/2
Er / Hâs: ÜS. 163/8
Er / Himmet: NAA. H. 7/5
Er / İftirâ: SG. 87/7,
Er / İncitme: SG. 87/8
Er / Kâmil: ÜS. 8/3, ÜS. 27/12,
ÜS. 69/3, ÜS. 197/5
Er / Kiyâfet: AÖ. 389/4,
Er / Ledün: AÖ. 238/2, ÜS. 197/5
Er / Mâsivâ: AÖ. 238/2, AÖ. 667/4
Er / Merd: AÖ. 667/1, NM. 88/5
Er / Merdâne: AÖ. 586/2
Er / Meydân: NAA. G. 203/6
Er / Mir'ât: SG. 86/7
Er / Mülhid: SG. 42/4
Er / Mürid: ÜS. 55/1
Er / Nâkas: ÜS. 55/1
Er / Olanlar Şeyhi İbrahim: SG.
80/3
Er / Pir: ÜS. 112/5, NM. 34/1, NM.
35/1, SG. 86/7.
Er / Post: AÖ. 586/2, SG. 87/7.
Er / Sır: NAA. G. 203/6, AÖ.
802/2, SG. 115/8
Er / Tasfiye: AÖ. 667/1, NM. 88/5
Er / Teslimiyet: SG. 115/11
Er / Tekye: AÖ. 586/2
Er / Varlık: ÜS. 40/4
Er / Vefî: SG. 68/3
Er / Yol: NM. 39/7, SG. 68/3, SG.
115/14, SG. 115/24.
Er / Zâhid: NAA. G. 129/4, NAA.
G. 192/17
Er gönülü: SG. 86/7, SG. 87/8
Er olmak: NAA. G. 66/2, NAA. G.
206/3,
Er postu: SG. 87/7,
Er sözü: SG. 55/4, SG. 115/1, SG.
115/26,
Er yolu: SG. 68/3, SG. 115/11, SG.
115/14, SG. 115/24,
Erden dönmek: SG. 32/1,
Ere gönül bağlamak: SG. 115/15,
Erlık Aş: ÜS. 48/14,
Erlık: NAA. G. 40/4, NAA. G.
129/4, AÖ. 667/4, ÜS. 48/14,
Gerçek er: AÖ. 238/2, ÜS. 3/5,
ÜS. 40/4, ÜS. 55/1, NM. 60/2, SG.
42/4,
Hâlis er: ÜS. 163/8,
Kâmil er: ÜS. 8/3
Tarikat eri: NM. 35/1,

FETÂ: AÖ. 541/1, ÜS. 111/16,
ÜS. 13/22, AÖ. 1319/3, AÖ. 1444/3
MERD: NAA. G. 48/5, NAA. G.
102/9, GE. 41/4, GE. 174/4, ÜS.
6/1.
alındı)
Merd / Aşk: SG. 78/2,
Merd / Berdâr: ÜS. 187/8
Merd / Er: AÖ. 667/1, NM. 88/5
Merd / Gam: NK. G. 126/6,
Merd / Gönül Yapmak: NB. G.
662/2
Merd / Harâbât: NB. M. 9/85
Merd / Hizmet: SG. 78/2,
Merd / İstiğnâ: NB. KK. 6/2
Merd / Kalp: NB. G. 662/2
Merd / Kâmil: NAA. MH. 3/9,
NAA. K. 2/24, NAA. K. 2/55, GE.
581/1.
Merd / Kin: AÖ. 667/1
Merd / Küdûret: AÖ. 667/1
Merd / Merdâne: ÜS. 80/5
Merd / Meydân: NAA. G. 197/1,
ÜS. 138/1, NAA. G. 124/6, ÜS.
80/5, ÜS. 92/8, NM. 88/5.
Merd / Münkir: NAA. MH. 3/9
Merd / Mürşid: NAA. MH. 2/13
Merd / Nâdân: GE. 581/1
Merd / Nazar: NB. M. 9/85
Merd / Pir: SG. 78/2,
Merd / Râh: NK. G. 126/6,
Merd / Sâlik: SG. 78/2,
Merd / Sefer: NK. G. 126/6,
Merd / Şarâb: NAA. G. 197/1
Merd / Şöhret - Şân: NB. G. 662/2
Merd / Tasfiye: AÖ. 659/15,
Merd / Urûc: NB. M. 9/85
Merd / Zâhid: NAA. G. 129/4,
NAA. G. 185/4, NK. MST. 3/22
Cihânın merdi: NAA. G. 66/6,
NAA. G. 73/5,
Merd oğlu merd: GE. 297/2 ,
Merd-i aşk: SG. 78/2,
Merd-i cihân: NAA. G. 64/1, NAA.
G. 103/1,
Merd-i hâs: NAA. G. 3/14, NAA.
G. 55/5, NAA. H. 3/2,
Merd-i Hudâ: NAA. G. 132/1,
NK. MST. 3/22
Merd-i kâmil: NAA. K. 2/24,
NAA. K. 2/55, GE. 581/1
Merd-i koçak: NAA. G. 36/8
Merd-i râh: NK. G. 126/6,
Mürşid-i merd-i cihân: NAA. MH.
2/13,
MERDÂN: NAA. G. 74/7, ÜS.
164/7,
Merdân / Âşık: ÜS. 194/1
Merdân / Aşk: SG. 52/3
Merdân / Büy: SG. 52/3
Merdân / Cân Verme: ÜS. 73/1
Merdân / Çeşm: FK. MST. 1/4/11
Merdân / Çevgân: ÜS. 91/2
Merdân / Hak Dostu: SG. 32/5
Merdân / Halvetî: ÜS. 73/1
Merdân / Himmet: FK. K. 8/10
Merdân / Kîl ü Kâl: ÜS. 91/2
Merdân / Makâm: SG. 52/2,
Merdân / Meydân: ÜS. 80/5, ÜS.
92/8.

Merdân / Muhabbet: NB. G. 322/2
Merdân / Nakş: ÜS. 177/11
Merdân / Pîr: SG. 52/1
Merdân / Râh: SG. 24/4,
Merdân / Sohbet: SG. 52/1, SG. 100/1
Merdân / Tasfiye: AÖ. 667/1, NM. 88/5, SG. 52/3.
Merdân / Tecellî: NAA. G. 81/2,
Merdân / Yol: ÜS. 73/1
Merdân / Zulmet: ÜS. 91/2
Merdân / Zühhd: NB. G. 108/1,
Merdân-ı Hudâ: NAA. G. 72/1, SG. 52/3,
Merdân-ı Hak: SG. 52/2,
Sohbet-i merdân-ı Hak: SG. 52/1,
Merdân-ı muhabbet: NB. G. 322/2
Himmet-i merdân: FK. K. 8/10

MERDÂNE:

Merdâne / Ar: ÜS. 54/10
Merdâne / Âşık: NAA. H. 19/2, ÜS. 45/3, ÜS. 154/5.
Merdâne / Er: AÖ. 586/2
Merdâne / Kâmil: ÜS. 30/3
Merdâne / Kurbân: ÜS. 37/9
Merdâne / Mâsivâ: ÜS. 30/3
Merdâne / Merd: ÜS. 80/5
Merdâne / Mey: NF. TK. 1/14
Merdâne / Meydân: NAA. H. 19/2, AÖ. 422/4, ÜS. 80/5, ÜS. 83/11.
Merdâne / Meydân - Gûy: ÜS. 37/9
Merdâne / Mürşid: ÜS. 180/10
Merdâne / Sâdık: ÜS. 39/4
Merdâne / Yanma: ÜS. 30/3
Sâdık-ı merdâne: ÜS. 39/4,
Âşık-ı merdâne: ÜS. 45/3,
Mürşid-i merdâne: ÜS. 180/10,

YİĞİT:

Yiğit / Ayrılık: GE. 210/4
Yiğit / Hor: GE. 535/5,
Yiğit / Kahr: GE. 266/2,
Yiğit / Kemâl: ÜS. 175/8
Yiğit / Pişme: GE. 266/2.

5.21. EREN: NAA. H. 4/6, NAA. H. 18/3, AÖ. 92/1, AÖ. 821/5, ÜS. 76/11, NM. 151/20, SG. 37/1, NM. 181/ERENLERİN HALVETİ REDİFLİ, SG. 87, SG. 115/12.
Eren / Aşk: SG. 31/2, SG. 86/2
Eren / Câm: ÜS. 132/4
Eren / Cân Gözü: NM. 181/5,
Eren / Dâr: ÜS. 177/2
Eren / Erkân - Yol: AÖ. 1413/5,
Eren / Eşik: NAA. G. 139/2,
Eren / Feyz: NM. 149/3
Eren / Gönül: SG. 37/1
Eren / Hakikat: AÖ. 1062/2,
Eren / Hâl: ÜS. 116/3, SG. 86/2
Eren / Halvet: NM. 181/ERENLERİN HALVETİ REDİFLİ,
Eren / Hayvân - İnsân: SG. 23/1,
Eren / Himmet: AÖ. 868/3, ÜS. 15/14
Eren / Hizmet: ÜS. 15/14
Eren / İrfân: NM. 181/6
Eren / İttihâd: NM. 149/4
Eren / Kâmil: SG. 23/1,

Eren / Menzil: ÜS. 116/5
Eren / Mest: GE. 40/1
Eren / Münâfik: ÜS. 69/4
Eren / Münkîr: SG. 87/4
Eren / Nakş: ÜS. 99/1
Eren / Nazar: ÜS. 158/2,
Eren / On Sekiz Bin Âlem: NM. 149/3
Eren / Perde: NM. 149/2,
Eren / Pîr: GE. 456/2, GE. 890/2, AÖ. 236/4
Eren / Râh: AÖ. 1062/2,
Eren / Semâ: NM. 149.
Eren / Sohbet: ÜS. 66/3, ÜS. 182/6
Eren / Tâlib: ÜS. 182/6
Eren / Velî: SG. 86/2
Eren / Yardım: GE. 271/4, GE. 456/2, GE. 890/2
Eren / Yokluk: ÜS. 66/6
Eren / Yol: ÜS. 99/1, ÜS. 132/4, SG. 86/2, SG. 110/6.
Erenler ahvâlî: ÜS. 116/3
Erenler bâzârî: ÜS. 66/6
Erenler çığırî: ÜS. 99/1
Erenler dârî: ÜS. 177/2,
Erenler eşiği: NAA. G. 139/2,
Erenler himmeti: AÖ. 868/3, ÜS. 15/14,
Erenler hizmeti: ÜS. 15/14,
Erenler izi: SG. 110/6
Erenler katı: AÖ. 1109/106
Erenler meclisi: GE. 40/1
Erenler menzili: ÜS. 116/5
Erenler râhî: AÖ. 1062/2,
Erenler sözü: ÜS. 69/4,
Erenler yardımı: GE. 271/4,
Erenler yolu: ÜS. 132/4, SG. 86/2,
Erenlerin halveti: NM. 181/REDİF
Erenlerin nazarı: ÜS. 158/2,
Erenlerin sohbeti: ÜS. 66/3,

5.22. FÂKİH, HÂCE, MOLLA, MÜFTİ, MÜCTEHİD

FÂKİH: SG. 21/2.
Fâkih / Âbid: AÖ. 986/3
Fâkih / Dîvâne: FK. G. 102/7
Fâkih / Mey: FK. G. 102/7
Fâkih / Semâ: SG. 21/2
Fâkih / Takvâ: AÖ. 986/3
Fâkih / Ta'n: FK. G. 102/7
Fâkih / Zâhid: FK. G. 102/7, AÖ. 986/3
Fâkih / Zâhir - Kışr: NM. 135/6,

HÂCE: NK. G. 85/3, NK. G. 269/3, NK. G. 282/2
Hâce / Âlem-i Melekût: NK. G. 214/7,
Hâce / Âlim: NK. G. 214/7,
Hâce / Amel: NK. G. 126/3
Hâce / Aşk: AÖ. 893/5,
Hâce / Cehâlet: NK. G. 214/7,
Hâce / Cevher: NK. G. 293/6,
Hâce / Çul: NK. G. 116/4,
Hâce / Hubb-ı mal: NM. 64/4,
Hâce / İhlâs: NK. G. 126/3,
Hâce / İlim: NK. G. 214/7,
Hâce / Kiyâfet: NF. G. 101/3, NK. K. 3/27
Hâce / Nakş: NB. G. 230/4, NK. G. 270/2,

Hâce / Zühhd: NK. K. 34/8,
Hâce / Zâhid: AÖ. 893/5,
Hâce-i bâzâr-ı maânî: NF. K. 35/48

MOLLA: NF. K. 41/34, NF. K. 47/63, AÖ. 659/7.
Molla / Dervîş: AÖ. 690/1.
Molla / Müftî / Âlim / Sâlih: NAA. G. 188/5.

MÜFTÎ: NF. K. 49/20, NF. K. 51/21, NF. K. 52/29, NF. K. 53/23, NF. K. 54/21.
Müftî / Âlim / Sâlih / Mollâ: NAA. G. 188/5.
Müftî-i âlem: NF. K. 49/20,
Müftî-i devr-i zemân: NF. K. 51/21, NF. K. 52/29, NF. K. 54/21,
Müftî-i maşrık u mağrib: NF. K. 53/23,

MÜCTEHİD: NF. K. 50/25
Müctehid / Âlim: NM. 143/2
Müctehid / Dîvâne: NM. 143/2
İctihâd: GE. 50/3

5.23. FAKİR: NB. TH. 1/3, NB. TH. 1/6, NB. G. 255/1, NM. 4/5, NM. 22/4

Fakîr / İhrâm: AÖ. 195/4
Fakîr / Gmâ: NK. G. 102/4.
Fakîr / Kanaat: NK. G. 102/4.
Fakîr / Kutb: AÖ. 195/4,
Fakîr / Tekye: NK. G. 102/4
Fakîr / Tevekkül: NB. KT. 52/1
Fakîr / Zekât: NB. G. 685/2, NB. KT. 52/1.
Ashâb-ı fakr: NB. G. 367/10
Ehl-i fakr: AÖ. 195/4,
Fukarâ: NB. G. 406/13, NB. G. 685/2, NK. G. 102/4,

5.24. FÂSİK, FÂSİD

FÂSİK:
Fâsik / Âbid / Ârif / Zâhid: NM. 113/5.
Fâsik / Âşık: GE. 299/4
Fâsik / Fesâd: AÖ. 563/1
Fâsik - Fısk - Fesâd / Zâhid - Sedâd - Salâh: NB. M. 10/13
Fâsik / Fısk: NB. M. 10/13
Fâsik / Nâdân: ÜS. 103/10,
Fâsik / Ta'n: GE. 299/4

FÂSİD: NF. K. 28/67,
Fâsid / Fesâd: NF. K. 25/35
Fâsid / Fitne: NF. K. 25/40
İfsâd: AÖ. 563/1

5.25. GÂFİL, MİSKÎN

GÂFİL: NAA. H. 18/2, GE. 384/2, ÜS. 8/12, ÜS. 142/7,
Gâfil / Âgâh: AÖ. 195/3, AÖ. 319/3, SG. 72/7, NK. G. 51/3
Gâfil / Âkil: NB. G. 328/3,
Gâfil / Câhil / Vâsıl: NAA. G. 80/2
Gâfil / Dîvâne: NB. G. 328/3,
Gâfil / Dînyâ: GE. 648/1, AÖ. 195/3, AÖ. 352/3, AÖ. 1025/2, AÖ. 1196/4, ÜS. 15/7, ÜS. 28/3, NM. 12/4.

Gâfil / Ecel: AÖ. 361/4, AÖ. 468/5, AÖ. 494/1, AÖ. 845/4, ÜS. 28/9
Gâfil / Evliyâ: ÜS. 15/13
Gâfil / Gönül: AÖ. 354/4, AÖ. 373/5, AÖ. 1323/3.
Gâfil / Gurûr: NF. G. 40/4, AÖ. 1392/5
Gâfil / Hikmet: AÖ. 1413/11
Gâfil / İlim: SG. 72/7
Gâfil / Münâfik: AÖ. 1050/2
Gâfil / Münkir: NAA. H. 16/3
Gâfil / Müşâhede: NB. G. 711/4
Gâfil / Perde: NM. 128/1-2, NK. G. 51/3
Gâfil / Şeytân: AÖ. 1444/4
Gâfil / Tefekkür: ÜS. 132/3
Gâfil / Zâhid: NAA. G. 63/1, NAA. H. 18/2
Gâfil / Zâkir: SG. 28/4
Gâfil / Zulmet: NM. 128/5
Gâfil olmak: AÖ. 195/3, GE. 384/2, GE. 648/1, FK. MST. 1/10/11, AÖ. 319/3, AÖ. 352/3, AÖ. 354/4, AÖ. 361/4, AÖ. 373/5, AÖ. 468/5, AÖ. 845/4, AÖ. 1025/2, AÖ. 1050/2, AÖ. 1196/4, AÖ. 1323/3, AÖ. 1392/5, AÖ. 1444/4, ÜS. 8/12, ÜS. 15/7, ÜS. 15/13, ÜS. 28/3, ÜS. 28/9, SG. 72/7,
Gâfil insân: AÖ. 494/1
Gafflet ehli: NM. 12/4

MİSKÎN: NAA. K. 3/5, NAA. K. 4/13, NAA. K. 4/19.
Miskin / Tamâh - Hurs - Garaz: NAA. G. 149/1.
Miskîn / Sâkî: ÜS. 86/9.
Miskîn / Şarâb: ÜS. 86/9.

5.26.. GARİB, ÜFTÂDE
GARİB: GE. 824/4, NM. 126/3.
Garîb / Âh: AÖ. 1252/3,
Garîb / Amel: SG. 71/7
Garîb / Cüdâ: NM. 126/3
Garîb / Gurbet: GE. 192/5
Garîb / Hasret: NM. 126/3
Garîb / Hicrân: GE. 171/3, SG. 78/4.
Garîb / Hor: AÖ. 99/5,
Garîb / Kurb SG. 71/7, SG. 78/4.
Garîb / Lâ - İllâ: NAA. G. 24/2
Garîb / Lutf - Kahr: SG. 92/2
Garîb / Melâmet: GE. 10/1
Garîb / Pîr: SG. 78/4,
Garîb / Sûfi: SG. 71/7
Garîb / Kiyâfet: AÖ. 858/4
Garîb / Perde: AÖ. 1252/3,
Garîb / Vatan: FK. G. 216/4
Garîb: (Âşık): GE. 134/4, GE. 152/3, GE. 171/3, GE. 191/3, GE. 216/2.
Garîb-i kemter: GE. 824/4.

ÜFTÂDE:
Üftâde / Âşık - Maşûk: GE. 341/3, NF. G. 20/6, AÖ. 969/4.
Üftâde / Meyhâne: AÖ. 763/3
Üftâde / Şebnem: NB. G. 285/2,
Üftâde: (Âşık için kullanılmakta): GE. 35/1, GE. 119/1, GE. 182/5, GE. 240/3, GE. 255/1,

5.27. İBNÜ'L-VAKT, EBU'L-VAKT
İBNÜ'L-VAKT: AÖ. 504/2, AÖ. 804/3,
İbnü'l-Vakt / Abd: NM. 123/1,
İbnü'l-Vakt / Ârif: GE. 809/4, NB. G. 416/4.
İbnü'l-Vakt / Âşık - Maşûk: FK. G. 211/8.
İbnü'l-Vakt / Dem: NB. G. 416/4,
İbnü'l-Vakt / Ebu'l-Vakt: NM. 123/1,
İbnü'l-Vakt / Ferdâ: GE. 490/5, FK. G. 211/8, AÖ. 1158/1, AÖ. 1233/2.
İbnü'l-Vakt / Fırsat: NK. Ş. 10/5.
İbnü'l-Vakt / Kalender: AÖ. 1233/2.
İbnü'l-Vakt / Rind: AÖ. 1233/2
İbnü'l-Vakt / Şerîat: SG. 66/6.
İbnü'l-Vakt / Velî: SG. 66/6.
Ubbâd-ı vakt: SG. 66/6.

EBU'L-VAKT: SG. 63/6
Ebu'l-Vakt / İbnü'l-Vakt: NM. 123/1,

5.28. İHVÂN, MUHİB, YÂRÂN, YOLDAŞ
İHVÂN: NAA. G. 106/7, NAA. G. 117/4, NAA. G. 120/4, NAA. G. 180/3, NB. G. 705/3, NM. 85.
İhvân / Mîhnet: NB. G. 384/5.

MUHİB: AÖ. 690/1
Ehibbâ: NF. K. 10/58

YÂRÂN:
Yârân / Dost: GE. 167/1, GE. 207/5, ÜS. 68/1.
Yârân / Nâdân: NM. 135/1.
Yârân / Terk: NM. 85/1, NM. 85/2.
Yârân-ı safâ: NAA. G. 186/1
Tavr-ı yârân: NAA. G. 206/6.

YOLDAŞ: GE. 161/2, ÜS. 5/11.
Yoldaş / Ağyâr: AÖ. 1272/5.
Yoldaş / Âşık - Aşk: AÖ. 1272/2.
Yoldaş / Münkir: ÜS. 159/3

5.29. İNSÂN-I KÂMİL: NAA. G. 33/2, NAA. G. 204/4, NAA. G. 206/5, NAA. H. 18/9, GE. 549/3
İnsân-ı Kâmil / Âşık - Aşk: NAA. G. 42/4
İnsân-ı Kâmil / Aşk: ÜS. 180/9
İnsân-ı Kâmil / Âyine: NAA. G. 146/3
İnsân-ı Kâmil / Bulma: NAA. G. 49/6, ÜS. 132/19
İnsân-ı Kâmil / Cân Verme: ÜS. 6/3, ÜS. 132/19
İnsân-ı Kâmil / Hayvân: NAA. G. 146/1, NAA. G. 187/2, NAA. H. 16/5.
İnsân-ı Kâmil / Hicâb: NAA. G. 49/6,
İnsân-ı Kâmil / Himmet: ÜS. 164/4
İnsân-ı Kâmil / İnsân - Hayvân: NM. 22/2, SG. 23/1

İnsân-ı Kâmil / İrfân: NM. 78/4,
İnsân-ı Kâmil / Kâlû Belâ: ÜS. 111/8
İnsân-ı Kâmil / Kerâmet: NAA. G. 5/14
İnsân-ı Kâmil / On Sekiz Bin Âlem: ÜS. 40/3
İnsân-ı Kâmil / Nakş: ÜS. 103/14
İnsân-ı Kâmil / Nefsi Bilmek: NAA. G. 146/1
İnsân-ı Kâmil / Nûr: NAA. G. 187/3, ÜS. 48/2
İnsân-ı Kâmil / Sadef: NB. G. 365/1
İnsân-ı Kâmil / Sır: ÜS. 126/13
İnsân-ı Kâmil / Sohbet: ÜS. 6/3 k
İnsân-ı Kâmil / Taklîd: AÖ. 89/1
İnsân-ı Kâmil / Tevhîd: NAA. H. 16/5, ÜS. 90/10.
İnsân-ı Kâmil / Urûc: NAA. G. 187/2,
İnsân-ı Kâmil / Vahdet: ÜS. 126/13
İnsân-ı Kâmil / Vech: NAA. G. 146/3
İnsân-ı Kâmil / Yaratılış: NB. G. 365/1, AÖ. 1/4
İnsân-ı Kâmil / Zâhid: NM. 78/4,
Kâmil insân: NAA. MH. 3/1, NAA. G. 33/2, NAA. G. 74/2, NAA. G. 146/KAMİL İNSAN HAKKINDA, NAA. G. 146/1, NAA. G. 187/2, NAA. G. 146/3, NAA. G. 146/4, NAA. G. 187/3, NAA. G. 204/4, NAA. G. 206/5, NAA. H. 16/5, NAA. H. 18/9, GE. 549/3, ÜS. 6/3, ÜS. 40/3, ÜS. 48/2, ÜS. 103/14, ÜS. 111/8, ÜS. 126/13, ÜS. 132/19, ÜS. 138/1, ÜS. 164/4, ÜS. 189/6, SG. 23/1

KÂMİL: GE. 297/2, NF. K. 27/51, NF. K. 30/50, NB. K. 9/64, AÖ. 393/3, AÖ. 447/4, AÖ. 648/1, AÖ. 1046/6, ÜS. 17/7
Kâmil (Kisî): GE. 53/4, GE. 121/3, GE. 217/2, GE. 371/4, GE. 412/4, GE. 490/2, GE. 514/5, GE. 638/3, AÖ. 567/4, AÖ. 895/5, AÖ. 1397/2, AÖ. 1453/4
Kâmil / Âb-ı Hayât: NM. 94/6
Kâmil / Âb-ı Hayvân: AÖ. 172/3
Kâmil / Ahlâk-ı Hamîde: SG. 91
Kâmil / Âkil: NF. G. 73/2
Kâmil / Akıl: NF. G. 73/2
Kâmil / Âmil: AÖ. 1241/5, ÜS. 90/10
Kâmil / Ârif: NF. K. 20/2, NF. K. 21/49, NF. K. 23/29, NM. 172/5.
Kâmil / Âşık: NB. G. 242/6, AÖ. 559/3
Kâmil / Aşk: AÖ. 605/2, ÜS. 27/12, SG. 25/3, SG. 25/4, NK. G. 164/5.
Kâmil / Avâm: NAA. G. 139/7, NB. R. 131/1
Kâmil / Bed-fîâl: AÖ. 345/2,
Kâmil / Burhân: ÜS. 69/3, NM. 44/3
Kâmil / Câhil: AÖ. 172/3, AÖ. 173/37, AÖ. 368/1, AÖ. 1222/2, AÖ. 1374/4.

Kâmil / Câhil / Âkil: GE. 439/3, AÖ. 367/2,
Kâmil - Câhil / Cân Verme: AÖ. 701/1
Kâmil / Câhil / Gâfil NAA. G. 80/2
Kâmil / Câhil / Nâdân: AÖ. 842/3,
Kâmil - Câhil / Nedâmet - Kemâl: AÖ. 503/2,
Kâmil / Cân: AÖ. 1241/5
Kâmil - Dâna / Câhil - Nâdân: NF. G. 13/5
Kâmil / Dede: NAA. G. 49/6,
Kâmil / Ehl-i dil: AÖ. 605/2, AÖ. 842/3, AÖ. 1222/2
Kâmil / Er: ÜS. 8/3, ÜS. 27/12, ÜS. 69/3, ÜS. 197/5.
Kâmil / Erme: NAA. K. 1/21
Kâmil / Eren: SG. 23/1.
Kâmil / Erkan: AÖ. 606/1
Kâmil / Ezel: ÜS. 16/6
Kâmil / Felek: NF. K. 39/38
Kâmil / Himmət: ÜS. 69/3,
Kâmil / Hulle: AÖ. 605/2.
Kâmil / Hürmet: AÖ. 1241/5
Kâmil / İkrâr: NM. 2/11.
Kâmil / İlim: ÜS. 8/3
Kâmil / İnkâr: NM. 2/11 (
Kâmil / İrfân: AÖ. 345/2,
Kâmil / İzzet: NB. G. 511/5.
Kâmil / Keder: GE. 635/4
Kâmil / Kerâmet: NM. 94/7,
Kâmil / Keşf: NB. G. 242/6,
Kâmil / Lâ - İllâ: AÖ. 1046/6
Kâmil / Ledün: ÜS. 197/5
Kâmil / Makâm: AÖ. 1206/4
Kâmil / Mârifet: SG. 91.
Kâmil / Mâsivâ: ÜS. 30/3
Kâmil / Merd: NAA. MH. 3/9, NAA. K. 2/24, NAA. K. 2/55
Kâmil / Merdâne: ÜS. 30/3
Kâmil / Mücâhede: NM. 94/2
Kâmil / Münkir: NAA. MH. 3/9
Kâmil / Nâdân: AÖ. 109/1, AÖ. 374/1
Kâmil / Nâkus: NB. M. 9/95, NM. 169/4
Kâmil / Nasîhat: AÖ. 1268/1
Kâmil / Nazar: NB. M. 9/85, NB. M. 9/93, NB. M. 9/94, NB. M. 9/95.
Kâmil / Nefs: NM. 94/2
Kâmil / Nefes: NM. 94/NEFESİDİR KÂMİLİN REDİFLİ.
Kâmil - Nefes / Ummân - Katre: NM. 94/9,
Kâmil / Pîr: AÖ. 810/3
Kâmil / Rızâ: AÖ. 503/2
Kâmil / Sâlik: NAA. G. 61/4.
Kâmil / Sr: AÖ. 109/1, AÖ. 1206/4
Kâmil / Sohbet: AÖ. 173/37
Kâmil / Sûfi: SG. 71/10
Kâmil / Sükût: GE. 439/3,
Kâmil / Şerbet: AÖ. 345/2,
Kâmil / Şeyh: NAA. G. 98/3, NAA. G. 98/7, NAA. G. 180/4, NAA. G. 204/8 , NB. E. 24/3.
Kâmil / Tâlib: AÖ. 810/3, SG. 91.
Kâmil / Tarîkat: AÖ. 345/2,
Kâmil / Tasfiye: ÜS. 27/12
Kâmil / Tekke: AÖ. 605/2.
Kâmil / Vâsıl: SG. 25/3

Kâmil / Veli: NM. 182/4.
Kâmil / Üstâd: AÖ. 362/3, AÖ. 628/4, AÖ. 1270/1.
Kâmil / Zâhid: NAA. H. 3/1
Ashâb-ı kemâl: NB. KT. 62/2,
Dâver-i kâmil: NF. K. 22/11
Edîb-i Kâmil: NF. G. 73/2,
Ehl-i dil kâmil: AÖ. 842/3, AÖ. 605/2, AÖ. 1222/2,
Ehl-i kemâl: AÖ. 109/1, GE. 757/4, NF. K. 39/38, NB. G. 511/5, NK. 13/44, NK. K. 23/33, NK. K. 24/5, NK. K. 37/14,
Erbâb-ı kemâl: NB. R. 131/1, NB. MF. 12, AÖ. 587/3,
Kâmil er: ÜS. 8/3, ÜS. 69/3,
Kâmil kişi: GE. 845/3
Kâmil mükemmil: NB. G. 242/6,
Kâmilân: NB. M. 9/93,
Kâmil-i Dâna: ÜS. 8/10,
Kâmilin nefesi: NM. 94/NEFESİDİR KÂMİLİN REDİFLİ.
Kemâl ehli: NAA. MH. 3/9, GE. 716/5, NM. 172/1,
Kemâl sâhibi: ÜS. 16/6,
Merd-i kâmil: NAA. K. 2/24, NAA. K. 2/55,
Nazar-ı kâmil: NB. M. 9/85, NB. M. 9/94, NB. M. 9/95
Pîr-i kâmil: AÖ. 810/3,
Üstâd-ı kâmil: AÖ. 628/4,
Zât-ı kâmil: NF. K. 27/51

5.30. KÂFİR, MÜNKİR, MÜNÂFİK
KÂFİR:
Kâfir – MENFİ: NAA. G. 151/9, NAA. H. 8/3, GE. 13/1, GE. 62/3, GE. 64/2, NAA. G. 205/4
Kâfir / Deyr: NK. G. 177/1
Kâfir / Fâriğ: ÜS. 48/7
Kâfir / Firâr: ÜS. 48/7
Kâfir / Hasûd: NF. K. 21/47,
Kâfir / Hz. Ali: ÜS. 13/16
Kâfir / İmân: GE. 62/3, , GE. 198/4
Kâfir – İmân / Göz: GE. 64/2, GE. 450/4
Kâfir / İrfân: SG. 27/1,
Kâfir / Nigâh: FK. G. 206/2
Kâfir / Rakîb: GE. 13/2
Kâfir / Savmaa: FK. G. 144/14
Kâfir / Sohbet: ÜS. 48/7
Kâfir / Zâhid: FK. G. 144/19, SG. 27/1.
Kâfir / Zülf: NK. G. 160/5
Kâfir-i mutlak: NF. K. 21/47,
Kâfir-i deyr-i elest: NK. G. 177/1,

Kâfir - MÜSBET: FK. G. 64/4
Kâfir / Akıl: ÜS. 166/3,
Kâfir / Aşk: ÜS. 166/3,
Kâfir / Göz: FK. G. 29/5
Kâfir / Ta'n: ÜS. 166/3,
Kâfir/ Zâhid: ÜS. 166/3,
Kâfir / Zünnâr: FK. G. 200/2

MÜNKİR: NAA. MH. 2, NAA. MH. 3, NAA. G. 1/14, NAA. G. 12/5, NAA. G. 25/3, NAA. G. 28, NAA. G. 67/4, NAA. G. 73/6, NAA. G. 102/10, NAA. G. 115, NAA. G.

139/3, NAA. G. 188, NAA. H. 13/6, ÜS. 131/2, ÜS. 190/5.
Münkir / Ağyar - Yâr: NAA. G. 188/1
Münkir / Âh: NAA. G. 85/3
Münkir / Ahmâk: NAA. MH. 2/10, NAA. MH. 3/7
Münkir / Akıl: NAA. MH. 2/10
Münkir / Amel - İlim: NAA. MH. 2/5, NAA. G. 28/4
Münkir / Ârif: NAA. G. 28/3, NB. R. 181/2, ÜS. 46/6.
Münkir / Âşık: NAA. G. 201/4, ÜS. 46/1, ÜS. 46/3.
Münkir / Âşık - Aşk: ÜS. 58/6
Münkir / Aşk: NB. G. 482/4, SG. 79/4
Münkir / Bâtl: NAA. MH. 3/4
Münkir / Buğz - Adâvet: NAA. G. 28/3
Münkir / Burhân: SG. 104/15
Münkir / Cehâlet: NAA. G. 28/3, NAA. G. 28/5
Münkir / Dalâlet: NAA. G. 48/7
Münkir / Dûr: NAA. MH. 2/2
Münkir / Ehil: NAA. G. 28/2, NAA. G. 115/3
Münkir / Ehl-i Hâl: NAA. MH. 2/14, NAA. MH. 3/9
Münkir / Eren: SG. 87/4
Münkir / Esmâ: NAA. G. 115/2
Münkir / Esrâr: NAA. G. 188/15
Münkir / Evliyâ: NAA. MH. 2/6, ÜS. 46/8, ÜS. 55/3.
Münkir / Ezel: NAA. MH. 2/12, NAA. G. 115/2
Münkir / Fakr: NK. K. 1/33
Münkir / Firâr: NAA. MH. 2/7, NAA. MH. 3/1, NAA. MH. 3/6 , NAA. G. 28/1.
Münkir / Gaflet: NAA. G. 28/4, ÜS. 46/13.
Münkir / Gâfil: NAA. H. 16/3
Münkir / Gönül: NAA. MH. 3/10
Münkir / Gurûr: NAA. MH. 2/9, ÜS. 46/2.
Münkir / Kibir - Gurûr: ÜS. 46/3
Münkir / Gümân: NAA. MH. 3/5
Münkir / Hak Dostu: SG. 32/4
Münkir / Hasûd: NF. K. 51/47
Münkir / Haşr: ÜS. 46/5
Münkir / Hayvân: NAA. G. 28/7
Münkir / İkilik: NAA. MH. 2/4
Münkir / İkrâr: GE. 845/2,
Münkir / İlim: NAA. MH. 2/3, NAA. MH. 2/10, NAA. MH. 3/7, NAA. G. 115/3.
Münkir / İman: NAA. H. 23/6
Münkir / İnat: NAA. MH. 2/10, NAA. G. 28/2
Münkir / İnkâr: NAA. G. 115/5, NAA. G. 171/7
Münkir / İrşâd: ÜS. 157/1
Münkir / İsbat: NAA. MH. 2/2
Münkir / Kalp: NAA. MH. 2/10
Münkir / Kavgâ: ÜS. 40/6
Münkir / Kâmil: NAA. MH. 3/9
Münkir / Kerâmet: ÜS. 55/3
Münkir / Keşf: ÜS. 174/7
Münkir / Kurb: NAA. MH. 2/1, NAA. MH. 2/2, NAA. MH. 2/6,

NAA. G. 28/2, NAA. G. 54/3, NAA. G. 82/6.
Münkir / Küfr - İmân: NAA. G. 48/7, ÜS. 40/6
Münkir / Lâ: ÜS. 161/6
Münkir / Ledün: NAA. G. 188/8
Münkir / Mârifet Ehli: NB. R. 181/2
Münkir / Merd: NAA. MH. 3/9
Münkir / Muhabbet: NAA. G. 186/9
Münkir / Murtâd: ÜS. 157/1
Münkir / Muvahhid: ÜS. 66/5
Münkir / Müdde: NF. K. 3/55
Münkir / Mü'min: NAA. G. 48/7, NAA. G. 88/2, NAA. G. 88/5.
Münkir - Mümin / Lâ - İllâ: ÜS. 40/10
Münkir / Nakş: ÜS. 40/6
Münkir / Nâşi: ÜS. 159/3
Münkir / Nefs: NAA. MH. 2/8
Münkir / Nefs-i Emmâre: ÜS. 46/4
Münkir / Nefsi Bilmek: NAA. MH. 3/5
Münkir / Nikâb: NAA. MH. 2/4
Münkir / Nîmet: NM. 65/1
Münkir / Perde: ÜS. 192/6
Münkir / Râz: ÜS. 48/10
Münkir / Sâlik: NAA. G. 28/6
Münkir / Sedâd: SG. 32/4
Münkir / Sır: NAA. MH. 2/13, NAA. MH. 3/2
Münkir / Süfi: NF. G. 51/5,
Münkir / Sü-i Zan: ÜS. 46/3
Münkir / Şeriat: NAA. G. 188/3
Münkir / Şeyh: NAA. G. 88/1, NAA. G. 88/2
Münkir / Şirk: NAA. MH. 2/2
Münkir / Şirk-i Ahfâ: NAA. G. 28/5
Münkir / Tâlib: SG. 104/15
Münkir / Tâat: ÜS. 46/3
Münkir / Ta'n: GE. 571/2, ÜS. 66/5
Münkir / Tarîkat: NAA. K. 4/25, ÜS. 174/7
Münkir / Tasfiye: NAA. MH. 2/11
Münkir / Tevhîd: NAA. H. 16/3
Münkir / Vasl: NAA. G. 148/10,
Münkir / Velî: NAA. MH. 3/6
Münkir / Vesvese: ÜS. 46/2
Münkir / Yâr: NAA. G. 88/5, NAA. G. 139/8
Münkir / Yoldeş: ÜS. 159/3
Münkir / Zâhid: NAA. H. 21/3
Münkir / Zikir: ÜS. 66/5
Münkir / Zulmet: NAA. G. 43/17
Münkir / Zünnâr: NAA. G. 188/3
Murtâd: ÜS. 157/1,
Münkirân: NAA. G. 204/7,
Münkir-i bed-efkâr: NAA. G. 188/15,
Münkir-i bed-hû: NAA. MH. 2/9, NAA. G. 186/9, NAA. G. 188/1,
Münkir-i güm-râh: NAA. G. 54/3,
Münkir-i nîmet: NM. 65/1,
Münkir-i tecerru'-i sahbâ-yı fakr: NK. K. 1/33,
Nâşi (Zındık): ÜS. 159/3
Şakî: ÜS. 46/8, ÜS. 161/6,
İnkâr ehli: NAA. H. 16/3,
Ehl-i inkâr: ÜS. 192/6

MÜNÂFİK: NAA. K. 4/25, NAA. MH. 2/11, AÖ. 173/40, AÖ. 1050/
Münâfik / Ârif: NAA. K. 3/8
Münâfik / Dert: SG. 93/1
Münâfik / Eren: ÜS. 69/4
Münâfik / Gâfil: AÖ. 1050/2
Münâfik / Şehîd: NAA. MR. 1/4
Münâfik / Şeytân: AÖ. 1050/3
Münâfik / Zâhid: SG. 93/1
Münâfik / Zamâne: NF. K. 41/43
Münâfik / Zerk: NF. K. 41/43
Münâfik / Zikir: ÜS. 37/7
Erbâb-i nifâk: NB. G. 837/3
Ehl-i nifâk: NB. G. 770/3

5.31. KALENDER:

Kalender / Abâ: AÖ. 433/2
Kalender / Abdâl: AÖ. 433/2
Kalender / Aşk: AÖ. 433/2
Kalender / Çardarb: AÖ. 611/1
Kalender / Esrâr: NK. K. 32/5
Kalender / Hayret: NK. K. 32/5
Kalender / Hubb-ı Dünyâ: AÖ. 652/1
Kalender / İbnü'l-Vakt: AÖ. 1233/2
Kalender / Kayd: NF. G. 47/4
Kalender / Rind: NF. G. 73/1, AÖ. 1233/2, NK. K. 32/5
Kalender - Rind / Ubûdiyet: NB. G. 294/1.
Kalender - Rind / Şeyh Haydâr-ı Üsküdarî: NB. M. 6/7,
Kalender / Şâl: AÖ. 433/2
Rind-i kalender: NK. K. 32/5,

5.32. KÂŞİF:

Kâşif / Abdâl: NM. 150/2
Kâşif / Esrâr: NM. 150/2, SG. 90/5
Kâşif / Hakikat: NM. 118/1
Kâşif / Küntü Kenz: AÖ. 200/4
Kâşif / Mürşid: SG. 90/5
Kâşif / Sır: AÖ. 200/4
Kâşif / Vahdet: SG. 90/5
Kâşif / Vahdet - Kesret: SG. 51/5
Kâşif-i genc-i hakikat: NM. 118/1,
Kâşif-i esrâr-ı vahdet: SG. 90/5,
Kâşif-i esrâr: NM. 150/2,
Ehl-i Keşf: SG. 51/5

5.33. KUTB, KUTBU'L-AKTÂB, GAVS, FERD

KUTB: GE. 771/5, NF. K. 16/17, NF. K. 30/23, NF. K. 41/17, NF. K. 52/29, NB. K. 13/65, SG. 1/7.
Kutb / Dil: NAA. MR. 2/3
Kutb / Emir Sultân: AÖ. 1171/1,
Kutb / Evliyâ: NB. T. 52/1, ÜS. 197/5
Kutb / Fakîr: AÖ. 195/4,
Kutb / Ferd: NM. 183/3
Kutb - Ferd - Gavs / Abdulkâdir-i Geylânî: NB. K. 27/7
Kutb / Hakikat: NM. 183/3
Kutb / İhrâm: AÖ. 195/4,
Kutb / İrşâd: ÜS. 197/5
Kutb / Mârifet: SG. 97/7
Kutb / Mazharî Sultân: ÜS. 197/5
Kutb / Mevlânâ: NB. K. 6/18, NB. T. 52/4

Kutb - Gavs / Mevlânâ: NB. T. 52/1
Kutb / Ricâlü'l-Gayb: SG. G. 38/5
Kutb / Tasarruf: SG. 104/5
Kutb / Ümmî Sinân: NM. 183/3
Kutb / Vahdet: SG. 48/7,
Aktâb: NB. K. 6/18, NB. T. 52/16
Aktâb-ı dehr: NB. T. 52/16,
Kutb-ı âlem: AÖ. 195/4, AÖ. 1171/1,
Kutb-ı asr: SG. 92/4,
Kutb-ı cihân: SG. 104/5,
Kutb-ı çarh: NF. K. 30/23,
Kutb-ı devrân: NF. K. 16/17,
Kutb-ı evliyâ: NB. T. 52/1,
Kutb-ı gerdûn: NF. K. 52/29,
Kutb-ı halâyık: NM. 183/3,
Kutb-ı medâr-ı İslâm: NB. K. 13/65,
Kutb-ı vakt: SG. 48/7, SG. 50/5,
Kutb-ı vüzerâ: NF. K. 41/17,
Kutb-ı zamân: NAA. MR. 2/3,
Kutbiyyet: NB. K. 27/7,
Kutbu'l-aktâb: GE. 472/4,
Kutbu'l-irşâd: ÜS. 197/5,
Kutbu'l-medâr-ı ma'nî: NB. T. 52/4

KUTBU'L-AKTÂB:

GAVS:
Gavs - Kutb / Ferd / Abdulkâdir-i Geylânî: NB. K. 27/7.
Gavs - Kutb / Mevlânâ: NB. T. 52/1.
Gavsıyyet: NB. K. 27/7,
Mugîs: NB. T. 52/1

FERD: NM. 183/3, NM. 76/7, SG. 35/1
Ferd / Bekâbillâh - Fenâfillâh: NAA. G. 153/3
Ferd / Cevher: NF. K. 12/13
Ferd / Kutb: NM. 183/3
Ferd - Kutb - Gavs / Abdulkâdir-i Geylânî: NB. K. 27/7
Ferd / Menzil: NAA. G. 153/3
Ferd-i câmi': NM. 183/3,
Ferdiyyet: NB. K. 27/7,
Menzil-i Ferd: NAA. G. 153/3

5.34. LÂUBÂLÎ, NEDÎM, MAHCÛB

LAUBALÎ: NF. G. 56/5.
Laubali / Âşık: NF. G. 16/7
Laubali / Edeb: FK. G. 204/7, NB. G. 279/5, NB. G. 459/1
Laubali / Gösteriş: NB. G. 859/3,
Laubali / Mahcûb: NF. G. 16/7
Laubali / Mârifet: NF. G. 38/5
Lâubâlî / Nedîm: NF. G. 38/5
Laubali / Riyâ: NB. G. 316/1.
Küstâh: FK. G. 204/7, NF. G. 16/7, NF. G. 38/5, NB. G. 279/5,
Bî-pervâ: NF. G. 56/5
Küstâh-ı bezm-i mârifet: NF. G. 38/5

NEDÎM:

Nedîm / Ehl-i Hak: SG. 82/7,
Nedîm / Lâubâlî: NF. G. 38/5
Nedîm / Mârifet: NF. G. 38/5

MAHCÛB:

Mahcûb / Âşık - Maşûk: FK. G. 203/3, NB. G. 422/7,
Mahcûb / Hakikat: SG. 103/1
Mahcûb / Laubali: NF. G. 16/7
Mahcûb / Mâiyyet: SG. 88/15
Mahcûb / Meczûb: SG. 103/1
Mahcûb / Vuslat: NF. G. 16/7

5.36. MECNÛN, ÂVÂRE, DÎVÂNE, SERGERDÂN

MECNÛN: FK. G. 118/5
Mecnûn / Akıl: FK. G. 289/7, NB. R. 84/2.
Mecnûn / Âşık: FK. R. 19/2
Mecnûn / Âkil: NM. 92/5
Mecnûn / Âşk - Aşk: NAA. G. 119/3,
Mecnûn / Âşık - Maşûk: NF. G. 77/3,
Mecnûn / Aşk: GE. 227/3, GE. 842/4, FK. G. 179/2, AÖ. 382/5, AÖ. 596/4
Mecnûn / Bâdiye: NB. G. 333/2
Mecnûn / Dil: FK. G. 124/1, FK. G. 289/7
Mecnûn / Dîvâne: GE. 491/1
Mecnûn / Gam: NB. G. 333/2
Mecnûn / Hayret: NK. G. 5/2
Mecnûn / Mest: GE. 491/1, FK. G. 139/4
Mecnûn / Nâm: NM. 92/5
Mecnûn / Ta'n: GE. 491/1
Mecnûn / Mey: GE. 491/1
Mecnûn / Rehnûmâ: NK. G. 239/3.
Mecnûn / Zâhid: GE. 491/1.
Mecnûn / Zencîr: FK. G. 284/5, AÖ. 418/2.
Mecnûn / Zülf: NM. 89/4
Âşık-ı şeydâ: NAA. K. 3/21, NAA. G. 7/1, NAA. G. 55/3, NAA. G. 95/7, NAA. G. 97/4, NAA. G. 99/4, NAA. G. 201/4, GE. 131/4, FK. G. 243/8, NF. G. 125/1,
Defter-i mecnûn: AÖ. 418/2,
Dil-i mecnûn: FK. G. 124/1, FK. G. 289/7

ÂVÂRE:

Âvâre / Âşık: GE. 798/1, FK. G. 261/3, NF. G. 46/1, NF. G. 87/4, AÖ. 1112/5, NK. G. 15/2, NK. Ş. 7/3.
Âvâre / Cünûn: NB. G. 168/1
Âvâre / Dil: FK. G. 106/8, NF. G. 108/4, NB. G. 858/4
Âvâre / Gönül: NAA. G. 114/1
Âvâre / Hâris - Tamâhkâr - Ehl-i Garaz: NAA. G. 149/1
Âvâre / Hasret: GE. 83/4
Âvâre / Nefs: NAA. G. 114/1
Âşık-ı âvâre: NF. G. 87/4, AÖ. 1112/5, NK. G. 15/2, NK. Ş. 7/3.
Âvâre-i kûy-ı Cünûn: NB. G. 168/1
Dil-i âvâre: FK. G. 106/8, NF. G. 108/4, NB. G. 858/4.

DÎVÂNE: GE. 20/4, FK. G. 217/3, NB. G. 871/1

Dîvâne / Akıl: FK. G. 124/4, FK. G. 155/1, NM. 117/4.
Dîvâne / Âkil: NF. G. 29/2, NB. G. 328/3, NM. 101/3.
Dîvâne / Âlim: NM. 143/2
Dîvâne / Ar: GE. 619/2
Dîvâne / Âr - Nâmûs: GE. 796/1
Dîvâne / Aşk: FK. G. 155/1, ÜS. 83/11.
Dîvâne / Âşık: GE. 78/2, GE. 233/3, FK. G. 134/1, NF. TK. 1/9, NF. G. 34/2, NF. G. 56/1, AÖ. 583/1, AÖ. 600/1, ÜS. 39/1, ÜS. 39/3, ÜS. 160/13.
Dîvâne / Âşık - Maşûk: NAA. G. 140/6
Dîvâne / Cünûn: NF. G. 79/7, NB. G. 328/3,
Dîvâne / Deşt: FK. G. 68/2
Dîvâne / Dil: FK. G. 46/5, FK. G. 154/4, FK. G. 164/3, FK. G. 253/4, FK. G. 260/8, NF. G. 79/7, NF. G. 80/6, NF. G. 95/2, NF. G. 95/3, NF. G. 129/4, NB. G. 777/5, NB. G. 871/1.
Dîvâne / Din: FK. G. 204/5
Dîvâne / Fâkih: FK. G. 102/7
Dîvâne / Gâfil: NB. G. 328/3,
Dîvâne / Gam: NB. R. 202/2
Dîvâne / Gönül: NAA. H. 21/1, GE. 150/3, GE. 156/1, GE. 202/1, GE. 231/3
Dîvâne / İlim: NM. 143/2
Dîvâne / Mecnûn: GE. 491/1,
Dîvâne / Medhûş: NM. 108/2,
Dîvâne / Mest: GE. 491/1, NM. 108/2.
Dîvâne / Mestâne: FK. G. 175/6, NF. G. 56/1.
Dîvâne / Mey: GE. 491/1, FK. G. 102/7
Dîvâne / Meydân: AÖ. 583/1
Dîvâne / Mezhep: FK. G. 155/1
Dîvâne / Müctehid: NM. 143/2
Dîvâne / Mürşid: ÜS. 160/13.
Dîvâne / Rind: FK. G. 204/5
Dîvâne / Sâlik: NM. 101/3
Dîvâne / Sâlûs: FK. G. 102/7
Dîvâne / Ta'n: GE. 491/1, FK. G. 102/7
Dîvâne / Temâşâ: GE. 258/1
Dîvâne / Terk: ÜS. 39/3
Dîvâne / Vahdet: ÜS. 32/13
Dîvâne / Vâiz: AÖ. 1037/4
Dîvâne / Zâhid: GE. 491/1, FK. G. 102/7, FK. G. 175/6, NF. G. 29/2.
Ârif-i Dîvâne: AÖ. 275/5,
Âşık-ı dîvâne: FK. G. 134/1, NF. TK. 1/9, NF. G. 34/2, NF. G. 56/1, AÖ. 600/1, ÜS. 39/1, ÜS. 39/3,
Deli dîvâne: NM. 143/2
Dil-i dîvâne: FK. G. 46/5, FK. G. 154/4, FK. G. 164/3, FK. G. 253/4, FK. G. 260/8, NF. G. 79/7, NF. G. 80/6, NF. G. 95/2, NF. G. 95/3, NF. G. 129/4, NB. G. 777/5,
Dîvâne gönül: NAA. H. 21/1, GE. 150/3, GE. 156/1, GE. 202/1, GE. 231/3,
Dîvâne meşreb: GE. 619/2, GE. 692/1, GE. 796/1,

Dîvâne: (Âşık için kullanılmakta): GE. 124/1, GE. 128/2, GE. 131/2, GE. 178/5, GE. 228/3, GE. 255/5, GE. 258/1,
Dîvâne-i aşk: FK. G. 155/1,
Dîvâne-i deşt-i cünûn-peymûde: FK. G. 68/2,
Rind-i Dîvâne: FK. G. 204/5

SER-GERDÂN:: NAA. G. 109/8
Ser-gerdân / Akıl: NAA. G. 121/2, NAA. H. 2/6
Ser-gerdân / Âşık: NF. G. 89/4 ,ÜS. 37/10, ÜS. 102/9.
Ser-gerdân / Humâr: GE. 175/4
Ser-gerdân / Mürebbi: NAA. G. 48/6
Ser-gerdân / Sâlik: SG. 97/5
Ser-gerdân / Sır: ÜS. 169/11

5.36. MECZÛB:

Meczûb / Bâde: SG. 90/11
Mahcûb / Mahcûb: SG. 103/1
Meczûb / Muhabbet: NF. G. 16/5
Meczûb / Mürşid: SG. 90/11
Meczûb / Mest: SG. 90/11
Meczûb / Şeriat: SG. 103/1
Meczûb / Tay: SG. 90/11

5.37. MELÂMÎ, RÛSVÂ MELÂMÎ:

Melâmî / Hulle: FK. G. 246/5
Melâmî / Üryân: FK. G. 246/5
Melâmî / Vahşet: SG. 48/18
Melâmî / Zâhid: SG. 48/18
Melâmî / Zâhir: SG. 48/18

RÛSVÂ: GE. 196/5
Rüsvâ / Âşık: GE. 97/5, FK. G. 181/7, NF. G. 6/2, NF. G. 29/4, NF. G. 44/5, AÖ. 325/1, AÖ. 732/2
Rüsvâ / Âşık - Maşûk: NF. G. 63/5,
Rüsvâ / Aşk: FK. G. 244/3, NB. G. 317/3, NM. 76/1
Rüsvâ / Âr - Nâmûs: NB. G. 88/3, ÜS. 12/7
Rüsvâ / Cünûn: FK. G. 243/2, FK. G. 244/3
Rüsvâ / Ferâgat: GE. 33/1
Rüsvâ / Melâmet: SG. 27/8,
Rüsvâ / Mest: NB. G. 88/3,
Rüsvâ / Nâmûs: NB. G. 88/3,
Rüsvâ / Kıyâfet: SG. 27/8,
Rüsvâ / Rind: SG. 27/8,
Rüsvâ olmak: GE. 33/1, ÜS. 104/7,
Rüsvâ-yı cihân: GE. 196/5, FK. G. 244/3, NB. G. 761/4,
Rüsvâ-yı cünûn: FK. G. 243/2,
Rüsvâ-yı dü-âlem: NF. G. 44/5,
Rüsvâyî-i aşk: NB. G. 317/3,
Şehr-i rüsvâyî: FK. G. 245/4

5.38. MUHAKKİK, MUVAHHİD MUHAKKİK: GE. 637/2, NF. K. 33/5, NF. K. 46/37, NM. 24/7
Muhakkık / Ahfiyâ: NM. 190/5,
Muhakkık / Ankâ: NM. 87/8
Muhakkık / Bî-nişân: NM. 190/5,
Muhakkık / Fenâ - Bekâ: NM. 87/8
Muhakkık / İrşâd: NAA. G. 98/3

Muhakkak / Mîhmân: NM. 87/8
Muhakkak / Muhabbet: SG. 56/13
Muhakkak / Sohbet: AÖ. 459/8
Muhakkak / Şeyh: NAA. G. 98/3
Muhakkak / Teslimiyet: ÜS. 181/6
Muhakkak / Zâhid: NAA. K. 3/22
Ashâb-ı hakikat: NB. R. 106/1,
Muhakkak: NM. 24/7,
Ehl-i hakikat: GE. 637/2, NF. K. 33/5, NF. K. 46/37, AÖ. 459/8, NM. 1/1, NM. 87/8, SG. 56/13,
Hakikat ehli: NAA. G. 98/3, AÖ. 830/3, NM. 190/HAKİKAT
EHLİNİN OLMAZ NİŞANI
NAKARATLI,
Hakâyık ehli: ÜS. 181/6,

MUVAHHİD: SG. 25/3, SG. 25/4, SG. 40/11, SG. 92/1.
Muvahhid / Aref: NAA. G. 201/2
Muvahhid / Aşk: ÜS. 31/2, ÜS. 31/5
Muvahhid / Âşık: ÜS. 106/3, SG. 40/8
Muvahhid / Biat: SG. 91/9
Muvahhid / Bürhân: ÜS. 31/2
Muvahhid / Câhil: SG. 43/22
Muvahhid / Esrâr: SG. 40/3
Muvahhid / Fenâfillâh: SG. 40/1
Muvahhid / Feyz: ÜS. 122/30, SG. 8/10
Muvahhid / Hakikat: SG. 40/3
Muvahhid / Hamr: ÜS. 31/5
Muvahhid / İkrâr: NAA. H. 16/3
Muvahhid / Kıl ü Kâl: NAA. G. 201/2
Muvahhid / Lâ - İllâ: SG. 56/12
Muvahhid / Lî maallâh: SG. 40/4
Muvahhid / Mansûr: SG. 40/9, SG. 48/19,
Muvahhid / Mecmâu'-Ezdâd: SG. 40/6,
Muvahhid / Muhyiddîn-i Arabî: NB. K. 5/22
Muvahhid / Münkir: ÜS. 66/5
Muvahhid / Seyrân: NM. 140/14
Muvahhid / Sivâ: SG. 1/4
Muvahhid / Sohbet: SG. 8/9 , SG. 8/10, SG. 40/10.
Muvahhid / Şeriat - Tarikat - Hakikat: ÜS. 72/3
Muvahhid / Şirk: NM. 16/3, SG. 43/22.
Muvahhid / Tasavvuf: SG. 63/1
Muvahhid / Tecellî: SG. 40/2
Muvahhid / Tecellî - Tûr: SG. 40/1
Muvahhid / Tevhîd: SG. 40/4, SG. 40/7
Muvahhid / Turrehât: SG. 8/9
Muvahhid / Vahdet - Kesret: SG. 91/9
Muvahhid / Zâkir: ÜS. 122/30, SG. 40/6,
Muvahhid / Zevk: SG. 1/4
Ehl-i vahdet: NAA. G. 201/2, ÜS. 31/5, ÜS. 72/3, ÜS. 106/3, SG. 8/9, SG. 8/10, SG. 40/EHL-İ VAHDET HAKKINDA, SG. 56/18, SG. 91/9, SG. 92/1
Vahdet ehli: NAA. G. 201/2, ÜS. 102/1, NM. 140/14,

Tevhîd Ehli: NAA. H. 16/3, NM. 16/3,
Erbâb-ı tevhîd: NK. MST. 12/3,
Ehl-i tevhîd: SG. 1/4, SG. 43/22,
Vahdet-şinâs: SG. 25/4,

5.39. MÛBTEDÎ, MÛNTEHÎ

MÛBTEDÎ:
Mübtedî / Aşk: AÖ. 282/3,
Mübtedî / Ledün: AÖ. 282/3,
Mübtedî / Müntehî: SG. 1/10,
Mübtedî / Ehil: NAA. G. 85/4,

MÛNTEHÎ:

Müntehî / Aşk: NK. G. 116/3,
Müntehî / Mübtedî: SG. 1/10,

5.40. MÛCÂHİD:

Mücâhid / Fetih: NAA. G. 75/5,
Mücâhid / Küfr: NAA. H. 16/4
Mücâhid / Nefsi Bilmek: SG. 72/9
Mücâhid / Şerfat: NM. 18/10,
Mücâhid / Vâsıl: SG. 72/9
Mücâhid / Zâhid: NAA. G. 166/4

5.41. MÛDDEİ:

Müddeî / İlim: NAA. G. 203/7
Müddeî / Âlim: NAA. G. 203/7
Müddeî / Cehâlet: ÜS. 48/9,
Müddeî / Davâ: NM. 100/4,
Müddeî / Ehl-i Nazar: NF. K. 3/55
Müddeî / Mârifet: NM. 100/4,
Müddeî / Münkir: NF. K. 3/55
Müddeî / Zulmet: ÜS. 48/9

5.42. MÛRÂÎ, SÂLÛS

MÛRÂÎ: NAA. K. 4/9, NB. G. 343/2, NK. G. 265/5
Mürâî / Âşık: ÜS. 194/9
Mürâî / Berehmen: NB. G. 468/4
Mürâî / Cemiyet: NK. K. 13/12
Mürâî / Fesâd: NB. R. 86/2
Mürâî / Mihnet: NB. G. 465/4
Mürâî / Perhîz: NB. R. 86/2
Mürâî / Rind: NB. G. 532/3, NK. K. 24/15
Mürâî / Selâmet: NK. K. 13/12
Mürâî / Süfi: NAA. K. 4/37
Mürâî / Haram Yeme: ÜS. 48/5
Mürâî / Hile: ÜS. 48/5
Mürâî / Sır: ÜS. 194/9
Ehl-i zerk: ÜS. 48/5, ÜS. 194/9,
İki yüzlü: NAA. K. 4/9, NB. G. 465/4
Erbâb-ı riyâ: NB. G. 532/3, NK. G. 265/5,
Ehl-i riyâ: NB. G. 229/5, NK. K. 13/12, NK. K. 24/15,
Riyâ-furûs: NB. G. 468/4, NB. G. 858/2, NB. R. 38/2,

SÂLÛS: FK. G. 59/7, FK. G. 144/7
Sâlûs / Dîvâne: FK. G. 102/7
Sâlûs / Harâbâtî: GE. 232/4,
Sâlûs / Hırka: GE. 232/4,
Sâlûs / Meyhâne: NB. G. 563/5
Sâlûs / Muğbeçe: FK. G. 59/7
Sâlûs / Süfi: AÖ. 217/6,
Sâlûs / Şeytân: NB. G. 594/4

Sâlûs / Rind: NB. G. 167/9, NB. G. 167/9, NB. G. 563/5
Sâlûs / Zâhid: GE. 864/4, FK. G. 102/7, NB. G. 167/9.
Zâhid-i sâlûs: FK. G. 102/7
Sâlûs-metâ: FK. G. 144/7.

5.43. MÛRÎD VE İLGİLİ

KAVRAMLAR

5.46.1. MÛRÎD: SG. 113.
Mürîd / Ahlâk-ı Hamîde: SG. 113/4
Mürîd / Ahlâk-ı Zemîme: SG. 113/4
Mürîd / Âşık: GE. 550/5
Mürîd / Cerr: NB. G. 455/4,
Mürîd / Er: ÜS. 55/1
Mürîd / Evliyâ: NF. K. 54/12, SG. 113/8
Mürîd / Feyz: NF. K. 54/12,
Mürîd / Hakikat: SG. 113/9
Mürîd / Hubb-ı Dünyâ: ÜS. 175/6
Mürîd / Kavgâ: ÜS. 175/6
Mürîd / Meşâyih: ÜS. 175/6
Mürîd / Murâd: SG. 113/1,
Mürîd / Murâd-ı Kırîmî: NAA. G. 181/2
Mürîd / Mürşid: ÜS. 6/7, SG. 90/14
Mürîd / İrfân: SG. 113/8
Mürîd / İrşâd: NB. G. 455/4,
Mürîd / Nefs: SG. 105/7,
Mürîd / Pîr: SG. 113/1, SG. 113/2
Mürîd / Râh: SG. 113/10,
Mürîd / Rind: SG. 113/10
Mürîd / Sıdk: NF. K. 54/12
Mürîd / Sır: ÜS. 175/6
Mürîd / Şeriat: SG. 113/9
Mürîd / Şeyh: NAA. G. 98/3, NB. G. 455/4, NM. 183/12,
Mürîd / Şeyh Ebûbekir: NB. K. 25/3
Mürîd / Teslimiyet: SG. 113/1,
Mürîd / Varlık: SG. 105/7,
Mürîd / Zâhir - Bâtın: SG. 113/9.
Mürîd / Zevk: SG. 113/3.

5.43.2. MURÂD:

NM. 58/4, NM. 150/8
5.43.3. DERVİŞ: NAA. G. 180/2, NB. G. 442/3, NB. G. 465/1, AÖ. 88/5, AÖ. 155/5, AÖ. 255/5, AÖ. 416/2, AÖ. 659/5, ÜS. 44/DERVİŞLER REDİFLİ, ÜS. 53, ÜS. 127/1, ÜS. 159/4, NM. 44/5, NM. 44/6, NM. 52/7, NM. 87/4, NM. 97, NM. 147/4, SG. 55/DERVİŞ OL DERVİŞ NAKARATLI, SG. 73/5.
Derviş / Abâ: AÖ. 446/2, AÖ. 917/4, AÖ. 986/5.
Derviş / Abdâl: AÖ. 1256/3
Derviş / Ahfiyâ: ÜS. 53/7
Derviş / Ağlama: SG. 115/15
Derviş / Ağyâr: ÜS. 44/6
Derviş / Âr: ÜS. 44/5, NM. 47/6
Derviş / Aşk: ÜS. 44/8, ÜS. 53/9, NM. 47/5, NM. 97/2, SG. 68/4, SG. 86/8, SG. 115/14, SG. 115/25.
Derviş / Âşık: GE. 299/4, NM. 97/1, NM. 196/2.

Derviş / Ayık: GE. 439/1,
Derviş / Âyine: SG. 55/9,
Derviş / Bâzâr: ÜS. 44/4
Derviş / Bengî: SG. 115/27
Derviş / Benlik: SG. 115/29
Derviş / Bulma: SG. 86/8
Derviş / Burhân: NM. 52/1
Derviş / Cân Gözü: NM. 97/1
Derviş / Cân Verme: SG. 55/2, ÜS. 44/4
Derviş / Çul: AÖ. 986/5
Derviş / Dede: AÖ. 1256/3
Derviş / Dert - Dermân: ÜS. 44/7
Derviş / Ehil: ÜS. 29/5
Derviş / Ehl-i dil: GE. 439/1, ÜS. 29/5
Derviş / Er: SG. 55/4, SG. 115/1, SG. 115/15, SG. 115/15, SG. 115/24, SG. 115/26.
Derviş / Erime: NM. 97/2
Derviş / Erme: ÜS. 53/6
Derviş / Fenâ: AÖ. 196/5,
Derviş / Etek Tutmak: SG. 86/1
Derviş / Evliyâ: AÖ. 436/5
Derviş / Fâsık: GE. 299/4
Derviş / Gayr: ÜS. 53/8
Derviş / Gönül: AÖ. 801/5, SG. 55/9, SG. 115/8, SG. 115/9, SG. 115/15, SG. 115/24.
Derviş / Gûy: ÜS. 37/9, ÜS. 53/3, ÜS. 53/6.
Derviş / Hakikat: ÜS. 158/8
Derviş / Hırka: GE. 612/2, GE. 894/1, NB. G. 88/7, ÜS. 43/9 .
Derviş / Hırs: ÜS. 44/8
Derviş / Hicret: GE. 233/5,
Derviş / Hubb-i Dünyâ: ÜS. 44/3, ÜS. 44/10.
Derviş / Hubb-i Mal: SG. 115/18
Derviş / Hor: AÖ. 897/1
Derviş / İbrâhim Edhem: NM. 47/5,
Derviş / İftirâ: GE. 299/4
Derviş / İhrâm: AÖ. 659/15,
Derviş / İkilik: SG. 115/29
Derviş / İrfân: ÜS. 91/1
Derviş / Kabâ: AÖ. 598/5
Derviş / Kalp: ÜS. 44/8
Derviş / Kavga: ÜS. 44/10
Derviş / Kemâl: NK. MST. 1/10
Derviş / Kemer: AÖ. 1312/2
Derviş / Kesret: SG. 115/25,
Derviş / Kurbân: SG. 55/3
Derviş / Küfr: ÜS. 55/4
Derviş / Lüle: NB. KT. 31/1,
Derviş / Mârifet: ÜS. 91/1
Derviş / Mâsivâ: ÜS. 44/11
Derviş / Mevlevî-hâne: AÖ. 436/5,
Derviş / Meyhâne: AÖ. 659/15,
Derviş / Muhabbet: GE. 233/5,
Derviş / Mürşid: ÜS. 53/4
Derviş / Mürşid-i kâmil: ÜS. 44/6
Derviş / Molla: AÖ. 690/1
Derviş / Nefs: SG. 55/1, SG. 115/7, SG. 115/10
Derviş / Nemed: NK. G. 165/4
Derviş / Nûr: ÜS. 53/9, ÜS. 158/8
Derviş / Ocak: AÖ. 436/5,
Derviş / Pâlheng: AÖ. 659/15
Derviş / Pîr: ÜS. 197/4, SG. 86/1
Derviş / Pişme: SG. 115/14
Derviş / Rakîb: GE. 570/5

Derviş / Ridâ: GE. 612/2
Derviş / Post: GE. 793/3, AÖ. 743/2
Derviş / Resm: NB. G. 88/7,
Derviş / Ridâ: GE. 612/2
Derviş / Riyâ: AÖ. 1321/3,
Derviş / Sabır: ÜS. 44/9
Derviş / Sâdik: NM. 97/1
Derviş / Sâlik: NM. 52/1
Derviş / Sarhoş: SG. 115/27
Derviş / Selâmet: NK. G. 88/7.
Derviş / Semâ: NK. K. 25/15
Derviş / Seyyâh: AÖ. 196/5, ÜS. 53/4.
Derviş / Sır: GE. 439/1, ÜS. 53/9, SG. 115/8.
Derviş / Soyunma: GE. 439/1, GE. 693/5, GE. 793/3, AÖ. 446/2, AÖ. 743/2, AÖ. 917/4, AÖ. 1106/2.
Derviş / Süfi: AÖ. 1321/3, ÜS. 29/5
Derviş / Süret: AÖ. 897/1, ÜS. 53/7, ÜS. 53/8.
Derviş / Süret - Siret: SG. 115/24,
Derviş / Şâl: AÖ. 446/2, ÜS. 43/9
Derviş / Şehvet: SG. 115
Derviş / Şeriat - Tarikat - Hakikat: SG. 115/2,
Derviş / Ummân: ÜS. 91/4
Derviş / Tâc: GE. 894/1, NB. G. 88/7, AÖ. 598/5
Derviş / Tasfiye: AÖ. 659/15, SG. 115/8
Derviş / Teennî: NM. 97/4
Derviş / Tekye: AÖ. 1256/3
Derviş / Tesbîh: NB. G. 88/7
Derviş / Tevâzu: NM. 97/2, NM. 97/5
Derviş / Tevekkül: ÜS. 44/9 , ÜS. 53/5.
Derviş / Teslimiyet: ÜS. 44/9 , ÜS. 197/4
Derviş / Üryân: GE. 693/5, GE. 793/3, AÖ. 446/2, GE. 823/1, AÖ. 743/2, AÖ. 917/4, AÖ. 1106/2.
Derviş / Vahdet: SG. 115/17
Derviş / Yanma: GE. 299/4, GE. 439/1, NM. 97/1, NM. 97/3.
Derviş / Yokluk: SG. 55/9,
Derviş / Yol: ÜS. 53/2, ÜS. 53/3, NM. 97/1, SG. 115/14, SG. 115/24, SG. 115/25,
Derviş / Zamâne: SG. 115/25,
Derviş / Zikir: NM. 97/3
Dervişân: NB. E. 1/3,
Derviş-i yektâ: NAA. MR. 2/2,
Derviş-i fenâ: AÖ. 196/5,
Derviş-i semâ: NK. K. 25/15,
Selâmet-i derviş: NK. G. 88/7,
Derviş-i bi-nevâ: NK. G. 165/4,
Derviş-i âşik: NM. 196/2
Derviş (menfi): AÖ. 1321/3, AÖ. 1374/3, ÜS. 55/4, SG. 115.

5.43.4. SÂLİK: NAA. G. 5/1, NAA. G. 6/9, NAA. G. 15/1, NAA. G. 15/4, NAA. G. 16/8, NAA. G. 61/3, NAA. G. 65/1, NAA. G. 70/3, NAA. G. 88/3, NAA. G. 104/1, NAA. G. 112/1, NAA. G. 120/4, NAA. G. 185, NAA. G. 198/1, AÖ. 1/19, AÖ. 659/23, AÖ. 1071/5, ÜS. 59/6, ÜS. 164/2, NM. 101, SG. 100/2.

Sâlik / Âgâh: NK. K. 37/16.
Sâlik / Âkil: NM. 101/3.
Sâlik / Âr: NM. 101/2.
Sâlik / Ârif: NK. MST. 3/28.
Sâlik / Aşk: NM. 6/1, NK. G. 58/3, NK. G. 130/4.
Sâlik / Âşık: NAA. G. 182/9.
Sâlik / Aybî Gizleme: NAA. G. 185/1.
Sâlik / Bâde: NAA. G. 156/2
Sâlik / Berehmen-hâne: NB. G. 283/4
Sâlik / Biat: NAA. G. 72/1
Sâlik / Dalâlet: NK. MST. 3/28
Sâlik / Çile - Semâ: NB. MU. 66/1.
Sâlik / Dîvâne: NM. 101/3
Sâlik / Ders: SG. 78/2,
Sâlik / Derviş: NM. 52/1
Sâlik / Fenâ - Bekâ: NAA. G. 84/4,
Sâlik / Firâk: NAA. G. 84/4,
Sâlik / Gayr: ÜS. 40/4
Sâlik / Hakikat: NM. 6/1
Sâlik / Hayrân - Vâlih: NAA. G. 48/3
Sâlik / Hizmet: NM. 101/1, SG. 78/2,
Sâlik / Hüsn: NAA. G. 173/10
Sâlik / İdrâk: NAA. G. 88/3, NAA. G. 159/7, NAA. G. 173/10
Sâlik / İnsân - Hayvân: NM. 54/4,
Sâlik / İrfân: NB. M. 5/10
Sâlik / Kâmil: NAA. G. 61/4
Sâlik / Kemâl: NM. 79/12
Sâlik / Küfr - İmân: NAA. G. 175/3,
Sâlik / Lâ-mekân: AÖ. 996/6,
Sâlik / Ledün: NAA. G. 185/2
Sâlik / Makâm: NAA. G. 175/3,
Sâlik - Maşûk / İkilik: NAA. G. 182/9
Sâlik / Menzil: NB. K. 5/17, NM. 101/3.
Sâlik / Mevlânâ: NF. K. 2/6
Sâlik / Mihnet: NM. 101/2.
Sâlik / Murâd: NM. 101/3.
Sâlik / Münkir: NAA. G. 28/6
Sâlik / Mürşid: NB. G. 283/4, NM. 101/1, NM. 101/4.
Sâlik / Mansûr: NAA. G. 135/2
Sâlik / Muhyiddîn-i Arabî: NB. K. 5/17
Sâlik / Pervâne: NM. 101/6
Sâlik / Pîr: SG. 78/2, NK. MST. 3/12,
Sâlik / Râh: FK. K. 16/6, AÖ. 996/6, NM. 6/1, NM. 52/1, SG. 78/2.
Sâlik / Sabr: NM. 101/2
Sâlik / Sâdik: NM. 196/2
Sâlik / Ser-gerdân: SG. 97/5
Sâlik / Sır: NAA. G. 185/1
Sâlik / Sohbet: NM. 54/4,
Sâlik / Şeriat: AÖ. 1/11,
Sâlik / Tâat: SSG. 97/5
Sâlik / Taklîd: NB. G. 283/4,
Sâlik / Tasfiye: ÜS. 40/4
Sâlik / Tayy-i mekân: NK. G. 130/4
Sâlik / Teslimiyet: NM. 101/4
Sâlik / Teslimiyet - Rızâ: NB. G. 114/7
Sâlik / Tevâzu: AÖ. 669/3

Sâlik / Vahdet: NB. G. 230 /6,
Sâlik / Vâlih - Hayrân: NAA. G. 48/3
Sâlik / Veed: NK. G. 130/4
Sâlik / Yol: NM. 85, NK. MST. 3/12,
Sâlik / Zülf: NAA. G. 135/2
Sâlik / Zünnâr: NB. G. 283/4.
Bülbül: NM. 101/6
Sâlik olmak: NK. MST. 3/28,
Sâlikân: NAA. G. 88/3,
Sâlik-i âgâh: NK. K. 37/16,
Sâlik-i aşk: NK. G. 58/3,
Sâlik-i Hak: NM. 52/1
Sâlik-i maksûd: NB. G. 114/7,
Sâlik-i Mevlâ: NAA. G. 142/1,
Sâlik-i mezheb-i irfân: NB. M. 5/10,
Sâlik-i mümtâz: NAA. G. 72/1
Sâlik-i râh: SG. 78/2,
Sâlik-i râh-ı hakikat: NM. 6/1,
Sâlik-i râh-ı kadîm: AÖ. 996/6,
Sâlik-i sâdık: NM. 196/2,

5.43.5. TÂLİB: NAA. G. 143, NAA. H. 22/2, AÖ. 245/5, AÖ. 1071/2, ÜS. 33/6, ÜS. 34/2, ÜS. 34/5, ÜS. 164/3, ÜS. 196/2, SG. 43/6, SG. 45/3, SG. 77/Zikr-i Hakk'a cân u dilden tâlib ol NAKARATLI.
Tâlib / Âgâh: SG. 52/5, SG. 52/6.
Tâlib / Âh: NM. 182/1
Tâlib / Ahlâk-ı Hamîde: SG. 91/MARİFETLE HÜSN-İ HULKTUR TÂLİBİ KÂMİL EDEN NAKARATLI.
Tâlib / Akıl: SG. 29/3,
Tâlib / Ârif: NAA. G. 122/3, NAA. G. 143/1, GE. 532/5, AÖ. 201/4, SG. 91/6.
Tâlib / Ârif-i billâh: NAA. G. 143/1.
Tâlib / Âşık: SG. 62/1
Tâlib / Aşk: NAA. G. 182/10, ÜS. 166/32, NM. 142/4, SG. 29/3,
Tâlib / Cân Verme: ÜS. 74/3.
Tâlib / Celvet: SG. 77/5,
Tâlib / Çile: SG. 91/3,
Tâlib / Dem: ÜS. 30/4
Tâlib / Ders: NAA. G. 143/1
Tâlib / Dert - Dermân: ÜS. 7/8, NM. 98/1, NM. 182/1.
Tâlib / Ehlullâh: AÖ. 201/4,
Tâlib / El Alma: SG. MF. 1,
Tâlib / Eren: ÜS. 182/6
Tâlib / Esmâ: SG. 1/8, SG. 91/3
Tâlib / Esrâr: NAA. G. 188/14, ÜS. 65/4
Tâlib / Evliyâ: SG. 91/4
Tâlib / Fenâ: ÜS. 74/3
Tâlib / Firâk: ÜS. 132/18
Tâlib / Gayr: NAA. G. 54/1
Tâlib / Hakikat: SG. 5/5
Tâlib / Halvet: SG. 77/5, SG. 91/3
Tâlib / Hicâb: ÜS. 47/7
Tâlib / Hizmet: NM. 42/4,
Tâlib / Himmet: ÜS. 25/31
Tâlib / Hubb-ı Dünyâ: NM. 178/2,
Tâlib / İlham: SG. 43/1.
Tâlib / İlim: NAA. G. 188/14, SG. 91/1

Tâlib / İsbât: AÖ. 810/3
Tâlib / Kâmil: AÖ. 810/3, SG. 91.
Tâlib / Kemâl: SG. 91/6
Tâlib / Ledün: SG. 5/5
Tâlib / Mâ Evhâ: SG. 43/1
Tâlib / Mahv: SG. MF. 1,
Tâlib / Maksûd: ÜS. 22/9
Tâlib / Mârifet: AÖ. 498/4, SG. 5/5 , SG. 77/1, SG. 91/MARİFETLE HÜSN-İ HULKTUR TÂLİBİ KÂMİL EDEN NAKARATLI,
Tâlib / Matlûb: ÜS. 132/18
Tâlib - Matlûb / Aşk: NAA. G. 182/10
Tâlib - Matlûb / Sabr: AÖ. 121/4
Tâlib / Mest: SG. MF. 1.
Tâlib / Meydân: GE. 532/5
Tâlib / Mihnet: NM. 98/1.
Tâlib / Muhabbet: SG. 62/1.
Tâlib / Murâd-ı Kırmî: NAA. G. 122/3.
Tâlib / Murâkub: SG. 5/1.
Tâlib / Münkir: SG. 104/15
Tâlib / Mürşid: AÖ. 1413/20, ÜS. 7/2, ÜS. 166/32, SG. 90/13.
Tâlib / Nâdân: SG. 52/6
Tâlib / Nâz: FK. G. 69/8
Tâlib / Nefsi Bilmek: NAA. G. 54/2, SG. 90/13
Tâlib / Nokta: ÜS. 47/7
Tâlib / Pervâne: ÜS. 83/2
Tâlib / Pîr: AÖ. 810/3, NM. 42/4, SG. 5/1, SG. 43/1, SG. 43/3, SG. 45/2, SG. 52/1, SG. 52/5, SG. 52/6 , SG. 78/Gel cemâl-i pîre cânân tâlib ol NAKARATLI,
Tâlib / Râğb: NM. 42/4,
Tâlib / Rehber: ÜS. 7/2
Tâlib / Sabr: AÖ. 121/4
Tâlib / Sâdık: NM. 142/4,
Tâlib / Sır: NAA. G. 143/1, NAA. G. 188/14, ÜS. 65/4
Tâlib / Sefer: SG. 18/1
Tâlib / Seher: ÜS. 132/18
Tâlib / Sohbet: NM. 42/4, ÜS. 182/6, SG. 43/1, SG. 43/3, SG. 45/2, SG. 52/1, SG. 62/1.
Tâlib / Sûfi: SG. 91/6
Tâlib / Süret: NAA. G. 143/4
Tâlib / Sülûk: NM. 42/4, AÖ. 810/3
Tâlib / Şem - Pervâne: ÜS. 83/2
Tâlib / Şeyh: NB. KT. 39/1-2, SG. MF. 1,
Tâlib / Tâat: NM. 42/4, NM. 142/4, SG. 91/8
Tâlib / Tasfiye: NAA. G. 54/2, SG. 52/6.
Tâlib / Tecellî: SG. 78/1
Tâlib / Tevbe: AÖ. 996/4
Tâlib / Teveccüh: SG. 43/2, SG. 45/1
Tâlib / Tevhîd: NAA. H. 16/1
Tâlib / Vahdet: ÜS. 22/9
Tâlib / Vasl: NK. G. 346/1
Tâlib / Vuslat: ÜS. 30/4, ÜS. 22/9, ÜS. 42/13.
Tâlib / Zâhid: ÜS. 30/4
Tâlib / Zerk: NM. 142/4,
Tâlib / Zikir: NAA. G. 54/1, SG. 77/Zikr-i Hakk'a cân u dilden tâlib ol NAKARATLI, SG. 91/1.
Tâlib / Zünnâr: NM. 142/4,

Tâlib olmak: AÖ. 810/3, AÖ. 1071/2, ÜS. 196/2, NM. 98/1, NM. 178/2, SG. 77, NK. G. 346/1
Tâlibân: SG. 50/6,
Tâlib-i dildâr: AÖ. 35/5
Tâlib-i esmâ: SG. 1/8
Tâlib-i esrâr: ÜS. 65/4
Tâlib-i Hâdî: SG. 62/1
Tâlib-i Hak: NAA. G. 54/1, NAA. G. 54/2, NAA. H. 16/1, AÖ. 996/3, AÖ. 996/4, ÜS. 7/2, ÜS. 25/31, NM. 182/1, SG. 5/1, SG. 104/15, SG. MF. 1, SG. MF. 5,
Tâlib-i merdî: NAA. MR. 2/6
Tâlib-i Mevlâ: SG. MF. 5
Tâlib-i sâdık: NM. 142/4,
Tâlib-i vahdet: ÜS. 22/9, SG. 50/6,
Tâlib-i yâr: GE. 532/5.
Ledün tâlibi: SG. 5/5,

5.43.6. MÜRİD İÇİN KULLANILAN DİĞER KELİMELER

ÂŞIK:
Âşık / Mürşid: ÜS. 160/13,
BENDE: NAA. G. 44/9, ÜS. 6/7.
Bende / Pîr: NB. G. 538/10.
BÜLBÜL: NF. G. 125/1, AÖ. 806/5, ÜS. 158/8.

CÂN:
Cân / Kâmil: AÖ. 1241/5
Cân / Seyyâh: NM. 190/6.

KUL: NAA. K. 2/61, NAA. G. 98/3, NAA. G. 146/4, NAA. G. 170/10, NAA. G. 192/11, AÖ. 802/2, AÖ. 802/3, NM. 183/6.

ŞÂKİRD:
Şâkird / Üstâd: AÖ. 628/4.

YÂR:
Yâr / Mürşid-i Kâmil: NAA. G. 96/2.

5.44. MÜRŞİD VE İLGİLİ KAVRAMLAR

5.44.1. MÜRŞİD: ÜS. 75/9, ÜS. 103/6, ÜS. 195/12, NM. 105/6.
Mürşid / Âb-ı Hayât: ÜS. 7/6
Mürşid / Âdet: SG. 90/9,
Mürşid / Âgâh: NK. G. 303/7
Mürşid / Ahlâk-ı Hamîde: SG. 90/10
Mürşid / Âkil: AÖ. 559/2,
Mürşid / Âlem-i Gayb: SG. 90/6
Mürşid / Âşık: ÜS. 111/1, ÜS. 160/13, ÜS. 194/7, SG. 85/5, SG. 90/14.
Mürşid / Aşk: NAA. H. 23/3, NF. G. 51/5, ÜS. 6/7, ÜS. 49/1, ÜS. 180/10, NM. 1/7, ÜS. 166/32, SG. 79/1, SG. 85/5, SG. 90/4, SG. 90/9, SG. 105/6.
Mürşid / Âyine: NM. 44/1
Mürşid / Bâde: SG. 90/11
Mürşid / Biat: AÖ. 655/1
Mürşid / Bu'd: SG. 90/14
Mürşid / Cehâlet: NAA. G. 139/1,

Mürşid / Cemâl: NAA. G. 177/3
Mürşid / Davâ: SG. 104/21
Mürşid / Dervîş: ÜS. 53/4
Mürşid / Divâne: ÜS. 160/13,
Mürşid / El Alma: ÜS. 98/2
Mürşid / El Tutma: NAA. G.
139/1, NAA. G. 192/11
Mürşid / Etek Tutma: AÖ. 559/2,
Mürşid / Erme: NAA. G. 139/1,
ÜS. 160/14, ÜS. 180/10
Mürşid / Eroğlu: ÜS. 7/2
Mürşid / Ferâğ: FK. G. 234/2
Mürşid / Fenâfillâh: SG. 90/3
Mürşid / Feyz: NF. K. 50/63, SG.
90/4
Mürşid / Gaflet: ÜS. 22/3
Mürşid / Gönül: AÖ. 810/1
Mürşid / Hakikat: ÜS. 176/4
Mürşid / Hurka: NF. K. 50/63,
Mürşid / Hizmet: NM. 101/1
Mürşid / İlim: SG. 105/6
Mürşid / İrfân: SG. 90/4, SG.
104/21
Mürşid / İrşâd: ÜS. 95/11, ÜS.
111/9, ÜS. 157/1, SG. MF. 2.
Mürşid / İstişâre: AÖ. 810/1
Mürşid / Kalp: ÜS. 157/6, SG. 90/4
Mürşid / Kâşif: SG. 90/5
Mürşid / Keşf: SG. 90/6
Mürşid / Kemer: NB. G. 283/4,
Mürşid / Kıyâfet: FK. G. 234/2
Mürşid / Kurân: NB. G. 34/6,
Mürşid / Ledün: ÜS. 22/5, ÜS.
55/2, SG. 90/3
Mürşid / Lutf - Kahr: ÜS. 55/2,
Mürşid / Mazhar: NAA. G. 68/3,
NAA. G. 122/3, SG. 90/3
Mürşid / Meczûb: SG. 90/11
Mürşid / Merd: NAA. MH. 2/13
Mürşid / Merdâne: ÜS. 180/10
Mürşid / Mest: SG. 90/11
Mürşid / Mihmân: AÖ. 559/2,
Mürşid / Mülhid: AÖ. 1412/2
Mürşid / Mürîd: ÜS. 6/7, SG.
90/14
Mürşid / Mürşid-i Kâmil: NM.
78/7,
Mürşid / Nazar: NK. G. 303/7
Mürşid / Nefs: ÜS. 98/2,
Mürşid / Nefsi Bilmek: SG. 85/5,
SG. 90/13
Mürşid / Rehber: ÜS. 7/2
Mürşid / Reng: NAA. G. 90/12,
Mürşid / Safâ: SG. 90/10
Mürşid / Sâlik: NB. G. 283/4, NM.
101/1, NM. 101/4.
Mürşid / Sadâkat: ÜS. 160/13,
Mürşid / Savmaa: NF. K. 54/18
Mürşid / Seccâde: NF. K. 50/63,
NF. G. 51/5, NK. G. 175/3,
Mürşid / Sır: SG. 90/10
Mürşid / Sohbet: SG. 90/11
Mürşid / Süff: NF. G. 51/5,
Mürşid / Şarâb: NF. G. 51/5,
Mürşid / Şeriat: NAA. G. 204/1,
SG. 85/4
Mürşid / Takvâ: AÖ. 1412/2
Mürşid / Tâlib: AÖ. 1413/20, ÜS.
7/2, ÜS. 166/32, SG. 90/13.
Mürşid / Tasfiye: SG. 90/10
Mürşid / Tays: SG. 90/11

Mürşid / Tecellî: NAA. G. 66/1,
NAA. G. 66/10, NAA. G. 169/1,
NAA. G. 177/2, ÜS. 7/13, SG. 1/14,
SG. 90/1, SG. 90/15, NK. G. 153/1
Mürşid / Tekye: AÖ. 559/2,
Mürşid / Telkîn: ÜS. 95/11,
Mürşid / Terakkî: SG. 90/12
Mürşid / Tercemân: SG. 90/12
Mürşid / Teslimiyet: ÜS. 55/2,
ÜS. 111/9, ÜS. 157/1, NM. 60/7,
NM. 92/7, NM. 101/4
Mürşid / Tevekkül: ÜS. 95/11,
Mürşid / Tevbe: NB. G. 771/4
Mürşid / Vahdet: SG. 90/5
Mürşid / Vârid: SG. 104/21
Mürşid / Varlık: ÜS. 160/14
Mürşid / Vird: ÜS. 157/6
Mürşid / Vuslat: ÜS. 116/2
Mürşid / Yakîn: NM. 78/6, ÜS.
22/4
Mürşid / Zâhid: NK. G. 175/3,
Mürşid / Zâhir - Bâtın: SG. 90/5
Mürşid / Zühed: AÖ. 1412/2
Mürşid-i merd-i cihân: NAA. MH.
2/13
Mürşid-i küll: NF. K. 50/63
Mürşid-i merdâne: ÜS. 180/10
Mürşid-i Hak: AÖ. 1369/5
Mürşid-i âgâh: NK. G. 303/7
Mürşidullâh: ÜS. 196/7
Cism-i hakkânî: NAA. G. 52/7
Mürşid-i aşk: NF. G. 51/5.

MÜRŞİDİN FAALİYETLERİ:

FK. MST. 5/5/3, NF. G. 20/6.
Kemer kuşandırmak: NB. G.
283/4.
Biat ettirmek: AÖ. 655/1
Hakkı bildirmek: NM. 78/6
Telkîn vermek: ÜS. 95/11.

MÜRŞİDİN VASIFLARI: NB. K.

27/8, AÖ. 680/4, NM. 44/1, SG. 90.
Mürşide bağlanmak: NAA. K.
2/61, ÜS. 22/3, ÜS. 22/4, ÜS. 22/5,
ÜS. 157/6
Mürşid Elini Tutmak: NAA. G.
139/1, NAA. G. 192/11, ÜS. 98/2
Mürşid Eteğini Tutmak: AÖ.
559/2,
Mürşide uymak: NAA. H. 23/3,
ÜS. 116/2, ÜS. 160/14, SG. 85/5,
NK. G. 175/3,
Mürşidi bilmek: SG. 89/7
Mürşide varmak: SG. 8/12
Mürşid aramak: NK. G. 166/2,
NK. G. 166/5
Mürşid bulmak: NAA. G. 48/6,
NAA. G. 52/7
Mürşide karşı menfi tavır: ÜS.
55/2, ÜS. 131/6

MÜRŞİD-İ KÂMİL: NAA. G. 177,

ÜS. 144/12, NM. 146/2
Mürşid-i Kâmil / Ağyâr: ÜS.
139/1
Mürşid-i Kâmil / Aref: NAA. G.
146/2, NAA. G. 171/3,
Mürşid-i Kâmil / Âşık: ÜS. 45/4
Mürşid-i Kâmil / Aşk: AÖ. 701/2,
Mürşid-i Kâmil / Bulma: NAA. G.
147/4

Mürşid-i Kâmil / Dervîş: ÜS. 44/6
Mürşid-i Kâmil / Ehlullâh: ÜS.
84/5
Mürşid-i Kâmil / El Alma: NAA.
G. 64/3
Mürşid-i Kâmil / Erkân: NAA. G.
192/12
Mürşid-i Kâmil / Eşik: NAA. G.
192/13
Mürşid-i Kâmil / Fenâ ender
Fenâ: ÜS. 138/4
Mürşid-i Kâmil / Hizmet: NAA.
G. 192/13
Mürşid-i Kâmil / İkrâr: NAA. G.
152/3, ÜS. 139/1
Mürşid-i Kâmil / İlim: AÖ. 344/3
Mürşid-i Kâmil / Menzil: NAA. G.
64/3
Mürşid-i Kâmil / Mürîd: NAA. G.
96/2
Mürşid-i Kâmil / Mürşid: NM.
78/7
Mürşid-i Kâmil / Pîr: ÜS. 102/5
Mürşid-i Kâmil / Rehber: ÜS.
139/1
Mürşid-i Kâmil / Seyr u Sülûk:
NAA. G. 141/8
Mürşid-i Kâmil / Sır: AÖ. 701/2,
Mürşid-i Kâmil / Şem - Pervâne:
NAA. G. 146/5
Mürşid-i Kâmil / Şeriat: NAA. G.
125/6
Mürşid-i Kâmil / Şirk: NAA. G.
96/2
Mürşid-i Kâmil / Tasfiye: NM.
146/1.
Mürşid-i Kâmil / Tecellî: NAA. G.
177/1, NAA. G. 177/2, ÜS. 42/11
Mürşid-i Kâmil / Tevhîd: ÜS. 96/7
Mürşid-i Kâmil / Ümmî Sinân:
NM. 146/1
Mürşid-i Kâmil / Vasl: ÜS. 138/4
Mürşid-i Kâmil / Vâsl: NAA. G.
147/4
Mürşid-i Kâmil / Yüz Sürmek:
NAA. G. 96/2.
Mürşid-i Kâmil / Zâhid: NAA. G.
171/3,
Mürşid-i Kâmil / Zulmet: NAA.
G. 146/5
Mürşid-i Kâmil / Zünnâr: NAA.
G. 192/12
Mürşid-i kâmil bulmak: NAA. G.
96/2, NAA. G. 125/6, NAA. G.
141/8, NAA. G. 146/2, NAA. G.
147/4, NAA. G. 152/3, NAA. G.
171/3.

5.44.2. AZİZ: NB. G. 345/1, AÖ.
346/4.

Azîz / Hakîm Senâî: NB. M. 9/91,
NB. M. 9/92.

5.44.3. BÂBA: NF. K. 41/49

5.44.4. DEDE:

Dede / Dervîş: AÖ. 1256/3
Dede / Kâmil: NAA. G. 49/6
Dede / Kûlâh: NB. G. 416/5
Dede / Tekye: AÖ. 1256/3.
Dede / Abdâl: AÖ. 1256/3
Dede / Semâ: NB. G. 416/5

Dede / Tennûre: NB. G. 416/5.

5.44.5. EHLİL, EHL-İ HAK, EHLULLÂH, HAK DOSTU

EHLİL:
Ehil / Dert - Dermân: AÖ. 433/1.
Ehil / Dervîş: ÜS. 29/5
Ehil / Dûr: NAA. G. 54/4
Ehil / Ehl-i Dil: AÖ. 147/5, ÜS. 29/5.
Ehil / Hâris - Tamâhkâr - Ehl-i Garaz: NAA. G. 149/4
Ehil / Mârifet: AÖ. 89/1
Ehil / Mübtedî: NAA. G. 85/4
Ehil / Münkir: NAA. G. 28/2, NAA. G. 115/3
Ehil / Sır: NAA. G. 8/7
Ehil / Süff: ÜS. 29/5
Ehil / Zâhid: NAA. G. 49/3
Ehil / Zulmet: NAA. G. 104/5
Nâ-ehl: NAA. G. 8/7, AÖ. 89/1, AÖ. 433/1.

EHL-İ HAK: ÜS. 94/5, SG. 89/4, SG. 104/13, SG. 104/19
Ehl-i Hak / Câhil: SG. 82/7,
Ehl-i Hak / Ebrâr: ÜS. 72/6
Ehl-i Hak / Nedfm: SG. 82/7,
Ehl-i Hak / Râh: SG. 76/1
Ehl-i Hak / Resm: SG. 46/3
Ehl-i Hak / Tâat: NM. 6/5.
Derd-i ehl-i Hak: SG. 28/7.
Erbâb-ı Hak: SG. 46/3

EHLULLÂH: AÖ. 420/3.
Ehlullâh / Abdulkâdir-i Geylânî: NB. K. 27/2
Ehlullâh / Evliyâ: NB. K. 15/98
Ehlullâh / Tâlib: AÖ. 201/4
Ehlullâh / Ârif: AÖ. 201/4
Ehlullâh / Mukarreb: ÜS. 27/6
Ehlullâh / Mürşid-i Kâmil: ÜS. 84/5
Ehlullâh / Nefsi Bilmek: AÖ. 201/4,
Ehlullâh / Sır: ÜS. 84/5, ÜS. 147/6

HAK DOSTU: NM. 27/1, SG. 32, SG. 39/HAK DOSTUNU SEVMEKTİR NAKARATLI,
Hak Dostu / Adû: SG. 32/1,
Hak Dostu / Amel: SG. 39/1, SG. 39/2.
Hak Dostu / Âşık: ÜS. 142/6.
Hak Dostu / Aşk: SG. 86/6
Hak Dostu / Er: SG. 32/1, SG. 87/7,
Hak Dostu / Hubb: SG. 39/3, SG. 39/4.
Hak Dostu / İnkâr: SG. 87/7, SG. 87/9.
Hak Dostu / Ricâlû'l-Gayb: SG. 32/5.
Hak Dostu / Münkir: SG. 32/4.
Hak Dostu / Tecellî: SG. 39/5.

5.44.6. PÎR: NAA. H. 5/8, GE. 6/2, GE. 113/4, GE. 676/4, AÖ. 659/23, NM. 34/3, NM. 37/1, SG. 18/2, SG. 78/GEL CEMÂL-İ PÎRE CÂNDAN TÂLIB OL NAKARATLI, SG. 78/5, SG.

86/AŞK İLE TUT PİR ETEĞİN NAKARATLI, SG. 96.
PİR / Abâ: NK. G. 322/1
PİR / Âb-ı hayvân: ÜS. 47/10
PİR / Ahd: NM. 98/5
PİR / Âsitân: NK. MST. 3/20
PİR / Aşk: AÖ. 598/4, AÖ. 610/4, AÖ. 1155/2, NM. 189/1, SG. 78/6, SG. 86/4, SG. 96/4, NK. MST. 3/12.
PİR / Âyîne: NAA. G. 146/3, SG. 43/2
PİR / Bende: NB. G. 538/10
PİR / Benlik: SG. 18/3
PİR / Bu'd: SG. 78/6
PİR / Bulma: SG. 86/1
PİR / Cemâl: SG. 78/GEL CEMÂL-İ PÎRE CÂNDAN TÂLIB OL NAKARATLI, SG. 96/3.
PİR / Cezbe: SG. 78/7
PİR / Ders: SG. 88/1
PİR / Dergâh: NB. G. 519/7.
PİR / Dervîş: ÜS. 197/4, SG. 86/1
PİR / Deyr: NB. G. 102/4, NB. G. 519/7
PİR / Duâ: AÖ. 436/7
PİR / El Alma: SG. 80/1
PİR / Er: ÜS. 112/5, NM. 34/1, NM. 35/1, SG. 86/7.
PİR / Eren: GE. 456/2, GE. 890/2, AÖ. 236/4
PİR / Erkân: GE. 530/2, GE. 637/3, AÖ. 610/4.
PİR / Erkân - Yol: AÖ. 436/7.
PİR / Eşik: SG. 12/6
PİR / Etek Tutmak: SG. 42/3
PİR / Fenâfillâh: SG. 80/4
PİR / Feyz: SG. 78/4.
PİR / Gam: NB. G. 519/7.
PİR / Garîb: SG. 78/4.
PİR / Gayr: SG. 52/5, SG. 52/6.
PİR / Hacı Bektâş-ı Velî: GE. 297/3, GE. 637/3.
PİR / Hakikat: NM. 35/1
PİR / Harâbât: AÖ. 144/5.
PİR / Himmet: ÜS. 102/5, ÜS. 148/7.
PİR / Hizmet: AÖ. 389/3, AÖ. 801/5, AÖ. 870/5, NM. 42/4, SG. 78/2.
PİR / İlhâm: SG. 43/1
PİR / İnsân: ÜS. 62/8
PİR / İrşâd: NAA. H. 19/4
PİR / İrfân: NM. 98/5, SG. 100/3
PİR / İsbât: SG. 43/3
PİR / Kâmil: AÖ. 810/3
PİR / Kemâl: SG. 78/3
PİR / Kemer: AÖ. 801/5
PİR / Kurb: SG. 78/4,
PİR / Ledün: SG. 100/3,
PİR / Mâsivâ: SG. 78/6,
PİR / Mazhar: NAA. G. 44/1, SG. 78/3
PİR / Mazharî Sultân: ÜS. 79/7
PİR / Merd: SG. 78/2,
PİR / Merdân: SG. 52/1,
PİR / Muğbeçe: AÖ. 610/4,
PİR / Muhabbet: NAA. G. 146/3, NAA. G. 192/3, NAA. G. 192/8, SG. 96.
PİR / Mülhid: SG. 42/3
PİR / Mürîd: SG. 113/1, SG. 113/2

PİR / Mürşid-i Kâmil: ÜS. 102/5
PİR / Nasihat: GE. 732/5,
PİR / Nazar: SG. 18/3, SG. 78/7
PİR / Nefsi Bilmek: NM. 82/1
PİR / Râh: SG. 78/2,
PİR / Rehnümâ: SG. 78/6,
PİR / Rind: NK. G. 322/1,
PİR / Riyâ: AÖ. 610/4,
PİR / Sâlik: SG. 78/2, NK. MST. 3/12,
PİR / Savmaa: NK. G. 322/1,
PİR / Sır: ÜS. 62/8
PİR / Sohbet: NM. 42/4, SG. 43/1, SG. 43/3, SG. 45/2, SG. 52/1.
PİR / Sülûk: AÖ. 810/3
PİR / Şeyh: NM. 183/12
PİR / Tabîb: SG. 78/4,
PİR / Tâlib: AÖ. 810/3, NM. 42/4, SG. 5/1, SG. 43/1, SG. 43/3, SG. 45/2, SG. 52/1, SG. 52/5, SG. 52/6 , SG. 78/Gel cemâl-i pîre cândan tâlib ol NAKARATLI.
PİR / Tarikat: NB. G. 754/9
PİR / Tasfiye: SG. 96/2,
PİR / Tecellî: NAA. G. 44/1, NAA. G. 146/3, SG. 42/4, SG. 43/2, SG. 78/1, SG. 80/4.
PİR / Tekke: AÖ. 598/4
PİR / Tekye: AÖ. 144/5,
PİR / Teslîmiyet: ÜS. 197/4, NM. 34/2, NM. 98/5, SG. 52/5, SG. 52/6, SG. 96/5, SG. 100/3, SG. 113/1, NK. MST. 3/20.
PİR / Teveccüh: SG. 43/2, SG. 45/1
PİR / Teveşül: NB. G. 754/9, ÜS. 62/8, ÜS. 112/5, NM. 183/12.
PİR / Üstâd: AÖ. 389/3,
PİR / Yardım: GE. 456/2, GE. 890/2
PİR / Ülfet: NM. 82/1,
PİR / Vahdet: SG. 88/1
PİR / Yol: SG. 80/4, NK. MST. 3/12.
PİR / Yüz Sürmek: AÖ. 610/4,
PİR / Zikir: ÜS. 62/8
PİR / Zühd: AÖ. 610/4.
Âstân-ı pîr: NK. MST. 3/20
Bağbân-ı pîr: SG. 18/2
Cemâl-i pîr: SG. 78/1,
Dâmân-ı pîr-i aşk: NK. MST. 3/12,
Dâmen-i pîr: NK. MST. 6/14
Fenâ fi'l-pîr: NAA. G. 146/3, ÜS. 112/5, NM. 183/12, SG. 43/3, SG. 52/5, SG. 52/6, SG. 78/6, SG. 80/4, SG. 96, SG. 100/3, SG. 113/1, SG. 113/2.
Hakikat pîri: NM. 35/1,
PİR bulmak: ÜS. 79/7
PİR duâsı: AÖ. 436/7,
PİR eşiği: SG. 12/6,
PİR eteği: SG. 42/3, SG. 86/1, SG. 86/1,
PİR himmeti: ÜS. 102/5, ÜS. 148/7,
PİR nazârı: SG. 18/3,
PİR sevgisi: SG. 96/2, SG. 96/3, SG. 96/4,
PİR den kemer kuşanmak: AÖ. 801/5,
PİR-i aşk: AÖ. 598/4, AÖ. 610/4, AÖ. 1155/2, NM. 189/1,
PİR-i azîz: ÜS. 102/5,
PİR-i dânâ: AÖ. 894/1
PİR-i kâmil: AÖ. 810/3

Pîr-i mübârek: GE. 113/4,
Pîr-i tarîkat: NB. G. 754/9,
Pîr-i vahdet: SG. 88/1
Pîr-perver: NAA. G. 146/3, NAA.
G. 192/3, NAA. G. 192/8,
Pîrsiz: GE. 530/2, GE. 637/3,
Tekye-i pîr-i harâbât: AÖ. 144/5,

5.44.7. ŞEYH: NAA. G. 180/2, NB.
E. 28/2, AÖ. 659/5, NM. 7/6.
Şeyh / Âbid: AÖ. 479/3,
Şeyh / Aref: NAA. G. 138/5
Şeyh / Ârif: GE. EŞ. 33/3,
Şeyh / Biat: NM. 85.
Şeyh / Burhân: NM. 3/4
Şeyh / Ehl-i hâl: NAA. G. 78/8
Şeyh / Eşik: NAA. G. 98/7
Şeyh / Gaflet: NAA. G. 98/7,
Şeyh / Hakikat: NM. 85/4-5
Şeyh / Hırka: GE. 566/3,
Şeyh / Hizmet: NAA. G. 98/7,
Şeyh / İrfân: NM. 146/2
Şeyh / İmân - Küfr: NAA. G.
204/8
Şeyh / İncitme: NAA. G. 180/4
Şeyh / İrşâd: NAA. G. 98/3, NB. G.
455/4, AÖ. 113/2.
Şeyh / Kâmil: NAA. G. 98/3, NAA.
G. 98/7, NAA. G. 180/4, NAA. G.
204/8 , NB. E. 24/3.
Şeyh / Kerâmet: NB. G. 61/6, NB.
G. 433/4, NB. R. 88/1-2.
Şeyh / Kıyâfet: NAA. G. 98/3, GE.
566/3.
Şeyh / Kibr: NM. 100/6.
Şeyh / Mihmân: NAA. G. 98/7,
Şeyh / Muhakkak: NAA. G. 98/3
Şeyh / Münkir: NAA. G. 88/1,
NAA. G. 88/2
Şeyh / Mürîd: NAA. G. 98/3, NB.
G. 455/4, NM. 183/12,
Şeyh / Pîr: NM. 183/12,
Şeyh / Ridâ: GE. 566/3,
Şeyh / Rind: NB. G. 694/1
Şeyh / Sadâkat: NB. G. 694/1
Şeyh / Seccâde: GE. 566/3
Şeyh / Tâlib: NB. KT. 39/1-2, SG.
MF. 1
Şeyh / Ta'n: AÖ. 479/3
Şeyh / Tekye: NB. R. 88/1-2
Şeyh / Telkîn: ÜS. 95/11,
Şeyh / Teslîmiyet: NM. 85.
Şeyh / Ucb: NM. 100/6
Şeyh / Ümmî Sinân: NM. 146/2
Şeyh / Eroğlu: ÜS. 158/11
Şeyh / Velâyet: NB. KT. 39/1-2
Şeyh / Vuslat: NAA. G. 72/5
Şeyh / Zâhid: AÖ. 479/3,
Şeyh / Zındık: NB. KT. 39/1-2
Şeyh / Zühd: NB. R. 88/1-2,
Vuslat-ı şeyh: NAA. G. 72/5
Şeyh-i cihân-ârâ: NAA. G. 180/1,
Şeyh-perest: SG. MF. 1,
Şeyh-i şehri: FK. G. 149/3
Şeyh-i kâmil: NAA. G. 78/8, NAA.
G. 98/3, NAA. G. 98/7, NAA. G.
138/5, NAA. G. 180/4, NAA. G.
204/8 , NB. E. 24/3
Meşâyih: NAA. G. 136/3, ÜS.
175/6.

5.44.8. ULU: ÜS. 174/10, NM.
44/2.

Ulu / İstîşâre: GE. 621/3
Ulu / Zamân: AÖ. 559/1.

5.44.9. VELÎ: NAA. G. 98/8, NAA.
H. 18/9, AÖ. 195/3, AÖ. 402/2, ÜS.
71/11, ÜS. 97/5, ÜS. 147/6, ÜS.
148/11.

Velî / Âbid: SG. 66/6
Velî / Âgâh: SG. 81/4
Velî / Ârif: FK. G. 26/5, NM. 80/4,
NM. 80/5
Velî / Âsâ: NM. 18/20
Velî / Aşk: SG. 31/4, SG. 68/1, SG.
86/2
Velî / Câhil: SG. 82/4
Velî / Er: SG. 68/3
Velî / Eren: SG. 86/2 e
Velî / Eşik: NAA. MH. 3/3,
Velî / Feyz: SG. 82/4
Velî / Gönül: SG. 37/5
Velî / Hass: NAA. MH. 3/3,
Velî / İbrâhim Edhem: GE. 875/1
Velî / Kerâmet: ÜS. 13/13
Velî / Kıyâfet: NM. 18/21
Velî / Mevlânâ: NB. T. 52/3
Velî / Muhabbet: SG. 7/9
Velî / Münkir: NAA. MH. 3/6
Velî / Nebî: NM. 62/6, NM. 169/5,
SG. 81/4
Velî / Şerîat: NM. 18/13, NM.
18/20, NM. 18/21, SG. 66/6.
Velî / Şerîat - Hakikat: NM. 18/22
Velî / İbnü'l-Vakt: SG. 66/6
Velî / Kâmil: NM. 182/4,
Velî / Peygamber: ÜS. 46/12,
Velî / Tecellî: NM. 4/3, NM. 33/7
Burc-ı velî: AÖ. 402/2,
Gerçek velî: SG. 37/5, SG. 68/1,
Velîler hürmeti: ÜS. 148/11
Velîler serveri: ÜS. 13/13,
Velîyy-i Hak: NB. T. 52/3,
Velîyyullâh: AÖ. 195/3, ÜS. 71/11,
ÜS. 147/6,

EVLİYÂ: NAA. G. 4/7, NAA. G.
14/2, NAA. G. 44/2, NAA. G. 170,
NAA. H. 4/6, NAA. H. 5/8, GE.
791/4, NB. T. 56/21, NB. G.
2/EVLİYÂ REDİFLİ, AÖ. 444/5,
AÖ. 572/3, AÖ. 1171/2, ÜS. 5/10,
ÜS. 42/4, ÜS. 93/8, ÜS. 122/15, ÜS.
148/12, ÜS. 160/12, ÜS. 174/8, ÜS.
188/9, NM. 49/4.
Evlîyâ / Akıl: NAA. G. 96/1,
Evlîyâ / Âkil: ÜS. 8/9
Evlîyâ / Asfiyâ: ÜS. 3/12
Evlîyâ / Aşk: NM. 1/7, SG. 31/4,
SG. 79/4, SG. 105/3.
Evlîyâ / Burhân: ÜS. 93/7
Evlîyâ / Bülbül - Gül: NAA. G.
170/2
Evlîyâ / Câhil - Nâdân: ÜS. 81/4,
Evlîyâ / Cân Verme: NAA. G.
170/6
Evlîyâ / Cavlak: FK. KT. 3/13
Evlîyâ / Cehâlet: NB. G. 2/4, SG.
52/4
Evlîyâ / Dervîş: AÖ. 436/5

Evlîyâ / Devlet Ricâli: NF. K. 36/1,
NB. K. 7/97, NB. K. 16/68, NB. T.
103/21.
Evlîyâ / Duâ: NB. T. 113/4,
Evlîyâ / Ehlullâh: NB. K. 15/98
Evlîyâ / Enbiyâ: NAA. G. 22/15,
GE. 640/4, NB. K. 1/47, AÖ.
1333/4, AÖ. 1423/4, ÜS. 2/11, ÜS.
2/12, ÜS. 3/12, ÜS. 84/11, ÜS.
140/7, NM. 1/7, NM. 18/28, NM.
137/6, SG. 8/8, SG. 31/4, SG. 43/25,
SG. 79/4,
Evlîyâ / Eser: NB. G. 2/1
Evlîyâ / Eşkuyâ: ÜS. 46/8, SG. K.
1/76
Evlîyâ / Etek Tutmak: NAA. G.
170/3,
Evlîyâ / Etkiyâ: ÜS. 3/12
Evlîyâ / Feyz: NF. K. 54/12, NB.
G. 2/1, SG. 79/4
Evlîyâ / Gâfil: ÜS. 15/13
Evlîyâ / Genc: NAA. G. 170/6, NK.
MST. 6/7
Evlîyâ / Havf - Recâ: SG. 51/3,
Evlîyâ / Himmet: ÜS. 41/5.
Evlîyâ / Hizmet: NAA. G. 170/10,
NB. G. 2/6.
Evlîyâ / Huşyâr: NAA. G. 96/1,
Evlîyâ / Hz. Ali: ÜS. 13/5, ÜS.
25/2, ÜS. 111/15.
Evlîyâ / İkrâr: NAA. G. 12/5, ÜS.
41/3
Evlîyâ / İlim: NAA. G. 170/5
Evlîyâ / İmdâd: NF. K. 21/3
Evlîyâ / İrşâd: ÜS. 197/5
Evlîyâ / İtâat: ÜS. 15/13
Evlîyâ / Kâmus: SG. 21/6,
Evlîyâ / Kerâmet: NAA. G. 170/8 ,
NB. G. 2/2, ÜS. 55/3, ÜS. 84/11.
Evlîyâ / Kurb: ÜS. 55/3
Evlîyâ / Kutb: NB. T. 52/1, ÜS.
197/5
Evlîyâ / Makâm: NB. G. 2/5, ÜS.
140/7
Evlîyâ / Meded: NB. T. 113/4
Evlîyâ / Menzil: AÖ. 788/1
Evlîyâ / Mevlânâ: NF. K. 2/18, NB.
T. 52/1
Evlîyâ / Muhyiddîn-i Arabî: NF.
K. 2/8
Evlîyâ / Murâd-ı Kırmî: NAA. G.
44/2
Evlîyâ / Münkir: NAA. MH. 2/6,
ÜS. 46/8, ÜS. 55/3
Evlîyâ / Mürîd: NF. K. 54/12, SG.
113/8
Evlîyâ / Nefsi Bilmek: NAA. G.
12/5,
Evlîyâ / Nefes: NB. K. 15/98, NB.
T. 113/4
Evlîyâ / Nûr: NB. G. 2/1, NM.
137/6
Evlîyâ / Nutk: ÜS. 46/8, ÜS. 81/4
Evlîyâ / On Sekiz Bin Âlem: NAA.
G. 170/4
Evlîyâ / Peygamber: NM. 119/5,
NM. 137/6, ÜS. 41/1, ÜS. 75/7
Evlîyâ / Râz: NF. G. 15/9
Evlîyâ / Rehnûmâ: NAA. G. 170/3
Evlîyâ / Sohbet: SG. 52/4
Evlîyâ / Semâh: SG. 21/6,

Evliyâ / Sır: NAA. G. 170/1, NAA. G. 170/5, NAA. G. 170/8, AÖ. 1423/4, ÜS. 41/1, ÜS. 66/1.
Evliyâ / Sürme: NB. G. 2/4
Evliyâ / Şakî: ÜS. 46/8
Evliyâ / Şeriat: NAA. G. 22/15, ÜS. 33/4, NM. 18/28.
Evliyâ / Şeriat - Hakikat: ÜS. 33/4
Evliyâ / Şirk: NAA. G. 12/5,
Evliyâ / Taâvün: NB. K. 7/96
Evliyâ / Tâlib: SG. 91/4
Evliyâ / Tecellî: NAA. G. 170/7
Evliyâ / Teslimiyet: ÜS. 99/1
Evliyâ / Vârid: SG. 8/8
Evliyâ / Varlık: SG. 52/4
Evliyâ / Yakîn: ÜS. 13/5, ÜS. 75/7
Evliyâ / Yol: ÜS. 99/1
Evliyâ / Zâhid: NAA. G. 170/1, NAA. G. 170/7.
Burc-ı evliyâ: NB. T. 56/21
Envâr-ı evliyâ: NB. G. 2/1.
Ervâh-ı evliyâ: NB. K. 7/96,
Evliyâ bâbı: ÜS. 66/1, ÜS. 75/7,
Evliyâ bulmak: NAA. G. 12/5,
Evliyâ hürmetine: ÜS. 5/10
Evliyâ katarı: ÜS. 8/9,
Evliyâ Nefesi: NB. K. 15/98,
Evliyâ nutku: ÜS. 81/4,
Evliyâ rûhu: NAA. G. 195/1,
Evliyâlar Menzili: AÖ. 788/1
Evliyâlar serveri: ÜS. 13/5
Evliyânın eserleri: NB. G. 2/1,
Evliyânın himmeti: ÜS. 41/5,
Evliyânın kapısı: ÜS. 93/8
Evliyânın kerâmeti: NB. G. 2/2, ÜS. 55/3, ÜS. 84/11,
Evliyânın kudreti: NAA. G. 170/8, NAA. G. 170/9, SG. 109/4,
Evliyânın nefesi: NB. K. 15/98, NB. T. 113/4,
Evliyânın serfirâzı: ÜS. 25/2, ÜS. 111/15,
Evliyânın sohbeti: SG. 52/4,
Evliyânın vârisi: ÜS. 197/5,
Evliyâullâh: NB. T. 103/21
Evliyâ-yı Hak: SG. 51/3,
Evliyâ-yı kirâm: NB. K. 7/97
Evliyâ-yı kümmelfîn: NK. MST. 6/7
Evliyâ-yı sühân: NF. K. 54/12, NK. K. 5/44,
Evliyâ-yı ümem: NF. K. 36/1
Genc: NAA. G. 170/6
Gencine-dâr: NK. MST. 6/7,
Gül: NAA. G. 170/2,
İmâm-ı evliyâ: NF. K. 2/8
Kibâr-ı evliyâ: SG. 113/8,
Kovan: NAA. H. 4/6
Kulûb-ı evliyâ: SG. 61/1, SG. 105/3,
Kuth-ı evliyâ: NB. T. 52/1,
Kümmelfîn-i evliyâ: SG. 91/4,
Menkûbe-i evliyâ: NAA. H. 8/4,
Râh-ı evliyâ: NAA. H. 7/6,
Reh-nümâ: NAA. G. 170/3,
Veliyyullah: NAA. G. 52/1

5.44.10. ZÂVİYE-DÂR: NK. K. 32/8.

5.44.11. MÜRŞİD İÇİN KULLANILAN DİĞER KELİMELER
CÂNÂN: NAA. G. 68/3, NB. G. 771/4.

DİL-İ ÂZÂDE: FK. G. 234/2.

EFENDİ: AÖ. 802/3.

ERBÂB-I NEFES: NB. T. 139/6.

HAKÎM: NB. G. 566/7.

HIZIR: FK. MST. 2/1/6, FK. G. 235/5.

Hızır / Âb-ı Hayât: ÜS. 111/9

Hızır / Âb-ı Hayvân: SG. 27/15, SG. 35/11, SG. 97/5.

Hızır / Hz. Mûsâ: SG. 85/4.

Hızır / Ledün: SG. 90/3.

Hızır / Zulmet: SG. 27/15, SG. 97/5.

HÜNKÂR: AÖ. 659/13, NM. 167/3.

LOKMÂN: ÜS. 23/10, ÜS. 100/8, ÜS. 102/7, NM. 100/6.

MÜREBBÎ: NAA. G. 139/3.

Mürebbî / Cân Verme: NAA. G. 12/4

Mürebbî / Eşik: NAA. G. 12/4

Mürebbî / Nefsi Bilmek: NAA. G. 48/6

Mürebbî / Nutuk: NAA. G. 80/3,

Mürebbî / Ölmeden Evvel Ölmek: NAA. G. 12/4.

Mürebbî / Sergerdân: NAA. G. 48/6.

PİŞVÂ: NK. MST. 3/33

REHBER:

Rehber / Murâd-ı Kırâmî: NAA. G. 44/3

Rehber / Mürşid: ÜS. 7/2

Rehber / Mürşid-i Kâmil: ÜS. 139/1

Rehber / Ricâlül'l-Gayb: NB. G. 814/3

Rehber / Tâlib: ÜS. 7/2

Rehber / Yol: NM. 25/4

REHNÜMÂ: FK. G. 235/5, SG. 78/6.

Rehnümâ / Âşık: NK. G. 239/3, NK. MST. 3/33.

Rehnümâ / Âşk: NM. 1/7

Rehnümâ / Erbâb-ı dil: NB. G. 515 / 8

Rehnümâ / Evliyâ: NAA. G. 170/3

Rehnümâ / Şeriat: NM. 18/28

Rehnümâ / Vuslat: NK. MST. 3/2

SÂRBÂN: FK. K. 16/6.

ŞÂH: AÖ. 802/2, AÖ. 802/3, NB. M. 9/90.

TABÎB: FK. K. 14/40, AÖ. 805/3, NM. 100/6, SG. 48/13, SG. 78/4, NK. G. 91/4.

ÜSTÂD:

Üstâd / Ahlâk-ı Hamide: FK. MST. 2/3/8,

Üstâd / Kâmil: AÖ. 362/3, AÖ. 628/4, AÖ. 1270/1,

Üstâd / Hizmet: AÖ. 389/3,

Üstâd / İlim: FK. G. 40/7

Üstâd / Pîr: AÖ. 389/3,

Üstâd / Ricâlül'l-Gayb: NB. G. 814/3

Üstâd / Sedâd: NB. G. 456/2,

Üstâd / Şâkird: AÖ. 628/4,

Üstâd / Ta'n: AÖ. 1270/1,

Üstâd / Zâhid: AÖ. 1270/1.

5.45. PÂRSÂ: NK. G. 106/3

Pârsâ / Aşk: FK. K. 12/3,

Pârsâ / Deyr: FK. K. 12/3,

Pârsâ / Fazilet: NB. G. 196/3,

Pârsâ / İlhâm: FK. K. 12/3,

Pârsâ / İrfân: NB. G. 196/3,

Pârsâ / İtibâr: NB. G. 392/7,

Pârsâ / Put: FK. K. 12/3,

Pârsâ / Seccâde: NB. G. 489/9,

Pârsâ / Zamâne: NB. G. 196/3,

5.46. RAKÎB: GE. 2/2, GE. 8/3, GE. 22/5, GE. 24/2, GE. 38/4, GE. 74/3,

GE. 99/4, GE. 121/1, GE. 121/4,

GE. 129/3, GE. 193/3, GE. 199/3,

GE. 214/2, GE. 241/2, GE. 245/4,

GE. 584/4, NB. G. 288/6, NB. G. 291/6,

NB. G. 326/1, NB. G. 341/4,

NB. G. 421/10, NB. G. 485/1, NB. G. 486/3,

NB. G. 525/4, NB. G. 525/6, NB. G. 590/7,

NB. G. 627/4, NB. G. 694/3, NB. G. 711/5,

NB. G. 763/4, NB. G. 766/6, NB. G. 829/8,

NB. G. 829/9, NB. G. 849/5, NB. G. 857/6,

NB. G. 886/2, NB. MÜ. 25/1, NB. GR. 18/1,

AÖ. 78/RAKÎB

REDİFLİ, AÖ. 80/RAKÎB

REDİFLİ, AÖ. 140/4, AÖ. 291/1.

Rakîb / Ağyâr: GE. 67/1

Rakîb / Âşık: GE. 46/3

Rakîb / Âşık - Maşûk: GE. 45/4,

GE. 67/1, FK. G. 61/4, NF. G. 65/3,

NB. G. 645/5, NB. G. 706/4, AÖ. 28/4,

AÖ. 191/3, NK. MST. 5/41

Rakîb - Âşık - Maşûk / Nigâh: FK. G. 69/3

Rakîb / Dervîş: GE. 570/5

Rakîb / Kafir: GE. 13/2

Rakîb / Kıyâfet: GE. 570/5

Rakîb / Kurbân: NB. G. 397/5

Rakîb / Şeytân: GE. 260/3, FK. G. 239/4,

AÖ. 191/3, AÖ. 732/4, AÖ. 921/2

Rakîb / Vesvese: NB. G. 173/8,

NB. G. 570/4.

Adû: GE. 42/1, GE. 65/4

Adû-yı bed-güher: AÖ. 1364/4

Adû-yı bed-likâ: AÖ. 28/4, AÖ. 299/3,

AÖ. 417/2, AÖ. 466/1, AÖ. 540/4,

AÖ. 779/3, AÖ. 1150/4, AÖ. 1368/1,

AÖ. 1415/3, AÖ. 1428/3,

Adû-yı bed-nisâr: AÖ. 1376/4

Ağyâr: GE. 67/1, GE. 70/1,

Ağyâr-ı bî-behre: AÖ. 612/4,

Bed rakîb: GE. 215/2, GE. 216/2,

GE. 231/3,

Bed-likâ ağyâr: AÖ. 1408/5
Derviş: GE. 570/5
Dîv: AÖ. 107/7
Düşmân: GE. 99/3
Düzd: NB. G. 173/8,
Eşkyâ: AÖ. 567/3
Gidi rakîb: GE. 45/1, GE. 112/4
Gurâb: GE. 205/3
Hâr: GE. 39/4, GE. 46/3,
Hasm: GE. 45/4,
Hınzır: GE. 114/3,
Hûk: NB. G. 397/5
İblis: GE. 765/3, FK. G. 239/4, AÖ. 732/4
İğvâ-yı rakîb: AÖ. 33/1
Ît: GE. 584/4, AÖ. 566/4, AÖ. 999/1,
Kâfir rakîb: GE. 432/2, NB. G. 397/5, AÖ. 1226/3,
Kahpe: GE. 159/3, GE. 432/3, AÖ. 288/3
Kelb adû: AÖ. 202/2, AÖ. 541/3, AÖ. 1303/2, AÖ. 1303/3
Kelb rakîb: GE. 178/3, GE. 464/4, AÖ. 78/4, AÖ. 289/4, AÖ. 661/3, AÖ. 812/5, AÖ. 942/5, AÖ. 1051/3, AÖ. 1259/2,
Melûn: GE. 99/2
Nâşî rakîb: GE. 35/4
Rakîbân: NB. G. 774/3, NB. GR. 19/1,
Rakîb-i bed-fiâl: AÖ. 19/3, AÖ. 1271/4
Rakîb-i bed-güher: AÖ. 682/4
Rakîb-i bed-hâh: GE. 21/3
Rakîb-i bed-hamîr: AÖ. 199/4
Rakîb-i bed-kâr: GE. 472/1, AÖ. 146/2, AÖ. 1315/3,
Rakîb-i bed-likâ: GE. 199/3, AÖ. 44/3, AÖ. 370/3, AÖ. 624/2, AÖ. 658/4, AÖ. 859/3, AÖ. 972/3, AÖ. 1238/3,
Rakîb-i bed-reg: NB. G. 849/4
Rakîb-i bî-imân: AÖ. 1202/1
Rakîb-i bî-sebât: AÖ. 227/3
Rakîb-i bî-ser ü sâmân: AÖ. 915/3
Rakîb-i dîm: NB. G. 202/2
Rakîb-i nâ-sezâ: AÖ. 133/4, AÖ. 275/4, AÖ. 295/1, AÖ. 653/3, AÖ. 930/1, AÖ. 1435/4
Rakîb-i rû-siyeh: AÖ. 38/3, AÖ. 253/4, AÖ. 483/4, AÖ. 623/3, AÖ. 670/1, AÖ. 711/2
Seg: AÖ. 888/1, AÖ. 1064/1
Şeytân: GE. 260/3, FK. G. 239/4, AÖ. 191/3, AÖ. 921/2
Vesvese-i fikr-i rakîb: NB. G. 570/4
Yâd avcı: GE. 245/4, GE. 246/4,
Zâg: GE. 213/4
Zâg-ı siyâh: AÖ. 369/1.

5.47. RİCÂLÜ'L-GAYB İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

RİCÂLÜ'L-GAYB: FK. KT. 8/7, FK. KT. 8/8, SG. 38.
Ricâlü'l-Gayb / Adû: NB. T. 147/3
Ricâlü'l-Gayb / Ârif: AÖ. 89/5, AÖ. 201/3
Ricâlü'l-Gayb / Dâna: AÖ. 201/3,
Ricâlü'l-Gayb / Devlet Adamı: NK. K. 8/32

Ricâlü'l-Gayb / Esrâr: NM. 177/3, SG. 38/1,
Ricâlü'l-Gayb / Feyz: SG. 38/2,
Ricâlü'l-Gayb / Hak Dostu: SG. 32/5
Ricâlü'l-Gayb / Hakikat: NM. 177/3
Ricâlü'l-Gayb / Himmet: SG. 38/1,
Ricâlü'l-Gayb / İbrâhim Edhem: SG. 38/4
Ricâlü'l-Gayb / İmdâd: NAA. G. 151/1
Ricâlü'l-Gayb / Kutb: SG. G. 38/5
Ricâlü'l-Gayb / Rehber: NB. G. 814/3
Ricâlü'l-Gayb / Sır: SG. 38/1,
Ricâlü'l-Gayb / Tayy-ı Mekân: SG. 38/3,
Ricâlü'l-Gayb / Üstâd: NB. G. 814/3
Ricâlü'l-Gayb / Yol: NM. 177/3
Ricâlü'l-Gayb / Zen: NM. 177/3
Ehl-i Gayb: SG. 38/4,
Gayb erleri: SG. 32/5, SG. 38/2
Ricâl-i Gayb: SG. 38/5
Ricâlü'l-lâh: NB. T. 147/3
Ricâl: NAA. G. 151/1,
Ricâl esrâr: NM. 177/3
Ricâl-i âlem-i gayb: NK. K. 8/32
Ricâl-i mârifet: AÖ. 89/5,

ÜÇLER: NAA. G. 107/7
Üçler / Yediler / Kırklar / Binler: NAA. G. 67/6
Üçler / Yediler / Dokuzlar / Kırklar: ÜS. 89/2
Üçler / Yediler / Kırklar: AÖ. 760/2, AÖ. 769/4

YEDİLER:
Yediler / Üçler / Kırklar / Binler: NAA. G. 67/6
Yediler / Üçler / Dokuzlar / Kırklar: ÜS. 89/2
Yediler / Üçler / Kırklar: AÖ. 760/2, AÖ. 769/4
Yediler / Kırklar: AÖ. 1157/5,

DOKUZLAR
Dokuzlar / Yediler / Üçler / Kırklar: ÜS. 89/2

KIRKLAR: GE. 40/1.
Kırklar / Üçler / Yediler / Binler: NAA. G. 67/6.
Kırklar / Üçler / Yediler / Dokuzlar: ÜS. 89/2
Kırklar / Üçler / Yediler: AÖ. 760/2, AÖ. 769/4.
Kırklar / Yediler: AÖ. 1157/5,

BİNLER:
Binler / Üçler / Yediler / Kırklar: NAA. G. 67/6.

5.48. RİND: NF. G. 40/5, FK. G. 133/1, FK. G. 158/2, FK. G. 211/3, NF. K. 9/15, NF. G. 43/7, NF. G. 47/4, NB. G. 485/4, NB. G. 810/5, NK. G. 390/6.
Rind / Abâ: NK. G. 322/1,

Rind / Âgâh: NK. G. 120/6, NK. Ş. 10/5
Rind / Âkil: FK. G. 11/5
Rind / Âlem-i Vahdet: NF. G. 25/4,
Rind / Âlim: AÖ. 525/2
Rind / Ârif: GE. 590/2, NF. G. 38/2, NF. G. 73/1, AÖ. 1046/6, AÖ. 1276/2.
Rind / Aşk: FK. G. 11/5, FK. G. 184/1, NF. K. 8/11, NF. K. 33/8, NF. G. 44/1, NF. G. 51/4, NF. G. 56/5, NB. G. 224/3.
Rind / Âşık: AÖ. 525/1, NF. G. 14/5, NF. G. 56/3
Rind / Âzâde: NK. G. 365/5,
Rind / Bâde: GE. 800/2, FK. G. 217/3, FK. G. 234/1, NF. KK. 1/15, NF. G. 113/5, NB. MU. 145/1, SG. 27/8, NK. G. 63/6, NK. G. 154/3, NK. G. 175/3.
Rind / Bekâ: FK. G. 218/5
Rind / Câm: NF. G. 44/1, NB. G. 333/1, NB. G. 694/1, NK. G. 9/3.
Rind / Cem: FK. G. 42/2, NF. G. 4/5, NF. G. 51/4, NF. G. 113/5
Rind / Cennet: NF. G. 45/4
Rind / Cünûn: FK. G. 78/7
Rind / Cür'a: NB. G. 333/1, NK. K. 32/5
Rind / Dem: NF. G. 112/2, NK. Ş. 10/5,
Rind / Din - İmân: FK. G. 204/5
Rind / Dîvâne: FK. G. 204/5
Rind / Ehl-i dil: NF. G. 73/1,
Rind / Elest: NB. G. 333/1,
Rind / Ezel: NB. G. 699/1
Rind / Fâriğ: FK. G. 283/9
Rind / Fenâ: NB. G. 333/1,
Rind / Ferâğ: NF. G. 82/4,
Rind / Gâflet: NF. G. 59/4
Rind / Gam: NF. K. 42/14, NF. G. 25/4, NB. G. 10/1, NB. G. 145/3, NB. G. 481/4, NK. G. 341/4, NK. Ş. 10/5,
Rind / Hâl: NK. G. 322/1,
Rind / Hankâh: NK. G. 63/6, NK. G. 320/4, NK. G. 362/5
Rind / Harâbât: NF. K. 1/30, NF. G. 44/1, NB. G. 80/6, NK. G. 9/3, NK. G. 341/4.
Rind / Harâbâtî: NF. G. 23/5,
Rind / Havf - Recâ: NF. G. 112/3
Rind / Hayret: NK. K. 32/5, NK. G. 154/3
Rind / Hırka: NK. G. 40/5
Rind / Hîle: NF. K. 10/12-13
Rind / Hubb-ı Câm: FK. G. 133/1, NB. G. 600/4,
Rind / Huşyâr: NF. K. 1/30, NF. K. 50/3,
Rind / Humâr: NF. G. 51/4, NF. G. 113/5
Rind / Hum-hâne: NB. G. 632/2
Rind / İbnü'l-Vakt: AÖ. 1233/2
Rind / İlim: AÖ. 525/2
Rind / Kadeh: FK. G. 42/2, NF. K. 27/1, NB. G. 390/5, NB. G. 672/3, NK. G. 322/1.
Rind / Kalender: NF. G. 73/1, AÖ. 1233/2, NK. K. 32/5
Rind - Kelender / Ubûdiyet: NB. G. 294/1

Rind - Kalender / Şeyh Haydâr-ı Üsküdarî: NB. M. 6/7,
Rind / Kâlû Belâ: NB. G. 333/1,
Rind / Kıyâfet: NF. K. 58/37, SG. 27/8, NK. G. 166/2
Rind / Küfr - İmân: NK. G. 132/5,
Rind / Külhen: NK. G. 365/5,
Rind / Mahrem: NF. TK. 1/15,
Rind / Melâmet: NF. G. 50/4, SG. 27/8, NK. G. 365/5,
Rind / Mest: NF. G. 23/5, NF. G. 58/3, NF. G. 44/1, NF. G. 130/5, NB. MU. 145/1, NK. G. 154/3.
Rind / Mestân: NF. G. 44/1, NK. G. 390/3,
Rind / Mestâne: FK. G. 18/1
Rind / Mey: FK. G. 18/1, FK. G. 64/1, FK. G. 119/5, NF. TK. 1/15, NF. K. 50/3, NB. G. 10/1, NF. G. 44/1, AÖ. 197/2, NK. G. 154/3, NK. G. 166/2
Rind / Meyhâne: NF. G. 58/3, FK. G. 78/6, NB. G. 224/2, NB. G. 224/3, NB. G. 449/3, NB. G. 563/5, NK. G. 40/5, NK. G. 320/4.
Rind / Meygede: NF. G. 79/6, NB. MU. 145/1, NK. G. 63/6, NK. G. 322/1.
Rind / Muğân: FK. G. 49/1
Rind / Muhabbet: NF. K. 1/30, NK. G. 154/3
Rind / Mülhid: NF. G. 73/1
Rind / Mürâî: NB. G. 532/3
Rind / Mürîd: SG. 113/10
Rind / Peymâne: FK. G. 49/1, NF. G. 110/2, NB. G. 224/2, AÖ. 1025/1
Rind / Pîr: NK. G. 322/1
Rind / Pîr-i muğân: NB. G. 600/4,
Rind / Rıtl-ı girân: NF. G. 58/3
Rind / Safâ: FK. G. 78/6, NF. G. 79/6.
Rind / Sâgar: NB. G. 10/1, NB. G. 206/4.
Rind / Sahbâ: FK. G. 218/5, NB. G. 206/4, NF. G. 4/5.
Rind / Sâki: NB. G. 145/3, NK. G. 9/3
Rind / Sâlus: NB. G. 167/9, NB. G. 563/5
Rind / Semâ: AÖ. 16/2
Rind / Sır: AÖ. 1276/2
Rind / Süfî: GE. 800/2, NF. G. 23/5, NF. G. 24/5, NF. G. 59/4, NB. G. 224/2, NB. G. 449/3, NM. 161/13.
Rind - Süfî / Put: FK. G. 91/6
Rind / Şeyh: NB. G. 694/1
Rind / Şive: NK. G. 154/3,
Rind / Renk: NF. G. 112/3
Rind / Riyâ: NF. K. 33/8, NB. G. 481/4, NF. G. 49/4, NK. K. 24/15, NK. G. 320/4
Rind / Savmaa: NB. G. 224/3, NK. G. 322/1
Rind / Seccâde: FK. G. 234/1, NK. G. 175/3,
Rind / Sûret - Sîret: NF. G. 38/2
Rind / Sübhâ: NF. G. 110/2, NK. G. 132/5,
Rind / Şarâb: FK. G. 42/2, NB. G. 632/2, NK. G. 9/3.
Rind / Şeyh: NB. G. 694/1

Rind / Tahammül: NB. G. 672/3, NB. G. 672/3
Rind / Ta'n: FK. G. 91/6, NB. G. 672/3, AÖ. 278/2, AÖ. 1025/1, NK. G. 365/5.
Rind / Takkîd: NB. G. 821/4,
Rind / Tecerrüd: NF. G. 14/5,
Rind / Tesbîh: NB. G. 224/2,
Rind / Teslimiyet: NF. K. 10/12-13
Rind / Ucb: NB. G. 481/4,
Rind / Vahdet: NF. G. 14/5,
Rind / Vahdet - Kesret: NF. G. 59/4
Rind / Vâiz: NF. K. 9/3, NF. G. 79/6, NF. G. 82/4, NB. G. 654/8, NK. G. 390/3.
Rind / Zâhid: FK. G. 49/1, FK. G. 119/5, FK. G. 234/1, NF. K. 33/8, NF. G. 38/2, NF. G. 49/4, NF. G. 110/2, NF. G. 112/3, NB. G. 160/3, NB. G. 167/9, NB. G. 224/3, NB. G. 699/1, AÖ. 278/2, AÖ. 1025/1, NK. G. 23/3, NK. G. 63/6, NK. G. 175/3, NK. G. 272/2.
Rind - Zâhid / Gıybet: NB. G. 206/4,
Rind - Zâhid / Zühhd: NK. G. 40/5,
Rind / Zühhd: FK. G. 208/7, NF. KK. 1/10, NF. G. 130/5, NF. G. 112/3, NB. G. 821/4, NB. G. 821/6, NK. K. 34/1, NK. K. 34/2, NK. K. 34/6, NK. K. 34/7, NK. K. 34/7, NK. K. 34/24.
Rind / Zünnâr: NK. G. 132/5.
Âlâyiş-i rindî: FK. G. 43/7
Âşık-ı rindân: AÖ. 525/1,
Cünûn-ı rindâne: FK. G. 78/7,
Meclis-i rindân: NF. TK. 1/15, NF. G. 27/1, AÖ. 197/2,
Mezheb-i rindân: NB. G. 376/1,
Rindân: NF. K. 10/12-13, NF. K. 29/44, NB. G. 363/1, NK. MST. 1/3, NK. G. 320/4, NK. G. 390/3, NK. Ş. 10/5,
Rindân-ı âlem: NF. G. 79/5,
Rindân-ı cihân: NF. G. 58/3
Rindân-ı harâbât: NB. G. 80/6,
Rindân-ı harâbâtî: NF. G. 44/1, NB. G. 80/6,
Rindân-ı kadeh-keş: NB. G. 390/5,
Rind-i âgâh: NK. G. 120/6,
Rind-i âli-meşreb: NF. G. 40/5, NK. G. 137/1
Rind-i âlüfte: FK. G. 4/2
Rind-i aşk: FK. G. 11/5, FK. G. 184/1, NF. K. 8/11, NF. G. 56/5,
Rind-i bâde-hâh: NF. KK. 1/15,
Rind-i bâde-keş: NK. G. 63/6,
Rind-i bâde-nûş: FK. G. 217/3,
Rind-i bî-kayd: NB. G. 397/1
Rind-i bî-zâd: FK. G. 133/1
Rind-i cihân: GE. 313/4, NF. K. 58/37, AÖ. 525/2,
Rind-i cihân-dîde: NF. K. 42/14, NF. K. 50/3,
Rind-i dil-suhte: NB. G. 532/3,
Rind-i divâne: FK. G. 204/5,
Rind-i dürd-âşâm: FK. G. 42/2
Rind-i fenâ-meşreb: NB. G. 333/1,
Rind-i gedâ: NF. G. 117/3
Rind-i hankâh: NK. G. 362/5,
Rind-i huşyar: NF. K. 1/30

Rind-i kadeh-nûş: NK. G. 322/1,
Rind-i kalender: NK. K. 32/5
Rind-i levend: NF. G. 2/5,
Rind-i melâmet-zede: NF. G. 50/4
Rind-i mey-âşâm: FK. G. 64/1,
Rind-i mey-nûş: NB. G. 10/1
Rind-i sâf: FK. G. 78/6,
Rind-i sebük-rûh: NF. G. 43/7, NF. G. 76/7
Rind-i tehlî-dest: NF. K. 9/6

5.49. SÂDİK, SÂLİH, FÂZİL
SÂDİK: GE. 318/4, GE. 438/2, GE. 545/2, AÖ. 299/3, ÜS. 58/7.
Sâdik / Abd: NB. T. 110/5
Sâdik / Âşık: GE. 514/1, GE. 787/4, GE. 808/3, GE. 824/2, NF. G. 77/3, NB. G. 830/5, NB. G. 863/5, AÖ. 111/1, AÖ. 117/2, AÖ. 166/5, AÖ. 187/5, AÖ. 231/5, AÖ. 273/1, AÖ. 318/2, AÖ. 325/1, AÖ. 332/3, AÖ. 497/5, AÖ. 503/3, AÖ. 606/2, AÖ. 649/3, AÖ. 732/3, AÖ. 748/1, AÖ. 787/5, AÖ. 875/3, AÖ. 926/3, AÖ. 1016/3, AÖ. 1036/3, AÖ. 1359/3, AÖ. 1408/1, AÖ. 1422/59, AÖ. 1430/2, AÖ. 1433/2, NM. 164/9.
Sâdik / Âşık / Hayrân: ÜS. 92/1
Sâdik / Aşk: ÜS. 65/1, ÜS. 92/1, SG. 31/1
Sâdik / Âyin - Erkân: NM. 6/6
Sâdik / Cân Verme: NAA. MR. 1/4, ÜS. 107/1, SG. 31/1.
Sâdik / Cemâl: NAA. K. 2/69
Sâdik / Derviş : NM. 97/1
Sâdik / Dil: NB. G. 797/7,
Sâdik / Gayr: GE. 219/4,
Sâdik / Himmet: ÜS. 156/8
Sâdik / İbâdet: AÖ. 473/2,
Sâdik / İhlâs: NB. G. 362/4, NB. G. 362/5
Sâdik / Kanma: ÜS. 65/1
Sâdik / Kâzib: NB. G. 166/7,
Sâdik / Kimyâ: GE. 582/4
Sâdik / Kurbân: ÜS. 92/1
Sâdik / Mansûr: GE. EŞ. 2/2
Sâdik / Mâsivâ: ÜS. 156/8
Sâdik / Maşûk: NAA. K. 2/69, GE. 15/2, GE. 15/3, GE. 15/4, GE. 16/1, GE. 19/1, GE. 31/3, GE. 33/1, GE. 42/2, GE. 190/1, GE. 203/4, GE. 212/1, GE. 212/2, GE. 212/3, GE. 212/4, GE. 212/5, GE. 220/3, GE. 221/2, GE. 245/2, GE. 246/3, GE. 261/2, GE. 266/2, GE. 301/3, GE. 427/4, GE. 623/2, GE. 663/2, GE. 716/1, GE. 799/3, GE. EŞ. 2/2, AÖ. 12/1, AÖ. 366/3.
Sâdik / Mazharî Sultân: ÜS. 79/4
Sâdik / Merdâne: ÜS. 39/4
Sâdik - Mülhid / Aşk: SG. 22/7
Sâdik / Sâdâkat: AÖ. 144/5,
Sâdik / Sâlik: NM. 196/2
Sâdik / Sıdk: GE. 471/3, GE. 732/5, NB. G. 166/7.
Sâdik / Şarâb: ÜS. 65/1
Sâdik / Şerîat: ÜS. 126/8
Sâdik / Tâlib: NM. 142/4,
Sâdik / Teslimiyet: AÖ. 1272/2
Sâdik / Varlık: NM. 6/6
Sâdik / Yâr: GE. 771/5,
Sâdik / Yol: NM. 97/1

Sâdık / Zamâne: NB. G. 797/7
Sâdık / Zünnâr: NM. 142/4.
Abd-i sâdik: NB. T. 110/5,
Âşık-ı sâdik: GE. 787/4, GE. 808/3,
 GE. 824/2, NB. G. 830/5, NB. G.
 863/5, AÖ. 111/1, AÖ. 117/2, AÖ.
 166/5, AÖ. 187/5, AÖ. 231/5, AÖ.
 273/1, AÖ. 318/2, AÖ. 325/1, AÖ.
 332/3, AÖ. 497/5, AÖ. 503/3, AÖ.
 606/2, AÖ. 649/3, AÖ. 732/3,
 AÖ. 748/1, AÖ. 787/5, AÖ. 926/3,
 AÖ. 1016/3, AÖ. 1036/3, AÖ.
 1274/2, AÖ. 1359/3, AÖ. 1408/1,
 AÖ. 1422/59, AÖ. 1430/2, AÖ.
 1433/2,
Bâğ-ı sâdik: AÖ. 1395/4,
Erbâb-ı sâdik: NB. G. 362/5, AÖ.
 144/5,
Limân-ı sâdik: AÖ. 86/4,
Sadâkat ehli: GE. 716/1
Sâdikân: NAA. K 2/69
Sâdikâne âşık: AÖ. 111/1, AÖ.
 875/3,
Sâdik-ı merdâne: ÜS. 39/4,
Sâlik-ı sâdik: NM. 196/2,
Siddik: SG. 22/7,
Tâlib-ı sâdik: NM. 142/4,
Ümîd-ı sâdik: NB. G. 166/7,
Yâr-ı sâdik: NAA. MH. 4/7, NAA.
 G. 85/4, GE. 12/5, GE. 440/2, GE.
 545/2, GE. 569/3, GE. 582/4, NB.
 G. 797/7, AÖ. 1415/3, AÖ. 1272/2,

SÂLİH:
Sâlih / Âlim / Müftî / Mollâ: NAA.
 G. 188/5,
Sâlih / Âsî: AÖ. 1070/3,
Sâlih / Dalâlet: NM. 131/12.

FÂZİL: NF. K. 10/53, NF. K. 53/24
Fâzıl / Câhil - Nâdân: NB. G.
 369/5,
Fâzıl / Davâ: NB. R. 198
Fâzıl / Destâr: NB. R. 198
Fâzıl / Gurûr - Kibir: NB. R. 198
Fâzıl / Gümân: NB. R. 198
Fâzıl / İlim: NB. R. 198
Fâzıl / Nâdân - Câhil: NB. G.
 369/5,
Fâzıl / Sohbet: NB. R. 198
Fâzıl / Vâiz: NB. G. 369/5.
Fudalâ: NF. K. 53/24.

5.50. SEYYÂH: GE. 57/4, AÖ.
 177/3, AÖ. 1312/2
Seyyâh / Âlim: ÜS. 62/3
Seyyâh / Âşık: AÖ. 321/1, AÖ.
 1428/3
Seyyâh / Cân: NM. 190/6
Seyyâh / Dervîş: AÖ. 196/5, ÜS.
 53/4 **Seyyâh / Dervîş:** AÖ. 196/5
Seyyâh / Gadap - Şehvet: NM.
 190/6
Seyyâh / Gönül: GE. 159/5, AÖ.
 596/1, ÜS. 60/2.
Seyyâh / Melâmet: AÖ. 128/3
Âşık-ı seyyâh: AÖ. 321/1, AÖ.
 1428/3,

5.51. SÛFÎ, MUTASAVVIF
SÛFÎ: GE. 410/5, FK. K. 3/12, FK.
 G. 234/5, NF. G. 99/6, NB. G.

341/1, NB. G. 697/3, NB. G. 754/8,
 AÖ. 191/4, AÖ. 669/2, AÖ. 1039/3,
 SG. 44/2,
Sûfi / Âgâh: NF. G. 59/3
Sûfi / Ahlâk-ı Hamîde: SG. 91/6
Sûfi / Hamakât: GE. 495/1, AÖ.
 578/1, NF. G. 59/2
Sûfi / Âlim: SG. 71/9,
Sûfi / Amel: SG. 71/4, SG. 71/7.
Sûfi / Ârif: FK. G. 211/1, SG. 71/5,
 SG. 91/6.
Sûfi / Âşık: FK. G. 284/7, NF. G.
 37/4, AÖ. 1025/1, AÖ. 1027/5, AÖ.
 1039/3.
Sûfi / Aşk: GE. 495/1, NF. G. 23/5,
 NF. G. 51/5, AÖ. 1025/1, ÜS.
 181/3, SG. 21/5,
Sûfi / Ayak: GE. 495/1,
Sûfi / Bâde: FK. G. 211/1, NF. G.
 24/5.
Sûfi / Bâde-keş: GE. 800/2.
Sûfi / Basîret: AÖ. 578/1.
Sûfi / Belâ: SG. 30/1.
Sûfi / Berdâr: FK. KT. 1/4.
Sûfi / Bûy: SG. 71/5.
Sûfi / Câhil: SG. 71/6.
Sûfi / Câm: FK. G. 211/1, AÖ.
 217/6.
Sûfi / Cennet: NF. G. 59/2.
Sûfi / Cezbe: SG. 21/5, SG. 71/5.
Sûfi / Çile: SG. 71/3.
Sûfi / Dahl: AÖ. 1039/3.
Sûfi / Dem: NF. G. 59/2, NF. G.
 59/3.
Sûfi / Dervîş: AÖ. 1321/3, ÜS.
 29/5.
Sûfi / Deyr: SG. 21/5,
Sûfi / Dil: GE. 495/1,
Sûfi / Duhter-i rez: NF. G. 123/4.
Sûfi / Ehil: ÜS. 29/5.
Sûfi / Ehl-i dil: ÜS. 29/5.
Sûfi / Ehl-i Hâl: NB. E. 7/6.
Sûfi / Esmâ: SG. 27/4.
Sûfi / Fenâfillâh: SG. 71/8.
Sûfi / Feyz: NF. G. 59/3, SG. 1/12,
 SG. 71/4.
Sûfi / Gaflet: NF. G. 59/4, SG. 71
Sûfi / Gam: SG. 30/1.
Sûfi / Garîb: SG. 71/7.
Sûfi / Gark: SG. 91/6.
Sûfi / Gayr: SG. 25/7, SG. 71/5.
Sûfi / Hakikat: NM. 87/7.
Sûfi / Hâl: NK. G. 360/4,
Sûfi / Halvet: SG. 75/4, SG. 75/5,
 SG. 88/10, SG. 93/4
Sûfi / Harâbâtî: NF. G. 23/5,
Sûfi / Hicâb: SG. 71/3, SG. 71/9,
Sûfi / Hikmet: AÖ. 578/1
Sûfi / Hor: SG. 75/4
Sûfi / İbâdet: AÖ. 1039/3
Sûfi / İlim: GE. 495/1, SG. 71/7,
 SG. 71/9,
Sûfi / İrfân: SG. 91/6.
Sûfi / İsbât-ı vücûd: FK. G. 22/1
Sûfi / İsrâf: NM. 87/2
Sûfi / Kadeh: NM. 161/13,
Sûfi / Kâmil: SG. 71/10
Sûfi / Kıyâfet: NF. G. 59/1, NM.
 161/13, NK. G. 217/3,
Sûfi / Kurb: SG. 71/7.
Sûfi / Kurbân: FK. G. 22/1
Sûfi / Ledün: AÖ. 578/4

Sûfi / Mansûr: FK. KT. 1/4, SG.
 30/8,
Sûfi / Mârifet: SG. 71/2, SG. 71/3,
 SG. 71/5, SG. 71/6, SG. 71/7, SG.
 71/9, SG. 91/6.
Sûfi / Melâmet: SG. 30/3.
Sûfi / Mest: FK. G. 191/4, FK. G.
 211/1, NF. G. 22/4, NF. G. 23/5,
 NF. G. 24/5,
Sûfi / Mey: NF. K. 50/16, NF. G.
 22/4, AÖ. 1027/5.
Sûfi / Meyhâne: NB. G. 449/3,
 NM. 161/13.
Sûfi / Meygede: AÖ. 578/5.
Sûfi / Mihrâb: NB. G. 449/3.
Sûfi / Mülhid: SG. 25/7.
Sûfi / Münkir: NF. G. 51/5,
Sûfi / Mürâf: NAA. K. 4/37.
Sûfi / Mürşid: NF. G. 51/5,
Sûfi / Nâdân: NF. G. 24/5,
Sûfi / Nâkus: SG. 21/5,
Sûfi / Mücâhede: NF. K. 40/47,
Sûfi / Nefsi Bilmek: SG. 71/5.
Sûfi / Ney: NK. G. 360/4,
Sûfi / Perde: SG. 71/1, SG. 71/7
Sûfi / Peymâne: NB. G. 224/2, AÖ.
 1025/1,
Sûfi / Râz: NB. G. 103/3,
Sûfi / Rind: GE. 800/2, NF. G.
 23/5, NF. G. 24/5, NF. G. 59/4, NB.
 G. 224/2, NB. G. 449/3, NM.
 161/13.
Sûfi - Rind / Put: FK. G. 91/6.
Sûfi / Riyâ: FK. G. 227/1, NM.
 87/2, SG. 93/4
Sûfi / Rüyâ: SG. 71/3, SG. 91/6
Sûfi / Safâ: FK. G. 46/6, FK. G.
 211/1, ÜS. 181/3
Sûfi / Sâgar: NF. G. 59/2, NK. G.
 219/9,
Sûfi / Sahbâ: NF. G. 59/2
Sûfi / Sâkî: NF. K. 50/16
Sûfi / Sâlûs: AÖ. 217/6,
Sûfi / Seccâde: FK. G. 211/1, NF.
 G. 51/5
Sûfi / Semâ: NK. G. 360/4,
Sûfi / Sermest: AÖ. 217/6,
Sûfi / Sır: SG. 1/10,
Sûfi / Sohbet: FK. G. 46/6
Sûfi / Sûf: NM. 87/1
Sûfi / Sûret: FK. G. 284/7
Sûfi / Sûret - Sûret: NF. G. 59/1,
 NM. 87/1
Sûfi / Sübha: NF. G. 123/4
Sûfi / Şarâb: NF. G. 51/5, NK. G.
 219/9,
Sûfi / Şirk: SG. 25/7, SG. 30/2
Sûfi / Taklid: FK. KT. 1/4, FK. G.
 284/7, AÖ. 1321/3,
Sûfi / Takvâ: NF. G. 59/1,
Sûfi / Tâlib: SG. 91/6
Sûfi / Ta'n: FK. G. 91/6 AÖ.
 1025/1, SG. 1/12
Sûfi / Tasfiye: FK. G. 227/1, NF. G.
 59/1, ÜS. 181/3, NM. 87/1, NM.
 87/3, NM. 87/6, SG. 88/10
Sûfi / Tekye: NM. 161/13, NK. G.
 360/4,
Sûfi / Temâşâ: SG. 91/6
Sûfi / Tesbîh: NB. G. 224/2
Sûfi / Tezvîr: FK. G. 227/1
Sûfi / Vahdet - Kesret: NF. G. 37/4

Sûfi / Vâkaf: NB. G. 103/3, SG. 1/10,
Sûfi / Vâsil: FK. KT. 1/4, SG. 71/4.
Sûfi / Vecd: NM. 76/10, NK. G. 360/4.
Sûfi / Vech: FK. G. 227/1.
Sûfi / Vird: SG. 71/3.
Sûfi / Zâhid: AÖ. 1025/1.
Sûfi / Zevk: NF. G. 22/4, NK. G. 219/9.
Sûfi / Zikir: SG. 71/1, SG. 71/2, SG. 93/4, SG. 71/9, NK. G. 217/3.
Sûfi / Zühd: FK. G. 208/7.
Sûfi (menfi): NAA. K. 4/37, GE. 495/1, GE. 800/2, GE. 801/2, FK. KT. 1/4, FK. G. 22/1, FK. G. 46/6, FK. G. 91/6, FK. G. 191/4, FK. G. 208/7, FK. G. 227/1, FK. G. 284/7, NF. G. 22/4, NF. G. 23/5, NF. G. 24/5, NF. G. 37/4, NF. K. 50/16, NF. G. 51/5, NF. G. 59/TAMAMI, SUFİYE HİTABEN NASİHAT içermektedir, NF. G. 99/6, NF. G. 123/4, NB. G. 103/3, NB. G. 173/4, NB. G. 224/2, NB. G. 449/3, AÖ. 217/6, AÖ. 578/1, AÖ. 578/5, AÖ. 1025/1, AÖ. 1027/5, AÖ. 1039/3, AÖ. 1321/3, NM. 76/10, NM. 87/SUFİYE HİTABEN (Menfi), NM. 161/13, SG. 1/10, SG. 1/12, SG. 25/7, SG. 27/4, SG. 71/GEÇDİ ÖMRÜN GAFLET İLE SÛFÎ HAKK'I BİLMEDÜN NAKARATLI, SG. 75/4, SG. 88/10, SG. 91/6, SG. 93/4, NK. G. 217/3, NK. G. 219/9, NK. G. 360/4, NK. G. 374/2, (48 ADET)
Sûfi (müsbet): FK. G. 211/1, NF. K. 40/47, NB. E. 7/6, ÜS. 29/5, ÜS. 181/3, SG. 21/5, SG. 30/TAMAMI,
Sûfi-i dil-mürde: NF. K. 50/16,
Sûfi-i Müzevvir: FK. G. 227/1,

MUTASAVVIF:

Mutasavvif / Nefsi Bilmek: NAA. G. 187/5
Mutasavvif / Hakikat: AÖ. 659/3.

5.52. ŞÂTİR: NF. G. 56/5,
Merd-i koçak: NAA. G. 36/8.

5.53. TERCÜMÂN: NK. G. 193/4.
Tercümân / Ârif: SG. 104/16
Tercümân / Gayb: NF. K. 47/57, NK. G. 157/1.
Tercümân / Mârifet: SG. 4/6
Tercümân / Mürşid: SG. 90/12.
Tercümân / Nazar: NB. G. 315/6.

5.54. VÂİZ, NÂSİH, İMÂM, HATİB

VÂİZ: GE. 4/3, NB. G. 369/VAİZ REDİFLİ, AÖ. 843/1, AÖ. 1038/4, NM. 84/VAİZ REDİFLİ, SG. 60/1.
Vâiz / Ahmâk: NF. TK. 1/33
Vâiz / Ârif: AÖ. 1037/4, NB. G. 745/2
Vâiz / Aşk: GE. 842/4, GE. 870/1, AÖ. 382/5, NM. 122/3, NM. 187/3, NM. 187/4.
Vâiz / Âşık: GE. 325/1,

Vâiz / Âşık - Aşk: GE. 842/4, GE. 561/4, GE. 743/3, GE. 870/1, AÖ. 913/3, NM. 122/3, NM. 187/3, NM. 187/4.
Vâiz / Aş - Tarâb: NK. G. 261/2
Vâiz / Câhil - Nâdân: NB. G. 369/5
Vâiz / Cennet: NF. G. 82/4, NB. G. 745/2, NK. K. 34/30
Vâiz / Cür'a: NK. G. 23/2
Vâiz / Dîvâne: AÖ. 1037/4
Vâiz / Ehl-i nazar: NK. G. 64/3
Vâiz / Fâzil: NB. G. 369/5
Vâiz / Hâmûş: NK. G. 390/3
Vâiz / Harâbât: NB. G. 220/3
Vâiz / Hikmet: NF. TK. 1/33
Vâiz / Himmet: NB. G. 369/6
Vâiz / İrfân: GE. 325/1
Vâiz / İşret: NK. G. 261/2
Vâiz / Kavga: GE. 870/1
Vâiz / Menfi: GE. 325/1, GE. 379/1, GE. 561/4, GE. 743/3, GE. 842/4, GE. 843/4, GE. 870/1, NF. TK. 1/33, NF. G. 79/6, NF. G. 82/4, NB. G. 220/3, NB. G. 248/4, NB. G. 369/TAMAMI, NB. G. 654/8, NB. R. 61/2, NM. 84/TAMAMI, NM. 122/3, NM. 187/3, AÖ. 382/5, AÖ. 913/3, AÖ. 1037/4, NK. G. 23/2, NK. K. 34/30, NK. G. 64/3, NK. G. 83/3, NK. G. 261/2, NK. G. 390/3,
Vâiz / Mescid: NF. G. 79/6, NK. G. 390/3.
Vâiz / Mest: NK. G. 23/2
Vâiz / Mestân: NK. G. 390/3
Vâiz / Mey: NF. TK. 1/33, NF. G. 82/4
Vâiz / Meyhâne: GE. 325/1, NB. G. 220/3
Vâiz / Meygede: NF. G. 79/6
Vâiz / Muhabbet: GE. 743/3,
Vâiz / Pend: GE. 870/1, NM. 84/1
Vâiz / Peymâne: NB. G. 220/3,
Vâiz / Pîr-i muğân: NB. G. 884/2, NK. G. 23/2
Vâiz / Rind: NF. K. 9/3, NF. G. 79/6, NF. G. 82/4, NB. G. 654/8, NK. G. 390/3.
Vâiz / Riyâ: NB. G. 369/6
Vâiz / Safâ: NF. G. 79/6
Vâiz / Sükût: NB. G. 369/6
Vâiz / Şerm: NK. K. 34/30
Vâiz / Takvâ: GE. 743/3,
Vâiz / Ta'n: GE. 379/1, GE. 743/3,
Vâiz / Teşvîş: NB. G. 654/8,
Vâiz / Zâhid: GE. 743/3, AÖ. 913/3.
Vâiz - Zâhid / Dert - Dermân: GE. 561/4,
Vâiz / Zühd - Riyâ: AÖ. 913/3.
Vâiz-i şehri: NK. K. 34/34
Vâiz / Hâfiz: SG. 60/4,

NÂSİH: NAA. K. 4/23, NAA. G. 117/1, FK. G. 286/6.
Nâsıh / Âlim: ÜS. 48/11, NK. G. 282/7,
Nâsıh / Âmil: ÜS. 48/11
Nâsıh / Âşık: FK. K. 7/42, FK. G. 201/6.
Nâsıh / Cehâlet: NK. G. 282/7
Nâsıh / Dîvâne: FK. G. 154/5

Hutbe-i nâsıh: AÖ. 534/3.

HÂTİB: AÖ. 1011/5.
Hâtib / İmâm: NM. 155/6
Hâtib / Mülhid: NM. 155/6.

5.55. VÂKİF, ÂGÂH

VÂKİF:
Vâkaf / Âgâh: NB. M. 6/8
Vâkaf / Akıl: FK. G. 241/5
Vâkaf / Ârif: AÖ. 1395/1
Vâkaf / Cân verme: NAA. MH. 2/10
Vâkaf / Çeşm: NK. G. 205/5
Vâkaf / Esrâr: NAA. MH. 2/10, AÖ. 344/4, AÖ. 459/3, AÖ. 501/4, AÖ. 668/5, AÖ. 748/3, AÖ. 880/4, AÖ. 1395/1, ÜS. 114/6, NM. 58/1, NM. 177/1, SG. 24/1, NK. K. 25/43, NK. G. 205/5.
Vâkaf / Hayrân: NM. 177/1,
Vâkaf / Kâşif: AÖ. 200/4
Vâkaf / Râz: NB. G. 103/3, AÖ. 880/4
Vâkaf / Remz: NM. 58/1
Vâkaf / Sır: NAA. G. 78/5, NAA. G. 89/4, AÖ. 200/4, AÖ. 701/4, NM. 57/8, SG. 1/13.
Vâkaf / Sûfi: NB. G. 103/3, SG. 1/10,
Vâkaf / Şeyh Haydâr-ı Üsküdarî: NB. M. 6/8
Vâkaf / Râz: FK. G. 241/5, NB. G. 103/3, AÖ. 880/4
Vâkaf / Şeriat: AÖ. 659/14,
Vâkaf-ı esrâr: NAA. MH. 2/10, AÖ. 344/4, AÖ. 459/3, AÖ. 501/4, AÖ. 668/5, AÖ. 748/3, AÖ. 880/4, AÖ. 1395/1, ÜS. 114/6, NM. 58/1, NM. 177/1, SG. 24/1, NK. K. 25/43, NK. G. 205/5,
Vâkaf-ı esrâr-ı nihân: NK. K. 25/43
Vâkaf-ı esrâr-ı derûn: NK. G. 205/5
Vâkaf-ı esrâr-ı Hak: SG. 24/1.

ÂGÂH: NM. 150/1, NK. K. 22/10.
Âgâh / Allah: SG. 88/13.
Âgâh / Ârif: NB. G. 117/1, NB. M. 6/8, NB. R. 111.
Âgâh / Âşık: NB. K. 5/9, AÖ. 156/1
Âgâh / Câhil: SG. 72/7
Âgâh / Duâ: AÖ. 1038/3
Âgâh / Ecel: AÖ. 319/3
Âgâh / Feyz: NF. G. 59/3
Âgâh / Gâfil: AÖ. 195/3, AÖ. 319/3, SG. 72/7, NK. G. 51/3
Âgâh / Gaflet: AÖ. 605/1,
Âgâh / Gâfil: SG. 72/7
Âgâh / Gamze: NK. G. 3/3
Âgâh / Gönül: ÜS. 23/3, ÜS. 23/6, ÜS. 23/8, ÜS. 23/11, ÜS. 23/12.
Âgâh / Habîr: NK. Ş. 10/5,
Âgâh / İlim: SG. 72/7
Âgâh / Kalp: NB. T. 138/26
Âgâh / Mansûr: AÖ. 344/1
Âgâh / Men Aref: AÖ. 195/2, SG. 28/5, SG. 34/4, SG. 43/5.
Âgâh / Mürşid: NK. G. 303/7
Âgâh / Nâdân: SG. 52/6
Âgâh / Renk: NK. G. 362/5

Âgâh / Rind: NK. G. 120/6, NK. Ş. 10/5,
Âgâh / Sâlik: NK. K. 37/16
Âgâh / Seher: NM. 154/5, NM. 153/7,
Âgâh / Sır: NB. R. 127/1, NB. R. 171/1, AÖ. 344/1, SG. 76/1
Âgâh / Süff: NF. G. 59/3.
Âgâh / Şeyh Haydâr-ı Üsküdarî: NB. M. 6/8
Âgâh / Tâlib: SG. 52/5, SG. 52/6
Âgâh / Tecellî: SG. 52/6
Âgâh / Vahdet: SG. 81/4
Âgâh / Vâkıf: NB. M. 6/8
Âgâh / Velf: SG. 81/4
Âgâh / Zâkir: SG. 28/5
Âgâh / Zikir: SG. 48/14
Âgâh-dil: NK. K. 22/10 ,
Âgâh-ı vahdet: SG. 81/4,
Âmâde: AÖ. 319/3, NK. G. 3/3,
Ârif-i bîdâr: SG. K. 1/86 ,
Ârif-i cân-âgâh: NB. R. 111,
Bîdâr: NM. 150/1, SG. K. 1/86
Dil-i âgâh: NF. G. 28/5, NF. G. 28/6, NK. G. 133/5, NK. G. 303/2,
Habîr: SG. 88/13, NK. Ş. 10/5
Kalb-i âgâh: NB. T. 138/26 ,
Mürşid-i âgâh: NK. G. 303/7,
Rind-i âgâh: NK. G. 120/6,
Sâlik-i âgâh: NK. K. 37/16,
Tıfl-i dil-âgâh: NK. G. 100/7,
Uyamk: AÖ. 605/1, AÖ. 1038/3.

5.56. **YÂR, AĞYÂR, ADÛ**

YÂR:

Yâr / Ağyâr: GE. 47/2, GE. 76/4, NB. MT. 33, AÖ. 210/3, AÖ. 273/3, AÖ. 1272/5, ÜS. 35/7, ÜS. 54/4, ÜS. 83/4, ÜS. 120/1, ÜS. 129/5, ÜS. 139/1, NM. 3/2, NM. 29/6, NM. 144/7.
Yâr - Ağyâr / Aşk: NM. 142/5,
Yâr - Ağyâr / Mücâhade: NF. G. 69/1
Yâr - Ağyâr / Münkir: NAA. G. 188/1
Yâr - Ağyâr / Sohbet: NK. MST. 4/13
Yâr - Ağyâr / Terk: ÜS. 70/8
Yâr - Ağyâr / Tevhîd: NAA. G. 196/7
Yâr - Ağyâr / Ülfet: GE. 96/2, GE. 96/3, GE. 874/6.
Yâr - Ağyâr / Üns: AÖ. 841/5
Yâr - Ağyâr / Varlık: NM. 3/2
Yâr / Ârif: SG. 48/1
Yâr / Münkir: NAA. G. 88/5, NAA. G. 139/8
Yâr / Mürşid-i Kâmil: NAA. G. 96/2
Yâr / Sâdik: GE. 771/5,
Yâr / Yâd: NAA. G. 77/8
Yâr-ı sâdik: NAA. MH. 4/7, NAA. G. 85/4, GE. 12/5, GE. 440/2, GE. 545/2, GE. 569/3, GE. 582/4, NB. G. 797/7, AÖ. 1415/3, AÖ. 1272/2,
Yâr-ı gâr: GE. 233/5.
AĞYÂR: NAA. G. 76/6, NAA. G. 113/5, NAA. G. 193/5, GE. 12/1, GE. 45/3, GE. 107/1, GE. 119/2, GE. 121/3, GE. 122/4, GE. 167/4,

GE. 213/1, GE. 230/5, GE. 249/3, GE. 415/2, FK. MST. 3/5/1, NB. G. 448/3, NB. G. 591/6, NB. G. 619/3, NB. G. 758/2, NB. G. 812/1, NB. G. 816/1, NB. G. 816/2, ÜS. 155/7, NK. G. 203/1, NK. G. 224/2.
Ağyâr / Âşik: AÖ. 298/3
Ağyâr / Âşik - Maşûk: NAA. G. 165/4, GE. 196/4, NB. G. 366/1, ÜS. 45/3.
Ağyâr / Aşk: ÜS. 121/7, ÜS. 129/5, NM. 142/5,
Ağyâr / Benlik: NM. 179/1.
Ağyâr / Cân - Ten: SG. 47/3
Ağyâr / Dehân: GE. 817/3,
Ağyâr / Dervîş: ÜS. 44/6
Ağyâr / Kavgâ: NB. G. 486/1, NK. G. 202/3.
Ağyâr / Kin: NB. G. 588/5
Ağyâr / Lâ - İllâ: NAA. G. 171/2
Ağyâr / Mahrem: ÜS. 121/7
Ağyâr / Mürşid-i Kâmil: ÜS. 139/1
Ağyâr / Nefsi Bilmek: NAA. G. 89/1,
Ağyâr / Nefs-i Emmâre: NM. 105/4
Ağyâr / Rakîb: GE. 67/1
Ağyâr / Sır: NAA. G. 114/3, GE. 817/3,
Ağyâr / Ta'n: FK. G. 127/6, NB. G. 32/4, AÖ. 281/2.
Ağyâr / Terk: NAA. G. 171/2, ÜS. 35/7, NM. 56/3, NM. 144/7.
Ağyâr / Vast: NB. G. 395/1, NM. 56/3.
Ağyâr / Yâr: GE. 47/2, GE. 76/4, NB. MT. 33, AÖ. 210/3, AÖ. 273/3, AÖ. 1272/5, ÜS. 35/7, ÜS. 54/4, ÜS. 83/4, ÜS. 120/1, ÜS. 129/5, ÜS. 139/1, NM. 3/2, NM. 29/6, NM. 144/7.
Ağyâr - Yâr / Aşk: NM. 142/5,
Ağyâr - Yâr / Mücâhade: NF. G. 69/1
Ağyâr - Yâr / Münkir: NAA. G. 188/1
Ağyâr - Yâr / Sohbet: NK. MST. 4/13
Ağyâr - Yâr / Terk: ÜS. 70/8
Ağyâr - Yâr / Tevhîd: NAA. G. 196/7
Ağyâr - Yâr / Ülfet: GE. 96/2, GE. 96/3, GE. 874/6,
Ağyâr - Yâr / Üns: AÖ. 841/5
Ağyâr - Yâr / Vahdet - Kesret: NM. 29/6
Ağyâr / Yoldaş: AÖ. 1272/5
Ağyâr-ı bed: GE. 817/3,
Ağyâr-ı bed-haslet: AÖ. 835/2,
Ağyâr-ı bed-hû: NAA. G. 51/2,
Ağyâr-ı denî: NF. G. 117/2,
Ağyâr-ı dîn: AÖ. 10/1,
Ağyâr-ı kâfir: GE. 13/1, GE. 13/2,
Ağyâr-ı kîne-cû: NB. G. 588/5,
Ağyâr-ı terk: NM. 56/3,
Ağyâr-ı h: ÜS. 121/7, NM. 3/2,
Bed-likâ ağyâr: AÖ. 135/1,
Bend-i ağyâr: NM. 29/6,
Dîde-i ağyâr: NB. G. 850/2,
İt: AÖ. 149/3,

Meclis-i ağyâr: GE. 70/1, NB. G. 774/3,
Minnet-i ağyâr: GE. 138/4,
Seg-i ağyâr: AÖ. 888/1,
Sohbet-i ağyâr: NK. MST. 4/13,
Şeb-sifât ağyâr: AÖ. 164/3
Ta'ne-i ağyâr: FK. G. 127/6,
Ta'n-i seng-i ağyâr: AÖ. 281/2,
Yâd / Biliş: ÜS. 70/8
Yezîd ağyâr: AÖ. 546/4,

ADÛ: GE. 5/3, GE. 85/1, GE. 74/4, GE. 94/4, GE. 96/1, GE. 107/2, GE. 117/2, GE. 125/4, GE. 167/3, GE. 179/2, GE. 214/2, ÜS. 10/4
Adû / Ahbâb: NF. K. 41/46
Adû / Âşik: AÖ. 1158/1
Adû / Ehl-i Dil: AÖ. 508/4
Adû / Hak Dostu: SG. 32/1,
Adû / Hayvân: FK. K. 4/25
Adû / Terk: AÖ. 1158/1
Adû / Ülfet: AÖ. 1158/1
A'dâ: NAA. G. 85/6, GE. 97/4, GE. 778/1, NF. K. 41/46, AÖ. 21/2, AÖ. 874/3, AÖ. 1158/1
Adû (Gerçek manâda): GE. 113/4, NF. K. 3/16,
Adû-yı bed-güher: AÖ. 622/5
Adû-yı bed-likâ: AÖ. 21/4, AÖ. 133/3
Adû-yı bî-dîn: GE. 243/4,
Dest-i adâ: NAA. G. 85/6
Düşmân: GE. 74/4, GE. 214/2, ÜS. 10/4, SG. 32/1,
Hasım: FK. K. 4/25
Seng-i ta'n-ı adâ: GE. 97/4 ,
Ta'n-ı a'dâ: GE. 778/1, AÖ. 21/2, AÖ. 874/3,

5.57. **ZÂHİD:** NAA. K. 1/15, GE. 566/1, FK. G. 247/7, NF. G. 112/2, NB. K. 14/71, NB. G. 363/1, NB. G. 485/4, NB. E. 14/1, NB. E. 15/9, AÖ. 247/6, AÖ. 444/1, AÖ. 534/3, AÖ. 618/4, AÖ. 910/3, AÖ. 1014/4, AÖ. 1312/4, AÖ. 1165/1, AÖ. 1301/4, AÖ. 1334/4, AÖ. 1409/3, ÜS. 67/3, ÜS. 125/5, ÜS. 163/9, ÜS. 184/6, NM. 140/10, NK. G. 98/1, NK. G. 219/7, NK. G. 220/4, NK. G. 254/4, NK. G. 289/3, NK. KT. 7/3.
Zâhid / Abdâl: NAA. G. 186/10
Zâhid - Abdâl / Havf - Recâ: NM. 177/4
Zâhid / Âbid: AÖ. 479/3, AÖ. 986/3.
Zâhid / Akıl: NAA. G. 49/1, NAA. G. 49/3, NAA. G. 56/1, NAA. G. 56/5, NAA. G. 68/6, ÜS. 166/3.
Zâhid / Âkil: NAA. G. 201/3, NF. G. 29/2, AÖ. 1059/5.
Zâhid / Âlem-i Sûret: AÖ. 231/2
Zâhid / Âlim: NAA. G. 80/5
Zâhid / Amel: ÜS. 15/12
Zâhid / Aref: NAA. G. 171/3, NAA. G. 174/1
Zâhid / Ârif: NAA. K. 3/1, NAA. G. 43/14, NAA. G. 83/4, NAA. G. 201/3, FK. G. 234/3, NB. R. 111, AÖ. 200/1, ÜS. 33/5, ÜS. 66/8, NM. 145/3, SG. 25/1, SG. 54/1.

Zâhid / Ârif / Âbid / Fâsik: NM. 113/5
Zâhid - Ârif / Sûret - Sîret: NF. G. 38/2
Zâhid - Ârif / Zühd: SG. 27/1,
Zâhid / Âsâ: NB. G. 836/8
Zâhid - Âsâ / Lutf - Âsî: NB. G. 721/4,
Zâhid / Âsitân: NAA. K. 3/23
Zâhid / Âşık: NAA. G. 185/6, GE. 743/3, FK. KT. 1/5, NF. G. 9/2, AÖ. 171/2, AÖ. 224/5, AÖ. 266/2, AÖ. 272/4, AÖ. 1241/3, ÜS. 30/5.
Zâhid / Âşık / Âbid: NM. 186/5
Zâhid / Âşık - Aşk: GE. 561/4, GE. 838/2.
Zâhid / Âşık - Şehîd: NAA. K. 3/31
Zâhid - Zühd / Âşık : ÜS. 33/7.
Zâhid / Aşk: NF. K. 33/8, NB. G. 224/3, NB. G. 486/4, AÖ. 200/2, AÖ. 367/3, AÖ. 893/5, AÖ. 897/2, AÖ. 1006/2, AÖ. 1157/4, ÜS. 30/5, ÜS. 66/8, ÜS. 96/9, ÜS. 179/10, ÜS. 166/1, ÜS. 166/3, ÜS. 179/4, ÜS. 181/5, NM. 77/2, NM. 189/1, NK. G. 270/4.
Zâhid / Avâm: NAA. K. 1/6
Zâhid / Ayık: NM. 178/6
Zâhid / Bâde: FK. G. 234/1, NK. G. 63/6,
Zâhid / Basîret: NM. 79/8
Zâhid / Benlik: NAA. G. 171/4, NAA. G. 185/4
Zâhid / Bu'd: NAA. G. 63/1
Zâhid / Câhil: SG. 43/17
Zâhid / Câm: NF. G. 112/2, AÖ. 278/2, ÜS. 96/9, NK. MST. 3/22
Zâhid / Cân vermek: NAA. K. 3/31, NAA. G. 92/1, NAA. G. 129/5, NAA. G. 140/3, ÜS. 33/7.
Zâhid / Cehâlet: NAA. G. 35/6, NAA. G. 43/5.
Zâhid / Cennet: FK. G. 234/3, NF. G. 112/2, NB. G. 699/1, NB. G. 713/6, AÖ. 503/3, ÜS. 16/5, ÜS. 40/11, ÜS. 47/12, NM. 189/1, NK. G. 305/4.
Zâhid / Cevher: NAA. G. 199/4 ey
Zâhid / Cünûn: NK. G. 305/4,
Zâhid / Cür'a: NM. 178/6
Zâhid / Çile: NB. G. 566/3
Zâhid / Davâ: NAA. G. 35/6, NM. 161/12, SG. 56/1
Zâhid / Dem: NAA. G. 166/4
Zâhid / Derûn: NAA. G. 52/5
Zâhid / Devrân: NM. 158/4,
Zâhid / Deyr - Put - Berehmen: FK. G. 55/1
Zâhid / Didâr: ÜS. 111/12
Zâhid / Dil: AÖ. 231/1
Zâhid / Divâne: GE. 491/1, FK. G. 102/7, FK. G. 175/6, NF. G. 29/2.
Zâhid / Dür: GE. 870/5
Zâhid / Ebrâr: NAA. G. 185/6, GE. 874/5,
Zâhid / Ebrû: NK. G. 84/2,
Zâhid / Edeb: AÖ. 1157/4,
Zâhid / Ehil: NAA. G. 49/3
Zâhid / Ehl-i Dil: FK. G. 175/6
Zâhid / Er: NAA. G. 129/4, NAA. G. 192/17
Zâhid / Erime: AÖ. 200/2

Zâhid / Esrâr: AÖ. 584/2, AÖ. 1433/3, NM. 145/3.
Zâhid / Evliyâ: NAA. G. 170/1, NAA. G. 170/7.
Zâhid / Fâkih: FK. G. 102/7, AÖ. 986/3.
Zâhid / Fâriğ: NB. G. 298/1
Zâhid / Feyz: NK. MST. 3/22.
Zâhid / Gâfil: NAA. G. 63/1, NAA. H. 18/2.
Zâhid / Gaflet: NAA. K. 1/20, NAA. K. 2/17, NAA. K. 2/56, NAA. K. 3/18, NAA. G. 63/4, NAA. G. 166/4, AÖ. 99/2, AÖ. 1412/1.
Zâhid / Gam: NF. G. 9/2, NB. G. 780/1
Zâhid / Gönül: AÖ. 232/3, AÖ. 515/1, ÜS. 163/1, NM. 189/1.
Zâhid / Gurûr: NB. G. 721/4,
Zâhid / Hâce: AÖ. 893/5,
Zâhid / Hakikat: NM. 177/3
Zâhid / Hâne-i Humâr: GE. 325/1,
Zâhid / Hankâh: NK. G. 63/6,
Zâhid / Harâbât: NF. K. 9/2, NK. G. 64/5
Zâhid / Harâbât Ehli: AÖ. 1270/1,
Zâhid / Haset: FK. K. 14/33,
Zâhid / Hasır: NB. G. 38/2,
Zâhid / Havâtur: SG. 56/5
Zâhid / Havf: NB. G. 654/8,
Zâhid / Hayâ: NAA. G. 201/1
Zâhid / Hayrân: AÖ. 584/2, NM. 186/5
Zâhid / Hayvân - İnsân: NAA. G. 47/6, NAA. G. 121/8
Zâhid / Hurka: NK. G. 40/5, NK. G. 322/5
Zâhid / Hicâb: NAA. G. 21/1,
Zâhid / Hor: NAA. G. 121/3
Zâhid / Hubb-ı Câm: NB. G. 38/2,
Zâhid / Hubb-ı Dünyâ: AÖ. 1241/3
Zâhid / Hürî: ÜS. 47/12, ÜS. 111/12.
Zâhid / İbâdet: FK. G. 253/1, NB. G. 713/6, NM. 78/4, NM. 161/12
Zâhid / İffet: NB. G. 180/6,
Zâhid / İhlâs: NAA. G. 68/1, NB. G. 695/3, AÖ. 478/5.
Zâhid / İlim: NAA. K. 3/23, NAA. K. 4/32, NAA. G. 20/2, NAA. G. 30/17, NAA. G. 187/12, ÜS. 15/12, SG. 91/1.
Zâhid / İnat: NAA. G. 30/16
Zâhid / İnkâr: NAA. G. 10/3, NAA. G. 12/3, NAA. G. 30/16, NAA. G. 43/14, NAA. G. 185/6.
Zâhid / İnsân-i kâmil: NM. 78/4,
Zâhid / İrfân: NAA. G. 80/6, NAA. G. 187/1, NAA. G. 199/4, AÖ. 99/2, AÖ. 200/2, AÖ. 600/4, AÖ. 893/5, NM. 78/4, SG. 93/3.
Zâhid / İrşâd: SG. 56/9
Zâhid / İsbât: NAA. G. 68/1
Zâhid / İşret: NB. G. 591/2
Zâhid / Jeng: NK. G. 18/1,
Zâhid / Kadeh: NK. G. 322/3,
Zâhid / Kâfir: FK. G. 144/19, ÜS. 166/3, SG. 27/1.
Zâhid / Kalp: AÖ. 515/1, AÖ. 834/1
Zâhid / Kâmil: NAA. H. 3/1

Zâhid / Kavgâ: ÜS. 181/5, SG. 25/1,
Zâhid / Kenz: GE. 870/5
Zâhid / Kerâmet: AÖ. 218/1
Zâhid / Kesret: NAA. G. 83/4
Zâhid / Kıyâfet: AÖ. 231/2
Zâhid / Kül ü Kâl: NM. 161/12
Zâhid / Kurbân: NAA. G. 129/5, NAA. G. 140/3.
Zâhid / Küfür: NAA. G. 30/16
Zâhid / Küfr - İman: NAA. K. 3/19, NAA. G. 12/3, NAA. G. 148/7, NAA. G. 158/4, NAA. G. 161/10, NAA. G. 185/6, NM. 21/6
Zâhid / Lâ: ÜS. 157/7
Zâhid / La'l: AÖ. 671/1, NF. G. 9/2,
Zâhid / Libâçe: NB. R. 91/2
Zâhid / Mansûr: NAA. G. 169/4, SG. 104/12
Zâhid / Mârifet: NAA. G. 19/6
Zâhid / Mazhar: SG. 56/6, SG. 56/7.
Zâhid / Mecnûn: GE. 491/1,
Zâhid / Mekr - Hfle: AÖ. 815/3
Zâhid / Melâmî: SG. 48/18,
Zâhid / Men Aref: NAA. G. 12/3
Zâhid / Merd: NAA. G. 129/4, NAA. G. 185/4, NK. MST. 3/22
Zâhid / Mest: GE. 491/1, NF. G. 121/2, NB. G. 242/5, NK. MST. 3/22, NK. G. 23/3.
Zâhid / Mestân: NF. K. 9/2, NM. 178/6.
Zâhid / Mestâne: FK. G. 175/6, NB. G. 671/5, AÖ. 1006/2.
Zâhid / Mey: NAA. K. 1/20, NAA. K. 2/17, GE. 491/1, GE. 566/2, GE. 874/5, FK. G. 102/7, FK. G. 119/5, FK. G. 234/3, NB. G. 242/5, ÜS. 96/9, NK. G. 270/4.
Zâhid / Meyhâne: GE. 874/5, GE. 838/2, FK. G. 253/1, NB. G. 224/3, NB. G. 616/2, AÖ. 600/4, ÜS. 96/9, NK. G. 40/5, NK. G. 362/5.
Zâhid / Meygede: NB. G. 486/4, NB. G. 566/3, NK. G. 63/6
Zâhid / Mîhrâb: NK. G. 84/2
Zâhid / Misvâk: NB. G. 689/2
Zâhid / Muğân: FK. G. 49/1
Zâhid / Muhabbet: GE. 743/3, AÖ. 586/1
Zâhid / Muhakkak: NAA. K. 3/22
Zâhid / Mücâhid: NAA. G. 166/4
Zâhid / Münkir: NAA. H. 21/3
Zâhid / Münâfik: SG. 93/1
Zâhid / Mürşid: NK. G. 175/3,
Zâhid / Mürşid-i Kâmil: NAA. G. 171/3
Zâhid / Nâdân: FK. G. 234/3, AÖ. 815/3, SG. 104/1, SG. 104/19.
Zâhid / Nakş: NAA. G. 118/4, ÜS. 126/4
Zâhid / Nâmûs: ÜS. 96/9
Zâhid / Nefs: NAA. G. 158/3
Zâhid / Nefsi Bilmek: NAA. K. 2/39, NAA. G. 43/5, SG. 56/10, SG. 93/3
Zâhid / Nefy u İsbât: SG. 25/1
Zâhid / Ney: NB. G. 242/5,
Zâhid / Nûr: NAA. K. 2/56

Zâhid / Ölmeden Evvel Ölmeck: NAA. G. 92/1,
Zâhid / Peymâne: FK. G. 49/1, NF. G. 110/2, NB. G. 616/2, AÖ. 1025/1.
Zâhid / Pîr-i muğân: NAA. K. 2/21
Zâhid / Râz: FK. G. 144/19
Zâhid / Reşk: FK. G. 144/19
Zâhid / Rind: FK. G. 49/1, FK. G. 119/5, FK. G. 234/1, NF. K. 33/8, NF. G. 38/2, NF. G. 49/4, NF. G. 110/2, NF. G. 112/3, NB. G. 160/3, NB. G. 167/9, NB. G. 224/3, NB. G. 699/1, AÖ. 278/2, AÖ. 1025/1, NK. G. 23/3, NK. G. 63/6, NK. G. 175/3, NK. G. 272/2.
Zâhid - Rind / Guybet: NB. G. 206/4
Zâhid - Rind / Zühd: NK. G. 40/5,
Zâhid / Riyâ: FK. G. 227/1, NF. K. 33/8, NF. G. 49/4, NB. G. 38/2, NB. G. 160/3, AÖ. 278/2, NM. 79/9, NK. K. 34/2, NK. G. 18/1, NK. G. 25/3, NK. G. 64/5, NK. G. 126/5, NK. G. 178/6, NK. G. 322/5, NK. G. 323/5, NK. G. 84/2
Zâhid - Ruhban / Vahdet: FK. K. 3/18
Zâhid / Rüyâ: SG. 56/5
Zâhid / Safâ: NB. G. 566/3,
Zâhid / Sahbâ: NB. G. 671/5
Zâhid / Sahrâ: AÖ. 834/1
Zâhid / Sâkî: ÜS. 96/9
Zâhid / Sâlfûs: GE. 864/4, FK. G. 102/7, NB. G. 167/9.
Zâhid / Savmaa: NB. G. 224/3, NB. G. 566/3,
Zâhid / Sebepler: FK. G. 234/1
Zâhid / Seccâde: FK. G. 234/1, NB. G. 650/3
Zâhid / Sedâd: ÜS. 58/3, NAA. G. 30/18
Zâhid - Sedâd - Salâh / Fesâd - Fîsk - Fâsık: NB. M. 10/13
Zâhid / Semâ: FK. K. 3/18, AÖ. 600/4.
Zâhid / Serpûş: NK. G. 322/3,
Zâhid / Sır: NAA. K. 3/18, NAA. G. 12/3, NAA. G. 43/4, NAA. G. 47/6, NAA. G. 78/5, NAA. G. 170/1, NAA. G. 174/1, AÖ. 584/4, ÜS. 166/3.
Zâhid / Sivâ: NK. G. 18/1
Zâhid / Süff: AÖ. 1025/1
Zâhid / Sohbet: ÜS. 96/9
Zâhid / Sûret: NAA. G. 105/7, NAA. G. 170/7, AÖ. 231/2, ÜS. 126/4, SG. 48/18, NK. MST. 9/1.
Zâhid / Sûret - Sîret: NM. 89/1
Zâhid / Sübha: NF. G. 110/2, NB. G. 453/6, NB. G. 650/3,
Zâhid / Sükût: NAA. G. 63/4
Zâhid / Şarâb: NF. G. 9/2, NB. G. 671/5, AÖ. 1006/2.
Zâhid / Şerm: NAA. G. 56/5
Zâhid / Şeyh: AÖ. 479/3,
Zâhid / Şirk-i Ahfâ: NAA. G. 68/2
Zâhid / Takvâ: GE. 743/3, AÖ. 176/4, AÖ. 305/4, AÖ. 986/3
Zâhid / Takvâ - Zühd: GE. 838/2, NF. G. 121/2, ÜS. 173/5
Zâhid / Tâlib: ÜS. 30/4

Zâhid / Ta'n: NAA. G. 63/4, GE. 491/1, GE. 743/3, FK. G. 102/7, FK. G. 175/6, NB. G. 298/1, NB. G. 780/1, AÖ. 278/2, AÖ. 584/2, AÖ. 1006/2, AÖ. 1025/1, AÖ. 1270/1, ÜS. 166/3, NM. 145/3, NM. 158/4.
Zâhid - Zühd / Ta'n: AÖ. 586/1
Zâhid / Tasfiye: NAA. G. 80/6, AÖ. 834/1
Zâhid / Tefekkür: NAA. G. 43/4
Zâhid / Tekye: AÖ. 584/4
Zâhid / Tesbîh: NF. G. 103/2, NB. G. 616/2,
Zâhid / Tevâzu: NAA. K. 2/43
Zâhid / Tevbe: NB. G. 591/2
Zâhid / Tevekkül: ÜS. 181/5
Zâhid / Teveccüh: NK. G. 84/2
Zâhid / Tezvîr: NK. G. 322/5
Zâhid / Turra: FK. G. 38/10
Zâhid / Üstâd: AÖ. 1270/1
Zâhid / Vahdet: NAA. G. 10/3
Zâhid / Vâiz: GE. 743/3, AÖ. 913/3
Zâhid - Vâiz / Dert - Dermân: GE. 561/4,
Zâhid / Vasl: NAA. G. 19/6, NAA. G. 185/4, AÖ. 224/5.
Zâhid / Vech: NM. 79/8
Zâhid / Vesvese: SG. 56/7
Zâhid / Yâd: AÖ. 1059/5
Zâhid / Zâkir: ÜS. 179/4, NM. 76/9
Zâhid / Zerk: NM. 79/9
Zâhid / Zikîr: FK. KT. 1/5, AÖ. 200/1, AÖ. 834/1, ÜS. 179/4, NM. 76/9.
Zâhid - Zühd / Ârif: SG. 27/1,
Zâhid - Zühd / Âşık: ÜS. 33/7
Zâhid - Zühd / Bu'd: NAA. G. 36/3
Zâhid - Zühd / Cennet: ÜS. 111/13, NK. G. 313/4
Zâhid / Zühd / Gurûr: GE. 874/5,
Zâhid - Zühd / Havf - Recâ: NF. G. 112/3
Zâhid - Zühd / Kurbân: ÜS. 134/3
Zâhid - Zühd / Nigâh: FK. G. 38/3
Zâhid - Zühd / Rind: NK. G. 40/5,
Zâhid - Zühd / Ta'n: AÖ. 586/1
Zâhid - Zühd / Terk: ÜS. 196/3, NM. 189/1.
Zâhid / Zünnâr: FK. G. 38/10
Hitaben: NAA. K. 1/1, NAA. K. 1/5, NAA. K. 1/10, NAA. K. 1/21, NAA. K. 1/26, NAA. K. 1/28, NAA. K. 1/41, NAA. K. 2/15, NAA. K. 3/16, NAA. K. 2/20, NAA. K. 3/27, NAA. MR. 1/5, NAA. G. 1/9, NAA. G. 1/12, NAA. G. 5/2, NAA. G. 5/6, NAA. G. 5/11, NAA. G. 10/5, NAA. G. 16/10, NAA. G. 20/1, NAA. G. 20/7, NAA. G. 21/1, NAA. G. 32/3, NAA. G. 33/4, NAA. G. 43/9, NAA. G. 48/3, NAA. G. 51/11, NAA. G. 51/12, NAA. G. 52/13, NAA. G. 53/1, NAA. G. 53/6, NAA. G. 56/4, NAA. G. 60/6, NAA. G. 64/6, NAA. G. 68/1, NAA. G. 73/5, NAA. G. 75/5, NAA. G. 78/4, NAA. G. 80/8, NAA. G. 85/6, NAA. G. 91/8, NAA. G. 95/1, NAA. G. 95/5, NAA. G.

95/10, NAA. G. 105/6, NAA. G. 118/6, NAA. G. 121/6, NAA. G. 121/8, NAA. G. 121/9, NAA. G. 124/5, NAA. G. 129/3, NAA. G. 129/4, NAA. G. 139/6, NAA. G. 141/3, NAA. G. 146/7, NAA. G. 148/7, NAA. G. 148/12, NAA. G. 149/7, NAA. G. 150/7, NAA. G. 152/3, NAA. G. 153/7, NAA. G. 158/2, NAA. G. 161/7, NAA. G. 169/4, NAA. G. 178/1, NAA. G. 178/3, NAA. G. 185/4, NAA. G. 185/6, NAA. G. 187/8, NAA. G. 191/2, NAA. G. 192/6, NAA. G. 192/16, NAA. G. 195/8, NAA. G. 197/3, NAA. G. 201/2, NAA. G. 201/3, NAA. G. 202/5, NAA. G. 203/2, NAA. G. 203/6, NAA. H. 1/3, NAA. H. 3/1, NAA. H. 5/4, NAA. H. 16/4, NAA. H. 18/1, FK. G. 66/13, FK. G. 234/2, FK. G. 246/5, AÖ. 89/3, AÖ. 196/2, AÖ. 277/1, AÖ. 320/1, AÖ. 452/3, AÖ. 453/4, AÖ. 468/4, AÖ. 478/5, AÖ. 580/7, AÖ. 585/3, AÖ. 893/5, AÖ. 1409/3, AÖ. 1433/3, ÜS. 14/1, ÜS. 34/4, ÜS. 35/1, ÜS. 105/4, NM. 125/5, SG. 48/18, SG. 109/1, NK. G. 362/4,
Zahide Nasihat: NAA. K. 1/6, NAA. K. 1/20, NAA. K. 2/17, NAA. K. 2/21, NAA. K. 2/39, NAA. K. 2/40, NAA. K. 2/42, NAA. K. 2/43, NAA. K. 3/18, NAA. K. 3/19, NAA. G. 10/3, NAA. G. 12/3, NAA. G. 30/11, NAA. G. 30/16, NAA. G. 36/6, NAA. G. 43/4, NAA. G. 43/5, NAA. G. 49/3, NAA. G. 52/5, NAA. G. 56/1, NAA. G. 56/5, NAA. G. 63/4, NAA. G. 68/2, NAA. G. 78/5, NAA. G. 83/4, NAA. G. 89/6, NAA. G. 92/1, NAA. G. 105/7, NAA. G. 118/4, NAA. G. 121/3, NAA. G. 166/4, NAA. G. 170/1, NAA. G. 170/7, NAA. G. 171/3, NAA. G. 171/4, NAA. G. 171/5, NAA. G. 192/17, NAA. G. 199/4, NAA. H. 21/3, NB. G. 713/6, AÖ. 99/2, AÖ. 171/2, AÖ. 200/2, AÖ. 231/1, AÖ. 232/3, AÖ. 278/2, AÖ. 346/4, AÖ. 515/1, AÖ. 834/1, AÖ. 834/1, AÖ. 1412/1, ÜS. 58/3, ÜS. 126/4, ÜS. 157/7, ÜS. 163/1, ÜS. 166/1, ÜS. 196/3, NM. 89/1, NM. 189/1,
Zâhid / Menfi: NAA. K. 1/4, NAA. K. 1/6, NAA. K. 1/20, NAA. K. 2/17, NAA. K. 2/39, NAA. K. 2/43, NAA. K. 2/56, NAA. K. 3/1, NAA. K. 3/5, NAA. K. 3/19, NAA. K. 3/22, NAA. K. 3/23, NAA. K. 3/31, NAA. K. 3/18, NAA. K. 4/32, NAA. G. 10/3, NAA. G. 12/3, NAA. G. 19/6, NAA. G. 20/6, NAA. G. 21/1, NAA. G. 30/16, NAA. G. 30/17, NAA. G. 30/18, NAA. G. 35/6, NAA. G. 36/3, NAA. G. 43/4, NAA. G. 43/5, NAA. G. 43/14, NAA. G. 47/6, NAA. G. 49/1, NAA. G. 49/3, NAA. G. 52/5, NAA. G. 56/1, NAA. G. 56/5, NAA. G. 63/1, NAA. G. 63/4, NAA. G. 63/6,

NAA. G. 68/1, NAA. G. 68/2, NAA. G. 68/6, NAA. G. 78/5, NAA. G. 80/5, NAA. G. 80/6, NAA. G. 83/3, NAA. G. 83/4, NAA. G. 92/1, NAA. G. 105/7, NAA. G. 121/3, NAA. G. 121/8, NAA. G. 129/4, NAA. G. 129/5, NAA. G. 136/1, NAA. G. 140/3, NAA. G. 148/7, NAA. G. 158/3, NAA. G. 158/4, NAA. G. 161/10, NAA. G. 166/4, NAA. G. 169/4, NAA. G. 170/1, NAA. G. 170/7, NAA. G. 171/3, NAA. G. 171/4, NAA. G. 174/1, NAA. G. 185/4, NAA. G. 185/6, NAA. G. 186/10, NAA. G. 187/1, NAA. G. 187/12, NAA. G. 187/15, NAA. G. 192/17, NAA. G. 199/4, NAA. G. 201/1, NAA. G. 201/3, NAA. H. 3/1, NAA. H. 4/5, NAA. H. 18/2, NAA. H. 21/3, GE. 325/1, GE. 491/1, GE. 561/4, GE. 566/2, GE. 743/3, GE. 838/2, GE. 864/4, GE. 870/5, GE. 874/5, GE. EŞ. 33/2, FK. K. 3/18, FK. K. 14/31, FK. K. 14/33, FK. KT. 1/5, FK. G. 38/3, FK. G. 38/10, FK. G. 49/1, FK. G. 55/1, FK. G. 102/7, FK. G. 119/5, FK. G. 139/6, FK. G. 144/19, FK. G. 175/6, FK. G. 234/1, FK. G. 234/3, FK. G. 253/1, NF. K. 9/2, NF. K. 33/8, NF. G. 9/2, NF. G. 29/2, NF. G. 49/4, NF. G. 103/2, NF. G. 110/2, NF. G. 112/2, NF. G. 112/3, NF. G. 121/2, NB. G. 7/3, NB. G. 38/2, NB. G. 116/4, NB. G. 160/3, NB. G. 167/9, NB. G. 180/6, NB. G. 197/5, NB. G. 206/4, NB. G. 224/3, NB. G. 242/5, NB. G. 257/1, NB. G. 298/1, NB. G. 453/6, NB. G. 457/3, NB. G. 486/4, NB. G. 557/3, NB. G. 566/3, NB. G. 591/2, NB. G. 616/2, NB. G. 654/8, NB. G. 671/5, NB. G. 689/2, NB. G. 695/3, NB. G. 699/1, NB. G. 706/1, NB. G. 713/6, NB. G. 721/4, NB. G. 780/1, NB. G. 836/8, NB. R. 91/2, NB. R. 111, NB. R. 179/2, AÖ. 88/3, AÖ. 99/2, AÖ. 171/2, AÖ. 177/4, AÖ. 200/1, AÖ. 200/2, AÖ. 229/4, AÖ. 224/5, AÖ. 231/1, AÖ. 231/2, AÖ. 232/3, AÖ. 266/2, AÖ. 272/4, AÖ. 278/2, AÖ. 367/3, AÖ. 478/5, AÖ. 479/3, AÖ. 501/4, AÖ. 503/3, AÖ. 515/1, AÖ. 584/2, AÖ. 584/4, AÖ. 586/1, AÖ. 594/2, AÖ. 600/4, AÖ. 671/1, AÖ. 815/3, AÖ. 834/1, AÖ. 893/5, AÖ. 897/2, AÖ. 913/3, AÖ. 1006/2, AÖ. 1025/1, AÖ. 1048/2, AÖ. 1059/5, AÖ. 1097/4, AÖ. 1100/4, AÖ. 1157/4, AÖ. 1270/1, AÖ. 1412/1, AÖ. 1241/3, AÖ. 1433/3, ÜS. 15/12, ÜS. 16/5, ÜS. 30/4, ÜS. 30/5, ÜS. 33/5, ÜS. 33/7, ÜS. 40/11, ÜS. 47/12, ÜS. 58/3, ÜS. 66/8, ÜS. 96/9, ÜS. 111/12, ÜS. 126/4, ÜS. 134/3, ÜS. 157/7, ÜS. 163/1, ÜS. 166/1, ÜS. 166/3, ÜS. 173/4, ÜS. 173/5, ÜS. 179/4, ÜS. 179/10, ÜS. 181/5, ÜS. 196/3, NM. 21/6, NM. 76/9, NM. 77/2, NM. 78/4, NM. 79/8, NM. 79/9, NM. 89/1, NM. 145/3, NM. 158/4, NM.

161/12, NM. 177/3, NM. 177/4, NM. 178/6, NM. 186/5, NM. 189/1, SG. 25/1, SG. 26/3, SG. 27/1, SG. 43/17, SG. 48/16, SG. 48/18, SG. 54/1, SG. 56, SG. 91/1, SG. 93/1, SG. 93/3, SG. 93/5, SG. 96/9, SG. 104/1 zâhid-i nâdân, SG. 104/12, SG. 104/19, NK. K. 34/2, NK. MST. 3/22, NK. MST. 9/1, NK. G. 18/1, NK. G. 23/3, NK. G. 25/3, NK. G. 40/5, NK. G. 63/6, NK. G. 64/5, NK. G. 84/2, NK. G. 126/5, NK. G. 175/3, NK. G. 178/6, NK. G. 185/4, NK. G. 270/4, NK. G. 272/2, NK. G. 305/4, NK. G. 313/4, NK. G. 322/3, NK. G. 322/5, NK. G. 323/5, NK. G. 362/5, **Zâhid / Müsbet**: NF. G. 38/2, NB. K. 14/71, NB. M. 10/13, NB. G. 650/3, AÖ. 176/4, AÖ. 305/4, AÖ. 986/3, AÖ. 1014/4, AÖ. 1312/4, NM. 113/5, **Denî**: NAA. G. 20/6, NAA. G. 105/7, **Ebü Cehil**: SG. 56/10 **Hayâsız bü'l-heves**: NAA. G. 201/1, **Huffâş-ı denî**: NAA. G. 20/6, **Meclis-i zühhâd**: NB. G. 671/5 **Miskân**: NAA. K. 3/5, **Seg**: NK. G. 185/4 **Zâhidân**: FK. G. 182/6, **Zâhid-i amâ**: NM. 79/8, **Zâhid-i bî-zevk**: FK. G. 175/6 **Zâhid-i dâmen-âtlud**: NK. K. 34/2 **Zâhid-i hod-bîn**: NAA. G. 35/6, NAA. G. 187/1, NAA. G. 187/15, **Zâhid-i hun-rîz**: SG. 104/12 **Zâhid-i huşk**: NAA. G. 186/10, NB. R. 111, NK. G. 63/6, NK. G. 178/6, **Zâhid-i leffâr**: NM. 177/3 **Zâhid-i pür-hâr**: SG. 48/16, **Zâhid-i râki**: NB. G. 116/4 **Zâhidlik**: AÖ. 1025/1, **Zenbûr**: NAA. G. 63/6, **Zühhâd**: FK. G. 38/3, FK. G. 144/4, NF. K. 29/44, NF. K. 33/8, NB. G. 180/6, NB. G. 298/1, NB. G. 388/7, NK. G. 22/1, NK. G. 22/4, NK. G. 25/3, NK. G. 272/2, **Zühhâd-ı cefâ-cû**: NB. G. 7/3 **Zühhâd-ı hâlfî-dest**: NB. G. 180/6, **Zühhâd-ı nâ-bînâ**: NB. G. 836/8, **Zümre-i zühhâd**: FK. G. 144/19, FK. G. 281/1, NB. G. 650/3.

5.58. ZÂKİR: ÜS. 1/8, ÜS. 141/1, SG. 101/ZÂKİR KULLARDANIZ ELHAMDÜLİLLÂH NAKARATLI **Zâkir / Âgâh**: SG. 28/5 **Zâkir / Ârif**: AÖ. 200/1 **Zâkir / Aşk**: ÜS. 179/4, NM. 26/4, SG. 101/2, SG. 101/3 **Zâkir / Bûy**: SG. 101/3 **Zâkir / Devrân**: AÖ. 560/3 **Zâkir / Feyz**: ÜS. 122/30 **Zâkir / Gâfil**: SG. 28/4 **Zâkir / Mâsivâ**: SG. 101/3 **Zâkir / Mezkûr**: SG. 40/6.

Zâkir - Mezkûr / İttihâd: NM. 76/9 **Zâkir / Muvahhid**: ÜS. 122/30, SG. 40/6. **Zâkir / Nefsi Bilmek**: SG. 28/5 **Zâkir / Tevhîd**: ÜS. 40/8, SG. 101/1. **Zâkir / Vahdet**: NM. 26/5. **Zâkir / Vecd**: NM. 26/4 **Zâkir / Zâhid**: ÜS. 179/4, NM. 76/9. **Zâkir / Zikir**: ÜS. 179/4.

5.59. ZÂLİM, GADDÂR **ZÂLİM**: GE. 18/3, GE. 25/2, GE. 150/1, GE. 165/3, GE. 366/3, FK. G. 177/1, FK. G. 250/3, FK. R. 22/1, NF. G. 66/2, NB. G. 427/7, AÖ. 323/4. **Zâlim / Tevbe**: AÖ. 574/2 **Zâlim / Zulüm**: AÖ. 1252/2 **Zâlim - Zulüm / Tevbe**: AÖ. 574/2 **Kanlı zâlim**: GE. 79/2, GE. 186/2, GE. 210/3, GE. 374/1. **Haccâc-ı zâlim**: GE. 18/3. **Hercâi zâlim**: GE. 380/1

GADDÂR: NB. G. 427/1, AÖ. 1272/3.

5.60. ZAMÂNE: GE. 72/4, GE. 764/1, NF. K. 41/ZAMANE REDİFLİ, NF. K. 41/44, NF. K. 41/46, ÜS. 160/12, SG. 115/ZAMANE DERVİŞLERİ NAKARATLI. **Zamâne / Ârif**: NF. K. 41/58, NF. K. 41/58. **Zamâne / Dervîş**: SG. 115/25 **Zamâne / Fazilet**: NB. G. 196/3, NB. KT. 27/1, **Zamâne / Hüner**: NB. KT. 27/1, **Zamâne / İhlâs**: NB. G. 197/5 **Zamâne / İrfân**: NB. G. 196/3, **Zamâne / Münâfık**: NF. K. 41/43 **Zamâne / Nâdân**: NB. G. 345/5 **Zamâne / Sâdk**: NB. G. 797/7 **Zamâne / Şikâyet**: NF. K. 41/58.

5.61. ZINDİK, MÜLHİD **ZINDİK**: **Zındık / Âşık - Aşk**: SG. 22/7 **Zındık / Şeyh**: NB. KT. 39/1-2

MÜLHİD: NM. 163/6, SG. 42/MÜLHİD HAKKINDA HAKİKATTE MÜLHİDDİR NAKARATLI. **Mülhid / Âkil**: NM. 172/6, **Mülhid / Ârif**: NF. G. 73/1, **Mülhid / Âşık**: NM. 172/6, **Mülhid / Benlik**: SG. 42/5 **Mülhid / Ehl-i dil**: NF. G. 73/1, **Mülhid / Er**: SG. 42/4 **Mülhid / Hâtib**: NM. 155/6 **Mülhid / Mezheb**: NF. G. 73/1, **Mülhid / Mürsid**: AÖ. 1412/2 **Mülhid / Nefsi Bilmek**: NAA. G. 142/15 **Mülhid / Pir**: SG. 42/3 **Mülhid / Rind**: NF. G. 73/1, **Mülhid / Süfi**: SG. 25/7 **Mülhid - Sâdk / Aşk**: SG. 22/7

Mülhid / Şeriat: NM. 18/15
Mülhid / Şirk-i Ahfâ: SG. 42/1
Mülhid / Takvâ - Zühd: AÖ. 1412/2.
Mülhid / Yokluk - Varlık: SG. 42/3.
Mülhid-i bi-mezheb: NF. G. 73/1,

**6. BÖLÜM: TASAVVUFÎ (İSARÎ)
YORUMLANAN ÂYETLERVE
HADİS RİVAYETLERİ**

6.1. ÂYETLER

**6.1.1. ERİNÎ, LEN TERÂNÎ
ERİNÎ:**

Erinî / Len Terânî: FK. G. 164/5
Erinî / Tecellî: FK. G. 131/3, FK. G. 166/1
En Erânî: NAA. G. 4/11

LEN TERÂNÎ: NF. K. 1/20, NF. K. 1/20 i
Len Terânî / Âşık: NAA. G. 32/1, NAA. G. 32/6
Len Terânî / Âşk: ÜS. 109/6
Len Terânî / Cemâl: NAA. G. 167/4
Len Terânî / Erinî: FK. G. 164/5
Len Terânî / Mest: NK. G. 169/5,
Len Terânî / Nikâb: NM. 163/3,
Len Terânî / Perde: ÜS. 133/10, ÜS. 166/2
Len Terânî / Remz: NAA. G. 32/6
Len Terânî / Sır: NAA. G. 32/1
Len Terânî / Tecellî: FK. TC. 1/6, ÜS. 133/10, SG. 90/1, SG. 90/15.
Len Terânî - Tûr / Âşık: NAA. G. 32/6
Len Terânî - Tûr / Âşık - Âşk: ÜS. 109/6.

6.1.2. İNNÎ ENELLÂH: NAA. G. 202/5, ÜS. 39/5, ÜS. 139/5

**6.1.3. KÂBE KAVSEYN, EV
EDNÂ, MÂ EVHÂ**

KÂBE KAVSEYN: NAA. G. 68/4, NAA. G. 160/5, NAA. G. 164/3, NM. 5/3, NK. K. 3/66, NK. K. 3/67
Kâbe Kavseyn / Fakr: NAA. G. 103/5
Kâbe Kavseyn / İkîlik: NAA. G. 164/3
Kâbe Kavseyn / Kaş: AÖ. 175/2
Kâbe Kavseyn / Mâ-evhâ: NM. 5

EV EDNÂ: NAA. G. 19/9,
Ev Ednâ / Halvet: NAA. G. 133/1,
Ev Ednâ / Hikmet: NM. 42/5
Ev Ednâ / İttihâd: NAA. G. 161/4
Ev ednâ / Mâ Evhâ: NB. M. 1/46
Ev Ednâ / Mahv: NAA. G. 155/4
Ev Ednâ - Telvîn - Temkîn / Tecellî: NAA. G. 195/3

KÂBE KAVSEYN - EV EDNÂ: NAA. G. 69/2, NM. 119/1, NM. 125/2

Kâbe Kavseyn - Ev Ednâ / Âşk: ÜS. 166/28,

Kâbe Kavseyn - Ev Ednâ / Bekâbillâh: ÜS. 146/10,

Kâbe Kavseyn - Ev Ednâ / Cân Verme:

NM. 73/4, NM. 73/5, NM. 73/6.

Kâbe Kavseyn - Ev Ednâ / Kaş: NM. 28/6, SG. 52/2,

Kâbe Kavseyn - Ev Ednâ / Temâşâ: SG. 35/3

Kâbe Kavseyn - Ev Ednâ / Mahv: NAA. G. 97/8

Kâbe Kavseyn - Ev Ednâ / Müntehâ: NM. 10/6

Kâbe Kavseyn - Ev Ednâ / Şarâb: ÜS. 166/28,

Kâbe Kavseyn - Ev Ednâ / Şirk-i Ahfâ: NAA. G. 31/4-5

MÂ EVHÂ: NB. K. 1/25, NB. K. 2/41

Mâ Evhâ / Âşk: AÖ. 594/2

Mâ Evhâ / Esrâr: NB. K. 1/25

Mâ Evhâ / Ev ednâ: NB. M. 1/46

Mâ Evhâ / İlhâm: SG. 43/1

Mâ evhâ / Kâbe Kavseyn: NM. 5

Mâ Evhâ / Lâ-mekân - Bî-nişân: AÖ. 443/7

Mâ Evhâ / Remz: AÖ. 594/2

Mâ Evhâ / Sır: AÖ. 594/2

Mâ Evhâ / Tâlib: SG. 43/1.

Esrâr-ı mâ evhâ: NB. K. 1/25

Rumûz-ı sırr-ı mâ-evhâ: AÖ. 594/2,

6.1.4. KÂLÛ BELÂ

KÂLÛ BELÂ: NAA. G. 2/9, ÜS. 74/5, ÜS. 189/7, ÜS. 194/8.

Kâlû Belâ / İkrâr: NAA. G. 179/2, AÖ. 196/4, AÖ. 450/2, AÖ. 597/1, AÖ. 1062/1.

Kalu Belâ / Ahd: AÖ. 559/1, ÜS. 87/1

Kâlû Belâ / Âşk: NM. 187/7,

Kâlû Belâ / Bâzâr: ÜS. 33/13, ÜS. 111/8

Kâlû Belâ / Cân Verme: NAA. G. 179/2,

Kâlû Belâ / Cür'a: NB. G. 333/1,

Kâlû Belâ / Elest: NB. G. 333/1, AÖ. 450/2, AÖ. 1062/1,

Kâlû Belâ / Ezel: ÜS. 33/13, ÜS. 111/8

Kâlû Belâ / İnsân-ı Kâmil: ÜS. 111/8

Kâlû Belâ / Rind: NB. G. 333/1,

Kâlû Belâ / Sadâkat: AÖ. 196/4

Kâlû Belâ / Zikir: ÜS. 165/2

Hirmen-i kâlû belâ: AÖ. 520/2,

Kâlû belâ bâzâr: ÜS. 33/13, ÜS. 111/8,

Elestü bi Rabbiküm: FK. K. 2/11,

Kâlû Elestü Rabbike: AÖ. 578/7

ELEST: NAA. K. 1/16, NAA. MR. 1/6, NAA. G. 11/2, NAA. G.

110/8, NAA. G. 172/10, GE. 101/1,

GE. 115/4, GE. 256/2, GE. 445/2, NB. G. 447/3, NB. G. 829/1, AÖ.

272/4, AÖ. 578/7, AÖ. 639/1, AÖ.

1307/4, ÜS. 101/5, ÜS. 156/2

Elest / Ahd: NB. G. 829/1, AÖ.

200/5, NM. 93/2

Elest / Ahd - Peymân: GE. 457/5, AÖ. 196/4, AÖ. 584/1, AÖ. 1266/4, ÜS. 156/2

Elest / Âşık: FK. MST. 2/5/7, NAA. G. 201/4

Elest / Âşık - Âşk: AÖ. 1156/4

Elest / Âşinâ: AÖ. 8/2

Elest / Âşk: NAA. G. 14/5, AÖ. 1087/2, AÖ. 167/2, AÖ. 367/3, AÖ. 614/5, ÜS. 32/2.

Elest - Âşk / Âşık - Maşûk: GE. 852/2 bezm-i elest âşığa âşk-ı ilâhî verilir,

Elest / Bâde: GE. 785/2, FK. G. 125/4, FK. G. 281/3

Elest / Bâzâr: ÜS. 144/2

Elest / Câm: NAA. G. 40/4, NAA. G. 47/1, GE. 280/3, GE. 419/5, NB. G. 333/1, AÖ. 498/9, AÖ. 586/3,

AÖ. 614/5, AÖ. 652/2.

Elest / Cür'a: NAA. G. 40/4, NB. G. 333/1, AÖ. 586/3, ÜS. 179/12.

Elest / Deyr: NK. G. 177/1,

Elest / Dolu: GE. 245/1,

Elest / Esrâr: FK. G. 290/1

Elest / Gönül: FK. G. 281/3, AÖ. 498/9

Elest / Hamr: AÖ. 1087/2

Elest / Hammâr: ÜS. 111/11

Elest / Hayrân: NAA. G. 47/1, GE. 245/1, AÖ. 989/1, ÜS. 111/11.

Elest / Humâr: FK. G. 125/4

Elest / İkrâr: NAA. G. 201/4, AÖ. 367/3, AÖ. 450/2, AÖ. 1062/1, AÖ. 1307/4.

Elest / İmân: NAA. K. 2/5, AÖ. 1413/1

Elest / İnkâr: NAA. G. 205/6, AÖ. 1413/1, NM. 43/2.

Elest / Kâlû Belâ: NB. G. 333/1, AÖ. 450/2, AÖ. 1062/1.

Elest / Kemâl: AÖ. 502/5

Elest / Kurb: NB. G. 447/3

Elest / Mahmûr: ÜS. 105/5

Elest / Medhûş: NF. G. 14/4,

Elest / Mest: NAA. G. 47/1, NAA. G. 201/4, GE. 245/1, NF. G. 14/4,

AÖ. 989/1, AÖ. 167/2, AÖ. 1261/1, ÜS. 111/11, NK. G. 7/3.

Elest / Mestân: NF. G. 44/1, ÜS. 179/12

Elest / Mestâne: AÖ. 57/16,

Elest / Mey: GE. 280/3, NF. G. 14/4, ÜS. 105/5, ÜS. 111/11

Elest / Muhabbet: NF. G. 14/4,

Elest / Peymâne: NB. G. 476/8, AÖ. 261/3, NM. 185/6

Elest / Remz: NAA. K. 2/12

Elest / Rind: NB. G. 333/1,

Elest / Saç: NM. 43/2

Elest / Sâkî: NAA. G. 14/5, FK. G. 125/4, NM. 185/6

Elest / Serмест: FK. G. 272/7, AÖ. 614/5

Elest / Şarâb: NAA. G. 14/5, ÜS. 32/2, NM. 29/4,

Elest / Şerbet: AÖ. 498/9

Elest / Teklif: GE. 457/5, FK. K.

2/11, FK. K. 2/12, NB. G. 829/1,

NM. 187/7,

Elest / Temâşâ: AÖ. 57/16,

Ahd-i elest: AÖ. 200/5,

Bâde-i aşk-ı elest: AÖ. 167/2,
Bâde-i aşk-ı elest: GE. 785/2, AÖ. 167/2,
Bâde-i bezm-i elest: FK. G. 281/3,
Bezm-i elest peymânesi: AÖ. 261/3
Bezm-i elest: NAA. G. 195/8, GE. 419/5, GE. 852/2, NB. G. 476/8, AÖ. 261/3, AÖ. 367/3, AÖ. 614/5, AÖ. 1156/4, AÖ. 1307/4, AÖ. 1413/1, ÜS. 32/2, ÜS. 105/5, ÜS. 111/11, ÜS. 179/12
Bezm-i elestin cür'ası: ÜS. 179/12
Câm-ı elest: NAA. G. 47/1, GE. 280/3
Cür'a-i câm-ı elest: NAA. G. 40/4, AÖ. 586/3
Cür'a-keş-i câm-ı elest: NB. G. 333/1,
Elest ahdi: NM. 93/2,
Elest bezmi: NAA. MR. 1/6, NAA. G. 14/5, GE. 245/1, GE. 256/2, AÖ. 268/3, AÖ. 584/1, AÖ. 989/1, AÖ. 991/3, AÖ. 1062/1, AÖ. 1266/4,
Elest günü: NAA. K. 2/5,
Elest remzi: NAA. K. 2/12,
Elestü bi Rabbiküm: FK. K. 2/11,
Esrâr-ı elest: FK. G. 290/1
Humâr-ı bâde-i bezm-i elest: FK. G. 125/4,
Kâfir-i deyr-i elest: NK. G. 177/1,
Kâlû Elestü Rabbike: AÖ. 578/7,
Kısmet bâzârı: ÜS. 144/2
Mâil-i hüsn-i elest: FK. MST. 2/5/7,
Mestân-ı elest: NF. G. 44/1,
Mest-i elest: AÖ. 1261/1
Mest-i mey-i bezm-i elest: NF. G. 14/4,
Mey-i bezm-i elest: NF. G. 14/4,
Mübtelâ-yı elest: AÖ. 502/5,
Peymâne-i bezm-i elest: NB. G. 476/8,
Peymân-ı elest: AÖ. 57/16
Rûz-ı elest: NAA. G. 11/2, NAA. G. 88/2, NAA. G. 201/4, NM. 29/4,
Sâkî-i bezm-i elest: NM. 185/6
Sermest-i elest: FK. G. 272/7

EZEL: NAA. G. 30/14, NAA. G. 36/5, NAA. G. 88/3, NAA. G. 90/9, NAA. G. 105/7, NAA. G. 150/2, NAA. G. 180/2, NAA. G. 186/1, NAA. H. 15/2, GE. 101/2, GE. 131/3, GE. 132/3, GE. 135/2, GE. 163/2, GE. 221/3, GE. 253/2, GE. 462/4, GE. 629/1, NF. K. 12/6, FK. G. 141/4, FK. G. 273/4, NF. K. 12/6, NF. G. 90/2, NB. TH. 5/5, NB. G. 625/1, AÖ. 11/3, ÜS. 74/5,
Ezel / Ahd: ÜS. 66/1
Ezel / Ahd - Peymân: NM. 112/14
Ezel / Aşk: AÖ. 197/2, NM. 65/4, NM. 76/1, ÜS. 49/6, ÜS. 65/5, NM. 188/3, SG. 3/1.
Ezel / Aşk - Muhabbet: NB. G. 10/3,
Ezel / Âşık: NF. G. 90/2,
Ezel / Âşinâ: FK. MST. 4/4/5, FK. G. 141/4, NF. G. 90/2,
Ezel / Bâde: FK. MST. 1/7/11, AÖ. 652/2,
Ezel / Bâzâr: ÜS. 139/6, ÜS. 111/8

Ezel / Câm: AÖ. 652/2, ÜS. 180/6, NM. 126/1
Ezel / Cân Verme: ÜS. 92/8
Ezel / Cür'a: NM. 65/4, NM. 188/3
Ezel / Ene'l-hak: ÜS. 180/6
Ezel / Esrâr: NF. K. 54/25, NF. K. 54/26
Ezel / Feyz: NF. K. 9/62, NB. T. 127/18, SG. 71/4.
Ezel / Gamze: NF. G. 90/2, AÖ. 11/3
Ezel / Hayrân: NAA. G. 47/1, ÜS. 180/6, ÜS. 190/8.
Ezel / İşret: GE. 307/3
Ezel / Kadeh: NF. K. 27/1
Ezel / Kâlû Belâ: ÜS. 33/13, ÜS. 111/8
Ezel / Kâmil: ÜS. 16/6
Ezel / Kemâl: ÜS. 16/6
Ezel / Medhûs: AÖ. 652/2,
Ezel / Mest: NAA. G. 47/1, GE. 307/3, GE. 491/1, AÖ. 652/2, AÖ. 1433/1.
Ezel / Mestâne: AÖ. 1006/2, FK. MST. 1/7/11
Ezel / Mey: ÜS. 16/6
Ezel / Muhabbet: SG. 7/17
Ezel / Münkir: NAA. MH. 2/12, NAA. G. 115/2
Ezel / Nûr: NAA. G. 2/7
Ezel / Peymâne: AÖ. 113/4, AÖ. 596/4
Ezel / Rind: NB. G. 699/1
Ezel / Sâkî: NF. K. 44/37, NF. K. 44/34, NB. K. 24/7, NK. G. 155/3.
Ezel / Sermest: AÖ. 596/4
Ezel / Sır: ÜS. 139/6, NM. 15/3
Ezel / Şarâb: FK. G. 14/2
Ezel / Şerbet: NM. 126/1
Ezel / Taksîm: AÖ. 1402/5
Ezel / Ülfet: GE. 82/2
Ezel / Vuslat: ÜS. 86/10
Âşinâ-yı ezeli: FK. MST. 4/4/5, FK. G. 141/4, AÖ. 11/3, ÜS. 49/6,
Aşk-ı ezeli: SG. 3/1
Bâde-i câm-ı ezeli: AÖ. 652/2,
Bezm-i ezeli: GE. 246/1, GE. 462/4, AÖ. 113/4, ÜS. 16/6
Divân-ı ezeli: NB. G. 10/3,
Emr-i Ezel: NAA. G. 3/3
Esrâr-ı ezeli: NF. K. 54/25, NF. K. 54/26,
Ezel aşk: AÖ. 197/2,
Ezel bezmi: ÜS. 86/10, NM. 43/2, NM. 188/3,
Ezel câmu: NM. 126/1
Ezel günü: NB. G. 699/1, AÖ. 1402/5, ÜS. 180/6
Ezel peymânesi: AÖ. 596/4,
Ezel şehri: NAA. G. 60/4
Feyz-i ezeli: NF. K. 9/62,
Hallâk-ı ezeli: NF. K. 53/28,
Înâyet-i ezeli: NF. K. 21/5,
Kâl-i ezeli: NAA. G. 186/1
Kısmet-i divân-ı ezeli: NB. G. 451/4,
Lücce-i Avn-i ezeli: NB. K. 13/45
Lücce-i feyz-i ezeli: NB. T. 127/18,
Mestâne-i bâde-i ezeli: FK. MST. 1/7/11
Mest-i ezeli: GE. 491/1,

Rûz-ı ezeli: NAA. MH. 2/12, NAA. G. 115/2, NAA. G. 152/5,
Sâkî-i ezeli: NF. K. 44/37, NF. K. 44/34, NK. G. 155/3,
Sâkî-i feyz-i ezeli: NB. K. 24/7,
Sırr-ı ezeli: NM. 15/3,
Ta'yîn-i ezeli: NB. TH. 5/5,
Tohm-i ezeli: NAA. H. 22/4

6.1.5. MAK'ADU SIDK: NAA. G. 58/1, NAA. G. 203/8
Mak'adu Sidk / Buğz - Adâvet: NAA. G. 192/5
Mak'adu Sidk / Cân Verme: NAA. G. 192/5
Mak'adu Sidk / Ferş: NAA. G. 186/13
Mak'adu Sidk / Kurb: NAA. G. 65/7
Mak'adu Sidk / Meygede: NAA. G. 186/13
Mak'adu Sidk / Şâl: NAA. G. 186/13.

6.1.6. SEKÂHÜM RABBÜHÜM: NAA. G. 39/7, NM. 14/2

6.1.7. SEMME VECHULLÂH: NB. R. 111, NM. 19/5, NM. 54/7, NM. 103, NM. 151/25, SG. 48/11, SG. 49/4.
Eynemâ tüvellu: NB. R. 14/2.

6.2. HADİS RİVÂYETLERİ

6.2.1. EL FAKRU FAHRİ:
El fakru fahrî (telmihen iktibas): ÜS. 136/5, ÜS. 196/6
El fakru fahrî câmu: NAA. G. 75/6,
El fakru fahrî: NAA. G. 75/6, NAA. G. 103/5, NAA. G. 200/1, AÖ. 1123/3, ÜS. 54/2, NM. 22/5, NM. 82/5, NM. 172/3

6.2.2. KÜNTÜ KENZEN MAHFİYYEN

KENZ:
Kenz / Amâ: SG. K. 1/9,
Kenz / Aşk: ÜS. 80/10, ÜS. 166/14, SG. 31/5
Kenz / Kalp: GE. 582/4
Kenz / Sır: ÜS. 47/4, ÜS. 162/9
Kenz / Zâhid: GE. 870/5
Kenz-i mahfi sırrı: ÜS. 47/4,
Kenz-i mahfi: GE. 582/4, GE. 870/5, ÜS. 13/22, ÜS. 47/4, ÜS. 166/14, NM. 102/3, SG. K. 1/9, SG. K. 1/10, SG. 3/6, SG. 31/5,
Kenzullâh: ÜS. 33/3, ÜS. 162/9
Sırr-ı kenzullâh: ÜS. 33/3

KÜNTÜ KENZ: NAA. G. 99/3, ÜS. 47/9, ÜS. 84/3, ÜS. 127/8, NM. 118/4, NM. 149/5.
Küntü Kenz / Âşık: ÜS. 38/2, NM. 149/5
Küntü Kenz / Aşk: ÜS. 16/7
Küntü Kenz / Eroğlu: ÜS. 7/2, ÜS. 7/10
Küntü Kenz / Esmâ: ÜS. 81/3

Küntü Kenz / Gevher: NAA. G. 33/5, NAA. G. 116/3, NAA. G. 172/2.
Küntü Kenz / Hikmet: NM. 54/8
Küntü Kenz / Hz. Muhammed: NM. 160/1
Küntü Kenz / İzzet - Zillet: AÖ. 184/1
Küntü Kenz / Kalp: ÜS. 163/2
Küntü Kenz / Kâşif: AÖ. 200/4
Küntü Kenz / Lâ-mekân - Bî-nişân: ÜS. 27/10
Küntü Kenz / Ledün: ÜS. 7/10
Küntü Kenz / Mazhar: ÜS. 7/2, ÜS. 13/10, ÜS. 16/7, ÜS. 33/8, ÜS. 39/4
Küntü Kenz / Nâdân: NM. 107/5
Küntü Kenz / Nefha: NAA. G. 172/2
Küntü Kenz / Remz: NM. 40/8, NM. 160/1
Küntü Kenz / Sarrâf: NAA. G. 69/1
Küntü Kenz / Sır: NAA. G. 81/3, AÖ. 200/4, ÜS. 24/2, ÜS. 25/19, ÜS. 47/4, ÜS. 81/3, ÜS. 110/2, ÜS. 161/6, NM. 54/8, NM. 107/5.
Küntü Kenz / Sudûr: NAA. G. 69/1, NAA. G. 116/3, NAA. G. 172/2.
Küntü Kenz / Vasl: ÜS. 133/1
Küntü kenz gevheri: NAA. G. 33/5, NAA. G. 116/3, NAA. G. 172/2,
Küntü kenz mazharı: ÜS. 7/2, ÜS. 13/10, ÜS. 16/7, ÜS. 33/8, ÜS. 39/4,
Küntü kenz sırrı: NAA. G. 81/3, AÖ. 200/4, ÜS. 24/2, ÜS. 25/19, ÜS. 47/4, ÜS. 81/3, ÜS. 110/2, ÜS. 161/6, NM. 54/8, NM. 107/5,
Küntü kenzen mahfiyyen (manevi iktibâs): NAA. G. 99/3,
Küntü kenzin ma'nâsı: ÜS. 125/6,
Küntü kenzin remzi: NM. 40/8, NM. 160/1,
Küntü kenzellâh: ÜS. 163/2, ÜS. 27/10, ÜS. 84/3, ÜS. 133/1,
Miftâh-ı küntü kenz: NM. 118/4

6.2.3. LEVLÂKE LEVLÂK LEMÂ HALAKTÛ'L-EFLÂK: NB. M. 1/8, NB. M. 1/77, NB. M. 7/38, NB. M. 7/38, NB. G. 538/7, ÜS. 24/3, ÜS. 146/2, NM. 28/4, NM. 115/5, SG. 66/5, NK. K. 2/49, NK. K. 3/45.

6.2.4. LÎ MA'ALLÂH: NAA. G. 161/7, NAA. G. 25/6, ÜS. 1/7.
Lî Maallâh / Fenâ: ÜS. 126/8, NM. 177/5
Lî Maallâh / Muvahhid: SG. 40/4
Lî Maallâh / Nefsi Bilmek: NAA. G. 80/1
Lî Maallâh / Remz: SG. 40/4

6.2.5. MEN AREFE NEFSEHÛ FEKAD AREFE RABBEHÛ
AREF: NAA. G. 39/4,
Aref / Âşık: NAA. K. 3/6
Aref / Ders: NAA. K. 2/60, NAA. G. 27/3, NAA. G. 39/4, NAA. G. 114/2, NAA. G. 118/5, NAA. G.

138/2, NAA. G. 138/5, NAA. G. 146/2, NAA. G. 171/3, NAA. G. 201/2.
Aref / Gayr: NAA. K. 3/14
Aref / Muvahhid: NAA. G. 201/2
Aref / Mürşid-i Kâmil: NAA. G. 146/2, NAA. G. 171/3,
Aref / Nefsi Bilmek: NAA. G. 39/4, NAA. G. 138/5,
Aref / Nükte: NAA. G. 56/9
Aref / Rüyâ: NAA. G. 118/5
Aref / Sır: NAA. K. 3/14, NAA. K. 3/6, NAA. G. 174/1, NAA. H. 10/5
Aref / Şeyh: NAA. G. 138/5,
Aref / Tarikat: NAA. G. 118/5
Aref / Zâhid: NAA. G. 171/3, NAA. G. 174/1.
Aref nüktesi: NAA. G. 56/9,
Sırr-ı aref: NAA. K. 3/6, NAA. K. 3/14, NAA. H. 10/5,
Aref sırrı: NAA. G. 174/1,
Aref dersi: NAA. G. 118/5,
Ders-i aref: NAA. G. 201/2,
Aref dersini okumak: NAA. K. 2/60, NAA. G. 27/3, NAA. G. 138/2, NAA. G. 146/2, NAA. G. 171/3,
Areften ders almak: NAA. G. 39/4,
Aref Dersi Görmek: NAA. G. 138/5,
Areften Sebak Almak: NAA. G. 114/2,

MEN AREF: NAA. G. 12/3, SG. 108/1
Men Aref / Âgâh: AÖ. 195/2, SG. 28/5, SG. 34/4, SG. 43/5.
Men Aref / Anâsır: AÖ. 195/2,
Men Aref / Burhân: ÜS. 69/3,
Men Aref / Cân Gözü: ÜS. 126/12
Men Aref / Ders: NAA. G. 92/4, SG. 90/13
Men Aref / Esmâ - Müsemmâ: SG. 1/8, SG. 1/9
Men Aref / Esrâr: AÖ. 200/5,
Men Aref / Gaflet: NM. 102/4
Men Aref / Hakka'l-yakîn: NAA. G. 75/3
Men Aref / Hikmet: AÖ. 1395/3
Men Aref / Halvet: SG. 51/1
Men Aref / Himmət: ÜS. 69/3,
Men Aref / İlim: AÖ. 195/2,
Men Aref / İnkâr: NAA. G. 12/3
Men Aref / İnsân: SG. 1/9
Men Aref / Merd: NAA. G. 92/4
Men Aref / Müşâhade: SG. 51/1
Men Aref / Nefsi Bilmek: NM. 135/2
Men Aref / Nûr: ÜS. 69/3,
Men Aref / Remz: NM. 27/12, SG. 1/9
Men Aref / Sır: NAA. G. 12/3, NAA. G. 75/3, AÖ. 498/13, AÖ. 1395/3, ÜS. 47/3, ÜS. 69/3, ÜS. 126/12, NM. 40/7, NM. 57/8, NM. 102/4, SG. 76/5
Men Aref / Vahdet: NAA. G. 75/3
Men Aref / Vuslat: SG. 51/1
Men Aref / Zâhid: NAA. G. 12/3
Men aref sırrı: NAA. G. 12/3, NAA. G. 75/3, AÖ. 498/13, AÖ.

1395/3, ÜS. 47/3, ÜS. 69/3, ÜS. 126/12, NM. 40/7, NM. 57/8, NM. 102/4, SG. 76/5,
Men aref esrârı: AÖ. 200/5,
Men aref remzi: SG. 1/9,
Men aref ilmi: AÖ. 195/2,
Men arefe nefsehu dersi: SG. 90/13,
Men areften ders okumak: NAA. G. 92/4,
Men arefe nefsehû: NM. 135/2, SG. 1/9, SG. 90/13, SG. 91/10,
Men arefe nefsehû fekad arefe Rabbehû: NM. 135/2,
Men arefe kad aref: SG. 3/2,
Men aref nefseh: SG. 85/1,
Men aref nefseh fekad: SG. 1/9,
Men aref bâbr: SG. 51/1,

NEFSİ BİLMEK: NAA. K. 2/58, NAA. G. 138/1, ÜS. 158/2, SG. 2/2, SG. 28/7.
Nefsi Bilmek / Ad - Sân: NAA. G. 167/2,
Nefsi Bilmek / Ağyâr: NAA. G. 89/1,
Nefsi Bilmek / Âkil: NAA. G. 20/4
Nefsi Bilmek / Âlim: SG. 85/KENDÖZÜNÜ BİLMEZ İSEN ALİMEM DEME SAKIN NAKARATLI.
Nefsi Bilmek / Âmil: NAA. G. 203/7
Nefsi Bilmek / Anâsır: NAA. G. 110/2,
Nefsi Bilmek / Aref: NAA. G. 39/4, NAA. G. 138/5
Nefsi Bilmek / Ârif: AÖ. 173/6, AÖ. 200/4, ÜS. 27/4, ÜS. 47/8, SG. 49/1, SG. 71/5.
Nefsi Bilmek / Âşık: NAA. H. 1/2, SG. 98/1, SG. 108/1
Nefsi Bilmek / Âzâde: SG. 49/5,
Nefsi Bilmek / Benlik: NAA. G. 80/7,
Nefsi Bilmek / Bigâne: ÜS. 23/1
Nefsi Bilmek / Câhil - Nâdân: SG. 72/1
Nefsi Bilme / Cân: SG. 28/7
Nefsi Bilmek / Cehâlet: SG. K. 1/96, NAA. G. 43/5, SG. 56/10
Nefsi Bilmek / Celîsülhak: NAA. G. 143/5
Nefsi Bilmek / Cemâl: SG. 85/4
Nefsi Bilmek / Dert - Dermân: ÜS. 126/12, SG. 27/7
Nefsi Bilmek / Dûr: NAA. G. 37/1
Nefsi Bilmek / Ehlullâh: AÖ. 201/4,
Nefsi Bilmek / Esmâ - Müsemmâ: SG. 1/9
Nefsi Bilmek / Esrâr: NAA. G. 96/7, NAA. G. 152/2, AÖ. 1196/5.
Nefsi Bilmek / Evliyâ: NAA. G. 12/5,
Nefsi Bilmek / Fakr: NM. 82/5
Nefsi Bilmek / Fakr - Fenâ: NM. 53/2
Nefsi Bilmek / Fârîğ: SG. 49/5,
Nefsi Bilmek / Fenâfillâh: NAA. G. 143/5
Nefsi Bilmek / Hakikat: ÜS. 46/10

Nefsi Bilmek / Hakki İdrâk: NAA. K. 2/59, NAA. G. 14/3, NAA. G. 14/4, NAA. G. 35/5, NAA. G. 45/1, NM. 121/3, SG. 17/1, SG. 72/8, SG. 74/5, SG. 91/10.
Nefsi Bilmek / Halvet: NM. 53/2
Nefsi Bilmek / Hayvân: SG. 49/1
Nefsi Bilmek / Hayvân - İnsân: NAA. G. 110/1, SG. 28/1
Nefsi Bilmek / Hüsn: NAA. G. 171/6
Nefsi Bilmek / İlim: SG. 85/1
Nefsi Bilmek / İnsân: ÜS. 62/1, NM. 120/2, ÜS. 192/1, SG. 85/3, SG. 98/1, SG. 108/1.
Nefsi Bilmek / İnsân-ı Kâmil: NAA. G. 146/1,
Nefsi Bilmek / İrfân: SG. 93/3
Nefsi Bilmek / İttihâd: SG. 17/1
Nefsi Bilmek / Kâmil: SG. 72/1
Nefsi bilmek / Küfr - İmân: NAA. G. 148/7, NAA. G. 187/5, SG. 97/3.
Nefsi Bilmek / Lâ - İllâ: NAA. G. 168/5
Nefsi Bilmek / Lî Maallâh: NAA. G. 80/1
Nefsi Bilmek / Mârifet: SG. K. 1/95, SG. K. 1/96
Nefsi Bilmek / Men Aref: NM. 135/2
Nefsi Bilmek / Mirâç: SG. 10/6
Nefsi Bilmek / Mutasavvıf: NAA. G. 187/5
Nefsi Bilmek / Mücâhid: SG. 72/9
Nefsi Bilmek / Mülhid: NAA. G. 142/15
Nefsi Bilmek / Münkir: NAA. MH. 3/5
Nefsi Bilmek / Mürebbî: NAA. G. 48/6
Nefsi Bilmek / Mürşid: SG. 85/5, SG. 90/13
Nefsi Bilmek / Ölmeden Evvel Ölme: NAA. G. 30/4, NAA. H. 5/2, NM. 53/2
Nefsi Bilmek / Pîr: NM. 82/1
Nefsi Bilmek / Rubûbiyet: SG. 10/7
Nefsi Bilmek / Sır: NM. 37/3
Nefsi Bilmek / Sûfi: SG. 71/5
Nefsi Bilmek / Sükût: NB. G. 383/5,
Nefsi Bilmek / Şirk-i Ahfâ: NAA. G. 12/5, NAA. G. 80/7,
Nefsi Bilmek / Tâlib: NAA. G. 54/2, SG. 90/13
Nefsi Bilmek / Tasfiye: SG. 88/9
Nefsi Bilmek / Tecellî: NAA. G. 143/5
Nefsi Bilmek / Zâhid: NAA. K. 2/39, NAA. G. 43/5, SG. 56/10, SG. 93/3
Nefsi Bilmek / Zâkir: SG. 28/5
Nefsi Bilmek / Zikir: NAA. G. 17/5
Nefsi Bilmek / Zulmet: NAA. G. 35/5, NAA. G. 43/3
Nefsi idrâk etmek: NAA. G. 48/6, NAA. G. 54/2, NAA. G. 80/7, NAA. G. 143/5, NAA. G. 148/7, AÖ. 201/4,
Nefsi fehm etmek: NAA. G. 17/5, ÜS. 27/4, ÜS. 47/8, ÜS. 192/1,

Nefsi tanımak: NM. 120/2,
Nefsi bulmak: ÜS. 126/12,
ÖZ: NAA. G. 145/1, ÜS. 22/3, ÜS. 22/4,
Özü mahv eylemek: NAA. G. 106/9, NAA. G. 113/5, NAA. G. 144/1, NAA. G. 154/11, NAA. G. 155/4, NAA. G. 164/6, NAA. G. 195/7,
Özü yok etmek: SG. 55/9,
Özünden el çekmek: NAA. G. 47/5, NAA. G. 124/3, NAA. G. 167/2, NAA. G. 169/3,
Özünden el yumak: NAA. G. 135/6,
Özünü bilmek: NAA. K. 2/59, NAA. G. 37/1, NAA. G. 96/7, NAA. H. 5/2, SG. 10/7, SG. 27/7, SG. 49/1, SG. 56/10, SG. 72/1, SG. 72/9, SG. 85/1, SG. 85/3, SG. 85/4, SG. 91/10, SG. 93/3, SG. 98/1, SG. 108/1,
Özünü fehm etmek: NAA. G. 124/2, SG. 49/5,
Özünden haberdâr olmak: NAA. K. 2/39, NAA. G. 30/4, NAA. G. 43/3, NAA. G. 43/5, NAA. G. 187/5, SG. K. 1/96
Özünden haber almak: SG. K. 1/96,
Özünü bulmak: NAA. H. 1/2,
Özünü Yok Bilmek: SG. 105/7,
Özünden haberdar olmak: NAA. G. 39/5,
ZÂT:
Zâtını idrâk etmek: SG. 97/3
Zâtını fehm eylemek: AÖ. 173/6,
KENDİ:
Kendini bilmek: NAA. G. 80/1, NAA. G. 146/1, ÜS. 46/10, SG. K. 1/95, SG. 10/6, SG. 17/1, SG. 28/1, SG. 28/7, SG. 49/1, SG. 71/5, SG. 72/8, SG. 74/5, SG. 76/5, SG. 76/SEN SENİ MÜŞKİL EDİNİP SEN SENİ HALLEYLE GEL NAKARATLI, SG. 108/KENDİNE GEL KENDİNE NAKARATLI SG. 108/1.
6.2.6. MÛTU KABLE EN-TEMÛTU: NAA. G. 178/6, NAA. G. 183/6, ÜS. 90/4, SG. 18/4, SG. 99/7, SG. 105/5
Ölmeden Evvel Ölme / Âşık: NM. 195/4
Ölmeden Evvel Ölme / Aşk: ÜS. 14/2
Ölmeden Evvel Ölme / Benlik: SG. 4/2,
Ölmeden Evvel Ölme / Bulmak: NAA. G. 92/1,
Ölmeden Evvel Ölme / Fetih: SG. 4/2,
Ölmeden Evvel Ölme / Halvet: NM. 53/2
Ölmeden Evvel Ölme / Hayrân: NM. 100/8,
Ölmeden Evvel Ölme / İnsân: ÜS. 59/4, ÜS. 62/5

Ölmeden Evvel Ölme / İrfân: NAA. G. 20/5,
Ölmeden Evvel Ölme / Mürebbî: NAA. G. 12/4,
Ölmeden Evvel Ölme / Nefsi Bilmek: NAA. G. 30/4, NAA. H. 5/2, NM. 53/2
Ölmeden Evvel Ölme / Sefer: NM. 92/2
Ölmeden Evvel Ölme / Temâşâ: NM. 100/8,
Ölmeden Evvel Ölme / Tevhîd: ÜS. 90/5
Ölmeden Evvel Ölme / Zâhid: NAA. G. 92/1,
Ölmeden ön ölme: ÜS. 59/4,
Mevt-i irâdî: SG. 4/2,
Mûtu kable en temûtu: ÜS. 14/2, ÜS. 62/5,

7. BÖLÜM: TARİKATLAR VE TARİKAT USÛLLERİ

7.1. TARİKATLAR
BEKTAŞİLİK: AÖ. 480/3.

CELVETİYYE:
Celvetî / Halvetî / Kadirî: NM. 147/2

CERRAHİYYE: AÖ. 1046/5

GÜLŞENİYYE: NK. G. 297.
Gülşenî / Dergâh: NK. G. 297/1,
Gülşenî / Hankâh: NK. KT. 16/1
Gülşenî / Tarîk-i Reşâd: NK. G. 297/5.

HALVETİYYE: ÜS. 73, NK. G. 164
HALVETİLERÜZ REDİFLİ,
Halvetî / Âlem-i Asliyye: ÜS. 73/8
Halvetî / Âlem-i Gayb: ÜS. 73/4
Halvetî / Âlem-i Vahdet: ÜS. 73/6
Halvetî / Âzâde: NK. G. 164/7,
Halvetî / Cehrî Zikir: NK. K. 25/18, NK. K. 25/19.
Halvetî / Celvetî / Kadirî: NM. 147/2
Halvetî / Erkân: ÜS. 73/6
Halvetî / Fakr: ÜS. 73/5
Halvetî / Fenâ: NK. G. 164/5,
Halvetî / Feyz: NK. G. 164/8,
Halvetî / Hakikat: ÜS. 73/10
Halvetî / Halvet: NAA. G. 133/1,
Halvetî / Hankâh: NB. MU. 45/1
Halvetî / Hz. Ali: ÜS. 73/2
Halvetî / İzzet - Zillet: ÜS. 73/5
Halvetî / Kesret: NK. G. 164/7,
Halvetî / Mâsivâ: NK. G. 164/3,
Halvetî / Merdân: ÜS. 73/1
Halvetî / Seyrân: ÜS. 73/4, ÜS. 73/7
Halvetî / Uzlet: ÜS. 73/9
Halvetî / Vücûd: NK. G. 164/8.
Sâlik-i halvetî: NB. E. 5/10.
Tarîk-i halvetî: ÜS. 73/1.

HAMZAVİYYE:
Hamzavî / Hor: NM. 34/7.

KÂDİRİYYE:

Kadîrî / Celvetî / Halvetî: NM.
147/2.
Kadîrî / Şeyh Şerîf Efendi: NB. T.
136/2.

MEVLEVÎYYE: FK. G. 183, FK.
G. 275/3, FK. G. 275/4, NB. G.
136/2, NB. G. 743/8.
Mevlevî / Hayâ: FK. G. 183/5
Mevlevî / Külâh: NB. G. 664/13,
Mevlevî / Mesnevî: NF. K. 2/3, NB.
MU. 137/1
Mevlevî / Ney: NB. MU. 137/1
Mevlevî / Semâ: FK. G. 183/6, NF.
K. 2/3, NF. K. 52/19, NK. G. 82/2.
Mevlevî / Şems-i Tebrîzî: FK. G.
183/7, FK. G. 275/2, FK. G. 275/3.

7.2. TARİKAT USÛLLERİ:

7.2.1. BAŞ AÇIK YALIN AYAK:
NAA. G. 80/4, FK. KT. 3/13, AÖ.
583/1, ÜS. 83/11, NM. 177/4.

7.2.2. BİAT VE BİAT LE İLGİLİ İFADE VE USÛLLER

BİAT:

Biat / Muvahhid: SG. 91/9
Biat / Mürşid: AÖ. 655/1
Biat / Resm: SG. 46/3
Biat / Sâlik: NAA. G. 72/1
Biat / Şeyh: NM. 85/1-4.
Biat almak: SG. 91/9.
Resm-i biat: SG. 46/3
İttibâ eylemek: NM. 85/4.

BEL BAĞLAMA, İNTİSÂB ETME:

Bel bağlama: ÜS. 103/10,
İntisâb etme: NF. K. 61/37, NB. K.
12/47.
İntisâb / Dergâh: NB. G. 320/5
İntisâb / Sohbet: NB. G. 320/5

EL ALMA, EL TUTMA, ETEK TUTMA, EL VERME:

El alma: FK. G. 234/2, SG. 58/5
El Alma / Mürşid: ÜS. 98/2
El Alma / Mürşid-i Kâmil: NAA.
G. 64/3,
El Alma / Olanlar Şeyhi İbrahim:
SG. 80/
El Alma / Pîr: SG. 80/1
El Alma / Pîr-i Muğân: NK. G.
240/6,
El Alma / Tâlib: SG. MF. 1.

EL TUTMA:

El Tutma / Âr: NAA. G. 139/1
El Tutmak / İrşâd: NAA. G. 98/3
El Tutma / Mürşid: NAA. G.
139/1, NAA. G. 192/11
El Tutma / Pîr-i Muğân: GE.
853/3

ETEK TUTMAK: SG. 86/AŞK
İLE TUT PİR ETEĞİN
NAKARATLI

Etek Tutmak / Derviş: SG. 86/1
Etek Tutmak / Evliyâ: NAA. G.
170/3,
Etek Tutmak / Mürşid: AÖ. 559/2,

Etek Tutmak / Pîr: SG. 42/3.

EL VERME: NB. G. 586/3

EL ÖPME, AYAK ÖPME, YÜZ
SÜRME, AYAĞA YÜZ SÜRME
El Öpme: GE. 424/4, AÖ. 610/4,
Ayak öpmek: NK. G. 240/6,

YÜZ SÜRMEK:

Yüz sürmek / Emir Sultân: AÖ.
1171/1.
Yüz sürmek / Eşik: NAA. MH. 3/3
Yüz sürmek / Mürşid-i Kâmil:
NAA. G. 96/2,
Yüz sürmek / Dergâh: NB. G.
624/2
Yüz sürmek / Pîr: AÖ. 610/4
Yüz sürmek / Sâkî: NK. G. 198/4
Yüz sürmek / Ümmî Sinân: NM.
117/6

AYAĞA YÜZ SÜRMEK: NAA.
G. 96/2.

İKRÂR VERME, AHD ETME:

İKRÂR VERME: NAA. G. 171/1 .
İkrâr / Âşık: NAA. G. 201/4, AÖ.
1171/22
İkrâr / Aşk: GE. 457/5, ÜS. 72/4
İkrâr / Dâr: NM. 43/1
İkrâr / Elest: NAA. G. 201/4, AÖ.
367/3, AÖ. 450/2, AÖ. 1062/1, AÖ.
1307/4.
İkrâr / Evliyâ: NAA. G. 12/5, ÜS.
41/3
İkrâr / İnkâr: NM. 2/11, NM. 2/11
İkrâr - İnkâr / Ahd: NM. 43/1,
NM. 43/2
İkrâr - İnkâr / Kahr: NAA. G.
196/4
İkrâr - İnkâr / Yüz- Saç: NM.
43/1, NM. 43/2.
İkrâr / Kâmil: NM. 2/11, NM. 2/11
İkrâr / Kâlû Belâ: NAA. G. 179/2,
AÖ. 196/4, AÖ. 450/2, AÖ. 597/1,
AÖ. 1062/1.
İkrâr / Murâd-ı Kırımı: NAA. G.
181/2
İkrâr / Münkîr: GE. 845/2,
İkrâr / Mürşid-i Kâmil: NAA. G.
152/3, ÜS. 139/1
İkrâr / Muvahhid: NAA. H. 16/3
Dil ile ikrâr: NAA. G. 171/1
İkrâr ehli: NAA. H. 16/3,
İkrârda durmak: AÖ. 1171/22,
İkrâr vermek: GE. 586/3,
İkrârdan dönmek: AÖ. 1062/1,
ÜS. 139/1,

AHD ETME: GE. 178/4.
Ahd / Peymân: NAA. K. 1/16,
NAA. G. 184/1 , GE. 15/4, GE.
315/2, FK. G. 182/3, AÖ. 33/2, AÖ.
1063/2, AÖ. 1294/1.
Ahd - Peymân / Elest: GE. 457/5,
AÖ. 196/4, AÖ. 584/1, AÖ. 1266/4,
ÜS. 156/2.
Ahd - Peymân / Erkân: AÖ. 957/5,
Ahd - Peymân / Ezel: NM. 112/14
Ahd - Peymân / Sadâkat: AÖ.
144/5.

Ahd / Pîr: NM. 98/5,
Ahd / Er: GE. 74/3
Ahd / Elest: NB. G. 829/1, AÖ.
200/5, NM. 93/2
Ahd / Ezel: ÜS. 66/1
Ahd / İnsân - Hayvân: NB. G.
676/5
Ahd / İkrâr - İnkâr: NM. 43/1,
(NM. 43/2
Ahd / Kâlû Belâ: AÖ. 559/1, ÜS.
87/1
Ahd / Vefâ: GE. 86/4, GE. 239/4,
AÖ. 1062/1, ÜS. 168/1, NM. 43/1.
Ahd-i elest: AÖ. 200/5.
Elest ahdî: NM. 93/2
Peymân: GE. 230/3.

7.2.3. CEM OLMA: NAA. H. 4/6,
AÖ. 1157/5.

7.2.4. CERRE ÇIKMA: NB. G.
455/4.

7.2.5. DİVÂN DURMA, DİVÂN KURMA

Divân kurma: NAA. H. 4/6
Divâna durma: GE. 98/3, GE.
108/3, GE. 259/4

7.2.6. EYVALLÂH: GE. 670/2,

7.2.7. GÖNÛL GÖZLEME: SG.
57/1,

7.2.8. GÛLBANG: AÖ. 480/3, AÖ.
585/5,

7.2.9. HALKA:

Halka / Dergâh: NB. KT. 35/1-2.
Halka / Mestân: FK. G. 283/7
Halka / Zikir: NM. 117/3, NK. G.
217/3.

7.2.10. İCÂZET VERME: FK.
MST. 3/2/9, NB. G. 586/3,

7.2.11. İSTİHAREYE YATMA:
NB. G. 439/3, NB. G. 709/1, NB.
G. 831/8, NK. G. 295/3.

7.2.12. İTİKAF ÇEKİLME: AÖ.
930/3,

7.2.13. MURÂKABE YAPMA:
NB. G. 29/4, SG. 11/6,
Murâkub / Pîr - Tâlib: SG. 5/1

7.2.14. NEFES ÜFLEME:
Nefes / Evliyâ: NB. K. 15/98, NB.
T. 113/4.

Nefes / Kâmil: NM.
94/NEFESİDİR KÂMİLİN
REDİFLİ.
Nefes - Kâmil / Ummân - Katre:
NM. 94/9,
Nefes / Pîr-i Muğân: NB. G. 597/3.
Nefes tutmak: SG. 77/3.
Erbâb-ı nefes: NB. T. 139/6 .

7.2.15. NUTUK ÇEKME, TELKİN
VERME, NASİHAT ETME
NUTUK ÇEKME:

Nutuk / Ârif: ÜS. 111/5, ÜS. 127/9,
NK. G. 83/2,
Nutuk / Câhil - Nâdân: ÜS. 66/9
Nutuk / Eşrefoğlu Rûmî: AÖ.
1422/25
Nutuk / Evliyâ: ÜS. 46/8, ÜS. 81/4
Nutuk / Mürebî: NAA. G. 80/3

TELKÎN VERME: NAA. K. 4/26.
Telkîn / Hâl: NM. 183/6
Telkîn / Şeyh: ÜS. 95/11
Telkîn / Ümmî Sinân: NM. 183/6

NASİHAT ETME:

Nasihat / Aşk: NB. G. 514/5
Nasihat / Câhil: AÖ. 574/4
Nasihat / Gâflet: ÜS. 29/2-4
Nasihat / Gönül: FK. KT. 1/11,
NM. 128/5, NM. 128/5.
Nasihat / Kâmil: AÖ. 1268/1
Nasihat / Pîr: GE. 732/5.

7.2.16. RÂBİTA YAPMA:

Râbîta esnası: NAA. G. 177/3, SG.
96/5, NK. G. 153/1, NK. R. 3/1.
Râbîta (Hatırlama, hayâl etme):
GE. 43/3, GE. 124/1, GE. 150/4,
GE. 188/3, GE. 267/1, GE. 368/4,
GE. 410/5, GE. 449/1, FK. KT.
1/18, FK. G. 38/10, FK. G. 54/3,
NB. G. 279/1, NB. G. 462/4, NB. G.
469/2, NB. G. 561/3, NB. G. 872/1,
NF. G. 24/5, AÖ. 503/1, AÖ. 842/1,
AÖ. 1409/3, NK. G. 96/4.
Râbîta (bağlama): GE. 544/1, FK.
G. 38/10, NB. G. 329/6, NB. G.
883/13, SG. 59/5.

7.2.17. SİLSİLE: AÖ. 56/4, ÜS. 25,
ÜS. 138/6, SG. 1/14,

7.2.18. TEVBİ ETMEK: NB. G.
771/4

7.2.19. TEVECCÜH

Teveccüh / Aşk: AÖ. 701/2
Teveccüh / Ebrû: FK. K. 16/16
Teveccüh / Ermek: SG. MF. 4
Teveccüh / Hayrân: FK. K. 16/16
Teveccüh / Mürşid-i Kâmil: AÖ.
701/2,
Teveccüh / Pîr - Tâlib: SG. 43/2,
SG. 45/1
Teveccüh / Seher: AÖ. 1070/4,
NM. 154/4
Teveccüh / Gönül: SG. 76/3
Teveccüh / Zâhid: NK. G. 84/2.

7.2.20. TEVESSÜL:

Tevecessül / Pîr: NB. G. 754/9, ÜS.
62/8, ÜS. 112/5, NM. 183/12.

7.2.21. TASARRUF: NF. G. 20/6,
NM. 123/1

Tasarruf / Abdulkâdir-i Geylânî:
NB. K. 27/4, NB. K. 27/5.

Tasarruf / Allah: NB. G. 114/2,
SG. 63/1

Tasarruf / Kutb: SG. 104/5

Tasarruf / Murâd-ı Kırımı: NAA.
G. 44/4

Tasarruf / Tasavvuf: SG. 63/1

7.2.22. ZİYÂRET: AÖ. 1171/1.

8. BÖLÜM: TARİKAT MEKÂN, KIYÂFET VE ÂLETLERİ

TARİKAT MEKÂNLARI

TEKKE: AÖ. 596/4
Tekke / Aşk: GE. 371/2, GE. 510/5,
GE. 511/4, GE. 848/4, AÖ. 584/4,
AÖ. 595/3, AÖ. 605/2.
Tekke / Dünyâ: AÖ. 598/4
Tekke / Gam: GE. 343/3,
Tekke / İrşâd: GE. 510/5
Tekke / Kâmil: AÖ. 605/2,
Tekke / Hulle: AÖ. 605/2,
Tekke / Pîr: AÖ. 598/4
Tekke / Soyunma: AÖ. 605/2,
Âlem tekkesi: AÖ. 596/4,
Aşk tekkesi: AÖ. 605/2,
Fânî Tekke: AÖ. 598/4
Tekke-i aşk: GE. 371/2, GE.
510/5, GE. 511/4, GE. 848/4, AÖ.
584/4,
Tekke-i gam: GE. 343/3,
Tekke-i mecnûn-ı aşk: AÖ. 595/3.

TEKYE: NB. G. 183/4, NB. G.
208/4

Tekye / Abdâl: AÖ. 387/2, AÖ.
585/5, AÖ. 598/2, AÖ. 1256/3, NM.
177/4, AÖ. 387/2.

Tekye / Âkil: AÖ. 559/2,
Tekye / Âlem: AÖ. 275/1, AÖ.
325/2

Tekye / Âşık: AÖ. 464/3
Tekye / Aşk: AÖ. 387/2, AÖ.
560/3, AÖ. 560/3, AÖ. 586/2, AÖ.
584/4, AÖ. 1275/2, AÖ. 1351/4,
AÖ. 1422/58.

Tekye / Dede: AÖ. 1256/3
Tekye / Derûn: NB. MF. 57,
Tekye / Dervîş: AÖ. 1256/3
Tekye / Dünyâ: AÖ. 120/1
Tekye / Edeb: AÖ. 200/3

Tekye / Ehl-i Dil: NK. G. 102/4,
Tekye / Erkân: AÖ. 585/5,
Tekye / Erkân - Yol: AÖ. 1422/58
Tekye / Fakîr: NK. G. 102/4
Tekye / Gam: AÖ. 563/3, AÖ.
598/4, AÖ. 1239/5, AÖ. 1256/3.

Tekye / Hâl: NK. G. 360/4,
Tekye / Harâbât: AÖ. 144/5,
Tekye / Hayret: AÖ. 804/4
Tekye / Hurka: AÖ. 387/2
Tekye / Kabâ: AÖ. 598/4
Tekye / Kerâmet: NB. R. 88/1-2,
Tekye / Külâh: AÖ. 387/2
Tekye / Meyhâne: NM. 161/13,
Tekye / Mihmân: NB. K. 25/12,
AÖ. 559/2, AÖ. 804/4.

Tekye / Mihmet: AÖ. 1325/4
Tekye / Mürşid: AÖ. 559/2,
Tekye / Nâdân: AÖ. 200/3
Tekye / Ney: NK. G. 360/4,
Tekye / Pîr: AÖ. 144/5,
Tekye / Post: AÖ. 585/5, AÖ.
586/2, AÖ. 1422/58.
Tekye / Vecd: NK. G. 360/4,
Tekye / Semâ: GE. 371/2, NB. MF.
57, AÖ. 540/2, NK. G. 360/4.

Tekye / Sîne: NB. G. 70/3,
Tekye / Soyunma: AÖ. 598/4
Tekye / Süfi: NM. 161/13, NK. G.
360/4

Tekye / Şâl: NM. 161/13,
Tekye / Şeyh: NB. R. 88/1-2,
Tekye / Şeyh Ebûbekir: NB. K.
25/7, NB. K. 25/12
Tekye / Tâc: AÖ. 598/4
Tekye / Zâhid: AÖ. 584/4
Tekye / Zühûd: NB. R. 88/1-2,
Aşk Tekyesi: AÖ. 584/4,
Tekyegâh: AÖ. 88/5, AÖ. 540/2,
Tekyegâh-ı âlem: AÖ. 275/1, AÖ.
325/2.

Tekyegâh-ı aşk: AÖ. 1275/2
Tekyegâh-ı aşk: AÖ. 1275/2,
Tekye-i aşk: AÖ. 387/2, AÖ. 560/3,
AÖ. 560/3, AÖ. 586/2, AÖ. 1351/4,
AÖ. 1422/58,
Tekye-i cennet-nişân: NB. K. 25/7,
Tekye-i derûn: NB. MF. 57,
Tekye-i dünyâ: AÖ. 847/1
Tekye-i erbâb-ı vahdet: AÖ.
200/3,
Tekye-i gam: AÖ. 563/3, AÖ.
598/4, AÖ. 1239/5, AÖ. 1256/3,
Tekye-i hayret: AÖ. 804/4,
Tekye-i iklim-i Lâhût: NM. 177/4,
Tekye-i iklim-i lâhût: NM. 177/4,
Tekye-i mihmet: AÖ. 1325/4,
Tekye-i pîr-i harâbât: AÖ. 144/5,
Tekye-i sevda: AÖ. 464/3.

ÂSİTÂN: GE. 170/4, NB. K. 25/1
Âsitân / Aşk: NB. G. 536/3, AÖ.
464/2.

Âsitân / Dîdâr: AÖ. 595/2,
Âsitân / Gam: NB. G. 858/4
Âsitân / İlim: NAA. K. 3/23
Âsitân / Mevlânâ: NB. K. 6/1, NB.
K. 6/19, AÖ. 875/4

Âsitân / Pîr: NK. MST. 3/20
Âsitân / Şeyh Ebûbekir: NB. K.
25/1

Âsitân / Tasfiye: AÖ. 930/3
Âsitân / Zâhid: NAA. K. 3/23
Âsitân-ı aşk: NB. G. 536/3,
Âsitân-ı bâr-gâh-ı arş-ı l'âlâ: NF.
K. 11/50

Âsitân-ı devlet-i dîdâr: AÖ. 595/2,
Âsitân-ı Hak: NB. TK. 1/2/11
Âsitân-ı hazret-i Mollâ: AÖ.
875/4,

Âsitân-ı lutf-ı Mevlâ: NF. K. 18/44
Âsitân-ı Mevlâ: NB. TK. 1/3/5
Âsitân-ı Mevlânâ: NB. K. 6/1, NB.
K. 6/19

Âsitân-ı pîr: NK. MST. 3/20,
Âsitân-ı rahmet: NB. TK. 1/2/2.
Aşk âsitânı: AÖ. 464/2.

DERGÂH: GE. 95/5, GE. 151/3,
GE. 547/3, ÜS. 71/12

Dergâh / Aşk: SG. 88/2
Dergâh / Devlet Ricâlî: NF. K.
6/14, NF. K. 16/27, NF. K. 16/29,

NF. K. 41/11, NF. K. 52/4
Dergâh / Deyr: NB. G. 519/7,
Dergâh / Edeb: NB. G. 655/5

Dergâh / Gam: NB. G. 519/7, NB.
G. 686/1

Dergâh / Gülşenî: NK. G. 297/1,
Dergâh / Hakikat: SG. 88/2
Dergâh / Halka: NB. KT. 35/1-2,
Dergâh / Hizmet: AÖ. 669/3
Dergâh / İntisâb: NB. G. 320/5
Dergâh / Ledün: SG. 88/2
Dergâh / Makâm: GE. 537/4
Dergâh / Mevlânâ: NB. KT. 93/2
Dergâh / Pîr: NB. G. 102/4, NB. G. 519/7.
Dergâh / Sohbet: NB. G. 320/5
Dergâh / Pîr-i Muğân: NB. G. 624/2
Dergâh / Riyâ: NB. G. 843/5.
Dergâh / Şeyh Ebûbekir: NB. K. 25/5
Dergâh / Yüz Sürmek: NB. G. 624/2.
Dergâh-ı a'lâ: ÜS. 65/2,
Dergâh-ı aşk: AÖ. 669/3,
Dergâh-ı Cem: NB. G. 686/1, NB. G. 843/5,
Dergâh-ı Hak: GE. 818/4, AÖ. 33/3, AÖ. 110/4, AÖ. 412/2, AÖ. 971/4, AÖ. 1036/5, AÖ. 1266/3, AÖ. 1394/4, ÜS. 71/12, NM. 3/9, NM. 18/2, SG. 21/4, SG. 40/11,
Dergâh-ı Hudâ: GE. 617/4, GE. 617/4, NM. 90/9,
Dergâh-ı izzet: NAA. G. 11/1, GE. 67/2, AÖ. 1/27, AÖ. 1205/2, AÖ. 1268/4,
Dergâh-ı Kurb: NK. K. 1/43,
Dergâh-ı muallâ: NAA. G. 169/2, NF. K. 18/35,
Dergâh-ı pîr-i deyr: NB. G. 519/7,
Dergâh-ı Rabbü'l-ibâd: NF. K. 43/50,
Dergâh-ı vahdet: SG. 21/4,
Dergeh-i Mevlânâ: NB. KK. 93/2
Gubâr-ı dergâh: NB. G. 320/5,
Hak dergâhı: ÜS. 37/8, NM. 3/9,
Hâk-i dergâh: NF. K. 16/27.
Halka-i dergâh: NB. KT. 35/1-2,
Makâm olarak: GE. 95/5, GE. 151/3, NF. K. 6/14, NF. K. 16/29, ÜS. 71/12,
Ulu Dergâh: NAA. G. 143/4,
MEVLEVÎ-HÂNE: AÖ. 763/3
Mevlevî-Hâne / Devrân: AÖ. 436/5
OCAK: NAA. G. 61/5
Ocak / Derviş: AÖ. 436/5,
Ocak / Meygede: NB. G. 389/8
EŞİK:
Eşik / Allah: ÜS. 48/12
Eşik / Ârif: NM. 12/1
Eşik / Eren: NAA. G. 139/2,
Eşik / Hizmet: NAA. G. 192/13
Eşik / Mihmân: NAA. G. 98/7,
Eşik / Mürebbî: NAA. G. 12/4,
Eşik / Mürşid-i Kâmil: NAA. G. 192/13
Eşik / Şeyh: NAA. G. 98/7,
Eşik / Pîr: SG. 12/6
Eşik / Sır: NAA. G. 78/5
Eşik / Vefî: NAA. MH. 3/3,
Eşik / Yüz Sürmek: NAA. MH. 3/3.
Eşik Beklemek: NAA. G. 139/2

Pîr eşiği: SG. 12/6 .

HANKÂH:

Hankâh / Dil: AÖ. 231/1, NK. Ş. 8/6
Hankâh / Bâde: NK. G. 63/6,
Hankâh / Gam: NB. G. 212/1, AÖ. 240/1.
Hankâh / Gönül: FK. G. 286/1
Hankâh / Gülşenî: NK. KT. 16/1
Hankâh / Halvetî: NB. MU. 45/1
Hankâh / Mest: FK. G. 231/3
Hankâh / Meyhâne: NK. G. 320/4,
Hankâh / Meygede: FK. G. 231/3, NK. G. 63/6
Hankâh / Rînd: NK. G. 63/6, NK. G. 320/4, NK. G. 362/5.
Hankâh / Riyâ: NK. G. 320/4,
Hankâh / Zâhid: NK. G. 63/6,
Hankâh / Zâviye-dâr: NK. K. 32/8
Dil hankâhı: NK. Ş. 8/6,
Hankâh-ı gam: NB. G. 212/1, AÖ. 240/1,
Hankâh-ı Gülşenî: NK. KT. 16/1,
Hankâh-ı ten: AÖ. 231/1
Rind-i hankâh: NK. G. 362/5,
Şem-i hankâh: NB. MU. 45/1, NK. K. 32/8,

RİBÂT: NK. G. 102/1.

ZÂVİYE: NK. K. 32/8
Meclis: SG. 105/7.

TÜRBE: GE. 565/5.

8.2. TARİKAT KIYÂFET VE ÂLETLERİ

KIYÂFET:
Kıyâfet / Ârif: NB. G. 667/1
Kıyâfet / Aşk: GE. 433/8, GE. 847/4, AÖ. 188/5, AÖ. 353/2, AÖ. 605/2, ÜS. 1/17, ÜS. 134/9, ÜS. 165/6.
Kıyâfet / Câhil: NK. G. 92/1
Kıyâfet / Ehl-i Tecerrüd: NB. G. 208/3
Kıyâfet / Fazilet: NB. G. 433/2
Kıyâfet / Gösteriş: NAA. K. 4/14
Kıyâfet / Hâce: NF. G. 101/3, NK. K. 3/27
Kıyâfet / Hüner: NB. G. 433/2
Kıyâfet / İlim: NB. G. 430/10
Kıyâfet / Kemâl: NB. G. 430/10
Kıyâfet / Şeriat: NM. 18/21
Kıyâfet / Tecerrüd: NB. G. 556/5
Kıyâfet / Terk: NM. 6/5
Kıyâfet / Zâhid: AÖ. 231/2.

8.2.1. GİYİLEN KIYÂFETLER

ABÂ: GE. 523/4
Abâ / Abdâl: AÖ. 433/2
Abâ / Âşık: GE. 188/3
Abâ / Çul: AÖ. 986/5
Abâ / Derviş: AÖ. 446/2, AÖ. 917/4, AÖ. 986/5
Abâ / Fâriğ: AÖ. 970/3
Abâ / Hil'ât: AÖ. 970/3
Abâ / Kabâ: NM. 173/7
Abâ / Kadeh: NK. G. 322/1,
Abâ / Kalender: AÖ. 433/2

Abâ / Kanaat: GE. 294/1,
Abâ / Pîr: NK. G. 322/1,
Abâ / Rind: NK. G. 322/1,
Abâ / Savmaa: NK. G. 322/1,
Abâ / Şâl: GE. 294/1, AÖ. 433/2, AÖ. 446/2
Abâ / Şeriat: NM. 18/21
Abâ / Tâc: NM. 18/21
Abâ - Tâc - Hırka - Şâl / Terk: AÖ. 740/4
Abâ / Ta'n: GE. 815/1
Abâ / Terk: AÖ. 1268/2
Abâ / Vefî: NM. 18/21
Abâ ehli: GE. 294/1
Abâ giyme: AÖ. 1268/2, GE. 815/1
Köhne Abâ: AÖ. 917/4
Pîr-i abâ-pûş: NK. G. 322/1

CÜBBE:

Cübbe / Abdâl: NM. 177/4,
Cübbe / Bâyezîd-i Bestâmî: FK. KT. 4/7, FK. KT. 4/8
Cübbe / Destâr: NB. M. 9/99, NB. M. 9/101, ÜS. 15/16.
Cübbe - Destâr / Terk: ÜS. 177/11
Cübbe / Harâbâfî: NB. M. 9/101
Cübbe / Kanaat: ÜS. 15/7
Cübbe / Kışr - Mağz: NB. M. 9/99, NB. M. 9/101.
Cübbe / Merdân: ÜS. 177/11
Cübbe / Ten: NM. 177/4
Cübbe / Terk: ÜS. 177/11
Cübbe / Zâhir - Bâttın: ÜS. 15/16
Ten cübbesi: NM. 177/4,
Kanaat cübbesi: ÜS. 15/7

HIRKA: NB. G. 675/4, ÜS. 163/11.
Hırka / Abdâl: GE. 412/5, NF. G. 131/3.
Hırka / Âkil: AÖ. 850/5
Hırka / Ârif: GE. 566/3, AÖ. 201/3
Hırka / Âşık: NF. TK. 1/23, ÜS. 142/6
Hırka / Aşk: ÜS. 1/17, ÜS. 134/9
Hırka / Atlas: NF. G. 101/3
Hırka / Davâ: NB. R. 40/2
Hırka / Dâna: AÖ. 201/3,
Hırka / Dert: ÜS. 134/9
Hırka / Derviş: GE. 612/2, GE. 894/1, NB. G. 88/7, ÜS. 43/9 .
Hırka / Destâr: NAA. G. 205/5,
Hırka - Destâr / Zünnâr: GE. 874/3,
Hırka / Ehl-i Dil: NM. 90/2
Hırka / Er: AÖ. 389/4,
Hırka / Fakr: FK. G. 213/2
Hırka / Fakr - Fenâ: SG. 14/2
Hırka / Ferâgat: ÜS. 139/7
Hırka / Gam: AÖ. 466/3
Hırka / Hâce: NF. G. 101/3
Hırka / Halvet: FK. G. 213/2
Hırka / Hayâ: AÖ. 43/14
Hırka / İtibâr NB. G. 281/1
Hırka / Kabâ: NM. 189/3,
Hırka / Külâh: AÖ. 387/2
Hırka / Melâmet: GE. 380/2, GE. 874/3, AÖ. 1033/2, NM. 189/3, AÖ. 1159/2.
Hırka / Mey: NF. TK. 1/23 (mey için),
Hırka / Meyhâne: NK. G. 40/5,

Hırka / Mihnet: AÖ. 882/4
Hırka / Mürşid: NF. K. 50/63,
Hırka / Peşmîne: FK. G. 2/7, FK.
G. 213/2, FK. G. 269/4, NF. G.
131/3, AÖ. 201/3, AÖ. 723/2, NK.
G. 326/2.
Hırka / Post: GE. 30/2, ÜS. 142/6
Hırka / Resm: NB. G. 88/7,
Hırka / Rakûb: GE. 570/5
Hırka / Ridâ: GE. 612/2
Hırka / Rind: NK. G. 40/5,
Hırka / Riyâ: NM. 131/9, NK. G.
322/5, NK. G. 372/5
Hırka / Sâlüs: GE. 232/4
Hırka / Seccâde: NF. K. 50/63, NF.
TK. 1/23
Hırka / Şâl: AÖ. 389/4, AÖ.
1091/5, ÜS. 1/17, ÜS. 43/9
Hırka - Şâl - Abâ - Tâc / Terk:
AÖ.740/4
Hırka / Şeriat - Tarikat: NAA. G.
205/5,
Hırka / Şeyh: GE. 566/3
Hırka / Tâc: GE. 894/1, AÖ. 363/3
Hırka / Takvâ: GE. 874/3,
Hırka / Tecerrüd: NK. G. 40/5,
Hırka / Tekye: AÖ. 387/2
Hırka / Terk: AÖ. 1091/5
Hırka / Tezvir: NK. G. 322/5,
Hırka / Vahdet: AÖ. 110/1, AÖ.
563/2
Hırka / Vekâr: NB. G. 88/7,
Hırka / Velâyet: ÜS. 158/9,
Hırka / Zâhid: NK. G. 40/5, NK.
G. 322/5
Hırka / Zühhd: NK. G. 40/5,
Hırka / Zünnâr: GE. 874/3,
Hırka-i Peşmîne: FK. G. 2/7, FK.
G. 269/4, FK. G. 213/2, NF. G.
131/3, AÖ. 201/3, AÖ. 723/2, NK.
G. 326/2,
Hırka-pûş: NAA. G. 205/5, NF. K.
50/63,
Melâmet hırkası: GE. 380/2, GE.
874/3, GE. 612/3, GE. 874/3, AÖ.
1033/2, AÖ. 1159/2, NM. 189/3,
Ferâgat hırkası: ÜS. 139/7,
Hırka-i fakr u fenâ: SG. 14/2
Hırka-i tecrüd ü zühhd: NK. G.
40/5,
Hırka-i tezvir ü riyâ: NK. G.
322/5,
Hırka giydirmek: NF. K. 50/63,
Baş hırkaya çekmek: GE. 61/4,
GE. 110/4, NF. K. 37/4, NB. MT. 4
, AÖ. 43/14, AÖ. 110/1, AÖ. 466/3,
AÖ. 563/2, AÖ. 850/5, NM. 90/2 ,
NK. K. 11/28.

HİL'AT:
Hil'at / Abâ: AÖ. 970/3
Hil'at / Aşk: ÜS. 165/6
Hil'at / Fârîg: AÖ. 970/3
Hil'at / Şâl: ÜS. 165/6
Hil'at / Tâc: SG. 51/2

HULLE:
Hulle / Aşk: AÖ. 605/2
Hulle / Gurûr: AÖ. 360/3
Hulle / Kâmil: AÖ. 605/2
Hulle / Melâmî: FK. G. 246/5
Hulle / Tekke: AÖ. 605/2

Hulle / Tâc: AÖ. 360/3
Hulle-i aşk: AÖ. 605/2

İHRÂM:
İhrâm / Aşk: GE. 847/4
İhrâm / Dervîş: AÖ. 659/15
İhrâm / Fakîr: AÖ. 195/4
İhrâm / Kutb: AÖ. 195/4
İhrâm / Pâlheng: AÖ. 659/15
İhrâm / Terk: AÖ. 652/2

KABÂ:
Kabâ / Abâ: NM. 173/7
Kabâ / Âkil: NAA. G. 74/9,
Kabâ / Alâyk: NB. G. 166/2,
Kabâ / Aşk: GE. 847/4, AÖ. 188/5
Kabâ / Câm: FK. 96/2
Kabâ / Dervîş: AÖ. 598/5
Kabâ / Garîb: AÖ. 858/4
Kabâ / Hayret: FK. G. 77/1
Kabâ / Hırkâ: NM. 189/3,
Kabâ / Pîrehan: NB. G. 166/2,
Kabâ / Sâkî: NK. K. 23/9
Kabâ / Şâl: GE. 523/4, ÜS. 18/6
Kabâ / Şöhret: NM. 189/3,
Kabâ / Tâc: NAA. G. 74/9, GE.
326/4, GE. 374/4, GE. 409/4, GE.
418/1, AÖ. 457/3, AÖ. 519/5, AÖ.
598/4, AÖ. 598/5, AÖ. 817/2, AÖ.
858/4.
Kabâ - Tâc / Terk: GE. 449/5, AÖ.
188/5, AÖ. 536/3, AÖ. 891/5.
Kabâ / Tecerrüd: NB. G. 166/2,
Kabâ / Tekye: AÖ. 598/4
Kabâ / Üryân: NAA. G. 74/9,
AÖ. 817/2.

KEPENEK:
Kepenek / Hor: AÖ. 389/4.

KİSVE: NM. 18/21, NM. 18/20.

LEBÂÇE:
Lebâçe / Gurûr: NB. R. 91/2
Lebâçe / Nemed: NB. G. 326/2
Lebâçe / Riyâ: NB. G. 326/2
Lebâçe / Zâhid: NB. R. 91/2.

NEMED:
Nemed / Âzâde: NB. G. 572/2,
Nemed / Dervîş: NK. G. 165/4
Nemed / Ehl-i Fenâ: NB. G. 572/2,
Nemed / Ehl-i Tecerrüd: NB. G.
356/3
Nemed / İstîgnâ: AÖ. 652/2,
Nemed / Lebâçe: NB. G. 326/2
Nemed / Rind: NF. K. 58/37.
Nemed / Riyâ: NB. G. 326/2
Nemed / Sûfi: NF. G. 59/1
Nemed / Taalluk: NB. G. 572/2,
Nemed / Terk: AÖ. 652/2,
Nemed / Üryân: NB. G. 326/2

PALÂS: GE. 764/2.
Palâs / Cehâlet: NB. K. 1/41.
Palâs / Rind: NK. G. 166/2.

PİREHEN:
Pîrehan / Destâr: NB. G. 314/4
Pîrehan / Kabâ: NB. G. 166/2
Pîrehan / Tecerrüd: NB. G. 166/2,
Pîrehan / Vasl: NB. G. 166/2

Pîrehan / Mağz Ehli: NB. G. 314/4

TENNÛRE:
Tennûre / Dede: NB. G. 416/5
Tennûre / Külâh: NB. G. 416/5
Tennûre / Semâ: NB. G. 416/5.

8.2.2. KUMAŞLAR

ATLAS:
Atlas / Çul: NK. G. 116/4,
Atlas / Fahr: NB. K. 2/18
Atlas / Gınâ: NB. G. 549/7
Atlas / Gurûr: NB. K. 2/18
Atlas / Hâce: NF. G. 101/3, NK. G.
116/4
Atlas / Kirpâs: NB. G. 549/7
Atlas / Süfi: NF. G. 59/1
Atlas / Sûret - Sûret: NF. G. 59/1
Atlas / Terk: GE. 397/2, AÖ.
652/2.
Câme-i atlas: NB. K. 2/18, NB. G.
549/7.

ÇUL:
Çul / Abâ: AÖ. 986/5
Çul / Abdâl: GE. 33/3, GE. 412/5
Çul / Âşık: GE. 188/3
Çul / Atlas: NK. G. 116/4
Çul / Dervîş: AÖ. 986/5
Çul / Hâce: NK. G. 116/4
Çul / Hırka: GE. 412/5
Çul / Post: GE. 412/5

DİBÂ: NF. K. 10/15.
Dîbâ / Süfi: NF. G. 59/1,
Dîbâ / Terk: GE. 397/2,

KİRPÂS (KETEN):
Kirpâs / Atlas: NB. G. 549/7
Kirpâs / Fakr: NB. G. 549/7

PEŞMÎNE:
Peşmîne / Abdâl: NF. G. 131/3
Peşmîne / Ârif: AÖ. 201/3
Peşmîne / Fakr: FK. G. 213/2
Peşmîne / Hâce: NF. G. 101/3
Peşmîne / Halvet: FK. G. 213/2
Peşmîne / Hırka: FK. G. 2/7, FK.
G. 213/2, FK. G. 269/4, NF. G.
131/3, AÖ. 201/3, AÖ. 723/2, NK.
G. 326/2.
Hırka-i Peşmîne: FK. G. 2/7, FK.
G. 269/4, FK. G. 213/2, NF. G.
131/3, AÖ. 201/3, AÖ. 723/2, NK.
G. 326/2,

RİDÂ:
Ridâ / Ârif: GE. 566/3
Ridâ / Bend: NK. G. 217/3
Ridâ / Dervîş: GE. 612/2
Ridâ / Hırka: GE. 612/2
Ridâ / Kayd: FK. G. 234/2, NK. G.
217/3.
Ridâ / Rakûb: GE. 570/5
Ridâ / Süfi: NK. G. 217/3
Ridâ / Şeyh: GE. 566/3
Ridâ - Subhâ / Terk: FK. G. 234/2
Ridâ / Şarâb: NB. G. 670/6
Ridâ / Teşvîş: FK. G. 234/2
Ridâ / Zikr: NK. G. 217/3
Ridâ / Zühhd: NB. G. 670/6

SÛF:

Sûf / Sûfi: NM. 87/1
Sûf / Sûret: NM. 87/1
Sûf / Terk: NM. 87/1

ŞÂL:

Şâl / Abâ: GE. 294/1, AÖ. 433/2, AÖ. 446/2
Şâl / Abdâl: AÖ. 433/2, NM. 178/4
Şâl / Âşk: GE. 188/3
Şâl / Aşk: GE. 433/8, ÜS. 1/17, ÜS. 165/6
Şâl / Dervîş: AÖ. 446/2, ÜS. 43/9
Şâl / Er: AÖ. 389/4
Şâl / Ferâgat: GE. EŞ. 8/3
Şâl / Ferş : NAA. G. 186/13.
Şâl / Hırka: AÖ. 389/4, AÖ. 1091/5, ÜS. 1/17, ÜS. 43/9
Şâl - Hırka - Abâ - Tâc / Terk: AÖ.740/4
Şâl / Hil'at: ÜS. 165/6
Şâl / Kabâ: GE. 523/4, ÜS. 18/6
Şâl / Kadeh: NM. 161/13
Şâl / Kalender: AÖ. 433/2
Şâl / Kanaat: GE. 294/1
Şâl / Mak'ad-ı sıdk: NAA. G. 186/13
Şâl / Meygede: NAA. G. 186/13, ÜS. 163/11
Şâl / Post: GE. 181/3, GE. 433/8
Şâl / Riyâ: NM. 131/9,
Şâl / Sûfi: NM. 161/13,
Şâl / Şerîat: NM. 18/21
Şâl / Tekye: NM. 161/13
Şâl / Terk: GE. 397/2, AÖ. 1091/5
Şâl / Üryân: NAA. MR. 1/3, ÜS. 18/6
Şâl / Vefî: NM. 18/21
Şâl / Velâyet: ÜS. 158/9
Köhne Şâl: NAA. MR. 1/3,
Ferâgat şalı: GE. EŞ. 8/3

8.2.3. BAŞLIKLAR

ARAKÇIN:

Arakçın / Tâc: GE. 204/3.

DESTÂR: NB. G. 283/5, NB. R. 58/2.

Destâr - Cübbe: NB. M. 9/99, NB. M. 9/101, ÜS. 15/16

Destâr - Cübbe / Terk: ÜS. 177/11

Destâr / Destmâl: NB. G. 848/4

Destâr / Fâzıl: NB. R. 198

Destâr / Gurûr: NB. R. 198

Destâr / Harâbâtî: NB. M. 9/101

Destâr / Hırka: NAA. G. 205/5

Destâr - Hırka / Zünnâr: GE. 874/3

Destâr / Keşf: NB. G. 314/4

Destâr / Kışr - Mağz: NB. M. 9/99, NB. M. 9/101, NB. G. 314/4.

Destâr / Kibir: NB. R. 198

Destâr / Melâmet: GE. 874/3,

Destâr / Merdân: ÜS. 177/11

Destâr / Davâ: NB. R. 198

Destâr / İlim: NB. R. 198

Destâr / Pirehen: NB. G. 314/4

Destâr / Renk: NB. G. 848/4

Destâr / Şerîat - Tarîkat: NAA. G. 205/5

Destâr / Terk: ÜS. 177/11

Destâr / Zâhir - Bâtin: ÜS. 15/16

Destâr / Zünnâr: GE. 874/3.

KÛLÂH:

Külâh / Abdâl: AÖ. 387/2

Külâh / Dede: NB. G. 416/5

Külâh / Hırka: AÖ. 387/2

Külâh / Mevlevî: NB. G. 664/13

Külâh / Pîr-i Muğân: GE. 853/3

Külâh / Rind: NF. K. 58/37

Külâh / Semâ: NB. G. 416/5

Külâh / Tâc: GE. 853/3

Külâh / Tekye: AÖ. 387/2

Külâh / Tennûre: NB. G. 416/5

Külâh / Terk: AÖ. 652/2

SERPÛŞ:

Serpûş / Rind: NK. G. 322/3.

Serpûş / Zâhid: NK. G. 322/3.

Serpûş / Kadeh: NK. G. 322/3.

TÂC:

Tâc / Âkil: NAA. G. 74/9

Tâc / Arakçın: GE. 204/3

Tâc / Aşk: GE. 847/4, AÖ. 188/5,

AÖ. 353/2, ÜS. 16/9, SG. 6/9.

Tâc / Bâde: SG. 27/8.

Tâc / Cünûn: FK. G. 246/6

Tâc / Davâ: NB. R. 40/2

Tâc / Dünyâ: AÖ. 177/5

Tâc / Dervîş: GE. 894/1, NB. G. 88/7, AÖ. 598/5

Tâc / Edeb: SG. 110/7

Tâc / Garîb: AÖ. 858/4

Tâc / Gurûr: AÖ. 360/3

Tâc / Hırka: GE. 894/1, AÖ. 363/3.

Tâc - Hırka - Abâ - Şâl / Terk: AÖ.740/4

Tâc / Hil'at: SG. 51/2

Tâc / Hulle: AÖ. 360/3

Tâc / İbrâhim Edhem: NF. G. 1/2, NF. G. 27/3, NM. 56/11.

Tâc / İtibâr: NB. G. 281/1,

Tâc / Kabâ: NAA. G. 74/9, GE. 326/4, GE. 374/4, GE. 409/4, GE. 418/1, AÖ. 457/3, AÖ. 519/5, AÖ. 598/4, AÖ. 598/5, AÖ. 817/2, AÖ. 858/4.

Tâc - Kabâ / Terk: GE. 449/5, AÖ. 188/5, AÖ. 536/3, AÖ. 891/5.

Tâc / Kadeh: NF. G. 27/3

Tâc / Külâh: GE. 853/3

Tâc / Mârifet: SG. 10/2 mârifet tâci,

Tâc / Melâmet: GE. 874/3, SG. 27/8

Tâc / Muhabbet: GE. 564/4

Tâc / Peymâne: NF. G. 1/1,

Tâc / Pîr-i Muğân: GE. 853/3

Tâc / Resm: NB. G. 88/7,

Tâc / Rind: NF. K. 58/37, SG. 27/8

Tâc / Riyâ: NM. 131/9

Tâc / Rubûbiyet: SG. 10/7

Tâc / Sâgar: NF. G. 1/2

Tâc / Sâkî: NF. K. 55/21, NF. K. 55/22

Tâc / Şerîat: NM. 18/21

Tâc / Taht: GE. 294/3

Tâc - Taht / Aşk: AÖ. 353/2

Tâc - Taht / Cân Verme: NM. 56/11

Tâc - Taht / Fakr - Fenâ: NK. G. 145/6,

Tâc - Taht / İbrâhim Edhem: NM. 167/3,

Tâc - Taht / Terk: NM. 23/2, NM. 56/11, NM. 167/3.

Tâc / Tekye: AÖ. 598/4

Tâc / Vekâr: NB. G. 88/7,

Tâc / Vefî: NM. 18/21

Tâc / Üryân: NAA. G. 74/9, AÖ. 353/2, AÖ. 817/2.

Tâc / Zünnâr: GE. 874/3,

Saâdet Tâc: ÜS. 16/9

Tâc-ı Hilâfet: SG. 6/9,

Tâc-ı Rabbânî: SG. 110/7,

Tâc-ı inâbet: NF. K. 55/22,

Tâc Giyme: GE. 853/3,

Tâc-ı Edhem: NF. G. 1/2, NF. G. 27/3.

Mârifet tâci: SG. 10/2.

8.2.4. TARİKAT ERBÂBINCA KULLANILAN ÇEŞİTLİ ÂLETLER

ÂSÂ: NB. G. 367/11

Âsâ / Ârif: GE. 566/3

Âsâ / Bâde: SG. 27/8

Âsâ / Davâ: NB. R. 40/2

Âsâ / Gurûr: NB. G. 721/4

Âsâ / Melâmet: SG. 27/8

Âsâ / Rind: SG. 27/8

Âsâ / Rakîb: GE. 570/5

Âsâ / Şeyh: GE. 566/3

Âsâ / Vefî: NM. 18/20

Âsâ / Zâhid: NB. G. 836/8

Âsâ - Zâhid / Lutf - Âsî: NB. G. 721/4

BÛRİYÂ: NB. G. 382/5, NK. G. 149/4

Bûriyâ / Tevâzû: NM. 155/3

Bûriyâ / Riyâ: NB. G. 38/2

Bûriyâ / Zâhid: NB. G. 38/2

HASIR:

Hasır / Zâhid: NB. G. 38/2

Hasır / Riyâ: NB. G. 38/2

Hasır / Terk: NB. G. 38/2.

FERŞ:

Ferş / Şâl: NAA. G. 186/13.

Ferş / Meygede: NAA. G. 186/13

Ferş / Mak'ad-ı sıdk: NAA. G. 186/13.

CİLBEND:

Cilbend / Abdâl: NM. 150/2.

DESTMÂL:

Destmâl / Destâr: NB. G. 848/4

KEMER:

Kemer / Dervîş: AÖ. 1312/2

Kemer / Hizmet: AÖ. 801/5

Kemer / Mürşid: NB. G. 283/4,

Kemer / Pîr: AÖ. 801/5

Kemer / Zülf: AÖ. 801/5

Kemer / Zünnâr: NB. G. 283/4,

Kemer / Taklîd: NB. G. 283/4.

Kemer kuşanmak: NB. G. 283/4, AÖ. 801/5, AÖ. 1312/2.

KEÇKÛL: NB. G. 465/2.

LÛLE:

Lûle / Dervîş: NB. KT. 31/1.

MİSVAK:

Mısvâk / Sır: NB. G. 666/4
Mısvâk / Zâhid: NB. G. 689/2
Mısvâk / Zühd: NB. G. 66/4
Mısvâk / İşret: NB. G. 689/2.

NA'LİN, KEFŞ

NA'LİN:

Na'lin / Edeb: NK. G. 214/3

KEFŞ: NB. G. 586/3.

Kefş / Kışr Ehlî: NB. G. 314/4

Kefş / Destâr: NB. G. 314/4

Kefş / Tarîk: NK. G. 166/3.

PÂLHENG: NF. K. 37/8.

Pâlheng / Dervîş: AÖ. 659/15

Pâlheng / İhrâm: AÖ. 659/15.

POST:

Post / Abdâl: GE. 351/3, GE. 625/1, GE. 670/2, AÖ. 585/5, AÖ. 1422/58.

Post / Âşık: ÜS. 142/6

Post / Aşk: GE. 433/8, GE. 557/2

Post / Dervîş: GE. 793/3, AÖ.743/2

Post / Er: AÖ. 586/2, SG. 87/7

Post / Hırka: GE. 30/2, ÜS. 142/6

Post / Şâl: GE. 181/3, GE. 433/8

Post / Şeyh: NAA. G. 98/3

Post / Tekye: AÖ. 585/5, AÖ. 586/2, AÖ. 1422/58.

Posta girmek: GE. 412/5, GE. 625/1, GE. 793/3, AÖ. 620/5, AÖ.743/2

Postu vermek: GE. 729/1

Er postu: SG. 87/7,

Postta oturmak: NAA. G. 98/3,

Postu sermek: GE. 137/3.

SECCÂDE:

Seccâde / Ârif: GE. 566/3, FK. G. 211/1

Seccâde / Âşık: NF. TK. 1/23

Seccâde / Aşk: NF. G. 51/5

Seccâde / Bâde: FK. G. 211/1, FK. G. 234/1, NK. G. 175/3

Seccâde / Câm: FK. G. 211/1

Seccâde / Hırka: NF. K. 50/63, NF. TK. 1/23.

Seccâde / Mey: NF. TK. 1/23

Seccâde / Muhabbet: NK. G. 175/3

Seccâde / Mürşid: NF. K. 50/63, NF. G. 51/5, NK. G. 175/3.

Seccâde / Pârsâ: NB. G. 489/9

Seccâde / Rakîb: GE. 570/5

Seccâde / Rind: FK. G. 234/1, NK. G. 175/3

Seccâde / Sûfi: FK. G. 211/1, NF. G. 51/5

Seccâde / Sübha: NB. G. 650/3

Seccâde / Şarâb: NF. G. 51/5

Seccâde / Şeriat: NAA. G. 98/1

Seccâde / Şeyh: GE. 566/3

Seccâde / Terk: FK. G. 234/1

Seccâde / Tesbîh: NM. 155/1

Seccâde / Zâhid: FK. G. 234/1, NB. G. 650/3, NK. G. 175/3.

Seccâde-i cân: NAA. G. 83/4

Seccâde-i şer': NAA. G. 98/1

Siklet-i seccâde: FK. G. 234/1

Târik-i mürşid-i seccâde-i muhabbet: NK. G. 175/3

TAHT:

Taht / İbrâhim Edhem: NM. 47/5, NM. 56/11, SG. 38/4

Taht - Tâc / İbrâhim Edhem: NM. 167/3

Taht / Abdâl: NM. 167/3

Taht / Mârifet: SG. 54/7

Taht / Tâc: GE. 294/3

Taht - Tâc / Aşk: AÖ. 353/2

Taht - Tâc / Cân Verme: NM. 56/11

Taht - Tâc / Fakr - Fenâ: NK. G. 145/6

Taht - Tâc / İbrâhim Edhem: NM. 167/3

Taht - Tâc / Terk: NM. 23/2, NM. 56/11, NM. 167/3.

Taht / Velâyet: ÜS. 158/9.

Taht / Üryân: AÖ. 353/2.

Velâyet tahtı: ÜS. 158/9.

Mârifet tahtı: SG. 54/7.

Tâc u taht: AÖ. 353/2, NM. 23/2, NM. 56/11, NM. 167/3, NK. G. 145/6

TESBİH: GE. 404/4, NF. K. 1/1,

NF. K. 35/29, NB. G. 136/2, NB. G. 729/3, NB. R. 134/2, NB. E. 14/1.

Tesbih / Ârif / Ridâ: GE. 566/3

Tesbih / Bâde: SG. 27/8

Tesbih / Bâzî: NB. G. 152/4

Tesbih / Davâ: NB. R. 40/2

Tesbih / Dervîş: NB. G. 88/7

Tesbih / Ferâgat: AÖ. 1072/3

Tesbih / İtibâr: NB. G. 281/1

Tesbih / Peymâne: NB. G. 224/2, NB. G. 616/2

Tesbih / Rakîb: GE. 570/5

Tesbih / Rind: NB. G. 224/2

Tesbih / Seccâde: NM. 155/1

Tesbih / Sûfi: NB. G. 224/2

Tesbih / Resm: NB. G. 88/7

Tesbih / Rind: NB. G. 224/2, SG. 27/8

Tesbih / Müdâm: AÖ. 1072/3,

Tesbih / Tenzih: FK. G. 88/1, NF. K. 1/42 NB. G. 429/4, NB. R. 134/2, ÜS. 15/6

Tesbih / Vekâr: NB. G. 88/7

Tesbih / Virîd: AÖ. 1072/3

Tesbih / Zâhid: NF. G. 103/2, NB. G. 616/2

Tesbih / Zühd - Riyâ: AÖ. 1072/3.

Tesbih-i mercân: NF. G. 103/2

SÜBHA:

Sübha / Dâm: NB. G. 453/6

Subhâ / Dünyâ: NB. G. 55/2,

Sübha / Duhter-i rez: : NF. G. 123/4

Sübha / Kayd: FK. G. 234/2

Subha / Peymâne: NF. G. 110/2

Sübha / Seccâde: NB. G. 650/3

Sübha / Rind: NF. G. 110/2, NK. G. 132/5

Sübha - Ridâ / Terk: FK. G. 234/2

Sübha / Riyâ: NB. G. 72/5

Sübha / Sûfi: NF. G. 123/4

Sübha / Teşvîş: FK. G. 234/2

Sübha / Tezvîr: NB. G. 72/5

Sübha / Zâhid: NF. G. 110/2, NB. G. 453/6, NB. G. 650/3

Sübha / Zikr: NB. G. 55/2, NB. G. 429/4.

Sübha / Zülf: FK. MST. 1/9/8

Sübha / Zünnâr: NB. G. 72/5

Sübha / Zünnâr / İmân - Küfr: NK. G. 132/5

Sübha-i sad-dâne: NF. G. 123/4

Sübha-i mercân: NF. G. 110/2, NB. G. 55/2, NB. G. 429/4.

Ortak Kullanım

Asâ / Tesbih / Ridâ / Hırka /

Seccâde: GE. 570/5.

Âsâ/ Tesbîh / Tâc: SG. 27/8

Atlas / Dibâ / Nemed: NF. G. 59/1

Atlas / Nemed / Külâh / İhrâm: AÖ. 652/2

Çul / Abâ / Şâl: GE. 188/3

Çul / Post / Hırka: GE. 412/5

Destâr / Pîrehen / Kefş: NB. G. 314/4

Hırka / Atlas / Peşmîne: NF. G. 101/3

Hırka / Post / Çul: GE. 412/5

Hırka / Seccâde / Âsâ / Ridâ: GE. 566/3

Hırka / Tâc / Destâr: GE. 574/3

Hırka / Tâc / Tesbîh: NB. G. 88/7

Şal / Atlas / Dibâ: GE. 397/2

Tâc / Âsâ / Tesbih: NB. R. 40/2

Tâc / Hırka / Şâl: NM. 131/9

Tâc / Hırka / Tesbih: NB. G. 281/1

Tâc / Kabâ / Abâ: AÖ. 536/3

Tâc / Kabâ / İhrâm: GE. 847/4

Tâc / Nemed / Külâh: NF. K. 58/37

Tâc / Şâl / Abâ / Kısve: NM. 18/21

Taht / Hırka / Şâl: ÜS. 158/9.

9. BÖLÜM: SÛFİLER,

SEYHLER, MUTASAVVIFLAR

9.1. KADİM SÛFİLER

9.1.1. ABDULKÂDİR-İ GEYLANÎ:

NB. K. 27.

Abdulkâdir-i Geylânî / Ehlullâh: NB. K. 27/2

Abdulkâdir-i Geylânî / Ferd - Kutb - Gavs: NB. K. 27/7

Abdulkâdir-i Geylânî / Fütûhât: NB. K. 27/3

Abdulkâdir-i Geylânî / Himmet: NB. K. 27/5, NB. K. 27/8 , NB. K. 27/9.

Abdulkâdir-i Geylânî / İstigâse: NB. K. 27/6

Abdulkâdir-i Geylânî /

Muhyiddîn-i Arabî: NB. K. 27/3

Abdulkâdir-i Geylânî / Nazar: NB. K. 27/9

Abdulkâdir-i Geylânî / Tasarruf: NB. K. 27/4, NB. K. 27/5

9.1.2. BÂYEZİD-İ BİSTÂMÎ: NK. G. 283/4,

Bâyezîd-i Bestâmî / Cübbe: FK. KT. 4/7, FK. KT. 4/8

Bâyezîd-i Bestâmî / Cüneyd / Edhem / Ebû Bekir Şibî: NK. T. 2/2

Bâyezîd-i Bestâmî / Zühhd: FK. KT. 11/2, NF. K. 21/47, NF. K. 34/25

Tayfûr: NF. K. 34/25.

Bâyezîd: FK. KT. 4/8, FK. KT. 11/2, NK. G. 283/4, NK. T. 2/2

Bâyezîd-i Bestâmî: NF. K. 21/47

9.1.3. BEDREDDİN SİMÂVÎ:

Bedreddin Simâvî / Muhyiddîn-i Arabî: NM. 17/7

Bedreddin Simâvî / Vâridât: NM. 17/7

VÂRİDÂT: NM. 17/VARİDAT
REDİFLİ, NM. 17/4

Vâridât / Ârif: NM. 17/2

Vâridât / Bedreddin Simâvî: NM. 17/7

Vâridât / Füsûsü'l-Hikem: NM. 17/6

Vâridât / Ledün: NM. 17/5

Vâridât / Nûr: NM. 17/3

Vâridât / Zikir: NM. 17/1

9.1.4. CÜNEYD-İ BAĞDÂDÎ:

Cüneyd-i Bağdâdî / Bâyezîd / Edhem / Ebû Bekir Şibî: NK. T. 2/2

Cüneyd-i Bağdâdî / Zünnûn-ı Mısırî: NK. K. 17/32

9.1.5. DEDE ÖMER RÜŞENÎ: NF. K. 2/10

9.1.6. EBÛ BEKİR ŞİBLÎ:

Ebû Bekir Şibî / Cüneyd / Bâyezîd / Edhem: NK. T. 2/2
Ebû Bekir Şibî / Deyr - Put - Zünnâr: NK. G. 148/3

9.1.7. EBÛ SÂİD-İ EBÛ'L-HAYR: NK. G. 350/4

9.1.8. EMİR HÜSREV-İ

DİHLEVÎ: NF. K. 2/13

MATLAÛ'L-ENVÂR:

Matlaü'l-Envâr / Mahzenü'l-Esrâr: NF. G. 81/4.

9.1.9. EMİR SULTÂN: AÖ. 1171/5

Emir Sultân / Kutb: AÖ. 1171/1
Emir Sultân / Yüz Sürmek: AÖ. 1171/1

9.1.10. EŞREFOĞLU RUMÎ: AÖ. 1171/23

Eşrefoğlu Rûmî / İrşâd: AÖ. 1422/25

Eşrefoğlu Rûmî / Niyâzî-i Mısırî / Yûnus Emre: AÖ. 1422/25

Eşrefoğlu Rûmî / Nutuk: AÖ. 1422/25

9.1.11. FERİDÜDDİN ATTÂR:

NF. K. 45/31, NF. K. 60/14, NK. K. 5/27, NK. G. 98/9

Ferîdüddin Attâr / Mesnevî: NF. K. 2/14.

Ferîdüddin Attâr / Mantku't-Tayr: NM. 58/4,

MANTIKU'T-TAYR: NM. 76/4

Mantku't-Tayr / Ferîdü'd-dîn Attâr: NM. 58/4.

9.1.12. HACI BEKTÂŞ-I VELÎ:

GE. 201/3, AÖ. 881/4

Hacı Bektâş-ı Velî / Abdâl: GE. 33/3

Hacı Bektâş-ı Velî / Ehl-i

Kerâmet: GE. 637/3

Hacı Bektâş-ı Velî / Kerâmet: AÖ. 893/3

Hacı Bektâş-ı Velî / Pîr: GE. 297/3, GE. 637/3

Hacı Bektâş-ı Velî / Serdâr: AÖ. 659/13

Hünkâr Hacı Bektaş: GE. 201/3

Hacı Bektâş-ı Velî: GE. 297/3

Hacı Bektaş: GE. 637/3

Hünkâr: AÖ. 659/13

9.1.13. HAKİM SENÂÎ: NB. M. 9.

NK. G. 98/9.

Hakîm Senâî / Azîz: NB. M. 9/91, NB. M. 9/92.

Hakîm Senâî / Fakr: NK. G. 166/3

Hakîm Senâî / Lâyhâr: NK. G. 166/3

Hakîm Senâî / Mevlânâ

Celâleddîn-i Rûmî: NF. K. 2/13

Hakîm Senâî / Mevlânâ /

Muhyiddîn-i Arabî: NF. K. 2/8.

HADÎKA: NB. M. 9/92.

9.1.14. HALLÂC-I MANSÛR:

NAA. G. 130/4, NAA. H. 17/5, GE. 71/2, GE. 129/4, GE. 233/2, GE. 462/4, GE. 509/1, GE. 785/3, GE. 856/3, GE. 891/3, GE. EŞ. 5/2,

AÖ. 548/1, AÖ. 553/2, AÖ. 557/4,

AÖ. 659/9, AÖ. 751/3, AÖ. 766/2,

AÖ. 1042/4, AÖ. 1109/102, AÖ. 1124/3, AÖ. 1195/3, ÜS. 166/37,

Mansûr / Âgâh: AÖ. 344/1

Mansûr / Âşık: NAA. G. 185/5,

GE. 207/4, AÖ. 166/3, AÖ. 292/1,

ÜS. 33/10.

Mansûr / Aşk - Muhabbet: NK. K. 6/5

Mansûr / Berdâr: GE. 207/4, GE. 409/1, FK. KT. 1/4, AÖ. 529/4, AÖ. 561/3, SG. 104/12.

Mansûr / Berdâr / Ene'l-Hak:

NAA. G. 30/5, NAA. G. 185/5, ÜS. 33/10, ÜS. 187/8, NM. 150/3.

Mansûr / Berdâr / Zülf: NAA. G. 135/2, NAA. G. 140/2, NAA. G. 185/5, GE. 46/4, GE. 177/4, GE. 279/3, AÖ. 166/3, AÖ. 523/2, AÖ. 910/1, NM. 47/2.

Mansûr / Cân Verme: ÜS. 184/4,

NM. 167/2

Mansûr / Dâr: GE. 42/2, GE. 287/3, GE. 312/4, GE. 350/2, GE. 498/3, GE. 692/5, NB. R. 185/2,

AÖ. 167/2, AÖ. 243/3, AÖ. 292/1,

AÖ. 502/4, AÖ. 595/2, AÖ. 970/2,

AÖ. 1043/2, NK. G. 143/9, NK. G. 166/4, NK. G. 218/6.

Mansûr / Dâr / Aşk: NAA. G. 46/5, GE. 643/1, GE. 851/5, FK. G. 280/4, AÖ. 1055/4, NM. 158/5, NK. K. 6/5, NK. G. 148/7, NK. G. 177/4, NK. G. 185/2, NK. G. 388/4.

Mansûr / Dâr / Berdâr: NAA. G. 48/4, GE. 233/2, GE. 851/5, AÖ. 166/3, AÖ. 654/22, ÜS. 184/4, NM. 47/2, SG. 30/8.

Mansûr / Dâr / Ene'l-Hak: GE. 67/4, GE. 643/1, ÜS. 113/13, ÜS. 161/2, NM. 158/5

Mansûr / Dâr / Berdâr / Ene'l-Hak: NM. 167/2

Mansûr / Dâr / Zülf: GE. 69/2, GE. 153/4, GE. 281/1, GE. 414/3, GE. 508/1, GE. 643/1, GE. 855/2, FK. G. 284/5, AÖ. 620/2, AÖ. 895/2, AÖ. 941/4, NM. 43/4.

Mansûr / Ene'l-Hak: NAA. G. 34/10, NAA. G. 121/5, NAA. G. 121/9, NAA. G. 162/1, NAA. G. 169/4, FK. K. 4/3, FK. K. 14/39, AÖ. 344/1, AÖ. 1422/3, ÜS. 33/10.

Mansûr / Kurbân: ÜS. 33/10, ÜS. 86/10

Mansûr / Maksûd: NAA. G. 140/2

Mansûr / Meydân: AÖ. 61/3, AÖ. 561/3, AÖ. 941/4, AÖ. 970/2, NM. 43/4, NM. 158/5, ÜS. 12/5, NM. 158/5.

Mansûr / Muhabbet: NK. K. 6/5

Mansûr / Muvahhid: SG. 40/9, SG. 48/19.

Mansûr / Nesîmî: GE. 367/3, GE. 414/3, FK. G. 284/5, AÖ. 167/2, AÖ. 497/19, AÖ. 529/4, SG. 30/8.

Mansûr / Sâdik: GE. EŞ. 2/2

Mansûr / Sâlik: NAA. G. 135/2

Mansûr / Sır: FK. G. 27/2, AÖ. 497/19

Mansûr / Süfi: FK. KT. 1/4, SG. 30/8,

Mansûr / Vecd: ÜS. 113/13

Mansûr / Vuslat: ÜS. 86/10

Mansûr / Zâhid: NAA. G. 169/4, SG. 104/12

Hallâc: ÜS. 113/13,

Hallâc-ı Mansûr: GE. 67/4, FK. K. 4/3

Mansûr-ı Bağdâdî: ÜS. 33/10, ÜS. 184/4

9.1.15. HASAN-İ BASRÎ: ÜS. 25/3.

9.1.16. HASÂN EL-HARAKÂNÎ: FK. G. 109/4

9.1.17. HÜSÂMEDDİN ÇELEBÎ:

Hüsâmeddîn Çelebî / Mevlânâ: NF. K. 2/5

9.1.18. İBRÂHİM EDHEM:

İbrâhim Edhem / Aşk: NM. 47/5, NM. 167/3

İbrâhim Edhem / Abdâl: NM. 167/3
İbrâhim Edhem / Cüneyd / Bâyezid / Ebû Bekir Şiblî: NK. T. 2/2
İbrâhim Edhem / Dervîş: NM. 47/5
İbrâhim Edhem / Deyyâr: NM. 150/4
İbtâhim Edhem / İffet - İsmet - Perhîz: NB. K. 15/60
İbrâhim Edhem / Ricâlî'l-Gayb: SG. 38/4
İbrâhim Edhem / Taht: NM. 47/5, NM. 56/11, NM. 167/3, SG. 38/4
İbrâhim Edhem / Tâc: NF. G. 1/2, NF. G. 27/3, NM. 56/11, NM. 167/3.
İbrâhim Edhem / Tâc - Taht: NM. 167/3
İbrâhim Edhem / Ta'n: NB. G. 492/3
İbrâhim Edhem / Terk: NB. G. 492/3, NM. 150/4
İbrâhim Edhem / Vefî: GE. 875/1
İbrâhim Edhem / Zünnûn-ı Musrî: NF. K. 58/19
İbn-i Edhem: NM. 167/3, NF. K. 58/19
Tâc-ı Edhem: NF. G. 1/1, NF. G. 27/3.

9.1.19. İBRÂHİM GÜLŞENÎ: NF. K. 2/9.

MA'NEVÎ: NF. K. 2/9.

9.1.20. KÜLHÂNÎ-İ LÂYHÂR: NB. M. 9/54-101
Külhânî- Layhâr / Fakr: NK. G. 166/3
Külhânî- Layhâr / Feyz: NF. K. 34/41
Külhânî-î Lâyhâr / Mevlânâ: NB. M. 9/90
Merd-i harâbât: NB. M. 9/85
Sâkî-i feyz-iltifât: NB. M. 9/81
Lâhûr: NF. K. 34/41, NK. K. 5/24
Külhânî-î Lâyhâr: NB. M. 9/54, NK. G. 166/3
Lâyhâr: NB. M. 9/81.

9.1.21. MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN-İ RÛMÎ: NF. K. 2/MEVLANA Methiyesi, NB. K. 6/MEVLANA Methiyesi, NB. T. 52/Mevlana'nın merkâdının kubbesinin tamiri dolayısıyla TARİH.
Mevlânâ / Âsitân: NB. K. 6/1, NB. K. 6/19, AÖ. 875/4.
Mevlânâ / Bîgâne: NB. K. 6/4
Mevlânâ / Dergâh: NB. KT. 93/2
Mevlânâ / Evliyâ: NF. K. 2/18
Mevlânâ / Fîh-i Mâ-Fîh: NB. K. 6/15,
Mevlânâ / Hakîm Senâî: NF. K. 2/13,
Mevlânâ / Hikmet: NB. K. 6/11,
Mevlânâ / Hüsameddîn Çelebî: NF. K. 2/5

Mevlânâ / Keşf - Kerâmet: NB. T. 52/3
Mevlânâ / Kurban: NB. K. 6/4
Mevlânâ / Kutb: NB. K. 6/18, NB. T. 52/4
Mevlânâ / Kutb - Gavs: NB. T. 52/1
Mevlânâ / Külhânî-î Lâyhâr: NB. M. 9/90
Mevlânâ / Mesnevî: FK. K. 3/15, NB. K. 6/11, NB. K. 6/12, NB. K. 6/14, NB. K. 6/16, NB. MU. 137/1, AÖ. 578/3.
Mevlânâ / Muhyiddîn-i Arabî / Hakîm Senâî: NF. K. 2/8.
Mevlânâ / Sâlik: NF. K. 2/6
Mevlânâ / Semâ: FK. K. 3/15, NB. K. 6/8, NB. G. 419/2,
Mevlânâ / Şems-i Tebrîzî: NB. G. 419/2,
Mevlânâ / Vefî: NB. T. 52/3
Hazret-i Mollâ: FK. K. 3/15, AÖ. 875/4
Mollâ Celâl: AÖ. 578/3
Mollâ-yı Rûm: NF. K. 2/4, NF. K. 2/13
Şâh-ı Mevlevî: NB. M. 9/90.

ESERLERİ:
MESNEVÎ: NF. K. 2/2, NB. K. 6/13, NB. T. 52/6, NB. T. 52/7.
Mesnevî / Âb-ı Hayât: NB. T. 52/8
Mesnevî / Ferîdü'd-dîn Attâr: NF. K. 2/14
Mesnevî / Feyz: NB. K. 6/12
Mesnevî / Hamse - Nizâmî-i Gencevî: NB. T. 52/9
Mesnevî / Hikmet: NB. K. 6/11.
Mesnevî / Mevlânâ: FK. K. 3/15, NB. K. 6/11, NB. K. 6/12, NB. K. 6/14, NB. K. 6/16, NB. MU. 137/1, AÖ. 578/3.
Mesnevî / Mevlevî: NF. K. 2/3, NB. MU. 137/1
Mesnevî / Semâ: FK. K. 3/15.

FÎH-İ MÂ-FÎH:
Fîh-i Mâ-Fîh / Mevlânâ: NB. K. 6/15
Fîh-i Mâ-Fîh / Mevlânâ: NB. K. 6/15

9.1.22. MOLLA CÂMÎ: NF. K. 21/22, NF. K. 60/11
Eseri:
Sübhâtü'l-Ebrâr: NK. G. 98/1

9.1.23. MUHYİDDİN İBNÜ'L-ARABÎ: NB. K. 5/ Muhyiddîn-i Arabî MEDHİYESİ.
Muhyiddîn-i Arabî / Abdulkâdir-i Geylânî: NB. K. 27/3.
Muhyiddîn-i Arabî / Ankâ: NB. K. 5/18
Muhyiddîn-i Arabî / Ârif: NB. K. 5/15
Muhyiddîn-i Arabî / Bedreddin Simâvî: NM. 17/7
Muhyiddîn-i Arabî / Fütühât: NB. R. 201/2
Muhyiddîn-i Arabî / Sâlik: NB. K. 5/17

Muhyiddîn-i Arabî / Hakîm Senâî / Mevlânâ: NF. K. 2/8
Muhyiddîn-i Arabî / Evliyâ: NF. K. 2/8
Muhyiddîn-i Arabî / Menzil: NB. K. 5/17
Muhyiddîn-i Arabî / Muvahhid: NB. K. 5/22
Muhyiddîn-i Arabî / Nazar: NB. K. 5/1,
Muhyiddîn-i Arabî / Velâyet: NB. K. 5/15, NB. G. 360/5.
İmâm-ı Evliyâ: NF. K. 2/8.

ESERLERİ: NB. K. 5/2, NB. K. 5/3, NB. K. 5/10, NB. K. 5/20
FÛTÛHÂT-I MEKKİYYE: NB. K. 5/5, NB. K. 5/6
Fütühât-ı Mekkiyye / Abdulkâdir-i Geylânî: NB. K. 27/3
Fütühât-ı Mekkiyye / Füsûsu'l-Hikem: NB. G. 360/TAMAMI
Fütühât ve Füsûs HAKKINDA, NB. R. 28/1-2.
Fütühât-ı Mekkiyye / Muhyiddîn-i Arabî: NB. R. 201/2

FÛSÛSU'L-HİKEM: NB. K. 5/7, NB. K. 5/8, NM. 17/7.
Füsûsu'l-Hikem / Fütühât-ı Mekkiyye: NB. G. 360/TAMAMI
Fütühât ve Füsûs HAKKINDA, NB. R. 28/1-2.
Füsûsu'l-Hikem / Vâridât: NM. 17/6

9.1.24. NESİMÎ:
Nesîmî / Cân Verme: GE. 785/3, AÖ. 167/2
Nesîmî / Mansûr: GE. 367/3, GE. 414/3, FK. G. 284/5, AÖ. 167/2, AÖ. 497/19, AÖ. 529/4, SG. 30/8.
Derisinin yüzülmesi: GE. 141/1, GE. 414/3, AÖ. 529/4, AÖ. 654/21, AÖ. 1422/3, SG. 30/8.

9.1.25. NİZÂMÎ-İ GENCEVÎ: NK. K. 5/36.
ESERLERİ:
HAMSE:
Hamse / Mesnevî: NB. T. 52/9.

MAHZENÜ'L-ESRÂR:
Mahzenü'l-Esrâr / Matlaü'l-Envâr: NF. G. 81/4.

9.1.26. SA'DÎ-İ ŞİRÂZÎ: NF. K. 60/10.
ESERLERİ:
GÛLİSTÂN: FK. K. 10/14, NB. G. 75/4, NB. G. 844/4
Gülistân / Bostân - Bülbül: GE. 459/1
Gülistân - Bostân / Hakikat: GE. 459/1
Gülistân / Muhabbet: FK. G. 229/5

BOSTÂN: AÖ. 578/2,
Bostân - Gülistân / Bülbül: GE. 459/1

Bostân - Gülistân / Hakikat: GE.
459/1

9.1.27. **ŞEMS-İ TEBRİZÎ**: FK. G.
275/6

Şems-i Tebrîzî / Ledün: SG. 100/3
Şems-i Tebrîzî / Mevlânâ: NB. G.
419/2

Şems-i Tebrîzî / Mevlîvî: FK. G.
183/7, FK. G. 275/2, FK. G. 275/3.
Şems-i Tebrîzî / Semâ: FK. K. 3/16
Şems-i din: FK. G. 275/3, FK. G.
275/6

Pîr-i şems: SG. 100/3

Şems-i Tebrîzî: FK. G. 183/7
Şems-i Hudâ: FK. K. 3/16

9.1.28. **ŞEYH SAN'ÂN**:
Şeyh San'ân / Vird: AÖ. 1072/3.

9.1.29. **ÜRYÂNÎ (MEHMET)**
DEDE: NB. G. 208/4

9.1.30. **VEYSEL KARÂNÎ**: AÖ.
43/7.

9.1.31. **YÛNUS EMRE**: NM. 9/5,
NM. 41/23, NM. 135/11.
Yûnus Emre / İrfân: NM. 135/11
Yûnus Emre / Keşf: AÖ. 1422/25
Yûnus Emre / Niyâzî-i Mîsrî /
Eşrefoğlu Rûmî: AÖ. 1422/25.

9.1.32. **ZÛNNÛN-I MİSRÎ**:
Zünnûn-ı Mîsrî / Cüneyd-i
Bağdâdî: NK. K. 17/32
Zünnûn-ı Mîsrî / İbrâhîm Edhem:
NF. K. 58/19.

MUASIR MUTASAVVIFLAR

9.2.1. **AZİZ MAHMUD HÛDÂYÎ**:
NF. G. 79/6, NM. 44/5, NK. T. 2/4.

9.2.2. **BURUNSUZ MEVLEVÎ**
EFENDÎ: NB. T. 18.
Burunsuz Mevlîvî / Melâmet: NB.
T. 18/1, NB. T. 18/2.

9.2.3. **EROĞLU NÛRÎ EFENDÎ**:
ÜS. 7, ÜS. 25/29, ÜS. 168/7.

Eroğlu / Ar - Nâmûs: ÜS. 7/12
Eroğlu / İlim - İrfân: ÜS. 7/3
Eroğlu / Küntü Kenz: ÜS. 7/2, ÜS.
7/10

Eroğlu / Ledün: ÜS. 7/10
Eroğlu / Mürşid: ÜS. 7/2
Eroğlu / Şeyh: ÜS. 158/11

9.2.4. **HACI MURÂD-I KIRIMÎ**:
NAA. G. 44, NAA. G. 46, NAA. G.
122, NAA. G. 152/4, NAA. G. 177,
NAA. G. 181.

Murâd-ı Kırımî / Cân Verme:
NAA. G. 44/7

Murâd-ı Kırımî / Evliyâ: NAA. G.
44/2

Murâd-ı Kırımî / İkrâr: NAA. G.
181/2

Murâd-ı Kırımî / Ledün: NAA. G.
122/4

Murâd-ı Kırımî / Mazhâr: NAA.
G. 44/1

Murâd-ı Kırımî / Mürîd: NAA. G.
181/2

Murâd-ı Kırımî / Rehber: NAA.
G. 44/3

Murâd-ı Kırımî / Tâlib: NAA. G.
122/3

Murâd-ı Kırımî / Tasarruf: NAA.
G. 44/4

9.2.5. **MAZHARÎ SULTÂN**: ÜS.
79, ÜS. 197.

Mazharî Sultân / Kutb: ÜS. 197/5

Mazharî Sultân / Pîr: ÜS. 79/7

Mazharî Sultân / Sâdık: ÜS. 79/4
Mazharî Sultân / Zuhûrî: ÜS. 17/9

9.2.6. **NİYÂZÎ-İ MİSRÎ**:

Niyâzî-i Mîsrî / Eşrefoğlu Rûmî /
Yûnus Emre: AÖ. 1422/25

Niyâzî-i Mîsrî / Hakikat: AÖ.
1422/25

9.2.7. **OLANLAR ŞEYHÎ**

İBRAHİM: SG. 1/14, SG. 80.

Olanlar Şeyhi İbrahim / Bûy: SG.
80/5

Olanlar Şeyhi İbrahim / El Alma:
SG. 80/1

Olanlar Şeyhi İbrahim / Er: SG.
80/3

9.2.8. **SAÇLI İBRÂHİM EFENDÎ**:
NK. T. 2/2, NK. T. 2/4.

9.2.9. **ŞEYH EBÛBEKİR**: NB. K.
25.

Şeyh Ebûbekir / Âsitân: NB. K.
25/1

Şeyh Ebûbekir / Dergâh: NB. K.
25/5

Şeyh Ebûbekir / Mürîd: NB. K.
25/3

Şeyh Ebûbekir / Tekye: NB. K.
25/7, NB. K. 25/12.

9.2.10. **ŞEYH HAYDÂR-I**
ÜSKÛDÂRÎ:

Şeyh Haydâr-ı Üsküdarî / Âgâh:
NB. M. 6/8

Şeyh Haydâr-ı Üsküdarî / Rind -
Kalender: NB. M. 6/7

Şeyh Haydâr-ı Üsküdarî / Vâkîf:
NB. M. 6/8

9.2.11. **ŞEYH MUHAMMED**: NM.
106/5, NM. 106/6

9.2.12. **ŞEYH ŞERİF EFENDÎ**:
Şeyh Şerîf Efendî / Kadîrî: NB. T.
136.

9.2.13. **ÜMMÎ SİNÂN**: NM. 7/6,
NM. 117, NM. 146, NM. 175, NM.
183, NM. 191.

Ümmî Sinân / Ehl-i Kâl - Ehl-i
Hâl: NM. 175/5

Ümmî Sinân / Hubb: NM. 183/11

Ümmî Sinân / İrsâd: NM. 146/3

Ümmî Sinân / Kutb: NM. 183/3

Ümmî Sinân / Mürşid-i Kâmil:
NM. 146/1

Ümmî Sinân / Şeyh: NM. 146/2

Ümmî Sinân / Tellîn: NM. 183/6.

Ümmî Sinân / Teslimiyet: NM.
183/8

Ümmî Sinân / Yüz Sürmek: NM.
117/6

9.2.14. **ZUHÛRÎ**:

Zuhûrî / Mazharî Sultân: ÜS.
17/9.

KAYNAKÇA

Abdülhakîm Arvasî, Esseyyid; *Tasavvuf Bahçeleri*, (Sad. Necip Fazıl Kısakürek), Büyük Doğu Yay., 13. bs., İstanbul 2015.

Abdülkadir es-Sûfi, *Yüz Basamak*, (Çev. Diwan Press (İngilizce), Çev. Yusuf Tatlısu (Türkçe), Yeryüzü Yay., İstanbul 1982.

Aclûnî, İsmail bin Muhammed; *Keşfü'l-Hafâ ve Muzîlü'l-İlbâs (I-II)*, (Thk: Ahmed el-Kalâşî), Müessesetü'r-Risâle, 4. bs., Beyrut 1405/1985.

Adam, Baki; "Sinagog", *DİA*, İstanbul 2009, C. XXXVII, s. 222-224.

Affi, Ebu'l-Alâ; *Muhyiddîn İbnu'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*, (Çev. Mehmet Dağ), AÜ. Basımevi, Ankara 1975.

.....; *Tasavvuf-İslâm'da Manevî Hayat*, (Çev. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal), İz Yay., 4. bs., İstanbul 2009.

.....; *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler*, (Çev. Ekrem Demirli), İz Yay., 2. bs., İstanbul 2011.

Ahmed Gazâlî, *Sevânihu'l-Uşşâk, Âşıkların Hâlleri*, (Çev. Turan Koç, Mehmet Çetinkaya), Hece Yay., 2. bs. Ankara 2012.

Ahmet Rifat; *Lügât-ı Târihiyye ve Coğrafiyye (I-VII)*, Mahmûd Bey Matbaası, İstanbul 1299.

Akdemir, Ayşegül; "Divan Şiirinde 'Cünûn' ve 'Mecnûn' Kavramları İle Bu Kavramların Fehîm-i Kadîm Dîvânı'ndaki Kullanımı", *Bilig*, S. 41 (2007), s. 23-43.

Akkaya, Hüseyin, *Abdulahad Nûrî ve Divanı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2003.

Akkuş, Mehmet, "Gaybet", *DİA*, İstanbul 1996, C. XIII, s. 409-410.

Akkuş, Metin, *Nef'î Sanatı ve Türkçe Divânı (İnceleme - Karşılaştırmalı Metin)*, Yayımlanmış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1991.

Akkuş, Metin, *Nef'î Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1993.

- Aksun, Ziya Nur; *Osmanlı Tarihi (I-VI)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994.
- Akyüz, Ali; "Abdürrezzâk es-San'ânî", *DİA*, İstanbul 1988, C. I, s. 298-299.
- Algar, Hamid; "Molla", *DİA*, İstanbul 2005, C. XXX, s. 238-239.
- Algül, Hüseyin-Azamat, Nihat; "Emîr Sultan", *DİA*, İstanbul 1995, C. XI, s. 146-148.
- Alper, Hülya; "Münafık", *DİA*, İstanbul 2006, C. XXXI, s. 565-568.
- Alptekin, Ali Berat-Sakaoğlu, Saim; *Türk Saz şiiri Antolojisi, (14-21. Yüzyıllar)*, Akçağ Yay., 1. bs., Ankara 2006.
- Altın, Kudret; *Tezkire-i Mucib-İnceleme, Tenkidli Metin, Dizin, Sözlük*, AKM Yay., 1. bs., Ankara 1997.
- Altıntaş, Hayrani; "İslam Geleneğinde Tasavvuf", *AÜİFD*, C. XXVII, S. 1, 1986, s. 111-122.
-; *İslâm Ahlâkı*, Akçağ Yay., 1. bs., Ankara 1999.
-; *Tasavvuf Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara, ts.
- Altuntop, Nurten; *Dede Ömer Rûşenî Divân'ında Tasavvuf*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2015.
- Ankaravî, İsmail Rusûhî; *Makâsıd-ı Aliyye Fî Şerhi't-Tâiyye-Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi*, (Haz. Mehmet Demirci), Vefâ Yay., 2. bs., İstanbul 2008.
-; *Minhâcü'l-Fukarâ*, (Haz. Safî Arpaguş), Vefâ Yay., 1. bs., İstanbul 2008.
- Apaydın, H. Yunus; "İctihad", *DİA*, İstanbul 2000, C. XXI, s. 432-445.
- Araz, Nezihe; *Anadolu Evliyaları*, Kelebek Matbaacılık, İstanbul, ts.
- Armutlu, Sadık; "Şem' u Pervâne", *DİA*, İstanbul 2010, C. XXXVIII, s. 495-497.
- Arpaguş, Safi; "Pîr", *DİA*, İstanbul 2007, C. XXXIV, s. 272-273.
- Artun, Erman; *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, Kitabevi Yay., 2. bs., İstanbul 2008.

Aşkar, Mustafa; *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.

.....; *Niyâzî-i Mısrî-Hayati Eserleri Görüşleri*, İnsan Yay., İstanbul 2011.

Atasoy, Nurhan; "Osmanlı Dönemi Tarikat Kıyafetleri ve Cihazları", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, (Edt. Ahmet Yaşar Ocak), TTK Yay., 2. bs., Ankara 2014, s. 189-254.

Ateş, Süleyman; *İslâm Tasavvufu*, Elif Matbaacılık, Ankara 1972.

.....; "Cüneyd-i Bağdâdî", *DİA*, İstanbul 1993, C. VIII, s. 119-121.

.....; *İşârî Tefsîr Okulu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, 2. bs., İstanbul 1998.

.....; *Cüneyd-i Bağdâdî (k.s.)*, *Hayatı, Eserleri ve Mektupları*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts.

Atik, Hikmet; *Nakşî Ali Akkirmânî Divânı*, Buruciye Yay., Sivas 2007.

Atlı, Ahmet; *Tasavvufta Ricâlu'l-Gayb*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.

Attâr, Feridüddîn; *Evlîyâ Tezkireleri*, (Çev. Süleyman Uludağ), Kabalcı Yay., 1. bs., İstanbul 2012.

.....; *Mantık Al-Tayr*, (Çev. Abdülbâki Gölpınarlı), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 8. bs., İstanbul 2015.

Ayan, Hüseyin; *Nesîmî-Hayati, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*, C. I,II, TDK Yay., Ankara 2002.

Ayan, Hüseyin vd.; "XVII. Yüzyıl Dîvân Nazım ve Nesri", *Büyük Türk Klâsikleri*, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul 2004, C. V, s. 59-426.

Aydın, Ferit; *Tarîkatta Râbita ve Nakşibendilik*, Süleymaniye Vakfı Yay., 2. bs., İstanbul 2000.

Aydın, Hüseyin; *Muhasibî'nin Tasavvuf Felsefesi*, Pars Matbaacılık, Ankara 1976.

- Aydın, İbrahim Hakkı; "Kenz-i Mahfi", *DİA*, İstanbul 2002, C. XXV, s. 258-259.
- Aynî, Mehmed Ali; *Türk Azizleri*, C. I, Marifet Basımevi, İstanbul 1944.
-; *İslâm Tasavvuf Tarihi*, Akabe Yayınları, İstanbul 1985.
- Aynî, *Sâkînâme*, (Haz. Mehmet Arslan), Kitabevi Yay., İstanbul 2003.
- Aynülkudât Hemedânî, *Temhîdât, Aşk ve Hakikat Üzerine Konuşmalar*, (Çev. Halil Baltacı), Dergâh Yay., İstanbul 2015.
- Ayverdi, İlhan; *Misalli Büyük Türkçe Sözlük (I-III)*, Kubbealtı Neşriyatı, 1. bs., İstanbul 2005.
- Ayverdi, Sâmiha; *Âbide Şahsiyetler*, Kültür Bakanlığı Yay., 1. bs., İstanbul 1976.
- Azamat, Nihat; "Hamzaviyye", *DİA*, İstanbul 1997, C. XV, s. 503-505.
-; "İbrâhim Efendi, Olanlar Şeyhi", *DİA*, İstanbul 2000, C. XXI, s. 298-300.
-; "Kâdiriyye", *DİA*, İstanbul 2001, C. XXIV, s. 131-136.
- Babacan, İsrâfil; *Klâsik Türk Şiirinin Son Baharı Sebki Hindî (Hint Üslûbu)*, Akçağ Yay., 1. bs., Ankara 2010.
- Baha Said, "Bektâşîler", *Tasavvuf Kitabı*, (Haz. Cemil Çiftçi), Kitabevi Yay., 2. bs. İstanbul 2008, s. 65-104.
- Bahadır, Şavaşkan Cem; *Divan Edebiyatında Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar*, Kitabevi Yay., 1. bs., İstanbul 2013.
- Baktır, Mustafa; "Hutbe", *DİA*, İstanbul 1998, C. XVIII, s. 425-428.
- Baltacı, Cahid; *Tasavvuf Lügati*, Gelenek Yay., 1. bs., İstanbul 2011.
- Banarlı, Nihad Sâmi; *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar (I-II)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.
- Bardakçı, Mehmet Necmettin; *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Rağbet Yay., İstanbul 2015.
- Bardakoğlu, Ali; "Hibe", *DİA*, İstanbul 1998, C. XVII, s. 421-426.

Barkan, Ömer Lütfi; "İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Tasavvuf Kitabı*, (Haz. Cemil Çiftçi), Kitabevi Yay., 2. bs. İstanbul 2008, s. 141-191.

Bayrakdar, Mehmet; "Sudûr", *İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, AÜ. Yayınevi, 1. bs. Ankara 2013, C. II, s. 691-692.

Bayrı, M. Halit; *Gevherî-Hayatı ve Eserleri*, İstanbul Maarif Kitaphanesi, İstanbul 1958.

Bilgin, Azmi; *Ümmî Sinan Divanı-İnceleme, Metin*, Milli Eğitim Basımevi, 1. bs., İstanbul 2000.

.....; *Yunus Emre*, Şûle Yay., 2. bs., İstanbul 2005.

Bilkan, Ali Fuat; *Nâbî-Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yay., 2. bs., Ankara 2007.

.....; *Nâbî Dîvânı (I-II)*, Milli Eğitim Basımevi, 1. bs., İstanbul 1997.

.....; *Nâbî-Hikmet, Şair, Tarih*, Akçağ Yay., 1. bs., Ankara 1998.

.....; *17. Yüzyıl Türk Edebiyatı-Klâsik Estetikte Yeni Yönelişler (1600-1700)*, Akçağ Yay., 1. bs., Ankara 2015.

Birgivi, İmam Muhammed b. Pîr Ali; *Tarîkat-ı Muhammediyye*, (Çev. Mehmet Fatih Güneş), Kalem Yay., 1. bs., İstanbul 2006.

Bolat, Ali; *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, İnsan Yay., 2. bs., İstanbul 2003.

Bolay, Süleyman Hayri; *Osmanlı Düşünce Dünyası*, Akçağ Yay., 2. bs., Ankara 2011.

Bosnalı Alaeddin Sabit, *Divan*, (Haz. Turgut Karacan), Cumhuriyet Üniversitesi Yay., Sivas 1991.

Boynukalın, Mehmet; "Sövmе", *DİA*, İstanbul 2009, C. XXXVII, s. 397-398.

Bölükbaşı, Rıza Tefvik; "Keşfü'l-Gitâ", *Tekke ve Halk Edebiyatı Makaleleri*, (Haz. Abdullah Uçman), Dergâh Yay., 1. bs., İstanbul 2015, s. 230-235.

Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *es-Sahîhu'l-Buhârî*, Beytû'l-Efkâr ed-Düveliyye, Riyad 1998.

Burckhardt, Titus, *İslam Tasavvuf Doktrinine Giriş*, (Çev. Fahreddin Arslan), Kitabevi Yay., 2. bs., İstanbul 1995.

Bursevî, İsmail Hakkı; “Şerh-i Usûl-ı Aşere”, *Tasavvufî Hayat*, (Haz. Mustafa Kara), Dergâh Yay., 4. bs. İstanbul 2015.

Büngül, Nurettin Rüştü; *Eski Eserler Ansiklopedisi (I-II)*, (Neşr: Midhat Sertoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, ts.

Câmî, Abdurrahman; *Evliya Menkabeleri*, (Çev. Lâmiî Çelebi, Haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara), Pinhan Yay., 1. bs., İstanbul 2011.

Canbulat, Mehmet; “Mâlâya'nî”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2006, s. 406.

.....; “Nefs-i Kâmile”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2006, s. 524

.....; “Nefs-i Mardiyeye”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2006, s. 524.

.....; “Nefs-i Mutmainne”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2006, s. 524.

.....; “Nefs-i Mülheme”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2006, s. 524.

.....; “Nefs-i Râdiye”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2006, s. 524-525.

.....; “Zâkir”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2006, s. 704.

Cebecioğlu, Ethem; “Prof. Nicholson'un Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri”, *AÜİFD*, C. XXIX, S. 1, Ankara 1987, s. 387-406.

-; "Hallac-ı Mansur", *AÜİFD*, C. XXX, S. 1 (1988), s. 229-350.
-; *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yay., 6. bs., Ankara 2014.
- Cevziyye, İbn Kayyım; *Medâricu's-Sâlikîn, Kur'ânî Tasavvufun Esasları*, C. I-III (Çev. Ali Ataç, Adil Bebek, Ali Durusoy vd.), İnsan Yay., 3. bs., İstanbul 2013.
- Ceyhan, Âdem; *Türk Edebiyatında Hazret-i Ali Vecizeleri*, Öncü Kitap Yay., 1. bs., Ankara 2006.
- Ceyhan, Semih; "Mesnevî", *DİA*, İstanbul 2004, C. XXIX, s. 325-334.
-; "Semâ", *DİA*, İstanbul 2009, C. XXXVI, s. 455-457.
-; "Şems-i Tebrîzî", *DİA*, İstanbul 2010, C. XXXVIII, s. 511-516.
-; "Tecrîd", *DİA*, İstanbul 2011, C. XL, s. 248-249.
-; "Vakit", *DİA*, İstanbul 2012, C. XLII, s. 491-492.
-; "Vâridât", *DİA*, İstanbul 2012, C. XLII, s. 520-522.
-; "Vüsûl", *DİA*, İstanbul 2013, C. XLIII, s. 143-145.
- Ceylan, Ömür; *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi Yay., İstanbul 2000.
- Chittick, William C.; *Tasavvuf, Kısa Bir Giriş*, (Çev. Turan Koç), İz Yay., 5. bs., İstanbul 2016.
- Cîlî, Abdulkerim; *İnsân-ı Kâmil*, (Çev. Abdurrahman Ayyıldız), Ulu Çınar Yay., İstanbul 1972.
- Coşan, Esad; *Hâcî Bektaş-ı Velî Makâlât*, Sehâ Neşriyât, Ankara 1971.
- Cour, A.; "Şeyh", *İA*, İstanbul 1970, C. XI, s. 461-462.
- Cûdî Efendi, İbrahim; *Lügat-ı Cûdî*, (Haz. İsmail Parlatur vd.), TDK Yay., Ankara 2006.
- Cumbur, Müjgân; *Karacaoğlan*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1973.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf; *Ta'rîfât-Tasavvuf İstilahları*, (Çev. Abdurrahman Acer), Litera Yay., İstanbul 2014.

Çağbayır, Yaşar; *Ötüken Türkçe Sözlük (I-V)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.

Çağrııcı, Mustafa; "Ayıp", *DİA*, İstanbul 1991, C. IV, s. 247-248.

.....; "Cehâlet", *DİA*, İstanbul 1993, C. VII, s. 218-219.

.....; "Fazilet", *DİA*, İstanbul 1995, C. XII, s. 268-271.

.....; "Gurur", *DİA*, İstanbul 1996, C. XIV, s. 212-213.

.....; "Haset", *DİA*, İstanbul 1997, C. XVI, s. 378-380.

.....; "Hevâ", *DİA*, İstanbul 1998, C. XVII, s. 274-276.

.....; "Hürriyet", *DİA*, İstanbul 1998, C. XVIII, s. 502-505.

.....; "İffet", *DİA*, İstanbul 2000, C. XXI, s. 506-507.

.....; "İftira", *DİA*, İstanbul 2000, C. XXI, s. 522-523.

.....; "Kanaat", *DİA*, İstanbul 2001, C. XXIV, s. 289-290.

.....; "Kibir", *DİA*, İstanbul 2002, C. XXV, s. 562-563.

.....; "Müdârâ", *DİA*, İstanbul 2006, C. XXXI, s. 460-461.

.....; "Nasihât", *DİA*, İstanbul 2006, C. XXXII, s. 408-409.

.....; "Nemîme", *DİA*, İstanbul 2006, C. XXXII, s. 553.

.....; "Sâlih", *DİA*, İstanbul 2009, C. XXXVI, s. 31-32.

.....; "Teenni", *DİA*, İstanbul 2011, C. XL, s. 270-271.

.....; "Kin", *DİA*, İstanbul 2012, C. XXVI, s. 30-31.

.....; "Yalan", *DİA*, İstanbul 2013, C. XLIII, s. 297-300.

.....; "Zulüm", *DİA*, İstanbul 2013, C. XLIV, s. 507-509.

Çanga, Mahmut; *Kur'ân-ı Kerim Lügati-İlâvelerle Mu'cemü'l-Müfehres*, Timaş Yay., İstanbul 2010.

Çapçioğlu, İhsan; "Kabir/Türbe Ziyareti", *İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, AÜ. Yayınevi, 1. bs. Ankara 2013, C. I, s. 415-416.

Çavuşoğlu, Mehmed; *Necâti Bey Divânı'nın Tahlili*, MEB Yay., 1. bs., İstanbul 1971.

.....; *Divanlar Arasında*, Kitabevi Yay., 2. bs., İstanbul 2016, s. 123.

Çaylıoğlu, Abdullah; *Niyâzî-i Mısrî Şerhleri*, İnsan Yay., İstanbul 1999.

Çeçen, Mehmet Korkut; "Eski Kimyada Kibrî-i Ahmer Teriminin Klasik Türk Şiirine Yansımaları", *Turkish Studies*, Volume 7/3 (Summer 2012), s. 759-780.

Çelebi, Asaf Hâlet; *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, Hece Yay., 2. bs., Ankara 2006.

Çelebioğlu, Âmil; "Elif Harfiyle İlgili Bâzı Edebî Husûsiyetler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul 1986, C. XXIV, s. 45-64.

Çelepi, Mehmet Surur; *Âşık Ömer Divânı'nın Tahlili*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2005.

Çeltik, Halil; "Divan Şiirinde Ocak", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 2012/63, s. 321-336.

Çiçekler, Mustafa; "Sa'dî-i Şîrâzî", *DİA*, İstanbul 2008, C. XXXV, s. 405-407.

Çift, Salih; *Hakîm Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı*, İnsan Yay., 1. bs., İstanbul 2008.

Çubukçu, İbrahim Agâh; "Hacı Bektaş Velî", *Türk-İslâm Kültürü Üzerinde Araştırmalar ve Görüşler*, AÜİF Yay., Ankara 1987, s. 213-214.

Danişman, Zuhuri; *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. VIII-XI, Yeni Matbaa, İstanbul 1965.

Danişmend, İsmail Hami; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. III, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.

Dâvûd el-Kayserî; *Vahdet-i Vücûd Felsefesi (Felsefi ve Tasavvufî Risâleler)*, (Çev. Mehmet Bayrakdar), İFAV Yay., 1. bs., İstanbul 2012.

Dedebaba, Bedri Noyan; *Bütün Yönleriyle Bektâşilik ve Alevîlik (I-VI)*, Ardıç Yay., 1. bs., Ankara 1998-2003.

Demirci, Kürşat; "Zühhd", *DİA*, İstanbul 2013, C. XLIV, s. 533-535.

Demirci, Mehmet; "Fîhi Mâ Fîh", *DİA*, İstanbul 1996, C. XIII, s. 58-59.

.....; *Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Damla Yay., 1. bs. İstanbul 2001.

.....; *Mevlânâ ve Mevlevî Kültürü*, H Yay., 1. bs., İstanbul 2008.

.....; *Nûr-i Muhammedî*, Kitabevi Yay., İstanbul 2008.

Demirel, Şener; "Mevlana'nın Mesnevi'si ve Şerhleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 5, S. 10 (2007), s. 469-504.

Demirli, Ekrem; *Fusûsu'l-Hikem, İbnü'l-Arabî*, Kabalcı Yay., 1. bs., İstanbul 2006.

Deniz, Gürbüz; "İlhâd", *İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, AÜ. Yayınevi, 1. bs. Ankara 2013, C. I, s. 347-348.

Devellioğlu, Ferit; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yay., 23. baskı, Ankara 2006.

Dilçin, Cem; *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yay., 8. bs., Ankara 2005.

Dilçin, Cem; *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1983.

Dindar, Bilal; "Bedreddin Simâvî", *DİA*, İstanbul 1992, C. V, s. 331-334.

Doğan, Abdurrahman; *Kütahyalı Sunullah Gaybî*, Önde Matbaacılık, İstanbul 2001.

Doğanyığıt, İbrahim; *Yahya Bey (Taşlıcalı), Gülşen-i Envâr*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1992.

Doğrul, Ömer Rıza; *İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*, Kaknüs Yay., 1. bs., İstanbul 2008.

D'ohsson, *18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*, (Çev: Zerhan Yüksel), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, ts.

Duman, M. Zeki; "Emel", *DİA*, İstanbul 1995, C. XI, s. 87.

Durmuş, İsmail; "Uzrî Aşk", *DİA*, İstanbul 2012, C. XLII, s. 259-261.

Düzgün, Şaban Ali, *Neseî ve İslâm Filozoflarına Göre Allah-Âlem İlişkisi*, Akçağ Yay., 1. bs., Ankara 1998.

Düzgün, Şaban Ali; "İlham", *İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, AÜ. Yayınevi, 1. bs. Ankara 2013, C. I, s. 349-350.

Ebu'l-Kâsım en-Neysabûrî; *Ukalâu'l-Mecânîn, Akıllı Deliler*, (Çev. Yahya Atak), Şule Yay., İstanbul 2013.

Elçin, Şükrü; *Gevherî Divânı-İnceleme, Metin, Dizin, Bibliyografya*, AKM Yay., 2. bs., Ankara 1998.

Elik, Mustafa; *Nâilî Dîvân'ında Dinî Muhtevâ*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016.

Emiroğlu, İbrahim; *Sûfî ve Dil (Mevlânâ Örneği)*, İnsan Yay., 3. bs., İstanbul 2012.

Eraydın, Selçuk; "Çile", *DİA*, İstanbul 1993, C. VIII, s. 315-316.

.....; *Tasavvuf ve Tarikatlar*, MÜ. İlahiyat Fakültesi Yay., 11. bs, İstanbul 2014.

Erdem, Hüsamettin; *Panteizm ve Vahdet-i Vücûd Mukayesesi*, Kültür Bakanlığı Yay., 1. bs., Ankara 1990.

Erdem, Sargon; "Atlas", *DİA*, İstanbul 1991, C. IV, s. 80-81.

Erdoğan, Abdülkerim-Tatçı, Mustafa; *Bizim Yûnus*, Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı Yay., Ankara 2012.

Erdoğan, Kenan; *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı*, Akçağ Yay., 2. bs., Ankara 2008.

Erginli, Zafer; "Temel Tasavvuf Klasiklerinde Hâl Kavramına Toplu Bir Bakış", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. VIII, S. 1 (2008), s. 153-198.

Ergun, Sadeddin Nüzhet; *Halk Şairleri, Gevherî*, İstanbul Ahmet Kâmil Matbaası, İstanbul 1928.

.....; *Karaca Oğlan, Hayatı ve Şiirleri*, Türkiye Matbaası, 3. bs., İstanbul 1935.

.....; *Âşık Ömer Hayatı ve Şiirleri*, Semih Lütfi Matbaası ve Kitap Evi, ts.

Eroğlu, Muammer; "Çevgân", *İA*, İstanbul 1945, C. III, s. 388-389.

Eroğlu Nri; *Tasavvuf Bi't-Tarikat - Tasavvufa Dair*, (Haz. Mustafa Tatçı), Alperen Yay., 1. bs., Ankara 2003.

Erzurumî, İbrâhim Hakkı; *Mârifetnâme*, (Çev. Abdullah Aydın), Mehdi Yay., İstanbul 1999.

Esen, Muammer; "İsmet", *İslamiyet-Hiristiyanklık Kavramları Szlg*, A. Yay., 1. bs. Ankara 2013, C. I, s. 405-406.

Evgin, Abdulkadir; *Hadislerde Hızır-Gayb İlişkisi*, İlâhiyât Yay., 1. bs. Ankara 2007.

Eyuboğlu, İsmet Zeki; *Bütün Yönleriyle Hacı Bektaş Velî*, Özgür Yayın Dağıtım, 2. bs., İstanbul 1992.

.....; *Divan Şiiri II*, Say Yay., İstanbul 1994.

Fahreddîn-i Irâkî, *Lemaât, Aşka ve Âşıklara Dair*, (Çev. Ahmed Avni Konuk, Haz. Ercan Alkan), İlk Harf Yay., 1. bs., İstanbul 2011.

Fâik Reşat, *Eslâf-Eski Bilginler, Düşünürler, Şâirler*, (Haz. Şemsettin Kutlu), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, ts.

Felek, Özgen; *Fehîm-i Kadîm Dîvânı'nın Tahlili*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayım lanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2007.

Fuzlî, *Rind ile Zâhid, Sıhhat İle Maraz*, (Çev. Hüseyin Ayan), Büyüyen Ay Yay., 1. bs., İstanbul 2012.

Gazâlî, Muhammed; *İhyâu Ulmi'd-Dîn (I-IV)*, (Çev. Ahmet Serdaroğlu), Bedir Yay., İstanbul 2012.

Geylani, Abdulkadir; *Fütûhu'l-Gayb-Gizliden Sesler*, (Çev. Abdulkadir Akçiçek), Rahmet Yay., Ankara 1961.

.....; *Sırrü'l-Esrâr - Ötelerden Haber*, (Çev. Abdulkadir Akçiçek), Rahmet Yay., 2. bs., İstanbul 1968.

.....; *Gunyetü't-Tâlibin- Hakk'ı Arayanların Kitabı I-II*, (Çev. Abdulkadir Akçiçek), Sağlam Yay., İstanbul 1991.

Gibb, E. J. Wilkinson; *A History of Ottoman Poetry-Osmanlı Şiir Tarihi I-V*, (Çev. Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yay., 1. bs., Ankara 1999.

Gökbulut, Süleyman; *Necmeddîn-i Kübrâ-Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay., 1. bs. İstanbul 2010.

Göktaş, Mehmet; *Divan Şiirinde İnsan Telâkkisi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2003.

Göktaş, Vahit; "Veli", *İslamiyet-Hiristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, AÜ. Yay., 1. bs. Ankara 2013, C. II, s. 821-822.

Gölpınarlı, Abdülbaki; "Çile", *İA*, İstanbul 1945, C. III, s. 397-399.

.....; *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*, TTK Yay., 2. bs., Ankara 1989.

.....; *Fuzûlî Dîvânı*, İnkılâp Kitabevi, 4. bs., İstanbul 2005.

.....; *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılâp Yay., İstanbul 2006.

.....; *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İnkılâp Yay., İstanbul 2006.

.....; *Melâmîlik Melâmîler*, Milenyum Yay., 5. bs., İstanbul 2013.

.....; *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılâp Yay., İstanbul 2015.

Güfta, Hüseyin, *Divan Şiirinde İlim*, Akçağ Yay., Ankara 2004.

.....; *Divan Şiirinde Cehalet*, Akçağ Yay., 1. bs., Ankara 2011.

Güldaş, Ayhan; "Çeng", *DİA*, İstanbul 1993, C. VIII, s. 268-269.

Güleç, İsmail; *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*, Pan Yay., 1. bs., İstanbul 2008.

Gümgüm, Abdurrahman; *Başlangıcından 16. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Halk Şiirinde Tasavvuf Düşüncesi*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 1994.

Günay, Hacı Mehmet; "Şüphe", *DİA*, İstanbul 2010, C. XXXIX, s. 263-265.

Gündüz, İrfan; "Tasavvufî Bir Terim Olarak Râbîta", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 19, s. 23-53.

Gündüz, İrfan; *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1984.

Gündüz, Şinasi; "Keşiş", *DİA*, İstanbul 2002, C. XXV, s. 322-324.

Güneş, Mustafa; *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*, Dumlupınar Üniversitesi Yay., Ankara 2000.

Güneş, Mustafa; *Menâkıb-ı Şeyh San'ânî*, H Yay., 1. bs., İstanbul 2010.

Güngör, Erol; *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, 1. bs., İstanbul 1982.

Güngör, Zülfikar; "Tahirü'l-Mevlevî'nin Hallâc-ı Mansûr'a Dâir Risalesi", *AÜİFD*, C. XXXIX (1994), s. 581-597.

.....; *Osmanlı Sultanlarından İki Cihan Sultanına Na'ıtlar*, Gürpınar Yay., Ankara 2013.

Gürer, Dilaver; "Şiblî, Ebû Bekir", *DİA*, İstanbul 2010, C. XXXIX, s. 125-126.

.....; *Abdulkâdir Geylânî-Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay., 2. bs., İstanbul, ts.

Gürkan, Salime Leyla; "Manastır", *DİA*, İstanbul 2003, C. XXVII, s. 558-560.

.....; "Ruhban", *DİA*, İstanbul 2008, C. XXXV, s. 204-205.

Güzel, Abdurrahman; "Tekke Şiiri", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı III, (Halk Şiiri)*, Ankara 1989, s. 251-453.

.....; *Hacı Bektaş Veli ve Makâlât*, Akçağ Yay., 2. bs., Ankara 2002.

.....; *Tekke ve Zaviyelerin İslâm Düşüncesindeki Yeri ve İlğası*, Feryal Matbaacılık, Ankara 1992.

.....; *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yay., 6. bs., Ankara 2014.

Hakîm Tirmizî; *Hatmü'l-Evliyâ, Velîliğin Sonu, Velayet-Nübüvvet Tartışması*, (Haz. Salih Çift), İnsan Yay., 1. bs. İstanbul 2006.

Haksever, Ahmet Cahid; "Ruhbanlık Kavramındaki Anlam Kayması ve Tasavvufla İlişkilendirilmesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 23 (2013), s. 5-30.

Hânî, Abdülmecîd; *Hadâiku'l-Verdiyye-Nakşi Şeyhleri*, (Çev. Mehmet Emin Fidan), Semerkand Yay., 1. bs., İstanbul 2011.

Hânî, Muhammed b. Abdullah; *Behcetü's-Seniyye-Nakşibendî Âdabı*, Semerkand Yay., 3. bs., İstanbul 2012.

Harakânî, Ahmed b. Hüseyin b. eş-Şeyh; *Düstûru'l-Cumhûr-Ârifler Sultânı Bâyezid-i Bistâmî Hayatı ve Menkıbeleri*, (Çev. Ozan Yılmaz), Semerkand Yay., 2. bs., İstanbul 2015.

Harman, Ömer Faruk; "Lokman", *DİA*, İstanbul 2003, C. XXVII, s. 205-206.

Hearing, Stephan; "Ruhbanlık", *İslamiyet-Hiristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, AÜ. Yay., 1. bs. Ankara 2013, C. II, s. 640-642.

Herevî, Hâce Abdullah el-Ensârî; *Menâzilü's-Sâirîn-Tasavvufta Yüz Basamak*, (Çev. Abdurrezzak Tek), Emin Yay., 1. bs., Bursa 2008.

Hökelekli, Hayati; "Kıskançlık", *DİA*, İstanbul 2002, C. XXV, s. 496-497

Hulvî, Mahmud Cemaleddin; *Lemezât-ı Hulviyye Ez-Lemeât-ı Ulviyye - Halvetî Büyüklerrinin Tatlı Halleri*, (Çev. Mehmet Serhan Tayşı), Semerkand Yay., 1. bs., İstanbul 2013.

Hücvirî, Ali b. Osman Cüllâbî; *Keşfu'l-Mahcûb-Hakikat Bilgisi*, (Çev. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., 4. bs., İstanbul 2014.

İbn Arabî, Muhyiddin; *Fusûsu'l-Hikem*, (Çev. Nuri Gençosman), MEB. Yay., İstanbul 1952.

.....; *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*, (Çev. Ahmet Avni Konuk, Haz. Mustafa Tahralı), İz Yay., İstanbul 1992.

.....; *Tercümanü'l-Eşvak-Arzuların Tercümanı*, (Çev. Hamza Tanyaş), Kaknüs Yay., 1. bs., İstanbul 2010.

.....; *Fütûhât-ı Mekkiyye (I-XVIII)*, (Çev. Ekrem Demirli), Litera Yay., 2. bs., İstanbul 2007-2014.

.....; *Kitâbü'l-Fenâ Fi'l-Müşâhede-Fenâ Risâlesi*, (Çev. Mahmut Kanık), İz Yay., 6. bs., İstanbul 2016.

İbn Ataullah İskenderî; *Hikem-i Atâiyye, Tasavvufî Hikmetler*, (Haz. Mustafa Kara), Dergâh Yay., 4. bs., İstanbul 2016.

İbn Haldun, *Şifâu's-Sâil, Tasavvufun Mahiyeti* (Çev. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., 3. bs., İstanbul 1998.

.....; *Mukaddime (I-II)*, (Çev. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., 11. bs., İstanbul 2015.

İbn'ul-Cevzi; *Telbis u İblis, Şeytan'ın Hileleri*, (Çev. M. Ali Kayabağlar), Kahraman Yay., İstanbul 2002.

İmam Gazali; *El-Munkizü Mine'd-dalâl ve Tasavvufî İncelemeler*, (Şerh Abdülhalim Mahmûd, Çev. Salih Uçan), Kayıhan Yay., İstanbul 2014.

İmam Süyûtî; *Te'yîdü'l-Hakîkati'l-Aliyye ve Teşyîdü't-Tarîki'sh-Şâzeliyye-Yüce Hakikatler ve Şâzeliyye Tarikatı*, (Çev. Ferzende İdiz), Semerkand Yay., 1. bs., İstanbul 2013.

İmâm-ı Rabbânî; *Mektûbât-ı Rabbânî (I-III)*, (Çev. Talha Hakan Alp vd.), Semerkand Yay., 8. bs., İstanbul 2014.

İmam-ı Şârânî; *Tabakatü'l-Kübrâ-Evliyâlar Ansiklopedisi (I-II)*, (Çev. Abdulkadir Akçiçek), Bedir Yay., İstanbul 2005.

İpekten, Haluk; "Nâilî", *İA*, İstanbul 1964, C. IX, s. 41-44.

.....; *Nâ'ilî-i Kadîm Divânı-Edisyon Kritik*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.

.....; *Şeyh Gâlib, Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yay., 3. bs., Ankara 2006.

.....; *Fuzûlî, Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yay., 5. bs., Ankara 2007.

.....; *Nâilî Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yay., 5. bs., Ankara 2007.

.....; *Nefî Hayatı Eserleri Sanatı Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, (Haz. Yaşar Aydemir), Akçağ Yay., 8. bs., Ankara 2014.

İsen, Mustafa-Bilkan, A. Fuat; *Sultan Şairler*, Akçağ Yay., 1. bs., Ankara 1997.

İslamoğlu, Abdülmecit; *Vâhib Ümmî Divânı'nın Dinî ve Tasavvufî Tahlîli*, İlâhiyât Yay., 1. bs., Ankara 2013.

İsmail Belîğ; *Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'ar*, (Haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu), AKM Yay., 2. bs., Ankara 1999.

İsmail Hakkı Bursevî; *Kenz-i Mahfî*, Hacı Mustafa Efendi Matbaası, İstanbul 1290.

İz, Mâhir; *Tasavvuf-Mâhiyeti, Büyükleri ve Tarikatler*, (Haz. M. Ertuğrul Düздаğ), Kitabevi Yay., İstanbul 2014.

Kabaklı, Ahmet; *Âşık Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., 1. bs., İstanbul 2006.

.....; *Tasavvuf, Tarikat, Edebiyat*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., 3. bs., İstanbul 2015.

Kaçar, Burhan; *Gevheri Divanı Metin Tahlili*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, MÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1994.

Kallek, Cengiz; "İsraf", *DİA.*, İstanbul 2011, C. XXIII, s. 178-180.

Kam, Ömer Ferîd; *Vahdet-i Vücûd*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1331.

.....; *Vahdet-i Vücûd*, (Sad. Ethem Cebecioğlu), DİB Yay., Ankara 1994.

.....; *Âsar-ı Edebiye Tetkikâtı-Dıvan Şiirinin Dünyasına Giriş*, (Haz. Halil Çeltik), Birleşik Yay., Ankara 2008.

.....; *Vahdet-i Vücut*, (Çev. Yüksel Kanar), Kapı Yay., 1. bs., İstanbul 2015.

Kanar, Mehmet; "Nizâmî-i Gencevî", *DİA*, İstanbul 2007, C. XXXIII, s. 183-185.

.....; *Arapça Türkçe Sözlük*, Say Yay., 1. bs., İstanbul 2009.

.....; *Fehmî ve Şebisterî'den Şem' ve Pervâne*, İnsan Yay., 2. bs., İstanbul 2009.

.....; *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, C. I-II, Say Yay., 1. bs., İstanbul 2009.

.....; *Farsça-Türkçe Sözlük*, Say yayınları, 2. bs., İstanbul 2010.

Kaplan, Mahmut, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, AKM Yay., 3. bs., Ankara 2015.

Kara, Mustafa; "Gülşeniyye", *DİA*, İstanbul 1996, C. XIV, s. 256-259.

.....; *Osmanlı'nın Kandili Eşrefoğlu Rûmî*, Bilge Yay., İstanbul 2006.

.....; "Mısriyye, Niyâzî-i Mısri ve Mısri Dergâhı", *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, Dergâh Yay. 2. bs. İstanbul 2010, s. 538-578.

.....; "Osmanlılar'da Dinî-Tasavvufî Hayatın Müesseseleri", *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, Dergâh Yay. 2. bs. İstanbul 2010, s. 112-126.

.....; "Tekke" *DİA*, İstanbul 2011, C. XL, s. 368-370.

....., "İznikli Dervişler", *Dervişin Hayatı Sûfînin Kelâmı-Hal Tercümeleri Tarikatlar İstilahlar*, Dergâh Yay. 2. bs. İstanbul 2012, s. 426-440.

.....; "Mevlâna ve Mevlevîlik", *Buhara Bursa Bosna-Şehirler / Sûfîler / Tekkeler*, Dergâh Yay., 1. bs., İstanbul 2012, s. 144-162.

.....; "Tasavvuf Kitabiyatında Makamların Sayılarla Tasnifi ve Usûl-ı Aşere Geleneği", *Dervişin Hayatı Sûfînin Kelâmı-Hal Tercümeleri Tarikatlar İstilahlar*, Dergâh Yay. 2. bs. İstanbul 2012, s. 299-309.

.....; "Tasavvuf Kültüründe Hikmet", *Dervişin Hayatı Sûfînin Kelâmı - Hal Tercümeleri Tarikatlar İstilahlar*, Dergâh Yay. 2. bs. İstanbul 2012, s. 76-78.

.....; "Tasavvufî Terbiyenin Temel Unsurlarından Biri: Evrâd", *Dervişin Hayatı Sûfînin Kelâmı-Hal Tercümeleri Tarikatlar İstilahlar*, Dergâh Yay. 2. bs. İstanbul 2012, 79-84.

.....; "Tasavvufta Fenâ ve Bekâ Nazariyesi", *Dervişin Hayatı Sûfînin Kelâmı-Hal Tercümeleri Tarikatlar İstilahlar*, Dergâh Yay. 2. bs. İstanbul 2012, s. 85-96.

.....; *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergâh Yay., 5. bs. İstanbul 2013.

.....; *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yay., 12. bs., İstanbul 2014.

Karabey, Turgut; "Nâbî'nin Azliyye Kasîdesi Hakkında Bazı Düşünceler", *Vefatının 300. Yıldönümünde Şair Nâbî Sempozyumu Bildirileri*, (Haz. Ali Bakkal), AKM Yay., Ankara 2014, s. 497-503.

Karaer, Musrafa Necati; *Karacaoğlan*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, ts.

.....; *Karacaoğlan, Hayatı Sanatı Şiirleri*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, ts.

Karahan, Abdulkadir; "Nâbî", *İA*, İstanbul 1964, C. IX, s. 3-7;

-; "Nefî", *İA*, İstanbul 1964, C. IX, s. 176-178.
- Karaismailoğlu, Adnan; "Bostân", *DİA*, İstanbul 1992, C. VI, s. 307-308.
-; *Mevlânâ ve Mesnevî*, Akçağ Yay., Ankara 2001.
- Karakaya, Fikret; "Kanun", *DİA*, İstanbul 2001, C. XXIV, s. 327-328.
-; "Rebap", *DİA*, İstanbul 2007, C. XXXIV, s. 493-494.
- Karaman, Fikret; "Amel", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2006, s. 24.
- Karaman, Hayreddin; "Fakih", *DİA*, İstanbul 1995, C. XII, s. 126-127.
- Karamustafa, Ahmet T.; *Tanrının Kuraltanımaz Kulları-İslâm Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)*, (Çev. Ruşen Sezer), YKY. Yay., 3. bs., İstanbul 2011.
- Karasoş, Yakup-Yavuz, Orhan; *Âşık Ömer Divânı*, Ocak Grafik Tasarım, Konya 2010.
- Kâşânî, Abdürrezzak; *Tasavvuf Sözlüğü*, (Çev. Ekrem Demirli), İz Yay., 4. bs., İstanbul 2015.
- Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hakk Fî İhtiyâri'l-Ehakk-İhtilaf İçinde İtidal*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul 2016.
- Kaya, Mahmut; "Sudûr", *DİA*, İstanbul 2009, C. XXXVII, s. 467-468.
- Kayıklık, Hasan; *Tasavvuf Psikolojisi*, Akçağ Yay., 2. bs., Ankara 2011.
- Kelebâzî; *Taarruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, (Çev. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., 4. bs. İstanbul 2014.
- Kemalpaşazâde; "Risâle fî Beyânî'l-'akl", *Osmanlı Felsefesi Seçme Metinler*, (Edt. Ömer Mahir Alper), Klasik Yay., 1. bs., İstanbul 2015, s. 217-233.
- Kemikli, Bilal; "Türk Tasavvuf Edebiyatında Risâle-i Devrân ve Semâ Türü ve Gaybî'nin Konuya İlişkin Görüşleri", *AÜİFD*, C. 37, S.1 (1997), s. 443-460.
-; *Sun 'u'llâh-ı Gaybî Dîvânı-İnceleme, Metin*, Milli Eğitim Basımevi, 1. bs., İstanbul 2000.

Kesik, Beyhan; *Fuzûli'nin Türkçe Divanı'nda Din ve Toplum Telâkkileri*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2004.

Kılavuz, Ahmet Saim; "Ezel", *DİA*, İstanbul 1995, C. XII, s. 49-50.

Kılıç, Mahmut Erol; "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", *DİA*, İstanbul 1996, C. XIII, s. 251-258.

.....; *Sûfî ve Şiir, Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, İnsan Yay., 11. bs., İstanbul 2014.

Kılıç, Rüya; "Osmanlıdan Cumhuriyete Son Dönem Melamileri: Geleneğin Taşınması ve Uyum Meselesi", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, (Edt. Ahmet Yaşar Ocak), TTK Yay., 2. bs., Ankara 2014, s. 747-761.

Kılıç, Sadık, *İslâm'da Sembolik Dil*, İnsan Yay., 2. bs., İstanbul 2016,

Koca, Ferhat; "İbadet", *DİA*, İstanbul 1999, C. XIX, s. 240-247.

Kocatürk, Vasfi Mahir; *Tekke Şiiri Antolojisi, Türk Edebiyatında Dinî ve Tasavvufî Şiirler*, Edebiyat Yayınevi, 2. bs., Ankara 1968.

Koçi Bey, Görüceli; *Koçi Bey Risalesi*, (Haz. Musa Şimşekçakan), Yeni Zamanlar Yay., 1. bs., İstanbul 1997.

Konuk, Ahmed Avni; *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi I-IV*, (Haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın), İfav Yay., 3. bs., İstanbul 1999.

Köprülü, M. Fuad; "Abdal", *Edebiyat Araştırmaları*, Akçağ Yay., 2. bs., Ankara 2004, C. II, s. 333-380.

.....; *Saz Şairleri I-V*, Akçağ Yay., 3. bs., Ankara 2004.

.....; *Anadolu'da İslâmiyet*, (Haz. Metin Ergun), Akçağ Yay., 1. bs., Ankara 2005, s. 47-52.

.....; *Tarih Araştırmaları, C. I*, (Haz. Yahya Kemal Taştan), Akçağ Yay., 1. bs., Ankara 2006.

.....; *Divan Edebiyatı Antolojisi*, Akçağ Yay., 2. bs., Ankara 2006.

.....; *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yay., 13. bs., Ankara 2013.

Köse, Saffet; "Hile", *DİA*, İstanbul 1998, C. XVIII, s. 28-29.

Kösoğlu, Nevzat; "Onyedinci Yüzyılda Türk Dünyası", *Büyük Türk Klâsikleri*, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul 2004, C. V, s. 13-58.

Kuloğlu Şeyh İlyâs; *Etvâr-ı Seb'a - Nefsin Yedi Mertebesi* (Haz. Necdet Şengün), İlâhiyât Yay., 2. bs., Ankara 2015.

Kumeyr, Y., *İslam Felsefesinin Kaynakları*, (Çev. Fahrettin Olguner), Dergâh Yay., 1. bs., İstanbul 1976.

Kunt, Metin; "Siyasal Tarih, (1600-1789)", *Osmanlı Devleti 1600-1908, Türkiye Tarihi*, Cem Yay., 7. bs., İstanbul 2002, C. III, s. 19-73.

Kur'ân-ı Kerim Meâli, (Haz. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 9. bs., Ankara 2012.

Kurdakul, Necdet; *Bütün Yönleriyle Bedreddîn*, Döler Reklam Yay., 1. bs., İstanbul 1977.

Kurnaz, Cemal; *Hayâlî Bey Dîvânı Tahlili*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1987.

.....; "Güneş", *DİA*, İstanbul 1996, C. XIV, s. 294-296.

....., *Divan Dünyası*, Gazi Kitabevi Yay., Ankara 2005.

.....; *Halk Şiiri ve Divan Şiirinin Müşterekleri*, Berikan Yay., Ankara 2011.

.....; *Hayâlî Bey Divanının Tahlili*, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2012.

....., -Tatcı, Mustafa; "Karabaş-ı Veli (ö. 1097/1686)", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 6, Ankara 2001, s. 35-60.

.....;-Tatcı, Mutafa; *Türk Edebiyatında Şathiyye*, Akçağ Yay., 1. bs., Ankara 2001.

Kurtuluş, Rıza; "Emir Hüsrev-i Dihlevî", *DİA*, İstanbul 1995, C. XI, s. 135-137.

Kuşeyrî, Abdülkerim; *Kuşeyrî Risâlesi-Sûfîlerin İnanç ve Ahlâkları*, (Çev. Dilaver Selvi), Semerkend Yay., 7. bs., İstanbul 2011.

Kutluer, İlhan; "İlim", *DİA*, İstanbul 2000, C. XXII, s. 109-114.

.....; "İnsan", *DİA*, İstanbul 2000, C. XXII, s. 320-323.

Kutluk, İbrahim; "Nâilî-i Kadîm'in Sanatı ve Kişiliği", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1963, TDK Yay., Ankara 1964, s. 269-305.

Kübra, Necmüddin; "Fevâihü'l-Cemâl", *Tasavvufî Hayat*, (Çev. Mustafa Kara), Dergâh Yay., 4. bs. İstanbul 2015.

.....; "Risâle İle'l-Hâim", *Tasavvufî Hayat*, (Çev. Mustafa Kara), Dergâh Yay., 4. bs. İstanbul 2015.

Küçük, Hülya; *Tasavvufa Giriş*, Dem Yay., 1. bs., İstanbul 2011.

Küçük, Sabahattin; *Bâkî Dîvânı-Tenkitli Basım*, TDK Yay., 1. bs., Ankara 1994.

Küçük, Hasan; *Osmanlı Devletini Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri: Tarikatlar*, Türdav Yay., İstanbul 1976.

Kürkçüoğlu, Kemal Edip; "Tasavvuf'a Dair", *AÜİFD*, C. 2, S. 4 (1953), s. 23-44.

.....; *Tasavvuf Tarihi Ders Notları*, Büyüyenay Yay., 1. bs., İstanbul 2014.

Lamartine, Alphonse de; *Sona Doğru-Türkiye Tarihi*, C. VI, (Haz. M. R. Uzman), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, ts.

Leukel, Perry Schmidh; "Zühd", *İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, AÜ. Yayınevi, 1. bs. Ankara 2013, C. II, s. 866-868.

Levend, Agâh Sırrı; "Halk ve Tasavvufî Halk Edebiyatı", *Türk Dili, Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı*, C. XIX, S. 207 (1968), s. 171-185.

.....; *Divan Edebiyatı-Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, 4. bs. İstanbul 1984.

Macit, Muhsin-Soldan, Uğur; *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Grafiker Yay., 2. bs., Ankara 2005.

Mantran, Robert; *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul-Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, C. I (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Mehmet Özcan), TTK Yay., Ankara 1990.

Massignon, Louis; "Hallâc", *İA*, İstanbul 1950, C. V/I, s. 167-170.

.....; "Tarîkat", *İA*, İstanbul 1974, C. XII/I, s. 11-17.

.....; *Doğuş Devrinde İslâm Tasavvufu*, (Çev. Mehmed Ali Aynî, Haz. Osman Türer, Cengiz Gündoğdu), Ataç Yay., 1. bs., İstanbul 2006.

Mehmed Nazmî Efendi; *Hediyyetü'l-İhvân, Osmanlılarda Tasavvufî Hayat - Halvetîlik Örneği*, (Haz. Osman Türer), İnsan Yay., 1. bs., İstanbul 2005.

Mekkî, Ebû Tâlib; *Kûtü'l-Kulûb, Kalplerin Azığı (I-IV)*, (Çev. Yakup Çiçek, Dilaver Selvi), Semerkand Yay., 5. bs., İstanbul 2014.

Mengi, Mine, "Eski Edebiyatımızdaki Bazı İnsan Tipleri: Rind ve Zâhid Tipleri, Orta İnsan Tipi", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, (Haz. Mehmet Kalpaklı), YKY. Yay., 1. bs., İstanbul 1999, s. 288-290.

.....; *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, AKM Yay., 2. bs., Ankara 1991.

.....; *Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Edebiyat Tarihi, Metinler*, Akçağ Yay., 13. bs., Ankara 2007.

Mermer, Humeyra; *Ahmet Müsellem Efendi Dîvânı'nda Dinî-Tasavvufî Muhteva*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Fîhi Mâfih* (Çev. Meliha Ülker Tarıkâhya), Maarif Basımevi, 1. bs., İstanbul 1954.

.....; *Mesnevî Tercümesi I-VI* (Çev. Şefik Can), Ötüken Neşriyat, 8. bs., İstanbul 2006.

Muallim Nâci, *Lûgat-i Nâci*, Çağrı Yay., 5. bs., İstanbul 2006.

.....; *Osmanlı Şairleri*, (Haz. Cemâl Kurnaz), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1995.

Muhasibî, Hâris; *Er-Riâye-Nefs Muhasebesinin Temelleri*, (Çev. Şahin Filiz, Hülya Küçük), İnsan Yay., 5. bs., İstanbul 2014.

Mukâtil b. Süleymân, *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, (Çev. M. Beşir Eryarsoy), İşaret Yay., 1. bs., İstanbul 2004.

Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât-Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi I-II*, (Sad. Neşet Çağatay), TTK Yay., Ankara 1979.

Mustafa Safâyî Efendi, *Tezkire-i Safâyî - Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idü'l-Eş'âr*, *İnceleme, Metin, İndeks*, (Haz. Pervin Çağan), AKM Yay., Ankara 2005.

Mutçalı, Serdar; *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 1995.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. El-Haccâc el-Kuşeyrî e'n-Nisâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, (Thk. Ebu Kutaybe Nazar Muhammed el-Faryâbî), Dâru Tayyibe, 1. bs., Riyad 2006, C. I-II.

Naîmâ, *Târîh-i Naîmâ (I-VI)*, by., 1281-1328.

Nasr, Seyyid Hüseyin; *Tasavvufî Makaleler*, (Çev. Sadık Kılıç), İnsan Yay., 1. bs., İstanbul 2002.

.....; *Üç Müslüman Bilge*, (Çev. Ali Ünal), İnsan Yay., 8. bs., İstanbul 2016.

Necmeddîn-i Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd-Tasavvuf Yolu*, (Çev. Halil Baltacı), İfan Yay., 1. bs., İstanbul 2013.

Nesefî, Azizüddin; *Tasavvufta İnsan Meselesi - İnsan-ı Kâmil*, (Çev. Mehmet Kanar), Dergâh Yay., 3. bs., İstanbul 2015.

Nesefî, Ebü'l-Muîn; *Kitâbü't-Temhîd li-Kavâidi't-Tevhîd, Tevhidin Esasları* (Çev. Hülya Alper), İz Yay., 4. bs., İstanbul 2017.

Nevâî, Ali Şîr; *Lisânü't-Tayr*, (Haz. Mustafa Canpolat), TDK Yay., Ankara 1995.

.....; *Lisânü't-Tayr - Kuş Dili* (Çev. Nodirbek Kosimov), Semerkand Yay., 1. bs., İstanbul 2015.

Nev'îzâde Atâî; *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti's-Şakâik, Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri*, (Neşr. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yay., İstanbul 1989, C. I-V.

Nicholson, R. A.; "Bayezid", *İA*, İstanbul 1945, C. II, s. 398-400.

.....; *Tasavvufun Menşei Problemi*, (Çev. Abdullah Kartal), İz yayıncılık, İstanbul 2004.

.....; *İslâm Sûfileri*, (Çev. Kemal Işık vd.), Büyüyenay Yay., 1. bs. İstanbul 2014.

Niyâzî-i Mısrî, *Mavâidu'l-İrfan - İrfan Sofraları*, (Çev. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts.

Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-nâme* (Çev. Mehmet Altay Köymen), TTK Yay., 3. bs., Ankara 2016.

Nûru'l-Arabî, Seyyid Muhammed; *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı Şerhi* (Haz. Mustafa Tatçı, İbrahim Özey), H Yay., 2. bs., Ankara 2014.

.....; *Noktatü'l-Beyân, Noktanın Sırrı, İnceleme-Metin-Tıpkıbasım* (Haz. H. Rahmi Yananlı), Büyüyenay Yay., 2. bs., İstanbul 2014.

Ocak, Ahmet Yaşar; "Hacı Bektâş-ı Velî", *DİA*, İstanbul 1996, C. XIV, s. 455-458.

.....; *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik, Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, TTK Yay., 2. bs., Ankara 1999.

.....; "XVI-XVII. Yüzyıllarda Bayramî (Hamzavî) Melamîleri ve Osmanlı Yönetimi", *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar-Makaleler, İncelemeler*, Timaş Yay., 2. bs., İstanbul 2011, s. 153-173.

.....; "Zaviyeler Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme", *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar-Makaleler, İncelemeler*, Timaş Yay., 2. bs., İstanbul 2011, s. 185-228.

.....; *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, 15-17. Yüzyıllar*, Timaş Yay., 7. bs., İstanbul 2016.

Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi, *Müfid ü Muhtasar*, (Haz. Bilal Kemikli), Kitabevi Yay., İstanbul 2003.

.....; *Oğlan Şeyh İbrahim Efendi Külliyyatı*, (Haz. H. Rahmi Yananlı), Kitabevi Yay., İstanbul 2008.

Oğuz, Muhammed İhsan; *Yûnus Emre*, Oğuz Yay., 2. bs., İstanbul 1992.

.....; *İslam Tasavvufunda Vahdet-i Vücûd*, Oğuz Yay., İstanbul 1995.

Okumuş, Ömer; "Câmî, Abdurrahman", *DİA*, İstanbul 1993, C. VII, s. 94-99.

Okuyucu, Cihan; *Nâbî - Mütefekkir Bir Şairin Romanı*, Sütun Yay., İzmir 2013.

Onay, Ahmet Talat; *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i*, (Haz. Cemal Kurnaz), Akçağ Yay., 1. bs. Ankara 1996.

.....; *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı - Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, (Haz. Cemal Kurnaz), Berikan Yay., Ankara 2013.

Ögke, Ahmet; *Kur'an'da Nefs Kavramı*, İnsan Yay., İstanbul 1997.

Öğüt, Salim; "İhram", *DİA*, İstanbul 2000, C. XXI, s. 539-542.

Ömer el-Fuâdî; *Muslihu'n-Nefs, Nefsin Özellikleri*, (Haz. Ahmet Cahid Haksever), Hoşgörü Yay., 1. bs., İstanbul 2015.

Önder, Mehmet-Binark, İsmet-Sefercioğlu, Nejat; *Mevlâna Bibliyografyası I-II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay, 1. Bs., Ankara 1974.

- Öngören, Reşat; "İbrâhim b. Edhem", *DİA*, İstanbul 2000, C. XXI, s. 293-295.
-; *Osmanlılar'da Tasavvuf-Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İz Yay., İstanbul 2000.
-; "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", *DİA*, İstanbul 2004, C. XXIX, s. 441-448.
-; "Şeyh", *DİA*, İstanbul 2010, C. XXXIX, s. 50-52.
-; "Tarikat", *DİA*, İstanbul 2011, C. XL, s. 95-105.
- Ötkün, Ramazan; *Dinî ve Tasavvufî Yönden Nâbî Divanı'nın Tahlili (Kasideler Bölümü)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2003.
- Öz, Mustafa; "Zındık", *DİA*, İstanbul 2013, C. XLIV, s. 390-391.
- Özçelik, Mustafa; *Yunus Emre*, Beyan Yay., İstanbul 1991.
- Özdemir, Cafer; *Aşık Tarzı Türk Şiirinde Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi Yay., 1. bs., İstanbul 2011.
- Özel, Ahmet; "Misvak", *DİA*, İstanbul 2005, C. XXX, s. 191-192.
- Özkan, Mustafa; "Gül ü Bülbül", *DİA*, İstanbul 1996, C. XIV, s. 222-223.
- Özköse, Kadir; *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*, Nasihat Yay., Ankara 2007.
- Özsoy, Bekir Sami; *Başlangıcından Günümüze Örnekleriyle Türk Şiiri*, Akçağ Yay., 2. bs., Ankara 2011.
- Öztuna, T. Yılmaz; *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi-XVII. Asır*, C. VIII, Hayat Kitapları Yay., İstanbul 1965.
- Öztürk, Mehmet Cemal; *Şeyh Nûreddîn Cerrâhî ve Cerrâhî Tarîkatı*, Gelenek Yay., İstanbul 2004.
- Öztürk, Mürsel; "Hadîkatü'l-Hakîka", *DİA*, İstanbul 1997, C. XV, s. 20.
-,-Örs, Derya; *Burhân-ı Katı*, TDK Yay., 1. bs., İstanbul 2009.

Öztürk, Özkan, *Siyaset ve Tasavvuf, Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Tasavvufun Tezahürleri*, Dergâh Yay., 1. bs., İstanbul 2015.

Öztürk, Yaşar Nuri; *Tarih Boyunca Tasavvufî Düşünce*, Sümer Matbaası, 1. bs., İstanbul 1974.

.....; *Hallâc-ı Mansûr ve Eseri Kitâbü't-Tavâsin*, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul 1976.

.....; *Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnete Göre Tasavvuf (İslâm'da Rûhî Hayat)*, MÜ. İFAV. Yay., 3. bs., İstanbul 1989.

.....; *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yay., 1. bs., İstanbul 1990.

.....; *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, Yeni Boyut Yay., 3. bs., İstanbul 1992.

Paçacı, İbrahim; "Habîs", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2006, s. 209.

.....; "Müftî", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2006, s. 491.

Pakalın, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-III*, MEB. Yay., İstanbul 1993.

Pala, İskender; "Bezm-i Elest", *DİA*, İstanbul 1992, C. VI, s. 108.

.....; *Şiirler Şairler ve Meclisler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999.

.....; "Kün", *DİA*, İstanbul 2002, C. XXVI, s. 552-553.

.....; *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., 15. bs., İstanbul 2007.

.....; *Müstesna Güzeller*, Kapı Yay., 13. bs., İstanbul 2014.

Peker, Selçuk; *17. Yüzyıl Türk Saz Şiirinde Konu*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2003.

Pekolcay, Necla-Uçman, Abdullah; "Eşrefoğlu Rûmî", *DİA*, İstanbul 1995, C. XI, s. 480-482.

Popovic, Alexandre-Veinstejn, Gilles; *İslâm Dünyasında Tarikatlar*, (Çev. Osman Türer), Sûf Yay., 1. bs., İstanbul 2004.

Redhouse, Sir James W.; *Turkish and English Lexicon, New Edition*, Çağrı Yay., 4. bs., İstanbul. 2011.

Ritter, H.; "Cüneyd", *İA*, İstanbul 1945, C. III, s. 241-242.

.....; "Fenâ", *İA*, İstanbul 1945, C. IV, s. 546-547.

Rûmî, Eşrefoğlu; *Müzekki'n-Nüfûs*, (Haz. Abdullah Uçman), İnsan Yay., 3. bs., İstanbul 2007.

Sa'dî-i Şîrâzî, *Gülistân*, (Çev. Azmi Bilgin), Semerkand Yay., 1. bs., İstanbul 2006.

.....; (Çev. Azmi Bilgin), Semerkand Yay., 6. bs., İstanbul 2013.

Sâdık Vicdâni, M.; *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye-Tarikatler ve Silsileleri* (Haz. İrfan Gündüz), Enderun Kitabevi, İstanbul 1995.

.....; *Hurûflük ve Bektâşîlik, Ne İdiler ve Nasıl Kaynaştılar?*, (Haz. İsmail Güleç), İz Yay., 2. bs., İstanbul 2017.

Sâdi-i Şîrâzî, *Gülistan* (Çev. Mehmet Kanar), Şûle Yay., 4. bs., İstanbul 2004.

Sadreddin Konevî; *En-Nusûs fî Tahkîki Tavri'l-Mahsûs-Vahdet-i Vücûd ve Esasları*, (Çev. Ekrem Demirli), İz Yay., İstanbul 2002.

.....; *Tebstratü'l-Mübtedî ve Tezkiretü'l-Müntehî, Marifet Yolcusuna Kılavuz*, (Çev. Ahmet Remzi Akyürek, Haz. Ekrem Demirli), İz Yay., 4. bs., İstanbul 2013.

Safî, Mevlânâ Ali b. Hüseyin; *Reşehât-Hayat Pınarından Can Damlaları*, (Haz. Mustafa Özsaray), Semerkand Yay., 8. bs., İstanbul 2014.

Sakaoğlu, Saim; "Türk Saz Şiiri", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri)*, Ankara 1989, s. 105-250.

.....; "XVII. Yüzyıl Saz Şiiri", *Büyük Türk Klâsikleri*, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul 2004, C. VI, s. 77-117.

Sâlim Efendi, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, (Haz. Adnan İnce), AKM Yay., 1. bs., Ankara 2005.

Sami, Şemseddin; *Kâmûsu'l-A'lâm (I-VI)*, Mihrân Matbaası, İstanbul 1314.

.....; *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2007.

Savi, Saime İnal; "Senâî", *DİA*, İstanbul 2009, C. XXXVI, s. 502-503.

Schimmel, Annemarie; *İslamın Mistik Boyutları*, (Çev. Ergun Kocabıyık), Kabalcı Yay., 3. bs. İstanbul 2012.

Sefercioğlu, Nejat; *Nev'î Dîvânı'nın Tahlîli*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.

Selvi, Dilaver; *Kur'an ve Sünnet Işığında Rabîta ve Tevessül*, Umran Yay., İstanbul 1994.

Semerkindî, Ebu'l-Leys; *Tenbîhü'l-Gâfilîn-Gafillere Nasihatler I-II*, (Çev. Hüseyin Okur), Semerkand Yay., 5. bs., İstanbul 2014.

Serdaroğlu, Ahmet; *Usûl-i Hadîs ve Mevzûât-i Aliyyü'l-Karî Tercemesi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1966.

Serrâc Tûsî, Ebû Nasr; *el-Luma, İslâm Tasavvufu*, (Çev. Hasan Kâmil Yılmaz), Erkam Yay., 2. bs., İstanbul 2012.

Sevgi, H. Ahmet; "Hüsâmeddin Çelebi", *DİA*, İstanbul 1998, C. XVIII, s. 512.

.....; "Matıku't-tayr", *DİA*, İstanbul 2003, C. XXVIII, s. 29-30.

Seyyid Rıza (Zehrimarzade); *Rizâ Tezkiresi*, (Haz. M. Sadık Erdağı), Gökkuşığı Kitabevi, 1. bs., Ankara 2002.

Sinanoğlu, Mustafa; "İlhâd", *DİA*, İstanbul 2000, C. XXII, s. 90-92.

.....; "Küfür", *DİA*, İstanbul 2002, C. XXVI, s. 533-536.

.....; "Sînâ", *DİA*, İstanbul 2009, C. XXXVII, s. 221-222.

.....; "Şirk", *DİA*, İstanbul 2010, C. XXXIX, s. 193-198.

Solak-zâde, Mehmet Hemdemî Çelebî; *Solak-zâde Tarihi*, C. II (Haz. Vahit Çubuk), Kültür Bakanlığı Yay., 1. bs., Ankara 1989.

Soysaldı, İhsan; *Tasavvufta Aşk*, Rağbet Yay., İstanbul 2015.

Suad el-Hakîm; *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, (Çev. Ekrem Demirli), Kabalcı Yay., 1. bs., İstanbul 2005.

Sûdî-i Bosnevî, *Gülistân Şerhi*, (Haz. Ozan Yılmaz), Çamlıca Yay., 1. bs. İstanbul 2012.

Sunar, Cavit; *Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek Felsefe*, AÜİF Yay., Ankara 1974.

.....; *Melâmîlik ve Bektaşîlik*, AÜİF Yay., Ankara 1975.

.....; *Tasavvuf Tarihi*, AÜİF Yay., Ankara 1975.

.....; *Ana Hatlariyle İslâm Tasavvufu Tarihi*, AÜİF Yay., Ankara 1978.

Suyûtî, Celâlü'd-din Abdurrahman; *El-Leâli'l-Masnû'a fi'l-Ehâdisi'l-Mevzû'a (I-II)*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.

Sühreverdî, Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer; *Avârifü'l-Maârif - Gerçek Tasavvuf*, (Çev. Dilaver Selvi), Semerkand Yay., 10. bs., İstanbul 2014.

Sülemî, Ebû Abdi'r-rahmân Muhammed İbn el-Hüseyn; *Tasavvufta Fütüvvet* (Çev. Süleyman Ateş), AÜ. Basımevi, Ankara 1977.

.....; *Sülemî'nin Risaleleri-Tasavvufun Temel İlkeleri*, (Çev. Süleyman Ateş), AÜİF Yay., Ankara 1981.

Şahin, Haşim; "Ocak", *DİA*, İstanbul 2007, C. XXXIII, s. 316-317.

Şahinoğlu, M. Nazif; "Attâr, Ferîdüddin", *DİA*, İstanbul 1991, C. IV, s. 95-98.

Şapolyo, Enver Behnan; *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, Milenyum Yay., İstanbul 2013.

Şardağ, Rüştü; *Şair Sultanlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. bs., Ankara 1982.

.....; *Her Yönüyle Hacı Bektâş-ı Veli*, Karınca Matbaacılık, İzmir 1985.

- Şentürk, Ahmet Atilla; *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, YKY Yay., 4. bs., İstanbul 2009.
-,-Kartal, Ahmet; *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yay., 10. bs., İstanbul 2015.
- Şeyh Bedreddin, *Vâridât Tercümesi ve Şerhi*, (Çev. H. Rahmi Yananlı), Büyüyenay Yay., İstanbul 2013.
- Şişman, Bekir-Kuzubaş, Muhammet; *Şehnâme'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.
- Şükûn, Ziya; *Farsça-Türkçe Lugat, Gencîne-i Güftâr-Ferheng-i Ziyâ*, C. I-III, MEB Yay., İstanbul 1996.
- Tahsin Yazıcı, "Şath", *İA*, İstanbul 1970, C. XI, s. 350-351.
- Tanman, M. Baha; "Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları/Tekkeler", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler* (Edt. Ahmet Yaşar Ocak), TTK Yay., 2. bs., Ankara 2014, s. 363-424.
- Tanrıkörur, Cinuçen; "Âyin", *DİA*, İstanbul 1991, C.IV, s. 251-252.
- Tanrıkörur, Ş. Barihüda; "Mevleviyye", *DİA*, İstanbul 2004, C. XXIX, s. 468-475.
- Tarlan, Ali Nihat; *Şeyhi Divanını Tetkik I-II*, Suhulet Basımevi, İstanbul 1934.
-; *Şeyhî Divanı'nı Tetkik*, Akçağ Yay.,4.bs., Ankara 2004
-; *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yay., 4. bs., Ankara 2005.
- Tatcı, Mustafa; *Hayreti Divan'ında Din ve Tasavvuf*, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1986.
-,-Yıldız, Musa; *Azîz Mahmûd Hüdâyî, Dîvân-ı İlâhiyât*, Üsküdar Belediyesi, 1. bs. İstanbul 2005.
-; "Şâir Nâbî'nin Muhyiddin-i Arabî'ye Bir Medhiyesi", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)*, S. 23 (2009), s. 413-423.
-; Yunus Emre", *DİA*, İstanbul 2013, C. XLIII, s. 600-606.

.....; *Elmalılı Sinân Ümmî Halvetî İlâhîler ve Kutbü'l-Maânî (Manâların Zirvesi)*, H Yay., 1. bs., İstanbul 2017.

Tek, Abdurrezzak; *Tasavvufî Mertebeler-Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî Örneği*, Emin Yayınları, 1. bs., Bursa 2008.

.....; "Vânî Mehmet Efendi'nin Sesli Zikir Konusunda Sufilere Yönelttiği Eleştiriler", (Edt. Mehmet Yalar, Celil Kiraz), *Ulusal Vânî Mehmed Efendi Sempozyumu 7-8 Kasım 2009, Kestel-Bursa, Bildiriler*, Emin Yay., Bursa 2011, s. 117-130.

Tenik, Ali-Göktaş, Vahit; *Allah'la Var Olmanın Yolu Zikir*, İlâhiyât Yay., 2. bs., Ankara 2014.

Tırtıton, A. S.; "Zünnâr", *İA*, İstanbul 1986, C. XIII s. 654-655.

Tolasa, Harun; *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Sevinç Matbaası, Ankara 1973.

Topbaş, Osman Nûrî; *Îmândan İhsâna Tasavvuf*, Erkam Yay., İstanbul 2014.

Tosun, Necdet; "Veysel Karânî", *DİA*, İstanbul 2013, C. XLIII, s. 74-75.

.....; "Zünnûn el-Mısırî", *DİA*, İstanbul 2013, C. XLIV, s. 575-576.

.....; *Derviş Keşkülü-Tasavvuf ve Dergâh Kültürü*, Erkam Yay., İstanbul 2014.

Tökel, Dursun Ali; *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar, Şahıslar Mitolojisi*, Akçağ Yay., 1. bs., Ankara 2000.

.....; *Divan Şiirinde Harf Simgeçiliği*, Hece Yay., 1. bs., Ankara 2013.

Tunç, Semra; *Nâbî Divânında Sosyal Hayata Hikmetli Bakış*, Konya 2012.

Tümer, Günay; "Âyin", *DİA*, İstanbul 1991, C. IV, s. 248-250.

.....; "Din", *DİA*, İstanbul 1994, C. IX, s. 312-320.

Türer, Osman; "Osmanlı Anadolu'sunda Tarikatların Genel Dağılımı", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, (Edt. Ahmet Yaşar Ocak), TTK Yay., 2. bs., Ankara 2014, s. 255-291.

.....; *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yay., 3. bs., İstanbul 2015.

Türkdoğan, Melike Gökcan; "Klasik Türk Edebiyatında Harf Sembolizmine Dair Bir Örnek: 'Sırr-ı Nokta' Manzumesi", *Turkish Studies*, Volüme 10/4, Winter 2009, s. 517-536.

Türkoğlu, Sabahattin; "Cübbe", *DİA*, İstanbul 1993, C. VIII, s. 102-103.

Uçman, Abdullah; "17. Yüzyıl Tekke Şiiri", *Büyük Türk Klâsikleri*, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul 2004, C. VI, s. 11-76.

.....; "Gaybî Sun'ullâh", *Büyük Türk Klâsikleri*, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul 2004, C. VI, s. 47.

.....; "Nakşî", *Büyük Türk Klâsikleri*, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul 2004, C. VI, s. 38.

.....; "Niyâzî-i Mısrî", *Büyük Türk Klâsikleri*, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul 2004, C. VI, s. 66-67.

.....; "Sinan Ümmî", *Büyük Türk Klâsikleri*, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul 2004, C. VI, s. 56.

.....; "Devir Nazariyesi ve Osmanlı Tasavvuf Edebiyatında Devriyyeler", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, (Edt. Ahmet Yaşar Ocak), TTK Yay., 2. bs., Ankara 2014, s. 575-605.

Ulucan, Mehmet; "Niyâzî-i Mısrî'nin Şiirlerinde Varlık Anlayışı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 1 (2009), s. 31-41.

Uluç, Tâhir; *İbn Arabî'de Sembolizm*, İnsan Yay., 3. bs., İstanbul 2011.

Uludağ, Süleyman; *İslâm Açısından Mûsikî ve Semâ'*, İrfan Yay., İstanbul 1976.

.....; "Abdülkâdir-i Geylânî", *DİA*, İstanbul 1988, C. I, s. 234-239.

....., "Akıl", *DİA*, İstanbul 1989, C. II, s. 246-247.

.....; "Aşk", *DİA*, C. IV, İstanbul 1991, s. 11-17.

.....; "Avam", *DİA*, İstanbul 1991, C. IV, s. 105-106.

-; "Âyin", *DİA*, İstanbul 1991, C. IV, s. 250-251.
-; "Bâyezîd-i Bistâmî", *DİA*, İstanbul 1992, C. V, s. 238-241.
-; "Celâl", *DİA*, İstanbul 1993, C. VII, s. 240.
-; "Cemâl", *DİA*, İstanbul 1993, C. VII, s. 296.
-,-Eraydın, Selçuk; "Erbaîn" *DİA*, İstanbul 1995, C. XI, s. 270-271.
-; "Hallâc-ı Mansûr", *DİA*, İstanbul 1997, C. XV, s. 377-381.
-; "Halvetiyye", *DİA*, İstanbul 1997, C. XV, s. 393-395.
-; "Hankah", *DİA*, İstanbul 1997, C. XVI, s. 42-43.
-; "Harakânî", *DİA*, İstanbul 1997, C. XVI, s. 93-94.
-; "Hasan-ı Basrî", *DİA*, İstanbul 1997, C. XVI, s. 291-293.
-; "Havas", *DİA*, İstanbul 1997, C. XVI, s. 517.
-; "Hicab", *DİA*, İstanbul 1998, C. XVII, s. 430-431.
-; "Kalb", *DİA*, İstanbul 2001, C. XXIV, s. 229-232.
-; "Makam", *DİA*, İstanbul 2003, C. XXVII, s. 409-410.
-; "Mârifet", *DİA*, İstanbul 2003, C. XXVIII, s. 54-56.
-; "Mâsivâ", *DİA*, İstanbul 2003, C. XXVIII, s. 76.
-; *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., 2. bs., İstanbul 2005.
-; "Nefis", *DİA*, İstanbul 2006, C. XXXII, s. 526-529.
-; "Nûr", *DİA*, İstanbul 2007, C. XXXIII, s. 244-245.
-; "Ricâlullah", *DİA*, İstanbul 2008, C. XXXV, s. 80-81.
-; "Ricâlü'l-Gayb" *DİA*, İstanbul 2008, C. XXXV, s. 81-83.
-; *Tasavvuf Kültüründe Keşif ve Kerâmet*, Sufi Kitap Yay., 1. bs., İstanbul 2008.
-; "Sefer", *DİA*, İstanbul 2009, C. XXXVI, s. 298-299.
-; "Sülûk", *DİA*, İstanbul 2010, C. XXXVIII, s. 127-128.
-; "Vechü'l-Hak", *DİA*, İstanbul 2012, C. XLII, s. 584-585.

.....; *Dört Kapı Kırk Eşik-İslâm Toplumlarında Sûfi Gelenekler ve Derviş Tipleri*, Dergâh Yay., 3. bs., İstanbul 2014.

.....; *Tasavvuf ve Tenkit*, Dergâh Yay., 1. bs., İstanbul 2014.

.....; *Hayata Sûfi Gözüyle Bakmak, İnsan-İslâm-İrfân*, Dergâh Yay., 1. bs., İstanbul 2015.

.....; *İslâm ve Musiki*, Dergâh Yay., 1. bs., İstanbul 2015.

Usluer, Fatih; *İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren Hurufilik*, Kabalcı Yay., 1. bs., İstanbul 2009.

Uzun, Mustafa; "Dede Ömer Rûşenî", *DİA*, İstanbul 1994, C. IX, s. 81-83.

.....; "Lokman", *DİA*, İstanbul 2003, C. XXVII, s. 206-208.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, C. III/I-II, TTK Yay., 3. bs., Ankara 1982-1983.

Ülgen, Muhammed; *Niyâzî-i Mısri Dîvânı'nda Tasavvufî Istilâhlar*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2013.

Ünver, İsmail, "Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler", *Turkish Studies*, C. 3, S. 6, Fall 2008, s. 1-46.

Üstüner, Kaplan; *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yayınevi, 1. bs., Ankara 2007.

Üzgör, Tahir; *Türkçe Dîvân Dîbâceleri*, Kültür Bakanlığı Yay., 1. bs., Ankara 1990.

.....; *Fehîm-i Kadîm - Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, AKM Yay., Ankara 1991.

Üzüm, İlyas; "Mezhep", *DİA*, İstanbul 2004, C. XXIX, s. 526-532.

Vahyî, Muslihüddîn; *Mi'râcü'l-Beyân-Mirâcın Tasavvufî Boyutu*, (Haz. Mustafa Tatcı, Cemal Kurnaz), Bizim Büro Yay., 3. bs., Ankara 2000.

Vankulu Mehmed Efendi; *Vankulu Lüğati* (Haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. bs., İstanbul 2014-2015, C. I-II.

Vanlı, Murat, "17. Yüzyıl Divân, Halk ve Tekke Şiirinde Zühd Telakkîsi", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 6 (2016), s. 40-65.

.....; "Osmanlı Toplumundaki Ahlakî Çöküntünün 17. Yüzyıl Şairi Âşık Ömer'in Şiirlerinde Tezahürü", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 42 (2017), s. 195-225.

Vassaf, Osmânzâde Hüseyin; *Tasavvufî Şiir Şerhleri - Feyzü'l-Kemâl ve Mir'âtü'l-Kemâl*, (Haz. Muammer Cengiz), Dergâh Yay., 1. bs., İstanbul 2015.

.....; *Sefîne-i Evliyâ (I-V)*, (Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), Kitabevi Yay., 3. bs., İstanbul 2015.

.....; *Mir'ât-ı İncilâ-yı Hakikat (Niyâzî-i Mısırî Şerhi)*, *Gerçeği Gösteren Ayna* (Haz. Mustafa Tatcı, Mehmet Akkuş), H Yay., 1. bs., İstanbul 2016.

Von Hammer Purgstall-Baron Joseph; *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. IV-VI (Çev. Mehmed Ata, Haz. Mümin Çevik, Erol Kılıç), Çevik Matbaacılık, İstanbul 1993-1994.

Yahyâ Âgâh b. Sâlih el-İstanbulî; *Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm*, (Haz. Mehmed Serhan Tayşi), Ocak Yay., 2. bs., İstanbul 2005.

Yakar, Halil İbrahim; "Nâbî'de Dönem Eleştirisi", *Vefatının 300. Yıldönümünde Şair Nâbî Sempozyumu Bildirileri* (Haz. Ali Bakkal), AKM Yay., Ankara 2014, s. 185-224.

Yaman, Hikmet; "Tasavvufun Doğuşu", *Tasavvuf Tarihi*, (Edt. Ethem Cebecioğlu), AÜ. Uzaktan Eğitim Yay., 1. bs., Ankara 2013.

Yananlı, H. Rahmi; *Oğlan Şeyh İbrahim Efendi Külliyyâtı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2008.

Yavuz, Yusuf Şevki; "Bezm-i Elest", *DİA*, İstanbul 1992, C. VI, s. 106-108.

-; "Fâsık", *DİA*, İstanbul 1995, C. XII, s. 202-205.
-; "Mi'rac", *DİA*, İstanbul 2005, C. XXX, s. 132-135.
-; "Zünnar", *DİA*, İstanbul 2013, C. XLIV, s. 572-574.
- Yazıcı, Tahsin; "Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr", *DİA*, İstanbul 1944, C. X, s. 220-222.
-; "Gülistân", *DİA*, İstanbul 1996, C. XIV, s. 240-241.
- Yelten, Muhammet-Özkan, Mustafa; *Türkçenin Sözlüğü*, Babıali Kültür Yay., 2. bs., İstanbul 2006.
- Yetik, Erhan; "Hayret", *DİA*, İstanbul, 1998, C. XVII, s. 60-61.
- Yıldırım, Ahmet; *Din, Dünyevîleşme ve Zühd*, Araştırma Yay., 1. bs., Ankara 2005.
-; *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yay., 3. bs., Ankara 2013.
- Yıldırım, Nimet; *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yay., 1. bs., İstanbul 2008.
- Yıldırım, Yusuf; *Dinî ve Tasavvufî Yönden Nâbî Divanı'nın Tahlili (Gazeller Bölümü)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2004.
- Yıldız, Alim; *Geleneğin İzinde*, Kitabevi Yay., 1. bs., İstanbul 2013.
- Yıldız, Ayşe; "Klasik Türk Edebiyatında 'Var İçinde' Redifli Şiirler Ve Nedim'in 'Var İçinde' Redifli Gazeli", *Turkish Studies*, Volüme 4/6, Fall 2009, s. 478-498.
- Yılmaz, Abdullah; *Gaybî Sun'ullah Dîvânı'nın Tahlili*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2007.
- Yılmaz, Ali-Akkuş, Mehmet-Öztürk, Ali; *Makâlât, Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*, TDV Yay., 5. bs., Ankara 2013.
- Yılmaz, Hasan Kâmil; "Aziz Mahmud Hüdâyî", *DİA*, İstanbul 1991, C. IV, s. 338-340.

.....; *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay., 14. bs., İstanbul 2011.

.....; "Celvetiyye", *DİA*, İstanbul 1993, C. VII, s. 273-275.

Yılmaz, Kâşif; *Güftü ve Teşrifâtü'ş-Şu'arâsı*, AKM Yay., Ankara 2001.

Yılmaz, Necdet; *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf - Sûfîler, Devlet ve Ulemâ*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2001.

Yılmaz, Ömer; *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Akçağ Yay., 1. bs. Ankara 2015.

Yola, Şenay; "Cerrâhiyye", *DİA*, İstanbul 1993, C. VII, s. 416-420.

Yorulmaz, Hüseyin; *Dîvân Edebiyatında Nâbî Ekolü - Eski Şiirde Hikemiyât*, Kitabevi Yay., İstanbul 1996.

Yurdaydın, Hüseyin Gazi.; "Düşünce ve Bilim Tarihi (1600-1839)", *Osmanlı Devleti 1600-1908, Türkiye Tarihi*, C. III, Cem Yay., 7. bs., İstanbul 2002, s. 275-341.

Yüksel, Hasan Avni; *Türk-İslâm Tasavvuf Geleneğinde Rüyâ*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1996.

Zavotçu, Gencay; *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*, Kesit Yay., 1. bs., İstanbul 2013.

Zerrûk, Şeyh Ahmed; *Kavâidu't-Tasavvuf - Tasavvufun Esasları* (Çev. Mehmet Uysal), Endülüs Kitap Yay., 1. bs., İstanbul 2011.

ÖZET

VANLI, Murat, 17. Yüzyıl Türk Şiirinde Tasavvuf Telakkisi, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Zülfikar Güngör, Ankara Üniversitesi 2017. XIX+1236 s.

Bu çalışmada, 17. yüzyıl Divân, Halk ve Tekke edebiyatı mümessillerinin tasavvufî mefhumlara şiirlerinde ne derece ve sıklıkla yer verdiklerinin ortaya çıkarılması hedeflenerek kullanmış oldukları kavramlardan hareketle tasavvuf telakkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Divân şairlerinden Fehûm, Nâilî, Nâbî ve Nef'î; Halk şairlerinden Gevherî ve Âşık Ömer; Tekke şairlerinden ise Nakşî Ali Akkirmânî, Sun'ullâh-ı Gaybî, Ümmî Sinân ve Niyâzî-i Mısrî Divânları esas kabul edilerek, şairlerin tasavvufî ahlâk, kavram, mecâz, tîp, makâm ve hâller hakkındaki fikirleri araştırılmıştır. Ayrıca şairlerin tarîkat usûlleri, tarîkat kıyâfetleri, tarîkat mimarîsi, çeşitli tarîkatlar, tarîkat büyükleri ve tasavvufî açıdan değerlendirilen ve yorumlanan âyet ve hadîsler hakkındaki telakkileri de, mukayeseli bir üslûpla tespit edilmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

*Murat VANLI, The Conception of Sufism in 17th Century Turkish Poetry,
Doctorate, Advisor: Prof. Dr. Zülfikar Güngör, Ankara University, 2017. XIX+1236
p.*

In this study, will examined to determine the mysticism of Sufi by acting on the concepts that 17th century Divân, Folk and Tekke literary agencies used to discover the extent to which their mystical notions were included in their poems. The opinions of the poets on mystical morality, concept, reason, type, reason and conditions have been investigated by taking the Divâns of in divân poetry Fehîm, Nâilî, Nâbî and Nefî; in folk poetry Gevherî and Âşık Ömer; in Tekke poetry Nakşî Ali Akkirmânî, Sun‘u’llâh-ı Gaybî, Ümmî Sinân ve Niyâzî-i Mısrî, as the basis. Furthermore, attempts were made to identify a comparative style of the poets' tarîkat rules, tarîkat clothes, tarîkat architects, various cults, religious orders, and interpret in terms of Sufism about verses and hadiths.